

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

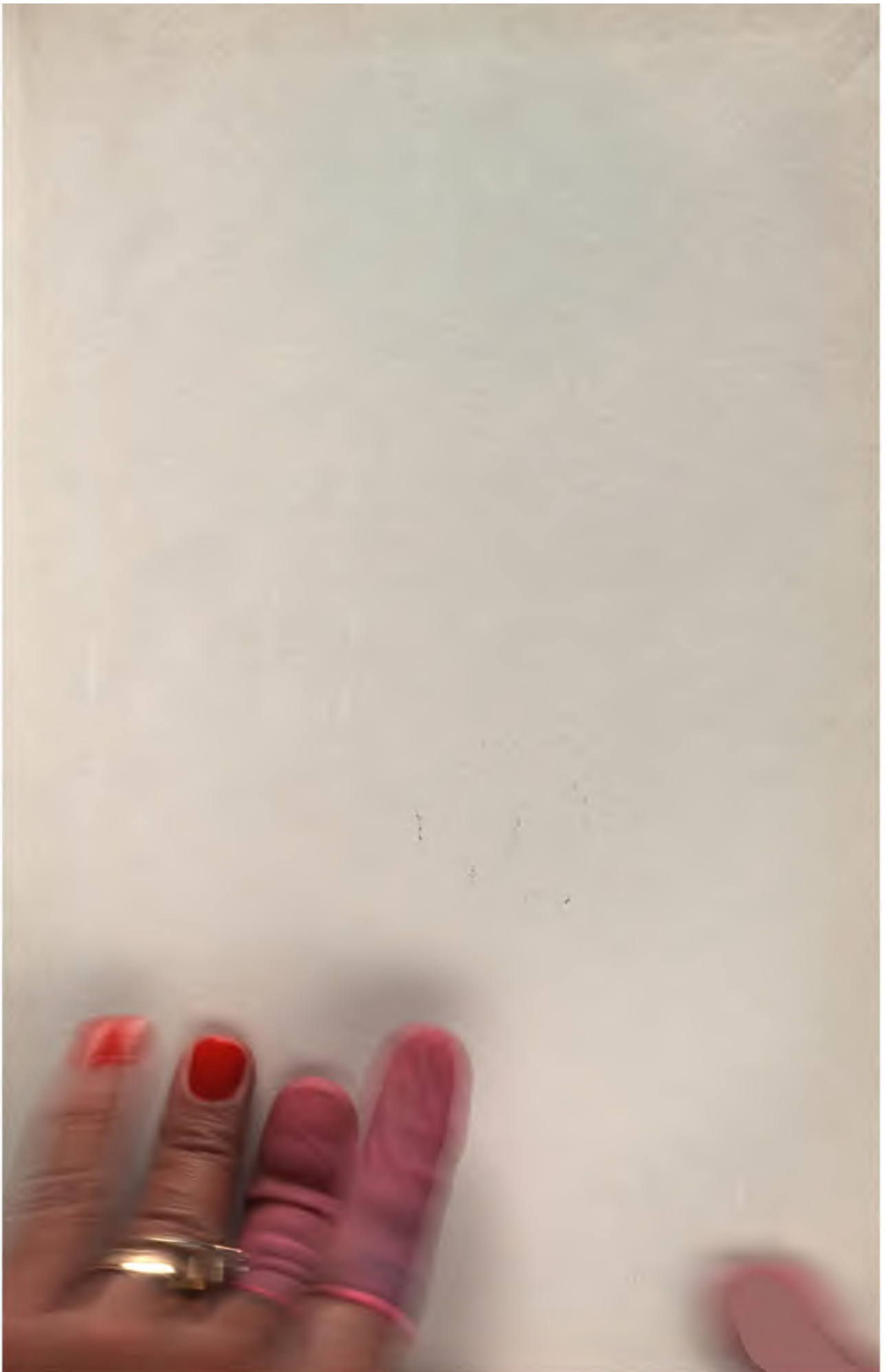
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

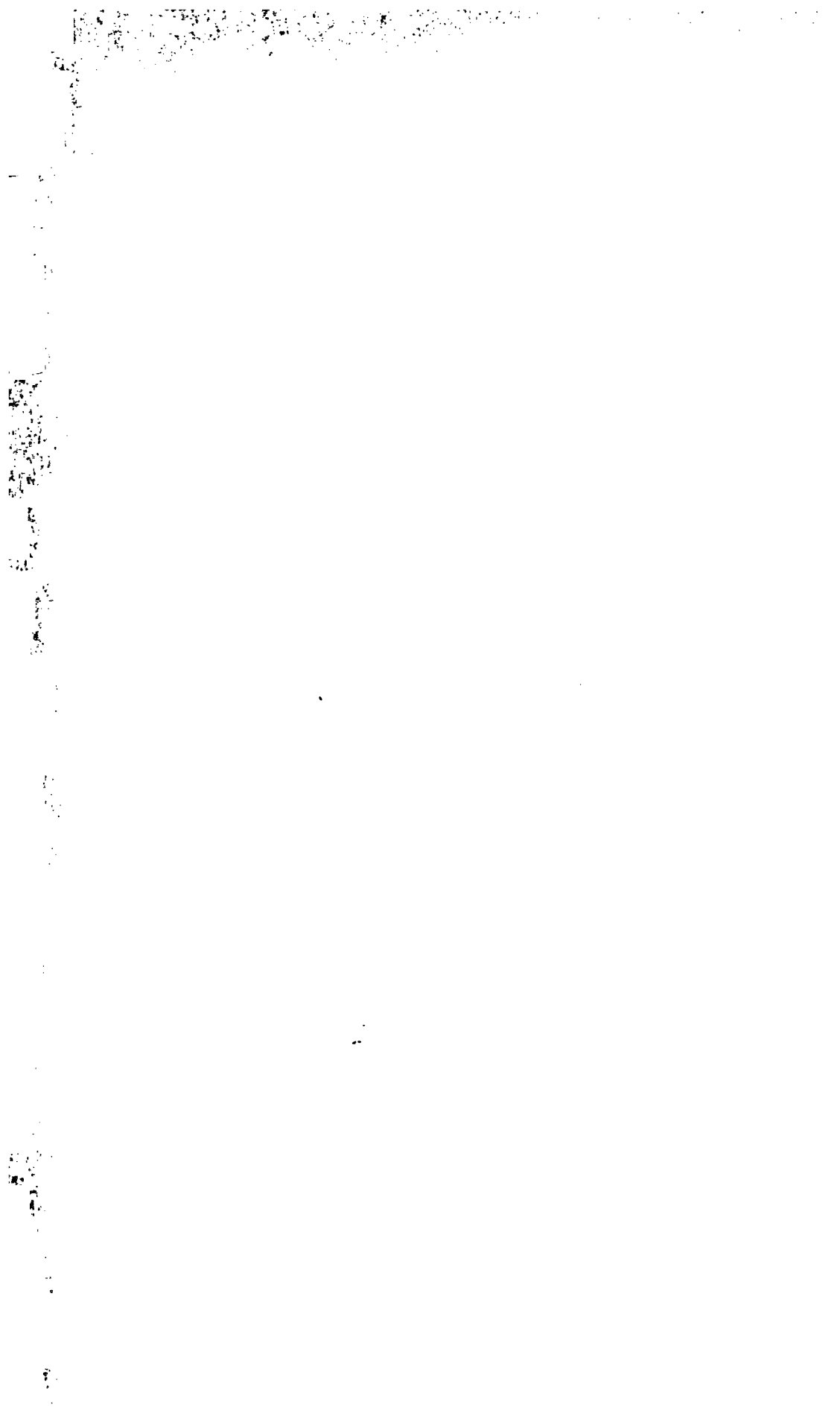

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM
SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM

ACCURANTE J.-P. MIGNE

Bibliothecæ Cleri Universæ

BREPOLS — TURNHOUT

ELENCHUS RERUM

QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

Liber de Præscriptionibus adversus hæreticos.

SERIES PRIMA.

SCRIPTA TERTULLIANI MONTANISTÆ POLEMICA.

De Corona militis.	Adversus Valentinianos.
De Fuga in persecutione.	Adversus Judæos.
Adversus Gnosticos Scorpiace.	De Anima adversus philosophos.
Adversus Praxeam.	De Carne Christi.
Adversus Hermogenem.	De Resurrectione carnis.
Adversus Marcionem libri quinque.	

SERIES SECUNDA.

SCRIPTA TERTULLIANI MONTANISTÆ MORALIA.

De velandis Virginibus.	De Jejunis.
De Exhortatione Castitatis.	De Pudicitia.
De Monogamia.	De Pallio.

APPENDICES.

APP. I. CARMINA TERTULLIANO ADSCRIPTA.	APP. III. Græcorum operum fragmenta et notulæ.
Adversus Marcionem libri V.	APP. IV. Deperditorum operum fragmenta et mentio.
Genesis.	APP. V. In libros de Baptismo et Pœnitentia adnotations R. P. D. Corbiniani Thomæ, monachi O. S. B., cum ejusdem dissertatione de affinitate inter Baptismum et Pœnitentiam apud Tertullianum.
Sodoma.	
Ad Senatorem.	
De Jona et Ninive.	
De Ligno vitæ.	
APP. II. Fragmentum de execrandis Diis, e bibliotheca Vaticana erant a Joh. Mar. Suaresio Avenionensi.	Indices.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
 LIBER DE
PRÆSCRIPTIONIBUS
ADVERSUS HÆRETICOS ^(a).

PROOEMIUM.

Etsi Tertulliani de Præscriptionibus librum, inter omnia ejus opuscula longe præstantissimum esse, eoque uno telo cunctas omnium temporum hæreses prostratas pessumdari, nemo icrit inficias, cuique tamen nota est ardua, quæ ab ipso operis occurso suboritur, controversia, quoniam nempe potissimum tempore, an ante, postve Auctoris ad Montanistas discessum, libellus iste vel fuerit editus, vel exaratus.

Porro communis est Catholicorum sententia hoc opus eximium crescere intra hæreseos septa nequivisse: viros doctissimos, amplissimosque recensere velim hinc opinioni suffragantes, videlicet Baronium (*ad annum* 197, n° 41), Tillemontium (*Mémoires pour servir à l'Histoire ecclésiastique*, t. III, note 6 sur Tertullien, p. 500 et suiv.), D. Remig. Cellerium (*Histoire des auteurs ecclésiastiques*, t. II, ch. 28, art. VI, p. 595), Fleury (*Histoire ecclésiastique*, t. II, liv. V, n° 28), J. A. Moehler (*Patrologie oder christliche literar geschichte*) ejus utpote recentioris, ac proinde exterorum plenius sensus referentis verba hic laudare non pigebit: « Ea est, inquit, hujusce libri mens, eo per integrum contextitur modo, quo pateat catholici auctoris sinceritas. Ubi enim in Montanistarum placita totus semel abierit, palamque ab Ecclesia discesserit, jam non licuisset eo rerum verborumque pondere et integritate asserere palmare hoc præscriptionis argumentum, quo deinceps a Catholicis ipsemet fuit agitalus vehementer ac perfossus. »

Eisdem insuper ad id sentiendum triplex aliud mo-

vet argumentum: 1° nihil in hoc libro contineri quod apertam redoleat hæresim; 2° imo haud dubiis liquere signis Auctorem fuisse tunc temporis cum Ecclesia romana communione consociatum; 3° nullibi vel minime de quodam Artemone, nequissimo hæresiarcha, Christo divinitatem abjudicante, meminisse: unde inferre licet, ante Artemonis tempora, ac proinde a Tertulliano nondum lapso librum fuisse conscriptum.

Hæc et his similia afferre solent, nec tamen commode planeque oppugnant ipsiusmet Tertulliani testimonium post lapsum asseverantis, in libris adversus Marcionem, hunc de Præscriptionibus nondum fuisse editum, uti fusius videre est in dissertatione D. Lumper ad hujusce editionis frontem apposita.

Detur igitur necesse est, perpensis hinc inde momentis, media inter utramque sententiam semita, qua tuto coeant convenientque dissentient, nobisque ita videntur utriusque impelli, ut jam non ambigatur hoc opus alio fuisse conscriptum tempore, alioque in lucem editum.

Ac primo, Tertullianum arbitramur hunc librum concepisse primisque tabulis exaravisse, cum, Roma: versatus, fide adhuc integer ac veluti æstu novitio ferox et superbiens, omnes hæreses undique Sedem Apostolicam unanimi impetu obsidentes, ad Petram uno traditionis ictu allisas, conspexerit; ac simul cum summis viris qui in Urbe, eadem tempestate florebant, necessitate conjunctus, nempe cum Caio presbytero, Hippolytoque, illustribus præ cunctis S. Irenæi

COMMENTARIUS.

(a) *De Præscriptione hæreticor.* Talis est in vetu-
 TERTULLIANI II.

stiss. exemplari hujusce libri titulus, quem et ab
 (Une.)

discipulis, ab ipsis tanti magistri libros acceperit, ab iisdem expeditissimam ad novatores quoslibet absque acie nec pugna debellandos, tutissimamque traditionum et præscriptionum viam, indagaverit, tenuerit, expertamque habuerit; indeque penitus in mente hoc infixum reposuerit consilium, novos nempe veritatis hostes ad iudicium rapiendi, eosque, nec re perpensa, nec caussa agitata, vi quarumdam duntaxat exceptionum, ab omni lite expellendi, damnatosque remittendi. (Cf. Eus., *Hist. Eccl.*, l. II, c. 2, p. 41; Tertull. *de Cultu F.*, l. I, c. 6.—*Hier. Vir. Illustr.*, c. 55.)

Quo consilio jam pene peracto, vel ad metam properante, subiit, sive ex clericorum romanorum invidia, sive ex impotenti Septimii ingenio, acerrimoque viri africani animo, lugenda sane procella, quæ eum ab navi Ecclesiæ et portu fidei catholicæ in invios Montanismi scopulos abripuit. Interdum vero remansit Tertullianus veritatis aliquatenus indefessus assertor, et cum jam ultimam ætatis suæ partem totam in certamina impenderet, non respuit exantlatos antea labores, ac in lucem emisit præclarum illud Præscriptionis catholicæ monumentum.

Hinc nobis satius visum est hoc opus medium inter catholici, montanistæque Tertulliani libros seponere, ratis nimirum huncad utramque ejus ingenii faciem, ambasque vitæ ipsius partes respicere ac eodem titulo pertinere.

ARGUMENTUM.

Hunc librum licet in duas scindere partes, quarum prior prævia quædam quinque perpendet momenta quæ viam ad præscriptiones sternunt, posterior vero novem præcipuos adversus hæreses præscribendi modos exponit. Hinc

Partis prioris

Propositio prima: oportere et hæreses esse, et plurimum valere, multumque in subvertendas animas proficere. I—III.

Prop. II. Fugiendas esse hæreses, utpote dissensionibus et persecutionibus peiores. IV—V.

Prop. III. Hæresim esse electionem, et in quo fit electio, inde damnationem VI.

Prop. IV. Cunctas hæreses ab alterutro fonte, sive sæcularis sapientiæ sive prurientis curiositatis, dimanare VII—XII.

Prop. V. Integram servandam esse fidei regulam, nec in litem unquam esse discerpendam. XIII—XIV.

Pars posterior

Hanc PRIMAM exhibet præscriptionem, hæreticos

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Jun. et Paris. inserunt fratres. coll. c. 29.*

ad disputandum de Scriptura non esse audientes. XV—XIX.

SECUNDAM. Ab ipso Christo Apostolos, ab Apostolis ecclesias sanam disciplinam posteris transferendam accepisse, nec aliunde ullam esse accipiendam. XX—XXVII.

TERTIAM. Ideo veram Ecclesiæ doctrinam, quia unam; falsam vero hæreticorum, quod diversam.

QUARTAM. Illud verum et divinum, quod prius traditum. XXIX—XXXI.

QUINTAM. Firmum esse veræ Ecclesiæ testimonium continuam ab Apostolis episcoporum successione XXXII.

SEXTAM. Vera est disciplina nostra, quæ ab Apostolis utique non damnatur, imo defenditur; falsa vero quælibet alia, utpote Apostolis aliena vel incognita XXXIII—XXXV.

SEPTIMAM. Ad inveniendam veritatem consulendas esse ecclesias apostolicas ac præ omnibus felicem ecclesiam cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt. XXXVI—XXXVII.

OCTAVAM. Jus nullum in Sacras Scripturas hæreticis competere. XXXVIII—XL.

NONAM. Nullam veritatem inesse cum perversa hæreticorum conversatione; ubi vero metum in Deum, ibi gravitatem honestam, et communicationem liberatam, et promotionem emeritam, et subjectionem religiosam, et apparitionem devotam, et processione modestam, et Ecclesiam unitam, et Dei omnia. XLI—XLV.

Subjiciuntur ultima capita quæ catalogum hæreticorum continent, de cujus ἀδελφία vide sis annotationem his capitibus annexam. EDD.

ARGUMENTUM PER JACOBUM PAMELIUM.

Adversus hæreticos, sive hæreses tum temporis grassantes, scripturus Tertullianus, videns disputationibus sive nihil aut parum profici, certis præscriptionibus, sive doctrinarum retractatu (uti ipse alibi loquitur), revincendos existimavit.

CAPUT PRIMUM.

Priusquam autem ad propositum veniat, docet non oportere nos admirari super hæreses, eo quod prænuntiatae fuerint.

Conditio præsentium temporum (1) etiam hanc admonitionem provocat nostram: non oportere nos mirari super hæreses istas, sive quia sunt, futuræ enim prænuntiabantur, sive quia fidem quorundam subvertunt, ad hoc enim sunt, ut fides, habendo tentationem, habeat (2) etiam probationem. Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur,

COMMENTARIUS.

Auctore inditum fuisse arbitramur. Præscriptionem hæreticorum dicit, quia præscribimus hæreticis hoc ipso quod sint hæretici, quibus hanc unam exceptionem opponimus, quod adversus regulam dogmata proferant: itaque, ut minime audiendos, ab omni disputatione submovemus. Non agitur hic de alia præscriptione. Ipse Tertullianus, primo adversus Marcionem libro, *Alius*, inquit, *libellus hunc gradum sustinebit, adversus hæreticos etiam sine tractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de præscriptione novitatis.* Ergo præscriptio hæreticorum est præscriptio novitatis, et minus recte edium hactenus fuit, *De Præscriptionibus adversus hæreticos.* Ea loquendi forma dixit præscriptionem hæreticorum, qua juris auctores, præscriptionem doli, præscriptionem fori, præscriptionem temporis, præscriptionem rei judicatae. RIC. — *De præscriptione.* Nescio an hic explicare debeam quod ab aliis ante nos excussum est. Præscriptio ex usu

(2) *Haberet Seml. Venet. Riq.*

quod tantum hæreses valeant. Quantum (a), si non A fuissent (1) ! Cum quod (2) sortitum est, ut (3) omnimodo sit, sicut (4) causam accipit ob quam sit, sic (5) vim consequitur (6) per quam sit, nec (7) esse non possit (8).

CAPUT II.

Sed abominandas potius et præcavendas, tanquam mortem æternam afferentes, nihil virium habentes, nisi apud eos qui in fide infirmi sunt.

Febrem denique, inter cæteros mortiferos et cruciarios (9) exitus (b) erogando (10) homini deputatam, neque quia est miramur, est enim; neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde hæreses, ad languorem et interitum fidei productas, si expavescimus hoc eas posse, prius est, ut expavescamus (11) hoc eas esse: quæ, dum sunt, habent posse; B et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem, ut malum et de causa et de potentia sua, ut notum est, (c) abominamur potius quam miramur, et, quantum in nobis est, præcavimus, non habentes abolitionem ejus in nostra potestate; hæreses vero, mortem æternam et majoris ignis ardorem inferentes, (12) malunt quidam mirari quod hoc possint, quam devitare ne possint, cum habeant devitandi potestatem. Cæterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim (13), dum mirantur, in seandulum subministrantur; aut, quia scandalizantur, ideo mirantur, quasi, quod tantum valeant, ex aliqua ve-

niat veritate. Mirum scilicet, ut malum vires suas habeat; nisi (14) quod hæreses apud eos multum valeant, qui in fide non (15) valent. In pugna pugilum et gladiatorum, plerumque non quia fortis est vincit quis, aut quia non potest vinci, sed quoniam ille, qui victus est, nullis viribus fuit; adeo idem ille victor bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter hæreses de quorundam infirmitatibus habent quod valent, nihil valentes, si in bene valentem fidem incurrant.

CAPUT III.

Neque scandalizari quemquam oportere si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula fuerit, quia ex personis non probatur fides, sed ex fide personæ.

Solent quidem isti miriones (16) etiam de quibusdam personis, ab hæresi captis, ædificari in ruinam: quare ille vel ille, fidelissimi, prudentissimi, et usitatissimi (17) in Ecclesia, in illam partem transierunt? Quis, hoc dicens, non ipse sibi respondet, neque prudentes, neque fideles, neque usitatos æstimandos, quos hæreses potuerint demutare? Et hoc mirum (opinor) ut probatus aliqui retro, postea excidat? Saul, bonus præ cæteris, livore postea evertitur. David, vir bonus secundum cor Domini, postea cædis et stupri reus est. Salomon, omni gratia et sapientia donatus a Domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. (d) Soli enim Dei Filio serva-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quantum sint *Seml. Pam. Utrumvis delendum censet Heuman.*
 (2) Quid *Venet. Pam. Rig.*
 (3) Ut *supprim. Seml.*
 (4) Sicut *supprim. Venet. Rig.*
 (5) Hec pro sic *Venet. Rig.*
 (6) Consequitur *Jen. Wouw.*
 (7) Ne *Venet. Gourcy, Rig. Pam.*
 (8) Necessè est ut possit *Wouw.*
 (9) Cruciatorios alii *volunt.*

- (10) Ægrotando, et paulo post ægrotat, in exemplari *leger. Le Pr. Venet.*
 (11) Expavescamus alii; alii vero expavescantur.
 (12) Inferentis *Rig. Pam. Venet.*
 (13) Etenim *Franeq.*
 (14) Mirum pro nisi *Heuman.*
 (15) Parum alii.
 (16) Infirmitates *Rig. Venet. ex Agobardi exemplari antiquissimo.*
 (17) Vetustissimi *Seml. ex antiquis exemplaribus.*

COMMENTARIUS.

forensi usurpatur, significatque refutationem qua qui postulat, adversarii accusationem disjicit, aut in eum retorquet (V. *Ulpian. D. ad l. Juliam de adult.*). Sic frequens in jure *accusationem disjicere, excipere, producere.* Putarem quoque hic legendum *adversus hæreticos, aut hæreses, non hæreticorum.* LE PR.

Dubitari non potest quin illud, *adversus hæreticos, sit vera lectio Auctoris, qui in conclusione hujusce libri sic habet: Generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes certis, et justis, et necessariis præscriptionibus.* Locus ipse quem refert Rigaltius e lib. I adv. Marc. in gratiam suæ sententiæ, nobis etiam favet: *Alius libellus hunc gradum sustinebit adversus hæreticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de præscriptione novitatis.* Neque enim dicit Noster: *præscriptione hæreticorum, sed: præscriptione novitatis... adversus hæreticos; præterea quod locutio præscriptio hæreticorum ambigua foret, et haberi melius posset de hæreticis præscribere adversus nos volentibus, quam de nobis, quibus præscribere adversus quoscumque proprio jure fas est.* EDD. *ex opere DE GOURCY.*

CAP. I.—(a) *Quantum si non fuissent!* Si mirantur, inquit, quod tantum hæreses valeant; quantum mirarentur, si omnino hæreses non fuissent! Quod sane majore multo admiratione dignum foret, cum Spiritus Sanctus futuras prædixerit, nec falli potuerit. Ilunc

locum, antea depravatissimum, emendavimus ope exemplaris Agobardi, cui consonat etiam divionense.

LE PR.

CAP. II.—(b) *Erogando homini.* Hanc lectionem, quæ est Rigaltii, et vera videtur, servare libet. Verbum *erog* adhibuit Tertullianus pluribus in locis eodem, ut patet, sensu quem *interimo* exprimeret; ut, v. g., *tot innocentes erogamur (Apologet., cap. 44), caro supplicis erogatur (de carnis Resurr., cap. 8), virginis erogatorem (de Pudicitia, cap. 16).* EDD. *ex oper. D. DE GOURCY.*

(c) *Abominamur potius quam miramur.* Mirum non est tot hæreses exstare: et quemadmodum, si febris contingat, non miramur, sed ejus depellendæ modum quaerimus; ita de hæresi agendum, et modis omnibus evitandum ne subolescat. Attende aurea verba Augustini (lib. III contra Jul., cap. 3): *Mira sunt, quæ dicitis, o Pelagiani; nova sunt, quæ dicitis; falsa sunt, quæ dicitis: mira stupemus, nova cavemus, falsa convincimus.* LE PR.

CAP. III.—(d) *Soli enim Dei Filio servabatur sine delicto permanere.* Non mirum si nec beatissimam Virginem hic addiderit Christo, qui, libro de Carne Christi, de ea scripserit minus consentanea sequentium ætatum theologis. Laudabili sane affectu Augustinus lib. de Natura et Gratia adversus Pelag. dixit: *De sancta virgine Maria, propter honorem Domini, nullam pror-*

bator sine delicto permanere. Quid ergo, si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula (a) fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nisi fidelis: nemo major, nisi christianus: nemo autem christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit (Matth., X, 22). Tu, ut homo, extrinsecus unumquemque nosti; putas, quod vides; vides autem, quousque oculos habes. Sed oculi, inquit, Domini alti. Homo in faciem, Deus in præcordia contemplatur (I Reg. XVI, 7). Et ideo, cognoscat Dominus qui sunt ejus (II Tim., II, 19); et plantam quam non plantavit Pater, eradicat (Matth., XV, 13); et de primis novissimos ostendit (Matth., XX, 16); et ventilabrum (1) in manu portat ad purgandam aream suam. (Matth., III, 12). Avolent quantum volent (2) paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum; eo purior massa frumenti in horrea Domini reponetur. Nonne ab ipso Domino quidam discentium scandallizati deverterunt? Nec tamen propterea cæteri quoque discredendum a vestigiis ejus putaverunt; sed, qui scierunt illum vitæ esse Verbum (b) et a Deo venisse, perseveraverunt in comitatu ejus usque ad finem, cum illis, si vellent et ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est, si et apostolum ejus aliquis Phygellus, et Hermogenes (c), et Philetus, et Hymenæus (d) reliquerunt (II Tim., I, 15; I Tim., I, 20): ipse traditor Christi de Apostolis fuit. Miramur de Ecclesiis ejus, si a quibusdam descruuntur, cum ea nos ostendant Christianos, quæ patimur ad exemplum ipsius Christi: Ecce nobis, inquit (I Joan., II, 19), prodierunt, sed

A non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.

CAPUT IV.

Quin potius memores simus tam dominicarum pronuntiationum quam apostolicarum litterarum, quæ futuræ hæreses prænuntiarunt, et fugiendæ præfnerunt.

Quin potius memores simus tam dominicarum pronuntiationum (3), quam apostolicarum litterarum, quæ nobis et futuræ hæreses prænuntiarunt, et fugiendæ præfnerunt; et sicut esse illas non expavescimus, ita posse id, propter quod fugiendæ sunt, non miremur. (e) Instruit Dominus multos esse venturos, sub pellibus ovium, rapaces lupos. Quænam istæ sunt pelles ovium, nisi nominis christiani extrinsecus superficies? qui lupi rapaces, nisi sensus et spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi extrinsecus delitescunt? qui pseudopphetæ sunt, nisi falsi prædicatores? (f) qui pseudapostoli, nisi adulteri evangelizatores? qui (g) antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? Nunc sunt (4) hæreses, non minus doctrinarum perversitate Ecclesiam lacerantes, quam tunc Antichristus persecutionum atrocitate persequetur: nisi quod persecutio et martyras facit, hæresis apostatas tantum. Et ideo hæresis quoque oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur (I Cor., II, 19), tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad hæreses non exorbitaverint (5). Neque enim eos probabiles intelligi juvat (6), qui in hæresim fidem demutant: sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi: (h) Omnia examine,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Palam Franeq. Paris. et probat Janius coll. lib. de Fuga in persecut., sic et Irenæus, Augustinus ad Macrob. Arnob. annotat et Juvenius.

(2) Volunt Semler.

(3) Prænuntiationum Rig. Venet.

(4) Hoc erunt Seml. Pam.

(5) Exorbitaverunt Seml.

(6) Juvat Seml.; jubet Rig. Venet.

COMMENTARIUS.

aus, cum de peccatis agitur, habere volo quæstionem. Rig. — Eadem exceptione usa est œcumenica Tridentina synodus. EDD. ex opere D. DE GOURCY.

(a) A regula. Id est, a symbolo, a fide catholica. SEMLER.

(b) Qui scierunt illum vitæ esse verbum. Diversum paulo sensum exhibet textus originalis (Joan., VI, 69), quem fideliter retulit Vulgata nostra, nec non variæ versiones Orientalium. Pro verba vitæ æternæ habes, Noster vitæ esse Verbum Christum dicere maluit. Atqui notavit La Cerda, in comment., hunc locum Scripturæ plures Patres non aliter ac Tertullianum interpretatos esse. EDD. ex op. D. DE GOURCY.

(c) Phygellus et Hermogenes. Scis hoc quod aversi sunt a me omnes, qui in Asia sunt, ex quibus est Phygellus et Hermogenes. Hæc Paulus, II ad Tim. I, et de illis Ambrosius: fallacia pleni erant; simulabant enim amicitias cum apostolo, ut adherentes ei ad discerent, unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent. Tertull., lib. de Resurr. carnis, cap. 24, hunc Hermogenem recenset inter hæreticos carnis resurrectionem abnegantes. Rig.

(d) Et Philetus et Hymenæus. Paulus, II ad Timoth., cap. II: Et sermo eorum ut cancer serpit, ex quibus est Hymenæus et Philetus, qui a veritate exciderunt dicentes resurrectionem esse jam factam, et subverterunt quorundam fidem. Rig.

CAP. IV.—(e) Instruit Dominus, etc. Ad verbum fere hunc locum imitatur B. Cyprianus, lib. ad Novatianum hæreticum: Prædixerat quidem, inquit, Dominus, multos esse venturos, sub pellibus ovium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensus subdoli? PAM.

(f) Qui pseudapostoli. Prius illud ex dominicis prænuntiationibus; hoc, et quod sequitur, ex apostolicis literis sumpsit. II Cor., XI, et I Joan. II. PAM.

(g) Antichristi. Hæreticos vocat antichristos, quia ut verus Antichristus finget miracula, ita isti. Lucas Teudensis legendus de hæretic. Fraudibus, lib. III, cap. 2. LAC.

(h) Omnia examine. Hæretici, inquit Quintinus, nunquam non prætexerunt, modoque non prætexunt, opinionibus suis, a solita Patrum regula variantibus, id quod ipse Christus Christique discipuli faciendum præmonuerunt. Ille suis dicebat: Attendite a falsis prophetis.... Cavete a Scribis.... A sermone Phariseorum et Sadducæorum cavete..... Videte ne quis vos seducat, etc. (Matth., VII, 15; Marc. VIII, 15, XIII, 5), subinde suos Apostoli monebant: Probate (discutite, dignoscite, dijudicate) quid sit beneplacitum Deo (ad Eph. V, 10).

Item: Prophetias (interpretationes puta Scripturæ divinæ, ac declarationes fidei vestræ) nolite spernere, sed omnia probate.... (I Thess., V, 21). Præterea: Nolite omni spiritui credere, sed probate an spi-

quod bonum est tenete (I Thess., V, 21). Quasi non A liceat, omnibus male examinatis, in electionem (1) alicujus mali impingere per errorem.

CAPUT V.

Fugiendas hæreses præfinitum non modo dissensionum et schismatum, sed etiam ipsarum hæreseon nomine.

Porro, si dissensiones et schismata increpat, quæ sine dubio mala sunt, et incontinenti (a) hæreses subjungit (I Cor., XI, 18). Quod malis adjungat (2), malum utique profitetur, et quidem majus; cum ideo (3) credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam hæreses oportere esse. Ostendit enim, gravioris mali prospectu (4), de (5) levioribus se facile credidisse; certe, non ut ideo de malis crediderit, quia hæreses bonæ essent; sed uti de peioris quoque notæ tentationibus præmoneret non esse mirandum, quas diceret tendere (6) ad probabiles quosque manifestandos, scilicet quos non potuerit depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam, et separationes coercendas sapit (7), hæreses vero non minus ab unitate divellunt, quam schismata et dissensiones; sine dubio et hæreses in ea conditione reprehensionis constituit, in qua schismata et dissensiones. Ac per hoc, non (8) eos probabiles facit, qui in hæreses diverterint, cum maxime diverti ab ejusmodi objurgat, edocens (9) unum omnes loqui et idipsum sapere (I Cor., I, 10), quod etiam hæreses non sinunt.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Iniectione *Seml.*; iniectione *suspicitur Junius*; electione *non ov.*
 (2) Adjungat *Jun.*
 (3) Idem *Seml.*
 (4) Despectu *Seml.*
 (5) De *abest Paris.*
 (6) Impendere *Rhen. Jun. Par.*
 (7) Aptes *Seml.*; apit vel apet *Jun.*, id est, uno quasi

CAPUT VI.

Quippe cum, Epistola ad Titum, Apostolus hæreticum describens, hæreses dictas insinuet græca voce ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas utitur.

Nec diutius de isto (10), si idem est (11) Paulus, qui et alibi hæreses inter carnalia crimina numerat, scribens ad Galatas (V, 20), et qui Tito suggerit (III, 10 et 11), hominem hæreticum post primam correptionem recusandum, quod perversus sit ejusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni pene epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, hæreses taxat, quarum opera sunt adulteræ doctrinæ, hæreses dictæ græca voce (b), ex interpretatione electionis qua quis, sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas utitur. (c) Ideo et sibi damnatum dixit hæreticum, quia et in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere (12) quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quidquam ex suo arbitrio, quod inducerent (13), elegerunt; sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignaverunt. Itaque etiamsi angelus de cælis aliter evangelizaret, (d) anathema diceretur a nobis (I, 8). Providerat jam tunc Spiritus Sanctus futurum (e) in virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis, cujus signis et præstigiis Apelles inductus, novam hæresin induxit.

C

vinculo aptum constringit et continet.

- (8) Nos *Venet.*
 (9) Objurgans, et docens *Seml. Pam.*
 (10) Disputo *add. Heumum.*
 (11) Et *Seml.*
 (12) Indulgere *Seml.*
 (13) Inducere *Venet.*

COMMENTARIUS.

ritus ex Deo sint..... (I Joan., IV, 1). Sic modo curiosi quidam male feriatati ratiocinantur de sacramentis omnibus Ecclesiæ, prisca sint ea necne, de ritibus et formis rixantes, et explorare se velle dicunt (ut olim dicebant) utrum vera proferant, omnium scilicet hinc inde rationibus discussis. Aiunt enim scriptum esse : *Omnia probate*. Sic sensim per superbiam nostram nimis facili et lubrico assensu delabimur in hæreses..... Christiane lector, haud quibusvis illud, *omnia probate*, cæteraque superiora dicta fuere. Non enim puto *ιδωρην* quempiam, si velit ambulare caute, posse hoc implere præceptum : quia sapientibus, et non insipientibus, imperatum est. Hæc et alia eodem pertinentia Hieronymus interpretans illud (ad Eph., V, 15) : *Videte quomodo caute ambuletis*. Amb. quoque legendus in illud ad Thess. mandatam : *Omnia probate*. PAM.

CAP. V.—(a) Et incontinenti hæreses subjungit. Incontinenti, id est statim. Justinus solet dicere *ex continenti*, ceu lib V, *ut ex continenti Alcibiadem ducem Conone duce mutarent*. Et lib. VII, *teneri non potuit, quin ex continenti acie decerneret*. RHEN.

CAP. VI.—(b) Græca voce, *αἱρέσις* scilicet idipsum significat. EDD. ex opere D. DE GOURCY.

(c) Ideo et sibi damnatum dixit hæreticum. Paulo prius dixit, *ut a semetipso damnatus*. Pro quo legitur

hodie apud Apostolum : *proprio judicio condemnatus*. Verum illud et legit etiam et declarat sic (uti etiam annotavit Quintinus) B. Hieronymus. Hæreticus a semetipso damnatus esse dicitur, propterea quod adulter, fornicator, homicida, et cætera vitia per sacerdotes ab Ecclesia propelluntur; hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, arbitrio suo de Ecclesia recedentes; quæ recessio, propriæ conscientie videtur esse damnatio. PAM.

(d) *Anathema diceretur a nobis. Providerat jam tunc Sp. S.* Hic locus ab Hieronymo citatur, in cap. I ad Galat. *Eleganter, inquit, in hoc loco vir doctissimus Tertullianus, adversus Apellem et ejus virginem Philumenem, quam angelus quidam diabolici spiritus et perversus impleverat, hunc esse scribit angelum, cui, multo antequam Apelles nasceretur, Spiritus Sancti vaticinio sit anathema per Apostolum prophetatum*. RIC.

(e) *In virgine quadam Philumene*. Philumene puella fuit alexandrina, quæ familiari dæmone obsessa multa mentiebatur. Hanc postea compressit Apelles, adeoque hujus impudicæ mulieris amore cæcus fuit, ut librum scripserit hoc titulo, *Philumenæ Prophetiæ et Phaneroses*. Vide Euseb., lib. V Ilist. et B. Aug. de Hær. ad Quodvultdeum. Cæteri fere omnes consulto impuram hanc mulierculam silentio obruere conati sunt. LE PN.

CAPUT VII.

Ipsas denique hæreses cum a philosophia subornentur, eo et curiositatis nomine etiam caveri oportere ab Apostolo præscriptum.

(a) Hæ sunt doctrinæ hominum et dæmoniorum, prurientibus auribus (II Tim., IV, 3) natæ de ingenio sapientiæ sæcularis (1), quam Dominus stultitiam vocans, *stulta mundi* in confusionem (2) etiam philosophiæ ipsius *elegit* (I Cor. I, 27). Ea est enim materia (3) sapientiæ sæcularis, temeraria interpret divini naturæ et (4) dispositionis. Ipsæ denique hæreses a philosophia subornantur. Inde *æones*, et formæ nescio quæ, et trinitas hominis (5), apud Valentinum: platonice fuerat (6). Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis (7) observatur. Et ut (8) carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est; et ubi aliquid de igneo deo allegatur (9), Heraclitus intervenit (10): Eadem materia apud hæreticos et philosophos volutatur, iidem (11) retractatus implicantur. Unde malum, et quare? et unde homo, et quomodo? et, quod proxime Valentinus proposuit, unde Deus? Scilicet

- (1) Sæculi *Franeg.*
 (2) Confusione *Seml.*
 (3) Mater *suspicitur Heuman.*
 (4) Et *abest a Seml.*
 (5) Nescio quæ infinitæ hominis *Rig. ex Agobardi libro. Cf. de Anima, c. 21.*
 (6) Furor *Jun. ex quibusd. mss.*
 (7) Epicurus, pro ab Epicureis, *al.*
 (8) Ut *abest a Venet.*
 (9) Alligator *Seml.*

LECTIONES VARIANTES.

A de enthymesi, et ectromate (b). Miserum (12) Aristotelem (c) qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi, versipellem in sententiis, coactam in conjecturis, duram in argumentis, operariam contentionum (13), molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem (14), ne quid omnino tractaverit. Hinc illæ *fabulæ* (d) et *genealogiæ interminabiles* (e), et *questiones infructuosæ, et sermones serpentes velut cancer* (I Tim. I, 4; *ibid.*, III, 4; II Tim. II, 17-25); a quibus nos Apostolus refrænans, nominatim philosophiam contestatur (15) caveri oportere, scribens ad Colossenses (II, 8): *Videte ne quis vos circumveniat* (16) *per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, præter providentiam Spiritus Sancti.* Fuerat Athenis, et istam sapientiam humanam, affectatricem (17) et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas hæreses multipartitam varietate sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid Academiæ et Ecclesiæ? Quid hæreticis et Christianis? Nostra institutio de Porticu (f) Salomonis est, qui et ipse tradiderat *Dominum in simplicitate cordis esse quærendum* (Sap. I, 1). Viderint, qui stoicum et platonicum (g) et dialecticum Christianismum (18) protulerunt. Nobis curiositate opus non

- (10) Invenit *suspicitur Heuman.*
 (11) Idem *Venet.*
 (12) Sequitur, pro miserum, *Seml.*
 (13) Contentione *Seml.*
 (14) Tractantem *Seml.*
 (15) Contestatus *Seml. Venet.*
 (16) Sit circumveniens vos *Seml.*
 (17) Affectatricem *Venet.*
 (18) Christianis *Paris. ex Gorziensi; christianismo præstulerunt volebat Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. VII.—(a) *Hæ sunt doctrinæ hominum.* Doctrinæ diabolicæ, natæ et inventæ his, qui pruriant auribus; hominibus, videlicet, qui desideriis variis et carnalibus aguntur, quique audire nova, et curiosa, et mollia appetunt. Unde sibi magistros quærunt, non qui verbo mordeant, et obsistant vitiis, sed qui sibi et suis concupiscentiis blandiantur, et scalpant aures, dum mellita prædicant, et vulgo plausibilia: isti sunt quos prædixit Paulus, II ad Tim. 4. LAC.

(b) *Ectromate.* Hieronymus, in Amos prophetam primo commentario, scribit, Valentinum ex æonibus suis extremum, hoc est trigesimum, Christum vocare et *εκτρομα*, hoc est abortivum. RHEM.

(c) *Miserum Aristotelem.* Gregorius Bæticus, lib. de Fide, ed. rom.: *Noli, infelix, adversus Christum Dominum totius creaturæ Aristotelis artificiosa argumenta colligere, qui te christianum qualitercumque profiteris, nec adversus piam confessionem inenarrabilis de Deo sacramenti, ut calculo calumniatore, quasi ex disciplina terrenæ supputationis circumscriptor advenias.* Idem: *Ubi sunt nunc illa impia vestra sophismata, quæ Aristotelis, episcopi vestri, magisterio didicistis?* Non est trivialis auctor ille Bæticus episcopus Eliberitanus: censetur inter scriptores ecclesiasticos catalogo Hieronymiano. Scripsit autem ad Gallam Placidiam, Theodosii imp. filiam, adversus Arianos, et sane miror hominem, cætera satis ingenuum, ne semel quidem Septimum nostrum nominasse, cum ab eo passim habeat multa. RIC.

(d) *Hinc et illæ fabulæ.* Propter Judæos, inquit Quintinus, hoc admonitum putarunt, qui continue progenitoribus suis Abraham, Isaac, Jacob et aliis gloriabantur. Inutilis certe gloriatio, sed quæ nullam gigne-

bat quæstionem, neque fabulas habebat. Nam verum suum quisque genus et majores suos inter Judæos habebat notissimos, et citra controversiam. Nonnulli gentiles reprehendi hic dixerunt cum sua theogonia. Tertullianus hæreticos æonum fabricatores notari credit. In cellas enim varias distinguebant illi æonas suos, ostendentes quis a quo gigneretur, quibus omnem contineri divinitatem fabulabantur. A postolorum cœvi Cerdon et Valentinus erant, qui non finientis istis questionibus supra modum turbabant infideles. Inter quos ab Apostolo nominatur Hymeneus, Alexander, Philetus. Et meo quidem iudicio, totus ille locus ad hæreticorum confutationem spectat. Epiphanius etiam sic intelligit: Pro more calumniari mihi videtur, qui locum detorquet ad cæremonias et hominum constitutionunculas (ut loquitur) et quæstiones scholasticas. PAM

(e) *Et genealogiæ interminabiles.* In græco vox adhibetur *ἀπειραντος* (I Tim. I, 5). Judæorum notat deliria et ridicula commenta quæ iis *מטות* dicebantur. Basilidiani vero et Valentiniani qui gnosticæ pravitas erant veluti rami, æonas usurparunt, pro illis Judæorum fabulis. Qui Plutarchum legerit in Iside, tales fuisse Persarum Magos comperiet. LE PA.

(f) *De Porticu Salomonis.* Opponit Noster Porticum Salomonis Porticui scilicet Stoicorum. Constat enim ex Evangelio et Actibus Apostolorum tum Christum, cum Apostolos in templo ejusque porticu sæpius docuisse, quæ porticus Salomonis dicebatur, ideo sane quia ruinis porticus Salomonis superstructa erat (V. Joan. X 25; Act. Apost. c. III et V). EDD. *ex opere* D. DE GOURCT.

(g) *Et dialecticum Christianismum.* Non leve certe

est, post Christum Jesum; nec inquisitione, post Evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus.

CAPUT VIII.

Nihil autem ob stare illud: QUÆRITE ET INVENIETIS; id enim dictum ad eos quibus nondum agnitus Christus.

Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri prætendunt ad ineundam curiositatem, et hæretici inculcant ad importandam scrupulositatem (1). Scriptum est (inquunt): *Quærite et inveniatis* (Matth., VIII, 7). Quando hæc voce Dominus emisit, recordemur. Puto in primitiis ipsis doctrinæ suæ, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset, et cum adhuc nec Petrus illum Dei Filium pronuntiasset; cum etiam Joannes de illo certus esse desiisset (a) (2). Merito ergo tunc dictum est (3), *Quærite et inveniatis*, quando quærendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat (4). Et hoc quantum ad Judæos; ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quærerent Christum. (b) *Habent*, inquit, *Moysen et Heliam* (Luc., XVI, 29), id est legem et prophetas Christum prædicantes, secundum quod et alibi (Joan., V, 39), *Scrutamini*, inquit, *Scripturas in quibus salutem speratis; illæ enim de me loquuntur*. Hoc (5) erit, QUÆRITE ET INVENIETIS; nam et sequentia in Judæos competere manifestum est: *Pulsate et aperietur vobis*. Judæi retro penes Deum fuerant; dehinc ejecti ob delicta, extra Deum esse cœperunt. Nationes verò nunquam penes Deum, nisi stillicidium de situla, et pulvis ex area, et foris semper (Isai, XL, 45). Itaque

qui foris semper, quomodo pulsabit eo ubi nunquam fuit? quam (6) januam novit, in quam (7) nec receptus, nec ejectus aliquando? an (8) qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit (9) et ostium novit (10)? Etiam, PETITE ET ACCIPIETIS ei competit, qui sciebat a quo esset petendum (11), a quo et erat aliquid repromissum; a Deo scilicet Abraham, Isaac et Jacob, quem nationes non magis novebant, quam ullam repromissionem ejus. Et ideo ad Israel loquebatur: *Non sum*, inquit (Matth., X, 45), *missus nisi ad oves perditas domus Israel* (12). Nondum canibus jactabat panem filiorum, nondum in viam (13) nationum ire mandabat (Matth., XXVIII, 19); siquidem in fine præcepit, ut vaderent ad docendas et tingendas nationes, consecuturi mox Spiritum Sanctum Paracletum, qui illos *deducturus esset in omnem veritatem* (Joan., XVI, 13). Et hoc erga illos (14) fecit (15). Quod si nationibus (16) destinati doctores, Apostoli ipsi quoque doctorem consecuturi erant Paracletum, multo magis vacabit (17) erga nos QUÆRITE ET INVENIETIS, quibus ultro erat obventura doctrina per Apostolos, et ipsis Apostolis per Spiritum Sanctum. Omnia quidem dicta Domini omnibus posita sunt, quæ (18) per aures Judæorum ad nos transierunt; (c) sed pleraque in personas directa, non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

CAPUT IX.

Nobis autem, qui jam credidimus, aliud non quærendum.

Cedo nunc sponte de gradu isto: omnibus dictum sit, QUÆRITE ET INVENIETIS; tamen et hic expedit (19) sensu (20) certare (21) (d) cum interpretationis gu-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Curiositatem *Semler*.
- (2) Quæsisset *Heuman*.
- (5) Merito ergo tunc dictum est *abest a Seml*.
- (4) Qui adhuc agnitus non erat *abest a Seml*.
- (5) Hic *Seml*.
- (6) Quomodo *Heuman*.
- (7) Qua *Seml*.
- (8) Annon *Heuman*.
- (9) Pulsavit *Venet*.
- (10) Ad ostium quod novit *Heuman*.
- (11) A quo esset petendum *abest a Seml*.

- (12) Israelis *Seml*.
- (15) Gentium vel *inserit Semler*.
- (14) Ergo illo *Venet*. post *Rig*; ergo illos *Semler*.
- (15) Ita *Junius*; alii *leg*. facit.
- (16) Erga illos si vacat, qui nationibus *Heuman*.
- (17) Ita *Heuman*; alii *volum* vacabat.
- (18) Ita *Paris*. post *Pam*. quæ *abest a Venet*. *Rig*.
- (19) Expendit *Venet*.
- (20) Sensus *Seml*. *Paris*. *Fran*.
- (21) Certæ *Paris*. *Fran*.

COMMENTARIUS.

argumentum, Christianis exosas esse debere sophisticas quæstiones et captivulas logicæ, quibus religionis et theologiæ puritas conspueatur. Quorsum enim a Platone aut Aristotele pendebis ut christianus sis? qui, cum ethnicis ambo fuerint, et a veritate alieni, nihil nisi figmenta et imposturas tradere possunt. Quorsum illorum opiniones aut errores cum christianis dogmatis permiscebis? An nescis infelicem pictoris illius exitum, quem refert Zouaras? Is cum Christum Dominum eodem habitu armisque effingere vellet quibus Jovem suum depinxerat, illius statim manus in tabula exaruit, in qua tantam impietatem adumbrare voluerat. Caveas sedulo ne duas has res omnino contrarias infelici conatu conjungas. LE PR.

CAP. VIII.— (a) *Cum etiam Joannes de illo certus esse desiisset*. Hoc est, etiam post excessum Joannis. *Rig*.— Recte sic interpretatur *Macereus* de Joanne Baptista, qui de Christo certus, utpote voce audita de cælis: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth., III, 17), jam esse desiderat, id est obierat, decollatus ab Herode. Sed magis placet sensus, quem indicat *Latinus* in Lib. seq. de *Baptismo*, ut sit idem quod ibi (c. 10) de Joanne legitur: *Usque adeo spiri-*

tum prophetiæ in illo post totius spiritus in Dominum translationem defecisse; ut quem prædicaverat, quem ipse designaverat, postmodum an ipse esset sciscitatum miserit (Matth., XI, 2). Cui simile est et illud (Lib. IV, Adv. Marc.): *Ipsa jam Domino virtutum, Sermonem et Spiritu Patris, operante in terris et prædicante, necesse erat portionem Sancti Spiritus jam abscedere a Joanne*. *PAM*.— Revera videtur *Tertullianus* lib. de *Baptismo*, impegisse in tam absurdum errorem. Cæterum fatendum est tempore *primitiarum doctrinæ* Christi Joannem Baptistam nondum esse desiisse, ut interpretatus est *Macereus*. *Edd. ex opere D. DE GOURCY*.

(b) *Habent et Moysen et Heliam*. Etiam hic amplius quid legit quam habeatur Lucæ XVI, ubi solum legitur græce et latine: *Habent Moysen et prophetas*; Fortassis cogitans, cum hæc scriberet, super apparitione *Mosis et Helicæ* in monte Thabor. *PAM*.

(c) *Sed pleraque in personas directa*. Judæorum, scilicet. *Rig*.

CAP. IX.— (d) *Cum interpretationis gubernaculo*. Id est, cum ratione, cum disciplina rationis, quæ sane omnem interpretationem gubernare debet, et in ea semper

hermaculo. (a) Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituitur. Sed in primis hoc propono: unum utique (1) et certum aliquid (b) institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes, et idcirco quærere, ut possint, cum invenerint, credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non potest esse, quærendum est donec invenias, et erolendum ubi inveneris; et nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti: dim hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum id inveneris et credideris quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod instituit. De hoc quidem si quis (2) dubitat, constabit penes nos (c) esse id, quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis prævenio, (3), admonens quosdam nihil esse quærendum ultra quod (4) crediderunt id esse (5), quod quærere debuerunt; ne (6) QUÆRITE ET INVENIETIS sine (7) disciplina rationis interpretentur.

CAPUT X.

Alloqui al semper quærimus, nunquam invenimus, nunquam credemus.

Ratio autem dicti hujus in tribus articulis constitit, in re, in tempore, in modo: in re, ut quid sit quærendum consideres; in tempore, ut quando; in modo, ut quousquo. Igitur quærendum est quod Christus

instituit; utique, quando non invenis (8); utique (9) donec invenias. Invenisti autem, cum credidisti: nam non credidisses, si non invenisses; sicut nec quærisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quærīs, ut invenias; et ad hoc invenis, ut credas. Omnem prolationem (d) quærendi et inveniendi credendo fixisti: hunc tibi modum statuit fructus ipse quærendi (10); hanc tibi fossam determinavit ipse, qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quærere. Cæterum, si quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quærere debemus in quantum possumus invenire, semper quæremus, et nunquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quærendi? (e) ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? apud Marcionem? Sed et Valentinus proponit: QUÆRITE ET INVENIETIS. Apud Valentinum? Sed et Apelles hac me pronuntiatione pulsabit; et Hebion et Simon, et omnes ordines non habent aliud, quo se mihi insinuantes, me sibi addicant. (11) Erit itaque (f) nusquam, dum ubique convenior (12), QUÆRITE ET INVENIETIS (g), et velut (15) si nusquam et quasi qui nunquam apprehenderim illud quod Christus instituit, quod quæri oportet, quod credi necesse est.

CAPUT XI.

Nemo enim quærit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit.

Impune erratur nisi delinquatur (quamvis errare, de-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Itaque *Semi. Jun.*
- (2) *Qui Venet.*
- (3) *Prævento Lactantius; prævento, Semler.*
- (4) *Quæ Venet.*
- (5) *Est Rhen.*
- (6) *Ne referat Rhen. et Novus.*
- (7) *In d. r. interprete legat Rhen.*
- (8) *Quandiu non invenisti Jun.*

- (9) *Utique rej. Semler.*
- (10) *Credendi Rig.*
- (11) *Eritaque Agobardi liber. Ero itaque, Rig. Venet. Pam. Ergo itaque Heunian.*
- (12) *Convenio sig.*
- (15) *Et velint me sic esse nusquam Pam. et velint sic nusquam, quasi Semi. Rhen. et velim sic nusquam Jun. Delenda censet W. et velut si nusquam Heunian.*

COMMENTARIUS.

regnare. Hunc locum eodem sensu tractaverat Irenæus lib. II, cap. 46 Ric.

(a) *Nulla vox divina.* Similem locum allegat ad marginem Quintinus, qui in Decretis citatur I, q. 4, c. Marc. Non putemus in Scripturarum verbis esse Evangelium, sed in sensu; non in superficie, sed in medulla; non in sermonum foliis, sed in radice rationis. Pam.

(b) *Unum utique et certum aliquid.* Recte hoc interpretatur Macerens de una regula seu symbolo fidei, cuius unusquisque articulus unus est, certus et determinatus. Neque enim Ecclesia post Apostolos novum aliquem fidei articulum credendum proposuit. Hæsi enim etiam explicaverit quosdam obscuriores, qui ob sui aut obscuritatem, aut ambiguitatem, possent contentiovis causa esse inter fideles, et distinxerit in plures, qui prius in uno generali articulo comprehendebantur: non propterea censendi sunt plures re ipsa articuli fidei, sed distinctione et explicatione dilatati. Quod enim veteres in genere cognoverunt, nos distinctius et particulatim, crescente in dies hominum (hereticorum nempe qui fidem impugnant) curiositate, et gratia Dei in Scripturis explicandis; juxta illud Apost. (1 Ephe. III, 5) *Quod abis generationibus non est cognitum filiis hominum, sicuti nunc revelatum est*

sanctis Apostolis ejus et prophetis in spiritu. Pam.

(c) *Nos.* Id est, Catholicos. SEMLER.

CAP. X.—(d) *Prolationem.* Id est, continuationem, durationem. SEMLER.

(e) *Ubi statio.* Tota periodus allegorica est, a re castrensi sumpta, ac si dicat: fixisti palos tentorii et stationis tuæ; ne ergo ulterius proferantur. Pervenisti ad fructum quærendi, quæ ob hanc determinationem tibi Deus imperavit, nec ultra debes quærere. Est enim statio, ubi solent consistere militares et confabulari. LAC.

(f) *Erit itaque.* Hæc mihi fiducia est sensum hunc esse: Dum tot ac tantis assentior quærendum esse, quærendi finem non faciam, quod maxime optant hæretici, uti quæram semper cum eis quasi nondum repererim quod Christus instituit, quod quæri, quod credere necesse est. ALBASP.

(g) *Quærite et invenietis.* In textu objecto nihil est quod favore liberi examinis assertoribus, sed agitur tantum de precibus cum fiducia ad Patrem qui in cælis est atollendis, quia profecto, siquidem nos, cum simus mali, novimus bona data dare piis nostris, multo magis Pater noster, qui in cælis est, dabit bona petentibus se (Matth. VII, 11). Neque dissimilem exhibent sententiam loca Ev. Luc. ibidem objecta. Eo. ex opere D. de Geracy.

linquere est) : impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. Atenim si quod debui credere credidi, et aliud denno puto requirendum, spero utique et aliud esse inveniendum; nullo modo speratur istud, nisi quia aut non credideram qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, (a) negator invenior. Semel dixerim: nemo quærit, nisi qui, aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat unam ex decem drachmis anus illa (*Luc.*, XV, 8), et ideo quærebat; ubi tamen invenit, quærere desiit. Panem vicinus non habebat (*Luc.*, XI, 5), et ideo pulsabat; ubi tamen apertum est ei, et accepit, pulsare cessavit. Vidua a iudice petebat audiri (*Luc.* XVIII, 3), quia non admittebatur; sed ubi audita est, hactenus institit. Adeo fluvis est et quærendi, et pulsandi, et petendi. *Petenti enim dubitur, inquit, et pulsanti aperietur, et quærenti invenietur* (*Luc.* XI, 9). Viderit, qui quærit semper, quia non invenit: illic enim quærit, ubi non invenietur. Viderit, qui semper pulsat, quia nunquam aperietur: illuc (1) enim pulsat, ubi nemo est. Viderit qui semper petit, quia nunquam audietur (2). Ab eo enim petit, qui non audit.

CAPUT XII.

Si tamen adhuc quærendum sit, non apud hæreticos, ad quos vetamur accedere, sed a nostris, et de nostro quæramus.

Nobis et si quærendum esset adhuc et semper, ubi tamen quæri oportet? apud hæreticos? ubi omnia extranea et adversaria nostræ veritati, ad quos vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Illic *Venet. Pam. Rig.*
 (2) *Auditor Semler.*
 (3) Illi vici *Venet.* illi vicini, *Rig.*
 (4) *Strui Semler. et Pam.*
 (5) In quo duntaxat *Seml.* in quo? *Junius.*
 (6) *Credamus olim legebatur.*

COMMENTARIUS.

CAP. XI.—(a) *Negator invenior.* Negator est qui tritam veritatis viam semel inventam, Christi que fidem cum Catholicis acceptam, postea deserit coram hominibus, innovat aut immutat. Hunc etiam Christus deseriturus ac negaturus est coram Angelis. Propterea negatores ab Ecclesiæ communicatione depellebantur, quia non sustinissent in finem, sed ad gentes aut hæreticos defecissent; quod ipse Tertullianus adstruit in lib. de Monog.; vixque recipiebantur, dum pœnitentes postea redirent: quæ res in Ecclesia prisca fecit olim contraversiam maximam. Quamobrem Tertullianus hic tanquam probrum grande, non tantum deficientibus ad hæreticos plene, sed ab hæreticis aliquid addiscere volentibus objicit, quod sint negatores. *PAM.*

CAP. XIII.—(b) *Regula fidei.* Fides, *Κανὼν τῆς ἀληθείας*, Corpusculum veritatis, *Σοματίον τῆς ἀληθείας*, *Iræneo.* Quia scilicet in symbolum digesti sunt velut in unum corpus articuli, ex quibus constat Christianus. Hic autem sequitur regula, in qua notandum mentionem non fieri sepulturæ neque descensus ad inferos, uti nec in ea quam edidit initio libri de *Velandis virginibus*, neque item apud *Iræneum*; quasi mentio crucis, hoc est, mortis, et sepulturæ et descensus ad inferos includat. Cæterum, lib. *adversus Praxeam*, inter ejusdem regulæ articulos legitur: *Hunc passum, hunc mortuum et sepultum.* Augustinus, lib. imperf. de *Genesis ad litteram*, c. 1: *Crucifigi, sepeliri et resurgere.* *RIG.* — *Regula est autem fidei.* Regulam hic vocat quod

ab inimico domini sui sperat? quis miles ab infœderatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat, nisi plane desertor, et transfuga, et rebellis? Etiam anus illa intra tectum suum drachmam requirebat; etiam pulsator ille vicini (5) januam tundeat; etiam vidua illa non inimicum, licet durum iudicem interpellabat. Nemo inde instrui (4) potest, unde destruitur: nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quæramus ergo in nostro, et a nostris, et de nostro; idque (5) duntaxat, quod, salva regula fidei, potest in quæstionem devenire.

CAPUT XIII.

Regulam enim (seu symbolum) fidei nobis præscriptam, ut jam hinc, quid credamus, profiteamur.

Regula est autem fidei (b), ut jam hinc quid defendamus (6) profiteamur, illa scilicet qua creditur, unum omnino Deum esse, nec alium præter mundi conditorem; qui universa de nihilo produxerit, per Verbum suum primo omnium emissum (7); id Verbum, Filium (8) ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a Patriarchis, in Prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in virginem Marianam, carnem factum in utero ejus, et ex ea natum (c) egisse (9) Jesum Christum; exinde prædicasse novam legem, et novam promissionem regni cœlorum; virtutes fecisse; fixum cruci, tertia die resurrexisse; in cœlos ereptum (d) sedisse ad dexteram Patris; misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat, venturum cum claritate, ad sumendos sanctos in vitæ æternæ et promissorum

- C (7) *Demissum Venet. post Rig.*
 (8) *Filius Semler.*
 (9) *Exstitisse Womw. exisse Rig., ex libris Ursin.* hominem et esse *Paris. Fran. Nil mutem; ut postea: qui credentes agat.*

vulgo Apostolorum symbolum vocamus. Dubitarunt nonnulli eruditi an symbolum istud esset Apostolorum. Verum non satis caute; nam certissimum est, *Sanctos Apostolos certam regulam fidei tradidisse, quam secundum numerum Apostolicum duodecim sententiis comprehensam, symbolum vocarunt*, ait B. Aug. serm. 181, de Tempore; quodque aliis in locis testatur, et cum eo multi veteres. At certum quoque ab iis temporibus jugi traditione derivatum illud quod hodie recitamus symbolum, quodque credendum præcipit Ecclesia. *PAM.*

(c) *Egisse Jesum Christum.* Hoc est, eam hominis personam induisse, omniaque egisse quæ de Jesu Christo fuerant prædicta. *RIG.*

(d) *Sedisse ad dexteram Patris.* «Nec ideo tamen quasi humana forma circumscriptum esse Deum Patrem arbitrandum est, ut de illo cogitantibus dextram aut sinistrum latus animo occurrat: aut idipsum quod sedere Pater dicitur, flexis poplitibus fieri putandum est, ne in illud incidamus sacrilegium, in quo execratur Apostolus eos qui commutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis. Tale enim simulacrum Deo nefas est christiano in templo collocare, multo magis in corde nefarium est. Sedere ergo quod dicitur Deus, non membrorum positionem, sed judiciariam significat potestatem. Ad dexteram vero, hoc est, in summa

caelestium fructum, (a) et ad profanos adjudicandos A (1) igni perpetuo, facia (b) utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione (2).

CAPUT XIV.

Hanc regulam a Christo institutam nullas apud nos habere quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, et quæ hæreticos faciunt.

Hæc regula a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, et quæ hæreticos faciunt. Cæterum, manente forma ejus in suo ordine, quantum libet quæras et tractes, et omnem libidinem curiositatis effundas; si quid tibi videtur, vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est utique frater aliquis (3) doctor gratia scientiæ donatus, est aliquis inter exercitatos conversatus, aliquis (4) tecum, curiosius (5) tamen, quærens; novissime, ignorare melius est, ne quod non debeas noris, quia quod debeas nosti (6) *Fides*, inquit, *tua te salvum fecit* (*Luc.*, XVIII, 42); non exercitatio Scripturarum. Fides in regula posita est: habes legem, et salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritæ studio. Cedat curiositas fidei; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est. Ut non inimici essent veritatis hæretici, ut de refugiendis eis non præmoneremur, quale est conferre cum hominibus qui et ipsi adhuc se quærere profiteantur? Si enim adhuc vere quærunt, nihil adhuc certi repererunt (7); et ideo, quæcunque C videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt.

- (1) Judicandos *Semler. Pam.*
 (2) Resurrectione *al.*
 (3) Aliqui d. g. s. d. e. aliqui in. e. c. aliqui *Venet. Rig. Paris.*
 (4) Aliquid *La Cerd. Seml.*
 (5) Curiosus *Venet. Rig. Paris. Pam. et iterum statim addunt tecum.*
 (6) Quia quod debeas nosti *delevit Seml.* quia quod debeas nosti *legebat La Cerd.*
 (7) Deprehenderunt *Paris. pro certe Jun.* certi vere *conjug. legendum. Fran. inserit adhuc ultra.*
 (8) Ad hoc *Paris.*

beatitudine, ubi justitia et pax et gaudium est. Verba sunt Augustini, lib. de Fide et Symb. cap. VII, 14.

Rig. emendantibus EDD.

(a) *Et ad profanos adjudicandos, etc.* Meminit ignis Tertullianus, qui hic creberrime in inferno statuitur. Beza et Calvinus volunt, non esse ignem in inferno; sed per illum designatum esse miserum statum damnatorum. Sed certe ita frequens mentio est in Scriptura hujus ignis, ut necessarium debeamus fateri ignem esse in inferno. *LAC.*

(b) *Utriusque partis resuscitatione.* Piorum et impiorum. *RIG.*

CAP. XV.—(c) *Aliunde scilicet loqui possent de rebus fidei.* Omnes hæc verba ita accipiunt, quasi neget ex aliis literis hæreticos fidem suam probare posse, quam ex utroque Testamento: mihi vero alia subjicit cogitatio, nempe hæc eadem negative posita non esse, neque aliud quiddam his Auctorem intendere, quam hæreticos nonnunquam etiam argumenta ex Scripturis accessere, quamvis in probationem suæ opinionis philosophorum scripta ducere possint, ex quibus

dunt, quamdiu quærunt. Itaque tu qui perinde quæraris, spectans ad eos qui et ipsi quærunt, dubius a dubiis, incertus ab incertis, cæcus a cæcis in foveam deducaris necesse est (*Math.*, XV, 14). Sed, cum decipiendi gratia prætendunt se adhuc (8) quærere, ut nobis per sollicitudinis injectionem tractatus suos insinuent; denique, ubi adierint (9) ad nos, statim, quæ dicebant quærenda esse, defendunt: jam illos sic debemus refutare (10), ut sciant nos (11) non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quærunt adhuc, nondum tenent; cum autem non (12) tenent, nondum crediderunt, non sunt christiani. At, cum tenent quidem et credunt, quærendum tamen dicunt, ut defendant. Antequam defendant, negant, quod confitentur se nondum credidisse, dum quærunt. Qui ergo nec sibi sunt christiani, quanto magis nobis? Qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio inducunt (13)?

CAPUT XV.

Porro ad propositum veniens Tertullianus, præscribit non admittendos hæreticos ad ullam de Scripturis disputationem.

Sed ipsi de Scripturis agunt, et de Scripturis suadent. (c) Aliunde scilicet loqui (14) possent de rebus fidei, nisi ex literis fidei? (d) Venimus igitur ad propositum: huc (15) enim dirigebamus, et hoc (16) præstruebamus allocutionis (17) præfatione (18), ut jam hinc de eo congrediamur, de quo adversarii provocant. Scripturas obtundunt, et hæc sua audacia statim quosdam movent; in ipso vero congressu C firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum

LECTIONES VARIANTES.

- (9) Adierunt *Seml.*
 (10) Reputare *Venet. Rig.*
 (11) Vos *Venet.*
 (12) Non *delendum cens. Seml. et post tenent legendum et nondum credunt.*
 (13) Inducunt *Seml.*
 (14) Suadere non *Seml.*
 (15) Hoc *Seml. Rig.*
 (16) Hoc *delevit Seml.*
 (17) Ad locutionis *al.*
 (18) Præfationem *Seml.*

COMMENTARIUS.

commenta sua hauserunt, uti probavit cap. 8. Ad confirmationem hujusce explicationis, quam tuemur, referri potest, nulla hæc interrogationis nota scribi, quam qui ex diverso interpretantur, coguntur affingere; fateri tamen cogor legentium animos longe facilius occupare contrariam, sed si quis Auctoris in dicendo acumen et solertiam repetat, et sibi proponat, eam adulteram esse deprehendet. *ALBASP.*

(d) *Venimus igitur ad propositum.* Tertullianus, inquit Quintinus, hoc unum toto suo libro docendum proposuit, non esse de Scripturis cum Gnosticis altercandum, sed neque loquendum. Nam disputationes hujusmodi vexant in fide infirmos, conturbant, et vacillare faciunt, et alio sæpe transferunt medios, in hæresin vero deturbant infirmos. Hæc veris veriora si non sunt, adversus hæreticos altercari, scribere non cessemus, neque jejunemus et oremus in eos, interim tamen et ubique memores, quod hoc genus dæmoniorum non ejicietur, nisi in oratione et jejunio. *PAM.*

scrupulo dimittunt. (a) Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendos (1) eos ad ullam de Scripturis disputationem. (b) Si hæ sunt illæ vires (2) eorum, uti eas habere possint (3), dispici debet cui competat possessio Scripturarum, ne is admittatur ad eas, cui nullo modo competit.

CAPUT XVI.

Primum, quod fides nostra obsequium Apostolo debeat, disputationem prohibenti, dum post unam correptionem convenire hæreticum interdixit.

Hoc de consilio diffidentiae, aut de studio aliter ineundae constitutionis induxerim (c), nisi ratio constiterit, in primis illa, (4) quod fides nostra obsequium Apostolo debeat, prohibenti quaestiones inire, novis vocibus aures accommodare (I Tim., VI, 4), hæreticum post unam correptionem convenire (Tit., III, 10), non post disputationem. Adeo interdixit disputationem, correptionem designans causam hæretici conveniendi; et hoc unam (d), scilicet, quia non est christianus; ne more christiani, semel et iterum, et sub duobus aut tribus testibus (Math., XVIII, 15, 16) castigandus videretur; cum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum.

CAPUT XVII.

Deinde quod nihil proficiat congressio Scripturarum; cum hæreses quasdam non recipiant, et si quas recipiant, adjectionibus et detractionibus intervertant, aut

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Admittendi Seml.
 (2) Sintne illæ juris Latin. pro illæ, ullæ proponit Seml.
 (3) Uti eas habere possent del. Heuman.
 (4) Qua Venet. ex lib. Agobardi.
 (5) Vanæ Jun.

A non recipiant integras, et si aliquatenus integras, diversas expositiones comminiscantur.

Deinde, quoniam nihil proficiat congressio Scripturarum, nisi plane ut stomachi quis ineat eversionem, aut cerebri. Ista hæresis non recipit quasdam Scripturas: etsi quas recipit, non recipit (e) integras: adjectionibus et detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit: et si aliquatenus integras præstat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati (f) obstrepat adulter sensus, quantum et corruptor stylus. Variæ (5) præsumptiones necessario nolunt (6) agnoscere ea, per quæ revincuntur (g); his nituntur quæ ex falso composuerunt, et quæ de ambiguitate ceperunt (7). Quid promovebis, exercitissime Scripturarum, cum si quid defenderis, negetur ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes, nisi vocem in contentione; nihil consequeris, nisi bilem de blasphematione (8).

CAPUT XVIII.

Ille etiam, cujus causa in congressum Scripturarum descendis, incertior discedet, de pari altercatione negandi et defendendi.

Ille vero, si quis est, cujus causa in congressum descendis Scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad hæreses devertet? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse, æquo gradu negandi et defendendi diversa (9) parte statuto (10), certe pari, altercatione incertior discedet, nesciens quam hæresin judicet. (h) Hæc utique et ipsi

- C (6) Volunt Senter ex Agobard. et divin. exempl.
 (7) Ceperunt Seml. Pam.
 (8) Vitem d. b. laudem Seml.
 (9) Adversa Venet. Rigalt.
 (10) Statutum Seml. Pam. statu. Rigalt. Venet.

COMMENTARIUS.

(a) Hunc igitur potissimum gradum. Dissuadet, ne cum hæreticis certamen ineamus: non, quod ecclesiasticæ causæ ut dubiæ diffidat, absit; sed quod hæretici proacriter in suas blasphemias sancta Scriptura, et ejus legitimo sensu abutantur; ex quo victoria sit dubia, audientium vero, qui eos meras Scripturas crepare audiunt, discrimen certissimum. Tantum ergo adest, ut in his frequens sanctarum Scripturarum jactatio sit veræ religionis indicium, ut potius sit ab eis magnopere timendum, ne quod ipsi habent, id est, blasphemiarum spurcitas Scripturarum divinarum contextas involveris, nobis intorqueant. Vide Clemenem Alex. lib. contra Hæreticos. Lac.

(b) Si hæ sunt illæ vires eorum. Sensus est, an his armis uti possint, sive an Scripturæ sint arma eorum.

ALBASP.

CAP. XVI.—(c) Induxerim. Id est, videri poterim inducere. SEML.

(d) Hoc unam. At contra, non jubet Apostolus devitari hæreticum hominem, nisi post unam et secundam correptionem (Tit. III, 10). Originalis etiam vocula, *ἑὸς ἄλλοθεν*, meram monitionem, vel consilium aut suasionem, si bene observes, significat. Græco textui consonant, tom syriacæ, tum arabicæ versiones; Vulgatæ autem et arabicæ. Verum enimvero omnes lectiones in eo concordant, ut non vitetur persona hæretici, nisi post plures monitiones. V. Polyglot., tom. V, Londini, 1657. Charitas enim, atque etiam prudentia, dicant adhortationibus, suasionibus, obtestationibus minime parcendum, quicumque sit ille, et quocumque in

errore versetur. Hoc fuit Evangelii, hoc divini ejus auctoris consilium, utpote qui suis pressius nihil intimaverit, quam ut mites, ut longanimes, ut misericordes forent. Tertullianum vero longe alio animo fuisse, nimis certo constat. EDD. ex notis DE GOUCY.

CAP. XVII.—(e) Et si quas recipit non recipit integras. Non potuit elegantius adumbrari hæreticorum nostrorum protervia, qui Scripturam admittunt, et statim rejiciunt si quid eis obstet. Atque etiam explanationes suas addunt, ut in suos sensus detorqueant, nihilque aliud passim asserunt quam ægrorum somnia, aut somniorum interpretamenta. LE PR.

(f) Obstrepat adulter sensus, etc. Hoc est perversa interpretatio. Adulterare hoc in significato est corrumpere et *καταρρέσειν λόγον τοῦ Θεοῦ*. Sic B. Paulus, II ad Corinth. V. LE PR.

(g) Necessario nolunt agnoscere ea per quæ revincuntur. Sic infra: Quibus fuit propositum aliter docendi, eos necessitas coegit aliter disponendi instrumenta doctrinæ. RIC.

CAP. XVIII.—(h) Hæc utique et ipsi habent. Quod Catholici, inquit Quintinus, vere dicunt in hæreticos, scilicet, ipsos non intelligere, sed corrumpere Scripturas, id ipsum Catholicis obijciunt hæretici. Quæ potest igitur disputationis cum talibus utilitas esse? cum (quod ab Hieronymo verissime dictum fuit in fine libri contra Luciferianos) hæretici quidem facile vinci possint, persuaderi non possint. Itaque disputans verba certe perdes, et auditoris animam fortasse, audiesque demum hæreticus. Res autem nova non est Christi

habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere a nobis potius adulteria Scripturarum et expositionum (1) mendacia inferri, qui proinde sibi defendant veritatem.

CAPUT XIX.

Illud itaque solum disputandum, quibus competat fides, cujus sint Scripturæ, a quo, per quos, et quibus sit tradita disciplina qua christiani fiunt.

Ergo non ad Scripturas provocandum est: nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla, aut incerta victoria est, aut par incertæ (2). Nam etsi non ita evaderet conlatio Scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: Quibus competat fides ipsa? Cujus sint Scripturæ? A quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina qua fiunt christiani? (a) Ubi enim apparuerit esse veritatem et disciplinæ et fidei christianæ, illic erit veritas Scripturarum, et expositionum, et omnium traditionum christianarum (5).

CAPUT XX.

Atqui a Christo unam ejusdem fidei doctrinam Apostolis traditam, qui eam nationibus promulgaverunt, et Ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus cæteræ Ecclesiæ quotidie mutantur ut Ecclesiæ fiunt; ita ut tot ac tantæ Ecclesiæ, una sit illa ab Apostolis prima, ex qua omnes.

Christus Jesus Dominus noster permittat dicere interim, quisquis est, cujuscumque Dei Filius, cujuscumque materiæ homo et Deus, cujuscumque fidei præceptor, cujuscumque mercedis re-promissor, quid esset, quid fuisset, quam Patris voluntatem administraret, quid homini agendum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Eorum addit *Seml.*
 (2) Parum incerta, ex antiquæ script. vestigiis, parum certa, *Seml. Pam.*
 (3) Christianorum *Seml. Gourcy.*
 (4) Regrediens *Semler. Pam.*

fidem et religionem ab adversariis hæresin vocari per ignominiam: quod Hieronymus attestatur, in cap. III, ad Tit. *PAM.*

CAP. XIX. — (a) Ubi enim apparuerit esse veritatem. Locus insignis pro Catholicis, quod apud eos sit veritas Scripturarum et expositionum, et omnium traditionum christianarum. *PAM.*

CAP. XX. — (b) *Destinatos nationibus magistros.* Nulla etenim terrarum orbis pars fuit, vel locorum spatio tam remota, vel morum feritate tam barbara, quo non gloriosissime pervaserit gloria Christi: qua de re satis egerunt Irenæus, Justinus, Clemens, Origenes. Huc pertinet quod Isaias admirabundus exclamavit, cap. LXVI: *Quis audivit talia, etc.*, et Vates regius: *In omnem terram exivit sonus eorum.* *LAC.*

(c) *Primo per Judæam.* Nemo refragatur Ecclesiam conditam prius Hierosolymis ex Judæis, unde apud profanos nullum fere discrimen Judæos inter et Christianos. *LE PR.*

(d) *A quibus traducem fidei.* Qui de re rustica, inquit Quintinus, scripsere, *traduces* appellant in vitibus maxime, quando ramusculi plures ex uno trunco, vel uno vitis brachio diffunduntur, et in alium locum deducuntur invicem connexi: non viden-

tur a determinaret, quamdiu in terris agebat, ipse pronuntiabat, sive populo palam, sive discentibus seorsum; ex quibus duodecim præcipuos lateri suo adlegerat destinatos nationibus magistros (b). Itaque, uno eorum decusso, reliquos undecim, digrediens (4) ad Patrem post resurrectionem, jussit ire et docere nationes, intinguendas (5) in Patrem et in Filium et in Spiritum Sanctum. Statim igitur Apostoli (quos hæc appellatio *missos* interpretatur), assumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Judæ, ex auctoritate prophetiæ quæ est in psalmo David, consecuti promissam vim Spiritus Sancti ad virtutes et eloquium primo per Judæam (c) contestata fide in Jesum Christum et ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti, eandem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt, et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, (d) a quibus traducem fidei et semina doctrinæ, cæteræ exinde ecclesiæ mutuatae sunt, et quotidie mutantur ut ecclesiæ fiunt: ac per hoc et ipsæ apostolicæ deputantur (6), ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censatur necesse est. Itaque tot ac tantæ ecclesiæ, una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes prima (7), et apostolicæ, dum una omnes probant unitatem; dum est illis (8) communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et (e) contesseratio hospitalitatis: quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio (f).

CAPUT XXI.

Hanc itaque dirigit alteram præscriptionem: non alios recipiendos prædicatores, quam quos Christus instituit; et proinde eam doctrinam recipiendam, id sine dubio tenentem, quod Ecclesia ab Apostolis tam viva voce quam per Epistolas, Apostoli a Christo, Christus a

COMMENTARIUS.

- (5) *Tinguendas Seml. linguendas Pam.*
 (6) *Deputabuntur Seml.*
 (7) *Primæ Seml. Pam.*
 (8) *Dum est illis delet Pam. Seml.*

tur a propaginibus admodum differre. Per metaphoram elegantem sane, Tertullianus hic vocat traducem fidei, translationem fidei de una ecclesia in aliam. Ecclesiæ nempe mutuo, quasique per manus, apostolicam doctrinam sibi tradidere. *PAM.*

(e) *Et contesseratio hospitalitatis.* Eleganter a tessera novator vocabulorum Tertullianus verbum finxit *contesserare*, unde *contesseratio*. Id significat conjunctionem familiariorem, quæ per signum fiat. Nam tessera apud veteres erat signum hospitale, cujus ostensionem si quem obuisse contigisset, statim agnoscebatur. *RUEN.*

(f) *Ejusdem sacramenti una traditio.* Hoc est, ejusdem symboli, seu regulæ, ejusdem fidei. *RIC.*— Plurimum interest observare non eum hanc vocem in Tertulliano referre intellectum, qui exprimitur ab interpretibus; pro regula enim fidei, atque pro Christi mandatis, et omnibus christianæ religionis ritibus et disciplina, non autem pro juramento ponitur: itaque ait omnes ecclesias inter se communicare, et eodem jure uti, quia scilicet in ea fide durarunt, quæ ab Apostolis est tradita, quamque fideliter conservatam posteris tradiderunt. *ALBASP.*

Deo suscepit; hoc itaque testimonium veritatis doctrinæ nostræ quod cum ecclesiis apostolicis communicemus.

Hinc igitur dirigimus præscriptionem: si Dominus Jesus Christus Apostolos misit ad prædicandum, alios non esse recipiendos prædicatores, quam Christus instituit; quia nec alius Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelavit, nec alius videtur revelasse Filius, quam Apostolis quos misit ad prædicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem prædicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic præscriptionem non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt, ipsi eis prædicando, tam viva, quod aiunt, voce, quam per epistolas postea. Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinam quæ cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiraret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod Ecclesiæ ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit; reliquam vero omnem (1) doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem Ecclesiarum, et Apostolorum, et Christi, et Dei. Superest ergo uti demonstremus, an hæc nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus, de Apostolorum traditione censeatur, et (2) hoc ipso, an cæteræ de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulli (3) doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

CAPUT XXII.

Apostolos autem (quidquid in contrarium soleat dicere diversa pars) omnia et scisse et tradidisse; quibus et omnes Scripturas edisserere Christus dignatus est, et Spiritum Sanctum misit, qui eos deduceret in omnem veritatem.

Sed quoniam tam (4) expedita probatio est, ut si

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Omnem vero, pro reliquam vero omnem, *Venet. Rig.*
 (2) Ex hoc ipso *vam. Seml.*
 (3) Nulla *Pam. Seml.*
 (4) Tum *Seml.*

statim proferatur, nihil jam sit retractandum; (a) ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversæ parti, si quid putant ad infirmandam hanc præscriptionem movere se posse. Solent dicere, non omnia Apostolos scisse (b), eadem agitati dementia qua susum jusum (5) convertunt (c), omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse; in utroque Christum reprehensioni subjicientes (6), qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit. Quis (7) igitur integræ mentis credere potest aliquid eos ignorasse, quos magistros Dominus dedit, individuos habens (8) in conitatu, in discipulatu, in convictu; quibus obscura quæque seorsim disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quæ populo intelligere non liceret? Latuit aliquid Petrum (d), ædificandæ Ecclesiæ petram dictum (*Matth.*, XVI, 18, 19), claves regni cælorum consecutum, et solvendi et alligandi in cælis et in terris potestatem? Latuit et Joannem (e) aliquid, dilectissimum Domino, pectori ejus incubantem, cui soli Dominus Judam traditorem præmonstravit, quem loco suo filium Mariæ demandavit? Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit, et Moysen et Heliam, et insuper de cælo Patris vocem? non quasi cæteros reprobans, sed quoniam in tribus testibus stabit omne verbum (*Matth.*, XVIII, 16). Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes Scripturas edisserere dignatus est? Dixerat plane aliquando: *Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis modo ea sustinere* (*Jean*, XVI, 12, 13): tamen adjiciens: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, ipse vos deducet in omnem veritatem*, ostendit illos nihil ignorasse, quos omnem veritatem consecuturos per Spiritum veritatis repromiserat; et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum Spiritus Sancti. (f) Quam Scripturam qui non reci-

- (5) Rursus pro susum jusum *Seml. Pam.*
 (6) Injicientes *Seml.*
 (7) Qui *Venet.* quis enim *Pam. Seml.*
 (8) Habitos *Seml. Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXII.—(a) *Ac si prolata.* Id est, perinde ac si prolata.

(b) *Non omnia Apostolos scisse:* De Patribus hoc ipsum hæretici nostri temporis affirmant. Hyp. enim (in *Methodo*) multa eos necessario ignorasse. Wittacherus ait, eos in multis insigniter errasse. De Apostolis nemo, quod sciam, diserte asseveravit. Quin potius Catholicis id impingit Kimedon (*de verbo Dei*), quo jure, viderit, sed tamen haud absimilia istæ larvæ, ut cum ait Bullengerus in *decad. Germ.* Non habuisse Apostolos plenariam potestatem. LAC.

(c) *Qua rursus convertunt.* In exemplari Agob. legitur, *Qua susum rursus.* Et confirmatur cod. Divionensi. Augustinus in *Epist. Joannis*, Tract. 8: *Quod susum, facias jusum; quod deorsum, facias sursum. Jusum vis facere Deum, et te susum? Præcipitaris, non elevaris, ille enim semper sursum est,* et Tract. 10: *Susum me honoras, jusum calcas.* Itaque hic legendum, *Eadem agitati dementia qua susum jusum convertunt.* RIC.

(d) *Latuit aliquid Petrum.* Simon Bar-jona dictus est a Domino Petrus, quod primus agnito Christo

pronuntiavit: *Tu es Christus Filius Dei viventis.* Quæ vox professio fuit veræ fidei; unde Petrus meruit audire, sive petra super quam ædificaret Ecclesiam Christus: hic enim idem est Petrus et petra. RIC. *emendantibus EDD.*

(e) *Latuit et Joannem.* Hieronymus, præf. in *Math.*: «Ultimus Joannes Apostolus et Evangelista, quem Jesus amavit plurimum; qui supra pectus Domini recumbens, purissima doctrinarum fluentia potavit, et qui solus de cruce meruit audire: *Ecce mater tua.* RIC.

(f) *Quam Scripturam qui non recipiunt.* Manichæi, inquit Quintinus, prorsus eum Novi Testamenti librum, qui Actus Apostolorum inscribitur, non recipiebant. In suum nempe Archimanichæum, non in Apostolos Christi, assecebant venisse de cælo Spiritum Sanctum veritatis doctorem, quem Dominus misurum se suis Apostolis promiserat; indeque mundo fuisse communicatum per illum suum Manem, qui sub Aureliano, veniens e Perside, primum cœpit insanire, hoc est, annis pene trecentis, certe an. plusquam ducentis sexaginta post illam stupendam, et admirandam missionem, de qua in cap. II dictorum Act. Apostolic. Dumque Scriptura manifesto coargue-

piunt, nec Spiritus Sancti esse possunt, qui necdum (1) Spiritum (2) possint agnoscere discentibus missum, sed nec Ecclesiam defendere, qui, quando et quibus incunabilis institutum est hoc corpus, probare non habent. (a) Tanti est enim illis non habere probationes eorum quæ defendunt, (b) ne pariter admittantur traductiones eorum quæ mentiuntur.

CAPUT XXIII.

In Petro enim non reprehensam ignorantiam aliquam a Paulo, sed conversationem.

Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam Apostolorum, quod Petrus, et qui cum eo, reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquit, aliquid eis deficit; ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea plenior scientiam supervenire, qualis obvenerit Paulo reprehendendi antecessores. Possimus et hic Acta Apostolorum repudiandis dicere: prius est uti ostendatis quis iste Paulus, et quid ante Apostolum, et quomodo Apostolus: quatenus et alias ad quæstiones plurimum eo utuntur. Neque enim, si ipse se apostolum de persecutore profitetur, sufficit univertique examine (3) credenti; quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. (c) Sed credant (4) sine Scripturis, ut credant adversus Scripturas; tamen doceant, ex eo quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam Evangelii formam a Paulo superductam, citra eam quam præmiserat Petrus et cæteri. Quin (5), demutatus in prædicatorem de persecutore, deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus, et ad illos ab illis qui ab Apostolis fidem induerant. Dehinc, sicut ipse enarrat, ascendit in Hierosolyma cognoscendi Petri causa, ex officio et

A jure scilicet ejusdem fidei et prædicationis. Nam et illi non essent mirati de persecutore factum prædicatorem, si aliquid contrarium prædicaret; nec Dominum præterea magnificassent, quia adversarius ejus Paulus obvenerat. Itaque et dexteram ei dederunt, signum concordie et convenientie; et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem Evangelii; nec ut aliud alter, sed ut aliis alter prædicarent, Petrus in Circumcisionem, Paulus in Nationes (d). Cæterum, si (e) reprehensus est Petrus, quod cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum se parabat personarum respectu; utique conversationis fuit vitium, non prædicationis. Non enim ex hoc alius Deus, quam Creator; et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes quam resurrectio annuntiabatur.

CAPUT XXIV.

Idque reprehensionis usurpatum fuisse pro temporibus, personis, et causis.

Non mihi tam bene est, imo non mihi tam male est, ut Apostolos committam. Sed quoniam perverissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtulerunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro: ipsum Paulum dixisse, factum se esse omnibus omnia, Judæis judæum, non judæis non judæum, ut omnes lucrificaret (6). Adeo pro temporibus et personis et causis quædam reprehendebant, in quæ et ipsi æque pro temporibus et personis et causis committebant: quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum. Videant qui de Apostolis judicant. (f) Bene quod Petrus

LECTIONES VARIANTES.

(1) Spiritus Sancti esse possunt, qui necdum *desunt in Pamelio.*

(2) Sanctum *add. Pam. Seml.*

(3) Examinare *Venet.* Sufficit nil absque examine *Heu-*

man.

(4) *Credent al. sane pro sine Jun.*

(5) *Atquin Pam. Atqui Seml.*

(6) *Lucrificeret Semler.*

COMMENTARIUS.

ret impudens istorum mendacium, negabant illud unquam scriptum fuisse, librumque damnabant. Augustinum lege, cap. 3. lib. *de Utilitate credendi contra Manichæos*. Montanus idem prius fecerat, imo se Paracletum nominabat. Ebion, Cerinthus, Marcion, et alii Tertulliano priores non recipiebant. *PAM.*

(a) *Tanti est enim illis, etc.* Explicanda verba quæ tam involuta sunt, ut eorum sententiam interpretes expiscati non sint. Aut igitur multa ab hæreticis doceri defendique, quæ tametsi veræ fidei consentanea sint, ad ea tamen stabilienda, Scripturæ auctoritate et præsidio eos uti nolle, ne scilicet ex iisdem Scripturæ locis aut libellis eorum mendacia convellantur, et in lucem exponantur: ita fieri ut libellum quo Acta Apostolorum continentur, maximo cum comodo recuset (illud enim *tanti* hoc istis significat), quia hoc uno Ecclesiæ origo et formatio, quam fatentur, demonstrari potest. Per traductiones enim cave depravationes intelligas cum Rhenano, sed traductio apud Tertullianum, id est illustratio, demonstratio, detectio. Nam apud eundem *traducere* est in lucem exponere, aperire, detegere. *ALBASP.*

(b) *Ne pariter admittantur traductiones eorum quæ mentiuntur.* Hoc est ne pariter admittere cogantur, quod mendacia sua traducant in vulgus. *RIG.*

CAP. XXIII. — (c) *Sed credant sine Scripturis.* Qui non recipiunt Acta Apostolorum, credunt tamen Paulum

de persecutore factum apostolum; quod, Actis repudiatis, nulla jam Scriptura authentica contestatum habent. Nam si fidem habere se dicant Paulo ita scribenti, non erit Paulus ipse sibi testis, quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed fidei sint adeo perversæ, et quædam sine Scripturis credant, ut alia credant adversus Scripturas: tamen doceant, ex eo quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam Evangelii formam a Paulo superductam, etc. *RIG.*

(d) *Petrus in Circumcisionem, Paulus in Nationes.* Sane apostolus Circumcisionis et alter ille Gentium ad utrumvis populum singulari modo missi erant, non ita tamen ut unus alterum finibus propriis excluderet. Beatus enim Petrus etiam universalis Ecclesiæ pastor et apostolus erat, beatusque Paulus omnibus omnia factus est, Judæis pariter et Gentibus, ut omnes Christo lucrificeret. *EDD. ex op. D. DE GOURCY.*

(e) *Reprehensus est Petrus.* Romanæ sedis hostes reprehensionem illam B. Petri mirifice extollunt; inde enim confectum putant, Summum Pontificem reprehensionem esse vere obnoxium. Quod in rebus saltem fidei falsissimum. In iis enim illa *επιτιμια* Ecclesiæ errare nullo modo potest. Hoc vero in casu, error, si quis tamen fuit, de facto erat, non de fide.

LE PR.

CAP. XXIV. — (f) *Bene quod Petrus Paulo et in marty-*

Paulo et in martyrio adæquatur. Sed etsi (a) in tertium usque cælum ereptus Paulus, et in paradysum delatus audiit quædam illic, non possunt videri fuisse quæ illum in aliam doctrinam instructiorem præstarent, cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quod si ad alicujus conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua hæresis sequi affirmat, aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradysum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quæ Paulo mutire non liquit.

CAPUT XXV.

Neque vero occultum aliquod evangelium prædicasse Apostolos.

Sed ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem, nihil Apostolos ignorasse, nec diversa inter se prædicasse; non tamen (1) omnia volunt illos omnibus revelasse: quædam enim (2) palam, et universis; quædam secreto, et paucis demandasse: quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: *O Timothee, depositum custodi* (3). Et rursus: *Bonum depositum serva*. Quod hoc depositum est tacitum (4), ut alteri doctrinæ deputetur? An illius denuntiationis, de qua ait: *Hanc denuntiationem commendo apud te, fili* (5) *Timothee*. Item illius præcepti, de quo ait: *Denuntio tibi ante Deum, (b) qui vivificat* (6) *omnia, et Jesum Christum, qui testatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, custodias præceptum* (1 Tim., VI, 15) Quod autem præceptum, et (7) quæ denuntiatio? Ex supra et infra scriptis intelligitur (8) non nescio quid substodi hoc dicto de remotiore doctrina (9), sed potius inculcari de non admittenda alia præter eam, quam audierat ab ipso, et, puto, palam (10). *Coram multis*, inquit, *testibus* (II Tim., II, 2). Quos multos testes si nolunt (11) Ecclesiam intelligi, nihil interest, quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia voluit illum hæc *fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios*

A docere (II Tim., II, 2) id quoque ad (12) argumentum occulti alicujus Evangelii interpretandum est. Nam cum dicit, *hæc*, de eis dicit, de quibus in præsentibus scribebat; de occultis autem, ut de absentibus apud conscientiam, non *hæc*, sed *illa* dixisset.

CAPUT XXVI.

Quoniam non passim, nec inconsiderate omnibus prædicaverint Apostoli.

Porro consequens erat, ut cui demandabat Evangelii administrationem, non passim, nec inconsiderate administrandam, adjiceret secundum dominicam vocem, ne *margaritam porcis, et sanctum canibus jactaret* (Matth., VII, 6). Dominus palam edixit, sine ulla significatione alicujus tecti (13) sacramenti. Ipse præceperat, *si quid in tenebris et in abscondito audissent, in luce et in tectis prædicarent* (Matth., X, 27). Ipse per similitudinem præfiguraverat, (c) ne unam *minam*, id est unum verbum ejus, sine fructu in *abdito* (Luc., XIX, 20) reservarent. Ipse docebat, *lucernam non sub modio* (14) *abstrudi* (15) *solere, sed in candelabrum constitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt* (Matth., V, 15). Hæc Apostoli, aut neglexerunt, aut minime intellexerunt (16), si non adimpleverunt abscondentes aliquid de lumine, id est, de Dei verbo et (17) Christi sacramento. Neminem quod scio verebantur, non Judæorum vim, non ethnicorum; quo magis utique in Ecclesia libere prædicabant, qui in synagogis et in locis publicis non tacebant. Inno neque Judæos convertere, neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant ordine (18) exponerent: multo magis jam credentibus Ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent. Quoniam, etsi quædam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quæ aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam Catholicæ (d) in medium proferebant; ut alium Deum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sed non *pam. Seml.*
 (2) Enim *delev. Semler.*
 (3) *Serva Rigalt.*
 (4) Tam tacitum *Fran. Paris.* tam idoneum *Seml.*
 (5) *Filiolæ Semler.*
 (6) Qui *justificat al.*
 (7) Et *abest Fran. Paris.*
 (8) Intellegerat *Seml.* intelligere erat *conjic. Rhenan.* intelligi erat *Jun.*
 (9) Remotioris doctrinæ *Rhen.*

- (10) Palam *delev. Seml. post pam.*
 (11) Volunt *Paris.* monet *Pam. Seml.*
 (12) Ad *delev. Pam. Semler.*
 (13) Taciti *pam. Seml.*
 (14) *Modium Rig. Venet.*
 (15) *Obstrui Seml. abstrui Pam. Fran. Rhen. Jun.*
 (16) *Illa pars, aut minime intellexerunt, in Rhen. edit. deficit.*
 (17) De *Semler.*
 (18) Ordinari *Seml.* ordinarie *Rhen.*

COMMENTARIUS.

rio adæquatur. Ne putes hæc directe proferri ab erudito viro; id enim quasi per concessionem dicere videtur, quod solus evincit contextus, quasi diceret: concedatur (quod tamen concedendum non est) Petrum et Paulum pares non fuisse, sive dispari exitisse sententia; tamen æquales omnino fuisse fatendum in martyrio, quod pro Christo fortiter passi sunt. LE PR.

(a) *In tertium usque cælum ereptus Paulus.* Hoc etiam innotuerat Lucianico Triphonti. Nam haud dubie Paulum describit his verbis: *ἡνθα δὲ μοι Γαλιλαῖος ἐπέτυχεν ἀναρπάζοντας, ἐπεὶ ῥίγιος, εἰς τρίτον οὐρανόν, ἀερθεατῶσας, καὶ τὰ κάλλιστα ἐκμεμαθηκώς, etc.* Rig.

CAP. XXV.—(b) *Qui vivificat omnia.* Ex usu græci: ζωοποιούντες. Alii codices habent, *qui justificat*, veluti ac si haberetur *δικαιοῦντες.* LE PR.

CAP. XXVI.—(c) *Ne unam minam.* Annotat hic Macerens minam, sive minam, valuisse decem coronatos, quod ex Buddæo sumpsit. Plin. lib. XXI, c. 27, *mina*, inquit, quam nostri *mina* dicunt, pendet drachmas atticæ centum. Videtur vero uterque evangelista, et Lucas, qui *μὲν* legit, et Matthæus, qui *talentum*, non pro certo aliquo genere nummorum intellexisse, sed in genere; cum talentum, eodem Buddæo teste, 60 minas valuerit, quæ 60 coronatos valent. PAM.—*Mina*, ut legimus in notis ad versionem gallicam optimi viri de Gourcy, valuit tribus et nonaginta fere francis. EDD.

(d) *Diversam et contrariam illi, quam catholicæ in medium proferebant.* Ita scribitur in antiquis exemplaribus. Sed arbitror verius scribi adverbialiter,

in ecclesia dicerent, alium in hospitio; aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto; aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos: cum ipsi obsecrarent (1) in Epistolis suis, ut *idipsum et unum loquerentur omnes, et non essent schismata et dissensiones in Ecclesia* (I Cor., I, 10), quia sive Paulus, sive alii, eadem prædicarent. Alioquin meminerant: (a) *Sit sermo vester, est, est; non, non; quod amplius, hoc a malo est* (Matth., V, 37); ne scilicet (2) Evangelium in diversitate tractarent.

CAPUT XXVII.

Unam etiam regulam fidei eos instituisse, tam ad ecclesias correptas postea emendatas, quam ad eas quas commendarunt.

(b) Si ergo incredibile est, vel ignorasse Apostolos plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse, videamus ne forte (3) Apostoli quidem simpliciter et plene (4), Ecclesiæ autem suo vitio aliter acceperint quam Apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias prætendi ab hæreticis. Tenent correptas ab Apostolo Ecclesias: *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit?* et: *Tam bene* (5) *currebatis, quis vos impediit?* ipsumque principium: *Miror quod sic tam cito transferemini ab eo qui vos* (6) *vocavit in gratia, ad*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Observarent *Jun. Seml.*
 (2) Scilicet *del. Semler.*
 (3) Forte *delev. Semler.*
 (4) Plane *alii.*
 (5) Item *Jun.*

aliud evangelium. Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc *carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum; qui putarent se scire aliquid, quando nondum scirent quemadmodum scire oporteret.* Cum correptas ecclesias opponunt, credant emendatas. Sed et illas recognoscant, (c) de quarum fide et scientia et conversatione Apostolus gaudet, et Deo gratias agit: quæ tamen hodie cum illis correptis unius institutionis jura miscent.

CAPUT XXVIII.

Quod autem apud multos unum invenitur, non censeri erratum, sed traditum.

Age nunc, omnes erraverint; deceptus sit Apostolus de testimonio reddendo quibusdam (7); nullam respexerit Spiritus Sanctus, uti *eum in veritatem deduceret* (Joan., XIV, 26), ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset *doctor veritatis* (Joan., XV, 26); neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens Ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quam (8) ipse per Apostolos prædicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantæ in unam fidem erraverint? (d) Nullus inter multos eventus unus est exitus: variasse debuerat error (9) doctrinæ Ecclesiarum. Cæterum, quod apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum (10). Audeat ergo aliquis dicere illos errasse qui tradiderunt?

- (6) Suos *Venet. Rig.*
 (7) Quibusdam *del. Rig. Venet.*
 (8) Quod *Venet. Jun.*
 (9) Ordinem *Rhen. Jun. Seml.*
 (10) Sed traditum *suppr. Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

Catholice hoc est, in Ecclesia. Ait enim, Apostolos non aliam regulam domesticæ, sive in hospitio tradidisse, aliam catholice, sive in Ecclesia; neque aliam in secreto, aliam in aperto. Sic libro de Fuga, *Persecutionem catholice fieri, quum Ecclesia non ex parte, sed omnis et universim concutitur, vexatur.* Sic lib. II, adversus Marcionem; *Catholicam bonitatem, toto orbe diffusam.* Et lib. IV: *Catholicam Hierusalem,* pro universa Ecclesia christiana. Sic etiam profani scriptores catholica dixerunt, universalis, ut Plinius, catholica siderum errantium, et catholica fulgurum. Ric.

(a) *Sit sermo vester, Est, est, Non non.* Christi verba sunt, Matth. V, vetantis jurare, atque omni quidem modo, sive per cælum, sive per terram, sive per caput. *Sit autem sermo vester,* inquit, *Est est, Non non.* Quæ verba etsi generaliter ad Judæorum turbam, non specialiter ad illos duodecim dicta sint; nihilominus tamen etiam discipulos, sive apostolos, iisdem verbis admonitos fuisse ait Septimius noster, ne scilicet Evangelium in diversitate tractarent. Sed quid ad Evangelii tractationem formula affirmandi; *Est, est,* aut negandi; *Non, non?* sane hoc sensisse videtur Septimius, Christum non simplicem affirmandi negandive formulam præscripsisse, verum hoc etiam significasse, omnium quidem Christianorum sermones, multo autem magis Apostolorum, præcipua veritatis sinceritate commendari, si nihil in se habeant quæ sita subtilitate dubium, nihil in accipitem defensionem retortum: Neque ille dicat: *Est, ille, Non;* sed omnes pariter, *Est, est; Non, non.* Neque vero permisceant unquam *Est et Non;* sed liquido dicant, *Esse quod est, et non esse quod non est.* Nam quod

amplius est, quod præterea artificiose adtexitur, a malo esse, dolum esse, aut proximum dolo. Hoc sensu locus iste tractatur etiam lib. de Carne Christi, et adversus Praxean. Ric.

CAP. XXVII.—(b) *Si ergo incredibile est.* Attingit notam veræ et apostolicæ doctrinæ, quæ est antiquissima nota Ecclesiæ; ideo ait, *incredibile est ignorasse Apostolos,* quasi dicat: Illa est antiquissima doctrina, quam Apostoli scierunt; reliquæ novellæ sunt omnes et adulteræ, ut quas Apostoli ignorarunt; ideo infra, cap. 3: *Tamen in eadem fide conspirantes,* etc. Quia videlicet doctrinam retinent, qui in eadem fide conspirant, quam Apostoli retinuerunt, quasi consanguinei sint Apostolis. Unde Sozomenus, lib. VII, laudat Theodosium, qui principes sectarum jussit conveniri, deinde petiit, an existimarent antiquos Patres, qui Ecclesiam rexerant, ante dissidium illud quod de religione ortum fuerat, recte consensisse, et vere sanctos et apostolicos fuisse: quod cum illi concessissent, subjunxit rationem, qua compesceret hæreticos, hanc scilicet: *Examinemus ergo doctrinam vestram ad illorum scripta; et si cum illis consenserit, retineatur; sin minus, abiciatur.* LAC.

(c) *De quarum fide et scientia, et convers.* De fide quidem et dilectione, quam hic conversationem vocat, commendat Apostolus Romanos, Ephesios, Philippenses, suarum Epistolarum initio. De scientia vero peculiariter Romanos, ad quos ait cap. XV: *Quoniam et ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia.* PAM.

CAP. XXVIII.—(d) *Nullus inter multos eventus unus est.* Casus in multis dispersus non uno eodemque modo ab omnibus excipitur. Ric.

CAPUT XXIX.

Hæreses potius errasse, quæ vera doctrina sunt posteriores.

(a) Quoquo modo sit erratum; tandiu utique regnavit (1) error, quamdiu hæreses non erant (2). Aliquos Marcionitas et Valentinianos liberaunda veritas expectabat: interea perperam evangelizabatur, perperam credebatur (3), tot millia millium perperam tineta; tot opera fidei perperam administrata (4), tot virtutes, tot charismata (b) perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria (5) perperam functa, tot denique martyria in vacuum coronata (6). Aut si nec perperam, nec in vacuum (7), quale est ut ante res Dei current (8), quam ejus Dei notum esset; ante Christiani, quam Christus inventus, ante hæresis, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit; post rem similitudo succedit. Cæterum satis ineptum, ut prior in doctrina (9) hæresis habeatur; vel quoniam ipsa est quæ futuras hæreses et cavendas prænuñtiavit (10). Ad ejus doctrinæ Ecclesiam scriptum est, imo ipsa doctrina ad Ecclesiam suam (11) scribit: *Etsi Angelus de cælo aliter evangelizaverit citra quam nos, anathema sit (Gal., I, 8).*

CAPUT XXX.

Marcionem enim et Valentinum, in catholicam primo doctrinam apud Ecclesiam romanensem sub episcopatu Eleutheri credidisse; donec ob inquietam curio-

- (1) Erravit *Jun. Seml.*
 (2) Errant *Juvius.*
 (3) Perperam credebatur, *neglig. Seml.*
 (4) Ministrata, *Semler unus contra omnes.*
 (5) Mysteriorum, *Rig., ex lib. Agobardi.*
 (6) Perperam et in vacuum (omisso coronata), *Semler. perperam coronata Pam. Rig.*
 (7) Aut si nec perperam, nec in vacuum, *amis. Seml. non perperam, Venet. Gourcy.*
 (8) Curret *Semler.*
 (9) Prior illius doctrinæ *Jun. prior doctrina Wouw. e vet. cod.*

A *sitatem semel et iterum ejecti, novissime in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminarunt. Atque idem de aliis judicium, qui virtutibus et miraculis novos se apostolos esse probare nequeunt.*

Ubi tunc Marcion, ponticus nauclerus, stoicæ studiosus? Ubi Valentinus platonice sectator? Nam constat illos, neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et (c) in catholice primo (12) doctrinam credidisse apud Ecclesiam romanensem, sub episcopatu (d) Eleutherii benedicti (e). donec (15) ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitabant (14) (f) semel et iterum ejecti (g), Marcion quidem cum ducentis sestertiis quæ Ecclesie intulerat, novissime in perpetuum dissidium (15) relegati (16), venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum idem Marcion, pœnitentiam confessus (h) cum conditioni (17) datæ sibi occurrit (i), ita pacem recepturus, (j) si cæteros quos perditioni erudisset, Ecclesie restitueret, morte præventus est. *Oportebat enim hæreses esse (I Cor., II, 19).* Nec tamen ideo bonum hæreses, quia eas oportebat, quasi non et malum oportuerit esse. Nam et Dominum tradi oportebat; sed vix traditori (*Marc., XIV, 21*)? ne quis (18) etiam hinc hæreses defendat (19). Si (20) et Apellis stemma retractandum est, tam non vetus et ipse quam Marcion institutor et præformator ejus: sed lapsus in fœminam (21) desertor (k) continentie

LECTIONES VARIANTES.

- (10) Prænuñtiabat *Venet.*
 (11) Suam *abest. Rig. Venet.*
 (12) In catholicam pene *Seml.*
 (15) Donec *abest Franeg.*
 (14) Quam fratres quoque vitabant *Rig.*
 (15) Dissidium *Wouw.*
 (16) Relegatus *Seml. itemque disseminavit.*
 (17) Conditione *subaud. pœnitentiæ, Seml.*
 (18) Quid *Semler.*
 (19) Defendat *Venet.*
 (20) Si *Semler.*
 (21) Fœmina, *id.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIX.—(a) Quoquo modo sit erratum. Possum autem optima ratione idipsum nostri temporis aristarchis respondere, qui hactenus errasse Ecclesiam non verentur dicere: Si aliquos Lutheranos aut Calvinistas aut Anabaptistas, liberaunda veritas expectabat, etc. **PAM.**

(b) Tot virtutes, tot charismata. Nulla hic de virtute aut charitate mentio, sed de potestate edendi miracula, et Spiritus Sancti donis. **ALBASP.**

CAP. XXX.—(c) In catholice primo doctrinam credidisse. Hæc scriptura est codicis antiquissimi. Doctrinam catholicam, nempe Ecclesie; doctrinam toto orbe christiano, id est, universa Ecclesia christiana receptam, catholice nomine ab hæreticorum doctrina distinctam. Etenim apud Christianos hæresis vocatur, quod est alicui libitum credere adversus conscientiam fidemve publicam, seu communem gentium christianarum sententiam. **ALBASP.**

(d) Apud Ecclesiam romanensem sub episcopatu Eleutherii. Sic habet vetus exemplar, et veterum auctorum, atque in primis istius scripta etiam cum hallucinationibus suis representari interest, neque solet Septimius exactissime reddere quæ ab auctoris sumit. **ALBASP.**

(e) Eleutherii benedicti. Etiam dum viverent, benedicti vocabantur. De Pudic.: *Benedictus Papa concionaris.* **ALBASP.**

TERTULLIANI II.

C

(f) Quam fratres quoque vitabant. Sic omnino est in exemplari, ut sit sensus, eorum curiositatem etiam plebi christianæ odiosam fuisse, ut jam communi fratrum voto pellerentur, cum ab episcopo sunt ejecti. **RIG.**

(g) Semel et iterum ejecti. Qui scilicet accepta pœnitentia perfide et inconstanter uterentur; cujusmodi aliquid significare videtur etiam Irenæus, ubi de Cerdone hæretico. **RIG.**

(h) Pœnitentiam confessus. Id est, cum publice testatus esset se pœnitere. **ALBASP.**

(i) Cum conditioni datæ sibi occurrit. Cum in eo esset, ut datæ sibi conditioni satisfaceret. Cum aggredditur satisfacere conditioni. **RIG.**

(j) Si cæteros quos perditioni. Facilius in Ecclesiam hæretici quam cæteri peccatores revocabantur, verum hæresiarchæ non aliter pace donabantur, quam si cæteros quos corrumperant Ecclesie reddere niterentur. **D. Cypr. ep. ad Ant. de Troph. Euseb., lib. VI, cap. 35. ALBASP.**

(k) Continentie Marcionensis. Non quod continenter vixerit Marcio, profligatis enim erat moribus, sed quod nuptias prohiberet. **LE PR.**

(Deux.)

marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam recessit; inde post annos (1) regressus non melior, nisi tantum qua jam non marcionites, in alteram foeminam impexit, illam virginem Philumeneam, quam supra edidimus, postea vero immane prostibulum et ipsam, cujus emergemate circumventus, quas (2) ab ea didicit *phaneroseis* scripsit. Adhuc in saeculo supersunt qui meminere eorum, etiam proprii discentes et successores ipsorum, ne se (3) posteriores negare possint. Quamquam et *de operibus suis*, ut dixit Dominus, *revincuntur* (Matth., VII, 16). Si enim Marcion Novum Testamentum a Vetere separavit, posterior est eo quod separavit; quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo ante quam separaretur, postea separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus, aliter exponens, et sine dubio emendans, hoc omnino quicquid emendat, ut mendosum retro, anterieus fuisse demonstrat (4). Hos ut (5) insigniores et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Caeterum et Nigidius nescio quis (6), et Hermogenes, et multi alii qui (7) adhuc ambulant pervertentes vias Dei (8), ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. Si alium Deum predicant, quomodo ejus Dei rebus et litteris et nominibus utuntur adversus quem praedicant? si eundem, quomodo aliter? (a) Prohent se novos apostolos esse: dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum: sic enim Apostolos solet facere (9), dare illis praeterea virtutem eadem signa edendi, quae et (10) ipse. (b) Volo igitur (11) et virtutes eorum proferri; nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua Apostolos in perversum aemulantur: illi enim (c) de mortuis vivos faciebant (12), isti (d) de vivis mortuos faciunt.

- (1) Aliquos, *add. Woww.*
 (2) Quae *Seml.*
 (3) *Se delet idem.*
 (4) Alterius fuisse demonstrat *Seml.*
 (5) Utiq; *Seml.*
 (6) Qui *fran. Seml.*
 (7) Qui, *del. Seml.*
 (8) *Cupis, inserit Semler.*
 (9) Sic enim apostolus descripsit. Solet facere, daret praeterea virtutem eodem signa edendi, quae et ipse; *haec fert in hoc loco Agobardi liber juxta Rigaltium.*
 (10) Ipsi *Seml.*

LECTIONES VARIANTES.

- (11) Et *del. Seml.*
 (12) *Suscitabant Seml.*
 (13) *Veritati Franeg.*
 (14) *Mendacitati deputandam, Seml.*
 (15) *Primo constituit, Paris. Fran. in primo reconstituit, Semler.*
 (16) *Adulterum Venet.*
 (17) *Pro parte Seml.*
 (18) *Et conscientia concedit Seml. constantiae conscientia concedit Jun.*
 (19) *Decurrente Seml.*
 (20) *Perseveraverint Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Prohent se novos apostolos esse, dicant Christum iterum descendisse.* Optatus lib. III: *At numquid est alter redemptor? Qui prophetae nuntiaverunt alterum esse venturum? Quis Gabriel iterum ad alteram Mariam locutus est? Quae virgo iterum peperit? Quis virtutes novas aut alteras fecit?* Ric.

(b) *Volo igitur et virtutes eorum proferri.* Virtutes, hoc est, miracula. Fdo.

(c) *De mortuis vivos faciebant, isti de vivis, etc.* Id Calvino contigisse Genevae testatur in ejus Vita Bolsecus, ut scilicet de vivo mortuum redderet. Illud enarrat nullus Bellarminus, de Notis Eccl. cap. 14, lib. IV. *controv. t. II. Le Pr.*

(d) *De vivis mortuos faciunt.* Fidelium infirmiores evertunt. Sic lib. de Scorpiace: *Atque ita semel infirmitas quae percussu est, sauciatam fidem vel in haeresim, v. l. in saeculum expirat.* Ric.

CAPUT XXXI.

Id itaque esse verum et dominicum, quod prius sit traditum; falsum, quod posterius.

Sed ab excessu (e) revertar ad principalitatem veritatis (13), et posteritatem mendacitatis (14) disputandam, ex illius quoque parabola: *patrocinio, quae bonum semen frumenti a Domino seminatam in primore constituit (15), avenarum autem sterilis semi adulterium (16) ab inimico diabolo (Matt., XIII, 37, 39) postea superducit.* Proprie (17) enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum Dei seminis similitudo est. Ita ex ipso ordine manifestatur, id esse dominicum et verum, quod sit prius traditum; id autem extraneum et falsum, quod sit posterius inmissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque haereses, quibus nulla constantia de conscientia competit (18) ad defendendam sibi veritatem.

CAPUT XXXII.

Si interim quaedam sint haereses etiam inde ab aetate apostolica; praescribendum uti evolunt ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex Apostolis aut apostolicis viris habent antecessorem, quemadmodum Smyrnaeorum et Romanorum Ecclesiae; quod cum probare non possim, in communicationem non recipiantur.

Caeterum, si quae audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo videantur ab Apostolis traditae, quia sub Apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines Ecclesiarum suarum: evolant ordinem episcoporum suorum, ita (f) per successiones ab initio decurrentem (19), ut primus ille episcopus aliquem ex Apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum Apostolis perseveraverit (20), habuerit auctorem et antecessorem. (g) Hoc enim modo Ecclesiae apostolicae (h) cen-

CAP. XXXI. — (e) *Revertar ad principalitatem veritatis, et posteritatem mendacitatis.* Principalitatem dicit, quod statim a principio fuit; posteritatem, quod postea subrepsit. Ric.

CAP. XXXII. — (f) *Per successiones.* Nihil clarius in tota veterum doctrina, successione rom. pontificum; cujus rei rationem discas a S. Epiphano, haer. 27, quaest. Carpocratianorum. Le Pr.

(g) *Hoc enim modo Ecclesiae apostolicae census suos deferunt.* Census suos, hoc est, origines suas. Sic lib. I adversus Marcionem, apostolici census Ecclesiam dixit; et libro de Monogamia, *Census noster transfertur in Christum.* Ric.

(h) *Census suos deferunt.* Interpretes hic per census, auctoritatem atque dignitatem intelligendam esse censent; ego vero originem significari, ut ex variis locis et hisce verbis, *omne genus ad originem suam censea-*

sus suos deferunt : (a) sicut Smyrnæorum Ecclesia (1) Polycarpum ab Joanne conlocatum refert : (b) sicut Romanorum, (c) Clementem a Petro ordinatum edit (2) ; proinde (3) utique et ceteræ exhibent quos ab Apostolis (4) in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant (5). Confinçant tale aliquid Hæretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata, ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicujus auctoris esse, neque apostolici ; quia sicut Apostoli non diversa inter se docuissent, ita et apostolici non contraria Apostolis edidissent, nisi illi qui ab Apostolis didicerunt (6) aliter prædicaverunt. Ad hanc itaque formam probabuntur (7) ab illis ecclesiis, quæ licet nullum ex Apostolis, vel apostolicis, auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quæ denique quotidie instituuntur ; tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicæ deputantur, (d) pro consanguinitate doctrinæ. Ita omnes hæreses ad utramque formam nostris Ecclesiis provocatæ, probent se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab Ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet (e) ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicæ.

CAPUT XXXIII.

Quid quod jam tum ab Apostolis et demonstratæ et ejeratæ fuerint, ex quibus et reliquis hæreses omnes sua semina sumpsisse.

Adhibeo super hæc ipsarum doctrinarum recognitionem, quæ tunc sub Apostolis fuerunt, ab iisdem Apostolis et demonstratæ et (8) dejeratæ. Nam et sic facilius traducuntur, dum, aut jam tunc fuisse deprehenduntur, aut ex illis quæ jam tunc fuerunt, semina

A sumpsisse. Paulus, in prima ad Corinthios (XV, 12), notat negatores et dubitatores resurrectionis. Hæc opinio propria (9) Sadducæorum ; partem ejus usurpat Marcion, et Apelles, et Valentinus, et si qui alii resurrectionem carnis infringunt. Et ad Galatas scribens (V, 2), invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis : Hebionis hæresis (10) est. Timotheum instruens (I Tim., IV, 3.), nuptiarum quoque interdictores suggillat : ita instituunt Marcion et Apelles ejus secutor. Æque tangit eos, qui dicerent *factam jam resurrectionem* (II Tim. II, 3) : id de se (11) Valentiniani asseverant. Sed et cum *genealogias indeterminatas* nominat (I Tim. I, 4), Valentinus agnoscitur ; apud quem Æon ille nescio qui novi, et non unius nominis, generat e sua Charite (12) Sensum et Veritatem ; et hi æque procreant duos, Sermonem et Vitam ; dehinc et isti generant Hominem et Ecclesiam : estque hæc prima ogdoas (13) æonum. Exinde decem alii, et duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur, in meram (14) fabulam triginta æonum. Idem apostolus, cum improbat elementis servientes, aliquid Hermogenis (15) ostendit, qui, materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparat, et ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire quam Deo comparat. Joannes vero, in Apocalypsi, *idolothyta edentes et stupra committentes* jubet (16) castigare : sunt et nunc alii nicolaïtæ, Caiana (17) hæresis dicitur. At in epistola eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Jesum esse Filium Dei : illud Marcion, hoc Hebion vindicavit. Simonianæ autem magiæ disciplina, angelis serviens, utique et ipsa inter idolatrias deputabatur, et a Petro Apostolo in ipso Simone damnabatur.

CAPUT XXXIV.

Atque adeo cum habeant cum illis consortium suæ præ-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Habens, *add. Fran. Paris.*
- (2) Idem *Venet. id et Seml.*
- (3) Perinde *Venet.*
- (4) Apostoli *Seml.*
- (5) Habent *Latin. Jun.*
- (6) Desciverunt et *Seml. Gourcy.*
- (7) Provocabuntur *Seml.*
- (8) Ejeratæ *Fran.*
- (9) Prima *Semler. Pam.*

- (10) Sic, *add. Semler.*
- (11) Sic se *Semler.*
- (12) Et sua charitate *Semler.*
- (13) Prima hæc ideo decas *Seml. prima ogdoade Paris. Fran. de qua prima hæc est ogdoas, adhuc Seml.*
- (14) Miram, *alii.*
- (15) Aliquem Hermogenem *Seml.*
- (16) Jubetur *Paris. Venet. Fran. Rig.*
- (17) Gaiana *Semler.*

D

COMMENTARIUS.

tur, licet colligere. *Adv. Marc.*, lib. IV, c. 5 : *Quarum si censum requiras.* ALBASP.

(a) *Sicut Smyrnæorum, etc.* Irenæus lib. III Polycarpum ab Apostolis in ea quæ est Smyrnæorum ecclesia constitutum fuisse tradit. RIC.

(b) *Sicut Romanorum Clementem.* Hieronymus Catal. script. eccles. : *Clemens quartus post Petrum Romæ episcopus. Siquidem secundus Linus fuit, et tertius Cletus ; tametsi plerique latinorum secundum post Petrum apostolum putent fuisse Clementem.* Irenæus sic tradiderat, beatos Apostolos Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ commendasse ; successisse autem Lino Anacletum, post eum tertio loco ab Apostolis episcopatum Clementi delatum. RIC.

(c) *Clementem a Petro ordinatum.* Quasi etiam vivente Petro episcopatum Romæ gesserit Clemens, et Apostolis apostolatu suo fungentibus, viri apostolici

passim in varios episcopatus fuerint tributi. Et tamen post passionem Domini statim Jacobum apostolum fratrem Domini ab ipsis Apostolis Hierosolymorum episcopum fuisse constitutum legimus, Petro jam apostolatum principaliter exercente. Hoc vero sic evenisse ait Chrysostomus, propterea quod Petrum Christus ordinasset *διδάσκαλον τῆς οἰκουμένης* (hom. in Joan., cap. XXI). Hic Tertulliani locus aperte indicat non esse Tertulliani versus, unde nonnulli successiones episcoporum romanorum constitui certo posse arbitrantur. RIC.

(d) *Pro consanguinitate doctrinæ.* Consanguineæ sunt doctrinæ quæ ab uno eodemque auctore sunt traditæ, quasi ab uno parente. Sic ipse, lib. I de Cultu Fœm., *consanguineas materias* dixit. Sic Chalcidius, *domesticas et consanguineas rationes.* RIC.

(e) *Ob diversitatem sacramenti.* Similiter ab inter-

dicationis, habere etiam damnationis consortium, A maxime cum ab Apostolis prænuntiata fuerint.

Haec sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quæ sub Apostolis fuisse ab ipsis Apostolis discimus; et tamen nullam invenimus institutionem, inter tot diversitates (1) perversitatum, quæ de Deo creatore universorum controversiam moverit. (a) Nemo alterum Deum ausus est suspicari. Facilius de Filio quam de Patre hæsitabatur, donec Marcion præter Creatorem alium Deum solius honoris induceret; Apelles creatorem angelorum (2) nescio quem gloriosum superioris Dei, faceret Deum legis et Israelis, illum ignem affirmans; Valentinus æonas suos spargeret, et unius æonis vitium in originem deduceret Dei creatoris. His solis, et his primis re- B velata est veritas Divinitatis, majorem scilicet dignationem et pleniorum gratiam a diabolo consecutus, qui Deum sic quoque voluerit æmulari, ut de doctrinis venenorum, quod Dominus negavit, ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quæ quando fuerint, dummodo (3) intersit quæ quando, dum (4) de veritate non sint. Utique quæ ab Apostolis nominatæ non (3) fuerunt, sub Apostolis (6) fuisse non possunt: si enim fuissent, nominarentur et ipsæ, ut et ipsæ coercedæ. Quæ vero sub Apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur (7). Sive ergo eadem nunc (b) sunt aliquanto expolitiores, quæ sub Apostolis rudes, habent suam exinde damnationem; sive aliæ quidem fuerunt, aliæ autem postea obortæ (8), quidam ex illis (9) C usurpaverunt, (c) habendo cum eis consortium prædicationis, habeant necesse est etiam consortium

damnationis; præcedente illo sine (10) supradicto posteritatis, quo, etsi nihil de damnationis participarent (11), de ætate sola præjudicarentur; tanto magis adulteræ, quanto nec ab (12) Apostolis nominatæ. Unde firmiter constat, has esse, quæ adhuc tunc nuntiabantur futuræ.

CAPUT XXXV.

Nullam autem e contrario dictarum præscriptionum competere adversus nostram disciplinam.

His definitionibus provocatæ a nobis et revictæ hæreses omnes, sive quæ (13) posteræ, sive quæ coætaneæ Apostolorum, dummodo diversæ; sive generaliter, sive specialiter notatæ ab eis, dummodo prædamnatæ; audeant respondere et ipsæ aliquæ ejusmodi præscriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresin esse (14), eadem forma revictam, qua ipsæ revincuntur; et ostendere simul ubinam quærenda sit veritas, quam apud illas non esse jam constat. Posterior nostra res non est, imo omnibus prior est: hoc erit testimonium veritatis. ubique occupantis principatum. (15) Ab Apostolis utique non damnatur, imo defenditur: hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant (16), qui (17) extraneam quamque damnaverunt (18), suam ostendunt, ideoque et defendunt.

CAPUT XXXVI.

Percurrenti enim Ecclesias apostolicas, apud quas adhuc ipsæ cathedræ apostolorum suis locis præsentur, et inter eas Romanam, unde nobis quoque auctoritas præsto est (ubi Petrus et Paulus coronati) constabit eandem ab Apostolis suam potasse fi-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut diversitates *Seml.*
- (2) Angelum *Semler.*
- (3) Dum non *Rhen.* tum non *Jun.* non *Wouw.*
- (4) Dum *abest Rhen.*
- (5) Sub apostolis non *Rhen.*
- (6) Eas dicere *add. Fran.* sub Apostolis *desunt Rhen.*
- (7) Dignantur *Rhen.*
- (8) *Add.* sunt et *Fran. Paris.*
- (9) Quasdam ex illis *Rhen.*

- (10) Fune *Jun.*
- (11) Participarentur *Rhenan.*
- (12) Ab *deest Paris.*
- (13) Qua *Ithen.*
- (14) Esse *deest Rhen.*
- (15) *Præfigitur* quod *Fran. Paris.*
- (16) Enim damnant *Seml.*
- (17) Quasi *Wouwer.*
- (18) Extranea quamque non damnaverunt *Fran. Paris.*

COMMENTARIUS.

pretum sententia recedam, cum aiunt per sacramentum intelligi juramentum, quod fideles, paulo antequam lavarentur, in limine Ecclesiæ dicerent. Nam sacramentum sexcentis pene locis pro fide ac religione christiana accipitur. *ALBASP.*

CAP. XXXIV. — (a) *Nemo alterum Deum, etc.* Hæreticorum provectorum, inquit Quintinus, sive progressum vides, de quibus illud e philosophica schola dicitur quam verissime: Parvus error in principio, maximus est in fine. Bis in synodo Gangrensi declarare conabamur, vulpes istas invicem caudis colligari, scilicet, unius alicujus hæreseos reum, paulatim fieri reum ceterarum, totumque demum comburi; sunt enim concatenatæ. *PAM.*

(b) *Sunt aliquando expolitiores. Audis, inquit Quintinus, hæreses rudes primum, deinde factas expolitiores.* Ab annis quadraginta sic etiam novari cœperunt hæreses, ut quanto quis in græcitate et latinitate nescio qua peritior extiterit hæreticus, tanto plausibilior atque receptor fuerit: pure, et torse, et munde loquitur. Inde sectatores istius eloquentiæ colligunt. Ergo pura, tersa, munda est hæresis. Admodum re-

prehensibile est graves etiam theologos istis facundiæ humanæ verbis, et elegantiolis efferrî. Num bona sit dictio, quærunt. Atqui meminisse nos oportet, quod nulla est in aliquo christiano bona dictio, quæ pariter non sit in Christo Jesu benedictio. Bonas istas dictiones, et rhetoricationes relinquamus Cresconii grammaticis, ut fecit Augustinus. Sacra sincere tractantibus non conveniunt, ut neque matronæ cerussa, neque bovi ceroma. *PAM.*

(c) *Habendo cum eis consortium.* Gelasius primus, inquit idem Quintinus, afer, etiam simile cum Tertulliano scribit, inquit: Quicumque in hæresim semel damnatum labitur, ejus damnatione scipsum involvit, 24, q. 1 c. 1. Eodem pertinent definitiones concilii Chalcedonensis et aliorum, ubi expresse cavetur, de semel definitis amplius dubitare non licere, sed cum illis quorum sectantur hæresin esse condemnandos, et participationem, ut loquitur auctor, cum damnationis hæresibus, id est, uti interpretatur Quintinus, jam damnatis, ut fictitium, quod fictum est, donatitium, dedititium, conductitium. *PAM.*

dem, per quam aqua signat, Spiritus Sanctus vestit, A
Eucharistia pascit.

Age jam, qui vales curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, (a) percurrere Ecclesias apostolicas, apud quas (b) ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsentent (1); apud quas (c) ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et (d) repræsentantes faciem uniuscujusque (2). Proxima (3) est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses (4). Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adjaces (5), habes Romam (6), (e) unde nobis quoque auctoritas præsto est (7). Ista quam felix (8) Ecclesia! (f) cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt; (g) ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur; ubi Paulus Joannis (h) exitu coronatur; ubi Apostolus Joannes, posteaquam, in oleum igneum demersus, nihil passus est, in insulam relegatur; videamus quid didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque Ecclesiis contesserat (9). Unum Deum novit, creatorem universitatis, et Christum Jesum ex virgine Maria Filium Dei creatoris, et carnis resurrectionem; Legem et Prophetas cum evangelicis et apostolicis lit-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præsidentur *Rhen.*
- (2) Et... uniuscujusque *delev. Seml. post Rhen.*
- (3) Proxime *Franeq.*
- (4) Habes Thessalonicenses *delev. Seml. post Rhen.*
- (5) Adjiceris *Rhen.*
- (6) Romanam *Rhen.*
- (7) Statuta *add. Rhen.* ista quam *desunt apud eund.*
- (8) Statu felix *Fran.* statu tam felix *Seml.*
- (9) Contestatur *Rhen.* contesseratur *Pithæus.*
- (10) Importat *Womv.* plantat *Seml.* portat *Rhen.*
- (11) Fidem eam *Paris. Fran.* eam *negl. Rhen.*

CAP. XXXVI. — (a) *Percurrere Ecclesias apostolicas.* Hoc etiam præcipit Augustinus (*lib. II de Doctrina christ.* 8): *In canonicis, inquit, Scripturis Ecclesiarum catholicarum quamplurium auctoritatem sequamur; inter quas sine illis sunt, quæ apostolicas sedes habere et epistolæ accipere meruerunt.* RIC.

(b) *Ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsentent.* Et est sane venerationis argumentum, ipsas adhuc cathedras Apostolorum suis locis in memoriam et honorem Apostolorum prædesse, successoribus infra sedentibus. Sed verius, mea quidem sententia, fuerit, cathedras Apostolorum dici principales ecclesias, ab ipsis videlicet Apostolis constitutas, quæ adhuc ætate Tertulliani suis locis præsidebant, tanquam aliarum matricum; qualis in Achaia Corinthus; in Macedonia Philippi, Thessalonica; in Asia, Ephesus; in Italia, Roma. RIC.

(c) *Ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur.* Lingua scilicet eadem qua fuerant ab Apostolis conscriptæ, sonantes vocem uniuscujusque. Sic ipse, lib. de Monog., ad græcum authenticum Pauli provocat. RIC.

(d) *Repræsentantes faciem uniuscujusque.* Quantum scilicet imaginari fas est cogitantibus. RIC.

(e) *Unde nobis auctoritas præsto est.* Sic lib. IV ad Marcionem: *Quid etiam Romani de proximo sonent.* RIC. — *Unde nobis quoque auctoritas.* Convineret hic locus hæreticos, qui universalem Pontifici rom. auctoritatem adimunt, ut intra præfecti urbeci jurisdictionem quæ intra C. L. clauderetur, adstringant. Dicam hac de re alio loco: moneo tantum infinitis in locis a SS. Patribus dictum, B. Petrum ordinatum fuisse τῆς οὐρανίου δὲ ἰσχύος; ita Chrysost., hom. in

teris miscet, et inde potat (10) fidem; eam (11) (i) aqua signat, (j) Sancto Spiritu vestit, eucharistia pascit, ad martyrium (12) exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Hæc est institutio, non dico jam quæ futuras hæreses prænuntiabat, sed de qua hæreses prodierunt. Sed non fuerunt ex illa (13), ex quo factæ sunt adversus illam. Etiam de olivæ nucleo mitis et optimæ (14) et necessariae (15) a-per oleaster oritur; (k) etiam de papavere ficus gratissimæ et suavissimæ ventosa et vana caprificus exurgit (16). Ita et hæreses de nostro frutice, non nostro genere; veritatis grano, sed mendacio sylvæ estres (17).

CAPUT XXXVII.

B *Cum igitur iis veritas adjudicetur quicumque in ea regula incedimus, quam Ecclesia ab Apostolis accepit; constare propositum suum non esse admittendos hæreticos ad ineundam de Scripturis provocationem, cum christiani non sint, et proinde exhereditari a possessione christianarum litterarum.*

Si hæc ita se habent, ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus quam Ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit (18), constat ratio propositi nostri, definitis non es-

LECTIONES VARIANTES.

- (12) Martyrio *Fran. Paris. Pam.* martyrium *Rig. Venet. Rhen. Seml.*
- (13) Non omnes ex illa *Rhen.*
- (14) Optimæ *Rhen.*
- (15) Suavissimæ *Rhen.*
- (16) Suavissimæ, ventosa et vana caprificus exurgit *Rhen. nec amplius aliud.*
- (17) De nostro fructificaverunt, non nostræ: degeneres varietatis grano, et mendacio sylvestres *Rhen.* degeneres vanitatis grano *Juv.*
- (18) Accepit *Pam.*

COMMENTARIUS.

cap. XXI Joan. Deinde synodus Chalcedon., act. 16: *ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρεσβεία. Ecclesia romana primas semper tenuit.* LE PR.

(f) *Cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt.* Totam doctrinam dicit, summam totius doctrinæ christianæ, quam in martyrio pro Christi nomine fortiter obeundo consistere toties prædicat, ut videlicet animam illi tam bene merenti nostram reponamus, qui suam pro nobis, non immerentibus tantum, verum et male meritis posuit ac prodegit. LE PR.

(g) *Ubi Petrus passionis Dominicæ.* Hæc sane Petrum Romam vidisse testantur, ut Paulum et Joannem, quorum hic etiam sit mentio. Omnes autem invicem adæquantur martyrii constantia. Tertull. hoc libro de Præscrip. hæc: *Bene quod Petrus Paulo et in martyrio adæquatur.* Irenæus (*lib. III, cap. 1*) Petrum et Paulum Romæ evangelizasse et fundasse Ecclesiam asserit; et cap. 3, magnificum Ecclesiæ rom. adscribit elogium: *maximæ et antiquissimæ et omnibus cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ.* LE PR.

(h) *Joannis.* Scilicet, Baptistæ, capite abscisso. SEMLER.

(i) *Aqua signat.* Baptismo, fidei signaculo. LE PR.

(j) *Sancto Spiritu vestit.* Ipse, libro de Monog.: *Nos autem Jesus summus sacerdos et magnus Patris de suo vestiens (quia qui in Christo tinguntur, Christum induerunt) sacerdotes Deo Patri suo fecit; et lib. de Baptismo: Obsignatio baptismi, vestimentum fidei.* LE PR.

(k) *Et jam de papavere ficus.* Ficus pomum dicere, etiam in senatu Cato non dubitavit. Postea tamen

se admittendos hæreticos ad ineundam (1) de Scripturis provocationem, quos sine Scripturis probamus ad Scripturas non pertinere. Si enim hæretici sunt, christiani esse non possunt; non a Christo habendo quod de sua electione sectati hæreticorum nomine (2) admittunt. Ita non christiani, nullum jus capiunt christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est: Qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, jure sylvam meam cædis? qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves (3)? Quid hic cæteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio; olim possideo (4); habeo origines firmas, ab ipsis (5) auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres Apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt (6), sicut adjuraverunt, ita teneo. Vos certe ex hærelaverunt semper et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei et inimici Apostolis hæretici, nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio adversus Apostolos, aut protulit, aut recepit?

CAPUT XXXVIII.

Maxime cum illis non possit succedere corruptela doctrinæ sine corruptela instrumentorum, usurpata in Scripturis detractio, vel adjectione, vel transmutatione, et interpolatione, qua alius manu Scripturas, alius expositione intervertit.

Illic igitur et Scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas doctrinæ invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi, eos necessitas coegit (7) aliter disponendi instrumenta doctrinæ. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent per quæ docerent (8). Sicut illis non potuissent succedere corruptela doctrinæ sine corruptela instrumentorum (9) ejus; ita et nobis (10) integritas doctrinæ non competisset sine integritate eorum, per quæ

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ad eandem *Paris.* ad eundam *Rhen.*
 (2) Nomina *Rig.* nomen *Jun.*
 (3) Mea est possessio, *add. Rig. Fran. Paris. Venet.*
 (4) Prior possideo, *add. in iisdem.*
 (5) Et ipsis *Rhen.*
 (6) Fideicommissum, *una voce mavult Jun. ex jure-*
consult. usu.
 (7) Instituit *Rhen.*
 (8) Hæresim, *add. Fran. Paris.*
 (9) Sine corruptela instrumentorum *non leg. in Rhen.*
edit.
 (10) Et a nobis *add. Rig. Venet.*
 (11) Ei et in Scripturis *Rhen.*

inter auctores juris hæsitatum fuit, an pomorum appellatione venirent ficus. Grossos dici et litteris quidem sacris, minime ignoravit Septimius; sed Plinianæ descriptionis historiæ nonnihil a fructu differentes. Itaque maluit usurpare nomen papaveris, cui sane et forma et colore, et seminalibus granis, et lacte persimilis est nondum matura ficus. RIGALTIIUS.

CAP. XXXVIII. — (a) *Neque enim si Valentinus.* Diversæ sunt, inquit Quintinus, istorum duorum hæresiarcharum sententiæ circa biblicas et sanctas Scripturas admittendas. Marcion de Veteri Testamento nihil recipiebat, et de Novo quædam decerpserat, ac in duos libros descripserat, ex Evangelio Lucæ, rejectis

A doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei quod esset (11) in Scripturis deprehensum, detractio, vel adjectione, vel transmutatione remediarem? Quod sumus, hoc sunt (12) Scripturæ ab initio suo; ex illis sumus, antequam aliter fuit (13), antequam a vobis interpolarentur. Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex causa æmulationis, quæ neque prior, neque domestica unquam est ejus quod æmulatur, tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stylum intulisse videamur Scripturis, qui sumus et primi et ex ipsis (14), quam illos non intulisse, qui sunt et posterius et adversi. Alius manu Scripturas, alius sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus (a) integro instrumento uti videtur, non callidior ingenio, quam Marcion, manus intulit veritati (15). Marcion enim exerte et palam (b) machæra, non stylo usus est; quoniam (c) ad materiam suam eadem Scripturarum confecit. Valentine autem pepercit; quoniam non ad materiam Scripturas, sed materiam ad Scripturas excogitavit: et tamen plus abstulit, et plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adiciens dispositiones non comparantium rerum.

CAPUT XXXIX.

In eo comparandi illis qui Virgilio centonas et Homero centonas composuisse leguntur.

Hæc sunt (16) ingenia de spiritalibus nequitæ, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplanda, fidei (17) necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, et (18) excogitandis instrumendisque erroribus facilitatem (19), non adeo mirandam, quasi difficilem et inexplicabilem, cum de sæcularibus quoque scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis. Vides hodie (20)

- (12) Hæc sunt. Inde scriptura *Rhen.* hoc sunt. Unde scripturæ; *Jun.* hoc sunt Scripturæ jam inde ab initio suo, ex illis *Wovav.*
 (13) Antequam nihil aliter fuit *Rhen.* antiquum nihil aliter fuit *Jun.*
 (14) Sumus a principio et primi, quam *Rig. Venet.*
 (15) Manus intulit veritati *non leg. in Rhen. edit.*
 (16) Erant *Rig. Venet.*
 (17) Contemplandæ fidei *Rhen.*
 (18) In *add. Rig. Venet.*
 (19) Felicitatem, *Rig. Venet.*
 (20) Quo jus hodie *Rhen.* vis hodie *Fran. Par.* qui vis hodie *Jun.* cujus hodie *antiq. manus.*

COMMENTARIUS.

alii, et ex aliquibus epistolis Pauli apostoli, resecans ex ipsis quidquid suæ non conveniebat. Hoc est omnia sint dubio negare. PAM.

(b) *Machæra non stylo usus est.* Machæra, cultrum Græcis significat. Nam de instrumento sacro, Acta Apostolorum, Apocalypsin, Evangelii Lucæ partem, et partem Paulinaram Epistolarum resecavit. RHEX.

(c) *Ad materiam suam eadem Scripturarum confecit.* Convenientius quidquam dici non potuit adversus recentiores hæreticos, quam hæc in Marcionem; eadem enim Scripturarum in illis videas, sed variant atque pro libitu oscitantis aut imperiti homuncionis discrepantem. Quanvis enim Ecclesia toties canoni-

ex Virgilio (a) fabulam in totum aliam componi (1), A materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. (b) Denique Osidius (2) Geta Medeam tragœdiam (c) ex Virgilio pleni sine exsuxit (3). Meus quidem propinquus ex eodem poeta inter cætera styli sui otia (d) Pinacem Cebetis explicuit. (e) Homero-centones etiam vocari solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarcunt corpus. Et utique fecundior divina litteratura ad facultatem cujuscunque (4) materiæ. Nec periclitor dicere ipsas quoque Scripturas sic esse ex Dei voluntate dispositas, ut hæreticis materias subministrarent, cum legam oportere hæreses esse, quæ sine Scripturis esse non possunt.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Composit Jun.
 (2) Ovidius Geta *Fran.* Osidius Geta *Paris.* Ovidius ita Jun. Hosidius Geta *Rig. Venet.*
 (3) Expressit *Rhen.*
 (4) Cujusque *Rig. Venet.*
 (5) Sed quæritur *Rhen.*
 (6) Interpretetur *Rig. Venet.*

CAPUT XL.
 Fieri hæc autem eodem diaboli instinctu, qui ipsas quoque res sacramentorum divinarum in idolorum mysteriis æmulatur; exempli gratia, qui quosdam tinguit, expiationem delictorum de lavacro repromittit, signat in frontibus, celebrat et panis oblationem.

Sequetur (5), a quo intellectus intervertatur (6) eorum quæ ad hæreses faciant? A diabolo scilicet, cujus sunt partes (7) intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum divinarum, (8) idolorum mysteriis æmulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos; (f) expositionem (9) delictorum de lavacro repromittit; et si adhuc (10) memini (11), (g) Mithra (12)(h) signat illic in

- B (7) Pares *Rhen.*
 (8) In præfig. *Rhen. Pam.*
 (9) Expiationem *Rhen. Pam.*
 (10) Sic adhuc *Fran. Paris.*
 (11) Memini deest *Fran. Paris.*
 (12) Mithræ, *Rhen. Fran. Paris.*

COMMENTARIUS.

eos libros numeraverit, ii tamen omnino sardi fiunt. Imo Calvinus (*lib. 1 Instit. cap. 7, § 1, 2, 4*) scribit Ecclesiæ non esse judicare qui libri divinæ sint auctoritatis; sed hoc pertinere ad arcanum spiritus testimonium. Impias voces! LE PR.

CAP. XXXIX. — (a) *Fabulam in totum.* Est figura græca, cui dicit, totum aliam, id est, secundum totum, vel in toto aliam. RHEM.

(b) *Denique Hosidius Geta.* Liber Agobardi, *Vosidius*: Ursini, *Osidius*. Apud Dionem scribitur $\Gamma\omega\sigma\delta\iota\omega\varsigma \delta\ \Sigma\iota\delta\iota\omega\varsigma\ \Gamma\epsilon\tau\alpha\varsigma$ legendum $\Gamma\omega\ \text{O}\sigma\tau\delta\iota\omega\varsigma$. Fertur senatus-consultum sub Claudio Cæs. factum Cn. Hosidio Geta L. Vagellio Coss. erutum Neapoli anno Chr. MDC. III. C adversus eos qui negotiandi causa emissit quod ædificium, ut diruendo plus adquirerent quam quanti emissent, et cruentissimo genere negotiationis inimicissimam in pace faciem inducerent ruinis domuum villarumque. *Rig.* — *Hosidius Geta.* Hujus poetæ stolidum opus ad nostra usque pervenit tempora; constat porro 461 versibus in manuscriptis a Salmasio re-
 pertis, partimque editis a P. Scriverio in *Collectaneis vet. Tragic.*, post *Senecam*, p. 187, 190, universim vero a Burmanno in *Anthologia lat.*, t. 1, p. 148, 186. Nonnulli autem perperam putaverunt tragœdiam istam eandem esse cui titulum similem inscripsit Ovidius, unde Quintilianus, *Inst. Orat.* VIII, 5, desumpsit versiculum hunc:

Servare potui: perdere an possim rogas!

Atque propterea commentiti sunt legendum esse in Tertulliano nostro *Ovidium*, potiusquam *Hosidium* aut *Osidium*. Sed in ejusmodi errorem non impigissent, si modo advertere voluissent, ex citato a Quintiliano versu Medeam Ovidii iambris præsertim concinnatam fuisse, hanc vero quæ exstat hexametris constare. Alii etiam fluxerunt Hosidium Getam de quo nobis poeta sermo est, consulem subrogatum fuisse sub Claudio principe, anno 48 post Christum natum, eundem scilicet de quo nonnulla conscripsit Dio, l. IV, et quem memorat Reinesius ex inscriptione quadam (*Inscrip.*, pp. 475, 477), nominat quoque Domi (Marmi, p. 84); sed verba quibus Tertullianus usus est unum ex ejus cœvis potius designant. Præterea vix credid-
 rim sub Claudio jam principe, quo tempore adhuc florebat romana litteræ, centones fuisse usurpatos (*Burmann, loc. cit.*). Ludus enim iste puerilis, quem æque ut cætera notasse scholastica nugalia videtur censura sua auctor vetus in hunc modum:

Turpe est difficiles habere nugas,
 Et stultus labor est ineptiarum,

non alias vixit profecto quam cum depravatæ jam essent litteræ.

Et vero exemplis a Tertulliano adhibitis complura alia postmodum addi potuerunt. Ducentis fere post ipsum annis, matrona quædam Proba Falconia nomine, Adelphi proconsulis uxor, Hortæ nata in antiquo Italiæ oppido, poema edidit latinum ad nos utique transmissum, in universum, Medæ Osidianæ instar, Virgiliti versibus constans aut saltem hemistichiis. Versatur autem circa Veteris Testamenti historiam (*Fabricius, Biblioth., med. et inf. lat., tom. II, p. 142 et seq. ed. Mansii*). Ausonius, circa eadem tempora, epithalamium lascivia refertum confecerat cui titulum dederat, *Centio nuptialis*, eadem omnino ratione. Permulti poetæ modernæ latinitatis *Centones virgilianos* et ipsi composuerunt. Sed quoniam omnes eos referre nimis longum esset, adeat Fabricium lector, si velit, *Bihot. lat.*, t. 1, pp. 584, 586, edit. Ernesti, quantum et ille silentio omiserit Stephanum Plurreum domus S. Victoris canonicum regularem, auctorem poematis de Vita Jesu Christi, cujus fragmentum reperias in art. *Centon. Dictionarii de Trévoux*.

EDD. ex opere DE GOURCY.

(c) *Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit.* Ea tragœdia exstat penes Cl. Salmasium, unde aliquot versus editi a P. Scriverio in *Collectaneis veterum Tragic.* *Rig.*

(d) *Pinacem Cebetis.* Cebes Thebanus secta pythagoricus, si Pamelio fidem adhibeas, scripsit dialogos tres, e quibus primus *Pinax vitæ humanæ* seu Tabula inscriptus, jam olim in Italia, Gallia et Germania excusus, et in pictura etiam expressus, in quo depingitur iter ad virtutem et voluptatem, et domus utriusque: opus, ait clarissimus abb. de Gourcy, stoica sapientia plenum. EDD.

(e) *Homero-centones qui de carminibus Homeri propria opera.* Hujusce artis centonariæ vetus exemplum exstat apud Irenæum (*lib. I adversus hæres.*). *Rig.*

CAP. XL. — (f) *Expositionem delictorum.* Sic habet liber Agobardi. Expositionem dixit pro depositione. Atque ita etiam Cyprianus, epist. ad Jubaianum: *Peccata antiqua non exposuerit, hoc est, non deposuerit.* *Rig.*

(g) *Mithra signat illic in frontibus.* Illic, in castris scilicet tenebrarum, seu Satanæ. *Rig.*

(h) *Signat in frontibus milites suos.* Æmulatione scilicet signaculi jam xvo Tertulliani inter Christianos usitatissimi. Sic enim lib. de Corona: *Quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.* Itaque adeo perfusorie adhiberi cœpit, ut etiam ii qui Circo non abstinebant, hujusce tamen

frontibus milites suos; celebrat et panis oblationem. **A** et imaginem resurrectionis inducit, et (a) sub gladio redimit coronam. Quid? quod et summum Pontificem unius nuptiis (1) statuit, habet et virgines, habet et continentes. (b) Cæterum, si Numæ Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia, et privilegia, si sacrificalia (2) ministeria, et instrumenta, et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum, curiositates consideremus, nonne manifeste diabolus (c) morositatem illam judicæ legis imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam æmulanter affectavit exprimere in negotiis idololatriæ, utique et idem et eodem ingenio gestit et potuit instrumenta quoque divinarum rerum (d) et sanctorum christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis profanæ et æmulæ fidei attentare (3). Et ideo, neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitie, ex quibus etiam hæreses veniunt, dubitare quis debet, neque ab idololatria distare hæreses, cum et auctoris et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum, aut fingunt alium adversus Creatorem, aut, si unicum Creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium quod de Deo dicunt, quoddammodo genus est idololatriæ (4).

CAPUT XLI.

Non omittendam denique, qua contra eos præscribamus,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Pontificem nuptiis *Rhen.* in unius nuptiis *Hirsaug.* ex veteri exempl. teste *Rhenano.* in unius nuptiis *Fran.*
 (2) Sacrificantia *Rhen.* sacrificantium et vasa ipsorum si sacrificiorum ex libro *Ursini Rig.*
 (3) Attēperare, *Rig. Venet. Fran. Paris.*

ipsius etiam hæreticæ conversationis descriptionem; ubi quis catechumenus, quis fidelis, incertum; pariter enim adeunt, pariter audiunt, pariter orant; qui pacem cum omnibus miscent; quorum mulieres audeant exorcismos agere, forsitan et tingere; quorum ordinationes temerariæ, et alius hodie episcopus, cras alius, hodie diaconus, qui cras lector, hodie presbyter qui cras laicus, nam et laicis sacerdotalia munera injungere.

Non omittam ipsius etiam conversationis hæreticæ descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit, sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suæ congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est; pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant; etiam ethnici si supervenerint, (e) sanctum canibus, et porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Simpliciter volunt esse prostrationem disciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant. Pacem quoque passim cum omnibus miscent: nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes timent, omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti (5). Ipsæ mulieres hæreticæ, quam procaces! quæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan (6) et tingere. Ordinationes eorum temerariæ, leves, (f) inconstantes: nunc (7)

(4) Ita omne mendacium de Deo, vel natio quodammodo ævus, est idololatriæ *Rhen.*
 (5) Educati *Paris.*
 (6) Fortasse an *Rhen.*
 (7) Tunc *Rhen.*

COMMENTARIUS.

signaculi religione teneri viderentur. *Quam multos enim,* inquit Augustinus, *hodie fratres nostros cogitamus et plangimus ire in vanitates et insanias mendaces, negligere quo vocati sunt: qui, si forte in ipso Circo aliqua ex cussa expavescant, continuo se signant, et stant illic portantes in fronte, unde abscederent, si hoc in corde portarent, etc.* Enar. in Psalm. I. Cæterum opinari etiam liceat Mithram sive Satanam signasse in frontibus milites suos, æmulatione unctionis christianæ. *Ric.*

(a) *Sub gladio redimit coronam.* Martyrii mimo. Quod pluribus explicavit sub finem operis *De Corona. Ric.*—*Et sub gladio redimit coronam.* Ad intellectum hujus quod habet lib. de *Corona mil.* (versus finem) in hunc modum: *Mithræ miles... eum initiatur in spileo... in cœntris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam, quasi mimum martyrii, delinque capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite pellere et in humerum, si forte, transferri, dicens Mithram esse coronam suam; atque exinde nunquam coronatur. Idque in signum habet ad probationem suam, sicuti tentatus fuerit de sacramento, statimque creditur Mithræ miles, si dejecerit coronam, si eum in Deo suo esse dixerit.* *EDD.*

(b) *Cæterum si Numæ Pompilii.* Pulchra est hic annotatio Audeberti Macerei, quam adeo ex gallico idiomate transferendam duximus. Quidam, inquit, libro quodam non ita nuper excuso, cujus titulus: *Brevis commentarius de signis sacris, sacrificiis et sacramentis a Deo institutis, a creatione mundi, nobis objicit, nostras cæremonias majori ex parte desumptas a Numa Pompilio, et proinde rejiciendas et sub-*

sannandas. Fefellit eum, inquit idem, quod non consideravit astutiam sui patris et magistri. Diabolus enim eas mutavit ex Veteri Testamento, et Numæ tradidit, ut per eas ab illo et suis honoraretur et adoraretur. Quod ad nos attinet, quibus ad manum est Vetus illud Testamentum, etiamsi omittamus traditionem Patrum, magis credibile est desumpsisse nos inde, quam e libris Pompilii. Interim etiam illud considerandum, quod talium cæremoniarum observatio Deo grata sit, quandoquidem eas tam studiose affectet et æmuletur diabolus. *PAM.*

(c) *Morositatem illam judicæ legis.* Morositatem dicit, morum et rituum judaicorum scrupulositatem. *PAM.*

(d) *Et sanctorum christianorum.* Horum sensus ex illis quæ in cap. 44 sequuntur hauriendus est. Apostolorum autem Acta et Epistolas vocat instrumenta sanctorum christianorum. *ALBASP.*

CAP. XLI.—(e) *Sanctum canibus.* Nec ista quidem a nobis negligenter transibuntur, quibus eucharistiam existimamus intelligi, de qua libro de Spectaculis ita loquitur, cap. 25, *Ex ore quo Amen in sanctum protuleris.* *ALBASP.*

(f) *Inconstantes.* Omnes ecclesiastici, cujuscumque tandem essent ordinis, certis locis erant addicti, neque fiebant episcopi, aut sacerdotes, honoris aut vivendi gratia; sed pro loci aut populi necessitate, et usu ordinabantur. Quibus uti non licebat alio convolare, et sedes mutare; ita neque ab officio ex eo loco, ubi ordinati et addicti erant, sine causa amoveri poterant: sed apud hæreticos pro arbitrio sedes mutabantur, et ut dicit, *alius hodie episcopus, cras alius.* *ALBASP.*

neophytos conlocant, nunc (a) sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt, Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus: nam et laicis (1) sacerdotalia munera injungunt.

CAPUT XLII.

In verbi quoque administratione negotium illis esse non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi; nec suis præsidiibus reverentiam præstent: et hinc apud eos schismata non parere, quantumvis tamen a regulis suis inter se variant et etiam ab auctoribus suis.

(b) De verbi autem administratione quid dicam, cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi (2), sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si stantibus ruinam, non si jacentibus elevationem operentur; quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed de veritatis destructione. Nostra suffodiunt, ut sua ædificent. (c) Adime illis legem (3) Moysi, et Prophetas, et creatorem Deum, accusationem eloqui non habent. Ita fit ut ruinas facilius operentur stantium ædificiorum, quam extructiones jacentium ruinarum. Ad hæc solummodo opera humiles, et blandi, et summissi agunt. Cæterum, nec suis præsidiibus reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud hæreticos fere non sunt; quia, cum sint, non parent. (d) Schisma est

(1) Laici Rhen.

(2) Evertendis Jun. convertendis al.

(3) In lege Paris.

(4) Ipsa semel.

(5) Quasi sibi late Fran. Jun. sibi late Paris. sibilatæ, Rhen.

(a) *Sæculo obstrictos.* Eos intelligit qui præfectura aliqua inter gentiles fungebantur; plerique enim Christianorum dignitatem aliquam aut militiæ gradum adepti, eorum honorum munia nihilominus obibant, quos Ecclesiæ honoribus ordinare æquum non videbatur. ALBASP.

CAP. XLII. — (b) *De verbi autem administratione.* De ea quæ in Ecclesiis fiebat non existimari eum loqui, cum ab ea gentiles arcerentur; verum de ea que domi aut alibi familiariter habebatur: nihil enim Christianis majori erat curæ quam gentilibus Christi præcepta sensim obtrudere, ut eos ad fidem traherent. ALBASP.

(c) *Adime illis legem Moysi, et Prophetas, et Creatorem Deum, accusationem eloqui non habent.* Notat Cerdonem, et Marcionem, et Apellem, ausos etiam ista christianæ religionis fundamenta convellere. Nam in Catalogo hæreticorum, ubi de Cerdone, *Hic Prophetas, inquit, et Legem repudiat; Deo Creatori renuntiat.* Cerdonis autem discipulus fuit Marcio, Marcionis Apelles. Ait igitur hæreticorum ingenia sic instituta esse, ut diruant, non ut ædificent. Adime illis legem Moysi, et Prophetas, et Creatorem Deum, nullo jure causam tibi propterea dicent; non erit quod possint conqueri. Etenim jam pridem hæc ad se minime pertinere testati sunt. RIC.

(d) *Schisma est unitas ipsis.* Sic habet liber Ursini. Verissime. Sunt quidem apud hæreticos schismata; sed ea minus advertimus ob communem et concordissimam ipsis nobiscum discordiam. RIC.

CAP. XLIII. — (e) *Cum magis quampluribus, cum circulatoribus, cum astrologis.* Nemini ignotum in histo-

unitas ipsis (4). Mentior si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur quæ accepit, quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille qui tradidit. Agnoscit naturam suam, et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectæ hæreses omnes in multis cum auctoribus dissentientes deprehenduntur. Plerique nec Ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, sine lare (5) vagantur.

CAPUT XLIII.

Notata etiam fuisse eorum commercia cum magis, circulatoribus, astrologis, philosophis; adeo ut doctrinæ ipsorum non veræ index sit disciplina non bona.

Notata (6) sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quampluribus: cum circulatoribus, cum astrologis (e), cum philosophis, curiositati scilicet deditis: QUÆRITE ET INVENIETIS, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei æstimari potest: (f) doctrinæ index (7) disciplina est. Negant Deum timendum; itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem Deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi Deus non est, nec veritas ulla est; ubi veritas nulla est (8), merito et talis disciplina est. At ubi Deus, ibi metus in Deum, qui est initium sapientiæ. Ubi metus in Deum, ibi gravitas honesta (9), et (g) diligentia attonita, et cura sollicita, et (h) allectio (10) explorata, et (i) communicatio deliberata, et (j) promotio emerita,

LECTIONES VARIANTES.

(6) Nota forsân legendum foret. Edd.

(7) Judex Rig. Venet. inde Rhen. doctrina index discipline Paris.

(8) F. ubi veritas nulla est desunt in Rhen. edit.

(9) Honestas Rhen.

(10) Adjectio Rhen.

COMMENTARIUS.

ria ecclesiastica tantisper versato, priores hæreticos magia infames fuisse aut cum Magis commercium habuisse. Tales fuerunt Gnostici, Carpocratiani, et alii. Ab Ecclesiæ communionem semotos eosdem magos indubitatum quoque, ut mimos, ludiones, circutores, agyrtas, comædos: contra quos Augustinus et Cyprianus multis in locis, et concilia. LE PR.

(f) *Doctrinæ index disciplina est.* Disciplina in hoc auctore, semper pro rebus fidei, sacramentis aut eorum usu, ritibus et cæremoniis, cæterisque quæ ex præceptis Christi observamus, nonnunquam etiam pro ipsamet fide usurpatur. ALBASP.

(g) *Diligentia attonita.* Diligentiam attonitam dicit quæ semper est in metu ne peccet. RIC.

(h) *Allectio explorata.* Allegendorum scilicet in ordinem ecclesiasticum. Hos enim ante ordinationem prædicari mos erat. Prædicatio autem fiebat nominibus eorum propositis, admonito populo, ut si quis adversus eos quid haberet criminis, probaret manifestis rebus. Quod ut fieret in provinciarum rectoribus ordinandis, exemplo Christianorum suasisse Alexandrum Severum narrat Lampridius. Talis igitur apud Ecclesiam fuit allectio explorata: ut contra, apud hæreticos ordinationes temerariæ notantur supra. RIC.

(i) *Communicatio deliberata.* Communicationem intelligit quam ipse in Apologetico describit, nempe orationis et conventus et omnis sancti commercii. Ad eam vero non admittebantur nisi deliberatione prius habita probatissimi. RIC.

(j) *Promotio emerita.* Ipse sul interpres eodem

et (a) subjectio religiosa, et (b) apparitio devota, et (c) A processio modesta (1), et Ecclesia unita, et Dei omnia.

CAPUT XLIV.

Postremo si forte præscriptionibus his non moveantur, ad futuri iudicii metum, et hæreticos provocat, et eos qui aures hæreticis accommodant.

Proinde hæc (d) pressioris (2) apud nos testimonia disciplinæ ad probationem veritatis accedunt; a qua divertere nemini expedit, qui meminerit futuri iudicii quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal astare reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent qui illam stupraverint adulterio hæretico, virginem traditam a Christo? Credo, allegabunt, nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis ejus, (e) de seriis (3) et perversis doctrinis futuris prænuntiatum, et de cavendis abominandisque (4) præceptum. Agnoscant (5) suam potius culpam quam illorum, qui nos tanto ante (6) præstruxerunt. Adjicient præterea multa de auctoritate cujusque doctoris hæretici; illos maxime doctrinæ suæ fidem confirmasse, (7) mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito apostoli crederentur (f). Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos qui etiam virtutes maximas ederent (8), ad fallaciam muniendam corruptæ prædicationis. Itaque veniam merebuntur? Qui (9) vero memores dominicarum et apostolicarum denuntiationum in fide integri (10) steterint, credo de venia periclitabuntur, respondente Domino: Præ-

annuiveram plane futuros fallaciæ magistros in meo nomine et Prophetarum et Apostolorum etiam; et discentibus meis eadem ad vos prædicare mandaveram; semel evangelium et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis delegaveram; sed cum vos non crederetis, (11) libuit mihi postea aliqua inde mutare (g): resurrectionem promiseram etiam carnis; sed recogitavi ne implere non possem: natum me ostenderam ex virgine; sed postea turpe mihi visum est: patrem dixeram qui solem et pluvias fecit, sed alius me pater melior adoptavit: prohibueram vos aurem accommodare hæreticis, sed erravi...? Talia (12) capit opinari eos qui exorbitant, et fidei (15) veritatis periculum non cavent.

CAPUT XLV.

Porro hoc institutum simul aggressus etiam specialiter, initio facta a judaismo, hæreticos omnes ad sua usque tempora recenset, et imprimis Dositheum, Sadducæos, Phariseos.

(h) Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes, certis et justis, (i) et necessariis præscriptionibus repellendas a conlatione Scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus (j). Hæc in fide veritatis ei... legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum.

(a) CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) moderata Paris.
 (2) Pressiora Rhen. utrumvis abest Fran. Paris.
 (3) Sævis Rhen. scævus Jun.
 (4) Quid Rhen.
 (5) Agnoscent Rhen agnoscent Semler.
 (6) Verb. tanto deest in Rhen. ed. non ante leg. Paris. Fran. suos ante Jun.
 (7) Maxima doctrinæ suæ confirmasse Rhen.

- C (8) Ediderunt Rhen.
 (9) Si Rhen.
 (10) Integra Rhen.
 (11) r. Sed cum vos non crederetur, in Rhen. ed. præfiguntur vocibus semel Evangelium, etc.
 (12) Alia Rhen.
 (13) Fide conj. Jun. sed pessime nostra sententia.

COMMENTARIUS.

Apologetico: Præsidet probati quique seniores; honorem istum non pretio, sed testimonio adepti. RIC.

(a) **Subjectio religiosa.** Propter Ecclesiæ honorem, inquit (lib. de Bapt.), quo salvo, salva pax est. Subjectus dicitur qui morem alteri gerit, ut filius patri. Sic in Apolog.: *Filium jam subjectum pater retro patiens abdicavit.* RIC.

(b) **Apparitio devota.** Apparent episcopis presbyteri, diaconi. Apparent magistratibus scribæ, præcones, accensi. Glossæ Philoxeni, Apparitores, *Ἐκθέσται*. *Εἰς τὴν δὲ ὑπερίστα τοῖς ἀρχιερεῖσι προσεπίθεντες.* Apparitio, *Ἐκθέσταις*. Eo sensu dicit Septimius noster (libro de Spectaculis), aures et oculos apparere spiritui. *Cum spiritui appareant aures et oculus; nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur.* RIC.

(c) **Processio modesta.** Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic (lib. II de Cultu foeminar.): *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur, etc.* RIC.

CAP. XLIV. — (d) **Pressioris disciplina.** Hoc est quod in Apologetico dixit: *Disciplinam præceptorum inculcationibus densamus.* Hinc etiam illa quæ sæpe occurrunt, disciplina timenda, disciplina custodita, disciplina terror, disciplina tenor. Sic contra, disciplina mollissima, laxissima. RIC.

(e) **De seriis et perversis doctrinis.** Sic optime liber Ursini. Antea sævis nullo sensu. Seras doctrinas dicit

Antichristi, cujus tempora excipiet consummatio sæculi. Tria tempora in Tertulliani scriptis cunctas hominum ætates dividunt, Naturæ, Legis et Evangelii. Itaque ultimum est Evangelii tempus, subrepente Antichristo et sæculi fine. RIC.

(f) **Uti merito apostoli crederentur.** Hic non nisi commentitia miracula, sive præstigiis dæmonum insectatur Tertullianus; agnoscit enim hoc in eodem opere, c. præsertim 30, vera miracula argumentum certum efficere divinæ missionis, tum cum provocat hæreticos hac victrici interpellatione: *Provent se novos apostolos esse; dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum: sic enim apostolos solet facere.* EDD. ex opere DE GOURCY.

(g) **Mutare.** Ironice dictum intelligas. EDD.

CAP. XLV. — (h) **Sed nunc generaliter actum est adversus omnes hæreses.** Ipse libro de Carne Christi. *Sed plenius hujusmodi præscriptionibus adversus omnes hæreses alibi jam usi sumus.* EDD.

(i) **Et necessariis præscriptionibus.** Necessarias præscriptiones dicit, quia secundum eas necesse est iudici quoscunque agere volentes repellere. RIC.

(j) **Etiam specialiter quibusdam respondebimus.** Hoc vero præstitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam, etc.; minime autem sequenti opusculo, nam eo tantum indicantur hæreses, non confutantur. RIC.

(a) **Contra hæreticos explicit.** In codice Agobardi

Sequentia non leguntur in vetustissimo codice Agobardi.

Quorum hæreticorum, ut plura præteream, pauca perstringam. (b) Taceo enim judaismi hæreticos, Dositheum inquam Samaritanum, qui primus ausus est prophetas, quasi non in Spiritu Sancto locutos, repudiare. Taceo Sadducæos, qui ex hujus erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc hæresim etiam resurrectionem carnis negare. Prætermitto Pharisæos, qui additamenta quædam legi adstruendo a Judæis divisi sunt: unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen, digni fuerunt: cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt.

CAPUT XLVI.

Deinde eos recenset, qui ex Evangelio hæretici esse voluerunt, Simonem magum, Menandrum, Saturninum, Basilidem, Nicolaum.

(c) Ad eos me converto qui ex Evangelio hæretici esse voluerunt: (d) ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro justamque sententiam. Ille ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum, mundum autem ab angelis suis institutum, (e) a dæmone se oberrante (1), quid esset sapientia, descendisse quærendum apud Judæos, se in phantasmate Dei non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quæ Simon ipse: quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post hæc et Saturninus, et hic similiter dicens, innascibilem (2)

A virtutem id est Deum, in summis et illis (3) infinitis partibus et in superioribus manere, longe autem distantes ab hoc angelos inferiorem (4) mundum fecisse: et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem illam superiorem propter illius luminis (5) angelos hominem instituire, angelos curasse: hunc super terram jacuisse reptantem: cujus lumen illud et virtutem misericordiam (6), scintillam salvam esse, cætera (7) hominis perire. Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse; resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides hæreticus erupit: hic esse dicit summum Deum nomine Abraxam, ex quo mentem creatam, quam græce νοῦν appellat. Inde Verbum. Ex illo providentiam, ex providentia virtutem, et sapientiam: ex ipsis inde principatus, et potestates, et angelos factos, deinde infinitas angelorum editiones et probolas: ab istis angelis trecentos sexaginta quinque cælos institutos, et mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habebat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui nunc fecerunt mundum, novissimum ponit Judæorum Deum, id est, Deum legis et prophetarum; quem Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahamæ, atque ideo hunc de terra Ægypti filios Israel in terram Chanaan transtulisse. (f) Hunc turbulentiorum præ cæteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter (8) et bella concutere, sed et humanum sanguinem fundere. Christum autem, non ab hoc qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate: sine substantia carnis fuisse: hunc passum a Judæis non esse, sed vice ipsius Simonem

LECTIONES VARIANTES.

(1) Aberrante Paris. ad dæmonem suum errantem Jun. ad Ενωσαν se aberrantem, quæ (pro quid) Seml. ex Irenei I, 25.

(2) Innobilem, Jun. in summis illis et, Jun.

(3) Illis et Jun.

(4) Inferiores Seml.

(5) Similitudinem illius luminis, et nihil intermedium, Seml.

(6) Verba modo neglecta hic inserit Semler eo modo: virtutem illam superiorem propter miser. Junius vero sic habet: cui lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam vite scintillam immisisse; hanc scintillam salvam esse; cæterum hominis perire.

(7) Cæteram Rhen.

(8) Frequentare suspicatur Semler.

COMMENTARIUS.

non ultra pergit liber de Præscriptione hæreticorum, neque ulla sit mentio sequentis opusculi quod incipit, *Quorum hæreticorum ut plura præteream*, etc. Et jacet *ἀπίραλον*, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi de Præscriptione hæreticorum, ut eo absoluto, cum aliquis adscripsisset, *Explicit de Præscriptione hæreticorum*, idem, quisquis ille fuerit, ejus ævi scriptor pro titulo sequentis opusculi subjecerit, *Quorum hæreticorum*: daturus scilicet catalogum eorum, quos generali præscriptione submovendos censeret, ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim judaismi hæreticos*: quod idcirco portio ac sequela præcedentis habeatur, proptereaque nullibi citatum ab auctore separatim reperitur. Stylus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus præcedit liber de Præscriptione hæreticorum. Ric.

(b) *Taceo enim judaismi hæreticos*. Hæc legerat Hieronymus, cum adversus Luciferianos agens, *Taceo*, inquit, *de judaismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissipant, quod*

Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit, etc. Ric.

CAP. XLVI.—(c) *Ad eos me converto*. Hieronymus, eod.: *Ad eos venio hæreticos, qui Evangelia laniaverunt*. Ric. — *Ad eos me converto*, etc. Aggreditur jam ad dicendum de hæreticis, qui a Christo nato extiterunt, quique insanie suæ argumenta posterioribus hæreticis reliquerunt. LE PR.

(d) *Ex quibus est primus omnium Simon magus*. Primum omnium numerat Simonem magum cum Irenæo, Epiphanio, etc.

(e) *A dæmone se oberrante quid esset sapientia descendisse quærendum apud Judæos*. Hæc sunt corruptissima, nec juvant manuscripti. Legendum tamen videtur: *Ad ones aberrantes se, qui esset sapientia, descendisse quærendum. Apud Judæos se in phantasmate, etc.* Hieronymus, Indiculo hæres.: *Ideo se descendisse, inquit, ut ovem salvaret perditam. Christum apud Judæos non esse passum*. Ric.

(f) *Hunc turbulentiorum præ cæteris*. Indiculus Hieronymi: *Hic angelus protervitate sua exaltavit se supra cæteros angelos*. Ric.

crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse qui sit crucifixus, ne quis consteatur in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda. Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam. Alter (1) hæreticus Nicolaus emerit; (a) hic de septem diaconis, qui in Actis Apostolorum allekti sunt, fuit. Illic dicit tenebras in concupiscentia luminis, et quidem foeda et obscena, fuisse: ex hac permixtione pudor est dicere quæ foetida et immunda sunt.

Æones enim refert (b) quosdam turpitudinis natos (2), et complexus, et permixtiones execrabiles, (c) obscenasque conjunctas, et quædam ex ipsis adhuc turpiora: natos præterea demones, et deos, et spiritus septem, et alia satis (3) sacrilega pariter et foeda: quæ referre erubescimus, et jam præterimus. Satis (4) est nobis quod totam istam hæresim Nicolaitarum, Apocalypsis Domini gravissima sententiæ auctoritate damnavit, dicendo: (d) Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi.

CAPUT XLVII.

Quibus adjungit Ophitas, Cainæos, Sethoitas.

Accesserunt his hæretici etiam illi, qui Ophitic nuncupantur. Nam serpentem magnificant in tantum, utilium etiam ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquit, scientiæ nobis boni et mali originem dedit. Hujus animadvertens potentiam et majestatem Moyses, inquit, æreum posuit serpentem: et quicunque ipsum

aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt præterea, Christus in Evangelio suo imitatur serpentis ipsius sacram potestatem, dicendo (5): Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis: (e) ipsum introducunt ad benedicenda Eucharistia sua (6). Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit. Dicunt enim de illo summo primario æone complures alios æones extitisse inferiores; omnibus tamen istis æonem antistare, (f) cujus sit nomen Jaldabaoth. Hunc autem conceptum esse ex altero æone æonibus inferioribus permixto: seque postea, cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permixta sibi, non potuisse ad superiora (7) pervenire, in medietate relictum, extendisse (8) totum, effecisse sic cælum. Jaldabaoth tamen inferius descendisse, et fecisse sibi filios septem: quem oclusisse superiora dilatatione; ut quia angeli quæ superiora essent, scire non possent, ipsum solum Deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse: et quia ab inferioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero æonem ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, (g) scintillam quamdam jacenti homini immisisse qua excitatus per prudentiam saperet, et intelligere posset superiora. Sic rursus Jaldabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem, et similitudinem serpentis: et hanc fuisse virtu-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Aliter Jun.

(2) Sunt et cætera obscena. Omnes enim refert quosdam turpitudinis notas Seml. Pro æones vel omnes Latin. legit communes.

(3) Satis tollit Jun.

(4) Si etiam præterimus, satis proponit Semler.

(5) Docendo Semler.

(6) Eucharistica Fran.

(7) Superna Seml. atque oclusisse superiora Jun.

(8) Se addendum dicit Semler.

COMMENTARIUS.

(a) Hic de septem diaconis. Nicolaitarum hæresis hic attingitur cujus præcipuum dogma erat, quod matrimonium institutum esset mere humanum, nec conscientias obligaret, atque etiam quod vesci liceret immolatis sine ullo discrimine. Illi autem hæretici significantur Act. XX, his verbis, λαλοῦντες διεστραμμένα. Auctorem hujus dogmatis faciunt Nicolaum, unum e septem diaconis, Tertullianus hoc in loco, sanctus Epiph., hæc. 25, Clemens Alex., str. 2 et 3, sanctus Hieronymus, epist. de Fabiano, et ad Ctesiphontem, Eusebius, lib. III, Philastrius Brixianensis, lib. de Hæc. Theodoretus, hæret. Fab. lib. III, August., hæc. 5, et alii innumeri. Post tantam vero sanctorum Patrum consensionem hac in materia, nescio an dubitandi locus superesse possit; facit tamen sanctus Ignatius ut hic dubius hæream, credamque auctorem illius sectæ fortasse non fuisse Nicolaum diaconum. Ignatius enim, epist. ad Trallianos: φύγετε καὶ τοὺς ἀκαθάρτους νικολαίτας, τοὺς ψευδώνυμους, fugite quoque impuros Nicolaitas falsum nomen usurpantes. Adde plerosque illorum Patrum dubitanter loqui de Nicolao illo, in quem facile fuit illud rejicere, propter vite sordes et mores corruptissimos. LE PR.

(b) Æones enim refert quosdam turpitudinis. Epiphanius, Καὶ ἐκ τούτου τοῦ αἵματος τοῦ αἰσχροῦ καὶ τίς μίτρας γεγενῆκε θεοὺς τε, καὶ τοὺς ἀγγέλους, καὶ δαίμονας: et ex hujus æonis pudendis ortos esse deos et angelos et demones. Unde nuper monuit vir eruditiss. legendum, Æones enim refert quosdam turpitudinis natos, etc. RIC.

(c) Obscenasque conjunctas. Hoc est, conjunctio-

nes. Hieronymus adversus Lucif. de hoc ipso hæretico: Die noctuque nuptias faciens, obscænos et auditu quoque erubescendos coitus somniavit. RIC.

(d) Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicol. Indiculus Hieronymi: Spiritus autem Sanctus hæresim appellans, dicit ad Ecclesiam: Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum. RIC.

CAP. XLVII. — (e) Ipsum introducunt ad benedicenda Eucharistia sua. Atque ita etiam Indiculus Hieronymi: Et ipse illis Eucharistia sanctificat. RIC.

(f) Cujus sit nomen Jaldabaoth. Vocabulum istud e Nicolaitarum penudepromptum est de quo sic sanctus Epiphanius, hæc. 25: Ἐτεροὶ δὲ τῶν προειρημένων ἰαλδθαῶθ' ἐξἄξουσι, ράτκουτες, αὐτὸν τῶν πρώτων οὐδὲν τῆς βαρβηλῶ καὶ δια τῶν ῥασιδῶν ἄγειν αὐτῶ τὴν τιμὴν, ἐπὶ πολλὰ ἀπεκάλυψεν. ὅθεν καὶ βιβλῆσιν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἰαλδθαῶθ' ποιητέονται ἐταυποῦντες: Alii a prædictis Jaldabaoth potissimum venerantur, asserentes esse primogenitum Barbelonis, adeoque tribuendum ipsi honorem, ut aiunt, quoniam multa detexit; unde libros quosdam sub Jaldabaoth nomine circumferunt. Plurima sunt ejusmodi spurcitiæ vocabula a Nicolaitis consieta, quorum nonnulla apud sanctum Epiphanium referantur. Sed violente, pudor, cum in his diutius immoror. LE PR.

(g) Scintillam quamdam jacenti homini immisisse. Indiculus Hier.: Itaque superna mater volens evacuarè virtutem Jaldabaoth, operata est scintillam virtutis descendere in hominem, et continuo crexit eum, ut staret pedibus suis. RIC.

tem in paradiso, id est, istum fuisse serpentem, cui Eva quasi Filio Dei crederat. Decerpit, inquit, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis fuisse, salutem carnis sperandam omnino non esse. Necnon etiam erupit alia quoque hæresis, (a) quæ dicitur Cainæorum. (b) Et ipsi enim magnificent Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso. Nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum, (c) et ideo inferiorem repertum. Ili qui hoc adserunt, etiam Judam proditorem defendunt, (d) admirabilem illum et magnum esse memorantes, propter utilitates quas humano generi contulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hæc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquit, Judas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt: Quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani, tradidit Christum, ut salus, quæ impediatur per virtutes, quæ obsistebant ne pateretur Christus, impediri omnino non posset: et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa hæresis processit, (e) quæ dicitur Sethoitarum (1). Hujus perversitatis doctrina hæc est: duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias extitisse; ob hæc causam illam (f)

A virtutem quæ super omnes virtutes esset; quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum moritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse: ob quam causam illam virtutem, quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur: et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos qui seminis illos prioris (2) instituissent, occulte et latenter, et ignovente illa matre Virtute, cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cham (3), quo semen malitiæ non periret, sed cum cæteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo cæterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse (4).

CAPUT XLVIII.

Præterea Carpocratem, Cerinthum, Hebionem.

(g) Carpocrates præterea hæc tulit sectam. Unam esse dicit Virtutem in superioribus principalem, ex hac prolato angelos, atque virtutes: quos distantes longe a superioribus virtutibus (5), mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex virgine Maria natum, sed ex semine Joseph, hominem tantummodo genitum, (h) sane præ cæteris ju-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sethitarum *avault Jun.*
 (2) Quo seminis illos priores *Sentl.* Quo seminio illos priores *Jun.*
 (3) Cain *Fran. Paris.*

- C (4) Non pro nobis tantummodo, sed et pro ipso se ipsum fuisse *Rhen.* Sed et pro ipso, se ipsum fuisse *Sentl.*
 (5) Virtutum *Sentl.*

COMMENTARIUS.

(a) Quæ dicitur Cainæorum. Certe etiam istos *Caianos* vocant Philastrius, Epiphanius, Augustinus ac Damascenus. Denique Hieronymus, adv. Lucif., dum conjungit Ophitas, *Caianos*, Carpocratem, Cerinthum, Hebionem, Auctorem, quantum apparet, imitatus; Clemens vero Alex., Strom. 7, *Caiantitas*; Irenæus magis proprie, uti et Theodoretus, *Caianos*, quia nomen uno consensu inde omnes derivant. PAM.—*Cainæorum*. Sunt ita appellati, quod Cain fratricidam primogenitum patris nostri ac beati Adæ protoplasti, colant et venerentur, eum dicentes fuisse virtutis fortissimæ: et ex altera quidem virtute, nempe diaboli, Cain factum; ex altera autem, id est, Pei, Abel beatissimum natum: et virtutem majorem, quæ erat in ipso Cain, ita invaluisse, ut suum interficeret fratrem. Adorant similiter Judam proditorem, eum arbitantes aliquid divinum esse, adeo quidem, ut ejus detestandum scelus ingens beneficium reputent, eum asserentes: præcisivisse quantum esset generi humano Christi passio profutura, ideoque illum Judæis ad occidendum tradidisse. Perhibentur quoque et Sodomitas colere. Item Core, Dathan et Abiron, propterea quod cum schisma in primo Dei populo fecissent, terra dehiscente perierint. Adeo quidem, ut quantumlibet aliqui fuerint aliquando scelesti aut flagitiosi, nunquam illis defuerint a quibus laudarentur, et eorum scelus commendaretur. Blasphemant denique ii legem, et Deum legis auctorem, carnisque resurrectionem negant. Omnes denique Marcionis errores illis tribuunt Irenæus et Augustinus: ex quo facile creditu est, *Caianos* hæreticos a Marcione ortum habuisse. LAC.

(b) Et ipsi magnificent Cain. Indiculus Hier., *Sanc-tificans.* RIC.
 (c) Et ideo inferiorem repertum. Indiculus Hier.: *Et ideo illum esse occisum.* RIC.
 (d) Admirabilem illum et magnum esse memorantes. Indiculus Hier.: *Omnium apostolorum fuisse doctiorem.* RIC.
 (e) Quæ dicitur Sethoitarum. Sethiani, vel, ut Tertull. placet, Sethoite, a Seth, Adæ filio natu tertio diei sunt, quem Judæi quidam venerari dicebantur, quemadmodum est auctor Augustinus (*lib. de Her. cap. 19*). Dicebant enim illi, Seth de suprema matre natum fuisse, eam asserentes cum superno patre convenis-e, unde divinum illud semen nasceretur tantquam filiorum Dei. Apud eos enim masculi et fœminæ dii deæque esse putantur. LAC.
 (f) Virtutem quæ super omnes virtutes esset. In Indiculo Hier. vocatur Trivirtus. RIC.

CAP. XLVIII.—(g) *Carpocrates præterea*, etc. Gnosticorum parentem fuisse Carpocratem, manifestum est. Ejus autem errores in cunis extincti sunt. Is inter cætera commenta Testamentum Vetus rejiciebat. An idem fuerit auctor Gnosticorum et Carpocratianorum non expendo. Constat sociam aut inventricem tot scelerum fuisse quandam mulierculam Marcellinam, quæ Christi, Pauli, Homeri, et Pythagoræ imagines promiscue colebat; quem etiam cultum ridicule profanis numinibus cum sacris adhibuisse fertur imp. Alex. Severus, qui in sacrario Abrahami et Orphei, Christi et Apollinis statuas asservabat. LE PR.

(h) Sane præ cæteris justitiæ cultu. Indiculus Hier.: *Habuisse autem illum spiritum prophetalem.* RIC.

stitiæ cultu, vitæ (1) integritate meliorem: hunc apud Judæos passum: solam animam ipsius cælo receptam, eo quod et firmior et robustior cæteris fuerit: ex quo colligeret, tentata (2) animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus hæreticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis dicit: Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens: Judæorum Deum non Dominum, sed angelum promens. (b) Hujus successor Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a Deo dicat mundum, non ab angelis factum: (c) et quia scriptum sit, Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum. Legem etiam (3) proponit, scilicet ad excludendum Evangelium, et vindicandum Judaismum.

CAPUT XLIX.

Valentinum deinceps, ac ejus sequaces Ptolomæum, Secundum, Heracleonem.

Valentinus autem hæreticus multas introducit fa-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Vitæ tollit *Seml.*
 (2) Colligere est retenta *Jun.*
 (3) Esse *Seml.*
 (4) Circumducens *Seml.* circumducens *Latin.* circumducens *Ihen.*
 (5) Semen tollit *Ciacconius.*
 (6) Hæc *Seml.*

(b) *Hujus successor Ebion fuit.* Is fuit impius qui B. Virginem hominem non Deum peperisse dixit, qui Evangelium tantum Hebr. recipiebat; contra quem S. Joannes, apostolus idem et evangelista, suum Evangelium novissimum scripsit. B. Pauli Epistolas non admittabat, Apostolum enim apostatam vocabat. Quoniam vero de Christo primum humiliter sentiebant et loquebantur Ebionæi, sive quo ingenii egestatem sua hæresi proderent, eorum auctor nescio quo casu mendicus dictus est. Nam Hebræis *Ebion* idem ac mendicus. **LE PR.**

(c) *Et quia scriptum sit, Nemo discipulus super magistrum.* Indiculus Hieron., *Carpocras, Cerinthus, et Hebion, hi tres sibi successerunt, docentes omnia secundum legem, circumcidi, observare sabbata et dies festos judæicos, Christus enim hæc omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem ut magistrum.* Unde manifestum est hæc ita esse distinguenda. *Et quia scriptum sit, Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum, legem etiam proponit, etc.* **RIG.**

CAP. XLIX.—(d): *Tricesimum autem Æonem.* Indiculus Hier. *Tricesimum itaque rotulum, quod est sapientia, concupivit Patrem videre.* **LE PR.**

(e) *Hoc pronuntiatio appellat.* Videtur aliquid deesse, quod suppleri possit ex iis quæ leguntur lib. adversus Valentinianos: *Tam importune filia occurrisset, ut etiam inclamarit in eam: Iao, quasi: Porro Quirites! aut, Fidem Cæsaris! Inde invenitur Iao in scripturis.* **RIG.**—*Hoc pronuntiat Iao Apelles.* Perobscurum hunc locum ita restituumus, rationibus partim ducti quas P. Harduinus, e soc. Jesu, in *Collectaneis (Mémoires de Trévoux, avril, 1724, p. 842 et suiv.)* explicuit, quamquam non *Avelles*, sed *Apella*, potius putaverit legendum. Verum memoria, si minus judicio, lapsus videtur famosus auctor: contendit enim ad Valentinum utpote natione judæum alludendi consilium fuisse Tertulliano Apellam appellativo sensu nominanti, id est, circumcisum, juxta illud Horatii

bulas, has ego circumducens (4) breviter expediam. Introducit enim Pleroma et Æones triginta: exponit autem hos per syzygias, id est, conjugationes quasdam. Nam dicit in primis, esse Bython et Silentium; ex his processisse semen (5), Mentem et Veritatem: ex quibus erupisse Verbum et Vitam: de quibus rursum creatum hominem et Ecclesiam. Sed enim ex his quoque processisse duodecim æonas; de Sermone autem et Vita, æonas alios decem: hanc (6) esse æonum triacontada, quæ fit (7) in Pleromate ex ogdoade et decade, ac dyodecade. (d) *Tricesimum autem æonem, Bython illum videre voluisse, et ad videndum illum ausum esse in superiora Pleromatis conscendere.* Et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse, et pene dissolutum esse, nisi quia missus (8) ad constabiliendum illum, ille quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Iao (9). (e) *Hoc pronuntiat Iao Apelles (10).* Istum autem Æonem in defectionem factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse, et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit, et contristata (11)

(7) Sit *Seml. fiat Jun.*

(8) Misisset *S. ml.*

(9) Iao tollit *Seml.*

(10) Hoc pronuntiatio appellat *Rig. quæ omnia Semlero tollenda videntur.*

(11) Contristatus, *Seml. subaud. æon.*

COMMENTARIUS.

(I, sat. 5, v. 100):

Credat Judæus Apella,
 Non ego.

At vero Valentinus ne judæus quidem, sed ægyptius fuit, secundum quod S. Irenæus enarrat l. I, c. 1 (*Cf. Max. Biblioth. SS. Patrum anct. Margarino de la Bigne, t. XXV, f. 110*), et referunt omnes historici lexicographi. Apelles autem, Marcionis discipulus et ipse hæresiarcha, coævus Tertulliano erat, ut hoc ipso ex libro, c. 41, patet, et sane potuit Iao pro Iao pronuntiare, ut, perinde atque Heracleon, de quo infra hoc capite XLIX, *novitate pronuntiationis videretur alia sentire.* Alterum in errorem impegit plane similem eruditus jesuita, inducendo (p. 845 cit. operis) Tertullianum de Heracleone tanquam de judæo homine verba facientem: neque enim alterum judæum, sed alterum hæreticum Heracleonem Noster dixit. Præterea, parum verisimile videtur Judæorum e gente Heracleonem fuisse, cum in partibus Siciliæ docere inchoaverit (*Consule Max. Biblioth. SS. Patrum, t. XXVII, fol. 547*).

His igitur positis exceptionibus, equidem cum Harduino censeo vocem *io*, perinde atque *ia*, nomen Dei Hebræis fuisse, diverso tamen modo pronuntiatum. Nomen enim Dei non tantum sub ea forma *ia*, ut in *alleluia*, sed etiam per *io*, ut in *Johannes, Josedec*, invocari apud ipsos semper licitum fuit. Nemo autem ignorat, quamvis id quoque P. Harduinum fefellerit, vetitum fuisse Judæis Dei nomen in propria forma usurpare, idque nominis non fuisse simpliciter *io*, ut volebat Harduinus (nam si res ita se habuisset, pronuntiatum fuisset *ie* potius, quam *io* aut *iao* vel *in*), sed totis litteris *יהוה*, id est, *JEHOVAH*: quapropter usu fuisse inter illos ad abbreviatam formam *ia* vel *io* recurrere, quo magis religio nominis servaretur (*Cf. Buxtorf, v. 177*). Sed Valentinus quidem *iao* dicere maluit, forsan quia ea forma ægyptiaca esset; Apelles autem *io*, ex hebraico nimirum

est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit cælum et terram et mare, et omnia quæcumque sunt in eis, ob quam caussam omnia infirma esse et fragilia, et caduca, et mortalia quæcumque sunt ab ipso facta: quoniam quidem ipse fuerit (a) de aporiatione conceptus atque prolatus: hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando præstiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebræ factæ sunt: ex timore et ignorantia, spiritus nequitæ et malignitatis: ex tristitia et lacrymis, humida fontium, fluminum materia, marisque. Christum autem misum ab illo propatore qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de cælo deferentem, quasi aquam (1) per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutantem. Resurrectionem hujus carnis negat, sed alterius (2). Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat: id est, omnia improbat, dum quædam reprobat. Evangelium habet etiam suum, præter hæc nostra. Post hunc extiterunt (b) Ptolomæus et Secundus hæretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt. In illo solo differunt. Nam cum Valentinus Æonas tantum triginta finisset, isti addiderunt alios complures. Quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt. Et quod dicit Valentinus Æonem trigesimum (5) excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti. Non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectionem, propter desiderium videndi propatoris. Extitit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire. Introducit enim in primis (c) illud fuisse quod pronuntiat, et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos Æonas, deinde introducit totum Valentinum.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aqua *Seml.*
 (2) Sed non alterius *Latin.* hujus carnis, sed alterius legis *Jun.* alterius partis, scilicet animæ, mavult *Seml.*
 (3) Tricesimum at. triginta *Seml.*

COMMENTARIUS.

more; Heracleon vero demum, alio forte etiam ignoto vocis sono, scilicet, ut videretur alia sentire. At P. Harduinus (p. 846) conflinxit per ΑΔΩΝΑΙ nomen יהוה (Jehovah) pronuntiatum esse; sed quo fundamento innixus istud asseruerit, ipsum, puto, quoque latet, quanquam neminem ex eruditis prætereat Deum Adonai, loco Jehovah, religionis gratia sæpe sæpius fuisse dictum. Deinde (p. 847) affirmavit vir quamvis eruditissimus nominis ΙΑΘ (ΙΕΡΟΥΑΗ, credo, voluit dicere) genuinam originem esse אלהים, hoc est, DEUS IPSE. Imo vero quis nescit, modo sit in hebraicis litteris tantisper versatus, vocem אלהים formam esse 5. personæ singularis numeri futuri temporis verbi אלה (havah) אה esse significantis, neque usquam litteram א huic nomini adjunctam esse? Reliqua scriptoris ejusdem in hunc locum, et circa vocem ΙΑΘΗ præsertim deliramenta (p. 848 et 849) refutare, vel prætermittimus omnino, vel ad eo usque, dum S. Irenæi (Deus unam vel it) edamus opera, lectorem remittimus. (Cf. Tertull. l. adv. Valent. c. 14; Origen. l. IX contra Celsum; Diodor. Sicul. l. I, p. 84; Euseb., l. I. Præpar. Evang., versus finem; S. Iren., l. I, c. 4 et 18; Clem. Alex., etc.). EDD.

CAPUT L.

Marcum item et Colarbasum.

Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam hæresin ex Græcorum alphabeto componentes. Negant enim veritatem sine istis posse litteris inveniri; imo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis litteris esse dispositam. Propter hanc enim caussam Christum dixisse: Ego sum Α et Ω. Denique (4) Jesum Christum descendisse, id est, (d) columbam in Jesum venisse, quæ græco nomine cum περιστερά pronuntietur, habeat (5) secundum numerum, DCCCL. (e) Percurrunt isti ω, ψ, χ, ρ, υ, τ, totum usque ad Alpha Beta (6), et computant ogdoadas et decadas, ita ut adferre (7) illorum omnes vanitates ineptum sit et otiosum, quod tamen non tantum jam vanum, sed etiam periculosum sit. Alterum Deum fingunt præter creatorem. Christum in substantia negant carnis fuisse. Negant carnis resurrectionem futuram.

CAPUT LI.

Post hæc Cerdonem, Marcionem, ejusque discipulos Lucanum et Apellem.

Accedit his Cerdon quidam; hic introducit initia duo, id est duos deos, unum bonum, et alterum sævum; bonum superiorem, sævum hunc mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, Deo creatori renuntiat, superioris Dei Filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat, nec omnino passum, sed quasi passum: nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. Resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat. Solum Evangelium Lucæ, nec tamen totum recipit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas Epistolas sumit. Acta Apostolorum et Apocalypsin quasi falsa rejicit. (f) Post hunc

- (4) Addendum in *censet Seml.*
 (5) Habere, *Seml.*
 (6) Alphabetum *Seml.*
 (7) Ita ad ferre *Seml.*

(a) De aporiatione conceptus atque prolatus. Aporiatio, hæsitatio, metus, confusio: Irenæus, De hinc expavisse et aporiatam, id est, confusam. LE PR.

(b) Ptolomæus et Secundus. Hi Valentini successores fuerunt, ut et Heracleon, de quorum fabulis et anilibus commentis pauca seu potius nihil dicemus, cum eorum dogmata plenissime excutiantur apud S. Epiphanium. LE PR.

(c) Illud fuisse quod pronuntiat. Hic etiam deesse videtur aliquid vocabuli. RIC.

CAP. L.—(d) Columbam in Jesum venisse. An hisce nugis immorari liceat, adhuc dubito; ne tamen hoc sine monito prætereamus, α et ω. apud Græcos eundem numerum conficiunt ac vox περιστερά: numerus autem est 801, ut hic apponitur. Unde grammaticales nugæ Marciosorum et Colarbasiorum. LE PR.

(e) Percurrunt isti. Hæc aliter referuntur apud Epiphanium hæc. 54 ex Irenæo, sed vanus labor est ineptiarum. RIC.

CAP. LI.—(f) Post hunc discipulus ejus emersit Marcion. Is a patre proprio ob stuprum Ecclesia pulsus est. Pater enim episcopus fuit, cumque multis supplicationibus in Ecclesiam admitti ab eodem non potuisset, Ro-

discipulus ipsius emersit (a) Marcion quidam nomine, ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum ejusmodi virginis ab Ecclesiæ communicatione abjectus. Hic ex occasione qua dictum sit, Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos, hæresin Cerdonis approbare conatus est, eadem dicere, quæ ille superior hæreticus ante dixerat. Extitit post hunc (b) Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus: et hic per eadem vadens blasphemie genera, eadem docet quæ Marcion et Cerdon docuerant. Post hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est. Hic introducit unum Deum infinitis superioribus partibus. Hunc potestates multas, angelosque fecisse: propterea et aliam virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris, cui mundo permiscuisse penitentiam; quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat. Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet; sed eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et æream contexuisse: hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in cælo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat; solo utitur et Apostolo, sed Marcionis, id est non toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet præterea privatas, sed extraordinarias lectiones suas, quas appellat phaneroeis Philumenes ejusmodi puellæ, quam quasi prophetissam sequitur. Habet præterea suos libros, quos inscripsit Sylogisporum, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint.

CAPUT LII.

Tatianum inde, et eos qui secundum Phrygas dicebantur,

nam petiit, ubi ab apostolicis viris pari ratione ejectus. Quæ cum animadverteret, in Cerdonis deliramenta jurare cœpit, et illius imposturas amplecti. De eodem ferunt, cum, sub Aniceto pontifice Romæ B. Polycarpo occurreret, ab eo petiisse, an eum nosset, respondisse B. Polycarpum, *Novi primogenitum Satanæ.* LE PR.

(a) *Marcion episcopi filius propter stuprum ejusmodi virg.* Hæc etiam narrat Epiphanius. Septimius tamen libro de Præscript. hæreticorum, et libris adversus ipsum Marcionem, ubi de ejecto Marcione, ac de ejus flagitiis plurima disserit, stupratæ virginis non meminit. Unde opinari liceat, hunc Catalogum hæreticorum non esse Tertulliani. Nam et lib. de Præscript. hæreticorum, Marcionensem continentiam laudat, et Marcionem castratorem carnis nuncupat in principio librorum adversus ipsum. Irenæus quoque notat Marcionis discipulos continentium nomen usurpasse, nuptias damnasse. RIC.

(b) *Lucanus quidam,* etc. Hic de suo nomine Lucianus habuit. Est autem alter Lucianus nomine Mar-

Α *κατα Proclum, ad secundum Æschinem, Montanistas.*

His hæreticis omnibus (c) accedit Tatianus quidam alter hæreticus. Hic Justini martyris discipulus fuit, post hunc diversa sentire cœpit. Totus enim secundum Valentinum sapit, adjiciens illud, Adam nec salutem consequi posse: quasi non, si rami salvi fiant, et radix salva sit. Accesserunt alii hæretici, qui dicuntur (d) secundum Phrygas; sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui *κατα* Proclum dicuntur, sunt qui secundum Æschinem pronuntiantur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem suam: et communem quidem illam, qua in Apostolis quidem dicant Spiritum Sanctum fuisse, Paraclætum non fuisse: et qua dicant Paraclætum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse, nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora.

CAPUT LIII.

Denique Blastum, Theodotum utrumque, Præzean et Victorinum.

Privatam autem blasphemiam illi qui sunt *κατα* Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem. Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter judaismum vult introducere. Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi, XIV. mensis. Quis autem nesciat, quoniam evangelica gratia evacuat, si ad legem Christum rediget? (e) Accedit his Theodotus hæreticus byzantius: qui posteaquam Christi pro nomine comprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit. Doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium, atque nudum, nulla alia præcæteris, nisi sola justitiæ auctoritate. Alter post hunc Theodotus hæreticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu Sancto, ex virgine Maria conceptum pariter et natum; sed hunc inferiorem esse

COMMENTARIUS.

cionis discipulus, a quo Lucianistæ hæretici. LE PR.

CAP. LII. — (c) *Accedit Tatianus quidam.* Fuit hic Justini martyris discipulus, ac quandiu magister ipsius vixit, de religione ac fide optime sentire visus est; eodem autem mortuo, æonas et Valentini impia dogmata secutus est. LE PR.

(d) *Secundum Phrygas.* Unico vocabulo Cataphrygæ dicuntur hæretici, quoniam in Phrygia (inferiori, *Edd.*) potissimum grassati sunt. Illius hærescos auctores ex ea fuerunt provincia, Apelles, Montanus, et ipsius prophetissa Prisca, seu Priscilla, et Maximilla. Imperante Commodo, et pontifice Sotere floruerunt. LE PR.

CAP. LIII. — (e) *Accedit his Theodotus, hæreticus byzantius.* Coriarius hic fuit byzantius. Differt autem ab alio Theodoto de quo mox loquitur Tertullianus, qui Melchisedeciaurorum auctor fuit. Dicebant autem hi hæretici Christum ipso Melchisedech inferiorem fuisse, quoniam Melchisedech sine patre et matre fuisse dicitur, Christum vero matrem habuisse evangelistæ omnes et universa Scriptura ac traditio testantur. LE PR.

quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: *A* *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. CIX; 4). Nam illum Melchisedech præcipuè gratiæ cœlestem esse virtutem: eo quod a. ad Christum pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus. Melchisedech facere pro cœlestibus angelis atque virtutibus, nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut apator sit, amator sit, agenealogetus sit,

cujus neque initium, neque finis comprehensus sit aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxeam quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit. Hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit; hunc crucifixum passumque contendit et mortuum: præterea seipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum prophana et sacrilega temeritate proponit (a).

COMMENTARIUS.

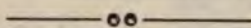
(a) Cum in hujus editionis decursu firmus ratusque nobis sit animus, fragmenta quotquot et ubicumque exstant, dummodo vera vetustatis nota commendentur, in lucem ne pereant, servare iterumque colligere, hæc igitur ultima libri Præscriptionum capita, seu hæreticorum catalogum, quidquid viri summi clarissimique de ejus *Agobardi* secus senserint,

eo loci omittere periculo duximus. De hujus fragmenti auctoritate consulendi sunt Tillemont, in notis ad Tertullian. ad calcem, t. III, p. 659, operis notissimi (Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique); P. Tournemine, in Ephemerid. Trivultian., an. 1705, jub., aug., p. 511. EDD.

SERIES PRIMA.

LIBRI POLEMICI,

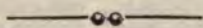
AB AUCTORE MONTANISTA SCRIPTI.

DE CORONA MILITIS.
DE FUGA IN PERSECUTIONE.
ADVERSUS GNOTICOS SCORPIACE.
ADVERSUS PRAXEAM.
ADVERSUS HERMOGENEM.
ADVERSUS MARCIONEM, lib. quinque.

ADVERSUS VALENTINIANOS.
ADVERSUS JUDÆOS.
DE ANIMA.
DE CARNE CHRISTI.
DE RESURRECTIONE CARNIS.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI

DE CORONA^(b).

ARGUMENTUM. — Inter eos quos in Montanismo exaravit B Tertullianus libros, primum locum obtinet liber de Corona, anno Christi CCI editus, quemadmodum, perdoctum secutus Noesseltum, in sua præfationali dissertatione Lumper luculenter demonstravit. Occasionem scribendi hujus tractatus auctori præbuit militis factum infra in exordio eleganter enarratum, quod cum christianorum nonnulli reprehenderent, militique Ecclesiam longa pace fruentem temere periculo exponendum improperarent, de cætero asserentes hanc

coronam gestare, esse ornamentum sua natura nec bonum, nec malum, solus Tertullianus, pro aspero suo ingenio, libro de Corona scripto militis caussam propugnavit; acriterque pastores in pace leones, in prælio cervos insectatus, quia sic coronari idololatriæ signum esset, interrogantibus quonam scripturæ loca tales coronas gestare prohiberetur, ait sufficere traditionem. In hoc itaque libro traditionem et consuetudinem non mediocriter extollit, pluraque profert de caeremoniis exempla notatu digna, quæ ex traditione

COMMENTARIUS.

(b) De corona. Sic inscribitur hic liber in cod. Agobardi; non ut vulgo, *De corona militis*. Et veterem (Trois.)

TERTULLIANI II.

recepta esse contendit. Quam opima sit in eo libro A rerum memorabilium, vetustarumque consuetudinum copia, pateat ex ipsomet totius libri synoptico conspectu.

Cum igitur præfracte sanxit coronam gestare contra morem esse et traditionem christianorum, obiter describit baptismi caeremonias, SS. Eucharistiae sacramenta, oblationem pro defunctis, pro natalitiis martyrum, dominicam diem, jejunium, crucis in fronte signum.

Tum, ad suum scopum rediens, totus in coronæ usum invehitur, quem vult vel natura prohiberi, imo originem redolere superstitiosam, saltem insuetum esse patriarchis, prophetis, levitis, nec non et templo Dei, arcæ testamenti, tabernaculis martyriis; demum nulla utendum esse corona, sive militari, sive triumphali, sive castrensi, sive laurea, aureave magistratibus concessa, sive corona lætitiæ, aut nuptiarum, libertorumve vel agonisticæ palæstræ, quippe cum sertum spinarum subiit Christus, Christianisque sit in caelis reposita corona. EDD.

(1) Ita Rhen. et Gelen. ex auctoritate cod. Gorgiensis. Junius e ms. facta liberalitate etc. Miram scripturam protulit Rig. : proxime factum est... liberalitas — expungebatur in castris — milites laureati adibant.

LECTIONES VARIANTES.

(2) Quidam illic magis Dei miles.

(3) In manu otios, vulgata jam et ista disciplina christiano relucebat. Denique singuli designare et ludere.

COMMENTARIUS.

manum eo libentius sequimur, quod etsi ab militis cujusdam facinore Septimius occasionem scribendi sumpserit; tamen haud solos milites, sed omnem omnino Christianum ab coronæ gestamine depellit.

RIG. CAP. I. — (a) Præstantissimor. inpp. Videlicet L. Septimii Severi patris, et M. Aurelii Antonini Caracallæ filii, sub quibus Tertullianum floruisse D. Hieronymus auctor est in illustrib. Ecclesiæ viris. RHEN.

(b) Expungebantur. Subaudi, donativo. Nam liberalitatis facta est mentio: hoc est donativum promissum militib. solemniter exsolvebatur, sive præstabatur. RIG.

(c) Duobus dominis servire posse præsumperant. Deo et Cæsari. RIG.

(d) Coronamento in manu otioso. Otiosum dicit inutile et ineptum. Sic ad uxorem: Nobis otiosum est liberos serere, hoc est, Christianis inutile est et ineptum liberos serere, dum sævit in Christianum nomen tyrannus. RIG.

(e) Murmur Tribuno defertur. Sic habet exemplar Agabordi. In codice Divionensi, et vulgatis editionibus legitur: Continuo murmur Tribuno defertur. Sunt qui malint distinguere: Continuo murmur Tribuno defertur. Sed bis idem dici videbitur; nam infrendere cominus est murmur. RIG.

(f) Et res ampliata, et reus ad præf. Vetus exemplar sic omnino habet: Et res am.... ta et reus ad præf. Unde opinari liceat Tertullianum scripsisse: Et res ampliata et reus ad præf. Res ampliari dicitur, cujus cognitio in aliud tempus, vel ad aliud tribunal rejicitur aut remittitur. Itaque rei in judiciis damnantur, absolvuntur, ampliuntur, amburantur. Dammati vel absoluti occurrunt passim. Ampliatorum exempla sunt apud Livium in lib. XIII, ubi de M. Tutinnio: Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Et paulo post, de P. Furio, Philo et M. Martieno: Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique. Ambustorum, hoc est eorum qui in discrimen capitis adducti, neque damnati, neque absoluti sunt, exempla quoque reperiri-

CAPUT PRIMUM.

Proxime facta est liberalitas præstantissimorum imperatorum (1) (a); expungebantur (b) in castris milites laureati. Adhibetur quidam magis Dei miles, cæteris constantior fratribus, qui se duobus dominis (c) servire posse præsumperant, solus libero capite, coronamento in manu otioso (d). Vulgata jam et ista disciplina Christianorum relucebat (2). Denique singuli designare, et eludere eminus, infrendere cominus. Murmur tribuno defertur (e), et persona jam ex ordine accesserat. Statim tribunus: Cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum cæteris sibi licere; caussas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem in Deo gloriosum! Suffragia exinde, et res ampliata, (f) et reus ad præfectos. Ibidem gravissimas penulas (g) posuit, relevari auspicatus, speculatoriam morosissimam (h) de pedibus absolvit, terræ sancte insistere incipiens, gladium nec dominicæ defensionis necessarium (i) reddidit (Math. XXVI, 52): (j) laurea et de manu (3)

tur; ut L. Æmilii Pauli, apud eundem Livium in lib. XXII: Æmilium Paulum, qui cum M. Livio Cos. fuerat, et damnatione collegæ et sua prope ambustum evaserat, infestum plebi, diis ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Et apud Valer. Maximum, ambustæ duæ memorantur, inexplicabili cunctatione, questionibus modo translatis, modo dilatis. RIG.

(g) Gravissimas penulas posuit relevari auspicatus. Notavimus in Apologeticum, pag. 7, penulas gravitate sua fuisse odiosas. Hinc igitur Septimius occasione sumpta, ait militem illum in Deo gloriosum, gravissimo militiæ gentilis onere deposito, jam exinde relevari cœpisse, simul atque onus Christi subiit, quod esse leve Christus ipse docuit. RIG.

(h) Speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit. Hæc pertinent ad caligam militarem, præsertimque militis illius qui inter speculatores militaverat, quæ militiæ erat valde, iniquis, morosa et aspera, cum huc illic cursitando, explorando, nuntiandoque vagaretur. Is igitur de caligato speculatore factus Christianus, absolvit de pedibus suis morosissimam illam et molestissimam caligam speculatoriam, et simul cœpit terræ sancte insistere, hoc est, in ipso vestigio mortem pro Christi nomine fortiter oppetere, vitam agere sanctam et innocentem, longe ab similem speculatiæ, quæ et carnificinam ad tribuni nutum plerumque agebat. RIG.

(i) Gladium nec Dominicæ defensionis necessarium. Alludit ad illud Christi ad Petrum: Mitte gladium tuum in vaginam. De quo etiam Augustinus, Epist. ad Vincentium: Petri gladius in vaginam revocatur a Christo, et ostenditur non debuisse de vagina eximi, nec pro Christo. Nempe, ut ait Tertullianus lib. de Patientia, pag. 160: Patientia Domini in Malcho vulnerata est. Itaque Dominus et gladii opera maledixit in posterum. Exarmato Petro, omnem Christianum discinxit. RIG.

(j) Laurea et de manu claruit. Nam coronam in manu gerebat, idcirco laurea de manu claruit, id est, clare visa est, et non de capite, quod liberum erat. RHEN.

corrui (1). Et nunc (a) russatus sanguinis sui spe, calceatus (b) de Evangelii paratura, succinetus acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus (Eph. VI, 11) et de martyrii candida melius coronandus, donativum Christi in carcere expectat. Exinde sententiæ super illo, nescio an Christianorum, non enim aliæ ethnicorum, ut de abrupto, et præcipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit: solus scilicet fortis, inter tot fratres commilitones solus Christianus. Plene superest ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias ejusdem Spiritus sancti respuerint. Mussitant denique (c), tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem; nullam enim aliam Evangelii memoriæ curant. Novi et pastores (d) eorum, in pace leones, in prælio cervos. Sed de quæstionibus confessionum alibi docebimus. At nunc quatenus et illud opponunt: Ubi autem prohibemur coronari? Hanc magis localem substantiam causæ præsentis aggrediar, ut et qui ex sollicitudine ignorantie quærent, instruantur; et qui in defensionem (2) delicti contendunt, revincantur; ipsi vel maxime Christiani laureati, quibus id solum quæstio est; quasi aut nullum aut incertum saltem haberi possit delictum quod patiat quæstionem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim ostendam.

CAPUT II.

Neminem dico fidelium coronam capite (3) nosse alias extra tempus tentationis ejusmodi. Omnes ita observant, a catechumenis usque ad confessores et martyras, vel negatores. Videris unde auctoritas moris, de qua nunc maxime quæritur. Porro cum quæritur cur quid observetur, observari interim constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo jam vindicandam nomine, et satis auctoratam consensus patrocini-

nio; plane, ut ratio quærenda sit; sed salva observatione, nec in destructionem ejus, sed in ædificationem (II Cor., XIII, 10) potius, quo magis observes, cum fueris etiam de ratione securus. Quale est autem, ut tunc quis in quæstionem provocet observationem, cum ab ea excidit? et tunc requirat unde habuerit observationem, cum ab ea desit? quando et si ideo velit videri ad quæstionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse in observationis præsumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus, quibus non competit quæstio, sed ad illos qui studio discendi, non quæstionem deferunt, sed consultationem. Nam et semper quæritur de isto, et laudo fidem quæ ante credit (4) observandum esse quam didicit (Isa. VII, 9). Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. At enim ubi scriptum est (e), ut coronemur? Expostulantes enim Scripturæ patrociniū in parte diversa, præjudicant suæ quoque parti (5) Scripturæ patrociniū adesse debere. Nam si ideo dicitur coronari licere, quia non prohibeat Scriptura, æque retorquetur ideo coronari non licere, quia Scriptura non jubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet, quasi neutrum prohibitum sit? an utrumque rejiciet, quasi neutrum præceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est. Imo prohibetur quod non ultro est permissum.

CAPUT III.

Et quamdiu per hanc lineam serram reciprocabimus habentes observationem inveteratam, quæ præveniēdo statum fecit? Hanc si nulla Scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quæ sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quæramus an et traditio, nisi (6) scripta, non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Corruit *Wouw.* claruit *Jun.*
 (2) Defensione *Seml.*
 (3) Capiti, *MS. Wouw.*

- (4) Credit *Fran. Paris.*
 (5) Partis *Seml.*
 (6) Non *Fran. Paris.*

COMMENTARIUS.

(a) *Russatus sanguinis sui spe.* Hæc scriptura est antiquissimorum exemplarium. Tunicæ militares erant russatæ, *ποικίλοι χιτῶνες*. Hic miles factus Christianus, pro tunica russata, sanguinis sui spe, hoc est sperata martyrii purpura, russatus dicitur. *Russatæ militares*, apud Trebell. et apud Juvenalem, *russatus: Lacerta.* RIG.

(b) *De Evangelii paratura.* Natura substantive, ceu supra multis in locis: hoc est, gladium qualem solet Evangelium apparare, nempe spiritalem. RHEX.

(c) *Mussitant denique... nec dubito quosdam Scripturas.* Fortissimi hujusce militis facinus ab commilitonibus etiam Christianis, tamquam imprudentis ac præcipitis et intempestivæ fortitudinis exemplum, vituperabatur, deque eo sermones ferebantur, *ut de abrupto et præcipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini christiano invidiam fecisset ac periculum creasset, pacemque tam bonam et longam qua tum Christiani fruebantur, temeritate sua prope evertisset.* Has voces graviter increpat Septimius. *Mussitant*, inquit, *tam bonam et longam sibi pacem periclitari: nec*

dubito quosdam etiam mussitare Scripturas sacras jam emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem. Vulgo legitur: *Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarcinas colligere.* At in cod. vetustissimo: *Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarc. collig.*, unde procul dubio legendum: *Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, sarcinas colligere.* Verbum de præcedentibus repetendum est: *Nec dubito quosdam Scripturas mussitare.* RIG.

(d) *Novi et pastores, etc.* Notat episcopos orthodoxi populi, qui damnationi pseudoprophetae Montani subscriperant, ceu molliculos, et qui persecutionis tempore primi fugiant, cum plebem ad martyrium animare deberent. Pseudopropheta Montani videtur præcepisse atque exegisse martyrium. RHEX.

CAP. II. — (e) *At enim ubi scriptum est.* Pro traditionibus hic mire facit Tertull. contra Calvinistas et Magdeburgenses, qui audacter nimis asseruerunt hoc Montani dogma esse, quod falsum et mera calumnia. Nam Montanus, auctore Eusebio, lib. V Hist., contraria quædam traditioni primus proposuisse fertur, LE PR.

debeat recipi? Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla præjudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturæ instrumento (a), solius traditionis titulo, et exinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique, ut a baptisate ingrediar (b), aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur (c) nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus: dehinc ter mergitamur (d), amplius aliquid respondententes, quam Dominus in Evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus: exque ea die, lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiæ sacramentum (e), et in tempore victus, et omnibus mandatum (f) a Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsentium sumimus: oblationes pro defunctis (g), pro natalitiis annua die (h) facimus: die Dominico jejunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare (i). Eadem im-

munitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaude-
mas. Calicis aut panis etiam nostri (i) aliquid decuti
in terram anxie patimur (j). Ad omnem progressum
atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad
calciatum, ad lavacro, ad mensas, ad lumina, ad cu-
bilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet,
frontem crucis (2) signaculo terimus.

CAPUT IV.

Harum et aliarum ejusmodi disciplinarum si legem
expostules Scripturarum, nullam invenies: traditio tibi
prætenditur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides
(3) observatrix. Rationem traditioni (k), et consuetu-
dini (4), et fidei patrocinaturam aut ipse perspicies,
aut ab aliquo qui perspexerit discas; interim nonnullam
esse credes, cui debeat (5) obsequium. Adjicio unum
adhuc exemplum, quatenus et de veteribus docere
conveniet. (l) Apud Judæos tam solemne est fœminis
eorum velamen capitis, ut inde noscantur. Quæro

LECTIONES VARIANTES.

- (1) De tollit Seml.
(2) Crucis abjicit Seml.
(3) Fidei Rhen.

- (4) Traditio consuetudini Fran. Paris.
(5) Præbeatur Jun.

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) *Sine ullius Scripturæ instrumento, solius traditionis titulo.* Totum hunc sermonem exsuxi Hieronymus adversus Luciferianos: *Etiamsi Scripturæ auctoritas non subesset, inquit, totius orbis in hanc partem consensus instar præcepti obtineret. Nam et nulla alia, quæ per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scripturæ et legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis et mellis prægustare concordiam, etc.* Ric.

(b) *Denique ut a baptisate ingrediar.* In codice Agobardi tantum legitur: *Denique ut baptisma ter ingrediar aquam, aditur ibidem.* Ric.

(c) *Aliquanto prius in Ecclesia sub antistitis manu contestamur.* Auctor Quest. Veteris et Novi Testamenti, quest. 102: *Qui voluit Christiani fieri, accedunt antistitem, dicunt ei vota sua. Ille facit verba juris ecclesiastici. Si vera vota sunt, suscipiuntur a judice.* Ric.

(d) *Ter mergitamur.* Ipse adversus Praxeam, pag. 659: *Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur.* Quem ritum in usu fuisse etiam ætate sua Chrysostomus indicat, ad ea verba Lucæ, Act. Apost. X, 16, ubi visio narratur oblata Petro, *τοῦτο δὲ ἐγένετο τρις.* Chrysost.: *τὸ δὲ τρις τὸν τὸν ἑγείσθαι, τὸ βάπτισμα ἐποίησεν.* Ammonius ad Joan. cap. 21, ubi ter Christus interrogat Petrum: *Simon Jona, amas me? τὸς δὲ γέγονεν ἐκ τούτου, τρις ὁμιλοῦσας ἀπαυτὶσθαι τὸς ἐλλύοντες βαπτισθῆναι.* Inde illa formula, quam Stephanus II. PP. rusticam vocat, resp. 14: *In nomine Patris mergo, et Filii mergo, et Spiritus sancti mergo.* To. II Concilior. Gall. sic unius ejusdemque ritus originem alii ad personas sanctissimæ Trinitatis, alii ad trinam visionem, alii ad trinam interrogationem referunt. Sic incertæ sunt hominum mentes, postquam a principii simplicitate deflexere. Ric.

(e) *Eucharistiæ sacramentum, etc.* Hæc innuunt Eucharistiæ sumendæ tempus ævo Tertulliani, tantum abfuisse a tempore victus, quo tempore a Domino fuerat instituta, ut etiam antelucanis horis sumeretur. Non pugnabo tamen adversus eos qui sumptum fuisse dicent horis etiam extra antelucanas, modo ante omnem cibum. Hoc enim significare videtur lib. ad uxorem II: *Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gastes? nisi magis videatur etiam ante sæculum Tertulliani, indefensum hoc fuisse, et pro cujusque religione varie factitatum. Exigua certe est et obscura*

mentio cœnæ Dominicæ inter Apostolos celebratæ, et si celebratam quidem et sæpissime fuisse nemo sobrius negaverit, sed ut ait Tertullianus, in tempore victus, adeoque fractione illa panis, quæ sæpenter occurrit, includi. Hanc in sententiam ducimur gravissima illa Pauli increpatione ad Corinth. I, II. Ric.

(f) *Omnibus mandatum a Domino, etc. nec de aliorum manu quam Præsentium sumimus.* Consimilis est locus de Præsentium honore, lib. de Bapt. p. 265. Proinde et baptismus æque Dei census, ab omnibus exerceri potest, etc. Opera pretium erit contulisse, nam et lucem sibi mutuo offerunt præclaram. Ric.

(g) *Oblationes pro defunctis.* Magdeburgensium quoque commentum doctrinam hanc Tertulliani desumptam ex Montano. Pro hujus autem ritus fundamento afferre possem contra hæreticos quæ vulgo afferuntur, tot nimirum orationes SS. Patrum in funeribus, tum amicorum, cum consanguineorum, tum etiam summorum in Ecclesia Dei virorum: Non tamen locum prætermittam ex epist. 66. Cypriani, qui suo et Carthaginensis concilii nomine, in Episcoporum memoriam revocat, decretum quo, si quis frater clericum tutorem nominasset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Novum itaque non est oblationes fieri, et sacrificia pro mortuis in Ecclesia Dei. LE PR.

(h) *Pro natalitiis annua etc.* Per natalitia intelligit solemnitates fieri solitas in honorem martyrum, quo scilicet die mundo mortui, cœlo nati sunt. Unde annua die id est quotannis facimus. LE PR.

(i) *Aut panis etiam nostri.* Etiam non eucharistici, etiam profani. Ric.

(j) *Aliquid decuti in terram, etc.* Augustinus: Quanta sollicitudine observamus, quando nobis corpus Christi ministratur, ut nihil ex ipso de nostris manibus in terram cadat, etc. citatur apud Gratianum, I, q. 1. Interrogo. Ric.

CAP. IV. — (k) *Rationem traditioni patrocinaturam.* Etenim absque ratione vana esset traditio. Sic etiam Hieronymus, loco supradicto: *Multaque alia quæ scripta non sunt, rationabilis sibi observatio vindicavit. Nec Apostolus obsequium exigit, nisi rationabile.* Ric.

(l) *Apud Judæos tam solemne est.* De velandis fœminis omnibus cujuscumque generis, ordinis, conditionis, ætatis, dignitatis, ex Apostolo, extat liber integer Auctoris quem suspicor hoc posteriorem, eo quod hic subdat, *Quæro legem, Apostolum differo.* Nam illic id

legem. Apostolum differo (I Cor., XI, 5). Si Rebecca A conspecto procul sponso velamen invasit (Gen., XXIV, 65), privatus pudor legem facere non potuit, aut causæ suæ fecerit. Tegantur virgines solæ, et hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint sponso. Si et Susanna in iudicio revelata argumentum velandi (Dan., XIII, 18) (1) præstat, possum dicere: Et hic velamen arbitrii fuit, rea venerat, erubescens de infamia sua, merito abscondens decorem vel quia timens jam placere. Cæterum (a) in stadio (2) mariti, non putem velatam deambulasse quæ placuit. Fuerit nunc velata semper, in ipsa quoque legem habitus (3) requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, sequitur ut traditio consuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apostoli auctoritatem B ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, posse etiam non scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste probatæ tunc traditionis, ex perseverantia observationis. (b) Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex: nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendat. Porro, si ratione lex constat, lex erit omne jam quod ratione constituerit, a quocumque productum. An non putas omni fidei licere concipere et constituere, dumtaxat quod Deo congruat, quod disciplinæ conducat. quod saluti proficiat, dicente Domino: Cur autem non et a vobis ipsis quod justum judicatis (Luc. XII, 57)? C et non de iudicio tantum, sed de omni sententia rerum examinandarum. Dicit et Apostolus: Si quid ignoratis, Deus vobis revelabit (Philip. III, 15): solitus et ipse consilium subministrare, cum præceptum Domini non habebat, et quædam edicere a semetipso, (r) sed et ipse (4) spiritum Dei habens deductorem omnis veritatis. Itaque consilium et edictum (5) ejus divini

- (1) Velatæ Seml.
- (2) In pomario alii.
- (3) Habitu Seml.
- (4) Ipsum Rhen.
- (5) Dictum Seml.
- (6) Consuetudo sed, venet.

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Exigitur Fran.
- (8) Defendat Nouw.
- (9) Æstimavit Seml. existimavit Rig.
- (10) Hominis administrantia, munerum divinatorum ab anima deducuntur ad sensus Venet.

COMMENTARIUS.

potissimum probat auctoritate Apostoli (I Cor. II).

PAM.

(a) In stadio mariti. Intelligit stadii nomine hypætram, hoc est subdivalem ambulationem, quam et xystum appellamus, quæ etiam arboribus consita esse solebat, umbræ gratia. Ric. — In stadio, etc. Legi posset stibadio. Nam ita vocantur in hortis sedilia herbacea, et ex floribus; sed nihil muto, nam omnia loca amœna, et ex arboribus consita, dici queunt stadia. LAC.

(b) Consuetudo autem etiam, etc. Monuit jam Heraldus (lib. II Digress., c. 3) esse idem cum Ulpiani illo, Diuturnum consuetudinem pro jure et lege in his quæ non ex scripto descendunt, observari solere; et rationem adducit ex Juliano, l. I. qui Nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declarat, an rebus ipsis et factis. Adjungo Gregorium Nyss. (lib. de Virg., cap. 9, non abhorrentem a verbis Ulpiani. LAC.

(c) Sed et ipse spiritum Dei habens. Etiam hinc colligere est, scriptum hunc librum ante illum de velandis Virgin. Nam ibi in solo Montano agnoscit com-

pletum illud (Joan. 16): Cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. Hic vero in apostolo Paulo eundem spiritum Dei agnoscit. Ita miser paulatim ex uno errore in alium, ac demum in hæresim prolapsus est. PAM.

CAPUT V.

Sed (6) cur major efficitur (7) ratio christianarum observationum, cum (d) illas etiam natura defendit (8), quæ prima omnium disciplina est? Ideoque hæc prima scribit coronam capiti non convenire. Poto autem naturæ dominus Deus noster est, qui figuravit hominem, et fructibus rerum appetendis, judicandis, consequendis, certos in eo sensus ordinavit per propria membrorum quodammodo organa. Auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, contactum in manibus extimavit (9) (e). Per hæc exterioris hominis (f) ministeria, interiori homini ministrantis, fructus munerum divinatorum ad animam deducuntur ab sensibus (10). Quis igitur fructus ex floribus? substantia enim propria, certe præcipua coronarum, flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris et odoris? visus, opinor, et odoratus. Istos sensus quæ membra sortita sunt? oculi, nisi fallor, et nares. Utere itaque floribus visu et odoratu, quorum sensuum fructus est; utere per oculos et nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a Deo tradita est, habitus a sæculo, quamquam nec habitus extraordinarius ordinario usui obstreperit. Hoc sint tibi flores, et inserti, et innexi, et in filo, et in scirpo, quod liberi, quod soluti: spectaculi scilicet et spiraculi res. Coronam si forte fascem existimas florum per seriem comprehensorum,

pletum illud (Joan. 16): Cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. Hic vero in apostolo Paulo eundem spiritum Dei agnoscit. Ita miser paulatim ex uno errore in alium, ac demum in hæresim prolapsus est. PAM.

CAP. V.— (d) Illas etiam natura etc. Et sane leges omnes antecedit natura; unde qui peccant, contra naturam peccant; sic Tarquinium contra legem naturæ sempernam peccavit in Lucretiam, licet nulla adhuc lex Julia exstaret, nulla de stupro, ex Tull. lib. II de Leg. LE PR.

(e) Contactum in manibus extimavit. Hoc est, contactum, extremum sive extimum sensum, in manibus collocavit, et quidem extimis: nam extrema digitorum tactuum differentias maxime percipiunt ac sentiunt. Hic autem extimum dicit pro extremo, ut lib. II de Cultu scæm., pag. 179, extimationem pro extremitate. Ric.

(f) Per hæc exterioris hominis ministrantia, munerum divinatorum ab anima deducuntur ad sensus.

ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris, jam vero et in sinum conde, si tanta munditia est: in lectulum sparge, si tanta mollitia est: et in poculum crede, si tanta innocentia est, tot modis fruire, quot et sentis. Cæterum in capite quis sapor floris (a)? quis coronæ sensus? nisi vinculi tantum: quo neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam sonum nare. Omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes (b), penes nos vero etiam elogium sacrilegii in Deum (c), naturæ dominum et auctorem.

CAPUT VI.

Quæris (1) igitur Dei legem? habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare, ut cum in velamine fœminæ, *Nec natura vos*, inquit, *docet* (I Cor., XI, 14)? ut cum ad Romanos (II, 14), natura facere dicens nationes ea quæ sunt legis, et legem naturalem suggerit, et naturam legalem. Sed et in priore epistola (d), naturalem usum conditionis in non naturalem masculos et fœminas inter se demutasse affirmans ex retributione erroris in vicem pœnæ, utique naturali usui patrociniatur (2) (e). Ipsum Deum secundum naturam prius novimus, et Deum appellantes decorum, et bonum præsumentes, et iudicem invocantes: quæris an conditioni ejus fruendæ natura nobis debeat præire (f), ne illa rapiamur qua Dei æmulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corrumpit, unde cam

et apostulus invitam ait (g) vanitati succidisse (Rom., VIII, 20), vanis primum usibus, tum turpibus, et injustis, et impiis, subversam? Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est ab eis qui natura quidem, Dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur; scientia autem deficiunt illud quoque intelligere (h), omnia esse a diabolo mutata. Sed et huic materiæ (i) propter suaviludios nostros (j) græco quoque stylo satisfacimus.

CAPUT VII.

Proinde coronarii isti agnoscant interim (k) naturæ auctoritatem, communis sapientiæ (3) nomine, qua homines, sed propriæ religionis pignora (l) (4), qua Deum naturæ de proximo (5) colentes: atque ita, velut ex abundantia cæteras quoque rationes dispiciant, quæ nostro privatim capiti coronamenti, et quidem, omnibus interdiciunt. Nam et urgemur a communiōne naturalis disciplinæ, converti ad proprietatem christianæ totam jam defendendam, per cæteras quoque species coronarum, quæ aliis usibus prospectæ videntur, ut (6) aliis substantiis structæ; ne, quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit (ut ipsa hæc laurea militaris) non credantur admittere sectæ interdictionem, quia evaserint naturæ præscriptionem. Video igitur et curiosius et planius agendum ab originibus usque ad profectus et excessus rei. Literæ ad hoc secularis necessariæ; de suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attingi, credo sufficient. Si fuit aliqua Pandora, quam primam fœminarum memorat Hesio-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quæres Fran. Paris.

(2) Naturalibus patrociniaturvet. cod. Rig.

(3) Patientiæ Rhen. parentis Fran. Paris.

(4) Pignore Jun.

(5) Proxime Lat.

(6) Ex add. Rhen. Fran.

COMMENTARIUS.

Tertulliani sententiâ est: per hæc organa, aurium scilicet, oris, oculorum, narium, ac denique manuum, quæ omnia exteriori homini, id est corpori, affamulantur et administrant, rerum naturalium, quæ sunt a Deo hominum gratia conditæ, ad sensum sive ad probationem ab anima deduci. Nempe anima est quæ audit, anima est quæ videt, anima est quæ sentit. Ab anima sentienti, recte adsentire dicuntur aures, oculi, manus, per quæ anima audit, videt, tangit. Ric.

(a) *In capite qui sapor floris?* Ideoque Diogenes unguento sibi pedes ungens, dictitabat, odorem a capite in aerem evanescere, a pedibus autem ad nares pervenire. Ric.

(b) *Monstri meretur notam penes omnes.* Hæc verba, *penes omnes*, non habentur in exemplari, et omitti quidem possunt eleganter. Ric.

(c) *Elogium sacrilegii.* Cum ad spectu ad elogia et titulos reorum, de quibus capite I. de Idol. Itaque notat Tertull. crimen sacrilegii: Sæpe enim vox ista in malam partem: conc. Hispalen. secundum. cap. 5: *Etiâ cum ad spectu ad vos, non consecrationis titulum, sed ignominia elogium.* Lac.

C. P. VI. — (d) *Sed et in propria epistola.* Liber Ursini, in primore. Sic lib. de Præscr. hæreticor. pag. 545: *Semen frumenti a Domino seminatum in primore constituit.* Ric.

(e) *Utique naturali usui patrociniatur.* Vetus exemplar: *Naturalibus patrociniatur.* Quod verum esse arbitror. Ric.

(f) *An conditioni ejus fruendæ natura nobis debeat præire.* Hoc est, An rebus quas Deus condidit, frui sic debeamus, ut naturam ducem sequamur. Conditionem dicit quod alii creaturam. Sic lib. I de Cultu fœm. pag. 175: *Dei conditio est thus, hoc est, Thus a Deo conditum creatumque est Ric.*

(g) *Vanitati succidisse.* Id usurpat, inquit Rhen., ut aliis libris sæpenumero, pro *succubuisse*, vel *subjectum esse*, uti transtulit noster interpret. Rom. VIII. Legimus autem paulo post iterum ex ms. Vat. cod. Paterniacensi et Hirsaugiensi, *qui natura quidem, Dei omnia sentiunt.* Nam *Dei* sustulerat Rhenanus. PAM.

(h) *Scientia autem deficiunt illud quoque intelligere.* Deficiunt intelligere, hoc est non intelligunt. Deficiunt scientiâ qua intelligant. Ric.

(i) *Sed et huic materiæ.* Alludit haud dubie ad librum *Spectaculorum*, non modo latino, sed et græco stylo a se scriptum. PAM.

(j) *Suaviludios nostros.* Sic vocat qui ex christianis adhuc spectaculorum oblectamenti tenerentur: intelligit autem duos libros de *Spectaculis*. RHEX.

CAP. VII. — (k) *Agnoscant interim.* Hæc vocula in Tertulliano non accipienda est vulgari sensu, ut notet aliquid supponi non probatum; erratis enim sæpius hoc putans: nam hic nihil *interim* supponit, jam enim luculenter probavit auctoritatem naturæ: sed *interim* idem est quod *jam nunc*. Lac.

(l) *Propriæ religionis pignora.* Rescribit Junius *pignore*, et alienissime explicat, fortasse quia noluit

duſ, hoc primum caput coronatum eſt a Charitibus, A cum ab omnibus muneretur unde Pandora. Nobis vero (a) Moyses propheticus, non poeticus pastor (b), principem ſœminam Evam facilius pudenda foliis, quam tempora floribus, incinctam describit. Nulla ergo Pandora. Sed et de mendacio erubescenda eſt coronæ origo. Jam nunc et de veritatibus ſuis Certe enim Græcos (c) (1) fuiſſe conſtat auctores rei vel illuminatores. Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Jovem Diodorus (2) poſt devictos Titanus (d); dat et Priapo tœnias (e) idem, et (f) Ariadnæ ſertum ex auro et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, ac poſtea ſidus. Junoni vitem Callimachus induxit. Ra et Agis ſignum ejus palmite redimitum, ſubjecto pedibus ejus corio leonino, in ſultantem (3) oſtentat (4) novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleaſtrum, nunc apium. Habes tragœdiam Cerberi, habes Pindarum, atque Callimachum, qui et Apollinem memorat, interfecto Delphyne dracone (5) (g), lauream induiſſe (h): Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocraton industria hederatum argumentatur (i), quod hederæ natura ſit cerebrum ab heluco defen-

sare (j). Sed et alias Liberum principem coronæ plane laureæ, in qua ex Indicis triumphavit, etiam vulgus agnoſcit, cum dies in illum ſolemnes *magnam* appellat *coronam*. Si et Leonis Ægyptii ſcripta evolvas (k), prima Isis repertas ſpicas capite circumtulit, rem magis ventris. Plura quærentibus omnia exhibebit præſtantiffimus in hac quoque materia commentator Claudius Saturninus (l). Nam eſt illius de Coronis liber, et origines, et cauſas, et ſpecies, et ſolemmitates earum ita edifferens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiæ frondis, nullum ceſpitem aut palmitem, non alicujus capiti invenias conſecratum. Quo ſatis inſtruamur, quam alienum judicare debeamus coronati capitis inſtitutionem ab eis prolata, et in eorum deinceps honorem diſpenſatam, quos sæculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur in hac etiam ſpecie, a primordio mendax, ſine dubio et eos ipſe proſpexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum eſt apud homines veri Dei, quod a candidatis diaboli introductum, et ipſis a primordio dicatum eſt, quodque jam tunc idololatriæ initiabatur ab idolis, et idolis adhuc vivis? non quaſi aliquid (m) ſit

LECTIONES VARIANTES.

(1) Certos cod. *Wouw.* cæcos *Latin.* cæteros *Fran.*(2) Hoc munere a cæteris honoratum *inſerit Seml.*(3) Exultantem *Juv.*(4) Oſtentans *Rhen.*(5) Qua ſupplicium erant enim ſupplicis coronarii apud veteres *inſerit Semler.*

COMMENTARIUS.

sanctos agnoſcere, neque illos coli ſpersione florum, ſed videat conſimilem periodum initio ſeq. cap. *jam enim audio dici*, etc. *LAC.*

(a) *Nobis vero Moyses*, etc. Moſen pastorem fuiſſe indicant Exodi verba cap. 4: *Moyses autem pascabat oves ſoceri*, etc. Porro per poeticum pastorem intelligit Heſiodum, qui ad Heliconem paternarum ovium cuſtodem agens, cum Musas conſpexiſſet, et ab eis ad Hippocrenen, id eſt caballinum fontem deductus fuiſſet, ſtatim excellentiffimus poeta factus eſt. unde illud Ovid.:

Non mihi ſunt viſæ Clio, Cluſve ſorores
Servanti pecudes vallibus, Aſcra, tuis. *RHEN.*

(b) *Moyses propheticus, non poeticus pastor.* Moſes et Heſiodus ambo fuere pastores: ille propheticus, hic poeticus. *RIG.*

(c) *Certe græcos.* Sic legendum arbitramur: eſti in antiſſimo exemplari legatur, *cæteris*, in Urſini cod. *certos*. Ait Tertullianus Græcos fuiſſe auctores vel illuminatores rei coronariæ; quod ita eſſe ſequentia demonſtrant. *RIG.*

(d) *Post dictos Titanas.* In libris editis, atque etiam in exemplaribus antiquis additur, *hoc munere a cæteris honoratum*. Quod ab Tertulliano eſſe non videtur. *RIG.*

(e) *Dat et Priapo tœnias.* In cod. Agobardi legitur, *temianias*. *RIG.*

(f) *Ariadnæ sertum ex auro et indicis gemmis.* Hyginus, ubi de Corona: *Hæc exiſtimatur Ariadnes fuiſſe, a Libero patre inter ſidera collocata* Idem paulo poſt. *Dicitur etiam a Vulcano facta ex auro et Indicis gemmis.* Germanicus: *Coronam Vulcani opere factam ex auro et gemmis pretioſis*. *RIG.*

(g) *Delphyne dracone.* Hujus ſcripturæ veſtigia apparent in codice Agobardi. Heſychius: *Δελφικὴ, ὁ ἐν ἁελίοις δράκων*. *RIG.*

(h) *Lauream induiſſe.* In editionibus et libris etiam mſs. ſequitur, *qua ſupplicem*. Erant enim ſupplices coronati. apud veteres. Verum hæc Tertulliani eſſe non

puto. Reddo tamen, ſi quis ablata repetitum veniat. *RIG.*

(i) *Hæredatum argumentatur.* Plinius lib. XVI, c. 5: *Fuerunt primum omnium Liberum patrem impoſuiſſe capiti ſuo ex hederæ*. Item cap. 24: *Alexandrum vero ob raritatem ita coronato exercitu, victorem ex India rediſſe exemplo Liberi patris*, etc. *RHEN.*

(j) *Ab heluco defendere.* Significat *helucus*, auctore Sexto Pompeio, languidum et ſemiſomnum, et heſterno vino languentem, ſic dictum ab hiatu oris et oſcillatione, Quamquam Tertullianus pro ipſa potius affectione capitis videtur uſurpare, qua proclives in ſomnum reddimur, quam Græci *καρφηραία* appellant. De hederæ vi frigoriga multa ſunt apud auctores. *RHEN.*

(k) *Si et leonis Ægyptii ſcripta evolvas.* Hunc Leonem Auguſtinus ex Alexandro magnum antiſtitem vocat ſacrorum Ægyptiorum, lib. VIII, de *Civ. Dei*, cap. 5 et 27. Hyginus in *Ariete*, res ægyptias conſcripſiſſe ait. Idem Hyginus paſſim fabulis ſuis, et Callimachi, et Pherecidis, et aliorum qui hic a Septimio citantur, commemorat.

(l) *Claudius Saturninus.* Hujus opera nulla exſtant, ſed credo librum Tertulliani hunc de *Corona* nihil eſſe plane epitomen illius libri. *LAC.*

(m) *Non quaſi aliquid ſit idolum.* Ait Tertullianus idololatriam eſſe mendacium divinitatis, quod jam a primordio mendax diabolus operatus eſt, ita ut proſpexerit homines in quibus id mendacium ageretur. Etenim dii gentium ex hominibus fuere, quos gentes vita functos, vel adulandi ſtudio, poſteris eorum forte petentibus, vel beneficiorum memoria, pro diis habuere. Hic fuit veuſtiſſimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales nunquibus adſcriberentur. Neque aliter de diis ævi ſui Plinius opinabatur. Hoſce igitur homines, quos ſibi proſpexit diabolus, ex quibus idola, ſeu divinitatis furta atque mendacia fierent, diaboli candidatos vocat Tertullianus, qui cum adſiverent, jam idola eſſe, et ſibi ſtatuas poni et coli ambitioſe affectaverint. At-

Idolum, sed quoniam quæ idolis alii faciunt, ad dæmones pertinent. Porro, si quæ alii (a) idolis faciunt, ad dæmones pertinent (I Cor., X, 20), quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? Ipsi scilicet alii procuraverunt dæmones, per eos in quibus esurierunt (1) ante quam procuraverunt (b) (2).

CAPUT VIII.

Tene interim hanc fidem, dum incursum quæstionis (c) exculto. Jam enim audio dici: Et alia multa ab eis prolata, quos sæculum deos credidit; tamen in nostris hodie usibus, et in pristinorum sanctorum, et in Dei rebus, et in ipso Christo deprehendi, non alias solliciti hominem functo, quam per communia ista instrumenta exhibitionis humanæ (d). Plano ita est, nec antiquius adhuc in origines discoptabo. Primus literas Mercurius enarravit; necessarius confitebor et commercis rerum et nostris erga Deum studiis. Sed et si nervos idem in sonum strinxit, non negabo et hos ingulium cum sanctis fecisse, et Deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Esculapius exploraverit; nemini et Isaiam Exechio languenti aliquid medicinale mandasse (Is., XXXVIII, 21). Selt et Paulus stomacho vinum modicum prodesset (I Tim., V, 23). Sed et Minerva prima molita est navem; videbo navigantem Jonam (3) (Jon., I, 3) et apostolos (Luc., VIII, 2). Plus est (Act., XIII, 4), quod et Christus vestitur: habebit etiam penulam Paulus (II Tim., IV, 13). Si et uniuscujusque supel-

lectilis et singulorum vasculorum aliquem ex diis sæculi auctorem nominant, agnoscant necesse est et recumbentem in lectulo Christum (e), et cum pelvim discipulorum pedibus offert (Joan., XIII, 5), et cum aquam ex ureo ingerit, et cum linteo circumstringitur, propria Osiridis veste (f). Hujusmodi quæstioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium et irrationalium distinctionem, quia passivitas (g) fallit (g), obumbrans corruptelam conditionis, qua subjecta est vanitati (Rom., VIII, 28). Dicimus enim ea demum et nostris, et superiorum usibus, et Dei rebus, et ipsi Christo competisse, quæ meras utilitates, et certa subsidia, et honesta solatia necessariis vitæ humanæ (h) procurant: ut ab ipso Deo inspirata credantur priore prospectore, et instructore, et oblectatore, si forte, hominis sui. Quæ vero hunc ordinem excessorint, ea non convenire usibus nostris, præsertim quæ propterea scilicet, nec apud sæculum, nec in Dei rebus, nec in conversationibus Christi recognosci est.

CAPUT IX.

Quis denique patriarches, quis prophetes, quis levites, aut sacerdos, aut archon, quis vel postea apostolus, aut evangelizator, aut episcopus invenitur coronatus? Puto nec ipsum Dei templum, nec arca testamenti, nec tabernaculum martyrii (i), nec altare, nec candelabrum (III Reg., VI et VIII): quibus uti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Esurierunt Fran. Paris.
(2) Antequam procuraverunt Rom.

- C (3) Jonam ceteri omnes.
(4) Passivitas Rheu.

COMMENTARIUS.

quæ hæc omnia Christianis, veri Dei cultoribus, abhorrenda esse aut, non quasi aliquid sint idola vel statuae: sed quoniam cultus ille quem homines idolis statuere tribuunt, ad dæmones, avulsus Dei, pertinet. Unde adjicit: Quod si ea quæ homines idolis faciunt, ad dæmones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt, cum adhuc essent in vitis? Ric.

(a) Porro si quæ alii, etc. Videtur esse sensus: Porro si ea quæ gentes faciunt, in idolis suis, alii, puta Mercurio vel Jovis. Loquitur autem de sacrificiis et immolatione. Ric.

(b) Ipsi scilicet alii procuraverunt dæmones, per eos in quibus esurierunt ante quam procuraverunt. An dæmones procurasse sibi idola, et statuas, et ibura, et viduam sacrificiorum, per eos homines quorum adhuc inter mortales agrationem animis ita insederant, ut ita et per eos ipsi viverent, atque inter homines esse viderentur. Namque jam ante ipsi dæmones in his hominibus esurierant, et appetierant omnem filium idololatriæ apparatus. Esuriendi verbum hic usurpat pro vehementis desiderii ardore: quemadmodum et in Scorpiæ, ubi de sanctis qui jam in carcere tormentata quædam erant passi: Degenerata, inquit, in carcere martyria esurierunt. Ric. — Ipsi scilicet alii procuraverunt dæmones. Sic ipse lib. de Spectaculis, pag. 85, ait: Dæmones ab initio prospicientes sibi, inter cetera idololatriæ, etiam spectaculorum instrumenta, quibus hominem a Deo avocant, et suo honori obligant, prospiciunt. Ric. — Ipsi scilicet alii procuraverunt dæmones. Procurare cum dicitur, ut lib. I adu. Marcionem. Emulatio autem liberando homini procurat, et malis aliis in loca. Ric.

CAP. VIII.—(c) Incursum quæstionis. Impetam. Ric.

(d) Exhibitionis humanæ. Hoc est vitæ humanæ. Quemadmodum et juris auctores dicunt, Unam exhibende uxoris, et parentes a filiis exhibendos. Ric.

(e) Recumbentem in lectulo Christum. Tractat hunc locum Sirmundus noster in ep. 2. lib. I Sidonii, aitque ideo, quia Christus recubuit, Joannem qui per statum fortasse ultimus erat, Christi proximum in ejus sinu accubuisse. Etiam sic disposita erat res in sinu, ut Christo primus locus daretur, deinde ceteri succumberent, et ultimo loco esset Joannes, ac propterea in sinu Christi acquiesceret, ita videlicet erat coma Christi, non ut nunc voluit pictores, in medio Christus, stipantibus Apostolis hinc inde latera; sed vere in dextro cornu, et circumdabant reliqui, et claudebat agmen illud sacrum Joannes, qui propterea recubuit ad latus Christi. Lac.

(f) Propria Osiridis veste. Auctor est Hierodotus nefas apud Ægyptios fuisse laneas vestes in arces sacras inferre, proinde lineis utebantur. Ric.

(g) Quia passivitas fallit. Passivitas, id est, vulgus. Ric.

(h) Necessarius vitæ hum. Hoc est, necessitatibus. Ric.

CAP. IX.—(i) Tabernaculum martyrii. Ut in Veteri Testamento testimonii tabernaculum, ita et in Novo; testimonium quippe est *sanctus* (septuaginta int.). Pro martyrum basilicis ea quæque vox usurpatur, sic ceacta fuit synodus Chalcedonensis in *basilica* *sancti* *et* *in* *victis* *martyris* *Euphrasie*, ut habetur act. 4 ejusdem syn. Le Pa.

que et in prima dedicationis solemnitate, et in secunda restitutionis (1) gratulatione competisset coronari, si dignum Deo esset (I Esdr., V, 11; I Cor., X). Atquin, si figuræ nostræ fuerunt (nos enim sumus et templa Dei, et altaria, et luminaria, et vasa), hoc quoque figurate portendebant, homines Dei coronari non oportere. Imagini veritas respondere debet. Si forsitan opponis ipsum Christum coronatum, ad hoc breviter interim audies: Sic et tu coronare, licitum est. Tamen nec illam impietatis contumeliosæ coronam populus conscivit (a). Romanorum militum commentum fuit, ex usu rei sæcularis, quem populus Dei nec publicæ unquam lætitiæ, nec ingenitæ luxuriæ nomine admisit; facilius cum tympanis et tibiis et psalteriis revertens de captivitate Babylonis, quam cum coronis (I Esdr., II et III): et post cibum et potum exurgens ad ludendum sine coronis (Exod., XXIII). Nam neque lætitiæ descriptio, neque luxuriæ denotatio de coronæ decore aut dedecore tacuisset. Adeo et Isaias (XXIV, 9): *Quoniam, inquit, cum tympanis et tibiis et psalteriis bibunt vinum: dicturus esset etiam cum coronis, si unquam hic usus fuisset in Dei rebus.*

CAPUT X.

Ita cum idcirco proponis deorum sæcularium ornamenta etiam apud Deum deprehendi, ut inter hæc coronam quoque capitis communi usui vindices; ipse tibi jam præscribis non habendum in communionem usum (2), quod non invenitur in Dei rebus. Quid enim tam indignum Deo (b), quam quod dignum idolo? quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum est ita coronari (c): quoniam et ipsi idola statim fiunt et habitu et cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idololatria est. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea re cujus careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu non carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum ve-

(1) Præstitutionis Paris.

(2) Apud nos inserit Seml.

(a) Tamen nec illam impietatis contumeliosæ coronam populus conscivit. Populus, hoc est, Judæi. RIC.

CAP. X. -- (b) Quid enim tam indignum Deo? Hujus argumenti forma collectior est in exemplari: Quid enim tam indignum Deo, quam quod dignum idolo? quam quod et mortuo? RIC.

(c) Mortuorum est ita coronari. Scribit enim Plinius coronas sepulcrorum et manium honorem fuisse.

RHEN.

(d) Quam Æsculapio Socrates. Hoc jussit quum in carcere esset, paulo post bibiturus venenum.

RHEN.

(e) Arabiæ aliquid incendo. Cum de se loquitur, etiam vocabulo thuris uti reformidat. Dixit autem, Arabiæ aliquid incendo; hoc est, aliquid thuris vel odoris arabici. Et libro adversus Judæos, spolia Arabiæ interpretatur, aurum et odores. Vetus auctor apud Festum: Arabice olet, id est, ex odoribus arabicis. RIC.

(f) Verbo nudo. Credo virum peritissimum in jure, alluisse ad formulas quæ in jure sunt, ubi frequenter leges: nuda possessio, nuda proprietas, nuda ratio, nuda traditio: videlicet possessio cui non pro-

ritas cessat utendi, cessante natura sentiendi; qua vult quis abutatur, cum non habeat qua utatur? Nobis autem abuti apud apostolum non licet, facilius non uti docentem, nisi quod nec abutuntur qui nihil sentiunt. Sed vacat totum, et est ipsum quoque opus mortuum, quantum in idolis; vivum plane quantum in dæmoniis, ad quæ pertinet superstitio. *Idola nationum, inquit David (Ps. CXIII, 4), argentum et aurum: oculos habent, nec vident, nares, nec odorantur, manus, nec contrectant.* Per hæc enim floribus frui est. Quod si tales edicit futuros qui idola fabricantur, tales jam sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. Omnia munda mundis (Tit. I, 15), ita et immunda omnia immundis: nihil autem immundius idolis. Cæterum substantiæ mundæ, ut Dei res, et hæc sua conditione communes usui: sed ipsius usus administratio interest. Nam et ego mihi gallinaceum macto, non minus quam Æsculapio Socrates (d): et si me odor alicujus loci offenderit, Arabiæ aliquid incendo (e); sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim verbo nudo (f) conditio polluitur, ut apostolus docet: Si quis autem dixerit: Hoc idolothyum est, ne contigeris (g); multo magis cum saltitaveris (3) habitu, et ritu et apparatu idolothytorum, contaminatur. Ita et corona idolothyum efficitur. Hoc enim ritu, et habitu, et apparatu idolo immolatur auctoribus suis: quorum eo vel maxime proprius est usus, ne in communionem possit admitti, quod in Dei rebus non invenitur. Propterea apostolus inelamat: *Fugite idololatriam (I Cor. X, 14); omnem utique et totam. Recogita silvam, et quantæ latent spinæ. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. Si in idolo recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? quæ communio Christo et Belixæ (h)? et ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria; in nullo proxime agendum. Draco etiam terrenus (i) de longinquo homines spiritu absorbet. Altius*

LECTIONES VARIANTES.

(3) Saltitaveris abest a Pam. Leop.

COMMENTARIUS.

prietas admixta: proprietas a qua abest usufructus: ratio, ubi aliquod debitum in rationes refertur, cum tamen nulla causa præcesserit debiti: traditio quæ non habet justam et idoneam causam transferendi dominii. Sic ergo nudum verbum erit, quo quis admonetur ab homine in quo nulla auctoritas admonendi, quasi tale sit nudum omni auctoritate et fulcro. LAC.

(g) Hoc idolothyum est, ne contigeris. Istud ex Apost., I Cor., X, 28, ubi retinuit vocem græcam εἰδωλόθυτον, pro eo quod interpres noster vertit *immolatum idolis*. Mirum est autem quomodo legat: *Non contigeris*, cum græce sit μὴ ἰθίγγε, quod non aliter transferri potest quam sicuti noster interpres, *ne manducaris*.

PAM.

(h) Quæ communio Christo, etc. Dilatat cognatis aliis Drogon episcop. Hostien. Aliis Cassianus, Collat. XII, cap. 16. LAC.

(i) Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu absorbet. Pamelius edidit: *Draco etiam terrenus de longinquo non minus spiritu absorbet alites*. Quæ sumpta videntur ex iis quæ de basilisco refert Isidorus, draconi minime convenientia. Longe aliter edi-

Joannes: *Filioli, inquit, custodite vos ab idolis* (I Jo. V, 21); non jam ab idololatria quasi ab officio, sed ab ipsa effigie eorum. Indignum enim ut imago Dei vivi, imago idoli et mortui fias (1). Usque adhuc proprietatem istius habitus et ex originis censu, et ex superstitionis usu idolis vindicamus, ex eo præterea quod, dum in rebus Dei non refertur, magis magisque imago illorum deputatur, in quorum et antiquitatibus, et solemnitatibus, et officiis convenitur. Ipsæ denique fores, et ipsæ hostiæ et aræ, ipsi ministri et sacerdotes (a) eorum coronantur (*Baruch*, VI, 9). Habes omnium collegiorum sacerdotalium coronas apud Claudium. Sed et illam interstruximus distinctionem differentiæ rationalium et irrationalium, eis occurrentem qui communionem in omnibus de quorumdam exemplorum occasione defendunt. Ad hanc itaque partem causas jam ipsas coronarias inspicere superest, ut dum ostendimus extraneas, imo et contrarias disciplinæ, nullam earum rationis patrocinio fultam probemus, quo possit habitus hujusmodi, usus quoque communioni vindicari: etsi sunt quidam quorum exempla nobis objectantur.

CAPUT XI.

Etenim, ut ipsam causam coronæ militaris aggrediar, puto prius conquirendum (b) an in totum Christianis militia conveniat. Quale est alioquin de accidentibus retractare, cum a præcedentibus culpa sit? Credimusne humanum sacramentum (c) divino superduci licere, et in alium dominum respondere post Christum? et egerare (d) patrem ac matrem, et

Deum diligere (*Exod.* XX; *Levit.* XIX) præcipit (e), quos et Evangelium (*Matth.* XXVI, 41) solo Christo pluris non faciens, sic quoque honoravit (f) (I *Cor.* VI; *Matth.* V; I *Cor.* VIII)? Licebit in gladio conversari, Domino pronuntiante, gladio periturum qui gladio fuerit usus? Et prælio operabitur filius pacis, cui nec litigare conveniet (g)? Et vincula et carcerem et tormenta et supplicia administrabit, nec suarum ultor injuriarum? Jam stationes, aut alii magis faciet quam Christo? aut et Dominico die, quando nec Christo? et exubabit pro templis, quibus renuntiavit? et cœnabit illic ubi apostolo non placet? et quos interdum exorcismis fugavit, noctibus defensabit, incumbens et (h) requiescens super pilum (2) quo perfosum est latus Christi (*Joann.* XIX, 34)? vexillum quoque portabit æmulum Christi? et signum postulabit a principe, qui jam a Deo accepit? mortuus etiam tuba inquietabitur æveatoris, qui excitari a tuba angeli exspectat? et cremabitur ex disciplina castrensis Christianus, cui cremare non licuit (i), cui Christus merita ignis indulsit? Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensiū munium, transgression interpretanda? Ipsum de castris lucis in castra tenebrarum nomen deferre, transgressio est (j). Plane, si quos militia præventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum quos Joannes admittebat ad lavacrum (*Luc* III, 3), ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat (*Matth.* VIII), et quem Petrus catechizat (*Act.* X): dum tamen, suscepta fide atque signata, aut deserendum statim sit (k), ut a multis actum, aut omnibus modis cavillandum, ne

LECTIONES VARIANTES.

(1) Fiat *Seml.*(2) Luncho *Fran. Paris.*

COMMENTARIUS.

derat Rhenanus: *Draco etiam terrenus de longinquo hominis spiritus absorbet.* Quod proxime accedit ad veram lectionem quam restituimus e codice Agobardi: *Draco etiam terrenus de longinquo, homines spiritus absorbet.* Nam hic agit Tertullianus de fugienda idololatria, ex Pauli ad Corinthios præcepto, et fugiendam esse ait quam longissime; quia Draco terrenus, nempe Satanas infernus, spiritu et afflatu suo homines absorbet, etiam de longinquo. deinde adjicit ex prima Joannis: *Altius Joannes: Filioli, custodite vos ab idolis.* Hoc est, Joannes rem altius repetit, et non solum fugiendam esse idololatriam pronuntiat, verum etiam fugienda idola ipsa. *RIG.*

(a) *Ipsi ministri et sacerdotes.* Tradit Plinius coronas primum inter sacra tantum et bellicos honores suum nomen vindicasse. *RHEN.*

CAP. XI.—(b) *Conquirendum an in totum Christi.* Qui non permittit ut Christianus ethnico belligeranti navet operam, an permissurus est ut Christianus Christiano, hoc est fratres persecuturo semilitem adjungat? haud dubie numquam credidit futurum Tertullianus ut Christiani mutuis armis concurrerent. *RHEN.*

(c) *Credimus ne humanum sacramentum.* Alludit ad sacramentum et responsionem sive contestationem fidei in baptismo factam. *PAM.*

(d) *Et egerare patrem ac matrem, etc.* Vox illa egerare idem est atque *abdicare* seu *renuntiare*. Sensus autem auctoris est, baptismi sacramento non aliud esse superinducendum sacramentum militare. Cum enim castrensi sacramento se obstringit Christianus, egerare videtur Dei legem qua secundum Deum paren-

tes diligere jubentur. *LE PR.*

(e) *Quos et Evangelium solo Christo pluris non faciens sic quoque honoravit.* Vetus exemplar: *Quos et Evangelium solo Christum pluris. . . quoque honoravit.* Unde, sive legamus, *Solum Christum pluris faciens*; sive, *Solo Christo pluris non faciens*, idem erit sensus. *RIG.*

(f) *Sic quod honoravit.* Hoc est: Evangelium non minus parentes et omnem proximum honorari præcepit quam lege Mosaica præscriptum fuerat. Etenim lex eos proxime post Deum, Evangelium, proxime post Christum honorare jussit. *RIG.*

(g) *Cui nec litigare conveniet?* Alludit ad illud I *Cor.* VI, 7: *Jam quidem omnino delictum est quod judicia habetis inter vos. Quare non magis injuriam accipitis?* Atque adeo non male Rhen. *litigare*, vocem jurisconsultorum, interpretatur actionem vel in personam vel in rem apud judicem suscipere. Verum advertendum quod continuo subjungit ibidem Apostolus: *Sed vos injuriam facitis, etc.* *PAM.*

(h) *Requiescens super pilum.* Libri hæcenus editi, *super luncho*. T. Livius, I. XLIV: *Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sunt, innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare.* *RIG.*

(i) *Cui cremare non licuit.* Thura, videlicet, idolo. Glossæ Isidori, *Cremutium, Holocanstum.* *RIG.*

(j) *Transgressio est.* Cod. Agobardi. *Transgressio nis est.* *RIG.*

(k) *Suscepta fide atque signata aut deserendum statim sit.* Hoc est, deserenda militia. *RIG.*

quid adversus Deum committatur, quæ nec ex militia permittuntur (a); aut novissime perpetiendum pro Deo, quod æque fides pagana condixit (b). Nec enim delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum Evangelium, et idem Jesus, negaturus omnem negatorem, et confessorus omnem confessorem Dei, et salvam facturum animam pro nomine ejus amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen ejus lucri habitam (*Matth. X, 39*). Apud hunc tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles infidelis. Non admittit status fidei necessitates (c). Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam et ad sacrificandum et directo negandum necessitate quis premitur tormentorum sive pœnarum: tamen nec illi necessitati disciplina connivet, quia potior est necessitas timendæ negationis et obeundi martyrii, quam evadendæ passionis et implendi officii. Cæterum subvertit totam substantiam sacramenti causatio ejusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet. Nam et voluntas poterit (1) necessitas contendendi, habens scilicet unde cogatur. Vel ipsam præstruxerim et ad cæteras officialium coronarum causas, quibus familiarissima est advocatio necessitatis: cum idcirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus; aut et martyria toleranda sint, ut officia rumpamus. De prima specie quæstionis etiam militiæ ipsius illicitæ, plura non faciam (d), ut secunda reddatur, ne si omni ope expulserim militiam, frustra jam de corona militari provocarim.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Poterat *Seml.*

(2) Minerva *Fran.*

(3) Quin et olea militiam coronari a Minerva non solum artium, sed armorum quoque dea: et pacem cum Neptuno

COMMENTARIUS.

(a) *Quæ nec ex militia permittuntur.* Quod in exemplari legitur, *Extra militiam*, minus esse videtur ad mentem Tertulliani. Nam hoc sibi vult: Christiano quem fides in militia deprehendit, aut statim suscepta fide deserendam esse militiam, quod ex militia, id est per militia: leges non licet; aut modis omnibus cavendum ne quid adversus christianam fidem committat, quod item ex militia: romanæ legibus vix liceat; aut extrema quæque perpetiendum pro Deo, quod omnis Christianus Christo fide dicta condixit. *Ric.*

(b) *Quod æque fides pagana condixit.* Mortem, scilicet. Nam hoc Christiano paganus, id est non miles, æque Christo condixit ac miles. Hanc interpretationem suggerunt sequentia. *Ric.*

(c) *Non admittit status fidei necessitates.* At extra statum fidei admittuntur (*Apolog. XLV, de Exhort. cast. VI*). Necessitas ad excusationem deputatur (*De Idolol. X*). Opponitur necessitas quasi deprecatrix (*Apolog. IV, VII*), et hic paulo post: *Familiarissima est advocatio necessitatis.* *Ric.*

(d) *Plura non faciam.* Liber Agobardi, *Plura non faciunt.* Ursini, *Plura non faciunt.* *Ric.*

CAP. XII. — (e) *Illi ut Deo telorum.* Huc pertinet quod a Platone Apollo dicitur ἀτὸ τοῦ πάλαιον, id est a jaculando, unde etiam factum ut cum arcu et sagittis ejus simulacra formari soleant. *PAM.*

(f) *Cum et myrto.* Myrtus bellicis quoque rebus inservit, triumphansque de Sabinis Posthumius Tubertus in consulatu, qui primus omnium ovans urbem ingressus est, quoniam rem leviter sine cruore ges-

CAPUT XII.

Putat denique licere militiam usque ad causam coronæ. Sed et de corona prius dicamus. Laurea ista Apollini vel Libero sacra est: illi, ut deo telorum (e); huic, ut deo triumphorum. Sic docet Claudius cum et myrto (f) ait milites redimiri solere. Veneris enim myrtum, matris Æneæ, non laurum, etiam amiculæ Martis, per Iliam et Romulos Romanæ. Sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam (g), qua pellicis dolor est. Quum et olea militia coronatur, ad Minervam (2) est idololatria, armorum æque deam, sed et (h) paci cum Neptuno initæ ex hac arbore coronatam (3). In his erit serti militaris superstitione polluta et polluens, omniaque jam polluentur et caussis. Ecce annua volorum nuncupatio quid videtur? prima in principiis, secunda in capitoliis. Accipe post loca et verba: TUNC TIBI, JUPITER, BOVE CORNIBUS AURO DECORATIS VOVIMUS ESSE FUTURUM (i). Cujus sententiæ vox est? utique negationis. Etiam si tacet illic Christianus ore, coronatus capite respondit. Eadem laurea in donativi dispensatione denuntiatur plane non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Judas (*Matth. XXVI*). Hoc erit, *Non potestis Deo servire et mammonæ* (*Matth. XVI, 24*): mammonæ manum tradere, (4) et a Deo absistere? Hoc erit, *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ Dei Deo* (*Matth. XXII, 21*): nec hominem Deo reddere (j), et denarium Cæsari auferre? Triumphæ laurea foliis struitur, an cadaveribus? lamnis ornatur (k), an bustis? unguentis delibui-

inisse ex hac arbore, etc. *Fran. Paris.* Sed et pace cum Neptuno initæ ex hac arbore coronatam. *Jun.*

(4) Est *Leop.*

serat, myrto veneris victricis coronatus incedit, optabilemque arborem etiam hostibus fecit. Hæc postea ovantium fuit corona. *RHEN.*

(g) *Sed ergo Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam.* Martem, inquit, Romanum crediderim ex ea parte qua Romulos ex Iliā suscepit. At Venerem ex ea parte qua Iliam sibi pellicem sensit et indoluit, romanam esse non arbitror. *Ric.*

(h) *Paci cum Neptuno.* Quoniam Minerva cum oleaginea corona pacem iniit cum Neptuno, ideo pacis nota est olea. *LE PR.*

(i) *Tunc tibi, Jupiter, bove cornibus auro decoratis vovimus esse futurum.* Hæc est veteris codicis scriptura, quæ firmari etiam possit inscriptione antiqua Fratrum Arvalium, quæ sic habet: BOVE. AURATO. VOVIMUS. ESSE. FUTURUM. *Ric.*

(j) *Nec hominem Deo reddere.* Qui tamen est numisma et imago Dei. Ait igitur Christianum, cum sit et miles et coronatus, non reddere hominem Deo quia cum ornatu incedit idolis dicato, et denarium auferre Cæsari, quia refert ab Cæsare donativum; itaque non reddere quæ sunt Dei Deo, neque etiam quæ sunt Cæsaris Cæsari. Significat militiæ præliorumque negotia non convenire Christiano. Prælia relinquenda Cæsari, coronam sæculo et Satanæ: hominem ipsum, imaginem Dei, reddendum Deo, sed purum, sed liberum, nullius servum, nullius militem, præter Dei. *Ric.*

(k) *Lamvis ornatur.* Vetus exemplar, *Lennis, Lenniscis.* *Ric.*

tur (1) an lacrymis conjugum et matrum? Fortasse quorundam et Christianorum: (a) et apud barbaros enim Christus. (b) Qui hanc portaverit in capite caussam, nonne et ipse oppugnavit? Est et alia militia regiarum familiarum. Nam et castrenses appellantur munificiæ (c), et ipsæ solemnium Cæsareanorum. Sed et tu proinde miles ac servus alterius es: et si duorum, Dei et Cæsaris, certe tunc non Cæsaris, cum te Deo debes, etiam in communibus, credo, potiori.

CAPUT XIII.

Coronant et publicos ordines laureis publicæ causæ, magistratus vero insuper aureis (2). (d) Superferuntur etiam illis Hetruscæ. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Jovem insignis (e) ad deducendas thensas cum palmatis togis sumunt. Sunt et provinciales aureæ, imaginum jam, non virorum, capita mājora quærentes. Sed tui ordines et tui magistratus, et ipsum curiæ nomen Ecclesia est Christi. Illius es (f) conscriptus in libris vitæ (Phil. IV; Apoc. XIII). Illic purpuræ tuæ sanguis Domini et clavus latus in cruce ipsius (Math., XXVII); illic securis ad caudicem (5) arboris posita (Math., III, 40), (g) illic (Is., XI, 4) virgæ ex Jesse. Viderint et publici equi cum coronis suis. Dominus tuus, ubi secundum Scripturam (Math., XXI) Jerusalem ingredi voluit, nec asinum habuit privatam. Isti in curribus et isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus (Ps. XIX).

A Ab ipso incolatu Babylonis illius in Apocalypsi Joannis submovemur (Apol., XVIII), nedum a suggestu (4). Coronatur et vulgus nunc ex principalium prosperitatum exultatione, nunc ex municipalium solemnitatum proprietate: et est omnis publicæ lætitiæ luxuria captatrix. Sed tu peregrinus mundi hujus, civis supernæ Jerusalem. *Noster*, inquit (Phil., III, 20), *municipatus in cælis*. Habes tuos sensus (h), tuos fastos: nihil tibi cum gaudiis sæculi; imo contrarium debes: *Sæculum enim gaudebit, vos vero lugebitis* (Joan. XVI, 20). Et puto, *felices ait lugentes* (Math., V, 5), non coronatos. (i) Coronant et nuptiæ sponso, ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatram usque deducant, a qua apud illos nuptiæ incipiunt: B habes legem a Patriarchis quidem (Gen., XXIV, 3; Gal., III), habes apostolum in Domino nubere jubentem (I Cor., VII). Coronat et libertas sæcularis. Sed tu jam redemptus es a Christo, et quidem magno. Servum alienum quomodo sæculum manumittet? Etsi libertas videtur (5), sed et servitus videbatur. Omnia imaginaria in sæculo, et nihil veri. Nam et tunc liber hominis eras redemptus a Christo: et nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram putes sæculi libertatem, ut et corona (6) consignes, rediisti in servitatem hominis, quam putes libertatem; amisisti libertatem Christi, quam putas servitatem. (j) Numquid et agonisticæ causæ disputabuntur, quas statim tituli sui damnant? et sacras et funebres scilicet, hoc enim superest ut C Olympius Jupiter, et Nemæus Hercules, (k) et mi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Hinc adversis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis, Paris. foliis struitur, adornatur lemniscis, C. *Wouw*. Triumpho laurea foliis instruitur hinc adversis lemniscis, hinc auratur lamnulis; unguentis delibuitur. *Jm. ex MS.*
(2) Ut Athenis, ut Romæ inserit *Semler.*, et forte, inquit,

ab interprete quodam adjecta sunt.

(3) Ad radices *Jm.*

(4) Ad suggestum *Jm.*

(5) Videatur cod. *Wouw.*

(6) Coronam Latin. *Rhen. Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Et apud Barbaros enim Christus.* Idem respondit Triephton Lucianicus interroganti Critiæ an Scytharum res curæ essent Deo? Omnino, inquit, *εὐχόμενοι γὰρ Χριστὸς καὶ ἐν Ἰσραὴλ.* RIC.

(b) *Qui hanc portaverit in capite caussam.* Coronam triumphalem, caussam cadaverum, bustorum, lacrymarum. RIC.

(c) *Munificiæ et ipsæ solemnium Cæsarianorum.* Apud Festum legimus munifices vocatos milites, qui non vacabant, sed munus principi faciebant: qui vacabant appellabantur beneficiarii. Sed et Vegetio munifices sunt milites, qui munus faciunt a quo liberi sunt immunes qui dicuntur. Expone ergo *munificiæ*, id est ad munus solemnium Cæsarianorum adstrictæ et obligatæ. Posterior ætas *munificum* pro *munifice* usurpavit. Nam et Paulus Juree. in cap. *Munus* de verb. signif., etiam officium significare docet, unde munera militaria, et quosdam milites munifices vocari. RHEN.

CAP. XIII.—(d) *Superferuntur etiam illis Hetruscæ.* Sic habet vetus exemplar, *superferuntur illis*, hoc est, etiam aureis nobiliores habentur. RIC.

(e) *Ad deducendas thensas.* Tensam Festus docet esse vehiculum argenteum, quo exuviæ deorum ludis circensibus in circum ad pulvinar vehebantur. RHEN.

(f) *Conscriptus in libris vitæ.* De istis quoque libris inaudierat aliquid Tryphon Luciani. Ait enim ad Critiam: *ὄρεται ἑσπερον ἄπαντα ὡς καὶ εἰ ἐν ταῖς ἐπουρανίοις*

βιβλίοις τῶν ἀγγελῶν ἀπογεφύονται. RIC.

(g) *Illic virgæ ex radice Jesse.* Virgas dicit, alludens ad fascies Romanorum magistratum, et sic legitur in cod. Agobardi. RIC.

(h) *Tuos fastos.* Fasti erant libri continentes totius anni rationem et celebritates: cum respectu ad hos loquitur Tertullianus. In Ecclesia quoque sunt fasti, ne tu municipiorum fastos et solemnitates cura. Notandus sane locus ad morem Ecclesiæ, quæ conferebat natalitia, id est obitus martyrum, in fastos; quos fastos ecclesiastico nomine vocamus *martyrologia*. Hujus rei est locus elegans Cypriani epist. 85. LAC.

(i) *Coronant et nuptiæ sponso.* Huc pertinet quod sponsa ad virum iter parans, ex verbena quæ Veneri dicata est, et floribus herbisque a se lectis corollam texere soleat, eamque secum deferre: nam empta gestareserta vitio dabatur. Item quod sponsus domi illam operiens, paratu magno januam coronare, multaque lauro exornare soleat, quemadmodum auctor est Alexander ab Alex. PAM.

(j) *Numquid et agonisticæ causæ disputabuntur.* Id est agones. Numquid etiam agones in controversiam venient, inquit, ut de iis etiam queratur, vitandi sint christiano, necne? RIC.

(k) *Et misellus Archemorus.* Archemorus Lyeurgi filius a serpente læsus adhuc infans periit, ex incuria nutricis suæ Hypsipyles, quæ illum in graminibus reliquerat, ostensura Græcis laborantibus siti Langiam

sellus Archemorus, et Antinous infelix (a) in Christiano coronentur, ut ipse spectaculum fiat, quod spectare debet (1). Universas, ut arbitror, causas enumeravimus. Nec ulla nobiscum est: omnes alienæ, profanæ, illicitæ, semel jam in sacramenti testatione egeratæ. Hæc enim erant pompæ diaboli et angelorum ejus officia, sæculi honores, solemnitates, popularitates, falsa vota, humana servitia, laudes vanæ, gloriæ turpes: et in omnibus istis idololatria, in solo quoque sensu coronarum quibus omnia ista redimita sunt. Præfabitur quidem Claudius etiam cælum sideribus apud Homeri carmina coronatum; certe a Deo, certe homini, igitur et homo ipse a Deo coronandus est. Cæterum a sæculo coronantur et lupanaria (b), et latrinæ, et pistrina, et carcer, et ludus, et ipsa amphitheatra, et ipsa spoliaria, ipsæque libitinæ. Quam sacer sanctus, quamque honestus (c) ac mundus sit habitus iste, noli de uno poetico cælo, sed de totius mundi commerciis æstimare. At enim Christianus nec januam suam laureis infamabit, si norit quantos deos etiam ostiis diabolus afflaxerit, Januam a janua, Limentinum a limine, Forculum (d) et Cardam a foribus et cardinibus et apud Græcos Thyreum Apollinem et Antelios dæmonas.

CAPUT XIV.

Tanto abest ut capiti suo munus inferat idololatriæ,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Spectari non debeat *Rhen*.

COMMENTARIUS.

fontem. In ejus pueri memoriam annuus agon institutus est: et quia perit adhuc infans, misellum vocat, non miserum. **RHEN.**

(a) *Antinous infelix*. Hunc Adrianus Cæsar habuit in deliciis, et tam tenere dilexit, ut ab illo civitatem Ægypti cognominaret, ubi et agonem illi quotannis instituit. Quam rem in litteras pulchre retulit Hege-sippus, referente B. Hieronymo. **RHEN.**

(b) *Coronantur et lupanaria*. Videtur intelligere coronas quibus lares publici vel privati in singulis domibus coronabantur, atque adeo et in lupanariis, etc. **PAM.**

(c) *Quam sacer sanctus, quamque honestus*. Placet codicis Divionensis scriptura: *Quam sacer sanctusque, quam honestus*, etc. **RIG.**

(d) *Forculam*. Alii, *Foreculum*. **RIG.**

CAP. XIV. —(e) *Multo magis coronatos fortasse tunc illos coronatos scandalizaverit*. Alludit ad vigintiquatuor illos seniores coronis aureis coronatos, Apoc., IV, 4. Si nudo capite mulier scandalizat angelos, multo magis capite coronato scandalizaverit illos seniores coronatos. **RIG.**

(f) *Et quod magis usui est centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis*. Prima editio Rhenani scripturam codicis Divionensis repræsentavit: *Centauris quoque rosis et hortomi delectis*; quam esse mendosam nemo ambigit. Codex Agobardi hæc parte erosus tantum servavit, et quod magis v..... narint quoque rosis de horto lectis. Cui quidem scripturæ fidem potius adhiberi par est, cum sit membranarum longe Divionensibus illis vetustiorum. Itaque Rhenani conjecturam sequimur, legendumque arbitramur: *Centenariis quoque rosis de horro Midæ lectis*: quod ad veterem illam scripturam propius accedit. Centenarias autem rosas dixit Tertullianus, a centum foliis, quemadmodum in Apologetico, p. 7. *centenarias cœnas a centenis sesteriis*, et lib. de Pallio, pag. 138, *Centenarii ponderis lances*. Convenientissime autem dixit *coronam ex rosis*, quæ spectaculi et spiraculi

imo jam dixerim Christo, siquidem caput viri Christus est (I Cor. XI, 3), tam liberum quam et Christus: ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro et quod obnoxium est velamento, caput fœminæ, hoc ipso jam occupatum, non vacat etiam obligamento; habet humilitatis suæ sarcinam. Si nudo capite videri non debet propter angelos, multo magis coronatos (e) fortasse tunc illos coronatos scandalizaverit (I Cor., XI, 10). Quid enim est incapite fœminæ corona, quam formæ lena, quam summa lasciviæ nota, extrema negatio verecundiæ, conflatio illecebræ? Propterea nec ornabitur operosius mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen et viri caput est, et fœminæ facies (I Tim., II, 5), vir Ecclesiæ Christus Jesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu subiit (*Matth.*, XXVII, 29)? Ex spinis opinor et tribulis, in figuram delictorum quæ nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis, omnem aculeum mortis in Domini capitis tolerantia obtundens (*Isa.*, LIII, 5). Certe præter figuram, contumelia in promptu est, et turpitudine et dedecoratio, et his implexa sævitia, quæ tunc Domini tempora et fœdaverunt et lancinaverunt; uti tu nunc laurea, et myrtho, et olea, et illustri aliqua fronde, et quod magis usui est (f), centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis, et (g)

res est, hoc est, oculos colore et nares odore delectat, magis usui esse, quam de laurea, myrto, olea, aut quavis alia illustri fronde, quæ oculos tantum pascit. **RIG.**

(g) *Et utrisque liliis*. Albis et purpureis. De quibus sunt apud Ovidium versus præclari, *Metam.* X, ubi de Hyacintho:

Tyrioque nitentior ostro

Flos oritur, formamque capit quam lilia, si non
Purpureus color his, argenteus esset in illis.

Itaque lilia purpurea poetæ nata de cruore Hyacinthi fabulantur: præterea vero luctus et querelarum inscripta syllabis AI, AI. Quod autem vulgo traditur, ea lilia significari notissimo illo Virgilii versu, *Dic quibus in terris, etc.* hoc falsum esse, si tantulum digredi liceat, demonstrabimus. Quidni autem liceat coronario Tertulliani opusculo lemniscos intexere? Sane rideo grammaticos hærentes cruci, quam ipsis olim abs se positam fuisse Virgilius Asconio Pediano inter jocandum prodidit. Et quis non rideat Servium istud ex Asconio tradentem, semetipsum nugis exquisitisimis perperam cruciare? Sunt autem pastoritii lusus Ecloga III, ubi Damœtas et Menalcas inter sese quid carmine uterque valeat vicissim experiuntur, ac tandem certando fessi, litem Palæmonis arbitrio dirimendam jocosa altercatione concludunt. Quærit ex Menalca Damœtas:

Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas?

Damœtam Menalcas consimili quæstione repercutit:

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.

Quæsierat Damœtas ubinam terrarum cœlum tres tantum ulnas pateret, quod certe nusquam datur, neque per mundi naturam fieri potest, ut alicubi terrarum cœli supra terras amplitudo trium ulnarum spatium contineatur. Itaque Menalcas propositam quæstionem non solvit, sed quæstionem alia refellit, Dic,

urisque liliis, et omnibus violis coroneris, etiam Aemuleris, quae postea ei obvenit, quia et favos post gemmis forsitan et auro, ut et illam Christi coronam fella gustavit (Luc. XXIV, 42); nec ante rex gloriae

COMMENTARIUS.

inquit, ubinam terrarum nascantur flores inscripti nominibus regum? Romuli scilicet, Numae, Tulli, Tarquini et aliorum. Cujusmodi flores nullibi sane nascuntur. Hoc Tuscum jurgium dici ait Augustinus, contra Academicos tertio, cum quaestioni intentatae non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Prior jocus, ἐκ τῶν ἀδυνάτων, posteriore ἐκ τῶν οὐκ ὄντων, lepide confutatur. Eademque fortasse opera Virgilius reipublicae romanae nuper ereptae, cujus etiam reddendae consilia agitasse Augustum, Tranquillus auctor est, desiderium, simplicibus rusticorum jocis celatum protulerit, sub hoc videlicet colore: flores inscriptos nomine regum, quos populus romanus odio tyrannicae libidinis execrabatur, haud verius nasci, quam terrae plagam reperiri, ubi caeli spatium tres tantum ulnas pateret. Non est quod hic aliquid studiosius occultari suspicemur; nec sum credulus grammaticorum commentis, quasi Virgilius ipse Cornificio Asconiove mentem suam aperuerit hanc fuisse, ut eo versu,

Tres pateat caeli spatium non amplius ulnas,

Caelum quemdam Mantuanum perstringeret; non puto venisse umquam in Virgilio mentem tam frigidam scomma; et quos adducunt historiae de Caelo suae testes, eorum de Virgilio scripta intercidere, nimirum Asconii Cornificiique. At citantur a Philargyrio; citantur a Servio. De Philargyrio mox disputabimus: certe in Servianis quae exstant, haec omnino in hunc modum leguntur: Asconius Pedianus dicit se Virgilium dicentem audisse, in hoc loco se grammaticis crucem fixisse, volens experiri quis eorum studiosior inveniretur; volens intelligi de Caelo Mantuano. Primum igitur, quae fides grammatico hasce nugae una cum solæcismis obrudenti? Deinde, quam absurdum? Volens experiri quis eorum studiosior inveniretur. Quis credat sic locutum umquam fuisse Asconium? Imo ex Philargyrianis legendum: Pedianus ait se audisse Virgilium dicentem in hoc loco se grammaticis crucem fixisse, quaesiturus eos si quid studiosius occultaretur. Haec sane quidem Asconius; nec praeterea quidquam. Sed aliquis statim grammaticaster addidit de suo: Dicit autem poeta Caelum Mantuanum. In Servianis quoque ab eadem manu additum, volens intelligi de Caelo Mantuano. Jam, Philargyriana quae habemus, puriora quidem plerumque sunt Servianis, sed hic certe nihilo fuere prudentius interpolata. Nam ad hunc versum, tres pateat caeli spatium, etc., nota sic habet: Apud antiquos fuit altissimus puteus, in quem descendebant ad sacra celebranda: cujus putei orbis, id est summus circulus quo cognoscerent anni proventus, non amplius quam trium ulnarum habebat. Quae sunt mera deliria et somnia ægroti; nec saniora sequuntur de specu apud Ætnam; vel, caelum pro toto mundo; vel, caeli spatium pro clypeo Achillis. Post hujuscemodi nugae, quis sibi meliora deinceps promittat? Subjungitur: Dicit Cornificius ab ipso Virgilio audisse, quod Caelum Mantuanum quemdam tetigit, qui consumptis omnibus facultatibus nihil sibi reliquit, nisi locum trium ulnarum ad sepulturam. Item Ovidius Naso torificium tantum caelum patere videtur, quantum torificium patet. Non video quid boni ex istis ineptiarum quisquiliis concinnari possit. Quin potius amplector sententiam existimantium nihil hic esse Cornificii, verum id nominis irrepsisse ex consonantia vocabuli paulo post sequentis, torificii, vel orificii. Et jam demonstravimus ex Servianis et Philargyrianis, qualiacumque illa sint, non recte colligi Asconium aliquid de Caelo Mantuano tradidisse ab Virgilio acceptum. Quid? an hoc Cornificio innotuit, non etiam Asconio, qui fuit inter eximii poetae familiares, qui librum

adversus ejus obtrectatores edidit? Explodamus igitur rancidam illam de Caelo Mantuano fabulam, admissa tantum postrema illa Philargyrii nota: Asconius Pedianus ait se audisse Virgilium dicentem, in hoc loco se grammaticis crucem fixisse, quaesiturus si quid studiosius occultaretur. Quae sequuntur, Dicit autem poeta Caelum Mantuanum, jam non sunt Asconii, sed inepti alicujus glossographi. Haec de caeli spatio. Quod attinet ad flores inscriptos nomina regum, grammatici quoque allucinantur, etsi multo simplicius; nam in eo consentiunt omnes, ut existant florem hyacinthum intelligi, natum ex cruore primum Hyacinthi illius quem adamavit Apollo, deinde Ajacis. Hos accipiunt pro regibus, etsi neuter ad regum nomenclaturam respondeat. Hoc primum. Deinde, nemo umquam poeta eo venit audaciae fabularis, ut diceret in flore illo scriptum fuisse nomen Hyacinthi, ἀναγνώσει τὸν Ἰάκινθον, inquit Philostratus, γέγραπται γὰρ. Quid vero in eo legitur? nomen regis? nomen hyacinthi? minime. Sed proœmium luctus et querelae, AI, AI. Sic Ovidius, ubi de Apolline puerum lugente.

Ipse suos gemitus foliis inscribit, et AI AI

Flos habet inscriptum, funestaque litera ducta est.

Moschus in Epitaphio Bionis:

Νῦν, γάμψθη, λάλει τὰ παθήματα, καὶ πλῖον AI, AI
ἀάμβανι τοῖς πετάλοισι.

Constat igitur in hyacintho flore non legi nomen Hyacinthi, sed lugubris initium carminis, προσίμιον τῆς πασηγορίας ut ait Palaeophatus, τὰ ἐπὶ τῷ ὄρει, ἢ ἱράματα, ut Pausanias. Unde hoc Virgiliano versu,

Dic quibus in terris inscripti nomina regum,
Nascuntur flores,

qui nomina Hyacinthi et Ajacis significari volunt, jam unius sibi de suis regibus nomen expungi patiantur necesse est, ita ut deinceps Ajace solo se tueantur, dicantque Virgilium nomina regum posuisse, pro nomine regio, et regem nuncupasse, qui rex numquam fuerit; quod Virgilianum esse, parum mihi videtur probabile: quid si autem et Ajacis istius nomen de flore expungimus? Obstare videtur Ovidius, cum ait, mediis foliis inscriptam esse literam communem Hyacintho et Ajaci, puero viroque, literam scilicet funestam, seu lugubre epigramma, AI, AI, ut Hyacintho quidem sit nota seu litera querelae, Ajaci, nominis. Sed objectionem hanc amovere haud difficile fuerit cogitantibus eas literas luctum querelamve denotasse prius quam Ajacem; imo, nec pro Ajace quidem in floribus istis usurpari, nisi per luctum; nomine ipso Ajacis luctum significante, atque inde Ovidio natam occasionem vaticinandi, fore tempus quo fortissimus heros lugubre suum nomen addat in hunc florem jam lugubrem. Sic autem fieri, ut in Hyacintho nihil lugubre legatur, certe nihil regium. Plinius cap. II, lib. XXI: Hyacinthum comitatur fabula luctuum ejus quem Apollo dilexerat, et Ajacis: ita discurrenibus venis, ut græcarum litterarum figura, AI, AI, legatur inscriptum. De nomine Ajacis lugubri, ipse Ajax apud Sophoclen:

AI AI, τίς ἀν ποτ' ἔειπ' ὄψ' ἐπὶνυμφον
Τὸς μὲν ἔνοισιν ὄνομα τοῖς ἑσέσις ἀσπίδι;
Νῦν γὰρ πάριστος καὶ δις αἰάξων ἔποι
Καὶ τίς

Sic apud Theocriti interpretem, Idyll. X, Euphronion in luctu Æacidae purpuream hyacinthum alloquitur γεγραμμένα κωλύουσιν: nempe in hyacintho legebat non regium nomen Æacidae, sed lugubre carmen, AI AI. Nec alio sensu accipiendas puto easdem literas, AI, in gemma veteri, quae humanae figure in florem transcantis imaginem exhibet, servaturque penes virum præstantissimum Nic. Fabrum Peirescium. Atque ex his, opinor, manifestum fiet satis vanam eorum esse conjecturam,

cœlestibus salutatus est, quam rex Judæorum pro-
scriptus cruci; minoratus primo a patre modicum
quid citra angelos, et ita gloria et honore coronatus
(*Ps.* VIII, 6; *Heb.* II, 7). Si ob hæc caput ei tuum de-
bes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo ob-
tulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes,
quia non floribus potes.

CAPUT XV.

Serva Deo rem suam intaminatam. Ille eam, si vo-
let, coronabit; imo et vult; denique invitat: *Qui vi-
cerit, inquit, dabo ei coronam vitæ. Esto et tu fidelis
ad mortem* (*Apoc.* II, 10). Decerta et tu bonum agonem,
cujus coronam et Apostolus repositam sibi merito
confidit (*II Tim.* IV, 7, 8). Accipit et angelus victoriæ
coronam procedens in candido equo, ut vinceret
(*Apoc.* VI, 2). Et alius iridis ambitu ornatur (*Apoc.* X,
1), cœlesti prato (*a*). Sedent et presbyteri coronati
(*Apoc.* IV, 4): eodemque auro et ipse Filius hominis
supra nubem micat (*Apoc.* XIV, 14). Si tales imagines
in visione, quales veritates in representatione? illas
aspice, illas odora. Quid caput strophiole aut dracon-

tario (*b*) damnas, diademati destinatum? Nam et
reges nos Deo et Patri suo fecit (*c*) Christus Jesus
(*Apoc.* I, 6; V, 10). Quid tibi cum flore mo-
rituro? Habes florem ex virga Jesse, super quem
tota divini spiritus gratia requievit (*Is.* XI, 1),
florem incorruptum, immarcescibilem, sempiter-
num: quem et bonus miles (*d*) eligendo, in cœ-
lesti ordinatione, dignatione profecit. Erubescite,
commilitones ejus, jam non ab ipso judicandi, sed
ab aliquo Mithræ milite, qui cum initiatur in spelæo,
in castris vere tenebrarum, coronam interposito gla-
dio sibi oblatam, quasi mimum martyrii, delin-
capiti suo aecommodatam, monetur obvia manu a capite
pellere, et in humerum, si forte, transferre, dicens
Mithram esse coronam suam, atque exinde numquam
coronatur, idque in signum habet ad probationem sui,
sicubi tentatus fuerit de sacramento: statimque cre-
ditur Mithræ miles, si dejecerit coronam, si eam in
Deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli,
idcirco quedam de divinis affectantis, ut nos de suo-
rum fide confundat et judicet.

COMMENTARIUS.

qui quod in lilio purpureo, poetarum hyacintho,
græcis literis legitur inscriptum AI AI, nomina re-
gum esse arbitrantur, pastoris Virgiliani versiculo
subintellecta. RIC. — *Utrisque liliis et omnibus violis.*
Sic in fine libri *de Spectac.*, spectacula dixit utraque
cavea et omni stadio gratiora. Alba lilia sunt confes-
sorum, purpurea martyrum. RIC.

CAP. XV. — (a) *Et alius iridis ambitu ornatus cœlesti
prato.* Sic habet vetus exemplar. Eleganter autem et
apposite Septimius iridem nuncupavit cœleste pratium,
ob speciem smaragdi instar viridantem. Sic enim in
Apocal. describuntur: *καὶ ἴρις κυκλῶσεν τοῦ θρόνου ὁμοίᾳ
ἐράσει σμαραγδίνῃ.* RIC.

(b) *Caput in strophiole aut draconario.* Tenuioribus
scilicet coronis utebantur antiqui, inquit Plinius,
strophia appellantes, unde strophiole. Porro dracon-
tarium videtur ejus sæculi vocabulum fuisse pro co-

rolla. RHEN. — Ego vero puto draconarium coronam
intelligi confectam, aut ex draconia herba antidoto
adversus venena, ejus meminit Plinius lib. XXIV,
cap. 19, aut ex gemmis draconilibus de quibus idem
Pl. lib. XXXVII, c. 10. PAM. — *Aut draconario.* Cate-
nulae sunt draconaria ex auro argentove aut etiam
alia materia in modum draconis effectæ. Monilia
vocat dracones Lucianus, *τοὺς περὶ κρονοῦς ἢ βράχουσι,
δράκοντας.* LE PR.

(c) *Nam et reges nos Deo et Patri suo fecit.* Hoc sæp-
issime ingerit Septimius, sublinem christianæ fam-
iliæ dignitatem, quam et præclare extulit Justinus
adversus Tryphonem Jud. *ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν γένος
ἔσμεν τοῦ Θεοῦ.*

(d) *Quem et bonus miles.* Loquitur de milite isto qui
coronam in manu, non in capite, gestaverat, ob eam
rem in carcerem raptus. RHEN.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER DE FUGA IN PERSECUTIONE.

ARGUMENTUM. — Liber *de Fuga in persecutione*, hac
jam fervente anno 202 scriptus, Tertulliani ingenii
valde præfracti etiamnum signum est, in quo Pa-
raeletum Montani palam adstruit: nondum tamen
in Catholicos velut Psychicos insultat. Non inepte
recentiores critici arbitrantur hunc tractatum eum-
dem esse quem in lib. *de Corona*, cap. 1, se edi-
turum promisit *de Quæstionibus Confessionum*, uti-
que contra pastores tempore persecutionum gregem
suum deserentes. Orta inter Christianos conten-
tione an persecutionis tempore fugere, aut auro
argentove vexationem redimere sit licitum, *Tertul-
lianus*, cum de hac quæstione ore tenuis non nihil
dissereret, interrogatus a *Fabio* quodam familiari,
demum hunc tractatum exaravit, in quo late con-
tra orthodoxos probare conatur, ministris Dei in
persecutione nec fugiendum esse, nec persecutio-

nem numerata pecunia redimendam, inter cætera
ita disserens: *Si constat a quo persecutio evenit,
possumus jam consultationem tuam inducere, et de-
terminare ex hoc ipso pertractatu fugiendum in per-
secutione non esse. Si enim persecutio a Deo evenit.
Sicut duplex ratio offendit, quia neque debeat devi-
tari neque evadi possit, quod a Deo evenit. Non de-
bet devitari, quia bonus; necesse est enim bonum
esse omne quod Deo visum est.* — Cætera, quæ in
sux sententiæ confirmationem addit pluribus per-
sequi piget; quisque enim facile intelligit, insa-
nire ibidem *Tertullianum* tam inepta argumen-
tatione, cui Christi exemplum, atque Evangelium
quo persecutionis tempore fuga præcipitur et san-
ctorum virorum auctoritas apertissime adversan-
tur. LUMP.

CAPUT PRIMUM.

Quæsisisti proxime, Fabi frater (a), fugiendum necne sit in persecutione, quod nescio quid annuntiaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid pro loco ac tempore, et quarundam personarum importunitate, semitratatam materiam abstuli mecum, plenius eam de stylo nunc renuntiaturus, utpote quam mihi (1) et tua consultatio commendarat, et conditio temporum suo jam nomine injunxerat. Quanto enim frequentiores imminet persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, qui (2), si forte, Paracletum non recipiendo deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis questionibus obnoxii estis. Igitur consultationi tuæ ordinem quoque induimus, animadvertentes ante determinari oportere de statu ipsius persecutionis, utrum a Deo obveniat (3), an a diabolo, quo facilius de obitu ejus constare possit. Omnis enim rei inspectio, auctore cognito, planior. Satis est quidem præscribere (4) nihil fieri sine Dei voluntate. Sed non statim hæc sententia cæteris retractatibus (5) locum dabimus, ne a præsentis articulo avocemur, si quis responderit: Ergo et malum a Deo, et delictum a Deo; nihil jam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis. De persecutione nunc quæritur. Circa hanc interim dixerim nihil fieri sine Dei voluntate, respiciens eam in primis dignam Deo esse, et, ut ita dixerim, necessariam, ad probationem scilicet servorum ejus sive reprobationem. Quis est enim exitus persecutionis, quis effectus alius, nisi probatio et reprobatio fidei, qua suos utique Dominus examinavit? Hoc omne (6) judicium est persecutio per quam quis aut probatus aut reprobatus judicatur. Porro judicium soli Deo competit. Hæc pala illa (b), que et nunc Dominicam aream purgat, Ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans, frumentum martyrum (7) et paleas negatorum. Hæc enim (8), scalæ quas somniat Jacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic et agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona et præmia proponuntur? Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus præmiis ad victoriam invitet, vel maxime illos qui proprie vicerint in persecutione, vincendo luc-

A tati, revera non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia (*Ephes.*, VI, 12) nequitiae. Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui invitat ad præmium. Totum quod agitur in persecutione, gloria Dei est probantis et reprobantis, imponentis et deponentis. Quod autem ad gloriam Dei pertinet, utique ex voluntate illius eveniet. Sed quando Deus magis creditur, nisi cum magis timetur, nisi (9) in tempore persecutionis? Tunc Ecclesia in attonito est; tunc et fides in expeditione sollicitior et disciplinior in jejuniis et stationibus, et orationibus, et humilitate, in alterutra diligentia et dilectione (c), in sanctitate et sobrietate. Non enim vacatur nisi timori et spei. Adeo et ex hoc ipso ostenditur nobis non posse diabolo deputari eam, quæ meliores efficit Dei servos.

CAPUT II.

Si quod (10) iniquitas a Deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit (quid enim iniquius quam veri Dei antistites, omnis (11) sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?), ideo videtur persecutio a diabolo evenire, a quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus, quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli, nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem, non patrocinium præstare persecutioni, sed ministerium; præcedere enim Dei voluntatem circa fidei probationem, quæ est ratio persecutionis, sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis, quæ ratio est probationis. Nam et alias, in quantum justitiæ iniquitas æmula est, in tantum materia est ad testimonia ejus, cujus est æmula; ut sic justitia in iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur (*II Cor.*, XII, 9). Nam infirma mundi electa sunt a Deo, ut confundantur fortia; et stulta ejus, ut confundantur sapientia (*I Cor.*, I, 27). Ita et iniquitas adhibetur ut justitia probetur, confundens iniquitatem. Igitur quod ministerium non est arbitrii, sed servitii (arbitrium enim Domini, persecutio, propter fidei probationem, ministerium (12) autem iniquitas diaboli, propter persecutionis instructionem); ita eam per diabolum, si forte, non a diabolo evenire credimus. D Nihil Satanae in servos Dei vivi licebit, nisi permise-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quam ei *Seml. Oberth.* quam mihi et *Rhen.*; quam et *Jun.*
 (2) Qui deest *Seml. Oberth.*
 (3) Obvenit *Fran.*
 (4) Prescribere *Seml. Oberth.*
 (5) Retractavimus *Seml. Oberth.* Retractaverimus, *Fran.*
 (6) Domini *Seml. Oberth. Leop.* Nomen *Rhen.*

- (7) Maturum *Rhen.*
 (8) Hæc etiam *Seml. Oberth. Leop.*
 (9) Nisi cum — persecutionis *Ecclesia Latin.*
 (10) Quoniam *Latin.*
 (11) Omnes *Seml. Oberth. Leop.*
 (12) Verba ministerium — instructionem nescio qua de causa omisit *Seml. ejusque sequax Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) *Fabi frater.* Communi Christianorum nomine fratrem hic vocat. Quis autem fuerit, incertum. LE PR.

(b) *Hæc pala illa.* Recte *Rhenanus* interpretatur palam instrumentum rusticum: alludit enim ad illud *Matth.* III, juxta similem *B. Cypriani* versionem; quia veniet dominus ferens palam in manu sua, et

mundabit aream suam. PAM.

(c) *In alterutra diligentia et dilectione.* His verbis significat: quæcumque sunt christianæ pietatis erga Deum et proximum officia, quales fidelium inter se, diligentium et dilectorum affectus, etiam ethnici laudabant, et mirabantur, in Apologet. RIC.

rit Dominus, ut aut ipsum destruat per fidem electorum in tentatione victtricem (1) : (a) aut homines ejus fuisse traducat, qui defecerint ad illum. Habes exemplum Job, cui diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a Deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem ejus, nisi Dominus, *Ecce*, dixisset, *omnia que sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manum (Job, I, 12)*. Denique nec extendit, nisi posteaquam et hoc postulanti Dominus, *Ecce*, dixisset, *trado tibi illum, tantum animam ejus custodi (Job, II, 6)*. Sic et in Apostolos facultatem tentationis postulavit, non habens eam nisi ex permissa. Siquidem Dominus in Evangelio ad Petrum : *Ecce*, inquit, (b) *postulavit Satanæ uti cerne- ret vos velut frumentum : verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua (Luc, XXII, 31)* : id est, ne tantum diabolo permitteretur, ut fides periclitaretur. Quo ostenditur, utrumque apud Deum esse, et concussionem fidei, et protectionem, cum utrumque ab eo petitur, concussio a diabolo, protectio a Filio. Et utique cum Filius Dei protectionem fidei habet in sua potestate quam a Patre postulat, a quo omnem accipit potestatem in cælis et in terris (*Matth. XXVIII, 18*), quale est ut concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? (c) Sed in legitima Oratione cum dicimus ad Patrem : *Ne nos inducas in tentationem (Matth. VI, 13)* (quæ aut major tentatio quam persecutio?) ; ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam ejus deprecamur : hoc est enim quod sequitur : *Sed erue nos a maligno (ibid.)* ; id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim erumur diaboli manibus, cum illi non tradimur in tentationem. Nec in porcorum gregem diaboli legio habuit potestatem, nisi eam de Deo impetrasset, tantum abest ut in oves Dei habeat. Possum dicere, porcorum quoque setas tunc numeratas apud Deum fuisse ; nedum capillos sanctorum. Habere videtur diabolus propriam jam potestatem, si forte in eos qui ad Deum non pertinent, semel in *stillam situx (Is. XL, 15)*, et in *pulverem areæ (d)*, et in *salivam nationibus* deputatis a Deo, ac per hoc diabolo expositis in vacuum quodammodo possessionem. Cæterum, in domesticis Dei nihil illi licet ex propria potestate ; quia quando liceat, id est, ex quibus caussis, exempla in Scripturis signata demonstrant. Aut enim ex causa probationis conceditur ei jus tentationis provocato vel provocanti, ut in superioribus : aut ex causa reprobationis

A traditur ei peccator quasi carnifici in pœnam, ut Saul : *Et abscessit, inquit, spiritus Domini a Saule, et concutiebat eum spiritus nequam a Domino, et suffocabat (II Reg. XVI, 2)*. Aut ex causa cohibitionis (2), ut Apostolus refert (*II Cor. 17, 7*) (e) datum sibi sudem angelum Satanæ ut colaphizetur : nec hanc speciem permitti diabolo in sanctos humiliandos per carnis vexationem, nisi simul ut et virtus tolerantia scilicet in infirmitate perfici possit ; nam et ipse Apostolus Phigellum et Hermogenem tradidit Satanæ, *uti emendentur, ne blasphement (II Tim. I, 15)*. Vides jam et a servis Dei facilius diabolom accipere potestatem, tanto abest ut eam ex proprietate possideat.

CAPUT III.

Cum ergo et hæc exempla magis in persecutionibus eveniant, siquidem magis tunc probamur vel reprobamur, et magis tunc humiliamur vel emendamus, ab eo permittatur vel imperetur necesse est catholice fieri hæc, a quo et ex parte, scilicet ab illo qui dicit : *Ego sum qui facio pacem, et condo mala (Is. XLV, 7)*, id est bellum. Hoc est enim contrarium paci. Nostræ autem paci quid (3) est bellum, quam persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus aut vitam afferunt aut mortem, aut plagam aut sanationem, habes auctorem ejusdem : *Ego percutiam, et sanabo; ego vivificabo, et mortificabo (Deut. XXXII, 39)*. *Uram, inquit, illos, sicut uritur argentum (4)* ; et *probabo, inquit, illos, sicut probatur aurum (Zach. XIII, 9)*. Cum enim exurimur persecutionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Hæc erunt *igneæ jacula (Eph. III)* diaboli, per quæ fidei ustio et conflatio administratur ; ex Dei tamen voluntate. De isto quis dubitare possit ignoro, nisi plane frivola et frigida fides, deprehendens eos qui timide conveniunt in Ecclesiam. Dicitis enim (5), Quoniam incondite convenimus, (6) simul convenimus, et complures concurrimus in Ecclesiam, querimur a nationibus, et timemus ne turbentur nationes. Annon (7) scitis quod Deus omnium sit Dominus? Et si velit Deus, tunc persecutionem patieris ; si vero noluerit, silebunt nationes. Credas utique ; si tamen in eum Deum credis, sine cujus voluntate nec passer unius assis cadit in terram (*Matth. X, 29*). Nos autem, puto, multis passeribus antistamus.

CAPUT IV.

Igitur si constat a quo persecutio eveniat, possu-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In tentationem victtricem. *Seml. Oberth.*
 (2) Cohabitationis *Seml. Oberth.*
 (3) Quod *Pam. Seml. Oberth.*
 (4) Argentum aur. *Franeq.*

- (5) Inquit *addit Rigalt.*
 (6) Et *add. Seml. Oberth.*
 (7) Non *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) Aut homines ejus fuisse traducat. Ostendat, demonstret homines fuisse diaboli, qui deserto Deo defecerint ad diabolom. *Rig.*

(b) *Postulavit Satanæ, uti cerne- ret vos*. Cernere pro eribrare, quod vox græca *συνίστασι*, *Luc, XXII*, significat, etiam Plinio usitatum est lib. XVIII, cap. 11. *Pam.*

(c) *Sed in legitima oratione*. Orationem legitimam dicit, quam nobis dictavit Christus cælestis juris pe-

ritus. Sic *precem legitimam* dixit Augustinus, *Serm. 125, de Temp. Rig.*

(d) *Et in salivam nationibus deputatis*. Despectum conspuendis. *Rig.*

(e) *Datum sibi sudem*. *Palum*, *Σκόλοπα τῆ σαρκί*. Sic lib. V adv. Marc. *Creatorem* dicit *angelum Satanæ colaphizando apostolo suo applicuisse*. *Rig.* — *Datum sibi sudem*. Stimulum, *σκόλοπα*. *LE Pn.*

(Quatre.)

mus jam (a) consultationem tuam inducere, et deter-
minare ex hoc ipso prætractatu, fugiendum in per-
secutione non esse. Si enim persecutio a Deo evenit,
nullo modo fugiendum erit quod a Deo evenit. Sicut
duplex ratio defendit (1), quia neque debeat evita-
ri, neque evadi possit quod a Deo evenit. Non debet
evitari, quia bonum. Necesse est enim bonum esse
omne quod Deo visum est. Et numquid ideo in Ge-
nesi sic positum est: *Et vidit Deus quia bonum esse*
(Gen. I, pass.); non quod ignoraret bonum esse,
nisi vidisset; sed ut hoc sono portenderet bonum
esse, quod Deo visum est? Multa quidem sunt, quæ
a Deo eveniant, et alicujus malo eveniant. Imo bo-
num est ideo, quia a Deo evenit, ut divinum et ra-
tionale. Quid enim divinum non rationale, non bo-
num? Quid bonum non divinum? Si autem sensui
cujusque videtur, non sensus hominis præjudicat (2)
statui, sed status sensui. Status enim uniuscujus-
que (3) certum quid est, et dat (4) sensui legem, ita
sentiendi statum, sicuti est. Si autem statu quidem
bonum quod a Deo venit (nihil enim a Deo non bonum,
quia divinum, quia rationale), sensui vero malum vi-
detur, erit status in tuto (5), sensus in vitio. Statu
optima res pudicitia, et veritas, et justitia, quæ a
multorum sensu displicent. Nunquid ideo status sensui
addicitur? Ita et persecutio statu bona est, quia
divina et rationalis dispositio; sensui eorum vero
quorum malo venit, displicet. Vides etiam illud ma-
lum rationem (6) apud Deum habere, cum quis in
persecutione evertitur de salute, sicut et illud bo-
num ratione contingere, cum quis ex persecutione
proficit in salute? Nisi si irrationaliter quis aut perit
apud Dominum, aut salvus est: is non poterit
persecutionem malum dicere, quæ etiam in mali (7)
parte bonum est (8), dum ratione administratur. Ita si
bonum persecutio quoquo modo, quia de statu con-
stat, merito definimus, quod bonum est, vitari non
oportere: quia delictum sit, quod bonum est recusa-
re; eo amplius, quod Deo visum est: jam vero nec
posse vitari, quia a Deo evenit, cujus voluntas non
poterit evadi. (b) Igitur qui putant fugiendum, aut
malum exprobrant Deo, si persecutionem uti malum
fugiant; bonum enim nemo devitat; aut fortiores se
Deo existimant, qui putant se evadere posse, si Deus
tale aliquid voluerit evenire.

- (1) Dependit *Pam. Seml. Oberth.*
(2) Præjudicavit *Fran.*
(3) Uusquisque *Rhen.*
(4) Sed dat *Seml. Oberth.*
(5) In toto *Rhen. Rig. Venet.*
(6) Rationale *Seml. Oberth.*
(7) Et jam in malis *Pam.*
(8) In malis par bonum est *Rhen. Seml. Oberth.*

LECTIONES VARIANTES.

- D (9) Præsumendo *Rigalt.*
(10) Si cum *Rhen.*
(11) Educere *Pam. Seml.*
(12) Ad constandum *Rhen.*
(13) Quanto *Rhen.*
(14) Misericordia, *Rhen.*
(15) Ea *Cod. Wouu.*

COMMENTARIUS.

CAP. IV.— (a) *Consultationem tuam inducere*, etc. Inducitur, inquit *Rhen.*, proprie quod deletur, hic consultationem inducere, est tollere dubium consultationis: exponit autem seipsum, cum addit, *et determinare*. In sequentibus est egregia ejusdem reco-
gnitio. *PAM.*

CAPUT V.

Sed, Quod meum est, inquit, fugio, ne peream si negavero; illius est, si voluerit, etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius responde: Certus es te negaturum si non fugeris, an incertus? Si enim certus, jam negasti; quia præsumendo (9) te negaturum, id despondisti, de quo præsumpsisti; et vane jam fugis ne neges, qui si negaturus es, jam negasti. Si vero incertus es, cur non ex æqualitate incerti metus inter utrumque eventum, etiam confiteri te posse præsumis, et salvum magis fieri quominus fugias, sicut (10) negaturum te præsumis, ut fugias? Jam nunc aut in nobis est utrumque, aut totum in Deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id præsumimus quod est melius, id est, confesuros nos? nisi, si vis confiteri, pati non vis. Nolle autem confiteri, negare est. Si vero in Deo totum est, cur non totum relinquimus arbitrio ejus? agnoscetes virtutem et potestatem, quod possit nos sicut fugientes reducere (11) in medium; ita et non fugientes, imo et in medio populo conversantes obumbrare. Quale est, ut ad fugiendum Deo honorem reddas, qui possit te etiam fugientem producere in medium, ad contestandum (12) autem inhonore illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quare (13) non magis, ex hac parte constantiæ et fidei in Deum, dicis: Ego, quod meum est, facio, non discedo: Deus si voluerit, ipse me proteget: hoc potius nostrum est, stare sub Dei arbitrio, quam fugere sub nostro? (c) *Rutilius sanctissimus martyr*, cum totiens fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam securitatem quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus, et præsi oblatus, tormentis dissipatus, credo pro fugæ castigatione, dehinc ignibus datus, passionem, quam vitarat, misericordiæ (14) Dei retulit. Quid aliud voluit Dominus nobis demonstrare hoc documento, quam fugiendum non esse, quia nihil fuga prosit si Deus nolit?

CAPUT VI.

Imo, inquit, quia præceptum adimplevit, fugiens de civitate in civitatem. Sic enim voluit quidam, sed et ipse fugitivus, argumentari, et qui proinde nolunt intelligere sensum Domini illius pronuntiationis, ut eam (15) ad velamentum timiditatis suæ utantur, cum

(b) *Igitur qui putant fugiendum*. In codice Divionensi, *Eo ad igitur*. Ibidemque in margine, *Eo ad, id est, adeo. RIG.*

CAP. V.— (c) *Rutilius sanctissimus martyr*. Passus est in Africa cum Silvano et Maximo, ut ex martyrologio patet, in quo male, *Rutilus. LE PR.*

et personas suas habuerit et tempora et causas: Cum **A** discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: *Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi.* Atque ita omnes acierunt: *Fiat voluntas Domini* (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

B discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: *Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi.* Atque ita omnes acierunt: *Fiat voluntas Domini* (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

C discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: *Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi.* Atque ita omnes acierunt: *Fiat voluntas Domini* (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

D discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed e contrario: *Quid, inquit, facitis lacrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi.* Atque ita omnes acierunt: *Fiat voluntas Domini* (Act. XXI, 17). Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Cæterum, poterant et priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut et reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt (9) Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt.

CAPUT VII.

Videamus nunc an et cætera Domini edicta congruant perpetuo fugæ præcepto. Primo quidem, si a Deo persecutio est, quale est ut idem fugiendam eam mandet, qui et infert? quam si evadi vellet, melius non immitteret, ne voluntate prævaricari videretur. Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Jam vero quanta inæqualitas sententiarum jubentis fugere, et invitantis ad passionem, contrariam fugæ? *Qui confessus fuerit in me, et ego confitebor in illo coram Patre meo* (Matth. X, 31). Quomodo confitebitur fugiens? quomodo fugiet confitens? *Qui me confusus fuerit, et ego confundar eum coram Patre.* (Marc. VIII, 38; Luc. XIX, 26). Si devito passionem, confundo confessionem. *Felices qui persecutionem passi fuerint causa nominis mei* (Matth. V, 11). Infelices ergo qui fugiendo ex præcepto non erunt passi. *Qui sustinerit in finem, iste salvabitur* (Matth. X, 22). Quid ergo, me jubens fugere, vis in finem sustinere? Tanta diversitas sententiarum si non congruit divinæ gravitati, apparet ex his quoque præceptum fugæ suam tunc habuisse rationem quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens Dominus, pro sua humanitate nihilominus et portum fugæ demonstravit: non enim idoneus erat etiam sine fuga tam turpi et indigno, et servili præsidio salvos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fovet, sed recusat semper infirmos; primum docens non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. *Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animam autem nihil valent facere. Sed timete eum qui et corpus et animam perdere potest in gehennam* (Matth. X, 28). Atque exinde quæ timidus præfinit? *Qui pluris fecerit animam suam quam me, non est me dignus; et: Qui*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Persona Pam. Rhen.
 (2) Verba uncis inclusa Pamel. addidit recepitque Rig.
 (3) Si Rhen.
 (4) Apud nos Venet.
 (5) Elidendum. Rhen. Seml. etc.

- (6) Pro nomine Jun.
 (7) Statum Rhen. Jun.
 (8) Doctrinam suam Pan.
 (9) Dereliquerunt quidam male.

non tollit crucem suam et sequitur me, non potest esse A meus discipulus (Luc. XIV, 26). Postremo, in Apocalypsi non fugam timidus offert, sed inter ceteros reprobos particulam in stagno sulphuris et ignis, quod est mors secunda (Cap. XXI, 8).

CAPUT VIII.

(a) Refugit et ipse vim interdum, sed eadem ratione qua Apostolis fugere præceperat; donec scilicet doctrinam suam implet; qua consummata, non dico stetit, sed nec auxilium a Patre angelorum exercituum desideravit, increpito etiam Petri gladio, professus quidem et ipse est animam anxiam usque ad mortem et carnem infirmam; ut tibi ostenderet, primo, in se utramque substantiam humanam fuisse, ex proprietate anxietatis animæ, et imbecillitatis carnis; ne aliam (ut quidam nunc induxerunt) aut carnem aut animam Christi interpretareris; dehinc, ut demonstratis conditionibus earum, scires illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo præponit, Spiritus promptus (Matth. XXVI, 41), ut utramque conditionem substantiæ utriusque respiciens, intelligas in te esse etiam fortitudinem spiritus, quomodo et infirmitatem carnis; ac jam hinc scias quid unde facias, et quid cui subicias; infirmum scilicet fortis, et nunc facis, de carnis quidem infirmitate causeris, de spiritus autem firmitate dissimules. Postulavit et ipse a Patre: Si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Postula et tu, sed stans ut ille, sed postulans tantum, sed subjungens et reliqua: Verum non quod ego volo, sed quod tu (Matth. XXVI, 29). Fugiens autem quomodo hoc postulabis, ipse tibi præstans calicis translationem, nec quod Pater vult faciens, sed quod tu?

CAPUT IX.

Omnia Apostoli secundum Deum utique docuerunt, omnia evangelizare (1) voluerunt. Ubi illos ostendis præceptum fugiendi de civitate in civitatem restituisse? quia nec potuissent tale quid constituere tam contrarium exemplis suis, ut fugam mandarent; qui cum maxime de vinculis vel insulis, quibus ob confessionem, non ob fugam nominis, continebantur, ad Ecclesias scribebant. Infirmos sustinere jubet Paulus; utique enim non fugientes (quomodo enim sustinebantur absentes?). An patientia dicit sustinendos, sibi per infirmitatem fidei suæ offenderint? Sic et pusillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet: Ne locum malo demus (Ephes. IV, 27), non fugæ suggerit consilium, sed iracundiæ docet temperamentum. Et si redimendum tempus dicit (Ephes. V, 16), quia dies nequam sunt; non per fugam, sed per sapientiam conversationis, (b) lucrari nos vult commeatum. Cæterum, qui lucere nos jubet

LECTIONES VARIANTES.

(1) Evangelii revolverunt Ed. 1. Rhem. prob. Jan.

COMMENTARIUS.

CAP. VIII.—(a) Refugit et ipse vim interdum. Variis rationibus et exemplis, etiam Christi Domini fuga, quam eleganter explicat, fugiendum non esse probat. LE PA.
CAP. IX.—(b) Lucrari nos vult commeatum? Commeatum sæculi dicit, moram in sæculo nostram. Lu-

velut filios lucis, non jubet fuga abscondi ut filios tenebrarum. Stare immobiles præcipit, utique nec fuga mobiles, et accinctos, in fugam an in occursum Evangelii? Arma quoque demonstrat, quæ fugitivis non essent necessaria, inter quæ et clypeum, quo possitis tela diaboli extinguere (Eph. VI, 16), resistentes sine dubio, et excipientes omnem vim illius. Proinde et Joannes pro fratribus quoque animas ponendas docet (1 Joan. III, 16), nedum pro Domino. Hoc a fugientibus non potest adimpleri. Denique memor Apocalypsis suæ, in qua timidorum exitum audierat, de sensu admonet et ipse timorem rejiciendum. Timor, inquit, non est in dilectione. Sedenim perfecta dilectio foras mittit timorem; quia timor supplicium habet, utique ignem stagni. Qui autem timet, non est perfectus, in dilectione Dei scilicet. Porro, quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amavit? Spiritum vero si consulat, quid magis sermone illo Spiritus probat? Namque omnes pene ad martyrium exhortatur, non ad fugam, ut et illius commemoemur: Publicaris, inquit, bonum tibi est. Qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in Domino. Ne confundaris, justitia te producit in medium. Quid confunderis, laudem serens? Potestas sit, cum conspiceris ab hominibus. Sic et alibi: Nolite in lectulis, nec in aborsibus et febribus mollibus optare exire, sed in martyriis; ut glorificetur qui est passus pro vobis.

CAPUT X.

Sed omissis quidam divinis exhortationibus, illum magis Græcum versiculum sæcularis sententiæ sibi adhibent: Qui fugiebat, rursus præliabitur (c); ut et rursus forsitan fugiat. Et quando vincet, qui, cum fugerit, victus est? Bonum militem Christo imperatori suo præstat, qui tam plene ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem deserit persecutionis? Respondebo et ego de sæculo aliquid:

Usque adeone mori miserum est?
(Virg. Æn. XII, 646.)

Moriatur quoquo modo, aut victus, aut victor. Nam etsi negando ceciderit, cum tormentis tamen præliatus. Malo miserandum quam erubescendum. Polchrior est miles in prælio amissus, quam in fuga salvus. Times hominem, christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos judicaturus es; quem timeri oportet a dæmoniis, siquidem et in dæmonas accepisti potestatem; quem timeri oportet ab universo mundo, siquidem et in te mundus judicatur. Christum indutus es, siquidem in Christum tinctus es. Qui fugis diabolum, depreciaisti Christum, qui in te est. Fugitivum cum diabolo te reddidisti. Sed Dominum fugiens, exprobras omnibus fugitivis sui vanitatem consilii. Fugerat et quidam animosus pro-

erari autem nos vult commeatum, hoc est, pro lucro nobis poni diem, quencumque innocenter, sive, ut ait, sapienti conversatione, transigimus. RIC.

(c) Ἀντὶ τῆς φρίκης καὶ τῶν μαχαιρῶν;

phetes Dominum, trajecerat ab Joppe Tarsum, quasi a Deo transfretaret; sed illum non dico in mari et in terra, verum in utero etiam bestiae invenio, in quo nec mori per triduum potuit, nec vel sic Deum evadere. Quanto melius Dei servus? qui sive inimicus Dei imminet, non fugit eum; sed potius contemnit, confidens scilicet de tutela Domini; sive Deum reformidat, quanto magis sub oculis ejus astitit, dicens: Dominus est, potens est: omnia illius sunt: ubi ubi fuero, in manu ejus sum; faciat quod vult, non discedo; et si perire me volet, ipse me perdat, dum me ego servo illi. Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem, per meam evadendo.

CAPUT XI.

Hoc sentire et facere omnem servum Dei oportet, etiam minoris loci, ut (a) majoris fieri possit, si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit. (b) Sed cum ipsi auctores, id est, (c) ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum (Math. X, 23), *Fugite de civitate in civitatem?* Itaque (d) cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes (1)? Certe quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit; ut Moyses, non Domino adhuc Christo revelato, etiam in se figurato, ait (Exod. XXXII, 52): *Si perdis hunc populum, inquit, et me pariter cum eo disperde.* Cæterum, Christo confirmante figuras suas, *malus pastor est, qui viso lupo fugit, et pecora diripienda derelinquit* (Joan. X, 12): projicietur de villa pastor hujusmodi: (e) detinebuntur illi missionis (2) suæ mercedes (3) in compensationem (4); imo et de priore peculio ejus exigetur detrimenti dominici restitutio. Etenim *qui habet, dabitur ei; ab eo autem qui non habet, etiam quod videtur habere auferetur* (Math. XIII, 12). Sic Zacharias (XIII, 7) comminatur: *Exsurge romphæa in pastores, et evellite oves, superducam manum meam in pastores.* In quos et Ezechiel (Ezech. XXXIV, 2) et Hieremias iisdem minis perorant, quod non tantum de pecoribus improbe vescantur, pascentes potius semetipsos, verum quod (5)

dispersum gregem faciant in prædam esse omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis. Quod nunquam magis fit, quam cum in persecutione destituitur Ecclesia a Clero. Si et Spiritum quis agnoverit, audiet et fugitivos denotantem. Porro, si eos qui gregi præsumt, fugere, cum lupi irruunt, nec decet, imo nec licet (qui enim talem pastorem malum pronuntiavit, utique damnavit, omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio), ideo præpositos Ecclesiæ in persecutione fugere non oportebit. Cæterum, si grex fugere deberet, non deberet præpositus gregis stare, sine causa staturus (6) ad tutelam gregis, quam grex non desideraret, ex licentia fugæ scilicet.

CAPUT XII.

Quod pertineat, frater, ad tuum problema, habes sententiæ nostræ responsionem et exhortationem. Porro, qui quaerit, an persecutio fugienda sit, sequentem quoque quaestionem jam prospiciat necesse est, an, si fugienda non est, redimenda certe sit. Ultro igitur et de hoc tibi suggeram, definiens persecutionem, quam constat non esse fugendam, proinde nec redimendam. Pretium interest. Cæterum, sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est. Certe et hujus timiditatis (7) consilium est. Quod times, redimis; ergo fugis. (f) Pedibus stetitisti, cucurristi nummis. Hoc ipsum quod stetitisti ex redemptione, fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quam indignum Deo et dispositione ejus, qui *Filio suo non pepercit pro te, ut fieret maledictum pro nobis; quia maledictus qui pependerit in ligno; qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus ante tondentem, sic non aperuit os; sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, et faciem non avertit a sputaminibus, et inter iniquos deputatus est* (Is. LIII), et traditus est in mortem, mortem autem crucis: totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur! (g) Sol cessit diem emptionis nostræ. Apud inferos emancipatio nostra est, et stipulatio nostra in cælis. *Sublevatae sunt*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Suadere Rhen. Semler. figendam suadere Pam.

(2) Missionis Latin.

(3) Vel inser. Lat.

(4) Suæ in compensatione Pam.

(5) Et Seml. Rhen.

(6) Debere præpositos g. s. s. e. staturus Rhen.

D (7) Timiditas cod. Wouw.

COMMENTARIUS.

CAP. XI. — (a) *Ut majoris loci fieri possit.* Sic libro de Baptismo, majores dicit eos, qui in ordinem ecclesiasticum sunt adlecti. RIC.

(b) *Sed cum ipsi auctores.* Auctores dicit Ecclesiæ præpositos et magistros, quos penes est Ecclesiæ habendæ auctoritas. Et in Glossis Philoxeni, *Auctor, ἀρχηγός, ἀδθέντης*, et in Agrimensorum libris auctores absolute ponuntur pro doctoribus et magistris. RIC.

(c) *Ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt.* Hoc dedecus exprobrat lib. de Corona: *Novi et pastores eorum, in pace leones, in prælio cervos.* RIC.

(d) *Cum duces fugiunt.* Hoc est auctores, ut modo dixit, et pastores, qui in pace leones, in prælio cervi esse solent, ut exprobrat de Cor. mil. c. 1. Ad quos adduco illud Aristophanis: *Οἴκοι μὲν λέοντες, ἐν μάχῃ δὲ ἄλωπιτες.* *Domus quidem leones, in pugna vulpes.* LE PR.

(e) *Detinebuntur illi missionis suæ mercedes in compensationem.* Pecoris scilicet a lupo direpti per negligentiam aut perfidiam pastoris, cujus fidei vigilantiaque commissum fuerat pacta commissionis mercede. RIC.

CAP. XII. — (f) *Pedibus stetitisti, cucurristi nummis.* Hæc propter Libellaticos qui iudicibus libellum offerebant, quo se christianos esse profitebantur, adeoque sibi non licere profanorum sacris contaminari; pœnam vero numerata pecunia redimebant. Iis autem non multo mitior fuit Ecclesia quam lapsis, sive ἐπίταθουσαι εἰδωλοῖς. LE PR.

(g) *Sol cessit diem emptionis nostræ.* Apud inferos emancipatio nostra, et stipulatio nostra in cælis. Solem dicit repræsentasse emptionis nostræ diem, quo die Christus Dominus surrexit a mortuis. Itaque cessit dies Solis in diem redemptionis nostræ. Christi

portæ sempiternæ, ut introiret rex gloriæ, Dominus virtutum (Ps. XXIII, 9), hominem de terris, imo ab inferis, mercatus in cœlos. Quis est nunc qui adversus illum reluctatur, (a) imo dopretiat (1), et mercedem ejus tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine, commaculat? Jam ergo melius fugere quam fieri viliores, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit Domino. Et Dominus quidem illum redemit, ab angelis munditinentibus potestatibus, a spiritalibus nequitæ, a tenebris hujus ævi, a judicio æterno, a morte perpetua. Tu autem pro eo pacisceris cum delatore, vel milite, vel furunculo aliquo præside, sub tunica et sinu (quod aiunt) ut furtivo, quem coram toto mundo Christus emit, imo et manu misit! Hunc ergo liberum pretio æstimabis, et pretio possidebis, nisi eodem, quanto (ut diximus) Domino constitit, sanguine suo scilicet? (b) Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine, in quo Christus est? Non aliter et Simon facere tentavit, cum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo et iste, qui se redimens, Christi spiritum redemit: *Pecunia tua tecum sit in interitum, quoniam gratiam Dei pretio consequendam putasti* (Act. ap. VIII, 20). Quis talem abnegatorem spernat (2)? Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam. Certe ne eum tradat; siquidem non aliud venditat, quam quod præstaturus est præmio tuo. Cum das, utique ne tradaris voluisti. Non traditus autem (3), traduci habebas. Ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Imo, inquis, dum nolo traduci quod sum, sum confessus id esse quod nolo traduci, id est, christianum. Potes itaque te martyrem vindicare? constanter ostendisse Christum? Redimens, non ostendisti. Apud unum si forte confessus es, ergo et apud plures nolendo confiteri, negasti. Ipsa salus judicabit hominem excidisse, dum evadit. Excidit ergo qui maluit evasisse. Negatio est etiam martyrii recusatio. Christianus pecunia salvus est; et in hoc nummos habet ne patiat, dum adversus Deum erit dives. Atenim Christus sanguine fuit dives pro illo: *Felices itaque pauperes, quia illorum est, in-*

quit (Matth. V), *regnum cœlorum*, qui (c) animam solam in confiscato habent. Si non possumus Deo servire et mammonæ, possumus a Deo redimi et a mammona? Quis enim magis serviet mammonæ, quam quem mammonas redemit? Postremo, quo exemplo uteris in redemptionem traditionis? Apostoli (4) persecutionibus agitati (d), quando se pecunia tractantes (5) liberaverunt? quæ illis utique non deerat, ex prædiorum pretiis ad pedes eorum depositis; certe multis locupletibus credentibus viris ac fœminis, qui his etiam refrigeria subministrabant. Quando Onesiphorus, aut Aquila, aut Stephanus, hoc modo eis in persecutione succurrerunt? Paulus quidem, cum Felix præses pecunias accepturum se pro eo a discipulis sperasset, de quo et ipse in secreto tractavit cum ipso, neque ipse pro se, neque discipuli pro eo numerarunt. Illi utique discipuli, qui flentes quod (6) Hierosolymam tendere perseveraret, et persecutiones prædicatas illie non præcaveret, postremo inquirunt: (e) *Fiat voluntas Dei* (Act. XXI, 14). Quæ ista voluntas? Utique ut pateretur pro nomine Domini, non ut redimeretur. Oportet enim, *quomodo Christus animam suam posuit pro nobis* (I Joann. III, 16), *ita fieri pro eo et a nobis*; nec tantum pro ipso, imo etiam *pro fratribus* propter ipsum. Quod Joannes docens, non et fratribus numerandum, sed moriendum potius pronuntiavit. Nihil interest, si quem christianum redimere non debeas, aut emere. Et adeo voluntas Dei sic est. Aspice (7) regnorum et imperiorum utique a Deo dispositum statum (8), *in cujus manu cor regis* (Prov., XXI, 1): tanta quotidie ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum: (f) nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliquam redemptionem (9) capitis et sectæ redigendis, cum tantæ multitudinis nemini ignotæ fructus ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine munerati (10), nullum nummum pro capite debemus; quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare. Quomodo et martyria fieri possent in glo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) De pretio *Seml.*
 (2) Tamen abnegatorem *Rhen. Pam. Seml.* ab negatore *D* rem *Lat.* spernatur *Seml.*
 (3) Ne *addit. Latin.*
 (4) Tractantes *add. Rhen. Seml.*
 (5) Tractantes *hic abest Rhen. Seml.*

- (6) Neque *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Ab apice *Pam. Paris. Fran.*
 (8) Disposito statu *Pam. Fran. Paris.*
 (9) Aliqua redemptione *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Numerati *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

morte emancipatio nostra celebrata est. Emptor familiæ Christus moriens. Emptor ipse et pretium. Merx et familia homo. Stipulator in cœlis Deus. Emptionis nostræ sponsor et pretium Christus ad Patrem regrediens, summæ totius arrhabonem intulit cœlo. Ric.

(a) *Imo dopretiat mercem.* Cupiens redemptam vilibus nummis. Mercedem vocat hominem Christi sanguine redemptum. Ric.

(b) *Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine in quo Christus est?* Hoc sibi vult Septimius: Quid ab homine ethnico, delatore scilicet vel milite, vel furunculo præside christianæ sectæ licentiam tibi redimis, tibi, inquam, christiano, qui si christianus es, Christum in te habes, quid pecunia redimis spiri-

tum Christi, hoc est, ut tibi vivere liceat christiano? Itaque mox dicit Septimius: Non decet Christum pecunia constare. Ric.

(c) *Animam solam in confiscato habent.* Verbo *confiscatum* usus est Suetonius, ubi pecuniam dicens confiscatam intelligit asservatam in fideis. LE PN.

(d) *Apostoli tractantes, persecutionibus agitati quando se pecunia liberaverunt?* Hæc ita restituebat Pithæus, *Apostoli persecutionibus agitati, quando se pecunia tractantes liberaverunt?* Ric.

(e) *Fiat voluntas Dei*, Justinus, Apologia II, pro Christ.: *ὁ φίλον τῶ θεῷ, τὸ ἴτερον γυνήθεα.* Ric.

(f) *Nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum, etc.* Sed paulo post factum fuisse colligitur ex iis, quæ apud Cyprianum leguntur de libellaticis. Ric.

riam Domini, si tributo licentiam sectæ compensaremus? Itaque qui eam præmio paciscitur, dispositioni divinæ adversatur. Cum igitur nihil nobis Cæsar indixerit in hunc modum stipendiariæ sectæ, sed nec indici unquam tale quid possit, (a) Antichristo jam instante, et in sanguinem, non in pecunias hiante Christianorum, quomodo mihi proponere potest (1) Scripturam esse: *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari?* Miles me, vel delator, vel inimicus concutit, nihil Cæsari exigens, imo contra faciens, cum christianum, legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est denarius, quem Cæsari debeo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius; a tributariis scilicet, non a liberis debitus. Aut quomodo reddam quæ sunt Dei Deo? Utiq; proinde (b) imaginem et monetam ipsius, inscriptam nomine ejus, id est, hominem christianum. Quid autem Deo debeo, sicut denarium Cæsari, nisi sanguinem, quem pro me Filius fudit ipsius? Quod si Deo quidem hominem, et sanguinem meum debeo; nunc (2) vero in eo sum tempore, ut quod Deo debeo expostuler; utique fraudem Deo facio, id agens, ne quod debeo solvam. Bene observavi præceptum, Cæsari reddens quæ sunt Cæsaris, Deo vero quæ sunt Dei abnegans?

CAPUT XIII.

Sed et *omni petenti me dabo* (Matth., V, 42). In causa elemosynæ, non in concussuræ. *Petenti*, inquit. Porro, qui concutit (3), non petit. Qui comminatur, si non acceperit, non postulat, sed extorquet. Non elemosynam expectat, qui non miserandus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiæ (4), non timiditatis meæ nomine; ubi qui accepit, Deum honorat, et benedictionem mihi reddit; non ubi amplius se benefactum præstitisse credit, et (c) prædam suam aspiciens dicit: « De reatu est. » (d) Pa-

scam et inimicum (5). Sed inimicitia alios habent titulos. Non tamen dixit traditorem, aut percussorem, aut concussorem. Nam huic quanto magis carbones acervabo super caput, si non me redemero? Proinde, inquit, *qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concede*, ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem meam eripere quæsierit. Concedam et pallium non minanti traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicam reposcam. Omnium jam nunc dominicarum pronuntiationum (6) sui (7) sunt et causæ et regulæ termini, non in infinitum, nec ad omnia spectant. Atque adeo qui omni petenti dari jubet, ipse signum petentibus non dat. Alioquin si omnibus passim petentibus dandum putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti, sed etiam venenum, aut gladium mortem desiderant daturus. *Facite autem vobis amicos de mammona* (Luc. XVI), quomodo intelligendum sit, parabola præmissa doceat, ad populum judaicam dicta, qui commissam sibi rationem Domini cum male administrasset, deberet de mammonæ hominibus, quod nos eramus, amicos sibi potius prospicere, quam inimicos; et revelare nos a debitis peccatorum, quibus Deo detinebamur, si nobis de dominica ratione conferrent; ut cum cœpisset ab hujus deficere gratia, ad nostram fidem refugientes, reciperentur in tabernacula æterna. Quamvis nunc puta aliam interpretationem parabolæ et sententiæ istius, dum scias verisimile non esse ut concussores nostri in amicitiam redacti per mammonam, recipiant tunc nos in tabernacula æterna. Sed quid non timiditas persuadet? quasi et fugere Scriptura permittat, et redimere præcipiat. Parum denique est, si unus aut alius ita eruiat. (e) Massaliter totæ ecclesiæ tributum sibi irrogaverunt. Nescio dolendum an erubescendum sit, cum in matricibus (f) beneficiariorum et curioso-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Potes Jun.
- (2) Cum Oberth. Seml. Rhen.
- (3) Incutit Oberth. Seml. Pam. Rhen.
- (4) Misericordiam Rhen.

- (5) Ita Rig. de reatu irascar et inimicum. Pamel.
- (6) V. pronuntiationum inseruit Rigalt.; abest a Pam. Rhen. cogitando suppleri jubet; sententiarum.
- (7) Suae Pam.

COMMENTARIUS.

(a) *Antichristo jam instante*. Haud aliter Judas opus suum in hebdomadas Danielis usque ad decimum Severi annum producens, adventum Antichristi eo tempore prædixisse videtur. Refert. B. Hieronymus in Catal. script. et Niceph., lib. V, c. 35. In quo (inquit ibid. B. Hieron.), erroris arguitur; sed hoc ideo scripsit, quia magnitudo persecutionis præsentem mundi minabatur occasum. ΡΑΜ.

(b) *Imaginem et monetam ipsius, id est, hominem christianum*. Ignatius epist. ad Magnesianos: ὁ θεοσεβῆς ἀνθρώπος, νόμισμα ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαραχθέν. RIC.

CA. XIII. — (c) *Prædam suam aspiciens dicit, De reatu est*. Concussor scilicet aspiciens nummos, quibus acceptis christianum jam comprehensum dimisit: Hoc de reatu est, inquit. Hæc merces, inquit, dimissa a me seclerati. Hoc pretium meæ prævaricationis perfidiæque.

(d) *Pascam et inimicum*. Verba sunt christiani tractaturi super redemptione persecutionis, et oblaturi nummos militi, vel delatori, vel inimico concutienti. Hæc autem antea erant corruptissima. Restituimus ex lib. Ursini. RIC.

(e) *Massaliter totæ ecclesiæ tributum sibi irrogave-*

runt. Serie capitum juncta massam fecere vectigalium christianorum. Sic Optatus, lib. II, sub finem: *Et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervices, et serie capitum juncta massam pœnitentium facere.*

(f) *Beneficiariorum et curiosorum*. Beneficarii dicebantur milites beneficio Principis assumpti ad officia seu ministeria certa. Itaque apparebant Principi, mandatis exsequendis. Ex eorum schola seu corpore erant curiosi, cursus publici curæ præpositi, qui et stationarii dicebantur, per stationes dispositi. His autem inter cætera hoc numeris injungit lex prima, C. de Curiosis, *ut crimina judicibus nuntianda meminerint*. Ergo reorum nomina requirebant, ac deferebant, ipsos reos sistebant tribunalibus et judicio. Vetus historia passionis Fructuosi episcopi: *Dirixerunt beneficiarii in domum ejus; et paulo post: Cui milites dixerunt: Veni. Præses te accersit*, etc. Scriptor anonymus vitæ Chrysostomi apud Suidam: ἀλαβόμενος ὑπὸ τῶν Κουρίων τὴν πάλειος; et apud Euseb. Histor. ecclesiast. lib. IX, c. 9: Βενεφικιαρίων ὕβρεις καὶ σετσομοί; hujusmodi autem officia tandem in prævaricationes et rapinas et concussionem degeneravere, conniven-

rum, (a) inter tabernarios, et lanios, et (b) fures balnearum, et aleones, et lenones, Christiani quoque vectigales continentur. Hanc episcopatus formam Apostoli providentius condiderunt (c) ut regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi (1). Scilicet enim (d) talem pacem Christus ad Patrem regrediens, mandavit a militibus per saturnalia redimendam.

CAPUT XIV.

(e) Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo dominica solemnia celebrabimus? Uti que quomodo et Apostoli; fide, non pecunia tuti; quæ fides si montem transferre potest, multo magis militem. Esto sapientia, non præmio cautus. (f) Neque enim statim et a populo eris tutus, si officia militaria redemeris. Una ergo tibi et fide, et sapientia, ad tutelam opus est: quibus non adhibitis, et redemptionem tuam potes perdere; adhibitis, haud redemptionem desiderare. Postremo si colligere interdiu non potes, (g) habes noctem, luce Christi luminosa (2)

LECTIONES VARIANTES.

(1) A. Neander conj. v. pacem hic excidisse ac restituendam esse.

A adversus eam. Non potes discurrere per singulos: sit tibi et in tribus Ecclesia. (h) Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Serva Christo virginem sponsam. Nemo quæstum de ea faciat. Hæc tibi, frater, dura forsitan et intolerabilia videntur. Sed recita Deum dixisse: Qui capit, capiat (Math. XXIX, 12); id est, qui non capit, discedat. Non potest qui pati timet, ejus esse qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, utique Dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem (Joan. IV, 18). Et ideo multi vocati, pauci electi (Math. XXII, 14). Non quæritur qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam (Math. VII, 13; Luc., XIII, 24). Et ideo Paracletus necessarius deductor omnium veritatum, exhortator omnium tolerantiarum: quem qui B receperunt, neque fugere persecutionem, neque redimere noverunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita juvaturus in passione.

(2) Luce Christi luminosi then. — Noctem luce Christi luminosam cod. Urs. et Wouav.

COMMENTARIUS.

tibus plerumque hominum pessimorum improbitati beneficiariis et curiosis. Nam et ipsi pensionibus annuis aut mensuris corrupti, tabernariorum, ganeonum, furum, lenonum scelera dissimulabant; ita ut domi servarent matriculas turpium hujusmodi pactionum. Cum igitur et in Christianos mandata principum sive proconsulum aut præsidum tanquam in facinorosos atrociter exsequerentur, tandem et istis Christiani quoque pecunias pacis pensionibus numerare cæperunt. Hoc Septimius nomini christiano turpe ac pudendum esse ait, in matricibus beneficiariorum et curiosorum, inter ganeones et fures, et tabernarios, et lenones, Christianos quoque vectigales censeri. Ric.

(a) Inter tabernarios, et lanios. Laniorum tabernæ in scriptorum monumentis reperiuntur. Et lanios in matricula tabernariorum censitos nemo ambigit. Itaque mendosum esse videatur, quod hic separatim notantur. Certe in exemplaribus antiquis scriptum fuisse janeos et juneos, testatur Rhenanus; quasi ganeos dixerit Septimius pro ganeonibus. Sic enim lib. II ad Uxorem, tabernæ adjunxit ganeam: Audiat sane, inquit, audiat aliquid de scena, de taberna, de gança, quod in vulgatis editionibus depravatum antea legebatur, de geenna. Et Ammiani Marcellini lib. XXVIII, ubi legitur, per Janos et fora clamitant, legendum, per ganeas et fora. Verumtamen, cum illius ævi Christianos tantum ab sanguine et cruore abhorruisse sciamus, ut etiam botulis et cæteris hujusmodi eduliis studiosissime abstinerent, facile mihi persuaderi patiar, Tertullianum hoc loco lanios ab generali tabernariorum appellatione exemisse, quo magis negotii, de quo agitur, fœditatem extolleret. Ric.

(b) Fures balnearum: Apol. 44, dicuntur lavantium prædones. Infamis habebatur miles in furto balneario deprehensus, l. fin. D. de fur. noct. vel baln. Contra illas injurias adhibebantur servi qui Capsarii sive ἱματιοφύλακες dicuntur, quique aliis etiam usibus serviebant. Paull., l. III, de off. præf. vig. Unde Lucianus Hippia, Τί ἄν σοι ἐπὶ τοῦτω λέγοιμι, παλαίστρας,

καὶ τὰς κινὰς τῶν ἱματιοφύλακτῶν καὶ σακ-ύας, quid referam præterea palæstras, et communes capsariorum apparatus? Legunt hic nonnulli balneariorum, quod idem est, quam visin Gloss. fur balnearius, βαλανεοκλήπτης. LE PR.

(c) Ut regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi. Jam episcopatus in regnum surgebat, si credimus Septimio, adversus Ecclesiam romanam sive catholicam scribenti. Sane Ammianum Marcellinum minime audirem, talibus orta principiis libro XXVII narrantem, nisi Sulpicii Severi supremis Historiæ sacræ verbis etiam atrociora traderentur. Ric.

(d) Talem pacem Christus mandavit a militibus per saturnalia redimendam. Aut scribendum saturnalia, aut dicendum saturnalia munera significari, quæ saturnaliæ celebritatis occasione militibus sive officia lib. proconsulis aut præsidis Christiani mittebant, ut eos haberent æquiores et clementiores.... Saturnalia munerum et streuarum dies fuere. Unde illud Martialis, IV:

Saturnalia fructuosiora
Annis non habuit decem Sabellus.

CAP. XIII.—(e) Sed quomodo colligemus? Πῶς συλλέξομεν; Irinæus, lib. III, cap. 3: Confundimus omnes eos qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcitate et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Optatus lib. II: Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta et quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant. Ric.

(f) Neque enim statim et a populo tutus eris, si officia militaria redemeris. Etsi nummis oblatis concussos illos, beneficiarios et curiosos placaveris, pacemque ab iis redemeris, non statim et a populi furentis rabie tutus eris. Ric.

(g) Habes noctem luce Christi luminosam. Sic liber Ursini. Quod sequitur, adversus eam, prave insertum detrahi velim. Ric.

(h) Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Nempe tributariæ servituti. Ric.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

ADVERSUS GNOSTICOS SCORPIACE (a)

ARGUMENTUM.

Gnosticos adoritur, qui martyrium tollebant: illius utilitatem necessitatemque probat. Scorpiace sive Scorpiacum liber hic vocatur, quoniam Scorpionum in morem latenter simplicioribus imponerent, dicebantque Deum sanguinem Christianorum non sitire, nec Christum de morte nostra salutem expectare.

EDIT. VENET.

CAPUT PRIMUM.

Magnum de modico malum (b) scorpios (1) terra suppurat: tot venena, quot genera (2); tot pernicias, quot et species; tot dolores, quot et colores (c), Nicander scribit et pingit: et tamen (d) unus omnium violentiæ gestus nocere de cauda; quæ cauda erit, quodcumque de postumo corporis propagatur, et verberat. Proinde (3) scorpium series illa nodorum, venenata intrinsecus venula subtilis, ar-

A cuato impetu surgens (e), hamatile spiculum in summo tormenti ratione (f) stringit; unde et bellicam machinam, retractu tela vegetantem (g), de scorpio nominant. Id spiculum (h), et fistula est, patula tenuitate in (4) vulnus et virus, qua figit effundit (i). Familiare periculi tempus æstas (5); Austro et Africo sævitia velificat (6). In remediis naturalia plurima (7); aliquid et magia circumligat, medicina cum ferro et poculo occurrit. Nam et (8) præbunt quidam (9), festinando tutelam; sed concubitus exhaurit (j), et denuo sitiunt. Nobis fides præsidium, si non et ipsa percutitur diffidentia signandi statim et adjurandi (k), et urgendi (l) (10) bestiæ calcem: hoc denique modo (m) etiam ethnicis sæpe subvenimus; donati a Deo ea potestate (n), quam Apostolus dedicavit (Act., XXVIII), cum morsum viperæ spreuit. Quid ergo promittit sty-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Scorpionum Pam. Rhen. Seml.
 (2) Ingenia, Pam. Ihen. Seml. et genera, Petr. Ciacomius ex Isidoro.
 (3) Periude ut Rhen. Seml. proinde scorpium Jun.
 (4) Id Rhen. Seml.
 (5) Æstus Pam. Franeq.
 (6) Velificabat Fran.

- (7) Naturalia plurimum Pam. Fran. naturalium plurimum Seml.
 (8) Jam et Jun.
 (9) Quædam Wouw.
 (10) Urgendi Seml. Signando statim et adjurando et unguendo cod. Wouw.

COMMENTARIUS.

(a) Scorpiace. In codice illo Agobardi, librum de Præscriptione hæreticorum proxime sequitur Scorpiace, qui liber in vulgatis editionibus inscribitur, Adversus Gnosticos Scorpiacum, de bono Martyrii. Nos veteres membranas secuti appellavimus Scorpiacem, sive de Scorpiace. Nam et ita inscribitur, ut, De præscriptione hæreticorum: et, De exhortatione castitatis; cum reipsa sit et Scorpiace, et Præscriptio hæreticorum, et Exhortatio castitatis. Tertullianus huic opusculo, sane eleganti, titulum fecit Scorpiacem, Græcorum more, qui et σκορπιακὴν ἀνελδοτον dicunt. Apud Hieronymum, in vulgatis quidem editionibus, legitur Scorpiacum lib. adversus Vigilantium: Scribit adversum hæresim tuam, quæ olim erupit contra Ecclesiam, Tertullianus, vir eruditissimus, insigne volumen, quod Scorpiacum vocat rectissimo nomine, quia arcuato vulnere in Ecclesiæ corpus venena diffudit. Ric.

CAP. I.—(b) Scorpium terra suppurat. Hæc de alimento scorpionum e terra eductorum intelligenda mihi non videntur. Verum ex eo explicanda sunt, quod scorpium non modo ex sese generentur, sed etiam procreantur e putredine, lignis putrefactis et terra etiam; unde Nicandri scholiastes in Ther.: Γίνονται δὲ οἱ σκόρπιος οὐ μόνον ἐξ ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σασημένων ξύλων καὶ παύρων: Nascuntur scorpiones non tantum alii ex aliis, verum etiam putrefactis lignis et cancriis. LE PR. et EDD.

(c) Quot colores. Plures sunt scorpionum species, quæ a colore potissimum denominantur; has Nicander in Theriacis octo enumerat. LE PR.

(d) Unus omnium violentiæ gestus nocere de cauda. Plinius, Semper cauda in ictu est: nulloque momento meditari cessat, ne quando occasionem desit. Ric.

(e) Arcuato impetu surgens. Hoc imitatus est Hiero-

nymus proœmio in Joëlem: Insurgat licet scorpium, et arcuato vulnere ferire conetur. Ric.

(f) Tormenti ratione. Hoc est, in modum tormenti. Ric.

(g) Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem. Ea describitur ab Ammiano, lib. XXIII. Ric.

(h) Id spiculum et fistula est. Sic de Culice, tubam pariter et lanceam, lib. de Anima, et lib. I. advers. Marc. Ric.

(i) Quæ figit, effundit. Hæc attigit Isidorus more suo negligenter: Scorpium est sagitta venenata, arcu vel tormentis excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus quod figit, infundit. Ita ad sagittam transtulit, quæ de machina et animali Septimius dixerat. Ric.

(j) Sed concubitus exhaurit. Quod scilicet præbuerunt remedia, veneris ardore exhauritur. Perstringere videtur Psychicos suos prurigas, de quibus initio lib. de Monog. Ric.

(k) Diffidentia signandi statim et adjurandi. Expressimus scripturam codicis Agobardini. Etsi minime displiceat quod in Ursino legitur: Nobis fides præsidium, si non et ipsa percutitur diffidentia, signando statim et adjurando, etc. Ric.

(l) Urgendi bestiæ calcem. In Agobardino legitur, unguendi. Manum Tertulliani scripsisse puto, urgendi. Urgere bestiæ calcem, idem est atque urgere bestiam calce. Ipse mox dicit: At tu, fides si vigilat, ibidem scorpium pro solea anathema illidit. Illidere scorpium soleam, est urgere bestiæ calcem. Ait autem Christus, Lucæ X: Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones. Ric.

(m) Hoc denique modo etiam ethnicis subvenimus. Signando statim et adjurando. Ric.

(n) Donati a Deo ea potestate. Calcandi scorpiones, urgendi bestias calce. Ric.

lus iste, si fides de suo tuta est? Ut et (1) alias de A suo tuta sit, (a) cum suos scorpios (2) patitur. Acerba mediocritas et istis (b), et genus varium, et uno modo armantur, (c) et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Christianos persecutio est. Cum igitur fides aestuat, et Ecclesia exurit de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc (d) omnes martyriorum refragatores ebulliunt, (e) calentes (5) et ipsi offendere, figere, occidere. Nam quod sciant multos simplices ac rudes, tum infirmos, (f) plerosque vero in ventum, et (4) si placuerit, christianos, nunquam magis adeundos sapiunt (g), quam cum aditus animæ formido laxavit; præsertim cum aliqua atrocitas fidem martyrum coronavit. Itaque primo (h) trahentes adhuc caudam de affectibus applicant (i), aut quasi in vacuum flagellant. (j) Hæcine pati homines innocentes? ut putes (5) fratrem, aut de melioribus ethnicum? Siccine tractari sectam nemini molestam? Dehinc adigunt, perire homines sine causa. Perire enim, et sine causa (k), prima fixura. Exinde jam cædunt. Sed nesciunt simplices animæ, quid, quomodo scriptum sit, ubi, et quando, et coram quibus confitendum, nisi quod nec simpli-

citata ista, sed vanitas, imo dementia, pro Deo mori. Et: Quis me salvum faciat (l), si is occidet, qui (6) salvum facere debet? Semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est ne occideremur. Si vicem repetit, nunc et ille salutem de mea nece exspectat? An Deus hominum mundi sanguinem flagitat maxime si tanrorum et hircorum (Ps., LIX, 13) recusat? Certe peccatoris pœnitentiam navult quam mortem (Ezech. XVIII 23). Et quomodo non peccatorum (7) desiderat mortem? Hæc, et si qua alia (m) admenta (8) hæreticorum venenorum, quem non vel in scrupulum figant, si non in exitum (9)? vel in hilem, si non in mortem? At tu, fides si vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema illidit, et relinquit in suo sopore (10) morientem. Cæterum, (n) si plagam satiaverit, intimat virus, et properat in viscera; statim omnes pristini sensus retorpescunt, sanguis animi gelascit, (o) carne (11) spiritus exolescit, nausea nominis (p) inaccrescit (12). Jam et ipsa mens sibi quo vomat quærit. Atque ita semel infirmitas quæ percussa est (13), sauciatam fidem vel in hæresim (q), vel in sæculum exspirat. Et nunc presentia rerum est medius ardor ipsa canicula persecutionis: (r) ab ipso scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sit, ut et *Rhen. Seml. sit, et Pam. Fran.*
 (2) Cum suo scorpio meliatur acerba, mediocritas et isti *cod. Wouw.*
 (3) Calentes *Pam. Fran.*
 (4) Et abest *Pam. Fran.*
 (5) Puta *Pam. Fran.*
 (6) Ut qui me s. f., si is occidit, quis *Rhen. Semler, et quis m. s. f. si is occidit, qui salvum cod. Wouw.*

- (7) Peccatorum non *Pam. Fran.*
 (8) Adinventio, *Rhen. Seml.*
 (9) Exitum *Pam. Fran.*
 (10) Pure *Jun.*
 (11) Caro *Rhen. Seml.*
 (12) Ingrescit, *cod. Agob.*
 (13) Infirmitate quoque percussa, *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

- (a) *Cum suos scorpios patitur.* Hæreticos significat, C quales mox describet. *Rig.*
 (b) *Acerba mediocritas et istis.* Jam incipit hæreticos cum scorpis comparare: et quemadmodum de scorpis dixit, *Magnum de modico malum*, ita hic de hæreticis, *Acerba mediocritas et istis.* *Rig.*
 (c) *Et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris.* Plinius: *Venenum omnibus medio die, dum canduere solis ardoribus.* *Rig.*
 (d) *Omnes martyriorum refragatores.* Gnosticos et alios hæreticos assecclas notat, qui martyria tollere conabantur, atque adversus ea dimicabant. *LE PR.*
 (e) *Calentes et ipsi offendere.* Verissima scriptura. Etenim scorpis incalcentibus venenum inardescit. *Rig.*
 (f) *Plerosque vero in ventum, et si placuerit christianos.* In ventum, hoc est, vento ferente, vento secundo, prout ventus tulerit; prout temporis occasio dederit, suaserit, *Et, si placuerit*, nimirum Cæsari, Proconsuli, Præsidi, etc. *Rig.*
 (g) *Nunquam magis adeundos sapiunt, quam cum aditus animæ formido laxavit.* Alludit ad illud Juvenalis:

Et trepidum solvunt tibi cornua ventrem
 Cum lituis audita.

Ita ut formido non solum ventrem, sed et animum solvat. *Rig.*

(h) *Trahentes adhuc caudam.* Nondum arcuato impetu surgentes; nondum figentes spicula; nondum fundentes virus. *Rig.*

(i) *Applicant.* Blandè ac molliter accedunt. *Rig.*

(j) *Hæcine pati homines innocentes.* Hæc dicuntur sub persona gnosticorum, accedentium ad fideles simplices et formidantes; ac deinceps tales personæ

C sunt a Septimii persona diligenter distinguendæ. *Rig.*

(k) *Perire enim, et sine causa.* Verba sunt Tertulliani Gnosticorum dicta cum indignatione examinantis. Etenim dicebant perire qui martyria subirent, et, perire sine causa. Quasi perirent qui Deo impendebantur! Aut quasi sine causa, qui pro Christi nomine! *Rig.*

(l) *Et quis me salvum faciat, si is occidet qui salvum facere debet?* Hujusce commatis principium in codice Agobardi vetustatis injuria delevit. Scriptum fuisse videtur. *Et quis me salvum faciat, si is occidet qui salvum facere debet?* *Rig.*

(m) *Admenta hæreticorum venenorum.* Admentum in veteribus Glossis, Ammentum, ἀμμολόγητος, λάρβον δεινὸν δὲν ποτὲ γεται ἢ λόγητος. Hinc illud, quod supra notavimus: *Admentavit hanc sententiam.* *Rig.*

(n) *Si plagam satiaverit.* Si jaculum penetravit adactum in vulnus. *Rig.*

(o) *Carne spiritus exolescit.* Carne, hoc est, vitæ mortalis amore pravo. *Rig.*

(p) *Nausea nominis inaccrescit.* Cod. Agob. inagrescit: ἀγριάζει. Hesychius δισπρίεται. Horatius dixit: *inamarescunt epulæ.* Hoc est, inaccessit. Sic in Apolog. *Acrescit aer ructantibus decuriis*; et lib. I. adver. Marc. totam fidei massam hæretico acore decepit. Et Plinius dixit, *aceti perfidiam, nequitiam.* Eo acore provocari nauseam nominis christiani ait Septimius. *Rig.*

(q) *Sauciatam fidem vel in hæresim, vel in sæculum exspirat.* Hoc est, de christianis fratribus nostris fiunt hæretici vel ethnici. *Rig.*

(r) *Ab ipso scilicet cynocephalo.* Diabolo, canina invidia genus humanum vexante. *Rig.*

bestiæ Christianos probaverunt. Alii fustibus interim A et unguis insuper (1) degustata martyria in carcere esuriunt (a). Nos ipsi ut (2) lepores, destinata venatio, de longinquo obsidemur, et hæretici ex more grasantur. Itaque tempus admonuit adversus nostrates bestiolas (3) (promptam) mederi theriacam (b) stylo temperare; qui legeris, biberis. Non amarum potio (4). Si eloquia Domini dulcia super mella et favos (Ps. XVIII, 7), inde pigmenta sunt; si lacte et melle promissio Dei manat, hoc sapiunt quæ illuc faciunt. Væ autem qui dulce in amarum, et lumen in tenebras convertunt (Is. V, 20). Perinde enim et qui martyriis refragantur, salutem perditionem interpretantes, tam dulce in amarum, quam lucem in tenebras reformant, atque ita miserrimam hanc vitam illi beatissimæ prævertendo, tam amarum pro dulci, B quam tenebras pro luce supponunt.

CAPUT II.

Sed nondum de bono Martyrii, nisi debito (5) primum; nec ante de utilitate ejus, quam de necessitate descendendum (6). Auctoritas divina præcedit, an tale quid voluerit atque mandaverit Deus, (c) ut qui negant bonum, non suadeantur accommodum (7), nisi cum subacti fuerint. (d) Ad officium (8) hæreticos compelli, non illiciti dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Et utique satis optimum præjudicabitur, quod probabitur a Deo constitutum atque præceptum. Sustineant Evangelia paulisper, dum radicem eorum ex primo Legem; dum inde

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Degustato martyrio *Rh n. Seml.*
 (2) Ipsius *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Bestiolas nostrate scorpiacum *Seml.*
 (4) Nec amarum potio *Rhen. Seml.* nec amara enim potio *Latin.*
 (5) De debito *Ciaccon. Jun.*
 (6) Dicendum *Lat.*
 (7) Ad commodum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (8) Fuerint ad officium. Hæreticos *Jun.*
 (9) Dominus Deus tuus *Pam. Fran.*
 (10) Dii abest *Rhen. Seml.*
 (11) Sum omitt. *Oberth.*
 (12) Inibi *Rhen. Seml.*
 (13) Vobis secundum hæc *Rhen. Seml. Oberth.*

elicio Dei voluntatem, unde et ipsum recognosco. Ego sum, inquit (Exod. XX), Deus tuus (9) qui te eduxi de terra Ægypti. Non erunt tibi dii (10) alii præter me. Non facies tibi simulacrum eorum quæ in cælo, et quæ in terra deorsum, et quæ in mari infra terram. Non adorabis ea, neque famulaberis eis. Ego enim sum (11) Dominus Deus tuus. Item in eadem Exodo: Ipsi vidistis quod de cælo locutus ad vos sim. Non facietis vobis (12) deos argenteos, et deos aureos non facietis vobis. Secundum hæc (13) et in Deuteronomio (VI): Audi, Israel, Dominus Deus tuus (14) unus est, et: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis; et rursus: Ne obliviscaris Domini Dei tui, qui te eduxit de terra Ægypti et (15) domo servitutis. Dominum Deum tuum timebis, et illi famulaberis soli, et illi adglutinaberis; et in nomine ejus dejerabis. Non ibitis post deos alienos ex diis (16) nationum quæ circum vos, quia æmulatur Deus (17) tuus in te: ne (18) iratus indignetur, et exterminet te a facie terræ. Sed et proponens benedictiones et maledictiones: Benedictiones, (19) inquit (Deut. XI, 27), si audieritis præcepta Domini Dei vestri, quæcumque ego præcipio vobis hodie, (20) et non (21) erraveritis de via, quam mandavi vobis, ut abeuntes serviatu diis (22) aliis, quos non scitis. De quibus omnifariam extirpandis: Perditione perdetis, inquit, omnia loca, in quibus servierunt nationes diis suis, (23) quas vos possidebitis hæreditate: subter (24) montes et colles, et sub arbores

- C (14) Dominus *add. Jun.*
 (15) E *Jun.*
 (16) Deos aliorum et deos *Rhen. Seml. Oberth.*
 (17) Et Deus æmulator Dominus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (18) Et ne *Seml. Ut ne Jun.*
 (19) Benedictionem et maledictionem: benedictionem *Pam. Fran.*
 (20) Maledictionem si err. *Pam. Fran.*
 (21) Hodie: et maledictionem si non audieritis præcepta Domini Dei nostri, quæcumque ego præcipio vobis hodie, et erraveritis de via *Jun.*
 (22) Deis *Venet.*
 (23) Suis *abest Pam. Fran.*
 (24) Super *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Degustata martyria in carcere esuriunt. Hoc est, exoptant martyria consummare, quæ tantum degustaverint, fustibus vel unguis verberati laceratique; quasi extrema tantum cute perstricta. Ric.

(b) Adversus nostrates bestiolas promptam mederi theriacam. Sic restitimus, secuti exemplaris vestigia hujusmodi: Adversus nostrates bestiolas..... in mederi theriacam stilo temperare. Nostrates bestiolas dicit scorpiunculos hæreticos perniciosissimos de non veris christianis prognatos, de quibus supra dixit, *Magnum de modico malum, et Acerbam mediocritatem.* Et in serpentium genere, scorpii sunt modici et mediores. Et rem parvam Tertullianus medicorem dicere amat. Ric.

CAP. II — (c) Ut qui negant bonum, non suadeantur accommodum, nisi cum subacti fuerint. Hæc omnino est scriptura cod. Agod. Ait Tertullianus, eos qui negant bonum esse martyrium, non prius suaderi debere bonum esse et commodum, quam divinarum Scripturarum auctoritate subacti fuerint credere, necessarium esse ad salutem martyrium. Nam hoc evicto, facile obtineri ut credant, non modo bonum esse, sed et commodum atque utile. Ric.

(d) Ad officium hæreticos compelli, non illiciti dignum est. Gnostici, martyria nec bona nec utilia apud Deum esse dicebant, adeoque non appetenda Christianis. Septimius adversus id genus hæreticos sic agendum sibi non esse ait, ut blandis, at subtilibus rationum illecebris suadeantur utilia esse martyria, sed in ipso jam limine disputationis vim adhibendam, qua compulsi coactique, sentiant necessaria esse: etenim ea fortiter obiri Deum velle; Deum jubere: itaque verbi divini auctoritatem, vires et copias divinas, arma cælestia intentat: aciem Scripturarum instruit. His gladiis compellit hæreticos ad officium: his crucibus atque tormentis duritiam eorum frangit ac subigit. Et consentanea loquitur iis quæ ad Scapulam dixit, *Religionis non esse cogere religionem;* quæ sponte suscipi debeat, non vi. Nimirum eo sermone vim abdicandam esse contendit, quæ corpus hominis vexat, aut necat; eamque vim, in hujusmodi negotiis absurdam atque inutilem, ideo damnat, quod hypocritas quidem faciat, minime autem religiosos, nedum christianos. Ric.

densas quasque (1) effodietis aras earum, evertetis et A
 comminuetis staculæ earum, et excidatis lucos earum,
 et scalpilia ipsorum deorum (2) concremabitis igni,
 et disperdetis nomen eorum de loco illo. Adhuc ingerit
 cum introissent terram promissionis, et exterminassent nationes ejus: Cave tibi ne sequaris eas posteaquam exterminatæ fuerint a facie tua, ne requisieris deos illarum, dicens: quemadmodum faciunt nationes deis suis, (3) et ego ita faciam. Sed et id (4): Si prophetae, inquit (Deut. XIII), exsurrexerit in te, aut somnium somnians, et dederit tibi signum vel ostentum, et evenerit (5), et dixerit: eamus, et serviamus deis aliis, quos non scitis: ne audiat sermonem prophetæ, aut somniatoris illius; quia tentat vos Dominus Deus vester, an (6) ex toto corde vestro, et ex tota anima vestra timeatis (7) eum. Post Dominum Deum vestrum (8) abibitis, et hunc timebitis, et præcepta ejus custodietis, et vocem ejus audietis, et illi servietis, et illi adjiciemini. Prophetes autem et somniator ille morietur: locutus est enim ad seducendum te a Domino Deo tuo. (a) Sed et alio capitulo (9): Si autem rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua, aut mulier, quæ in gremio tuo est, aut amicus qui animæ tuæ pars est, clam dicens: camus, et serviamus deis aliis, quos non scis, nec patres tui, ex deis nationum quæ circum te proxime sunt, aut longe; ne velis ire cum illo, et ne audieris eum. Non parcat (10) oculus tuus super eum, (b) nec misereberis, nec celabis (11) eum: annuntians annuntiaabis de eo; manus tuæ erunt in eum in primis ad occidendum, et manus omnis populi (12) in novissimis, et lapidabitur illum, et morietur, quoniam quæsit avertere te a Domino Deo tuo. Subjicit etiam de civitatibus, si quam ex his constitisset suavis iniquorum hominum transisse ad deos alios, ut interficerentur omnes incoleutes eam, et devotamenta fierent universa ejus, et colligerentur omnia spolia ejus in omnes exitus ejus, et igni cremarentur cum omnibus vasis suis, et cum omni populo in conspectu Domini Dei. Et non erit habitabilis, inquit, in æternum, non reædificabitur amplius, nec adhærebit quidquam manibus tuis ex devotamento ejus, ut avertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Maledictionum

quoque ordinem ab idolorum execratione commisit: Maledictus homo qui fecerit sculptile aut fusile, aspernamentum Domino, opus (13) manuum artificis, et collocaverit illud in abscondito (Deut. XXVII, 15). In Levitico vero (XIX, 4): Non sequemini (14), inquit, idola, et deos fusiles non facietis vobis. Ego Dominus Deus vester. Et alibi: Filii Israel famuli pueri mei, hi sunt quos eduxi de terra Ægypti. Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis manu facta, nec sculptile (15) staculum statuetis vobis, nec lapidem scopum ponetis in terra vestra. Ego Dominus Deus vester. Et hæc quidem prima per Moysen dicta (16) sunt a Domino, utique pertinentia quoscumque Dominus Deus Israelis perinde de Ægypto superstitiosissimi sæculi, et de domo humanæ servitutis eduxerit. Sed et deinceps B omne os Prophetarum ejusdem Dei vocibus sonat, eandem legem suam eorumdem præceptorum instauratione cumulantis, nec aliud primum tam principaliter denuntiantis, quam ab omni factura atque cultura idolorum cavere; ut per David: Dei nationum argentum et aurum; oculos habent, nec (17) vident; aures habent, nec audiunt; nares habent, nec odorantur; os, nec loquuntur; manus, nec contrectant; pedes, nec ingrediuntur. Similes erunt illis qui faciunt ea (18), et qui fidunt in illis.

CAPUT III.

Nec putem disceptandum, an digne Deus prohibeat nomen et honorem suum mendacii addicere, an digne quos ab errore superstitionis avulserit, rursus in Ægyptum regredi nolit; an digne a se non patitur absistere quos sibi allegit. Itaque (19) nec illud expectabit (20) retractari a nobis, an observari voluerit disciplinam quam voluit instituere, et an merito ulciscatur desertam, quam voluit observatam: quando frustra instituisset, si observari eam noluisset; et frustra observari voluisset, si vindicare noluisset. Sequitur enim ut has definitiones Dei adversus superstitiones, (c) tam evictas (21) quam etiam vindicatas probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio constabit. Aberat apud Deum in monte Moyses, cum populus tam necessariam absentiam ejus impatiens, deos sibi producere quærit, quos potius (22) ipse per-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et sub arbore densa quaque Jun.
 (2) Deorum ipsorum Fran. Deorum ipsarum Pam.
 (3) Ut add. Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Id omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Venerit Rhen. Seml. Oberth.
 (6) Ut sciat si add. Pam. Fran.
 (7) Ametis Jun.
 (8) Dominum omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Titulo Rig.
 (10) Pascet Rhen. Seml. Oberth.
 (11) Nec desiderabis, nec salvabis eum Rhen. Seml. Oberth.

- (12) Manus populi tui Rhen. Seml. Oberth.
 (13) Aspernatum opus Seml. Oberth.
 (14) Sequimini Rhen. Seml. Oberth.
 (15) Nec add. Pam. Fran.
 (16) Dei scita sunt ad omnes Seml. Oberth.
 (17) Et non Seml. Oberth.
 (18) Ea Abjicit Seml. post Rhenan.
 (19) Ita, Seml. Oberth.
 (20) Expectabitur, cod. Wouw.
 (21) Edictas cod. Wouw.
 (22) Quo se potius Jun.

D

COMMENTARIUS.

(a) Sed et alio capitulo. Quod semel annotasse sufficiat, vel hinc patet longe aliam fuisse capitulum distinctionem in bibliorum editionibus ætate Tertulliani, atque nunc, cum istud eodem cap. hodie reperiatur; neque id novum videbitur, qui commentarios veterum Patrum et maxime Rhabani Mauri in Scripturas pene universas, quæ apud me MSS. exstant, inspexerit. Nata est vero haud dubie varia distinctio,

eo quod in capita initio distinctæ Scripturæ non fuerint, sed in libros duntaxat. PAM.

(b) Nec misereberis, nec celabis eum. Diversæ aliquis scripturæ vestigia exhibent membranæ, Ne desidera... vabis eam. RIC.

CAP. III.—(c) Tam evictas, quam etiam vindicatas. Sic legitur in codice Agobardi; in lib. Ursini, edictas. RIC.

diderit. Urgetur Aaron, et jubet in aures foeminarum A suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in iudicium sibi vera ornamenta aurium, Dei voces. Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis (1), suggillans illic cor habentes, ubi et thesaurum, apud Ægyptum scilicet inter cetera animalia bovis etiam cujusdam consecraticem; itaque tria millia hominum a parentibus (2) proximis caesa, quia tam proximum parentem Deum offenderant, transgressionis et primordia et merita dedicaverunt. (a) In Arithmis (Num. XXV), cum divertisset Israel apud Sethim, abeunt libidinatum ad filias Moab, invitantur ad idola, ut et spiritu fornicarentur; edunt denique de pollutis eorum: dehinc et adorant deos gentis, et Beelphegor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam, mœchiæ sororem, viginti tria millia domesticis obruncata gladiis divinx B iræ litaverunt. Defuncto Jesu Nave (Jud. II), derelinquunt Deum patrum suorum, et serviunt (b) idolis Baalim et Astartis; et iratus Dominus tradidit eos in manibus diripientium; et diripiebantur ab illis, et venundabantur inimicis, nec poterant omnino subsistere a facie inimicorum suorum; quocumque processerant, manus erat super illos in mala, et compressati sunt valde. Post quæ (3) instituit super illos Deus Critas, quos *censores* intelligimus, sed nec istis obaudire perseverarunt: ut quis Critarum obierat, illi ad delinquendum supra quam patres eorum, abeundo post deos alienorum et serviendo et adorando eos (4). Itaque Dominus iratus: Quoniam quidem, ait, (c) transgressa est (5) gens ista pactum meum, quod disposui patribus eorum, et non audierunt (6) vocem meam, et C ego non advertam ad auferendum virum a facie eorum ex nationibus quas relinquit decedens Jesu. Atque ita per omnes pene annales critarum et deinceps regum, reservatis gentium circumcolarum viribus, bello et captivitate et jugo allophylorum iram dispensavit Israel, quotienscumque ab illo maxime in idololatriam (7) exorbitaverunt.

CAPUT IV.

Hanc igitur (d) si a primordio constat et prohibitam de tot tantisque præceptis, et nunquam im-

(1) Diffundit illos *cod. Wouw.*(2) Et *deest Venet.*(3) Postquam *Rhen. Seml.*(4) Orando *Rhen. Seml.*(5) Transgressi sunt *cod. Agobardi.*(6) Obaudierunt *Rhen. Seml.*

pune commissam, de tot tantisque documentis, nec ullum tam superbum crimen apud Deum deputari, quam hujusmodi transgressionem, ultro intelligere debemus divinarum et denuntiationum et executionum intentionem, jam tunc martyriis patrocinate, non modo non dubitandis, verum etiam sustinendis, quibus scilicet locum fecerat prohibendo idololatriam: aliter enim martyria non evenirent; et utique auctoritatem suam præstruxerat, volens ea evenire quibus locum fecerat. Nunc enim de Dei voluntate compungimur, et (8) ingeminat scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, ut aut alium Deum insinuet, cujus hæc non sit voluntas; aut nostrum nihilominus destruat, cujus talis sit voluntas; aut omnino neget voluntatem Dei, si ipsum negare non poterit. Nos autem de Deo alibi dimicantes, et de reliquo corpore hæreticæ ejusque doctrinæ, nunc in unam speciem congressionis certas præducimus lineas, non alterius Dei, quam Israelis, eam defendentes voluntatem, quæ martyriis locum fecerit, tam ex præceptis prohibitiæ semper, quam ex iudiciis punitivæ idololatriæ. Si enim præceptum observatum (9) vim patitur, hoc erit quodammodo observandi præceptum, ut id patiar per quod potero observare præceptum: vim scilicet quæcumque mihi imminet caventi ab idololatria. Et utique qui imponit præceptum, extorquet obsequium. Non potuit ergo noluisse ea evenire, per quæ constat obsequium. Præscribitur mihi ne quem alium Deum dicam; ne, vel dicendo, non minus lingua quam manu Deum lingam; ne quem alium adorem, aut quoquo modo (10) venerer, præter unicum illum qui ita mandat; quem et jubeor timere, ne ab eo deserar; et de omni substantia diligere, ut pro eo moriar. Huic sacramento militans ab hostibus provocor, par sum illis si (11) manus dederō; hoc defendendo depugno in acie, vulneror, concidor, occidor. Quis hunc militi suo exitum voluit, nisi qui tali cum sacramento consignavit?

CAPUT V.

Habes igitur Dei mei voluntatem: occursum est

LECTIONES VARIANTES.

(7) Idololatria *Seml.*(8) Et *abjicit Seml. post Rhenan.*(9) Observando *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*(10) Quomodo *Rhen. Seml. Oberth. Pam. quo modo, Jus.*(11) Si illis *Rhen. Pam. Seml. Oberth. nisi illis Latin.*

COMMENTARIUS.

(a) In Arithmis. Vocem græcam retinuit, pro in D Numeris, ut paulo post Critas habet, pro Judices. LE PR.

(b) Idolis Baalim et Astartis. Baalim sunt hic dii gentium seu idola; aliquando Baal pro loco sumitur. Astarte de qua plurima fit mentio in libris Reg. dea erat Sidoniorum. Id testatur Cedrenus, ubi narrat Salomonem extruxisse Moabitarum idolo et Astartæ Sidoniorum templa; et Achilles Tatinus initio Amorum Clioph. et Leucip.: *Ἐθρον τῆ τῶν φοινίκων. καλοῦσιν αὐτὴν Αστάρτην οἱ Σιδώνιοι: Δεῶ Φηænicum sacra fecerunt: Astarten hanc vocant Sidonii.* Abominandum vero illud idolum Venerem Græcorum fuisse ait Suidas. *Ἀστάρτη ἡ παρ' Ἑλλῆσιν Ἀφροδίτη λεγομένη θεὸς*

Σιδωνίων. Idem apud Cedrenum reperies. LE PR.

(c) Transgressa est gens ista pactum meum. In Agobardino legitur, *Transgressi sunt gens ista pactum meum*, et paulo post, *et non audierunt vocem meam*: quo modo scriptum a Tertulliano fuisse non dubito. Sed mutavere qui magistellorum scepra metuebant. RIC.

CAP. IV.—(d) Si a primordio constat et prohibitam. Vetitam fuisse tanquam summum scelus idololatriam certo certius est. Unde Tertullianus in eo crimine cuncta comprehendit probat lib. de Idolol., quem his vocibus orditur: *Principale crimen generis humani*, etc. A cujus sententia non discedit Gregor. Nazianz. Orat. 38 de Idolol. *Ἰσχατοὶ τῶν κακῶν καὶ πρῶτοι.* LE PR.

huic plagæ. In (1) alium ictum consideremus, de voluntatis qualitate. Longum est ut Deum meum bonum ostendam, quod jam a nobis didicerunt Marcionitæ. Deum interim sufficit dici, ut necesse sit bonum credi. Malum enim Deum qui (2) præsumperit, constare in utroque non poterit: aut Deum negare debebit, quem malum existimavit; aut bonum dicere, quem Deum pronuntiavit. Bona igitur erit et voluntas ejus, qui nisi bonus, non erit Deus. Probabit hoc etiam ipsius rei bonitas, quam Deus voluit; martyrii dico: quia bonum non nisi bonus voluit (3). Bonum contendo martyrium apud eundem Deum, a quo et (4) prohibetur et punitur idololatria. Obnititur enim et adversatur idololatriæ martyrium. Malo autem obniti et adversari (5) nisi bonum non potest. Non quasi negemus esse æmulationem, tam malorum inter se, quam et bonorum. Sed alia conditio est hujus tituli. (a) Martyrium enim non de communi aliqua malitia (6) certat cum idololatria, sed de (7) sua gratia; liberat enim ab idololatria. Quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? quid aliud est adversatio (8) idololatriæ atque martyrii, quam mortis et vitæ? In tantum vita martyrio deputabitur, quantum (9) mors (b) idololatriæ (10). Vitam qui malum dixerit, habet mortem quam bonum dicat. Est et hæc perversitas hominum, salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa quærere (11), medica male vitare; mori denique citius, quam curari desiderare. Nam et medicinæ præsidium plures (12) refugiunt: plures enim (13) stulti, plures timidi, et male verecundi. Et est plane quasi sævitia medicinæ (14), de scalpello, deque cauterio, (c) de sinapis incendio; non tamen secari, et (15) inuri, et extendi (16), id-

A circo malum, quia dolores aciles affert: nec quia tantummodo contristat, recusabitur; sed quia necessario contristat, adhibebitur. Horrorem operis fructus excusat. Ululans denique ille, et gemens, et mugiens inter manus medici, postmodum easdem mercede cumulabit, artifices optimas prædicabit, et sævas jam negabit. Sic et (17) martyria desæviant, sed in salutem; licebit et Deo in vitam æternam per ignes et gladios et acerba quæque curare. Sed medicum quidem (18) miraberis etiam in illo, quod ferme pares adhibet qualitates medelarum adversus qualitates querelarum: cum quasi de perverso auxiliatur, per ea subveniens per quæ laboratur. Nam et calores caloribus amplius onerando compescit, et ardores siti potius macerando restringit (19), et B fellis excessus amarum quibusque potiunculis (20) colligit (21), et sanguinis fluxus defusa insuper venula revocat. Deum vero, et quidem zelotem, culpandum existimabis, si voluit certasse cum causa, et injuriæ æmulando prodesse, mortem morte dissolvere, occisionem occisione dispargere, tormentis tormenta discutere, supplicia supplicis evaporare, vitam auferendo conferre, carnem lædendo juvare, animam eripiendo servare. Perversitas quam potas, ratio est; quod sævitiam existimas, gratia est: ita (d) Deo de momentaneis æterna medicante (22). Magnifica bono tuo Deum tetrum: incidisti in manus ejus, sed feliciter incidisti; incidit et ille in aegritudines tuas. Homo semper medico prior negotium facit: denique sibimetipse periculum mortis attraxit. Acceperat a Domino suo, ut a medico, satis utilem disciplinam secundum legem vivendi, ut omnia quidem ederet, ab una solummodo arbuscula tempera-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nec *Latin.*
 (2) Quis *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Bonum non nisi bonus voluit, *alii.*
 (4) Et *abj. Rhen. Seml. Oberth.*
 (5) Observari *Fran.*
 (6) Militia *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Cum *Venet. Seml.*
 (8) Adversario *Rhen. Seml. Venet.*
 (9) In quantum *Latin.*
 (10) Quantum morti idololatria *Rhen. Pam. Venet. Seml. Oberth.*
 (11) Quæque *Seml.*

- (12) Qui *inserit Seml.*
 (15) Enim *abj. Seml.*
 (14) Medicina *Seml.*
 (15) Et *abjic. Seml.*
 (16) Morderique *add. Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (17) Et si *Seml.*
 (18) Quoque *Seml.*
 (19) Restringit *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (20) Potionibus *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (21) Corripit *Latin.*
 (22) Meditante *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. V.—(a) *Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed cum sua gratia.* In exemplari legitur, *malitia*, dein vero in vulgatis editionibus, *sed de sua gratia*; itaque emendationis partem debemus antiquis illis Agobardi membranæ, partem libris vulgatis. Sic enim existet vera lectio si legimus, *Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed de sua gratia: liberat enim ab idololatria.* Ait Tertullianus, martyrium esse bonum, quia malo, quod est idololatria, adversatur, nec adversari malo possit, nisi bonum. Non quasi neget adversationem seu pugnam æmulationemque esse vitiorum seu malorum inter se; quippe interdum experimur, rapacitatem certare cum crudelitate, gulam cum libidine, nam tunc utrumque sunt mala et vitia. Sed aliam esse ait conditionem sermonis quem instituit de certamine martyrii cum idololatria. Et enim martyrium non certare cum idololatria de communi aliqua malitia, quasi esset certamen inter duo mala, utrum sit potentius, imo certare de sua gra-

tia, de suo bono, quod ab idololatria liberat. *RIG.*

(b) *Quantum morti idololatria*, sic est in libro Agobardi; at in libro Ursini, *quantum mors idololatriæ*. *RIG.*

(c) *De sinapis incendio.* Describitur a Plinio sinapis ignei effectus, saluberrimum corpori. Eidem tribuitur vis caustica et urigo. *RIG.*

(d) *Deo de momentaneis æterna medicante.* Sic vetus exemplar. Ait Tertullianus, Deum, bono nostro crudelem atque tetrum, qui homines etiam per martyriorum eruciatum ad felicitatis æternæ gloriam evadere velit, nobis esse colendum amandumque, multo magis quam medicum, qui corporis nostri valetudinem non nisi urendo secandoque restituit. Deum explicat et emollit, quod alias durum ac tetrum videbatur. Hunc locum imitari voluit Lucifer Calaritanus lib. de Contem. morte pro Christo: *Quod enim licet medicus secet, cauterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat: tamen nec secari, inuri, exedi, morderique esse minicum, etc.* Sed longa est inter artifices differentia. *RIG.*

ret, quam ipse medicus importunam interim nove-
rat: audiit ille quem maluit, et abstinentiam rupit,
edit illicitum, et transgressione saturatus, (a) in
mortem crudelitavit (1), dignis imus bona fide in to-
tum perire (2), qui voluit. Sed Dominus sustentata
fervura (3) delicti, donec tempore medicina tem-
peraretur (4), paulatim remedia composuit, omnes
fidei disciplinas, et ipsas amulas vitio, verbum mor-
tis verbo vitæ rescindentes, auditum transgressionis
auditu devotionis limantes, ita et cum mori præ-
cipit medicus ille, veternum mortis excludit. Quid
gravatur pati nunc homo ex remedio, quod non est
tunc gravatus pati ex vitio? displicet occidi in salu-
tem, cui non displicuit occidi in perditionem? nau-
seabit ad antidotum, qui haviit ad venenum?

CAPUT VI.

Sed si (5) certaminis nomine Deus nobis marty-
ria proposuisset (6), per quæ cum adversario ex-
periremur, ut a quo libenter homo elisus est, cum
jam constanter elidat, hic quoque liberalitas magis,
quam acerbitas Dei præest. Evulsium enim homi-
nem (b) de diaboli gula per fidem, jam et inculcato-
rem ejus voluit efficere per virtutem; ne solummodo
evasisset, verum etiam evicisset (7) inimicum. Ama-
vit, qui (8) vocaverat in salutem, invitare et ad glo-
riam; ut gaudeamus (9) liberati, exultemus etiam cor-
onati. Agonas istos, contentiosa solemnia et super-
stitiosa certamina græcarum et religionum et vol-
uptatum, quanta gratia sæculum celebret, etiam
Africa liquit (10). (c) Adhuc Carthaginem singulæ
civitates gratulando inquietant, donatam pythico
agone post stadii senectutem. Ita ab ævo dignissi-
mum creditum est stadiorum (11) experimentum,
committere artes, corporum et vocum præstantiam

exprimere (12), præmio indice, spectaculo iudice,
sententia voluptate: (d) qua nulla sunt prælia, non
nulla (13) vulnera (e), pugni quassant, (f) calces
arietant, cestus dilaniant, flagella dilacerant: nemo
tamen agonis præsidem suggillaverit, quod homines
violentia objectat, injuriarum actiones extra sta-
dium, sed quantum livores (14) illi et cruores et vibi-
ces negotiantur intendet (15): coronas scilicet, et glo-
riam, et dotem, privilegia publica, stipendia civica
(16), imagines, statuas, et qualem potest præstare
sæculum de fama æternitatem, de memoria resur-
rectionem. Pyctes ipse non queritur dolere se, nam
(17) vult, corona premit vulnera, palma sanguinem
obscurat; (g) plus victoria timet quam injuria (18).
Hunc tu læsum existimabis, quem vides lætum? Sed

B nec victus ipse de agonotheta casum suum expro-
brabit. Deum dedecebit artes et disciplinas suas
educere in medium, in hoc sæculi spatium, in spe-
taculum hominibus et angelis et universis potesta-
tibus? carnem atque animam probare de constantia
atque tolerantia? dare huic palmam, huic honorem,
illi civitatem, illi stipendia? etiam quosdam repro-
bare, et castigatos cum ignominia summovere? Ni-
mirum præscribes Deo, quibus temporibus, aut mo-
dis, aut locis de familia sua iudicet, quasi non et
præjudicare iudici congruat. Quid nunc, si non (19)
certaminis nomine in martyria fidem exposuisset,
sed et (20) proprii profectus; nonne oportebat illam
habere aliquem spei cumulum, cui studium suum
cogeret, votumque suspenderet, quo eniteretur as-
cendere, cum (h) terrena quoque officia in gradus
æstuent? aut quomodo multæ mansiones apud Pa-
trem, si non pro varietate meritorum? quomodo et
stella a stella distabit in gloria (I Cor. XV), nisi pro

LECTIONES VARIANTES.

(1) Eructavit *Rhen. Pam. Seml.*(2) Perisse *Pam. Seml.*(3) Sustentato fervore *Seml.*(4) Temperatur *Rhen. Seml. Oberth.*(5) Et *Pam. Seml.*(6) Proponit *Pam. Seml.*(7) Devicisset *Pam. Seml.*(8) Quæ *Pam. Seml. quos Latin.*(9) Ut qui gaudeamus *Pam. Seml. gaudemus Jun.*(10) Licuit *Seml.*(11) Studiorum *Rhen. Pam. Seml.*(12) Expendere *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*(13) Sunt inserit *Seml.*(14) Livoris *Seml.*(15) Intendis *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*(16) Stipendia, civitatem *Latin.*(17) Non *Rhen. Seml.*(18) Plus victoriarum est quam injuriarum *Lat. Jun. plus victoriarum est quam injuriarum Rhen. Pam. Seml.*(19) Qui si non *Rhen. Seml. Oberth.*(20) Et *abj. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *In mortem crudelitavit.* Post pabulum illicitum labo-
ravit mortifera cruditate. Eodem verbo utitur lib. de je-
juniis, usque ad choleram ortygomeras crudelitando. *RIG.*

CAP. VI.—(b) *De diaboli gula.* Sic lib. de Spectac.:
Diaboli ex alto præcipitati gula, et libro de Pudicitia:
Cui etiam conditio gratior quæque de gula erepta est. RIG.

(c) *Adhuc Carthaginem, etc., donatam pythico ago-
ne, etc.* Hinc occasionem accepisse videtur Auctor
scribendi libri de Spect. quod indictus esset Cartha-
gini pythicus agone, idque post studii senectutem, id
est, postquam stadium, id est, locus ad agones de-
putatus, jam senectutem quandam passus esset, ut-
pote a multis annis minime frequentatus. Atqui py-
thicum agoneum vocat eum qui in ludis pythicis, id est
Apollini Pythio dedicatis celebratur. Pyctes enim, pro
pugile, notior vox est quam ut pluribus sit opus. *PAM.*

(d) *Qua nulla sunt prælia.* Etenim agones celebra-
ntur etiam in alta pace. Sic libro de Spectaculis, athle-
tas dixit homines atiles propter otium Græciæ. *RIG.*

(e) *Nonnulla vulnera.* Hæc ita sunt distinguenda:

D nam hoc ait: Nulla sunt prælia, quia nullus hostis;
sed tamen non sunt nulla vulnera, quia strenue ac
fortiter decertant et vulnerantur. *RIG.*

(f) *Calces arietant.* Faber, *Agonist.* lib. II, c. 9, legi
vult, *calvæ.* Nihil mutandum censeo. Vox vero, arie-
tant, aliis etiam usitata. Plinius lib. II, cap. 82, de
ædificiis terræ motu sese collidentibus: *Innoziium, et
cum concurrentia tecta contrario ictu arietant, quoniam
alter motus alteri renititur.* Etsi vero de arietibus, ex
vocis etymo, id intelligi tantum videatur, de tauris
tamen Virgilius lib. XII:

Cum quo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrant.

De damis etiam Martialis, lib. IV, epigr. 35. *LE PR.*

(g) *Plus victoria timet, quam injuria.* Sic legen-
dum suasit liber Agobardi. Nec dubito, quin Terul-
lianus ipsissima scripserit. *RIG.*

(h) *Terrena quoque officia in gradus æstuent.* Hoc
est, contendant pro dignitate gradus, ut primum ob-
tineant locum. *RIG.*

diversitate radiorum? Porro, et si fidei propterea congruebat sublimitatis et claritatis (1) aliqua prolatio, tale quid esse oportuerat illud emolumenti, quod magno constaret (2) labore, cruciatio, tormento, morte. Sed respice compensationem: cum caro et anima dependitur, quibus in homine carius nihil est; alterum manus Dei, alterum flatus (3); ipsa dependi in profectu (4), quorum est profectus; ipsa erogari, quæ lucrifiant (5); eadem pretia, quæ et merces. Prospexerat et has Deus imbecillitates conditionis humanæ, adversarii insidias, rerum fallacias, sæculi retia, etiam post lavacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursus post salutem, qui vestitum obsoletassent (6) nuptialem, qui faculis oleum non præparassent, qui requirendi per montes et saltus, et humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia, extrema præsidia, dimissionem martyrii, et lavacrum sanguinis exiunde securum. De cuius felicitate David: *Beati quorum dimissa sunt delicta, et quorum operæ sunt iniquitates* (Ps. XXXII, 4). *Beatus vir cui non imputaverit Deus delictum.* (a) Proprie enim martyribus nihil jam reputari potest, quibus in lavacro ipsa vita deponitur. *Sic dilectio operit multitudinem delictorum* (1 Petr. IV, 8), quæ Deum scilicet diligens ex totis viribus suis, quibus in martyrio decertat, ex tota anima sua (Matth. XXII, 37), quam pro Deo ponit, hominem martyrem excudit. Hæc tu remedia, consilia, judicia, spectacula (b) etiam Dei atrocitatem judicabis (7)? sanguinem hominis Deus concupiscit? Et tamen ausim dicere, si et homo regnum Dei, si homo certam salutem, si et (8) homo secundam regenerationem. Nulli (9) compensatio invidiosa est, in qua aut gratiæ, aut injuriæ communis est ratio.

CAPUT VII.

Incutiat adhuc scorpius, homicidam Deum ventilans: horrebo plane spurcum blasphemix statum de hæretico ore fœtentem; sed et talem Deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipse se plus quam homicidam pronuntiavit ex Sophiæ suæ persona, voce Salomonis: *Sophia, inquit* (Proverb., IX, 2), *jugulavit filios suos.* Sophia, sapientia est. Sapienter utique jugulavit, dum in vitam; et rationaliter, dum in gloriam. O parricidii ingenium! o sceleris artificium! o argumentum crudelitatis, quæ idcirco occidit, ne moriatur quem occiderit! Et ideo

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sublimitati et claritati *Rhen. Pam. Seml. Oberth.*
 (2) Constare *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Adflatus *Rhen. Pam. Seml.*
 (4) Præfectum *Jun.*
 (5) Lucrificant *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Obsoleta, *Jun.*
 (7) Indicabis, *Jun. vocabis Vet. exempl.*
 (8) Et *abj. Seml.*
 (9) Nulla *cod. wouw.*

(a) *Proprie enim martyribus nihil reputari potest.* Iste etiam locus pertinet ad purgatorii assertionem, et eam differentiam (de qua supra etiam apud hunc auctorem lib. de Anima cap. 35), quam apertiore ponit B. Cyprianus epist. 52 ad Antonian. Aliud, inquit, missum in carcerem non exire inde, donec solvat novissimum quadrantem, et pro peccatis longo do-

A quid sequitur? *Sophia in exitibus cantatur* (10) *hymnis*, (Prov., I, 20); cantatur enim et exitus martyrium. *Sophia in plateis de constantia* (11) *agit*, bene enim filios suos jugulat. Super summos autem muros confusa dicit, cum quidem secundum Isaiam hic exclamat: *Ego Dei sum*; et hic vociferatur: *In nomine Jacob*; et alius scribit (12), *In nomine Israelis* (Is., XLIV, 5). O bonam matrem! Opto et ipse in filios ejus redigi, ut ab ea occidar. Opto occidi, ut filius fiam. Solum autem jugulat filios suos; an et torquet? Audio enim et alibi dicentem Deum: *Uram illos sicuti uritur argentum* (13), *et probabo illos sicuti probatur aurum* (14) (Zach., XIII, 19). Utiq; per tormenta ignium et suppliciorum, per martyria fidei examinabilia. Scit et Apostolus qualem Deum adscripserit, cum scribit: *Si Deus Filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum, quomodo non et cum illo omnia condonavit nobis?* Vides quomodo etiam proprium suum Filium primogenitum et unigenitum Sophia divina jugulaverit; utique victurum, imo et cæteros in vitam redacturum. Possum dicere cum Sophia Dei: Christus est qui se tradidit pro delictis nostris. Jam et semetipsam Sophia trucidavit. Verba (15) non sono solo sapiunt, sed et sensu: nec auribus tantummodo audienda sunt, sed et mentibus. Crudelem Deum, qui non intelligit, credit. Quamquam et non intelligenti posita sententia est, quæ temeritatem cohibeat aliter intelligendi. *Quis enim, inquit* (Rom., XI, 32), *cognovit sensum Dei? aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat? aut viam intelligentiæ quis demonstravit illi?* Sed enim Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnum, hominum victima placari apud sæculum licuit (16). Et Latio ad (17) hodiernum Jovi media in urbe humanus sanguis ingustatur; nec quisquam retractat, aut non rationem præsumit aliquam, aut inæstimabilem Dei sui voluntatem. Si noster quoque Deus propriæ hostiæ nomine martyria sibi deposulasset, quis illi exprobrasset funestam religionem, et lugubres ritus, et aram rogum, et pollinctorem sacerdotem? et non beatum amplius reputasset, quem Deus comedisset?

CAPUT VIII.

Unum igitur gradum insistimus, et in hoc solum provocamus, an præcepta sint a Deo martyria, ut credas ratione (18) præcepta, si præcepta cognoveris, quia nihil Deus non ratione præceperit. Siquidem *honorata est apud illum mors religiosorum ipsius*, ut canit

- D (10) Canitur *Rhen. Pam. Seml.*
 (11) Constantiam *Pam. Fran.*
 (12) Inscritbit *Rhen. Pam. Seml.*
 (13) Aurum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (14) Argentum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (15) Verbo, *Rhen. Seml. Oberth.*
 (16) Liqait, *Pam. Fran.*
 (17) In *Pam.*
 (18) Natione *Venet.*

COMMENTARIUS.

lore cruciatum emundari et purgari diu igne, et pendere in die judicii ad sententiam judicis; aliud statim ad gloriam pervenire, fidei et virtutis accipere mercedem, peccata omnia passione purgasse, et Domino coronari. *PAM.*

(b) *Etiam Dei atrocitatem judicabis?* Vetus exemplar, vocabis. *RIG.*

David (Ps. CXV); non opinor ista communis et omnium debitum : (a) atqui iusta, etiam ignominiosa est ex elogio (1) transgressionis et merito damnationis ; sed illa quæ in ipso aditur (2) ex testimonio religionis, et prælio confessionis, pro iustitia et sacramento; sicut Esaia (LVII, 4) : *Videte* (3), inquit, *quomodo perit justus, et nemo excipit corde; et viri justi auferuntur, et nemo animadvertit : a facie enim injustitiæ perit justus, et erit honor sepultura* (4) ejus. Habes hic quoque et prædicationem et remunerationem martyriorum. A primordio enim iustitia vim patitur. Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio sortita est : qui Deo placuerat, occiditur, et quidem a fratre; quo proclivius impietas alienum sanguinem sectaretur (5), a suo (6) auspicata est. Denique, non modo justorum; verum etiam et prophetarum. David exagitur, Elias fugatur, Jeremias lapidatur, Esaias secatur, Zacharias inter altare et ædem trucidatur, perennes cruoris sui maculas silicibus adsignans. Ipse clausula Legis et Prophetarum; nec propheta, sed angelus dictus, contumeliosa cæde truncatur (b) in puellæ psalticæ (7) lucar. Et utique qui spiritu Dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, ut et jam (8) patienti quæ et prædicasset. Proinde et trina fraternitas, cum dedicatio imaginis regis urbem (9) urgeret officio, non ignoraverunt quid fides, quæ sola in illis captiva non fuerat, exigeret; moriendum scilicet adversus idololatriam. (c) Meminerant enim et Jeremiæ scribentis ad eos (Baruch, VI), quibus illa captivitas imminerebat : *Et nunc videbitis deos Babyloniorum aurcos et argenteos et ligneos portari super humeros, ostentantes nationibus timoram. Cavete igitur ne et vos consimiles sitis Allophylis, et timore capiamini, dum aspiciatis turbas adorantes retro eos et ante; sed dicite in animo vestro : Te, Domine, adorare debemus.* Itaque dixerunt a Deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt (Dan., III, 16) : *Non habemus necessitatem respondendi huic tuo impe-*

Ario. *Est enim Deus noster quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis, et ex manibus tuis; et tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur, nec imaginem tuam aurcam, quam statuisti, adorabimus.* O martyrium et sine passione perfectum! Satis passi, satis exusti sunt, quos propterea Deus texit, ne potestatem ejus mentiri viderentur. Nam et (d) Daniëlem nullius præter Dei supplicem, et idcirco a Chaldæis delatum ac deponitum, statim utique conclusa et usitata feritas leonum devorasset, si Darii digna præsumptio de Deo falli debuisset. Cæterum, pati oportebat omnem Dei prædicatorem atque cultorem qui ad idololatriam provocatus negasset obsequium, secundum illius quoque rationis statum, qua (10) et præsentibus tunc et posteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret passio ipsorum defensorum ejus; quia nemo voluisset occidi, nisi compos veritatis. Talia a primordio et præcepta et exempla debitorum martyrii fidem ostendunt.

CAPUT IX.

Superest, (e) ne antiquitas (f) suum quoque habuerit sacramentum, novitatem christianam recense-re, quasi et de Deo aliam, ac proinde disciplina quoque æmulam, cujus sophia filios suos jugulare non norit. Plane alia in Christo et (11) divinitas et voluntas et schola, (12) martyria aut nulla in totum, aut aliter intelligenda mandavit, qui neminem ad hujusmodi discrimen hortetur, qui pro eo passis nihil repro-mittat, quia pati eos nolit. Et ideo præceptorum principia deducens : *Beati*, inquit (Matth., V, 10), *qui persecutionem patiuntur ob justitiam, quoniam illorum est regnum cælorum.* Hoc quidem absolute ad omnes, dehinc proprie ad Apostolos ipsos : *Beati eritis cum vos dedecoraverint, et persecuti fuerint, et dixerint adversus vos omnia mala propter me; gaudete et exultate, quoniam merces vestra plurima in cælo : sic enim faciebant et prophetis patres eorum* (ibid., V, 11). Ut

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Elogio Jun.
- (2) Auditur Seml.
- (3) Vide Seml.
- (4) Sepulture Pam. Rhen. Seml.
- (5) Insectaretur Seml.
- (6) Insectata inserit Seml.

- (7) Salticæ Seml.
- (8) Etiam Seml.
- (9) Turbam Jun.
- (10) Quia Seml.
- (11) Et demit Seml.
- (12) Et addit Seml. qui cod. Woww.

COMMENTARIUS.

(a) *Atqui ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis.* Hoc dicit ex sententia Catholicorum omnium, ex perpetua traditione et Scripturæ testimonio existimantium ideo mori homines, quia adversus vetitum de arbore gustaverant, quam in medio paradisi positam Deus exceperat. Ric, emendant. EDD.

(b) *In puellæ psalticæ lucar.* Mittit Dn. Latinus ad Festum. Ubi Josephus Scaliger hunc Tertulliani locum citans, *lucar* appellari dicit mercedem saltatorum quam *Θεάριον* appellant Charisius et Glossographi; quæ significatione etiam Tacitus, Annal. I. I, dixerit *lucar* histrionum coercitum temporibus Tiberianis, et Livius, lib. III. *Lucaris* meriti donum, quod Pythio Apollini mitti jubebatur. Idque eleganter, utpote cum caput B. Joannis Bapt. datum sit in puellæ saltatricis (quam salticam sua voce nuncupat) præmium.

Druch continetur, atque adeo etiam de ejus scripturæ auctoritate canonica, quibus consentit hic auctor, citans Jeremiæ nomine, quod invenitur Baruch. VI. **PAM.**

(d) *Daniëlem nullius præter Dei supplicem.* Historiam hanc attingit cap. 5 de Idololatria, qui locus non adeo cum hoc consonat. Nam hic dicitur Daniel nullius nisi Dei supplex, ibi vero *cætera Dario subnixus*, hoc est, morigerus. Quod tamen obtemperandi genus sæculare fuit, cum hic de religione et veri Dei cultu agatur. **LE PR.**

CAP. IX.—(e) *Ne antiquitas suum quoque habuerit sacramentum.* Hoc est, Ne quis putet Veteri Testamento ordinata fuisse martyria, non Novo, Lege, non Evangelio. Itaque sacramentum martyrii dicit. **RIC.**

(f) *Suum sacramentum.* Hoc est proprium et peculiare antiquitati, nimirum Judæis, non etiam communicandum novitati christianæ. **RIC.**

(c) *Meminerant enim et Jeremiæ, etc.* Jeremiæ olim adscriptum a Patribus quiddam hodie libro **B-**

etiam prophetaret quod et ipsi occidi haberent ad exemplum prophetarum. Quanquam et si omnem hanc persecutionem conditionalem in solos tunc Apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce Spiritus Sancti in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundæ disciplina, ut in hæreditarios discipulos, et apostolici seminis frutices. Nam et rursus ad Apostolos dirigit (*Matth.*, X, 16): *Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum*; et (v. 17): *Cavete ab hominibus; tradent enim vos in consessus, et in synagogis suis flagellabunt vos, et ad præsidēs et reges perducemini, mei causa, in testimonium illis et nationibus, etc.* Cum autem subjicit (v. 21): *Tradet autem frater fratrem, et pater filium in mortem, et insurgent filii in parentes, et mortificabunt eos*; manifeste iniquitatem istam in cæteros pronuntiavit, quam in Apostolis non invenimus. Nemo enim eorum aut fratrem aut patrem passus est traditorem, quod plerique jam nosiri. Dehinc ad Apostolos revocat (v. 22), *Et eritis odio omnibus propter nomen meum*. Quanto magis nos, quos a parentibus quoque tradi oportet? Ita, ipsa hac permissione nunc ad Apostolos, nunc ad omnes disponendo, eundem in universos nominis exitum effudit, in quibus conserdit nomen cum odii sui lege. *Qui autem sustinuerit usque in finem, iste salvus fiet (ibid.)*. Quid sustinendo, nisi persecutionem, nisi traditionem, nisi occisionem? Nec enim aliud est sustinere in finem, quam pati finem. Et ideo: *Non est discipulus super magistrum (ib., v. 25)*. Statim sequitur: *Nec servus super dominum suum*; quia cum magister et dominus ipse perpressus sit persecutionem et traditionem et occisionem, multo magis servi et discipuli eandem expendere debebunt, ne quasi superiores exempti de iniquitate videantur; quando hoc ipsum sufficere eis ad gloriam debeat, æquari passionibus Domini et Magistri; ad quarum tolerantiam ædificans monet (*ibid.*, v. 28), *non eos timendos, qui solum corpus occidunt, animam autem interficere non valeant: sed illi potius metum consecrandum, qui et corpus et animam occidere et perdere possit in gehenna*. Quinam hi solius corporis interemptores, nisi præsidēs et reges supradicti? homines opinor. Quis etiam animæ dominator, nisi Deus solus? Quis iste ignium comminator, nisi is, sine cujus voluntate nec passerum alter in terram cadit; id est, nec altera ex duabus substantiis hominis, caro aut anima? Quia et *capillorum apud eum regestus est numerus (ibid., v. 31)*. Nolite

A ergo metuerè cum super dicit, multis passeribus antistatis; non frustra, id est, non sine emolumento casuros in terram repromittit; si magis ab hominibus quam a Deo occidi eligamus. *Omnis igitur qui in me confessus fuerit coram hominibus, et ego confitebor in illo coram Patre meo qui in cælis est. Et omnis qui negaverit me coram hominibus, et ego negabo illum coram Patre meo qui in cælis est (ibid., v. 33)*. Manifesta, ut opinor, definitio et ratio est (1) tam confessionis quam negationis, etsi dispositio diversa est. Qui se christianum confitetur, Christi esse testatur. Qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo utique confitetur, cum se christianum confitetur. Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo. Porro, in Christo confitendo, Christum quoque confitetur qui sit in Christo, dum et ipse in illo est, utpote christianus. Nam et si (2) diem dixeris, lucis rem ostendis (3) quæ diem præstat, licet non dixeris lucem, ita, etsi non directo pronuntiavit, « qui me confessus fuerit »; non est diversus actus quotidianæ confessionis, a sensu Dominicæ pronuntiationis. Quod enim est qui (4) se confitetur, id est christianum, etiam id per quod est confitetur, id est Christum. Proinde qui se negavit christianum, in Christo negavit, negando se in Christo esse, dum negat se christianum, et Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. Ita et qui in Christo negaverit, Christum negabit. Et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. Suffecisset igitur et si de confitendo tantummodo Dominus pronuntiasset. Ex forma enim confessionis, contrario quoque ejus præjudicaretur, id est negationi; perinde negationi (5) negationem rependi a Domino, quemadmodum confessioni (6) confessionem. Et ideo cum in forma confessionis, etiam negationis conditio intelligatur, apparet ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter Dominus pronuntiavit, quam de confessione, dicendo: *Qui me negaverit*; non, « Qui in me ». Prospexerat enim et hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsequaturam; (a) ut qui se christianum negasset ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. (b) Sicut non olim pro... spice (7) cum (8) tota fide quorundam colluctatum hoc modo horruimus. Itaque frustra erit dicere, « Etsi me negavero christianum, non negabor a Christo; non enim ipsum negavi. » Ex illa enim negatione tantumdem tene-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Est et definitio et ratio *Seml.*
- (2) Ut si *cod. Wouno.*
- (3) Ostendisti *Seml.*
- (4) Cum *Seml.*
- (5) Negatione *Seml.*

- (6) Confessione *Seml.*
- (7) *Auspice Pam. ut vero desunt quædam literæ in cod. Agobardi.*
- (8) In *add. Pam.*

COMMENTARIUS.

(a) *Ut qui se christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare.* Tale quiddam narratur a Plinio, nominatos ab indice qui se christianos dicerent, comprehensos negasse, tandem et Christo maledixisse. *Ric.*

(b) *Sicut non olim pro... spice cum tota fide quo-*

rumdam colluctatum hoc modo horruimus. In codice Agobardino litteræ aliquot intercidere. Non placet quod in vulgatis editionibus legitur, *pro auspice cum in tota fide quorundam*. Certe nihil hic deesse videtur nisi nomen loci. *Ric.*

litur, qua se christianum negando, Christum in se negans, etiam ipsum negavit. Plus est autem, quod et confusio confusione comminatur: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, et ego confundar eum coram Patre meo qui in cælis est.* Sciebat enim a confusione vel maxime formari negationem: mentis statum in fronte consistere; priorem esse pudoris, quam corporis plagam.

CAPUT X.

Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terræ, nec per hunc commeatum vitæ, nec apud homines hujus naturæ communis confessionem putant constitutam, quanta præsumptio est adversus omnem ordinem rerum in terris istis, et in vita ista, et sub humanis potestatibus experiendarum? Nimirum cum animæ de corporibus excesserint, et per singula tabulata cælorum (a) de præcepto (1) dispici cœperint, et interrogari arcana illa hæreticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates et (b) veros homines, Theletos scilicet et Abascantos et Acinetos (2) Valentini. Nostrates enim, inquit, nec ipse Demiurgus constanter homines probabat veros esse (3), quos *stillicidium situlæ et pulverem arcæ et sputamen et locustas* deputavit; etiam irrationalibus jumentis adæquavit. Plane ita scriptum. Non tamen idcirco aliud hominis genus intelligendum præter nos: quos (4) quia constat esse, et comparatione (c) (5) potuit induere, salva et proprietate generis, et singularitate. Neque enim si vita vitata est, ut despectui judicata despectis compararetur, statim natura sublata est, ut alia in nomine ejus deputaretur. Atquin servatur natura, etsi suffunditur vita, nec alios novit Christus homines, quam de quibus dicit: *Quem me aiunt esse homines? et: Quomodo vultis ut faciant vobis homines, et ita vos facite illis.* Vide an servaverit genus, a quibus et testimonium sui expectet, et in quos justitiæ vicem mandat. Illos autem cælestes homines si expostulem mihi ostendi, faci-

lius (d) Aratus Persea, et Cephea, et Erigonam, et Ariadnam inter sidera deliniabit. Quis autem prohibuit Dominum illic etiam confessionem hominum faciendam manifeste (6) determinare, ubi suam futuram aperte pronuntiavit? ut ita (7) esset positum: *Qui in me confessus fuerit coram hominibus in cælis, et ego in illo confitebor coram Patre meo qui in cælis est?* Eripere me debuit ex isto terrenæ confessionis errore, quam suscipi noluit (8), si cælestem præcepisset, quia nullos alios homines noveram præter incolas terræ; ne ipso quidem adhuc tunc in cælis homine conspecto. Quæ porro fides rerum, ut post excessum ad superna sublevatus (9), illic probarer (10), quo non nisi jam probatus imponeretur? (e) illic de præcepto (11) examinerer, quo nisi admittendus pervenire non possem? Christiano cælum ante patet quam via; quia nulla via in cælum, nisi cui patet cælum; quod qui attigerit, intrabit. Quas mihi potestates janitricas affirmas juxta romanam superstitionem (f) Janum quemdam (12) et Forculum et Limentinum? quas a cancellis ordinas potestates? Si unquam legisti apud David (*Ps. XXIV, 7*), *auferite portas principes vestras* (13), *et subleventur portæ æternæ, et intrabit rex gloriæ.* Si item audisti apud Amos (*IX, 6*): *Qui assensum illum suum ædificat in cælos, et profusionem suam fundat in terras;* scito et ascensum illum exinde complanatum vestigiis Domini, et introitum exinde reseratum viribus Christi, nec ullam moram aut quæstionem in limine Christianis occursum, qui non dignosci habeant illic, sed agnosci; nec interrogari, sed admitti. Nam et si adhuc clausum putas cælum, memento claves ejus hic Dominum Petro, et per eum, Ecclesiæ reliquisse, quas hic unusquisque interrogatus atque confessus feret secum. Sed asseverat diabolus illic confitendum, ut suadeat hic negandum. (g) Pulchra videlicet documenta præmittam, (h) bonas mecum claves feram, timorem

LECTIONES VARIANTES.

(1) Recepto *Rig.* respecto *vet. exempl. receptu Latin.*

(2) Aginetos *Seml.* Ageratos *cod. Wouwer. Rig.*

(3) Ipsi eadem jurgiis constantes homines probabit *Seml.*

(4) Quod *Seml.*

(5) Esse e comparatione *Seml.*

(6) Manifeste demit *Seml.*

(7) At ita *Jun.*

(8) Noluisset *Seml.*

(9) Sublatus *Seml.*

(10) Prober *Seml.*

(11) Recepto *Venet.* receptu *Seml.*

(12) Cardum quemdam *Seml.* Cardeam quamdam *Fran.*

(13) Vestri *Rig. Venet.*

COMMENTARIUS.

CAP. X.—(a) De præcepto dispici cœperint. De præcepto dispici, est inquiri et examinari an præcepto Christi paruerimus, an fuerimus constantes in confessione nominis Christi coram potestatibus. *RIG.*

(b) Veros homines, Teletos scilicet et Abascantos et Acinetos Valentini. In Agobardino hæc ita se habent: *Veros homines... letos scilicet et aginetos et abascantos Valentini.* In Ursini libro legitur, *ageratos*, ejusmodi autem vocabula reperiuntur inter nugas Valentiniatorum, quibus significabant homines veros, perfectos, infasciabilis, constantes, *τελειους, ἀβασκάντους, ἀκινιτους.* *RIG.*

(c) Comparatione potuit induere. Sic liber Agobardi. Liber Ursini, innuere. *RIG.*

(d) Aratus Persea, et Cephea, et Erigonem, etc. Videantur Arati *Phænomena*, quem sequitur etiam Cicerone, lib. II de *Nat. Deor.*, ubi Cepheum et Perseum

D post minorem Septentrionem collocat. De Erigone sic Arnobius lib. VII: *Erigone suspensa de laqueo est, ut virgo inter astra ignita sit.* De Perseo et Ariadne denique (quem imitari solet Auctor), Justinus martyr, Apolog. I, ubi postquam illum inter Jovis liberos recensuit: *Quid dicamus, inquit, Ariadne, et quos itidem atque illum inter sidera receptos esse aiunt.* *PAM.*

(e) Illic de præcepto examinerer. Sic habet vetus exemplar: quæ scriptura confirmat quod supra notavimus, *de præcepto dispici.* *RIG.*

(f) Janum quemdam et Forculum et Limentinum. In exemplari legitur, *Barnum quemdam.* *RIG.*

(g) Pulchra documenta. Quasi causæ nostræ instrumenta. Sic, lib. XXIX, c. de Donationibus, *Documenta idonea.* *RIG.*

(h) Bonas claves mecum feram. Fidei christianæ constantiam. Nam quod sequitur de timore, per deri-

eorum, qui solum corpus occidunt, (a) animæ autem nihil faciunt: commendatus ero hujus præcepti desertione; honeste in cœlestibus stabo, (b) qui in terrenis stare non potui; sustinebo majores potestates, qui minoribus cessi; merebor denique admitti, jam exclusus. Suppetit adhuc dicere: si in cœlestibus confitendum, et hic (1) negandum est; nam (2) ubi alterum, ibi (3) utrumque; æmula enim quæque concurrunt. Etiam persecutionem in cœlis agitari oportebit, quæ confessionis negationisve materia est. Quid itaque cessas, audacissime hæretice, totum ordinem christianæ concussionis in superna transferre, et in primis, ipsum nominis odium illic collocare, ubi ad Patris dexteram præsidet Christus? Illic constitues (4) et synagogas Judæorum, fontes persecutionum, apud quas Apostoli flagella perpassi sunt, et populos nationum cum suo quidem circo, ubi facile conclamant, (c) « Usquequo genus tertium? » Sed et fratres nostros et patres et filios et socrus et nurus et domesticos nostros ibidem exhibere debebis (5), per quos traditio disposita est: item reges et præsidēs et armatas potestates, apud quos caussa purganda (6) est. Erit certe etiam carcer in cœlo, carens sole, aut ingratissimus, et vincula fortasse de zonis, et equuleus axis ipse qui torquet: tum si lapidandus christianus, grandines aderunt; si urendus, fulmina manus (7) operabitur; si (d) bestiis finiendus, (e) ursas septemtrio emittet, zodiacus tauros et leones. Hæc qui sustinuerit in finem, iste erit salvus. Ergone et finis in cœlis, et passio, et occisio, et prima confessio? Et ubi caro, omnibus istis necessaria? ubi corpus? quod solum ab hominibus habet occidi. Hæc nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit, nec ullus obicem præscriptionis istius extrudet, ut non omnem ordinem persecutionis, omnem ejus causæ firmam paraturam illuc transferre cogatur, ubi confessioni forum dederit. Siquidem confessio a persecutione deducitur, et persecutio in confessione finitur. Nec

- (1) Vel *Seml.*
 (2) Næ *Seml.*
 (3) *Ibidem cod. Wouw. Jun.*
 (4) *Constituas Seml.*
 (5) *Debetis Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) *Pugnanda Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) *Munus Seml. Jun.*

sum adjicitur. Ipse Tertullianus lib. de Anima: *Tota paradisi clavis tuus sanguis est.* RIC.

(a) *Animæ autem nihil faciunt.* Sic loqui solet Tertullianus, ut jam observavimus libro adversus Valentin. RIC.

(b) *Qui in terrenis stare non potui.* Dejectus scilicet de fide. RIC.

(c) *Usquequo genus tertium.* Liber Ursini, *tetrum.* At exemplar Agobardi, *tertium.* Quod rectissimum esse docet ipse Tertullianus, lib. I ad Nat. *Plane, inquit, tertium genus dicimur. Si qua apud vos saltem ratio est, edatis velim primum et secundum genus, ut ita de tertio constet.* RIC.

(d) *Bestiis finiendus.* Cui scilicet ad bestias damnato, mors obeunda, vita finienda. Dies finitionis, inscriptione quadam inter collectanea Gruteri, ex Apia-

possunt non una sequi, quæ et aditum et exitum (8). id est, initium finemque disponunt. Porro et odium nominis hic erit, et persecutio hic erumpit, et traditio hic producit, et interrogatio hic compellit, et carnificina hic desævrit, et totum hunc ordinem in terris confessio vel negatio expungit. Igitur si cætera hic, nec confessio alibi; si confessio alibi, nec cætera hic. Enimvero non alibi cætera; itaque nec confessio in cælo. Aut si aliam volunt esse rationem interrogationis et confessionis cœlestis, utique et ordinem suum illi struere debebunt alium longe, et ab ista dispositione diversum, quæ Scripturis notatur, et possumus (9) dicere, *Viderint, dum hic ordo terrenæ interrogationis et confessionis, ex materia decurrens persecutionis et discordiæ publicæ in nomen, salvus sit suæ fidei; ut ita credendum sit sicut et scribitur (10), ita intelligendum sit sicuti auditur. Hic omnem ordinem sustinco, ipso Domino non aliam regionem mundi destinante. Quid enim post confessionis et negationis terminum subjungit? Ne putaveritis (11) venisse me uti pacem mittam in terram; non veni, sed ut macharam, certe in terram. Veni enim dividere hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem suam, et socrum adversus nurum suam: et inimici homini domestici sui. Sic enim efficitur, ut tradat frater fratrem in mortem, et pater filium, et insurgant filii in parentes, et mori eos faciant. Et qui sustinuerit in finem, hic salvus erit (Matt., X, 34 et seq.). Adeo totus hic ordo dominicæ machæræ, non in cœlum missæ, sed in terram, illic constituit etiam confessionem, quæ in finem sustinendo passura est mortem.*

CAPUT XI.

Eadem igitur forma, cætera quoque ad martyrii pertinere defendimus. *Qui pluris, inquit (Luc. XIV), fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus; id est, qui maluerit vivere me negando, quam mori confitendo. Qui animam suam invenerit, perdet illam; qui vero perdidit mei causa, inveniet illam.* Proinde enim invenit (12) eam (13), qui negarit lucri-

LECTIONES VARIANTES.

- (8) *Quæ demit Seml. post Rhen.*
 (9) *Possimus Rig.*
 (10) *Ut denit Seml. ex Rhen.*
 (11) *Putaverit Seml. post Rhen.*
 (12) *Inveniet Fran.*
 (13) *Illo Seml. illam Fran.*

D

COMMENTARIUS.

no. *Si permanserit usque in diem finitionis suæ, quod de vidua dicitur. Finiendus, consumendus.* Fabius, declamat. 19: *Filium verberibus ignibusque consumpsi.* Ulpianus, lib. VI, § sed et si quis: *Non tunc cum consumptus est, sed cum sententiam passus est.* Et lib. III De pœnis: *Prægnantis mulieris consumendæ pœna differtur; quod vulgo adjicitur, damnatæ, interpretamentum est.* RIC.

(e) *Ursas Septemtrio emittet.* Expendit diligenter signa illa quæ mathematici tantopere observant. Ursas hic vocat quæ Septemtriones dicuntur. Duæ sunt, major et minor, quæ ob dispositionem stellarum triones et Septemtriones appellantur, Græcis *plaustra ἄμαξαι*. Sic Aratus in *Phænomen.*

Ἄρατοι ἄμα τριχῶσαι, τὸ δὲ καλεῖσθαι ἄμαξαι.

LE PR.

faciendo vitam; sed (1) perdet in gehennam, qui se A putat negando lucrificare (2) eam. Perdet autem eam ad præsens, qui confessus occiditur; sed inventurus eam in vitam æternam. Ipsi denique præsidēs, cum hortantur (5) negationi, (a) *serua animam tuam*; dicunt, et *noli animam tuam perdere*. Quo modo (4) loqueretur Christus, nisi quo modo (5) tractaretur (6) christianus? Sed cum prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, Spiritum Sanctum re-ponsurum repromittit (*Math.* X, 20); et cum in carcere fratrem vult visitari (*Math.*, XXV), confessoris imperat curam; et cum Deum vindictam facturum electorum suorum affirmat (*Math.*, XV), passiones consolatur illorum: etiam (b) in parabola seminis (7) post cespitem arefacti, persecutionum (8) figurat ardorem. Hæc si non ita accipiuntur quemadmodum pronuntiantur, sine dubio præterquam, sonant sapient; et aliud in vocibus erit, aliud in sensibus; ut allegoriæ, ut parabolæ, ut ænigmata. Quemcumque igitur conceperint ventum (9) argumentationis scorpionum isti, quocumque se acumine impegerint, unajam linea est: ad ipsas res provocabuntur, an secundum Scripturas transigantur. Siquidem tunc aliud significabitur in Scripturis, si non id ipsum reperitur in rebus. Quod enim scriptum est, hoc evenire oportebit. Porro, tunc eveniet quod est (10) scriptum, si non aliud (11) eveniet. *Ecce autem et odio habemur ab omnibus hominibus, (c) nominis causa*, quomodo et scriptum est; et *tradimur etiam a proximis*, quomodo et scriptum est; et *perducimur ad potestates, et interrogamur, et torquemur, et confitemur, et trucidamur,* C quomodo et scriptum est (*Math.*, X). Sic Dominus edixit. Si aliter edixit hæc, cur non aliter eveniunt, quam (12) edixit, id est, quemadmodum edixit? Atquin non aliter eveniunt quam edixit: ergo sicut eveniunt, ita (13) edixit, ita eveniunt. Nam nec licuisset aliter evenire, quam edixit; nec ipse aliter edixisset, quam evenire voluisset. Ita, non aliud significabunt Scripturæ (14), quam in rebus recognoscimus. Aut (15) si nondum aguntur illa quæ prædicantur, quomodo

hæc aguntur (16) quæ prædicata non sunt? Non sunt enim hæc prædicata quæ aguntur, si alia sunt quæ prædicantur, et non hæc quæ aguntur. At nunc, quia (17) ipsa sunt in rebus, quæ (18) in vocibus, aliter dicta creduntur; quid fieret si aliter facta (19) invenirentur? Sed hæc est (20) perversitas fidei, probata non credere, non probata præsumere. Cui perversitati illud quoque opponam, ut si hæc quæ sic aguntur quemadmodum scripta sunt, non erunt ipsa quæ prædicantur, illa quæ non debeant sic agi quemadmodum scripta sunt, ne et ipsa horum exemplo periclitentur, excludi siquidem aliud in vocibus, aliud in rebus est; et (21) relinquitur nec prædicata videri cum evenerint, si aliter prædicantur quam evenire habent. Et quomodo credentur quæ non erunt prædicata, quia non ita erunt prædicata quomodo eveniunt? Ita hæretici quæ prædicantur non ut probata sunt credendo, ea quæ nec prædicata sunt, credunt.

CAPUT XII.

Quis nunc medullas Scripturarum magis nosset, quam ipsa Christi schola? quos et sibi discipulos Dominus adoptavit, omnia utique edocendos; et nobis magistros adornavit, omnia utique docturos. (d) Cui potius figuram vocis suæ declarasset, quam cui effigiem gloriæ suæ revelavit, Petro, Jacobo, Joanni, et postea Paulo, quem (e) paradisi quoque compotem fecit ante martyrium? An et illi aliter quam sentiunt scribunt, fallaciæ magistri, non veritatis? Petrus quidem ad Ponticos: *Quanta enim, inquit (I Petr. II), gloria, si non ut delinquentes puniamini, sustinetis! Hæc enim gratia est, in hoc et vocati estis, quoniam et Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum semetipsum, ut assequamini vestigia ipsius. Et rursus (I Petr. IV): Dilecti, ne expavescatistis unctionem, quæ agit in vobis in tentationem, quasi novum accidat vobis: etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, uti et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes. Si dedecoramini in (22) nomine Christi, beati estis, quoniam gloria et Dei spiritus requiescit (23) in vobis, dum ne quis vestrum patiat, ut homicida, aut fur,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut *Jun.*
- (2) *Lucrificare Seml.*
- (3) *Cohortantur Rhen. Seml. Oberth.*
- (4) *Quomodo alii.*
- (5) *Quomodo Rig. Seml.*
- (6) *Tractatur alii.*
- (7) *Sermonis Rig.*
- (8) *In persecutione Rig. e libro veteri.*
- (9) *Quodcumque igitur conceperint venenum Jun.*
- (10) *Et Seml.*
- (11) *Aliter Seml.*
- (12) *Quæ Jun.*

- (13) *Ergo sicut eveniunt, ita demit. Venet. substituit vero et sicut.*
- (14) *Istæ add. Seml.*
- (15) *At Seml.*
- (16) *Aguntur demit Seml. post Rhen.*
- (17) *Cum Ciacc.*
- (18) *Et add. Seml.*
- (19) *Acta Seml.*
- (20) *Erit Seml.*
- (21) *Ita Jun.*
- (22) *In demit Seml.*
- (23) *Requiescet Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. XI.—(a) *Serva animam tuam.* Consimiles Paterni proconsulis ad Cyprianum voces occurrunt in historia passionis fortissimi martyris, quas et Augustinus exagilat serm. de eodem Cypr. Ric.

(b) *In parabola seminis post cespitem arefacti.* In exemplari legitur, *In parabola sermonis post cespitem arefacti in persecutionum figurat ardorem.* Ric.

(c) *Nominis causa.* Istud satis excussum est in Apolog., ubi ostendimus ex antiquis responsum esse, e

nomine neque laudem, neque vituperium sperari debere. LE PR.

CAP. XII.—(d) *Cui potius figuram vocis suæ declarasset.* Sermonis sui mysteria, sacramenta, cum scilicet recedunt a litteris suis sensus, ut ipse loquitur hoc ipso opere, cap. 15. Ric.

(e) *Paradisi quoque compotem facit ante martyrium.* Dum scilicet raptus ad usque tertium cælum, ea vidit

aut maleficus, aut (a) alieni speculator. Si autem ut christianus, ne erubescat; glorificet autem Dominum in nomine isto. Joannes vero, ut etiam pro fratribus nostris animas ponamus, hortatur, negans timorem esse in dilectione (I Joan. IV, 18): *Perfecta enim dilectio foras abjicit timorem: quoniam timor pœnam habet; et qui timet, non est perfectus in dilectione.* Quem timorem intelligi præstat, nisi negationis auctorem? Quam dilectionem perfectam affirmat, nisi fugatricem timoris, et animatricem confessionis? Quam pœnam timore puniat, nisi quam negator relaturus est, cum corpore et anima occidendus in gehenna (1)? Quod si pro fratribus, quanto magis pro Domino moriendum docet, satis de Apocalypsi quoque sua instructus hæc suadere! Mandaverat etenim spiritus ad angelum ecclesie Smyrnæorum (Apocal. II, 10): *Ecce diabolus ex numero tuo conjiciet (2) in carcerem, ut tententini diebus decem. Esto fidelis ad mortem usque, et dabo tibi vitæ coronam.* Item ad Pergamenorum de Antipa fidelissimo martyre interfecto in habitatione Satanae. Item ad Philadelphæorum, quod a tentatione ultima liberaretur, qui Domini nomen non negarat (b). Exinde victori cuique promittit nunc arborem vitæ, et mortis veniam secundæ: nunc latens manna cum calculo candido, et nomine ignoto: nunc ferreæ virgæ potestatem, et stellæ matutinæ claritatem: nunc albam vestiri, nec deleri de libro vitæ, et columnam fieri in Dei templo, in nomine Dei et Domini, et Jerusalem cœlestis inscripta, nunc residere cum Domino in throno ejus, quod aliquando Zebedæi filiis negabatur. Quinam isti tam beati victores, nisi proprie martyres? Illorum etenim victoriæ, quorum et pugnae; eorum verò pugnae, quorum et sanguis. Sed et interim (c) sub altari martyrum animæ placidum quiescunt, (d) et fiducia ultionis patientiam pascunt, et indutæ stolis, candidam (3) claritatis usurpant, donec et alii consortium illarum gloriæ impleant. Nam et rursus innumera multitudo albat et palmis victoriæ insignes revelantur; scilicet de Antichristo triumphantes (4), sicut unus ex presbyteris; *Hi sunt, ait (Apoc. VII, 14), qui veniunt ex illa pressura magna, et laverunt vestimentum suum, et candidaverunt ipsum in sanguine agni: vestitus enim animæ, caro. Sordes quidem baptismate abluuntur, maculæ vero martyrio*

A candidantur. Quia et Esaias (Is. I, 18) ex russeo (5) et coccino niveum et laneum repromittit. Magna etiam Babylon cum describitur ebria sanctorum cruore, sine dubio ebrietas ejus martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit, æque ostenditur. Inter omnes enim reprobos; imo ante omnes. Timidis autem, inquit, dehinc cæteris, particula in stagno ignis et sulphuris. Sic timor ejus in Epistola ejus (I Joan. IV, 18), quem dilectio foras abjicit, habet pœnam.

CAPUT XIII.

Paulus vero Apostolus de persecutore (Act. IX), qui primus Ecclesie sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans, et convertens machæram in aratrum; lupus rapax Benjamin, dehinc ipse afferens (6) escam secundum Jacob, qualiter martyria, jam et sibi optabilia, commendat! cum de (7) Thessalonicensibus gaudens: *Uti, inquit (II Thessal. I, 3, 4), gloriamur in vobis in Ecclesiis Dei pro tolerantia vestra et fide, in omnibus persecutionibus et pressuris, quibus (e) sustinetis ostentamen justiciæ Dei, ut digni habeamini regno ejus, pro quo et patimini.* Sicut et ad Romanos (Rom. V, 11): *Non solum autem, verum etiam exultantes in pressuris; certi (8) quod pressura tolerantiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit.* Et rursus (Rom. VIII, 17): *Quod si filii, et hæredes; hæredes quidem Dei, coheredes vero Christi: siquidem compatimur (9), uti et cum illo glorificemur. Reputo enim passiones hujus temporis non esse dignas ad gloriam, quæ in nobis revelabitur (10).* Et ideo postmodum: *Quis, inquit (Rom. VIII, 35), separabit nos a dilectione Christi? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an machæra, secundum quod scriptum est: tui (11) causa mortificamur tota die, deputati sumus ut pecora jugulationis; sed in omnibus istis supervincimus pro eo qui nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neque mors, neque vita, neque virtus, neque sublimitas, neque profundum, neque alia conditio poterit nos a dilectione Dei separare, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Sed et Corinthiis passiones suas enumerans (II Cor. XI, 33), patiendum utique præfinit: *In laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus sæpius; a Judæis quinquies quadragenas citra*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Gehennam *Seml.*
 (2) Conjicit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Animæ patientiam pascunt, et indutæ stolis candidæ alii. fiducia ultionis candidam *Seml. pluribus demptis.*
 (4) Triumphales *Seml.*
 (5) Rufo *Seml.*

- (6) Ipse etiam escam *Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) De abest *Venet.*
 (8) Arte *Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Compatiamur alii.
 (10) Habeat revelari *Rhen. Seml. Oberth.*
 (11) Tua *cod. Agobardi.*

COMMENTARIUS.

quæ nullus narrare potest aut exprimere, aut etiam D cogitatione comprehendere. LE PR.

(a) *Alieni speculator.* Alienus scilicet agens curas. LE PR.

(b) *Domini nomen non negarat.* Ex Apoc. (III, 10) et I Cor. (X, 13) conferendum; et alibi, *tempus diaboli breve. SEML.*

(c) *Sub altari martyrum animæ placidum quiescunt.* Altaris vocabulo significari videtur terra, quæ fuit

instar altaris martyrum immolationi. RIC.

(d) *Et fiducia ultionis patientiam pascunt et indutæ stolis.* Hæc supplevimus ex membranis Agobardi. Eleganter ait, martyrum animas sub altari depositas in spem resurrectionis placidum quiescere, ac velut in refrigerii prato fiducia ultionis patientiam pascere. RIC.

CAP. XIII.—(e) *Sustinetis ostentamen justiciæ.* Expectatis adventum, exhibitionem judicii. RIC.

unam accepi, ter virgis cæsus, semel lapidatus, et reliqua. Quæ si magis incommoda quam martyria videbuntur, tamen rursus : *Propter quod, inquit (II Cor. XII, 10), boni duco in infirmitatibus, in injuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Etiam in superioribus (II Cor. IV, 8) : Qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur; et indigeamus, sed non perindigeamus; quoniam (1) persecutionibus agitemur, sed non derelinquamur; qui dejiciamur, sed non pereamus : semper mortificationem Christi Jesu in corpore nostro circumferentes. Sed etsi, inquit, exterior homo noster vitiatur, caro scilicet, vi persecutionum; sed interior renovatur die et die; anima scilicet, spe promissionum. Nam quod ad præsens, temporale et leve pressuræ nostræ per supergressum in supergressum (2) æternum pondus gloriæ perficit (3) nobis, non intuentibus quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia, de incommodis dicens; quæ vero non videntur, æterna, de præmiis (4) spondens. Thessalonicensibus (5) vero de vinculis scribens (a), utique beatos affirmavit, (Phil. I, 29), quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pro ipso pati : Eundem, inquit, agonem habentes quem in me vidistis, et nunc audistis (6). Nam et si labor super sacrificium, gaudeo et congaudeo omnibus vobis, perinde et vos gaudete et congaudete mihi (ibid., II, 17). Vides quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit solemnitatem. Ut proximum denique voti sui factus est, qualiter de prospectu ejus exsultans Timotheo scribit (7) (II Tim. IV, 6, 7) ? Ego enim jam labor, et tempus conjunctionis instat (8). Agonem bonum decertavi, cursum consummavi, fidem custodivi; superest corona, quam mihi Dominus illa die reddet, scilicet passionis. Satis et ipse supra allocutus (II Tim. II, 11; II Tim. I, 8) : Fidelis sermo : si enim commortui sumus Christo, et convivemus; si sufferimus, et conregnabimus;*

si negaverimus, et ille nos negabit; si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest. Ne ergo confundaris martyrio Domini nostri, neque me vinctum ejus; quia prædixerat : Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et dilectionis et sanæ mentis. Virtute enim patimur ex dilectione in Deum, et sana mente, cum ob innocentiam patimur. Sed et sicubi tolerantiam præcipit, quibus magis eam quam passionibus prospicit? sicubi ab idololatria divellit, (b) quid ei magis quam martyria prævellit?

CAPUT XIV.

Plane monet Romanos (Rom. XIII, 4-7) omnibus potestatibus subjici, quia non sit potestas nisi a Deo, quia non sine causa gladium gestet, et quia ministerium (9) sit Dei; sed et ultrix, inquit, in iram ei qui malum fecerit. Nam et præmiserat : Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem? fac bonum, et laudem ab ea referes. (c) Dei ergo ministra est tibi in bonum. Si vero malum facias, time. Ita, non in occasione frustrandi martyrii jubet te subjici potestatibus, sed in provocatione bene vivendi, etiam sub illarum respectu, quasi adjutricum justitiæ, quasi ministrarum divini judicii, hic etiam de nocentibus præjudicantis. Dehinc et exequitur quomodo velit te subjici potestatibus, reddere jubens, cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; id est (Matt. XXII, 21) quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ Dei, Deo; solius (10) autem Dei homo. (d) Condixerat scilicet Petrus, regem quidem honorandum; ut tamen tunc rex honoretur, cum suis rebus insistit, cum a divinis honoribus longe est; quia et pater et mater diligentur (11), cum Deo non comparabuntur. Cæterum, super Deum diligi nec animam licebit.

CAPUT XV.

Num ergo et (e) Apostolorum litteræ mobiles (12) ?

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qui etiam Jun.
- (2) Insuper per Rhen. Seml. Oberth.
- (3) Perficiet alii.
- (4) Promissis cod. Agobard.
- (5) Philippensibus Fran.
- (6) Auditis Rhen. Seml. Oberth.

D

- (7) Exsultat dicens Timotheo Rhen. Seml. Oberth.
- (8) Deversionis insistit Rhen. Seml. Oberth.
- (9) Ministra Rhen. Seml. Oberth.
- (10) Solus Rhen. Seml. Oberth.
- (11) Diligenter Fran. Pam.
- (12) Nobiles Pam. nubilæ Jun.

COMMENTARIUS.

(a) Thessalonicensibus vero de vinculis scribens. Castigandus hic locus et leg. Philippensibus, tum quia additur de vinculis e quibus scripta est prior illa, neutra vero ad Thessalonicenses; tum quod inveniuntur Philipp. I, 7, et quæ sequuntur Scripturæ testimonia : in quorum priori ex græco retinuit vocem agonem; in posteriori confirmat lectionem latinorum emendationum codicum, qui legunt immobil supra sacrificium, pro eo quod alii æmulor. PAM.

(b) Quid ei magis quam martyria prævellit? Ait Tertullianus: Sicubi homines Deus ab idololatria divellit, quid magis idololatriæ prævellit, quod prævulsum statim ipsi opponat, quam martyria fortium christianorum? RIC.

CAP. XIV.—(c) Dei ergo ministra est. In Agobardino, Dei ergo minister... Ex quibus vestigiis apparet scriptum fuisse, Dei ergo ministerium est, ut supra. RIC.

(d) Condixerat scilicet Petrus. Condixerat, hoc est, cum Paulo dixerat, consentanea Paulo dixerat Petrus, Sic lib. de Corona. Quod æque fides pagana condixit. RIC.

CAP. XV.—(e) Apostolorum litteræ mobiles. Hæc scriptura es: exemplaris Ursini, quam secuti sumus editione prima quasi litteras mobiles Septimius dixisset, quæ sapienter præterquam sonarent, et aliud esset in vocibus, aliud in sensibus. Nunc mutare sententiam nobiscum liceat, quibus non aliud erit studium quam veri. In Agobardi libro Septimius ait, Num ergo et Apostolorum litteræ nobiles? Quæ lectio retinenda est. Etenim posteaquam probavit auctoritate prophetarum et Evangelii, martyria fortiter obeunda esse Christianis, atque hoc esse præceptum sive mandatum a Domino, id etiam probat citatis Apostolorum litteris, et subjungit, Num ergo et Apostolorum litteræ nobiles?

(a) et nos usquequaque simplices animæ, (b) et solummodo columbæ, (c) libenter errantes? credo vivendi cupiditate. Ita vero sit, ut recedant a litteris suis sensus. Quæ tamen passos Apostolos scimus, manifesta doctrina est; hanc intelligo solam Acta decurrens; nihil quæro; carceres illic, et vincula, et flagella, et saxa, et gladii, et impetus Judæorum, et cæcus nationum, et tribunorum elogia (1), et regum auditoria, et proconsulum tribunalia, et Cæsaris nomen interpretem non habent. Quod (d) Petrus cæditur (2), quod (e) Stephanus opprimitur, quod (f) Jacobus immolatur, quod (g) Paulus distrahitur (h), ipsorum sanguine scripta sunt. (i) Et si fidem Commentarii (3) voluerit hæreticus, instrumenta imperii loquentur, ut lapides Jerusalem. Vitas Cæsarum legimus; orientem fidem Romæ primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruci adstringitur. Tunc Paulus civitatis romanæ consequitur nativitate, cum illic martyrii renascitur generositate. Hæc ubicumque jam legero, pati disco; nec mea interest quos sequar martyrii magistros, sensusne an

A exitus Apostolorum; nisi quod et sensus in exitibus recognosco. Nihil enim passi fuissent, quod non prius patiendum esse sensissent. (4) Cum vincula Paulo Agabus gestu quoque prophetasset, discipuli fletentes et orantes ne se Jerosolyma committeret, frustra oraverunt. Ille enim, quod semper docuerat animatus: *Quid fletis, inquit, et contristatis cor meum? At ego non modo vincula Jerosolymis pati optaverim, verum etiam mori pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita cesserunt, dicendo: Fiat voluntas Domini (Act. XXI, 13, 14); fidentes scilicet, passiones ad voluntatem Dei pertinere. Non enim dehortationis consilio, sed dilectionis retinere tantaverant (5), ut Apostolum desiderantes, non ut martyrium dissuadentes. Quod si jam tunc Prodicus aut Valentinus assisteret, suggerens, (j) non in terris esse confitendum (6) apud homines; minus vero, ne (7), Deus humanum sanguinem sitiatur, nec Christus vicem passionis, quasi et ipse de ea salutem consecuturus exposcat; statim audisset a servo Dei, (k) quod audierat a Domino diabolus: *Recede, Satana, scandabon**

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ellogia Jun.
(2) Editur (ὑπόστασις) nig.
(3) Commentarii Rhen. Seml. Oberth.
(4) Scissent cod. Agobard.

- (5) Tentaverunt Rhen. Seml. Oberth.
(6) Conandum Rhen. Seml. Oberth.
(7) Homines, quod nec Seml.

COMMENTARIUS.

Hoc est: Nonne sunt omnibus notæ, claræ, manifestæ? Et sane sunt. Mox ingerit: Ita vero sit, ut recedant a litteris suis sensus? nec tam claræ illæ sint et manifestæ, quin admittant interpretationis alienius benignitatem. Veniamus ad res ipsas. Videamus quid ipsimet Apostoli, suarum litterarum interpretes, fecerint. Vitam certe ipsi suam martyrio impendere non dubitaverunt, de Dominico scilicet præcepto nihil ambigentes. Ric.

(a) *Et nos usquequaque simplices animæ.* Hæc sunt dicta, vel potius aculei scorpionum, cujusmodi supra. Ric.

(b) *Et solummodo columbæ.* Non etiam prudentia serpentes, alludit ad illud Christi apud Matth.: *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ.* Ric.

(c) *Libenter errantes.* Incauta simplicitate aberrantes, et avolantes ab dominicis ædibus. Ric.

(d) *Petrus cæditur.* Sic habet vetus exemplar Agobardi. Veruntamen cum hoc loco mortes Apostolorum per suppliciorum genera designentur, Petri passionem significantiore verbo descriptam fuisse arbitramur, et mendosum esse quod hic legimus, *cæditur*. Itaque legendum *editur*, quod est, sustollitur et suspenditur, edita et erecta cruce, ὑψοῦται: quod vulgata versio dixit, exaltatur. Joan. c. XII: *ἔγω ὑψωθήσεται ἕως τοῦ οὐρανοῦ*; verba sunt Christi significantis qua morte esset moriturus: *Si exaltatus fuero a terra.* Sulpitius Severus: *Petrus in crucem sublatus est.* Ric.

(e) *Stephanus opprimitur.* Impetu saxorum, lapidatione. Ric.

(f) *Jacobus immolatur.* Frater Domini, an frater Joannis? Fratrem Joannis Herodes interemit gladio; Lucas, Act. XII: *Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον, τὸν ἀδελφὸν Κυρίου, μαχαίρῃ*: quod in martyrologiis accipitur pro decollatione, et minime convenit immolationi. Itaque dicendum hic designari Jacobum fratrem Domini, quem Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, fuste ful-

lonis in cerebro percussum interiisse tradunt; sed ex Hegesippi narratione, satis inepta et futili, quæ tamen, quantum ad genus mortis, firmari videatur, hinc Septimii nostri verbis: ut Jacobum fratrem Domini immolatum fuisse dixerit, fuste fullonis, tanquam popæ malleo sen clava, mactatum. Ric.

(g) *Paulus distrahitur.* Capite separato et abervice reciso. Separationem opus esse machære ait Septimius, lib. IV ad ver. Marc. et Lucas *διαμερισθῆναι* dixit quod Matth. *μαχαίρῃ*. Itaque distrahitur Paulus decollatione, principalem corporis partem auferente. Nam hoc accidit iis qui tali supplicio plectuntur, ut non cadant integri, nec jaceant cadavere toto. Etenim decollatorum capita pilo fere aut hastæ præfixa. Ric.

(h) *Cæditur, opprimitur, immolatur, distrahitur.* Ludit Septimius in antithetis. Petro Stephanum opponit. Etenim Petrus in cruce editus et sublimis, at Stephanus acervo saxorum obrutus. Jacobum vero opponit Paulo. Etenim Paulus trunco capite duas in partes distractus est; at Jacobus immolatus, ietu fustis afflictus terræ, concidit integer. Victimariorum disciplina erat, hostias ita credere et exanimare, ut non reluctarent, sed quasi sponte procumberent. Ric.

(i) *Et si fidem commentarii voluerit hæreticus.* Hoc est, Si ex publicorum etiam archivorum fide doceri voluerit. Sic lib. de Idololatria: *Volunt scilicet tempus persecutionis, et locum tribunalis, etc.* Ric.

(j) *Non in terris esse confitendum apud homines.* Ii quoque sunt aculei scorpionum, ut supra.

(k) *Quod audierat a Domino diabolus.* Imo, ipse Petrus, Matth., XVI, 23. Sed aliquis erga Petrum affectu Matthæi narrationem sic accipi voluit, quasi ea verba, propter quæ Petrum Christus increpat, non tam ipse Petrus protulisset, quam per os Petri diabolus. Enimvero Chrysostomus, ut in manifesta re, aperte contradicit: *οὐκ εἶπεν, ὁ Σατανᾶς ἐπιθυμῶν διὰ τοῦ, ἀλλ' ὕπαρξεν ὁπίσω μου, Σατανᾶς, καὶ γὰρ ἐπιθυμῶν ἕως τοῦ ἀντικειμένον, τὸ μὴ παθεῖν τὸν Χριστόν.* Ric.

mihî es; (a) scriptum est: Dominum Deum tuum ad- A
robis, et illi soli servies (Matt. XXVI, 25; IV, 10). Sed
et nunc audire debebit, quatenus multo post, venena

ista (1) suffudit; (b) nulli infirmorum facile nisi (2)
nocitura, si qui non hanc nostram ex (5) fide præbi-
berit, vel etiam superbiberit potionem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Illa Fran.
(2) Nisi inser. hîg.

(5) Ea Fran.

COMMENTARIUS.

(a) *Scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, etc.*
Hæc ita se habent in exemplari, quæ tamen haud
faciunt quicquam ad Tertulliani propositum, et opi-
næmur insita fuisse eadem manu, qua præcedens incre-

patio detorta in diabolum, ablato nomine Petri. Ric.
(b) *Nulli infirmorum facile nisi nocitura.* Nulli facile
nisi, pro, Nulli non facile nocitura. Sic loqui placuit
Septimio. Ric.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI LIBER ADVERSUS PRAXEAM.

ARGUMENTUM. — Praxeas Phryx ex Asia oriundus, B
fidei causa in carcerem conjectus olim, ob cujus
ærumnas, non admodum memorandas, animo mul-
tum intumuerat; de Ecclesia tamen egregie meri-
tus erat; cum enim Pontifex (Eleutherius aliis,
aliis Victor dicitur) Montanistas, qui in transmissa
fidei professione catholicos se ferebant, jamjam
communione litteris donare vellet, Praxeas ex
Asia tum adventans vulgatos ea in provincia Mon-
tanistarum errores aperuit, effecitque, ne homines
illi pontifici optimo illuderent, suos demum fastus
miserum perdidit: dum enim martyris titulis nun-
quam non gloriatur, communem eum superbis
omnibus sortitus est exitum, novæ sectæ infelix
conditor; unum enim Deum ita agnovit, ut omnem
personarum distinctionem tolleret, asseverare aus-
sus, ipsum Patrem carnem sumpsisse, in crucem
actum, et ad suam hodie dexteram considerare. Sec-
tatores illius *Patropassiani* aut *Monarchici* dicti,
quod unam duntaxat sanctissimæ Trinitatis perso-
nam statuerent.

Præstantissimum, quod certe post lapsum suum
scripsit, est illud contra Praxeam, quo fidem Tri-
nitatis suscipit defendendam, de hac etenim Mon-
tanistæ ab Ecclesia catholica non dissidebant. Vo-
cabulo Trinitatis hoc in opere *Septimius* expresse
utitur, et fraudem patefacit hæreticorum monar-
chicæ nomen usurpantium ut *unicum omnipotentem*
mundi creatorem se vindicare rudioribus suadeant,
dum interim *de unico hæresin faciunt*. Ut Patris et
Filii personarum distinctionem evincat, oportet,
inquit, *totum de Filio examinari, an sit, et qui sit,*
et quomodo sit... Ante omnia Deus erat solus... quia
nihil aliud extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc
quidem solus; habebat enim secum rationem suam,
verbum, sapientiam; quam postea ad extra emisit, et
factus est sermo exterior. Sermonem appellandum

censet Verbum Dei *Tertullianus*, solum post extrin-
secam ejus prolationem, seu manifestationem in
universi creatione factam juxta antiquissimorum
theologorum loquendi phrasin et modum; fatetur
tamen *Sermonem in primordio apud Deum fuisse.*
Nam etsi Deus nondum Sermonem suum miserat,
proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semet-
ipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum,
quæ Sermonem mox erat dicturus. Ex quo patescit
quo in sensu alibi dixerit: *Fuit autem tempus, cum*
et delictum et Filius non fuit, videlicet quantum ad
externam per creationem rerum manifestationem,
præsertim cum dixit: *Fiat lux*; nam quantum ad
generationem ad intra semper fuit cum Deo Patre
Filius ejus verbum et sapientia. Ostendit insuper
Tertullianus, Filium ex Patris esse substantia et
Spiritus Sanctum a Patre per Filium procedere;
Verbum, quod ab omni æternitate erat apud Deum,
quodque quasi ex eo ad creandum et regendum
mundum exiit, personam esse subsistentem, quæ ta-
men et varia a Patris substantia non est; inde non
sequi duos esse Deos et duos Dominos; Filium, non
Patrem, factum hominem, nec desiisse Deum
esse, adeo ut naturæ humanæ idiomata in Christo
inventæ fuerint. Uno verbo, perspicue in hoc trac-
tatu Ecclesiæ fidem de Trinitatis necnon Incarna-
tionis mysteriis explanat. LUMP.

CAPUT PRIMUM.

Varie diabolus æmulatus est veritatem. Affectavit
illam aliquando defendendo concutere. Unicum Do-
minum vindicat omnipotentem mundi conditorem,
ut et de unico hæresim faciat. Ipsum dicit Patrem
descendisse in Virginem (1), ipsum ex ea natum,
ipsum passum, denique ipsum esse Jesum Christum.
Excidit sibi coluber, quia Jesum Christum post bap-
tisma Joannis tentans, ut Filium Dei aggressus est;

LECTIONES VARIANTES.

(1) Virgine Seml.

certus filium Deum habere, vel ex ipsis Scripturis de quibus tunc tentationem struebat: *Si tu es filius Dei, dic ut lapides isti panes fiant*; item: *Si tu es filius Dei, dejice te hinc: scriptum est enim, quod mandavit (1) angelis suis super te (utique Pater) ut te manibus suis tollant, nec tibi ad lapidem pedem tuum offendas.* (Matth. IV, 5-6; Ps. XC, 11). Aut numquid mendacium Evangeliiis exprobravit (2), dicens: « Viderit Matthæus et Lucas: cæterum, ego ad ipsum Deum accessi, ipsum omnipotentem cominus tentavi. Ideo et accessi, ideo et tentavi. Cæterum, si filius Dei esset, nunquam illum fortasse (3) dignarer? » Sed enim ipse potius a primordio mendax est (I Joan. III, 8); et si quem hominem de suo subornaverit (4), ut Praxeas. Nam iste primus ex Asia hoc genus per-versitatis (a) intulit Romæ; homo et (5) alias inquietus, insuper de jactatione martyrii inflatus, ob solum et simplex et breve carceris tedium; quando et si corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem Dei non habens (I Cor., XIII, 5), cujus charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc (b) episcopum romanum, agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito

A recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia (c) diaboli Praxeas Romæ procuravit, prophetiam expulit, et hæresim intulit; Paracletum fugavit, et Patrem crucifixit. *Frustraverant* (6) *avenæ* praxeas, hic quoque *superseminatæ, dormientibus multis* (Matth., XIII, 26) in simplicitate doctrinæ; traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. (d) Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos (7), apud quos tunc gesta res est, exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio, disjuncta a Psychicis. *Avenæ* vero illæ utique (8) tunc semen excusserant. Ita aliquamdiu per hypocrisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denuo erupit. Sed et denuo eradicabitur, si voluerit Dominus, in isto comite; si quo (9) minus, die suo colligentur omnes adulteræ (10) fruges, et cum cæteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur (ibid.).

CAPUT II.

Itaque post tempus Pater natus, et Pater passus: ipse Deus, Dominus omnipotens, Jesus Christus prædicatur. Nos vero et semper, et nunc magis, ut (c) instructiores per Paracletum deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem Deum credimus; sub hac tamen dispensatione, quam œconomiam dicimus, (f) ut unicus Dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, et

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Mandabit alii.
 (2) Exprobrabit Fran. Paris.
 (3) Tentasse Wowo.
 (4) Subornavit Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Intulit homo. Et Rhen. Seml. Oberth.

- (6) Frustraverant Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Psychicos, item infra physicis alii, sed vitiose.
 (8) Ubique Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Quo si Jun.
 (10) Adulteræ Petr. Ciaccon.

COMMENTARIUS.

✓ CAP. I.— (a) *Intulit Romæ homo*, etc. Intellegit provincias urbi Romanæ viciniore. Alioqui ipsa Asia partim romanum agnoscebat imperium. RHEX.

(b) *Episcopum romanum agnoscentem jam prophetias Montani*. Hæreses Tertulliani quæ dicuntur, eæ vix aliud præcipiebant quam martyria fortiora, jejunia siciora, castimoniam sanctiorem, nuptias scilicet unas, aut nullas. In quibus quicquid peccavit, id omne virtutis amore vehementiore peccasse videntur. Illud certe gravius, quod Montani Paracletum agnovit atque defendit. Sed Montani schola, sicut et Baronius observat, aliquandiu stetit innoxia, discipulos habuit adeo morum sanctitate commendabiles, benefica miraculorum potentia reverendos, martyriorum constantia fortes, ut nemo præsentiores alibi numinis vires agnosceret. Et vero recte doctissimus cardinalis censuit Anicetum tunc pontificem romanum in hominibus nihil adhuc a fidei regula dissentientibus hæc divini Spiritus charismata agnovisse, eorum ecclesiis pacem intulisse, atque, ut ait Tertullianus, pacis litteras misisse, neque est quod suspicemur Tertullianum, virum gravem, etsi tunc Montani partibus addictum, in historia tam recenti tamque manifesta, inque opere quod adversus Praxeas hæreticum pro fidei catholicæ articulo inter præcipuos nobili, componebat, mentiri voluisse; cum præsertim mendacio splendido, ac statim facile confutando, pretium nullum. Ergo Praxeas ille, qualis a Tertulliano depingitur, fictis apud pontificem caussis, adeoque imminutæ auctoritatis pontificiæ criminationibus, Montani discipulos onerare non destitit, donec pacis seu communicationis litteræ jam, uti diximus, emissæ revocarentur. Quare nonnulli forte an plus æquo of-

fensi indignatique, Montanum suum in tantum extollere ac prædicare cœperunt, ut dicerent, in Apostolis quidem Spiritum Sanctum fuisse, Paracletum non fuisse; et Paracletum illum suum plura in Montano dixisse, quam in Evangelio Christi; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora. Hæc nimirum de iis legimus, qui secundum Phrygas dicuntur in Catalago hæreticorum, qui Tertulliani libro de Præscriptione vulgo annecti solet. Quæ satis arguunt, Phrygas istos Montano suo multa, quæ ipse sibi nunquam arrogaverit, tribuisse. Unde verosimile fiat, Montani dogma, quale extitit, primordio quidem sui christianis austerioribus probabili, Tertullianum tenuisse; non quale postea, cum sequacium quorundam imposturis et fraudibus, ac phrygia interpolatum, ab Ecclesiis passim catholicis despuerit. Denique Tertullianum secundum Phrygas desipuisse unquam, scripta ejus quæ extant non persuadent; quæ autem intercedere, ea cum extarent, neque Cypriano, neque Hieronymo persuasisse videntur. RIC.

(c) *Negotia*. Ludit circa nomen *Praxeas*, quod a græco *πράξις* derivari potuit: ita Semler. EDD.

(d) *Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua*. Praxeas mutata sententia pristinam doctrinam, hoc est, veterem et veram colebat, adeoque docebat; imo et per chirographum de emendatione sua caverat. *Pristinum doctor*, ut cætera Graius. RIC.

CAP. II.— (e) *Instructiores per Paracletum*. Recte annotat Rhenanus loqui illum de Paraclete Montani, cui etiam perperam applicat illud Joan. XVI, 13: *Deductorem omnis veritatis*. PAM.

(f) *Ut unicus Dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit*. Procedendi verbum Filio tribuit, quod

sine quo factum est nihil (Joan., I, 3): hunc missum a Patre in virginem, et ex ea natum hominem et Deum, filium hominis et filium Dei, et cognominatum Jesum Christum: hunc passum, hunc mortuum et sepultum secundum Scripturas, et resuscitatum a Patre, et in cœlos (1) resumptum, sedere ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos, qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a Patre Spiritum Sanctum Paracletum, sanctificatorem fidei eorum qui credunt in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Hanc regulam ab initio Evangelii decurrerit, etiam ante priores quosque hæreticos, nedum (a) ante Praxeam hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium hæreticorum, quam ipsa novellitas Praxæ hesterni. Quo peræque adversus universas hæreses jam hinc præjudicatum sit, (b) id esse verum, quodcumque primum; id esse adulterum, quodcumque posterius. Sed salva ista præscriptione, utique tamen propter instructionem et munitionem quorundam, dandus est etiam retractatibus locus: vel ne videatur unaquæque perversitas, non examinata, sed præjudicata damuari, maxime hæc, quæ se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et Patrem et Filium et Spiritum Sanctum dicat: quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiæ scilicet unitatem; et nihilominus custodiatur œconomix sacramentum, quæ unitatem in trinitate disponit, tres dirigens, Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum. Tres autem non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie: unius autem substantiæ, et unius status, et unius potestatis; quia unus Deus, ex quo et gradus isti et formæ et species, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti deputantur. Quomodo autem (2) numerum sine divisione patiuntur, procedentes retractatus (3) demonstrabunt.

CAPUT III.

Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotæ, quæ major semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei a pluribus diis sæculi

ad unicum et Deum verum transfert; non intelligentes unicum quidem, sed cum sua œconomia esse credendum, expavescunt ad œconomiam. Numerum et dispositionem trinitatis, divisionem præsumunt unitatis; quando unitas ex semetipsa derivans trinitatem, non destruat ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres jam jactitant a nobis prædicari, se vero unius Dei cultores præsumunt, quasi non et unitas irrationaliter collecta, hæresim faciat; et trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat. (c) Monarchiam, inquit, tenemus. Et ita sonum (4) vocaliter exprimunt etiam Latini, (d) etiam Opici (5), ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enuntiant. Sed monarchiam sonare student Latini, œconomiam intelligere nolunt etiam Græci. At ego, si utriusque linguæ præcepsi, monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare et unicum imperium: non tamen præscribere monarchiam, ideo, quia unius sit, eum (6) cojus sit, aut filium non habere, aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Atquin nullam dico dominationem ita unius sui esse, ita singularem, ita monarchiam (7), ut non etiam per alias proximas personas administretur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si vero et filius fuerit ei, ejus monarchia sit, non statim dividi eam, et monarchiam esse desinere, si particeps ejus assumatur et filius; sed (8) proinde illius esse principaliter a quo communicatur in filium; et dum illius est, proinde monarchiam esse, quæ a duobus tam unice continetur. Igitur si et monarchia divina per tot legiones et exercitus angelorum administratur, sicut scriptum est: *Millies millia (9) assistebant ei, et millies centena millia apparebant ei*: nec ideo unius esse desiit, ut desinat monarchia esse, quia per tanta millia virtutum procuratur: quale est ut Deus divisionem et dispersionem pati videatur in Filio et in Spiritu Sancto, secundum et tertium sortitis locum, tam consortibus substantiæ Patris, quas (10) non patitur in tot angelorum numero, et quidem tam a substantia alienis (11). Membra, et pignora, et instrumenta, et ipsam vim,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cælo Rhen. Seml. Oberth.
 (2) Autem demit Seml. post Rhen.
 (3) Tractatus Seml.
 (4) Solium Seml. Rhen. Jun.
 (5) Et tam opifice Seml. etiam opifices Rig.
 (6) Ejus then.

- (7) Monarchiam Jun.
 (8) Se Fran. Paris.
 (9) Millies centies centena millia Seml. millies millia centena millia Latin.
 (10) Quod Latin.
 (11) Substantia patris Seml. add. alienorum Fran.

COMMENTARIUS.

Ecclesia Spiritui Sancto proprium fecit. Rig.

(a) Ante Praxeam hesternum. Sic Persius dixit, *Hesternos Quirites*, hoc est, novos, nuperos. Rig.

(b) Id esse verum quodcumque primum. Nempe principio sumpto unde cœpit veritas. Sic, libro de Præscr. hæreticor.: *Ita ex ipso ordine manifestatur id esse dominicum et verum, quod sit prius traditum*. Rig.

CAP. III.—(c) *Monarchiam, inquit, tenemus*. Μοναρχίαν, hoc est, Deum unicum afferimus, jure id quidem, nam alias, incidimus εἰς τὸν ἀθεῖον τοῦ ὁμοῦ τῆς α. Hier., I. de Scr. Eccles. auctor est librum ab Irenæo fuisse compositum hoc titulo, de *Monarchia*, sive, *Quod Deus non sit auctor malorum*. Ipse Tertullianus Monarchiæ

vocabulo Deum significavit, lib. II de Cultu fœminarum: *Hanc incorruptibilitatem habemus induere ad novam domum, quam monarchia pollicetur*. Rig.

(d) *Etiam opici*. Id est barbari, quod opice, id est barbæ, loquerentur, non latine, juxta Plin., I. XXIX, c. 1. PAM.—Scio Juvalem, satira 6, dixisse:

Nec curanda viris opicæ castigata micæ
 Verba.

Sed hic in exemplari legitur, *Et ita sonum ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, etiam opificis*, quod videatur convenientissimum sequentibus istis, ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enuntiant. Sic vero loquitur Septimius in Apologetico: *Deum*

ac totum censum monarchiæ, eversionem deputas ejus: non recte. Malo te ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Eversio enim monarchiæ illa est tibi intelligenda, cum alia dominatio suæ conditionis et proprii status, ac per hoc æmula, superducitur; eum: alius Deus infertur adversus Creatorem. Tunc male, cum plures, secundum (a) Valentinus et Prodicos: (1) tunc in monarchiæ eversionem, cum in Creatoris destructionem.

CAPUT IV.

Cæterum, qui filium non aliunde deduco, sed de substantia Patris, nihil facientem sine Patris voluntate, omnem a Patre consecutum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam, a Patre Filio traditam, in Filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia Spiritum non aliunde puto, quam a Patre per Filium. Vide ergo ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem et dispensationem ejus evertis in tot nominibus constitutam, in quot Deus voluit. Adco autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat Patri a Filio. Siquidem Apostolus scribit de ultimo fine: cum tradiderit regnum Deo et Patri. Oportet enim eum regnare usque dum ponat inimicos ejus Deus sub pedes ipsius: scilicet secundum Psalmum: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Cum autem subjecta erunt illi omnia, utique (2) absque eo qui ei subjecit omnia, tunc et ipse subjicietur illi, qui ei subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Videmus (3) igitur non obesse monarchiæ Filium, etsi hodie apud Filium est: quia et in suo statu est apud Filium, et cum suo statu restituetur Patri a Filio. Ita eam nemo hoc nomine destruct, si Filium (4) admittat, cui et traditam eam a Patre, et a quo quandoque restituendam Patri constat. Hoc uno capitulo (b) Epistolæ apostolicæ potuimus jam et Patrem et Filium ostendisse duos esse, præterquam ex nominibus Patris et Filii, etiam ex eo quod qui tradidit regnum, et cui tradidit, item qui subjecit, et cui subjecit (5), duo sint necesse est.

CAPUT V.

Sed quia duos unum volunt esse, ut idem Pater et Filius habeatur, oportet et totum de Filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit; et ita res ipsa formam suam Scripturis et interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. Aiunt quidem (6) et Ge-

nesim in hebraico ita incipere: (c) *In principio Deus fecit sibi filium*. Hoc ut firmum non sit, alia me argumenta deducunt ab ipsa Dei dispositione, qua fuit (d) ante mundi constitutionem, adusque Filii generationem. Ante omnia enim Deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia. Solus autem, quia nihil aliud (7) extrinsecus præter illum. Cæterum, ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis etiam Deus, et ratio in ipso prius; et ita, ab ipso omnia. Quæ ratio, sensus ipsius est. Hanc Græci λέγειν dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque jam in usu est nostrorum, per simplicitatem interpretationis, Sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse; cum magis rationem competat antiquiorem haberi; quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium; et quia ipse quoque sermo ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat. Tamen et sic, nihil interest. Nam etsi Deus nondum sermonem suum miserat, proinde cum eum ipsa et in ipsa ratione intra semetipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum, quæ per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens, sermonem eam efficiebat, quam sermone tractabat. Idque quo facilius intelligas, ex te ipso ante (8) recognosce, ut ex imagine et similitudine Dei, (Gen., 1, 26) quam (9) habeas et tu in temetipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide cum tacitus tecum ipse congrederis, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi eum sermone ad omnem cogitatus tui motum, et ad omnem sensus tui pulsum. Quodcumque cogitaveris, sermo est; quodcumque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo necesse est; et dum loqueris, conlocutorem pateris sermonem, in quo inest hæc ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, et per quem cogitas loquendo. Ipse sermo alius est. Quanto ergo plenius hoc agitur in Deo, ejus tu quoque imago et similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem, et in ratione sermonem? Possum itaque non temere præstruxisse, et tunc Deum ante D universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prodigos *Seml. Proctos Paris.*
 (2) Utique demit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Videtur *venet.*
 (4) Destruet. Filium *Rhen. Seml. Oberth.*
 (5) Et cui subjecit *deerat in iheuan.*

- (6) Quidam *Petr. Ciaccon.*
 (7) Aliud *abest Rhen. Seml. Oberth.*
 (8) A me *Seml.*
 (9) Quo *Seml.*

COMMENTARIUS.

quilibet opifex christianus et invenit et ostendit. RIC.
 (a) Valentinus et Prodicos. Melius quam Proctos, ut habet Rhenanus, quamvis Proclianitas ex Philastrio et Augustino adducat, creatores animarum angelos dicentes ex igne et spiritu, quod etiam Seleucianorum fuit dogma. LE PR.

CAP. IV. --- (b) Capitulo. Hoc est, dicto, juxta Semler. EDD.

CAP. V. --- (c) *In principio Deus fecit sibi filium*. Do-

cuit me beatus Hieronymus statim ab exordio *quæst. hebr. in Gen.* hunc locum, quem ibidem citat, magis secundum sensum quam secundum verbi translationem, de Christo accipi posse. Nam. LXX interpretes, et Symmachus, et Theodotion transtulerunt in *Principio*, et in hebr. est בראשית, quod Aquila interpretatur, in Capitulo; et non בן, quod interpretatur in filio. LE PR.

(d) *Qua fuit*. Scilicet, Deus. SEML.

tem in semetipso proinde rationem, et in ratione A sermonem, quem secundum a se faceret agitando se.

CAPUT VI.

Hæc vis et hæc divini sensus dispositio, apud Scripturas etiam in Sophiæ nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione Dei, sive sermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam. Primo, Dominus (Prov. VIII, 22) creavit me initium viarum in opera sua, priusquam terram faceret, priusquam montes collocarentur: ante omnes autem colles generavit me; in sensu suo scilicet condens et generans. Dehinc assistentem eam ipsa separatione cognosce; Cum pararet, inquit, cælum, aderam illi simul (1); et cum fortia faciebat super ventos quæ sursum nubila; et cum tulos ponebat fontes ejus quæ sub cælo, ego eram cum illo compingens; ego eram ad quem (2) gaudebat: quotidie autem oblectabar in persona ipsius. Nam ut primum Deus voluit ea quæ cum sophiæ ratione et sermone disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se (a) individuas suas, Rationem et Sophiam (3); ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita; imo et facta jam, quantum in Dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur.

CAPUT VII.

Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit Deus: Fiat lux. Hæc est nativitas perfecta sermonis, dum ex Deo procedit: conditus ab eo primum ab cogitatum in nomine Sophiæ: Dominus condidit me initium viarum. Dehinc generatus ad effectum: Cum pararet cælum, aderam illi simul. Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo Filius factus est, primogenitus (Col. I, 15), ut ante omniagenitus; et unigenitus (I Joan., IV, 9), ut solus ex Deo genitus: proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod et Pater ipse testatur: Eructavit cor meum sermonem optimum (Ps. XLIV, 1). Ad quem deinceps gaudens proinde gaudentem (4) in persona illius (Ps. II, 7): Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et: Ante luciferum genui te. Sic et Filius ex sua persona proficitur Patrem in nomine Sophiæ: Dominus condidit me initium viarum in opera sua. Ante omnes autem colles generavit me. Nam si hic quidem Sophia videtur dicere conditam se a Domino in opera et vias ejus; alibi autem per sermonem ostenditur omnia facta esse, et sine illo nihil factum; sicut et

rursum (Ps. XXXIII, 6): Sermone ejus cæli confirmati sunt, et spiritu ejus omnes vires eorum; utique eo spiritu qui sermone inerat: apparet unam eandemque vim esse nunc in nomine Sophiæ, nunc in appellatione Sermonis; quæ initium accepit viarum in Dei opera; et quæ cælum confirmavit; per quam (5) omnia facta sunt, et sine qua (6) nihil factum est (Joan. I, 3). Nec diutius de isto, quasi non de ipso sit sermo, et in sophiæ, et in rationis, et in omnis divini animi et spiritus nomine, qui filius factus est Dei, de quo procedendo generatus est. Ergo inquis, das aliquam substantiam esse Sermonem, spiritu et Sophiæ traditione constructam? Plane. Non vis enim cum substantivum habere in re per substantiæ proprietatem, ut res et persona quædam videri possit, et ita capiat secundus a Deo constitutus duos efficere, Patrem et Filium, Deum et Sermonem. (b) Quid est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et (sicut Grammatici tradunt) aer offensus, intelligibilis auditu; cæterum, vacuum nescio quid, et inane, et incorporale? At ego nihil dico de Deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolato; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit, fecit enim et ipse quæ facta sunt per illum. Quale est ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est? ut inanis solida, et vacuus plena, et incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest aliquando quid fieri diversum ejus per quod fit, nihil tamen potest fieri per id quod vacuum et inane est. Vacua et inanis res est Sermo Dei, qui Filius dictus est, qui ipse Deus cognominatus est, Et Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo (Joan. I, 1)? Scriptum est (Exod. XX, 7): Non sumes nomen Dei in vanum. Illic certe est, qui in effigie Dei constitutus, non rapinam existimavit esse se æqualem Deo (Philip, II, 6). In qua effigie Dei? utique in alia, non tamen in nulla. (c) Quis enim negabit (7) Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed et (8) invisibilia illa quæcumque sunt, habent apud Deum et suum corpus et suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt; quanto magis quod ex ipsius substantia (9) missum est, sine substantia non erit! Quæcumque ergo substantia Sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen Filii vindico; et dum Filium agnosco, secundum a Patre defendo.

CAPUT VIII.

Hoc (10) si qui (d) putaverit me *προβολὴν* aliquam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Simul abest al.
- (2) Quem *Rhen.*
- (3) Rationes *sophiam Rhen.*
- (4) Gaudenti *Seml.*
- (5) Quem *Franeg.*

- (6) Quo *Franeg.*
- (7) Negavit *Rhen. Seml. Oberth.*
- (8) Si *add. Seml. Oberth.*
- (9) Substantiæ *Rhen.*
- (10) Hic *Lat.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI.—(a) Individuas suas. Comites scilicet. Ut lib. de Patientia sub finem: Cum ergo spiritus Dei descendit, individua patientia comitatur eum. RIC.

CAP. VII.—(b) Quid est enim dices sermo, nisi vox et sonus oris, et aer offensus? Sic libro de Resurrectione carnis, ubi de dentibus, quos accepisse hominem ait, ad vocis articulos offensione signandos. RIC.

(c) Quis enim negabit Deum corpus? V. In hunc locum D. Le Nourry in Tertulliani Apologet. Dissert., c. VII, art. 5, t. I. hujusce edit., p. 841 seqq. EDD.

CAP. VIII.—(d) Putaverit me *προβολὴν* aliquam. Per hanc vocem seu prolationem id explicat quod SS. Patres generationem vocant, ubi de Filio seu Verbo loquuntur, qui *γεννητός*, cum Spiritus Sanctus sit *ἐκπνο-*

introducere, id est, prolationem rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium Æonem de Æone producentem; primo quidem dicam tibi, non ideo non utitur (1) et veritas vocabulo isto, et re ac censu ejus, quia et hæresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo Dei, annon? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce probolam veritatis, et viderit hæresis si quid de veritate imitata est. Jam nunc quaeritur, quis quomodo utatur aliqua re, et vocabulo ejus. Valentinus probolas suas discernit et separat ab auctore: et ita longe ab eo ponit, ut Æon patrem nesciat. Denique, desiderat nosse, nec potest; imo et pene devoratur, et dissolvitur in reliquam substantiam. Apud nos autem *solus Filius Patrem novit* (Matt. XI, 27), et *sinum Patris ipse exposuit* (Joan. I, 18), et omnia apud Patrem *audivit et vidit, et* (2) *quæ mandatus est a Patre, ea et loquitur* (Joan. VIII, 26). *Nec suam, sed Patris perfecit voluntatem* (Joan. VI, 38), quam *de proximo, imo de initio noverat. Quis enim scit quæ sint in Deo, nisi spiritus qui in ipso est* (1 Cor. II, 11). *Sermo autem spiritu structus est, et ut ita dixerim, sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo et in Patre semper, sicut dicit: Ego in Patre* (Joan. XIV, 11). Et apud Deum semper, sicut scriptum est: *Et Sermo erat apud Deum* (Joan. I, 1). Et nunquam separatus a Patre, aut alius a Patre, quia, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. X, 30). Hæc erit probola veritatis, custos unitatis, qua prolatus dicimus Filium a Patre, (a) sed non separatim (3), Prætulit enim Deus Sermonem, quemadmodum etiam Paracletus docet, sicut radix fruticem, et fons fluvium, et sol radium. Nam et istæ species probolæ sunt earum substantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim Filium dicere, et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium; quia omnis origo patens est; et omne quod ex origine profertur, progenies est, multo magis Sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit: nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo Sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam, profiteor me duos dicere, Deum et Sermonem ejus, Patrem et Filium ipsius. Nam et radix et frutex duæ res sunt, sed conjunctæ. Et fons et flumen duæ species sunt, sed indivisæ. Et sol et radius duæ formæ sunt, sed coherentes. Omne quod prodit ex aliquo, secundum sit ejus necesse est de quo prodit, non ideo tamen est separatim. Secundus autem ubi est, duo sunt. Et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim

- (1) Utatur *Fran. Paris.* utetur *Lat.*
 (2) *Ad inser. Latin.*
 (3) *Paratum Seml.*

φύτρος. Ric.

(a) *Sed non separatim.* Unde tot quæstiones utrum sit aliud a Patre; quod non conceditur, quamvis sit alius. *Ric.*

CAP. IX. — (b) *Filius vero derivatio.* Recte annotavit ad marginem Rhenanus caute hic legi debere Tertul-

A est spiritus a Deo et Filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice. Et tertius a fonte, rivus ex flumine. Et tertius a sole, apex ex radio. Nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per consertos et connexos gradus a Patre decurrens, et monarchiæ nihil obstrepit, et œconomix statum protegit.

CAPUT IX.

Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro Patrem et Filium et Spiritum testor, tene ubique; et ita, quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico alium esse Patrem, et alium Filium, et alium Spiritum. Male accipit idiotem quisque aut per-versus hoc dictum, quasi diversitatem sonet, et ex diversitate separationem protendat (4), Patris et Filii et Spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem Patrem et Filium et Spiritum contendunt, adversus œconomiam monarchiæ adulantes, non tamen diversitate alium Filium a Patre, sed distributione; nec divisione alium, sed distinctione; quia non sit idem Pater et Filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est: (b) Filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur, *Quia Pater major me est* (Joan. XIV, 28). A quo et minoratus (5) canitur in Psalmo (VIII, 6), *Modicum* (6) *quid citra angelos.* Sic et Pater alius a Filio, dum Filio major; dum alius qui generat, alius qui generatur; dum alius qui mittit, alius qui mittitur; dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene quod et Dominus usus hoc verbo in persona Paracleti, non divisionem significavit, sed dispositionem: *Rogabo enim, inquit* (Joan. XIV, 16), *Patrem, et alium advocatum mittet vobis, Spiritum veritatis.* Sic alium a se Paracletum, quomodo et nos a Patre alium Filium, ut tertium gradum ostenderet in Paraclete, sicut nos secundum in Filio, propter œconomix observationem. Ipsum quod Pater et Filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Utique enim omnia quod vocantur, hoc erunt: et quod erunt, hoc vocabuntur: et permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino, quia nec rerum, quarum erunt vocabula. *Est est, non non: nam quod amplius est, hoc a malo est* (Matth. V, 37).

CAPUT X.

Ita aut Pater aut Filius est, et neque dies eadem et nox, neque Pater idem et Filius, ut sint ambo unus et utrumque alter: quod (c) vanissimi isti monarchiani volunt. Ipse se, inquit, Filium sibi fecit. Atquin Pater Filium facit, et Patrem Filius. Et qui ex alterutro fiunt, a semetipsis sibi fieri nullo

LECTIONES VARIANTES.

- (4) Pertendat *Jm.*
 (5) Minor natu *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Modico *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

lianum, utpote qui, cum jam dudum ante hæresim Arii scripsisset, non usque adeo verba sua trutinaverit. Sententia vero ejus, quod ejusdem sint substantiæ Pater et Filius et Spiritus manifesta fit, tum ex præcedentibus, tum ex sequentibus hujus libri cap. PAR.

CAP. X. — (c) *Vanissimi isti monarchiani.* Nonnulli praxeani Triinitatem negare videbantur: contendebant

modo possunt, ut Pater se sibi Filium faciat, et Filius se sibi Patrem præstet. Quæ instituit Deus, etiam ipse custodit. Habeat necesse est Pater Filium, ut Pater sit; et Filius Patrem, ut Filius sit; aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, ut maritus sim, habeam oportet uxorem, non ipse mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater sim, filium habeo; non ipse mihi ero filius. Et ut filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quæ enim me faciunt si habuero, tunc ero pater, si filium habeam; filius ero, si patrem. Porro si ipse ero quid eorum, jam non habeo quod ipse ero: nec patrem, quia ipse ero pater; nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse; in tantum si utrumque fuero, alterum non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius qui et pater, jam non habeo filium, sed ipse sum filius. Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater sim. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo, qui facit filium. Æque si ipse sum pater qui et filius, jam non habeo patrem, sed ipse sum pater; non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum sub monarchiæ favore concludens, neutrum haberi facit. Ut et pater non sit, qui scilicet filium non habet; et filius non sit, qui æque patrem non habet. Dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil Deo difficile. Quis hoc nesciat? et *impossibilia apud sæculum, possibilia apud Deum* (*Matth. XIX, 26*) quis ignoret? Et *stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam* (*I Cor. I, 27*) (1): legimus omnia. Ergo, inquit, difficile non fuit Deo, ipsum se et patrem et filium facere, adversus traditam formam rebus humanis, nam et sterilem parere, contra naturam, difficile Deo non fuit, sicut nec virginem. Plane nihil Deo difficile. Sed si tam (2) abrupte in præsumptionibus nostris hac sententia utamur, quidvis de Deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia facere potuerit. Non autem quia omnia potest facere, ideo utique (3) credendum est illum fecisse, etiam quod non fecerit; sed an fecerit, requirendum. Potuit (4), ita salvus sim, Deus pennis hominem ad volandum instruxisse, quod et milvis præstitit; non tamen, quia potuit, statim et fecit. Potuit et Praxeam, et omnes pariter hæreticos statim extinxisse; non tamen, quia potuit, extinxit. Oportebat enim et milvos esse, et hæreticos: oportebat et Patrem crucifigi. Hac ratione erit aliquid et difficile Deo; id scilicet

quocumque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse, velle est; et non posse, nolle; quod autem voluit, et potuit, et ostendit. Ergo quia si voluit semetipsum sibi Filium facere, potuit; et quia si potuit, fecit: tunc probabis illum et potuisse et voluisse, si probaveris illum fecisse.

CAPUT XI.

Probare autem tam aperte debebis ex Scripturis, quam nos probamus illum sibi Filium fecisse Sermone suum. Si enim Filium nominat, Filius autem non alius erit quam qui ex ipso prodiit; Sermo autem prodiit ex ipso, hic erit Filius, non ipse de quo prodiit. Non enim ipse prodiit ex semetipso. Porro, qui eundem Patrem dicit et Filium, eundem et protulisse ex semetipso facis, et prodidisse quod Deus est. Si potuit fecisse, non tamen fecit. Aut exhibe probationem quam expostulo meæ similem; id est, sic Scripturas eundem Filium et Patrem ostendere, quemadmodum apud nos distincte Pater et Filius demonstrantur; distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a Deo: *Eruclavit cor meum Sermone optimum* (*Ps. XLIV, 4*). Sic tu contra opponas, alicubi dixisse Deum, *Eruclavit cor meum sermonem optimum*, ut ipse sit qui et eructavit, et quod eructavit; et ipse qui protulerit, et qui prolatus sit, si ipse est et Sermo et Deus. Ecce ego propono Patrem Filio dixisse: *Filius meus es tu, ego hodie generavi te* (*Ps. II, 7*). Si velis ut credam ipsum esse Patrem et Filium, ostende sic pronuntiatum alibi, « Dominus dixit ad se, Filius meus sum ego, ego hodie generavi me », proinde et: « Ante luciferum generavi me » (*Ps. CIX, 3*), et « Dominus condidit me initium viarum in opera mea; ante omnes autem colles generavi me » (*Sap. VIII, 22*); et si qua alia in hunc modum sunt. Quem autem verebatur Deus Dominus universitatis ita pronuntiare, si ita res erat; an verebatur ne non crederetur, si simpliciter se et Patrem et Filium pronuntiasset? Unum tamen veritus est, mentiri. Veritus autem semetipsum et suam veritatem. Et ideo veracem Deum credens, scio illum non aliter quam disposuit pronuntiasse, nec aliter disposuisse quam pronuntiavit. Tu porro eum mendacem efficias et fallacem et deceptorem fidei hujus, si cum ipse esset sibi Filius, alii dabat Filii personam, quando Scripturæ omnes et demonstrationem et distinctionem trinitatis ostendant. A quibus et præscriptio nostra deducitur, non posse unum atque eundem videri qui loquitur, et de quo loquitur, et ad quem loquitur: quia neque perversitas, neque fallacia Deo congruat: ut cum ipse esset ad quem loquebatur, ad alium potius, et non ad semetipsum loquatur (5). Accipe igitur et alias voces Patris de

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Sapientia Rhen. Seml. Oberth.*(2) *Difficile sensi. Tauri Seml.*(3) *Ideoque Rhen. Seml. Oberth.*(4) *Si voluisset add. Rhen.*(5) *Loquebatur Rhen. Seml. Oberth. loqueretur Jun.*

COMMENTARIUS.

quippe Deum Patrem Filium se fecisse, quod Dei *μωσαρ-χ(τα)* appellabant, unde nomen sortiti sunt. LE PR.

Filio per Isaiam (Is. XLII, 1) : *Ecce filius meus quem elegi, dilectus meus in quem bene sensi. Ponam spiritum meum super ipsum, et iudicium nationibus annuntiabit.* Accipe et ad ipsum (Is. XLIX, 16) : *Magnum tibi est ut voceris filius meus ad statuendas tribus Jacob, et ad convertendam dispersionem Israelis. Posui te in lucem nationum, ut sis salus in extremum terræ.* Accipe nunc et Filii voces de Patre (Is., LXI, 1) : *Spiritus Domini super me, quapropter unxit me, ad evangelizandum hominibus.* Item ad Patrem in Psalmo, de eodem : *Ne dereliqueris me, donec annuntiem brachium tuum natiuitati uniuersæ venturæ* (Ps. LXXI, 8). Item in alio (Ps. III) : *Domine, quid multiplicati sunt qui cooprimum me?* Sed et omnes pene Psalmi Christi personam sustinent; Filium ad Patrem, id est, Christum ad Deum verba facientem repræsentant. Animadvertite etiam Spiritum loquentem ex tertia persona de Patre et Filio : *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* (Ps. CX, 1). Item per Isaiam : *Hæc dicit Dominus Domino meo Christo* (XLV, 1). Item per eundem ad Patrem de Filio : *Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavius de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitiendi, et non erat forma ejus, nec gloria* (Is. LIII, 1, 2). Hæc pauca de multis. Nec enim affectamus uniuersas Scripturas evolvere, cum et in singulis capitulis plenam majestatem et auctoritatem contestantem, majorem congressum in retractatibus habeamus (1). His itaque paucis, tamen manifeste distinctio Trinitatis exponitur. Est enim ipse qui pronuntiat, Spiritus, et Pater ad quem pronuntiat, et Filius de quo pronuntiat. Sic et cætera quæ nunc ad Patrem de Filio, vel ad Filium, nunc ad Filium de Patre, vel ad Patrem, nunc ad Spiritum pronuntiantur; unamquamque personam in sua proprietate constituunt.

CAPUT XII.

Si te adhuc numerus scandalizat Trinitatis, quasi non connexæ in unitate simplici, interrogo quomodo unicus et singularis pluraliter loquitur : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. I, 26); cum debuerit dixisse, *Faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam* : utpote unicus et singularis? Sed et in sequentibus : *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis*, fallit aut ludit; ut cum unus, et solus, et singularis esset, numerose loqueretur : aut numquid angelis loquebatur, ut Judæi interpretantur, quia nec ipsi Filium agnoscunt? An quia ipse erat Pater, Filius, Spiritus, ideo pluralem se præstans (2), pluraliter sibi loquebatur? Ino quia jam adhærebat illi Filio, secunda persona,

(1) Habemus Rhen. Seml. Oberth.

(2) Præferens *ii ouu*.

(3) Similem? Filio Rhen. Seml. Oberth.

(4) Communitatis Jan.

(5) Verò Rhen. Pam. Seml. Oberth.

(6) Voluerit Rig. Vinct.

Sermo ipsius; et tertia, Spiritus in Sermonem, ideo pluraliter pronuntiavit, *faciamus*, et, *nostram*, et, *nobis*. Cum quibus enim faciebat hominem, et quibus faciebat similem? Cum Filio (5) quidem, qui erat induturus hominem; Spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris (4) et arbitris, ex unitate Trinitatis loquebatur. Denique, sequens Scriptura distinguit inter personas : *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum* (Gen. I, 27). Cur non, suam, si unus qui faciebat, et non erat ad cuius faciebat? Erat autem ad cuius imaginem faciebat : ad Filii scilicet, qui homo futurus certior et verior, imaginem suam fecerat dici hominem qui tunc de limo formari habebat, imago veri (5) et similitudo. Sed et in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? Primum quidem, nondum Filio apparente, *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est* : ipse statim Sermo *lux vera, quæ illuminat hominem venientem in hunc mundum*, et per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in Sermonem Christo assistente et administrante Deus voluit (6) fieri, et Deus fecit. Et dixit Deus : *Fiat firmamentum, et fecit Deus firmamentum* (Gen. I, 7 - 16); et dixit Deus : *Fiant luminaria, et fecit Deus luminare majus et minus*; sed et cætera utique idem fecit qui et priora, id est Sermo Dei, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil*. Qui ipse Deus est, secundum Joannem (I, 1), *Deus erat Sermo*. Habes duos, alium dicentem ut fiat, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas, jam professus sum; personæ, non substantiæ nomine; ad distinctionem, non ad divisionem. Cæterum, etsi ubique teneo unam substantiam in tribus coherentibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus, eum qui jubet, et eum qui facit. Nam nec juberet, si ipse faceret, dum juberet fieri (7) per eum. Tamen jubebat, haud sibi jussurus si unus esset; aut sine jussu facturus, quia non expectasset ut sibi juberet.

CAPUT XIII.

Ergo, inquit, si Deus dixit, et Deus fecit; si alius deus dixit, et alius fecit, duo dii prædicantur. Si tam durus es, puta interim : et ut adhuc amplius hoc putes, accipe in Psalmo (XLIV, 7, 8) duos deos dictos : *Thronus tuus, Deus, in ævum, virga regni tui : dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus.* Si ad Deum loquitur, et unctum Deum a Deo affirmat, scilicet hic duos deos proponit (8). Inde et Esaias (Is. XLV, 14) ad personam Christi : *Et sabain* (9), inquit, *viri elati ad te transibunt, et post te sequentur vincti manibus, et te adorabunt, quia in te Deus est. Tu enim es Deus noster, et nesciebamus, Deus Israelis.* Et hic enim dicendo, *Deus in te*, et, *tu Deus*, duos proponit : qui erat, et in quo erat; (10) Christum, et Spi-

LECTIONES VARIANTES.

(7) Dum juberet enim, fieri *Lat. Rig.* dum juberet. Fieri per eum tamen jub. *Jun.*(8) Sed hic duos deos pro virga regni tui *Seml. Pam.* affirmat et hic duos deos *Lat.*(9) Sabain *Frat. Seboim Seml.*(10) Qui erant in Chr. *Rhen. Seml. Oberth.*

ritum. (1) Ipsum plus est, quod in Evangelio totidem inuenies; *In principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo* (Joan. I, 1). Unus qui erat, et alius penes quem erat. Sed et nomen Domini in duobus lego; *Dixit Dominus Domino meo. Sede ad dexteram meam* (Ps. CIX, 1). Et Esaias hæc dicit: *Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est?* (Is. LIII, 1.) Brachium enim tuum (2), non Domini dixisset, si non Dominum Patrem et Dominum Filium intelligi vellet. Etiam adhuc antiquior Genesis: *Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhiam sulphur et ignem de caelo a Domino* (Gen. XIX, 24). Hæc aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda quemadmodum scripta sunt, maxime quæ non in allegoriis et parabolis, sed in definitionibus et (3) certis et simplicibus habent sensum? Quod si ex illis es qui tunc Dominum non sustinebant Dei se Filium ostendentem, nec eum Dominum crederent, recordare tu cum illis scriptum esse: *Ego dixi, Vos dii estis, et filii Altissimi* (Ps. LXXXII, 6). Et: *Stetit Deus in ecclesia deorum*; ut si homines, per fidem filios Dei factos, deos Scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico Dei Filio Dei nomen jure contulisse. Ergo, inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex auctoritate istarum Scripturarum constanter duos deos et duos dominos prædices. Absit. Nos enim qui et tempora et causas Scripturarum per Dei gratiam inspicimus, (a) maxime Paraleti, non hominum discipuli, duos quidem definimus, Patrem et Filium, et jam tres cum Spiritu sancto, secundum rationem œconomia, quæ facit numerum: ne, ut vestra perversitas infert, Pater ipse credatur natus et passus; quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen Deos et duos Dominos nunquam ex ore nostro proferimus: non quasi non et Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, et Deus unusquisque; sed quoniam retro et duo dii et duo domini prædicabantur; ut, ubi venisset Christus, et Deus agnosceretur, et Dominus vocaretur, quia Filius Dei et Domini. Si enim una persona et Dei et Domini in Scripturis inveniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen Dei et (4) Domini. Nemo enim alius præter unus Deus et unus Dominus prædicabatur, et futurum erat ut ipse Pater descendisse videretur, quia unus Deus et unus Dominus legebatur; et tota œconomia ejus obumbraretur,

A quæ in materiam fidei prospecta atque dispensata est. At ubi venit Christus, et cognitus est a nobis, quod ipse sit (5) qui numerum retro fecerat, factus secundus a Patre, et cum Spiritu tertius, et jam Pater per ipsum plenius manifestatus, redactum est jam nomen Dei et Domini in unionem; ut, (6) quia nationes a multitudine idolorum transirent ad unicum Deum, et (7) differentia constitueretur inter cultores unius, et plurimæ divinitatis. Nam et lucere in mundo Christianos oportebat ut filios lucis, lumen mundi unum et Deum et Dominum colentes, et nominantes. Cæterum, si ex conscientia qua scimus Dei nomen et Domini et Patri et Filio et Spiritui convenire, deos et dominos nominaremus, extinxissemus faces nostras etiam ad martyria timidiores, quibus evadendi quoque (8) pateret (9) occasio jurantibus statim per deos et dominos, ut quidam hæretici, (b) quorum dii plures. Itaque deos omnino non dicam, nec dominos; sed Apostolum sequar, ut si pariter nominandi fuerint Pater et Filius, Deum Patrem appellem, et Jesum Christum Dominum nominem. Solum autem Christum potero Deum dicere, sicut idem Apostolus: *Ex quibus Christus, qui est, inquit, Deus super omnia benedictus in ævum omne* (Rom. I, 7). Nam et radium solis seorsum solem vocabo; solem autem nominans cujus est radius, non statim et radium solem appellabo. Nam etsi soles duos non faciam, (10) tamen et solem et radium ejus tam duas res, et duas species unius indivisæ substantiæ numerabo, quam (11) Deum et Sermonem ejus, quam Patrem et Filium.

CAPUT XIV.

C Adhuc et illa nobis regula adsistit duos vindicantibus Patrem et Filium, quæ (12) invisibilem Deum determinavit. Cum enim Moyses (Exod. XXXIII, 43, 29) (c) in Ægypto desiderasset Domini conspectum, dicens: *Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognoscenter videam te: Non potes videre, inquit, faciem meam; non enim videbit homo faciem meam, et vivet; id est, morietur qui viderit. Invenimus enim et a multis Deum visum, et neminem tamen eorum, qui cum viderant, mortuum. Visum quidem Deum secundum hominum capacitatem, non secundum plenitudinem divinitatis: nam patriarchæ Deum vidisse referuntur, ut Abraham et Jacob, et prophetæ, D ut Isaias, ut Ezechiel; et tamen mortui non sunt.*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritum s. Plus *Latin.* in Christo ex S. Plus *Jun.*
 (2) Enim suum non dixisset, si *Seml.*
 (3) Et *abest Seml.*
 (4) Ad *add. Seml.*
 (5) Sit *abest Seml.*
 (6) Et *Seml.*

- (7) Ut *Seml.*
 (8) Quæque *Seml.*
 (9) Patet *Seml.*
 (10) Duos faciam *Seml.*
 (11) Qua *Seml.*
 (12) Quem *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIII. — (a) Maxime Paraleti, non hominum discipuli. Sentit, ni fallor, de Paralecto novæ prophetiæ. Jactabant vero Montani sectatores, se non hominum discipulos, sed Paralecti. RHEN.

(b) Quorum dii plures. Propter Æonum deorum immensam farraginem Valentinianos subindicat, qui Gnosticorum velut surculi, et rami ex corrupta radice. LE PR.

TERTULLIANI II.

(c) Moyses in Ægypto desiderasset Domini conspectum. At neque in Ægypto, sed in Sina Arabiæ monte Moyses ipse refert ejusmodi se colloquium cum Deo habuisse. Mirandum idcirco nobis videtur, quod ne ullus quidem interpres sive commentator hunc Tertulliani errorem, quantumvis obvium, ad nostra usque tempora observaverit. EDD.

(Six.)

Igitur aut mori debuerant, si eum viderant; *Deum enim nemo videbit, et vivet*; aut si Deum viderunt, et mortui non sunt, Scriptura mentitur, Deum dixisse, *Faciem meam homo si viderit, non vivet*; aut Scriptura mentitur, cum invisum, aut cum visum Deum profert. Jam ergo alius erit qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri, qui videbatur; et consequens erit, ut invisibilem Patrem intelligamus, pro plenitudine majestatis; visibilem vero Filium agnoscamus, pro modulo derivationis: sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiæ summam quæ est in cœlis; radium autem ejus toleramus oculis pro temperatura portionis quæ in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis etiam Filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut spiritum; et dum unicam (1) conditionem Patris et Filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare Patrem et Filium. Sed diximus Scripturam differentiæ patrocinari, per visibilem et invisibilem distinctionem. Nam et illud adjiciunt ad argumentationem: Quod si Filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntiaret, quia scilicet ipse invisibilis Pater fuerit in Filii nomine. Ac per hoc, sic eundem volunt accipi visibilem et invisibilem, quomodo eundem Patrem et Filium: quoniam et paulo supra, antequam faciem Moysi negasset, (2) scriptum sit, Dominum ad Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quam et Jacob: *Ego vidi*, inquit (*Gen. XXXII, 50*), *Dominum facie ad faciem*. Ergo visibilis et (3) invisibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo et ipse, qua Pater, invisibilis; et qua Filius, (4) visibilis. Quasi non expositio Scripturæ quæ fit a nobis, Filio competat, Patre seposito in sua invisibilitate. (5) Dicimus enim et Filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo et spiritus Dei ex substantiæ conditione jam nunc, et qua (6) Deus, et sermo, et spiritus: visibilem autem fuisse ante carnem eo modo quo dicit (*Num. XII, 2*) ad Aaron et Mariam; *Et si fuerit Prophetes in vobis, in visione cognoscat illi, et in somnio loquar illi, non quomodo Moysi. Os ad os loquar illi in specie, id est in veritate; et non in ænigmate, id est, non in imagine. Sicut et Apostolus: Nunc videmus tanquam per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (*I Cor. XIII, 12*). Igitur cum Moysi servat conspectum suum et colloquium facie ad faciem in futurum (nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in Evangelio (*Luc. IX, 50*) visum cum illo Moysen colloquentem);

- (1) Unam *Seml.*
 (2) Et *inserit Seml.*
 (3) Et *abest Fran. Paris.*

CAP. XIV.—(a) *Faciem autem suam*, etc. Istud adfert auctor tanquam argumentum Præcætorum; nam et refutat verbis illis, *Quis enim pater?* etc. ostendens filium potius faciem patris dici debere, idque ex Scrip., Thren. IV. PAM.

CAP. XV.—(b) *Iidem ipsi Apostoli*, etc. Apostolis plurali numero attribuit, quod solus Joannes scribit, Epist. I, c. 1, et mox citatur; ea de causa, quantum

apparet retro semper in speculo, et ænigmate, et visione, et somnio Deum, id est, Filium Dei, visum tam Prophetis et Patriarchis, quam et ipsi adhuc Moysi. Et ipse quidem Dominus si forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut est, homo faciem ejus videret, nisi forte in speculo et in ænigmate. Denique, si sic Moysi locutus est Dominus, ut et Moyse faciem ejus cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem ejus videre quam, quia viderat, non desideraret. Quomodo æque et Dominus negat videri faciem suam posse, quam ostenderat, si tamen ostenderat? Aut quæ est facies Dei, cujus conspectus negatur, si erat quæ visa est? *Vidi*, inquit Jacob, *Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (*Gen. XXXII, 50*). Alia debet esse facies, quæ si videatur, occidit. Aut numquid Filius quidem videbatur, et sic facies, sed ipsum hoc in visione, et somnio, et speculo, et ænigmate, quia sermo, et spiritus, nisi imaginaria forma videri non potest. (a) Faciem autem suam dicit invisibilem Patrem. Quis enim Pater? non facies erit Filii, nomine auctoritatis, quam genitus a Patre consequitur? Non enim et de aliqua majore persona congruit dicere: facies mea est ille homo; et: faciem mihi præstat. *Pater*, inquit, *major me est* (*Joan. XIV, 28*). Ergo facies erit Filii Pater. Nam et Scriptura quid dicit? *Spiritus personæ ejus, Christus Dominus* (*Thren. IV, 20*). Ergo si Christus personæ paternæ spiritus est, merito cujus spiritus persona erat, id est Patris, eum faciem suam, ex unitate scilicet, pronuntiavit. Mirarer plane, an facies Filii Pater accipi possit, qui est caput ejus: *Caput enim Christi Deus* (*I Cor. II, 5*).

CAPUT XV.

Si hunc articulum quæstionibus Scripturæ veteris non expediam, de Novo Testamento summam confirmationem nostræ interpretationis; ne quodcumque in Filium reputo, in Patrem proinde defendas. Ecce enim et in Evangeliiis et in Apostolis visibilem et invisibilem Deum deprehendo, sub manifesta et personali distinctione conditionis utriusque. Exclamat quodammodo Joannes; *Deum nemo vidit unquam* (*Joan., I, 18*). Utiq; nec retro. Ademit enim temporis quæstionem, dicendo Deum nunquam visum. Confirmat et Apostolus de Deo: *Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest* (*I Tim. VI, 18*); scilicet, quia morietur qui viderit (b). Iidem ipsi Apostoli et vidisse se Christum, et contrectasse testantur. Porro si ipse est Christus et Pater et Filius, quomodo visus est, et in-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quia et filius *Seml.* pater visibilis antehac *Jm.*
 (2) Visibilitatis *Seml.*
 (3) Quia *Seml.* quæ Deus ut *Jm.* qua etiam *Itig.*

COMMENTARIUS.

apparet, quod pluraliter ille dixerit: *Quod vidimus, quod audimus, oculis nostris vidimus, et manns nostræ contrectaverunt, de Sermone vitæ.* Ubi et rursum paulo post verborum ordinem immutat, cum legatur hodie et græce et latine: *quod audimus, quod vidimus oculis nostris, quod prospeximus, et manns nostræ contrectaverunt.* PAM.

visus? Ad hanc diversitatem visi et invisī in unum conferendam, quis ex diverso non argumentabitur, recte utrumque dictum: visibilem quidem in carne, invisibilem vero ante carnem; ut idem sit Pater invisibilis ante carnem, qui et Filius visibilis in carne? Atquin, si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? Æque si idem post quem et retro visum in ænignate, plenius visibilem caro effecit; sermo scilicet, qui et caro factus, est alius, quem nunquam quisquam vidit, nisi Pater, scilicet cuius est sermo. Denique, inspiciamus quem Apostoli viderint. *Quod vidimus*, inquit Joannes (I Joan. I, 1), *quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostræ contrectaverunt de Sermone vitæ*. Sermo enim vitæ factus, et auditus, et contrectatus, quia caro, qui ante carnem Sermo tantum in primordio apud Deum Patrem, non Pater apud Sermonem. Nam etsi Deus Sermo, sed apud Deum, quia ex Deo Deus, quia cum Patre apud Patrem. *Et vidimus gloriam ejus, tanquam unigeniti a Patre* (Joan. I, 14); utique Filii, scilicet visibilis, glorificati a Patre invisibili. Et ideo quoniam (1) Sermonem Dei Deum dixerat, ne (2) adjuvaret adversariorum præsumptionem, quasi Patrem ipsum vidisset, ad distinguendum inter invisibilem Patrem, et Filium visibilem, superdicat ex abundantia, *Deum nemo vidit unquam* (Joan., I, 18). Quem Deum? Sermonem? Atquin, *Vidimus, et audivimus, et contrectavimus*, de Sermone vitæ prædictum est. Sed quem Deum? Scilicet Patrem, apud quem Deum (5) erat Sermo, *unigenitus* scilicet (4) *Filius*, qui in sinum (5) *Patris ipse disseruit*. Ipse et auditus, et visus, et ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc et Paulus conspexit, nec tamen Patrem vidit. *Nonne, inquit, vidi Jesum* (I Cor. IX, 1)? Christum autem et ipse Deum (6) cognominavit: *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super (7) omnia Deus benedictus in ævum* (Rom. IX, 5). Ostendit et ipse (8) visibilem Dei Filium, id est Sermonem Dei, *quia caro factus est*, Christus dictus est. De Patre autem ad Timotheum: *Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest* (I Tim., VI, 16). Exaggerans amplius (*ibid.*): *Qui solus habet immorta-*

litatem, et lucem habitat inaccessibilem. De quo et supra dixerat (a): *Regi autem sæculorum, immortalis, invisibili, soli Deo*: ut et contraria ipsi Filio adscriberemus, mortalitatem (9), accessibilitatem; quem mortuum contestatur *secundum Scripturas* (I Cor. XV, 5); et a se novissime visum, per accessibilem utique lucem: quanquam et illam neque (10) ipse sine periculo luminis expertus est, (b) neque Petrus et Joannes et Jacobus sine rationis (11) et amentia; qui si non passuri Filii gloriam, sed Patrem vidissent, credo, morituri ibidem. *Deum enim nemo videbit, et vivet*. Si hæc ita sunt, constat eum semper visum ab initio, qui visus fuerit in fine; et eum nec in fine visum, qui nec ab initio fuit visus; et ita duos esse, visum et invisum. Filius ergo visus est semper, et Filius conversatus est semper, et Filius operatus est semper, ex auctoritate Patris et voluntate; quia *Filius nihil a semetipso potest facere, nisi viderit Patrem facientem*; in sensu scilicet facientem (12). Pater enim sensu (13) agit. Filius vero quod (14) in Patris sensu est videns perficit. Sic omnia per Filium facta sunt, et sine illo factum est nihil.

CAPUT XVI.

Nec putes sola opera mundi per Filium facta, sed et quæ a Deo exinde gesta sunt. *Pater enim qui diligit Filium, et omnia tradidit in manu* (15) *ejus*; utique a primordio diligit, et a primordio tradidit. Ex quo, a primordio Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo (Joan., I, 1), cui data est omnis potestas a Patre in cælis et in terra (Matth., XXVIII, 8). *Non judicat Pater quemquam; sed omne iudicium tradidit Filio* (Joan., V, 22); a primordio tamen. Omnem enim dicens potestatem, et omne iudicium, et omnia per eum facta, et omnia tradita in manu ejus, nullam exceptionem temporis permittit: quia omnia non erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est qui (16) ab initio iudicavit, turrim superbissimam elidens, linguasque dispertiens (17), orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam et Gomorrhæam ignem et sulphurem (18); *Dominus* (19) *a Domino* (Gen., XIX, 24). Ipse enim et ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad Patriarchas et Prophetas, in visione, in somnio (20), in

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quomodo *Seml.*
- (2) Ut *Seml.*
- (3) Deus *Seml.*
- (4) Scilicet *abest Seml.*
- (5) Est in sinu *Seml.*
- (6) Ipsum Dominum *Seml.*
- (7) Per *Seml.*
- (8) Ipse *abest Seml.*
- (9) Et *inser. Jun.*
- (10) Et *add. Seml.*
- (11) Rationes *Seml.* irratione *Fran.* erratione *Rhen.* et

- Jun.* rationis ex amentia *Wouw.*
- (12) Sentientem *Seml.*
- (13) In sensu *Jun.*
- (14) Qui *Venet. Rhen.*
- (15) Sicut *Rhen.*
- (16) Et *add. Seml.*
- (17) Disperdens *Seml.*
- (18) Sulphur *Jun.*
- (19) Deus a Deo *Seml.*
- (20) Somno *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Regi autem sæculorum immortalis, invisibili, etc.* Hic annotatu dignum, quod non modo BB. Ambr. Hieron. et August. hunc locum Apost. I Tim. I, citantes, sed et hic Auctor, non aliud legant quam *soli Deo*, ex quo colligitur, quod quidam ex græcis hodiernis exemplaribus interponunt *sapienti*, adjectum esse ex calce Epist. ad Rom.

Quare etiam in illo nimis libera Clarii castigatio. PAM.
(b) *Neque Petrus et Joannes et Jacobus sine rationis et amentia.* Hoc est, neque sine periculo rationis, neque sine amentia. Periculum rationis dicit, ut supra *Periculum luminis*, hoc est, damnum. Liber Ursini. *sine rationis ex amentia*; Pithœi, *sine ratione et amentia*. RIC.

speculo, in ænigmate, ordinem suum præstruens ab initio semper, quem erat persecuturus in finem (1). Ita semper ediscebat (a), et Deus in terris cum hominibus conversari non alius potuit (2) quam Sermo, qui caro erat futurus. Ediscebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus Filium Dei descendisse in sæculum, si (3) et retro tale quid gestum cognosceremus. Propter nos enim sicut scripta sunt, ita et gesta sunt, in quos ævorum fines decurrerunt. Sic etiam affectus humanos sciebat jam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis, carnem et animam; interrogans Adam quasi nesciens, *Ubi es Adam? pœnitens quod hominem fecisset*, quasi non præsciens; *tentans Abraham*, quasi ignorans quid sit in homine; offensus, reconciliatus eisdem. Et si qua hæretici apprehendunt quasi Deo indigna, ad destructionem Creatoris, ignorantes hæc in Filium competisse, qui etiam passiones humanas, et sitim, et esuriem, et lacrymas, et ipsam nativitatem, ipsamque mortem erat subiturus: *Propter hoc minoratus a Patre modicum quid (4) citra angelos (Ps. VIII, 6)*. Sed hæretici quidem nec Filio Dei deputabunt convenire, quæ tu ipsi (5) Patri inducis, quasi ipse se denominaverit propter nos; cum Scriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipsum a semetipso. Quid si et alius qui *coronabatur gloria et honore (6)*, alius qui coronabat, utique Filium Pater? Cæterum, quale est, ut Deus omnipotens ille invisibilis, *quem nemo vidit hominum, nec videre potest*: ille qui *inaccessibilem lucem habitat*; ille qui *non habitat in manufactis*; a cuius *conspectu terra contremiscit, montes liquescent ut cera*; qui *totum orbem manu apprehendit velut nidum*; cui *cælum thronus, et terra scabellum*; in quo omnis locus, non ipse in loco; qui universitatis extrema linea est; ille *Altissimus*, in paradiso ad vesperam deambulaverit, quaerens Adam; et arcam post introitum Noe clauscrit; et apud Abraham sub quercu refrigeraverit; et Moysen de rubo ardenti vocavit; et in fornace Babylonii regis quartus apparuerit (quanquam Filius hominis est dictus), ni hæc in imagine (7), et speculo, et ænigmate fuissent? Scilicet et hæc nec de Filio Dei cre-

denda fuisse (8), si scripta non essent; fortasse non credenda de Patre, licet scripta, quem isti in vulvam Mariæ deducunt, et in Pilati tribunal imponunt, et in monumento (9) Joseph concludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim, a primordio omnem ordinem divinæ dispositionis per Filium decurrisse, ipsum credunt Patrem et visum, et congressum, et operatum, et sitim et esuriem passum, adversus Prophetam dicentem: *Deus æternus non sitiit, nec esuriet omnino* (quanto magis nec morietur, nec sepelietur!); et ita unum Deum semper egisse, id est Patrem, quæ per Filium gesta sunt.

CAPUT XVII.

Facilius existimaverunt Patrem in Filii nomine egisse, quam Filium in Patris; dicente ipso Domino: *Ego veni in Patris mei nomine (Joan. V, 43)*. Item ad ipsum Patrem: *Nomen tuum manifestavi hominibus (Joan. XVII, 6)*. (b) Condicente etiam Scriptura: *Benedictus qui venit in nomine Domini (Matt. XXI, 6)*, utique Filius in Patris nomine. Sed et nomina (10) Patris, Deus omnipotens, Altissimus (11), Dominus virtutum, Rex Israelis, Qui est. Quatenus ita scripturæ docent, hæc dicimus et in Filium competisse, et in his Filium venisse, et in his semper egisse, et sic ea in se hominibus manifestasse. *Omnia, inquit, Patris mea sunt*. Cur non et nomina? Cum (12) ergo legis Deum omnipotentem, et Altissimum, et Deum virtutum, et Regem Israelis, et (c) Qui est; vide ne per hæc Filium etiam demonstretur, suo jure Deus omnipotens (13), qua Sermo Dei omnipotentis, quaque omnium accipit potestatem; Altissimus, qua *dextera Dei exaltatus*, sicut Petrus in Actis (II, 22) concionatur; Dominus virtutum, quia omnia subjecta sunt illi a patre; Rex Israelis, quia ille proprie excidit (14) sors gentis istius; item, Qui est, quoniam multi filii (15) dicuntur, et non sunt. Si autem volunt et Christi nomen Patris esse, audient (16) suo loco. Interim, hic mihi promotum sit responsum adversus id quod et de Apocalypsi Joannis proferunt: *Ego (17) Dominus qui est (18), et qui fuit, et venit omnipotens*; et sicubi alibi Dei omnipotentis appellationem non putant etiam Filio convenire: quasi qui venturus est, non sit (19)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quæ erat persecuturus infinita *Seml.*
 (2) Potuit *abest Seml.*
 (3) Si *abest Seml.*
 (4) Quid *abest Seml.*
 (5) Ipse *Seml.*
 (6) Gloriam et honorem *Seml.*
 (7) Dictus, et in imagine *Seml.*
 (8) Fuissent *Jun.*
 (9) Monumentis *Seml.*
 (10) Nomiui: et nomen patris *Seml.*

- (11) Altissimus *abest Seml.*
 (12) Cur *Fran. Paris.*
 (13) Omnipotens *abest Seml.*
 (14) Accidit *Jun.* propria exivit *Latin.*
 (15) Dii *confric. Clucon.*
 (16) Audiunt *Seml.*
 (17) Ergo *Seml.*
 (18) Et qui erat *add. Seml.* et qui erat et qui venit *Jun.*
 (19) Est, non *abest Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI.—(a) *Ita semper ediscebat*. Sic in libro de *Carne Christi*: « Et liberare, inquit, et judicare humanum genus ediscebat in carnis habitu non natæ adhuc. » Rursum, de *Resurr. car.* « Immunitatem carnis ediscunt. » Et hic mox: « Ediscebat autem. » In libello ad *Martyres*: « Etiam in pace, inquit, labore et incommodis bellum pati jam ediscunt. » RHEM.

CAP. XVII.—(b) *Condicente etiam scriptura*. Condicere

nove usurpat pro similiter dicere, sive assentiri. RHEM.

(c) *Qui est*. *ὁ ὢν εἰπὶ τὸ ὄν*, dicit Dominus Deus; et alio loco: *Qui est me misit*, etc.; ad cuius vocis interpretationem subjicitur statim, qui est, quoniam multi filii dicuntur, et non sunt. Quæ explicatio an vera sit non ausim dicere. Ibi enim significari quis crederet nomen tetragrammaton Jehova, in quo tot mysteria latent ut tradunt rabbini et Cabalistæ. LE PR.

omnipotens, cum et Filius omnipotentis tam omnipotens sit (1), quam Deus Dei Filius.

CAPUT XVIII.

Sed hanc societatem nominum paternorum in Filio ne facile perspiciant, perturbat illos Scriptura, si quando unicum Deum statuit; quasi non eadem et deos et dominos duos proposuerit, ut supra ostendimus. Ergo quia duos et cum, inquit, invenimus, ideo ambo unus atque idem, et Filius et Pater. Porro, non periclitatur Scriptura, ut illi de tua argumentatione succurras, ne sibi contraria videatur. Habet rationem, et cum unicum Deum statuit, et cum duos Patrem et Filium ostendit; et sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Salvo enim Filio recte unicum Deum potest determinasse, cujus est Filius. Non enim desinit esse qui habet Filium ipse unicus, suo scilicet nomine, quotiens sine Filio nominatur; sine Filio autem nominatur, cum principaliter determinatur ut prima persona, quæ ante Filii nomen erat proponenda; quia Pater ante cognoscitur, et post Patrem Filius nominatur. Igitur unus Deus Pater, et alius absque eo (2) non est. Quod ipse inferens (3), non Filium negat, sed alium Deum: cæterum alius a Patre Filius non est (4). Denique, inspice sequentia hujusmodi pronuntiationum, et invenies fere ad idolorum factitatores atque cultores definitionem earum pertinere; ut multitudinem falsorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen Filium quanto individuum et inseparatum a Patre, tanto in Patre reputandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens, « Alius præter me non est, nisi Filius meus. » Alium enim etiam Filium fecisset, quem de aliis exceperet. Puta solem dicere: « Ego sol, et alius præter me non est, nisi radius meus, » nonne denotasses (5) vanitatem (6), quasi non et radius in sole deputetur? Itaque præter (7) semetipsum non esse alium Deum, hoc propter idololatriam tan nationum quam Israelis, etiam propter hæreticos, qui, sicut nationes manibus, ita et ipsi verbis idola fabricantur, id est, alium Deum, et alium Christum. Igitur et cum se unum pronuntiabat, Filio Pater procurabat, ne ab alio Deo Christus venisse credatur, sed ab illo qui prædixerat: *Ego Deus, et alius absque me non est*; qui se unicum, sed cum Filio ostendit, cum quo cælum solus extendit.

CAPUT XIX.

Quin (8) et hoc dictum ejus, in argumentum singula-

ritatis arripient: *Extendi, inquit, cælum solus*. Quantum ad cæteras virtutes, solus, præstruens adversus conjecturas hæreticorum, qui mundum ab angelis (a) et potestatibus diversis volunt structum; qui et ipsum Creatorem aut angelum faciunt, aut ad alia (9) quæ extrinsecus, ut opera mundi, ignorantem quoque subornatum. Aut si sic solus cælum extendit, quomodo isti præsumunt in perversum hæretici, quasi singularis non admittatur Sophia illa dicens: *Cum pararet cælus (10) ego aderam illi simul (11)*. Et si dixit Apostolus: *Quis cognovit sensum Domini, et quis illi consilio fuit (I Cor. II, 15)? (b) utique præter Sophiam ait (12), quæ illi aderat*. In ipso tamen et cum illo universa compingebat, non ignorante quid faceret. Præter Sophiam autem, præter Filium dicit, qui est Christus, Sophia et Virtus Dei secundum Apostolum, solus sciens sensum patris: *Quis enim scit quæ sunt in Deo nisi spiritus qui in ipso est?* Non qui extra ipsum (13). Erat ergo qui non solum Deum faceret, nisi a cæteris solum. Sed et (14) Evangelium recusetur, quod dicat *omnia per Sermonem a Deo facta esse, et sine eo nihil factum*. Nisi enim fallor, et alibi scriptum est: *Sermone ejus cæli firmati sunt, et spiritu oris (15) ejus omnes virtutes eorum*. Et Sermo autem, Virtus et Sophia, ipse erit Dei Filius. Ita si per Filium omnia, cælum quoque per Filium extendens, non solus extendit, nisi illa ratione qua a (16) cæteris solus. Atque adeo statim de Filio loquitur: *Quis alius dejecit signa ventriloquorum, et divinationes a corde, avertens sapientes retrorsum, et consilium eorum infatuans?* Sistens verba Filii sui, discendo scilicet: *Hic est Filius meus dilectus; hunc audite*. Ita Filium subjungens ipse interpretator est, quomodo cælum solus extenderit, scilicet cum Filio solus, sicut cum Filio unum. Proinde et filii erit vox, *Extendi cælum solus*; quia *Sermone cæli confirmati sunt*. Quia Sophia, id est (17), Sermone assistente, paratum est cælum, et *omnia per Sermonem sunt facta*, competit et Filium (18) solum extendisse cælum, quia solus operationi Patris ministravit. Idem erit dicens: *Ego primus, et insuper ventura (19) ego sum*. Primum scilicet omnium, Sermo: *In principio erat Sermo*; in quo principio prolatus a Patre est. Cæterum Pater non habens initium, ut a nullo prolatus, ut innatus, non potest videri. Qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem et Patrem et Filium credendum putaverunt, ut unum Deum vindicent, salva (20)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Dei filius *add. Seml.*
- (2) Absque eo alius *Seml.*
- (3) Inserere *Seml.*
- (4) Deus *add. Jun.*
- (5) Denotasset *Seml.*
- (6) Unitatem *alii.*
- (7) Per *Seml.*
- (8) Qui *Seml.*
- (9) Adilla *Jun.*
- (10) Cælum *Seml.*

- (11) Simul *abest Seml.*
- (12) Fuit *Seml.*
- (13) Ipsum erat. Ergo *Seml.*
- (14) Et *abest Seml.*
- (15) Oris *abest Seml.*
- (16) A *abest Seml.*
- (17) Sophia in sermone *Seml.*
- (18) Filio *Wouw.*
- (19) In superventura *Seml. In abest Fran.*
- (20) Salvus *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIX. — (a) *Qui mundum ab angelis, etc.* Notat Valentinianos et similes alios, et Procli sectatores ac Seleucianos. RHEN.

(b) *Utique præter Sophiam.* Sensus est: cum Pau-

lus dicit, « *quis illi consilio fuit?* » intelligit: quis præter Sophiam consilio fuit, quæ Sophia illi aderat? RHEN.

est unio ejus, qui cum sit unus, habet (1) et Filium, æque et ipsum eisdem Scripturis comprehensum. Si Filium nolunt secundum a Patre reputari, ne secundus duos faciat deos dici, ostendimus etiam duos deos in Scriptura relatos, et duos dominos; et tamen ne de isto scandalizentur (2), rationem reddidimus, qua Dei non duo dicantur, nec Domini (3), sed qua Pater et Filius duo; et hoc non ex separatione substantiæ, sed ex dispositione, cum individuum et inseparatum Filium a Patre pronuntiamus; nec statu, sed gradu alium; qui etsi Deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso quod et Deus ex unitate Patris vocari habeat.

CAPUT XX.

Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis opera præbenda est, si quid de Scripturis ad sententiam suam excerptent, cætera nolentes intueri, quæ et ipsa regulam servant, et quidem salva unione divinitatis, et monarchiæ sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent quam, *Ego Deus, et alius præter me non est* (Ps. XLV, 5); ita in Evangelio, responsionem Domini ad Philippum tuentur, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. XIV); et, *Qui me viderit, videt (4) et Patrem*; et, *Ego in Patre, et Pater in me*. Illis tribus capitulis totum instrumentum utriusque Testamenti volunt cedere (5), cum oporteat secundum plura intelligi pauciora, sed proprium hoc est omnium hæreticorum. Nam quia pauca sunt quæ in sylvâ inveniri (6) possunt, pauca adversus plura defendunt, et posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem C omni rei semper (7) ab initio constituta ex prioribus et ex pluribus in posteriora præscribit, utique et in pauciora (8).

CAPUT XXI.

Adspice itaque (a) quanta præscribat (9) tibi etiam in Evangelio, ante Philippi consultationem, et ante omnem argumentationem tuam. Et in primis, ipsa statim præfatio Joannis Evangelizatoris demonstrat, quod retro fuerit, qui caro fieri habebat: *In principio erat Sermo* (Joan. I, 1), et *Sermo erat apud Deum, et Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est*

nihil. Nam si hæc non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur, qui fuerit a principio, alius apud quem fuit: alium Sermonem esse, alium Deum (10) (licet et Deus Sermo, sed qua Dei Filius, non qua Pater): alium per quem omnia, alium a quo omnia. Alium autem quomodo dicamus, sæpe jam edidimus; quo alium dicamus necesse est, ne eundem; alium autem, non quasi separatum, sed dispositione (11) alium, non divisione. Hic ergo *factus est caro*, non ipse cujus erat Sermo. *Hujus gloria visa est (b)* tanquam unicus a Patre, non tanquam Patris. Hic unus (12) sinum Patris disseruit, non sinum suum Pater. Præcedit enim: *Deum nemo vidit unquam*. Idem et (13) agnus Dei ab Joanne designatur, non ipse cujus est dilectus. Certe Filius Dei semper, sed non ipse cujus est Filius. Hoc eum Nathanael statim sensit, sicut et alibi Petrus: *Tu es Filius Dei*. (Joan. I, 50; Matt. XVI, 16). Hoc et ipse recte sensisse illos confirmat, Nathanaeli (14) quidem respondens: *Quia dixi (15), Vidi te sub ficu, ideo credis* (Joan. II, 50); Petrum vero beatum affirmans, *cui non caro, neque sanguis revelasset* (quod et Patrem senserat), *sed Pater qui in cælis est* (Matt. XVI, 17). Quo dicto utriusque personæ constituit distinctionem, et Filii in terris, quem Petrus agnovit Dei Filium, et Patris qui (16) in cælis, qui Petro revelaverat quod Petrus agnovit Dei Filium Christum. Cum in templum (17) introiit, *idem Patris* appellat, ut Filius. Cum ad Nicodemum dicit: *Ita dilexit Deus mundum, ut Filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit, non pereat, sed habeat vitam sempiternam* (Joan. III, 16). Et rursus (Ibid. 17): *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum. Qui crediderit in illum, non judicatur; qui non crediderit in illum, jam judicatus est, quia non credidit in nomine unicus Filii Dei*. (18) Joannes autem cum interrogaretur quidde (c) Jesu contingeret: *Pater, inquit, diligit (19) Filium, et omnia tradidit in manu ejus. Qui credit (20) in Filium, habet vitam æternam; qui non credit in Filium (21) Dei, non videbit Deum, sed ira Dei manebit super eum* (Joan. III, 35, 36). Quem vero Samaritidi ostendit? Si Messiam qui dicitur Christus, Filium uti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Habeat *Seml.*
 (2) Scandalizarentur *alii.*
 (3) In qua Domini *cod. Wouav.*
 (4) Vidit *Fran., Paris., Rig.*
 (5) Credere *Seml.*
 (6) Invenire *Jun.*
 (7) Semper *abest Seml.*
 (8) In prioribus, et in posteriora præscribit utique et in paucioribus *Rhen.*
 (9) Præscribant *Seml.*
 (10) Dei, alium Dominum *Seml.*
 (11) Necesse est non eundem autem, non quasi separa-

tum, dispositione *Seml.* Necesse est non eundem, non autem quasi *Jun.*

- (12) Unius *Seml.*
 (13) Inde etsi *Seml.*
 (14) Nathanael *Rhen.*
 (15) Dixit *Rhen.*
 (16) Qui omitt. *Jun.*
 (17) Templo *Seml.*
 (18) De omitt. *Ciaccon.*
 (19) Diligit *Seml.*
 (20) Credidit *Seml.*
 (21) Credidit in filio *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXI.—(a) *Quanta præscribant tibi*. Quanta pro quam multa, ut ante in superioribus plus semel.

(b) *Tanquam unicus a patre*, *μονογενεὺς ὁ πατὴρ πατρὸς*. Per vocem unicus quippe reddidit quod habetur. Joan. I.

LE PR.

(c) *Joannes autem cum interrogaretur*. Joannem Baptistam intelligit, cujus sunt verba etiam Joan. 3, quæ sequuntur, *Pater diligit Filium, etc.*; sic enim castigavimus, pro, *dilexit*. PAM.

que se, non Patrem demonstravit, qui et alibi Christus Dei Filius, non Pater dictus est. Exinde discipulis: *Meum est, inquit, ut faciam voluntatem ejus qui me misit, ut consummem opus ejus.* Et ad Judæos, de paralytici sanitate: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* (Joan. V, 17). *Pater et ego, Filius dicit. Denique, propter hoc magis Judæi illum interficere volebant, non tantum (1) quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum Deum diceret, æquans se Deo.* Tunc ergo dicebat ad eos: *Nihil Filius facere potest a semetipso, nisi viderit (2) Patrem facientem* (Joan. V, 19). *Quæ enim ille facit, eadem et Filius facit. Pater enim diligit Filium, et omnia demonstravit illi quæ ille fecit, et majora istis (3) opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitavit mortuos et vivificavit, ita et Filius quos vult vivificat (4). Neque enim Pater B* *judicat, sed omne judicium dedit Filio, uti omnes honorant Filium, sicut honorant Patrem. Qui non honorat Filium, non honorat Patrem, qui Filium misit. Amen, amen dico vobis, quod qui audit (5) sermones meos (6), et credit ei qui me misit, habet vitam æternam; et in judicium non venit (7), sed transit (8) de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora, qua mortui audient vocem Filii Dei; et cum audierint, vivent. Sicut enim Pater habet vitam æternam (9) a semetipso, ita et Filio dedit vitam æternam habere in semetipso, et (a) judicium dedit illi facere in potestate, qua filius hominis est; per carnem scilicet, sicut et Filius Dei per spiritum ejus. Adhuc adjicit: *Ego autem habeo majus quam Joannis testimonium* (Joan. V, 36-37). *Opera enim quæ Pater mihi dedit consummare, illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me Pater miserit. Et qui C* *me misit Pater, ipse testimonium dixit de me.* Subjungens autem: *Neque vocem ejus audistis unquam, neque formam ejus vidistis; confirmat retro non Patrem, sed Filium fuisse, qui videbatur et audiebatur. Denique dicit: *Ego veni in Patris mei nomine, et non me recepistis* (Joan. V, 45). Adæo semper Filius erat in Dei et Regis et Domini, et (10) Omnipotentis, et Altissimi nomine. Interrogantibus autem quid facere debeant, respondit: *Ut credatis in eum quem Deus misit* (Joan. VI, 29). Pñem quoque se affirmat, quem Pater præstaret de cælo (Joan. VI, 32). Ergo omne quod ei daret Pater ad se venire, nec rejecturum se, quia de cælo descendisset, non ut suam, sed ut Patris faceret voluntatem: voluntatem autem Patris esse, uti qui viderit Filium, et crediderit in eum, vitam et resurrectionem consequatur (Joan. VI, 35): neminem porro ad se ve-**

nire posse, nisi quem Pater adducat (b): omnem qui a Patre audisset et didicisset, venire ad se (Joan. VI, 14). Non quasi Patrem aliquis viderit, adjiciens et hic, ut ostenderet Patris esse Sermonem per quem docti fiant. At cum discedunt ab eo multi (Joan. VI, 66), et Apostolis suis offert, si velint discedere et ipsi, quid respondit Simon Petrus? *Quo discedimus (11)? verba vitæ habes, et nos credimus quod tu sis Christus. Patrem illum esse, an Patris Christum?*

CAPUT XXII.

Cujus autem doctrinam dicit ad quam mirabantur? suam, an Patris? Æque ambigentibus inter se, ne ipse esset Christus, utique non Pater, sed Filius: *Neque (12) me scitis, inquit* (Joan. VII, 28), *unde sim, et non veni a meipso; sed est verus qui me misit, quem vos non nostis. Ego novi illum, qui ab illo sum (13), et ille me misit: Non dixit, quia ipse sum, et ipse me misit; sed: ille misit. Item, cum misissent ad invadendum eum Pharisæi: Modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum; et vado ad eum qui me misit. At ubi se negat esse solum? Sed ego, inquit, et qui me misit Pater; nonne duos demonstrat, tam duos quam inseparatos? imo totum erat hoc quod docebat, inseparatos duos esse. Siquidem et legem proponens duorum hominum testimonium confirmantem, subjungit: *Ego testimonium dico de me, et testimonium dicit de me, qui me misit Pater.* Quod si unus esset, dum idem est et Filius et Pater, non uteretur legis patrocinio fidem imponentis, non unius testimonio, sed duorum. Item, interrogatus ubi esset Pater, *neque se, neque Patrem notum esse illis respondens, duos dixit ignotos; quod si ipsum nossent, Patrem nossent, non quidem quasi ipse esset Pater et Filius, sed quia per individuitatem neque agnoscî, neque ignorari alter sine altero potest. Qui me, ait, misit, verax est; et ego quæ ab eo audiui, eu et loquor in mundum. Interpretante extrinsecus Scriptura, non cognovisse illos quod de Patre dixisset, cum scilicet cognoscere debuissent sermones Patris in Filio esse, legendo apud Hieremiam (Jerem. I, 9): *Et dixit mihi Dominus, « Ecce dedi sermones meos in os tuum; »* Et apud Isaiam (Is. I, 4): *Dominus dat mihi linguam disciplinæ ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem.* Sicut ipse rursus: *Tunc, inquit* (Joan. VIII, 28), *cognoscetis quod ego sim, et a memetipso nihil loquar: sed sicut me docuit, ita et loquor; quia et qui me misit, mecum est. Et hoc ad testimonium D* *individuum duorum. Item, in altercatione Judæorum, exprobrans quod occidere eum vellent: Ego,***

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tamen Seml.
- (2) Videat Sem.
- (3) Ista Seml.
- (4) Vivificabit alii.
- (5) Quod et qui audierit Latín.
- (6) Meos abest Seml.
- (7) Veniet Seml.

- (8) Transiit al. Transiit, al. venit cod. Wouw.
- (9) Æternam abest Rhen.
- (10) Et abest Seml. et domini abest cod. Wouw.
- (11) Discedemus Fran.
- (12) Atque Jun.
- (13) Quia ab illo sum Seml. Quia ab illo sum Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Judicium dedit illi facere in potestate qua Filius hominis est.* Fere omnes codices et interpretes proponunt quia, quod intellectu facilius est. Nam S. Chrysostomus illam non adhibuit distinctionem; eo quod ea uteretur Paulus Samosatenus. LE PR.

(b) *Nisi quem Pater adducat.* Septem hisce capitibus a vigesimo Monarchianos impetit, probatque e Scriptura Filium alium esse a Patre, ideoque Patrem non se filium fecisse. LE PR.

inquit, quæ vidi penes Patrem meum, loquor; et vos A quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis: et nunc vultis occidere hominem veritatem vobis locutum, quam audivit a Deo; et: Si Deus esset pater vester, dilexissetis me. Ego enim ex Deo exivi et veni (et tamen non separantur (1), licet exiisse dixerit, ut quidam arripiunt hujus dicti occasionem; exivit autem a Patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine). Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum; et: Si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea. Est qui me glorificet Pater, quem vos dicitis Deum esse vestrum, nec nostis illum, at ego novi eum. Et si dicam, « Non novi, » ero similis vestri mendax; sed novi illum, et sermonem ejus servo. Ac cum subjungit: Abraham diem meum vidit, et lætatus est; nempe demonstrat Filium Abrahamæ retro visum, non B Patrem. Item, super cæcum illum Patris opera dicit se facere oportere, Cui post restitutionem luminum: Tu, inquit (Joan. IX, 35), credis in Filium Dei? et interroganti quis esset iste, ipse se demonstrans, utique Filium demonstravit, quem credendum esse dixerat. Dehinc, cognosci se profitetur a Patre, et Patrem a se. Et ideo se diligi a Patre, quod animam suam ponat; quia hoc præceptum accepisset a Patre. Et interrogatus a Judæis, si ipse esset Christus (utique Dei (2), nam usque in hodiernum Judæi Christum Dei, non ipsum Patrem sperant, quia nunquam Christus Pater scriptus est venturus): Loquor, inquit, vobis, et non creditis. Opera quæ ego facio in nomine Patris, ipsa de me testimonium dicunt. Quid testimonium? ipsum scilicet esse, de quo interrogabant, id est Christum Dei. De ovibus etiam suis, quod nemo illas de manu ejus eriperet: Pater enim quod mihi dedit, majus est omnibus (3); et (a): Ego et Pater unum sumus. Hic ergo jam gradum volunt figere stulti, imo cæci, qui non videant, primo, Ego et Pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, unum, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum quod, unum sumus, non, « unus sumus. » Si enim dixisset, « unus sumus, » potuisset adjuvare sententiam illorum. Unus etiam singularis numeri significatio videtur. Adhuc cum duo, masculini generis. Unum dicit, neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad conjunctionem, ad dilectionem Patris, qui Filium diligit; et ad obsequium D Filii, qui voluntati Patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et Pater, ostendit duos esse, quos æquat

et jungit. Adeo addit etiam multa se opera a Patre ostendisse, quorum nihil lapidari meretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se Deum ipsum, id est Patrem voluisset intelligi; quia dixerat, Ego et Pater unum sumus, qua Filium Dei Deum ostendens, non qua ipsum Deum. Si in lege, inquit, scriptum est, « Ego dixi, vos dii estis, » et non potest solvi Scriptura; quem Pater sanctificavit, et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixi (4), Filius Dei sum? Si non facio opera Patris mei, nolite credere; si vero facio, et mihi credere non vultis, vel propter opera credite. Et scitote quod ego in Patre sim, et Pater in me. Per opera ergo erat Pater in Filio, et Filius in Patre; et ita per opera intelligimus unum esse Patrem et Filium (5). Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute; quia aliter Filius credi non posset, nisi duo crederentur.

CAPUT XXIII.

Post hæc autem Martha Filium Dei eum confessæ, non magis erravit, quam Petrus (Matth. XVI, 16) et Nathanael; quanquam etsi errasset, statim didicisset. Ecce enim, ad suscitandum fratrem ejus a mortuis, ad cælum et ad Patrem Dominus suspiciens: Pater, inquit (Joan. XI, 42) [utique Filius], gratias ago tibi, quod me semper exaudias. (6) Propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant quod tu me miseris. Sed et in conturbatione animæ: Et quid dicam? Pater, salvum me fac de ista hora. Atquin propter hoc veni in istam horam. Verum, Pater, glorifica nomen tuum (Joan. XII, 27). In quo erat et (7) Filius. Ego, inquit, (Joan. V, 43), veni in Patris nomine. Inde scilicet suffecerat Filii ad Patrem vox. Ecce ex abundantia (8) respondet (9) de cælo Pater, Filio contestatur (Matth. XVII, 5): Hic est Filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita et in isto, Glorificavi, et glorificabo rursus (10), quot personæ tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot et voces? habes Filium in terris, habes Patrem in cælis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Caterum, scimus Deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa œconomia, Pater voluit Filium in terris haberi, se vero in cælis; quo (11) et ipse Filius suspiciens, et orabat et postulabat a Patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster qui es in cælis (Matth. VI, 19), et cum (12) sit et ubique, hanc (13) sedem suam voluit Pater; *minor-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Separamus Seml.
 (2) Deus Seml.
 (3) Pater enim qui major est omnibus dedit mihi alii; pater enim qui dedit mihi, major est ova. Jun.
 (4) Dixerat Seml.
 (5) Et Filium abest Seml.
 (6) Sed add. Lat.

- (7) Et omitt. Seml.
 (8) Ex abundantia Latin.
 (9) Respondit Frat.
 (10) Glorificabo, rursus Seml. Venet.
 (11) Quod Seml.
 (12) Cælis: cum Seml.
 (13) Utique, hanc alii.

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (a) Ego et pater unum sumus. Hæc eadem verba quæ ex Joan. 10, assumpsit, retulit cap. 20, superius. Illa autem detorquebant hæretici

monarchiani, qui inde factum putabant ut constaret alium non esse Filium a Patre; cum tamen unitatem essentiæ dicant, non personæ. Læ Pa.

vit (1) *Filium modico citra angelos* (Ps. VIII, 6), ad terram demittendo; *gloria tamen et honore coronaturus illum*, in cœlis resumendo. Hæc jam præstabat illi, dicens, *Et glorificavi, et glorificabo*. Postulat Filius de terris, Pater promittit a cœlis. Quid mendacem facis et Patrem et Filium, si aut (2) Pater de cœlis loquebatur ad Filium, cum ipse esset Filius apud terras; aut Filius ad Patrem precabatur, cum ipse esset Pater apud cœlos? Quale est ut Filius item postularet (3) a semetipso, postulando a Patre, si (4) Filius erat Pater; aut iterum Pater sibi ipsi promitteret, promittendo Filio, si Pater erat? ut sic duos divisos diceremus, quomodo jactitatis, tolerabilis erat duos divisos, quam unum Deum versipellem prædicare. Itaque ad istos tunc (5) Dominus pronuntiavit (Joan. XII, 30): *Non propter me ista vox venit, sed propter vos; ut credant hi, et Patrem et Filium, in suis quemque nominibus, et personis, et locis. Sed adhuc exclamat Jesus et dicit: Qui credit in me, non in me credit; sed in eum credit qui me misit* (quia per Filium in Patrem creditur, et auctoritas credendi Filio, Pater est); *et qui conspicit me* (6), *conspicit eum qui me misit*. Quomodo? *Quoniam scilicet a memetipso non sum locutus; sed qui me misit Pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, et quid loquar, Dominus enim dat mihi linguam disciplinæ, ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem quem ego loquor* (Is. IV, 4). *Sicut mihi Pater dixit, ita et loquor* (Joan. XII, 50). Hæc quomodo dicta sint, Evangelizator et ulique tam clarus discipulus Joannes magis, quam Praxeas, noverat (7); ideoque ipse de suo sensu: *Ante autem solemnitatem Paschæ* (a), *inquit* (Joan. XIII, 1), *sciens Jesus omnia sibi tradita a Patre esse, et se ex Deo exiisse* (8), *ad Deum vadere*. Sed Praxeas ipsum vult Patrem de semetipso exiisse, et ad semetipsum abiisse, ut diabolus in cor Judæ, non Filii traditionem, sed Patris ipsius immiserit. Nec diabolo bene, nec hæretico; quia nec in Filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est Dei, qui erat in filio hominis, sicut Scriptura subjungit: *Nunc glorificatus est filius hominis, et Deus glorificatus est in illo*. Quid

Deus? utique non Pater, sed Sermo Patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus jam; virtute vero et sermone, et ante Jesum (9): *Et Deus, inquit, glorificavit* (10) *illum in semetipso*, id est, Pater Filium (11) in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem glorificavit (12), morte devicta.

CAPUT XXIV.

Erant (13) plane qui et tunc non intelligerent. Quoniam et Thomas aliquandiu incredulus: *Domine enim, inquit* (Joan. XVI, 5), *non scimus quo eas, et quomodo viam novimus? Et Jesus: Ego sum via, veritas et vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me. Si cognovissetis me, cognovissetis et Patrem: sed* (14) *abhinc nostis illum, et vidistis illum*. Et pervenimus jam ad Philippum, qui spe excitatus videndi Patris, nec intelligens quomodo visum Patrem audisset: *Ostende, inquit, nobis Patrem, et sufficit nobis*. Et Dominus: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisse* (hoc enim solum discuti oportet), quasi Patrem, an quasi Filium? Si quasi Patrem, doceat Praxeas, tanto tempore Christum cum eis conversatum, Patrem aliquando, non dico intelligi, verum vel æstimari potuisse. (b) Nobis omnes Scripturæ, et veteres Christum Dei, et novæ Filium Dei præfinitur (c). Hoc et retro prædicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur; imo jam et ab ipso Patre coram de cœlis Filium proficiente, et Filium glorificante: *Hic est Filius meus*, et: *Glorificavi et glorificabo*. Hoc et a discipulis credebatur, hoc et a Judæis non credebatur, hoc se volens credi ab illis, omni hora Patrem nominabat, et Patrem præferebat, et Patrem honorabat. Si ita est, ergo non Patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed Filium. Et Dominus eum se ignoranti exprobrans, quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat, quem tanto tempore non agnosci exprobraverat, id est Filium. Et apparere jam post quomodo dictum sit, *Qui me videt, videt* (15) *et Patrem*. Scilicet quo et supra, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. XIV, 6). Quare? quia, *Ego ex Deo exivi et veni*; et, *Ego sum*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Voluit. Pater minoravit *Seml.*
 (2) Autem *Seml.*
 (3) Postulet *Seml.*
 (4) Si omitt. *Seml.*
 (5) Nunc *Seml.*
 (6) Me abest *ihen.*
 (7) Nominat *Seml.*
 (8) Esse *Seml.*

- D (9) Jesus *Seml.*
 (10) Glorificabit *Jm.*
 (11) quem add. *Seml.*
 (12) Glorificabit omitt. *Seml.*
 (13) Devicta erant *Paris.*
 (14) Et add. *Seml.*
 (15) Vidit *afii.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIII. — (a) *Ante autem solemnitatem Paschæ*. Hæc verba Joan. 13, transposito citat ordine; alioqui cum reliquis consentit, legens etiam cum vulgato interprete, quantumvis græce sit *ἔν αὐτῷ*, in *semetipso*. PAM. Hæc vox, *ἔν αὐτῷ*, non reperitur in nostro certe exemplari, Parisiis edito, an. 1549, sed multo rectius, *ἔν ἑαυτῷ*, id est, in *semetipso*. ut in Vulgata (*καὶ ἑαυτῷ*, p. 177, l. 11). Potuit igitur Tertullianus lectionem nostræ similem habuisse præ oculis etiam græcam, cui Vulgata in posterum accommodata fuerit. EDD.

CAP. XXIV. — (b) *Nobis omnes Scripturæ et veteres, etc.* Alludit ad omnes Scripturas eas veteres, in quibus *Christus Dei* appellatur, utpote Psal. II, Isai. XLV, Threnor. IV, et Dan. IX. PAM.

(c) *Et novæ filium Dei præfinitur*. Scripturas ejusmodi novi Testamenti habes initio Evangeliorum Marci, Lucæ ac Joan. et alibi apud eosdem. Math. IV. Act. II et IX, et Epist. ad Roman., Galat., Ephes. et Hebr.; denique et Apocal. II. PAM.

via (Joan. X, 50) : *nemo ad Patrem venit, nisi per me*; A et, *Nemo ad me venit, nisi Pater eum adduxerit*; et, *Omnia mihi Pater tradidit*; et, *Sicut Pater vivificat, ita et Filius*; et, *Si me cognovistis, et Patrem cognovistis* (Joan. VI, 40). Secundum hæc enim, vicarium se Patris ostenderat, per quem Pater et videretur in factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in Filio, facta et verba Patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, et meminisse debuerat: *Deum nemo videbit et vivet*. Et ideo suggillatur Patrem videre desiderans quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in Filio fieri ex virtutibus, non ex personæ repræsentatione. Denique, si Patrem eundem Filium vellet intelligi, dicendo, *Qui me videt, Patrem videt*: quomodo subjicit, *Non creditis (1) quia ego in Patre, et Pater in me est?* Debuerat enim subjunxisse, *Non creditis (2) quia ego sum Pater?* Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intelligi, se scilicet Filium esse? Porro dicendo, *Non creditis (3) quia ego in Patre, et Pater in me*: propterea potius exaggeravit, ne quia dixerat, *Qui me videt, et Patrem videt (4)*, Pater existimaretur: quod nunquam existimari se voluit, qui semper se Filium, et a Patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum conjunctionem, ne Pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et ut Filius repræsentator Patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo Pater esset in Filio, et Filius in Patre: *Verba, inquit, quæ ego loquor vobis, non sunt mea*; utique quia Patris. *Pater autem manens in me, facit opera.* C Per opera ergo virtutum, et verba doctrinæ manens in Filio Pater per ea videtur, per quæ manet, et per eum in quo manet: ex hoc ipso apparente proprietate utriusque personæ, dum dicit: *Ego sum in Patre, et Pater in me*. Atque adeo: *Credite*, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto scriptum esse; sed: *Quia ego in Patre, et Pater in me. Si quominus, vel propter opera credite*. Ea utique opera, per quæ Pater in Filio, non visu, sed sensu videbatur.

CAPUT XXV.

Post Philippum, et totam substantiam quæstionis istius, quem (5) in finem Evangelii perseverant (6) in eodem genere sermonis, quo Pater et Filius in sua proprietate distinguuntur (7), Paracletum quoque a Patre se postulaturum, cum ascendisset ad Patrem, D et missurum repromittit, et quidem alium, sed jam

præmisimus quomodo alium. Cæterum: *De meo sumet* (Joan. XVI, 4), inquit: sicut ipse de Patris (a). Ita connexus Patris in Filio, et Filii in Paracleto, tres efficit cohærentes, alterum ex altero, qui tres unum sint, non unus. Quo modo dictum est (Joan. X, 50): *Ego et Pater unum sumus*; ad substantiæ unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem Patrem credis, vice Patris dictum. Et Patrem agricolam, utique (8) in terra tu putas fuisse. Hunc rursus in cælis a Filio agnosci, cum illuc respiciens, discipulos suos Patri tradit (9). Sed et si in isto Evangelio non esset (10) revelatum: *Deus meus, ad quid me dereliquisti* (Math. XXVII, 46)? et, *Pater, in tuis manibus depo- no spiritum meum*; tamen post resurrectionem et de- victæ gloriam (11) mortis, exposita necessitate (12) omnis humilitatis, cum jam Patrem se posset ostendere tam fideli fœminæ, ex dilectione, non ex curiositate, nec ex incredulitate Thomæ, tangere eum aggressæ: *Ne, inquit, (Joan. XX, 17), contigeris me, nondum ascendi ad Patrem meum; vade autem ad fratres meos* (quin et in hoc se Filium (13) ostendit; filios enim appellasset illos, si Pater fuisset), *et dices eis: Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum*. Pater ad Patrem et Deus ad Deum; an Filius ad Patrem, et Sermo ad Deum? Ipsa quoque clausula Evangelii propter quid consignat hæc scripta, nisi: *ut credatis*, inquit, *Jesum Christum Filium Dei?* Igitur quæcumque ex his putaveris ad demonstrationem ejusdem Patris et Filii proficere tibi posse, adversus definitivam Evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut Patrem cre- das (14) Jesum Christum, sed ut Filium.

CAPUT XXVI.

Propter unum Philippi sermonem, et Domini respon- sionem ad eum, videmus (15) Joannis Evangelium decurrisse, ne tot manifeste pronuntiata, et ante et postea unus sermo subvertat secundum omnia potius, quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Cæterum ut alia Evangelia non interponam, quæ de nativitate Dominica idem (16) confirmant, sufficit eum (17) qui nasci habebat ex virgine, ab ipso annuntiarum angelo, Filium Dei determinatum: *Spiritus Dei superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Volent quidem et hic argumentari, sed veritas prævalebit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Credis Seml.*
- (2) *Id.*
- (3) *Id.*
- (4) *Vidit Seml.*
- (5) *Quæ Seml.*
- (6) *Evangelia perseverant Seml.*
- (7) *Distinguitur Seml.*
- (8) *Et quem Jun.*
- (9) *Tradidit Seml.*

- (10) *Est Seml.*
- (11) *Gloria Seml.*
- (12) *Necessitatem Seml.*
- (13) *Quia et in hoc filium Seml.*
- (14) *In inserit Rhen.*
- (15) *Videmur Rhen.*
- (16) *Fidem Rhen.*
- (17) *Enim Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXV. — (a) *Sicut ipse de Patris*. Defectiva oratio, qualiter in superioribus sæpe locutus est, subauditur *de eo, quod est Patris*. Sic infra: *Non scitis*, inquit,

quod in Patris mei me esse oportet? ubi subauditur rebus. RHEN.

Nempe, inquit, Filius Dei Deus est, et virtus Altissimi Altissimus est. Nec pudet illos injicere, quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, « Deus superveniet, et Altissimus obumbrabit te? » Dicens autem *Spiritus Dei*, etsi *Spiritus* (1) Dei Deus, tamen non directo Deum nominans, portionem totius intelligi voluit, quæ cessura erat in Filii nomen. Hic spiritus Dei, idem erit Sermo. Sicut enim Joanne dicente, *Sermo caro factus est*, spiritum quoque intelligimus in mentione Sermonis; ita et hic Sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Cæterum, alium Joannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo Sermo Dei non est ipse cujus est, ita nec Spiritus; et si Deus dictus est, non tamen ipse est cujus est dictus. Nulla res alicujus, ipsa est cujus est. Plane cum quid ex ipso est, et sic ejus est dum ex ipso sit, potest tale quid esse, quale et ipse ex quo est, et cujus est. Et ideo spiritus Dei (2) Deus, et sermo Dei (3) Deus, quia ex Deo, non tamen ipse ex quo est. Quod si (4) Deus Dei tanquam substantiva res, non erit ipse Deus, sed hactenus Deus, quia (5) ex ipsius Dei substantia, qua (6) et substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus Altissimi, non erit ipse Altissimus, quia (7) nec substantiva res est quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et hæc enim substantiæ non sunt, sed accidentia uniuscujusque substantiæ. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus quodcumque sunt, C spiritu Dei et sermone et virtute collatis in virginem, quod de ea nascitur, Filius Dei est. (8) Hoc se et in istis Evangelii ipse testatur statim a puero: *Non scitis*, inquit (*Luc. 11, 49*), *quod in Patris mei me esse oportet?* Hoc et Satanus eum in tentationibus novit: *Si Filius Dei es*. Hoc et exinde dæmonia confitentur: *Scimus qui sis, Filius Dei*. Patrem et ipse adorat. Christum se Dei a Petro agnitum non negat. Exultans (9) in spiritu ad Patrem: *Confiteor*, inquit, *tibi, Pater, quod absconderis hæc a sapientibus* (*Matth. XI, 25*). Hic quoque Patrem nemini notum nisi Filio affirmat. Et Patris Filium confessurum confessores, et negaturum negatores suos apud Patrem; inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et occisi a malis rusticis, et a Patre defensi; ignorans et ipse diem et horam ultimam soli Patri notam; disponens re-

agnum discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a Patre; habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a Patre si vellet; exclamans quod se Deus reliquisset, in Patris manibus spiritum ponens; et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem Patris; et novissime mandans ut tinguerent in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur.

CAPUT XXVII.

Et quid ego in tam manifestis moror (10), cum ea aggredi debeam, de quibus manifesta obumbrare quærent? Undique enim obducti distinctione Patris et Filii, quam manente conjunctione disponimus, ut solis et radii, et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut æque in una persona utrumque distinguant, Patrem et Filium, dicentes Filium carnem esse, id est hominem, id est Jesum; Patrem autem spiritum, id est Deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt Patrem et Filium, jam incipiunt (a) dividere illos potius quam unare. Si enim alius est Jesus, alius Christus; alius erit Filius, alius (11) Pater; quia Filius Jesus, et Pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse didicerunt, duos facere, Jesum et Christum. Sed hæc injectio eorum ex prætractatis (12) jam retusa est, quod Sermo Dei, vel spiritus Dei et virtus Altissimi dictus sit, quem Patrem faciunt. Non enim ipsæ sunt cujus dicuntur, sed ex ipso, et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincerunt. C « Ecce, inquit, ab angelo prædicatum est: *Propterea quod nascetur Sanctum, vocabitur Filius Dei*; caro itaque nata est, caro utique (13) erit Filius Dei. Imo de spiritu Dei dictum est. Certe enim de Spiritu Sancto virgo concepit; et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat, quod erat conceptum, et parandum; id est spiritus, cujus et vocabitur nomen Emmanuel, quod est interpretatum, *nobiscum Deus*. Caro autem Deus non est, ut de illa dictum sit, quod nascetur sanctum, vocabitur (14) Filius Dei; sed ille qui in ea natus est, Deus de quo et psalmus (LXXXVI, 5): *Quoniam Deus homo natus est in illa, et ædificavit eam voluntate patris*. Quis Deus in ea natus? Sermo et spiritus, qui cum sermone de Patris voluntate natus est. Igitur Sermo in carne, dum et de hoc (15) quærendum, quomodo Sermo caro sit factus; utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem? Imo indutus. Cæterum, Deum immutabilem et informabilem credi ne-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritum *Fran.*
 (2) Dei *omitt. Rhen.*
 (3) *Id.*
 (4) Si *omitt. Seml.*
 (5) Quæ *Lat.*
 (6) Quæ *Rhen.*
 (7) Qui *Seml.*
 (8) Si *add. Rhen.*

- (9) *Insultans Venet.*
 (10) *Morabor Rhen.*
 (11) *Alius deest in Rhen.*
 (12) *Retractatis Rhen.*
 (13) *Itaque Rhen.*
 (14) *Vocabitur sanctum Rhen.*
 (15) *Denique hoc Latin.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXVII. — (a) *Dividere illos potius quam unare.* Unare, inquit Rhenanus, simplex verbum usurpat, unde nos adunare dicimus et coadunare. Quanquam

vero tres Mss. Vaticani cod. legant *unire*, tamen retinimus *unare*, quod Africanam magis phrasin redolet. PAM.

cesse est, ut æternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini (a). Omne enim quodcumque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse, neque aliud potest esse. Sermo autem Deus; et sermo Domini manet in ævum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari (1), consequens est, ut sic caro factus intelligatur dum fit (2) in carne, et manifestatur, et videtur, et contractatur per carnem: quia et cætera sic accipi exigunt. Si enim Sermo ex transfiguratione et demutatione substantiæ caro factus est, una jam erit (3) substantia Jesus ex duabus, ex carne et spiritu mixtura quædam, ut electrum ex auro et argento; et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est, caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo Deus erit Jesus. Sermo enim desiit esse, qui caro factus est; neque caro, id est homo (4), caro enim non proprie est, qui (5) Sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est, quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et Deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, quoniam Deus homo natus est in illa, (6) ædificavit eam voluntate Patris; certe usquequaque Filium Dei et filium hominis, cum Deum et hominem sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem: quia neque Sermo aliud quam Deus, neque caro aliud quam homo. Sic et Apostolus (Rom. I, 37) de utraque ejus substantia docet: Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est Filius Dei secundum spiritum. Hic erit Deus, et Sermo Dei filius. Videmus duplicem statum non confusum (b), sed conjunctum in una persona, Deum et hominem Jesum. De Christo autem differo (7). Et adeo salva est utriusque proprietas substantiæ, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem; denique et mortua est. Quod si tertium quid esset ex utroque confusum ut electrum, non tam distincta documenta paterent utriusque substantiæ. Sed et spiritus carnalia, et caro spiritalia

egissent (8) ex translatione; aut (9) neque carnalia, neque spiritalia, sed tertiæ alicujus formæ, ex (10) confusione: imo aut sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiæ ambæ in statu suo quæque distincte (11) agebant, ideo illis et operæ et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo, (Joan., III, 6) Quia quod in (12) carne natum est, caro est; et quod de spiritu spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Jesus constitit, ex carne homo, ex spiritu Deus, quem tunc angelus ex ea parte qua spiritus erat, Dei Filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et Apostolus etiam Dei et hominum appellans sequestrem (1 Tim., II, 5), utriusque substantiæ confirmavit. Novissime qui Filium Dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut nunquid spiritus erit? sed spiritus Patrem ipsum vis haberi; quia Deus spiritus, quasi non et Dei spiritus: sicut et sermo Deus, et Dei sermo.

CAPUT XXVIII.

Itaque Christum facis Patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis hujus, si tamen nomen est Christus, et non appellatio potius; unctus (13) enim significatur. Unctus autem non magis nomen est, quam vestitus, quam calceatus, accidens nomini res. An tu (14), si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Jesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, æque Jesum Filium Dei diceres, vestitum vero Patrem crederes? Nunc de Christo. Si Pater Christus est, Pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum, in illa exclamatione Ecclesiæ (15) ad Deum: Convenerunt enim (Act. IV, 27) universi in ista civitate adversus sanctum Filium tuum Jesum (16), quem unxisti, Herodes et Pilatus cum Nationibus; ita et Filium Dei Jesum contestati sunt, et Filium a Patre unctum. Ergo Jesus (17) idem erit Christus, qui a Patre unctus est, non Pater, qui Filium unxit. Sic et Petrus (Act. II, 36): Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israel, quod et Dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis. Joannes autem (1 Joan., II, 22) etiam

LECTIONES VARIANTES.

(1) Configurari Rhen.

(2) Sit Fran.

(3) Erat Rhen.

(4) Neque homo caro Rhen.

(5) Quia Rhen.

(6) Et inser. Rhen.

(7) Dissero Seml.

(8) Egisset Seml.

(9) Ut Rhen.

D (10) Ex deest Venet., Fran., Paris., Tig.

(11) Distinctæ Paris.

(12) De Latin.

(13) Potius enim unctus Rhen.

(14) At tu Rhen.

(15) Ecclesiæ deest Rhen.

(16) Jesum deest Rhen.

(17) Dominus Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Transfiguratio autem interemptio est pristini. Facit hic locus pro transsubstantiatione, quam catholici in sacramento Eucharistiæ asserunt, in assumptione vero humanitatis Christi negant: utpote qui juxta symbolum B. Athanasii, unus non conversione divinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in

Deum. PAM.

(b) Non confusum, sed conjunctum in una persona, etc. Conjunctus nimirum Deus et homo, salva utriusque substantiæ proprietate, οὐκ ἔσθ' ἀσπυχουίας τις οὐσία. Quæ a symbolo B. Athanasii non adeo videntur recedere. LE PR.

mendacem notat eum, qui negaverit Jesum esse Christum: A scriptum est. Nam et Apostolus, non sine onere pronuntians Christum mortuum, adjecit, (7) *secundum Scripturas*; ut duritiam pronuntiationis Scripturarum auctoritate molliret, et scandalum auditori everteret. Quamquam cum duæ substantiæ censeantur in Christo Jesu, diviua et humana, constet autem immortalem esse divinam, sicut mortalem (8) quæ humana sit, apparet, quatenus eum mortuum dicat, id est, qua carnem et hominem et filium hominis, non qua spiritum et Sermonem et Dei Filium. Dicendo denique, Christus mortuus est, id est unctus, id quod unctum est, mortuum ostendit, id est carnem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione Patrem mortuum (9) dicentes qua vos (10) Filium, non blasphemamus in Dominum Deum: non enim ex divina, sed ex humana B substantia mortuum dicimus. Atquin (11) blasphematis non tantum quia mortuum dicitis Patrem, sed et quia crucifixum. Maledictione enim crucifixi, quæ ex lege in Filium competit (quia Christus pro nobis maledictio (12) factus est, non Pater), Christum in Patrem convertentes, in Patrem blasphematis. Nos autem dicentes Christum crucifixum, non maledicimus illum, sed maledictum legis referimus; quia nec Apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem, de quo quid capit dici, sine blasphemia dicitur; ita quod non capit, blasphemia est si dicatur. Ergo nec compassus est Pater Filio; sic enim (13) directam blasphemiam in Patrem veriti, dimitti eam hoc modo sperant, concedentes jam Patrem et Filium duos esse; si Filium quidem (14) patitur, Pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid est enim compati, quam cum alio pati? C Porro, si impassibilis Pater, utique et incompassibilis. Aut si compassibilis, utique passibilis. Nihil ei vel hoc timore tuo (15) præstas. Times dicere passibilem, quem dicit compassibilem. Tam autem incompassibilis (16) Pater est, quam impassibilis etiam Filius ex ea conditione qua Deus est. Sed quomodo (17) Filius passus est, si non compassus est et Pater? Separabatur (18) a Filio, non a Deo. Nam et fluvius si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat, nec secernatur a fonte, tamen fluvii injuria non pertinebit ad fontem. Et licet aqua fontis sit quæ (19) patiat in fluvio; dum non in fonte patitur, sed in fluvio, non fons patitur, sed fluvius qui ex fonte est. Ita, et si (20) spiritus Dei D quid pati posset (21) in Filio, quia tamen non in Patre pateretur, sed in Filio, Pater passus non videretur. Sed sufficit nihil spiritum Dei passum suo nomine; quia si quid passus est, in Filio quidem passus est,

CAPUT XXIX.

Obmutescat, obmutescat ista blasphemia, sufficiat Christum Filium Dei mortuum dici; et hoc quia ita

LECTIONES VARIANTES.

(1) Totum instrumentum *Rhen.*(2) Filius *Rhen.*(3) Christus *add. Rhen.*(4) Solummodo deest et Jesus *Rhen.*(5) Christi nomen patri *Seml.*(6) Tanquam alius *Rhen.* Utique alius *cod. n. ouw.*

(7) Adjicit alii.

(8) Eam mortalem *Jur.* Cum mortalem *Rhen.*(9) Patrem mortuum *omitt. Seml.*(10) Nos *Rhen.*(11) At cum *Seml.*(12) Maledictione *Fran., Paris., Rig.*(13) Sicut *Rhen.*(14) Siquidem *Rhen.*(15) Veluti mortuo *Seml.*(16) Compassibilis *Seml.*(17) Quando *cod. Wouw., lib. Ursin.*(18) Separatur *Rhen.*(19) Utique *vel æque Latin.*(20) Et, *Seml.*(21) Possit *Seml.* Ita et qui patitur *Paris.*

in quo erat et (1) Pater, cum Filius (2) pateretur in carne; quia hoc retractatum (3). Nec quisquam negabit, quando et nos pati pro Deo non (4) possumus, nisi (5) spiritus Dei sit in nobis qui et loquitur de nobis quæ sunt confessionis; non ipse tamen patiens, sed pati posse præstans.

CAPUT XXX.

Alioquin si ultra pergas (6), potero tibi durius respondere, et te cum ipsius Domini pronuntiatione committere, uti dicam: Quid de isto quæris? Habes (7) ipsum exclamantem in passione: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* Ergo aut Filius patiebatur a Patre derelictus, et Pater passus non est, qui Filium dereliquit; aut si Pater erat qui patiebatur, ad quem Deum exclamabat? Sed hæc vox carnis et animæ, id est hominis, non Sermonis, nec spiritus, id est non Dei, propterea emissa est, ut impassibilem Deum ostenderet, qui sic Filium dereliquit, dum hominem ejus tradidit in mortem. Hoc et Apostolus sensit, scribens (*Rom.*, VIII, 32): *Si Pater Filio non pepercit.* Hoc et Esaias (*Is.*, LIII, 6) prior pronuntiauit: *Et Dominus eum tradidit pro delictis nostris.* Sic reliquit, dum non parci; sic reliquit, dum tradit (8). Cæterum, non reliquit Pater Filium, in cujus manibus Filius spiritum suum posuit. Denique posuit, et statim obiit: Spiritu enim manente in carne, caro omnino mori non potest. Ita, relinqui a Patre, mori fuit Filio. Filius igitur et moritur (*I Cor.*, XV, 5 et seq.) et resuscitatur a Patre, secundum Scripturas. Filius ascendit in superiora cælorum, qui et descendit in interiora (9) terræ: hic sedet ad dexteram Patris, non Pater ad suam. Hunc videt (10) Stephanus cum lapidatur (11), adhuc stantem ad dexteram Dei, ut

exinde sessurum, donec (*Ps.* CIX, 2) ponat illi Pater omnes inimicos sub pedibus suis. Hic et venturus est rursus super nubes (*I Cor.*, XV) cæli, talis qualis et ascendit. Hic interim acceptum a Patre munus effudit, Spiritum Sanctum, tertium nomen (12) divinitatis, et tertium gradum majestatis (13), unius prædicatorem monarchiæ, sed et œconomix interpretatorem, si quis (a) sermones novæ prophetiæ ejus admiserit, et deductorem (14) omnis veritatis, quæ est in Patre et Filio et Spiritu Sancto, secundum christianum sacramentum.

CAPUT XXXI.

Cæterum judicæ fidei ista res (15), sic unum Deum credere, ut Filium adnumerare ei nolis, et post Filium, Spiritum. Quid enim erit inter nos et illos, nisi differentia ista? Quod opus Evangelii, quæ est substantia Novi Testamenti, statuens Legem et Prophetas usque ad Joannem, si non exinde Pater et Filius et Spiritus, tres crediti, unum Deum sistunt? Sic Deus voluit novare sacramentum, ut nove unus crederetur per Filium et Spiritum, ut coram jam Deus in suis propriis nominibus et personis cognosceretur, qui et retro per Filium et Spiritum prædicatus non intelligebatur. Viderint igitur antichristi, qui negant Patrem et Filium. Negant enim Patrem, dum eundem Filium dicunt; et negant Filium, dum eundem Patrem credunt, dando illis quæ non sunt, auferendo quæ sunt. Qui vero confessus fuerit Christum Filium Dei non Patrem, Deus in illo manet, et ipse in Deo. Nos credimus testimonio (16) Dei, quo testatus est de Filio suo: *Qui filium non habet, nec vitam habet* (*I Joan.*, V, 12). Non habet autem Filium, qui eum alium quam Filium credit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quidem erat ut Pater *semel*.
 (2) Filio *id.*
 (3) Retractus *Id.*
 (4) Non *deest semel*.
 (5) Si *semel*.
 (6) Pergens *semel*.
 (7) Habet *semel*.
 (8) Tradet *semel*.

- (9) Inferiora *alii*.
 (10) Vidit *Fran.*
 (11) Lapidaretur *Rhen.*
 (12) Numen *Paris.*
 (13) Et tertium gradum majestatis *omitt. semel*.
 (14) Deductoris *Rhen.*
 (15) Instares *conje. semel*.
 (16) Testimonium *semel*.

D

COMMENTARIUS.

CAP. XXX.— (a) *Sermones novæ prophetiæ.* Montani vaticinia, quibus occæcatus Tertullianus, hic ab eodem innuuntur. LE PR.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI LIBER ADVERSUS HERMOGENEM.

Argumentum.

Hermogenes iste natione fuit afer, professione pictor, alius omnino ab eo de quo, cum Phygello seu Phileto, loquitur Apostolus, II ad Timoth. 4. Chris-

tianum se primum professus, vafritem et subdolum nationis animum testatus est, cum in gentilium philosophiam degener incurrit, et Stoicorum deliria se-

autem est. Hermogenes adhuc vivens docebat dari A materiam æternam, hoc inmixtus principio, *bonum et optimum esse Deum, qui bona atque optima tam velut facere, quam scit, imo nihil non bonum, atque optimum et velle eum, et sapere...* inveniri autem et mala ab eo facta utique non ex arbitrio et voluntate; oportere igitur ex vitio alicujus rei factum ex materia esse sine dubio. Cui reponerat Tertullianus Hermogenem duos Deos inferre, dum materiam parem Deo insert. Deum autem unum esse oportet, unicum autem esse non poterit, cui aliquid adæquabitur, adæquabitur autem Deo materia, cum æterna censetur. Similiter nec omnipotens Deus, qui materiam indignit, et materia egeni Deo se præstitit minori, et invalido, et minus idoneo de nihilo facere, quæ velit. Præterea si materia mala, et æterna, profecto malum inevitabile, et necessarium; si mutabilis in bonum, ergo non æterna, et hic auctor mali Deus, qui cum debuisset omnia ex materia protulisse, aut tantum bona, protulisset etiam mala, utique aut volens esse mala, si poterat efficere ne essent, aut non volens efficere omnia bona, si voluit, et non fecit. LUMP.

CAPUT PRIMUM.

Solemus hæreticis compendii gratia de posteritate præscribere. In quantum enim veritatis regula prior, quæ etiam futuras hæreses prænuntiavit (1), in tantum posteriores quæque doctrinæ hæreses præjudicabuntur, quia sunt quæ futuræ veritatis antiquiore regula prænuntiabantur. Hermogenis autem doctrina tam novella est, denique ad hodiernum homo in sæculo, et natura quoque hæreticus etiam turbulentus, qui (a) loquacitatem facundiam existimet, et impudentiam constantiam deputet, et maledicere singu-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Renuntiavit *seml.*
 (2) Licite *Rhen. Jun. Seml. Jun. interpretatur* licenter s. licentiose.
 (3) Christum Dominum non alium videtur, sed aliter

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) *Loquacitatem facundiam existimet.* Errantium vulgare vitium est, ut sua loquacitate enecent auditores, dum facundi haberi volunt. *Natura rerum est, inquit Symmachus, lib. I, epist. 76, ut qui bulbutinunt plus loquantur; affectant enim copiam pudore defectus.* LE PR.

(b) *Pingit illicite.* Hermogenes erat pictor. Pingebat autem illicite, quia post susceptum christiani nomen, nihilominus pingebat simulacra deorum, utique falsorum. RIC.

(c) *Nubit assidue.* Mutatis subinde conjugiiis, etenim polygamix favebat. RIC.

(d) *Legem Dei in libidinem defendit.* Libidini suæ præterditi legem Dei, *Crescite et multiplicamini.* RIC. — *Legem Dei in libidinem defendit, etc.* Is polygamiam, quam exosam habebat Septimius, tuebatur, ut inde criminibus suis patrocineretur; atque in hanc rem Dei legem adhibebat, quam turpissimarum rerum pictura contaminabat, seque prævaricationis hoc pacto ut falsarium convincebat. LE PR.

(e) *In artem contemnit.* Eandem scilicet legem arte sua contemnit, pingens simulacra, quod lex vetabat, *Non facies idolum.* RIC.

(f) *Bis falsarius, cauterio et stylo.* Falsarius, cauterio suo pictorio, discoloris ceras inrens exprimens falsorum numinum simulacris. Falsarius etiam, scripturis stylo hæretico depravatis. RIC.

(g) *Cauterio.* Quia ceris pingebat, et picturam

lis, officium bonæ conscientix judicet. Præterea pingit illicite (b) (2), nubit assidue (c); legem Dei in libidinem defendit (d), in artem contemnit (e); bis falsarius (f), et cauterio (g) et stylo; totus adulter, et prædicationis et carnis (h) siquidem et nubentium contagio foetet (i), nec ipse apostolicus Hermogenes (j) in regula perseveraverit. Sed viderit persona, cum doctrina mihi quæstio est. Christum Dominum non alium (3) videtur aliter cognoscere, alium tamen facit quem aliter cognoscit: imo totum quod est Deus aufert, nolens illum ex nihilo universa fecisse. A Christianis enim conversus ad Philosophos, de Ecclesia in Academiam et Porticum, inde sumpsit a Stoicis materiam cum Domino ponere, quæ ipsa semper fuerit neque nata, neque facta, nec initium habens omnino nec finem, ex qua Dominus omnia postea fecerit.

CAPUT II.

Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit, præstruens aut (4) Dominum de semetipso fecisse cuncta, aut de nihilo aut de aliquo: ut cum ostenderit neque ex semetipso fecisse potuisse, neque ex nihilo (k), quod superest exinde confirmet, ex aliquo eum fecisse, atque ita aliquid illud materiam fuisse. Negat illum ex semetipso facere potuisse: quia partes ipsius fuissent, quæcumque ex semetipso fecisset Dominus. Porro in partes non devenire, ut indivisibilem et inde mutabilem, et eundem semper qua Dominus. Cæterum, si de semetipso fecisset aliquid, ipsius fuisset aliquid. Omne autem et quod fieret, et quod faceret, imperfectum habendum; quia ex parte fieret, et ex parte faceret: aut si totus totum fecisset, oportuisset

cognoscere *cod. Vatican.* Christum Dominum, non alium, videtur aliter cognoscere, alium tamen *Fran. Jun.*

(4) *Ait Jun. male.*

inurebat cauterio. Quod genus picturæ, encaustica, sive encaustum, dicebatur. Plinius XXXV, 2. Vitruvius VII, 9; Marcianus lib. XVII. *De instr. vel instrum. leg. RIC.*

(h) *Totus adulter, et prædicationis et carnis.* Adultera Hermogenis caro, quæ assidue nubebat. *Quæ toties nubit, non nubit, adultera lege est.* Adultera quoque Hermogenis prædicatio, quia hæresi sua fidem pacemque Ecclesiæ corruerat. RIC.

(i) *Siquidem et nubentium contagio foetet.* Explicat quod supra dixit, Hermogenem esse carnis adulterum, siquidem et ipse inter frequentium nuptiarum contagia subando foeteret. RIC.

(j) *Nec ipse apostolicus Hermogenes.* Fuit e comitibus Pauli Hermogenes Septimiano cognominis, postea desertor Pauli, atque inde Christi. Ideoque Septimius Hermogeni hæretico apostolici Hermogenis nomen inculit ut apostatam significet, quia nec ipse in fidei regula perseveravit, sicuti nec ille Paulinus in fide. RIC.

CAP. II. — (k) *Neque ex nihilo, etc.* Gentilium sapientia, summa fatuitas est; e Stoicorum enim schola hauserat Hermogenes materiam æternam fuisse, Deumque proinde cuncta non fecisse e nihilo. Quod non miraberis in gentili philosopho, nam ut infra habetur *hæreticorum patriarchæ philosophi*, ubi loquitur de iis, qui ethnicorum placitis mordicus adherent. LE PR.

illum simul et totum esse, et non totum; quia oportet et totum esse, ut faceret semetipsum; et totum non esse, ut fieret de semetipso. (1) Porro difficillimum. Si enim esset, non fieret, esset enim: si vero non esset, non faceret, quia nihil esset. Eum autem qui semper sit, non fieri, sed esse illum in ævum ævorum. Igitur non de semetipso fecisse illum qui non ejus fuerit (2) conditionis, ut de semetipso facere potuisset. Proinde ex nihilo non potuisse eum facere, sic contendit, bonum et optimum definiens Dominum, qui bona atque optima tam velit facere quam sit; imo nihil non bonum atque optimum et velle eum et facere. Igitur omnia bona, omnia ab eo bona et optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem et mala ab eo facta; utique non ex arbitrio, nec ex voluntate: quia si ex arbitrio et voluntate, nihil incongruens et indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicujus rei factum, ex materia esse sine dubio.

CAPUT III.

Adjicit et aliud: Deum semper Deum (3) etiam Dominum fuisse, nunquam non Deum. Nullo porro modo potuisse illum semper Dominum haberi, sicut et semper Deum, si non fuisset aliquid retro semper, cujus semper Dominus haberetur, fuisse itaque materiam semper Deo Domino. Hanc conjecturam ejus jam hinc destruere properabo, quam hactenus propter non intelligentes adjecisse duxi, ut sciant, cætera quoque argumenta tam intelligi quam revinci. Dei nomen dicimus semper fuisse apud semetipsum, et in semetipso, Dominum vero non semper: diversa enim utriusque conditio. Deus (4) substantiæ ipsius nomen, id est divinitatis; Dominus vero non substantiæ, sed potestatis substantiam semper fuisse cum suo nomine, quod est Deus, postea Dominus, accidentis scilicet rei mentio (5). Nam ex quo esse cœ-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Id porro *Jm.*
 (2) Fieret *Seml. Oberth. prob. a Jm.*
 (3) Deum semper Deum et jam semper Dominum fuisse; nunquam non Dominum *Jm.*
 (4) Sed Deus *Seml.*
 (5) Accidentis scil. rei mentione *Jm. merito Lat.*
 (6) Et *Seml. Oberth.*
 (7) Deum *Latin. alii.*
 (8) Antea *Seml.*

A perunt in quæ potestas Domini ageret, ex illo per accessionem potestatis et factus et dictus est Dominus: quia et pater Deus est, et judex Deus est; non tamen ideo pater et judex semper, quia Deus semper. Nam nec pater potuit esse ante filium, nec judex ante delictum. Fuit autem tempus (a), cum et (6) delictum et filius non fuit, quod judicem, et qui patrem Dominum (7) faceret. Sic et Dominus non ante ea (8) quorum Dominus existeret, sed Dominus tantum futurus quandoque, sicut Pater per Filium, sicut judex per delictum; ita et Dominus per ea, quæ sibi servitura fecisset. Argumentari tibi videor, Hermogenes (9). Naviter Scriptura nobis patrocinator, quæ utramque nomen ei distinxit, et suo tempore ostendit. Nam Deus (10) quidem quod erat semper, statim nominat: *In principio fecit Deus cælum et terram.* Ac deinceps quædam faciebat quorum dominus futurus erat, Deus solummodo ponit: *Et dixit Deus, et fecit Deus, et vidit Deus,* et nusquam adhuc Dominus. At ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem, qui proprie Dominum (11) intellecturus erat, Dominus etiam cognominatur (12). Tunc etiam Dominus nomen adjunxit: *Et accepit Deus (b) Dominum hominem quem finxit. Et præcipit (13) Dominus Deus.* Ac exinde Dominus qui retro Deus tantum, ex quo habuit cujus esset. Nam Deus sibi erat; rebus autem tunc Deus, cum et Dominus. Igitur in quantum putabit ideo materiam semper fuisse, quia (14) Dominus semper esset, in tantum constabit nihil fuisse, quia constat Dominum non semper fuisse. Adjiciam et ego propter non intelligentes, quorum Hermogenes (c) extrema linea est, et quidem (d) epinoemata (15) illius retorquebo adversus illum. Cum enim neget materiam natam aut factam, sic quoque invenio Domini nomen Deo non competisse in materiam; quia libera fuerit necesse est, quæ originem non habendo, non habuit aucto-

- (9) Argutari tibi videor hermogenes, naviter. Scriptura au *Jm.*
 (10) Dominus *Seml.*
 (11) Dominus et intellecturus erat *Seml.*
 (12) Cognominaturus *Seml. Oberth.*
 (13) Præcepit *Seml.*
 (14) Qua *Venet.*
 (15) Ex pœnitentia illius retorquebo advers. ill. *Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) *Fuit autem tempus cum, etc.* Hoc in loco errorem cavendum omnes facile agnoscent, nimirum Arianismum. Notum quippe est eorum verbum $\tau\acute{\iota}\nu\ \delta\tau\epsilon\ \epsilon\acute{\iota}\nu\ \eta\upsilon$, quæ voces idem sonant omnino. LE PR.

(b) *Et accepit Deus.* Verum quidem est, quod adnotat Auctor, Dominum non vocari Deum, nisi ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem; sed etiam ante scripturam hic citatam, statim initio II cap. *Non enim pluerat Dominus Deus, et plantavit Dominus Deus paradisum;* tum vero demum istud, *Et accepit Dominus Deus hominem.* PAM.

(c) *Quorum Hermogenes extrema linea est.* Quam esse finem omni rei dicit hoc ipso opere. Ait insipientiam Hermogenis finem esse omnium insipientiarum, hoc est, supremam, supra quam nulla. RIC. — *Quorum Hermogenes extrema linea est.* In spatiis olim in quibus cursus publice fiebat, initium et finis

lineis notabantur. Hinc quidquid postremum est, extrema linea proverbialiter dici cœpit. Ergo cum Tertullianus Hermogenem hic vocat, *non intelligentium extremam lineam,* inperitissimum accipe. Horatius epistolam ad Quintium sic claudit:

Mors ultima linea rerum est.

Simul tacite alludit ad artem Hermogenis penicillo lineas ducere soliti, nam pictor erat. Sic infra de materia loquens: *Si in loco, inquit, ergo intra locum; si intra locum, ergo determinatur a loco intra quem est; si determinatur, habet lineam extremam, quam quantum proprie pictor agnoscit finem esse omni rei, cujus linea extrema est, etc.* In lib. adv. Praxeam, vocat Deum *extremam lineam universitatis.* RHEN.

(d) *Epinoemata.* Sic emendavimus ex libro Ursini. RIC.

rem, quod erat, nemini serviens (1). Itaque ex quo Deus potestatem suam exercuit in eam, faciendo ex materia, ex illo materiam Dominum Deum passa, demonstrat hoc illum tandiu non fuisse, quamdiu fuit (2). Hinc denique incipiam de materia retractare, quod eam Deus sibi comparet proinde non natam, proinde non factam, proinde æternam, sine initio, sine fine propositam (5). Quis enim alius Dei census, quam æternitas? quis alius æternitatis status, quam semper fuisse et futurum esse, ex prærogativa nullius initii et nullius finis? Hoc si Dei est proprium, quia etsi alii (4) adscribitur, jam non erit Dei proprium, sed commune cum eo cui et adscribitur. Nam, etsi sunt qui dicuntur dei sive in cœlo, sive in terra, nomine; cæterum, unus Deus pater, ex quo omnia (I Cor. VIII, b) : quo magis apud nos solius Dei esse debeat, quod Dei proprium est : et, ut dixi, jam non proprium esset, quia alterius esset. Quod si Deus est, unicum sit necesse est, ut unius sit (5) : aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adæquabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? (a) Hæc Deus solus habendo est, et solus habendo, unus est (6). Si alius habuerit, tot jam erunt dei, quot habuerint quæ dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert. Materiam parem Deo infert (7). Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit, Deus est : summum autem non erit, nisi quod unicum fuerit : unicum autem esse non poterit, cui aliquid adæquabitur; adæquabitur autem Deo materia, cum æterna censetur (8).

CAPUT V.

Sed Deus, Deus est; materia, materia est: quasi diversitas nominum comparationi resistat, si status idem vindicetur. Sit et natura diversa, sit et forma non eadem, dummodo (9) ipsius status una sit ratio. Innatus Deus, an non et innata materia? semper Deus, annon semper et materia? Ambo sine initio,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Non habuit rem quod erat, nemini serviens *Rhenan. Fran. Paris.* non habuit auctorem, quod erat *Wouw. Ven.* non habuit rem quod erat, ideoque nemini serviens. *cod. Vat.* non auctorem quod erat ideoque, nemini serviens *Jun.*

(2) Hæc *Jun. Latin.* fuit. *rigall. Ven. rectius.*

(5) Proposita *Jun. c. rel.*

(4) Sed quia si et alii *Rhen. Seml. Oberth.* quia si et alii *D Wouw. rig.*

(5) Etenim, ut dixi, jam non proprium esset, quia alterius esset quod, si Deus unus est, unicum sit necesse est, ut unius sit *Jun.* quod si deus, unicum *cod. Wouwer.*

(6) Hæc Deus solus habendo unus est. *Seml. Oberth.*

Ambo sine fine, ambo etiam auctores universitatis tam qui fecit, quam de qua fecit. Neque enim potest non et materia auctrix omnium deputari, de qua universitas consistit. Quomodo respondebit (10)? Non statim materiam comparari Deo, si quid Dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis? Quid Deo reliquit amplius, ut non totum Dei, materiæ dedisse videatur? Vel qua, inquit, et sic habente materia, salva sit Deo et auctoritas (11) et substantia, qua solus et primus auctor est, et Dominus omnium censeatur. Veritas autem sic unum Deum exigit defendendo, ut solius sit quidquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius: et ex hoc alius deus non possit admitti, dum nemini licet habere de Deo aliquid. Ergo, inquis, nec nos habemus Dei aliquid. Imo habemus, et habebimus, sed ab ipso, non a nobis. Nam et dei (12) erimus, si meruimus illi esse de quibus prædicavit: *Ego dixi: Vos Dei estis; et, stetit Deus in ecclesia deorum (Ps. LXXXI, 1):* sed ex gratia ipsius, non ex nostra proprietate, quia ipse est solus qui deos faciat. Materiæ (13) autem proprium facit quod cum Deo habet: aut si a Deo accepit, quod est Dei, ordinem dico æternitatis, potest credi et habere illam cum Deo aliquid, et deum illam non esse. Quale est autem, cum confitetur ille aliquid cum Deo habere, et vult solius Dei esse quod materiam non negat habere?

CAPUT VI.

Dicit salvum Deo esse (b), ut et solus sit, et primus, et omnium auctor, et omnium dominus, et nemini comparandus; quæ mox materiæ quoque adscribit (14). Ego quidem Deus (15), contestabitur Deus, et juravit nonnumquam per semetipsum, quod alius non sit qualis ipse (*Deut. XXXII, 39, 40*): sed mendacem eum faciet Hermogenes. Erit enim et materia qualis Deus, infecta, innata, initium non habens, nec finem. (c) Dicet Deus: Ego primus (*Is. XLI, XLIV, XLVIII*)? et quomodo primus, cui materia coætanea est? Inter coætaneos autem et contemporales ordo non est, aut

(7) Infert dum materiam *Jun.*

(8) Quam æterna censetur *Jun. conj. forte pro cum.*

(9) Dum nomini ipsius *Seml.*

(10) Signum interrog. *abest in ed. Rhen. Seml. et rectius.*

(11) *Rhen. conjiciebat* salva sit ratio; alii (*teste et comprobatore Jun.*) salva sit deo et auctoritas et substantia, qua solus et primus auctor est, et dominus omnium censetur

(12) *Dii alii.*

(13) *Materia Seml.*

(14) Comparandus, per quæ nec est. Materiæ quoque adscribit *Rhen. Seml. Oberth.*

(15) Ille quidem Deus *apud eosd.*

COMMENTARIUS.

(a) Hæc Deus solus habendo est. Horum Deus solus compos est, hæc solus habet. *RIG.*

CAP. VI. — (b) Dicit salvum Deo esse, ut et solus sit, etc. Contrarium suo dogmati sensum et *ἐναντιοπαύειν* in Hermogene ostendit, qui Deum solum et primum esse affirmet; cum tamen materiam illi coævam et coæternam dicere non vereatur. Quod impium et e philosophiæ ethiciæ peni depromptum. Duo quippe rerum principia, Deum et materiam, Platonem admi-

TERTULLIANI II.

sisse, me docuit Laertius. Id autem in eo miror, licet in cæteris insolens mihi non videatur. *LE PR.*

(c) Dicet Deus: Ego primus. Ter istud habetur apud Isaiam, c. XLI, XLIV et XLVIII, in hæc verba, *ego primus et novissimus.* Illud autem, *extendi cælum solus,* secundum LXX, reperitur Isaiæ: XLIV, ubi editio ex hebræo habet *extendens,* cui præmittitur, *ego Dominus complens aut faciens omnia.* Ad quod etiam hic alludit Auctor, cum *Deum omnium auctorem* facit. *PAM.*

(Sept.)

et materia prima est. (a) *Extendi*, inquit, *cælum solus* A (Is. XLIV) : atquin non solus, cum ea enim extendit de qua et extendit. Cum proponit salvo Dei statu fuisse materiam (1); vide ne ei reddatur (2) a nobis, proinde salvo statu materiæ fuisse Deum, communi tamen statu amborum. Salvum ergo erit et materia: ut et ipsa fuerit, sed cum Deo, quia et Deus solus, sed cum illa. Et ipsa prima cum Deo, quia et Deus primus cum illa: sed et illa incomparabilis cum Deo, quia et Deus incomparabilis cum illa, et auctrix cum Deo, et domina cum Deo. Sic aliquid et non totum materiæ habere, ita illi nihil reliquit Hermogenes, quod non et materiæ contulisset: ut non materia Deo, sed Deus potius materiæ comparetur. Atque adeo, cum ea quæ (5) propria Dei vindicamus, semper fuisse, sine B initio, sine fine, et primum fuisse, et solum, et omnium auctorem, materiæ quoque competant; quæro quid diversum et alienum a Deo, ac per hoc privatum materia possederit, per quod Deo non comparetur? In qua omnia Dei propria recensentur, satis præjudicant de reliqua comparatione.

CAPUT VII.

Si minorem et inferiorem materiam Deo, et idcirco incomparabilem illi, contendit, ut majori, ut superiori, præscribo non capere ullam diminutionem et humiliationem, quod sit æternum et innatum: quia hoc et Deum faciat tantum, quantus est, nullo minorem, neque subjectiorem, imo omnibus majorem et sublimiorem. Sicut enim cætera quæ nascuntur, aut C finiunt, et idcirco æterna non sunt, semel opposita fini, quæ et initio admittunt ea quæ Deus non capit, diminutionem dico interim et subjectionem, quia nata et facta sunt: ita et Deus ideo ea non capit, quia nec natus omnino, nec factus est. Materiæ autem (4) status talis est. Igitur et duobus æternis, ut innatis, ut infectis, Deo atque materiæ (5), ob eandem rationem communis status, ex æquo habentibus id quod neque diminui, nec subijci admittit, id est æternitatem: neutrum dicimus altero esse minorem, sive majorem, neutrum altero humiliorem, sive superiorem, sed stare ambo ex pari magna, ex pari su-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Salvo statu materiæ fuisse Deus *Rhen. Seml.*; salvo statu materiæ fuisse Deum *habet cod. Wouw. approbante Jun.*

(2) Vide ne irrideatur a nobis *Rhen. Seml. Oberth.*

(3) Cum ea propria Dei *apud eosd.*

(4) Et materiæ autem *Rhen. etc.*

(5) Deo atque materiæ *rhen. et iudem al., ut solet.*

blimia, ex pari solidæ et perfectæ felicitatis, quæ censetur æternitas. Neque enim proximi erimus opinionibus nationum, quæ si quando coguntur Deum confiteri, tamen et alios infra illum volunt. Divinitas autem gradum non habet, utpote unica; quæ si et in materia erit, ut proinde innata et infecta et æterna, aderit utrobique, quia minor se nusquam poterit esse. Quomodo ergo discernere audebit Hermogenes, atque ita subijcere Deo materiam, æternam æterno, innatam innato, auctricem auctori? dicere audentem, et, Ego prima, et, Ego ante omnia, et, Ego a quo omnia: pares fuimus, simul fuimus, ambo sine initio, sine fine: ambo sine auctore, sine Deo? Quis me Deus (6) subijcit contemporali, coætaneo? Si quia Deus dicitur, habeo et ego meum nomen. Aut ego sum Deus, aut ille materia (7): quia ambo sumus quod alter est nostrum. Putas itaque materiam Deo non comparasse, quam scilicet subijciat illi?

CAPUT VIII.

Atquin etiam præponit illam Deo, et Deum potius subijcit materiæ, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, jam et materia superior invenitur, quæ illi copiam operandi ministravit, et Deus subjectus materiæ videtur, ejus substantiæ eguit. Nemo enim non eget eo (b) de cujus utitur: nemo non subijcitur ei cujus eget, ut possit uti: sic et nemo de alieno utendo non minor est eo de cujus utitur. Et nemo qui præstat de suo uti, non in hoc superior est eo cui præstat uti. Itaque materia ipsa quidem Deo non eguit, sed egentem se Deo præstitit (8), divitem et locupletem et liberalem minori, opinor, et invalido et minus idoneo de nihilo facere quæ velit. Grande revera beneficium Deo contulit, ut haberet hodie per quem Deus cognosceretur, et omnipotens vocaretur: nisi quod jam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre. Sane et sibi præstitit aliquid materia, ut et ipsa cum Deo possit agnoscere coequalis Deo, imo et adjuvix: nisi quod solus eam Hermogenes cognovit, et (c) hæreticorum patriarchæ philosophi. Prophetis enim et apostolis usque adhuc latuit, puto et Christo (9).

(6) Forte Deo *Jun.*

(7) Et ille materia *Jun.*

(8) Sed eguisse se deo pr. *Lat.* sed egentem se deo pr. *Jun.* Sed egentem se deo p. divitem et locupletem et liberalem *Cod. Wouw. forte* sed egeno se d. p. divite (scil. se).

(9) Puto et Christo. *Fran. Paris. iug. At Jun. prophetas, apostolos, Christum.*

COMMENTARIUS.

(a) *Extendi*, inquit, *cælum solus*. Sic apud Isaiam, c. XLIV: ἔξτείνω τὸν οὐρανὸν μόνος. Et Psal. CIV: ἔκτείνω τὸν οὐρανὸν ὡς ἰδιότρονον. Quæ sunt etiam ab externis citata. Sic enim ad Critian Triphon: Εἰ οὐρανὸν ὡς ἰδιότρονον ἐξέκλωσε, γὰρ δὲ ἐπ' οὐρανοῦ ἐπέξεν, ἀστέρας ἐμάρρησεν.

CAP. VIII. — (h) *De cujus utitur*. Defectiva locutio: subauditur *rebus*, aut aliquid simile. Hujusmodi formula sermonis etiam in superioribus libris usus est. *Adversus Marcionem* lib. V: *Si in creatoris*, inquit, *accipitur*. Eodem libro: *Et a nostræ*, inquit, *partis possit opponi*. Rursus mox sequitur, *non minor est eo de*

cujus utitur. Græcorum est imitatio. RHEN.

(c) *Hæreticorum patriarchæ philosophi*. Ex professo istud tractatum habetur, supra ab auctore lib. de *Præscript. adv. hæ.* cap. 7. PAM. — *Hæreticorum patriarchæ*. In epistola ad Ctesiphontem hunc Tertulliani locum citat divus Hieronymus. Idem in Nahum prophetam exponens illud, *exilium quasi attelabus*, «Omnia enim, inquit, dogmata eorum (loquitur de hæreticis) cum frigeant, et volare non possunt, sedem sibi et requiem inter Aristotelis et Chrysippi spinea reperiant.» RHEN.

CAPUT IX.

Non potest dicere Deum ut Dominum materia usum ad opera mundi : Dominus (1) enim non potuit esse substantiæ cœqualis. Sed precario forsitan usus est. (a) Et ideo precario, non dominio, ut cum ea mala esset (2), de mala tamen sustinuerit uti, scilicet ex necessitate mediocritatis suæ, qua non valebat ex nihilo uti ; non ex potestate, quam si habuisset omnino ut Deus in materiam, quam malam norat, ante eam in bonum (5) convertisset ut dominus et bonus, ut ita de bono, non de malo uteretur. Sed quia bonus quidem, Dominus autem non, ideo, qualem habuit, tali usus, necessitatem suam ostendit cedentem conditioni materiæ : quam si Dominus fuisset, emendasset. Sic enim Hermogeni respondendum est, cum ex dominio defendit Deum materia n-um, et de re non sua, scilicet non facta ab ipso. Jam ergo malum ab ipso, qui est mali, si non auctor, quia non effector, certe permissor, quia dominator. Si vero materia non et ipsius, qua malum Dei non est (4) : de alieno ergo usus, aut precario usus est, qua egens ejus ; aut et injuria, qua prævalens ejus. His enim tribus modis aliena sumuntur, jure, beneficio, impetu ; id est, dominio, precario, vi. Dominio non suppetente (5) eligat Hermogenes, quid Deo congruat, (b) precario an vi de materia cuncta fecisse (6). Non ergo melius censuisset Deus nihil omnino faciendum, quam precario aut vi faciendum, et quidem de malo ?

CAPUT X.

Nonne, etiamsi materia optima fuisset, æque indecorum sibi existimasset, de alieno, licet bono ? Fatue satis, si ita (7) gloriæ suæ causa molitus est mundum, ut debitorem se alienæ substantiæ ostenderet, et quidem non bonæ. Ergo, inquit, ex nihilo faceret, ut mala quoque arbitrio ejus imputarentur ? Magna,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deus *Seml. Oberth.*
 (2) Non esset *Seml. Oberth. Non abest Fran. Paris. Rig. rectius.*
 (3) In bono *Seml. Oberth.*
 (4) Qua malum, Dei non est *Seml. Oberth.*
 (5) *Disjungit rhen. nec approb. Seml.*
 (6) Fecisset *Fran.*
 (7) Fatue satis. Itaque *rhen. Seml. Oberth.*; fatue satis itaque *Jun.*
 (8) Assectator *conject Jun.*

A bona fide (c), cæcitas hæreticorum pro hujusmodi argumentatione, cum ideo aut alium Deum bonum et optimum volunt credi, quia mali auctorem existiment Creatorem ; aut materiam cum Creatore proponunt, ut malum a materia, non a Creatore deducant : quando nullus omnino deus liberetur ista questione, ut non auctor mali videri proinde possit, quisquis ille est qui malum etsi non ipse fecit, tamen a quocumque et unde unde passus est fieri. Audiatur igitur et Hermogenes, dum alibi de mali ratione distinguimus, interim se quoque nihil egisse hac (d) sua injectione. Ecce enim, etsi non auctor (e) sed assentator (8) mali invenitur Deus, qui malum materiæ tanto sustinuit de bono ante mundi constitutionem, quam ut bonus et mali æmulus emendasse debuerat. Aut enim potuit emendare, sed noluit : aut voluit quidem, verum non potuit infirmus Deus. Si potuit et noluit, malus et ipse, quia malo favit ; et sic jam habetur (9) auctor ejus, quod licet non instituerit, quia (10) tamen si nolisset illud esse, non esset, ipse jam fecit esse, quod noluit non esse : quo quid est turpius ? Si id voluerit esse, quod ipse noluit fecisse, adversum semetipsum egit, cum et voluit esse quod noluit fecisse, et noluit fecisse quod voluit esse. Quasi bonum voluit esse, et quasi malum noluit fecisse. Quod non faciendo, malum judicavit, id sustinendo, bonum pronuntiavit (11), malum pro bono sustinendo et non potius eradicando, assertor ejus inventus est (12) : male, si per voluntatem, turpiter, si per necessitatem. Aut famulus erit mali Deus, aut amicus ; cum materiæ malo conversatur (13), nedum etiam de malo ejus operatus.

CAPUT XI.

Et tamen unde nobis (14) persuadet Hermogenes (f) malam esse materiam ? Non enim poterit non

COMMENTARIUS.

CAP. IX. — (a) *Et ideo precario, non dominio.* Precario, dominio, vi, sumere aliena, verba sunt jurisconsultis. Legum autem civilium peritiam in Tertuliano permagnam fuisse, non hic tantum locus ostendit *RHEN.*

(b) *Precario an vi.* Precario aliquid fieri dicitur, cum precibus extorqueatur, interdum enim flagitationi et importunæ assiduitati conceditur, quod alias negaretur. *LE PR.*

CAP. X. — (c) *Bona fide.* Id est, serio : sic Petronius in *Satyr.* : *Sed nihil jam queror, nihil jam memini, si bona fide pœnitentiam emendas.* Et alio loco, antea nimirum, *osculisque bona fide exactis.* Aliquando idem est ac *juste et cum æquitate*, et in hunc sensum *optima fide* dicitur etiam : idem *Petr.* : *Non repugnavit*

(9) Auctor ejus : hæc *vv. ab aliis ommissa, addita sunt in venet et mss. Wouw.*

(10) Qui solus hab. *rhen. et post eum Seml. Oberth.*

(11) Pronuntiavit omnes. *Junius evidentiùs esse dicit : prænuñtiavit.*

(12) *Comma pingitur in Seml.*

(13) *Conversatus Seml.*

(14) Unde nobis ? *omnes rectius quam Seml. qui habet : non de nobis.*

ille, sed postquam optima fide partiti manubias sumus.
LE PR.

(d) *Sua injectione.* Objectione seu argumento in contrarium contorto. *LE PR.*

(e) *Sed assentator mali.* Quasi assertor, seu mavis, dissimulator, Deus scilicet malam esse materiam cum agnoscat, ea tamen utitur (quod erat Hermogenis dogma) illiusque pravitatem vel adstruit, vel saltem dissimulat. *LE PR.*

CAP. XI. — (f) *Malam esse materiam ?* Respondet modo objectis ab Hermogene, tamquam si vera esse concederet ; hic vero in eum insurgit, postulatque demonstret malam esse materiam, et a quo id sumpserit, ostendat. *LE PR.*

malum dicere cui malum adscribit. Nam definitum diminutionem (1) et subjectionem capere non posse quod sit æternum (2), ut alii cœterno inferius deputetur. Ita et nunc nec malum dicimus competere illi, quia nec subjici ex hoc possit, quod nullo modo potest subjici, quia æternum est. Sed cum alias summum bonum constet esse quod sit æternum ut Deus, per quod solus est Deus, dum æternus est, et ita bonus, dum Deus; quomodo materiæ inerit malum, quam ut æternam, summum bonum credi necesse est? Aut, si quod æternum est poterit et mali capax esse, poterit hoc et in Deum credi: et sine causa gestivit malum a Deo transferre si competit et æterno, competendo materiæ. Jam vero, si quod æternum est, malum potest credi invincibile, et insuperabile erit malum ut æternum: et ita (3) nos frustra laboramus de auferendo malo ex nobis ipsis, tum et Deus (4) hoc frustra mandat et præcipit: imo et iudicium frustra constituit Deus (a), iniustitia (5) utique puniturus. Quod si tunc erit mali finis (6), cum præses ejus diabolus abierit in ignem, quem præparavit illi Deus et angelis ejus (Matth., XXV), (b) prius in puteum abyssi relegatus (Apocal., XX), (c) cum revelatio filiorum Dei (d) redemerit conditionem a malo, utique (e) vanitati subjectam (7) (Rom. VIII); cum restituta innocentia et integritate conditionis, (f) pecora condixerint (8) bestiis (g) et (9) parvuli de serpentibus inserint (Is. XI, 6, 7); cum Pater Filio posuerit inimicos sub pedes (Ps. CIX), utique (10) operarios mali. Utique si finis malo competit, necesse est competierit initium, eritque (11) materia habens initium, habendo et finem mali. Quæ

A enim malo deputantur, secundum mali statum computantur.

CAPUT XII.

Age nunc, malam ac pessimam credamus esse materiam, utique natura; sicut Deum bonum et optimum credimus, proinde natura: porro naturam certam et fixam haberi oportebit tam in malo perseverantem apud materiam, quam in bono apud Deum inconvertibilem et indemetabilem. (12) Scilicet quia, si demutabitur natura in materia de malo in bonum, demutari poterit et in Deo de bono in malum. Hoc loco dicet aliquis: Ergo de lapidibus filii Abrahamæ non suscitabuntur, et gemina viperarum non facient penitentiae fructum (Luc. III, 7, 8), et filii iræ non fient filii pacis (Ephes. II, 3), si natura mutabilis non erit. Temere ad ista exempla respicies, o homo; non enim competunt ad causam materiæ, quæ innata est, ea quæ nata sunt, lapides, et viperæ, et homines: horum enim natura habendo institutionem, habere poterit et cessationem. Materiam vero tene semel æternam determinatam, ut infectam, ut ignatam; et ideo indemetabilis et incorruptibilis naturæ credendam, ex ipsius etiam sententia Hermogenis, quam opponit (15), cum Deum negat ex semetipso facere potuisse; quia non demutetur quod sit æternum, amissurum scilicet quod fuerat, dum fit ex demutatione quod non erat, si non esset æternum: Dominum vero æternum aliud esse non posse, quam quod est semper. Hac et ego definitione merito illum reperentiam: Materiam æque reprehendo, cum ex illa mala pessima, etiam bona atque optima a Deo fiunt: Et vidit Deus quia bona, et benedixit ea Deus (Gen. I,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Definimus deminutionem Jun.
 (2) Posse, quod sit æternum onus præter Seml. et Oberth. qui legunt: quod si ita erit.
 (3) Et ita Rig.; Jun. et tantum non frustra. At cod. Nouv. sic: et tum nos frustra... ipsis, tum et deus... puniturus. Quod si, etc.; Rhen. Seml. Oberth.: et tamen vos frustra.
 (4) Cum Seml. quin et Deus hoc frustra Lat.
 (5) Iniustitia Rig. rectius quam Rhen. in qui habet iniustitia.

- (6) Ita Rig. cod. Nouv. quibus contra malum finis Seml. Oberth.
 (7) A malo, utique vanitati subjectam Fran. ex Rom. VIII.
 (8) Convixerint Lat.
 (9) Nec Seml.
 (10) Itaque Seml. Oberth.
 (11) Erit Rhen. Seml. Oberth.
 (12) Scilicet qui si demutabitur natura in materia, de malo in bonum demutari poterit, et in Deo de bono non in malum Seml. Oberth.
 (15) Apponit Jun.

COMMENTARIUS.

(a) Imo et iudicium frustra constituit Deus. Cum frequentissime Scriptura meminerit iudicii Dei, videtur tamen proprie alludere ad Matth. cap. XXV, cum sequantur illa verba, quæ præparavit illi Deus et angelis ejus. Sunt autem verba illa obscurissima quibus contra malum finis, quibus mederi non licuit, quod hic adhuc deesset ternio variarum lectionum Vaticani codicis. PAM. — Cf. textum Pamclii cum nostro. EDD.
 (b) Prius in puteum abyssi, etc. Alludit ad illud Apoc. XX, Et apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus et Satanas, et ligavit eum per amos mille, et misit eum, sive relegavit, ut hic auctor loquitur, in abyssum; sive, secundum auctorem, in puteum abyssi. Nisi malit quis referre ad illud ejusdem capituli, Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis. PAM.
 (c) Cum revelatio filiorum Dei, etc. Hic illum locum respicit Rom., VIII: Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat; vanitati enim creatura subjecta est non volens. Quam enim interpret latinus creaturam, Tertullianus conditionem vocat more

suo, non aliter atque dixit cap. 6 de Cor. mil.: Universam conditionem invitam vanitati successisse. PAM.
 (d) Redemerit conditionem a malo. Conditionem dicit condita et creata quæque. Paulus, ad Rom. VIII, 19: ἢ γὰρ ἀπικραδουλία τῆς κτίσεως τῆν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ' ἐκύβησεν, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπετάξασθαι. Ἐπ' ἀποδοῦναι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς ῥοπῆς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Conditionem dicit Tertullianus, creaturam, hominem creatum; Paulus, κτίσις. Primasius Uticensis: « In ipsa carnē vicat peccatum Christus, ut naturam quæ læratur bona per conditionem, et per transgressionem est vitata, per suam gratiam reformaret. » Rig.
 (e) Vanitati subjectam, ματαιότητι. Præclare hunc Pauli, adeoque Tertulliani locum explicavit Grotius annotationibus ad Epistolam Pauli. Rig.
 (f) Pecora condixerint bestiis. Ut communis umbræ seu commune tectum claudat oves et lupos, ut eodem quasi ad conditum amice conveniant. Rig.
 (g) Et parvuli de serpentibus inserint. Pertinet hoc ad illud cap. XI Isaïæ: Et puer parvulus in cavernam

3, 31), utique qua optima, non certe qua mala ac pessima. Demutationem igitur admisit materia, et si ita est, statum æternitatis amisit: mortua est denique sine sua forma. Sed æternitas amitti non potest: quia, nisi amitti non possit, æternitas non est. Ergo nec demutationem potuit admississe: quia, si æternitas est, demutari nullo modo potest.

CAPUT XIII.

Et quæretur: Quomodo ex ea bona facta sint, quæ ex demutatione nullo modo facta sunt? Unde in mala ac pessima boni atque optimi semen? Certe nec bona arbor fructus malos edit, quia nec Deus nisi bonus: nec mala arbor, bonos, quia nec materia est nisi pessima. Aut si dabimus illi aliquid etiam boni germinis, jam non erit uniformis naturæ, id est malæ in totum, sed et tantum duplex, id est (1) bonæ et malæ naturæ. Et quæretur iterum, an in bono et malo poterit convenire luci et tenebris, dulci et amaro. Aut si potuit utriusque diversitas boni et mali concurrere, et duplex natura fuisse materiæ, amborum ferax fructuum, jam nec bona ipsa Deo deputabuntur, ut nec mala illi imputentur: sed utraque species de materiæ proprietate sumpta, ad materiam pertinebit. Quo pacto, neque gratiam bonorum Deo debemus, nec invidiam malorum, quia nihil de suo operatus ingenio.

CAPUT XIV.

Per quod probabitur manifeste materiæ deservisse. Nam etsi dicatur, licet ex occasione materiæ, suo tamen arbitrio bona protulisse, quasi nactus bonum materiæ, quamquam et hoc turpe sit, certe cum ex eadem etiam mala profert, vel hæc utique non de suo arbitrio proferendo, servit materiæ, aliud non habens facere quam ex malo proferre; invitus utique qua bonus, ex necessitate ut invitus, et ex servitute ut ex necessitate. Quid ergo dignius, ex necessitate eum condidisse mala, an ex voluntate? Si quidem, ex necessitate condidit, si ex materia: ex voluntate, si ex nihilo. Jam enim sine causa laboras, ne malorum auctor constituatur Deus: quia, etsi de materia fecit, ipsi deputabuntur qui fecit, proinde quatenus fecit. Plane sic interest unde fecerit, ac si de nihilo fecisset: nec interest unde fecerit, ut inde fecerit, unde eum magis decuit. Magis autem eum decuit ex voluntate fecisse, quam ex necessitate, id est, ex nihilo potius quam ex materia. Dignius est Deum etiam malorum auctorem liberum credere,

quam servum. Quæcumque potestas ei, quam pusillitas competit. Si et sic concedimus materiam quidem nihil boni habuisse, Dominum vero, si quid boni edidit, sua virtute edidisse, aliæ æque oborientur quæstiones. Primo, (a) si bonum in materia omnino non fuit, non ex materia bonum factum est, quod materia scilicet non habuit. Dehinc, si non ex materia, jam ergo ex Deo factum. Si nec ex Deo, jam ergo ex nihilo factum. Hoc enim superest secundum Hermogenis dispositionem.

CAPUT XV.

Porro si bonum, neque ex materia factum est, quia non erat in illa, ut in mala; neque ex Deo, quia nihil potuit ex Deo fieri, sicut definit Hermogenes: invenitur bonum jam ex nihilo factum, ut ex nullo factum, ut neque ex materia, neque ex Deo. Et si bonum ex nihilo, cur non et malum? imo cur non omnia ex nihilo, si aliquid ex nihilo? nisi si insufficientis fuit divina virtus omnibus producendis, quæ aliquid protulerit ex nihilo. Aut si ex materia mala bonum processit, quia neque ex nihilo, neque ex Deo, sequetur ut ex conversione (2) processerit materiæ, contra denegatam (3) æterni conversionem. Ita unde bonum constitit, jam negabit Hermogenes inde illud constare potuisse. Necesse est autem ex aliquo eorum processerit, ex quibus negavit procedere potuisse. Cæterum, si ideo malum non ex nihilo, ne Dei fiat, de cujus arbitrio videbitur, sed ex materia, ut ipsius sit, de cujus substantia erit factum: et hic, ut dixi, auctor mali habebitur Deus, qui cum eadem virtute et voluntate debuisset omnia bona (4) ex materia protulisse, aut tantum bona, non omnia tamen bona (5), protulisset etiam mala; utique aut volens esse mala, si poterat efficere ne essent; aut non valens efficere omnia bona, si voluit et non fecit: dum nihil intersit per infirmitatem Dominus auctor mali extiterit, an per voluntatem. Aut quæ fuit ratio, ut cum bona fecisset quasi (6) bonus, etiam mala protulisset quasi non bonus, cum non congruentia sibi solummodo edidit. Quid necesse erat, suo opere prolato, etiam materiæ negotium curare, proinde et malum proferendo, solus ut cognosceretur bonus de bono (7), materia autem ne (8) cognosceretur mala de malo? Plus bonum florisset sine mali adflatu. Nam et Hermogenes expugnat quorundam argumentationem bonorum, ex contrariis intelligendorum.

LECTIONES VARIANTES.

(1) In Venet. absunt, haud dubio errore typographiæ, verba: male in totum, sed et tantum duplex, id est.

(2) Confessione Venet. male.

(3) Contra denegatam omnes, præter Seml. Oberth.

(4) Itiq. et Venet. inserit bona e cod. Trouv.

(5) Aut tantum bona (non omnia tamen bona) protulis-

set; aut etiam mala Jun.; sed non opus est.

(6) Quia bonus, qua non b. Lat.

(7) Hoc signum interrog. in rel. ponitur demum post malo.

(8) Ut cognosceretur Jun.

COMMENTARIUS.

aspidium, etc., manum immittet. Ubi tamen videtur legisse aliquid amplius, quam hodie græce legatur, et magis consentire cum hebræa B. Hieronymi ac chaldaica interpretatione, quæ legit. et delectabitur parvulus super foramine aspidium. PAM.

CAP. XIV.—(a) Si bonum in materia omnino non fuit. Quoniam arbor bona malos fructus non facit, et vice versa, qua ratione e materia quam facis malam, licet recte, bonum aliquid factum esse probabis? LE PA.

Ergo aut nec propterea locus mali proferendi fuit, aut si qua alia ratio exigit illud induci, cur non et ex nihilo potuerit induci, ipsa ratione excusaturum Dominum ne mali auctor existimaretur, quæ nunc cum (1) de materia operatur mala (2), excusat: si excusat, adeo ubique et undique illuc compellitur quæstio quo nolunt, qui, ipsam mali rationem non examinando, nec dignoscendo quomodo illud aut Deo adtribuant, aut a Deo separent, pluribus et indignioribus destructionibus Deum obijciunt.

CAPUT XVI.

Igitur in præstructione hujus articuli, et alibi forsitan retractandi, equidem definitio, aut Deo adscribendum et bonum et malum quæ ex materia fecit, aut materia ipsi, ex qua fecit; aut utrumque utriusque, quia ambo sibi obligantur qui fecit et de qua fecit: aut alterum alteri; tertius enim, præter materiam et Deum, non est. Porro si Dei (3) erit utrumque, videbitur Deus etiam mali auctor: Deus autem ut bonus, auctor mali non erit; si materia (4) utrumque, videbitur materia etiam boni matrix; mala autem in totum materia boni non erit matrix; si utriusque erit, utrumque; in hoc quoque comparabitur Deo materia, et partes erunt ambo, ex æquo mali ac boni adfines; æquari autem Deo materia non debet, ne duos deos efficiat; si alterum alterius, utique Dei bonum (5), et materiae malum; neque malum Deo, neque materiae bonum adscribitur: et bona autem et mala Deus, de materia faciendo, cum ea facit. Hæc si ita sunt, nescio qua possit evadere sententia Hermogenis (6), qui Deum (7), quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro, si mali auctor est ipse qui fecit (a), plane socia materia per substantiæ suggestum, excludis (8) jam causam materiae introducendæ. Nihilominus enim, et per materiam Deus auctor mali ostenditur, si ideo materia presumpta est, ne Deus mali auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur causa ejus, superest uti

A Deum omnia ex nihilo fecisse constat. Videbimus autem et mala, cum apparuerit quæ mala, et an mala (9) interim ea quæ putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit, hæc quoque producendo de nihilo, quam de præjudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas, Deo competit: malo voluerit mala a semetipso condidisse, quam (10) non potuerit non condidisse.

CAPUT XVII.

Unici Dei status hanc regulam vindicat: (b) non aliter unici, nisi quia solius: non aliter solius, nisi quia nihil cum illo: sic et prius erit, quia omnia post illum: sic omnia post illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque Scripturæ ratio constat: *Quis cognovit sensum Domini? Aut quis illi consiliarius fuit? aut quem consultatus est? aut viam intelligentiæ et scientiæ quis demonstravit illi? quis tradidit, et retribuetur ei* (Rom. XI, 34, 35)? Nemo utique: quia nulla vis, nulla materia, nulla natura substantiæ alterius aderat illi (11). Porro, si de aliquo (12) operatus est, necesse est ab ea ipsa acceperit et consilium et tractatum dispositionis, ut (13) viam intelligentiæ et scientiæ. Pro qualitate enim rei operari habuit et secundum ingenium materiæ, non secundum suum arbitrium: adeo ut et mala pro natura, non sua, sed substantiæ, fecerit.

CAPUT XVIII.

Si necessaria est Deo materia ad opera mundi, ut Hermogenes existimavit, habuit Deus materiam longo digniorem et idoneiorem, non apud philosophos æstimandam, sed apud prophetas intelligendam, (c) Sophiam suam scilicet: hæc denique sola cognovit sensum Domini. Quis enim scit quæ sunt Dei, et quæ in ipso, nisi spiritus qui in ipso (I Cor. II, 11)? Sophia autem spiritus, hæc illi (14) consiliarius fuit, via intelligentiæ et scientiæ ipsa est (Prov. VIII). Ex hæc fecit, faciendo per illam, et faciendo cum illa. *Cum pararet caelum, inquit, aderam illi; et cum fortia faciebat (super ventos) quæ sursum nubila, et cum firmos ponebat fontes (15) ejus quæ sub cælo est, ego eram compingens cum ipso. Ego eram ad quam gaudebat, quotidie autem*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cum inseritur in cæteris; melius, ait Seml. qui et mittit.
 (2) Cum abest hic ab omnibus.
 (3) Deus Seml. Oberth. Rig. Woiaw. Dei fuerit Jun.
 (4) Materia Seml. Oberth.
 (5) Utiq; Dei, ita Woiaw. recte. Utiq; Deus Seml. Utiq; Dei Rig.
 (6) Hermogenes Seml.
 (7) Qui, Deus Rhen.

- (8) Excusas. Rhen.
 (9) Interim et quæ putas Rhen. cum punct. sign. ante interim.
 (10) Inserit Lat. quia.
 (11) Aderit Seml.
 (12) De aliquo Jun.
 (13) Et viam Jun.
 (14) Illis Paris. Fran. illi prob. a Jun.
 (15) Montes Rhen. Seml. Jun.

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) *Plane socia materia per substantiæ contextum.* Utitur non raro hac voce, aliquando pro ornamento seu decoris additione, ut hoc in loco, et de *Cultu femin.*, cap. II, *jam non tantum confictæ et elaboratæ libidinis suggestum recusandum a vobis sciatis, sed etiam, etc.* Aliquando pro compagine seu contextu, de I alio, cap. I, ubi *sacer suggestus*. Glosse non abluunt ab hoc significato, suggestum enim redditur *συστάς, ὑπόξ*. Et alio loco *ὑπόξ textura*. Et *Apolog.*, cap. 16, *imaginum suggestus*. LE PR.

CAP. XVII. — (b) *Non aliter unici.* Regulam hanc a Tertulliano simul aliis communem: Deus aut unus est, aut nullus. Impium enim et damnabile aliquid Deo: equa-

le cogitare: solus ipse Creator ac servator, solus Dominus et arbiter rerum omnium, et si liceat profanum illud in re omnium gravissima usurpare, *ὁὐκ ἀγαθὸν τὰ λυκὰ ἰσχυρῆς*. LE PR.

CAP. XVIII. — (c) *Sophiam suam scilicet.* Dei sapientiam intelligit, quæ adeo hominum mentes et cogitationem superat, ut universa mundi sapientia stultitia summa sit apud Deum. Unde Sophiam illam non apud philosophos, sed Prophetas quorundam docet. De Deo enim recte loqui non potest, qui Deum non novit, ut philosophi, qui gloriæ animalia Septimio sent; verum propheta et sancti ejusdem summi Dei Spiritu afflati. LE PR.

oblectabar in persona ejus (Ibid.) : quando oblectabatur cum perfecisset orbem, et inoblectabatur in filiis hominum. Quis non hanc potius omnium fontem et originem commendet, materiam vero materialium (1), non sibi subditam, non statu diversam, non motu inquietam, non habitu informem, sed insitam et propriam et compositam et decoram, quali Deus (2) potuit eguisse, sui magis quam alieni egens? Denique, ut necessariam sensit ad opera mundi, statim eam (3) condit et generat in semetipso: *Dominus, inquit, condidit me initium viarum suarum in opera sua: ante sæcula fundavit me, prius quam faceret terram, prius quam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me; prior autem (4) abyssus genita sum (Ibid.)* (5). Agnoscat ergo Hermogenes idcirco etiam Sophiam Dei natam et conditam prædicari, ne quid innatum et inconditum præter solum Deum crederemus. Si enim intra Dominum quod ex ipso et in ipso fuit, sine initio non fuit: Sophia scilicet ipsius ex indenata et condita, ex quo in sensu Dei ad opera mundi disponenda coepit agitari: multo magis (a) non capit sine initio quicquam fuisse quod extra Dominum fuerit. Si vero Sophia eadem Dei sermo est sensu sophia (6), et sine quod factum est nihil (*Joan. I, 5*), sicut et dispositum sine sophia, quale est ut filio Dei sermone unigenito et primogenito aliquid fuerit præter Patrem antiquius: et hoc modo utique generosius, nedum quod innatum (7) nato fortius, et quod infectum facto (8) validius? quia quod ut esset nullius eguit auctoris, multo sublimius erit eo quod, ut esset, aliquem habuit auctorem: proinde, si malum quidem innatum est, natus autem (9) sermo Dei: *Eructavit enim, inquit, sermonem optimum (Ps. XLIV, 1)*, non scio an bono malum possit adduci, validius ab infirmo, ut innatum a nato. Ita et hoc nomine materiam Deo præponit Hermogenes, præponendo eam Filio. *Filius enim sermo, et Deus sermo (Joan., I, 1)*; et: *Ego et Pater unum sumus (Joan., X,*

A 10): nisi quod sustinebit æquo animo filius eam præponi sibi, quæ Patri adæquatur.

CAPUT XIX.

Sed et ad originale instrumentum Moysi provocabo, unde et diversa pars suspiciones suas ingratias (10) fulcire conatur, ne scilicet non inde instrui videretur unde oportet. Itaque occasiones sibi (11) sumpsit quorundam verborum, ut hæreticis fere mos est simplicia quæque torquere. (b) Nam et ipsum principium, in quo Deus fecit cælum et terram, aliquid volunt fuisse quasi substantivum et corpulentum, quod in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem suam (12) vindicamus, principium initium esse, et competisse ita poni rebus incipientibus fieri. Nihil enim, quod fieri habet, sine initio esse, quin initium sit illi ipsum dum incipit fieri. (c) Ita principium sive initium, inceptionis esse verbum, non alicujus substantiæ nomen. Jam nunc, si principalia Dei opera cælum et terra sunt, quæ ante omnia Deus fecit suorum (13) esse proprie principium, quæ priora sunt facta, merito sic præfatur Scriptura (14): *In principio fecit Deus cælum et terram (Gen. I, 1)*; quemadmodum dixisset: *In finem Deus fecit cælum et terram*: si post universa fecisset. Aut si principium aliqua substantia est, erit et finis aliqua materia. Plane licebit etiam substantivum aliquid principium esse alii rei, quæ ex ipso sit futura, ut argilla principium testæ, ut semen principium herbæ. Sed cum ita utrumque vocabulo principii quasi originis, non quasi ordinis nomine, adjiciamus et mentionem ipsius rei specialiter, quam volumus principium alterius rei. De cætero si sic ponamus, verbi gratia: *In principio fecit figulus pelvim vel urnam*; jam non materiam significabit (15) principium: non enim argillam nominavi principium, sed ordinem operis; quia figulus ante cætera primum pelvim et urnam fecit, exinde facturus et cætera; ad ordinationem operum principii vocabulum pertinebit, non ad originem substantia-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Materialium *abest in lib. Pithæi. nig. Jun. legit*: materiam vero materialium non sic subditam ex *Hirsaug. cod. ihen. fide.*

(2) Quali Deo potuit eguisse? sui magis quam alieni *Se. l. Oberth. Alienis genus cod. Hirsaug.; unde ihen. voluit*: Suis magis quam alienigenis.

(3) *Ex Venet.*

(4) Prior item *abyssus Jun.*

(5) *Genita sum.* Cum agnoscat. *ihen. Oberth. Semler invitus et improbens.*

(6) Sermo est, sensus Sophia *Jun.* Sensus et Sophia *lib. Pithæi.*

(7) Nato *inseritur Fran.*

(8) Factum *sem. Oberth.*

(9) Innatum est, id est Sermo Dei *sem. Oberth.*

(10) Ingratias *Jun.*

(11) Occasiones *ibi Jun.*

(12) Proprietatem cum vindicamus *sem.*

(13) Universum *Lat. In impressa Correct. habet universorum C. Macrus. Jun.*

(14) Merito sic præfatur Scriptura *alii.* Esse proprie principium, quo priora sunt facta, meritoque sic præfatam Scripturam: *In principio Jun.*

(15) Significabit *edd. omnes et Jun.*

COMMENTARIUS.

(a) *Non capit sine initio quicquam fuisse.* Usum hujus impersonalis verbi, *capit*, quod græcis est ἐπιχρηται, apud Tertullianum in libris præcedentibus discas ubique et sæpe. Hic tantum valet, *non capit quicquam fuisse*, ac si dicas: Fieri non potest. RHEM.

CAP. XIX. — (b) *Nam et ipsum principium, in quo Deus fecit cælum et terram.* Omnes istas tricas facile expedire videtur qui verba Mosis, *In principio creavit Deus cælum et terram*, sic interpretatur: *Quo existerunt initio cælum et terra, eo Deus illa creavit.* Hoc enim voluit Moses; cæli ac terræ nominibus mundum universum significavit a Deo creatum. Deinde explicat quo

ordine et modo præcipua quæque sint creata. RIC. — Quidquid dixerint Tertullianus et ejus adnotatores, nihilominus multi inveniuntur Ecclesiæ doctores qui illud *Genes. I, 1, In principio*, de Verbo Dei accipiunt; sic Basilius, Ambrosius, etc. Alii alium sensum his verbis tribuunt, ut videre est apud Corn. a Lapide, vel in *Curs. compl. Script. sacræ. EDD.*

(c) *Ita principium sive initium, etc.* Verisimile est, ut hanc significationem principii indicaret auctor, propterea alibi ab eo verti solere, cum dictam scripturam citat, *in primordio fecit Deus cælum et terram*, sicuti supra, *lib. de Baptismo, cap. 3, 5. PAM.*

rum. Possum et aliter (1) principium interpretari, A non ab re tamen: (a) nam et in græco principii vocabulum, quod est ἀρχή, non tantum ordinativum, sed et potestativum capit principatum. (b) Unde et ἀρχοντας (c) dicunt principes et magistratus. Ergo secundum hanc quoque significationem, principium pro principatu et potestate sumitur. In principatu enim et in potestate Deus fecit cælum et terram.

CAPUT XX.

Sed ut nihil aliud significet græca vox, quam principium, et principium nihil aliud capiat, quam initium, habemus etiam illam initium agnoscere, quæ dicit: Dominus condidit me (2) initium viarum suarum in opera sua. Si enim per Sophiam Dei omnia facta sunt; et cælum ergo et terram Deus faciens in principio, id est initio, in Sophia sua fecit. Denique B si principium materiam significaret, non ita Scriptura inscripsisset (3): In principio Deus fecit, sed ex principio. Non enim in materia, sed ex materia fecisset. De Sophia autem potuit dici, in principio. In Sophia enim primo fecit, in qua cogitando et disponendo jam fecerat; quoniam etsi ex materia facturus fuisset, ante in Sophia cogitando et disponendo jam fecerat. Quoniam etsi erat initium viarum (4), quia cogitatio et dispositio prima Sophiæ sit operatio de cogitatu viam operibus instituens, hanc et inde auctoritatem Scripturæ mihi vindico, quod et Deus qui fecit, et ea quæ fecit ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia: qui facit, et quod sit, et ex quo fit; C tria nomina sunt edenda in legitima enarratione: persona factoris, species facti, forma materiæ. Si materia non edetur, ubi et opera et operator edentur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus. Denique Evangelium ut supplementum instrumenti

veteris adhibendo (5), in quo vel eo magis debuerat ostendi Deus ex aliqua materia universa fecisse, quod illic etiam per quem omnia fecerit revelatur: (d) In principio erat sermo, in quo principio scilicet Deus fecit cælum et terram. Et sermo erat apud Deum, et Deus erat sermo. Omnia per ipsum facta sunt, et sine illo factum est nihil (Joan. I, 1). Cum igitur et hic manifestetur et factor, id est Deus: et facta, id est omnia: et per quem, id est sermo; nonne et unde omnia facta essent a Deo per sermonem, exegisset ordo profiteri, si ex aliquo facta essent? Ita quod non fuit, non potuit Scriptura profiteri, Et non profitendo satis probavit non fuisse, quia profiteretur si fuisset.

CAPUT XXI.

Ergo, inquis, si tu ideo præjudicas ex nihilo facta omnia, quia non sit manifeste relatum de materia præcedenti factum quid, vide (e) ne diversa pars ideo contendat ex materia omnia facta, quia proinde non aperte significatum sit, ex nihilo quid factum. Plane retorqueri quædam facile possunt: non statim et ex æquo admitti, ubi diversitas causæ est. Dico enim, etsi non aperte Scriptura pronuntiavit ex nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent. Quoniam quod sit ex nihilo, eo ipso dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum: (f) et non periclitatur ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstratur ex quo sit factum. Quod autem ex aliquo sit, nisi hoc ipsum aperte declaratur ex aliquo factum, dum illud ex quo factum sit non ostenditur (6), periclitabitur primo videri ex nihilo factum, quia non editur ex quo sit factum. Dehinc, etsi ea sit conditione, ut non possit videri non ex aliquo (7), proinde periclitabitur, ex alio longe factum videri, quam ex quo factum est, dum non proponitur unde

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Possunt et aliter *Seml. Oberth.*
 (2) Initium viarum suarum abest a *Seml. Oberth. Mss. non habent, inquit Junius, et abesse potest, etc.*
 (3) Instruxisset, *Seml. Obert.*
 (4) Disponendo jam fecerat; et sic erat initium viarum, quia cogitatio et dispositio prima Sophiæ sit operatio, de cogitatu viam operibus instituens. Hanc exinde auctorita-

- tem, etc. Ita legit Junius et lectionem suam pluribus verbis defendit.
 (5) Adhibebo *Seml. Oberth.*
 (6) Non deest *Rhen. Seml. Obert.*
 (7) Videri ex aliquo *Seml. Obert. Jun. leg. ut nunc possit videri ex aliquo.*

COMMENTARIUS.

- (a) Nam et in græco principii vocabulum, quod est ἀρχή. Consentiant etiam Tertulliano in significatione ἀρχή pro principatu. Xenophon. lib. I de Imperio, Aristoteles, *Politic.* I, et Plato, de Republica. PAM.
 (b) Unde et ἀρχοντας dicunt principes et magistratus. Hoc adnotatu dignum, quod ubi græce est ἀρχοντας, eam vocem in translatione scripturarum retinere soleat auctor; sicuti supra adv. Judæos, cap. 9, et infra, lib. III, adv. Marc. Nam et ἀρχοντας (inquit, Isaiam citans, cap. I) Sodomorum appellat archontas vestros. Item lib. de Resurrectione carnis, cap. 20, alium locum Isaiæ III, sic vertit, Venturum in iudicium cum presbyteris et archontibus populi. PAM.
 (c) Archontas dicunt principes et magistr. Non potuit vir antiquitatis peritus non emittere hoc verbum de Atheniensium regimine; apud hos enim moriente Codro extincta est regum successio, resque publica commissa fuit prætoribus primum perpetuis seu ma-

- gistratibus qui archontes appellati sunt numero 15. Creati postea decennales septem, ac demum annui constituti sunt. Primus archon fuit Medon, ut narrat Pausanias in *Achaicis*, qui cum pede altero esset debilis, frater ejus Neleus principem illum creati Athenis non posse sustinuit. Quod cum ad Apollinem delatum esset, secundum Medontem pronuntiavit. LE PA.
 CAP. XX.—(d) In principio erat sermo, etc. Non solum auctori istud et B. Cypriano usitatum fuit, ut sermo Dei potius quam verbum Dei appellaretur filius. Hinc illud hujus lib. II Testimon. adversus Jud., c. 5: Quod Christus idem sit sermo Dei, ubi id probat ex variis scripturis. PAM.
 CAP. XXI.—(e) Ne diversa pars. Supra, Unde et diversa pars suspensiones suas fidei conatur. RIC.
 (f) Et non periclitatur ne ex aliquo, etc. Hanc locutionem per verbum periclitatur etiam atheni usurpat, imitatione Græcorum, qui verbo περιδουλεύω sic utuntur.

sit factum. Ita, si ex nihilo Deus cuncta fecisse non potuit etsi (1) Scriptura non adiecisset illum ex nihilo fecisse (II Mach. VII, 28); ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, si et ex (2) materia fecisset, quia illud in totum habebat intelligi, etsi non significaretur: at istud in dubio, nisi significaretur.

CAPUT XXII.

Atque adeo Spiritus Sanctus hanc Scripturæ sære rationem constituit, ut cum quid ex aliquo sit, et unde sit referat. (a) *Fructifecit* (3), inquit, *terra herbam sæni, seminantem semen secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et produxit terra herbam sæni seminantem semen secundum genus, et lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem. Et rursus: Et dixit Deus: (b) Producant aquæ repentia animarum vivarum, et volatilia volantia super terram per firmamentum cæli. Et factum est sic. Et fecit Deus cetos magnos, et omnem animam animalium repentium, quæ producerunt aquæ secundum genus ipsorum. Item post hæc: Et dixit Deus: Producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedia et repentia, et bestias terræ, secundum genus ipsorum (Genes., cap. I, v. 11 et seqq.).* Si ergo ex jam factis rebus, alias res Deus proferens, ostendit per prophetam, et dicit quid unde protulerit (quamquam possimus unde (1) illas prolatas æstimare (5), dum ne ex nihilo; jam enim facta erant quædam, ex quibus prolatae videri possent): si tantam curam instructionis nostræ insumpsit Spiritus sanctus, ut sciremus quid unde processerit, nonne proinde nos et (c) de cælo et de terra compotes reddidisset, significando unde ea esset operatus, si de aliqua materia origo constaret illorum? ut tanto magis ex nihilo ea videretur operatus, quanto nihil ad-

huc erat factum, ex quo operatus videretur. Itaque sicut ea quæ de aliquo prolata sunt, ostendit unde prolata sint: ita quæ non ostendit unde prolata sint, ex nihilo prolata confirmat. Igitur in principio Deus fecit cælum et terram (d) Adoro Scripturæ plenitudinem, quæ (6) mihi et factorem manifestat et facta. In Evangelio vero amplius et ministrum atque (e) arbitrum rectoris invenio sermonem. An autem de aliqua subjacenti materia facta sint omnia, nusquam adhuc legi. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat (f) vae illud, adjicientibus aut detrahentibus destinatum (Apoc. XXII, 18, 19).

CAPUT XXIII.

Sed ex sequentibus argumentatur, quia scriptum sit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita.* (g) Nam et terræ (7) nomen redigit in materiam (8), quia terra sit quæ facta est ex illa. Et erat in hoc dirigit, quasi quæ semper retro fuerit innata et infecta. (b) Invisibilis autem et rudis, quia informem et confusam et inconditam vult fuisse materiam. Has quidem opiniones ejus singillatim (9) revincam, sed interim volo sic ei respondere. Putamus (10) bis articulis materiam demonstrari. Numquid tamen, quia erat ante omnia, et tale aliquid esse ex ea factum Scriptura significat? Atquin nihil tale significat. Fuerit licet materia, quantum sibi licet, vel potius Hermogeni: potuit et fuisse, et tamen nihil Deus ex illa fecisse, vel quia non decebat Deum aliquis eguisse, certe quia nec ostenditur quicquam ex materia fecisse. Sine causa ergo esset, inquis. Non plane adeo sine causa. Nam etsi mundus non est factus ex illa, sed hæresis facta est, et quidem hoc impudentior, quod non ex materia facta est hæresis, sed materiam ipsam potius hæresis fecit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Etsi deest *Seml. Oberth.*
 (2) Licet ex *Seml. Oberth.*
 (3) *Fructifecit Seml. Oberth.*
 (4) Unde unde *lig. II ouv. Lat.*
 (5) Existimare *Rig. e cod. Divion.*

- (6) Quæ omnes alii, teste *Jun.*
 (7) Et in terræ *Rhen. conjicit.*
 (8) In deest *Fran. Paris, Rig.*
 (9) Sigillatim alii
 (10) Putemus *conjicit Jun.*

COMMENTARIUS.

Non periclitatur, hoc est, abest, non est periculum.

RHEN.

CAP. XXII. — (a) *Fructifecit, inquit, terra herbam, etc.* Sic iterum legimus tum hic, tum infra c. 29, ex admonitione Latini, pro eo quod Rhenanus substituerat, *fructifecit*, idque eo magis, quod vox græca βλαστησάτω germinare et fructificare significet, non fructificare, quomodo etiam voces hebræa et chaldæa. Rectius autem vertit auctor *lignum fructuosum*, pro eo quod græce est κάριμον, quam latinus LXX interpretis *pomife um. PAM.*

(b) *Producant aquæ repentia.* Putavit sine dubio melius reddi repentia ἐρπύδα quam reptilia, ut codex vulgatus, quamquam melius putarem reptilia. LE PR.

(c) *De cælo et de terra, etc.* Id est Spiritus sanctus qui cæli arcana nos docebat, monuisset de cælo a quo res creatæ fuissent. Idem quoque Spiritus docuisset de terra ex qua crearentur: sicque nos de cælo et de terra compotes reddidisset. LE PR.

(d) *Adoro Scripturæ plenitudinem.* Venerationem aliquam tribuisse sacro textui auctorem hunc, nullum puto fore qui neget, quædam tamen principia de

suo in explicanda Scriptura jacit a quibus cavendum.

LE PR.

(e) *Arbitrum rectoris invenio sermonem.* Scribendum, ut est in codice Divionensi, *Arbitrum factoris invenio sermonem. RIG.*

(f) *Vae illud adjicientibus, etc.* Sacræ scripturæ addere vel detrahere summa esset audacia. Verum illius interpretatio, non ex hominibus cerebro, sed ex Ecclesiæ placitis et SS. Patrum lucubrationibus tantum eruenda est. Quod adjicio, ut hæreticorum proterviæ obviis occurram, qui ex hoc loco aliquid eruere posse crederent ad fatuitatum subsidium. LE PR.

CAP. XXIII. — (g) *Nam et terræ nomen.* Propius hic Hermogenis errorem tangit, cujus originem ex eo fuisse docet, quod per terræ nomen materiam designari crederet. LE PR.

(h) *Invisibilis autem et rudis.* Dixerat modo, *incomposita*, pro eo quod est in græco ἀκκτακτιβάτος, hic rudis dicitur, ut Ovidio I *Metamorph.* — *Rudis indigestaque moles.* LE PR.

CAPUT XXIV.

Revertor nunc ad singulos articulos, per quos putavit significatam esse materiam. Et primo de nominibus expostulabo. Horum enim alterum legimus, quod est terræ; alterum non invenimus, quod est materiæ. Quæro ergo, cum materiæ nominatio non existet in Scriptura, quomodo ei etiam terræ appellatio accommodetur in alio jam genere substantiæ nota? Quo magis materiæ quoque nominatio extitisse debuerat, consecuta etiam terræ appellationem, ut scirem terram commune cum materia esse nomen, ne illud ei soli substantiæ vindicarem, cuius et proprium, in qua magis notum est (1), vel ne illud in quamenque aliam speciem, nec utique omni materiæ communicare possem, si vellem. Cum enim non exstat proprium vocabulum ejus rei cui commune vocabulum adscribitur, quanto non comparet cui adscribitur, cuiusque alii poterit adscribi. Ita Hermogenes, etsi materiam ostenderet nominatam, deberet eandem probare terram quoque cognominatam, ut ita utrumque illi vocabulum vindicaret.

CAPUT XXV.

Vult igitur duas proponi terras in ista scriptura: unam, quam in principio Deus fecit; aliam, materiam, ex qua fecit, de qua dictum sit: *Terra autem erat invisibilis et rudis*. Utique si quæram ex duabus quæ, cui nomen terræ accommodare debeat (2), dicetur, hanc quæ facta sit ex illa ex qua facta est, vocabulum derivasse, quia verisimilius sit ab origine sobolem potius, quam originem a sobole vocitari. Hoc si ita est, alia nobis obvolvitur quæstio, an competat terram hanc quam Deus fecit, ex illa ex qua fecit, cognomentum derivasse. Audio enim apud Hermogenem cæterosque *materianos* hæreticos, terram quidem illam informem et invisibilem et rudem fuis-

A se: hanc vero nostram proinde et formam, et conspectum, et cultum, a Deo consecutam. Aliud ergo factam quam erat ea ex qua facta est. Porro aliud facta, non potuit cum ea denominatione (3) sociari, a cuius conditione desciverat. Si nomen proprium materiæ illius fuit terra, hæc quæ non est materia, aliud scilicet facta, terræ quoque non capit nomen alienum, et statu suo (4) extraneum. Sed materia facta, id est terra (5), habuit cum sua origine consortium nominis, sicut et generis. Non adeo (6). Nam et testam, licet ex argilla confectam (a), jam non argillam vocabo, sed testam: (b) et electrum, licet ex auro et argento fœderatum, (c) nec argentum tamen nec aurum appellabo, (d) sed electrum: a cuius habitu quid (7) divertit, pariter et a vocatu ejus recedit, appellationis, sicut et conditionis proprietate. Quam autem transierit de statu terræ illius, id est materiæ, ista terra, vel eo palam est, quod hæc apud Genesim testimonium boni accipit: *Et vidit Deus quia bonum*: illa autem apud Hermogenem in originem et causam malorum deputatur. Postremo, si ideo hæc terra, quia et illa, cur non et materia hæc quoque, quia illa? Imo jam et cælum et omnia, si ex materia constant, et terræ et materiæ vocari debuerunt. Satis ista de terræ nomine (in quo materia (8) intelligi voluit) quod nomen unius elementi omnes sciunt, natura primam, deinde (9) Scriptura docente, (e) nisi et (10) Sileno illi apud Midam regem adseveranti de alio orbe, credendum est, (f) auctore Theopompo. Sed et deos multos idem refert.

CAPUT XXVI.

Nobis autem unus Deus et una est terra, quam in principio Deus fecit, cuius ordinem incipiens Scriptura decurrere, primo factam eam edicit, dehinc qualitatem ipsius edisserit, sicut et cælum primo

LECTIONES VARIANTES.

(1) Notum est Oberth. *Seml. post Rhen. sane suspicantem legendum esse*: notum est.

(2) Omititur debeat, apud *Seml. et Oberth.*, qui addunt id. *Junius legit*: ex duobus, quæ cui nomen terræ accommodari debeat.

(3) Ea de nomine *Seml. Oberth.*

(4) Et status sui *Lat.*

(5) Ex terra *Seml. Oberth.*

(6) Non audio *Pamel. Parisin. Franeq.* non a Deo *Rigult. Semler. Oberth.*

(7) Quid *Par. Fran. Rig. Al Jun.* qui. *Seml.* quod.

(8) Materiam *Seml.*

(9) De hinc *Rhen. Seml.*

(10) Nisi si addit. *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXV. — (a) *Jam non argillam vocabo, sed testam*. Etenim ignis argillæ nomen excussit. *Ric.*

(b) *Et electrum licet ex auro et argento fœderatum*. Conflati utriusque metalli confusione. *Plinius*, lib. IX, 40: *Nec habent finem vitia, juvatque ludere impendio, et luxus geminare miscendo, iterumque et ipsa adulterare adulteria naturæ; sicut argentum auro confundere, ut electra fiant; addere his æra, ut Corinthia*. Idem ait, ubicumque quinta argenti portio est, electrum vocari. *Ric.*

(c) *Nec argentum tamen nec aurum appellabo, sed electrum*. Etenim fit species novi corporis, ut ait *Caius*, liv. VII de *Adquit. rer. dom.* Fit tertium quid, ex utroque confusum. Sic lib. *adversus Præxam*. *Ric.*

(d) *Sed electrum*. *Plinius*, lib. XXXIII *Hist. nat.*, 4: «Omni auro inest argentum: ubicumque quinta argenti portio est, electrum vocatur, fit et cura electrum argento addito, quod si quintam portionem excessit, incudibus non resistit.» *PAM.*

(e) *Nisi et Sileno illi apud Midam, etc.* Simile est illud supra cap. 2, lib. de *Pallio*: *Viderit si quis uspiam alius* (orbis nempe), *ad Meropas, ut Silenus penes aures Midæ blattit, aptas sane grandioribus fabulis; et quod habet Maximus Tyrius serm. 30* (si modo recte citatur a *Gyraldo de diis gentium*), *Silenum ebrium laqueis et vinculis constrictum Midæ prædixisse varia et diversa*. Unde etiam facile colligere est poetam *Virgilium Eclogæ Sileni* argumentum sumpsisse, et in proverbium quoque abiisse, *Silenis Alcibiadeis magis ridiculum, quali nomine, ob grandiores fabulas, Rhenanus alicubi Valentinianorum somnia appellat.* *PAM.*

(f) *Auctore Theopompo*. Non unus fuit *Theopompos*: alter fuit historicus, alter poeta comicus qui fabulæ enipiam nomen *Sileni* dedit. An idem fuerit poeta et historicus incertum habeo. Tota autem illa *Midæ fabula* ex *Theopompo* eruitur. Quamquam revera *Silenns a Mida captus fuit in hortis anænis quos in Macedonia habebat.* *LE PA.*

factum professa : *In principio fecit Deus cælum*, de hinc dispositionem ejus superinducit : (a) *Et separavit inter aquam quæ erat infra firmamentum* (Gen. I, 7), et quæ super firmamentum, et vocavit *Deus firmamentum cælum*, ipsum quod in primordio fecerat. Proinde et de homine : *Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum* (Ibid. 27). Dehinc qualiter fecerit reddit : *Et finxit Deus hominem de limo terræ, et adflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam vivam* (Gen. II, 7). Et utique sic decet narrationem inire, primo præfari, postea prosequi, nominare, deinde describere. Alioquin vanum, si ejus rei cujus nullam præmiserat mentionem, id est materiæ, ne ipsum quidem nomen, subito formam et habitum promulgavit (1) : ante enarrat qualis esset, quam an esset ; ostendit figuram deformati ; nomen abscondit. At quanto credibilis secundum nos ejus rei dispositionem Scriptura subjungit, cujus institutionem simulque nominationem præmisit. Quam denique integer sensus est : *In principio Deus fecit cælum et terram, terra autem erat invisibilis et rudis* (Gen. I, 4, 2), quam Deus scilicet fecit, de qua Scriptura cum maxime ediderat (2). Nam et *autem* ipsum, velut fibula conjunctivæ particulæ ad connexum narrationi oppositum est (3), *terra autem*. Hoc enim verbo revertitur ad eam de qua supra dixerat, et alligat sensum. (b) Adeo aufer hinc *autem*, et soluta compago est, ut tunc possit de alia terra dictum videri, *Terra erat invisibilis et rudis*.

CAPUT XXVII.

(c) Sed tu supercilia (4) capitis, nutu (5) digiti accommodato, altius tollens, et quasi retrojactans : *Erat*, inquis (6), quasi semper fuerit, scilicet innata et infecta, et idcirco materia credenda. At ego sine ullo lenocinio pronuntiationis simpliciter respondebo, de omni re posse dici *erat*, etiam de ea quæ facta, quæ nata sit, quæ aliquando non fuerit, et quæ materia non sit. Omne enim quod habet esse, unde habeat (7), sive per initium, sive sine initio (8),

LECTIONES VARIANTES.

(1) Habitum promulgavit ante : enarrat qualia esset, antequam an esset, ostendit : figuram deformat, nomen abscondit : *Jun. ita legend. censet.*

(2) Edixerat *Semler, Oberth.*

(3) Adpositum *Seml. Oberth.*

(4) Supercilio *Seml. Oberth.* Supercilio et capitis nutu digiti accommodato *Jun.*

(5) Et nutu *Seml. Oberth. Pamel.*

(6) Inquit *Jun.*

(7) Habet *Seml.* Habeat *Fran.*

A hoc ipso quod est, etiam *erat* dicitur. Cui competit prima verbi positio in definitionem, ejusdem etiam declinatio verbi decurret in relationem. *Est*, definitionis caput ; *erat*, relationi facit (9). Hæ sunt argutiae et subtilitates hæreticorum, simplicitatem communium verborum torquentes in quæstionem (10). Magna scilicet quæstio est, si erat terra, quæ facta est. Sane discutiendum an ei competat invisibilem et rudem fuisse quæ facta est, an ei ex qua facta est, ut ejusdem sit *erat*, cujus et quod erat (11).

CAPUT XXVIII.

Atquin non tantum probabimus istum habitum huic terræ competisse, sed et illi alii non competisse. Nam si nuda materia (12) Deo subjaceret, nullo scilicet elemento obstruente, si quidem nondum quicquam erat præter ipsam et Deum ; utique invisibilis esse non poterat. Quia etsi tenebras volet in substantia fuisse materiæ (cui articulo respondere debebimus suo ordine), etiam homini tenebræ visibiles sunt. Hoc enim ipsum quod sunt tenebræ, videtur, nedum Deo. Et utique si invisibilis esset, nullo modo cognosceretur qualitas ejus. Unde ergo compertus est Hermogenes informem et confusam et inconditam (13) illam fuisse, quæ ut invisibilis latebat : (d) aut si hoc a Deo revelatum est, probare debet. Sic et an rudis dici potuerit, exoptulo. Certe enim rude illud est quod imperfectum est. Certe imperfectum non potest esse, nisi quod factum est. Quod enim minus factum est, imperfectum est. Certe, inquis. Ergo materia quæ facta non erat in totum imperfecta esse non potuit. Quæ imperfecta non fuit, etiam rudis non fuit. Initium non habens quia facta non fuit, carnit et rudimento. Initii enim accidens est rudimentum. Terra vero quæ facta est, meruit et rudis dici. Statim enim ut facta est, habuit imperfectæ locum, ante perfectionem.

CAPUT XXIX.

Si quidem omnia opera sua Deus ordine consummavit, incultis (14) primo elementis (e), depalans

(8) Sine *abest Seml.*

(9) Relationis *Jun.*

(10) In quæstionem magnam *Seml.*

(11) *Ita omnes. Suspiciatur Hallensis legendum* cujus ex quo erat.

(12) Si nuda sit materia, Deo *Seml. Oberth.* Si nuda sic *Jun.*

(13) Incultam *Seml. Obert.* Incultam *susp. Jun.*

(14) Incultum scil. mundum *Jun. minus bene.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXVI. — (a) *Et separavit inter aquam, quæ erat infra firmamentum.* *Infra* omnino hic accipit auctor, *pro subter*, aut *sub*, neque enim aliter accipi potest ; quod græce est, $\delta \eta \nu \dot{\iota} \pi \alpha \kappa \acute{\alpha} \tau \omega \tau \omega \sigma \tau \epsilon \rho \acute{\omega} \mu \sigma \tau \omicron \varsigma$, maxime cum illud *Hebr. II*, transferatur : *sub pedibus ejus*, sicut hic ab aliis interpretibus, *sub firmamento*. PAM.

(b) *Adeo aufer hinc autem, etc.* Palchra interpretatio, quid particula *autem* in Scripturis sacris addita significet. Adnotatur autem a Rhenano similis locus, ex lib. *de Resurrect. carnis*, infra, cap. 40 : *Ita vocabulum, homo, consertiarum substantiarum duarum quodammodo fibula est.* PAM.

CAP. XXVII. — (c) *Sed tu supercilia capitis nutu digiti*

accommodato. In editionibus Rhenani et codice Divoniensi legitur : *Sed tu supercilio capitis et nutu digiti accommodato, etc.* RIC.

CAP. XXVIII. — (d) *Aut si hoc a Deo revelatum est.* Locus adnotandus adversus hæreticos, quos spirituales quidam nuncupant, aut exstaticos, qui etiam, Scriptura contempta, solis revelationibus nitendum docent : in quo non credendum illis docet hic auctor, nisi probent id a Deo revelatum. PAM.

(e) *Depalans quodammodo mundum.* *Depalans*, hoc est, *manifestans, palam ostendens.* *Adversus Marcionem*, lib. V, Apostolum vocat depalantem disciplinæ divine, id est enarratorem, promulgatorem-

quodammodo mundum; (a) dehinc exornatis velut A dedicans. Nam et lumen non statim splendore solis implevit, et tenebras non statim solatio lunæ temperavit, et cælum non statim sideribus stellisque signavit, et maria (1) non statim belluis frequentavit, et ipsam terram non statim varia fecunditate dotavit: sed primo esse ei contulit; dehinc non in vacuum esse supplevit. Sic enim et Isaias; *Non in vacuum, ait, fecit illam, (b) sed inhabitari* (Is. XLV, 18). Postea ergo quam facta est, futura etiam perfecta, interim erat invisibilis et rudis. Rudis quidem, hoc quoque ipso quod invisibilis, ut nec visui perfecta, simul et ut de reliquo nondum instructa. Invisibilis vero, ut adhuc aquis, tamquam munimento (2) genitalis humoris, obducta: qua forma, etiam adfinis ejus caro nostra producit. Nam et B David ita canit: *Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terræ (c), et omnes qui habitant in illa. Ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam* (Ps. XXIII, 1, 2). Segregatis enim aquis in cavationem (3) sinuum, (d) emicantior facta est arida, quæ antehac aquis tegebatur. Exinde itaque et visibilis efficitur, dicente Deo: *Congregetur aqua in congregationem (4) unam, et videatur arida. Videatur inquit, non, fiat. Jam enim facta erat, (e) sed invisibilis usque tunc videri sustinebat. Arida autem, quod erat futura ex divortio (5) humoris, tamen terra. Et vocavit Deus aridam terram, non materiam. Sic et perfectionem postea consecuta, desinit rudis haberi, cum pronuntiat Deus: (6) *Fructuet terra herbam sæni seminantem semen secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem. Item: Producat terra animam vivam secundum genus, et quadrupedia, et reptantia, et bestias terræ secundum genus.* Implevit igitur ordinem suum Scriptura divina. Quam enim*

prædixit invisibilem et rudem, ei et visionem reddidit et perfectionem. Non alia autem materia erat invisibilis et rudis. Ergo (7) materia erit postea visibilis et perfecta. Volo itaque videre materiam; visibilis enim facta est. Volo et perfectam eam recognoscere, ut ex illa etiam sæni herbam, et ex illa decerpam lignum fructuosum (8); et ex illa animalia usui meo famulentur. Sed materia quidem nusquam: terra vero, hæc (9), id est coram. Hanc video, hæc perfruo, ex quo invisibilis et rudis esse desiit, de qua manifestissime Isaias: *Hæc dicit Dominus qui fecit cælum* (Is. XLV, 18). Iste Deus qui demonstravit terram, et fecit illam. Certe eandem demonstravit. quam et fecit. Quomodo demonstravit? Utique dicendo: *Videatur arida. Quare videri jubet, nisi quia retro non videbatur? ut si quoque eam non in vacuum fecisset faciendo visibilem, et ita habitem* (10). Et sic per omnia probatur nobis hanc quam incolimus, eandem et factam esse a Deo et ostensam, nec aliam fuisse rudem et invisibilem, quam quæ et facta et ostensa est; atque ita, *terra autem erat invisibilis et rudis, ad eam pertinet quam Deus cum cælo separavit.*

CAPUT XXX.

Sic et sequentia conjecturam Hermogenis instruere videbuntur: *Et tenebræ super abyssum, et spiritus Dei super aquas ferebatur* (Gen. I, 2); quasi et hæc confusæ substantiæ, massalis illius molis argumenta portendant. Atquin singillatim definiens tenebras, abyssum, spiritum Dei, aquas, nihil confusum, nec in confusione incertum æstimari facit tam divisa (11) relatio certorum et distinctorum elementorum. Hoc quidem amplius, cum situs proprios eis adscribit, tenebras super abyssum, spiritum super aquas, negavit confusionem substantiarum, quarum demonstrando dispositionem, demonstravit etiam distinctionem. Vanissimum (12) denique (f), ut materia quæ informis

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Materiam *Rhen. male edidit.*
- (2) Monumento *Rhen.*
- (3) Cavationem sinuum *Rhen.*
- (4) In congregatione *Rhen.*
- (5) *Jun. legit: ex divortio.*
- (6) Fructificet *Paris.*
- (7) *Vet. cod. Wovæ. inserit nec.*
- (8) *Rhen. Seml. lignum fructum, et ex illa. Rhen. confici-*

ebat ligni fructum: at Fran. et Paris. legit lignum fructuosum faciens fructum; Rig. vero lignum fructuosum et ex alia.

- (9) Hic *Fran. Paris. ramel.*
- (10) Et habitabilem *Latin.*
- (11) Diversa *Jun. ex cod. Vatic.*
- (12) Vanitimum *Rhen. Jun. Seml. qui quid græcum latere suspicatur.*

COMMENTARIUS.

que. Nam de palare Tertulliano est propalare. RHEN. D CAP. XXIX. — (a) *Dehinc exornatis velut dedicans.* Sic in lib. *de Carnis resurr.*: « De materia potius subjacent, qui, volunt ab illo universitatem dedicatam; » et in *de Carne Christi. Iterum de Carnis resurr.* et lib. I *adv. Marcionem.* PAM.

(b) *Sed inhabitari.* Ad verbum vertit illud Isaiæ XLV, *ὅτι ἡ γὰρ οὐρανὸς ἵσθηται* pro ut inhabitaretur. PAM.

(c) *Orbis terræ et omnes qui habitant in ea.* Veterem Psalmorum editionem veram esse, quam edidit Faber in Psalterio quintuplici, vel hinc patet, eamque ad verbum ex græca LXX ubi legitur *ὅτι ἡ γὰρ*, et mox utrobique *αὐτῶν* pro eo quod B. Hieronymus, in utraque edit. ex hebræa et chaldæica, in eo, et mox bis in *non.* Sive autem legatur cum Tertulliano, *orbis terræ*, sive cum aliis, *orbis terrarum*, perinde est, nam unica vox græca *οὐρανὸς* ad utramque est indifferens. PAM.

(d) *Emicantior facta est arida.* Sic libro de Anima, ut probabiles cuique emicarent. Ovidius,

Emicuit summaque locum sibi legit in arce. RIC.

(e) *Sed invisibilis usque tunc videri sustinebat.* Hoc est, expectabat. RIC.

CAP. XXX. — (f) *Vanissimum denique, etc.* Vatic. Mss. cod. et Editio legunt, *vanitimum*, sed quia nusquam eam vocem reperi, placet vulgata lectio. Quas autem mox vocat *species*, paulo post *formas* dicit, quare non arridet Vatic. cod. varia lectio, *formam*, et legendum cum Latino interrogative, *Si non habebat, agnoscitur.* PAM. — Hallensis editor, sub Rhenani lectione quam ipse Juniusque tument, latere quid græcum suspicatur: index latinitalis Tertullianæ ad hanc vocem eam esse antiquam monet, a vano dictam, ac designare quod magno opere ad vanitatem idolorum debet referri. EDD.

inducitur, de tot formarum vocabulis informis ad-
veretur, non edito quid sit illud corpus confusionis,
quod unicum utique credendum est, si informe est:
uniforme etenim quod informe est. Informe autem,
quod ex varietate confusum est, unam habeat ne-
cesse est speciem; quod non habet (1) speciem, dum
ex multis unam habet speciem. Cæterum, aut habe-
bat in se species istas materia, de quarum vocabulis
intelligenda esset (2), tenebras dico, et abyssum, et
spiritum, et aquas, aut non habebat. Si enim (3) ha-
bebat, quomodo inducitur non habens formas? Si
non habebat quomodo agnoscitur (4).

CAPUT XXXI.

Sed et illud utique captabitur: de cælo solo et
de terra ista Scripturam (5) significasse, quod eam
in principio Deus fecerit, de speciebus autem supra-
dictis nihil tale: et ideo eas quæ factæ non signifi-
centur, ad infectam materiam pertinere. Responde-
bimus huic quoque scrupulo. Scriptura divina satis
dissereret (6), si summas ipsas rerum a Deo factas
commendasset cælum et terram, habentes utique
suggestus suos proprios, qui in ipsis summis intel-
ligi possent. Suggestus autem cæli et terræ primo
tunc fuerint tenebræ, et abyssus, et spiritus, et
aquæ. Nam terræ quidem suberat abyssus et tene-
bræ. Si enim abyssus infra terram, tenebræ autem
super abyssum, sine dubio et tenebræ et abyssus in-
fra terram. Cælo vero spiritus et aquæ subjacebant:
nam si aquæ super terram, quæ eam texerant, spi-
ritus autem super aquas, pariter et spiritus et aquæ
super terram. Quæ vero super terram, ea utique in-
fra cælum. Et sicut terra abisso et tenebris, ita et
cælum spiritui et aquis incubabat, et complecteban-
tur (7). Et ita novum non est, ut id solum quod con-
tinet nominetur, qua summale: in isto autem intel-

A ligatur et quod continetur, qua portionale. Ecce, si
dicam, Civitas extruxit theatrum et circum: scena
autem erat talis et talis, (a) et statuæ super Euri-
pum (b), et obeliscus super omnia (c) ferebatur: quia
non et has species edixerim factas a civitate, non
erunt ab ea cum circo et teatro? an ideo non adje-
ctas has quoque species, quia inerant eis quæ facta
prædixeram, et inesse quibus inerant, intelligi po-
terant? Sed vacet hoc exemplum, ut humanum:
aliud de auctoritate Scripturæ ipsius arripiam. *Fecit,*
inquit, Deus hominem de terra, et adflavit in faciem ejus
flatum vitæ, et factus est homo in animam vivam. Faciem
quidem ejus hic nominat, sed nec ipsam factam a
Deo dixit: *costam* vero (8) et *ossa*, et *carnem*, et *ocu-*
los, et *sudorem*, et *sanguinem* (*Gen. II, 21, 25; III, 5,*
29; IV, 10) postea loquitur, quæ nec tunc facta a
Deo significavit. Quid respondebit Hermogenes?
Numquid et membra hominis ad materiam pertinebunt,
quia non nominatim facta referuntur? An et hæc in
hominis factitatione (d) censentur? Proinde membra
erunt (9) cæli et terræ abyssus et tenebræ, spiritus
et aquæ. In corporibus enim membra sunt facta: in
corporibus et membra sunt nominata. Nullum elemen-
tum non membrum est ejus elementi quo continetur:
omnia autem elementa cælo aut terra continentur.

CAPUT XXXII.

Hæc responderim pro scriptura præsentī, quatenus
hic solorum corporum factitationem commendare (10)
videatur cæli et terræ. Scivit (11) esse qui ultra in cor-
poribus et membra cognoscerent, et ideo compendio
usa est. Providit tamen et hebetes et insidiosos, qui
dissimulato tacito intellectu, ipsis quoque membris
verbum factitationis significatorium (12) exigent.
Itaque et propter istos singulas species factas docet
aliis in locis (13). Habes Sophiam, *Prior autem abisso*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Habet Jun.
(2) Intelligendas esse tenebras dico Rhen. Seml.; Rig.
melius ex cod. Wouw.
(3) Si autem Jun.
(4) Agnoscitur Rhen. Seml. pamel.
(5) Ita Rhen. Seml. Oberth. Scripturarum Rigalt.
Venet.
(6) Rhen. conjiciebat legend. esse: disserit, et mox:
commendans et cælum. Melius alii ad Jun. si summas.
(7) Contempta dantur alii, teste Junio, e cod. Vat.

- (8) Rhen. cui tam vero; conjiciebat enim vero et ossa.
Sed Paris. eadem vero; et Fran. Rig. Jun. Pamel. costam
vero.
(9) Erant alii.
(10) Rhen. suspicabatur commentari; commendare legitur
Fran. Paris. Rig. commentari Seml.
(11) Scitit Fran. Pamel. scivit Rig. Lat. Scit Seml. Oberth.
(12) Significatorium Seml. oberth.
(13) Aliis in locis habere Sophiam Seml. Oberth. absque
D ullo sensu legit: aliis in locis. Habere Sophiam.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXI.—(a) *Et statuæ super Euripum.* Euripus,
fretum quod est ad Chalcidem, nomen dedit ob simili-
tudinem fossæ erant quibus ludi circumdabantur sep-
torum loco. Factum deinde est, ut pro qualibet fossa
aut canali cœperit Euripus usurpari. Plinius nepos in
epist. ad Caninium Rufum: *Quid Euripus viridis et*
genimeus? Vitruvius lib. VII: Pinguntur enim portus
promontoria, littora, flumina, fontes, euripi, sana,
luci, montes, pecora, pastores. RUEN.

(b) *Super Euripum.* Euripus in ludis Circensibus
stagnum erat aut fretum. Hesychius enim auctor est
his verbis aquarum esse receptaculum: *Εὐρίπους* vo-
cat *ὄρεος ὑδάτων* Cassiodorus lib. III, Epist. 54:
Euripus maris vitrei reddit imaginem, unde illud: Del-
phini æquoris aquas interfluunt. Nova littora, et ficta
flumina Euripi dicuntur Manilio lib. IV *Astronom.*
vide Suetonium in Julio, cap. 59. LE PR.

(c) *Et obeliscus super omnia.* In circo fuisse co-
lumnæ illam quæ obeliscus dicitur nemo dubitat.
Augustus obeliscum erexit in circo a Semmeserte
rege excisum, 125 ped. altum et dodrante, præter
basim illius lapidis. Alter fuit in campo Martio, no-
vem pedibus minor a Sesostride exculptus. Insignis
hodie est obeliscus ille vaticanus Romæ, ex lapide
ophite, ejus altitudo est pedum 170, præter basim
quæ pedes continet 57. Is opera Domitii Fontanæ
Comensis e sinistro Vaticani templi latere in mediam
plateam translatus est an. 1586. Porro lib. de *Spec-*
tac. cap. VIII, *Obelisci enormitas* dicitur. De hoc
Plin. lib. XXXVI, c. 9. LE PR.

(d) *In hominis factitatione.* Factitationis vocabu-
lum a verbo frequentativo deductum neminem mo-
veat. Nam et in præced. lib. non solum in hoc
opere factitationem pro creatione sive conditione

genita sum, dicentem : ut credas abyssum quoque A
 genitam, id est factam, quia et filios facimus, licet
 generemus. Nihil interest facta an nata sit abyssus,
 dum initium detur illi, quod non daretur si materiæ
 subjecta esset (1). De tenebris vero ipse Dominus per
 Isaiam : *Ego qui struxi lucem et feci tenebras* (Is.
 XLV, 7). De spiritu æque Amos : *Qui solidat toni-*
trum et condit spiritum, et annuntiat in homines Chri-
stum suum (Amos, IV, 15) : eum spiritum conditum
 ostendens, qui in terras conditas deputabatur, qui
 super aquas ferebatur, librator, et adlator, et anima-
 tor universitatis : non, ut quidam putant, ipsum
 Deum significari spiritum, quia Deus spiritus. (a) Ne-
 que enim aquæ Dominum sustinere sufficerent ; sed
 eum spiritum dicit de quo etiam venti constiterunt,
 ut ait per Isaiam : *Quia spiritus a me exivit et flatum B*
omnem ego feci (Is. LVII, 26). Item de aquis eadem
 Sophia : *Et cum firmos ponebat fontes* (2) *ejus quæ*
sub cælo est, ego eram modulans cum ipso (Prov. VIII,
 28, 29). Cum ergo et eas species probamus a Deo
 factas, etsi in Genesi tantummodo nominantur sine
 lactationis mentione, respondebitur fortasse ex di-
 verso : Plane factas eas, sed ex materia : ut stylus
 quidem Moysi, *Et tenebræ super abyssum, et spiritus*
Dei super aquas ferebatur, materiam sonet : cæteræ
 vero Scripturæ, quæ ex materia factæ sint (3) species,
 in disperso demonstrent. Ergo sicut terra de terra, ita
 et abyssus ex abisso, et tenebræ ex tenebris, et spiri-
 tus et aquæ ex spiritu et aquis (4) constiterunt. Et
 sicut supra diximus, non potuit informis fuisse mate-
 ria, si species habebat, ut et aliæ ex ea sint confec-
 tæ ; nisi quod non aliæ, sed ipsæ ex semetipsis : si-
 quidem non capit diversas fuisse quæ iisdem nomi-
 nibus eduntur, quo jam operatio divina otiosa videri
 possit, si quæ (5) erant fecit : cum generosior es-

set (6), quæ non erant facta, si fierent. Igitur ut con-
 cludam, aut materiam tunc significavit Moyses (7)
 cum scribit : *Et tenebræ super abyssum, et spiritus Dei*
super aquas ferebatur : aut cum hæc species alibi po-
 stea demonstrantur factæ a Deo, debuerunt æque de-
 monstrari ex materia, quam Moyses præmiserat, fa-
 ctæ : aut si species istas, et non materiam si-
 significavit Moyses, ubi materia demonstrata sit
 quæro.

CAPUT XXXIII.

Sed dum illam Hermogenes inter colores suos in-
 venit (inter Scripturas enim Dei invenire non po-
 tuit (8)), satis est quod omnia et facta a Deo constat,
 et ex materia non constat : quæ etiam si fuisset, ip-
 sam quoque a Deo factam credidissemus, quia nihil
 innatum præter Deum præscribentes, obtineremus.
 In hunc usque articulum locus est retractatus, donec ad
 Scripturas provocata deficiat exhibitio materiæ. Expedi-
 ta summa est : nihil invenio factum nihil ex nihilo, quia
 quod factum invenio, non fuisse cognosco. Etiam si quid
 ex aliquo factum est, ex facto habet censum, ut ex
 terra herba, et fructus, et pecudes, et figuratio hominis
 ipsius, ut ex aquis natatiles et volatiles animæ. Hu-
 jusmodi origines rerum ex his prolatarum, potero
 materias appellare ; sed factas a Deo et ipsas.

CAPUT XXXIV.

Cæterum, omne ex nihilo constituisse, illa postremo
 divina (9) dispositio suadebit, quæ omnia in nihilum
 redactura est. Si quidem et *cælum convolvetur ut li-*
ber (Is. XXXIV, 4), imo *nusquam fiet cum ipsa*
terra, cum qua primordio factum est (Matth. XXIV,
 21, 35). *Cælum et terra præteribunt*, inquit. (b) *Cælum*
primum, et terra prima abierunt, et locus non est inven-
tus illis (Apocal. XXI, 1), quia scilicet quod et finit,
 locum amittit. Sic et David, *Opera manuum tuarum*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Si materiæ subjiatur, esset de tenebris *Seml.* qui
 proponit legere : subjiatur esse.
 (2) *Rhenanus* legi volebat : fontes aqua reum quæ sub.
Pamel. Fran. fontes quæ sub cælo est : *alii, teste Junio*, qui
 sub cælo.
 (3) *Sunt Rhen. Seml.*
 (4) *Ex aquis Seml. Oberth.*
 (5) Si qua terant *Seml. ex Rhen. cujus conjecturam* : Si

quæ erant *repperunt omnes.*

(6) Generosiora essent *scrib. Fran. Paris. post Rhen.*
conjecturam.

(7) Moyses scribit. *Rhen. Seml.* dum scribit *Paris.*

(8) Non potuerit. *Rhen. Pamel. Seml.* Non potuerat
Paris. non potuerit satis Fran.

(9) Divina abest *Venet.*

COMMENTARIUS.

accipit. Adversum valet, ergo et factum, inquit,
 intelligebat, et factitorem facti esse quemcumque.

RHEN.

CAP. XXXII. — (a) *Neque enim aquæ Dominum susti-*
nere sufficerent. Probat hoc loco sententiam existiman-
 tium Dei spiritu ipsum Dominum significari. Quasi vero,
 inquit, Dei spiritum super aquas ferri convenit, ob flu-
 xam et instabilem aquarum naturam : nec potuerit Deus
 aquas ipsius ligere, ut starent ; quod præstitit Israeli
 transducendo, aut solidare, ut calcarentur, quod fidei
 discipulorum erudiendæ confecit. Et tamen vulgaræ
 illi sententiæ favet impensus, lib. de *Baptismo*, cum
 ait : *Solus liquor, semper materia perfecta, lata, sim-*
plex, de suo pura dignum vectaculum Deo subjiabat.
 Sic autem solet Septimius : arripit omnem Scripturam
 ædificationi habilem, tamquam divinitus inspiratam.
 Adeoque hunc colorem dicit lib. de *Cultu fœminar.*
 primo, ubi excusat citatum abs se librum Enoch. et
 libro de *Spectaculis*, late semper Scripturam divinam
 dividi ait, ubicumque secundum præsentis rei sen-

sum etiam disciplina munitur. Cæterum, verissima
 omnium interpretatio videatur, his verbis, *Spiritus*
Dei ferebatur super aquas, significari, aquis tum pri-
 mum creatis adfuisse vim quamdam vitalem, non
 fuisse simpliciter aquam, sed aquam vivam ; quæ non
 torpesceret iners stupore pigro : sed quæ perenni
 spiritu vegetata semper trepidaret ne quando quie-
 scere diceretur. Hoc certe innuit Noster pagina libri
 de *Baptismo* supra citata. Chrysostomus autem aper-
 tissime Homil. in Genes. CXI. *Τὴ βούληται τοῦτο τὸ εἶ-*
ρημένον, Πνεῦμα, ῥησὶ, θεοῦ ἐπερίρροτο ἐπάνω τοῦ ὕδατος;
Ἐμοὶ δοκεῖ τοῦτο σημαίνειν, ὅτι ἐέργεια τις ζωτικὴ προσῆν
τοῖς ὕδασι, καὶ οὐκ ἦν ἄκλιος ὕδαρ ἰσθῆος καὶ ἀκίνητος. ἀλλὰ
κινούμενη, καὶ ζωτικὴν τινα ὕδατιν ἔχον. Ritg.

CAP. XXXIV. — (b) *Cælum primum et terra prima*
abierunt. Transtulit hoc latine magis quam ad verbum,
 quia Apoc. XXI, legitur *παρήθη*, id est, *abiit*, deinde
 legit, *et locum non est inventus illis*, pro eo quod
 græce et latine : *Et mare jam non est.* RHEN.

cœli et ipsi peribunt (Ps. CI, 26, 27). Nam etsi mutabit (1) illos velut oportorium, et mutabuntur; sed mutari, perire est pristino statui, quem (2) dum mutantur, amittunt. (a) Et stellæ quidem de cœlo ruent, sicut (b) fici arbor, cum valido commota vento, acerba sua amittit (Apoc. VI, 15). Montes vero tamquam cera liquescent a conspectu Domini (Ps. XCVII, 5): cum surrexerit scilicet confringere terram (Is. II, 19). Sed et paludes, inquit, arefaciam; et quærent aquam, nec invenient (Is. XCI, 17; XCII, 15): etiam mare hæctenus (3) (c). Quæ omnia etsi alter putaverit spiritaliter interpretanda, non tamen poterit auferre veritatem ita futurorum, quomodo scripta sunt. Si quæ enim figuræ sunt, ex rebus consistentibus fiant necesse est, non ex vacantibus: quia nihil potest alii similitudinem de suo præstare (4), nisi sit ipsum quod tali similitudine præstet. Revertor igitur ad causam, definientem omnia ex nihilo edita, in nihilum perventura. Ex æterno enim, id est ex materia, nihil Deus interibile fecisset, nec ex majoribus minora condidisset, cui magis congruat ex minoribus majora producere, id est ex interibili æternum, quod et carni nostræ pollicetur, cujus virtutis et potestatis suæ (5) hunc jam arrhabonem voluit in nobis collocasse, ut credamus etiam illum universitatem ex nihilo velut emortuam, quæ scilicet non erat (6), in hoc ut esset, suscitasse.

CAPUT XXXV.

De cætero vero statu materiæ, etsi non est retractandum, prius enim erat ut eam esse constaret, tamen ac si constiterit, persequendus est ordo: quo magis eam non esse constet, cujus nec reliquis status consistat, simul ut contrarietates suas agnoscat Hermogenes. Prima, inquit, facie videtur nobis incorporalis esse materia: exquisita autem ratione recta, invenitur neque corporalis, neque incorporalis. Quæ est ista ratio recta, quæ nihil recti renuntiat, id est nihil certi? Nisi fallor enim, omnis res aut

(1) Et sic mutabit. Jun.

(2) Quæ dum Seml. Oberth.

(3) Mare Oceanus Fran. Pamel. Paris. Post vero Rhennam. Niquit. servat hæctenus: ita omnes deinceps.

(4) Nihil potest ad similitudinem de suo præstare Rhen. Seml. Oberth.

(5) Virtutes et potestates suas Rhen. Pamel. Oberth. Virtute et potestate sua Jun.

(a) Et stellæ quidem de cœlo ruent, sicut fici arbor. Verba hæc ex Apocalypsi desumpta sunt, ubi sic legitur: καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκὴ βάλλει τοὺς δαίνουσις αὐτῆς ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου στρομένη, hæc est, et stellæ de cœlo ceciderunt, sicut ficus abjicit grossos suos cum a magno vento movetur. Porro δαίνουσις græcis sunt quos Latini grossos vocant, hoc est fici nondum matura. Tertullianus pro grossis vertit, acerba sua: editio Vulgata habet grossos suos, est autem eadem propemodum interpretatio, quod vertit Tertullianus. Nam nihil aliud est δαίνουσις sive grossus, quam ficus dura adhuc atque acerba. Theodorus Gaza in opere de plantis δαίνουσις vocat caprificum. RHEN.

(b) Fici arbor acerba sua amittit. Grossos suos. Ric.

(c) Et jam mare hæctenus. Hoc est, Non erit amplius,

corporalis aut incorporalis (7) sit necesse est (ut concedam interiam esse aliquid incorporale de substantiis duntaxat, cum ipsa substantia corpus sit rei cujusque) certe post corporale et incorporale nihil tertium. Age nunc sit et tertium, quod illa recta ratio Hermogeniana compererit, quæ neque corporalem neque incorporalem materiam facit: ubi est? quale est? quid vocatur? quid describitur? quid intelligitur? Tantum hoc ratio renuntiavit, nec corporalem materiam nec incorporalem.

CAPUT XXXVI.

Sed ecce contrarium subjicit, aut alia fortasse ratio ei occurrit, ex parte corporalem renuntians materiam, et ex parte incorporalem. Jam ergo ne neutrum sit, utrumque materia censenda est? Erit enim corporalis et incorporalis adversus renuntiationem rectæ rationis (8) illius, plane rationem non reddentis sententiæ suæ, sicut nec alia reddit. Corporale enim materiæ vult esse, de quo corpora edantur: incorporale vero, inconditum motum ejus. Si enim, ait, corpus tantummodo esset, nihil ei incorporale apparet, id est motus. Si vero in totum incorporalis fuisset, nullum corpus ex ea fieret. (d) Quanto hæc rectior ratio! nisi quod si tam rectas lineas ducis, Hermogenes, quam ratio ista (9), pictor te bardior non est. Quis enim tibi concedit motum in secundam partem substantiæ deputare? cum substantiva res non sit, quia nec corporalis; sed accidens si forte, substantiæ et corporis, ut actus, et pulsus, ut casus, ita et motus. Nam sive a semetipso quid movetur, actus ejus est motus, certe pars substantiæ non est sicut tu motum substantiam facis materiæ incorporalem. Omnia denique moventur, aut a semetipsis, ut animalia; aut ab aliis, (e) ut inanimalia (10): tamen nec hominem, nec lapidem et corporalem et incorporalem dicemus, quia et corpus habeat et motum, sed unam omnibus formam solius corporalitatis, quæ substantiæ res est: si qua incorporalia (11) eis ad-

LECTIONES VARIANTES.

(6) Erit Rhen. Seml.

(7) Duo verba ultima desunt Rhen. et sequacibus ejus.

(8) Pamel. Fran. Paris. Rigall. sic loquitur; alii male, reciprocatiois, reparationis.

(9) Rationi satis Rhen. Seml. et Oberth. vel mendorum sequax; alii ratiocinariæ Jun. Ratio ista est alii.

(10) Inanimata Pamel. e cod. Ratic.

(11) Incorporata Rhen. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

Sic supra, de cœlo, Nusquam fiet. Sic lib. de Pallio, Hæctenus Sodoma. Ric. — Etiam mare hæctenus. Alii pro hæctenus habent Oceanus, sensus tunc esset, etiam Oceanus iis deerit, sed non insolens ea vox est hæctenus Tertulliano, qua utitur pro, jam non est, aut erit. LE PR.

CAP. XXXVI. — (d) Quanto hæc rectior ratio? nisi quod si tam rectas lineas ducis, Hermogenes. Ubi est an-notanda proverbialis formula, a pictorum arte, qualis erat Hermogenes mutuata, rectas lineas ducere, qualis est etiam illa, ultra lineam. PAM.

(e) Ut inanimalia. Vatic. cod. Mss. inanimata, sed illud nolui immutare, quod eadem reperiantur infra cap. XCIV, et ejusmodi obsoletis vocibus uti soleat auctor, qualis est etiam illa, corporalitatis, et incorpora. PAM.

sunt, aut actus, aut passiones, aut officia, (a) aut libidines eorum, non portiones deputamus. Quo ergo facit, portionem materiæ in motum disponere, qui non ad substantiam pertinet, sed ad substantiæ habitum? Quid enim si immobilem placuisset tibi inducere materiam, numquid immobilitas secunda pars formæ videretur? Sic itaque nec motus: (b) sed de motu et alibi licebit (1).

CAPUT XXXVII.

Nunc enim video te ad aliam (2) rursus rationem reverti, quæ tibi nihil certi renuntiare consuevit. Nam sicut (3) nec corporalem nec incorporalem inferis (4) materiam, ita nec bonam nec malam allegas (5): et proinde superargumentans (6): « Si enim, inquis, esset bona quæ semper hoc fuerat, non desideraret compositionem Dei: si esset natura mala, non accepisset translationem in melius: nec quicquam compositionis suæ applicuisset illi Deus tali natura: in vacuum (7) enim laborasset. » Verba hæc tua sunt: quorum te et alibi meminisse oportuerat, ne quid his contrarium inferres. Sed quoniam de mali et boni ambiguitate super materiam in præteritis aliquid tractavimus (8), nunc ad præsentem et solam propositionem et argumentationem tuam respondebo. Nec dicam, et hic te certum aliquid debuisse pronuntiasse aut bonam, aut malam (9), aut tertium aliquid: sed de his (10) quod tibi libuit pronuntiasse, custodisse. Rescindis enim quod pronuntiaisti nec bonam nec malam: quia cum dicis: *Si esset bona, non desideraret componi a Deo,* C malam portendis: et cum apponis: *Si esset mala natura, non admitteret in melius translationem,* bonam subostendis (11): atque ita et boni et mali affinem constituisti (12), quam nec bonam nec malam pronuntiaisti. Ut autem (13) argumentationem, qua putasti te propositionem tuam confirmaturum, retundam, oppono etiam illud: Si bona fuisset materia semper, quare non desiderasset in melius reformari?

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Liquebit *Rhen.*
 (2) Illam *Rhen.*
 (3) Sicut *Fran. Par.*
 (4) Infert *Seml.*
 (5) Adlegasset.
 (6) Superargumentasset *Seml. Oberth.* Superargumentas. Sed enim si *Rhen.*
 (7) In vanum *Fran.*
 (8) Retractavimus *Rhen. Seml.*
 (9) Aut bona, aut mala *idcm.*
 (10) Nec hic *Rhen. et sequaces.*
 (11) Apponens ostendit edit *Rhen. eodem sensu.*

A Quod bonum, non desiderat, aut non optat, aut non capit (14) profectum? ut fiat de bono melius. Æque, si mala natura fuisset, quare non potuerit a Deo converti, ut a potentiore, ut ab eo qui *lapidum quoque naturam convertere valeat in filios Abraham (Math., IV)?* Nempe ergo non tantum comparas Deum (15) materiæ, sed et subjicis, a quo natura materiæ devinci et edomari (16) in melius non potuisset. Sed et quam hic non vis natura malam, alibi te confessum negabis.

CAPUT XXXVIII.

De situ materiæ id tracto, quod et de motu (17), ut perversitatem tuam traducat. Subjacentem lacis Deo materiam, et utique locum illi qui sit infra Deum. In loco ergo materia. Si in loco, ergo intra locum: si intra locum, ergo determinatur a loco, intra quem est: si determinatur, habet lineam extremam, quam (c), quantum proprie pictor, agnoscis finem esse omni rei, cujus linea extrema est. Non ergo erit infinita materia, quæ dum in loco est (18), a loco (19) determinatur, et dum determinatur ab illo, extrema eum linea patitur. At tu infinitam facis, dicens: Infinita est autem, eo quod semper est. Et si quis discipulorum tuorum voluerit argumentari, quasi infinitatem (20) ævo, non modo (21) corporis intelligi velis: atquin corporaliter infinitam, corporaliter (22) immensam et incircumsriptam, sequentia ostendunt. Unde, inquis, nec tota fabricatur, sed partes ejus. Adeo corpore infinita, non tempore est. Et obduceris (d), corpore eam infinitam faciens, cum locum ei adscribens, intra locum et extremam loci lineam includis. Sed tamen, cur non totam eam formaverit Deus, non scio nisi qua aut invalidus, aut invidus. Itaque (23) dimidium ejus quæ non tota formata sit quæro, ut qualis tota fuerit agnoscam. Debuerat enim Deus ut exemplarium (e) antiquitatis ad gloriam operis palam fecisse.

CAPUT XXXIX.

Sit nunc definitiva, sicut rectius tibi videtur, per de-

COMMENTARIUS.

(a) Aut libidines eorum. Libidines vocat appetitus et inclinationes. Sic in lib. de Patientia, ut cum, inquit, *intereare variis sectarum libidinibus et sententiarum æmulationibus discordent.* Libidinibus, id est, studiis. RHEN.

(b) Sed de motu et alibi licebit. Subauditur disputare, nisi est licebit, pro liquebit, ut in præcedentibus lib. licuit, pro, liquit, id est, liquidum evasit. RHEN.

CAP. XXXVIII. — (c) Quam quantum proprie pictor. Sic omnino hic locus; nam quantum capitur pro in quan-

tum, ut nihil sit opus eam vocem prætermittere. PAR. (d) Et obduceris. Monuimus ante non semel, obducere et obduci Tertulliano esse refellere et refelli, sive contraria, ac inter se pugnantia æsserentem caput teneri vel tenere. RHEN. — Et obduceris. Ita ut evadere non possis. RIC.

(e) Exemplarium antiquitatis. Intelligit exemplar. Sic paulo post: *Et vis meliora deteriorum exemplarium ferre.* Non aliter adversus Valentinianos usurpat sigillarium pro sigillari. RIC.

mutationes suas et translationes : sit et comprehensibilis, ut quæ fabricatur, inquis, a Deo, quia et convertibilis, et demutabilis, et dispartibilis. Demutationes enim ejus, inquis, dispartibilem eam ostendunt (a). Et hic a lineis tuis excidisti (b), quibus circa personam Dei usus es, præscribens Deum (1) illam non ex semetipso fecisse, quia in partes venire non posset qui sit æternus et manens in ævum, ac per hoc immutabilis et indivisibilis. Si et materia eadem æternitate censetur, neque initium habens neque finem, eadem ratione non poterit pati dispartitionem et demutationem, qua (2) nec Deus. In æternitatis consortio posita, participet cum illo (3) necesse est et vires, et leges et conditiones æternitatis. Æque (4) cum dicis : Partes autem ejus omnia simul ex omnibus habent, ut ex partibus totum dignoscatur : utique eas partes intelligi vis, quæ ex illa prolatae sunt, quæ hodie videntur a nobis. Quomodo ergo omnia ex omnibus habent, utique ex pristinis, quando quæ hodie videntur, aliter habeant quam pristina fuerunt?

CAPUT XL.

Dicis in melius reformatam materiam, utique (5) de deterioribus : et vis meliora deteriorum exemplarium ferre. Confusa res erat, nunc vero composita est : et vis ex compositis incomposita præberi. Nulla res speculum alterius rei (6), id est non coæqualis. Nemo se apud tonsorem (c) pro homine malum inspexit, nisi si qui putat in hac exstructione mundi, dispositæ jam et comptæ (7), informem et incultam materiam respondere. Quid hodie informe in mundo, quid retro (8) speciatum in materia, ut speculum sit mundus materiæ? Cum ornamenti nomine sit penes Græcos *mundus* (9), quomodo inornatæ materiæ ima-

ginem refert (10), ut dicas totum ejus partibus cognosci? Certe ex illo toto erit etiam hoc, quod non venit in deformationem. Et supra edidisti non totam eam fabricatum (11). Igitur vel hoc rude et confusum et incompositum (12) non potest in expolitis et distinctis et compositis recognosci, quæ nec partes materiæ appellari convenit, cum a forma ejus ex mutatione divisa recesserunt.

CAPUT XLI.

Revertor ad motum, ut ubique te lubricum ostendam. Inconditus, et confusus, et turbulentus fuit materia motus. Sic enim et ollæ undique ebullientis similitudinem apponis (13). Et quomodo alibi alius a te affirmatur? cum enim vis materiam nec bonam nec malam inducere. Igitur, subjacens materia æqualis momenti habens motum, neque ad bonum, neque ad malum plurimum vergit. Si æqualis momenti, jam non turbulentus, nec cacabacius (14), sed compositus et temperatus (15); scilicet, qui inter bonum et malum suo arbitrio agitur, in neutram tamen partem pronus et præceps, mediæ, quod aiunt, aginæ (d) (16) æquilibrato impetu ferebatur. Hæc, inquis, non est; hæc turbulentia (17) et passivitas (e) non est; sed moderatio, et modestia, et justitia motationis (f) (18) neutram in partem inclinantis (19). Plane, si huc et illuc, aut in alterum magis proclinet (20), tunc inconcinnitatis, et inæqualitatis, et turbulentia denotari mereretur. Porro, si neque ad bonum, neque ad malum pronior erat motus, utique inter bonum et malum agebatur : ut ex hoc quoque materiam determinabilem adpareat, cujus motus nec malo nec bono pronus (g), eo quod in neutrum vergebat (21), intra utrumque ab utroque pendeat (22),

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deum illum *Rhen. Seml.*
 (2) Quam volebat *Rhen.*
 (3) Eum illi *Rhen. Seml.*
 (4) Atque *Rhen. Seml. Pamel.*
 (5) Utique deterioribus *Rhen. Jun.*
 (6) Est alterius, i. e. *Rhen. Seml.*
 (7) Disposita jam et contempta *Rhen. qui legendum putabat concepta.*
 (8) Tetrum *Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) *κόσμος* annotavit. *Seml.*
 (10) Præfert *Rhen. solum cum seqq.*
 (11) Fabricatam *ibid.*
 (12) Et confugi et mihi computum *Rhenanus, qui mendum*

- agnovit ac proposuit lectionem quam omnes suam fecerunt.*
 (13) Oppones *Rhen. Seml. Oberth.*
 (14) Cacabacius *Paris.; cacabaceus Fran.*
 (15) Temperatur *mss. Jun.*
 (16) Præceps mediæ quod aiunt ginoten *Rhen. Seml. Oberth. contra omnes.*
 (17) Turbulenta *Rhen. contra omnes Senler conjicit delenda esse verba.*
 (18) Nutationis *Jun. mutationis Rhen.*
 (19) Judicantis *Seml. Oberth.*
 (20) Proclivarum *Seml. contra omnes.*
 (21) Verteat *Rhen. Seml.*
 (22) Censebat *Rhen. et ejus seqq. contra omnes.*

COMMENTARIUS.

(a) *Dispartibilem eam ostendunt.* Hoc est divisibilem, quod tamen cum superioribus Hermogenis verbis non congruit. Dicebat enim Deum materiam ex seipso fuisse, qui tamen æternus erat et indivisibilis; nunc vero materiam illam divisibilem putat, atque secum ita pugnat. LE PR.

(b) *A lineis tuis excidisti.* A scopo faberrasti. Neque puto alluisse hic ad artem pictoris illius; cum enim id intelligi queat satis commode non recurriendo ad illam allusionem, crederem id Tertulliano indignum in eo semper immorari. LE PR.

CAP. XL.—(c) *Nemo se apud tonsorem, etc.* Ad morem respicit, quo speculo uti solent tonsores; nam et addit, ut speculum sit *mundus materiæ*, a quo etiam novam vocem, *speciatum* derivavit auctor, pro eo quod in speculo speciosum apparet; *Nam et speculum*, inquit Varro de ling. lat. lib. IV. *a speciando, quod ibi*

spectent. PAM.

CAP. XLI.—(d) *Mediæ, quod aiunt, aginæ.* Is motus scilicet qui adeo temperatus ut nullam in partem vergat, parsque nulla præponderet. Est enim, ut docet Festus, agina foramen cui inseritur et in quo vertitur scapus trutinæ. LE PR.

(e) *Hæc turbulentia et passivitas.* In vetustis exemplaribus legitur *turbulenta*. Verum magis placet *turbulentia*. Quid *passivum* vocet Tertullianus, multis in locis, prout res tulit, annotavimus. Hic *passivitatem* vocat dissolutionem, sive inordinationem atque confusionem. RHEN.

(f) *Justitia motationis.* Sic initio libri de Pallio, *Justitiam pallii* dixit. RIG.

(g) *Nec malo nec bono pronus.* Hoc est, neque ad malum, neque ad bonum pronus. Pronus cum dativo. RHEN.

(Huit.)

et hoc nomine ab utroque determinabatur. Sed et A bonum et malum in loco facis, cum dicis motum materiæ in neutrum eorum fuisse propensum: materia enim quæ in loco erat, neque huc neque illuc divergens, in loca non divergebat in quibus erat bonum et malum. Dans autem locum bono et malo, corporalia ea facis, faciendo localia; quia quæ locum habent, prius est ut corporalia sint. Denique incorporea propria locum non habent, nisi in corpore, cum corpori accidunt. Ad bonum autem et malum non divergente materia, ut aut corporalia aut localia non divergebat. Bonum ergo et malum, erras, si substantias esse vis. Substantias enim facis quibus loca assignas. Loca autem assignas, cum materiæ motum ab utraque regione suspendis.

CAPUT XLII.

Dispersisti omnia, ne de proximo quam contraria sibi sint relucere. At ego colligam singula, et conferam. Inconditum adseveras motum materiæ, eamque adjicis sectari informitatem: dehinc alibi, desiderare componi a Deo. Desiderat formationem quæ sectatur informitatem, aut sectatur informitatem quæ desiderat formationem? Non vis videri Deum æquari materiæ, et subjicis habere illam cum Deo communionem. Impossibile enim, inquis, non habentem illam commune aliquid cum Deo, ornari eam ab ipso. Atquin, si commune aliquid habebat cum Deo, non desiderabat exornari ab ipso, pars scilicet Dei per communionem. Aut et Deus poterat ornari a materia, habendo cum illa aliquid et ipse commune; et jam in hoc necessitati subjicis Deum, si C fuit aliquid in materia propter quod eam formaret. Commune autem inter illos facis, quod a semet ipsis (1) et semper moventur. Quid minus materiæ quam Deo adscribis? Totum consortium divinitatis hoc erit, libertas et æternitas motus. Sed Deus composite, materia incondite moventur. Tamen divinum proinde, motu proinde libero et æterno. Atquin plus materiæ das, cui licuit sic moveri quomodo Deo non licuit.

CAPUT XLIII.

De motu et illud notaverim. Nam, secundum ollæ similitudinem, sic erat (2), inquis, materiæ motus,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Rhen. adjicit bisque legit moventur.*
 (2) *Erit rhen. Seml.*
 (3) *Inconditum rhen. Seml. Oberth.*
 (4) *Motus rhen. et duo sequaces.*

- D (5) *Accipis supra judices rhen. Seml. Oberth.*
 (6) *Inserens rhen., contra omnes.*
 (7) *Undique Lat.*

COMMENTARIUS.

CAP. XLIV.—(a) *Sicut facit qui decor.* Id est, aliquis decor. Sed hoc ab Rhenano est. Nam antea legabatur, *Facit quid decor solummodo apparens.* Quod rectum est. Decor solummodo apparens facit aliquid, hoc est, vulnerat animum, ut ipse mox dicit. Lucretius, IV:

Sed tamen esto jam quantovis oris honore,
 Cui veneris membris vis omnibus exhortatur, etc.
 (RIC.)

(b) *Inanimalia et incorporalia.* Alludit ad hymnum trium puerorum Dan. 3, juxta editionem Theodotionis; nam in hebræo non haberi recte annotavit B. Hieronymus. Eundem etiam citat exomologesis

antequam disponeretur, concretus, inquietus, inapprehensibilis, præ nimietate certaminis. Dehinc subjicis: Stetit autem in Dei compositionem, et inapprehensibilem habuit conditum (3) motum, præ tarditate inconditi motus. Supra certamen motui (4) adscribis, hic tarditatem. Nam de natura materiæ quoties cadas, accipe (5). Supra dicis: Si autem esset materia natura mala, non accepisset translationem in melius, nec Deus aliquid compositionis accommodasset illi; in vacuum enim laborasset. Finisti igitur duas sententias, nec materiam natura malam, nec naturam ejus a Deo potuisse converti. Horum immemor, postea infers (6): At ubi accepit compositionem a Deo et ornata est, cessavit a natura. Si in bonum reformata est, utique de malo reformata est; Et si B per compositionem Dei cessavit a natura mali, natura cessavit ergo, et mala fuit natura ante compositionem, et desinere potuit a natura post reformationem.

CAPUT XLIV.

Sed et qualiter operatum facias Deum, sequitur ut ostendam. Plane a philosophis recedis, sed tamen et a prophetis. Stoici enim volunt Deum sic per materiam decucurrisse, quomodo mel per favos. At tu: Non, inquis, pertransiens illam facit mundum, sed solummodo apparens et appropinquans ei, sicut facit qui decor (a) solummodo apparens, et magnes lapis solummodo appropinquans. Quid simile Deus fabricans mundum, et decor vulnerans animum, aut magnes adtrahens ferrum? Nam etsi apparuit Deus materiæ, sed non vulneravit illam, quod decor animam: et si adpropinquavit, sed non cohesit illi, quod magnes ferro. Puta nunc exempla tua competere. Certe, si apparendo et appropinquando materiæ, fecit ex illa Deus mundum, utique ex quo apparuit fecit, et ex quo appropinquavit. Ergo quando non fecerat retro, nec apparuerat illi, nec adpropinquaverat. Et cui credibile est, Deum non apparuisse materiæ? vel qua consubstantiali suæ per æternitatem? ab ea longe fuisse quem credimus ubique esse, et ubique apparere (7)? cui etiam (b) inanimalia et incorporalia laudes canunt apud Danielelem (*Dan.*, III). Quantus hic locus, in

titulo B. Cyprianus libris *de Lapsis et de Oratione Dominica*. Qui loci annotandi pro dicti hymni canonica auctoritate, quam etiam Ecclesia illi tribuit, in qua non modo nunc in sabbatis quatuor temporum, sed ab initio nascentis Ecclesiæ, semper in omni solemnitate in sacris fidelium decantatum fuisse trium puerorum hymnum, testantur Augustinus serm. 47, *de Tempore* (qui eundem etiam nominatim citat ep. 186, *de Jejunio sabbati*), et Rufinus, lib. 2., adv. Hieronymum. Cui idem Hieronymus respondet, quidquid de eo scripserat sua in Danielelem præfatione, ex sententia Hebræorum dixisse. Quid? quod idem Hieronymus epist. ad Demetriadem de Virgini-

quo Deus a materia tantum distabat, ut neque adpareret neque adpropinquaret ante mundi molitionem? Credo, peregrinatus est ad illam de longinquo, cum primum ei voluit adparere et adpropinquare.

CAPUT XLV.

At enim prophetae et apostoli non ita tradunt mundum a Deo factum, apparente solummodo et adpropinquante materiae, qui nec materiam ullam nominaverunt, sed primo Sophiam conditam initium (1) viarum in opera ipsius (Prov., VIII, 22) : dehinc et sermonem prolatum, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil (Joan., I, 3). Denique sermone ejus caeli confirmati sunt, et spiritu ipsius universae virtutes eorum (Ps. XXXIII, 6). Hic est Dei dextera et manus ambae per quas operatus est ea quae (2) molitus est (Is., XLVIII, 13). Opera enim B manuum tuarum, inquit, caeli (Ps. CII, 26); per quas et mensus est terram, et palmo caelum (3) (Is. XL, 12). Noli ita (4) Deo adulari, ut velis illum solo visu et solo accessu tot ac tantas substantias protulisse, et non propriis viribus instituisse. Sic enim et Jeremias commendat; Deus faciens terram in valentia sua, parans orbem intelligentia sua, et suo sensu extendit caelum (5) (Jerem., LI, 15, Ps. LXIV, 7). Hæ sunt vires ejus, quibus enixus, totum hoc condidit. Major est gloria ejus, si laboravit. Denique septima die requievit ab operibus (Gen. II, 2). Utrumque suo more. Aut si adparens solummodo et adpropinquans fecit hunc mundum, numquid cum facere desit, rursus

A adparere et adpropinquare cessavit? Atquin magis apparere cepit, et ubique conveniri Deus, ex quo factus est mundus. Vides ergo quemadmodum operatione Dei universa consistunt (6), (a) valentia facientis terram, intelligentia parantis orbem, et sensu extendentis caelum : non adparentis solummodo, nec adpropinquantis, sed adhibentis tantos animi sui nusus, sophiam, valentiam, sensum, sermonem, spiritum, virtutem : quæ illi non erant (7) necessaria, si (8) adparendo tantummodo et adpropinquando profectus fuisset (9). Hæc autem sunt (b) invisibilia ejus, quæ secundum apostolum ab institutione mundi (10) de factis ejus conspiciuntur (Rom., II, 20), non materiae nescio quæ, sed sensuality ipsius. Quis enim cognovit sensum Domini? De quo exclamat (11) : O profundum divitiarum et sapientiae, ut (c) inventibilia judicia ejus, et ininvestigabiles viæ ejus! (Rom. XI, 33). Quid hæc magis sapient, quam ut ex nihilo omnia facta sint? quæ nec invenire nec investigari nisi a solo Deo possent; alioqui investigabilia, si ex materia sunt investigata et inventa. Igitur in quantum constitit materiam nullam fuisse, ex hoc etiam quod nec talem competat fuisse qualis inducitur, in tantum probatur (12) omnia a Deo ex nihilo facta, nisi quod Hermogenes eundem statum describendo materiae, quo (13) est ipse, inconditum, confusum, turbulentum, ancipitis et præcipitis et fervidi motus, documentum (14) artis suæ dum ostendit, ipse se pinxit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Initia Rhen. Seml. Oberth.
 (2) Atque molitus Rhen. Seml. Oberth.
 (3) Rhenan. et post eum, ut solent, Seml. Oberth. inver-
 sione legunt : caelum et palmo terram.
 (4) Non ita Rhen. Seml.
 (5) Caelos Rhen. Seml. Oberth.
 (6) Universa constituit Rhen. Seml.
 (7) Erunt Rhen. Seml.

- C (8) Ut apparendo Oberth. cum iisd.
 (9) Abesse fuisset vult. Lat.
 (10) De non inser. Rhen. nec Seml., nec Oberth.
 (11) Et clamat : profundum; iidem pariter leg.
 (12) Probaretur iidem contra omnes.
 (13) Al. quod est ipse.
 (14) Documentis Rhen. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

tate servanda, citet ex ipsius hymni præmissis, quæ similiter in hebræo non habentur, illud quod succensus sit ignis 49 : cubitorum. Quomodo etiam B. Augustinus, illud ex ejusdem proæmio. Quoniam justus es in omnibus quæ fecisti nobis, epist. 122. PAM.

CAP. XLV. — (a) Valentia facientis terram, etc. Hieremias 51, voces græcæ sunt τῆ ἰσχυί, τῆ σοφίᾳ, τῆ συνέσει. Pro quibus transtulit et hic et paulo post auctor, valentiam, id est, fortitudinem, intelligentiam, sensum. PAM.

(b) Invisibilia ejus, etc. Pro, invisibilia Dei a mundi creatione creaturis intellecta videntur. Rom. I. LE PR.

(c) Ininvestibilia judicia ejus, et ininvestigabiles, etc. Quando pertinaciter consentiunt exemplaria quæ vi-

dimus omnia, arbitror ininvestibilia dictum perinde ac si dicas incompetibilia, nempe quæ inveniri nequeant, et cognosci quamlibet annitatur : quemadmodum et investigabile hic significat, quod investigari non potest. Meminisse autem debemus Tertullianum in reddendis græcis duriusculum esse. Id quod in superioribus libris indicavimus. Erat autem hæc vox vulgo fortassis usitator. Nos vim græci vocabuli, quod est ἀνεξερεύνητα attendentes, inervibilia aliquando legendum putavimus. RHEN.— Ininvestibilia judicia ejus, etc. In græco est ἀνεξερεύνητα hoc est impervia et incomprehensibilia, ut vulgus legit. Porro parum interest si legas investigabiles aut ininvestigabiles, utrumque enim reddi potest ex græco ἀνεξερεύνητοι. LE PR.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI
ADVERSUS MARCIONEM
LIBRI QUINQUE.

Prooemium.

SYNOPSIS HISTORICA.

Marcio Synope in Ponto natus est circa annum CXLVIII, imperante Antonino. Hic initio vitæ castitatem præ se ferens monachorum instituta professus est, parente natus catholicæ communionis episcopo. Postea, cum virginem adamasset, ea abusus est. Ob hunc igitur incestum Ecclesia ab ipso parente pulsus est, viro cum primis religioso, ac veritatis amore flagrantissimo, et in episcopalis muneris administratione præstantissimo. Cui cum Marcio diu, multumque supplicasset, ac pœnitentiam postulasset, a patre precibus nullis obtinuit. Romam itaque se contulit, et seniores adiens, qui ab apostolorum discipulis edocti, adhuc supererant, ut in communionem admitteretur, frustra petiit. Quamobrem exstimulatus invidia, ac ira percitus, illis dixit: Ecclesiam vestram ego dissociabo, in eamque schisma sempiternum immittam; et discedens, ad impostoris Cerdonis hæresim confugere in animum induxit (S. Epiphanius, hæres. 42). Cerdonis hæc erant dogmata: Deum legis conditorem alium esse a Patre Domini nostri Jesu Christi; hunc bonum fuisse, illum malum; Jesum Christum veram nostræque consubstantialem carnem non assumpsisse, nec de virgine Maria natum fuisse. DUPIN.

Opus adversus Marcionem conscripsit Tertullianus, postquam in Montanistarum errorem lapsus est, ut apparet ex illis verbis (cap. XXIX, lib. 1): Nubendi jam modus ponitur, Paracleto auctore, unum in fide matrimonium præscribitur, et dum novas prophetias commemorat, et de quibusdam revelationibus loquens scribit (lib. IV, cap. 22): De quo inter nos, et psychicos quaestio est; quæ profecto distinctio, communionis designat diversitatem. Hæc tamen minime impediunt quin opus istud Tertulliani optimum dici queat, et veluti thesaurus antiquioris theologiæ. Primum opusculum hoc eodem de argumento exaraverat, sed currenti, ut aiunt, calanio, quod postea (lib. IV, cap. 1) pleniori positione resciderat, sed et istud fraude fratris apostatæ sibi subreptum dicit; quam jacturam ut repararet, hocce tertium elucubravit anno XV Severi imperatoris, a Christi natali CCVII. LUMPER.

TOTIUS OPERIS CONSPECTUS.

Primo itaque loco Dei unitatem et singularitatem ostendit, cum impossibile evincat duo dari suprema entia: qui enim duo potuit admittere, idem et plura;

A post duo enim multitudo, unione jam excussa, numerus autem divinitatis summa ratione constare debet. Porro Marcion, ut bina sua adstrueret principia, dicebat Creatorem esse culpandum, quippe qui malorum auctor dicendus foret, inquit Scriptura (Is. XLV, 7): Ego formans pacem, et creans malum. At Tertullianus ostendit impium esse, blasphemum et temerarium de Deo dicere (cap. III, 4): Sic non debuit Deus, et sic magis debuit. Deinde Creatoris bonitatem patefacit in omnibus ejus operibus elucescentem, ac præsertim in primi hominis efformatione ac creatione. Deinde divinæ justitiæ in malorum punitione necessitatem ostendit, ad malos coercendos et ad avertenda peccata, quæ contra Dei mandatum et voluntatem admittuntur (lib. II, cap. 15): Non enim sufficiebat bonum per semetipsum commendari, nisi vis aliqua præcessit timendi, quæ bonum etiam nolentes appeteret, et custodire impelleret. Effrænis igitur peccandi libertas pãditur peccatoribus, dum illis Deus proponitur, qui igne et tartaro punire nequit, et qui timeri non potest, et nolit (cap. 16). Quanto multum injustitia, tanto bonum justitia; bona igitur severitas, quia justa, si bonus iudex, id est justus. Item cætera bona, per quæ opus bonum currit bonæ severitatis, sive ira, sive æmulatio, sive sævitia, Dei videlicet volitiones, quas nos hisce vocibus significamus, omnes tamen humanas a Deo passiones procul ablegantes. Cum tamen philosophi, eorumque sectatores hæretici, ne Deum inducerent sive passionibus obnoxium, sive mutabilem, et ex consequente corruptibilem et mortalem, omnino insensibilem lingebant (cap. 16). Bene, reponebat Tertullianus, quod Christianorum est, etiam mortuum Deum credere, et tamen vivere in ævo ævorum. Stultissimi, qui de humanis divina prædicant, ut, quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passiones, idcirco et in Deo ejusdem status existimentur. In quibus verbis apparet Tertulliani ævo constantem fuisse et ratam de Christi divinitate, ac trium Personarum unitate doctrinam. Dein, suum prosequens sermonem, subdit: Discerne substantiam, et suos ei distribue sensus tam diversos, quam substantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram, et oculos, et pedes Dei legimus; non ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur... Prior bonitas Dei secundum naturam, severitas posterior secundum causam (cap. 13, 14). Primum igitur malum peccatum, quod pœna subsecuta est, quæ

malum est; at alterius generis mala, scilicet quibus A
rependuntur, cæterum suo nomine bona, quia justa, et
bonorum defensoria, et delictorum inimica, atque in
hoc ordine Deo digna.

Ut vero mali originem detegat, humani libertatem
arbitrii constituit Tertullianus, dicens: *In quo hoc
ipsum imago et similitudo Dei deputeretur, arbitrii sci-
licet libertas et potestas.* At imago semper est origi-
nali inferior, et opus inferius artifice, propterea natura
sua defectibile (cap. 10); et sicut Deus homini vitæ sta-
tum induxit, ita homo mortis statum altraxit, et idem
de angelo dicendum; Deus enim angelum fecit, qui
seipsum in dæmonem commutavit. Et hoc pacto
objectionem solvit, ad accusandum Creatorem ex homi-
nis et angelorum lapsu desumptam; nimirum vel
inseitiæ et ignorantæ, si peccatum utriusque non præ-
novit; vel malitiæ, qui, cum præviderit, non impe-
divit. Nam Deus et fidem et gravitatem suam in omni
opere servare debebat; conservavit igitur opus, quale
condiderat, id est libero præditum arbitrio (cap. 7).
Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et
potestatem, utique fruendas eas ex ipsa institutione
permiserat: posse autem peccare est hujus libertatis
consecrarium, quod Deus permisit cum adjunctis suis,
peccatis scilicet et suppliciis, quæ omnia postea in
sua gloriæ ostensionem convertit.

Postea ad Messia missionem et incarnationem
progrediens, dicit (lib. III, cap. 3) *Christum non ex
solis virtutibus credendum fuisse, sed ex præviis pro-
phetarum de illo vaticiniis; siquidem dictum erat,
multos venturos, et signa facturos, et virtutes magnas
edituros, nec ideo tamen admittendos.* Ubi et illud ani-
madvertit a prophetis (cap. 5) ideo *satura interdum
pro jam transactis enuntiari*, quia apud Deum non sit
differentia temporis, apud quem uniformem statum tem-
porum dirigit æternitas, et divinationi propheticae fami-
liare est quod prospicit, dum prospicit jam visum, at-
que ita jam expunctum, id est omni modo futurum
demonstrare. Ut vero ostenderet Deum verum homi-
nem fuisse, non umbratilem et phantasticum, dicit,
si in Christo non fuisset vera humanitas, nec creden-
dam in eo veram divinitatem (cap. 8): *Nam, si in
Christo non erat quod videbatur, et quod erat mentie-
batur, caro nec caro, homo nec homo, proinde Deus
Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma
portavit? An credam ei de interiore substantia, qui sit
de exteriori frustratus?* Verum autem hominem fuisse,
omnia ostendunt quæ de eo in Evangeliiis scripta le-
guntur, videlicet et tetigisse, et tactum ab aliis fuisse;
scriptum est enim tangendo infirmos eos liberasse, a
peccatrice tactos ejus pedes ac perfuso unguento de-
lubatos, nec non passum, mortuum, et spiritum ab eo
emissum, et post resurrectionem se carnem et ossa
habere demonstrasse, jubendo ut eum tangerent et
palparent; alioquin, si veram non habuisset carnem,
nec passus, nec mortuus fuisset, propterea nec res-
urrexisset; proinde inanis est fides nostra, inanis
et prædicatio apostolorum, qui falsi Dei testes inve-
niantur.

Marcionistæ objiciebant carnem assumere indi-
gnum fuisse Christo eam enim terrenam substantiam,
stercoribus infertam, cloacam uterum virginis appella-
bant, et partus immunda et pudenda tormenta, et puer-
perii spurcos, noxios, ludicros exitus late persequen-
tur (cap. 11). At hæc omnia dicit Tertullianus sanctis-
sima ac reverenda esse opera naturæ, quæ tamen cum
Marcio indigna Deo ostenderet, nihil tamen proficiet;
nam non erit indignior morte nativitas, et cruce infan-
tia, et natura pæna, et carne damnatio. Si vere ista
passus est Christus, minus fuisset nasci (cap. 10). Cæ-
terum, si ad certum spectemus, nulla substantia digna
est quam Deus induat. Quodcumque induerit ipse, di-
gnum facit, absque mendacio tamen; et ideo quale est
ut dedecus existimaverit veritatem potius quam menda-
cium carnis? Verum, cum prænuntiatum foret de
Christo, eum opprobriis saturandum et confusione
operiendum, adeo ut vermis appareret et non homo,
erubescere oportebat (lib. IV, cap. 21), ut dedecore
ejus salus nostra constaret; et quoniam homo non eru-
buerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia
non confusus de Christo pro impudentia idololatriæ satis
Deo fuerat per impudentiam fidei. Addit notum om-
nibus compertumque fuisse, Christum natum ex fa-
milia David, cum adhuc apud Judæos tribuum et fa-
miliarum distinctio custodiretur (lib. IV, cap. 7), et in
censu reperiretur Augusti, quem testem fidelissimum
Dominicæ nativitatæ Romana archiva custodiunt. Se
Filius hominis appellavit, dum sibi potestatem tri-
buit peccata dimittendi, ut patereet verum Deum
simul esse, et hominem verum: neque enim mentiri
posset Christus, ut se Filium hominis pronuntiaret, si
non vere erat; nec peccata dimittere, si verus Deus
non fuisset, hominem proinde fuisse illum quem Da-
nielis prophetia consecutum prænuntiabat judicandi
potestatem. Verum de Christi regno loquens Tertul-
lianus, apertissime ostendit se chiliastarum opinioni
adhæsisse, quod mirum non esse debet perpendenti
et Montanistarum visionibus fidem adhibuisse.

Ut rerum Creatorem accusarent Marcionistæ, eo
præsertim utebantur artificio et dolo, quo Novum
Testamentum Veteri opponebant; et si quæ sive in
lege, sive in prophetis vel dura vel abjectiora oc-
currebant, parvi penderent et ceu contemptibilia
exaggerarent. At Tertullianus illa duo Testamenta
non a diverso prodiisse auctore patefaciebat, sed ab
uno eodemque, qui tamen diverso se gessit modo
juxta humani generis statum et conditionem. Primo
enim Deus nonnisi tenuiora pollicitus est præmia, ve-
luti arrhabones sublimium divitiarum, quas illis re-
servavit. *Divitias præstare Deo non incongruens dicit,
per quas multa inde opera justitiæ et dilectionis ad-
ministrantur*, sicut et alia terrena bona data et prom-
missa in Veteri Testamento; quæ non minus quam
cœlestia ad Creatorem cœli et terræ distribuere et
elargiri pertinet (1). Objecta quoque diluit desumpta
ex Israelitarum furto, quod in Ægyptios Deo jubente
commisisse videntur Hebræi, et alia ex præceptorum
contradictione deprompta, uti quando illis (2) veti

facere similitudinem omnium quæ sunt in cælo, et in terra, et in aquis, et simul jussit ut serpentis ænei effigiem efformarent, et Cherubim et Seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum (3), ubi dicit imagines solius idololatriæ causa prohiberi. Sic et talionis legem ideo datam dicit, ut commissio injuriæ metæ vicis statim occurratur repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis.

Ridebant hæretici et aspernabantur quæ in Veteri Testamento abjectiora videbantur, cujusmodi sunt cruenta sacrificia (4), abluitionum negotiosæ scrupulositates et ciborum delectus. Hæc autem omnia a Deo fuerunt præstituta, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ulli momento vacarent a Dei respectu...: ut nihil de arcanis attingam significantis, legis spiritualis scilicet et propheticæ, et in omnibus pene argumentis figuratæ (5). « Si lex, scribit, aliquid cibis detrahit, et immunda pronuntiat animalia, quæ aliquando benedicta sunt, consilium exercendæ continentia intellige, et frenos impositos illi gulæ agnosce, quæ, cum panem ederet angelorum cucumeres, et pepones Ægyptiorum desiderabat. Agnosce simul et comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ prospectum...: proinde ut et pecuniæ ardor restingueretur ex parte, de qua victus necessitate caussatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est; postremo,

A ut facilius homo ad jejunandum Deo formaretur..., sacrificiorum quoque onera, et operationum, et abluitionum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat...; sed illam Dei industriam sentiat qua populum primum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitione sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos (6). Sed in ipsis commerciis vitæ et conversationis humanæ domi ac foris, ad usque curam vasculorum omnifariam distinxit, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ulli momento vacarent a Dei respectu... Ad hoc beneficium, non onus legis adjuvandum prophetas ordinavit, docentes Deo digna, auferre nequitas de anima, exquirere iudicium, et cætera, quæ religionis essentiam et perfectionem in virtute et bonis operibus locatam evincunt. Longius progreditur in hæc exponenda doctrina, et in lege præceptam probat caritatem, et Injuriarum veniam, reservata Deo vindicta, quæ necessaria est, ut scelesti homines in ordine continentur (7). Addit Christum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat. Denique hanc circa fidem regulam tradit (8), nihil temere credendum, temere porro credi, quodcumque sine originis agnitione ereditur.

LUMPER.

LIBER PRIMUS.

— ❦ —

Argumentum.

Cum prius opusculum suum ADVERSUS MARCIONEM C pleniore postea compositione rescidisset Tertullianus, et eam frater quidam deinde apostata mendosissimum exhibuisset, necessitas illi facta est emendationis, et innovationis occasio aliquid adjicere persuasit; unde in quinque libros opus istud excrevit, quorum primi libri argumentum hic damus.

I. In primis itaque post invectivam in Marcionem Ponticum, quod nuptias abstulerit, Evangelia corrose-rit, et Deum quem invenerat, extincto lumine fidei amiserit; jam destinandum hæreticum docet; quia, deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit quod retro non erat; sicuti latius libro DE PRÆSCRIPTIONIBUS ADVERSUS HÆRETICOS sustinuerit.

II. Deinde, duos deos illum adtulisse; Creatorem, id est nostrum; et suum ac cerdonis informatoris sui; illum malum, hujus vero bonum.

III. Verum, Christianam veritatem districte pronuntiasse: Deum, si unus non sit, non esse, eo quod summus magnus sit, cui nihil adæquari possit.

IV. Non posse etiam duo summa magna, etiam distincta suis finibus consistere.

V. Si enim duo summa magna, etiam plura admitti debere, cum Valentinio, qui usque ad triginta æonum sætus, examen divinitatis effudit.

VI. Atque adeo, non modo duo pares, sed nec dispares deos posse constitui.

VII. Neque vero illi patrocinari nomen Dei, etiam aliis permissum in Scripturis; quia idcirco eis non competit possessio summi magni.

VIII. Porro hæresin Marcionistarum vel inde probari, quod novum Deum faciant, cum verus Deus æternus sit.

IX. Idque, etiamsi solum agnitione novum dicant, quod Deus ignotus esse non potuerit, neque incertus.

X. Sed a primordio semper agnitus; quippe quem anima et conscientia, etiam ethnica, noverit.

XI. Proinde, cum Dei sint omnia, si nihil creavit, deum non esse quem Marcion statuit.

XII. Ut autem illum deum esse confiteri possemus, sine causa tamen esse eum deberemus argumentari, qui rem non haberet, cum res causa sit ut sit aliquid.

XIII. Neque vero opus esse parum dignum Deo mundum; ipsis testimoniis philosophorum probat.

XIV. Imo etiam minutiora animalia aut juvare aut lædere; et nec aquam Dei creatoris reprobari a deo Marcionis, qua suos abluit: nec oleum, quo suos unguat: nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat (hoc est præsens ostendit) in sacramentis.

XV. Deinde addit, deo Marcionis non esse suum

cælum et mundum (de quo latius infra lib. V), tum quod A ad quindecimum usque Severi imperatoris annum (quo hæc scripsisse se auctor indicat) nulla talis substantia comperta sit, tum quod alioqui novem deos assignare censebitur Marcion.

XVI. Neque illum esse invisibilia sola operatum (sicuti latius etiam dicto lib. V, infra), sed ejusdem esse auctoris visibilia et invisibilia.

XVII. Et vero non sufficere illi deo unum opus liberationis hominis, cum etiam per alia opera severus Deus protulerit in notitiam.

XVIII. Revelatum item illum non recte dici, qui neque natura ex operibus, neque doctrina ex prædicationibus revelatus sit.

XIX. Neque etiam in Christo Jesu, tum quod is revelatus sit plus centum quindecim annis ante Deum B Marcionis, qui sub Antonino; tum, quod præcesserit separationem illam Legis et Evangelii, quam in antithesibus Marcion primus commentus est.

XX. Frustra autem obstrepi ab diversa parte, quod Marcion regulam non innovavit, sed retro adulteratam recurarit, exemplo Pauli, qui Petrum reprehenderit, quia in illo solum conversationem reprehenderit, non fidem Creatoris.

XXI. Stetisse itaque semper fidem in Creatorem et in Christum ejus, non modo sub apostolis, sed et in apostolicis Ecclesiis: apud quas Christus, non alterius dei quam Creatoris ostenditur.

XXII. Jam vero naturaliter bonum dici non posse deum Marcionis, qui ab initio homini lapsus non succurrerit.

XXIII. Neque rationabiliter bonum, eo quod homini C (juxta Marcionem a se alieno) succurrere voluerit.

XXIV. Neque perfecte bonum, quod, juxta Marcionem, animam solam salvet, non carnem, quæ tamen apud illum tingitur, de nuptiis tollitur, et in confessione nominis sævitiam patitur.

XXV. Proinde, Deum non sola bonitate censendum. XXVI. Verum de judicio quoque, qui vindicet peccata, et damnet.

XXVII. Alioqui peccatoribus nullum timorem fore.

XXVIII. Et sic etiam stare non posse fidei sacramentum baptisma, quod remissio est delictorum, absolutio mortis, regeneratio, consecutio Spiritus sancti, signat denique et lavat: quæ conferre non potest, nisi qui a primordio creavit hominem, et animam ei contulit, et pro peccato ad mortem damnavit.

XXIX. Postremo Marcionis hæresin impugnat, qua tingui nolebat nisi virgines et cælibes, tum quod conjugium benedixerit Deus, tum quod, si nuptiæ non sint, sanctitas erit nulla: imo hoc erit sementem totum generis humani compescere.

XXX. Denique, epilogo brevi lectorem ad sequentes libros præparat. PAM.

CAPUT PRIMUM.

Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit (a). Novam rem adgredimur ex veteri. (b) Primum opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescideram. Hanc quoque nondum exemplariis suffectam, fraude (c) tunc fratris, dehinc apostatæ, amisi; qui forte descripserat quædam mendosissime, et (d) exhibuit frequentiæ. Emendationis necessitas facta est. Innovationis ejus occasio aliquid adjicere persuasit. Ita stylus iste nunc de secundo tertius, et de tertio jam hinc primus, hunc opusculi sui exitum necessario præfatur, (e) ne quem (f) varietas ejus in disperso reperta confundat. (f) Pontus qui dicitur (g) Euxinus (2), natura (3) negatur, nomine illuditur. Cæterum, hospitalem Pontum nec de situ æstimes: ita ab humanioribus fretis nostris, quasi quodam barbariæ suæ pudore secessit. Gentes ferocissimæ inhabitant (h), si tamen habitatur in planstro. Sedes incerta, vita cruda, libido promiscua

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quemquam Rhen.

(2) Pontus igitur, qui Euxinus rhen.

(3) Natura omitt. Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Dissertissime abdicat quicquid adversus Marcionem ante hosce libros composuerat. Id vero fuisse versuum aliquid, minime esse putandum ostendimus, præfatione ad poemata quæ vulgo Tertulliani nomine adversus Marcionem in scripta pro Septimianis obtrudi solent. RIC.

(b) Primum opusculum quasi properatum. Inchoatum et rude, qualia Origeni et Quintiliano, atque etiam Tullio quædam excidisse in lib. ad Herennium, refert Hieronymus, comm. in Abdiam: Si hoc ille, tam de libris ad Herennium, quam de rhetoricis, quos ego vel perfectissimos puto, ad comparisonem senilis peritiæ dicere potuit, quanto magis ego libere profitebor et illud fuisse puerilis ingenii, et hoc maturæ senectutis. In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est; et Origenes in Cantic. canticorum, et Quintilianus in duodecim libris Institutionis Oratoricæ. RIC.

(c) Tunc fratris, dein apostatæ. Marcionis, qui frater fuit quamdiu vere Christianus. Liqueat ex verbis antecedentibus Tertullianum adversus Marcionem scripsisse. LE PR.

(d) Exhibuit frequentiæ. Hoc est, emisit in vulgus. Sic in Apologetico, frequentias montium dixit ferarum montium incolas. RIC.

(e) Ne quem varietas ejus in disperso reperta confundat. Hoc frustra metueret de versibus, si quos adversus Marcionem scripsisset. Nam illi satis sese ab hoc styli genere secernunt procul. RIC.

(f) Pontus qui dicitur Euxinus, natura negatur. Sic emendavimus, suadente veterum exemplarium scriptura hujusmodi, Pontus qui igitur Euxinus. Voluerat Pithæus, Pontus qui a Græcis Euxinus. Nihilominus tamen probari potest vulgata lectio, Pontus igitur qui Euxinus natura negatur, nomine illuditur. RIC.

(g) Euxinus, natura negatur. Etenim fallit mendacio cognominis, cum ob ingenium loci ac feritatem naturæ, ἀγένοϛ dici debeat. RIC. — Cum dici debuisset inhospitalis, unde Ovid.:

Quem tenet Euxini mendax cognomine pontus.
LE PR.

(h) Gentes ferocissimæ inhabitant. Gentes illæ fvere Sarmatæ, Geloni, Massagetæ et genus universum po-

et plurimum nuda, etiam cum abscondunt, suspensis de iugo pharetris indicibus, ne temere quis (1) intercedat. (a) Ita nec armis suis erubescunt. Parentum cadavera, cum pecudibus caesa, convivio convorant. Qui non ita decesserint, ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Nec fœminæ sexu mitigantur secundum pudorem: ubera excludunt, pensum securibus faciunt; malunt militare, quam nubere. Duritia de cœlo quoque. Dies numquam patens: (b) sol numquam libens (2), unus aer, nebula; totus annus, hibernum; omne quod flaverit, Aquilo est, (c) liquores ignibus redeunt, amnes glacie negantur, montes pruina exaggerantur. Omnia torpent, omnia rigent: nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet quæ fabulas scenis dedit, de sacrificiis Taurorum, et amoribus Colchorum, et crucibus Caucasorum. Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, (d) quam quod illic Marcion natus est, Scythia tetrior, Hamaxobio instabilior, Massageta inhumanior, (e) Amazone audacior; nubilo obscurior, hyeme frigidior, gelu fragilior; Istro fallacior, Caucasio abruptior. Quidni? penes quem verus Prometheus Deus omnipotens blasphemis lacinator (3). Jam et bestiis illius barbariæ importunior Marcion. Quis enim tam castrator carnis castor, quam qui nuptias abstulit? quis tam comesor mus ponticus, quam qui Evangelia corrosit? Næ tu, Euxine, probabiliorum feram philosophi edidisti, quam Christianis. (f) Nam illa (4) canicula Diogenes hominem invenire cupiebat, lucernam meridie circumferens: Marcion Deum quem invenerat, extincto lumine fidei suæ amisit. Non negabunt discipuli ejus primam illius (5) fidem nobiscum fuisse, ipsius litem

ris testibus: ut hinc jam destinari possit hæreticus, qui, deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit quod retro non erat. In tantum enim hæresis deputabitur quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur quod retro et a primordio traditum est. Sed alius libellus (g) hunc gradum sustinebit adversus hæreticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de præscriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum, ne compendium præscriptionis, ubique advocatum, diffidentia deputetur. Regulam adversarii prius prætexam, ne cui lateat in qua principalis quæstio dimicatura est.

CAPUT II.

Duos Ponticus deos affert (h), tamquam duas symplegadas naufragii sui (i): quem negare non potuit, id est (6) Creatorem, id est nostrum, et quem probare non poterit, id est suum: passus infelix hujus præsumptionis instinctum (j), de simplici capitulo Dominicæ pronuntiationis (7), in homines non in deos disponens exempla illa bonæ et malæ arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus (Matth. VIII, 18): id est, neque mens vel fides bona, malas edat operas, neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi, et maxime hæretici) circa mali quæstionem, unde malum (k)? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis, inveniens Creatorem pronuntiantem (Is., LXV, 7) (8): *Ego sum qui condo mala* (l); quanto ipsum præsumperat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quæ ita persuadent perverso cuique, tanto in Creatorem interpretatus malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala; alium

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ne quis temere Jun. ut indicibus notentur, ne quis rhen.
 (2) Liguens Wouwer. liber Fran.
 (3) Lacinatur alii.
 (4) Ille Semler.

- (5) Illis vel illi alii.
 (6) Id est omitt. Latin.
 (7) Præuntiationis alii.
 (8) Præuntiantem alii.

COMMENTARIUS.

pulorum hamaxobiorum, de quibus eorumque feritate horrescunt historia. LE PR.

(a) Ita nec armis suis erubescunt. Hæc enim turpis et propatula Veneris suæ signa prostituunt. RIC.

(b) Sol numquam libens. Sic habet vetus exemplar. Dicis hanc regionem a sole haud libenter adspici, tam male illic luget. RIC.

(c) Liquores ignibus redeunt. In Pontica illa feritate, inquit, omne quod flaverit Aquilo est. Itaque liquores omnes gelu concresecunt, nec nisi suppositis ignibus redeunt, hoc est, resolvuntur in liquores. RIC.

(d) Quam quod illic Marcion natus est. Tetra licet et horribilia sint quæ de Ponto Euxino adjacentibusque populis feruntur, nihil tamen tetrius aut horribilius cogitari potest quam quod ibi natus fuerit Marcion. LE PR.

(e) Amazone audacior. Vulgo Amazonia. Scribendum ut est in exemplari, Amazona. Amazonam dicit, ut Sirenarum pro Sirenium, et Synopæ pro Cynopes, Vide Apologeticum. RIC.

(f) Nam illa canicula Diogenes, etc. Cynicus ille Diogenes dictus ob libertatem quam in carpendis tum hominibus, tum etiam diis adsumebat. Pariter Apolog., cap. 14, Romanus Cynicus Varro trecentos Joves, etc. Ut scilicet Græco Diogeni Romanum obponeret. LE PR.

(g) Sed alius libellus hunc gradum sustinebit, etc. Citat hic haud dubie modo dictum librum de Præscriptionibus adversus hæreticos; quippe quo docuit revincendos hæreticos, sine tractatu doctrinarum, de præscriptione novitatis. PAM.

CAP. II.—(h) Duos Ponticus deos affert. Argumentum hujus capitis his verbis indicat auctor: *De duobus diis Marcionis*, quod præcipue tractatur his primo et secundo libris *adversus Marcionem*. De quo etiam B. Justinus apolog., II. PAM.

(i) Tamquam duas symplegadas naufragii sui. Symplegades sunt duo scopuli, seu mavis rupes in mari ad Bosphorum Thracium. Dicuntur petrae Cyneæ ab Apollonio Rhod., lib. I. Argon. et Cyanæ symplegades ab Euripide in *Medea*. LE PR.

(j) Passus hujus præsumptionis instinctum. Sic principio libri de Virginitatibus velandis: *Proprium tam negotium passus meæ opinionis*. RIC.

(k) Circa mali quæstionem, unde malum. Hoc est, languentes circa mali quæstionem. Quæstio autem illa est: Unde malum? RIC.

(l) *Ego sum qui condo mala*. Vatic. II Ms. cod. creco, et paulo post *creantem*, pro *condentem*. Sed illud legitur alibi ab auctore, non solum lib. de *Fuga in persecut.*, sed etiam lib. II *adv. Marc.* PAM.

deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus. Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem, solius et puræ benignitatis, ut diversæ a Creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modicoque exinde fermento totam fidei massam hæretico acore (1) decepit (a). Habuit et Cerdonem quemdam (b) informatorem scandali hujus; quo facilius duos deos cæci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est. Alterum igitur deum, quem confiteri cogebatur, de malo infamando destruxit: alterum, quem commentari connitebatur, de bono proferendo construxit. Has naturas quibus disposuerit articulis, per ipsas responsiones nostras ostendimus.

CAPUT III.

Principalis itaque, et (2) exinde tota congressio, de numero; an duos deos liceat induci, si forte poetica et pictoria licentia (c), et tertia jam hæretica. Sed veritas christiana dèstrictè pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est: quia dignius credimus non esse, quodcumque non ita fuerit ut esse debeat. Deum autem ut scias unum esse debere, quare quid sit Deus, et non aliter inveniēs. Quantum humana conditio de Deo definire potest, id definitio quod et omnium conscientia agnoscet: (d) Deum, summum esse magnum, in æternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum æternitati censendum, quæ summum magnum Deum efficiat, dum hoc est in Deo ipsa, atque ita et cætera; ut sit Deus summum magnum, et forma, et ratione, et vi, et potestate. Cum de isto conveniat apud omnes (nemo enim negabit Deum summum magnum quid esse, nisi qui poterit Deum inum, modicum quid, e contrario pronuntiare, ut Deum neget auferendo quod Dei est), quæ erit jam conditio ipsius summi magni? nempe ut nihil illi adæquetur, id est, ut non sit aliud summum magnum: quia, si fuerit, adæquabitur, et si adæquabitur, non erit jam summum

magnum, eversa conditione, et, ut ita dixerim, lege quæ summo magno nihil sinit adæquari. Ergo unicum sit necesse est, quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit quam per quod habet esse, id est (3) unicum omnino. Proinde Deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse Deum, dicendo: Si non unus, non est; sed quia quem confidimus esse, id eum (4) definiamus esse quod si non est, Deus non est, (5) summum scilicet magnum. Porro, summum magnum unicum sit necesse est. Ergo et Deus unicus erit. Non aliter Deus, nisi summum magnum; nec aliter summum magnum, nisi parem non habens; nec aliter parem non habens, Deum nisi unicus fuerit. Certe quemcumque alium Deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri Deum, quam ut et illi proprium divinitatis adscriperis, sicut æternum, ita et summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum, par non habere? par autem non (6) habere, cum (7) uni competat, in duobus esse nullo modo possit.

CAPUT IV.

Sed argumentabitur quilibet, posse et duo summa magna consistere distincta atque disjuncta in suis finibus, et utique advocabit exemplum: Regna terrarum tanta numero, et tamen summa magna in suis quibusque regionibus, et putabit utique (8) humana divinis conferenda. Jam ergo, si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico et tertium et quartum deum inducere, verum tot jam numero quot et gentium reges? De Deo agitur, cuius hoc principaliter proprium est, nullius exempli capere comparisonem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Isaias, vel ipse per Isaiam Deus concionabitur: (e) Cui me similabitis (Is. XL, 25)? Divinis forsitan comparabuntur humana? Deo non ita (9): aliud enim Deus, aliud quæ Dei. Denique, qui exemplo uteris regis, quasi summi magni, vide ne jam non possis eo uti. Rex enim, etsi sum-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Acrore Semler, cod. Pithæi.

(2) Est Jun.

(3) Id et Jun. Venet. Rig.

(4) Ibidem Semler. idem Fran.

(5) Et inser. Semler.

(6) Cum non Frouv.

(7) Cum neglig. Semler.

(8) Ubique Seml.

(9) Nostra Rhen. Dei nostro Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Totam fidei massam hæretico acore decepit. Proprie, decepit. Est enim perfidia quædam in aceti nequitia.

(b) Habuit et Cerdonem quemdam. Cerdonis discipulus Marcion magistri doctrinam adhuc adauxit, sicque pessimi magistri optimus fuit discipulus et imitator. LE PR.

CAP. III.—(c) Si forte poetica et pictoria licentia. Quoniam concessa omnia videntur pictoribus atque poetis, eadem licentia Marcion uti velle se significat, ut impietatem in Deum adstruat. Neque de nihilo hic picturæ facit mentionem; nam, ut alio loco monuimus, Apelles et Hermogenes professione pictores fuerunt, antequam ad turbandam Ecclesiam animum appellerent. LE PR.

(d) Deum summum esse magnum. Pulchra Dei defi-

nitio, quantum, ut verbis auctoris præcedentibus utar, humana conditio de Deo definire potest. Similiter autem dixit infra cap. 7: Hanc nempe Dei substantiam invenies solam innatam, infectam, solam æternam, et universitatis conditricem. Et supra lib. ad Hermogenem cap. 7: Deum æternum, sine innatum, omnibus majorem et sublimiorem, nec natum nec factum, sine initio, sine fine. PAM.

CAP. IV.—(e) Cui me similabitis? Paulo aliter legitur Isaiæ 40, Cui assimilastis Dominum, juxta LXX, aut Deum, juxta versionem B. Hieronymi? Et certe ex hoc loco didicisse Sibyllam Deum dicere immensum et infinitum, tradit Clemens Alexandr., lib. III Strom., et post eum Eusebius, lib. XIII de Præpar. Evang. græce, ubi docet, quæ pulchre dicta sunt a philosphis, ex prophetarum ea libris mutuasse. PAM.

num magnum est in suo solio usque ad Deum, tamen infra Deum: comparatus autem ad Deum, excidet jam de summo magno translato (1) in Deum. Hoc si ita, quomodo uteris ejus rei exemplo ad Dei comparationem, quæ, dum ad comparationem accedit, amittitur? Quid nunc, si nec inter reges plurifarum videri potest summum magnum, sed unicum et singulare; apud eum scilicet qui rex regum ob summam magnitudinem et subjectionem cæterorum graduum, quasi culmen dominationis excipitur? Sed etiam alterius formæ reges, qui singulares in unione imperii præsent, si (2) minutalibus, ut ita dixerim, regnis undique conferantur in examinationem, qua constet quis eorum præcellat in substantiis et viribus regni, in unum necesse est summam magnitudinem eliquetur, omnibus gradatim per comparationis exitum de magnitudinis summa expressis et exclusis. Adeo etsi in disperso multifariam videtur summum magnum, suis viribus et sua natura et suo statu unicum est. Proinde, cum duo dii conferantur, ut duo reges et duo summa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni, ex sententia comparationis, qua (3) summum ex (4) victoria sua constat, superato æmulo alio magno, non tamen summo; atque ex defectione æmuli, solitudinem quamdam de singularitate præstantiæ suæ possidens, unicum est. Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum Deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens, aut nulli alii communicandum.

CAPUT V.

Aut quæ ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam cur non plura, si duo? quando locupletiore oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret et numeris. (a) Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bython (5) et Sigen: cum (6) usque ad triginta æonum fœtus, (b) tamquam Æneæ (7) scrophæ, examen divinitatis effudit. Quæcumque ratio plura summa magna non patitur admitti, eadem nec duo, ut ipsa plura

- (1) Translatio *cæt. omn.*
 (2) In *inser. Seml.*
 (3) Quia *Seml.*
 (4) *Ex abest Venet. Rig.*
 (5) *Bythin Seml. Bythun Fran.*
 (6) *Tum Latin. Semler.*

CAP. V.—(a) *Honestior et liberalior Valentinus.* Alludit ad 30 divinitatis æones Valentini, de quibus latissime lib. *adv. Valentin.*; quibus derivat Auctor novam vocem, cum subjungit, *tamquam Æneæ scrophæ*, alludens ad scrophæ fœcunditatem, quæ nonnumquam ad trecentos usque peperisse legitur porcos. Illud enim antiquissimum fuisse scribitur a M. Varrone lib. II *de Re rustica*, cap. 4, quod sus Æneæ Lavinii 30 porcos pepererit albos. Atqui recte dicit: *Post unum enim numerus*; et mox: *Duo enim multitudo, unione jam excessa*; quia unitas non numerus, sed principium est numerorum. PAM.

(b) *Usque ad triginta æonum fœtus, tamquam Æneæ scrophæ.* Sic emendavimus quod vulgo legabatur, *tamquam Æneæ scrophæ.* In codice Pithæano

post unum; post unum enim, numerus. Quæ potuit duo admittere, eadem potuit et plura; post (8) duo enim, multitudo, unione jam excessa. Denique, apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non sinit, quod nec duos, illa regula unum Deum sistens, qua Deum id esse oporteat cui nihil adæquetur, ut summo magno; unicum autem sit, cui nihil adæquetur. Jam nunc, duo summa magna, duo paria, cui operæ pretio, cui emolumento deputarentur? quid interfuit numeri, cum duo paria non differant uno? Una enim res est quæ eadem in duobus est. Etiam si plura essent paria, tandumdem omnia unum fuissent, nullo (9) inter se (10) differendo, qua paria. Porro, si neutrum ex duobus altero distat, jam ut ambo summa magna, qua (11) dei ambo, neutrum plus altero præstat, nullam rationem numeri sui ostendunt, præstantiam non habentes. Numerus autem divinitatis summa ratione constare deberet, vel quoniam et cultura ejus in anceps deduceretur. Ecce enim, duos intuens deos tam pares quam duo summa magna, quid facerem? Si ambos colerem, vererere, abundantia officii, superstitio potius quam religio existimaretur; quia duos tam pares, et in altero ambos, possem in uno demereri: hoc ipsum testimonio (12) præstans parilitati et unitati eorum, dum alterum in altero venererem, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, æque recogitarem ne suffundere viderer numeri vanitatem, sine differentia supervacui; hoc est, tutius censerem neutrum colendum, quam alterum cum scrupulo colendum, aut C ambos vane.

CAPUT VI.

Sic adhuc videmur disputare, quasi Marcion duos pares constituat. Nam, dum defendimus Deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem, tamquam de duobus paribus de his retractavimus: nihilominus tamen, docendo pares esse non posse secundum summi magni formam, satis confirmavimus duos esse non posse. Alioquin certi Marcionem dispares deos constituere, alterum judi-

LECTIONES VARIANTES.

- (7) *Æoneia Fran. Paris. Æoneia Seml.*
 (8) *Potest Rhen.*
 (9) *Nulla conjic. Seml.*
 (10) *A se Paris.*
 (11) *Quæ alii.*
 (12) *Forte testimonium Edd.*

COMMENTARIUS.

scribitur, *Æoneia*. Omnino legendum, *Æneia*; alludit enim ad illam Æneæ scropham, quæ, ut est apud Virgilium:

Littoreis ingens inventa sub ilicibus suis
 Triginta capitum fœtus enixa jacebat.

Eadem menda in illo Hieronymi, in Epistolam ad Galatas: *Quos Æneia fœtus scrophæ generavit?* Nam vulgo legitur, *Æonia*. In Mss. scriptum reperi, *Æneia*, quod est, *Æneia*. Juvenalis, in vi. *Sat.*:

Atque eadem scrophæ Niobe fœcundior alba. *RIG.*

cem, ferum, belli potentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum; dispiciamus æque et hanc partem, an diversitas saltem (1) duos capiat, si paritas capere non potuit. Porro et hic eadem regula summi magni patrociniabitur nobis, utpote quæ totum statum vindicet divinitatis. Conveniens enim et quodammodo injecta manu detinens adversarii sensum non negantis Creatorem Deum, justissime præscribo illi diversitati locum non esse inter eos qui ex æquo deos confessus, non potest facere diversos: non quia non et homines licet sub eadem appellatione diversissimos esse, sed quia deus non erit dicendus, quia nec credendus, nisi summum magnum. Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere quem Deum non negat, non potest admitti ut summo magno aliquam adscribat diminutionem, qua subjiciatur alii summo magno: desinit enim, si subjiciatur. Non est autem Dei desinere de statu suo, id est: de summo magno. Nam et in illo deo potiore periclitari poterit summum magnum, si depretiari capit in Creatore (a). Ita, cum duo dii pronuntiantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut majus sit aut minus, neutrum altero aut sublimius aut dejectius. Nega deum, quem dicis deteriorem: nega summum magnum, quem credis minorem. Deum vero confessus, utrumque duo summa magna confessus es. Nihil alteri adimes, aut alteri adscribes. Agnoscens divinitatem, negasti diversitatem.

CAPUT VII.

Tentabis ad hæc de nomine Dei concutere (2) retractatum, (b) ut passivo, et in alios quoque permissio, quia scriptum sit (*Ps. LXXXII, 1*): *Deus deorum stetit in ecclesia deorum; in medio autem deos dijudicabit* (3). Et (*ib. v. 6*): *Ego dixi: Vos dii estis; nec tamen idcirco eis competat possessio summi magni, quia dei cognominentur, ita nec Creatori. Respondebo et stulto, qui nec hoc recogitavcrit, ne tantumdem et in deum Marcionis possit retorqueri ut et illum deum, nec ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homines Creatoris. Si communio nominum conditionibus præjudicat, quanti nequam servi regum nominibus insultant, (c) Alexandri, et Darii, et Holofernis? nec tamen ideo regibus, id*

(1) Leg. saltem.
(2) Convertere *Franeq.*

A quod sunt detrahetur. Nam et ipsa idola gentium dei vulgo; sed deus nemo ea re qua deus dicitur. Ita ego non nomini Dei, nec sono, nec notæ nominis hujus, summum magnum in Creatore defendo, sed ipsi substantiæ, cui nomen hoc contingit. Hanc inveniens solam innatam, infectam, solam æternam et universalitatis conditricem: non nomini, sed statui, nec appellationi, sed conditioni ejus summum magnum et adscribo et vindico. Et ideo quia deus jam vocari obtinuit substantia cui adscribo, nomini me adscribere putas; quia necesse est per nomen ostendam cui adscribam substantiæ; scilicet qua constat qui Deus dicitur, et summum magnum ex substantia, non ex nomine deputatur. Denique hoc et Marcion suo deo vindicans secundum statum, non secundum vocabulum vindicat. Id ergo summum magnum quod Deo adscribimus ex substantiæ lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse debere in duobus, qui ea substantia constant qua Deus dicitur: quia in quantum dii vocantur, id est summa magna, substantiæ scilicet merito innatæ et æternæ, ac per hoc magnæ (4) et summæ, in tantum non possit summum magnum minus et deterius alio summo magno haberi. Si summi magni felicitas et sublimitas et integritas stabit in deo Marcionis, stabit æque et in nostro: si non et in nostro, æque nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna, quia prohibet (d) disposita jam regula summi magni, comparisonem non sustinentis; nec disparia, quia et alia summi magni regula occurrit, diminutionem non admittens. Hæcisti, Marcion, in medio Ponti tui æstu: utrinque te fluctus veritatis involvunt. Nec pares, nec dispares deos sistere potes. Duo enim non sunt, quod pertineat proprie ad numeri retractatum. Quamquam tota materia de duobus diis dimicetur, his interim lineis eam elusimus, intra quas de singularibus jam proprietatibus congregiemur.

CAPUT VIII.

Primo, supercilio stuporem suum ædificant Marcionistæ, quod novum deum proferant, quasi nos veteris Dei pudeat. Infantur et pueri novis calceis; sed a vetere pædagogo (e) calceati mox vanam gloriam vapulabunt. Novum igitur audiens deum in

LECTIONES VARIANTES.

D (3) Dijudicavit *Rhen.*
(4) Et omitt. *Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI.—(a) *Si depretiari capit creatore.* Sic verbum, *capit*, usurpat sæpius, sicut Græci *ἰνδύχεται*. Hic tantum valet, ac si dicas: Si conceditur, si datur, ut Creator depretiatur. Sic lib. II: *quia si caperet hoc jure.* *RHEN.*

CAP. VII.—(b) *Ut passivo et in alios quoque permissio.* Hic aperte seipsum interpretatur, ostendens quid intelligat per *passivum*, cum dicit, et (pro id est) in *alios quoque permissio*. Nam *passivum* illi commune significat et promiscuum, ab adverbio *passim*. Supra dixit in fine de carne Christi: Alium cæteris *passivum*, ignobilem, hoc est vulgarem, obscurum. *RHEN.*—In conciliis africanis *passiva* corpora martyrum dicebantur, id est, promiscua, *τὸ γένος*. *SEML.*

(c) *Alexandri et Darii et Holofernis.* In cod. Pithœi legitur, et *Olofernæ*, ut hæc sint in secundo casu nomina servorum *Alexandri, Darii, Olofernæ*: quæ scriptura Tertulliani esse videtur. Dixit *Olofernæ*, quemadmodum *Cynopæ* et *Syrenarum*, in Apolog. *RIG.*

(d) *Disposita jam regula, etc.* Posita illa regula seu jacto fundamento de quo tribus sup. cap., duo dii esse non poterunt, quod Ponticus Marcion statuebat. *LE PN.*

CAP. VIII.—(e) *Calceati vanam gloriam.* Sic lib. III adversus Marcionem, *Calceatos præparationem Evangelii pncis.* et lib. de Corona, *Calceatus de Evangelii paratura.* *RIG.*

vetere mundo et in vetere ævo, et sub vetere Deo ignotum, inauditum, quem tantis retro sæculis neminem, et ipsa (1) ignorantia antiquum, quidam Jesus Christus (2), et ille in veteribus nominibus novus revelaverit, nec alius antehac; gratias ago huic gloriæ eorum, maximo adjutorio ejus hinc jam hæresim probaturus, novæ scilicet divinitatis professionem. Hæc erit novitas, quæ etiam ethnicis deos peperit, novo semper ac novo titulo consecrationis ejusque. Quis deus novus, nisi falsus? (a) Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas deum probabit, quia et illum novitas aliquando produxerit, cum primum consecravit. At enim viva et germana divinitas, nec de novitate, nec de vetustate, sed de sua veritate censetur. Non habet tempus: æternitas; omne enim tempus ipsa est. Quod facit, pati non potest. Caret ætate, quod non licet nasci. Deus, si est vetus, non erit: si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio et fine est, quam a tempore, arbitro et metatore initii et finis.

CAPUT IX.

Scio quidem quo sensu novum deum jacitent, agnitione utique; sed et ipsam novitatis cognitionem (3), percutientem rudes animas, ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere, et hinc jam de ignoto deo provocare. Utique enim quem agnitione novum opponunt, ignotum ante agnitionem demonstrant. Age igitur, ad lineas rursus et in gradum; persuade deum ignotum esse potuisse. (b) Invenio plane ignotis diis aras prostitutas; sed attica idololatria est: (c) item, incertis diis; sed superstitione romana est. Porro, incerti dii minus noti, ut minus certi; et proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus ex duobus deo Marcionis? Utrumque, opinor, et nunc incerto, et retro ignoto. Sicut enim ignotum cum fecit Deus notus Creator,

ita et incertum Deus certus. Sed non evagabor uti dicam. Deus si (4) ignotus fuit latuitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique et ipsa, et (5) ignota, et similiter nunc quoque incerta; certe immensa aliqua, et major indubitate eo quem abscondit. Sed breviter proponam, et (d) plenissime exsequar præscribens deum ignorari nec potuisse, nomine magnitudinis, nec debuisse, nomine benignitatis, præsertim in utroque prælatiorem nostro Creatore. Sed quoniam animadverto in quibusdam ad formam Creatoris provocari oportere omnis Dei novi et retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debeo, quo constantius utar rationis editæ patrocinio. Ante omnia quidem, quale est, ut qui Deum agnoscis Creatorem, et priorem de notitia confiteris, non eisdem modis et aliam scias tibi examinandum, quibus jam in alio didicisti (6) Deum nosse? Omnis res anterior posteriori normam præministravit. Duo nunc dii proponuntur, ignotus et notus. De noto vacat questio: esse eum constat, quia notus non fuisset, nisi esset. De ignoto instat altercatio: potest enim et non esse; quia si esset, notus fuisset. Quod ergo quæritur quamdiu ignoratur, incertum (7) est quamdiu quæritur: et potest non esse, quamdiu incertum (8) est. Habes Deum certum, qua notum; et incertum, qua ignotum. Si ita est, equid tibi videtur justa ratione defendi, ut ad normam et formam et regulam certorum probentur incerta? Cæterum, si ad hanc causam, et ipsam adhuc incertam, etiam argumenta de incertis adhibeantur, series implicabitur quæstionum, ex ipsorum quoque argumentorum æque incertorum retractatu, periclitantium de fide per incertum; et ibitur in illas jam indeterminabiles quæstiones, quas Apostolus (1 Tim. I, 4) non amat. Sin de certis, et indubitatis, et absolutis regulæ, partibus incertis, et dubiis et inperditis præjudicabunt plane, in quibus diversitas status

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ipsum *Senler*.
 (2) Jesum Christum *alii*.
 (3) Forte novitatem cognitionis.
 (4) Si *abest Fran. Paris*.

- (5) Et *abest Fran. Paris*.
 (6) Didicisti *Athen*.
 (7) In incerto *Athen*.
 (8) *Id.*

COMMENTARIUS.

(a) *Ne Saturnum quidem, etc.* Ex novitate deorum falsitatem demonstrat, id vero *Apolog.* 10 cap. tractavit. Proinde Saturnum, inquit, repentino adventu utique cælitum contigit dici. Nam et terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, ut cujuslibet novi viri adspectu, quasi divino, commoverentur. Nullius rei parabilior erat annona quam deorum apud ethnicos. Nullus autem Saturno superior iis ferebatur. Virg. VIII *Æneid.*

Primus ab æthereo venit Saturnus olympo,
 Arma Jovis fugiens et regnis exul adeptis. *LE PR.*

CAP. IX.—(b) *Invenio plane, etc.* Alludit ad illud Apostoli, Act. XVII: *Inveni et aram, in qua scriptum erat: ignoto Deo.* Quod cum Athenis contigerit, recte atticam idololatriam vocat; atque græcam inscriptionem fuisse scribit in eum locum Oecumenius ἀγνωστῶ θεῷ, ejus duas causas afferens: alteram quod, cum Atheniensibus missis ad Lacedæmonios auxilii gratia adv. Persas, apparuisset spectrum Panis juxta Partheniam eos accusans quod, se neglecto, alios deos colerent,

victoria potiti, ne quid postea simile contingeret, non solum Panis templum erexerint, sed etiam aram ignoto Deo; alteram, quod cum peste laborantibus reliqui dii invocati nihil adjungere afferrent, intelligentes quemdam esse Deum qui pestem immitteret, *Ignoto deo aram* inscripserint; quo facto pestis cessaverit. *PAN.* Inscriptionem aræ ita conceptam fuisse notavit Hieronymus in cap. II *Epist. ad Titum: Diis Asiae, et Europæ, et Africæ, diis ignotis et peregrinis.* *LE PR.*
 (c) *Item incertis diis; sed superstitione romana est.* Ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, serias ejus rei causa edicto imperabant; sed Dei nomen edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent: eas serias si quis polluisset, piaculoque ad hanc rem opus esset, hostiam si Deo, si Deæ immolabat. Agellius, II, cap. 28. Ipse Tertullianus ex Varrone, lib. II, ad *Nat. Ric.*

(d) *Plenissime exequar præscribens.* Cuiam unum Deum esse præscribens, id est, ex usu forensi respondendo ad objecta adversariorum, eademque diluendo. *LE PR.*

invenitur, fortasse an non provocentur incerta ad A formam certorum, ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis. Cum vero duo dii proponuntur, communis est illis status principalis. Quod enim Deus est (1) ambo sunt; innati, infecti, æterni. Illic erit status principalis. Cætera viderit Marcion, si in diversitate disposuit; posteriora enim sunt in retractatu: imo nec admittentur, si de principali statu constet. Porro constat quia dii ambo, et ita de quorum statu constat communem esse, cum sub eo ad probationem devocantur; si incerta sunt, ad eorum certorum formam provocanda erunt, cum quibus de communione status principalis censentur, ut proinde et de probatione communicent. Hinc (a) itaque constantissime dirigam deum non esse qui sit hodie incertus, quia B retro ignotus: quando quem constat esse, ex hoc ipso constat quod nunquam fuerit ignotus, ideo nec incertus.

CAPUT X.

Siquidem a primordio rerum, conditor earum cum ipsis pariter compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut Deus cognosceretur. Nec enim si aliquando posterior Moses primus videtur in templo literarum suarum Deum mundi dedicasse, idcirco a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur; cum totus Mosis stylus notitiam Creatoris non instituat, sed a primordio enarret a paradiso et Adam, non ab Ægypto et Mose recensendam. Denique, major (b) popularitas generis humani, ne nominis quidem Mosis compotes, nedum instrumenti, Deum Mosis tamen norunt, etiam tantam (2) idololatria (3) dominationem obumbrante; seorsum tamen illum quasi proprio nomine Deum perhibent, et Deum deorum, et, *Si Deus dederit, et, Quod Deo placet, et, Deo commendo*. Vide an noverint, quem omnia posse testantur. Nec hoc ullis Mosis libris debent. Ante anima, quam prophetia. Animæ enim a primordio conscientia Dei dos est; eadem nec alia et in Ægyptiis, et in Syris et in Ponticis. Judæorum enim Deum, dicunt (4) animæ Deum. Noli, barbære hæretice, priorem Abraham constituere quam mundum. Etsi unius familiæ Deus fuisset Creator, tamen posterior tuo non erat, etiam Ponticis ante eum notus. Accipe igitur ab antecessore formam, a certo incertus, a cognito incognitus. Numquam Deus latebit, numquam Deus deerit: semper intelligetur, D semper audietur; etiam videbitur quomodo volet.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quid enim Deus est? *Seml.*
 (2) Tanta *Semler.*
 (3) Idololatriæ *Rhen.*

- (4) Et *inser. Seml.*
 (5) False *Rhen. Junius.*
 (6) Si *inserit Seml.* si false *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) *Itaque constantissime dirigam*. Quas in nos rationes contorserunt, retorquebo. Dirigere, est lege agere, sive convenire, et actionem intendere: sic I. I. §. si ego D. si pars hæred. petatur: *Et ille quoque dirigat actionem adversus externum possessorem*. LE PR.

CAP. X. — (b) *Major popularitas generis humani*. Hoc est, gentium consensus, conscientia publica. RIC.

CAP. XI. — (c) *Quando error etiam orbis, etc.* Hoc latissime tractavit auctor supra, *Apolog.* c. 2, etiam

Habet Deus testimonia, totum hoc quod sumus et in quo sumus. Sic probatur et Deus et unus, dum non ignoratur, alio adhuc probari laborante.

CAPUT XI.

Et merito, inquirunt; quis enim non tam suis notus est, quam extraneis? Nemo. Teneo et hanc vocem. Quale est enim, ut aliquid extraneum Deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis esset? quia Dei hoc est, omnia illius esse et omnia ad illum pertinere: vel ne statim audiret a nobis: Quid ergo illi cum extraneis? quod plenius suo loco audiet. At nunc satis est nullum probari: cujus nihil probatur. Sicut enim Creator, ex hoc et Deus, et indubitatus Deus, quia omnia ipsius et nihil extraneum illi; ita et alius idcirco non deus, quia omnia non ejus, ideoque et extranea. Denique, si universitas Creatoris est, jam nec locum video dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicujus divinitati in creaturis, plane falsæ (5) vacabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum, cur non recipiat alicubi deum Marcionis? Igitur et hoc ex forma Creatoris exoptulo, Deum ex operibus cognosci debuisse, alicujus proprii sui mundi, et hominis, et sæculi: (c) quando etiam error orbis proptereat deos præsumpserit, quos homines interdum confitetur, quoniam aliquid ab unoquoque prospectum videtur utilitatibus et commodis vitæ: ita et hoc ex forma Dei creditum est, divinum esse instituire vel demonstrare quid aptum et necessarium sit rebus humanis. Adeo inde auctoritas accommodata (6) falsæ divinitati, unde præcesserat veræ. (d) Unam saltem cicerculam deus Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus aliquis Triptolemus prædicaretur. Aut exhibe rationem Deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset: illo scilicet præjudicio, quo et nostrum Deum non alias manifestum est esse, quam quia totum condidit hoc. Semel enim præscriptio stabit, non posse illos et Deum confiteri creatorem, et eum quem volunt æque deum credi, non ad ejus formam probare, quem et ipsi et omnes Deum: ut quando hoc ipso nemo creatorem Deum dubitet, quia totum hoc condidit, hoc ipso nemo debeat credere Deum et illum qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid, aut non potuerit: tertium cessat. Sed non potuisse, indignum Deo est; Noluisse, an dignum volo inquirere. Dic mihi,

vanas illas esse causas comprobans, ob quas *Deos orbis terræ præsumpserit, quod aliquid prospexerint humanis utilitatibus*. PAM.

(d) *Unam saltem cicerculam, etc.* Legunt Ms. Vatic. 2 *saltem*, more veteri, sed nolui immutare. Apte autem metaphora cicerculæ utitur, eo quod Triptolemus primus serendi modum tradiderit. Hinc illud auctoris lib. ad Hevennum: *Si Triptolemus, cum omnibus semen largiretur*. PAM.

Marcion, voluit Deus tuus cognosci se quocumque in tempore? ane (1) alio proposito et descendit, et prædicavit, et passus resurrexit, quam uti cognosceretur? Et sine dubio, si cognitus est, voluit: nihil enim circa eum fieret, nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit, ut in dedecore carnis exhiberetur, et quidem majore, si falsæ? (2) Nam hoc turpius, si et mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se Creatoris admisit, ligno suspensus. Quanto honestius per aliqua propriæ molitionis indicia cognitionem sui præstruxisset? Maxime adversus eum cognosci habens, apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat. Nam et quale est, ut Creator quidem ignorans esse alium super se deum, ut volunt Marcionistæ, qui solum se etiam jurans (Is. XL, 8) adseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse secundum singularitatis suæ præsumptionem: ille autem sublimior, sciens inferiorem deum tam instructum, nullam sibi (a) prospexerit agnoscendo paraturam? Quando etiam insigniora et superbiora (3) opera debuisset condidisse, ut Deus ex operibus cognosceretur secundum Creatorem; et ex honestioribus, potior et generosior Creatore.

CAPUT XII.

Cæterum, etsi esse eum possemus confiteri, sine causa esse eum deberemus argumentari. Sine causa enim esset, qui rem non haberet; quia res omnis causa est, ut sit aliquis cujus res sit. Porro, in quantum nihil oportet esse sine causa, id est sine re: quia si sine causa sit, perinde est atque si non sit, non habens rei causam, rem ipsam (4); in tantum Deum dignius credam non esse, quam esse sine causa. Sine causa enim est, qui rem non habendo, non habet causam. Deus autem sine causa, id est sine re, esse non debet. Ita, quoties ostendo eum sine causa esse, tamquam sit, hoc constituo non esse illum, quia, si fuisset, omnino sine causa non fuisset. Sic et ipsam fidem dico illum sine causa ab homine captare, aliter solito Deum credere ex operum auctoritate formatum (5), quia nihil tale prospexit, per quod homo Deum didicit. Nam, etsi credunt plerique in illum,

non statim ratione credunt, non habentes Dei pignus, opera ejus, Deo digna. Itaque, hoc nomine cessationis et defectionis operum, et impudentiæ (6) (b) et malignitatis adfinis est: impudentiæ (7), qua fidem non debitam sibi captat, cui præstruendæ nihil prospexit; malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit, nihil fidei procurando.

CAPUT XIII.

Cum deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria et Deo digna, quam Creatoris, testimonium præsignarit, (c) narem contrahentes impudentissimi Marcionistæ, convertuntur ad destructionem operum Creatoris. Nimirum, inquam, grande opus et dignum Deo, mundus. Numquid ergo Creator minime Deus? Plane Deus. Ergo nec mundus Deo indignus: nihil etenim Deus indignum se fecit; etsi mundum homini, non sibi fecit, etsi omne opus inferius est suo artifice. Et tamen, si quale quid fecisse indignum est Deo, quanto indignius Deo est, nihil eum omnino fecisse vel indignum, quo posset etiam digniorum auctor sperari! Ut ergo aliquid et de isto hujus mundi indigno loquar, cui et apud Græcos (d) ornamenti et cultus, non sordium nomen est, indignas videlicet substantias ipsi illi sapientiæ professores, de quorum ingeniis omnis hæresis animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam, ut Heraclitus ignem, ut Anaximenes aerem, ut Anaximander universa cœlestia, ut Strato cœlum et terram, ut Zeno aerem et ætherem, ut Plato sidera; quæ genus deorum igneum appellat, cum de mundo. Considerando scilicet et magnitudinem, et vim, et potestatem, et honorem, et decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum, quæ omnibus gignendis, alendis, conficiendis reficiendisque conspirant, ut plerique physicorum, formidaverunt initium ac finem mundo dare, (8) ne substantiæ ejus, tantæ scilicet, minus dii haberentur; quas (9) colunt et Persarum Magi, (e) et Ægyptiorum Hierophantæ, (f) Indorum Gymnosoplistæ. Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus et fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, et dedecus suum ingenio obum-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Annon? *Seml. an Fran.*
 (2) False *Rhen.*
 (3) Superiora *Ciacon.*
 (4) Res ipsa *Seml.*
 (5) Formatam *Jun.*

- D (6) Forte imprudentiæ *Edd.*
 (7) *Id.*
 (8) Constare *Seml.*
 (9) Quos *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Prospexerit agnoscendo paraturam.* Hoc est ornamentum seu creationis prærogativam, qua velut proprio apparatu, propriaque gloria cognosceretur. LE PR.

CAP. XII.—(b) *Et malignitatis adfinis est.* Particeps malignitatis. Eo enim vocabulo in eo sensu utitur Tullius pro Sylla: *Hujus adfines suspicionis.* LE PR.

CAP. XIII.—(c) *Narem contrahentes impudentissimi Marcionistæ.* Vafre deridentes et naso suspendentes adunco. LE PR.

(d) Notum Pythagoræ dictum. Hinc etiam istud Aristotelis in lib. *de Mundo*: *Universum ipsum commode χέρματι nominaveris, id est, compagem rerum com-*

positam, concinnateque ordine digestam. EDD. post PAM.

(e) *Et Ægyptiorum Hierophantæ.* ἱεροφάνται dicti, quod sacra ostenderent aut peragerent, genus sacerdotum apud Ægyptios. PAM.

(f) *Indorum Gymnosoplistæ.* Apolog. 32, Gymnosoplistas Indorum pariter dixerat. Hos vero Æthiopum philosophos fuisse, Brachmanas vero Indorum statuere videtur Sidonius Apoll. Ep. 3, l. VIII: *Nunc ad Æthiopum Gymnosoplistas, Indorumque Brachmanas, totus lectioni vacans, et ipse quodammodo peregrinare.* Nec abit ab ea sententia Clemens Alex. Strom. I: *καρὶ Ἰνδοῖς ἀπὸ τῶν βραχμάνων, a Brachmanis apud Indos.* LE PR.

brat, figurans Jovem in substantiam fervidam, et Junonem ejus in aeriā, secundum sonum græcorum vocabulorum; item Vestam in ignem et Camenas in aquam, et Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam. Sic et Osiris (1) quod semper sepelitur, et in vivido quæritur, et cum gaudio invenitur, reciprocarum frugum et vididorum elementorum, et recidivi anni fidem argumentantur: (a) sicut aridæ et ardentis naturæ sacramenta leones (b) Mithræ philosophantur. Et superiores quidem situ aut statu substantias sufficit facilius deos habitas, quam Deo indignas. Ad humilia deficiam. Unus, opinor, de sepibus flosculus, non dico de pratis; una cujuslibet maris conchula, non dico de Rubro; una tetraonis pinnula, taceo de pavo, sordidum artificem pronuntiabit tibi Creatorem?

CAPUT XIV.

At cum et animalia irrides minutiora, quæ maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens quemadmodum virtutem in infirmitate, secundum Apostolum (II Cor., XII, 9); imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, aranei retia, bombycis stamina: sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuæ bestias, cantharidis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvaris aut læderis, ut nec in modicis despicias Creatorem? Postremo, te tibi circumfer, intus ac foris considera hominem. Placebit

- (1) Osirin Paris. Fran.
(2) Inimice Seml.

LECTIONES VARIANTES.

- (3) Hypocritam! ut Seml. hypocrita, muta Rhen.
(4) Substantia Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Sicut aridæ et ardentis naturæ sacramenta leones Mithræ philosophantur. In sacris Mithræ sive Solis adhibebantur leonum simulacra. Erant autem sacramenta, hoc est signa seu mysteria solaris naturæ, aridæ et ardentis. Tunc enim æstus intenditur, fontes et fluvii siccantur, cum ingredi Leonem Sol dicitur, tunc denique Cereris raptus celebratur, hoc est, messis agitur. Arati Scholiastes, Κίρην γὰρ εἶναι τοὺς καρποὺς λέγουσι, καὶ μητέρα τὴν γῆν καὶ γὰρ παρ' Αἰγυπτίους κατὰ τὸν Εὐμπί μύθον, ὅτι ἐν λείοντι γίνεταί ὁ ἥλιος, ἢ τῆς Κίρης ἀρπαγὴ τελειοῦται. Proserpinam enim esse fructus dicunt, et Matrem terram. Etenim apud Ægyptios mense Emphi, cum in Leone versatur sol, Proserpinæ raptus peragitur. Germanicus in Leone:

Hunc ubi contigerit Phœbi violentior axis,
Accensa in Cancro jam tum geminabitur æstas;
Tunc lymphæ tenues, tunc est tristissima tellus,
Et densas lætus segetes bene condit arator. EDD. EXRIG.

(b) Mithræ philosophantur. Nemo fere est qui nesciat Mithram deum esse Persarum et quidem primum. Hesy chius, μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός, ubi et Solem esse ait. Pingebatur autem Leonis vultu, animalium ferventissimi, quoniam, ut docet lib. I, adv. Jovin. B. Hieronymus, ex æstu libidinis, ad eum modum, quo Erichthonius, genitus est. Unde et hic ardentis naturæ voces usurpantur. LE PR.

CAP. XIV.—(c) Panem, quo ipsum corpus suum repræsentat. Has voces, quibus abutuntur Calvinistæ, sic explicat adversus eos Bellarminus: « Verbum repræsentandi ambiguum est: significat enim præsentem rem aliquam facere, sive reipsa, sive in signo aliquo,

tibi vel hoc opus Dei nostri, quod tuus dominus ille Deus melior adamavit; propter quem in hæc pauperina elementa de tertio cælo descendere laboravit; eujus causa in hac cellula Creatoris etiam crucifixus est. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobat Creatoris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos unguat; nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat; nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat (c); etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus Creatoris. At tu super magistrum discipulus, et servus super dominum, sublimius illo sapis, destruens quæ ille desiderat. Volo inspicere si ex fide saltem, ut non et ipse quæ destruis, appetas. Adversaris cælum, et libertatem cæli in habitationibus captas. Despicias terram, plane inimicæ (2) jam tuæ carnis matricem; et omnes medullas ejus victui extorques. Reprobas et mare; sed usque ad copias ejus, quas sanctiorem cibum deputas. Rosam tibi si obtulero, non fastidies Creatorem. Hypocrita, ut (3) apocarteresi probes te marcionistam (d), id est repudiatores Creatoris (nam hæc apud vos pro martyrio affectari debuisset, si vobis mundus displiceret), in quamcumque materiam resolveris, substantiam (4) Creatoris uteris. Quanta obstinatio duritiæ tuæ! depretias in quibus et vivis et moreris.

CAPUT XV.

Post hæc, vel ante hæc, cum dixeris esse et illi conditionem suam, et suum mundum, et suum cælum;

vel imagine. Ac, ut omitam testimonia Ciceronis, et etiam sanctorum patrum, qui frequenter utuntur hac voce ad significandum rem aliquam vere et proprie præsentem exhiberi; Tertullianus ipse utriusque significationis exempla præbere potest, lib. IV, in Marcionem, circa medium: Itaque, inquit, jam repræsentans eum: Hic est Filius meus, etc., ubi dicit Deum Patrem, qui aliquando promiserat Filium, eundem repræsentasse, cum ait in monte Thabor: Hic est Filius meus; ubi apertissime vocat repræsentare, exhibere reipsa; et in libro contra Praxeam vocat Filium Patris repræsentatorem, quia revera Pater est in Filio. Sed ipse idem in lib. de Pœnitentia distinguit adulterium reipsa commissum, ab adulterio per concupiscentiam in mente repræsentato; ubi repræsentare est exhibere non reipsa, sed in imagine. Cum ergo vox ambigua sit, non potest recte ullo modo colligi Tertullianum loqui de repræsentatione in signo, et non in re; imo contra potius, quia magis proprie dicitur repræsentari quod reipsa exhibetur, quam quod solum in signo, probabilius colligetur Tertullianum loqui de repræsentatione, qua reipsa corpus Domini exhibetur. Quare Petrus Martyr, lib. contra Gardin., obj. 160, tractans hunc locum Tertulliani, fatetur non posse ex hoc solo loco aliquid certi concludi; sed oporteri ex aliis locis venari mentem Tertulliani (De sacr. Euch., lib. II, c. 7). » At enim doctissimus cardinalis plura Auctoris nostri referet testimonia, quibus dogma de reali præsentia mirum in modum comprobatur. Vid. præsertim lib. de Resurr. Carn., c. 8. EDD.

CAP. XV. — (d) Ut apocarteresi probes te marcionis-

de caelo quidem illo tertio videbimus, si et ad apostolum vestrum discutiendum pervenerimus; interim, quaecumque substantia est, cum suo utique deo apparuisse debuerat. At nunc quale est (a) ut Dominus anno XII Tiberii Caesaris revelatus sit, substantia vero ad decimum quintum jam Severi imperatoris nulla omnino comperta sit, quæ frivolis Creatoris præcellens utique latere desisset, non latente jam Domino suo et auctore? Et ideo, si ipsa non potuit manifestari in hoc mundo, quomodo Dominus paruit ejus in hoc mundo? Si Dominum cepit hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi Domino fortasse majorem? Jam nunc de loco quaestio est, pertinens et ad mundum illum superiorem, et ad ipsum Deum ejus. Ecce enim, si et ille habet mundum suum infra se supra Creatorem, in loco utique fecit eum, cujus spatium vacabat inter pedes suos, et caput Creatoris. Ergo et Deus ipse in loco erat, et mundum in loco faciebat; et erit jam locus ille major et Deo et mundo. Nil enim non majus est id quod capit, eo quod capitur; et videndum (b) ne qua adhuc illic vacent subsiciva (1), in quibus et tertius aliqui (2) stipare Deus se cum mundo suo possit. Ergo jam incipe deos computare. Erunt enim et locus deus, non tantum qua Deo major, sed et qua innatus et infectus; ac per hoc, æternus, et Deo par; in quo semper Deus fuerit. Dehinc, si et ille mundum ex aliqua materia subjacente molitus est, innata, et infecta, et contemporali Deo, quomodo et (3) de Creatore Marcion sentit, refugis et hoc ad maiestatem loci, qui et deum et materiam, duos deos, claudit. Et materia enim Deus, secundum formam divinitatis, innata scilicet, et infecta, et æterna. At si de nihilo molitus est mundum, hoc et de Creatore sentire cogitur, cui materiam subjicit in substantia mundi. Sed ex materia et ille fecisse debet; eodem ratione occurrere illi quoque Deo, que apponitur Creatori, ut æque Deo. Atque ita tres interim mihi deos numerat Marcionis, Factorem, et Locum, et Materiam. Proinde Creatorem in loco fecit, utique eadem conditione censendo; et materiam ei subjicit, utique innatam et infectam, et hoc ponit æternam, ut Dominum. Amplius, et molium

materiæ deputans, innatam innatæ, infectam infectæ, et æternam æternæ, quartum jam hinc deum fecit. Habes igitur in superioribus tres substantias divinitatis, in inferioribus quatuor. His cum accedunt et sui Christi, alter qui apparuit sub Tiberio, alter qui a Creatore repromittitur, manifestam jam fraudem Marcion patitur ab eis qui duos illum deos inferre præsumunt, cum novem assignet, licet nesciens.

CAPUT XVI.

Non comparente igitur mundo alio, sicut nec Deo ejus, consequens est ut duas species rerum, visibilia et invisibilia, duobus auctoribus deis dividant, et ista suo Deo invisibilia defendant. Quis autem poterit inducere in animum, nisi spiritus hæreticus, ejus esse invisibilia qui nihil visibile præmiserit, quam ejus qui visibilia operatus, invisibilium quoque fidem fecerit, cum justius multo sit aliquibus exemplariis annuere, quam nullis? Videbimus et Apostolus (Col., 1, 16) cui auctori invisibilia deputet, cum et illum exploraverimus. Nunc enim communibus plurimum sensibus et argumentationibus justis, secutura (c) Scripturarum quoque advocati fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium et invisibilium adeo (4) Creatori deputandam, sicuti tota operatio ejus ex diversitatibus constat; ex corporalibus et incorporalibus, et animalibus et inanimalibus, et vocalibus et mutis, et mobilibus et stantibus, et genitalibus et sterilibus, ex aridis et succidis (5), ex calidis et frigidis. Sic et hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore, quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma: alia honesta, alia inhonestata: alia gemina, alia unica: alia composita, alia dispersa. Proinde et in sensu nunc letitia, nunc anxietas; nunc amor, nunc odium; nunc ira, nunc lenitas. Quod si ita est, ut æmula inter se conditio universitas ista modulata sit, jam igitur et visibilibus invisibilia debeantur, non alteri auctori deputanda, quam cui et æmula eorum, ipsum Creatorem diversum notantia (6), judicalem que prohibuit, et prohibentem, que jussit percutiendam et sonantem. Cur in hoc sola specie uniformem eum capiant,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Subsiciva Form. subsiciva, subsiciva illam.
 (2) Illius pura.
 (3) Et omni. Semi.

- (4) Deo ead. Wion. a Deo creatum illam.
 (5) Sicis illam.
 (6) Notat Paulus.

COMMENTARIUS.

um. Cuiusmodi Creatoris amulius creatis absidens, et absidens amulius vite subsiciva inidensens, tamen in quancumque molitione nuda in dissidantur, in aliquantibus substantiis Deo Creatore conditis residantur. Sic. — Est namque deus ipse Creator, mater Sula, cum quis verisimili, vel inquis, cum sint, unde deus ipse. Quod vocabulum in Apolop. quoque usurpat, sic scribitur: *Apologus deus ipse ipse*, quod legitur ejus Latines amulidessent. Ceterum legentium hic appellat Marcionem, ut non hinc illam, nec ex animo, sed simulat: tantum res Creatori: destruuntur conatibusque. Sic.

(1) *Ut Dominum a XII Tiberii Caesaris.* Inter errores Tertulliani hic locus recensetur. De hoc autem disertissimus. Puteat nimirum anno XII Tiberii Christum

predicantem in hunc locum, et mortem subisse trinitatis. La Fr.

(2) *Ne qua adhuc illic vacent subsiciva.* Subsiciva vel subsiciva sepe occurrunt apud auctores finium regumorum. Appena videtur, cum autem assignatio in ipso assignato fuerit, non potuit omnia modis inter quatuor finium veterum assignari: in ea remanet aliquid, quod a subsiciva finis non accepit, subsicivum. Sic.

Cap. XVI. — (c) *Scripturarum quoque advocati.* Advocatio protra est verba patrum et amicorum, qui aliquid in iudicio adsumunt. Sic assigna pro defensione. Sic in lib. de patientia: *langue adha et subsiciva, ut rina pronuntiat pro amulidessent.* Bats.

visibilium solummodo et vitam et mortem, et mala et pacem (*Eccli.*, XI, 14; *Is.*, XLV, 7)? Et utique, si illa invisibilia majora sunt visibilibus creaturis suo loco magnis, sic quoque congruit ejus esse majora ejus et magna; quia nec magna, nedum majora, ei competant ejus nec modica comparent.

CAPUT XVII.

His compressi (a), erumpunt dicere: « Sufficit unicum hoc opus Deo nostro, quod hominem liberavit summa et præcipua bonitate sua, et omnibus locustis anteponenda. » O Deum majorem, ejus tam magnum opus non potuit inveniri, quam in homine dei minoris! Enimvero, prius est ut eum probes esse, per quæ Deum probari oportet: per opera; tunc deinde per beneficia. Primo enim quaeritur an sit; et ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis dignoscetur (1). Cæterum, non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat; sed si esse constiterit, tunc et liberasse dicitur; ut et an liberaverit constet; quia potuerit et esse, et non liberasse. Quomodo ergo, quia liberasse dicitur, etiam esse credetur, cum potuerit et esse, et non liberasse? Nunc in isto articulo ab ignoti Dei quaestione deducto (2), satis constitit tam nihil illum condidisse, quam debuisse condidisse, uti cognosceretur ex operibus; quia, si fuisset, cognosci debuisset, et (3) utique a primordio rerum: Deum enim non decuisset latuisse. Regrediar necesse est ad originem quaestionis Dei ignoti, ut cæteros quoque ramulos ejus excutiam. Primo enim quaeri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam; cur postea, et non a primordio rerum? quibus utique necessarius, quæ Deus, et quidem melior quo (4) necessarius, latere non debuit. Non enim potest dici non fuisse aut materiam, aut causam cognoscendi Deum, cum et homo a primordio esset in sæculo, cui nunc subvenit, et malitia Creatoris, adversus quam ut (5) bonus subvenit. Igitur aut ignoravit et causam et materiam

suae revelationis necessariæ, aut dubitavit, aut non potuit, aut noluit. Omnia hæc Deo indigna, maxime optimo. Sed et hunc locum alibi implebimus, exprobratione seræ revelationis, sicut nunc sola demonstratione.

CAPUT XVIII.

Processerit, age, jam in notitiam quando voluit, quando potuit, quando hora fatalis advenit. (b) Fortasse enim anabibazon ei obstabat, aut aliquæ malefica, aut Saturnus quadratus, aut Mars trigonus. Nam et mathematici plurimum Marcionitæ (c), nec hoc erubescunt, de ipsis etiam stellis vivere Creatoris. Tractandum et hic de revelationis qualitate, an digne cognitus sit, ut constet an vere; et ita credatur esse, quem digne constiterit revelatum. Digna enim Deo probabunt Deum. Nos definimus Deum primo natura cognoscendum, dehinc (6) doctrina recognoscendum: natura ex operibus, doctrina ex prædicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel prædicationibus revelationem sui debuerat operari; maxime adversus eum revelandus qui et conditionis et prædicationis operibus tot ac tantis, vix tamen (d) hominum fidem (7) impleverat. Quomodo itaque revelatus est? Si per humanam conjecturam, nega Deum (8) alias cognosci posse quam per semetipsum: nec tantum ad formam provocans Creatoris, verum et ad conditionem tam divinæ magnitudinis, quam humanæ mediocritatis: ne major Deo homo videri possit, qui (9), eum non ultro volentem cognosci, suis viribus quodammodo in publicum agnitionis extraxerit: cum humana mediocritas facilius deos fingere sibi norit secundum totius ævi experimenta, quam verum sectari quem natura jam intelligunt. Alioquin, si sic homo Deum commentabitur, quomodo Romulus Consum, et Tatius Cloacinam, et Ilostilius Pavorem, et Metellus Alburnum, et quidam ante hoc tempus Antinoium; hoc aliis licebit: nos Marcionem nauclerum novimus, non regem, nec imperatorem.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Dei dignoscitur *Pamel.*
 (2) Deducta *Seml.* deductis *Venet.* deductus *Gorziensis.*
 (3) Et *neglig. Jun.*
 (4) *Qua Jun.*
 (5) Et *Pamel.*

- (6) Deinde *Pamel.*
 (7) Hominem fide *Pamel.*
 (8) Est, si per humanam conjecturam negat Deum *Pam.* negas, Deum *Seml.* forte nego *Edd.*
 (9) Modo inserit *Latm.* qui non eum non *Pamel.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVII.—(a) *His compressi erumpunt dicere.* D Marcionitæ nimirum, qui Deum Creatorem sugillabant, ut vermium, locustarum, cicicum, etc. creatorem. Arnobius lib. II *contra Gentes*: *Non enim si negemus muscas, scarabæos, et cimices, mitedulas, curculiones et tineas omnipotentis esse opus Regis.* Sed majori adhuc perspicuitate B. Hieronymus in Procemio comm. ad Epist. ad Philem.: *Quod si non putant eorum esse parva quorum et magna sunt, alterum mihi conditorem, juxta Valentinum, Marcionem et Apellem, fornicæ, verminum, culicum, locustarum; alterum cæli, terræ, maris et angelorum debent introducere. An potius ejusdem potentia est, ingenium quod in majoribus exercueris, etiam in minoribus non negare.* LE PR.

CAP. XVIII.—(b) *Fortasse enim anabibazon ei obstabat.* Chronocratorem planetam seu signum ascendens in horoscopo horaque natali, ut tradunt genethliaci, impiissimum hominum genus, qui populo phaleras et

simplicibus imponunt suis figmentis et falsitatibus. LE PR.

(c) *Nam et mathematici plurimum Marcionitæ.* Prædicabant ii se vivere de stellis, hoc est stellarum motu vitam suam pendere, cum tamen stellarum illarum Creatorem nollent admittere. Hic mathematicorum nomine non tota mathesis damnatur, sed illa tantum superstitio quæ, cum non sit pars matheos (judiciariam dico) inter mathematicum partes adoptari vult, quod fieri nequit; cum enim nihil admittant mathematicæ disciplinæ sine demonstratione, judiciariam rejiciunt, de qua (error enim est pessimus) nulla sit demonstratio. Aliis in locis judiciariam aggressus est; vide de *Idololat.* LE PR.

(d) *Hominum fidem impleverat.* Sic habet exemplar Ursini. Ferri tamen potest vulgata lectio, quæ est etiam codicis Pithæani, *Hominem fide impleverat.* RIC.

CAPUT XIX.

« Imo, inquit Marcionitæ, Deus noster, etsi non ab initio, etsi non per conditionem, sed per semetipsum revelatus est in Christo Jesu. » Dabitur et in Christum liber, de omni statu ejus; distingui enim materias oportet, quo plenius et ordinatius retrahentur. Interim satis erit ad præsentem gradum ita occurrere, ut ostendam Christum Jesum non alterius Dei circumlatorem, quam Creatoris; et quidem paucis. Anno quinto decimo Tiberii, Christus Jesus de cælo manare dignatus est, spiritus salutaris: Marcionis salutem (1), qui ita voluit (2), (a) quoto quidem anno Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura (3) canicularis, non curavi investigare. De quo tamen constat, Antoninianus hæreticus est, sub Pio impius. (b) A Tiberio autem usque ad Antoninum, anni fere centum et quindecim et dimidium anni, cum dimidio mensis: tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. Cum igitur sub Antonino primus Marcion hunc deum induxerit, sicut probavimus, statim, qui sapit, plana res est. Præjudicant tempora, quod sub Antonino primum processit, sub Tiberio non processisse; id est deum Antoniniani (4) imperii, Tiberiani non fuisse; atque ita non a Christo revelatum, quem constat a Marcione primum (5) prædicatum. Hoc nunc ut probem constare, quod superest, ab ipsis adversariis sumam. Separatio Legis et Evangelii, proprium et principale opus est Marcionis: nec poterunt negare discipuli ejus, quod in summo instrumento habent, quo denique initiantur, et indurantur (6) in hanc hæresin. Nam hæ sunt antitheses Marcionis, id est contrariæ oppositiones; quæ conantur discordiam Evangelii (7) cum Lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti, diversitatem quoque argumententur deorum. Igitur, cum ea separatio Legis et Evangelii ipsa sit quæ alium Deum Evangelii insinuaverit adversus Deum Legis, appa-

A ret ante eam separationem Deum in notitia non fuisse, qui ab argumento separationis innotuit; atque ita non a Christo revelatum, qui fuit ante separationem, sed a Marcione commentatum, qui instituit separationem adversus Evangelii Legisque pacem, quam retro illæsam et inconcussam, ab apparentia Christi usque ad audaciam Marcionis, illa utique ratio servavit, quæ non alium Deum et (8) Legis et Evangelii tuebatur, præter Creatorem, adversus quem tanto post tempore separatio a Pontico immissa est.

CAPUT XX.

B Huic expeditissimæ probationi defensio quoque a nobis necessaria est adversus obstrepticacula diversæ partis. Aiunt enim Marcionem non tam innovasse regulam separationis Legis et Evangelii, quam retro adulteratam recurasse. O Christe patientissime Domine! qui tot annis interversonem prædicationis tuæ sustinuisti, donec tibi scilicet (9) Marcion subveniret. Nam et ipsum Petrum, cæterosque, columnas Apostolatus, a Paulo reprehensos (*Gal.*, II) opponunt, quod non recto pede incederent ad Evangelii veritatem; ab illo certe Paulo, qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique ne in vacuum cucurrisset aut curreret (*Ibid.*), tunc primum cum antecessoribus apostolis conferebat. Igitur, si ferventer, ut adhuc (10) neophytus, adversus Judaismum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum (c) scilicet convictum, postmodum et ipse usu omnibus omnia futurus, ut omnes lucraretur, Judæis quasi Judæus, et eis qui sub lege, tanquam sub (11) lege (*I Cor.*, IX); tu illam solius conversationis, placituræ postea accusatori suo, reprehensionem suspectam (12) vis haberi etiam de prædicationis erga Deum prævaricatione. Atquin de prædicationis unitate, quod supra legimus, dexteras junxerant, et ipsa officii distributione, (d) de Evangelii societate condixerant; sicut et alibi (*I Cor.*, XV, 11): (e) *Sive ego, inquit, sive illi, sic prædicamus.*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Salutis *Pamel.* salutis *conjic. Seml.*
 (2) Valuit *conjic. Seml.*
 (3) Aula *Jun.*
 (4) Antonini, imperii *Pamel.*
 (5) Primo *Seml. Oberth.*
 (6) Inducantur *Seml. Oberth.*

- (7) Evangelii *omitt. Seml.*
 (8) Et Deum *Paris.*
 (9) Scilicet tibi *Pamel.* scilicet *abest Seml.*
 (10) Adhuc ut *Pamel.* adhuc *omitt. Seml.*
 (11) In *Seml. Oberth.*
 (12) Susceptam *Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIX.— (a) *Quoto quidem anno Antonini majoris.* Quod supra lib. de *Præscript. adv. har.* simpliciter dixit, cap. 50. *Antonini fere principatu,* hic explicatur, cum legitur, *quoto anno* ejus Marcionis Christus incœperit revelari; de quo aliquid ibi diximus, quasi primum sub Antonino philosopho prodierit Marcion hæreticus, quia sub Aniceto. Verum, quia postea comperi Anicetum sedisse Romæ annis fere sex ante obitum Antonini Pii, auctori hic assentiri cogor cœpisse Marcionem sub Antonino majore, id est Pio, uti mox sequitur, a quo omnes alii aut nomen aut prænomen Antonini mutuati sunt: maxime cum etiam initio Pontificatus Aniceti Romam venisse scribat Polycarpum Eusebius in *Chron.*, et *Hist. Eccl.*, lib. IV, cap. 15, idem scribat occurrisse ibi Polycarpo Marcionem. PAM.

(b) *A Tiberio autem usque ad Antoninum anni,* etc.

Si legeretur *anni centum quinque,* magis accederet ad veritatem historiæ ea lectio, cum tot reperiantur ab anno 15 Tiberii, cujus paulo ante meminit, et a quo haud dubie computum suum incipere statuit, enumerans annos intermedios *inter Christum,* sicuti subjungit *et Marcionem.* PAM.

CAP. XX.— (c) *Passivum scilicet convictum.* Id est promiscuum v. c. 7. SEML.

(d) *De Evangelii societate condixerant.* Condixerant, pro convenerant. Condicere enim etiam denunciare est, atque constituere. Paulo post restituimus, *Olim de hoc ipso prædicantis.* RUEN.

(e) *Sive ergo, inquit, sive illi, sic prædicamus.* Ad verbum transtulit auctor *prædicamus,* id quod græce est *καθηστειλεν,* quemadmodum et Ambrosius in *Comment.* et B. August. lib. II, *contra Faustum Manich.* cap. 2, et ipsa quoque syriaca editio ac emendatioris

Sed et si quosdam falsos fratres irrepsisse descripsit, A qui vellent Galatas ad aliud Evangelium transferre (*Gal.*, I, 7), ipse demonstrat adulterium illud Evangelii, non ad alterius Dei et Christi fidem transfereendam, sed ad disciplinam Legis conservandam (1), habuisse intentionem; reprehendens (2) scilicet illos circumcisionem vindicantes, et observantes tempora, et dies et menses et annos judaicarum caeremoniarum (*Gal.*, IV, 10), quas jam exclusas agnovisse debuerant, secundum innovatam dispositionem Creatoris, olim de hoc ipso (3) prædicantis per prophetas suos, ut per Isaiam (*Is.*, XLIII, 19): *Vetera transierunt, inquit; ecce nova quæ ego nunc facio; et alibi (Jerem. XXXI, 32): Et disponam testamentum, non quale disposui ad patres vestros, cum illos eduxissem de terra Ægypti;* sic et per Hieremiam (*Jerem.* IV, 4): *Renovate vobis novamen novum, et circumcidimini Deo vestro, et circumcidimini præputia cordis vestri.* Hanc ergo circumcisionem jam sistens Apostolus et hoc novamen, illas quoque vetustates caeremoniarum dissuadebat, de quibus idem Conditor earum quandoque cessaturis profitebatur per Osce (*Os.* II, 11): *Et avertam omnes jocunditates ejus, et dies festos ejus, et neomenias, et sabbata, et omnes caeremonias ejus.* Sic enim et per Isaiam (*Is.* I, 14): *Neomenias vestras, et sabbata, et diem magnum non sustineo: serias et jejuniis, et dies festos vestros odit anima mea.* Quod si et Creator omnia hæc jam pridem recusaverat, et Apostolus ea jam recusanda pronuntiabat, ipsa sententia Apostoli, consentanea decretis Creatoris, probat non alium Deum ab Apostolo prædicatum, quam cujus decreta cupiebat jam agnoscere; falsos et apostolos et fratres notans in hac causa, qui Evangelium Christi Creatoris transferrent a novitate prænuntiata a Creatore, ad vetustatem recusatam a Creatore (*Gal.*, I, 6, seqq.).

CAPUT XXI.

Cæterum, si quasi (4) novum Deum prædicans, veteris Dei legem cupiebat excludere, quare de deo quidem novo nihil præscribit, sed de vetere lege solummodo, nisi quoniam, fide manente in Creatorem, sola lex ejus concessare debebat? ut et Psalmus ille (*Ps.* II, 5) præcecinerat (5): *Dirumpamus a nobis vincula (6) eorum, et abjiciamus eorum jugum a nobis: ex quo scilicet tumultuatae sunt gentes, et populi me-*

(1) Observandam alii.

(2) Deprehendens Pamel.

(3) Ipso omitt. Semler, Oberth.

(4) Qua Pamel.

(5) Præcinerat Pamel.

LECTIONES VARIANTES.

D (6) Vincula a nobis Pamel.

(7) Circumvenerunt Semler, Oberth.

(8) Si omitt. Semler.

(9) Eventetur Rhen.

COMMENTARIUS.

latini Ms. codices, pro eo quod alii prædicavimus. Quibus etiam consensus auctor infra lib. IV, cap. 4, adversus Marc. PAM.

CAP. XXI. — (a) Nam et alii de idolothyto edendo, etc. Alludit ad Epist. I Apostoli ad Corinthios, in qua contra ejusemodi disceptationes late disputat, de idolothyto, cap. X, de mulierum velamento, cap. XI, de nuptiis vel repudiis cap. VII, et de spe resurrectionis, cap. XV. PAM.

(b) Et obduxeris. Hoc est, evinceris. RHEN. PAM.

(c) Hoc enim cuneo veritatis. Hoc argumento ad ve-

ditati sunt inania: adstiterunt reges terræ, et magistratus convenerunt (7) in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus (*Ibid.*, I, 2). Et utique, si alius deus prædicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset servandæ legis, necne, non pertinentis scilicet ad dominum novum et æmulum legis. Ipsa enim dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quæstionem veteris et alienæ legis, verum omnem ejus mentionem. Sed hic erat totus status quæstionis, quod, cum idem Deus legis in Christo prædicaretur, legi ejus derogaretur. Stabat igitur fides semper in Creatore et Christo ejus, sed conversatio et disciplina nutabat. (a) Nam et alii de idolothyto edendo, alii de mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli et de spe resurrectionis, disceptabant; de Deo, nemo. Nam, si (8) fuisset hæc quoque quæstio disceptata, et ipsa apud Apostolum inveniretur, vel quanto principalis. Quod si post apostolorum tempora, adulterium veritas passa est circa Dei regulam, ergo jam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa Dei regulam, et non alia agnoscenda erit traditio apostolorum, quam quæ hodie apud ipsorum Ecclesias editur. Nullam autem apostolici census Ecclesiam invenias, quæ non in Creatore christianizet. Aut si hæc erunt a primordio corruptæ, quæ erunt integræ? nimirum adversariæ Creatoris. Exhibe ergo aliquam ex tuis apostolici sensus, et obduxeris (b). Igitur, cum omnibus modis constet alium deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam Creatorem, satis jam et probatio nostra munita est, qua ostendimus notitiam dei hæretici ex Evangelii et Legis separatione cæpisse, et definitio superior instructa est: non esse credendum deum quem homo de suis sensibus composuerit, nisi plane prophetes, id est non de suis sensibus. Quod si Marcion poterit dici, debet etiam probari. Nihil retractare oportebat, (c) hoc enim cuneo veritatis omnis extrudatur hæresis, cum Christus non alterius dei quam Creatoris circumlator ostenditur.

CAPUT XXII.

Sed quomodo funditus evertetur (9) Antichristus, nisi cæteris quoque injectionibus ejus elidendis locus detur, relaxata præscriptionum defensione? Accedamus igitur jam hinc ad ipsam Dei personam, vel potius umbram et phantasma (d), secundum Christum

ritatis defensionem cuneata veluti acie. Desumpta hac disciplina militari metaphora usus est cap. 2 de Resurrect. carnis: *Quo cuneo occurrendum sit nobis.* Illud aciei genus a Philippo Macedone inventum est, ad perumpendos hostium ordines quamvis confertissimos. Alio nomine cuneus dicitur phalanx et græcis ἰμβολος ἱππικῆς et σπέρης. LE PR.

CAP. XXII. — (d) Vel potius umbram et phantasma, etc. Alludit ad errorem Marcionis, quod Christus in phantasmate homo sit factus, contra quem supra egit libro de Carne Christi, cap. 5. PAM.

ipsius, per idque examinetur per quod Creatori præfertur. Et utique erunt regulæ certæ ad examinandam Dei bonitatem. Sed prius est ut inveniam illam, et adprehendam, et ita ad regulas perducam. Cum enim circumspicio tempora, nusquam est a primordio materialium, et (1) introitu caussarum, cum quibus debuerat inveniri exinde agens quod (2) agi habuit. Erat enim jam et mors, et aculeus mortis delictum, et ipsa malitia Creatoris; adversus quam subvenire deberet alterius dei bonitas, primæ huic regulæ divinæ bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim succurrens, ut caussa cœpit. Omnia enim in Deo naturalia et ingenita esse debent, ut sint æterna, secundum statum ipsius, ne obvenientia et extranea reputentur, ac per hoc, temporalia et æternitatis aliena. Ita et bonitas percennis et jugis (3) exigitur in Deo, quæ, in thesauris naturalium proprietatum reposita et parata, antecederet causas et materias suas; et primam quamque susciperet, non despiceret et destitueret, si antecederet. Denique, non minus et hic (4) quæram cur non a primordio operata sit bonitas ejus, quam de ipso quæsimus, cur non a primordio sit revelatus? Quidni? qui per bonitatem revelari haberet, si qui fuisset. (a) Non posse quid Deo non licet, nedum naturalibus suis fungi: quæ si continentur, quo minus currant, naturalia non erunt. Et otium enim sua natura non novit: hinc censetur, si agat (5), si nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturæ nomine. Natura enim se (6) non potest nolle, quæ se ita dirigit, ut si cessaverit, non sit. Sed cessavit aliquando in deo Marcionis de opere bonitas (7). Ergo non fuit naturalis bonitas, quæ potuit aliquando cessasse, quod naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, jam nec æterna credenda, nec Deo par, quia non æterna, dum non naturalis: quæ denique nullam sui perpetuitatem, aut de præterito constituat, aut de futuro repromittat. Nam et a primordio non fuit, et in finem sine dubio non erit. Potest enim et non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur, cum constat in primordio cessasse bonitatem Dei illius (non enim a primordio liberavit hominem), et voluntate potius eam quam infirmitate cessasse, jam voluntas suppressæ bonitatis finis invenietur malignitatis. Quid enim tam malignum,

A quam nolle prodesse cum possis? quam utilitate cruciari (8)? quam injuriam sinere? (b) Totum denique Creatoris elogium in illum rescribetur, qui sævius ejus bonitatis suæ mora juvit. Nam in cujus manu est quid ne fiat, ejus jam deputatur cum (9) sit. Homo damnatur in mortem (c), ob unius arbusculæ delibationem, et exinde proficiunt delicta cum pœnis, et pereunt jam omnes qui paradisi nullum cespitem norunt. Et hoc melior aliqui Deus aut nescit, aut sustinet? Si (d), ut ex hoc melior inveniretur quanto Creator deterior haberetur, satis et in isto consilio malitiosus, qui et illum voluit oneratum operationibus ejus admissis (10), et sæculum in vesatione detinuit. Quid de tali medico judicabis, qui nutriat morbum mora præsidii, et periculum extendat dilatione remedii, quo pretiosius aut famosius curet? Talis et in deum Marcionis dicenda sententia est, mali permissores, injuriæ fautores, gratiæ lenocinatores, benignitatis prævaricatores, quam non statim causæ suæ exhibuit, plane, si natura bonus, exhibiturus, et non accessione, si ingenio optimus, et non disciplina, si ab ævo Deus, et non a Tiberio; imo, quod verius, (e) a Cerdone et Marcione. Tiberio nunc deus ille præstiterit, ut imperio ejus divina bonitas in terris dedicaretur.

CAPUT XXIII.

(f) Aliam illi regulam prætendo; sicut naturalia, ita rationalia esse debere (11) in Deo omnia. Exigo rationem bonitatis, quia nec aliud quid bonum haberi liceat, quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. Facilius malum, cui rationis aliquid adfuerit, pro bono habebitur, quam ut bonum ratione desertum non pro malo judicetur. Nego rationalem bonitatem dei Marcionis, jam hoc primo, quod in salutem processerit hominis alieni. Scio dicturos: Atquin hanc esse principalem et perfectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis, in extraneos voluntaria et libera effunditur, secundum quam inimicos quoque nostros, et hoc nomine jam extraneos, diligere jubeamur. Cum ergo non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum, cessando præjudicavit cum extraneo nihil sibi esse. Cæterum, disciplinam diligendi extraneum

LECTIONES VARIANTES.

(1) In *inserit Sander.*(2) Quo *Seml. Pam. Oberth.*(3) Et jugis *abest in Paris.*(4) Et hic non minus *Panel.*(5) Agatur. Sic *Pamel.*(6) Sic *alii.*D (7) Bonitatis *Paris. Rhen.*(8) Utilitatem cruciare *Rig.*(9) Jam *inser. Pamel.*(10) Honoratum operationibus ejus admissis *Rhen.*(11) Debere *omitt. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Non posse quid Deo non licet.* Sensus est: Non licet Deo ut aliquid non possit, nedum ut non possit naturalibus suis fungi. *RHEN.*

(b) *Totum denique Creatoris elogium in illum rescribetur.* Elogium dicit nomen, titulum; et *rescribere*, quod sequenti libro dicit *transcribere*. Sed et si ab homine in diabolum *transcriberis mali elogium.*

RIG.

(c) *Homo damnatur in mortem, etc.* Pulchra peccati originalis descriptio, quamquam ipse in plurali numero efferat, et *exinde, prosiliunt* (sive *proficiunt*,

uti habent *Vatic. z. Ms. cod.*) *dicta cum pœnis, eo quod ex ipso etiam alia multa peccata oriantur.* Eleganter autem dixit, *qui paradisi nullum cespitem norunt*, hoc est qui paradisi terram numquam ingressi sunt. *PAM.*

(d) *Si. Subaudi, sustinuit. EDD.*

(e) *A Cerdone et Marcione.* Conjungit hos duos, eo quod Cerdonis discipulus fuerit Marcion. *PAM.*

CAP. XXIII. — (f) *Aliam illi regulam prætendo.* Alio argumento in ipsam utor, et regulam veritatis illi explico. *LE PR.*

vel inimicum, antecessit præceptum diligendi proximum tamquam teipsum (a). Quod etsi ex lege Creatoris, et tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum, sed potius exstructum. Nam, quo magis proximum diligas, diligere juberis inimicum et extraneum. Exaggeratio est debitæ bonitatis, exactio indebitæ. Antecedit autem debita indebitam, ut principalis, ut dignior ministra et comite sua, id est indebita. Prior igitur cum prima bonitatis ratio sit in rem suam exhiberi ex justitia, secunda autem in alienam, ex redundantia justitiæ super Scribarum (b) et Phariseorum, quale est secundam ei rationem referri, cui deficit prima? non habenti (1) proprium hominem, ac per hoc quoque exiguæ (2)? Porro, exigua quæ suum non habuit, quomodo in alienum redundavit? Exhibe (3) principalem rationem, et tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine rationalis potest vindicari, tanto abest ut ratio ipsa in aliquo ordinem amittat. Sit nunc et a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extraneum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit, alio modo destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extraneum bonitas, si sine injuria ejus operetur, cujus est res, quamcumque bonitatem, justitia prima efficit rationalem, sic et in principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si justa sit. Sic et in extraneum rationalis videri poterit, si non sit injusta. Cæterum, qualis bonitas, quæ per injuriam constat, et quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus rationalis habeatur bonitas injuriosa: pro extraneo vero, cui nec proba legitime deberetur, qua ratione tam injusta rationalis defendetur? Quid enim injustius, quid iniquius et improbius, quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiat, ut alii vindicetur, ut adversus caput domini subornetur, et quidem, quo indignius, in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub ipsius adhuc plagis tremens? Talis assertor etiam damnaretur in sæculo (c), nedum plagiator (d). Non aliter deus Marcionis inrumpens in alienum mundum, eripiens Deo hominem, patri filium, educatori alumnum, domino famulum; ut eum efficiat Deo im-

pium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam. Oro te, si rationalis bonitas talem facit, qualem faceret irrationalis? Non (4) putem impudentiorem, quam qui in aliena aqua alii deo tinguitur, ad alienum cælum alii deo expanditur (e), in aliena terra alii Deo sternitur (f), super alienum panem alii Deo gratiarum actionibus fungitur (g), de alienis bonis ob alium deum nomine eleemosynæ et dilectionis operatur. Quis iste deus tam bonus, ut homo ab illo malus fiat? tam propitius, ut alium illi deum, et dominum quidem ipsius (5) faciat iratum?

CAPUT XXIV.

Sed Deus, sicut æternus et rationalis, ita opinor, et perfectus in omnibus: *Eritis enim perfecti, quemadmodum Pater vester qui in cælis est* (Matth., V, 48). Exhibe perfectam quoque bonitatem ejus. Etsi de imperfecta satis constat, quæ neque naturalis invenitur, neque rationalis, nunc et alio ordine traducetur: nec jam imperfecta, imo et defecta, exigua et exhausta, minor numero materiarum suarum, quæ in omnibus exhibetur. Non enim omnes salvi fiunt, sed pauciores omnibus et Judæis et Christianis creatoris. Pluribus vero pereuntibus, quomodo perfecta defenditur bonitas ex majore parte cessatrix? paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni, partiaria exitii? Quod si plures salvi non erunt, erit jam non bonitas, sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est, quæ facit salvos, ita malignitatis, quæ non facit salvos. Magis autem non faciens salvos dum paucos facit, perfectior erit, non juvando, quam juvando. Non poteris et in Creatorem referre bonitatem, in omnes defectionem. Quem enim judicem tenes, dispensatorem si forte bonitatis ostendis intelligendum, non profusorem; quod deo (6) tuo vindicas. Usque adeo hæc sola eum præfers bonitate Creatori; quam si solam proficitur et totam, nulli deesse debuerat. Sed nolo jam de parte majore pereuntium, imperfectum bonitatis arguere deum Marcionis: sufficit ipsos, quos salvos facit, imperfectæ salutis inventos, imperfectam bonitatem ejus ostendere: scilicet anima tenus salvos (h), carne deperditos, quæ apud illum non resurgit. Unde hæc dimi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Habentis *Pamel.*(2) Exigua *conject.* *Seml.*(3) *Re add.* *Seml.* exhibere *Pamel.*(4) Irrationalis. *An Paris.* at *Rhen. Oberth.*(5) *Ipsius omitt.* *Seml. Oberth.*D (6) Deo *abest Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Antecessit præceptum diligendi prox.* etc. Istud partim desumit ex illo loco Matth. V: *Audistis quia dictum est antiquis: Diliges proximum tuum*, partim et proprie ex Levit. XIX, ad quod ibi alludebat Christus. PAM.

(b) *Ex redundantia justitiæ super Scribarum.* Super pro plusquam hic usurpari video, quod fecit Suetonius in *August.* Quamvis id adeo elegans non sit, est enim novitatis genus. LE PR.

(c) *Talis assertor etiam damnaretur in sæculo.* Assertor est vindex alienæ libertatis. LE PR.

(d) *Nedum plagiator.* Oponit plagiatores assertori. Est autem plagium, a quo plagiator, suppressio liberi hominis aut servi, sive quod, auctore Suida, fiat *πλάγιε* seu *ὑπόπληξ*, sive ut ait Isidorus, *ἀπὸ τοῦ πλάγιου*. LE PR.

(e) *Ad alienum cælum alii deo expanditur*, etc. Ergo precantes Christiani ad cælum brachia extendebant. RHEN.

(f) *Alii Deo sternitur.* Hoc pœnitentium erat. RHEN.

(g) *Super alienum panem alii deo gratiarum actionibus fungitur.* In eundem sensum dixerat Irenæus: *Quomodo autem constabit eis, cum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus, si non ipsum fabricatoris mundi filium dicant, id est, Verbum ejus?* RIC. — *Super alienum panem, alii Deo*, etc. Istud ad sacramentum Eucharistiæ, in quo panem non remanere, sed mutari in corpus Christi certum est. PAM.

CAP. XXIV.— (h) *Scilicet anima tenus salvos, carne*

diatio salutis, nisi ex defectione bonitatis? Quid enim tam (1) perfectæ bonitatis, quam totum hominem redigere in salutem, totum damnatum a Creatore, totum a Deo optimo allectum? Quod sciam (2), et caro tingitur apud illum (a), et caro de nuptiis tollitur, et caro in confessione nominis desæviit. Sed et si carni delicta reputantur, præcedit animæ reatus, et culpæ principatus animæ potius adscribendus, cui caro ministri nomine occurrit. Carens denique anima caro, hætenus peccat. Ita et in hoc injusta bonitas, et sic quoque imperfecta; innocentiorē substantiam relinquens in exitium, obsequio, non arbitrio delinquentem: cuius Christus etsi non induit veritatem, ut tuæ hæresis visum est, imaginem tamen ejus subire dignatus est. Ipsum quod mentitus est illam, aliquid ei debuit (3) debuisse. Quid est autem homo aliud quam caro? Si quidem nomen hominis, materia corporalis, non animalis, ab auctore sortita est: *Et fecit hominem Deus*, inquit (Gen., II), *limum de terra*, non animam; anima enim de adflatu (b): *Et factus est homo in animam vivam*. Quis? utique qui de limo. *Et posuit Deus hominem in paradiso*, quod finxit, non quod flavit; qui caro nunc, non qui anima. Itaque, si ita est, quo ore contendes perfectum bonitatis titulum, quæ non jam a partitione speciali hominis liberandi defecit, sed a proprietate generali? Si plena est gratia et solida misericordia quæ soli animæ salutaris est, plus præstat hæc vita, qua toti et integri fruimur. Cæterum, ex parte resurgere, muletari erit, non liberari. Erat et illud perfectæ bonitatis, ut homo liberatus in fidem Dei optimi, statim eximeretur de domicilio atque dominatu dei sævi. At nunc et febricitas, o Marcionita, et cæteros tribulos et spinas dolor carnis tuæ tibi edit; nec fulminibus tantum, aut bellis, et pestibus, aliisque plagis Creatoris, sed et scorpiis ejus objectus; in quo te putas liberatum de regno ejus, cuius te muscæ adhuc calcant? si de futuro erutus es, cur non et de præsentis, ut perfecte (4)? Alia est no-

stra conditio, apud auctorem, apud judicem, apud offensum principem generis. Tu tantummodo bonum deum (5) præfers. Non potes autem perfecte bonum (6) ostendere, a quo non perfecte liberaris.

CAPUT XXV.

Quod attinet ad bonitatis quæstionem, his lineis deduximus eam minime Deo adæquari, ut neque ingentiam, neque rationalem, neque perfectam; sed et improbam, et injustam, et ipso jam bonitatis nomine indignam: quod scilicet in quantum Deo congruat, in tantum Deum non esse conveniat, qui de tali bonitate etiam perferatur, nec de tali modo, verum et sola. Jam enim et hoc discuti par est, an Deus de sola bonitate censendus sit, negatis cæteris appendicibus (c), sensibus et affectibus, quos Marcionitæ quidem a deo suo abigunt in Creatorem, nos vero et agnoscimus in Creatore, ut Deo dignos. Et ex hoc quoque negabimus (7) Deum, in quo non omnia quæ Deo digna sunt, constant. Si aliquem de Epicuri schola Deum (d) affectavit Christi nomine titolare, ut quod beatum et incorruptibile sit, neque sibi, neque alii molestias præstet (hanc enim sententiam ruminans Marcion, removit ab illo severitates et judicarias vires) aut in totum immobilem et stupentem Deum concepisse debuerat; et quid illi cum Christo, molesto et Judæis per doctrinam, et sibi per sensum (8)? aut et de cæteris motibus eum agnovisse (9), et quid illi cum Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario? Ecce enim hoc ipso quod retro quietus, qui nec notitiam sui aliquo interim opere curaverit, post tantum ævi senserit in hominis salutem, utique per voluntatem, nonne concussibilis tunc fuit novæ voluntati, ut et cæteris motibus videatur obnoxius? Quæ autem voluntas sine concupiscentiæ stimulo est? Sed et cura accedet voluntati. Quis volet (e) quod non concupiscet? Quis enim volet quid, et concupiscet, et non curabit? Igitur cum et voluit et concupiit in hominis salutem, jam et sibi et aliis negotium fecit,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quid erat perfectæ *Seml. Oberth.* quid enim tam perfectæ charitatis *Latin.*
 (2) Quod si jam *Pam. Seml. Oberth.*
 (3) Habuit *Jun. debui alii.*
 (4) Sis *add. Seml.*

- (5) Deum *abest Fran.*
 (6) Deum *addit Rhen.*
 (7) Negamus *Jun.*
 (8) Jesum *Rhen.*
 (9) Agnovisset *Wouu.*

COMMENTARIUS.

deperditos, etc. Hoc est quod supra dixit auctor, lib. de *Præscr. odv. hæret.*, c. 51: *Resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat.* Contra quam hæresin late disputat lib. de *Resurr. carnis*. Sicut autem hic legitur, *dimidiatio salutis*. sic supra lib. de *carne Christi*, c. 1: *Quid Christum dimidias?* eodem pertinet illud infra, *ex parte resurgere*. *PAM.*

(a) *Et caro tingitur apud illum*. Sic legimus more Tertullianico, pro *tingitur*, similiter autem supra lib. de *Resurr. car.*, c. 8: *Sed et caro abluitur*, etc. *Virginitas quoque et viduitas*, etc. de bonis carnis Deo adolentur; hoc est enim quod hic addit, *et caro de nuptiis tollitur*. Quibus locis et aliis quibusdam confirmari a nuptiis continentiam, quam hodie impugnare quidam non verentur, ibid. annotavimus. et lib. de *velandis Virgin.* et de *Cultu sæmin.*, c. 9. *PAM.*

(b) *Anima enim de adflatu*. Vulgare est etymum animam esse dictam quasi *ἀνεμω*. Quod forte Tertullia-

nus in mente habebat. *LE PR.*

CAP. XXV.—(c) *Negatis cæteris appendicibus*, sensus, etc. Premit hic Marcionem, adhibetque appellationes illas quas adscisebant Marcionis discipuli, ut Deum creatorem sævum dicerent. *LE PR.*

(d) *Si aliquem de Epicuri schola Deum*. Nempe, uti sequitur, *immobilem et stupentem*, ac sicuti, cap. 26, *stupidissimum*. Quo pertinet etiam illud de Deo, quod sequitur, *negotium et sibi et aliis fecit, Epicuro nolente*. *PAM.*

(e) *Quis volet, quod non concupiscet*, etc. Istud delatum a Rhenano, quia non habebatur in Gorziensi codice, iterum adjicimus ex Vatic. II Ms. eo quod ad explicationem pertineat. Sive autem cum iisdem bis legas, *concupivit*, sive cum exeusis, *concupiit*, perinde est. Sicut autem Tertullianea officiales suæ, ac *nolentia*, quam, inquit Rhenanus, opponit voluntati ac *homini procurat*. *PAM.*

Epicuro nolente, consiliario Marcione (1). Nam et adversarium sibi constituit ipsum illud adversus quod et voluit, et concupiit et curavit, sive delictum, sive mortem; imprimis ipsum arbitrum eorum, et dominum hominis Creatorem. Porro, nihil sine æmulatione decurret, quod sine adversario non erit. Denique volens, et concupiscens, et curans hominem liberare, hoc ipso jam æmulatur et eum a (2) quo liberat; adversus eum scilicet sibi liberaturus; et ea de quibus liberat, in alia liberaturus. Proinde enim æmulationi concurrant (3) necesse est officiales suæ in ea quæ æmulatur, ira, discordia, odium, dedignatio, indignatio, bilis (4), nolentia, offensa. Hæc omnia, si æmulationi adsistent, æmulatione autem liberando homini procurat; liberatio autem hominis operatio bonitatis est, non poterit ea bonitas sine suis dotibus, id est sine sensibus et affectibus, per quos administratur adversus Creatorem; ne sic quoque irrationalis proscribatur, si careat et sensibus et affectibus debitis. Hæc multo plenius defendemus in causa Creatoris, in qua et exprobrantur.

CAPUT XXVI.

At hic sufficit perversissimum deum ostendi in ipso præconio solitariæ bonitatis, qua nolunt ei describere ejusmodi motus animi, quos in Creatore reprehendunt. Si enim neque æmulatur, neque irascitur, neque damnat, neque vexat, utpote qui nec judicem præstat, non invenio quomodo illi disciplinarum ratio consistat, et quidem plenior. Quale est enim, ut præcepta constituat non executurus? ut delicta prohibeat non vindicaturus, quia non judicaturus? extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis et animadversionis. Cur enim prohibet admitti, quod non defendit admissum? cum multo rectius non prohibuisset quod defensurus non esset, quam ut non defenderet quod prohibuisset: imo et permisisse directo debuit, sine causa prohibitorius, ut non (5) defensurus. Nam et tunc tacite permissum est, quod sine ultione prohibetur. Et utique non aliud prohibet admitti, quam quod non amat fieri. Stupidissimus ergo qui non offenditur facto quod non amat fieri, quando offensa comes sit frustratæ voluntatis. Aut si offenditur; debet irasci, si irascitur, debet ulcisci. Nam et ultio fructus est iræ, et ira debetum offensæ, et offensa, ut dixi, comes frustratæ voluntatis. Sed non ulciscitur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur; ergo nec læditur voluntas ejus, cum fit quod fieri noluit: et fit jam delictum secundum voluntatem ejus, quia non fit adversus volunta-

tem, quod non lædit voluntatem. Aut si hoc erit diviniæ virtutis, sive bonitatis, nolle quidem fieri, et prohibere fieri; non moveri tamen, si fiat; dicimus jam motum esse illum qui noluit: et vane non moveri ad factum, qui motus sit ad non faciendum, quando noluit fieri: nolendo enim prohibuit. Non enim et judicavit? Nolendo fieri, et idcirco prohibendo; non faciendum enim judicavit, et prohibendum pronuntiavit. Ergo et ille jam judicat. Si indignum est Deum judicare, aut si ea tenus dignum est Deum judicare, qua tantummodo nolit et prohibeat; non etiam (6) defendat admissum. Atquin nihil Deo tam indignum, quam non exequi quod noluit et prohibuit admitti. Primo, quod qualicumque sententiæ suæ et legi, debeat vindictam in auctoritatem et obsequii necessitatem. Secundo, quia æmulum sit necesse est quod noluit admitti, et volendo prohibuit. Malo autem parcere Deum, indignius sit, quam animadvertere: et quidem Deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali æmulus, uti boni amorem odio mali exerceat, et (7) boni tutelam expugnatione mali impleat.

CAPUT XXVII.

Sed judicat plane malum nolendo, et damnat prohibendo: dimittit autem non vindicando, et absolvit non puniendo. O Deum veritatis prævaricatorem, sententiæ suæ circumscriptorem (a): timet damnare quod damnat, timet odisse quod non amat, factum sinit quod fieri non sinit, mavult ostendere qui noluit; quam probare. Hoc (8) erit bonitas (9) imaginaria, disciplina, phantasma; (b) et ipsa transfuntoria præcepta, secuta delicta: audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis: Deus melior inventus est, qui nec offenditur, nec irascitur, nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exterioribus tenebris; bonus tantum est, denique prohibet delinquere, sed literis solis. In vobis est, si velitis, illi obsequium subsignare, ut honorem Deo habuisse videamini: timorem enim non vult. Atque adeo præ se ferunt Marcionitæ, quod Deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur, bonus autem diligetur. Stulte, quem Dominum appellas, negas timendum; cum hoc nomen potestatis sit, etiam timendæ. At quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competat et amor propter pietatem, et timor propter potestatem? nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem, et timeas propter disciplinam? Sic denique plagiarium diliguntur, non etiam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Marcionis alii.
 (2) Cum de Rhen. Oberth.
 (3) Occurrant Semler, Oberth.
 (4) Indigna bilis Rhen.
 (5) Non ut Seml. non et Jun

- (6) Enim Paris.
 (7) Ut Semler, Oberth.
 (8) Hæc alii.
 (9) Bonitatis Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. XXVII.—(a) *Sententiæ suæ circumscriptorem.* Circumscriptorem, id est, abrogatorem, circumscribere pro circumducere et obliterare, frequens jureconsultis et auctoribus idoneis verbum. Cicero in *Finibus*; *Circumscriptis igitur iis sententiis quas modo posui.* RHEN.

(b) *Et ipsa transfuntoria præcepta.* Transfuntoria vocat perfunctoria. Est autem jureconsultis perfunctorium quod levi cura fit, et aliud agendo, dum videlicet non curamus ut aliquid bene fiat, sed tantum ut fiat: inde *perfunctorie* adverbium in crebro usu apud illos. RHEN.

timentur. Non enim timebitur, nisi justa et ordinaria dominatio. Diligi autem potest etiam adultera. Sollicitatione enim constat, non auctoritate; et adulatione, non potestate. Quid denique adulantius, quam delicta non exsequi? Age itaque, qui Deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis? summum, quod sciam, fructum vitæ omnibus qui Deum non timent; quid non frequentas tam solemnes (a) voluptates circi furentis (1), caveæ sævientis (b), et scenæ lascivientis (c)? quid non et in persecutionibus statim oblata acerra animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo jam times delictum, et timendo probasti illum timeri, qui prohibet delictum. Aliud est, si eadem dei tui perversitate, quem non times, observas, qua et ille quod non vindicat, prohibet. Multo adhuc vanius, cum interrogati, quid flet peccatori cuique die illo? respondent (2) abjici illum quasi ab oculis. Nonne et hoc iudicio agitur? iudicatur enim abjiciendus, et utique iudicio damnationis: nisi si in (3) salutem abjiciatur peccator, ut et hoc Deo optimo competat. Et quid erit abjici, nisi amittere id quod erat consecuturus, si non abjiceretur? id est salutem. Ergo salutis in detrimentum abjicitur: et hoc decerni non poterit nisi ab irato, et offenso, et exsecutore delicti, id est iudice.

CAPUT XXVIII.

Exitus autem illi abjecto quis? Ab igne, inquit Creatoris deprehendetur, Adeone nullum habet elementum, vel in hanc causam provisum, quo peccatores suos vel sine sævitia releget, ne illos dedat Creatori? Quid tunc Creator? Credo, sulphuratiorem eis gehennam præparabit (4), ut blasphemis suis scilicet: nisi quod Deus zelotes fortassean desertoribus adversarii sui parcat (5). O Deum usquequaque perversum, ubique irrationalem, in omnibus vanum, atque ita neminem! cujus non statum, non conditionem, non naturam, non ullum ordinem video consistere;

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Circum furentes *Rhen. Oberth.*
 (2) Respondebunt *Latin* illorum, respondent *Semler.*
 Dei ollorum *Rhen.*
 (3) Nisi in *Rhen. Oberth.*
 (4) Præparavit *Seml. Jun.*

A jam nec ipsum fidei eius sacramentum. Cui enim rei baptismum quoque apud eum exigitur? Si remissio delictorum est, quomodo videbitur delicta dimittere, qui non videbitur retinere? quia retineret, si iudicaret. Si absolutio mortis est, quomodo absolveret a morte, qui non devinxit ad mortem? devinxisset enim, si a primordio damnasset. Si regeneratio est hominis, quomodo regenerat qui non regeneravit? iteratio enim non competit ei a quo quid nec semel factum est. Si consecutio est Spiritus sancti, quomodo spiritum adtribuet, qui animam non prius contulit? quia (d) suffectura est quodammodo spiritus anima. Signat igitur hominem, numquam apud se resignatum; lavat hominem, numquam apud se resignatum; lavat hominem, numquam apud se coignatum; (e) et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit exsortem salutis. Nec rusticus terram rigabit, fructum non relaturam, nisi tam vanus, quam deus Marcionis. Proinde, cur (6) tantam, sive sarcinam, sive gloriam, infirmissimæ aut indignissimæ carni imponit sanctitatem? Quid dicam autem de disciplinæ vanitate, qua sanctificat substantiam sanctam? Quid aut (7) onerat infirmam, aut exornat indignam? Quid non salute remunerat, quam onerat vel exornat? Quid fraudat mercedem operis, non rependens (8) carni salutem? Quid et honorem sanctitatis in illa mori patitur?

CAPUT XXIX.

Non tingitur apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi cælebs, nisi divortio (9) baptismum mercata, quasi non etiam spadonibus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione conjugii institutio ista constabit. Videamus an justa: non quasi destructori felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolaitæ, assertores libidinis atque luxuriæ; sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione noverimus, et sectemur, et præferamus; non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim projicimus, (f) sed deponimus nu-

D
 COMMENTARIUS.

(a) *Voluptates circi furentis.* Furorem et insaniam tribui circi veteres ferme omnes docent. Augustinus lib. II de *Symbolo ad catechumenos*: *Quid delectat in circo? aurigas videre certantes: populos insaniam, furiam anhelantes?* B. Hieronymus ad Marcellum: *Circus insaniam.* B. Gregorius Nazianz. *Orat. 27*: *περὶ τοὺς ἱπποδρόμους καὶ τὰ θέατρα, καὶ τὰ στάδια, καὶ τὰ κυνογέσια τοῦ αὐτοῦ μακροθύμου, ὥστε τὰύτα ποιῆσθαι βέλων*: *In circensibus et spectaculis, cursu et venationibus adeo insaniebat, ut in iis vitam ageret.* Idem adhuc Theologus *Carm. 3* iambico. LE PR.

(b) *Caveæ sævientis.* Cavea sæpe pro theatro et amphitheatro ut hic sumitur. Sed hunc locum in vita S. Hilarionis expressit optime B. Hieronymus: *Non circi furoribus, non arenæ sanguine, non theatri luxuria delectabatur.* Vides arenam dici pro cavea, unde *Apollog. 38*, *arenæ atrocitas* dicitur. LE PR.

(c) *Scenæ lascivientis.* Prohibita erant Christianis spectacula propter turpitudinem et impudicitiam; id

undique clamant canones. Ipse Tertull. *Apol. 38*: *Spectaculis vestris in tantum renuntiamus*: in baptismo nimirum, unde S. Chrysostomus, *Orat. 19, ad Pop.* testatur non videri debere Christianos in scena et ludionum gesticulationibus, *ἐν σκηνῇ καὶ μίμῳ παιδεμαίς.* LE PR.

CAP. XXVIII.—(d) *Suffectura est quodammodo spiritus anima.* Tamquam supposita spiritui sustinendo. *suffecturam* dicit, quemadmodum contrario significato dicimus *præfecturam*. Itaque suffecturam tribuit animæ, ut intelligamus datam spiritui præfecturam. Sic libro de *Anima*, animum dixit *suggestum* esse animæ. RIC.

(e) *Et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit.* Augustinus, libro I de *peccatorum meritis*, contra Pelag., cap. 24: *Optime*, inquit, *Punici Christiani baptismum ipsum nihil aliud quam salutem vocant.* RIC.

CAP. XXIX.—(f) *Sed deponimus nuptias, etc.* Nuptias equidem non damnabat, imo in iis sanctita-

ptias : nec præscribimus , sed suademus sanctitatem ; servantes et bonum , et melius pro viribus cujusque sectando ; tunc denique conjugium exerte defendentes cum inimice accusatur spurcitæ nomine in destructionem Creatoris , qui proinde conjugium pro rei honestate benedixit , in crementum generis humani , quemadmodum et universum conditionis in integros et bonos usus. Non ideo autem et cibi damnabuntur , quia operosius exquisiti in gulam committunt : ut (1) nec vestitus ideo accusabuntur , quia pretiosius comparati in ambitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despuentur , quia intemperantius diffusæ in luxuriam inardescunt. Multum differt inter causam et culpam , inter statum et excessum. Ita hujusmodi non institutio , sed exorbitatio reprobanda est , secundum censuram institutoris ipsius ; cujus est tam , *Crescite et multiplicamini* (Gen. I, 28) , quam et , *Non adulterabis* (Exod., XX, 14) , et , *Uxorem proximi tui non concupisces* (Levit. XX, 10) : morte ponentis et incestam (2) , sacrilegam , atque monstruosam in masculos et in pecudes libidinum insaniam. Sed et si nubendi jam motus ponitur , quem quidem apud nos spiritalis ratio , Paracleto auctore , defendit , unum in fide matrimonium præscribens ; ejusdem erit modum figere , qui modum aliquando diffuderat : is colliget , qui sparsit : is cædet sylvam qui plantavit ; is metet segetem , qui seminavit : is dicet , *Superest ut et qui uxores habent , sic sint quasi non habeant* (I Cor. VII, 29) , cujus et retro fuit , *Crescite et multiplicamini* : ejusdem finis , cujus et initium. (a) Non tamen ut (3) accusanda cæditur sylvam , nec ut damnanda secatur seges , sed ut tempori suo parens. Sic et connubii res , non ut mala , securem et falcem admittit sanctitatis , sed ut matura defungi , ut ipsi sanctitati reservata , cui cædendo præstat et esse (4). Unde

A jam dicam deum Marcionis , cum matrimonium ut malum et impudicitæ negotium reprobat , adversus ipsam facere sanctitatem , cui videtur studere : materiam enim ejus eradit : quia si nuptiæ non erunt , sanctitas nulla est. Vacat enim abstinentiæ testimonium , cum licentia eripitur ; quoniam ita quædam in diversis probantur. Sicut et *virtus in infirmitate perficitur* (II Cor. XII, 9) , sic et abstinentia nubendi in facultate dinoscitur (5). Quis denique abstinens dicetur , sublato eo a quo abstinendum est ? Quæ temperantia gulæ in fame ? quæ ambitionis repudiatio in egestate ? quæ libidinis infrænatio in castratione ? Jam vero sementem (6) generis humani compescere in totum (7) , nescio an hoc quoque optimo Deo congruat. Quomodo enim salvum hominem volet , quem vetat nasci , de quo nascitur auferendo ? quomodo habebit in quo bonitatem suam signet , quem esse non patitur ? quomodo diligit , cujus originem non amat ? Timet forsitan redundantiam sobolis , ne laboret plures liberando , ne multos faciat hæreticos , ne generosiores habeat Marcionitas ex Marcionitis. Non erit immanior (8) duritia Pharaonis , nascentium enecatrix. Nam ille animas adimit , hic non dat ; ille aufert de (9) vita , hic non admittit in vitam. Nihil apud ambos de homicidio differt : sub utroque homo interficitur ; sub altero , jam editus , sub altero , edendus. Gratus esses , o dee hereticæ , si esses in dispositionem Creatoris , quod marem et fœminam miscuit : utique enim et Marcion tuus ex nuptiis natus est. Satis hæc de deo Marcionis , quem , et definitiones unicæ divinitatis , et conditiones statuum (10) ejus omnino non esse confirmant (11). Sed et totius opusculi series in hoc utique succedit. Proinde , si cui minus quid videmur (12) egisse , speret reservatum suo tempori , sicut et ipsarum Scripturarum examinationem , quibus Marcion utitur.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc *Rhen. Oberth.*
- (2) Incestam et *Jun.*
- (3) Ut *neglig. Seml. Oberth.*
- (4) Præstat esse *Seml. præstaret Rhen.*
- (5) Dignoscitur *Rig. Fran.*
- (6) Semen *Jun.*

- (7) In *delet Seml.*
- (8) Humanior *Seml. Oberth. inhumanior alii.*
- (9) A *Seml. Pamel.*
- (10) Statum *Rhen. Oberth.*
- (11) Confirmantes *Rhen.*
- (12) Videbimur *Fran.*

COMMENTARIUS.

tem commendabatur auctor , sed nuptiarum obtentu turpitudinem jam invalescentem rejiciebat. LE PA.

(a) Non tamen ut accusanda cæditur sylvam. A simili nuptias damnandas non esse docet , utque juris romani peritus erat , de sylvam cædua , loquitur de qua D

frequens in jure mentio , dividiturque sylvam omnis in cæduam , et non cæduam. Prior ideo servatur ut cædatur , posterior pastioni pecorum destinata est , et vulgo pascua dicitur. LE PA.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM. — I. Cum libro præcedenti definierit Tertullianus deum Marcionis Deum non esse , re-gulis certis præscribentibus unicam esse divinitatem ; hoc libro Deum Creatorem digne Deum esse , utpote bonum , non malum , defendit.

II. Præmissa invectiva in Marcionitas , qui sua curiositate

Deo negotium faciunt , de arbitrio sensus sui Deum pensitantes.

III. In primis autem docet bonitatem Dei Creatoris æternam esse ,

IV. Præsertim ex hominis et mundi factura ac ea quam homini præscripsit lege ;

- V. *Neque enim lapsum hominis Deo, sed libero arbitrio A hominis imputandum :*
- VI. *Et vero Dei bonitatem ac rationem hominis hoc requisivisse, ut constitueretur homo liberi arbitrii; utpote cum nec boni nec mali merces jure ei pensaretur, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate :*
- VII. *Id ipsum etiam exigere Dei gravitatem, fidem et patientiam :*
- VIII. *Prorsus itaque homini delictum imputandum quem ad recte vivendum creaverat Deus :*
- IX. *Neque propterea Deo id imputandum, quod affatus Dei sit anima quæ delinquit; quia habet quidem anima illas lineas Dei qua immortalis, qua libera sui arbitrii, qua præscia plerumque, qua rationalis; tamen et in his imago duntaxat Dei, non usque ad B ipsam vim divinitatis.*
- X. *Neque etiamsi in diabolum transcriberetur culpa, ut instinctorem delicti, propterea in Creatorem dirigendam, ut in auctorem diaboli, utpote qui angelus a Deo et bonus factus sit, non diabolus, id est delator.*
- XI. *Porro, si post delictum hominis iudex et severus fuerit Deus, non ad malitiam, sed ad justitiam pertinere;*
- XII. *Quæ justitia cum perpetuo in Deo cum bonitate conspirarit, non recte seorsum deputari Deum bonum, et seorsum Deum justum;*
- XIII. *Imo vero omne justitiæ opus bonitati Dei procurare, quippe cum timor judicii ad bonum, non ad malum, conferat :*
- XIV. *Si quando itaque Deus legatur condens mala, de malis pœnæ, non culpæ, intelligi :*
- XV. *Justitiam proinde esse, atque adeo bonitatem Dei, quæ severitas videntur ;*
- XVI. *Et judici non exprobranda quæ justitiæ accidunt, non magis quam medico ferramenta quæ secant, inurunt, amputant et constrictant :*
- XVII. *Denique totum ordinem Dei bonitatis ex ejus misericordia in errantes, patientia in non resipiscentes, et præstantia in merentes.*
- XVIII. *Deinde ad antitheses veniens Marcionis, etiam ad bonitatem Dei pertinere probat talionis pœnam, ciborum immundorum prohibitionem, et sacrificiorum onera ;*
- XIX. *Nec minus etiam legales quasque disciplinas, ne illi momento vacarent a Dei respectu ;*
- XX. *Imo vero etiam rapinam argenti mandatam a Deo Hebræis in Ægyptios; pluris enim valuisse sexcentorum millium per tot annos, et filiorum jacturam quos merserant :*
- XXI. *Nullam vero etiam contrarietatem esse in Deo prohibente sabbatis operari, et jubenti arcam circumferri etiam in sabbato :*
- XXII. *Neque etiam similitudinum prohibitarum legi refragari ænei serpentis, aut Cherubin et Seraphim aureas effigies, quæ longe diversas habebant causas ab idololatria, de qua, vetans similitudinem fieri, subjicit: Non adorabitis, neque servietis eis; fuisse enim etiam rationalem Dei institutionem sacrificiorum (avocantis ab idolis), quæ tamen rursus rejecerit.*
- XXIII. *Non recte etiam levem Deum dici, cum reprobat aliquando probatos, aut probat quandoque reprobandos; nihil enim magis bono etiam judici convenire, quam pro præsentibus meritis, et rejicere, et allegere :*
- XXIV. *Proinde pœnitentiam apud Deum prave interpretari Marcionem, nam et in græco sono (utpote μετανοια) pœnitentiæ nomen non ex delicti confessione, sed ex animi denuntiatione compositum est.*
- XXV. *Nec absimiliter prave ab illo intelligi illud: Adam, ubi es? et illud ad Cain, Ubi est frater tuus? Item illud de Sodoma et Gomorrha, Descendens videbo, etc.;*
- XXVI. *Item etiam juramentum Dei per semetipsum, et verba illa ad Moysen, Sine me, et indignatus ira disperdam illos.*
- XXVII. *Denique reliquas pusillitates quas Deo objiciebant Marcionitæ non tantas esse quantas etiam ipsi in Christo fatentur, cui apparitiones illæ Veteris Testamenti adscribendæ sint.*
- XXVIII. *Postremo adversus Marcionem alias suas antitheses æmulas facit ad finem usque libri. PAM.*
- ARGUMENTUM.— *Quidquid a Deo Patre et Creatore factum est, id sapientissime factum docet, ideoque Creatorem Deum bonum esse, non malum.*

CAPUT PRIMUM.

C
D
Occasio reformandi opusculi hujus, cui quid acciderit primo libellulo (1) præfati sumus, hoc quoque contulit nobis, uti duobus diis adversus Marcionem retractandis, sui cuique titulum et volumen distingueremus pro materiæ divisione, alterum deum definiendes omnino non esse, alterum defendentes digne Deum esse: quatenus ita Pontico placuit, alterum inducere, alterum excludere. Non enim poterat ædificare mendacium sine demolitione veritatis. Aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet, exstrueret. Sic ædificat (a) qui propria paratura caret. Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit deus ille qui Creatori superducitur; ut falso deo depulso, regulis certis et unicam et perfectam præscriptibus divinitatem, nihil jam quæreretur in Deum verum: quem (2) quanto constaret esse, sic quoque dum alium esse non constat, tanto qualemcumque sine controversia haberi deceret, adorandum potius quam judicandum; et demerendum magis quam retractandum, vel quam timendum ob severitatem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Libello Pamel. Seml. Oberth.

(2) Quem omitt. Fran.

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) *Qui propria paratura caret.* Paraturam, inquit Rhenanus, et hic vocat materiam. Sic lib. de Carne Christi, c. 8: *Debeo, inquit, illos de sua paratura repercutere;* item lib. præced. c. 11: *nullam sibi prospexit agnoscendo paraturam.* Aduotat præterea

Latinius similes locos ex lib. IV *adv. Marcion.* sub initium, *et omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis;* et rursus eodem lib. c. 2: *habuit utique authenticam paraturam.* PAM.

Quid enim amplius homini necessarium, quam cura in Deum verum, in quem, ut ita dixerim, inciderat, quia alius Deus non erat.

CAPUT II.

(a) At nunc negotium patitur Deus omnipotens, dominus et conditor universitatis; ideo tantum opinor, quia a primordio notus est, quia numquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium: nisi quod solis hæreticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt: propterea alium Deum existimantes præsumendum, quia quem constat esse, reprehendere magis possunt, quam negare de arbitrio sensus sui pensantes (1) Deum aliqui: proinde atque si cæcus vel (b) fluitantibus oculis, ideo alium solem præsumere velit mihiorem et salubriorem; quia quem videat, non videt. Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat; et quando non putas, optimus et utilis; et cum tibi acrior et infestior, vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suæ par est. Eam tu si perspicere non vales (2), jam nec ullius (3) alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique majoris (4). Nam qui in (5) inferiorem deum cæcutis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuæ parcis, nec in periculum extenderis, habens deum certum et indubitatum, et hoc ipso satis visum, cum id primum conspexeris eum esse, quem non scias, nisi ex parte qua voluit ipse. Sed Deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens retractas; imo et accusas quasi sciens; quem si scires, non accusares, imo nec retractares. Reddens nomen illi, negas substantiam nominis, id est magnitudinem, qua (6) Deus dicitur, non tantam eam agnoscens, quantam si homo omnifariam nosse potuisset, magnitudo non esset. Isaias jam tum (7) apostolus, prospiciens hæretica corda: *Quis, inquit (Is. XL, 13, 14), cognovit sensum Domini, aut quis illi consiliarius (8) fuit?*

aut ad quem consultavit? aut viam intellectus et scientiæ quis demonstravit ei? Cui et (c) Apostolus condicet: O profundum divitiarum et scientiæ Dei! ut ininvestigabilia judicia ejus, utique Dei judicis, et ininvestigabiles viæ ejus! utique intellectus et scientiæ, quas ei nemo monstravit: nisi forte isti censores divinitatis, dicente: Sic non debuit Deus; et sic magis debuit: quasi cognoscat aliquis quæ sint in Deo, nisi spiritus Dei. Mundi autem habentes spiritum, non agnoscentes in sapientia Dei per sapientiam Deum (I Cor., I, 21), consultiores sibimet videntur Deo. Quoniam, sicut sapientia mundi stultitia est penes Deum, ita et sapientia Dei stultitia est penes mundum. Sed nos scimus stultum Dei sapientius hominibus, et invalidum Dei validius hominibus (I Cor., I, 25).

B Et ita Deus tunc maxime magnus, cum homini pusillus; et tunc maxime optimus, cum homini duo aut bonus; et tunc maxime unus, cum homini duo aut plures. Quod si a primordio (d) homo animalis non recipiens quæ sunt spiritus (I Cor., II, 14), stultitiam existimavit Dei legem, ut quam observare neglexit: (e) ideoque non habendo fidem, etiam quod videbatur habere ademptum est illi (Math., XIII, 12; Luc., VIII, 18), paradisi gratia et familiaritas Dei, per quam omnia Dei cognovisset, si obedisset: quid mirum si redhibitus materiæ suæ, et in ergastulum terræ laborandæ relegatus, (f) in ipso opere prono et devexo ad terram, usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit, (g) dumtaxat animali et hæretico, non recipienti quæ sunt Dei? (h) Aut quis dubitabit ipsum illud Adæ delictum hæresin pronuntiare, quod per electionem suæ potius quam divinæ sententiæ admisit? nisi quod Adam nunquam sigulo suo dixit: « Non prudenter defluxisti me. » Confessus est seductionem; non occultavit seductricem: rudis admodum (9) hæreticus fuit. Non obaudiit; non tamen blasphemavit Creatorem, nec repre-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pensitant Latin. Jun.
 (2) Valeas alii.
 (3) Illius Seml. Oberth.
 (4) Majores alii.
 (5) In abest Rig. Venet.

- (6) Magnitudinis, quæ Rhen. Venet. Pamel.
 (7) Ipse jam tunc Pam. Fran. ipse jam Rhen.
 (8) Quis consiliarius ejus Pamel. Seml. Oberth.
 (9) Adhuc olim legeb. Edd.

COMMENTARIUS.

CAP. II.—(a) At nunc negotium patitur Deus omnipotens, etc. Quasi dicere vellet Deo negotium facere Marcionitarum temeritatem et audaciam, qui Deum alium ab omnipotente sibi confinxerunt. LE PR.

(b) Fluitantibus oculis alium solem præsumere Sic lib. 1: Lippientibus, etiam singularis lucarna numerosa est. RIC.

(c) Apostolus condicet: O profundum, etc. B. Apostolus Esaiæ consentit, dum (Rom. II) ait: O profundum! etc.; in græcis est, ὡ βάθος. LE PR.

(d) Homo animalis. Ψυχικός. Et statim explicat, non recipiens quæ sunt spiritus. RIC.

(e) Ideoque non habendo fidem, etiam, etc. Pulchre explicat illud Luc. VIII: Qui enim habet, dabitur ei, et qui non habet, etiam quod putat se habere auferetur ab eo. Id in simili ad Adamum referens, cui, non habendo fidem, etiam quod videbatur habere ademptum est, nempe paradisi gratia, et familiaritas Dei, per quam omnia Dei cognovisset, si obedisset. Ubi ad ver-

Dum transtulit, quod videtur habere, pro eo quod est græce, ὃ δοκεῖ εἶχειν. PAM.

(f) In ipso opere prono et devexo ad terram. Dixerat Persius:

O pronæ in terras animæ, et cœlestium inanes! RIC.

(g) Dumtaxat animali et hæretico. Itaque alios psychicos facit, alios hæreticos, ut et principio libri *De Monogantia*. Et tamen Adamum ipsum, quem psychicum vocat, mox appellabit hæreticum. PAM.

(h) Aut quis dubitabit ipsum illud Adæ delictum, etc. Etiam notatu dignus est hic locus, quod initium omnis hæreseos ab Adami delicto deducat, utpote, sic uti sequitur, quod per electionem suæ potius quam divinæ sententiæ admisit; in quo alludit ad definitionem hæreseos, de qua late supra lib. de *Præscript.*, cap. 6. Placeret proinde magis illud primæ editionis, rudis adhuc hæreticus fuit, pro eo quod ex Gorziensi codice substituit Rhenanus, rudis admodum, nisi hoc reperiretur in Vatic. 2 Ms. codd. PAM.

hendit auctorem, quem a primordio sui bonum et (1) A optimum invenerat, et ipse si forte iudicem fecerat a primordio.

CAPUT III.

Igitur oportebit ineuntes examinationem in Deum notum, si quaeritur in qua conditione sit notus, ab operibus ejus incipere quæ priora sunt homine, ut statim cum ipso comperta bonitas ejus, et exinde constituta atque præscripta, aliquem sensum suggerat nobis intelligendi, qualiter sequens rerum ordinatio evaserit. Possunt autem discipuli Marcionis recognoscentes bonitatem Dei nostri, dignam quoque Deo agnoscere per eosdem titulos, per quos indignam ostendimus in deo illorum. Jam hoc ipsum (2) quod materia est agnitionis suæ, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas Creatoris, qua se Deus noluit in æternum latere, id est non esse aliquid, cui Deus cognosceretur. Quid enim tam bonum, quam notitia et fructus Dei? Nam, etsi nondum apparebat, hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam cui appareret; sed Deus præsciebat quid boni appariturum esset: et ideo (a) in suam summam commisit bonitatem, apparituri boni negotiatricem, non utique repentinam, nec obventitiæ bonitatis, nec provocatiæ animationis, quasi exinde censendam, quo cœpit operari. Si enim ipsa constituit initium, exinde quo cœpit operari, non habuit initium ipsa cum fecit. Initio autem facto, ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis et notandis, sidera et luminaria celestia disposita sunt: *Erunt enim, inquit (Gen., I, 14), in tempora, et menses, et annos.* Ergo nec tempus habuit ante tempus, quæ fecit tempus; sicut nec initium ante initium, quæ constituit initium. Atque ita carens et ordine initii et modo temporis, de immensa et indeterminabili ætate censebitur, nec poterit repentina vel obventitiæ et provocatiæ reputari, non habens unde reputetur, id est aliquam temporis speciem; sed et (3) æterna, et Deo ingenita, et perpetua præsumenda, ac per hoc Deo digna, suffundens jam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initii et temporibus, sed ipsa malitia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate committi (4).

- (1) Et abest Rig. Venet.
 (2) Ipso olim legeb.
 (3) Et negl. Seml. Oberth.
 (4) Committit alii.

CAP. III.—(a) *In suam summam commisit bonitatem.* Commisit, hoc est reposuit, tempore suo scilicet promendum. Ric.

C P. IV.—(b) *Eruclavit, inquit, cor meum verbum optimum.* Eodem modo initium Ps. XLIV supra citavit lib. adv. Hermogenem, cap. 48, pro eo quod editiones hebr., gr. et chaldaica, et latinæ omnes *bonum*. PAM.

(c) *Blasphemix surculus, etc.* Sic recte Rhenanus, pro eo quod antea erat, *sarculus*; accipitur enim pro palmitē, de quo scribitur Joan. IV, 2, quo adludere videtur auctor: *Mittetur foras sicut palmes, et arescet.*

CAPUT IV.

Igitur, cum cognoscendo Deo hominem prospexisset bonitas Dei ipsius, etiam hoc præconio suo addidit, quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam, postmodum et majorem, ut in magna tamquam in minore proluderet atque perficeret: et ita de bono Dei, id est de magno, ad optimum quoque ejus, id est ad majus habitaculum promoveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum: (b) *Eruclavit, inquit, (Ps. XLIV, 1) cor meum (5) sermonem optimum.* Agnoscat hinc primum fructum optimum, utique optimæ arboris, Marcion: imperitissimus rusticus quidem in malam, bonam inseruit; sed non valebit blasphemix surculus (c), arescet cum suo artifice, et ita se bonæ arboris natura testabitur. Adspice ad summam, qualia sermo fructificaverit: *Et dixit Deus: Fiat; et factum est, et vidit Deus quia bonum (Gen., 1): non quasi nesciens bonum, nisi videret, sed quia bonum, ideo videns, honorans et consignans, et dispungens bonitatem operum dignatione conspectus.* Sic et benedicebat quæ bene faciebat, ut tibi totus Deus commendaretur, bonus, et dicere et facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec male facere. Videbimus causas, quæ hoc quoque a Deo exegerunt. Interi n mundus ex bonis omnibus constitit, satis præmonstrans quantum boni pararetur illi, cui (6) præparabatur hoc totum. Quis denique dignus incolere Dei opera, quam ipsius imago et similitudo? Eam quoque bonitas et quidem operantior operata est, non imperiali verbo, sed familiari manu, etiam verbo blandiente præmisso: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen., I, 26).* Bonitas dixit, bonitas fluxit hominem (7) de limo, in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitibus exstructam. Bonitas inflavit (8) animam, non mortuam, sed vivam. Bonitas præfecit universis fruendis atque regnandis, etiam cognominandis (Gen., II, 7). Bonitas amplius delicias adjecit homini, ut quamquam totius orbis possidens, in amœnioribus moraretur, (d) translatus in paradisum, jam tunc de mundo in Ecclesiam. Eadem bonitas et adjutorium prospexit, ne quid non boni: *Non est enim, inquit*

LECTIONES VARIANTES.

- D (5) Verbum add. alii.
 (6) Illi addit fran.
 (7) Hominem abest Seml. Oberth.
 (8) In add. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

Est vero illud Tertullianicum, *adspice ad summam*, pro eo quod vulgo dicitur, *in summa*. Retineri autem potest *fructificaverit*, aut lege cum Vatic. 1, *fructificavit*. PAM.

(d) *Translatus in paradisum, jam tunc de mundo in Ecclesiam.* Libro de Pœnitentia, dixit Ecclesiam esse in uno et altero. Hic igitur Adamum et Evam translatos fuisse ait in paradisum, de mundo in Ecclesiam, addictum a Deo paradisum Ecclesiæ significans; Ecclesiam vero jam tunc fuisse in uno et altero. Ric.

(*Gen.*, II, 18), *bonum solum esse hominem*. (a) Sciebat illi sexum Mariæ, et deinceps Ecclesiæ profuturum. Sed et quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas erogavit, (b) consulens homini quo Deo adhæreret, ne non tam liber, quam adjectus videretur, æquandus famulis suis cæteris animalibus, solutus a Deo et ex fastidio (1) liberis; sed ut solus homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset qui legem a Deo sumeret, utque animal rationale, intellectus et scientiæ capax, ipsa quoque libertate rationali contineretur, ei subjectus, qui subjecerat illi omnia (I *Cor.*, XV, 28). Cujus legis observandæ consilium, bonitas pariter adscripta: *Qua die autem ederitis, morte moriemini* (*Gen.*, II, 17). Benignissime enim demonstravit exitum transgressionis, ne ignorantia periculi negligentiam juvaret obsequii. Porro, si legis imponendæ ratio præcessit, sequebatur etiam observandæ, ut poena transgressioni adscriberetur; quam tamen evenire noluit, qui ante prædixit. Agnosce igitur bonitatem Dei nostri interim, vel hucusque ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legibus et præmonitionibus (2) bonis et benignis.

CAPUT V.

Jam hinc ad quæstiones omnes. (c) O (3) canes, quos foras Apostolus expellit (*Apoc.*, XXII, 15), latrantes in (4) Deum veritatis! hæc sunt argumentationum ossa quæ obroditiis. Si Deus bonus et præsciis futuri, et avertendi mali potens, cur hominem, et quidem imaginem et similitudinem suam, imo et substantiam suam, per animæ scilicet census, passus est labi de obsequio legis in mortem, circumventum a diabolo? Si enim et bonus qui evenire tale quid nollet, et præsciis qui eventurum non ignoraret, et potens qui depellere valeret, nullo modo evenisset, quod sub his tribus conditionibus divinæ majestatis evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e contrario Deum neque bonum credendum, neque præsciis, neque potentem: siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis Deus, id est bonus, et præsciis, et potens, in tantum ideo evenit, quia non talis Deus. Ad hæc, prius est istas species in Creatore defendere, quæ in dubium vocantur; bonitatem dico, et præscientiam,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Fastigio *Paris. Fran.*
 (2) Prænuuntiationibus *Seml. Oberth.*
 (3) O omitt. *Seml.*
 (4) In omitt. *Fran.*
 (5) Probationis *Seml. Oberth.*

et potentiam. Nec immorabor huic articulo, præeunte definitione etiam ipsius Christi (*Joan.*, X, 25): ex operibus (d) ineundæ probationes (5). Opera Creatoris utrumque testantur et bonitatem ejus, qua bona, sicut ostendimus; et potentiam qua tanta; et quidem ex nihilo. Nam, etsi ex aliqua materia, ut quidam volunt, hoc ipso tamen ex nihilo, dum non id fuerunt quod sunt. Postremo, vel sic magna, dum bona: vel sic Deus potens, dum omnia ipsius, unde et omnipotens. De præscientia vero quid dicam? quæ tantos habet testes, quantos fecit prophetas. Quamquam quis præscientiæ titulus in omnium auctore, qua universa utique disponendo præsciit, et præsciendo disposuit, certe ipsam transgressionem; quam nisi præscisset, nec cautionem ejus delegasset sub metu mortis. Igitur si et fuerunt in Deo istæ facultates, præ quibus nihil mali evenire homini aut potuisset aut debuisset, et nihilominus evenit; videamus et hominis conditionem, ne per illam potius evenerit, quod per Deum evenire non potuit. Liberum et (e) sui arbitrii et suæ potestatis invenio hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi status formam. Neque enim facie et corporalibus lineis, tam variis in genere humano, ad uniformem Deum expressus est; sed in ea substantia, quam ab ipso Deo traxit, id est animæ (6), ad formam Dei respondentis (7), et arbitrii sui libertate et potestate signatus est. Hunc statum ejus confirmavit etiam ipsa lex, tunc a Deo posita. Non enim poneretur lex ei qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate: nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic et in posteris legibus Creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum et malum, vitam et mortem (*Deut.*, XXX, 15): sed nec alias totum ordinem disciplinæ per præcepta dispositum, avocante Deo et minante et exhortante (8), nisi et ad obsequium et ad contemptum libero et voluntario homini (9).

CAPUT VI.

Sed quoniam ex hoc jam intelligimur, eo struentes liberam hominis potestatem arbitrii sui, ut quod ei evenit, non Deo, sed ipsi debeat exprobari; ne et tu

- D (6) Animam *Seml. Oberth.*
 (7) Spondentis *Seml. Pamel.*
 (8) Et abest *Seml. exhortative Pamel.*
 (9) Homine *Pamel. Venet.*

COMMENTARIUS.

(a) Sciebat illi sexum Mariæ, et deinceps Ecclesiæ profuturum: Etenim Maria virgo peperit Christum, hominum salutem. Unde et Ecclesia virgo, sponsa Christi, parit Christianos. RIC.

(b) Consulens homini quo Deo adhæreret. Præclara cogitatio, hominem ad Deum pertinere, quatenus mandatis a Deo legibus adhæret religionis observantia cultuque. RIC.

CAP. V.—(c) O canes, quos foras Apostolus, etc. Alludit ad illud *Apoc.* XXII, foris canes. Atque adeo facit hic locus contra Erasmus, et alios quosdam qui Apocalypsin audent negare Joannis Apostoli. De

quo aliquid supra diximus lib. de *Præscr.*, et infra lib. IV *adv. Marc.* ac in *Scorpiaco*. PAM.

(d) Ex operibus ineundæ probationes. Dum hanc definitionem Christo adscribit, alludit ad illud *Joan.* 10: *Opera quæ ego facio, in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me, et si mihi non vultis credere, operibus credite*. PAM.

(e) Sui arbitrii et suæ potestatis, etc. Ea fuit hæreticorum quorundam vesania, ut liberum hominem creatum fuisse negarint. Tales fuere Marcion et Valentinus. Post peccatum vero adhuc remansisse libertatem mox probabit. I. E. PR.

hinc jam opponas, non ita illum institui debuisse si libertas et potestas arbitrii exitiosa futura esset; hoc quoque prius defendam ita institui debuisse, quo fortius commendem, et ita institutum, et digne Deo institutum, potiore ostensa ea causa quæ ita fecit institui. Bonitas Dei et ratio ejus huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud Deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas sine ratione bonitas, nisi forte (a) penes deum Marcionis, irationaliter bonum, sicut ostendimus. Oportebat Deum cognosci: bonum hoc utique et rationale. Oportebat dignum aliquid esse, quod Deum cognosceret: quid tam dignum prospici posset, quam (b) imago Dei et similitudo? Et hoc bonum, sine dubio, et rationale. Oportebat igitur imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum, imago et similitudo Dei deputaretur; arbitrii scilicet libertas et potestas: in quam rem ea substantia homini accommodata est, quæ hujus status esset, adflatus Dei, utique liberi et suæ potestatis. Sed et alias quale erat ut totius mundi possidens homo, non in primis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? Habes igitur et bonitatem Dei agnoscere ex dignatione, et rationem ex dispositione. Sola nunc bonitas deputetur, quæ tantum homini largita sit, id est arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in ejusmodi institutionem. Nam bonus natura Deus solus (*Matth.*, XIX, 17). Qui enim quod est sine initio habet, non institutione habet illud, sed natura. Homo autem qui totus ex institutione est, habens initium, cum initio sortitus est formam qua esset: atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione; non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. Ut ergo bonum jam suum haberet homo, emancipatum sibi a Deo, et fieret proprietas jam boni in homine, et quodammodo natura, de institutione adscripta est illi quasi libripens (1) emancipati a Deo boni (c), libertas et potestas arbitrii, quæ efficeret bonum, ut pro-

primum, jam sponte præstari ab homine; quoniam et hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendæ; ex libertate scilicet arbitrii non favente institutioni (2), non serviente: ut ita demum bonus consisteret homo, si secundum institutionem quidem, sed ex voluntate jam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturæ: proinde ut et contra malum (nam et illud utique Deus providebat) (3) fortior homo prætenderet (4), liber scilicet et suæ potestatis: (d) quia, si careret hoc jure, ut bonum quoque non voluntate obiret, sed necessitate, usurpabilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde et malo sicut bono famulus. Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, et bono sponte servando, et malo sponte vitando: quoniam et alias positum hominem sub judicio Dei, (e) oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Cæterum, nec boni nec mali merces jure pensaretur ei qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem de obsequio sponte præstando, vel transgressionem sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur, si et bonitas et ratio Dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet, omissa prima definitione bonitatis atque rationis quæ ante omnem tractatum constituenda est, post factis præjudicare non ita Deum instituere debuisse quia aliter quam Deum deceret evasit; sed dispecto quia ita debuerit instituere, salvo eo quod dispectum est, cætera explorare. Cæterum facile est offendentes statim in hominis ruinam, antequam conditionem ejus inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique, et bonitas Dei a primordio operum perspecta, persuadebit (f) nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recognita se potius ream ostendet (5), quod ipsa commisit.

CAPUT VII.

Hæc definitione omnia Deo salva sunt; et natura bonitatis, et ratio dispositionis, et præscientiæ et po-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Libripense *Rhen. Oberth.*(2) Institutionis *Pamel.* arbitrii favente institutioni *Wouwer.* arbitrii; nam favente institutioni *conjic. Seml.*(3) Ut *add. Seml. Oberth.*(4) Pertenderet *Jm.*(5) Ostendit *Pamel. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI. — (a) *Penes Deum Marcionis*, etc. Ridiculus videbatur Marcion, qui hæc Deo denegando, de quibus modo egit, Deum faciat bonum rationem ei detrahendo. LE PR.

(b) *Imago et similitudo Dei*, etc. Longe aliter hic imaginem et similitudinem Dei, ad quam factus est homo, interpretatur, quam alibi solet, et præsertim *lib. de Baptis.* cap. 5, ubi de eo aliquid annotavimus, sicut etiam, quomodo adflatus Dei dicatur anima, *ibidem. PAM.*

(c) *Quasi libripens emancipati a Deo boni.* Abalienatio rerum mancipi, quæ scilicet jure optimo haberi ac possideri poterant, fiebat per æs et libram. Itaque adhibebatur libripens quasi arbiter mancipationis. Ejus formula exstat apud Boethium in *Topica Cic.* Ric. — *Quasi libripens emancipati a Deo boni.* Transla-

tio hæc, quam adhibet e jure, sumitur ab emancipatione, quæ imaginaria venditio erat, fiebatque per æs et libram, hoc est præsentibus quinque testibus et libripende. LE PR.

(d) *Quia si careret hoc jure.* Mira correctorum varietas; *caperet, averet, abiret, obiret, cuperet,* repouunt, et melius legit Rigaltius *careret.* LE PR.

(e) *Oportebat justum illud efficere.* Facit etiam locus iste pro meritis operum, sicut et illud quod sequitur: *Cæterum nec boni nec mali merces*, etc. PAM.

(f) *Nilhil a Deo mali evenire potuisse*, etc. Facit etiam hoc et quidquid capite præcedenti, et duobus capitibus sequentibus tractatur, contra Calvinum et alios qui Deum malorum auctorem facere non vereantur. PAM.

sentiae copia. Exigere tamen a Deo debes (1) et gravitatem summam et fidem praecipuam in omni institutione ejus, ut desinas quaerere an Deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem et fidem Dei boni, sed rationalibus institutionibus ejus vindicandas, nec illud miraberis, quod Deus non intercesserit adversus ea quae noluit evenire, ut conservaret ea quae voluit (2). Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et potestatem, et digne permiserat, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permiserat; fruendas autem quantum in ipso, secundum ipsum, id est secundum Deum, id est in bonum: quis enim adversus se permittet aliquid? quantum vero in homine, secundum motus libertatis ipsius. Quis enim non hoc praestat ei, cui quid semel frui praestat, ut pro animo et arbitrio suo fruatur? Igitur consequens erat uti Deus secederet a libertate semel concessa homini, id est contineret in semetipso et praescientiam et praepotentiam suam, (a) per quas intercessisse potuisset, quo minus homo male libertate sua frui adgressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat. Denique, puta intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem dum revocat ab arbore, dum ipsum (b) circumscriptorem colubrum a congressu foeminae arceat, nonne exclamaret Marcion: (c) O dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quae instituit! Cur permiserat liberum arbitrium, si intercedit? cur intercedit, si permisit? Eligat ubi semetipsum erroris notet, in institutione, an in rescissione. Nonne tunc magis deceptus ex impraesentia futuri videretur, cum obstiteret? et quod quasi ignorans quomodo evasurum esset indulserat, quis non diceret? Sed etsi praescierat male hominem institutione sua usurum, quid tam dignum Deo, quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcumque? Vidisset homo si non bene dispunxisset (3) quod bene acceperat; ut ipse (4) legi reus fuisset cui obsequi noluisset, non ut legislator ipse fraudem legi suae faceret, non sinendo praescriptum ejus impleri. Haec dignissime peroraturus in Creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia et potentia, quas exigit,

obstiteret, nunc tibi insusurra pro Creatore et gravitatem, et patientiam, et fidem, institutionibus suis functo, ut et rationalibus et bonis.

CAPUT VIII.

Neque enim ad vivendum solummodo produxerat hominem, ut non ad recte vivendum, in respectu scilicet Dei legisque ejus. Igitur vivere quidem illi ipse praestiterat, facto in animam vivam; recte vero vivere demandarat, admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat, qui nunc cupit in vitam restitutum, *malens peccatoris poenitentiam, quam mortem* (Ezech., XVIII, 23). Igitur, sicut Deus homini vitae statum induxit, ita homo sibi mortis statum adtraxit: et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit, sed liber et suae potestatis qui seductus est; sed imago et similitudo Dei, fortior angelo; sed adflatus Dei generosior spiritu materiali, quo angeli constituerunt. *Qui facit*, inquit (Ps. CIII, 5), *spiritus angelos* (Hebr., I, 7), (d) *et adparitores flammam ignis*. Quia nec universitatem homini subjecisset infirmo dominandi, et non potiori angelis, quibus nihil tale subjecit; sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi; nec quem excusabilem sciret nomine imbecillitatis, eum (5) definitione mortis convenisset; postremo, non libertate, nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animae, eundem Adae statum, eadem arbitrii libertas et potestas, victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum ejus administratur.

CAPUT IX.

Quoquo tamen, inquis, modo substantia Creatoris delicti capax invenitur, cum adflatus Dei, id est anima, in homine deliquit. Nec potest non ad originalem (6) summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animae. In primis tenendum, (e) quod graeca Scriptura signavit, adflatum nominans, non spiritum. Quidam enim de graeco interpretantes, non recogitata differentia, nec curata proprietate verborum, pro *adflatu, spiritum* ponunt, et dant haereticis occasionem spiritum Dei delicto

LECTIONES VARIANTES.

(1) Habes Jun.

(2) Noluit Paris.

(3) Depunxisset Pamel. Seml. Oberth.

D (4) Ut ipsi Rig. Latin. ut abest Pamel. Seml.

(5) Cum Pamel. Seml. Oberth.

(6) Originem Venet. Rig.

COMMENTARIUS.

CAP. VII. — (a) *Per quas intercessisse potuisset*. Intercedebant tribuni senatusconsultis apud Romanos, dum obstabant ne fierent. Sic et mox, *Si enim intercessisset*. RHEM.

(b) *Colubrum circumscriptorem*. Hoc est deceptorem. Juvenalis, Sat. XV, *pupillum ad jura vocantem... circumscriptorem*. Nam circumscribere, etiam circumvenire significat. RHEM.

(c) *O dominum futilem, etc.* Faciebat enim Marcion Deum irrationabiliter bonum, ut videri potest, cap. 6 hujus lib. et aliis in locis. LE PR.

CAP. VIII. — (d) *Et adparitores flammam ignis*. Parum interest utrum ex Epist. ad Hebraeos, cap. I (quod adfirmat Pamelius), an ex Psal. CIII. Licet enim

voce Apostolus *πυρὸς φλόγα*, seu flammam ignis, illud citat e Psalmo CIII, versu 5, ubi habetur, *et ministros tuos ignem urentem*. In graeco est *πῦρ φλόγον*. Mihi videtur hoc in loco Vulgata versio magis congruere textui, quam versio Tertulliani. Sive autem legas, *flammam ignis*, sive *ignem urentem*, periunde est. Varietas illa nata videtur ex hebr. *שלהשן*, quod *ignem urentem* seu *flammantem* recte vertes. LE PR.

CAP. IX. — (e) *Quod graeca Scriptura signavit, etc.* Recte graeca vox *πνεῦμα* ad marginem adnotata est a Rhenano, ad quam hic alludit auctor; nam ea legitur, Genes. II, non vero *πνεῦμα*; quare proinde etiam interpres latinus recte transtulit *spiraculum vitae*, quod *adflatum* auctor, non vero *spiritum*. PAM.

infuscandi, id est ipsum Deum; et usurpata jam quæstio est. Intellige itaque adflatum minorem spiritu esse (1), etsi de spiritu accidit, ut aurulam ejus, non tamen spiritum. Nam et aura vento rarior, etsi de vento aura, non tamen ventus aura. (a) Capit etiam imaginem spiritus dicere flatum. Nam et ideo homo imago Dei, id est spiritus: Deus enim spiritus. Imago ergo spiritus, flatum (2). Porro, imago veritati non usquequaque adæquabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse. Sic et adflatus, cum imago sit spiritus, non potest ita imaginem Dei comparare (3), ut quia veritas, id est spiritus, id est Deus, sine delicto est, ideo et adflatus, id est imago, non debuerit admisisse delictum. In hoc erit imago minor veritate, et adflatus spiritu inferior, habens illas utique lineas Dei, qua immortalis anima, qua libera et sui arbitrii, qua præscia plerumque, qua rationalis, capax intellectus et scientiæ: tamen et (4) in his imago, et non usque ad ipsam vim divinitatis; sic nec usque ad integritatem a delicto; quia hoc soli Deo cedit, id est veritati; et hoc solum imagini non licet. Sicut enim imago, cum omnes lineas exprimat veritatis, vi (5) tamen ipsa caret, non habens motum; ita et anima imago spiritus, solam vim ejus exprimere non valet, id est, non delinquendi fœlicitatem (6). Cæterum non esset anima, sed spiritus; nec homo, qui animam sortitus est, sed Deus. Et alias autem, non omne quod Dei erit, deus habebitur: ut exstules Deum et adflatum, id est vacuum a delicto, quia Dei sit adflatus. Nec tu enim si in tibiam flaveris, hominem tibiam feceris, quamquam de anima tua flaveris, sicut et Deus de spiritu suo. Denique, cum manifeste Scriptura dicat (*Genes.*, II, 7) flasse Deum in faciem hominis, et factum hominem in animam vivam, non in spiritum vivificantem, separavit eam a conditione factoris. Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, id est inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo, ipse erit figulus; ita nec adflatus factus a spiritu, ideo erit spiritus. Ipsum quod anima, vocatus est flatum. Vide etiam ne de adflata conditione transierit in aliquam diminutionem qualitatem. Ergo, inquis, dedisti animæ infirmitatem supra negatam. Plane, cum illam exigis Deo parem, id est delicti immunem, dico infirmam. Cum vero ad angelum provocatur, fortiolem defendam necesse est dominum universitatis; cui jam angeli administrant (*Hebr.*, I, 14): qui etiam angelos judicaturus est

(*I Cor.*, VI, 2), si in Dei lege constiterit, quod in primordio noluit. Hoc ipsum ergo potuit adflatus Dei admittere. Potuit, sed non debuit. Potuisse enim habuit, per substantiæ exilitatem, qua adflatus, non spiritus: non debuisset autem, per arbitrii potestatem, qua liber, non servus; adsistente amplius demonstratione non delinquendi sub comminatione moriendi, qua substrueretur substantiæ exilitas, et regeretur sententiæ libertas. Itaque non per illud jam videri potest anima deliquisse, quod illi cum Deo adfine est, per adflatum: sed per illud quod substantiæ accessit, id est per liberum arbitrium; a Deo quidem rationaliter adtributum; ab homine vero, qua voluit agatum. Quod si ita se habent, omnis jam Dei dispositio de mali exprobratione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam respiciet, a quo data est, sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum adscribes Creatori (7)? si delictum hominis, non erit Dei, quod est hominis: nec idem habendus est delicti auctor qui invenitur interdicator, imo et condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo, sed contemptori faciet invidiam, ut auctori. Contemnendo enim eam fecit; non utique futuram, si non contempsisset.

CAPUT X.

Sed, etsi (8) ab homine in diabolum (b) transcripseris mali elogium, ut in (9) instinctorem delicti; uti sic quoque in Creatorem dirigas culpam, ut auctorem diaboli, qui facit angelos spiritus: ergo quod factus a Deo est, id est angelus, id erit ejus qui fecit; quod autem factus a Deo non est, id est diabolus, id est delator, superest ut ipse sese fecerit, deferendo de Deo; et quidem falsum: primo, quod Deus illos ex omni ligno edere vetuisset, dehinc quasi morituri non essent, si edissent; tertio, quasi Deus illis invidisset divinitatem. Unde igitur malitia mendacii et fallaciæ in homines, et infamiæ in Deum? a Deo utique non, qui et angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur, antequam diabolus; nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam (*Ezech.*, XXVIII, 12), facile animadvertes tam institutione bonum angelum illum, quam sponte corruptum. In persona (10) enim principis Sor, ad diabolum pronuntiatur; *Et factus est sermo Domini ad me, dicens: Filii hominis, sume planctum super principem Sor; et dices ei (11): Hæc dicit Dominus: Tu resignaculum similitudinis* (qui scilicet integritatem

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritum *Seml. Oberth.*
 (2) Del. adflatus *panel. Seml.*
 (3) Comparare *Ciaccon.*
 (4) Ut *Jun.*
 (5) Vita *conjic. Seml.*
 (6) Facultatem *conjic. panel.*

- (7) Discribes *Venet. nig. describes panel. Seml.*
 (8) Non, inserit *Seml. nunc Jun.*
 (9) In *abest Seml. panel.*
 (10) Personam *Seml. Oberth.*
 (11) Ei *add. Lat.*

COMMENTARIUS.

(a) Capit etiam imaginem spiritus dicere, etc. Et hic vides quomodo verbo capit utatur. Hoc est, flatum significat etiam imaginem spiritus, sive potest dici imago spiritus. **RHEN.**

CAP. X. — (b) Transcripseris mali elogium. Mali proprietates omnes diabolo tribuas; ea est enim hujus vocis notio Tertulliano. Lib. I *adv. Marcionem* ita usus est. **LE PR.**

imaginis et similitudinis resignaveris), *plenus sapientia* (1), *corona decoris* (hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium), *in deliciis paradisi Dei tui natus es* (illic enim ubi Deus in secunda animalium figuræ formatione angelos fecerat). *Lapidem optimum indutus es; sardium, topazium, smaragdum, carbunculum, saphirum, jaspin, lyncurium, achaten, amethystum, chrysolitum, beryllum, onychinum* (2); *et auro replesti horrea tua, et thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum Cherub* (a) *posui te in monte sancto Dei; fuisti in medio lapidum igneorum; fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, donec inventæ sunt læsuræ tuæ* (a). *De multitudine negotiationis tuæ promas tuas replesti, et deliquisti*; et cætera. Quæ ad sugillationem angeli, non ad illius principis proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradiso Dei natus sit; ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc: nec cum Cherub positus in monte sancto Dei, id est, in sublimitate cælesti, de qua Satanam Dominus quoque decidisse testatur; nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur dejectus est Satanas. Sed ipse auctor delicti, in persona peccatoris viri denotabatur; retro quidem invituperabilis a die conditionis suæ, a Deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, et excultus omni gloria angelica, et apud Deum constitutus, qua bonus apud bonum: postea vero a semetipso translatus in malum. *Ex quo enim, inquit, appa-*

ruerunt læsuræ tuæ: illi eas reputans, quibus scilicet læsit hominem ejectum a Dei obsequio (4): et ex illo deliquit, ex quo delictum seminavit; atque ita exinde negotiationis, id est, malitiæ suæ multitudinem exercuit; delictorum scilicet et sensuum, non minus et ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim Deus proximum sibi non libertate ejusmodi ordinasset. Quem tamen et prædamnando testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptæ ultro malitiæ exorbitasse; et commeatum operationibus ejus admetiendo, rationem bonitatis suæ egit; eodem consilio et homo (b) eadem arbitrii libertate elideret inimicum, qua succiderat illi; probans suam, non Dei culpam; et ita salutem digne per victoriam recuperaret, et diabolus amarius puniretur ab eo, quem eliserat ante devictus; et Deus tanto magis bonus

A inveniretur, sustinens hominem gloriosiore in paradiso, ad licentiam decerpendæ arboris vitæ jam de vita regressurum.

CAPUT XI.

Igitur usque ad delictum hominis, Deus a primordio tantum bonus, exinde iudex, et severus, et quod Marcionitæ volunt, sævus. Statim mulier in doloribus parere, et viro servire damnatur (*Gen.*, III, 16): sed quæ ante sine ulla contristatione (c) per benedictionem in crementum generis audierat, *Crescite tantum et multiplicamini*: sed quæ in *adjutorium* masculo, non in servitium fuerat destinata. Statim et terra maledicitur (*Gen.*, III, 18); sed ante benedicta. Statim tribuli et spinæ; sed ante fœnum, et herbæ, et arborum fructuosa. Statim sudor et labor panis; sed ante ex omni ligno victus immunis, et alimenta secura. Exinde homo ad terram, sed ante de terra. Exinde ad mortem, sed ante ad vitam. Exinde (d) in scortis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas Dei, secundum naturam; severitas posterior, secundum causam. Illa ingenita, hæc accedens: illa propria, hæc accommodata: illa edita, hæc adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec causa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei Deus præstitit. Incipe nunc etiam iudicis statum ut affinem mali arguere, qui idcirco alium Deum somniasit solummodo bonum, quia non potes iudicem: quanquam et illum ut iudicem ostendimus. Aut si non iudicem, certe perversum ac vanum, disciplinæ non vindicandæ, id est, non iudicandæ constitutorem. Non reprobas autem Deum iudicem, qui non iudicem Deum probas? Ipsam sine dubio justitiam accusare debebis, quæ iudicem præstat, aut et eam in species malitiæ deputare, id est, injustitiam in titulos bonitatis adscribere. Nunc enim justitia malum, si injustitia bonum. Porro, cum cogis injustitiam de pessimis pronuntiare, eodem jugo urgeris justitiam de optimis censere. Nihil enim æmulum mali non bonum, sicut et boni æmulum nihil non malum. Igitur quanto malum injustitia, tanto bonum justitia. Nec species solummodo, sed tutela reputanda bonitatis; quia bonitas nisi justitia regatur, ut justa sit, non erit bonitas, si injusta sit. Nihil enim bonum, quod injustum; bonum autem

D omne, quod justum.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Plenus sapientia abest Seml. MSS. inquit non habent. At enim in versione LXX nihil simile reperias. Insertum ex Hebræo vel Vulgata putat Jun. Edd.

(2) Onychium Paris. Fran.

(3) Cherubim Seml. cui contradicunt lectio hebr. necnon

versio græca LXX interpretum, cæteri denique editores, ut Pamel. Rig. Venet. Fran.; pro Cherub. stant omnes, et Vulgata favet.

(4) Electum ad Dei obsequium Latin. electum a Dei, Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) Donec inventæ sunt læsuræ tuæ. Læsuræ sunt peccata quæ animam lædunt, græcæ enim habentur ἄδικη; παρα. Lib. de Pat., cap. 7, decrescentes opes vocat læsuras, demonstrans per objectionem divitiarum, læsuras quoque earum computandis non esse. LE PR.

(b) Eadem arbitrii libertate elideret, etc. Amissam non omnino fuisse libertatem post peccatum Adami

defendit hic locus, contra hæreticos. LE PR.

CAP. XI. — (c) Per benedictionem in crementum generis. Potest esse figura græca; per benedictionem secundum incrementum generis audierat, crescete tantum et multiplicamini. RHEN.

(d) Exinde in scortis vestib. Pellicæ intelligit. RHEN.

CAPUT XII.

Ita (c) si societas et conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem eorum non potest capere, quo ore constitues diversitatem dierum deorum in separatione, secretum deputans deum bonum, et secretum deum justum? Illic consistit bonum, alibi et justum. A primordiis denique creatur tam bonus, quam et justus, pariter et utrumque processit. Bonitas ejus operata est mundum, justitia modulata est (1), quæ etiam tum mundum judicavit ex bonis faciendum, quia cum bonitatis consilio judicavit. Justitiæ opus est, quod inter lucem et tenebras separatio pronuntiata est, inter diem et noctem, inter cælum et terram, inter aquam superiorem et inferiorem, inter maris cæcum et aridæ molem, inter luminaria majora et minora, diurna atque nocturna, inter mare et terram; inter arborem æquationis mortis et vitæ, inter orientem et paradisum, inter aquigena et terrigena (2) animalia. Omnia ut bonitas concepit, ita justitia distinguit. Totum hoc judicatio dispositum et ordinatum est. Quævis situs, habitus elementorum, effectus, motus, status, ortus, occasus singulorum, judicia sua Creatoris; ne putes eam exinde justitiam definiendum, quo malum caput, atque ita justitiam de causa mali offusces. His enim modis ostendimus eam cum auctrice omnium bonitate prodisse, ut et ipsam ingenuitatis Deo et naturalem, nec obventitiam deputandam, quæ in Domino inventa sit arbitratrix operum ejus.

CAPUT XIII.

Atenim, ut malum postea eripit, atque inde jam caput bonitas Dei cum adversario agere, aliud quoque (d) negotium eodem illa justitia Dei acta est jam secundum adersionem dirigendæ bonitatis, ut seposita libertate ejus (e), qua et ultro Deus bonus pro meritis cujusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur; proinde omnibus æmulis vindicetur. Ita omne hoc justitiæ opus procuratio bonitatis est, quod judicando damnat, quod damnando punit, quod, ut dicitis, servit; utique bonum, non malo proficit. Denique timor judicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sufficiebat bonum

A per semetipsum commendari, jam sub adversario laborans. Nam etsi commendabile per semetipsum, non tamen et conservabile, quia expugnabile jam per adversarium, nisi vis aliqua precesset timendi, quæ bonum etiam alicuius appeteret, et custodire compelleret. Ceterum, ut illecebris mali expugnationibus bonum, quis illud appeteret, quod impune contemneret? Quis custodiret, quod sine periculo amitteret? Legis (Math., VII, 15) *malum riuem latam*, et multo frequentiores: nonne omnes illa libereantur (1), si nihil in illa timeretur? Barremus terrabiles minus Creatoris, et vix a malo vellemus: quid, si nihil timeretur? Hanc justitiam malum dices, quæ mali non foveat? Hanc bonum negabis, quæ bono (2) prospiciat? Non (3) quidem oportet (f) Deum velles (4); B quidem malles expeditus? sub quo delicta gauderes? cui diabolus illuderes? illum bonum judicares Deum, qui hominem potest magis malum facere securitate delicti? Quis boni nocet, nisi qui et extorquet? Proinde, quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? Quis inimicus, nisi qui et expugnat? Quis expugnat, nisi qui et punit? Sic totus Deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia et jurandi et ledendi potens. Minus est, tantummodo prodese, quia uno aliud quid possit quam prodese. De ejusmodi qua fiducia bonum sperem, si hoc solum potest? quomodo innocentie mercedem sciet, si non et mercedis speciem (5)? Insulam necesse est, ne nec alteram partem remuneretur (6), qui utramque non valuit. Usque adn justitia etiam plenitudo est divinitatis ipsius exhibens Deum perfectam, et patrem, et dominum: patrem, clementia; dominum, disciplina; patrem, potestate blanda; dominum, severa: patrem, diligendum pie; dominum, timendum necessarie: diligendum, quia malis misericordiam, quam sacrificium (Ps. VI, 6; Exod., XXXIII, 11); et timendum, quia non peccatum: diligendum, quia mala poenitentiam peccatoris, quam mortem; et timendum, quia non peccatores sui jam non poenitentes. Ideo lex utrumque deluit, *Dilige Deum, et Timebis Deum*. Aliud obsecutori proposuit, aliud exorbitantem (g).

LECTIONES VARIANTES.

(1) Omnes illiberentur *Pand. Senf.*(2) Non invenit *Ihm.* Sed tunc ostendendum negabis.(3) Non abest *Ihm.* *Frax. Lat. Jun.*(4) Vel pro velles *Lat. Jun.*(5) Speciem *Senf. Ihm.*: nullo sensu atque etiam contra *D exemplaria.*(6) Remuneret *alm.*

COMMENTARIUS.

CAP. XII. — (a) Ita si societas et conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem eorum non potest capere. Sic et commendandum censuit Latinius quod vulgo legitur, *separatiue eorum non potest capere*. In exemplari Pithagoro legitur: *separationem eorum non potest capere*. Liber Ursini, Septimii stylum exhibet. Ita, si societas et conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem eorum non potest capere, quo ore, etc. *Ric.*

(b) Justitia modulata est. Legendum crederem *moderata est*. Et quævis nullis indicibus fretus, in conjiciendo tantum affirmarem. *Le Ps.*

(c) Inter aquigena et terrigena. Delictatur iis vocibus quæ Græcorum usu derivantur, quasi diceret *ἀπογενεῖ et γηγενεῖ εἰς ζῴων*. *Le Ps.*

CAP. XIII. — (d) Negotium acta est jam secundum adersionem dirigendæ bonitatis. Illic est, dirigendæ bo-

nitatis prout mentem quisque suam ad Dei bonitatem advertit. *Ric.*

(e) Ut seposita libertate ejus. Sic habent exemplaria, nec incoincide explicatur in hunc sensum: Ut seposita divinitate bonitatis liberalitate, qua et ultro Deus bonus est, jam divinitate illa bonitas pro meritis cujusque pensetur. *Ric.*

(f) Non quidem oportet Deum velles. In Pithagoro legitur, *Qualem oportet Deum velles? Quales malles, expeditus?* *Ric.*

(g) Aliud exorbitantem. Morigerum et rebellem sive delinquentem his vocibus, obsecrari, et exorbitantem, notat. Voculato exorbitare videtur in *Exhort. ad cast.*: qui de monogamia exorbitat, et *Apol. 6*: Si a nullo deciderant? si in nullo exorbitaverunt? *Sodanis ep. 11, lib. VIII: Verum injuriam a catholica fidei regula*

CAPUT XIV.

Ad omnia tibi occurrit Deus: idem percutiens, sed et sanans; mortificans, sed et vivificans; humilians, sed et sublimans; condens mala, sed et pacem faciens (*Deuter.*, XXXIII, 39): ut etiam et hinc (1) respondeam hæreticis. Ecce enim, inquit, ipse se conditorem profitetur malorum, dicens: *Ego sum qui condo mala* (*Is.*, XLV, 7). Amplexi enim vocabuli communionem, duas malorum species in ambiguitate turbantem; quia mala dicuntur, et delicta, et supplicia; passim volunt eum conditorem intelligi malorum, et malitiæ (2) auctor renuntietur. Nos autem adhibita distinctione utriusque formæ, separatis malis delicti (5) et malis supplicii, malis culpæ et malis pœnæ, suum cuique parti definimus (4) auctorem; malorum quidem peccati et culpæ, diabolum, malorum vero supplicii et pœnæ, Deum creatorem; ut illa pars malitiæ deputetur, ista justitiæ, mala condentis (5) iudicii (6) adversus mala delicti (7). De his ergo creator profitetur malis, quæ congruunt iudici. Quæ quidem illis mala sunt, quibus rependuntur, cæterum suo nomine bona, qua justa, et bonorum defensoria, et delictorum inimica, atque in hoc ordine, Deo digna. Aut proba ea injusta, ut probes malitiæ deputanda, id est, injustitiæ mala: quia si justitiæ erunt, jam mala non erunt, sed bona; malis tantummodo mala, quibus etiam directo bona pro malis damnantur. Constitue igitur injuste hominem divinæ legis voluntarium contemptorem id retulisse, quo noluit (8) caruisse; injuste malitiam avi illius imbribus, delinere et ignibus casam; injuste Ægyptum fœdissimam, superstitiosam, amplius hospitis populi conflictatricem, decemplici castigatione percussam. Indurat cor Pharaonis; sed (9) meruerat in exitium subministrari, qui jam negaverat Deum; qui jam legatos ejus toties superbus excusserat; qui jam populo laborem operis adjecerat: postremo, qua Ægy-

A ptius olim Deo reus fuerat gentilis idololatriæ, ibin et crocodilum citius colens (a), quam Deum vivum. Impetit (10) et ipsum populum, sed ingratum. Immisit et pueris ursos, sed irreverentibus in Prophetam.

CAPUT XV.

Justitiam ergo primo iudicis dispice (11): cujus si ratio constiterit, tunc et severitas; et per quæ severitas decurrit, rationi et justitiæ reputabuntur. Ac ne pluribus immoremur, asserite causas cæteras quoque, ut sententias condemnatis: excusate delicta, ut iudicia reprobetis. Nolite reprehendere iudicem, sed revincite malum iudicem. Nam et si (12) patrum delicta ex (13) filiis exigebat, duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinæ obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem, quam suam curet? Sed etsi benedictio patrum semini quoque eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito ejus; cur non et reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita et offensa; ut per totum genus et gratia decurreret, et offensa. Salvo eo quod postea decerni habeat: non dicturos acidam uvam patres manducasse, et filiorum dentes obstupuisse (*Jerem.*, XXXI, 29); id est, non sumpturum patrem delictum filii, nec filium delictum patris; sed unumquemque delicti sui reum futurum, ut post duritiam populi, duritia legis edomita, justitia jam non genus, sed personas judicaret. Quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia reddentis in filios patrum delicta cognoscas; ad illos scilicet qui hanc ultro sibi sententiam fuerant irrogaturi: *Sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum* (*Math.*, XXVII, 25). Hoc (14) itaque omnis providentia Dei censuit, quod jam audierat.

CAPUT XVI.

Bona igitur et severitas, quia justa, si bonus iudex, id est justus. Item cætera bona, per quæ opus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hic *Pamel. Seml.*
 (2) Injuste *add. Fran.*
 (5) Delictis... supplicii *Seml.*
 (4) Defendimus *Seml. contra omnes.*
 (5) Condenti *Paris.*
 (6) Iudicia *Seml. Venet. Pamel. Rig. sed rationem sequimur magistram. Edd.*
 (7) Delicta *alii.*

- (8) Voluit *Paris. Rig. Fran. Pamel. Venet.*
 (9) Et *Seml.*
 (10) Impendit *Venet. Rig. impedit Rhen. Seml.*
 (11) Despice *Rhen.*
 (12) Si *omit. Seml.*
 (13) De *Seml.*
 (14) Hac *Rhen.*

COMMENTARIUS.

exorbitaturum. Item Julius Firmicus de errore prof. relig.: *Nec a salutaribus tuis legibus exorbitat nunc consul noster Posthumius.* LE PR.

CAP. XIV.—(a) *Ibin et crocodilum citius colens.* Ægyptios superstitioni olim præ cæteris gentibus deditos constat, illudque traditur *Apolog.*, 24; nam adeo fuere superstitiosi, ut variis in locis varios sibi Deos staterint, τὸν Ἄπιν ἐν Μίμηρι, . . . τὸν τράγον ἐν Μένδητι, τὸν χρυσόδειλον ἐν τῇ Μύριδος λίμνῃ (*Lucianus de astrol.*), *Apin colunt in urbe Memphi, . . . Hircum in urbe Mendete, et crocodilum in palude Myridis.* Clemens Alex. *pædag.* III, c. 2. Ubi collatione facta ornatus muliebri cum templis Ægyptiorum, describit et amplificat templorum structuram, et ornamenta quibus illustrantur: si vero intraveris, inquit, non Deus, sed risu dignum exhibitur spectaculum, οὐ γὰρ θεὸς ὁ ζῆτιούμανος εὐδὸν εὐρεθίσεται, ἐπ' οὐ ἐσπεύσασμεν, αἰλουροὶ δὲ ἢ

προκόδειλος, ἢ αὐτόχθων ὄρεϊ, ἢ τε τοιοῦτον θῆριον. Non enim ibi Deus qui requiritur, apparet, ad quem properabamus, sed felis, aut crocodilus, aut serpens indigena, aut tale quidpiam animal. Sic Diodorus Siculus, lib. I. *Biblioth.*: οἱ μὲν καὶ κάλλιστοι, . . . εὐδὸν δὲ ἢ ζῆτιός τὸν θεόν, ἢ πτόχρος ἔστιν, ἢ ἴβις, ἢ τράγος, ἢ αἰλουρος. *Templa quidem pulcherrima, . . . si vero Deum intus quæsieris, aut simia est, aut ibis aut hircus, aut felis.* Idem lib. de *Decal.* tradit Philo Judæus. Mitto Cyrillum Alex. *hom. de festis Pasch.*; Pomponium Melam, lib. I; Juvenalem, Sat. 15. Adde tantum ibin avem esse riconiæ similem, quæ locustas et angues vorat, unde ab Ægyptiis superstitione colitur, et numinis loco est. Tales bestias infinitas in annalibus refert Constantinus Manasses, et Nilum ipsum Deum sibi finxisse Ægyptios scribit Heliodorus, lib. IX. LE PR.

bonum currit bonæ severitatis, sive ira, sive æmulatione, sive sævitiâ. Debita enim omnia hæc sunt severitatis (1), sicut severitas debitum est justitiæ. Vindicanda erit (2) procacitas ætatis verecundiam debentis. Atque ita non poterunt (3) judici exprobrari quæ judici accidunt (4), carentia et ipsa culpa, sicut et (5) iudex. Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses, quod secant, et inurant, et amputent, et constrictent? quando sine instrumento artis, medicus esse non possit. Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem, atque ita ferramenta quoque ejus, ut mala ministeria, reprehende. Proinde est enim, cum Deum quidem iudicem admittis, eos vero motus et sensus, per quos iudicat, destruis. Deum nos a Prophetis et a Christo, non a philosophis, nec ab Epicuro, erudimur. Qui credimus Deum etiam in terris egisse, et humani habitus humilitatem suscepisse ex causa humanæ salutis, longe sumus a sententia eorum qui nolunt Deum curare quidquam. Inde venit ad hæreticos quoque definitio ejusmodi: Si Deus irascitur, et æmulatur, et extollitur, et exacerbatur; ergo et corrumpetur, ergo et morietur. Bene autem quod Christianorum est, etiam mortuum Deum credere, et tamen viventem in ævo ævorum. Stultissimi, qui de humanis divina præjudicant (6), ut quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passiones, idcirco et in Deo ejusdem status existimantur. Discerne substantias, et suos eis distribue sensus, tam diversos, quam substantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram, et oculos (a), et pedes Dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis et humani, sub eisdem nominibus membrorum, tanta erit et animi divini et humani differentia, sub eisdem licet vocabulis sensuum, quos tam corruptorios efficit in homine corruptibilitas substantiæ humanæ, quam incorruptorios in Deo efficit incorruptibilitas substantiæ divinæ. Certe Deum confiteris creatorem? Certe, inquis. Quomodo ergo in Deo humanum aliquid existimas, et non divinum omne? Quem Deum non negas, confiteris non humanum. Siquidem Deum confitendo, præjudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum. Porro,

A cum pariter agnoscas hominem a Deo inflatum in animam vivam, non Deum ab homine, satis perversum est, ut in Deo potius humana constituas, quam in homine divina; in hominis imagine Deum imbuas potius, quam Dei hominem. Et hæc ergo imago censenda est Dei in homine, quod eisdem motus et sensus habeat humanus animus, quos et Deus, licet non tales quales Deus. Pro substantia enim, et status eorum, et exitus distant. Denique, contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem earum bonitatem, cur divina præsumitis? Nec tamen perfecte ea obtinemus, quia solus Deus perfectus. Ita et illas species, iræ dico (7) et exasperationis (8), non tam feliciter patimur; quia solus Deus de incorruptibilitatis proprietate felix. B Irascetur enim, sed non exacerbabitur (9), sed non periclitabitur: movebitur, sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat propter omnia; tot sensus, quot et causas: et iram propter scelestos, et bilem propter ingratos, et æmulationem propter superbos, et quicquid non expedit malis. Sic et misericordiam propter errantes, et patientiam propter non respicientes, et præstantiam propter merentes (b), et quicquid bonis opus est. Quæ omnia patitur suo more, quo cum pati concedet, propter quem homo cadem patitur, æque suo more.

CAPUT XVII.

Hæc itaque dispecta totum ordinem Dei iudicis operarium, et (ut dignius dixerim) protectorem catholicæ et summæ illius bonitatis (c) ostendunt: quam semotam a iudicariis sensibus, et in suo statu puram nolunt Marcionitæ in eodem Deo agnoscere, pluentem super bonos et malos, et solem suum oriri facientem (10) super justos et injustos (*Matth.*, V, 45): quod alius Deus omnino non præstat. Nam etsi hoc quoque testimonium Christi in Creatorem Marcion de Evangelio eradere ausus est, sed ipse mundus inscriptus est (d), et omni a conscientia legitur; et erit hæc ipsa patientia creatoris in iudicium (11) Marcionis: illa patientia, quæ expectat pœnitentiam potius peccatoris, quam mortem; et mavult misericordiam, quam sacrificium (*Os.*, VI, 6); avertens jam destinatum exitium Ninivitis, et largiens spatium vitæ Ezechie lacrymis, et restituens statum regni Babylonis tyranno pœnitentiam (12) functo. Illam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Severitati *Rig.*
 (2) Erat *Jun.*
 (3) Potuerant *alii.*
 (4) Accedunt *Venet. Seml.*
 (5) Et *negl. Seml.*
 (6) Prædicant *Paris. Fran.*

- D (7) Prædico pro iræ dico *Seml. mendose.*
 (8) Exasperationes *id.*
 (9) *Æmulabitur inseri vult Jun.*
 (10) Pluenti... facienti *conyic. Sem.*
 (11) Indicium *Paris.*
 (12) Pœnitentia *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) Nam et dexteram et oculos. B. Augustinus lib. de præsentia Dei ad Dardanum, latissime tractat quomodo Deo attribuuntur dextra, oculi et pedes. Scripturas autem, ex quibus id desumptum est, ad marginem annotavimus. Est ejusdem argumenti liber incerti auctoris, fortassis Rhabani inter opera B. Hieronymi tom. IV. PAM.

(b) Et præstantiam propter merentes. Qua scilicet

præstat præmia vel supplicia. *RIG.*

CAP. XVII. — (c) Catholicæ et summæ illius bonitatis. Catholicam bonitatem proprie accipit, pro ea quæ per totum orbem terrarum diffusa est, de quo nomine latius lib. de Præscript. PAM.

(d) Sed ipse mundus inscriptus est. Catholica illa et summa Dei bonitas inscripta est in mundi tabulis. *RIG.*

dicæ misericordiam, quæ et filium Saulis moriturum (a) A terretur, et prima deterrita, nec secunda committitur, qua (4) et alias facilius timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amariis quam idipsum pati, quod feceris aliis. Et si lex aliquid cibi detrahit, et immunda pronuntiat animalia quæ aliquando benedicta sunt, consilium exercendæ continentia intellige, et frænos impositos illi gulæ agnosce, quæ cum panem ederet angelorum, cucumeres et pepones Ægyptiorum desiderabat. Agnosce simul et (c) comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ prospectum, quæ fere ventris castigatione frigescunt. *Manducaverat enim populus et biberat, et surrexerat ludere (Exod. XXXII, 6)*. Proinde, ut et pecuniæ ardor restringeretur (5) ex parte, quæ de victus necessitate caussatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est: postremo, ut facilius homo ad jejunandum Deo formaretur, paucis et (d) non gloriosis escis assuefactus, et nihil de lautioribus esuriturus. Reprehendus sane Creator, quod cibos potius populo suo abstulit, quam ingratoribus Marcionitis. (e) Sacrificiorum quoque onera, et operationum, et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat, quasi Deus talia sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat: *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et quis exquisivit ista de manibus vestris (Is. I, II)?* sed illam Dei industriam sentiat, qua populum primum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officii religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitione sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.

CAPUT XVIII.

Sed quæ potius legis bona defendam, quam quæ hæresis concupiit, ut talionis definitionem, oculum pro oculo, dentem pro dente, et livorem pro livore repetentis (*Exod., XXI, 24*)? Non enim injuriæ mutuo exercendæ licentiam sapit, sed in totum cohibendæ violentiæ prospicit, ut quia durissimo et infideli in Deo populo longam, vel etiam incredibile videtur a Deo expectare defensam (b), edicendam postea per Prophetam: *Mihi defensam, et ego defendam, dicit Dominus (Deuter., XXXII, 35; Rom., XII, 19)*: interim commissio injuriæ metu vicis statim occurruræ repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis; ut sic improbitas astuta (3) cessaret, dum, secunda permissa, prima

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nota Paris. Fran.
 (2) Proscribere Venet. Rig.
 (3) Æstuta olim legeb.
 (4) Quia Jun.

- D (5) Restringueretur olim legeb.
 (6) Ulli Seml. illi Pamel. Fran. Rhen. ulli momenta Jun.
 (7) Significantis Rig. Venet.

COMMENTARIUS.

(a) *Quæ et filium Saulis moriturum*. Ille loquitur de Jonatha quem populus liberavit e manibus Saulis patris, sicuti habetur I Reg. XIV. Illis autem verbis, et ipsum Israel toties restituit, quoties judicavit, alludit ad lib. Judicum cap. III, IV, VI et X. PAM.

CAP. XVIII. — (b) *Defensam*. Id est, ultionem seu vindictam. EDD.

(c) *Comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ*. Eiusdem sensus est inter præcepta Dionysii Catonis, *Indulgere gulæ noli, quæ penis amica est*. RIG. — *Comitibus gulæ libidini scilicet atque luxuriæ*. En etiam ab auctore usitata *gulam et luxuriam*, sicut hodie accipiuntur a scholasticis doctoribus, cum de peccatis loquuntur capitalibus. Haud aliter autem dixit alicubi B. Hieronymus:

Venter vino æstuans facile despumat in libidinem. PAM.

(d) *Non gloriosis escis assuefactus*. Gloriosas vocat escas, quibus gloriantur nonnulli, nunc ob raritatem, nunc ob pretium. RHEN.

(e) *Sacrificiorum onera*. Hæc sacrificiorum onera, atque has operationum et oblationum negotiosas scrupulositates in *de Præscrip. hæretic.* apte vocavit *morositatem Judææ*. RHEN.

CAP. XIX. — (f) *Quid enim faceret beatum hominem*. Usurpat Auctor hominem, pro viro: nam et græcæ et latinæ, ac hebraicæ, chaldaicæque voces virum significant, initio psal. I: usurpatur similiter a vulgo Gallorum. Pulchra est autem metaphora *rudem fidem operosis officiis dedolantis*. PAM.

scilicet et propheticae, in omnibus pene argumentis figuratae. Sufficit enim in praesenti, si simpliciter hominem Deo obligabat, ut nemo eam reprobare debeat, nisi cui non placet Deo servire. Ad hoc beneficium, non onus legis adjuvandum, etiam Prophetas eadem bonitas Dei ordinavit, docentes Deo digna: (a) *Auferre nequitas de anima, discere benefacere*, (b) *exquirere iudicium, iudicare pupillo, et justificare viduam, dirigere (1) quaestiones, (c) fugere (2) improborum contactum (3), (d) dimittere conflictam (4) in integram, dissipare scripturam injustam (Is. LVIII, 1), infringere panem esurienti, et tectum non habentem inducere in domum tuam; nudum si videris, contegere, et domesticos seminis tui non despiceret: compescere linguam a malo, et labia ne loquantur dolum (Ps. XXXIII, 13); declinare a malo, et facere bonum; quaerere pacem, et sectari eam; irasci et non delinquere (Ps. IV, 5), id est, in ira non perseverare, sive saevire; non abire in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec in cathedra pestilentium sedere (Ps. I, 1). Sed ubi? Vide: *quam bonum et quam jucundam habitare fratres in unum (Ps. CXXXII, 1), meditantes die ac nocte in lege Domini; quia bonum scilicet fidere in Dominum, quam fidere in hominem, et sperare in Dominum, quam sperare in principes (Ps. CXVII, 7-8). Qualis enim apud Deum merces homini? Et erit tanquam lignum quod plantatum est juxta exitus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo; et folium ejus non decidet, et omnia quaecumque faciet prosperabuntur illi (Ps. I, 5). Innocens autem et purus corde, qui non accepit in vanum nomen Dei, et non juravit (5) ad proximum suum in dolo, iste accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salvificatore suo (6) (Ps. XXIII, 4). Oculi enim Domini super timentes eum, sperantes in**

miserecordiam ipsius, (e) ad eliberandas (7) animas eorum de morte, utique aeterna, et nutriendos eos in fame (Ps. XXXII, 18), utique vitae aeternae. Multae enim pressurae justorum, et ex omnibus liberabit eos Dominus (Ps. XXXIII, 19). Honorabilis mors in conspectu Domini sanctorum ejus (Ps. CXV, 15). Dominus custodit omnia ossa eorum (8): unum ex ipsis non comminetur. Redimet (9) Dominus animas servorum suorum (Ps. XXXIII, 21-23). Pauca ista de tantis scripturis Creatoris intulimus, et nihil puto jam ad testimonium Dei optimi deest (10), quod satis et praecipua bonitatis, et promissa consignant.

CAPUT XX.

Sed enim (f) *sepiae (11) isti, quorum figura illud quoque pisculentum de cibis Lex recusavit, ut traductionem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuscujusque jam proximam dispargunt, jactitando (12) et asseverando ea quae relucentem bonitatem Creatoris infuscent. Sed et per istas caligines sequemur nequitiam, et in lucem extrahemus ingenia tenebrarum, objicientia Creatori vel maxime fraudem illam et rapinam auri et argenti, mandatam (13) ab illo Hebraeis in Aegyptios. Age, infelicissime haeretice, te ipsum ex postulo arbitrum: cognosce in utramque gentem prius, et ita de auctore praecipui judicabis. Reposcut Aegyptii de Hebraeis vasa aurea et argentea; (g) contra Hebraei multas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque eorumdem patrum nomine, ex eodem scripturae instrumento mercedes restitui oportere illius operariae servitutis, pro laterinis deductis, pro civitatibus et villis edificatis. Quid judicabis, optimi Dei elector? Hebraeos fraudem agnoscere debere, an Aegyptios compen-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Diligere *Fenet.*
 (2) Forte *Frangere.*
 (3) Contractum *Pam.*
 (4) In *abest Pamel. Seml.*
 (5) Intravit *alii.*
 (6) Salutari *alii.*
 (7) Deliberandas *Seml. liberandas Latin.*

- (8) Ossa eorum, et *Seml.*
 (9) Redemit *Seml.*
 (10) Deesse *Pamel. Seml.*
 (11) Saepae *olim legale.*
 (12) Jactando *Seml.*
 (13) Mandata *Pamel. Seml. mandata Jui.*

COMMENTARIUS.

(a) *Auferre nequitas de anima.* Citat istud secundum LXX ex Isaiae cap. I, excepto quod omittit (quod tamen etiam habent hebraea, chaldaica, et latinae editiones) *liberare injuria oppressum.* Praeterquam quod addat, *diligere quaestiones*, sed potius (sicut castigo ex animadversione Joan. Harrisii angli) *dirigere*, nam hoc frequentissimum est Auctori, forte loco illius: *venite et disceptemus*, pro quo B. Hieronymus ex Hebr.: *et arguite me*; quod interpretantur Chrysostomus et Procopius in Comment. ut audacter qui bonum opus fecerit cum Deo disceptet, quomodo etiam Auctor intelligere videtur. Si adderetur, *cum Deo*, clarius foret. *PAM.*
 (b) *Exquirere iudicium.* Exquisito ac perspecto utriusque partis jure. *RIC.*
 (c) *Fugere improborum contactum.* In Pithæano cod. et Rhenani editionibus legitur *contactum*, quod sane fugiendi verbo magis convenit. Pamelius mutavit; sic rarus aptasse graecis quae apud Esaiam legitur cap. LVIII, *συνερχομαι ἀδικίας*. Sed illic habetur, *ὡς πονηρὰ συνέρχομαι ἀδικίας*. Itaque aliud sibi voluit Septimius. *RIC.*
 (d) *Dimittere conflictam in integram.* Sic habent

exemplaria vetera. Apud Esaiam, post ea verba, *Vidua iustifica, pupillo iudica*, statim sequitur, *Contractum et debilem cura.* At Isaia dixit, *ἀποστρέψατε τὸ πρῶτον ἐν ἀπίστῳ*. Et haec omnia sunt a Septimio satis negligenter citata. *RIC.*

(e) *Ad eliberandas animas eorum.* Sic legitur in Pithæano. *RIC.*

CAP. XX. — (f) *Sed enim sepiae isti.* Eleganter et apposite haereticos Martionitas sepiae comparat. Nam ut Plinius tradit lib. 9, cap. 29, Sepiae, piscium genus est, ubi sensere se apprehendi, effuso atramento quod pro sanguine iis est, infusata aqua absconduntur. Eodem modo haeretici Marcionitae, ubi traductionem sui sentiunt, hoc est, cum erroris arguuntur convincunturque, tenebras huic blasphemiae intervomunt, ut atramentum sepiae, atque ita argumentem impediunt et avertunt, allegando quae bonitatem Creatoris infuscent obnivitentque. *RHEN.*

(g) *Contra Hebraeos multas petitiones instituunt.* Sic Alexander Imperator l. i c. Rer. amotar. *Non enim prius exsolvi, quod debere te constituit, arguam tui, quam petitioni tuae responsum fuerit.* *RIC.*

tionem? (a) Nam et aiunt ita actum per legatos utriusque; Ægyptiorum quidem repetentium vasa, Judæorum vero reposcentium operas suas: et tandem vasis istis (b) (1) renuntiaverunt sibi Ægyptii. Hodie adversus Marcionitas amplius allegant. Hebræi, negantes compensationi satis esse quantumvis illud auri et argenti, si sexcentorum millium operæ per tot annos vel singulis nummis diurnis æstimentur. Quæ autem pars major? repetentium vasa, an incolentium villas et urbes? Querela ergo mare Ægyptiorum, (c) an gratia Hebræorum? Ut solo injuriarum iudicio Hebræi Ægyptios repercuterent, liberi homines in ergastulum subacti, ut solas scapulas suas scribæ eorum apud subsellia sua ostenderet flagellorum contumeliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus et scyphis, pauciorum utique divitum ubique, sed totis et ipsorum facultatibus, et popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebræis pronuntiassent (2)? Igitur si bona Hebræorum caussa, bona jam et caussa, id est, mandatum Creatoris, qui et Ægyptios gratos fecit pescientes, et suum populum, in tempore expeditionis angusto, aliquo solatio tacitæ compositionis expunxit. Plane minus exigi jussit: Hebræis enim (3) etiam filios Ægyptii restituere debuerant.

CAPUT XXI.

Sic et in cæteris contrarietates præceptorum ei improbras, ut mobili et instabili; prohibentis sabbatis operari, et jubentis arcam circumferri per dies octo, id est, etiam sabbato, in expugnatione civitatis Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera humana, non divina prohibentem. Siquidem, *Sex*, inquit (*Exod. XX, 9, 10*), *diebus operare, et facies omnia opera tua, septima autem die sabbati* (4) *Domino Deo tuo; non facies in ea omne opus.* Quod? Utique tuum (5). Consequens enim est, ut ea opera sabbato auferret, quæ sex diebus supra induxerat: tua scilicet, id est, humana, et quotidiana. Arcam vero circumferre, neque quotidianum opus videri potest, neque humanum; sed et rarum, et sacrosanctum, et ex ipso tunc Dei præcepto utique divinum. Quod et ipse quid significaret edissererem, nisi (6) longum esset figuras argumentorum omnium Creatoris expandere, quas forsitan nec admittis. Sed plus est, si

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et tamen has justitia *Seml. Pamel.*
 (2) Hebræus pronuntiasset *Paris. Rhen.* hebræos pronuntiasset, *cod. Wowv.* hebræis pronuntiasset *Seml.*
 (3) Enim *negl. Seml.*
 (4) Sabbatiza *Paris.*
 (5) Quod utique tuum *Seml. prave corrig.*
 (6) Ni nimis *Seml.*
 (7) Enim, sed Dei opus *Rig. Venet.*

(a) Nam et aiunt ita actum per legatos. Ait vero Moses. *Ric.*

(b) Renuntiaverunt sibi Ægyptii. Videtur ironia esse, Ægyptios videlicet juste renuntiassent operas Hebræorum, hoc est, mercedem pro operis debitam denegasse.

RHEN.

(c) An gratia Hebræorum. Quæ eis debebatur, et quam meruerant, id est merces. *RHEN.*

A de absolutis revincamini, simplicitate veritatis, non curiositate: sicut et nunc certa distinctio est sabbati, humana, non divina opera prohibentis. Ideoque qui sabbatis lignatum ierat, morti datus est: suum enim opus fecerat, lege interdictum. Qui vero arcam sabbatis circumtulerant, impune gesserunt: non suum enim opus, sed Dei (7), ex præcepto scilicet ipsius, administraverant.

CAPUT XXII.

Proinde et similitudinem vetans fieri omnium quæ in cælo et in terra et in aquis, ostendit et causas, idololatriæ scilicet substantiam cohibentes (8). Subjicit enim: *Non adorabitis, neque servietis illis.* Serpentis autem ænei effigies, postea præcepta Mosi a Domino, non ad idololatriæ titulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii Sic et Cherubim et Seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo causas ab idololatriæ conditione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur similitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur. Diximus de sacrificiorum rationali institutione, avocantis (9) scilicet ab idolis ad Deum officia ea, quæ si rursus ejecerat, dicens (*Ps. I, 11*): *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrum?* hoc ipsum voluit intelligi, quod non sibi ea proprie exegisset: (d) *Non enim bibam*, inquit (*Ps. XLIX, 15*), *sanguinem taurorum*; quia et alibi ait (*Is., XL, 28*): *Deus æternus non esuriet, nec sitiet.* Nam etsi ad oblationes Abel advertit (10), et holocausta Noe odoratus est libenter (11), quæ jucunditas sive viscerum vervecinorum, sive nidoris ardentium victimarum? Sed animus simplex et Deum metuens offerentium ea quæ a Deo habebant, et pabuli et suavis olentia gratia (12) apud Deum deputabatur, non quæ fiebant exigentis, sed illud propter quod fiebant, ob honorem scilicet Dei. Si cliens diviti aut regi nihil desideranti, tamen aliquid vilissimi munusculi obtulerit, quantitas et qualitas muneris infuscabit divitem et regem, an delectabit titulus officii? At si cliens ei munera ultro, vel etiam dicto (13) ordine suo offerat, et solemnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro, nec pleno circa cætera quoque obsequia, nonne consequens ut rex ille vel

- D (8) Quæ substantiam cohibentes *Seml. Rhen.* substantiam cohibens *cod. Ursini.* quasi pro quæ conjic. *Seml.* cohibent pro cohibentes *Rhen.*
 (9) Avocanti *Seml.* avocante *Pamel.*
 (10) Advertit aliqui.
 (11) Libenter abest a quibusd.
 (12) Gratia *Jun. Seml.*
 (13) Edicta *Rig. Venet.* vel ex edicta *Lat. Jun.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (d) *Non enim bibam, inquit, sanguinem taurorum.* Deflectit hic Tertullianus a Vulgata lectione nostra, in qua *Psal. XLIX: Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo?* Sed nullius id momenti est. Innuebat autem Deus se non cæremoniis seu ritibus quibusdam placari, sed tantum sincero cordis affectu. *LE PR.*

Nam etsi Adam propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente Domino (*Gen. III, 22*): *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis: de futura scilicet affectione hominis in divinitatem. Denique, quid sequitur? Et nunc, ne quando extendat manum, et sumat de ligno vitæ, et vivat in ævum.* Interponens enim *et nunc*, præsentis temporis verbum, temporalem et ad præsens dilationem vitæ fecisse se ostendit. Ideoque nec maledixit ipsum Adam, nec Evam, ut (a) restitutionis (1) candidatos, ut confessione relevatos. Cain vero et (2) maledixit, et cupidum morte luere delictum, mori interim vetuit, ut præter admissum, etiam negationis ejus (3) oneratum. Hæc erit ignorantia Dei nostri, quæ ideo simulabitur, ne delinquens homo, quid sibi agendum sit, ignoret (4). Sed ad Sodomam et Gomorrham descendens: *Videbo, ait (Gen., XVIII, 21), si secundum clamorem pervenientem ad me consumment (5), si vero non, ut agnoscam.* Et hic, videlicet, ex ignorantia incertus et scire cupidus? an hic sonus pronuntiationis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimens sensum sub sciscitationis obtentu? Quod si descensum quoque Dei irrides, quasi aliter non potuerit perficere iudicium, nisi descendisset; vide ne tum æque Deum pulses. Nam et ille descendit, ut quod vellet, efficeret.

CAPUT XXVI.

Sed et jurat Deus. Numquid forte per Deum Marcionis? Imo, inquit, quod multo vanius (6), per semetipsum. Quid velles (7) faceret (8). si alius Deus non erat in conscientia ejus, hoc cum maxime jurantis (9) alium absque se omnino non esse? Igitur pejerantem deprehendis, an vane dejerantem? Sed non potest videri pejerasse, qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit, hoc dejerans vere, non pejeravit. Sed nec vane dejerat, alium Deum non esse. Tunc enim vane dejeraret, si non fuissent qui alios deos crederent, tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero et hæretici. Jurat igitur per semetipsum, ut vel juranti Deo credas alium Deum omnino non esse. Hoc ut Deus faceret, tu quoque Marcion coegi-

- (1) Restitutioni *Rhen.*
 (2) *Et negl. Rig. Venet.*
 (3) *Exemplo Fran.*
 (4) *Ignoraret alii.*
 (5) *Consumment Pam. Venet. Scml.*
 (6) *Multa vanus, quod Scml. Pamel.*
 (7) *Vellet (ut) Scml.*
 (8) *Facere Pam. Par.*

CAP. XXV. — (a) *Restitutionis candidatos.* Primos parentes, quoniam amissam felicitatem recuperaturi erant, vocat restitutionis candidatos: pari loquendi formula alio loco utitur, cum æternitatis candidatos dicit. Candidati supplices erant et ambientes magistratus Romæ; sed et candidati alii fuerunt inter milites, qui veluti prætoriani, seu triarii, aut Principis defensores. Ammianus Marcell., lib. XXV: *Cum Julianus inter belli discrimina versaretur, clamabant hinc inde candidati, quos disjecerat terror, ut fugientem molem, tanquam ruinam male compositi culminis, declinaret.*

LE PA.

sti: jam tunc enim providebaris. Proinde, si et in promissionibus aut comminationibus jurat, fidem in primordiis arduam extorquens, nihil Deo indignum est, quod efficit Deo credere. Satis et tunc pusillus Deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecrationem efferatus in populum, de famulo suo postulat Moysen (*Exod., XXXII, 10*): *Sine me, et indignatus ira (10) disperdam illos, et faciam te in nationem magnam.* Unde meliorem soletis affirmare Moysen Deo suo, deprecatorem, imo et prohibitorum iræ. *Non facies enim, inquit (11), istud, aut et me una cum eis impende.* Miserandi (12) vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis in persona Mosi figuratum, Patris deprecatorem, et oblatores animæ suæ pro populi salute. Sed sufficit, si et Moysi proprie donatus est populus ad præsens. Quod ut famulus postulare posset a Domino, id Dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit: *Sine me, et disperdam illos, ut ille postulando, et semetipsum offerendo non sine ret; atque ita disceres, quantum liceat fideli et prophetæ apud Deum (b).*

CAPUT XXVII.

Jam nunc ut et cætera compendio absolvam, quæcunque adhuc ut pusilla et infirma et indigna colligitis ad destructionem Creatoris, simplici et certa ratione proponam: Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quos vim majestatis suæ, intolerabilem utique humanæ mediocritati, humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria; et ita jam Deo digna, quia nihil tam dignum Deo, quam salus hominis. De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem; quanquam et cum hæreticis non multo diversa (13) congressio stet. Quatenus et ipsi Deum in figura et in reliquo ordine humanæ conditionis deversatum (14) jam credidistis, non exigetis utique diutius persuaderi Deum conformasse semetipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim Deus, et quidem sublimior, tanta humilitate fastigium majestatis suæ stravit, ut etiam morti subiceret (15), et morti crucis; cur non putetis nostro

LECTIONES VARIANTES.

- D (9) *Jurans Woww.*
 (10) *Pro indignatus ira scrib. in ira Rig. Venet.*
 (11) *Inquit negl. Scml.*
 (12) *Miserandos Jun. miserando Rhen.*
 (13) *Nec cum hæreticis multo Woww. deversa negl. Sem.*
 (14) *Diversatum Rig. Venet.*
 (15) *Subjiceretur alii.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXVI. — (b) *Atque ita disceres, quantum licet fideli, etc.* Similiter locum hunc interpretatur, quod nempe multum ponderis habeat oratio sanctorum apud Deum. B. Hieronymus, cap. 28, in *Ezech. cap. XLII*, et epist. ad Gaudent. Cyrillus Alex., lib. V adv. Julianum. *Atqui si Apostoli et martyres, inquit B. Hieronymus adv. Vigilantium, ubi hoc ipsum exemplum Moysis adducit, adhuc in corpore constituti, possunt orare pro cæteris, quando pro se debent adhuc esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias et triumphos? Facit proinde locus iste pro orationibus Sanctorum pro nobis, etiam post hanc vitam; de quibus, uti et de*

quoque Deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen judaicis contumeliis et patibulis et sepulcris? An hæc sunt pusillitates, quæ jam (1) præjudicare debentur Christum, humanis passionibus objectum, ejus Dei esse, cui (2) humanitates exprobrantur a vobis? Nam et profiteamur Christum semper egisse in Dei Patris nomine; ipsum ab initio conversatum; ipsum congressum cum Patriarchis et Prophetis, Filium Creatoris, Sermonem ejus, quem ex semetipso proferendo filium fecit, et (3) exinde omni dispositioni suæ voluntatique præfecit; diminuens illum modico citra angelos, sicut apud David (4) scriptum est (*Ps. VIII, 6*): qua diminutione in hæc quoque dispositus est a Patre, quæ ut humana reprehenditis, ediscens jam inde a primordio, jam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est qui descendit; ille, qui interrogat; ille, qui postulat; ille, qui jurat. Cæterum (5), Patrem nemini visum, etiam commune testatur evangelium, dicente (*Matth., XI, 27*) Christo: *Nemo cognovit Patrem nisi Filius*; ipse enim et Veteri Testamento pronuntiatur (*Exod., XXXIII, 20*): *Deum nemo videbit, et vivet*; Patrem invisibilem determinans, in cujus auctoritate et nomine ipse erat Deus, qui videbatur Dei Filius. Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur (a), quia et hoc modo noster est. Igitur quæcumque exigitis Deo digna, habebuntur in Patre invisibili incongressibilique (6) et placido, et (ut ita dixerim) philosophorum Deo. Quæcumque autem ut indigna reprehenditis, deputantur in Filio, et viso, et audito, et congresso, arbitro Patris et ministro, miscente in semetipso hominem et Deum; in virtutibus, Deum; in pusillitatibus, hominem; ut tantum homini conferat, quantum Deo detrahit: totum denique Dei mei penes vos dedecus, sacramentum est humanæ salutis. Conversabatur Deus, ut homo divine agere doceretur. Ex æquo agebat Deus cum homine, ut homo ex æquo agere cum Deo posset. Deus pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem Deum dedignaris, nescio an ex fide credas Deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem Creatoris? Judicem eum designatis, et severitatem judicis (7) secundum merita caussarum congruentem pro sæviti-

A exprobratis. Deum optimum exigitis, et lenitatem ejus benignitati congruentem, pro captu mediocritatis humanæ dejectius conversatam, ut pusillitatem deprecatius. Nec magnus vobis placet, nec modicus; nec judex, nec amicus. Quid, si nunc (8) eadem et in vestro deprehendantur? Judicem quidem et illum esse jam ostendimus in libello suo; et de judice necessarie severum, et de severo sicut (9) sævum, si tamen sævum.

CAPUT XXVIII.

Nunc et de pusillitatibus, et malignitatibus, cæterisque notis, et ipse adversus Marcionem antitheses æmulas faciam. Si ignoravit Deus meus esse alium super se, etiam tuus omnino non scivit esse alium infra se. Quod enim ait Heraclitus ille tenebrosus (b), eadem via sursum et deorsum. Denique si non ignorasset, et ab initio ei occurrisset. Delictum et mortem, et ipsum auctorem delicti diabolum, et omne malum, quod (10) Deus meus passus est esse; hoc et tuus, qui illum pati passus est. Mutavit sententias suas Deus noster. Proinde qua et vester. Qui enim genus humanum tam sero respexit, eam sententiam mutavit, qua tanto ævo non respexit. Pœnituit in aliquo Deum nostrum. Sed et vestrum. Eo enim quod tandem animadvertit ad hominis salutem, pœnitentiam dissimulationis pristinæ fecit, debitam malo facto. Porro malum factum deputabitur negligentia salutis humanæ, non nisi per pœnitentiam emendata apud Deum vestrum. Mandavit fraudem Deus noster; sed auri et argenti. Quanto autem homo pretiosior auro et argento, tanto fraudulentior Deus vester, qui hominem Domino et factori suo eripit. Oculum pro oculo reposcit Deus noster; sed et vester vicem prohibens, iterabilem magis injuriam facit. Quis enim non rursus percutiet, non percussus? Nesciit (11) Deus noster quales allegeret? Ergo nec vester Judam traditorem (12) adlegisset, si præscisset. Sic et mentitum alicubi dicis Creatorem: longe majus mendacium est in tuo Christo, cujus corpus non fuit verum. Multos sævitiæ Dei mei absumpsit? Tuus quoque Deus, quos salvos non facit, utique in exitium disponit. Deus meus (13) aliquem jussit occidi? Tuus semetipsum voluit interfici; non minus homicida in semetipsum,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hinc inser. *Seml.*
 (2) Cujus *Pam. Seml.*
 (3) Ut *Pam. Seml.*
 (4) Eam *Pam. Seml.*
 (5) Quia inser. *Seml. qui Jun.*
 (6) Cognoscibilique *alii.*
 (7) Judicii *Wouw.*

- D (8) Non *Seml. Pamel. enim Latin. quid quod nunc Wouw.*
 (9) Scilicet *Lat.*
 (10) Omnem malum quem *Lat. Jun. Seml.*
 (11) Nescit *Seml. Pamel.*
 (12) Non inser. *Seml. Pamel. et puncto dividunt vester. Judam.*
 (13) Meus *abest Fran.*

COMMENTARIUS.

invocatione ipsorum Sanctorum, late tractavimus adnot. nostris in epist. 57, ad Cornelium B. Cypriani. *PAM.*

CAP. XXVII. — (a) Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur. Sic habent exemplaria. Ait autem Septimius: Nemo homo Deum vidit vivens, in persona Patris scilicet. At viderunt homines Patrem in Filio, quia semper egit Filius in Dei Patris nomine. Pater autem et Filius unum sunt, sive unus Deus. Sic Filius ipse erat Deus, quem homines viderunt. Sic Christum nos

Christiani, non Marcionitæ, accipimus sive intelligimus Deum in persona Christi; quia et hoc modo noster est Deus. Nam et homo Christus. *RIG.*

C P. XXVIII. — (b) Heraclitus ille tenebrosus. Obscuritatem affectavit adeo philosophus ille, ut inde tenebrosus seu *στυγερός* audierit. Atque etiam imminente morte illud loquendi genus retinuit. Cum enim aqua interente et hydrope laboraret, sci citatus est medicos, an artis suæ industria ex imbre siccitatem facere possent. Hæc refert Laetius, lib. IX. *LE PR.*

quam in eum (1) a quo vellet occidi, Multos autem A occidisse Deum ejus probabo Marcioni. Nam fecit homicidam, utique periturum, nisi si populus nihil deliquit in Christum. Sed expedita virtus veritatis paucis amat. Multa mendacio erunt necessaria.

CAPUT XXIX.

Cæterum, ipsas quoque antitheses Marcionis cominus cæcidissem, si operosiore destructione earum egeret defensio Creatoris tam boni quam et judicis, secundum utriusque partis et exempla congruentia Deo, ut ostendimus. Quod si utraque pars bonitatis atque justitiæ dignam plenitudinem divinitatis efficiunt omnia potentis, compendio interim possum antitheses retudisse, gestientes ex qualitatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere, atque ita alienare Christum a Creatore, ut optimum a iudice, et mitem a fero, et salutarem ab exitioso. Magis enim eos conjungunt, quos in eis diversitatibus ponunt quæ Deo congruunt. Aufer titulum Marcionis (a) et intentionem atque propositum operis ipsius, et nihil aliud præstat (2) quam demonstrationem ejusdem Dei optimi et judicis: quia hæc duo in solum Deum competunt. Nam et ipsum studium in eis exemplis opponendi Christum Creatori, ad unitatem

magis spectat. Adeo enim ipsa et una erat substantia divinitatibus (3), bona et severa, et eisdem exemplis et in similibus argumentis, ut bonitatem suam voluerit ostendere, in quibus præmiserat severitatem. Quia nec mirum erit (4) diversitas temporalis, si postea Deus mitior pro rebus edomitis, qui retro austerior pro indomitis. Ita per antitheseis facilius ostendi potest ordo Creatoris a Christo reformatus et repercusus, et redditus potius quam exclusus, cum (5) præsertim Deum tuum ab omni motu amariore secernas, utique et ab æmulatione Creatoris scilicet. Nam si ita est, quomodo eum antitheses singulas species Creatoris æmulatum demonstrant, agnoscam igitur et in hoc per illas Deum meum zelotem, qui res suas arbusiores in primordiis (b) bona et rationali æmulatione maturitatis præcuraverit suo jure. Cujus antitheses etiam ipse mundus ejus agnosceret, ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quamobrem, inconsiderantissimo Marcion, alium Deum lucis ostendisse debueras, alium vere tenebrarum, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuasisses. Cæterum ejus erit antithesis, cujus est et in mundo.

LECTIONES VARIANTES.

(1) In eo *Seml.*
(2) Præstare *Seml.* forte præstaret: præstat est conjectura *Rhenani*, quum deinde amplexati sunt *Pamel.* *Rigalt* *Franeq.* *Paris.* *Venet.* præstabit, *Jun.*

(3) Divinitatis *conjic. Rhen.*
(4) Erat *Seml. Pamel.*
(5) Cum *omitt. Pamel. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIX. — (a) Aufer titulum Marcionis. Scripsit Antitheses seu librum sub hoc titulo ponticus ille: has cum satis impugna-se videtur hic scriptor, ait auferendas esse, dum titulum auferendum scribit. *LE PR.*
(b) Qui res suas arbusiores in primordiis bona et rationali æmulatione maturitatis præcuraverit. Qui res suas arbusiores præcuraverit, hoc est, robustiores. Qui scilicet non surculos depauperit, sed jam arbuta, eaque arbusiora, hoc est, jam grandia, quæ fru-

ctum proferunt maturius sive celerius multo quam surculi. *Ric.* — Elegans metaphora; arbusiores enim (sicuti recte adnotavit *Rhenanus* ad marg., l. edit.) videtur usurpare pro ferociores, sumpta metaphora ab arbutis luxuriantibus. Arbustandi enim verbo utitur etiam *Plinius*. Alioquin putaretur (sed non recte) legendum, *austiores*. Comparationem autem facit maturitatis Novi Testamenti ad acerbitatem Veteris. *PAM.*

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

- I. Librum hunc tertium adversus Marcionem scripturum DE CHRISTO, imprimis Christum non alterius Dei intelligendum, quam Creatoris, præscribit, tum quod præcedentibus libris determinatum sit, alium Deum non credendum quam Creatorem; tum quod probetur apostolicarum et hæreticarum ecclesiarum recensu, nullam mentionem alterius Dei aut Christi agitatam ante scandalum Marcionis.
- II. Deinde suspectum esse, quod tam subito venerit Christus Marcionis, antequam Pater de Filio testaretur, mittens de misso.
- III. Neque vero sufficere, quod se Filium Dei probaturus esset per documenta virtutum; tum quod temerariam signorum fidem ipse Christus ostendat, etiam apud pseudoprophetas facillimam, tum quod Creator jam

ante illum, et per famulos suos virtutes sit operatus.

- IV. Si autem post Creatorem, illum emendaturus, revelatus sit Christus Marcionis; debuisse non ante, sed post Christum Creatoris revelari, uti etiam illum emendaret.
- V. Jam vero Scripturis probaturus Christum Creatoris fuisse, cujus Scripturæ ab eo adimpletæ sint, præfatur, duas causas eloquii prophetici adversariis agnoscendas; unam, qua futura interdum pro jam transactis annuntiantur; aliam, qua pleraque figurate portendantur.
- VI. Itaque Judaicum errorem pro Marcionitis non facere, qui Christum Creatoris, tanquam extraneum interfecerunt; utpote quos illum ignoraturos, Scripturis

- prædictum sit; idque, quatenus solum hominem arbi-
trabantur.
- VII. Convinci autem utrosque duobus Christi adventi-
bus, duplici a prophetis habitu demonstratos; quo-
rum priorem, obscuriorem et indigniorem, intelli-
gere et credere non potuerunt.
- VIII. Posthæc adversus Marcionitas, et alios ipsorum
errorum auctores, ab apostolo Joanne antichristos
pronuntiatos, Christum defendit vere et in carne
venisse, vel ex eo quod alioqui etiam christiani nomi-
nis fructus, mors Christi neganda sit, et resurrectio.
- IX. Neque ipsi suffragari angelos Creatoris, quasi illi
in phantasmate putativæ carnis egerint apud Abraham
et Lot; et tamen vere sint congressi et pasti; quod
ad moriendum pro nobis non essent dispositi.
- X. Si autem carnem Christus tanquam indignam asper-
natus est; dedignandam etiam illi fuisse illius imagi-
nem, eo quod statum sequatur similitudo.
- XI. Et vero non recte Marcionem putativam in Christo
corpulentiam asseruisse, ne nativitatem ejus agnosce-
re cogeretur; quia poterat etiam putativam illam
nativitatem accommodasse; quarum neutrum tamen
possit consistere, eo quod Deo magis competat veri-
tas, quam mendacium.
- XII. Nihil etiam facere contra Christum Creatoris,
quod ab Isaia Emmanuel vocandus scribatur; quo
nomine non est editus; quia sufficit, quod significa-
tione, non sono, nobiscum Deus fuerit Christus.
- XIII. Neque etiam per virtutem Damasci, et spolia
Samaritæ, et regem Assyriorum (quæ Christo accom-
modat Isaia) bellatorem illum portendi; sed figura-
ri magos Orientales, Christum in infantia auro et
thure munerantes.
- XIV. Nam et alibi (in Psalmis nempe et Apocalypsi
Joannis) figurate arma bellica Christo adscribi.
- XV. Prosequitur deinceps, Christi nomen non compe-
tere Christo Marcionis; tum quod proprium sit unius,
et tamen etiam Creatoris Christus id nomen habuerit;
tum quod ungui non potuerit, qui corpus non habuit,
et proinde Christus, id est unctus, vocari nullo modo
potuit.
- XVI. Multo minus nomen Jesu, quem Judæi non ex-
spectant, et Christo Creatoris competit, eo quod nihil
commune esse debeat Christo alterius Dei cum Christo
Creatoris.
- XVII. Porro iisdem pene verbis, eadem, quæ supra li-
bro adversus Judæos, Scripturarum affert testimonia
de contemptibili Christi in passione habitu.
- XVIII. Item et de exitu ejus per passionem crucis, ex
Pentateucho.
- XIX. Item ex Psalmis et Prophetis.
- XX. Postremo, probat Christum Creatoris vere Christum
fuisse, quod ad illum conversæ sint omnes nationes
- juxta prædictionem David, quæ tamen neque de illo,
neque de filio ejus Salomone possit intelligi.
- XXI. Etenim non Judæorum modo, sed et nationum
vocationem ad Christum Creatoris, pluribus scripturis
prædictam esse.
- XXII. Quippe cum non alterius, sed ejusdem Dei præ-
dicatores Apostolos, et eadem cum Christo passuros
tam ipsos, quam omnes fideles, prophetatum sit.
- XXIII. Verum enim vero, quia cum Judæis negabat
Christum venisse Marcion, ostendit exitum (sive
exitum) ipsorum, quem ob impietatem in Christum
relaturi prædicabantur, jam completum esse. Quod
vane fieret, si propter Christum Dei alterius id pate-
rentur, qui ab æmulis illius, nempe potestatibus Cre-
atoris, in crucem actus esset; neque enim potuit Creator
ulcisci, nisi suum Christum.
- XXIV. Denique occasione ejus quod Marcion dicebat,
restitutam iri Judæam a Deo suo, remittens lecto-
rem ad LIBRUM IV. ADVERSUS MARCIONEM de sinu
Abrahæ, et ad OPUS DE SPE FIDELIUM de dicta resti-
tutione Judææ, late hic etiam prosequitur millenario-
rum somnium, de quo latius inter paradoxa Auctoris.
SCRIPTURUS Tertullianus adversus opus Marcionis ex
contrarietatum oppositionibus antitheses cognomina-
tum, ad separationem Legis et Evangelii coactum, qua
duos Deos diversos, alterum Veteris, alterum Novi
Testamenti dividebat,
- C. I. Inprimis diversitatem præceptorum et discipli-
narum non negans, in unum et eundem Deum compe-
tere demonstrat; ex eo quod ipse Deus Creator per
Prophetas suos aliam legem novam, Evangelii nem-
pe, orituram prædixerit pro Veteri, ac testamentum
æternum pro temporati.

CAPUT PRIMUM.

Secundum vestigia pristini operis, quod amissum
reformare perseveramus, jam hinc ordo de Christo,
licet ex abundantia, post decursam defensionem unicæ
divinitatis. (a) Satis etenim præjudicatum est,
Christum non alterius Dei intelligendum, quam Cre-
atoris, cum determinatum est, alium Deum non cre-
dendum præter Creatorem, quem adeo Christus præ-
dicaverit, et deinceps Apostoli non alterius Christum
annuntiaverint, quam ejus Dei, quem Christus præ-
dicavit, id est Creatoris, ut nulla mentio alterius Dei,
atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum
Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et
hæreticarum ecclesiarum recensu; illic scilicet pron-
tiantiam regulæ interversonem, ubi posteritas in-
venitur, quod etiam primo libello intexui. Sed et
nunc congressio ista seorsus (1) Christum examinatura
eo utique proficiet, ut dum Christum probamus Cre-
atoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet
veritatem totis viribus uli suis, (b) non ut laborantem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Seorsum in *Scml. Panel.*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Satis enim præjudicatum est. Libris
superioribus satis aperte demonstratum Christum a
Deo Creatore missum, non autem alium a Creatore sicuti

somniavit Marcion. LE PR.

(b) Non ut laborantem. Laborat veritas cum aut
falsitate opprimitur, aut veri specie obducitur. Cou-

Cæterum, in præscriptionum compendiis vincit. Sed decretum est, ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti, ut facilius præsumperit eum venisse Christum, qui nunquam sit annuntiat, quam eum qui semper sit prædicatus.

CAPUT II.

Hinc denique gradum censeo (1), an debuerit tam subito venisse. Primo, quia et ipse Dei sui Filius, hoc enim ordinis fuerat (2), ut ante Pater Filium profiteretur, quam Patrem Filius; et ante Pater de Filio testaretur, quam Filius de Patre. Dehinc et quia (3) missus, præter Filii nomen. Proinde enim præcessisse debuerat mittentis patrocinium in testimonium missi, quia nemo veniens ex alterius auctoritate, ipse eam sibi ex sua affirmatione defendit, sed ab ipsa defendi se (4) potius expectat, præeunte suggestu ejus, qui auctoritatem præstat. Cæterum, nec Filius agnosceretur, quem nunquam Pater nuncupavit: nec missus crederetur, quem nunquam (a) mandator designavit; nuncupaturus Pater, et designaturus mandator, si fuisset. Suspectum habebitur omne, quod exorbitavit a regula; rerumque principalis gradus non sinit posterius agnosci Patrem post Filium, et mandatorem post mandatum, et Christum post Deum. Nihil origine sua prius est in agnitione, quia nec in dispositione. Subito Filius, et subito missus, et subito Christus? Atquin nihil putem a Deo subitum, quia nihil a Deo non dispositum. Si autem dispositum, cur et non prædicatum, ut probari posset et dispositum ex prædicatione, et divinum ex dispositione? Et utique tantum opus, quod scilicet humanæ saluti parabatur, vel Catenus subitum non fuisset, qua per fidem profuturum. In quantum enim credi habebat ut prodesset, in tantum paraturam desiderabat, ut credi posset, substructam fundamentis dispositionis et prædicationis; quo ordine fides informata, merito et homini indiceret a Deo, et Deo exhiberetur ab homine; ex agnitione debens credere quia posset, quæ scilicet credere didicisset ex prædicatione.

CAPUT III.

Non fuit, inquis, ordo ejusmodi necessarius, quia statim se et Filium, et missum, et Dei Christum rebus

A ipsis esset probaturus per documenta virtutum. At ego negabo, solam hanc illi speciem ad testimonium competisse, quam et ipse postmodum exactoravit. Siquidem edicens (*Math. XXIV, 24*) multos venturos (b), et signa facturos, et virtutes magnas edituros, aversionem etiam electorum (c), nec ideo tamen admittendos; temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos facillimarum (5). Aut quale est, si inde se voluit probari, et intelligi, et recipi (ex virtutibus dico) unde cæteros noluit, æque et ipsos tam subito venturos, quam a nullo auctore prædicatos? Si (6) quia prior eis venit, et prior virtutum documenta signavit, ideoque, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque præripuit, vide ne ipse in conditione posteriorum deprehendatur, posterior inventus Creatore, ante jam cognito, et proinde virtutes ante operato, et non aliter (7) præfato non esse aliis credendum, post eum scilicet. Igitur si priorem venisse, et priorem de posteris pronuntiasse, hoc fidem cludet (8); prædamnatus erit et ipse jam ab eo quod (9) posterior est agnitus, et solius erit auctoritas Creatoris, hoc in posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Jam nunc cum probaturus sim Creatorem easdem virtutes, quas solas ad fidem Christo tuo vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Christum suum edendas destinasse; possum et ex hoc merito præscribere, tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse, quanto illum non alterius quam Creatoris interpretari potuissent, ut respondentes (10) virtutibus Creatoris, et editis per famulos suos, et in Christum suum repromissis. Quanquam et si alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova ejusdem esse cujus et vetera, quam cujus tantummodo nova; egentia experimentis fidei victricis vetustatis; ut sic quoque prædicatus venire debuerit, tam prædicationibus propriis extruendis ei fidem, quam et virtutibus; præsertim adversus Christum Creatoris venturum, et signis et prophetis (11) propriis munitum; ut æmulus Christi per omnes diversitatum species reluceret. Sed quomodo a Deo nun-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Confero *Paris. Fran. Pamel.*
 (2) Fuerit *Seml.*
 (3) Qua *Seml. Pamel.*
 (4) Defensionem *Seml.* defensione *Pamel.*
 (5) Facillimam *Fran. Pamel.*
 (6) Sed *Seml. Pamel.*

- D (7) Et nominatim *Lat.*
 (8) Eliciet *Lat.* cludet *alii.*
 (9) Quo *Seml.*
 (10) Respondentibus *Seml.* respondentem *Pamel.*
 (11) Prophetis *alii.*

COMMENTARIUS.

tingit etiam non raro, ut veritatem dicere periculosum sit propter violentiam et impotentiam quorundam; quem in sensum Thucydides, lib. I hist., ἀπαλαμπουρε ἢ ξήρασε τῆς ἀληθείας dixit, id est, caret labore inquisitio veritatis. LE PR. et EDD.

CAP. II. — (a) Mandator designavit. Mandator est, qui aliquid agendum committit; mandatarius qui suscipit. RBEN.

CAP. III. — (b) Siquidem edicens multos venturos. Paraphrasticòs citat illud *Math. XXIV, multi venient pseudochristi*, etc. Sic etiam B. Augustinus, lib. XIII contra Faustum, cap. 5: *Miracula non facitis; quanquam si saceretis, caveremus, per instrumentem nos Dominum, et*

dicentem: *Exsurgent multi*, etc. Et tract. 14 in Joan. *Pontius fecerit miraculum, et Donatus oraverit, et responderit Deus de caelo, primo aut falluntur, aut salunt; postremo fac illos montes transferre, si charitatem non habent, nihil sunt; sed quomodo haberent, qui diviserunt unitatem?* Atqui non propterea sensisse Auctorem veritatum signorum et virtutum apud hæreticos aliquando fuisse aut futuram, patet ex lib. de Anima, cap. 57, et lib. V adv. Marcion, cap. 16. PAM.

(c) Aversionem etiam electorum. Etsi non sim superstitiosus in varia lectione, censerem tamen legendum *eversionem*. LE PR.

- prædictum sit; idque, quatenus solum hominem arbi-
trabantur.
- VII. Convincti autem utrosque duobus Christi adventi-
bus, duplici a prophetis habitu demonstratos; quo-
rum priorem, obscuriorem et indigniorem, intelli-
gere et credere non potuerunt.
- VIII. Posthæc adversus Marcionitas, et alios ipsorum
errorum auctores, ab apostolo Joanne antichristos
pronuntiatos, Christum defendit vere et in carne
venisse, vel ex eo quod alioqui etiam christiani nomi-
nis fructus, mors Christi neganda sit, et resurrectio.
- IX. Neque ipsi suffragari angelos Creatoris, quasi illi
in phantasmate putativæ carnis egerint apud Abraham
et Lot; et tamen vere sint congressi et pasti; quod
ad moriendum pro nobis non essent dispositi.
- X. Si autem carnem Christus tanquam indignam asper-
natus est; dedignandam etiam illi fuisse illius imagi-
nem, eo quod statum sequatur similitudo.
- XI. Et vero non recte Marcionem putativam in Christo
corpulentiam asseruisse, ne nativitatem ejus agnosce-
re cogeret; quia poterat etiam putativam illam
nativitatem accommodasse; quarum neutrum tamen
possit consistere, eo quod Deo magis competat veri-
tas, quam mendacium.
- XII. Nihil etiam facere contra Christum Creatoris,
quod ab Isaia Emmanuel vocandus scribatur; quo
nomine non est editus; quia sufficit, quod significa-
tione, non sono, nobiscum Deus fuerit Christus.
- XIII. Neque etiam per virtutem Damasci, et spolia
Samaritæ, et regem Assyriorum (quæ Christo accom-
modat Isaia) bellatorem illum portendi; sed figura-
ri magos Orientales, Christum in infantia auro et
thure munerantes.
- XIV. Nam et alibi (in Psalmis nempe et Apocalypsi
Joannis) figurate arma bellica Christo adscribi.
- XV. Prosequitur deinceps, Christi nomen non compe-
tere Christo Marcionis; tum quod proprium sit unius,
et tamen etiam Creatoris Christus id nomen habuerit;
tum quod ungui non potuerit, qui corpus non habuit,
et proinde Christus, id est unctus, vocari nullo modo
potuit.
- XVI. Multo minus nomen Jesu, quem Judæi non ex-
spectant, et Christo Creatoris competit, eo quod nihil
commune esse debeat Christo alterius Dei cum Christo
Creatoris.
- XVII. Porro iisdem pene verbis, eadem, quæ supra li-
bro adversus Judæos, Scripturarum affert testimonia
de contemptibili Christi in passione habitu.
- XVIII. Item et de exitu ejus per passionem crucis, ex
Pentateucho.
- XIX. Item ex Psalmis et Prophetis.
- XX. Postremo, probat Christum Creatoris vere Christum
fuisse, quod ad illum conversæ sint omnes nationes
- juxta prædictionem David, quæ tamen neque de illo,
neque de filio ejus Salomone possit intelligi.
- XXI. Etenim non Judæorum modo, sed et nationum
vocationem ad Christum Creatoris, pluribus scripturis
prædictam esse.
- XXII. Quippe cum non alterius, sed ejusdem Dei præ-
dicatores Apostolos, et eadem cum Christo passuros
tam ipsos, quam omnes fideles, prophetatum sit.
- XXIII. Verumenimvero, quia cum Judæis negabat
Christum venisse Marcion, ostendit exitum (sive
exitum) ipsorum, quem ob impietatem in Christum
relaturi prædicabantur, jam completum esse. Quod
vane fieret, si propter Christum Dei alterius id pate-
rentur, qui ab æmulis illius, nempe potestatibus Crea-
toris, in crucem actus esset; neque enim potuit Creator
ulcisci, nisi suum Christum.
- XXIV. Denique occasione ejus quod Marcion dicebat,
restitutam iri Judæam a Deo suo, remittens lecto-
rem ad LIBRUM IV. ADVERSUS MARCIONEM de sinu
Abrahæ, et ad OPUS DE SPE FIDELIUM de dicta resti-
tutione Judææ, late hic etiam prosequitur millenario-
rum somnium, de quo latius inter paradoxa Auctoris.
SCRIPTURUS Tertullianus adversus opus Marcionis ex
contrarietatum oppositionibus antitheses cognomina-
tum, ad separationem Legis et Evangelii coactum, qua
duos Deos diversos, alterum Veteris, alterum Novi
Testamenti dividebat,
- C. I. Inprimis diversitatem præceptorum et discipli-
narum non negans, in unum et eundem Deum compe-
tere demonstrat; ex eo quod ipse Deus Creator per
Prophetas suos aliam legem novam, Evangelii nempe,
orituram prædixerit pro Veteri, ac testamentum
æternum pro temporati.

CAPUT PRIMUM.

Secundum vestigia pristini operis, quod amissum
reformare perseveramus, jam hinc ordo de Christo,
licet ex abundantia, post decursam defensionem unice
divinitatis. (a) Satis etenim præjudicatum est,
Christum non alterius Dei intelligendum, quam Crea-
toris, cum determinatum est, alium Deum non cre-
dendum præter Creatorem, quem adeo Christus præ-
dicaverit, et deinceps Apostoli non alterius Christum
annuntiaverint, quam ejus Dei, quem Christus præ-
dicavit, id est Creatoris, ut nulla mentio alterius Dei,
atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum
Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et
hæreticarum ecclesiarum recensu; illic scilicet pron-
tiantiam regulæ interversionem, ubi posteritas in-
venitur, quod etiam primo libello intexui. Sed et
nunc congressio ista seorsus (1) Christum examinatura
eo utique proficiet, ut dum Christum probamus Crea-
toris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet
veritatem totis viribus uti suis, (b) non ut laborantem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Seorsum in *Seml. Pamel.*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Satis enim præjudicatum est. Libris
superioribus satis aperte demonstratum Christum a
Deo Creatore missum, non autem alium a Creatore sicuti

somniavit Marcion. LE PR.

(b) Non ut laborantem. Laborat veritas cum aut
falsitate opprimitur, aut veri specie obducitur. Con-

plius? cum etiam (I Cor. IX, 9), (1) *hæreticorum apostolus* (a), ipsam legem indulgentem bobus terentibus os liberum, non de bubus, sed de nobis interpretetur: et petram potui subministrando comitem, Christum alleget (I Cor. X, 4) fuisse, docens proinde et Galatas (Gal. IV, 22), duo argumenta filiorum Abrahæ allegorice cucurrisse, et suggerens Ephesiis (Eph. V, 51), quod in primordio de homine prædicatum est, relicto patrem et matrem, et futuris duobus in unam carnem, id se in Christum et Ecclesiam agnoscere.

CAPUT VI.

Si satis constat de istis interim duabus proprietatibus judicæ literaturæ; memento, lector, consiluisse, ut cum tale quid adhibuerimus, non retractetur de forma scriptoræ, sed de statu causæ. Cum igitur hæretica dementia eum Christum venisse præsumeret, qui nunquam fuerat annuntiatus; sequebatur ut eum Christum nondum venisse contenderet, qui semper fuerat prædicatus: atque ita coacta est eum judaico errore sociari, et ab eo argumentationem sibi struere, quasi Judæi certi et ipsi alium fuisse qui venit, non modo respuerint eum ut extraneum, verum et interfecerint eum ut adversarium, agniti sine dubio et omni officio religionis persecuturi, si ipsorum fuisset. (b) Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex (c), sed Pontica caverat, errare Judæos in Christum suum non licere; quando etsi nihil tale prædicatum in illos inveniretur, vel sola utique humana conditio deceptui obnoxia, persuasisset, Judæos errare potuisse, qua homines; nec statim præjudicium sumendum de sententia eorum, quos

(1) *hæreticorum apostolus* (a) (Is. XXIX, 44), sapientiam sapientium illorum, et prudentiam prudentium eorum abscondam, et (Is. VI, 10), Aure audietis, et non audietis: et oculis videbitis, et non videbitis: Incrassatam est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos concluserunt; ne quando auribus audiant et oculis videant, et corde conjiciant, et convertantur, et sanent illos. Hanc enim obtusionem (2) salutarium sensuum meruerant, labiis diligentes Deum, corde autem longe absistentes ab eo. Igitur si Christus quidem annuntiabatur a Creatore solidante tonitruum, e' (Amos. IV, 15) condente (5) spiritum, et annuntiante (4) in homines Christum suum, secundum Amos Prophetam; si omnis spes Judæorum, ne (5) dicam etiam Gentium, in Christi revelationem destinabatur, sine dubio id demonstrabantur non agniti, et non intellecturi, ablatis agnitionis (6) et intelligentiæ viribus sapientia atque prudentia, quod annuntiabatur, id est Christum, erraturis in eum principalibus sapientibus eorum, id est scribis, et prudentibus eorum (7), id est pharisæis; pariter et populo auribus audiendo, et non audiendo, utique Christum docentem: et oculis visuro et non visuro, utique Christum signa facientem, secundum quod et alibi (Is. XLII, 19): *Et quis cæcus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominatur eorum?* Sed et eam exprobrat per eundem Isaiam (Is. I, 3): *Filios generavi, et exaltavi: at illi me rejecerunt. Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit.* Nos quidem certi, Christum semper in Prophetis locutum, spiritum scilicet Creatoris, sicut propheta te tatur, (d) Spiritus personæ ejus (Thren. IV, 20), Christus Dominus, qui ab initio vicarius Patris in Dei nomine et auditus sit et visus; scimus (8) ipsius voces ejusmodi fuisse jam tunc Israeli exprobrantis, quæ in illum commissuri prædicabantur: *Dereliquistis Dominum, et in iram provocastis Sanctum Israel* (Is. I, 4). Si vero non (9) in Christum, sed in ipsum potius Deum volueris referre omnem judicæ ignorantiam de pristino reputationem, nolens etiam retro sermonem et spiritum, id est, Christum Creatoris despectum ab eis, et non agnitum, sic quoque revinceris. Non negans enim Filium et spiritum et substantiam Creatoris esse Chri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Ethnicorum Lat.*
 (2) *Obtusionem Seml.*
 (3) *Concludente Pamel. Rig. Venet. Seml. sed condente præfert Latin. et favent hebr. græc. vulg. lat. Scripturæ lectiones. Edd.*
 (4) *Annuntiante Seml.*

- D (5) *Nedum alii.*
 (6) *Agnitionis omitt. Seml.*
 (7) *Eorum negl. Seml.*
 (8) *Et inser. Seml.*
 (9) *Israel vero si non Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Hæreticorum apostolus.* Intelligit apostolum Paulum per Marcionem editum et truncatum. PAMEL. CAP. VI. — (b) *Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat.* Barbariem Ponticam exprobrat Marcioni, quasi nihil edocto præter scita quædam nautica, eaque Pontica, hoc est mere barbara, non autem Rhodia. Nam Rhodii quidem ob legum civilium curam justitiamque admirationi fuerunt cunctis; sed rerum quoque nauticarum peritissimi fuisse videntur, ac de omnibus ad navigationem pertinentibus æquissima jura condidisse; propterea vero maris imperium obtinuisse, atque in Romanorum amicitia floruisse Stra-

bo commemorat. Ex eorum jure nautico non pauca de jactu et fortean de exercitoria quoque actione in Pandectas relata. PAM.

(c) *Non quidem Rhodia lex, etc.* De legibus Rhodiorum qui rei nauticæ peritissimi fuerunt, mentio fit D. ad legem Rhod. de jactu. Per ironiam hic Marcioni hæc dicit Tertullianus. LE PR.

(d) *Spiritus personæ ejus Christus Dominus.* Ita omnino legendum censeo, pro persona spiritus nostri Christus Dominus. Nam imprimis nimium variaret Auctor a LXX, Thren. IV, ubi legitur non modo juxta græcos et latinos codices: *Spiritus faciei nostræ, seu,*

stum ejus, concedas necesse est, eos qui Patrem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. His ita dispectis, jam apparet quomodo et (1) respuerint Judæi Christum, et interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim (2) extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat annuntiatum, cum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat prædicatum? (a) Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam prædicationis, habebit et materiam vel agnitionis, vel erroris. Quod vero materia caret, non admittit sapientiæ eventum. Et adeo non qua alterius Dei, Christum aversati (3) persecuti-que sunt; sed qua solummodo hominem, quem planum in signis (b), et æmulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem qua suum, id est Judæum, sed judaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in judicium, et suo jure punierint, alienum scilicet non judicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem ejus ut alienum judicaverunt.

CAPUT VII.

Discat nunc hæreticus ex abundantia cum ipso licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, a quo ductum mutuatus, in hac argumentatione, cæcus a cæco in eandem decidit (4) foveam. Duos dicimus Christi habitus, a Prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse: unum in humilitate, utique primum; cum (Is. XLIII, 7 et seq.) *tanquam ovis ad victimam deduci habeat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os suum; (c) nec (5) ad spectu quidem honestus. Annuntiavimus enim, inquit, de illo; sicut puerulus, sicut radix in terra sitiens; et non est species ejus, neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum; homo in plagis, et sciens ferre infirmitatem, ut (Is. LIII, 14) positus*

- (1) Et negl. Fran.
 (2) Quia nec Ihen.
 (3) Adversati alii.
 (4) Deductus Pam. Fran. Paris.
 (5) Os, ne Ihen. Seml. Oberth.

vultus nostri, sive, ante faciem nostram Christus Dominus, sed etiam isdem citatur verbis in eandem sententiam a B. Iren., lib. III, cap. 11, B. Just. Mart. Apol. 2, ad Antoninum Pium, et Rufino in Symbolum, a quibus etiam haud multum dissentit editio hebræa, quæ legit, *Spiritus oris nostri, et chaldæa, spiraculum spiritus vitæ qui est in naribus nostris. PAM.*

(a) *Id enim intelligi vel non intelligi capit.* Sæpe jam indicavimus usum verbi *capit* apud hunc auctorem. Simillimum est illud lib. proxime superiori: *Capit etiam, inquit, imaginem Spiritus dicere statum. RHEN.*

(b) *Planum in signis.* Recte ad marginem annotavit Rhénanus: Hoc est, impostorem. Eadem significatione Plinius, l. XXXV, c. 18, loquitur de *plano regio* qui Ptolomæo in deliciis erat. Nam a græca voce *πλάνος* in familiam latinam transivit ea vox, quam adeo etiam de impostoribus quibusdam interpretatur Eustachius Homeri interpres in Odysseam. PAM.

TERTULLIANI II

A *a Patre in lapidem offensionis et petram scandali; minoratus (Ps. VIII, 6) ab eo modicum citra angelos; vermem se pronuntians (Ps. XXI, 6), et non hominem; ignominiam hominis, et nullificamen populi. Quæ ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo; cum fiet jam non lapis offensionis, nec petra scandali; sed (d) lapis summus angularis, post reprobationem assumptus, et sublimatus in consummationem templi, Ecclesiæ scilicet; et petra sane illa, apud Danielem (c. II), de monte præcisa, quæ imaginem sæcularium regnum comminuet et conteret. De quo secundo (6) adventu idem prophetes (Dan, VII, 13): *Et ecce cum nubibus cæli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu ejus: et qui assistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terræ secundum genera, et omnis gloria famulabunda; et potestas ejus usque in ævum, quæ non auferetur; et regnum ejus, quod non vitabitur.* Tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem, et decorem indeficientem supra filios hominum. (e) *Tempestivus enim, inquit (Ps. XLIV, 5), decore citra filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis: propterea benedixit te Deus in ævum. Accingere enses super femur tuum, potens, tempestivitate tua et pulchritudine tua; cum et Pater, posteaquam (Ps. VIII, 6) diminuit eum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum, et subjiciet omnia sub (7) pedibus ejus.* Tunc et (Zach. XII, 10) *cognoscent eum, qui compugerunt; et cadent pectora sua tribus ad tribum; utique quod retro non agnoverunt cum in humilitate conditionis humanæ constitutum (8). Et homo est, inquit Hieremias (Jerem. XVII, 9); et quis cognoscent illum? quia et, Nativitatem ejus, inquit Isaias (Is. LIII, 8), quis enarrabit? Sic et apud Zachariam (Zach. III), in persona Jesu, imo et in ipsius (9) hominis sacramento verus summus sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo, sordidis indutus, id est, carnis passibilis et mortalis**

LECTIONES VARIANTES.

- (6) Secundo omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Sub omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Constitutum omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Ipso Rhen. Seml. Oberth.

D

COMMENTARIUS.

CAP. VII. — (c) *Nec ad spectu quidem honestus.* De tempore passionis hæc intellige propter deformitatem quam supplicia et dolores corpori sacro impresserant. Lib. I adv. Judæos eadem fere, si bene memini, habentur. LE PR.

(d) *Lapis summus angularis.* Paulus, Ep. ad Ephesios, c. II, *ἀπορρινωμένην* lapidem dixit, quem Psalmodigraphus dixerat factum fuisse *ὡς κερπὶς γωνίας*: est autem figura, sive allegoria Christi a Judæis reprobati, et tamen editus est nuper Andegavi, de veteris cujusdam bibliothecæ quisquiliis, liber numerarius Antonini monachi, affirmantis se vidisse lapidem illum in basilica Sionis. Syrus aliquis imposturam fecit imperitæ simplicitati hominis idiotæ, ac nimium creduli.

RIC.

(e) *Tempestivus enim, inquit, decore.* Ex ambigua significatione vocis græcæ *ὠραῖος*. Nam vulgata melius habet, *speciosus*. LE PR.

(Onze)

indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator. Dehinc (*Zach.* III, 5), despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere, et mitra, et cidari munda, id est, secundi adventus gloria et honore. Si enim (*Levit.* XVI) et duorum hircorum (a) qui jejuni offerebantur faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem Dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus et læsus est. Alter autem (1) eorum circumdatus coccino, maledictus, et conputatus (2), et convulsus, et compunctus a populo extra civitatem abjiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicæ passionis. Alter vero pro delictis oblati, et sacerdotibus templi in pabulum datus, secundæ representationis argumenta signabat, qua, delictis omnibus expiatis, sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam fruerentur, jejulantibus cæteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus, et plurimum figuris obscuratus, et omni inhonestate prostratus canebatur; secundus vero et manifestus, et Deo condignus; idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt (3), eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria (4), non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant etiam in humilitate fuisse venturum.

CAPUT VIII.

Desinat nunc hæreticus a Judæo, aspici (quod aiunt) a vipera mutuari (5) venenum; evomat jam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum. Nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, præcoquos et abortivos (b) (6) quodammodo Marcionitas, quos apostolus Joannes (*Joan.* II, 4) antichristos pronuntiavit, negantes Christum in carne venisse; et tamen non ut alterius Dei jus constituerent, quia et de isto (7) notati fuissent; sed quoniam incredibile præsumperant Deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit præsumptionem; aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum Deum ejus nec auctorem carnis induxerat, nec resuscitorem: optimum videlicet, et in isto (8) diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus ejus ne mentiretur, ne falleret,

A et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur; caro, nec caro; homo, nec homo: proinde Deus Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab Apostolo (*II Cor.* VI, 14) lucis, id est veritatis, et fallaciæ, id est tenebrarum, commisit communicationem? Jam nunc, cum mendacium deprehenditur Christi caro, sequitur ut et omnia quæ per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsæ quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo; quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus: imaginarius operator, imaginariæ operæ. Sic nec passiones Christi ejus fidem merentur: nihil enim passus est, qui non vere est passus. Vere autem pati, phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus. Totum christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impre se Apostolus mandat, utique veram, summum eam fundamentum Evangelii constituens, et salutis nostræ, et prædicationis suæ: *Tradidi enim*, inquit (*I Cor.* XV, 5, 4), *vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit* (9) *tertia die*. Porro, si caro ejus negatur, quomodo mors ejus asseveratur, quæ propria carnis est passio per mortem devertentis (10) in terram, de qua est sumpta secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis; cujus sicut et mors, ita et resurrectio est (*I Cor.* XV, 15). Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non resurrexit (11). Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab Apostolo ex resurrectione Christi; ita, resurrectione Christi non consistente, aufertur et mortuorum resurrectio, atque ita inanis est (12) fides nostra, inanis est prædicatio Apostolorum, inveniuntur autem etiam falsi testes Dei, quod testimonium dix-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unus quidem *Seml. Pamel.*
 (2) Conputatus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Poterunt *Paris.*
 (4) Qui est in honore et gloria, *neglig. Seml. Jun.*
 (5) Mutuare *alii.*
 (6) Aborsivos *alii.*

- (7) Justo *Par.*
 (8) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Resurrexit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Revertentis *Lat.*
 (11) Valebit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Si enim et duorum hircorum, etc. Locum hunc desumpsit haud dubie Auctor ex B. Justino mart. adversus Tryphonem. PAM.

CAP. VIII—(b) Præcoquos et abortivos, etc. Hæretici nempe alii Marcionitas antecesserunt, qui quasi

abortivi fœtus hæresis fuerunt et præcoces fructus. Lib. de Pallio Utica civitas dicitur pariter Romana præcoqua, quæ scilicet ante tempus Romanorum habitus gestasset, priusquam jus coloniæ obtinuisset. LE PR.

stum ejus, concedas necesse est, eos qui Patrem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. His ita dispertis, jam apparet quomodo et (1) respuerint Judæi Christum, et interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim (2) extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat annuntiatum, cum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat prædicatum? (a) Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam prædicationis, habebit et materiam vel agnitionis, vel erroris. Quod vero materia caret, non admittit sapientiæ eventum. Et adeo non qua alterius Dei, Christum aversati (3) persecuti que sunt; sed qua solummodo hominem, quem planum in signis (b), et amulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem qua suum, id est judæum, sed judaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in judicium, et suo jure punierint, alienum scilicet non judicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem ejus ut alienum judicaverunt.

CAPUT VII.

Discat nunc hæreticus ex abundantiam cum ipso licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, a quo ducatum mutuatus, in hac argumentatione, cæcus a cæco in eandem decidit (4) foveam. Duos dicimus Christi habitus, a Prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse: unum in humilitate, utique primum; cum (Is. XLIII, 7 et seq.) *tanquam ovis ad victimam deduci habeat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os suum; (c) nec (5) ad spec- tu quidem honestus. Annuntiavimus enim, inquit, de illo; sicut puerulus, sicut radix in terra sitiens; et non est species ejus, neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum; homo in plagis, et sciens ferre infirmitatem, ut (Is. LIII, 14) positus*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et negl. *Frm.*
 (2) Quia nec *Rhen.*
 (3) Adversati *alii.*
 (4) Deductus *Pam. Fran. Paris.*
 (5) Os, ne *ihen. Seml. Oberth.*

D

COMMENTARIUS.

vultus nostri, sive, ante faciem nostram Christus Dominus, sed etiam iisdem citatur verbis in eandem sententiam a B. Iren., lib. III, cap. 11, B. Just. Mart. Apol. 2, ad Antoninum Pium, et Rufino in Symbolum, a quibus etiam haud multum dissentit editio hebræa, quæ legit, Spiritus oris nostri, et chaldæa, spiraculum spiritus vitæ qui est in naribus nostris. *PAM.*

(a) Id enim intelligi vel non intelligi capit. Sæpe jam indicavimus usum verbi capit apud hunc auctorem. Simillimum est illud lib. proxime superiori: Capit etiam, inquit, imaginem Spiritus dicere statum. *RHEN.*

(b) Planum in signis. Recte ad marginem annotavit Rhenanus: Hoc est, impostorem. Eadem significatio Plinius, l. XXXV, c. 18, loquitur de plano regio qui Ptolomæo in deliciis erat. Nam a græca voce πλάνος in familiam latinam transivit ea vox, quam adeo etiam de impostoribus quibusdam interpretatur Eustachius Homeri interpres in Odysseam. *PAM.*

TERTULLIANI II

A a Patre in lapidem offensionis et petram scandali; minoratus (Ps. VIII, 6) ab eo modicum citra angelos; vermem se pronuntians (Ps. XXI, 6), et non hominem; ignominiam hominis, et nullificanem populi. Quæ ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo; cum fiet jam non lapis offensionis, nec petra scandali; sed (d) lapis summus angularis, post reprobationem assumptus, et sublimatus in consummationem templi, Ecclesiæ scilicet; et petra sane illa, apud Danielelem (c. II), de monte præcisa, quæ imaginem sæcularium regnorum comminuet et conteret. De quo secundo (6) adventu idem prophetes (Dan, VII, 13): *Et ecce cum nubibus cæli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu ejus: et qui assistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terræ secundum genera, et omnis gloria famulabunda; et potestas ejus usque in ævum, quæ non auferetur; et regnum ejus, quod non vitabitur. Tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem, et decorem indeficientem supra filios hominum. (e) Tempestivus enim, inquit (Ps. XLIV, 5), decore citra filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis: propterea benedixit te Deus in ævum. Accingere ense super femur tuum, potens, tempestivitate tua et pulchritudine tua; cum et Pater, posteaquam (Ps. VIII, 6) diminuit cum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum, et subjiciet omnia sub (7) pedibus ejus. Tunc et (Zach. XII, 10) cognoscent eum, qui compugerunt; et cadent pectora sua tribus ad tribum; utique quod retro non agnoverunt eum in humilitate conditionis humanæ constitutum (8). Et homo est, inquit Hieremias (Jerem. XVII, 9); et quis cognoscat illum? quia et, Nativitatem ejus, inquit Isaias (Is. LIII, 8), quis enarrabit? Sic et apud Zachariam (Zach. III), in persona Jesu, imo et in ipsius (9) hominis sacramento verus summus sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus declinatur. Primo, sordidis indutus, id est, carnis passibilis et mortalis*

- (6) Secundo omitt. *Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Sub omitt. *Rhen. Seml. Oberth.*
 (8) Constitutum omitt. *Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Ipso *Rhen. Seml. Oberth.*

CAP. VII. — (c) *Nec ad spec- tu quidem honestus.* De tempore passionis hæc intellige propter deformitatem quam supplicia et dolores corpori sacro impresserant. Lib. I adv. Judæos eadem fere, si bene memini, habentur. *LE PR.*

(d) *Lapis summus angularis.* Paulus, Ep. ad Ephesios, c. II, ἀπρυγωνιαῖον lapidem dixit, quem Psalmodigraphus dixerat factum fuisse ὡς κερταλλὸν γωνίας: est autem figura, sive allegoria Christi a Judæis reprobati, et tamen editus est nuper Andegavi, de veteris cujusdam bibliothecæ quisquiliis, liber itinerarius Antonini monachi, affirmantis se vidisse lapidem illum in basilica Sionis. Syrus aliquis imposturam fecit imperitæ simplicitati hominis idiotæ, ac nimium creduli. *RIG.*

(e) *Tempestivus enim, inquit, decore.* Ex ambigua significatione vocis græcæ ὡραῖος. Nam vulgata melius habet, speciosus. *LE PR.*

(Onze)

indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator. Dehinc (*Zach. III, 5*), despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere, et mitra, et cidari munda, id est, secundi adventus gloria et honore. Si enim (*Levit. XVI*) et duorum hircorum (a) qui jejuni offerrebantur faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem Dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus et læsus est. Alter autem (1) eorum circumdatus coccino, maledictus, et consputatus (2), et convulsus, et compunctus a populo extra civitatem abjiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicæ passionis. Alter vero pro delictis oblatu, et sacerdotibus templi in pabulum datus, secundæ representationis argumenta signabat, qua, delictis omnibus expiatis, sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam fruerentur, jejunantibus cæteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus, et plurimum figuris obscuratus, et omni inhonestate prostratus canebatur; secundus vero et manifestus, et Deo condignus; idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt (3), eum solum inluentem, id est secundum, qui est in honore et gloria (4), non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant etiam in humilitate fuisse venturum.

CAPUT VIII.

Desinat nunc hæreticus a Judæo, aspis (quod aiunt) a vipera mutuari (5) venenum; evomat jam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum. Nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, præcoquos et abortivos (b) (6) quodammodo Marcionitas, quos apostolus Joannes (*Joan. II, 4*) antichristos pronuntiavit, negantes Christum in carne venisse; et tamen non ut alterius Dei jus constituerent, quia et de isto (7) notati fuissent; sed quoniam incredibile præsumperant Deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit præsumptionem; aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum Deum ejus nec auctorem carnis induxerat, nec resuscitorem: optimum videlicet, et in isto (8) diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus ejus ne mentiretur, ne falleret,

et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur; caro, nec caro; homo, nec homo: proinde Deus Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab Apostolo (*II Cor. VI, 14*) lucis, id est veritatis, et fallaciæ, id est tenebrarum, commisit communicationem? Jam nunc, cum mendacium deprehenditur Christi caro, sequitur ut et omnia quæ per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsæ quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo; quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus ætus: imaginarius operator, imaginariæ operæ. Sic nec passiones Christi ejus fidem mercebuntur: nihil enim passus est, qui non vere est passus. Vere autem pati, phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus. Totum christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impre se Apostolus mandat, utique veram, summum eam fundamentum Evangelii constituens, et salutis nostræ, et prædicationis saxe: *Tradidi enim*, inquit (*I Cor. XV, 5, 4*), *vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit* (9) *tertia die*. Porro, si caro ejus negatur, quomodo mors ejus asseveratur, quæ propria carnis est passio per mortem devertentis (10) in terram, de qua est sumpta secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis; cujus sicut et mors, ita et resurrectio est (*I Cor. XV, 13*). Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non resurrexit (11). Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab Apostolo ex resurrectione Christi; ita, resurrectione Christi non consistente, aufertur et mortuorum resurrectio, atque ita inanis est (12) fides nostra, inanis est prædicationis Apostolorum, inveniuntur autem etiam falsi testes Dei, quod testimonium dixit

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unus quidem *Seml. Pamel.*
 (2) Consputus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Poterunt *Paris.*
 (4) Qui est in honore et gloria, *neglig. Seml. Jun.*
 (5) Mutuare *alii.*
 (6) Abortivos *alii.*

- (7) Justo *Par.*
 (8) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Resurrexit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Revertentis *Lat.*
 (11) Valebit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Si enim et duorum hircorum, etc. Locum hunc desumpsit haud dubie Auctor ex B. Justino mart. adversus Tryphonem. PAM.

CAP. VIII—(b) Præcoquos et abortivos, etc. Hæretici nempe alii Marcionitas antecesserunt, qui quasi

abortivi foetus hæresis fuerunt et præcoces fructus. Lib. de Pallio Utica civitas dicitur pariter Romana præcoqua, quæ scilicet ante tempus Romanorum habitus gestasset, priusquam jus coloniarum obtinisset. LE PR.

rint quasi resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit, et somus adhuc in delictis, et, qui in Christo dormierunt, perierunt, sane resurrecturi, sed phantasmate forsitan, sicut et Christus.

CAPUT IX.

In ista quæstione, qui putaveris opponendos esse nobis angelos Creatoris, quasi et illi in phantasmate putativæ utique carnis egerint apud Abraham et Loth, et tamen vere sint et congressi, et pasti, et operati quod mandatum eis fuerat; primo, non admitte- ris ad ejus Dei exempla, quem destruis: nam et quanto meliorem et perfectiorem Deum inducis, tanto non competet illi ejus exempla, quo, nisi diversus in totum, non erit omnino melior atque perfectior. Dehinc scito, nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in angelis caro, sed veræ et solidæ substantiæ humanæ. Si enim difficile non fuit illi, putativæ carnis veros et sensus et actus exhibere, multo facilius habuit veris et sensibus et actibus veram dedisse substantiam carnis, vel qua proprius auctor et artifex ejus. Tuus autem Deus, eo quod carnem nullam omnino produxerit, merito fortasse phantasma ejus intulerit, cujus non valuerat veritatem. Meus autem Deus, qui illam de limo sumptam, in hac reformavit qualitate, nondum ex semine conjugali, et tamen carnem æque potuit ex quæcumque materia angelis quoque adstruxisse carnem, qui etiam mundum ex nihilo in tot ac talia corpora, et quidem verbo, ædificavit. Et utique si Deus tuus veram quandoque substantiam angelorum hominibus pollicetur: *Erunt enim*, inquit (*Luc. XX, 36*), *sicut angeli*; cur non et Deus meus C veram substantiam hominum angelis accommodarit, unde unde (1) sumptam? Quia nec tu mihi respondebis, unde illa apud te angelica sumatur, sufficit mihi hoc definire, quod Deo congruit; veritatem scilicet ejus rei, quam tribus testibus sensibus objecit, visui, tactui, auditui. Difficilius Deo mentiri, quam carnis veritatem unde unde (2) producere, licet non natæ. Cæterum, et aliis hæreticis definiens (a) carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse, si vere fuisset humana, certa ratione respondemus, qua et humana vere fuerit, et innata: humana vere, propter Dei veritatem, a mendacio et fallacia extranei,

A et quia non possent humanitas tractari ab hominibus, nisi in substantia humana; innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne nasci habebat, ut nativatem nostram nativitate sua (3) reformaret, atque ita etiam mortem nostram morte sua dissolveret, resurgendo in carne, in qua natus est, ut et mori posset. Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natæ; quia nondum morituræ; sed et (4) discentis jam inter homines conversari. Quo magis angeli, neque ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo sumpsisse, quia nec moriendo deposituri eam fuerant, sed unde unde (5) sumptam, et quoquo modo omnino dimissam, mentili eam tamen non sunt. Si B Creator facit angelos spiritus, et apparitores suos ignem flagrantem (*Ps. CIII, 4*), tam vere spiritus quam et ignem; idem illos vere fecit et carnem: ut nunc recordemur, et hæreticis renuntiemus, ejus esse promissum, homines in angelos reformandi quandoque, qui angelos in homines formavit aliquando.

CAPUT X.

Igitur non admissus ad consortium exemplorum Creatoris, ut alienorum et suas habentium causas, velim edas et ipse consilium Dei tui (b), quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit. Si aspernatus est illam, ut terrenam, et, ut dicitis, stercorebus infersam (6), cur non et simulacrum ejus proinde despexit? Nullius enim dedignandæ rei imago dignanda est: sequitur statum similitudo. Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiæ humanæ? Cur ergo non potius per veritatem, ut vere conversaretur, si necesse habebat conversari? quanto dignius necessitas fidem, (c) quam stropham administrasset? Satis miserum Deum instituis, hoc ipso, quod Christum suum non potuit exhibere, nisi in indignæ rei effigie, et quidem alienæ. Aliquantis enim indignis conveniet uti, si (7) nostris (d); sicut alienis non congruet uti, licet dignis. Cur enim non in aliqua alia digniore substantia venit, et in primis sua, ne et indigna et aliena videretur eguisse? Si Creator meus per rubum quoque et ignem, idem postea per nubem et globum cum homine congres-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unde non repet. *Wouw. Pam. Par. Fran.*
 (2) Unde tantum semel *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Sua abest *Par.*
 (4) Et abest *Par.*

- D (5) Unde semel *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Infarsam *Jun.*
 (7) Si abest *Pam. Par. Fran. sicut Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. IX. — (a) Cæterum et aliis hæreticis definiens. Agit de Apelle, qui, sicut indicatur lib. de Carne Christi, c. 6, non modo Christi, sed et angelorum carnem ex sideribus factam asseruisse videtur. *PAM.*

CAP. X. — (b) *Velim edas et ipse consilium Dei tui.* Ipse me sensus coegit, ut hic dictionem uti, verterem in tui, quo Christum suum, etc.: exemplaria vetera consentiunt in errore. *RHEN.*

(c) *Quam stropham administrasset?* Strophæ dolum, versutiam, atque imposturam significat, Græcis *στροφή*. *RHEN.*

(d) *Aliquantis enim indignis conveniet uti si nostris.* Sic legitur in exemplari Pithœano. Hæc autem sub

Marcionis persona dici videntur, ab iis verbis: *Satis miserum, usque ad, et aliena videretur eguisse.* Si nostris, inquit, membris Deus utitur, ut nobiscum possit conversari, multa sunt in corpore nostro indigna Deo, quibus tamen Deum conveniet uti, si nostris uti velit. Sed etsi digna Deo essent nostra, Deum tamen non decet uti alienis. Illa etiam quæ præcessere, *Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiæ humanæ,* sub eadem persona Marcionis dicuntur. Et similia passim occurrunt, ubi Septimius disputat, quæ nisi perite distinguantur, omnem disputationem conturbant. *RHEN.*

sus est, et elementorum corporibus in representationibus sui usus est, satis hæc exempla divinæ potestatis ostendunt, Deum non eguisse aut falsæ, aut etiam veræ carnis paratura. Cæterum, si ad certum spectamus, nulla substantia digna est quam Deus inducat. Quodcumque induerit ipse, dignum facit, absque mendacio tamen. Et ideo, quale est, ut dedecus existimaret veritatem potius, quam mendacium carnis? Atquin honoravit illam fugendo. Quanta jam caro est, cujus phantasma necessarium fuit Deo superiori?

CAPUT XI.

Totas istas præstigias putativæ in Christo corpulentia (a), Marcion illa intentione suscepit, ne ex testimonio substantiæ humanæ, nativitas quoque ejus defenderetur, atque ita Christus Creatoris vindicaretur, ut qui nascibilis, ac per hoc, carneus annuntiaretur. Stultissime et hic (1) Ponticus, quasi non facilius crederetur caro in Deo non nata, quam falsa, præstruentibus vel maxime fidem istam angelis Creatoris, in carne vera conversatis, nec tamen nata. Nam et Philumene illa magis persuasit Apelli, cæterisque desertoribus Marcionis, ex fide quidem Christum circumtulisse carnem; nullius tamen nativitatis, utpote de elementis eam mutatum. Quod si verebatur Marcion, ne fides carnis nativitatis quoque fidem induceret; sine dubio qui homo videbatur, natus utique credebatur: nam et mulier quædam exclamaverat (*Luc. XI, 27*): *Beatus venter qui te portavit, et ubera quæ hausisti*. Et quomodo mater et fratres ejus dicti sunt foris stare (*Luc. VIII*)? Et videbimus de his capitulis suo tempore. Certe cum et ipse se filium hominis prædicaret, natum scilicet profitebatur. Nunc ut hæc omnia ad Evangelii distulerim examinationem, tamen quod supra statui, si omni modo natus credi habebat, qui homo videbatur; vane nativitatis fidem consilio imaginariæ carnis expungendam putavit. Quid enim profuit non vere fuisse, quod pro vero haberetur, tam carnem quam nativitatem? Aut si dixeris, viderit opinio humana, jam Deum tuum honoras fallaciæ titulo, si aliud se sciebat esse, quam quod homines fecerat opinari. Jam tunc potuisti etiam (b) nativitatem putativam illi accommodasse, ne in

A hanc quoque impegisses quæstionem. Nam et mulierculæ nonnunquam prægnantes sibi videntur, aut (c) sanguinis tributo, aut aliqua valetudine inflatæ. Et utique (d) debuerat phantasmatis scenam decurrerisse, ne originem carnis non desaltasset (2), qui personam substantiæ ipsius egisset. Plane nativitatis mendacium recusasti, ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet Dei, etiam vera, nativitas. Age jam (e), perora in illa sanctissima et reverenda opera naturæ: invohere in totum quod es: carnis atque animæ originem destrue: cloacæ vota uterum, tantum animalis, id est, hominis producendi officinam: persequere et partus immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus (f). Tamen cum omnia ista destruxeris, ut Deo indigna (3) confirmes, non erit indignior morte nativitas, et cruce infantia, et natura pœna, et carne damnatio. Si vera ista passus est Christus, minus fuit (4) nasci. Si mendacio passus est, ut phantasma, potuit et mendacio nasci. Summa ista Marcionis argumenta, per quæ alium efficit Christum, satis opinor, ostendimus non consistere omnino, dum docemus magis utique competere Deo veritatem, quam mendacium ejus habitus, in quo Christum suum exhibuit. Si veritas fuit, caro fuit; si caro fuit, natus est. Ea enim, quæ expugnat hæc hæresis, confirmantur, cum ea, per quæ expugnat, destruuntur. Itaque si carneus habebitur, quia natus, et natus, quia carneus; quia phantasma non fuerit, ipse erit agnoscendus, qui in carne, et ex nativitate venturus annuntiabatur a Creatoris prophetis, utpote Christus Creatoris.

CAPUT XII.

Provoca nunc, ut soles, ad hanc Esaiæ comparationem Christi, contendens illum in nullo convenire. Primo enim, inquis, Christus Esaiæ (*Is. VII, 14*) Emmanuel vocari habebit; dehinc virtutem sumere Damasci, et spolia Samariæ adversum regem Assyriorum. Porro (*Is. VIII, 4*) iste qui venit, neque sub ejusmodi nomine est editus, neque ulla re bellica functus est. At ego te admonebo, ut cohercentia quoque utriusque capituli recognoscas. Subjuncta est enim et interpretatio Emmanuelis, *nobiscum Deus*; uti non solum sonum nominis spectes, sed et

LECTIONES VARIANTES.

(1) Hoc Jun.

(2) Desultasset *Seml.* dealtasset *Rhen.*D (5) Digna *Rhen. Seml.* Oberth.(4) Fuisset *Seml. Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. XI. — (a) *Putativæ in Christo corpulentia.* Boeticus lib. de fide: *Hodieque non desunt, qui negent eum nostram gestasse corpulentiam.* RIC.

(b) *Nativitatem putativam illi accommodasse.* Quasi vere natus et re ipsa non fuisset. Id enim vult hæc vox *putativam*, sicut modo dicebat *putativæ in Christo corpulentia.* LE PR.

(c) *Sanguinis tributo.* Sic lib. de Velandis virginibus, et pudor ubique vestitur, et menses tributa dependunt. RIC.

(d) *Debuerat phantasmatis scenam decurrerisse.* Sic dicit scenam phantasmatis, ut in *de hæresib. scenam erroris*, actum quem vocant intelligens. Sensus est:

debuerat ex toto servire scenæ et susceptam fabulam peragere Christus Marcionis, qui si putativam gessit carnem, debebat etiam putativam habere nativitatem, sic enim phantasmatis scenam decurrerisset. RHEN.

(e) *Age jam perora.* Hunc locum habes in *de Carne Christi* iisdem propemodum verbis relatam, non ita longe post initium. RHEN.

(f) *Ludicros exitus.* Videbatur mihi aliquando legendum *lubricos*, sed ipse respicit ad id quod in lib. quem modo citavimus, dicit, de infante recens edito loquens, *blanditiis deridetur*; et mox, *illum per ludibria nutritum*, etc. RHEN.

sensum. Sonus enim hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est. Sensus autem ejus, quod est *Deus nobiscum*, ex interpretatione communis est. Quære ergo, an ista vox, *nobiscum Deus*, quod est Emmanuel, exinde quod Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto non negabis, utpote qui et ipse dicas, Deus-nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut quia penes te Nobiscum-Deus dicitur, non Emmanuel; idcirco nolis venisse illum, cujus proprium si vocari Emmanuel, quasi non hoc sit et Deus nobiscum, invenies apud Hebræos Christianos, imo et Marcionitas, Emmanuelem nominare, cum volunt dicere, Nobiscum-Deus: sicut et omnis gens, quoquo sono dixerit, Nobiscum-Deus, Emmanuelem pronuntiat, in sensu sonum expungens. Quod si Emmanuel Nobiscum-Deus, Deus autem nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est: *Quotquot enim in Christum (1) tincti estis, Christum induistis*; tam proprius est Christus in significatione nominis, quod est Nobiscum-Deus, quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat venisse jam illum qui prædicabatur Emmanuel; quia quod significat Emmanuel venit, id est, Nobiscum-Deus.

CAPUT XIII.

Æque et sono nominum ducis, cum virtutem Damasci, et spolia Samariæ, et regem Assyriorum, sic accipis, quasi bellatorem portendant Christum Creatoris, non animalvertens quid Scriptura præmittat (*Is. VII, 4*) (2): *Quoniam priusquam cognoscat (3) vocare patrem et matrem (a), accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ, adversus regem Assyriorum*. Ante est enim inspicias ætatis demonstrationem, an hominem jam Christum exhibere possit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans; et signa belli, non tuba, sed crepitacillo daturus: nec ex equo, vel de curru, vel de muro; sed de nutricis aut gerulæ suæ collo sive

A dorso hostem destinaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mamillis subacturus. Aliud etsi penes Ponticos, barbaricæ (4) gentis infantes in prælium erumpunt, credo ad solem (5) uncti prius (b), dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare, quam lancinare (c). Enimvero, si nusquam hoc natura concedit (d), ante militare quam vivere; ante virtutem Damasci sumere, quam patris et matris vocabulum nosse; sequitur ut figurata pronuntiatio videatur. Sed et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetæ (6). Et merito. Præstruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. *Propterea, inquit (Is. VII, 14), dabit vobis Dominus signum: Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium*. Signum autem a Deo (e), nisi novitas aliqua monstruosa, tam dignum (7) non fuisset. Denique et Judæi, si quando ad nos deiciendos mentiri audent, quasi non virginem, sed juvenulam concepturam (f) et parituram Scriptura continet, hinc revincuntur, quod nihil signi videri possit res quotidiana, juvenulæ scilicet prægnatus et partus. In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur (8); infans vero bellator non æque. Non enim et hic signi ratio versatur. Sed signo nativitatæ novæ adscripto, exinde post signum, alius ordo jam infantis elicitur, mel et butyrum manducatur. Nec hoc utique in signum est malitiæ non assentatur; et hoc enim infantia (9) est; sed accepturi virtutem Damasci, et spolia Samariæ, adversus C regem Assyriorum. Serva modum ætatis, et quære sensum prædicationis: imo, redde Evangelio veritatis, quæ posterior detraxisti, et tam intelligitur prophetia, quam renuntiat expuncta. Maneant enim (10) orientales illi magi, in infantia Christum recentem auro et thure munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci sine prælio et armis. Nam

LECTIONES VARIANTES.

(1) Christo Par. Fran.

(2) Promittat Rhen. Sent. Oberth.

(3) Puer add. Pam. Itg. Fran. Venet. non fuit in codd.

(4) Barbariæ Venet. Pam. Itg.

(5) Solium Jun.

(6) Prophetiæ Fran.

(7) Jam signum Lat.

(8) Crederetur Par.

(9) Infantia H'ouav.

(10) Autem Sentl.

COMMENTARIUS.

CAP. XIII. — (a) *Quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem*, etc. Etiam hic suppleta est vox *puer*, quippe quam habent editiones omnes Isaie VIII PAM.

(b) *Credo ad solem uncti prius*. Alludit ad ἡλιωσιν sive insolationem, qua scilicet uncti calefebant, membris siccandis firmandisque. Persius satira 4:

Aut si unctus cesses et figas in cute solem. RIC.

(c) *Qui ante norint lanceare quam lancinare*. Cum dicto cap. I, lib. I adversus Marc. reperitur verbum *lancinatur*, pro *pungitur*, videtur prima facie hic ita accipi *lancinare*, sicuti *lanceare* pro *lanceis conficere*; sed putamus *lancire* potius hic accipi, eo quod præmittitur, *butyro stipendiari*, pro *manus lancibus ad-movere*; eligat lector quod volet. Confirmatur interim hæc conjectura ex eo quod sequitur, *ante militare quam vivere*, et talibus vocibus solet Auctor delectari. PAM.

(d) *Si nusquam hoc naturæ concedit, sequitur ut figurata pronuntiatio videatur*. Hoc ipsum verbis iisdem

monuit libro *adversus Judæos*, neque aliter Augustinus lib. XI *de Genesi ad lit.*: *Si in verbis Dei vel cujusquam personæ in officium propheticum assumptæ dicatur aliquid quod ad literam nisi absurde non possit intelligi, procul dubio figurate dictum ob aliquam significationem accipi debet*. Et consimilia lib. III *de Doctrina Christ.* cap. 15. RIC.

(e) *Signum autem a Deo nisi novitas aliqua monstruosa tam dignum non fuisset*. Forte verius, *signum non fuisset*. Sic enim libro *adversus Jud.*: *Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur*. Procopius in Isaïam: τὸ γὰρ σημεῖον, τὸ πρατῶν τινῶν, καὶ παρηλλαγμένου τῆς τῶν ἀνθρώπων συνηθείας ἔστιν ἐπίδειξις. Signum enim monstruosi cujusdam, et transcendentis humanam consuetudinem, argumentum est. RIC. et EDD.

(f) *Sed juvenulam concepturam*. Explosa jam est fabula seu cavillatio Judæorum, qui juvenulam, non virginem scribi debere aiunt. Videatur lib. I in Jovin. B. Hieronymi. LE PR.

præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, A id est vin et vires, auro et odoribus pollere solitam; certe est Creatori (1) virtutem cæterarum quoque gentium aurum constituere; sicut per Zachariam (Zach. XIV, 14): *Et Judas pertendet* (2) *apud Hierusalem, et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum.* De illo autem tunc auri munere etiam David: *Et dabitur illi ex auro Arabiæ;* et rursus: *Reges Arabum et Saba munera afferent* (3) *illi (a).* Nam et magos reges (4) habuit fere Oriens (b), et Damascus Arabiæ retro deputabatur, antequam transcripta esset (5) in Syrophœnicen, ex distinctione Syriarum; cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia ejus, aurum scilicet et odores; spolia autem Samariæ, ipsos magos: qui cum illum cognovissent, B non contraria potius lenitati et justitiæ (9), dolum et asperitatem et injustitiam, propria scilicet negotia præliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius alius est actus. Nam et apostolus Joannes (d) in Apocalypsi (Apoc. I, 16), ensem describit ex ore Dei prodeuntem, bis acutum, præacutum; quem intelligi oportet (Eph. VI, 17) sermonem divinum, bis acutum duobus Testamentis, Legis et Evangelii; acutum sapientia, infestum diabolo; ermantem nos adversus hostes spirituales nequitiae et concupiscentiae omnis, amputantem etiam a carissimis ob Dei nomen. Quod si Joannem agnitus non vis, habes communem magistrum Paulum (e), præcingentem lumbos nostros veritate et lorica justitiæ, et calciantem nos præparationem Evangelii pacis, non belli: assumere jubentem scutum fidei, in quo possumus omnia diaboli ignita tela extinguere; et galeam salutaris, et gladium spiritus, *quod est, inquit, Dei sermo.* Hanc et Dominus ipse machæram venit mittere in terram, non pacem (Matth. X, 35). Si tuus Christus est, ergo et ipse bellator est; si bellator non est, machæram intentans allegoricam, licuit ergo et Christo Creatoris in Psalmo, sine bellicis rebus, ensem sermonis Dei (10) præcingi figurato, cui

magi tunc, non renuntiando de Christo, quem interceptere quærebat.

CAPUT XIV.

Adjuvabitur hæc nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem existimans Christum, ob armorum quorundam vocabula et ejusmodi verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione convinceris: *Accingere*, inquit David (Ps. XLIV, 4), *ense* (6) *super femur.* Sed quid supra legis de Christo? *Tempestivus decore præter filios hominum: effusa est gratia in labiis tuis.* Rideo, si quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris, et laborum gratia blandiebatur. Sic item subjungens: (7) *Extende, et prosperare, et regna;* adjecit: *Propter veritatem, et lenitatem, et justitiam.* Quis enim hæc (8) ense operabitur, et non contraria potius lenitati et justitiæ (9), dolum et asperitatem et injustitiam, propria scilicet negotia præliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius alius est actus. Nam et apostolus Joannes (d) in Apocalypsi (Apoc. I, 16), ensem describit ex ore Dei prodeuntem, bis acutum, præacutum; quem intelligi oportet (Eph. VI, 17) sermonem divinum, bis acutum duobus Testamentis, Legis et Evangelii; acutum sapientia, infestum diabolo; ermantem nos adversus hostes spirituales nequitiae et concupiscentiae omnis, amputantem etiam a carissimis ob Dei nomen. Quod si Joannem agnitus non vis, habes communem magistrum Paulum (e), præcingentem lumbos nostros veritate et lorica justitiæ, et calciantem nos præparationem Evangelii pacis, non belli: assumere jubentem scutum fidei, in quo possumus omnia diaboli ignita tela extinguere; et galeam salutaris, et gladium spiritus, *quod est, inquit, Dei sermo.* Hanc et Dominus ipse machæram venit mittere in terram, non pacem (Matth. X, 35). Si tuus Christus est, ergo et ipse bellator est; si bellator non est, machæram intentans allegoricam, licuit ergo et Christo Creatoris in Psalmo, sine bellicis rebus, ensem sermonis Dei (10) præcingi figurato, cui

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Creatoris Fran.
 (2) Prætendit Rhen. Seml. Oberth.
 (3) Offerent Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Reges abest Par.
 (5) Erat Rhen. Seml. Oberth.

- (6) Ensem Fran.
 (7) Et præmitt. Seml.
 (8) Hæc neql. Seml. ea cod. Wouw.
 (9) Lenitati et justitiæ, omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (10) Dei omitt. Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Munera afferent illi.* Melius illic vulgata legit, *adducunt;* nam græce est *πρωτεύουσιν.* LE PR.

(b) *Nam et magos reges habuit fere Oriens.* Reges dixit toparchas urbis alicujus aut regionis, qualis ille rex apud quem ex sutore medicus Phædri fabula derisus; quales item in sacris paginis occurrunt sæpe numero. Hujusmodi reges variis per Orientem urbibus magos fere fuisse ait Septimius, hoc est, siderum astrorumve scientiæ peritos. Cæterum magos Persicum esse vocabulum docet Porphyrius lib. *πρὶ ἀποχας*, eoque significari, *τοῦ περι τὸ θεῖον σιροῦς, καὶ τοῦτοῦ θεράποντας, μίγα καὶ σελήμιον ἕνος.* RIG.

(c) *Sic et Babylon etiam apud Joannem nostrum, Romanæ urbis figura est.* Vulgaris est calumnia Romanam dici Babylonem. Id enim vir eximius et alii intelligunt de Roma vetere idolorum cultu incredibili

nunquam satis vituperanda. Ex quo enim Christi religio constituta est, de ea dici debet quod S. Prosper carm. *de Ingratis:*

Quidquid non possidet armis
 Religione tenet. LE PR.

CAP. XIV. — (d) *Nam et Joannes apostolus in Apoc.* Facit etiam hic locus adversus eos qui Joannem apostolum negant auctorem Apocalypseos, verum de hoc latius lib. IV, cap. 5, ubi etiam Marcionem in eo errore fuisse tradit. PAM.

(e) *Habes communem magistrum Paulum.* B. Joannis Apocalypsin non admittebat Marcion, ideoque sanctum Paulum, quem non repudiabat, adducit, ut communem amborum non modo sed etiam omnium magistrum. Elogium illud S. Apostoli addendum iis

supradicta tempestivitas congruat, et gratia labiorum; quem tunc jam cingebatur super femur apud David, quandoque missurus in terram. Hoc est enim quod ait, *et extende, et prosperare, et regna*. Extendes sermonem in omnem terram ad universarum gentium vocationem; prosperaturus successu fidei, qua est recepturus; et regnans exinde, qua mortem resurrectione devicit. *Et deducet te*, inquit, *mirifice dextera tua*; virtus scilicet gratiæ spiritualis, qua Christi agnitio deducitur. *Sagittæ tuæ acutæ*, pervolantia ubique (1) præcepta, et minæ, et (2) traductiones (3) cordis, compungentes et transfigentes conscientiam quamque. *Populi sub te concident*, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus Creatoris, sic et nunc accipiens spolia, non solius Samariæ, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cujus et arma allegorica didicisti. Figurata itaque et Domino ejusmodi loquente, et Apostolo scribente, non temere interpretationibus ejus utimur, quarum exempla etiam adversarii admittunt: atque ita in tantum Esaiæ erit Christus qui venit, in quantum non fuit bellator, quia non talis ab Esaiâ prædicatur.

CAPUT XV.

De quæstione carnis, et per eam nativitatibus, et unius interim nominis *Emmanuelis* hucusque. De cæteris vero nominibus, et in primis Christi, quid pars diversa respondebit? Si proinde commune est apud vos Christi nomen, quemadmodum et Dei, ut sicut utriusque Dei filium Christum competat dici, sic utrumque patrem Dominum, certe ratio huic argumentationi refragabitur. Dei enim nomen, quasi naturale divinitatis, potest in omnes communicari quibus divinitas vindicatur, sicut et idolis, dicente Apostolo (I Cor. VIII, 5). *Nam et sunt qui dicuntur dii, sive in cælo, sive in terris*. Christi vero nomen, non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium ejus efficitur, a quo dispositum invenitur. Nec in communicationem alii deo subjacet, maxime æmulo, et habenti suam dispositionem, cui et nomina privata debent. Quale est enim quod diversas dispositiones duorum commentati deorum, societatem nominum admittunt in discordiam dispositionum? quando nulla magis probatio assisteret duorum et æmulorum deorum, quam si in dispositione eorum etiam diversitas nominum inveniretur. Nullus enim status differentiarum non nisi proprietatibus

appellationum consignatur: quibus deficientibus si quando, tunc (4) græca catachresis de alieno abutendo succurrit. Apud Deum autem deficere puto nihil debet, nec de alieno instrui dispositiones ejus. Quis hic Deus est, qui filio quoque suo nomina a Creatore vindicat? non dico aliena, sed vetera et vulgata, quæ vel sic non competere deo novo et incognito. Quomodo denique docet, novam plagulam non assui Veteri Testamento (a), nec vinum novum veteribus utribus credi (b), adsutus ipse et indutus nominum senio? Quomodo abscedit Evangelium a Lege, tota Lege vestitus? In nomine scilicet Christi. Quis illum prohibuit aliud vocari, aliud prædicantem, aliunde venientem? cum propterea nec corporis suscepit veritatem, ne Christus Creatoris crederetur? Vane autem noluit eum se videri, quem voluit vocari: quando, etsi vere corporeus fuisset, magis Christus Creatoris non videretur, si non vocaretur. At nunc substantiam respuit, cujus nomen (5) accepit, etiam substantiam probaturus ex nomine. Si enim Christus unctus est, ungui utique corporis passio est. Qui corpus non habuit, ungui omnino non potuit: qui ungui omnino non potuit, Christus vocari nullo modo potuit. Aliud est, si et nominis phantasma affectavit. Sed quomodo, inquit, irreperet in Judæorum fidem, nisi per solenne apud eos et familiare nomen? Inconstantem aut subdolum deum naras, aut diffidentiam, aut malitiositatis consilium, fallendo quid, promovere. Multo liberius atque simplicius egerunt Pseudoprophetæ, adversus Creatorem in sui dei nomine venientes. Sed nec effectum consilii hujus invenio, cum facilius ant suum crediderint Christum, aut planum potius aliquem, quam alterius dei Christum, sicut Evangelium probabit.

CAPUT XVI.

Nunc si nomen Christi, ut sportulam furunculus, captavit, cur etiam Jesus voluit appellari, non tam expectabili apud Judæos nomine? Nec enim si nos per Dei gratiam intellectum consecuti sacramentorum ejus, hoc quoque nomen agnoscimus Christo destinatum, ideo et Judæis, quibus adempta est sapientia, nota erit res. Denique ad hodiernum Christum sperant, non Jesum; et Heliam potius interpretantur Christum, quam Jesum. Qui ergo et in eo nomine venit, in quo Christus non præsumebatur, potuit in eo solo nomine venisse, quod solum præsumebatur.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Utique alii.

(2) Et *negl. Seml.*(3) Præminantes traductionem *Fran.* vel forte trajectio-nem *Seml.*(4) Nunc *Rhen. Seml. Oberth.*(5) Etiam *add. Paris. Fran.*

COMMENTARIUS.

quæ habet cap. 16 de *Præscript.* ubi ait, *quod fides nostra obsequium Apostolo debeat.* LE PR.

CAP. XV. — (a) *Novam plagulam non assui veteri test.* Lib. de *Orat.*, cap. 4, idem habet: per plagulam lacernas hic intelligit, plagula quippe a Turnebo nostro inter vestimenta recensetur. Inuit autem ne Novo Testamento tanquam vesti plagula assuatur; deformitas enim hoc pacto contrahetur, qualis explicatur a Themistio, orat. 1: *συρίαταιν πρὸς ἕκαστα λίγι μηδὲ δίκαια τῶν πρῶταιν τῶν αἰ ἐπιστρέφει συμπελεγμένα*

ἐκ βαπτῶν νεουργῶν ἄμα καὶ ἀτετραμμένων, interpolare, ait, minime unquam decere; sicut mendicantium lacernæ, ex plagulis novis et detritis consuuntur. LE PR.

(b) *Nec vinum novum veteribus utribus credi.* Loco citato de *Orat.* idem habetur iisdem verbis, quibus similis est ferme locus Cassiani, cap. 24, coll. 14: *Nemo enim in vas sætidum atque corruptum unguentum aliquod nobile, aut mel optimum, aut pretiosum quidquam liquoris infundit.* LE PR.

mebatur. Cæterum, cum duo miscuit, speratum et inasperatum, expugnatur utrumque consilium ejus. Sive enim ideo Christus, ut interim quasi Creatoris irreperet, obstrepit (1) Jesus; quia non sperabatur Jesus in Christo creatoris: sive ideo, Jesus ut alterius haberetur, non sinit Christus; quia non alterius sperabatur Christus, quam Creatoris. Quid horum constare possit, ignoro. Constat autem utrumque in Christo Creatoris, in quo invenitur etiam Jesus. Quomodo, inquis? Disce et hic cum partiaris erroris tui Judæis. Cum successor Moysi destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, et (a) incipit vocari Jesus. Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Jesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in sæculi desertis, introducturus erat in terram promissionis, melle et lacte manantem, id est, vitæ æternæ possessionem, qua nihil dulcius; idque non per Moysen, id est, non per Legis disciplinam; sed per Jesum, id est (2), per Evangelii gratiam provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi præceptis (3); Petra enim Christus: ideo is vir, qui in hujus sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Jesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum jam tunc esse testatus est, cum ad Moysen loquebatur. Quis enim loquebatur, nisi spiritus Creatoris, qui est Christus? Cum ergo mandato diceret populo (Exod., XXIII, 20): *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui te custodiat in via, et introducat in terram, quam paravi tibi: intende illi, et exaudi eum; ne inobaudieris eum: non enim celavit (4) te, quoniam nomen meum super illum est.* Angelum quidem eum dixit, ob magnitudinem virtutum quas erat editurus, et ob officium Prophetæ, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; Jesum autem, ob nominis sui futuri sacramentum. Identidem nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat; quia non angelum, nec Ausen, sed Jesum eum jusserat exinde vocitari. Ergo si utrum-

A que nomen competit in Christum Creatoris, tanto utrumque non competit in Christum non Creatoris, sicut nec (5) reliquus ordo. Facienda est denique jam hinc inter nos certa ista et justa præscriptio, et utrique parti necessaria, quia determinatum sit, nihil omnino commune esse debere alterius dei Christo cum Christo Creatoris. Nam et a vobis proinde diversitas defendenda est, sicut a nobis repugnanda est: quia nec vos probare poteritis, alterius Dei venisse Christum, nisi cum longe aliam demonstraveritis a Christo Creatoris; nec nos eum Creatoris vindicare, nisi talem eum ostenderit, qualis constituitur a Creatore. De nominibus jam obduximus. Mihi vindico Christum, mihi defendo Jesum.

CAPUT XVII.

B Reliquum ordinem ejus cum Scripturis conferamus. Quodcumque illud corpusculum sit, quoniam habitum, et quoniam conspectum fuit; si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis (b), meus erit Christus: talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. Adest rursus Isaias (Is. LIII, 1-2): *Annuntiavimus, inquit, coram ipso; velut puerulus, velut radix in terra sitiens, et non est species ejus neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra omnes homines.* Sicut et supra Patris ad Filium vox, (Is., LII, 14): *Quemadmodum expavescent multi super te (c), sic sine gloria erit ab hominibus formata tua.* Nam etsi tempestivus decore (d), apud David (Ps. XLIV, 5), supra filios hominum; sed in allegorico illo statu gratiæ spiritalis, cum accingitur ense (e) sermonis, qui vere species et decore et gloria ipsius est: cæterum (e) habitu incorporabili (7) apud eundem prophetam (Ps. XXI, 7), *vermis etiam et non homo, ignominia hominis (8) et nullificamen populi.* Neque interiorem qualitatem ejus, ejuscemodî annuntiant (9). Si enim plenitudo in illo spiritus constituit, agnosco virgam de radice Jesse flos ejus: mens erit Christus, in quo requievit, secundum Isaiam (Is., XC,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Obrepat Rhen. Seml. Oberth.
 (2) Id est omitt. Seml.
 (3) Præceptis omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Celabit Seml. Jun.
 (5) Non Rhen. Seml. Oberth.

- (6) Ense Rhen. Seml. Oberth.
 (7) In corporali Jun. incorporali alii.
 (8) Hominis abest Par.

(9) Cujusmodi annuntias Seml. ejuscemodî annuntiant D par. cod. Wouw. adnuntiat Rig.

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) *Incipit vocari Jesus.* Alludit ad illud Matth. 26 Lucæ I: *et vocabis nomen ejus Jesum,* addita etiam nominis interpretatione: *ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Hoc enim est quod sicut lib. adv. Praxean: *Nomen Jesus proprium esse, quod ab angelo impositum est.* PAM.

CAP. XVII. — (b) *Si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit Christus.* Bona piaque mente sacravit formulam, qua Cypris Cupidinem suum vestigat:

ΕΙ ΤΙΣ ΜΕ ΤΡΕΪΒΟΥΣ ΠΛΑΝΟΥΜΕΝΟΝ ΑΪΔΟΝ ΙΡΑΝΑ,
 ΔΡΑΠΕΥΜΕΝΟΝ ΕΥΔΕΣ ΙΕΡΟΝ. Rig.—Credat Judæus Apollo. EDD.

(c) *Quemadmodum expavescent multi, etc.* Locum hunc tandem reperi Is. LII, juxta LXX, seu potius veteres Patres, LIII, qui illud incipiunt eo loco: *Ecce intelliget, etc.* Imitatur vero in hoc B. Justinum Martirem, Apol. 2, quod locum illum de contumeliis

Christo factis in passione intelligat. Græce est *ἐκπνέουσαι*, quod magis proprie ab aliis vertitur *obstupescant*, quam ab Auctore *expavescent*, et unica vox est *ἀδόξαστοι*, pro eo quod hic est, *sine gloria erit.* PAM.

(d) *Tempestivus decore.* Sic placuit Septimio græcum illud exprinere *ὀρατός τῷ ἀέλει*, quod in vulgata versione, *speciosus forma.* Allegoricam formositatem intelligi debere, indicant ea quæ in eodem psalmo leguntur: *Accingere gladio tuo super femur tuum.* Etenim hic gladius est allegoricus, et ad sermonem Christi refertur, allegoricus decore, allegorica arma. Satis ambiguus animi fuisse videtur Hieronymus, cum hæc prophetica attigit epist. ad Principiam virginem, 140. PAM.

(e) *Habitu incorporabili.* Forma qua incorporari, sive incarnari habebat Christus. Rig.—Id est multo potius, ut nobis videtur, habitu informi. EDD.

2), *spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et vigoris, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus timoris Dei*. Neque enim ulli hominum diversitas spiritualium documentorum competeat, nisi in Christum: flori quidem ob gratiam spiritus adaequatum; ex stirpe autem Jesse deputatum, per Mariam inde censendum (1). Expostulo autem de proposito: si das ei omnis humilitatis et patientiae et tranquillitatis intentionem, et ex his Isaiae erit Christus (*Is.*, LIII, 7): *Homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem; qui tanquam ovis ad victimam adductus est, et tanquam agnus ante tondentem non aperuit os; qui (Is., XLII, 2) neque contendit, neque clamavit, nec audita est foris vox ejus: qui arundinem contusam, id est, quassam Judaeorum fidem, non comminuit: qui linum ardens, id est, momentaneum ardorem gentium, non extinxit, sed lucernam magis fecit ortu luminis sui. Non potest (2) alius esse, quam qui praedicebatur. Oportet actum ejus ad Scripturarum regulam recognosci, duplici, nisi fallor, operatione distinctum, praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam, ut quoniam ipsum quoque Marcionis Evangelium discuti placuit, de speciebus doctrinarum et signorum illuc differamus quasi in rem praesentem: hic autem generaliter expungamus ordinem caeptum, docentes praedicatorum interim annuntiari Christum per Esaiam (*Is.*, L, 40): *Quis enim, inquit, in vobis, qui Deum (3) metuit (a), et exaudiet (4) vocem filii ejus? Item medicatorem (Is., LIII): Ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, et languores portavit.**

CAPUT XVIII.

De exitu plane puto diversitatem tentatis inducere, negantes passionem crucis in Christum Creatoris praedicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut in id genus mortis exposuerit Creator Filium suum, quod ipse maledixerat: *Maledictus, inquit (Deuter., XXI), omnis qui pependerit in ligno*. Sed hujus maledictionis sensum differo, dignae sola praedicatione crucis, de qua nunc (5) maxime quaer-

ritur, quia et alias antecedit rerum probatio rationem. De figuris prius edocebo. Et utique vel maxime sacramentum istud figurari in praedicatione oportebat, quanto incredibile, tanto magis scandalo futurum, si nude praedicaretur; quantoque magnificentum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam Dei quaereret. Itaque in primis Isaac, cum a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipse portaret, Christi exitum jam tunc denotabat, in victimam concessi a Patre, et lignum passionis suae bajulantis. Joseph et ipse in (6) Christum figuratus, nec hoc solo (ne demorer cursum) quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus in Aegyptum (7), ob Dei gratiam, sicut et Christus a Judaeis carnaliter fratribus venundatus, a Juda (8) cum traditur. Nam et (9) benedicitur (10) in haec verba (*Deuter.*, XXXIII, 47): *Tauri decor ejus (b), cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae: non utique rhinoceros destinabatur unicornis, nec Minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem; aliis ferus, ut iudex; aliis mansuetus, ut salvator; cujus cornua essent crucis extrema (11). Nam et in antenna navis (12), quae crucis pars est, extremitates cornua vocantur (c): unicornis autem, media (13) stipitis, palus. Hac denique virtute crucis (d), et hoc more cornutus, universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in caelum; et tunc per iudicium ventilabit, dejiciens de caelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Jacob in Simeonem et Levi exporrigeus benedictionem (14), id est (15), in Scribas et Phariseos (ex illis enim deducitur census istorum) spiritualiter interpretatur. *Simeon et Levi (Genes.*, XLIX, 6) *perfecerunt iniquitatem, ex sua haeresi, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint jecora mea: quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est Prophetas, et in concupiscentia sua caeciderunt nervos**

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Censendam *Rhen. Seml. Jun.*
 (2) Extinxit. Non potest, *nihil intermedium, Rhen. Seml. Oberth. Jun.*
 (3) Dominum *alii.*
 (4) Exaudiat *Fran. Venet. Rig.*
 (5) Cum *inser. Lat.*
 (6) In *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Et venund. in Aegyptum *omitt. Seml.*

- (8) Venund., a Juda *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Traditur. Nam et, *omitt. Seml.*
 (10) A patre *inserit Seml. aperte alii.*
 (11) Externa *Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Antenna *Rhen. Seml. Oberth. et omitt. navis.*
 (13) Medius *cod. Wouwer.*
 (14) Exporr. bened. *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (15) Id est *omitt. Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Quis enim in vobis, inquit, qui Deum metuit?* Ita hunc locum *Is. L.* citat et interpretatur *B. Cyrillus Comm. in Is.* ex quo etiam suppletur prior hujus scripturae pars, quae in exemplari, quo usus est *B. Hieronymus*, non reperiebatur, et tamen genuinum esse constat, utpote non hic modo citata, sed etiam lib. IV adv. Marc. cap. 22. *PAM.*

CAP. XVIII. — (b) *Tauri decor ejus, cornua unicornis.* Istud ipsum de Joseph a Moyse prolatum *Deuter. XXXIII*, non modo *Justinus martyr*, ex quo fere ad verbum haec desumpsit Auctor, sed etiam *B. August.* quæst. in *Deuter. cap. LVI*, et *Rhabanus in comm. de Christo interpretantur. PAM.*

(c) *Extremitates cornua vocantur.* Sic apud *Virgilium*:

Cornua velatarum obvertimus antennarum. *LE PR.*

(d) *Hac denique virtute crucis.* Maximam semper fuisse virtutem Crucis testantur cujuslibet temporis historiae. *Julianus quippe imp.*, licet apostata et Christianorum hostis, crucis signo se munire solebat contra spectra et nocturnos terrores. Id refert *Gregorius Nazianz. orat. 4*, in *Julianum*; et *Corippus, lib. II*, de *Justino imp.*:

Egreditur cum lege sua, frontemque serenam
 Armavit, sancti faciens signacula ligni.

Veteres olim Christianos promiscue dictos fuisse Christicolas et crucicolas ob summam crucis venerationem docet *Adhelmus lib. de Virg. cap. 17. LE PR.*

tauro, id est Christo, quem post necem Prophetarum A aut aliquam propriæ vestis notam; Sed solus novus interfecerunt (1), et suffigendo nervos (2) ejus clavis desævierunt. Cæterum, vanum si, post homicidia, alicujus bovis illis exprobrat carnificinam. Jam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Jesus adversus Amalech præliabatur, expansis manibus orzbat (3) residens; quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus depositis (4), et manibus cædentibus pectus, et facie humi volutante, orationem commendare debuisse; nisi quia illic ubi (5) nomen Domini Jesu (6) dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Jesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses (Num. XXI) post interdictam omnium rei similitudinem, cur æreum serpentem, ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israeli (7) salutare proposuit B eo tempore quo a serpentibus exterminati sunt, nisi quod (8) et hic dominicæ crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, et læso cuique a spiritalibus colubris, intuenti tamen et credenti in eam sanitas morsuum peccatorum, et salus (9) exinde prædicabatur.

CAPUT XIX.

Age nunc, si legisti penes David (Ps. XCV, 10), Dominus regnavit a ligno, exspecto quid intelligas, nisi forte lignarium aliquem regem significari Judæorum, et non Christum, qui exinde a passione ligni superata morte regnavit. Etsi enim mors ab Adam regnavit usque ad Christum, cur Christus non regnasse dicatur a ligno, ex quo crucis ligno mortuus, regnum mortis exclusit? Proinde et Isaias (Is., IX, 6): Quo- C niam, inquit, puer natus est nobis, et datus est nobis filius (10). Quid novi, si non de Filio Dei dicit (11)? Cujus imperium factum est super humerum ipsius. Qui omnino regum insigne potestatis suæ humero præfert, et non aut capite diadema, aut manu sceptrum,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Interfecerunt *omitt.* Rhen. Seml. Oberth.
 (2) In nervos utique *vult* Wouw.
 (3) Orat Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Positis Fran. dispositis *al.*
 (5) Est *add.* Rhen. Seml. Oberth.
 (6) Jesu *omitt.* Seml.
 (7) Israeli *omitt.* Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Proposuit? an et hic cætera *omitt.* Rhen. Seml.
 (9) Sanitas *Seml.*
 (10) Et datus est nobis filius *omitt.* Seml. Jun.

rex novorum ævorum Christus Jesus, novæ gloriæ et potestatem et sublimitatem suam humero extulit, crucem scilicet, ut, secundum superiorem prophetiam, exinde Dominus regnaret a ligno. Hoc lignum et Hieremias (Jerem., XI, 9) tibi insinuat, dicturis prædicans Judæis: Venite, mittamus (12) lignum in panem ejus, utique in corpus. Sic enim Deus in Evangelio quoque vestro revelavit panem corpus suum appellans (a), ut et hinc jam eum intelligas corporis sui figuram pani (13) dedisse, cujus retro corpus in panem Prophetes figuravit, ipso Domino hoc sacramentum postea interpretaturo. Si adhuc quæris dominicæ crucis prædicationem, satis jam tibi potest facere vigesimus primus psalmus (b), totam Christi continens passionem, canentis jam tunc gloriam suam: Foderunt, inquit (Ps., XXI, 17), manus meas et pedes; quæ proprie atrocitas (14) crucis. Et rursus, cum auxilium Patris implorat: Salvum, inquit (*ibid.* 22), fac me ex ore leonis, utique mortis; et de cornibus unicornis (15) humilitatem; de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus rex Judæorum; ne putes alterius alicujus prophetari passionem, quam ejus (16) qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc et si omnes istas interpretationes respuerit et irriserit hæretica duritia, concedam illi nullam Christi crucem significatam (17) a Creatore: quia nec ex hoc probabit alium esse qui crucifixus est, nisi forte ostenderit hunc exitum ejus a suo Deo prædicatum; ut diversitas passionum, ac per hoc etiam personarum, ex diversitate prædicationum vindicetur. Cæterum, nec ipso Christo ejus prædicato, nedum cruce ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis propheta. Ex hoc enim quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii deputanda,

- D (11) Et datus est nobis *add.* Seml.
 (12) Injiciamus Seml. conjiciamus *al.*
 (13) Panis *Seml.*
 (14) Propria atrocitas *Seml.* proprie atrocitas *Par.*
 (15) Unicorniorum Fran. legitur autem unicornuorum in libro *adv. Judæos.*
 (16) Prophetari passionem, quam ejus *omitt.* Seml.
 (17) Significare me Rhen. spolia, pro eo, cætera *infermedia omitt.* Seml. tanquam desumpta e libro *adv. Jud.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIX. —(a) Panem corpus suum appellans. Quod his verbis confirmetur veritas corporis Domini in Eucharistia (juxta verba Evangelistarum et B. Pauli, ad quæ alludit Auctor) non nos modo...., sed et ipsi Magdeburgenses annotarunt, hoc loco comprobantes vere et substantialiter corpus Christi in Eucharistia distribui; in hoc duntaxat hallucinati, dum hunc locum citant uti probent panem cum corpore Domini remanere. Verum id... impugnavimus... vel eo ipso quod dicat: Panem suum corpus appellans, aut faciens, cum alioqui dicere debuisset, in pane vel sub pane. Neque vero obstat, quod hic additur: Ut et hinc jam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse (sic enim legimus ex Vatic. 2, pro pane, quod magis placet quam conjectura Latini, corpori suo figuram pane dedisse), quia... quodammodo et veritas corporis

Christi, et figura est in hoc sacramento.... His adde quod merito quis addubitarit, num dicta verba, ut et hinc jam, etc., germana sint Auctoris necne, aut saltem omnia, eo quod supra libro *adv. Jud.*, neque in excusis legantur, neque in MS. codicibus. PAM.

(b) Vigésimus primus psalmus totam Christi continens pass. Similiter B. Justinus advers. Tryphonem: Istum, inquit, non in Christum conceptum esse atis, cæcutientes prorsus, neque intelligentes, neminem in gente vestra, qui unquam Rex sive Christus sit dicitur, manus et pedes cum viveret perfossum, neque per mysterium hoc mortuum, hoc est in cruce suspensum esse, extra hunc solum Jesum. Qua occasione proinde, pulcherrime psal. XXI integrum interpretatur et latissime. PAM.

si in alium fuisset prædicatum, nisi si nec mortem A
volet Christi mei prophetatam; quo magis erubescat,
si suum quidem Christum mortuum annuntiat, quem
negat natum: meum vero mortalem negat, quem
nascibilem confitetur. Et mortem autem et sepulturam
et resurrectionem Christi mei, una voce Isaïæ volo
ostendere, dicentis (*Is.* LVIII, 2): *Sepultura ejus
sublata de medio est.* Nec sepultus enim esset, nisi
mortuus; nec sepultura ejus sublata de medio, nisi
per resurrectionem. Denique subjicit (*Is.*, LIII, 12):
*Propterea ipse multos hæreditati habebit et multorum
dividet spolia.* Quis enim alius, nisi qui natus est, ut
supra ostendimus? *Pro eo quod tradita est anima
ejus in mortem.* Ostensa est enim causa gratiæ hujus,
pro injuria scilicet mortis repensandæ: pariter os-
tensum est, hæc illum propter mortem consecu-
turum (1), post mortem utique per resurrectionem
consecuturum (2).

CAPUT XX.

Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi
decucurrisse, quo tali probatus qualiter annuntia-
batur, non alius haberi debeat, quam qui talis an-
nuntiabatur; ut jam ex ista consonantia rerum ejus,
et Scripturarum Creatoris, illis etiam restituenda sit
fides ex præjudicio majoris partis, quæ ad diversas
sententias vel in dubium deducuntur, vel negantur.
Amplius nunc superstruimus ea quoque paria ex
Scripturis Creatoris, quæque post Christum futura
præcinebantur. Nec enim dispositio expuncta inveni-
retur, si non ille venisset, post quem habebat evenire.
Adspice universas nationes de voragine erroris humani
exinde emergentes ad Deum Creatorem, et (5) ad
Deum Christum; et si audes, nega prophetatum. Sed
statim tibi in Psalmis (*Ps.*, II, 7) promissio Patris oc-
curreret (4): *Filius meus es tu, ego hodie generavi te.*
*Postula de (5) me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam,
et possessionem tuam terminos terræ.* Nec poteris ma-
gis David filium eum (6) vindicare, quam Christum;
aut terminos terræ David potius promissos, qui intra
unicam Judæorum gentem regnavit, quam Christo,
qui totum jam orbem Evangelii sui fide cepit. Sic et
per Esaïam (*Is.*, XLII, 6 7): *Ecce dedi te in disposi-
tionem generis mei (7), in lucem nationum aperire
oculos cæcorum; utique errantium; exsolvere de vincu-
lis vinetos, id est de delictis liberare; et de cella car-
ceris, id est mortis; sedentes in tenebris, ignorantia
scilicet. Quæ si per Christum eveniunt, non in
alium erunt prophetata, quam per quem eveniunt.*
Item alibi (*Is.*, LV, 4): *Ecce testimonium cum natio-
nibus posui, principem et imperantem nationibus. Na-*

tionem quæ te non sciunt, invocabunt te, et populi con-
fugient ad te. Nec enim hæc in David interpretaberis,
quia præmisit: *Et disponam vobis dispositionem æter-
nam, religiosa et fidelia David.* Atquin hinc magis
Christum intelligere debebis ex David deputatum
carnali genere, ob Mariæ virginis censum; de hoc
enim promisso juratur in psalmo (*Ps.*, CXXXI, 11)
ad David: *Ex fructu ventris tui collocabo super thro-
num tuum.* Quis iste venter est? ipsius David? Utique
non; neque enim pariturus esset David. Sed nec
uxoris ejus; non enim dixisset: *Ex fructu ventris tui;*
sed potius, «*Ex fructu ventris uxoris tuæ.*» Ipsius
ergo (8) dicendo ventrem, superest ut aliquem de
genere ejus ostenderit, cujus ventris futurus esset
fructus caro Christi, quæ ex utero Mariæ floruit.
Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut
proprie ventris; quasi solius ventris, non etiam viri:
et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem ge-
neris, et familiæ patrem. Nam quia viro deputare
non poterat virginis eum ventrem (9), patri deputa-
vit. Ita, quæ in Christo nova dispositio invenitur
hodie, hæc erit quam tunc Creator pollicebatur;
religiosa et fidelia David, jam sancta religione, et
fidelis ex resurrectione. Nam et Nathan propheta in
secundo (10) Basilidarum, professionem ad David faci-
cit: *Semini ejus quod erit, inquit, ex ventre ipsius
(II Reg., VII, 12) (11).* Hoc si in Salomonem simpli-
citer edisseres, risum mihi incuties. Videbitur enim
David peperisse Salomonem. An et hic Christus sig-
nificatur, ex eo ventre semen David, qui esset ex
David, id est Mariæ? Quin (12) et ædem Dei magis
Christus ædificaturus esset, hominem scilicet sanctum,
in quo potiore templo inhabitaret Dei Spiritus
et in Dei Filium magis Christus habendus esset,
quam Salomon filius David. Denique et thronus in
ævum, et regnum in ævum, magis Christo competit
quam Salomoni, temporali scilicet regi. Sed et (13) a
Christo misericordia Dei non abscessit; Salomoni
vero etiam ira Dei accessit post luxuriam et idolola-
triam. Suscitavit enim illi Satan (14) hostem idu-
mæum. Cum ergo nihil horum competat in Salomo-
nem, sed in Christum, certa erit ratio interpreta-
tionum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante,
quas in Christum apparet prædicatas; et ita in hoc
erunt sancta et fidelia David. Hunc Deus testimonium
nationibus posuit, non David: principem et impe-
rantem nationibus, non David, qui soli Israeli impe-
ravit. Christum hodie invocant nationes, quæ eum
non sciebant; et populi ad Christum hodie confu-
giunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum
dici, quod vides fieri.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Propter mortem consecuturum *rejt.* Jun.
(2) Consecuturum *Seml.*
(3) Et *omitt.* *Seml.*
(4) Occurrit *Rhen. Seml. Oberth.*
(5) A *Fran.*
(6) Ejus *Seml.*
(7) Mei *rejt.* *Seml. Jun. ex LXX.*

- D (8) Autem *Rhen. Seml. Oberth.*
(9) Eum ventrem *deerrant in Rhen.*
(10) Prima *Seml. primo Par.*
(11) Semen tuum... tuo *Fran.*
(12) Quia *Rhen. Seml. Oberth.*
(13) Et *omitt.* *Seml.*
(14) Id est *add.* *Fran.*

CAPUT XXI.

Si nec illam injectionem tuam potes sistere ad differentiam duorum Christorum; quasi Judaicus quidem Christus populo soli ex dispersione redigendo destinatur a Creatore, vester vero omni humano generi liberando collatus sit a Deo optimo; cum postremo priores inveniantur Christiani Creatoris, quam Marcionis; exinde vocatis omnibus populis in regno ejus, ex quo Deus regnavit a ligno, nullo adhuc Cerdone, nedum Marcione. Sed et revictus de nationum vocatione, convertere jam in proselytos. Quæris qui de nationibus transeant ad Creatorem, quando et proselyti diversæ et propriæ conditionis seorsum a Propheta nominentur: *Ecce*, inquit Esaias (*Is.*, XVI, 4), *Proselyti per me accedent ad te*; ostendens ipsos quoque proselytos per Christum accessuros ad Deum. Et (1) nationes, quod sumus nos, proinde suam habebant (2) nominationem, sperantes in Christum: *Et in nomine*, inquit (*Is.*, XLII, 4), *ejus nationes sperabunt*. Proselyti autem, quos in nationum prædicatione substituis, non in Christi nomine sperare solent, sed in Moysi ordine, a quo institutio illorum est. Cæterum, allectio nationum a novissimis diebus exorta est. Ii dem verbis Esaias (*Is.*, II, 12): *Et erit*, inquit, *in novissimis diebus manifestus mons Domini*; utique sublimitas Dei; *et ædes Dei super summos montes*; utique Christus, catholicum Dei templum, in quo Deus colitur, constitutum super omnes (3) eminentias virtutum et potestatum: *Et venient ad eum universæ nationes*; *et ibunt multi*, *et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in ædem Dei Jacob*; *et annuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea. Ex Sion enim exiit lex, et sermo Domini ex Hierusalem*. Hæc erit via sua, novæ legis Evangelium, et novi sermonis, in Christo jam, non in Moyse. *Et judicabit inter nationes*; de errore scilicet earum. *Et revincent populum amplum*, ipsorum in primis Judæorum et proselytorum. *Et concident machæras suas in aratra, et sibynas in falces (a)*, id est, animorum nocentium, et linguarum infestarum, et omnis malitiæ atque blasphemie ingenia convertent in studia modestiæ et pacis. *Et non accipiet gens super gentem machæram*: utique discordiæ; *et non discent amplius bellare*, id est, inimicitias perficere; ut et hic discas Christum non belli potentem, sed paciferum repromissum. Hæc aut (4) prophetata nega, cum coram videntur; aut adimpleta, cum leguntur. Aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum, atque de-

A cursum vocationis in nationes, a novissimis diebus adeuntes ad Deum creatorem, non in proselytos, quorum a primis magis diebus est (5) allectio. Etenim fidem istam Apostoli induxerunt.

CAPUT XXII.

Habes et Apostolorum opus prædicatum: *Quam tempestivi pedes evangelizantium bona!* non bellum, nec mala (6). Respondit et Psalmus (*Ps.*, XVIII, 4): *In omnem terram exivit sonus eorum, et in terminos terræ voces eorum*; circumferentium scilicet legem ex Sion profectam et sermonem Domini ex Hierusalem; ut fieret quod scriptum est (*Is.*, XLVI, 12-13): *Longe quique a justitia mea appropinquaverunt justitiæ meæ et veritati*. Cum huic negotio accingerentur Apostoli, renuntiaverunt presbyteris, et archontibus, et sacerdotibus Judæorum. Annon vel maxime, inquit (7), ut alterius Dei prædicatores? Atquin (8) ipsius ejusdem, cujus scripturam cum maxime implebant. *Divertite, divertite*, inelamat Esaias (*Is.*, LII, 11), *excedite illinc, et immundum ne attigeritis*; blasphemiam scilicet in Christum. *Excedite de medio ejus*, utique synagogæ; *separamini (9) qui dominica (10) vasa portatis*. Jam enim, secundum supra scripta (*Ibid.*, 10), *revelaverat Dominus brachio suo sanctum*, id est, virtute sua Christum, *coram nationibus, ut viderint universæ nationes et summa terræ salutem, quæ erat a Deo*. Sic et ab ipso judaismo divertentes, cum Legis obligamenta et onera evangelica jam libertate mutarent, psalmum (*Ps.*, II, 5) exsequebantur: *Dirumpamus vincula eorum, et abjiciamus a nobis jugum eorum*: postea certe quam *tumultuata sunt gentes, et populi meditati sunt inania: astiterunt reges terræ, et principes congregati sunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus*. Quæ dehinc passi sunt Apostoli? Omnem, inquis, iniquitatem persecutionum, ab hominibus scilicet Creatoris, ut adversarii ejus quem prædicabant. Ecquid (11) Creator, si adversarius erat Christi, non modo prædicat hoc passuros apostolos ejus, verum et exprobrat? Nam neque prædicaret alterius Dei ordinem, quem ignorabat, ut vultis; neque exprobrasset, quod ipse curasset. Videte quomodo (*Is.*, LVII, 1) *perit justus, neque quisquam excipit corde, et viri justi auferuntur, nec quisquam animadvertit. A persona enim injustitiæ (12) sublatus est justus*. Quis, nisi Christus? *Venite*, inquit (*Sap.*, II, 12), *auferamus justum, quia inutilis est nobis*. Præmittens itaque, et subjungens proinde passum etiam Christum, æque justos ejus eadem passuros, tam apostolos, quam et deinceps omnes fideles prophetavit, signatos

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut *cod. Woww.*
 (2) Habeant *Seml.*
 (3) Enim *add. Seml.*
 (4) Autem *ut.*
 (5) Est *omitt. Seml.* allectio est *al. volunt.*
 (6) Malum *Seml.*

- (7) Inquis *Jm.*
 (8) Inquit *add. Fran.*
 (9) Separemini *Fran.*
 (10) Domini *Seml.*
 (11) Et qui *Par. Fran.* et quæ *Rhen.*
 (12) Justitiæ *al.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXI. — (a) *Sibynas in falces*. Apud Esaiam juxta LXX versionem græce legitur, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς ῥπίπανα. Est autem ζιβύνη venabuli genus auctore

Tertulliano. Suidas ἐλυσθηρὸν ἀκόντιον significare scribit, hoc est telum prorsus ferreum, non nunquam λῆγχαν σιῶ σπαδίαν, id est lanceam vel ensein. RHEM.

illa nota scilicet, de qua Ezechiel (*Ezech.*, IX, 4) : **A** Dicit Dominus ad me : Pertransi (1) medio portæ in media (2) Hierusalem, et da signum (3) Tau in frontibus virorum. Ipsa est enim littera Græcorum Tau (a), nostra autem T, species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris apud veram et catholicam Hierusalem, in qua fratres Christi, filios scilicet Dei, gloriam Patri Deo relaturos, psalmus vigesimus primus (*Ps.* XXI, 25) canit ex persona ipsius Christi ad Patrem : *Enarrabo nomen tuum fratribus meis : in medio ecclesiæ hymnum tibi dicam.* Quod enim in nomine et spiritu ipsius hodie fieri habeat, merito a se futurum prædicabat. Et paulo infra : *A te laus mihi in ecclesia magna.* Et in sexagesimo septimo (*Ps.* LXVII, 28) : *In ecclesiis benedicite Dominum Deum ; ut pariter concurreret et Malachiæ propheta* (*Malach.*, I, 10) : *Non est voluntas mea, dicit Dominus, et sacrificia vestra non accipiam ; quoniam ab ortu solis usque in occasum nomen meum glorificatum est in nationibus, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum ; gloriae scilicet relatio, et benedictio, et laus, et hymni. Quæ omnia cum in te quoque deprehendantur, et signaculum frontium, et ecclesiarum sacramenta, et munditiæ sacrificiorum, debes jam erumpere uti dicas, Spiritum Creatoris tuo Christo prophetasse.*

CAPUT XXIII.

Nunc quia cum Judæis negas vasisse Christum eorum, recognosce et exitum ipsorum, quem post Christum relatori prædicabantur, ob impietatem qua eum et (4) despexerunt, et interemerunt. Primum enim **C** ex die, qua secundum Esaiam (*Is.*, II, 20), *Proiecit homo aspernamenta sua aurea et argentea, quæ fecerunt adorandis vanis et noctuis* (5) ; id est, ex quo genus hominum, dilucidata per Christum veritate, idola proiecit ; vide an quod sequitur expunctum sit : *Abstulit* (*Is.*, III, 1, 2) *enim Dominus sabaoth a Judæa, et ab Hierusalem inter cætera, et prophetam, et sapientem architectum ; Spiritum scilicet Sanctum, qui ædificat Ecclesiam, templum scilicet et domum et civitatem Dei : nam exinde apud illos destitit Dei gratia. Et* (*Is.*, V, 6) *mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech ; id est, cælestibus beneficiis, ne provenirent domui Israelis. Fecerat enim spi-*

nas, ex quibus Dominum coronaverat ; et non justitiam, sed clamorem quo in crucem cum extorserat (6). Et ita subtractis charismatum roribus (7), Lex et Propheta usque ad Joannem. Dehinc, cum ex (8) perseverantia furoris, et nomen Domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est (*Is.* LII, 5) : *Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus* (ab illis enim cæpit infamia) et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum (b), non pœnitentiam intellexissent (9), *facta est terra eorum deserta* (*Is.* I, 7), *civitates eorum exustæ igni* (10), *regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant ; derelicta est* (11) *filia Sion, (12) tanquam specula in vinea, vel in cucumerario casula* (c) ; ex quo scilicet *Israel Dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit, et in indignationem provocavit Sanctum Israelis.* Sic et machæræ conditionalis comminatio (*Ps.* I, 20) : *Si nolueritis, nec audieritis me, machæra vos comedet ;* probavit Christum fuisse, quem non audiendo, perierunt. Qui et in psalmo quinquagesimo octavo, dispersionem eis postulat a Patre (*Ps.* LVIII, 42) : *Disperge eos in virtute tua.* Qui et rursus per Esaiam, in exustionem eorum perorans : *Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis : in anxietate dormietis.* Satis vane, si hæc non propter eum passi sunt, qui propter se passuros pronuntiavit, sed propter Christum Dei alterius. Atquin Christum, inquam, alterius Dei dicit, a Creatoris virtutibus et potestatibus, ut ab armulis in crucem actum. Sed ecce defensio ostenditur a Creatore (*Is.* LIII, 9) : *et dati sunt pessimi pro sepultura ejus ;* qui scilicet subreptum eum asseveraverant : *et locupletes pro morte ejus ;* qui scilicet et a Juda traditionem redemerant, et a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti. Igitur, aut non propter illum acciderunt ista Judæis ; sed revinceris conspirante (15) sensu Scripturarum cum exitu rerum et ordine temporum ; aut si propter illum acciderunt, non potuit Creator ulcisci, nisi suum Christum, remuneraturus potius Judam, si adversarium Domini sui peremissent. Certe si nondum venit Christus Creatoris, propter quem hæc passuri prædicantur, cum venerit ergo, patientur. Et ubi tunc filia Sion derelinquenda, quæ nulla hodie est ? ubi civitates exurendæ, quæ jam in tumulis ? ubi dis-

LECTIONES VARIANTES.

(1) In add. Seml.

(2) Portæ mediam Fran.

(3) Signa Seml.

(4) Et omitt. Seml.

(5) Noctuis al.

(6) Extruserat conj. Jum.

(7) Charismatis prioribus al. ; charismatum rationibus

D alii.

(8) Ea Seml.

(9) Cum pœnitentiam non neglexissent Jum. pœnitentiæ Lat.

(10) Igni omitt. Rhen. Seml. Oberth.

(11) Est omitt. Seml.

(12) Et add. Seml.

(15) Et add. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (a) *Ipsa est enim littera Græcorum Tau, nostra autem, etc.* Hoc ipsum imitati videntur patres nostri, dum in Missalibus antiquis initio canonis in littera T, ubi legitur : *Te igitur, clementissime Pater, solent pictam exhibere crucem Christi : in cujus hodie locum successit ipsa crucis imago pagina proxime præcedenti.* Et vero Tertullianum fere ad verbum imitatus B. Hieronymus in Comment. : *Extrema, inquit, Tau littera crucis habet similitudinem quæ in Christia-*

norum frontibus pingitur, et frequenter manus inscriptione signatur. PAM.

CAP. XXIII. — (b) *Et Tempus medium a Tiberio, etc.* Vespasianum nominat, eo quod sub illo vastata sit Hierusalem, uti ex Josephi et Philonis historiis judaicis notius est, quam ut pluribus sit opus. PAM.

(c) *In cucumerario casula.* Casula diminutivum a casa quæ Græcis οκνη. LE PR.

persio gentis, quæ jam extorris? Redde statum Judææ, quem Christus Creatoris inveniat, et alium contende venisse. Jam vero quale est, ut per cælum suum admiserit, quem in terra sua esset interempturus, honestiore et gloriosiore regni sui regione violata, ipsa aula sua et arce calcata? An hoc magis affectavit? Plane Deus (1) zelotes, tamen vicit. Erubescere, qui victo Deo credis. Quid sperabis ab eo qui se protegere non valuit? Aut enim per infirmitatem oppressus est a virtutibus et hominibus Creatoris, aut per malitiositatem, ut tantum illis sceleris patientia infigeret.

CAPUT XXIV.

Imo, inquis, spero ab illo quod et ipsum faciat ad testimonium diversitatis regnum Dei æternæ et cælestis possessionis. Cæterum, vester Christus primum statum Judæis pollicetur, ex restitutione terræ, et post decursum vitæ, apud inferos in sinu Abrahæ refrigerium. Deum optimum! si reddit placatus, quod et abstulerat iratus. O Deum tuum qui et cædit et sanat, condit mala et facit pacem! O Deum etiam ad inferos usque misericordem! (a) Sed de sinu Abrahæ suo tempore. De restitutione vero Judææ, quam et ipsi Judæi, ita ut describitur, sperant, locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in Ecclesiam, et habitum et fructum ejus spiritaliter competat, et longum est persequi, et (b) in alio opere digestum, quod inscribimus, *De spe fidelium*; et in præsentem vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de cælesti promissione sit quæstio. Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum; sed ante cælum, sed alio statu; utpote post resurrectionem in mille annos, (c) in civitate divini operis Hierusalem cælo delata, quam et Apostolus matrem nostram sursum designat, et politeuma nostrum, id est, municipatum in cælis esse pronuntians, alicui utique cælesti civitati eum deputat. Hanc et

A Ezechiel novit (*Ezech. XLVIII*), et apostolus Joannes vidit (*Apoc. XII*), et qui apud fidem nostram est, novæ prophetiæ sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante representationem ejus conspectu futuram in signum prædicarit. (d) Denique proxime (2) expunctum est orientali expeditione. (e) Constat enim, ethnicis quoque testibus, in Judæa per dies quadraginta matutinis momenti civitatem de cælo pependisse, omni mœniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis, et refovendis omnium bonorum utique spiritalium copia in compensationem eorum quæ in sæculo vel despeximus, vel amisimus, a Deo prospectam. Siquidem et justum, et Deo dignum, illic quoque exultare famulos ejus, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Hæc ratio regni terreni, post cujus mille annos, intra quam ætatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc et mundi destructione, et judicii (f) conflagratione commissa, demutati in atomum in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelæ superindumentum, transferemur in cæleste regnum, de quo nunc sic ideo retractatur, quasi non prædicato apud Creatorem, ac per hoc, alterius Dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum. Disco jam hinc illud et prædicatum a Creatore, et sine prædicatione credendum apud Creatorem. Quid tibi videtur, cum Abrahæ semen, post primam promissionem, qua (3) in multitudinem arenæ reprodimitur, ad instar quoque stellarum destinatur; nonne et terrenæ et cælestis dispositionis auspicia sunt? Cum Isaac benedicens Jacob filium suum: *Det*, ait (*Gen. XXVII, 28*), *tibi Deus de rore cæli, et de opinione terræ*; nonne utriusque indulgentiæ exempla sunt? Denique animalvertenda est hic etiam structura benedictionis ipsius. Nam circa Jacob, qui quidem posterioris et prælatioris populi figura est, id est nostri,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Deus omitt. *Seml.*(2) Proxime *rejc. Rhen. Seml. Oberth.*(3) Quam *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIV. — (a) *Sed de sinu Abrahæ.* Alludit ad lib. *de Paradiso*, aut potius ad lib. IV. *Adv. Marc.* cap. 4, ubi tractat illud Lucæ XVI quod legitur de sinu Abrahæ, in quo Lazari refrigerium; et de inferis, ubi directe tormenta describuntur, ostendens aliud esse inferos, aliud sinum Abrahæ. PAM.

(b) *In alio opere digestum quod inscribimus. De spe fidelium.* Hoc Tertulliani opus Agobardino codice continebatur, aut eo certe exemplari unde suum describi curavit Agobardus. Nam et hodie comparet titulus inter libros viginti quatuor indice comprehensos. Istius autem operis meminuit Hieronymus in *Papia Hlerapolitano*, et cap. 36 *Commentariorum in Ezechielem*, atque etiam in *Prefatione decimi octavi in Isaiam*. RIC.

(c) *In civitate divini operis Hierusalem cælo delata.* Auream atque gemmatam in terris Hierusalem sperabant nimis creduli judæis fabulis, quas illi *δευτερώσεις* appellabant, decepti verbis quibusdam Ezechielis et Isaiæ perperam intellectis. Inde Papias primum, mox et Justinus, qui viros ea spe gaudentes *δρῶντων κατὰ πάντα Χριστιανούς* vocat; tum et Irenæus, et Septimius noster, et Victorinus Pictaviensis, et Lac-

tantius, et alii. Hieronymus in illa ad Isaiam præfatione, compositum fuisse ait ab Dionysio Alexandrino librum adversus Irenæum, eoque libro fabulam eleganter derisam. Augustinus lib. XX de Civitate Dei, opinionem fuisse ait utcumque tolerabilem, si aliqua delicia spiritalis in illo sabbato, hoc est, septimo millenario annorum affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. Quin etiam hujusmodi opinionis seipsum aliquando fuisse fatetur. RIC.

(d) *Denique proxime expunctum est orientali expeditione Severi*, scilicet, adversus Parthos. RIC. — Prodigium istud hactenus reperire apud ethnicos, imo nec apud ecclesiasticos historiæ scriptores potui, quare lectori diligenti inquirendum relinquo, an in expeditione orientali Severi Imperatoris de qua loqui videtur Auctor aliquid tale contigerit in Judæa. PAM.

(e) *Constat enim Ethnicis quoque testibus.* Aique hoc inter prodigia relato credibile est Chiliastarum sive Milliariorum opinionem valde confirmatam fuisse. RIC.

(f) *Conflagratione commissa.* Igne dato. Nimirum suprema illa *ἐκτερώσει*. RIC.

prima promissio cœlestis est roris; secunda, terrenæ opimitatis. Nos enim primo ad cœlestia invitamur, cum a sæculo avellimur, et ita postea invenimur etiam terrena consecuturi. Et (a) evangelium vestrum quoque habet: *Quærite primum regnum Dei, et hæc adjiciuntur vobis (Luc. XII, 31)*. Cæterum, ad Esau promittit benedictionem terrenam, et suljicit cœlestem: *De opimitate terræ, dicens (Gen. XXVII, 39), erit inhabitatio tua, et a rore cœli*. Judæorum enim dispositio in Esau, priorum natu et posteriorum affectu filiorum, a terrenis bonis imbuta per legem, postea ad cœlestia per Evangelium credendo deducitur. Cum vero Jacob (Gen. XXVIII) somniat scalas obfirmatas in terra ad cœlum, et angelos alios ascendentes, et alios descendentes, inixum desuper Dominum, temere si forte interpretabimur, scalis his iter ad cœlum demonstrari, quo alii perveniant, unde alii decendant, Domini constitutum esse iudicio (1). Cur autem ut evigilavit, et primum loci horrore concussus est, convertitur ad interpretationem somnii? Cui enim dixisset: *Quam terribilis est locus iste! non est, inquit, aliud, sed ædes Dei, et hæc porta cœli*. Christum Dominum enim viderat, templum Dei, et portam eundem, per quem aditur cœlum. Et utique portam cœli non nominasset, si cœlum non aditur apud Creatorem. Sed est et porta quæ recipit, et quæ perducit, strata jam a (2) Christo; de quo Amos (Amos, IX, 6): *Qui ædificat in cœlum ascensum suum; utique non sibi soli, sed et suis qui cum illo erunt, et, Circumdabis enim illos tibi, inquit (Is. XLIX, 18), tanquam ornamentum sponsæ*. Ita per illum ascensum ad cœlestia regna tendentes, miratur Spiritus dicens (Is.

XXXI, 5; LX, 8): *Volant velut qui sunt milvi. Ut nubes volant et (3) velut pulli columbarum ad me; scilicet simpliciter ut columbæ*. Auferemur enim in nubibus (4) obviam Domino, secundum Apostolum (I Thess, IV, 17) (illo scilicet filio hominis veniente in nubibus, secundum Danielem (cap. VII), et ita semper cum Domino erimus, eatenus dum et in terra et in cœlo qui ob utriusque promissionis ingratos, ipsa elementa etiam testatur (Is. I, 2): *Audi cœlum, et in aures percipe terra*. Et ego quidem, etiamsi nullam spei cœlestis manum mihi toties Scriptura porrigente satis haberem hujus quoque promissionis præjudicium, quod jam terrenam gratiam teneam, expectarem aliquid et de cœlo, a Deo cœli, sicut et terræ ita crederem Christum sublimiora pollicentem, ejus esse qui et humiliora promiserat, qui (5) experimenta majorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi si forte regni præconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, cœlestis vero per ipsum Deum annuntiaretur. At tu hinc quoque alium argumentaris Christum, quod regnum novum annuntiet. Prius est, aliquod exemplum indulgentiæ proferas, ne merito dubitem de fide tantæ promissionis, quam sperandam dicis, imo ante omnia est, ut quem cœlestia prædicas repromittere aliquid, cœlum probes ejus. At nunc vocas ad cœnam, nec domum ostendis: allegas regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus cœleste regnum repromittit, non habens cœlum (b), quomodo et hominem præstitit, non habens carnem? (c) O phantasma inane (6), præstigia magna etiam promissionis!

LECTIONES VARIANTES.

(1) Judicium Rhen. Seml. Oberth.

(2) Strata via a Chr. Lat.

(3) Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et inserit Jun.

(4) Nubes Rhen. Seml. Oberth.

(5) Et add. Fran.

(6) Omne Seml. Pamel. Rhen. Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) *Evangelium vestrum quoque habet*. Evangelium Martionis citat, quod in suos usus corruptum servabat. Fuisse autem Lucæ Evangelium in quod manus temerarias injecerat, conjicio. Vide quæ ad cap. ult. libri sequentis. LE PR.

(b) *Non habens cœlum*. Hæc sunt in hunc modum

continuanda: *An quia Christus tuus cœleste regnum repromittit, non habens cœlum, quomodo et hominem præstitit non habens carnem? RIG.*

(c) *O phantasma inane! Sic ipse, lib. IV: Solidi corporis veritatem, non phantasma inane tractaverit. RIG.*

LIBER QUARTUS.

Scripturus Tertullianus adversus opus Marcionis ex D c. 2. Deinde, non solum Lucæ Evangelium (quod Marcion adulteratum admitteret, nullo tamen adscripto titulo), sed etiam Joannis et Matthæi apostolorum, et Marci apostolici viri, non minus ac Lucæ, auctoritatem habere præscribit.

c. 3. Neque vero obstare quod apostolus Paulus ad Galatas apostolos reprehendat; non enim de Evangelii depravatione aut interpolatione, sed de conversatione tantum fuisse denotatos, imo ipsa eorum Evangelii digesta a pseudo-apostolis fuisse perversa.

c. 4. Atqui, dum disputatur de titulo Evangelii, quod

c. 1. In primis diversitatem præceptorum et disciplinarum non negans, in unum et eundem Deum competere demonstrat; ex eo quod ipse Deus creator per Prophetas suos aliam legem novam, Evangelii nempe, orituram prædixerit pro Veteri, ac testamentum æternum pro temporali.

c. 2. Deinde, non solum Lucæ Evangelium (quod Marcion adulteratum admitteret, nullo tamen adscripto titulo), sed etiam Joannis et Matthæi apostolorum, et Marci apostolici viri, non minus ac Lucæ, auctoritatem habere præscribit.

c. 3. Neque vero obstare quod apostolus Paulus ad Galatas apostolos reprehendat; non enim de Evangelii depravatione aut interpolatione, sed de conversatione tantum fuisse denotatos, imo ipsa eorum Evangelii digesta a pseudo-apostolis fuisse perversa.

c. 4. Atqui, dum disputatur de titulo Evangelii, quod

- Marcion suum, Auctor item suum, id est Lucæ, affirmat adulteratum; ei præscribi auctoritatem, quod antiquius reperiatur, et illi vitiationem quod posterius; maxime, cum Marcion aliquanto catholicæ Ecclesiæ crediderit, et postea in hæresim descierit.
- c. 5. Quippe, cum Lucæ Evangelium auctoritatem habeat ab Ecclesiis apostolicis, apud quas quod sacrosanctum est, ab Apostolis traditum constat; et proinde etiam cætera Evangelia, Joannis, Matthæi, et Marci; sed et Apocalypsis, ex ordine episcoporum ad originem recenso.
- c. 6. Porro ad institutum veniens Auctor, nullam esse Veteris et Novi Testamenti diversitatem, vel inde præscribit, quod Christus noster impleverit prophetias Creatoris, et repræsentaverit promissiones ejus, ac leges adjuverit.
- c. 7. Quod ipsum primum comprobatur ex capite quarto Lucæ sub finem, de dæmonio expulso in synagoga Capharnaum, eo quod tria Lucæ prima capite, et initium quarti, tanquam suæ sententiæ contraria erassisset Marcionem.
- c. 8. Ex eodem capite, partim ante, partim post dictam historiam (nam etiam hoc transposuerat Marcion) de doctrina Christi apud Nazareth in synagoga, et aliis dæmoniis.
- c. 9. Item ex capite quinto Lucæ, de vocatione apostolorum Simonis et filiorum Zebedæi, ac leproso mundato;
- c. 10. Ex eodem de paralytico curato, et appellatione Filii hominis.
- c. 11. De publicano allecto a Domino, et de jejuniis, ac Christo sponso, et parabola vini novi ac veteris, ex eodem capite.
- c. 12. Dein ex capite VI, de discipulis colligentibus spicas, ac sanata manu arida in sabbato.
- c. 13. Ex eodem, de ascensu et oratione nocturna in monte, apostolorum duodecim numero, mutatione nominis Petri, ac conventu gentium ad Christum.
- c. 14. De beatitudinibus, seu sermone Domini in monte, ex eodem.
- c. 15. De variis maledictionibus, quibus Væ Pharisæis imprecatus est, ex eodem.
- c. 16. De præcepto dilectionis tam inimicorum quam proximi, ex eodem.
- c. 17. De sœnore interdicto, aliisque Domini verbis pene ad finem usque ejusdem capituli.
- c. 18. Ex capite etiam VII Lucæ de fide centurionis, resuscitato filio viduæ, Joanne Baptista et muliere peccatrice.
- c. 19. Posthæc ex capite VIII Lucæ, de divitibus mulieribus adhærentibus Christo, de verbis Domini ad discipulos, et de matre ac fratribus Christi.
- c. 20. De miraculis Christi, quibus ventis ac mari imperavit, legionem dæmonum ejecit, et fluxum sanguinis curavit in muliere, ex eodem.
- c. 21. Ex IX item capite Lucæ, de discipulis ad prædicandum missis, pasto populo in solitudine, confessione Petri: Tu es Christus, et prædicta persecutione fidelium.
- A c. 22. De ostensione Christi cum Moyse et Helia in secessu montis, ex eodem.
- c. 23. De verbis Domini ad Pharisæos, dilectione parvulorum, et increpatione ejus qui dixerat: Sequar te quocumque ieris, ex eodem.
- c. 24. Porro et ex capite X Lucæ, de allectione LXX discipulorum, et potestate illis data.
- c. 25. De oratione Domini ad Patrem, verbis ad discipulos, et responso facto legis doctore, ex eodem.
- c. 26. Exinde ex capite XI Lucæ, de Oratione dominica, aliisque orandi formis et parabolis eo pertinentibus; de surdo dæmonio expulso, ac de exclamatione mulieris de turba.
- c. 27. De Pharisæis signum petentibus, et aliis eorundem increpationibus, ex eodem.
- B c. 28. Ex capite XII Lucæ, de verbis Domini variis ad discipulos, et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum.
- c. 29. De cura non agenda animæ de victu, et corpori de vestitu, succingendis lumbis, ac servis beatis, et igne misso in terram, aliisque verbis Domini; ex eodem capite.
- c. 30. Rursus ex capite XIII Lucæ, de curatione Sabbato facta, parabolis, aliisque verbis Domini.
- c. 31. Etiam ex capite Lucæ XIV, quales ad cœnam vel prandium vocandi sint, ac de cœna ad quam vocavit multos.
- c. 32. Item ex capite XV Lucæ, de ove et dragma perditis et inventis.
- c. 33. Ex capite etiam XVI Lucæ, de duobus dominis, Deo et Mammona, ac dicto Domini: Lex et Prophetæ usque ad Joannem.
- c. 34. De divortio prohibito, ac proinde conjugio approbato, et inferno ac sinu Abraham, ex eodem.
- c. 35. Deinceps ex cap. XVII Lucæ, de verbis Domini diversis, leprosis decem curatis, et interrogatione Pharisæorum de regno Dei.
- c. 36. Similiter ex cap. XVIII Lucæ, de parabolis judicis, ac Pharisæi et Publicani orantium in templo, verbis Domini ad adolescentem divitem, et cæco curato.
- c. 37. Ex capite etiam XIX Lucæ, de Zachæo, et servorum parabola qui secundum rationem sœneratæ pecuniæ dijudicantur.
- c. 38. Item ex cap. XX Lucæ de variis verbis Domini ad Pharisæos, Principes Sacerdotum, Sadducæos, et Scribas.
- D c. 39. Præterea et ex XXI Lucæ capite, de venturis in nomine Christi et signis ultimi finis, ac de doctrina Christi in templo et secessu in montem elæonem.
- c. 40. Idem ex cap. XXII Lucæ, de die Paschæ electo ad Passionem, venditione ac proditione Judæ, et de distributione corporis et sanguinis Christi.
- c. 41. De imprecatione illi facta, per quem traderetur Filius hominis, ac osculo traditoris; et de responso Domini ad interrogationem an ipse esset Christus, ex eodem capite.
- c. 42. Ex capite quoque XXIII Lucæ, de simili responso in domo Pilati, judicio apud eundem Pilatum et

Herodem, crucifixione, signis in morte, expiratione, A et sepultura Domini.

CAP. XLIII. *Denique ex cap. XXIV Luca, de mulieribus ad sepulcrum cum odorum paratura, de resurrectione post biduum, de apparitionibus Christi, quæ mulieribus, discipulis ac Apostolis factæ sunt, et de missione Apostolorum ad prædicandum universis nationibus.*

CAPUT PRIMUM.

Omniem sententiam (a) et omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis ad ipsum jam Evangelium ejus provocamus, quod interpolando suum fecit. Et ut fidem instrueret, dotem quamdam commentatus est illi, opus ex contrarietatum oppositionibus, *Antitheses* cognominatum (b), et ad separationem Legis et Evangelii coactum, qua duos Deos dividens, proinde diversos, alterum alterius Instrumenti, vel (quod magis usui (1) est dicere) Testamenti; ut exinde Evangelio quoque secundum antitheses credendo patrocinareretur. Sed et istas proprio congressu cominus, id est, per singulas injectiones Pontici cecidissent, si non multo opportunius in ipso et cum ipso Evangelio, cui procurant, retunderentur. Quamquam tam facile est præscriptive occurrere, et quidem (2) ut accepto eas faciam, ut ratio habeam, ut nobiscum facere dicam, quo magis de caritate auctoris sui erubescant nostræ jam antitheses adversus Marcionem. Atque confiteor alium ordinem decurrerisse in veteri dispositione apud Creatorem, alium in nova apud Christum. Non nego distare documenta eloquii, præcepta virtutis, legis disciplinas; dum tamen tota diversitas in unum et eundem Deum competat; illum scilicet a quo constat (3) dispositam, sicut et prædicatam. Olim concionatur Isaias (Is. II, 5), *prodituram ex Sion legem, et sermonem Domini ex Hierusalem*: aliam utique legem, aliamque sermonem. Denique: *Judicabit, inquit, inter nationes, et traducet populum plurimum*; scilicet non unius gentis Judæorum, sed nationum, quæ per novam legem Evangelii et novum sermonem Apostolorum judicantur et traducuntur apud semetipsas de prisino errore, simul crediderunt, atque exinde conciderunt machæras suas in aratra; et sibynas, quod genus venabulorum est, in falces, id est, feros et sævos quondam animos convertunt in sensus probos, et bonæ frugis operarios. Et rursus (Is. LI, 4): *Audite me, audite me, (4) populus meus; et reges auribus intendite*

*in me, quoniam lex prodibit a me, et judicium meum in lucem nationum, quo judicaverat atque decreverat nationes quoque illuminandas per Evangelii legem atque sermonem. Hæc erit lex (5) apud David invituperabilis, qua perfecta, convertens animas, utique ab idolis ad Deum. Hic erit et sermo, de quo idem Isaias (Is. X, 25): Quoniam, inquit, decisum sermonem faciet Dominus in terra. Compendiatum est enim Novum Testamentum, (c) et (6) legis lacinosas oneribus expeditum. Sed quid pluribus? cum manifestius, et luce ipsa clarius novatio prædicetur a Creatore per eundem (Is. XLIII, 18): *Ne rememineritis priorum, et antiqua ne cogitaveritis. Vetera transierunt, nova orientur. Ecce facio nova, quæ nunc orientur. Idem per Hieremiam (Jerem. IV, 5): Novate vobis novamen novum, et ne severitis in spinas, et circumcidimini præputia (7) cordis vestri*; et alibi (Jerem. XXXI, 31): *Ecce veniunt (8) dies, dicit Dominus, et perficiam domui Jacob et domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua arripui dispositionem eorum, ad educendos eos de terra Ægypti. Adeo pristinum testamentum temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam dum æternum de postero pollicetur. Nam per Isaiam (Is. LV, 5): *Audite me, et vivetis, et disponam vobis testamentum*; adjiciens: *Sancta et fidelia David*; ut id testamentum in Christo decursurum demonstraret (9). Eundem ex genere David secundum Mariæ censum, etiam in virga ex radice Jesse processura figurate prædicabat. Igitur si alias leges, aliosque sermones, et novas testamentorum dispositiones a Creatore dixit futuras, ut etiam ipsorum sacrificiorum alia officia potiora, et quidem apud nationes destinavit, dicente Malachia (Mal. I, 10—11): *Non est voluntas mea in vobis, inquit Dominus, et sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris; quoniam a solis ortu usque ad occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum, scilicet simplex oratio de conscientia pura: necesse est, omnis demutatio veniens ex innovatione, diversitatem ineat cum his quorum fit, et contrarietatem ex diversitate. Sicut enim nihil demutatam, quod non diversum; ita nihil diversum, quod non contrarium. Eiusdem ergo deputabitur etiam contrarietas ex diversitate, cujus fuerit demutatio ex innovatione. Qui disposuit demutationem, iste instituit et diversitatem;***

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In usu Lat.
(2) Equidem *Seml.*
(3) Eam *add. Seml.*
(4) Et *add. Seml.*
(5) Et *add. Seml.*

- (6) Et a legis *Seml.*
(7) Præputio *Seml.*
(8) Venient *Seml.*
(9) Demonstraretur *Par. Fran.*

COMMENTARIUS.

CAP. I —(a) *Et omnem paraturam.* Hoc est, omnem materiam, omnem argumentorum apparatus, ut supra. RHEM.

(b) *Antitheses cognominatum.* Liber erat Marcionis, quo Vetus Testamentum a Novo separabat, et sibi invicem opponerebat: loquitur etiam hic Tertullianus de interpolatione Evangelii, de quo nos alio loco. Putant nonnulli librum editum esse a Tertulliano

TERTULLIANI II.

Antithesium nomine, de quibus eorum judicio explicandus hic locus. Quod a sensu hujus libri et orationis alienum. Nam *Antitheses* liber erat Marcionis. LE PR.

(c) *Et legis lacinosas oneribus expeditum.* Laciniosa opera vocat multiplicia, et quæ homines occupationibus distinebant, sicut impedit gressum vestis laciniosa. RHEM.

(Douze.)

qui prædicavit innovationem, iste prænuntiavit (1) et A per omnia congregari malum (7), nec dissimulamus contrarietatem. Quid differentiam rerum ad distantiam interpretaris potestatum? quid antitheses exemplorum distorques adversus Creatorem, quas in ipsis quoque sensibus et affectionibus ejus potes recognoscere? *Ego*, inquit (*Deut. XXXII, 39*), *percutiam, et ego sanabo*: *Ego*, inquit (*I Reg. II, 6*), *occidam, et ego vivificabo*; *condens* scilicet (*Is. XLV, 7*) *mala, et faciens pacem*; qua etiam soles illum mobilitatis quæque et inconstantia nomine reprehendere, prohibentem quæ jubet, et jubentem quæ prohibet (2). Cur ergo non et antitheses ad naturalia reputasti contrarii sibi semper Creatoris? nec mundum saltim recogitare potuisti, nisi fallor, etiam apud Ponticos, ex diversitatibus structum (3) æmularum invicem substantiarum? Prius itaque debueras alium Deum luminis, alium tenebrarum determinasse, ut ita posses alium Legis, alium Evangelii adseverasse. Cæterum, præjudicatum est ex manifestis, cujus opera et ingenia per antitheses constant, eadem forma constare etiam sacramenta.

CAPUT II.

Habes nunc ad antitheses (4) expeditam a nobis responsionem. Transeo nunc ad Evangelii, sane non judaici, sed pontici, interim adulterati demonstrationem, præstructuram ordinem quem aggredimur. Constituimus in primis, evangelicum Instrumentum Apostolos auctores habere, quibus hoc munus Evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum; si et Apostolicos (a), non tamen solos, sed cum Apostolis, et post Apostolos (5). Quoniam prædicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloria studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum, imo Christi, qui (6) magistros Apostolos fecit. Denique, nobis fidem ex Apostolis Joannes et Matthæus insinuant; ex Apostolicis, Lucas et Marcus instaurant, iisdem regulis exorsi, quantum ad unicum Deum attinet Creatorem, et Christum ejus, natum ex virgine, supplementum Legis et Prophetarum. Viderit enim si narrationem dispositio variavit, dummodo de capite fidei conveniat, de quo cum Marcione non convenit. Contra Marcion Evangelio, scilicet suo, nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic jam gradum figere, non agnoscendum contentens opus, quod non erigat frontem, quod nullam D constantiam præferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli, et professione debita auctoris. Sed

quod ex nostro intelligi potest. Nam ex iis (8) commentatoribus quos habemus, (b) Lucam videtur Marcion elegisse, quem cæderet. Porro, Lucas non apostolus, sed apostolicus; non magister, sed discipulus; utique magistro minor; certe tanto posterior, quanto posterioris apostoli sectator, Pauli sine dubio: ut, etsi sub ipsius Pauli nomine Evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas Instrumenti, destituta patrocinio antecessorum; exigeretur enim id quoque Evangelium quod Paulus invenit, cui fidem dedit, cui mox suum congruere gestit. Siquidem (*Gal. II, 1*) propterea *Hierosolymam ascendit ad cognoscendos Apostolos et consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset*, id est, ne non secundum illos credidisset, et non secundum illos evangelizaret. Denique, ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei; dexteras miscuere, et exinde officia prædicandi distinxerunt, ut illi in Judæos, Paulus in Judæos et in nationes. Igitur si ipse illuminator Lucæ, auctoritatem antecessorum (9) et fidei et prædicationi suæ optavit, quanto magis cum Evangelio Lucæ expostulem, quæ Evangelio magistri ejus fuit necessaria? Aliud est, si penes Marcionem a discipulatu Lucæ cæpit religionis christianæ sacramentum. Cæterum, si et retro decucurrit, habuit utique authenticam paraturam, per quam ad Lucam usque pervenit, ejus testimonio adsistente, Lucas quoque possit admitti.

CAPUT III.

Sed enim Marcion nactus epistolam Pauli ad Galatas, etiam ipsos apostolos suggillantem (*Gal. II*), ut non recto pedes incedentes ad veritatem Evangelii, simul et accusantis pseudapostolos quosdam pervertentes Evangelium Christi, conmittitur ad destruendum statum eorum evangeliorum, quæ propria, et subapostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum; ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat. Porro, etsi reprehensus est Petrus et Joannes et Jacobus, qui existimabantur columnæ, manifesta causa est. Personarum enim respectu videbantur variare convictum. Et tamen, cum ipse Paulus *omnibus omnia feret, ut omnes lucrarentur* (*I Cor. IX, 19*), potuit et Petro hoc in consilio fuisse, aliquid aliter agendi quam docebat. Proinde si et pseudapostoli irrepserant, horum quoque qualitas edita est, circumcissionem vindicantium et judaicos (c) fastos (10). Adeo non de prædicatione, sed de conversatione, a Paulo denotabantur; æque denotaturo, si quid de Deo crea-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pronuntiavit *Par. Jun.*
 (2) Jubeat... prohibeat *cod. Woww.*
 (3) Constructum *Seml.*
 (4) Antithesis *al.*
 (5) Apostolicos *Jun.*

- (6) Quæ *Seml.*
 (7) Maluimus *Seml.*
 (8) His *Seml.*
 (9) Antecessorem *Par.*
 (10) Fastus *cod. Pithæ. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. II.— (a) *Si et apostolicos non tamen solos, etc.* Ab Apostolis aut viris apostolicis solum verum evangelium conscriptum fuisse ait, ut iis viam ocludat quæ ex hæreticorum correptis exemplaribus objici possent, veluti ex Ebionitarum, Eneatitarum, Nazaræorum Marcionitarum, etc. L. PR.

(b) *Lucam videtur Marcion elegisse quem cæderet.* Vides manifesto corruptum fuisse B. Lucæ Evangelium, ut in suorum errorum patrocinium detorqueret, ut multa truncaret, adderet, suaque explicatione commacularet. L. PR.

CAP. III.— (c) *Judaicos fastos.* Ut est Gal. IV et dies

tores, aut Christo ejus errassent. Igitur distinguenda erunt singula. Si A; ostendat praevicationis et simulationis suspectos Marcion haberi queritur usque ad Evangelii depravationem, Christum jam accusat, accensando quos Christus elegit. Si vero apostoli quidem integrum Evangelium contulerunt, de sola convictis inaequalitate reprehensi, pseudapostoli autem veritatem eorum interpolaverunt, et inde sunt nostra digesta; quod erit germanum illud apostolorum instrumentum, quod adulteros passum est? Quod Paulum illuminavit, et ab eo Lucam? Aut si tam funditus delictum est, ut cataclysmo quodam, ita inundatione falsariorum obliteratum; jam ergo nec Marcionem habet verum. Aut si ipsum erit verum, id est Apostolorum, quod Marcionem habet solus; et quomodo nostro consonat, quod non Apostolorum, sed Lucae refertur, B; aut si non statim Lucae deputandum est, quo Marcionem utitur, quia nostro consonat, scilicet adulterato etiam circa titulum, ceterum (1) Apostolorum est; jam ergo et nostrum quod illi consonat, aequum apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque.

CAPUT IV.

Finis ergo (?) ducendus est contentiois, pariter inde nisi fluctuante. Ego meum dico verum, Marcionem suum; ego Marcionem affirmo adulteratum, Marcionem in unum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur; et ei praescribens vitiationem, quod posterius revincetur (5)? In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum. Prior erit res passione, et materia emulacione. Alioquin, quam absurdum ut si nostrum antiquius probaverimus, Marcionem vero posterius; et nostrum ante videatur falsum quam habuerit de veritate materiam, et Marcionem ante credatur emulacionem a nostro expertum quam est editum? Et postremo id verius existimetur, quod est serius, post tot ac tanta jam opera atque documenta christianae religionis saeculo edita, quae edi utique non potuissent sine Evangelii veritate, id est ante Evangelii veritatem? Quod ergo pertinet ad Evangelium interim Lucae, quatenus communio ejus inter nos et Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est, quod est secundum nos, ut et ipse illi Marcionem aliquando crediderit; cum et poenitentiam in primo calore fidei catholicae Ecclesiae contulit, projectam mox cum ipso postea quam in haeresim suam a nostra veritate descivit. Quid nunc si ne-

A gaverint Marcionitae, primam apud nos fidem ejus, adversus epistolam quoque ipsius. Quid, si nec epistolam agnoverint? Certe antiheses non modo fatentur Marcionem, sed et praeferrunt (4). Ex his mihi probatio sufficit. Si enim id (5) Evangelium quod Lucae refertur penes nos (viderimus autem et penes Marcionem) ipsum est quod Marcionem per antitheses suas arguit, ut interpolatum a protectoribus judaismi ad concorporationem Legis et Prophetarum, qua etiam Christum inde configerent (1), utique non potuisset arguere, nisi quod invenerat. Nemo post futura reprehendit quae ignorant futura: emendatio culpam non antecedit. Emendator sane Evangelii a Tiberianis usque ad Antoniani tempora exersi, Marcionem solus et primus obvenit, expectatus tandem a Christo penitentem jam quod apostolos praemisisset propter sine praesidio Marcionem; nisi quod humanae temeritatis, non divinae auctoritatis negotium est haeresis, quae sine semper emendat Evangelia, dum vivit: cum esset discipulus Marcionem, non tamen super magistrum (Matt. X, 24); et si (7) apostolus Marcionem, *Sive ego*, inquit Paulus (1 Cor. XV, 11), *sive illi, sic praedicamus*. Et si prophetes Marcionem: et *spiritus prophetarum prophetis erunt subditi* (1 Cor., XIV, 32); *non enim conversionis, sed pacis*. Etiam si (8) angelus Marcionem, citius (Gal. 1, 8) anathema dicendus quam evangelizator, quia aliter evangelizavit. Itaque dum emendat, utrumque confirmat; et nostrum antequam, id emendans quod invenit; et id posterius, quod de nostri emendatione constituens, suum et novum fecit.

CAPUT V.

In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod et ab initio, id (9) ab initio, quod ab Apostolis; pariter utique constabit, id esse ab Apostolis traditum, quod apud ecclesias Apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod haec a Paulo Corinthii hauserint; ad quam regulam Galatae sint recorrecti (10); quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii; quid etiam Romani de proximo sonent, quibus Evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. (a) Habemus et Joannis columnas ecclesiarum. Nam etsi Apocalypsim ejus Marcionem respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensens, in Joannem stabit auctorem. (b) Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas jam apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacramenti confederantur, id Evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ceterorum *Sent. Pamel.*
 (2) Ergo *negl. Fran.*
 (3) Invenitur *al. utrumque abfuisse conj. Sent.*
 (4) Proferunt *Lat. Jun.*
 (5) Id *abest in al.*

- (6) Configerent *Sent.*
 (7) Si *omitt. Venet.*
 (8) Si *omitt. Jun.*
 (9) Id *omitt. Sent.*
 (10) Correcti *al.*

COMMENTARIUS.

et menses, et tempora et annos observantes. Quae adeo interpretatio observanda venit contra modernos haereticos, qui illum locum adducere non verentur adversus Ecclesiam catholicam fastos. Cum disertis verbis judaicos auctores interpretetur, idque non hic modo, sed etiam infra, lib. V, cap. 4, ubi hunc locum tractat. PAM.

CAP. V. — (a) Habemus et Joannis columnas ecclesiarum. Ecclesias intelligit quae traditas a sancto Joanne regulas servaverunt, quemadmodum superius dixit quod haec Corinthii a Paulo hauserint. L. P.

(b) Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Hoc est, genus, origo, nobilitas. REG.

tuemur : Marcionis vero plerisque nec notum ; nullis autem (1) notum , ut non eo (2) damnatum. Habet plane et illud ecclesias , sed suas ; tam posteras quam adulteras ; quarum si censum requiras , facilius apostaticum invenias quam apostolicum ; Marcione scilicet conditore , vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespæ (a) : faciunt ecclesias et marcionitæ. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum cæteris quoque patrocinabitur Evangeliiis , quæ proinde per illas et secundum illas habemus , Joannis dico et Matthæi , licet et Marcus quod edidit , Petri affirmetur , cujus interpretes Marcus : nam et Lucæ Digestum Paulo adscribere solent. Capit (5) magistrorum videri , quæ discipuli promulgarunt. Itaque et de his Marcion flagitandus , quid (4) omissis eis , Lucæ potius insisterit ; quasi non et hæc apud ecclesias a primordio fuerint , quemadmodum et Lucæ. Atquin hæc magis primordio fuisse credibile est , ut priora , qua apostolica ; ut cum ipsis Ecclesiis dedicata. Cæterum , quale est , si nihil Apostoli ediderunt , ut discipuli potius ediderint , qui nec discipuli existere potuissent sine ulla doctrina magistrorum ? Igitur dum constet hæc quoque apud Ecclesias fuisse , cur non hæc quoque Marcion attigit , aut emendanda si adulterata , aut agnoscenda si integra ? nam et competit , ut (b) si qui Evangelium pervertebant , eorum magis curarent perversionem , quorum sciebant auctoritatem receptiorem , ideo et pseudapostoli , quod per falsum Apostolos imitarentur. In quantum ergo emendasset quæ fuissent emendanda , si fuissent corrupta , in tantum confirmavit non fuisse corrupta , quæ non putavit emendanda. Denique emendavit , quod corruptum existimavit. Sed ne hoc merito , quia non fuit corruptum. Si enim apostolica integra (5) ecurrerunt (6) ; Lucæ autem quod est secundum nos , adeo congruit regulæ eorum , ut cum illis apud Ecclesias maneat , jam et Lucæ constat integrum decurrerit usque ad sacrilegium Marcionis. Denique , ubi manus illi Marcion intulit , tunc diversum et æmulum factum est (7) apostolicis. Igitur dabo consilium discipulis ejus , ut aut et illa convertant , licet sero , ad formam sui , quo cum apostolicis convenire videantur (nam et quotidie reformant illud , prout a no-

bis quotidie revincuntur) , aut erubescant de magistro ubique traducto , cum Evangelii veritatem nunc ex conscientia tramittit ; nunc ex impudentia evertit. His fere compendiis utimur , cum de Evangelii fide (8) adversus hæreticos experimur (9) , defendentibus et temporum ordinem posteritati falsariorum præscribentem , et auctoritatem Ecclesiarum traditioni Apostolorum patrocinantem : quia veritas falsum præcedat necesse est ; et ab eis procedat , a quibus tradita est.

CAPUT VI.

Sed alium jam hinc inimus gradum , ipsum (ut professi sumus) evangelium Marcionis provocantes , sic quoque probaturi adulteratum. Certe enim totum quod elaboravit , etiam antitheseis præstruendo , in hoc cogit , ut Veteris et Novi Testamenti diversitatem constituat ; proinde Christum suum a Creatore separatum (10) , ut Dei alterius , ut alienum legis et prophetarum. (c) Certe propterea contraria quæque sententiæ suæ erasit , conspirantia cum Creatore , quasi ab assertoribus ejus intexta : competentia autem sententiæ suæ reservavit. Hæc convenimus. Hæc amplectemur , si nobiscum magis fuerint ; si Marcionis præsumptionem percusserint , tunc et illa constabit eodem vitio hæreticæ cæcitatæ erasa , quo et hæc reservata. Sic habebit intentio et forma opusculi nostri , sub illa utique conditione , quæ ex utraque parte conductæ sit. Constituit Marcion alium esse Christum , qui Tiberianis temporibus a Deo quondam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium ; alium qui a Deo creatore in restitutionem judaici status sit destinatus , quandoque venturus. Inter hos magnam et omnem (d) differentiam scindit , quantam inter justum et bonum , quantam inter Legem et Evangelium , quantam inter judaismum et christianismum. Hæc et nostra præscriptio , qua defigimus , nihil Christo Dei alterius commune esse debere cum Creatore : cæterum , Creatoris pronuntiandum , si administraverit dispositiones ejus , si impleverit prophetias ejus , si adjuverit leges ejus , si repræsentaverit promissiones ejus , si restauraverit virtutes ejus , si sententias reformaverit , si mores , si proprietates expresserit. Hujus pacti et hujus præscripti quæso te , lector , me-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Autem omitt. Seml.
 (2) Eodem Seml.
 (3) Autem add. Jun.
 (4) Quod Seml.
 (5) Integre Seml.

- D (6) Decurrerunt Par. Rig. Venet.
 (7) Ab inser. Par. Fran.
 (8) De evangeliiis Seml.
 (9) Expedimur Seml.
 (10) Separaturus Par. Fran. separaturum. Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Faciunt et favos vespæ.* Vespas in sublimi e luto nidos facere , et in iis creas , tradit Plinius. Ric.

(b) *Si qui Evangelium pervertebant.* Artes vulgares tangit hæreticorum in corrupendis Scripturæ codicibus , iis potissimum qui ab auctoribus magni ponderis magnæque auctoritatis conscripti sunt. Observanda venit vox græca μεταστρέφει quæ habetur apud Apost. (Gal. 1) , ex quo hæc desumpsit Tertullianus ; significat quippe non solum convertere , sed et corrumpere et in alium sensum trahere. LE Pr.

CAP. VI. — (c) *Certe propterea contraria quæque sententiæ suæ erasit.* Omnibus hæreticis id familiare est ,

ut contraria suæ sententiæ eradant in Scripturis ; alique etiam adeo nostris. Sic libros duos Machabæorum riji-ciant , eo quod sanctorum post hanc vitam orationibus et sacrificiis pro defunctis suffragentur ; Epistolam Jacobi et Apocalypsin , quod faciant pro honorum operum meritis ; Epistolam denique Petri secundam , quod suas hæreses novissimis hisce temporibus ibi prædictas animadvertant. PAM.

(d) *Differentiam inter justum et bonum.* Hoc est inter severum et mitem , inter judicantem et misericordem , inter punientem et parentem , inter Creatorem et Redemptorem. Ric.

mineris ubique, et incipe recognoscere aut Marcionis A
Christum, aut Creatoris.

CAPUT VII.

Anno quintodecimo principatus Tiberiani (Luc. III, 1), proponit eum (1) descendisse in civitatem Galilææ, Capharnaum (Luc. IV, 31); nique de cœlo Creatoris, in quod (2) de suo ante descenderat. Ecquid (3) ergo ordinis fuerat, ut prius de suo cœlo in Creatoris descendens describeretur? Cur enim non et ista reprehendam, quæ non implent fidem ordinariæ narrationis, deficientis in mendacio semper? Plane semel dicta sint, per quæ jam alibi retractavimus, an descendens per Creatorem, et quidem adversus ipsum potuerit ab eo admitti, et inde tramitti in terram æque ipsius. Nunc autem et reliquum ordinem descensionis expostulo tenens descendisse illum. Viderit B enim sicubi apparuisse positum est. Appārere, subitum (4) ex inopinato sapit conspectum, qui semel impegit oculos in id quod sine mora apparuit. Descendisse autem, dum sit (5), videtur, et subit oculos; de facto etiam ordinem facit. Atque ita cogit exigere, quali habitu, quali suggestu, quoniam impetu vel temperamento, etiam quo in tempore diei noctisve descenderit; præterea quis viderit descendentem, quis retulerit, quis asseveraverit rem utique nec asseveranti facile credendam. Indignum denique ut Romulus quidem ascensus sui in cœlum habuerit Proculum affirmatorem, Christus vero Dei (6) descensus de cœlo suo sui non invenerit annuntiatorem; quasi non sic et ille ascenderit iisdem mendacii scalis, sicut et iste descendit. Quid autem illi cum Galilæa, C si non erat Creatoris? cui ista regio destinabatur ingressuro prædicationem, dicente Isaia (Is., IX, 1-2): (a) Hoc primum bibito (7), cito facito, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et cæteri qui (8) maritimam ad Jordanem (9), Galilæa nationum, populus

qui scdetis in tenebris, videte lumen magnum; qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos. Bene autem quod et Deus Marcionis, illuminator vindicatur nationum: quo magis debuerit vel de cœlo descendere, etsi utique (10) in Pontum potius descendere, quam in Galilæam. Cæterum, et loco et illuminationis opere secundum prædicationem occurrentibus Christo, jam eum prophetatum incipimus agnoscere, ostendentem in primo ingressu (Matth., V, 17) venisse se non ut Legem et Prophetas dissolveret (b), sed ut potius adimpleret. Hoc enim Marcion, ut additum, erasit. Sed frustra negabit (11) Christum dixisse, quod statim fecit ex parte. Prophetiam enim interim de loco adimplevit, de cœlo statim ad synagogam, ut dici solet, ad quod venimus nos: AGE. Marcion, aufer etiam illud de Evangelio: Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israel (Matt., XV, 24), et: Non est (12) auferre panem filiis, et dare eum canibus (Matt., VII, 27); ne scilicet Christus Israelis videretur. Sufficiunt mihi facta pro dictis. Detrahe voces (13) Christi mei, res loquentur. Ecce venit in synagogam; certe ad oves perditas domus Israelis. Ecce doctrinæ suæ panem prioribus offert Israelitis; certe ut filios præfert. Ecce aliis eum nondum impertit; certe ut canes præterit. Quibus autem magis impertisset, quam extraneis Creatoris, si ipse in primis non fuisset Creatoris? Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam repentinus, tam ignotus; cujus nemo adhuc certus de tribu, de populo, de domo, (c) de censu denique Augusti, quem testem fidelissimum dominicæ nati- vitatis romana archiva custodiunt? Meminerant certe, nisi circumeisum scirent, non admittendum in sancta sanctorum. (d) Sed etsi passim synagoga adiretur, non tamen ad docendum, nisi ab optime cognito et explorato et probato, jam pridem in hoc ipsum, vel

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deum Par. Fran.
(2) Quo Seml.
(3) Et quid Seml.
(4) Subito Fran.
(5) It Par. Fran.
(6) Dei abest Fran.
(7) Obito Par. Rhen.

- (8) Habitatis terram add. Rhen. ex cod. Gorz.
(9) Et Jordanis Seml.
(10) Et (si utique) Jun.
(11) Negavit Seml.
(12) Bonum inser. Lat.
(13) Vocem Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. VII.—(a) Hoc primum bibito, cito facito. Veram D esse arbitror præstantissimi Hug. Grotii super hac verborum Isaia interpretatione conjecturam, annotationibus in Evang. Matth., cap. IV, v. 14. Ric.

(b) Non ut Legem et Prophetas dissolveret. Irenæus (Lib. IV, 15) dicit Marcionem legisse contrarium.

SEML.

(c) De censu denique Augusti, etc. Quis fuerit iste census, et de quo censu id accipiendum, magnopere controversum est. Baronius in Apparatu ad Annales eundem censet eum ac de quo Evangelista. Quod non alienum mihi a vero videtur. De censuaria ordinatione id explicat Casaubonus in notis ad Spartianum, nescio quo auctore. Assentire libentius Petavio, qui duplicem Quirini censum fuisse scribit, modo id certum esset. Si enim conjecturæ locus aliquis tribuitur, pari jure ac eruditus Petavio conjecturas meas auferrem. Putarem quippe ἀπογραφήν i lam quæ sub Sentio Saturnino facta est, eandem esse cum de-

scriptione Quirini. Præsides fuisse Saturninum con- jicio, et Quirinum procuratorem. Justinus quippe hoc eum nomine indigital Apol. II: ἐπι Κυρηναίου τοῦ ἡμετέρου ἐν Ἰουδαίᾳ πρώτου γενομένου ἀετρώπου; sub Quirino vestro in Judæa primo procuratore. Id autem parum honorificum mihi objiciet aliquis, post tot adeptos honores, post dignitates summas quibus functus est. Verum id fieri potuit ex majori quam de ejus virtute conceperat fiducia Augustus, sicque Saturninus, ut imperatoris voluntati quodammodo faveret obsequendo, præses nomine tenus fuit tantum. Sic enim accipiendus est Eusebius lib. I, cap. 5, ἡγεμονεύοντος Κυρηναίου τῆς Συρίας. Ex quibus nescio an vere dixisse Petavium quis pronuntiare audeat, qui nullos tunc extitisse censet Judææ procuratores. Le Pa

(d) Sed et si passim Synagoga adiretur. Nempe, etiam a proselytis et gentilibus. Nec improbat Eusebius in Ecclesia christiana etiam laicos ὁμιλεῖν, modo id fiat τῆ τοῦ πρεσβυτέρου ἐπιπέτα. Ric.

aliunde commendato cum hoc munere. *Stupebant* A ita dixerim, savi Dei Filium agnoverat Jesum, non optime illius et perdere et parere nescientis. Quorum hunc locum praemisimus? ut Jesum et (5) a daemone non alium doceremus agnatum, et a semetipso non alium conformatum quam Creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Jesus. Plane ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem, et (6) male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemone venisset, et non potius ad hominum salutem; qui nec discipulos de subactione spirituum, sed (b) de candida salutis gloriari volebat. Aut cur eum increpuit? Si quasi mentium in totum, ergo non fuit Jesus, nec Dei sanctus omnino. Si quasi ex parte mentium, quod cum Jesum quidem et sanctum Dei, sed Creatoris existimasset, injusissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum, et hoc non existimantem, quod ignorabat existimandum (7), alium Jesum, et alterius Dei sanctum. Quod si verisimiliorem statum non habet increpationis, nisi quem nos interpretamur, jam ergo et daemone nihil mentium est, non ob mendacium increpuit: ipse enim erat Jesus, praeter quem alium daemone agnovisse non poterat; et Jesus eum confirmavit, quem agnoverat daemone, dum non ob mendacium increpuit; at daemone.

Excipit ibidem spiritus daemone (Luc. IV, 51): *Quid nobis et tibi est, Jesu? venisti perdere nos? scio qui sis, sanctus Dei.* Hic ego non retractabo, an et hoc cognomentum competierit ei, quem nec Christum vocari oporteret, si non Creatoris. Alibi jam de nominibus expostulatum est. At nunc discepto, quomodo hoc eum vocari cognoverit daemone, nulla unquam retro emissa praedicatione in illum a Deo ignoto, et in id tempore nato, cujus nec sanctum eum contestari potuit, ut ignoti etiam (2) ipsi suo Creatori. Quid autem jam tale ediderat novae divinitatis, per quod posset alterius Dei sanctus intelligi? tantum quod synagogam introgressus, et nec sermone operatus aliquid adversus Creatorem? Sicut ergo quem ignorabat, nulla modo poterat Jesum et sanctum Dei agnoscere; ita, quem norat, agnovit. Nam et Prophetam meminerat sanctum Dei praedicasse, et Jesum nomen Dei esse in filio Nave. Haec et ab angelo exceperat secundum nostrum Evangelium (Luc. I, 35): *Propterea, quod in te nascetur vocabitur sanctum, Filius Dei, et vocabis nomen ejus Jesum.* Sed et habebat utique sensum aliquem dominicae dispositionis (licet daemone tamen) magis quam alienae, et nondum satis cognite. Nam et praemisit: *Quid nobis et tibi* (3)? non quasi in extraneum Jesu, ad quem (4) pertinent spiritus Creatoris. Nec enim dixit: *quid tibi et nobis?* sed: *Quid nobis et tibi?* se deplorans, et sortis suae exprobrans: quam jam videns, adjecit: *Venisti perdere vos.* Adeo iudicis et ultoris, et ut

ita dixerim, savi Dei Filium agnoverat Jesum, non optime illius et perdere et parere nescientis. Quorum hunc locum praemisimus? ut Jesum et (5) a daemone non alium doceremus agnatum, et a semetipso non alium conformatum quam Creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Jesus. Plane ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem, et (6) male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemone venisset, et non potius ad hominum salutem; qui nec discipulos de subactione spirituum, sed (b) de candida salutis gloriari volebat. Aut cur eum increpuit? Si quasi mentium in totum, ergo non fuit Jesus, nec Dei sanctus omnino. Si quasi ex parte mentium, quod cum Jesum quidem et sanctum Dei, sed Creatoris existimasset, injusissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum, et hoc non existimantem, quod ignorabat existimandum (7), alium Jesum, et alterius Dei sanctum. Quod si verisimiliorem statum non habet increpationis, nisi quem nos interpretamur, jam ergo et daemone nihil mentium est, non ob mendacium increpuit: ipse enim erat Jesus, praeter quem alium daemone agnovisse non poterat; et Jesus eum confirmavit, quem agnoverat daemone, dum non ob mendacium increpuit; at daemone.

CAPUT VIII.

Nazarenus vocari habebat secundum prophetiam Christus Creatoris: unde et ipso nomine nos Iudaei Nazarenos (8) appellant per eum. Nam et sumus, de quibus est (Thren., IV, 7): *Nazarai exalbatii sunt super nivem.* Qui scilicet retro luridati delinquentiae maculis, et nigrali ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazaraei competitura erat ex infantiae latebris, ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelium filium Herodis. Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium ejersasse etiam locorum familiarium Christi Creatoris, habentem tanta Judaeae oppida, non ita Christi Creatoris per Prophetas emancipata (9). Carterum. Prophetarum erit Christus, ubiennaque secundum Prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth quoque nihil novi notatur praedicasse, dum alio merito unius proverbii (Luc. IV, 25), ejectus refertur. Hic primum manus ei injectas animadvertens, necesse habeo jam de substantia ejus corporali praefinire, quod non possit phantasma credi, qui contactum, et quidem violentia plenum, detentus et captus, et ad praecipitium usque protractus, admiserit. Nam etsi per medios evasit, sed ante jam vim expertus, et postea dimissus; scilicet soluto, uti adsolet, tumultu; vel etiam irrupto,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adversarentur al.
 (2) Ignoto jam al.
 (3) Jesu add. Jun.
 (4) Extraneum sed ad quem Jun.
 (5) Et omitt. al.

- (6) Ut Seml.
 (7) Estimandum Seml.
 (8) Nazarenos Seml.
 (9) Mancipata Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Quoniam in potestate erat sermo ejus.* Hoc est, potens erat sermo ejus. Lucas, ἐν τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ καὶ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ. Ric.

(b) *De candida salutis.* Vestem intellige, nisi mavis

eum Rhenano, candidam substantivae usurpari. A Romanis illud vulgo petitur, apud quos honorum pettores candida veste induebantur, unde dicti candidab.

LE PR.

non tamen per caliginem eluso, quæ nulli omnino A tactui succidisset, si fuisset.

Tangere enim et tangi (a), nisi corpus, nulla potest res, etiam sæcularis sapientiæ digna sententia est. Ad summam, et ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens, utique sentiendas, beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant per quas conferebat. Ipse igitur est Christus et Isaia, remediator valetudinum. Hic, inquit (Is., LIII, 4), *imbecillitates nostras aufert, et languores portat*. Portare autem Græci etiam pro eo solent ponere, quod est tollere. Sufficit interim mihi generalis repromissio. Quodcumque curaverit Jesus, meus est. Veniemus tamen et ad species curatioum. Cæterum, et a dæmonii liberare, curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam, quasi ex forma jam prioris exempli cum testimonio excedebant vociferantes: *Tu es Filius Dei*. Cujus Dei, vel hic pareat. Sed proinde increpabantur, et jubebantur tacere. Proinde enim Christus ab hominibus, non a spiritibus immundis, volebat se Filium Dei agnosci. Ille Christus duntaxat, cui hoc congruebat; quia præmiserat per quos posset agnosci, et utique digniores prædicatores. Illius erat, præconium immundi spiritus respuere, cui sancti abundabant. Porro, qui nunquam fuerat annuntiatus, si tamen volebat agnosci (frustra autem venerat, si nolebat), non esset aspernatus testimonium alienæ et ejusdemque substantiæ, qui propriæ non habebat, qui in aliena descenderat. Jam nunc et qua destructor Creatoris, nihil magis gestisset, quam a spiritibus ipsis agnosci, et divulgari præ timore, nisi quod Marcion Deum suum timeri negat, defendens bonum non timeri, sed judicem, apud quem sint materiæ timoris, ira, sævitiæ, judicium, vindicta, damnatio. Sed et dæmonia timore utique cedebant. Ergo timendi Dei Filium confitebantur, occasionem habitura non cedendi, si non timendi. Et ille jussu et increpitu ea expellens, non suasu qua bonus, timendum se exhibebat. Aut numquid ideo increpabat, quia timebatur nolens timeri? Et quomodo ea volebat excedere, quod nisi timore non facerent? Cecidit ergo in necessitatem, qua disparem se naturæ suæ ageret: cum posset ut bonus semel eis parcere. Cecidit et in aliam prævaricationis notam; cum se a dæmonii quasi Filium Creatoris sustineret timeri, ut jam non propria potestate expelleret dæmonia, sed per Creatoris auctoritatem. In solitudinem procedit. Solemnis et hujusmodi regio Creatoris. Oportebat sermonem illic quoque videri in corpore, ubi egerat aliquando et in nube. Competebat et Evangelio habitus loci, qui placuerat et Legi. *Capiat itaque jucunditatem solitudo*, hoc Isaias (Is., XXXV, 1) promiserat. De-

tentus a turbis: *Oportet me, inquit (Luc., IV, 42), aliis civitatibus annuntiare regnum Dei*. Ostenderat jam alicubi Deum suum? Non puto adhuc usque. Sed de eis loquebatur, qui alium quoque Deum noverant. Nec hoc credo. Ergo si nec ille alium Deum ediderat, nec illi noverant præter Creatorem, ejusdem Dei regnum portendebat, quem solum sciebat notum eis qui audiebant.

CAPUT IX.

De tot generibus operum, quid utique ad piscaturam respexit, ut ab illa in apostolos sumeret Simonem et filios Zebedæi? Non enim simplex factum videri potest, de quo argumentum processurum erat, dicens (Luc., V, 10) Petro trepidanti de copiosa indagine piscium: *Ne time, abhinc enim homines crïs capiens*. Hoc enim dicto, intellectum illis suggerebat adimpletæ prophetiæ, se eum esse, qui per Hieremiam pronuntiarat (Jerem., XVI, 16): *Ecce ego mittam piscatores multos, et piscabuntur illos*; homines scilicet. Denique relictis naviculis secuti sunt eum; ipsum intelligentes, qui cœperat facere quod edixerat. Aliud est, si adfectavit de naviculariorum collegio allegere, habiturus apostolum quandoque nauclerum Marcionem. Præstruximus quidem adversus *Antitheses*, nihil proficere proposito Marcionis, quam putat, diversitatem Legis et Evangelii, ut ei hanc a Creatore dispositam, denique prædicatam in repromissione novæ legis et novi sermonis et Novi Testamenti. Sed quoniam attentius argumentatur (b) apud illum suum nescio quem *συταλαπικρον*, id est commiseronem, et *συμμιουδμενον*, id est, coodibilem, in leprosi purgationem, non pigebit ei occurrere, et in primis figuratæ legis vim ostendere; quæ in exemplo leprosi non contingendi, imo ab omni commercio submovendi, communicationem prohibebat hominis delictis commaculati; cum qualibus et Apostolus (I Cor., V, 11) *cibum quoque vetat sumere*: participari enim stigmata delictorum, quasi ex contagione, si quis se cum peccatore miscuerit. Itaque Dominus volens altius intelligi Legem, per carnalia spiritalia significantem, et hoc nomine non destruens, sed magis exstruens quam pertinentius volebat agnosci, tetigit leprosum, a quo etsi homo inquinari potuisset, Deus utique non inquinaretur, incontaminabilis scilicet. Ita non prescribetur illi quod debuerit legem observare, et non contingere immundum, quem contactus immundi non erat inquinaturus. Hoc magis meo Christo competere sic doceo, dum tuo non competere demonstro. Si enim ut æmulus legis tetigit leprosum, nihil faciens præceptum legis, per contemptum inquinamenti, quomodo posset inquinari, qui corpus non habebat quod inquinaretur? phantasma enim inqui-

COMMENTARIUS.

CAP. VIII.—(a) *Tangere enim et tangi, etc.* Ibidem, c. 5 de Anima atulit ut corpoream ibi adstrueret. Habetur autem apud Lucretium (*de rerum Nat. lib. 1*), adversus ejus deliria disputat Lactantius, *lib. VII*

Iustit. Div. LE PR.

CAP. IX.—(b) *Apud illum suum nescio quem, etc.* E margine in textum irrepserunt interpretationes græcarum vocum. LE PR.

nari non posset. Qui ergo inquinari non poterat ut phantasma, jam non virtute divina incontaminabilis erit, sed phantasmatis inauitate: nec contempsisse videri potest inquinamentum, cujus materiam non habebat: ita nec legem destruxisse, qui inquinamentum ex occasione phantasmatis, non ex ostentatione virtutis evaserat. Si autem Helisæus, prophetae Creatoris, unicum leprosum Naaman syrum ex tot leprosis israelitis emendavit (IV Reg., V, 14), nec hoc ad diversitatem facit Christi, quasi hoc modo melioris, dum israelitem leprosum emundavit (1) extraneus, quem suus dominus emundare non valuerat; syro facilius emundato, significato (2) per nationes emundationis in Christo lumine earum, quæ (a) septem maculis capitalium delictorum inhorrent, idololatria, blasphemia, homicidio, adulterio, stupro, falso testimonio, fraude. Quapropter septies quasi per singulos titulos in Jordane lavit, simul et ut totius (3) hebdomadis caperet (4) expiationem (5); quia unius lavaeri vis et plenitudo Christo soli dicabatur, facturo in terris, sicut sermonem compendiatum, ita et lavacrum. Nam et hoc opponit Marcion, Helisæum quidem materia eguisse, aquam adhibuisse, et eam septies; Christum vero verbo solo, et hoc semel functum (6), curationem statim representasse. Quasi non audeam et verbum ipsum in substantiam Creatoris vindicare. Nullius rei non ille potior auctor, qui prior. Incredibile plane, ut potestas Creatoris verbo remedium vitii unius operata sit, quæ verbo tantam mundi molem semel protulit. Unde magis dignoscitur Christus Creatoris, quam ex verbi potestate? Sed ideo alius Christus, quia aliter quam Helisæus, quia potentior dominus famulo suo. Quid constituis, Marcion, proinde res agi a servis, quemadmodum ab ipsis dominis? Non times ne in dedecus tibi vertat, si ideo Christum negas Creatoris, quia potentior fuerit famulo Creatoris, qui ad Helisæi pusillitatem major agnoscitur, si tamen major? Par enim curatio, licet distet operatio. Quid amplius præstitit tuus Christus, quam meus Helisæus? Imo, quid magnum præstitit tui Christi verbum? cum id præstiterit quod fluvius Creatoris. Secundum hæc, cætera quoque occurrunt. Quantum enim ad gloriæ humanæ aversionem pertinebat, vetuit eum divulgare: quan-

tum autem ad tutelam legis, jussit ordinem impleri: *Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moyses.* Argumenta enim figurata utpote (7) prophetatæ (8) legis adhuc in suis imaginibus tuebatur, quæ significabant hominem quondam peccatorem, verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum orationem scilicet et actionem gratiarum apud Ecclesiam, per Christum Jesum catholicum Patris sacerdotem. Itaque adiecit: *Ut sit vobis in testimonium;* sine dubio, quo testabatur se legem non dissolvere, sed adimplere; quo testabatur seipsum esse, qui morbos et valetudines eorum suscepturus annuntiabatur. Hanc tam (9) congruentem et debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui Marcion, sub obtentu mansuetudinis et lenitatis quærit excludere. Nam et bonus, inquit, præterea sciens omnem, qui lepra esset liberatus, solemnia legis executurum, ideo ita præcepit. Quid tum? Perseveravitne in bonitate, id est, permissione legis, an non (10)? Si enim bonus perseveravit, nunquam (11) destructor erit legis, nec Dei alterius habebitur, cessante legis destructione per quam alterius Dei vindicatur. Si non perseveravit bonus destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi: deservit enim bonitatem, dum destruit legem. Malus jam, quando legis eversor, si bonus, cum legis indultor. Sed et eo quod indulsit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim malo obsequi patitur. Ergo et sic malus, si obsequium malæ legi indulsit; et sic deterior, si bonæ legis destructor advenit. Proinde si ut sciens omnem qui lepra liberatus esset ita facturum, ideo præcepit munus offerre, potuit et non præcepisse quod sciebat ultro futurum. In vanum ergo descendit quasi legem destructurus, cum cedit obsecutoribus legis. Atquin quasi sciens formam eorum, magis ab ea avertendos prævenire debuerat, si in hoc venerat. Cur ergo (12) non tacuit, ut homo solo suo arbitrio legi obediret? tunc enim aliquatenus posset videri patientiæ suæ præstitisse. Sed adiecit etiam auctoritatem suam exaggeratam testimonii pondere. Cujus jam testimonii, nisi legis assertæ? Certe nihil interest quomodo firmaverit legem, sive qua bonus, sive qua supervacuus, sive

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Emundat *Seml.*
 (2) Significat *Seml.*
 (3) Toties *Riq. Venet.*
 (4) Caneret *Riq. Venet.*
 (5) Et *inser Seml.*
 (6) Functo *Seml.*

- D (7) Utpote *Seml.*
 (8) Propheta *Seml.* prophetae *Jun.*
 (9) Totam *Par.*
 (10) Aut non *Seml.*
 (11) Nusquam *Seml.*
 (12) Enim *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Septem maculis capitalium delictorum.* Longe aliam habes quam quæ communiter traditur septem capitalium delictorum enumerationem, utpote cum hic enumerentur idololatria, blasphemia, homicidium, adulterium, stuprum, falsum testimonium, et fraus. Quorum idololatria et blasphemia possunt ad superbiam referri, homicidium ad iram, adulterium et stuprum ad luxuriam, falsum testimonium et fraus ad avaritiam; sed restabunt præterea, invidia, gula,

et acedia. Tria autem ex his enumeratis adulterium, fraudem, homicidium, Cyprianus etiam inter mortalia crimina ponit, lib. *de Bono Patientiæ*. Auctor denique lib. *de Pudicitia*, eadem ista inter graviora et exitiosa, imo et mortalia numerat, præter falsum testimonium, cujus loco ibi negationem addit, fornicationem illic appellans, quam hic stuprum more suo. PAM.

qua patiens, sive qua inconstans, dum te, Marcion, de A gradu pellam (a). Ecce præcepit legem impleri. Quocumque modo præcepit (1), eodem potuit etiam illam præmisisse (Math., V, 17) sententiam: *Non veni legem dissolvere, sed adimplere*. Quid ergo tibi fuit de Evangelio erasisse quod salvum est? confessus es enim præ honitate fecisse illum, quod negas dixisse. Constat ergo dixisse illum, quia et fecit; et te potius vocem Domini (b) de Evangelio erasisse (2), quam nostros injecisse.

CAPUT X.

Curatur et paralyticus (Luc., V), et quidem in cœtu spectante populo. Videbit enim, inquit Fsaïas (Is., XXXV, 2), *populus sublimitatem Domini, et gloriam Dei*. Quam sublimitatem et quam gloriam? *Convalescite manus dimissæ, et genua B dissoluta*. Hoc erit paralysis. *Convalescite, nec time*. Non otiose iterans, *Convalescite*; nec vane subjungens, *Nec time*: quoniam cum redintegratione membrorum, virum quoque repræsentationem pollicebatur: *Exsurge, et tolle grabatum tuum*; et animi vigorem, ad non timendos qui dicturi erant: *Quis dimittet peccata, nisi solus Deus?* Habes itaque jam et specialis medicinæ dispunctam prophetiam, et eorum quæ medicinam sunt secuta. Pariter et dimissorem delictorum Christum recognosce apud eundem prophetam: *Quoniam* (3), inquit (Is., LIII), *in plurimis dimittet delicta eorum, et delicta nostra ipse aufert*. Nam et in priore (4) (Is., I, 18), ex ipsius Domini persona: *Etsi fuerint delicta vestra tanquam roseum, velut nivem exalbabo; et si tanquam coccinum, velut C lanam exalbabo*. In roseo sanguinem ostendens prophetarum; in coccino Domini, ut clariorem. Etiam Michæas (Mich., VII, 18 et 19) de venia delictorum: *Quis Deus quomodo tu, eximens iniquitates, et præteriens injustitias residuis* (5) *hereditatis tuæ* (6)? *Non tenuit, in testimonium* (c) *iram suam, quia voluit misericordiam* (7). *Avertet* (8), *et miserebitur nostri*. *Demerget delicta nostra, et demerget in profunda maris peccata nostra*. Sed etsi nihil tale in Christum fuisse prædicatum, haberem hujus benignitatis exempla in Creatore, promittentia mihi et in Filio Patris affectus. Video Ninivitas scelerum veniam censecutos a Creatore, ne dixerim tunc quoque a Christo, quia a

primordio egit in Patris nomine. Lego et Nathan prophetam agnoscenti David delictum suum in Uriam dixisse (II Reg., X, 13): *Et Dominus circumduxit delictum tuum, et non morieris*; proinde et (I Reg., XXI) Achab regem, maritum Jezabel, reum idololatriæ et sanguinis Nabuthæ, veniam meruisse, pœnitentiæ nomine; (d) Jonatham, filium Saulis, resignati jejunii culpam deprecatione delesse (I Reg. XIV). Quid de ipso populo retexam, totiens delictorum indulgentia restituto? ab eo scilicet Deo, qui (Ezech. XXXIII, 11) mavult misericordiam quam sacrificium, et peccatoris pœnitentiam quam mortem. Prius est igitur, neges Creatorem indulsisse aliquando delicta; consequens (9), ut ostendas nec in Christum suum tale quid cum prædicasse: et ita probabis novam istam Christi novi scilicet benignitatem, si probaveris, nec parem Creatori, nec prædicatam a Creatore. Sed et peccata dimittere an ejus possit esse, qui negetur tenere; et an ejus sit absolvere, cujus non sit etiam damnare; et, an congruat eum ignoscere, in quem nihil sit admissum: alibi (e) jam congressi, malimus (10) admonere, quam retractare. De filio hominis duplex est nostra præscriptio, neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret, si non vere erat; neque filium hominis constitui, qui non sit natus ex homine, vel patre vel matre: atque ita discutiendum, cujus hominis filius accipi debeat, patris an matris. Si ex Deo patre est, utique non (11) ex homine: si non et ex homine, superest ut ex homine sit matre: si ex homine, jam apparet quia ex virgine. Cui enim homo (12) pater non datur, nec vir matri ejus deputabitur; porro, cui vir non deputabitur, virgo est. Cæterum, duo jam patres habebuntur, Deus et homo, si non virgo sit mater. Habebit enim virum, ut virgo non sit; et habendo virum, duos patres faciet, Deum et hominem, ei qui et Dei et hominis esset filius. Talem, si forte, Castori aut Herculi (f) nativitatem tradunt fabulæ. Si hæc ita distinguuntur, id est, si ex matre filius est hominis, quia ex patre non est; ex matre autem virgine, quia non ex patre homine; hic erit Christus Isaïæ, quem concepturam virginem prædicat. Qua igitur ratione admittas filium hominis, Marcion, circumspicere non possum. Si patris hominis, negas

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præcepit al.
 (2) Eradicasse Seml.
 (3) Quomodo Seml.
 (4) Primore al.
 (5) Residuas Par.
 (6) Et inser. Seml.
 (7) Voluit: et misericordem Seml. quod nec sensum ha-

- D bet, nec cum LIX convenit.
 (8) Advertet Jun. revertetur, secundum LIX.
 (9) Est add. Seml. Oberth.
 (10) Malimus Venet. Oberth.
 (11) Est inser. Seml. Oberth.
 (12) Homo omitt. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) De gradu pellam. Objectionem tuam illam dissolvam, qua bonum Deum legem indulsisse dicis, et malum abstulisse; disputat enim acerrime contra has immanitates hic scriptor. LE PR.

(b) De Evangelio erasisse, etc. Ob corruptum B. Lucæ in omnibus fere Evangelium; et inter alia, cap. IV de quo hic quæstio. LE PR.

CAP. X.—(c) Non tenuit in testimonium. Hic, ut alii in locis, sequitur Tertullianus versionem LXX Interpretum, qui, cum legissent per *lahed* vocem hebræam לָהֶד

quæ per *lehad* legi debuisset, scripserunt hoc loco, *eis μαρτύριον* (in testimonium), ubi *eis αἰῶνα* (in æternum) scribere rectius potuissent. EDD.

(d) Jonathan filium Saulis, resignati jejunii, etc. Resignatum vocat jejunium infractum; dederat enim Jonathas occasionem violandi jejunii, cum mel ori suo admovit. LE PR.

(e) Alibi jam congressi. Est locus Lib. I, c. 26.

(f) Castori aut Herculi: Uterque Jovis filius: Castor, ex Leda Tyndari conjugè; Hercules, ex Alcmena Amphitryonis. RÆN.

Dei filium; si et Dei, Herculem de fabula facis Christum; si matris tantum hominis, meum concedis; si neque matris (1) hominis, ergo nullius hominis est filius, et necesse est mendacium admiserit, qui se quod non erat dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut Deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare, quod de *Æone* (2) fecit Valentinus (a); aut virginem hominem negare, quod ne (3) Valentinus quidem fecit. Quid nunc, si ipso titulo filii hominis censetur Christus apud Daniellem? nonne sufficet (4) ad probationem prophetici Christi? Cum enim id se appellat quod in Christum prædicabatur Creatoris, sine dubio ipsum se præstat intelligi, in quem prædicabatur. Nominum communio simplex (5), si forte, videri potest, et tamen nec Christum, nec Jesum vocari debuisse defendimus, diversitatis conditionem tenentes. Appellatio autem quod est filius hominis, in quantum ex accidenti obvenit, in tantum difficile est ut et ipsa concurrat super nominis communionem. Ex accidenti enim proprio (6) est, maxime cum causa convenit eadem, per quam deveniat in communionem. Atque adeo si et Christus Marcionis natus ex homine diceretur, tunc et ipse caperet appellationis communionem, et essent duo filii hominis, sicut et duo Christi, et duo Jesus. Ergo cum appellatio propria est ejus, in quo habet causam, si (7) alii vindicetur, in quo est communio nominis, non etiam appellationis, suspecta jam sit communio nominis quoque in eo, cui vindicatur sine causa communio appellationis; et sequitur ut unus idemque credatur, qui et nominis appellationis capacior invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis communionem, carens causa; nec alius erit capacior utriusque, quam qui prior, et nomen sortitus est Christi, et appellationem filii hominis; Jesus scilicet Creatoris. Hic erat visus Babylonio regi (*Dan. III*) in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis; idem ipsi (8) Danieli (*Dan. VII*) revelatus directo *filius hominis, veniens cum caeli nubibus iudex*, sicut et Scriptura demonstrat. Hoc dixi sufficere potuisse de nominatione prophetica circa filium hominis. Sed plus mihi Scriptura confert, ipsius

scilicet Domini interpretatione. Nam cum Judæi solummodo hominem ejus intuentes, necdum et Deum certi, qua Dei quoque Filium, merito retractarent non posse hominem delicta dimittere, sed Deum solum, cur non secundum intentionem eorum de homine eis respondit (*Luc. V, 24*) (9), *Habere eum potestatem dimittendi delicta*, quando et filium hominis nominans, hominem nominaret? nisi quia ideo ipsa voluit eos appellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere, ut ostenderet Deum (10) et hominem qui delicta dimitteret; illum scilicet solum filium hominis, apud Danielis prophetiam consecutum judicandi potestatem, ac per eam utique et dimittendi delicta: qui enim judicat, et absolvit: ut, scandalo isto discusso per Scripturæ recordationem, facilius eum agnoscerent ipsum esse filium hominis, ex ipsa peccatorum remissione (b). Denique, nusquam adhuc professus est se filium hominis, quam in isto loco primum, in quo primum peccata dimisit, id est, in quo primum judicavit, dum absolvit. Ad hæc quodcumque diversa pars fuerit argumentata, quale sit, dispice (11). Nam in illam necesse est attentionem tendat, ut et filium hominis defendat, nec mendacem eum faciat; et ex homine neget natum, ne filium virginis concedat. Quod si et auctoritas divina, et rerum natura, et communis sapientia non admittunt (12) insaniam hæreticam, occasio est et hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis adversus phantasmata Marcionis. Si natus ex homine est, ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius invenias hominem natum cor non habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam corpus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspice cor Pontici aut cerebrum.

CAPUT XI.

Publicanum allectum a Domino in argumentum deducit, quasi ab adversario legis allectum, (c) extraneum Legis, et judaismi profanum. Exiit ei vel de Petro, Legis homine, et tamen non tantum allecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis præstite a Patre (*Math. XVI, 17*). Nusquam legerat lumen, et spem, et expectationem nationum prædicari Christum. Atquin probavit potius Judæos, di-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Patris *venet. Seml. obert.*
 (2) De eo nec *al.*
 (3) Nec *Seml. Ober.*
 (4) Sufficit *Seml. Ober.*
 (5) Duplex *Jun.*
 (6) Proprie *Jun.*

- (7) Et *inser. Seml.*
 (8) Item ipse *Seml. obert.*
 (9) Respondebit *venet. Rig.*
 (10) Eum *al.*
 (11) Inspice *Seml. obert.*
 (12) In *inser. Seml. obert.*

COMMENTARIUS.

(a) *Quod de Æone fecit Valentinus.* In angustias summas redactum Marcionem sublevare videtur, subterfugiumque illi suppeditat, quasi idem ac Valentinus sentiret, qui Jesum quem et Christum vocabat ex æonibus compositum aiebat. At ex illo loco illum postea acriter dejecit. *LE PR.*

(b) *Denique nusquam adhuc professus est, etc.* Loquitur Auctor de Evangelio Lucæ solummodo, secundum quod in isto loco primum professus est se filium hominis. Nam si de Evangeliiis omnibus loquamur, ante hoc miraculum recenset D. Matthæus illud Christi:

Filius autem hominis non habet ubi reclinet, quod primum repetitur Lucæ IX. Utrum autem prius contigerint verba illa Christi ante istud miraculum, sicuti contendunt qui Concordiam scripserunt evangelicam, an posterius, quod indicare videtur Auctor, aliis disputandum relinquo. *PAM.*

CAP. XI.—(c) Extraneum Legis et judaismi, etc. Extraneum ut supra cum genitivo plus sermel conjunxit. Hic etiam dixit, judaismi profanum, intelligens a Judæis rejectum velut execrabilem. *RUEN.*

cedo (*Luc. V, 34*), *medicum sanis non esse necessarium, sed male habentibus*. Si enim male valentes voluit intelligi ethnicos et publicanos quos allegebat, sanos iudeos confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad Legem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam, in qua qui agebant, bene valebant, quibus medicus necessarius non erat. Quale est autem, ut similitudinem medici proposuerit, nec impleverit? Nam sicut sanis medicum nemo adhibet; ita nec in tantum (1) extraneis, quantum est homo a Deo Marcionis, suum habens et auctorem et protectorem, et ab illo potius medicum Christum. Hoc similitudo præjudicat, ab eo magis præstari medicum, ad quem pertinet qui laeguent. Unde autem et Joannes venit in medium? Subito Christus, subito et Joannes. Sic sunt omnia apud Marcionem, quæ suum et plenum habent ordinem apud Creatorem. Sed de Joanne cætera alibi; ad præsentem enim (2) quosque articulos respondendum est. Nunc illud tucior, ut demonstrem et Joannem Christo, et Christum Joanni convenire, utique propheta Creatoris, qua Christum Creatoris; atque ita erubescat hæreticus, Joannis ordinem frustra frustratus. Si enim nihil omnino administrasset Joannes, secundum Esaiam (*Is. XL, 5*) vociferator in solitudinem, et preparator viarum dominicarum, per denuntiationem et laudationem penitentiam; si non etiam ipsam inter ceteros tenuisset, nemo discipulos Christi, manducantes et bibentes, ad formam discipulorum a Joanne assidue jejnantium et orantium provocasset: quia si qua diversitas staret inter Christum et Joannem, et gregem utriusque, nulla esset comparationis exactio, vacaret provocationis intentio. Nemo enim miraretur, et nemo torqueretur, si diversæ divinitatis æmula prædicationes, de disciplinis quoque inter se non convenirent, non convenientes prius de auctoritatibus disciplinarum: adeo Joannis erat Christus, et Joannes Christi; ambo Creatoris, et ambo de Lege et Prophetis, prædicatores et magistri. Sed et Christus rejecisset Joannis disciplinam, ut Dei alterius; et discipulos defendi set, ut merito aliter incedentes, aliam scilicet et contrariam initiatos divinitatem. At nunc humiliter reddens rationem, quod non possent jejunare filii sponsi, quamdiu cum eis esset sponsus; postea vero jejunaturos promittens, cum ablati ab eis sponsus esset; nec discipulos defendit, sed potius excusavit, quasi non sine ratione re-

A prehensos; nec Joannis rejecit disciplinam, sed magis concessit, tempori Joannis eam præstans, ut (5) tempori (4) suo eam destinans; rejecturus alioquin eam et defensurus æmulos ejus (5), si non ipsius fuisset jam quæ erat. Teneo (6) meum Christum, etiam in nomine sponsi, de quo Psalmus (*Ps. XVIII, 5*): *Ipsè tanquam sponsus egrediens de thalamo suo: a summo cæli profectio ejus, (a) et deversio ejus ad summum usque ejus*. Qui etiam per Isaiam gaudens ad Patrem: *Exaltet*, inquit (*Is. LXI, 10*), *anima mea in Domino; induit enim me indumentum salutaris, et tunicam jucunditatis velut sponso: circumposuit mihi nitram velut sponsæ* (7). In se enim (8) et Ecclesiam deputat, de qua idem Spiritus ad ipsum (*Is. XLIX, 18*): *Et circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum sponsæ* (9). Hanc sponsam Christus sibi etiam (10) per Salomonem ex vocatione gentium accersit. Siquidem legisti (*Cant. IV, 8*): *Veni, sponsa, de Libano*. Eleganter Libani utique montis mentione injecta, qui thuris vocabulum est penes Græcos (b), de idololatria enim sibi sponsabit Ecclesiam. Nega te nunc de mentissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque Dei impugnas: Nuptias non conjungit, conjunctas non admittit, neminem tinguit (11) nisi calibem aut spononem, morti aut repudio baptisma servat. Quid itaque Christum ejus sponsam facis? Illius hoc nomen est, qui masculum et fœminam conjunxit, non qui separavit. Errasti in illa etiam Domini pronuntiatione, qua videtur nova et vetera discernere. Inflatus es utribus veteribus, et excerebratus es novo vino; atque ita veteri, id est, priori Evangelio pannum hæreticæ novitatis assuisti. In quo, (12) alter (13) creator (velim discere) cum per Hieremiam (*Jerem. IV, 4*) præcepit: *Novate vobis novamen novum*; nonne a veteribus avertit? cum per Isaiam (*Is. XLIII, 18*) edicit: *Vetera transierunt; ecce nova quæ ego facio*; nonne ad nova convertit? Olim hanc statuiamus destinationem pristinorum a Creatore potius repromissam, a Christo exhiberi, sub unius et ejusdem Dei auctoritate, ejus sint et vetera et nova. Nam et vinum novum is non committit in veteres utres, qui et veteres utres non habuerit; et novum additamentum nemo injicit veteri vestimento, nisi cui non defuerit et vetus vestimentum. Ille non facit quid, si faciendum non est, qui non habet unde faciat, si faciendum esset. Itaque (14) si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se Evangelii novitatem separare a Legis vetustate, suam demonstrabat, et illam a qua

LECTIONES VARIANTES.

(1) In quantum *Jnn.*(2) Enim *abest liq. Fran.*(3) Et *Jnn.*(4) Temporis *ihen.*(5) Destinans si non, *cæteris voc. omissis, Seml. Obert.*(6) Jamque teneo *Paris. Fran.*(7) Et velut sponsam ornavit me ornatu *Fran. sec. LXX.*(8) Enim *omitt. Seml. Obert.*(9) Sponsa *Fran.*(10) Etiam *omitt. Seml. Obert.*(11) Tingit *Seml. Obert.*(12) In quo *venet.*(13) Aliter *nonnulli.*(14) Et *inser. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Et deversio ejus, etc.* Devertere et deversari, supra quoque legimus. Paulo post scripsimus: *Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem. RUEN.*

(b) *Qui thuris vocabulum est penes Græcos.* Apud Theophrastum et Dioscoridem pro thure et arbore

thurifera. Apud Diosc., lib. I, c. 38: *πλοῖος λεβάνου, cortex thuriferæ arboris*. Sed et apud Hebræos thus a candore dicitur לבנה, et mons Libanus לבנון cedris altissimis insignis est. LE PA.

separabat, alienorum separatione non fuisse notandam, quia nemo alienis sua adjungit, ut ab alienis separare possit. Separatio per conjunctionem capit, de qua fit. Ita, quæ (1) separabat, et in uno ostendebat fuisse, sicut et fuissent, si non separaret. Et tamen sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem, per profectum, sicut fructus separatur a semine, cum sit fructus ex semine: sic et Evangelium separatur a Lege, dum provehitur ex Lege: aliud ab illa, sed non alienum; diversum, sed non contrarium. Nec forma sermonis in Christo nova: cum similitudines objicit, cum quæstiones refutat, de septuagesimo septimo venit psalmo: (a) *Aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est similitudinem: eloquar problemata, id est, edisseram quæstiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelæ probares.*

CAPUT XII.

De sabbato quoque illud præmitto, nec (2) hanc quæstionem consistere potuisse, (b) si non Dominum (5) sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur cur destrueret sabbatum, si destrucere deberet. Porro, destrucere deberet, si alterius Dei esset, nec quisquam miraretur facientem quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi Deum creatorem circumferre, et sabbatum ejus impugnare. Et ut prima quæque decidamus, ne eadem ubique novemus ad omnem argumentationem adversarii, ex aliqua nova Christi institutione nitentem; hæc jam definitio stabit, ideo de novitate institutionis cujusque disceptatum; quia de novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicut nec disceptatum: nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cujusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando et ipsam novitatem pronuntiatam a Creatore constiterit, in Christo non esse mirandam. Et oportuerit utique prius alium Deum exponi postea disciplinam ejus induci; quia Deus auctoritatem præstat disciplinæ, non Deo disciplina: nisi si et Marcion plane tam perversas non per magistrum litteras didicit, sed per litteras magistrum. Cætera de

sabbato ita dirigo: Si sabbatum Christus intervexit, secundum exemplum fecit Creatoris. Siquidem in obsidione civitatis Hierichuntis, circumlata per muros arca Testamenti septem (4) diebus, etiam sabbato, ex præcepto Creatoris sabbatum operatione destruxit, ut putant qui hoc et de Christo existimant, ignorantes neque Christum sabbatum destruxisse, neque Creatorem, ut mox docebimus. Et tamen per Jesum tunc quoque concussum est sabbatum, ut et hoc in Christum renuntiaretur, etiamsi odio insecutus est solemnissimum Judæorum diem, ut Christus non Judæorum. De odio quoque sabbati professus, Creatorem, ut Christus ipsius, sequebatur exclamantem ore Esaiæ (Is. 1, 14): *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea.* Sed et hæc quoque modo dicta sint, seminus adhibendam tamen in hac specie etiam abruptam provocationem. Nunc et ad ipsam materiam disceptabo, in qua visa est destrucere sabbatum Christi disciplina. Esurierant discipuli; ea die spicas decerpas manibus effruxerant (5): cibum operati, ferias ruperant. Excusat illos Christus, et reus est sabbati læsi: accusant Pharisei, Marcion captat status controversiæ (ut aliquid eludam cum mei Domini veritate) scripti et voluntatis (c). De Scriptura enim sumitur Creatoris, et de Christi voluntate color, quasi de exemplo David introgressi sabbatis templum, et operati cibum, audenter fractis panibus propositionis. Meminerat enim et ille hoc privilegium donatum sabbato a primordio, quo dies ipse compertus est; veniam jejunii dico. Cum enim prohibuisset Creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceve, ut sabbati sequentis ferias pridiana pabuli paratura jejunio liberaret. Bene igitur, quod et caussam eandem secutus est Dominus in sabbati, si ita volunt dici (6), destructione: bene, quod et affectum Creatoris expressit in sabbato non jejunandi honore. Denique, tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum Creatorem, si discipulos sabbato jejunare mandasset, adversus statum scripti et voluntatis Creatoris. Sed quoniam (d) discipulos non constanter tuebatur, sed excusat, quoniam (e) humanam opponit

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Itaque et Jim.
 (2) Ne Rig. Venet.
 (3) Deum Seml. Oberth.
 (4) Octo Seml. Oberth.

- D (5) Effruxerant Rig. Seml. Venet. Oberth. effruxerant, Paris.
 (6) Diei al.

COMMENTARIUS.

(a) *Aperiam in parabolam os meum.* Hoc est, ad captum imbecillitatis humanæ verba faciam. De parabolis veterum scriptorum, Seneca, epist. 59: *Illi qui simpliciter et demonstrandæ rei causa eloquebantur, parabolis referti sunt, quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poetis, sed ut imbecillitatis nostræ admnicula sint, et ut discentem et audientem in rem præsentem adducant.* Parabolam Cicero collationem vocat. Quintilianus, lib. VIII: *In omni autem parabola aut præcedit similitudo, et res sequitur; aut præcedit res, et similitudo sequitur.* Rig.

CAP. XII. — (b) *Si non dominum sabbati circumferret Christus, etc.* Hic adludit ad illud Christi, *Dominus est filius hominis etiam sabbati;* de quo sic Epiphanius: *Duo statim, inquit, simul, et filium hominis, et dominum sab-*

bati, seipsum Salvator confitetur; docens ut ne sabbatum alienum a sua creatione putetur. » PAM.

(c) *Scripti et voluntatis.* Γραμμάτων καὶ βουλή. Rig.

(d) *Discipulos non constanter tuebatur.* Non fortiter, quemadmodum Fabius Quintil., Instit. l. V, dixit: *Jam ne balare quidem, aut hincire fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niteremur.* Rig.

(e) *Humanam opponit necessitatem, quasi deprecatricem.* Excusatio quam populis ostendit Christus sabbatum non destruebat; præsentior erat cibi necessitas, quam ut colligendi tempus in aliud tempus differretur; permisit itaque, nec tamen sabbatum abrogavit. LE PR.

necessitatem quasi deprecatricem ; quoniam potior honorem sabbati servat non contristandi, quam vacandi ; quoniam David, comitesque ejus, cum discipulis suis æquat in culpa et in venia ; quoniam placet illi, quia Creator indulsit ; quoniam de exemplo ejus, (1) ipse tam bonus est ; ideo alienus est a Creatore. Exinde (Luc. VI, 7) observant pharisæi, si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum : certe qua sabbati destructorem, non qua novi Dei professorem ; fortasse enim hunc solum articulum ubique ingeram, alium Christum nusquam prædicatum. In totum autem errabant (2) pharisæi circa sabbati legem, non animadvertentes conditionaliter eam indicentem terrias operum sub certa specie eorum. Nam cum de die sabbati dicit (Exod. XX, 10) : (a) *Omne opus tuum non facies in ea* ; dicendo, tuum, de humano opere definit, quod quisque ex artificio, vel negotio suo exequitur, non de divino. Opus autem salutis et incolunitatis, non est hominis, sed Dei proprium. Sicut et rursus in lege : *Non facies*, inquit (Exod. XII, 16), *omne opus in ea, nisi quod fiet omni animæ* (b) id est in causa animæ liberandæ ; quia opus Dei etiam per hominem fieri potest in salutem (3) animæ, a Deo tamen, quod facturus fuerat et Christus homo, quia et Deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactæ restitutionem, interrogat : *Licetne sabbatis benefacere, annon ? animam liberare, an perdere ?* Ut id operis promittens, (4) quod pro anima facturus esset, admoneret eos, quæ opera sabbati lex prohiberet, humana scilicet ; et quæ præciperet, divina scilicet, quæ fierent animæ omni ; dominus sabbati dicitur, quia sabbatum, ut rem suam, tuebatur. Quod etiam si destruxisset, merito, qua dominus magis ille qui instituit. Sed non omnino destruxit, qua dominus ; ut hinc jam apparere possit, ne tum quidem in arcæ circumlacione apud Hierichuntem, sabbatum a Creatore destructum. Nam et illud opus Dei erat, quod ipse præceperat, et quod propter animas disposuerat hominum suorum, in discrimine belli constitutas. Sed et si odium alicubi sabbatorum professus est, *vestra sabbata* dicendo (Is. I, 15), hominum (5) ea deputans, non sua, quæ sine Dei timore celebrat populus plenus delictis, labiis Deum dili-

gens non corde ; suis sabbatis, id est, quæcumque disciplina ejus agerentur, alium statum fecit, quæ per eundem postea prophetam (Is. LVIII, 15) vera, et delicata, et non profananda pronuntiat. Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cujus legem tenuit et supra in causa discipulorum pro anima operatus ; esurientibus enim solatium cibi indulsit ; et nunc manum aridam curans, factis ubique ingerens (Matt. V, 17) : *Non veni dissolvere legem, sed adimplere* ; nec (6) Marcion hac voce os ei obstruxit. Adimplevit enim et hic legem, dum conditionem interpretatur ejus, dum operum differentiam illuminat, dum facit quæ lex de sabbati feriis excipit, dum ipsum sabbati diem benedictione Patris a primordio sanctum, benefactione sua efficit sanctiorem ; in quo scilicet divina præsidia ministrabat, quod adversarius (7) aliis diebus præstitisset, ne sabbatum Creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. In quo die, si et Hælisæus propheta Sunamitidis filium mortuum restituit in vitam (IV Reg. IV, 25), vides, pharisææ, tuque Marcion, olim Creatoris esse sabbatis benefacere, animam liberare, non perdere ; nihil Christum novi intulisse, quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia, ex (8) prædicatione quoque Creatoris. Nam et hic specialis medicinæ prophetiam repræsentat. Invalescent manus dissolutæ, sicut et genua dissoluta in paralytico.

CAPUT XIII.

Certe Evangelizat Sion et Hierusalem pacem et bona omnia : certe ascendit in montem, et illic pernoctat in oratione ; et utique auditur a Patre. Evolve igitur prophetas, et ordinem totum recognosce. *In montem excelsum* (c), inquit Esaias (Is. XL, 9), *ascende, qui evangelizas Sion ; extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Adhuc in vigore. Obstupescebant in doctrina ejus ; erat enim docens, tanquam virtutem habens* (Luc. IV, 32). Et rursus (Is. LII, 6) : *Propterea cognoscet populus nomen meum in illa die. Quod nomen, nisi Christi ? Quod ego sum ipse qui loquebar* (9). Tunc enim ipse erat qui in Prophetis loquebatur, Sermo, Filius Creatoris : « Adsum, dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis, evangelizans bona. » (d) Item Naum (Nah. I, 15)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et inser. *Seml.*
 (2) Errabunt *Seml.*
 (3) Salute *Pur. Fran.*
 (4) Permittens *cod. Wouw.*
 (5) Hominem *Venet.*

- D (6) Si *Seml.*
 (7) Adversarius *Fran.*
 (8) Et *Fran.*
 (9) Loquor *Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Omne opus tuum non facies in ea.* Cum nusquam istud reperire potuerimus in lege Moysis, quam hic allegat, suspicor olim id lectum fuisse Exodi XXXI, ubi hodie legitur : *Omnis qui faciet in eo opus, peribit anima illa de medio populi sui* ; aut potius Lev. XXIII, ubi frequentissime reperitur : *Opus servile non facietis in eo* ; et, *Omnis qui faciet in eo opus, peribit anima illa de medio populi sui* ; maxime cum eundem hunc locum citet etiam supra, lib. *adv. Judæos*, cap. 4. PAM. *For-san tuum pro tu*, et in græco *σεῦ* pro *σὺ*, legerat Tertullianus ad v. 10 c. XX Exod. in hunc modum : *Non facies omne opus in eo TUUM ; οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν*

ἔργον ΣΟΥ (pro *σὺ* ut in LXX). EDD.

(b) *Nisi quod fiet omni animæ.* Legitur quidem apud LXX : *πλὴν ὅσα ποιηθήσεται πάση ψυχῇ* ; sed præterquam optime verti posset : *exceptis his quæcumque fiant ab omni anima* ; lectio hebraica diserite significat, *ea tantum quæ manducantur ab omni vivente*, ferme ut vertit Vulgatus noster. EDD.

CAP. XIII.—(c) *In montem excelsum, inquit Esaias*, etc. Ilanc prophetiam Isaïæ XL eodem modo de Christo in monte orante interpretatur B. Ambrosius, I. V in Lucam, cap. VI. PAM.

(d) *Item Naum ex duodecim*, etc. Nemphe prophete-

ex duodecim: *Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantis pacem*. De voce autem nocturna orationis ad Patrem, manifeste Psalmus (*Ps. XXI, 2*): *Deus meus, clamabo per diem, et exaudies; et nocte, et non in vanitatem mihi*; et alibi, de loco et voce eadem, Psalmus (*Ps. III, 4*): *Voce mea ad Dominum exclamavi, et exaudivit me de monte sancto suo*. Habes nominis representationem, habes actum (1) evangelizantis, habes locum montis, et tempus noctis, et sonum vocis, et auditum Patris (2); habes Christum Prophetarum. Cur autem duodecim Apostolos elegit, et non alium quemlibet numerum? Næ et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus Prophetarum, sed et argumentis rerum prædicatum? Hujus enim numeri figuras apud Creatorem deprehendo: *Duodecim fontes Ehim* (*Num., XXXIII*); et, *Duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaronis* (*Exod., XXVIII*); et, *Duodecim lapides ab Jesu de Jordane electos* (*Jos., IV*) et in arcam testamenti conditos. Totidem enim Apostoli portendebantur; proinde ut fontes et amnes, rigaturi aridum retro et desertum a (5) notitia orbem Nationum; sicut et per Esaiam (*Is., XLIII, 20*): *Ponam in terra inaquosa flumina*; proinde ut gemmæ, illuminaturæ sacram Ecclesie vestem, quam induit Christus pontifex Patris; proinde ut et lapides, solidi fide, quos de lavacro Jordanis Jesus verus elegit, et in sacrarium testamenti sui recepit. Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri, quod potest videri non simpliciter factum a meo. Ejus erit res, apud quem invenitur rei præparatura. Mutat et Petro nomen de Simone; quia et Creator Abraham, et Sore, et Ausee nomina reformavit, hunc vocando Jesum (a), illis syllabas adjiciendo. Sed et cur Petrum? Si ob vigorem fidei, multæ materiæ solidæque nomen de suo accommodarent. An quia et petra et lapis Christus? Siquidem et legimus (*Is., VIII, 14*; *I Petr., II, 8*) positum eum in lapidem offendiculi, et in petram scandali. Omitto cætera. Itaque affectavit carissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare, puto proprius (4) quam de non suis. *Conveniunt a Tyro, et ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina*. Hoc (5) spectabat Psalmus (*Ps. LXXXVI, 4*): *Et ecce Allophyli et Tyrus, et populus Æthiopum, isti fuerunt illic. Mater Sion*

dicet homo; et homo factus est in illa (quoniam Deus homo natus est), et *ædificavit eam voluntate Patris*: ut scias ad eum tunc gentiles convenisse, quia Deus homo erat natus, ædificaturus Ecclesiam ex voluntate Patris, ex allophyliis quoque. Sic et Esaias (*Is. XLIX, 12*): *Ecce isti veniunt de longinquo; isti autem veniunt ab aquilone et mari; alii autem de terra Persarum*. De quibus et rursus (*ibid. 13*): *Attolle per circuitum oculos tuos, et vide, omnes congregati sunt*. De quibus et infra (*ibid. 21*): *Vides (6) ignotos et extraneos; et dices cordi tuo: Quis istos genuit mihi? Porro, hos quis mihi educavit? At hi mihi ubi fuerunt? Hic Christus non Prophetarum? Et quis erit Christus Marcionitarum, si perversitas placet, qui non fuerit Prophetarum?*

CAPUT XIV.

Venio nunc ad ordinarias sententias ejus, per quas proprietatem doctrinæ suæ inducit ad edictum (ut ita dixerim) Christi: (b) *Beati mendici* (sic enim exigit interpretatio vocabuli quod in græco est), *quoniam illorum est regnum cælorum* (7). Jam hoc ipsum quod a benedictionibus cœpit, Creatoris est, qui universa prout edidit, nulla alia voce quam benedictionis (8) dedicavit. *Eructavit enim*, inquit (*Ps., XLIV, 1*) *cor meum sermonem optimum*. Ille erit sermo optimus, benedictionis scilicet, qui et novi quoque Testamenti initiator agnosceitur de veteri (9) exemplo. Quid ergo mirum est (10), si et ab affectibus Creatoris ingressus est per hujusmodi dictionem, semper mendicos, et pauperes, et humiles ac viduas, et pupillos usque diligentis, consolantis, asserentis, vindicantis? ut hanc Christi quasi privatam benignitatem, rivulum credas de fontibus Salvatoris. Revera quo dirigam nescio, in tanta frequentia ejusmodi vocum, tanquam in sy'va, vel in prato, vel in nemore pomorum, passim prout incidit, res petenda est. (c) Inclamat Psalmus (*Ps. LXXXI, 3*): *Judicate pupillo et mendico, et humilem et pauperem juste tractate. Liberate pauperem, et mendicum de manu peccatoris eruite*. Item Psalmus septagesimus (rimus): *Justitia judicabit mendicos populi, et faciet salvos filios pauperum*. Et in sequentibus de Christo: *Omnes nationes servient ei*. David autem uni genti judicæ præfuit, ne quis in David putet dictum, quia et ille susceperat humiles et necessitatibus laborantes. Quod liberaverit (11), inquit, a dynasta mendicum, parcat

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Factum Ciaccon.
- (2) Pacis Rig. Venet.
- (3) V. Dei præterm. conjic. Edd.
- (4) Propius Rig. Venet. Seml.
- (5) Hos Ciaccon.
- (6) Videus Lat. Jun.

- (7) Dei Seml. Oberth.
- (8) Benedictionibus Rig. Venet.
- (9) Veteris Jun.
- (10) Est omitt. Seml.
- (11) Liberavit a l.

COMMENTARIUS.

tis. Reperitur enim Naum I quod citat, *Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantium pacem*, præterquam quod apud LXX legatur ἐπι τῶ ὄρει, id est *super montes*. Sed non mirum, cum ipse B. Hieronymus propterea scribat a se hic LXX interpretes differre, quod et ipsa capitula apud eos interpretationis varietate confusa sint. PAM.

(a) *Hunc vocando Jesum*. Idem est ac Josue. EDD. CAP. XIV. — (b) *Beati mendici, sic enim exigit in-*

terpretatio, etc. Græce est Luca: VI πτωχῶν, quod proprie mendicos significat, juxta illud Aristophanis in Plato πτωχοῦ vita vivere, est nihil habentem. πτωχῶν autem, id est, pauperis, parcat uti laboribus intendere; supra tamen, l. de Idol. c. 12, *Felices egenos* transiit. PAM.

(c) *Inclamat Psalmus, Judicate, etc*. Istud ex psal. LXXXI in hoc variat a Vulgata ed. l. quod legat *juste tractate*, pro quo alii omnes ex græco δικαιοσύνη, *justificate*. PAM.

mendico et pauperi, et animas pauperum salvos faciet. **A** Ex usura et injustitia redimet eorum animas, et honorum nomen eorum in conspectu ipsius (1). Item (Ps. IX, 18): *Avortantur peccatores in inferos, omnes nationes quæ Dei obliviscuntur, quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus: tolerantia pauperum non peribit in finem.* Item (Ps. CXII, 5): *Quis sicut Deus noster, qui habitat in excelsis, et humilia prospiciat in cælo et in terra? Qui suscitavit mendicum de terra, et de stercore exaltavit pauperem, uti sedere eum faciat cum principibus populi; utique in regno suo.* Sic et retro in Basiliis (a), Anna mater Samuelis, spiritu gloriam Deo reddens: *Qui, inquit (I Reg., II, 8), excitavit pauperem de terra, et mendicum, uti sedere eum faciat cum dynastis populi; utique in regno suo (2): et in thronis gloriæ; utique regalibus.* Per Esaiam vero (Is., III, 15), quomodo invehitur in vexatores egenorum? *Vos autem ad quid incenditis vineam meam, et rapina mendici in domibus vestris? Cur vos læditis populum meum, et faciem mendicorum confunditis?* et rursus (Is., X, 4): *Væ qui scribunt nequitiam; scribentes enim scribunt nequam, vitantes iudicia mendicorum, et diripientes iudicata pauperum populi mei. Quæ iudicia pupillis quoque et viduis exigit, ut et ipsi egenis solatia (3). Judicate pupillo, et iuste tractate viduam (Is., I, 17), (b) et venite conciliemur, dicit Dominus.* Cui tantus affectus in omnem conditionem humilitatis Creatoris est, ejus erit et regnum quod a Christo repromittitur; ad cuius affectum jam dudum pertinent ii, quibus repromittitur. Nam etsi putas Creatoris quidem terrenas promissiones fuisse, Christi vero cælestes; bene quod cælum nullius alterius usque adhuc Dei apparet, nisi cuius et terra: bene quod Creator vel minora promisit, ut facilius illi et de majoribus credam, quam qui nunquam de minoribus prius fidem liberalitatis suæ struxit. *Beati esurientes, quoniam ipsi (4) saturabuntur.* Possem hunc titulum in superiorem transmississe, quod non alii sunt esurientes, quam pauperes et mendici, si non et hanc promissionem Creator specialiter in Evangelii scilicet sui præstructionem destinasset. Siquidem per Esaiam, de eis quos vocaturus esset a summo terræ, utique nationes: *Ecce, inquit (Is., V, 26), velociter, et (5) leviter advenient, velociter, qua (6) properantes sub finibus temporum; leviter, qua (7) sine oneri-*

B bus pristinæ legis. *Non esurient, neque sitient: ergo saturabuntur; quod utique nisi esurientibus et sitientibus non promittitur.* Et rursus (Is., LXV, 15): *Ecce, inquit, qui serviunt mihi, saturabuntur; vos autem esurietis; ecce qui serviunt mihi, bibent; vos autem sitietis.* Videbimus et contraria ista, an Christo præministrantur: interim quod esurientibus saturitatem repromittit, Dei creatoris est. *Beati plorantes, quia (8) ridebunt.* Decurre sententiam Esaiæ (Is., LXV, 15): *Ecce qui serviunt mihi, exultabunt in jucunditate (9); vos autem confundemini.* *Ecce qui serviunt mihi oblectabuntur (10); vos autem clamabitis præ dolore cordis.* Et hæc contraria apud Christum recognosce. Certe oblectatio et exultatio in jucunditate illis promittitur, qui in diversa conditione sunt, mæstis, et tristibus, et anxiiis, scilicet etiam Psal. CXXV: *Qui seminant, inquit, in lacrymis, in exultatione (11) metent.* Porro tam exultantibus et jucunditatem capientibus risus accedit, quam mærentibus et dolentibus fletus. Ita Creator, materiam risus et fletus prædicans, risuros plorantes prior dixit. Igitur qui a (12) consolatione pauperum, et humilium, et esurientium, et flentium exorsus est, statim se illum repræsentare gestivit, quem demonstraverat per Esaiam (Is., LXI, 1): *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum pauperibus. Beati (Luc., VI) mendici, quoniam illorum est regnum cælorum. Misit (Is., LXI) me curare obritos corde. Beati (Luc.) qui esuriunt, quoniam ipsi (15) saturabuntur.* (c) *Advocare (Is.) languentes. Beati (Luc.) qui plorant, quoniam ridebunt. Dare (Is.) lugentibus Sionis gloriam, et (14) pro cinere unguenti jucunditatem, et gloriæ habitum pro spiritu tædii.* Hæc si statim admissus Christus administravit, aut ipse est, qui se ad hæc venturum prædicavit; aut si nondum venit qui prædicavit, ridicule, sed necessarie dixerim, fortasse mandaverit Christo Marcionis: *Beati eritis, cum vos odio habebunt homines, et exprobrabunt, et eicient nomen vestrum, velut nequam (15), propter filium hominis.* Hæc pronuntiatione sine dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus Creator per Esaiam (Is., LI, 7): *Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione eorum ne minnamini.* Quæ ignominia? quæ nullificatio? Quæ futura erat propter filium hominis. Quem istum? Qui est secundum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Coram ipso *Fran.*
 (2) Utique in regno suo *omitt. Seml.*
 (3) Solatii *Rig. Pamel. Venet.*
 (4) Ipsi *omitt. Seml.*
 (5) Et *omitt. Seml.*
 (6) Quia *Seml.*
 (7) Quia *Seml.*
 (8) Qui *Venet.*

- (9) Oblectabuntur *Oberth.*
 (10) Exultabunt in jucunditate *Oberth.*
 (11) Gaudio *al.*
 (12) Quia *Rhen.*
 (13) Ipsi *omitt. Seml.*
 (14) Et *omitt. Fran.*
 (15) Malum *Pamel.*

COMMENTARIUS.

(a) *Basiliis.* Id est, libris Regum, quibus adnumerat Noster etiam duos primos, Samuelis dietos ab Hebræis, atque inde a Protestantibus. *Enn.*

(b) *Et venite conciliemur, dicit Dominus.* Videatur legisse, *ὁμοῦν ἰσχυροῦν*; nam alii vertunt, *discepte-*

nus, legentes *ὁμοῦν ἰσχυροῦν.* *LE PR.*

(c) *Advocare languentes.* Advocare pro consolari, et advocatum agere languentium, quem ipse vocat infra, advocatorem. *RHEN.*

que prædicato; sicut per Esaiam (*Is.*, LII, 7) ad Auctores odii (1) Judæos: *Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus*. Et alibi: *Sancite (2) eum qui circumscribit animam suam, qui aspersione habetur a nationibus, famulis, et magistratibus*. Si enim odium in illum filium hominis prædicabatur qui secundum Creatorem est, Evangelium autem nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futurum contestatur propter filium hominis, quod est Christus, cum filium hominis in causa odii constituit, qui erat secundum Creatorem, in quem odium prædicabatur. Et utique, si nondum venissent, non potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis antecessisse. Nam et sancitur (3) penes nos, et animam suam circumscribit, propter nos eam ponens; et aspersione habetur a Nationibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis, propter quem et nomen nostrum recusatur.

CAPUT XV.

Secundum hæc, inquit (*Luc.*, VI), *faciebant Prophetis patres eorum*. O Christum versipellem, nunc destructorem, nunc assertorem Prophetarum! Destructabat ut æmulus, convertens discipulos eorum; sibi asserebat ut amicus, sugillans insectatores eorum. Porro, in quantum non (4) congruisset Christo Marcionis assertio Prophetarum, ad quorum venerat destructionem; in tantum congruit Christo Creatoris sugillatio in insectatores Prophetarum, quos in omnibus adimplebat; vel quia magis Creatoris est delicta patrum filiis exprobare, quam ejus Dei, qui nec propria ejusque castigat. Sed non statim, inquis, Prophetas tuebatur si iniquitatem Judæorum affirmatam volebat, quod nec cum Prophetis suis pie egissent. Atquin nulla hic iniquitas exprobanda erat: Judæis, laudandis potius et probandis, si eos figuraverunt, ad quorum destructionem post tantum ævi Deus optimus motus est. Sed puto jam et non optimus (a) jam aliquid et cum Creatore moratus, nec in totum Epicuri deus (b). Ecce enim demutat in maledictionem, et ostendit eum se esse qui novit offendi et irasci: *Væ* enim dicit. Sed fit nobis quæstio de verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit, quam admonitionis. Et quid causæ interest, quando et admonitio non sit sine aculeo comminatio-

nis, maxime per *Væ* amarior facta? Et admonitio autem et comminatio, ejus erunt qui norit irasci. Nemo enim admonebit, et nemo comminabitur ne quid faciat, nisi quid factum vindicabit: nemo vindicabit, nisi qui norit irasci. Alii agnoscunt quidem verbum maledictionis, sed volunt Christum sic *Væ* pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod *Væ* a Creatore sit, et voluerit illis asperitatem Creatoris opponere, quo suam supra in benedictionibus (c) sufferentiam commendaret: quasi non Creatori competat, qua utrumque præstanti, et bonum Deum et judicem; ut quia præmiserat in benedictionibus benignitatem, subjiceret etiam in maledictionibus severitatem, amplitudinem disciplinæ utriusque instruendæ, tam ad benedictionem sectandam, quam ad maledictionem præcavendam. Nam et ita præmiserat (*Deuter.* XXX, 19): *Ecce posui ante vos benedictionem et maledictionem*. Quod etiam in hanc Evangelii dispositionem portendebat. Alioquin, qualis est ille, qui, ut suam insinuaret bonitatem, Creatoris opposuit asperitatem (5)? Infirma commendatio (d) est, quæ de alterius (6) destructione fulcitur. Atqui (7) opponens asperitatem Creatoris, timendum eum confirmavit: si timendum, magis utique obaudiendum quam negligendum; et incipit jam Christus Marcionis Creatori docere. Tunc, si *Væ* Creatoris est, quod in divites spectat, ergo Christus non est divitibus offensus, sed Creator; et ratas habet Christus divitum causas, superbiam dico, et gloriam, et sæculi studia, et Dei incuriam, per quæ *Væ* merentur a Creatore. Sed quomodo non ejusdem sit divites reprobare, qui supra mendicos probavit? Nemo non contrarium ejus quod probaverit reprobatur. Itaque si Creatori deputabitur maledictio in divites, ejusdem defendetur benedictio in mendicos; et totum jam opus Christi, Creatoris est. Si Deo Marcionis adscribetur benedictio in mendicos, ejusdem imponetur et maledictio in divites; et erit par jam Creatoris, tam bonus quam et iudex; nec erit jam discrimini locus, quo duo Dei fiant; sublatoque discrimine, supererit unum Deum renuntiari Creatorem. Igitur *Væ*, si et vox maledictionis est, vel alicujus austerioris inclamationis, et a Christo dirigitur in divites, debeo Creatorem divitum quoque aspernatorem probare, sicut

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Odii omitt. *Seml.*
 (2) Sanctificate *cod. Lat.*
 (3) Sanctificatur *cod. Lat.*
 (4) Non deest in *al.*

- D (5) Dei præmitt. *Seml.* Dei alterius *in en.*
 (6) De alterius omitt. *alii.*
 (7) Atquin *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XV. — (a) Jam aliquid et cum Creatore moratus. Aliquid moratum dicit moribus quibusdam præditum, qualibus Creator, nempe odio, benevolentia, ira, misericordia, justitia, elementia. *Ric.*

(b) Nec in totum Epicuri Deus. Stupens, iners, ἀδύνατος ἄνευ θεοῦ. *Ric.* — Deum secum vivere, et sine ullo negotio curaque rerum humanarum, statuebant Epicurei, et somnia ideo rejiciebant, ne Deo negotium facerent. *Vana in totum somnia*, inquit Tertull., lib. de Anima, cap. 46, *Epicureus judicavit, liberans a negotiis divinitatem*. Tantisper moderatores ait Stoicos Plu-

tarchus de animi tranquill. ἀπεργασίας ἀνεξε τὰς σπουδὰς, ἐπιλάττει γὰρ τὸ καθῆκον. *Sapientes a negotiis vacare, cum officium etiam declinant*. De ambobus meminit Sci.eca, de Vita beata. *LE PA.*

(c) *Sufferentiam commendaret*. Sufferentia substantivum nomen, pro patientia, quam et benignitatem mox interpretatur. *RHEN.*

(d) *Infirma commendatio est*. Huic loco ob transpositionem dictionum depravato mederi licuit ex Gortienzi collatione, *infirma commendatio*, etc. *RHEN.*

probavi mendicorum advocatorem, ut Christum in hac quoque sententia Creatoris ostendam, locupletantis quidem (1) Salomonem (III Reg. III), sed quia (2), permessa sibi optione, maluit ea postulare quæ sciebat Deo grata, sapientiam, et meruerat etiam divitias consequi, quas non magis voluit: quamquam et divitias præstare, non incongruens Deo sit, per quas et divites solatio juvantur, et multa inde opera justitiæ et dilectionis administrantur. Sed accidentia vitia divitiis, illa in Evangelio quoque, *Væ divitibus*, adscribunt: (a) *Quoniam*, inquit, *recepistis advocacionem vestram*; utique ex divitiis, de gloria earum, et sæcularibus fructibus. Itaque in Deuteronomio (*Deut. VIII, 12*) *Moyses*: *Ne*, inquit, *cum manducaveris, et repletus fueris, et (b) domos magnas ædificaveris, pecoribus et bubus tuis multiplicatis* (3), *et pecunia et auro, exaltetur cor tuum, et obliviscaris Domini Dei tui*. Quemadmodum et Ezechiam regem thesauris inflatum, et de eis potius quam de Deo gloriatum apud illos qui ex Perside advenerant, insilit per Esaiam (*Is. XXXIX, 6*): *Ecce dies veniunt, et auferentur omnia quæ in domo tua sunt; et quæ patres tui congregaverunt, in Babylonem transferentur*. Sic et per Hieremiam (*Jerem. IX, 22*) quoque edicit (4): *Ne gloriatur dives in divitiis suis; et qui gloriatur, scilicet in Deo gloriatur*. Sic et in filias Sionis invehitur per Esaiam (*Is. III, 15*), cultu et divitiarum abundantia inflatas; comminabundus et alibi (*Is. V, 14*) nihilibus et superbis: *Dilatavit oreus animam suam, et aperuit os suum, et descendit incliti et magni et divites* (hoc erit Christi *væ* super divites): *et humiliabitur homo; utique exaltatus divitiis; et inhonorabitur* (5) *vir; utique ob substantiam honorabilis*. De quibus et rursus (*Is. X, 25*): *Ecce Dominus virtutum conturbabit gloriosos cum valentia, et elati comminuentur, et ruent gladio sublimes*: qui magis quam divites? Quia (c) receperunt (6) scilicet advocacionem suam, gloriam et honorem, sublimitatem ex divitiis (7). A quibus avertens nos et in Psalmo quadragesimo octavo: *Ne timearis, inquit, cum dives factus fuerit homo, et cum abundabit gloria ejus; quoniam cum morietur, non tollet omnia, nec descendet cum illo gloria sua*. Item in sexagesimo primo: *Ne desideraveritis divitias; et si relucet, ne ad-*

A jeceritis (8) *cor*. Idipsum postremo verbum *væ*, olim per Amos in divites affluentes deliciis destinatur: *Væ* (9), inquit (*Amos. VI, 4*), *qui dormiunt in lectis eburneis, et deliciis fluunt in thoris suis; qui edunt hædos de gregibus caprarum, et vitulos de gregibus boum lactantes, complodentes ad sonum organorum. Tamquam perseverantia deputaverunt, et non tamquam fugientia: qui bibunt vinum liquatum, et unguentis primariis unguuntur*. Igitur, etsi tantummodo dehortationem a divitiis ostenderem Creatorem, non etiam prædamnantem divites etiam verbo ipso quo et Christus, nemo dubitaret ab eodem adjectam in divites comminationem (10) per *væ* Christi, a quo ipsarum materialium, id est, divitiarum dehortatio præcurrens: comminatio enim dehortationis accessio est. Ingerit: *Væ etiam saturatis, quia esurient; etiam ridentibus nunc, quia lugebunt*. His respondebunt illa, quæ supra benedictionibus opposita sunt apud Creatorem: *Ecce qui mihi serviunt, saturabuntur; vos autem esurietis* (*Is. LXV, 12*); utique quia *saturati estis*. Et: *Ecce qui mihi serviunt, oblectabuntur; vos autem confundemini*; utique ploraturi qui *nunc ridetis*. Sicut enim in Psalmo (*Ps. CXXV, 6*), *qui seminant in lacrymis, in lætitia metent*: ita in Evangelio, qui in risu seminant, scilicet lætitia (11), in lacrymis metent. Hæc olim Creator simul posuit, Christus solummodo distinguendo, non mutando, renovavit: *Væ, quum vobis benedixerint homines: secundum hæc faciebant et pseudopphetis patres illorum*. Æque Creator benedictionis et laudis humanæ sectatores iucusat per Esaiam (*Is. III, 12*): *Populus meus, qui vos beatos dicunt, seducunt vos, et vias pedum vestrorum disturbant*. Prohibet et alias fidere omnino in hominem, sic et in laudem hominis, ut per Hieremiam (*Jerem. XVII, 5*): *Maledictus homo, qui spem habet in homine*. Nam et in Psalmo centesimo decimo septimo (8, 9): *Bonum est fidere in Dominum, quam fidere in hominem*. Et: *Bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principes*. Ita, totum quod ab homine captatur, abdidit Creator, nedum benedictionem. Pseudopphetas autem laudatos sive benedictos a patribus eorum, tam ejus est exprobrare, quam prophetas vexatos et recusatos: sicut injuriæ prophetarum non pertinuis-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quidem omitt. *Panel*.
- (2) Qui *Jui*.
- (3) Multiplicatis *Panel*.
- (4) Edidit *Sentl*.
- (5) Honorabitur quidem.
- (6) Receperunt *Panel*.

D

- (7) Et divitias *Jui*.
- (8) Desideraveris... adjeceris *Sentl*.
- (9) Enim *add. Oberth*.
- (10) Adlectam in div. communicationem *Venet. mendose*.
- (11) Ex lætitia *rig. Venet.* et lætitia *then*.

COMMENTARIUS.

(a) *Quoniam*, inquit, *recepistis advocacionem vestram*. Id est consolationem. Prosequitur vero verba Lucæ VI, in hoc differens, quod vocem græcam ἀπέλασεν vertit *recepistis*, tum hic tum paulo post, pro eo quod alii, *habuistis*, quasi volens explicare significationem illam, qua significat aliunde accipere, velut census et redditum ex arvis, quod optime hic convenit, et eodem modo vertitur a Vulgato interprete, (*Matth. VI*), *mercedem suam receperunt*. Sic etiam vertit Syriacus interpres. Haud multo aliter, sed magis convenienter voci græcæ, vertit interpres frençii

TERTULLIANI H.

lib. III. cap. 14. *percipitis. PAM.*

(b) *Domos magnas ædificaveris, etc.* Græcus codex requirit *pulchras*. *Pecoribus* hic pro *ovibus* usurpavit, etsi in græco ποθέτων scribatur, id est oves transferre debuisset, ut boves multiplicatos seu fissilipedes postea adjungeret. *LE PR.*

(c) *Receperunt scilicet advocacionem suam*. Non aliud puto hic spectare quam verba Evangelii, *divites et potentes increpantis: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam*. *LE PR.*

(Treize.)

sent ad Deum ipsorum; ita nec gratiæ pseudoprophetarum displicuissent, nisi Deo prophetarum.

CAPUT XVI.

Sed vobis dico, inquit (Luc. VI), qui auditis; ostendens hoc olim mandatum (IV Esdr. XV, 1) a Creatore: Loquere in aures audientium. Diligite inimicos vestros, (a) et benedicite eos qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos calumniantur. Hæc Creator una pronuntiatione clusit per Esaiam (Is. LXVI, 5): Dicite, Fratres nostri estis, eis qui vos oderunt. Si enim qui inimici sunt et oderunt, et maledicunt, et calumniantur, fratres appellandi sunt; utique et benedici odientes, orari pro calumniatoribus iussit, qui eos fratres (1) deputari præcepit. (b) Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem injuriæ colubens, permissam a Creatore (Exod. XXI, 24) (c) oculum exigente pro oculo, et dentem pro dente: contra, ipse alteram amplius maxillam offerri jubens, et super tunicam pallio quoque cedi. Plane hæc Christus adjecerit, ut supplementa consentanea disciplinæ Creatoris. Atque adeo hoc statim renuntiandum est, an disciplina patientiæ prædicatur (2) penes Creatorem. Si per Zachariam præcepit (Zach. VII, 10), ne unusquisque malitiæ fratris sui meminerit; sed nec proximi: nam et rursus: Malitiam, inquit (Ibid. VIII, 17), proximi sui unusquisque (5) ne recogitet. Multo magis patientiam indixit injuriæ, qui indixit oblivionem. Sed et cum dicit (Deut. XXXII, 35): Mihi vindictam, et ego vindicabo; proinde patientiam docet vindictæ expectatricem. In quantum ergo (4) non capit, ut idem videatur et dentem pro dente, oculum pro oculo, in vicem injuriæ exigere, qui non modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordationem et recogitationem injuriæ prohibet: in tantum aperitur nobis, quomodo oculum pro oculo, et dentem pro dente censuerit, non ad secundam injuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione, sed ad primam coercedendam, quam prohibuerat opposito talione (5), ut unusquisque respiciens licentiam secundæ injuriæ, a prima senectipsum contineret. Facilius enim vim comprimi scit repræsentatione talionis, quam reprobatione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro natura et fide hominum; ut qui Deo crederet ultionem a Deo expectaret, qui minus fideret (6),

A leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem, Dominus et sabbati et legis et omnium paternarum dispositionum Christus et revelavit, et compotem fecit, mandans alterius quoque maxillæ oblationem; ut tanto magis vicem injuriæ extingueret, quam et lex per talionem voluerat impedisse, certe quam prophetia manifeste coercuerat, et memoriam injuriæ prohibens, et ultionem ad Deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non adversario, sed adjutore præcepto, non destruxit disciplinam Creatoris. Denique, si in ipsam rationem patientiæ præcipiendæ, et quidem tam plenæ atque perfectæ, consideremus (7), non consistet, si non est Creatoris, qui vindictam repromittit, qui judicem præstat. Alioquin, si tantum patientiæ pondus, non modo non repercutiendi, sed et aliam maxillam præbendi; et non modo non remaledicendi, sed etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam, sed amplius et pallium concedendi, is mihi imponit, qui non sit me defensurus; in vacuum patientiam præcepit, non exhibens mihi mercedem præcepti: patientia dico fructum, quod est ultio; quam mihi permisisse debuerat, si ipse non præstat; aut si mihi non permittebat, ipse præstare (8); quoniam et discipline interest, injuriam vindicari: metu enim ultionis, omnis iniquitas refrenatur. Cæterum, passim emissa libertate dominabitur; utrumque oculum effusura, et (d) omnem dentem excitatura (9) præ impunitatis securitate. Sed hoc est Dei optimi, et tantum boni, patientiæ injuriam facere, violentiæ januam pandere, probos non defendere, improbos non coercere, *Omni petenti te, dato*; utique indigenti: vel tanto magis indigenti, si etiam et abundant. Ne quis ergo indigeat, datori paratam (10) habes Deuteronomio formam Creatoris: *Non erit, inquit (Deut. XV, 4) in te indigens; uti benedicens benedicat te Dominus Deus tuus*; datorem scilicet, qui fecerit non esse indigentem. Et plus hic, non enim petenti jubet dari. Sed, *Non sit, inquit, indigens in te*; id est, cura ultro (11) ne sit: quo magis petenti præjudicat dandum, etiam in sequentibus: *Si autem fuerit indigens e fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre tuo (12) indigente. Aperiens aperies illi manum, fœnus fœnerabis illi quantum desiderarit (13).* Fœnus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tres *Venet. mendose.*
 (2) Prædicat *Jun.*
 (3) Quisque *Sentl.*
 (4) Fidem *inser. Oberth. post Sentl.*
 (5) Talione opposito *Sentl. opposita Pamel.*
 (6) Confideret *al.*
 (7) Considerem *Pamel.*

- D (8) Præstaret *Pamel.*
 (9) Excussura *Lat.*
 (10) Datori imperatam *nig. Venet. in datorem paratam Pam. datorem imperatum Sentl.*
 (11) Ultra *Latin.*
 (12) Tuo *omitt. Sentl.*
 (13) Desiderat *Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI.— (a) *Et Benedicite eos qui vos oderunt, etc.* Evangelii verba sensu videtur conjungere (habentur autem apud Lucam VI cap.): *Qui inimici sunt et oderunt, at maledicunt, et calumniantur.* LE PR.

(b) *Novam plane patientiam, etc.* Hæc ad mentem Marcionis, neque enim ipsius verba esse existimo. LE PR.

(c) *Oculum pro oculo, etc.* Eadem habentur I. de

Pal., c. 6. LE PR.

(d) *Et omnem dentem excitatura.* Qui excitatur, loco fere movetur. Itaque eleganter ait, pugno in maxillam incusso dentem omnem excitari. Nec inane est votum miseri illius in rixa pugnati, *ut liceat paucis cum dentibus inde reverti.* Lucilius Sat. 9:

Arripio rostrum labiasque hujus Zephiri atque impercutio, dentesque adversas excutio annes.
 RIC.

enim nisi petenti dari non solet. Sed de fœnore postmodum. Nunc si quid voluerit argumentari, Creatorem quidem fratribus dari jussisse, Christum vero omnibus petentibus; ut hoc sit novum atque diversum: imo unum erit ex his, per quæ lex Creatoris erit in Christo. Non enim aliud Christus in omnes præcepit (1), quam quod Creator in fratres. Nam etsi major est bonitas quæ operatur in extraneos, sed non prior ea quæ ante debetur (2) in proximos. Quis enim non diligens proximos (3), poterit diligere extraneos? Quod si secundus gradus bonitatis est in extraneis, qui in proximis primus est; ejusdem erit secundus gradus, cujus et primus; facilius quam ut ejus sit secundus, cujus non extitit (4) primus. Ita, Creator et secundum naturæ ordinem primum (5) in proximos docuit benignitatem, emissurus eam postea et (6) in extraneos; et secundum rationem dispositionis suæ, primo in Judæos, postea et in omne hominum genus. Ideoque, quoad intra Israeliam erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat. At ubi Christo dedit (*Ps. II, 8*) gentes (7) hæreditatem, et possessionem terminos terræ, et cepit expungi quod dictum est per Osee (*Os. I et II*): *Non populus meus, populus meus; et non misericordiam consecuta, misericordiam consecuta*, natio scilicet; exinde Christus in omnes legem paternæ benignitatis extendit neminem excipiens in miseratione sicut in vocatione. Ita et si quid amplius docuit, hoc quoque in hæreditatem gentium accepit. *Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita et vos facite illis* (*Luc. VI*). In isto præcepto utique alia pars ejus subauditur: *Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita et vos ne faciatis illis*. Ille si novus Deus et ignotus retro, et nondum plane editus præcepit, qui me nulla antehac institutione formaverit, qua prius scirem quid deberem mihi velle vel nolle, atque ita et aliis facere, quæ (8) mihi vellem; non facere, quæ et mihi nollem, passivitate sententiæ meæ permisit, nec adstrinxit me ad convenientiam voluntatis et facti, ut id aliis faciam quod mihi velim et id nec aliis faciam quod mihi nolim. Non enim diffiniit quid mihi atque aliis debeam velle nolle, ut ad

A legem voluntatis parem factum, et (9) possim alii non præstare, quod ab alio mihi velim præstitum, amorem, obsequium, solatium, præsidium, et ejusmodi bona: proinde nec (10) alii facere, quod ab alio mihi fieri nolim, vim, injuriam, contumeliam, fraudem, et ejusmodi mala. Denique, hac inconvenientia voluntatis et facti, agunt ethnici nondum a Deo (11) instructi. Nam etsi natura bonum et malum notum est, non tamen Dei disciplina: qua cognita, tunc demum convenientia voluntatis et facti ex fide, ut sub metu Dei agitur. Itaque deus Marcionis (12) cum maxime revelatus sit, tamen revelatus non potuit hujus præcepti de quo agitur, tam strictum, et obscurum, et cæcum adhuc, et facilius pro meo potius arbitrio interpretandum, compendium emittere, cujus nullam præstruxerat (13) distinctionem. At enim creator meus et (14) olim et ubique præcepit indigentes, pauperes et pupillos et viduas protegi, juvari, refrigerari: sicut et per Isaiam (*Is. LVIII, 7*): *Infringito esurienti (15) panem tuum (16); et mendicos (17) qui sine tecto sunt in domum tuam inducito; et nudum si videris, tegito*. Item per Ezechielem (*Ezech., XVIII, 7*), de viro justo: *Panem suum dabit esurienti, et nudum conteget*. Satis ergo jam tunc (18) me docuit ea facere aliis, quæ mihi velim fieri. Proinde denuntians: *Non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices*; docuit ne faciam aliis quæ fieri mihi nolim: et ideo ipsius erit præceptum in Evangelio, qui illud retro et præstruxit et distinxit, et ad arbitrium disciplinæ suæ disposuit: et merito jam compendio substrinxit, quoniam et alias recisum sermonem facturum in terris (*Is., X, 25*) Dominus, id est Christus, prædicabatur.

CAPUT XVII.

Illic nunc de fœnore cum interponit (*Luc. VI*): *Et si fœneraveritis a quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis? percurrite sequentia Ezechielis, de eodem viro justo: Pecuniam, inquit (Ezech. XVIII, 8), suam fœnori (19) non dedit, et quod abundaverit, non sumet; (n) fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præcipit *Fran.*
 (2) Deberet *Seml.*
 (3) Non diligens proximos *omitt. Seml. et Oberth.*
 (4) Existit *Pamel.*
 (5) Primum abest *Paris.*
 (6) Et *omitt. Pamel.*
 (7) In *add. Paris. Rhen.*
 (8) Et *inser. Seml. Oberth.*
 (9) Ut *Jun.*
 (10) Et *Seml.*

- D (11) Ab eo *Oberth. post Seml.*
 (12) Etsi *inser. Latin.*
 (13) Præstruxerat *Seml. Oberth.*
 (14) Et *omitt. Oberth.*
 (15) Esurienti *omitt. Seml.*
 (16) Mendicis *add. Seml.*
 (17) Mendicos *omitt. Seml.*
 (18) Nunc *Paris.*
 (19) Fœnore *al.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVII.—(a) *Fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura*. Cave ne cum quibusdam damnatam putes tantum τὸ κέρδιον τὸ κέρδιον sive usuram usuræ; nam omnis usura hic prohibetur, tum in locis Script. quæ adducuntur, tum ex mente Tertulliani. Tanta vero hodie usuræ cupiditas incessit, ut fœnus legibus quondam Romanis permissum etiam excedant. Etsi enim usuræ centesimæ essent legitimæ, et unicuique liberum

esset centesimam stipulari (l. si pro mutua. C. si cert. pet. et l. lecta D. de reb. cred.); si tamen aliquid supra centesimam solutum erat, id in sortem imputabatur, Canone 17 Nicæno ἡμιόλιον clericis prohibentur, hoc est usuræ dimidio majores quam sors principalis. Nunc vero his finibus non coercetur avaritia. Carolus Molinæus tantum crimen suis figmentis adumbrare non est veritus. S. Ambrosius

fœnoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fœnori, si forte, perdendo, cuius fructum didicisset amittere. Hanc enim dicimus operam Legis fuisse procurantis Evangelio. Quorundam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinæ Christianæ nitorem, primis quibusque præceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam et supra: *Et pignus*, inquit (*Ezech.*, XVIII, 7), *reddet* (1); utique si non sit solvendo: quia soluturo (2) utique pignus restituendum esse, utrum homo scriberet? Multo manifestius in Deuteronomio (*Deut.*, XXIV, 12): *Non dormies super pignus ejus: redditione reddes illi pallium circa solis occasum, et dormiet in pallio suo*. Adhuc clarius supra (*Deut.* XV, 2): *Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, et fratrem tuum non reposes: quoniam remissio Domini Dei tui invocata est*. Porro, cum debitum dimitti jubet, utique non exsoluturo, plus etiam (3) est; et, si exsoluturo, cum repositi vetat, quid aliud docet quam non exsoluturo fœneremus, qui jam (4) detrimentum fœnori indixit? (a) *Et eritis filii Dei*. Nihil impudentius, si ille non sibi filios faciet, (b) qui nobis filios facere non permisit, auferendo connubium. Quomodo in id nomen allecturus est suos, quod jam erasit? Filius spadonis esse non possum, maxime cum patrem habeam eundem quem et omnia. Nam tam pater omnium qui conditor universitatis, quam spado qui nullius substantiæ conditor. Et si marem ac fœminam non miscisset Creator, et si non universis quoque animalibus filios concessisset, hoc eram ejus ante paradisum, ante delictum, ante exilium, (c) ante duos, unum; C denuo factus filius fui statim, cum me manibus enixus est, cum de suo halitu movit. Ille me nunc rursus filium nuncupat, jam non in animam, sed in spiritum pariens. Quia ipse, inquit, *suavis est adversus ingratos et malos*. Ego, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias et soles, ne Creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quidem usque adhuc? quomodo suavis, a quo nulla beneficia præcesserunt (5)? Hoc genus suavitatis, qua soles et imbres qui fœneraverat, non recepturus ab humano genere ut Creator; qui pro tanta elementorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiæ referentes

A homines usque adhuc sustinet. Vere suavis etiam spiritalibus commodis. *Eloquia enim Domini dulciora super mel et favos* (*Ps.* XVIII, 11). Ille igitur et ingratos sugillavit, qui gratos experiri merebatur; cuius soles (6) et imbres tu quoque, Marcion, ingratus habuisti. Cæterum, tuus non poterat jam queri ingratos, qui non paraverat gratos. Misericordiam quoque præcipiens: *Estote, inquit, misericordes, sicut Pater vester* (7) *misertus est vestri*. Hoc erit: *Panem* (*Is.* LVIII, 7) *infringito esurienti, et mendicos* (8) *sine tecto in domum tuam inducito, et nudum si videris tegito*; et: *Judicate* (*Is.* I, 17) *pupillo, et justificante viduam*. Agnosco doctrinam ejus veterem, qui *ma-vult* (*Os.*, VI, 6) *misericordiam, quam sacrificium*. Aut si alius nunc misericordiam præcepit, quia et ipse misericors sit, cur tanto avo misericors mihi non fuit? *Nolite judicare, ne judicemini. Nolite condemnare, ne condemnemini. Dimittite et dimittemini. Date et dabitur vobis. Mensuram bonam, pressam ac fluctentem dabunt in sinum vestrum. Eadem qua mensi eritis mensura, remetietur vobis* (*Luc.* VI). Ut opinor, hæc retributionem pro meritis (9) provocatam sonant (10). A quo ergo retributio? Si ab hominibus tantum, ergo humanam docet disciplinam et mercedem, et in totum hominibus obediemus. Si a Creatore, ut a iudice et dispunctore meritorum; ergo illi nostrum impellit obsequium, apud quem constituit retributionem captandam, vel timendam, prout quisque judicaverit, aut condemnaverit, aut dimiserit, aut mensus fuerit. Si ab ipso, ergo et ille jam iudicat, quod Marcion negat. Eligant itaque Marcionitæ, ne tanti sit de magistri regula excidere, quanti (11) Christum aut hominibus aut Creatori docentem habere. Sed *cæcus cæcum ducit in foveam*. Credunt aliqui Marcioni. Sed non est discipulus super magistrum. Hoc et (12) meminisse debuerat Apelles, Marcionis de discipulo emendator. (d) *Eximat et de oculo suo trabem hæreticus, tunc in oculo Christiani, si quam putat, stipulam revincat*. Proinde et *arbor bona non proferat malum fructum*, quia nec veritas hæresim: nec *malum bonum*, quia nec hæresis veritatem: Sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit, nec Apelles de Marcionis: multo enim hæc congruentius

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Reddes *Senl.* Oberth.
 (2) Solutori *Pamel.*
 (3) Enim *Pamel.*
 (4) Tam *Pam.* *venet.* *Senl.*
 (5) Præcesserant *Pam.*
 (6) Solem *Pam.*

- D (7) Vester *omitt.* *Senl.*
 (8) Mendicos *omitt.* *Oberth.*
 (9) Promeritis *al.*
 (10) Sonat *Senl.* *Oberth.*
 (11) Quam *Pamel.*
 (12) Et *omitt.* *Oberth.*

COMMENTARIUS.

lib. *de Tobia*, et alibi, S. Basilius passim, et S. Cyprianus lib. *de Lapsis*, invehuntur in ejusmodi locutiones. LE PR.

(a) *Et eritis filii Dei*. In græco B. Lucæ est *ὀπίσθεν* Aluissimi, hic *Dei* vertit. Non est autem insolens in Scripturis, ut pro *Deo*, aluissimus vertatur. LE PR.

(b) *Qui nobis filios facere non permisit, auferendo connubium*. Quod faciebat scilicet Marcionis deus. Sic enim supra: *Ecce legem tui quoque dei impugnas: nuptias non conjungit; conjunctas non admittit*. RIC.

(c) *Ante duos unum*. Antequam dixisset Deus, *Et*

erunt duo in carne una. RIC.

(d) *Eximat et de oculo suo trabem*. Apud S. Lucam est *καρπός*, hoc est stipulam, quod vulgo redditur *festucam*. Hæreticorum vafritiem notat, qui veluti Aristarchi de aliis ferunt iudicium, cum ipsi sint nocentissimi. Ili scilicet veluti lippientes et inunctis oculis mala sua perspicunt, cum tamen in aliorum vel levioribus erroribus notandis sint perspicacissimi. Adversus tales homines aliosque sibi valde placentes torqueri potest quod apud Plutarchum *de Tranquillitate animi*:

in ipsos interpretabimur, quæ Christus in homines allegorizavit, non in duos deos secundum scandalum Marcionis. Puto me non temere huic usque adhuc lineæ insistere, qua delinio, nusquam omnino alium Deum a Christo revelatum. In hoc solo adulterium (1) Marcionis manus stupuisse miror (a) nisi quod etiam latrones timent. Nullum maleficium sine formidine est (b), quia nec sine conscientia sui. Tandiu ergo et Judæi non alium Deum norant, quam præter quem neminem adhuc norant; nec alium Deum appellabant, quam quem solum norant. Si ita est, quis videbitur dixisse: *Quid vocatis* (2), *Domine, Domine?* Utrumne qui numquam hoc fuerat vocatus, ut nusquam adhuc editus? An ille qui semper Dominus habebatur, ut a primordio cognitus? Deus scilicet Judæorum. Quis item adjecisse potuisset, *Et non facitis* (5) *quæ dico?* Utrumne qui cum maxime edocere tentabat, an qui a primordio ad illos et legis et Prophetarum eloquia mandaverat: qui et inobedientiam illis exprobrare posset, etiam si numquam aliàs exprobrasset! Porro, qui ante Christum, *populus iste me labiis diligit, cor autem eorum longe absistit a me*, concionatus est (*Is.*, XXIX, 45), veterem utique illis contumaciam imputabat. Alioquin quam absurdum, ut novus Deus, novus Christus, novæ tantæque religionis illuminator, contumaces et inobsequentes pronuntiaret, quos non potuisset experiri!

CAPUT XVIII.

Proinde extollenda fide Centurionis (*Luc.* VII), incredibile si is professus est *talem se fidem nec in Israele invenisse*, ad quem non pertinebat fides Israelis. Sed nec exinde pertinere poterat adhuc cruda ut probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Sed cur non licuerit illi alienæ fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, dixisset talem fidem nec in Israele umquam fuisse; cæterum, dicens talem fidem debuisse inveniri (4) in Israele; quique ad hoc venisset, ut eam inveniret, Deus scilicet et Christus Israelis, quam non sugillasset, nisi exactor et sectator ejus. Æmulus vero etiam maluisset eam talem inventam, ad quam infirmam et destruendam magis venerat, non ad comprobendam. Resuscitavit et mortuum filium viduæ, non novum documentum. Hoc et prophætæ Creatoris ediderant, quanto magis Filius? Adeo autem in illud usque momenti, nullum alium Dominus Christus intulerat, ut omnes illic

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adulterio *Jun.*
 (2) Vocas *Seml.*
 (5) Facis *Jun.*
 (4) Juvenire *Seml.*
 (5) Jam omitt. *Oberth.*

A Creatori gloriam retulerint dicentes: *Magnus propheta prodit in nobis, et respexit Deus populum suum.* Quis Deus? Utiq;e cujus populus, et a quo prophætæ. Quod si illi quidem Creatorem glorificabant, Christus vero et audiens et sciens non corrigebat, et quidem in tanto documento mortui resuscitati Creatorem adhuc orantes, sine dubio aut non alium circumferbat Deum, quam quem in suis beneficiis atque virtutibus honorari sustinebat: aut quale est ut illos tam diu errantes sustineret, ad hoc veniens, ut errorum mederetur! Sed scandalizatur Joannes (c) auditis virtutibus Christi, ut alterius. At ego rationem scandali prius expediam, quo facilius hæretici scandalum explodam. Ipso jam Domino virtutum Sermone et Spiritu Patris operante in terris, et prædicante necesse erat portionem Spiritus Sancti, quæ ex forma prophetici moduli in Joanne egerat præparaturam viarum Dominicarum (d), abscedere jam ab Joanne redactam scilicet in Dominum, ut in massalem suam summam. Itaque Joannes communis jam homo, et unus jam (5) de turba, scandalizabatur quidem qua homo, sed non qua alium Christum sperans vel intelligens, qui neque eundem (6) speraret, ut nihil novi docentem vel operantem. Nemo hæsitabit de aliquo, quem dum scit non esse, nec sperat, nec intelligit. Joannes autem certus erat neminem Deum præter Creatorem, vel qua judæus, etiam prophetae plane facilius quasi hæsitavit de eo quem quum sciat esse, an ipse sit, nesciat. Hoc igitur metu et Joannes: *Tu es, inquit, qui venis, an alium expectamus* (7)? simpliciter inquirens, an ipse venisset quem exspectabat. *Tu es qui venis;* id est (8), qui venturus es, *an alium expectamus?* id est, an alius est quem exspectamus, si non tu es quem venturum exspectamus? Sperabat enim, sicut omnes opinabantur ex similitudine documentorum, potuisse et prophetam interim missum esse, a quo alius esset, id est major, ipse scilicet Dominus, qui venturus exspectabatur. Atque adeo hoc erat Joannis scandalum, quod dubitabat ipsum venisse quem exspectabant, quem et prædicatis operationibus agnovisse debuerant, ut Dominus, per easdem operationes agnoscendum se nuntiaverit Joanni. Quæ cum constet prædicata in Christum Creatoris, sicut ad singula ostendimus, satis perversum, ut Christus (9) non Creatoris per ea (10) se renuntiavit intelligendum, per quæ magis Christum

- D (6) Unde *Pamel.*
 (7) Speramus *Seml. Oberth.*
 (8) Vel qui venturus est *Oberth.*
 (9) Christum *Pamel.*
 (10) Per eas renuntiavit *Seml.* per ea renunt. *Pamel.*

COMMENTARIUS.

Nil conscire tibi.

(*Horat.*, *Epist.* lib. V, ep. 1). LE PR.

CAP. XVIII.—(c) *Sed scandalizatur Joannes*, etc. Id dictum est ex absurda Marcionis sententia, quod discere potes ab Epiphanio *adv. Marc.* LE PR.

(d) *Præparaturam viarum dominicarum.* *Præparatum*, inquit *Rhen.*, dixit, pro *præparatione*, ut *paraturam* sæpe. Est vero etiam phrasia Tertullianica, *massalem summam*, id est integram, voce derivata a *massa*. PAM.

Τὸ τὸ ἀλλότριον, ἑὸν ἑαυτοῦ βαρβαρίσας,
 καὶ ἐν ἑαυτοῦ τὸ δ' ἴδιον παραβιάσας.

LE PR.

(a) *Adulterium Marcionis manus stupuisse miror.* Facinus intelligit inauditum, quo B. *Lucæ* Evangelium corruptit, ut ante diximus. LE PR.

(b) *Nullum maleficium sine formidine est.* Qui timet criminis se conscium, ferre convincitur; nam culpa premit comes, et:

..... Murus aeneus esto

Creatoris agnoscere compellebat. Multo perversius, si et testimonium Joanni perhibet non Joannis Christus, propheten eum confirmans, imo et supra, ut angelum, ingerens etiam scriptum super illo: *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui pręparabit viam tuam*; eleganter ad superiorem sensum scandalizati Joannis commemorans prophetiam, ut, confirmans præcursorem Joannem jam advenisse, extingueret scrupulum interrogationis illius, *Tu es qui venis, an alium exspectamus?* Præcursore enim jam functo officio, præparata via Domini, ipse erat intelligendus, cui præcursor ministraverat, *Major (1) quidem omnibus natis mulierum, sed non ideo subjecto ei, qui minor fuerit in regno Dei*; quasi alterius sit Dei regnum, in quo modicus quis major erit Joanne; alterius Joannes, qui omnibus natis mulierum major sit. Sive enim de quocumque dicit modico per humilitatem, sive de semetipso, quia minor Joanne habebatur, omnibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Joannem potius quam ad Christum, *Quid existis videre in solitudinem?* tantundem et Creatori competit, et Joannem ipsius esse majorem natis mulierum, et Christum vel quemque modicum, qui major Joanne futurus sit in regno æque Creatoris, et qui sit major tanto propheta, qui non fuerit scandalizatus in Christum, quod tunc Joannem minuit. Diximus de remissa peccatorum (a). Illius autem peccatricis feminæ argumentum eo pertinet, ut cum pedes Domini osculis figeret, lacrymis inundaret, crinibus detergeret, unguento perduceret, solidi corporis veritatem, non phantasma inane tractaverit. Et ut peccatricis pœnitentia, secundum Creatorem meruerit, veniam præponere solitum sacrificio. Sed et si pœnitentiæ stimulus ex fide occiderat, per pœnitentiam ex fide justificatam, ab eo audit: *Fides tua te salvam fecit*: qui per Habacuc (*Habac., II, 4*) pronuntiarat: *Justus ex fide sua vivet (2)*.

CAPUT XIX.

Quod divites Christo mulieres adhærebant, quæ et de facultatibus suis ministrabant ei, inter quas et uxor regis procuratoris (*Luc. VIII*), de prophetia est. Has enim vocabat per Esaiam (*Is., XXXII, 9*): *Mulieres divites exsurgite, et audite vocem meam*; ut discipulas primo, dehinc ut operarias et ministras ostenderet: *Filia, in spe audite sermones meos*. Dies anni mementote cum labore in spe. Cum labore enim quo sequebantur, et ob spem, ministrabant. Æque de parabolis semel sufficit probatum, hoc genus eloquii a Creatore promissum. At nunc illa quoque pronuntiatio ejus ad populum (*Is., VI, 10*): *Aure audietis,*

et non audietis; dedit Christo frequenter inculcare: *Qui habet aures, audiat*. Non quasi ex diversitate auditum permetteret Christus, quem ademisset Creator: sed quia comminationem exhortatio sequebatur: primo, *aure audietis*; dehinc, *qui habet aures, audiat*. Non enim audiebant ultro, qui aures habebant; sed ostendebat aures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat Creator. Et ideo per Christum adjicit: *Videte quomodo audiat, et non audiat*; non corde scilicet audientes, sed aure. Si dignum sensum pronuntiationi accommodes pro sensu ejus qui auditui suscitabat, etiam dicendo, *Videte quomodo audiat, non audietis* minabatur. Sane nominatur mitissimus Deus, quia nec judicat, nec irascitur. Hoc probat etiam subjacens sensus: *Ei qui habet, dabitur; ab eo autem qui non habet, etiam quod habere se putat auferetur ei*. Quid dabitur? Adjectio fidei, vel intellectus, vel salus ipsa. Quid auferetur? Utique quod dabitur. A quo dabitur, et auferetur? Si a Creatore auferetur, ab eo et (3) dabitur: si a deo Marcionis dabitur, ab eo et auferetur. Quoquo tamen nomine comminatur ablationem, non erit ejus Dei qui nescit comminari, quia non novit irasci. Miror autem eum lucernam negat abscondi solere, qui se tanto sæculo absconderat majus et necessarius lumen, cum omnia de occulto in apertum repromittit, qui Deum suum usque adhuc obumbrat, exspectans, opinor, taceat Marcionem. Venimus ad constantissimum argumentum omnium qui Domini nativitatem in controversiam deferunt. Ipse, inquit, contestatur se non esse natum, dicendo: *Quæ mihi mater, et qui mihi fratres?* Ita semper hæretici, aut rudis et simplices voces conjectoris quo volunt rapiunt; aut rursus conditionales et rationales, simplicitatis conditione dissolvunt, ut hoc in loco. Nos contrario dicimus: primo, non potuisse illi annuntiarum, quod mater et fratres ejus foris starent quærentes videre eum, si nulla illi mater et fratres nulli fuissent; quos utique norat qui adnuntiaret, vel retro notos, vel tunc ibidem compertos, dum eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium mandant. Ad hanc primam propositionem nostram solet ex diverso responderi: *Quid enim si tentandi gratia nuntiatum est ei?* Sed hoc Scriptura non dicit, quæ quanto significare solet ex tentatione quid factum: *Ecce (Luc. X) legis doctor assurrexit tentans eum*; et de tributi consultatione: *Et (Luc. XX) accesserunt ad eum Pharisei tentantes eum*; tanto ubi non facit tentationis mentionem non admittit tentationis interpretationem. Et tamen ex abundantibus causis tentationis ex postulo, cui rei tentaverint illum, per nomina-

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Majore Panel. Fran. majori Tig. Venet.*

(2) *Vivit Seml. Oberth.*

(3) *Et abest Paris.*

COMMENTARIUS.

(a) *Diximus de remissa peccatorum*. Remissam pro remissione, ut S. Cyprianus lib. *de Bono pat. et Epist. XIV*. Unde Missa pro sanctissimo altaris sacrificio, a duplici missione dicta est; duo scilicet, explicato Evangelio, levita dicebat: *Si quis catechumenus remansit, exeat, vel catechumeni exeunto*; et etiam in

fine, *Ite missa est*. Ex illa duplici missione seu dimissione populi et catechumenorum Missa dicta est. Vocabulum istud veluti portentosum execrantur Calvinianorum mystæ, licet apud S. Ambrosium reperitur. Hac de re vide quæ fuscè Durantius de Rith.

LE PR.

tionem matris et fratrum. Si ut scirent natusne esset, A an non; quando de hoc fuit quæstio, quam ex ista tentatione discuterent. Quis autem dubitaret natum, quem videret hominem, quem audisset filium se hominis professum, quem de conspectu omnis humanæ qualitatis dubitarent Deum, aut filium Dei credere? propheten facilius existimantes, licet magnum aliquem, utique tamen natum. Etiam si in exploratione nativitatæ tentandus fuisset, quodcumque aliud argumentum tentationi competisset, quam per earum personarum mentionem, quas potuit etiam natus non habere. Dic mihi: Omnibus natis mater advivit? omnibus natis adgenerantur et fratres? non licet patres magis et sorores habere, vel et neminem? (a) Sed et census constat actos (Luc. II) sub Augusto nunc (1) in Judæa (2) per Sentium Saturninum, apud quos B genus ejus inquirere potuissent. Adeo nullo modo constitit ratio tentationis istius. At vere mater et fratres ejus foris stabant. Superest et (3) dispicere sensum non simpliciter pronuntiantis, *Quæ mihi mater aut fratres?* quasi ad generis et nativitatæ negationem; sed et ex causæ necessitate et conditione rationali. Tam proximas enim personas foris stare extraneis intus defixis ad sermones ejus, amplius et avocare eum a solempni opere quærentes, merito indignatus est. (b) Non tam abnegavit (4) quam abdicavit. Atque adeo cum præmisset, *Quæ (5) mihi mater, et qui mihi fratres?* subjungens, nisi qui audiunt verba mea, et faciunt ea? (c) transtulit sanguinis nomina in alios, quos magis proximos pro fide iudicaret. Nemo autem transfert quid, nisi ab eo qui habet C id quod transfert. Si ergo matrem et (d) fratres eos fecit qui non erant, quomodo negavit eos qui erant? (6) meritorum scilicet conditione, non ex primorum negatione; in semetipso docens, qui patrem aut matrem aut fratres præponeret verbo Dei, non esse (Matt., X, 27) dignum discipulum. Cæterum, ex hoc

magis matrem et fratres confitebatur, quod illos nolebat agnoscere; quod alios adoptabat, confirmabat quos ex offensa negavit, quibus non ut veriores substituit, sed ut digniores. Denique nihil magnum, si fidem sanguini præposuit, quem non habebat.

CAPUT XX.

Quis autem iste est, qui et ventis et mari imperat (Luc, VIII)? Nimirum novus dominator atque possessor elementorum subacti jam et exclusi Creatoris. Non ita est. Sed agnoscit substantiæ auctorem suum, quæ famulis quoque ejus obaudire consueverant. Inspice Exodum (Exod., XIV), Marcion, aspice Mari Rubro, vastiori super omnia stagna Judææ, virgam Moysi imperantem, ut funditus proscissum, et pari utrimque stupore discriminis fixum, sicco populum pede, intestino itinere transmitteret, rursusque sub ejusdem virgæ nutu, redeunte natura, Ægyptium exercitum undarum concordia obrueret: in quod opus et austri servierunt. (e) Lege et (Jos., III, 4) sortes familiæ dirimendæ, in transitum ejus (f) Jordanis machæram fuisse, cujus impetum atque decursum plane et Jesus docuerat prophetis transmeantibus stare. Quid ad hæc? Si tuus Christus est, non erit potentior famulis Creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non etiam prædicatio marinæ istius expeditionis Christum antecessisset. Nam cum transfretat, Psalmus (Ps. XXVIII, 3) expungitur: *Domine, inquit, super aquas multas:* cum undas freti discutit, Habacuc adimpletur: *Dispargens (7), inquit, (Habac., III, 9) aquas itinere:* cum ad minus ejus eliditur mare, Nahum quoque absolvitur: *Comminans, inquit (Nah., I, 4), mari, et arefaciens illud;* utique cum ventis, quibus inquietabatur. Unde vis meum vindicem Christum? de exemplis, an de prophetis Creatoris? Age nunc, qui militarem et armatum bellatorem prædicari putas, non figurate, nec allegorice, qui bellum spiritale adversus spiritales

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc Jun.
(2) Judæam Pam.
(3) Et omitt. Seml. Oberth.
(4) Negavit cod. Pithei.

- (5) Quis Seml.
(6) Ex inser. Wouw.
(7) Disperges Pam.

COMMENTARIUS.

CAP. XIX.—(a) *Sed et census constat actos sub Augusto nunc in Judæam per Sentium Saturninum.* Sic legitur in exemplari. Et veterem scripturam P. Pithei manus ad Rhenum marginem sic explicat: *Nunc, hoc est, cum illa Christus diceret nuntiantibus adesse matrem et fratres.* Ut Septimius innuat census alios ab iis quos ab Cyrenio actos didicerat ex cap. II Lucæ. Ric. — De censu diximus ad cap. VII. Census autem is factus est sine ulla pecuniæ indictione seu capitatione; sed tantum ut recensere tur orbis, et nomina civium seu subditorum imperio describerentur. LE PR.

(b) *Non tam negavit, quam abdicavit.* Quis ita loquentem hodie ferat? Nam et moriens Christus adstantem Mariam nihilominus consolatur, et post mulieris appellationem, statim honorificentissima filii relatione matrem profitetur, et Joanni delegat. Ric.

(c) *Transtulit sanguinis nomina in alios.* Hoc est, metaphorice vocavit fratres et matrem eos qui verba sua audirent et facerent. Ric.

(d) *Fratres eos fecit, qui non erant.* Sanguinem suum fecit eos qui non erant: hoc est, usus figura

sanguinis seu fraternitatis, demonstravit affectus suos erga verborum suorum auditores et factores. *Fratres eos fecit,* hoc est, nominavit, figurate scilicet, et allegorice. Ric.

CAP. XX.—(c) *Lege et sortes familiæ dirimendæ.* Sic habet exemplar. Quod explicari potest: *Lege, inquit, historiam Jordanis, scies ejus machæram fuisse in transitum familiæ sorte dirimendæ; obstitisse transitui filiorum Israel tamquam aciem ingentis gladii, obstitisse transeunti familiæ sorte dirimendæ, et tamen ejus impetum atque decursum prophetis transmeantibus stetisse; prophetas arcem fœderis ferentes, cum iisque filios Israel, sicco pede transmeasse.* Nimirum verbum illud, *lege,* respondet præcedenti, *inspice.* Itaque, ut supra dixit, *inspice Exodum,* ita hic etiam dixisse videtur, *Lege et sortes familiæ dirimendæ;* quarum scilicet historia habetur Josue III et IV. Ric.

(f) *Jordanis machæram.* Sic Tiberis arcano sacrorum vocabulo dicebatur *Serra,* auctore Servio ad illa Virgillii:

... Ego sum, pleno quem flumine cernis

hostes, spiritali militia et spiritalibus armis, spiritaliter debellaturus esset: cum invenis in uno homine multitudinem demonum, legionem se professam, tique spiritalem, disce et Christum expugnatorem spiritalium hostium, spiritaliter armatum, et spiritaliter bellicosum intelligendum; atque ita ipsum esse, ut cum legione quoque demonum erat dimicaturus; at et de hoc bello Psalmus possit videri pronuntiasse (Ps. XXIII, 8): *Dominus validus, Dominus potens in bello* (1). Nam cum ultimo hoste morte preliatus, per tropæum crucis triumphavit. (a) Cujus autem Dei Filium Jesum legio testata (2) est? Sine dubio cujus ornamenta et abyssum noverant, et timebant, nec enim videntur posse ignorasse adhuc quod novi et gnati Dei virtus operaretur in terris; quia verisimile non est Creatorem ignorasse. Si enim alium supra se Deum ignoraverat aliquando, tamen jam infra caelum suum agentem, utique compererat. Quod autem Dominus comperisset, jam et universae familiae innotuisset in eodem mundo, et intra eundem ambitum caeli, quo peregrina Divinitas conversaretur. In quantum ergo et Creator scisset eam, et substantiae ejus, si fuisset; in tantum quia nulla fuit, non alium daemones sciebant, quam Dei sui Christum. Non deperant (3) ab alio, quod meminissent petendum sibi a Creatore, veniam scilicet abyssi Creatoris. Denique impetraverunt. Quo merito? Quia mentiti erant? quia sævi Dei filium cum fecerant? Et qualis erit, qui mentitos juvabat, qui infamantes sustinebat? Sed enim, quia mentiti non erant, quia Deum abyssi et suum cognoverant, ita eum se et ipse confirmavit quem ad cognoverunt (4) daemones, Jesum judicem et ultoris Dei Filium. Ecce aliquid et de illis pusillitatibus et infirmitatibus Creatoris in Christo. Ignorantiam enim et ego adscribere ei volo. Permittite mihi adversus hæreticum. Tangitur (b) a femina quæ sanguine fluitabat, et nescivit a qua. *Quis me, inquit tetigit?* Etiam excusantibus discipulis, perseverat in ignorantiae voce, *Tetigit me aliquis*; idque de argumento affirmat: *Sensi enim virtutem ex me profectam*. Quid dicit hæreticus? sciebatne personam? Et cur quasi ignorans loquebatur? Ut confessionem certe

A provocaret, ut timorem probaret. Sic et Adam aliquando quæsierat, quasi ignorans: *Adam, ubi es?* Habes et Creatorem cum Christo excusatum, et Christum Creatori adæquatum. Sed et hoc, qui (5) adversarius legis; ut quia lex (c) a contactu feminae sanguinantis submovet, idcirco gestierit non tantum contactum ejus admittere, sed etiam sanitatem donare. O Deum non natura beneficium, sed æmulatione! At enim si fidem mulieris invenimus ita mernisse, cum dicit: *Fides tua te salvam fecit*, qui es ut æmulationem legis (d) interpreteris in isto facto, quod ipse Dominus ex fidei remuneratione editum ostendit? Sed hanc vis mulieris fidem constituet, qua contempserat legem. Et cui credibile, ut mulier nullius adhuc Dei conscia, nullius adhuc novæ legis (6) initiata, B legem inrumperet eam cui adhuc tenebatur? Qua denique fide irupit? in quem Deum credens? quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fide tetigit. Si ex fide Creatoris, quæ alium Deum ignorabat, et quomodo legem ejus irrupit? Tam enim irupit, si irupit, quam ex fide Creatoris. Quomodo enim utrumque conveniet, ut et iruperit, et ex fide eam iruperit, propter quam irupisse non debuit? Dicam. Fides hæc fuit primo, qua Deum suum confidebat misericordiam malle quam ipsum sacrificium, qua eum Deum certa erat operari in Christo, qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum, nec ut prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sciret; sed ut ipsum Deum, quem nulla spurcitia pollui posse præsumperat. Itaque non temere interpretata est sibi legem, ea contaminari significantem, quæ essent contaminabilia, non Deum, quem in Christo confidebat. Sed et illud recogitavit, ordinarium et solennem menstrui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari, qui veniat ex officio naturæ, non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vitio valetudinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinæ misericordiæ auxilium necessarium sciebat. Atque ita potest videri (7) legem non irrupisse, sed distinxisse. Hæc erit fides, quæ contulerat etiam intellectum. *Nisi credideritis, inquit (Is. VII), non intelligetis*. Hanc fidem probans Christus ejus feminae, quæ solum credebat

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prælio alii.
 (2) Testatus Seml. Oberth.
 (3) Enim peterent Nouw.
 (4) Cognoverunt Pam.

- D (5) Qua Jun.
 (6) Nulli ... legi cod. Wouw.
 (7) Videri omitt. Seml.

COMMENTARIUS.

Stringentem ripas et pingua culta secantem,
 Caruleus Tibris. RIG.

(a) Cujus autem Dei filium Jesum legio testata est? Quasi aliud agens prosequitur illud: *Quid mihi et tibi est, Jesu fili Dei altissimi*, et ibi veniam scilicet abyssi, id est ab abyso, sicut supra cap. XII, veniam jejunii. PAM.

(b) A femina quæ sanguine fluitabat. Sic Hieronymus Epist. 151, ad Ruffinum dixit mulierem fluentem sanguine, et Epist. ad Fabiolam 128: *Si quis e sacerdotibus semine fluxerit*. RIG.

(c) A contactu feminae sanguinantis submovet, etc.

Alludit ad illud Levit. 15, sub finem cap. *Hæc est lex, etc. sanguinantis*, id est, uti B. Hieronymus, quæ jugiter fluit sanguine, mulieris, pro quo hodie perpetram legitur apud LXX: *καὶ ὁ γυναικὸς ἄκαθαρτος*, id est, seminifluus; sed repetendum *καὶ τῆ ἀκαθάρτου*, id est sanguinifluæ, neque enim egit dicto cap. de femina seminiflua, sed viro seminifluo, et muliere sanguinante dies plures, non in tempore menstrui sui. PAM.

(d) *Æmulationem legis*, etc. *Æmulationem* accipit hic pro adversatione legis; nam paulo prius habetur *adversarius legis*, et sub finem hujus capituli *æmula legis*, eodem modo quo Plinius dixit, *æmula Romæ Carthago*, lib. XV, cap. 18. PAM.

Creatorem, ejus fidei se Deum respondit, quam probavit. Nec illud omittam, quod dum tangitur vestimentum ejus, utique corpori, non phantasmati, inditum corpus quoque demonstrabatur; non quasi jam de hoc retractemus, sed quia ad præsentem conspirat quæstionem. Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest contaminari præ inanitate substantiæ, quomodo voluisset? Ut æmulus legis mentiebatur, qui non vere polluebatur.

CAPUT XXI.

Dimittit discipulos ad prædicandum Dei regnum (Luc. IX). Numquid vel hic edidit, cujus? Prohibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre? Quis hoc mandasset? nisi qui et corvos alit (1), et flores agri vestit, qui bovi quoque terenti libertatem oris (Deut. XXV, 4) (a) ad veniam pabuli ex opere submovendi (2) ante præcedit: quia dignus operarius mercede sua. Hæc Marcion delectat, dum sensui salva sint. At cum jubet pulverem excutere de pedibus in eos a quibus excepti non fuissent, et hoc in testimonium mandat fieri; nemo testatur, quod non judicio destinatur; inhumanitatem qui in testationem redigi jubet, judicem comminatur. Nullum deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit, quia Christum Jesum, alii Joannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus prophetis Herodi asseverabant. Ex quibus quicumque fuisset, non utique ob hoc est suscitatus, ut alium deum post resurrectionem prædicaret. Pascit populum in solitudine, (b) de pristino scilicet more. Aut si non eadem et (3) majestas, ergo jam minor est Creatore, qui non uno die, sed annis quadraginta, nec de inferioribus materiis panis et piscis, sed de manna cœlesti, nec quinque circiter, (c) sed sexcenta millia hominum protelavit. Adeo autem ea fuit majestas, ut et pabuli exiguitatem non tantum sufficere, verum etiam exuberare, de pristino voluerit exemplo. Sic enim et in tempore famis sub Helia viduæ Sareptensi modica et suprema

A alimenta ex prophetæ benedictione, per totum famis tempus redundaverant (III Reg. XVII). Habet tertium (4) Basiliarum. Si et quartam (5) resolvas (6), invenies (IV Reg., IV, 42 et seqq.) totum hunc ordinem Christi circa illum Dei hominem, qui oblatos sibi viginti (7) hordeaceos panes cum populo distribui jussisset, et minister ejus proinde comparata multitudine et pabuli mediocritate, respondisset: (d) *Quid ergo* (8) *hoc dem in conspectu* (9) *centum* (10) *hominum?* *Da*, inquit, *et manducabunt*, quoniam hæc (11) dicit Dominus: *Et manducaverunt, et reliquerunt* (12) *reliquias*, secundum dictum Domini. O Christum et in novis veterem! Hæc itaque quæ (13) viderat Petrus, et cum pristinis compararat, et non tantum retro facta, sed et in futurum jam tunc prophetantia recognoverat, interroganti Domino quisnam illis videretur, cum pro omnibus responderet: (e) *Tu es Christus*, non potest non eum (14) sensisse Christum, nisi quem noverat in Scripturis, quem jam rescensebat in factis. Hoc et ipse confirmat usque adhuc patiens, imo et silentium indicens. Si enim Petrus quidem non poterat alium cum confiteri, quam Creatoris: ille autem præcepit, ne cui hoc diceret; utique id noluit provulgari (15), quod Petrus senserat. Imo, inquis, quia non recte senserat, noluit mendacium disseminari. Sed aliam silentii causam edixit: *Quia oporteret filium hominis multa pati, et reprobari a* (f) *presbyteris et scribis et sacerdotibus, et interfici, et post tertium diem resurgere.* Quæ cum prædicata sint et ipsa in Christum Creatoris, sicut suis locis implebimus, sic quoque ipsum se ostendit esse, in quem prædicabantur. Certe etsi non essent prædicata, eam causam indieti silentii protulit quæ non Petri errorem demonstraret, (16) obeundarum passionum necessitatem. *Qui voluerit, inquit, animam suam salvam facere, perdet illam; et qui perdiderit eam propter me, salvam faciet eam.* Certe Filius hominis hanc sententiam emisit. Perspice igitur et tu cum rege Babylonio, fornacem ejus ardentem (Dan., III), et invenies illic tamquam Filium hominis

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pavit Oberth.
 (2) Sumendi cod. *Novw.*
 (3) *Ei vhen.*
 (4) Tertium *Fran. Jun.*
 (5) Quartum *Fran. Jun.*
 (6) Et si tertiam revolvas *Novw.*
 (7) Decem *Sentl. ex græcis quibusdam exemplis et ex Ambros. l. VI Hexaem.*
 (8) *Ego Paris. Fran.*

- (9) In spectum *Sentl.*
 (10) Millibus *add. Pan.*
 (11) Hoc Oberth.
 (12) Manducabunt et relinquent *Sentl. manducabunt et relinquent, et manducaverunt et reliquerunt Jun. sic LXX.*
 (13) Qui *Fran. Paris.*
 (14) Non potest novum *Latin.*
 (15) Promulgari *al.*
 (16) Sed *add. Paris. Fran.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXI.—(a) *Ad veniam pabuli ex opere submovendi.* Submotum dicit ex opere bovi terenti, eadem honoris formula, qua Juris auctores dixerunt res amotas ex bonis mariti. Ric.

(b) *De pristino scilicet more.* Nimirum veteris Instrumenti seu Testamenti. Sic libro de Baptismo: *Perungimur benedicta unctione de pristina disciplina*, hoc est judaica. Ric.

(c) *Sed sexcenta millia hominum protelavit.* Hoc est, sexcentis hominum millibus vitæ et virium tenorem continuavit, produxit, protraxit. Ric.

(d) *Quid ergo hoc dem in conspectu centum hominum?* In exemplari legitur, *Quid ergo hoc dem inspectu cen-*

tum hominum. Scribendum arbitror, *Quid ergo hoc idem inspectu centum hominum?* Ric.

(e) *Tu es Christus*, etc. Propter confessionem illam, B. Petrus fundamentum est et Petra supra quam stat Ecclesia Dei: *ἵτι τῆ πέτρῃ ταύτῃ τῆς ἀσφαλτοῦς πῶς τῶς οἰκοδομησῶ μου τὴν ἐκκλησίαν*, ut habet S. Epiphanius *Hær. 59. LE Pa.*

(f) *Presbyteris et scribis et sacerdotibus.* Maluit presbyteris retinere quam ejus vocis interpretationem vulgarem senioribus. Porro sacerdotibus non adeo mirifice cum sit ἀρχιερωτων, quod Vulgatus principes sacerdotum reddit. LE Pa.

(nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex A homine), jam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro Deo perdere conspiraverant; Chaldæorum vero perdidit, quas illi per idololatriam salvas facere maluerant. Quæ est ista nova doctrina, cujus vetera documenta sunt? Quamquam et prædicationes martyriorum, tam futurorum, quam a Deo mercedem relatorum decurrerunt. Vide, inquit Isaias (Is., LVIII, 1), *quomodo perit justus, et nemo excipit corde; et viri justi auferuntur, et nemo considerat*. Quando magis hoc fit, quam in persecutione sanctorum ejus? (a) Utique non simplex, nec de naturæ lege communis, sed illa insignis et pro fide militaris; in qua qui animam suam propter Deum perdit, servat illam: ut et hic tamen judicem adgnoscat (1), qui malum animæ lucrum B perditione ejus, et bonum animæ detrimentum, salute ejus remuneraturus (2). Sed et zelotem Deum mihi (3) exhibet, malum malo reddentem: *Qui confusus, inquit, mei (4) fuerit, et ego confundar ejus (5)*. Quando nec confusionis materia conveniat, nisi meo Christo: (b) cujus ordo magis pudendus, ut etiam hæreticorum convitiis pateat, omnem nativitatis et educationis scditatem, (c) ipsius (6) etiam carnis indignitatem, quanta amaritudine possunt perorantibus (7). Cæterum, quomodo ille erit obnoxius confusioni, qui eam non capit? non vulva, licet virginis, tamen fœminæ, coagulatus; et si non semine, tamen ex lege substantiæ corporalis, (d) ex fœminæ humore: non caro habitus ante formam: (e) non pecus dictus post figuram: (f) non decem (8) mensium cruciatu C

deliberatus (9): non subita dolorum concussione (g) cum tanti temporis cæno per corporis cloacam effusus ad terram: nec statim (h) lucem lacrymis auspicatus, et primo retinaculi sui vulnere: nec multum ablutus: nec sale et melle medicatus: nec pannis jam sepulturæ involucri (10) initiatus: nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, tarde (11) homo: sed de cælo expositus, semel grandis, semel totus, statim Christus, spiritus et virtus, et Deus tantum. Cæterum, ut non verus, qui non videbatur, ita nec de crucis maledicto erubescendus, cujus carebat veritate, carens corpore. Non poterat itaque dixisse: *Qui mei (12) confusus fuerit*. Noster hoc debuit pronuntiasse: *Minoratus (Ps. VIII, 6) a Patre modico citra angelos; vermis (Ps. XXI, 6), et non homo; ignominia hominis, et nullificamen populi; quatenus ita voluit, ut (Is., LIII, 5) livore ejus sanaremur, ut dedecore ejus salus nostra constaret*. Et merito se pro suo homine deposuit, pro imaginæ et similitudine sua, non aliena (13); ut, quoniam homo non erubuerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo, (i) pro impudentia idololatriæ, satis Deo faceret per impudentiam fidei. Quid horum christo tuo competit, Marcion, ad meritum confusionis? Plane pudere te debet, quod illum ipse finxisti.

CAPUT XXII.

Nam et hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum Moyses et Helia in recessu montis conspici pateris, quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intelligi voluit vox illa de cælo: *Hic est filius meus*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cognoscat Pam.
- (2) Remuneratur Paris. Fran.
- (3) Mihi abest Paris.
- (4) Me Seml. Oberth.
- (5) Eum Franeg.
- (6) Ipsi conjic. Seml.
- (7) Perorantium codd. Wouav.

- (8) Novem Fran.
- (9) Delibratus Fran.
- (10) Invulcro cod. Wouav.
- (11) Tardius Seml. Oberth.
- (12) Me Pam. Fran.
- (13) Tunc add. Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Utique non simplex, nec de naturæ lege communis*. Hæc non alio referri possunt quam ad ea, *Quæ est ista nova doctrina: utique non simplex, doctrina scilicet, nec de naturæ communis lege, etc.* Ric.

(b) *Cujus ordo magis pudendus*. Ordinem dicit nativitatis et educationis. Ric.

(c) *Ipsius etiam carnis indignitatem*. Carnis videlicet passibilis et mortalis, quæ sane indigna Deo videbatur. Sic adver. Jud.: *Primo sordidis indutus est, id est, carnis passibilis et mortalis indignitate*. Vel indignitatem intellige, *ειδὲς οὐκ ἄξιον τῆς ἀννιδος*. Ric.

(d) *Ex fœminæ humore*. Lib. de Car. Christi dixit, *humoris et sanguinis fœda coagula*. Ric.

(e) *Non pecus dictus post figuram*. Eodem vocabulo utitur Julius Firmicus lib. VII, cap. 1: *Pecus intra viscera matris artuatim conscisum a medicis proferetur*. Ric.

(f) *Non decem mensium cruciatu deliberatus*. Sic habent exemplaria; quæ si nobis integram auctoris scripturam servavere, dixerit Septimius partum deliberari, quamdiu fœtus in utero perficitur, ordine nativitatis humanæ, decem mensium spatio corrente, quemadmodum in *Apologetico* dixit, conceptum deliberari, *dum adhuc sanguis in hominem deliberatur*. Alias, minime spernenda videretur Latini conjectura, *decem mensium cruciatu deliberatus*. Nam ejusmodi est

infantis in utero situs, ut cruciari videatur, incurvus totus ac contractus. Ric.

(g) *Cum tanti temporis cæno, etc.* Lib. de Carne Christi, cap. 4, eadem ferme habet: *Ab ipsa quidem exorsus odio habita nativitate, perora; age jam spurcitiis genitalium in utero, elementorum, humorum et sanguinis fœda coagula, carnis ex eodem cæno alendæ per novem menses*. Per cænum intelligit id quod Hippocrates lib. de nat. puer. n. 136: *Τὰ γὰρ καταμύγια οὐ χωρεῖ, ὁκόταν γυνὴ λάβῃ πρὸς ἑαυτὴν, ἢν μίλλη το παίδιον ὑγιαίνει, Menses non profuunt mulieri utero gestanti, si sanus puer futurus est*. Hoc in loco admirabilis humanæ originis descriptio et infirmitatis imago, quam memini me legisse fere eandem apud Plinium, qui statim exclamat: *His principiis oritur carnifex animus, etc.* Si liber esset ad manum, locum totum exscriberem. LE PR.

(h) *Lucem lacrymis auspicatus, etc.* A miseris, vixit scilicet, vitam auspicatur, eandem in laboribus agit, atque ad malorum complementum mors est sabunda. LE PR.

(i) *Pro impudentia idololatriæ, satis Deo faceret per impudentiam fidei*. Idololatriæ impudentia fuit, cum non puduit adorare lapides et ligna; impudentia fidei, cum minime pudet Deum credere natum et crucifixum. Ric.

dilectus, hunc audite: id est, non Moysen jam et Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moysi et Helix. Definendo (1) enim quem audirent, quoscumque alios vetoisset audiri. Aut numquid Esaiam et Hieremiam, ceterosque quos non ostendit, permisit audiri, si vetuit quos ostendit? Nunc et si presentia illorum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est: nec in consortio claritatis, quod dignationis et gratiæ exemplum est: sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, imò in tenebris Creatoris, quibus discutendis erat missus. Longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces et literas ipsas eorum ab Evangelio suo erat separaturus. Sicin (2) alienos demonstrat illos, dum secum habet? sic relinquendos docet, quos sibi jungit? sic destruit, quos de radiis suis extruit? Quid faceret christus ipsorum? Credo secundum perversitatem, tales eos revelasset, quales christus Marcionis debuisset; aut quoscumque alios secum, quam prophetas suos. Sed quid tam Christus Creatoris, quam secum ostendere prædicatores suos? cum illis videri, quibus in revelationibus erat visus: cum illis loqui, qui cum fuerant locuti: cum eis gloriam suam communicare, a quibus Dominus gloriæ nuncupabatur: (a) cum principalibus suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque; alter initiator Veteris Testamenti, alter consummator Novi? Igitur et Petrus merito (3) contubernium Christi sui agnoscens individualitate ejus, suggerit consilium: *Bonum est nos hic esse*. Bonum plane, ubi Moyses scilicet et Helias. Et: *Faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, et Moysi unum, et Helix unum*: sed nesciens quid diceret. Quomodo nesciens? utrumne simplici errore, an ratione (b) quam (4) defendimus in causa novæ prophetiæ, gratiæ ecstasiam, id est, amentiam convenire? In spiritu enim homo constitutus, præsertim cum gloriam Dei conspiciat; vel cum per ipsum Deus loquitur, necesse est excidat censu, obumbratus scilicet virtute divina; (c) de quo inter nos et psychicos quæstio est. Interim facile est amentiam Petri probare. Quomodo enim Moysen et Heliam cognovisset, nisi in spiritu? Nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset et similitudines, legè

prohibente, nisi quia in spiritu viderat; et ita quod dixisset, in spiritu, non in sensu constitutus, scire non poterat. Cæterum, si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christum: ergo jam constat et supra Petrum interrogatum a Christo, quem se existimarent ut de Creatoris dixisse, *Tu es Christus*; quia si tunc alterius Dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Quod si ideo et hic erravit, quia et supra; ergo certus est in illum diem quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, et usque adhuc non errasse Petrum, Christo usque adhuc nihil ejusmodi revelante; et tandem non alterius deputandum Christum, quam Creatoris, cujus omnem et hic ordinem expressit. Tres de discipulis arbitros futuræ visionis et vocis assumit; et hoc Creatoris est, *In tribus, inquit (Deut., XIX, 15), testibus stabit omne verbum. In montem secedit*; agnosco formam loci. Nam et pristinum populum apud montem et visione et voce sua Creator initiarat. Oportebat in eo suggestu consignari Novum Testamentum, in quo conscriptum Vetus fuerat; sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo dubitavit de aere Creatoris conglobatam, nisi et nubes suas illo deduxerat, quia et ipse per cælum Creatoris viam ruperat, aut proinde et nullo Creatoris precario usus est. Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox saluta de cælo, et Patris novum testimonium super Filio: atque in secundo (5) Psalmo, *Filius meus es tu: ego hodie genui te*. De quo et per Esaiam (Is., L, 10): *Quis Deum metuens, audiat vocem filii ejus*? Itaque jam representans cum: *Hic est filius meus*; utique subauditur, quem repromisi (6). Si enim repromisit aliquando, et postea dicit, *Hic est*; ejus est exhibentis voce uti in demonstratione promissi, qui aliquando promisit; non ejus cui possit responderi, « Ipse enim tu quis es qui dicas, *Hic est filius meus*, de quo non magis præmissi, quam te ipsum quod prius eras (7) revelasti? » *Hunc igitur audite*, quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetæ, quoniam et prophetes existimari habebat a populo. (d) *Prophetam, inquit Moyses (Deut. XVIII, 15), suscitabit vobis Deus ex filiis vestris (secundum carnalem scilicet censum) (8) tanquam me: audietis (9) illum. Omnis autem qui illum non audierit, exterminabitur anima ejus de populo suo*. Sic

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Definendo al.
 (2) Sic in *Rig. Vnet.*
 (3) Meritum *Seml. Oberth.*
 (4) Qua *Jun.*
 (5) Primo *Seml.*

- D (6) Repromisit *Oberth.*
 (7) Erat *Pam.*
 (8) Sensum *Paris. Fran.*
 (9) Audieritis *Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (a) *Cum principalibus suis*. Vatic. I ms. cod. *cum principibus suis*. Sed illud magis Tertullianicum et Africanum stylum redolet, quos ita vocat auctor, quod Moyses et Helias præcipui fuerint prophetarum veterum, jamdudum ante illos, quos majores vocamus. *PAM.*

(b) *Quam defendimus in causa novæ prophetiæ, gratiæ ecstasiam, id est amentiam convenire*. Hoc fecisse videtur libris de *Ecstasi*, quorum meminit Hieronymus. *RIG.*

(c) *De quo inter nos et psychicos quæstio est*. *Psy-*

chicorum hic primum omnium facta est ab auctore mentio; quare patet initio hærescos ab auctore hunc librum conscriptum. *RIG.*

(d) *Prophetam, inquit Moyses*. Multo aliter hanc Scripturam citat quam hodie habetur apud LXX, sed potius secundum quod citat., *Act. III et VIII*, nec mirum cum bis idipsum aliis verbis repetatur *Deuter., XVIII*, quorum priori loco magis accedit, quod habet cum apostolo Petro auctor, *suscitabit vobis: præterquam quod ibi est: tibi ex posteriori vero loco desumpsit illud*. *PAM.*

et Isaias (*Is.*, L, 10) : *Quis in vobis metuens, exaudiat vocem filii ejus?* Quam et ipse Pater commendaturus erat. (a) *Sistens enim* (1) *verba filii sui*, dicendo scilicet : *Hic est filius meus dilectus; hunc audite*, inquit (2). Itaque etsi facta translatio sit auditionis a Moyse et Helia in Christo (3), sed non ut ab alio deo, nec ad alium christum, sed a Creatore in Christum ejus, secundum decessionem Veteris, et successionem Novi Testamenti. Non legatus, inquit Isaias (*Is.*, LXIII, 9), nec nuntius, sed *ipse Dominus* (4) *salvos eos fecit* (5); ipse jam praedicans et implens Legem et prophetas. Tradidit igitur Pater Filio discipulos novos, ostensis prius cum illo Moyse et Helia in claritatis prerogativa, atque ita dimissis, quasi jam et officio et honore dispunctis; ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, societatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse et Helia. Totum autem habitum visionis istius habemus etiam apud Habacuc, ubi Spiritus ex persona interdum apostolorum (*Habac.*, III, 2) *Domine, audivi auditum tuum, et extimui*. Quem magis quam vocis caelestis illius, *Hic est filius meus dilectus, hunc audite?* *Consideravi opera tua* (6), *et excidi mente*. Quando (7) magis, quam cum visa claritate ejus, nescit quid diceret Petrus? *In medio duorum animalium cognosceris*, Moysi et Helia. De quibus et Zacharias (*Zach.*, IV, 5 et 14) vidit in figura duarum olearum, et duorum ramulorum oleae. Nam hi sunt, de quibus dictum est illi : *Duo filii opimitatis adsistunt Domino universae terrae*. Et rursus idem Habacuc (*Habac.*, III, 3) : *Operuit caelos virtus; utique nubilo illo. Et splendor ejus ut lux erit; utique qua etiam vestitus ejus refulsit*. Et si commemoremus promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. Cum enim desiderasset conspectum Domini Moyses dicens : *Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter videam te*; eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat. Caeterum, *Dei faciem* (jam audierat) *nemo homo videbit me* (8), *et vivet* (*Exod.*, XXXIII). Et hunc, inquit, *sermonem quem dixisti, faciam tibi*. Et rursus Moyses : *Ostende mihi gloriam tuam*. Et Dominus similiter de futuro : *Ego praecedam in gloria mea*; et reliqua. Et in novissimo : *Et tunc videbis posteriora mea*. Non lumbos, nec suras; sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam. In qua, facie ad fa-

ciem visibilem se ei repromittit (9), etiam ad Aarone[m] dicens (*Num.*, XII, 6) : (10) *Si fuerit propheta in vobis, in visione cognoscat illi, et in visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen: os ad os loquar ad eum* (11) *in specie* (utique hominis, quam erat gestaturus), *non in aenigmate*. Nam etsi (b) Marcion noluit eum colloquentem Domino ostensum, sed stantem; (12) tamen et stans os ad os stabat, et faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in gloriam ipsius, nedum in conspectum (13). De qua gloria non aliter illustratus discessit a Christo, quam solebat a Creatore: proinde tunc oculos percutiens (14) filiorum Israelis, quemadmodum et nunc excæcati Marcionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere non vidit. Suscipio in me personam

CAPUT XXIII.

Stet christus Marcionis, et exclamet : *O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos* (15)? Statim a me audire debet, *Quisquis es* (*ἔπερχόμεν*) *eperchomene*, prius ede qui sis, et a quo venias, et quod in nobis tibi jus. Usque adhuc Creatoris est (16) totum apud te. Plane si ab illo venis, et illi agis, admittimus increpationem. Si vero ab alio, dicas velim quid nobis umquam de tuo commisisti, quod credere debuissimus, ut exprobres incredulitatem, qui nec ipsum aliquando nobis revelasti. Quam olim apud nos agere cœpisti, ut tempus quararis? In quibus nos sustinuisti, ut patientiam imputes? Asinus de Æsopi puteo modo venis, et jam exclamas. Suscipio adhuc et personam discipulorum in quos insiliit : *O natio incredula, quamdiu ero vobiscum? quamdiu vos sustinebo?* Hanc eruptionem ejus utique hoc modo justissime repercenterem : *Quisquis es* (*ἔπερχόμεν*) *eperchomene*, prius ede qui sis, a quo venias, quod tibi jus sit in nobis? Usque adhuc, puto, Creatoris es, et ideo secuti sumus recognoscentes omnia illius in te. Quod si ab illo venis, admittimus increpationem. Si vero alii agis, oro te, dicas quid nobis aliquando commisisti dumtaxat de tuo, quod jam credidisse debuissimus, ut exprobres incredulitatem, qui nec auctorem tuum usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere cœpisti, ut tempus quoque opponas? In quibus autem nos sustinuisti, ut et patientiam jactes? Asinus de Æsopi puteo modo huc apparuit, et jam exclamat. *Quis non*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Inquit *add. Pam.*
- (2) Inquit *omitt. Pam.*
- (3) Christum *cod. vovuw.*
- (4) Deus *Seml. Oberth.*
- (5) Faciet *Oberth.*
- (6) Operam tuam *al.*
- (7) Quanto *Paris. quo Fran.*
- (8) Me abest *rig. Venet.*

- (9) Repromiserat *Seml.*
- (10) Et *inser. Oberth.*
- (11) Ad eum *omitt. Seml.*
- (12) Et *add. rig. Venet.*
- (13) Conspectu *Oberth.*
- (14) Percutere *Pam.*
- (15) Quousque sustinebo vos *omitt. Seml.*
- (16) Es *Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sistens enim, inquit, verba filii sui*, etc. Rursus vertit auctor verba Isa. XLIV, filii sui, pro eo quod graeco παῖδες σου; pro quo alii, pueri sui; quo factum ut difficillime locus hic inveniri potuerit, maxime cum B. Hieronymus ex hebraeo vertat, suscitans

verbum. ΠΑΜ.

(b) *Marcion noluit eum colloquentem Domino ostensum*. Ex Evangelio B. Lucae deleverat colloquentes cum illo, verum premitur hic Marcion ex cap. XXXIV Exodi, in quo idem refertur. LE PA.

ita injustitiam increpationis retudisset, si ejus eum credidisset, qui nondum queri debuisset? nisi quod nec ille eos insulisset, si non olim apud illos in Lege, in prophetis, in virtutibus et beneficiis deversatus, incredulos semper fuisset expertus. Sed ecce Christus diligit parvulos, tales esse docens debere, qui semper majores velint esse. Creator autem ursos pueris immisit, ulciscens Helisæum propheten, convicia ab eis passum (IV Reg., II). Satis impudens antithesis, cum tam diversa committit, parvulos et pueros: innocentem adhuc ætatem, et judicii jam capace, quæ conviciari poterat, ne dicam blasphemare. Qua (1) ergo justus Deus, nec pueris impiis pepercit, exigens majori ætati honorem, et utique magis a minore. Qua vero bonus, adeo diligit parvulos, ut apud Ægyptum benefecerit obstetricibus protegentibus partus Hebræos periclitantes edicto Pharaonis. Ita et hæc affectatio Christi cum Creatore est. Jam nunc Deus Marcionis, qui connubium aversatur (2), quomodo videri potest parvulorum dilector, (a) quorum tota causa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque excretur necesse est. Ne ille sævior habendus Ægyptio rege: nam Pharaon educari non sinebat infantes; iste nec nasci, auferens vitam illis etiam decem mensium in utero. At enim quanto credibilis, ut ejus deputetur affectio in parvulos, qui benedicendo connubium in propagationem generis humani, ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est. Representat Creator ignium plagam Helia postulante in illo pseudopropheta (IV Reg., I). Agnosco judicis severitatem; e contrario, Christi lenitatem increpantis (3) eandem animadversionem destinantes discipulos, super illum viculum Samaritarum. Agnoscat et hæreticus ab eodem severissimo giudice promitti hæc Christi lenitatem. *Non contendet*, inquit (Is., XLII, 2), *nec vox ejus in platea audietur. Arundinem quassatam non comminuet, et linum fumigans non extinguet.* Talis utique multo magis homines non erat crematurus. (b) Nam et tunc ad Heliam (III Reg., XIX, 12), *Non*

in igni (inquit Dominus), *sed in spiritu miti.* At enim humanissimus Deus, cur recusat eum, qui se tam individuum illi comitem offert? Si quia superbe, vel ex hypocrisi dixerat: *Sequitur te quocumque ieris*; ergo aut superbiam, aut hypocrisin recusandam judicando, judicem gessit. Et utique damnavit, quem recusavit, non consecutorum (4) scilicet salutem. Nam sicut ad salutem vocat, quem non recusat, vel etiam quem ultro vocat; ita in perditionem damnat quem recusat: Illi autem causato patris sepulturam, cum respondet: *Sine, mortui sepeliant mortuos suos, tu autem vade, et annuntia regnum Dei*; utramque legem Creatoris manifeste confirmavit, et de sacerdotio in Levitico prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum interesse: *Super omnem*, inquit (Levit., XXI, 4), *animam defunctam sacerdos non introibit, et super parentem (5) suum non contaminabitur.* Et de devotione in Arithmis (Num., VI, 6 et 7); nam et illic, qui se Deo voverit, inter cætera jubet, ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem, aut matris, aut fratris. Puto autem et devotioni et sacerdotio destinabat, quem prædicando regno Dei imbuerat. Aut si non ita est, satis impius pronuntiandus, qui nulla ratione legis intercedente, sepulturas parentum despici a filiis imperabat. Cum vero et tertium illum, prius suis valedicere parentem, prohibet retro respectare, sectam Creatoris exequitur. Hoc et ille noluerat fecisse quos ex Sodomis liberarat.

CAPUT XXIV.

Allegit et alios septuaginta apostolos super duodecim (Luc. X). Quo enim duodecim secundum totidem fontes in Elim, si non et septuaginta, secundum totidem arbusta palmarum? Antitheses plurimum causarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui diversitatem causarum non respexit, facile eam potestatem existimavit. Protectionem filiorum Israelis, Creator, etiam illis spoliis aureorum et argenteorum vasculorum, et vestium, (c) præter oneribus consparsionum (d) offarcinatam eduxit de (6) Ægypto: (e) Christi

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quia Paris. *Fym.*
 (2) Adversatur *Rig. Venet.*
 (3) Reprehendentis *cod. Wouov.*

- (4) Secutorum *Seml.*
 (5) Patrem *Oberth.*
 (6) Ex *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIII.—(a) *Quorum tota causa connubium est.* Totam causam accipit auctor pro pleraque; nam tria bona connubii adnotavit non uno in loco B. Augustinus, fidem, sacramentum, et prolem, cum interim plerique fere prolium causa matrimonium contrahant. Nam totum, inquit Nonius, quod plus putatur, non pro cuncto alicubi accipi potest. Id enim disertis verbis indicat auctor, cum paulo post subjungit: *Ipsam quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est.* PAM.

(b) *Nam et tunc ad Heliam non in igni.* Alludit ad historiam Eliæ, III Reg., XIX. Quod autem ait, *Nam et tunc ad Heliam*, hoc est, etiam in Veteri Testamento Deum esse mitem et misericordem et placibilem. Procopius: *ὅτι δὲ οὐ πῦρ πῦρ ὅτις παλαιὰς θεοῦ, Ἡλίας διδάσκειται, καὶ δι' αὐτοῦ πάντες ἡμεῖς ἄλλ' οὐδὲ αὐρὰ λεπτὰ, δι' αὐρὰς δὲ λέγεται παρειῶν λεπτῆς.* Vide

quæ ad lib. de Pat. *Rig.*

CAP. XXIV.—(c) *Præter oneribus consparsionum.* Sic legitur in exemplari. Itaque hic præter adverbiascit, et significat præterea. Onera autem consparsionum dicit Eurinx massam aquæ conspargine coactam. Exodi XII, 54: *ἀνέλαθε δὲ ὁ λαὸς τὸ σταῖς αὐτῶν.* Hesychius: *σταῖς, φύραμα ἀλέου πυρῆς.* Glossarium vetus, *σταῖς*, adeps. Item, *φύραμα*, *massa*, *conspergio*, sic adversus Valentinianos, in conspersionis atvearia absconderit, donec totum confermentetur. Versio vulgata Epistolarum Pauli ad Corinth. I, 5, *Ut sitis nova conspergio, sicut estis azymi.* *Rig.*

(d) *Offarcinatam.* Exod. τὰ φύραματα αὐτῶν ἐνδεξιμίνω ἐν τοῖς ἱματίοις αὐτῶν. *Rig.*

(e) *Christus autem nec virgam discipulis, etc.* Legerem cum Pamelio, *nec peram*; congruit enim plane lectio hæc cum Evang. B. Luca. LE PR.

stus autem nec virgam (1) discipulis in viam ferre A præscripsit. Illi enim in solitudinem promovebantur; hi autem in civitates mittebantur. Considera causarum offerentiam, et intelliges unam et eandem potestatem, quæ secundum penuriam et copiam expeditionem suorum disposuit; proinde per civitates abundanturam circumcidens, sicut et egituram per solitudinem struxerat (2). (a) Etiam calciamenta portare vetuit illos. Ipse enim erat, sub quo nec in solitudine per tot annos populus calciamenta detraxerat. *Neminem, inquit, per viam (3) salutaveris.* O Christum destructorem Prophetarum, a quibus hoc quoque accepit! Helisæus, cum Giezin puerum suum mitteret in viam ad filium Sunamitidis resuscitandum de morte, puto, sic ei præcepit (IV Reg., IV, 29): *Accinge lumbos tuos, et sume bacillum meum in manum, et vade: quemcumque conveneris in via, ne benedixeris eum; id est, ne salutaveris: et qui te benedixerit, ne responderis ei, id est, ne resalutaveris.* Quæ est enim inter vias benedictio, nisi ex occurso mutua salutatio? Sic et Dominus, in quam introissent domum, pacem ei dicere (4), exemplo eodem est. Mandavit enim et hoc Helisæus, cum introisset ad Sunamitin, diceret ei: *Pax viro tuo, pax filio tuo (5).* Hæc erunt potius nostræ antitheses, quæ comparant, non quæ separant Christum. *Dignus est (6) autem operarius mercede sua,* quis magis pronuntiarit quam Deus iudex? Quia et hoc ipsum iudicare est, dignum facere mercede operarium. Nulla retributio non ex iudicatione constitit. Jam nunc et hic lex consignatur Creatoris, etiam boves operantes dignos operarios mercede iudicantis; *Bovi, inquit (Deuter., XXV, 4), terenti os non colligabis.* Quis tam præstans in homines, nisi qui et in pecudes? Quod si et Christus dignos mercede pronuntiat operarios, excusavit præceptum illud Creatoris, de vasis aureis et argenteis Ægyptiorum auferendis. Qui enim villas et urbes operati fuerant Ægyptiis, digni utique operarii mercede, non ad fraudem sunt instructi (7), sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant. Regnum Dei, neque novum neque inau-

ditum, sic quoque confirmavit, dum illud jubet adnuntiari appropinquasse. Quod enim longe fuerit aliquando, id potest dici appropinquasse. Si autem numquam retro fuisset, antequam appropinquasset, nec dici potuisset appropinquasse, quod numquam longe fuisset. Omne quod novum et incognitum est, subitum est. Omne quod subitum est, cum annuntiat, tunc primum speciem inducens, tunc primum accipit tempus. Cæterum, nec retrotardasse poterit, quamdiu non annuntiatur; nec ex quo annuntiarum cœperit, appropinquasse. Etiam adjicit (8), ut eis qui illos non recepissent, dicerent: *Scitote tamen appropinquasse regnum Dei.* Si hoc non et comminationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid enim ad illos si appropinquaret regnum, nisi quia cum B iudicio appropinquat? in salutem scilicet eorum, qui annuntiationem ejus recepissent. Quomodo? si comminatio non potest sine executione, habes Deum executorem in comminatore, et iudicem in utroque? Sic et pulverem jubet excuti in illos, in testificationem, (b) et hærentiam (9) terræ eorum, nedum communicationis reliquæ. Si enim inhumanitas et inhospitalitas nullam ab eo relaturæ sunt ultionem, cui rei præmittit testificationem, minas utique portententem? Porro, cum etiam Creator in Deuteronomio (Deut., XXIII, 3), (c) Ammonitas et Moabitas prohibeat recipi in Ecclesiam, quod populum Ægypto profectum inhumane et inhospitaliter copiis defraudassent: ergo in Christum inde manasse constabit (d) communicationis interdictum; ubi habet C formam: *Qui vos spernit, me spernit.* Hoc et Moysi Creator (Num., XIV, 27): *Non te contempserunt, sed me.* Tam enim apostolus Moyses, quam et Apostoli prophetæ. Æquanda erit auctoritas utriusque officii, ab uno eodemque domino Apostolorum et Prophetarum. Quis nunc dabit potestatem calcandi super cotubros et scorpiones? Utrumne omnium animalium Dominus, an nec unius lacertæ (10) Deus? Sed bene quod Creator hanc potestatem parvulis pueris (11) per Isaiam (Is., XI, 8) repromisit, conjicere manum in cavernam aspidum, et in cubile natorum aspidum, nec

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Peram Fran.
- (2) Strinxerat notat Rhen.
- (3) In via Oberth.
- (4) Ut in q... dicerent alii.
- (5) Tuo omitt. Seml.
- (6) Est omitt. Oberth.

- D (7) Instincti Pam.
- (8) Dicit alii; edicit al.
- (9) Adhærentiam Paris. adhorrentiam Fran.; horrentiam Jun.
- (10) Lacertæ omitt. Seml.
- (11) Puerulis Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) *Etiam calciamenta portare vetuit illos.* Non ita hæc accipe, ut discipulos albis pedibus incedere voluerit Christus Dominus; sed tantum ne de calceamentis sibi providerent quibus uti possent, ubi ea quæ in pedibus hebebant, atrita essent. Ut enim cum Veteri Testamento illud congruat, qui Israelitas adeo salvos et incolumes per an. 40, præstitit, ut neque vestes neque calcei contererentur, idem in Novo suis eandem fiduciam præstare poterit et securitatem. Id enim contextus ipse exigit. I. E. Pa.

(b) *Et hærentiam terræ eorum.* In exemplari scribitur: *Sic et pulverem jubet et excuti in illos in testificationem ei; her et etiam terræ cor.* Hærentiam terræ dixisse videtur, ut explicaret quod pulveris nomine Lucas intelligi voluerat. Ric.

(c) *Ammonitas et Moabitas prohibeat recipi in Ecclesiam.* Ecclesiæ vocabulum Septimius accommodat Judaicis temporibus. Ric.

(d) *Communicationis interdictum.* Sic lib. de Monogamia: *Sed illam quidem a communicatione depellant.* Ric. — *Communicationis interdictum.* De interdictis Ecclesiæ id explicari potest. Diligens etenim formularum offensuum observator et juris Tertullianus id opposuit. Apud Jureconsultos interdictum est quod ad tempus a iudice dicitur, et glossæ, *δραστηρίων ἐν ἀμπισθητόντων περί νομῆς*; sic interdictum Ecclesiæ est separatio a communi cœtu fidelium ad tempus, donec qui *ἀλιπύνητος* est pro delictis satisfecerit. Interdictum, quasi *interim dictum*, ut apud Tull. lib. VII Epist. famil. ep. 32: *Urbanitatis possessionem,*

omnino lædi. Et utique scimus (salva simplicitate A Scripturæ; nam nec et ipsæ bestię nocere poterunt, ubi fides fuerit) figurate scorprios et colubros portendi spiritalia malitię, quorum ipse quoque princeps in serpentis, et draconis, et immanissimę (1) cujusque bestię nomine deputetur penes Creatorem, largitum hanc potestatem priori Christo suo; sicut nonagesimus Psalmus ad eum (Ps. XC, 13): *Super aspidem et basiliscum incedes, et concalcabis leonem et draconem*; sicut etiam Isaias (Is., XXVII, 1): *Illā die superducat Dominus Deus macharam sanctam, magnam et fortem, Christum scilicet suum, in draconem illum colubrum magnum et tortuosum, et interficiet eum illa die*. Sed cum idem (Is., XXXV, 8): *Via munda et via sancta vocabitur, et non transibit illic immundum, nec erit illia immunda: qui autem dispersi erunt, vadent in ea, et non errabunt; et non erit jam illic leo, nec ex bestiis pessimis quicquam ascendet in eam, nec inveniatur illic*. Cum via fidem demonstrat, per quam ad Deum pervenimus, jam tunc eidem vię, id est fidei, hanc orationem (2) et subjectionem bestiarum pollicetur. Denique et tempora promissionis congruere invenias, si quę antecedunt, legas (Is., XXXV, 5): *Invalescite, manus dimissę, et genua resoluta. Tunc patefient oculi cęcorum, et aures exaudient surdorum. Tunc saliet claudus ut cervus, et clara erit lingua mutorum*. Igitur ubi medicinarum edidit beneficia, tunc et scorprios et serpentes sanctis suis subdidit, ille scilicet qui hanc potestatem, ut et allis pręstaret, prior acceperat a Patre, et secundum ordinem prędicationis exhibuit.

CAPUT XXV.

Quis Dominus cęli invocabitur, qui non prius factor ostenditur? *Gratias enim, inquit, ago et confiteor, Domine cęli, quod ea quę erant abscondita sapientibus et prudentibus, revelaveris parvulis*. Quę ista? et cujus? et a quo abscondita? et a quo revelata? Si a Deo Marcionis abscondita et revelata, qui omnino nihil pręmiserat, in quo aliquid absconditum esset potuisset, non prophetias, non parabolas, non visiones, non ulla rerum, aut verborum, aut nominum argumenta, per allegorias et figurās, vel ænigmatum nebulas obumbrata; sed ipsam magnitudinem sui absconderat, quam cum maxime per Christum revelabat, satis inique. Quid enim deliquerant sapientes et prudentes, ut absconderetur illis Deus? ad quem cognoscendum non suffecerat sapientia atque prudentia D illorum, nulla via data ab ipso per aliquam operum prędicationem; vel vestigia, per quę sapientes atque prudentes deducerentur. Quanquam et si in aliquo

deliquissent erga Deum ignotum, pone tunc (3) notum; non tamen zelotem eum experiri debuissent, qui dissimilis Creatoris inducitur. Igitur si nec materias pręmiserat, a quibus aliquid occultasset; nec reos habuerat, a quibus occultasset; nec debuerat occultasse, etiam si habuisset; jam nec revelator ipse erit, qui absconditor non fuit: ita nec Dominus cęli, nec Pater Christi; sed ille, in quem competunt omnia. Nam et abscondit pręmisso obscuritatis propheticę instrumento, cujus intellectum fides mereretur: *Nisi enim (Is., VII, 9) credideritis, non intelligetis*; et reos habuit (Rom. 1) sapientes atque prudentes, ex ipsius operibus tot ac tantis intelligibilem Deum non requirentes, vel perperam in illum philosophantes, et ingenia hęreticis subministrantes; et novissime, zelotes est. Denique olim hoc per Isaiam concionabatur, quod Christus gratulatur (Is., XXXIX, 14): *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium celabo*. Sicut et alibi (Is., XLV, 3) tam abscondisse, quam revelatum esse significat: *Et dabo illis thesauros absconditos, invisibiles aperiam illis*. Et rursus (Is., XLIV, 20): *Quis alius disjiciet (a) signa ventriloquorum, et divinationes ex corde; avertens in posteriora sapientes, et cogitationes eorum infatuans?* Si autem et Christum suum illuminatorem nationum designavit (Is., XLII, 6): *Posuit te in lucem nationum*; quas interpretamur in nomine parvulorum, sensu scilicet retro parvas, et imprudentia infantes; jam vero et humilitate fidei pusillas: facilius utique credemus eundem etiam parvulis revelasse per Christum, C qui et retro absconderit, et per Christum revelata Creatore abscondita retrofuerant, patefecit; ergo jam Creatori negotium gessit, res ejus edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret eas: ergo illis traduxisse debuerat, quibus Creator abscondidit, tionem repromiserit. Aut si Deus Marcionis, ea quę sapientibus et prudentibus. Si enim benignitate faciebat, illis erat agnitio pręstanda, quibus fuerat negata; non parvulis, quibus nihil Creator inviderat. Et tamen usque adhuc, puto, probamus extructionem potius Legis et Prophetarum inveniri in Christo, quam destructionem. (b) *Omnia sibi tradita dicit a Patre*. Credas si Creatoris est Christus, cujus omnia; qui non minori se tradidit omnia Filio Creator, quę per eum condidit, per sermonem suum scilicet. Cęterum, si eperchomenos *ἐπερχόμενος* ille, quę sunt omnia quę illi a Patre sunt tradita? quę sunt Creatoris? Ergo bona sunt quę Pater Filio tradidit; et bonus jam Creator,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Eminentissimę Pam.

(2) Evacuationem Pam. evocationem Paris.

(3) Nunc Seml.

COMMENTARIUS.

amabo, quibusvis interdictis defendamus. Justinianus tamen Aug. dictum esse vult, quasi *inter duos dictum*. LE PR.

CAP. XXV.—(a) *Signa ventriloquorum*. Vertit auctor ex gręco *ἐγγαστριμύθων*, idque non hic modo, sed ubicumque B. Hieronymus vertit *Pythones*, ita dictos, juxta Cyrilli et Isichii lexica, quod fingerent se Deos habere in ventre atque ideo ex ventre loquerentur,

quo fit ut mulieres pythonicę frequentiores viris fuerint. PAM.

(b) *Omnia sibi tradita dicit a Patre*. Pergit iterum in verbis evangelicis. Atqui contra arianos facit, et quosdam arianizantes hodiernos, quod addit hic auctor, *quia non minori se tradidit omnia Filio Creator*. Eodem modo etiam istum locum interpretantur BB. Hilarius et Augustinus alicubi. PAM.

cujus omnia bona sunt; et ille jam non bonus, qui in aliena bona invasit, ut Filio traderet, docens alieno abstinere. Certe mendicissimus, qui nec filium unde ditaret habuit, nisi de alieno. Aut si nihil de Creatoris traditum est ei a Patre, et quomodo hominem Creatoris sibi vindicat? Aut si solus homo ei traditus est; omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem Filio factam. Sed etsi omnia ad hominum genera, id est, ad omnes nationes interpretaberis, et has Filio tradidisse Creatoris est: (Ps. II, 8) *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrarum.* Aut si habet et ipse aliqua sua, quæ omnia Filio traderet, pariter cum homine Creatoris, ostende unum aliquod (1) ex omnibus, in fidem, in exemplum; ne tam merito non credam ejus esse omnia cujus nihil video, quam merito credam, etiam quæ non video ejus esse, cujus sunt universa quæ video. Sed (Matt. XI, 27): *Nemo scit qui sit Pater nisi Filius; et qui sit Filius, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit* (2). Atque ita Christus ignotum Deum prædica vit. (a) Hinc enim et alii hæretici fulciuntur, opposcentes Creatorem omnibus notum, et Israeli, secundum familiaritatem, et nationibus secundum naturam. Et quomodo ipse testatur nec Israeli cognitum se (Is. I, 3): *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit?* nec nationibus (Is. LXV, 5): *Ecce enim nec de nationibus, inquit, nemo?* Propter quod et illas stillicidium simulæ deputavit, et Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit (Is. LVXI, 15): *Vide ergo an confirmatio sit prophetiæ vocis, exprobrantis ignorantiam in Deum humanam, quæ fuerit ad Filium usque. Nam et ideo subtexit, ab eo cognosci Patrem, cui Filius revelaverit (Is. XLII): quoniam ipse erat, qui positus a Patre illuminatio Nationum annuntiabatur, utique Deo illuminandarum etiam Israelis, utique per agnitionem Dei pleniorum. Ita non proficient argumenta in fidem Dei alterius, quæ Creatori competere possunt; quia quæ non competent (5) Creatori, hæc poterunt in fidem proficere Dei alterius. Si et sequentia inspicias: *Beati oculi qui vident quæ videtis: dico enim vobis, quia prophetae non viderunt quæ vos (4) videtis;* de superiori sensu descendunt; adeo neminem, ut decuit, Deum cognovisse: quando nec prophetae vidissent quæ sub Christo videbantur. Nam si non meus esset Christus, nec prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum si non viderant res Dei ignoti, et tanto post ævo revelati? Quæ autem fuisset felicitas eorum qui tunc videbant, quæ alii*

merito vidisse non poterant, si non erant consecuti representationem eorum quæ nunquam prædicarant, nisi quoniam (5) poterant vidisse, qui (6) Dei sui res quas etiam prædicaverant, non tamen viderant? Hæc autem felicitas erit aliorum, qui videbant, quæ alii tantum prædicaverant. Denique ostendemus, et jam ostendimus, ea visa in Christo, quæ fuerant prædicata; abscondita tamen et ab ipsis prophetis, ut absconderentur et a sapientibus et a prudentibus sæculi. In Evangelio veritatis, legis doctor Dominum aggressus: *Quid faciens, inquit, vitam æternam consequar?* In hæretico vita solummodo posita est, sine æternæ mentione, ut doctor de ea vita videatur consuluisse, quæ in lege promittitur a Creatore longæva (7); et Dominus ideo illi secundum legem responsum dedisse (8): *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et totis viribus tuis;* quoniam de lege vitæ sciscitabatur. Sed sciebat utique legis doctor, quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset, cujus regulas etiam docebat. Sed quia et mortui jam suscitabantur a Christo, exsuscitatus ad spem æternæ vitæ per exempla recidivæ, ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spes (9), ideo consuluit de æternæ vitæ consecutione. Itaque Dominus ut nec ipse alius, nec aliud novum inferens præceptum, quam quod principaliter ad omnem salutem, et utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit omnifariam diligendi Dominum Deum suum. Denique, si de vita longæva et ille consuluit, et Christus respondit, quæ sit penes Creatorem; non de æterna, quæ sit penes Marcionis Deum, quomodo consequitur æternam? Non utique eodem modo quo et longævam. Pro differentia enim mercedum, operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione Dei tui consequetur vitam æternam Marcionites, sicut longævam dilector Creatoris. Sed quale est, ut non magis diligendus sit, qui æternam pollicetur, si diligendus est qui longævam repromittit? Ergo ejusdem erit utraque vita, cum eadem est utriusque vitæ captanda disciplina. Quod Creator docet, id et Christo opus est diligi (10), ut præstet, interreniente et hic illa præscriptione, qua facilius apud eum debeant credi majora apud quem minora præcedunt; quam apud eum cui nullam de majoribus fidem aliqua minora præparaverunt. Viderit nunc si æternam nostri addiderunt. Hoc mihi satis est, quod Christus ille æternæ, non longæ vitæ invitator, de longæva consultus quam destruebat, non ad æternam potius exhortatus est hominem, quam inferebat.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliquem *Pam.*
 (2) Et cuicumque filius revelaverit *omitt. Senl. tum iterando scribit: Nemo enim scit Patrem, nisi filius, et filium nisi pater, et cuicumque filius revelaverit.*
 (3) Competunt *Pam.*
 (4) Vos abest *Fran.*

- (5) Qui *add. Pam.*
 (6) Hi *vult Jun.*
 (7) Æternæ *add. Oberth.*
 (8) Dedit *Senl.*
 (9) *Spei rhen.*
 (10) Diligendi Dei præceptum *cod. Wonne.*

COMMENTARIUS.

(a) Hinc enim alii hæretici fulciuntur. Quales nempe fuerunt illi, qui propter frequentes revelationes in Scriptura expressas Patrem eum Filio confundeabant, eum-

demque esse asserabant: in ejusmodi impia deliria impigrit Praxeas. LE PR.

Quid, oro te, fecisset Christus Creatoris, si qui A Creatori diligendo ædificaverat hominem, non erat Creatoris? Credo negasset diligendum Creatorem.

CAPUT XXVI.

Cum in quodam loco (*Luc. XI*) orasset ad Patrem illum superiorem, satis impudentibus et temerariis oculis suspiciens ad cælum Creatoris, a quo tam aspero et sævo, et grandine et fulmine potuisset elidi, sicut et Hierusalem suffugi (1) ab eo potuit; aggressus eum ex discipulis quidam: *Domine, inquit, doce nos orare, sicut et (2) Joannes discipulos suos docuit*; scilicet quia alium Deum aliter existimaret orandum. Hoc qui præsumperat (3), prius est probet alium Deum editum a Christo. Nemo enim ante voluisset orare nosse, quam didicisset quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam usque adhuc probas, B scito illum in Creatorem formam orationis postulasse, in quem etiam discipuli Joannis orabant. Sed quia et Joannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo hoc et a Christo discipulus ejus postulandum (4) non immerito præsumperat, ut et illi de proprio magistri sui instituto, non alium, sed aliter Deum orarent. Proinde nec Christum ante orationis notitiam discipulo contulisset, quam Dei ipsius. Ita et ipse in eum docuit orationem, quem discipulus usque adhuc noverat. Denique sensus orationis quem Deum sapiant recognosce. (a) Cui dicam, *Pater*? Ei qui me omnino non fecit? a quo originem non traho? An ei qui me faciundo et instruendo generavit? A quo *Spiritum sanctum* (b) postulem? A quo nec mundialis spiritus præstatur? An a quo fiunt etiam angeli spiritus? Cujus et in primordio spiritus super aquas ferebatur? Ejus *regnum* optabo venire, quem nunquam regem gloriæ audiivi? an in cujus manu etiam corda sunt regum? (c) *Quis dabit mihi panem quotidianum*; qui nec milium mihi condidit, an qui etiam de cælo panem angelorum quotidianum populo suo præstitit? *Quis mihi delicta dimittet*; qui ea non judicando non retinet, an qui si non dimiserit, retinebit ut judicet? (d) *quis non sinet nos deduci in tentationem*; quem poterit tentator non timere, an qui a primordio tentatorem angelum prædamnavit? Hoc ordine, qui alii Deo supplicat et non Creatori, non orat illum, sed infamat. Proinde a quo *petam*, ut *accipiam*? apud quem *quæram*, ut *inveniam*? ad quem *pulsabo*, ut *aperiatur* mihi? *Quis* habet petenti dare, nisi cujus D omnia, cujus sum etiam ipse qui peto? Quid autem

perdidi apud Deum illum, ut apud eum quæram et inveniam? Si sapientiam atque prudentiam, has Creator abscondit; apud eum ergo quæram. Si salutem et vitam, et has apud Creatorem. Nihil alibi quæretur ut inveniatur, quam ubi latuit ut appareat. Sic nec aliorum pulsabo, quam unde sum functus (5). Denique, si accipere et invenire et admitti, laboris et instantiæ fructus est illi qui petiit, et quæsiit, et pulsavit; intellige hæc a Creatore mandari et reponi. Ille enim Deus optimus, ultro veniens ad præstandum non suo homini, nullum illi laborem, nec instantiam indixisset. Jam enim non optimus, si non ultro daret non petenti, et invenire præstaret non quærenti, et aperiret non pulsanti. Creator autem potuit indicere ista per Christum, ut quia delinquendo homo offenderat Deum suum, laboraret, et instantia petendi acciperet, et quærendi inveniret, et pulsandi introiret. Sic et præmissa similitudo, *nocturnum panis petitoem amicum* facit, non alienum; et *ad amicum pulsantem*, non ad ignotum. Amicus autem etiam si offendit, magis Creatoris est homo, quam Dei Marcionis. Itaque ad eum pulsatur, ad quem jus illi erat, cujus januam norat, quem habere panes sciebat, cubantem jam cum infantibus quos nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, Creatoris est tempus. Illius et serum, cujus sæculum et sæculi occasus. Ad Deum autem novum, nemo sero pulsasset, tantum quod luscenscentem Creator est, qui et januam olim Nationibus clauserat (6), quæ olim pulsabatur Judæis; is et exurgit et dat, et si jam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit. Molestum autem tam cito Deus recens neminem pati potuit. Agnosce igitur et Patrem, quem etiam appellas Creatorem. Ipse est qui scit quid filii postulent. Nam et panem petentibus de cælo dedit manna, et carnem desiderantibus emisit ortygometram, *non serpentem pro pisce, nec scorpionem pro ovo*. Illius autem erit *non dare malum pro bono*, cujus utrumque sit. Cæterum, Deus Marcionis non habens scorpionem, non poterat id se dicere non daturum, quod non habebat; sed ille qui habens et scorpionem, non dat. Itaque et *Spiritum sanctum* is dabit, apud quem est et non sanctus. Cum surdum dæmonium expulisset (ut et in ista specie curationis Esaiæ (*Is. XXIX, 5*) occurrisset in Beelzebule dictus ejicere dæmonia: *Si ego, inquit, in Beelzebule ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt?* Hæc quid magis portendit, quam in eo ejicere se, in quo

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Suffigi Paris.
(2) Et abest Paris.
(3) Præsumperit cod. Nouv.

- (4) Expostulandum Seml.
(5) Fugatus Paris.
(6) Cluserit Venet.

COMMENTARIUS.

CAP. XXVI. — (a) *Cui dicam Pater*. Recte hoc nnum Auctor, quia etsi græce hodie legatur, *πατήρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, et similiter syriace, tamen in latinis codicibus non legitur amplius, *Lucæ II*, quam *Pater*; suspicor illud græce adjectum ex Evangelio Matthæi VI, secundum quem legitur lib. de orat. cap. II *Pater noster qui in cælis es*. PAM.

(b) *Spiritum sanctum*. Pro eo: sanctificetur nomen tuum, istud Gregor. Nyssenus habet. SEML.

TERTULLIANI II.

(c) *Quis dabit mihi panem quotidianum*. Prohibet nimirum Christus, ne de crastino solliciti simus; vita quippe nostra instabilis est. Ita explicat Conc. IV Tolet. cap. 9. Is autem panis est Christus, ut ipsemet ait. Cum autem dixit *panem quotidianum*, significavit necessitatem quam habent homines ejus auxilii, atque etiam submonuit vitam esse diariam, *ζωὴν εἶναι ἡμερῶν*. LE PR.

(d) *Quis non sinet nos in tentationem deduci?* Sen- (Quatorze.)

et filii eorum? In virtute scilicet Creatoris. Nam si A putas sic accipiendum, Si ego in Beelzebule ejicio (a) *dæmonia* (1), filii vestri in quo? quasi illos sugillaret in Beelzebule ejicientes, resistet tibi prior sensus, non posse Satanam dividi adversus semetipsum. Adeo nec illi in Beelzebule ejiciebant; sed, ut diximus, in virtute Creatoris: quam ut intelligi faceret, subjungit: *Quod si ego in digito Dei expello dæmonia, ergone appropinquavit in vos regnum Dei?* Apud Pharaonem enim venefici illi adhibiti adversus Moysen, virtutem Creatoris digitum Dei appellaverunt (*Exod. VIII*): *Digitus Dei est hoc*; quod (2) significaret (3) etiam modicum, validissimum tamen. Hoc et Christus ostendens, commemorator, non obliator vetustatum, scilicet suarum, virtutem Dei digitum Dei dixit non alterius intelligendam, quam ejus apud quem hoc erat appellata. Ergo et regnum ipsius appropinquaverat, cujus et virtus digitus (b) vocabatur. Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius oppressit, principem dæmoniorum, quem Beelzebulem et Satanam supra dixerat, significans digito Dei oppressum, non Creatorem ab alio Deo subactum. Cæterum, quomodo adhuc staret regnum ejus in suis terminis, et legibus, et officii, quem licet integro mundo vel sic potuisset videri superasse validior ille Deus Marcionis, si non secundum legem ejus etiam Marcionitæ morentur, in terram defluendo, sæpe et a scorpione docti non esse superatum Creatorem. *Exclamabat* (4) *mulier de turba, Beatum uterum qui illum portasset, et ubera quæ illum educassent. Et Dominus: Imo, beati qui sermonem Dei audiunt, et faciunt.* Quia et retro sic rejecerat matrem aut fratres, dum auditores et obsecutores Dei præfert. Nam nec hic mater assistebat illi. Adeo nec retro negaverat, ut ne (5) tum cum id rursus audit; rursus proinde felicitatem ab utero et uberibus matris suæ transtulit in discipulos; a qua non transtulisset, si eam non haberet.

CAPUT XXVII.

Alibi malo purgare quæ reprehendunt Marcionitæ in Creatore. Hic enim sufficit, si ea in Christo repe-

riuntur. Ecce inæqualis, et ipse inconstans, levis, aliud docens, aliud faciens: jubet omni petenti dare, et ipse signum petentibus non dat. Tanto ævo lucem suam ab hominibus abscondit, et negat lucernam abstruendam; sed confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat. Vetat remaledicere, multo magis utique maledicere: et vix ingerit Pharisæis et doctoribus legis. Quis est tam similis Dei mei Christus, nisi ipsius? Sæpe jam fiximus (6), nullo modo potuisse illum destructorem legis denotari, si alium Deum promulgasset. Ideo et tunc Pharisæus, qui illum vocarat (7) ad prandium, retractabat penes se, cur non prius tinctus esset quam recubisset secundum legem, qui Deum legis circumferret? *Jesus autem etiam interpretatus est ei legem, dicens, illos calicis et catini exteriora emundare; interiora autem ipsorum plena esse rapina et iniquitate:* ut significaret vasculorum munditias hominum esse intelligendas apud Deum: quia et Pharisæus de homine, non de calice illoto, apud se tractaverat. Ideo *exteriora, inquit, calicis lavatis*, id est carnem, *interiora autem vestra non emundatis*, id est animam, adjiciens: *Nonne qui exteriora fecit*, id est carnem, *et interiora fecit*, id est animam? quo dicto aperte demonstravit, ad eundem Deum pertinere munditias hominis exterioris et interioris, cujus uterque sit, præponentis misericordiam non modo lavacro hominis, sed etiam sacrificio (*Os. VI, 6*). Subjungit enim: (c) *Date quæ habetis eleemosynam, et omnia munda erunt vobis.* Quod si et alius potest Deus misericordiam mandasse, non tamen antequam cognitus. Porro et hic apparet, illos non de Deo increpitos; sed de ejus disciplina, a quo illis et figurate vasculorum munditiæ, et manifeste misericordiarum opera imperabantur. Sic et oluscula decimantes, vocationem (d) autem et dilectionem Dei prætereuntes objurgat. Cujus Dei vocationem et dilectionem, nisi cujus et rutam et mentam, ex forma Legis de decimis offerebant? Totum enim exprobrationis hoc erat, quod modica curabant; ei utique, cui majora non exhibebant, dicenti (*Deut., VI, 5*): *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* (8) *et ex*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ejicio dæmonia omitt. Oberth.
 (2) Quo Latin.
 (3) Significarent Paris. Fran.
 (4) Exclamat Pam.

- (5) Nec Jun.
 (6) Fiximus Pam.
 (7) Vocaret Paris. Rig. Venet.
 (8) Tuo omitt. Sentl.

COMMENTARIUS.

sus est, Deum nos orare ne nos tentationi succumbere permittat. LE PR.

(a) Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia. Etsi apud sanctos Marcum et Lucam legatur Beelzebub, vocis tamen etymon Beelzebub postulat בעלזבוב (*Beelzebub*) id est princeps muscarum. Si enim Beelzebub legis, aut nomen erit nullius significationis, aut melioris quam par esset. זבול (*Zebul*) Enim habitationem significat, et aliquando celum. LE PR.

(b) Cujus et virtus digitus. Elegans illa interpretatio digiti Dei, de virtute et potentia Dei, ab omnibus usurpatur. Magi autem Pharaonis, cum cinifes producere nequirent, in Dei digitum seu virtutem, quæ sibi erat impedimento, id rejiciebant. LE PR.

CAP. XXVII.—(c) *Date quæ habetis, eleemosynam, etc.* Vertit Aquila recte *quæ habetis*, et Syrus interpres: id quod est, quod græce τὰ ἐπιτρετα, ac si dicat, sicuti Theo-

phylactus, non quæ rapuistis, sed quæ vestra sunt; quo adeo respexit Vulgatus interpres, transferens, quod superest, nempe ultra rapinam et iniquitatem. Quo sensu explicato, nihil opus est legere cum Erasmo et Cajetano, *date* pro *date*. B. Cyprianus inierim, lib. III. adv. Quirinum cap. 1, neutrum legit, neque etiam B. Ambrosius in *Comment.* aut B. Augustinus *Enchirid.* cap. 75. Cum autem etiam eundem sensum recipiat, ut diximus, vulgata versio, repetendum est hic, quod non semel diximus, nimis liberam esse castigationem Isidori Clarii, de iis quæ vobis suppetant, ac si altera lectio minime tolerari posset. PAM.

(d) *Vocationem.* Videtur εὐνοια (*vocationem*) legis pro κρίσι (*judicium*), vel potius ex evangelio Marcionis (qui *judicium* negabat Dei boni esse) usurpasse, tanquam rem confessam. JUNIUS.

tota anima tua, et ex totis viribus tuis, qui te vocavit ex A *Ægypto*. Caterum, nec tempus admisisset, ut Christus tam præcoquam, imo tam acerbam adhuc dilectionem expostularet novo et recenti Deo, ne dixerim nondum palam facto. *Primum quoque captantes locorum, et honorem salutationum*, cum inculsat, sectam Creatoris administrat, ejusmodi principes Sodomorum archontas appellantis (*Is.*, I, 25), prohibentis etiam confidere in præpositos, imo et in totum miserimum hominem pronuntiantis, qui spem habet in homine (*Ps.* CXVII, 8, 9). Quod si propterea quis affectat principatum, ut de officiis aliorum gloriatur, quia officia venit ejusmodi sperandi et confidendi in hominem (*Jerem.*, XVII, 5), idem et (1) affectatores principatum increpuit. Invelitur et in *doctores ipsos legis, quod onerarent alios importabilibus oneribus*, B *quæ ipsi ne digito quidem aggredi auderent*: non Legis onera sugillans quasi detestator ejus; quomodo enim detestator, qui cum maxime potiora legis prætereuntes inculsat, elemosynam et vocationem et dilectionem Dei, ne hæc quidem gravia, nedum decimas rutarum, et (2) munditias catinorum? Caterum, excusandos potius censuisset, si importabilia portare non possent. Sed quæ onera taxat? Quæ ipsi de suo exaggerabant, docentes præcepta, doctrinas hominum, commodorum suorum causa (*Is.*, V, 25), jungentes domum ad domum, ut quæ proximi sunt auferrent, clamantes populum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes judicata pauperum; uti esset illis vidua in rapinam, et pupillum in prædam. De quibus idem Esaias (*Is.*, XXVIII, 14): *Væ qui valent* C *in Hierusalem* (5), et rursus (*Is.*, III, 5): *Qui vos postulant, dominantur vestri*. Qui magis, quam legis doctores? Hi si et Christo displicebant, ut sui displicebant. (a) Alienæ enim legis doctores non omnino pulsasset. Cur autem *væ* audiunt etiam, quod ædificarent prophetis monumenta interemptis a patribus eorum, laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur se non consentire factis patrum; si non erat zelotes, qualem arguunt Marcionitæ, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? Quam vero clavem habebant legis doctores, nisi interpretationem legis? ad cujus intellectum neque ipsi adibant, non credentes scilicet: *Nisi enim credideritis, non intelligetis*; neque alios mittebant, utique docentes (4) præcepta potius et doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes, nec aliis aditum præstantes, increpabat, obtrektor habendus est D legis, an fautor? Si obtrektor, placere debebant et

præclusores legis: si fautor, jam non et æmulus legis. Sed hæc omnia ad infuscandum Creatorem ingerebat ut sævum, erga quem delinquentes, *væ* habituri essent. Et quis sævum non potius timeret provocare, deficiendo (5) ab eo? Tanto magis ergo demerendum docebat, quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum Creatoris.

CAPUT XXVIII.

Merito itaque non placebat illi hypocrisis Phariseorum, (b) labiis scilicet amantium Deum, non corde: *Cavete*, inquit (*Luc.*, XII) *discipulis, a fermento Phariseorum, quod est hypocrisis, non prædicatio Creatoris*. Odit contumaces Patris Filius; non vult suos tales existere in illum: non in alium, in quem hypocrisis fuisset admissa, cujus exemplum a discipulis caveretur. Ita Phariseorum prohibet (6) exemplum: in eum prohibebat illud admitti, in quem mittebant Pharisei. Igitur quoniam hypocrisim eorum taxarat, utique celantem occulta cordis, et incredulitatis secreta superficialibus officiis obumbrantem; quæ clavem agnitionis habens, nec (7) ipsa introiret, nec alios sineret; ideo adjicit: *Nihil autem opertum, quod non patefiet; et nihil absconditum, quod non dignoscetur*; ne quis existimet illum Dei ignoti retro et occulti, revelationem et adagnitionem intentare, cum subjiciat etiam quæ inter se mussitarent vel tractarent, scilicet super ipso dicentes: *Hic non expellit demonia nisi in Beelzebule*, in apertum processura, et in ore hominum futura, ex Evangelii promulgatione. Deinde (8) conversus ad discipulos: *Dico autem*, inquit, *vobis amicis meis* (9), *nolite terri ab eis qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis habent potestatem*. Sed iis erit Esaias prædicans (*Is.*, LVII, 1): *Vide quomodo justus aufertur, et nemo advertit. Demonstrabo autem vobis quem timetis: timete eum, qui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam*; Creatorem utique significans (10). *Itaque dico vobis, hunc timete*. Et hoc in loco sufficeret mihi, si, quem timeri jubet, offendi vetat; et quem offendi vetat, demereri jubet; et qui hæc mandat, ipsius est, cui timendo, et non offendendo, et demerendo procurat. Sed habeo et de sequentibus sumere: *Dico enim vobis, Omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram Deo*. Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt coram hominibus, nihil utique amplius passuri post occisionem ab illis. Hi (11) ergo erunt quos supra præmonet, ne timeant tantummodo occidi; ideo præmittens non timendam occisionem, ut subjungeret substruen-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et abest Paris.
- (2) Et abest Paris.
- (3) Israele Oberth.
- (4) Docebant Seml.
- (5) Despiciendo quidam.
- (6) Perhibet al.

- (7) In inser. Pam.
- (8) Dehinc Pan.
- (9) Meis in aliis abest.
- (10) Significans omitt. Seml.
- (11) Hic Rigall. venet.

COMMENTARIUS.

(a) Alienæ enim legis doctores. Sæpius hic et alibi Legis doctores legisperiti et pharisæi dicuntur (græce οἱ νομοκτῆται). LE PR.

CAP. XXVIII. — (b) Labiis scilicet amantium Deum, etc. Literam occidentem, non autem spiritum legis vivificantem sequebantur: clavem scilicet,

dam (1) confessionem : *Et omnis qui negaverit me coram hominibus, denegabitur coram Deo*; ab eo utique qui illum confitentem confessurus fuisset. Si enim confessorem confitebitur, ipse est qui et negatorem negabit. Porro, si confessor est, cui nihil timendum est post occisionem, negator erit cui timendum est etiam post mortem. Itaque cum Creatoris sit quod timendum est post mortem, gehennæ scilicet poena, et negator ergo Creatoris est. Si autem et negator, et confessor, qui post occisionem nihil ab homine passurus est, a Deo plane passurus si negaret, atque ita Christus Creatoris est, qui ostendit negatores suos Creatoris gehennam timere debere. Post deterritam itaque negationem, sequitur et blasphemiae formidandæ admonitio : (a) *Qui dixerit in filium hominis, remittetur illi; qui autem (2) dixerit in Spiritum Sanctum, non remittetur ei*. Quod si jam remissio et retentio delicti iudicem Deum sapiunt, hujus (3) erit Spiritus Sanctus non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphemiam; sicut et supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. Quod si et blasphemiam Christus a Creatore avertit, quomodo adversarius ei venerit, non scio. Aut si et per hæc severitatem ejus infuscat, non remissuri blasphemiam, et occisuri etiam in gehennam, superest ut et illius diversi Dei impune et Spiritus blasphemetur, et Christus negetur, et nihil intersit de cultu ejus, deve contemptu; et sicut de contemptu nulla poena, ita et de cultu nulla speranda sit merces. Perductos (4) ad potestates, prohibet ad interrogationem cogitare de responsione : *Sanctus enim, inquit, Spiritus docebit vos ipsa hora quid eloqui debeatis* (5). Si ejusmodi documentum Creatoris est, ejus erit et præceptum, ejus præcessit exemplum. Balaam propheta in Arithmis (Num. XXII) accessit a rege Balach ad maledicendum Israel, cum quo prælium inibat, simul Spiritu implebatur; non ad quam venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora Spiritus suggererat, benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios regis (6), mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum quod Deus ori ejus indidisset. Hæc sunt novæ doctrinæ novi Christi, quas olim famuli Creatoris initiaverunt. Ecce plane diversum exemplum Moysi et Christi (b). Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit (7), injuriosum increpat : *Quid proximum*

tuum percussis? Et rejicitur ab illo: Quis te constituit magistrum aut iudicem super nos? Christus vero postulatus a quodam, ut inter illum et fratrem ipsius de (8) dividenda hæreditate componeret, operam suam, et quidem tam probæ causæ, denegavit. Jam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratrum paci studens, injuriæ occurrens. Sed enim optimi et non iudicis Dei Christus : *Quis me, inquit, iudicem constituit super vos?* Aliam vocem excusationis invenire non potuit, ne ea uteretur qua improbus vir, et impius frater assertorem probitatis atque pietatis excusserat. Denique probavit malam vocem, utendo ea, et malum factum, pacis inter fratres componendæ declinatione. Aut numquid indigne tulerit, hoc dicto fugatum Moysen? ideoque in causa pari disceptantium fratrum, voluit illos commemoratione ejusdem dici confudisse? Plane ita. Ipse enim tunc fuerat in Moysen, qui talia audierat, spiritus scilicet Creatoris. Puto jam alibi satis commendasse nos divitiarum gloriam damnari a Deo nostro, ipsos dynastas detrahente de solio, et pauperes allevante de sterquilium (Ps. CXII, 45). Ab eo ergo erit et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui Deus dicit : *Stulte, hac nocte animam tuam reposcet: quæ autem parasti, cujus (9) erunt?* Sic denique rex de gazis et apothecis deliciarum suarum apud Peras gloriosus, per Esaiam male audivit (Is. XXXIX).

CAPUT XXIX.

Quis nollet curam nos agere animæ de victu, et corporis de vestitu, nisi qui ista homini ante proposuit, et exinde præstans, merito curam eorum, tanquam æmulam liberalitatis suæ, prohibet; qui et substantiam ipsius animæ accommodavit potiore escæ, et materiam ipsius corporis figuravit potiore tunica; cujus et corvi non serunt, nec metunt, nec in apothecas condant, et tamen aluntur ab ipso; cujus et lilia et fœnum non texunt, nec nent, et tamen vestiuntur ab ipso; cujus et Salomon gloriosissimus nec ullo tamen flosculo cultior? Cæterum nihil tam abruptum, quam ut alius præstet, alius de præstantia (c) ejus secure (10) agere mandet, et quidem derogator ipsius. Denique, si, quasi derogator Creatoris, non vult de ejusmodi frivolis cogitari, de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultro scilicet pro sua vilitate subjectis, paulo post patebit. Interim cur illos modicæ fidei incusat,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sustinendam Oberth.
 (2) Illi autem qui Pam.
 (3) Cujus Seml.
 (4) Productos al.
 (5) Eloquimini al.

- D (6) Regis Seml.
 (7) Et præmitt. Rhen.
 (8) De omit. Venet.
 (9) Cui Lat.
 (10) Securos Oberth.

COMMENTARIUS.

hoc est, interpretationem legis, ut modo dixit, non habebant. Dum enim exteriora quædam superstitiose observabant, negligebant quod erat præcipuum. LE PR.
 (a) *Qui dixerit in filium hominis, etc.* Etsi non exprimat, tamen subintelligitur ab Auctore, qui dixerit blasphemiam, pro eo quod alii : *qui blasphemaverit, tam ex Græco quam Syriaco, sicuti patet ex verbis sequentibus, hujus erit spiritus sanctus non blasphemandus.* PAM.

(b) *Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit.* Fratres vocat, qui ex eodem essent genere Israel, paulo post proprie accipit, et injuriosum transtulit una voce quod græce est Exod. II, ἀδικούσιν pro eo, qui injuriam faciebat; et quod mirum est, magistrum transtulit, quod græce est ἀγρονομία pro quo ulique alibi, et proprie, principem. PAM.

CAP. XXIX.—(c) *De præstantia.* Præstantia idem hic significat ac præstatio, exhibitio. SEML.

id est cuius fidei? ejusne quam nondum poterant perfectam exhibere Deo, tantum quod velato (1) cum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant Creatori, uti crederent hæc illum ultro generi humano sumministrare, nec (2) de eis cogitarent? Nam et cum subjicit, *hæc enim nationes mundi quærunt*, non credendo scilicet in Deum conditorem omnium et præbitorem (3), quos pares gentium nolebat, in eundem Deum modicos fidei increpabat, in quem gentes incredulas (4) notabat. Porro cum et adjicit, *scit autem Pater opus esse hæc vobis*; prius quæram quem patrem intelligi velit Christus. Si ipsorum Creatorem demonstrat, et bonum confirmat, qui scit (5) quid filii opus sit. Sin alium Deum: quomodo cit necessarium esse homini victum atque vestitum, quorum nihil præstitit? Si enim scisset, præstitisset. Cæterum, si scit quæ sunt homini necessaria, nec tamen præstitit, aut malignitate aut infirmitate non præstitit. Professus autem necessaria hæc homini, utique bona confirmavit. Nihil enim mali necessarium. Et non erit jam depretiator operum et indulgentiarum Creatoris, ut quod supra distuli, expunxerim. Porro, si quæ necessaria scit homini, alius et prospexit et præstat, quomodo hæc ipse repromittit (6)? An de alieno bonus est? *Quærite enim*, inquit, *regnum Dei, et hæc vobis adjicientur*. Utique ab ipso. Quod si ab ipso, qualis est qui aliena præstabit? Si a Creatore ejus et sunt, quis est qui aliena promittat? Ea si regno accedent (7), secundo gradu restituenda; ejus est secundus gradus, cujus et primus; ejus victus atque vestitus, cujus et regnum. Ita tota promissio Creatoris est parabolæ status, similitudinum peræquatio, si nec in (8) alium spectant, quam cui per omnia pariaverint (9). Id (10) sumus servi, Dominum enim habemus Deum. Succingere debemus lumbos, id est, expediti esse ab impedimentis lacinosæ vitæ et implicitæ; item, lucernas ardentes habere, id est, mentes a fide accensas, et operibus veritatis relucentes; atque ita expectare Dominum, id est Christum. Unde redeuntem? Si a nuptiis: Creatoris est, cujus nuptiæ. Si non Creatoris: nec ipse Marcion invitatus ad nuptias isset, Deum suum intuens (11) detestatorem nuptiarum. Defecit itaque parabola in persona Domini, si non esset cui nuptiæ competunt. In sequenti quoque parabola satis errat, qui *furem illum, cujus horam si pater familias sciret,*

A non sinceret suffodi (12) domum suam, in personam disponit Creatoris. Fur enim Creator quomodo videri potest Dominus totius hominis? Nemo sua furatur aut suffodit, sed ille potius qui in aliena descendit, et hominem a Domino ejus alienat. Porro, cum furem nobis diabolus demonstret (13), cujus horam etiam in primordio si homo scisset, nunquam ab eo suffossus esset; propterea jubet *ut parati sumus, quia qua non putamus hora, Filius hominis adveniet*; non quasi ipse sit fur, sed iudex, scilicet eorum qui se non paraverint, nec caverint furem. Ergo si ipse est Filius hominis, iudicem teneo, et in iudice Creatorem defendo. Si vero Christum Creatoris in nomine *Filii hominis* hoc loco ostendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit, ignoremus, habes supra scriptum, neminem rei suæ furem esse: salvo et illo, quod in quantum timendum Creatorem ingerit, in tantum illi negotium agens, Creatoris est. Itaque interroganti Petro in illos, an et in omnes parabolam dixisset; ad ipsos et ad universos qui Ecclesiis præfuturi essent, proponit actorum (a) similitudinem, quorum *qui bene tractaverit conservos absentia Domini (b), reverso eo omnibus bonis præponetur; qui vero secus egerit, reverso Domino qua die non putaverit, hora qua non scierit, illo scilicet filio hominis Christo Creatoris, non fure, sed iudice, segregabitur, et pars ejus cum infidelibus ponetur*. Proinde igitur aut et hic iudicem Dominum opponit, et illi catechizat; aut si Deum optimum, jam et illum iudicem affirmat, licet nolit hæreticus. Temperare enim tentant hunc sensum, cum Deo ejus vindicatur: quasi tranquillitatis sit et mansuetudinis, segregare solummodo et partem ejus cum infidelibus ponere, ac si non sit vocatus, ut statui suo redditus, quasi non et hoc ipsum iudicatio fiat. Stultitia! Quis erit exitus segregatorum? Nonne amissio salutis? Siquidem ab eis segregabuntur, qui salutem consequentur. Quis (14) igitur infidelium status? Nonne damnatio? Aut si nihil patientur segregati et infideles, æque in diverso nihil consequentur retenti et fideles. Si vero consequentur salutem retenti et fideles, hanc amittant necesse est ex diverso segregati et infideles. Hoc erit iudicium, quod qui intendit, Creatoris est. Quem alium intelligam, *cadentem servos paucis aut multis plagis, et prout commisit illis, ita et exigentem ab eis, quam retributorem Deum? Cui me decet (15) obsequi, nisi remuneratori?*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Revelata Lat.
 (2) Ne Lat.
 (3) Probatorem Seml.
 (4) Incredulos Seml.
 (5) Sciat cod. Wouvi.
 (6) Promittit Pam.
 (7) Accedunt Oberth.
 (8) In abest Rig. Venet.

- D (9) Paria venerint, al.
 (10) Id abest Rig. Venet.
 (11) Metuens Lat.
 (12) Effodi Par.
 (13) Demonstravit al.
 (14) Quid Pam.
 (15) Docet Fran. Pam.

COMMENTARIUS.

(a) *Actorum similitudinem*. Actor, id est procurator. SEML.

(b) *Quorum qui bene tractaverit conservos absentia Domini, etc.* Generaliter bene tractaverit, transtulit hic Actor, pro eo quod Lucas, τοῦ δειδόναι ἐν καρδίᾳ τοῦ σιτομέτρου, hoc est, sicut vulgatus interpret latinus:

ut det illis in tempore tritici mensuram. Quod etsi ad omnem cibum pertineat, tamen nimis libere etiam hic castigavit Clarius, demensum. Oportebat itaque potius suam versionem nuncupasse, quam vulgati interpretis castigationem. PAM.

Proclamat Christus tuus : *Ignem veni mittere in terram* ; ille optimus, nullius gehennæ Dominus ; qui paulo ante discipulos, ne ignem postularent inhumanissimo viculo, coercuerat. Quando iste Sodomam et Gomorrhham nimbo igneo exussit ? Quando cantatum est : *Ignis ante ipsum præcedet* (1), *et cremabit inimicos ejus* (Ps. XCIII, 5) ? Quando et per Osee comminatus est : *Ignem emittam in civitates Judæ* (Os. VIII, 14) (2) ? vel per Esaiam (3) : *Ignis exarsit ex indignatione mea* (Is. XXX, 27) ? Non mentiat. Si non est ille qui de rubo quoque ardenti vocem suam emisit, viderit (4) quem ignem intelligendum contendat (5). Etiam si figura est, hoc ipso quod de meo elemento argumenta sensui suo sumit, meus est, qui de meis utitur. Illius erit similitudo ignis, cujus et veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitatem, adjiciens : *Putatis venisse me pacem mittere in terram ? Non, dico vobis, sed separationem.* (a) *Machæram* quidem scriptum est ; (b) sed Marcion emendat, (c) quasi non et separatio opus sit machære. Igitur et ignem eversionis intendit, qui pacem negavit. Quale prælium, tale et incendium. Qualis machæra, talis et flamma, neutra congruens Domino. Denique : *Dividetur*, inquit, *pater in filium, et filius in patrem ; et mater in filiam, et filia in matrem ; et nurus in socrum, et socrus in nurum.* Hoc prælium inter parentes, si in ipsis verbis tuba cecinit prophete, vereor ne Michæas (Mich. VII, 6) Christo Marcionis prædicarit. Et ideo hypocritas pronuntiabat, *cæli quidem et terræ faciem probantes, tempus vero illud non dinoscentes* ; quo scilicet adimplens omnia quæ super ipsos fuerunt prædicata, nec aliter docens, debuerat agnosci. Cæterum, quis posset ejus tempora nosse, cujus per quæ probaret non habebat ? Merito exprobrat etiam, *quod justum non a semetipsis judicarent.* Olim hoc mandat per Zachariam (Zach. VIII, 16) : *Justum judicium et peccatorum judicate.* Per Hieremiam (Jerem. XXII, 3) : *Facite judicium et justitiam.* Per Esaiam (Is. I, 17 ; V. 6) : *Judicate pupillo, et justificare viduam ; imputans etiam vineæ*

A Sorech, quod non iudicium fecisset, sed clamorem. Qui ergo docuerat ut facerent ex præcepto, is exigebat ut facerent et ex arbitrio. Qui seminaverat præceptum, ille et redundantiam ejus urgebat. Jam vero quam absurdum ut ille mandaret juste judicare, qui Deum iudicem justum destruebat ! Nam et *judicem qui mittit in carcerem, nec ducit inde, nisi soluto etiam novissimo quadrante*, in persona Creatoris obrectationis nomine disserunt. Ad quod necesse habere eodem gradu occurrere. Quotiescumque enim severitas Creatoris opponitur, totiens illius est Christus, cui per timorem cogit obsequium.

CAPUT XXX.

Quæstionem rursus de curatione sabbato facta, quomodo discussit : (d) *Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a præsepi, et ducit ad potum ?* Ergo secundum conditionem Legis operatus, Legem confirmavit, non dissolvit, jubentem nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animæ (e), quanto potius humana ? Parabolarum congruentiam ubique recognoscor (6) exigere. *Simile est regnum Dei*, inquit, *grano sinapis, quod accepit homo, et seminavit in horto suo.* Quis in persona hominis intelligendus ? Utique Christus : quia licet Marcionis, filius hominis est dictus, qui accepit a Patre semen regni, sermonem scilicet E angeli, et seminavit in horto suo, utique in mundo, puta nunc in homine. Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus in autem nec homo illius sit, sed Creatoris ; ergo qui in suum seminarit, nec (7) Creator ostenditur. Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint hominis personam a Christo, in hominem accipientem semen regni, et seminantem in horto cordis sui ; nec ipsa materia alii conveniet quam Creatori. Quale est enim ut lenissimi Dei regnum significet semen (8), quod etiam iudicii fervor lacrymosa austeritate subsequitur (9) ? De sequenti plane similitudine vereor, ne forte alterius Dei regno portendat. Fermento enim comparavit illud, non azymis, quæ familiariora sunt Creatori. Congruit et hæc conjectura mendacantibus argumenta. Itaque et ego vanitatem vanitate

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Procedet Pam.*
 (2) *Judææ Seml.*
 (3) *Hieremiam leg. Jun., diserta verba exstant Jeremiæ XV, 14.*
 (4) *Videris Seml.*
 (5) *Couteudas Pam.*

- (6) *Recognoscite Lat.*
 (7) *Nec onill. Pam.*
 (8) *Significet semen non habet Pam. Sed est in cod. Wouw.*
 (9) *Judicium fervoris lacrymosæ austeritates, subsequuntur cod. Wouw.*

COMMENTARIUS.

(a) *Machæram quidem scriptum est.* In Evangelio scilicet Marcionis, hoc est, Lucæ a Marcione adulterato. Cujusmodi Evangelium provocare se dicit Tertullianus initio hujus libri, ut ex eo ipso Marcionem convincat insanix. RIC.

(b) *Sed Marcion emendat.* Etenim Lucas dixit, *διαμαρτυρόν*, RIC.

(c) *Quasi non et separatio opus sit machære.* Eoque sensu dixerat Matthæus *μάχαρον* quod Lucas *διαμαρτυρόν*, ut jam vana sit Marcionis in Lucam emendatio. Hujusce autem non meminit Epiphanius. RIC.

CAP. XXX.—(d) *Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum.* etc. Istud (in quo solum ab aliis Auctor differt, legens *sabbatis pro sabbato*) non urisit Epiphanius, sed (confut. 59) illud Christi quod sequitur : *Hanc*

autem filiam Abrahæ, quam alligavit Satanas ; ex quo probat, Christum esse ejusdem Dei, cujus Abraham. Idque eo magis, uti (confut. 40) prosequitur, quod etiam resciderat illud sub finem hujus cap. Lucæ, *Cum videritis Abraham, Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei*, legens dantaxat, *cum omnes justos videritis in regno Dei*. Ita quod Auctor omisit, ille fere urget. adv. Marc. PAM.

(e) *Nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animæ.* Jam annotavimus versionem LXX interpretum, quam sequeretur Tertullianus, alio modo posse intelligi, qui cum ingenio græcæ linguæ et significatione hebraicæ lectionis magis conveniat. Vide in cap. 12 hujus libri. EDD.

depellam, fermentationem quoque congruere dicens A regno Creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennæ sequatur. Quoties adhuc se judicem ostendit, et in iudice Creatorem! Quoties utique ejecit, et damnat rejiciendo! Sicut hic quoque: *Cum surrexerit*, inquit, *pater familias* (1). Quo, nisi quo dixit Esaias (*Is.*, II, 19): *Cum surrexerit comminuere terram? Et cluserit ostium*; utique excludendis iniquis, quibus *pulsantibus respondebit: Nescio unde sitis?* Et rursus enumerantibus quod coram illo ederint, et biberint, et in plateis eorum docuerit, adjiciet: *Recedite a me omnes operarii iniquitatis: illic erit fletus et frendor dentium*. Ubi? Foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo: ergo erit pœna, a quo fit exclusio in pœnam, cum videbunt justos introeuntes in regnum Dei, se vero detineri foris. A quo? Si a Creatore, quis erit ergo intus recipiens justos in regnum? Deus bonus. Quid ergo illuc Creatori, ut foris detineat in pœnam, quos adversarius ejus exclusit, suscipiendos a se, utique magis in adversarii bilem? Sed et ille exclusurus iniquos, sciat utique Creatorem illos detenturum in pœnam, aut non sciat oportet. Ergo, aut nolente eo detinebuntur, et minor est illo qui detinet, cedens ei nolens; aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum judicavit, et non erit melior Creatore, ipse auctor infamie Creatoris. Hæc si nulla ratione consistunt, ut alius punire, alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam et regnum; et dum unius est utrumque, qui et iudicat, Creatoris est.

CAPUT XXXI.

Ad prandium vel ad cœnam quales vocari jubet? C Quales ostenderat per Esaiam (*Is.*, LVIII, 7): (a) *Confringe panem tuum esurienti, et mendicos, et qui sine tecto sunt, induc in domum tuam*; qui scilicet humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari vetat, in resurrectione eam repro-mittens, Creatoris est forma, cui non placent amantes munera, sectantes retributionem. Etiam invitatoris parabola cui magis parti occurrat, expende (2). *Homo quidam fecit cœnam, et vocavit multos*. Utique cœnæ paratura vitæ æternæ saturitatem figurat. Dico primo, extraneos et nullius juris affines invitari ad cœnam non solere; certe facilius solere domesticos et familiares. Ergo Creatoris est invitasse, ad quem pertinebant qui invitabantur, et per Adam qua homines, et per Patres qua Judaici, non ejus ad quem neque natura pertinebant, neque prærogativa. Dehinc, si is mittit ad convivas, qui cœnam paravit; sic quoque Creatoris est cœna, qui misit ad convivas admonendos, ante jam vocatos per Patres, admonendos autem per Prophetas: non qui neminem miserit ad monendum, nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse de-

scenderit subito: tantum quod innotescens, jam invitans; tantum quod invitans, jam in convivium cogens; eandem faciens horam cœnandi, et ad cœnam invitandi. Excusant se invitanti. Si ab alio Deo, merito, quia subito invitati. Si non merito, ergo nec subito. Si autem non subito invitati; ergo a Creatore, a quo olim. Cujus denique declinaverant vocationem tunc primo dicentes ad Aaronem (*Exod.*, XXXII, 4): *Fac nobis deos, qui praveant nobis*; atque exinde (*Is.*, VI, 10): *Aure audientes et non audientes*, vocationem scilicet Dei; qui pertinentissime ad hanc parabolam per Hieremiam (*Jerem.*, XI, 40): *Audite, inquit, vocem meam, et ero vobis in Dominum, et vos mihi in populum; et ibitis in omnibus viis meis quascumque mandavero vobis*. Ecce invitatio Dei. *Et non audierunt*, inquit, *et non adverterunt aurem suam*. Ecce recusatio populi. *Sed abierunt in iis quæ concupierunt corde suo malo*. *Agrum eni, et boves mercatus sum, et uxorem duxi*. Et adhuc ingerit (*Jerem.*, VII, 24): *Et emisi ad vos omnes famulos meos Prophetas*. Hic erit Spiritus Sanctus admonitor convivarum, die et ante lucem. *Et non audiit populus meus, et non intendit auribus suis, et obduravit collum suum*. Hoc ut patrifamilias renuntiatum est, motus tunc (bene quod et motus; negat enim Marcion moveri Deum suum, ita et hoc meus est), mandat de plateis et vicis civitatis facere sublectionem. Videamus an eo sensu quo rursus per Hieremiam (*Jerem.*, II, 31): *Numquid solitudo factus sum domui Israelis? aut terra in incultum derelicta?* id est, Numquid non habeo quos allegam, aut unde allegam? *Quoniam dixit populus meus, Non venimus ad te*. Itaque misit ad alios vocandos, ex eadem adhuc civitate. Dehinc loco abundante, præcepit etiam de viis et sepibus colligi, id est, nos jam de extraneis gentibus; illa scilicet æmulatione, qua in Deuteronomio (*Deut.*, XXXII, 20): *Avortam faciem meam ab eis, et monstrabo quid illis in novissimis*, id est alios possessuros locum eorum: *quoniam genitura perversa est, filii in quibus fides non est. Illi obœmulati sunt me in non Deo, et provocaverunt in iram in idolis suis; et ego obœmulabor eos in non natione, in natione insipienti provocabo eos in iram*; in nobis scilicet, quorum spem (5) Judæi gerunt, (b) de qua illos gustaturos negat Dominus: *derelicta Sione* (*Is.*, I, 8) *tanquam specula in vinea et in cucumerario casula*, posteaquam et novissimam in Christo (4) invitationem recusavit. Quid ex hoc ordine secundum dispositiones et prædicationes Creatoris recensendo competere potest illi, cujus nec ordinem habet, nec dispositionem ad parabolæ conspiracyem, qui totum opus semel fecit? Aut quæ erit prima vocatio ejus, et quæ secundo actu admonitio? Ante debent alii excusare, postea alii con-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Familie Pam.
(2) Expendo Pam.

- (5) Speciem Lat.
(4) Christum Pam. Fran. Rig. Par.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXI. — (a) *Confringe panem tuum esurienti, et mendicos, etc.* Mendicos, pro quo Vulgatus *egenos*, sive *πρωχόμε*. PAM.

(b) *De qua illos gustaturos negat Dominus. Docet*

hæc interpretatio repudiatos ob pervicaciam Judæos, Christianosque ad cœnam, seu ut explicat, ad vitæ cœlestis saturitatem vocatos. I. E. PR.

venisse. Nunc autem pariter utramque partem invitare venit, de civitate, de sepibus, adversus speculum parabolæ. Nec potest jam fastidiosos judicare, quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. Aut si de futuro eos judicat contempturos vocationem; ergo et sublectionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane ad hoc secundo venturus est ut gentibus prædicet. Et si venturus est autem, puto non quasi vocaturus adhuc convivas, sed jam collocaturus. Interea qui cœnæ istius vocationem in (1) cœleste convivium interpretaris spiritualis saturitatis et jucunditatis, memento et (a) terrenas promissiones vini et olei et frumenti, et ipsius civitatis, æque in spiritualia figurari a Creatore.

CAPUT XXXII.

Ovem et drachmam perditam quis requirit? Nonne qui perdidit? Quis autem perdidit? Nonne qui habuit? Quis vero habuit? Nonne cujus fuit? Si igitur homo non alterius est res, quam Creatoris; is eum habuit, cujus fuit. Is perdidit, qui habuit. Is requisivit, qui perdidit. Is invenit, qui quæsit. Is exultavit, qui invenit. Ita utriusque parabolæ argumentum vacat circa eum, cujus non est ovis neque drachma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habuit; nec requisivit, quia non perdidit; nec invenit, quia nec requisivit; nec exultavit, quia non invenit. Atque adeo (b) exultare illius est de pœnitentia peccatoris, id est, de perditæ recuperatione, qui se professus est olim male peccatoris pœnitentiam quam mortem.

CAPUT XXXIII.

Quibus duobus dominis neget posse serviri, quia alterum offendi sit necesse, alterum defendi, ipse declarat, Deum proponens et mammonam. Deinde (c) mammonam quem intelligi velit, si interpretem non habes, ab ipso potes discere. Admonens enim nos, de sæcularibus suffragia nobis prospicere amicitiarum, secundum servi illius exemplum, qui ab actu summotus, dominicos debitores diminutis (2) cautionibus revelat in subsidium sibi. Et ego, inquit, dico vobis, facite vobis amicos de mammona injustitiæ; de nummo scilicet, de quo et servus ille. Injustitiæ enim auctorem et dominatorem totius sæculi nummum scimus omnes. Cui famulatam videns Pharisæorum cupiditatem, amentavit hanc sententiam (d): Non potestis Deo servire et mammonæ. Irridebant denique Pharisæi pecunie cupidi, quod intellexissent scilicet mammonam

A de nummo dictum, ne quis existimet in mammona Creatorem intelligendum, et Christum a Creatoris illos servitute revocasse. Quid? nunc potius ex hoc disce, unum a Christo Deum ostensum. Duos enim dominos nominavit, Deum et mammonam, Creatorem et nummum. Denique, non potestis Deo servire: utique ei, cui servire videbantur; et mammonæ, cui magis destinabantur. Quod si ipse alium se ageret, non duos dominos, sed tres demonstrasset. Et Creator enim Dominus, quia Deus. Et utique magis dominus, quam mammonas; magisque observandus, quia magis dominus. Quare est enim, ut qui mammonam dominum dixerat, et cum Deo junxerat, vere ipsorum dominum taceret, id est Creatorem? Aut numquid tacendo eo, concessit serviendum ei esse, si solummodo sibi et mammonæ negavit posse serviri? Ita, cum unum Deum ponit nominaturus et Creatorem, si alius esset ipse, Creatorem nominavit, quem dominum sine alio Deo non posuit. Et illud itaque relucebit, quomodo dictum: Si in mammona injusto fideles non exitistis, quod verum est quis vobis credet? In nummo scilicet injusto, non in Creatore, quem et Marcion justum facit. Et si in alieno fideles inventi non estis, quod meum est quis (3) dabit vobis? Alienum enim debet esse a servis Dei, quod injustum est. Creator autem, quomodo (4) alienus erat Pharisæis, proprius Deus Judaicæ gentis? Si ergo hæc non cadunt in Creatorem, sed in mammonam, quis vobis credet quod verius est? et quis vobis dabit quod meum est? Non potest quasi alius dixisse de alterius Dei gratia. Tunc enim videretur ita dixisse, si eos in Creatorem, non in mammonam infideles notando, per Creatoris mentionem distinctiones fecisset Dei alterius, non commissuri suam veritatem infidelibus Creatoris. Quomodo tunc alterius videri potest, si non ad hoc proponatur, ut a te de qua agitur separetur? Si autem et justificantes se coram hominibus Pharisæi, spem mercedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat, quo et propheta Hieremias (Jerem., XVII, 5): (e) Miser homo, qui spem habet in homine. Si et adjicit: Scit autem Deus corda vestra; illius Dei vim commemorabat, qui lucernam se pronuntiabat, scrutantem renes et corda. Si superbiam tangit: Quod elatum est apud homines, perosum est Deo, Esaiam ponit ante oculos (Is., II, 42): Dies enim Domini sabaoth, in omnem contumeliosum et superbum, in omnem sublimem et elatum; et humiliabuntur. Pos-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In abest vult Ciaccon.
(2) Diminuit Pam.

- (3) Estis meum quis Seml.
(4) Autem alio modo Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) Terrenas promissiones vini et olei. Quales habentur sæpissime in Veteri Testamento. LE PR.
CAP. XXXII.—(b) Exultare illius est de pœnitentia peccatoris. Non video cur tantopere setorqueat Pamelius ut hunc locum explicet. Cum enim angelorum esse ait ex contextu evangelico, ideoque hic Deo tribuit quod de angelis dictum est, attendat sedulo ne sermionem sermonis inturbet, disjungatque; nam ordo et sensus facilis est, de eo qui dixit (Deo scilicet): Malo pœnitentiam peccatoris, quam mortem. LE PR.

CAP. XXXIII.—(c) Mammonam quem intelligi velit. Quod Punici dicunt mammon, Latine lucrum vocatur. August. Serm. XXXV de Verb. Dom. RIC.

(d) Amentavit hanc sententiam. Ut jaculum intorsit. Varie scribitur in MSS. Amentum, Admentum et Ammentum. Græcum est ἀμμα. RIC.—Id est, jaculatus est, emisit: ab amento, quod lorum significat, deductum verbum amentare. RHES.

(e) Miser homo qui spem habet. etc. Debit dicere maledictus, nam græce est ἐπιμαρτύρατος. LE PR.

sum jam colligere, cur tanto ævo Deus Marcionis A fuerit in occulto. Expectabat, opinor, donec hæc omnia disceret a Creatore. Didicit ergo usque ad Joannis tempora, atque ita exinde processit annuntiare regnum Dei dicens: (a) *Lex et Prophetæ usque ad Joannem, ex quo regnum Dei annuntiat.* Quasi non et nos limitem quemdam agnoscamus Joannem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret judaismus, et a quo inciperet christianismus: non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio Legis et Prophetarum, et initiatio Evangelii, in quo est Dei regnum, Christus ipse. Nam etsi probavimus et vetera transitura et nova successiva (*Is.*, XLIII, 19) prædicari a Creatore; si et Joannes antecursor et præparator ostenditur viarum Domini, Evangelium superducturi, et regnum Dei promulgaturi; et ex hoc B jam quod Joannes venit, ipse erit Christus, qui Joannem erat subsequutus, ut antecursorem; et si desierunt vetera, et cœperunt nova interstitio Joanne, non erit mirum quod ex dispositione est Creatoris, ut aliunde (1) magis probetur, quam ex Legis et Prophetarum in Joannem occasu, et exinde ortu, regnum Dei. *Transeat igitur cælum et terra citius, sicut et Lex et Prophetæ, quam unus apex verborum Domini. Verbum enim, inquit (Is., XL, 8) Esaias, Dei nostri manet in ævum.* Nam quoniam in Esaia jam tunc Christus, Sermo scilicet et spiritus Creatoris, Joannem prædicarat, *vocem clamantis in deserto, parare viam Domini, in hoc venturum ut Legis et Prophetarum ordo exinde cessaret, per adimpletionem, non per destructionem, et regnum Dei a Christo annuntiaretur; ideo subtexit, facilius elementa transitura, quam verba sua; confirmans hoc quoque, quod de Joanne dixerat, non præterisse.*

CAPUT XXXIV.

« Sed Christus divortium prohibet, dicens: *Qui dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adulterium committit: qui dimissam a viro duxerit, æque adulter est.* Ut sic quoque prohibeat divortium, illicitum facit repudiatae matrimonium. Moyses vero permittit repudium in Deuteronomio (*Deut.*, XXIV, 1): *Si sumpserit quis uxorem, et habitaverit cum ea, et evenerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum ne-*

gotium, scribet libellum repudii, et dabit in manu ejus, et dimittet illam de domo sua. Vides diversitatem Legis et Evangelii, Moysi et Christi? Plane. Non enim recepisti illud quoque *Evangelium (Matth., XIX, 8) ejusdem veritatis, et ejusdem Christi, in quo prohibens divortium, propriam quæstionem ejus absolvit: Moyses propter duritiam cordis vestri præcepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic, quia scilicet qui marem et sceminam fecerat, Erunt duo, dixerat, in carne una (2); quod Deus itaque junxit, homo disjunxerit (3)? Hoc enim responso, et Moysi constitutionem protexit, ut sui; et Creatoris institutionem direxit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus es, quæ recepisti, sic tibi occurram, ac si meus Christus. Nonne et ipse prohibens divortium, et patrem tamen gestans (4) eum qui marem et sceminam junxit, excusaverit potius quam destruxerit Moysi constitutionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens Moysi et Creatori, ut si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim illum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: *Qui dimiserit, inquit, uxorem, et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, æque adulter est; ex eadem utique causa (5), qua non licet dimitti, ut alia ducatur: illicite enim dimissam pro indimissa ducens, adulter est.* Manet enim matrimonium quod non rite diremptum est. Manente matrimonio nubere, adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit; (b) et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat ob quam prohibuit. Etiam non contrarium Moysi docet, cujus præceptum alicubi conservat, nondum dico, confirmat. Aut si omnino negas permitti divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimis, nec conjungens marem et sceminam, nec alibi conjunctos ad sacramentum baptismatis et Eucharistiæ admittens, nisi inter se conjuraverint (c) adversus fructum nuptiarum, ut adversus ipsum Creatorem? Certe quid facit (6) apud te maritus, si uxor ejus commiserit adulterium? habebitne illam? Sed nec tuum apostolum sinere (7) scis conjungi prostituta membra Christi. Habet itaque et Christum assertorem (d) justitia divortii. Jam hinc*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unde Pam. undeunde Lat.
 (2) In carnem unam Fran.
 (3) Non disjungit Fran.
 (4) Testans Lat.

- D (3) Dimissam add. Oberth.
 (6) Faciet cod. Wouver.
 (7) Scis omitt. Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) *Lex et Prophetæ usque ad Joannem, etc.* Frequentissime hanc scripturam allegavit Auctor adv. Marcionem hoc ipso libro, eo quod eam citaret pro se Marcion; sed pulchre deducit, etiam Joannis adventum prædictum a Creatore, tum hic, tum alibi. Quid? Quod Epiphanius (confut. 45) inde probet, eundem esse Deum Creatorem, et Deum Christi, quod nominans legem et prophetas, neque iniquitatem illis adscribens, eidem testimonium præbeat. Atqui Epiphanius magis clare veritatem, ex eo tempore, nam græce apud Lucam est ἀπὸ τότε et Auctor obscurus,

ex quo. PAM.

CAP. XXXIV.—(b) *Et quod non prohibuit in totum, permisit. Aliud est ubi causa cessat.* In exemplari legitur, in totum permisit. Alia subjici causa cessat. Ex cuius scripturæ vestigiis sic emendari debere hunc locum arbitramur: *Et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat ob quam prohibuit.* RIC.

(c) *Adversus fructum nuptiarum.* Quod nempe cap. 25, fructum connubii dixit, hoc est liberorum procreationem. De his nos alibi. I. E. PR.

(d) *Justitia divortii.* Hic videtur illorum favere

confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens A repudium, quo et Christus, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam et in Evangelio Matthæi (*Matth.*, V, 32): *Qui dimiserit, inquit, uxorem suam præter causam adulterii, facit eam adulterari; atque ita (1) adulter censetur et ille, qui dimissam a viro duxerit.* Cæterum, præter ex causa adulterii, nec Creator disjungit, quod ipse scilicet conjunxit, eodem alibi Moysæ constituente (*Deut.*, XXII, 28) eum qui (a) ex compressione matrimonium fecerat, non posse dimittere uxorem in omne tempus. Quod si ex violentia coactum matrimonium stabit, quanto magis ex convenientia voluntarium? sicut et prophetiæ (2) auctoritate (*Mal.*, II, 15): *Uxorem juventutis tuæ non dimitte.* Habes itaque Christum ultro vestigia ubique Creatoris ineuntem, tam in permittendo repudio, quam in prohibendo. Habes etiam nuptiarum quoquo velis prospectorem, quas nec separari vult, prohibendo repudium, nec cum macula haberi, tunc permittendo divortium. Erubescere non conjungens, quos tuus quoque Christus conjunxit. Erubescere etiam disjungens sine eo merito, quo disjungi voluit et tuus Christus. Debeo nunc et illud ostendere, unde hanc sententiam deduxerit Dominus, quove direxerit. Ita enim plenius constabit, eum non ad Moysen destruendum spectasse per repudii propositionem subito interpositam; quia nec subito interposita est, habens radicem ex eadem Joannis mentione. Joannes enim retundens Herodem, quod adversus legem uxorem fratris sui defuncti duxisset, habentis filiam ex illa, (non alias hoc permittente, imo et præcipiente lege C (*Deut.*, XXV), (b) quam si frater illiberis decesserit, ut a fratre ipsius et ex costa ipsius supparetur (3) semen illi) coniectus in carcerem fuerat, ab eodem Herode (4) postmodum et occisus. Facta igitur mentione Joannis, Dominus, et utique successus exitus ejus, illicitorum matrimoniorum et adulterii figuras (5) jaculatus est in Herodem; adulterum pronuntians etiam qui dimissam a viro duxerit; quo magis impietatem Herodis oneraret, qui non minus morte quam repudio dimissam a viro duxerat; et hoc fratre ha-

bente ex illa filiam, et vel eo nomine illicite; ex libidinibus, non ex legis instinctu; ac propterea propheten quoque assertorem legis occiderat. Hoc mihi disse-ruisse proficiet, etiam (6) subsequens argumentum divitis apud inferos dolentis, et pauperis in sinu Abrahæ requiescentis. Nam et illud, quantum ad Scripturæ superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, et ipsum cohæret mentioni Joannis male tractati, et suggillati (7) Herodis male meritati (8), utriusque exitum deformans, Herodis tormenta, et Joannis refrigeria; ut jam audiret Herodes: (c) *Habent illic Moysen et Prophetas, illos audiant.* Sed Marcion aliorum cogit, scilicet (9) utramque mercedem Creatoris, sive tormenti, sive refrigerii apud inferos, determinat (10) eis positam qui Legi et Prophetis obedierint, Christi vero et Dei sui cælestem delinuit (11) sinum et portum. Responde-bimus, et hac ipsa scriptura revincente oculos ejus, quæ ab inferis (12) discernit Abrahæ sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahæ sinus. (d) Nam et *magnum* ait intercedere (13) regiones istas *profundum*, et transitum utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos, et quidem de longinquo, nisi in superiora, et de altitudinis longinquo, per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis. Unde apparet sapienti cuicunque, qui aliquando Elysios audierit, esse aliquam localem determinationem, quæ sinus dicta sit Abrahæ, ad recipiendas animas filiorum ejus, etiam ex nationibus, patris scilicet multarum nationum in Abrahæ censum deputandarum, et ex eadem fide, qua et Abraham Deo credidit, nullo sub jugo legis, nec in signo circumcisionis. Eam itaque regionem, sinum dico Abrahæ, etsi non cælestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium præbituram animabus justorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat; tunc apparitura cælesti promissione quam Marcion suo (14) vindicat, quasi non a Creatore promulgatam. Ad quam *ascensum suum* Christus *ædificat in cælum*, secundum Amos (*Amos*, IX, 6); uti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ita omitt. *Seml.* æque ita, *Par. Fran.*
 (2) Prophetæ *Lal.*
 (3) Suppararetur *Pam.*
 (4) Herode omitt. *Oberth.*
 (5) Figura *Pam.* fulgura, *Ciaccon.*
 (6) Ad inser. *Seml.*
 (7) Suggillati *Pam.*

- D (8) Maritati *Par.* irritati, *Jun.*
 (9) Ut inser. *Oberth.*
 (10) Determinet *Seml.*
 (11) Definiat *Seml.*
 (12) Ad inferos *Oberth.*
 (13) Inter *Seml.*
 (14) Christe add. *Ciaccon.*

COMMENTARIUS.

sententiæ, qui etsi per se mala res esset divortium, tamen ex quo per Moysen permissum fuit, justum atque licitum fuisse volunt. Verum si sequentia diligenter inspiciantur, illud solum intelligitur permissum, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum, pro quo facit etiam prophetia Malachiæ II, quam mox citat juxta LXX: *uxorem juventutis tuæ non dimittes.* Cui addi potest, quod ibidem subjungit propheta: *Sed si odio habens dimiseris eam, dicit Dominus Deus Israel, operiet impietas cogitationes tuas.*

PAM.

(a) Qui ex compressione matrimonium fecerat. Vim illatam aut stuprum innuit, in quibus seu adulter seu

impurus homo βιάζεται τὸν θηλεῖαν. LE PR.

(b) Quam si frater illiberis. Quod Græcis est ἔπειτα. LE PR.

(c) Habent illic Moysen et Prophetas. Addidit auctor, illic, ad majorem emphasin, nempe in synagoga Judæorum, nam neque etiam græce, syriace aut latine legitur, neque etiam apud Epiphanium qui (confut. 46) etiam istud adversus Marcionem retorquet, Moysen et Prophetas impugnantem. I'AM.

(d) Nam et magnum ait intercedere regiones istas profundum, χάσμα; quod alii dixere chaos. RIC.

que suis, ubi est et locus æternus, de quo Isaias A (Is. XXXIII, 14): Quis annuntiabit vobis locum æternum, nisi scilicet Christus incedens in justitia, loquens viam rectam, odio habens injustitiam et iniquitatem? Quod si æternus locus repromittitur, et ascensus in cælum ædificatur a Creatore, promittente etiam semen Abrahæ velut stellas cæli futurum, utique ob cælestem promissionem, salva ea promissione, (a) cur non capiat sinum Abrahæ dici temporale aliquod animarum fidelium receptaculum, in quo jam deliniatur futuri imago, (b) ac (1) candida quædam utriusque iudicii prospiciatur? Admonens quoque vos hæreticos, dum in vita estis, Moysen et prophetas unum Deum prædicantes Creatorem, et unum Christum prædicantes ejus, et utrumque iudicium, pœnæ et salutis æternæ, apud unicum Deum B positum, qui occidat et vivificet. Imo, inquit, nostri Dei moneta de cælo, non Moysen et prophetas jussit audiri, sed Christum: *Hunc audite*. Merito. Tunc enim apostoli satis jam audierant Moysen et prophetas, qui secuti erant Christum, credendo Moysi et prophetis. Nec enim accepisset (2) Petrus dicere: *Tu es Christus*, antequam audivisset et credidisset Moysi et prophetis, a quibus solis adhuc Christus annuntiabatur. Hæc igitur fides eorum meruerat, ut etiam voce cælesti confirmaretur, jubente illum audiri, quem ergo agnoverant, *evangelizantem pacem, evangelizantem bona, annuntiantem locum æternum, ædificantem illis ascensum suum in cælum* (Is. LII, 7; XXXIII, 14; Am. IX, 6). Apud inferos autem de eis dictum est: *Habent illic Moysen et prophetas, audiant illos* (Luc. XVI, 29); qui non credebant, vel qui nec omnino sic credebant esse post mortem superbiæ divitiarum, et gloriæ deliciarum supplicia annuntiata a Moyse et prophetis: decreta autem ab eo Deo, qui (Ps. CXII, 6) *de thronis deponit dynastas, et de sterculinis (3) elevat inopes*. Ita cum utrinque pronuntiationis diversitas competat Creatori, non erit divinitatum statuenda distantia, sed ipsarum materialium.

CAPUT XXXV.

Conversus ibidem ad discipulos (Luc. XVII), væ dicit auctori scandalorum: *expedisse (4) ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato præcipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis, utique discipulis ejus, scandalizasset*. Æstima quale supplicium comminetur illi (5). D Nec enim alius ulciscetur scandalum discipulorum ejus. Agnosce igitur et iudicem, et illo affectu pronuntiantem de cura suorum, quo et Creator retro

(Zach., II, 8): *Qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat*. Idem sensus ejusdem est: peccantem fratrem jubet corripere; quod qui non fecerit, utique deliquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, aut ex acceptione personæ, parcens ei; habens Leviticum (Levit., XIX, 17): *Non odies fratrem tuum in animo tuo, traductione traducens (6) proximum tuum; utique et fratrem; et non sumes propter illum delictum*. Nec mirum si ita docet, qui pecora quoque fratris tui, si errantia in via inveneris, prohibet despicias (Exod. XXIII, 4), quo minus ea reduces fratri tuo (7); nedum ipsum sibi. Sed et *veniam des fratri in te delinquenti jubet, etiam septies*. Parum plane. Plus est enim apud Creatorem, qui nec modum statuit, in infinitum pronuntians (Levit. XIX, 18): *Fratris malitiæ memor ne sis*; Nec (8) petenti eam præstes mandat, sed et non petenti. Non enim donec offensam vult, sed obliviscaris. Lex leprosorum (Levit. XIII et XIV) quantæ sit interpretationis erga species ipsius vitii, et inspectionis summi sacerdotis, nostrum erit scire; Marcionis, morositatem legis opponere, ut et hic Christum æmulum ejus affirmet prævenientem solemnia legis etiam in curatione *decem leprosorum, quos tantummodo ire jussos ut se ostenderent sacerdotibus* (Luc. XVII), *in itinere purgavit, sine tactu jam et sine verbo, tacita potestate, et sola voluntate; quasi necesse sit, semel remediatores languorum et vitiorum annuntiatio Christo, et de effectibus probato, de qualitatibus curationum retractari; aut Creatorem in Christo ad legem provocari: si quid aliter quam lege distinxit, ipse perfecit: cum aliter utique Dominus (9) per semetipsum operetur, sive per Filium, aliter per prophetas famulos suos maximæ (10) documenta virtutis et potestatis; quæ ut clariora et validiora, qua propria, distare a vicariis fas est. Sed ejusmodi et alibi jam dicta sunt, in documento superiore. Nunc etsi præfatus est, multos tunc fuisse leprosos apud Israel in diebus Helisæi prophetæ, et neminem eorum purgatum nisi Naaman Syrum* (Luc. IV, 27): non utique (11) numerus faciet ad differentiam deorum, in destructionem Creatoris, unum remediantis, et prælationem ejus qui decem emundavit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo, qui unum curasset, quam ab illo decem, qui nunquam retro unum? Sed hæc cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israelis vel superbiam pulsat; quod cum multi essent illic leprosi, et prophetes non deesset, etiam edito documento, nemo decurrisset ad Deum operantem in prophetis. Igi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Et Lat.

(2) Cæpisset Petrus Ciaccon.

(3) Sterquiliniis Pam.

(4) Expedisset Par.

(5) Ille Lat.

(6) Non traduces Sem. non abest Pam.

(7) Tuo omitt. Oberth.

(8) Ne Venet.

(9) Alter uti Dominus sive Lat.

(10) Maxime Big.

(11) Et add. Sent.

COMMENTARIUS.

(a) Cur non capiat sinum Abrahæ dici. Hoc verbum in superioribus sæpe jam nobis occurrit. Sensus hic est: cur non possit dici sinus Abrahæ, templ. etc. sic in de Resurr. carnis: Terram sanctam, paradisum,

quam et patrum dici capiat. RHEX.

(b) Ac candida quædam utriusque iudicii. Candida pro spe et exspectatione. Vestis erat petitorum, ut supra annotavimus. RHEX.

tur, quoniam ipse erat authenticus pontifex Dei Patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem et eliminatorem humanarum macularum. Sed et quod in manifesto fuit legis, præcepit; *Iste ostendite vos sacerdotibus*. Cur, si illos ante erat emundaturus? An quasi legis illusor, ut in itinere curatis ostenderet, nihil esse legem cum ipsis sacerdotibus? Et utique viderit, si cui tam opiniosus videbitur Christus. Imo digniora sunt interpretanda, et fidei justiora. Ideo illos remediatis, qua secundum legem jussi abire ad sacerdotes, obaudierant: neque enim credibile est, emeruisse medicinam a destructore legis, observatores legis. Sed cur pristino leproso nihil tale præcepit? quia nec Eliseus Syro Naaman; et tamen non idcirco non erat Creatoris. Satis respondi; sed qui credit, intelligit etiam altius aliquid. Disce igitur et causas. In *Samaritæ regionibus* res agebatur, unde erat et unus interim ex leprosis. Samaria autem desciverat ab Israele, habens schisma illud ex decem (1) tribubus, quas avulsas per Achiam prophetam, collocaverat apud Samariam Jeroboam (III Reg. XI et XVI). Sed et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et puteis patrum; sicut in Evangelio Joannis (Joan. IV) Samaritana illa in colloquio Domini apud puteum: *Næ (2) tu major sis*, et cætera. Et rursus: *Patres nostri in isto monte adoraverunt, et vos dicitis quia Hierosolymis oportet adorare*. Itaque, qui et per Amos (3) (Amos, VI, 1), *Væ dixerit eis, (a) qui confiderent (4) in monte Samariæ*; jam et ipsam restituere dignatus, de industria, jubet ostendere se sacerdotibus, utique qui non erant, nisi ubi et templum; subjiciens Samaritam Judæo, quoniam ex Judæis salus Israelitæ et Samaritæ (5). Tota enim promissio tribui Judæe Christus fuit; ut scirent Hierosolymis esse et sacerdotes et templum, et matricem religionis, et fontem, non puteum, salutis. Et ideo, ut vidit agnovisse illos legem (6) Hierosolymis expungendam, ex fide jam justificandos sine legis ordine remediavit. Unde et unum illum solum (7) ex decem, memorem divinæ gratiæ Samaritam miratus, non mandat offerre munus ex Lege; quia satis jam obtulerat, gloriam Deo reddens, hoc et Domino volente interpretari legem. Et tamen cui Deo gratiam reddidit Samarites, quando nec Israelites alium Deum usque adhuc didicisset? Cui alii, quam cui omnes remediati retro a Christo? Ideo, *Fides*

tuæ te salvum fecit, audit; quia intellexerat veram se Deo omnipotenti oblationem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum et verum pontificem ejus Christum facere debere. Sed nec Pharisæi possunt videri de alterius Dei regno consuluisse Dominum, quando venturum sit, quamdiu alius a Christo editus Deus non erat, nec ille de alterius regno respondisse, quam de ejus consulebatur. *Non venit, inquit, regnum Dei cum observatione; nec dicunt, Ecce hic, ecce illic; Ecce enim regnum Dei intra vos est* (Luc. XVII, 20, 21). Quis non ita interpretabitur, *intra vos est*, id est in manu, in potestate vestra, si audiat, si faciat Dei præceptum? Quod si in præcepto est Dei regnum, propone igitur contra, (b) secundum nostras antitheses, Moysen, et una sententia est. *Præceptum, inquit (Deut. XXX, 11-14), excelsum non est, nec longe a te. Non est in caelo, ut dicas: Quis ascendet (8) in caelum, et deponet (9) nobis illud, et auditum illud faciemus? nec ultra mare est, ut dicas: Quis transfretabit et sumet illud nobis, et auditum illud faciemus? Prope te est verbum, in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud. Hoc erit, Non hic, nec illic; ecce enim intra vos est regnum Dei*. Et ne argumentetur audacia hæretica, de regno Creatoris, de quo consulebatur, non de suo respondisse eis Dominum, sequentia obsistunt. Dicens enim, *Filium hominis ante multa pati, et reprobari oportere, ante adventum suum*, in quo et regnum substantialiter revelabitur, suum ostendit et regnum de quo responderat, quod passiones et reprobationes ipsius expectabat. Reprobati autem habens et postea agnosci et assumi et extolli, etiam ipsum verbum reprobari, inde decerpit (10), ubi in lapidis ænigmate utraque revelatio ejus apud David (Ps. CXVII, 21) canebatur; prima recusabilis, secunda honorabilis: *Lapis*, inquit, *quem reprobaverunt ædificantes, iste factus est in caput anguli. A Domino factum est hoc. Vanum enim, si credidimus Deum de contumelia aut gloria scilicet alicujus prædicasse, ut non (11) eum portenderet, quem et in lapidis, et in petra, et in montis figura (Is. VIII, 4) portenderet (12)*. Sed si de suo loquitur adventu, cur eum diebus Noe et Loth comparat tetricis et atrocibus Deus et lenis et mitis? Cur admonet meminisse uxoris Loth, quæ præceptum Creatoris non impune contempsit, si non eum judicio venit vindicandorum præceptorum suorum? Etiam si vindicat ut et ille, si judicat me, non debuit per

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Novem Oberth.
- (2) Ne Seml.
- (3) Isaiam Ahen.
- (4) Confident Venet.
- (5) Samaritanæ Venet.
- (6) Legem illos Seml.

- (7) Solum Wouwer.
- (8) Ascendit Seml.
- (9) Deponit Oberth.
- (10) Excerpsit al.
- (11) Non ut Seml.
- (12) Portenderat Oberth.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXV.—(a) *Qui confiderent in monte Samariæ*. Historiam illius schismatis supra attigit, in quo Jeroboam decem tribus ab aliis avulsas Samariam deduxit, ubi rex creatus est. Reliquæ duæ, nempe Judæa et Benjamin, sub Roboamo permanserunt. Id refertur III Reg. LE PR.

(b) *Secundum nostras antitheses*. Antitheses compegerat Marcion in quibus legem Mosis Evangelio opponerebat. Tertullianus alias antitheses iis opposuit, in quibus legem veterem cum nova conciliabat.

LE PR.

ejus documenta formare quem destruit, ne ille me formare videatur. Si vero et hic non de suo loquitur adventu, sed de judæi Christi, expectemus etiam nunc ne quid de suo prædicet, illum interim esse credentes, quem omni loco prædicat.

CAPUT XXXVI.

Nam et orandi perseverantiam et instantiam (Luc. XVIII) mandans, parabolam judicis ponit, coacti audire viduam, instantia et perseverantia interpellationum ejus. Ergo judicem Deum ostendit orandum, non se, si non ipse est judex. Sed subjunxit, facturum Deum vindictam electorum suorum. Si ergo ipse erit judex, qui et vindex. Creatorem ergo meliorem Deum probavit, quem electorum suorum clamantium ad eum die ac nocte vindicem ostendit. Et tamen, cum templum Creatoris inducit, et duos adorantes diversa mente describit Pharisæum in superbia, Publicanum in humilitate; ideoque alterum reprobatum, alterum justificatum descendisse (Luc. XVIII); utique docendo qua disciplina sit orandum, cum et hic orandum constituit, a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobatricem superbix, sive justificatricem humilitatis. Alterius Dei nec templum, nec oratores, nec judicium invenio penes Christum, nisi Creatoris. (a) Illum jubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium; non in superbia, ut destructorem superborum. Quem alium adorandum mihi ostendit? qua disciplina? qua spe? Neminem opinor. Nam et quam docuit orationem, Creatori probavimus convenire. Aliud est si etiam adorari qua Deus optimus et ultro bonus non vult. Sed quis optimus, nisi unus, inquit Deus? Non quasi ex duobus diis unum optimum ostenderit; sed unum esse optimum Deum solum, qui sic unus sit optimus, qua solus Deus. Et utique optimus, qui pluit super justos et injustos, et solem suum oriri facit super bonos et malos, sustinens et alens et juvenans etiam Marcionitas. Denique interrogatus ab illo quodam: Præceptor optime, quid faciens vitam æternam possidebo? De præceptis Creatoris an ea sciret, id est faceret, exposulavit, ad contestandum præceptis Creatoris vitam acquiri sempiternam. Cumque ille principaliora quæque affirmasset observasse se ab adolescentia: Unum, inquit, tibi deest. Omnia quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo, et veni, sequere me. Age Marcion, omnesque jam commiserones et coodibiles ejus hæretici, quid audebitis di-

timare? Resciditne Christus priora præcepta, non occidendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, diligendi patrem et matrem? An (1) et illa servavit, et quod deerat, adjecit? quamquam et hoc præceptum largitionis in egenos ubique diffusum sit in Lege et Prophetis, uti gloriosissimus ille observator præceptorum pecuniam multo chariorem habiturus traduceretur. Salvum est igitur et hoc in Evangelio (Matth. V, 17), Non veni dissolvere Legem et Prophetas, sed potius adimplere. Simul et cætera dubitatione liberavit, manifestando unius esse et Dei nomen et optimi, et vitam æternam, et thesaurum in cælo, et semetipsum; cujus præcepta suppleo et conservavit et auxit: secundum Michæam quoque hoc loco recognoscendus, dicentem (Mich. VI, 8): Si annuntiavit tibi homo quid bonum, aut quid a te Dominus exquirat, quam facere judicium, diligere misericordiam, et paratum esse sequi Dominum Deum tuum? Et homo enim Christus annuntians quid sit bonum; scientiam legis: Præcepta, inquit, scis? facere judicium: Vende, inquit, quæ habes; diligere (2) misericordiam: Et da, inquit, egenis; paratum esse ire (3) cum Deo (4). Et veni, inquit, sequere me. Tam distincta fuit a primordio Judæa gens per tribus et populos et familias et domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset, (b) vel de recentibus Augustianis censibus adhuc tunc fortasse pendentibus. Jesus autem Marcionis et natus non dubitaretur, qui homo videbatur; utique qua non natus nullam potnerat generis sui in publico habuisse notitiam, (c) sed erat unus aliqui deputandus ex iis, qui quoquo modo ignoti habebantur. Cum igitur prætereuntem illum cæcus audisset, cur exclamavit: Jesu fili David, miserere mei, nisi quia filius David, id est, ex familia David non temere deputabatur, per matrem et fratres, qui aliquando ex notitia utique annuntiati ei fuerant. Sed antecedentes increpabant cæcum, uti taceret. Merito, quoniam quidem vociferabatur, non quia de David filio mentiebatur. Aut doce increpantes illos scisse, quod Jesus non esset filius David, ut idcirco silentium cæco indixisse credantur. Sed etsi doceres, facilius illos ignorasse præsumeretur (5), quam Dominum falsam in se prædicationem sustinere potuisse. Sed patiens Dominus; non tamen confirmator erroris, imo etiam detector Creatoris; ut non prius hanc cæcitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Jesum filium David existimaret. Atquin, ne patientiam ejus infamaretis,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Anne Rhen.

(2) Dilige Seml.

(3) Paratum si, inquit, ire Oberth.

(4) Domino Seml.

(5) Præsumeret Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXVI. — (a) Illum jubet adorare in humilitate, etc. Alludere mihi videtur ad illud Christi: omnis qui se humiliat allevabitur, et qui se exaltat humiliabitur; sive ad aliud eantici Mariæ: Deposuit potentes de sede (hoc est enim destrudere) et exaltavit (sive allevavit) humiles. PAM.

(b) Vel de recentibus Augustianis censibus adhuc tunc fortasse pendentibus. Tunc, id est, cum diceret cæcus, Jesu fili David. Pendentibus, scilicet tabulis census: nimirum, sicut supra notavimus, haud semel acti

census fuisse videntur sub Augusto. Et Septimius ipse libro adversus Judæos, addubitare videtur an Christus adscriptus fuerit censui statim ut natus est. RIC.

(c) Sed erat unus aliqui deputandus ex iis, etc. Unus aliqui pro aliquis, ut in principio lib. seq. unus aliqui discipulus. Sensus hic est, erit terræ filius, vel unus quilibet e turba, sive unus de multis, quod Græci dicunt ἐκ τοῦ πολλοῦ ὄθμου, καὶ τῶν πολλῶν εἰς τῶν τυγχόντων. RHEN.

nec (1) ullam rationem dissimulationis illi affingere-
tis, nec filium David negaretis, manifestissime con-
firmavit cæci prædicationem, et ipsa remuneratione
medicinæ, et testimonio fidei. *Fides*, inquit, *tua te*
salvum fecit. Quid vis cæcum credidisse? Ab alio (2)
Deo descendisse Jesum ad dejectionem (3) Creatoris?
ad destructionem Legis et Prophetarum? non illum
esse, qui ex radice Jesse et ex fructu lumborum
David destinabatur (*Ps. CXXXII, 11*), cæcorum quo-
que remunerator? Sed nondum puto ejusmodi tunc
cæci erant, qualis Marcion, ut hæc fuerit cæci illius
fides, qua crediderit in voce, *Jesu fili David*. Qui
hoc se et cognovit, et ab omnibus cognosci (4) voluit,
fidem hominis, etsi melius oculatam, etsi veri
luminis competentem, exteriore quoque visione donavit,
ut et nos regulam simulque mercedem fidei discernemus.
Qui vult videre Jesum, David filium credat per
virginis censum. Qui non ita credet, non audiet ab
illo: *Fides tua te salvum fecit*. Atque ita cæcus re-
manebit, ruens in antithesim, ruentem et ipsam
antithesim. Sic enim cæcus cæcum deducere solet.
« Nam si aliquando (*II Reg. V*) Daviden in recupe-
« ratione Sionis offenderant cæci resistentes, quo-
« minus admitteretur » (in figuram populi proinde
cæci, non admissuri quandoque Christum filium Da-
vid), « ideo Christus ex diverso cæco subvenit, ut hinc
« se ostenderet non esse filium David, et ex animi
« diversitate bonus cæcis, quos ille jusserat cædi.
« Et cur fidei, et quidem prave, præstitisse se dixit? »
Atquin et hoc filius David, antithesim de suo retun-
dendam. Nam et qui David offenderant, cæci: nunc

vero ejusdem carnis (5) homo supplicem se obtulerat
filio David, idcirco ei satisfaciendi quodammodo
placatus filius David, restituit lumina cum testimo-
nio fidei, qua hoc ipsum crediderat, exorandum sibi
esse filium David. Et tamen David audacia hominum
puto offenderat, non valetudo.

CAPUT XXXVII.

Consequitur (*Luc. XIX*) et *Zachæi domus salutem*.
Quo merito? Numquid vel ille crediderat Christum
a Marcione venisse? Atquin adhuc in auribus erat
omnium vox illa cæci, *Miserere mei, Jesu fili David*;
et omnis populus laudes referebat Deo, non Marcionis,
sed David. Enimvero Zachæus etsi allophylus for-
tasse, tamen aliqua notitia Scripturarum ex com-
mercio judaico afflatus; plus est autem (6), et igno-
ras Isaiam (*Is. LVIII, 7*) præcepta ejus impleverat.

(1) Ne Ciaccon.
(2) Illo Oberth.
(3) Dilectionem Seml.
(4) Cognosci ab omnibus Oberth. ab hominibus cognosci
al.; ab omnibus abest Par.
(5) Indecoris Par. Fran.

CAP. XXXVII.—(a) *Dissolvens violentiorum contrac-
tum obnexus*. Illa vox composita est a voce *nexus*, Jure-
consultis usitatissima. Hinc illud apud Papinianum l. si
pater fam. D. familiæ erci-cundæ *nexus pignoris*, apud
Ulpianum, l. si non saltem, § adeo tit. de conduct.
indeb. *nexus venditi*. Unde et Cicero pro Muræna
nexu obligare, et apud Tacitum, lib. III, *exsoluti legis
nexus*. Eodem pertinent *lex nexus*, et l. pecunia quæ

Confringito, inquit, *panem tuum esurienti*; et non ha-
bentes tectum, in domum tuam inducito; hoc cum
maxime agebat, exceptum domo sua pascens Domi-
num. *Et nudum si videris, contegito*; hoc cum maxime
promittebat, in omnia misericordiæ opera dimidium
substantiæ offerens; (a) dissolvens violentiorum con-
tractuum obnexus (7), et dimittens conflictatos in
laxamentum, et omnem conscriptionem iniquam dis-
sipans, dicendo: *Et si cui quid per calumniam eripui,*
quadruplum reddo. Itaque Dominus: *Hodie*, inquit,
salus huic domui. Testimonium dixit, salutaria esse
quæ præceperat propheta Creatoris. Cum vero dicit:
Venit enim Filius hominis salvum facere quod perit (8),
jam non contendo eum venisse ut salvum faceret
quod perierat, cujus fuerat, et cui perierat quod
salvum venerat facere; sed in alterius quæstionis
gradum dirigo. De homine agi nulla dubitatio est.
Hic cum ex duabus substantiis constet, ex corpore et
anima, quærendum est ex qua substantiæ specie
periisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perie-
rat, anima non. Quod perierat, salvum facit filius
hominis: habet igitur et caro salutem. Si et anima
perierat, animæ perditio saluti destinatur: caro quæ
non perit, salva est. Si totus homo perierat ex utra-
que substantia, totus homo salvus fiat necesse est;
et elisa est sententia hæreticorum negantium carnis
salutem. Jam et Christus Creatoris confirmatur, qui
secundum Creatorem totius hominis salutem (9) pul-
licebatur. *Servorum* quoque parabola, qui secundum
rationem sceneratæ pecuniæ dominicæ dijudicantur,
judicem ostendit Deum, etiam ex parte severitatis,
non tantum honorantem, verum et auferentem quod
quis videatur habuisse. Aut si et hic Creatorem
finxerit austerum tollentem quod non posuerit, et
metentem quod non severit: hic quoque me ille
instruit, cujus pecuniam ut scenerem edocet.

CAPUT XXXVIII.

Sciebat Christus *baptisma Joannis* (*Luc. XX*) unde
esset, et cur quasi nesciens interrogabat. Sciebat non
responsuros sibi Phariseos, et cur frustra interroga-
bat. An ut ex ore ipsorum judicaret illos, vel ex
corde? Refer ergo et hæc ad excusationem Creatoris,
et ad comparisonem Christi; et considera jam quid
secuturum esset, si quid Pharisei ad interrogationem
renuntiassent. Puta illos renuntiassent humanum Jo-
annis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. Exi-
steret aliqui Marcion (b) (10) adversus Marcionem, qui

LECTIONES VARIANTES.

(6) Si inserit rhen.
(7) Obnoxii Seml.
(8) Perierat al.
(9) Salutem abest nig.
(10) Aliquis Marcion Seml. aliqui Marcionis Venet.

COMMENTARIUS.

per nexum obligatur, nempe per genus quoddam obli-
gationis civilis, qua, uti Budæus ait, corpus æque at-
que pignus nexu afficiebatur. PAM.

CAP. XXXVIII.—(b) *Existeret aliqui Marcion*, id
est, si emergeret, exoriretur, exurgeret. Sic enim
hoc verbum apud Ciceronem interpretatur Asconius
Pedianus. RHEN.

diceret : O Deum optimum ! o Deum diversum a Creatoris exemplis ! Sciens præceps ituros homines, ipse illos in præruptum (1) imposuit. Sic enim et de Creatore, in arboris lege, tractatur. Sed de cœlis fuit baptisma Joannis. *Et quare*, inquit Christus, *non credidistis ei ?* Ergo qui credi voluerat Joanni, increpaturus quod non credidissent, ejus erat cujus sacramentum Joannes administrabat. Certe nolentibus renuntiare quid saperent, cum et ipse vicem opponit. *Et ego non dico vobis in qua virtute hæc facio ; malum pro malo reddit* (2). *Reddite quæ Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo.* Quæ erunt Dei ? quæ similia sunt denario Cæsaris, imago scilicet et similitudo ejus. Hominem igitur reddi jubet Creatori, in ejus imagine et similitudine et nomine et materia expressus est. Quærat sibi monetam deus Marcionis. Christus denarium hominis suo Cæsari jubet reddi, non alieno ; (a) nisi quod necesse est qui suum denarium non habet. Justa et digna præscriptio est in omni quæstione ad propositum interrogationis pertinere debere sensum responsionis. Cæterum, aliud consulenti, aliud respondere demeritis est. Quo magis absit a Christo, quod ne homini quidem convenit. Sadducæi resurrectionis negatores, de ea habentes interrogationem, proposuerant Domino ex lege materiam mulieris, quæ septem fratribus ex ordine defunctis secundum præceptum legale nupsisset, cujus viri deputanda esset in resurrectione. Hæc fuit materia quæstionis, hæc substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quæstiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum, quod alias palam non docebat subostendisse. Respondit igitur : *Hujus quidem ævi filios nubere.* Vides quam pertinenter ad causam. Quia de ævo venturo quærebatur, in quo neminem nubere definiturus (3), præstruxit, hic quidem nubi, ubi sit et mori ; *quos vero dignatus sit Deus, illius ævi possessione et resurrectione a mortuis, neque nubere, neque nubi ; quia nec morituri jam sint, cum similes angelorum sint* (4), *Dei et resurrectionis filii facti.* Cum igitur sensus responsionis non ad aliud sit dirigendus, quam ad propositum interrogationis ; si hoc sensu responsionis,

A propositum absolvitur interrogationis, non (5) aliud responsio Domini sapit, quam quo quæstio absolvitur. Habes et tempora permissarum et negatarum nuptiarum, non ex sua propria, sed ex resurrectionis quæstione. Habes et ipsius resurrectionis confirmationem, et totum quod (b) Sadducæi sciscitabantur, non de alio Deo interrogantes, nec de proprio nuptiarum jure quærentes. Quod si ad ea facis respondere Christum, de quibus non est consultus, negas eum de quibus interrogatus est respondere potuisse, Sadducæorum scilicet sapientia captum. Ex abundantia nunc et post præscriptionem, retractabo adversus argumentationes coherentes. Nacti enim Scripturæ textum, ita in legendo decucurrerunt : *Quos autem dignatus est Deus, illius ævi, illius ævi Deo adjungunt*, quo alium Deum faciant illius ævi ; cum sic legi oporteat : *Quos autem dignatus est Deus, ut facta hic distinctione post Deum, ad sequentia pertineat illius ævi, id est, quos dignatus sit Deus, illius ævi possessione et resurrectione.* Non enim de Deo, sed de statu illius ævi consulebatur, cujus uxor futura esset post resurrectionem in illo ævo. Sic et de ipsis nuptiis responsum subvertunt : *Ut filii hujus ævi nubunt et nubuntur*, de hominibus dictum est Creatoris, nuptias permittentis, se autem quos Deus illius ævi, alter scilicet, dignatus sit resurrectione, jam et hic non nubere, quia non sint filii hujus ævi : quando de nuptiis illius ævi consultus, non de hujus, eas negaverat de quibus consulebatur. Itaque qui ipsam vim et vocis et pronuntiationis et distinctionis exceperant, nihil aliud senserunt, quam quod ad materiam consultationis pertinebat. Atque adeo scribæ : *Magister, inquit, bene dixisti.* Confirmaverat enim resurrectionem, formam ejus edendo adversus Sadducæorum opinionem. Denique testimonium eorum qui ita eum respondisse præsumserant, non recusavit. Si autem Scribæ Christum filium David existimabant, ipse autem David Dominum eum appellat ; quid hoc ad Christum ? (c) Non David errorem Scribarum obtundebat, sed honorem Christo David procurabat, quem Dominum Christum (i) magis quam filium David confirmabat ; quod non congrueret destructori Creatoris. At ex nostra parte, quam conve-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præruptum *ms.*
 (2) Malum malum reddit *Pam.*
 (3) Diffiniturus *al.*

- D (4) Fiant *Seml.*
 (5) Ad *add. alii.*
 (6) Christum *abest Par. Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) Nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet. Necesse est, inquit Septimius, quærat sibi monetam deus Marcionis, qui suum denarium non habet. Quærat sibi hominem alienum, qui nullum habet suum qui nullam scilicet creavit. RIC.

(b) Sadducæi resurrectionis negatores. Epiphanius (*Hær. 14*) : *ἡθετήσαν μὲν γὰρ οὗτοι νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, ὅμοια σαμαριταῖς προνοῦντες* : mortuorum enim resurrectionem negarunt, eadem cum Samaritis sentientes. Neque tantum resurrectionem, sed etiam animæ immortalitatem sustulerunt, ut testatur Josephus, *Antiq. Jud.* lib. XVIII. A Dositheo propagatam fuisse, tum Sadducæorum, tum Samaritanorum hæresin docet B. Hier., dial. contra Lucif. : *Taceo*, inquit, *de Judaismi*

hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt ; quod Dositheus, Samaritanorum princeps, propheta repudiavit, quod Sadducæi ex illius radice nascentes etiam resurrectionem carnis negaverunt. Dicti sunt Sadducæi a Sadoko Antigoni discipulo ; is autem Antigonus discipulus fuerat Simeonis Justi, ut refertur in Pirke avoth, cap. 1. LE PR.

(c) Non David errorem Scribarum. Ne res confuse tractentur, advertendum est Scribarum duo fuisse genera, alii enim *γραμμάτεις τοῦ νόμου* extiterunt, et alii *γραμμάτεις λαοῦ*. Scribæ populi actuarii sive auctores publici fuerunt, neque tamen hæretici ; cum certum sit alios fuisse hæreticos. Videtis Scaligerum in Elencho. LE PR.

niens interpretatio ! Nam qui olim a cæco illo filius A David fuerat invocatus, quod tunc reticuit, non habens in præsentia scribas, nunc ultro coram eis de industria protulit : ut se, quem cæcus secundum scribarum doctrinam filium tantum David prædicarat, Dominum quoque ejus ostenderet ; remunerata quidem fide cæci, qua filium David crediderat illum ; pulsata vero traditione (1) Scribarum, qua non et Dominum eum norant. Quodcumque ad gloriam spectaret Christi (2) Creatoris, sic (3) non alius tueretur, quam Christus Creatoris.

CAPUT XXXIX.

Olim (*Luc. XXI*) constitit de nominum proprietate, ei illam competere (4), qui prior et Christum suum in homines annuntiaret, et Jesum transnominaret. Constat itaque et de impudentia ejus, qui multos B dicat venturos in nomine ipsius ; quod non sit ipsius, si non Christus et Jesus Creatoris est, ad quem proprietas nominum pertinet ; amplius, et prohibeat eos recipi, quorum et ipse par sit, ut qui proinde in nomine venit alieno, si non ipsius erat a mendacio nominis prævenire discipulos, qui per proprietatem nominis possidebat veritatem ejus, Venient denique illi, dicentes : *Ego sum Christus*. Recipies eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc quod et ipse venit nomen Dominus Christus et (5) Jesus Creatoris ? Rejicies illum ? Et quam iniquum, quam injustum, et optimo Deo indignum, ut non recipias eum in nomine suo venientem, qui alium (6) in nomine ejus recepisti ! Videamus et quæ signa temporibus imponat, *Bella*, opinor, C *et regnum super regnum, et gentem super gentem, et pestem, et famem, terræque motus, et formidines, et prodigia de caelo* : quæ omnia severo et atroci Deo congruunt (7) : hæc cum adjicit (8) etiam oportere fieri, quem se præstat, destructorem an probatorem Creatoris ? ejus dispositiones confirmat impleri oportere, quas ut optimus tam tristes quam (9) atroces abstulisset potius quam constituisset, si non ipsius fuissent. Antè hæc autem persecutiones eis prædicat et passiones venturas, in martyrium utique et in salutem. Accipe prædicatum in Zacharia (*Zach. IX, 15*) : *Dominus*, inquit, *omnipotens proteget eos ; et*

consument illos, et lapidabunt lapidibus fundæ, et bibent sanguinem illorum velut vinum, et replebunt pateras quasi altaris (10) ; *et salvos eos faciet Dominus illo die, velut oves, populum suum, quia* (11) *lapides sancti volutant*. Et ne putes hæc in passiones prædicari, quæ illos tot bellorum nomine ab allophylis manebant, respice ad species. Nemo in prædicatione bellorum legitimis armis debellandorum, lapidationem enumerat popularibus cœtibus magis et inermi tumulti familiarem. Nemo tanta in bello sanguinis flumina paterarum capacitate metitur, aut unius altaris cruentationi (12) adæquat. Nemo oves appellat eos qui in bello armati, et ipsi et (13) eadem feritate certantes cadunt ; sed qui in sua proprietate atque patientia dedentes, potius semetipsos quam vindicantes trucidantur. Denique, (a) *quia* (14) *lapides*, inquit, *sancti volutant*, non quia (15) milites pugnant. Lapidem enim sunt et fundamenta, super quæ nos ædificamur : *extracti*, secundum Paulum (*Eph. II, 21*) *super fundamentum Apostolorum*, qui lapides sancti oppositi omnium offensui volutabant. Et hic igitur ipse vetat cogitari ; quid responderi oporteat apud tribunalia, qui et Balaam (16) quod non cogitaverat, imo contra quam cogitaverat suggestit (*Num. XXII*), et Moysi causato linguæ tarditatem, os repromisit ; *et sapientiam ipsam, cui nemo resisteret*, per Isaiam (*Is. XLIV, 5*) demonstravit : *Hic dicit : Ego Deus sum, et clamabit in nomine Jacob, et alius inscribetur* (17) *in nomine Israelis*. Quid enim sapientius et in-contradicibilis confessione simplici et exerta in martyris nomine cum Deo invalescentis ? (b) quod est interpretatio Israelis. Nec mirum si is cohibuit (18) præcogitationem, qui et ipse a Patre excepit pronuntiandi tempestive subministrationem : *Dominus mihi* (*Is. L, 4*) *dat linguam disciplinæ, quando debeam proferre sermonem*. Nisi Marcion Christum non subjectum Patri infert. A proximis quoque persecutiones et nomine ex odio utique blasphemiam prædicatam, non debeo rursus ostendere. Sed per tolerantiam, inquit, *salvos facietis nosmetipsos ; de qua scilicet Psalmus* (*Ps. IX, 19*) : *Tolerantia*, inquit, *justorum non peribit* (19) *in finem*. Quia et alibi (*Ps. CXV, 5*) : *Honorabilis mors justorum ; ex tolerantia sinè du-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Traductione al.
 (2) Christi *omitt. Jun.*
 (3) Si *Venet.*
 (4) Olim c. d. n. p. ei i. c. *inser. Rig. et al. post eum e cod. Nouv.*
 (5) Christus et *omitt. Obert.*
 (6) Alienum *Paris.*
 (7) Congruum *Venet.*
 (8) Dicit al.
 (9) Tam *Jun.*

- D (10) Quasi pateras altari. *Fran.*
 (11) Qui *Seml.*
 (12) Cruentatione *Pam.*
 (13) Et *Jun.*
 (14) Qui *Seml.*
 (15) Quin *Paris. Fran.*
 (16) Balæ *Oberth.*
 (17) Inscribeb. *al.*
 (18) Prohibuit *al.*
 (19) Periet *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXIX. — (a) *Quia lapides sancti volutant*. Hæc etiam Zachariæ citantur juxta editionem septuaginta volulant, *καλονται ἐπὶ τῆς γῆς*. *Rig.*

(b) *Quod est interpretatio Israelis*. De hujus vocis significato sanctus Hieronymus (in *Quæst. ad Genesim*) multis probat Israel proprie idem esse ac principem seu directum Dei : « Illud vero, inquit,

« quod in libro Nominum interpretatur Israel vir « videns Deum, sive mens videns Deum, omnium « pene sermone detritum, non tam vere quam vio- « lenter mihi interpretatum videtur. » Quærendum igitur manet ultra interpretatio, princepsne Dei, an directus Dei, admittenda potius sit. Hanc vero quæ- tionem indirecte solvit Hieronymus ipse, cum ait : « Nos magis Scripturæ et angeli, vel Dei, qui ipsum Israel vo-

bio, quia et Zacharias (*Zach. VI, 14*): *Corona autem A* erit cis qui toleraverint. Sed ne audeas argumentari apostolos, ut alterius Dei præcones, a Judæis vexatos; memento prophetas quoque eadem a Judæis passos, tamen non alterius Dei apostolos fuisse, quam Creatoris. Sed monstrato dehinc tempore excidii, cum capisset vallari exercitibus Hierusalem, signa jam ultimi finis enarrat, *solis et lunæ siderumque prodigia, et in terra angustias nationum obstupescensium velut a sonitu maris fluctuantis pro exspectatione imminentium orbi malorum.* Quod et ipsæ vires cælorum concuti habeant, accipe Joelem (*Joel. II, 30*): *Et dabo prodigia in cælo et in terra, sanguinem et ignem, et fumi vaporem. Sol convertetur in tenebras, et in sanguinem luna, priusquam adveniat (1) dies magnus et illustris Domini.* Habes et Habacuc (*Haba., III, 9*): *Fluminibus dirumpetur terra; videbunt te, et parturient populi; disperges (2) aquas gressu (3). Dedit abyssus sonum suum; sublimitas timoris ejus elata est; sol et luna constitit in suo ordine, in lucem coruscationis (4) tuæ ibunt in fulgorem; fulgur scutum tuum, in communicatione tua diminues terram, et in indignatione tua depones nationes.* Conveniunt, opinor, et Domini pronuntiationes et prophetarum, de concussionibus mundi et orbis, elementorum et nationum. Post hæc quid Dominus? *Et tunc (a) videbunt Filium hominis venientem de cælis cum plurima virtute. Cum autem hæc fuerint, erigetis vos, et levabitis capita, quoniam appropinquabit (5) redemptio vestra.* In tempore scilicet regni, de quo subjectarit (6) ipsa parabola. Sic et vos cum videritis omnia hæc fieri, *scitote appropinquasse regnum Dei.* Hic erit dies magnus Domini et illustris, venientis de cælis filii hominis secundum Danielelem (*Dan. VII, 5*): *Ecce cum cæli nubibus tanquam filius hominis adveniens, etc. Et data est illi regia potestas, quam in parabola postulaturus exierat relicta pecunia servis, quæ fœneraretur (7). Et universæ nationes, quas promiserat ei in psalmo Pater (Ps. II, 8): Postula de me, et dabo tibi gentes hæreditatiæ tuam. Et gloria omnis serviens illi et potestas ejus æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus quod non corrumpetur: quia nec morientur in illo, nec nubent, sed erunt sicut angeli.* De eodem adventu filii hominis et fructu (8) ejus apud Habacuc (*Habac. III, 15*): *Existi in salutem populi ad salvos faciendos christos tuos; erecturos scilicet se, et capita*

levaturos in tempore regni redemptos (9). Igitur cum et hæc, quæ sunt promissionum, proinde conveniant sicut et illa quæ sunt concussionum, ex consonantia propheticarum et dominicarum pronuntiationum, nullam hic poteris interstruere distinctionem, ut concussiones quidem referas ad Creatorem, sævitiae scilicet Deum, quas nec sinere, nedum expectare deberet Deus optimus; promissiones vero Deo optimo depones, quas Creator ignorans illum non prophetasset. Aut si suas prophetavit, non distantes a promissionibus Christi, par erit in libertate optimo Deo; nec plus videbitur a Christo tuo repromitti, quam a meo filio hominis. Ipsum decursum Scripturæ evangelicæ, ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici, ita invenies contextu sensus filio hominis hincatque illinc adhærere, ut in illum compingat et tristitia et læta, et concussiones et promissiones, nec possis separare ab illo alteram partem. Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus, concussionum et promissionum, necesse est ad unum pertineant filium hominis, et incommoda nationum, et vota sanctorum: quia (10) ita positus est in medio, ut communis exitibus ambobus, alterum conclusurus adventu suo, id est, incommoda nationum; alterum incipiens, id est, vota sanctorum; ut sive mei Christi concesseris adventum filii hominis, quo mala imminetia ei depones quæ adventum ejus antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere, quæ ab adventu ejus oriuntur; sive tui malueris, quo bona ei adscribas quæ ab adventu ejus oriuntur (11), cogaris mala quoque ei deputare, quæ adventum ejus antecedunt. Tam enim mala coherent adventui filii hominis antecedendo, quam et bona subsequendo. Quære igitur quem ex duobus Christis constituas in persona unius filii hominis, in quem (12) utraque dispositio referatur. Aut et Creatorem optimum, aut (13) Deum tuum asperum dedisti natura. In summa ipsius parabolæ considera exemplum: *Adspice ficum, et arbores omnes, cum fructum protulerint, intelligunt homines æstatem appropinquasse. Sic et vos, cum videbitis hæc fieri, scitote in proximo esse regnum Dei.* Si enim fructificationes arbuseularum signum æstivo tempori præstant, antecedendo illud; proinde et (14) conflictationes orbis, signum prænotant regni, præcedendo illud. Omne autem signum ejus est cujus est (15) res, cujus est signum. Et omni rei

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adveniet *Riq. Venet.*
 (2) Dispergens *Rhen. Seml.*
 (3) Gressus *Venet.*
 (4) Coruscationes *Franeq. circumstationes al.*
 (5) Appropinquabit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Subjecta erit *Rhen. Seml. Pam.*
 (7) Fœnerarentur *Latin.*
 (8) Fructus *Paris. Fran.*

- D (9) Redemptus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Qui *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (11) Sive tui malueris, quo bona ei adscribas quæ ab adventu ejus oriuntur *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Quam *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (13) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (14) Et *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (15) Et *cod. Wouu.*

COMMENTARIUS.

« cavit, auctoritate ducimur, quam cujuslibet eloquentiæ sæcularis. » Atqui Deus ipse, seu angelus, nomen Israel neutro quem dixit Hieronymus, modo, sed, ut optime Tertullianus noster, *invalescentem cum Deo interpretatus est: » Nequaquam, inquit, « Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quo-*

niam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis « contra homines prævalebis? » EDD.

(a) *Videbunt Filium hominis venientem.* Secundum hic adventum Christi ex infinitis locis probat contra Marcionem. LE PR.

ab eo imponitur signum, cuius est res. Ita si conflictationes signa sunt regni, sicut fructificationes æstatis; ergo et regnum Creatoris est, cuius (1) conflictationes deputantur, quæ signa sunt regni. Præmiserat oportere hæc fieri tam atrocia, tam dira, Deus optimus, certe a Prophetis et a Lege prædicata; adeo Legem et Prophetas non destruebat, cum quæ prædicaverant, confirmat perfici oportere. Adhuc ingerit, *Non transitorium cælum ac terram, nisi omnia peragantur*. Quænam ista? Si quæ a Creatore sunt (2), merito sustinebunt elementa Domini sui ordinem expungi. Si quæ a Deo optimo, nescio an sustineat cælum et terra perfici quæ æmulus statuit. Hoc si patietur Creator, zelotes Deus non est. Transeat age nunc terra et cælum, sic enim Dominus eorum destinavit, dum *Verbum ejus manet in ævum*: sic enim et Esaias prænuntiavit (*Is. XL, 8*). Admoneantur et discipuli, *ne quando graventur corda eorum crapula et (a) ebrietate, et sæcularibus curis; et insistat eis repentinus dies ille, velut laqueus*; utique oblitis Deum ex plenitudine et cogitatione mundi; Moysi erit admonitio (*Deut. XXXII, 15*). Adeo is liberabit a laqueo diei illius, qui hanc admonitionem retro intulit. Erant et loca alia apud Hierusalem ad docendum, erant extra Hierusalem secedendum; sed enim per diem in templo docebat, ut qui per Osee prædixerat (*Os. XII, 4*): *In templo meo me invenerunt, et illic disputatum est ad eos. Ad noctem vero in elæonem (b) secedebat*: sic enim Zacharias demonstrat (*Zach. XIV, 4*): *Et stabunt pedes ejus in monte elæone*. Erant horæ quoque auditorio competentes: diluculo conveniendum erat, quia per Esaiam cum dixisset (*Is. L, 4*): *Dominus dat mihi linguam disciplinæ*; adject (5): *Apposuit mihi mane aurem ad audiendum*.

A Si hoc est prophetias dissolvere, quid erit adimplere?
CAPUT XL.

Proinde (*Luc. XXII*) scit et quando pati oporteret eum, cuius passionem lex figurat. Nam e (4) tot festis Judæorum *Paschæ diem* elegit (5). In hoc enim sacramentum pronuntiavit Moyses (*Levit. XXIII*): *Pascha est Domini*. Ideo et affectum suum ostendit: *Concupiscentia concupivi Pascha edere vobiscum antequam patiar*. O legis destructorem, qui concupierat etiam Pascha servare! Nimirum vervecina illum judaica delectaret? An ipse erat, qui (*Is. LIII*) *tanquam ovis ad victimam adduci* habens, et *tanquam ovis coram tondeute sic os non aperturus*, figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebatur? Poterat et ab extraneo quolibet tradi; ne dicerem (6) et in hoc Psalmum (*Ps. XL, 10*) expunctum: *Qui mecum panem edit, levabit in me plantam*. Poterat et sine præmio tradi: quanta enim opera traditoris circa eum, qui populum coram offendens, nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competisset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim (*Am. II, 6*): *Pro eo quod venundedere (7) justum*. Nam et quantitatem et exitum pretii postea Juda pœnitente revocati, et in emptionem dati agri figuli, sicut in Evangelio Matthæi (*Matt. XXVII*) continetur, Hieremias (*Jerem. XXXII*) præcanit: *Et acceperunt triginta argentea (8) pretium appetiati vel honorati, et dederunt ea (9) in agrum figuli*. Professus itaque se concupiscentia concupisse edere Pascha ut suum [indignum enim ut quid alienum concupisceret Deus], acceptum panem, et distributum discipulis, corpus illum suum (10) fecit, *Hoc est corpus meum* dicendo, (c) id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum, vacua

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cui *Latin*.
(2) *Fiunt Rhen. Seml. Oberth*.
(3) *Adject abest Par*.
(4) *Et Rhen. Seml. Obert*.
(5) *Elegit Venet. egit Rhen. Seml. Oberth*.

- (6) *Dicerent non cod. Wouw. ni dicerem et in hoc Jun*.
(7) *Vendiderunt al*.
(8) *Argenteos al*.
(9) *Eos Paris. Fran*.
(10) *Suum illum Rhen. Seml. Oberth*.

COMMENTARIUS.

(a) *Ebrietate et sæcularibus curis*. Quæ duo hic in discipulis prohibentur, eadem in clericis, tum presbyteris, tum etiam episcopis prohibentur, posterius can. ap. 6, et 80, can. 6. Conc. Carth. et L. Generaliter 52, C. de Clericis et Ep. Prius vero can. ap. 41, et an. 24, quo cujuslibet ordinis clericis interdicitur *εἰς καπηλείον εἰσιέναι*. Quæ omnia apud veteres contra clericorum intemperantiam et luxum passim habentur: lege epist. B. Bernardi ad Fulconem, qui Lingonensis postea factus est Archidiaconus. LE PR.

(b) *Elæonem*. Id est, olivetum, a voce græca *ἐλαίον*. EDD.

CAP. XL. — (c) *Id est, figura corporis mei*. Hæc verba non intelligenda sunt ut volunt Calvinistæ, quibus hoc loco, et alias præterea, nimium favit Rigaltius, sed quemadmodum ea intelligi postulat ipsorum contextus, et explicuerunt theologi polemici, inter quos doctissimi cardinales Perronius et Bellarminus primas obtinent. Posteriorem citasse sufficiat: « Sequitur (tertius) locus ex lib. IV contra Marcionem, ubi sic legimus: *Acceptum panem, et distributum discipulis, corpus suum illum fecit, Hoc est corpus meum dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus*. — Respondeo: priora verba hujus

testimonii, quod omnes sacramentarii tanquam Achillem quemdam in prima acie constituunt, pro nobis maxime faciunt: posteriora autem nihil obsunt causæ nostræ. Illud enim: *Acceptum panem corpus suum fecit dicendo, Hoc est corpus meum*, aperte indicat panis realem mutationem in corpus Christi; illud autem: *Id est, figura corporis mei*, non significat (ut Sacramentarii credunt) panem Eucharistiæ esse figuram corporis Domini, sed quod fuit olim figura in Testamento Veteri, nunc in corporis veritatem esse mutatum. Coniungitur enim illud, *figura corporis mei*, non cum voce proxime præcedente, *corpus meum*, sed cum pronomine *Hoc*, ut sit hic sensus: *Acceptum panem corpus suum fecit, dicendo: Hoc, id est, panis, est qui olim fuit figura corporis mei, nunc est corpus meum: ubi pronomen Hoc, demonstrat panem, non qui manet, sed qui mutatur, ut supra diximus. — Id autem ita esse probatur primo ex illis verbis sequentibus. figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus*. Si enim per figuram intelligeret Eucharistiam, non diceret, *non fuisset*, sed *non esset*, loquitur igitur de figura Testamenti Veteris, quæ sine dubio vera figura non fuisset, nisi corpus verum ei responderet. — Secundo idem patet ex verbis paulo infra sequen-

res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur. Cur autem (a) panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit? Non intelligens veterem fuisse istam figuram corporis Christi dicentis per Hieremiam (*Jerem. XI, 19*): *Adversus me cogitaverunt cogitatum dicentes, Venite, conjiciamus lignum in panem ejus*; scilicet crucem in corpus ejus. Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit, corpus suum vocans panem. Sic et in calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Itaque consistit probatio corporis de testimonio carnis; probatio carnis, de testimonio sanguinis. Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas, aderit Esaias (*Is. LXIII, 1*): *Quis, inquit, qui advenit ex Edom? (b) rubor vestimentorum ejus ex Bosor. Sic (1) decorus in stola vinolenta cum fortitudine? Quare rubra vestimenta tua? et indumenta sicut de foro torcularis pleno conculcato? Spiritus enim propheticus velut jam contemplandus Dominum ad passionem venientem, carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum carnis in vestimen-*

torum rubore designat, conculcatae et expressae vi passionis, tanquam de (2) foro torcularis; quia exiude quasi cruentati homines de vini rubore descendant. Multo manifestius Genesis in benedictione Judae, ex cuius tribu carnis census Christi processurus, jam tunc Christum in Juda delineabat (3). *Lavabit, inquit (Gen. XLIX, 11), in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum*; stolam et amictum carnem demonstrans, et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.

CAPUT XLI.

Væ, ait, per quem traditur filius hominis. Ergo jam Væ constat imprecationis et comminationis inclamationem intelligendam, et irato et offenso deputandam: nisi si Judas impune erat tantum sceleris relaturus. Aut si impune, vacat Væ. Si non impune, utique ab eo puniendus, in quem scelus traditionis admisit. Porro, si sciens passus est hominem, quem ipse comitatu suo adsciverat, in tantum scelus ruere, noli jam de Creatore circa Adam retractare, quæ in tuum quoque Deum retorquentur, aut ignorasse illum qui non ex providentia obstitit peccaturo, aut obistere non potuisse, si ignorabat; aut noluisse, si et sciebat et poterat; atque ita malitiosum judicandum, qui passus sit hominem suum ex delicto perire. Suae igitur agnoscas potius et in isto Creatorem, quam parem illi Deum optimum adversus sententiam tuam facias. (c) Nam et Petrum præsumptorie aliquid elo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sed *Paris*.
(2) In *Rhen. Seml. Oberth.*

- C (3) Declinabat *Rhen. Seml. Oberth.* delineabat *Franeq.*

COMMENTARIUS.

tibus: *Cur, inquit, panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit, non intelligens veterem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremiam: Venite conjiciamus lignum in panem ejus, scilicet crucem in corpus ejus? Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit, corpus suum vocans panem. Ubi Tertullianus dicit, Christum vocasse corpus suum panem, non peponem, aut aliquem alium cibum, ut impleret figuram Hieremiæ, qui nomine panis significaverat Christi corpus: non ergo Christus instituit in Eucharistia figuram corporis sui, ut adversarii volunt, sed implevit figuram veterem ex pane conficiendo corpus suum. — Tertio ex verbis aliis sequentibus, ubi explicans prophetiam Jacob (*Gen. XLIX*): *Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum: Stolam, inquit, carnem demonstrans, et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit. Ubi NOTANDUM, quod sicut apud Hieremiam panis significabat corpus, quia corpus Domini est cibus fidelium, ut supra diximus; ita vinum apud Jacobum patriarcham significat sanguinem Domini, quia sanguis Domini est potus fidelium. Christus autem ut explicaret istas figuras, seu vaticinia, corpus sub specie panis, et sanguinem sub specie vini nobis tradidit: et sane si non verum corpus et sanguinem reipsa dedisset, non recte explicuisset, vel implesset vaticinia. Nam tam Hieremias per panem verum corpus, quam Jacob per vinum verum sanguinem prænuntiavit, ut Tertullianus dicit. Illa autem verba Tertulliani: *Qui tunc vinum in san-***

*guine figuravit, referuntur ad illa verba Jacobi, In sanguine uvæ pallium suum. Vult enim dicere: per sanguinem uvæ intelligi vinum, sed per vinum intelligi sanguinem Domini, ut ipse explicat, cum ait per stolam carnem, per vinum sanguinem demonstrari. — Quarto denique, idem patet ex progressu totius libri. Nam propositum ejus erat ostendere Christum in Evangelio non destruxisse Testamentum Vetus, sed illud implese. Itaque percurrit Tertullianus plurima Christi opera, ac demonstrat Christum in omnibus illis dedisse operam, ut impleret figuras legis: igitur hoc etiam loco non inducit figuram institutam in Testamento Novo, sed impletionem tantum veterum figurarum. — Hactenus Bellarminus (*de sacramento Eucharistiæ, lib. II, c. 7*). EDD.*

(a) *Panem corpus suum appellat. Locus pro veritate corporis Christi insignis, cui adde ex cap. 10 lib. adv. Judæos: Christus panem corpus suum appellat; cap. 2 de orat. etc. Justinus Martyr testimonium hac de re habet luculentum (Apol. 1). Alios hic non allego. LE PR.*

(b) *Rubor vestimentorum ejus ex Bosor. Aut purpura tyria intelligitur, sive carthaginensis, aut per Bosor rubedinem explicare debemus, בשר enim hebræst omphax sive uva immatura, legendumque esset Boser pro bosor. LE PR.*

CAP. XLI. — (c) *Nam et Petrum præsumptorie aliquid elocutum. Sic paucissimis expressit Auctor colloquium Christi de negatione S. Petri prædicta, quod latius prosequitur lib. de Fuga in persec. omissis iis quæ intermedia sunt apud Lucam. PAM.*

cutum, negationi potius destinando, zelotem Deum tibi ostendit. *Debuit etiam osculo tradi* (a) propheticus scilicet Christus, ut ejus scilicet filius, qui *labiis a populo diligebatur* (Is. XXIX). Perductus in consensum, an ipse esset Christus interrogatur. De quo Christo Judæi quæsisent, nisi de suo? Cur ergo non vel tunc alium eis prodidit? Ut pati posset, inquis. Id est, ut ille optimus ignorantes adhuc in scelus mergeret. Atquin et si dixisset, passurus esset. Si *dixero enim*, inquit, *vobis, non creditis* (1). Porro non credituri, perseverassent in necem ejus. Et cur non magis passurus esset, si alterius Dei, ac per hoc, adversarium Creatoris (2) manifestasset? Ergo non pateretur, alium se tunc quoque supersedit ostendere: ut sed quoniam (5) ex ore ejus confessionem extorquere cupiebant, nec confesso tamen credituri, qui cum ex operibus Scripturas adimplentibus agnovisse debuerant; ita ejus fuit occultasse se, cui ultro debebatur agnitio. Et tamen adhuc eis manum porrigens: *Abhinc*, inquit, *erit Filius hominis sedens ad dexteram virtutis Dei*. Suggesterat enim se ex Danielis (Dan., VII) prophetia Filium hominis, et e psalmo (Ps. CIX) David, sedentem ad dexteram Dei. Itaque ex isto dicto et Scripturæ comparatione illuminati quem se vellet intelligi: *Ergo*, inquit, *tu Dei Filius es? Cujus Dei, nisi quem solum noverant? Cujus Dei, nisi quem in psalmo meminerant dixisse filio suo: Scde ad dextram meam? Sed respondit: Vos dicitis quia ego sum* (4). Atquin confirmavit id se esse quod illi dixerant, dum rursus interrogant. Unde autem probabis interrogative, et non ipsos confirmative pronuntiassent: *Ergo tu Filius Dei es?* Ut quia oblique ostenderat se per Scripturas Filium Dei intelligendum, sic senserint (5), *Ergo tu Dei es Filius*, quod te non vis aperte dicere; æque (6) ita et ille, *Vos dicitis*, confirmative respondit; et adeo sic fuit pronuntiatio ejus, ut perseveraverint in eo, quod pronuntiatio sapiebat.

CAPUT XLII.

Perductum (7) (Luc., XXIII) enim illum ad Pilatum onerare cœperunt, quod se regem diceret; Christum sine dubio Dei Filium, sessurum ad Dei dexteram. Cæterum, alio eum titulo gravassent, incerti an Filium Dei se dixisset, nisi (8) *Vos dicitis* sic pronuntiassent, hoc se esse quod dicerent. Pilato

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Creditis Rhen. Seml. Ober.
 (2) Se add. Jun.
 (3) Quomodo Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Quasi non ego Jun.
 (5) Senserunt cod. Wouu. Rig. Venet.
 (6) Atque Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Productum al.

A quoque interroganti, *Tu es Christus?* proinde, *Tu dicitis*; ne metu potestatis viderentur amplius respondisse. Constitutus est igitur Dominus in judicio. *Et statuit in judicio populum suum. Ipse Dominus in judicium venit* (9) *cum presbyteris et archontibus populi*, secundum Esaiam (Is., III, 13). Atque exinde omne scriptum passionis suæ implevit. *Tumultuatae sunt ibidem nationes, et populi meditati sunt inania* (Ps. II, 1). *Astiterunt reges terræ, et archontes congregati sunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus*: nationes, Romani qui cum Pilato fuerant; populi, tribus Israelis; reges, in Herode; archontes, in summis sacerdotibus. Nam et Herodi velut munus a Pilato missus, Osce vocibus fidem reddidit; de Christo enim prophetaverat (Os., X, 6): *Et vinctum eum ducent ænium regi*. Delectatus est denique Herodes viso Jesu, nec vocem ullam ab eo audivit. *Tanquam agnus enim coram tonsente, sic non aperuit os suum* (Is., XIII, 7); quia Dominus dederat illi linguam disciplinæ, ut sciret quomodo eum oporteret proferre sermonem (Is., L, 4). Illam scilicet linguam, quam in Psalmo (Ps. XLVI) agglutinatam gutturi suo tunc probabat, non loquendo. Et Barrabas quidem nocentissimus, vita ut bonus donatur; Christus vero justissimus, ut homicida morti expostulatur. (b) Sed et duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos scilicet deputaretur. Vestitum plane ejus (10) militibus divisum (11), partim sorte concessum, Marcion abstulit, respiciens Psalmi prophetiam (Ps. XXI, 19), *Dispertiti sibi sunt vestimenta mea, et in vestitum meum sortem miserunt*. Aufer igitur et crucem ipsam. Idem tamen psalmus de eo non tacet: *Foderunt manus meas et pedes meos* (12). Totus in illo exitus legitur: *Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me. Omnes qui spectabant me, naso irridebant me. Locuti sunt labiis, et capita moverunt. Speravit in Deum, liberet eum*. Quo jam testimonium vestimentorum habe (15) falsi tui prædam, totus psalmus vestimenta sunt Christi. Ecce autem et elementa concutiuntur. Dominus enim patiebatur ipsorum. Cæterum, adversario læso, cœlum luminibus florisset, magis sol radiis insultasset, magis dies stetisset, libenter spectantem in patibulo Christum Marcionis. Hæc argumenta quoque mihi competissent, etsi non fuis-

- D (8) Si Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Veniet Fran.
 (10) A inser. Rhen. Seml. Oberth.
 (11) Partim add. Lat.
 (12) Meos omitt. Rhen. Seml. Ober.
 (15) Habes Rhen. Latin.

COMMENTARIUS

(a) *Debuit etiam osculo tradi*. Epiph., confut. 66, hanc etiam veritatem corporis Christi probat ex his verbis Lucæ, atque hic auctor alludit: *Et appropinquavit ut oscularetur eum Judas*. Qui confut. 67, addit rescidisse etiam Marcionem in sequentibus, quod fecit Petrus quando percussit et abscidit auriculam servi Pontificis, et quantum apparet, totam historiam negationis Petri; quippe quam hic etiam auctor omisit. PAM.

CAP. XLII. — (b) *Sed et duo scelesti circumfiguntur illi*. Græce est *κακοῦργοι* apud Lucam, pro quo recte vertit, *scelesti*. Et magis ea versio respondet prophetæ Isaiæ LIII, quam hic affert, quasi repetens quod apud Lucam habetur cap. XXII: *Ei inter iniquos deputatus est*, græce apud evangelistam, *μετὰ τῶν ἰσθμῶν*.

PAM.

sent prædicata. *Cælum*, inquit (*Is.*, L, 5) *Esaias*, *A* *vestiam tenebris*. Hic erit dies, de quo et *Amos* (*Am.*, VIII, 9) : *Et erit illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie* (habes et horæ sextæ significationem), *et contenebrabit super terram*. Scissum est et templi velum, angeli eruptione, derelinquentis *filiam Sionis* (*Is.*, I, 8) *tanquam in vinea speculam, et in cucumerario casulam*. O quantum perseveravit etiam trigésimo psalmo Christum ipsum reddere! Vociferatur ad Patrem, ut et moriens ultima voce prophetas adimpleret. Hoc dicto exspiravit. Quis? spiritus semetipsum, an caro spiritum? Sed spiritus semetipsum exspirare non potuit. Alius est qui exspirat, alius qui exspiratus. Si spiritus exspiratur, ab alio exspiratur necesse est. Quod si solus spiritus fuisset, discessisse potius diceretur, quam exspirasse. Quis igitur exspirat spiritum, nisi caro? quæ et spirat, quando illum habet; et ita eum, cum amittit, exspirat. Denique, si caro non fuit (1), sed phantasma carnis, phantasma autem spiritus fuit, spiritus autem semetipsum exspiravit, et exspirando discessit, sine dubio phantasma discessit, cum spiritus, qui erat phantasma, discessit, et nusquam comparuit phantasma cum spiritu. Nihil ergo remansit in ligno? nihil pendit etiam post expirationem? nihil de Pilato postulatum? nihil de patibulo detractum? nihil sindone involutum? nihil sepulcro novo conditum? Atquin non nihil. Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat et Christus. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. Superest impudentiæ hæreticæ dicere, phantasma illic phantasmatis remansisse. Sed sic (2) et Joseph corpus fuisse noverrat, quod tota pietate tractavit, ille Joseph, qui non consenserat in scelere Judæis: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestium* (3) *non sedit; oportuerat etiam sepulchorem Domini prophetari, ac jam tunc merito benedici*.

CAPUT XLIII.

Sic (4) nec mulierum illarum officium (*Luc.*, XXIV) præterit prophetia, quæ ante lucem conveniunt ad sepulchrum cum odoribus paratura. De hoc enim per *Osce* (*Os.*, VI, 4) : *Ut quærant, inquit, faciem meam, ante lucem vigilabunt ad me, aicentes, Eamus, et convertamur ad Dominum, quia ipse eripuit, et curabit nos; percussit, et miserebitur nostri; sanabit nos post biduum, in die tertia resurgemus*. Quis enim

hæc non credat in recogitata mulierum illarum voluntata, inter dolorem præsentis destitutionis qua percussæ sibi videbantur a Domino, et spem resurrectionis ipsius qua restitui rite arbitrabantur? Corpore autem non invento sublata erat sepultura ejus de medio, secundum *Esaiam* (*Is.*, LVII, 2). Sed et duo ibidem angeli apparuerunt. (a) Tot fere laterensibus uti solebat, in duobus testibus consistens Dei Sermo. (b) Revertentes quoque a sepulchro mulieres, et ab illa angelorum visione prospiciebat *Esaias* (*Is.* XXVII, 41); *Mulieres*, inquit, *venientes a visione, venite ad renuntiandam scilicet Domini resurrectionem*. Bene autem, quod incredulitas discipulorum perseverabat, ut in finem usque defensio nostra consisteret, Christum Jesum non alium se discipulis edidisse, quam prophetatum. Nam cum duo ex illis iter agerent, et Dominus eis adhæsisset, non compars quod ipse esset, etiam dissimulans de conscientia rei gestæ: *Nos autem putabamus*, inquit, *ipsum esse redemptorem Israelis*; utique suum Christum, id est Creatoris. Adeo nec alium se ediderat illis. Cæterum, non existimarent eum Creatoris; et cum Creatoris existimaretur, non sustinisset hanc de se existimationem, si non is esset qui existimabatur (5): aut ipse erit auctor erroris, et prævaricator veritatis adversus Dei optimi titulum. Sed nec post resurrectionem alium se eis ostendit, quam quem (6) existimatum sibi dixerant. Plane invecus est in illos: *O insensati et tardi corde, in non credendo omnibus quæ locutus est ad vos!* Quæ locutus non alterius se Dei esse probat, sed ejusdem Dei (7). Nam eadem et angeli ad mulieres: *Rememoramini quæ locutus sit vobis in Galilæa, dicens, quod oportet* (8) *tradi filium hominis, et crucifigi, et tertia die resurgere*. Et quare oportebat, nisi quia ita a Deo Creatore scriptum? Igitur increpavit (9) illos, ut de sola passione scandalizatos, et ut dubios de fide resurrectionis annuntiata sibi a fœminis, per quæ non crediderant ipsum fuisse quem existimarent. Itaque quod existimaverant, id volens credi se, eum se confirmabat quem existimaverant, Creatoris scilicet Christum redemptorem Israelis. De corporis autem veritate quid potest clarius? cum hæsitantibus eis ne phantasma esset, imo phantasma credentibus: *Quid turbati estis, inquit, et quid cogitationes subeunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ego ipse sum; quoniam spiritus ossa non habet, sicut me habent*.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Fuisset al.; alterutrum omitt. Rhén. Seml. Oberth.

(2) Si al.

(3) Pestilentia al.

(4) Si al.; alterutrum del. Jun.

(5) Existimatur Rig. venet. Seml.

(6) Quæ Paris. Fran.

(7) Et minus de Deo Seml. et manus de Deo Rhén.

(8) Oporteret cod. Wouw.

(9) Increpuit al. juxta Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XLIII.—(a) Tot fere laterensibus. Laterenses, stipatores, quod latus claudant. RHÉN.

(b) Revertentes quoque a sepulchro mulieres. Etiam hæc evangelistam convenire ostendit cum eo quod est *Is.* XVII: *Mulieres venientes a visione venisse*: ubi omittimus quod priori loco legatur: *Venite,*

quod neque apud LXX hodie aut olim, neque apud B. Hieronymum, Cyrillum, Procopium in Comm. neque apud Origenem in Matth. aut Rufinum in Symbolum inter opera B. Cypriani, amplius quam semel legatur. PAM.

tem videtis (1). Et Marcion quædam contraria sibi, illa credo industria eradere de Evangelio suo noluit, ut ex his quæ eradere potuit, nec erasit, illa quæ erasit, aut (2) negetur erasisse, aut merito erasisse dicatur. Nec parcat nisi eis quæ non aliter interpretando, quam delendo, subvertit. Vult itaque sic dictum, quasi, *Spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem*, ad spiritum referatur, *sicut me videtis habentem*; id est non habentem ossa sicut et spiritus. Et quæ ratio tortuositatis istius? cum simpliciter pronuntiare potuisset: *Quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis non habentem*. Cur autem inspectui eorum manus et pedes suos offert, quæ membra ex ossibus constant, si ossa non habebat? Cur adjicit:

LECTIONES VARIANTES.

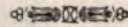
(1) Videtis habere *Rhen. Seml. Obert.*(2) Nec *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Christus enim Jesus in evangelio tuo, meus est.* Corruptum et depravatum fuisse Evangelium a Marcione tum hic locus probat, tum cap. ult. libri præcedentis: *Et Evangelium vestrum*, etc., tum etiam lib. hoc cap. 29. Habuisse autem Tertullianum codicem illum Marcionis corruptum testatur S. Epi-

phanius. An Lucæ fuerit corruptum Evangelium, non est dubitandi locus legenti huncce librum; ubique enim id fit manifestum. Citatur etiam corrupte versus 25 cap. XXIV B. Lucæ, *O insensati Galatæ*, etc. Illud enim non ex recepto Evangelio, sed ex evangelio Marcionis citatur. LE PN.

LIBER V.

ARGUMENTUM. — Sicuti libro præcedenti ex Evangelio B. Lucæ, quod sibi usurpaverat Marcion, sic nunc ex Epistolis Pauli (quas ille mutilatas in librum Apostolicum suo titulo editum diverso ordine redegerat, exceptis iis quæ sunt ad Timotheum et Titum, et ad Hebræos) probat Tertullianus non alium Deum prædicari ab Apostolo quam Creatoris.

C. I. Imprimis autem id vel ex eo manifestum facit, quod nulla auctoritas apostolo Paulo probetur, nisi de Instrumento Veteri Creatoris, et Actis Apostolorum, quæ Marcion rejiciebat.

C. II. Deinde tum per argumentum et verba Apostoli, de Epistola ad Galatas, ex cap. I.

C. III. Item ex ejusdem Epistolæ cap. II et III.

C. IV. Ex ejusdem etiam cap. IV, V, VI.

C. V. Deinde per verba Apostoli, de Epistola ad Corinthios prima, ex cap. I.

C. VI. Etiam ex Epistolæ ejusdem cap. II et III.

C. VII. Ejusdem quoque ex cap. IV, V, VI, VII, VIII, IX et X.

C. VIII. Item cap. XI, XII, XIII et XIV.

C. IX. Ex cap. etiam XV priori parte.

C. X. Et ex ejusdem cap. XV secunda parte.

C. XI. Rursum per verba Apostoli, de Epist. II ad Corinth. ex cap. I, II et III.

C. XII. Item ex cap. V, VII, XI, XII et XIII.

C. XIII. Porro etiam per verba Apostoli, de Epist. ad Rom. ex cap. I, II, III, V, VI et VII.

C. XIV. Ex ejusdem etiam Epistolæ cap. VIII, X, XI, XII, XIII et XVI.

C. XV. Nec minus per verba Apostoli, de Epist. ad Thessalonicenses.

C. XVI. Et de Epist. ad Thessalonicenses secunda.

C. XVII. Dein per verba Apostoli, de Epist. ad Laodiceos (sive ad Ephesios) ex cap. I et II.

C. XVIII. Ex ejusdem etiam Epistolæ cap. III, IV, V et VI.

C. XIX. Denique per verba Apostoli de Epist. ad Colossenses.

C. XX. De Epist. ad Philippenses.

C. XXI. Postremo de Epist. ad Philemonem. PAMEL.

CAPUT PRIMUM.

Nihil sine origine, nisi Deus solus: quæ quantum præcedit in statu omnium rerum, tantum præcedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit. Quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, cum (3) cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus, nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam, nisi nihil temere credendum. Temere porro credi quodcumque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, cum is mihi affirmatur apostolus, quem (b) in albo apo-

LECTIONES VARIANTES.

(3) Cum omitt. *Jun.*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (b) *In albo apostolorum.* Album hic est catalogus apostol. nam apud Jureconsultos album

stolorum apud Evangelium non deprehendo. Denique audiens postea eum a Domino allectum jam in cœlis quiescente, quasi improvidentiam existimo, si non ante scivit illum sibi necessarium Christus; sed jam ordinato officio apostolatus, et in sua opera dimisso, ex incurso, non ex prospectu adjiciendum existimavit; necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas (a) in acatos tuas recepisti; si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique et fidelior in Dei rebus, edas velim nobis quo symbolo susceperis apostolum Paulum? quis illum tituli caractere percusserit? quis transmiserit tibi? quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere? ne illius probetur, qui omnia apostolatus ejus instrumenta protulerit. Ipse se, inquit, apostolum est professus (*Gal. I, 1*), et quidem non ab hominibus, nec per hominem, sed per Jesum Christum. (b) Plane profiteri potest semetipsum quivis. Verum professio ejus alterius auctoritate conficitur: alius scribit, alius subscribit, alius obsignat, alius actis refert. Nemo sibi et professor et testis est. Præter hæc utique legisti (*Luc. XXI, 8*), multos venturos qui dicant: *Ego sum Christus*. Si est qui se Christum mentiatur, quanto magis qui se apostolum prædicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli et inquisitoris conversor, ut jam hinc et fidem tuam obtundam, qui unde eam probes non habes; et impudentiam suffundam, qui vindicas, et unde possis vindicare non recipis. Sit Christus, sit (1) Apostolus, ut alterius dum non probantur nisi de instrumento Creatoris. Nam (2) mihi Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras et propheticas super filios suos benedictiones, Jacob cum ad Benjamin direxisset (5), Benjamin, inquit (*Gen. XLIX, 27*), *lupus rapax, ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam*. Ex tribu enim Benjamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem, ad matutinum comedentem, id est, prima ætate vastaturum pecora Domini, ut persecutorem Ecclesiarum; dehinc ad vesperam escam daturum, id est, devertente jam ætate oves Christi educaturum, ut doctorem nationum. Nam et Saulis primo asperitas insectationis erga David, dehinc pœnitentiam

et satisfactio, bona pro malis recipientis, non aliud portendebat quam Paulum in Saule, secundum tribus; et Jesum in David, secundum virginis census. Hæc figurarum sacramenta si tibi displicent, certe Acta apostolorum (*Act. IX*) hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt, a te quoque non negandum. Inde apostolum ostendo persecutorem, non ab hominibus, neque per hominem; inde et ipsi credere inducor; inde te a defensione ejus expello; nec timeo dicentem: Tu ergo negas apostolum Paulum? non blasphemio quem tueor. Nego, ut te probare compellam. Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe quæ eam faciunt. Si ad tuam provocas, ede quæ eam præstruunt. Aut proba esse, quæ credis; aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es adversus eum credens, a quo solo probatur esse quod credis? Habe nunc et apostolum de meo, sicut et Christum; tam meum apostolum, quam et Christum. (c) Iisdem et hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus præscriptionis, oportere scilicet et apostolum qui Creatoris negetur, imo et adversus Creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum Creatorem, et in primis tanta constantia alium Deum edicere, quanta a lege Creatoris abruptit. Neque enim versimile est, ut avertens a judaismo, non pariter ostenderet in ejus Dei fidem averteret: quia nemo transire posset a Creatore, nesciens ad quem transeundum sibi esset. Sive enim Christus jam alium Deum revelaverat, sequebatur etiam apostoli testatio; vel ne non ejus Dei apostolus haberetur, quem Christus revelaverat; et quia non licebat abscondi ab apostolo, qui jam revelatus fuisset a Christo. Sive nihil tale de Deo Christus revelaverat, tanto magis ab apostolo debuerat revelari, qui jam non posset ab alio; non credendus sine dubio, si nec ab apostolo revelatus. Quod idcirco præstruximus, ut jam hinc profiteamur nos proinde probaturos, nullum alium Deum ab apostolo circumlatum, sicut probavimus, nec a Christo; ex ipsis utique Epistolis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero, forma jam hæretici Evangelii præjudicasse debebit.

CAPUT II.

(d) Principalem (*Gal., I*) adversus judaismum epi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Sic... sic al.

(2) Non *Rhen. Seml. Oberth.*D (3) Dixisset *Rhen. Seml. Ober.*

COMMENTARIUS.

est matricula, seu particula decurionum, unde alibi proscriptio l. Herennius 10, D. de decur. et fil. Ea ferme ratione album Senatorum dixit *λέκωμα τῶν βουλευόντων* Dion., lib. LV, et album citharædorum Suetonius in Nerone cap. 20. LE PR.

(a) In acatos tuas. Acatus sive *ἄκατος* et *ἀκάτιος* navigii genus est, quod velis, non autem remis agebatur. LE PR.

(b) Plane profiteri potest seipsum quivis. Loquitur de professione quæ fit apud acta. Nam profiteremur, dum publice et apud acta aliquid ultro denuntiamus, veluti cum profiteremur merces ne in vectigali pendendo Reipublicæ fraus fiat. Unde merces *improfessas* Marcianus in Pandectis vocat, quarum nomine nullum

vectigal solutum est. Item profitebantur filios natos sibi apud acta veteres: quæ res tum certam, tum facilem ætatis faciebat probationem, si quando hujusmodi dubium incidisset. In hunc sensum eleganter dicit Seneca, profiteri æs alienum. Id quod candidati facere cogebantur et rei. de Benef. lib. VI. Livius profiteri frumentum, lib. IV, dec. 4, ubi in pervulgatis exemplaribus mendose legitur confiteri cogendo frumentum. RHEN.

(c) Iisdem et hic dimicabimus lineis. Linearum proverbialiter lubens meminit, ut, rursus ad lineas, præducere lineas. RHEN.

CAP. II.—(d) Principalem adversus judaismum, etc. Quod ex margine in contextum irreperat, iterum in

stolam nos quoque confitemur, quæ Galatas docet. Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut et ipsam de Creatoris venientem dispositione, sicut sæpe jam in isto ordine tractavimus, de prædicata novatione a prophetis Dei nostri. Quod si Creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet orituris; Christus vero tempus distinctionis istius (*Lex et Prophetæ usque ad Joannem*) terminum in Joanne statuens inter utrumque ordinem, desinentium exinde veterum et incipientium novorum; necessarie et Apostolus in Christo post Joannem revelato vetera infirmat, nova vero confirmat, atque ita non alterius Dei fidem curat quam Creatoris, apud quem et vetera decessura prædicabantur. Igitur et Legis destructio, et Evangelii ædificatio, pro me faciunt in ista quoque Epistola, ad eam Galatarum præsumptionem pertinentes, qua præsumebant Christum utputa Creatoris, salva Creatoris lege credendum: quod adhuc incredibile videretur, legem a suo auctore deponi. Porro, si omnino alium Deum ab Apostolo audissent, ultro utique scissent abscedendum sibi esse a lege ejus Dei quem reliquissent, alium secuti. Quis enim expectaret diutius discere, quod novam deberet sectari disciplinam, qui novum Deum recepisset? Imo, quia eadem quidem divinitas prædicabatur in Evangelio, quæ semper nota fuerat in Lege, disciplina vero non eadem, hic erat totus quæstionis status, an lex Creatoris ab Evangelio deberet excludi in Christo Creatoris. Denique, aufer hunc statum, et vacat quæstio. Vacante autem quæstione, ultro omnibus agnoscantibus discedendum sibi esse ab ordine Creatoris per fidem Dei alterius, nulla Apostolo materia competisset, id tam presse docendi, quod ultro fides ipsa dictasset. Igitur tota intentio Epistolæ istius nihil aliud docet, quam Legis discessionem (1) venientem de Creatoris dispositione, ut adhuc suggeremus. Si item nullius novi Dei exeret mentionem, quod nusquam magis fecisset, quam in ista materia, ut rationem scilicet atque ablegandæ Legis unice hac et sufficientissima definitione proponeret novæ divinitatis, apparet quomodo scribat: *Miror vos tam cito transferri, ab eo qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium*: ex conversatione aliud, non ex religione; ex disciplina, non ex divinitate. Quoniam quidem Evangelium Christi a Lege evocare deberet ad gratiam, non a Creatore ad alium Deum. Nemo enim illos moverat a Creatore, ut viderentur sic ad aliud Evangelium transferri, quasi dum ad Creatorem transferuntur. Nam et adjiciens, quod aliud Evangelium omnino non esset, Creatoris confirmat id, quod esse defendit. Si

enim et Creator Evangelium repromittit, dicens per Esaiam (*Is.*, XL, 9): *Ascende in montem excelsum, qui evangelizas Sioni; extolle vocem in valentia tua, qui evangelizas Hierusalem*. Item (*Is.*, LII, 7) ad apostolorum personam: *Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona*; utique et nationibus evangelizantium; quoniam et: *In nomine ejus, inquit (Is., XLII, 4), nationes sperabunt*, Christi scilicet; cui ait: *Posui te in lumen nationum*. Est (2) autem Evangelium etiam Dei novi, quod vis, tunc ab Apostolo defensum. Jam ergo duo sunt Evangelia apud duos Deos, et mentitus erit Apostolus, dicens quod aliud omnino non est, cum sit et aliud; cum sic suum Evangelium defendere potuisset, ut potius demonstraret, non ut unum determinaret. Sed fortasse ut fugias hinc; et ideo (3), dices, subtextit: *Licet angelus de caelo aliter evangelizaverit, anathema sit*; quia et Creatorem sciebat evangelizaturum. Rursus ergo te implicas. Hoc est enim quo astringeris. Duo enim Evangelia confirmare, non est ejus qui aliud jam negarit. Tamen lucet sensus ejus qui suam præmisit personam. *Sed et si nos aut angelus de caelo aliter evangelizaverit*; verbi enim gratia dictum est. Cæterum, si nec ipse aliter evangelizaturus, utique nec angelus. Ita angelum ad hoc nominavit, quo multo magis hominibus non esset credendum, quando nec angelo, nec apostolo; non angelum ad Evangelium referret Creatoris. Exinde, decurrens ordinem conversionis suæ de persecutore in apostolum; scripturam Actorum (4) Apostolicorum confirmat, apud quam ipsa etiam Epistolæ istius materia recognoscitur, intercessisse quosdam (a), qui dicerent circumcidi oportere, et observandam esse Moysi legem: tunc apostolos de ista quæstione consultos, ex auctoritate spiritus renuntiasse, non esse imponenda onera hominibus, quæ patres ipsi non potuissent sustinere. Quod si et ex hoc congruunt Paulo apostolorum Acta, cur ea respuatis jam apparet, ut Deum scilicet non alium prædicantiam quam Creatorem, nec Christum alterius quam Creatoris, quando nec promissio Spiritus Sancti aliunde probeatur exhibita, quam de instrumento Actorum. Quæ utique verisimile non est, ex parte quidem Apostolo convenire, cum ordinem ejus secundum ipsius testimonium ostendant; ex parte vero dissidere, cum divinitatem in Christo Creatoris annuntiant; ut prædicationem quidem apostolorum omnino sit (5) secutus Paulus, qui formam ab eis dedocendæ legis accepit.

CAPUT III.

Denique (*Gal.*, II et III), ad patrocinium Petri cæte-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Decessionem *Rhen. Seml. Oberth.* dicessionem *Pam.*(2) Esto *fortem legendum esset.*(3) Hinc video *Lat.*(4) Actorum *omitt. Jum.*(5) Apostolorum non sit *Pam.*

COMMENTARIUS.

marginem, tum hoc loco, tum ubique infra, rejecimus. Titulum nempe hujus capituli: *Epistola ad Galatas*, cui adjecimus *ex cap.* Atqui facit adversus hæreticos hodiernos illud *principalem adversus judaismum Epistolam*, quisensum verborum Apostoli perverten-

tes, non adversus judaismum, sed adversus ecclesiasticas festorum dierum observationes, hujus Epistolæ verba cap. IV non verentur allegare. PAMEL.

(a) *Intercessisse quosdam*, etc. Hoc est intervenisse, opposuisse se quosdam. RHEN.

rorumque apostolorum ascendisse Hierosolymanam A post annos quatuordecim, scribit, ut conferret cum illis de Evangelii sui regula, ne in vacuum tot annis cucurrisset, aut curreret; si quid scilicet citra formam illorum evangelizaret. Adeo ab illis probari, et constabili desiderarat (1). Quod si quando vultis (2) judaismi magis affines subintelligi (3), cum (4) nec (5) Titum dicit circumcisum; jam incipit ostendere solam (6) circumcisionis quæstionem ex defensione adhuc Legis concussam ab eis, quos propterea falsos et superinductitios (7) fratres appellat, non aliud statuere pergentes quam perseverantiam Legis, ex fide sine dubio integra Creatoris; atque ita pervertentes Evangelium, non interpolatione Scripturæ (a), qua Christum Creatoris effingerent, sed re- B tentione veteris disciplinæ, ne legem Creatoris excluderent. Ergo, Propter superinductitios, inquit, falsos fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subjectioni. Intendamus enim et sensui ipsi, et causæ ejus, et apparebit vitiatio scripturæ, cum præmittit: Sed nec Titus, qui mecum erat, cum esset græcus, coactus est circumcidi: dehinc subjungit: propter superinductitios falsos fratres, et reliqua: contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit; quod nec fecisset, nec ostendisset, si illud propter quod fecit, non accidisset. Denique, dicas velim, si subiutroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subjectioni? non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt (8) propter quos cederetur, hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione C suspensæ competeat, ipso quoque apostolo, ne in vacuum cucurrisset aut curreret, suspecto. Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem christianam, ne ante eam in servi utem abducerent judaismi, quam Paulus sciret se non in vacuum cucurrisset, quam dexteris ei darent antecessores, quam ex censu eorum in nationes prædicandi munus subiret (9). Necessario igitur cessit ad tempus. Sic ei ratio constat, Timotheum circumcidendi, et rasos introducendi in templum, quæ in Actis (Act. XVI, 21) edicuntur, adeo vera, ut Apostolo consonent profi- tenti (I Cor. IX, 20): Factum se Judæis judæum, ut Judæos lucrifaceret, et sub Lege agentem, propter eos qui sub Lege agerent: sic et propter superinductitios (10) illos, et omnibus novissime omnia factum,

A ut omnes lucraretur. Si hæc quoque intelligi ex hoc postulant, id quoque nemo dubitavit (11), ejus Dei et Christi prædicatorem Paulum, cujus legem, quamvis excludens, interim tamen pro temporibus admisserat, statim amoliendam si novum Deum protulisset. Bene igitur quod et dexteris Paulo dederunt Petrus et Jacobus et Joannes; et de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes, illi in circumcissionem; tantum ut meminissent egenorum, et hoc secundum legem Creatoris, pauperes et egenos fovitis, sicut in Evangelii vestri retractatu probatum est. Adeo constat de Lege sola fuisse quæstionem, dum ostenditur quid ex Lege custodiri conveniret. (b) Sed reprehendit Petrum, non recto pede incedentem ad Evangelii veritatem. Plane reprehendit; non ob aliud tamen, quam ob inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, timens eos qui erant ex circumcissione; non ob aliquam divinitatis perversitatem, de qua et aliis in faciem restitisset, qui de minore causa conversationis ambiguitate Petro ipsi non pepercit. Sed quomodo Marcionitæ volunt credi? De cætero pergat Apostolus, negans ex operibus Legis justificari hominem, sed ex fide, ejusdem tamen Dei, cujus et Lex. Nec enim laborasset fidem a lege discernere, quam diversitas ultro ipsius divinitatis discrevisset, si fuisset. Merito non recædificabat quæ destruxit. Destruiautem Lex habuit, ex quo vox Joannis clamavit (Luc. III) in eremo: Parate vias Domini; ut fierent rivi et colles et montes repleti et humiliati, et tortuosa et aspera in rectitudinem et in campos, id est, Legis difficultates in Evangelii facilitates. Meminerat jam et Psalmi (Ps. II) esse tempus: Disrumpamus a nobis vincula eorum, et abjiciamus a nobis jugum ipsorum: Ex quo tumultuatæ sunt gentes, et populi meditati sunt inania, astiterunt reges terræ, et magistratus congregati sunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ipsius; ut jam ex fidei libertate justificetur homo, non ex legis servitute: Quia (Hebr. X, 38) justus ex fide vivit. Quod si propheta Habacuc (Habac. II, 4) prænuntiavit, habes et apostolum Prophetas confirmantem, sicut et Christus. Ejus ergo Dei erit fides in qua vivet justus; cujus et lex, in qua non justificatur operarius. Proinde, si in lege maledictio est, in fide vero benedictio; utrumque habes propositum apud Creatorem: Ecce posui, inquit (Deut. XI, 26), ante te maledictionem et benedictionem. Non potest distantiam vindicare; quæ etsi rerum est, non ideo auc-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Desiderabat Lat.
 (2) Quos si quando vult Lat.
 (3) Intelligi Lat.
 (4) Vero add. Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Nec omitt. Lat.
 (6) Et add. Fran.

- (7) Superductitios Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Cessissent ne subjectioni? Opinor. Ergo cesserant, quia fuerant cod. Wouw.
 (9) Obiret Lat.
 (10) Superinductos Rhen. Seml. Oberth.
 (11) Dubitabit Rhen. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) Interpolatione Scripturæ. Interpolator seu corruptor est hæreticus qui detorquet, detruncat, imminuit, additve sacræ Scripturæ. LE PR.
 (b) Sed reprehendit Petrum non recto pede incedentem. In græco est ὀρθοποδοῦντα. Notandum tamen in illa reprehensione, id quod habet Eusebius hist. lib.

cap. 12, ubi alium fuisse Cephama B. Petro, ait ex S. Clemente: ἐν ἑβδόμητι γεγονέναι τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν, ὁμώνυμον Πέτρου τυχόντα τῷ ἀποστόλῳ, Unum fuisse ait ex septuaginta discipulis B. Petro apostolo cognominem. LE PR.

torum ; quæ ab uno auctore proponitur. Cur autem A
Christus factus sit pro nobis maledictio , ipso Apos-
tolo edocente manifestum est, quam nobiscum faciat,
id est , secundum fidem Creatoris. Neque enim quia
Creator pronuntiavit : *Maledictus omnis in ligno sus-
pensus* ; ideo videbitur alterius Dei esse Christus , et
idcirco a Creatore jam tunc in lege maledictus. Et
quomodo præmaledixisset eum Creator, quem igno-
rat? Cur autem non magis competat Creatori, Filium
suum dedisse maledictioni suæ, quam illi Deo tuo
subdidisse maledictioni, et quidem pro homine alie-
no? Denique, si atrox videtur hoc in Creatore circa
Filium, proinde tuo in Deo. Si vero rationale et in tuo,
proinde et in meo, et magis in meo. Facilius enim
crederetur, ejus esse per maledictionem Christi be-
nedictionem prospexisse homini, qui et maledictio-
nem aliquando et benedictionem proposuerit ante
hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te
professus. *Accepimus igitur benedictionem spiritalem
per fidem*, inquit, ex qua scilicet vivit justus secun-
dum Creatorem. Hoc est ergo quod dico, ejus Dei
fidem esse, cujus est forma gratiæ fidei. Sed et cum
adjicit : *Omnes enim filii estis fidei*, ostenditur (a) quid
supra hæretica industria eraserit ; mentionem scilicet
Abrahæ, qua nos Apostolus filios Abrahæ per fidem
affirmat, secundum quam mentionem hic quoque fi-
lios fidei notavit. Cæterum, quomodo filii fidei?
et cujus fidei, si non Abrahæ! Si enim *Abraham Deo
credidit, et deputatum (1) est justitiæ*, atque exinde
pater multarum nationum meruit nuncupari ; nos
autem credendo Deo magis, proinde justificamur ,
sicut Abraham ; et vitam proinde consequimur, sic-
ut justus ex fide vivit ; sic fit ut et supra, filios nos
Abrahæ pronuntiarit, qua patris fidei, et hic filios
fidei, per quam Abraham pater nationum fuerat re-
promissus. Ipsum quod fidem a circumcissione revo-
cabat, nonne Abrahæ filios constituere quærebat, qui
in carnis integritate crediderat? Denique, alterius
Dei fides, ad formam Dei alterius non potest admitti,
ut credentes justitiæ deputet, ut justos vivere faciat,
ut nationes filios fidei dicat : totum hoc ejus (2) est,
apud quem ante jam notum est sub eadem Abrahæ
mentionem, dum ipso sensu revincatur.

CAPUT IV.

Adhuc, inquit (*Gal.*, III, IV, V et VI), secundum
hominem dico, dum essemus parvuli, sub elementis D
mundi eramus positi, ad deservendum eis. Atquin non

- (1) Deputatur Lat.
(2) Ejus abest Par.
(3) Suscipit al.
(4) Fuit Jun.

est hoc humanitus dictum : non enim exemplum est,
sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod
sunt nationes, non elementis subjectus est mundi,
quæ pro Deo suspicit (3)? Illud autem facit (4),
quod cum secundum hominem dixisset, tamen testa-
mentum hominis nemo spernit aut superordinat.
Exemplo enim humani testamenti permanentis, divi-
num tuebatur. *Abrahæ dictæ sunt promissiones, et se-
mini ejus. Non dixit, seminibus, quasi pluribus ; sed
semini, tanquam uni, quod Christus est.* Erubescat
spongia Marcionis, nisi quod ex abundanti retracto
quæ abstulit, cum validius sit illum ex his revinci
quæ servavit. *Cum autem evenit impleri tempus, misit
Deus Filium suum ; utique is, qui etiam ipsorum tem-
porum Deus est, quibus sæculum constat ; qui signa
B quoque temporum ordinavit, soles, et lunas, et side-
ra, et stellas ; qui Filii denique sui revelationem in
extremitatem temporum et disposuit et prædicavit
(Is., II, 2) : In novissimis diebus erit manifestus mons
Domini, et (Joel, II, 28) : In novissimis diebus effun-
dam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Joe-
lem. Ipsius erat sustinuisse tempus impleri, cujus
erat etiam finis temporis sicut initium. Cæterum Deus
ille otiosus, nec operationis, nec prædicationis ul-
lius, atque ita nec temporis alicujus, quid omnino
egit quod efficeret tempus impleri, etiam (5) imple-
dum sustineri? Si nihil, satis vanum est ut Creato-
ris tempora sustinuerit serviens Creatori. Cui autem
rei misit Filium suum? *Ut eos qui sub lege erant, redi-
meret* : hoc est, ut efficeret (*Is.*, XL, 4) *tortuosa (6)
C in viam rectam, et aspera in vias lenes (7)*, secundum
Esaiam ; *ut vetera transirent, et nova orirentur ; Lex nova
ex Sion, et sermo Domini ex Hierusalem (Is. II, 3) :*
*et ut adoptionem filiorum acciperemus, utique nationes,
quæ filii non eramus. Et ipse enim lux erit nationum, et
in nomine ejus nationes sperabunt. (b) Itaque, ut
certum esset nos filios Dei esse, misit Spiritum suum
in corda nostra, clamantem, Abba, Pater. In novissi-
mis enim, inquit (Joel, II, 28), diebus effundam de meo
Spiritu in omnem carnem. Cujus gratiæ, nisi cujus
et promissio gratiæ? quis Pater, nisi qui et factor?
Post has itaque divitias, non erat revertendum ad
*infirmam et mendicam elementa. Elementa autem apud
Romanos quoque etiam primæ litteræ solent dici.
Non ergo per mundialium elementorum derogationem a
Deo eorum avertere cupiebat ; etsi dicendo supra :
Si ergo his qui non natura sunt Dei servitis ; phy-***

LECTIONES VARIANTES.

- (5) Aut jam Lat.
(6) Tortuosam viam Fran.
(7) Læves Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Quid supra hæretica industria eraserit ; mentio-
nem scilicet Abrahæ.* Subindicat erasisse Marcionem
tum initio hujus capituli, tum ante dicta jam verba
versus aliquot præcedentes ; quod ipsum repetit cap-
sequenti, idque non solum de Abrahæ mentione, sed
etiam de illo, tamen testamentum hominis non spernit,
aut superordinat. PAM.

CAP. IV. — (b) *Itaque ut certum esset nos filios Dei*

esse. Sic explicat illud Apostoli : *Quoniam autem estis
filii Dei.* Confirmatur omnium latinorum lectio qui
Dei addunt, quod juxta constantem græcorum patrum
lectionem, apud eos desideratur, at vicissim legit Auc-
tor *corda nostra* ; juxta quod græce est *ἡμῶν*, con-
sentientibus etiam BR. Ambr. et Hieron. in Comm.
pro eo quod alii *vestra*. Porro recte ibi subintelligit
Rhenanus, est, cum dicit Auctor, *cujus gratia.* PAM.

sicæ, id est, naturalis superstitionis elementa pro Deo habentis sugillabat (1) errorem, nec sic tamen elementorum Deum taxans. Sed quæ velit intelligi elementa, primas scilicet litteras legis, ipse declarat: *Dies observatis, et mensæ, et tempora, et annos, et sabbata, ut opinor, et (a) cœnas puras, et jejunia et dies magnos.* Cessare enim ab his quoque sicut et circumcissione oportebat ex decretis Creatoris, qui et per Esaiam (Is. I, 14): *Neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustinebo; jejunium et ferias et cœmonias vestras odit anima mea;* et per Amos (Am. V, 21): *Odi, rejeci cœmonias vestras, et non odorabor (2) in frequentiis vestris.* Item per Osee (Os. II, 11): *Avertam universas jucunditates ejus, et cœmonias ejus, et sabbata, et neomenias ejus, et omnes frequentias ejus.* Quæ ipse constituerat, inquis, erasit? Magis quam alius: aut (3) si alius, ergo ille adjuvit sententiam Creatoris, auferens quæ et ille damnaverat. Sed non hujus loci quæstio, cur leges suas Creator infregerit. Sufficit quod infracturum probavimus, ut confirmetur nihil Apostolum adversus Creatorem determinasse, cum et ipsa amolitio (4) Legis a Creatore sit. Sed ut (5) furibus solet aliquid excidere de præda in indicium, ita credo et Marcionem novissimam Abrahæ mentionem dereliquisse, nullam magis auferendam, etsi ex parte convertit (6). Si enim Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla, et alium ex libera: sed qui ex ancilla, carnaliter natus est; qui vero ex libera, per

repromissionem; quæ sunt allegorica, id est, aliud portendentia: hæc sunt enim duo testamenta, sive duæ ostensiones, sicut invenimus interpretatum; unum a monte Sina, in synagogam Judæorum, secundum legem, generans in servitute; aliud (7) super omnem principatum, generans vim, dominationem, et omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc ævo, sed in futuro; quæ est mater nostra, in quam repromissimus sanctam Ecclesiam; ideoque adjicit: *Propter quod, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.* Utique manifestavit et christianismi generositatem in filio Abrahæ ex libera nato allegoriæ habere sacramentum, sicut et judaismi servitute legalem in filio ancillæ; atque ita ejus Dei esse utramque dispositionem, apud quem invenimus utriusque dispositionis delineationem (8). Ipsum quod ait, *Qua libertate Christus nos manumisit*, nonne cum constituit manumissorem, qui fuit Dominus? (b) Alienos enim servos ne Galba quidem (9) manumisit, facilius liberos soluturus. Ab eo igitur prestabitur libertas, apud quem fuit servitus legis. Et merito. (c) Non decebat manumissos rursus jugo servitutis, id est, legis adstringi, jam Psalmo (Ps. II) adimpleto: *Dirumpamus vincula eorum, et abiciamus a nobis jugum ipsorum;* postquam archontes congregati sunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ipsius. De servitute igitur exemptos, ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcissionem; ex prædica-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Suggillat *Rhen. Seml. Oberth.*
 (2) Adorabor *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) At *Par.*
 (4) Abolitio *al.*
 (5) Et *Par.*

- (6) Converterit *Lat.*
 (7) Alium *Rhen. Seml. Oberth.* alterum *Lat.*
 (8) Delineationem *Pam.* declinationem *Jun.*
 (9) Nec galba *Jun. sine* quidem.

COMMENTARIUS.

(a) Cœnas puras. Parascevas. ἐν τῇ ἑσπερῇ τῶν ἡμερῶν. Sic interpretatur Irenæus, lib. I, cap. 10, Glossæ, Cœna pura, προσάλλατος. RIC.

(b) Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit. Sic omnino legunt exemplaria, neque mutandum quicquam. In ea fuit hæresi Marcion, ut diceret Christum non esse Filium Dei Creatoris; aliumque esse Deum Veteris Testamenti, sive Legis, alium Novisive Evangelii. Deum Legis esse Creatorem, trucem et savum; Evangelii vero Deum, nihil creasse; tantummodo esse bonum et indulgentissimum, qui nos per Christum suum truculenti illius ac tyrannici Dei jugo liberavit. Hanc sententiam Tertullianus multis argumentis refellit, atque hoc inter cætera, quod Christum Paulus, Epistola ad Galatas, manumissorem nostrum esse dicit. Quam Epistolam nec Marcion quidem rejecit. Inde autem necessario sequi, nos aliquando fuisse in servitute apud illum Deum Creatorem, Christumque esse Dei illius Creatoris Filium: cum nec dici nec esse possit manumissor, nisi qui fuit Dominus; nec libertus, nisi qui justam servitute servivit apud manumissorem. Nos igitur, quod eadem Epistola docet, servos aliquamdiu fuisse sub Lege Veteris Testamenti; postea vero Christi beneficio liberatos ea servitute Legis, nec jam sub Lege esse, verum sub Evangelio. Itaque, sic colligit Tertullianus. Si manumissorem agnoscimus Christum, necessario agnoscere debemus eundem esse Christum Creatoris illius, cujus fuit ea Lex qua soluti sumus, adepti libertate. Etenim nisi Christus esset Creatoris, non jure nos ea servitute liberasset, quam serviebamus apud Creatorem, sub illius legis duritia.

Serviebamus apud Creatorem: oportuit ergo manumissorem a Creatore venisse. Alienos enim servos qui manumittit, nihil agit. Ille vero more suo Tertullianus aliquid salis adspexit. *Alienos enim servos*, inquit, *ne Galba quidem manumisit. facilius liberos soluturus.* Legerat apud Suetonium Tranquillum, auctorem sibi familiarem, nec semel abs se citatum, eadem Neronis tantum gaudium publice præbuisse, ut plebs pileata tota urbe discurreret, quasi liberata tristi servitutis jugo: Galliam vero Neronis successorem hæc sui principatus auspicia sumpsisse, cum quasi manumissioni vacaturus tribunal conscendisset, ac propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quam plurimis imaginibus temporum statum deplorare cœpisset; in eoque habitu sive actu, ab circumstantibus consalutatum fuisse Imperatorem. Ait igitur Tertullianus, ne Galbam quidem, ea rerum facie, servos alienos manumisit. Addit, *Facilius liberos soluturus*, reddita videlicet libertate civibus Romanis, qui sædam sub Nerone servitute serviebant. RIC.

(c) Non decebat manumissos rursus jugo servitutis. Verba hæc ex c. V, ad Galatas juxta editiones omnes desumpta sunt. Atqui recte adstringi verit quod græce est ἐπιχρῆσθαι. Ibi autem ipsam servitutis notam eradere perseverabat circumcissionem, alludit ad id quod sequitur ibidem: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit*, etc. usque ad vers. 6. Epiphanius, quod est intermedium: *Testor autem rursus, quod homo circumciscus debitor est ut totam legem impleat*, adducit in Marcionem confut. 3, ex Ep. ad Gal. PAMELIUS.

tionis scilicet propheticæ auctoritate ; memor dictum per Hieremiam (*Jerem. IV, 4*) : *Et circumcidimini præputia (1) cordis vestri*. Quia et Moyses (*Deut. X, 16*) : *Circumcidetis duricordiam vestram*, id est, non carnem. Denique, si circumcisione ab alio Deo veniens excludebat, cur etiam præputiationem negat quidquam valere in Christo, sicut et circumcisionem? præferre enim debebat æmulam ejus, quam expugnabat, si ab æmulo circumcisionis Deo esset. Porro, quia et circumcisio et præputiatio uni Deo deputabantur, ideo utraque in Christo vacabat, propter fidei prælationem; illius fidei, de qua erat scriptum (*Is. XLII, 4*) : *Et in nomine ejus nationes credent*; illius fidei, quam dicendo *per dilectionem perfici*, sic quoque Creatoris ostendit. Sive enim dilectionem dicit quæ in Deum, et hoc Creatoris est (*Deut. VI*) : *Diliges Deum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis*; sive quæ in proximum : *et proximum tuum tanquam te*, Creatoris est. *Qui autem turbat vos, judicium feret*. A quo Deo? Ab optimo? Sed ille non judicat. A Creatore? Sed nec ille damnabit assertorem circumcisionis. Quod si non erit alius qui judicet nisi Creator, jam ergo non damnabit Legis defensores, nisi qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc, si et confirmat illam ex parte qua debet? *Tota enim, inquit, Lex in (2) vobis adimpleta est : Diliges proximum tuum tanquam te*. Aut si sic vult intelligi, *Adimpleta est*, quasi jam non adimplenda, ergo non vult ut diligam proximum tanquam me, ut et hoc cum lege cessaverit; sed perseverandum erit semper in isto præcepto. Ergo lex Creatoris etiam ab adversario probata est; nec dispendium, sed compendium ab eo consecuta est, redacta summa in unum jam præceptum. Sed nec hoc alii magis competit, quam auctori. Atque adeo cum dicit : *Onera vestra invicem sustinete, et sic adimplebitis legem Christi*; si hoc non potest fieri, nisi quis diligat proximum suum (3) tanquam se, apparet, *Diliges proximum tuum (4) tanquam te*, per quod auditur : *Invicem onera vestra portate*, Christi esse legem, quæ sit Creatoris : atque ita Christum Creatoris esse, dum Christi est lex Creatoris. *Erratis, Deus non deridetur*. Atquin derideri potest Deus Marcionis, qui nec irasci novit, nec ulcisci. *Quod enim seminaverit (5) homo, hoc et metet*. Ergo retributionis et judicii Deus intentat. *Bonum autem facientes*

A bonum. Nega Creatorem bonum facere præcepisse, et diversa doctrina sit diversæ divinitatis. Porro, si retributionem prædicat, ab eodem erit et corruptionis messis et vitæ. *Tempore autem suo metemus*; quia et Ecclesiastes (6), *Tempus, inquit (Eccl., III, 17), erit omni rei*. Sed et mihi famulo Creatoris mundus crucifixus est; non tamen Deus mundi; et ego mundo, non tamen Deo mundi. Mundum enim, quantum ad conversationem ejus posuit cui renuntiando mutuo transfigimur, et invicem morimur, persecutores vocat Christi; cum vero adjicit, (a) *Stigmata Christi in corpore suo gestare se* (utique corporalia competunt), jam non putativam, sed veram et solidam carnem professus est Christi, cujus stigmata corporalia ostendit.

CAPUT V.

Præstructio superioris Epistolæ ita duxit, ut de titulo ejus non retractaverim, certus et alibi retractari eum posse; communem scilicet, et eundem in Epistolis omnibus: quod non utique salutem præscribit eis quibus scribit, sed *gratiam et pacem*. Non dico quid illi cum judaico adhuc more, destructori judaismi; nam et hodie Judæi in pacis nomine appellant, et retro in Scripturis sic salutabant. Sed intelligo illum defendisse officio suo prædicationem Creatoris (*Is. LII*) : *Quam maturi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem!* Evangelizator enim honorum, id est, gratiæ Dei, paci eam præferendam sciebat. Hæc cum a Deo Patre nostro, et Domino Jesu annuntians, communibus nominibus utatur, competentibus nostro quoque sacramento, non puto dispici posse quis (7) Deus Pater, et Dominus Jesus prædicetur, nisi ex accidentibus, cui magis competant. Primo quidem Patrem Dominum præscribo, non alium agnoscendum, quam et hominis et universitatis Creatorem et institutorem. Porro, Patri etiam Domini nomen accedere ob potestatem, quod et Filius per Patrem capiat. Dehinc, gratiam et pacem non solum ejus esse, a quo prædicantur, sed ejus qui fuerit offensus. Nec gratia enim fit nisi offensæ; nec pax, nisi belli: et populus autem per disciplinæ transgressionem, et omne hominum genus per naturæ dissimulationem et deliquerat, et rebellaverat adversus Creatorem. Deus autem Marcionis et quia (8) ignotus, non potuit offendi, et quia (9) nescit irasci. Quæ ergo gratia a non offenso? quæ pax a non rebelato? (b) *Ait crucem Christi stultitiam esse perituris,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præputio al.
 (2) In abest Fran.
 (3) Sibi Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Tibi Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Severit Rhen. Seml. Ober.

- (6) Ecclesiasticus Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Cur Fran.
 (8) Qua Latin.
 (9) Qua Latin.

COMMENTARIUS.

(a) *Stigmata Christi in corpore suo portare se*, etc. Ex eo quod, ut probet veram et solidam carnem Christi, subjungit, cujus stigmata corporalia ostendit; videtur accipere Auctor stigmata, non pro nudis notis, qualibus servi a dominis notabantur ut ab illis dignoscerentur; sed pro talibus, quas etiam in se Christus corporaliter portavit, tanquam diceret, se iisdem

passionibus affectum fuisse quibus Christus. In hoc autem differt, quod legebat *Christi* pro quo alii, *Domini Jesu*. PAM.

CAP. V. — (b) *Ait : Crucem Christi stultitiam esse perituris, virtutem autem, etc.* Etiam hic ab Apostolo variat Auctor fortassis Marcionem secutus. Apud illum enim habetur imprimis : *Verbum crucis Christi,*

virtutem autem et sapientiam Dei, salutem consequitur. A Et ut ostenderet unde hoc eveniret, adjicit (1): *Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium irritam faciam.* Si hæc Creatoris sunt, et quæ (2) ad causam crucis pertinent stultitiæ deputatæ (3); ergo et crux, et per crucem Christus ad Creatorem pertinebit, a quo prædicatum est quod ad crucem pertinet. Aut si Creator, qua æmulus, idcirco sapientiam abstulit, ut crux Christi, scilicet adversarii, stultitia deputetur; et quomodo potest aliquid ad crucem Christi non sui Creator pronuntiasse, quem ignorabat cum prædicabat? Sed et cur apud Dominum optimum, et profusæ misericordiæ, alii salutem referunt, credentes crucem virtutem et sapientiam Dei esse; alii perditionem, quibus Christi crux stultitia reputatur, si non Creatoris est aliquam B et populi et humani generis offensam detrimento sapientiæ atque prudentiæ multasse? Hoc sequentia confirmabunt, cum dicit: *Nonne infatuavit Deus sapientiam mundi?* Cumque et hic adjicit, quare: *Quoniam in Dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam Deum (4), (a) boni duxit Deus per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.* Sed prius de mundo disceptabo, quatenus subtilissimi hæretici hic vel maxime mundum per Dominum mundi interpretantur; nos autem hominem qui sit in mundo intelligimus ex forma simplici loquelæ humanæ, qua plerumque id quod continet, ponimus pro eo quod continetur. Circus clamavit et Forum locutum est, et Basilica fremuit; id est, qui in his locis rem egerunt. Igitur, quia homo, non Deus mundi, in sapientia non cognovit Deum, quem cognoscere debuerat, et Judæus in sapientia Scripturarum, et omnis gens in sapientia operum: ideo Deus idem, qui in sapientia sua non erat agnitus (5), statuit sapientiam hominum stultitia repercutere, salvos faciendo credentes quosque in stultam crucis prædicationem. *Quoniam Judæi signa desiderant, qui jam de Deo certi esse debuerant; et Græci sapientiam quærent; qui suam scilicet, non Dei sapientiam sistunt.* Cæterum, si novus Deus prædicaretur, quid deliquerant Judæi signa desiderantes quibus crederent? aut Græci sapientiam sectantes, cui magis crederent? ita et remuneratio ipsa in Judæos et Græcos, et zelotem Deum confirmat et judicem, qui ex retributione æmula et iudice infatuaverit sapientiam mundi. Quod si ejus sunt et causæ, C D adhibentur Scripturæ, ergo de Deo tractans Apostolus non intellecto, de Creatore utique docet intelligendum,

etiam quod scandalum Judæis prædicat Christum, prophetiam super illo consignat Creatoris dicentis per Esaiam (Is., XXVIII, 15): *Ecce posui in Sion lapidem offensionis, et petram scandali: petra autem fuit Christus, etiam Marcion servat.* Quid est autem stultum Dei sapientius hominibus, nisi crux et mors Christi? Quid infirmum Dei fortius homine, nisi natiuitas et caro Dei? Cæterum si nec natus ex virgine Christus, nec carne constructus, ac per hoc neque crucem, neque mortem vere peressus est, nihil in illo sit (6) stultum et infirmum; nec jam stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam (7); nec infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; nec inhonesta et minima et contemptibilia, quæ non sunt, id est, quæ non vere sunt, ut confundat quæ sunt, id est, quæ vere sunt. Nihil enim a Deo dispositum est (8) et vere modicum, et ignobile, et contemptibile, sed quod ab homine: apud Creatorem autem etiam vetera (9), stultitiæ, et infirmitati, et inhonestati, et pusillitati, et contemptui deputari possunt. Quid stultius, quid infirmius, quam sacrificiorum cruentorum, et holocaustorum nidorosorum a Deo exactio? Quid infirmius, quam vasculorum et grabatorum (10) purgatio? Quid inhonestius, quam carnis jam erubescens alia dedecoratio? Quid tam humile, quam talionis indictio? Quid tam contemptibile, quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, Vetus Testamentum omnis hæreticus irridet. *Stulta enim mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam (11).* Marcionis Deus nihil tale. Quia nec æmulatur contraria contrariis redarguere, ne gloriatur omnis caro; ut, quemadmodum scriptum est, qui gloriatur, in Domino gloriatur. In quo? utique in eo qui hoc præcepit: nisi Creator præcepit, ut in Deo (12) Marcionis gloriatur.

CAPUT VI.

Igitur (I Cor., II et III) per hæc omnia ostendit, cujus Dei sapientiam loquatur inter perfectos: ejus scilicet qui sapientiam sapientium abstulerit, et prudentiam prudentium irritam fecerit; qui infatuaverit sapientiam mundi, stulta eligens ejus, et disponens in salutem. Hanc dicit sapientiam in occulto fuisse, quæ fuerit in stultis et in pusillis et inhonestis; quæ latuerit etiam sub figuris, allegoriis et ænigmatibus, revelanda postmodum in Christo, posito in lumen nationum a Creatore promittente per Esaiæ vocem, patefacturum se thesauros invisibiles et occultos. Nam ut absconderit aliquid is Deus, qui nihil egit omnino in quod aliquid abscondisse existimaretur,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliquid Rhen. Seml. Oberth.
 (2) Quæ omitt. Rhen. Seml. Ober.
 (3) Stultitiam deputat Pam.
 (4) Dominum Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Adagnitus al.
 (6) Fuit Rhen. Seml. Oberth.

- (7) Sapientia Par.
 (8) Est abest in quibusd.
 (9) Vera Lat.
 (10) Gabatarum Ciaccon. Jun.
 (11) Sapientia Par.
 (12) Deum Rhen. Seml. Ober.

COMMENTARIUS.

deinde: *pereuntibus, et iis qui salvi sunt nobis; neque habet, et sapientiam.* Ubi autem adjicit Auctor ex Apostolo, *prudentiam irritam faciam*, græce est ἀδελφῶν, pro quo interpret vulgatus, et Epiphanius quoque, *reprobabo.* Nam etiam hoc vibrat ille in Marcio

nem confut. 1, ex Ep. ad Cor. PAM.

(a) *Boni duxit Deus.* Sic vertit quod græce est εὐδοκῆσαι ἢ θεός. Quemadmodum enim auctores dicunt boni consulere, et, æqui bonique facere, sic ipse dixit, Boni ducere. RUEN.

satis incredibile. Ipse si esset, latere non posset, nedum aliqua ejus sacramenta. Creator autem tam ipse notus, quam et sacramenta ejus; palam scilicet decurrentia apud Israel; sed de significantiis obumbrata, in quibus sapientia Dei delitescerat *inter perfectos*, narranda suo in tempore, *proposita vero in proposito Dei ante sæcula*. Cujus et sæcula, nisi Creatoris? Si enim et sæcula temporibus structa sunt; tempora autem diebus et mensibus et annis compinguntur; dies porro et menses, et anni solibus et lunis et sideribus Creatoris, signantur, in hoc ab eo positus: (a) *Et erunt enim, inquit (Genes., 1), in signa mensium et annorum*: apparet et sæcula Creatoris esse; et omne quod ante sæcula propositum dicatur, non alterius esse, quam cujus et sæcula. Aut probet Dei sui sæcula Marcion, ostendat et mundum ipsum, in quo sæcula deputentur, vas quodammodo temporum, et signa aliqua, vel ortum eorum (1). Si nihil demonstrat, revertor ut et illud dicam. Cur autem ante sæcula Creatoris proposuit gloriam nostram? posset videri eam ante sæcula proposuisse, quam introductione sæculi revelasset. At cum id facit pene jam totis sæculis Creatoris productis (2), vane ante sæcula proposuit, et non magis intra sæcula, quod revelaturus erat pene post sæcula. Non enim ejus est festinasse in proponendo, cujus et retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumque, et ante sæcula proposuisse, et in fine sæculorum revelasse; quia et quod proposuit et revelavit, medio spatio sæculorum in figuris et ænigmatibus et allegoriis præminstravit (3). Sed quia subjicit de gloria nostra, quod

A Jesum autem et (b) secundum nostrum Evangelium (*Matth., IV*) diabolus quoque in tentatione cognovit; et secundum commune instrumentum (*Luc. IV, 34*), spiritus nequam sciebat eum sanctum Dei esse, et Jesum vocari, et in perditionem eorum venisse. Etiam parabola fortis illius armati, quem alius validior oppressit, et vasa ejus occupavit (*Luc. XI*), si in Creatorem accipitur apud Marcionem, jam nec ignorasse ultra potuit Creator Deum gloriæ, dum ab eo opprimitur; nec in crucem cum figere, adversus quem valere non potuit; et superest ut secundum me quidem credibile sit scientes virtutes et potestates Creatoris Deum gloriæ Christum suum crucifixisse, qua desperatione et malitiæ redundantia servi quoque scelestissimi dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me (*Luc. XXII, 3*), *Satanam in Judam introisse*. Secundum autem Marcionem, nec Apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi virtutibus Creatoris in gloriæ dominum, quia scilicet non illas vult intelligi principes hujus ævi. Quod si non videtur de spiritalibus dixisse principibus, ergo de sæcularibus dixit; de populo principali utique non inter nationes, de ipsis archontibus ejus, de rege Herode, etiam de Pilato, et quo major principatus hujus ævi romana dignitas præsidebat. Ita et cum destruuntur argumentationes diversæ partis, nostræ expositiones ædificantur. Sed vis adhuc gloriam nostram Dei tui esse, et apud eum in occulto fuisse, et quare adhuc eodem et Deus instrumento et Apostolus nititur (7)? Quid illi cum sententiis Prophetarum ubique? *Quis enim cognovit sensum Domini? et quis illi consiliarius fuit?* Esaias est (*Is., XL, 13*). Quid illi etiam cum exemplis Dei nostri? Nam quod *architectum se prudentem* affirmat, hoc invenimus significari depalatores disciplinæ divinæ a Creatore, per Esaiam (*Is., III, 2*): *Auferam enim* (8), inquit, *a Judæa inter cætera et sapientem architectum*. Et numquid (9) ipse tunc Paulus destinabatur, de Judæa, id est, de judaismo, auferri habens in ædificationem christianismi, positurus unicum fundamentum, quod est Christus? quia et de hoc per eundem prophetam Creator: *Ecce ego, inquit (Is., XXVIII, 15), injicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum, honorabilem; et qui in eum crediderit, non confundetur*. Nisi si (10) structorem se terreni operis Deus profitebatur, ut non de Christo suo significaret, qui futurus esset fundamentum credentium in eum, *super quod prout quisque superstruxerit, dignam scilicet*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ortaneorum *Rhen. Seml. Obert.* notas eorum *Wouw.* ortam eorum. *Jun.*
 (2) Productis *al.*
 (3) Præmonstravit *Jun.*
 (4) Redigat *Rhen. Seml. Oberth.*
 (5) Ostenderimus *Rhen. Seml. Ober.*

- (6) Hominibus *Rig. Venet.*
 (7) Uitur *Lat.*
 (8) Etiam *Par.*
 (9) Non *al.*
 (10) Si *abest Par.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI. — (a) *Et erunt enim, inquit, in signa mensium et annorum*. Hoc est, lunæ et solis motus, dies, annos, sæcula, tempora distinguent. Hoc loco Genes. I, abutuntur qui in astrologiæ defensionem illum assumunt, facitque contra eos hæc interpretatio. LE PR.

(b) *Secundum nostrum Evangelium*. Ut distinguat a depravato Marcionis codice. *Matth. IV*, hæc referuntur, et paulo post: *Scriptum est enim apud me, Satanam in Judam introisse*. Qui locus est *Lucæ XXII*, ex quo Marcion apud me resequebat. LE PR.

vel indignam doctrinam, si *opus ejus per ignem probabitur*, (a) si merces illi per ignem rependetur, Creatoris est; quia per ignem judicatur (1) vestra superædificatio, utique sui (2) fundamenti, id est sui Christi: *nescitis quod templum Dei sitis, et in vobis inhabitet spiritus Dei?* Si homo, et res, et opus, et imago, et similitudo, et caro per terram, et anima per afflatum Creatoris est; totus (3) ergo in alieno habitat Deus Marcionis (4), si non (5) Creatoris sumus templum. Quod si *templum Dei quis vitiaverit, vitiabitur*, utique a Deo templi. Ultorem intentans, Creatorem intentabit (6). *Stulti estote, ut sitis sapientes*. Quare? *Sapientia enim hujus mundi stultitia est penes Deum*. Penes quem Deum? Si nihil nobis et adhuc sensuum (7) pristina præjudicaverunt, bene quod et hic adstruit: *Scriptum est enim: Deprehendens sapientes in nequitia illorum*. Et rursus: *Dominus scit cogitationes sapientium*, quod sint supervacua. In totum enim præscriptum a nobis erit, nulla illum sententia uti potuisse ejus Dei, quem destruere deberet, si non illi doceret. Ergo, inquit, *nemo gloriatur in homine*. Et hoc secundum Creatoris disciplinam (*Jerem. XVII, 5*), *Miserum hominem, qui spem habet in hominem*; et (*Ps. CXVII*), *Bonum est fidere in Deo, quam fidere in homine* (8): ita et gloriari (I Cor. IV, X).

CAPUT VII.

Et occulta tenebrarum ipse illuminabit, utique per Christum, qui Christum (9) illuminationem repromisit (*Is. XLII, 6*); se quoque lucernam pronuntiavit, *scrutantem corda et renes* (*Ps. VII, 10*). Ab illo erit et laus unicuique, a quo et contrarium laudis ut a iudice. Certe, inquit (10), vel hic mundum Deum mundi interpretatur, dicendo: *Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus*. Quia (11) si mundum homines mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset. Imo ne ita argumentareris, providentia Spiritus Sancti demonstravit quidnam (12) dixisset, *Spectaculum facti sumus mundo*; dum angelis qui mundum ministrant, et hominibus quibus ministrant. Verebatur nimirum tantæ constantiæ vir, ne dicam Spiritus Sanctus, præsertim ad filios scribens, quos in Evangelio generaverat, libere Deum mundi nominare, adversus quem, nisi exerte, non posset videri prædicare. Non defendo secundum legem Creatoris displicuisse

illum, qui mulierem patris sui habuit, communis et publicæ religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum Satanæ, damnatoris Dei præco est. Viderit et quomodo dixerit in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini, dum et de carnis interitu, et de salute spiritus judicavit; et auferris jubens malum de medio, Creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit. *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio sicut estis azymi*. Ergo azymi figuræ erant nostræ apud Creatorem. Sic et pascha nostrum immolatus est Christus. Quare pascha Christus, si non pascha figura Christi, per similitudinem sanguinis salutaris, et pecoris Christi? Quid nobis et Christo imagines induit (13) solemnius Creatoris, si non erant nostræ? *Avertens autem nos a fornicatione*, manifestat carnis resurrectionem. *Corpus, inquit, non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori*; ut templum Deo, et Deus templo. Templum ergo Deo peribit, et Deus templo. Atquin vides, *Qui Dominum suscitavit, et nos suscitabit*, in corpore quoque suscitabit; quia corpus Domino, et Dominus corpori. Et bene quod aggerat: *Nescitis corpora vestra membra esse Christi?* Quid dicet hæreticus? Membra Christi non resurgent, quæ nostra jam non sunt? (b) *Empti enim sumus pretio* (14) magno. Plane nullo, si phantasma fuit Christus, nec habuit ullam substantiam corporis, quam pro nostris corporibus dependeret. Ergo (15) Christus habuit quo nos redimeret; et si aliquo magno redemit hæc corpora, in quæ eadem committenda (16) fornicatio non erit, ut in membra jam Christi, non nostra: utique sibi salva præstabit, quæ magno comparavit. Jam nunc quomodo honorabimus? quomodo tollemus Deum in corpore perituro? Sequitur de nuptiis congregari, quas Marcion constantior Apostolo prohibet. Etenim Apostolus, etsi *bonum continentia præfert*, tamen *conjugium et contrahi permittit, et usui esse, et magis retineri quam disjungi suadet*. Plane Christus vetat (*Matth. V et XIX*) divortium, Moyses vero permittit. Marcio totum concubitum auferens fidelibus (viderint enim catechumeni ejus) repudium ante nuptiæ (17) jubens, cujus sententiam sequitur, Moysi an Christi? Atquin et Christi Apostolus (18), cum præcipit *mulierem a viro non discedere, aut si discesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro*; et repudium permisit, quod non in to-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Indicatur Par. Fran.
- (2) Super inser. Rhen. Seml. Oberth.
- (3) Tuus Par. Fran.
- (4) Marcion Par. Fran.
- (5) Nos Rhen. Seml. Oberth.
- (6) Intentabis Rhen. Seml. Ober.
- (7) Ad hunc sensum Par. Fran.
- (8) Hominibus Rhen. Seml. Oberth.
- (9) Christus Venet. Christi cod. Wouw.

- (10) Inquit al.
- (11) Qui Pan.
- (12) Quomodo Rhen. Seml. Oberth.
- (13) Imbuit Rhen. Venet.
- (14) Pretio omitt. Rhen. Seml. Oberth.
- (15) Et add. Rhen. Seml. Ober.
- (16) Admittenda Ciaccon.
- (17) Nuptias Rhen. Seml. Oberth. nuptis Jun.
- (18) Christus Rhen. Jun. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) Si merces illi per ignem rependetur. De igne Purgatorii explicant hunc locum Apostoli fere omnes, inter quos Franciscus Turrianus et S. I. latissime id expendit in defens. canonum Apost. LE PR.

CAP. VII. — (b) *Empti enim sumus pretio magno*,

Ut probet Marcioni veram carnem induisse Christum, ait, nos pretio magno aut nullo redemptos; nullo, si phantasma tantum fuit; magno, si ipse in corpore suo delicta nostra portavit. LE PR.

tum prohibuit, et matrimonium confirmavit, quod A dum? Nam et reliquum exitum populi decursurus, primo vetuit disjungi, et si forte disjunctum, voluit reformari. Sed et continentiae quas ait causas? *Quia tempus in collecto est.* Putaveram, quia Deus alius in Christo; et tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit et quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempore consulit. Pusillum Deum adfirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus Creatoris. Certe praescribens, *Tantum in Domino esse nubendum*; ne qui fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tueretur Creatoris, allophylorum nuptias ubique prohibentis. *Sed, etsi sunt, qui dicuntur Dei, sive in caelis, sive in terris*; apparet quomodo dixerit, non quasi (1) vere sint (2), qui dicantur quando non sint: de idolis enim coepit, de idolothytis disputaturus: *Scimus quod idolum nihil sit.* B Creatorem autem et Marcion Deum non negat; ergo non potest videri Apostolus Creatorem quoque inter eos posuisse, qui dii dicantur, et tamen non sint; quando etsi fuissent, *nobis tamen unus esset Deus Pater ex quo omnia* (3). Ex quo omnia nobis, nisi cujus omnia? Quoniam ista? Habes in praeteritis: *Omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura.* Adeo omnium Deum Creatorem facit, a quo et mundus, et vita, et mors; quae alterius Dei esse non possunt. Ab eo igitur inter omnia et Christus. *Ex labore suo unumquemque docens vivere oportere* (a), satis exempla praemiseraat militum, pastorum, rusticorum; sed divina illi auctoritas deerat. Legem igitur opponit Creatoris ingratis (4), quam destruebat: sui C enim Dei nullam talem habebat. *Bovi, inquit, terenti os non obligabis*; et adjicit: *Nunquid de bobus pertinet ad Dominum?* etiam et (5) bobus propter homines benignum? *Propter nos enim scriptum est*, inquit. Ergo et legem allegoricam secundum nos probavit, et de Evangelio viventibus patrocinantem; ac propter hoc, non alterius esse Evangelizatores, quam cujus lex, quae prospexit illis, cum dicit, *Propter nos enim* (6) *scriptum est.* Sed noluit uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit quemquam evacuaturum, non ad Legis destructionem, qua alium probavit usurum. Ecce autem et in *petram* offendit caecus Marcion, *de qua bibebant in solitudine patres nostri.* Si enim *petra* illa Christus fuit, utique Crea- D toris, cujus et populus. Cui rei (b) figuram extranei sacramenti interpretatur? An ut hoc ipsum doceret, figurata fuisse vetera in Christum ex illis recensent-

præmittit: *Hæc autem exempla nobis sunt facta.* Dic mihi, a Creatore alterius quidem ignoti Dei hominibus exempla sunt facta? an alius Deus ab alio mutatur exempla, et quidem æmulo? De illo me terret sibi, a quo fidem meam transfert? Meliorem me illi adversarius faciet? Jam si deliquero eadem quæ et populus, eademne passurus sum, annon? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit, quæ non sum passurus. Passurus autem a quo ero? Si a Creatore, qualia infligere ipsius est? et quale erit, ut peccatorem æmuli sui puniat magis, quam e contrario foveat Deus zelotes? Si ab illo Deo, atquin punire non novit. Ita, tota ista propositio Apostoli nulla ratione consistit, si non ad disciplinam Creatoris est. Denique et in clausula præfationi respondet. *Hæc autem quemadmodum venerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines avorum decucurrerunt.* O Creatorem et præcium jam et admonitorem alienorum Christianorum! Prætereo, si quando paria eorum quæ retractata sunt, quadam et breviter expungo. Magnum argumentum Dei alterius, permissio omnium obsoniorum, adversus Legem; quasi non et ipsi confiteamur Legis onera dimissa, sed ab eo qui imposuit, qui novationem repromisit; ita et cibos qui abstulit, reddidit, quod et a primordio præstitit. Cæterum, si quis alius Deus fuisset destructor Dei nostri, nihil magis suos prohibuisset, quam de copiis adversarii vivere. (II Cor., XI, XIV).

CAPUT VIII.

Caput viri Christus est. Quis Christus, qui non est viri auctor? Caput enim ad auctoritatem posuit, auctoritas autem non alterius erit, quam auctoris. Cujus denique viri caput est? Certe de quo subjicit: *Vir enim non debet caput velare, cum sit Dei imago.* Igitur si Creatoris est imago (ille enim Christum Sermonem suum intuens hominem futurum, *Faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram*), quomodo possum alterum habere caput, non cum cujus imago sum? Cum enim imago sum Creatoris, non est in me locus capitis alterius. Sed et quare *mulier potestatem super caput habere debet*? Si quia ex viro, et propter virum facta est secundum institutionem Creatoris, sic quoque ejus disciplinam Apostolus curavit, de cujus institutione causas disciplinae interpretatur. Adjicit etiam, *Propter angelos.* Quos? id est, enjus? Si Creatoris apostatas, merito, ut illa facies quæ eos scandalizavit, notam quamdam referat de habitu humilitatis, et obscuratione decoris. Si

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quia al.

(2) Sed quia sint add. Seml. Sed quia sit Fran.

(3) Ex quo omnia Seml. legitur venit.

(4) Ingratis Jun.

(5) De Pam.

(6) Enim omitt. Fran.

COMMENTARIUS.

(a) Ex labore suo unumquemque docens vivere. Hic variis exemplis probat, unumquemque victum debere sibi comparare ex labore suo. Sic B. apostolus dicebat olim manus sibi ministrasse quæ opus ei erant. Qui Evangelio serviunt, ex eodem vivere debent.

LE PR.

(b) Figuram extranei sacramenti. Poterit exponi, figuram ejus qui sit extraneus a sacramento. Nam solet extraneus construere cum genitivo, ut supra adv. Marc. lib. II: Quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? RUEN.

vero propter angelos Dei alterius, quid veretur, si nec ipsi Marcionitæ fœminas appetunt? Sæpe jam ostendimus hæreses apud Apostolum inter mala ut malum poni, et eos probabiles intelligendos, qui hæreses ut malum fugiant. Proinde panis et calicis sacramento jam (*Luc.*, XXII) in Evangelio probavimus corporis et sanguinis dominici veritatem (a), adversus phantasma Marcionis. Sed et omnem judicii mentionem Creatori competere, ut Deo judici, toto pene opere tractatum est. Nunc de *spiritualibus* dico, hæc quoque in Christum a Creatore promissa, sub illa præscriptione justissima, opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio, quam cujus probata fuerit repromissio. Pronuntiavit Esaias (*Is.*, XI, 1) : *Prodibit virga de radice Jesse (1), et flos de radice ascendet, requiescet super eum spiritus Domini.* Dehinc species ejus enumerat : *Spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et valentiæ, et spiritus agnitionis et religionis; spiritus eum replebit timoris Dei.* Christum enim in floris figura ostendit oriturum ex virga profecta de radice Jesse, id est virgine generis David filii Jesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiritus; non quasi postea obventura illi, qui semper spiritus Dei fuerit, ante carnem quoque; ne ex hoc argumenteris prophetiam ad eum Christum pertinere, qui ut homo tantum ex solo censu David, postea consecutus sit Dei sui spiritum. Sed quoniam exinde quo florisset in carne sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiæ spiritualis, et concessare et finem facere quantum ad Judæos; sicut et res ipsa testatur, nihil exinde spirante penes illos spiritu Creatoris, *ablato a Judæa sapiente et prudente architecto, et consiliario, et propheta (Is.*, III, 2); ut hoc sit, *Lex et Prophetæ usque ad Joannem (Luc.*, XVI, 16). Accipe nunc quomodo et a Christo in cœlum recepto *charismata obventura pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem*, id est, in cœlum; *captivam duxit captivitatem*, id est, mortem, vel humanam servitutem; *data dedit (2) filiis hominum*, id est donativa, quæ charismata dicimus. Eleganter filiis hominum ait, non passim hominibus; nos ostendens filios hominum, id est, vere hominum, Apostolorum. In Evangelio enim, inquit, *ego vos generavi.* Et (*Gal.* IV, 19) : *Filii mei, quos parturio rursus.* Jam nunc et illa promissio Spiritus absolute facta per Joëlem (*Joel.* II) : *In novissimis diebus (3) effundam de meo spiritu in omnem carnem, et prophetabunt filii filiarumque eorum; et super servos et ancillas meas de meo spiritu effundam.* Et utique si in

A novissimos dies gratiam spiritus Creator repromisit, Christus autem spiritualium dispensator, in novissimis diebus apparuit, dicente Apostolo (*Gal.* IV, 4) : *At ubi tempus expletum est, misit Deus Filium suum; et rursus (I Cor.*, VII, 29) : *Quia tempus jam in collecto est; apparet et de temporum ultimorum prædicatione, hanc gratiam Spiritus ad Christum prædicatoris pertinere.* Compara denique species Apostoli et Esaiæ (*Is.* XI) : *Alii, inquit, datur per Spiritum sermo sapientiæ; statim et Esaias spiritum sapientiæ posuit. Alii sermo scientiæ; hic erit sermo intelligentiæ et consilii. Alii fides in eodem spiritu; hic erit spiritus religionis et timoris Dei. Alii donum curationum, alii virtutum; hic erit valentiæ spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum; hic erit agnitionis spiritus.* Vides Apostolum et in distributione faciendâ unius spiritus, et in spiritualitate (4) interpretandâ, Prophetæ conspirantem. Possum dicere, ipsum qui corporis nostri per multa et diversa membra unitatem charismatum variorum compagini adæquavit, eundem et corporis humani, et Spiritus Sancti Dominum ostendi, qui meritum (5) charismatum noluerit esse in corpore spiritus, quæ nec in corpore humano collocavit, qui de dilectione quoque, omnibus charismatibus præponenda, Apostolum instruxerit principali præcepto, quod probavit et Christus : *Diliges Dominum de totis præcordiis, et totis viribus, et tota anima tua, et proximum tibi (6) tanquam teipsum (7).* Quod, etsi in lege scriptum esset, commemorat in aliis linguis, et in aliis labiis locuturum Creatorem, cum hæc commemoratione charisma linguarum confirmat, nec hic potest videri alienum charisma Creatoris prædicatione confirmasse. Æque præscribens silentium mulieribus in Ecclesia, ne quid discendi (8) duntaxat gratia (9) loquantur, cæterum prophetandi jus et illas habere jam ostendit, cum mulieri etiam prophetanti velamen imponit, ex lege accipit subjiciendæ fœminæ auctoritatem, quam ut senel dixerim, nosse non debuit, nisi in destructionem. Sed ut jam a spiritualibus recedamus, res ipsæ probare debebunt, quis nostrum temere Deo suo vindicet; et an (10) nostræ parti possit opponi, hæc, etsi Creator repromisit in suum Christum nondum revelatum, ut Judæis tantum destinatum, suas habitura in suo tempore, in suo Christo, et in suo populo operationes. (b) Exhibeat itaque Marcion Dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano sensu, sed de Dei spiritu sint locuti, qui et futura

LECTIONES VARIANTES.

- (1) De virga *add. Pam.*
- (2) Dedit *data Pam.*
- (3) Temporibus *Sent.*
- (4) Specialitate *Venet.*
- (5) Merita *Rhen.*

- (6) Tuum *Fran.*
- (7) Ipsum *omitt. Ober.*
- (8) Docendi *Rhen. dicendi Pam.*
- (9) Gloria *Sent.*
- (10) Quia *Par. Fran. a Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) *Probavimus corporis et sanguinis dominici veritatem.* Lib. scilicet superiore; id autem factum contra perversam Marcionis opinionem, qui carnem Christi phantasticam dicebat. LE PR.

(b) *Exhibeat itaque Marcion Dei sui dona.* Vaticinia sua de Deo suo proferat, modo Dei spiritu agitati fuerint illi prophetæ, iis sane obtemperabo. LE PR.

prænumiarint, et cordis occulta traduxerint. Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem, iustitiam spiritalem, in ecstasi, id est amentia, si qua lingua interpretatio accessit. Probet mihi, etiam (1) mulierem apud se prophetasse, (a) ex illis suis sanctioribus feminis, magnificam (2). Si hæc omnia facilius a me proferuntur, et utique conspirantia regulis et dispositionibus et disciplinis Creatoris, sine dubio Dei mei erit et Christus, et Spiritus, et Apostolus. Habet professionem meam, qui voluerit cam exigere.

CAPUT IX.

Interim Marcionites nihil hujusmodi (5) (I Cor. XV) exhibebit, qui timet jam (4) pronuntiare, cujus (5) magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus expectandus est, qui a primordio prædicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit. Melius non credimus in Christum futurum, quam hæreticus in nullum. (b) Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint, prius dispiciendum est. Utique eodem modo quo et nunc. Siquidem semper resurrectio carnis negatur. Cæterum, animam et sapientium plures divinam vindicantes, salvam reprobant; et vulgus ipsum ea præsumptione defunctos colit, qua animas eorum manere confidit. Cæterum, corpora aut ignibus statim, aut feris, aut etiam diligentissime condita, temporibus tamen aboleri manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem negantes Apostolus retundit, utique adversus illos tuetur, quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. Cætera jam ex abundantia. Nam et ipsum quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Mortuum (6) itaque vocabulo non est, nisi quod amisit animam, de cujus facultate vivebat. Corpus est quod amittit animam, et amittendo fit mortuum: ita mortui vocabulum corpori competit. Porro, si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat, quam quæ cecidit. Surgere enim potest dici et quod

A omnino non cecidit, quod semper retro jacuit; resurgere autem non est nisi ejus quod cecidit. Iterum enim surgendo quia cecidit, resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur, ex Dei lege; corpori enim dictum est (Gen. III, 19): *Terra es et in terram ibis*. Ita quod de terra est, ibit in terram. Hoc abit, quod in terram ibit (7); hoc resurgit, quod cadit. *Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio*. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut sæpe jam docuimus. Quod si sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam: quando (8) in Adam corpore mortificamur, sic necesse est et in Christo corpore vivificemur. Cæterum, similitudo non constat, si non in eadem substantia mortificationis in Adam, vivificatio concurret in Christo. Sed interposuit adhuc aliquid de Christo, et propter præsentem disceptationem non omittendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum ejus Dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio. Cum dicit: *Operet enim regnare eum, donec ponat inimicos ejus sub pedes ejus*; jam quidem et ex hoc ultorem Deum edicit, atque exinde ipsum qui hoc Christo reprobaverit (Ps. CIX): *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; Virgam virtutis tue emittet Dominus ex Sion, et dominabitur (9) in medio inimicorum tuorum; tecum, et cætera (10)*. Sed necesse est, ad meam sententiam C pertinere defendam eas Scripturas, quas (c) et Judæi nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc Psalmum (Ps. CIX) in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi, et hostes ejus averterit Deus et absumpserit (IV Reg. XIX); propterea igitur, et ante luciferum ex utero generavi te, in Ezechiam convenire, (d) et in (11) Ezechia: nativitate. (e) Nos edimus Evangelia, de quorum fide aliquid utique jam (f) in tanto opere istos confirmasse debemus, nocturna nativitate declarantia Dominum, ut hoc sit ante luciferum, et ex stella Magis intellecta, et ex tes-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Etiam mihi Pam.
 (2) Magni ducam Venet.
 (3) Ejusmodi Venet.
 (4) Etiam Lat.
 (5) Cujusnam Lat.
 (6) Mortuorum Par.; itaque vocabulo omitt. Seml.

- D (7) Cadit q. i. t. abit Ciaccon.
 (8) Quomodo Lat.
 (9) Dominaberis Fran. et dominare al.
 (10) Et cætera omitt. Seml.
 (11) Ante cod. Pithæ.

COMMENTARIUS.

(a) Ex illis suis sanctioribus feminis. Maximillam forsitan Montani assecclam notat; quanquam non temere dixerim hic perstringere multas, ut Simonis Magi Helenam, Apellis Philumenem, Carpocratæ Marcellinam, et Marcionis ipsius feminam illam, quam Romam miserat ut sibi domum præpararet.

LE PR.

CAP. IX. — (b) Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint. Sadducæos intelligit, de quibus superius egimus satis fusc. LE PR.

(c) Judæi nobis avocare conantur. Rabbinis scilicet, ut suam perveraciam tueantur, e manibus nostris locum illum extrahere conantur, dominabitur in medio inimicorum tuorum, explicantes de Ezechia. LE PR.

(d) Et in Ezechia: nativitate. Recte istud refutat adversus Ebioncos, har. 50, B. Epiphanius, probans ex Scripturis Ezechiam, cum prædiceret Isaias cap. VII. *Ecce virgo concipiet, natum fuisse an. 11*. B. Justino sufficit dicere quod Ezechias ex virgine non fuerit natus. PAM.

(e) Nos edimus Evangelia, etc. Hic protestatur quod Marcion tum Evangelii Luca: tria priora capita, tum totum Matthæi Evangelium rejiciebat, afferre volens ex c. II Luca: et IV Matthæi testimonia, quæ ipsa etiam paulo prius allegat B. Justinus. PAM.

(f) In tanto opere istos confirmasse debemus. Istos, nimirum Judæos. RIC.

timonio angeli, qui nocte pastoribus annuntiavit natum esse cum maxime Christum; et ex loco partus: in diversorium enim ad noctem convenitur. Fortasse an et mystice factum sit ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec generavi te edixisset Deus, nisi filio puero (1). Nam etsi de toto populo ait (Is. I): *Filios generavi*; sed non adjecit: *Ex utero*. Cur autem adjecit *Ex utero*, tam vane, quasi aliquis hominum ex utero natus dubitaretur, nisi quia curiosius voluit intelligi in Christum: *Ex utero generavi te*, id est, ex solo utero, sine viri semine, (a) carni deputans ex utero spiritus? Quod et in (2) ipso hic accedit: *Tu es sacerdos in ævum*. Nec sacerdos autem Ezechias, nec in ævum, etsi fuisset. *Secundum ordinem*, inquit, *Melchisedech*. Quid Ezechias, ad Melchisedech Altissimi sacerdotem, et quidem non circumcisum, qui Abraham circumcisum jam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo Melchisedech, quoniam quidem Christus proprius et legitimus Dei antistes, præputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suspici habebat, (3) cognituram se quandoque circumcisionem, et Abraham gentem, cum ultimo venerit, acceptione et benedictione dignabitur. Est et alius Psalmus (Ps. LXXI) ita incipiens: *Deus judicium tuum regi da*, id est, Christo regnatura: *Et justitiam tuam filio regis*, id est, populo Christi. Filii enim ejus sunt, qui in ipso renascuntur. Sed (4) et hic Psalmus Salomoni canere dicitur; quæ tamen soli competunt Christo, docere non potuerunt etiam cætera non ad Salomonem, sed ad Christum pertinere? *Descendit*, inquit, *tanquam imber super vellus, et velut stillæ destillantes in terram*. Placidum descensum ejus et insensibilem describens

de cælo in carnem. Salomon autem etsi descendit alicunde, non tamen sicut imber, quia non de cælo. Sed simpliciora quæque proponam. *Dominabitur*, inquit, *a mari ad mare, et a flumine usque ad terminos terræ*. Hoc soli datum est Christo. Cæterum, Salomon uni et modicæ Judææ imperavit. *Adorabunt illum omnes reges*; quem omnes, nisi Christum? *Et servient ei omnes nationes*; cui omnes, nisi Christo? *Sit nomen ejus in ævum*; cujus nomen in æternum, nisi Christi? *Ante solem manebit nomen ejus*, ante solem enim Sermo Dei, id est Christus. *Et benedicentur in illo universæ gentes*; in Salomone nulla natio benedicuntur, in Christo vero omnis. Quid nunc si et Deum cum (5) Psalmus iste demonstrat? *Et beatum eum dicent*; quoniam *benedictus Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus*. *Benedictum nomen gloriæ ejus, et replebitur universa terra gloria ejus*. Contra, Salomon, audeo dicere, etiam quam habuit in Deo gloriam amisit, per mulierem in idololatriam usque pertractus. Itaque cum in medio psalmo illud quoque positum sit: *Inimici ejus pulverem lingent*, subjecti utique pedibus ipsius, ad illud pertinebit, propter quod hunc psalmum et intuli, et ad meam sententiam defendi, ut confirmaverim et regni gloriam, et inimicorum subjectionem, secundum dispositionem Creatoris, consecuturus (6), non alium credendum, quam Creatoris.

CAPUT X.

Revertamur nunc ad resurrectionem, cui et alias quidem proprio volumine (b) satisfacimus omnibus hæreticis resistentes; sed nec hic desumus propter eos qui illud opusculum ignorant. *Quid*, ait, *facient (c) qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt (I Cor., XV)? (d) Viderit institutio ista. Kalendæ si forte Februariæ respondebunt illi, (e) pro mortuis*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Vero Ciacc. prob. Jun.
(2) Quod ex ipso. Huc Oberth.
(3) Et add. Seml.

- (4) Sic inser. Lat. Seml Oberth.
(5) Meum rheu. cum Venet.
(6) Consecuturum Pam.

COMMENTARIUS.

(a) *Carni deputans ex utero spiritus*. Spiritus Sanctus in eo psalmo verba hæc: *Ex utero*, carni significandæ deputavit. RIG.

CAP. X. — (b) *Proprio volumine*. Est liber de Resurrectione carnis. SEML.

(c) *Qui pro mortuis baptizantur*. Scio quosdam non de baptismo viventis pro mortuo explicare, sed de absolutione corporis propter sordes quas contraxerit ex contactu mortui. LE PR.

(d) *Viderit institutio ista. Kalendæ si forte februariæ respondebunt illi, pro mortuis peterent*. Hæc scriptura est exemplaris Ursini. Nunc vero talem Tertulliani fuisse non existimo. Nam interroganti Apostolo: *Quid facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt?* Absurde responsum fuisset, *Kalendæ februariæ pro mortuis peterent*. Etenim nihil propterea juvaretur institutio illa, quam ævo Apostolorum fuisse apud quosdam Septimius credit, baptizari pro mortuis. Nempe hoc interrogatione Apostoli ponitur, mortuos non resurgere. Itaque dicenti, mortuos non resurgere, quis adeo stolidè respondisset, *Kalendas februarias pro mortuis petituras?* Pro mortuis videlicet non resurgentibus tam absurda et inutilia fuissent februa, quam Baptismus. Videamus ergo quænam fuerit mens Septimii. Profert Apostoli verba: *Quid facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non re-*

surgunt? Quibus verbis significari putat fuisse tunc a quibusdam institutum, ut pro mortuis baptizarentur. Deinde ait: *Viderit institutio ista an ratione aliqua nitatur*. Et statim comparat illi morem ethnicum: *Kalendæ*, inquit, *februariæ respondent et comparari possunt illi, pro mortuis petere*, τῶ εὐχεθαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, illi scilicet ritui sive institutioni, nempe baptizari, seu petere pro mortuis. Nam et februa celebrantur pro caris cognatorum mortuis, atque hinc nomen inditum mensi februario, et Kalendis februariis. Ovidius,

Vota deo Diu Februa mensis habet.

Item:

Post superum cultus vicino Februa mense
Dat Numa cognatis Manibus inferias.

Hanc autem scripturam, *respondebunt illi pro mortuis petere*, servavit codex Divionensis, servare et codices, quibus usus est Rhenanus. RIG.

(e) *Pro mortuis petere*. Idem mihi videtur pro mortuis petere, ac februa poscere, de quibus l. b. II Fast. Ovid.

Ipse ego flaminiam pascentem februa vidi,
Februa poscenti pinea virga data est.

Hoc est sacra februa sive expiationem postulare pro mortuis, sive propter eandem, sive propter defectum exequiarum. LE PR.

petere (1). Noli ergo Apostolum novum statim auctorem aut confirmatorem ejus denotare, ut tanto magis sisteret carnis resurrectionem, quanto illi qui vane pro mortuis baptizarentur, fide resurrectionis hoc facerent. Habemus illum alicubi (*Eph.*, IV, 5) unius baptismi definitorem (2). Igitur et pro mortuis lingui, pro corporibus est lingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut et Apostolus secundam disceptationem æque de corpore induxerit. *Sed dicent quidam: Quomodo mortui resurgent? quo autem corpore venient?* Defensa etenim resurrectione quæ negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quæ non videbatur. Sed de ista cum aliis congruere convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens, et soli animæ salutem repromittens, non qualitatis, sed substantiæ facit quæstionem. Porro et ex his manifestissime obducitur, quæ Apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos qui dicunt, *Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient?* (jam enim prædicavit resurrecturum esse corpus) (3) de corporis qualitate tractari. Denique si proponit exempla *grani tritici, vel alicujus ejusmodi, vel quibus det corpus Deus prout volet*; si *unicuique seminum, proprium ait esse corpus*; et (4) *aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum et volucrum; et corpora cælestia atque terrena; et aliam gloriam solis, et lunæ aliam, et stellarum aliam*: nonne carnalem et corporalem portendit resurrectionem, quam per carnalia et corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo Deo eam spondet, a quo sunt et exempla? *Sic et resurrectio, inquit. Quomodo?* sicut et granum corpus seritur, corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dissolutionem corporis in terram, quia *seritur in corruptela, resurgit in honestatem et virtutem*. Cujus ille ordo in dissolutione, ejus et hic in resurrectione corporis, scilicet sicut et granum. Cæterum, si auferas corpus resurrectioni, quod dedisti dissolutioni, ubi consistet diversitas exitus? Proinde etsi *seritur animale, resurgit spiritale*. Et si habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus, ut possit videri corpus animale animam significare, et corpus spiritale spiritum; non ideo animam dicit in resurrectione spiritum futurum (5), sed corpus, quod cum anima nascendo, et per animam vivendo, animale dici capit, futurum spiritale, dum per spiritum surgit in æternitatem. Denique, si non anima, sed caro seminatur in corruptela dum dissolvitur in terram, jam non anima erit corpus animale, sed caro, quæ fuit corpus animale. Siquidem de animali efficitur spiritale, sicut et

A infra dicit: *Non primum quod spiritale*. Ad hoc enim et de ipso Christo præstruit: *Factus primus homo Adam in animam vivam; novissimus Adam in spiritum vivificantem*; (a) licet stultissimus hæreticus noluerit ita esse. Dominum enim posuit novissimum, pro novissimo Adam; veritus scilicet ne si et Dominum novissimum haberet Adam, et ejusdem Christum defenderemus in Adam novissimo, eujus et primum. Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia et novissimus Adam? Non habent ordinem inter se nisi paria quæque, et ejusdem vel nominis, vel substantiæ, vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum; sed unius auctoris. Cæterum, si et auctor alius, et ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est; novissimum autem, si primo par sit. Par autem primo non est, quia non ejusdem auctoris est. Eodem modo et in homine hominis revincetur. *Primus, inquit, homo de humo terrenus; secundus, dominus de cælo*. Quare secundus, si non homo, quod et primus? aut numquid et primus dominus, si et secundus? Sed sufficit, si Evangelio Filium hominis adhibet Christum et hominem, et in nomine Adam, eum negare non poterit. Sequentia quoque eum comprimunt. Cum enim dicit Apostolus: *Qualis qui de terra, homo scilicet, tales et terreni*, homines utique; ergo et qualis qui de cælo, homo, tales et qui de cælo, homines. Non enim poterat hominibus terrenis non homines cælestes opposuisse, ut statum ac spem studiosius distingueret in appellationis societate. C Statu enim ac spe dicit terrenos atque cælestes homines; tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in Christo deputantur. Et ideo jam ad exhortationem spei cælestis: *Sicut portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus et imaginem cælestis*; non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad præsentis temporis disciplinam. *Portemus enim, inquit, non portabimus; præceptive, non promissive, volens nos sicut ipse incessit, ita incedere, et a terreni, id est, veteris hominis imagine abscedere, quæ est carnalis operatio. Denique, quid subjungit? Hoc enim dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei non possidebunt; opera scilicet carnis et sanguinis, quibus et ad Galatas (*Gal.*, V, 19-21) scribens, abstulit Dei regnum, solitus et alias substantiam pro operibus substantiæ ponere; ut cum dicit, *Eos qui in carne sunt, Deo placere non posse*; quando enim placere Deo poterimus, nisi dum in carne hac sumus? Aliud tempus operationis nullum, opinor, est. Sed si in carne quamquam constituti, carnis opera fugiamus; (b) tum non erimus in carne, dum non in substantia carnis non sumus, sed in*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Peterent *Womw.*
 (2) Diffinitorem *al.*
 (3) *Id inser. Pom.* ideo *Ciaccon.*

- (4) *Ut Seml.*
 (5) *Futuram Ober.*

COMMENTARIUS.

(a) *Licet stultissimus hæreticus*. Is est Marcion, qui hoc encomio celebratur hic, ut apud S. Hieronymum Vigilantius, Jovinianus, aliique veris coloribus depin-

guntur, dum talibus titulis decorantur. **LE PR.**

(b) *Tum non erimus in carne*. Si quamdiu vitam hanc egimus carnis opera seu peccata evitemus, non

culpa. Quod si in nomine carnis opera, non substantiam carnis jubemur exponere; operibus ergo carnis, non substantiæ carnis, in nomine carnis (1) denegatur Dei regnum. Non enim id damnatur, in quo male fit, sed id quod fit. Venenum dare, scelus est; calix tamen in quo datur, reus non est. Ita et corpus carnalium operum vas est, anima est autem quæ in illo venenum alicujus mali facti temperat. Quale (2) autem, ut si anima auctrix operum carnis merebitur Dei regnum, (a) per expiationem eorum quæ in corpore admisit, corpus ministrum solummodo, in damnatione permaneat? Venefico absoluto, calix erit puniendus? Et tamen non utique carni defendimus Dei regnum, sed resurrectionem substantiæ suæ, quasi januam regni per quam aditur. Cæterum, aliud resurrectio, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum. Resurgere itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum. *Resurgent enim mortui incorrupti*; illi scilicet, qui fuerant corrupti, dilapsis corporibus in interitum. *Et nos mutabimur in atomo, in oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc* (tenens utique carnem suam dicebat Apostolus) *induere incorruptelam, et mortale hoc immortalitatem*; ut scilicet habilis substantia efficiatur regno Dei. *Erinus enim sicut angeli. Hæc erit demutatio carnis* (3) *resuscitatæ. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam et immortalitatem?* Aliud igitur facta per demutationem, tunc consequetur Dei regnum; jam non caro nec sanguis, sed quod illi corpus Deus dederit. Et ideo recte Apostolus: *Caro et sanguis regnum Dei non consequentur*; demutationi illud adscribens, quæ accedit resurrectioni. Si autem tunc fiet verbum, quod scriptum est apud Creatorem: *Ubi est, mors, victoria tua, vel (4) contentio tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Verbum autem hoc Creatoris est, per Prophetam; ejus erit et res, id est regnum, cujus et verbum fiet in regno. Nec alii *Deo gratias dicit, quod nobis victoriam*, utique de morte, *referre præstiterit*, quam illi a quo verbum insultatorium de morte et triumphatorium accepit (II Cor., I, III et IV).

CAPUT XI.

Si Deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani, quatenus plures dei dicuntur atque creduntur in sæculo, *benedictus tamen Deus Domini nostri Jesu Christi Pater* non alius quam Creator intel-

ligetur, qui et universa benedixit, habes Genesim A (Gen., I); et ab universis benedicitur, habes Danielem (Dan., III). Proinde si pater potest dici sterilis Dei nullius magis nomine quam Creatoris; *miseri cordiarum* tamen pater idem erit, qui misericors, et miserator, et misericordiæ plurimus est dictus: habes apud Jonam (Jon., III, IV) cum ipso misericordiæ exemplo, quam Ninivitis exorantibus præstitit, facilis et Ezechiæ (IV Reg., XX) fletibus flecti, et Achab marito Jezabelis deprecanti sanguinem ignoscere Nabuthæ (III Reg., XXI), et David agnoscenti delictum statim indulgere (II Reg., XII); malens scilicet pœnitentiam peccatoris, quam mortem, utique ex misericordiæ affectu (Os., VI). Si quid tale Marcionis Deus edidit vel edixit, agnoscam patrem misericordiarum. Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit, quo revelatus, quasi exinde sit pater misericordiarum, quo liberare instituit genus humanum; atquin et nos ex eo tempore negamus illum, ex quo dicitur revelatus: non potest igitur aliquid ei adscribere, quem tunc ostendit, cum aliud (5) ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc et adscribi ei potest. Accidens enim est quod adscribitur: accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio cui accidunt; maxime cum jam alterius est, quod adscribitur ei, qui prius non sit ostensus, tanto magis negabitur esse, quanto per quod affirmatur esse, ejus est, qui jam ostensus est. Sic et Testamentum Novum non alterius erit, quam qui illud repromisit; etsi non litera, at ejus spiritus, hoc erit novitas. Denique, qui literam *tabulis lapideis* inciderat, idem et de spiritu edixerat (Joel. III, 28): *Effundam de meo spiritu in omnem carnem, Et si litera occidit, spiritus vero vivificat*, ejus utrumque est qui ait (Deut. XXXII, 39): *Ego occidam, et vivificabo; percutiam, et sanabo*. Olim duplicem vim Creatoris vindicavimus (6), et judicis et boni; (b) litera occidentis per Legem, et spiritu vivificantis per Evangelium. Non possunt duos deos facere, quæ etsi diversa, apud unum recenseri prævenerunt. Commemorat *et de velamine Moysi, quo faciem tegebat in contemptibilem filiis Israel*. Si ideo ut claritatem majorem defenderet Novi Testamenti, *quod manet in gloria*, quam veteris, *quod evacuari habebat*; hoc et mex convenit fidei, præponenti Evangelium legi. Et vide ne magis mex. Illic enim erit superponi quid, ubi fuerit et illud cui superponitur. At cum dicit: D *Sed obtusi sunt sensus mundi*; non utique Creatoris, sed populi qui in mundo est, De Israele (7) enim di-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Carnis hic omitt. Seml.
 (2) Est add. Obert.
 (3) Sed add. Seml.
 (4) Ubi al.

- (5) Aliquid Pam.
 (6) Vindicamus Seml.
 (7) Israel Ober.

COMMENTARIUS.

ideo in carne fuisse dicemur. Neque enim substantiæ carnis, Dei regnum denegatur, sed peccato. LE PR. (a) *Per expiationem eorum quæ in corpore admisit*. Non abs re de purgatione post mortem subeunda, accurata quidem et diligenti, hæc intelligi poterunt.

LE PR.

CAP. XI.—(b) *Litera occidentis per legem*. Pauli verba sunt II ad Cor. III, 6. *Litera occidit, Spiritus vivificat*. Li-

teram vocat Leges mosaicas, Spiritum Evangelium. Lex Mosaica per Evangelium abrogata, jam nihil est quam litera, corporeum aliquid quod oculis nostris legendum exhibetur. Et quamdiu stetit, corporeum aliquid præstabat. Etenim violata mortem inferebat; observata, præmium felicitatis alicujus corporeæ sive terrenæ. Verba autem Christi Evangelio comprehensa spiritus sunt et vita. Etenim pœnitentibus reis offe-

cit: *Ad hodiernum usque velamen id ipsum in corde A lium hujus ævi excæcat cor*, quod Christum ejus non corum. Figuram ostendit fuisse velamen faciei in Moyse, velaminis cordis in populo, quia nec nunc apud illos perspiciatur Moyses corde, sicut nec facie tunc. Quid est ergo adhuc velatum in Moyse quod pertineat ad Paulum, si Christus Creatoris a Moyse prædicatus nondum venit? Quomodo jam operta et velata adhuc denotantur corda Judæorum, nondum exhibitis prædicationibus Moysi, id est de Christo, in quo cum intelligere deberent? Quid ad apostolum Christi alterius, si Dei sui sacramenta Judæi non intelligebant, nisi quia velamen cordis illorum ad cæcitatem, qua non perspexerant Christum, Moysi pertinebat? Denique, quod sequitur: *Cum vero converterit ad Deum, auferetur velamen*; hoc Judæo proprie dicit, apud quem et est velamen Moysi: qui cum transierit in fidem Christi, intelligit Moysen de Christo prædicasse. Cæterum, quomodo auferetur velamentum Creatoris in Christo Dei alterius, cujus sacramenta velasse non potuit Creator, ignoti videlicet ignota? Dicit ergo, *nos jam aperta facie*, utique cordis, quod velatum est in Judæis, *contemplantes Christum, eadem imagine transfigurari a gloria* (qua scilicet et Moyses transfigurabatur a gloria Domini) *in gloriam*: ita corporalem Moysi illuminationem de congressu Domini, et corporalem velamen de infirmitate populi proponens et spiritalem claritatem in Christo superinducens, *tantum a Domino*, inquit, *spirituum* (1), totum ordinem Moysi, figuram ignorati apud Judæos, agniti vero apud nos Christi fuisse testatur. Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse, de sono pronuntiationis, aut de modo distinctionis, cum duplicitas earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo, *In quibus (a) Deus ævi hujus*; ut Creatorem ostendens Deum hujus ævi, alium suggerat Deum alterius ævi. Nos contra, sic distinguendum dicimus: *In quibus Deus*; de hinc: *ævi hujus excæcavit mentes infidelium*; in quibus, Judæis infidelibus, in quibus opertum est aliquibus Evangelium adhuc sub velamine Moysi. Illis enim Deus (Is. XXIX, 15), *labiis diligentibus eum, corde autem longe absistentibus ab eo*, minatus fuerat (Is. VI, 10): *Aure audietis, et non audietis; oculis videbitis, ut non videbitis*; et (Is. VII, 9): *nisi credideritis, nec intelligetis*; et (Is. XXIX, 14): *auferam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium irritam faciam*. Hæc autem non utique de Evangelio Dei ignoti abscondendo minabatur. Ita, non (2) hujus ævi Deus, sed infide-

limum hujus ævi excæcat cor, quod Christum ejus non ultro recognoverint de Scripturis, intelligendum. Et positum in ambiguitate distinctionis hactenus tractasse, ne adversario prodesset, contentus victoriae, nã ultro (3) possum et in totum contentionem hanc præterisse simpliciori responso. Præ manu erit scilicet (4) hujus ævi dominum diabolum interpretari, qui dixerit, propheta referente (Is. XIV, 14): *Ero similis Altissimi, ponam in nubibus thronum meum*; sicut et tota hujus ævi superstitio illi mancipata est, qui excæcet infidelium corda, et in primis, apostatae Marcionis. Denique, non vidit occurrentem sibi clausulam sensus: *Quoniam Deus, qui dixit ex tenebris lucem lucescere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suæ, in persona Christi*. Quis (5) dixit: *Fiat lux*? Et de illuminatione mundi, quis Christo ait (Is. XLII, 6): *Posui te in lumen nationum*, sedentium scilicet in tenebris, et in umbra mortis? Cui respondet Spiritus in psalmo, ex providentia futuri (Ps. IV, 7): *Significatum est, inquit, super nos lumen personæ tuæ, Domine*. Persona autem Dei, Christus Dominus. Unde et apostoli supra: *Qui est imago*, inquit, *Dei*. Igitur si Christus persona Creatoris dicitur, *Fiat lux*; et Christus, et Apostoli, et Evangelium, et velamen et Moyses, et tota series secundum testimonium clausulæ Creatoris est Dei hujus ævi, certe non ejus qui nunquam dixit: *Fiat lux*. Prætereo hic et de alia Epistola, quam nos ad Ephesios præscriptam habemus, (b) hæretici vero ad Laodicenos. Ait enim (Eph. II, 12) meminisse nationes, quod illo in tempore *cum essent sine Christo, alieni ab Israele, sine conversatione, et testamentis, et spe promissionis, etiam sine Deo* (6) *essent*, in mundo utique, etsi de Creatore. Ergo si nationes sine Deo dixit esse, Deus autem illis diabolus est, non Creator, apparet dominum ævi hujus cum intelligendum, quem nationes pro Deo receperunt, non Creatorem quem ignorant. Quale est autem ut non ejusdem habeatur *thesaurus in fictilibus vasis nostris*, cujus et vasa sunt? Nam si gloria Dei est in fictilibus vasis tantum thesauri haberi; vasa autem fictilia Creatoris sunt; ergo et gloria Creatoris est, cujus vasa eminentiam virtutis Dei sapiunt, et virtus ipsa. Quia propterea in vasa fictilia commissa sunt, ut eminentia ejus probaretur. Cæterum, jam non erit alterius Dei gloria, ideoque nec virtus, sed magis dedecus et infirmitas, cujus eminentiam fictilia et quidem aliena ceperunt. Quod

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritu al.
(2) Etsi Venet.
(3) Nec ultra Lat.

- (4) Scilicet omitt. Venet.
(5) Sic add. Seml.
(6) Domino Ober.

COMMENTARIUS.

runt misericordiam et gratiam delictorum, et vitam æternam; quæ cœlestia sunt, non terrena. RIC. — *Litera occidentis*. Menander:

Νόμος φυλαχθεὶς, οὐδὲν ἴσταν ἢ νόμος.
Ὁ μὴ φυλαχθεὶς, καὶ νόμος, καὶ δόμος.

De litera Mosis. Chrysostomus, ὁ νόμος ἐστὶν λόγος φωνῆς, ἀναίρεσι' καὶ τὶ λέγω φωνία; εἴδω λαθεὶν ἐν σαββάτω συλλε-
ξασθαι ὁ νόμος, καὶ εἰθεσσε. RIC.

(a) *Deus ævi hujus*. Cacodæmonem notat, quia dii gentium dæmonia, ut habetur in Psal. et apud Apostolum: *quorum Deus venter est*. LE PR.

(b) *Hæretici vero ad Laodicenos*. De hac epistola adversus marcionitas etiam producit testimonia cap. XVII infra, ubi explicatur etiam illud, *meminisse nationes*, etc., sed longe aliis verbis magis Apostolo congruentibus. PAM.

si hæc sunt *fectilia vasa in quibus tanta nos pati dicit*, A *in quibus etiam mortificationem circumferimus Domini* (1); satis ingratus Deus et iniustus, si non et hanc substantiam resuscitaturus es (2), in qua pro fide ejus tanta tolerantur, in qua et mors Christi circumfertur, in qua et eminentia virtutis consecratur. Sed enim proponit: *Ut et vita Christi manifestetur in corpore nostro*, scilicet sicut et mors ejus circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? Qua nunc vivimus in illo? Et quomodo in sequentibus non ad visibilia, nec ad temporalia, sed ad invisibilia et ad æterna, id est, non ad præsentia, sed ad futura exhortatur? Quod si de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens apparituram, manifeste carnis resurrectionem prædicavit, exteriorem quidem hominem nostrum corrumpi dicens, et non quasi æterno inte- B *ritu post mortem, verum laboribus et incommodis, de quibus præmisit, adjiciens: Et non deficiemus. Nam et interiorem hominem nostrum renovari de die in diem dicens, hic utrumque demonstrat, et corporis corruptionem ex vexatione tentationum, et animi renovationem ex contemplatione promissionum.*

CAPUT XII.

Terreni (a) domicilii nostri (II Cor. V, VI, VII, XI, XII et XIII) (3): Non sic ait *habere nos domum æternam, non manu factam in cælis* (4), quia quæ manu facta sit Creatoris, intereat, in totum dissoluta post mortem. Hæc enim ad mortis metum, et ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam per sequentia manifestius, cum subjicit: *Ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni, quod de cælo* C *est superindui* (5) *cupientes; siquidem et despoliati non inveniemur* (6) *nudi*; id est, recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus: *Etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus quod gravemur, nolentes exui, sed superindui*. Hic enim expressit, (a) quod in prima Epistola strinxit, *Et mortui resurgent incorrupti*, qui jam obierunt; *et nos natabimur*, qui in carne fuerimus deprehensi a Deo. Et illi enim resurgent incorrupti, recepto scilicet corpore, et quidem integro, ut et hoc sint incorrupti: et hi propter temporis ultimum jam momentum, et propter merita vexationum Antichristi, compendium mortis; sed mutati consequentur (7), superinduti magis quod de cælo est, quam exui corpus. Ita si hi super corpus induent cæleste illud, utique et D *in Heliæ (IV Reg. II). Magis vero mirabor Dominum optimum, percutiendi et sæviendi alienum, nec proprium saltem, sed Creatoris angelum Satanæ colaphizando Apostolo suo applicuisse, et ter ab eo obsecratum*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Dei *Seml.*(2) Est *omitt. Ober.*(3) Forte terrenum domicilium nostrum *ex Pam.*(4) Cælo *Seml.*(5) Superinduere *Ober.*(6) Inveniamur *Fran.*(7) Mortis mutati consequantur *Lat.*(8) Ideo qui *al. ideoque Ciaccon.*(9) Judicari *Venet. sed vindicari Lat.*(10) Substantiam *cæteri omnes nullo sensu.*

COMMENTARIUS.

CAP. XII. — (a) *Quod in prima Epistola strinxit*. Loquitur de I Epist. ad Corinth. Annotat autem Rhenanus, accipi strinxit pro *perstrinxit*, hoc est obiter indicavit, vel leviter attingit. *PAM.*

(b) *Si qua ergo conditio nova in Christo*. Conditio

tale istud immortalitatem. Illi induunt, cum recep- rint corpus; isti superinduunt, quia non amiserint corpus. Et ideo non temere dixit: *Nolentes exui corpore, sed superindui*; id est, nolentes mortem experiri, sed vita præveniri; *uti devoretur mortale hoc a vita, dum eripietur morti per superindumentum demutationis*. Ideo quia (8) ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis si forte præventu, et arrhabonem nos spiritus dicit a Deo habere, quasi pignoratos in eadem spem superindumenti, et *abesse a Domino, quamdiu in carne sumus, ac propterea debere boni ducere abesse potius a corpore, et esse cum Domino*, ut et mortem libenter excipiamus. Atque adeo, *omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque quæ per corpus admisit, sive bonum, sive malum*. Si enim tunc retributio meritorum, quomodo jam aliqui cum Deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando, et dis- punctionem boni ac mali operis, utriusque sententia judicem ostendit, et corporum omnium repræ- sentationem confirmavit. Non enim poterit, quod corpore admissum est, non corpore vindicari (9). Iniquus enim Deus, si non per id punitur quis aut ju- vatur, per quod operatus est. (b) *Si qua ergo conditio nova in Christo, cætera transierunt, ecce nova facta sunt omnia*, impleta est Esaïæ prophetia (Is. XLIII, 19). Si etiam jubet ut *mundemus nos ab inquinamento carnis et sanguinis*, non substantium (10) capere regnum Dei, si et *virginem sanctam destinat Ecclesiam assignare Christo, utique ut sponsam sponso*; non potest imago conjungi inimico veritatis rei ipsius. Si et pseudapostolos dicit *operarios dolosos, transfiguratores sui*, per hypocrisin scilicet, conversationis, non prædicationis adulteratæ reos taxat; adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si *transfiguratur Satanæ in angelum lucis*, non potest hoc dirigi in Creatorem. Deus enim, non angelus, Creator; in Deum lucis, non in angelum transfigurare se dictus esset, si non eum Satanam significaret, quem et nos et Marcion angelum novimus. De paradiso suus stylus est ad omnem quam patitur quæstionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum Deus, nullius terrenæ dispositionis, nisi si etiam paradiso Creatoris precario usus est, sicut et mundo. Et tamen hominem tollere ad cælum Creatoris, exemplum est

more Tertullianico, accipitur pro creatura, græce *κτίσις*. Consentit vero etiam cum interprete vulgato Latino vertens, *Si qua*, pro eo quod Isidorus clarius cum Erasmo nimis libere, *Si quis*. *PAM.*

non concessisse. Emendat igitur et deus Marcionis secundum Creatorem, elatos æmulantem, ut deponentem scilicet de solio dynastas. Aut numquid ipse est qui et in corpus Job dedit Satanæ potestatem, ut virtus in infirmitate comprobaretur? Quid et formam Legis adhuc tenet Galatarum castigator, in tribus testibus præfinitis staturum omne verbum? Quid et non parsurum se peccatoribus comminatur, lenissimi Dei prædicator? Imo et ipsam durius agendi in præsentia potestatem a Domino datam sibi adfirmat. Nega nunc, hæretice, timeri Deum tuum, cujus Apostolus timebatur.

CAPUT XIII.

Quando opusculum profligatur, breviter jam retrahenda sunt quæ rursus occurrunt; quædam vero tramittenda quæ sæpius occurrerunt. Piget de Lege adhuc congregari, qui toties (1) probaverim concessionem (2) ejus nullum argumentum præstare diversi Dei, in Christo prædicatam scilicet, et repromissam in Christum apud Creatorem, quatenus et ipse Apostolus (3) legem plurimum videtur excludere (Rom. I, II, III, V, VI, VII). Sed et judicem Deum ab Apostolo circumferri sæpe jam ostendimus, et in iudice ultorem, et creatorem in ultore. Itaque et hic cum dicit: Non enim me pudet Evangelii; virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo et Græco, quia iustitia Dei in eo revelatur, ex fide in fidem; sine dubio et Evangelium et salutem justo Deo deputat, non bono, ut ita dixerim, secundum hæretici distinctionem, transferenti ex fide Legis in fidem Evangelii; suæ utique Legis, et sui Evangelii. Quoniam et iram (4) dicit revelari de cælo super impietatem et injustitiam hominum, qui veritatem in injustitia detinent (5). Cujus Dei ira? utique Creatoris. Ergo et veritas ejus erit cujus et ira, quæ revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adjiciens: Scians autem iudicium Dei secundum veritatem esse; et iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, et veritatem rursus ejusdem Dei confirmavit, cujus iram probavit probando iudicium. Aliud est, si veritatem Dei alterius in iustitia detentam Creator iratus ulciscitur. (a) Quantas autem foveas in ista vel maxime Epistola Marcion fecerit, auferendo quæ voluit, de nostri Instrumenti integritate patebit. Mihi sufficit quæ proinde eradenda non vidit, quasi negligentias et cæcitates ejus accipere. Si enim iudicabit Deus occulta hominum, tam eorum qui in lege deliquerunt, quam eorum qui sine lege, quia et hi legem ignorant, et natura faciunt quæ sunt legis;

- (1) Congredi, quoties *Seml.*
 (2) Cessionem *Fran.*
 (3) Quamvis et ipsa Epistola *Lat.*
 (4) Dei *add. Fran.*
 (5) Detineant *Ober.*
 (6) Ignorantes natura *Ciaccon.*

CAP. XIII. — (a) Quantas autem foveas in ista vel maxime Epist. Indicat se dumtaxat tractare, quæ Marcion eradenda non videt, cum tamen abstulerit quæ voluit; hinc factum, ut paucissimos locos Epistolæ prolixissimæ in medium producat, sicut etiam B. Epiph. Eodem pertinent quæ habet cap. seq. : *Satio*

utique is Deus iudicabit, cujus sunt et lex, et ipsa natura (6) quæ legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem quomodo? Secundum Evangelium, inquit, per Christum. Ergo et Evangelium et Christus illius sunt, cujus et lex et natura, quæ per Evangelium et Christum vindicabuntur, adeo illo iudicio Dei quod et supra, secundum veritatem. Ergo qua defendenda reveletur de cælo ira, non nisi a Deo iræ; ita et hic sensus pristino cohærens, in quo iudicium Creatoris edicitur, non potest in alium Deum referri, qui nec iudicat, nec irascitur; sed in illum, cujus dum (7) hæc sunt, iudicium dico et iram (8), etiam illa ipsius sint necesse est, per quem hæc habent transigi, Evangelium et Christus, et ideo vehitur in transgressores Legis, docentes non furari, et furantes, ut homo Dei legis, non ut Creatorem ipsum his modis tangens, qui et furari vetans, fraudem mandaverit in Ægyptios auri et argenti, quemadmodum et cætera in illum retorquent. Scilicet Apostolus verebatur convicium Deo palam facere, a quo non verebatur divertisse? Adeo autem Judæos inceserat, ut ingesserit propheticam increpationem. Propter ros nomen Dei blasphematur. Quam ergo perversum, ut ipse blasphemaret eum, cujus blasphemandi causa malos exprobrat! Præfert et circumcisionem cordis præputiationi: apud Deum (9) Legis, est facta circumcisio cordis, non carnis; spiritu, non litera. Quod si hæc est circumcisio Hieremiæ (Jerem. IV, 4): Et circumcidemini præputia cordis, sicut et Moysis (Deut. X, 16) (10): Circumcidemini duricordiam vestram; ejus erit spiritus circumcidens cor, cujus et litera metens carnem ejus; et Judæus qui in occulto, cujus et Judæus in aperto; quia nec Judæum nominare vellet Apostolus, non Judæorum Dei servum. Tunc lex, nunc iustitia Dei per fidem Christi. Quæ est ista distinctio? Servivit Deus tuus dispositioni Creatoris, dans ei tempus et Legi ejus: an ejus tunc, cujus et nunc? ejus lex, cujus et fides. Christi distinctio dispositionum est, non deorum. (b) Monet justificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem ad Deum habere. Ad quem? Cujus nusquam fuimus hostes, an cujus legi et naturæ rebellavimus? Nam si in eum competit pax cum quo fuit bellum, ei et justificabimur, et ejus erit Christus, ex cujus fide justificabimur, ad cujus pacem competit redigi hostes ejus aliquando. Lex autem, inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare? Ut superabundaret, inquit, gratia. Cujus Dei gratia, si non cujus et lex? nisi si Creator ideo (c) legem (11)

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Dum abest *Par.*
 (8) Ira *Seml.*
 (9) Enim *add. Fran.*
 (10) Moyses *Pam.*
 (11) Legem deest *Rhen.*

COMMENTARIUS.

et hic amplissimum, etc. *PAM.*

(b) Monet justificatos ex fide, etc., pacem ad Deum habere. In his verbis initio cap. V, omisso toto cap. IV Epistolæ ad Romanos legit Auctor *ἐχομεν*, pro eo quod alii *ἐχομεν* habeamus. *PAM.*

(c) Legem intercalavit. Id est, inquit, *Rhenanus*, in-

intercalavit, ut negotium procuraret gratiæ Dei A
alterius, et quidem æmuli, ne dixerim ignoti;
ut quemadmodum apud ipsum regnaverat peccatum in
mortem, ita et gratia regnaret in justitia in vitam per
Jesum Christum, adversarium ipsius. Propter hoc,
omnia concluderat lex Creatoris sub delictum, et to-
tum mundum deduxerat in reatum, et omne os ob-
st uxorat, ne qui gloriaretur per illam; ut gratia
servaretur in gloriam Christi, non Creatoris, sed
Marcionis. Possum et hic de substantia Christi præ-
struere, ex prospectu questionis subsequentiæ. *Mor-
tuos enim nos inquit Legi (a)*. Ergo corpus Christi;
et (1) potest corpus contendi, non statim caro.
Sed et quæcumque substantia sit, cum ejus nomi-
nat corpus, quem subjicit ex mortuis resurrexisse,
non potest aliud corpus intelligi, quam carnis, in B
quam lex mortis est dicta. Ecce autem et testimo-
nium perhibet legi, et causa delicti eam excusat.
Quid ergo dicemus? Quia lex peccatum? Absit. Erubescere, Marcion. *Absit.* Abominatur Apostolus crimi-
nationem legis. *Sed ego delictum non scio, nisi per legem.* O summum ex hoc præconium legis, per quam
liquit (2) delictum latere (3)! *Non ergo lex
seduxit, sed peccatum per præcepti occasionem.* Quid
Deo imputas Legis, quod Legi ejus Apostolus impu-
tare non audeat? Atquin et accumulatur: *Lex sancta, et
præceptum ejus justum et bonum.* Si taliter veneratur
legem Creatoris, quomodo ipsum destruat nescio.
Quis discernit duos deos, justum alium, bonum
alium; cum is utrumque debeat credi: cujus præ-
ceptum et bonum et justum est? Si autem et *spiritu-
alem confirmat legem, utique et prophetiam, utique
et figuratam.* Debeo enim et hinc constituere Chri-
stum in lege figurate prædicatum, quo nec a Judæis
omnibus potuerit agnoscere.

CAPUT XIV.

(Rom. VIII, X, XI, XII, XIII, XIV) Hunc si *Pater
misit in similitudinem carnis peccati*, non ideo phan-
tasma dicitur caro quæ in illo videbatur. Peccatum
enim carni supra adscripsit, et illam fecit legem pec-
cati habitantem in membris suis, et adversantem legi
sensus. Ob hoc igitur missum Filium in similitudinem
carnis peccati, *ut peccati carnem simili substan-
tia redimeret*, id est carnea, quæ peccatrici carni si-

milis esset, cum peccatrix ipsa non esset, nam et hæc
erit Dei virtus, in substantia pari perficere salutem.
Non enim magnum, si spiritus Dei carnem remedia-
ret; sed si caro consimilis peccatrici, dum caro est,
sed non peccati. Ita similitudo ad titulum peccati
pertinebit, non ad substantiæ mendacium. Nam nec
addidisset *peccati*, si substantiæ similitudinem vellet
intelligi, ut negaret veritatem. Tantum enim *carnis*
posuisset, non et *peccati*. Cum vero tunc sic struxe-
rit (4), *carnis peccati*, et substantiam confirmavit,
id est carnem, et similitudinem ad vitium substan-
tiæ retulit, id est ad peccatum. Puta nunc similitudis
nem substantiæ dictam, non ideo negabitur substan-
tiæ veritas. Cur ergo similis vera? Quia vera
quidem, sed non ex semine; de statu similis, sed (5)
vera de censu, non vero dissimilis (6). Cæterum,
similitudo in contrariis nulla est. Spiritus non
diceretur carnis similitudo, quia nec caro similitudi-
nem spiritus caperet; sed phantasma diceretur, si
id quod non erat, videbatur. Similitudo autem dicitur,
cum est quod videtur. Est enim, dum alterius
par est. (b) Phantasma autem (7), qua (8) hoc
tantum (9) est, non est similitudo. Et hic autem ipse
edisserens, quomodo *nolit esse nos in carne, cum
simus in carne*; ut scilicet non simus in (10) operi-
bus carnis, ostendit hæc ratione scripsisse (1 Cor.,
XV, 50); *Caro et sanguis regnum Dei consequi non
possunt*; non substantiam damnans, sed opera ejus;
quæ, quia possunt non admitti a nobis in carne ad-
huc positæ, non ad reatum substantiæ, sed ad con-
versationis pertinebunt. Item, *si corpus quidem mor-
tuum propter delictum* (adeo non animæ, sed corporis
mors est), *spiritus autem vita propter justitiam*; ei
utique obveniet vita propter justitiam, cui mors ob-
venit propter delictum, id est corpori. Non enim ali-
cui restituitur quid, nisi quid aliud amisit; et ita erit
resurrectio mortuorum, dum est corporum. Nam
et (11) subjungit: *Qui suscitavit Christum a mortuis,
vivificabit et mortalia corpora vestra.* Adeo et carnis
resurrectionem confirmavit, absque qua nec corpus
aliud dici capit, nec mortale aliud intelligi, et Chri-
sti substantiam corporalem probavit. Siquidem proinde
vivificabuntur et mortalia corpora nostra, quem-
admodum et ille resuscitatus est, non alias proinde

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Legi per corpus Christi. Ergo *Ciaccon.*
(2) Licuit *Seml. Oberth.*
(3) Latens *Ciaccon.*
(4) Tunc sic struxit *Seml.* utrumque substruxerit *Lat.*
(5) Et *Lat.*
(6) Vera de simili *Lat.*

- D (7) Autem *negl. al.*
(8) Quia *al.*
(9) Pro hoc tantum *vult Lat.* ostentam.
(10) Ex *Seml.*
(11) Et *omitt. Pam.*

COMMENTARIUS.

terjecit, interposuit, interseruit, mediam immisit: nam
hic id significat intercalare. Ejus verbi meminuit Macro-
bius, etiam de ratione intercalandi abunde disserens.
Julius Cæsar instituit ut unus dies quarto quoque anno
intercalaretur, hoc est insereretur; unde bissex-
tilem annum Plinius intercalarem vocat, et Livius
mensem dixit intercalarium. Græci ἐμβόλιμον appel-
lant et ἐμβολιμῆσιον. *PAM.*

(a) *Mortuos enim nos inquit Legi.* Etiam hoc ex

persona Marcionis, et ex corrupta ejus scriptura,
quippe qui verterit, *mortuos nos legi*, ubi Apostolus
dicit, *mortuos peccato*. Rom. VI, sub initium cap. Sed
recte eum confutat ex sequentibus verbis, ubi subjicit
Christum ex mortuis resurrexisse. *PAM.*

CAP. XIV.—(b) *Phantasma autem.* De quo pluribus
ante disseruit contra Marcionem, Christo carnem
phantasticam et phantasma, non verum corpus tri-
buentem. *LE PR.*

de, nisi quia (1) in corpore. Salio et hic amplissimum abruptum intercisæ Scripturæ; sed apprehendo testimonium perhibentem Apostolum Israeli quod zelum Dei habeant, sui utique, non tamen per scientiam. Deum enim, inquit, ignorantes, et suam justitiam sistere quærentes, non subjecerunt se justitiæ Dei. Finis enim legis Christus in justitiam (2) omni credenti. Hic erit argumentatio hæretici, quasi Deum superiorem ignoraverint Judæi, qui adversus eum justitiam suam, id est, legis suæ constituerint, non recipientes Christum finem legis. Cur ergo et zelo eorum erga Deum proprium testimonium perhibet, si non et inscientiam erga eundem Deum eis exprobrat? quod zelo quidem Dei agerentur, sed non per scientiam; ignorantem scilicet eum, dum dispositiones ejus in Christo ignorant consumptionem legi statuturo (3), B atque ita suam justitiam tuentur adversus illum. Atque adeo ipse Creator et ignorantiam erga se eorum contestatur (Is. I, 3): *Israel me non agnovit, et populus meus me non intellexit*; et quod justitiam suam magis sisterent, docentes doctrinas præcepta hominum (Is. XXIX, 13), nec non et (Ps. II, 2) congregati essent adversus Dominum, et adversus Christum ipsius, ex inscientia scilicet. Nihil igitur potest in alium Deum exponi, quod competit in Creatorem, quia et alias immerito Apostolus Judæos de ignorantia sugillasset erga Deum ignotum. Quid enim deliquerant, si justitiam Dei sui adversus eum sistebant, quem ignorabant? Atquin exclamat: (a) *O profundum divitiarum et sapientiæ Dei, et (b) investigabiles viæ ejus!* Unde illa (4) eruptio? Ex recordatione C scilicet Scripturarum, quas retro revolverat, ex contemplatione sacramentorum, quæ supra disseruerat in fidem Christi, ex lege venientem. Hæc si Marcion de industria non (5) erasit, quid apostolus ejus exclamat, nullas intuens divitias Dei tam pauperis et egeni quam qui nihil condidit, nihil prædicavit, nihil denique habuit, ut qui in aliena descendit? Sed enim et opes et divitiæ Creatoris olim absconditæ, nunc reserate repromiserat (Is. XLV, 3): *Et dabo illis thesauros occultos, invisibiles aperiam eis.* Inde ergo exclamatum est: *O profundum divitiarum et sapientiæ Dei!* cujus jam thesauri patebant. Id Esaiæ, et (6) sequentia de ejusdem prophete instrumento (Is. XL, 13): *Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? Quis porrexit ei, et retribuetur illi?* D Qui tanta de Scripturis ademisti, quid ista servasti, quasi non et hæc Creatoris? Plane novi Dei præcepta

videamus. Odio, inquit, habentes malum, et bono adherentes. Aliud enim apud Creatorem. *Auferite malum de vobis*, et (Ps. XXXIII, 14) *declina a malo, et fac bonum. Amore fraternitatis invicem affectuosi.* Non enim id ipsum est: *Diliges proximum tanquam te? Spe gaudentes*; utique Dei: *Bonum est enim (Ps. CXVII) sperare in Dominum (7), quam sperare in magistratus. Pressuram sustinentes: Exaudiet enim (Ps. XIX, 1) te Dominus in die pressuræ.* Habes Psalmum. *Beneaicite, et nolite maledicere*; quis hoc docebit, quam qui omnia benedictionibus condidit? *Non altum sapientes, sed humilibus assentantes (8), ne sitis apud vos sapientes; væ enim audiunt per Esaiam (Is. V, 21). Malum pro malo nemini retribuieritis; et (Levit. XIX, 18): Maltitiæ fratris vestri ne memineritis (9). Nec vosmetipsos ulciscetes: Mihi enim (Deut. XXXII, 35) vindictam, et ego vindicabo, dicit Dominus. Pacem cum omnibus (10) hominibus habetote*; ergo et legalis talio non retributionem injuriæ permittebat, sed inceptionem metu retributionis conprimebat. Merito itaque totam Creatoris disciplinam principali præcepto ejus conclusit: *Diliges proximum tanquam te.* Hoc Legis supplementum si ex ipsa Lege est, quis sit Deus Legis jam ignoro (metuo ne deus Marcionis); si vero Evangelium Christi hoc præcepto adimpletur, Christi autem non est (11) Creatoris, quo jam contendimus? Dixerit Christus, an non: *Ego non veni legem dissolvere, sed implere (Matt. V, 17)?* Frustra de ista sententia neganda (c) Ponticus laboravit. Si Evangelium Legem non adimplevit, ecce Lex Evangelium adimplevit. Bene autem quod et in clausula *tribunal Christi* comminatur, utique iudicis et ultoris, utique Creatoris; illum certe constituens promerendum, quem intentat timendum, etiamsi alium prædicaret.

CAPUT XV.

Brevioribus quoque Epistolis non pigebit intendere: est sapor et in paucis. *Occiderant Judæi prophetas suos.* Possum dicere: Quid ad apostolum Dei alterius, et quidem optimi, qui nec suorum delicta damnare dicatur, quique et ipse prophetas eosdem destruendo quodammodo perimat? Quid enim (12) mali admisit apud illum Israel, si occidit quos et ille reprobat? si prior inimicam in eos sententiam statuit? Deliquit autem apud Deum ipsorum. Is (13) exprobravit iniquitatem, ad quem pertinet læsus; certe quivis alius, quam adversarius læsi. Sed nec onerasset illos, imputando etiam Domini necem, qui et Dominum inter-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qua Jun.
- (2) Justitia Seml. Oberth.
- (3) Staturo Rig. statuero Venet.
- (4) Enim Lat. ista Jun.
- (5) Non omitt. Pam. sed est in cod. Wouu.
- (6) Patebant de Isaiæ, ut Lat.
- (7) Domino Oberth.

- (8) Adsectantes Venet.
- (9) Memineris Jun.
- (10) Omnibus omitt. Seml.
- (11) Et Lat.
- (12) Enim omitt. Seml.
- (13) Et add. Seml.

COMMENTARIUS.

- (a) *O profundum divitiarum.* ὁ βάθος, pro quo Vulgata: *O altitudo.* LE PR.
 (b) *Investigabiles.* Quoniam in græco est ἀνεξιχνίαστοι id est, non vestigabiles, bene multi legendum censent

- investigabiles, id est qui investigari nequeunt.* LE PR.
 (c) *Ponticus laboravit.* Optime coniecit Rhenanus legendum *Ponticus*, pro *Pontus*, hoc est Marcione Ponto oriundus. LE PR.

fecerunt, dicendo, et prophetas suos; licet suos ad- A lectio sit hæretici. Quid enim tam acerbum, si alterius Dei prædicatorem Christum interemerunt, qui sui Dei prophetas contrucidaverunt? Status autem exaggerationis, quod et Dominum et famulos ejus peremissent. Denique, si alterius Dei Christum, alterius prophetas peremerunt, æquavit impietates, non exaggeravit. Æquanda autem non fuit; ergo exaggerari non potuit, nisi in eundem Dominum commissa, ex utroque titulo. Ergo ejusdem Dei Christus et prophetæ. Quam autem sanctitatem nostram voluntatem Dei dicat, ex contrariis quæ prohibet, agnosceres. Abstineret (1) inquit, a stupro, non a matrimonio. Scire unumquemque suum vas in honore tractare. Quomodo? Dum non in libidine, qua gentes; libido autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed B extraordinariis, et non naturalibus et portentosis. Sanctitas luxuriæ est turpitudini (a) quoque et immunditiæ (2) contraria, quæ non matrimonium excludat, sed libidinem; quæ vas nostrum in honore matrimonii tractet. Hunc autem locum, salva alterius, id est, plenioris sanctitatis prælatione, tractaverim, continentiam et virginitatem nuptiis anteponebimus (b), sed non prohibitis; destructores enim Dei nuptiarum, non sectatores castitatis retundo. Ait eos qui remaneant in adventum (3) Christi, cum eis qui mortui in Christo primi resurgent, quod in nubibus auferentur in aerem (4) obviam Domino. Agnosco his jam tunc prospectis mirari substantias cælestes ipsam Hierusalem quæ sursum est (Gal. IV, 26), et per Esaiam (Is. LX, 8) pronuntiare; Quinam huc velut nubes volant, C tanquam columbæ cum pullis ad me? Hunc ascensum si Christus nobis præparavit, erit ille Christus de quo Osee (5) (Am. IX, 6): Qui ascensum suum ædificat in cælos, utique sibi et suis. Exinde, a quo sperabo nunc, nisi a quo hæc audivi? Quem spiritum prohibet extinguere? et quas prophetias vetat nihili (6) haberi? utique non Creatoris spiritum, nec Creatoris prophetias secundum Marcionem; quæ enim destruxit, ipse jam exstinxit, et nihil fecit, nec potest prohibere quæ nihil fecit. Ergo incumbit Marcioni exhibere hodie apud Ecclesiam suam exinde spiritum dei sui qui non sit extinguendus, et prophetias quæ non sint nihili habendæ. Et si exhibuit quod putat, sciat (7) nos quodcumque illud ad formam spiritalis et propheticæ gratiæ atque virtutis provocaturos, D in hoc, nolente Marcione, crematoris Dei Christus

ut et futura prænuntiet, et occulta cordis revelet, et sacramenta edisserat. Cum nihil tale protulerit ac probavit, nos proferemus et spiritum et prophetias Creatoris, secundum ipsum prædicantes. Atque ita constabit Apostolus (8) de quibus dixerit, de eis scilicet quæ futura erant in Ecclesia ejus dei, qui dum est, spiritus quoque ejus (9) operatur, et promissio celebratur. Age nunc, qui salutem carnis abnuitis, et si quando corpus in hujusmodi prænominaur, aliud nescio quid interpretamini illud, quam substantiam carnis; quomodo Apostolus omnes in novis substantiis, certis nominibus distinxit, et omnes in uno voto constituit salutis, optans ut spiritus noster et corpus et anima sine querela in adventum Domini et salutaris nostri Christi conserventur? Nam et animam posuit et corpus, tam duas res quam diversas: licet enim sit animæ corpus sit aliud quod suæ qualitatis, sicut et spiritus; cum tamen et corpus et anima distincte nominantur, habet anima (10) suum vocabulum proprium, non egens communi vocabulo corporis; id relinquitur carni, quæ non nominata proprio, communi utatur necesse est. Etenim aliam substantiam in homine non video post spiritum et animam, cui vocabulum corporis accommodetur, præter carnem. Hanc totiens in corporis nomine intelligens, quotiens non nominatur; multo magis hic, cum quæ dicitur corpus, suo nomine appellatur.

CAPUT XVI.

(In Ep. II ad Thess.) Cogimur quædam identidem iterare, ut coherentia eis confirmemus. Dominum et hic retributorem utriusque meriti, dicimus circumferri ab Apostolo, aut Creatorem, aut (quod nolit Marcion) parem Creatoris, apud quem (c) justum sit afflictatoribus nostris rependi afflictationem, et nobis qui afflictemur quietem, in revelatione Domini Jesu venientis a cælo cum angelis virtutis suæ, et in flamma ignis. Sed flammam et ignem delendo (d) hæreticus exstinxit, ne scilicet nostratem Deum faceret. Lucet tamen vanitas lituræ. Cum enim ad ultionem venturum scribat Apostolus Dominum exigendam de eis qui Deum ignorent, et qui non obaudiant Evangelio, quos ait pœnam (11) luituros, exitialem, æternam, a facie Domini, et a gloria valentiæ ejus; sequitur ut flammam ignis inducat, scilicet veniens ad puniendum; ita et D in hoc, nolente Marcione, crematoris Dei Christus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Enim add. Ober. post Seml.
 (2) Portentuosus-Luxuria est, turp. q. et im. non rhen.
 (3) Adventu Seml.
 (4) Acre Ober.
 (5) Amos vult Jun., et merito.
 (6) Nihil Pam.

- (7) Scias Venet.
 (8) Apostolum Pam.
 (9) Eis Seml. mendose.
 (10) Animam Venet. mendose.
 (11) Pœnam quos ait Lat.

COMMENTARIUS.

CAP. XV.—(a) Sanctitas luxuriæ est turpitudini, etc. Non adeo textui consentiunt qui legunt luxuria, et qui adeo notam Tertulliano impingunt male habiti matrimonii; nam quæ sequitur particula, non, dubium omne tollit. LE PR.

(b) Continentiam et virginitatem nuptiis anteponebimus. Qui virginitatis vota et continentiam insectantur hæ-

retici, ad hunc locum advertant, aliosque plurimos apud hunc scriptorem, de Cultu sæm., de Virg. vel., et lib. I ad Uxorem. LE PR.

CAP. XVI.—(c) Justum sit afflictatoribus nostris. Sic istud vertit: II Thessal. I. Gr εὐχόμενοι τοῖς ἀσεβέσι καὶ ἀπειθεῖς τῷ εὐαγγελίῳ. PAM.

(d) Sed flammam et ignem delendo. Vel hinc patet

est (1), et in illo Creatoris est, quod etiam de ignorantibus Dominum ulciscitur, id est de ethnicis. Secorum enim posuit *Evangelio non obaudientes*, sive christianos peccatores, sive Judæos. Porro de ethnicis exigere pœnas, qui Evangelium forte non norint, non est Dei ejus qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in Evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem etiam naturaliagnitio debetur ex operibus intelligendo, et exinde in plenioram notitiam requirendo. Illius est ergo etiam ignorantes Deum plectere, quem non liceat ignorari (2). Ipsum quod ait: *A facie Domini et a gloria valentiae ejus*, verbis usus Esaiæ (Is. II, 19): *ex ipsa causa eundem sapit Dominum consurgentem, ut comminuat terram*. Quis autem est (a) *homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante Domini adventum, extollens se super omne quod Deus dicitur, et omnem religionem; confessurus (5) in templo Dei et Deum se jactaturus*? Secundum nos quidem Antichristus, ut docent veteres et novæ prophetiæ; ut Joannes apostolus, qui jam antichristos dicit (I Joan. IV, 1, 2) processisse in mundum, præcursores Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Jesum, scilicet in Deo Creatore. Secundum vero Marcionem, nescio, ne Christus sit (4) Creatoris: nondum enim (5) venit apud illum. Quisquis est (6) autem ex duobus, quæro, cur veniat in omni virtute et signis et ostentis mendacii? Propterea, inquit, quod dilectionem veritatis non susceperint, ut salvi essent; et propter hoc erit (7) eis instinctum fallaciæ, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Igitur si Antichristus est (8) secundum Creatorem (9), Deus erit Creator, qui eum mittit ad impingendos eos in errorem, qui non crediderunt veritati ut salvi fierent, ejusdem erit veritas et salus, qui ex submissu erroris ulciscitur, id est Creatoris, cui et competit zelus ipse errore decipere quos veritate non cepit. Si vero non est antichristus secundum nos, ergo Christus est Creatoris secundum Marcionem. Et quale erit ut ad ulciscendam veritatem suam, Christum Creatori (10) submittat? Sed et si (11) de Antichristo consentit, proinde dixerim,

A quale est, ut illi *Satanas* angelus Creatoris sit necessarius, et *occidatur ab eo*, habens fallaciæ operatione fungi Creatori? In summa, si indubitatum est ejus esse et angelum, et veritatem, et salutem, cujus et ira, et æmulatio, et fallaciæ immissio adversus contemptores et desultores, etiam adversus ignorantes (ut jam et Marcion de gradu cedat, Deum quoque zeloten concedens), quis dignius irascetur? Puto, qui a primordio rerum naturam (12) operibus, beneficiis, plagis, prædicationibus (13), testibus ad agnitionem sui præstruxit, nec tamen agnitus est; an (14) qui semel unico (15) Evangelii instrumento, et ipso incerto, nec palam alium Deum prædicante, productus est? Ita cui competit vindicta, et competet materia vindictæ: Evangelium dico, et veritas, et salus. Jubere autem operari eum qui velit *manducare*, ejus disciplina est qui bovi trituranti os liberum jussit.

CAPUT XVII.

Ecclesiæ quidem veritate Epistolam istam ad *Ephesios* habemus emissam (In Ep. ad Eph. I et II), non ad *Laodiceos* (b); sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes Apostolus scripserit, dum ad quosdam; certe tamen eum Deum prædicans in Christo, cui competunt quæ prædicantur. Cui ergo competent *secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis suæ, in dispensationem adimpletionis temporum* (ut ita dixerim, sicut verbum illud in græco sonat) *recapitulare* (id est, ad initium redigere, vel ab initio recensere) *omnia in Christum, quæ in cælis, et quæ in terris*; nisi ejus erunt omnia ab initio, etiam ipsum initium, a quo et tempora et temporum adimpletionem (16), dispensatio, ob quam omnia ad initium recensentur in Christo? Alterius autem Dei, quod initium, id est unde, cujus opus nullum? quæ tempora sine initio? quæ adimpletio sine temporibus? quæ dispensatio sine adimplectione? denique, quid in terris egit jam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quæ in cælis? Nec in cælis autem res ab altero actas existimabimus quæcumque

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Est *omitt. Pam.*
 (2) Ignorare *Pam.*
 (3) Consecutus *al.*
 (4) Nisi sit Christus *Wouw.* ne Christus sit *Seml.*
 (5) Enim *omitt. Pam.*
 (6) Est *omitt. Fran.*
 (7) Dabit *Lat.*
 (8) Et *Pam.*

- (9) Secundum nos, et Deus *cod. Wouw.*
 (10) Creatoris *cod. Wouw.*
 (11) Si *omitt. Pam.*
 (12) Naturæ *cod. Wouw.*
 (13) Prædicationum *Pam.*
 (14) Nec *cod. Wouw.*
 (15) Unico *cod. Wouw.*
 (16) Et *inser. Jun.*

COMMENTARIUS.

verum esse quod scribit B. Epiphanius *adversus Marcionem* nihil se etiam tractare de hac Epistola, quod nimium jam pervertit. *PAM.*

(a) *Homo delicti.* Satis explicat statim qui sit homo delicti, Antichristus scilicet; quo nomine Marcionitas appellat, qui eadem perpetrasset videntur quæ de Antichristo prædicta sunt. *LE PR.*

CAP. XVII.—(b) *Non ad Laodiceos.* Errant sane qui putant Epistolam fuisse ad *Laodiceos* scriptam, quam hic innuere videtur ex Marcione Tertullianus; nam quæ fragmenta citantur habentur cap. IV Epist. ad *Ephes.*

Errorem dedit interpretatio parum accurata IV ad *Coloss.* ubi habetur τὴν ἐκ Λαοδικείας, verterunt enim eam quæ est ad *Laodiceenses*, cum vertendum esset eam quæ ex urbe *Laodicea*. Epistola illa quæ hodie circumfertur, apocrypha videtur et supposititiæ. Beatus Hieron. de Epist. illa ad *Laod.* falsa et explodenda loquitur: putantque nonnulli primam esse ad *Timotheum* quæ *Laodiceæ* scripta est. Inscripta autem Marcion Epistolam ad *Laodiceos*, quæ nobis est ad *Ephesios*. *LE PR.*

sunt, quam ab eo, a quo et in terris acta (1) omnibus constat. Quod si non capit alterius omnia ista deputari ab initio quam Creatoris, quis credet ab alio ea recenseri in Christum alium et non a suo auctore, et in suum Christum? Si Creatoris sunt, diversa sint necesse est a diversa Deo. Si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recenseantur in eum a quo denique destruuntur? Nam et sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit, *Ut simus in laudem gloriæ nos qui (a) præsperavimus in Christum?* Qui enim præsperasse potuerunt, id est, ante sperasse in Deum, quam venisset; nisi Judæi, quibus Christus prænuntiabatur ab initio? qui ergo prænuntiabatur, ille et præsperabatur. Atque adeo hoc ad se, id est, ad Judæos refert, ut distinctionem faciat, conversus ad nationes: *In quo et vos cum audissetis sermonem veritatis, Evangelium, in quo credidistis, et signati estis Spiritu promissionis ejus sancto.* Cujus promissionis? Factæ per Joëlem (Joel II): *In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem;* id est, et in nationes. Ita et Spiritus et Evangelium in eo erit Christo, qui præsperabatur, dum prædicabatur. Sed et *Pater gloriæ* ille est, cujus Christus rex gloriæ canitur in Psalmo ascendens (Ps. XXIII, 40): *Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ.* Ab illo spiritus sapientiæ optatur, apud quem hæc quoque spiritalium species enumerantur inter septem spiritus per Esaiam (Is. XI). Ille *dabit illuminatos cordis oculos*, qui etiam exteriores oculos luce ditavit, cui displicet cæcitas populi (Is. XLII, 49): *Et quis cæcus, nisi pueri mei?* Et: *Excæcati sunt famuli Dei.* Apud illum sunt et *divitiæ hæreditatis in sanctis*, qui eam hæreditatem ex vocatione nationum repromisit (Ps. II, 8): *Postula de me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.* Ille *inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, et collocando eum ad dexteram suam, et subjiciendo omnia*, qui et dixit (Ps. CIX): *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quia et alibi spiritus ad Patrem de Filio (Ps. VIII, 7): *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Si ex his alius deus et alius christus infertur quæ recognoscuntur in Creatore, quæramus jam Creatorem. Plane puto invenimus, cum dicit: *Illos delictis mortuos, in quibus ingressi erant, secundum ævum mundi hujus, secundum principem potestatis aeris hujus (2), qui operatur in filiis incredulitatis.* Sed mundum non potest et hic pro Deo mundi Marcion interpretari. Non enim simile est creatum creatori, factum factori, mundus Deo. Sed nec princeps potestatis aeris dicitur, qui est princeps potestatis sæculorum. Numquam enim præ-

ses superiorum de inferioribus notatur, licet et inferiora ipsi deputentur. Sed nec incredulitatis operator videri potest, quam ipse potius a Judæis et a nationibus patitur. Sufficit igitur, si hæc non cadunt in Creatorem. Si autem et est in quem magis competant (3), utique magis loci Apostolus sciit. Quis iste? Sine dubio ille, qui ipsi Creatori filios incredulitatis obstruit, aere isto potitus, sicut dicere eum propheta (4) refert (Is. XIV, 14): *Ponam in nubibus thronum meum, ero similis Altissimo.* Hic erit diabolus, quem et alibi, (si tamen ita et Apostolum legi voluit) *Deum avi hujus agnoscemus.* Ita enim totum sæculum mendacio divinitatis implevit. Qui plane si non fuisset, tunc hæc in Creatorem spectasse potuissent. Sed et in judaismo conversatus (5) Apostolus, non quia interposuit de delictis, in quibus et nos omnes conversati sumus, ideo delictorum dominum et principem aeris hujus Creatorem præstat intelligi; sed quia in judaismo unus fuerat de filiis incredulitatis, diabolus habens operatorem, cum persequeretur Ecclesiam et Christum Creatoris. Propter quod et *iracundiæ filii fuimus*, inquit, *sed natura.* Ne, quia filios appellavit Judæos Creator, argumentetur (6) hæreticus dominum iræ Creatorem. Cum enim dicit: *Fuimus natura filii iracundiæ;* Creatoris autem non natura sunt filii Judæi, sed adlectione patrum; *iræ filios* ad naturam retulit, non ad Creatorem. Ad summam subjungens: *Sicut et cæteri;* qui utique filii Dei non sunt. Apparet communi naturæ omnium hominum et delicta et concupiscentias carnis, et incredulitatem, et iracundiam reputare (7), (b) diabolo tamen captante naturam, quam et ipse jam infecit delicti semine inlato: *Ipsius inquit, sumus factura conditi in Christo.* Aliud est enim (8) facere, aliud condere. Sed utrumque uni dedit. Homo autem factura Creatoris est. Idem ergo condidit in Christo, qui et fecit. Quantum enim ad substantiam, fecit; quantum ad gratiam, condidit. Inspice et coherentia: *Memores vos aliquando nationes in carne fuisse, (9) appellabimini præputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manu facta, quod essetis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israël, et peregrini testamentorum et promissionis eorum, spem non habentes, et sine Deo in mundo.* Sine quo autem Deo fuerunt nationes, et sine quo Christo? Utique eo, cujus erat conversatio Israël, et testamenta, et promissio. *At nunc, inquit, in Christo, vos qui eratis longe, facti estis prope in sanguine ejus.* A quibus erant retro longe? A quibus supra dixit: a Christo Creatoris, a conversatione Israël, a testamentis, a spe promissionis, a Deo ipso. Si hæc ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Chri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Actas vult Jun.
 (2) Hujus omitt. Semler. Oberth.
 (3) Competat Pam.
 (4) Profert et Pam.
 (5) Fuerat add. Lat.

- (6) Hoc add. Jun.
 (7) Reputari Pam.
 (8) Enim omitt. Seml.
 (9) Qui inser. Ober.

COMMENTARIUS.

(a) *Præsperavimus in Christum.* Ad verbum ex græco προσηλυτισμός. LE PA.

(b) *Diabolo tamen captante naturam.* Sic Dionysius Cato in dist. dixit *captare denarii formam avare.* RIC.

sto, a quibus tunc longe fuerant. Si autem conversa- A
 sioni Israelis, quæ est in religione Dei Creatoris, et
 testamentis, et promissioni, et ipsi Deo eorum, pro-
 ximi sumus facti in Christo, ridiculum satis, si nos al-
 terius Dei Christus de longinquo admovit Creatori.
 Meminerat Apostolus ita prædicatum de nationum vo-
 catione ex longinquo vocandarum (Is. XLVI, 12):
Qui longe erant a me, appropinquaverunt justitiæ meæ.
 Tam enim justitia, quam et pax Creatoris in Christo
 annuntiabatur, ut sæpe jam ostendimus. Itaque ipse
 est, inquit, *pax nostra, qui fecit duo unum, judaicum*
scilicet populum, et gentilem, quod prope, et quod
longe, soluto medio pariete inimicitiarum, in carne sua.
 Sed Marcion abstulit sua, ut inimicitiarum daret carnem,
 quasi carnali vitio, non Christo æmula. Sicubi (1)
 alibi dixi, et hic, (a) non Marrucine, sed Pontice, cu- B
 jus supra sanguinem confessus es, hic negas carnem.
 Si *legem præceptorum sententiis vacuum fecit*, adimplendo
 certe legem (vacat enim jam *Non adulterabis*, cum
 dicitur: *Nec videbis ad concupiscendum*; vacat *Non*
occides, cum dicitur: *Nec maledices*); adversarium legis
 de adjutore non potes facere. *Ut duos conderet in*
semetipso; qui fecerat, idem condens, secundum
 quod et supra: *Ipsius enim factura sumus, conditi in*
Christo. In unum novum hominem faciens pacem. Si
 vere novum, vere et hominem, non phantasma. No-
 vum autem et nove natum ex virgine, Dei spiritu: *ut*
reconciliet ambos Deo; et Deo, quem utrumque genus of-
 fenderat, et Judaicum et Gentile (2); *In uno corpore,*
inquit, cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem. Ita
 et hic caro corpus in Christo, quod crucem pati
 potuit. Hoc itaque adiuvante pacem iis qui prope, et C
 et iis qui longe, accessum consecuti simul ad Patrem,
 jam non sumus peregrini, nec advenæ, sed concives
 sanctorum, sed domestici Dei; utique ejus, a quo su-
 pra ostendimus alienos fuisse nos, et longe constitutos.
 Superædificati super fundamentum apostolorum.
 Abstulit hæreticus, et prophetarum, oblitus Dominum
 posuisse in Ecclesia sicut apostolos, ita et prophetas.
 Timuit scilicet ne (3) et super veterum propheta-
 rum fundamenta, ædificatio nostra constaret in
 Christo; cum ipse Apostolus ubique nos de prophetis
 extruere non cesset. Unde enim accepit summum
 lapidem angularem dicere Christum, nisi de Psalmi
 significatione (Ps. CXVII): *Lapis quem reprobave-*
runt ædificantes, iste factus est in summo anguli? De
 manibus hæretici præcidentis non miror, si syllabas D
 subtrahit, cum paginas totas plerumque subducatur (4).

CAPUT XVIII.

(In Ep. ad Eph. III-VI) *Datam inquit sibi Apostolus*
gratiam novissimo omnium, illuminandi omnes; quæ di-
spensatio sacramenti occulti ab ævis in Deo, qui omnia
condidit. Rapuit hæreticus in præpositionem, et ita legi
 fecit: *Occulti ab ævis Deo, qui omnia condidit.* Sed emicat
 falsum. Infert enim Apostolus: *Ut nota fiat principa-*
tibus et potestatibus, in supercælestibus, per Ecclesiam,
multifaria sapientia Dei. Cujus dicit principatibus et
 potestatibus? Si Creatoris, quale est ut principatibus
 et potestatibus ejus ostendi voluerit Deus ille sapien-
 tiam suam, ipsi autem non? quando nec potestates
 sine suo principe potuissent quid cognoscere. Aut si
 ideo Deum non nominavit hic, quasi in illis et prin-
 ceptus ipse reputetur, ergo et occultatum sacramentum
 principatibus et potestatibus ejus qui omnia condidit,
 pronuntiasset; proinde in illis deputans ipsum. Quod
 si illis dicit occultatum, illi (5) debebat dixisse
 manifestum; ergo non Deo erat occultatum, sed in
 Deo omnium conditore; occultum autem principati-
 bus et potestatibus ejus (Is., XL, 15): *Quis enim*
cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ei
fuit? (b) Hic captus hæreticus fortasse mutavit, ut
 dicat Deum suum suis potestatibus et principatibus
 notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti,
 quam ignorasset Deus conditor omnium. Et quo
 competebat prætereignam ignorantiam creatoris ex-
 tranei, et longa separatione discreti, cum domestici
 quoque superioris Dei nescissent? Tamen et Creatori
 notum erat futurum. Annon utique notum, quod sub
 cælo (6) in terra ejus habebat revelari? Ergo ex
 hoc confirmatur quod supra struximus. Si enim
 Creator cogniturus erat quandoque occultum illud
 Dei superioris sacramentum, et ita Scriptura habebat:
Occulti Deo, qui omnia condidit; sic inferre debuerat:
Ut nota fiat illis multifaria sapientia Dei, tunc et po-
 testatibus et principatibus ejuscumque Dei, cum
 quibus sciturus esset Creator. Adeo subtractum constat,
 quod et sic veritati suæ salvum est. Volo nunc
 et ego tibi de allegoriis Apostoli controversiam nec-
 tere. Quas novus (7) in prophetis habuisset formas?
Captivam, inquit, duxit captivitatem. Quibus armis?
 quibus præliis? de cujus gentis vastatione? de cujus
 civitatis eversione? quas fœninas, quos pueros,
 quosve regulos catenis victor inseruit? Nam et cum
 apud David (Ps. XLIV, 4) Christus canitur *succinctus*
gladio super femur, aut apud Esaiam (Is., VIII)
 spolia accipiens *Samariorum et virtutem Damasci,* vere

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sicuti Fran.
 (2) Gentilem populum, in Pan.
 (3) Si nonne Rhen.
 (4) Subducit Pan.

- (5) Ille Sent. illis rhen.
 (6) Et add. Ober. secutus Sent.
 (7) Novas Jun. novimus in prophetis habuisse cod. Valcan.

COMMENTARIUS.

(a) Non Marrucine, sed Pontice. Marrucini populi
 fuerunt Ferentanis et Vestinis vicini in Italia extra
 Latium, adeoque barbari et inculti, unde Marrucinus
 id est ἀμαθής και ἀνοήτωτος, nam convicium eo nomine
 stupidis fieri solebat. Rupices idem ac Marrucinos
 significare ferme putaverim, ea autem utitur voce

Tertull. bis cap. 4 lib. de Pallio. Juvenalis, sat. 2,
 vocat:

Montanum positus audiret vulgus aratris. LE PR.

CAP. XVIII. — (b) Hic captus hæreticus. Marcion,
 qui locus non indiget mea explicatione. LE PR.

eum et visibilem excondis præfatorum; agnosce A igitur jam et armaturam et militiam ejus spiritalem, si jam didicisti esse captivitatem spiritalem, ut et hanc illius agnoscas: vel quia et captivitatis hujus mentionem de Prophetis Apostolus sumpsit, a quibus et mandata. *Deponentes mendacium, loquimini veritatem ad proximum suum (1) quisque. Et irascimini, et nolite delinquere, ipsis verbis quibus Psalmus (Ps., IV, 5) exponeret sensus ejus. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite communicare operibus tenebrarum. Cum justo enim justus eris, et cum perverso perverberis (Ps. XVII, 27). Et, (I Cor. V, 15), Auferte malum de medio vestrum. Et (II Cor. VI, 17), Exite de medio eorum, et immundum ne attigeritis. Separamini, qui fertis vasa Domini (Is., LII, 11). Sic et, inebriari vino dedecori (2) inde est, ubi sanctorum inebriatores increpantur: *Et potum dabatis sanctis meis vinum (Amos II, 12), quod prohibitus erat potare et Aaron sacerdos, et filii ejus, cum adirent ad sancta (Deut. XXII). Et Psalmis et hymnis Deo canere docere illius est, qui cum tympanis potius et psalteriis vinum bibentes in-cusari a Deo (Is., XI, 12) norat. Ita, cujus invenio præcepta et semina præceptorum vel augmenta, ejus apostolum agnosco. Cæterum, mulieres viris subjectas esse debere, unde confirmat? Quia vir, inquit, caput est mulieris. Dic mihi, Marcion, de opere Creatoris Deus tuus legi suæ adstruit auctoritatem? Hoc jam plane minus est, cum et ipsi Christo suo et Ecclesiæ ejus inde statum sumit: *Sicut et Christus caput est Ecclesiæ. Similiter et cum dicit: Carnem suam diligit, qui uxorem suam (5) diligit sicut et Christus Ecclesiam. Vides comparari operi Creatoris Christum tuum, et Ecclesiam tuam. Quantum honoris carnidatur in Ecclesiæ nomine! Nemo, inquit, carnem suam odio habet, nisi plane Marcion solus: sed et nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam. At tu solus eam odisti, auferens illi resurrectionem. Odisse debebis et Ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. At enim Christus***

(1) *Suum omitt. Seml.*(2) *Dedecor itiq. venet. mendose.*(3) *Suum omitt. Ober.*(4) *Hanc Seml.*

iamavit et carnem sicut Ecclesiam. Nemo non diligit maginem quoque sponsæ; imo et servabit illam, et honorabit, et coronabit. Habet similitudo cum veritate honoris consortium. Laborabo ego nunc eundem Deum probare masculi et Christi, mulieris et Ecclesiæ, carnis et spiritus; ipso Apostolo sententiam Creatoris adhibente, imo et disserente: *Propter hoc (4) relinquet homo patrem et matrem, et erunt duo in carnem unam (5). Sacramentum hoc magnum est. Sufficit inter ista, si Creatoris magna sunt apud Apostolum sacramenta, minima apud hæreticos. (a) Sed ego autem dico, inquit, in Christum et Ecclesiam. Habet interpretationem, non separationem sacramenti. Ostendit figuram sacramenti ab eo præministratum, cujus erat utique sacramentum. B Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto Deo figuras præministrare non potuit; etiam quia adversario. Si noto, Deus superior ab inferiore, et ad destruendum potius, mutuari nihil debuit. *Obaudent et parentibus filii. Nam et si Marcion abstulit, Hoc est enim primum in promissione præceptum. Lex loquitur (Exod., XX); Honora patrem et matrem. Et: Parentes, enutrite filios in disciplina et correptione Domini. Audisti enim et veteribus dictum: Narrabitis hæc in auribus filiorum vestrorum, et filii vestri æque in auribus (6) filiorum suorum. Quo jam mihi duos Deos, si una est disciplina? et si duo sunt, illum sequar qui prior docuit. Sed adversus munditeneutes luctatio si nobis, o quanti jam Dii creatores! Cur enim non et hoc vindicem, unum munditeneutem nominari debuisse, si Creatorem significabat, cujus essent quas præmisit potestates? Porro, cum supra quidem induere nos jubeat armaturam, in qua stemus ad machinationes diaboli, jam ostendit diaboli esse, quæ diabolo subjungit, potestates et munditeneutes tenebrarum istarum, quæ et nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An sicut (7) duo Dei, ita et duo diaboli, et pluraliter potestates et (b) munditeneutes?**

LECTIONES VARIANTES.

(5) *Carne una Ober.*(6) *Aures Pam.*(7) *Si Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sed ego, inquit, dico in Christum et Ecclesiam.* Verba sunt Pauli ad Ephesios V, ubi agit de amore conjugali, et matrimonium ait esse sacramentum, et quidem magnum, sed continuo, subjungit, *ὅτι ὁ θεὸς ἡμεῖς εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Mysterium, inquit, hoc magnum est; ego autem dico in Christum et Ecclesiam. Innuens conjunctionem illam viri et mulieris magnum esse sacramentum, quia magnum aliquid significat et figurat, quod extenditur in Christum et Ecclesiam. Hortatur Apostolus conjuges, ut se invicem diligant, eo scilicet amore, quo fiat unum e duobus: ita ut ambo una sint caro, una anima. Hanc vero dilectionem, figuram esse ait et sacramentum, sive typum et imaginem et speculum amoris Christi erga Ecclesiam, quæ sic adhærere et agglutinari sponso suo debeat, ut unum fiat ex duobus, et ambo unum sint, adeoque illa non alio spiritu, quam Christi, animata vivat et regatur, ut in ipsa vivat Christus, et ipsa in Christo. Res igitur agit Aposto-*

D lus duas. Viri et mulieris conjugium a Deo institutum esse ostendit, ut fiat unum ex duobus: itaque non debere hominem separare quod Deus conjunxit, nec fieri inter conjuges divortium; nam si conjux a conjuge divortat, jam alterutrum separare que sunt a Deo conjuncta. Hoc primum agit Paulus. Deinde vero adjicit, sanctam et castam esse debere inter conjuges concordiam; quandoquidem ex ea sumat Christus exemplum, et sacramentum et similitudinem dilectionis erga Ecclesiam suæ, qualis esse debet sponsi erga sponsam: quæ dilectio repensari debeat eodem exemplo dilectionis, qualis est sponsæ erga sponsum. Hanc vero comparisonem Paulus ait magnum esse mysterium. Quod sane doceat pastores *τὴς καλλίστης ζωῆς ἡγέλης ἑσθράπων*, usque et usque fidelium mentibus inculcare. Ric.

(b) *Adversus munditeneutes.* Vulgata habet mundi rectores; sed quoniam etymum servat non sine superstitione aliqua, ita vertit quod græce est *κρημο-*

Sed quomodo creator et diabolus et Deus idem? cum diabolus non idem et Deus et diabolus. Aut enim ambo et Dei, si ambo (1) jam diaboli; aut qui Deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus Deus. Ipsum vocabulum *diaboli*, quæro ex qua delatura competat Creatori? Fortasse detulit aliquam Dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito Non ideo enim interdixerat illius arbusculæ gustum, ne Dei fierent, sed ne de transgressione morerentur. Nec *spiritalia* autem *nequitiae* ideo Creatorem significabant (2), quia adjecit, in *cælis*. Sciebat enim et Apostolus in *cælis* operata esse *spiritalia* nequitiae angelorum scandalizatorum in filias hominum (*Gen. VI*). Et quale erit (3), ut ambiguitatibus, et per ænigmata nescio quæ, Creatorem taxaret: qui in *catenis jam constitutus, ob libertatem prædicationis, constantiam manifestandi sacramenti in apertione oris*, quam ibi expostulare a Deo mandabat, Ecclesiæ utique præstabat?

CAPUT XIX.

(*In. Ep. ad. Coloss.*) Soleo in præscriptione adversus omnes, de hæreses testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posteritate. Hoc nunc probabit et Apostolus dicens: *De spe reposita in cælis, quam audistis in sermone veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos sicut et in totum mundum*. Nam si jam tum traditio Evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc! Porro, si nostra est quæ ubique manavit, magis quam omnis hæretica, nedum Antoniniani (4) Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem, cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de Apostolica. Eam enim et sic constabit esse, quæ prior mundum replevit, illius scilicet Dei Evangelio, qui et hæc cecinit de prædicationibus ejus (*Ps. XVIII, 4*): *In omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum. Invisibilis Dei imaginem ait Christum*. Sed nos enim invisibilem dicimus Patrem Christi, scientes *Fi ium semper retro visum, si quibus visus est in Dei nomine, ut imaginem ipsius: ne quam et hinc differentiam scindat Dei visibilis et invisibilis, cum olim Dei nostri sit definitio (Exod.*

XXXIII, 20): *Deum (5) nemo videbit. et vivet*. Si non est Christus *primogenitus conditionis*, ut *Sermo Creatoris per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est*; si non in illo condita sunt universa in *cælis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates*; si non *emecta per illum et in illo sunt condita* (hæc enim Marcioni displicere oportebat), non utique tam nude posuisset Apostolus: Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? Quomodo ante omnia, si non (a) *primogenitus conditionis*? si non *Sermo Creatoris*? Unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? Quis scit priorem fuisse, quem esse nesciit? Quomodo item (6) *boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare*? Primo enim, quæ est ista plenitudo, nisi ex illis quæ Marcion detraxit, conditis in Christo, in *cælis et in terris, angelis et hominibus, nisi ex illis invisibilibus et visibilibus? nisi ex thronis, et dominationibus et principatibus, et potestatibus*? Aut si hæc pseudapostoli nostri et judaici evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem Dei sui Marcion qui nihil condidit: cæterum, quale est ut plenitudinem Creatoris, æmulus et destructor ejus, in suo Christo habitare voluerit? Cui denique *reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis suæ sanguinem*, nisi quem offenderant una ipsa (7), adversus quem rebellaverant per transgressionem, ejus novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent; reconciliari vero, non alii quam suo. Ita et nos *quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus*, Creatori redigit in gratiam, ejus admiseramus offensam, colentes conditionem adversus Creatorem. Sicubi autem et Ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait, *Adimplere se reliqua pressurarum Christi in carne, pro corpore ejus quod est Ecclesia*; non propterea et in totum mentionem corporis transferes a substantiâ carnis. Nam et supra *reconciliari nos ait in corpore ejus per mortem*; utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem; mortuus est, non per Ecclesiam, plane propter Ecclesiam; corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet (8) *cavendum a subtililoquentia et philosophia et (9) inani seductione, quæ sit (9) secun-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ambo omitt. Ober.
 (2) Significabant *Seml.*
 (3) Erat Ober.
 (4) Antoniniani *rig.*
 (5) Dominum *Rhen.*

- D (6) Autem *Seml.*
 (7) Universa *Obert.*
 (8) Ut *Pam.*
 (9) Fit *Par.*

COMMENTARIUS.

χράτορες. Dæmonem autem significat, illos autem *munditentes* spiritalia mox nequitiae pro *πνεύματικα τῆς πονηρίας*. LE PR.

CAP. XIX. — (a) *Primogenitus conditionis*. Hoc est primogenitus omnium a Deo conditorum et creatorum. RIG.

(b) *Cavendum a subtililoquentia et philosophia*. Non uno in loco, licet aliter, hunc locum Apostoli citavit; nam lib. *de Præscript.*, cap. 7, de hac vanitate philosophica locutus est, et alio loco *hæreticorum patriarchas* vocat philosophos. Quenam autem sit illa philosophia, dubium esset, nisi peripateticam Patres indi-

carent, quæ licet prava consuetudine apud Catholicos involuerit, Carpocratonis tamen et Gnosticis arma ad turbandam veritatem ministravit. Sanctus Ambrosius in offic. et Origenes contra Celsum Epicuri dogmatis perniciosiorem sectam demonstrant. Atque etiam regnante Philippo Augusto, coacto contra Almarici hæresim concilio, cremata fuisse Aristotelis metaphysica nuper in Galliam e Græcia advecta testatur Rigordus, lib. *de Gestis Ph. Aug.* Atque, quod in gratiam Peripateticorum observandum est, meminisse me legere apud Alexandrum Necam Aegelum lib. *de rerum natura*, in ea fuisse tunc sententia viros eruditos, ut libenter pronuntiarent solum Antichristum

dum elementa mundi; non secundum cœlum aut terram dicens, sed secundum literas sæculares; et secundum traditionem, scilicet hominum subtililoquorum et philosophorum: longum est quidem et alterius operis ostendere, hac sententia omnes hæreses damnari, quod omnes ex subtililoquentiæ viribus et philosophiæ regulis constant. Sed Marcion principalem suæ fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, Dominum inferens hebetem, ne timeri eum dicat, collocans et cum Deo Creatore materiam, de porticu Stoicorum: negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit. Cujus ingeniis tam longe abest veritas nostræ, ut et iram Dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restitutum reprobant, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et hæreticis et ethnicis ipsis. *Stulta enim (I Cor., I) mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: ille sine dubio, qui ex respectu hujus suæ dispositionis perditurum se sapientiam sapientium præminabatur. Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiæ et philosophiæ, nihil perversi possumus sapere. Denique si nos Deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis, non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint, ut retro ignotum. Age jam, cum dicit: Nemo vos judicet in cibo et potu, et in parte diei festi et neomeniæ et sabbati, quæ est umbra futurorum, corpus autem Christi; quid tibi videtur, Marcion? De lege jam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est, de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra ejus, cujus et corpus: id est et lex (1) ejus, et Christus. Segrega alii (2) Legem, et alii Deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cujus umbra est, separare. Manifeste Legis est Christus, si corpus est umbra. Si autem et aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput; non ideo Legem et Moysen pulsat, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a Deo accepisse Legem constat. Denique, hanc disciplinam, secundum præcepta, inquit, et doctrinam hominum deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est, ipsum; in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata, etiam indifferentia escarum. Cætera præceptorum, ut eadem, satis sit jam alibi docuisse quam a Creatore manarint; qui cum vetera prædicaret transitura, nova facturum universa, man-*

A dans etiam (*Jerem., IV, 3*): *Novate vobis novam novum; jam tunc docebat deponere veterem hominem, et novum induere (In Ep. ad Philipp.).*

CAPUT XX.

Cum prædicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vltulorum ejus, audentius sermonem enuntiarent; alii per invidiam et contentionem; quidam vero et per sermonis existimationem (3), plerique ex dilectione, nonnulli ex æmulatione, jam aliqui et ex similitate Christum prædicarent; erat utique vel hic locus taxandæ ipsius prædicationis de diversitate sententiæ, quæ tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum in diversitate proponens, unum tamen Christum, et unum ejus Deum, quocumque consilio prædicatum confirmat, et ideo: *Nihil mea, inquit, sive causatione, sive veritate Christus annuntietur; quia unus annuntiabatur, sive ex causatione, sive ex veritate fidei. Ad fidem enim prædicationis retulit mentionem veritatis, non ad regula ipsius: quia una quidem erat regula, sed fides prædicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum prædicatum, qui semper adnuntiabatur. Nam si alius longe ab Apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuissent, qui prædicationem evangelicam nihilominus in Christum Creatoris interpretarentur; cum et hodie major pars sit omnibus in locis sententiæ nostræ, quam hæreticæ: quo nec hic (4) Apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitæ suffragari Apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit, quod in effigie Dei constitutus, (a) non rapinam existimavit parari Deo; sed exhaustum semetipsum, accepta effigie servi, non veritate; et in similitudine hominis, non in homine; et figura inventus homo, non substantia, id est non carne: quasi non et figura, et similitudo, et effigies substantiæ quoque accedant. Bene autem quod et alibi Christum imaginem Dei invisibilis appellat. Numquid ergo et hic qua (5) in effigie eum Dei collocat? Æque non erit Deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus. Utrobique enim veritas necesse habebit cludi, si effigies et similitudo et figura (6) phantasmati vindicabitur. Quod si in effigie et imagine, qua Filius Patris vere Dei prædicatus est (7), etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum, nam et inventum ratione posuit, id est*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Lux Pam.

(2) Deo add. Seml.

(3) Boni existimationem Lat.

(4) Quo ne Pam. quia nec Lat. quin nec al.

(5) Quia al.

(6) Cura Ven. mendose.

(7) Præjudicatus Ober.

COMMENTARIUS.

posse capere libros Aristotelis quibus uteretur ad confutandos eos qui contra se disputaturi essent.

LE PR.

CAP. XX. — (a) *Non rapinam existimavit parari Deo. Si phantasticum fuisset Christi corpus, hæc*

omnia illi non contigissent, neque mortem subiisset. Quod hic locus late probat, et paulisper a Vulgata recedit, nam *parari* est *parere* esse, *εἶναι ἴσα*, et *exhaustum semetipsum*, hoc est *abjecit*, *ἐκτρέψαι ἑαυτὸν*, seipsum exinanivit. LE PR.

TERTULLIANI II.

(Dix-sept.)

Sed quomodo creator et diabolus et Deus idem? cum diabolus non idem et Deus et diabolus. Aut enim ambo et Dei, si ambo (1) jam diaboli; aut qui Deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus Deus. Ipsum vocabulum *diaboli*, quæro ex qua delatura competat Creatori? Fortasse detulit aliquam Dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito Non ideo enim interdixerat illius arbusculæ gustum, ne Dei fierent, sed ne de transgressionem morerentur. Nec *spiritalia* autem *nequitia* ideo Creatorem significabant (2), quia adjecit, in *cælis*. Sciebat enim et Apostolus in *cælis* operata esse *spiritalia* nequitia angelorum scandalizatorum in filias hominum (*Gen. VI*). Et quale erit (3), ut ambiguitatibus, et per ænigmata nescio quæ, Creatorem taxaret: qui in *catenis jam constitutus, ob libertatem prædicationis, constantiam manifestandi sacramenti in apertione oris*, quam ibi expostulare a Deo mandabat, Ecclesiæ utique præstabat?

CAPUT XIX.

(In. Ep. ad. Coloss.) Soleo in præscriptione adversus omnes, de hæreses testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posteritate. Hoc nunc probabit et Apostolus dicens: *De spe reposita in cælis, quam audistis in sermone veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos sicut et in totum mundum*. Nam si jam tum traditio Evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc! Porro, si nostra est quæ ubique manavit, magis quam omnis hæretica, nedum Antoniniani (4) Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem, cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de Apostolica. Eam enim et sic constabit esse, quæ prior mundum replevit, illius scilicet Dei Evangelio, qui et hæc cecinit de prædicationibus ejus (*Ps. XVIII, 4*): *In omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum. Invisibilis Dei imaginem ait Christum*. Sed nos enim invisibilem dicimus Patrem Christi, scientes Filium semper retro visum, si quibus visus est in Dei nomine, ut imaginem ipsius: ne quam et hinc differentiam scindat Dei visibilis et invisibilis, cum olim Dei nostri sit definitio (*Exod.*

A XXXIII, 20): *Deum (5) nemo videbit, et rivet*. Si non est Christus *primogenitus conditionis*, ut Sermo Creatoris per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est; si non in illo condita sunt universa in cælis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates; si non cuncta per illum et in illo sunt condita (hæc enim Marcioni displicere oportebat), non utique tam nude posuisset Apostolus: Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? Quomodo ante omnia, si non (a) *primogenitus conditionis*? si non Sermo Creatoris? Unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? Quis scit priorem fuisse, quem esse nescit? Quomodo item (b) *boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare*? Primo enim, quæ est ista plenitudo, nisi ex illis quæ Marcion detraxit, conditis in Christo, in cælis et in terris, angelis et hominibus, nisi ex illis invisibilibus et visibilibus? nisi ex thronis, et dominationibus et principatibus, et potestatibus? Aut si hæc pseudapostoli nostri et judæi evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem Dei sui Marcion qui nihil condidit: cæterum, quale est ut plenitudinem Creatoris, æmulus et destructor ejus, in suo Christo habitare voluerit? Cui denique *reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis suæ sanguinem*, nisi quem offenderant una ipsa (7), adversus quem rebellaverant per transgressionem, cujus novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent; reconciliari vero, non alii quam suo. Ita et nos *quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus*, Creatori redigit in gratiam, cujus admiseramus offensam, colentes conditionem adversus Creatorem. Sicubi autem et Ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait, *Adimplere se reliqua pressuram Christi in carne, pro corpore ejus quod est Ecclesia*; non propterea et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis. Nam et supra *reconciliari nos ait in corpore ejus per mortem*; utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem; mortuus est, non per Ecclesiam, plane propter Ecclesiam; corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet (b) *caendum a subtililoquentia et philosophia* et (8) *inani seductione, quæ sit* (9) *secun-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ambo omitt. Ober.
 (2) Significabant Seml.
 (3) Erat Ober.
 (4) Antoniani Nig.
 (5) Dominum Rhen.

- D (6) Autem Seml.
 (7) Universa Obert.
 (8) Ut Pam.
 (9) Fit Par.

COMMENTARIUS.

χρᾶτορας. Dæmonem autem significat, illos autem munditeneantes spiritualia mox nequitia pro πνεύματι ατὶς πνεύματος. LE PR.

CAP. XIX. — (a) *Primogenitus conditionis*. Hoc est primogenitus omnium a Deo conditorum et creatorum. RIG.

(b) *Caendum a subtililoquentia et philosophia*. Non uno in loco, licet aliter, hunc locum Apostoli citavit; nam lib. de *Præscript.*, cap. 7, de hac vanitate philosophica locutus est, et alio loco *hæreticorum patriarchas* vocat philosophos. Quænam autem sit illa philosophia, dubium esset, nisi peripateticam Patres indi-

carent, quæ licet prava consuetudine apud Catholicos involverit, Carpocratonis tamen et Gnosticis arma ad turbandam veritatem ministravit. Sanctus Ambrosius in offic. et Origenes contra Celsum Epicuri dogmatis perniciosiorem sectam demonstrant. Atque etiam regnante Philippo Augusto, coacto contra Almarici hæresim concilio, cremata fuisse Aristotelis metaphysica nuper in Galliam e Græcia advecta testatur Rigordus, lib. de *Gestis Ph. Aug.* Atque, quod in gratiam Peripateticorum observandum est, meminij me legere apud Alexandrum Necam Aegelum lib. de *rerum natura*, in ea fuisse tunc sententia viros eruditos, ut libenter pronuntiarent solum Antichristum

dum elementa mundi; non secundum cœlum aut terram dicens, sed secundum literas sæculares; et secundum traditionem, scilicet hominum subtililoquorum et philosophorum: longum est quidem et alterius operis ostendere, hac sententia omnes hæreses damnari, quod omnes ex subtililoquentiæ viribus et philosophiæ regulis constant. Sed Marcion principalem suæ fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, Dominum inferens liebetem, ne timeri eum dicat, collocans et cum Deo Creatore materiam, de porticu Stoicorum: negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit. Cujus ingeniis tam longe abest veritas nostræ, ut et iram Dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restitutum reprobant, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et hæreticis et ethnicis ipsis. *Stulta enim (I Cor., I) mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: ille sine dubio, qui ex respectu hujus suæ dispositionis perditurum se sapientiam sapientium præminabatur. Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiæ et philosophiæ, nihil perversi possumus sapere. Denique si nos Deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis, non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint, ut retro ignotum. Age jam, cum dicit: Nemo vos judicet in cibo et potu, et in parte diei festi et neomeniæ et sabbati, quæ est umbra futurorum, corpus autem Christi; quid tibi videtur, Marcion? De lege jam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est, de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra ejus, cujus et corpus: id est et lex (1) ejus, et Christus. Segrega alii (2) Legem, et alii Deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cujus umbra est, separare. Manifeste Legis est Christus, si corpus est umbræ. Si autem et aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput; non ideo Legem et Moysen pulsat, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a Deo accepisse Legem constat. Denique, hanc disciplinam, secundum præcepta, inquit, et doctrinam hominum deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est, ipsum; in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata, etiam indifferentia escarum. Cætera præceptorum, ut eadem, satis sit jam alibi docuisse quam a Creatore manarint; qui cum vetera prædicaret transitura, nova facturum universa, man-*

A dans etiam (*Jerem., IV, 3*): *Novate vobis novamen novum; jam tunc docebat deponere veterem hominem, et novum induere (In Ep. ad Philipp.).*

CAPUT XX.

Cum prædicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vinculorum ejus, audentius sermonem enuntiant; alii per invidiam et contentionem; quidam vero et per sermonis existimationem (3), plerique ex dilectione, nonnulli ex æmulatione, jam aliqui et ex similitate Christum prædicarent; erat utique vel hic locus taxandæ ipsius prædicationis de diversitate sententiæ, quæ tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum in diversitate proponens, unum tamen Christum, et unum ejus Deum, quocumque consilio prædicatum confirmat, et ideo: *Nihil mea, inquit, sive causatione, sive veritate Christus annuntietur; quia unus annuntiabatur, sive ex causatione, sive ex veritate fidei. Ad fidem enim prædicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulam ipsius: quia una quidem erat regula, sed fides prædicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum prædicatum, qui semper annuntiabatur. Nam si alius longe ab Apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuissent, qui prædicationem evangelicam nihilominus in Christum Creatoris interpretarentur; cum et hodie major pars sit omnibus in locis sententiæ nostræ, quam hæreticæ: quo nec hic (4) Apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitæ suffragari Apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit, quod in effigie Dei constitutus, (a) non rapinam existimavit parari Deo; sed exhaustis semetipsum, accepta effigie servi, non veritate; et in similitudine hominis, non in homine; et figura inventus homo, non substantia, id est non carne: quasi non et figura, et similitudo, et effigies substantiæ quoque accedant. Bene autem quod et alibi Christum imaginem Dei invisibilis appellat. Numquid ergo et hic qua (5) in effigie eum Dei collocat? Æque non erit Deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus. Utrobique enim veritas necesse habebit cludi, si effigies et similitudo et figura (6) phantasmati vindicabitur. Quod si in effigie et imagine, qua Filius Patris vere Dei prædicatus est (7), etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum, nam et inventum ratione posuit, id est*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Lux Pam.

(2) Deo add. Sent.

(3) Boni estimationem Lat.

(4) Quo ne Pam. quia nec Lat. quin nec al.

(5) Quia al.

(6) Cura Ven. mendose.

(7) Præjudicatus Ober.

COMMENTARIUS.

posse capere libros Aristotelis quibus uteretur ad confutandos eos qui contra se disputaturi essent.

LE PR.

CAP. XX. — (a) *Non rapinam existimavit parari Deo. Si phantasticum fuisset Christi corpus, hæc*

omnia illi non contigissent, neque mortem subiisset. Quod hic locus late probat, et paulisper a Vulgata recedit, nam *parari* est *parcum esse*, εἶναι ἰσα, et *exhaustis semetipsum*, hoc est *abjecit*, ἐκτρέψαι ἑαυτὸν, seipsum exinanivit. LE PR.

TERTULLIANI II.

(Dix-sept.)

certissime hominem: quod enim invenitur, constat esse. Sic et Deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem; quia nec morti subditum pronuntiasset, non in substantia mortali constitutum. Plus est autem quod adjecit: *Et mortem crucis*. Non enim exaggerat (1) atrocitatem, extollendo virtutem subjectionis (2), quam imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam, quam experto; nec virtute functo in passione, sed lusu. *Quæ autem retro lucri duxerat*, quæ et supra numerat, gloriam carnis, notam circumcisionis, generis hebræi ex hebræo ceusum, titulum tribus Benjamin, pharisææ candidæ dignitatem; hæc modo detrimento sibi deputat, non Deum, sed stuporem Judæorum. *Hæc ac si stercora existimat, præ comparatione agnitionis Christi, non præ reiectione Dei Creatoris, habens justitiam, non suam jam quæ ex Lege, sed quæ per ipsum, scilicet Christum, ex Deo*. Ergo, inquis, hæc distinctione Lex non ex Deo erat Christi. Subtiliter satis. Accipe itaque subtilius. Cum enim dicit: *Non quæ ex lege, sed quæ per ipsum*; non dixisset, *per ipsum*, de alio, quam cujus fuit lex. *Noster*, inquit, *municipatus in cælis*. Agnosco veterem ad Abraham promissionem Creatoris (Gen., XXII, 17): *Et faciam semen tuum tanquam stellas in cælo*. Ideo et *stella a stella differt in gloria*. Quod si *Christus adveniens de cælis, transfigurabit*

A corpus humilitatis nostræ, conformale corpori gloriæ suæ; resurget ergo corpus hoc nostrum quod humiliatur in passionibus, et in (3) ipsa lege mortis in terram dejectum. Quomodo enim transfigurabit (4), si nullum erit? Aut si de eis dictum, (a) qui in adventu Dei deprehensi in carne deputari (5) habebunt, (b) quid facient qui primi resurgent? Non habebunt de quo transfigurentur? Atquin, *cum illis*, dicit, *simul rapiemur in nubibus obviam Domino*. Si cum illis sublatis, utique cum illis et transfigurati.

CAPUT XXI.

(*In Ep. ad Philem.*). Soli huic Epistolæ brevitatis sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen, cum ad unum hominem literas factas receperit, quid ad Timotheum duas, et unam ad Titum, de ecclesiastico statu compositas recusaverit. Adfectavit, opinor, etiam numerum Epistolarum interpolare. Memento, inspector, quod ea quæ pertractata sunt, retro de Apostolo quoque probaverimus; et si qua in hoc opus dilata erant, (c) expunxerimus; ne aut hic supervacuum existimes iterationem, qua confirmavimus spem pristinam, aut illic suspectam habeamus dilationem, qua erimus tempora ista. Si (6) totum opusculum inspexeris, nec hic redundantiam, nec illic diffidentiam judicabis.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Exaggeraret *Lat.*
 (2) Collectionis *Rhen.*
 (3) In *delet Ciacc.*
 (4) Transfiguravit *ruet.* transfiguraverit *Rig.* transfigu-

- rabitur *Pan.*
 (5) Deputari *at demutati Lat.*
 (6) Sed *Iran.*

COMMENTARIUS.

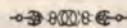
(a) Qui in adventu Dei deprehensi, in carne deputari habebunt. Ino demutari, quod mox dicit transfigurari. *Rig.*

(b) Quid facient qui resurgent primi. Consimili schemate, quo Paulus dixit, *Quid facient qui baptism-*

C tur pro mortuis? Rig.

CAP. XXI. — (c) *Expunxerimus*. Hoc est, Ex debito absolverimus, præstiterimusque. Sic lib. IV præcedente: *Et si commemoremur*, inquit, *promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. Rhen.*

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI ADVERSUS VALENTINIANOS LIBER.

Prooemium.

Hæresim Valentini erupisse sub Antonio Pio, imperium D adepti anno 158, affirmant Tertullianus (*De Præscript.*, cap. 30) ac Theodoretus (*De Hæretic. fab.*, lib. 1). Fuit autem Valentinus Phræbonites patria, ex maritima Egypti ora, platonica sectator philosophiæ, imbutus Græcorum artibus, ac figmentis, atque, ut sui jactabant (*Apud Orig. in Dial. adv. Marcion.*), auditor Theodadis, discipuli Pauli apostoli. Natum Valentinum censet Massuetus (*Dis-*

sert. in Iren., num. 7) anno Christi 85, denatum vero 158. Scripsisse fertur Valentinus psalmos nonnullos, epistolas item a Clemente Alexandr. in II et III Stromatum libris laudatas, quarum epistolarum una inscribitur ad Agathopodem diaconum anthiochenum, ut opinatur Græbius et Caveus. Edidit Valentinus etiam homilias atque opus inscriptum: *Ἡδὲ τὸ πρῶτον*, id est, *Unde mala, cujus operis fragmenta cæstant apud laudatum Clementem, lib. VI, et*

Epiphanium, hæres. XXXI. Evangelium scripsisse A proprium nemo nisi auctor novem posteriorum capitulum libri de Præscriptione refert. Ab Ecclesia catholica defecit, quoniam episcopatum, cujus ardebat desiderio, consequi non valuit, uti adversus eundem Valentinum, cap. IV, tradit Tertullianus. Relicta Alexandria Valentinus Romam venit, sedente Hygino, ibique commoratus est usque ad Anicetam. Præter D. Irenæum, Tertullianum, Epiphanium ac Theodoretum, plura de Valentinianis scribunt Massuetus (Dissert. ead., ibid.), Natalis Alexander (in Hist. Eccles. Sæcul. II, cap. 2, art. 6), Beausobre (in Hist. Manichæorum, part. II, lib. V), Semlerus (L. Band der Polenik der Baumgartens), nec non Valcheus (Ketzergeschichte, I, Band), et Ittig. (Diss. de hæresiarchis, sect. II, cap. 5, et ejusdem Dissert. B appendice ad sect. II, cap. 5). Ac denum recentius Matter (Hist. du Gnosticisme, t. II). Etsi vero fabulosa Valentini hæresis sola descriptione sui appareat absurdissima, fuere tamen nonnulli qui ipsum Valentinum orthodoxum existimaverunt, ut abbas Foydit, qui edidit Dilucidationem doctrinæ priorum sæculorum; multaque ad Valentini systema emolliendum Manichæorum historiæ inseruit etiam Beausobre (Lumper, Histor. theolog. critica de Vita, Scriptis atq. Doctr. SS. Patrum, part. III, sect. IV, cap. 5, Dissert. præv. art. 4).

Porro certo certius est Tertullianum, dum stium adversus Valentinianos librum elucubravit, eam præ oculis habuisse sancti Irenæi, episcopi Lugdun., librorum adversus hæreses interpretationem latinam, C veterem et vulgatam, quam, ad usque tempora nostra servatam, Irenæo ipso vel adhuc in vivis superstite, vel nuper erepto, editam fuisse constat. Quisquis Irenæum latinum cum Tertulliano contulerit, in promptu deprehendet hunc adeo vestigia illius premere, adeo verbis ipsis, verborumque figuris et ordini adherere, ut id unum sibi proposuisse videatur eadem paucioribus contrahere; iisdem sæpe servatis verbis, immixtis tamen pro more dicendi quadam afri ingenii proacitate propalatis (Conf. Iren., lib. I, cap. 41, num. 3, cum Tertull., cap. 25, et Iren., num. 5, cum Tertull., cap. 25, etc. Vide Massueti dissertation. II, in Iren. lib., num. 55, p. 89, 90).

Hæc plurima hinc et inde loca similis sedulo colligenda, ac ut facilius ea lector conferre queat, in D notis adponenda curavimus. Nec jam, ni fallor, nemini ambiguum erit prævisse Tertulliano Irenæum, ac proinde perperam ea in dubium revocasse, et inter

spuria repudiasse Johann. Salomon. Semlerum, vivum, si quis unquam, ad omnia fere venerandæ antiquitatis monumenta ex auctoritate sua dejicienda profecto natum; hic enim in Historica Isagoge ad Baumgartenii Polemicam (Vol. II, p. 151), in Pro-lusione de cavenda molesta sedulitate sacra ad corrigendas quasdam Irenæi et Tertulliani sententias (Edit. Halæ., 1772), et in Dissertatione de varia et incerta indole horum librorum Tertulliano Halensi adjecta (Vol. V, p. 245-290, ed. Halæ Magdeburg., 1828), fidem Irenæi minuere ejusque libros in suspicionem veritatis adducere tentavit: ut defensionem illorum suscepit celeberr. Valchius, theologus gottingensis, in novis commentariis Societatis Regiæ Scientiarum Gottingensis (T. V, part. 400, ann. 1774-1775; Lumper., lib. cit., cap. II, art. 4, p. 218.) EDD.

Cæterum Tertulliani esse librum hunc adversus Valentinianos vel inde constat, quod cap. XVI, nominatim libri adversus Hermogenem meminerit, quem ejus esse constat. Et vero scripsisse illum adversus Valentinianos luculenti sunt testes B. Optatus Milevitanus, lib. I, adversus Parmeniam. Donatistam, et Vincentius Lirinensis, lib. de Prophan. hæres. novitate. Visus fuit etiam jam olim MS. a Trithemio et Politiano, et inter primos a Rhenano editus primum scholiis, deinde et annotationibus ita illustratus, ut nusquam diligentior fuerit. Non contemnendam tamen esse nostram postremam hanc recognitionem, idque ex B. Irenæi, lib. I, cap. 4, et aliquot sequentibus, eoque tam græco apud Epiphanium, quam latino juxta versiones variis, et tribus Vatic. MS. exemplaribus, colliget facile lector, ex iis quas majoris adhuc lucis gratia adjecimus annotationibus, Argumento, imo et Catalogo Æonum ac situs ipsorum delineatione apertioribus. PAMELIUS.

Opportunior sane se dabit occasio de immensa sarragine ΓΝΩΣΕΩΣ in genere ac de arduo themate Valentiniano in specie uberius disserendi, ubi de præstantissimis Irenæi adversus hæreses libris dicendum erit. Nobis igitur, pro more, moduloque nostro, sufficiat hæc pauca, præmii instar, prælibasse, pauculaque addere hinc inde desumpta, sive ex Pamelio, sive ex Massueto, addere, quibus, antequam librum hunc, obscurum sane et intellectu impervium, aggrediamur, lectori prælucent tum interpretatio nominum Æonum Valentini, tum syntagma gnozeos ex ejusdem hypothesis concinnatum. EDD.

NOMINA ÆONUM ET DEORUM VALENTINI, IMO CRIMINUM POTIUS QUAM NUMINUM, ALIORUMQUE EODEM PERTINENTIAM.

(EX EDIT. PAMELII.)

De his nominibus infra, c. 6, sic Tertullianus: Quorundam (inquit) de græco interpretatio non occurrit, quorundam nec de sexu genera conveniunt, quorundam usitatio in græco notitia est. Itaque plurimum græco ponemus, significantiæ per paginarum limites adierunt; nec latinis quidem deerunt græca, sed in lineis desuper notantur.

Hactenus illo. Quod tamen cum in MS. codicibus neque Rhenanus, neque ego factum invenerim: expediebat ad intellectum majorem, hunc Nominum Catalogum profigere. Quem nunc et locupletavi, et in ordinem congruum redegi, adjecto majoris explicationis gratia capitum numero, ubi de singulis ipsorum agi u Annotavi etiam quæ hic aut alibi Tertulliano usitata, quæ Irenæo Latino lib. I adv. hæres., c. I, quæ denique Epiphonio Græco hæres. XXXI, aut ejus Interpreti Latino; o quibus etiam nomina aliquot castigata sunt. Pa

GENERALIA NOMINA, AD PRODUCTIONEM, CONJUGIA, ET NUMERUM ÆONUM PERTINENTIA, EX CAP. VII, VIII, XII, XXIII, XXX ET XXXI.

SERIES NOMINUM LATINA.	SERIES NOMINUM GRÆCA.	NOMINUM INTERPRETATIO.
Æon, <i>Tertull. Iren.</i>	αἰών, <i>Epiph.</i>	Sæculum, <i>Int. Epiph.</i>
Æones.	αἰώνες.	Sæcula.
Syzygia.	συζύγια.	{ Conjugatio, <i>Tertull.</i> Copulatio, <i>Tertull.</i>
Nymphion.	νυμφίον.	{ Nuptiarum domus. Thalamus.
Probulè.	προβολή.	Emissio, <i>Tertull.</i>
Ogdoads.	ὀγδοάς.	{ Octonarius, <i>Tertull.</i> Octonarius, <i>Iren.</i>
Tetras, <i>Tertull. Iren.</i>	τετράς, <i>Epiph.</i>	{ Quaternarius, <i>Int. Epiph.</i> Quadriga, <i>Tertull.</i> Quaternatio, <i>Iren.</i>
Decas.	δέκας.	Denarius.
Dodecans.	δώδεκας.	Duodenarius.
Triacontas.	τριᾶκοντάς.	Tricenarius.
Ectroma.	ἑκτρομα.	Partus abortivus.

XXX. ÆONUM NOMINA.

OGDOAS, SEU QUADRIGA DUPLEX, ÆONUM. CAP. VII.

I.	Bythos, <i>Tertull. Iren.</i>	βύθος, <i>Epiph.</i>	Profundum, <i>Int. Epiph.</i>	
	Æon telios.	οἰὼν τέλειος.	{ Sæculum perfectum. Æon perfectus, <i>Iren.</i>	
	Archè.	ἡ ἀρχή.	{ Initium, <i>Iren.</i> Principium.	
	Proarchè.	προᾶρχή, <i>Iren.</i>	Prior principio.	
	Propatòr.	προπάτωρ, <i>Epiph.</i>	{ Primus Immensus } Pater, <i>Tertull.</i>	
	Pater.	πάτερ.	Pater.	
	Pater pantòn.	πάτερ πάντων.	Pater omnium.	
	Proòn.	πρόων.	{ Præxistens. Qui ante fuit, <i>Iren.</i>	
	Autopatòr, <i>Epiph.</i>	αὐτοπάτωρ.	Ipse per se pater.	
	Anarchos, <i>Iren.</i>	ἀναρχος.	Carens principio.	
Risa, <i>Epiph.</i>	ρίζα.	Radix.		
II.	Sigè, <i>Tertull. Iren.</i>	σῆγῆ, <i>Epiph.</i>	Silentium, <i>Int. Epiph.</i>	
	Eunòs.	εὐνοσ.	{ Intelligentia. Cogitatio.	
	Charis.	χάρις.	Gratia.	
	Mater.	μήτηρ.	Mater.	
	Nus.	νῦς.	Mens.	
	III.	Monogenes.	μονογενής.	Unigenitus.
		Protogenes, <i>Tertull.</i>	προγενής.	Prior genitus, <i>Tertull.</i>
		Pater, <i>Tertull. Iren.</i>	πάτερ.	Pater.
	IV.	Archè tôn pantòn.	ἀρχή τῶν πάντων.	Initium omnium.
		Aléthcia.	ἀλήθεια.	Veritas.
V.	Logos, <i>Iren.</i>	λόγος.	{ Sermo, <i>Tertull.</i> Verbum.	
	VI.	Zoè, <i>Tertull. Iren.</i>	ζωή.	Vita, <i>Tertull.</i>
VII.		Anthròpos, <i>Iren.</i>	ἄνθρωπος.	Homo, <i>Tertull.</i>
VIII.	Ecclesia, <i>Tertull. Iren.</i>	ἐκκλησιᾶ.	Ecclesia, <i>Tertull. Iren.</i>	

DECAS ÆONUM. CAP. VIII.

IX.	Bythios, <i>Tert. Iren.</i>	βύθιος, <i>Epiph.</i>	Profundus, <i>Int. Epiph.</i>	
	X.	Mixis.	μίξις.	Mixtio.
	XI.	Agératos.	ἀγήρατος.	Non senescens.
	XII.	Henósis.	ἑνωσις.	Unio.
	XIII.	Autophyes.	αὐτοφύης.	Per se naturalis.
	XIV.	Hédonè.	ἡδονή.	Voluptas.
	XV.	Akinetos.	ἀκίνητος.	Immobilis.
	XVI.	Syncrasis, <i>Tertull.</i>	σύνκρσις.	Commixtio.
		Homusyncrasis, <i>Iren.</i>	ὁμοσύνκρσις.	Similis commixtio.
	XVII.	Monogenes.	μονογενής.	Unigenitus.

XVIII.	Macaria	μακαρία	{ Fortunata, <i>Tertull.</i> Felicitas, <i>Int. Iren.</i>
--------	-------------------	-------------------	--

DODECAS ÆONUM, EODEM. CAP. VIII.

XIX.	Paracletus, <i>Tertull. Iren.</i>	παράκλητος, <i>Epiph.</i>	Paracletus, <i>Int. Epiph.</i>
XX.	Pistis	πίστις	Fides.
XXI.	Patricos	πατρικός	Paternus.
XXII.	Elpis	ἐλπίς	Spes.
XXIII.	Métricos	μητρικός	Maternus.
XXIV.	Agapè	ἀγάπη	Caritas.
XXV.	{ Ainos	{ εἶνος	{ Laus.
	{ Ainos, <i>Epiph.</i>	{ ἀεινός	{ Semper mens.
XXVI.	{ Synesis	{ σύνεσις	{ Intelligentia.
	{ Phronesis, <i>Billio.</i>	{ φρόνησις, <i>Bill.</i>	{ Prudentia, <i>Bill.</i>
XXVII.	Ecclesiasticus	ἐκκλησιαστικός	Ecclesiasticus.
XXVIII.	Macariotes	μακαριότης	Beatitudo.
XXIX.	{ Téletus, <i>Tert.</i>	{ τελετός	{ Perfectus, <i>Tertull.</i>
	{ Philetus, <i>Tert.</i>	{ φιλητός	{ Amabilis, <i>Tertull.</i>
	{ Theletus, <i>Iren.</i>	{ θελητός, <i>Iren.</i>	{ Voluntas, <i>Int. Epiph.</i> Voluntarius, <i>Int. Theod.</i>
XXX.	Sophia	σοφία	Sapientia.

CUSTODIS PLEROMATIS HORI EX BYTHO SOLO PRODUCTI NOMINA, CAP. IX ET X.

Horos, <i>Tertull. Iren.</i>	ὅρος, <i>Epiph.</i>	Terminus, <i>Int. Epiph.</i>
Stauros, <i>Iren.</i>	σταυρός	Cruz, <i>Tertull.</i>
Lytrotos	λυτρωτής	Redemptor.
Carpistes	καρπιστής	Traductor.
Metagogeus	μεταγωγεὺς	Circumductor, <i>Tertull.</i>
Horothetês	ὁρθότης	{ Finitor, <i>zeu</i>
		{ Finium designator.

ECTROMATIS, SIVE ABORTIVI FOETUS NOMINA, CAP. IX-XIV ET XXI.

Enthymesis, <i>Tertull. Iren.</i>	ἐνθύμησις, <i>Epiph.</i>	{ Animatio, <i>Tertull.</i> Cogitatio, <i>Tertull.</i>
Achamoth, <i>Tertull. Iren.</i>	ἄχαμώθ, <i>Epiph.</i>	חכמה Sapientia.
Sophia	σοφία	Sapientia.
Octoas	ὀκτώας	Octonarius.
Gè	ἡ γῆ	Terra.
Mater	μητήρ	Mater.
Pneuma hagion	πνεῦμα ἅγιον	Spiritus sanctus.
Hierusalem, <i>Iren.</i>	ιερουσαλήμ	Hierusalem.
Kyrios	κύριος	Dominus.

NOVORUM EX PRIMO MONOGENE DUORUM ÆONUM NOMINA, CAP. XI.

Christus, <i>Tertull. Iren.</i>	χριστός, <i>Epiph.</i>	Christus, <i>Int. Epiph.</i>
Pneuma hagion	πνεῦμα ἅγιον	Spiritus sanctus.

ÆONIS EX OMNIBUS ÆONIBUS CONCINNATI NOMINA, CAP. XII.

Iesus, <i>Tertull. Iren.</i>	ἰησοῦς, <i>Epiph.</i>	Iesus, <i>Int. Epiph.</i>
Só er	σωτήρ	Salvator.
Christus	χριστός	Christus.
Logos	λόγος	Verbum.
Paracletus	παράκλητος	Paracletus.
Problema, <i>Iren.</i>	πρόβλημα	Problema.

ANGELORUM EX IISDEM PRODUCTORUM NOMINA, EODEM CAP. XII.

Angeli, <i>Tertull. Iren.</i>	ἄγγελοι, <i>Epiph.</i>	Angeli, <i>Int. Epiph.</i>
Doryphori, <i>Epiph.</i>	δορυφόροι	Satellites.

TRINITATIS GENERUM EX ACHAMOTH NOMINA, CAP. XVII AC XVIII.

Hylicum, <i>Iren.</i>	ὕλικόν, <i>Epiph.</i>	Materiale, <i>Tertull.</i>
Psychicum	ψυχικόν	Animale.
Pneumaticum	πνευματικόν	Spiritale.

DEMIURGI EX ACHAMOTH ET ANIMALI SUBSTANTIA NOMINA, CAP. XVIII, XIX ET XX.

Demiurgus, <i>Tertull. Iren.</i>	δημιουργός, <i>Epiph.</i>	Opifex, <i>Int. Epiph.</i>
Métropatôr	μητροπάτωρ	Mater et pater.
Apátôr	ἄπάτωρ	Sine patre.
Pater	πατήρ	Pater.
Pasileus	βασιλεύς	Rex.
Hebdomas	ἑβδομάς	Septenarius.
Archangelus, <i>Tertull.</i>	ἀρχάγγελος, <i>Tertull.</i>	Archangelus, <i>Tertull.</i>
Angelus, <i>Iren.</i>	ἄγγελος	Angelus, <i>Int. Epiph.</i>
Pantocratôr, <i>Epiph.</i>	παντοκράτωρ	Omnipotens.
Cristês	κτίστης	Creator.

CHRISTI FILII DEMIURGI NOMINA, CAP. XXVI ET XXVII.

Christus, <i>Tertull. Iren.</i>	χριστός, <i>Epiph.</i>	Christus, <i>Int. Epiph.</i>
Iesus, <i>Epiph.</i>	ἰησοῦς.	Iesus.
Sōtēr	σωτήρ.	Salvator.
Phōs	φῶς.	Lux.
Logos.	λόγος.	Verbum.
Nus.	νῦς.	Mens.

ARCUM QUIBUS SINGULI ÆONES COLLOCATI SUNT, NOMINA, CAP. XXIII, XXIV, XXV.

TRICENARIJ ALIORUMQUE ALIQUOT ÆONUM SEDIS NOMINA.

Plērōma, <i>Tertull. Iren.</i>	πλήρωμα, <i>Epiph.</i>	{ Universitas, <i>Tertull.</i> Plenitudo, <i>Tertull. Iren.</i> Complementum, <i>Int. Epiph.</i>
--	----------------------------------	--

ACHAMOTH LOCUS.

Cenōma, <i>Iren.</i>	κνωμα, <i>Epiph.</i>	Vacuum, <i>Iren. Tertull.</i>
Meso'ētos topos, <i>Epiph.</i>	μεσότητος τόπος.	{ Locus } { Regio } mediatis.
Tabulatum.	{ medium, <i>Tertull.</i> { secundum, <i>Tertull.</i>	

DEMIURGI LOCUS SUPER SEPTEMPLICI COELO.

Sabbatum, <i>Tertull. Iren.</i>	σάββατον, <i>Epiph.</i>	Sabbatum, <i>Int. Epiph.</i>
Solium Demiurgi, <i>Tertull.</i>		<i>Tertull.</i>
Topos ouranios, <i>Epiph.</i>	οὐράνιος τόπος, <i>Epiph.</i>	Subcœlestis locus, <i>Iren.</i>

DIABOLI ET HOMINIS LOCUS.

Kόσμος, <i>Tertull.</i>	κόσμος, <i>Epiph.</i>	Mundus, <i>Tertull. Iren.</i>
-----------------------------------	---------------------------------	-------------------------------

CREATURARUM A DEMIURGO ET ACHAMOTH CONDITARUM NOMINA, CAP. XX, XXII, XXV.

SPIRITUALIUM.

Heldomas ouranōn, <i>Epiph.</i>	ἑβδομάς οὐρανῶν.	{ Cœlorum } { septemplex scena, <i>Tert</i> { septenarius, <i>Iren</i>
Ourani, <i>Epiph.</i>	οὐρανοὶ, <i>Epiph.</i>	
Angeli, <i>Tertull. Iren.</i>	ἄγγελοι.	Angeli, <i>Int. Epiph.</i>
Paradisus.	παράδεισος.	Paradisus.
Angelus	ἄγγελος.	Angelus.
Archangelus quartus, <i>Tertull.</i>		
Diabolus, <i>Tertull. Iren.</i>	διάβολος, <i>Epiph.</i>	Diabolus, <i>Int. Epiph.</i>
Cosmocrator.	κοσμοκράτωρ.	{ Mundi dominus. { Munditenens, <i>Tertull.</i>
Dæmonia.	δαίμονια.	
Pneumatica ponērias.	πνευματικὰ πονήριας.	Spiritualia nequitiae, <i>Tert. Iren.</i>

MATERIALIUM.

Hylē, <i>Epiph.</i>	ὕλη, <i>Epiph.</i>	Materia, <i>Tertull. Iren.</i>
Cosmos, <i>Tertull.</i>	κόσμος.	Mundus.
Stoichia, <i>Epiph.</i>	στοιχεῖα.	Elementa.
Pyr.	πῦρ.	Ignis.
Aēr.	ἀήρ.	Aēr.
Hylor.	ὕδωρ.	Aqua.
Gē.	γῆ.	Terra.

ANIMALIUM.

Anthrōpos, <i>Epiph.</i>	ἄνθρωπος, <i>Epiph.</i>	Homo, <i>Tertull. Iren.</i>
Zōa.	ζῷα.	Animantia.

TRINITATIS, SIVE TRIUM GENERUM HOMINIS NOMINA, CAP. XXVI.

Choicus, <i>Tertull. Iren.</i>	χρῆκος, <i>Epiph.</i>	Terreus, <i>Int. Epiph.</i>
Psychicus.	ψυχικός.	Animalis.
Pneumaticus.	πνευματικός.	Spiritalis, <i>Tertull. Iren.</i>

ALTERIUS BYTHI CONJUGIS SECUNDUM QUOSDAM NOMEN, CAP. XXXIII.

Telēsis, <i>Iren.</i>	τέλεισις, <i>Epiph.</i>	Voluntas, <i>Tertull.</i>
---------------------------------	-----------------------------------	---------------------------

OGDOADIS ALTERIUS SECUNDUM QUOSDAM BYTHO ANTERIORIS NOMINA, CAP. XXXV.

Proarchē, <i>Tertull. Iren.</i>	προαρχή, <i>Epiph.</i>	Prior principio, <i>Int. Epiph.</i>
Aennoētōs	ἀεννώητος.	Incogitabilis.
Arrhētōs	ἄρρητος	{ Inenarrabilis. { Arcanus.
Aoratos.	ἀόρατος.	
Archē	ἀρχή.	Invisibilis.
Acatalēptos	ἀκατάληπτος.	Principium.
Anonomastos.	ἀνονόματος.	Incomprehensibilis.
Ager rētos.	ἄγεννητος.	Innominatus.
		Ingenitus.

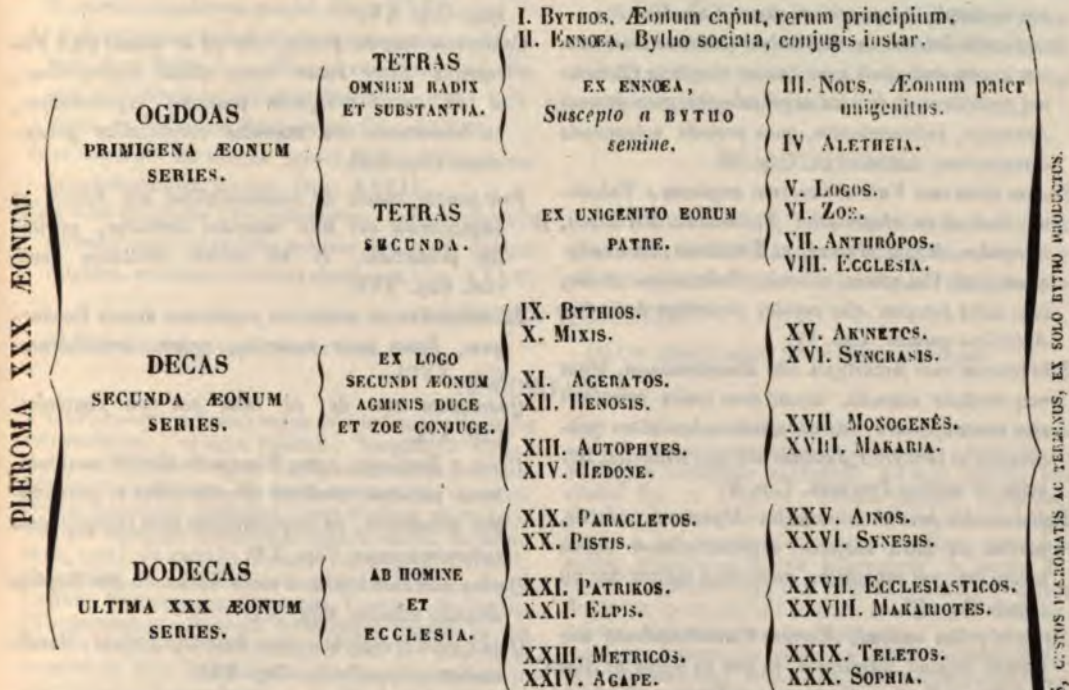
TETRAS ÆONUM, QUOS ALII OMNIUM ÆONUM PARENTIS FACIUNT NOMINA, XXXVII.

Monotês, <i>Tert. Iren.</i>	μὴ ἑνός, <i>Epiph.</i>	Singularitas, <i>Tertull.</i>
Hen-tês	ἑνότης	Unitas.
Monas.	μὴ δύο	Solitas.
Hen.	ἓν	Unum.

SCHEMA GNOSTICUM

EX VALENTINI EJUSQUE DISCIPULORUM FABULIS.

CURANTIB. EDD. DESCRIPTUM.

BYTHOS, SUPREMUS PATER PER NOUN UNIGENITUM EMITTIT NOVUM PAR ÆONUM

XXXI. CHRISTOS, cum Angelis custodibus. | XXXII. PNEUMA HAGION.

Ex toto Pleromate nascitur sidus veluti Æonum ac perfectissimus fructus

XXXIII. IHSOUS.

XXXIV. Extra pleroma relegatur sophia:

ENTHYMESIS SEU ACHAMOTH

הכח

ex ejus passione	ex ejus conversione	ex ejus imaginatione
MATERIA SUBSTANTIA.	ANIMALIS SUBSTANTIA.	SPIRITUALIS SUBSTANTIA.

XXXV. EX ACHAMOTH ET ANIMALI SUBSTANTIA

oritur DEMIURGOS ;
unde KOSMOS

XXXVI. Æon et ultimus.

I COELUM. II COELUM. III COELUM. IV COELUM. V COELUM. VI COELUM. VII COELUM.

I HOMO CHOICUS seu damnandus	II HOMO GNOSTICUS perfectus	III HOMO SPIRITUALIS et perficiendus.
---------------------------------	--------------------------------	--

HOROS, CUSTOS PLEROMATIS AC TELETOS, EX SOLO BYTHO PRODUCTUS.

Argumentum.

- Adversus Valentinianos hæreticos scripturus Tertullianus, differens congressionem, solam profitetur errorum, seu potius fabularum, cum risu narrationem.*
- Imprimis autem narrat, quod Valentiniani, frequentissimum sane inter hæreticos collegium, nihil magis curent, quam occultare quod prædicant. Cap. I.*
- Deinde cum illi simplices nuncuparent Catholicos, Scripturis simplicitatem probari docet. Cap. II.*
- Quantumvis interim se abscondant (cum veritas e contrario non erubescit) scire tamen simplices Christianos omnes eorum fabulas et genealogias, quas damnat Apostolus, indeterminatas, quas proinde solummodo demonstrare, destruere sit. Cap. III.*
- Notam etiam esse Valentinianorum originem a Valentino; licet ab eo abcesserint Ptolomæus, Heracleon, Secundus, Magnus Marcus, ac Theotinus, ita ut nusquam jam Valentinus, et tamen Valentiniani ab illo; cum solas integras ejus regulas custodiret Antiochiæ Azionicus quidam. Cap. IV.*
- Sibi interim cum Archetypis esse disceptationem, idque non confectis materis, utpote quas ipsius hæresiarchoæ contemporales instructissimis voluminibus prodiderint et retulerint, Justinus martyr, Miltiades, Irænæus, et quidam Proculus. Cap. V.*
- Deinde verbis partim initio hujus Argumenti adductis, partim illi infra subjectis, demonstrationem solam arcani ipsorum promittens, methodum indicat qua nisi statuit. Cap. VI.*
- Porro a prima ogdoade Æonum Valentinianorum sive tetrade duplici, auspiciatur, in qua ex Bytho ac Sigortu Nis et Veritas, Sermonem et Vitam procrearint, e quibus homo et Ecclesia. Cap. VII.*
- Inde ex secunda illa tetrade, Sermonem et Vitam decuriam Æonum simul fudisse, hominem et Ecclesiam duodenarium numerum, quo sic impleteretur tricenariæ divinitatis Pleroma seu plenitudo. Cap. VIII.*
- Jam vero sæcunditate tota deficiente, a novissimo Æone Sophia confirmata ab Iloro ne dissolveretur, ex vi passionis, nulla opera conjugii, abortivum sætum Enthymesin expositam esse. Cap. IX.*
- Tota interim propinquitate supplicante Sophiam conjugii suo Teleteo restitutam, Enthymesin vero extra Pleroma relegatam. Cap. X.*
- Ne qua igitur ejusmodi rursus concussio contingeret, Nisi illum novam edidisse copulationem, Christum et Spiritum Sanctum. Cap. XI.*
- Deinde ex omnibus simul Æonibus compactum esse perfectum Pleromatis fructum Jesum, quem et Soterem, et Christum, et Sermonem nuncupant; et satellites ejus angelos. Cap. XII.*
- Atque hæcenus (inquit Indens auctor) prima tragædiæ scena; alia jam extra Pleroma cothurnatio. Cap. XIII.*
- Num Enthymesin, sive jam novo et interpretabili nomine Achamoth, in inane illud Epicuri explosam, quamquam a Christo non sine Spiritu Sancto e superioribus misso jam formatam; quia tamen ad lumen illud Pleromatis non potuit attingere, ab Iloro custodiens extremam ejus lineam exclusam, afflictam mœrore, metu, consternatione, ignorantia. Cap. XIV.*
- Atque ex his originem traxisse materiam, quam Pythagorici. Stoici et Plato ipse innatam volunt, et elementa ipsa. Cap. XV.*
- Conversam inde ad preces, cum ad se missus esset Paracletus Soter Jesus eam denno confirmatam, et ab omnibus injuriis passionis expunitam, ex conversione illa animales corpulentias produxisse. Cap. XVI.*
- Præ gaudio abhinc ex contemplatione illa Soteris et angelicorum qui una venerant lumen, spiritales produxisse, et sic factam trinitatem generum. Cap. XVII.*
- Ex animali autem substantia productum deinde Demiurgum, Deum hunc nostrum, regem universorum. Cap. XVIII.*
- Quamquam hæc de re inter eos non conveniat. Cap. XIX.*
- Porro a Demiurgo, extra Pleromatis limites constituto, hunc mundum conditum ex animalibus et materialibus substantiis, ex incorporalibus vero septemplex cælorum scenam. Cap. XX.*
- Quibus interdum interserit varia Achamoth sive Sophiæ secundæ nomina. Cap. XXI.*
- Quid? quod et diabolum opus Demiurgi faciant, Munditendentem appellantes. Cap. XXII.*
- Inde singularum potestatum situm interserens, etiam ignem his omnibus corporibus et elementis inflabellatum addit. Cap. XXIII.*
- Demiurgum post hæc ad hominem manus contulisse, et carnem ei creasse, non limo terræ, sed materia illa philosophica. Cap. XXIV.*
- Cui cum animam Demiurgus mox de afflatu suo communicaret, etiam ab Achamoth pariter in illum derivatum semen spiritale, quod nuncupabant Ecclesiam. Cap. XXV.*
- Hinc tria hominum genera describit, sive trinitatem hominis, et quem exitum sortiantur. Caput XXVI.*
- Emisisse etiam Demiurgum Christum Filium suum naturalem per virginem, non ex virgine editum; et super hunc devolasse Soterem in specie columbe, cumque mansisset in Christo impassibilem, passum vero animale Christum. Cap. XXVII.*
- Animas quoque meliores allegi in prophetas, sacerdotes ac reges. Cap. XXVIII.*
- Hominum vero tria genera ab eis constitui: choicum, animale, spiritale. Cap. XXIX.*
- Spiritibus autem (quos se esse jactitant) operationes non necessarias, sed nobis utpote psychicis, id est ani-*

malibus hominibus, martyrii quoque necessitatem A
sic eludentes. Cap. XXX.

Et vero in consummatione ita dispensari mercedem, ut
Achamoth de medio tabulato in Pleroma transferatur,
excepta a Solvere compactio illo sponso, et Demirgum
de hebdomade sua cœlesti in vacuum matris locum. Cap. XXXI.

Humanam vero gentem in exitu tales ituram: choicæ qui-
dem et materialis notæ animas interituras; psychico-
rum vero justorum animas (id est nostras) in medietatis
illius receptacula transmitti; spiritualium denique,
ipsorum nempe, ad Pleromatis palatium traductas,
in sponas angelorum assumi. Cap. XXXII.

Ab Valentino vero in hoc dissimulare emendatores Pto-
lomæi, quod Bytho duas affingant conjuges, Cogitationem
et Voluntatem, atque ex Cogitatione ortam Veri- B
tatem, ex Voluntate Monogenem. Cap. XXXIII.

Alios etiam qui aut nullum sexum Bytho deputant, aut
hermaphroditum faciunt. Cap. XXXIV.

Esse item qui Bytho non principatum, sed postumatum
defendant, post ogdoadem primum ex tetrade quidem
et ipsam, sed aliis nominibus derivatam. Cap. XXXV.

Quosdam qui ex patre Bytho, et Eunœa matre, inte-
gram ogdoadem illam uno partu exclusam. Cap. XXXVI.

Item alium quemdam qui Monoteta et Henoteta pa-
rentes primos faciat, ex quibus Monas et Unio, et ex
illis reliquos Æonas. Cap. XXXVII.

Humaniores denique secundum, qui tetradas duas di-
videns in dextram et sinistram, lumen et tenebras,
tantum defectricem illam virtutem, Achamoth nempe,
vult non ab aliquo Æonum deduci. Cap. XXXVIII.

Postremo majorem esse de ipso Jesu diversitatem, cum
Valentinus ex omnium Æonum flosculis, alii ex
solis decem, aut solis duodecim, alii a Christo et Spi-
ritu Sancto tantum, alii aliunde eum confictum con-
tendant. Atque ita doctrinæ Valentinianorum in syl-
vas jam exolevisse Gnosticorum. Cap. XXXIX.

CAPUT PRIMUM.

¶ (a) Valentiniani, (1) frequentissimum plane colle-
gium inter hæreticos, quia (2) plurimum ex apostatis
veritatis, et ad fabulas facile est, et disciplina non

LECTIONES VARIANTES.

(1) Valentini collegium Crojus in Grab. Fran.

(2) Qui Oberth. solus, forsitan typoqraph. lapsu.

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) A prima hujus capituli fronte occurrunt
intricatisima, si quæ fuerunt, Tertulliani verba,
multa adhuc dum respersa caligine, crebris licet do-
ctissimorum virorum illustrata commentis, innume-
risque lectionum variarum tentaminibus emendata. C
Textum equidem resarcire ac sanare sumus, ut potui-
mus, enixi, ex collatis Rhenani, Scaligerii, Pamelii,
Casauboni, Petavii, Salmasii, Rigaltii, Priorii, Junii,
Latinii, Franciquæ, Parisinæ, Venetæ, Hallensis,
Wicburgensis editionum recensione, necnon et usu
sumus duplici correctione quas CL. viri Lobeck et
Seguier de Saint-Brisson inseruerunt, ille quidem in
suo præclaro Aglaophamo, t. I. lib. 1, § V, hic vero
in opere recenti, sat paucis eruditus noto, cui titulus:
Essai sur le polythéisme, t. II, p. 105 et seqq.
At omissa, vel saltem inferius remissa, textus quem
exhibuimus indagatione, et seclusa nimia molesti
commentarii mole, nobis visum est quam citius festi-
nandum ad planiorem, sanioresque Septimii in hoc
proœmio sensum breviter exponendum, quem porro
sic se habere arbitramur:

¶ Valentiniani (quorum frequentissimum plane de-
bet esse collegium inter hæreticos, tum quia plurima
retinuit ejuratæ fidei dogmata, tum quia ad vulgares fa-
bulas facile pronumque est, tum quia asperiori disci-
plina non deterretur), nihil magis curant quam occultare
quod prædicant, si tamen ii prædicant aut prædicare
dici queunt, qui occultant. In iis enim, sollicitum
arcanae custodiæ officium, merito habendum est con-
scientiæ male sanæ officium seu indicium. Et morum
turpium confusio prædicatur, dum ab iis religio adseve-
ratur vel adservatur, sive proferatur, sive taceatur.
Nam et inter illa eleusinia sacra (quæ hæresis sunt
et ipsa ex atticæ superstitionis fonte derivata), quod
tacent epoptæ seu sacris initiati, pudor est. Idcirco
aditum, id est adeuntis sive discentes, per am-
plages et experimenta cruciant et pene enecant; hinc diutius
initiant quam consignant, plus temporis conterunt in
præparanda quam in perficienda initiatione; cum
et ante portas ad probandum eos qui epoptæ fieri
cupiunt, quinque annis instituunt; ideo ut ingentem
opinionem, favente diuturno suspendio arcanae cog-
nitionis, adstruant et ædificant: atque ita tantam in ab-

ditis sacris majestatem exhibere videantur ac σφρι-
στον, quantam præstruxerunt cupiditatem, animumque
ad magna ominanda erexerunt. Ad hæc sequitur jam
silentii lex et officium; adtente quippe custoditur
quod tarde invenitur. Ceterum tota abdita in adytis
divinitas, tot siparia portarum valvis affixa, totum hoc
secreti signaculum linguæ impressum, in turpia de-
sinit, et consummata tam morosa initiatione, solum
dumtaxat, pro pudor! simulacrum membri virilis re-
velatur. Sed naturæ venerandum nomen præ se ferens,
inaniaque commenta allegorica turpium fabularum dis-
positio prætendens, favente patrocinio coactæ et insulsa
figuræ, sacrilegium observat, imminuit, repudiat, et
convicium falsi sædique figmenti manifestum emen-
titis istiusmodi simulacris excusat.

Quibus παραρρησινδὲ expositis, haud exiguum opus
nobis incumbere videretur, nempe ut illa Tertul-
liani verba sigillatim commentaremur, sive genuinam
tuendo auctoritatem textus, quem post tot emenda-
tiones edere ausi sumus, sive hoc proœmium cum
cæteris ejusdem argumenti testimoniis conferendo,
multaque inde ad veteres religiones explicandas
erueno documenta. Hinc facile ingens exurgeret dis-
sertatio de sæpè scriptis trita, densis licet etiam nunc
tenebris obsita, mysteriorum Eleusiniarum disciplina,
quam, utpote ab aliis bene multis et longe doctrina
præstantioribus propemodum exhaustam omittere
satis est. Duobus tantum tribusve hujus proœmii
punctis aliquid lucis afferemus, nonnullas subinde
variorum notis adnotationes subnectendas curantes.
Quæ si uberius et tanquam ex professo tractari cu-
pias, videsis Warburton, De div. legal. Moysis, lib. II,
sect. IV; Michael Maier, Symbol. auræ mensæ, lib. III,
et in Hieroglyph. lib. IV; Plessing, Mennonium, t. II;
Barthélemy, Anachars., t. V; Payne Knight, Inquiry
into the symb. lang. in Diario Classico, t. XXVI;
Ouvarov, Essai sur les mystères d'Eleusis; Lobeck,
Aglaophamus sive de Theologiæ mysticæ Græcorum
causis, lib. I; Sainte-Croix, Recherches histor. et critiq.
sur les myst. du pagan., deuxième édit. de Saey,
t. I, 3, 4, 5 sect.; Villosion, De triplici Theol.; Seguier
de Saint-Brisson, Essai sur le Panthéisme, t. II, p. 3.
Textum vero Tertulliani emendavere alii codicum

terretur, (a) nihil magis curant, quam occultare, quod
 prædicant : (1) si tamen prædicant, qui occultant.
 Custodiæ officium, conscientiæ officium (2) est. Con-
 fusio (b) prædicatur, dum religio adseveratur (3).
 Nam et illa Eleusinia (hæresis et ipsa (c) atticæ

superstitionis) (4) quod tacent (5), pudor est. Ideirco
 et aditum (d) prius cruciant (6). D'utius initiant,
 quam (7) consignant (8) (e), cum et ante portas (9)
 (f) quinquennium (g) instituunt (10); ut opinionem
 suspensio cognitionis ædificent: atque ita tantam ma-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hæc verba. uicinis inclusa, omnino repudiat ut spu-
 ria Lobeck, contra omnes edit. et mss. codices. Hæc uncinis
 non includunt Rhen. Pam. Par. Venet. Seml. Oberth. Inclu-
 dunt vero, et merito, Paris. Welchel. 1866 et D. Sequier de
 S. Brisson, loc. infr. cit.
- (2) Indicium proponit ibid. D. Sequier.
- (3) Adseveratur Welchel. Jun. D. Sequier.
- (4) Uncinis includit D. Sequier quod plerique alii com-
 matibus distinguunt.
- (5) Tacet Lobeck. latent Welchel.

- (6) Aditurum Jun. aditu Salmas.
- (7) Cruciant Distinguant Welchel. Pamel. Sequier.
- (8) Linguam Rig. quem Jun.
- (9) Resignant Sequier. os signant Salmasius.
- (10) Et ante portas ante Rhen. Seml. Oberth. Welchel. Pamel.
 Epoptas Scaliger Rig. Paris. Casaubon. Wouw. Lobeck.
 Ante portas optime correxit D. Sequier. Ad portas... insti-
 tuit. Petav. in Themist.
- (11) Instruunt Lat.

COMMENTARIUS.

collatione nixi, alii proprio ingenio plus minusve
 tuto confidentes : Scaliger in *Emendat. temp.*, lib. V,
 p. 595; Salmasius ad *Spartian. Adrian.*, p. 55 sqq.
 Casaubon, ad *Athên. VI, cap. 45*; Wouwer, ad *Petron.*
c. 17; Petavius, ad *Themist.*, p. 414; Guther, *De*
Jure Pontific. 1, c. 25; Croius, in *Specim. observat.*,
 p. 15, in *Grabii Irenæo*; P. Halloix, *notat. ad Vit.*
Quadrat., c. IV, p. 695. sqq. Panelius, de *Cistopho-*
ris, p. 84; Petit, ad *Legg. att.*, p. 99; Van dale,
Dissert. agon., p. 608; Lobeck, *Aglaopham.*, t. I,
 p. 52 sqq. Sequier de Saint-Brisson, *Lib. citat.*,
 p. 105-109. EDD.

(a) *Nihil magis curant, quam occultare quod præ-*
dicant. Ab exordio ducem sequitur Tertullianus
 B. Irenæum, qui in proœnio lib. I, hæc habet : ἢ γὰρ
 πλάνη καὶ αὐτὴν μὴ οὐκ ἐπιδείκνυται, ἵνα μὴ γυμνασθεῖσα
 γίνῃται κατάφορος· πῶδ' ἀνὰ δὲ περιβλήματι πανούργως κοσ-
 μουμένη, καὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀληθεστέρην ἑαυτὴν παρί-
 χουσιν φαίνεσθαι διὰ τῆς ἔξωθεν φαντασίας τοῖς ἀπειροσφόροις :
 Error enim secundum semetipsum non ostenditur, ne,
 denudatus, fiat comprehensibilis, suasorio autem coope-
 rimento subdole adornatus, et ipsa veritate (ridiculum
 est et dicere) veriorum semetipsum præsert, ut decipiat
 exteriori phantasmate rudiores. Veterem interpreta-
 tionem, quæ, uti nonnullis visum est, adeo est anti-
 qua, ut forsitan ipsiusmet Tertulliani oculis subjecta
 fuerit, præ aliis in hoc notarum decursu deinceps
 afferendam curabimus. Cf. *Apologet. VII, sup. t. I,*
 p. 6. EDD.

(b) *Confusio.* Id est, turpitudine. Hieronym. comm.
 in *Isaiam*, cap. II, p. 27, edit. BB. et iisdem verbis ad
Amos, cap. IV, p. 1597 : *Ogque appellatus est Basan,*
et interpretatur αἰσχύνη, hoc est ignominia, quam si con-
fusionem transferre volumus, magis σύγχυσιν significat.
 Glossæ græc. lat. *Αἰσχύνη. — Confusio.* LOBECK.

(c) *Hæresis et ipsa atticæ superstitionis.* Ea fuisse
 videtur Tertulliani sententia : eleusinos epoptas defe-
 cisse a communi Atheniensium superstitione, ac velut
 hæreticos, peculiarem sibi selegisse doctrinam, vul-
 gariæque dogmata vel novis auxisse, vel delectu mi-
 nuisse, vel pro ingenii ludibrio mutasse. Hinc infert
 D. Sequier, adversus Lobeckii Aglaophamum, non-
 nulla fuisse, ad mentem Tertulliani, in Eleusiniis
 sacris mysticæ disciplinæ arcana. EDD.

(d) *Aditum prius cruciant.* Nimirum σκληροσγωνία,
 victu tristiore, silentio, humicubatione, castimonia,
 aliisque hujusmodi rigidioris disciplinæ institutis.
 RIG.

(e) *D'utius initiant quam consignant.* Hoc est, πλεονον
 χρόνον μένουσιν ἢ τελούσι : Plus temporis in præparando,
 quam in docendo et consummando conterunt. *Consi-*
gnare est ἐπιστηρολογίζεσθαι, τέλος ἐπιθεῖναι. Sicut ἄρραγες
 et τελειώσεις pro Baptismo; vid. Seggar ad *Clement.*
Quis dives solv. p. 380, *consignare* seu *obsignare* *Bap-*
tismo, idem quod τελείων; vid. Milles. ad *Cyrrill. ca-*
teches. II, p. 35, et de mysteriis ipsis *Clement. Cohort.*
 p. 94. LOBECK. — *Consignati* dicebantur μεμνημένοι et
 ἐπιστηροσθέντες. Philo, *de Mon.*; *Iren. lib. I, cap. 24*; Pru-

B dent. in *Martyr S. Romani*; Arnob. *lib. III. LE PR.*

(f) *Ante portas.* Primus ausus est Scaliger, tacen-
 tibus mss. codicibus, in hunc textum *Epoptas* intru-
 dere. Casaubon. ad *Athên. VI, c. 45*, Wouwer ad
Petron. c. 17, Scaligeri emendationem probarunt. In
 eam recto pede abiit Rigaltius, eamque huc illuc ad
 cæteras editiones transmisit. Jam vero illud Scaligeri
 inventum improbavit doctissimus Petavius, eo præter
 codicum silentium insuper usus argumento, *tirones*
 posse institui et fuisse institutos, minime vero *nec*
fuisse nec potuisse Epoptas, eos nempe qui ad ultim-
 um initiationis gradum pervenerant : quique enim
 gradus, alii vero alio nomine distinguunt. Olympio-
 dorus in *Phædon. cap. XIII.* hæc habet : *Ἐν τοῖς ἑρπῶς*
ἡγούνοσι μὴ μὴν κ' ἀθάρασι πάνδημοι, εἴτε ἐπὶ τ' ὕδασι εἴ
ἀπορρητότεροι, μὲν τὰς αὐτὰς συστάσεις, καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν
μυστηρίων, ἐν τῇ δ' ἐπισημῶναι. Similiter quique numerat
 Theon. Smyrnensis, licet diverso ordine et nomine
 distinctos, nempe καθάρμοι, τελετῶν, ἐποπτῶν, τέλος τῶν
 ἐποπτῶν, seu initiationis consummationem, summum
 denique bonum, seu vitæ perfectionem. EDD.

(g) *Quinquennium instituunt.* Celebris est inde exorta
 eruditorum controversia inter se disceptantium
 quanto tempore, an quinque, vel uno aut paucioribus
 annis perseveraverit præparatio ad sacra Eleusinia
 suscipienda. Non defuere qui sententiam Tertulliani
 quinquennium institutum fuisse asseverantes præ-
 fracte impugnant, inter quos D. Petavius et recen-
 tissime Lobeck in *Aglaophamo.* Quorum præcipua
 momenta saltem obiter hic attingere lubet. 1º Oppo-
 nuntur verba Herodoti, lib. VIII, c. 45, qui et ipse
 Dicæcum quemdam inducit cum Demarato rege, de
 Sacrorum Eleusiniorum celebratione dispartentem, et
 hæc inter plura dicentem : *Τὸν ἑσπερὴν τὸν αὐτὸν ἄγουσι*
ἄθην' ἄνδρα πάντα ἔτεα τῇ Μητρὶ καὶ τῇ Κόρη καὶ οὐτίαν
τε βουλόμενος τῶν ἄλλων Ἑλλήνων μετέπει. Quid vero,
 quod manifestum eo loci occurrit sphalma? Si enim
 dicere voluisset Herodotus sacra quotannis agi, reve-
 larique, sane scripsisset : *ἄνδρα πᾶν ἔτος.* — Fit ergo per
 se certum loco, πάντα, legendum esse πέντε, quod mi-
 rum in modum nostri Septimii sententiæ suffragatur.

2º At aperte assertit Socrates revelari quotannis
 mysteria : καὶ τὰ μυστήρια ἔτι καὶ νῦν καθ' ἑκάστην ἐνιαυτὸν
 δείκνυμεν. Quid vero, si vult hæc vox ultima, an reipsa
 magna Mysteria quotannis redeunda, an parva dun-
 taxat, an tantum danda quotannis candidatis docu-
 menta, an demum revelanda inter Thesmorphias
 Cereri sacras τὰ ἀπόρρητα? Certe nihil inde certum.

3º Nec etiam Tertulliano nostro rectius opponenda
 sunt quædam ævi posterioris exempla quibus constat
 aliquando spretam fuisse antiquam quinquennii legem :
 quod infeliciter accidisse scimus, dum Demetrius Poli-
 orceus urbem Athenarum obsideret, dum tyrannidem
 in eam affectarent Philippus Macedonius rex, Persei
 pater; Sylla, urbe expugnata; Antonius triumphans,
 Augustusque de toto orbe post Actiacam pugnam
 triumphaturus. Quo plura darentur legis violatæ tes-
 timonia, eo clarior enteret ipsius auctoritas ac inde-

jestatem exhibere videantur, quantam praestruerunt cupiditatem. Sequitur jam silentii officium; adtente custoditur quod tarde invenitur. Cæterum tota in

A adytis divinitas, tot (1) siparia (2) (a) portarum (5), totum signaculum linguæ, simulacrum membri virilis (4) revelatur (b). Sed naturæ venerandum nomen

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tota Rig. Lobeck.
 (2) Suspiria Rhen. Seml. Oberth. Lobeck. Paris. Latin. Jun. Petav. Suspiciæ, id est *επιστάσις*. Crojus in Jun.
 (5) Epoptarum Rig. Par. Lobeck. Portarum legerunt

- Rhen. Jun. Welchel. Pamel. Seml. Oberth. Segnier.
 (4) Membri viralis *μῆκος γυναικείου*. Jun. membri mulieris Segnier.

COMMENTARIUS.

clinanda lotitia. Cf. Otfried Müller: *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. Janv. 1850; Segnier, t. II. p. 110-115.

4° A. D. Lobeck objectis alia perplura obsistant testimonia pro quinquennio; afferenda forent verba magno eymologiel ad vocabulum *επιστάσις*, Pollucis lib. VIII, c. 107; Theophrastæ in 5° Caractere *ἄδελφότης*; Theonæ Smyrnenensis et Artemidori, de quibus supra, et fusius D. Segnier, op. cit. p. 115-120. Edd.

(a) Tot siparia portarum. Quamquam consentiunt exemplaria que vidimus omnia, tamen ausi sumus pro *suspiria* scribere *siparia*: sunt autem siparia, vela quibus utebantur in scenis fabularum actores, auctore Festo. De hac voce pluradicam infra cap. 15, locum illum explicaturus: *alia autem trans siparium cohurnatio est*. Cæterum sacerdotes Eleusinae Cereris portas adyti multiplicibus velis obtegebant. De hac sipariorum opatione hic loquitur. Ruex.

(b) Simulacrum... revelatur. — Id semper fuit Apologetis christianis ratum, omninoque compertum, secretos mysteriorum cœtus helluandi et scortandi causa tum ab initio congregatos, tum in posterum retentos fuisse. Miris tamen modis neoterici quotquot sacerorum Eleusiniarum exploratores curiosissimi suam ingenium vexare, trahere, ac fatigare maluerunt, ut abdita quædam summa, honestissimæque doctrinæ semina in eis mysteriis relegerent. Hinc ibidem celari vult artis hermeticæ præcepta Michael Maier, *Symbol. aureæ mensæ* lib. III, p. 105, et in hieroglyphic. lib. IV, p. 185.

Dæus ab initio fuisse homines aperte Epoptas didicisse contendit Warbarton, *de div. Legat. Moys.* Sect. IV, p. 210, et post eum Villoison, *de Triplici Theologia*, p. 48. Meiners, *Vermischte Schriften*, t. III, p. 299. Barthélemy, *Anach.* t. V, p. 68. Abstrusas tantum celari doctrinas Pythagoreas, Platonicasque, asserit Plessing in *Memnonis* t. II, p. 91. Nihil nisi diluvia quædam, cycles et calendaria in iis dogmatibus inesse, ut et in tota retro antiquitate sibi uni tantum revelata putida arrogantia jactat, plaudente Voltario tam exiguæ veterum disciplinarum peritiæ, impius Boulanger, *Antiquité dévoilée*, lib. III, c. 5. Audacior vero seu insanior, tribus anticyris insanabile caput, Dupuis, cui compertum videbatur in priscis mysteriis gentium altiora longe et puriora abscondi documenta præ omnibus Religionis Christianæ documentis, *Orig. des Cultes*, p. 4, t. IV, p. 569. Alter turpium arcanorum præceptor Payne Knight in iis advenit intellectualem ac veluti transcendentalem Dei naturæ cognitionem, *Inquiry into the symb. lang.* in *Diario classico*, t. XXII, p. 4. Nec isti opposita fronte refragatur Doctiss. Heeren, cui hæc obiter indignantibus videntur quædam veræ Deorum notionis physicae et symbolicae, *Ideen über die Politik*, t. III, p. 90, quod simul arridere debuit magno mythorum parenti ac symboliarum nubium consarinatori Creuzer, qui, teste D. De Sacy in not. ad Sainte-Croix op. t. 1, p. 448, nec longius ab eadem sententia exulante, agi ibidem voluit tum de primigenia rerum compositione, ac veteri cosmogonia, tum de animorum aseci ac morum exercitamentis, tum de rei rusticæ præceptis ac laudibus, tum de Deo uno, æternoque, tum de hominis simul et mundi fine. His demum accessit in speciali tractatu cui titulus: *Essai sur les mystères d'Eleusis*, Ouvaroff, ex hyperboræa plaga in palæstram acadē-

micam, haud absque laude, ingressus, qui voluit et ipse in Eleusinae disciplinæ tuto fuisse commissam quasi *Primitivæ Patriarcharum Revelationis Summam ac veneranda quædam de homine lapsa et reparando vaticinia*. Ista sunt præcipua recentiorum de Eleusinis arcanis signa. Quod si ad veteres redire animus est, varias inter ipsorum sententias erit ut anceps hæreas. Haud enim inficari velim ex illis plures, Pindarum videlicet, Platonem, Ciceronem, Epictetum, sacra Cereris Eleusinia magnis excepisse laudibus ac posteris commendasse; nec facile quemquam adduci posse ad credendum tot et tantos viros, nobili mentis et animi haud secus ac ingenii præstantia insignes, cæca hallucinatione, turpia pro honestis habuisse, et unanimi collusione ad hunc errorem fovendum ex industria conspirasse, nec omnino proinde nulla causa est cur censeas adusque quemdam temporis lapsum, aliquatenus ab initio fuisse pia Cereris sacra. Undenam igitur omnes, nemine excepto, Patres sanctissimi, ac præcipue vetustissimi Apologetici uno ore de mysteriis infandis conclamationum voluere, ac certatum in ipsa verbis invehit religioni duxere? Verum enim vero Justinus, Athenagoras, Tatianus affirmant nihil nisi Jovis incestum in Eleusiniis ostentari. Acriter ac totius animi impetu in ea invehitur Clemens Alexandrinus, Jovisque cum Cerere et filia concubitus exprobrat, cistarum mysticarum, papaverum, apium secreta, certeque evolvit quisquilias, tum horret referens inter Themidis symbola *στῆνός γυναικείου* effigiem in phallogogia ferri, postremo Hierophantas et Daduchos increpat, eosque qui puerum misere dilaniatum, et mulierculam ejulantem, et corporis partes pudendas venerentur, atheorum in numero habendos esse judicat (S. Clem. Alex. *Protrept.* p. 19, 30). Eadem haud minus vehementi exprobratione prolata habent Arnob. *adv. Gent.* lib. V, p. 176, ed. Maire, August. in *quæst. e vet. et nov. Testam. mixt.* p. 400 D in appendice t. III, p. 41, ed. BB. Chrysost. *Orat. de S. Babyla in Jul.* t. II, p. 558; Asterius, *Encom. in SS. martyr. Biblioth. PP. auctar.* II, 195. coll. t. XVIII, ed. Combefis; Epiphani. *adv. hæres.* lib. III, § 11, t. II, p. 1095. — Quinam igitur ex utraque parte stent testes velim recenseas: hinc porro gentium sapientes vates, leges, inde vero Ecclesiæ Patres, Doctores, Pontifices: nec est ut ad facilius inter illos litem componendum, id tibi forsam dicas, duplicem distinguendam esse Eleusiniarum ætatem: unam prisca vetustate fuliginosam, in qua sacra pio cultu prosequabantur, alteram recentium superstitionum colluvie fœdam, et a Patribus merito vapulantem; nec etiam remanet ultimum ancipitis animi perfugium, illud tibi intra te cogitanti, Patres asperiori in gentium sacra contemptu et ira fervidiori abreptos ultra æque critices limites transiisse. Etenim non desunt vel prisca ætatis et ethnicae, vel ævi christiani Patrumque coactanci, testes gentiles, ex quibus in qualibet tempestate eosdem ritus sui se infamatos innotescat. In Cæciliæ fabula legitur Tithe fr. 1, *Per mysteria hic inhoneste eam gravavit stupro.* — Plaut. *Aulul. prolog.* 56: *Illam stupravit Cereris vigiliis.* In iis frequentes affuisse meretriculis patet Jex Alciphron ep. fragm. IV. Ex Athen. XIII, 591; F. Themistius aliquis morte mulcetur quod eytharissam Rhodiam *ἔβρισε τοῖς ἐλευσινιαῖς*. Dinarch. contra Demosth. p. 95. Plotarch. istius modi probra

C

D

allegorica dispositio præcedens, patrocínio (a) coactæ figuræ sacrilegium obscurat, et convicium falsi (1) simulacris excusat (b). Proinde quos nunc destinamus hæreticos (c), sanctis nominibus et titulis et argumentis veræ religionis, vanissima atque turpissima signa configurantes, facili caritati (d), ex divinæ copię occasione (e), quia de multis multa succedere (2) est: Eleusinia (3) Valentiniana fecerunt lenocinia, sancta silentio magno, sola taciturnitate cœlestia. Si bona fide quæras, concreto vultu, suspenso supercilio, *Altum cat.* aiunt (f). Si subtiliter tentes, per ambiguitates bilungues communem fidem adfirmant (g). Si scire te subostendas, negant quidquid agnoscent (h). Si cominus (4), certis tuam (5) simplicitatem sua cæde dispergunt (i): Ne discipulis quidem propriis ante committunt, quam suos fecerint. Habent artificium, quo prius persuadeant (6) quam edoceant. Veritas autem docendo persuadet, non suadendo docet.

CAPUT II (j).

Ideoque simplices notamur apud illos, ut hoc tantum, non etiam sapientes: quasi statim defecere co-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Salacis simulacri *sequier*, falsis simulacris *Pan.*
- (2) Succidere *suspiciatur Rig.*
- (3) Eleusinia Valentiniani *Rig. Prior mavult. Jwi.* eleusinia an valentiniana.
- (4) Certe *Rhen. Seml. Oberth.*
- (5) Statuam *Rhen. Seml. Oberth. cum distinctionis conmate fatuam Rig. Par.*
- (6) Persuadent *Par.*
- (7) Cogitur *Rhen. Seml. Oberth.*

refert, *Sympos. II, 2, 73: ἐν ἀλευσίῳ μὲν τὰ τὰ μυστήρια τῆς προσηγορίας ἀκμῶδους. Cf. de Isid. et Os. § 56.* Nec in eo capite a sua diacritate abstinet Lucianus, uti videre est in *Alex. seu Pseudo amat. § 59, t. V. opp. p. 99-100. Ed. Bipont. Cf. Diod. Sicul. lib. I, § 22. Plotin. Ennead. III, lib. VII, c. 9.* Habemus igitur confluentes reos, nec obstantibus aliorum testimonium sacra laudantium encomiis, æquo jure sancendum est vel in ethnicæ superstitionis sapientibus defecisse honesti sensum; imo magis desipuisse recentiores qui, prælucente traditionis face ac Evangelii lumine, hæc fœda tenetrum opera demirati sunt, symbolisque insulsis ac inanibus fabulis, quo minus horrores incutiant, intexere conati sunt. Standum proinde huic acerbo Tertulliani in Eleusinia dieterio, merito sale resperso: *Tota in adytis divinitas, tot siparia portarum, totum signaculum linguæ, simulachrum Phallo-giæ revelatur. EDD.*

(a) *Patrocínio coactæ figuræ.* Allegoriæ scilicet obscure illius rerum naturam significanti. *Ric.*

(b) *Et convicium falsi simulacris excusat.* Eleusiorum antistes ad illud membri virilis simulacrum, velut ad divinitatem, adorantium habitu accedunt. Itaque falsi crimine tenentur, qui aliud oculis colunt, aliud mente. Etenim aiunt coli abs se non simulacrum, sed rerum Naturam eo simulacro expressam. Quod est accusationem falsi simulacris excusare, mendaciam mendacio diluere, falsum falso; quid enim aliud est simulacrum, nisi falsum? *Ric.*

(c) *Proinde, quos nunc destinamus hæreticos, etc.* Hæc ita conjunguntur sequentibus: *Proinde Valentiniani, quos nunc destinamus hæreticos sanctis nominibus et titulis, Eleusinia fecerunt lenocinia, etc. Ric.*

(d) *Facili caritati.* Fratrum scilicet, sive Fidelium. Caritas facilis, ut Virgilio, *Faciles Nymphæ*, et, *Faciles Napææ.* Vel potius caritas facilis, quæ omnia suffert, omnia credit, I Cor. XIII. *Ric.*

(e) *Ex divinæ copię occasione.* Sacrarum Scriptura-

rum (7) a simplicitate sapientia, Domino utramque jungete: *Estote prudentes ut serpentes, et simplices ut columbæ (Matth., X, 10).* Aut si nos propterea insipientes, quia simplices; num ergo et illi propterea non simplices, quia sapientes? Nocentissimi autem qui non simplices, sicut stultissimi qui non sapientes. Et tamen malim in eam partem meliori sumi vitio, si forte (8) præstat minus sapere quam pejus, errare quam fallere. Porro, *facies Dei spectat (9) in simplicitate quærentes (Sap. I) (10),* aut docet ipsa Sophia (11), non quidem Valentiniani, sed Salomonis. Deinde (k) infantes testimonium Christi sanguine litaverunt. Pueros vocem qui crucem clamant? nec pueri erant, nec infantes, id est, simplices non erant. Repuerascere nos et Apostolus jubet secundum Deum (I Cor., XIV, 20), ut malitia infantes per simplicitatem ita demum sapientes sensibus (l); simul dedi (12) in sapientiæ ordinem de simplicitate manantis (13). In summa Christum columba demonstrare solita est, serpens vero tentare. Illa et a primordio divinæ pacis præco; ille a primordio divinæ imaginis prædo. Ita facilius simplicitas sola Deum, et agnoscere

VARIANTES.

- (8) Malim in eam partem melior sume se vitio, si forte. *Præstat Jun.*
- (9) Expectat *Seml. Oberth.*
- (10) Quærendi *Rhen. Seml. Oberth.*
- (11) Ipsa sapientia alii. *Alii grecum nomen præferunt.*
- (12) Simus, divinæ sapientiæ ordinem *Fram. Par.*
- (13) Amando *Fram. Par. Jun. retinet;* manando *marit Semler;* Minuendo *est, ait, verbum eorum qui jumenta ducunt.*

COMMENTARIUS.

rum copiam significat, sive ut ipse loqui amat, latitudines. Quo sensu lib. de Spectaculis: *Late tamen semper Scriptura divina dividitur, ubicumque secundum præsentis rei sensum etiam disciplina manitur.* Et lib. de Præscript. *Et utique secundior divina literatura ad facultatem cujusque materia. Ric.*

(f) *Altum est aiunt.* Auctor est Irenæus non fuisse Valentinianis cum candorem, ut portentosis nugis omnibus facile communicarent. Eos enim docebant, qui habebant quod numerarent. Sic enim scribit: *Quæ etiam, inquit, convenienter videntur mihi non omnes velle manifesto docere, sed solos illos, qui etiam grandes mercedes pro talibus mysteriis præstare possunt. Non enim jam dicunt similia illis, de quibus Dominus dixit: Gratis accepistis, gratis date. Sed separata et portentosa et alta mysteria, cum magno labore exquisita fallacibus. Rhen.*

(g) *Communem fidem adfirmant.* Irenæus: *Similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes. Ric.*

(h) *Negant quidquid agnoscent.* Quicquid scilicet agnoscent scire te de ipsorum mysteriis. *Ric.*

(i) *Tuam simplicitatem sua cæde dispergunt.* Vocabulum *cædis*, et *cædendi* verbum, in eundem sensum usurpat, ut cum in libro quem pro Martyribus scripsit, cap. 2: *Non clamoribus, inquit, spectaculorum, atrocitate vel furore, vel impudicitia celebrantium cæderis.* Imitatus Tertullianum D. Hieronymus in vita Hilarionis Eremitæ dixit: *cæde manus. Iratus itaque sibi, inquit, et pectus pugnis verberans, quasi cogitationes cæde manus posset excludere. Pam.*

CAP. II. — (j) Vide ultimam notam hujus libr., col. 594.

(k) *Infantes testimonium Christi sanguine litaverunt.* Eodem omnino sensu dixit Augustinus lib. X de Genesi ad litt. cap. XXIII: *Habet et illa parva ætas magnam testimonii pondus, quæ prima pro Christo meruit sanguinem fundere. Pam.*

(l) *Ita demum sapientes sensibus, simul dedi in sa-*

poterit, et ostendere; prudentia sola concutere potius A
et prodere.

CAPUT III.

Abseondat itaque se serpens quantum potest, to-
tanque prudentiam in latebrarum ambagibus tor-
queat, alte habitat, in caeca detrudatur, per anfractus
seriem suam evolvat, tortuose procedat, nec semel
totus, lucifuga bestia. Nostræ columbæ (1) etiam do-
mus simplex, in editis semper et apertis et ad lucem.
Anat figura (2) Spiritus Sancti Orientem (a) (3),
Christi figuram. Nihil veritas erubescit, nisi solum
modo abscondi: quia nec pudebit illum aures ei de-
dere, cum Deum recognoscere, quem jam illi natura
commisit, quem quotidie in operibus omnibus sentit,
hoc solo minus notum, quod unicum non putavit, quod
in numero nominavit (4), quod in aliis adoravit. B
Alioquin a turba eorum et aliam frequentiam suadere,
a domestico principatu ad incognitum transmovere, a
manifesto ad occultum retorquere, de limine fi-
dem (5) offendere est. Jam si et in totam fabulam
initietur, nonne tale aliquid dabitur te in infantia in-
ter somni difficultates a nutricula audisse, Lamiae tur-
res (b), et pectines solis? Sed qui ex alia conscientia
venerit fidei, si statim inveniat tot nomina Æonum,
tot conjugia, tot gemina (6), tot exitus, toteventus,
felicitates, infelicitates, dispersæ atque concisæ divi-
nitatis; dubitabitne ibidem pronuntiare (c) has esse
fabulas et genealogias indeterminatas, quas Apostoli
spiritu, bis jam tunc pullulantibus seminibus hæreti-
cis, damnare prævenit? Merito itaque non simplices,

merito tantummodo prudentes, qui talia neque fa-
cile producant, neque exerte defendunt, sed nec
omnes quos edocent, perdocent; utique astute, ut pu-
denda: cæterum inhumane, si honesta Et tamen sim-
plices nos (7), omnia scimus. Denique hunc pri-
mum cuneum congressionis armavimus, detectorem
et designatorem totius conscientiæ illorum, primam-
que hanc victoriam (8) auspicamur: quia quod tanto
impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare,
destruere est.

CAPUT IV.

Novimus, inquam, optime originem quoque ipso-
rum, et scimus (9), cur Valentinianos appellemus,
licet non esse videantur. Abscesserunt enim a con-
ditore, sed minime origo deletur; et si forte mutan-
tur, testatio est ipsa mutatio. Speraverat episcopa-
tum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio.
Sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum in-
dignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abruptit (d),
ut solent animi pro prioratu exciti presumptione
ultionis accendi, ad expugnandam conversus verita-
tem: et cujusdam veteris opinionis semen nactus (e),
Colarbaso (10) viam deliniavit. Eam postmodum Pto-
lomæus instravit, nominibus et numeris Æonum dis-
tinctis in personales substantias, sed extra Deum de-
terminatas, quas Valentinus in ipsa summa divinita-
tis, ut sensus, et adfectus et motus incluserat. Dedu-
xit et Heracleon inde tramites quosdam, et Secundus,
et magus Marcus (f) (11). Multum circa imagines Le-
gis Theotimus operatus est. Itâ nusquam jam Valenti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Etiam omitt. Seml. Oberth.
(2) Figuram Ihen. Seml. Oberth.
(3) Orientem Christi figuram Seml. Oberth.
(4) In numeros nominavit Jun.
(5) Fidem omitt. Rhen. Seml. Oberth.
(6) Gemina Rhen. prima ed. Seml. Oberth.

- C (7) Nos omnes sumus Ihen. prima ed. Seml. Oberth.
(8) Hinc conjici! Seml.
(9) Et omitt. Venet.
(10) Nactus colubroso viam Ihen. Seml. semini, actu co-
lubroso Lit.
(11) Magnus alii male, sig. Prtor. Venet.

COMMENTARIUS.

pietatis ordinem. Hunc locum in omnibus editionibus
corruptissimum emendavimus ex cod. Pithæano. Re-
puerascere, inquit, nos et Apostolus jubet secun-
dum Deum ut malitia infantes, simul dedi in sapientia
ordinem de simplicitate manantis. In cod. Ms. le-
gitur, manandi, mendose. Ric.

CAP. III. — (a) *Orientem Christi figuram.* Orientis
vocabulo Christus saepe intelligitur in sacris literis,
ut apud Zachariam: *Ecce ego adducam seruum meum
orientem*, et paulo post apud eundem: *Ecce vir Oriens* D
nomen ejus. Oriens autem appellatur, quia in diebus
ejus orta est justitia, et hinc habes, Christianos vete-
res ad orientem versos precari solitos, quod etiam-
num observamus. Rhen.

(b) *Lamiae turres et pectines Solis?* Fabellæ pueriles
apud Carthaginem tempore Tertulliani. Mox scri-
psimus, *tot gemina*; et paulo post, *et tamen simplices
nos omnia scimus*, ex Gorziensi collatione. Nos, hoc
est, orthodoxi. Ric.

(c) *Has esse fabulas et genealogias indeterminatas.*
Irenæus principio libri adversus Valentinianos: *Qua-
tenus veritatem refutantes quidam inducunt verba falsa
et genealogias infinitas*, etc. Græca apud Epiphanium,
γνῶσις λογικῆς ματαίως. Apostolus dixerat, γνῶσις ἀπει-
ραστῶς. I Timoth. I. Ric.

CAP. IV. — (d) *De Ecclesia authenticæ regulæ abrup-
sit.* Notaverat Pithæus, quasi maluisset, *De Ecclesiæ
authenticæ regula crispit.* Ric.

(e) *Cujusdam veteris opinionis semen nactus Colar-
baso viam deliniavit.* Sic emendandum censuit Latinius
cum antea legeretur, *Cujusdam opinionis semini actu
colubroso viam deliniavit.* Qua de lectione abdicanda
quo magis addubitem, facit veterum exemplarium
auctoritas. faciunt etiam quæ de serpente supra
Septimius dixit: *Alte habitat, in caeca detrudatur, per
anfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat*, etc. his
enim apte respondet actus iste colubrosus. Denique
Irenæus et Epiphanius, imo ipse auctor Catalogi hære-
ticorum, Colarbasum Ptolomæo atque Secundo pos-
teriore censuere. Ric.

(f) *Magus Marcus.* De isto vide in doctissimis D.
Masseti dissertationibus præviis ad opp. Irenæi
Dissert. I, art. 11, § VI, p. 50. Eadem fere compe-
diose exponit quæ hic habet Rhenanus: Marcus
Valentini magistri sui emendatorem tradit Irenæus,
magicæ imposturæ peritissimum fuisse, per quam cum
viros multos, tum fœminas non paucas seduxerit, ad
se conversos velut scientissimum et perfectissimum,
virtutemque maximam ab invisibilibus Logis habentem.
Ille vero totum hoc Anaxilæi præstigiis et ma-
gicæ vanitate conficiebat, verus Antichristi præcur-
sor. Nos unum et alterum hominis perditissimi
prestigiarium ex eodem auctore prodemus exemplum.
Mixto vino pro calice simulans se gratias agere, sicut
ἐὺχαριστῶν, quod hodie consecrare dicimus, post
longam invocationem, purpureum et rubeum appa-

tinus; et tamen Valentiniani, qui per Valentinum. A Solus ad hodiernum Antiochia Axionicus (1) memoriam Valentini integra custodia regularum (2) ejus consolatur: Alioquin (a) tantum se huic hæresi suadere permissum est, quantum lupæ fœminæ formam quotidie supparare (3) solenne est. Quidni? cum spiritale illud semen suum sic in unoquoque recenseant. Si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant præsumptionem, et charisma ingenium; nec unitatem, sed diversitatem. Ideoque prospicimus, reposita illa solemnî dissimulatione sua, plerosque dividi quibusdam articulis, etiam bona fide dicturos (4): *Hoc ita non est; et, Hoc aliter accipio; et, Hoc non*

agnosco. Varietate enim innovatur regularum facies, habet etiam colores ignorantiarum.

CAPUT V.

Mihi autem cum archetypis erit limes principium magistrorum (b), non cum affectatis duribus passivorum discipulorum (c). Nec undique dicemur ipsi vobis fluxisse materias, quas tot jam viri sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus, et prodiderunt, et retulerunt: ut Justinus philosophus et martyr (d), ut Miltiades Ecclesiarum sophista (e), ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator (f), ut

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Arionicus *cod. vatic. teste Jun.*
(2) Regulare *Rhen. Seml. Oberth.*

- B (3) Superare *Rhen. Seml. Oberth.*
(4) Dicturus, ni fallor, *primi genia est lectio. Edd.*

COMMENTARIUS.

reere faciebat, ut putarent simpliciores divinitus in illius calicem distillasse sanguinem, et ideo cuperent omnes ex eo poculo gustare, gratiæ celestis sic futuri participes. Alterum imposturæ genus. Exhibebat mulieri calicem mixtum, ipsam gratias agere jubens. Mox capaciùs poculum proferens, in id transfundebat minorem illum calicem, qui erat Eucharistia factus, magno videntium miraculo, cum major non solum impleteret, sed etiam superflueret. Præterea demonem paredrum habebat, vulgus spiritum familiarem hodie vocat. Mulieres honesto loco natas, et opulentas maxime, circumveniebat, reddens eas prophetidas, his verbis: *Sume a me sponsum, et cape cum, et capere in eo. Ecce gratia descendit in te, aperi os tuum, et propheta.* Multarum pudori etiam illisit. Certe quod constat, diaconi cujusdam in Asia uxorem formæ haud quotidianæ elanculum abduxit. Quæ post multum temporis reversa, non mente modo, verum etiam corpore se a Marco isto corruptam asseruit, reliquumque vitæ in exomologesi perpetua consumpsit. Unde quidam sanctus vir, quem citat Irenæus hujusmodi verbis præstigiatorum istum redarguit: *Idolorum fabricator Marce, et portentorum inspector, astrologiæ cogitor et magici: artis, per quæ confirmas erroris doctrinas, signa ostendens his qui a te seducuntur, apostolicæ virtutis operationes, quæ tibi præstat tuus pater, Satanas per angelicam virtutem Azazel, habens te præcursorem contrariæ adversus Deum nequitia.* Ille Marcus somniis Valentini numerorum mysteria accommodasse se gloriabatur. Porro de *Theotimo* nulla apud aliquem auctorem quem hactenus vidi mentio; fortassis legendum: *Tatianus*; nam de illo scripsit supra lib. de *Præscript. adv. hæres.* cap. 52 (Hæres. XX), quod totus secundum Valentinum sup. MASSOR.

(a) *Tantum se huic hæresi suadere permissum est.* Irenæus, *Suadenter quidem illicitum per bonorum morem simpliciores ad requirendi modum.* Et paulo post: *Suasorio cooperimento subdole adornatus.* Ric.

CAP. V. — (b) *Mihi autem cum archetypis erit limes principium magistrorum.* Ait se stringere stylum adversus origines ipsas et authentica ipsa principium magistrorum: atque hos sibi limites proponere, quos ultra noli ingredi. Archetypi magistri sunt principes magistri, vetustiores. Atilius Fortunatianus in *Arte: Veteres lege, id est, ut ait Lucilius, archetypa, unde hæc sunt omnia nata. Archetypos amicos dixit Martialis.* Ric.

(c) *Passivorum discipulorum.* Id est, vulgarium. Ric.

(d) *Ut Justinus Philosophus, et Martyr.* Alludit, quantum opinor, ad lib. Justinî contra omnes hæreses, ejus facit mentionem (inquit Hieronymus, *Catal.*

Script. Eccl.) in Apologetico, quem dedit Antonius Pio, his nempe verbis: *Est autem nobis liber contra sectas et hæreses compositus.* PAM.

(e) *Ut Miltiades Ecclesiarum sophista.* Ille scripsit adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque, adversus Gentes, adversus Judæos, et pro Christianis Apologeticum Commodi et Severo Cæsaribus obtulit: auctor Hieronymus. Vocat autem *sophistam Ecclesiarum* non probroso nomine, sed quod disputando de quibuslibet rebus et sacre Scripturæ locis multum posset. Nam hoc veteribus *Sophista fuit.* Hieronymus epist. ad Anton. de modestia: *Contra Sophistas quoque sæculi, inquit, et sapientes mundi Petrus et Jacobus piscator mittuntur.* Hujusmodi Ecclesiarum sophista fuit olim Beda presbyter ille anglosaxo, cujus tot exstant in omni disciplinarum genere monumenta, qua sacra, qua profana, tametsi magis sacris deditus fuit.

RHEN.

(f) *Irenæus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator.* Inter multa maximi pretii documenta quæ ex hoc Tertulliani in Valentinianos opusculo accepimus, illud præ cæteris memoratu dignum est testimonium de magno pontifice nostro, doctore nec non et martyre, Beatissimo Irenæo, quem hæresiarcharum vere contemporaneum, sanctitate et præstantia insignem, instructissimorum voluminum auctorem, omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem, curiosior et ipse Septimius, aut saltem æquestudiosus, judicat, cæteris quin dignus sane qui tantum veritatis assertorem judicet, laudibus efferat ac sæculo futuro recommendet. Hinc nemo satis poterit mirari unde tam tanta quibusdam auctoribus novis et novaturientibus audacia venerit, ut, spreto tot sæculorum canite, eversa tot sibi succedentium præconiorum majestate, oppressa tantorum a Tertulliano testium voce, unus aut duo, vix nomine innotescentes, dicere ausi fuerint, nequaquam in rerum natura ante Tertullianum extitisse Irenæi opera adversus hæreses omnes nunquam satis laudanda, evolenda et amplectenda. Porro hanc portento similem sententiam sibi jure proprio vindicet Jac. Salom. Semler, qui ex hoc ipsomet Septimii in Valentinianos libro argumenta ad omnem b. Irenæo fidem, auctoritatemque deprimendam, desumpsit et contorsit. Quæ ut apprimere retundantur, nihil nobis satius visum est, quam ut genuina ipsamet Irenæi verba prope Septimiano textui, æquo pede et una fronte incedenda conferendaque curemus. Inde enim certo certius fiet, nec ullum hominem falli fas erit, Tertulliano suum libellum scribenti præluxisse non tantum sanctissimi martyris opera vera, non tantum in græca veritate exarata, verum et jam latina versione translata: et, quo id clarius emiteat, singula veteris in-

Proculus noster (a). virginis senectæ, et christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. Aut si in totum hæreses non sunt, ut qui eas pellunt, fluxisse credantur, mentietur Apostolus prædicator illarum (1 Cor., II, 19). Porro si sunt, non aliæ erunt quam quæ retractantur. Nemo tam otiosus fertur stylo, ut materias habeas, fugat.

CAPUT VI.

Igitur hoc libello, (1) quo demonstrationem solum promittimus illius (2) arcani, ne quem ex nominibus tan: peregrinis, et coactis, et compactis, et ambiguis, caligo (5) suffundat, quomodo eis usurimus, prius demandabo. Quorundam enim de græco interpretatio non occurrit ad expeditam proinde nominis formam, quorundam nec de sexu genera conveniunt, quorundam usitatio in græco notitia est. Itaque plurimum græca ponemus; significantiæ per paginarum limites aderunt (b), nec latinis quidem deerunt græca, sed in lineis desuper notabuntur, ut signum hoc sit personarum nominum, propter ambiguitates (4) eorum quæ cum alia significatione communicant. Quamquam autem distulerim congressionem, solum interim professus narrationem, sicuti tamen indignitas meruerit suggillari, non erit delibatione transpunctoria (5) ex-

(1) Quod *Venet.*(2) Promittimus solius *Fran.* præmittentes solius *Rhen.*(3) Calido *Venet mendose.**Oberth. Seml.*(4) Ambiguitatem *alii.*(5) Transpunctoria *Ven.* Deliberatione transpunctoria *Pam.*

LECTIONES VARIANTES.

A pugnatio (c). Congressionis lusionem deputa (d), Lector, ante pugnam (6). Ostendam, sed non imprimam vulnera. Si et ridebitur alicubi, materiis ipsis satisfiet: multa sunt sic indigna revinci, ne gravitate adorentur (7). Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia lætans; de æmulis suis ludere, quia secunda est. Curandum plane ne risus ejus rideatur, si fuerit indignus. Cæterum ubicunque dignus risus, officium est. Denique hoc modo incipiam.

CAPUT VII.

Primus omnium Ennius poeta romanus, *Cænacula maxima cæli* simpliciter pronuntiavit, de lati situs nomine (8), vel quia Jovem illic epulantem iegerat apud Homerum. Sed hæretici quantas supernitates supernitatum, et quantas (e) sublimitates sublimitatum in habitaculum dei sui cujusque suspenderint, extulerint, expanderint, mirum est. Etiam creatori nostro Enniana cænacula (f) in ædicularum disposita sunt forma, aliis atque aliis pergulis superstructis, et unicuique deo per totidem scalas distributis, quot hæreses fuerint Meritorium factus est mundus. Insulam Feliculam (g) (9) credas tanta tabulata cælorum; (h) nescio ubi. Illic enim Valentinianorum Deus ad summas tegulas habitat. Hunc substantialiter quidem ΑΙΩΝΑ ΤΕΑΕΙΟΝ ap-

Fran. Par. Deliberatione transpunctoria *Jun. e manusc.*(6) Haud pugnam *Paris. alii*, an pugnam; *alii* aut pugnam.(7) Adornentur *Jun.*(8) E lati situs *Rhen. Seml.*(9) Feliculam *deest in Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

interpretationis Irenæi verba quibus vel usus est, vel alludit Tertullianus, distincto caractere in lucem proferemus; imo vel cætera verba haud ita septimiano textui consimilia, ad rem nostram faciunt; quippe quibus constat Tertullianum multis usum auctoribus ab eo laudatis, Justino nempe philosopho, Miltiade Ecclesiarum sophista, nec non et suo Proculo, more videlicet colligentis et sua aliena sibi propria efficientis, modo Irenæum elucidasse, vel explicasse, modo nonnulla de ejus plenitudine detraxisse, modo hinc et inde quædam mutasse parumper, nec tamen cuiquam negare permisisse Irenæum fuisse, ut ipse testatur, antecessorem ac ducentem suum, eademque omnino, quæ et nos, ipsum ante oculos opera habuisse. Cæterum ad rem funditus evincendam, conferenda sunt C. W. Franc. Walch. *Comment. de Authentia libror. Irenæi*; in nov. commentat. soc. reg. Gotting. V, 2, 5 et seqq. Contra I Sal. Semleri *Isagog histor. ad Baumgartenii Polemicam Prolog. de cavenda molesta sedulitate sacra ad corrigendas quasdam Irenæi et Tertulliani sententias et dissert. final de varia et incerta indole librorum Tertulliani.* EDD.

(a) Ut Proculus noster, virginis senectæ et christianæ eloquentiæ dignitas. Pacianus ad Sympron. de Cathol. nom. Ipsi illi Phryges nobiliores qui se animatos mentiuntur a Leucio, institutos a Proculo gloriuntur. RIC.

CAP. VI.—(b) Significantiæ per paginarum limites aderunt. Quas hic indigitat Tertullianus marginales notas, et interlineares, earum nullus vel vetustissimus codex quælibet vestigia servavit. EDD.

(c) Non erit delibatione transpunctoria expugnatio. Hoc est, suggillabimus quidem et libabimus, sed non transpungemus. Suggillatio pungit, Expugnatio transpungit. Hic igitur non erit de suggillatione aut libatione transpunctoria expugnatio. Sic legitur in antiquis

C exemplaribus, et verissimam esse lectionem declarant quæ sequuntur: *Ostendam, sed non imprimam vulnera.* Quasi diceret, Pugnā, non perfodiam. RIC.

(d) Congressionis lusionem deputa, lector, ante pugnam. Sic habent libri veteres. Sed nihilominus legendum, Congressioni. Alludit ad prælusiones gladiatorum, quæ fiebant rudibus. Etenim lusio ante pugnam est prælusio. Ait igitur, Hanc lusionem ante pugnam, Lector, deputa congressioni et vero certamini. RIC.

CAP. VII.—(e) Sublimitates sublimitatum. Irenæus, *In invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus.* RIC.

(f) Cænacula. Cænacula sunt superiora domus. Vitruvius *Architecturæ* lib. II: *Cum enim, inquit, aucto mirum in modum Romano populo, necesse fuisset in cænaculis habitari (nam ante cum per laxitatem urbis licebat, unius tantum contignationis erant ædificia), ad ædificiorum altitudines deventum et ædium frequentiam.* RHEM.

(g) Insulam feliculam credas. Insulæ nomine appellantur ædes quæ non junguntur parietibus cum vicinis. Hæc igitur fuit insigne aliquod meritorium, in quo tabulata quamplurima, nomen domino fortean iudicium Felici. Is vero Felicula suæ tabulatum supremum habitabat. Est in Arriani Epicteticis servi nomen, Felicio. RIC.—*Insulam Feliculam.* Sic scripsimus, quando consentiunt exemplaria Mss. Dicuntur autem per translationem insulæ etiam domus magnæ, circumquaque via publica cinctæ: hæc fere solent tabernæ institutorias per omne latum habere. Hæc genus aliquam suspicor Romæ celebrem, aut certe Carthaginiis. Feliculam apparet dictam a Felice insulæ domino, nisi mavis a copia rerum venalium. RHEM.

(h) Nescio ubi. Hæc reperiuntur in codicibus antiquis, sed nihilo magis probanda. RIC.

pellant, personaliter vero (a) ΠΡΟΑΡΧΗΝ et ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ, (b) etiam Bythos (1); quod in sublimibus habitanti minime congruebat. lunatum, immensum, infinitum, invisibilem, æternumque definiunt: quasi statim probent esse, si talem definiant qualem scimus esse debere, ut sic (2) et ante omnia fuisse dicatur. Sed ut sit expostulo (c): nec aliud magis in hujusmodi denoto (d), quam quod post omnia inveniuntur, qui ante omnia fuisse dicuntur, (e) et quidem non sua. Sit itaque Bythos iste infinitis retro ævis in maxima et altissima quiete, in otio plurimo, placidæ et, ut ita dixerim, stupentis divinitatis, qualem jussit Ep'curus. Et tamen quem solum volunt, dant ei secundam in ipso et cum ipso personam, Enncean, quam et Charin et Sigen insuper nominant. Et forte accedunt in illa commendatissima quiete, monere (5) eum de proferendo tandem initio rerum a semetipso. Hoc vice seminis in Siges suæ, veluti genitalibus (4) vulvæ locis, collocat. Suscipit illa statim, et prægnans efficitur, et parit utique silentio Sige, et quem parit Nus est, simillimum patri et parem per omnia. Denique solus hic capere sufficit immensam illam et incomprehensibilem magnitudinem patris. Ita et ipse

Pater dicitur, et initium omnium, et proprie Monogenes. Atquin non proprie, siquidem non solus agnoscitur (5). Nam cum illo processit et fœmina, Veritas (6), Monogenes, quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur! Ergo Bythos et Sige, Nus et veritas, (f) prima quadriga defenditur Valentinianæ factionis, matrix et origo cunctorum. Namque ibidem Nus simul ac cepit (7) prolationis suæ officium, emittit et ipse ex semetipso Sermone et Vitam, quæ si retro non erat, utique nec in Bytho. Et quale est, ut in Deo vita non fuerit! Sed et hæc soboles, ad initium universitatis, et formationem (8) Pleromatis totius emissa, facit fructum, Hominem et Ecclesiam procreat. Habes Ogdoadem, Tetradem duplicem, (g) ex conjugationibus (9) masculorum et fœminarum; cellas, ut ita dixerim, primordialium Æonum: fraterna conubia valentinianorum deorum: census omnis sanctitatis et majestatis hæreticæ: nescio criminum an numinum turbam, certo fontem reliquæ fœcunditatis (h).

CAPUT VIII.

Ecce enim secunda Tetras, Sermo et Vita, Homo et Ecclesia, quod in Patris gloria fructicasset. Hinc (10)

LECTIONES

VARIANTES.

- (1) Bythion Rhen. Seml. Oberth.
- (2) Ut abest a Rhen. et aliis:
- (3) Movere Rhen. Pam. et alii.
- (4) Velut in genitalibus Rhen. et alii.
- (5) Agnascitur Fran.
- (6) Cui veritas Rhen. et al. cui veritas nomen Jun. cu et nomen ab aliis absunt.

- (7) Simul accepit Pam. Seml.
- (8) Formati Rhen. Pam. Prior. Paris. Venet. Semler. omnes editiones, formam Jun. formationem emendatæ recte doctiss. Grab. et D. Massuet in Iren. lib. I, cap. I.
- (9) Conjunctionibus Rhen. Seml. Oberth.
- (10) Huic Rhen. Jun. Seml.

COMMENTARIUS.

(a) ΠΡΟΑΡΧΗΝ et ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ. Vetus exemplar Pithœi, ΑΠΡΟΑΡΧΗΝ ΠΡΑΡΧΗΝ, etiam Bythion. Ex cuius scripturæ vestigiis legendum videtur, ΠΡΟΠΑΤΟΡΑ et ΠΡΟΑΡΧΗΝ, etiam Byth. Irenæus: Hunc autem et Proarchen et Propatora et Bythos vocant. Græca, apud Epiphani., habent tantum Προπάτορα και Βυθόν. Rig. (b) Etiam Bythos. βυθόν dicunt Græci profundum. Qui autem a profundo convenit nomen habere summum Valentinianorum Deum, habitantem non in profundo, sed in sublimibus, et ad summam cœlestium cœnaculorum tegulas, ut jocans scribit Tertull. Bythos Irenæus vocat, Tertullianus Bythion. Rhen. (c) Sed ut sit expostulo. Id est, Hoc etiam adversus eos contendit: Deum ante omnia fuisse; quod tamen ipsi negant qui coetaneam Deo comitem tribuunt Enncean sive Sigen. Rig. (d) Nec aliud magis in hujusmodi denoto. In hujusmodi, scilicet Æonum fabula. Rig. (e) Et quidem non sua. Sit itaque Bythos. Ita scripsit Rhenanus; cum antea legeretur, Et quidem non suase. Itaque Bythos, etc. Rig. (f) Prima quadriga. Alludit ad quatuor factiones agnitorum. Rig. (g) Ex conjugationibus masculorum et feminar. Aliter Irenæus; sed eodem sensu: Esse enim illorum unumquemque masculo fœminam. Epiphanius, ἀρρ' νόηλων. Rig. (h) Ab hoc septimo capite suam Semlerus instituit colationem Irenæum inter et Tertullianum; eidem post eum tramiti insistentes, utriusque sub uno conspectu edimus textum, et græco fonti Irenæi addimus latinam veterem translationem, ut pateat vera et certa operis Tertullianicæ indoles; tunc, supra dictis obsequentes, ut singula verba vel membra consimilia literis italicis sedulo edantur, ac apertius in medium proferantur, curabimus. Λέγουσι γάρ τινες εἶναι ἐν ἀρχαῖς τοῖς και ἀκατανομήτοις ὑψώμασι, τέλειον αἶψα

πρότα' τοῦτον δὲ και.... Προπάτορα και Βυθόν καλοῦσιν... ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν ἀχώρητον και ἀόρατον, αἰθρῆν τε και ἀγίνητον, ἐν ἡσυχίᾳ και ἡρμῆᾳ πολλῇ γιγνούσαι ἐν ἀπ' ἑρσις αἰῶσι χρόνον. Συνπαρρχῆν δ' αὐτῷ και Ἐννεῖαν, ἣν δὲ και Χάριν και Σίγην ὀνομάζουσι' και ἐννεθῆν' ἐκεῖ ἀρ' ἑαυτοῦ προβαλίσθαι τὸν Βυθόν τοῦτον ἀρχὴν τῶν πάντων' και καθ' αὐτὸν σπέρμα τὴν προβλήν ταύτην (ἣν προβαλίσθαι ἐννεθῆν) και καθίσθαι, ὡς ἐν μητρὶ, τὴ συνπαρρχύσῃ ἑαυτῷ Σίγῃ. Ταύτην δὲ ὑπο-ξερμίνην τὸ σπέρμα ταῦτε, και ἐκθύμενα γινόμενα ἀποκύνουσι Νούν, ζυμῶν τε, και μόνον χωροῦντα τὸ μέγεθος τοῦ πατρὸς. Τὸν δὲ Νούν ταύτην και Μονογενῆ καλοῦσι, καὶ πατέρα και ἀρχὴν τῶν πάντων, συμπροβλήσθαι δὲ αὐτῷ Ἀλήθειαν' και εἶναι ταύτην πρῶτον και ἀρχηγὸν Πυθαγορικῶν τιτρακτῶν, ἣν και ῥίξην τῶν πάντων καλοῦσιν. Ἔσται γὰρ Βυθὸς και Σίγη, ἑπί-τω Νούρ και Ἀλήθεια. Διστόμενόν τι τὸν Μονογενῆ, τοῦτον ἐρ' οἷς προβλήθῃ, προβαλὴν καὶ ἐπὶ τὸν Λόγον, και Ζωὴν, πατέρα πάντων μετ' αὐτὴν ἐστμίνων, καὶ ἀρχὴν καὶ μόρρωσιν πάντες τοῦ Πληρώματος' ἐκ δὲ τοῦ Λόγου και τῆς Ζωῆς προβ-βλήσθαι κατά συζυγίαν Ἀληθροσιν και Ἐκκλησίαν' και εἰναι ταύτην ἀρχηγὸν Ὀγδοάδα, ῥίξην και ὑπόστασιν τῶν πάντων, κ. τ. λ.

Interpretatio vetus.—Dicunt esse quemdam in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, qui ante fuit: hunc autem et Proarchen et Propatora et Bythos vocant: esse autem illum invisibilem, et quem nulla res capere possit. Cum autem a nullo caperetur et esset invisibilis, sempiternus, et ingenuus, in silentio et in quiete nulla fuisse in immensis Æonibus. Cum ipso autem fuisse et Enncean, quam etiam Charin et Sigen vocant: et aliquando voluisse a semetipso emittere hunc Bythum, initium omnium (et velut semen prolationem hanc præmitti voluit), et eam deposuisse quasi in vulva ejus, quæ cum eo erat, Sige. Hanc autem suscepisse semen hoc, et prægnantem factam generasse Nun, similem et æqualem ei qui emiserat, et solum capientem magnitudinem Patris.—Nun autem hunc et Unigenitum

gestientes et ipsi tale quid Patri de suo A cum virum fortem peroraret : Venio, inquit, ad vos
alios ebullunt fetus, proinde conjugaleis, (1) optimi cives, de praelio, cum victoria mea, cum (6) felicitate vestra, amplius, gloriosus, fortunatus, maxime, triumphalis. Et scholastici statim (b) Familie Phosphori : (7) Φ·ϖ (c) ! Audisti (8) Fortunatam, et Hedonem, et Acinetum, et Theletum, acclama : Familie Ptolomæi Φ·ϖ ! (9) Hoc erit Pleroma illud arcanum, divinitatis tricenariæ plenitudo. Videamus quæ sint istorum privilegia numerorum, quaternarii, et octonarii, (10) et duodenarii. Interim, in tricenario fecunditas tota deficit ; castrata est vis et potestas et libido genitalis Æonum. Quasi non et humorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia (11) de pedagugio nomina. Quare enim non et quinquaginta et centum præceantur ? (d) quare non et

stercolæ (12) et syntrophî nominantur (e) ?

LECTIONES VARIANTES.

jugalîs Rhen. antiqua terminatione eis pro es. ratos et Henosis : Autophyes onittit. Rhen. Seml. is vett. edit. et codd. conjecturam Rhen. In scholis ran., alii in solis. Jun. retinet iselis. idissimul Rhen. Seml. r. Mavult Phosphorius et postea Phosphorîi. n Jun.

(7) Phosphorife Rhen. qui suspicabatur Phosphorice.
(8) Audis tu Lat.
(9) Ptolomæife Rhen. Seml. Oberth.
(10) Et denarii addendum esse Jun. suspicatur.
(11) Forte et mille alia Jun.
(12) Alîi stercolæ, inde stercoçæ, vel stercoçæ Rhen. Rig. vel stercoçæ : Quæ scripturæ omnes Jun. probantur.

COMMENTARIUS.

Patrem et initium omnium.—Una autem cum sam Veritatem et hanc esse primam et primo-Pythagoricam quaternonem, quam et radium dicunt. Est enim Bythys et S'ge, de nîs detheia sentientem autem Unigenitum hunc in latu eat, emisisse et ipsum logos et Zoen, patrem eorum qui post se futuri essent, et initium tionem universi Pleromatis. De Logo autem et issum secundum conjugationem Hominem et n et esse hanc primogenitam octonationem radi-stantiam omnium. EDD.

IT VIII.—(a) In scholis Carthaginensibus. In exemplaribus legitur, In isclis. Quod forvocabulum Africanum. Rig.

milie Phosphori. Id est sectatores Rhetoris rthaginensibus, et paulo post, familie Ptolomæi, nim hic pro familiare, ut apud Græcos οἰκῆσι LE PR.

adclamant. Gratulationum (uti idem adnotat) dantium, et ad tantam præceptoris sui eloquentupescensium scholasticorum hic vox p̄v. Apud p̄v non solum dolentis est, sed et admirantis. am hic alludit ad verba Iren. lib. I, cap. 5. In In, hen. Tragicum enim dicere oportet super hanc i fictionem. Quod illustrat Epiphanius, addita iphrasi. Sed et sacer (inquit) Irenæus deridens prædicta, Tragicum illud in medium adduxit Pheu Pheu. Tragicum enim hoc revera ob tamitatem licet proferre eorum, qui ridicula hæc a signenta descriperunt, et ejus qui tanta aura omnem ruborem mendacio suo nomen impo-antem legi debere apud Iren. (immo etiam licio apud Epiphanius, græce et latine) compro-ardentulus ex Aristophane in Avibus, et Ajace is. PAMEL.

quare non et stercolæ et syntrophî nominantur? ecessere, satis indicant accipienda hæc esse agogio, hoc est, de cuniarum curatoribus et um conlactaneis et confusoribus. Cogitaveram odibus septi domesticî, quos Græci dicunt, ut Hercium Jovem et Hercios Lares, nec bat, quod vir doctissimus proposuit, συν ρε τους. hæc omnia longius abeunt ab veteris scriptigiis, quæ cum quantum fieri potest præunt, etiam cum inquinamenti periculo. Sic

igitur habent libri veteres : Stercoçæ et Syntrophî. Alîi, Stercoçæ ; duo Vaticani, Stercoçæ. Quod postremum quam proxime ad veritatem accedit. Manus antiquariorum sæpenumero sic peccant, ut scribant, pro I. Stercoçæ, pro Stercolæ. Nempe jocatur Septimius, et querit ab Auctoribus Æonum, qui varias cellas in multiplicibus illis tabulatis et sexuum conjugia comminisciebantur, unde fit ut tota fecunditas tricenario comprehendatur, quasi non supersint alia quamplurima de pedagugio nomina. Quare, inquit, non et Stercolæ et Syntrophî nominantur ? Stercolas dicit, nutrices quæ cunas purgant aut motant, e dem forma qua Stercolum, qui stercoreandis agris præsit. Rig.

(e) Nominantur. Quæ cum hoc Tertulliani capite apud Irenæum conveniunt, hic ex integro, ut supra, apponenda volumus, et conferenda a studioso lectore qui haud ægre digito sentiet uter alteri præverit.

Irenæi. adv. hæres. lib. I, cap. 4, n. 2, § 2. — Τούτους δὲ τοὺς Λιῶνας εἰς δύοσαν τοῦ πατρὸς προβλη-μίονους, βουλευήτους καὶ αὐτοῦς διὰ τοῦ ἰδίου δοξάζουσι τὸν πατέρα, προβαλεῖν προβόλας ἐν συζύγῳ· τὸν μὲν Λόγον καὶ τὴν Ζωὴν μετὰ τὸ προβαλεῖν τὸν Ἀνθρώπῳ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλους δὲ καὶ Λιῶνας ὡς τὰ ὀνόματα λέγουσι ταῦτα. Βύθιος καὶ Μίξις, Ἀγέρατος καὶ Ἐνωσις Ἐνωσις. Ἀυτοφυῆς καὶ Ἠδονὴ καὶ Μακαρία· οὗτοι δὲ καὶ Λιῶνας, οὗς καὶ σέσκουσι ἐς Λόγον καὶ Ζωὴν προβλησῶσι· τὸν δὲ Ἀνθρώπῳ καὶ οὗτον προβαλεῖν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Λιῶνας δώδεκα εἰς ταῦτα τὰ ὀνόματα χωρίζονται. Παράκλητος καὶ Πίστις, Πατρὶς καὶ Ἐλπίς, Μιτρικὸς καὶ Ἀγάπη, Αἰένους καὶ σύνσις, Ἐκκλησιαστικὸς καὶ Μακαριότης, Θελητὸς καὶ Σοφία.

§ 3. Οὐτοῖσι τῶν ἐν τριάκοντα αἰῶνας τῆς πλήρης αὐτῶν τοῦτο τὸ ἄνθρωπον καὶ πνευματικὸν κατ' αὐτοῦς πληρῶμα τῆς διεισταμένον εἰς ὀγδοῦσα καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα κ. τ. λ.

Interpretatio vetus. — § 2. Nos autem Æonas in gloriam Patris emissos, volentes et ipsos de suo clarificare Patrem emisisse emissiones in conjugatione ; Logon quidem et Zoen, posteaquam emissus est Homo et Ecclesia, alteros decem Æonas quorum nomina dicunt hæc : Bythius, et Mixis ; Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetos et Syncrasis, Monogenes et Macarias. In decem Æones quos dicunt ex Logo et Zæ emissos. Anthropon autem et ipsum emisisse cum Ecclesia Æonas duodecim, quibus nomina hæc nominant : Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metrics

(Dix-huit)

CAPUT IX.

Sed et hoc exceptio personarum est, quod solus ille Nus ex omnibus immensi patris fruitur notione, gaudens et exultans, illis utique moerentibus (1). Plane Nus, (2) quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat cæteris quoque communicare quæ norat, quantus et quam incomprehensibilis pater: sed intercessit mater Sige, illa scilicet, (a) quæ et ipsis hæreticis suis tacere præscribit: etsi de patris nutu aiunt factum, (b) volentis omnes in desiderium sui accendi. Itaque dum macerantur intra semetipsos, dum tacita cupidine cognoscendi patrem uruntur, pene scelus factum est. Namque ex illis duodecim Æonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant (5) novissima natu Æon (viderit solæcismus). Sophia enim nomen est, incontinentia sui, (c) sine (4) conjugis Phileti societate (5) prorumpit in patrem inquirere, et genus contrahit vitii, quod exorsum quidem

A fuerat in illis aliis qui circa Nun, in hunc autem, id est (6) in Sophiam derivarat, ut solent vitia in corpore alibi connata (7), in aliud membrum perniciem suam efflare. Sed enim sub prætextu (8) dilectionis in patrem, amulatio superabat in Nun solum de patre gaudentem. Ut vero impossibilia contendens Sophia frustrarat (9), et vincitur difficultate, (d) et extenditur affectione, modico abfuit prævi dulcedinis (10) et laboris devorari, et (e) in reliquam substantiam dissolvi, nec alias quam pereundo cessasset, nisi bono fato in Horon incurrasset (11), (quædam et huic vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos) quem et Crucem (12) appellant, et Lytrotē, et Carpisten. Ita Sophia periculo exempta, et tarde persuasa, declinata (15) B investigatione patris conquievit, et (f) totam Euthymēsin, id est, animationem cum Passione quæ insuper acciderat, (g) exposuit (14).

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Merentibus *Rhen. Seml. Oberth.*
- (2) Et addit *Rhen. Seml. et Oberth.*
- (5) Ediderunt *idem.*
- (4) Suive *Par. sine nl.* suive conjugis, sui sive *Lut.*
- (5) Satiēte *Rhen. e Gorziēst.*
- (6) Vel in *sophiam Rhen. et alii.*
- (7) Conata *Jun. e Vatic.*
- (8) Prætextu *Par.*
- (9) Frustra erat forte *Jun*

- (10) Oscedinis *alii post Jun.*
- (11) *Hic comma ponit Rhen. et verba quædam... custos incinis includuntur Par. Fran. Jun. autem legit in H'ron incurrasset quendam (et hic vis est, fundamentum universitatis, illius extrinsecus custos) quem, etc.*
- (12) Et quem *Rhen. et alii.*
- (15) De inclinata *Rhen. quam lectionem Jun. ad Irenai similitudinem magis putat accedere.*
- (14) Deposuit *alii.*

COMMENTARIUS.

et Agape, Ænos et Synesis, Ecclesiasticus et Macariotes Theletus et Sophia.

§ 5. Hi sunt triginta erroris eorum Æones qui tacentes et non agnoscuntur, hoc invisibile et spiritale secundum Pleroma, tripartite divisum in octonationem, et decada et duodecada, etc. EDD.

CAP. IX. — (a) Quæ et ipsis hæreticis suis tacere præscribit. Valentiniānus scilicet, quorum lenocinia sunt sancta silentio magno, sola taciturnitate cælestia, ut dixit supra. RIC.

(b) Volentis omnes in desiderium sui accendi. Græca Irenæi quæ apud Epiphanium leguntur, expressit Septimius: διὰ τὸ θελεῖν πάντας αὐτοὺς εἰς ἔννοιαν καὶ πόθον ζητήσεως τοῦ προτιρημένου πατρός αὐτῶν ἄγαθῶν. Nam aliud sonant Latina: Continuit autem eum Sige voluntate patris, quoniam nollet omnes hos intellectum et desiderium exquisitionis patris sui adducere. Idem.

(c) Sine conjugis Phileti societate. Iren. Sine complexu conjugis Theleti. Idem.—Malim ego retinere Phileti quam Theleti. Sensui magis convenit. Amatoriam enim vult significare. LE PR.

(d) Et extenditur affectione. Irenæus, Cum extendetur semper in priora ad ultionem ejus. In quibus verbis, aut mendum aliquid latet, ita ut legendum sit, ad dulcionem ejus, est enim apud Epiphanium, τῆς ὑπὸ γλυκύτητος αὐτοῦ, aut ultionem dixit pro ulteriore conatu, seu potius dilectione; quod proxime antecedit. Barbare quidem utrumque, sed hominis, ut ipse de se ait, apud Celtas commorantis; in barbarum sermonem plerumq. avocari. Græca certe facilliora sunt: καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν στοργὴν ἐκινούμενον αἰεὶ ἐπι τὸ πρόσθεν ὑπὸ τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ. RIC.

(e) In reliquam substantiam dissolvi. Ita ut quidquid substantiæ sibi reliquum erat dissolveretur. Irenæus: Absorptum fuisset et resolutum in universam substantiam. RIC.

(f) Totam Euthymēsin exposuit. Hoc est, deposuit Irenæus. Deposuisse pristinam intentionem cum ea quæ acciderat passione. RIC.

(g) Iren. adv. hæres. lib. I, cap. 2, § 1. — Τὸ μὲν οὖν

προπάτορα αὐτῶν γινώσκουσι μόνω λέγουσι τῶ ἐξ αὐτοῦ γονῶτι Μουγίνῃ, τοῦτ' ἐστὶ τὸ Νῶ· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσι ἄριστον καὶ ἀκατάληπτον ὑπάρχει· μόνος δὲ ὁ Νῶς καὶ αὐτοὺς ἐτίρητο θεωρῶν τὸν Πατέρα, καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἀληθινοῦ αὐτοῦ κατανοῶν ἠγάλλετο, καὶ διευσεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Λίαντι ἀνακοινώσασθαι τὸ μέγεθος τοῦ Πατρὸς ἡλικίας τε καὶ ὅσως ὑπῆρχε. καὶ ὡς ἦν ἀνερχόμενος τε καὶ ἀγχιώρθετος, καὶ οὐ καταληπτός ἰδεῖν, κατῆρχε δὲ αὐτὸν ὁ Σιγῆ. βουλομένη τὸν Πατέρα, διὰ τὸ θέλειν πάντας αὐτοὺς εἰς ἔννοιαν καὶ πόθον ζητήσεως τοῦ προτιρημένου πατρός αὐτῶν ἄγαθῶν, καὶ εἰ μὴ λοιποὶ ἕμοιως Λίαντι ἠσυχῆ πῶς ἐπεπέθουσαν τὴν προβλήτα τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἰδεῖν, καὶ τὴν ἀναρχὴν βῆσαι ἱστοροῦσι.

§ 2. Προχλατο δὲ πολὺ ἐτελευταῖος καὶ νεώτατος νόστος τῆς δοῦκῆδος, τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐκκλησίας προ-βλημένης Λίαν, τοῦτ' ἐστὶν ἡ Σοφία, καὶ ἐπαλε πάθος ἄνω εἰς ἐπιπλακίε τοῦ ζυγίου τοῦ Θελητοῦ· ὃ ἀνερχόμενος μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νῶν, καὶ τὴν Ἀλήθειαν, ἀπίσκηψε δὲ εἰς τὸν τὸν παρατραπίνα, πρήσσει μὲν ἡγάτης, τόλμος δὲ ἐπὶ τὸ μὴ κοινοῦσθαι τῷ Πατρὶ τῶ τελειῶ, πάθος καὶ ὁ Νῶς· τὸ δὲ πάθος εἶναι ζητήσιν τοῦ πατρός· ἢ ἐλεγε γὰρ, ὡς λέγουσι, τὸ μέγεθος αὐτοῦ καταλαθεῖν· ἐπειτα μὲν ἀνερχόμενος, διὰ τὸ ἀδυνατεῖ ἐπιβαλεῖν πράγματι, καὶ ἐν πολλῇ περὶ ὄρανη γινόμενῃ κ τ λ. ἐκτινόμενον αἰεὶ ἐπὶ τὸ πρόσθεν, ὑπὸ τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ τελευταῖον ἄν καταταπίσῃται, καὶ ἀπελευθεῖται εἰς τὴν ὄλην οὐσίαν εἰ μὴ τῆς στοργῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀδρήτου μεγέθους ρυλασσοῦσθαι τὰ δια σούτηρ δυνάμει· ταύτην δὲ τὴν δύνάμην καὶ ὄρον καλεῖται, κ. τ. λ. Καὶ μόρις ἐπιστρέφονται εἰς αὐτὸν... ἀποδέσσει τὴν πρὶν ἄν ἐν ὕμνησι σὺν τῷ ἐπινοομένῳ πάθει ἐκ τοῦ ἐκπέθητος ἐκείνου θαύματος.

D Interpretatio vetus. — § 1. Et Propatorem quidem eorum cognosci soli dicunt ei qui ex eo natus est, Montgeni, hoc est, No: Reliquis vero omnibus invisibilem et incomprehensibilem esse. Solus autem Nus secundum eos delectabatur videns Patrem et magnitudinem immensam ejus considerans exultabat et ex cogitabat reliquis quoque Æonibus participare magnitudinem Patris; quantum et quemadmodum erat sine iano, et incapabilis et incomprehensibilis ad videndum. Continuit autem cum Sige voluntate Patris, quoniam nollet

Interpretatio vetus. — § 1. Et Propatorem quidem eorum cognosci soli dicunt ei qui ex eo natus est, Montgeni, hoc est, No: Reliquis vero omnibus invisibilem et incomprehensibilem esse. Solus autem Nus secundum eos delectabatur videns Patrem et magnitudinem immensam ejus considerans exultabat et ex cogitabat reliquis quoque Æonibus participare magnitudinem Patris; quantum et quemadmodum erat sine iano, et incapabilis et incomprehensibilis ad videndum. Continuit autem cum Sige voluntate Patris, quoniam nollet

CAPUT X.

Sed quidam exitum Sophiæ, et restitutionem, aliter somniaverunt. Post irritos conatus et spei dejectionem, deformatam eam pallore credo, et macie et incuria formæ, uti quæ patrem non minus denegatum dolebat quam amissum. Dehinc illo mœrore ex semetipsa sola, nulla opera conjugii concepit, et procreat feminam. Miraris hæc? Et gallina sortita est de suo parere. Sed (a) et vultures fœminas tantum aiunt: et tamen sine masculino mater (1) Primo (b) quidem contristari propter inconsummationem generationis: metuere postremo ne finis quoque insisteret: habere de ratione casus: curare de occultatione. Remedia nusquam. Ubi (c) enim jam tragediæ et comœdiæ, a quibus forma mutaretur exponendi, quod citra pudorem (2) erat natum? Dum in malis res est, suscipit, convertit ad patrem, sed incassum enisa, et (3) vires deserebant, in preces succidit (4). Tota etiam

A propinquitatis pro ea supplicat, (d) vel maxime Nus quidni? causa mali tanti. Nullus tamen Sophiæ exitus vacuit (5), omnes ærumnæ ejus operantur. Siquidem et illa tunc conflictatio in Materiæ originem pervenit, ignorantia, pavor (6), mœror, substantiæ fiunt. Ibi demum pater aliquando motus, per Monogenem Nun, quem supra diximus Horon, in hæc promit (7) in imagine sua (e) fœmina mare (8), quia de patris sexu ita variant. Adjiciunt autem, Horon, etiam Metagogeia (id est circumductorem) vocari, et Horotheten. Hujus prædicant opera, et repressam ab illicitis, et purgatam a malis, et deinceps confirmatam Sophiam, et conjugio restitutam, et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse. (f) Euthymessin vero ejus (g) et illam appendicem Passionem ab Horo relegatam et crucifixam, et (h) extra eum (9) factam, Malum, quod aiunt, foras: spiritalem tamen substantiam illam, ut naturalem quemdam impetum Æonis (i),

LECTIONES VARIANTES.

(1) Matres Jun.

(2) Circa pudorem Rhen. et Seml.

(3) Ut Jun.

(4) Succedit Rhen. et alii.

(5) Forte potuit Jun.

(6) Pavor et. Jun, ante pavorem.

(7) Per Monogenem Nun in hæc promit. Rhen. et alii præmittit mendose Jun.

(8) Fœminamare Par. Frau. Rig.

(9) Ævum Rhen Seml.

COMMENTARIUS.

omnes hos in intellectum et desiderium acquisitionis Patris sui adducere. Et reliqui quidem Æones omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam, quæ sine initio est, radicem contemplari.

§ 2. Præsiit autem valde ultimus et junior de duodecima ea quæ ab anthropo et Ecclesia emissa fuerat, Æon. hoc est, Sophia; et passa est passionem sine complexu conjugis Theleti: quæ exorsa quidem fuerat in iis qui sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est, Sophiam, demutatam sub occasione quidem dilectionis; temeritatis autem, quoniam non communicaverat Patri perfecto, quemadmodum et Nus. Passionem autem esse acquisitionem Patris: voluit enim, ut dicunt, magnitudinem ejus comprehendere. Dehinc cum non posset, quoniam impossibilem rem aggrediretur, in magna agonia constitutum propter magnitudinem altitudinis et propter quod investigabile Patris est et propter eam, quæ erat erga eum dilectionem, cum extenderetur semper in priora, a dulcedine ejus novissime forte absorptum fuisse et resolutum in universam substantiam, nisi ei quæ confirmat et extra inenarrabilem magnitudinem custodit omnia, occurrisset virtuti. Hanc autem virtutem et Horon vocant a qua abstentum et confirmatum, vix reversum in semetipsum, et credentem jam quoniam incomprehensibilis est Pater, deposuisse pristinam intentionem, cum ea, quæ acciderat, passione ex illa stuporis admiratione. EDD.

CAP. X. — (a) Sed et vultures fœminas tantum aiunt. Sic vetus exemplar. Qui parere inserunt, dictionis Tertullianicæ acumen non capiunt. Ric.

(b) Primo quidem contristari propter inconsummationem generationis. Irenæus iisdem verbis, Primo quidem contristatam propter inconsummationem generationis. Unde manifestum est latina Irenæi versata esse manibus Tertulliani. Sed et rursus occurrunt alia quæ persuadent ipsum etiam vidisse Græca, quæ apud Epiphaniam leguntur. Ric.

(c) Ubi enim jam tragediæ et comœdiæ. Etiam illic narratur expositi infantis de pudendis et lurtivis amplexibus nati. hæc vero ἀπόρροια de suo pepererat. Ric.

(d) Vel maxime Nus. Hoc non habent latina Ire-

næi; Græca sic habent: συνθηθι, και δὲ αὐτῆ και τοῖς λοιποῖς ἀδυνας * μάλιστα δὲ τῶν νεῦν. Sed ex his emandanda sunt latina: Una autem cum ea rogasse et reliquos Æonas, maxime autem Nun, Hinc dicunt primum initium habuisse, etc. Vulgo legitur: Cum ea rogasse et reliquos Æonas, maxime autem hinc dicunt, etc. Ric.

(e) Feminamare. Iren. Masculo fœmina. Duriuseula est ejusmodi compositio, Græcis est elegans, Latinis non item; quasi diceret: masculo-fœmina, ἀρρενοθηλυς id significat Græcis. Ita Tullius hermerclas et Hermeratemas ait icunculas, lib. I epist. ad Atticum. LE PR.

(f) Euthymessin. Iren. Concupiscentiam cum passione. LE PR.

(g) Et illam appendicem passionem. Hoc habet Septimius ab Irenæo Latino. Ric.

(h) Extra ævum factam, legitur in antiquis exemplaribus. Attamen scribendum: Et extra eum factam. Nam ipsissima verba sunt Irenæi Latini. Et in Græco legitur, ἐκτὸς αὐτοῦ γινόμενον. Ric.

(i) Æonis. Tertullianus in præcedentibus capitibus cum Irenæo conferri non potuit quin aperte se non tantum imitantis, sed legentis, lectaque edentis morem aperte proliteretur. Idem iterum, iterumque ex afferendis infra Irenæi verbis, luce meridiana clarius emicabit. Nonnulla præsertim in præseni capite, prorsus prævia non indigerent animadversione, ut oculos vel cæca incredulitate oculos perstringant, argumentoque sint hæc ipsamet quæ habemus Irenæi opera fuisse fontem unde plenis haustibus Septimius accipere non dubitaverit. Hæc porro sunt notatu dignissima: 1° Tertullianus in iisdem ac interpres mendis ipsismet terminis habetur: hinc uterque legit τέλος pro τελίω, finem que est interpretatus; 2° Eadem uterque verbo ad verbum habet sub hujus capitis finem, nempe: ut naturalem quemdam impetum Æonis, sed informem et sine specie, aut pro suo more audaciori Tertullianus, inspectitum, etc.; 3° eadem ad litteram verba habent optime Tertulliani ac Irenæi editiones paulo supra, versus ejusdem capitis initium: primo quidem contristari propter inconsummationem generationis metuere. Hæc ultima, sola Rhenani editione imperfecta nixus, Semlerus omittere non dubitavit; cætera autem, quæ illum non minus ac ista confodiunt,

sed informem et (a) inspeciatam, quatenus nihil apprehendisset : ideoque fructum infirmum, et foeminam pronuntiatam.

CAPUT XI.

Igitur post Enthymesin extorrem, et matrem ejus Sophiam conjugii reducem, ille iterum Monogenes, ille Nus, otiosus plane de patris cura atque prospectu, (b) solidandis rebus, et Pleromati muniendo, jamque (1) figendo, ne qua ejusmodi rursus concussio ineuteret (2), novam excludit copulationem, Christum et Spiritum Sanctum : turpissimum par duorum masculorum : aut foemina erit Spiritus Sanctus : et vulneratur a foemina masculus (c). Numen his datur unum, procurare concinnationem (3) Aeonum. Et ab ejus officii societate, duae scholae protinus, duae ca-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Etiamque *J. H.*
- (2) Incurreret *Fran. Par.*
- (3) Consummationem *reponerat Pam.* concinnationem *B defendit Lat.*
- (4) Christi enim erat docere Aeonas *Jm. sic et Irenaeus* docuisse.
- (5) Quam rem *pian Fran. Par.*

thedrae, inauguratio quadam dividendae doctrinae Valentini. (d) Christi erat (4) inducere Aeonas naturam conjugiorum (vides quam rem plane (5). et innati conjectionem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, quod capere eum non sit neque comprehendere, non visu denique; non auditu compotiri ejus, nisi per Monogenem. (e) Et tamen tolerabo quod ita discunt (6) patrem nosse ne nosset (7). Illam magis doctrinae denotabo perversitatem, quod docebantur incomprehensibile quidem patris, causam esse perpetuitatis ipsorum : comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis esse Rationem. Haec enim dispositione illud opinor insinuat, expedire (8) Deum non apprehendi : siquidem inapprehensibile ejus, perpetuitatis est

- (6) Discedunt *Rhen. Seml. Oberth.*
- (7) Nosse ne nos illud magis *Rhen. Seml.* Illud magis doctrinae *Rig.* Illam magis doctrinae *Fran. Par.* Illud magis denotabo, doctrinae perversitatem; quod doceantur *Jm. e mss.*
- (8) Experire *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

dare debuit imo et confiteri hinc et inde ea esse prorsus consimilia. Totum vero hoc Irenaei caput ex integro hic subjiciendum est :

Lih. 1, cap. 1, § 3. — Ένοις δὲ αὐτῶν πῶς τὸ πάθος τῆς Σοφίας, καὶ τὴν ἐπιστροφὴν μολοῦντοῦσιν ἀδυνάτω καὶ ἀκαταίετῳ πράγματι αὐτῆς ἐπιχειρήσαντα, τεκεῖν οὐσίαν ἀμωρον, οὗσαν ζῆτον εἶχε, θεοθετικὴν τεκεῖν ἢ καὶ κατανοήσαντα, πρῶτον μὲν λυπηθῆναι, διὰ τὸ ἀτάλῃς τῆς γενέσεως, ἵππειτα σοφισθῆναι μηδὲ αὐτὸ, τὸ εἶναι τελείως ἔχειν εἴτα ἐστίναι καὶ ἀπορίσει ζητοῦσαν τὴν αἰτίαν, καὶ ὄντινα τρόπον ἀποκρίσῃ τὸ γινόν. Ἐγκυκλιωμένον δὲ τοῖς πάθεσι, λαθεῖν ἐπιστροφῆν, καὶ ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναδραμεῖν περιπαθεῖν, καὶ μέχρι τινὸς τυμμάσασθαι. ἔξασθενῆσαι. καὶ ἰκεῖν τοῦ Πατρὸς γενέσθαι συνουθεθῆναι δὲ αὐτῆ καὶ τοὺς λοιποὺς Λίαντας, μάλιστα δὲ τὸν Νοῦν ἐντεῦθεν λέγουσι πρῶτον ἀρχὴν ἐσχηκέναι τὴν οὐσίαν, τῆς οὐχὲ ἀ τὴς ἀρτίας, καὶ τῆς λύπης, καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐπιλήξεως.

§ 4. Οὗ δὲ πατὴρ τὸν προειρημένον ὄρον ἐπὶ ταῦτα διὰ τοῦ Μονογενεῦς προβάλλεται ἐν εἰκότι ἰδίᾳ κ. τ. λ. Τὸν γὰρ πατέρα ποτὶ μὲν μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς, ποτὲ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄβυσσον, καὶ ὑπὲρ θῆ θῆλον εἶναι θέλουσι. Τὸν δὲ ὄρον τοῦτον καὶ Συλλυτρωτὴν, καὶ χαρπιστὴν, καὶ ὀροθῆτην, καὶ Μεττονωμία καλεῖται. Διὰ δὲ τοῦ ὄρου τοῦτου φασὶ κενανθῆσαι, καὶ ἀπικλάσασθαι, καὶ τῆ συζυγίας χωρισθῆσαι γάρ τας ἑθνομύσεις καὶ τῶν οὐσίαν, οὗ τῆ ἐπινοημένη πάθει, αὐτῆν μὲν ἐν τῷ Πληρώματι εἶναι, τῆν δὲ ἐν θύμῳ αὐτῆς ἐν τῷ πάθει, ὑπὲρ τοῦ ὄρου ἀρριπὸς θῆσαι. καὶ ἀποστερηθῆναι, καὶ ἐκ τῶν αὐτοῦ γενομένην, εἶναι μὲν πνευματικὴν οὐσίαν, φυσικὴν τινὴ Λίαντος ἔρμην τυγχάνουσαν, ἀμωρον δὲ καὶ ἀνίδεον διὰ τὸ μηδὲν καταλαθεῖν καὶ διὰ τοῦτο καρτὸν ἀσθενῆ καὶ θίλυ αὐτὸν λέγουσι. κ. τ. λ.

Interpretatio vetus. — § 3. Quidam autem ipsorum hujusmodi passionem et reversionem Sophiae velut fabulam narrant : impossibilem et incomprehensibilem rem eam aggressam, peperisse substantiam informem, qualem naturam habet foemina parere : in quam cum intendisset, primo quidem constrictatam, propter inconsummationem generationis : post deinde tinuisse, ne hoc ipsum finem habeat : dehinc expavisse et aporiatam, id est, confusam, quarentem causam, et quemadmodum absconderet id, quod erat natum. In iis autem passionibus factam, accepisse regressionem et in Patrem regredi conari : et aliquamdiu ausum, tamen defecisse, et supplicem Patris factam. Una autem cum ea rogasse et reliquos Aeonos, maxime autem Nun. Hinc dicunt primum initium habuisse substantiam materiae, de ignorantia et tædio et timore et stupore.

§ 4. Pater autem praedictum Horon super huc per Monogenem praemittit in imagine sua, sine conjugate

masculo foemina. Patrem enim aliquando quidem cum conjugate Sige, modo vero et pro masculo et pro foemina esse volunt. Horon vero hunc et Stauron et Lytrotan et Carpisten et Horotheten et Metagoea vocant. Per Horon autem hunc dicunt mundatam et confirmatam Sophiam et restitutam conjugii. Separata enim intentione ab ea, cum appendice passione ipsam quidem infra Pleroma perseverasse, concupiscentiam vero ejus, cum Passione ab Horo separatam et crucifixam, et extra eum factam, esse quidem spiritalem substantiam, ut naturalem quemdam Aeonis impetum, informem vero et sine specie, quoniam nihil apprehendisset. Et propter hoc fructum ejus invalidum et foeminum dicunt: Eob.

CAP. XI. — (a) Inspectatam. Irenaeus, Sine specie, ἀνιδεον. Ric.

(b) Solidandis rebus, et pleromati muniendo. Hic expressa sunt Graeca Irenaea, εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ πληρώματος, quae non apparent in Latinis. Ric.

(c) Et vulneratur a foemina masculus. Offenditur masculus foemina sua, pari secum potestate officioque praedita. Hoc sequentia suggerunt. Ric.

(d) Christi erat inducere Aeonum naturam conjugiorum. Hoc sibi vult, ducere Aeonas in naturam conjugiorum. Irenaeus dixit : docuisse eos conjugationis naturam. Addit Septimius ad Irenaeum artes, quarum est inducere ac perducere. Et in Apologetico, perductores conjugit aquariolis. Nempe isti Valentiniani spurcis fabularum suarum allegoriis sanctissima Christi munia contaminabant. Apage perditissimorum deliria nebulationum. Ric.

(e) Et tamen tolerabo quod ita discunt Patrem nosse ne nosset : illam magis doctrinae denotabo perversitatem. Sic postremo edidit Rhenanus, et rectum esse persuasit Pamelio. At nihilominus scripturam veterem redhiberi velim. Ea fuit hujusmodi : metaba tantum, discebant, pro discebunt. Et tamen tolerabo quod ita discabant Patrem nosse, ne nos et illud magis. Denotabo doctrinae perversitatem, etc. De Dei Patris agnitione sic tradebant Valentiniani, Quod capere eum non sit, neque comprehendere; non visu denique, non auditu compotiri ejus, nisi per Monogenem. Quae doctrina consentanea jam tum erat catholica et authenticae regulae. Itaque ait Tertullianus, hoc se libenter tolerare, quod ita discabant Patrem nosse, ne nos et illud magis. Hoc est, ne nos Catholici mirum istud di camus, scilicet Patrem nosse, qui mirum hodie de Deo scire potissimum debeamus, ha-

causa : apprehensibile autem, non perpetuitatis, sed A
 nativitatibus et formationibus, egentium perpetuitatis.
 Filium autem constituunt apprehensibilem patris.
 Quomodo tamen apprehendatur, tum prolatus Chris-
 tus edocuit. Spiritus vero Sancti propria, ut de doc-
 trinae studio omnes peraequati, (a) gratiarum actionem
 prosequi nosset, et veram inducerentur quietem (b).

CAPUT XII.

Itaque omnes forma et sapientia (1) peraequantur ,
 facti omnes quod unusquisque : nemo aliud, (c) quia
 alteri omnes. Refunduntur in Nus (2), in Sermo-
 nes (3), in Homines (4), in Philetos (5). Aequae (6)
 feminae in Sigas (7), in Zoas, in Ecclesias, in Fortu-
 natas (8) : ut Ovidius Metamorphoseis suas delevisset,
 si hodie majorem cognovisset. Exinde relecti sunt, et
 constabili sunt, et in requiem ex veritate (9) com-
 positi, magno cum gaudii fructu hymnis patrem con-
 cinunt. Diffundebatur et ipse letitia, utique bene
 cantantibus filiis et nepotibus. Quidni diffunderetur
 omni jocunditate, (d) Pleromate liberato? Quis nau-

clerus non etiam cum dedecore letatur? (e) Videmus
 quotidie nauticorum lascivias gaudiorum. Itaque ut
 nautae (f) ad symbolam (10) semper exultant; tale
 aliquid et Aeonae; unum jam omnes, etiam forma,
 nedum sententia; convenientibus ipsis quoque novis
 fratribus (11) et magistris Christo et Spiritu Sancto,
 quod optimum atque pulcherrimum unusquisque (12)
 florebat, conferunt in medium. Vane opinor. Si enim
 unum erant omnes ex supradicta peraequatione, va-
 cabat symbolae ratio, quae ferme ex varietatis gratia
 constat. Unum omnes bonum conferebant, quod
 omnes erant. De modo forsitan fuerit ratio, aut de
 forma ipsius jam peraequationis. Igitur ex (g) aere
 collatio (13), quod viunt, in honorem et gloriam
 patris, pulcherrimum Pleromatis sidus fructumque
 perfectum compingunt, Jesum. Eum cognominant
 Soterem, et Christum, et Sermonem, de patriti-
 tis (14). Et Omnia jam, ut ex omnium desfloratione
 constructum, Graculum Aesopi (h), Pandoram Hesi-
 odi, Acci Patinam (15), Nestoris Cocetum, Miscellaneam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sententia Fran. Iren. sententia ^{ἡρώδης}.
- (2) Noas Iren. noas *vet. inter.* Nun Rhen. *Seml. Oberth.*
- Novi Jun. Novi Par.* quae addit sermones.
- (3) Sermones omitt. Rhen. *Seml. Oberth.*
- (4) Omnes in homines Rhen. *et ii'.*
- (5) In Christos Fran. hoc non hab. Iren.
- (6) Et quae Rhen. *et alii.*
- (7) In Alethias Fran.
- (8) In spiritus Fran. Nihil ejus generis habet Iren. *sive*
græc. sive latin.
- (9) Forte ex varietate, sicut postea ex varietatis gratia.
Ad perfectum vet. int. Seml. τῶν αἰώνων.

- (10) Cymbalam Par. *vitiose ut patet ex Iren. Jun.*
- (11) Novis non hab. *Seml.*
- (12) Uniuscujusque Lat. unicuique *Mavult Jun. aut sic*
transponenda verba quod opt. atque pulch. florebat, unus-
quisque confer...
- (13) Collocatio Rhen. *Seml. Oberth.* *collativo et colloca-*
tio vet. exempl.
- (14) Græce *πατρωνυμιας*, patronymice Iren.
- (15) Jun. *ita ordinat.* Pandoram Hesiodi, graculum Aeso-
pi; tragici patinam ut de utroque Aesopi fabularum scriptore
et histrione sermo sit.

COMMENTARIUS.

manis ingenii minime comprehendi posse. Deinde C
 sequitur : Denotabo doctrinae perversitatem quod doce-
 bantur, etc. Jam enim sanam doctrinam perfida con-
 sequentia depravabant. RIC.

- (1) Gratiarum actionem prosequi nosset. Irenæus :
Eos omnes gratias agere docuit. ἰσχυριστῶν ἐδιδόχε. RIC.
- (h) Iren. adv. haeres. lib. I, cap. 4, § 5. — *Μετὰ δὲ τὸ*
ἀποκριθῆναι ταύτην ἐκείνους τοῦ πληρώματος τῶν Αἰώνων, τὴν
τὴ Μητέρα αὐτῆς ἀποκατασταθῆναι τῇ ἰδίᾳ συζυγίᾳ, τὸν
Μονογενῆ πάλιν ἐπίρας προβαλίσθαι συζυγίαν, κατὰ τριμυ-
θειαν τοῦ Πατρὸς ἵνα μὴ ὁμοίως τούτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων,
Χριστὸν καὶ Πνεῦμα Ἅγιον, εἰς πλῆξιν καὶ σπριγγμὴν τοῦ πλη-
ρώματος, ὅρ' οὐ καταρτισθῆναι τοὺς Αἰῶνας : τὴν μὲν γὰρ
Χριστὸν ἐδέξασθαι αὐτοῦς συζυγίας ζύστι, ἀγεννητοῦ κατὰλη-
ψιν γενέσθαι ἑαυτοῦς, εἶναι, ἀγαρηύσαι τε ἐι αὐτοῖς τὴν
τοῦ Πατρὸς ἐπίρρασιν, ὅτι τὴ ἀγέρητος ἐστι, καὶ ἀκατάληπ-
τος, καὶ οὐκ ἐστιν οὔτε ἰδῆν, οὔτε ἰσχυροῦσαι αὐτὸν, ἢ διὰ μό-
νου τοῦ Μονογενοῦς γενέσθαι. Καὶ τὸ μὲν αἰτεῖν τῆς αἰῶ-
νίου διαμνησ τοῖς λοιποῖς τὸ πρῶτον καταληπτὸν ὑπάρχειν
τοῦ Πατρὸς, τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μετρώσεως, τὸ κατα-
ληπτὸν αὐτοῦ, ὃ δὴ ἰσός ἐστι. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἄρτι προ-
εβλήθη Χριστὸς ἐν αὐτοῖς ἐδημιούρησεν.

hensibile Patris esse : generationis autem et formationis,
 comprehensibile ejus, quod quidem filius est. Et haec quid-
 em, qui nunc emissus erat, Christus in eis operatus
 est.

§ 6. Spiritus vero Sanctus adaequatos eos omnes,
 gratias agere docuit et veram requiem induxit. EDD.

CAP. XII. — (c) Quia alteri omnes. Haec et se-
 quentia edidimus uti sunt in codice Pithæi. Omnes sunt
 alteri, non aliud, hoc est : omnes sunt Sermones,
 omnes Homines, omnes Phileti, omnes Sigæ, omnes
 Zoæ. Itaque primus est Philetus, secundus alter Phi-
 letus, tertius alter Philetus; et sic de cæteris. Sic
 enim omnes alteri, ideoque non aliud. RIC.

(d) Pleromate liberato. Nam Aeonae Pleroma con-
 cusserant, Bytho negotium facessituri. Nunc vero
 ordinatis et compositis, ac per Christum et Spiritum
 sanctum institutis Aeonibus, nullum amplius pericu-
 lum erat Pleromati. Effectum enim constabat, propter
 quod venerat, nempe solidata res, et pleroma muni-
 tum atque confirmatum, ne qua similis concussio
 rursus incurreret. RHEX.

(e) Videmus quotidie nauticorum. Ex hoc loco vides
 Tertullianum maris fuisse aecolam, ut in Carthagi-
 niensi agro versantem. RHEX.

(f) Ad symbolam. Collationem symbola significat,
 quoties scilicet a singulis aliquid in commune con-
 fertur. Hinc asymbolus, qui nihil in medium con-
 fert. RHEX.

(g) Aere collatio. Quod in antiquis exemplaribus
 legitur, collocatio, mendosum esse satis arguit
 Irenæus cum ait, Unumquemque eo quod habebat in se
 optimum florentissimum conferentes, collationem fe-
 cisse. RIC.

(h) Graculum Aesopi. De hoc exstat apologus inter

§ 6. Τὸ δὲ ἐν Πνεύμα τὸ ἅγιον ἐξισωθῆναι αὐτοῦς πάν-
 τας ἰσχυριστῶν ἐδίδαξε καὶ τὴν ἀληθινὴν ἀνάτασιν ἤγειρατο.
 Interpretatio vetus. — § 5. Postea vero quæ se-
 parata sit extra Pleroma Aeonum, et mater ejus re-
 dintegrata suæ conjugationi, Monogenem iterum alteram
 emisisse conjugationem, secundum providentiam Pa-
 tris, Christum et Spiritum Sanctum, a quibus consum-
 matos esse dicunt Aeonas. Christum enim docuisse eos
 conjugationis naturam, imati comprehensionem cog-
 noscentes, sufficientes, sive idoneos esse : declarasse
 quoque in eis Patris agnitionem, quoniam incapabilis est
 et incomprehensibilis, et non est neque videre, neque
 audire eum nisi per solum Monogenem. Et causam
 quidem aeternæ perseverationis iis omnibus incompre-

Ptolomæi. *Quam propius* (1) fuit (a) de aliquibus Atticis curis (b) Pancarpon (2), vocari, a tam otiosis auctoribus nominum? Ut autem tantum sigillarum extrinsecus quoque inornarent (3), satellites ei angelos proferunt: par genus. Si inter se, potest fieri: si vero Soteri consubstantivos (ambigue enim positum inveni), quæ erit eminentia ejus inter satellites coequalis (c)?

CAPUT XIII.

Continet hic igitur ordo primam processionem patris et nascentium, et nubentium, et generantium. Eorum: Sophia ex desiderio patris, periculosissimum casum, Hori opportunissimum auxilium, Enthymeseos et conjunctæ Passionis expiatum, Christi et Spiritus Sancti pædagogatum, Æonum tutelarem reformatum, Soteris pavoninum ornatum, (d) angelorum comparatitium antistatum. Quod superest, inquis, vos valet et plaudite. Imo quod superest, inquam, vos audite et projicite. Cæterum, hæc intra cæctum Pleromatis decurrerit dicuntur; prima tragœdiæ scena. Alia autem trans si parium cothurnatio est, extra Pleroma dico: et tamen si talis sub sinu patris intra ambitum Hori custodis, qualis extra jam in libero, ubi Deus non erat?

- (1) *Quin propius al.*
- (2) *Locus hic nire depravatus* de aliquibus hostias curis Pancarpon Nirapio. *Rhen. Seml.* De atticis curis carpram vocari *Fran. Par. Jun. ita restituit*: miscellaneam Ptolomæi philousi; quam propius fuit de atticis historiis Pancarpi, *pancarpiam* vocari, a tam, etc.
- (3) *Inornarent Seml.*
- (4) *Interpretabit Fran.*
- (5) *Devestiva Seml. oberth.*
- (6) *Jun. hunc locum ita distinguit*: miserabilis etiam de

CAPUT XIV.

Namque Enthymesi, sive jam Achamoth (c) (quod abhinc scriptum, hoc solo ininterpretabili (4) nomine) ut cum vitio individuae Passionis explosa est in loca luminis aliena, quod Pleromatis res est, in vacuum atque inane illud Epicuri, miserabilis etiam de loco est. Certe nec forma nec facies ulla, defectiva (5) scilicet et abortiva genitura (6). Dum ita rerum habet, flectitur a superioribus Christus (7), deducitur per Horon, aborsum ut illud informet de suis viribus solius substantiæ non etiam scientiæ forma. Et tamen cum aliquo peculio relinquatur (8) interim odor incorruptibilitatis, quo compositus sui, potitur desiderio supparetur. Hæc misericordia functus non sine Spiritus Sancti societate, recurrit Christus in Pleroma. Usus est rerum, ex liberalitatibus quoque nomina accedere. Enthymesis de actu fuit: Achamoth unde, adhuc quæritur; Sophia de Patre (9) manat; Spiritus Sanctus ex angelo apud (10) Christum (11), a quo derelicta statim senserat (12) desiderium. Itaque prosiluit et ipsa lumen ejus inquirere; quem si omnino non noverat, ut invisibiliter operatum, quomodo lumen ejus ignotum cum ipso requirebat? Tamen tentavit, et fortasse appre-

LECTIONES VARIANTES.

- loco est certe, nec forma nec facie ille, devestiva scilicet et abortiva.
- (7) *E super. Christus deducitur Fran.*
- (8) *Cum aliquo peculio relinquatur iterato, odore, etc. Jun. interim odor incerr. Lat.*
- (9) *Sophia de patre Rhen. Seml.*
- (10) *Apud omni. codices.*
- (11) *Christi Fran.*
- (12) *Se statim senserit Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS:

cos qui Æsopo tribuntur, unde Græcis natum proverbium *Διαστ-λος κλιιδες*, hoc est, Æsopicus graculus, dici solitum in eos qui aliena pro suis ostentant.

RHEN.

(a) *Quam propius fuit de aliquibus Atticis scurris Pancarpon vocari.* Sic edidimus, secuti vestigia cod. Pithæani, *de aliquibus hostia scurris.* Quæ sunt depravata quidem. Sed ex iis tamen sic verum tandem elicimus. *Quam propius fuit de aliquibus Atticis curis.* Curas Atticas dicit libros Græcorum, qui ob titulos hujusmodi ambitiosa festivitate conceptos merito sunt Pliniana ad Vespasianum præfatione derisi. Ric.

(b) *Pancarpon.* Vetus exemplar, *Pancarpannirapian* Septimius fontean scripserat, ΠΑΓΚΑΡΠΙΟΝ, ΗΤΟΙΑΝ. Etenim Atticas inter curas istos etiam titulos fuisse notat Agellius, cap. ultimo, lib. XX, uti locus ille descriptus est in optimo codice Biblioth. Reg. *Est præterea qui Pratum. Est etiam qui Pancarpon. Est qui TO IAN.* Sunt item multi, etc. Ric.

(c) *Icen. adv. hæres. lib. I, cap. 1, § 6.* — Οὕτως τε μορφή, καὶ γέννησις ἴσους κατασταθῆναι τοὺς Διῶνας λέγουσι, πάντας γεννημένους Νεῶς, καὶ πάσας Λόγους καὶ πάντας Ἀνθρώπους, καὶ πάντας Χριστοὺς, καὶ τὰς θηλείας ὁμοίως πάσας Ἀγγελίας, καὶ πάσας Ζώας, καὶ Πνεύματα καὶ Ἐκκλησιαίς· στοιχισθέντα δὲ ἐπὶ τοῦτο τὰ δια, καὶ ἀναπαυσάμενα τίλιως μετὰ μεγάλῃς χαρῆς ἔχουσιν ὑμνήσαι τὸν Πρωτότορα, πολλῆς εὐφρασίας μετασχόντα. Καὶ ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας ταύτης βουλή μισθ, καὶ γέννησις, τὸ πᾶν πληρομα τῶν Διῶνων συνουδοκούντος, τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τοῦ δὲ πατρὸς αὐτῶν συναπισπράγγιζομένου, ἕνα ἕκαστον τῶν Διῶνων, ὅπερ εἶχεν ἐν ἑαυτῷ κάλλιστον καὶ ἀνθηρότατον σπινθηκαμένους, καὶ ἐρανοσαμένους, καὶ ταῦτα ἁρμόδιως πλέξαντας, καὶ ἡμιελιά,

ἐνόσαντας, προβαλίσθαι προβλήματα εἰς τιμὴν καὶ τιμὰν τοῦ βουλοῦ τελειότατ ἡ χάρις τε καὶ ἄστρον τοῦ πληρώματος πλείου καρπὸν τὸν Ἰησοῦν, ἐν καὶ Σοιτίρα, προσσηρευθῆναι, καὶ Χριστὸν καὶ Λόγον πατρωνυμικῶς, καὶ (κατὰ) πάντα, διὰ τὸ ὅτι πάντων εἶναι ἑομοειδῆς τε αὐτῶν εἰς τιμὴν τῶν αὐτῶν ὁμογενεῖς ἄγγελιους συμπροθεθίσθαι. κ. τ. λ.

Interpretatio vetus. — § 6. *Et sic forma et sententia similes factos Æonas dicunt, universos factos Noas et Logos, et omnes Anthropos, et omnes Christos. Et feminas similiter omnes Aethias et Zous, et Spiritus et Ecclesias. Confirmata quoque in hoc omnia et requiescentia ad perfectum, cum magno gaudio discunt hymnizare Propatorem, magnæ exultationis participantem.* Et propter hoc beneficium, una voluntate et sententia universum Pleroma Æonum, consentiente Christo et Spiritu, unumquemque Æonum, quod habebat in se optimum et florentissimum conferentes, collationem fecisse; et hæc apte compingentis et diligenter in unum adoptantes, emisisse problema et in honorem et gloriam Bythi perfectissimum decorem quemdam et sidus pleromatis, perfectum fructum Jesum quem et Salvatorem, vocari et Christum et Logon, patronymice, ac Omnia, quoniam ab omnibus esset. Satellites quoque ei in honorem ipsorum, ejusdem generis angelos cum eo prolatos. Ebd.

CAP. XIII. — (d) *Angelorum comparatitium antistatum.* Antistatum Angelorum dicit, Angelos apparitores Soteris, ante ipsum stantes, sive apparentes ei ad obcunda ministeria. Comparatitium vero, quia genus eorum comparari poterat substantiæ Soteris. Ric.

(c) *Achamoth .. hoc solo ininterpretabili.* Audaciores

hendisset, si non idem Horos, qui matri ejus tam A prospere venerat, nunc tam importune filiae occur-
risset (a), ut etiam inelamarit in eam, *Jao*, quasi
(b) *Porro Quirites*, (c) aut, *Fidem Caesaris*, (d) inde in-
venitur *Jao* in Scripturis. Ita depulsa quominus per-
gere, nec habens supervolare Crucem, id est Horon,
quia nullum (e) Catulli Laureolum fuerit exercitata, ut
destituta Passioni illi suae in tricha multiplici atque per-

plexa (1), omni genere ejus coepit affligi: mœro-
re, quod non perpetrasset inceptum: metu, ne sicut
luce, ita et vita orbaretur (2); consternatione, tum
ignorantia. Nec ut mater ejus. Illa enim *Aeon*: et
haec pro conditione deterius: insurgente adhuc et
alio fluctu (3) conversionis scilicet in Christum, a quo
vivificata fuerat, et in hanc ipsam conversionem tem-
perata (f).

LECTIONES VARIANTES.

(1) In tricha multiplici per; lex *Fran.* ut destituta pas-
sionis illi suae in trechea multiplici *Jun.*

(2) Tum consternatione *addit Jun.*
(3) *Add* scilicet *Fran.* quod delet *Jun.*

COMMENTARIUS.

Tertulliano, nisi hebraice linguae peritiores, recentes
Patrum interpretes qui hujus vocabuli originem ab
hebraeis fontibus deduxere. Fenardentius enim
recte, ut doctis videtur, illud derivatur a הכנה
Hochma. *Sapientia*, ejus radix הכח *Hacham*, *sapiens*
fuit: Achamoth vero, sive הכרת idem nomen est adhi-
bitum in plurali numero per *εμπασιον*, ejus exemplum
habes Prov. I, 20. Porro ex eo quod habeat in glos-
semate extraneo Tertullianus, ceteroquin doctissimus,
minime Semleroadsentiendum est, inde inferenti, non-
dum, tempore Tertulliani, accurate a Christianis inda-
gatam fuisse rem valentinianam, ac proinde, quod
pedibus manibusque insectatur Semlerus, de anti-
quitate librorum D. Irenaei dubitandum. Nemo non
videt quam insolsum sit istiusmodi argumentum, in
apice suffixum, vocula nempe hebraice linguae, quam
constat nondum fuisse a barbaris idiomatibus sejun-
cta, nec Romanos inter et Graecos jure civitatis dona-
tam, nec, nisi sero, praesertim Patribus latinae Eccle-
siae excultam radicibus, intusque et cute notam. Edd.
CAP. XIV — (a) *Ut etiam inelamarit in eam Jao.*
Ιαώ. σωτηριαν et *Ιησοῦν* interpretatur Eusebius in fine
libri IV *Demostr. Evang.*, Chrysostomus in *Matth.*, C
cap. I, τὸ Ἰησοῦς δὲ οὐκ ἐστὶν ἑβραῖον φωνὴ σωτὴρ λέγεται
Cyrillus: *Ιαώ τιν* σωτηριαν *εβραῖοι* λέγουσι. Et fuisse
nomen etiam profanis nomen indicat Appollinis Clarii
versus:

Φράζο τὸν πάντων ὕπατον θεῶν Ἰημεν Ἰαώ. *RIG.*

(b) *Porro Quirites*. Sic bajuli inelamabant popu-
lum, ut quisque sibi caveret, ne cui imprudentes
sarcinam impingerent. *RHEN.*

(c) *Aut fidem Caesaris*. Fortassis, inquit Tertullianus,
hoc sibi vult incognitum illud vocabulum, quasi
Horos ille custos Pleroniatidis videns enthymesin tanta
temeritate irruere, dum lumen illud amissum-exquir-
rit, cum in summo periculo non superasset aliud reme-
dium, inelamaverit fidem Caesaris, quae non solet
implorari, nisi in aerei casu. *RHEN.*

(d) *Inde invenitur Jao in scripturis*. An sacris? Non
satis memini quibus, nisi depravatum hoc fuerit de
nomine Jao, aut Jehova. Certe sanctissimum aliquod D
nomen intelligi debere videtur, cuius majestas Achamoth
vehementius erumpentem coercuerit. Quod autem apud
Irenaeum legitur: *Coercentem eam ne adversarius irrueret,*
dixisse *Jao*; fallor, nisi hoc velit, *Coercentem eam ne*
ulterius in adversum tenderet, καλύπτει αὐτὴν τὴν εἰς τὸ ὑπερβῆναι ἵρασι. *RIG.*

(e) *Quia nullum Catulli Laureolum fuerit exercitata*.
Phrasis tertullianica: *exercitata laureolum*. Atqui
(inquit *Rhenan.*) Nævius poeta *Laureolum* fabulam, et
Leontem in carcere scripsisse fertur. Post hunc *Catullus*
Mimographus, qualis Laberius quoque fuit, duos Mimos
composuit, quorum uni Phasmati nomen fuit, alteri
Laureolo. Utriusque meminit Juvenalis satira 8, his versibus:

Consumptis opibus vocem, Damasippe, locasti
Sipario, clamosum ageres ut Phasua *Catulli*.
Laureolum velox etiam bene lentulus egit,
Iudice me dignas vera cruce...

Sic Laberius Mimum quemdam, ut auctor est Gell.
Cophinum inscripsit, alium Alexandriam, alium
Fullonem. Ergo in *Laureolo* Mimus iudex agebatur
in crucem: idque apud populum ficto representabatur.
At Domitianus sententiam quemdam capitalis
noxae convictum ac damnatum serio jussit in crucem
suffigi, atque ab ursa postea discerpi, spectaculum
rei verae populo exhibens. De quo facto perquam
elegans Epigramma apud Martialem exstat, lib. I. Id
est hujusmodi.

Qualiter in Scythica religatus rupe Prometheus
Assiduum vivo pectore pavit avem;
Nuda Calydonio sic pectora praebuit urso,
Non falsa pendens in cruce, *Laureolus*.
Vivebant laceri membris stillantibus artus,
Inque omni nusquam corpore corpus erat.
Denique supplicium dederat necis ille paterna,
Vel domini jugulum foderat ense nocens:
Templa vel arcano demens soliaverat auro,
Subdiderat sevas vel tibi Roma faces:
Vicerat antiqua sceleratus crimina fama,
In quo, quae fuerat fabula, poena fuit.

Laureoli Mimi Romae representati Suetonius men-
tionem facit in C. Caligula, Laureatum Mimum vo-
cans: sic enim in quibusdam codicibus legitur. Et
cum in *Laureato* Mimo, inquit, in quo actor prae-
cipiens se ruina, sive potius prorepens e ruina, sagu-
nem vomuit, ut plures secundarum certatim expe-
rimentum artis darent, cruore scena abundavit.
Josephus, *Antiquitatum* lib. XIX, C. Caligulae mor-
tem describens, velut explicat argumentum *Laureoli*
Mimi, dum inquit: In illo siquidem spectaculo, duo
ei auguria provenerunt. Mimus namque est introductus,
quo actum est, ut iudex deprehensus crucifige-
retur. Et Pantomimus fabulam saltavit *Cyniram*, in
qua et ipse occisus, et ejus filia Myrrha videbatur,
atque sanguis Mimica arte diffusus, et circa iudicem
crucifixum, et circa *Cyniram* atque Myrrham. Porro
Tertulliani, qui omnis antiquitatis peritissimus fuit,
sensus hic est: *Enthymesin* non fuisse exercitatum
in scena, in agenda fabula illa quam *Catullus* Mimo-
graphus *Laureolum* inscripsit, in qua iudex in cruce
agebatur. Alioqui si illam scenicoorum histrionum in
representanda in crucem acti praesidis fabula dexte-
ritatem habuisset, fortassis crucem supervolasset, id
est, *Horon*. *PAM.*

(f) *Temperata*. Totum Irenaei 3 caput brevissima
tantum epitome contraxit Tertullianus in suo ca-
pite 13. Fusius et presso vestigio Irenaeum sequitur
in hoc 14 capite; nonnulla quidem, cavillantis more
et jocantis, addit; nonnulla vero, pro libitu divi-
sifert vel omittit; aperte tamen, ut antea, ipsomet
confitente Semlerio, graeca Irenaei praee oculis habuisse
ostendit.

Iren. contra haeres. cap. 4, § 4.—Τὴν Ἐνδύμνησιν τῆς
ἑως Σαρπας, ἣν καὶ Ἀχαμῶθ καλοῦσιν, ἀπορρισθεῖσαν τοῦ
Πληρώματος, σὺν τῷ πάθει, λέγουσιν ἐν σκιαῖς, καὶ κενόμα-
τος τόποις· ἀπεβράσθαι κατὰ ἀνάγκην, ἔξω γὰρ φωτὸς ἐγένε-
το, καὶ Πληρώματος ἀμορρος, καὶ ἀνείδεος, ὡς περ ἐκ-
τρωμα, διὰ τὸ μηδὲν κατελιπεῖν. Οὐκ ἐτεροντά τε αὐτὴν

CAPUT XV.

Age nunc discant Pythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde materia (1), quam innatam volunt, et originem, et substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi, quod nec Mercurius ille Trismegistus magister omnium Physicorum recogitavit. Audisti Conversionem, genus aliud Passionis; ex hac omnis anima hujus mundi (2) dicitur constituisse, etiam ipsius Demourgi, id est Dei nostri. Audisti mærorem et timorem; ex his initiata sunt cætera. Nam ex lacrymis

LECTIONES

(1) Materiam Rhen. Seml.

(2) Hujusmodi Rhen. et pauci contra cæter.

COMMENTARIUS.

τὸν Χριστὸν, καὶ διὰ τοῦ Σταυροῦ ἐπεκταθέντα, τῇ ἰδίᾳ δύναμει μορφῶσαι μόρφωσιν τῆν κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν κατὰ γινώσκιν. Καὶ πράξαντα τοῦτο, ἀνθρώποις, συσταθέντα αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ καταλείπειν (ῥύτιν), ὅπως αἰσθημένη τοῦ περὶ αὐτὴν πάθους διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ πικρῆματος, ἀρχὴ τῶν διασπάρτων, ἔχουσα τινα ὁμοίαν ἀρ' ἀριστίας, ἐγκρατείας τε καὶ ἀμφοτέρους ὀνόμασι καλεῖσθαι. Σοφίαν τε πατριωρικῶς (ὁ γὰρ πατὴρ αὐτῆς Σοφία κληῖται), καὶ πνεῦμα ἅγιον, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Χριστὸν πνεύματος· μὲρ ῥωθειῶν τε αὐτῶν, καὶ ἐμπροσθε γενηθείσαν, παρρητικὰ δὲ κινηθείσαν ἀρ' ἀριστίας αὐτῆ συνύποτος Ἀβύσσου, τοῦτ' ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ ζήτησιν ὁρμησῆαι τοῦ καταλείποντος αὐτὴν ῥωτῆς, καὶ μὴ δύνησθαι καταλαθεῖν αὐτὴ, διὰ τὸ κλυδωνῆσαι ἐπὶ τοῦ ὄρου. Καὶ ἐνταῦθα τὴν ὄρον κωλύοντα αὐτὴν τῆς εἰς τοῦμπροσθεν ὁρμῆς εἰπεῖν ἰσῶ. Ὅθεν τὸ ἰσῶ ἔργον γεννηθείσαι ῥωτῆς· μὴ δύνησθαι δὲ διοδῶσαι τὸν ὄρον διὰ τὸ συνεπιπέλασθαι τῷ πάθει, καὶ μὴ δύνησθαι ἀπολειφθεῖσαι ἔξω, παντὶ μέρει τοῦ πάθους ὑποπεσεῖν πολυμερούς, καὶ πολυμοικίου ὑπάρχουσας, καὶ παθεῖν, ἰσῶν μὲν, ὅτι οὐ καταλαθεῖν ῥωτῆν δὲ, μὴ καθάπερ αὐτὴν τὸ ῥωτῆ, εὐθὺς καὶ τὸ ζῆν ἐπιίτη, ἀπορῶν τε ἐπὶ τούτοις. Ἐν ἀριστίας δὲ τὰ πάντα καὶ οὐ καθέλιπε ἢ μίτηρ αὐτῆς ἢ πρώτη Σοφία καὶ Ἰσῶ, ἐκείνουσι ἐν τοῖς πάθεσι εἶχε, ἀλλὰ διακρίσθη. Ἐπισυμβεβηκίαι δ' αὐτῆ καὶ ἑτέραν διάθεσιν, τὴν τῆς ἐπισπάρτης ἐπὶ τὸν ζῶοποιεῖσάντα. κ. τ. λ.

Interpretatio vetus.—§1. Enthymesi illius superioris Sophiæ, quam et Achamoth vocant, separatam a superiore Pleromate, cum passione dicunt, in umbræ vacuitatis locis defuisse per necessitatem; extra enim lumen facta est et extra Pleroma, informis et sine specie, quasi abortus, ideo quia nihil apprehendit. Misertum autem ejus superiorem Christum et per crucem extensum, sua virtute formasse formam, quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem; et hæc operatum recurrere, subtrahentem suam virtutem et reliquisse illam: uti sentiens passionem, quæ erga illam esset per separationem pleromatis, concupiscat eorum, quæ meliora essent, habens aliquam odorationem immortalitatis relictam in semetipsa a Christo et Spiritu Sancto. Quapropter et ipsam duobus nominibus vocari, Sophiam paternaliter (Pater enim ejus Sophia vocatur), et Spiritum Sanctum, ab eo qui est erga Christum spiritus. Formam autem eam et sensatam factam, statim autem evacuatam ab eo qui invisibiliter cum ea erat verbo, hoc est, Christo, in exquisitionem egressam ejus luminis, quod se dereliquisset et non potuisse apprehendere illud, quoniam coerceretur ab Iloro. Et sic Iloron coercentem eam, ne antequam irrueret, dixisse Iloræ: unde et Iloræ nomen factum dicunt. Et cum non posset pertransire Iloron, quoniam complexa fuerat passionem, et sola fuisset derelicta foris, omni parti passionis succubuisse, multifariæ et variæ existentis: et passim eam tristitiam, quoniam non apprehendit; timorem autem ne quemadmodum eam lumen, sic et vita relinqueret, consternationem autem super hæc: ignorantia autem omnia. Et non quemadmodum mater ejus prima Sophia Eon, demutationem in passionibus habuit, sed contrivitatem. Super hæc autem evenisse ei et alteram affectionem conversionis ad eum, qui vivificavit. EDD.

A ejus universa aquarum natura manavit. Hic testandum, quem exitum duxerit, quantis lacrymarum generibus inundarit. Habuit et falsas, habuit et amaras, et dulces, et calidas, et frigidas guttas, et (a) bituminosas, et ferruginas, et sulphurantes, utique et venenatas, ut et Nonacris inde sudaverit quæ Alexandrum occidit, et Lycestarum inde defluerit quæ ebrios efficit, (b) et Salmacis inde se solverit quæ masculos molles (3). (c) Cælestes imbres pipiavit (d) Achamoth (e); et nos in cisternis etiam alienos luctus et

(5) Mollescit Par. molles facit Fran. mollescit Rh. Sem.

VARIANTES.

CAP. XV. — (a) Bituminosas et ferruginas. Ridet hæc nugæ Irenæus, et credibile esse ait, Achamoth in tanta consternatione non flevisse tantum, sed et sudasse. Naque fluxisse aquas, ex lacrymis quidem salsas; at ex sudore dulces. Quin et vesicam ejus pavore nimio solutam mixsisse acidas, bituminosas, etc. RIG.

(b) Et salmactis inde se solverit, quæ masculos molles. Verissima est hæc antiqui exemplaris scriptura. Etenim præcessit verbum, efficit, quod hic debeat tacendo repeti. Lycestarum fons ebrios efficit, Salmactis masculos molles. RIG. — Et salmactis inde se solverit, quæ masculos molles. Atqui ob hunc (inquit Rhenan.) effectum Ovidius obscenam vocat his carminibus, l. XV Metamorph.

Quodque magis nigrum, sunt qui non corpora tantum, Verum animos etiam valeant mutare liquores. Cui non audita est obscenæ Salmactis unda, Æthiopesque lacus? quos si quis faucibus hausit, Aut furit, aut potitur mirum gravitate soporem.

Hujus rei causam reddens Seneca: Similem (inquit) habet vinu mero, sed vehementiorem. Nam quemadmodum ebrietas, donec exsicceatur, dementia est, et nimia gravitate defertur in somnum; sic aquæ hujus sulphurea vis habet quoddam acrius ex acre noxia virus, quod mentem aut furore movet, aut sopore opprimit. Cæterum unde Salmactis dicta sit molles et impudicos reddere, qui ex ea biberint, quod hic Tertull. vocat, masculos molles facere, docet M. Vitruvii Architecturæ lib. II. Is, inquit (de Salmactidis fonte loquitur), falsa opinione putatur venereo morbo implicare eos, qui ex eo biberint. Sed hæc opinio quare per orbem terrarum falso rumore sit propagata, non pigebit exponere. Non enim quod dicitur molles et impudicos ex ea aqua fieri, id potest, esse; sed est ejus fontis potestas perlucida, saporque egregius. Cum autem Melus et Areamias ab Argis et Træzene coloniam communem eo loci deduxerunt, Barbaros Carus et Lelegius ejecerunt. Hi autem ad montes fugati se congregantes discurrebant, et ibi latrocinia facientes crudeliter eos vastabant. Postea de colonis montis ad eum fontem propter bonitatem aquæ, quæstus causa, tabernam omnibus copiis instruxit, eamque exercendo eos Barbaros allectabat. Ita singillatim discurrentes, et ad cætus convenientes, e duro seroque more commutati in Græcorum consuetudinem et suavitatem sua voluptate reducuntur. Ergo ea aqua non impudico morbo vitio, sed humanitatis dulcedine mollitis animis Barbarorum, eam sanam est adepti, hæc Vitruvius. Ubi interim id quod adjicitur ex Ovidio et Seneca, de aquis Sulphureis, quæ furore aut sopore opprimunt, non ad Salmactin pertinet, sed ad quosdam Æthiopiæ lacus. PAR.

(c) Cælestes imbres pipiavit Achamoth, et nos in cisternis, etc. Achamoth ipsa spiritalis ploravit imbres cælestes, et nos in cisternis, hoc est, in carne nostra, quæ sane limus et terra est, luctus non solum nostros colibere curamus, verum et alienos. Tanta est cunctis quotidie crassa plorandi; nec tamen ploramus, sed alio; a ploratu dehortamur. RIG.

(d) Pipiavit. Scribit Festus (inquit Rhenan.) pipi-

lacrymas servare curamus. Proinde ex consternatione et pavore corporalia elementa ducta sunt. Et tamen in tanta circumstantia solitudinis, (a) in tanto circumsepto (1) destitutionis, ridebat interim, qua conspecti Christi recordans, eo de gaudio risus lumen (2) effulsit. Cujus hoc providentiæ beneficium, quale (3) illam ridere cogebat, idcirco ne semper nos in tenebris moraremur? Nec obstupescas, qui lætitiæ ejus tam splendidum elementum radiaverit mundo, cum mœstitiâ quoque ejus tam necessarium instrumentum defluerit (4) sæculo? O risum illuminatorem! o fletum rigatorem! Et tamen poterat remedio jam agere cum illius loci horrore. Omnem enim obscuritatem ejus discussisset, quoties ridere voluisset, vel ne cogeretur desertores suos applicare (b) (5).

CAPUT XVI.

Convertitur enim ad preces et ipsa more materno. Sed Christus, quem jam pigebat rursus (6) extra Plethrona proficisci, vicarium præfecit (7) Paracletum. Soterem (hic erit Jesus, largito ei patre universorum Æonum summam potestatem (c), subjiciendis eis (8)

omnibus; uti in ipso secundum Apostolum omni conderentur) (9) ad eam emittit (10) (d) cum officio atque comitatu coætancorum angelorum; (e) credas et cum duodecim fascibus. Ibi demum (11) adventu pompatico ejus concussa Achamoth, protinus velamentum sibi obduxit, ex officio primo venerationis et verecundiæ: dehinc contemplatur eum, (f) fructiferumque (12) suggestum. Quibus inde conceperat viribus occurrit illi, Κύρις! Χαίρει! Hic opinor susceptam ille confirmat, atque conformat (13) agnitione jam (14), et ab omnibus (g) injuriis Passionis expungit, non eadem (15) negligentia in exterminium (16) discretis, que acciderat in casibus matris. Sedenim exercitata vitia, et usu (h) viriosa (17) confudit: atque ita massaliter solidata, delixit (18) seorsum in materiæ corporalem (19) paraturam, commutans ex incorporali passione indita habilitatem atque naturam (20), qua pervenire mox posset in remulas æquiparantias corpulentiarum, ut duplex substantiarum conditio ordinaretur: de vitiiis, pessima; de conversione, passionalis. Hæc erit materia quæ nos commisit cum Hermogene, cæterisque

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Circumspectu *Rhen. Seml. Oberth.* circumspecto *Fr.*
 (2) Eo de gaudii risu lumen *Jun.* Eodem gaudio risu lumen *Rhen. Seml.*
 (3) Quæ *Rhen. et alii.*
 (4) Defuerit in *miss. defuderit conj. Rig.*
 (5) Supplicare *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Rursus rejicitur a *Jun.*
 (7) Præfecit *Rhen. Seml.* præficiens *Jun.*
 (8) Ei melius legit *Massuet.*
 (9) Confoedereatur *Rhen. Seml. melius* conderentur ex *græco* *κτισθῆς.*
 (10) Adeoque mittit *Jun.*
 (11) Ibidem *Rhen. Seml.*
 (12) ita *Fran. Par.* Contemplata eum fructiferumque *C Jun. Rig.*

- (13) Confirmat atque confirmat. *Rhen. et alii,* conformat *melius ex Iren.* *μωρῶσαι κατὰ τὴν μωρῶσιν.*
 (14) Agnitione eam *Jun.*
 (15) Non ea demum *Jun.*
 (16) Exterminium ad *ἀφανισθῆναι. D. Iren. pertinet.*
 (17) Vitiosa *Fran. Paris. vitiosa san: lectio rejicitur a græco:* *κατὰ θανάτου, vitiosa.*
 (18) Delixit *Lat.*
 (19) Male legit *Tertull. in Iren. ἡς σωματων προ ἡς ἀσωμάτων,* incorporalem *debebat scribere.*
 (20) Hæc *Jun. ita distinguit* atque ita — corporalem paraturam commutans ex incorporali passione indita habilitate. *Lat. conjecturæ delixit seorsum et iudidit hilaritatem Jun. non probantur.*

COMMENTARIUS.

tionem esse clamorem plorantis, lingua Oscorum. Pipiavit ergo caelestes imbres Achamoth, id est: pipiando et plorando emisit. Factitium verbum est a sono plorantium pi, pi. Similiter dixit Auctor lib. de Monoz. infantes pipiantes. PAM.

(a) In tanto circumsepto destitutionis. An verius, In tanto circumsepto destitutionis? Ludit in antichetis, et hic proxime dixit: In tanta circumstantia solitudinis.

RIG.

(b) Applicare. Quo ulterius in γλώσσης descriptione progreditur Tertullianus, eo liberius, effusioribusque habentis vagatur, ac petulantius Valentini hariolationes exagitat. Nec ita jocando duem deserit Irenæum, qui asperum, ut decet judicis tot nœnias infamantis, supercilium interdum ponens, lepide dilavium novum ex Sophia lacrymis ac sudoribus in orbem immisum deridet. Pauca igitur singillatim conferantur.

Iren. adv. hæres. cap. 4, § 2. — Ταύτην σύττασιν και οὐσίαν τῆς ὕλης γενεῖσθαι λέγουσιν, ἐξ ἧς δεῖ ὁ κόσμος συνίστηναι. Ἐκ μὲν γὰρ τῆς ἐπιστροφῆς τῆν τοῦ κόσμου και τοῦ δημιουργοῦ πᾶσαν ψυχὴν τὴν γένεσιν εἰληφέναι, ἐκ δὲ τοῦ φόβου και τῆς λύπης τὰ λοιπὰ τῆν ἀρχὴν ἐσχημέναι. Ἀπὸ δὲ τῶν θαυράτων αὐτῆς γεγονέναι πᾶσαν ἐνοχρον οὐσίαν ἅπλο δὲ τοῦ γλώσσης, τὴν πρωτείνην. Ἀπὸ δὲ τῆς λύπης και ἐκπληξῆς, τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα. Ποτὲ μὲν γὰρ ἐκλασε και ἔλυπειτο, ὡς λέγουσι, διὰ τὸ καταλελειφθῆαι μόνην ἢ τὴν σκότει και τῶ κενώματι ποτὲ δὲ εἰς ἐνοσίαν θεουσα τοῦ καταλιπότος αὐτῆν πρωτῆς, διεγείτο και ἐγίλα κ. τ. λ.

Interpretatio vetus. — § 2. Eam collectionem et substantiam fuisse materiæ dicunt, ex qua hic mundus constat. De conversione enim mundi et Demiurgi omnium animam genesin accepisse: de timore autem et tristitia, reliqua initium habuisse. A lacrymis enim ejus

factam universam humidam substantiam: a risu autem lucidam, a tristitia autem et pavore, corporalia mundi elementa. Aliquando enim plorabat et tristis erat, quomodo dicunt, quod derelicta sola esset in tenebris et vacuo: aliquando autem in cogitationem veniens ejus, quod dereliquerat eam lumen, diffundebatur et ridebat, etc. EDD.

CAP. XVI. — (c) Potestatem. Græbius, D. Massuet, Semlerusque notarunt a Tertulliano minus recte verba Irenæi eo loci fuisse accepta, quasi Jesu Paracletō supremam potestatem omnium, etiam Æonum, non autem ab Æonibus data fuerit. EDD.

(d) Cum officio. Jureconsulibus officium cætus ipse est eorum qui magistratui inserviunt: unde apud eosdem, officium deponere, et officio tradere; in quem sensum et hic usurpat Tertullianus. RHEX.

(e) Credas et cum duodecim fascibus. In exemplaribus manu descriptis mendose legitur *scibus*. Nos reposuimus *fascibus*. Hujusmodi namque pompa consules romani incedebant. Duodecim fasces et totidem scortas cum licioribus L. Jun. Bruto et L. Tarquinio Collatino primis eoss. post exactos reges sunt additi: ita tamen ut penes unum tantum essent, qui propterea major consul vocabatur. RHEX.

(f) Fructiferumque suggestum. Irenæus, *Universam fructificationem, sive δλητῆ καρπορορία αὐτοῦ.* Tertulliani verbis nequitiæ probro conspargitur Achamoth. RIG.

(g) Injuriis passionis in exterminium discretis. Irenæus, *Curationem passionum fecisse ejus, separantem eas ab ea.* Quod Septimius dicit, *In exterminium discernere*, Latinus Irenæus dixerat, *Exterminare*: Græcus, *ἀφανισθῆναι.* RIG.

(h) Viriosa. Eodem sensu libro de Anima, de vite

qui Deum ex materia, non ex nihilo operatum cuncta, A conversione : tertium spiritale, quod ex imaginatione (c).

CAPUT XVII.

Ab hinc Achamoth expedita tandem de malis omnibus, ecce jam proficit, et in opera majora frugescit. Præ gaudio enim tanti ex infelicitate successus concalescens, simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, pudet, sed aliter exprimere non est, (b) quodammodo subavit (1) intra se ipsa in illos, et conceptu statim intumuit spiritali (2), ad imaginem ipsam, quam vis lætantis et lætitia prurientis intentionis imberbat, et sibi intimarar. Peperit denique, et facta (3) exinde trinitas generum (4) est, ex trinitate caussarum. Unum materiale, quod ex passione : aliud animale, quod ex

conversione : tertium spiritale, quod ex imaginatione (c).

CAPUT XVIII.

Hac auctoritate (d) trium scilicet liberorum agendis rebus exercitior (5) facta, formare singula genera constituit. Sed spiritale quidem non ita potuit attingere (6), ut et ipsa spiritalis. Fere enim paria et consubstantiva, in alterutrum valere societas naturæ negavit. Eo animo, (7) unum ad animale convertit; prolatis Soteris disciplinis. Et primum (quod cum magno horrore blasphemæ et pronuntiandum, et legendum est et audiendum) Deum fingit (8) hunc nostrum et omnium, præter hæreticorum, patrem, et (9) Demiurgum, et regem universorum quæ post illum. Ab illo enim omnia (10), si tamen ab illo, et non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Substruit *Seml.* subavit *Par.* subavit *Fran.* subavit *B* intra se ipsa *Lat. Jun. Rhen.* subsuriit *Rig.*
- (2) Spirituali *Rhen. Seml.*
- (3) Est abest *Par.* ponitur alibi aliis.
- (4) Trinitas generis mavult *Jun.*
- (5) Legi posset exercitior *Jun.*

- (6) Effingere *Lat. idque melius videtur Jun.*
- (7) Si unum *Rhen. Seml.* unum ad animale *Jun.*
- (8) Deum fingi adduc *Rhen. Seml.*
- (9) Deum demiurgum *Rhen. Seml.*
- (10) Ab illo enim, si... *Seml. omisit omnia, forsam lapsu typographico.*

COMMENTARIUS.

dixit, *Ambibit viriosius, hoc est, fortius, et vi majore.*

(a) *Præsumunt.* *Iren. advers. hæres. cap. 4, § 5* —
 Ἐπὶ ἰκυσίαν τραπήλαι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φώτος, τοῦτ' ἔστι τοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν· ὅς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ Πληρωμα, αὐτὸς μὲν, εἰκὼς ὅτι ἀκησεν ἐκ δευτέρου κατελθεῖν, τὴν Παράκλητον δὲ ἐξέπεμφεν πρὸς αὐτὴν, τοῦτ' ἔστι τὴν Σωτήρα. ἐυδόντος αὐτῷ πάσαι τὴν δύναμιν τοῦ Πατρὸς, καὶ πᾶν ὅπ' ἔξουσίαν παραδόντος, καὶ τῶν Λιόνων δέβιντος, ὅπως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κτισθῆ, τὰ ἐρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, Θρόνοι, Θεότητες, κυριότητες. Εκπέμπεται δὲ πρὸς αὐτὴν, μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν Ἀγγέλων. Τὴν δὲ Ἀχαμόθ ἐτραπέισαν αὐτὴν, λέγουσι πρῶτον μὲν κάλυμμα ἐπιτίθειν δι' αἰδῶ, μετέπειτα δὲ ἰδοῦσαν αὐτὴν σὺν ὅλῃ τῇ καρποφορίᾳ αὐτοῦ, προσδραμεῖν αὐτῷ, δύναμιν λαβοῦσαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Κἀκείνου μέρρωσαι αὐτὴν μέρρωσιν τὴν κατὰ γῆσιν, καὶ ἴσασιν τῶν κακῶν ποιήσασθαι αὐτῆς, χωρίσαντα δὲ αὐτὰ αὐτῆς, μὴ ἀμύλησονται δὲ αὐτῶν, οὐ γὰρ ἦν δύναμις ἀφανισθῆναι, ὡς τὰ τῆς προτέρας, διὰ τὸ ἐκτικὰ ἤδη καὶ ῥυστὰ εἶναι. Ἀλλ' ἀποκρίναντα χωρὶς συγχέαι καὶ πῆξαι, καὶ ἐξ ἁπαλάτου πάθους εἰς ἀσίμητον τὴν ὕλην μεταβαλεῖν αὐτὰ· εἰδ' οὕτως ἐπιτηδεύειν, καὶ φῶτον ἐμπεποιημένα αὐτοῖς, ὥστε εἰς συγχέματα, καὶ σήματα ἔλθειν, πρὸς τὸ γενέσθαι ἐξουσίας, τὴν φάσιν τῶν παθῶν, τὴν τε τῆς ἐπιστορῆς ἐμπαλῆ· καὶ διὰ τοῦτο δύναμις τῶν σωτήρα δεδημιουργημένα φάσκουσι. κ. τ. λ.

Interpretatio vetus. — § 5. Cum igitur peragrasset omnem passionem mater... ad obsecrationem conversa est ejus luminis, quod dereliquerat eam, hoc est, Christi, dicitur: qui regressus in Pleroma, ipse quidem, ut datur intelligi, pigritatus est secundo descendere. Paracletum autem misit ad eam, hoc est, Salvatorem, præstante ei virtutem omnem Patre et omnia sub potestate tradente : et Æonibus autem similiter, uti in eo omnia conderentur, visibilia et invisibilia, Throni, Divinitates. Dominationes, mittitur autem ad eam cum coætaneis suis angelis, Hanc autem Achamoth revertit eum, dicunt primo quidem cooperationem imposuisse propter reverentiam : deinde autem cum vidisset eum cum universa fructificatione sua accurrisse ei, virtute accepta de visu ejus. Et illum formasse eam, formationem, quæ est secundum agnitionem et curationem passionum fecisse ejus, separantem eas ab ea et non eum neglexisse. Nec enim erat possibile eas exterminari, quemadmodum prioris, eo quod jam habilia et possibilia essent; sed segregantem separatim commiscuisse et conglasse et de

incorporali passione in incorporalem materiam transulisse. Et sic aptabilitatem et naturam fecisse in eis, ut in congregationes et corpora venirent; uti fierent duæ substantiæ, una quidem mala ex passionibus, altera autem conversionis, passibilis; et propter hoc virtute Salvatorem fabricasse dicant. *EDD.*

CAP. XVII. — (b) *Quodammodo subavit intra et ipsa in illos.* Sic edidit Rhenanus. At in exemplaribus antiquis legitur, *Substruit.* Unde verior emendatio videtur : *Et quodammodo substruit et ipsa in illos.* *RIG.*

(c) *Imaginatione.* *Iren. adv. hæres. cap. 4, § 5.* — Τὴν τε Ἀχαμόθ ἐκτὸς πάθους γινωμένην, καὶ συλλαβοῦσαν τῇ χαρῇ τῶν ἐν αὐτῷ φώτων τὴν θεωρίαν, τυττοῖσι τῶν ἀγγέλων τῶν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐγκοσμοῦσαν αὐτοῦς, κελευθῆναι καρποῦς κατὰ τὴν εἰκόνα διδάσκουσι κῆμα πνευματικῶν καὶ ὁμοίωσιν, κ. τ. λ.

Cap. 5, § 4. Τριῶν μὲν οὖν ἤδη τούτων ὑποκειμένων, κατ' αὐτοῦς, τοῦ μὲν ἐκ τοῦ πάθους, δ' ἦν ὕλη· τοῦ δὲ ἐκ τῆς ἐπιστορῆς δ' ἦν τὸ ψυχικόν· τοῦ δὲ δ' ἀτεκνήσει, τοῦτ' ἔστι τὸ πνευματικόν οὕτως ἐτέραπῃ ἐπὶ τὴν μέρρωσιν αὐτῶν.

Interpretatio vetus. — Cap. 4, § 5. Hanc autem Achamoth extra passionem factam conceptisse de gratulatione eorum, quæ cum eo sunt, luminum visionem, id est Angelorum qui erant cum eo, et delectatam in conspectu eorum peperisse fructus secundum illius imaginem docent, partum spiritualem secundum similitudinem factum satellium salvatoris. — Cap. 5, § 4: Triæ igitur hæc cum subsistant, secundum eos, unum quidem expressione, quod erat materia, alterum vero de conversione, quod erat animale : alterum vero quod enixa est, quod est spirituale, sic conversa est in formationem ipsorum. *EDD.*

CAP. XVIII. — (d) *Trium scilicet liberorum.* De jure trium liberorum multa sunt passim in constitutionibus veterum imp. Vetus interpres, hoc est expositor codicis Theod. qui mutilus exstat, *cap. de legitimis hæred. lib. V,* docet matrem habere jus trium liberorum, si ingenua tres partus vivos, et libertina quatuor ediderit. Hoc privilegium etiam illis qui nullos sustulerant liberos, interdu principum favore concedebatur. Jus trium liberorum Suetonio Tranquillo parum felix matrimonium experto tribuit Trajanus Cæsar, id rarissime facere solitus, nec numerum excedens, quem apud amplissimum senatum, sibi suffecturum dixerat. Porro multum valebat jus trium liberorum ad hæreditates adeundas. *RHEN.*

ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto nihil sentiens A
ejus, et velut (a) sigillario (1) extrinsecus ductu, in
omnem operationem movebatur. Denique ex hac per-
sonarum in operibus ambiguitate, nomen illi Metro-
patoris miscuerunt, distinctis appellationibus caeteris
secundum status et situs operum : ut animalium qui-
dem substantiarum quas ad dexteram commendant,
patrem nuncupent : materialium (2) vero quas ad
levam delegant, Demiurgum nominent : Regem autem
communiter in universitatem (b).

CAPUT XIX.

Sed nec nominum proprietas competit proprietati
operum, de quibus nomina omnia, cum deberet illa
haec omnia vocitari, a qua res agebantur, nisi quod
jam nec ab illa. Cum enim dicant Achamoth in hono-
rem Aeonum imagines commentatam, rursus hoc in B
Soterem auctorem detorquent, qui per illam sit ope-
ratus : ut ipsam quidem, imaginem patris invisibilis
et incogniti daret; incognitam scilicet et invisibilem
Demiurgo, eundem autem Demiurgum Num filium
effingeret, Archangeli vero Demiurgi opus, reliquos
Aeonas exprimerent. Cum imagines audio tantas trium,
quaero, non vis nunc ut imagines rideam perversissimi

pictoris illorum? Fœminam Achamoth, imaginem pa-
tris? et ignarum matris Demiurgum, multo magis
patris (5)? Imaginem Nus ignorantis patrem? et an-
gelos famulos simulacra dominorum? (c) Hoc est
mulum de asino pingere, et Ptolomæum describere
de Valentino (d).

CAPUT XX.

Igitur Demiurgus extra Pleromatis limites consti-
tutus, in ignominiosa aeterni exilii vastitate novam
provinciam condidit, hunc mundum : repurgata confu-
sione, et distincta diversitate duplicis substantiæ
illius, (e) de strue (4) animalium et materialium. Ex
incorporalibus corpora aedificat, gravia, levia, subli-
mantia atque vergentia, cœlestia atque terrena; tum
ipsam cœlorum septemplex scenam solio desuper
suo finit; unde et sabbatum dictum (5), ab hebdomade
sedis suæ; et Ogdoas mater Achamoth, ab argumento
Ogdoadis primogenitalis (6). (f) Cœlos autem noceros (7)
deputant, et interdum angelos eos faciunt, sicut et
ipsum Demiurgum : sicut et Paradisum, archangelum
quartum, quoniam (8) et hunc supra cœlum tertium
pangunt, ex cujus virtute sumpserit Adam, diversatus
illic (9) inter nubeculas (10) et arbusculas. (g) Satis

LECTIONES VARIANTES.

(1) Sigillario *Jun.*(2) Maternorum *Rhen. Seml. forte materiorum Jun.*(3) Multo magis patris uncinis includit *Jun.*(4) Detrusæ *Par. destrusæ Rhen. Seml.*(5) Est *Habent al. Et sabbatum dictus Jun.*(6) Primogenitalis *Fran. primigenium Par.*(7) Noceros *Rhen. Seml.*

(8) Alii quomodo.

(9) Diversatus illuc *al.*(10) Nuculos *Jun.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sigillario extrinsecus ductu.* Sic habent veteres
quidem libri sed falso. Omnino legendum, *sigillario
ductu.* Sic libro de Anima, *Sigillario motu superficiem
intus agitante.* Glossæ veteres, *Sigillari, Neυρὸσπαστοι.*
Marcus Antoninus, initio lib. VII, dixit *στυλάρια
νευρὸσπαστούμενα.* RIG.

(b) *Universitatem.* In hoc capite, ut in precedenti
simul et sequenti, Tertullianus, ad moderatum et grave
genus argumenti reversus, jocisquæ paulisper rennutia-
tis, non solum datam ab Irenæo Γνώσεως descriptionem
reserit admissum et in suam ipsius loquelam, scri-
bendique propriam institutionem refricat, sed et
evolvit luculenter et uberius enarrat.

Iren. adv. hæres. cap. 5, § 4. ἀλλὰ τὸ μὲν
πνευματικὸν μὴδὲ δύνησθαι αὐτῇ μαρτυρεῖται, ἐπειδὴ ἕμοσού-
σιν ὑπὲρ ἑαυτῆς. Τετράρχει δὲ ἐπὶ τῶν μάρτυρων τὴν γεν-
μίνου δι τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῆς ψυχικῆς οὐσίας, προβαλεῖν τε
τὰ πρὸς τοῦ Σωτῆρος μάρτυματα. Καὶ πρῶτον μαρτυρεῖται
αὐτὴν εἰς τῆς ψυχικῆς οὐσίας ἰερωσι τὸν πατέρα καὶ βασι-
λία πάντων τῶν τε ὁμοούσιων αὐτῶν... λέγει δὲ τὸν νεοούμενον
ὑπὸ τῆς μητρὸς, θεοῦ καὶ Μητροτάτορα... καὶ Δημιουργὸν
αὐτὸν καὶ Πατέρα καλοῦσι τῶν μὲν δεξιῶν πατέρα λέγοντες
αὐτὸν τοῦτ' ἐστὶ τῶν ψυχικῶν τῶν δὲ ἀριστερῶν τοῦτ' ἐστὶ
τῶν ὁμοούσιων Δημιουργόν, συμπάντων δὲ βασιλία

Interpretatio vetus. — § 4. Sed spiritalitate quidem non
potuisse eam formare (docent) quoniam ejusdem substan-
tiæ ei erat (notemus illud vocabulum ὁμοούσιων quod
Tertullianus nove et fortiter expressit scribendo : consub-
stantiva) conversam autem in formationem ejus, quæ
facta erat de conversione ejus, animalis substantiæ, et
emisisse quoque a salvatore doctrinas. Et primo qui-
dem formasse eam de animali substantia dicunt Deum
Patrem et Salvatorem et Regem omnium ejusdem sub-
stantiæ ei.... Ea enim quæ post eum sunt, eum dicunt
formasse latentem motum a matre sua : unde et Metro-
patorum... et Demiurgum et Patrem vocant. Dextrorum
quidem, Patrem dicentes eum, id est, psychicorum; sinis-
trorum vero, id est, hyllicorum, Demiurgum omnium

autem regem. EDD.

CAP. XIX. — (c) *Hoc est mulum de asino pingere.*
Vice proverbii usurpat, Mulum de asino pingere, id
est ad exemplar ineptiarum, similitum ineptiarum
exemplum representare, aut ad mendacia nova men-
dacia confingere. Nam subjicit, et *Ptolomæum descri-
bere de Valentino.* Portentosas istas nugas prior Va-
lentinus commentus est, Ptolomæus aliquid de suo
adjecit ab auctore nonnihil varians. Ergo Valentino
hæresco : istius auctori, nomen Asini competit, ut nulli
Ptolomæo discipulo. Ex asino et equa mulus gignitur
mense 12, ait Plin. lib. VIII. RHEN.

(d) *Valentino.* Iren. adv. hæres. cap. 5, § 2.—Τὴν
γὰρ ἐν ὕμνησι ταύτην βουληθείσαν εἰς τιμὴν τῶν Λιόνων τὰ
πάντα ποιῆσαι, εἰκότως λέγουσι πιποικημένοι αὐτῶν, μᾶλλον
δὲ τὴν Σωτῆρα δὲ αὐτῆς καὶ αὐτὴν μὲν ἐν εἰκόνι τοῦ ἁγίου
Πατρὸς τετραρηχῆσαι, μὴ γινωσκόμενης ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ
τοῦτον δὲ τοῦ Μουγενεῖος υἱοῦ, τῶν δὲ λοιπῶν Λιόνων τοῦ
ὑπὸ τοῦτων γεγονότας ἄρχαγγέλους τε καὶ ἄγγέλους.

Interpretatio vetus — § 2. Hanc enim Enthymesin vo-
lentem in Aeonum honorem omnia facere, imaginis
dicunt fecisse ipsorum, magis autem salvatorem per
ipsam. Et ipsam quidem in imagine invisibilis patris
conservasse incognitam a Demiurgo : hunc autem unige-
niti filii : reliquorum vero Aeonum eos, qui ab hoc facti
sunt angeli et archangeli. EDD.

CAP. XX. — (e) *De strue animalium et materialium.*
Sic emendavimus, etsi veteres libri constanter, *de-
strusæ.* Struem dicit animalium et materialium, quod
Irenæus, duas substantias confusas, hyllicorum et
psychicorum. RIG.

(f) *Cœlos autem noceros deputant.* Irenæus Latinus,
Intellectuales, græcus, Νοητούς. RIG.

(g) *Satis meminerat Ptolomæus.* Videtur Ptolomæus
Valentini sectator, id commentus esse de Paradiso,
Archangelo quarto supra cœlum tertium extenso.
Vocat autem puerilia discibula, fabulas pueriles, quæ
solent pueris a nutricibus recitari aut amulicis. RUGX.

meminerat Ptolomæus puerilium dicibulorum, in mari A
poma nasci, et in arbore pisces : sic et in cœlestibus
nuceta (a) præsumpsit. Operatur Demiurgus ignorans,
et ideo fortasse non scit (b) arbores in sola terra institui
oportere. Ilane mater sciebat. Quidni suggerebat?
quæ et effectum suum ministrabat. Sed tantum fasti-
gium filio extruens per ea opera quæ illum et patrem,
et deum, et regem, ante Valentinianorum ingenia
testantur, cur sibi quoque ista noluit esse nota, postea
queram (c).

CAPUT XXI.

Interim tenendum, Sophiam cognominari et Ter-
ram et Matrem, quasi Matrem terram, et quod magis
rideas, etiam Spiritum Sanctum. Ita omnem illi hono-
rem contulerunt fœminæ, puto et barbam, ne
dixerim cætera. Alioquin Demiurgus adeo rerum non
erat compos, (d) de animalibus scilicet censu (1) inva-

letudinis spiritalia accedere, ut se solum, ratus, con-
cionaretur : *Ego Deus, et absque me non est* (Esa. XLV,
6) : certe tamen non fuisse se retro sciebat. Ergo et
factum intelligebat, et factitatore facti esse quem-
cumque. Quomodo ergo solus sibi videbatur, etsi non
certus, saltem suspectus de aliquo factitatore (e) ?

CAPUT XXII.

Tolerabilior infamia est apud illos in diabolum, vel
quia origo sordidior capit; ex nequitia enim mœro-
ris illius deputatur, ex qua angelorum et dæmonum
et omnium spiritalium malitiarum genituras notant
Et tamen diabolum quoque opus demiurgi affirmant,
et munditenentem (2) appellant, et superiorum magis
gnarum defendunt, ut spiritalem natura, quam de-
miurgum, ut animale. Meretur ab illis prælatio-
nem, cui omnes hæreses procurantur (f).

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Legendum omnino, de animalium censu Seml.*

(2) *Mundi-tenentem cosmocratora Iren.*

COMMENTARIUS.

(a) *Nuceta.* Nucetum locus est nucibus arboribus
consitus, a nucce; ut Iuvenum a lauro. Quercetum a
quercu. RUEN.

(b) *Et ideo fortasse non scit.* Jocus est in Demiur-
gum, quem Valentiniani fabulantur putasse omnia a
semetipso fecisse, cum ea fecisset Achamoth. Cœlum
enim fecisse nescientem cœlum, et hominem plas-
massæ ignorantem hominem; terram autem ostendit
non scientem terram, et in omnibus sic dicunt
ignorasse eum figuras eorum quæ faciebat, et ipsam
etiam ignorasse matrem, ac semetipsum putasse om-
nia esse. RUEN.

(c) *Queram.* Iren. adv. hæres. cap. 5, § 2.—Πατέρα
οὐν κτὶ Θεὸν λέγουσι αὐτὸν γενέσθαι τοῦ ἐκτός τοῦ Πληρώ-
ματος ποιητὴν ὄντα πάντων ψυχικῶν τε καὶ ὑλικῶν. Διακρί-
ναντα γὰρ τὰς δύο οὐδίας συγκεχυμένους, καὶ ἐξ ὑπομάταιν
σωματοποιοῦντας, θεδημιουργικῆναι τὰ τε οὐράνια καὶ τὰ
γῆιν, καὶ γενέσθαι ὑλικῶν καὶ ψυχικῶν, δεξιῶν καὶ ἀριστε-
ρῶν δημιουργῶν, κουρῶν καὶ βαρῶν ἀωρερῶν, καὶ καταστρωῶν.
Ἐπὶ δὲ οὐρανούς τε καὶ κατασκευαστικῆναι, ὡν ἐπάνω τὸν Δημιουργὸν
εἶναι λέγουσι. Καὶ διὰ τοῦτο Ἐβδομάδα καλοῦσιν αὐτόν, τὴν γὰρ
μητέρα τὴν Ἀχμοῦθ, Ὀγδοάδα, ἀποσώζουσαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ
ἄρχηγῶν, καὶ πρώτης τοῦ πληρώματος Ὀγδοάδης· τὴν δὲ
ἐπὶ τὰ οὐρανούς τε οὐκ εἶναι νεητούς φασιν, ἀγγέλους δὲ αὐτούς
ὑποθέτουσιν, καὶ τὸν Δημιουργὸν δὲ καὶ αὐτὸν Ἀγγελοῦ Θεοῦ
εἰκότα· ὡς καὶ τὴν παράδεισον ὑπὲρ τρίτον οὐρανὸν ὄντα,
τίταρον Ἀγγέλου λέγουσι ὑπάρχειν, καὶ ἀπὸ τοῦτου τὸ
εἰληρέσαι τὸν Ἄδὰμ δικαιοσύνην ἐν αὐτῷ.

Interpretatio vetus. — § 2. *Itaque patrem eum, ac
Deum eorum quæ extra Pleroma sunt, exitisse dicunt,
ut p' e omnium tam psychicorum quam hylcorum effec-
torem distinctis duabus illis essentiis ante confusis, atque
ex incorporeis in corporeis immutatis, tam cœlestia
quam terrestria condidisse et hylcorum et psychico-
rum, et dextrorum et sinistrorum fabricatorem,
levium et gravium, sursum advolantium et deorsum de-
vergentium. Septem quoque cœlos fecisse, super quos
Demiurgum esse dicunt. E propter sic hebitomadum
vocant eum, matrem autem Achamoth, servantem nume-
rum primogenitiæ et primariæ Pleromatis ogdoadis. Sep-
tem autem cœlos quos intellectuales esse dicunt, an-
gelos autem eos tradunt et Demiurgum et ipsum
angelum, Deo autem similem, quemadmodum et Pa-
radisum supra tertium cœlum existentem virtute archan-
gelum quartum dicunt esse, et ab hoc aliquid accepisse
Adam conversatum in eo.* EDD.

CAP. XXI —(d) *De animabus scilicet, censu invalidi-
dinis spiritalia agnoscere.* Supra notavit horrendam Val-
entinianorum blasphemiam, quod Demiurgum dicentem
animalis esse substantiam. Nunc igitur fatuas sententiae
illorum consequens ridens, ait, Demiurgum, ab ea substantia
materiali, censu invaliditudo, traxisse aliquid
invalidi; sui se autem invaliditudo accedere spiritalia,
hoc est, Esse propterea invalidi iam accedere spiritalia,
ad spiritalia accedere non valere, non posse. Irenæus
Græce dixit, διὰ τοῦτο ἀτινότερα αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ
γενέσθαι τινὸς πνευματικῶν. Ex quibus Latino-barbara sic
legenda videntur. *Et propter hoc subteriore eum
existentem perscire quæ sunt spiritalia.* RIC.

(e) *Factitatore.* Iren. contra Hæres. cap. 5, § 2.
... τὴν δὲ τὴν μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ
Σοφίαν, καὶ Γέν... καὶ ἅγιον Πνεῦμα...

§ 4. ... διὰ τοῦτο ἀτινότερα αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ
γενέσθαι τινὸς πνευματικῶν, αὐτὸν νενομηκῆναι μόνον εἶναι
Θεόν, καὶ διὰ τῶν Προφητῶν εἰρηκῆσαι· Ἐγὼ Θεός, πλην ἐμοῦ
οὐδὲς.

*Hanc autem matrem et Ogdoadem vocant et sophiam
et terram... et Spiritum Sanctum... et propter hoc su-
periore eum existentem præscribere quæ sunt spiritalia
et se putasse solum Deum, et per prophetas dixisse:
Ego Deus et præter me nemo.* — Sensus ad jocis va-
pulantiam Γωων Noster dilabitur, nec, ut opinatur Sem-
ler, misera sunt quæ Irenæo, refutandi causa, ad-
dit, nec insula quibus inanem et turpem phitosophiam
irridet. Eo enim insanie devenerant Gnostici, ut fœ-
dissimum mulieri cultum exhiberent omnemque illi
honorem conferrent, puto et barbam, ait Septimius, ne
dixerim cætera... EDD.

CAP. XXII. — (f) *Procurantur.* Iren. cont. hæres.
cap. 5, § 4.—Ἐκ δὲ τῆς ὑπέρας τὰ πνευματικῶν τῆς πανκρίας
διδάσκουσι γενέσθαι· ὅθεν τὸν Διάβολον τὸν γίνεσθαι ἐσχηλί-
ναι, ὃν καὶ Κοσμοκράτορα καλοῦσι, καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ
τοὺς Ἀγγέλους, καὶ πᾶν τὸν πνευματικὴν τῆς πανκρίας
ὑπόστασιν... τὸν δὲ Κοσμοκράτορα γινώσκουσιν τὰ ὑπὲρ εὐ-
τὸν ὅτι πνεῦμά ἐστι τῆς πανκρίας. Τὸν δὲ Δημιουργὸν αἰ-
ψυχικῶν ὑπάρχοντα.

Interpretatio vetus. — § 4. *De tristitia autem spiritalia
malitiæ docent facta. Unde et Diabolum genesis habuisse
(quem et Cosmocratorem vocant) et demonia et omnem
spiritalium malitiæ substantiam S..., et Cosmocratorem
intelligere ea quæ sunt supra eum, quoniam sit spiritalis
malitia. Demiurgum vero ignorare, cum sit animalis.*

CAPUT XXIII.

Singularium autem potestatum arces his finibus collocant. In summis summitatibus praesidet tricenus Pleroma, Horo signante lineam extremam. Inferius illum metatur medietatem Achamoth, filium calcans: subest enim demiurgus in hebdomade sua, magis diabolus, in isto nobiscum communi mundo caementato et concorporificato, ut supra editum est, ex Sophiæ utilissimis casibus, qua nec acrem haberet recipiendi spiritus spatium, teneram omnium corporum vestem, colorum omnium indicem (1), organum temporum, si non et istum Sophiæ mœstitia colasset; sicut animalia metus, sicut conversio ejus, ipsum demiurgum. His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est: ejus originalem Sophiæ passionem, quia nondum ediderunt, ego interim argumentabor motiunculis ejus excessum. Credas enim illam in tantis vexationibus etiam fabricitasse (a).

CAPUT XXIV.

Cum talia de Deo vel de deis, qualia de homine figmenta! Molitus enim (2) mundum demiurgus, ad hominem manus confert, et substantiam non ei capit, non ex ista, inquit, arida quam nos unicam novimus terram (b) quasi non etsi arida postmodum, adhuc tamen (3) tunc aquis ante segregatis, superstitie limo siccaverit, sed ex invisibili corpore materiæ illius, scilicet philosophicæ, de fluxili et fusi ejus: quod unde fuerit, haud queo æstimare, quia

- (1) Judicem *Scnl.*
 (2) Ergo *Jm.*
 (3) Tantum quod *Lat.*
 (4) Materiali *Scnl.*

LECTIONES VARIANTES.

- C (3) Animam *add. Pam. Scnl. Oberth. Forte anima Jm.*
 (6) Comisit *Jm.*
 (7) Jesus *addit Scnl. Ipsius Jm.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIII. — (a) *Fabricitasse.* Iren. contra hæres. cap. 5, § 4. ... Οὐκ ἔστιν δὲ τὴν μητέρα αὐτῶν τῆς τῶν ὑπερουράνιων τόπων τοῦτ' ἵσταν ἐν τῇ μεσοτήτῃ τὴν Δημιουργὸν οὐ εἰς τὴν ὑπερουράνιαν τόπον, τοῦτ' ἵσταν ἐν τῇ ἐβδομάδι τὸν δὲ παντοκράτορα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς κόσμῳ.

Interpretatio vetus. — § 4. *Habitare Matrem quidem ipsorum in eo qui sit celestis locus, hoc est in medietate, Demiurgum vero in eo qui sit in caelo locus, hoc est, hebdomade: Cosmocratorem vero in eo, qui sit secundum nos, mundo.* EDD.

CAP. XXIV. — (b) *Quasi non etsi arida postmodum.* Ipse libro de Baptismo, hominis figulandi opus sic explicat: *De terra materia convenit; non tamen habilis, nisi humecta et succida, quam scilicet ante quartum diem segregatæ aquæ in stationem suam superstitie humore limo temperarant.* RIC.

(c) *Pelliceam tunicam.* S. Hieronymus confutans errores Joan. Hierosolymitani, in eo arguit, quod per pelliceas tunicas corpora humana interpretaretur, quibus nimirum primi parentes nuditate suam velaverunt, statimque rei facti sunt. LE PR.

CAP. XXIV. — (d) *Sensui.* Iren. contra hæres. loc. cit. § 5. — Δημιουργήσαντα δὲ τὸν κόσμον ποιηθῆναι καὶ τὸν ἀνθρώπον τὸν χοικόν· οὐκ ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ξηρᾶς γῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἠοράτου οὐσίας, ἀπὸ τοῦ πνευμένου καὶ ἕνυστου τῆς ὕλης λαβόντα, καὶ τῆς τοῦτον ἐμπύσεως τὸν ψυχικὸν διορίζοντα. Καὶ τοῦτον εἶναι τὸν καθ' εἰκόνα καὶ ὁμοιωσιν γεγονότα. ... ὕστερον δὲ πριτεροῖσθαι λέγουσιν αὐτῶ τὸν ἐργαστήριον χιτῶνα· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν σαρκίον εἶναι λέγουσι.

Interpretatio vetus. — *Cum fabricasset igitur mundum fecit et hominem choicum, non autem ab hac arida terra, sed ab invisibili substantia et ab effusibili et*

A *nusquam est. Si enim fusile et fluxile liquoris est qualitas, liquor autem omnis de Sophiæ fletibus fluxit sequitur ut limum ex pituitis et gramis Sophiæ constituisse credamus, quæ lacrymarum proinde sunt faeces, sicut aquarum quod desidet, limus est. Figulat ita hominem demiurgus, et de afflatu suo animat: sic erit et choicus et animalis, ad imaginem et similitudinem factus: quadruplex res: ut imago quidem choicus deputetur, materialis (4) scilicet; etsi non ex materia demiurgus: similitudo autem animalis; hoc enim et demiurgus. Habes duos. Interim carnalem superficiem postea aiunt choico supertextam, et hanc esse (c) pelliceam tunicam obnoxiam sensui (d).*

CAPUT XXV.

B *Inerat autem in Achamoth (e) ex substantia Sophiæ matris, peculium quoddam seminis spiritualis: sicut et ipsa Achamoth in filio demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gnaro. Accipe industriam clandestinæ providentiæ hujus. (f) Ad hoc enim et deposuerat et occultaverat, ut cum demiurgus animam mox de suo afflatu in Adam communicaret, pariter et semen illud spiritale quasi per canalem (5) derivaretur in choicum: atque ita (g) foeturatum in corpore materiali, velut in utero, et adultum illic, idoneum inveniretur (h) suscipiendo quandoque Sermoni perfecto. Ita que cum demiurgus traducem animæ suæ committit (6) in Adam, (i) latuit homo spiritualis statu (7) insertus, et pariter corpori inductus, quia non magis*

LECTIONES VARIANTES.

- C (3) Animam *add. Pam. Scnl. Oberth. Forte anima Jm.*
 (6) Comisit *Jm.*
 (7) Jesus *addit Scnl. Ipsius Jm.*

COMMENTARIUS.

fluida materia accipientem; et in hunc insufflasse psychicum definiunt. Et hunc esse secundum imaginem et similitudinem factum. ... Post deinde circumdatam (substantiam ejus) dicunt ei dermatinam tunicam: hanc autem sensibilem carnem esse volunt. EDD.

CAP. XXV. — (c) *Ex substantia Sophiæ matris.* Vergit illud ad errorem de anima; hujus autem opinionis dogma plenius recenset et explicat lib. de Anima cap. 41. LE PR.

(f) *Ad hoc enim et deposuerat et occultaverat.* Idem prodit Irenæus his verbis. Partum vero matris ipsorum, inquit, quæ est Achamoth, quem secundum inspectionem eorum angelorum qui sunt erga Salvatorem, generavit, existentem ejusdem substantiæ matris suæ spiritualis, et ipsum enim ignorasse Demiurgum dicunt, et latenter depositum esse in eum nesciente eo: uti per eum in eam qua ab eo esset animam seminatam, et in materiale hoc corpus, gestatum quoque velut in utero; in his et amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis. RHEN.

(g) *Foeturatum in corpore materiali velut in utero.* Irenæus, *Gestatum quoque velut in utero, Κωσσορηθόν.* RIC.

(h) *Suscipiendo quandoque sermoni perfecto.* Irenæus, *Ad susceptionem perfectæ rationis.* RIC.

(i) *Latuit homo spiritualis.* Irenæus, Latuit igitur, inquit, quemadmodum dicunt Demiurgum, conseminatus in sufflatione ejus a Sophia, spiritualis homo, innarrabilij virtute et providentiæ. Atque hoc ultimum est quod Tertullianus mox dicit, Accipe industriam, inquit, clandestinæ providentiæ hujus. RHEN.

semen noverat matris demiurgus, quam ipsam. Hoc semen Ecclesiam dicunt, (a) Ecclesiae supernae speculum (1), et hominis censum : proinde cum ab Achamoth deputantes, quemadmodum animalem a demiurgo : choicum, substantia ἀρχή: carnem, materia (2). Habes novum, id est quadruplum Geryonem (b).

CAPUT XXVI.

Sic et exitum singulis dividunt. Materiali quidem, id est carnali, quem et sinistrum vocant, indubitatum interitum; animali vero, quem et dextrum appellant, dubitatum eventum, utpote inter materialem spiritalemque nutanti, et illac debito qua plurimum adnuerit. Caeterum spiritalem emitti in animalis comparationem, (c) et erudiri cum eo et exerceri in conversationibus possit (3). Indiguisse enim anima-

lem etiam sensibilibus disciplinarum; in hoc et paraturam mundi prospectam; in hoc et Sotereum animalem (4) in mundo representatum, in salutem scilicet animalis. Alia adhuc compositione monstruosum, voluit illum (d) proficias (5) earum substantiarum induisse, quarum summam saluti esset redacturus; ut spiritalem quidem suscepit ab Achamoth, animalem vero, quem mox a demiurgo induit (6), Christum: caeterum corporalem, ex animali substantia, sed miro et inenarrabili rationis ingenio constructum (7), administrationis causa (8) vim (9) contulisse (e), quo congressui, et conspectui, et contactui (10), et (f) defunctui (g) ingratis subjaceret. Materiale autem nihil in illo fuisse, utpote salutis alienum, quasi aliis? fuerit necessarius, quam egentibus salute. Et totum hoc, ut carnis nostrae habitum alienando a Christo, a spe etiam salutis expellant (h).

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Exemplum Iren.
- (2) Choicum, substantia carue, a materia Jun.
- (3) Potuit Rhen.
- (4) Animalem ejciant Jun. Seml. Obert.
- (5) Prospicientias Fran. Par. Proficias Ciacc. Primitias Pam. ἀπαρχίας, ἀκροθίνια.
- (6) Quam... induerit Jun.

- (7) Constructam Pam.
- (8) Causa abest a Fran. Par. causam Seml. Obert. Porro forte via Jun.
- (9) Vi Rhen. Seml. Obert. Pam. Rig. volebat circumtulisse Seml. administrationis causa ei contulisse.
- (10) Contractui Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Ecclesiae supernae speculum. Iren. Exemplum superioris Ecclesiae. Rig.

(b) Geryonem. Iren. contra haeres. Ibid. § 6. — Τὸ δὲ κύημα τις μητρὸς αὐτῆς τῆς Ἀχαμῶθ, ὃ... ἀπὸ κύου ἐκ μούσιον τῆ μητρὶ πνευματικῶν καὶ αὐτὸν ἡγεμονικῶς τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· καὶ κληθῆναι κατατεθεισὸς εἰς αὐτὸν, μὴ εἰδὸς αὐτοῦ, ἵνα δὲ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχὴν σπάρῃ, καὶ εἰς τὸ ὕλικόν τούτου σῶμα, κυοφορήσῃ, ἐν τούτοις καὶ ἀξήγητον, ἐτοιμὸν γίνεσθαι εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου. Ἐλαθὶν οὖν, ὡς φασί, τὸν Δημιουργὸν ἢ συγκατασπαρῆς τῆ ἡμερωσάμετι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Σοφίας πνευματικῆς ἀνθρώπων ἀβήρητον πρηνίαν. Ὡς γὰρ τὴν μητρίν ἡγεμονικῶς, οὕτω καὶ τὸ σπέρμα αὐτῆς· ὃ δὲ καὶ αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι λέγουσιν, ἀντίστοιχον τῆς ἅω Ἐκκλησίας. Καὶ τότε εἶναι ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν, ὥστε ἔχειν αὐτοῦς τὴν μὲν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἀπὸ τοῦ χοῦς, καὶ τὸ σαρκικὸν ἀπὸ τῆς ὕλης.

Interpretatio vetus.— § 6. Partum vero matris ipsorum quae est Achamoth, quem generavit existentem, ejusdem substantiae matri suae, spiritalem et ipsum, ignorasse Demiurgum dicunt: et latent depositum esse in eum, nesciente eo, uti per eum in eam, quae ab eo esset animam seminatam et in materiale hoc corpus, gestatum quomodo velut in utero in iis et amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectae rationis. Lutuit igitur, quemadmodum dicunt, Demiurgum conseminatus insufflationi ejus a Sophia spiritualis homo, inenarrabili virtute et providentia. Quemadmodum enim matrem suam ignoravit, sic et semen ejus, quod etiam ipsum Ecclesiam esse dicunt, exemplum superioris Ecclesiae: et huic esse in semetipsis hominem voluit, uti habeant animam quidem a Demiurgo, corpus autem a limo et carneum a materia, spiritalem vero hominem a matre Achamoth. Edd.

CAP. XXVI. — (c) Et erudiri cum eo, et exerceri in conversationibus possit. Irenaeus, Ut formetur coeruditum ei in conversatione. Qui locus apertissime declarat Irenaei Latina quae nunc habemus in manibus, ipsissima esse quae vidit Septimius. Rig.

(d) Proficias earum substantiarum induisse. Mendose in cod. Pithaeo legitur, Prospicias, et, Invidisse. Proscias dicit, quod Irenaeus Primitias. Απαρχάς Glossae veteres, Proficie, ἀκροθίνια, αἱ τῶν θυμάτων ἀπαρχαί. Festus, Proficium, prosecatum. Rig.

(e) Contulisse. In codice Pithaei legitur, in contulisse: unde arbitror emendandum, circumtulisse, ut sit quod

ab Irenaeo dicitur, circumdatum corpus. Rig.

(f) Defunctui. Passioni, morti. Sic reddidit Irenaei Passibile. Rig.

(g) Ingratis. Ingratis, Etiam nolens. Rig.

(h) Huc usque Tertullianus, Irenaeum pone secutus, jam liberius progreditur, multa quae partim tacet, partim sequentibus capitibus obvolvitur, ac multa superaddit, quae descriptam ab Irenaeo Gnosticorum delineationem perficiunt, eximiaque nobis representant quae Tertullianus habuit praeculis et nunc desiderantur Justini Philosophi et Miltiadae Ecclesiarum Sophistae adversus Valentini nos scripta. Caeterum sole clarius est, latente Semlero, Tertullianum in hoc cap. 26 ex graecis copiosioribus reddidisse parcius.

Iren. adv. haeretic. Ibid. cap. 6, § 1. — Τριῶν οὖν ὄντων, τὸ μὲν ὕλικόν, ὃ καὶ ἀριστιότιον καλεῖται, κατὰ ἀνάγκην ἀπὸλλυσθαι λέγουσιν, ἅτε μηδεμίαν ἐπιτελεῖσθαι πρὸς ἀβραμάριας δυνάμεινον· τὸ δὲ ψυχικόν, ὃ καὶ θεϊκὸν προσωπορθεύσιν, ἅτε μῖσιν ἐν τοῦ τε πνευματικῷ, καὶ ὕλικῷ, ἐκίσει χωρῖόν, ὅπου ἂν καὶ τὴν πρόσκλησιν ποιήσεται· τὸ δὲ πνευματικὸν ἐκπεπέμψεται, ὅπως ἐνθάδε τῆ ψυχικῆς συζήτησιν μαρτυρή, συμπαιδεύσιν αὐτῶ ἐν τῇ ἀναστραφῇ. Ἐπει γὰρ τῶν ψυχικῶν καὶ ἀσθητῶν παιδευμάτων· ὃ ἐν καὶ κύριον κατασκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ τούτοις παραγγυνοῦναι τὸ ψυχικόν, ἐπὶ καὶ ἀντιζηῦσιον ἔστιν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ· ὡν γὰρ ἡμελλε σώξιν, τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν πηληρίνας γάσκουσιν· ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμῶθ τὸ πνευματικόν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ἐνδιδοῦσθαι τὴν ψυχικὴν Χριστῶν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας πριτωθεῖσθαι σῶμα ψυχικὸν ἔχειν ὁσίαν, κατασκευασμένην δὲ ἀβήρητον τέχνη, πρὸς τὸ καὶ ἀβραμάρια καὶ ἀψηλάρητον, καὶ ἀπὸ τῶν γεννηθῆναι· καὶ ὕλικόν δὲ οὐδ' ὅτι οὐκ εἰληθῆναι λέγουσιν αὐτὸν· μετ' γὰρ εἶναι τὴν ὕλην ὀκτικὴν σωτηρίας.

Cap. 7, § 2. Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες, προβαλίσθαι αὐτῶν καὶ Χριστῶν ὡς ἰδίον, ἀλλὰ ψυχικόν, πρὸς τὸ τοῦτο διὰ προφροσύνης λελαθῆναι. Εἶναι δὲ τούτων διὰ Μαρίας θεοειδύσαντα κατὰ τὸν ὕδωρ διὰ σωλήνος ὁδοῦσι. Καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τῷ βαπτισμῶτι καταλθεῖν ἐκείνων τῶν ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐκ πάντων Σωτήρα, ἐν εἰδει περισσεῶς. Γεννηθῆναι δὲ ἐν ἀσθῆ καὶ τὸ αὐτὸ τῆς Ἀχαμῶθ σπέρμα πνευματικόν. Τὸν οὖν κῆριν ἡμῶν ἐκ τισσάρων τούτων σύνθετον γεννηθῆναι γάσκουσιν, ὡς σώζοντα τὸν τυπὸν τῆς ἀρχηγῆς καὶ πρώτης τετρακτῆος· ἢ καὶ τοῦ πνευματικῷ, ὃ ἦν ἀπὸ τῆς Ἀχαμῶθ, καὶ ἐκ τοῦ ψυχικῷ, ὃ ἦν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ἐκ τῆς οἰκονομίας, ἢ ἢν κατασκευασμένην ἀβήρητον τέχνη καὶ ἐκ τῶν σωτηρίας, ἢ ἢ

CAPUT XXVII.

Nunc reddo de Christo : (a) in quem tanta licentia Jesum inserunt quidam, quanta spiritale semen animali cum inflatu infuleiunt, fertili nescio quæ comenti, et hominum et deorum suorum. Esse enim (1) Demiurgo suum Christum filium naturalem. Denique animale prolatum ab ipso, promulgatum Prophetis; in Præpositionum quæstionibus positum, id est per virginem, non ex virgine editum quia delatus in virginem transmeatorio potius quam generatorio more processerit; per ipsam, non ex ipsa; non matrem eam, sed viam passus. Super hunc itaque Christum (b) devolasse tunc in baptismatis sacramento Soterem (2) per effigiem columbæ. Fuisse autem et in Christo etiam ex Achamoth spiritalis seminis condimentum, ne marcesceret scilicet reliqua farsura. Nam in figuram principalis Tetradi, quatuor eum substantiis stipant, spiritali Achamothiana, animali Demiurgina, corporali inenarrativa (3), et illa sote-

riciana, id est columbina. Et Soter quidem permansit in Christo, impassibilis, inflexibilis (4), inapprehensibilis. Denique cum ad apprehensiones venit (5), discessit ab illo in cognitione Pilati. Proinde nec matris semen admisit injurias, æque insubditivum, et ne ipsi quidem Demiurgo compertum. Patitur (c) vero animalis et carnis Christus, in delineationem (6) superioris Christi, qui ad Achamoth formandam substantivali non agnitionali forma, Cruci, id est Hero fuerat inmixtus. (d) Ita omnia in imagines urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani (e).

CAPUT XXVIII.

Interea Demiurgus omnium adhuc nescius, etsi aliquid et ipse per Prophetas concionabitur, ne hujus quidem operis sui intelligens (dividunt enim et prophetiale (f) patrociniū (7) in Achamoth, in semen, in Demiurgum) : ubi adventum Soteris accepit, (g) propere et ovanter accurrit (8), cum omnibus viribus suis, Centurio de Evangelio. Et de omnibus in-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Etiam *Rhen. Sent. Obert.*
- (2) *Jea vel Iem in Mss. Jesum Par.*
- (3) Ine enarrativa *Rhen. Sent. Oberth. Jesuaciana Pan. Frmi. Par.*
- (4) Invisibilis *leg. Jui. ex Iren.*

- (5) Veniretur *Jui.*
- (6) Delineationem *Jui.*
- (7) Præconium *Jui.*
- (8) Occurrit *al.*

COMMENTARIUS.

απειλοῦσα εἰς αὐτὸν πιστερεῖα.

Interpretatio vetus. — Cap. 6, § 4. Cum sint igitur tria, alterum (materiale, quod etiam sinistrum vocant) ex necessitate perire dicunt, quippe cum nullam spirationem incorruptæ recipere possit; animale vero, (quod etiam dextrum appeblant) cum sit medium spiritalis et materialis, illuc redigi, quocumque declinaverit : spiritale vero emissum esse, uti hic animali conjunctum formetur, coeruditum ei in conversatione. Opus erat enim animali sensibilibus disciplinis. Ob quam causam et mundum fabricatum dicunt, et saluatorem ad hoc venisse animale, quia suæ potestatis est, ut id salvet. Quæ enim salcaturus erat, eorum primitias eum suscepisse dicunt : ab Achamoth quidem spiritale, a Demiurgo autem indutum Psychicum (id est, animale) Christum a dispositione autem circumdatum corpus, animale habens substantiam, pararum vero inenarrabili arte, ut et visibile et palpabile, et passibile fieret. Et hylicum autem nihil omnino suscepit : non enim esse hylicum capaceum salutis.

Cap. 7, § 2. — Sunt autem qui dicunt emisisse eum et Christum filium suum sed et animale et de hoc per prophetas locutum esse. Esse autem hunc qui per Mariam transierit, quemadmodum aqua per tubum transit, et in hunc in baptismate descendisse illum, qui esset de Pteromate ex omnibus, Salvatorem in figura columbæ : fuisse autem in eo et illud quod est ab Achamoth, semen spiritale. Dominum igitur nostrum ex quatuor iis compositum fuisse dicunt, servantem typum primogenite et primæ quaternationis de spiritali, quod erat ab Achamoth : et de animali, quod erat de Demiurgo, et de dispositione, quod erat factum inenarrabili arte, et de Salvatore, quod erat illa, quæ descendit in eum, columba. EDD.

CAP. XXVII. — (a) In quem tanta licentia Jesum. Nos ab exemplaribus nihil adjuti, scripsimus, in quem, etc. Porro Valentiniiani inserunt Jesum illum ex omnium æonum defloratione constantem Soterem, in animale Demiurgi Christum, fertilem Christum constituentes, et semen spiritale eodem modo in animale infuleiunt. RHEX.

(b) Devolasse tunc in baptismatis sacramento Soterem. Vetus exemplar non habet Soterem, sed Jem, quod depravatum est ex antiquiore, in quo erat scriptum I H M; sive Ihm, quod in Mss. passim significat Je-

sum. Neque aliter hic legendum, etsi Soterem posuerit Irenæus. RHEX.

(c) Patitur vero animalis et carnis. Hanc sententiam clare exponit Irenæus, sic scribens. Passus est autem, inquit, secundum hos, Animalis Christus, et ille qui ex dispositione fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum superioris Christi, illius qui extensus est cruci, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam. Omnia enim hæc exempla illorum esse dicunt, expone ergo in delineationem superioris Christi, id est, in typum, in exemplum. RHEX.

(d) Ita omnia in imagines urgent. Irenæus, Omnia enim hæc exempla, illorum esse dicunt. Græcus habet, τύπους. RIG.

(e) Christiani. Iren. contra hæres. Cap. 7, § 2. — Καὶ τοῦτο μὲν ἀπὸ τῆς διαμεμυνηκέναι (ὡς γὰρ ἐπιθέχεται παρὰ τὸν αὐτὸν ἀκράτητον καὶ ἄκρατον ὑπαρχόντα) καὶ διὰ τοῦτο ἤρξαι. προσσημένον αὐτοῦ τῷ Πιλάτῳ, τὸ εἰς αὐτὸν κατατεθῆναι τὸ ὄνομα Χριστοῦ ἄλλ' οὐδὲ τὸ ἅπλοῦς ματρὸς σπέρμα πεποιθῆναι λέγουσιν ἄρα ἵνα γὰρ καὶ αὐτὸ, τὸ πνευματικόν, καὶ ἄκρατον, καὶ αὐτὸ τῆς Δημιουργίας ἐπαῖς δὲ λησίων, κατ' αὐτοῦς, ὁ ψυχικὸς Χριστὸς... ἰν' ἐπιθεῖσθαι. οὐτοῦ ἡ μικρὸν τὸν τύπον τοῦ ἁγίου Χριστοῦ, ἐπιτοῦ τοῦ ἐτετραπέτερος τῆς Σταυροῦ. καὶ μορφώσαντος τῆς Ἀρχιμύθου μύρωσιν τὴν κατ' οὐσίαν. Πάντα γὰρ ταῦτα τούτους ἐπιτοῦν εἶναι ἱερούσι.

Interpretatio vetus. — Et hunc quidem impassibilem perseverasse (non enim possibile erat pati eum, cum esset incomprehensibilis et invisibilis) : et propter hoc oblatum esse, cum traheretur ad Pilatum, illum qui depositurus erat in eum spiritus Christi. Sed ne id quidem, quod a matre erat semen, passum esse dicunt, impassibile enim et illud, quippe spiritale et invisibile etiam ipsi Demiurgo. Passus est autem secundum hos animalis Christus... ut ostendat per eum Mater typum superioris Christi, illius qui extensus est cruci, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam. Omnia enim hæc exempla illorum esse dicunt. EDD.

CAP. XXVIII. — (f) Patrociniū in Achamoth. Quid hæc vox toties re, et ita, ad tedium usque significet, non ita compertum. Conjectura est ab hebæa voce derivari פתח sapientia, sicque tantisper in Achamoth deflexit. L. Pr.

(g) Propere et ovanter accurrit cum omnibus viribus

minatus, ab illo etiam spem suam discit, quod successurus sit in locum matris. Ita exinde securus, dispensationem (a) mundi hujus, vel maxime Ecclesie protegendae nomine, quanto tempore oportuerit, insequitur (b).

CAPUT XXIX.

Colligam nunc ex disperso, ad concludendum, quae de totius generis humani dispositione disserant. Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitatem (1) in Adam inde jam dividunt per singulares generum proprietates, nacti occasionem distinctionis huiusmodi ex posteritate ipsius Adae, moralibus quoque differentiis tripartitae. Cain, Abel, et Seth, fontes quodammodo generis humani, in totidem derivant argumenta, naturae atque essentiae. (c) Choicum, (d) saluti degeneratum, ad Cain redigunt: Animale, (e) mediae spei deliberatum (2), ad Abel component: Spiritale, certae saluti praedictatum, in Seth reconducunt, Sic et animas ipsas duplici proprietate discer-

nunt, bonas et malas: secundum choicum statum ex Cain, et animalem ex Abel (3), spiritalem ex Seth. De obvenientia superducunt jam non naturam, sed indulgentiam, ut quos Achamoth in (4) superioribus (f) in animas bonas depluat, id est animali censui inscriptas. Choicum enim genus, id est malas animas nunquam capere salutaria. Immutabilem enim et irreformabilem (5) naturam pronuntiaverunt. Id ergo granum seminis spiritualis modicum et parvulum jactu, (g) sed eruditu hujus fides augetur atque provehitur, ceu (6) supra diximus: animaeque hoc ipso ita ceteris praeventur, ut Demiurgus tunc ignorans magni eas fecerit. (h) Ex earum ergo laterculo, et in reges, et in sacerdotes allegere consueverat: quae nunc quoque si plenam atque perfectam notitiam apprehenderint istarum naturarum (7), naturificatae jam spiritualis conditionis germanitate, certam obtinebunt salutem, imo omnimodo debitam (i).

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unitam at.
(2) Deliberatum Jun.
(3) Et add. Jun.
(4) Qua Achamoth de Jun.

- (5) Naturae add. Firm. Par.
(6) Ceu abest a Rhen. Seml. Oberth. ceu praediximus Paris. Rig.
(7) Nympharum conjicit Seml.

COMMENTARIUS.

suis. Irenaeus obscure admodum dixerat, *Et in gaudium ei cessisse cum omni virtute sua.* RIG.

(a) *Dispensationem mundi hujus.* τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν. Itaque dispensationem hic dicit, quod supra, dispositionem. RIG.

(b) *Insequitur.* Iren. contra haeres. cap. 7, § 5. — Τὰς δὲ... ψυχὰς.. πλείον τῶν ἄλλων ἡγαπισθαι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, μὴ εὐδότος τῆν αἰτίαν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ λογιζομένου εἶναι τιμωρίας. Διὸ καὶ εἰς Προφήτας φασιν ἔτασεν αὐτοὺς, καὶ ἱερῆς καὶ βασιλικῆς, καὶ πολλὰ ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου εἰρησθαι τῶν προφητῶν, καὶ λοιπὸν τίμωσι τὰς προφητείας, τὸ μὲν τι ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰρησθαι θλιόντες, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ.

§ 4. Τὸν δὲ Δημιουργοῦ... διατετακέναι ἄχρι τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου· ἐλθόντος δὲ τοῦ σωτῆρος, μαθεῖν αὐτὸν παρ' αὐτοῦ πάντα λέγουσι, καὶ ἀμνησθαι αὐτῷ προσχωρήσαντα, μετὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐκκέντηστρον... αὐτὸν τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν μίχρι τοῦ θανάτου καιροῦ, μάλιστα δὲ διὰ τῶν τῆς Εκκλησίας ἐπιμίλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆν ἐπιγνώσιν τοῦ εὐαγγελίου αὐτῷ ἐπάλλου, ὅτι εἰς τὴν τῆς μητρὸς τὸ πῶν χωρήσει.

Interpretatio vetus. — § 5. Eas vero.... animas.... dicunt plus dilectas a Demiurgo, non sciente causam, sed a semetipso putante eas esse tales quapropter et in Prophetas, vivunt, distribuebat eas et Sacerdotes et Reges et multa de hoc semine dicta per Prophetas exponunt: quippe cum altioris naturae esset. Multa autem et matrem de superioribus dixisse dicunt, sed et per hunc et per eas quae ab hoc factae sunt animae. Ac deinceps dividunt Prophetas, aliquid quidem a matre dictum docentes; aliquid a semine, aliquid autem a Demiurgo.....

§ 4. *Demiurgum autem....* Sic ignorantiam conservasse usque ad adventum salvatoris. Cum venisset autem Salvator, didicisse eum ab eo omnia dicunt et in gaudium ei cessisse cum omni virtute sua et eum esse illum in Evangelio centurionem.... *Perfecturum autem eum eam quae secundum ipsum est mundi creationem, usque ad id tempus quod oportet maxime autem propter Ecclesiae diligentiam atque curam et propter agnitionem preparati praemii, quoniam in locum ma-*

tris transibit. EDD.

CAP. XXIX. — (c) *Choicum saluti degeneratum.* Sicut degenerem appellamus eum qui generosus non est, ita degeneratum saluti vocat, quod ad salutem non est generatum. RHEEN.

(d) *Saluti degeneratum.* Irenaeus, *In corruptelam abire* RIG.

(e) *Mediae spei deliberatum.* Hoc est, libertati arbitrioque suo traditum. Mediam spem dicit, quod supra, *Dubitatum eventum.* Interea tamen alludit ad regimen medietatis, ubi Valentiniani justorum animas refrigerare dicebant. RIG. — *Deliberatum.* Liberatum. Sic ipse adversum Marcionem, IV. *Decem mensium cruciatu deliberatus*, id est, liberatus. RIG.

(f) *In animas bonas depluat.* Irenaeus, *Spiritualia vero inseminat Achamoth.* RIG.

(g) *Sed eruditu hujus fides,* etc. Sic infra pro prolatione prolatum usurpat, id quod Tacito etiam Solum et Livio. RHEEN.

(h) *Ex earum laterculo.* Est laterculum libri nomen, in quo dignitatum omnium tam militarium quam civilium cognitio continebatur, hic erat primicerium Notariorum. RHEEN.

D CAP. XXIX. — (i) *Debitam.* Iren. contra haeres. cap. 7, § 5 — Ἀνθρώπων δὲ τρία γίνετο ὑπόστασις: πνευματικὴν, χοϊκὴν, ψυχικὴν, καθὼς ἐγένετο Κάιν, Ἄβελ, Σέθ, καὶ ἐκ τούτων τὰς τρεῖς φύσεις, οὐκ ἔτι καθ' ἑν, ἀλλὰ κατὰ τὴν εὐκαίαν καὶ τὸ μὲν χοϊκὸν εἰς θάλασσαν χωρήσει καὶ τὸ ψυχικὸν εἰς τὰ βελτίονα ἐλκεται, ἐν τῷ τῆς μεσότητος τόπῳ ἀναπαύσθαι... τὰ δὲ πνευματικὰ, ἃ ἂν κατασπίρη ἡ Ἀχάμοθ, ἐκότε τῶν τοῦ νῦν δικαίων ψυχῶν παιδεύθοντα κ. τ. λ. — Καὶ αὐτὰς μὲν τὰς ψυχὰς πάλιν ὑπομερίζοντες λέγουσιν. Ἦς μὲν φύσει ἀγαθὰς οὐ δὲ φύσει ποιητὰς. τὰς δὲ φύσει ποιητὰς, μηδέποτε ἂν ἐπιδίδασθαι ἐκείνου τὸ σπέρμα.

Cap. 6, § 2. εἰς γὰρ τὸ χοϊκὸν ἀδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν.

Interpretatio vetus. — Cap. 7, § 5. *Hominum autem tria genera dicunt, spiritale, choicum psychicum: quemadmodum fuit Cain, Abel, Seth; ut ostendant et ex his tres naturas jam non secundum unumquemque, sed secundum genus. Et choicum quidem in corruptelam abire: animale vero, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeratum.... spiritualia vero inseminat Achamoth ex illo tempore usque nunc*

CAPUT XXX.

Ileoque nec operationes necessarias sibi existimant, nec ulla disciplinae munia observant; (a) martyrii quoque eludentes necessitatem qua volunt interpretatione. Hanc enim regulam animali semini praestitam, ut salutem quam non de privilegio status possidemus, de suffragio actus elaboremus. Nobis enim inscriptura (1) huius seminis (b), qui imperfectae essentiae sumus, quia amoribus Phileti, et utique abortui deputamur, quod mater illorum. Sed nobis quidem va, si excesserimus in aliquo disciplinae jugum: si obtorpuerimus in operibus sanctitatis atque justitiae: (c) si confitendum alibi, nescio ubi, et non sub potestatis istius saeculi, apud tribunalia praesidium (2) optaverimus. Illi vero et (d) de passivitate vitae, et (e) diligentia delictorum, generositatem suam vindicent, blandiente suis Achamoth, quoniam et ipsa delinquendo (3) profecit. Nam et honorandorum conjugiorum supernorum gratia (f) dicitur apud illos, meditando atque celebrando semper sacramentum,

LECTIONES

- (1) In scriptura *Semel. Pam.*
 (2) Praesidem *Fran. Rq.*
 (3) Delinquendo *Seml. blandiendo Par.*
 (4) Subito Achamoth totam massam *Seml.*
 (5) Salutaria *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Confrequentetur *Rhen. Seml. Obert.*

propter quod et animae erudientur quidem hic..... Et ipsas autem animas rursus. Subdividentes, dicunt quasdam quidem natura malas..... (illas) vero natura nequam, non quam capere illud ement.

Cap. 6, § 2.... quemadmodum enim choicum impossibile est salutem percipere...

Multa in hoc capite Tertullianus, ut ipse ait, collegit ex disperso; multaque, ut ei mos, inserit et pro suo libitu disponit. Quibus et sequentibus mirum in modum, *πρωτογενε* in sua domestica politia et practica agendi consuetudine introspicitur. Vide hanc luculenter explanata a D. Massuet. in S. Iren., Dissert. 1 art. 1, n. 74 et seqq. p. 46. EDD.

CAP. XXX. — (a) *Martyrii quoque eludentes necessitatem.* Tam amans fuit martyrii Tertullianus, quod omnibus ubique persuadere nititur, non fugiendum, sed animose et constanter christiano sustinendum, ut a piis hic etiam atro calculo notari meruerit, propter necessitatem quam ferventius quam cautius adstruebat. Hinc illa martyrii non uno in loco commendationes, et fuga in persecutione detestatio. RHEN.

(b) *Inscriptura huius seminis.* Quia scilicet, ut supra dixi, inscripti sumus animi censui. Itaque inscriptura huius seminis est regula animali semini praestituta. RHEN.

(c) *Si confitendum alibi, nescio ubi, etc.* De hac questione latius disserit in Scorpiace. RHEN.

(d) *Illi vero de passivitate vitae.* Irenaeus: *In quibuscumque fuerint factis.* Passivitate vitae dicit, vitam incustodite ac pro libidine transactam. — Passivitate vitae vocat incompositam et licentiosam vitam libertatem, qua Valentiniānos fuisse notabiles auctor est Irenaeus. RHEN.

(e) *Diligentia delictorum.* Prona ad delinquendum libidine. Diligentiam hic usurpat eo sensu quo proxime supra notavimus usurpatum ab Irenaeo. RHEN. — *Et diligentia delictorum.* Diligentiam delictorum vocat affectum et studium ad delinquendum sive peccandum. RHEN.

(f) *Conjugiorum supernorum sacramentum.* Inenarrabiles et inominabiles illius desursum syzygie mysterium. Iren. RHEN.

TERTULLIANI II.

A comiti, id est foeminae adhaerendo; alioquin degenerem, nec legitimum veritatis, qui diversatus in mundo non amaverit foeminam, nec se ei junxerit. Et quid facient spadones, quos videmus apud illos?

CAPUT XXXI.

Superest de consummatione, et dispensatione mercedis. Ubi totam messem Achamoth (4) seminis sui presserit, dein colligere in horreum coeperit, vel cum ad molas delatum, et defarinatum, in conspersione alvearia (5) absconderit, donec totum fermentetur (6), tunc consummatio urgetur. Igitur in primis ipsi Achamoth, de regione medietatis, de tabulato secundo in summum transfertur, restituta Pleromati: et statim excipit (g) compactitius (7) ille Soter, sponsus scilicet:ambo conjugium novum. Et (8) hic erit in scripturis sponsus et sponsa, et sponsale Pleroma. Credas (h) enim, ubi de loco in locum transmigratur, (i) leges quoque Julias intervenire, (c) sicut et coenam (9). Et Demiurgus tunc de hebdomade sub caelesti (10) in superiora muta-

VARIANTES.

- (7) Comparcivus *Rhen. Seml. Oberth. comparcivus Jun.*
 (8) Novum fiet. Hic *Pam. Rhen. Seml. fiet praef. Jun. et Hoc.*
 (9) Cainam *Pam. Rhen. Seml. Obert. canulciam Jun. m s. III, Vatic. caniam.*
 (10) Caelesti *Rhen. Seml. Oberth. Jun.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXI. — (g) *Compactitius ille Soter.* Sic emendavit Rhenanus quod in antiquis exemplaribus legitur, *comparcivus*. Compactitium vocat Septimius Soterem, cujus ornatum pavonium supra dixit. Irenaeus dixerat, *Recipere sponsum suum Salvatorem, qui est omnibus factus.* Noster paulo post dicit, *Ex omnium Aeonum flosculis constructum.* RIG.

(h) *Credas enim ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Julias intervenire, sicut et Cainam.* Legendum puto, *sicut et coenam.* Sed explicatione opus est. Aeonum Valentiniānos fabula tota est in suadendis amoribus, quod facile declarant quae in opere isto passim occurrunt copulationum, conjugationum, conjugiorum et concinnationum vocabula, et ne alia commemorem, quae Septimius indignatione percitus protulit pene cum iactura pudoris. Sic autem illi nugabantur: supernum illud suum Pleroma frequentari *συζυγίας*, ipsamque Achamoth Sophiae filiam de medio tabulato tandem in summum translatae ac restituta Pleromati, statim exceptam fuisse amplexibus sponsi, quem Soterem vocitant, ut conjugium fieret Soteris et Sophiae, hoc vero esse quod in Scripturis sacris legimus, Sponsum et Sponsam; nec aliud intelligendum Pleroma, quam Nymphona et Sponsale. Hic igitur Septimius jocando, sed animo semper in nuptias infesto. Credas enim, inquit, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Julias intervenire, quae calibem esse quemquam non patiantur, adeoque omnibus hinc in caelum migraturis tam in promptu fore conjugem, quam coenam hospitibus adventoriam. RIG.

(i) *Leges quoque Julias.* Leges intelligit de adultariis et stupris, et de vi publica ac privata de his c. lib. 9, tit. 9 et 12. Advertes interim in hisce titulis promiscue adulterium ac struprum usurpari, cum adulterium in nuptiam, struprum in viduam aut puellam committatur. LE PR.

(j) *Sicut et Cainam.* Nescio, inquit Rhenanus, an significet legem Caii Pompeii Strabonis, qua veteribus incolis Transpadanis, jus Latii deoit, quod caetera: coloniae Latinae habebant, ut petendi magistratus et civitatis rom. jus adipiscerentur. Caeterum Achamoth

(Dix-neuf.)

bit, in vacuum jam cœnaculum matris, (a) sciens jam A nec videns illam. Nam si ita erat, semper (1) ignorare maluisset (b).

CAPUT XXXII.

Humana vero gens (c) in hoc (2) exitus ibit; choicæ et materialis notæ, in (3) totum interitum (4): quia omnis caro fœcum, et anima (5) mortalis apud illos, nisi quæ salutem fide invenerit. Justorum animæ, id est nostræ, ad Demiurgum in medietatis receptacula, transmittentur. Agimus gratias, contenti erimus cum Deo nostro deputari, quo ascensus (6). Nihil animale in Pleromatis palatium admittitur, nisi spiritale examen Valentini. Illic itaque primo despoliantur homines ipsi, id est interiores. Despoliari autem est, deponere animas, quibus induti videbantur, easque Demiurgo suo reddent, quas ab eo avertant (7). Ipsi autem spiritus in totum fient intellectuales, neque detentui, neque conspectui obnoxii: atque ita invisibiliter in Pleroma recipiuntur. Furtim, si ita est, quid deinde? Angelis distribuentur satellitibus Sotcris. In filios putas? Non. Sed in apparitores?

Ne istud quidem. Sed in imagines? (d) Utinam vel hoc. In quid ergo, si non pudet dicere? In sponsas. Tunc illi Sabinas raptas inter se de matrimoniis plaudent (8). Hæc erit Spiritualium merces, hoc præmium credendi. Fabulæ tales utiles, ut Marcus, aut Caius in hanc carnem (9) barbatus, et hæc omnia (10); severus maritus, pater, avus, proavus, certe quod sufficit masculus, in Nymphone (11) Pleromatis ab angelo, tacendo jam dixi (e) et forsitan parias aliquem Onesimum Æonem. His nuptiis recte deducendis, pro face et flammeo, (f) tunc credo ille ignis arcannus erumpet, et universam sub-tantiam depopulatus; ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur; (g) et nulla jam fabula. Sed næ ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam intulendo prodiderim. Verendum mihi est, ne Achamoth, quæ se nec filio agnitam voluit, insaniat; ne Philetus irascatur, ne Fortuna acerbetur. Et tamen homo sum Demiurgi, illuc habeo devertere, ubi post excessum (h) omnino non obnubitur (12): ubi superinductus (i) potius (13) quam despoliari: ubi etsi despolior sexui meo, (i) deputor angelis; non angelus, non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quam, si ita erit semper Jun.
- (2) Hos Jun.
- (3) In abest a Rhen. Seml. Oberth. Jun.
- (4) Interiturum Jun.
- (5) Animalia Venet. Mendose.
- (6) Qua census Seml. Rhen. Pam. Oberth.
- (7) Averterant Rhen. Seml. Oberth.

- (8) Plaudent Seml. Rhen. Oberth. raptas jure matrimonii plaudent Pam. Fran. Par.
- (9) In hac carne Jun. pro barbatus forsitan barbarus Sem.
- (10) Hæc anima Rhen. Seml. Oberth. hac anima Jun.
- (11) Symphone Rhen. Seml. Oberth.
- (12) Non nubitur Rhen. Seml. Oberth. Pam.
- (13) Potuit Rhen. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

de exteriori inferiorique tabulato, quod sub Pleromate C erat constitutum, intra ipsum Pleroma transiens, indigeat certe privilegio aliquo, ut sublimioris digniorisque loci fieret capax. Alioqui pœna Legis Viscellæ ei timenda erat, de qua habes c. lib. 9 tit. ad Legem Viscell. PAM.

(a) *Sciens jam, nec videns illam.* Dixit supra, Demiurgum a matre Achamoth in omnem operationem ductum ac permotum fuisse, tanquam *νευρόσπαστον* et nervis alienis mobile lignum, quia videlicet nihil ejus sentiebat: hoc est, ignorabat se a matre moveri, atque abs se ipso fieri omnia putabat. Jam vero postquam fuit in matris cœnaculum translatus, scire se quidquid fecerat, a matre sua esse per ipsum facta. Septimius igitur fatuam Valentinianorum sententiam ridens: Nam si ita erat, inquit, semper ignorare maluisset. Rig.

(b) *Maluisset.* Iren. contra hæres. cap. 7, § 4. Όταν δὲ πᾶν τὸ σπέρμα τελειωθῆ, τὴν μὲν Ἀχαμῶθ τὴν μητέρα αὐτῶν μεταβῆναι τοῦ τῆς μεσότητος τόπου λέγουσι, καὶ ἐντὸς πλερώματος εἰσελθεῖν, καὶ ἀπολαβεῖν τὸν νομήριον αὐτῆς τὴν Σωτήριαν, τὴν ἐκ πάντων γεγονέντα, ἵνα συζυγία γίνηται τοῦ Σωτήρος, καὶ τῆς Σοφίας τῆς Ἀχαμῶθ, καὶ τοῦτο εἶναι νομήριον καὶ νόμην, νομήριον δὲ τὸ πᾶν Πλερώμα.

Cap. 5, § 4, circa finem: Τὸν Δημιουργὸν δὲ εἰς τὸν ὑπουράνιον τόπον τοῦτ' ἐστὶν ἐν τῇ ἑβδομάδι (scil. οὐρανῷ).

Cap. 7, § 1: Τὸν δὲ Δημιουργὸν μεταβῆναι καὶ αὐτὸν εἰς τὸν τῆς μητρὸς Σοφίας τόπον τοῦτ' ἐστὶν ἐν τῇ μεσότητι.

Interpretatio vetus. — Cap. 7, § 1: Cum autem universum semen perfectum fuerit, Achamoth quidem matrem ipsorum transire de medietatis loco dicunt et intra Pleroma introire et recipere sponsum suum salvatorem, qui est ex omnibus factus, uti syzygia fiat Salvatoris et Sophiæ, quæ est Achamoth, et hoc esse sponsum et sponsum, nymphonem vero universum Pleroma.

Cap. 5, § 4. Demiurgum vero in eo qui sit in cælo locus, hoc est in hebdomade (habitare).

Cap. 7, § 4. *Demiurgum vero transire et ipsum in matris suæ Sophiæ locum, hoc est, in medietatem.* EDD.

CAP. XXXII. — (c) *In hoc exitus.* Sic habet vetus exemplar, hoc est, *In hunc exitum.* Rig.

(d) *Utinam vel hoc.* Ut iis scilicet imagines tantum essent nequitia, non nequitia ipsa. Rig.

(e) *Et forsitan parias aliquem Onesimum Æonem.* Alludit ad Onesimum Phileuonem, quem Paulus in vinculis genuit, ut ipse ad Philem. scribit, sed partu plane cœlesti factum scilicet de gentili christianum, de fugitivo probum. Expectamus, inquit ridendo Septimius, ut tu qui Marcus es aut Caius, certe quod sufficit masculus, in istis infandis angelorum Valentinianorum vinculis sive amplexibus parias; sed quid parias? aliquem scilicet Onesimum Paulinum? imo prodigiosum aliquem Satanae mastigiam. Hoc enim vult intelligi. Rig.

(f) *Tunc credo ille ignis arcannus erumpet.* Irenæus: *His autem factis ita, qui latet in mundo ignis, ἐκρωλεῖται τῷ κόσμῳ πῦρ: exardescens et comprehendens universam materiam consumit, et ipsum simul consumptum, abire in id ut jam non sit.* Rig.

(g) *Et nulla jam fabula.* Suprema hæc, inquit, omnia fient ad verum. Non erit fabula. Rig.

(h) *Omnino non obnubitur.* Unico verbo utrumque expressit; οὐτε γαμοῦσιν, οὐ γαμισκόνται. Marci XII, et Luca XX. Rig.

(i) *Deputor Angelis; non Angelus, non Angela.* Hoc est, similis fio Angelis, neque jam censor masculus nec fœmina. Resurgent mortui cum sexu quisque suo, sed erunt officia sexuum nulla, quia nec amplius erit nasci nec mori. Augustinus in psal. XXVI. ad illud Eccles. Sustine Dominum viriliter age: Ergo qui perdidit sustentiam, effœminatus est, perdidit vigorem. *Hoc viri, hoc fœminæ videntur, quia in uno viro et fœmina. Talis in Christo, nec vir nec fœmina est.* Rig.

angela. (a) Nemo mihi quicquam faciet, quem et A tunc masculum invenient (b).

CAPUT XXXIII.

Prodeam denique velut epicitharisma post fabulam tantam, etiam illa quæ ne ordini obstreperent, et lectoris intentionem interjectione dispargerent, hunc malui in locum distulisse, aliter atque aliter commendata ab emendatoribus Ptolomæi. Existerunt enim de schola ipsius discipuli super magistrum, qui duplex conjugium Bytho suo adfingent, Cogitationem et Voluntatem. Una enim satis non erat Cogitatio, qua nihil producere potuisset, ex duabus facillimo prolata (1). Primum conjugium, Monogenem et (2) Veritatem; ad imaginem quidem Cogitationis, foeminam Veritatem; ad imaginem Voluntatis, marem Monogenem. Voluntatis enim vis, uti quæ (5) effectum præstat Cogitationi, maris obtinet census (c).

CAPUT XXXIV.

Pudiciores alii honorem divinitatis recordati, ut etiam unius conjugii dedecus ab eo avellerent, maluerunt nullum Bytho sexum deputare: et (4) for-

- (1) Facillime prolata *Rhen. Seml. Oberth.*
- (2) Et abest a *Rhen. Seml. Oberth.*
- (3) Utique *Rhen. Seml. Oberth.*
- (4) Utal.

LECTIONES VARIANTES.

- (5) Domium *Rhen. Seml. Oberth.*
- (6) Et abest a *Pam. Fran.*
- (7) Archeton *Rhen. Seml. Oberth.*
- (8) Arceto *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) Nemo mihi quicquam faciet. Sic ad Scapulam: C *Magistrum neminem habemus, nisi Deum solum. Hic ante te est, nec abscondi potest, sed cui nihil facere possis. Psal. LV. Non timebo quid faciat mihi homo. Non timebo quid faciat mihi caro. Ric.*

(b) Invenient. Iren. contra hæres. cap. 7, § 1: *Τὰς δὲ τῶν δικαίων ψυχὰς ἀναπαύσασθαι καὶ αὐτὰς ἐν τῇ τῆς μεσοτητος τότῳ. Μὴδὲν γὰρ ψυχικὸν ἐντὸς Πληρώματος χωρεῖν. Τούτων δὲ γενομένων οὕτως, τὸ λαολεῖον τῷ κόσμῳ πῦρ ἐκλάμψαν, καὶ ἐξαρθῆν, καὶ καταργασθῆναι πᾶσαν ὕλην συναναλωθῆναι αὐτῇ, καὶ εἰς τὸ μηκίτι εἶναι χωρήσειν διδάσκουσι.*

Iustorum quoque animas refrigerare et ipsas in mediæ loci. Nihil enim psychicum intra Pleroma transire. His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis exardescens et comprehendens universam materiam consumit et ipsum simul consumptum abire in id ut jam non sit. — Hæc haud feliciter a veteri interprete reddita sunt. Quare cum Billio vertendum: Quæ cum ad hunc modum contigerint, tunc vero docent fore ut ignis ille qui in mundo delitescit, effulgeat et accendatur, confectaque universa materia, simul quoque cum ea consumatur atque in nihilum redigatur. Tertullianus hic multa plurimo sale resperâ addidit quæ conveniunt cum Irenæi cap. 7, § 1, seu sine. Edd.

CAP. XXXIII. — (c) *Censum. Tertullianus, plurima transit, omniaque omisit quæ Irenæi capita 8, 9, 10, 11 conflabant. Quantum, ut voluit, consuluerit nequid ordini obstrepat, videas ac pro libitu censeas velim.*

Iren. lib. II, cap. 12, § 1. *Ὁ Πτολεμαῖος, καὶ οἱ οὖν αὐτῷ εἶσι ἐπιπεριότεροι ἡμῖν τοῦ ἐαυτῶν διδασκάλου.... ὁμοσούζουτος τὰ Θεῶν, τῶν κατ' αὐτοὺς Βυθῶν καλουμένων, ἐνενοήσεται καὶ ἐχωρήσασθαι τὰύτας δὲ καὶ δεῖσθαι ἐκάλειται. Ἐννοῶν τε καὶ Θέλημα. Πρῶτον γὰρ ἐνενοήθη πρὸς αὐτοὺς, φησὶν, εἶτα ἠθέλησεν διὰ καὶ τῶν ὁμοσούζουτων τούτων.... τῇ προβολῇ τοῦ Μονογενῆος, καὶ τῆς Ἀληθείας κατὰ συζύγιον ἐγένετο οὗς τινὰς τύπους καὶ εἰκόνας τῶν δύο διαθέσεων τοῦ Πατρὸς*

tasse Hoc Deum (5), non Hic Deus, neutro genere pronuntiant. Alii contra magis, et masculum et foeminam dicunt, ne (d) apud solos Lunenses Hermaproditum existimet Annalium commentator Fenestella.

CAPUT XXXV.

Sunt qui nec principatum Bytho defendant, sed postumatum; Ogdoadem ante omnia præmittentes, ex Tetrade quidem et ipsam, sed et (6) aliis nominibus derivatam. Primo enim constituunt Proarche, secundo Anennoeton, tertio Arrheton (7), quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto loco Archen: ex Anennoeto, secundo et sexto loco Acatalepton: ex Arrheto (8) tertio et septimo loco Anonomaston: ex invisibili, quarto et octavo loco Agemneton. Hoc quæ ratio disponat, ut singula binis locis, et quidem tam intercisis, nascantur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habent, quæ tam perversæ proferuntur (e)?

CAPUT XXXVI.

Quanto meliores qui totum hoc tedium de medio amoliti, nullum Æonem voluerunt alium ex alio per (f) gradus revera Gemonios structum, sed mappa

προσθεῖν.... ὁ μὲν ἄρρην εἰκόνα τῆς ἀγεννήτου Ἐννης γίνεσθαι, ὁ δὲ θεῖος τοῦ Θεοῦ ἐκλάμψαν τὸ θέλημα τῶν δυνάμεων ἐγένετο τῆς Ἐνοίας.

I. interpretatio vetus. — Hi vero qui sunt circa Ptolemæum scientiores, duas conjuges habere eum Bytho dicunt, quas et dispositiones vocant, Ennean et Thelesin. Primo enim mente concepit quiddam emittere, sicut dicunt, post deinde voluit. Quapropter duobus his affectibus... Emissio Monogenis et Aletheiæ secundum conjugationem facta est. Quos typos et imagines duorum affectuum Patris egressas esse... adventitiæ voluntatis masculus est imago, innatæ vero Ennæ foemininus, quoniam voluntas velut virtus facta est Ennæ. Edd.

CAP. XXXIV. — (d) *Apud solos Lunenses. Vetus Hetruscorum oppidum significat, a quo marmor Lunense. LE PR.*

CAP. XXXV. — (e) *Proferuntur. Iren. cap. 11. Jam in isto capite redit Tertullianus in Iren. cap. 11, in fine, nempe: Ἄλλοι δὲ πάλιν αὐτῶν τὴν πρώτην καὶ ἀρχηγόνον Ὀγδοάδα τούτοις τοῖς ὀνόμασι κεκληκασί: πρώτων Προαρχῆν, ἑπειτα Ἀνενοήτων. τὴν δὲ τρίτην Ἀρρητόν, καὶ τὴν τετάρτην Ἀοράτον: καὶ ἐκ μὲν τῆς πρώτης προαρχῆς προβεβλήσθαι πρώτην καὶ πρῶτον ἀρχῆν, ἐκ δὲ (τῆς ἄρχῆς) τῆς ἀνενοήτου δευτέρω καὶ ἑκτὸν τόπον ἀκατάληπτον, ἐκ δὲ τῆς ἄρρητου τρίτῳ καὶ ἑβδόμῳ τόπῳ ἀνομήματων, ἐκ δὲ τῆς ἀοράτου ἀγέννητον.*

Interpretatio vetus. — Alii autem rursus ipsorum primam et Archegonon octonationem his nominibus nominaverunt: primum Proarchen, deinde Anennoeton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem proarche emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston; de Aorato autem quarto et octavo loco Agemneton. Edd.

CAP. XXXVI. — (f) *Gradus revera Gemonios. Notissima sunt illa nomina apud philologos, gradus Gemonii, scala Gemoniæ. Erat autem lo us reorum supplicii infamis in monte Aventino. LE PR.*

(quod aiunt) missa, semel octojugem istam ex Patre et (1) Ennæa ejus exclusam. Ex ipso denique ejus motu nomina gerunt. Cum, inquit, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semetipsum voluit probari, hoc homo pronuntiatus est. Quos autem præcogitavit cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit homo sermonem, et hic est primogenitus filius: et sermoni accessit vita, et Ogdoas prima conclusa est. Sed hoc tadium non (2) pusillum (4).

CAPUT XXXVII.

Accipe (b) alia ingenia Curruæ (5) Enniani, insignioris (c) apud eos magistri, qui et (4) pontificali sua auctoritate in hunc modum censuit. Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile, et inenarrabile, et innominabile (5), quod (d) ego nomino Monoteta.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et ex parte *Rhen. Seml. Oberth. Semler qui tamen omnino legendum, Patre, amotus.*
 (2) Non abest a *Pam. Fram. Par.*
 (3) *Circuriana Seml. Oberth. Cicuria Enniana Pam. Fr. Jun. Lyncuriana Rhen. Cercuriana Lat.*
 (4) Ex *Pam. Fram. Par.*
 (5) Et innominabile abest a *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Pusillum.* Iren. contra hæres. cap. 12, § 2. Τὴν πρώτην ὀγδοάδα οὐ κατ' ὑπόθεσιν ἄλλον ὑπὸ ἄλλου Αἰώνια προβαλὴν ὑπὸ τοῦ προπάτορος καὶ Ἐννίας αὐτοῦ τετέλεσθαι, ὡς αὐτὸς μαιώσαμ.ν.ς, διαβεβαιούνται. ... ὅτι ὅμοιο ἐννοήθη προβαλὴν ὁ Προπάτορ. τοῦτο πατὴρ ἐκλήθη· ἐπὶ δὲ ὁ προβαλὴν ἄλθεια ἦν, τοῦτο Ἀλθεια ὠνομάσθη· ὅτε οὖν ἡ ἐκλήθη ἐπιδείξει αὐτὴν, τοῦτο ἄν' ὀνόματι ἐκλήθη· οὗς δὲ προελογίσαστο ὅτι προβαλε, τοῦτο Ἐκκλησία ὠνομάσθη· καὶ ὁ Ἀνθρώπος τὴν Λόγον, οὗτος ἐστὶν ὁ πρωτότοκος υἱός· ἐποικισθεὶς δὲ τῷ Λόγῳ καὶ ἡ Ζωὴ, καὶ οὕτως πρώτη Οἰκουμένη συνετέλεσθη.

Interpretatio vetus.— Qui autem prudentiores putantur illorum esse primam octonationem non gradatim, alterum ab altero Æonem emissum dicunt, sed simul et in unum Æonem emissionem a Propatore et Ennæa ejus, cum crearentur, ipsi se obstetricasse affirmant... Quando cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Cui ergo voluit semetipsum ostendere, hoc anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat, posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon, hic est primogenitus filius. Subsequitur autem Logon Zoe, et sic prima octonatio completa est. EDD.

CAP. XXXVII. — (b) Accipe alia ingenia. Latinus emendandum censuit. Accipe alia ingenia, cercuriana. Cercurus, inquit, dicitur navis Asiatica prægrandis. Ita quidem Festus tradidit. Sed hoc frigidum nimis, præ stoliditate ac vesania Valentiniani, quem Tertullianus explodit. Hæc autem est veterum exemplarium scriptura constantissima: Accipe alia ingenia circuriana. Unde conjicimus Auctorem nostrum scripsisse, Accipe alia ingenia Curruæ Enniani, insignioris apud eos magistri, etc. Curruca, stupidi cujusdam nimaligi nomen fuit, ut discimus ex veteri Juvenalis interprete ad hunc versum e Satyra sexta:

Tu tibi nunc Curruca places, fletumq; labellis
 Exsorbes,

Quod certe fatuus aliquis describitur. Hujusce autem Curruca aptam ridiculis personam, primus, ut videtur, Ennius introduxit. Unde Tertullianus hoc loco aliquem e proceribus valentinianis deliramenta sua tanquam effata pontificalia verbis ad factum compositis pronuntiantem, Curruca Enniam nuncupavit. Tertullianum vero iuvitatus Hieronymus, libro adversus

Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello Henoteta. Monotes et Henotes, id est Solitas et Unitas, cum unum essent, protulerunt non proferentes initium omnium intellectuale, innascibile, inviabile, quod sermo Monada (6) vocavit. Huic adest substantialiva virtus, quam appellat Unio. Hæc igitur virtutes Solitas, Singularitas, Unitas (7), Unio, ceteras protationes Æonum propagarunt. O differenti! Mutetur Unio et Unitas, Singularitas et sumus Solitas (8), (c) quamquam (9) designaveris, unum est (f).

CAPUT XXXVIII.

Humanior jam Secundus, ut brevior, Ogdoadem in duas Tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen et tenebras; tantum quod desultricem et defectricem illam virtutem non vult ab aliquo deducere triginta (10) Æonum, sed a fructibus de substantia eorum venientibus (g) (11).

- (6) Monada abest ab exempl. *Rhen.*
 (7) Singularitas, unitas non hab. *Rhen. Seml. Oberth.*
 (8) Et sum, et solita *Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Quamque *Pam.*
 (10) Triginta abest a *Rhen. Seml. Oberth.*
 (11) De substantia veniant *Rhen. Seml. Oberth.*

Ruffinum secundo, dixit: Didymi interpretaris scholion, in quo ille casso labore conatur alienum laborem defendere, quod origines bene quidem dixerit, s d nos simplices homines et Curruca Enniani, nec illius sapientiam nec tuam; qui interpretatus es, intelligere possumus. Etenim sic etiam emendandum, quod illic depravate legitur, Cicures Enniani. Caterum, eo conjectura nostra firmari etiam videatur, quod Irenæus in valentinianum istum quem Septimius Curruca vocat, sub vocabulis peponis et cucurbitæ et cucumeris lusit. RIC.

(c) Insignioris apud eos magistri. Irenæus: Alius vero quidam, qui et clarus est magister ipsorum, in majus sublime, et quasi in majorem agnitionem extensus. RIC.

(d) Ego nomino monoteta. Vocabula confringit sibi soli propria, hanc vocem postea per solitatem explicat. LE PR.

(e) Quamquam designaveris. Id est, quamlibet ex iis, sive Unionem, sive Unitatem, sive Singularitatem, sive Solitatem, nihil aliud quam Unum dicis. RIC.

(f) Unum est. Iren. contra hæres. lib. 1, cap. 11, § 5. ... ἐστὶν τις πρὸ πάντων προαρχή, προγεννώτης, ἀρχητὴς τε καὶ ἀνονόματος, ἢ ἐνὶ μονότητι ὀνομαζομένη τῇ μονότητι συνυπάρχει δυνάμει. ἢ καὶ αὐτὴν ὀνομάζω ἐνότητι. Αὕτη ἡ ἐνότης, ἢ τε μονότης, τὸ ἐν εἶναι, προκινεῖται μὴ προέμεναι ἀρχὴν ἐπὶ πάντων νεκτῆν, ἀγένητον τε καὶ ἀόρατον, ἢ ἀρχὴν ὁ λόγος μονάδα καλεῖται ταύτη τῇ μονάδι συνυπάρχει δυνάμει ὁμοούσιος αὐτῇ, ἢ καὶ αὐτὴν ὀνομάζω τὸ ἐν αὐτῇ αἱ δυνάμεις, ἢ τε μονότης καὶ ἐνότης, μονάς τε καὶ τὸ ἐν, προκινεῖται τὰς λοιπὰς προβαλὴς τῶν Αἰώνων.

Interpretatio vetus.— Est quidem ante omnes Proarche, Progennoetos (cogitationem omnium superans) et innominabilis, quam et ipsam voco Henotetem. Hæc autem Henotes et Monotes, cum sint unum, emisissent, cum nihil emisissent, principium omnium, Nocton et Agemeton, et Aoraton, quam Archem sermo Monada vocat. Cum hac Monade est virtus ejusdem substantiæ ei quam et eam voco Hen. Hæc autem virtutis, id est, Monotes et Henotes, et Monas et Hen emittunt reliquas emissiones Æonum.

CAP. XXXVIII. — (g) Veniant. Iren. contra hæres. cap. 11, § 2. Σεκοῦνδος λέγει εἶναι τὴν πρώτην ὀγδοάδα, τετράδα δεξιάν, καὶ τετράδα ἀριστεράν, οὗτας παραθετοῦς καλεῖσθαι, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος· τὴν δὲ

CAPUT XXXIX.

De ipso jam Domino Jesu (1), quanta diversitas scinditur? (a) Hi ex omnium Æonum flosculis eum construnt, illi ex solis decem constitisse contendunt, quos Sermo et Vita protulerunt; inde et in ipsum Sermo. is et Vitæ concurrerunt oculi: isti (2) ex duodecim (3) potius, ex Hominis et Ecclesiæ fœtu: ideoque Filium hominis aiunt (4) pronuntiatum; alii a (5) Christo et Spiritu Sancto constabillen-

- (1) Ten *Rhen. Seml. Oberth.*
 (2) Flosculi. Ille *Pam.*
 (3) Christo *Rhen. Seml. Oberth.*
 (4) Avite *Rhen. Seml. Pam. Obert.*
 (5) Alia *Rhen. Seml. Oberth.*

LECTIONES VARIANTES.

- (6) Conversitati *Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Et in se *Rhen. Seml. Oberth. et esse Jun.*
 (8) Quoniam *Jun.*
 (9) Insolescentes *Rhen. Seml. Obert. Pam.*

COMMENTARIUS.

ἀποστάντες τε καὶ ὑπερήσαντες ὄνομα μὴ εἶναι ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων, ἀλλὰ ..

Interpretatio vetus. — Secundus autem primam ogdoadem sic tradidit, dicens, quaternationem esse dextram, et quaternationem sinistram, et lumen et tenebras, et descendentem autem et destitutam virtutem non a triginta Æonibus dicit fuisse, sed a fructibus eorum.

CAP. XXXIX. — (a) Ex omnium æonum flosculis. Summam hic spurcissimorum hominum adverte blasphemiam. Jesum Servatorem nostrum et vindicem ex universo pleromate sui ex omnibus æonibus generatum pronuntiant.

O tribus anteyciris caput insanabile! LE PR.

(b) Præsumpserint. cap. 12, § 4. Πολλὴ δὲ μάχη παρ' αὐτοῖς καὶ περὶ τοῦ Σωτήρος· οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐκ πάντων γενόμενον λέγουσι· οἱ δὲ ἐκ μόνων τῶν δεκά Αἰώνων, τῶν ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς, προβεβηῆσθαι αὐτὸν λέγουσι· τὰ προγονικὰ ὀνόματα (τὰ) διασώζοντα· οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων, τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς γενομένων, καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ὁμοιοῦσι, ὡς τὰν ἀπὸ γένου Ἀ.θ.ῶπου· οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ πληρώματος γενόμενον λέγουσιν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο Χριστὸν λέγεσθαι ἑαυτὸν, τὴν τοῦ Πατρὸς... διασώζοντα προσηγοῦσθαι· ἄλλοι δὲ... τινὲς ἐξ αὐτῶν βραβύδοι τὸν προσώτερον, Ἄνθρωποι λέγουσι καλεῖσθαι· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον, ὅτι ἡ ὑπὲρ τὰ ἄλλα εὐαγγελία, καὶ περιεκτικὰ τῶν πάντων Ἀνθρώπων καλεῖται.

Interpretatio vetus. — Multa autem pugna apud eos etiam de Salvatore. Quidam enim eum ex omnibus generatum dicunt. Quapropter beneplacitum vocari, quoniam universum pleroma bene sensit per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logo et Zoe emissi; et propter hoc Logon et Zoen dici eum parentum nomina custodientem. Alii autem ex duodecim Æonibus his qui sunt ab Anthrope et Ecclesia facti: et propter hoc Filium, velut postgenitum Anthropi. Alii a Christo et Spiritu Sancto, ad firmamentum pleromatis factum eum dicunt et propter hoc Christum vocari eum dicunt, Patris sui... custodientem appellationem. Alii autem sunt qui ipsum propatorem omnium anthropon dicunt vocari, et hoc esse magnum et absconditum mysterium, quoniam quæ est super omnia virtus et continet omnia, Anthropos vocat EDD.

(c) Conclusio. — Huc usque igitur sole clarius est in toto libelli sui decursu Tertullianum pressis vestigiis Irenæum fuisse secutum; multa quidem vel tacuit, vel produxit, vel aliis involvit verbis; multis vero et apertis indicibus prodidit nullum antiquiorem, præstantiorem, diligentem sibi proposuisse ducem, cujus, ut vidimus, nec solum opera græca, sed et latinam veterem translationem plenam haustibus, manibusque sibi comparaverit. Unde susdeque rount insana Semleri paradoxa de incerta Irenæi et Tertulliani librorum indole et origine. — Nec firmiori insidet fundamento frequens Semleri in veteres Apologetas accusatio eos nempe ignorasse veram

A dæ universitati (6) provisus, confictum: et jure (7), paternæ appellationis hæredem. Sunt qui filium hominis aliunde conceperint dicendum: quamquam (8) ipsum Patrem pro magno nominis sacramento Homines appellasse præsumpserint (b), ut quid amplius spes de ejus Dei fide cui nunc adæquaris? Talia ingenia superfructuant apud illos ex materni seminis redundantia. Atque ita inolescentes (9) doctrinæ Valentiniarum, in silvas jam exoleverunt Gnosticorum (c).

B Gnosticorum disciplinam, sententiæque eorum probas et perfectioris cognitionis indices, quo facilius derideri queant, corrupisse. Hæc et his similia quasi peculiari studio in nostrum Irenæum, ejusque fidem interpretem Septimum semel et iterum injicit exagereatque. Eas porro disciplinas Gnosticorum, sententiæque, undenam, amabo, habes, nisi ex Irenæo, nisi ex Tertulliano? Quas si eos ignorasse vis, ignorare et nos quanto certius est! Eos nempe coactos, hæreticis commixtos, cum iis cominus conversantes, concionantes, compugnantes, nos vero ultimis repostos temporibus, ac longe remotiores doctrinis, animis, totius vitæ ratione et moribus. Jacent ergo æternumque jacent invictis Irenæi et Tertulliani telis confossi, Gnostici quotquot, sive veteres et mortui, sive redivi et recentiores. Neminem enim latet quantam inter se connexionem habeant tum caduca antiquæ Γνώσεως deliramenta, tum recentiora scientiæ novæ tentamenta ac imprimis passim in Germaniæ palestris scaturientia audacium doctorum mystarum, mythicorum, symbolistarum ratiocinia. Inde in Irenæum simul et Tertullianum ira, maxime vero in Irenæum, qui præter hæc, ingentia sibi invexit crimina, cum Romanam sedem tantis extulit laudibus, ac Ecclesiæ catholicæ Regiam, hominumque Advocatam præconis tam eximie celebravit. Quidquid sit, in neotericis animi vel iranonum exoleverunt argumenta Patrum, et ab illis etiam nunc accipienda sunt arma quibus silvas fugataque abeat hæc hostium agmina nebulis ac pulvere obrita, qui novam rerum divinarum, humanarumque institutionem fabulis, allegoriisque refertam somniant, omnia, inquit optime Septimius, in imagines urgentes, plane et ipsi imaginarii christiani. EDD.

C CAP. II. col. 544. — Recentibus rerum gnosticarum indagatoribus prorsus vitium est ratum et incomperum in hoc et in cæteris libelli sui capitibus frequenter alluisse Tertullianum libris ipsiusmet Valentini, ejusque palmare volumen, cui inscriptus erat titulus: *Sophia*, in manibus et præ oculis aperte habuisse. Porro plurima iste alter Γνώσεως parens edidit opera, quorum exstant fragmenta nonnulla passim in Clement. Alex. Stromat. disjecta, nempe quadam epistolarum Valentini fragmenta in libr. I, p. 975; I, 409; III, 450; tum homiliarum lacinia in *Strom.*, lib. IV, p. 644; denique fragmentum avulsam ab ejusdem tractatu *de amicis*, p. 509. Præterea *Dissertationculum de mali origine* Clariss. Græbii recognovit et emendavit ex Bouleiana Biblioth. codd. Mss. duobus, 2040 et 2584, in *Spicileg. hæretic. sæculi II*, p. 55. Hæc omnia reperiuntur iterum edita in appen dice ad *quinque Irenæi libros contra hæres.*, p. 552 et seqq., ed. D. Massuet, Paris; 1710. — Ino, nec etiam nunc omnino amissum foret insigne *de Sophia* volumen, si qua fides Woide, anglo ultimi sæculi philologo, qui inter codd. mss. a D. Askew collectos unum reperit, membranæ pergamenæ conflatum, in formâ in-4°, literis græcis uncialibus summæ vetustatis

exaratum, lingua Coptorum ægyptiaca ab integro conscriptum, nullum in fronte titulum, hæc vero ad calcem secundæ partis exhibentem verba: *tomus secundus fidelis Sophiæ*, hunc esse Valentini librum cui interdum alludit Tertullianus sibi persuasum habuit, eum in eo codice contineri vidit XIII Psalmos penitenciales Sophiæ, XIII Canticos ad laudem Christi Sophiam redimentis, quasdam confabulationes Christi cum discipulis et mulieribus evangelicis. Porro in his ipsis annotationibus, Woide ansam dedit dubitandi falsone an merito hæc Valentino tribuerentur; nam verisimile minime est Valentinum opus suum maximum in lingua ægyptiaca conscripsisse, nec pauca quæ Woide eruit ac interpretatus est redolent hujus operis versionem. Nihil enim sive Valentinum, sive ejus sequelam aperte designat, imo Woidii sententiæ obsunt quædam Valentino prorsus aliena, videlicet *Barbelo, Jaldabaothar duodecim salvatores*, et

Aria de Apostolorum dignitate, de animarum origine. Præterea libro *de Sopma* perperam tribuerentur psalmi vel cantici; quanto magis Christi sermoneationes, quibus apertius declaratur hæc desumi ab Evangelio secundum Ægyptios apocrypho. Nec id infirmatur ex titulo *Sophiæ fidelis*, unde tantum inferre licet eo in libro agi de re Gnostica. — Cui rei referendus est similiter alter ab eodem Woide descriptus codex, in eadem ægyptiaca lingua, in dialecto Sahidico exaratus, 76 foliis in forma in-4° compactus in duas divisus partes, quarum prior inscribitur: Γνώσεις liber. — Posterior vero: liber Magni Δεγεύ κατά Μυστήριον. Eum ab Oriente in Angliam attulit celeberr. viator *Brucius*, nec parum doctorum desiderii satisfeceret quicunque vetustatis explorator qui hæc sibi daret provinciam in lucem hunc librum emittendi. Cf. *Matter., Hist. du Gnostic., t. II, 106, 107.* EDD.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI LIBER ADVERSUS JUDÆOS.

— ❦ — ❦ — ❦ — ❦ — ❦ —

ARGUMENTUM. — *Disputatione habita inter christianum B et proselytum judæum (de se, quantum apparet, in tertia persona sermonem faciens) Tertullianus, quod per concentum obstrepentium spectatorum minus plene potuit dilucidari, stylo retractat, pugnans adversus Judæos solidissimis rationibus: et ex sacræ Scripturæ fundamentis: idque pace Ecclesiæ adhuc durante ante bellum Britannicum, eo tempore quo Mauri a Romanis obsidebantur.*

Primum autem etiam gentibus gratiam Dei vindicat, posse eas ad Dei legem admitti comprobans. Cap. I.

Quippe cum lex primordialis matrix omnium præceptorum Adæ et Evæ in paradiso data sit; ac legem Moysi scriptam, legis naturalis justitiæ in Noe et Abraham, quin et sacerdotium in Melchisedech, præcesserit. Cap. II.

Et datam quidem Abrahæ circumcisionem carnalem ad tempus, sed in signam, unde Israel in novissimo tempore dinosceretur, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur: nunc vero spiritalem circumcisionem in salutem esse populo obedienti. Cap. III.

Sabbati quoque observationem temporalem fuisse, Sabbati æterni figuram: utpote quod neque a prædictis patriarchis ante legem Moysi, neque post eandem ab omnibus perpetuo observatam, exemplis constat Jesu Nave et Machabæorum. Cap. IV.

Quid? quod etiam ipsa sacrificia terrenarum oblationum Abel et Cain, in Levitico conscripta, spiritualium sacrificiorum prædicta fuisse ex Malachia et Psalmis manifestum sit. Cap. V.

Atque adeo ex prædictis concludi, legem novam superventuram; id itaque quærendum, an expectetur novæ legis lator, an vero jam venerit. Cap. VI.

Venisse autem, primum ex prophetiis commonstrari de regno ejus super gentes, eoque æterno. Cap. VII.

Demde ex temporibus nativitatibus ducis Christi, et pas-

sionis, et exterminii Jerusalem a Daniele prædictis. Cap. VIII.

Quin etiam prædictionibus variis, quibus a prophetis nuntiata est Christi nativitas. Cap. IX.

Item ex iis quæ de passione Christi in cruce prædicta sunt, et figuris ejusdem. Cap. X.

Rursum ex cladis Jerusalem prædictione, non modo per Danielem, sed et per Ezechielem prophetam. Cap. XI.

Insuper et repetitione quorundam Scripturæ sacræ locorum de gentium ad Christum conversione. Cap. XII.

Denique præscriptione aliarum Scripturarum, e quibus jam venisse convincitur. Cap. XIII.

Postremo ex abundantia erroris Judæorum concinci, ex secundo Christi adventu in sublimitate post priorem illum in humilitate; circa quem illi decepti sunt, quia non in sublimitate venerit; dum ignorant in humilitate fuisse venturum. Cap. XIV.

Cæterum, præterquam quod libro tertio adversus Marcionem iisdem pene verbis repetit Tertullianus non nihil fusius, quæ hic contractius tractet, unde ejusdem utrumque auctoris nemo dubitare possit; et quod B. Cyprianus libris duobus prioribus Testimoniorum ad Quirinum adversus Judæos, hunc ita sit imitatus librum, ut multa decerpserit; similiter Julianus Pomerius lib. tribus contra Judæos: certe Eusebius in Chronico sententiam Tertulliani de nativitate Christi ex hoc libro nominatim recenset, et Pomerius in librum suum primum, ac B. Hieronymus bonam IX capitis partem suo in Danielem commentario transcripserunt. Disertis item verbis scripti hujus meminerunt Vincetius Lirinensis, abbas Thiremius, et Politianus, antequam prælo committeretur a Rhevano. Qui et secundam castigationem edidit ex Gorziensi codice, additis aliquot scholiis; verum quod cum in britannico codice Lelandi non haberetur, a Gelenio

non sit recognitus, nondum pristinam faciem receperat. Quare et nobis in eo recurando laborandum fuit, ad quod subsidio fuerunt MS. Vaticanum unum libri istius, et duo libri tertii adversus Marcionem exemplaria, item dictus B. Hieronymi commentarius et loci aliquot a Latinio utrobique observati: uti ex nostris adnotationibus videre est. PAMELIUS.

CAPUT PRIMUM.

Proxime (a) accidit; disputatio habita est christiano (b) et proselyto judæo. Alternis vicibus contentioso fane (c) uterque diem in vesperam traxerunt: obstrepentibus etiam quibusdam ex partibus (1) singularum (2), nubilo quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo (d) quod per contentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspicere curiosius, et lectionis (5) stylo quaestiones retractatas terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi (4) divinam gratiam, habuit hinc prerogativam, quod (e) sibi vindicare Dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de prosapia Israelitum judæus. Hoc enim sat esse (5), posse gentes admitti ad Dei legem, ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidinum situlae, aut pulvis ex area deputentur (Is. XL, 15). Quamquam habeamus ipsum Deum idoneum pollicitatorem et fidelem sponsorem, qui Abraham promiserat quod in semine ejus benedicerentur omnes nationes terræ (Gen., XXII, 18), et quod ex utero Rebeckæ duo populi et duæ gentes essent processuræ (Gen., XXV, 25): utique Judæorum, id est Israel; et Gentium, id est noster. Uterque ergo et (6) populus et gens est appellatus, ne de nominis appellatione privilegium gratiæ sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos et duas gentes processuras ex unius foeminae utero Deus destinavit, (f) nec discrevit gratiam in

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ex partibus abest a Pam. Oberth. Seml.
 (2) Quibusdam spectantibus (pro spectatoribus Rhen.) sibilorum nubilo quodam jurgiorum Lat.
 (3) Lectionibus Oberth. Seml.
 (4) Sibi abest a Jun.
 (5) Est Oberth. Seml.
 (6) Et abest a Pam. et Par.
 (7) Temporum (de Rebecca, de duobus populis) intelligitur. Hancce parenthesin quasi a glossenate profectam expungit Lat. Rig. Jun. autem arbitratur e sequentibus huc esse transpositam; Seml. nempe post prior et major. Obert. Temporum de Rebecca, de duobus populis, intelligitur id

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Sed ubi et quando? quis ille christianus? SEML.

(b) Et proselyto judæo. Hæc vox in Scriptura occurrit sæpe; significat autem apud Judæos hominem advenam seu adventitium, qui cum non sit Judæus, ad eorum tamen legem ex gentilibus accessit. LE PR.

(c) Contentioso fane. Proverbialiter dixit, alternis vicibus contentioso fane, uterque diem in vesperam traxerunt, sic in libro de Resurrectione carnis: Modo nunc, inquit, contentioso fane deducere, hac an illac hominem perditio depostulet. RHEN.

(d) Scilicet mihi. SEML.

(e) Sibi vindicare. Vatic. codex vindicare, perinde est; nam et vindicare quod a vindiciis derivatur, est rem controversam sibi adserere. PAM.

(f) Nec discrevit gratiam. Codex Fuldensis, Nec discrevit gratia. Quod rectius est. RIC.

(g) Et annulis virorum. Similiter B. Ambrosius

nominis appellatione, sed in partus editione; ut qui prior esset de utero processurus, minori subjiceretur, id est posteriori. Sic namque ad Rebeckam Deus locutus est, dicens: Duæ gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo dividuntur, et populus populum superabit, et major serviet minori (1b.). Itaque cum populus seu gens in Judæorum anterior sit tempore, et major per gratiam primæ dignationis in lege, noster vero minor ætate temporum (7) intelligatur, utpote in ultimo sæculi spatio adeptus (8) notitiam divinæ miserationis, procul dubio secundum edictum (9) divinæ locutionis, prior et (10) major populus, id est Judaicus, serviet necesse est minori; et minor populus, id est Christianus, superet majorem. Nam et secundum Scripturarum divinarum (11) memorias populus Judæorum major (12), id est antiquior, delecto Deo, idolis servivit, et divinitate abrelieta, simulacris fuit delitus, dicente populo ad Aaron: Vac nobis deos qui nos antecedant (Exod., XXXII, 25). Quod cum ex monilibus foeminarum (g) et annulis virorum aurum (15) fuisset igne conflatum, et processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel, relicto Deo honorem dederunt, dicentes: Hi sunt dei (14) qui nos ejecerunt de terra Ægypti. Sic namque posterioribus temporibus, quibus reges eis imperabant, (h) et cum Hieroboam vacas aureas et lucos colebant, et Bahai se mancipabant: unde probatur (15) eos semper idololatriæ crimine reos designatos ex instrumento divinarum Scripturarum. Noster vero populus minor, id est posterior, relicto idolis quibus ante deserviebat, ad eundem Deum conversus est a quo Israel, ut supra memoravimus, abcesserat. Sic namque populus minor, id est posterior, populum majorem superavit, dum gratiam divinæ dignationis consequitur, a qua Israel est repudiatus.

posse. Hyperbaton est locus iste aut corruptus, cui ex MS. mederi non licuit. PAM.

(8) Adeptos Rhen. Obert.

(9) Dicitum Rhen.

(10) Et abest a P. m. Obert.

(11) Divinarum Scripturarum abest a Pam. Rhen. Obert. Memoriae usurpat pro Scripturis sacris Pam.

(12) Major abest a Pam. et Rhen.

(13) Aurum delet. Jun.

(14) Dii Obert. Seml.

(15) Putabatur alii.

epist. 56, ad Romulum: Coactus igitur Aaron petit annulos eorum et inanres mulierum. Cum autem istud neque græce hodie legatur, neque latine in editione B. Hieronymi reperitur, oportet diversam fuisse septuaginta virorum editionem quibusdam in locis ab ea que nunc exstat, quod confirmatur ex verbis qua: mox ab Auctore citantur. PAM.

(h) Et cum Hieroboam vacas aureas, etc. Judaicam superstitionem et idololatriam insectatur, cui proclivior fuit gens illa. Notatur hic præcipue rex Hieroboam primus, qui, cum in regem creatus esset, veritus ne, si Israelitæ Hierosolymam remearent ad sacra, illos tæderet divortii quod tum fecerant, ut haberent apud se quod colerent, vitulos aureos erexit, in Dan unum, et alterum in Bethel, quibus sacrificulos addidit, vetuitque ne Israelitæ Hierosolymam deinceps commearent. Habetur historia III Reg. XII. LE PR.

CAPUT II.

Igitur gradum conferamus, et summam questionis ipsius certis lineis determinemus (1). Cur etenim Deus, universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur, et non omnibus gentibus attribuisse dicatur? Nisi enim omnibus eam dedisset, nullo pacto ad eam etiam proselytos ex gentibus accessum habere permetteret: sed, ut congruit bonitati Dei et aequitati ipsius, utpote plasmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit: quam certis et statutis temporibus observari praecepit, quando voluit, et per quos voluit, et sicut voluit. Namque in principio mundi, ipsi Adæ et Evæ legem dedit, ne de fructu arboris plantate in medio paradisi ederent; quod si contra ferissent, morte murerentur (*Gen. II, 7*): quæ lex eis sufficeret, si esset custodita. In hac enim lege Adæ data, omnia praecepta condita recognoscimus quæ postea pullulaverunt data per Moysen, id est, (a) *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, et ex tota anima tua* (*Deut., VI, 5*); et, *Diliges proximum tibi* (2) *tanquam te* (*Levit., XIX, 18*); et, *Non occides, non mæchaberis, non furaberis, falsum testimonium non dices. Honora patrem tuum et matrem* (*Exod., XX, 12-17*): et, *Alienum non concupisces* (*Deut., V, 16-21*). Primordialis lex est enim data Adæ et Evæ in paradiso, quasi matrix omnium praeceptorum Dei. Denique, si Dominum Deum suum dilexissent, contra praeceptum ejus non ferissent: si proximum diligerent, id est semetipsos, persuasioni serpentis non credidissent; atque ita in semetipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate, faciendo contra Dei praeceptum; a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris clam non degustassent (*Gen., III, 6*), nec a conspectu Domini Dei sui sub arbore delitescere gestissent (*Ibid. 8*): nec falsum asseveranti diabolo participes efficerentur, credendo ei quod similes Dei es-

A sent futuri (*Ibid. 8*): atque ita nec Deum offendissent, ut patrem, qui eos de limo terræ quasi ex utero matris figuraverat: si alienum non concupisissent (3), de fructu illicito non gustassent. Igitur in hac generali et primordiali Dei lege, quam in arboris fructu observari Deus sanxerat, omnia praecepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quæ suis temporibus edita germinaverunt. Ejusdem est enim postea subdocere legem, qui ante praeiserat praeceptum, quoniam et ipsius est erudire postea qui ante justos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam (b) qui instituit? si is perfecit (4) qui coepit? Denique ante legem Moysi scriptam (c) in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a patribus custodiebatur. Nam unde B *Noe justus inventus* (*Gen. VI, 9; Eccl., XLIV, 17*), si non illum naturalis legis justitia praecebat? unde *Abraham amicus Dei deputatus* (*Is., XLI, 8; Jac., II, 25*), si non de æquitate et justitiæ legis naturalis? unde *Melchisedech sacerdos Dei summi* (*Gen., XIV, 18*) nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium Levitæ fuerunt, qui sacrificia Deo offerebant? Sic enim post supra scriptos patriarchas data lex est Moysi eo tempore posteaquam ab Ægypto excesserunt, post intervallum multorum temporum et spatia. Denique, post quadringentos et triginta annos Abrahamæ data est lex (d). Unde intelligimus Dei legem etiam ante Moysen, nec in Horeb tantum, aut in Sina et in cremo, sed antiquiorem (5) primum in paradiso, post patriarchis, atque ita et Judæis certis temporibus reformatam; C ut non jam ad Moysi legem ita attendamus, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore Deus et gentibus exhibuit, et repressam per prophetas in melius reformavit, et praeponit futurum (6) ut, sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur: nec adimamus hanc Dei potestatem, pro temporum conditione legis praecepta reforman-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Terminemus *Jun. ex MS. Pam.*
- (2) Tuum *Mss. Pam.*
- (3) Concupiscerent *Seml.*
- (4) Perfecit *Pam. proficit Rhen. Obert.*

- (5) Antiquiorem; primum *Obert. Seml.* — Primum, sed antiquiorem *abest a Pam.*
- (6) Futuram *Rhen. Obert.*

COMMENTARIUS.

CAP. II. — (a) *Diliges Dominum Deum tuum, etc. et proximum tibi.* Hellenismum imitatur et græcam phrasin *πλησίον σου*: quod ipsi solenne in citanda Scriptura. LE PR.

(b) Sic Irenæus et alii solent informare. SEMT.

(c) *Denique ante legem Moysi scriptam, etc.* Sic idem in lib. de Corona militis. cap. 6: *quæres igitur Dei legem, habens communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare? Ad id pertinere potest, quod habet Tullius in Miloniana: Est enim non scripta, inquit, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.* Legis praecepta Adamo data et ejus pectori inscripta testatur Rob. Cædônia in Schalscheleth: בלב הקורי בלב. A quo non aliter Origenes in Philocalia, his verbis: *πορὰ δὲ τὰ ἑταίρια λήγειν ἡμεῖς κατὰ τὰς κοινὰς ἐνοίας ἐνσπέρμινος τῆ ψυχῆ. καὶ οὐκ ἴσμεν ἢ ἡ γράψαι, ἐγγράμματινος τὰ κρῶτα λόγους, ποσειτακτικὰς ἐπιταγὰς ποιητικῶν, ἀπογορευτικῶς δὲ τῶν οὐ ποιητικῶν.*

D *Præterea lex naturalis animæ insita dicitur, et, ut appellat Scriptura, inscripta in cordibus lex, facienda jubens, et non facienda prohibens.* LE PR.

(d) *Post 450 annos Abrahamæ data est lex.* Loci hujus sensus non est legem istam datam Abrahamæ fuisse: namque, si de lege circumcissionis hic esse sermonem quis contendat, chronologicè omnino reluctatur, quæ a diluvio ad circumcissionis institutionem 591 annos tantum numerat; si autem de vocatione Abrahamæ, magis adhuc a vero est alienus, siquidem inter diluvium et vocationem hanc 367 solum effluxere anni. Alia igitur lex hoc loco memoratur. Quam autem intelligatur, docemur ex *Gen., XV, 15: Exod., XII, 40; Act., VII, 6; Gal., III, 17*; ubi hi 450 anni exprinnuntur. Numerantur autem a prima promissione facta Abrahamæ (*Gen., XII, 5*). Eodem enim anno ex Ægypto fuit liberatus populus Israeliticus, et legem accepit. Confer. Estium, Cornelium a Lapide, Fromondum, Script. sacre. *Curs. compl., et ante eos Augustinum. D Thomam, etc. EDD.*

tem in hominis salutem (1). Denique, qui contendit et sabbatum adhuc observandum quasi salutis medicinam, circumcisionem octavi diei propter mortis comminationem, doceat in præteritum justos sabbatizasse aut circumcidisse, et sic amicos Dei effectos. Nam, si circumcisio purgat hominem, Deus Adam incircumcisum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel posteaquam deliquit, si purgat circumcisio? Certe in paradiso constituens eum incircumcisum, colonum paradisi præfecit. Igitur, cum neque circumcisum neque sabbatizantem Deus Adam instituerit, consequenter quoque sobolem ejus Abel offerentem sibi sacrificia, incircumcisum nec sabbatizantem laudavit, accepto ferens quæ offerebat in simplicitate cordis, et reprobans sacrificium fratris ejus (2) Cain, qui non offerebat, non recte dividebat (*Gen. IV*). Noe quoque incircumcisum Deus, sed et non sabbatizantem, de diluvio liberavit (*Gen. VI, seqq.*). Nam et Enoch justissimum non circumcisum, nec sabbatizantem, de hoc mundo transtulit (*Gen. V, 22*); qui necdum mortem gustavit, ut æternitatis candidatus,

jam nobis ostenderet nos quoque sine legis onere M.ysi, Deo posse placere. Melchisedech quoque *summi Dei sacerdos* (*Gen. XIV, 18*) incircumcisus, et non sabbatizans, ad sacerdotium Dei allectus est. Probat (5) et Loth frater Abrahæ, quod pro meritis justitiæ suæ (4) sine legis observatione de Sodomitarum incendio sit liberatus.

CAPUT III.

Sed Abraham, inquit (5), circumcisus est. Sed ante Deo placuit quam circumcideretur, nec tamen sabbatizavit. Acceperat enim circumcisionem, sed quæ esset in signum temporis illius, non in salutis prærogativam. Denique sequentes Patriarchæ incircumcisi fuerunt, ut Melchisedech, qui (a) ipsi Abrahæ jam circumciso (6), revertenti de prælio, *panem et vinum obtulit* (*Ibid.*) incircumcisus. Sed et filius, inquit, Moysi tum (7) ab angelo præfocatus fuisse, si non Saffora mater ejus calculo præputium infantis circumcidisset (*Exod. IV, 24, 25*). Unde, inquit, (8) maximum periculum est, si præputium carnis quis non circumciderit. (b) Et ideo (9) si salutem circum-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Salute *Seml.*
 (2) Ejus *abest a seml. et Obert.*; apud *Pam. ponitur post Cain.*
 (3) Et probatus Loth *Pam. Rhen. Obert.*
 (4) Suæ *abest a Pam. Fran. Rig. venet.*

- (5) Inquis *Obert. Rhen.*
 (6) Incircumciso *Jun.*
 (7) Cum *Seml.*
 (8) Circumcisionis maximum *Pam. Seml.*
 (9) Atquin *co. l. Fudd. rig.*

COMMENTARIUS.

CAP. III.—(a) *Melchisedech ipsi Abrahæ revertenti de prælio, panem et vinum obtulit.* Locus est *Genes. XIV*. Vulgata versione latina intricatissimus, panis et vini oblatione in ambiguo posita. Deo an Abrahæ. Hic autem apertissime Tertullianus, Melchisedechum obtulisse panem et vinum Abrahamo revertenti de prælio. Unde sequeretur *offerendi* verbum hoc loco minime ad sacrificium pertinere. Quis enim ferret Melchisedechum, sacerdotem Altissimi, sacrificantem Abrahamo? Sed et Septimius noster, lib. *adversus Marcionem V*, Melchisedechum rem sacerdotis fecisse ostendit cum Abrahamo benedixit, cum ab eo decimas accepit. Ipse autem sacerdos Altissimi, cum esset etiam rex Salem, convenientissimam quoque regni magnificentie rem fecit, qui Abrahamo exercitum de prælio rebus fortiter ac feliciter gestis reducenti obviam egressus, ipsum et copias victrices; pane et vino excepit, hoc est cunctis ad curanda corpora, bello videlicet fatigata, necessariis. Atque hunc sane sensum contradicit Septuaginta seniorum versio græca: *Και Μελχισεδεκ βασιλεύς Σάλημ ἔρχεται ἄρτον και οἶνον ἦν δὲ ἱερὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου καὶ εὐλόγησε, etc.* Præclare autem Josephus: *Ἐχορήγησε δὲ ὕψους ὁ Μελχισεδεκ τῷ Ἀβραάμῳ στρατῶ ἕλεια, καὶ πολλὰ ἀρθύονα τῶν ἐπιτηδείων παρῆσχε.* Et tamen longe alium hujus historie sensum tradidere antiquissimi sanctissimique Patres; nempe, Melchisedechum sacrificio panis et vini mysterium dominici corporis et sanguinis expressisse, ac multo post futurum Domini sacramentum ante signasse. Verba sunt Hieronymi *Epist. ad Demetriadem*, et consentanea scripsere Chrysostomus, Augustinus, aliique. *Ric.* — Nescio quid hic tam intricatum reperiat Rigaltius. Deo factam hanc oblationem alii asserunt, inter quos B. Hieronymus *epist. 17, ad Marcellam*, ubi saltem ait regem Salem in typo Christi panem et vinum obtulisse, et mysterium christianum in Salvatoris sanguine et corpore dedicasse. Alii Abrahæ, inter quos etiam occurrit B. Hieronymus, *epist. 126, ad Evagrium*, in qua totam illam historiam refert. In ea autem animadvertendum scribi in Genesi regem illum obtulisse decimas Abrahæ ex omnibus rebus;

cum tamen idem B. Hieronymus præfato loco de spoliis tantum hostium decimas obtulisse asserat. Factum vero istud Eucharistiam significasse tradunt antiqui omnes; quibus, præter eos quos habet Rigaltius, addo Clementem Alexandr. *Strom. VI*. Dicitur Melchisedech rex fuisse, quia apud varias gentes reges ipsi sacerdotes erant et sacrificuli. De Romanis certissimum; ad quem morem respiciens Virgilius, *Æn. III*, ait:

Rex Anius, rex idem hominum, Phœbique sacerdos,
 LE PR.

(b) *Et ideo si salutem circumcisio.* Datam fuisse circumcisionem in signum Baptismi tunc nonnulli; hic vero Auctor illud cum aliquo discrimine asserit. In circumcisione quidem remittitur origines peccatum, sed non per circumcisionem ut per baptismum, quia tunc id fiebat ex vi pacti a Deo inito cum Judæis. In quo Tertullianus sequitur Apostolum ad *Rom. IV*. LE PR. — Errat fortasse Le Prieur asserens Tertullianum in eorum fuisse sententia, qui circumcisioni baptismi tribuunt effectus salutare, licet cum aliquo discrimine, ut ipse ait. Attente enim caput hoc tertium perlegendi patebit Auctorem potius existimasse ritum hunc judaicum nihil ad salutem conferre circumcisionem inquam a Deo datam in signum, non, in salutem; paulo superius dixerat: *Acceperat (Abraham) circumcisionem in signum... non in salutis prærogativam.* Eandem opinionem amplexati sunt omnes ecclesiastici scriptores qui ante Augustinum floruerunt. Primus enim inter omnes hippoensis Episcopus a circumcisione deleri peccatum originis affirmavit. Illum S. Doctorem secuti sunt Gregorius Magnus (*Moral. in Job, lib. IV, cap. 5*), S. Fulgentius, Venerabilis Beda, S. Bernardus (*passim*), Innocentius III, et theologi vix non pauci. In oppositam abierunt sententiam S. J. Chrysostomus (*in Gen. Hom. 59*), S. Epiphanius (*Hæres. 50*), S. Hieronymus (*Lib. I in Epist. ad Galat.*), S. Joannes Damascenus (*De Fi'e Orthodox., lib. IV, cap. 25*), atque alii theologiæ periti, notæ non inferioris nec numero despicendi. Addi potest quod, si peccatum originale dele-

cisio omni modo adferret (1), etiam ipse Moyses in filio suo non intermisisset, quominus octava die circumcideret eum, quando constet Sessoram coactam ab angelo id fecisse in itinere. Consideremus itaque quod non potuerit unius infantis coacta circumcisio omni populo præscribere, et quasi legem hujus præcepti condere. Nam providens Deus quod hanc circumcisionem in signum, non in salutem esset daturus populo Israel, idcirco filium Moysi ducis futuri instigat circumcidi, ut cum cœpisset per eum populo dare præceptum circumcisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in ducis filio (2) jam celebratum. Dari enim habebat circumcisio, sed in signum: unde Israel in novissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur, per verba prophetarum dicentium: *Terra vestra deserta, civitates vestræ igni exstæ, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, et deserta et subversa a populis extraneis, derelinquetur filia Sion sicut casa in vinen, et sicut custodiarium in cucumerario, et quasi civitas quæ expugnatur* (Is. I, 7, 8). Et ideo subsequens sermo prophetæ exprobrat eis dicens: *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me* (Ibid. 2) (5). Et iterum: *Et si extendieritis manus, avertam faciem meam a vobis: et si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt* (Ibid. 15). Et iterum: *Væ, gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis Deum, et in indignationem misistis* (4) *Sanctum Israel* (Ibid. 4). Hæc igitur Dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel in signum unde dignosci posset, cum adveniret tempus quo meritis suis supra dictis in Hierusalem admitti prohiberetur: quod et quia futurum erat, nuntiabatur, et quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circumcisio carnalis, quæ temporalis erat, tributa est in signum populo contumaci, ita spiritualis data est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hioremia: *Innovate vobis novitatem* (5), *et nolite seminare in spinis. Circumcidimini Deo, et circumcidite præputium cordis vestri* (Hier. IV, 3, 4). Et alio loco dicit: *Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et disponam domui Juda et domui Jacob testamentum no-*

rum, non tale quale jam dedi patribus eorum in die quo eos eduxi de terra Ægypti. Unde intelligimus et priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, et novam legem, non talem qualem jam dederat patribus processuram, annuntiari, sicut Esaias prædicavit dicens, quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons Domini, et domus Dei super vertices montium: et exaltabitur, inquit, super colles, venient super illum omnes gentes, et ambulabunt multi, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob (Is. II, 2, 3): non in Esau prioris filii (6), sed in Jacob sequentis, id est populi nostri, cujus mons Christus est sine manibus concidentium præcisus, implens omnem terram, apud Danielem ostensus (Dan. II, 34, 37). Denique, ex hac domo Dei B Jacob, etiam legem novam processuram sequentibus verbis annuntiat Esaias dicens: *De Sion enim exiet* (7) *lex, et verbum Domini ex Hierusalem, et judicabit inter gentes* (Is. II, 3, 4), id est inter eos qui ex gentibus sumus vocati: *et concident, inquit, gladios suos in aratra, et lanceas suas in sulcos, et non accipiet gentem super gentem gladium, et jam non discent* (8) *præliari* (Ibid.). Igitur intelliguntur alii quam nos, qui, nova lege edocti, ista observamus, obliterata veteri lege, cujus abolitionem futuram actus ipse demonstrat (9)? Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, et oculum pro oculo eruebat (Exod. XXI, 24; Levit. XXIV, 20; Deut. XIX, 21), et vindictam injuriæ retribuebat: nova autem lex (10) clementiam designabat, et belli pristina in æmulos legis et hostis (a) executionem (11), in pacificos actus (12) arandæ et colendæ terræ reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex et circumcisio carnalis cessatura pronuntiata est, ita et novæ legis et spiritualis circumcisionis observantia, in pacis obsequia eluxit. *Populus enim, inquit, quem non noveram, servivit mihi, in obauditu auris obaudivit me* (Ps. XVII, 29). Prophetæ adnuntiaverunt. Quis autem et populus qui Deum ignorabat, nisi noster, qui retro Deum nesciebamus? et quis in auditu auris audiit, nisi nos, qui, relictis idolis, ad Deum conversi sumus? Nam Israel qui Deo fuerat cognitus, quique ab eo in Ægypto exaltatus fuerat, (b) et per Erythræum pelagum trans-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adfeft *Pam. Rhen.*
 (2) Judicis filium *Rhen. Obert.*
 (3) Reprobaverunt me *cod. Fuld.*
 (4) Ad indignationem provocastis *cod. Fuld.*
 (5) Novitatem *abest a cod. Fuld.*
 (6) Populi *Obert. Seml.*
 (7) Erit *Fran.*

- (8) Dicentur *Obert. Seml.*
 (9) *fructum interrogans abest a Seml. et Obert.*
 (10) Lex *abest a Rhen et Obert.*
 (11) Belli et pristina, et æmulos, et hostem executione *cod. Fuld.*
 (12) In pacificis actus *cod. Divion.*

COMMENTARIUS.

ret circumcisio, alii nihilominus præsto erant ritus æque efficaces, v. g. fides parentum, sacrificia; alioquin actum esset de salute fœminarum omnium, ac etiam masculorum qui ad diem octavum non pervenissent. EDD.

(a) *Et hostis executionem.* « Executionem, inquit Rhenanus, pro persecutionem; » sicut *lib. I adversus Marcionem*: « Quid denique adulantius quam delicta non exsequi? » id est non persequi. Et ibidem, paulo ante, « executione mali: » ac postea, « exsecutore delicti, » id est iudice. *PAM.*

(b) *Et per Erythræum pelagum, etc.* Disputant multi an mare Erythræum seu Rubrum colore differat a

mari vicino aut alio quolibet Quod nonnulli putant, causasque quas possunt comminiscuntur, propter scilicet coralli abundantiam in fundo adhærentis, propter terræ rubræ vicinitatem qua littora complentur, et fluentibus aquis sorbetur suoque colore aquas illas inficit; mitto alias causas ut non minus his probabiles, atque Erythræum mare ejusdem coloris cum alio mari puto, locumque ex Q. Curtio adduco, *lib. VIII*: *Ab Erythro regis inditum est nomen, de mari Erythræo seu rubro loquitur, propter quod ignari rubere aquas credunt. Et lib. X, statim ab initio: Cætera incolis crediderant: inter quæ Rubrum mare,*

vectus est (*Exod. XIV, 22*), quique in eremo manna cibatus (*Exod. XVI, 13, sqq.*), quadraginta annis ad instar aternitatis redactus, nec humanis passionibus contaminatus, aut sæculi hujus cibi pastus, sed angelorum panibus (*Ps. LXXVII*) manna cibatus, satisque beneficiis Deo obligatus, Domini et Dei sui oblitus est, dicens ad Aaron: *Fac nobis deos qui nos præcedant: Moyses enim ille, qui nos ejecit de terra Ægypti, dereliquit nos, et quid illi acciderit nescimus* (*Exod. XXXII, 1*). Et ideo nos, qui non populus Dei retro, facti sumus populus ejus, accipiendo novam legem (1) supra dictam, et novam circumcisionem ante prædictam.

CAPUT IV.

Sequitur itaque, ut, quatenus circumcisionis carnalis, (a) et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporaria (2) fuisse demonstretur. Dicunt enim Judæi quod a primordio sanctificaverit Deus diem septimum, requiescendo in eo ab omnibus operibus suis quæ fecit, et inde etiam Moysen dixisse ad populum: *Mementote diem sabbatorum; sanctificate eum. Omne opus servile non facietis in eo* (*Exod. XX, 8*), præterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intelligimus magis sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, et non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quærendum nobis quod sabbatum nos Deus vellet custodire. Nam sabbatum æternum, et sabbatum temporale Scripturæ designant. Dicit enim Esaias propheta: *Sabbata vestra odit anima mea. Et alio loco dicit: Sabbata mea prophanastis* (*Ezech. XXII, 8*). Unde dignoscimus sabbatum temporale esse humanum, et sabbatum æternum censi divinum, de quo per Esaiam prædicat: *Et erit, inquit, mensis ex mense, et dies de die, et sabbatum de sabbato, et veniet omnis caro adorare in Hierusalem, dicit Dominus* (*Isa. LXVI, 25*). Quod intelligimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est omnis gens, adorare in Hierusalem venit Deum Patrem, per Jesum Christum Filium ejus, sicut per Prophetam præ-

dicatum est: *Ecce proselyti per me ad te ibunt* (*Isa. LI, 1*). Sic igitur ante hoc sabbatum temporale, erat et sabbatum æternum præostensum et prædictum, quomodo et ante circumcisionem carnalem fuit et spiritalis circumcisio præostensa. Denique doceant, sicuti jam prælocuti sumus, Adam sabbatizasse; aut Abel hostiam Deo sanctam offerentem, sabbati religione placuisse; aut Enoch translatum sabbati cultorem fuisse; aut Noe arcæ fabricatorem propter diluvium immensum, sabbatum observasse; aut Abraham in observatione sabbati Isaac filium suum obtulisse; aut Melchisedech in suo sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Judæi, ex quo hoc præceptum datum est per Moysen, exinde observandum fuisse. Manifestum est itaque, non æternum, nec spiritale, sed temporale fuisse præceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione sabbati, id est diei septimi, hæc solemnitas celebranda est, ut Jesus Nave, eo tempore quo Hiericho civitatem depellebat, præceptum sibi a Deo diceret, uti populo mandaret, *ut sacerdotes arcam testamenti Dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis; atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerent muri civitatis* (*Jos. VI, 4, sqq.*). Quod ita factum est; et finito spatio diei septimi, sicut prædictum erat, ruerunt muri civitatis. Ex quo manifeste ostenditur in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati: septem enim dies undecumque initium acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes sint operati, sed et in ore gladii præda facta sit civitas ab omni populo Israel. Nec dubium est opus servile eos operatos, cum prædas belli agerent ex Dei præcepto. Nam et (c) temporibus Machabæorum sabbatis pugnando fortiter fecerunt, (d) et hostes allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitæ statum pugnando sabbatis revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendisse, nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse præscriptum. Unde manifestum est ad tempus et præsentis causæ necessitatem hujus-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Et addit Rhen. Obert.

(2) Temporalis Rhen. Obert.

COMMENTARIUS.

non a colore undarum, ut plerique crederent, sed ab Erythro vege appellari. LE PR. — Plinium, uti solet, imitatus, qui Erythræum mare nuncupat (*Lib. VI, cap. 23*) quod nos Rubrum dicimus, sicuti Dionysius De situ Orbis. PAM.

CAP. IV.—(a) Legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur. Sequor Rhenani interpretationem, qui idem esse censet ac adimpleta. Expuncta nempe fuit lex vetus, nova superveniente. Est autem metaphora forsan ducta ab antiquis fœneratoribus, qui dissoluta nomina in tabulis ceratis seu diariis verso stylo expungebant. LE PR.

(b) Ecce proselyti per me ad te ibunt. Citat eandem Scripturam lib III advers. Marc., et paulo latius explicat, nominatim Isaïæ adscribens, apud quem reperiri juxta Septuaginta interpretes (cap III) annotarunt quidam, sed ibidem hætenus non reperi. PAM.—Intendebat forte Tertullianus cap. LV Isa. v. 5: *Gentes quæ te non cognoverunt, ad te current*

D propter Dominum; vel sane, cap. LX. EDD.

(c) Temporibus Machabæorum. Quandoquidem Machabæorum hic historiam citet in re fidei, non dubium quin illam pro canonica Scriptura cognoverit. Neque enim mirum si in canone Hebræorum libri illi non habeantur; quandoquidem plusquam sæculo post illum ab Esdra editum conscripti sunt. Nam inter Cyrum Darii successorem sub quo Esdras claruit, et Antiochum Epiphanem, sub quo Machabæi, anni intercesserunt ut minimum 180. PAM.

(d) Et hostes allophylos. Ἀλλοφύλους Græci bibliorum interpretes, inquit B. Hieronymus (in Isaïæ cap. II) sunt interpretati, pro Philistin, quæ est hodie gens Palestina: quod ipsam comprobatur, et in editione latina Septuaginta, ex titulo Psalmi LV. Verum hic id refert Tertullianus ad Græcos, contra quos Machabæi dimicabant, eo quod vox græca *alienigenus* significet in genere. PAM.

moli præcepta valuisse (1), et (2) non ad perpetui A temporis observationem hujusmodi legem eis Deum ante dedisse.

CAPUT V.

Sic et sacrificia terrenarum oblationum et spiri- tualium sacrificiorum prædicata (3) ostendimus. Et quidem a primordio majoris filii, id est Israel, ter- rena fuisse in Cain præostensa sacrificia; et minoris filii Abel, id est populi nostri, sacrificia diversa de- monstrata. Namque *major natu Cain de fructu terræ obtulit munera Deo, minor vero filius Abel de fructu ovium suarum. Respexit Deus in Abel et in munera ejus, in Cain autem et in munera ejus non respexit. Et dixit Deus ad Cain: Quare concidit vultus tuus? nonne si recte quidem offeras, non recte autem divides, peccasti? quiesce: ad te enim conversio tua, et ipse B tui dominabitur. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: Eamus in campum. Et abiit cum eo illic, et interfecit eum. Et tunc dixit Deus ad Cain: Ubi est Abel frater tuus? Et dixit: Nescio: numquid custos fratris mei sum ego? Et dixit ei Deus: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra: propter quod, maledicta terra, quæ aperuit os suum ad excipiendum san- guinem fratris tui. Gemens et tremens eris super terram. Et dixit Cain ad Dominum: Majus delictum meum, quam ut remittatur mihi; et ejicies me hodie a facie terræ, et a facie tua abscondar, et ero gemens et tre- mens super terram, et omnis qui me invenerit, occidet (Gen. IV). Ex hoc igitur dupl. icia duorum populorum sacrificia præostensa jam tunc a primordio animad- vertimus. (a) Denique, cum per Moysen in Levitico C lex sacerdotalis conscriberetur, invenimus præ- scriptum populo Israeli, ut sacrificia nullo in loco offerrentur Deo quam in terra repositionis, quam Dominus Deus daturus esset populo Israeli et fratri- bus eorum: ut, introducto Israel, illic celebrarentur sacrificia et holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, et nusquam alibi nisi in ter- ra sancta (4) (Deut. XII). Cur itaque postea per prophetas prædicat Spiritus futurum ut in omni terra aut in omni loco offerantur sacrificia Deo, sic-*

ut per Malachiam (b) angelum, unum ex duodecim prophetis dicit: *Non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit Dominus omnipotens. Et in omni loco offeruntur sac- crificia munda nomini meo (Malach. I, 10, 11). Item in P. almis David dicit: Adferte Deo, patriæ gentium (Psal. XCVI, 7). Indubitate quod in omnem terram exire habebat (Psal. XVIII, 5) prædicatio Apostolo- rum. Adferte Deo claritatem et honorem, adferte Deo sacrificia nominis ejus. Tollite hostias, et introite in atria ejus (Psal. XCVI, 8). Namque (c) quod non ter- renis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum sit, ita legimus ut scriptum est: *Cor contribulatum et humiliatum hostia Deo est (Psal. L, 19). Et alibi: Sa- crificia Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua (Ps. XLIX, 14). Sic itaque sacrificia spiritalia laudis de- signantur, et cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia repro- bata intelliguntur, de quibus et Esaias loquitur, dicens: *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus (Isa. I, 11). ita sacrificia spiritalia ac- cepta prædicantur, ut Prophetæ annuntiant. (d) Quo- niam etsi aduleritis, inquit, mihi similes, vanum supplicamentum, execrumentum mihi est (Ibid). Et adhuc dicit: *Holocaustum et sacrificia vestra, et adipem hircorum, et sanguinem taurorum nolo: nec si venitis videri mihi; quis enim exquisivit hæc de manibus ves- tris (Ibid. 12)? De spiritalibus vero sacrificiis addit, dicens: *Et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit Dominus.*****

CAPUT VI.

Igitur, cum manifestum sit et sabbatum temporale ostensum, et sabbatum æternum prædictum, circum- cisionem carnalem prædictam, et circumcisionem spi- ritalem præindicatam, legem quoque temporalem et legem æternalem denuntiata, sacrificia carnalia et sacrificia spiritalia præostensa; sequitur, ut præce- denti tempore datis omnibus istis præceptis carnaliter populo Israel, superveniret tempus quo legis antiquæ et cærenoniæ veterum præcepta cessarent, et novæ

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Convaluisse Pam. Ithen. Obert.
(2) Ut... dedisset iidem.

- (3) Prædicta iidem.
(4) Terram sanctam Ven.

COMMENTARIUS.

CAP. V.—(a) Denique cum per Moysen in Levitico. Vel D ex hoc loco patet subinde memoria lapsum Auctorem in citandis Scripturarum locis, cum hoc præscriptum nusquam in Levitico reperitur, sed Deuterou. XII. Eodem pertinet quod supra, c. 5, dixit: *Et ideo subsequens sermo prophetæ*, etc. Cum præcedat ea scrip- tura illam quæ prius citata est, non subsequatur; et infra: *et alibi dicit*, cum eodem cap. contineatur. Quod semel adnotasse sufficiat contra sciolos quosdam, qui nolunt admittere in patribus ἀμάρτημα μνημονεύον. PAM. — In Levitico. A glossemate profecta hæc verba putat Latinus: sunt enim in Deuteronomio. SEML.

(b) Angelum. Malachias angelus seu nuntius inter- pretatur. Quod subjunxit, *unum ex 12 prophetis*, de minoribus est intelligendum. EDD.

(c) Quod non terrenis sacrificiis, sed spiritalibus Deo litandum. Hinc illa in Apologetico: *Offero opimam et*

majorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de Spiritu Sancto profectam, etc. Et libello ad Scapulum: *Sacrificamus quomodo præcepit Deus, pura prece. Et lib. de Ora- tione, ubi de orationibus sacrificiorum, in quibus accipitur corpus Domini. Et lib. de Jejunis: Hæc erit statio sera, quæ ad vesperam jejuniis, pinguiorem orationem Deo immolat. Cæterum observare est hæc Tertulliani non per omnia convenire cum iis quæ apud Irenæum leguntur lib. IV, cap. 35 et 34. RIC.*

(d) Quoniam etsi aduleritis, inquit, mihi similes. Simila sive similago est farina e tritico comuni facta. Hebræis simila est תלתן Græcis est σελιδάρις in versione latina sacrificium habetur in hoc loco, licet similitæ nomen aliis in locis usurpetur, nimirum in Gen. cap. XVIII, et Lev. cap. II. LE PR.

legis promissio et spiritualium sacrificiorum agnitio, et Novi Testamenti pollicitatio superveniret, fulgente nobis lumine ex alto qui sedebamus in tenebris et in umbra mortis detinebamur (1) (*Luc. II, 78, 79*). Itaque necessitas nobis incumbit, ut, quoniam prædicatam novam legem a prophetis prædiximus, et non talem (2) qualis jam data esset patribus eorum eo tempore quo eos (a) de terra Ægypti produxit, ostendere et probare debeamus tam legem illam veterem cessasse, quam legem novam promissam nunc operari. Et quidem in primis quærendum an expectetur novæ legis lator, et Novi Testamenti hæres, et novorum sacrificiorum sacerdos, et novæ circumcisionis purgator, et æterni sabbati cultor, (b) qui legem veterem compescat, et Novum Testamentum statuat, nova sacrificia offerat, et cæremonias antiquas reprimat, et circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, et novum regnum quod non corrumpatur adnuntiet. Nam etiam (5) novæ legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum æternorum antistes, regni æterni æternus dominator, quærendum an jam venerit (4), necne. Et si jam venit, serviendum est illi: si necdum venit, sustinendus est, dummodo manifestum sit adveptu ejus comprimi (5) legis veteris præcepta, et operari debere novæ legis exordia; et in primis definiendum est non potuisse cessare legem antiquam et prophetas, nisi venisset is qui per eandem legem, et per eosdem prophetas venturus annuntiabatur.

CAPUT VII.

Igitur in isto gradum (6) conferamus, an qui venturus Christus annuntiabatur (7), jam venerit, an venturus adhuc speretur. Quod ipsum ut probari possit, etiam tempora sunt nobis requirenda, quando

venturum Christum prophetae annuntiaverunt; et si in ista tempora recognoverimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus quem venturum prophetae cæcebant, in quem nos, gentes scilicet, credituri annuntiabamur: et cum constiterit venisse, indubitate etiam legem novam ab ipso datam esse credamus, et Testamentum Novum in ipso et per ipsum nobis dispositum non diffiteamur. Venturum enim Christum nec Judæos refutare scimus, utpote qui in adventum ejus spem suam porrigant. Nec de isto pluribus quærendum, cum retro omnes prophetae de eo præcinnuerint (8), ut Esaias dicit: (c) *Sic dicit Dominus Deus Christo meo* (9) *Dominio, cujus tenui dexteram, ut exaudiant illum gentes: fortitudines regum dirumpam, aperiam ante illum portas, et civitates non clauduntur illi* (*Isa. XLV, 1, 2*). Quod ipsum adimpletum videmus. (d) Cui enim dexteram tenet pater Deus, nisi Christo filio suo? quem exaudierunt omnes gentes, id est cui omnes gentes crediderunt, cujus et prædicatores Apostoli in psalmis David ostenduntur: *In universa, inquit, terra exiit sonus eorum, et usque ad terminos terræ verba eorum* (*Psalm. XVIII, 2*). In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam venit? Cui enim et alie gentes crediderunt? (e) *Parthi, Medi, Elamitæ, et qui inhabitant Mesopotamiam, (f) Armeniam, Phrygiam, Cappadociam; et incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphyliam; immorantes Ægyptum, et regionem Africæ quæ est trans Cyrenem inhabitantes, Romani* (10) *et incolæ; tunc et in Hierusalem Judæi* (*Act., II, 9, 10*), et cæteræ gentes: ut jam (11) Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarma-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Orietur lumen addunt *Rhen. Obert.*
 (2) Eam et non talis *Rhen. Seml. eamque non talem Obert.*
 (3) Hic nam etiam *Rhen. Obert. hic inquam novæ Paris.*
 (4) An nec ne *Rhen. Obert.*
 (5) Cum primæ *idem, comprimere Fran. Paris.*
 (6) Gradu *id.*

- (7) Qui venturus est Christus, jam venerit *id.*
 (8) Præcinnuerint *Fran.*
 (9) Uincto meo *Cyros est vera lectio; sed latini plures legebant. Seml.*
 (10) Romani *Obert. Seml.*
 (11) Etiam *idem.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI — (a) *De terra Ægypti produxit.* Pro eduxit. Mirum autem qua ratione adversus Judæos argumentatur, ut finem Mosaicæ legis et Evangelicæ adventum demonstret, quæ veritatem continet ejus vetus figura erat quæ in cæremoniis seu ritibus quibusdam et cultu exteriori continebatur, cum nova iis ritibus non contenta, perfectius aliquid exigat, et spiritum ad Dei contemplationem amoreniue attrahat.

LE PR.

(b) *Qui legem veterem compescat.* Id est abroget, ut novam subinducat. LE PR.

CAP. VII. — (c) *Sic dicit Dominus Deus.* De erronea hac lectione, tamen jam olim inveterata, vide annotationes nostras in Cyprianum, lib. I. Testimon. adversus Judæos cap. 24, n. 60. PAM.

(d) *Cui enim dexteram tenet pater.* Alludit haud dubie ad locum Scripturæ præcedentem, sicuti etiam in illo quem exaudierunt omnes gentes. PAM.

(e) *Parthi, Medi, Elamitæ.* Comprobans Auctor quod jam tum omnès gentes in Christum crediderant, primum utitur verbis Scripturæ de iis, qui, ubi in testo

Pentecostes audierant Apostolos suis quibusque linguis loquentes, ad Christum conversi sunt. Ubi ex instituto videntur conjuncti *Parthi, Medi et Elamitæ*, non *Ælamitæ*, id est *Persæ*, sic ab Elam filio Sem, teste Josepho (*Antiq. lib. I, cap. 7*), nuncupati, eo quod sibi invicem vicini sunt. Atqui confirmatur Auctoris sententia a B. Sophronio (*Catal. græc. vir. Illustrum, inter opera Hieronymi*), qui B. Thomam apostolum prædicasse dicit Evangelium Christi *Parthi, Medis et Persis*, Carmanis quoque, Hircanis, Bactris et Magis Indis denique, apud quos in civitate Calamina martyrium passus sit. PAM.

(f) *Armeniam.* Hujus quidem in Actis Apostolorum provinciæ non fit mentio: sed jam tum etiam Christi fidem apud eos viguisse, vel inde manifestum est, quod non ita multo post Armenii bellum Maximo tyranno indixerint, antea socii Romanorum, christianæ fidei et religionis ergo, a qua illos ad idololatriam ce-nabatur abducere. Testis est ejus rei Niceph. *Eccl. Hist. lib. VII, cap. 28*. PAM. — Eandem attestatur Augustinus contra epist. Manichæi. *Africæ* habet et Augustinus, nos *Lybiam*. SEML.

tarum, et Dacorum, et Germanorum (a), et Scytharum, et additarum multarum gentium, et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum, et quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat; utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, et cui nullæ sunt clausæ: ante quem serræ ferreæ sunt comminutæ, et valvæ æreæ sunt apertæ (1) (*Is.*, XLV, 4, 2). Quamquam et ista spiritaliter sint intelligenda, quo præcordia singulorum variis modis a diabolo obsessa, fide Christi sint reserata; attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet (2). Quis enim omnibus (3) regnare potuisset, nisi Christus Dei Filius? Qui omnibus in æternum gentibus (4) regnaturus (*Psal.*, XLVI, 2, 9; LXXXV, 9; *Is.*, II, 4; XLIX, 6) nuntiabatur. Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Judæ tantum, a Bersabee usque Dan termini ejus regni signantur (b). Si vero Babylonis et Parthis regnavit Darius, (5) non habuit in omnibus gentibus potestatem. Si Ægyptiis Pharaon, vel quisque ei in hereditate regni successit; illic tantum potius est regni sui dominium. Sic (6) Nabuchodonosor cum suis regulis ab India usque Æthiopiam habuit regni sui terminos. Sic Alexander Macedo nunquam Asiam universam et cæteras regiones, posteaquam devicerat, tenuit. Sic Germani adhuc usque limites suos (7) transgredi non sinuntur. Britanni (8) intra Oceani sui ambitum conclusi. Maurorum gens et Getulorum barbaries a Romanis obsidentur, ne regionum (9) suarum fines excedant. Quid de Romanis dicam, qui de legionum suarum præsidiis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur,

ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter; non regis apud illum major gratia; non barbari alienius inferior (10) lætitia, non dignitatum aut natalium cujusquam discreta merita; omnibus æqualis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus Deus et Dominus est. Nec dubites credere quod asseveramus (11), cum videamus fieri.

CAPUT VIII.

Itaque requirenda tempora prædictæ et futuræ natiuitatis Christi, et passionis ejus, et externi civitatis Hierusalem, id est, vastationis ejus. Dicit enim Daniel et civitatem sanctam et sanctum exterminari cum duce venturo, et destrui pinnaculum usque ad interitum. Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quæ investigabimus in Daniele: quibus computatis, probabimus venisse eum, etiam ex temporibus præscriptis, et ex signis competentibus, et ex operationibus (12) ejus: quæ (13) probamus (14) ex consequentibus quæ post adventum ejus futura adnuntiabantur, ut tam adimpleta omnia quam prospecta (15) credamus. Sic igitur de eo Daniel prædicavit, ut et quando et quo in tempore gentes esset liberatus, ostenderet, et quoniam post passionem Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: *In primo anno sub Dario filio Assueri ex semine Medorum, qui regnavit super regnum Chaldæorum, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, et tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, et intelligere fecit me, et locutus est mecum, et dixit: « Daniel, nunc exivi imbueri te intelligentia, in principio obsecrationis (16) tuæ exivit sermo. Et ego veni ut annuntiem tibi, quia vir desideriorum tuus, et cogita in verbo, et intellige in visione. » (c) Septuaginta hebdomadæ breviate sunt super plebem tuam,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ruptæ *Jun.*
 (2) Christiani habitet *Paris.*
 (3) Gentibus addunt *Rhen. Obert.*
 (4) Gentibus abest a *Rhen. et Obert.*
 (5) Non habuit potestatem ulterius, ultra fines regni sui non habuit in *Rhen. Obert.*
 (6) Si *idem.*
 (7) Suos abest a *Rhen. et Obert.*
 (8) Britannie... conclusæ sunt *Rhen. Obert.*

- (9) Religionum *Rhen.*
 (10) Imperiosi *Oberth. Seml.*
 (11) Asseveras *Rhen.*
 (12) Operibus *Par.*
 (13) Quin probabimus *Jun.*
 (14) Et *add. Rhen.*
 (15) Perspecta *Rhen.*
 (16) Observationis *Rhen. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Germanos et Irenæus nominat; incertum quo jure. *SEML.*

(b) Termini regni ejus signantur. III Reg. IV, 21, legimus: Salomon autem erat in ditione sua, habens omnia regna a flumine terræ Philistinum usque ad terram Ægypti. Et II Paralip. IX, 26: Exercuit etiam (Salomon) potestatem super cunctos reges a flumine Euphrate usque ad terram Philistinorum, et usque ad terminos Ægypti. Fortassis terminos imperii Salomonis legit Auctor in III Reg. IV, 25, qui sic habet: habitabatque Juda et Israel absque timore ullo, unusquisque sub vite sua et sub fide sua, a Dan usque Bersabee, cunctis diebus Salomonis. *EDD.*

CAP. VIII.—(c) Septuaginta hebdomadæ breviate sunt super plebem tuam, etc. Illustris locus adversus Judæos ad probandum Messie adventum, qui locus habetur Danielis IX, et vulgo in hanc rem adducitur a theologis. Conformis huic loco alter e Geneseos cap. XLIX; hoc est celebre vaticinium Jacobi patriarchæ.

Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est. In hebræis codicibus est *donec veniat shilo.* At Shilo est Messias; quod demonstratur adversus Judæos haud difficile, cum illud testentur veteres Judæi. Triplex etiam paraphrasis Chaldaica, Onkelî, Jonathanis et Hierosolymitana pro Shilo habet rex Messias. In libro etiam pervertusto et magis auctoritatis qui Bereschitrabba dicitur, בלך הוה המשיח שלח יה; hoc est *shilo est rex Messias.* E recentioribus idem sentiunt R. Selomoh, R. Kimchi, et R. Bechai: unde facile ex hoc loco fatuitatis suæ et pervicacis impietatis convincuntur hodierni Judæi. In græco vero contextu habetur: ὅτι ἀπολείπει ἐξ Ἰουδαίας ὁ βασιλεὺς ὃς ἀπέστειται: non deficiet imperator ex Juda, donec veniat cui repositum est; id est, ut interpretatur S. Epiphanius, cui repositum est ut sit Christus; hæresi univrsim Herodianorum, qui ideo ita dicti, quod Herodem Christum esse profiterentur. *LE PR.*

et super civitatem sanctam, quoadusque inveteretur delictum, et signentur peccata, et exorentur injustitiæ, et inducatur justitia æterna, ut et (1) signetur visio et prophetes, et ut ungetur Sanctus sanctorum. Et scies, et perspicies et intelliges a profectioe sermonis, integrando et reedificando Hierusalem usque ad Christum duce, hebdomadas septem et dimidiam, et septuaginta duas et dimidiam: et convertet, et edificabitur in lætitiã, et convallationem, et innovabuntur tempora: et post hebdomadas has septuaginta duas, et exterminabitur unctio, et non erit: et civitatem et sanctum exterminabit cum duce adveniente, et concidentur quomodo in cataclysmo usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum. Et confirmabit testamentum in (2) multis. Hebdomada una et dimidia hebdomadis, auferetur menum sacrificium et libatio, et in sancto execratio vastationis, et usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione. Animadvertamus igitur terminum, quomodo in vero prædixit (3) septuaginta hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, edificabitur in latitudinem et in longitudinem, et innovabuntur tempora. Providens autem Deus quid esset futurum, et quoniam non tantum non recipient eum, verum et insequentur, et tradent eum morti, et recapitulavit, et dixit: In sexaginta duabus hebdomadibus nasci illum et ungi Sanctum sanctorum; hebdomades autem vii et dimidia cum implerentur, pati habere, et civitatem exterminari post unam et dimidiam hebdomadam, quo scilicet (4) tempore septem et dimidia hebdomadæ complete sunt. Dicit enim sic: *Et civitatem et sanctum exterminari cum duce venturo, et concidentur sicut in cataclysmo, et destruet pinnaculum usque ad interitum.* (a) Unde igitur ostendimus (5) quoniam venit Christus intra LXII, et dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem a primo anno Darii, quomodo (6)

A in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: *Et intellige, et conjice ad perfectionem (7) sermonis respondente (8) me tibi hæc.* Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quomodo (9) impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis XIX; Artaxerxes regnavit annis XL: deinde rex Ochus, qui et Cyrus, regnavit annis XXIV; Argus (b) anno uno; alius Darius, qui et Melas nominatus est, annis XXII; (c) Alexander Macedo annis duodecim. Deinde post Alexandrum, qui et Medis et Persis regnarat, quos revicerat (10), et in Alexandria regnum suum firmaverat, quando et nomine suo eam appellavit. Postea (11) regnavit illic in Alexandria Soter annis XXXV; cui succedens Philadelphus, regnavit annis triginta novem (d). Huic succedit Evergetes, annis XXV; deinde Philopator annis XVII; post hunc Epiphanes annis XXIV; item alius Evergetes, annis XXIX, Soter annis XXXVIII, Ptolemæus annis XXXVIII, Cleopatra annis XX, mensibus VI. Item adhuc Cleopatra coregnavit Augusto annis XIII, post Cleopatram Augustus aliis annis XLIII. Nam omnes anni imperii Augusti, fuerunt anni LVI. Videmus autem quoniam quadagesimo et primo anno imperii Augusti (e), quo (12) post mortem Cleopatæ imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis XV. (f) Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi anni XLI. Efficiuntur autem anni ccccxxxvii, menses VI. Unde adimplentur LXII hebdomadæ et dimidia, quæ efficiunt annos ccccxxxvii, menses VI, in diem nativitatis Christi. Et manifestata est justitia æterna, et unctus est Sanctus sanctorum, id est Christus; et signata est visio et prophetia, et dimissa sunt peccata, quæ per fidem nominis Christi, omnibus in eum credentibus remittuntur (13).

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et ut *idem*.
 (2) In *abest Fran.*
 (3) In verbo quas dixit *Rhen. Oberth.*
 (4) Tempore *omitt. Pam.*
 (5) Ostendimus *alii habent.*
 (6) Quoniam *cod. Divion. et Hieron. in Dan. IX.*
 (7) A profectioe *Rhen. Oberth.* A prophetatione sermo- nis hujusunde a primo, etc. *cod. Divion.* A prophetatione

sermonis hujus unde a primo, etc. *cod. Divion.* A prophetatione legitur et apud *Hieron.*

- (8) Respondere *iid.*
 (9) Quoniam *Fran.*
 (10) Devicerat *Hieron. Jun.*
 (11) Postea *abest a Ven.*
 (12) Qui *Hieron.*
 (13) Tribuantur *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) Unde igitur ostendimus quoniam venit Christus intra septuagesimum et dimidiam hebdom. Auctor Quest. ex vet. Test. quæ adjectæ sunt Tom. IV Operum Augustini: *A tempore primi anni Darii regis Persarum usque ad nativitatem et passionem Domini, et et excidium Hierusalem quod factum est per Vespasianum imperii romani principem, impletæ sunt hebdomadæ septuaginta, quæ sunt anni ccccxc, qui computus per regna et per successiones imperii manifestus est, quomodo a Tertulliano computatum invenitur in libro quem scripsit adversus Judæos: quod ne ad injuriam ejus proficeret, quia bene computavit prætermisimus. Et quis ambigat de hoc numero, cum trecenti circiter anni nunc super hunc numerum inveniantur? Ex quibus verbis colligitur ætas hujus scriptoris aliquanto superior Augustino. Ric.*

(b) Argus anno uno. Ab Eusebio nuncupatur iste Arses, a Sulpicio Arse, cui interim ab illis aut 4 aut 5 anni tribuantur, Dario 6 dumtaxat. *PAM.*

(c) Alexander Macedo, annis duodecim. Ita haud dubie legendum ex B. Hieronymo (in II cap. Danielis),

Beroso, et Sulpicio Severo (*Hist. sacræ, lib. II*), et Glossa ordinaria pro eo quod antea, et hic et apud Pomærium *decem*. Et possunt concordari cum Eusebio anni sex dumtaxat, quia ille successor Ptolemæo Lago [qui hic et Josepho *Antiq. lib. XII, cap. 4* SOTER vocatur], tribuit Annos 40, auctor vero dumtaxat 53, ita ut solum in uno anno differant. *PAM.*

(d) Regnavit annis XXXIX. Hieron. Cui successit Philadelphus regnans an. triginta octo. *Ric.*

(e) Videmus autem quoniam XL et I anno Augusti. Citatur hic locus in Eusebii Chronicis, examinaturque Animadversione Jos. Scaligeri ad num. mxxv. Irenæus, lib. cap. 25. Circa primum, et quadagesimum annum Augusti imperii. *Ric.*

(f) Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi. In Fuldensi legitur. *In diem nativitatis Christi annum XLI, post mortem Cleopatæ XX et XI: Augusto, efficiuntur anni ccccxxx et VII, menses VI, in die nativitatis.* Apud Hieronymum vero emendatius: *Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi, in eunum Augusti quadagesimum primum post*

Quid est autem quod dicit, signari visum et prophetiam (1), quoniam omnes prophetae nuntiabant de ipso, quod esset venturus et pati haberet. Igitur, quoniam adimpleta est prophetia per adventum ejus, propterea signari visionem et prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro de eo prophetae nuntiaverant. Post enim (2) adventum Christi et passionem ipsius, jam non visio neque propheta est (3) qui Christum nuntiet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Judei prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quae retro patriarchae viderunt usque ad adventum Christi, qui jam venit, ex qua signata est visio et prophetia, id est statuta. Et merito Evangelista: *Lex et Prophetae usque ad Joannem baptizatorem* (Math., XI, 15). Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismate (a), omnis plenitudo spiritualium retro charismatum in Christo cessarent, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit adventum ejus signare visum et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LX duarum et dimidiae hebdomadarum adimpletum, tunc venisse Christum, id est natum; videamus (4) aliae VII et dimidiae hebdomades, quae sunt subdivisae in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu eint adimpletae. Post enim Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni XV efficiuntur: cui successit Tiberius Caesar, et imperium habuit annis XXII, mensibus septem, diebus viginti (5). Hujus quintodecimo anno

A imperii passus est Christus, annos habens quasi XXX cum pateretur. Item Caius Caesar, qui et Caligula, annis III, mensibus VIII, diebus XIII (6); Nero Caesar annis IX, mensibus IX, diebus XIII; Galba mensibus VII (6), diebus VI; Otho mensibus III, diebus V; Vitellius mensibus VIII, diebus X (7); Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Judaeos: et sunt anni numero quinquaginta duo, menses sex. Nam imperavit annis novem (8): atque ita in diem expugnationis suae Judaei impleverunt hebdomadas LXX praedictas a Daniele. Igitur, expletis his quoque temporibus, et debellatis Judaeis, postea cessaverunt illic libamina et sacrificia; quae exinde celebrari non poterunt. Nam et unctio illic exterminata est post passionem Christi. (c) Erat enim praedictum exterminari illic unctionem, sicut est in Psalmis prophetatum. *Exterminaverunt manus meas et pedes* (Ps. XXI, 17). Quae passio hujus exterminii intra tempora LXX hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Caesare, Coss. (d) Rubellio Gemino, et Fulvio Gemino, mense martio, temporibus Paschae, die VIII calendarum aprilium, (e) die prima azymorum, quo agnum ut occiderent ad vesperam a Moyse fuerat praecipuum. Itaque omnis synagoga filiorum Israel cum interfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere: *Sanguis hujus super nos, et super filios nostros* (Math. XXVII, 25); et si hunc dimiseris, non es amicus Caesaris (Joan. XIX, 12): ut adimpleri possent omnia quae de eo fuerant scripta.

CAPUT IX.

Incipiamus igitur probare nativitatem Christi a prophetis esse nuntiatam. Sic Esaias dicit: *Audite, do-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prophetam *Rhen. Oberth.*
 (2) Enim *abest a Rhen. et Oberth.*
 (3) Prophetia est quae *alii.*
 (4) Quid *add. Seml.*

- (5) xxvii *Rhen. post Hieron.*
 (6) Diebus xxx *Hieron.*
 (7) Diebus xxvii *Hieron.*
 (8) Annis xi *idem.*

COMMENTARIUS.

mortem Cleopatrae, anni ccccxxxvii, mens. v, etc. Ric.
 (a) Sanctificante aquas in suo baptismate. Simile est illud B. Cypriani, sermone de baptismo Christi: *Venit Christus ad baptismum, non egebat lavacro, in quo peccatum non erat, sed ut sacramento perennis daretur auctoritas.* Loci adnotandi contra Calvinum et alios, qui negat aquam in baptismo necessariam: qualis etiam est epist. 2 B. Cypriani ad Donatum, ad quem adnotationes nostras videat lector, num. 8.

PAM.

(b) Diebus XIII. Post Caligulam regnasse Claudium nemo nescit. Ideoque ejus imperium hic reponunt Rhen. et Oberth., ut sequitur: « Tiberius Claudus, annis XIII, mensibus VII, diebus XX; » licet haec non legamus nec apud Hieron., neque apud Pauer., imo omitti debeant, ut constet de sententia Auctoris de annis duntaxat LII, mensibus VII, ut loquitur Pamelius, qui mox subjungit: « Videre itaque est vel hinc parum ipsum (Tertullianum) curiosum fuisse historiae, fortassis imitatus in hoc Matthaeum evangelistam, qui in libro Generationis Christi, tres generationes praetermisit, ut, interprete B. Hieronymo, tres tesserae decades non excederet. Consentit interim satis numerus annorum cum Clemente Alexandrino. Ebd.

(c) Erat enim praedictum exterminari illic unctionem. *Εὐδελχισμὸν*, iuge sacrificium. Hieron. in cap. VIII Danielis. Josephus, lib. VII belli Jud. c. 8. *τὸν ἐὸδελχισμὸν καὶ τὸν τοῦ θυμῶνος ἀπειρία διακλίσσονται τῶ Θεῷ.* PAM.

(d) Rubellio Gemino Rufino Gemino. Sic ediderat

Rhenanus editione secunda. Prima et tertia, *Rufino Gemino*. Varia in libris antiquis horum nominum scriptura: Fasti Siculi, Rufo et Rubellino: Capitolini, Rubellio et Fulvio, quomodo et Tacitus. Sulpitius Severus, Rubellio; alii Rubellione. Sunt qui Duobus Geminis. Fasti Siculi, Gemino et Gemino: mox subjunctum, Rufo et Rubellino. Unde natus error existimantium duobus Geminis suffectos Rufum et Rubellinum: cum hoc nihil sit aliud quam duobus Geminis, hoc est, C. Rubellio Gemino et C. Fulvio Gemino. Sic manifestissime apud Tacitum, initio lib. V: « Rubellio, inquit, et Fulvio Coss. » quorum utique Geminus cognomentum erat. Ric.

(e) Die prima azymorum. Nondum assentiri potui Pamelio, qui ex hoc loco probari posse existimat Ecclesia: nostrae ritum quo pane azymo Christi Domini corpus in Eucharistia conficitur. Esto enim, jussit Moses (Exodi XII) ut pane azymo iis diebus quilibet uteretur, an ideo probatur Ecclesiae consuetudo? In usu olim fuisse fermentatum panem ad sacra faciendum putant multi; qua de re exstat elegans tractatus R. P. Jacobi Sirmondi *παρρησιον*. Id olim conjecit Demetrius Chomatensis, archiepiscopus Bulgariae, in Resp. ad episcopum Hyrrachii, dum ait: *λατρινῶν ἀζύμων εἶδος ἄδραμὸν καὶ ὀνὸν μένηται.* Azymorum quibus utuntur Latini nullus unquam canon meminit. Sanctus tamen Cyprianus, lib. de Coena Domini: *Panis hic azymus cibus verus et sincerus, per speciem et sacramentum, nos tunc sanctificat, fide illuminat, veritate Christo*

mus David, (a) non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen: propter hoc ipse Deus dabit vobis signum: (b) Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium, et vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod interpretatur: Nobiscum Deus. Butyrum et mel manducabit. Quoniam, priusquam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. (Isa. VII, 13-16) Itaque dicunt Judæi: Provocemus istam prædicationem Esaiæ, et faciamus comparationem, an Christo qui jam venit, competat illi primo nomen quod Esaias prædicavit, et insignia ejus quæ de eo nuntiavit. Equidem Esaias prædicat eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Porro, inquirunt, iste qui venit, neque sub ejusmodi nomine est editus, neque re bellica functus. At nos e contrario admonendos eos existimavimus, uti coherentia quoque hujus capituli recognoscant: subjuncta est enim et interpretatio Emmanuel, Nobiscum Deus, uti non solum sonum nominis spectes (1), sed et sensum. Sonus enim hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est; sensus autem ejus, quod est Deus nobiscum, ex interpretatione communis est (c). Quæro (2) ergo an ista vox, Nobiscum Deus, quod est Emmanuel, exinde quo Christus inluxit, agitur in Christo? Et puto, ex toto non negabis. Nam qui ex Judaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum Deum esse significant. Atque ita constat jam venisse illum qui prædicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est Nobiscum Deus. Æque et sono nominis indu-

A cuntur, cum virtutem Damasci, et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum, sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animadvertentes quid Scriptura præmittat: Quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Ante est enim inspicias (5) ætatis demonstrationem, an virum jam Christum exhibere ista ætas possit, nedum imperatorem; scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans; et signum belli, non tuba (d) sed crepitacillo daturus; nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulæ suæ dorso sive collo hostem destinaturus; atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad solem (4) (e) uncti prius, dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare. (f) Enim vero si nusquam hoc natura concedit, (g) ante militare quam virum facere, ante virtutem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur ut figurate pronuntiatum videatur. Sed et virginem, inquirunt, parere natura non patitur, et tamen credendum est prophetæ. Et merito. Præstruxit enim fidem incredibili rei, dicendo quod signum esset futurum. Propterea, inquit, dabitur vobis signum: Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium. Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. (h) Denique, si quando ad dejiciendos aliquos ab hac divina prædicatione, vel convertere singulos simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem, sed juvenulam concepturam et parturam Scriptura contineat; hinc quoque revincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, ju-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Expectes Rhen. Oberth.

(2) Quare Seml.

(3) Enim. Inspecimus Jum.

(4) Solium Jum. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

conformat; si modo liber hic sit B. Cypriani. LE PR. — Octavo kal. april. hinc in primis confirmatur eorum patrum sententia, qui eodem die, nempe viii kal. april., passum scribunt Christum, quo B. Virgini annuntiatum: deinde Latinorum omnium conformis expositio Evangelistarum trium, Matth. XXVI, Marc. XIV, Luc. XXII, quod xiv luna, primo azymorum die, jam vesperi incipiente, celebravit pascha Christum cum discipulis. PAM.

CAP. IX. — (a) Non pusillum vobis certamen. Esaiæ locus est cap. 7: verum, ut hæc interpretatio latina conveniat græcis, atque etiam Vulgatæ scripturæ, legendum: Num pusillum vobis certamen cum hominibus? dein sequatur: Quoniam Deus præstat certamen; hoc est, quia etiam adversus Deum certamen certatis, etiam Deo molesti estis. Symmachus dixit: Non sufficit vobis molestiam exhibere hominibus? quoniam molesti estis etiam Deo meo. Septuaginta και πης κύριος παρρηγετε άνων. Auctor interpretationis quam secuti sunt Septimius et Cyprianus, legisse videtur in græcis: και πης κύριος παρρηγετε άνων. RIC.

(b) Ecce virgo concipiet. In græca versione corrupta est ἡ ἀνίς, adolescentula, non, παρρηγες, virgo, ut in versione Septuaginta virorum. In Hebræo discrimen est aliquod, de quo B. Hieronymus in Quæst. hebr. LE PR. — Sic constanter ubique Tertullianus, tum paulo post, et loco citato, tum etiam lib. de Carne Christi; quare addidimus, in utero, maxime cum legatur etiam a

B. Cypriano utroque loco mox citato, de quo latius ibidem in adnot. nostris ad Ep. 6, num. 16, et lib. Adversus Jud. PAM.

(c) Sensus autem ejus, quod est Deus nobiscum, etc. Verba hæc, teste Semler, in Paterniacensi codice ad marginem sunt adscripta, sed sic ut viderentur referenda in contextum: ea tamen expunxit Semler, etsi invenerit apud Pam., Rhen. et Rigalt. EDD.

D (d) Sed crepitacillo daturus. Crepitacillum ex ludicris puerilibus est, forma diminutiva, a crepitaculo deductum, sicut a speculo specillum. Aperte vero diminutivo utitur, de infantulo loquens. RHEN.

(e) Ad solem. Solium magis arridet Seml., qui πωλλος interpretetur: vas in quo sedentes ungebantur. EDD.

(f) Ante lanceare quam lancinare. Infantes dentitione exasperati, mammæ inter sugendum lancinant. RIC.

(g) Ante militare quam virum facere. Ante pubertatem vix legitur miles: et natura virum facit, cum puberem demonstrat. Eandem sententiam Tertullianus lib. III, adversus Marcionem, sic edidit: Nusquam hoc natura concedit, ante militari quam vivere. Nempe infantem via virum facit. RIC.

(h) Denique si quando ad dejiciendos aliquos. Brevius et expeditius adversus Marcionem III: Denique et Judei, si quando ad nos dejiciendos mentiri audent quasi non virginem, etc. RIC.

(Vingt.)

vencule scilicet prænatus et partus. In signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non æque. Non enim (1) et hic signi ratio versatur, (2) sed signo nativitatæ novæ adscripto, exinde post signum alius jam ordo infantis edicitur, mel et butyrum manducantur. Nec hoc utique in signum est, (3) et hoc enim infantæ est; sed accepturum virtutem Damasci, et spolia Samariæ adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Servate modum ætatis, et quærite sensum prædicationis: immo reddite veritati, quæ credere non vultis, et tam intelligitur prophetia, quam (a) renuntiatur (4) expuncta. Accepit Christus infans virtutem Damasci et spolia Samariæ. (b) Maneant enim orientales illi Magi, (c) infantiam Christi recentem (5) auro et thure (6) munerantes, et acceperit (7) infans (d) virtutem Damasci sine prælio et armis. Nam, præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est vires, (8) auro et odoribus pollere solitam, certum est (9), et ex divinis Scripturis, virtutem quoque cæterarum gentium aurum constituere; sicut per Zachariam dicit: *Et Judas pertendet Hierusalem* (10), *et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum* (Zach. XIV, 14). Nam de hoc auri munere etiam David dixit: *Et dabitur illi de auro Arabiæ* (Psal. LXXI, 15). Et iterum: *Reges Arabum et Saba munera afferent illi* (Ibid. 70) (e). Nam et Magos reges fere habuit Oriens, et Damascus Arabiæ retro deputabatur, antequam transcripta esset in Syrophœnicem ex distinctione Syriarum, cujus tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia ejus, aurum scilicet et odores: spolia autem Samariæ, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus ho-

norassent, et genu posito adorassent, quasi dominum (11) et regem sub testimonio iudicis et ducis (12) stellæ spolia sunt facti Samariæ, id est idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam eam Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam, qua desciverat tunc a Deo sub rege Hieroboam. (f) Nec hoc enim novum Scripturis divinis, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum: nam et *archontas Sodomorum* (Is., I, 10) appellat archontas vestros, et *populum vestrum populum Gomorrhæ* (Ibid.) vocat; cum jam olim essent civitates istæ extinctæ. Et alibi per prophetam ad populum Israel: *Pater, inquit, tuus Amorrhæus, et mater tua Cethea* (Eze. XVI, 3); quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam filios suos dixerat per Isaiam Prophetam: *Filios generavi et exaltavi* (Is., I, 2). (g) Sic et *Ægyptus* (Is., XIX, 4) nonnumquam totus orbis intelligitur apud illum, superstitionis et maledictionis elogio. (h) Sic et *Babylon* (Apoc., XVII, 5) apud Joannem nostrum, Romanæ urbis figura est, proinde et magnæ, et regni superbiæ et sanctorum debellatrici. Hoc itaque modo magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, et despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanetos a religione Dei deturbat. Adjuvabitur autem hæc nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem Christum Scripturæ designant ob armorum quorundam vocabula et ejusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione convincitur Judæi: *Accingere, inquit David, ense supra femur* (Psal. XLIV, 4). Sed quid supra legis de

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Non æque? et hic *Rhen. Oberth.*
 (2) Versatur. Sed *idem.*
 (3) Et hoc utique in signum infantæ est *Par. Pro utique legit Pam. utriusque.* Nec hoc utique in signum est, infantia est *Oberth. Seml.*
 (4) Prophetia renuntiata, quam creditur expuncta *Oberth. Rhen. Tum... quum Jun.*
 (5) Ut regem *Pam. Rhen. Oberth.*

- (6) Et myrrha *idem.*
 (7) Accepit *idem.*
 (8) Id est vires *abest a cod. Womw.*
 (9) Certe est creatori *Pam. Rhen. Oberth. Creatoris Fran. videtur ex certe est ortum. Seml.*
 (10) Præterit Israel *Rhen. Oberth.*
 (11) Deum *Fran.*
 (12) Iudicis et iudicis *Rhen. Oberth.*

COMMENTARIUS.

- (a) *Renuntiatur expuncta.* Hoc est, eventu adimpleta. *Ric.*
 (b) *Maneant enim Orientales Magi.* Maneant, pro *expectent.* Quo significato Terentius *Phorm. mansurus patrem dixit. Pam.*
 (c) *Infantiam Christi recentem auro et thure munerantes.* Hanc scripturam omnibus aliis prætulit, auctoris menti convenientissimam, atque ipsi etiam usurpatam, libro III adversus Marcionem: *Maneant enim, inquit, Orientales illi Magi in infantia Christum recentem auro et thure munerantes. Ric.*
 (d) *Virtutem Damasci.* Mox dicit *virtutem Orientis,* id est abundantiam et vires. Servius ad illa Virgilii *Æn. XII, movet arma leo:* vires suas experitur, nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas. Sic Columella, principio lib. 7, dixit honorem Arcadiæ, asellos, quæ maxime commendatur Arcadia. *Ric.*
 (e) *Nam et magos reges fere habuit Oriens.* Ex hoc loco inferri non potest Persarum reges magos fuisse, verum fere magos: cum enim magorum præceptis imbuerentur, aliquid inde retinebant. Qui magi apud Persas dicebantur, ii erant regum pædagogi; testis Tull.

lib. III de *Nat. Deor.* et Apul. in *Apol.* atque eodem Apulejo, Magus idem ac sacerdos lingua Persica. *LE PR.*

(f) *Nec hoc enim novum divinis Scripturis.* Libro adversus Marcionem III: *Nec hoc enim novum Creatori figurate uti translatione. Ric.*

(g) *Sic et Ægyptus nonnumquam totus orbis intelligitur.* Alludit fortasse ad Isaiæ cap. 19, in quo cum pleraque ad Ægyptum pertineant, quædam tamen non solum veteres, sed et Judæi interpretantur de mundo Ægyptiis tenebris involuto, et nominatim illud de Ecclesia per totum mundum dispersa: *In illa die erit altare Domini in medio terræ Ægypti. Pam.*

(h) *Sic et Babylon.* Expungenda quæ ad marginem adscripta fuit adnotatione *Babylon Rom.*; quod haud dubie ab hostibus Romanæ Ecclesiæ addita sit; quippe cum hunc locum contra eam detorquere non vereantur, qui tamen non de Ecclesia, sed urbe Roma agit, eaque eo tempore quo sanctorum debellatrix in Christianos persecutionem movebat, per suos aristites seu idolorum pontifices. *Pam.*

Christo (1)? *Tempestivus decore super filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis* (*Ibid.*, 5). Valde autem absurdum est, si quem ab bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur; de quo subjungens, dicebat: *Extende, et prospera, et regna* (2) (*Ibid.*, 5). Et adjecit: *Propter lenitatem et justitiam tuam* (*Ibid.*). (a) Quis enim ense operabitur (3), et non contraria lenitati et justitiæ exercet? id est dolium et asperitatem et injustitiam, propria scilicet negotia præliorum. Videamus ergo an alius sit ensis ille, cujus est alius actus (b), id (1) est Dei sermo divinus, bis acutus (5) (*Hebr.*, IV, 12) duobus testamentis, legis antiquæ et legis novæ, acutus sapientiæ suæ æquitate, reddens unicuique secundum actum suum. Licuit (6) ergo et Christo Dei in Psalmis sine bellicis rebus ensem sermonis Dei præcingi figurato, cui prædicta tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quando venturus in terras ex Dei patris decreto nuntiabatur: *Et deducet, inquit, te magnitudo dexteræ tuæ* (*Psal.*, XLIV, 5), virtus scilicet gratiæ spiritualis, de qua Christi agnitiō deducitur: *Sagittæ tuæ, inquit, acutæ* (*Ibid.*, 6), per volantia utique (7) Dei præcepta, minantes; (e) traductionem uniuscujusque cordis, compungentes et transfigentes (8) conscientiam quamque (9). *Populi sub te cadent, utique adorantes*. Sic bellipotens et armiger Christus est, sic recipiet (10) spolia, non solius Samariæ, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata cujus et arma allegorica didicisti.

A Atque ita in tantum Christus (11) qui venit (12), non fuit bellator, quia non talis ab Esaia prædicabatur. Sed si Christus, inquit, qui venturus creditur, non Jesus dicitur (13), quare is qui venit, Jesus Christus appellatur? Constat autem utrumque nomen in Christo Dei, in quo invenitur etiam Jesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moysi successor destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe (14) de pristino nomine, et incipit vocari Jesus (d). Certe, inquis (15). Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Jesus Christus secundum populum, quod sumus nos, nationes in sæculi deserto (16) commorantes antea, introducturus esset in terram repromissionis, melle et lacte manantem, id est in vitæ æternæ possessionem (17), qua nihil dulcius: idque (18) non per Moysen, id est, non per legis disciplinam, sed per Jesum, id est per novæ legis gratiam, provenire habebat circumcisis nobis petrina acie, id est Christi præceptis, *petra enim Christus* (1 Cor., X, 4) multis modis et figuris prædicatus est: ideo is vir qui in hujus sacramenti imaginem parabatur, etiam nominis Dominici inauguratus est figura, ut Jesus nominaretur. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat Dei filius, qui et semper videbatur (e). Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit (*Exod.*, XXXIII, 20): et ideo constat ipsum Dei filium Moysi esse locutum, et dixisse ad populum: (f) *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, id est populi, qui te custodiat in itinere, et introducat in terram quam præparavi tibi; intende illi,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) ἄριστος τῶν πάντων add. Oberth. Seml.
- (2) Et prosperare, prospera et regna Fran. Et prosperare et regna Jm.
- (3) Quis eusem accingetur? Rhen. Oberth.
- (4) Is Jm.
- (5) Ut addunt Rhen. Oberth.
- (6) Libet Iidem.
- (7) Ubique Iidem.
- (8) Et compungentes et transfigentes Rhen.
- (9) Conscientiam. Namque populi Rhen. Obert.
- (10) Accipiet Pam. Rhen. Oberth.

- (11) Erat addit. Jm.
- (12) Inquantum Lat.
- (13) Est Oberth. Seml. Non etiam Jesus a Judæis creditur Seml.
- (14) Morem, dum... destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe Oberth. Seml.
- (15) Inquis, hanc Oberth.
- (16) In sæculo, in deserto Oberth Seml. In sæculo deserto Par.
- (17) Repromissione Seml.
- (18) In quam Rhen. Oberth. Id quod cod. Wouw.

COMMENTARIUS.

(a) *Quis enim ense operabitur, et non contraria lenitati et justitiæ exercet?* Tertulliani scripta vix indulgent militiam Christianis. Libro *de Patientia*, Domini patientiam dicit in Malcho vulneratam fuisse; itaque Domini gladii opera maledixisse in posterum. Et lib. *de Corona*, gladium nec Dominicæ defensionis necessarium fuisse. Et generaliter lib. *de Idololatria*: «Quomodo, inquit, etiam in pace militabit sine gladio, quem Dominus abstulit» Ric.—Christianis omnibus ubique militia interdicit auctor, quod ante me observatum. B. Hieronymus ad Gerontiam: *Illo tempore bellatoribus dicebatur: Accingere gladio super femur tuum. potentissime; modo audit Petrus: Conde gladium tuum in vaginam* Et si vero multi Christianorum, multi martyres exercituum imperatores fuerint, illud tamen improbat vetustissimo doctore, atque etiam aliis. M. Aurelius imperator epistola quam ad senatum ex Germania scripsit pro Christianis, ait bellare iis esse vetitum, διὰ τὸ ἐχθρὸν εἶναι τὸ τρυφῆτο εὐδοίε, διὰ τὴν ἑσθῆν, ὅν φοροῦσι κατὰ συνήθειαν: quoniam istud illis contrarium propter Deum, quem gerunt in pectore: habetur hæc epistola apud Justinum martyrem post Apolog. II. Nationem aliam non possum afferre, quam militiam tunc temporis, ut plurimum gentilium ritibus et impietatibus fuisse addictam et

scelerum officinam. Martyres vero et Christiani, qui in armis floruerunt, ab illo cœno immunes evaserunt. LE PR.
 (b) *Id est Dei sermo divinus.* Loco sæpissime citato interserit ipsam scripturam Apocalyseos apostoli Joannis, ad quam hic alludit (*Apocat.* I). Juxta quem etiam ommissa voce, ut superflua, legimus, *bis acutus duobus testamentis.* LE PR.
 (c) *Traductionem cordis.* Significat vim gratiæ spiritualis, quæ divinorum præceptorum sagittis conscientiam fidelis ejusque transadigit. RIC.
 (d) *Et incipit vocari Jesus.* Ita ex Mss..... Alludit autem ad id quod habetur Num. XIII, 17: *Vocavitque (Moyses) Osee, filium Nun, Josue.....* quod transtulit B. Augustinus (ex græca versione) lib. XVI *contra Faustum*, cap. XIX: *Et cognominavit Moyses Auser, filium Nave, Jesum.* PAM.
 (e) *Qui et semper ridebatur.* Videtur hoc pertinere etiam ad errores Tertulliani, quasi senserit idem quod Maximinus Arianus, *filium Dei semper visum esse hominibus*, contra quem late disputat B. August. lib. III, cap. 26. Porro, quod sequitur, *Deum enim patrem nemo vidit unquam et vixit*, similiter etiam prorsus lib. *adv. Praxeam.* PAM.
 (f) *Ecce ego mitto angelum.* Adjecimus ego ex Mss.

et audi eum, et ne inobaudiens fueris ei: non enim celavit te quoniam nomen meum super illum est (Exod., XXVI, 20, 21). Populum enim introducturus erat Jesus in terram repromissionis, non Moyses. Angelum quidem dixit eum, ob magnitudinem virtutum quas erat editurus; quas virtutes fecit Jesus Nave, et ipsi legitis; et ob (1) officium prophetæ, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; sicut et præcursorem Christi Joannem, futurum angelum appellat per prophetam Spiritus, dicens ex persona Patris: *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam (a)*, id est Christi, qui præparabit viam tuam ante te (Mal., I, 5). Nec novum est Spiritui sancto angelos appellare eos quos ministros suæ virtutis Deus præfecit: idem enim (2) Joannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed et lucerna, lucens ante Christum. Paravi enim lucernam Christo meo, David prædicat (Psal. CXXXI, 17). Quare ipse Christus veniens adimplere prophetas, dicit ad Judæos: *Ille fuit, inquit, lucerna ardens et lucens (Joan., V, 35)*: utpote, qui non tantum vias ejus parabat in eremo (Joan., I, 25), sed et agnum Dei demonstrando (Ibid., 29), illuminabat mentes hominum præconio suo, ut eum esse intelligerent agnum quem Moyses passurum nuntiabat (5) (Exod., XII). Sic et Jesus, ob nominis sui futurum sacramentum: id enim nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum, nec Auser, sed Jesum cum jusserat exinde vocari. Sic igitur utrumque nomen competit Christo Dei, ut et Jesus appellaretur. Et quoniam ex semine David genus trahere deberet virgo ex qua nasci oportuit Christum, ut supra memoravimus, evidenter Esaias propheta in sequentibus dicit: *Et nascetur, inquit, virga de radice Jesse, quod est Maria, et flos de radice ejus ascendet. Et requiescet super illum (4) spiritus Dei, et spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et virtutis (5), spiritus agnitionis et pietatis, spiritus Dei timoris implebit illum (Is., XI, 1, 2)*. Neque enim ulli hominum universitas

spiritualium documentorum competeat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam (6) adæquatam, ex stirpe autem Jesse deputatum (ib), per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria (Luc., II, 1 sqq.), ex qua nascitur Christus. Expostulo etiam, et quia a prophetis prædicabatur ex Jesse genere venturus, et (cc) omnem humilitatem et patientiam et tranquillitatem esset habiturus, an venerit? atque ita is homo qui talis ostenditur, ipse erit Christus, qui venit. De hoc enim Propheta dicit: *Homo in plaga positus, et sciens facta imbecillitatem (Is., LIII, 4)*; qui *tamquam ovis ad rictinam ductus est, et sicut agnus coram tondente se non aperuit os suum (Ibid., 7)*. Si neque contendit, neque clamavit, neque audita est foris vox ejus (dd), qui *arundinem contusam, id est quassam (7) Israelis fidem, non comminuit; qui limum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non extinxit (Isa., XLII, 2, 5)*, sed lucere magis fecit (ee) ortu luminis sui; non potest alius esse, quam qui prædicabatur (8). Oportet itaque actum Christi ejus qui venit, ad Scripturarum regulam recognosci. Duplici enim, nisi fallar, operatione distinctum eum legimus, prædicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam (9); itaque specialiter dispungamus ordinem cæptum, docentes prædicatorem adnuntiatum Christum, ut per Esaiam: *Exclama, inquit, in vigore, et ne peperceris; exalta ut tuba vocem tuam, et adnuntia plebi meæ facinora ipsorum, et domui Jacob delicta eorum. Me de die in diem quærunt, et cognoscere vias meas cupiunt. Quasi populus qui justitiam fecerit, et judicium Dei non dereliquerit (Isa. LXIII, 1, 2)*, et reliqua. Virtutes autem facturum a Patre Esaias dicit: *Ecce Deus noster judicium retribuit, ipse venit, et salvos faciet nos. Tunc infirmi curabuntur, et oculi cæcorum videbunt, et aures surdorum audient, et claudus saliet velut cervus, et mutorum linguæ solventur.*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Ob abest a Pam. Rhen. et Oberth.

(2) Inquit Sent. Enim inquit Pam. Oberth.

(3) Nominabat Pam. Rhen.

(4) De radice. Ascendet in illum Rhen. Oberth.

(5) Veritatis Par.

(6) Nisi Christo florido quidem ob gloriam, ob gratiam D

Oberth. Sent.

(7) Id est quassam abest a Rhen. et Oberth.

(8) Prædicabatur Pam.

(9) Populo sic dispositam Rhen. Oberth. Titulo sic dispositam Jun.

COMMENTARIUS.

tum postea, nam legitur in plerisque græcis, hebræis, latinisque codicibus. ΠΑΜ.

(a) *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam.* Apud prophetam Malachiam est *ante faciem meam, πρό προσωπότητος*. Sed idem in propheta legitur, atque Evangelistis. LE PR.

(b) *Per Mariam scilicet inde censendum.* Paulo post, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria. Multis in locis hujus censûs facit mentionem, ideoque remitto ad nostras adnotationes in cap. 7, lib. IV, contra Marcionem. Obiter hic dico non parum esse difficultatis in illa descriptione explicanda: an sub Sentio Saturnino, an sub Quirino facta sit, ut habet S. Lucas: an etiam duplex censio instituta fuerit, quod asserunt nonnulli. LE PR.

(c) *Omniem humilitatem et patientiam.* Lib. de pat. cap. 5, idem habet: *Sed saginari voluptate patientiæ discessurus volebat*: vocaverat non multo ante Patien-

tiam misericordie matrem. Quem in sensum B. Chrysostomus, hom. 4, ad populum *Εἰ βούλει τρυφήν, καὶ ἀνάσσειν, ἀπολίπειν, καὶ ἡδονήν, μὴ ζητεῖτε ἡδονήν, μὴ τι ἀσπασθῆναι, ἀλλὰ ζήτετε ψυχῆν ὑπομονῆς γέμουσαν*: *Si vis delectis frui, et remissione frui atque voluptate, ne quæras voluptatem aut quietem, verum quæras animum plenum patientiæ.* LE PR.

(d) *Qui arundinem contusam.* Cap. III de Patientiâ, eadem ferne loquitur: *Arundinem quassatam non fregit.* Hic contusam, ibi quassatam, quod idem, senti apud prophetam Isai. XIII, *συμειλισμένον*, et *συρροπημένον* apud Matth. XII. Hic utar explicatione B. Hieron., qui in hunc locum Matthæi per arundinem quassatam ethnicos intelligit, qui a Deo non quidem fracti, sed ad salutem reservati. LE PR.

(e) *Ortu luminis sui.* Juxta illud: *Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam*: quo loco antea usus est.

(Isa. XXXV, 4, 5, 6), et cætera quæ operatum Christum nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat (Joh. V, 18) (a).

CAPUT X.

De exitu plane passionis ejus ambigitis, negantes passionem crucis in Christum prædicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut ad id genus mortis exposuerit Deus filium suum, quod ipse dixit: *Maledictus omnis homo qui pependit in ligno* (Deut. XXI, 23). Sed hujus maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: *Si autem fuerit in aliquo delictum, ita ut iudicium mortis sit, et morietur, et suspendetur eum in ligno. Sed et sepultura sepelietis eum ipsa die: quoniam maledictus a Deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, et non inquinabitis terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi in sortem* (Ibid. 22, 23). Igitur non in hanc passionem Christum maledixit; sed distinctionem fecit, ut qui in aliquo delicto iudicium mortis habuisset et moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a Deo esset, quia (1) propter merita delictorum suorum suspendetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est (Isa. LIII, 9) (b), quique omnem justitiam et humilitatem exhibuit; et ut supra de eo prædictum memoravimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est, sed ut ea quæ prædicta sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in Psalmis ipse Spiritus Christi jam cauebat, dicens: *Retribuabant mihi mala pro bonis* (Ps. XXXIV, 12), C

et: *Quæ non rapueram, tunc exsolvebam* (Ps. LXVIII, 5); *Exterminaverunt (e) manus meas et pedes* (Ps. XXI, 17); et: *Miserunt in potum meum sel, et in siti mea potaverunt me aceto* (Ps. LXVIII, 23); et, *Super vestem meam miserunt sortem* (Ps. XXI, 19); sicuti cætera quæ in illum commissuri essetis, prædicta sunt. Quæ quidem omnia ipso (2) perpressus, non pro actu suo allicui malo passus est, sed ut *Scripturæ implerentur de ore prophetarum* (Matth. XVI, 56). Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in prædicationibus oportuerat; quantoque incredibile, tanto magis scandalum futurum, si nude prædicaretur (5); quantoque magnificentum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam Dei quæreret. Itaque in primis Isaac cum a patre hostia duceretur, et lignum ipsi sibi portaret (Gen. XXII, 6), Christi exitum jam tunc denotabat, in victimam concessi a patre, lignum passionis suæ bajulantis. Joseph et ipse Christum figuravit, vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus in Ægyptum (Gen. XXXVII, 28), ob Dei gratiam, sicut et Christus ob Israel, a fratribus venundatus, a Juda cum traditur. (d) Nam et benedicitur in hæc verba Joseph: *Tauri decor ejus, cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ* (Deut. XXXIII, 17). Non utique rhinoceros destinabatur unicornis (e), vel minotaurus rhinoceros, sed Christus in illo significabatur: taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator: (f) *cujus cornua essent crucis extrema*: nam et (g) in antenna navis, quæ crucis pars

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qui Rhen. Obert.
(2) Ista alii.

- (3) Prædicetur Rhen. Obert.

COMMENTARIUS.

(a) Ex nono hujus libri capite primam sibi visum est Semlerus invenisse causam asserendi hunc librum Tertulliani non esse, sed meram esse compilationem hominis inepti ex libris contra Marcionem. Suam vero conjecturam Semlerus instituta istius libri adversus Judæos cum libro tertio contra Marcionem comparatione nitice corroborare conatur; hæc autem arguendi ratione frustra sane is tractatus abjudicatur Tertulliano, cui, præter D. Hieronymum, auctorem *Questionum e Scriptura petitarum*, sub nomine Augustini divulgatum, et Vincentium Lirinensem, omnes viri docti ad novaturientem Semlerum usque eundem adscripserunt. Et qui fieri potuit ut liber adversus Judæos sit compilatio libri III contra Marcionem, si is prior aut tempore saltem æqualis fuerit contra Marcionem libris? Tandem paradoxon aut monstrum simile sit illud non video, si idem auctor eadem argumenta, eademque loquendi formulae in diversis ad diversæ sectæ homines scriptis quidem operibus, sed in ratione objecti et materie, de qua disserit neutiquam diversis, adhibuerit. EDD. ex LUMPER.

CAP. X.—(b) *Quique omnem justitiam et humilitatem exhibuit.* Abjectionem spontaneam Christi Domini quam optime extollit, unde ipsi Christo tribuitur *humilitatis et abjectionis magnitudo*, μέγιστος συντηρηθείσας καὶ τὸ πτωχότητος, in prologo conc. Trulliani. Gregorius Thaumaturgus ipsi Deo *ταπεινότητος ἀσπέν*, summam humilitatem attribuit. LE PR.

(c) *Exterminaverunt manus meas.* Ex Psal. XXI, ubi ab hebræo discrepat hæc versio. In hebræo quippe est *sicut leo* כְּאֵרֶץ כְּמֵרֶץ cum deberet esse כְּאֵרֶץ, hoc est *foderunt*,

quod notavit olim Masora: sicque obturatur os Judæis qui de passione Dominica hæc accipi gravate patiuntur. Quis vero sensus esse poterit si scribatur *sicut leo*? nisi recurramus ad interpretationem R. David Kimchi, de leone prædam insequente: quas nugas qui legerit, nisi plane ferrens sit et stoico plusquam supercilio, a risu temperare sibi non poterit. Melius igitur græca versio, quam Vulgata sequitur, ὄρυσεν, *foderunt*. Moneo interim locum hunc Dominice passioni optime accommodari et explicari a Justino Mart. *Apol. II*, circa medium. LE PR.

(d) *Nam et benedicitur in hæc verba Joseph.* Prætermisimus: *a patre*. Neque enim hæc patris super Joseph benedictio, sed Moysi, Deut. XXX, qua benedixit tribus Joseph. Transtulit autem *ventilabit*, pro *κρηταί*, quod magis proprie vertit latinus Septuaginta viro- rum, *interpres, cornu petet*. PAM.

(e) *Rhinoceros unicornis.* De hoc ita Plin. *Nat. hist.* lib. VIII, c. 20: *Iisdem ludis, nempe Pompeii Magni, et rhinoceros unius in nave cornu, qualis sæpe visus. Alter hic genitus hostis elephantis, longitudo ei par, crura multo breviora, color buxeus.* Ego vero hunc auctorem citandum duxi, contra eorum opinionem qui putant rhinocerotem, unico cornu nusquam in rerum natura fuisse. Cum aliquot eorum cornua existant insignia apud S. Dionys. juxta Parisios in thesauris regis. PAM.

(f) *Cujus cornua crucis extrema.* De figuris, immo et imagine crucis hic loquitur. Atqui partim ex Ms. tum hic, tum lib. III *advers. Marc.* partim ex excusis castigavimus *crucis extrema* sive *extrema*. PAM.

(g) *In antenna navis cornua extremitates vocantur.*

est, cornua extremitates (1) vocantur : (a) unicornis autem media stipitis palus. Hac denique virtute crucis, et hoc more cornutus, universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in cœlum, et tunc ventilabit per iudicium, dejiciens (2) de cœlo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem Scripturam, cum Jacob in Simeonem et Levi porrexit benedictionem, de Scribis et Pharisæis prophetat; ex illis enim deducitur census illorum. Interpretatur enim spiritaliter sic : (b) Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint jecora (3) mea: quoniam indignatione sua interfecerunt homines, id est, prophetas; et in concupiscentia sua subvertaverunt taurum (Gen. XLIX, 6), id est Christum, quem post necem prophetarum interfecerunt, et nervos ejus suffligendo clavis desævierunt. Cæterum vanum, si post homicidium jam ab eis commissum, alicujus bovis (4) ipsis exprobrat carnificinam. Jam vero Moyses, quid utique tunc tantum cum Jesus adversus Amalec præliabatur, (c) expansis manibus orabat residens (Exod. XVII, 11); quando in rebus tam attonitis magis utique genibus positus, et manibus cædentibus

pectus, et (d) facie humi volutata, orationem commendare debuisset? nisi quia illic ubi nomen Jesu dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis habitus quoque erat necessarius, per quam Jesus victoriam esset relaturus. Idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem, cur æneum serpentem ligno impositum, pendentis habitu in speculum Israeli salutare proposuit, eo tempore quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur (Num. XXI, 9), nisi quod hic Dominicam crucem intentabat, qua serpens diabolus publicatur (5), et læso cuique ab ejusmodi colubris, id est angelis ejus, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur. Nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. Age nunc, si legisti penes prophetam in Psalmis, Deus regnavit a ligno (Ps. XCV, 10) (e), expecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis, et non Christum, qui exinde a passione Christi (6) superata morte regnavit. Proinde et Esaias: Quoniam puer, inquit, natus est nobis, et datus nobis est filius (Isa. IX, 6). Quid novum, si non est de filio Dei, dicit: Filius natus est nobis, cujus imperium (7) factum est super humerum ipsius (Ibid.)? Quis omnino

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hujus addit *Seml.*
 (2) Descendens *Obert. Seml.*
 (3) Viscera *Obert. Rhen.*
 (4) Aliis et non ipsis *Rhen. Obert.*

- (5) Designabatur *Obert. Seml.*
 (6) Christi tellitur a *Latin. aut substituitur ligni.*
 (7) Initium addit *Seml.*

COMMENTARIUS.

Quod apertissime indicat Persii versus,

Cornua velatarum obvertimus antennarum.

Servius ad V. Æneid. Cornua, antennarum extremitates. Ric.

(a) Unicornis autem media stipitis palus. Sic edidit Pamelius. Rhenanus ediderat, Unicornis autem media stipite palus. Atque ita scriptum in codice Divionensi. Sed hæc sunt expertia boni sensus. Qui Fuldensem inspexerunt, in eo se legisse testantur, Unicornis autem medio stipata palus. Quod aliquam veri speciem præbet: ut cornua sint crucis extrema sive patibuli extremitates, manibus figendis ligandisque, unicornis autem medio stipata palus sive stipes, qui libro ad Nationes I dicitur sedilis excessus. Ric.

(b) Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta. Ad verbum transtulit illud quod græce est ἡ ἀπίστος ἀπόστασις, pro eo quod latina Septuaginta interpretum editio, sui propositi. PAM.

(c) Expansis manibus orabat. Sic habuit exemplar Ursini. Et verissimam esse scripturam declarant quæ sequuntur, Dimicaturis adversus diabolum crucis habitus quoque erat necessarius. Sic lib. de Oratione, Orantes expandimus e Dominica passione modulatum. Ric.

(d) Facie humi volutata. In codice Divionensi legitur, voluntate. Unde fit ut existimem verissimam esse scripturam quam exemplaria servavere libro III, adversus Marcionem, Facie humi volutante. Sic in Apolog.: Nos vero jejuniis aridi, in sacco et cinere volutantes. Ric.

(e) Dominus regnavit a ligno. Sic ex Mss. et excusis; infra, pro regnabit, nam illud legitur græce et latine. Sicuti etiam illud, a ligno, recte additur ab auctore tum hic, et iterum cap. XIII, tum lib. III adversus Marcionem, non modo in editione Romana, ex qua versus ille paschalis in Ecclesia decantatur, sed etiam Gallica, saltem juxta emendatiores codices latinos, et inter cæteros, Donatianicum Bibliorum

C Ms., quem aureum vocat Erasimus, ob aureas capitales litteras. Et alii veteres id ipsum legunt nominatim, inter Græcos Justinus martyr contra Tryphonem, et ex Latinis, auctor libri De monte Sina et Sion, inter Opera B. Cypriani, Arnobius in Psalmos, ac Theodol. (aurelianensis Episcopus, vel potius Fortunatus Pictaviensis antistes), carmine de Passione, in hæc verba:

Impleta sunt quæ cecinit
 David fideli carmine,
 Dicens: In nationibus
 Regnavit a ligno Deus.

Quomodo legit Ms. hoc loco, nempe Deus, sed illud, Dominus, retinimus. Usque adeo ut non possum assentiri Jacobo Fabro (Comment. in quintuplex Psalterium), qui putat paraphrasticòs tantum esse adjectum propria alicujus devotione; sed e contrario sentio genuinam esse lectionem, maxime cum etiam ipse eam lectionem agnoscat in veteri Psalterii editione ante B. Hieronymi ætatem. Nec quid obstat quod in hebræis codicibus non legatur, quia potuit a Judæis expungi, sicut alia multa, quemadmodum latius prosequitur... D. Guillelmus Lindanus, episcopus Ruremundensis. PAM. — Plura non mediocri auctoritatis omisit Pamelius testimonia, quæ hic recensere utile duximus. In eadem igitur sententia fuisse constat: Augustinum (Enarrat. in Psal.), S. Leonem Magnum (Serm. IV in Pass. Domini), S. Gregorium Magnum (in Ezech. lib. I, Hom. VI; in I Reg. V), Casiodorum (in Psal.), S. Petrum Damianum (Dialog. inter Judæum et Christianum), S. Bernardum (Serm. I de Resurrect.). Eadem etiam lectio reperitur in veteri Italica versione, a beato Josepho Tommasi cardinale, dein a D. Petro Sabbatier, monacho Benedictino et congregat. S. Mauri, in lucem edita; atque in perantiquissimis Psalteriis S. Germani Parisiensis episcopi, et cœnobii S. Petri Carnotensis. Edd.

regum insigne potestatis suæ humero præfert, et non aut capite diadema, aut in manu sceptrum, aut aliquando propriæ vestis notam (1). Sed solus novus rex sæculorum Christus Jesus, novæ gloriæ (2) et potestatem et sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem (3) prophetiam exinde Dominus regnaret a ligno (l). De hoc enim ligno etiam Deus insinuat per Hieremiam quod essetis dicturi: *Venite, mittamus in panem ejus lignum, et conteramus eum a terra vivorum, et nomen illius non memorabitur amplius* (Jer. XI, 19). Utique in corpus ejus lignum missum est. Sic enim Christus revelavit, (a) panem corpus suum appellans, (b) cujus retro corpus in panem prophetes figuravit (4). Si adhuc quæres Dominicæ crucis prædicationem, satis jam poterit tibi facere vicesimus primus Psalmus, totam Christi continens passionem, eamque jam tunc gloriam suam: *Foderunt, inquit, manus meas et pedes* (Ps. XXI, 17). Quæ propria est atrocitas crucis. Et rursus, cum auxilium Patris imploraret: *Salvum me fac, inquit, ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornorum humiliatam meam* (Ps. XXI, 22); (c) de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus: quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Judæorum. ne putetis alterius alicujus prophetari passionem, quam ejus qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc, etsi omnes interpretationes istas respuerit et iriserit duritia cordis vestri, probavimus sufficere posse mortem Christi prophetatam, ut ex hoc quod non esset edita qualitas mortis (5), intelligatur per crucem evenisse, nec alii deputandam fuisse passionem crucis, quam cujus mors prædicabatur. Nam mortem ejus et passionem et sepulturam una voce Esaiæ volo ostendere: *A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, et dabo malos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus; quia scelus non fecit, nec dolus in ore ejus inventus est, (d) et Deus voluit eximere a morte animam ejus* (Isa. LIII, 8, 9, 10), etc. Dicit etiam adhuc: *Sepultura ejus sublata est e medio* (Ibid.). Nec sepultus enim est nisi mortuus, nec sepultura ejus sublata est e medio

(6), nisi per resurrectionem ejus (7). Denique subiungit: *Propterea ipse multos in hæreditatem habebit, et multorum dividet spolia* (Isa. LIII, 12). Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo quod tradita est in mortem anima ejus? Ostensa enim causa gratiæ ejus, pro injuria scilicet mortis repensandæ, pariter ostensum est hæc illum propter mortem consecuturum; post mortem utique (8) resurrectionem consecuturum. Nam quod in passione ejus accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta adnuntiat, dicens: *Et erit, inquit, in die illa, dicit Dominus, (e) occidet sol media die, et tenebrescet super terram dies luminis, et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentationem, et imponam super lumbos vestros saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum quasi luctum dilecti* (9), et eos qui cum illo quasi diem mæroris (Amos, VIII, 9, 10). Hoc enim et Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israel ad vesperam agnum esset immolaturus (10): et hanc solemnitatem diei hujus, id est Paschæ azymorum, cum amaritudine manducatos præcanebat: et adjecit, *Pascha esse Domini* (Exod., XII), id est passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum (Matth., XXVI), et ut prophetiæ adimplerentur, propevit (11) dies vesperam facere, id est tenebras efficere; quæ media die factæ sunt: atque ita dies festos vestros convertit Deus in luctum, et cantica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, prædicata per Spiritum sanctum.

CAPUT XI.

Nam et pro istis meritis vestris, cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat: et non solum in isto sæculo, quæ jam evenit, sed in die retributionis, quæ subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quem respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: *Et dixit Dominus ad me: Fili hominis, vidisti quæ seniores Israel faciunt unusquis*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliqua proprietate usus nova Rhen. Obert.
 (2) Novam gloriam Idem.
 (3) Priorem Idem.
 (4) Nuntiavit Obert. Seml.
 (5) Edita, qualis mors Rhen. Obert.
 (6) E medio. Quomodo nisi, etc. Obert. Seml.

- D (7) Ejus abest a Pam. Rhen. Obert.
 (8) Per addit Obert. Seml.
 (9) Delicti Obert. Seml.
 (10) Immolaturum Pam. Rhen. Obert.
 (11) Prophetabit Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Panem corpus suum appellans.* Videtur alludere ad verba illa Evangelistarum et B. Pauli: *Accipit Jesus panem, etc.*, et ait: *Accipite, et comedite; hoc est corpus meum.* Quare magis vera esset marginalis annotatio ista: *panem suum corpus appellat, quam quæ nescio a quo irrepserit, corpus in panem.* PAM.

(b) *Cujus retro corpus in panem prophetes figuravit.* Lib. de Oratione, *Tum quod et corpus ejus in pane censetur.* Idem vero Hieremiæ locus aliquanto etiam explicatius tractatur libro III adversus Marcionem.

RIG.

(c) *De apicibus crucis.* Apices dicit, quæ supra dixit cornua. RIG.

(d) *Et Deus voluit eximere, etc.* Istud paraphrasticòs transtulit ex iis quæ sequuntur; nam primum habe-

tur græce et latine apud Septuaginta interpretes: *Et Dominus vult mundare eum a plaga; et paulo post, et vult Dominus in manus ejus conferre dolorem anime ejus.* Plagam itaque et dolorem mortem interpretatur. PAM.

(e) *Occidet sol media die.* Prophetæ Amos cap. IX vaticinium attingit; hujus autem obscurationis mentionem fecit cap. 21 *Apolog.*, loquens de morte Christi Domini: *Eodem momento, dies, medium orbis signante sole, subducta est. Deliquium utique, etc.* Quæ testimonio usi sumus aliquando ut sub Eusebii Romani nomine, in animadversionibus nostris, probarem præadamitis toto orbe contigisse deliquium seu solis obscurationem. LÆ PR.

que eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo ab-
 scondso; quoniam dixerunt: Non videt nos Dominus,
 dereliquit Dominus terram. Et dixit ad me: Adhuc
 conversus videbis facinora majora quæ isti faciunt. Et
 introduxit me ad limina jannæ domus Domini quæ
 aspicit ad aquilonem, et ecce illic mulieres sedentes (a),
 et plangentes Thammuz; et dixit Dominus ad me:
 Fili hominis, vidisti? Numquid modica domui Juda,
 ut faciant facinora quæ fecerunt: et adhuc visurus es
 adfectiones majores eorum. Et introduxit me in ædem
 domus Domini interiorem, ecce in liminibus templi
 Domini, inter medium clam et inter medium altaris,
 quasi viginti quinque (1) viri posteriora sua dederunt
 ad templum Domini, et facies suas contra Orientem, hi
 adorabant solem; et dixit ad me: Vides, fili hominis?
 Numquid pusilla domui Juda, ut faciant facinora quæ
 fecerunt hic (2). Quoniam impleverunt impietates
 suas, et ecce ipsi quasi subsannantes. Ego faciam cum
 indignatione mea, non parces oculus meus, neque mi-
 serebor. Exclamabunt ad aures meas voce magna, et
 non exaudiam eos, sed neque miserebor (Ezech., VIII,
 12-18) (b). Et clamavit in aures meas voce magna
 dicens: Adproximavit vindicta civitatis hujus, et unus-
 quisque habuit vasa exterminii in manu sua. Et ecce
 sex viri veniebant ad viam portæ altæ, quæ respiciebat
 ad aquilonem, et unusquisque bipennis dispersionis
 erat in manu ejus. Et unus vir in medio eorum indutus
 podere, et zona saphiri in lumbis ejus. Et introierunt,
 et steterunt in proximis altaris aræ, et claritas Dei
 Israel ascendit a Cherubin quæ fuit (5) super ea (c)
 in subdival domus. Et vocavit hominem qui indutus
 erat podere, qui habuit super lumbos suos zonam, et
 dixit ad eum Dominus (d): Transi per medium Hieru-
 salem, et scribe signum tau in frontibus virorum qui
 genuunt et dolent super omnia facinora quæ sunt in
 medio eorum. Et in his dixit ad audientem: Ite post
 eum in civitatem, et concidite, et nolite parcere oculis
 vestris, et ne misereamini senioris, aut virginis; et par-
 vulos et mulieres interficite omnes, ut perdeantur.
 Omnes autem super quos est tau signum, ne accesser-
 itis. Et a sanctis meis incipite (Ezech., IX, 4-6).

- (1) Quinque abest a Rhen. et Obert.
 (2) Hi Rhen. Obert.
 (3) Fuerunt iidem.
 (4) Eam iidem.

CAP. XI.—(a) *Et plangentes Thammuz.* Ita et græce
 est, pro quo latinus in hebr. interpretes vulgatus vertit
 Adonidem; videtur autem bis legisse, cum in græcis
 hodie exemplaribus semel dumtaxat reperitur. Deinde
 hic et paulo post ubi legitur, *Numquid modica*
 (scu ut mox loquitur, *pusilla*, græce *μὲ μικρά*) domui
 Judæ; cum græce legatur, malui sequi lectionem
 Ms., domus. PAM.

(b) *Et clamavit in aures.* Continuatio quidem est
 verborum Ezechielis prophætæ, sed non capitis ini-
 tium. Rectius autem transferretur ab auctore bipennis
 pro *πέννη*, sed hodie græce non exstat *dispersionis*, sed
 quod vertit latinus LXX interpretis, *exterminationis*, et
 I: Hieronymus ex hebr. *interfectionis*. PAM.

(c) *In subdival domus.* Pro *subdivali*: est autem
 idem ac *subdivum*, nam Glossæ subdivum *ὑποδριον*,

A Hujus autem signi sacramentum variis modis prædi-
 catum est, in quo vita hominibus præstruebatur, in
 quo Judæi non essent credituri; (e) sicut Moyses
 ante nuntiabat in Exodo dicens: *Ejiciemini de terra
 in quam introibitis, et in nationibus illis non eritis in
 requiem. Et non erit stabilitas vestigio pedis tui, et dabit
 tibi Deus cor tædians, et tabescentem animam, et oculos
 deficientes, ut non videant; et erit vita tua pendens in
 ligno ante oculos tuos; et non credes vitæ tuæ* (Deut.,
 XXVIII, 64, 65). Itaque, quoniam impleta est pro-
 phetia per adventum ejus, id est per nativitatem,
 quam supra memoravimus, et passionem, quam evi-
 denter ediximus, propterea et Daniel signari visionem
 et prophetam dicebant, quoniam Christus est signa-
 culum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ
 B retro erant de eo nuntiata: post enim adventum ejus
 et passionem ipsius jam non visio neque prophetes.
 Unde firmissime dicit adventum ejus signare visum
 et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum an-
 norum, et tempus LXII et dimidiæ hebdomadarum
 adimpletarum, probavimus tunc venisse Christum,
 id est natum: (f) et septem dimidiæ hebdomadarum,
 quæ sunt subdivisæ in abscissionem priorum hebdo-
 mazarum, intra quæ tempora passum ostendimus
 Christum; atque ita LXX hebdomadibus conclusis,
 et civitate exterminata, et sacrificium et unctionem
 exinde cessare. Sufficit lucusque de his interim or-
 dinem Christi decurrisset, quo talis probatur qualis
 adnuntiabatur, etiam ex ista consonantia Scriptura-
 rum, quas (5), ex præjudicio majoris partis adver-
 sum Judæos, eloquenti sumus. Neque enim in dubium
 C deducant vel negent, quæ scripta proferimus: ut ex
 hoc quoque paria esse Scripturis divinis negare non
 possint; ut quæ post Christum futura præcaneban-
 tur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio
 expuncta inveniretur (6), nisi ille venisset post
 quem habebant expungi quæ nuntiabantur, quæ com-
 pleta esse (7) etiam probarentur.

CAPUT XII.

Adspice universas nationes, de voragine erroris
 humani exinde emergentes ad Dominum Deum crea-

LECTIONES VARIANTES.

- D (5) Qua Pam. Rhen. Obert.
 (6) Neque enim dispositio expuncta inveniretur abest a
 Seml. et Obert.
 (7) Sunt Obert. Seml.

COMMENTARIUS.

subdival *ὑποδριον*, at voces illæ græcæ idem signifi-
 caut, nimirum clarum et apertum, subdivum enim
 domus est serenitas extra tectum, *ὑποδριον ὑπὲρ τοῦ
 ἔξω περιμαυῖ*, ait Hesychius. LE PR.

(d) *Transi per mediam Jerusalem.* Citat etiam scri-
 pturam illam de signo Tau infra, lib. III, *adv. Marc.*
 LE PR.

(e) *Sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo.* Cum non
 in Exodo, sed Deuteronomio XXVIII habentur Scrip-
 turæ verba quæ citat, etiam hic lapsus est memoria
 Tertullianus, aut legendum contra codicum omnium
 fidem: in Deuteronomio. LE PR.

(f) *Et septem dimidiæ hebdomadarum.* Nempe tem-
 pus. Ita vero necessario legendum, non *et quatuor*,
 sicuti corruptissime legebatur, plus satis manifestum
 fit supra, cap. 8, non semel. PAM.

tozem (a) et ad Deum (4) Christum ejus; et si au- A des, nega (2) prophetam. Statim tibi promissio patris occurrit in Psalmis dicens: *Filius meus es tu, ego hodie genui te. Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. II, 7, 8). Nec poteris eum magis (5) David filium dicere, quam Christum; aut terminos terræ David potius promissos, qui intra unicam Judæam regnavit, quam Christo, qui totum jam orbem Evangelii sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: *Ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos, id est de delictis liberare: et de domo carceris, id est mortis, sedentes in tenebris* (Is., XLII, 6, 7), ignorantia scilicet. Quæ si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per B quem (4) expuncta consideramus.

CAPUT XIII.

Igitur, quoniam filii Israel affirmant nos errare recipiendo Christum, qui jam venit, præscribamus eis ex ipsis Scripturis jam venisse Christum qui prædicabatur; quamvis ex temporibus Danielis prædicantis probaverimus jam venisse Christum, qui nuntiabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Judæ; sic enim scriptum est in propheta (b): *Et tu Bethlehem, non minima es in ducibus Juda: ex te enim exiet dux qui pascat populum meum Israel* (Mich., V, 4). Si autem adhuc natus non est qui processurus dux de tribu Juda ex Bethlehem nuntiabatur, oportet enim eum de tribu Juda et a Bethlehem procedere; C animadvertimus autem nunc neminem de genere Israel in civitate Bethlehem remansisse, et exinde quod interdictum est ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Judæorum, ut hoc quoque esset adimpletum per prophetam: *Terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustæ, id est quod belli tempore eis evenerit; regionem vestram in conspectu vestro exteri concedent, et deserta et subversa erit a populis alienis* (Is., I, 7). Et alio loco sic per prophetam dicitur: *Regem cum claritate videbitis, id est Christum facien-*

tem virtutes in gloria Dei patris, et oculi vestri videbunt terram de longinquo (Is., XXIII, 17): quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. Anima, inquit, vestra meditabitur timorem (Ibid., 13). scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Judæa, et quatenus procedet de Bethlehem, sicut divina prophetarum volumina nuntiant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex Israel, cujus ex stirpe possit nasci Christus? Si enim, secundum Judæos, adhuc non venit (5), cum venire cœperit, unde ungetur? (c) Lex enim præcepit, in captivitate non licere unctionem chris-matis regalis confici. Si autem jam nec unctio (6) est illis, ut Daniel prophetavit; dicit enim: *Exterminabitur unctio* (Dan., IX, 27): ergo jam non est illic unctio, quia (d) nec templum ubi erat cornu de quo reges ungebantur. Si ergo non est unctio, unde ungetur dux qui nascetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de germine (7) Israel nullus omnino sit in Bethlehem? Iterato denique ostendamus, et jam Christum secundum prophetas, et passum, et in cœlis jam receptum, et inde venturum secundum prædicationes prophetarum. Nam post adventum ejus, secundum Danielelem, quod ipsa civitas exterminari haberet legimus, et ita factum recognoscimus. Dicit enim Scriptura: *Sic et civitatem et sanctum simul exterminari cum duce* (Ibid.), indubitate, qui de Bethlehem et de tribu Juda esset processurus. Unde et manifestum est quod civitas simul eo tempore exterminari deberet, cum ducator ejus in ea pati haberet, (e) secundum scripturas prophetarum, dicentium: *Expandi manus meas tota die ad populum contumacem contradicentem mihi, qui ambulant viam non bonam, sed post peccata sua* (Is., LXV, 2). Et in Psalmis dicit: *Exterminaverunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem contempti sunt et viderunt me: et, In siti mea potaverunt me aceto* (Psal. XXI, 69, 22). Hæc David passus non est, ut de se merito di-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deum abest a Seml. et Obert.
 (2) Negare Obert. Seml.
 (3) Magis abest a Rhen. et Obert.
 (4) Aliquem Seml.

- (5) Christus. Secundum Judæos... cœperit. Unde Obert. Seml. — Possit nasci? Christus secundum, etc. Latin.
 (6) Non addit Seml., nec non omittens.
 (7) De semine alii.

COMMENTARIUS.

CAP. XII.—(a) *Et ad Deum Christum ejus.* Sic ex sæpe dicto lib. III, *adv. Marcion.*, pro quo erat dumtaxat: *et Christum ejus.* Porro de Christo quod Deus fuerit, aut illic aut alibi dabitur latius tractandi occasio contra quosdam nostræ tempestatis sectarios, qui id negare non verentur. PAM.

CAP. XIII.—(b) *Et tu Bethlehem non minima es.* Sic ex Ms. et græcis B. Matth. fontibus pro *Judæ*; quemadmodum etiam *pascat* pro *pascet*, græce enim est *πάσκει*. Quod cum vertat latinus vetus interpres *regat*, illic et eandem vocem idem Joannis ultimo, sicuti hic auctor; patet antiquitus acceptam a patribus *pascere* pro *regere*. Quod adnotatu dignum contra eos qui omnem regendi potestatem ab Ecclesia tolli volunt. Videtur autem in eo quod sequitur hyperbaton. Sive autem *exteri* legas paulo post, ut excusi, sive *externi*

ut Ms., perinde est; supra enim vertit *alieni*. PAM.

(c) *Lex enim præcepit, etc.* Nescio ad quem locum alludat, nisi forte ad cap. XXVIII. Deuter., ut paraphrasticus ex aliquot commatis hanc sententiam de more suo decerpserit, aut fortassis alia etiam editione aut Aquilæ, aut Theodotionis sit usus, quo casu oporteret accipi *præcepit* pro *prædixit*. PAM.

(d) *Nec templum ubi erat cornu.* Alludit ad illud III Reg. I, 39: *Sumpsitque Sadok sacerdos cornu olei de tabernaculo, et unxit Salomonem*; unde colligitur in templo observatum fuisse. PAM.

(e) *Secundum Scripturas prophetarum.* Rursum Scripturas adfert, quibus prædictum est (uti B. Cyprianus hunc locum imitatus, scribit lib. II, *adv. Jud.*, cap. 20) quod cruci illum fixuri essent Judæi. PAM.

xisse videatur, (a) sed Christus qui crucifixus est. Manus autem et pedes non exterminantur, nisi ejus qui a ligno suspenditur. Unde et ipse David regnaturum ex ligno Dominum dicebat (*Psal. XCV, 10*): nam et alibi propheta ligni hujus fructum prædicat dicens: *Terra dedit benedictiones suas (Psal. LXVI, 7)*. Utique illa terra virgo (b) nondum pluvis rigata, nec imbris sæcundata, ex qua homo tunc plurimum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est. *Et lignum, inquit, adtulit fructum suum (Joel. II, 22)*. Non illud lignum in paradiso, quod mortem dedit protoplastis, sed lignum passionis Christi, unde *vita pendens a vobis credita non est (Deut. XXVIII, 66)*. Hoc enim lignum tunc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcavit; unde populus, qui siti peribat in eremo, bibendo revixit (*Exod. XV, 25-26*): sicuti nos qui de sæculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur, siti pereuntes, id est verbi divini potu privati (1), ligno passionis Christi aquam edulcatam baptismatis potantes, sive quæ est in eum, reviximus; a qua fide Israel excedit, secundum Hieremiam dicentem: *Mittite, et interrogate nimis si facta sunt talia: Si mutabunt gentes deos suos, et isti non sunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis. Expavit cælum super isto (Jer. II, 10, 41)*. Et quemodo et quando expavit? Indubitate quando passus est Christus: *Et horruit, inquit, plurimum nimis, et sol media die tenebravit (Amos. VIII, 9)*. Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum *terra quoque contremuit, et velum templi scissum est, monumenta dirupta sunt (Math. XXVII, 51)*? Quoniam *duo hæc mala fecit populus meus: me, inquit, dereliquerunt fontem aquæ vitæ, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt aquam continere (Jer. II, 13)*. Indubitate non recipiendo Christum, fontem aquæ vitæ: lacus contritos cœperunt habere, id est synagogas in dispersiones gentium, in quibus jam Spiritus sanctus non immoratur, ut in præteritum in templo commorabatur ante adventum Christi, qui est verum Dei templum. Nam et istam sitim divini Spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias, dicens: *Ecce qui serviunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: servientes mihi potabuntur, vos autem sitiatis, et a contribulatione (2) spiritus ululabitis. Remittetis enim nomen vestrum, in societatem electis meis; vos autem interficiet Dominus.*

Eis autem qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris (Is. LXV, 15-15). Adhuc hujus ligni sacramentum (3) in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filii prophetarum super flumen Jordanem lignum securibus cæderent, exiit ferrum, et mersum est in flumine, atque ita Heliseo propheta superveniente, petunt ab eo filii prophetarum uti ferrum flumini quod (4) mersum fuerat crueret. Atque ita Heliseus accepto ligno, et misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim supernavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum (*III Reg. VI, 4-7*). Ex quo intellexerunt quod Helie spiritus in eum sit repræsentatus. Quid manifestius hujus ligni sacramento? quod duritia hujus sæculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis ejus, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi. Nobis igitur (5) qui successimus in loco prophetarum, ea sustentibus hodie in sæculo, quæ semper passi sunt prophete propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi et Isaac filius Abrahæ ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum Deus hostiam fieri præcepisset (*Gen. XXII, 6*). Sed quoniam hæc fuerant sacramenta, quæ temporibus Christi perficienda servabantur; et Isaac cum ligno reservatus est, ariete oblato in vepre cornibus hærente et Christus suis temporibus lignum humeris suis portavit, inhærens cornibus crucis, corona spinea in capite ejus circumdata. Huic enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui *tamquam ovis ad victimam ductus est, et velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum (Is. LIII, 7)*. Hic enim Pilato interrogante nihil locutus est (*Joh. XIX, 9*): *in humilitate enim iudicium ejus sublatus est. (c) Nativitatem autem ejus quis enarrabit (Is. LIII, 8)*? quia nullus omnino hominum nativitatis Christi fuit conscius in conceptu, cum virgo Maria verbo Dei prægnans inveniretur. *Et quia tolleretur a terra vita ejus (Ibid.)*; cum utique post resurrectionem ejus a mortuis, quæ (6) die tertia effecta est, cœli eum receperunt, secundum prophetiam Osee emissam hujusmodi: *Ante lucem surgent ad me dicentes: Eamus et revertamur ad Dominum Deum, quoniam ipse eripiet et liberabit nos, post biduum die tertia (Ose. VI, 1-3) (d)*.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Verbo divino propinati *Obert. Seml.*
 (2) Ad contribulationem *iidem.*
 (3) Etiam addit *Seml.*

- (4) Quo *alii.*
 (5) Nos utique *Wouwer.*
 (6) Quia *Obert. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sed Christus qui crucifixus est.* Barbara illa Judæorum natio Christum Dominum violentia suffragiorum in crucem dedi postulavit, ut cap. 21 *Apolog.*; quam in rem Cyrillus Alex. hom. IV, de Ter. Pasch. *στουρῶ προσήλωσεν οὐ πάντοίμοι τῶν Ἰουδαίων λαοί, καὶ πᾶν εἶδος ἐπιτιμίων ἐπέκειλε τε ὁμοῦ καὶ ἀτιμίας. θανάτω παραδίδωκασιν.* Audacissima Judæorum natio cruci suffixit, et omni supplicii atque ignominie genere affectum morte mulcavit. **LE PR.**

(b) *Illam terra virgo.* γῆ παρθέλος: etiam Irenæus sic dicit. **SEML.**

(c) *Nativitatem autem ejus quis enarrabit?* Non dubium quin ita legendum sit, juxta editiones omnes Isaie, non autem *enarravit*, maxime cum illud etiam legat B. Cyprianus, lib. II, *adv. Judæos*, cap. 45, et infra lib. III, *adv. Marcionem Tertullianus*. **P.M.**

(d) *Post biduum, die tertia.* Sic emendavimus ponctationem ex Vulgatæ lectione, licet excusi omnes

quæ est resurrectio ejus gloriosa, de terra in caelos A
eum recepit, unde et venerat ipse spiritus ad virginem; cujus neque nativitatem, neque passionem Judæi agnoverunt. Igitur, quoniam adhuc contendunt Judæi necdum venisse Christum eorum (1) quem tot modis adprobavimus venisse, recognoscant Judæi exitum suum, quem post adventum Christi relaturi (a) præcinebantur ob impietatem, qua eum et despexerunt et interfecerunt. Primo enim ex qua die, secundum illud dictum Esaïæ, *proiecit homo abominamenta sua aurea et argentea quæ fecerunt adorandis vniis et noctuis* (Is. II, 20) : id est, ex quo gentes, nos, dilucidata per Christum veritate (2), projecimus idola (videant Judæi) (3), et quod sequitur, expunctum est. *Tulit enim Dominus sabaoth a Judæis et ab Hierusalem, inter cætera, et sapientem architectum* (Is. III, 4, 5), qui ædificat Ecclesiam Dei templum, et civitatem sanctam, et domum Domini. (b) Nam exinde destitit apud illos Dei gratia. *Et mandatum est nubibus ne pluerent imbrem super vineam Sorech* (Is. V, 6), id est celestibus beneficiis, ne provenirent donum Israel. *Fecerat enim spinas* (Ibid. 4), ex quibus Christum coronaverat : *et non justitiam, sed clamorem* (Ibid. 8), quo in crucem eum extorsit : et ita subtractis charismatis (4) prioribus, *lex et prophetæ usque ad Joannem* (Luc. XVI, 16) fuerunt; et piscina Bethsaida (Joan. V, 2) (5) usque ad adventum Christi, curando in valetudines (6) ab Israel, desitit a beneficiis deinde (7), cum ex (8) perseverantia furoris sui nomen Domini per ipsos blasphemaretur; sicut scriptum est : *Propter vos nomen Dei blasphematur in gentibus* (Is. LII, 5; Ezech. XXVI, 20). (c) Ab illis enim incipit (9) infamia, et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum. Quæ (10) cum ita commisissent, nec intelle-

xissent Christum in tempore suæ visitationis inven-
niendum, *facta est terra eorum deserta, et civitates eorum igni exustæ : regionem ipsorum in conspectu eorum extranei devorantes : derelicta est filia Sion tanquam specula in vinea, vel ut in cucumerario casula* (Is. I, 7, 8); ex quo scilicet *Israel Dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit magis, et ad indignationem provocavit sanctum Israel* (Ibid. 3, 4). Sic et (11) machæræ conditionalis comminatio, *Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius vos comedet* (Ibid. 20), probavit Christum (12) fuisse quem non audiendo perierunt; qui et in Psalmo (d) dispersionem ejus postulat a Patre, dicens : *Disperge illos in virtute tua* (Psal. LVIII, 12); qui et rursus per Esaïam exustionem eorum orat : *Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis, in anxietate dormietis* (Is. L, 11). Hæc igitur cum pati prædicentur Judæi propter Christum, et passos eos esse inveniamus, et in dispersionem demorari cernamus, manifestum est propter Christum Judæis ista accidisse, conspirante sensu Scripturarum cum exitu rerum et ordinis (15) temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem hæc passuri prædicabantur, cum venerit ergo patientur. Et ubi tunc filia Sion relinquenda, quæ nulla (14) hodie est? ubi civitates exurendæ, quæ jam in tumulis exustæ sunt? ubi dispersio gentis, quæ jam extorris? Redde statum Judææ quem Christus inveniat, et alium contendere venire.

CAPUT XIV.

Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse (15) : unum in humilitate, utique primum, cum *tanquam ovis ad victimam duci* habebat, et (e) *tanquam agnus ante ton-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Eorum abest a Rhen. et Obert.
(2) Delucidata pectore, per Christi veritatem Obert. Seml. — Delucidato pectore cod. Fuld.
(3) Idola. Videant Judæi, etc. Obert. Seml.
(4) Charismatum voribus Paris.
(5) Bethesda Jun.
(6) Valetudines Obert. Seml.
(7) A beneficiis. Deinde Jun.
(8) Ex abest a Rhen. et Obert.

- (9) Caput Latin.
(10) Qui alii.
(11) Sicut Rhen. Obert.
(12) Comedet. Ex quo probamus machæræ Christum fuisse Obert. Seml.
(13) Ordine Jun.
(14) Invidia Obert. Seml.
(15) Prænotatos iidem.

COMMENTARIUS.

phrasim aliam incipiant ab his verbis : *Post biduum; D* quasi die tertia in caelos receptus esset Christus, non autem diebus quadraginta peractis post ejus resurrectionem (Act. 1. 3. 9). Ad hanc correctionem nos movet sensus auctoris, qui hanc Osee prophetiam adhibet ut Christi resurrectionem demonstret factam post triduum a morte ejus. EDD.

(a) *Præcinebantur ob impietatem.* Non semel hoc epitheto utitur, nam lib. de Spectaculis, cap. 3 : *Si enim paucos tunc Judæos impiorum concilium vocavit, etc.* Eodem impii elogio erga Judæos utitur B. Aug. Epist. 54. B. Joan. Chrysostomus iis ἀσέβων τριβὴν tribuit Orat. II. adv. ipsos, et τὸ πρὸν ὄμνον πολιτείας, vivendi ritum enormem : et veteres fere omnes patres, atque etiam concilium Trullanum, cap. 4, ubi de Nestorio loquitur : καὶ τὴν ἰουδαϊκὴν ἀνανειότητα δυσσεβείαν, et Judaicam renovante impietatem. LE PR.

(b) *Nam exinde destitit apud illos Dei gratia.* Judæus dilectus olim populus a gratia excidit propter perversam impietatem et atrocitatem, qua in orbis

universi Redemptorem usi sunt. Dicti sunt ab hoc auctore, Apol. XVIII, *gens Dei domestica.* At iusiti fuerunt Christiani in hac agresti arbore, et inoculati.

LE PR.

(c) *Ab illis enim incipit infamia.* Sic lib. I, ad Nationes, cap. 14, ubi etiam de Judæis : *Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostræ? Rog.*

(d) *Dispersionem ejus postulat, etc.* Quin dispersi fuerint propter abominationem supplicii et infamiam quam Christo Domino irrogarunt, nullus dubitat. Non modo dispersi et errantes, verum etiam exosi omnibus, adeo ut concilium modo a nobis citatum, can. XI, prohibeat : *Nullus ecclesiastici ordinis, vel laicus uzuma apud Judæos comedit, aut cum iis versetur, vel in morbis advocet, medicinamque ab iis accipiat, aut cum iisdem in balneo lavetur. Si quis vero id facere præsumat, si clericus, deponatur : si vero laicus, communionem privetur.* LE PR.

(e) *Et tanquam agnus ante tondentem.* Mirific extulerunt hanc loquendi formulam veteres, *ovis, percus,*

dentem sine voce, sic non aperuit os suum (Is. LIII, 7) (a) ne aspectu quidem honestus: Admittimus enim, inquit, de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erant ei species neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, sciens ferre infirmitatem (Ibid. 2-4): scilicet ut positus a Patre in lapidem offensionis (Is. VIII, 14): et minoratus ab eo modicum citra angelos (Ps. VIII, 6), vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis, et abjectionem populi (Ps. XXI, 7). Quæ ignobilitatis argumenta, primo adventui competunt, (b) sicut sublimitatis secundo; cum fiet, jam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis, post reprobationem adsumptus, et sublimatus in consummationem (Is. XXVIII, 16): et petra sane illa apud Danielelem de monte præcisa, quæ imaginem sæcularium regnorum comminet et conteret (Dan., II, 34 sqq.). De quo secundo adventu idem (1) Daniel dixit: Et ecce cum nubibus cæli tamquam filius nominis veniens, venit usque ad Veterem diem, et aderat in conspectu ejus. Et qui assistebant, adduxerunt (2) illum: et data est ei potestas regia, et omnes nationes terræ secundum genus, et omnis gloria servient illi: et potestas illius æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus quod non corrumpetur (Dan., VII, 13, 14). Tunc scilicet speciem honorabilem et decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum: tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere ensen tuam circa femur tuum, potens tempestivitate et pulchritudine tua (Ps. XLIV, 3-5): cum et Pater postea, cum diminuit illum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronavit illum, et subjecit omnia sub pedibus ejus (Ps. VIII, 6 8; Hebr., II, 7). Et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt. Et cadent pectora sua tribus adtribum (Zach., XII, 10; Joan., XIX, 37), utique quod retro non agnovissent eum, in humilitate conditionis humanæ constitutum. Hiere-

mias inquit: Et (5) homo est, et quis cognoscat illum (Jer. XVI, 7, sec. LXX)? quia et *nativitatem ejus*, inquit Esaias, quis enarrabit? Sicut apud Zachariam (4) (c. XII) in persona ipsius, imo et in ipsius nominis sacramento, verus (5) summus sacerdos patris Christus Jesus (6) duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo sordidis (7) indutus est, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, qui eum etiam post baptismum tentaverat. Delinè spoliatus pristinas sordes, exornatus podere et mitra et cidari munda (8), id est secundi adventus; quoniam gloriam et honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum *Josedech* (9) filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali (Zach., VI, 11) fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. Sed Jesus iste Christus Dei patris summus sacerdos qui primo adventu suo humana forma et passibilis venit in humilitate usque ad passionem; ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post resurrectionem suam indutus podere, sacerdos in æternum (Ps. CIX, 4; Hebr., V, 6) Dei patris nuncupatus est. Sic enim et duorum hircorum, qui jejunio offerebantur (Lev. I., XVI), faciam interpretationem. Nomen et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui jam venit, ostendunt? Pares quidem atque consimiles, propter eundem Domini conspectum, qui non alia venturus est forma, ut qui agnoscere (10) habet a quibus et læsus est. Unus autem eorum circumdatus cocco, maledictus, et consputatus, et convulsus, et compunctus, a populo extra civitatem abiciebatur in perditionem, manifestis notatus (11) insignibus Christi passionis; (c) qui cocco circumdatus veste; et consputatus, et omnibus contumeliis afflictus, extra civitatem crucifixus est. Alter vero pro delictis oblatus, et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundæ representationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis (12) (d) sacerdotes templi spiritalis, id est Ecclesiæ, (e) Dominicæ gratiæ quasi

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Eiusdem *Seml. Obert.*
 (2) Abduxerunt *Fran.*
 (3) Et abest *Seml. Obert.*
 (4) Ait *inser. Seml. Obert.*
 (5) Verissimus *idem.*
 (6) Jesus abest *Seml. Obert.*

- (7) Sordibus *idem.*
 (8) Cidarum mundam *idem.*
 (9) Joseph *id.*
 (10) Ut quia cognosci *id.*
 (11) Notis, insignibus *Seml.*
 (12) Expiatus *Fran. expiatus alii.*

COMMENTARIUS.

agnus, cum de Christi prodicione loquuntur; synodus Trullana can. I, ὁ θεὸς θυμωμένος: Deus qui immolatur. LE PR.

(a) Ne aspectu quidem honestus. Hoc est, quod lib. de Patientia dixit: Et insuper contumeliosus sibi est. RIC.— Hæc accipit Rigaltius, ita ut credat idem esse ac quod lib. de Patientia dixit: Et insuper contumeliosus sibi est. Sed eo loci verba illa meo iudicio intellige de de Christi silentio quod ei vitio vertebatur, tanquam homini parum decore et splendido, quique non audeat loqui; aut, si mavis, de facie sanguine et ictibus perfluente ac contusa. LE PR.

(b) Sicut sublimatis secundo. De secundo Christi adventu non idem iudicandum ac de primo, ibi enim servilem formam induit, et humanam infirmitatem ubique assumens, injuriis et cruciatibus omnis generis opportunus fuit. Hic vero Dei filium ostendit, et

gloriæ suæ excellentia status depressioris quo olim obrutus erat, contemptum extollit. LE PR.

(c) Qui cocco circumdatus veste. Cocco vestis eadem ac purpurea seu sanguinea, tincta cocci grano: is color et cadium est; unde, ut Christi supplicium acerbissimum demonstret, vestem sanguine respersam ait et coccoeam. Is color lib. de Pallio, cap. 4, Galaticus rubor dicitur, quoniam uberrimus est illius grani in Galatia proventus. LE PR.

(d) Sacerdotes templi spiritalis, id est Ecclesiæ. Ecclesiæ dicit Christianos, qui a delictis omnibus per Christum expiatis, sacerdotes sunt templi spiritalis. RIC.

(e) Dominicæ gratiæ quasi visceratione. Euchari-stiam significat, datam Ecclesiis, hoc est fidelibus Christianis, quasi in viscerationem et pabulum. RIC.— Visceratio, uti ad marginem adnotavit Rhe-

visceratione quadam fruerentur, (a) jejunantibus ceteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus et plurimis figuris obscuratus, (b) et omni inhonestate prostratus, canebatur, secundus vero et manifestus et Deo condignus; idcirco quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse quo talis probatur quali adnuntiabatur, ut jam ex ista consonantia Scripturarum divinarum intelligamus, et quæ post Christum futura prædicabantur, ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset post quem habebant expungi, nullo modo evenissent (1) quæ in adventum ejus futura prædicabantur. Igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorem et Christum ejus cernitis (2), prophetatum

non audetis negare; quia, etsi negaretis, statim vobis in Psalmis, sicuti jam prælocuti sumus promissio Patris occurreret, dicentis: *Filius meus es tu, ego hodie genui te; pete a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. II, 7, 8); nec poteritis in istam prædicationem magis David filium Salomonem vindicare, quam Christum Dei filium dicere (3); nec terminos terræ David filio promissos, qui intra unicam Judæam regnavit, quam Christo filio Dei, (c) qui totum jam orbem Evangelii sui radiis inluminavit. Denique et thronus in ævum magis Christo Dei filio competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli Israel regnavit. Christum enim hodie invocant nationes quæ eum non sciebant, et populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. Non potes futurum contendere, quod vides fieri. Hæc aut prophetata nega, cum coram videntur; aut adimpleta cum leguntur: aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta in quem sunt prophetata.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Venissent *Seml. Obert.*
 (2) Quod *add. Seml. Obert.*

- (3) Dicere *abest aliis.*

COMMENTARIUS.

mus. distributio erat carnis, quæ fieri solebat, vel in solemnibus sacrificiis, vel in funere excellentis alicujus.

PAM.

(a) *Jejunantibus ceteris a salute.* Nempe ethnicis, infidelibus. RIG.

(b) *Et omni inhonestate.* Inhonestatem (inquit, tum hic, tum infra lib. III *adv. Marc.*, Rhen.) accipit pro deformitate, sicuti paulo prius *honestus* pro *formoso*. C
 Supra autem lib. *ad Scapulam*, cum dixit, *quanti honesti viri*, honoratos viros intelligi ibidem ibi adnotavit. PAM.

(c) *Qui totum jam orbem, etc.* Etsi in primo adventu spernendo cultu visus fuerit, secundo nihilominus rex apparebit; regesque omnes et dynastæ ac imperatores crucem, quæ infamiae nota erat, adorabunt. Quoniam *ipse est rex regum et dominus dominantium*, et alio in loco, *Adorent eum omnes gentes, etc.* Quemadmodum autem prædictum fuerat ipsum venturum, ita et regnaturum; si itaque, ut probat contra Judæos (quod Christianis omnibus certissimum), venit, ut adimpleatur prophetarum vaticinium, regnat quoque super orbem universum. LE PA.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER DE ANIMA.

Scripserat Tertullianus, ut ipse ait, contra Hermogenem librum de censu seu origine animæ; qui liber, hodie desideratus, quantum datur, mentionem habet in sectione sequenti: nunc autem in hoc tractatu, Auctor, jam montanista, de animæ statu et reliquis ad eam pertinentibus quæstionibus, adversus philosophos dimicat, cui tamen falsa inspersit principia, variosque errores ipse Tertullianus inseruit.

I. In primis autem docet non a Socrate immortalitatem animæ, sed a Deo descendam.

II. Etsi enim a natura pleraque suggerantur, aut etiam ex prophetis hausta fuerunt, tamen philosophi multa mixta versis falsa tradiderunt.

III. Utinam, nulla hæresi existente, nihil omnino cum philosophis, patriarchis hæreticorum, experiendum so-

ret: nec essent tum illa quibus a philosophia hæretici capiuntur, destruenda, tunc hæc quibus fideles ab hæresi concutiuntur, retundenda.

IV. Deinde ad institutum accedens, primum adversus Platonem animam natam et factam dicit, utpote ex Dei statu.

V. Plures etiam philosophos, etsi Aristotele et Platone corpulentiam ei auferentibus, corpus animæ vindicasse.

VI. Quod paradoxon etiam Auctor hic secutus, Platoniorum argumenta, quibus incorporalem animam asserebant, satis frivole refellit.

VII. Imo corporalitatem animæ ex Evangelio perperam probare nititur.

VIII. Ad alia iterum Platoniorum argumenta respondens.

IX. Quid? quod effigiem quoque non vereatur animæ quantumvis immortalis affingere, eamque coloris aerei et lucidi.

X. Rectius deinceps unum esse docet animam et spiritum, vivere et spirare, vel ex eo quod ad statum fidei pertinet, simplicem animam determinare secundum Platonem.

XI. Ita tamen spiritum animam dici, ut neque Dei spiritus sit, quod videbatur Hermogenes sentire, neque spiritale nescio quod semen Valentianorum animæ collatum sit.

XII. Animum item ab anima non separari, utpote qui non aliud quam suggestus, sive ornatus sit animæ quo sapit: idque contra Anaxagoram et Aristotelem, quorum ille commiscibilem, iste passibilem animum negabat.

XIII. Quod etiam inde probat, quod principalitas animæ, non animo tribuitur; etiam animam Deus semper alloquitur, non animum.

XIV. Cum autem dividitur anima in partes a Platone aut aliis, vires et efficacias et operas diversas intelligi, sicuti de quibusdam etiam Aristoteles indicavit, utpote etiam ipse cum aliis plerisque unitatem animæ agnoscens.

XV. Hegemonicon interim, id est, summum in anima gradum sapientialem, contraquam sentiebant Asclepiades et Dicaearchus, cum Platone et Aristotele agnosci etiam a Christianis, idque in recessu cordis.

XVI. Ad fidem quoque pertinere, quod Plato partitur animam per rationalem et irrationalem; ita tamen ut naturæ primæ deputetur rationale, irrationale vero transgressionem; non tamen placere irrationalis distinctionem in indignativum et concupiscentium, quod utrumque etiam Christo et rationali animæ competat.

XVII. Etiam in hoc non probari Platonem et Academicos, quod sensualitatem quinque sensuum irrationale pronuntiant: neque enim licere sensus istos in dubium revocare, ne et in Christo de fide eorum deliberetur.

XVIII. Neque audiendos hæreticos, qui non aliter quam suas Plato Ideas, intellectualia faciunt veritates, sensualia vero imagines veritatis dumtaxat, sed perinde animam per corpus corporalia sentire, quemadmodum per animum incorporalia intelligit; sic tamen ut etiam sentiat, cum intelligit.

XIX. Atque adeo intellectum semper animæ inesse, uti etiam reliqua animæ naturalia.

XX. Etsi autem uniformis anima, sætu tamen ingeniorum multiformem, pro conditione cæli et soli, pro ratione operis et curæ, pro temporum eventu, pro licentia casuum, et corporis etiam valetudine, ut ne de fati necessitate quid dicatur, de qua suo titulo disseverit.

XXI. Proinde etiam animam, contraquam sentiunt Valentianiani, convertibilem fuisse liberi arbitrii potestate, juxta quod Marcioni jam et Hermogeni ostenderit.

XXII. Quocirca animam defini: Dei statu natam, immortalem, corporalem (en iterum paradoxon Auctoris) effigiatam, substantia simplicem, de suo patientem, varie procedentem, liberam arbitrii, accidentis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem.

XXIII. Dum deinceps quaeritur unde anima, hæreticos quosdam non recte eam e cælis deferre, atque eodem indubitate redituram asserere, quorum omnium condimentarium Plato.

XXIV. Novum itaque Platonis argumentum elidit: discentias reminiscencias esse, hoc est, venientes e celo animas oblivisci eorum in quibus fuerint prius, dehinc ex his visibilibus recordari eorundem.

XXV. Agit deinceps adversus Stoicos, et ipsum interdum Platonem, qui post partum corpori animam inducunt, ex aeris frigidi pulsu, aut prima spiratione.

XXVI. Eorum sententiam, etiam ex Scripturarum christianarum fundamento, impugnans.

XXVII. Definiens simul ambas animæ corporisque substantias, et concipi, et confici, et perfici.

XXVIII. Porro etiam Platonis secundum Pythagoram temerarium mendacium μεταμύωσις impugnat, id est, recidicatum animarum, revolubilem ex alterna mortuorum et vivorum suffectione.

XXIX. Etsi enim ex vivis fiant mortui, non tamen ideo ex mortuis vivos.

XXX. Dein, si ex mortuis semper vivi, unum omnino et eundem oportere fuisse hominum numerum; cum e contrario inveniamus paulatim humanum genus exuberasse.

XXXI. Etiam si ita sit, singulas animas in singula corpora reverti oportere; eadem ætate, eisdem institutis, ingenis, artibus, et ex omni gente, sexu, dignitate; quod tamen ipse Pythagoras non admisit.

XXXII. Delirare vero magis Empedoclem, qui μεταστώσις induxerit, bestias ex hominibus, et homines ex bestiis revolventem.

XXXIII. Neque vero etiam iudicii nomine vindicari hoc dogma; evacuari enim, si crimina non aliter puniantur, aut merces non alia bonis detur, quam in animalia restitutio.

XXXIV. Eadem repercussione cædi, etiam Simonis samaritanæ hæretici similem opinionem de sua Helena, quam per alios atque alios habitus semineos volutatam, etiam illam fuisse aiebat Priamo perniciosissimam.

XXXV. Imo etiam Carpocratæ animarum reincorporationem, qua toties volebat animam in corpora revocari, quoties minus de delictis satisfecisset; qui etiam Helia reditum frustra pro se interpretatus sit.

XXXVI. Reversus inde ad prius institutum, etiam sexum animæ et corporis simul oriri tradit.

XXXVII. Omnem hominis paraturam aliqua potestate divinæ voluntatis ministra (ab angelo nempe aliquo) modulari; simul etiam crescere et proficere, animam ingenio et sensu, corpus modulo et habitu.

XXXVIII. Pubertatem quoque, uti in corpore, ita et anima, simul exurgere suggestu sensuum; et etiam ciborum concupiscentiam esse in anima, sed necessitate

corporis, non sui proprietate, ne quis hinc mortalem A credat.

XXIX. Item nullam ferme animam sine dæmonio esse, saltem in ethnicis, donec in Christo nascantur.

XL. Tandiu enim animam ex carnis societate in Adam immundam censerit; et peccatricem tam animam, quam carnem dici.

XLI. Atque adeo, malum animæ non solum ex obventu spiritus nequam superstrui, sed et ex origine; quo obscuratur bonum ejus prius, donec reformetur per secundam ejus natiuitatem ex aqua et superna Spiritus Sancti virtute: a quo ibi excipitur, sicuti a profano spiritu in pristina.

XLII. Atquin mortis quoque tractatum ad nos pertinere (secus quam Epicurus sentit) in qua anima consummat.

XLIII. Proinde etiam somnum mortis speculum; quem non supernaturalen, sed naturalem esse, tum aliis rationibus, tum Scripturis sacris probat.

XLIV. Nam quod de Hermetimo scribunt, anima illum in somno caruisse, id subornatum; uti somnus, non otium animæ, sed recessio crederetur.

XLV. De somniis quoque, et accidentibus somni, quatenus ab extasi differunt, dicendum; quibus significatur anima perpetuo negotiosa, quod immortalitatis est ratio; in quibus interim non magis ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrii coronabimur.

XLVI. Neque enim vana esse in totum somnia (uti judicabat Epicurus) multis exemplis probari; et varios esse commentatores, ac in hanc rem affirmatores.

XLVII. Christianam vero eam esse sententiam: a dæmonii plurimum incuti somnia, etiam vera interdum; Deo interim deputanda, si quæ honesta, sancta, prophetica, revelatoria, edificatoria, vacatoria; quædam etiam sibimetipsi animam fingere ex intentione circumstantiarum; reliqua denique extasi separanda.

XLVIII. Atque adeo ex ingenio magis quam constantia, somnia a Platone æstimari, tanquam certiora ab extimo noctis, certis anni temporibus, quietis situ, aut ciborum distinctione, aut derogatione.

XLIX. Et vero etiam insantes ac allantes somnare; cum et somnia a Deo sint, nullaque jam gens Dei sit extranea, in omnes terminos orbis Evangelio coruscante.

L. Nunc ad mortem quod attinet, debitum esse toto humano generi naturæ finem, quantumvis Epicurus id neget, et Menander hæreticus ad suo baptismo initiatos

pertinere neget, apud quem nec pro Deo mori lex est; nam etiam Enoch et Heliam morituros, et Joannem jam obiisse.

LI. Opus autem mortis esse separationem corporis et animæ; quantumvis quidam philosophi crediderint, post mortem quasdam animas hæere corporibus.

LII. Atque omnem mortem, sive ordinariam, sive extraordinariam, non ex natura esse, sed ex culpa, nec ipsa naturali.

LIII. Excedere porro animam, non deficere, dilabentibus paulatim corporis instrumentis, jam clariorem obtutu, ac si de somno emergentem instante morte; utpote, quæ tum exsultat aut trepidat, prout paraturam deversorii sui sentit, de ipsius angeli facie evocatoris animarum.

B LIV. Quo autem deducantur animæ, varias esse philosophorum sententias; inter quos Stoici prudentum animas in supernis mansionibus collocant, reliquas apud inferos; quos inferos Christiani non in gremio terræ, ut Plato, sed in intimis visceribus collocant.

LV. Suam vero eam esse sententiam (quæ interim ab Ecclesia non probatur) quod in sinum Abrahamæ seu paradisi (de quo librum ediderit) martyrum solæ animæ commigrent, reliquæ vero ad inferos.

LVI. Atqui vanas eas esse opiniones, quibus putabant, tantisper in terris animas detineri, donec justa perceperint; aut immatura morte præventas, isthic vagari, donec reliquatio compleatur ætatis.

LVII. Neque vero ab inferis animas ex imperio dæmonum per magicam (cujus species aliquot recenset) aut ex arbitrio huc redire.

LVIII. Atqui illic, interim dum corpus exspectant, animas innocentium gaudere, et nocentium dolere ac puniri; vel ob cogitatus solos, quos censura divina persequitur; maxime, cum etiam modica delicta ad novissimum usque quadrantem illic luenda, ex Evangelio intelligatur.

CAPUT PRIMUM (a)

De solo censu animæ congressus Hermogeni, quatenus et istum ex materiæ potius suggestu, quam ex Dei flatu constituisse præsumpsit, nunc ad reliquas conversus quæstiones, plurimum videbor cum philosophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animæ statu velitatum est. (b) Nescio jam hoc primum, an opportuno in tempore magistri (1), etsi nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet (c)

LECTIONES VARIANTES.

(1) In tempore, Magistri disting. Rig.

COMMENTARIUS.

(a) Hic liber in exemplari Agobardi passim inscribitur, *De censu Animæ*; sed falso. Nam, ut ex istius operis principio patet, is fuit titulus alterius libri quem adversus Hermogenem Septimius noster composuerat, ut ostenderet quid censeret anima deberet. Etenim constare ex *Dei flatu*, non, ut Hermogenes dicebat, ex *materiæ suggestu*, hoc tantum eo libello, qui hodie desideratur, adversus hæreticum disputaverat. Nunc de animæ statu, ac de quæstionibus reliquis ad eam pertinentibus, agit adversus philosophos. Itaque receptissimum jam vulgatis editionibus titulum generalem *De Anima* retinimus. Rig.

(b) Nescio jam hoc primum an opportuno in tempore, Magistri. Alloquitur magistros, hoc est philosophos: Nescio, inquit, jam hoc primum, magistri, an opportuno in tempore de animæ statu velitatum sit in carcere Socratis; etsi nihil de loco interest, etc. Hæc igitur scribenda ac distinguenda sunt hoc modo: *Etiam in carcere Socratis de animæ statu velitatum est. Nescio jam hoc primum an opportuno in tempore, Magistri, etsi nihil de loco interest. Rig.*

(c) Anima tunc Socratis. Platonis *Phædonem* subindicat; in quo recensetur disputatio, quam mori-

anima tunc Socratis, jam sacro navigio regresso, (a) A jam ciculis damnationis exhaustis, jam morte præ-
 sente, utique consternata ad aliquem motum secun-
 dum naturam, aut externata, si non secundum natu-
 ram. Quamvis enim placida atque tranquilla, quam
 nec conjugii fletus statim viduæ, nec liberorum con-
 spectus exinde pupillorum, lege pietatis inflexerat,
 vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipsa constan-
 tia concussa est adversus inconstantiam concussionem.
 Quid autem aliud saperet vir quilibet injuria damna-
 tus, præter injuriæ solamen, nedum philosophus,
 gloriæ animal, cui nec consolanda injuria, sed po-
 tius insultanda? Denique, post sententiam, obviæ con-
 jugi et muliebriter inclamanti: Injuste damnatus es,
 Socrates; jam et de gratulatione responderat: Vole-
 bas autem juste? Nihil mirandum, si et in carcere
 lemniscatas (1) Anyti et Meliti palmas gestiens in-
 fringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindic-
 at (2) animæ necessaria præsumptione ad injuriæ
 frustrationem. (b) Adeo omnis illa tunc sapientia So-
 cratis de industria venerat consultæ æquanimitatis,
 non de fiducia compertæ veritatis. Cui enim veritas
 comperta sine Deo? cui Deus cognitus sine Christo?
 cui Christus exploratus sine Spiritu Sancto? cui Spi-
 ritus Sanctus accommodatus sine fidei sacramento?
 Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur. Si-
 quidem aiunt dæmonium illi a puero adhæsisse, pes-
 simum revera pædagogum, etsi post deos et cum
 deis dæmonia deputantur penes poetas et philoso-
 phos. Nondum enim christianæ potestatis documenta
 processerant, (c) quæ vim istam perniciosissimam, nec
 unquam bonam, antiqui erroris (5) artificem, omnis
 veritatis advocatricem (d) sola traducit. Quod si idcirco

A sapientissimus Soerates secundum Pythii quoque dæ-
 monis suffragium, scilicet negotium navantis socio suo,
 quanto dignior atque constantior christianæ sapientiæ
 assertio, ejus adflatui tota vis dæmonum cedit? Hæc
 sapientia de schola cæli deos quidem sæculi negare
 liberior, quæ (e) nullum Æsculapio gallinaceum reddi
 jubens prævaricaretur, nec nova inferens dæmonia, sed
 vetera depellens; nec adolescentiam vitians, sed
 omni bono pudoris informans, ideoque non unius
 urbis, sed universi orbis iniquam sententiam susti-
 nens pro nomine veritatis, tanto scilicet perosioris
 quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per
 habitum jocunditatis absorbeat, sed de patibulo et
 vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhau-
 riat, interea in isto tenebrosiore carcere sæculi inter
 suos Cebetas et suos Phædonas, si quid de anima
 examinandum est, ad Dei regulas dirigat. Certe
 nullum alium potiorum animæ demonstratorem quam
 auctorem reperiet; a Deo discat (4), quod a Deo ha-
 beat (5); aut nec ab alio, si nec a Deo. Quis enim
 revelabit quod Deus texit? Inde sciscitandum est,
 unde et ignorare tutissimum est: præstat per Deum
 nescire, quia non revelaverit, quam per hominem
 scire, quia ipse præsumperit.

CAPUT II.

Plane non negabimus aliquando philosophos juxta
 nostra sensisse; testimonium est veritatis etiam
 inventus ipsius (6). Nonnunquam et in procella con-
 fusis vestigiis cæli et freti aliqui portus offenditur,
 prospero errore: nonnunquam et in tenebris aditus
 quidam et exitus deprehenduntur, cæca felicitate;
 sed et naturæ pleraque suggeruntur, quasi de publico
 sensu, quo animam Deus dotare dignatus est. Hæc

LECTIONES VARIANTES.

(1) Indiscatas *Par.* et lemniscatas *Lat.* miniclatas, vel,
 nunciulatas *Jun.*

(2) Vindicans *Par.* - immortalem vindicans animam *alii.*
Lat. reposuit vindicat.

(3) Antiqui hominis additur *Par.* bonam homini, antiqui

erroris, etc. *Jun.*

(4) Auctorem a Deo discat *Seml.*

(5) Quod a Deo habeat *Seml. Oberth.* quod a Deo discat
Venet. cod. Wouw.

(6) Eventus *Ven. Rig.*

COMMENTARIUS.

turnus, hausta cicuta, habuit Socrates de animæ ratio-
 nalis immortalitate. LE PN.

(a) Jam ciculis damnationis exhaustis. Non simpli-
 citer cicutas dicit, quæ non intritæ Socrati nisi sub so-
 lis occasum fuere, sed cicutas damnationis, quas illi
 eub solis ortum nuntiaverant Undecimviri. Admis-
 sis enim subinde amicis, nobilis ille de anima sermo
 habere cœperat. Jam ciculis damnationis exhaustis,
 hoc est, jam audita damnationis suæ sententia, quasi
 ab eo temporis momento mortem Socrates bibere cœ-
 pisset, cum ab eo quoque judices vitam custodiis ad-
 misse censeantur, ex quo mortis sententiam dixere.
 RIC.

(b) Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis. Puto
 hic reddi sensum verborum Platonis in Phædone: Εἰ
 μὲν τυγχάνει ἀληθῆς θύρα ἢ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὲ ἔχει τὸ πρὸς
 θῆκη· εἰ δὲ μηδὲν ἐστὶ τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτον γε τὸν
 χρόνον τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἦττον τοῖς παροῦσι τὰ ἡδὴ ἴσο-
 μαί ὀδυρόμενος· ἢ δὲ ἀγνοιά μοι αὐτῆ οὐ συνδιατελεῖ, κακὸν
 γὰρ αὖ ἦν, ἀλλ' ὀλγὸν ὑστερον ἀπολείπει. Si vera sunt
 quæ dico, bene est quod crediderim. Si vero post mor-
 tem nihil superest, tamen tempus illud quod est ante
 mortem, minus mihi molestum erit; ignorantia autem
 illa mihi diuturna non est (malum quippe esset quod-
 dam), verum paulo post interibit. LE PN.

(c) Quæ vim istam perniciosissimam. Dæmonas soli

Christiani traducunt, abigunt, migrare cogunt, excu-
 tiunt de hominibus, adjurando scilicet, unde ver-
 bum *exorcizare*, etiam juris civilis auctoribus ethnicis
 notum. Hocce autem officio Christiani fungebantur,
 non per fraudes aut imposturas, sed nominis Christi
 potestate, qua præditus erat quilibet christianus, ut
 Septimius in Apolog. testatur. *Jussus*, inquit, *a quolibet*
christiano loqui spiritus ille, tam se dæmonem con-
fitibitur de vero, quam alibi Deum de falso. Itaque
 tralatitium et vulgare fuisse apud Christianos exorcis-
 tarum munus etiam Sulpitii Severi sæculo, ex eo disci-
 mus, quod de Martino refert, quem Hilarius Pictou-
 num episcopus, tentandi hominis gratia, exorcistam
 agere jusserat. *Quam ille, inquit, ordinationem, ne*
despexisse tanquam humiliorum videretur, non repudia-
vit. RIC.

(d) Sola traducit. Eandem vero potestatem concessam
 fuisse Judæis etiam ævo suo refert Irenæus, lib. II, cap. 6, credo, ob familiarem illis veri Dei no-
 titiam. *Et propter hoc, inquit, Judæi usque nunc hæc*
ipsa invocatione dæmonia effugant. RIC.

(e) Nullum Æsculapio gallinaceum reddi jubens præ-
 varicaretur. Socrates deos qui vulgo colebantur non esse
 docuerat, et tamen moriens gallinaceum se debere
 Æsculapio dixit. Quare prævaricatum esse ait Sep-
 timius, qui de doctrinæ suæ tenore exciderit. RIC.

nacta philosophia ad gloriam propriae artis inflavit, A
præ studio [non mirum si istum ita dixerim] eloquii
quidvis struere eruditi, magisque dicendo persua-
dentis, quam docendo. Formas rebus imponit, eas
nunc peræquat (a), nunc privat, de certis incerta
præjudicat, provocat ad exempla, quasi comparanda
sint omnia (b); omnia præscribit, proprietatibus (1)
etiam inter similia diversis; nihil divinæ licentiæ
servat, leges naturæ opiniones suas facit; ferrem, si
naturalis ipsa, ut compos naturæ de conditionis con-
sortio probaretur. Visa est quidem sibi et ex saceris
quas putant, literis hausisse, quia plerosque auc-
tores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos,
ut Mercurium Ægyptium, cui præcipue Plato ad-
suevit: ut Silenum Phrygem (c), cui a pastoribus
perducto ingentes aures suas Midas tradidit: (d) ut B
Hermotimum (2), cui Clazomenii mortuo templum
contulerunt; (e) ut Orpheum, (f) ut Musæum, (g) ut
Pherecydem, Pythagoræ magistrum. Quid autem, si
philosophi etiam illa incurnaverunt quæ penes nos
apocryphorum confessione damnantur, certos nihil
recipiendum quod non conspiraret germanæ et ipso
jam ævo pronatæ prophetiæ paraturæ, quando et
pseudopphetarum meminimus, et multo prius (h)
apostatarum spirituum, qui huiusmodi quoque inge-
niorum calliditate omnem faciem sæculi instruxerint?
Postremo, si etiam ad ipsos Prophetas adisse credi-
bile est indagatorem quemque sapientiæ ex negotio
curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter
philosophos quam societatis, cum et in ipsa societate
diversitas eorum deprehendatur. Siquidem vera quæ- C

que et consonantia Prophetis aut aliunde commen-
dant, aut aliorum subornant, cum maxima injuria
veritatis, quam efficiunt aut adjuvari falsis, aut pa-
trocinari. Hoc itaque commiserit nos et philosophos
in ista præsetim materia, quod interdum communes
sententias propriis argumentationibus vestiant, con-
trariis alicubi regulæ nostræ; interdum sententias
propriis communibus argumentationibus muniant,
consentaneis alicubi regulæ illorum; (i) ut prope sit
exclusa veritas a philosophia per veneficia in illam
sua, et ideo utroque titulo societatis adversario ver-
tatis urgemur, et communes sententias ab argumen-
tationibus philosophorum liberare, et communes ar-
gumentationes a sententiis eorum separare, revocando
quæstiones (3) ad Dei literas, exceptis plane quæ
sine laqueo alicujus præjudicii ad simplex testimonium
licebit adsumere: quia et ex æmulis nonnunquam
testimonium necessarium, si non æmulis prosit. Nec
ignoro quanta sit sylva materiæ istius apud philoso-
phos pro numero etiam ipsorum commentatorum, quot
varietates sententiarum, quot palestræ opinionum,
quot propagines quæstionum, quot implicationes ex-
peditioinum. Sed et (j) medicinam inspexi, sororem,
ut aiunt, philosophiæ, sibi quoque hoc negotium
vindictantem, ut ad quam magis animæ ratio pertinere
videatur per corporis curam, unde et plurimum sorori
refragatur, quod animam quasi coram in domicilio
suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque præ-
stantiæ ambitio. Habuit et philosophia libertatem inge-
nii, et medicina necessitatem artificii ad exten-
dendos de anima retractatus: late quæruntur incerta,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quasi comparanda, omnia præscribit, propriaætibus
Fram.

(2) Hermippum Par.
(3) Quæstioni Par.

COMMENTARIUS.

(a) *Nunc privat.* Privat et proprias adsignat. Ric.
(b) *Omnia præscribit.* Præscriptis definitionibus
omnia comprehendit. Ric.

(c) *Cui a pastoribus perducto ingentes aures suas
Midas tradidit.* Cujus per aures mentem ceperat Si-
lennus philosophus. Notum illud Zenonis ad Craterem:
Auribus teneri possum, non pallio. Δαδὰ γελιστόρων
ἐπιδίδις ἢ διὰ τῶν ἄτων. *Aures tradidit,* eodem sensu
dictum quo supra, *Adamum nondum aures debentem*
Eva. Ric.

(d) *Ut Hermotimum, qui Clazomenii, etc.* Plinius, D
lib. VII cap. 52, Hermotimum Clazomenium nominat,
verum Plutarchus Hermodorum sustinuit lib. de So-
cratis dæmonio, ubi falsum esse ait Hermodori Cla-
zomenii animam, relicto corpore, dies noctesque per
loca plurima vagari solitam, iterum corpus repetisse.
Urbs illa Clazomene quæ erat Ionix, diæta fuit olim
Gryna, eratque ibi templum Apollinis oraculo longe
celeberrimum; unde Apollo Grynæus. LE PR.

(e) *Ut Orpheum.* Illustris est Orpheus, qui a Græcis
Œagri et Calliopes filius censetur:

Ὀρφεὺ Καλλιόπης τε καὶ Ὀϊαγροῦ φίλε κόρη.

Atque idem ait Apollonius Rhod. lib. I, *Argonaut.*

... Τὸν ῥᾶ τὸς' αὐτῆ
Καλλιόπη θρήνη παύσεται εὐνοσθείσσαι
Ὀϊαγροῦ.

An idem sit ille cujus opuscula habemus, vehementer
dubito. LE PR.

TERTULLIANI II.

(f) *Ut Musæum.* De Musæo illo late Meursius lib. II,
lect. antiq., plurimosque hoc in loco recenset. Eumolpi
filius fuit, et Orphei discipulus. Claruit Athenis, et
σὺγγράμνῃ habuit Linum apud Thebanos. LE PR.

(g) *Pherecydem, Pythagoræ magistrum.* Mirum grati
animi testimonium Pythagoræ erga Pherecydem nar-
rat Jamblichus, lib. de vita Pythagoræ. Cum enim
phthiriasi seu morbo pediculari laboraret, ex Italia
in insulam Delum solvit Pythagoras ut eum curaret,
atque apud eum manit donec mortuo parentasset.
LE PR.

(h) *Apostatarum spirituum.* Angelos innuit qui de
cælo ad filias hominum ruerunt, ut ipse ait lib. XI,
de Cultu fem. Iren. lib. I, cap. 2, dixit Spiritualia nequi-
tix, et Angelos transgressos atque apostatas factos. Ric.

(i) *Ut prope sit exclusa veritas a philosophia.* Quasi
fascinaret veritatem intuitus et acumen humanum, et
rationibus ex industria nostra fugaretur, velut exclu-
duntur spiritus magicis veneficiis, aut quia præsum-
ptio propriae ratiocinationis venenum sit ad per-
dendam veritatem. LAC.

(j) *Medicinam inspexi sororem, ut aiunt, Philosophiæ.*
Hanc disputationem de anima ut propriam suæ spe-
culationi tractarunt medicorum principes: citat ali-
quos Auctor in hoc opere. Nam licet considerati-
onem animæ ad Philosophos spectet, jure cogitationis inter
medicinam et philosophiam, Medici usurpant. Multi
citant Aristotlem, Platonem, et Galenum dixisse,
philosophiam et medicinam sorores esse: alteram
animi, alteram corporis conservatricem. Certissime

(Vingt et une.)

latius disputantur præsumpta. Quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi: ut merito (a) Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens apud examinatores animæ, tædio quæstionum pronuntiavit, terminos animæ nequaquam invenisse omnem viam ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam hujus rei opus est: nam et certa semper in paucis; et amplius illi quærere non licet, quam quod inveniri licet: infinitas enim quæstiones Apostolus prohibet. Porro non amplius inveniri licet, quam quod a Deo discitur; quod autem a Deo discitur, totum est.

CAPUT III.

Atque utinam nullas hæreses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent (I Cor. II, 19), nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, patriarchis, ut ita dixerim, hæreticorum. (b) Siquidem et ab Apostolo jam tunc philosophia concussio veritatis providebatur (1). Athenis enim expertus linguatam civitatem, cum omnes illic (2) sapientiæ atque fecundæ cauones degustasset, inde concepit præmonitorium illud edictum. Proinde enim et animæ ratio, per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino. (c) Alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem affirmant: alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant: hi statum ejus aliunde ducunt, hi exitum aliorum abducunt, prout aut Platonis honor, aut Zenonis vigor (3), aut Aristotelis tenor, aut Epicuri stupor, aut Heracliti mæror, aut Empedoclis furor persuaserunt. Deliquit, opinor, divina doctrina, ex Judæa potius quam ex Græcia oriens. Erravit et Christus, pisces citius quam sophistas ad præconium emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiæ candidum et pu-

- (1) Prævidebatur *Seml.*
(2) Illis *Fran.*

id dixit Joannes Alex. in commentariis in lib. hæreseon. Sed inter vetustiores id invenio scripsisse Democritum epistola ad Hippocratem. LAC.

(a) *Heraclitus ille tenebrosus.* Haud absimiliter B. Hieronymus initio lib. I. adv. Jovinianum, Heraclitum vocat *αποκλυος*, quem sudantes philosophi vix intelligunt. Ipse enim Laertio teste de industria librum summi de Natura, obscurius scripsit, ut soli illum eruditi legerent: unde et Craten quemdam, cum illum librum Græcis inveheret, dixisse: Delio aliquo natatore opus esse, qui in illo non suffocaretur. PAM.

(b) *Siquidem et ab Apostolo, etc.* Nullam hic certam scripturam citat, sed alludit ad illud Coloss. II: *Ne quis vos deprædetur, seu concutiatur per philosophiam.* PAM.

(c) *Alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem.* Quales erant Valentiniani, Sadducæi, Epicurus, Democritus et alii. Posterioribus verbis notantur Priscillianistæ, qui animas ejusdem cum deo substantiæ dicebant, et Gnostici qui deo coæternas afferebant. Quod etiam nugabantur Manichæi Gnosticorum discipuli, auctor est Epiphanius hæc. 66. LE PR.

(d) *Hoc Plato excludit.* Initium nempe animæ: ipse enim, in Phædro de immortalitate animæ disputans, quemadmodum a Cicerone translatus est Tusc. q. 1. et Repub. lib. VI, sic inquit: Si una est ex omnibus

rum aerem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda, et percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, et opponentibus definitiones cœlestes, id est dominicas: ut et illa quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et hæc quibus fideles ab hæresi concutiuntur, retundantur. Una jam congressione decisa adversus Hermogenem, ut præfati sumus; quia animam ex Dei flatu, non ex materia vindicamus; muniti et illic diviniæ determinationis inobscurabili regula: *Et flavit, inquit, Deus flatum vitæ in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam*, utique ex Dei flatu: de isto nihil amplius revolvendum: Habet suum titulum, et suum hæreticum. Cæteris hinc exordium inducam.

CAPUT IV.

Post definitionem census, quæstionem status patitur. Consequens enim est, ut ex Dei flatu animam professi, initium ei deputemus (4). (d) Hoc Plato excludit, innatam et infectam animam volens; et natam autem docemus, et factam, ex initii constitutione. Nec statim erravimus, utrumque dicentes; quia scilicet aliud sit natum, aliud factum; utpote illud animalibus competens. Differentiæ autem, sua habendo loca et tempora, habent aliquando et passivitatibus commercia. (e) Capit itaque et facturam dici generari, pro in esse poni, siquidem omne quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. Igitur quantum ad fidem nostram factæ natæque animæ, depulsa est philosophi opinio auctoritate prophetiæ quoque.

CAPUT V.

Accerserit (f) Eubulum aliquem et (g) Critolaum et (h) Xenocratem, et isto in loco amicum Platonis Ari-

LECTIONES VARIANTES.

- (3) Rigor *Jun.*
(4) Deputarem *Pam.*

COMMENTARIUS.

anima quæ seipsam moveat, atque adeo principium motus sibi ipsi sit, neque nata certe, et æterna est. Neque enim esset id principium, quod oriretur aliunde. PAM.

(e) *Capit itaque et facturam dici generari, pro in esse poni.* Capit, hoc est, licet, fas est. Facturam de anima dicit, quod alias diceret Creationem. RIG.

(f) *Eubulum aliquem.* Eubulus Alexandrinus fuit Pyrrhonianus, ut Laertius in Timone testatur, de quo scribit: *Εὐβούλος δὲ διεκύσσει Εὐβούλος ἀλεξάνδρειος.* Euphranorem audivit Eubulus Alexandrinus. Sed Suidas aliter scribit, *Εὐβούλος Κητιος ἀθηναίος υἱὸς εὐφράνορος.* Eubulus, Kettius Atheniensis, Euphranoria filius. Colligit hic Auctor per gradationem classes philosophorum, qui animam incorporealem fecerunt. LAC.

(g) *Critolaum.* Critolaus Phaselites fuit auditor Lyconis et peripateticus, ut hoc eodem capite dicitur. Neque puto duplicis Critolai hic meminisse Tertulianum, ut mox videbimus; sed unius tantum, qui animam putabat instar puncti incorpoream esse, et Marsilius Ficinus confirmat. Meminit Tullius lib. V Tusc. Critolai et Xenocratis, quorum de virtute testimonia citat. LAC.

(h) *Xenocratem.* Hic fuit Platonis discipulus, teste

stotelem. Forlassean extruentur magis ad auferendam animæ corpulentiam, si non alios e contrario inspererint, et quidem plures corpus animæ vindicantes, nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hipparchus et Heraclitus ex igni, ut Hippon et Thales ex aqua, ut Empedocles et Critias ex sanguine, ut Epicurus ex atomis, (a) si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt, ut Critolaüs, et peripatetici ejus, ex quinta nescio qua substantia, si et illa corpus, quia corpora includit; sed etiam Stoicos allego, qui spiritum prædicantes animam, pene nobiscum, qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt. Denique Zeno consitum spiritum definiens animam, hoc modo instruit: Quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est; consito autem spiritu digresso, animal emoritur; ergo consitus spiritus corpus est; consitus autem spiritus anima est; ergo corpus est anima. Vult et Cleanthes non solum corporis lineamentis, sed et animæ notis similitudinem parentibus in filios respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et affectuum: corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam: itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. Item corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare. Porro et animam compati corpori, cui læso ictibus, vulneribus, ulceribus condolescit; et corpus animæ, cui afflicta cura, angore, amore, coægrecit (1), per detrimentum scilicet vigoris, cuius pudorem et pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus, ex corporalium passionum communione. Sed et Chrysippus manum ei porrigit, constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis; (b) unde et Lucretius:

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res; derelicto autem corpore ab anima, affici morte. Igitur corpus anima, quæ, nisi corporalis, corpus non derelinqueret.

CAPUT VI.

Hæc Platonici, subtilitate potius quam veritate, conturbant. Omne, inquit, corpus, aut animale sit

LECTIONES VARIANTES.

(1) Coægrecit *Lat.*
(2) Moveri animam et ab alio; cum vaticinatur, cum furit, utique extrinsecus ab alio, etc. *Jun.*

(3) Visio *Rhen. Seml. Oberth.*
(4) Terra *Par.*
(5) Tactui... visui *Rhen. et alii.*

COMMENTARIUS.

Laertio. Dedit ejus sententiam de anima Tullius lib. I *Tusc.* Xenocrates animi figuram, et quasi corpus esse negavit, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam ante Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset, et lib. IV *Acad. An.* ut Xenocrates, mens nullo corpore? Aristoteles, lib. I *de anima*, cap. II et IV, meminit ejus placiti. *Læc.*

(a) Si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt. *Atmos* Quintilianus lib. X. *Instit.* dixit *Figuras.* *Ric.*

(b) Unde Lucretius Epicuri sectator Lucretius lib. I, *de Rerum Natura*, magistri ad exemplum, probat res illas esse corporeas quæ ad sensus usque perveniunt, ut odores, calor, frigus, voces. Hunc delirasse ait Lactantius, cap. VI, *de Opific.* et contra eum disputat lib. VII, *Instit. div.* *LE PR.*

(c) Quæ non corporalium formæ. Hoc est, rerum

necesse est, aut inanimale. Et siquidem inanimale est, extrinsecus movebitur; si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec intrinsecus movebitur, ut quæ non sit inanimalis; nec extrinsecus, ut quæ ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, (c) quæ non corporalium forma (d) ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis provocantis ad ea quæ in animam non conveniunt (e). Non enim potest anima animale corpus dici, aut inanimale; cum ipsa sit quæ aut faciat corpus animale, si adsit; aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit, non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiæ suæ nomine. Quod si non capit animale corpus dici aut inanimale quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium et inanimalium corporum formam? Dehinc, si corporis est moveri extrinsecus ab alio; ostendimus autem supra moveri animam et ab alio cum vaticinatur, (2) cum furit, utique extrinsecus, cum ab alio merito quod movebitur extrinsecus ab alio, secundum exempli propositionem, corpus agnoscam. Enimvero, si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima autem movet corpus, et conatus ejus extrinsecus, foris parent. Ab illa est enim impingi et pedes in incessum, et manus in contactum, et oculos in conspectum, et linguam in effatum, velut (f) sigillario motu superficiem intus agitante. Unde hæc vis (3) incorporalium animæ? unde vacuæ rei solida propellere? Sed quomodo divisi videntur in homine sensus corporales et intellectuales? Corporalium aiunt rerum qualitates, ut terræ (4), ut ignis, corporalibus sensibus renuntiari, ut tactu, ut visu (5): incorporalium vero intellectualibus conveniri, ut benignitatis, vel malignitatis. Itaque incorporalem esse animam constat, cujus qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur. Plane, si non hujus definitionis gradum exclusero. Ecce enim, incorporalia ostendo corporalibus sensibus subjici, sonum auditui, colorem conspectui, odorem odoratui: quorum exemplo etiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corpo-

corporalium lege, natura. *Ric.*

(d) Ex aliqua regione moveatur. Hoc est, aliquo regente. *Ric.*

(e) Non enim potest anima, etc. Inter propositiones contradictorias medium statuit Septimius; quod est tamen Aristotelicæ doctrinæ minus congruens. Neque enim Platonici male argumentari in hoc mihi videntur. *Omne corpus*, etc. *Ric.*

(f) Sigillario motu. Si legeremus *singulari motu*, veluti privato, quid inde accideret? Sed *sigillario* si retinemus, motum interiorum dicemus seu automatam, qui artificio quodam et virtute organica perficitur. Sigillaria icunculas et exiguas Deorum imagines fuisse notum est, unde Arnobius lib. VI: *Quinimo Deos esse sigillaria ipsa censetis.* *LE PR.*

rales renuntiarī sensus (1), quia corporalibus accedant. Igitur si constat incorporalia quoque a corporalibus comprehendī, cur non et anima, quæ corporalis, ab incorporalibus renuntietur? Certe definitio exclusā sit. De insignioribus argumentationibus erit etiam illa, quod omne corpus corporalibus aliū iudicant; animam vero ut incorporalem, incorporalibus, sapientiæ scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiam (a) Sorano methodicæ medicinæ instructissimo auctore respondente animam corporalibus quoque ali; (b) denique, deficientem eam cibo plerumque fulciri. Quidni, quo adempto, in totum dilabitur ex corpore? Ita etiam ipse Soranus plenissime super anima commentatus quatuor voluminibus, et cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem animæ substantiam vindicat, etsi illam immortalitate fraudavit. Non enim omnium est credere, quod Christianorum est. Sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animam corporalibus ali, proinde et philosophus exhibeat illam incorporalibus pasci. Sed nemo unquam cunctanti de exitu animæ mulsam aquam de eloquio Platonis infudit; aut (b) micas de minutiloquio Aristotelis infersit. Quid autem facient tot ac tantæ animæ (d) rupicum et barbarorum (2), quibus alimenta sapientiæ desunt, tamen indoctæ (3) prudentia pollent, et sine academiis et porticibus atticis, et carceribus Socratis, denique jejunantes philosophia (4), nihilominus vivunt. Non enim substantiæ ipsi alimenta proficiunt studiorum,

sed disciplinæ; quia nec opinioem animam efficiunt, sed ornatiorem. Bene autem, quod et artes Stoici corporales adfirmant. Adeo sic quoque anima corporalis, si et artibus ali creditur. Sed enormis inventio philosophiæ solet plerumque nec prospicere pro pedibus: (e) sic Thales in puteum. Solet et, sententias non intelligendo, valetudinis corruptelam suspicari: (f) sic Chrysippus ad elleborum. Tale aliquid, opinor, ei accidit, cum duo in unum (5) corpora negavit, alienatus (6) a prospectu et recogitatu prægnantium, quæ non singula quotidie corpora, sed et bina et terna (7) in unius uteri ambitu perferunt (8). (g) Invenitur etiam (h) in iure civili græca quædam quinionem enixa filiorum, semel omnium mater, unici fœtus parens multiplex, (i) unici uteri puerpera numerosa, quæ tot stipata corporibus, pene dixerim populo, sextum ipsa corpus fuit. (j) Universa conditio testabitur, corpora de corporibus processura jam illic esse, unde procedunt: secundum sit necesse est, quod ex alio est: nihil porro ex alio est, nisi dum gignitur: sed tunc (9) duo sunt.

CAPUT VII.

Quantum ad philosophos, satis hæc; quia quantum ad nostros, ex abundantia, quibus corporalitas animæ in ipso Evangelio relucebit. Dolet apud inferos anima ejusdam, punitur in flamma, et cruciatur in lingua, et de digito animæ felicioris implorat solatium roris. (k) Imaginem existimas exitum illum pauperis latetis

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Censum *Par.*
 (2) Baronum *Rig. ven.*
 (3) Indocta *nhen. Seml. Oberth.*
 (4) A philosophia *apud eosd.*
 (5) Duo unum corpora *Rig.*

- C (6) Alienata *Jim. alienate Rhen.*
 (7) Terrena *Par.*
 (8) Præferunt *Par.*
 (9) Sed tunc *abest Rig.*

COMMENTARIUS.

(a) Sorano methodicæ medicinæ instruct. Fuit hic Soranus Ephesius, ut docet Suidas, Menandri et Phœbes filius *ιατρούρας ἐπὶ Τραϊανῶν καὶ Ἀδριανῶν ἢ βασιλευσάντων* qui medicinam fecit imp. Trajano et Adriano. Plurima volumina composuit, quæ citat Suidas, atque etiam exstant hodie fragmenta excusa olim ab Hadriano Turnebo: quibus adde Isagogen medendi cum Plinii, Oribasii, et Apuleii opusculis referri. Soranos duos exstitisse constat, seniore et juniore, ambo vero de affectionibus mulierum scripserunt. Supposititia esse fragmenta Sorani medici pro Cleopatra quilibet fatetur. Hæc quoniam turpitudinem attingunt, exposuit rei Venereæ diligens scrutator Scioppus. *Le Pr.*

(b) Denique deficientem eam cibo plerumque fulciri. Horatius:

Protinus accedat stomacho fultura ruenti.

Rig.

(c) Micas de minutiloquio Aristotelis infersit. Micas et minutiloquium dicit *λεπτολογισμός*, scribendi genus subtile, concisum, quale est Aristotelis. Irenæus, lib. XI, ubi adversus Valentinianos dixerat: *Et minutiloquium autem, et subtilitatem circa quæstiones, cum sit aristotelicum, inferre Fidei conantur.* Unde etiam noster Septimius, supra de *Prescr. Hæc. Miserum Aristotelem, qui illis Dialecticam instituit, artificem struendi ac destruendi, versipellem in sententiis, etc.* Glossæ veteres, *λεπτολογία ἐπὶ πράγματις, subtilitas.* *Rig.*

(d) Barbarorum rupicum et baronum. Placuit Pithæo; ex Luciliano versu:

Baronum et rupicum squalosa incondita rostra.

At in codice Agobardi legitur, *Barbarorum. Rig.*

(e) Sic Thales in puteum. Laertius *εἰς βόθρον. Rig.*

(f) Sic Chrysippus ad elleborum. Lucianus. *ἐκ τῶν ἐλλεβορίων. Rig.*

(g) Invenitur etiam in iure civili græca quædam quinionem enixa. Non arbitror Septimum hoc habere ex Julio Paulo, cum is diversum numero fœtum referat, lib. III. Si pars hered. pet., nimirum quinquies quaternos enixam in Peloponeso. In cuius numeri mentione Paulus a Plinio discrepat. Etenim in VII. *Nat. hist.* sic legimus: *Reperitur et in Peloponeso quinos quater enixa.* Quod ex Aristotele sumptum esse minime adfirmaverim, quamvis dixerit, *ἀνὰ πέντε γάρ ἔτεκε, καὶ τὰ πέντε αὐτῶν ἕστραφη.* Etenim Peloponesi non meminit. Sed et Strabo etiam ex eodem Aristotele aliter narrat, in XV; aliter Agellius in X. Denique Aristoteles ipse, libro quem supra citavimus, eadem de re alio se loco dixisse commemorat, qui locus hodie non apparet. Gaius lib. I *Fideicommissor.* ut refertur in lib. III De reb. dubiis, et Julianus lib. XXXVI De solutionib. idem omnino de alexandrina muliere tradunt, quod hic Septimius noster de græca. *Rig.*

(h) In iure civili. In Jurisconsultorum libris, quos ita citare solent etiam veteres grammatici. Auctor *Quæst. CXV: Legitur namque cautum in quodam juris libello aliquando mulierem quinque peperisse. Rig.*

(i) Unius uteri puerpera numerosa, quæ tot stipata corporibus, pene dixerim populo. Sic Manilius Astron. I. de tergeminiis Horatiis dixit, *Tota acies partus.* — Nam ita legendum exemplaria testantur. *Rig.*

(j) Universa conditio. Quidquid a Deo conditum creatumque est. *Rig.*

(k) Imaginem existimas. Parabolam. *Rig.*

et divitis mœrentis? (a) Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animæ imaginem corporis: nec mentiretur de corporalibus membris Scriptura, si non erant. Quid est autem illud quod ad inferna transfertur post divortium corporis? quod detinetur? quod in diem iudicii reservatur? ad quod et Christus moriendo descendit? puto ad animas Patriarcharum. Sed quamobrem, si nihil anima sub terris? (b) Nihil enim, si non corpus: incorporealis enim ab omni genere custodia libera est, immunis a pœna et a fovea. Per quod enim punitur aut fovetur, hæc erit corpus; reddam de isto plenius et opportunius. Igitur si quid tormenti sive solatii anima præcepit (1) in carcere seu diversorio inferum, in igni, vel in sinu Abrahæ, probato erit corporalitas animæ. Incorporealis enim nihil patitur, non habens per quod (2) pati possit: aut si habet, hoc erit corpus. In quantum enim omne corporale, passibile est; in tantum, quod passibile est, corporale est.

CAPUT VIII.

(c) Abruptum alioquin et absurdum, idcirco quid de corporalium eximere censu, quia cæteris corporalibus exemplis non adæquet; ubi proprietatum privata discrimina, per quæ magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur; ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam et æmula. Siquidem et ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt, (d) secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. Sic igitur etsi

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præcepit *Rig. Ven.*
 (2) Per omitt. *Ven.*
 (3) In Dei gloria *Rhen.*

A corporalia incorporalibus objacent, ipsa quoque inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet: ut sint corporalia, sic multa in Dei gloriam (3), dum varia; sic varia, dum diversa; dum his alii qualitatum sensus, alii illis; dum his alia elementa, alia illis; dum hæc invisibilia, illa visibilia; dum hæc gravia, illa levia. Aiunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam, quia, digressa ea, graviora efficiantur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius corporis pondere exempto, si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis et gravis navis efficitur? Quanto ergo validius corpus animæ, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Cæterum est (4) invisibilis anima, et pro conditione corporis sui, et pro proprietate substantiæ, et pro natura etiam eorum quibus invisibilis esse sortita est. Solem nocturæ nesciunt oculi; aquilæ ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia judicent: alioqui non educabunt, ut degenerem, quem solis radius averterit. Est adeo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex æquo vis (5) valet. Sol enim corpus, siquidem ignis; sed quod aquila conficitur, neget noctua; non tamen præjudicans aquilæ: tantumdem et animæ corpus invisibile carni si forte, spiritus vero visibile: sic Joannes, in spiritu Dei factus, animas martyrum conspiciat (*Apoc. VI, 20*).

CAPUT IX.

Cum (e) animæ corpus adserimus (f) propriæ quali-

- (4) Etsi invisibilis *Rhen. Seml. Oberth Jun. Marull.* Etsi invisibilis anima: at pro conditione.
 (5) Visus *Jun.*

COMMENTARIUS.

(a) Et quid Lazari nomen In cod. Agobardi legitur, *Elazari*. Cæterum eodem ex historia Lazari argumento Irenæus, circa corporum quendam animæ habitum ejusdem cum Septimio nostro sententiæ esse videtur lib. II, cap. LXII et LXIII. Et tamen solus vapulat Septimius. Credo, quod eloquio disertiore notabilem se fecit. *Rig.* — Perperam hic Irenæo tribuitur error, quo Tertullianus sibi effugit animabus inhaerescere quamdam corporis delineationem, umbratilesque sensus ac colores aërios; voluit tantum Irenæus, idemque et multi posterum volunt inesse in mentibus humanis, etiam in cœlo degentibus, certos quosdam caracteres et certum quendam ordinem corpori superstitem, quibus ab aliis spiritibus, nempe ab angelis animæ humanæ di tinguantur. Id ipsum est quod vocat Irenæus *characterem corporis et hominis figuram*. Hæc *Jusius D. Massuet ad loc. citat. ac præsertim in dissert. sua III, art. XI. EDD.*

(b) Nihil enim anima, si non corpus. Augustinus notat: *Denique Tertullianus corpus animam esse credidit, non ob aliud, nisi quod eum incorpoream cogitare non potuit, et ideo timuit ne nihil esset, si corpus, etc. Libro X, de Genesi ad lit. sub finem. Rig.*

(c) Abruptum alioquin et absurdum, idcirco quid de corporalium eximere censu, quia cæteris corporalibus exemplis non adæquet, ubi proprietatem privata discrimina. Est quod miremur Augustinum post hæc verba Septimio nostro nihilominus acerbe succensere: *Quia*

sine, inquit, quoniam acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur. Quid enim verius dicere potuit, quam id quod ait quodam loco: Omne corporale passibile est? Debit ergo mutare sententiam, qua paulo superius dixerat etiam Deum corpus esse. Neque enim arbitror eum ita desipuisse, ut etiam Dei naturam passibilem crederet. Profecto enim hoc voluit Septimius, animas quidem, ac Deum ipsum esse corpora, sed corpora sui generis, hoc est, cum suarum proprietatum privato discrimine. Quo sane significavi talia se corpora intelligere, quæ nec animæ dignitati, nec majestati divine quicquam officiant. Itaque nec propterea Dei naturam esse passibilem, quamvis propterea sit animæ natura passibilis. Etenim esse animæ corpus sui generis per quod patiat; esse autem Deo quoque corpus sui generis, hoc est divini, adeoque passionis expers. Rig.

(d) Secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. Empedoclis versus hac de re sic habent:

Ἄλλοτε εἰς φιλόνητι συνερχόμεν' εἰς ἐν ἅπαντα,
 Ἄλλοτε δ' αὖθιχ' ἅπαντα φοροῦμεν νεκρῶς ἔχθαι. *Rig.*

(b) Cum animæ corpus adserimus. Ex præcedentium capitulum absurda suppositione de corporalitate animæ, trahitur in aliud absurdum: instar annulorum catenata veniunt omnia ad unius lationem; prius deinceps effligem esse animæ corporalem. *Rig.*

(c) Propriæ qualitatis et sui generis. Plinius, etsi

tatis et (a) sui generis, jam hæc conditio proprietatis (b) aut hæc adesse ei quam corpus ostendimus (1), sed et ipsa sui generis, pro corporis proprietate; aut et si non adsint, hoc esse proprietatis, non adesse corpori animæ, quæ corporibus cæteris adsint. Et tamen non inconstanter profitebimur, solemniora quæque, et omnimode debita corpulentæ, adesse animæ quoque, ut habitum, ut terminum, ut illud trifariam distantivum (2), longitudinem dico, et latitudinem, et sublimitatem, quibus metantur corpora philosophi. (c) Quid nunc, quod et effigiem animæ damus, (d) Platone nolente, quasi periclitetur de animæ immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile adfirmat: dissolubile autem, omne compositum et structile: sed animam immortalem: igitur indissolubilem, qua immortalem, et ineffigiatam, qua (3) indissolubilem. Cæterum compositum et structilem, si effigiatam; tanquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram justitia et disciplinis philosophiæ, deformem vero contrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per æstimationem, verum et (e) ex constantia gratiæ per revelationem. (f) Nam quia spiritualia charismata agnosceimus, post Joannem quoque prophetiam meruimus consequi. (g) Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica solemniora per ecstasim

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qua corpus ostendamus *Rhen. Pan. et alii.*
 (2) Distantivum *r. C. Wouav.* distinctivum vel distantivum *Lat.* distantium longitudinem, latitudinem et sublimitatem *Cod. Agobard.*
 (3) Quam immortalem—quam indissolubilem *Rhen. et alii.*

COMMENTARIUS.

non optimis harum rerum doctor, postquam de Deo dixit, *Totus est sensus, totus est visus, totus auditus, totus avimæ, totus animi*; addidit, *totus sui.* RIC.

(a) *Corpus sui generis.* Sic etiam loquitur lib. de *Car. Chr.* RIC.

(b) *De cæteris accidentibus corpulentæ præjudicavit.* Sæpe in suo significato, utitur verbo *præjudico.* pro, iudicium prævium dare, aut præmonstrare. Sensus hujus clausulæ est: conditio proprietatis corporea jam erit conspicuum quoddam indicium ad iudicandum de cæteris corpulentæ accidentibus. LAC.

(c) *Quid nunc, quod et effigiem animæ damus.* Irenæus lib. 11. *Hominis figuram*; et, *Characterem corporis in quo adaptatur.* LAC.

(d) *Platonis nolente.* Platonis verba citat Clemens Alex. lib. V. *Strom.* Plato in *Phædone* fecit animam expertem totius figuræ et coloris: neque enim cum effigie constare poterat incorporalitas animæ, neque eum incorporalitate immortalitas, quam ibi fulcit, et probat sub Socratis persona. In *Timæo* quoque dicit substantiam simplicem, facultatibus multiplicem, et tanquam tabulam rasam, quod docuit Aristoteles, et præcipue eo opere, quo cum Platone maxime sentit, de *divina sapientia secundum Ægyptios* lib. II, cap. III, et Alcinoüs in *instit. Plat.* LAC.

(e) *Ex constantia gratiæ.* Constantiam gratiæ dicit, gratiam de qua certissime constat. RIC.

(f) *Nam quia spiritualia charismata agnosceimus.* Horum meminit etiam Irenæus lib. v, cap. 8, ubi perfectos interpretatur eos qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei: *Quemadmodum.* inquit, et multos audivimus fratres in

A in spiritu paritur; conversatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, (h) et videt et audit sacramenta, (i) et quorundam corda dignoscit, et melicinas desiderantibus submittit (4). Jam vero, prout Scripturæ leguntur, aut Psalmi canuntur, aut (k) adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disserueramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta solemniora, dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quæ viderit (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam probentur): Inter cætera inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuæ qualitalis, imo quæ etiam teneri repronitteret, tenera, et lucida, et aerei coloris (5), et forma per omnia humana. B Hoc visio, (6) et Deus testis, et Apostolus charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor; tu, nec si (7) res ipsa de singulis persuaserit, (8) credas! Si enim corpus anima, sine dubio inter illa quæ supra sumus professi. Proinde et coloris proprietates omni corpori adhæret; quem igitur alium animæ æstimabilis colorum, quam aerium ac lucidum? Non ut aer sit ipsa substantia ejus, etsi hoc Anaximeno visum est et Anaximeni, puto secundum quosdam, et Heraclio; nec ut lumen, etsi hoc placuit pontico Heraclidi. Nam et cerauneis gemmis non ideo substantia ignita est, quod coruscant rutilato rubore; nec beryllis ideo aquosa materia est, quod fluctuant colato nitore.

- (4) Sumit *Par.*
 (5) Etherii coloris *Par.* et aerei coloris *Jan. mavult.*
 (6) Hoc visio *delent Rhen.* hæc visio *est Pan.*
 (7) Nisi *Pan.*
 (8) Ne *user. Pan.*

Ecclesia prophetica habentes charismata, et per Spiritum universis linguis loquentes. RIC.

(g) *Est hodie soror apud nos.* Existimavit Jac. Pamelius sororem hanc fuisse Priscillam: quod respicit, post Junium, Lacerda. Putavit Junius revelationes illas a Deo non esse, sed phantasma laborantis melancholiæ, aut illudentis demonis: quod rejecit quoque Lacerda. Loqui videtur de sorore seu privata persona; erat tamen publica Priscilla, ex quo sacerdotium et docendi munus assumpsit, ut *Lib. de Præscrip.* habetur. Revelatio item cordium, et morborum curatio suadent, ea non contigisse melancholiæ vitio. LE PR.

(h) *Et videt et audit sacramenta.* Parabolas, ænigmata, figuras, mysteria; ejusmodi sunt quæ ostenduntur aut suggeruntur per somnia, quibus Dei voluntas significatur sive aperitur. Sic lib. de *Jejunio*, agnitionem sacramentorum dixit a Deo tributam Danieli somniorum interpretandorum peritiam. Et lib. 1 *adversus Marcionem: Leones aridæ et ardentis naturæ sacramenta*; hoc est, signa, figuras. — *Videt et audit sacramenta.* Mysteria. Audivit Paulus in illo sui rapto, ἀόρατα ἑώρακε. Irenæus latine dixit, *Sermones inenarrabiles*, lib. v, cap. vii. RIC.

(i) *Et quorundam corda dignoscit.* Quales perfecti illi apud Irenæum, loco supradicto, *absconsi hominum in manifestum producunt ac utilitatem*: τὰ κρυφὰ τῶν ἀκέραιων εἰς φανερὸν ἄγοντες ἐπὶ τῷ συμπληρωθῆναι: quæ verba leguntur apud Euseb. lib. v. cap. 7. RIC.

(k) *Adlocutiones proferuntur.* Ipse in Apolog. *Colimus ad litterarum divinarum commemorationem, si quid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere*, etc. RIC.

anim et alia color sociat, natura dissociat! **A** quod fiat a spiritu: nam et animalibus non omnibus animam omne tenue atque perlucidum aeris est, hoc erit anima, qua flatus est et spiritus. Siquidem, præ ipsa tenuitatis subtilitate, de mortalitatis periclitatur. Sic et effigiem de mi tuo concipe non aliam animæ humanæ lam præter humanam, et quidem ejus corod unaqueque circumtulit. Hoc nos sapere primordii contemplatio inducat. Recogitatum Deus *flasset in faciem hominis flatum vitæ, esset homo in animam vivam*, totum utique am statim flatum illum in interiora transmissper per universa corporis spatia diffusum, si divina aspiratione densatum, omni intus liressum esse, quam densatus impleverat, et forma gelasse. Inde igitur et corpulentia x densatione solidata est, et effigies expresmata. Hic erit homo interior, alius exterior, er unus: habens et ille oculos et aures suas, us *populus* (1) Dominum audire et videre; habens et cæteros artus, per quos et in cotutitur, et in somniis (2) fungitur. Sic et dil inferos lingua est, et pauperi digitus, et siabæ. Per has lineas et animæ martyrum sub telliguntur. A primordio enim in Adam conconfigurata corpori anima, ut totius substanet conditionis istius semen effecit (3).

CAPUT X

ret ad statum fidei, simplicem animam detersecundum Platonem, id est, uniformem dumstantiæ nomine. Viderint artes et disciplinæ, et hæreses. Quidam enim volunt, aliam illiam naturalem inesse, spiritum; quasi (b) vivere, quod venit ab anima; aliud spirare,

LECTIONES VARIANTES.

ulus *V. C. Wouw.*
muis *Rhen. Seml. Oberth. Pan.*

(3) Efficit *Pan.*
(4) Mandibula *alii*

COMMENTARIUS.

ibus *populus* Dominum audire et videre de-Exemplar Agobardi, *Quibus populus dno. aud.* Omnia legendum ex cod. *Fut. Ursini, Quibus Dominum audire et videre debuerat.* Inuit optum illum Pauli cuius ipse Paulus meminuit or. cap. III, ubi se raptum fuisse ait in pa-), sed ne cire, *εἰς τὸν οὐρανὸν εἰς τὸν οὐρανὸν*. Timii sententiam refellit Augustinus loco supra *Ecce*, inquit, *quibus auribus et quibus oculis uide et videre Deum Paulus, quibus anima in fungitur. Cum si ipsum Tertullianum quisquam in somniis, nunquam se dicret ab eo visum; eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset, etc.* us, uti vulgo legitur, eodem laborat mendo, timianus. Etenim bis illic legitur *populus*, ubi im, *Paulus.* Ric.

X.—(1) *Aliud sit vivere quod venit ab anima, irare quod fiat a spiritu.* Philosophis ratio ex rene sumpta magni fuit ponderis: distinguebant oc pacto animam a spiritu, sive animam nihil quam spiritum dicebant seu ventum. Anima *νεμωσ* secundum Isidorum lib. II *Orig.* Patribus in placuit illa ratio, sed frivola visa est. **LE PR.** *Herophilus ille, medicus aut lanus.* Anatomia, celebris magnoque in pretio fuit apud ethniveteribus Christianis odio quam maximo affi-

utrumque adesse. Pleraque enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pulmones et arterias. Quale est autem, in examinatione humanæ animæ, culicis atque formicæ argumenta respicere? quando et vitalia, pro cujusque generis dispositione, omnibus propria animalibus temperavit artifex Deus, ut nulla inde conjectura captanda sit. Nam neque homo, si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde vivet: neque formica, si membris hujusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Cui vero tantum patuit in Dei opera, ut alicui hæc deesse præsumperit? (c) *Herophilus ille, medicus aut lanus, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur, qui hominem odit ut nosset, nescio an omnia interna ejus liquido exploravit, ipsa morte mutante quæ vixerant, et morte non simplici, (d) sed ipsa inter artificia exsectionis errante.* Philosophi pro certo renuntiaverunt, culicibus et formicis et tincis deesse pulmones et arterias. Dic mihi, inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? Atquin et pergunt quo volunt, et vitant et adpetunt quæ videndo sciunt; designa oculos, denota pupulas. Sed et excedunt tinea; demonstra mandibulas (3), deprome genuinos. Sed et personant culices, (e) ne in tenebris quidem aurium cæci: (f) tubam pariter et lanceam oris illius ostende. Quodvis animal, unius licet puncti, aliquo alatur necesse est; exhibe pabuli transmittendi, decoquendi, defæcandique membra. Quid ergo dicemus? Si per hæc vivitur, erunt hæc in omnibus utique quæ vivunt, etsi non videntur, etsi non adprehenduntur pro mediocritate: hoc magis credas, si (g) Deum recogites tantum artificem in modicis, quantum et in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula Dei

ciebatur. Quamvis hic dictum lanium *Herophilum* constet, quod vivos homines dissecaret. Id autem solitus facere *Erasistratum*. *Dioclem* et *Herophilum* docet *Claudius Gal.* VIII *de plac.* et II *anat. admun.* *Pænituit* sæculo proxime elapso virum eruditum et anatomia lacerasse, id enim christianum non sapit. **LE PR.** (d) *Sed ipsa inter artificia exsectionis errante.* Itaque etiam vivos *Herophilus ille* laniabat. **RIC.**

(c) *Ne in tenebris quidem aurium cæci.* Etiam in tenebris discernunt aures. Nam sunt præsertim auribus iufesti. Ilas potissimum appetunt tube truculentæ spiculo. **RIC.**

(f) *Tubam pariter et lanceam.* Sic habet exemplar *Agobardi*. Antea legebatur, *hianceam*, depravatissime. Os culicis tuba est pariter et lancea. *Plinius*, XI, 2: *Qua subtilitate pennas adnexuit, prelongave pedum crura disposuit? ubi illam avidam sanguinis, et potissimum humani sium accendit; telum vero perfodiendo tergori quo spiculavit ingenio, ut fodiendo acuminatum pariter sorbendoque fistulosum esset?* **RIC.**

(g) *Deum recogites tantum artificem in modicis.* Sic decuit ad Naturæ Auctorem referre, quæ non nisi Naturæ tribuit *Plinius*. *Nusquam spectatiore, inquit, Naturæ artificio. In magnis siquidem corporibus, aut certe majoribus, facilis officina, sequaci materia, fait. In*

ingenium, sic quoque magnificentiam ejus agnoscas, quod modicis animalibus, sine necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam visu sine oculis, et esu sine denticulis, et digestu sine alveis: quemadmodum et incedunt quædam sine pedibus, manante impetu, quod angues; et insurgente conatu, quod vernes; et spumante reptatu, quod (a) limaces. Ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus, et sine fistulis arteriarum? ut pro magno amplectaris argumento, idcirco animæ humanæ spiritum accedere, quia sint quæ spiritu careant; et idcirco ea spiritu carere, quia flaturalibus artubus structa non sint. Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulm. oibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semetipso agere. Quid est non vivere? flatum, opinor, ex semetipso non agere. Hoc enim respondere debeo, si non idem est spirare quod vivere. Sed mortui erit non agere flatum: ergo viventis est agere flatum. Sed et spirantis est agere flatum: ergo et spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset, non fuisset animæ spirare, sed solummodo vivere. Atenim vivere spirare est, et spirare vivere est. Ergo totum hoc, et spirare et vivere, ejus est, cujus et vivere, id est animæ. Denique, si separas spiritum et animam (1), separa et opera: agant in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seorsum spiritus: anima sine spiritu vivat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors et vita conveniant. Si enim duo sunt, anima et spiritus, dividi possunt, ut divisione eorum, alterius discedentis, alterius immanentis, mortis et vitæ concursus eveniat. Sed nullo modo eveniet: ergo duo non erunt, quæ dividi non possunt; quæ dividi possent, si fuissent. Sed licet et duo esse concreta. Sed non erunt (2) concreta, si aliud est vivere, aliud spirare. Distinguunt substantias opera: et quanto nunc firmiter est, ut unum

credas, cum distantiam non das, ut ipsa sit anima spiritus, dum ipsius est spirare, cujus et vivere! Quid enim, si diem aliud habere velis, aliud lucem quæ accidat diei? cum dies ipsa lux sit. Plane erunt et alia genera lucis, ut ex ignium ministerio. Erunt enim et aliæ spiritus species, ut ex Deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima et spiritu agitur, ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. Ipsum est enim quid, per quod est quid.

CAPUT XI.

Sed ut animam spiritum dicam, præsentis questionis ratio compellit, quia spirare alii substantiæ adscribitur: hoc dum animæ vindicamus, quam uniformem et simplicem agnoscimus, spiritum necesse est certa conditione dicamus; non status nomine, sed actus; nec substantiæ titulo, sed operæ; quia spirat, (b) non quia spiritus proprie est: nam et flare, spirare est. Ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. Cæterum adversus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex Dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim, (c) adversus ipsius Scripturæ fidem, flatum in spiritu vertit: (d) ut dum incredibile est, spiritum Dei in delictum, et mox in iudicium devenire, ex materia potius anima credatur, quam ex Dei spiritu. Idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non spiritum, secundum Scripturam, et secundum spiritus distinctionem: (e) et hic spiritum ingratum pronuntiamus, secundum spirandi et flandi communionem. Illic de substantiæ quæstio est: spirare enim substantiæ actus est. Nec diutius de isto, nisi propter hæreticos, qui nescio quod spiritale semen infulciunt animæ, de Sophiæ matris occulta liberalitate conlatum, ignorante factore, cum Scriptura factoris magis Dei sui conscia (3), nihil amplius promulgaverit, quam (f) Deum flantem in faciem hominis flatum vitæ, et hominem factum in animam

LECTIONES VARIANTES.

(1) Spiritum, naturam *Rhen*.
(2) Quæ div. poss. si f. Sed l. et d. e. e. Sed n. erunt omitt. *Pam. ex Gelemio*. Dividi non possent, et fuissent, sed

licet duo esse concreta, etc. *Gagnæus*.
(3) Magis conscientia *cod. Agobardi*.

COMMENTARIUS.

his vero tam parvis atque tam nullis, quæ ratio! quanta vis! quam inextricabilis perfectio! Ric.

(a) *Limaces*. *Limax* est cochlea nuda. *LE. PR.*

CAP. XI. (b) Non quia spiritus proprie est. Sci licet non quia spiritus seorsim, et per se peculiaris res diversa sit ab anima, ita commode, et mitius licet mollire Tertullianum; neque tamen nimium succensebo, si paradoxum aliquod hic observes, quasi neget Tertullianus animam spiritum proprie esse, quia si es et spiritus, corpus non esset. *LAC.*

(c) *Adversus ipsius Scripturæ fidem flatum in spiritu vertit.* Seculi sunt Hermogenem alii tum in versione, tum in sententia, quos notat Augustinus lib. XIII de *Civit.* cap. 25, ubi observat adversus illos et Hermogenem, non esse scriptum *πνεῦμα*, sed *πνεῦμα*, ut excludat eorumdem interpretationem de Spiritu Sancto, et non de anima. *LAC.*

(d) *Ut dum incredibile est.* Non fecit hoc Hermogenes, ut auctoritatem veteri Scripturæ demeret, quam alii heretici ejus ævi contenebant; nam non negavit ipse fidem libro Genesios; sed interpretabatur illud *spiritum* de Spiritu Sancto, supponens jam animam

in homine, ut inde originem animæ argutare posset, non ex Deo fuisse, sed ex materia. Ita Philastrius lib. L. *LAC.*

(e) *Et hic spiritum ingratum pronuntiamus.* *Ingratus*, hoc est, *Invitus*. *Supra dixit, Ex necessitate pronuntiamus.* *RIC.*

(f) *Deum flantem in faciem hominis flatum vitæ.* Alludit ad illud *Gen.* II supra citatum c. 3, et lib. *adv. Hermog.* c. 31: *Et flavit Deus flatum vitæ in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam; flatum vitæ animam utrobique interpretatur; quam explicationem veram esse supra ostendimus, l. de Baptismo, c. 5.* Quibus addere visum est illud *Theodoroli in Epis. div. dogmat.* « Nomine *flatus* non intelligimus partem aliquam es eatiæ diviniæ, secundum Ceridoni et Marcionis rabiem; sed animæ naturam per id denotari, quod anima spiritus sit rationalis et intellectualis. » Cui consentit e. iam Prudentius in *Hamartig.* et ante Tertullianum B. Irenæus l. V, c. 7. Quare male inter hæreses recenset Philastrius, animam Dei flatum dicere. *PAM.*

vivam, per quam exinde et vivat et spiret: satis A ita non aliunde spirantem quam ex substantia sua declarat differentias spiritus et animæ, insequentibus instrumentis, ipso Deo pronuntiante (*Is. LVII, 16*): (a) *Spiritus ex me prodivit, et flatum omnem ego feci*. Et anima enim flatus factus ex spiritu. Et rursus (*Is. XI, 2, 5*): *Qui dedit flatum populo super terram, et spiritum calcantibus eam* (b). Primo enim anima, id est flatus, populo in terra incedenti, id est in carne carnaliter agentis, postea spiritus eis qui terram calcant, id est opera carnis subigunt: quia et Apostolus (*I Cor. XV, 46*): *Non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale*. Nam etsi Adam statim prophetavit magnum illum sacramentum in Christum et Ecclesiam (*Eph. V, 30, 31*): *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea; propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adglutinabit se uxori* (1) *sua, et erunt duo in carnem unam*; accidentiam spiritus passus est: cecidit enim ecstasis super illum, Sancti Spiritus vis, operatrix prophetiæ. Nam et malus spiritus accedens res est. Denique Saulem tam Dei spiritus postea vertit in alium virum, id est in propheten, cum dictum est (*I Reg. X, 11*): *Quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis?* quam et malus spiritus postea vertit in alium virum, in apostatam scilicet. Judam quoque aliquandiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, et, si jam fraudatorem, traditorem tamen (2) nondum, postea diabolus intravit. Igitur si neque Dei, neque diaboli spiritus ex nativitate conferitur animæ, solam eam constat ante eventum spiritus utriusque: si solam, et simplicem et uniformem substantiæ nomine, atque

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Mulieri cod. Agobard.
 (2) Tandem Rhen. Seml. Oberth.
 (3) Et matre terra Fran. Pam. *ὁ γῆς Παρ. alii ἕρπια.*
 (4) Quam Rig. Venet.

COMMENTARIUS.

(a) *Spiritus ex me prodivit*. Supra lib. adv. Herinogenem, cap. 52, nullam facit, citans hanc scripturam *Is. 57, spiritus et spiritus differentiam*: imo per eam spiritum intelligi dicit, de quo etiam venti constituerunt: hic vero spiritum pro Spiritu sancto, flatum pro anima, imitatus Irenæum lib. V *adversus hæres.* cap. 12, fere de verbo ad verbum, per citationem non solum hujus, sed et sequentium scripturarum. PAM.

(b) *Qui dedit flatum populo super terram, et spiritum calcantibus eam, etc.* Etiam hic fere ad verbum imitatur B. Irenæum ubi supra, qui post recitata eadem Isaie XLII verba addit: *Ad flatum quidem communiter omni qui super terram est populo dicens daturum, spiritum autem his qui conculcant terrenas concupiscentias.* Consentit etiam B. Basilii l. de S. Spiritu. c. 21. PAM.

CAPUT XII. (c) *Sive mens est* *νοῦς* apud Græcos. Cum animus græce, uti recte hic Tertullianus, *νοῦς* apud Græcos dicatur, anima vero *ψυχή*, non possum illis adsentire, ut hoc obiter adnotem, qui libris Aristotelis *περὶ τῆς ψυχῆς*, titulum dant, *De animo*, non, *De anima*, uti vulgatum est. PAM.

(d) *Qui etiam universitatis mot. animum decernunt*. In ligere videtur Thaletem, qui, Aristot. teste (l. I de anima, c. 5), totum universum dicebat animatum, et animam ejus Deum. Item Zenonem, qui (uti ipse Auctor inquit *Apolog.* c. 21) *factitatorem universitatis determinabat, et Deum vocari, et animum Jovis*. A quibus etiam non dissentiebat Pythagoras, qui, Lac-

ita non aliunde spirantem quam ex substantia sua sorte.

CAPUT XII.

Proinde, et animum, (c) sive mens est, *νοῦς* apud Græcos, non aliud quid intelligimus quam suggestum animæ ingenitum et insitum, et nativitas proprium, quo agit, quo sapit, quem secum habens ex semetipsa se commoveat in semetipsa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam substantia alia, ut volunt (d) qui etiam universitatis motatorem animum, decernunt, (e) illum deum Socratis, illum Valentini Monogenem ex patre Bytho et matre Sige (3). (f) Quamvis (4) Anaxagoræ turbata sententia est: initium enim omnium commentatus animum, et (g) universitatis oscillum illius axe suspendens, purumque cum adfirmans, et simplicem et incommiscibilem, hoc vel maxime titulo segregat ab animæ commixtione; et tamen eundem alibi animæ addicit (h) Hoc etiam Aristoteles denotavit, nescio an sua paratior implere, quam aliena inanire (5). Denique et ipse definitionem animi cum differret, interim alterum animigenus pronuntiavit, illum divinum, quem rursus et impassibilem subostendens, abstulit, et ipse eum a consortio animæ. Cum enim animam passibilem constet eorum quæ sortita est pati; aut per animum et cum animo patietur, si concreta est animo (non potest animus impassibilis induci); aut si non per animum nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi, cum quo nihil, et qui nihil patitur (6). Porro si nihil per illum et cum illo anima patietur, jam nec sentiet, nec sapiet, nec movebitur per illum, ut volunt.

- C (5) *Damnare al.*
 (6) Cum qua nihil, et cui nihil patitur *Fran.* cum quo nihil et per quem nihil patitur *Jun.*

tant, teste (l. I, c. 5), Deum animum dicebat, qui per universas mundi partes omnemque naturam commens atque diffusus; ex quo omnia quæ nascuntur animalia vitam capiant. Et vero Aristotelis, Thaletis, Anaxagoræ, Diogenis, Heracliti, Alemaeonis similes opiniones recenset (l. I de Anim. c. 2). PAM.

(c) *Illum Deum Socratis*. Quod Plato de Deo ex sententia Socratis scripsit, non modo Auctor, sed etiam B. Justinus (in *Apolog.*) Socrati tribuit; at ille, in *Timæo*, Jovis animam per universum mundum diffusam etiam sentit; quem ipsum parentem et opificem universorum inventu difficilem pronuntiavit: quemadmodum B. Augustinus citato lib. XIII de *Civit. Dei*, c. 17. Quo etiam pertinet illud Auctoris supra *Apolog.* c. 47: *Platonici Deum intra mundum collocant, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat quod regat*. Neque est quod obstet animæ mundi appellatio apud Platonem; quia certum est, apud eum *νοῦς* et *ψυχή* frequenter pro iisdem accipi. PAM.

(f) *Quamvis Anaxagoræ turbata sententia est*. Anaxagoras Clazomenius Thaletis Milesii fuit sectator, dixitque Deum esse mentem infinitam, quæ a se ipsa movetur, divinumque animum rerum omnium effectorem esse. LE PR.

(g) *Universitatis oscillum de illius axe suspendens*. De hac phrasi vide supra l. de *Pallio*, c. 4, ad illud: *in oscillum penduli impetus*. PAM.

(h) *Hoc etiam Aristoteles denotavit*. Alludit haud dubie ad Aristot. l. I de *Anima*, c. 2, ubi iisdem pene verbis Anaxagoræ sententiam deducit. PAM.

(a) Nam et sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? A et sentire enim pati est, quia pati sentire est. Proinde et sapere sentire est, et moveri sentire est: ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri, ut non et animo deputetur, quia per illum et cum illo transfigatur. Jam ergo et commiscibilis est animus, adversus Anaxagoram; et passibilis, adversus Aristotelem. Cæterum, (b) si discretio admittitur, ut substantia duæ res sint, animus atque anima, alterius erit et passio, et sensus, et sapor omnis, et actus, et motus: alterius autem otium, et quies et stupor, et nulla jam causa; et aut animus vacabit, aut anima. Quod si constat ambobus hæc omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, et Democritus obtinebit, differentiam tollens, et quaeretur quomodo unum utrumque, ex duarum substantiarum copu-
B sione, an ex unius dispositione. Nos autem animum ita dicimus animæ concretum, non ut substantia (1) alium, sed ut substantiæ officium.

CAPUT XIII.

Ad hoc dispicere superest, principalitas ubi sit, id est, qui (2) cui præest, ut cujus principalitas apparuerit, illa sit substantiæ massa; id autem cui massa substantiæ præerit, officium naturale substantiæ deputetur. Enimvero, quis non animæ dabit summam omnem, cujus nomine totius hominis mentio titulata est? (c) Quantas animas pasco, ait dives, non animos; et animas salvas optat gubernator, non animos; et rusticus in opere, et in prælio miles, animam se, non animum ponere adfirmat. Cujus nominatoria pericula aut vota sunt, animi an animæ? Quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam? Ipsi postremo
C philosophi, ipsique medici, quamvis de animo quoque disputaturi, faciem tamen operis frontemque materiæ

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Substantiæ *Fran.*
(2) Quid *Rig. Venet.*
(3) Dividitur *Pam. Seml.*

- (4) Decem et septem *Par. Decem Jun.*
(5) Ita aliæ *Venet.*

COMMENTARIUS.

(a) Nam et sensus passiones, etc. Habet istud idem Aristoteles lib. *de anima* cap. 5: « Fit itaque, inquit, sensus cum movetur atque patitur aliquid; nam ipse sensus, alteratio quædam esse videtur. » Quod si verum est, inquit Auctor, cum nihil istorum anima patitur sine animo, jam ergo passibilis est animus, contra quam sentit Aristoteles. *PAM.*

(b) Si discretio admittitur. Proferantur eorum deinceps rationes qui animum et animam discrepare ac differre dicunt: has habet et proponit Lactantius, lib. 18 *de opif. Dei*. *LE PR.*

CAP. XIII. — (c) Quantas animas pasco, ait dives. Istud ex Plauti *Pluto*, aut alio quopiam comico, desumptum est. In eo autem quod addit: *animam agere*, videtur imitari Ciceronem, l. I *Tuscul. quæst.* ubi ait: « Animam autem, etiam animum fere nostri declarant nominari; nam et *agere animam* dicimus. Ipse autem animus ab anima dictus est. » *PAM.*

(d) Animam Deus semper adloquitur. Adludit ad eas scripturas frequentiss. in libris *Leviticis* et *Num.*, ac alibi *de anima quæ peccaverit*, et similes. Item ad illud psalm. 34. *Dic animæ meæ: Salutem ego sum.* *PAM.*

(e) Illam salvam venit facere Christus. Reliquæ scripturæ, quas hic citat, satis notæ sunt: *Luc. II, Matth. X, et Joann. X.* Illud vero, *illam pluri fieri vetat*, paraphrasticas vertit, pro eo quod, *Luc. XIV*, jubetur christianus odisse animam suam, hoc est, non

de anima unusquisque proseripsit. Ut autem et a Deo discas, (d) animam Deus semper adloquitur; animam compellat atque advocat, ut animum sibi advertat. (e) Illam salvam venit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur, illam pluri fieri vetat, illam et ipse bonus pastor pro pecudibus suis ponit. Habes animæ principalitatem, habes in illa et substantiæ unionem, cujus intelligas instrumentum esse animum, non patrocinium.

CAPUT XIV.

Singularis alioquin et simplex, et de suo tota est; non magis instructilis aliunde, quam divisibilis ex se, quia nec dissolubilis. Si enim strutilis, et dissolubilis; si dissolubilis, jam non immortalis. Itaque, quia non mortalis, neque dissolubilis, neque divisibilis. Nam et dividi dissolvi est, et dissolvi mori est. Dividetur (5) autem in partes (f), nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque et in sex a Panætio, (g) in septem a Sorano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in novem (h) penes Apolloniam, sed in decem apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Posidonium, quia a duobus exorsus titulis, principali, quod aiunt *ἡγεμονικόν*, et a rationali, quod aiunt *λογικόν*, in duodecim (4) exinde prosecuit: ita in (5) alias ex aliis species dividunt animam. Hujusmodi autem, non tam partes animæ habebunt, quam vires et efficaciam et operæ, sicut de quibusdam et Aristoteles judicavit. Non enim membra sunt substantiæ animalis, sed ingenia: ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, et si qua in hunc modum distinguunt; ut et ipsi illi quinque notissimi
C sensus, visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus, etsi certa singulis domicilia in corpore determinaverunt, (i) non idcirco hæc quoque distri-

pluris facere quam Deum. *PAM.*

CAP. XIV. — (f) *Dividetur autem in partes.* Se ipse explicat paulo post Auctor, cum dicit: *Hujusmodi autem non tam partes animæ habebuntur, quam vires, et efficaciam, et operæ.* Unde et Nyssenius l. IV *Philos. C. 8*: « animam, inquit, in virtutes, vel species, D vel partes dividunt. » *PAM.*

(g) *In septem a Sorano.* Desunt libri quatuor *de Anima*, quos composuit Soranus, quos supra allegavit Auctor. Quare certum quid de hujus sententia statuere nequeo, imo nec nisi circa possunt conjectura duci. Fortasse, ut Panætius ad divisionem in quinque sensus adjecit *τὸ ἡγεμονικόν*, teste Nemesio; Soranus, ut medicus, addidit *τὸν σκελετικόν*; sed adhuc levem hanc suspicionem non affirmo, etsi plausit Junius. Porro Seneca septem partes tantum dissidens a suis Stoicis distinxit, cap. 92. *LAC.*

(h) *Penes Apolloniam.* An medicus ille est de quo Plin. lib. XXII, c. 11, an philosophus, qui de physicis scripsit, teste Diogene Laert; an etiam Apolloniam qui B. Dionysium comitabatur in Ægypto, et in urbe Hieropoli cum eo obscuratorem solis patiente Christo Domino conspexit, de quo B. Dionys. epist. ad Polycarpum? *LE PR.*

(i) *Non idcirco hæc quoque distributio animæ ad animæ sectiones pertinebit.* Sic omnino legitur in exemplari. Neque est quod offendamur repetitione voca-

butio animæ ad animæ sectiones pertinebit; quando A
ne ipsum quidem corpus ita dividatur in membra,
ut isti volunt animam. Atquin ex multitudine mem-
brorum unum corpus efficitur, ut concretio sit po-
tius ipsa divisio. Specta portentosissimam Archime-
dis munificentiam, (a) organum hydraulicum dico,
tot membra, tot partes, tot compagine, tot itinera
vorum, tot compendia sonorum, tot commercia mo-
dorum, tot acies tibiaram, et una moles erunt om-
nia. Sic et spiritus, qui illic de tormento aquæ anhæ-
lat, non ideo separabitur in partes, quia per partes
administratur, substantia quidem solidus, opera
vero divisus. Non longe hoc exemplum est a Stratone
et Ænesidemo et Heraclito: nam et ipsi unitatem
animæ tuentur, quæ in totum corpus defusa (1), et
ubique ipsa, velut flatus in calamo per cavernas, ita B
per sensuaria variis modis emicet, non tam concisa
quam dispensata. Hæc omnia quibus titulis nuncen-
pentur, et quibus ex se divisionibus delineantur (2),
et quibus in corpore metationibus sequestrentur,
medici potius eum philosophis (3) considerabunt,
nobis pauca convenient.

- (1) Diffusa Pam. Seml. Oberth.
(2) Deriventur Pam. Seml. Rhen. Oberth.
(3) Tum philosophi Pam.

LECTIONES VARIANTES.

- (4) Aliquid Venet.
(5) Aliqui Juv.
(6) Amissus cum suis sedibus Rig.

COMMENTARIUS.

buli animæ; cujus vires, efficacie, ingenia, etsi
distribuantur in certas corporis partes, ipsa nihilominus C
totum corpus implet, nec propterea dissecatur in
partes. Itaque hæc animæ distributio, sive in certas,
sive in singulas corporis partes, ad ipsius animæ
sectiones non pertinebit. Ric.

(a) *Organum hydraulicum.* Hujus organi inventor
Ctesibus Alexandr.; illud autem absolutissimum red-
didit Archimedes ac perfecti: vide Heronem in *Spiri-
talis*. Fuerunt et aliæ machinæ celebres Archimedis,
speculum, sphaera, de quibus omnibus passim scrip-
tores. LE PR.

CAP. XV. — (b) *Messenius aliquis Dicæarchus.*
Dicæarchus [inquit Cicero *Tuscul. Quæst.* lib. 1] in
eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris ex-
ponit, doctorum hominum disputantium, primo lib.
multos loquentes facit, duobus Pherecratem quem-
dam Phiotam senem, quem ait a Deucalione ortum,
dissertentem inducit, nihil omnino esse animum, et hoc
esse totum nomen inane, frustra que et animantia et
animantes appellari, ne que in homine inesse animum
vel animam, neque in bestia. Et vero ejus eandem
fuisse sententiam paulo post indicat ibidem Cicero:
« quod de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum
« dicat esse? » Messenium autem hunc fuisse etiam
Suida testatur, Aristotelis discipulum, ejus Plutar-
chus, Quintilianus, *Musica* citant, Gellius *Pythago-
ram*, Athenæus libros complures, B. Hieronymus,
lib. 2. *adv. Jovin.*, ex antiquitatum libris *descriptio-
nem Græciæ*; denique Cicero alibi librum *de divi-
nat. et somniis*. PAM.

(c) *Amisso cum suis.* Amisso illo principali cum
suis, capite nimirum et corde. *Cum suis*: quasi cum
omni familia et comitatu, apparitione. Ric.

(d) *Adversus Andream.* Andreas medicus frequenter
citatur a Plinio, non modo inter auctorum nomina,
et quibus multa desumpsit, sed etiam lib. XXII, c. 23,
et lib. XXXII, c. 5, ubi in quibusdam tamen exem-
plaribus perperam legitur *Andrias* pro *Andreas*; nam
etiam a Dioscoride et Galeno citatur liber ejus *de
Plantis*. PAM.

CAPUT XV.

In primis an sit aliquis (4) summus in anima gradus
vitalis, et sapientialis, quod *ἡγεμονικόν* appellant, id est
principale, si negetur, totus animæ status periclitat-
tur. Denique, qui negant principale, ipsam prius ani-
mam nihil censuerunt. (b) Messenius aliquis (5) Di-
cæarchus, ex medicis autem Andreas et Asclepiades,
ita abstulerunt principale, dum in animo ipso vo-
lunt esse sensus, quorum vindicatur principale. As-
clepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod
pleraque animalia, adeptis eis partibus corporis,
in quibus plurimum æstimatur principale consistere,
et insuper vivunt aliquatenus, et sapiant nihilomi-
nus, ut muscæ, et vespæ, et locustæ, si capita decide-
ris; ut capræ et testudines, et anguillæ, si corda de-
traxeris: itaque principale non esse: quod si fuisset,
(c) amisso cum suis (6), vigor animæ non perseve-
raret. Sed plures et philosophi adversus Dicæarchum,
Plato, Strato, Epicurus, Democritus, Empedocles,
Socrates, Aristoteles; et medici (d) adversus Andream
(e) et Asclepiadem, Herophilus, Erasistratus (f), Dio-
cles (g), Hippocrates, et ipse Soranus; jamque omni-
bus plures christiani, qui apud Deum de utroque

(c) *Et Asclepiadem.* De Asclepiade medico pru-
sienti, præterquam quod ex eo multa se desumpsisse
testatur inter auctorum nomina, peculiariter agit
Plinius l. XXVI, c. 3; citantur etiam quædam ejus
scripta ab Aetio et Galeno, qui interim duos ejus
nominis commemorat. Ridet autem eum his verbis
paulo post Auctor: *Ut vel, inquit, ab istis relictus
Asclepiades capras suas quærat sine corde balantes, et
muscas suas abigat sine capite volitantes*; tacite signi-
ficans absurditatem, qui illarum exemplo etiam ab
homine hegemonicum auferre voluerit. Meminit iterum
Auctor Asclepiadis c. 25 infra. De eodem Asclepiade
multa refert etiam Apul. l. IV *de Asin. Aur.* PAM.

(f) *Erasistratus* Erasistratum quinto loco inter me-
dicos ponit Plinius, ubi supra, ante Herophilum et
Asclepiadem; item l. XIV, c. 7, vixisse scribit
CCCCI an. U. Romæ, et scholæ ejusdem meminit
lib. XX, c. 9; denique lib. XXIX, c. 2, Chryssippi,
ejus mox mentio, discipulum facit, Aristotelis
filii genitum, qui, rege Antiocho curato, ceu-
tum talentis donatus sit a Ptolemæo ejus filio. Cu-
jus rei meminit etiam Suidas, et plures ejus libros
citât l. citato Galenus. Citatur iterum ab Auctore c.
25. PAM.

(g) *Diocles.* Diocles Caristius medicus, secundus ab
Hippocrate ætate famaque, Plinio celebratur l. XXVI,
c. 2. Qui præterea ab eodem citatur l. XX, c. 5 et
5, et l. XXI, et in catalogo medicorum quorum ope-
ra usus est; item a Galeno, Plutarcho, Scholiaste
Nicandri, Athenæo, Paulo Ægineta. PAM.

(f) *Qui apud Deum de utroque ducimur.* Sic habet
exemplar Agobardi. Jamque omnibus, inquit, et phi-
losophis et medicis plures christiani qui de utro-
que, hoc est, de illo animæ principali, deque loco
et positione illius principalis, statuendum quid sit
investigantes, apud Deum ducimur, atque ex sacris
paginis addiscimus. Sic igitur veteres christiani etiam
cum Ethnicis disputantes, sacrarum litterarum auctori-
tatem proferebant. Illi divina dictata, nisi rationibus
humanis, hoc est, mere philosophicis probarentur,
respuebant. Hac cæcitate Galenus adversus Archige-

ducimur (1), et esse (a) principale in anima, et a certo in corporis recessu consecratum. Si enim scrutatorem et dispectorem cordis (Sap. I; Prov. XXIV) Deum legimus; si etiam prophetae ejus occulta cordis traducendo probatur (Ps. CXXXVIII): si Deus ipse recogitatus cordis in populo praevenit (Matt. IX): Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? si (2) et David (Ps. L): Cor mundum conde in me Deus; et Paulus (Rom. X) corde ait credi in justitiam; et Joannes (I Joan. III) corde ait suo unumquemque reprehendi; si postremo (Matt. V), qui viderit feminam ad concupiscendum, jam adulteravit in corde; simul utrumque dilucet, et esse principale in anima, quo (3) intentio divina conveniat, id est, vim sapientialem atque vitalem (quod enim sapit, vividum est), et in eo thesauro corporis haberi, ad quem Deus respicit: ut neque extrinsecus agitari putes principale istud secundum Heraclitum, neque per totum corpus ventilari secundum Moschionem, neque in capite concludi secundum Platonem, neque in vertice potius praesidere secundum Xenocratam, neque in cerebro enbare secundum Hippocratam; sed nec circa cerebri fundamentum ut Herophilus, nec in membranis (4) ut Strato et Erasistratus, nec in superciliorum medullis ut (b) Strato Physicus, (c) nec in to-

lorica pectoris ut Epicurus, sed quod et (5) Aegyptii (d) renuntiaverunt, et (6) qui (e) divinarum commemoratores videbantur, (f) ut et ille versus Orphei vel Empedoclis; Namque homini sanguis circumcordialis est sensus. Etiam (g) Protagoras, (h) etiam Apollodorus (i) et Chrysippus haec sapient; ut vel ab istis retusus Asclepiades capras suas quaerat sine corde balantes, et muscas suas abigat sine capite volitantes; et omnes jam sciant se potius sine corde et cerebro vivere, qui dispositionem animae humanae de conditione bestiarum praedicularint.

CAPUT XVI.

Est et illud ad finem (7) pertinens, (j) quod Plato bifariam partitur animam, per rationale et irrationale. Cui definitioni et nos quidem applaudimus, sed non ut naturae deputetur utrumque. Naturale enim rationale credendum est quod animae a primordio sit ingentum, a rationali videlicet auctore. Quid enim non rationale, quod Deus jussu quoque ediderit, nescimus id quod proprie adflatu suo emisit? Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsorum (8) illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit et coadoleverit in anima (k) ad instar jam naturalitatis, quia statim in naturae primordio accidit (l). Caeterum, cum idem

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deducimur, *Rhen. Seml. Oberth. Pam.* deducimus *Jur.*
 (2) Sic *Par.*
 (3) Quod *Pam. Rhen.*
 (4) Membranae ejus *Jur.*

- (5) Et quod *Rhen. Pam. Seml.*
 (6) Et *Pam. Rhen. Seml. ii cod. Worm.*
 (7) Fidem *Pam. Seml.*
 (8) Ipsum *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

nem vectatur, hoc interdicto: « Non auditurum » scilicet *Νόμος ἀναποδείκτους*, quibus fere uti solent « *Μωυσὶ καὶ Χριστῷ διακριτῶν ἀργυμένων.* » Galeni verba sunt libro de Diff. puls. secundo. RIC.

(a) *Principale in anima.* Hieronymus ad Fabiolam, ep. 128: *Quaeritur ubi sit animae principale. Plato in cerebro, Christus monstrat in corde: Beati mundo corde, etc.* RIC.

(b) *Strato Physicus.* Istud etiam ex Plutarcho. Vocatur autem Strato Physicus, tum ad distinctionem superioris Stratonis medici, tum quod, Suida teste, praeter ceteris naturae contemplationi deditus fuerit; qui Lampsacenum facit, Theophrasti filium, et multos libros scripsisse tradit. PAM.

(c) *Nec in tota lorica pectoris.* Graece conformiter apud Plutarchum legitur, *ἐν ὅλῳ τῷ θώρακι.* PAM.

(d) *Renuntiaverunt.* *Renuntiare*, pro *attribuere*, accipere hic videtur Auctor, eadem significatione de qua infra latius lib. de Carn. Chr. c. 4. PAM.

(e) *Divinarum commemoratoris.* Intelligere videtur Mercurium Trismegistum, Anebonem et Amalbonem, quos plerumque secuti sunt Plotinus, Jamblichus et ipse Plato. PAM.

(f) *Ut et ille versus Orphei vel Empedoclis.* Citatur versus a Porphyrio ex Empedocle:

Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικαρδίον ἔστι νοῦμα.

Chalcidius: *Empedocles quidem principalem animam vim constituit in corde, sic dicens:*

Sanguine cordis enim noster viget intellectus. RIC.

(g) *Protagoras.* Etsi apud Laertium reperitur Protagoras philosophus abderites auditor Democriti; quia tamen inter libros ejus de anima nullus recensetur, et hic videtur iterum medicos alios committere cum Aselepiade, censeo quidem legi debere Protagoras: sed sine cod. MS. ope id in contextu mutare nolui. Certe Protagoras medicus a Plinio celebratur tertio loco dicti lib. XXVI, c. 2, etc. PAM.

(h) *Etiam Apollodorus.* Similiter et hic, quamvis a Laertio recensetur Apollodorus atheniensis, epicureus philosophus, puto tamen potius loqui Auctorem de Apollodoro altero illorum medicorum, de quibus Plinius l. XX, c. 4. PAM.

(i) *Et Chrysippus.* Hic quoque de Chrysippo medico potius loqui censeo Auctorem, quam de philosopho, cujus supra facta est mentio c. 5; nam citatur is ipse a Plinio frequenter. PAM.

CAP. XVI. — (j) *Quod Plato bifariam, etc.* Similiter supra dixit cap. 14: *Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone.* Habet autem istud Plato dial. 4 de Repub: non itaque absurde, inquit, duplices has partes, et inter se diversas esse, ita ut alteram qua ratiocinatur [utpote quae sit ratiocinii gubernatrix tanquam benigna et studiosa mater, viam vitae rectae commonstrans] rationalem animae partem appellemus; alteram qua amat, et esurit, et sitiit, et circa alias cupiditates velut consternata adficitur, irrationalem. PAM.

(k) *Ad instar jam naturalitatis.* Per naturae vitium et deformitatem. Facit hic locus pro peccato originali. Consulto dixit Auctor *ad instar naturalitatis*, quia nec vitium, nec peccatum originis est ipsa natura, aut substantia, aut forma nostra, ut putavit Ilyricus, sed accidit naturae: nam ut optime insinuat Tertullianus, si peccatum esset substantia aut natura nostra, cum omnis substantia a Deo creata sit, sequeretur peccatum a solo Deo creatum esse, et inditum Adae et posteris. LAC.

(l) *Primordio accidit.* Notante illustrissimo Bossuet (Tomo II, Défense de la Tradition et des Saints Pères, livre VIII, chap. XXIX, pag. 148), in vocabulo Tertulliani *ad primordium* non solum initium ab ordine temporum, sed initium etiam a principio et origine intelligendum est; et per hoc intelligitur ingens illa, quae in corpore nostro et in anima nostra ab initio et in origine generis humani accidit, mu-

Plato solum rationale dicat, ut in anima Dei ipsius, si nos etiam irrationale naturæ adscribimus (1) quam a Deo anima nostra sortita est, æque irrationale de Deo erit, utpote naturale, quia naturæ Deus auctor est. Sed enim a diabolo immissio delicti; irrationale autem omne delictum: igitur a diabolo irrationale, a quo et delictum; extraneum a Deo, a quo est irrationale alienum. Proinde diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde, cum Plato, soli Deo segregans rationale, duo genera subdividit ex rationali, indignativum quod appellant *θυμηκός*, concupiscentivum quod vocant *ἐπιθυμητικός*, ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum Deo; video et de hoc mihi esse retractandum, propter ea quæ in Christo deprehenduntur. Ecce enim (a) tota hæc trinitas et in domino: rationale quod docet, quo (2) disserit, quo salutis vias sternit; indignativum, quo invehitur in Scribas et Phariseos; et concupiscentivum, quo pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex irrationali censenda sunt indignativum et concupiscentivum, quæ certi sumus in Dominum (5) rationaliter decurrisse. (b) Indignabitur Deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet Deus rationaliter quæ digna sunt ipso. Nam et malo indignabitur, et bono concupiscet salutem. Dat et Apostolus nobis concupiscentiam (I Tim., III, 1): *Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit*; et bonum opus dicens, rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit et indignationem; quidni, quam et ipse suscepit? (c) *Utinam et præcidantur*, inquit (Gal., V, 12), *qui vos subvertunt!* Rationalis et indignatio, quæ ex affectu disciplinæ est. At cum dicit (Eph., II, 3): *Fuimus aliquando natura filii iræ*, irrationale indignativum suggillat, quod non sit ex ea natura quæ a Deo est,

(1) Adscriperimus Pam. Rhen. Seml.
(2) Quæ Fran. Pam.

tatio quam S. Augustinus contra Pelagianos defensus habet. Neque melius explicari potest illud *το in quo* Epistolæ ad Romanos, neque disertius exprimi, quod omnes in Adamo peccaverimus, quam dicendo, quod peccatum Adami in nostram transierit naturam; atque naturalem hujus principii sequelam agnoscit Tertullianus, ubi fatetur quod infantes etiam fidelium nascentur impuri; quapropter Christus dixit: *Nisi quis renascatur ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum cælorum*; itaque omnis anima eousque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur: tamdiu immunda, quamdiu recenseatur. Jam vero in Adam recenseri, non tantum est esse in miseria et pœna, sed insuper etiam in maledicto, in damnatione, in perditione, in peccato; atque propterea subjungit: *omnis anima est peccatrix, quia immunda, et tamdiu manet immunda, donec per baptismum regenerata sit*. Sacramentum hoc non tollit mortem, non radicem concupiscentiæ. Si igitur baptismus auferat animæ maculam, eam utique peccati, quam illa dicente Tertulliano per unionem cum carne contraxit, causa concupiscentiæ inordinatæ, qua caro concupiscit contra spiritum, quæve facit carnem peccatricem, antequam esse possit. En omnem theologiam de peccato originali clarissime expositam: en primum peccatum in omnium hominum

sed ex illa quam diabolus induxit, dominus et ipse dictus (Matth., VI, 24) sui ordinis: *Non potestis duobus dominis servire*; pater et ipse cognominatus (Joan., VIII, 44): *Vos ex diabolo patre estis*: ne timeas et illi proprietatem naturæ alterius adscribere, posterioris et adulteræ, quem legis (Matth., XIII) avenarum superseminatorem, et frumentariæ segetis nocturnum interperatorem.

CAPUT XVII.

Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quæstio, quos in primis literis discimus, quoniam et hinc aliquid hæreticis procuratur. Visus est, et auditus, et odoratus, et gustus, et tactus. Horum fidem Academici durius damnant; secundum quosdam, et Heraclitus, et Diocles, et Empedocles; certe Plato in *Timæo*, irrationalem pronuntians (4) sensualitatem, et opinioni coimplicitam. Itaque mendacium visui obicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod æqualissimam porticum angustiolem in ultimo infamet, quod cælum tanta sublimitate suspensum mari jungat. Perinde auditus fallaciæ reus: ut cum cœleste murmur putamus, et plaustrum est; vel tonitru meditante, pro certo de plastro credimus sonitum. Sic et odoratus et gustus arguntur; siquidem eadem unguenta; eademque vina, posteriore quoque usu depretiantur. Sic et tactus reprehenditur; siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus læviora creduntur; et in lavacris, idem calidæ læcus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiat. Adeo, inquit, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. (d) Moderantius Stoici non omnem sensum, nec semper, de mendacio onerant. Epicurei constantius parem omnibus atque perpe-

LECTIONES VARIANTES.

(5) Domino Pam. Fran.
(4) Pronuntiat Pam. Rhen.

COMMENTARIUS.

naturam transmissum: en propagationem illius per concupiscentiam carnis: en remissionem illius in Baptismo! Quid ulterius adjungi potest? LEMP.

(a) *Tota hæc trinitas*. Scilicet ratiocinantis, irascentis et concupiscentis animæ triplex munus in Evangelio indicatur: Rationalis et docentis, Matth. VII et XII; indignantis seu irascentis, Matth. XXIII; desiderantis sive concupiscentis, Lucæ XXII. I. AC.

(b) *Indignabitur Deus rationaliter*. Si intelligatur istud hypotheticè, sicuti Scriptura loquitur, quod indignatio Dei pro vindicta Dei sumatur, nihil obstat eam Deo adtribui: alicubi tamen adnotavimus inter paradoxa Tertulliani collocandum, quod iram proprie Deo videatur attribuire. PAM.

(c) *Utinam et præcidantur*. Hoc in Judæos torquet Paulus *Epist. ad Galatas, cap. V: Utinam, inquit, qui vos ad circumcisionem, et cætera mosaica revocant, non tantum circumcendantur, sed et præcidantur: ὅραλον καὶ ἀποκόψονται*. Chrysolomus, *μὴ περιτεμνίσθησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ περικοπείσθωσαν*. Et apud Primasium Uticensium: *Non solum circumcendantur, sed etiam abscondantur, si exspoliatio membri proficit*. RIC.

(d) *Moderantius Stoici*. Sensus veros esse Stoici pronuntiant; phantasias vero alias veras esse, alias falsas, ut monet Plutarchus cap. 9, lib. IV *de placitis*. Epicurus phantasiam omnem sensusque omnes veros

tuam defendunt veritatem, sed alia via: non enim A sensum mentiri, sed opinionem; sensum enim pati, non opinari; animam enim (1) opinari. Absciderunt et opinionem a sensu, et sensum ab anima. Et unde opinio, si non a sensu? Denique nisi visus rotundam senserit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde sensus, si non ab anima? Denique carens anima corpus, carebit et sensu. Ita et sensus ex anima est, et opinio ex sensu, et anima totum. Cæterum optime proponetur, esse utique aliquid, quod efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Porro si potest id renuntiari quod non sit in rebus, cur non perinde possit per id renuntiare quod non sit in sensibus, sed in eis rationibus quæ interveniant suo nomine? Atque adeo licebit eas recognosci. (a) Nam ut in aqua renus inflexus vel infractus appareat, aqua in causa est. Denique extra aquam integer visui renus. Teneritas autem substantiæ illius, qua speculum ex lumine efficitur, prout icta seu mota est, ita et imaginem vibrans, evertit lineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli conditio compellit in aperto: æqualitas enim circumfusi aeris, pari luce vestiens angulos, obliterat lineas. Sic et uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluso stipata, illic tenuatur quo et extenditur. Sic et cælum mari unitur, ubi visio absimitur; quæ quamdiu viget, tamdiu dividit. Auditum vero quid aliud decipit, quam sonorum similitudo? Et, si postea minus spirat unguentum, et minus sapit vinum, et minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota (2) est. Cæterum, de scabro ac levi merito manus ac C pedes, tenera scilicet et callosa membra, dissentiant. Igitur hoc modo, nulla sensuum frustratio causa carebit. Quod si causæ fallunt sensus, et per sensus opiniones, jam nec in sensibus constituenda fallacia est, qui causas sequuntur, nec opinionibus, quæ a sensibus diriguntur, sequentibus causas. Qui insaniant, alios in aliis vident, ut Orestes matrem in sorore, et Ajax Ulyssem in armento, ut Athamas et Agave in filiis bestias. Oculisne hoc mendacium exprobrabis, an furis? (b) Qui redundantia fellis auruginant, amara sunt omnia. Num ergo gustui

prævaricationem exprobrabis, an valetudinem? Omnes itaque sensus evertuntur, vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciæ careant. Imo jam ne ipsis quidem causis adscribendum est fallaciæ elogium. Si enim ratione hæc accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. Quod sic fieri oportet, mendacium non est. Itaque si et ipsæ causæ infamia liberantur, quanto magis sensus, quibus jam et causæ libere præeunt! cum hinc potissimum et veritas et fides et integritas sensibus vindicanda sit, quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandavit, quæ efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Quid agis, Academia procacissima (3)? totum vitæ statum evertis, omnem naturæ ordinem turbas, ipsius Dei providentiam exæccas, qui cunctis operibus suis intelligendis, incolendis, dispensandis, fruendisque fallaces et mendaces dominos præfecerit sensus. Annon istis universa conditio subministratur? Annon per istos secunda quoque mundo instructio accessit? tot artes, tot ingenia, tot studia, negotia, officia, commercia, remedia, consilia, solatia, victus, cultus ornatusque omnia? Totum vitæ saporem condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo animal rationale dignoscitur, intelligentiæ capax et ipsius Academiæ. Sed enim Plato, ne quod testimonium sensibus signet, propterea et in *Phædro* ex Socratis persona negat se cognoscere posse semetipsum, ut monet Delphica inscriptio; et in *Theæteto* admittit sibi scire, atque sentire; (c) et in *Phædro*, post mortem differt sententiam veritatis, posthumam scilicet; et tamen, nondum mortuus, philosophabatur. Non licet, non licet (4) nobis in dubium sensus istos devocare, ne et in Christo de fide eorum deliberetur (5); ne forte dicatur, quod falso Satanam prospectarit de cælo præcipitatum (*Luc*, X, 18), aut falso vocem Patris audierit de ipso testificatam (*Matth*, III, 17); aut deceptus sit cum Petri socrum tetigit (*Matth*, VIII, 15); aut alium postea unguenti senserit spiritum, quod in sepulturam suam acceptavit, alium postea vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecravit. Sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Enim *del. Jun.* non *add. Tig. Ven.*
 (2) Totum *Jun.*
 (3) Academiæ procacissime *Pam. Rhen.*

- (4) Non licet *senel scrib. Pam. Rhen.*
 (5) Delibretur *Jun.*

COMMENTARIUS.

esse asseruit; opiniones vero alias veras, alias non item; sensus apud Clementem Alex. sunt ἐπιθεωρητικὴ καὶ ἐπιστημολογία. LE PR.

(a) Nam ut in aqua renus inflexus. Si quando renus aquæ immersus fractus videatur, aut turris quadrata appareat rotunda, id vitio et errori sensibus tribui non debet, sed intellectui: sensus enim facultas est ratiocinii expers, unde illa apparentia fucum facere non potest, cum tamen de intellectu non idem accidat. Rationis enim particeps est intellectus, atque cum sensationem factam sentit, non ulterius progreditur ad illius examen, sed iudicium præceps exercet, unde error omnis ipsi tribuendus est, quoniam ea non expendit quæ sui muneris sunt. LE PR.

(b) Qui redundantia fellis auruginant. Hunc etiam

locum tractavit adversus Arianos Georgius Bætiens, ubi de sapientia Dei. « Nihil in illa sincerissimi decoris aspicunt, inquit, sicut et lippientibus oculis nulla est visio veritatis, quandoquidem aliter eorum renuntiat aspectus, quam in fide rerum est. Sed et cui saporem proprium redundans sui fellis amaritudo vitiavit, si dulcia mella degustet, ut amaram dulcedinem mellis infamat, non recognoscens malum propriæ amaritudinis. » LE PR.

(c) Et in *Phædro* post mortem differt. Peculiaris quidem verba apud Platonem in *Phædro* reperire non potui, sed eo pertinere mihi videtur, quod ibi philosophatur de animabus, quæ post hanc vitam in supercælesti loco, id quod revera est, sive ipsam veritatem, intueri merentur, et his quæ revera sunt

Atquin ne in Apostolis quidem ejus ludificata natura est. Fidelis fuit et visus et auditus in monte (*Matth.*, XVII): (a) fidelis et gustus vini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilæae (*Joan.*, II): fidelis et tactus exinde creduli Thomæ (*Joan.*, XX). Recita Joannis testationem: (b) *Quod vidimus*, inquit (*I Joan.*, I, 4), *quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostræ contrectaverunt de Sermone vitæ.* Falsa utique testatio, si oculorum, et aurium, et manuum sensus natura mentitur.

CAPUT XVIII.

Convertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam Plato a corporalibus separatam hæreticis commendaverit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in Phædone (1): Quid tum erga ipsam prudentiæ possessionem? Utrumne impedimentum erit corpus, annon, si quis illud socium adsumpserit in questionem? Tale quid dico, habetne veritatem aliquam visio et auditio hominibus, annon? Annon etiam poeta: hæc nobis semper obmussant, quod neque audiamus certum, neque videamus? Meminerat scilicet et Epicharmi Comici: (c) *Animus cernit, animus audit, reliqua surda et cæca sunt.* Itaque rursus, illum ergo sit supersapere, qui mente maxime sapiat, neque visionem proponens, neque ullum ejusmodi sensum attrahens animo, sed ipsa mente sincera utens in recogitando, ad capiendum sincerum quodque rerum, segressus (2) potissimum ab oculis et auribus, et, quod dicendum sit, a toto corpore, ut turbante, et non permittente animæ possidere veritatem atque prudentiam, quando communicat. Videmus igitur adversus sensus corporales aliam portendi paraturam, ut multo idoneiorem, vires scilicet animæ, intellectum operantes ejus veritatis, (d) *cujus res non sint coram, nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longe a communi conscientia, in arcano, et in superioribus,*

et apud ipsam Deum. Vult enim Plato (e) esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supernundiales, divinas et æternas, quas appellat Ideas, id est formas, exempla, et causas naturalium istorum manifestorum, et subjacentium corporalibus sensibus; et illas quidem esse veritates, hæc autem imagines earum. Reluctantne jam hæretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum, et intellectualium virium, quam etiam parabola decem virginum (*Matt.* XXIV) adtemperant: ut quinque stulte sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles; sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientiam scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam et supernam, et apud pleroma constitutam, hæreticarum idearum sacramenta: hoc enim sunt et æones, et genealogie istorum. Itaque et sensum dividunt: et intellectualibus quidem, a spiritali suo semine; sensualibus vero, ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat; et illius quidem esse invisibilia, hujus vero visibilia, et humilia, et temporalia, quæ sensu conveniantur, in imaginibus constituta. Ob hæc ergo præstruximus neque animum aliud quid esse, quam animæ suggestum et structum; neque spiritum extraneum quid, quam animæ suggestum et structum; neque spiritum extraneum quid, quam quod et ipsa per flatum. Caterum accessioni deputandum, quod aut Deus postea, aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium, non aliud admittimus, quam rerum diversitates, corporalium et spiritalium, visibilium et invisibilium, publicatarum et arcanarum; quod illæ sensui, istæ intellectui adtribuuntur; apud animam tamen et istis et illis obsequio deputatis, quæ periinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, salvo eo, ut etiam sentiat dum intelligit. Non enim et sentire intelligere est, et in-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Phædro *Par. ut.*(2) Si egressus *Rhen.*

COMMENTARIUS.

inspectis, rursus apud internam cœli partem revertuntur, et quidem multo studio omnes teneri videndi campum veritatis, ubinam sit. PAM. — Et in Phædro. Minimum abest quin in Phædone legendum existimem, ut in cap. sequenti, ubi testimonium affert. Voces etiam attende post mortem differt. Moriturus enim Phædonem composuit, et philosophatus est Socrates, sumpto veneno. LE PR.

(a) *Fidelis et gustus vini illius, licet aquæ ante.* Apage igitur Nicephorum illum nugatorem, qui de primo Christi miraculo sic verba facit, ut præstigiatoris imposturam fuisse aliquis putet: *ἔξ ὁδοῦ ἴκων, inquit, βοτρίων αἶνος ἐπαράξεται. Ἰμο, ἐξ ἀπίμων ὑπέρων. Ric.*

(b) *Quod vidimus, inquit, quod audivimus.* Paulo aliter fortassis, ut sensuum visus et auditus ordinem servaret, et clarius citat Auctor hunc locum, quam græce aut latine aut syriace legitur; nempe: *Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus.* PAM.

(c) *Animus cernit, animus audit, etc.* Epicharmi verum esse multi consentiunt; habetur tamen apud Plutarchum opusculo de Fortuna, sed sine auctoris nomine;

Καὶ νοῦς ὁρᾷ, καὶ ἀκούει, τὰ δ' ἄλλα κερὰ καὶ τυφλά. LE PR.

(d) *Cujus res non sint coram.* Innuit Auctor cur assertæ a Platone ideas, de quibus mox; nec est longe ab Aristotelis mente, qui I et II *Metaph.* asserit Platonem eum Cratilo versatum, et imbutum opinione Heracliti, qui volebat omnia, quæ sub sensum cadunt, fluere, quorum scientia nulla esse poterat; idecirco constituisse ideas, quibus se habentibus semper eodem modo, definitiones scientiæque contentent; quam rationem ut futilem eludit ipse, sicut et opinionem idearum irridet I *Ethic.* cap. 6. LAC.

(e) *Esse quasdam substantias invisibiles, etc.* Plurimi e Patribus ideas admittunt. Qui vero eas repudiant, eas repudiant prout a Gnosticis et Valentini sectatoribus accipiebantur. Hi enim hæretici Platonem sequi videntur in multis; quamvis etiam damnatas a multis Patribus legerim, eo sensu quo Aristoteles dicit: nimirum Platonem admisisse ideas quasdam naturas universales separatas, quarum participatione singularia producerentur. Hæc imposturam facit, aut patitur Aristoteles; id enim e platonice libris erui nequit. LE PR.

telligere (1) sentire est? Aut (2) quid erit sensus, nisi ejus rei quæ sentitur intellectus? Quid erit intellectus, nisi ejus rei quæ intelligitur sensus? Unde ista tormenta cruciandæ simplicitatis, et suspendendæ veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem quod sentit, aut intellectum non sentientem quod intelligit, ut probet alterum sine (3) altero posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia vero intelliguntur, rerum genera diversa sunt, non domicilia sensus et intellectus, id est, non anima et animus. Denique, a quo sentiuntur corporalia? Si ab animo, ergo jam et sensualis est animus, non tantum intellectualis: nam dum intelligit, sentit; quia si non sentit, nec intelligit. Si vero ab anima corporalia sentiuntur, jam ergo intellectualis est vis animæ, non tantum sensualis: nam dum sentit, intelligit; quia si non intelligit, nec sentit. Proinde, a quo intelliguntur incorporalia? si ab animo, ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? Quæ enim distant, abesse invicem debent, cum suis numeribus operantur. Putabis quidem abesse animum ab anima, si quando animo ita afficimur, ut nesciamus nos vidisse quid, vel audisse, (a) quia alibi fuerit animus; adeo contendam, imo ipsam animam nec vidisse, nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est, animo. Nam et cum dementit homo, dementit anima, non peregrinante, sed compatiante tunc animo. (b) Cæterum, animæ principaliter casus est. Hoc inde firmatur, quod, anima digressa, nec animus in homine invenitur: ita illam ubique sequitur, a qua nec in fine subremanet. Cum vero sequitur et addicitur, perinde intellectus animæ addicitur, quam sequitur animus cui addicitur intellectus. Sit nunc et potior sensu intellectus, et potior cognitor sacramentorum: dummodo et ipse propria vis animæ, quod et sensus, nihil mea interest, nisi cum idcirco præfertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatio habeatur,

A quo potior adfirmatur. Tunc mihi post differentiam, etiam prælatio retundenda est, perventuro (4) usque ad (c) potioris Dei persuasionem. (d) Sed de Deo, suo quoque campo, experiemur cum hæreticis. Nunc de anima titulus, et intellectu non insidiosè præferendo locus. Nam etsi potiora sunt quæ intellectu attinguntur, ut spiritalia, quam quæ sensu, ut corporalia, rerum erit prælatio, sublimiorum scilicet adversus humiliores, non intellectus adversus sensum. (e) Quomodo enim præferatur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines adprehenduntur, id est invisibilia per visibilia noscuntur, quia et Apostolus nobis scribit (*Rom. I, 20*): *Invisibilia enim ejus a conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur*; et Plato hæreticis: *Facies occultorum, ea quæ apparent*; et necesse est omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicujus. (5) Videtur intellectus duce uti sensu, et auctore, et principali fundamento, nec sine illo veritates posse contingi: quomodo ergo potior erit eo per quem est, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur: neque præferendum sensui intellectum; per quem enim quid constat, inferius ipso est; neque separandum a sensu: per quod enim quid est, cum ipso est.

CAPUT XIX.

Sed ne illi quidem prætereundi, qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam sternunt postea inducendi ejus, sicut et (6) animi, a quo scilicet (7) proveniat intellectus. Volunt infantiam sola anima contineri, qua tantummodo vivat, non ut pariter sapiat; quia nec omnia sapiant quæ vivant: denique, arbores vivere, nec tamen sapere, secundum Aristotelem, et si quis alius substantiam animale (f) in universa communicat, quæ apud nos in homine privata res est, non modo

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Non inser. *Wouw.*
 (2) At *Ithen. Pam.*
 (3) Ex *cod. Agobard.*
 (4) Perventura quoque *Seml. Pam.*

- (5) Et quod sibi *add. Fran.* quod sibi *Pam.*
 (6) Et *del. Jun.*
 (7) Sic ut anima scilicet *Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Quia alibi fuerit animus.* Huc pertinet ex parte illud B. Gregorii Nyss. lib. IV *Philos.* cap. 5: « Vel cum mens aliis intendit, ut dum proposuit quis animum convenire, et jam allocuturus præterit eum, eo quod mens aliis distrahitur, neque hic est error visus, sed intellectus. » *PAM.*

(b) *Cæterum animæ principaliter casus est.* Verba hæc ex eorum sententia adferre videtur, qui ab anima animum distinguebant, sicut etiam illa, *quod anima digressa*, etc. Verum etiam illud argumentum suæ opinioni accommodat sequentibus verbis: *cum vero sequitur*, etc. *PAM.* — *Animæ principaliter casus est.* Non ex eorum sententia loquitur, qui animum ab anima distinguebant omnino, ut putavit Pamelius, sed ex sua adversus illos: nam anima incoluim animum et mente u perire dicebant, et posse cadere; Tertullianus vero vult quod animam sequatur animus, et perennitè anima et cadente, ut principaliori, corruat tunc etiam animus subnixus animæ. *LAC.*

(c) *Potioris Dei persuasionem.* Perstringit Marcionitas et alios Gnosticorum, qui plures Deos confluentes, unum alteri præferabant, bonum malo. De

his tamen copiose ad libros *contra Marcionem.* *LAC.*

(d) *Sed de Deo suo quoque campo cum hæret.* Videtur indicare libros suos *adv. Marcionem*, quos jam meditabatur, qui infra habentur. Nam primus et secundus peculiariter de Deo disserunt. *PAM.*

(e) *Quomodo enim præferatur sensui.* Solet artificiose Tertullianus ex fiducia ingenii, ut persuadeat quod rectum est, in contrariam et obliquam partem vergere, ut qui curvam virgam dirigunt, in oppositum torquent: ita hic peræquare videtur sensum intellectui adversus eos, qui nimium illum deprimebant, hunc extollebant. Verum licet facultatibus in se collatis invicem, sensui præstet intellectus; relatis ad primam radicem et originem, ut hoc capite retulit, neutra præstat, cum utriusque fons et domicilium originale eadem res sit, nempe anima: non anima et animus ut res diversæ, ut contrarii fuerant arbitrati. Eo etiam referri possunt probationes quas subdit Tertullianus, ut necessitas sensuum quam habet intellectus, argumentum sit unitatis principii et radicis, ac proinde æqualitatis originis. *LAC.*

CAP. XIX. — (f) *Substantiam animale.* Substan-

ut Dei opus, quod et cætera, sed ut Dei flatus, quod hæc sola, quam dicimus (a) cum omni instructu suo nasci. Et si ad arbores provocamur, amplectemur exemplum: siquidem et illis, necdum arbusculis, sed stipitibus adhuc, et surculis etiam nunc, simul de scrobibus oriuntur, inest propria vis animæ. Verum pro temporis ratione remoratur, coalescens et coadulescens (1) robori suo, donec ætas impleat (2) habitum quo natura fungatur. Aut unde mox illis et frutices inoculantur, et folia formantur, et germina inflantur, et flosculi inornantur, et succi condiuntur; si non in ipsis omnis paratura generis quiescit, et partibus promotâ grandescit? Inde igitur et sapiunt unde vivunt, tam vivendi quam sapiendi proprietate, et quidem ab infantia et ipsæ sua. Video enim et vitem adhuc teneram et impuberem, intelligentem tamen jam opera sua, et volentem alicui adhærere, cui iunisa (5) et innexa proficiat; denique non expectata rustica disciplina, siue arundine, (b) sine cervo (4), si quid attigerit, ultro ambibit, et quidem viriosius de suo ingenio, quam de tuo arbitrio: properat esse secura. Video et hederas, quantum velis primas, statim ad superna conari, et, nullo præeunte, suspendi; quod malint parietibus invehi, textili sylva, quam lumi teri, voluntaria injuria. Contra, quibus (c) de ædificio male est, ut crescendo recedunt! ut refugiunt (5)! Sentias ramos (6) aliorum destinatos (7) et animationem arboris de divortio parietis intelligas; (d) contenta est (8) parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis edidit, timens (9) etiam ruinam. Has ego sapientias et scientias arborum, cur non contendam? Vivant ut philosophi volunt; sapiant ut philosophi nolunt; intelligat et infantia (10) ligni; quo magis hominis, cujus anima,

velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta, et genitalibus fœminæ foveis commendata cum omni sua paratura, pullulabit tam intellectu quam et sensu? Mentior, si non statim infans ut (e) vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse, quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, et luce visum, et sono auditum, et humore gestum, et aere odoratum, et terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum, et de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est, quod (f) de prospectu lacrymabilis vitæ quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur; quo etiam præsciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intelligens. (11) Exinde et matrem spiritu probat, et nutricem spiritu examinat, et gerulam spiritu agnoscit, fugiens extranea ubera, et recusans ignota cubilia, et nemiem appetens nisi ex usu. Unde illi iudicium novitatis et moris, si non sapit? unde illi et offendi et demulceri, si non intelligit? Mirum satis, ut infantia naturaliter animosa sit, non habens animum; et naturaliter adfectiosa sit, non habens intellectum. Atenim Christus ex ore lactentium et parvulorum experiendo laudem, nec pueritiam, nec infantiam hebetes pronuntiavit: quarum altera (Matt. XXI), cum suffragio occurrens, testimonium ei potuit offerre; altera (Matt. II), pro ipso trucidata, utique vim sensit.

CAPUT XX.

Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animæ, ut substantiva ejus, ipsi inesse, et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur, sicut et (g) Seneca sæpe noster: « (h) Insita sunt nobis omnium artium et ætatum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et coadulescens omit. *Seml. Obert.*
 (2) Adimpleat *Pam. Rhen.*
 (5) Ionixa *Pam. Rhen.*
 (4) Cornu *Pam. Fran. orao al.*
 (5) Refugium *Rhen. Pam. Seml.*
 (6) Ramis al. destinatis *Juni.*

- (7) Destinatum *Par.*
 (8) Contentæ sua *Pam. Rhen. Seml.*
 (9) Timentis *Pam. Rhen. Seml.*
 (10) Intelligant et infantiam *Pam. Rhen.*
 (11) Non eulm *inser. Pam. Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

tiam animale pro potentia animali seu vegetativa accipit. *PAM.*

(a) *Cum omni instructu suo.* Quasi cum omni instructo et instrumento, cum omni censu, cum omnibus suis. Sic enim supra; atque in hunc significatum locutiones istas apud Africanos præsertim fuisse indicat Augustinus libro II *Quæst. in Exod.* quæst. 47: *Græcus*, inquit, *ἀποσπύρις* habet, ubi substantiam latinus interpretatus est, quod aliquando censum interpretantur nostri, sicut nunc instructum dicere volumus. Itaque sic etiam legendum in Septimii nostri Apologetico: *De habitu, victu, instructu, censu, ipso denique sermone proavis renuntiastis.* *RIG.*

(b) *Sine cervo.* Maluit Rigaltius servare vocem cervo quam cornu aut orno reponere. Hic enim de vitis pedamentis, non de arboribus vitis amicis agitur, quales sunt ornus et cornus. Sunt autem *Cervi* hacilla furcillata habentia figuram literæ v, a similitudine cornuum cervi; quod docet M. Varro lib. IV. *LE PR.*

(c) *De ædificio male est.* Sic lib. de Pallio: *A cælo bene est.* *RIG.*

(d) *Contenta est parvitate.* *Cod. Agobardi, Contentia est par.* *RIG.*

TERTULLIANI II.

(e) *Ut vitam vagitu salutavit.* Hæc primordia et hominum principia satis infelicia tractat Plin. lib. VII, in præfatione. *LE PR.*

(f) *De prospectu lacrymabilis vitæ.* Quid illa vita deffendum magis; quæ a miseris incipit vagitibus, dolore, fame, siti et mille aliis incommodis, quæ in iisdem atque majoribus exigitur, quæque mortem habet pro termino? *LE PR.*

CAP. XX.—(g) *Seneca sæpe noster.* Quia sæpe secundum Christianos sentit. *RIG.*—*Seneca sæpe noster.* Id est qui nobiscum facit in multis. An Senecæ ad B. Paulum, itemque B. Pauli Epistolæ extiterint, non ausim affirmare, quamvis S. Hieronymus id testetur; si quæ enim fuerunt, eæ suppositivæ fuerunt. Nec obiciat quis emunctæ naris hominem S. Hieronymum haud facile decipi potuisse. Cum enim contentissimæ vitæ Senecam ait, quis deceptum non agnoscat? *LE PR.*

(h) *Insita sunt nobis omnium artium et ætatum semina; magisterque ex oculo Deus producit ingenia.* Verba sunt Senecæ, cap. 6 lib. IV, *De Beneficiis.* *LE PR.*

(Vingt-deux.)

semina: magisterque ex occulto Deus producit ingenia. Ex seminibus scilicet insitis, et oculis per infantiam, quæ sunt et intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porro, ut (1) frugum seminibus una cujusque generis forma est, processus tamen varii, alia integro statu evadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro conditione cæli et soli, pro ratione operis, et curæ, pro temporum eventu, pro licentia casuum: ita et animam licet semine uniformem, foetu multiformem: nam et hic etiam de locis interest. (a) Thebis hebetes et brutos nasci relatam est; (b) Athenis sapiendi dicendique acutissimos; ubi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur, præcoce lingua. Siquidem et Plato in *Timæo*, Minervam adfirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse, talia ingenia pollicitam. Unde et ipse, in *Legibus*, Megillo et Clinie præcipit condendæ civitati locum procurare. Sed Empedocles causam argutæ indolis et obtusæ in sanguinis qualitate constituit; perfectum ac profectum de doctrina disciplinaque deducit. Tamen vulgata jam res est gentiliū proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt; Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat; (c) mendaces Cretas etiam Apostolus (*Tit. I, 12*) inurit. Fortassean et de corpore et de valetudine aliquid accedat: opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit; paralysis mentem prodigit, phthisis servat. Quanto magis de accidentibus habebuntur, quæ, citra (2) corpulentiam et valentiam, vel acunt, vel obtundunt! Acunt doctrinæ, disciplinæ, artes, et experientia, negotia, studia; obtundunt inscitia, ignavia, desidia, libidines, inexperientia, otia, vitia; super hæc, si et alia, quæ præsumunt potestates. Enimvero præsumunt, secundum nos quidem, Deus Dominus, et diabolus æmulus; secundum communem autem opinionem providentiæ (3) fatum et necessitas, et fortuna (4) et arbitrii libertas. Nam hæc, et philosophi distingunt, et nos secundum fidem disserenda suo jam vomimus titulo.

(1) Et *Pam. al.*

(2) Circa *Pam. Seml. Oberth*

(3) Et providentia et *Pam. Seml. Rhen.*

(4) Fortunæ *Rig. Ven.*

LECTIONES VARIANTES.

(5) Quia uniformis *add. Rhen. Pam.*

(6) Nec qua *Rig. Ven.* nec quadriformis *cod. Agobard.*

(7) Et si *Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Thebis hebetes et brutos nasci relatam est.* Thebas Bœotia intelligit. Usque adeo autem id verum est, ut ex pinguedine ingenii quidam Bœotos dictos putent, et in proverbium abierint sus bœotica, auris bœotica, et quod proprius huc accedit, bœoticum ingenium, de quibus late Erasmus in *Chiliadibus*, qui etiam inde derivatum putat, quod hebetes et brutos homines germanica et britanica lingua *Bot*, id est Bœotos appellemus. *PAM.*

(b) *Athenis sapiendi dicendique acutiss.* Huc pertinet illud Ciceronis in orat. pro Flacco: *Adsunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, jura, leges ortæ atque in omnes terras distributæ putantur.* Item quod a Platone, in *Protagora*, Athenæ prytæneum sapientiæ appellentur. Denique quod idem, dial. I de *Legibus* vocet civitatem eloquentiæ, et multi sermonis studiosam. *PAM.*

(c) *Mendaces Cretas.* Mendacii nomine male audierunt Cretenses. Scholiastes Callimachi in Jovis hym-

A Apparet quanta sint quæ unam animæ naturam varie collocarint, ut vulgo naturæ deputentur, quando non species sint, sed sortes naturæ et substantiæ unius; illius scilicet, quam Deus in Adam contulit, et matricem omnium fecit: atque adeo sortes erunt, non species substantiæ unius, ut et varietas ista moralis quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse hæc omnia in illo, ut in fonte naturæ, atque inde cum tota varietate manasse, si varietas naturæ fuisset.

CAPUT XXI.

Quod si uniformis natura anima ab initio in Adam, ante tot ingenia, ergo non multiformis (5) per tot ingenia; jam nec (6) triformis, ut adhuc (d) trinitas valentiniana cadatur, quæ nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? Si quia prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et Ecclesiam (*Gen. II*): *Hoc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea, vocabitur mulier; propterea relinquet homo patrem et matrem, et adglutinabitur mulieri suæ, et erunt duo in carnem unam; hoc postea obvenit, (e) cum in illum Deus amentiam immisit, spiritalem vim qua constat prophetia. Si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est (*Gen. III*), tam non naturale, quam nec materiale; quia et materiæ fidem jam exclusimus. Quod si nec spiritale, nec quod dicitur materiale proprium in illo fuit; nam si (7) ex materia fuisset mali semen, superest ut solum in illo et unicum fuerit naturale, quod censetur animale; C quod statu simplex et uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quæri an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidem enim convertibilem negant naturam, ut trinitatem suam in singulis proprietatibus figant: quia arbor bona malos non ferat fructus, nec mala bonos; et nemo de spinis metat ficus, et de tribulis uvas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahæ suscitare (*Matt. III*) poterit Deus, nec gemina viperarum facere pœnitentiæ fructus; et erra-*

D num, ex quo loco B. Apostolus citat verba I ad Titum I, ait: *παροιμία ἐστὶ τὸ κρητίζεω ἐπὶ τοῦ ψεύδεσθαι, ἀπὸ Ἰδομενίως τοῦ κρητὸς βήθεισθ' ὅς λαχὼν μερστὶ τοῖς Ἕλλησι τὰ λήφρα Ἰλιου τὰ, κρηττω ἐαυτοῦ περιστοιχισατο.* In adagium abiit Cretisare, hoc est mentiri; ab *Idomeneo Cretæ natum, qui cum Trojæ spolia Græcis divisurus esset, metiora sibi reservavit.* *LE PR.*

CAP. XXI.—(d) *Trinitas Valentiniana.* Trinitas illa est hominis non Dei, faciebant enim ii heretici hominem spiritalem, animale sive carnale, terrestrem sive materiale. *LE PA.*

(e) *Cum in illum Deus amentiam immisit.* Supra, *Accidentiam spiritus passus est, cecidit enim ecstasis super illum, Sancti Spiritus vis, operatrix prophetiæ.* *RIG.* — *Amentiam immisit.* Ex *LXX* Interp. qui (*Gen. II*) habent *ἐκστασις*. Sic ipse Auctor, cap. XI, somnum Adami ecstasim appellavit, neque aliud per amentiam intelligit. *LAC.*

vit Apostolus scribens (*Eph. V*): *Eratis et vos aliquando tenebræ*; et (*Eph. II*): *Fuimus et nos aliquando natura filii iræ*, et (*I Cor. VI*): *In his vos quoque fuistis, sed abluti estis*. Sed nunquam discordabunt sententiæ sanctæ. Non dabit enim (*Luc. VI*) arbor mala bonos fructus, si non inseratur; et bona mala dabit, si non colatur; et lapides filii Abrahæ fient, si in fidem Abrahæ formentur, et genimina vipera- rum fructum pœnitentiæ facient, si venena maligni- tatis expuerint. Hæc erit vis divinæ gratiæ, pot- ntior nti que natura, habens in nobis subjacentem sibi li- beram arbitrii potestatem, quod ἀντεξέδρασιον dicitur; quæ cum sit et ipsa naturalis atque mutabilis, (1) quo- quo vertitur, natura convertitur. (a) Inesse autem nobis τὸ ἀντεξέδρασιον naturaliter, jam et Marcioni os- tendimus et Hermogeni. Quid nunc, si et (2) natura B conditio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum? At- que ita quod natum factumque constiterit, ejus na- tura capiet demutationem: et renasci enim poterit, et refici. Innatum autem et infectum immobile stabit. Quod cum soli Deo competat, ut soli innato et infecto, et ideoque immortalis et inconvertibilis, absolutum est, cæterorum omnium natorum atque factorum conver- tibilem et demutabilem esse naturam; ut etsi trini- tas animæ adscribenda esset, ex mutatione accidenti- æ, non ex institutione naturæ deputaretur.

CAPUT XXII.

Cætera animæ naturalia jam a nobis audiit Hermo- genes, cum ipsorum defensione et probatione per quæ Dei potius quam materiæ cognoscitur. Ille so- lummodo nominabuntur, ne præterita videantur. De C dimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scrip- simus, et dominationem rerum, (b) et divinationem interdum, seposita quæ per Dei gratiam obvenit

- (1) Et add. *Rhen. Seml.*
 (2) Et omitt. *Seml. Rhen.*
 (3) Forte et, pro ex. *Edd.*
 (4) Sapientem *Rig. Fen.*

LECTIONES VARIANTES.

- (5) Accidentis *Fran.*
 (6) Israelis *Pam. Rhen.*
 (7) Æque vel easque *Lat.*

COMMENTARIUS.

(a) *Inesse autem nobis τὸ ἀντεξέδρασιον*. Ita liberum ar- bitrium apud Patres et Philosophos appellatur. A Na- zianzeno dicitur homo τῷ ἀντεξέδρασιῳ τὴν ἐλευθερίαν, libero arbitrio honoratus. LAC.

CAP. XXII. — (b) *Et divinationem*. Nempe natura- lem, seu per insomnia, sive per alias prænotiones. Carneades enim disputavit pluribus rationibus adver- sus divinationem. Tertullianus tamen præcipue notat spontaneos animorum impulsus, qui manifesti omni- bus sunt. cum scilicet mens, velut præscia futuri mali, vel boni, prius afficitur mœrore vel gaudio, quam sensus corporei id deprehendant certis iudiciis; nam, ut Seneca ait,

Instat mentis fera tempestas,
 Cum sine vento tranquilla tument.

Quem præsciendi modum in Thyeste scite describit ante cœnam feralem Atræi; ideo et præcordia saliant, et defluunt lacrymæ invitis, stimulo et monitu arca- no intus excitante. LAC.

(c) *Ut ordinem ejus expungam*. Id est, absolvam, et perficiam, uti morem habet in *Apol.* cap. 5, et sæ- pissime. LAC.

(d) *Immortalem*. Etsi istud ex professo non tractet, quod esset tum temporis extra controversiam, fre- quens tamen ejus hoc libro mentio, nempe cap. 2,

ex (5) prophetia. Itaque jam ab isto dispositionis re- tractatu recedam, (c) ut ordinem ejus expungam. Definimus animam Dei flatu natam, (d) immortalem, (e) corporalem, (f) effigiatam, substantia simplicem, do suo patientem (4), varie procedentem, liberam arbitrii, (g) accidentis (5) obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem, ex una redundantem. Sequitur nunc, ut quomodo ex una redundet consideremus, id est, unde, et quando, et qua ratione sumatur.

CAPUT XXIII.

Quidam de cœlis devenisse se credunt, tanta per- suasione, quanta et illuc indubitate regressuros re- promittunt; ut Saturninus Menandri simoniani disci- pulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum, primoque opus futile, et invalidum, et instabile, in terra vernis instar palpitasse, quod consistendi vi- res deessent; dehinc ex misericordia summæ potes- tatis, ad cujus effigiem, nec tamen plene perspectam, temere structus fuisset, scintillulam vitæ consecutum quæ illud exsuscitavit et erexit, et constantius ani- marit, et post decessum vitæ ad matricem relatura sit. Sed et Carpocrates tantumdem sibi de superio- ribus vindicat, ut discipuli ejus animas suas jam et Christo, nedum Apostolis, et peræquent, et cum volent præferant; quas perinde de sublimes virtute conce- perint, despectrice mundi potentium principatum. Apelles sollicitas refert animas terrenis escis de supercœlestibus sedibus ab igneo angelo Deo Israel (6) et nostro, qui exinde illis peccatricem circumlin- xerit carnem. Examen Valentini semen Sophiæ in- fulcit animæ, (h) per quod historias, atque (7) mile- sias Æonum suorum ex imaginibus visibilibus recog- noscunt. Doleo bona fide, (i) Platonem omnium hæ- reticorum condimentarium factum. Illius est enim et

5, 6, 9, 14 et infra, c. 24, 38, 45, 51, 55 et 54. PAM.
 (e) *Corporalem*. De anima quod corporalis sit, quanquam ad paradoxa ejus istud pertineat, tracta- vit late supra cap. 5, 6, 7, 8. PAM.

(f) *Effigiatam*. Quod effigata sit, alterum parado- xon tractatum etiam habes supra cap. 9. PAM.

(g) *Accidentis obnoxiam*. Alludit ad id quod paula- tim proficiat anima in sapientia. PAM.

CAP. XXIII. — (h) *Per quod historias, atque milesias*. Illi striores fabulæ milesiæ dicuntur, sive a vanitate Milesiorum ob oraculum Apollinis, qua de re Strabo, lib. XIV *Geograph.*, sive a rosis milesiis, quæ in pretio fuerunt. LE PR.

(i) *Platonem omnium hæreticorum condimentarium*. Philosophiam antiquam fuisse veluti penu et fontem hæresum sæpe calumniatur Auctor, ut cap. 7 de *Præscript.* Inde cap. 8 *adv. Hermog.* vocat philosophos hæreticorum patriarchas: quas vero hæreses informaverit Plato ex hoc uno dogmate de animarum origine observat Joannes Bapt. Crispus lib. II qu. 1: nam Menandriani, Saturnini, Enthusiasta, Carpo- cratica, Valentimani, Apellite, Seleuciani, Messa- lii, Avicenna et Raimundus Lullius ex doctrina Platonis decepti videntur circa animarum exordium.

LAC.

in *Phaedone*, quod animæ hinc euntes sint illuc, et inde huc; item in *Timæo*, quod genimina (1) Dei, delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animæ immortalis, mortale ei circumgelaverint corpus: tum quod mundus hic imago sit alterius alicujus. Quæ omnia ut fidei commendat (2), (a) et animam retro in superioribus cum Deo egisse in commercio idearum, et inde huc transvenire, et hic quæ retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, *μνηστικὴ ἀναμνηστικὴ*, id est, (b) discentias reminiscencias esse: venientes enim inde huc animas oblivisci eorum in quibus prius fuerint, deliac ex his visibilibus edoctas recordari. Cum igitur huiusmodi argumento illa insinuentur a Platone, quæ hæretici mutantur, satis hæreticos reperentiam, si argumentum Platonis elidam.

CAPUT XXIV.

Primo quidem oblivionis capacem animam non cedam, quia tantam illi concessit divinitatem, ut Deo adæquetur: innatam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testimonium plenæ divinitatis: adjicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc et Deum credidit, invisibilem, ineffabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proseriberet animam, si eam Deum nuncuparet? Nos autem qui nihil Deo appendimus, hoc ipso animam longe infra Deum expendimus, quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, et exilioris felicitatis; ut flatum, non ut spiritum; et si immortalem, ut hoc sit divinitatis, tamen passibilem, ut hoc sit nativitas: ideoque et a primordio exorbitationis capacem, et inde etiam oblivionis affinem. Satis de isto cum

Hermogene (c). Cæterum, quæ, ut (3) haberi merito possit ex peræquatione omnium proprietatum deus, nulli passioni subjacebit; ita nec oblivioni, cum tanta sit injuria oblivio, quanta est gloria ejus, cujus injuria est, memoria (4) scilicet: quam et ipse Plato sensum et intellectum salutem, et (d) Cicero thesaurum omnium studiorum prædicavit. Nec hoc jam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere; sed an quam amiserit, recuperare denuo possit. Quæ enim non debuit oblivisci, si oblita sit, nescio an valeat recordari. Ita utrumque nec animæ, non platonice congruet. Secundo gradu opponam: natura compotem animam facis idearum illarum, annon? Imo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem scientiam naturalium excidere artium. Excidet studiorum, excidet doctrinarum, disciplinarum, excidet fortasse et ingeniorum, et affectuum: quæ naturæ videntur, non tamen sunt, quia, ut præmisimus et pro locis, et pro institutionibus, et pro corpulentis, ac valetudinibus, et pro potentibus dominatricibus, pro libertatibus arbitrii, ex accidentibus constant. Naturalium vero scientia ne in bestiis quidem deficit. Plane obliviscetur feritatis leo, mansuetudinis eruditione præventus, et (e) cum toto suggestu jubarum (5), delictum fiet Berenices alicujus reginæ, lingua genas ejus emaculans; mores bestiam relinquent: scientia naturalium permanebit. Non obliviscetur idem naturalium pabulorum, naturalium remedium, naturalium terrorum; etsi de piscibus, etsi de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit; etsi (f) languenti theriacam composuerit, simiam leo requiret: et si nullum illi venabulum obfirmabit, (g) gallum tamen formidabit. Perinde et ho-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Germina *Pam. Rhen.*
 (2) Commendat *Par.*
 (3) Deus hic add. *Fran.*

- (4) Memoriam *Jun.*
 (5) Tubarum *Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Et animam retro in superioribus.* Non potui aliud reperire in *Timæo* Platonis huc pertinens, quam quod Deus summus opifex, constituto universo, divisit animas æquali cum sideribus numero, et singulas singulis assignavit, et velut in vehiculum impositis universi naturam ostendit, et leges fatales ipsis exposuit, quodque origo prima quidem futura esset ordinata una omnibus, oporteret autem ipsas seminat in singula convenientia singulis temporibus instrumenta (corpora nempe), producere animal divinitus cui deditissimum. Quo libro cum nusquam dicit, animam hic quæ retro norit de exemplaribus recensere, magis puto istud ad *Phædonem* referri, cujus etiam paulo prius meminit, ubi utrumque reperire est. *PAM.*

(b) *Id est discentias reminisce.* Locus iste haud dubie ex *Phædone*, non ex *Timæo* Platonis desumptus est. Sic enim ibi legitur: sed et secundum illum sermonem, inquit Cebes, si verus est, o Socrates, quem tu frequenter referre soles, *ὅτι ἤμιν ἡ μάθησις ὁδὸς ἀλλοτε ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει ὁδοῦ*, id est, si ad verbum cum Tertulliano vertamus, quod nobis discentia nihil aliud sit quam reminiscencia; pro quo interpret Platonis vertit; quod discere nihil aliud sit nobis, quam recordari: et et secundum hunc, inquam, necesse est nos in priore quodam tempore didicisse ea quæ nunc recordamur. Hoc autem fieri non posse, si non fuisset alicubi anima nostra, priusquam in hanc speciem

deveniret. Atqui mox et Simmias id ipsum ibidem conficitur, et multis rationibus non modo Cebes, sed et Socrates ipse paradoxon hoc confirmare nituntur; verum egregie confutat Auctor cap. prox. *PAM.*

CAP. XXIV.—(c) *Satis de isto cum Hermogene.* Alludit ad librum de *Censu Animæ adversus Hermogenem*, cujus fragmenta habentur. *PAM.*

(d) *Cicero thesaurum omnium studiorum prædicavit.* lib. I de *Oratore* vocat *thesaurum rerum omnium memoriam*. Cassiodorus, V *Var.*, epist. 22, et lib. de *Anima* cap. 12. *LAC.*

(e) *Cum toto suggestu jubarum.* Id est cum toto ornatu: forsitan alludit ad signum cœlestis Leonis, cujus ad caudam sunt septem stellæ, quas crines seu comam Berenices nuncupant astrologi. *LAC.* — *Cum toto suggestu jubarum. Delictum Berenice.* Non semel adnotavimus suggestum pro ornatu accipi ab Auctore. Atqui quod ab alicujus Berenices reginæ mansuetudine eruditus leo delictum fuerit, tradit *Ælianus* I, V de *Animalibus*, c. 59. Addit autem alicujus tum pro more loquendi suo, tum quod plures ejus nominis fuerint. *PAM.*

(f) *Languenti theriacam composuerit.* Alludit ad Plinii verba lib. VII, cap. 40. « *Ægritudinem fastidii tantum sentit, in qua medetur ei contumelia, in rabiem agente annexarum lascivia simiarum.* » *PAM.*

(g) *Gallum tamen formidabit.* Etiam hoc ex Plinio

nium forsitan obliuissimo inobliterata per sola scientia naturalium, ut sola scilicet; memor semper manducandi in esurie, et in siti, et oculis videndum, et auribus au-, et naribus odorandum, et ore gustandum, contrectandum. Hi sunt certe sensus, quos ha depreiati intellectualium praelatione. Igitur scientia sensualium permanet, quod intellectualium, quae potior habetur, intercidit? ne ipsa vis obliuionis antecedentis recorda-

(a) Ex multitudine, ait, temporis. Satis etc. Quantitas enim temporis non pertinebit enim quae innata dicatur, ac per hoc potissima credatur. Quod enim aeternum est, eo inatum est, neque initium, neque finem temittendo, nullum modum temporis patitur; B

1) subest, nec ea de multitudine tempori 2). Si tempus in causa est obliuionis, cur, nima corpori inducitur, memoria delabitur, nde tempus anima sustineat, quae sine dubio pore, non fuit trique sine tempore? Ingressa us, statimne obliuiscitur, an aliquanto post? t, et quae erit temporis nondum supputandi o? infantia scilicet. Si aliquando post, ergo patio ante tempora obliuionis memor adhuc ua, et quale est, ut i otea obliuiscatur, et otea recordetur? Quoquo autem tempore livo irruerit, quantus hic etiam habebitur mporis? tota opinor vitae decursio satis non evertendam (3) memoriam tanti ante corpus C

l rursus Plato causam demutat in corpus. hoc fide dignum, ut nata substantia innata inguat. Magnae autem et multae differentiae o, pro gentilitate, pro magnitudine, pro ha pro aetate, pro valetudine. Num ergo et obli- 4) differentiae aestimabuntur? Sed uniformis st: ergo non erit corporalitas multiformis i exitus uniformis. Multa item documenta, io Platone, divinationem animae probave- ae proposuimus iam Hermogeni. Sed nec

quisquam hominum, non et ipse aliquando praesagani animam suam sentit, aut omnia, aut periculi, aut gaudii augurem. Si divinationi non obstrepit corpus, nec memoriae, opinor, officiet. In eodem certe corpore, et obliuiscuntur animae, et recordantur. Si qua corporis ratio incutit obliuionem, quomodo contrariam ejus admittet recordationem? quia et ipsa post obliuionem recordatio, memoria recidiva est. Quod primae memoriae adversatur, cur non et secundae refragatur (5)? Postremo, qui magis reminiscerentur quam pueruli, ut recentiores animae, ut nondum immersae domesticis ac publicis curis, ut ipsis solis deditae studiis, quorum discentiae reminiscendae fiunt? Imo cur non ex aequo omnes recordamur, cum ex aequo omnes obliuiscamur, sed tantummodo Philosophi? Ne hi (6) quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium sylva, in tanto sapientium prato, idearum et oblitus et recordatus est (b). Igitur si nullo modo consistit argumentatio ista praecipua, totum illud pariter eversum est, cui accommodata est, ut animae et innatae, et in caelestibus conversatae, et consciae diuinorum illic, et inde delatae, et hic recordatae crederentur, ad occasiones plane haereticis subministrandas.

CAPUT XXV.

Jam nunc regrediar ad causam hujus excessus, ut reddam quomodo animae ex una redundant, quando, et ubi, et qua ratione sumantur: de qua specie nihil refert, a philosopho, an ab haeretico, an a vulgo questio occurrat. Nulla interest professoribus veritatis de adversariis ejus, maxime tam audacibus quam sunt primo isti qui praesumunt (c) non in utero concipi animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci; sed (7) effuso jam partu, nondum vivo infanti (d) extrinsecus imprimi: ceterum, semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum, motuque naturali vegetatum compinguescere in solam substantiam carnis; cam editam, et de uteri fornace fumantem, et calore solutam, ut ferrum ignitum, et ibidem frigidae immersum, ita aeris rigore percussam, et vim animalem rapere, et (e) vocalem sonum red-

LECTIONES VARIANTES.

poris Pam. Rhen.

eadem multitudine temporis vis est Pam. Rhen.

dine Lat.

tendam Pam. Ihen. Senl. Oberth.

(4) Oblivionem Venet. mendose.

(5) Refragetur Rhen. Pam.

(6) Nec ii Lat.

D (7) Et add. Pam. Rhen.

COMMENTARIUS.

Atque hoc, inquit, tale, tamque saevum rotarum orbis circumacti, currusque inanes, aecorum criste, cantusque etiam magis ter- Pam.

e multitudine, ait, temporis. Alludit ad verba onis in Phaedone: « Nonne recordatio est, ubi alicui acciderit circa illa, quorum per et eo quod diu non conspexit? » pro quo t Auctor, ex multitudine temporis. Verum ud pulchre Auctor refutat, ex eo quod innato animam dixerit; et proinde aeternam, sine initio. Pam.

earum et oblitus et recordatus est. Locus est ne, qui primus idearum somnia in lucem scripto ejus argumenti dialogo, quem Parmescripsit, et frequentissima alibi earum men-

tione injecta, quemadmodum etiam supra adnotavimus. Pam.

CAP. XXV.—(c) Non in utero concipi animam, etc. Stoicis tribuit hanc opinionem Tertullianus: at Aetius adjungit Diogenem et Hermophilum, imo et Empedoclem lib. de hist. philosophica. Lac.

(d) Extrinsecus imprimi. Lucretius, lib. III, ex sententia Stoicorum, quos mox allegat Tertullianus pro hoc placito:

Quod si forte putas extrinsecus insinuatam
Permanere animam nobis per membra solero.

Utebantur voce imprimi, vel insinuari, ne dicerent animam nasci (Lactant. lib. III, cap. 18). Lac.

(e) Et vocalem sonum reddere. Putarunt aliqui animam, deturbatam caelesti domicilio, tunc crepisse

dere. Hoc Stoici cum Ænesidemo, et ipse interdum A Plato, cum dicit, perinde animam extraneam alias, et exterrem uteri, prima adspiratione nascentis infantis adduci, sicut ex spiratione novissima educi (1). Videbimus an sententiam fluxerit (2). Ne ex medicis quidem defuit (a) Hicesius, et naturæ et artis suæ prævaricator. Puduit, opinor, illos hoc statuere, quod feminae agnoscerent. At quanto (b) ruborator (5) exitus, a feminis revinci, quam probari? In ista namque specie nemo tam idoneus magister, arbiter, testis, quam sexus ipsius. Respondete, matres, vosque prægruantes, vosque puerperæ; steriles et masculi taceant; vestræ naturæ veritas quaeritur, vestræ passionis fides convenitur; an aliquam in fœtu sententiæ vivacitatem, alienam de vestro? de quo palpitent illa, micent latera, (c) tota ventris ambitio pulsetur, ubi- que ponderis regio mutetur? an hi motus gaudia vestra sint, et certa securitas, quod ita infantem et vivere confidatis, et ludere? an si deserit iniquitas ejus, illi prius pertimescatis? an et (4) audiat jam in vobis, cum ad novum sonum excutitur? An et ciborum varietates (5) illi desideretis, illi etiam fastidiatis? an et valetudinibus invicem communicetis? Ille quidem usque eo, de (6) contusionibus vestris, quibus et ipse intus per eadem membra signatur, rapiens sibi injurias matris. Si livor ac rubor sanguinis passio est, sine anima non erit sanguis: si valetudo animæ (7) accessio est, sine anima non erit valetudo: si alimonia, inedia, clementia, decremienta, pavor, motus, tractatio est animæ, his qui fungitur, vivet. Denique desinit vivere, qui desinit fungi. Denique et mortui eliduntur; quomodo, nisi et vivi? Qui autem et mortui, nisi qui prius vivi? Atquin et in ipso adhuc utero infans trucidatur, necessaria crudelitate, cum in exitu obliquatus denegat partum; matricida, ni mo-

riturus. Itaque et inter arma medicorum et organa (8) est quo prius patescere secreta coguntur, tortili temperamento, cum anuloculstro (9) quo intas membra caduntur, anxio arbitrio; cum hebetes unco, quo totum facinus (10) extrahitur violento puerperio. Est etiam aeneum speculum, quo jugulatio ipsa dirigitur, exco latrocinio: *ἰατρικὸν ἄσπερον* (11) appellant, de infanticidii officio, utique viventis infantis peremptorium. Hoc et Hippocrates habuit, et Asclepiades, et Erasistratus, et majorem quoque prosector Herophilus, et mitior ipse Soranus, certi animal esse conceptum, atque ita miserti infelicissimæ hujusmodi infantia, ut prius occidatur, ne viva lanietur. De qua sceleris necessitate nec dubitabat credo Hicesius, jam natis animam superducens ex aeris frigidi pulsu, quia et ipsum vocabulum animæ penes Græcos de refrigeratione respondeat (12). Num ergo Barbaræ Romanæque gentes aliter animantur, quia animam aliud quid, quam *ψυχήν* cognominaverunt? Quantæ vero nationes sub ferventissimo axe censentur, colorem quoque excoctæ? unde illis anima, quibus aeris rigor nullus? Taceo cubienlares æstus, et omnem illic calor paraturam emittentibus necessariam, quas adflari vel maxime periculum est. In ipsis pene balneis fœtus elabatur, et statim vagitus auditur. Cæterum, si aeris rigor thesaurus est animæ, extra Germanias, et (d) Alpes, et Argæos nemo debuit nasci. Atquin et populi frequentiores apud orientalem et meridiam temperaturam, et ingenia expeditiora, omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores provenirent, si animæ de frigusculis evenirent: cum substantia enim et vis. His ita præstructis, possumus illos quoque recogitare, qui excocto matris utero vivi aerem hauserunt, (e) Liberi aliqui et

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Duci Fran.
 (2) Sententia fluxerit vult Rig.
 (3) Ruborator Pam. Rhen.
 (4) Et omitt. alii.
 (5) Vanitates Rhen. Pam. Rig.
 (6) I sique eo omitt. Lat. eo de omitt. Rhen. Pam.
 (7) Omnis Fran.

- (8) Organa Fran.
 (9) Anulo cultrato Rhen. Pam.
 (10) Pecos Fran. Pam. item adtrahitur.
 (11) *ἰατρικὸν ἄσπερον* Lat. *ἰατρικὸν ἄσπερον* FFBI. *ἰατρικὸν ἄσπερον* alii. *ἰατρικὸν ἄσπερον* cod. Agobard.
 (12) Resploudens Rhen. Pam.

COMMENTARIUS.

inhabitare terrenum corpus, ac propterea infantem cogi, dolere et flere, ut refert Alexander Aphrodisæus Problem. 64. dum respondet quaestioni: *Cur infantes, ut primum eduntur, flent?* Cujus hæc solutio: *Quia sensus eorum atque natura veluti peregrinatur. Nam e calido, mollique ipsius matricis corpore, in aera frigidum exeunt. Fortasse tamen et a lumine exterrantur, non ut quidam aiunt, quod anima cælestium regionum extorris terrenum corpus inhabitet, atque ideo flere infantes coguntur.* Similem causam fletus infantilis putat Soranus ephesius *Isagoges*. 17. LAC.

(a) *Hicesius et naturæ et artis suæ prævaricator.* Hicesius medicus negabat in utero concipi animam, dicebatque effuso jam partu, nondum vivo infanti extrinsecus imprimi, prima scilicet adspiratione. Hunc naturæ et artis suæ prævaricatorem esse ait Septimius. Naturæ, quia fœtum in utero vivere jam animatum prægruantes adfirmant, et signa certissima demonstrant artis; quia medici ipsi, quoties necesse est conceptum utero infantem extrahere violento puerperio, non prius detruncare membra solent,

quam jugulaverint, viventem jam utique et animatum. Rig.

(b) *Ruborator exitus.* Exitum ruboratiorem dicit eventum, ex quo plus ruboris ac pudoris incutiatur. Rig.

(c) *Tota ventris ambitio.* Eodem significato Hieronymus, epist. ad Principiam dixit: « Interiora membra obvolvuntur Ecclesie, et tota uteri tegitur ambitio, hoc est totus uterus, totus venter. Rig.

(d) *Alpes et Argæos.* Cum Alpius jungit Argæum sive Argæos montes in Cappadocia, quoniam perpetuis nivibus, sicuti Alpes, mons iste obducitur. Le Pr.

(e) *Liberi aliqui et Scipiones.* Scipio Africanus prior caso Pomponia matris utero natus est. Liber e Jovis semine exsecus quoque dicitur, unde fabula. Quamquam per *Liberi* gentis aut familiae Romanæ nomen quidam explicant. Casares a caso pariter matris utero dictos nemo non putat, cum tamen ante Casarum gentem Claudium Casarem extillisie dicat ante bellum Samnitium Plinius. Casones quoque di-

Scipiones. Quod si qui, (a) ut Plato, perinde non putat duas animas in unum convenire, sicut nec corpora, ego illi non modo duas animas in unum congestas ostendissem, sicut et corpora in fœtibus, verum et alia multa cum anima consorta, dæmonis scilicet, nec unius, ut in Soerate ipso; verum et septenarii spiritus, ut in Magdalena; et legionarii numeri, ut in Geraseno, quo facilius anima cum anima conseretur (1) ex societate substantiæ, quam spiritus nequam ex diversitate naturæ. At idem in sexto *Legum*, monens cavere ne vitatio seminis ex aliqua vititate concubitus labem corpori et animæ superaret, nescio de pristinis (2) magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit enim animam de semine induci, quod curari monet, non de prima aspiratione nascentis. Unde, oro te, similitudine animæ quoque parentibus de ingeniis respondemus, secundum Cleanthis testimonium, si non ex animæ semine educimur? Cur autem et veteres astrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, si non exinde et anima est, ad quam æque pertinet si quid est flatus (3)?

CAPUT XXVI.

Sed omnis inæqualitas sententiæ humanæ usque ad Dei terminos (b) : in nostras jam lineas gradum colligam, ut quod Philosophis Medicisque respondi, Christiano probem. (c) De tuo, frater, fundamento fidem ædifica (4) : (d) Aspice viventes uteros sanctissimarum fœminarum, nec modo spirantes jam illic infantes, verum etiam prophetantes. (e) Ecce (*Gen.*, XXV) viscera Rebecæ inquietantur, et longe adhuc C partus, et aeris nullus impulsus. Ecce duplex fœtus in locis matris tumultuantur, et nusquam adhuc populi duo. Portentosa forsitan petulantia infantæ, ante certantis quam viventis, ante animosæ quam animatæ, si tantummodo matrem subsultando tur-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Censeretur *Seml. Rhen. Oberth. cod. Ursini.*
 (2) Pristina *Rhen. Pam.*
 (3) Status *cod. Wouw.*
 (4) Ædificem *Pam. Rhen. Gagnæ.*

A basset. At cum partus aperitur, et numerus inspicitur, et auguratus recognoscitur, puto, jam non animæ solummodo probantur infantium, sed et pugnæ. Detinebatur qui prævenerat nasci a prævento, nec dum plenius edito, tantum manu nato. Et si ipse animam (f) de prima aspiratione (5) portabat platonico more, aut (g) de aeris rigore carpebat stoica forma, quid ille qui expectabatur, qui adhuc intus detinebatur et foris jam detinebat? Nondum opinor spirans plantam fratris invaserat, etiam nunc calens matre, se priorem prodisse cupiebat. O infantem et æmulum, et validum, et olim contentiosum! Credo quia vivum. (h) Aspice (*Luc. I*) etiam singulares conceptus, et quidem monstrosiores, steriles et virginis, quæ vel hoc ipso imperfectos edere potuissent pro eversione naturæ, ut altera semini (6) stupida, altera intacta. Decebat, si forte, sine anima nasci, quæ fuerant non rite concepti; sed et illi vivunt, in suo quisque utero. Exultat Elizabeth, Joannes intus impulerat : glorificat Dominum Maria, Christus intus instinxerat. Agnoscunt matres suos invicem fœtus, agnitæ mutuo ab ipsis utique viventibus, qui non tantum animæ erant, verum et spiritus. (i) Sic et ad Hieremiam legis Dei vocem (*Jerem.*, I) : *Prius quam te in utero fingerem, novi te.* Si (7) fingit Deus in utero, et afflat ex primordii forma (*Gen. I*) : *Et finxit Deus hominem, et flavit in eum flatum vitæ;* nec nosset autem hominem Deus in utero, nisi totum : *Et priusquam exires de vulva, sanctificavi te :* et mortuum adhuc corpus? Uti que nequaquam; *Dens enim (Matt., XXII) vivorum, non mortuorum.*

CAPUT XXVII.

Quomodo igitur animal conceptum? simulne conflata utriusque substantia corporis animæque, an altera earum præcedente? imo (j) simul ambas et concipi, et confici, et perfici dicimus, sicut et

COMMENTARIUS.

cebantur qui cæso matris utero nascebantur, ut Scipio. LE PR.

(a) *Ut Plato, perinde non putat, etc.* Unicam simplicemque animam cuique corpori inesse, affirmabat Plato, neque duas in eodem simul homine admittebat. Chrysippo illud tribuit Tertull. superius. LE PR.

CAP. XXVI. — (b) *Sed omnis inæqualitas sententiæ humanæ usque ad Dei terminos.* Quasi diceret : Sed fuerint inæquales, incertæ et inconstantes hominum de anima sententiæ usque ad divina testimonia. RIC.

(c) *De tuo frater fundamento fidem ædifica.* Jam alloquitur christianum, cujus fundamentum appellat Sacram Scripturam; cui pro fundamento Sacrarum Scripturarum testimonia suggerit. RIC.

(d) *Aspice viventes uteros.* Galenus quoque eadem probatione argumentum capit, sed intra suas lineas, ex profanis exemplis confirmans fœtum animatum in utero, libro quem scripsit, *An animal sit quod in utero est.* IAC.

(e) *Ecce viscera Rebecæ.* Late prosequitur historiam *Gen. XX*, de Rebecca et duobus ejus filiis, tum

in utero, tum in partu, qui nisi jam animati non potuissent pugnas illas intentare. PAM.

(f) *De prima aspiratione portabat platonico more.* Alii portabat. Alludit ad dicta capite præced. ubi Platoni imputavit animam primum trahi spiratione. LAC.

(g) *De aeris rigore carpebat stoica forma.* Etiam recipit ea, quæ superiori capitulo Stoicis tribuit, post natum puerum rapere animam aeris rigore repercutsum. LAC.

(h) *Aspice etiam singulares conceptus.* Similiter etiam hic conceptus Joannis Baptistæ et Christi, et mutuam agitationem infantium adhuc in utero, de quibus Lucas, II c. PAM.

(i) *Sic et ad Hieremiam, etc.* Ad ejusdem rei comprobationem, etiam Hieremiæ prophetæ ex cap. I testimonium adfert, idipsum conferens cum sæpissime citato loco *Genes. I.* PAM.

CAP. XXVII. — (j) *Simul ambas et concipi et confici, etc.* Hic plenius et cap. 36 paradoxum suum effundit Tertullianus, quod supra, cap. 9 et 22, insinuaverat de propagatione animarum simul cum se-

promi, (a) nec ullum intervenire momentum in conceptu, quo locus ordinetur. Recogita enim de no is-
simis prima, (b) si mors non aliud determinatur, quam disjunctio corporis animæque; contrarium
morti vita non aliud definietur, quam conjunctio corporis animæque. Si disjunctio simul utriusque sub-
stantiæ accidit per mortem, hoc debet conjunctionis forma mandasse pariter obvenientis per vitam utri-
que substantiæ. Porro (c) vitam a conceptu agno-
cimus, quia animam a conceptu vindicamus. Exinde enim vita, quo anima: pariter ergo in vitam compin-
guntur, quæ pariter in mortem separantur. Tunc (1) si alteri primatum damus, alteri secundatum,
seminis quoque discernenda sunt tempora, pro statu ordinis; et quando collocabitur corporis semen,
quando anima; imo si tempora seminum dividuntur, et materiæ diversæ habebuntur, ex distantia tem-
porum. Nam etsi duas species confitebimur seminis, corporalem et animalem, indiscretas tamen vindica-
mus, et hoc modo contemporales, ejusdemque mo-
menti. Ne itaque pudeat necessariæ interpretationis: natura veneranda est, non erubescenda. (d) Concu-
bitum libido, non conditio fœdavit. Excessus, non status est impudicus. Siquidem benedictus status apud Deum (Gen. II): *Crescite, et in multitudinem proficite*. Excessus vero maledictus, adulteria, et stupra, et lupanaria. In hoc itaque solemnī sexuum officio, quod marem ac fœminam miscet, in concubitu dico communi, scimus et animam et carnem simul fungi: animam concupiscentia, carnem opera; animam instinctu, carnem actu. Unico igitur impetu utriusque, toto homine concusso, (e) despumatur

A semen (2) totius hominis, habens ex corporali sub-
stantia humorem, ex animali calorem. Et si frigidum nomen est anima Græcorum (f), quare corpus, exempta ea, friget? Denique, ut adhuc verecundia magis periclititer quam probatione, (g) in illo ipso voluptatis ultimo æstu quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque sentimus exire, atque adeo marcescimus et devigescimus cum lucis detrimento? Hoc erit semen animale protinus (h) ex animæ destillatione, sicut et virus illud corporale semen ex carnis defæcatione. Fidelissima primordii exempla. De limo caro in Adam: quid aliud limus, quam liquor optimus? Inde erit genitale virus. Ex adflatu Dei anima: quid aliud adflatus Dei, quam vapor spiritus? Inde erit, quod per virus illud efflamus. Cum igitur in primordio duo diversa atque divisa, limus et flatus, unum hominem coegissent, confusæ substantiæ ambæ jam in uno semina quoque sua miscuerunt, atque exinde generi propagando formam tradiderunt; ut nunc duo, licet diversa, etiam unita pariter effluant, pariterque insinuata sulco et arvo suo pariter hominem ex utraque substantia effruticent, in quo rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni conditioni genitili præstitutum est. Igitur ex uno homine tota hæc animarum redundatia agitur (5), o servante scilicet natura Dei edictum: *Crescite, et in multitudinem proficite*. Nam et in ipsa præfatione operis unius (Gen., I): *Faciamus hominem*, universa posteritas pluraliter prædicata est: *Et præsinat piscibus maris*. Nihil mirum, re promissio segetis in semine.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc *abest Paris*.
(2) Despumat in semen *Fran. Pam.*

- (5) Agitur *abest Par.*

COMMENTARIUS.

mine ex Adami traduce. In eandem opinionem cogit Ruffinus Lactantium, dubius et ipse Ruffinus. Cujus sententia per compendium collecta ex Hieronymo *Apolog. 2, in Ruffinum*. LAC.

(a) *Nec ullum intervenire momentum in conceptu*, etc. Hoc est, non posse in conceptu inter animam et corpus existendi ordinem constitui, aut adfirmari, prior illa extiterit, necne; primum illa locum obtineat, an eundem; præcedat illa corpus, an adsequatur. Ipse Tertull. lib. *de Resurrect. Car.*: *Caro atque anima simul fiunt sine calculo temporis, contemperant fœtu, coactant natu*. RIC.

(b) *Si mors non aliud determinatur*. Non inducitur ex hoc argumento animas cum corpore seminatæ, sed solum conjunctas; quod fieri potest per creationem. De argumento isto iterum Tertullianus, cap. 42. LAC.

(c) *Vitam a conceptu agnoscimus, quia animi m*, etc. Falsissimum hoc esse commentatur Pamelius, qui secundum physicorum medicorumque sententiam non nisi quadraginta die animatur masculus, fœmina vero die 80. Non tamen ita falso Tertullianus, quin multi verum crediderint, adeo lentam et pigram naturam non credentes in beneficio vitæ conferendo. LAC. — Opinionem Tertulliani amplexi sunt, post S. Basilium et Congiamilam, plerique recentiores, inter quos P. J. C. D. Breyne, in opere cui titulus: *Essai sur la Théologie morale considérée dans ses rapports avec la Physiologie et la Médecine*. EDD.

(d) *Concubitum libido, non conditio, fœdavit*. Nou

semper incumbit Septimius isti sententiæ, quamquam verissima. Itaque odio nuptiarum interdum pravari-
cari videtur. Theano, uxor Pythagoræ, mulierem dicebat operatam viro, si quidem proprio, puram statim esse; at si alieno, nunquam fore. RIC. — *Concubitum libido, non conditio fœdavit*. Pulcherrimus locus, de matrimonii statu benedicto apud Deum, de quo latius sub finem lib. I adv. Marc. PAM.

(e) *Despumatur semen totius hominis*. Metaphora illa, a spuma ducta, non insolens est philosophis ac medicis. Aristoteles, lib. II *de gener. anim.*, cap. 2: *οὐκ ἔστι δὲ καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ γίνεσθαι παχύτερος καὶ λευκός, ὡς ἡ σπύμα fit crassius et album*. Pythagoras dicebat apud Plutarchum, lib. V *de Plac. Phil.*, cap. 3: *ἀπὸ τοῦ χρεστικώτατου τοῦ ἱματιος, spumam esse utilissimi sanguinis*: Omitto Galenum, cap. 9, lib. XIV, *de Usu partium*. LE PR.

(f) *Frigidum nomen est anima græcorum*. Enimvero deducit Tertullianus nomen græcum ψυχῆ, anima, ab hoc altero ψύξις, quod frigus latine sonat. EDD.

(g) *In illo ipso voluptatis ultimo æstu*. Augustinus, lib. XIV *de Civ. Dei*, cap. 16: *Momento ipso temporis, quo ad ejus pervenitur extremum, pene omni acies et quasi vigilia cogitationis obruitur*. RIC.

(h) *Ex animæ destillatione*. Eadem apparet Epicuri sententia, quam nuper transcripsimus. Consentire Tertullianus videtur iis qui undique ex omnibus viventis partibus derivari semen putarunt, quod etiam de corporeis S. Macarius habet, et ex prisca philosophis nonnulli. LAC.

CAPUT XXVIII.

Quis (a) ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis de animarum reciproco discursu, quod hinc abeunt eant illuc, et rursus huc veniant et vivant, et dehinc e vita abeant, rursus ex mortuis effici vivos? Pythagoricus, ut volunt, quin et (1) divinus, ut (b) Albinus existimat, aut Mercurii forsitan Ægyptii. Sed nullus sermo divinus, nisi Dei unius, quo Prophetæ, quo Apostoli, quo ipse Christus intonuit. Multo (c) antiquior Moyses etiam Saturno, nongentis e rci er annis, nedum pronepotibus ejus; certe divini-
 or multo, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque (2) per singulas natiuitates nominatim temporatimque digessit, satis probans diuinitatem operis ex diuinatione vocis. (d) Si vero Samius Sophista Platoni auctor est animarum de recidivatu revolubili semper ex alterna mortuorum atque viventium suffectione, certe ille Pythagoras, etsi bonus cetera, tamen ut hanc sententiam exstrueret, non turpi modo, verum etiam temerario mendacio incubuit. Cognosce qui nescis, et crede nobiscum. Mortem simulat, subterraneo latitat, septenni se illic patientia damnat, interea quæ de posteris defunctis ad fidem rerum esset relaturus, ab unica conscia et ministra matre cognoscit: ut satis sibi visus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortui veteris horrorem, de adytis fallaciæ emergit, ut ab inferis redditus. Quis non crederet revixisse, quem crederat obisse? audiens præsertim ab eo que de posteris mortuis nisi apud inferos non videretur cognoscere potuisse, sic ex mortuis vivos effici senior sermo est. Quid enim, C si et junior? Neque veritas desiderat vetustatem, neque mendacium devitat novellitatem. Teneo plane

A falsum, antiquitate generosum; quidni falsum, cujus testimonium quoque ex falso est? Quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur ut credam? Quomodo mihi persuadebit Æthalidem (3), et Euphorbum, et Pyrrhum piscatorem, et Hermotimum (4) se retro ante Pythagoram fuisse, ut persuadeat vivos ex mortuis effici, qui iterum se Pythagoram pejeravit? Quanto enim credibilis ipse ex semetipso semel (5) redisset in vitam, quam totiens alius atque alius, tanto et in durioribus sefellit, qui molliora mentitus est. (e) Sed clypeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognovit, et suum dixit, et de signis vulgo ignotis probavit. Respice ad hypogeum ejus, (f) et, si capit, crede. Nam qui talem commentus est stropham, cum injuria bonæ valetudinis, cum fraude vite septennio excruciatæ infra terram inedia, ignavia, umbra; cui tanti fuit fastidium cæli; quam non accesserit temeritatem? Quam non tentaverit curiositatem, ut ad notam clypei illius perveniret? Quid autem, si in historiis aliquibus occultioribus reperit? quid, si defectæ jam traditionis superstites aliquas famæ aurulas hausit? quid, si ab ædituo redempta clam inspectione cognovit? Scimus etiam magicæ licere explorandis occultis (g) per catabolicos, (h) et paredros, et pythonicos spiritus. Non enim et Pherecydes, Pythagoræ magister, his forsau artibus divinabat, ne dicam somniabat? Quid si idem dæmon in illo fuit, qui et in Euphorbo res sanguinis gessit? Denique, qui se Euphorbum ex argumento clypei probarat, cur neminem Trojanorum commilitonum æque recognovit? Nam et illi jam revixissent, si vivi ex mortuis fierent.

CAPUT XXIX.

Mortuos (i) quidem ex vivis effici constat, non ideo

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quidam Pam. Rhen.
 (2) Quosque Jun.
 (3) Ephalidem Paris. alii.

- (4) Hermippum Pam.
 (5) Semel omitt. Pam.

COMMENTARIUS.

CAP. XXVIII. (a) Quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis. Sic ait Socrates apud Platonem in Phædone: Παλαιός μιν οὖν ἐστὶ τις ὁ λόγος οὗτος οὐ μνησθέντα, ὡς εἰσὶν ἐθευ δὲ ἀκριβέμενοι ἐλεῖ, καὶ πάλιν γε δεύρο ἀκριβοῦνται, καὶ γέγονται ἐκ τῶν τελευτώντων, etc. RIC.

(b) Ut Albinus existimat. Albinus Platonici libellus Isagogicus in Platonis Dialogos exstat in Bibliotheca Regia. Et Cassiodorus senator Albini de musica librum se in bibliotheca Romæ ante gentilem incursionem habuisse commemorat. RIC.

(c) Multo antiquior Moyses etiam Saturno, nongentis circiter an. Si quis consideret quod habet Tertullianus Apolog. c. 19, non mirabitur quod hic Mosen Saturno 900 circiter annis antiquiorem dicat; ibi enim habet, Mosen mille circiter an. cladem Priami antecessisse. Nam uti jam olim respondi ad epistolam hac de re Francisci Balduini I. C. Eusebio, Beda, ac Hermanno Contracto testibus, non nisi 150 annis ante Ænææ in Italiam adventum Saturnus regnasse legitur. Si itaque mille an. cladem Priami antecessit, Moses Saturno profecto antiquior est 900 circiter annis. Scio quidem quosdam alios in alia esse sententia; verum a Josepho hæc sumpsisse nostrum auctorem, adnotavimus in Apolog. PAM.

(d) Si vero Samius sophista. Samius epitheton est Pythagoræ a Samo insula, ubi claruit, et Italianam disciplinam aspexit in Græciam alteram. Sophistam

vero nominat illum fortasse non contemptus causa; nam mox honorificenter illum appellat, bonumque dicit: auditum enim *sophistæ* nomen non semper male, sed interdum ut significaretur excellens vir ingenio, et sapientissimus quisque: quapropter primum omnium appellatum Solonem *sophistam* scribit Isocrates. LAC.

(e) Sed clypeum Euphorbi. Præter Diogenem et Lactantium, hujus etiam meminere Jamblichus et Philostratus, et Auctor sæpe, c. 31, ubi hæc refutat, et cap. 34; cap. 4 de Resurr. carnis. Peculiariter hanc fabulam descripsit Max. Tyrius sermone 28. LAC.

(f) Et si capit, crede. Hoc est: Si capit credere, crede. Eleganti reticentia alterum subduxit. RIC.

(g) Per catabolicos. Docuit me eruditissimus Turnebus in *advers.* Catabolicos inauspicatos genios esse et infames, qui fanaticos prosternunt atque ad terram adfigunt. LE PR.

(h) Et paredros. Dæmones, qui perpetuo comitantur aliquos. Talem habuit Simon Magus. LE PR. — Et Pythonicos. Pythones seu ἐγαστριμόθους, a dæmone correptos. LE PR.

CAP. XXIX. — (i) Mortuos quidem ex vivis effici constat. In hoc cap argumentatur adversus Platonem in Phædone, ejus consequentiam hic negat Tertullianus. Plato enim arguebat mortuos ex vivis effici, ergo et ex mortuis vivos juxta regulam philosophorum con-

tamen et ex mortuis vivos. Ab initio enim, vivi priores; unde ab initio æque mortui posteriores, non alium de quam ex vivis. Illi habuerunt unde potius orientur, dum ne ex mortuis; isti non habuerunt unde magis deducerentur, nisi ex vivis. Igitur si ab initio vivi non ex mortuis, cur postea ex mortuis? Defecerat ille quicumque est origini fons? An formæ pœnituit? et quomodo in mortuis salva est? Non quia ab initio mortui ex vivis, idcirco semper ex vivis? Aut enim in utraque parte formam initii perseverasset, aut in utraque mutasset. Si vivos ex mortuis postea fieri oportuerat, proinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peræquare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, visualitatis et cæcitatibus, juventæ et senectæ, sapientiæ et insipientiæ; nec tamen ideo innatum de nato provenire, quia contrarium ex contrario fiat; nec visualitatem iterum ex cæcitate, quia de visualitate cæcitas accidit; nec juventam rursus de senectæ reviviscere, quia ex juventæ senectæ marcescat; nec insipientiam ex sapientiâ denuo obtundi, quia ex insipientia sapientiâ acuitur. Hæc et Albinus Platoni suo veritus, subtiliter quærit contrarietatum genera distinguere: quasi non et hæc tam absolute in contrarietatibus posita sint, quam et illa quæ ad sententiam magistri sui interpretatur, vitam dico et mortem; nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur.

CAPUT XXX.

Quid autem ad cætera respondebimus? Primo enim, si ex mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus semper hæsi-set omnium, ille scilicet numerus qui primus vitam introisset, priores enim mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, et rursus ex mortuis vivi. Et dum hoc semper ex iisdem, ita totidem semper qui ex iisdem; neque plures aut pauciores exissent, quam redirent (1). Invenimus autem apud commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse, (a) dum

aborigines, vel vagi, vel extorres, vel gloriosi quique occupant terras, ut Scythæ Parthicas (2), ut Amyclæ (3) Peloponesum, ut Athenienses Asiam, ut Phryges Italiam, ut Phœnices Africam, (b) dum solennes etiam migrationes, quas ἀποικίαι (4) appellant, consilio exonerandæ popularitatis, in alios fines examina gentis eruciant. Nam et aborigines (5) nunc in suis sedibus permanent, et alibi amplius gentilitatem fœneraverunt. Certe quidem ipse orbis in promptu est, cultior de die, et instructor pristino. Omnia jam pervia, omnia nota, omnia negotiosa; solitudines famosas retro fundi amœnissimi oblitteraverunt; sylvas arva domuerunt; feras pecora fugaverunt; arenæ seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur; tantæ urbes jam (6), quantæ non casæ quondam. Jam nec insulæ horrent, nec scopuli terrent; ubique domus, ubique populus, ubique respublica, ubique vita. Summum testimonium frequentiæ humanæ, onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, et necessitates arctiores, et querelæ apud omnes, dum jam nos natura non sustinet. Revera lues, et fames, et bella, et voragines civitatum, pro remedio deputanda, tanquam tonsura inolescentis generis humani; et tamen cum ejusmodi secures maximam mortalium vim semel cædant, nunquam restitutionem ejus (c) vivos ex mortuis reducentem, (d) post mille annos, semel orbis expavit. Et hoc enim sensibile fecisset æqua vis amissionis et restitutionis, si vivi ex mortuis fierent. Cur autem mille annis post, et non statim, ex mortuis vivi? cum si non statim supparetur quod erogatur (7), in totum absumi periclitetur, præveniente restitutionem deflectione, quia nec pariasset comæatus hic vitæ milliario tempore, longe scilicet brevior, et idcirco facilius ante extinguere quam redaccendi. Igitur quæ hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum vivos ex mortuis fieri.

CAPUT XXXI.

Jam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum animas, ut sin-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Redissent *al.*
 (2) Parthiam *Wouw. Parthiam. lib. Ursini.*
 (3) Anadæ *Wouw. semenidæ Jun.*
 (4) Μεροισίας *Pam. Rhen.*

- (5) Origines *Pam. Rhen.*
 (6) Jam *omitt. Pam. Rhen.*
 (7) Erogatum *Pam. Rhen.*

D

COMMENTARIUS.

trarium ex contrario fieri. Quod, universim acceptum, evidentibus exemplis refutat auctor. LAC.

CAP. XXX. — (a) *Dum aborigines vel vagi vel extorres vel gloriosi quique occupant terras.* Scimus aborigines dici ἀυτοχθόνες, ἐγγενέες. Scimus quoque non raro in veteribus libris scriptum, *ab origine*, ubi omnino scribi debuit, *aborigines*, quo modo hic etiam ex libro Ursini quidam legunt, et legi posse non negamus. Sed cum ferri et explicari commode queat quod in vetustissimo illo exemplari Agobardino legitur, *ab origine*, hoc est, ἀπὸ ἀρχαιότητος, non arbitramur quærendum esse aliquid abstrusius. RIC. — *Dum aborigines.* Vagis opponit aborigines; quare non intelligit antiquos Italiæ populos Latinos dictos, sed qui a Græcis dicuntur ἀυτοχθόνες, sive προτερογενείς, sive ἐγγενέες, ut utitur Ambrosius in *Hexamer.*, nempe primi progenitores, et cultores urbium et indigenæ, qui aborigines dicti,

quasi absque origine aliena. De quibus Thucyd. lib. I, Dionysius Halicarnass. lib. I. LAC.

(b) *Solennes migrationes.* Coloniæ deductiones, sed solennes, hoc est, quæ ex solennitate fiebant seu lata lege publica, seu ex mandato imperatoris, non autem colonias quæ fortuito, ex casu, sive cupiditate victorum, absque autoritate alia, rituque necessario.

LE PR.

(c) *Vivos ex mortuis reducentem post mille annos.* Eo respexit Manilius, Astron. I, cum ait,

Sive individuus, in item reditura, soluta
 Principis natura manet post sæcula mille. RIC.

(d) *Post mille annos.* Adhuc ad mille annorum iter, quod Plato recenset post hanc vitam, dial. X de *Repub.* et in *Phædro*, quos cum hic tanquam fabulas refutat Auctor, mirum est quomodo postea in Millenariorum paradoxon inciderit. PAM.

gulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro si et binæ et trinæ et quinquæ usque uno utero resumiuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo (a) primordii forma singularatur, cum et nunc plures animæ de una proferuntur. Item, cum varia ætate decedant animæ, cur una revertuntur? omnes enim ab infantia imbuuntur. (1) Quale est autem ut senex defunctus, infans revertatur? si decrevit foris anima retrograda ætate, quanto magis erat ut progressior reverteretur mille post annis? Certe vel coactanea suæ mortis, ut avum quod reliquisset, iterum recepisset. Sed etsi eadem semper revolverentur, licet non corporum quoque formas easdem, tamen vel ingeniorum et studiorum et adfectionum pristinas proprietates secum referre deberent; quoniam temere eadem haberentur, earentes iis per quas eadem probarentur. Unde scias, inquis, an ita quidem fiat occulte, sed conditio miliarii avi interimat facultatem recensendi, quia ignotæ tibi (2) revertuntur? Atquin scio non ita fieri, cum Pythagoram, Euphorbum mihi opponis. Ecce enim Euphorbum militarem et bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum; Pythagoram vero tam residem et imbellem, ut prælia tunc Græciæ vitans, Italiæ maluerit quietem, geometricæ et astrologiæ et musicæ devotus, alienus studio et adfectu Euphorbi. (b) Sed et Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat; (c) Pythagoras contra nec edendis, ut animalibus abstinentis. Æthalides (3) autem et C

Hermotimus (d) fabam quoque in pabulis communibus inruerat; Pythagoras vero (e) ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. Quomodo ergo eadem animæ recuperantur, quæ nec ingeniis, nec institutis jam, nec victibus eadem probabuntur? Jam nunc, de tanto Græciæ censu quatuor solæ animæ recensentur. Sed et quid utique de solo Græciæ censu, ut non ex omni gente, ex omni ætate ac dignitate, ex omni denique sexu, et μεταμεινώσεις μετεννοματώσεις quotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non et ego? aut si privilegium philosophorum est, et utique græcorum, quasi non et scythæ et indi philosophentur, cur neminem se (4) retro meminit Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissimus, ob mella facundiæ?

CAPUT XXXII.

Sed enim (f) Empedocles, quia se deum delirarat, idcirco, opinor, dedignatus aliquem se heroum recordari: (g) Thamnus et piscis fui, inquit, cur non magis et pepo, tam insulsus, (h) et chamaeleon, tam inflatus? Plane ut piscis, ne aliqua sepultura conditiore putesceret (5), assum se maluit, in Æthiæ præcipitando. Atque exinde in illo finita sit metensomatosis, ut æstiva cæna post assum. Perinde igitur et hic dimicemus necesse est adversus portentosiorum præsumptionem, bestias ex hominibus, et homines ex bestiis revolventem. Viderint thamni. (i) Licebit et raptim (6), ne plus ridere quam docere cogamur. Dicimus animam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qua infans revertatur *add. Pam. Rhen. Lat. revertitur Jun. mavult.*
 (2) Qua ignorata et ibi *Pam. Rhen.*
 (3) Æthalides *Par.*
 (4) Et *Sentl.*

- (5) Patesceret *Wouwer.* conditio reputesceret *Pamcl. Rhen.*
 (6) Lapathi *Pam. Rhen. Pam. lapti Paris.* licet bis elati *Lat. et lappæ Jun.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXI. — (a) *Primordii forma singularatur.* Sic habet exemplar Agobardi: Imo, inquit, vera humani primordii forma singularatur, cum et nunc ex uno et singulari homine plures generantur. Hoc modo singularitas humani primordii fervatur, cum et nunc plures animæ de una proferuntur. Ric.

(b) *Sed et Pyrrhus ille.* Fuit Pyrrhus, quem se etiam fuisse pridem Pythagoras mentiebatur, piscator delius. Lac.

(c) *Pythagoras contra nec edendis.* Cur ab animalibus abstineret Pythagoras, alibi causam reddit Auctor, *Apologet.*, c. 48: *Ne forte bubulam quis de aliquo proavo suo obsonet.* Huc pertinet etiam illud B. Hieronymi, lib. II adv. Jovin.: *Et probabo non Empedoclis et Pythagoræ nos dogma sectari, qui, prepter μεταμεινώσεις, omne quod movetur et vivit edendum non putant.* Quod Lactantius, lib. III, c. 19, mitius interpretatur. Pam.

(d) *Fabam quoque in pabulis.* Quid notius quam præceptum Pythagoræ *κατάμωσιν ἀπέχου, a fabis abstineto.* Jamblicus id scribit prohibitum propter multas causas tum sacras, tum naturales, et ad animum pertinentes, quibus auctores sunt pleni. Lac.

(e) *Ne per fabalia quidem transeundum disc.* Etiam cum discrimine vitæ observatum præceptum illud Pythagoræ *κατάμωσιν μη θογγάειν, ne fabas attingendas esse,* scribit Jamblicus, cap. 31, ubi narrat quosdam Pythagoræ discipulos fugientes milites Dionysii tyranni incidisse casu in fabalia, qui decreti memores, et illud violare nolentes, substitere, minime ausi transire per fabalia, sed potius elegerunt trucidari et

obroï. Solus Myllias captus, et ad tyrannum ductus, non minoris fortitudinis specimen dedit: nam rogatus a Dionysio, cur socii maluerint mori, quam fabas conculcare, respondit: *Illi quidem substituerunt, ne fabas conculcarent; ego potius mortem elegero, quam hujus tibi causam exponam, quam ob rem fabas conculcare nolimus.* Ipsum quoque Pythagoram, ut scribit etiam Suidas, cum incensa domo persequerentur eum hostes, ubi ad campum fabis constitum venisset, constitit et jugulatus est. Lac.

CAP. XXXII. — (f) *Empedocles, quia se deum delirarat.* Delirium et hominis stupiditatem cum historicis demiror, Empedocles enim hic refertur versus:

Χαίρετε ἰγὺ δὲ ὑμῶν θεὸς ἀθάνατος οὐκ ἔτι θνητός,
 hoc est: *Salvete, vobis enim deus sum immortalis, nec amplius homo.* Le Pr.

(g) *Thamnus et piscis fui.* Ipse igitur apud Athenæum, lib. VIII, et apud Laertium ait:

Ἦδη γὰρ ποτ' ἰγὺ γενόμεν κούρη τε κόρος τε,
 Θάμνος τ' οἰωτός τε, καὶ εἰς αἰὲν ἑλλοπος ἰχθύς.
 Chalcidii versionem, hactenus sæde corruptam, restitui debere arbitramur in hunc modum:

Namque ego jam dudum vixi puer et solida arbor,
 Ales, et ex uodis animal, tum lactea virgo.

In posteriore autem versu Cyrillus, lib. VIII adversus Jul., legisse videtur *καὶ εἰς αἰὲν παιδίσκος ἰχθύς.* Le Pr.

(h) *Et chamaeleon tam inflatus.* Empedocles arrogantiam et τρυφικὸν τὸρον plerique veterum notavere. Le Pr.

(i) *Licebit et raptim.* Hoc est: Sufficiet obiter per-

humanam nullo modo in bestias posse transferri, A etiamsi secundum philosophos ex elementis substantiis censeretur. Sive enim ignis anima, sive aqua, sive sanguis, sive spiritus, sive aer, sive lumen, recogitare debemus contraria quæque singulis speciebus animalia: igni quidem ea quæ rigent, colubros, stelliones, salamandras; et jam quæcumque de emulo producentur elemento, de aqua scilicet, perinde contraria, utique (1) illa, quæ arida et exsuccida: denique siccitatibus gaudent locustæ, papiunculi, chamaeleontes. Item contraria sanguini, quæ carent purpura ejus, cochleas, vermiculos et majorem piscium censum. Spiritui vero contraria, quæ spirare non videntur, carentia pulmonibus et arteriis, culices, formicas, tineas, et hoc genus minutalia. Item aeri contraria, quæ semper subterraneam et subaqueam viventia, carent haustu ejus. Res magis, quam nomina noveris (2). Item contraria lumini, quæ cæca in totum, vel solis tenebris habent oculos, talpas, (a) vesperugines, noctuas. Hæc, ut ex apparentibus et manifestis substantiis doceam. Cæterum, si et atomos Epicuri tenerem, et numeros Pythagoræ viderem, et ideas Platonis offenderem, et entelechias Aristotelis occuparem, invenirem fors his quoque speciebus animalia, quæ nomine contrarietatis opponerem. Contendo enim, ex quacumque substantia supradicta constitisset humana anima, non potuisse eam in tam contraria unicuique substantiæ animalia reformari, et censum eis de sua translatione conferre, a quibus excludi ac respui magis haberet, quam admitti et capi; nomine hujus primæ contrarietatis, quæ C substantivi status diversitatem committit, tunc et reliquæ per consequentem ordinem cujusque naturæ. Nam et sedes alias humana anima sortita est, et victus, et instructus, et sensus, et affectus, et concubitus, et fœtus; item ingenia; tum opera, gaudia, lædia, vitia, cupidines, voluptates, valetudines, medicinas; suos postremo, et vitæ modos, et exitus mortis. (b) Quomodo igitur illa anima quæ terris inhærebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, aeri postea

insultabit in aquila, aut mari postea desultabit in anguilla? Quomodo item pabulis liberalibus et delicatis atque (3) curatis educata, non dico paleas, sed spinas, et agrestes amaritudines frondium, et bestias sterquiliniorum, vermium (c) etiam venena ruminabit, si in capram transierit, vel in coturnicem: imo et cadaverinam, imo et humanam, sui utique memor in urso et leone? Sic et cætera ad incongruentiam rediges (4), ne singulis perorandis immoremur. Ipsius animæ humanæ quisquis modus, quæcumque mensura, quid faciet in amplioribus longe vel minoribus animalibus? Necesse est enim et corpus omne anima compleri, et animam omnem corpore obduci. (d) Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum? quomodo item obduetur in culice? Si tantum extendetur aut contrahetur (5), profecto periclitabitur. Et ideo adjicio, si nulla ratione capax est hujusmodi translationis in animalia, nec modulis corporum, nec cæteris naturæ suæ legibus adæquantia, numquid ergo demutabitur secundum qualitates generum, et vitam eorum contrariam humanæ vitæ, facta et ipsa contraria humanæ per demutationem? Enimvero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quæ fuit; et si quæ fuit, non erit, soluta est metempsychosis, non adscribenda scilicet ei animæ, quæ si demutabitur, non erit. Illius enim metempsychosis dicitur, quæcumque eam in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quæro adhuc causam aliquam fide dignam hujusmodi translationis. Nam etsi quidam homines bestiis adæquantur, pro qualitatibus morum, et ingeniorum, et adfectuum, quia et Dens: *Assimilatus est, inquit, homo irrationalibus jumentis* (e); non ideo milvi ex rapacibus fiunt, et canes ex spurcis, et pantheræ ex acerbis, aut oves ex probis, et hirundines ex garrulis, et columbæ ex pudicis; (f) quasi eadem substantia animæ ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud autem substantia, aliud natura substantiæ. Siquidem substantia propria est rei cujusque, natura vero potest esse communis. Suscipe exemplum. Substantia est

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aquæ Jun.
 (2) Noverim Paris. Gelen. Jun.
 (3) Aquæ Fran.

- D (4) Redige Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Extenderetur aut contraheretur Pam. Rhen.

COMMENTARIUS.

strinxisse. Etenim tam ridicula sunt, ut vel in transcursu tantum indicata satis refellantur. Sic igitur emendavimus quod vulgo legebatur: *Licebit et lapathi*. In codice Agobardi legitur: *Licebit et lapti*.
 RIG.

(a) *Vesperugines*. Hoc est Vespertilio, qui a Lucifero seu Vesperugine stella Veneris nomen habuerunt, eo quod caveis suis non excedere priusquam stella illa appareat vulgo credantur. LE PR.

(b) *Quomodo igitur illa, etc.* Ex varietate ciborum demonstrat, transmutationes animarum et metempsychoses fieri non posse. LE PR.

(c) *Etiam venena ruminabit*. Ideo forte, quia scribit Plinius, lib. X, c. 25: Coturnices veneno nutrirunt. LE PR.

(d) *Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum?* Difficultatem metempsychoseos ex corporis inæqualitate et disconvenientia arguit. Quomodo enim qui elephanta fuit culex esse poterit? LE PR.

(e) *Assimilatus est, inquit, homo irrationalibus jumentis*. Græce est ὁμοιωθεῖν. Noster autem interpres ad verbum potius transtulit *insipientibus*, quam Auctor, *irrationalibus*: nam Græce est τοῖς ἀνοήτοις. PAM.

(f) *Quasi eadem substantia animæ*. Utrum Plato metempsychosim substantialem statuerit, an tantum moralem, lis est. Defendunt illum plerique platoniorum, ut tantum moralem intelligeret; sed contrarium pluribus conatur evincere Crispus, distrib. III, lib. I, omnino videndus: qui tamen, licet damnet Platonem, defendit Pythagoram. LAC.

lapis, ferrum; duritia lapidis et ferri, natura substantiæ est. Duritia communicat, substantia discordat. Mollitia lænæ, mollitia plumæ, pariant naturalia earum; substantiva non pariant. Sic et si sæva bestia vel proba vocetur homo, sed non eadem anima. Nam et tunc naturæ similitudo notatur, cum substantiæ dissimilitudo conspicitur. Ipsum enim, quod hominem similem bestię iudicas, confiteris animam non eandem (1); similem dicendo, non ipsam. Sic et divina pronuntiatio sapit, pecudibus adæquans hominem natura, non substantia. Cæterum, nec Deus hominem hoc modo nota: set, si pecudem de substantia nosset.

CAPUT XXXIII.

Etiam (a) cum iudicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animæ humanæ pro vita et meritis genera animalium sortiantur, jugulandæ quæque in occisoriis, et subigendæ quæque in famulatoriis, et fatigandæ in operariis, et sævandæ in immundis, perinde honorandæ, et diligendæ, et curandæ, et adpetendæ in speciosissimis, et probissimis, et utilissimis, et delicatissimis. Et hic dicam: Si mutantur, non ipsæ dispungentur quæ crebuntur; evacuetur ratio iudicii, si meritorum deest sensus; deest autem sensus meritorum, si status verterit animarum; vertit autem status animarum, si non eadem perseveraverint: æque si (2) perseveraverint in iudicium, quod et Mercurius Ægyptius novit, dicens animam, digressam a corpore, non refundi in animam universi, sed matere determinatam, uti rationem (inquit) Patri reddat eorum quæ in corpore gesserit. Volo iudicii utique divini iustitiam, gravitatem, majestatem, dignitatem recensere; si non sublimiore fastigio præsidet humana censura, pœnior utriusque sententiæ honore, pœnarum et gratiarum, severior in ulciscendo, et liberalior in largiendo. Quid putas futuram animam homicidæ? Ali-

quod, credo, pecus læniæ et macello destinatum, ut perinde juguletur, quia et ipsa jugulaverit; perinde decorietur, quia et ipsa despoliaverit; perinde in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis objecerit eos (5) quos in sylvis et aviis trucidaverit (b). Si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solatii quam supplicii relatura est? quod funus inter coccos (4) pretiosissimos invenit, quod condimentis apicianis et lureconianis humatur, quod mensis cicconianis infertur, quod lancibus splendidissimis syllanis effertur, quod exsequias convivium patitur (c), quod a cœqualibus devoratur potius quam a milvis et lupis, ut in hominis corpore tamulata, et in suum genus regressa, resurrexisse videatur, exultans adversus humana iudicia, si ea experta est. Namque illa sicarium variis et exquisitis, etiam (5) præter naturam eruditis feris dissipant (d), et quidem viventem, imo nec facile morientem (e), curata mora finis ad plenitudinem pœnæ: sed et si anima præfugerit (f) ultimo gladio, ne corpus quoque evaserit ferrum, nihilominus (6) jugulo ventreque confossis (7), costisque transfixis, compensatio proprii facinoris exigitur; inde in ignem datur, ut et sepultura puniatur (g): aliter denique non licet. Nec tamen tanta est rogi cura (h), ut reliquias aliæ bestię inveniant (i). Certe nec ossibus parcitur (j), nec cineribus indulgetur, nuditate plectendis. Tanta est apud homines homicidii vindicta, quanta ipsa quæ vindicatur natura. Quis non præferat sæculi iustitiam, quam et Apostolus non frustra gladio armatam contestatur (Rom., XIII), quæ pro homine sapiendo religiosa est? Si cæterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula, et vivicomburia, et culcos, et uncas, et scopulos, cui non expediat apud Pythagoram et Empedoclem sententiam pati? Nam et qui laboribus atque servitiis puniendi, in asinos utique et mulos recorporabuntur, quantum

LECTIONES VARIANTES.

(1) Similem rursus add. Pam.

(2) Non inser. Wouw.

(3) Infecerit os Pam. Rhen.

(4) Coccos Paris. Rig. ven.

(5) Et jam Rig. ven.

(6) Nihil minus cod. Agob.

(7) Utrouque confossis Pam. Rhen. utroque confosso Wouw.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXIII. — (a) Cum iudicii nomine. Carpitur Plato sæpius affirmans pro meritis bonis aut malis detrudi animas in corpora animalium, in *Timæo*.

IAC.

(b) Quia et ipsa bestiis objecerit eos quos in sylvis et aviis trucidaverit. Quod vulgo legebatur, Quia et ipsa bestiis infecerit obliquas in sylvis et arvis trucidaverit. In libro Ursini legitur, Quia et ipsa bestiis objecerit eos quos in sylvis et aviis trucidaverit. Perinde, inquit, in pabulum proponatur, quia et ipsi bestiis fecerit pabulum eos quos in sylvis trucidaverit. Ric.

(c) Quod exequias convivium patitur. Quod convivio infertur, non sepulcro; quod cœnæ impenditur, non funeri. Ric.

(d) Et jam præter naturam eruditus feris. Nempe in schola bestiarum, hoc est, circo, amphitheatro. Ric.

(e) Imo nec facile morientem. Liber Agobardi, Imo facile nec morientem. Plerisque apud Septimium locis, facile, significat sæpe. Ric.

(f) Sed et si anima præfugerit ultimo gladio. Hoc est, si forte anima inter terarum læniatus e corpore

excesserit priusquam ultimo gladio pelleretur, etc. Itaque hæc sicarii pœna fuit. Bestiis objiciebatur læniendus; sic tamen curata supplicii mora, ut lassatis longa læniens bestiis, tandem confoderetur, gladio in gulam et genitalia atque etiam trans costas in præcordia adacto. Sed et si bestiis asperitate læniatum mori contingeret, nihilominus mortui gulam, luguiam, costas gladio confodimos erat, ut compensatione ac representatione proprii facinoris noxium corpus etiam ferro percuteretur, quo cives percusserat. Ric.

(g) Ut et sepultura puniatur. Ignea videlicet sepultura. Summam ignium pœnam dixit lib. ad *Martyras*. Ric.

(h) Nec tamen tanta est cura rogi. Maligno rogo ustulata corpora relinquuntur. Ric.

(i) Ut reliquias aliæ bestię inveniant. Canes, lupi, etc. Ric.

(j) Certe nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur, nuditate plectendus. Hæc quoque propria sicariorum fuit pœna. Nam alias eorum etiam corpora, qui exurendi damnabantur, pei poterant, scilicet ut ossa et cineres collecta sepulturæ tradi possent, inquit Ulpianus, lib. *De Cadaveribus Punitor*. Ric.

sibi de pistrinis et aquilegis rotis gratulabuntur (a), A si metallorum, et ergastulorum, et operum publicorum, ipsorumque carcerum, licet otiosorum, recorderentur. Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam, quæro præmia; sed potius invenio supplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quæcumque restitui? Pavum se meminit Homerus (b), Ennio somniante; sed poetis nec vigilantibus credam. Etsi pulcherrimus pavus, et quo velit colore cultissimus; sed tacent pinnæ (1), sed displicet vox; et poetæ nihil aliud quam cantare malunt. Damnatus est igitur Homerus in pavum, non honoratus. Plus de sæculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium disciplinarum, ut malit famæ suæ ornamenta, quam caudæ (2). Age nunc, ut poetæ in pavos vel in cygnos transeant, si vel cygnis decora vox est; quod animal indues viro justo Æaco (3), quam bestiam integræ fœminæ Didoni? quam volucrum patientia, quam pecudem sanctionia, quem piscem innocentia sortientur? Omnia famula sunt hominis, omnia subjecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus est, deminatoratur (4). Illic ille, cui ob merita vitæ imagines, statuae, et tituli, honores publici, privilegia rependuntur? cui curia, cui populus suffragiis immolat? O iudicia divina post mortem humanis mendaciora (5), contemptibilia de pœnis, fastidibilia de gratiis, quæ nec pessimi metuant, nec optimi cupiant; ad quæ (6) magis scelesti, quam sancti quique properabunt: illi, ut iustitiam sæculi citius evadant; isti, ut tardius eam capiant? Bene, philosophi, docetis, utiliter suadetis, leviora post mortem supplicia vel

præmia; cum si quod iudicium animas manet, gravius debeat credi in dispunctione vitæ, quam in administratione: quia nihil plenius, quam quod extremius; nihil autem plenius, quam quod divinius. Deus itaque iudicabit plenius (c), quia extremius, per sententiam æternam tam supplicii quam refrigerii, nec in bestias, sed in sua corpora revertentibus animalibus: et hoc semel, et in eum diem quem solus Pater novit, ut pendula expectatione sollicitudo fidei probetur; semper diem observans, dum semper ignorat; quotidie timens, quod quotidie sperat.

CAPUT XXXIV.

Nulla quidem in (7) hodiernum dementiæ huiusmodi sententia erupit sub nomine hæretico, quæ humanas animas reingat in bestias. Sed necessarie hanc quoque speciem intulimus et exclusimus, ut superioribus coherentem, quo perinde in pavo retunderetur Homerus, sicut in Pythagora Euphorbus; atque ita hac etiam metempsychosi sive metensomatosi reperienda, illa rursus cæderetur quæ aliquid hæreticis subministravit. Nam et Simon samarites in Actis Apostolorum redemptor Spiritus Sancti, posteaquam damnatus ab ipso cum pecunia sua in (8) interitum, frustra flevit (d) conversus ad veritatis expugnationem, quasi pro solatio ultionis, fultus etiam artis suæ viribus, ad præstigias virtutis alicujus Helenam quamdam tyriam de loco libidinis publicæ (e) eadem pecunia redemit, dignam sibi mercedem pro Spiritu Sancto (f). Et se quidem finxit (9) summum patrem, illam vero injectionem suam primam (g), qua injecerat angelos et archangelos condere: hujus eam propositi

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pennæ *Rig. Ven.*
 (2) Gaudia *Rhen. Seml. gaudeat Pam. Fran.*
 (3) Deloco *Par. de joci Lat. Je joco Pam. Fran.*
 (4) Diminatoratur *Pam. Rhen. Rig. Ven. Seml. Oberth.*
 (5) Mendiciora *Rhen. Seml. Oberth.*

- C (6) Atque *Fran.*
 (7) Ad *Pam. Rhen.*
 (8) In *ordt. Fran.*
 (9) Fingit *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Aquilegis rotis.* Jumenta, muli, et asini qui hisce machinis volvendis occupabantur, si quando in homines mutari contigerit, de sua sibi conditione gratulabuntur; vertendis enim hisce rotis non insudabunt. Vitruvius illas describit; erant autem instrumenta quæ situlis et vasis quibusdam aquam hauriebant, atque effundebant. LE PR.

(b) *Pavum se meminit Homerus, Ennio somniante.* Perierunt illa Ennii verba quibus in pavum mutatum ait Homerum; duo puto fuisse somnia Ennii, de quibus auctores. Ad eam rem pertinere illa Persii sat. 6, putarim:

Cor jubet hoc Enni, postquam destertuit, esse
 Mæonides, quintus pavone ex Pythagoræo. LE PR.

(c) *Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius.* Nimirum extremo ac supremo iudicio. RIC.

CAP. XXXIV. — (d) *Frustra flevit.* Hoc est, frustra pœnituit. Etenim Lucas in Actis Apostolorum tradit Simonem istum samaritam dicti sui certe sacerlegi pœnitentia ductum, obsecrasse Petrum ceterosque apostolos in hæc verba: *Deprecamini pro me apud Dominum, ne quid horum quæ adversum me dixistis eveniat.* Ac de Simone Lucas præterea nihil. Septimius ait, frustra eum flevisse. Quod etiam ita accipi potest, ut frustra flevisse dicatur, qui cum ad fidem christianam accessisset, testatus, ut verisimile est, se magicas artes egerare, ac pœnitere fraudum pristinarum, postea tamen ad easdem fallacias et imposturas perfide revertisset. RIC.

(e) *Helenam quamdam tyriam de loco libidinis publicæ.* Irenæus, lib. I, cap. 20, quæstuarium dixit. RIC. — *Helenam quamdam tyriam.* Tum hic, tum cap. sequenti, Helenam sive Helenam retinimus, tum quod Simon ille magus hanc eandem fuisse diceret Helenam trojanam illam, tum quod etiam sic appelletur a B. Justino martyre *Apolog.* II, et post eum ab Eusebio græco *Hist. Eccl.*, lib. II, cap. 12, seu 13; B. Hieronymus, *epist. ad Ctesiphontem adv. Pelag.*; Epiph., *hæc.* 21, non semel; Theodoro *Hæret. Fab.* lib. I, et Damasc. *lib. de Hæres.* Apud Irenæum eum variant codices, quamquam plures *Selenam* legant, quomodo etiam B. August. *lib. de Hæres.*, Rufinus versione sua Eusebii, Cyrillus alicubi, et ante omnes hos Clemens Papa in *Recognit.* ubi a luna quæ græce *σεληνη* dicitur, appellatam vult. Verisimile itaque est utroque nomine appellatam. PAM.

(f) *Dignam sibi mercedem.* Sic etiam legitur in exemplari Agob. Emendatius tamen, ut opinor, scribetur, *mercem.* Dignam, inquit, mercedem redemit sibi Simon Helenam illam eadem pecunia qua Spiritum Sanctum redimere voluerat. RIC.

(g) *Illam vero injectionem suam primam.* Clarius B. Justinus martyr, primam quamdam mentem seu intelligentiam; Iren. mentis conceptionem matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere et archangelos, sicuti vicissim illud, *ejus eam propositi compotem*, etc., facit ad Iren. intellectum.

PAM.

compotem exilisse de patre, et in inferiora desultasse; atque illic prævento patris proposito, angelicas potestates genuisse, ignaras patris, artificis mundi hujus; ab his vero per invidiam (1) retentam (a), ne digressa ea alterius genimina viderentur; et idcirco omni contumeliæ addictam, ut nusquam discedere depretiatam liberet, humanæ quoque formæ succidisse, velut vinculis carnis coercendam; ita multis ævis per alios atque alios habitus fœmininos volutatam, etiam illam Helenam fuisse, exitiosissimam Priamo, et Stesichori postea oculis (b), quem et excæcasset ob conviciu carminis, delinere reluminasset ob satisfactionem laudis; proinde migrantem eam de corporibus in corpora, postrema dedecoratione (2), sub titulo prostitutiæ Helenam viliorē: hanc igitur esse ovem perditam, ad quam descenderit (3) pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea et resecta, nescio humeris an fœminibus (c), exinde ad hominum respexerit salutem, quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus; quibus fallendis, et ipse configuratus æque, et hominibus hominem ementitus, in Judæa quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poetas et hereticos laborantem! tunc adulterio, nunc stupro infamem! nisi quid de Troja gloriosius eruitur, quam de Iupanari: mille navibus de Troja, nec mille denariis forsitan de Iupanari. Erubescere, Simon, tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. At Menelaus statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, decenni prælio extorquet, non latens, non fallens, non cavillabundus. Vereor ne ille magis pater fuerit, qui circa Helenæ recuperationem et vigilantius et audentius et diutius laboraverit.

CAPUT XXXV.

Sed non tibi soli metempsychosis hanc fabulam instruxit. Inde etiam Carpocrates utitur (d) pariter ma-

gus, (e) pariter fornicarius, etsi Helena minus, quidni? cum propter omnimodam divinæ et humanæ disciplinæ eversionem constituendam, recorporari animas adseveraverit: nulli enim vitam istam rato fieri, nisi universis, quæ arguunt eam, expunctis, quia non natura quid malum habeatur, sed opinione, itaque metempsychosin necessarie imminere, si non in primo quoque vitæ hujus comæatu omnibus illicitis satisfaciat: scilicet facinora tributa sunt vitæ: cæterum totiens animam revocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem (*Mat. V*), detrusa identidem in carcerem corporis. Hunc enim temperat totam illam allegoriam Domini, certis interpretationibus relucens: et primo quidem simpliciter intelligendam; nam et ethnicus homo adversarius noster est, incedens eandem viam vitæ communis. Cæterum, oportebat nos de mundo exire (*I Cor. V*), si cum illis conversari non liceret. Huic ergo bonum animi præstes jubet (*Luc. VI*): *Diligite inimicos vestros*, inquit, *et orate pro maledicentibus vos*, ne aliquo commercio negotiorum injuria provocati, abstrahat te ad suum judicem, et in custodiam delegatus ad exsolutionem totius debiti arcearis. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio ex observatione comitante, cum illo quoque moneris eam inire concordiam, que deputetur ex fidei conventionem: pactus es enim renuntiare ipsi, et pompæ, et angelis ejus. Convenit inter vos de isto. Hæc erit amicitia observatione (4) sponsionis, ne quid ejus postea resumam ex his quæ egerasti, quæ illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem judici Deo objiciat, sicut eum legimus alibi (*Apocal. XII, 10*) sanctorum criminatorem, et de ipso etiam nomine diaboli (5) delatorem, et judex te tradat angelo executionis, et ille te in carcerem mandet infernum, unde non dimittaris, (f) nisi modico quoque delicto

LECTIONES VARIANTES.

(1) Ab iis per invidiam *Lat.* ab his perinde animo *Pam. Seml.*

(2) Postremo de decoratione *cod. Wouav.*

(3) Descendit *Rig. Ven.*

(4) Observatio *Pam. Rhen.*

(5) Diaboli omitt. *Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

(a) *Ab his vero per invidiam retentam.* Irenæus: *D* « [sive assessores], et oniroponos [sive somnia « mittentes], et reliquas malignationes, seu, sicuti « interpret Epiphanius, præstigias. » *Pariter fornicarius.* Hoc addit Auctor, quoniam, juxta Irenæum, Marcellinam, quæ Romam sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrinæ, multos exterminavit. Quod ipsum repetit Epiphanius, addens eos in luxu degere, et omnia ad corporis voluptatem operari solere, usque adeo ut Eusebius istas potissimum discipulis Gnosticis imputet suspitionem illam, quam de Christianis omnibus ipsorum causa conceperant ethnici, de stupris promiscuis, et exterando infanticidio; a quibus criminibus latissime supra in *Apologetico* esse defendit Tertullianus. *PAM.*

(b) *Stesichori postea oculis.* Fabula illa multis scripta. Is enim cum oculis privatus esset propter vituperationes suas in Helenam, falsa esse quæ de ipsa dixerat, edito poemate quod palinodiam vocavit, testatus est, statimque visum recuperavit. *LE PR.*

(c) *Nescio humeris an fœminibus.* Alludit Septimii stylus ad parabolum boni Pastoris, ludens in Helenam meretricem. *RIG.*

CAP. XXXV.—(d) Pariter magus. Uno verbo dixit quod latius Irenæus de Carpocrate et ejus discipulis, ac post eum Eusebius (*Hist. Eccles. l. IV, c. 7*) et Epiphanius: « Artes enim, inquit, magicas operantur ipsi et incantationes, philtro quoque *χαρυσία* [id est amatoria, ut interpretes Eusebii vertunt], et parendos

(e) *Pariter fornicarius, etsi Helena minus.* Etsi Helenam non haberet. *RIG.—Etsi Helena minus.* Quamvis fornicarius, non tamen æquavit Helenam, quæ excidii Trojani causa fuit, ob vitæ turpitudinem, et calamitatum plurimarum funus. *LE PR.*

(f) *Nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso.* Id est, interim vel antequam resurgamus,

mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Cæterum, apud Carpoeratem, si omnium facinorum debetrix anima est, quis erit inimicus et adversarius ejus intelligendus? Credo, mens melior, quæ illam in aliquid innocentiam impegerit, adigendam rursus ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonæ vitæ. Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi (e), id est, ex pessimis præceptis doctrinam veritatis agnoscere. Spero hujusmodi hæreticos Helix quoque invadere exemplum, tanquam in Joanne sic (1) representati, ut metempsychosi patrocinetur pronuntiatio (2) Domini (Matt. XVII): *Helias jam venit, et non cognoverunt eum*. Et alibi (Matt. XI): *Et si vultis audire, hic est Helias qui venturus est*. Numquid ergo et Judæi ex opinione pythagorica consuebant Joannem (Joan. I): *Tu es Helias?* et non ex prædicatione divina (Malach. IV): *Et ecce mittam vobis Heliam thesbiten?* Sed enim metempsychosis illorum, revocatio est animæ jam pridem morte functæ, et in aliud corpus iterata. (b) Helias autem non ex decessione vitæ, sed ex translatione venturus est; nec corpori restituendus, de quo non est exemptus (IV Reg. II); sed mundo reddendus, de quo est translatus; non ex postliminio vitæ, sed ex supplemento prophetiæ; idem et ipse, et sui nominis et sui hominis. Sed quomodo Helias Joannes (c)? Habes angeli vocem (Luc. I) *Et ipse, inquit, præcedet coram populo in virtute et spiritu Helix, non in anima ejus, nec in carne*. Hæ enim substantiæ sui ejusque sunt hominis. Spiritus vero et virtus extrinsecus conferuntur ex Dei gratia.

(1) Sic omitt. Rig. Ven.

non quod ipsa dilatio resurrectionis sola sit expiatio, et purgatio venialium culparum; sed quod in purgatorio, purgemur variis poenis post hanc vitam et antequam resurgamus. Cæterum interpretationem istam tertullianicam facere pro purgatione animarum post hanc vitam a modicis quibuscumque delictis, atque ideo pro purgatorio, adnotavit Pamelius, adjunctis aliis testimoniis S. Cypriani. LAC.

(a) Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi. Ironia est, qua ridet interpretationem Harpocratis; et etiam accipitur vox spero, quæ sequitur, pro timeo; sicuti supra non semel; tanquam si timeret ne posset respondere argumentis propositis. PAM.

(b) Helias autem non ex decessione, etc. Irenæus lib. V cap. 7, ubi de paradiso in Eden, hoc de Elia refert acceptum a presbyteris Apostolorum discipulis, translatum esse in paradysum justis hominibus præparatum, in quem et Paulus apostolus adportatus audivit sermones inenarrabiles, quantum ad nos in præsentem; et ibi mansurum usque ad consummationem sæculi: interea conservari incorruptum. RIC.

(c) Sed quomodo Helias Joannes? Similiter prorsus locos hos Scripturæ interpretatur B. Augustinus [Tr. XIV in Joan. c. 4, et l. V de Trinitate, c. 14]. Qui interim neutri legi illud, *coram populo*, quod Auctori proinde peculiare est. Posteriori vero loco etiam interpretatur spiritum Helix, pro spiritum Mosei, sicut hic Auctor, qui una voce translatus spiritum Mosei dicit, eo quod dicitur auferri a Mose et dari 70 senioribus. PAM.

CAP. XXXVI. — (d) Constitueramus animam in ipso et ex ipso, etc. Hoc suum paradoxum statuit Tertullianus cap. 25, 26, 27, ubi asseruit animam simul

ita et transferri in alterum possunt ex Dei voluntate, ut factum est retro de Moysis spiritu.

CAPUT XXXVI.

In has quæstiones inde, opinor, excessimus, quo nunc revertendum est. (d) Constitueramus animam in ipso, et ipso seri homine, et unum esse a primordio semen, sicut et carnis in totum generis examen, (e) propter æmulas scilicet opiniones philosophorum et hæreticorum, et (f) illum sermonem Platonis veterosum. Nunc ordinem sequentium exinde tractatum teximus. Anima in utero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa soritur et sexum, ita pariter in caussa sexus neutra substantia tenetur. Si enim in seminibus utriusque substantiæ aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut caro, aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiæ adscribere per temporalem intercapedinem seminum; ut aut caro animæ, aut anima carni inculperet sexum: quoniam et Apelles, non pictor, sed hæreticus (g), ante corpora constituens animas viriles ac muliebres, sicut ab Philumena didicit, utique carnem, ut posteriorem, ab anima facit accipere sexum. Et qui animam post partum carni superducunt, utique ante formatæ, marem aut foeminam de carne sexum præjudicant animæ. Utriusque autem substantiæ indiscreta semina, et unita suffusio eorum, communem subeunt generis eventum, qua lineas duxerit (h), quæcumque illa est ratio naturæ. Certe et hic se primordiorum forma testatur, cum masculus temporibus effingitur. Prior enim Adam; foemina aliquanto serius: posterior enim E a.

LECTIONES VARIANTES.

(2) Patrocinentur prænuntio Rig. Ven.

COMMENTARIUS.

cum carne in utero proseminari, et ex traduce Adami omnes derivari animas per semen, quod rursus in hoc capite inculcat. LAC.

(e) Propter æmulas scilicet opiniones philosophorum et hæreticorum. Cap. 25, antequam suam sententiam de proseminatione animarum efflueret, recensuit opiniones hæreticorum varias circa originem animæ æmulantium, philosophica placita, maxime platonica, concedentia animabus originem cœlestem, ubi ostendit Valentinum, Saturninum, Carpoeratem, Apellem æmulos, et discipulos Platonis fuisse. LAC.

(f) Illum sermonem Platonis veterosum. Non vocat sermonem Platonis veterosum, quod dixerit discipulis reminiscencias, veluti profectas ex vetero somno, sed alludens ad veterem sermonem apud Platonem de reciproco animarum discursu, de quo cap. 28: *quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis, etc.* Non sine lepore ludit vocabulo, ut ostendat sermonem illum veterem mere somnium, et sine ullo cerebro esse, et æque veterosum esse ac veterem. Arnobius quoque veterosum dixit pro veterem, lib. I.

LAC.

(g) Apelles non pictor, sed hæreticus. Ἀπίλλης, latine Apelles et Apella. Horatius... *Credat Judæus Apella*. Is vero fortean recutitus, quia judæus, sed Apella græcum est Ἀπέλλης, nec significat recutitum aut verpum. Apelles et Apella, quemadmodum Pyetes et Picta, Prophetes et Propheta, Evergetes et Evergeta, etc. RIC.

(h) Qua lineas duxerit. Quia pictoris mentionem paulo prius fecit, etiam hanc proverbialem formulam ab illis desumpsit. PAM.

caro informis est, qualis ex Adæ latere deest; animal tamen et ipsa jam, quia et illam de portionem animatam (1) agnoscant. (a) Cæsar, et ipsam Dei adflatus animasset, si non nis, ita et animæ ex Adam tradux fuisset in a.

CAPUT XXXVII.

rem autem hominis in utero serendi, struendi, li paraturam aliqua utique potestas divinæ voss ministra modulatur (b), quacumque illa rragitare sortita. Hæc æstimando, etiam superomana deam finxit Alemonam (c), alendi inætus; Et Nonam et Decimam, a sollicitioribus us; et Partulam, quæ partum gubernet; et m, quæ producat in lucem. Nos officia divina s credimus. Ex eo igitur fœtus in utero homo,

A a quo forma completa est. (d) Nam et Moysis lex (*Exod. XXI, 22*) tunc aborsus (2) reum talionibus judicat, (e) cum jam hominis est caussa, cum jam illi vite et mortis status deputatur, cum et fato jam inscribitur, (f) etsi adhuc (5) in matre vivendo, cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animæ nascentis, ut ordinem decurram. (g) Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decurrialem numerum (h) ut exinde reliquorum parentem (4) colunt, denique perfectorem nativitatis humanæ. (i) Ego ad Deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses Decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascimur. (j) Sed et cum septimo mense nativitas (5) plena est,

LECTIONES VARIANTES.

animal Pam. Rhen. animam cod. Agobard.
aborsus Fran.
t sic adhuc cum Jan.

B (4) Parentum Pam. Rhen. Sentl.
(5) Nativitatis Rig. Ven.

COMMENTARIUS.

terum, et ipsam dei adflatus animasset. Ad eum videtur respondere August. lib. 4 de e, cum ait: « Qui propaginem adserunt animahinc se putant invicti; suam munire sententia, quia cum scriptum sit detraxisse Deum costam tere viri, eamque ædificasse in mulierem, non dditum, quod in ejus faciem sufflaverit spiritivitæ, ideo, inquit, quia de viro jam fuerat ata. » Pro quo dixit auctor: animal jam et ipsa. respondet, nihil per hoc eorum sententiam adju. Si enim, inquit, scriptum esset, Insufflavim vitæ in faciem mulieris, nec sic esset conceis, ut non propagaretur ex parentibus anima, etiam de filio hoc scriptum reperiretur. Quia tacitum est, non negatum neque affirmat. PAM.

XXXVII. — (b) Aliqua utique potestas divinæ tis ministra modulatur. Quæ sit hæc potestas ostendit, cum dicit: Nos officia divina (id est, jureconsultorum, ministros Dei) angelos credit itaque locus iste ad confirmationem dogmatolici de angelis peculiaribus homini cuique de, de quibus est elegans B. Hieronymi sententia Matt. XVIII: Angeli eorum semper vident fatris mei: « Magna, inquit, dignitas anima, ut unaquæque habeat ab ortu nativitatis in eam sui angelum deputatum. » De iisdem existat 50 apud Justin. martyr. lib. Quæst. et resp.; um affirmant BB. Hilarius in Ps. CXXXIII, s in Ps. XLVIII et alibi, Augustinus in Soli-27. Eodem pertinet quod, inter opera B. Cy-Prologo operis de Cardin. Christi Operibus vo- Angeli salutis nostræ ministeriales, et quod s in Expositione Symboli scribit, ab initio præquasdam virtutum cœlestium potestates, qui-eretur et dispensaretur mortalium genus. Vide Origenem. Hom. 15 ou 55 in Luc. et hom. 11 ieros. PAM.

Etiam romana superstitio deam finxit Alemonam. mona vide Gyraldum, de Diis Gentium. De aliis (sicuti etiam ante me adnotavit Turnebus, b. XVIII, c. 54), in hæc verba Gellius: « Duæ æ a Latinis, una a partu noni mensis Nona, a ab enixu decimi mensis Decima dicebatur, abebat tertia, quæ Parci dicebatur, quasi Par- nutato t in c. » Eam hic autor Partulam vocat, artum gubernet. Porro de Lucina infra latius e. n.

Nam et Moysis lex tunc aborsus reum, etc. Lex betur Exodi 21, juxta LXX. Decretum autem

ibi est, ut si quis mulierem prægnantem percusserit, si infans figuratus non fuerit, reus erit et damnatus secundum viri illius mulieris voluntatem, cum quo litem componet; si vero figuratus fuerit infans, hoc est animatus, dabit animam pro anima: reus enim erit homicidii. Aborsus autem dicitur juxta quosdam primis prægnationis mensibus, abortus vero cum imminet puerperium. LE PR.

(e) Cum jam hominis est caussa. Hoc est, hominis appellatio et titulus. Jam formato fœtu, $\pi\alpha\iota\delta\iota\sigma\iota\ \delta\epsilon\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\sigma\iota\ \nu\epsilon\mu\tau\epsilon\iota\sigma\iota$, ut jam homo censeri debeat. Nam ut ait Hieronymus ad Algasiam, quæst. 4: Tandiu non reputatur homo, donec elementa confusa suas imagines membraque suscipiant. RIC.

(f) Etsi adhuc in matre vivendo, cum matre plurimum communicat sortem. Hoc habet ex disciplina Juris, quæ partum antequam edatur, mulieris portionem esse ait vel viscerum. l. 4. De inspie. ven. RIC.

(g) Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Etsi nonus mensis hodie partibus tribuatur, illud tamen consentit cum veterum regulis qui decimum mensem statuabant. Turnebus noster illud ideo fieri ait, quia breviores erant veterum menses, utpote lunares, nostri vero ad solis motum accommodati sunt, suntque adeo longiores. Apud Jureconsultos decimi mensis partus legitimus habetur. Potest etiam hæres institui nepos ex filio mortuo, vel neptis, modo decimo mense nascatur a morte patris ex l. Gallus 29, D. de liberis, vel Posthumis hæred. inst. i. ult. C depositum. Post decem menses id fieri non potest, ex l. 6. de his qui sunt sui. Licet scripserit Angelius Adrianum imperatorem decrevisse undecimi mensis partum legitimum esse. LE PR.

(h) Decurrialem numerum. Decurialis nove ab Auctore pro denario numero accipitur. Huc autem pertinet quod Athenagoras (Orat. pro Christian.) decenarium numerum maximum dicat secundum Pythagoricos, qui et quaternarius sit, et tum arithmeticum numerum, tum musica: harmonicæ ut concentus rationis complectatur. Continet enim numerandi genera universa, numerorum est fons et principium, ex uno, duobus, tribus, et quaternario constans. PAM.

(i) Ego ad Deum potius argumentabor. Ingeniose quidem, sed superstitionem superstitionibus revincit. RIC.

(j) Sed et cum septimo mense. Septimestris partus adeo legitimus est ut matri prosit, cum sit pleni temporis l. septimo. D. de stat bon. Qua de caussa octimestris non idem faciat partus, septenarii numeri virtuti tribuendum censent quidam; sed adeunda erit

facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut A quo (1) die dedicata est (2) Dei conditio, eo (3) mense interdum producatui Dei imago. Concessum est properare natiuitati, et tam idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis, et re- quietis et regni. Ideo (a) odoas nos non creat: tunc enim nuptiæ non erant. Societatem carnis atque animæ iam dudum commendauimus a concretionem (4) seminum ipsorum usque ad signenti perfectionem. Perinde nunc, et a natiuitate (5) defendimus, imprimis quod simul crescat, sed diuersa (6) ratione pro generum conditione; caro modulo, anima ingenio, caro habitu, anima sensu. Cæterum, (b) animam substantia crescere negandum est, ne etiam decre- scere substantia dicatur, atque ita et defectura cre- datur. Sed vis ejus, in qua naturalia peculia consita B retinentur, salvo substantiæ modulo quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producit. (c) Con- stitue certum pondus auri vel argenti, rudem adhuc massam; collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti; dehinc, cum in lam- inam massa laxatur, major efficitur initio suo, per dilatationem ponderis certi, non per adjectionem; dum extenditur, non dum augetur. Etsi sic quoque augetur, dum extenditur; licet enim habitu augeti, cum statu non licet. Tunc et splendor (7) ipse pro- uelitur (8) auri vel argenti, qui fuerat quidem et in massa, sed obscurior, non tamen nullus, tunc et alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiæ qua duxerit eam qui agit, (9) nihil conferens mo- dulo nisi effigiem. Ita et animæ crementa reputanda, C non substantiua, sed propectiua (10).

- (1) Quoto Fran.
 (2) Est omitt. Send.
 (3) Toto Fran.
 (4) Congregatione cod. Agobard.
 (5) Et natiuitatem cod. Agob.
 (6) Diuisa Rig. Ven.

B. Ambrosii epist. 59 ad Horontianum. Hippocrates, lib. 2. epid. sect. 5, ad vitalem partum dies nume- rat 280. L. E. PR.

(a) *Odoas nos non creat.* Alludit ad mensem oc- tatum, quo fere mense partus vitales non sunt. Præ- terea vero alludit ad octauum diem, quo transacta hebdomade recurrit dies Solis, quem Dominicum iure dicimus, ob resurrectionem Domini nostri, quo etiam die futurum supremi iudicii, ac proinde resur- rectionis nostræ diem. Tunc vero, quod Matthæus adfirmat, nullæ nobis amplius nuptiæ. Rig.

(b) *Animam substantia crescere negandum est, ne etiam decrescere substantia dicatur, atque ita defectura credatur.* Augustinus: *Timuit videlicet, ne deficeret etiam minuendo si cresceret, et non timuit ut deficeret rarescendo cum cresceret.* Sed cum animam Septimius dixerit substantia non crescere, atque ita nec decre- scere nec deficere, satis cauisse videtur ne rarescendo deficeret, cum substantia non rareseat, quemad- modum nec substantia decrescat, sed pro modulo corporis vires suas exserat, et peculia proferat. De- nique corpus animæ tribuit, sed corpus sui generis, hoc est, quale conueniat animæ, cui, cum sit immor- talis, non conueniat substantia crescere aut deficere. Verum de his hactenus, quorum nos dies una faciet compotes et certos, quæ Deo sistet immortales. Rig.

CAPUT XXXVIII.

Quamquam autem et retro præstruxerimus, omnia (d) naturalia animæ ipsi substantiæ inesse pertinentia ad sensum et intellectum, et ex ingenito animæ cen- su, sed paulatim per ætatis spatia procedere, et va- rie per accidentia exadere, pro artibus, pro institutis, pro locis, pro dominatricibus potestatibus; quod ta- men faciat ad carnis animæque propositam nunc so- cietatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus conuenire, pariterque et illam suggestu sensuum, et istam processu membrorum exurgere, a quarto decimo fere anno: non quia Asclepiades inde sapientiam supputat, (e) nec quia iura civilia ab hinc agendis rebus adtemperant; sed quoniam et hæc de primordio ratio est. Si enim Adam et Eva ex agnitione boni et mali pudenda tegere senserunt, ex quo idipsum sentimus, agnitionem boni et mali pro- fitemur. Ab his autem annis, et suffasior et vestitior sexus est, et concupiscentia oculis arbitris utitur, et (f) communicat placitum, (g) et intelligit quæ sint, et (h) fines suos ad instar ficulneæ contagionis pruri- gine accingit, et hominem de paradiso integritatis educit, exinde scabida etiam in cæteras culpas, et delinquendi (i) non naturales, cum iam non ex instituto naturæ, sed ex vitio. Cæterum, proprie natu- ralis concupiscentia unica est, alimentorum solum- modo, quam Deus et in primordio contulit: *Ex omni ligno, inquit (Gen. III), edetis;* et secundæ post dilu- uium genituræ supermensus est (Gen. II): *Ecce dedi uobis omnia in escam, tanquam olera fæni;* prospec- tans (12) non tam animæ quam carni, etsi propter animam. Auferenda est enim argumentatoris occa- sio, qui quod anima desiderare videatur alimenta,

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Exsplendor Rig. Ven.
 (8) Perhibetur alii minus bene.
 (9) Aget Par. alii auget Jun.
 (10) Prouocatiua omnes præter Jun.
 (11) Delinquenti Jun.
 (12) Prospectum Pam. Rhen.

COMMENTARIUS.

(c) *Constitue certum pondus auri vel argenti.* De hoc loco sic Augustinus: « Quis hunc crederet cum isto corde tam disertum esse potuisse? Sed tremenda sunt ista, non ridenda; ad hoc enim nunquam cogere- tur, si aliquid cogitare potuisset, quod sit, et corpus non sit. Quid autem absurdius, quam putare massam cuiuspiam metalli ex aliqua parte crescere posse, dum tuoditur, nisi decrescat ex altera parte? vel augeti latitudine, nisi crassitudine minuat? aut ullum esse corpus manente naturæ suæ quantitate, quod undique crescat, nisi rareseat? » etc. (Lib. X de Gen. ad litt. c. ult.). PAM.

CAP. XXXVIII. — (d) *Naturalia animæ.* Peculia scilicet, ut supra. Rig.

(e) *Nec quia iura civilia, etc.* Rerum suarum ad- ministrationem legibus civilibus impubes habere non poterat, neque testamentum condere. Tempus autem pubertatis definitur. l. 1, a qui aetate l. d. qui testam. fac. poss. L. E. PR.

(f) *Communicat placitum.* Jam communi complexu et commisionis cupidine. Rig.

(g) *Et intelligit quæ sint.* Jam uterque sexus intel- ligit quæ illa sint agere et pati nata. Desunt utriusque sexus uocabula. Et consimili aposiopesi turpe uerbum involuit sub finem libri *aduersus Valentinianos.* Rig.

(h) *Fines suos ad instar ficulneæ contagionis pruri-*

hinc quoque mortalem eam intelligi cupit, quæ cibus sustineatur, denique derogatis eis evigescat, postremo subtractis intercitat. Porro non solum proponendum est quisnam ea desideret, sed et cui; et si propter se, sed et cur, et quando, et quonam usque; tum quod aliud natura desideret (1), aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in causam. De iderabit igitur cibus anima, sibi quidem ex causa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animæ caro est, et inquilinus carnis anima. Desiderabit itaque inquilinus, ex causa et necessitate hujus nominis, profutura domui, toto inquilinatus sui tempore; non ut ipse substruendus, nec ut ipse loricandus (2), nec ut ipse tibicinandus; sed tantum modo continendus: quia non aliter contineri possit, quam domo fulta. Alioquin licebit animæ, dispersa domo, ex destitutione propriorum subsidiorum incolunt abire, habenti sua firmamenta, et propria conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intellectualitatem, arbitrii libertatem.

CAPUT XXXIX.

Quæ omnia natiuitas animæ conlata, idem qui in primordio invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quominus aut ultro prospiciantur, aut qua oportet administrantur. Cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam, ab ipsa etiam janua natiuitatis animas (3) aucupabundus, vel qua invita-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliud est natura desiderari Fran. Gagn.
 (2) Glorandus Fran.
 (3) Animæ Jun.
 (4) Scribundo Jun.
 (5) Constitutione Jun.

- C (6) Totum Jun.
 (7) Procreativa lib. Agobard.
 (8) Pignora Seml.
 (9) Patrocinaeuntur Seml.

COMMENTARIUS.

gine accingit. Significat pubem, et cætera in corpore humano spatia contacta velamine ficulneorum περιξοράτων. Quasi primi parentes, Adamus et Eva, unguis usque ad extremos perpruiscerent, cum ex ficu folia carpere, atque inde totam arborem virus infecerit, succi videlicet, sive humoris illius exalbidi, quem de fracta ficu stillare cernimus. Sic lib. de Pudicitia: Facile quid speciosum viderat concupiscens, et ad inferiora respiciens, et de ficulneis foliis pruriginem retinens. RIC.

CAP. XXXIX.—(a) Tota illa puerperii superstitione. Superstitionem illam et gentilium absurditatem describit S. August. cap. 21, lib. IV, de Civ. In puerperio enim deos advocabant innumeros deasque: Lucinam, Opem, deam Vagicanum, deam Cuninam, Ruminam, Adeonam, Abeonam, deam Statilium, Volunnum, deam Volunnam, aliosque de quibus hic silere mens est. LE PR.

(b) Dum in partu Lucinæ. Lucina ita dicta, uti supra cap. 37 dixit Auctor, quod producat in lucem. Huc pertinet quod habet D. Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. 12: Lucina quæ a parturientibus invocetur; et illud Terentii in Andria: Juno Lucina, fer opem. Cicero enim, si Vivi creditur, et Junonem et Dianam fuisse Lucinam appellatam scribit alicubi, pro quo facit conjunctio et, hic intermedia. PAM.

(c) Dum per totam hebdomadam Junoni mensa, etc. Tibullus de natali Junone:

Natalis Juno, sanctos cape thuris acervos.

Videtur itaque, sicuti genius, ita etiam Junoni mensa proponi solere. Sicuti enim, uti mox adjungit Auctor, omnibus genii deputabantur, ita etiam junones; contra quam sentiunt quidam, qui viris gemos, mulieribus junones attribui volunt. Pro nobis certe fa-

tus, (a) tota illa puerperii superstitione? Ita omnes idololatria obstetricæ nascuntur, dum ipsi, adhuc uteri infulis apud idola confectis redimii, genimina sua daemoniorum candidata profitentur; (b) dum in partu Lucinæ et Dianæ ejulatur; (c) dum per totam hebdomadam Junoni mensa proponitur; dum ultima die facta scribunda (4) advocantur; dum prima etiam constitutio (5) infantis super terram (d) Statinæ deæ sacrum est. Quis non exinde (e) aut totum filii (f) caput reatui vovet, aut aliquem excipit crinem, aut tota (6) novacula prosecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, (g) pro gentica, pro avita, pro publica aut privata devotione? Sic igitur et Socratem puerum adhuc spiritus daemonicus invenit. Sic et omnibus genii deputantur, quod daemonum nomen est. Adeo nulla ferme natiuitas munda est, utique ethnicorum. Hinc enim et Apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis prærogativa, (7) quam ex institutionis disciplina: Cæterum, inquit (1 Cor. VII, 14), immundi nascerentur; (h) quasi designatos tamen sanctitati, ac per hoc etiam salutem, intelligi volens fidelium filios; ut hujus spei pignore (8) matrimoniis, quæ retinenda censuerat, patrocinaretur (9). Alioquin meminerat dominicæ definitionis (Joan. III): Nisi quis nascetur ex aqua et spiritu, non ibit in regnum Dei, id est, (i) non erit sanctus.

cit illud Plinii lib. X: Cum singuli ex semetipsis totidem deos faciant, genios junonesque adoptando sibi; et illud Senecæ alicubi: singulis enim et genium et junonem dederunt. PAM.

(d) Statinæ deæ sacrum est. Ejus meminit lib. ad Nat. II: Statuendi infantis Statina. Habebant et stantes deum Statilium, cujus meminit Augustinus libro IV de Civitate Dei, cap. 21. Statilium et Statanum præsides puerilitatis deos apud Nonium ex Varrone legimus. RIC.

(e) Aut totum filii caput reatui vovet. Hoc est, idololatria. RIC.

(f) Caput reatui vovet, aut aliquem excipit crinem. Votum est quod in Apaturis fieri solebat. Triduo Apaturia durabant: primo die adorabatur convivium; secundo peractis sacris, puer ad aram ducebatur; tertio referebant in album civium. Adisis Herodotum in Vita Homeri; hic crinem excipit, nihil aliud innuit quam ritum veterum quo puerorum crimes detondebant. LE PR.

(g) Pro gentica devotione. Genticam devotionem dicit, quemadmodum Tacitus morem genticum, lib. VI Annal. RIC.

(h) Quasi designatos tamen sanctitati ac per hoc etiam salutem intelligi volens fidelium filios. Hoc genus parvulos intelligi voluit libro de Baptismo, cum baptismi cunctationem utiliore esse ait, præcipue tamen circa parvulos. Etenim subjicit: Quid festinat innocens atas ad remissionem peccatorum? RIC — Isthinc sumpsisse videtur Hieronymus quod ex libris de Monogamia citavit Epist. ad Paulinum: ubi tamen pro designatis, dicit candidatos fidei, et nullis idololatriæ sordibus pollutos. RIC.

(i) Non erit sanctus. Id est, christianus. Etenim

CAPUT XL.

Ita omnis anima eo usque in Adam censetur (Rom. V), donec in Christo recenseatur; tandiu immunda, quamdiu recenseatur: peccatrix autem, quia immunda, (a) recipiens ignominiam ex carnis societate. Nam etsi caro peccatrix, secundum quam incedere prohibemur, cujus opera damnantur concupiscentis adversus spiritum, ob quam carnales notantur (1), non tamen suo nomine caro infamis. Neque enim de proprio sapit quid, aut sentit, ad suadendam vel impetrandam peccatellam. Quidni, quæ ministerium est? et ministerium, (b) non quale servus, vel minor amicus, animalia nomina (2), sed quale calix, vel quid aliud ejusmodi corpus, non anima. Nam et calix ministerium sitientis est; nisi tamen qui sitit, calicem sibi accommodarit, nihil calix ministrabit. Adco nulla proprietas hominis in choico; nec ita caro homo tanquam alia vis animæ, et alia persona; sed res est alterius plane substantiæ et alterius conditionis, addicta tamen animæ, ut supellex, ut instrumentum in officia (3) vitæ. Caro igitur increpatur in Scripturis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis, gula, vinolentiæ, sævitæ, idololatriæ, cæterisque carnalibus, non sensibus, sed effectibus. (c) Denique sensus delictorum, etiam sine effectibus, imputari solent animæ. Qui viderit mulierem (4) ad concupiscentiam, jam adulteravit in corde. Cæterum, quid caro sine anima, perinde in operatione probitatis, justitiæ, tolerantæ, pudicitæ? Porro quale est, ut cui nec bona documenta propria subscribas, ei crimina adpingas? Sed ea per quam delinquitur, convenitur, ut illi a qua delinquitur, oneretur, etiam in ministerii accusationem (5). Gravior invidia est in præsidem,

A (d) cum officia pulsantur. Plus cæditur qui jubet, quando nec qui obsequitur, excusatur.

CAPUT XLI.

Malum igitur animæ, præter quod ex obventu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit, (e) naturale quodammodo. Nam ut diximus, naturæ corruptio alia natura est, habens suum deum et patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem; ut tamen insit et bonum animæ, illud principale, illud divinum atque germanum, et proprie naturale (f). Quod enim a Deo est, non tam exstinguitur, quam obumbratur. Potest enim obumbrari, quia non est Deus; exstingui non potest, quia a Deo est. Itaque, sicut lumen aliquo obstaculo impeditum, manet, sed non comparet, si tanta densitas obstaculi fuerit (g); ita et bonum in anima a malo oppressum, pro qualitate ejus, aut in totum vacat, occultata luce (7), aut qua datur radiat, inventa libertate. Sic pessimi et optimi quidam, et nihilominus unum omnes animæ genus. Sic et in pessimis aliquid boni, et in optimis nonnihil pessimi. Solus enim Deus sine peccato, et solus homo sine peccato (g) Christus, quia et Deus Christus. Sic et divinitas animæ in præsentia (8) erumpit, ex bono priore, et conscientia Dei in testimonium prodit: *Deus bonus! Deus videt, et, Deo commendo*. Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Proinde cum ad fidem pervenit reformata per secundam nativitatem ex aqua et superna virtute (9), detracto corruptionis pristinæ aulæ, totam lucem suam conspicit. Excipitur etiam a Spiritu Sancto, sicut in pristina nativitate a spiritu profano (10). Sequitur animam nubentem spiritui caro, ut dotale mancipium, et jam non animæ famula, sed spiritus. O beatum connubium, si non admiserit adulterium!

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Infamia *add. Seml.*
 (2) Animalis nomine *Seml.*
 (3) Officina *Seml.*
 (4) Mulierem *omitt. Par.* ad concupiscentium *alii.*
 (5) Accusatione *Jun.*

- (6) Via *add. cod Agoburd.*
 (7) Occulta *Fran.*
 (8) Præsentia *Fen.*
 (9) Et *inser. Jun.*
 (10) Profanos *Jun.*

COMMENTARIUS.

Christiani fratres, fideles, sancti. Sanctos Apostolus vocat eos, qui non sunt foris, sive extra Ecclesiam. Sanctos opponit gentibus, ethnicis. Georgius Beticus lib. de fide et Deo: placita conversatione, atque ipsius Sancti Spiritus signatione venerunt. RIC.

CAP. XL.—(e) *Recipiens ignominiam ex carnis societate.* Cum Tertullianus statim dicat carnem non suo nomine infamem, dubitari potest, num sincero sensu ignominiam animæ tribuat ex consortio carnis dumtaxat propter meram originem, an quia instrumentum habeat anima delinquendi, ut mox probat. Alioqui secundum Tertullianum ipsa anima in se trahet ex Adamo originalem culpam, cum ipsam ex traduce Adami proseminari nugeatur, quod notat Magister Sentent. lib. II, dist. 31. LAC.

(b) *Non quale servus, vel minor amicus.* Minorem amicum dicit, qui longe potentiorum amicum demisse colit et observat. Amiculum dixit Horatius Epistola ad Scævam. Et majores ibidem, pro potentioribus amicis.

Et scis quo tandem pacto deceat majoribus uti.

Id est, amicis, inquit Porphyrio, sed in consuetudine majores dicimus. RIC.

(c) *Denique sensus delictorum, etc.* Nihil hoc facit ut peccatum originale animæ imputetur, quia, inquit Apost. Rom. 7, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me, hoc est in carne mea, peccatum. LAM.

(d) *Cum officia pulsantur.* Id est, Officiales. Augustinus in Psal. 21: *Quis hic alter episcopus est de parte Donati? Respondit officium: Nos non novimus nisi Aurelium catholicum.* RIC.

CAP. XLI.—(e) *Naturale quodammodo.* Distinguit naturale quodammodo, a naturæ corruptione sic dictum, et naturale proprie, cujus adhuc reliquias agnoscit, nempe boni illius quod principale erat in anima, ante lapsum hominis, in homine jam corrupto, et non tam extinctum illud quam obumbratum. PALM.

(f) *Quod enim a Deo est, non tam exstinguitur? etc.* Sumit pulchram metaphoram a luce: nam ipse faciebat animam lucidam, ut supra cap. 9. Observa obiter noluisse Tertullianum dicere, liberum arbitrium extinctum post peccatum in homine, ut recentes nostri hæretici maxime volunt non tam imminutum, quam deletum esse. LAC.

(g) *Solus homo sine peccato.* Natura scilicet; nam et B. Virgo sine peccato fuit, sed ex gratiæ dono, non ex debito naturæ. EDD.

CAPUT XLII.

De morte jam superest, (a) ut illic materia ponat, (b) ubi ipsa anima consummat : quamquam Epicurus vulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. « Quod enim dissolvitur, inquit, sensu caret, nihil ad nos. » Dissolvitur autem et caret sensu, non ipsa mors, sed homo, qui eam patitur. At ille ei dedit passionem, cujus est actio. Quod si hominis est pati mortem, dissolutricem corporis, et preemptricem sensus ; quam ineptum, ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur ! Multo coactius Seneca : « Post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa. » Hoc si ita est, jam et mors ad semetipsam pertinebit ; si et ipsa finitur, eo magis ad hominem, in quo inter omnia finiendo, et ipsa finitur. Mors nihil ad nos : ergo et vita nihil ad nos. Si enim quo dissolvimur, præter nos, etiam quo compingimur, extra nos. Si ademptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos. Sed (1) mortem quoque interimat, qui et animam. (c) A nobis, ut de posthuma vita, et (2) de alia provincia animæ, ita de morte tractabitur, ad quam vel ipsi pertinemus, si ad nos illa pertinet (3). Denique, nec speculum ejus somnus, aliena materia est.

CAPUT XLIII.

De somno prius disputemus ; post, mortem qualiter anima decurrat. (d) Non utique extranaturale est somnus, ut quibusdam philosophis placet, cum ex his eum deputant causis, quæ præter naturam haberi videntur. Stoici somnum resolutionem sensualis vigoris affirmant, Epicurei deminutionem spiritus animalis. (e) Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam, Empedocles et Parmenides refrigerationem ; (f) Strato segregationem consati spiritus, Democritus indigentiam spiritus, Aristoteles marcorem circuncordialis caloris. Ego me nunquam ita dormisse præsumo, ut ex his aliquid agnoscam. Neque enim credendum est,

A defetiscentiam esse somnum, contrarium potius defetiscentiæ, quam scilicet tollit. Siquidem homo somno magis reficitur, quam fatigatur. Porro, nec semper ex fatigatione concipitur somnus, et tamen cum ex illa est, illa jam non est. Sed nec refrigerationem admittam, aut marcorem aliquem caloris, cum adeo corpora somno concalescant, ut dispensatio ciborum per somnum non facile procederet calore properabili, et rigore tardabili, si somno refrigeraremur. Plus est, quod etiam sudor (4) digestionis æstuantis est index. Denique, concoquere dicimur, quod caloris, non frigoris operatio est. Proinde, deminutionem animalis spiritus, aut indigentiam spiritus, aut segregationem consati spiritus, immortalitas animæ non sinit credi. (g) Perit anima si minoratur. Superest, si forte, cum Stoicis, resolutionem sensualis vigoris somnum determinemus, quia corporis solius quietem procurret, non et animæ. Animam enim ut semper mobilem et semper exercitam, nunquam succidere (5) quieti, alienæ scilicet a statu immortalitatis : nihil enim immortale finem operis sui admittit ; somnus autem finis est operis. Denique corpori cui mortalitas competit, ei soli quies finem operis adulat. Qui ergo de somni naturalitate dubitabit, habet quidem diaæcticos in dubium deducentes totam naturalium et extranaturalium discretionem, ut quæ putaverit citra naturam esse, naturæ vindicari sciat posse, a qua ita esse sortita sunt, ut citra eam haberi videantur, et utique aut natura omnia, aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri, quod Dei contemplatio suggerit, auctoris omnium de quibus quæritur. Credimus enim (h) si quid est natura, rationale aliquod opus Dei esse. Porro, somnum ratio præit, tam aptum, tam utilem, tam necessarium, ut absque illo nulla anima sufficiat ; recreatorem corporum, redintegratorem virium, probatorem (6) valetudinum, pacatorem operum, medicum laborum ; cui legitime fruendo dies cedit, nox

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Si et Jun.
 (2) Interimat, quia et anima in nobis ut depositum habitat, et ut Pan. A nobis ut depositum avita, et lib. Agob.
 (3) Pertinet omitt. Rig. Ven.

- (4) Plus est etiam : sudor Rig. Ven.
 (5) Succedere Rhen. Pan.
 (6) Prolatorem vel prorogatorem Lat.

COMMENTARIUS.

CAP. XLII. — (a) Ut illic materia ponat. Hoc est, ut illic desinat sermo iste de anima. Rig.

(b) Ubi ipsa anima consummat. Ubi anima, discendens a corpore, actus in eo sui singula computat, et summum colligit, tanquam pecuniam de multis nominibus confectam. Rig.

(c) A nobis ut de posthuma vita et de alia provincia animæ. Elegantissime ait Septimius, a nobis, nempe Christianis, ita de morte tractari, tanquam de posthuma vita. Etenim scimus æternam manere. Ad eam vero a morte transiri. Itaque esse posthumam morti. Rig.

CAP. XLIII. — (d) Non utique extranaturale est somnus, ut quibusdam philosophis placet. Somnum hic juxta naturam esse probat ex variis philosophorum dogmatibus. Variæ autem sunt de causa somni opiniones. Videndus Galenus in Hist. Philos. et Plutarchus lib. 24 et 25, de Placitis. LE PN.

(e) Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam. Plutarchus, lib. 51, c. 25, de Placitis : « Anaxagoras somnum accidere putat functionibus corporis : non enim

animæ esse, sed corporis adfectionem ; mortem esse animæ divulsionem. Leucippus solius corporis esse somnum : eumque ob tenuitatem partium plus justo excernitur animati caloris, eo mortem effici corporis hæc esse, non animæ adfectiones. Empedocles mortem esse igneæ naturæ secretionem ab iis, ex quibus homo coaluit ; ideoque communem esse animæ corporique mortem, somnum autem evenire secretionem naturæ igneæ. » Refutat hanc sententiam Aristoteles lib. de Somno et Vigilia, cap. 3. Lac.

(f) Strato segregationem consati spiritus, etc. Horum immemor Plutarchus ; sed eorum opinio cognata videtur esse Epicuræ, et illi quam Empedocli tribuit Plutarchus ; nempe accidere somnum segregationem igneæ naturæ. Meminit tamen aliorum Plutarchus, ut Alcæonem et Diogenem. Lac.

(g) Perit anima si minoratur. Consatum spiritum aliqui dixerunt esse animam ; quare si diminuitur spiritus ille, minorabitur anima : quare mortalis esset. Lac.

(h) Si quid est natura, rationale, etc. Lactantius,

legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quod si A vitale, salutare, auxiliare somnus, nihil ejusmodi non rationale, nihil non naturale (1). Sic et medici omne contrarium vitali, salutari, auxiliari, extra naturæ cardines relegant. Nam et æmulas somno valetudines, phreneticam atque cardiacam, præter naturam judicando, naturalem somnum præjudicaverunt; etiam in lethargo non naturalem notantes, testimonio naturali respondent, cum in suo temperamento est. Omnis enim natura, aut defraudatione, aut enormitate rescinditur, proprietate mensuræ conservatur. ta naturale erit statu, quod non naturale effici potest decessu vel excessu. Quid si et esum et potum de naturæ sortibus eximas? nam et in his plurima somni præparatura (2) est. Certe his a primordio naturæ suæ homo imbutus est. Si apud Deum discas (a), ille fons generis Adami, ante ebitis soporem, quam sitiit quietem; ante dormiit, quam laboravit; imo, quam et edit; imo, quam et profatus est; ut videant naturalem indicem somnum omnibus naturalibus principalem. Inde deducimur etiam imaginem mortis jam tunc eum recensere. Si enim Adam de Christo figuram dabat (3), somnus Adæ mors erat Christi dormituri in mortem, ut de injuria perinde lateris ejus vera mater viventium figuraretur Ecclesia. Ideo et somnus tam salutaris, tam rationalis, etiam in publicæ et communis jam mortis effingitur exemplar. Voluit enim Deus, et alias nihil sine exemplaribus in sua dispositione molitus, (b) paradigmate platonico plenius humani vel maxime initiæ ac finis quotidiæ agere nobiscum, manum prærigens fidei, facilius C adjuvanda per imagines et parabolas, sicut sermonum, ita et rerum. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratum, immobile situ, quale ante vitam jacuit, et quale

post vitam jacebit, ut testationem plasticæ et sepulturæ expectans animam, quasi nondum conlatam, et quasi jam ereptam. Sed et illa sic patitur, ut alibi agere videatur, dissimulatione præsentis futuram absentiam ediscens; et tamen interim somniat, nec quiescit, nec ignavescit omnino, nec naturam immortalitatis servam sopori (4) addicit: probat se mobilem semper; terra, mari, peregrinatur, negotiatur, agitur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atque illicita persequitur: ostendit quod sine corpore etiam plurimum possit, quod et suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitando. Ita cum evigilaverit corpus, redditum officis ejus, resurrectionem mortuorum tibi affirmat. Hæc erit somni, et ratio naturalis, et natura rationalis. Etiam per imaginem mortis, fidem initiaris, spem meditari, discis mori et vivere, discis vigilare dum dormis.

CAPUT XLIV.

Cæterum, de Hermetimo. Anima, ut aiunt, in somno carebat, quasi per occasionem vacaturi hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc proflit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cræmaverunt. Regressa anima tardius, credo, homicidium sibi imputavit. Cives Clazomenii Hermetimum templo consolantur. Mulier non adit, ob notam uxoris. Quorsum istud? Ne quia (5) facile est vulgo existimare secessionem (6) animæ esse somnum (7), hoc quoque Hermetimo argumento credulitas subornetur. Genus fuerat gravioris aliquanto soporis, ut de incubone præsumptio est, (c) vel valetudinis, quam Soranus opponit, excludens incubonem, aut tale quid vitii, quod etiam Epimeidem in fabulam impegit, (d) quinquaginta (8) pene annos somniculosum. Sed

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nihil non naturali abest a Par. et aliis.
 (2) Paratura Pam. Rhen. Senl.
 (3) Figurabat Pam. Rhen. Senl.
 (4) So oris Pam. Rhen. Senl.

- (5) Ut quia non Pam. Rhen. Senler. Oberth.
 (6) Successionem Rhen. Senl. Oberth.
 (7) Somnium Par. Rig. Ven.
 (8) Sexaginta Jun.

COMMENTARIUS.

Divinar. Instit. lib. 2, cap. 9, hæc esse Senecæ sententiam testatur his verbis: *Melius igitur Seneca, omnium stoicorum acutissimus, qui vidit nil aliud esse naturam, quam Deum. Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? Nec enim illam didicit ex ullo. Imo laudabimus; quamvis enim naturalis illi sit, sibi illam dedit, quoniam Deus ipse natura est.* Quoniam non insolens est Tertulliano Senecam citare, putarem facile id ex Seneca accepisse; quod et de Lactantio censerem; nimirum id de promptu ex cap. 7, lib. IV de Benef.: *Quid enim aliud est natura, quam Deus et divina ratio?* LE PR.

(a) *Si apud Deum discas.* Ex sacris videlicet paginis apud Judæos, aut Christianos. LE PR.

(b) *Paradigmate platonico plenius.* Hoc iterum ex Phædone Platonis, apud quem Socrates, per exempla contrariorum sibi invicem succedentium, vitam morti successuram probat. RIC.—Fatetur Pamelius necesse se ad quod paradigma platonicum alludat Tertullianus; neque magis eruditus, sed sagax Junius aliorum rem divertens, dicit per anastrophen dictum *paradigmate platonico plenius*, id est, plenius quam ulla mathematica demonstratione, aut paradigmate fecerit Plato. Miror sinceriores et obivium sensum non

attigisse de ideis platoniceis. Allucinati fuerunt minus communi voce; tamen divus etiam Justinus, in *Cohortat. ad Græcos*, vocavit τὸ ἰδέσθαι τῶν πραγμάτων πρὸς τὸ δειγμῶν, *singularum rerum quæ creantur paradigma.* Sic etiam eadem vocat S. Dionysius, *de divin. nom.* cap. 5, τῶν θεῶν πρὸς δειγμῶν, *entium paradigma.* Ab eodem Dionysio citatur Clemens philosophus, quem puto fuisse S. Clementem Romanum, qui etiam πρὸς δειγμῶν dixit: quare sensus Tertulliani est, Deum sine exemplaribus nihil moliri, et hoc quidem non sensu platonico, sed plenius et perfectius quam opinatus fuit Plato, Deum omnia moliri de suis ideis et exemplaribus. Quod in *Phædone* quoque somnum et vigiliam vitæ et morti comparaverit Plato, parum refert ad rem præsentem. LAC.

CAP. XLIV. — (c) *Vel valetudinis quam Soranus opponit, excludens incubonem.* Etenim dicebat epilepsis tentationem esse. Cælius Aurelianus tit. de Incubone: *Est autem supradicta passio epilepsis tentatio. Nam quod neque deus, neque semideus, neque Cupido sit, libris causarum, quos Ætiologumenos Soranus appellavit, plenissime explicavit.* RIC.

(d) *Quinquaginta pene annos.* Junius suspicatur legendum *sexaginta*, videlicet ad rotunditatem numeri potius oportere: et nam, inquit, omnes de annis 57

et Neronem Suetonius (a), et Thrasimedem Theopompus (b), negant unquam somniasse: nisi vix Neronem, in ultimo exitu, post pavores suos. Quid si et Hermetimus ita fuit, ut otium animæ nihil operantis in somnis divortium crederetur (1). Omnia magis conjectes, quam istam licentiam animæ sine morte fugitivæ, (c) et quidem ex forma, continuam (2). Si enim tale quid semel accidere dicatur, ut deliquitum solis (5) aut lunæ, ita et animæ: sane persuaderet divinitus factum; congruere enim hominem seu moneri, seu terri a Deo, velut fulgure (4) rapido, momentaneæ mortis ictu; si non magis in proximo esset somnium credi, quod vigilantibus potius accidere deberet, si non somnium magis credi oporteret (5).

CAPUT XLV.

Tenemur hic de somnis quoque christianam sententiam exprimere, ut de accidentibus (6) somni; et non modicis jactationibus animæ, quam ediximus negotiosam, et excreitantem semper ex perpinitate motationis, quod divinitatis et immortalitatis est ratio. Igitur, cum quies corporibus evenit, quorum solatium proprium est, vacans illa a solatio alieno, non quiescit; et si caret opera membrorum corporaliū, suis utitur. Concipit (7) gladiatorem sine armis, vel aurigam sine curruis, gesticulantes omnem habitum artis suæ atque conatum. Pugnatur, certatur; sed vacua jactatio est. Nihilominus tamen fieri videntur, quæ fieri tamen non videntur; actu enim fiunt, effectus (8) vero non fiunt. Hanc vim (d) ecstasin dicimus, excessum sensus, et amentie instar. Sic et in primordio, somnus cum ecstasi dedicatus (Gen. II): et misit Deus ecstasin in Adam, et obdormivit. Somnus enim corpori provenit in quietem; ecstasis animæ accessit adversus quietem; et inde

A jam forma, somnum ecstasi miscens, et natura de forma. Denique, et oblectamur, et contristamur, et conterremur in somniis, quam adfecte, et anxie, et passibiliter! cum in nullo permoveremur, a vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremus. Denique et bona facta gratuita sunt in somniis, et delicta secunda; non magis enim ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrii coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? Hoc erit proprietas amentie hujus, quia non fit ex corruptela bonæ valetudinis, sed ex ratione naturæ. Nec enim exterminat, sed avocatur mentem. Aliud est concutere, aliud movere; aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est; quod sanitas B mentis salva memoria stupet, amentie genus est. Ideo non dicimur furere, sed somniare: (e) ideo et prudentes, si quando sumus: sapere enim nostrum licet obumbretur, non tamen extinguatur. Nisi quod et ipsum potest videri vacare tunc; ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientie imagines inferat, quemadmodum et erroris.

CAPUT XLVI.

Ecce rursus urgemur, etiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima jactatur, exprimere. Et quando pervenimus ad mortem? Et hic dixerim, cum Deus dederit: nullæ longæ moræ ejus quod eveniet. Vana in totum somnia Epicurus judicavit, liberans a negotiis divinitatem, et dissolvens ordinem rerum, et in passivitate omnia spargens, ut eventui C exposita, et fortuita. Porro, si ita est, ergo erit aliquis et veritatis eventus, quia non capit solam eam eventui omnibus debito eximi. Homerus duas portas divisit somniis, corneam veritatis, fallacie eburneam. Respicere est enim, inquit, per cornu, eburneam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Crederet, ut Lat.
(2) Continuæ Lat.
(3) Soli Juv.
(4) Fulgure Lat.

- (5) Si non s. m. e. oporteret omit. Rig. Ven.
(6) Accentibus Rhen. Seml.
(7) Conspice Frm.
(8) Affectu Juv.

COMMENTARIUS.

conveniunt; cum tamen ego mirum discrimen inveniam circa annos somni Epimenidis, nam tametsi Plinius et Laertius memorent dormivisse Epimenidem 57 an., Plutarchus illi tribuit duntaxat quinquaginta annos. lib. an seni regenda sit Resp. Hunc numerum Tertulliani et Plutarchi confirmat Varro, et amplectitur Sabellius lib. VII, c. 4. Alii adhuc contrahunt hoc tempus, et tantum assignant 40 annos, ut Pausanias in Atticis. Alii, ut Eudemus, dederunt 47, alii 77, et Apuleius 2 (Florid.). Sed quidquid sit de annorum numero, plenus historiam Epimenidis habet Laertius, lib. I. Lac.

(a) Sed et Neronem Suetonius, etc. Habet Suetonius in Vita Neronis, cap. 46, ubi dicitur post matris cædem, nunquam antea somnare solitus. Sæpius quoque somniator infra, cap. 49, dicitur in eumdem sensum. LE PR. — Verba Suetonii, in Nerone, cap. 46, hæc sunt: « Terrebatur ad hæc evidentibus portibus somniorum, et auspiciis, et omnium, tum veteribus, tum novis, nunquam antea somnare solitus. » PAM.

(b) Et Thrasimedem Theopompus. Hunc Thrasimedem putat Junius fuisse filium Nestoris; sed quid

opus est conjici, ubi clare Plutarchus, qualis fuerit, scribat lib. de defectu oracul. ? Lac.

(c) Et quidem ex forma continuam. Quasi solemnium quodam ritu, atque ex edicti ejusdem formula. Ric.

CAP. XLV. — (d) Ecstasin dicimus excessum, etc. Hoc discrimen est inter somnum et ecstasin, quod per somnum functiones mentis et sensus ligantur, ut vires animæ vegetative tunc solutiores sunt et robustiores, in ecstasi vero contrarium accidit: nam actiones nutritive et sensitivæ impediuntur, mentis vero functiones tunc maxime vigent. In eo denique conveniunt sensus et ecstasis, quod sensus in utroque torpeant, sive potius ligentur. Quoad Tertullianum spectat, ecstasin interdum sinistro sensu accipit, et dixit amentie instar fuisse, ut libro de Ecstasi quem adversus Ecclesiam scripsit; ubi libertatem ademit, et cognitionem prophetie ipsius secundum Montani sensum: at supra, cap. 21, saniori sensu explicuit amentiam in ecstasi. Lac.

(e) Ideo et prudentes, si quando sumus. Ideo, inquit, et prudentes somniamus, si quando tamen prudentes dici possumus, quorum est proprium errare et labi. Ric.

autem ex eum est. (a) Aristoteles, majore sententiam mendacio recitans, agnoscit et veram (1). (b) Telmessenses nulla somnia evacuans, imbecillitatem conjectationis incusat. Quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando visionem fidelem senserit? Pauca de insignioribus perstringens, Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator, quod filiae Mandanæ adhuc virginis vesicam in diluvionem Asiæ fluxisse somnio viderit, Herodotus refert: item anno post nuptias ejus ex hisdem locis vitem exortam toti Asiæ incubasse. Hoc etiam Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit. Qui filium ejus tanto operi interpretati sunt, non sefellunt; siquidem Asiam Cyrus et mersit et pressit. (c) Philippus Macedo nondum pater, Olympiadis (d) uxoris naturam obsignasse viderat annulo: leo erat signum. (e) Crediderat præclusam genituram, (f) opinor, quia leo semel pater est. (g) Aristodemus vel Aristophon conjectans, (h) imo nihil vacuum obsignari; (i) filium, et quidem maximi impetus, portendi. (k) Alexandrum qui sciunt, leonem annuli re-

agnoscunt: Ephorus scribit. Sed et Dionysii Siciliæ tyrannidem Himeræa quædam somniavit: Heraclides prodidit. Et Seleuco regnum Asiæ Laodice mater nondum eum enixa prævidit: Euphorion divulgavit. Mithridatem quoque ex somnio Pontipotitum a Strabone cognosco. (l) Et Baralirem (2) Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco. Noverunt et Romani veritatis hujusmodi somnia. Reformatorem imperii, puerulum adhuc et privatum loci, et Julium Octavianum tantum, et sibi ignotum, Marcus Tullius jam et Augustum, et civiliū turbinum sepulchrum de somnio norat; (m) in Vitellii commentariis conditum est. Nec hæc sola species erit summarum prædicatorum potestatum, sed et periculorum et exitiorum; ut cum Cæsar in prælio (3) perduellium Bruti et Cassii Philippis æger, majus tamen alias discrimen, Artorii visione, destituito tabernaculo, evadit: ut cum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis unguine (n) et lavacro Jovis (o). Revelantur et honores et ingenia per quietem, præstantur et medelæ, pro-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Balaridem Pam. Rhen. Seml.
- (2) Prælium Pam. Rhen. Seml. Oberth.

- (3) Verum Pam. Rhen. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

CAP. XLVI. — (a) Aristoteles majore sententiam mendacio. Aristoteles somnia plerumque mendacia autumat, etsi non semper. LE PR.

(b) Telmessenses, etc. Cariæ illi populi nulla somnia ut inania respuunt, sed explicant. LE PR.

(c) Philippus Macedo, nondum pater. Plutarchus: Ἰσθμίου γένος μετὰ τὴν γάμιν. RIC.

(d) Uxoris naturam obsignasse viderat. Plutarchus: Vidit per somnum ipsam imprimentem sigillum utero uxoris: Εἶδεν θύρα εὐτόθεν ἐπιβάλλουσα σφραγίδος τῆ γαστρὸς γυναικός. RIC. et EDD.

(e) Crediderat præclusam genituram. Hoc est, sterilem fore uxoris uterum. RIC.

(f) Opinor, quia leo semel pater est. Pervasit in vulgus opinio falsa, leonem non parere, nisi semel, et unum. Quæ tamen fabula adsertorem habuit Herodotum: ἀτὰρ ἐν τῷ βίῳ, inquit, τίεται ἐν. Sed ab Aristotele deridetur ut μῦθος ληρύδης. Et ab Homero quidem describitur leo, περὶ οἷσι τεκίεσσιν, et ἄγων ἐν ὄλῃ ἔπι. Nec facile dixerim Septimium hic nostrum sensisse cum vulgo; aut carthaginiensem ignorasse, quæ geluli et numidæ venatores habuere comperitissima. Quod autem ait Septimius, leonem semel esse patrem, sic audiamus necesse est, ex una scilicet foemina. Nisi quis velit, tam moroso nuptiarum castigatori placuisse etiam leones monogamos. Sed Alexandro nondum patri, quid ad præclusam genituræ significationem leo semel pater? cum nec semel pater leo fiat, nisi exclusa genitura, utero jam aperto. Dicamus igitur, conjecturam Alexandro fuisse, non parituram conjugem, ab eo quod animal, cujus speciem viderat in somnis, semel edere partum existimetur. Rari autem sunt leones; ideoque raro parit leo. Quod autem sit raro, vulgus semel in vita fieri dicit. Ac semel quidem vicinum esse ac *pene nunquam*, observat Asconius; eoque sensu a Lucilio scriptum, semel in vita risisse Crassum, avum Crassi in Parthis interempti. Quod absolute Plinius reddit, nunquam risisse. RIC. — Opinor quia leo semel pater est. Testantur scriptores quidam opinionem hanc in plebem incurrisse, leonem unguibus uterum sibi lacere in partu; at hæc falsa docuit Aristoteles. *Ælianus lib. IV, cap. 23*, ait leonem quinque parere: primum quinque, deinde quatuor, tum tres, postea quos, ac postremo unum. LE PR.

(g) Aristodemus vel Aristophon. Imo, neuter, si credimus Plutarcho, sed Aristander, vates et somniorum interpretæ, ætate Alexandri celeberrimus, cujus et volumen de *Ostentis* a Piniō citatur. RIC. — Aristodemus vel Aristophon. Hic comicus erat, ille mythologus. LE PR.

(h) Imo nihil vacuum obsignari. Plutarchus, εὐδὲν γὰρ ἢ ποσπραγίζεσθαι τὸ κενόν. RIC.

(i) Filium magni impetus. Plutarchus, πρὸς αὐτὸν οὐδὲ κτὶ λέοντες ποτὶ τὴν πύλιν. RIC.

(k) Alexandrum qui sciunt. Hoc est, Alexandri historiam qui norunt. Ea passim circumferebatur ab variis varie descripta, et fabulis intexta plerumque stultissimis. Cujus farinae est Ms. liber, quem indicavit Casaubonus pridem, et falso Callisthenis nomen præfert. RIC.

(l) Et Baralirem Illyricum Molossis usque Macedoniam ex som. dom. Hæc omnino est scriptura codicis Agobardini, lapsu in proclive volubili scribentium Bardem primo, aut Bardirem, mox Biradirem et Baralirem. Unde fluxit quod in vulgatis habetur Balaridem. Frontini stratagematum exemplaria quinque constanter exhibent, ab Ardic illyrio, quod est, a Bardie, et proxime ad verum, Bardile. Rectam hujusce vocabuli editionem servasse videntur Græci, Bardylin. Unde est apud Cicronem Bargulus, pro Bardylis, certissima conjectura viri eximie probi doctique Henrici Valesii. Bardylis illyrius ex latrone dux, sive princeps Illyriorum et Molossorum, cum et Macedonas attentaret, a Philippo repressus est, atque intra fines Illyriorum coercitus. Auctor Diodorus, Valesio nostro citatus. RIC.

(m) In Vitellii commentariis conditum est. Citantur a Suetonio nonnulla de gente Vitellia, ex libello Q. Eulogii ad Q. Vitellium Augusti quæstorem. RIC.

(n) De solis unguine. Explicat istud lib. III, Herodotus, scribens Polycratis filiam vidisse per somnium patrem sublimem in aere, qui a sole ungueretur, quo prospexit in crucem actum solis ardore exsicandum. PAM.

(o) Et lavacro Jovis. Istud est quod ibidem Herodotus illam somniasse scribit, quod pater a Jove lavaretur, hoc est, pluviis et imbris, quæ Jovi ethnici tribuebant, perfunderetur. PAM.

duntur et furta, conferuntur et thesauri. Ciceronis A denique dignitatem, parvuli etiam nunc, gerula iam sua (1) inspexerat, (e) Cygnus de sinu Socratis, demulcens homines, discipulus Plato est. Cleonymus pyctes (b) ab Achille curatur in somnis. Coronam auream cum ex arce Athenæ perdidissent, Sophocles tragicus somniando rediit. Neoptolemus tragædus, apud Rheteum (2) Trojæ, sepulcrum Ajacis (c), monitus in somnis ab ipso, ruina liberat; et cum lapidum senia deponit, dives inde auro redit. Quanti autem commentatores et adfirmatores in hanc rem! Artemon, (d) Antiphon, Strato, Philochorus, Epicharmus, Serapion, Cratippus, et Dionysius rhodius, Hermippus, tota sæculi literatura. Solum, si forte, ridebo,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Suam Par. alii.*
 (2) *Erithræum Par. alii, Rhætum Jun.*
 (3) *Somniavit Jun.*

- B (4) *Pasiphææ Par.*
 (5) *Berytensis Jun. Ven. lib. Agobard. Beriensis cod. Wouu. Bergensis cod. Ursini.*

COMMENTARIUS.

(a) *Cygnus de sinu Socratis, etc.* De hoc ita Laertius in *Vita Platonis*: dicitur Socrates per somnium vidisse, se cygni pullum inter genua habere, qui etiam e vestigio productis alis evolarit, jucundo clangore edito; et postridie Platonem ipsi commendatum esse, et ipsum dixisse hunc illum esse. PAM.

(b) *Cleonymus pyctes.* Vide Homerum. *Pyctes* autem, pro *pugil*, vox nota est. PAM.

(c) *Apud Rheteum Trojæ sepulcrum Ajacis.* Sic restitui hunc locum cum Leopardo *Emend. l. 3, c. 15 et 16* pro eo quod erat: *apud Erythreum*. Nam id in hæc verba confirmat Plinius l. V, c. 50: « Extra sinum sunt, inquit, Rhetea littora, Rheto et Dardanio oppidis habitata. » Ac paulo post: « In Sigæo fuit et Æantion Rhodiis conditum, in altero cornu Ajacis ibi sepulcrum. PAM.

(d) *Artemon, Antiphon, etc.* Ex Artemone, quantum apparet, medico quædam descripsit Plinius l. XXVIII, c. 4. Citatur etiam Artemon elazomenius a Suida et Æliano. — *Antiphon.* de hoc ita Suidas: *Antiphon* atheniensis conjector (sive aruspex, ut alibi idem loquitur), de interpretatione somniorum scripsit. — *Strato.* Hunc idem de somno et de insomniis scripsisse testatur Laertius, nempe Stratoneum lamp-sacenum. — *Philochorus.* Etiam hic, atheniensis vates et aruspex, de divinatione partim libros IV scripsit; atque etiam ex somniis fiebat divinatio. De hoc iterum paulo post Auctor: *Cum Philochoro atheniensi.* — *Epicharmus.* Epicharmi carmina quædam habes. Laertius vero scripsisse etiam eum tradit commentarios de Natura et de Medicina. In illis itaque verisimile est eum etiam de somniis aliquid scripsisse. Videantur Romæ in Biblioth. Vaticana. D Certe Auctor paulo post: *Cæterum Epicharmus*, inquit, *etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit.* — *Serapion.* Ex Serapione quodam Plinius se quædam sumpsisse adnotavit ad lib. II, et iterum ad lib. IV, ubi eum antiochenum vocat. Fuerunt vero etiam alii Serapiones. — *Cratippus.* Cratippus, philosophus peripateticus, scripsit libros de divinatione et somniis. — *Dionysius Rhodius.* Dionysium Musonii filium rhodium a quibusdam dici adnotavit Suidas, qui fuerit historicus, et fani Solis sacerdos. — *Hermippus.* De hoc paulo post Auctor. Hunc autem, discipulum Philonis biblii, sub Adriano imperatore, multa scripsisse tradit Suidas. PAM

(e) *Prior omnibus Saturnus.* Quia melancholici, quos inde *πολυσιππος* vocant ob vehementiam ingenii, multiplices visionum genere occupantur. Juxta Aristot. lib. de divin. per somnium cap. 2. LAC.

(f) *Amphiarai apud Oropum.* Sic legimus cum Leopardo, pro *Horopum*, quia Oropus oppidum in

qui se existimavit persuasurum, quod (e) prior omnibus Saturnus somniarit (3): nisi si et prior omnibus vixit Aristoteles. Ignosce ridenti. Cæterum, Epicharmus etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit, cum Philochoro Atheniensi. Nam et oraculis hoc genus stipatus est orbis; ut (f) Amphiarai apud Oropum, (g) Amphilochoi apud Mallum, (h) Sarpedonis in Troade, (i) Trophonii in Bœotia (j) Mopsi in Cilicia, (k) Hermonia in Macedonia, (l) Pasiphææ (4) in Laconica. Cætera cum suis et originibus, et ritibus, et relationibus, cum omni deinceps historia somniorum, Hermippus Beritensis (5) quinione voluminum satiatissime exhibe-

confinio Bœotiæ legitur apud Plinium l. IV, c. 7, qui etiam Amphiarai meminit, quod apud Thebas obierit una ætate ante bellum Iliacum, cujus filio Tiburte vetustiores extant ilices tres in ag. Tiburtino, apud quas inauguratus traditur. PAM.

(g) *Amphilochoi apud Mallum.* Legimus Amphilochoi, cum eodem Leopardo, pro Amphilochoi, nam etiam Clemens alexandrinus Amphilocum oraculum celebrat, sicuti etiam Justinus mart. Apo. II. Mallum vero oppidum Ciliciæ propinquum, cujus meminit Plinius, lib. V, cap. 27, subintelligit. PAM.

(h) *Sarpedonis in Troade.* De hoc ita Plinius, lib. XIII, c. 15. Præterea Mutianus ter consul prodidit se legisse, cum præsideret Lyciæ: *Sarpedonis a Troja*, scriptam in templo chartam. De oraculo autem ejus vid. Philostratum, in Heroicis. PAM.

(i) *Trophonii in Bœotia.* Plin. lib. XXXIV laudat opus Eutyeratis simulacrum Trophonii ad oraculum, de quo sic latius lib. XIII, cap. 2: « In Bœotia ad Trophonium Deum, juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes, quorum alter memoriam, alter oblivionem adfert, inde numinibus inventis. » Abiit autem hinc in proverbium: In antro Trophonii vaticinari, de quo late Erasmus in Chiliadibus. Atqui ad istud oraculum etiam respexit Plutarchus lib. de *defic. orac.* citatus ab Eusebio lib. V, de *Præpar. Evang.* c. 8. Nullibi nuncquam in Lehadia Bœotiæ, oraculum in illis partibus invenitur. PAM.

(j) *Mopsi in Cilicia.* Nescio cur Rigaltius *Sicilia* retinuerit, cum legendum videatur *Cilicia*. Nam Pomponius Mela de vate quodam Mopso mentionem facit, qui Phaselin urbem condidit in sinibus Pamphyliæ. LÆPR.

(k) *Hermonia in Macedonia.* De oraculo Hermonia sic habet Suidas: « Hermione Peloponesi oppidum est, Cereris et Proserpinæ asyllum. Ibi itaque verisimile est oracula pronuntiari solita. PAM.

(l) *Pasiphææ in Laconica.* Sic legendum omnino, pro *Pasiphææ*, recte adnotavit Leopardus *Emend.*, l. VIII, c. 4. Nam consentiunt Cicero, l. I, de *Divinatione*, et Plutarchus, in *Vita Agidis et Cleomenis*, « Qui præerant, inquit Cicero, Lacedæmonis (hinc in *Laconica* addit Auctor), non contenti vigilantibus curis in Pasiphææ fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant, quia vera quietis oracula ducebant. » Consentit etiam cum Plutareno Pausanias in fine *Laconic.* scribens: « In Thalamis (quam Stephanus dicit fuisse Messeniæ urbem) fuisse Jovis oraculum et fanum, in quo futura divinantes præviderent, erectaque esse ex ære signa in ea fani parte quæ sub dio est, Pasiphææ (sic enim recte etiam illum locum restituit, pro *Paphiæ*) unum, Solis alterum. » Nec mirum, cum Solis fuerit filia

bit (a). Sed et Stoici Deum malunt providentissimum humanæ institutioni, inter cætera præsidia divinatum artium et disciplinarum, somnia quoque nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Hæc quantum ad fidem somniorum a nobis quoque consignandam, et taliter (1) interpretandam. (b) Nam de oraculis etiam cæteris, apud quæ nemo dormitat, quid aliud pronuntiabimus, quam dæmoniacam esse rationem eorum spirituum, qui jam tunc in ipsis hominibus habitaverint, vel (2) memorias eorum affectaverint ad omnem malitiæ suæ scenam, in ista æque specie divinitatem mentientes, eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum, et admonitionum, et prænuntiationum, quæ magis lædant juvando, dum per ea quæ juvant, ab inquisitione veræ divinitatis abducunt, ex insinuatione falsæ. Et utique non clausa vis est, nec sacrariorum circumscribitur terminis; vaga et pervolativa, et interim libera est: quo nemo dubitaverit, domus quoque dæmoniis patere; nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circum venire.

CAPUT XLVII.

Definimus enim a dæmoniis plurimum incuti somnia, etsi interdum vera et gratiosa, sed, de qua industria diximus, affectantia atque captantia: (c) quanto magis vana, et frustratoria, et turbida, ludibriosa, et immunda. Nec mirum, si eorum sunt imagines, quorum et res. A Deo autem, pollicito scilicet et gratiam Spiritus Sancti in omnem carnem, et sicut prophetaturos, ita et somniaturos servos suos et ancillas suas, ea deputabuntur, quæ ipsi gratiæ comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, revelatoria, ædificatoria, vocatoria, quorum liberalitas soleat et in profanos destillare, imbres etiam et soles suos peræquante Deo justis et injustis; siquidem et Nabuchodonosor divinitus somniat: (d) et major pene vis hominum ex visionibus Deum discunt. Sicut ergo dignatio Dei et in ethnicos, ita et tentatio Mali et in sanctos, a quibus nec interdiu

absistit, ut vel dormientibus obrepat qua potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia, quæ sibi ipsa anima videtur inducere ex intentione circumstantiarum. Porro, quoniam (5) non est ex arbitrio somniare (nam et Epicharmus ita sentit), quomodo ipsa erit sibi causa alicujus visionis? Num ergo hæc species naturali formæ relinquenda est, servans animæ etiam in ecstasi res suas perpeli? Ea autem quæ neque a Deo, neque a dæmonio, neque ab anima videbuntur accidere (4), et præter opinionem, et præter interpretationem, et præter enarrationem facultatis, ipsi proprie ecstasi et rationi ejus separabuntur.

CAPUT XLVIII.

Certiora et colatiora somnari affirmant sub extimis noctibus, quasi jam emergente animarum vigore, producto sopore. Ex temporibus autem anni, (e) verno magis quieta; quod æstas dissolvat animas, et hyems quodammodo obduret, autumnus, tentator alias valetudinum, succis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ; (f) si neque resupina, neque dextero latere decumbat, neque conresupinatis internis, quasi refusus oculis, (5) (g) statio sensuum fluitet, (h) aut compressa jecoris angina (6) sit mentis. Sed hæc ingeniose æstimari potius, quam constanter probari putem, etsi Plato est qui ea æstimavit; et fortasse casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod et de cibis distinguendis vel derogandis (7), nunc præsumptio, nunc superstitionis disciplinam somniis præscribit, examinandum est: superstitio, ut cum (i) apud oracula incubaturis jejunium indicitur, ut castimoniam inducat: præsumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt, onerosum et inflatum pabulum. Atquin trina illa cum Daniele fraternitas, legumine solo contenti, ne regis ferculis contaminarentur, præter sapientiam reliquam, somniorum præcipue gratiam a Deo redemerunt, et impetrandorum, et disserendorum. Jejunii (8)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliter *Fran. Pam.*
 (2) Ad *add. Fran. Pam.*
 (3) *Cum Rheu. Seml.* quam *Pam.* qua *vet. cod. Wotaw.*
 (4) *Occidere Par. alii.*
 (5) *Repulsis localis lib. Agobard.*

- (6) *Sagina alii mendose.*
 (7) *Decurandis lig. Ven. hoc est, minime curandis, decurandis alii.*
 (8) *Jejunus Jun.*

D

COMMENTARIUS.

Pasiphae, uxor Minos Cretæ regis. *PAM.*

(a) *Sed et Stoici Deum malunt, etc.* Ut Epicurei supra rejiciebant omnia, quia divinam providentiam tollebant de medio; sic Stoici e contrario somniis credebant, quia ipsam divinam providentiam extollebant. Hanc religionem Stoicorum erga somnia confirmant Tullius, *de Divin. Deor.* lib. I, et Plutarchus, lib. V, *de Plac.* cap. 1. *LAC.*

(b) *Nam de oraculis etiam cæteris, etc.* Hinc patet tantum ea oracula voluisse narrare Tertullianum in superioribus, quæ dormientibus respondebant per somnia. Plurima vero oracula alius vaticinii numerant Eusebius, Clemens et Lactantius. *LAC.*

CAP. XLVII.—(c) Quanto magis vana. Id est, mendacia; tametsi ad vanitatem superstitionum referri possent, qui diligentius ex somniis procurant futura. *LAC.*

(d) *Et major pene vis hominum ex visionibus Deum discunt.* Per visa et insomnia ad Fidem Christianam

vocantur. *RIG.*

CAP. XLVIII.—(e) Verno magis quieta. Verno tempore quietiorem fieri animam, et pacatioribus somniis exerceri, tradunt fere omnes. *LE PR.*

(f) *Si neque resupina, neque dextro latere decumbat.* Facilius somnum adventare dextro latere decumbentibus observarunt philosophi, unde Aristoteles sect. 6, probl. 5, proponit, cur cum dextra corporis parte cubamus, somnus citius accedit. Dormire etiam resupinato corpore minus sanum est, ex eo quippe situ graves morbi nascuntur. *LE PR.*

(g) *Statio sensuum.* Intelligit præcordia, *περικάρδιον*, sanguinem circumcordialem, de quo supra. *RIG.*

(h) *Aut compressa jecoris.* Sic legitur in exemplari. Compressam dicit pro Compressione, ut pro Remissione, Remissam. *RIG.*

(i) *Apud oracula incubaturis jejunium inducitur.* Gentiles dæmonibus suis jejunii etiam interdum gra-

autem, nescio an ego solus plurimum ita somniem, A ut me somniasse non sentiam. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem? Imo tanto magis ad hanc, quantum et ad omnem. Si et ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim et dæmonia exposculant eam a suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet divinitatis, quia familiarem Dei norunt (1): (a) quia et Daniel (*Dan. X*) rursus trium hebdomadam statione (b) aruit victu; sed ut Deum indiceret humiliationis officiis, non ut animæ somniaturæ sensum et sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturæ. Ita non ad ecstasim submovendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasim commendandam, ut in Deo fiat.

CAPUT XLIX.

Infantes qui non putant somnare, cum omnia B animæ pro modo ætatis expungantur in vita, animadvertant succussus (2) et nutus, et reidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant, motus animæ somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. Sed et quod (c) Libyca gens Atlantes cæco somno noctem transigere dicuntur, animæ utique natura taxatur. Porro, aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in Barbaros calumniosa, aut magna vis ejusmodi dæmonum in illo climate dominatur. Si enim et Aristoteles heroem quemdam Sardinia notat, incubatores fani sui visionibus privante, erit et hoc in dæmonum libidinis tam auferre somnia quam inferre, ut Neronis quoque seri somniatoris, et Thrasimedidis insigne inde processerit. Sed et a Deo deducimus somnia. Quid ergo C nec a Deo Atlantes somniant, vel quia nulla jam gens Dei extranea est (d), in omnem terram et in

terminos orbis Evangelio coruscante? Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut dæmonum adhuc ratio est, dum ne animæ (3) aliqua natura credatur immunis somniorum?

CAPUT L.

Satis de speculo mortis, id est de somno; tum etiam de negotiis somni, id est de somniis. Nunc ad originem hujus excessus, id est ad ordinem mortis; quia nec ipsam sine quæstionibus, licet finem omnium quæstionum. Publica totius generis humani sententia, mortem naturæ debitum pronuntiamus. Hoc stipulata est Dei vox (*Gen. III*), spopondit omne quod nascitur; ut jam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere; sed hæretici magis (4) Menandri samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire. In hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales, et incorruptibiles, et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptisma ejus induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda. Sed aut (e) ebriosos reddit Lyncestarum vena vinosa, aut (f) lymphaticos efficit Colophonis scaturigo dæmonica, aut (g) Alexandro accidit Nonacris Arcadia venenata. Fuit et Judææ (h) lacus medicus (*Joan. V*) ante Christum. (i) Plane Stygiæ paludes poeta tradidit mortem diluentes. Sed et Thetis filium plauxit. Quanquam si et Menander in Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, ut ad Stygem venias: apud inferos enim dicitur. Quænam et ubinam ista felicitas aquarum, quas nec Joannes baptizator præministravit, nec Christus ipse discipulis demon-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Norant Par.
(2) Succussus Rig. Ven.

- (3) Animæ abest a Pam. Rhen. Sentl.
(4) Magi Rhen. Pam. Sentl.

COMMENTARIUS.

tulabantur, statuebanturque sive indicebantur iis qui oracula consulebant. LE PR.

(a) Quia et Daniel rursus trium hebdomad. Illud quod hic affirmat Auctor de Danielis jejunijs per tres hebdomadas, miror mirari Pamelium, virum diligentem, alioqui et doctum maxime, cum asseveret nusquam apud Danielem ejus fieri mentionem, cum clarissime hoc inveniatur cap. 10 Danielis. *In diebus illis ego Daniel iugebam, trium hebdomadarum diebus panem desiderabilem non comedi, et caro et vinum non introierunt in os meum, sed neque unguento unctus sum, donec complerentur trium hebdomadarum dies.* LAC.

(b) Aruit victu. Xerophagiam significat, quam libro de Jejujijs vocat aridum victum, et aridas escas, cibo ab omni carne siccato et omni jurentia et vidiioribus quibusque pomis. Ipse Daniel: *Panem desiderabilem non comedi.* RIC.

CAP. XLIX. — (c) Libyca gens Atlantes cæco somno, etc. Plinius lib. V, c. 8: Libyca gens Atlantes, degeneres humani ritus. Somnia non vident, qualia reliqui mortales. Herodotus: *λιγότεραι δὲ οὐδὲ ἐ-ύονται ὄφθαλμοί, etc.* RIC.

(d) Nulla jam gens Dei extranea est. Vide de hoc lib. adv. Jud. c. 7, ubi, post enumerationem variarum gentium, sic concludit: *Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus... colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.* Eodem pertinet quod

habet Auctor seq. Capite: *cum contra omnes jam nationes ascendant in montem Domini, et in ædem Dei Jacob.* PAM. — *Et apud Barbaros enim Christus, Tertull. lib. de Corona.* RIC.

CAP. L. — (e) Ebriosos reddit Lyncestarum vena. Fontem Macedonia auctoribus celebratum: dicit; nam Lyncestæ Macedonia sunt populi. Tanta dicitur hujus aquæ violentia, ut majorem quam vinum soporem inducat. Seneca lib. III *natur. quæst.* cap. 23; Plin. lib. II, cap. 103; Ovid. lib. I, *Metam.* Prope Erganem fluvium similem aquam fuisse refert Athenæus ex Theopompo, lib. II, *Dipnos.* LE PR.

(f) Lymphatos efficit Colophonis scaturigo. Colophon oppidum est hæud obscurum in Ionia, Apollinis Clarii oraculo quondam illustris, quod in luco reddebatur, ubi fons ille celebris. LE PR.

(g) Alexandro accidit Nonacris, etc. Arcadia pars est seu regio Nonacris, in qua aqua reperitur quæ vasa omnia frangit, qua hausta Alexandrum fuisse interemptum scribunt quidam. LE PR.

(h) Lacus medicus ante Christum. Probatica piscina. PAM.

(i) Plane Stygiæ paludes. Caveas sedulo ne hic lacum Stygium Nonacridis accipias, sed tantum in inferorum paludem, a qua Coeytus et Phlegeton oriuntur, ut tradunt qui inferorum topographium callere se profitentur. LE PR.

stravit?(a) Quod hoc Menandri balneum? magicum (1) A crelo. Sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro Deo ipso mori lex est (b); cum contra, omnes jam nationes ascendunt in montem Domini, et in ædem Dei Jacob. mortem per martyrium quoque flagitantis, quam de Christo etiam suo exigit. Nec magicæ tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut repasinet vitis modo vitam, ætate renovata. Hoc enim ne Medæ quidem licuit in hominem, etsi licuit in vervecem. (c) Translatus est Enoch (Gen. V), et Helias (IV Reg. II), nec mors eorum reperta est, dilata scilicet: cæterum morituri (Apocal. XI) reservantur (d), ut Antichristum sanguine suo exstinguant. Obiit et Joannes, quem in adventum Domini remansurum frustra fuerat spes (Joan. XXI).

Fere enim hæreses ad nostra exempla prosiliunt, inde sumentes præsidia quo pugnant. Postremo, compendium est, (e) ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit? quos in Stygem suam mersit? (f) Apostoli perennes veniant, adsistant; (g) videat illos meus Thomas; audiat, contrectet, et credat (2).

CAPUT LI.

Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animæque. Sed quidem (3) ad immortalitatem animæ, quam quidam non a Deo edocti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant ut velint credi etiam post mortem quasdam animas adhærere corporibus. Ad hoc enim et Plato, etsi quas vult animas ad cælum statim expedit, in *Politia* tamen cujusdam inseputi cadaver opponit (h), longo tempore sine ulla labe, præ animæ scilicet individualitate, servatum. Ad hoc et Democritus (i) crementa unguium et coma-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Comicum *Rhen. Pam. Semler. Oberth.*
(2) Creditur *Par. Ven. Rig.*

- (5) Quidam *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Quod hoc Menandri balneum?* Menandrum hæreticum significat samaritanum magum, Simoni magi discipulum; quem hoc ipso libro Menandrum simoniacum nuncupat. *Le Pa.* — *Quod hoc Menandri balneum? Magicum credo.* In exemplari Agobardi legitur, *Comicum*. Quasi ad Menandrum fabularum, sive comædiarum, scriptorem Septimius adluserit, proptereaque istius impostoris baptismo fabulosæ Stygis nomen indiderit, quin et balneum esse dixerit, sed comicum. Nihilominus falsam esse hanc scripturam arbitramur. Etenim hie de Menandro tantum samaritano Septimium cogitasse, præcedentia indicant, sequentia plane confirmant. Et Menandro quidem illi magicis artibus infami, quem propterea Menandrum simoniacum supra dixit, bene convenit balneum magicum, quale alienum fuisse tradit Medæ veneficæ. Nam inter cætera furoris hæretici deliramenta, hoc etiam promittebat, immortalia fore baptismo sive balneo suo lavantium corpora. Unde Septimius noster de magico balneo Poetarum fabulis nobili subiecit: *Nec magicæ tantum licere, ut eximat mortem, aut vitam in modum vitis repasinet, ætate renovata; hoc enim ne Medæ quidem licuisse in hominem, etsi licuit in vervecem.* Itaque rejecta codicis Agobardi scriptura, Septimii manum in Ursini libro servatam agnoscimus et sequimur, *Quod hoc Menandri balneum? Magicum credo.* *Ric.*

(b) *Apud quod nec pro Deo ipso mori lex est.* Insinuat Alexandrum unum fuisse ex martyrii refragatoribus, cum quibus disputat in *Scorpiace adv. Gnosticos*. Atqui Medæ veneficæ historia omnibus nota est. Addit autem, *etsi licuit in vervecem*, propter subreptum ab ea vellus aureum. *PAM.*

(c) *Translatus est Enoch.* Hæc verba expresse militat adversus judaizantem Aben Esra, qui illud, *transtulit illum Dominus (Gen. V)*, de morte intelligit; cum contra sentiant cum Auctore Philo judæus, lib. de *Vit. Sap.* Irenæus, lib. I, c. 5, et lib. IV, c. 50, Hieronymus *adv. Pelagianos*, lib. III, et Patres omnes. Imo ipse apostolus Paulus, *Hebr. XI: Fide*, inquit, *translatus est Enoch, ne videret mortem.* *PAM.*

(d) *Morituri reservantur.* Alludit ad Apocal. c. XI. Hinc patet verior tum Auctoris, tum BB. Hieronymi, ep. 148 ad Marcellum, et Augustini, in *Gen. ad lit.* I. VII, et de *Peccatorum mer.* c. 5, sententia, quod *morituri reservantur*, quam aut Procopii, qui immortalitate donatos putat, aut Gregorii Nazianzeni dubia hæc de re opinio. *PAM.*

(e) *Ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, etc.* Baptismi verba sunt perfundere et mergere. Mersio et perfusio sive aspersio, ubi est dantis et accipientis fides integra, æque ad baptismum christianum pertinent. Illa ex ordine, fidelibus bene valentibus; ista ex necessitate, fidelibus morbo implicitis, adeoque clinicis sive grabatariis. De quibus est præclara Cypriani epistola ad Magnum, et notanda in primis est hæc sanctissimi martyris sententia: « In sacramentis salutaribus, necessitate cogente et Deo indulgentiam suam largiente, totum credentibus confero divina compendia. » Notandum autem baptismo perfundi solitos simul et mergi: ex his Tertulliani verbis observare est duplicem in baptismo ritum, perfundere et mergere. Perfusio lavationem peccatorum indicabat: mersio mortem et sepulturam, commortuorum et consequentium Christo. *Ric.*

(f) *Apostoli perennes veniant.* Quos scilicet Menander baptizavit, et Styge illa sua mersos reddidit immortales. *Ric.*

(g) *Videat illos meus Thomas, audiat, contrectet; et credat.* Thomam hic suum vocat quemlibet vere christianum, sed prudentem, non credulum impostori Menandro: nam adversus hæretici istius et magi prestigias opus esse incredulitate Thomæ apostoli. Amabo christianum, inquit, et meus erit ille Thomas, qui menandricæ Stygis immortalitati non credet, nisi prius et visu et auditu et tactu diligenter exploratæ. *Ric.*

CAP. LI. — (h) *In Politia tamen cujusdam inseputi cadaver opponit.* Locus in *Politia*, id est *Republ. I. X*, habetur. « At non referam tibi, inquit, Alcinoi apologum, sed fortis viri Eris ægyptii, genere pamphylii; qui aliquando in bello occisus, cum decimo dii mortui jam patefacti tollerentur, sanus quidem et integer corpore sublatus est; domum vero delatus, ubi duodecimo die sepeliendus esset, in pyra positus revixit. » Vide de eodem Valer. Max. I. I, c. 8, et Macrobius, in *Somnio Scipionis*. *PAM.*

(i) *Ad hoc et Democritus.* Democritum ejus fuisse sententiæ, quod post mortem animæ adhærant corporibus, fortassis ex eo colligit Auctor, quod vel Plinio teste, lib. VII, c. 55 asservari voluerit corpora hominum, eo quod reviviscenda promitteret. Argumentum autem ejus ad hanc rem de *crementis comarum et unguium in sepulturis*, pulchre refellit Auctor, causis naturales afferens. *PAM.*

rum in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porro et aeris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse. Quid enim, si aridior aer, et solum salsius? quid, si et ipsius corporis substantia exsuecior? quid, si et genus mortis ante jam corruptelæ materias erogat? Ungues autem, cum exordia (1) nervorum sint, merito, nervis resolutione porrectis, proveciores, et quotidie, deficiente carne expelli videntur. Comæ quoque alimenta de cerebro, quod aliquandiu durare præstat secreta munitio. Denique, in viventibus etiam (a) pro cerebri ubertate, vel affluit capillago, vel describit. Habes medicos. Sed nec medicum quid animæ subsidere in corpore est, decessurum quandoque et ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleverit. Et hoc enim in opinione quorundam est. Propterea nec ignibus funerandum aiunt, parentes superfluo animæ. Alia est autem ratio pietatis istius, non reliquis animæ adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine aversatrix quod et ipsum homo non utique mercatur, pœnali exitu impendi. Cæterum, anima indivisibilis, ut immortalis, etiam mortem indivisibilem exigit credi, non quasi immortalis, sed quasi indivisibili animæ indivisibiliter accidentem. Dividetur autem mors, si et anima, superfluo scilicet animæ quandoque morituro (2). Ita portio mortis cum animæ portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo didici. Scio fœminam quamdam (b) vernaculam Ecclesiæ, forma et ætate integra functam, post unicum et breve matrimonium, cum in pace dormisset, et morante adhuc sepultura, interim oratione presbyteri componeretur (c), ad primum halitum (3) orationis (d) manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse,

(e) rursusque condita pace, situi suo reddidisse. Est et alia (4) relatio apud nostros, (f) in cœmeterio, corpus corpori juxta collocando spatium recessu (5) communicasse. Si et apud ethnicos tale quid traditur, ubique Deus potestatis suæ signa proponit, suis in solatium, extraneis in testimonium. Magis enim credam ex Deo factum, quam ex ullis animæ reliquiis: quæ si inessent, alia quoque membra movissent; et si manus tantum, sed non in causam orationis. Corpus etiam illud non modo fratri cessisset, verum et alias, mutatione situs sibi ipsi refrigerasset (g). Certe unde unde (6) sunt ista, signis potius et ostentis deputanda, naturam facere non possunt. Mors si non semel tota est, non est; si quid animæ remanserit, vita est. Non magis vitæ miscetur mors, quam diei nox.

CAPUT LII.

Hoc igitur opus mortis, separationem carnis atque animæ, (h) seposita questione factorum et fortuitarum, bifariam distinxit humanus adfectus, in ordinariam et extraordinariam formam: ordinariam quidem naturæ deputans placidæ cujusque mortis; extraordinariam vero præter naturam judicans violenti cujusque finis. Qui autem primordia hominis novimus, audenter determinamus, mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, nec ipsa quidem naturali: facile autem usurpari naturæ nomen, in ea quæ videntur a nativitate ex accidentia adhæsisse. Nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors naturæ adscriberetur. Porro, non in mortem institutum eum, probat ipsa lex, conditionali comminatione suspendens, et arbitrio hominis addicens mortis eventum (i). Denique, si non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Etodia Jun.*
 (2) *Morituræ Fran.*
 (3) *Aditum Nouw. habitum Fran. Pam.*

- (4) *Illa cod. Agob.*
 (5) *Accessu cod. Agob.*
 (6) *Unde tantum Ithen. Pam. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Pro cerebri ubertate.* Ex humiditate cerebri contingit, ut pili citissime oriantur, pereantque. **LE PR.**

(b) *Vernaculam Ecclesiæ.* Christianam christianis parentibus natam, sic Plinius libro XIV, cap. 2. Uvas peculiare atque vernaculas Italiæ nobiliores esse ait cæteris quæ advenerant Chio Thæsove. Sic etiam Septimius in *Apologetico: Vernaculam septem collium plebem.* Et lib. 1. *De Cultu Fœminarum. Aurum apud barbaros vernaculum.* **RIG.**

(c) *Oratione presbyteri componeretur.* Facit etiam hoc ad vetustatem orationis pro defunctis comprobendam; cui similes locos videat lector in lib. de *Orat.* c. 1, ac lib. de *Cor. Milit.* c. 3. Hic certe proprie de oratione presbyteri, id est, juxta usum Tertulliani, sacrificio in sepultura mortuorum: nam et illa verba, *ad primum habitum (seu halitum) orationis, et, rursusque condita pace,* ad sacrificium magis quam ad orationem pertinere dignoscuntur; maxime cum etiam *fœminam mortuam manus in habitum supplicem* (quali presbyteri potius in sacrificio quam alia oratione uti solent) *conformasse* addat. **PAM.**

(d) *Manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse.* Hoc est, dispansas in modulum crucis, quem fuisse orantis christiani habitum sæpe significat: hodieque non pauca ejusmodi reperiuntur in Romæ subterraneis veterum christianorum monumenta. **RIG.**

(e) *Rursusque condita pace situi suo reddidisse.* Hoc est, post osculum pacis, quod erat signaculum et conclusio orationis, ut ipse ait sub finem libri de *Oratione*, conditam pacem proprie dixit oscula mutuo data, nempe inter Fratres seu Fideles, qui mortui componendi officio interfuerant. *Condere* hoc loco significat: *mutuo dare, ut condicere, mutuo dicere.*

RIG.

(f) *In cœmeterio.* De cœmeteriis Christianorum (quæ extra portam fuisse olim constructa, supra diximus in lib. de *Testimonio animæ*, c. 4), vide annotationes nostras in B. Cyprianum, *ep.* 68 ad *Steph.* Atqui an etiam apud ethnicos tale quid tradatur, inquirendum relinquo lectori curioso. **PAM.**

(g) *Sibi ipsi refrigerasset.* Simili phrasi, lib. ad *Scapulam*, dixit Auctor cap. 4; *Indigentibus refrigeramus*, id est, refrigerium afferimus. **PAM.**

CAP. LII. — (h) *Seposita questione factorum.* Non vult prolixiorē hanc de anima disputationem facere: sed sive fato modus mortis accidat, sive fortuito, prætermissa hac questione ad divisionem mortis progreditur, in ordinariam et extraordinariam. **LAC.**

(i) *Arbitrio hominis addicens mortis eventum.* Locus hic iterum facit pro hominis libero arbitrio, quod ipsum vocat mox satis nove *oblationis potestatem*, eo quod possit acceptare per voluntatem vitam aut mortem sibi a Deo oblatam. **PAM.**

deliquisset, nequaquam obiisset. Ita non erit (1) A natura, quod ex oblationis potestate accidit per voluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. Proinde, etsi varii exitus mortis, ut est multimoda conditio caussarum, nullum ita dicimus lenem, (a) ut non vi agatur. Ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est. Quid enim? Quæ tantam animæ et carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum divellit ac dirimit. (b) Nam etsi præ gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon spartanus, dum victorem Olympiæ filium amplectitur; (c) etsi præ gloria, ut Clidemus atheniensis, dum ab histrionibus ob præstantiam auro coronatur; etsi per somnium, ut Plato; etsi per risum, ut P. Crassus: multo violentior mors, quæ per aliena grassatur, quæ animam per commoda expellit, quæ tunc mori adfert, cum jucundius vivere est, in exultatione, in honore, in requie, in voluptate. Vis est et illa navigiis, cum (d) longe a Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adlante flatu, labente cursu, lætante comitatu, intestino repente percussu, cum tota securitate desidunt. Non secus naufragia sunt vitæ, etiam tranquillæ mortis eventus. Nihil refert integram abire corporis navem, an dissipatam, cum animæ navigatio everatur.

CAPUT LIII.

Sed quo deinde anima nuda et explosa divertit, sine dubio prosequemur ex ordine. Prius tamen quod est loci hujus explebimus, ne quia varios exitus mortis ediximus, expectet quis a nobis rationes singulorum, medicis potius relinquendas, propriis arbitris omnium lethalium rerum sive caussarum, et ipsarum corporalium conditionum. Plane ad immortalitatem animæ hic quoque protegendam in mentione

A mortis aliquid de ejusmodi exitu interstruam, in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur: habitum enim sustinens defectionis, abducitur, dum absumi videtur, et conjecturam præstat interitus de excessu temperatura. Tota autem in corpore et ex corpore est ratio. Nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materiarum, aut regionum, aut viarum vitalium eversio est: materiarum, ut fellis, ut sanguinis: regionum, ut cordis, ut jecoris: viarum, ut venarum, ut arteriarum. Dum igitur hæc ex propria quaque injuriæ causa vastantur in corpore, adusque ultimam eversionem, et rescissionem (2) vitalium, id est naturalium finium, situm, officiorum, necessario et anima, dilabentibus paulatim instrumeatis, et domiciliis, et spatiis suis, paulatim et ipsa migrare compulsa, deducitur in diminutionis effigiem; non alio modo, quam quo et aurigam ipsum quoque defecisse præsumitur, cum vires equorum defatigatio denegavit, quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animæ, deficientis vectaculi nomine, non suo, deficit, opere decedens, non vigore; actu elanguens, non statu; constantiam, non substantiam decoquens, quia comparere cessat, non quia esse. (e) Sic et rapida quæque mors, ut cervicum messis, semel (3) tantam januam pandens, (f) ut ruinæ (4) vis semel omnia vitalia (5) elidens, ut apoplexis, interior ruina, nullam animæ moram præstat, nec discessum ejus in momenta discruciat. At ubi longa mors, prout deseritur anima, ita et deserit; non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur; et dum extrahitur, postremam suam partem videri facit. Non omnis autem pars statim et abscissa est quia postera est; nec quia exigua est, statim et ipsa (6) peritura est. Sequitur seriem suus finis, et

LECTIONES VARIANTES.

(1) Erat Pam. Rhen. Seml.

(2) Recussione Pam. Rhen. Seml.

(3) Ac add. Rig. Ven.

(4) Ut ruinæ Rhen. Pam. Seml. Oberth. ut runa cod. D

Agob. aut ruinæ Rig. Ven. lib. Ursini.

(5) Vitalia abest a Par. aliis.

(6) Ipsa abest a Par. aliis.

COMMENTARIUS.

(a) *Ut non vi agatur.* Dubitatum philosophis est num mors sit homini naturalis. Tertullianus etsi dicere videatur omnem mortem esse violentam, id dicit quia nunc semper contingit ex contraria aliqua passione: non tamen proinde negat, mortem secundum se esse secundum naturam, quamvis proprie naturalis non omnino dici queat, quia natura non intendit corruptionem. LAC.

(b) *Nam etsi præ gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon.* Sumpsit hoc, sicuti alia multa, Auctor ex Plin. lib. VII, cap. 32, ubi sic ait: *Quin et funus Chilonis læcædæmonii, cum, victore filio Olympiæ expirasset gaudio, tota Græcia prosecuta est.* Quod ipsum non illi modo, sed et Sophocli ac Dionysio Siciliæ tyranno accidisse, accepto tragicæ victoriæ signo, idem scribit cap. 53. PAM.

(c) *Etsi præ gloria, ut Clidemus atheniensis.* Clidemi cujusdam scripta adlegant Athenæus et Plutarchus in *Aristide*. An idem sit nescio, neque enim apud alium reperire hoc exemplum mortis licuit. PAM.

(d) *Longe a Caphareis saxis, etc.* De his ita Propertius lib. III, eleg. 7, adludens, sicut et Auctor, ad clas-

sen Græcorum, quæ apud promontorium Eubææ, versus Hellespontum; valde afflictæ fuit:

Saxa triumphales fregere Capharea puppes.
Naufraga cum vasto Græcia tracta dolo est. PAM.

CAP. LIII — (e) *Sic et rapida quæque mors.* Tractat hic questionem de qualitate mortis. Nam ad animæ immortalitatem, sive diurnitatem post mortem plurimum conducere mortis genus, putabant philosophi præcipue, qui corpoream animam cum Tertulliano faciebant, ut Stoici, an scilicet ruina oppressus quis, an aqua obrutus, vel alio genere mortis repentinæ raperetur. Servius in t. *Æn.* Ingenuit *Æneas*, non propter mortem, sed propter mortis genus. *Grave est enim, secundum Homerum, perire naufragio, quia anima est ignea, et extinguere videtur in mari.* LAC.

(f) *Ut ruinæ vis semel omnia vitalia elidens.* Tria mortis genera diligentissime notat Auctor: unum ex causa extrinseca, ut decollatio; alterum a causa intrinseca, ut apoplexis; tertium ab utraque, ut ruina elidens corpus, cujus propterea intestina viscera corumpuntur. LAC.

mediocritas trahitur ad summa, et reliquæ universitati coherentes, expectantur ab illa, non derelinquant. Atque ita ausim dicere, totius ultimum, totum est: quia licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique evenit, sæpe animam in ipso divortio potentius agitari, sollicitiore obtutu, extraordinaria loquacitate, dum ex majori suggestu, jam in libero constituta, per superfluum quod adhuc cunctatur in corpore, enuntiat quæ videt, quæ audit, quæ incipit nosse. Si enim (a) corpus istud platonica sententia carcer, cæterum apostolica (1 Cor. III, 16) Dei templum, cum in Christo est; sed interim animam concepto suo obstruit, et obscurat, et concretionem carnis infreat; unde illi, velut (b) per corneum specular, obsoletior lux rerum est, procul dubio cum vi mortis exprimitur de concretionem carnis, et ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum, ad meram et puram et suam lucem statim semetipsam in expeditione substantiæ recognoscit, et in divinitatem ipsa libertate respiscit, ut de somno emergeas, ab imagiibus ad veritates: tunc et enuntiat quæ videt, tunc exultat aut trepidat, preut paraturam deversorii sui sensit, (c) de ipsius statim angeli facie, vocatoris animarum, Mercurii poetarum.

CAPUT LIV.

Quo igitur deducetur anima, jam hinc reddimus. Omnes ferme philosophi, qui immortalitatem animæ, qualiter volunt, tamen (1) vindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato, (d) quique aliquod illi tempus indulgent ab excessu usque in conflagrationem universitatis, ut Stoici, suas solas, id est sapientum animas, in supernis mansionibus collo-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Tantum *Rhen. Sent.* tanquam *Pam.*(2) Discipula ad magistros converteatur *c. Agob. mendose.*(3) Alvo *Jun.*(4) Christo *Rig. Ven. mendose.*

cant. Plato quidem non temere (e) philosophorum animabus hoc præstat, sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impunitas. Itaque apud illum in ætherem sublimantur animæ sapientes; apud Arium, in aerem (f); apud Stoicos, sub lunam. (g) Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus erudiri adfirmant. Ubi erit scholæ regio, in tanta distantia diversiorum? qua ratione discipulæ ad magistros conventabunt (2), tanto (3) discrimine invicem absentes? Quis autem illis posthumæ eruditionis usus ac fructus jamjam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos dejiciunt. Hos Plato velut grenium terræ describit, in *Phædone*, quo omnes labe mundalium sordium confluendo, et inibi desideando exhalent, et quasi cæno immunditiarum suarum crassiorum haustum et privatum illic aerem stipent.

CAPUT LV.

Nobis inferi non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina credatur: sed in fossa terræ, et in alio vastitas, et in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas. Siquidem Christum (4) in corde terræ (*Matt. XII*) triduum mortis legitis expunctum, id est in recessu intimo et in ipsa terra aperto, et intra ipsam clauso (5), et inferioribus adhuc abyssis superstructo. Quod si Christus Deus, quia et homo, mortuus secundum Scripturas, et sepultus secundum (6) easdem, hic (7) quoque legi satisfecit, forma humanæ mortis apud inferos functus; nec ante ascendit in sublimiora cælorum, quam descendit in inferiora terrarum (h), ut illic Patriarchas et

LECTIONES VARIANTES.

(5) Cavato *Pam. then. Sent.*(6) Secus *Rig. Ven.*(7) Huic *Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

(a) *Corpus istud platonica sententia*, etc. S. Hieronymo obiect Ruffinus, quod in comment. epist. ad Ephes. dixisset, *corpus animæ carcerem*, atque respondet ex Origenis dixisse sententia, qui ut in multis, etiam in hoc Platonem est imitatus. Facile id sibi induxit Origenes, et qui animas putarunt ob delicta a summo Deo intrusas in corpora. *Lac.*

(b) *Per corneum specular*. Platonem imitatur, qui similiter in *Charmide* vocavit carnem corneum specular. Alludit uterque ad portas corneam et churineam somniorum apud Homerum. *Lac.*

(c) *De ipsius statim angeli*, etc. Putat apparere cuiquam angelum in fine vitæ, sicut supra in initio, et a nativitate indicavit comitari; et angelum deductorem notat de quo Chrysostomus *hom. 29 in c. VIII Matth. et hom. de Lazaro ad cap. XVI Lucæ. Lac.*

(d) *Quique aliquod illi tempus indulgent*. Rationalis animæ incorruptibilitatem omnes ferme philosophi adstruunt; Stoici vero, licet animam post mortem remanere putent, corruptibilem tamen credunt. Unde Tullius lib. 1. *Tuseul.*: *Stoici usuram nobis largiuntur tanquam cornicibus, diu minus animas vivunt, semper nequunt. Le Pr. emendantibus. Ebb.*

(e) *Plato quidem non temere*. Habes hoc Platonis paradoxon partim in *Phædone*, partim in *Phædro*, denique et in *Timæo*; ubi docet (quod etiam cap. seq. repetit Auctor) in ætherem (sive, uti loquitur, pu-

ram habitationem seu cælum) sublimari animas sapientes cum pueris: quod, etsi Auctor aliter interpretetur, Marsilius tamen mavult referre ad eos, qui philosophiæ institutionem puerorum conjunxerant. *Pam.*

(f) *Apud Arium in aerem*. Id ipsum repetit cap. seq. Quid autem aer ab æthere differat, omnibus notum est: nempe quod aer nam sit ex quatuor elementis (juxta veterum placita), æther plerumque pro cælo accipiatur. Quis autem iste Arius, dispiciat diligens lector. *Pam. adnotantibus. Ebb.*

(g) *Apud Stoicos sub lunam*. De hoc iterum cap. seq. Horum vero sententiam, præterquam quod sequi videtur Cæcero (*Tusc. I*), Lucanus his amplexus est versibus:

Quo hinc patet terras inter Lunæque meatus,
Semi-dei manes habitant; quos ignea virtus
Innocuos vita patientes ætheris imi
Fecit, et æternos animam collegit in orbis. *Pam.*

CAP. LV.—(h) *Descendit in inferiora terrarum*. Allegat hic, præter Scripturas ibi citatas (quemadmodum et *BB.* Hieronymus, et Irenæus, et Ambrosius), illud Ephes. IV: *Quod autem ascendit* (cui addit Auctor explicationis gratia, *in sublimiora cælorum*), *quid est nisi quia descendit primum in inferiores partes terræ?* pro quo apud Iren. et hic: *in inferiora terrarum*; qui non videtur legisse vocem *πίτ*; quæ hodie

Prophetas (*Eph. IV*) compotes sui faceret, habes (1) A et regionem (2) inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui (3) satis superbe non putant (4) animas fidelium inferis dignas, servi super dominum, et discipuli super magistrum, aspernati, si forte, in Abrahamæ sinu expectandæ resurrectionis (a) solatium carpere (5). « Sed in hoc, inquit, Christus inferos adiit (b), ne nos adiremus: ceterum, quod discrimen ethnicorum et Christianorum, si carcer mortuis idem? » Quo ergo anima modo exhalabit in cælum (c), Christo illic adhuc sedente ad dexteram Patris, nondum Dei jussu per tubam archangeli au-

dito (d), nondum illis quos Domini adventus in sæculo invenerit obviam ei ereptis (6) in aerem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet cælum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna cælorum. (e) Sed in æthere dormitio nostra, cum pueris (7) Platonis; aut in acre, cum Ario; aut circa lunam, cum Endymionibus Stoicorum (f): « Imo, inquis, in paradiso, quo jam tunc et Patriarchæ (g) et Prophætæ appendices Dominicæ resurrectionis, ab inferis migraverint. » Et, quomodo Joanni in spiritu paradisi regio revelata, quæ subjicitur altari, (h)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Habens *Rig. Ven.*
 (2) Originem *Par.*
 (3) Quia *Par.*
 (4) Putent *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*

- B (5) Capere *Gelen. Rig. Ven.*
 (6) Baptis *Pam. Rhen. Seml.*
 (7) Puerariis *Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

in omnibus codicibus græcis et ex translatione in latinis legitur. Allegari præterea solent ad hujus argumenti confirmationem Scripturarum testimonia: *Zach. IX*; *Eecli. XXIV*; *Act. II*; *Os. XIII*; denique illud *Jerem.* quod *Justinus martyr adv. Tryphon.* Judæos reseculisse dicit: *Recordatus est Dominus Deus mortuorum suorum ex Israel, qui obdormierunt in terra aggeris (sive sepelitionis), et descendit ad eos ut Evangeizaret, et læto eis significaret nuntio salutæ suæ.* Quod ipsum cum citetur ab Irenæo loco jam citato, omnino ibi legendum, in terra sepelitionis, pro stipulationis. Patrum vero testimonia hæc citat *Fenardentius in Irenæum*: Thaddæi apud Eusebium, l. I, c. ult.; Dionysii Areop. lib. de cælesti hierarchia, c. 4; Ignatii, ep. ad Thralenses; Clementis Alex. l. II et VI *Strom.*; Origenis, in cap. V *Rom.*; Basilii, in *Ps. XLVIII*; Gregorii Naz., *Or. de Paschate*; Epiphani, *Hær. 64* ac *77*, et in *Anchor.*; denique et Arnobii, in *Ps. XV*, LXXXVII ac CXXXVII. Quibus adde, præter Iren. *Cypr.* et Hieron. locis citatis, alterum BB Hieronymi locum in *Osee c. XIII*, et Nazianzeni *Or. III Theolog.*; Augustin. ep. LVII ad *Dardan.* et ad *Evod. XCIX*; Greg. Nyss. *Or. II de Resurr.*; Fortunatum, *Hymn. de Pasch.* qui perperam Lactantio adseribitur; ipsum Lactantium l. IV, c. 49, et German. Constantinop. de *Cruce Christi*. Quid? quod Augustinus etiam idipsum adstruat, ubi quintum articulum Symboli tractat, l. IV de *Symbol. ad Catach.*, c. 6; et disertis verbis B. Cyrillus Hieros., *Catech. IV*, inter sepulturæ mentionem et resurrectionis interponit (sicut nos etiam) illud: *Descendit ad inferos*; imo et causam eandem cum Auctore addens, ut et *justos liberaret*, subjungit cum stomacho quosdam: « Cur enim vellet viventes quidem frui gratia, quamvis ex his sancti non essent; qui vero cum Adam a longo tempore conclusi erant, non potiri libertate? » etc. Ne prolixiores simus, hoc addito, quod in confirmationem addeget etiam illud *Matt. XI*: *Tu es qui venturus es? Ipsi interim magis videntur conjunxisse hunc articulum cum præcedenti, Et sepultus est.* Unde et *Ruffinus* (in *Symbolo*) dicit, vim verbi eandem videri esse in eo, quod sepultus dicitur. Valeat itaque *Erasmus* cum suis *Catechesibus*, ubi non veretur dubitare an *Thomas Aquinas* primus hanc clausulam Symbolo fidei apostolico addiderit; maxime cum manifeste tria hæc conjungat Auctor: *mortuus secundum Scripturas, sepultus, ac descendit ad inferiora terrarum.* *PAM.* Videsis etiam quæ contra *Rigaltium* adnotavimus in c. 15 lib. de *Idololatria.* *EDD.*

(a) In Abrahamæ sinu expectandæ resurrectionis. Possunt aliquo modo commodam interpretationem huius loci accipere, si dicamus Auctorem sentire, quod nondum perfecta cæli fruatur beatitudine, quam

post corporis resurrectionem plenior expectant animæ. *PAM.*

(b) Sed in hoc, inquit, Christus inferos adiit. Istud argumentum, quod tacite sibi objicit, non solum ab Auctore, sed nec a nobis probatur; alioqui enim inde concluderetur, cum qui semel christianus factus fuerit, inferos promereri non posse.

(c) Quo ergo anima modo exhalabit in cælum. Verba sunt refellentis sententiam existimantium animas fidelium statim ab excessu in cælum exhalari. *Christus*, inquit, nondum venit iudicem agere; adhuc sedet ad dexteram Patris; nondum tuba signum dedit; nondum flagrat terra: et quæ sequuntur. *Augustinus* in *Psal. 56*: *Post vitam istam parvam, nondum eris ubi erunt sancti, etc.* *RIG.* — Nec tamen etiam istud e contrario quidquam facit pro paradoxo Auctoris; quippe cum nihil obstat *Christum adhuc sedere ad dexteram Patris*, et tamen aliquos in cælum recipi: nam I Petri III legitur de Christo: *Qui est in dextera Dei deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, projectus in cælum.* Si autem hæredes et coheredes Christo, simul cum illo conglorificabimur, atque adeo in cælum recipiemur. Alioqui certe frustra diceret *Apostolus Gal. II*: *Cupio dissolvi, et esse cum Christo.*

PAM.

(d) Nondum Dei jussu per tubam Archangeli adito. Cum hæc ad tempus resurrectionis corporum pertinere constet, facit hoc etiam pro sana illa interpretatione, de qua paulo ante. *PAM.*

(e) In æthere cum pueris Platonis. Supra dixit, Platonem non temere philosophorum animabus hoc præstare; sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. *RIG.* — Sunt rursus verba illa ex persona philosophorum et aliorum ironicos dicta.

PAM.

(f) Aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum. Ridens Stoicos, vocat animas eorum *Endymiones*; eo quod *Endymion* ille poeticus longissimi temporis somnator, a Luna adamatus fertur, quod, teste *Plinio* (l. II, c. 7), multa ad lunæ cursum pertinentia primus deprehenderit. *PAM.*

(g) In paradiso, quo jam tunc et Patriarchæ. Sed neque hoc probatur; quod credamus ex Ecclesiæ præscripto, *Patriarchas et Prophetas appendices Dominicæ resurrectionis*, id est, qui cum illo resurrexerint, ab inferis migrasse in cælum, non in paradysum secundum quosdam, aut in sinum Abrahamæ, qualem Auctor somniat. Alioqui enim verum non esset illud *Psalmi LXVII*: *Ascendens in altum captivum duxit captivitatem*; quod explicans *Apostolus, Eph. IV*, interpretatur illud, in altum, supra omnes cælus.

PAM.

(h) Paradisi regio quæ subjicitur altari. Pro Tertul-

alias animas apud se præter martyrum ostendit. Quomodo (a) Perpetua fortissima martyr, sub passionis, in revelatione paradisi, solos illic comeres suos vidit, nisi quia nullis triumphæ paranimatrix cedit, nisi qui in Christo decesserint (1), non Adam? Nova mors pro Deo, et extraordinaria bristo, alio et privato excipitur hospitio. Agitataque differentiam ethnici et fidelis in morte. Deo occumbas, ut Paracletus monet, non in febribus et in lectulis, sed in martyriis, si tuam tollas, et sequaris Dominum, ut ipse ait (Matt. X); tota paradisi clavus tuus sanest. (b) Habes etiam de Paradiso a nobis libellum quo constituimus omnem animam apud inferos strari in diem Domini.

CAPUT LVI.

Urrit disceptatio, an etiam hoc ab excessu statim quasdam animas aliqua ratio detineat hic in, an etiam receptas liceat postea ab inferis exio vel ex imperio intervenire: nec harum enim num suasorie desunt. Creditum est, insepulm ante ad inferos redigi, quam justa percepssecundum homericum Patroclum (c) funus in s de Achille flagitantem, quod non alias adire inferum posset, arcentibus eum longe animaeptulorum. Novimus autem, præter poetica pietatis quoque homericæ industriam. Tanto enim curam sepulturæ collocavit, quanto moram ejus injuriosam animabus inculpavit; et ne quis defunctum domi detinens ipse amum illo maceretur (d) enormitate solatii dolore. Ita querelas animæ insepultæ ad utrumque it; ut instantia funeris, et honor corporum seret mæror (2) adfectuum temperetur. Cæterum, vanum ut anima corporis justa sustineat, quasi ex illis ad inferos avehat? Multo vanius, si inju-

ria deputabitur (3) animæ cessatio sepulturæ, quam pro gratia deberet amplecti. Utique enim tardius ad inferos abstrahi malet (1), quæ nec mori voluit. Amabit impium hæredem, per quem adhuc pascitur luce: aut si qua pro certo injuria est tardius sub terram detrudi, titulus autem injuriæ cessatio est sepulturæ, per quam iniquum eam injuria adfici, cui non imputabitur (5) cessatio sepulturæ, ad proximos scilicet pertinens. Aiunt et immatura morte preventas eousque vagari isthæ (6), donec reliquatio (e) compleatur ætatum, quas tum (7) pervixissent, si non intempestive obiissent. Porro, aut constituta sunt tempora unicuique, et constituta præcipi posse non credam; aut si constituta sunt quidem, Dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur, frustra mutilantur, si jam impleti sustinent (8); aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam: ecce obiit (verbi gratia) infans sub uberum fontibus, puta nunc puer investis, puta vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset: hos præreptos ut anima ejus hic post mortem transigat, quale est? Ætatem enim non potest capere sine corpore; quia per corpora operantur ætates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt. fidem ergo sperabuntur et corporum modi, (f) et eadem ætates quæ corporum modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere prærepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri quæ fuerant destinata, num et ordinem vitæ quam (9) sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut et studeat ab infantia, pueritiæ delegata; et militet ab adolescentia, juventæ (10) excitata; et censeat a juvena, senectæ ponderata; et lænus expri-

LECTIONES VARIANTES.

decesserit Venet. Rig. Cædit, n. q. in Ch. decesserint Fran.
memoria Rhen. Rig. Seml. Ven. cod. Agob.
deputatur alii.
fallit Seml.
deputatur Par. Jun.

- (6) Isti hic Jun. Lat.
(7) Ætatis qua cum Pam. Rhen.
(8) Sustinentur Rig. Ven.
(9) Quæ Ven.
(10) Juventa Rhen. Pam.

COMMENTARIUS.

ententia descendum videtur, altaris nomine sigi terram martyrum sanguine cruentatam in molaris. Rig. — Illic altare illud, cujus fit mentio l. VI, paradisi interpretatur, in quo solos r collocare martyres, reliquis non concedens num Abrahæ. Nos vero et B. Cyprian. ep. 52 onian., martyribus cælum, reliquis purgatum tribuimus. PAM.

Perpetua fortissima martyr. Perpetua, imper Severo, in Africa martyrium pro Christi fide est cum Felicitate. Fortitudinem in utraque s est S. Augustinus, quem adfert Baronius rtyrolog. romanum. Tertullianum sub Severo: in confesso est, sicut dum beatissimos mar-nominat, falsi arguit eos qui sub Gallieno cassas fuisse scribunt. LE PR.

Habes etiam de Paradiso a nobis libellum. Hunc radiso libellum habuit exemplar Agobardi an in perniciosas manus incidisset. Rig.

l. LVI.—(c) Secundum homericum Patroclum, ad quem aliud reperitur Iliad. 2.

TERTULLIANI II.

Θαπτε με ὅτι τὰ ῥοσκα πύλας αἰῶος παρήσω,
Τέλα με εἰργουσι ψυχῆ αἰῶολα καρότων. PAM.
(d) Enormitate solatii dolore nutriti. Lugemus ademptum, et tamen adempti reliquias servare, intueri, amplecti, osculari juvat. Sic dolorem nutrimus reliquiarum solatio. Sic nutrimus solatium dolore. Atrox et enorme solatium, quod nisi dolore non constat. Fulgentius Mytholog. 1: Fecerat enim ille, unde luctus resurrectiones in dies acquireret, non in quo luctus solatium inveniret. Et tamen fatendum est, inesse aliquam in eo luctu voluptatem, qualem exprimit Achilles Patroclum defunctum in somnis amplectens:

... Μισοθάπτε ἀμφιβαλον τε
Ἄλλοις ἑλοσίο τεθαρομέσθε γόοιο. Rig.

(e) Donec reliquatio compleatur. Eleganter admodum vocem illam jurisconsultorum transtulit ad ætatis residuum, quod desideratur in immatura morte preventis. Nam a Paulo, l. qui nominibus D. de ad-min. et peric. tut., accipitur reliquatio pro eo quod, rationibus deductis, est reliquum. PAM.

(f) Et eadem ætates quæ corporum. Cave ne putes (Vingt-quatre.)

mot, et agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, artritodines obeat; et quaecumque illam cum temporibus manebant tristia ac laeta? Sed hae sine corpore quomodo transigentur? vita sine vita? Sed vacua erunt tem; ora, solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam, quae aetate decesserit, in ea stare ad eum diem, usque quo perfectum illud reponitur ad angelicam plenitudinis mensuram temperatum. Proinde nec (1) extorres inferum habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, praecipue per atrocitates (2) suppliciorum, crucis dico, et securis, et gladii, et feræ; nec isti porro exitus violenti, quos justitia decernit, violentiae vindex. « Et ideo, inquit, scelestæ quæque animæ inferis exulant. » Alterum ergo constituas compello, aut bonos inferos, aut malos. Si malos placet, et jam praecipitari illuc animæ pessimæ debent. Si bonos, cur idem, animas immaturas, et innuptas, pro conditione ætatis puras et innocuas, interim dignas inferis non (3) iudicas?

CAPUT LVII.

Aut optimum est hic retineri, (a) secundum aoros; aut pessimum, secundum bioathanatos, ut ipsis iam vocabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum magia sonat, (b) Hostanes (4) et Typhon, (c) et Dardanus, et Damigeron, et Nectabis, et Berenice. Publica iam literatura est (5), quæ animas etiam justa ætate sopitas, etiam proba morte disjunctas, etiam prompta humatione dispunctas, evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus magiam? Quod omnes pene: fallaciam. Sed ratio fallacie (d) solos non fugit Christianos, qui spiritualia nequitia, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia novimus, nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus; multiformem lucem mentis humanæ, (e) totius erroris artificem, sa-

lutis pariter animæque vastatricem scientiam (6) magiæ, secundæ scilicet idololatriæ, in qua se demones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos. Quidni? cum et dii mortui. Itaque invocantur quidem aori et bioathanati, sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et injuriam lacere, quas per vim et sævus et immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensæ. Sed demones operantur sub obtentu eorum; et hi vel maxime, qui in ipsis tunc fuerunt cum adviverent, quique illas in huiusmodi impigerunt (7) exitus. Nam, et suggestimus nullum pene hominem carere demonio, et pluribus notum est demoniorum quoque opera et immaturas et atroces effici mortes, quas incursibus deputant. Hanc quoque fallaciam spiritus nequam sub personis defunctorum delitescens, nisi fallor, etiam rebus probamus, cum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominem suis (8) affirmat, interdum gladiatorem, vel bestiarium, sicut et alibi deum; nihil magis curans, quam hoc ipsum excludere quod prædicamus, ne facile credamus animas universas ad inferos redigi, ut et iudicii et resurrectionis fidem turbet. Et tamen ille demon postquam circumstantes circumvenire tentavit, instantia divinæ gratiæ victus, id quod in vero est, invitus confitetur. Sic et in illa alia specie magiæ, quæ jam quiescentes animas evellere ab inferis creditur et conspectui exhibere, non alia fallaciæ vis est operator. Plane quia et phantasma præstat, quia (9) et corpus adtingitur; nec magnum illi exteriores oculos circumscribere, cui interiorem mentis aciem exæcere perfacile est. Corpora denique videbantur Pharaoni et Ægyptiis magicarum virgarum dracones, sed Moysi (10) veritas mendacium devoravit (Exod., VII). Multa utique et adversus Apostolos Simon dedit (11), et Elymas magi (Act., XIII); sed plaga cæcitatibus de præ-tigiis non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nec abest a Pam. Fran.
 (2) Praecipua atrocitate Rig. Ven. Guyn.
 (3) Indignas inferis iudicas Jun. Rig. Ven.
 (4) Ostanes Par. alii.
 (5) Litera Rig. Ven.
 (6) Vastatorem. Sic etiam Fran. Pam.

- (7) Impigerant Pam. Rhen.
 (8) Sui Pam. Rhen. suis Rig. Ven. cod. Wout.
 (9) Quis redundat Jun. præstat et ii out.
 (10) Moysi Rig. Mosis Semler.
 (11) Dedit abest a Rig. Ven.

D

COMMENTARIUS.

Tertullianum voluisse dicere infantes; sed reliquum ætatis adimpletum tunc exiturum dicit, adeo ut nihil a Theologis discrepare videatur, qui resurrecturos homines sanciant eadem ætate qua Christus resurrexit. Qui cæci, claudi, ac debiles fuerunt, corpori debitam integritatem assumunt, eruntque tunc in eo statu quem habuissent, si incorrupta et integra mansisset natura. LE PR.

CAP. LVII. — (a) Secundum aoros, etc. Aori dicuntur (ἄωροι) qui morte immatura pereunt; Bioathanati, qui violenta: hoc autem mortis genus illi Bioathanati optimum asserebant. LE PR.

(b) Hostanes et Typhon, etc. Hostanes magus fuit insignis de quo Minutius in Oct., Plin. lib. XXX, cap. 4; Augustinus lib. VI de Baptismo contra Donatistas cap. ult.: Magorum tamen præcipuus Hostanes, et forum veri Dei negat conspici posse, et Angelos veros sedi ejus dicit assistere. Apud Persas Hostanes Magos olium appellatos refert Phavorinus. Typhon al-

ter magus sua infamia, sicut cæteri, celebris: de hoc Herodotus in Euterpe, et Synesius lib. I. de Præcid. LE PR.

(c) Et Dardanus et Damigeron, etc. Recenset hic nominatissimos in magicis homines. Dardani mentionem plurimi faciunt: Clemens Alex. in protrept.; Euseb. II, de Præp.; Arnobius lib. I; Apuleius in apol., ab eo magica ars Dardania dicta est. Solebat autem arte magica horrea exinanire, et frumenta in sua granaria atrahere. Damigeronis meminit Arnobius lib. I. — Nectabis, forte Nectanebus rex ægyptius. — De Berenice, an vir, an femina fuerit nescio, neque enim credo Berenicem illam fuisse matrem Ptolemæi Philadelphæ. LE PR.

(d) Solos non fugit Christianos. Solis nota est Christianis. RIG.

(e) Totius erroris artificem, etc. Magis ideo infamis, et Christianis prohibita tanta olim severitate, quia

fuit. Quid novi æmulatio veritatis a spiritu immundo? A Ecce hodie ejusdem Simonis hæreticos tanta præsumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere se spondeant. Et credo quia mandacio possunt; nec enim pythónico tunc spiritum (a) minus licuit animam Samuelis effingere (I Reg., XXVIII), post Deum mortuos consulente Saule. Absit alioquin ut animam cujuslibet sancti, nedum prophete (II Cor., XI), a dæmonio credamus extractam, edocti quod ipse Satanas (II Thess., II) transfigeretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis (Math., XXIV), etiam deum se adseveraturus in fine (1), signaque portentosiora editurus, ad eventuos, si fieri possit, electos. Dubitavit, si forte, tunc prophetam se Dei asseverare, et utique Sauli, in quo jam ipse morabatur? Ne putes alium fuisse qui phantasma administrabat, alium qui commendabat; sed eundem spiritum, et in pseudoprophete, et in apostata facile mentiri, quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, ubi et cor ipsius, ubi scilicet Deus non erat. Et ideo per quem visurum se credidit, vidit; quia per quem vidit, et credidit. Si et de nocturnis imaginibus opponitur, sæpe non frustra mortuos visos (nam et Nasammonas (b) propria oracula apud parentum sepulchra mansuetando captare, ut Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus; et Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare, ut Nicander affirmat), non magis mortuos vere patimur in somnis, quam vivos, sed eadem ratione mortuos qua et vivos, et omnia quæ videntur. Non enim quia videntur, vera eunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiat. Nulli autem animæ omnino inferos patere, satis Dominus in argumento illo pauperis requiescentis, et divitis ingemiscentis, ex persona Abrahamæ sanxit (Luc., XVI), non posse inde relegari renuntiatorem dispositionis infernæ; quod vel tunc licere potuisset, ut Moysi et Prophetis crederetur. Sed etsi quasdam revocavit

in corpora Dei virtus, in documenta juris sui, non idcirco communicabitur fidei, et audaciæ magorum, et fallaciæ somniorum, et licentiæ poetarum. Atquin in resurrectionis exemplis, cum Dei virtus, sive per Prophetas, sive per Christum, sive per Apostolos in corpora animas representat, solida et contrectabili, et satiata veritate, præjudicatum est hanc esse formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem præstigiis judices.

CAPUT LVIII.

« Omnes ergo animæ penes inferos? » inquis. Velis ac nolis, et supplicia jam illic, et refrigeria. Habes pauperem et divitem. Et quia distuli nescio quid ad hanc partem, jam opportune in clausula reddam. (c) Cur enim non putes animam, et puniri, et foveri in inferis interim sub expectatione utriusque judicii, in quadam usurpatione et caudida ejus? « Quia salvum debet esse, inquis, (2) judicio divino negotium suum, sine ulla prælibatione sententiæ. Tum quia et carnis operienda est restitutio, ut consortis operarum atque mercedum. » Quid ergo fiet in tempore isto? dormiemus? Atenim animæ nec in viventibus dormiunt: corporum enim est somnus, quorum et ipsa mors cum speculo suo somno. Aut nihil vis agi illic, quo universa humanitas trahitur, quo spes omnis sequestratur? Delibari putas judicium, an incipi? præcipitari, an præministrari? Jam vero, quam iniquissimum etiam apud inferos, si et nocentibus adhuc illic bene est, et innocentibus nondum? (d) Quid? ampliationem (3) vis esse post mortem, confusa spe et incerta expectatione ludentem, an vitæ recensum jam et ordinationem judicii inhorrentem? Semper autem expectat anima corpus, ut doleat, aut gaudeat? Nonne et de suo sufficit sibi ad utrumque titulum passionis? Quotiens, illæso corpore, anima sola torquetur bile, ira, tædio, plerumque nec sibi noto! quotiens item corpore adflicto furtivum sibi anima gaudium exquirat, et a corporis importuna tunc societate secedit! Mentior, si

LECTIONES VARIANTES.

(1) In fine Fuld. Ursin. insigne Wouw. utrumvis neglig. Seml.

(2) In inserunt omnes præter Wouw.

(3) Amplius Fran. Pan.

COMMENTARIUS.

mater est idololatriæ, quæ crimen olim fuit principum. LE PA.

(a) Minus licuit animam Samuelis effingere. Quæstio est non de nihilo, an Pythonissa vere Samuelem exhibuerit, an vero dæmonem, qui Sauli fucum fecit et præstigiis. Primum asserunt quidam, posterius affirmant cum Septimio Justinus martyr in respons. ad quæst. 52 quæstionum Christian. qui ait id contigisse dæmonis. opera spectatorum oculos fascinantis: μετά τὴν ἀερίαν τοῦ δαίμονος, τὸ πᾶς θύει φ' ἑστάντες τῶν ἐρίωντων; B. Augustinus non uno in loco et alii. Obtinuit tamen scriptorum multitudo, qui veram animam Samuelis apparuisse autumant. In hunc etiam sensum pronior videtur ante relatus August. cap. XV de cura pro mort. agen. vide cap. XLVI Ecclesiastici, et expende voces. Memini etiam me legisse libellum M. autographum Guillelmi Postelli in quo fusa hæc historia tractatur. LE PA.

(b) Nasammonas. Nasammonas collocat Plinius (I. V, c. 5) in ora Syrtis, quos Græci Mesammones

adpellarunt ab argumento loci, medios inter arenas sitos. PAM.

CAP. LVIII. — (c) Cur enim non putes animam, etc. Inter errores et paradoxa Tertulliani recense, qui animas cælum non intrare usque in diem judicii, et in inferis degere statuit. Unde cap. LV dixit, *aspernati, si forte, in Abrahamæ sinu, expectandæ resurrectionis solatiium capere*. Illud vero Tertulliano commune est cum aliis multis, in quibus hæresis esse non potest, cum nihil statuisset Ecclesia. Neque enim puto illos negasse gloriam visionis beatificæ, Sanctosque integra beatitudine non fruturos nisi post resurrectionem. Cum iis et Tertulliano mitius agendum qui forsitan Dei gloriam videre non inficiati sunt. LE PA.

(d) Quid? ampliationem vis esse post mortem. Eleganter ait interrogando, *Quid? ampliationem vis esse post mortem?* Ex more judiciorum, amplari reus dicitur, de quo nihil pronuntiat, sed ob confusas et incertas judicum sententias in aliud sive tempus, sive tribunal differtur. RIC.

non de ipsis cruciatibus corporis et gloriari et gaudere sola consuevit. (a) Respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus solvit. Respice (b) ad Zenonis, cum illam Dionysii tormenta prætereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt juventutis, ut (c) in Cyro ursi cicatrices. Adeo novit et apud inferos anima et dolere et gaudere sine carne; quia et in carne illæsa si velit dolet, et læsa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex judicio Dei post mortem! Sed nec omnia opera cum carnis ministerio anima partitur; nam et solos cogitatus et nudas voluntates censura divina persequitur (*Matth.*, V): *Qui viderit ad concupiscendum, jam adulteravit in corde*. Ergo (1) propter hoc congruentissimum est animam, licet non expectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob cogitatus pios et benevolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est,

quæ concepit, quæ disponit, quæ mandat, quæ impellit? Et, si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus actura est. Nunquam denique conscientia posterior erit facta. Ita huic quoque ordini competit, eam priorem pensare mercedes, cui priori debeantur. In summa, cum carcerem illum, quem Evangelium demonstrat, inferos intelligamus, et novissimum quadrantem modicum quodque delictum (2) mora resurrectionis illic luendum interpretemur (2); nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos, salva resurrectionis plenitudine per carnem quoque. Hoc etiam Paracletus frequentissime commendavit, si quis sermones ejus ex agnitione promissorum charismatum admiserit. Ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem, ex doctrina fidei congressi, justæ dumtaxat ac necessariae curiositati satisfacimus (3). Enormi autem et otiosæ tantum decrit discere, quantum libuerit inquirere.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Vel *add. Par. Gelen. Jun.*

(2) Intelligimus — interpretatur *Rhen. Pan.*

(3) Satisfecerimus *cod. Novw.*

COMMENTARIUS.

(a) *Respice ad Mutii animam.* Mutii Scævola.

LE PR.

(b) *Ad Zenonis.* Zeno hic est Eleates, qui contemptum mortis e philosophia contingere, cum assereret apud Dionysium, ab eodem tormentis immanibus cruciatus, responsionis suæ veritatem sua constantia comprobavit. LE PR.

(c) *In Cyro ursi cicatrices.* Tradit illum Xenophon,

lib. I, inter venandum cum urso congressum fuisse Cyrum minorem, quem idem Cyrus acceptis vulneribus interimit. LE PR.

(d) *Mora resurrectionis illic luendum interpretemur.* In mora resurrectionis purgari animas, et modicum quodque delictum eluere, quid aliud quam purgatorii pœna? LE PR.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI DE CARNE CHRISTI.

Argumentum.

De carnis Christi veritate disputaturus Tertullianus, imprimis scripti occasionem significat; quod, qui resurrectionis fidem inquietarent, etiam carnem Christi questionibus distraherent. Cap. I.

Ad institutum autem veniens, adversus Marcionem, qui ejus historiam ex Evangelio auferebat; traditionis apostolicæ præscriptione Christi nativatem probat. Cap. II.

Deinde neque impossibile fuisse aut inconvenientem Deo. Cap. III.

Neque etiam Deo indignam, neque stultam. Cap. IV.
Non itaque in phantasmate, sed vere crucifixum et mortuum (quantumvis etiam id negaret Marcion), vere quoque natum Christum. Cap. V.

Jam adversus Apellem deducit, Christum de sideribus et substantiis superioris mundi carnem non esse mutatum. Cap. VI.

Interserens, nihil pro illis facere illud Christi: Quæ mihi mater, et qui mihi fratres? Cap. VII.

Addens, angelum illum igneum Apellecianorum, secundum eos etiam cælestia ex poenitentia delicti instituisse; atque adeo si de sideribus structa, peccatricem fuisse carnem Christi. Cap. VIII.

Et vero, omnia veræ carnis signa in Christo fuisse. Cap. IX.

Rursum, adversus alios quosdam, neque animale fuisse Christi carnem deducit. Cap. X.

Neque etiam carnalem. Cap. XI.

Venisse etiam Christum, non ut animam seipsam cognosceret, sed ut ipsam salvam faceret. Cap. XII.

Fuisse item in Christo diversas substantias, carnem, et animam. Cap. XIII.

Solum etiam Christum fuisse salificatorem, non angelum. Cap. XIV.

Adversus autem Valentinum, Christi carnem spiritalem non fuisse, prosequitur. Cap. XV.

Sicuti etiam adversus Alexandrum quemdam, peccatri-

cem non fuisse carnem Christi, et, etiamsi non ex semine, veram tamen. Cap. XVI.

Obiter probans ex scripturis Christum de virgine natum. Cap. XVII.

Non competere etiam ex semine humano Dei Filium nasci; ne si esset totus filius hominis, juxta Hebræorum opinionem, non crederetur Dei filius. Cap. XVIII.

Neque tamen Valentino favere illud ab eo adulteratum: Non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, nec ex viri, sed ex Deo natus est. Cap. XIX.

Porro adversus eosdem non per virginem, sed ex virgine natum Christum, latissime ex Scripturis demonstrat. Cap. XX, XXI.

Proinde adimpleri in his omnibus prophetam vocem Simeonis de Christo: Ecce hic positus est in signum cui contradicetur. Cap. XXII, XXIII.

Et suggillatos esse hæreticos illos omnes, prædictosque in Scripturis. Cap. XXIV.

Denique epilogi vice repetens quid hoc libro probaverit, ad sequentem DE RESURRECTIONE CARNIS librum transitum facit. Cap. XXV.

Cæterum Tertullianus, præterquam quod librum jam dictum de Resurrectione Carnis citat infra lib. V adv. Marcionem, in illo etiam argumenti et tituli hujus fit mentio. Propterea, inquit c. II, et nos volumen præmisimus DE CARNE CHRISTI, quo eam et solidam probamus adversum phantasmatis nativitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem. Et rursus: Igitur quantum ad hæreticos, demonstravimus, quo cuneo occurrendum sit a nobis, et occursum est jam suo quoque titulo DE CARNE DOMINI ADVERSUS HÆRESES; ad hanc maxime questionem præstruendam. Præterquam autem, quod MS. viderunt olim hunc librum Trithemius abbas et Politianus locis sæpe citatis; edidit primus in lucem ex Hirsaugiensi et Paterniacensi Rhenanus cum scholiis, deinde et annotationibus illustratam castigavit ex Gorziensi codice. Interea vero, quod desideraretur in Lælandi britannico codice, cum a Gelonio non sit recognitus, operæ pretium fuit

conferre cum tribus MS. vaticanis Codicibus, e quibus non paucos locos restitimus; additis etiam argumento novo, et annotationibus nostris. PAM.

Christum humanam assumpsisse carnem demonstrat, contra hæreticos quatuor, Marcionem, Apellem, Valentinum et Basilidem, seu potius adversus quatuor hæreses scribit, primam Marcionitarum, secundam Apellis, tertiam et quartam Valentinianorum. VENET.

Qui fidem resurrectionis, ante istos (a) Sadducæorum propinquos sine controversia moratam (b) (1), student iniquitare, ut eam spem negent etiam ad carnem pertinere, merito Christi quoque carnem questionibus distrahunt, tanquam aut nullam omnino, aut quoquo modo aliam præter humanam; ne si humanam constiterit fuisse, præjudicatum sit adversus illos eam resurgere omni modo, quæ in Christo (2) resurrexit. Igitur unde illi destruunt carnis vota, inde nobis (3) erunt præstruenda. Examinemus corporalem substantiam Domini: de spiritali enim certum est. Carnis (4) quæritur veritas, et qualitas ejus (c) retractatur (5), an fuerit, et unde, et cujusmodi fuerit. (d) Renuntiatio ejus, dabit legem nostræ resurrectioni. Marcion, ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem; aut ut nativitatem negaret, negavit et carnem: (e) scilicet, ne invicem sibi testimonium redderent et responderent (6) nativitas et caro; quia nec nativitas sine carne, nec caro sine nativitate. Quasi non eadem licentia hæretica et ipse potuisset, aut, admissa carne, nativitatem negare, ut

Apelles discipulus, et postea desertor ipsius; aut et (7) carnem et nativitatem confessus, aliter illas (8) interpretari, ut condiscipulus et condertor ejus Valentinus. Sed et qui carnem Christi putativam introduxit, æque potuit nativitatem quoque phantasma (9) constringere, ut et conceptus, et prægnatus (f), et partus virginis, et ipsius exinde infantis ordo, (g) τὸ (10) δοκεῖν haberetur (11): eosdem oculos, eosdem sensus fefellerent, quos carnis opinio elusit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Ista add. Rig. Venet.*
 (2) *Christum Paris Rhen. Pam.*
 (3) *Nobis abest a Rig. Venet.*
 (4) *Caro Seml. Rig. Ven.*
 (5) *Retractantur Seml.*
 (6) *Responderent ἑαυτῶν delet. et abest a Par. redde-*

- rent et abest a lib. Ursini.*
 (7) *Et abest a Rig.*
 (8) *Illis Seml. Rhen.*
 (9) *Nativitatis q. phantasmata Pam. Rhen.*
 (10) *τὸ mavult Jun.*
 (11) *Haberetur Pam. Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) *Sadducæorum propinquos.* Hæreticos significat Marcionem, Apellem et Valentinum, qui longo intervallo Sadducæorum hæresim sequebantur. Sive propinquos Sadduc. vocat quoslibet hæreticos de anima male sentientes. Controversia est an Sadducæi dicti sint ab hebr. שָׂדֵי, *justus*, quod credere videtur S. Hieronymus, an a Sadock hæresiarcha qui sub Alexandro Magno floruit. Sic R. Abraham in *Cabala hist.*, et Helias levita in *Tisbi*. LE PR.

(b) *Moratam.* Moratam fidem vocat stabilem ac firmam, atque inconcussam. PAM.

(c) *Retractatur.* *Retractare*, pro *tractare*, præterquam alibi, etiam hoc libro non semel usurpat Auctor. PAM.

(d) *Renuntiatio ejus.* Renuntiantur magistratus cum

eliguntur; renuntiatu amicitia quæ dissolvitur. Hic renuntiatio demonstratio est et definitio. RHEN.

(e) *Scilicet ne invicem sibi testimonium redderent.* Asynthethon est; nam solet omittere connexas particulas, quæ res obscuritatem sermoni nonnunquam parit, ceu monimus ante. RHEN.

(f) *Prægnatus.* *Prægnatum* sub forma quartæ inflexionis usurpat pro *imprægnatione*, gaudens hujus terminationis vocabulis. RHEN.

(g) *ΤΟ ΔΟΚΕΙΝ.* Synecdochica locutio est. Subauditur præpositio κατὰ, κατὰ τὸ δοκεῖν, hoc est, secundum existimationem, ut videlicet ita videretur, licet reipsa non esset. RHEN. — Hieronymus, liv. II adv. Pelag.: *Carnis infirmitas Deo habitatore gaudebat, et tamen mensuram fragilitatis suæ excedere non potuit.*

CAPUT II.

Plane natiuitas a Gabriele annuntiator: quid illi eum angelo Creatoris? Et in virginis uterum (1) conceptus inducitur: quid illi eum Esaia propheta (2) Creatoris? Odit moras, qui subito Christum de caelis deferbat. « Aufer (3) hinc, inquit (a), molestos semper Caesaris census, et diuersoria angusta, et sordidos pannos, et dura praesepia. (b) Viderit angelica multitudo, Dominum suum noctibus honorans. Seruent potius pecora pastores. Et Magi ne fatigentur de longinquo; dono illis aurum suum. Melior sit et Herodes, ne Hieremias gloriatur (c). Sed nec circumcidatur infans, ne doleat; nec ad templum deferatur, ne parentes suos (4) oneret sumptu oblationis (5); nec in manus tradatur Simeoni (6), ne senem moriturum exinde contristet (7). Taceat et anus illa, ne fascinet puerum. » His, opinor, consiliis tot originalia instrumenta Christi delere Marcion ausus est (8), ne caro ejus probaretur. (d) Ex qua, oro te (9), auctoritate? Si propheta es, praenuntia aliquid; si apostolus, praedica publice; (e) si apostolicus, cum apostolis senti; si tantum (10) christianus es, crede quod traditum est (f); si nihil istorum es, merito dixerim, morere: nam et mortuus es, qui non es christianus, non credendo quod traditum (11) christianos facit. Et eo magis mortuus es, quo magis (12) non es christianus: (g) qui (13) cum fuisses, excidisti, (h) rescindendo quod retro credidisti; sicut et ipse confiteris in quadam epistola, et tui non negant, et nostri probant. Igitur rescindens

A quod credidisti, jam non credens rescidisti: non tamen quia credere desiisti, recte rescidisti. Atque in rescindendo quod credidisti, probas, antequam rescinderes, aliter fuisse quod credidisti. Aliter illud, ita erat traditum: porro, quod traditum erat, id erat verum, ut ab eis traditum, quorum fuit tradere; ergo quod erat traditum rescindens, quod erat verum rescidisti, nullo jure fecisti. Sed plenius ejusmodi praescriptionibus aduersus omnes haereses, alibi iam usi sumus (14). Post quas nunc ex abundanti retractamus desiderantes rationem, qua (15) non putaveris natum esse Christum.

CAPUT III.

Necesse est, quatenus hoc putas arbitrio tuo finisse, aut ut impossibilem, aut inconuenientem Deo existimaveris natiuitatem. Sed Deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo voluerit (16) nasci (quia si voluit, et potuit (17), et natus est) consideremus. Ad compendium decurro. Si enim nasci se Deus nolisset quacumque de causa, nec hominem se videri praestitisset. Nam quis, hominem videus, cum negaret natum? Ita quod nolisset esse, nec videri omnino (18) voluisset. Omnis rei displicentis etiam opinio reprobat. Quia nihil interest, utrum si quid, an non sit, si, cum non sit, esse praesumitur. Plane interest illud (19), ut falso (20) non patiat, quod vere non est. « Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. Viderint homines, si natum putabant, quia hominem videbant. » Quanto ergo dignius, quantoque constantius humanam sustinuisset existimationem vere natus,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et virginis utero *Pam. Par. Fran.*
 (2) Propheta omittit. *Seml.* cum essentia creatoris *Paris. Fran. Pam.*
 (3) Aufer *Seml.*
 (4) Suo *Fran.*
 (5) Obligationis *Rhen. cod. Agob.*
 (6) Simeonis *Pam.*
 (7) Senex moriturus ex inde contristet *Rig. Ven.*
 (8) Et *Rhen. Pam.*
 (9) Exhibe *add. cod. Agob.* auctoritatem.
 (10) Tantummodo *Fran. Pam.*

- C (11) Creditum *Rig. Pam. Par. Fran.*
 (12) Es, qui non *Rhen.*
 (13) Quod *Woue. lib. Ursini.*
 (14) Simus *Ven.*
 (15) Quia *Ven.*
 (16) Noluerit *Seml. Rig. Ven.*
 (17) Et potuit omittit. *Rhen. Seml.*
 (18) Homini *lib. Agob.*
 (19) Illud abest a *Rig. Ven.*
 (20) Falsum *Pam. Rhen.*

COMMENTARIUS.

ut non ad *Deum*, juxta veteres haereticos, sed vere Dei Filius hominis Filius crederetur. *RIG.*

CAP. II. — (a) *Aufer hinc, inquit.* Verba haec ex persona Marcionis afferri recte adnotavit Rhenanus (quae finiuntur ibi: *his opinor*); nam ille ex Evangelio Lucae, quod solum agnoscebat, capita illa prima, quibus haec continentur, rescindebat, uti mox et lib. IV *adv. Marcion.* fusiis dicitur. Omnia autem haec ironice dicta sunt. *PAM.*

(b) *Viderit angelica multitudo.* Festive dictum per ironiam, quod nocturnum tempus aptum sit ad fallendum, quasi et angeli decipi potuerint. Commemorata Lucae res est in initio historiae suae Evangelicae. *RHEN.*

(c) *Ne Hieremias gloriatur.* Ac si dicat, ne interfecerit Herodes parvulos in Bethlehem, ne Hieremias (seu Michaeas) de sua prophetia, quae citatur etiam Matth. II, gloriatur tanquam jam completa. Est autem etiam illud ironice dictum: *ne fascinet puerum*; nam fascinare ad incantamenti genus spectat. *PAM. emendantibus. EDD.*

(d) *Ex qua, oro te, auctoritate.* Recte infra subjungit: *Sed plenius ejusmodi praescriptionibus aduersus haereses alibi iam usi sumus*; alludens nempe ad ejus

tituli librum mox citatum, praesertim, c. 20, 21, 31, 32, 35 et 36. *PAM.*

(e) *Si apostolicus.* Si apostolorum disciplinam doctrinamque hausisti. *LE PR.*

D (f) *Crede quod traditum est.* Pulcher locus contra eos, qui cum neque apostoli sint, neque apostolici, pernetuo tamen de fide ex Scripturis disputant, cum sufficere eis debeat traditio, de qua latissime lib. de *Corona mil.*, c. 3. *PAM.*

(g) *Qui cum fuisses excidisti.* Adnotandus etiam hic locus contra eos, qui haereticos christianos dicere non verentur; cum eo nomine nolit Auctor adpellari, qui resciderunt quod retro crediderunt, et (uti infra de eodem Marcione loquitur) *ab Ecclesia et fide recesserunt.* Quo pertinet etiam illud infra cap. 15: *Haereticus credendo non credunt.* Atqui de hoc Marcionis a fide et Ecclesia recessu, vide lib. de *Praescriptionibus* c. 50. *PAM.*

(h) *Rescindendo quod retro credidisti.* Abrogando nimirum. Ex usu forensi vox sumpta est; nam in variis formulis adhibetur, ut in testamentis, de rescindendis testamentis, hoc est pactum istud solvere et invalidare. *LE PR.*

eandem existimationem etiam non natus subiturus A cum injuria conscientiae suae! (a) quam tu ad fiduciam reputas, ut non natus, adversus conscientiam suam natum se existimari sustineret. Quid tanti fuit, edoce, ut consciens (1) Christus quid esset, id (2) se quod non erat, exhiberet? Non potes dicere: « (5) Si natus fuisset, et hominem vere induisset, Deus esse desisset, amittens quod erat, dum assumit (4) quod non erat. » Periculum enim status sui Deo nullum est. « Sed ideo, inquis, nego Deum in hominem vere conversum, ita ut et nasceretur, et carne corporaretur (5); quia qui sine fine est, etiam inconvertibilis sit necesse est: converti enim in aliud, finis est pristini: non competit ergo conversio (6), cui non competit finis. » Plane natura convertibilium ea lege est, ne permanent in eo quod convertitur in eis; et ita non permanentes pereant (7), dum perdunt convertendo quod fuerunt. Sed nihil Deo par est: natura ejus ab omnium rerum conditione distat. Si ergo quae a Deo distat, (8) a quibus distat, cum convertuntur, amittunt quod fuerunt; ubi erit diversitas divinitatis a ceteris rebus, nisi ut contrarium obtineat (9), id est, ut Deus et in omnia converti possit, et qualis est, perseverare? Alioquin par erit eorum, quae conversa amittunt quod fuerunt; quorum utique Deus in omnibus impar (10) non est, si nec in exitu conversionis. Angelos Creatoris conversos in effigiem humanam, aliquando legisti, et credidisti, et tantam corporis gestasse veritatem, ut et pedes eis laverit Abraham, et manibus ipsorum ereptus sit Sodomitis Loth; conlocatus quoque homini angelus toto corporis pondere dimitte desideravit ab eo (11) a quo detinebatur. Quod ergo angelis inferioribus Deo licuit, uti, conversi in corpulentiam humanam, angeli nihilominus permanerent, hoc tu potentiori Deo auferes (12), quasi non valuerit Christus, vere hominem indutus,

Deus perseverare? Aut numquid et angeli illi phantasmata (15) carnis apparuerunt? Sed non audebis hoc dicere. Nam si sic apud te angeli Creatoris, sicut et Christus, ejus Dei (14) erit Christus, ejus angeli (15) tales qualis et Christus. Si Scripturas opinioni tuae resistentes non de industria alias rejecisses, alias corrupisses, confudisset te in hac specie (16) Evangelium Joannis, praedicans Spiritum columbae corpore lapsum (17) desedisse (18) super Dominum. Qui Spiritus cum hoc esset, tam vere erat et columba, quam et Spiritus (b), nec interfecerat substantiam propriam, assumpta substantia extranea. Sed quaris, corpus columbae ubi sit, resumpto Spiritu in caelum. Aequae et angelorum (19), eadem ratione interceptum est, qua et editum fuerat. Si vidisses, cum de nihilo proferebatur, scisses, cum in nihilum subducebatur. Si non fuit initium visibile, nec finis. Tamen corporis soliditas erat, quo (20) momento corpus videbatur. Non potest non fuisse quod scriptum est.

CAPUT IV.

Igitur si neque ut impossibilem, neque ut periculosam Deo repudias corporationem, superest ut quae indignam rejicias et accuses. Ab ipsa quidem exorsus (21) nativitate, (c) perora, age jam, spurcicias genitalium in utero elementorum, humoris et sanguinis foeda coagula, carnis ex eodem coenaculo per novem menses. Describe utrum de die in diem (22) inolecentem (23), gravem, anxium, nec somno tutum (24), incertum (d) libidinibus fastidii et gulae. Invehere jam et in ipsum mulieris emittentis pudorem, vel pro periculo honorandum (25), vel pro natura religiosum. Horres utique et infantem, cum suis impedimentis profusum utique et oblitum. Dedignaris (26), quod pannis dirigitur (27), quod unctionibus (28) formatur, quod blanditiis de-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Edoce ut cum sciens *Rhen. Seml.*
 (2) Esse *Rhen. Pam.*
 (3) Ne inser. *Rig. Ven.*
 (4) Fit *Rig. Ven.*
 (5) Operaretur *Rig. Ven.*
 (6) Ejus add. *Rig. Ven.*
 (7) Pereant *Rig. Ven.*
 (8) Aut inser. *lib. Ursin.*
 (9) Contineat *Pam. par. Fran.*
 (10) Par *Rhen. Seml. Pam.*
 (11) Adeo *Rig. Ven. Seml. Rhen.*
 (12) Auferes *Rig. Ven. Par.*
 (13) Phantasma *Sem. Pam.*
 (14) Ejusdem substantiae *Pam.*
 (15) Angeli *repet. Pam.*

- (16) Te hinc *Pam. Rhen.*
 (17) Delapsus *Rig. Ven.*
 (18) Descendisse *Pam. ratic. cod.*
 (19) Angelorum et *Rhen. Seml.*
 (20) Quoquo *Rig. Ven.*
 (21) Odio habita add. *Pam.*
 (22) In diem omit. *Rig. Ven.*
 (23) Inolecentem *Pam. Seml.*
 (24) Nexum, totum *Pam. Seml. nixum totum lib. Urs. cod. Wouw. nec sono totum cod. Agob.*
 (25) Vel pro periculo honorandum omit. *Seml.*
 (26) Dedignaberis *Pam. Seml.*
 (27) Ducitur alii.
 (28) Unctionibus *Rig. Ven. Seml. Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) *Quam tu ad fiduciam reputas.* Dixerat, *sed satis erat illi, inquis, conscientia sua.* Marcionis enim excusatio erat, nihil interesse Deum videri hominem, dummodo vere non esset, quia salva conscientia sua fidenter et constanter ferre posset existimationem, qua judicabatur homo. licet inconveniens et indignum Deo videretur. Ita assererat Marcion, et addebat hanc opinionem falsam reputari a Deo ad fiduciam, id est, judicabat Deus satis esse, ut cum fortitudine et fiducia falsam et indignam famam sustineret. LAC.

(b) *Tam vere erat et columba, quam et spiritus.* Consentit in hac hujus loci expositione Tertulliano

auctor libri *de Agone Christiano* (inter opera B. Augustini), c. 22. Sed ipse Augustinus, ep. 102 *ad Evod.* et lib. *de Trinitate*, c. 5, contra sentit: cui consentiunt etiam BB. Ambros., lib. I *de Sacram.* c. 5: Chrysost., *hom. 12 in Matth.*, id colligentes ex verbis illis, *quasi columba, et, in specie columbae.*

CAP. IV. — (c) *Perora age jam spurcicias genitalium in utero elementorum.* Consimilia sunt istis ea quae libro adversus Marcionem tertio: *Age jam, perora in sanctissima et reverenda opera naturae.* RIC.

(d) *Libidinibus fastidii et gulae.* Libidines vocat quaslibet inclinationes et appetitus. LAC.

videtur. (a) Hanc venerationem (1) naturæ, (2) Mar- A
cion, despuis; et quo modo natus es? Odisti na- cen-
tem hominem; et quo modo diligis aliquem? Te quidem
plane non amasti, cum ab Ecclesia et fide Christi
recessisti. Sed videris, si tibi displices, aut si aliter
es natus (3). Certe Christus dilexit hominem illum
in immunditiis, in utero coagulatum, illum per pu-
denda prolatum, illum per ludibria nutritum: propter
eum descendit; propter eum prædicavit; propter eum
omni se humilitate dejecit usque ad mortem, et mor-
tem crucis (Philip. II). Amavit utique, quem magno (4)
redemit. Si Christus Creatoris (5) est, suum merito
amavit; si ab alio Deo est, magis adamavit, quando
alienum redemit. Amavit ergo cum homine etiam
nativitatem, etiam carnem ejus. Nihil amari potest
sine eo, per quod est id quod est. (6) Aufer nativi-
tatem, et exhibe hominem; adime carnem, et præsta
quem Deus redemit. Si hæc sunt homo, quem Deus
redemit, tu hæc erubescenda illi facis, quæ redemit,
et indigna, quæ, nisi dilexisset, non redemisset?
Nativitate reformata (7) regeneratione cœlesti, car-
nem ab omni vexatione restituit, leprosam emaculat,
cæcam perluminat (8), paralyticam redintegrat,
dæmoniacam expiat (9), mortuam resuscitat; et
nasci in illam erubescit (10)? Si revera de lupa, aut
sue, aut vacca prodire voluisset, et feræ aut pecoris
corpore indutus, regnum cœlorum prædicaret, tua,
opinor, illi censura præscriberet, turpe hoc Deo, et
indignum hoc Dei Filio, et stultum propterea qui (11)
ita credat. Sit plane stultum, si (12) de nostro sensu
judicemus Deum. Sed circumspecte (I Cor., I, 27), C
Marcion, si tamen non delesti: *Stulta mundi elegit
Deus, ut confundat sapientes* (13). Quænam hæc stulta
sunt? conversio hominis ad cultum (14) veri Dei?
rejectio erroris? disciplina justitiæ, pudicitia, pa-

nitia, misericordiæ, innocentia? Omnia hæc qui-
dem stulta non sunt. Quære ergo de quibus dixerit;
et si te præsumpseris invenisse, non erit tam (15)
stultum, quam (16) credere in Deum natum, et qui-
dem ex virgine, et quidem carneum, qui per illas
naturæ contumelias volutatus sit. Dicat hæc aliquis
stulta non esse, et alia sint, quæ Deus in æmulationem
elegit sapientiæ secularis. Et tamen apud illam
facilius creditur Jupiter taurus factus aut cygnus,
quam vere homo Christus, penes Marcionem.

CAPUT V.

Sunt plane et alia tam stulta, quæ pertinent ad
contumelias et passiones Dei; aut prudentiam dicant
(17) Deum crucifixum. Aufer (18) hoc (19)
quoque, Marcion, imo hoc potius. Quid enim indi-
gnus Deo? quid magis erubescendum, nasci an mori?
carnem gestare, an crucem? circumcidi, an suffigi?
educari, an sepeliri? in præsepe deponi, an in mo-
numento recondi? Sapientior eris, si nec ista credi-
deris. Sed non eris sapiens, nisi stultus (20) sæculo
fueris, Dei stulta credendo. An ideo passiones a
Christo non rescidisti, quia ut phantasma vacabat a
sensu (21) earum? Diximus retro æque illum et na-
tivitatis et infantia imaginaria (22) vacua ludibria
subire potuisse. Sed jam hic (23) responde, (b) inter-
fectores veritatis. Nonne vere crucifixus est Deus (c)?
nonne vere mortuus, ut (24) vere crucifixus? nonne
vere resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? Falso
ergo (25) statuit inter nos scire Paulus tantum
Jesum (26) crucifixum? falso sepulcrum ingressit?
falso resuscitatum inculcavit? Falsa est igitur et fides
nostra, et phantasma est (27) totum quod speramus
a Christo? Scelèstissime hominum, qui (d) interempto-
res excusas Dei. Nihil enim ab eis passus est Christus,
si nihil vere est passus. Parce unicæ spei totius

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Venerationem Rhen. Seml.
(2) O inser. Pam. Rhen.
(3) Aliter natus es Pam. aliter natus. Et Rhen.
(4) Pretio add. Pam. vatic. 3 cod.
(5) Creator ejus Pam. Rhen.
(6) Aut add. Pam. Rhen.
(7) Nativitatem reformata a morte Rig. Ven.
(8) Reluminat alii.
(9) Captat Rig. Ven.
(10) Et nos illam erubescemus? alii.
(11) Quia Rig. Ven.
(12) Si abest a Rig. Ven.
(13) Sapientia Rig. Ven. sapientiam Pam. Fran.
(14) Hominum ad cultum verum alii.

- (15) Jam Pam. Rhen.
(16) Quam abest a Pam. Rhen.
(17) Dicam Rhen. Seml.
(18) Auferis Rhen. Seml.
(19) Hæc Pam. Paris. Fran.
(20) In inser. Rig. Ven.
(21) Ad sensum Rhen. Seml.
(22) Imaginaria et Pam. Seml. imaginariom imaginariæ
Rhen.
(23) Hinc Rig. Ven.
(24) Et Seml.
(25) Ergo abest a Rhen. Seml.
(26) Jesum abest a Rhen. Seml.
(27) Erit Rig. Ven.

COMMENTARIUS.

(a) *Hanc venerationem naturæ.* Intelligit venerationem que naturæ debetur. Sensus est, Quod venerari debueras, tu despuis, sic lib. III adv. Marcionem. *Sanctissima*, inquit, *et reverenda opera naturæ.*

RHEN.

CAP. V. — (b) *Interfectores veritatis.* Hæreticos olim gravioribus verbis notatos nemo est qui dubitet. Non semel Auctor hic; nam lib. I adv. Marcionem, hæreticum illum veris coloribus effingit, et tetriorem omni immanitate proficitur, quæ in ipsius patria occurrit. Non absimili sensu epist. ad Trallianos S. Ignatius vocat hæreticos: *κακὰς προπαγάνδας*, *impiam propagationem*. S. Prosper carm. de ingratis, de Pelagio:

Pestifero vomuit coluber sermone britannus.

De B. Hieronymo norunt omnes hæreticos acriter insectatum fuisse. LE PR.

(c) *Nonne vere mortuus, ut vere crucifixus?* Christi ortus ex morte probatur. Ideo autem infamem mortem elegit, et spectaculum ignominia plenum, ut ab omnibus veritas agnosceretur, nullus de vera morte dubitaret, nullusque resurrectionem in dubium recicaret. Abstineo a citandis Patribus: allego tantum seu indico S. Ignat., epist. ad Trall., ubi fuse de hac materia. LE PR.

(d) *Interemptores excusas Dei.* Marcion, quem vehementer urget Tertullianus, prædicabat Christum non vere hominem fuisse, sed putative, nihilque de homine assumpsisse. Si igitur certum esset carnis nostræ substantiam non accepisse, neque verum fuisse hominem, certe vere mortuus non fuisset, sicut Judæos carnifices impio illo et venenato dogmate excusaret. LE PR.

orbis. (a) Quid (1) destruis necessarium dedecus (2) A fidei? Quodcumque Deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de Domino meo. *Qui mei* (5), inquit, *confusus fuerit, confundar et ego ejus* (4). Alias non invenio materias confusionis, quæ me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus est Dei Filius; non pudet, quia pudendum est: et mortuus est Dei Filius; prorsus credibile est, quia ineptum est: et sepultus, resurrexit; certum est, quia impossibile. Sed hæc quomodo in illo vera erunt, si ipse non fuit verus, si non vere habuit in se quod figeretur, quod moreretur, quod sepeliretur et resuscitaretur, carnem scilicet sanguine suffusam, ossibus structam, nervis intexam, venis implexam, quæ nasci et mori novit? Humana (5) B sine dubio, ut nata (6) de homine; ideoque (7) mortalis hæc erit (8) in Christo, quia Christus (9) homo et filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si nihil hominis et nihil ex homine? nisi si (10) aut aliud est homo quam caro, aut aliunde caro hominis, quam ex homine; aut aliud (11) Maria, quam homo, (b) aut homo (12) deus Marcionis (15). Aliter, non diceretur homo Christus, sine carne; nec hominis filius, sine aliquo parente homine: sicut nec Deus, sine Spiritu Dei; nec Dei Filius, sine Deo patre. Ita utriusque substantiæ census hominem et Deum exhibuit: hinc natum, inde non natum; hinc carneum, inde spiritalem; hinc infirmum, inde præfortem; hinc morientem, inde viventem. Quæ (14) C proprietates conditionum, diviniæ et humanæ, æqua utique naturæ utriusque (15) veritate (16) dispuncta est,

- (1) Qui Pam. Rhen.
- (2) Decus Pam. Rhen.
- (3) Me Pam. Rhen.
- (4) Eum Pam. Fran.
- (5) Humanam Pam. Rhen.
- (6) Natam Pam. Rhen.
- (7) Quia Rhen. Seml.
- (8) Est Seml. Pam.
- (9) Quia Christus abest a Rhen. Seml.
- (10) Si abest a Rig. r en.
- (11) Est add. Pam. Fran. Par.
- (12) Aut homo omitt. Pam. Rhen.

LECTIONES VARIANTES.

- (13) Deus, Marcion Pam. Denique, Marcion. Haud Fran. lib. Ursin. Deus Marcionis aut Rhen. Seml.
- (14) Qua Jun.
- (15) Utriusque abest a Rhen. Pam.
- (16) Cujusque add. Pam.
- (17) Fide spiritus et caro codd. Ursin. et Divion. Seml.
- (18) Perinde Rig. Ven.
- (19) Se add. Pam. Par. Fran.
- (20) Offert Rhen. Seml.
- (21) Dicens Pam. Rhen. Seml.
- (22) Quia Rhen. ven.
- (23) Quid jam. Rhen. Paris.

COMMENTARIUS.

(a) Quid destruis necessarium dedecus fidei? Hoc D dici potest etiam iis qui adversus Tertulliani et omnium veterum scriptorum traditionem, Christum statura vultuque formosissimum sibi imaginantur. Sic enim omnino legendum est, non ut vulgo, *dedecus*. Nam hoc adversus Marcionem probare instituit, omnia ista, Deum nasci, Deum crucifigi, Deum mori, Deum sepeliri, quæ secundum sensum humanum pudenda, stulta, fatua judicantur, quæque Marcio destruelat, tamquam indigna Deo: hæc omnia, inquam, a Deo electa fuisse, ut sapientia sæcularis confunderetur. At igitur Septimius hæc dedecora quæ putamus, non esse apud Deum dedecora, imo necessaria esse fidei christianæ. Quid destruis, inquit, *dedecus necessarium fidei*? Georgius Boeticus, lib. de Fide: «Vides quam pulchrum, quamve decorum nostræ salutis sacramentum. In eo quod filius est, minoratus ostenditur. Quomodo ergo ad offuscandam divinitatem ejus improprias, quod exsequitur ad decorem?» RIG.

(b) Aut homo deus Marcionis. Homo scilicet imaginarius et falsus. Sic enim mox ipse declarabit:

eadem fide, et spiritus et carnis (17). Virtutes spiritum Dei, passiones carnem hominis probaverunt. Si virtutes non sine spiritu, proinde (18) et passiones non sine carne: si caro cum passionibus ficta, et spiritus ergo cum virtutibus falsus. (c) Quid dimidias mendacio Christum? Totus veritas fuit. Maluit, crede, nasci, quam ex aliqua (19) parte mentiri, et quidem in semetipsum; ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica (d) vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem; ut phantasma auribus fuerit sermo ejus per imaginem vocis. Fuit itaque phantasma etiam post resurrectionem, cum manus et pedes suos discipulis inspiciendos offerret (20): *Aspicite, inquit* (21), *quod ego sum, quia spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis* (Luc. XXIV), sine dubio manus et pedes et ossa, quæ spiritus non habet, sed caro. Quomodo hanc vocem interpretaris, Marcion, qui (22) a Deo optimo, et simplici, et bono tantum, infers Jesum? Ecce fallit et decipit, et circumvenit omnium oculos, omnium sensus, omnium accessus et contractus. Ergo jam Christum non de cælo deferre debueras, sed de aliquo circulatorio cœtu; nec Deum præter hominem, sed magnum hominem; nec salutis pontificem, sed spectaculi artificem; nec mortuorum suscitorem, (e) sed vivorum advocatorem. Nisi quod et si magus fuit, natus est.

CAPUT VI.

Sed quidam (23) discentes Pontici illius (f), supra magistrum sapere compulsi, concedunt Christo car-

Ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine lingua loquentem, ut phantasma fuerit sermo ejus per imaginem vocis. RIG.

(c) Quid dimidias mendacio Christum? totus veritas est. Ignatius, ep. ad Trallianos: *Ἐγὼ δὲ οὐ τῷ δοκεῖν ἔχω τὰς ἐπιβάσας ἐπὶ τῆ ὑπὲρ ἐμοῦ ἀποθανόντι, ἀλλὰ τῷ ὄντι ἀληθείας γὰρ ἀλλότριον τὸ ψεῦδος*: Ego vero non opinione tantummodo spem in eo habeo, qui pro me mortuus est, sed revera: omne enim mendacium alienum a veritate est, id est, a Christo. LAC.

(d) Sine tunica. Tunicæ vocabulo cutem intelligit. RHEN.

(e) Sed vivorum advocatorem. Qui vivos advocat a vita ad mortem, a recta fide ad hæresim, a Deo ad Satanam. RIG. — Vivorum advocatorem. Frustratorem intellige et deceptorem; neque insulse ludit vocabulo, quoniam mortuorum animæ avocari dicuntur. LAC.

CAP. VI. — (f) Sed quidam discentes pontici illius. Discipulos intelligit Marcionis, inter quos antesignanus erat Apelles. Ponticus Marcion dicitur, ut et

nis veritatem, sine præiudicio tamen renuendæ nativitat. Habuerit, inquit, carnem, dum omnino (1) non natam. Pervenimus (2) igitur de calcaria, quod dici solet, in carbonariam, a Marcione ad Apellem, qui posteaquam a disciplina Marcionis in mulierem carne (3) lapsus, et (4) dehinc (a) in virginem Philumenem spiritu (5) eversus est, solidum Christi corpus, sed (6) sine nativitate, suscepit ab ea prædicare (7). Et angelo (8) quidem (9) illi Philumenes (10) eadem voce Apostolus respondebit, qua (11) ipsum illum jam tunc præcinebat, dicens (*Gal. I, 8*): *Etiamsi angelus de cælis aliter evangelizaverit vobis, quam nos evangelizavimus, anathema sit.* His vero quæ (12) insuper argumentantur, nos resistimus (13). Conflitentur (14) vere corpus habuisse Christum. Unde materia, si non ex ea qualitate, in qua videbatur? unde corpus, si non caro corpus? unde caro, si non nata? quia nasci haberet, ea futura quæ nascitur. De sideribus, inquit, et de substantiis superioris mundi mutuatus est carnem: et utique proponunt non esse mirandum corpus sine nativitate, cum et apud nos angelis licuerit nulla uteri opera in carnem (15) processisse. Agnosimus quidem ita relatum; sed tamen quale est, ut alterius regulæ fides ab ea fide quam impugnat instrumentum argumentationibus suis mutetur (16)? Quid illi cum Moyse, qui Deum Moysi (17) rejicit? Si alius Deus est, aliter sint res ejus. Sed (18) utantur hæretici omnes Scripturis ejus, ejus utantur etiam mundo: erit illis hoc quoque in testimonium (19) iudicii, quod de exemplis ipsius blasphemias suas instruunt. Facile est veritati etiam nihil tale adversus eos præscri-

beni obtinere. Igitur, qui carnem Christi ad exemplum proponunt angelorum, non natum dicentes, licet carnem (20), comparent velim et causas tam Christi quam (21) angelorum, ob quas in carnem (22) processerint (23). Nullus unquam Angelus ideo descendit, ut crucifigeretur, ut mortem experiretur, ut a morte resuscitaretur (24). Si numquam ejusmodi fuit causa Angelorum corporandorum, habes causam cur non nascendo acceperint carnem. Non venerant mori; ideo nec nasci. At vero (b) Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit, ut mori posset. Non enim mori solet, nisi quod nascitur. Mutuum debitum est inter se nativitati cum mortalitate. (c) Forma moriendi, causa nascendi est. Si propter id quod moritur mortuus est Christus, id autem moritur quod et nascitur, consequens (25) erat, imo præcedens, ut æque nasceretur propter id quod nascitur; quia propter idipsum mori habebat, quod, quia (26) nascitur, moritur. Non competebat non nasci, pro quo mori competebat. « Atquin (27) tunc quoque inter illos Angelos (28) ipse Dominus apparuit Abrahamæ (d) sine nativitate cum carne. » Scilicet, pro eadem causa diversitate. Sed vos hoc non recipitis, non eum Christum recipientes, qui (29) jam tunc et adloqui, et liberare, et judicare humanum genus ediscebat in carnis habita, non nate adhuc, quia nondum moritura, nisi prius et nativitas ejus et mortalitas aduantiarentur. Igitur probent angelos illos (30) de sideribus accepisse (31) substantiam carnis (32). Si non probant, quia nec scriptum est, nec Christi caro inde erit, cui angelorum accommodant exemplum. Constat angelos carnem non pro-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Dominus *cod. Agob. Pitho.*
 (2) Paruimus *cod. Agob. Pitho. Rhen. Jun. pariamus alii.*
 (3) Muliere lapsus *Rhen. Seml.*
 (4) Et abest a *Rig.*
 (5) Spiritus *Ven.*
 (6) Et *Pam. Rhen.*
 (7) Prædicans *Pam. Rhen.* susceptum ab eo prædicat *cod. Wouar.*
 (8) Ut angelus *cod. Wouar. Pam. Rhen.*
 (9) Quidam *Lut. Illius Pam. Fran.*
 (10) Philumenes *abest a cod. Wouar. Philomenes alii.*
 (11) Quia *Rhen. Seml.*
 (12) Qui *Pam. Rhen.*
 (13) Resistimus *Rhen.*
 (14) Conflitentur *Pam.*
 (15) Carni *Rig. Ven.*

- (16) Mutentur *Rig. Ven.*
 (17) Mose q. D. Mose *Seml.*
 (18) Et *Rhen. Seml.*
 (19) Illius hoc quoque testimonium *cod. Agob.*
 (20) Scilicet carnem *Pam. Rhen.*
 (21) Et *add. Pam. Rhen.*
 (22) In carne *Rig. Ven.*
 (23) Venerunt *Pam. Fran. Par.* processerunt *Rhi. Seml.*
 (24) Suscitaretur *Rig. Ven.*
 (25) Autem *add. Rhen. Seml. item Pam. Fran. Par.*
 (26) Id quod *add. Rhen. Pam.*
 (27) Atqui *Seml.*
 (28) Angelos illos *Rig.*
 (29) Quia *Rhen. Seml.*
 (30) Carnem *add. Rig. Ven.*
 (31) Concupisse *Rig. Ven.*
 (32) Substantiam carnis *abest a Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

initio lib. I adv. eundem, *mus ponticus*; fuit enim patria Sinopensis in Ponto. LE Pn.

(a) *In virginem Philumenem spiritu eversus est.* Seductus nempe a dæmone, quo infame prostibulum interceptiebatur. LE Pn.

(b) *Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit ut mori posset.* Nondum bene christianus erat Marius Victorinus, cum in I *Rhetoricorum* Ciceronis ita scriberet: « Tantum inter homines potest necessarium, quantum secundum opinionem humanam valet: alioqui secundum Christianorum opinionem, non est necessarium argumentum: si peperit, cum viro concubuit; neque hoc rursus: si natus est, morietur. Nam apud eos manifestum est sine viro natum, et non mortuum. » Imo Dominum nostrum, quem vere natum scimus, hunc vere mortuum fatemur, hunc

vere quoque resurrexisse dicimus. Rig.

(c) *Forma moriendi causa nascendi est.* Qui dixit mutuum fuisse debitum inter vitam et mortem, modo ait formam esse causam nascendi. Forma igitur mutui est veluti quedam formalis in mutuo qualitas, in eo residens. Sensus ergo Tertulliani est: De pacto et conditione moriamur, ut non nisi quia nati adstringamur hac lege mortis, quasi conditio mortis esset velut finalis nascendi causa; quia non nascimur, nisi sub conditione moriendi, et contractus vitæ factus est sub hac conditione. Sic Seneca de *Remed. fortuit.* LAC.

(d) *Atquin tunc quoque inter angelos illos ipse Dominus apparuit Abrahamæ.* Hæc interpretatio, quæ ortum inde habere videtur, quod legatur *Gen. III*: Tres vidit, unum adoravit; a B. Augustino non probatur, quæ

priam gestasse (a), utpote (1) naturas (2) substantiæ spiritalis, et, si corporis alicujus; sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut (3) videri et congregari cum hominibus possent (4). Igitur, cum relatum non sit unde sumperint carnem, relinquatur intellectui nostro non dubitare, hoc esse proprium angelicæ potestatis, ex nulla materia corpus sibi sumere. « Quanto magis, inquis, ex aliqua certum est! » Sed nihil de eo constat, quia Scriptura non exhibet. Cæterum, qui (5) valent facere semetipsos quod natura non sunt, cur non valeant etiam (6) ex nulla substantia (7) facere? Si fiunt quod non sunt, cur non ex eo fiant quod non est? Quod autem non est, cum sit, ex nihilo est. Propterea nec requiritur, nec ostenditur, quid postea factum sit corporibus illorum (b). Quod de nihilo fuit, nihil factum est. Possunt nihil ipsum convertere in carnem, qui semetipsos potuerunt convertere in carnem. Plus est naturam demutare, quam facere materiam. Sed et (8) si de materia necesse fuisset (9) angelos sumpsisse carnem, credibilis utique est de terrena materia, quam de ullo genere cælestium substantiarum; cum adeo terrenæ qualitatis extiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. Fuerit (10) nunc (11) quoque siderea eodem (12) modo terrenis pabulis pasta, quando terrena non esset; quo terrena cælestibus pasta est, quando cælestis non esset (legimus enim manna esui populo fuisse: *Panem*, inquit (Ps. LXXVII), *angelorum edit homo*); non tamen infringitur semel separata conditio Dominicæ carnis, ex causa alterius dispositionis. Homo vere futurus usque ad mortem eam carnem oportebat ut (13) indueret, cujus est mors: eam

A porro carnem, cujus est mors, nativitas antecedit.
CAPUT VII.

Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes qui respiciunt eam ut præjudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum Deum volunt negare esse natum, quod dixerit (Matt. XII, 48): *Quæ mihi mater, et qui mihi fratres?* Audiatur igitur et Apelles, (c) quid jam responsum sit a nobis Marcioni eo libello, quo (d) ad (14) Evangelium ipsius provocavimus, considerandam scilicet materiam pronuntiationis istius. Primo quidem, nunquam quisquam adnuntiasset illi matrem et fratres ejus foris stare (15), qui non certus esset (16) habere illum matrem et fratres, et ipsos esse, quos tunc nuntiabat, vel retro cognitos, vel tunc ibidem compertos (17), licet propterea abstulerint hæreses ista (18) de Evangelio, quod et creditum patrem ejus Josephi fabrum, et matrem Mariam, et fratres et sorores ejus optime notos sibi esse dicebant, qui mirabantur doctrinam ejus. « Sed tentandi gratia nuntiaverant (19) et matrem et fratres, quos non habebat. » Hoc quidem Scriptura non dicit, alias non tacens, cum quid tentationis gratia factum est circa (20) eum: *Ecce*, inquit (Matt. XXII), *surrexit legis doctor, tentans eum*. Et alibi (Matt. XIX): *Et accesserunt ad eum Pharisei, tentantes*. Quod nemo prohibebat hic quoque significari, tentandi gratia factum. (e) Non recipio quod extra Scripturam de tuo inferis. Dehinc, materia tentationis debet subsistere. Quid tentandum putaverunt in illo? Uti que, natus esset, an non; si enim hoc negavit responsio ejus, hoc captavit nuntiatio tentatoris. Sed nulla tentatio tendens ad agnitionem ejus, de quo dubitando tentat, ita subito procedit, ut non ante præcedat quæ-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Utpote Pam. Rhen.
(2) Natura Rh. Seml. a natura cod. Agob. naturæ Pam. Paris.
(3) Ut omitt. Rig. Ven.
(4) Posse Rig. Ven.
(5) Quia Rhen. Seml. Oberth.
(6) Et Rhen. Seml. Oberth.
(7) Substantiam Rhen. Seml. Oberth.
(8) Et abest a Rhen. Pam.
(9) Fuit Rig. Ven.
(10) Fuerit omitt. Rhen. Seml.

- (11) Si add. Rhen.
(12) Eadem Rhen.
(13) Ut omitt. Rhen. Seml.
(14) Ad omitt. Pam. Rhen.
(15) Stantes cod. Agob.
(16) Et add. Rig. Ven.
(17) Repertos alii.
(18) Istæ Rhen. Seml.
(19) Nuntiaverunt Pam.
(20) Erga cod. Agob.

COMMENTARIUS.

ideo videat lector lib. II de Trin. cap. 17. Porro legimus iterum ex Ms. 3. Vatic. *Atquin pro atqui*. D PAM.

(a) Constat Angelos carnem non propriam gestasse. Scilicet non esse carnos omnino, et proprie ut nos, nec pondere corporis graves. Illud propriam appellat supra Angelos, nempe propriam sibi, non supra carnem. Nam et statim indicat, et alibi docet, Angelos illos propriam carnem præ se tulisse, sed assumptam non sibi propriam et naturalem, ut in hoc Augustinus et Bernardus citandi aliquando ambigunt. LAC.
(b) Quid postea factum sit corporibus illorum. Latissime dictum. Id est, quo pervenerint. Subauditur de præposito. Sic Cicero in Verreian: *Quid te futurum est? quo confugies?* Plautus: *Quid argento factum est quod dedi*. Rursum Cicero pro Cluentio: *Quid est*, etc. RUEN.

CAP. VII. — (c) Quid jam responsum sit a nobis Marcioni. Intelligit haud dubie libros IV adv. Marc. ibi enim etiam iisdem pene, sed paulo paucioribus hanc scripturam explicat verbis, paulo post adlegan-

dis. Proinde etiam hinc constat verum esse eodem pene tempore scriptos hunc et sequentem lib. ac lib. IV primos adv. Marcionem: his vero absolutis, tum demum esse conscriptum quintum lib. adversus eundem. PAM.

(d) Ad Evangelium ipsius provocavimus. Utitur aliquando Tertullianus evangelio Marcionis adv. eundem: retorquet nimirum, ut quavis sponsione ipsum premat. B. Lucae Evangelium, rejectis aliis tribus, in multis recusabat, et quintum suæ fatuitati congruens et conformis commentus est. De hoc agitur. LE PR.

(e) Non recipio quod extra Scripturam. Inter articulos quadragesima ab hæreticis superiori sæculo exaratos, unum est, quo se nihil credere aut docere profitentur, nisi in sacris codicibus reperiat, ut scilicet traditiones ecclesie amandarent. LE PR. — Ne forte quis istud detorqueat contra traditiones ecclesiasticas, meminerit Auctorem docuisse, I. de Cor. mil. c. 5, etiam traditionem non scriptam debere recipi. PAM.

stio, quæ, dubitationem inferens, cogat tentationem. Porro, si nusquam de nativitate Christi volutum est, quid tu argumentaris, voluisse illos per tentationem sciscitari quod nunquam prodixerunt in questionem? Eo adjicimus (1): etiamsi tentandus esset de nativitate, non utique hoc modo tentaretur, earum personarum adnuntiatione, quæ poterant, etiam nato Christo, non fuisse. Omnes nascimur, et tamen non omnes aut fratres habemus aut matrem. Adhuc potest et patrem magis habere quam matrem, et avunculos magis quam fratres. Adeo non competit tentatio nativitatis, quam licebat et sine matris, et sine fratrum nominatione constare. Facilius plane est, ut, certi illum et matrem et fratres habere, divinitatem potius tentaverint ejus, quam nativitatem: an intus agens, sciret quid foris esset, mendacio petitus (2) præsentia (3) eorum, qui in præsentia (4) non erant: nisi quod, etsi (5) vacuisset (6) tentationis ingenium, poterat evenire, ut quos illi nuntiabant foris stare, (a) ille eos sciret absentes esse, vel valetudinis (7), vel negotii, vel peregrinationis nota (8) jam necessitate. Nemo tentat eo modo, quo posse se sciat ruborem tentationis referre. Nulla igitur materia tentationis competente, liberatur simplicitas nuntiatoris (9), quod vere mater et fratres ejus supervenissent. Sed, quæ ratio responsi, matrem et fratres ad præsens negantis, discat etiam Apelles. Fratres Domini non crederant (10) in illum, sicut et in (11) Evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater æque non demonstratur adhæsisse illi (b), cum Martha et Maria alia (12) in commercio ejus frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum: cum is (13) doceret viam vitæ, cum Dei regnum prædicaret, cum languoribus et vitiis medendis operaretur,

extraneis defixis in illum, tam (14) proximi rant. Denique superveniunt, et foris subsistunt introeunt, non computantes scilicet quid intus retur; nec sustinent saltem, (c) quasi necesse aliquid adferrent eo quod ille tum maxime agere sed amplius interpellant, et a tanto opere revocant volunt. Oro te, Apelles, vel tu, Marcion, (d) si tabula ludens, vel de histrionibus, aut aurigis tendens, tali nuntio avocareris, nonne dixisses mihi mater, aut qui fratres? Deum prædicans habens Christus, Legem et Prophetas adimplens retro ævi caliginem dispargens, indigne usus dicto ad percipiendam incredulitatem foris stantium vel ad excutiendam importunitatem ab operantium? Caterum, ad negandam nativitatem, B necessarius (15) fuisset et locus, et tempus, et ordo sermonis, non ejus qui posset (16) pronuntiari etiam ab eo, cui et mater esset et fratres, cum indignatio parentes non neget, sed objurget (17). Denique, potiores fecit alios, et meritum prælationis ostendens, (e) audientiam scilicet verbi, demonstrat qua conditione negaverit matrem et fratres. Quæ enim alios sibi adoptavit, qui ei adhærebant, ea abnegavit illos, qui ab eo absistebant. Solet etiam id implere (18) Christus, quod alios docet. Quale ergo erat, si docens non tanti facere matrem aut fratres, quanti Dei verbum, ipse Dei verbum, nuntiata matre et fraternitate, desereret? Negavit itaque parentes, quomodo docuit negandos pro Dei opere. Sed alias figura est synagogæ in matre abijuncta (19), et Judæorum in fratribus incredulis. Foris erat in illis Israel; discipuli autem novi intus audientes, et credentes, et cohærentes Christo, Ecclesiam delineabant (20), quam potiore matrem, et digniorem fraternitatem, recusato carnali genere, nuncupavit (21). Eodem

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adjecimus Pam. Fran. Par.
- (2) Potius Rhen. Seml.
- (3) Adnuntiatæ add. Rig. Ven.
- (4) Præsentia Rig. Ven.
- (5) Sic cod. Agob.
- (6) Valuisset Par.
- (7) Valetudine Rig. Ven.
- (8) Notæ Rig. Ven.
- (9) Nuntiationis Rig. Ven.
- (10) Crediderunt Pam. Fran. Par.
- (11) Et in omitt. Rig. Ven.
- (12) Marthæ et Mariæ aliæ Rig. Ven. Rhen. Seml.

- (13) His cod. Agob.
- (14) Tum Jun.
- (15) Necessarius abest a cod. Agob. Rig. Ven. necessarius cod. Ursin.
- (16) Possit Pam. Rhen.
- (17) Parentes negat, non negat, sed objurget Rig. Ven. auctore Cujacio ad cap. ex litteris l. III Decretal.
- (18) Etiam adimplere Seml.
- (19) Adjuncta Pam.
- (20) Delineabant Jun.
- (21) Nuncupant Rhen. Seml. nuncupat Fran. Par. nuncupat Pam.

COMMENTARIUS.

(a) Ille eos sciret absentes esse. De matre et consanguineis Christi est quæstio, quos aut sprevisse, aut neglexisse dicebant illi vitiligatores. Probat vero hic ex B. Luca Tertullianus contumeliosum in parentes nunquam fuisse, sed semper morigerum et subditum. LE PR.

(b) Mater æque non demonstratur adhæsisse illi. Illud potest intelligi de adhæsiōe perpetua in Christi concionibus, quas frequentabant Martha et Maria. Deinde id quod sequitur, incredulitas eorum, ad fratres Domini, non ad Mariam, referri debet. PAM.—Vel dicendum est hic, ut quandoque alias, dormitasse bonum Tertullianum. Annon enimvero Christo filio adhærebat, quæ usque ad crucem compatiens prosequatur, et postquam ascenderat in cælum, ipsa cum Apostolis in cœnaculo manens et in oratione perseverans, promissionem Patris, quam ipsa quoque

per os ejus audiverat, expectabat? Atqui hæc singula ex Evangelio Joannis et Actibus Apostolorum nullo negotio demonstramus. EDD.

(c) Quali necessarius aliquid, etc. Necessarius dixit, magis necessarium. RHEN.

(d) Si forte tabula ludens. Tabulam lusoriam intelligit, seu latrunculariam, in qua tesseri et calculis ludebatur. Qui tabulam fritillum explicant, forte minus bene. Nam fritillum est alveolus in quem tesserae seu cubi conjiciuntur agitanturque, a forma oblonga pyrgus dicitur, πύργος. Sic Horatio mittere in pyrgum talos. Martialis alveolam hunc turriculum vocat. LE PR.

(e) Audientiam scilicet verbi. Audientia vox latina est qua et usus Tullius de Senect. Facitque perverte ipsa sibi audientiam, etc. LE PR.

nique et illi exclamationi respondit, non matrem et ubera negans, sed feliciores designans, quum Dei audiunt.

CAPUT VIII.

istis capitulis, quibus maxime instructi sibi (1) Marcion et Apelles, secundum veritatem et incorrupti Evangelii interpretatis, satis fuerat ad probationem carnis humanae in ver defensionem nativitate. Sed quoniam et Ieciani (2) carnis ignominiam prætendunt quam volunt ab igneo illo præside mali sol- (3) animabus adstructam (4), et ideo in Christo, et ideo de sideribus illi sub-competisse, debeo illos de sua paratura (a) ere. Angelum quemdam inclytum nominant, idum hunc instituerit, et instituto eo pœni- admiscuerit (5). Et hoc suo loco tractavi- m est nobis adversus illos libellus (b), an- itum et voluntatem et virtutem Christi ha- l ea opera, dignum aliquid pœnitentia fece- angelum etiam de figura erraticæ ovis inter- r. Teste igitur pœnitentia institutoris sui, erit mundus; siquidem omnis pœnitentia o est delicti (c), quia locum non habet nisi in Si mundus delictum est quia (6) corpus et , delictum erit proinde (7) et cœlum, et cum cœlo. Si cœlestia (8), et quicquid ceptum prolatumque est, mala arbor malos

LECTIONES VARIANTES.

lentur sibi *Rhen. Pam.*
 Aleiaci *lib. Agob. Rig. Ven.* Apelliaci *lib. Ursini.*
 ni *lib. Pithæ.* appellationi *cod. Divion.* Apella-
 n.
 ietatis *Pam. mendose.*
 structis *Seml.*
 miserit *Pam. Rhen.*
 am *Rig. Seml. Ven.*
 rinde *Rig. Ven.*
 n cœlo. Si cœlestia non habet *cod. Agob. Nigall.*
 istat *Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

VIII. (a) *Paratura.* Paraturam vocat id quod materiam. RHENAN.
 libellus scilicet adversus Appelletianos, qui die non ex-tat. SEML.—An liber iste adversus a an adversus APELLETIANOS inscribi deli-liquandiu me dubitare fecit, quod inter hæreticos, adversus quos scripsit Tertullia-umeret Vincencius Lirinensis Apellem; ex m hæsitavimus num plures essent libelli ab : adversus ipsum et discipulos ejus conscripti. cum, tot es facta Apellis mentione atque nullius , nullam tamen libri cuiuspiam adversus eum-entionem præterquam hoc loco faciat, fit edibile, et micum esse ab eo conscriptum, et s APELLETIANOS inscriptum: maxime, cum pelletianos B. Cyprianus nuncupet Apellis dis- ep. 75, ad *Jubaian.* Atqui obscuriora quidem rba Tertulliani; sed hoc sibi vult, argumen-ri adversus *appelletianos* potissimum fuisse, an ille igneus mali præses, qui et mundum hunc illos) instituerat, et sollicitatis animabus carnem erat, ad quod tamen spiritum, et voluntatem, tem Christi habuerit, dignum aliquid pœnitentia Utpote qui dicerent, sicuti legitur *lib. de Præ-adv. hæret. C. 51, illum mundo inferiori per- te pœnitentiam, quia non illum tam perfecte*

fructus edat necesse est (*Matth. VIII*). Caro igitur Christi de cœlestibus structa, de peccati constitit (9) elementis, peccatrix de peccatorio censu (10), et par (11) jam (12) erit ejus substantiæ, id est nostræ, quam ut peccatricem Christo dedignantur inducere (13). Ita si nihil de ignominia interest, aut aliam purioris notæ materiam excogitent Christo, quibus displicet nostra, aut eandem agnoscant (14), qua etiam cœlestis melior esse non potuit. Legimus plane (*I Cor. XV*): *Primus homo de terræ limo; secundus homo de cælo.* Non tamen ad materiæ differe-entiam spectat, sed tantum terrenæ retro substā- tiæ carnis primi hominis, id est Adæ, cœlestem de spiritu substantiam opponit secundi hominis, id est Christi. Et adeo ad spiritum, non ad carnem, cœlestem hominem refert: ut quos sic (15) comparat, constet in hac carne terrenæ cœlestes fieri, spiritu scilicet. Quod si secundum carnem quoque cœlestis Christus, non compararentur (16) illi non (17) secundum carnem cœlestes. Si ergo qui (18) fiunt cœlestes, quælis et (19) Christus, terrenam carnis substantiam gestant; hinc (20) quoque confirmatur, ipsum etiam Christum in carne terrena fuisse cœlestem, sicut (21) sunt qui ei adæquantur.

CAPUT IX.

Prætendimus adhuc, nihil quod ex alio acceptum sit, ut aliud sit quam id de quo sit acceptum, ita

C (10) Sensus *Par. Lugdun.*
 (11) Pars *Rig. Ven.*
 (12) Jam *omitt. Rhen. Pam.*
 (13) Christus dedignantur induere *Pam. Rhen.*
 (14) Eam agnoscant *Pam. Rhen.*
 (15) Ei *Rig. Ven.*
 (16) Comparantur *Rig. Ven.*
 (17) Non *abest a Rig. Ven.*
 (18) Qui *abest a Rhen. Fran.*
 (19) Est *Pam. Rhen.*
 (20) Hic *Rhen. Seml.*
 (21) Ii *add. Rig. Ven.*

fecisset, quam superior mundus institutus fuisset. Quod ipsum interim pulchre contra illos retorquet, illic ubi loquitur, *de sua paratura repercutiens.... De sollicitatis autem animabus ab igneo illo deo, angelo juxta Apellem, vide l. de Anima, c. 25. De mundo ab illo instituto lib. de Præscript., c. 34 et 51. De carne hominis proinde ab eodem extracta, insuper lib. de Resurr. carn., c. 5. De Christi denique carne, non ab illo angelo creata, sed ex cœlestibus sideribus structa, contra Apellem late disputavit Auctor hujus libri, c. 6, et lib. III, adv. Marcionem.* Consentit in his omnibus Epiphanius, præterquam quod inferiorem deum nuncupet, quem Auctor angelum igneum: quem interim agnoscunt B. Augustin. *Itær. 25, Isidorus lib. adv. Marc.* Rabanus noster, B. Honorius et Gratianus in *Catalogo hæretic.* Hoc peculiare Auctori quod de pœnitentia angeli creatoris jam dictum est; sicuti et illud: quod figuram erraticæ ovis (*Luc. XV*) de illo interpretati sint, quasi gaudium fuerit in cœlo apud angelos Dei de illo uno peccatore ad pœnitentiam converso, quam contra maluit Auctor interpretari de homine lapso, et per Christum requisiti, sicuti etiam alii veteres omnes. *PAM.*

(c) *Omnis pœnitentia confessio est delicti.* Non ergo sufficit Lutheranorum definitio: Pœnitentia, nova vita. *PAM.*

aliud (1) esse (2), ut non suggerat (3) unde sit acceptum. Omnis materia sine testimonio originis suæ non est, etsi demutetur in novam proprietatem. Ipsum certe corpus (4) nostrum, quod de limo figulatum (5) etiam (6) ad fabulas nationum (a) veritas transmisit, utrumque originis elementum (7) confitetur: carne, terrenum (8); sanguine, aquenium (9). Nam (10), licet alia sit species qualitatis, hoc est, quod (11) ex alio aliud sit, cæterum, quid est sanguis, quam rubens humor? quid caro, quam terra conversa in figuras suas (12)? Considera singulas qualitates, (b) musculos ut glebas, ossa ut saxa, (c) etiam circum papillas calculos quosdam; aspice (d) nervorum tenaces connexus, ut traduces radicum et venarum ramosos discursus, ut ambages rivorum, et lanugines ut muscos, et comam ut cespitem, et ipsos medullarum in abdito thesauros, ut metalla carnis. Hæc omnia terrenæ originis signa et in Christo fuerunt: hæc (15) sunt quæ illum Dei Filium celavere, non alias tantummodo hominem existimatum, quam ex humani (14) substantia corporis. Aut edite aliquid in illo cæleste (e) de Septentrionibus, et

A Vergiliis (15), et Suculis emendicatum. Nam quæ enumeravimus, adeo terrenæ testimonia carnis sunt, ut et nostræ. Sed nihil novum, nihil peregrinum deprehendo. Denique, verbis tantummodo et factis, doctrina et virtute sola Christi, homines (16) obstupescabant. Notaretur (17) etiam carnis in illo novitas miraculo habita. Sed carnis terrenæ non miranda conditio: ipsa erat, quæ cætera ejus miranda faciebat. Cum dicerent: *Unde huic doctrina et signa ista?* Etiam despicientium formam ejus hæc erat vox. (f) Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit, nedum cælestis claritatis. Tacentibus apud nos (18) quoque Prophetis de ignobili aspectu ejus, ipsæ passiones, ipsæque contumeliæ loquuntur: passiones quidem, humanam carnem; (g) contumeliæ vero, inhonestam probavere (19). An ausus esset aliquis ungue summo perstringere (h) corpus novum, (20) sputaminibus contaminare faciem, nisi merentem (i)? Quid dicis cælestem carnem, quam unde cælestem intelligas, non habes? Quid terrenam negas, quam unde terrenam (21) agnoscas, habes? Esurit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrymatus est super Lazarum, trepidavit (22) ad mortem.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliud omitt. *Seml.* in totum præmitt. *Pam. Rhen.*
 (2) Est *Rhen. Pam. Jun.*
 (3) Quia suggerat *Jun.* ut suggerat *Seml.* cui non suggerat *Rhen. Pam.*
 (4) Hoc add. *Rhen. Seml.*
 (5) Est add. *Seml.*
 (6) Ut jam *Lat.*
 (7) Utriusque originem elementi *Rig. Ven. Seml.*
 (8) Terram *Rig. Ven. Pam. Rhen. Seml.*
 (9) Sic cod. *Ursin. Novw. Aquam Rig. Ven. aquamam Pam. Rhen. Seml.*
 (10) Nam omitt. *Rhen. Pam. Seml.*

- (11) Quo *Jun.*
 (12) Terra in figura sua *alii.*
 (13) Et *Rig. Ven.*
 (14) Exstantem humana *Rig. Ven. ex humana cod. Pithi.*
 (15) Virgiliis *Seml.*
 (16) Christum hominem *Rig. Ven.*
 (17) Autem add. *Rig. Ven.*
 (18) Vos *Rhen. Seml.*
 (19) Probavere omitt. *Rig. Ven.*
 (20) Illam add. *Jun. ullam Rhen.*
 (21) Terrenam aberat a cod. *Agob.*
 (22) Lacrymatur s. L. trepidat *Rhen. Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. IX. (a) *Ad fabulas nationum.* Promethei fabulam. Innuvit Japeti filium, qui homines primum e luto formavit. De hoc Satyra 15 Juvenalis. Ovid. lib. 4. metam. Horat. lib. 1. carm. LE PR.

(b) *Musculos ut glebas.* Optime musculos comparat glebis; nam sicut hæc non sunt adeo solidæ, ut lapides, nec adeo fluxæ, ut terra pulverea; ita musculi medium est inter ligamentum, quod durum, et nervum, qui mollior, ut expendit Galenus lib. 4 de usu part. et Vesalius lib. 2 de corporis humani fabrica; nam aliter muscoli, qui organa voluntarii motus, commode cedere humana nequissent. LAC.

(c) *Etiam circum papillas calculos quosdam.* Attrectata papilla, Septimius grumulis glandularum duriusculis impleri sibi manum senserat. Sic lib. II ad Nationes dixit, Ubera lapilliscere. RIG.

(d) *Nervorum tenaces connexus.* Syndesmata seu ligamenta solidissima humani corporis notat, qui ab aliquibus nervi vocantur, sed non stricte, de quib. Galen. lib. 5. de locis affect. LAC.

(e) *De Septentrionibus, et Vergiliis, et Suculis.* Stellas illas dicit, quæ prope Ursam minorem plaustrum figuram referunt, quæ Septentriones, sive a forma bovm junctorum qui triones, quasi teriones, sive a septem trionibus, quoniam tria trigona representant. Vergiliæ, quæ et Pleiades dicuntur, septem sunt stellæ ante Tauri genua, una tamen occultatur, eæ ineunte vere apparent, unde Vergiliæ dicuntur. Suculæ, quæ Hyades, eodem tempore oriuntur, suntque etiam septem in fronte Tauri. LE PR.

(f) *Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit.* Sic libro adversus Judæos: *ne aspectu quidem honestas.* Quæ verba confirmant quod supra notavimus, numisma visum Romæ penes Lætium Pasqualinum, deum

penes Card. Altempsium, ad lib. de Patientia. Gregorius Bæticus, sive quis alius auctor lib. De fide, Isaia verba sic reddit: *Non est species ei, neque honor formæ: et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species ejus sine honore.* RIG.

(g) *Contumelia vero inhonestam.* Rigaltius ad cap. 5 hujus libri deformem Christum putat, et item nonnulli alii hoc loco abutuntur. Quibus passionis dominicæ memoria os obturare posset, si hoc a Tertulliano dici animadvertent de tempore dolorum. Nam formosum fuisse plurima argumenta convincunt. Mitto picturas a B. Luca exaratas. Sanctus Hieronymus epist. 140 ad Principiam: *Nisi enim habuisset et in vultu quiddam oculisque sidereum, nunquam eum stam secuti fuissent Apostoli; nec qui ad comprehendendum eum venerant, corruissent.* B. Chrysostomus hom. 28 in Matth.: *Nam ut faciendis signis erat mirabilis, sic visu gratiosissimus fuisse traditur.* Bonaventura in Spec. citat Augustini verba in hunc sensum. Deformitatem quam inter patiendum contraxit, optime explicat B. Bernardus, tract. de Pass. LE PR.

(h) *An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum?* Corpus inusitatae alienius pulchritudinis; aut cælestis claritatis. Augustinus in Psal. CXXVII: *Et nisi sædum putarent, non insitirent, non flagellis cæderent, non spinis coronarent, non sputis inhonestarent. Mirabilis forma exarmasset tortores, atque etiam sine voce remissionem impetrasset.*

(i) *Sputaminibus contaminare faciem, nisi merentem?* Quis non exhorreat audaciam dicti? faciem Christi merentem conspui! dignam quæ sputaminum jaculis contaminaretur! Da veniam, Christe. Hoc deformitatem deosculatur supplices. Et prorsus nobis dixisse nostrum esse, quod debita nostra fece: c. RIG.

Caro enim, inquit, infirma. Sanguinem fudit postremo (1). Hæc sunt, opinor, signa cœlestia. Sed quomodo, inquam (2), contemni et pati posset, sicut et dixi, si quid in illa carne de (3) cœlesti generositate radiasset? Ex hoc ergo convincimus nihil in illa de cœlis fuisse, propterea ut contemni et pati posset.

CAPUT X.

Convertor ad alios (4) atque sibi prudentes, qui carnem Christi animalem affirmant, quod anima caro sit facta, ergo et caro anima, et sicut caro animalis, ita et anima carnalis. Et hic itaque causas requiro. Si, ut animam salvam faceret, in semetipso suscepit animam Christus, quia salva non esset nisi per ipsum, dum in ipso; non video cur eam carnem fecerit animalem, induendo carnem, quasi aliter animam salvam facere non posset, nisi carneam factam. Cum enim nostras animas non tantum non carneas, sed etiam a (5) carne disjunctas salvas præstet; quanto magis illam, quam ipse suscepit, etiam non carneam redigere potuit in salutem! Item cum præsumant (6) non carnis, sed animæ nostræ (a) solius liberandæ causa processisse Christum; primo, quam absurdum est, ut animam solam liberaturus, id genus corporis eam fecerit, quod non erat liberaturus! Deinde, si animas nostras per illam, quam gestavit, liberare suscepit, illam quoque, quam gestavit, nostram gestasse debuerat, id est, nostræ formæ, eujuscumque formæ est in occulto anima nostra, non tamen carneæ. Cæteram, non nostram animam liberavit, si carneam habuit; nostra enim carnea non est. Porro si non nostram liberavit, quia carneam liberavit (7), nihil ad nos (8); quia non nostram liberavit. Sed nec liberanda erat, quæ non erat nostra, ut scilicet carnea; non enim periclitabatur, si non erat nostra, id est, non carnea. Sed liberatam constat illam. Ergo non fuit carnea; et fuit nostra, si ea (9) fuit quæ liberaretur, quoniam (10) periclitabatur. Jam ergo, si anima non fuit carnalis in Christo, nec caro potest animalis fuisse.

CAPUT XI.

Sed aliam argumentationem eorum convenimus, exigentes, cur animalem carnem subeundo Christus, animam carnalem videatur habuisse. Deus enim, inquit (11), gestavit (12) animam visibilem hominibus exhibere, faciendo eam corpus, quæ retro invisibilis

A extiterit, natura nihil, nec semetipsam videns, præ impedimento carnis hujus, ut etiam disceptaretur, nata (15) anima an non, mortalis ne sit, an non (14). Itaque animam corpus effectam in Christo, ut eam et nascentem et morientem, et, quod sit amplius, resurgentem videremus. Et (15) hoc autem quale erat (16), ut per carnem demonstraretur anima sibi aut nobis, quæ per carnem non poterat agnosci: ut sic ostenderetur, dum id sit, cui latebat, id est caro? tenebras videlicet accepit, ut lucere posset (17). Denique, adhuc (18) prius retractemus, an isto modo ostendenda fuerit anima, an in totum invisibilem eam retro allegent; utrum quasi incorpoream, an etiam habentem aliquod genus corporis proprii. Et tamen cum invisibilem dicant, corpoream eam constituunt, habentem quod invisible sit. Nihil enim habens invisibile, quomodo potest invisibilis dici? Sed ne esse quidem potest, nisi (19) habens per quod sit. Cum autem sit, habeat necesse est aliquid, per quod est. Si habet (20) aliquid per quod est, hoc erit corpus ejus. Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est. Habente igitur anima invisibile corpus, qui visibilem eam facere suscepit, utique dignius id ejus visibile fecisset, quod invisibile habebatur, quia nec hic mendacium, aut infirmitas Deo compellit: mendacium, si aliud animam, quam quod erat, demonstravit; infirmitas, si id quod erat demonstrare non valuit. Nemo ostendere volens hominem, cassidem aut personam ei inducit. Hoc autem factum est animæ, si in carne (21) conversa (22) alienam induit (23) superficiem. Sed et si incorporalis anima deputetur, ut aliqua vi rationis occulta sit quidem anima, corpus tamen non sit, quidquid est anima; proinde impossibile Deo non erat, et proposito ejus congruentius competeat, nova aliqua corporis specie eam demonstrare, quam ista communi omnium, alterius (b) jam notitiæ; ne sine causa visibilem ex invisibili facere gestisset animam, istis scilicet quæstionibus opportunam, per carnis in illam (24) humanæ defensionem. Sed non poterat Christus inter homines nisi homo videri. Redde igitur Christo fidem suam; ut qui homo voluerit incedere, animam quoque humanæ conditionis ostenderit, non faciens eam carneam, sed induens eam carne.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Postremo fudit *cod. Agob.*
- (2) Inquit *cod. Agob.*
- (3) De *omit. Rhen. Seml.*
- (4) Mos *cod. Agob. Rhen. Seml. Oberth.*
- (5) In *Rhen. Seml. Oberth.*
- (6) Præsumat *Rhen. Seml. Oberth.*
- (7) Quia carneam liberavit *absint a Rhen.*
- (8) Carnea non est, *add. Rhen.*
- (9) Non *inser. alii.*
- (10) Quomodo *alii.*
- (11) Inquit *Rhen.*
- (12) Gestavit *Rig.*
- (13) Est *add. Rhen.*

- (14) Mortalis ne sit annon *absint a Vatic. codd. et ed. l. Rhen. abjicit etiam Jun.*
- (15) Ex *Rhen. Par. Pam.*
- (16) Erit *Rhen. Pam. Seml.*
- (17) Possit *Pam. Rhen. Seml.*
- (18) Ad hoc *Rhen. Seml. Oberth.*
- (19) Nihil *alii.*
- (20) Habet *absint a Rhen. Seml.*
- (21) Carnem *alii.*
- (22) Conversam *Pam. Rhen. Seml.*
- (23) Induis *Pam.*
- (24) In illam *absint a cod. Pithæi.*

COMMENTARIUS.

CAPUT X. — (a) Non carnis, sed animæ nostræ. Hactenus exemplar Agobardi. Itaque res deinceps agetur tantum cum codicibus Ursini et Pithæi. *Ric.*

CAPUT XI. — (b) Alterius. Alterius dixit, pro alius, id est diversæ. *RHENAN.*

CAPUT XII.

Ostensa sit nunc anima per carnem, si constiterit illam ostendendam quoquo modo (1) fuisse, id est (a) incognitam sibi et nobis. Quamquam in hoc vana distinctio est; quasi nos seorsum ab anima simus, (b) cum totum, quod sumus, anima sit. Denique sine anima nihil sumus, ne hominis quidem, sed cadaveris nomen. (c) Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Itaque (2) superest hoc solummodo inspicere, an se anima hic (3) ignorarit, ut nota quoquo (4) modo fieret. Opinor, sensualis est animæ natura. Adeo, nihil animale sine sensu; nihil sensuale sine anima. Et ut impressius (5) dixerim, animæ anima sensus est. Igitur cum omnibus anima sentire præstet, et ipsa sentiat omnium etiam sensus. (d) nedum qualitates, qui (6) verisimile est, ut ipsa sensum sui ab initio sortita non sit? Unde illi, scire quod interdum sibi sit necessarium, ex naturalium (7) necessitate, si non scit suam qualitatem, cui quid necessarium est? Hoc quidem in omni anima recognoscere est; notitiam sui dico; sine qua notitia sui nulla anima se (8) ministrare potuisset. Puto autem magis hominem, animal solum rationale, competentem et animam esse sortitum, quæ illum facit (9) animal rationale, ipsa in primis rationalis. Porro, quomodo rationalis, quæ efficit hominem rationale animal, si ipsa rationem suam nescit, ignorans semetipsam? Sed adeo non ignorat, ut auctorem, et arbitrum, et statum suum noverit. Nihil adhuc de Deo discens, Deum nominat: nihil adhuc de iudicio ejus admittens, Deo commendare se dicit (10). Nihil magis audiens, quam spem nullam esse post mortem, (e) et bene et male defuncto cuique imprecatur. Plenius hæc prosequitur libellus quem scripsimus de Testimonio animæ. Alioquin, si anima semetipsam ignorans erat ab initio, nihil a Christo cognovisset debeat, nisi qualis esset. Nunc autem non effugium suam discit (11) a Christo, sed salutem. Propterea

A Filius Dei descendit, et animam subiit; non ut ipse se anima cognosceret in Christo, sed ut Christum in semetipsa; non enim se ignorando de salute periclitatur, sed Dei Verbum. Vita, inquit, (1 Joan. I, 2) manifestata est; non anima, etc.: Verum, inquit (Luc. IX, 56), animam salvam facere: non dixit, ostendere. Ignorabamus nimirum animam, licet invisibilem, nasci et mori, nisi corporaliter exhiberetur. Ignoravimus plane resurrectionem cum carne. Hoc est quod Christus manifestavit. Sed et hoc non aliter in se, quam in Lazaro aliquo, cujus caro non erat animalis, ita nec anima carnalis. Quid ergo amplius innotuit nobis de animæ ignoratæ retro dispositione? Quid invisibile ejus fuit, quod visibilitatem per carnem desideraret?

CAPUT XIII.

B Caro facta est anima, ut anima ostenderetur. Numquid ergo et caro anima facta est, ut caro manifestaretur? Si caro anima est, jam non anima est, sed caro. Si anima caro est, jam non caro est, sed anima. (f) Ubi ergo caro, et ubi anima est, alterutrum facta est. Imo si neutrum sunt, dum alterutrum alterum sunt, certe perversissimum, ut carnem dominantem, animam intelligamus, et animam significantes, carnem interpretemur. Omnia periclitantur aliter accipi quam sunt, et amittere quod sunt, dum aliter accipiuntur, si aliter quam sunt, cognominantur. Fides nominum, salus est proprietatum. Eiam cum demutantur qualitates, accipiunt vocabulorum possessiones. Verbi gratia, argilla excocta teste vocabulum suscipit; nec communicat cum (12) vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. Proinde et anima Christi, caro facta, non potest non id esse quod facta est, et id non esse quod fuerit, aliud scilicet facta. Et quoniam proximum adhibemus exemplum, plenius eo utemur. Certe enim testis ex argilla unum est corpus, unumque vocabulum, unius scilicet corporis. Nec potest (13) dici et argilla;

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quomodo Bhen. Sent.

(2) Ita Sent.

(3) Hic abest a Bhen. Sent.

(4) Quomodo Bhen. Sent.

(5) Pressius Bhen.

(6) Qui Pam. Frut.

(7) Naturali Pam. Frut. Par.

(8) A se Frut. Par. Pam.

(9) Faciat Bhen. Sent.

(10) Dulciter Bhen. Sent. dicit Ven.

(11) Dulciter Bhen. Sent.

(12) Cum abest a Pam. Rig.

(13) Testa add. Pam. Bhen.

D

COMMENTARIUS.

CAPUT XII. — (a) Incognitam sibi et nobis. Rationem insinuat, cur deberent Valentiniani ostendendam animam, quasi esset incognita, perinde est incognita atque ostendenda. Lac.

(b) Cum totum quod sumus anima sit. Fuit Platonicæ et Pythagoricæ placitum animam solum esse hominem. Ita Plato in Alcibiade, ubi probat corpus non esse hominem, sed homini; externa vero non esse hominis, sed fortunæ. Adversus quem hæc quaesitionem agit Joannes Crispus lib. IX. De divitiis phitæ. Præterea illud refutat Aulianus Sabotus Delphicus lib. 3 super Gæcium, juxta Platonicam sententiam. Lac.

(c) Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Verum hæc est, non vis intellectiva in anima est, nec aliter quam intellectu percipi potest anima; materialis enim sensus non attingit eam spiritalem. Quæsi

animam non cognoscimus, neque anima se cognoscit. Lac.

(d) Nedum qualitates. Qualitates vocat, non quod rigide philosophi vere accidentia, sed proprietates licet essentielles rerum, nempe qualiter et quæ sint, ut postea ait de anima: Si non scit suam qualitatem. Lac.

(e) Et bene et male defuncto cuique imprecatur. Credulitatis et immunitatis fuit mortuus crucis afflicere, unde notum illud pietatis erga mortuos signum S. T. L. Terram graveis cuius optare imprecatio quædam erat. Lac. Pa.

CAPUT XIII. — (f) Ubi ergo caro, etc. Tertullianus nihil habet propositi aliud, quam ut ostendat in Christo carnem et animam diversæ fuisse substantiæ. Lac. Pa.

od fuit, non est; quod autem non est, omni- A non adheret. Ergo et anima caro facta, uni- solidata : scilicet (2) singularitas tota (3) indiscreta substantia. In Christo vero inveni- mam et carnem simplicibus et nudis vocabulis id est (a) animam animam, et carnem carnem ; in animam carnem, aut carnem animam : ita nominari debuissent, si ita fuissent : sed ubi quamque substantiam divise pronuntiatas ipso, utique (5) pro duarum qualitatum disce, seorsum animam, et seorsum carnem. (3) *anxia est, inquit (Matt. XXVI, 58), nena usque ad mortem?* et (Joan. VI) (b) : *quem ego dedero pro salute mundi, caro mea caro, si anima caro fuisset, unum esset in carnea anima, aut caro animalis. At cum B species, carnem et animam, duo ostendit : jam non unum ; si non unum, jam nec anima, nec caro animalis ; unum enim est anima ut caro anima. Nisi et seorsum aliam gestabat, prater eam quæ caro erat, et aliam circum- carnem, prater illam quæ anima erat. Quod caro, et una anima ; illa tristis usque ad mor- illa panis pro mundi salute ; salvus est nu- duarum substantiarum, in suo genere distan- cludens carneæ animæ unicam speciem.*

CAPUT XIV.

angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? hominem. Eadem ergo est et causa, ut homi- estaret Christus : salus hominis fuit causa ; , ad restituendum quod perierat. Homo perie- C hominem restitui oportuerat. (c) Ut angelum et Christus, nihil tale de causa est. Nam etsi perditio reputatur, *in ignem præparatum dia- angelis ejus, (d) nunquam tamen illis restitutio issa est. Nullum mandatum de salute angelorum et Christus a Patre. (e) Quod Pater neque re- it, neque mandavit, Christus administrare non*

LECTIONES VARIANTES.

on est et non adheret, et anima *Pam. Rhen.*
ed *Pam. Rhen.*
uta *Pam. Rhen.*
ronuntiat sub *Pam. Rhen.*
bique *cod. Wouw.*
: *add. Lat.*
liqui *abest a Par.*
odico *Rhen. Seml.*
t *Rig. Ven.*

(10) Quia *Rhen. Seml.*
(11) Nondum *Pam. Seml.*
(12) Natum, non item *Pam. Fran. non idem Seml.*
(13) Modo *add. Lat.*
(14) Nonnullis *add. Fran. Pam.*
(15) Angelum *Rhen. Seml.*
(16) Edicat *Rhen. Seml.*
(17) A *omitt. Rhen. Seml.*

D Et *Pam. Fran.*

COMMENTARIUS.

animam animam, et carnem carnem. Simplicitate affectat, ut amphibologiam vitet. LE PR. *Panis quem ego dedero pro salute mundi.* Fri- a quorundam objectio, qui effusum sanguinem ἀντὶ πάντων, non ἀντὶ πάντων, si hic locus ur. Vertit autem : *pro salute mundi, cum de- eret : pro mundi vita.* LE PR. *Ut angelum gestaret, nihil tale de causa est.* Id non fuit causa, cur angelum gestaret. Obser- n unionem hypostaticam, ad restaurandam ali- naturam, oportere fieri in eadem natura. Ra- innuit Irenæus lib. III, cap. 20. LAC. *Nunquam tamen illis restitutio repromissa est.* rit hic Origenistas et demoniacos recentiores, stitutionem demonibus aliquando pollicentur, demonibus passum Christum dixerunt. Unde

TERTULLIANI II.

A potuit. Cui igitur rei angelum quoque gestavit, nisi ut satellitem fortem, eum quo salutem hominis operaretur? Idoneus enim non erat Dei Filius, qui solus hominem liberaret, a solo et singulari serpente de- jectum? Ergo jam non unus Deus, nec unus salutifi- cator, si duo salutis artifices, et utique alter altero indigens. An vero, ut per angelum liberaret hominem? Cur ergo descendit ad id quod per angelum erat expe- diturus? Si per angelum, quid et ipse? Si per se, quid et angelus? Dictus est quidem magni consilii angelus, id est nuntius ; officii, non naturæ vocabulo. Magnum enim cogitatum Patris, super hominis scilicet resti- tutione, annuntiaturus sæculo erat. Non ideo tamen sic angelus intelligendus ut aliqui (7) Gabriel aut Michael. Nam et filius a domino vineæ mittitur ad cultores, sicut et famuli, de fructibus petunt. Sed non propterea unus ex famulis deputabitur filius, quia famulorum successit officio. Facilius ergo dicam, si forte, ipsum filium angelum, id est nuntium patris, quam angelum in filio. Sed cum de filio ipso sit pronuntiatum (Ps. VIII) : *Minnisti cum modicum (8) quid citra angelos,* quomodo videbitur angelum induisse, sic infra angelos diminutus, dum homo fit (9), qua caro et anima et filius hominis? qua (10) autem spiritus Dei et virtus altissimi (Luc. 1), non potest infra angelos haberi, Deus scilicet et Dei Filius. Quanto ergo, dum hominem gestat, minor angelis factus est, tanto non, dum (11) angelum gestat. Po- terit hæc opinio Hebionum convenire, qui nudum ho- minem, et tantum ex semine David, id est, non (12) et Dei filium, constituit Jesum, plane Prophetis ali- quo (13) gloriores, ut ita in illo (14) angelus (15) fuisse dicatur (16) ; quemadmodum in aliquo Za- charia. Nisi quod a (17) Christo nunquam est dic- tum : (Zach. I) *Et ait mihi angelus qui in me loquebatur ; sed nec quotidianum illud omnium Prophetarum : Hæc dicit Dominus. Ipse enim erat Dominus coram, ex (18) sua auctoritate pronuntians (Is., I) : Ego autem dico*

licet præcedentibus verbis, in illis *ignem deficiat æter- num,* hic supplet, quoniam nunquam illis restitutio re- promissa est. Causas, cur angeli non restituendi, ap- pingit Damasc. lib. II, de fide orthod., cap. 3 et 4 ; D. Thomas I p. quæst. 63, art. 2. Causa scilicet theologica est : nam quod hominibus mors est, Angelis est casus ; et sicut hominibus omnis spes res- piciendi sublata est post mortem, ita Angelis post eam. Inde Lactantius lib. VII, c. 26 LAC.

(c) *Quod pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit.* Quasi dicat : Debit administrare quæ Pater repromisit et mandavit, ut videas commendatam obedientiam Christi. Ad rem Clemens Alex. lib. I Pædag. cap. 42, ait mandata esse veluti characteres divinos, quibus potentia velut infunditur ad perficiendum aliquid : χαρακτῆρὶστῆρι τὰς

(Vingt-cinq.)

robis. Quid ultra? adhuc Esaiam exclamantem audi (*Is. A LXIII*): *Non angelus, neque legatus, sed ipse Dominus salvos eos fecit.*

CAPUT XV.

Licit et Valentino, ex privilegio hæretico, carnem Christi spiritalem comminisci. Quidvis eam fingere potuit, quisquis humanam credere noluit; quando (quod ad omnes dictum est) si humana non fuit, nec ex homine, non video ex qua substantia ipse (1) se (2), Christus hominem et filium hominis pronuntiarit (*Joan.*, VIII, 40): *Nunc autem vultis occidere hominem veritatem ad vos locutum;* et (*Luc.*, VI, 5): *Dominus est sabbati filius hominis.* De ipso enim Esaias (*Is.* LIII, 5): *Homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem;* et Hieremias (*Jerem.*, XVII): *Et homo est, et quis cognoscat (3) illum?* et Daniel (*Dan.*, VII): *Et super nubes tanquam filius hominis.* Etiam Paulus apostolus (*I Tim.*, II): *Mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus.* Item Petrus in Actis Apostolorum (*Act.*, I): *Jesum Nazarenum, (a) virum vobis a Deo destinatum, utique hominem.* Hæc sola sufficere vice præscriptionis debuerunt ad testimonium carnis humanæ, et ex homine sumptæ, et non spiritalis; sicut nec animalis, nec sideræ, nec imaginariæ; si sine studio et artificio contentio hæreses esse potuissent. Nam ut penes quemdam ex Valentini factione (4) legi, primo non putant terrenam et humanam (5) Christo substantiam informatam, ne deterior angelis Dominus deprehendatur, qui non terrenæ carnis extiterunt (6); dehinc, quod oporteret similem nostri carnem similiter nasci, non de spiritu, nec de Deo, sed ex viri voluntate. (b) Et cur non de corruptela, sed de incorruptela? Et quare non, sicut et illa resurrexit, et in cælo resumpta est, ita et nostra, par ejus, statim assumitur? aut cur illa, par nostræ, non æque in terram dissoluta est? Talia et (7) ethnici volutabant (8): Ergo Dei Filius in tantum humilitatis exhaustus? Et, si resurrexit in exemplum spei nostræ, cur nihil tale de nobis probatum est?

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ipse abest a Par.
- (2) Se abest a Rhen. Seml.
- (3) Cognovit Rhen. Seml.
- (4) Notione Itg. Ven. ratione Rhen.
- (5) Et humanam omitt. Rhen. Seml.

Merito ethnici talia, sed merito et hæretici. Numquid enim inter illos distat, nisi quod ethnici non credenda credunt, at hæretici credendo non credunt? Legunt denique (*Ps.* VIII). *Minorasti eum modico citra angelos, et negant inferiorem substantiam Christi; nec hominem se, sed vermem pronuntiantis (Ps. XXI); qui (Is., LIII) nec formam habuit, nec speciem; sed forma ejus ignobilis, despecta (9) citra omnes homines; homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem. Agnoscunt hominem Deo mixtum, et negant hominem. Mortuum credunt, et quod est martuum, ex incorruptela natum esse contendunt: quasi corruptela aliud sit a morte. Sed et nostra carolatum resurgere debebat. Exspecta: nondum inimicos suos Christus oppressit, ut cum amicis de inimicis triumphet.*

CAPUT XVI.

Insuper, argumentandi libidine, ex forma ingenui hæretici, locum sibi fecit Alexander ille, quasi nos affirmemus, idcirco Christum terreni census induisse carnem, ut evacuetur in semetipso carnem peccati. Quod etsi diceremus, quæcumque ratione mutemur sententiam nostram, dum ne tanta amentia, qua putavit, tanquam ipsam carnem Christi opinemur, ut peccatricem, evacuatam in ipso: cum illam et ad dexteram Patris in cælis præsidere meminerimus, et venturam iude, suggestu paternæ claritatis, prædicemus. Adeo, ut evacuatam non possumus (10) dicere, ita nec peccatricem; nec evacuatam, in qua dolus non fuit. (c) Defendimus autem, non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis; non materiam, sed naturam; nec substantiam, sed culpam; secundum Apostoli auctoritatem dicentis (*Rom.*, VIII, 5): *Evacuavit peccatum in carne.* Nam et alibi (*Ibid.*): *in similitudine, inquit, carnis peccati fuisse Christum. Non quod similitudinem carnis accepit, quasi imaginem corporis, et non veritatem; sed similitudinem peccatricis carnis vult intelligi; quod ipsa non peccatrix caro Christi, ejus fuit par, cujus erat*

COMMENTARIUS.

ἐντολὰς οὐτάς, τολίῳ δύνασθαι: mandata ut characteres insinuat Deus, ut ipsa perficere possimus. LAC.

CAP. XV. — (a) Virum vobis a Deo destinatum. Vulgata: *approbatum.* Ortum discrimen ab exemplaribus græcis: nam aliqua habent ἀποδοτέμενον, quod vulgatus *approbatum* vertit, quædam vero ἀποδοτέμενον, quod est declaratum, exhibitum, demonstratum, sive ut reddit Tertullianus, destinatum. LAC.

(b) Et cur non de corruptela. Hæ sunt argutiæ Valentianorum, quæ Alexander ille conscripserat. Quæstio hæc postea renovata in Oriente: utrum scilicet Christi caro corruptibilis vel incorruptibilis fuerit, ut monuit Reginus comes, epist. ad Fulgent. ejus meminuit Ferrandus Diaconus in *Paranetico.* LAC.

CAP. XVI. — (c) Defendimus autem. Integrum hoc caput apologia est pro Christianis contra calumnias Alexandri, qui imponebat illis existimare peccatricem

carnem Christum habuisse. Miror Baronium, aa. Christi CCIX, hoc caput non intellexisse; tribuit enim Alexandro huic diversissimam hæresim ab ea quam habuit. Ita enim Alexandrum exprobrans exclamat: *Carnem Christi, sui ortu, pro scelus! impie dicebat infectam fuisse peccato.* Non enim id dicebat Alexander, sed dicebat nos Catholicos id dicere, in quo egregie mentiebatur. Ac propterea ipse carnem Christi, ne diceret infectam fuisse peccato, spirituales fingebat. Id colligi ex Tertulliano potest, non aliud. Ac propterea duo agit in hoc capite: primum, purgat Catholicos ab hac impostura; alterum, explicat quomodo, licet caro Christi fuerit ac nostra, tamen non peccatrix fuerit. Quamobrem titulus capitis (in vet. edit.), qui obscurus est, potuit decipere Baronium, est itaque hic clarior: *Responsio pro Catholicis, quod caro vera Christi peccatrix non fuerit.* LAC., viduanti- bus EDD.

; genere, non vitio Adæ: quando hinc A in quo homine Deus natus est, (b) carne antiqui seminis affirmamus eam fuisse carnem in Christo, ura est in homine peccatrix; et sic in illa evacuatum, quod in Christo sine peccato, que in homine sine peccato non habebatur, ne ad propositum Christi faceret evacuantis carnis, non in ea carne evacuare illud, in natura peccati, neque ad gloriam. Quid enim si in carne meliore, et alterius, id est non is naturæ, nævum (1) redemit? Ergo, in nostram induit, peccatrix fuit caro Christi. tringere explicabilem sensum. Nostram enim suam fecit; suam faciens, non peccatricem t. Caterum (quod ad omnes dictum sit, non putant carnem nostram in Christo fuisse, fuit ex viri semine) recordentur Adam ipse carnem, non ex semine viri factum. Sicut versa est in hanc carnem sine viri semine, ei Verbum potuit sine coagulo in ejusdem ansire materiam.

CAPUT XVII.

misso Alexandro cum suis syllogismis, quas tentationibus torquet, (a) etiam cum psalmis i, quos magna impudentia quasi idonei aliterioris interserit, ad unam jam lineam conem dirigamus, an carnem Christus ex virgine t, ut hoc præcipue modo humanam eam con- humana matrice substantiam traxit. Quam- iquit (2) jam et de nomine hominis, et (3) i qualitatis, et de sensu tractationis, et de sionis humanam constituisse. Ante omnia autem C danda erit ratio que præfuit, ut Dei Filius de nasceretur. Novenasci debebat novæ nativitatis r, de qua signum daturus Dominus ab Esaia batur. Quod (4) est istud signum? *Ecce virgo t in utero, et pariet filium (Is., VII)*. Concepit irgo et peperit Emmanuel, Nobiscum Deum. t nativitas nova, dum homo nascitur in Deo;

suscepta, sine semine antiquo, ut illam novo semine, id est, spiritaliter reformaret exclusis antiquitatis sordibus, expiatam. Sed tota novitas ista, sicut et in omnibus, de veteri figura est, rationali per virginem dispositione (5) Domino nascente. Virgo erat adhuc terra nondum opere compressa, nondum sementi subacta: ex ea hominem factum accepimus (6) a Deo in animam vivam. Igitur si primus Adam de terra (7) traditur, merito sequens, vel novissimus Adam, ut Apostolus dixit, proinde de terra, id est, carne nondum (8) generationi resignata, in spiritum vivificantem a Deo est prolatus. Et tamen, ne (9) mihi vacet incursum nominis Adæ (c), unde Christus (10) Adam ab Apostolo (11) dictus est, si terreni non fuit census homo ejus? Sed et hic ratio defendit, quod Deus (12) imaginem et similitudinem suam, a diabolo captam, æmula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepererat verbum ædificatorium mortis (d); in virginem æque introducendum erat Dei Verbum extractorium vitæ: ut quod per ejusmodi sexum abierat (13) in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti: credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, hæc credendo delevit. Sed (14) Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo, Imo concepit. Nam exinde ut abjecta pareret, et in doloribus pareret, verbum diaboli semen illi fuit. Enixa est denique diabolum fratricidam. Contra, Maria cum edidit, qui carnalem fratrem Israel, interemptorem suum, salvum quandoque præstaret In vulvam ergo Deus Verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris eraderet (15). Inde prodeundum fuit Christo ad salutem hominis, quo homo jam damnatus intraverat.

CAPUT XVIII.

Nunc, ut simplicius respondeamus, non compete-

LECTIONES VARIANTES.

exum Jun.
civit Rhen. Sentl.
omitt. Rhen. Seml.
uul Rig.
omine add. Fran. Par. Pam.
ccipimus Rhen. Pam. Seml.
a inser. Par.
on Rhen. Sentl.

(9) Næ Fran. Pam. utriusvis omitt Lat.
(10) Ad eundem Christus Rhen. Sentl. in Christum pro
Adæ unde Christus Pam.
(11) Apostolis Lat.
(12) Dei Rhen. Seml.
(13) Abierit Fran. Rig. Ven.
(14) Et add. Rhen. Sentl.
D (15) Redderet Rhen.

COMMENTARIUS.

. XVII. — (a) Cum *Psalmis Valentini*. Eorum- fra sit mentio cap. 20: *Nobis quoque ad hanc i Psalmi patrocinantur; non quidem apostata, itici, et platonici Valentini*, etc. Videtur autem teriori loco Valentinus una cum Nicolaitis et cis (quibus eum errorem adscribit Philastrius) gnovisse Psalmos David. Quos postea imitatus Samosatensis, teste Euseb. *Histor. Eccl.* lib. ip. 24. Psalmos qui in Dominum Jesum dice- cessare fecit, velut necotericos et nuper inven- se vero compositos, diebus Pasche, in medio iæ, mulieres canere jussit; ita ut horresceret i audiret. Quæ verba ideo in medium adducta, oseant quos auctores imitentur nostri moderni icorum potius, quam Christi psalmorum cantores matricis, idque tali cum boatu, ut animus au-

dientium perhorrescat. Pam.

(b) *Carne antiqui seminis suscepta, sine semine antiquo*. Licet enim Christus carnem assumpserit peccati macula deformem, non tamen deformitatem illam induit, peccatum non assumpsit. Assumptione quippe illa *antiquis sordibus expiatam* accepit. LE PA.

(c) *Ne mihi vacet incursum nominis Adæ*. Hoc est, ne elabi sinam occasionem argumentandi ex nomine Adam. Incursum dicit argumentationis impetum. ITG.

(d) *In virginem enim adhuc Evam*, etc. Confertur hic Eva cum Beatissima Virgine. Antitheses vero ille non insolentes sunt Patribus: Evam in Mariam transfusam dixit S. Bernardus. Sergius Hierapolita de natali Virginis dixit illam esse *αγάλην τῆς Ἐύης, preparationem Evæ*. Cesso in re satis communi. LE PA.

bat ex semine humano Dei Filium nasci, ne si (1) A totus esset filius hominis, non esset et Dei filius, nihilque haberet amplius Salomone (a), et amplius Jona; et de Hebionis opinione credendus erat. Ergo, jam Dei Filius ex Patris (b) Dei semine, id est spiritu, ut esset et (2) hominis filius, caro ei sola (5) erat ex hominis carne sumenda, sine viri semine. Vacabat enim viri semen (4), apud habentem Dei semen. Itaque, sicut nondum natus ex virgine, patrem Deum habere potuit sine homine matre (5); atque, cum de virgine nasceretur, potuit matrem habere hominem (6) sine homine patre. Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum spiritu Dei. Caro sine semine, ex homine; spiritus cum semine, ex Deo. (c) Igitur si fuit dispositio rationis super Filium Dei ex virgine profertendum, car non ex virgine accepit corpus, quod de virgine pro ulit? Quia aliud est quod a Deo sumpsit. Quoniam, inquit, *Verbum* (Joan., I) *caro factum est*. Vox ista quid caro factum sit contestatur; nec tamen periclitatur, quasi statim aliud sit factum caro, et non Verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex semine ipso (7) factum est, Scriptura dicat. Cum Scriptura non dicat, nisi quod sit factum, non et uade sit factum; ergo ex alio, non ex semine ipso (8) suggerit factum. Si non ex semine ipso (9), sed ex alio, jam hinc tracta, ex quo magis credere congruat, carnem factum Verbum, nisi ex carne, in qua et factum est, vel quia ipse Dominus sententialiter et definitive pronuntiavit (Joan., IV): *Quod in carne natum est, caro est*, quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non et de semetipso, plane nega hominem Christum, et ita defende non et in ipsum competisse. Atquin subjicit (*ibid.*): *Et quod de spiritu natum est, spiritus est*. Quia Deus spiritus est, et de Deo natus est. Hoc utique vel eo magis in ipsum ten-

dit, si et in credentes ejus. Si ergo et hoc ad ipsum, cur non et illud supra? Neque enim divid te potes hoc ad ipsum, illud supra ad ceteros homines, qui utramque substantiam Christi, et carnis et spiritus, non negas. Ceterum, si tam carnem habuit, quam spiritum, cum de duarum substantiarum conditione pronuntiat, quas et ipse gestat, non potest videri de spiritu quidem suo, de carne vero non sua determinasse. Ita, cum ipse sit de spiritu Dei, et spiritus Deus est, et Deus (10) ex Deo natus ipse est, et a carne hominis, homo in carne generatus.

CAPUT XIX.

Quid est ergo, non ex sanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati anni (11)? Hoc quidem capitulo ego potius utar, (d) cum ad alteros ejus obduxero. Sic enim scriptum esse continent: *Non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, nec ex viri, sed ex Deo natus est*, quasi supra dictos credentes in nomine ejus designet, ut ostendat e se (e) semen illud (12) arcanum electorum, et spiritualium (15), quod sibi imbuunt. Quomodo autem ita erit, cum omnes qui credunt in nomine Domini, communi lege generis humani, ex sanguine, et ex carnis, et ex viri voluntate nascantur, etiam Valentinus ipse? Adeo singulariter, ut de Domino scriptum est: *Et ex Deo natus est*. Merito, quia Verbum Dei, et cum Verbo Dei spiritus, et in spiritu Dei virtus, et quidquid Dei est Christus. Qua caro autem, non ex sanguine, nec ex carnis et viri voluntate: quia ex Dei voluntate Verbum caro factum est. Ad carnem enim, non ad verbum pertinet negotiatio (14) formalis nostrae natiuitatis, quia caro sic habebat nasci, non verbum. Negans autem ex carnis quoque voluntate natum, cur non negavit etiam ex substantia carnis? Neque enim, quia ex sanguine negavit, substantiam carnis remittit, sed materiam seminis, quam constat sanguinis esse

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nisi Rhen.
 (2) Et omitt. Pam. Rhen.
 (5) Ea sola qua: Rhen. Seml.
 (4) Semen viri Rhen. Seml.
 (5) Matre omitt. Rhen.
 (6) Hominem omitt. Rhen.
 (7) Semetipso Pam. Rig.

- (8) Semetipso Par. Rig. Ven.
 (9) Semetipso Par. Rig. Ven.
 (10) Et Deus abest a Rhen. Par. Fran. Pam.
 (11) Natus est Pam. Rhen.
 (12) Illius Rhen. Seml.
 (15) Spiritualium Par. Fran. Pam.
 (14) Negatio Pam. Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XVIII.—(a) *Nihilque haberet amplius Salomone*. Heresim Hebionis, quod Christus non esset Dei Filius, ex XII Matth. artificiose confutat: *ecce plus quam Jonas hic; et ecce plus quam Salomon hic*. Invertit ordinem, ut etiam Irenaeus lib. III, cap. 29: *Si enim Joseph filius esset, quemadmodum plus poterat quam Salomon, aut plus quam Jonas habere?* LAC.

(b) *Dei semine*. Libenter amplectuntur Theologi verbum istud, ut rationem suam fulciant, cur Sancti Spiritus processio filiatio non sit, uti et Verbi processio. Nempe dicunt, quia verbum ex semine Dei processit, non Spiritus Sanctus. Quodnam hoc Dei semen? Respondent, speciem intelligibilem, seu notitiam sui. Sed hoc Scholae viderint. Tertullianus id non sigillatim explicuit, sed generalius dixit: *Id est, spiritu Dei*. LAC.

(c) *Igitur si fuit dispositio rationis*, etc. Hoc ait, quia Valentiniani dicebant, Christum Dominum per Virginem prolatum et proditum in mundum, nec a mea quidquam ex ea accepisse: quos item refutant

D Origenes dial. II de Christo homine; Irenaeus lib. III, contra Valent.; Euthymius, 2 p. panopl., et alii apud Canisium lib. III de Deipara, cap. 46. LAC.

CAP. XIX. — (d) *Cum adulteratores ejus obduxero*, etc. Adulteratores sunt *καταλογοί* seu *καταλόγοι* *καὶ λόγον τοῦ θεοῦ*. Seu vocat hereticos scripturae adulteratores, quia eam pessimis interpretationibus corrumpebant. LE PR. — *Obduxero*, etc. Profligavero, delevero, ut usus est cap. 46, *Apolo.* et lib. de *Resurrect. Carnis*: saepe vocat adulteratores, qui locum Joannis usurpabant pessime, ut Valentinianum somnium fulcirent; non quia vitarent lectionem ipsam LAC.

(e) *Semen illud arcanum*. Somnium illud perstringit de semine animali et spiritali Valentinianorum, quae electis inducuntur a Demiurgo et Achamoth, ut cap. 25 adversum Valentin. narrat ipse, volebant illud ex Deo hoc semen notare. Ceterum, alii legunt *semen illius*. LAC.

calorem, ut despumatione mutatum in coagulum sanguinis foeminae. Nam ex coagulo in caseo vis est substantiae, quam medicando constringit, id est lactis. Intelligimus ergo, ex concubitu nativitate Domini negatam, quod sapit voluntas viri et carnis, non ex vulvae participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit, non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, aut viri, natum; nisi quia ea erat caro, quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Negans porro ex concubitu, non negavit ex carne; imo confirmavit ex carne, quia non proinde negavit ex carne, sicut ex concubitu negavit. Oro vos, si Dei spiritus (1) non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? potuit enim extra eam fieri caro spiritalis simplicius multo, quam intra vulvam fieret extra vulvam (2). Sine causa eo se intulit, unde nihil extulit. Sed non sine causa descendit in vulvam: ergo ex illa accepit. Quia si non ex illa accepit, sine causa in illam descendit, maxime ejus qualitatis caro futurus, quae non erat vulvae, id est spiritalis.

CAPUT XX.

Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam ex syllabam, praepositionis officio adscriptam, auferre queratis, et alia magis uti, quae in hac specie non invenitur penes Scripturas sanctas? Per virginem dicitis natum, non ex virgine; et in vulva, non ex vulva. Quia et angelus in somnis ad Joseph: *Num quod in ea natum est*, inquit (*Matth., I*), *de Spiritu Sancto est*; non dixit *ex ea*. Nempe tamen, et si *ex ea* dixisset, in ea dixerat: in ea enim erat, quod ex ea erat. Tantummodo ergo, et cum dicit, *in ea*, et *ex ea* consonat; quia ex ea erat, quod in ea erat. Sed bene, quod idem dicit Matthaeus, originem Domini decurrens ab

Abraham usque ad Mariam: *Jacob*, inquit, *generavit Joseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus*. Sed et Paulus grammaticis istis silentium imponit: *Misit*, inquit (*Gal., IV, 4*), *Deus Filium suum factum ex muliere*. Numquid *per mulierem*, aut *in muliere* (5)? Hoc quidem impressius, quod *factum* potius (4) dicit, quam *natum*: simplicius enim enuntiasset *natum*. *Factum* autem dicendo, et *verbum caro factum est* consignavit, et carnis veritatem ex virgine factae (5) asseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem Psalmi patrocinabuntur, non quidem apostatae, et haeretici, et (6) platonici Valentini, sed sanctissimi et receptissimi prophetae David. Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. Accipe Christum, et audi Dominum Patri (7) Deo colloquentem (8) (*Ps., XXI*): *Quia tu es qui avulsisti me ex utero matris meae*: ecce unum. *Et spes mea ab uberibus matris meae*; *super te sum projectus ex vulva*: ecce aliud: *Et ab utero matris meae Deus meus es tu*: ecce aliud (9). Nunc ad sensus ipsos decertemus. *Avulsisti me* (10), inquit, *ex utero*. Quid avellitur, nisi quod inheret, quod infixum, innexum est ei, a quo, ut auferatur, avellitur? Si non adhesit utero, quomodo avulsus est? si adhesit qui avulsus est, quomodo adhesisset, nisi (a) dum ex utero est (b) per illum nervum umbilicarem, quasi folliculi sui traducem (c), adnexus (11) (d) origini vulvae (e). Etiam cum quid extraneum extraneo agglutinatur, ita concarnatur et convisceeratur cum eo cui agglutinatur, ut cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid a quo avellitur, (f) quasi sequelam quamdam abruptae unitatis, et (g) producis (12) mutui coitus. Ceterum quae ubera matris suae nominat? Sine dubio, quae hausit. Respondeant obstetri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Filius *Fran. Par. Pam. Rhen.*
- (2) Extra vulvam *abest Fran. Pam.*
- (5) Mulierem *Pam. Rhen.*
- (4) Potius *omitt. Seml.*
- (3) Factam *Par. Ven.*
- (6) *Et abest a Par.*
- (7) Accipe et David Domino *Rhen.* accipe Christum et

- David Domino *Jon.*
- (8) Eloquentem *Rhen. Seml.*
- (9) Aliter *Rhen. Seml.*
- (10) Me *omitt. Rhen. Pam.*
- (11) Adnexam *Rhen.*
- (12) Traducis *Fran. Par. traducem Pam. producem Rh. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XX. — (a) *Dum ex utero est*. Hoc est, dum ad uterum pertinet, quasi pars et portio uteri. Ric.

(b) *Per illum nervum umbilicarem*. Nervum umbilicarem dicit venarum et arteriarum compaginem, quatenus collatis in umbilicum fibris coeunt. Ric. — Nervus umbilicaris est vena illa quae dependet in uterum, et contingit illum, nervus ille *traducis* vocatur etiam, quoniam per eum traducatur cibus ad foetum.

LE PR.

(c) *Quasi folliculi sui traducem*. Folliculum vocat, quem Hippocrates sive Polybius *ὄμινον*, τὸν περιχίνοντι τὸν μόνον. His autem verbis *χρίνον* describi ait Galenus involucrem foetus. Ilesychio, *Κάλυμμα τὸ συγγόμενον ἐκ τῆς κοιλίας*: Latini dixere *Secundas*. In iis autem sunt venae, quibus tanquam traducibus traducitur sanguis ad foetus umbilicum, ideoque Septimius nervum quem appellat umbilicarem, folliculi traducem esse ait. Folliculum dici vulvam notat Servius III Georg. *Genitali arvo*, inquit, pro muliebri folliculo, quem scilicet vulvam vocant, ut etiam Plinius docet. Nam folliculus ante dicebatur. Ric.

(d) *Adnexus origini vulvae*. Reddo veteram exemplarium scripturam, *annexum origini vulvae*. Foetus, inquit, portio viscerum matris dicitur, et ex vero esse intelligitur per illum nervum umbilicarem an-

nexum origini vulvae. Etenim venae et arteriae per quas a matre sanguis et spiritus ad foetum fertur, originem ducunt ab venis et arteriis uteri seu vulvae, quarum extrema in interiorem vulvae regionem dehiscunt. Neque aliter foetus cum matre intercedit communicatio. Galeni verba sunt, libro de foetus formatione. *ἢ δὲ ἀρχὴ τῆς γυναικὸς τῶν ἀγγείων τοῦτον ἐστὶν ἐκ τῶν κατὰ τὰς μήτρας ἀρτηρίων καὶ φλεβῶν. ὧν τις τὴν ἐν τῷ χρίνον τῆς μήτρας ἀντὶσθῆναι τὰ πρῶτα. καὶ διὰ τούτων μόνον ἢ κωνοειδῆ τοῖς κύματιν ἐστὶν πρὸς τὰς κοιλίας.*

Ric.

(e) *Origini vulvae*. Non vulvae originem dicit; sed originem quam de vulva sumit nervus umbilicaris. Ric.

(f) *Quasi sequelam quamdam abruptae unitatis*. Bene hoc Septimius, cum vid extraneum extraneo agglutinatur. Nam quod ad foetum spectat, negant medici sic pertinere ad matrem aut ad vulvam, utambo aliqua sui parte in unitatem coalescant. *Ἐὰν δὲ μήτρας, ἐν τῷ συγγόμενῳ*, inquit Galenus de foetu. Ric.

(g) *Et producis mutui coitus*. Sic legitur in codice Pithaei. *Producem* dicit quemadmodum supra, *traducem*. Igitur unitatem mutui coitu productam dicit esse producem mutui coitus. Ric.

ces, medici et physici, de uberum natura, an aliter A ptura, quæcumque matrem pronuntiat Christi? Quo- manare soleant, sine vulvæ genitali passione, sus- modo enim mater, nisi qui in utero ejus fuit? Sed nihil pendentibus (1) exinde venis sentiant illam inferni (2) sanguinis (3), et ipsa translatione decoquentibus in materiam lactis ketiorem (4). Inde adeo fit, ut uberum tempore, menses sanguinum vacent. Quod si Verbum caro ex se factum est, non ex vulvæ communicatione, nihil operata vulva, nihil functa (5), nihil passa; quomodo fontem suum transfudit in ubera, quæ, nisi habendo, non mutat? Habere autem sanguinem non potuit lacti subministrando, si non haberet causas sanguinis ipsius, avulsionem scilicet suæ carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi, palam est: scilicet, solummodo hoc, quod ex virgine, secundum rationem, quam edidimus; et uti virgo esset regeneratio nostra, spiritaliter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum, virginem et ipsum, etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

CAPUT XXI.

Si ergo contendunt hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro fieret Dei Verbum; quare non hoc sit tota novitas, ut caro non (6) semine nata (7), carne processerit? Accedant (8) adhuc cominus (9) ad congressum: *Ecce*, inquit, *virgo concipiet in utero*. Quidnam? utique Dei Verbum, non viri semen (10): certe ut pareret filium. Nam, *Et pariet*, inquit, *filium*. Ergo, ut ipsius fuit conceptus, ita ipsius est quod peperit; licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra si Verbum ex se caro factum est, jam ipsum se concepit, et peperit, et vacat propheta. Non enim virgo concepit, neque peperit, si non quicquid (11) peperit ex verbi concepto, caro ipsius est. Sola hæc autem propheta: vox evacuabitur? an et angeli, conceptum et partem virginis annuntiantis? an et omnis jam Ser-

mo. lo enim mater, nisi qui in utero ejus fuit? Sed nihil ex utero ejus accepit, quod matrem eam faceret, in cuius utero fuit. Hæc nomen non debet caro extranea (12). Matri: uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebit (13) igitur et Elizabeth prophetam portans (14) jam Domini sui conscium infantem, et insuper Spiritu Sancto adimpleta. Sine causa enim dicit (*Luc.*, 1): *Et unde mihi, ut mater Domini mei ad me veniat* (15)? si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Jesum. Quomodo dicit: *Benedictus* (16) *fructus uteri tui*? Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit; qui non in utero radicem egit; qui non ejus est, cujus non uteris? Et qui utique fructus uteri? Christus. An quia ipse est flos de virga profecta (17) ex radice Jesse; radix autem Jesse, genus David; virga ex radice, Maria ex David? Flos ex virga, filius Mariæ, qui dicitur Jesus Christus, ipse erit et fructus. Flos enim fructus: quia per florem, et ex flore, omnis fructus erulitur in fructum. Quid ergo? negant et fructui suum florem, et flori suam virgam, et virgæ suam radicem, quominus suam (18) radix sibi vindicet per virgam proprietatem ejus quod ex virga est, floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recensetur, ut jam nunc carnem Christi, non tantum Mariæ, sed et David per Mariam, et Jesse per David, sciant adherere. Ideo (19) hunc fructum ex lumbis David, id est, ex posteritate carnis ejus jurat illi Deus concessurum in throno ipsius. Si ex lumbis David, quanto magis (a) ex lumbis Mariæ, ob quam in lumbis David!

CAPUT XXII.

Deleant igitur et (b) testimonia dæmonum filium David proclamantia (20) Jesum: sed testimonia Apostolorum delere non poterunt (21), si dæmonum in-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pendentibus *Lat.* pendentibus *Pam. Rhen.*
 (2) Infernis *cod. Wouu.* interni *Pam. Fran. Par.*
 (3) In mamillam *add Pam. Rhen.*
 (4) Latiorem *Rhen. Leml.*
 (5) Nihil juncta *Rhen. Seml.*
 (6) Ex *inser. Pam. Rhen.*
 (7) Nata *delet Lat.*
 (8) Accedam *Rig. Ven.*
 (9) Comminutus *Rhen. cod. Pithæ.*
 (10) Semine *Rhen.*
 (11) Quod *cod. Pithæ.*

- (12) Extraneæ *Lat.*
 (13) Tacebat *Rhen. Seml.*
 (14) Prædicans *Rhen.*
 (15) Veniat ad me *Rhen. Seml.*
 (16) Beatus *Rhen. Seml.*
 (17) Projecta *Rhen. Rig. Seml. Ven.*
 (18) Suam abest a *Rhen.*
 (19) Adherere Deo *Paris. Rhen.*
 (20) Ad *inser. cod. Pithæ.*
 (21) Potuerunt *Rhen. Seml.*

D

COMMENTARIUS.

CAP. XXI. — (a) *Ex lumbis Mariæ*. Hic lumbos pro utero accipit; nam quod *Psal.* 131 dicitur, *De fructu ventris tui ponam super thronum tuum*, Actor II, interpretatus Petrus, dicit, *de fructu lumbi ejus*. Ubi est τῆς ὀστέων, quod illic τῆς κοιλίας. Quamvis illud *de fructu ventris*, non careat mysterio, et opponatur lumbis, ut acute considerat Irenæus lib. III, cap. 27.

LAC.

CAP. XXII. — (a) *Testimonia dæmonum*. Quæ sint hæc testimonia dæmonum, dubitat Pamelius: nam in Evangelio, dæmones clamantur filium Dei, vel Jesum Nazarenum, nunquam filium David. Quid si cæcorum? sed nihil muto. Ut exitum inveniret Pamelius quæstioni, Tertullianum arguit oblivionis, quod verba Chananaeæ *Matth.* XV, *Miserere mei, fili David*, filii ejus dæmoniacæ adsumperit. Ego non multum laboro de hæc re: cum revera dæmonia clamantur filium Dei,

potuit Tertullianus mutare *filium Dei* in *filium David*. Tamen, ut ineptus ego, non refero ad testimonia, quæ sunt in Scriptura, sed ad ea, quæ alibi multa sunt, quale est illud Augustini lib. I *de Consensu Evangel.*, cap. 15: *Quid? quod isti vani laudatores, et christiane religionis obliqui obrectatores, propterea non audent blasphemare Christum, quia quidem philosophi cornu, sicut in libris suis Porphyrius Siculus prodidit, consulerunt deos suos, quid de Christo responderent, illi autem oraculis suis Christum laudare compulsi sunt. Nec mirum, cum in Evangelio legamus eum dæmones fuisse confessos. Illi enim dii Gentilium verissimi erant dæmones, et laudabant Christum. Eandem etiam confessionem Cyprianus indicat, *de idol. vanit.* Et si velis dolare multis hæc paginam, ad Plutarchum, *Cnr oracula siluerint*. LAC.*

unt. Ipse imprimis Matthæus, fidelissimus A
lii commentator, ut comes Domini, non aliam
sam, quam ut nos originis Christi carnalis
es faceret, ita exorsus est: *Liber geniturae Je-*
ti, filii David, filii Abraham. His originis fon-
tere manante, cum gradatim ordo deducitur
si nativitate (1), quid aliud quam caro ipsa
et David, per singulos traducem sui faciens,
nem usque describitur inferens Christum,
e Christus proditur (2) de virgine? Sed et
utpote ejusdem Evangelii et discipulus et
r, et testis, qua (5) ejusdem ipsius (4)
apostolus, confirmat Christum ex semine Da-
vidum carnem, utique ipsius. Ergo ex semine
aro Christi. Sed secundum Mariæ carnem, ex
David: ergo ex Mariæ carne est, dum ex se-
a David. Quocumque detorseris dictum, aut
e est Mariæ, quod ex semine est David; aut
d semine est, quod ex carne est Mariæ. Tunc
controversiam dirimit idem Apostolus,
efiniens esse Abraham semen. Cum Abraham,
multo magis David, quasi recentioris. Re-
nim promissionem benedictionis nationum in
Abraham: *Et in semine tuo benedicentur*
ationes: non, inquit, dixit, Seminibus, tan-
e pluribus; sed Semine (5), tanquam de uno,
Christus. Qui hæc legimus et credimus, quam
s et posuimus agnoscere in Christo carnis
em? Utique non aliam, quam Abraham; siqui-
men Abraham Christus: nec aliam, quam
siquidem ex radice Jesse flos Christus: nec
quam David, siquidem fructus ex lumbis Da-
ristus: nec aliam quam ex Maria, siquidem
æa utero, Christus. Et adhuc superius: nec
quam Adam, siquidem secundus Adam, Chri-
msequens ergo est, ut aut illos spiritalem
habuisse contendant, quo eadem conditio
tæ deducatur in Christo: aut concedant car-
risti spiritalem non fuisse, quæ non de spiri-
pe censetur.

CAPUT XXIII.

agnoscimus adimpleri prophetica vocem Si-

LECTIONES VARIANTES.

Christi nativitate *Rhen.*
educitur *Pam. Fran. Paris.*
ia alii.
sius abest a *Rhen. Seml.*
mini *Fran. Pam.*
i *Pam. Fran.*
rili *Rhen. Seml.*
eo *Par. Rhen.* non tamen et ideo peperit, quia

meonis, super adhuc recentem infantem Dominum pro-
nuntiatam (*Luc. II*): *Ecce hic positus est in ruinam et sus-*
citationem multorum in Israel, et in signum quod (6)
contradicet. Signum enim nativitatis Christi, secun-
dum Esaiam: *Propterea dabit vobis Dominus ipse si-*
gnum: ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.
Agnosimus ergo signum contradicibile, conceptum
et partum virginis Mariæ; de quo Academici isti, Pe-
perit, et non peperit; Virgo, et non virgo: quasi
non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis dici con-
veniret. Peperit enim, quæ ex sua carne; et non pe-
perit, quæ non ex viri (7) semine. Et virgo, quan-
tum a viro; (a) non virgo, quantum a partu. Non ta-
men ut ideo, peperit, et (8) non peperit; et (9) ideo,
Virgo, quæ non virgo, quia non de visceribus suis
mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in
incipitem defensionem. Lux, lux; et tenebræ, tene-
bræ, et Est, est; et, Non, non. Quod amplius, hoc a
malo est (10). Peperit, quæ peperit. Et si virgo con-
cepit, in partu suo nupsit (11), ipsa patefacti corpo-
ris lege (b), in quo nihil interfuit, de vi masculi ad-
missi, an emissi, (c) idem (12) illud sexus resignave-
rit (15). Hæc denique vulva est propter quam et de
aliis scriptum est: *Omne masculinum adaperiens vul-*
vam, sanctum vocabitur Domino. Quis vere sanctus,
quam Dei (14) Filius? Quis proprie vulvam adaperuit,
quam qui clausam patefecit? Cæterum, omnibus nup-
tiæ patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia ma-
gis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda
est, quam virgo, salu quodam mater ante, quam
nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est, cum
hac ratione Apostolus, non ex virgine, sed ex muliere
editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit adaper-
te vulvæ nuptialem passionem? Legimus quidem (d)
apud Ezechielem de vacca illa quæ peperit, et non
peperit. Sed videte, ne vos jam tunc (15) provideas
Spiritus Sanctus notarit hac voce, disceptaturos su-
per uterum Mariæ. Cæterum, non contra illam suam
simplicitatem, pronuntiasset dubitative, Esaias di-
cente (*Is., VI*): *Concipiet, et pariet.*

CAPUT XXIV.

Quod enim Esaias jaculatur insuggillatione he-

non ex carne sua peperit, et *Pithæ.*

- D (9) Non peperit et delet *Pithæ.*
(10) Est abest a *Rhen. Seml.*
(11) Non nupsit *add. Par. cod. Ursin.*
(12) Id est *Rhen. Pam.*
(15) Resignavit *Pam. Rhen.*
(14) Sancti alii.
(15) Nos jam tunc *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

XXIII. — (1) *Non virgo quantum a partu.*
ic gravissimus est. Tertullianus quippe falso
n virginem fuisse, quantum a partu, ut hic
ise. Can. III Concilii Lateranensis sub Marti-
erevit Beatissimam Virginem incorruptibiliter
LE PR.
psa patefacti corporis lege. Legem mox recitat,
nsculinum adaperiens vulvam, etc. RIC.
dem illud sexus. Vulvam significat. Sic autem
in Ursini libro. RIC.

(d) Apud Ezechielem, etc. Cum in Ezechiele pro-
pheta nusquam mentio fiat illarum vocum: *Vacca pe-*
perit, et non peperit, merito dubitant interpretes que
sit hujus loci explicatio. Pamelius et alii putant id
esse quod habetur Jobi XXI: *Vacca peperit, et non est*
privata factu suo. Etsi hæc non habeantur in proph-
tia Ezechielem, ea perire potuerunt, licet Tertulliani
temporibus adhuc exstarent. Vel potuit esse Ezechielem
Judeorum quidam tragædus, et non ille cujus habe-
mus vaticinium. LE PR.

reticorum ipsorum, et imprimis (*Is.*, V): *Vae qui faciunt dulce amarum, et tenebras lucem*; istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant; ut anima non alia sit, quam quæ vocatur, et caro non alia quam quæ videtur (1), et Deus non alius, quam qui prædicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens: *Ego sum, inquit (Is., XLV), Deus, et alius absque me non est*. Et cum in (2) alio (3) id ipsum eodem modo dicit: *Ante me Deus non fuit, nescio quas illas Valentinianorum Æonum genealogias pulsat. Et, Non ex sanguine, neque ex carnis et viri voluntate, sed ex Deo (Joan., 1) natus est*. Hebioni respondit. *Æque, Etiamsi angelus de caelo (4) aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema sit (Gal., I)*; ad energema Apelleiæ virginis Philumenis filium (5) dirigit. Certe, *qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est (I Joan., IV)*. Nudam et absolutam et simplici nomine naturæ suæ pronuntians carnem, omnes disceptatores ejus ferit. Sicut et definiens ipsum quoque Christum unum, multiformis (6) Christi argumentatores quatit, qui alium faciunt Christum, alium Jesum; alium elapsam de mediis turbis, alium detentum; alium in secessu montis, in ambitu nabis sub tribus arbitris clarum; alium cæteris passivum, ignobilem; alium magnanimum, alium vero trepidantem; novissime,

alium passum, alium resuscitatum; per quod suam quoque in alia carne resurrectionem adseverant. Sed bene, quod idem veniet de cælis, qui est passus; idem omnibus apparebit, qui est resuscitatus. Et videbunt et agnoscent, qui eum confixerunt (*Zach.*, XI; *Joan.*, XIX): utique ipsam carnem, in quam sævierunt; sine qua, nec ipse esse poterit, nec agnosci. Ut et illi erubescant, qui affirmant carnem in cælis vacuum sensu, ut vaginam exempto Christo sedere: aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non jam.

CAPUT XXV.

Sed hactenus de materia præsentis satis. Jam enim arbitror instructam esse carnem in Christo, et ex virgine natæ, et humanæ probationem. Quod et solum discussum sufficere potuisset, (7) citra singularum ex diverso opinionum congressionem; quam et argumentationibus earum, et scripturis quibus utuntur, provocavimus ex abundantia, uti eo, quod probavimus, quid et unde fuerit Christi caro, quid non fuerit, adversus omnes præjudicaverimus (8). Ut autem clausulam (9) de præfatione communi faciat resurrectio carnis nostræ (10), alio libello defendenda, hic habebit præstructionem (a); manifesto jam, quale fuerit quod in Christo resurrexit (11).

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Alia sit qua videtur *Pam.*
 (2) In *abest a Rhen. Sent.*
 (3) Cum alias *Fran. Pam.*
 (4) *Corlis Rhen. Sent.*
 (5) *Filium Pam. Rhen.*
 (6) *Multiformes Fran.*

- (7) *Sed inser. Rhen. Sent.*
 (8) *Prædicaverimus Par. prædicaverimus Rig. Leop. Ven.*
 (9) *Clausula Rhen. Sent.*
 (10) *Nostræ abest a Rhen. Sent.*
 (11) *Resurrexerit Rhen. Sent.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXV. — (a) *Ut autem clausulam de præfatione communi faciat resurrectio carnis nostræ. Hæc clausula respondet verbis illis quæ in hujusce præfatione operis leguntur: Qui fidem resurrectionis stu-*

dent inquietare, merito Christi quoque carnem quæstionibus distrahunt. Rig.

(1) *Manifesto jam. Subauditur, existente, ut græce δὲ λῶν ὄντες. RHEIN.*

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE RESURRECTIONE CARNIS.

ARGUMENTUM. — *De resurrectione carnis scripturus Ductor, imprimis tradit eam etiam sæculo, et præsertim Platonis ac Pythagoricis non ignotam fuisse. Cap. I.*

Hæreticos vero, etsi cum Sadducæis non agnoscant, revinci tamen tum libro præmisso DE CARNE CHRISTI, tum DE DEO CARNIS AUCTORE, ET CHRISTO CARNIS REDEMPTORE, libris ADVERSUS MARCIONEM scriptis; quod animæ resurrectionem non negent, præter solum Lucanum; contra quem animæ immortalitatem libro DE ANIMA tetatus sit. Cap. II.

Proinde hæreticos non debere vulgi in ea deneganda ignorantiam sequi. Cap. III.

Neque enim obstare carnem quam prætendunt ignobilitatem. Cap. IV.

Primum, quod a Deo facta sit. Cap. V.

Item, quod Dei manu extracta. Cap. VI.

Quod jam limus in carnem reformatus et immutatus sit. Cap. VII.

Quod apud christianos caro abluatur, unguatur, signetur, manus impositione adumbretur, corpore et sanguine Christi vescatur denique post conficiationes animæ, jejunia, virginitatem, viduitatem, pro nominis Christi fide moriatur. Cap. VIII.

Quod Christus carnem, etsi infirmam et peccatricem, dilexerit. Cap. IX.

Quod denique Scripturis caro illustretur. Cap. X.

Neque vero Dei potentiam excedere resurrectionem carnis. Cap. XI.

Divinæ enim potentiæ exemplum esse diei ac noctis, hyemis et æstatis, veris ac autumnii vicissitudines. Cap. XII.

Phœnicem etiam, Orientis alitem, qui semetipsum funerals renovat. Cap. XIII.

Atqui et caussam restitutionis carnis idoneam subesse Dei in bono remunerando et malo puniendo iudicium. Cap. XIV.

Cum enim operarum inter se anima et caro societatem habeant, oportere etiam, aut pœnæ, aut gratiæ communicare mercedem. Cap. XV.

Etsi enim vas animæ caro appelletur, non tamen propterea, non et meritis animæ communicare. B Cap. XVI.

Atque adeo, cum animæ facta per carnem administrantur, non sufficere animam sœveri aut cruciari, sine carne, pro operibus carnis. Cap. XVII.

Deinde apud omnes edictum Dei pendere: resurrectionem mortuorum. Cap. XVIII.

Quam quidam male in imaginariam significationem distorquent. Cap. XIX.

Non omnia enim prophetas per imagines concionatos; tum quod, si omnia figuræ, quid erit illud cuius figuræ? tum quod in ipsum Christum insigniora quæque luce clarius, vere, non figurate, adimpleta sint. Cap. XX.

Tot quoque esse instrumenta divina, ita aperte corporalem contestantia resurrectionem, ut nullam admittant figuratæ significantiæ suspensionem. Cap. XXI.

Respiciendum esse denique ad illas Scripturas, quæ non sinunt credere, resurrectionem aut iam factam, aut ab excessu statim vitæ fieri. Cap. XXII.

Etsi autem Apostolus, ad Colossenses, spiritualiter nos resuscitados dicat, non negare tamen, etiam corporaliter resurrecturos. Cap. XXIII.

Quippe cum ipse, Epistolis suis ad Thessalonicenses, resurrectionem aperte confirmet. Cap. XXIV.

In Apocalypsi similiter Joannis, ipsa tempora resurrectionis indicari. Cap. XXV.

Quid? quod liceat etiam corporalem resurrectionem de patrocinitio figurati eloquii prophetici vindicare. Cap. XXVI.

Tum terræ, tum vestimentorum nomine. Cap. XXVII.

Imo, sicut vocibus, ita et rebus ac factis prophetatam resurrectionem. Cap. XXVIII.

Manifestissimam denique esse de eadem Ezechielis determinationem. Cap. XXIX.

Eamque talem, ut figurate aut allegorice non possit intelligi. Cap. XXX.

Cum aliis quoque manifestis prophetarum probetur testimoniis. Cap. XXXI.

Iisque ejuscemodi, quibus prædicatur etiam corporum insepultorum resurrectio. Cap. XXXII.

Porro etiam in Evangeliiis, non omnia in parabolis a Domino pronuntiata. Cap. XXXIII.

Imo in omni resurrectionis mentione, corporalitatem

A carnis a Domino proprie significari, totumque hominem esse a Deo elevandum, quem diabolus totum elisit. Cap. XXXIV.

Utrumque proponi corpus et animam distincte ad gehennam et ad vitam æternam. Cap. XXXV.

Hinc susdeque vertitur Sadducæorum sententia. Cap. XXXVI.

Quamquam adeo carnem Christus dicat nihil prodesse, ex materia dicti sensum esse dirigendum. Cap. XXXVII.

Maxime, cum etiam factis mortuos resuscitando, futuram resurrectionem significarit. Cap. XXXVIII.

Resurrectionem quoque Apostolicorum Actorum instrumenta testari. Cap. XXXIX.

Perperam proinde suo etiam more hæreses pro se interpretari interiorem et exteriorem hominem, quasi per corruptionem, exterioris carnis corruptelam intelligat. Cap. XL.

Sicuti etiam illud de domo tabernaculi nostri quæ dissolvitur. Cap. XLI.

Sed demutari duntaxat cadavera, non morte devorari; cum gigantum antiquissimorum crates adhuc supersint, sicuti etiam dixerit Auctor alibi. Cap. XLII.

Neque vero etiam peregrinationem a corpore pro ipsis facere, quod addat Apostolus, reportare debere per corpus secundum quæ gessit quis, bonum sive malum. Cap. XLIII.

Item etiam inde quod dicat: Vitam Jesu manifestandam in corpore. Cap. XLIV.

Alia etiam cæcitate eos impingere in veterem et novum hominem. Cap. XLV.

Sicuti idem Apostolus carnem damnare videatur; carnis opera damnare. Cap. XLVI.

Carni enim salutem repromittere. Cap. XLVII.

Apertissime denique, I Cor. XV, resurrectionem carnis ab illo confirmari. Cap. XLVIII.

Atque adeo ex antecedentibus disci, quali conditione exhæredaverit a regno Dei carnem et sanguinem, nempe carnis operæ. Cap. XLIX.

Imo, ommissis ejuscemodi interpretationibus, ipsas quoque substantias carnis et sanguinis, non aliter quam sunt, intellectas, licere resurrectioni vindicare. Cap. I.

Vel per Christum idipsum probari, qui carnem et sanguinem secum vexerit in cælum. Cap. LI.

Et vero, etiam eodem corpore venturos mortuos, disputare Apostolum. Cap. LII.

Neque enim corpus animale posse animam intelligi, sed carnem. Cap. LIII.

Nec etiam, ut supra attingit, carnem a vita devorari, sed id quod in ea mortale est. Cap. LIV.

Aliud insuper esse demutationem, aliud perditionem carnis. Cap. LV.

Alioqui absurdum esse, aliam substantiam, nempe carnis, operari; aliam, nempe animæ, mercede dispungi. Cap. LVI.

Oportere etiam resurrectionem integram credere, Scripturis id affirmantibus. Cap. LVII.

Et carnem itaque et animam, sententiam salutis aut pœnæ subituram. Cap. LVIII.

cujus conditio (1) Christum et hominem, et filium h. minis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantis eum, (a) proinde et obducimus prescribendo nullum alium credendum Deum præter Creatorem, dum talem (2) ostendimus Christum, in quo dignoscitur Deus, qualis promittitur a Creatore. Obducti dehinc de Deo carnis auctore, et de Christo carnis redemptore, jam et de resurrectione carnis revinentur. Congruenter scilicet (3). Et hoc ferme modo dicimus ineundam cum hæreticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet, a quo dicatur dispositum esse, quod quæritur. Atque adeo et hæretici, ex conscientia infirmitatis, nunquam ordinarie tractant. Certi enim, quam laborent in alterius divinitatis insinuatione adversus (b) Deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum; certe et in sacramentis priorem, et in prædicationibus manifestiorem; sub obtentu quasi urgentioris causæ, id est, ipsius humanæ salutis ante omnia requirendæ, a questionibus resurrectionis incipiunt: quia durius creditur resurrectio carnis, quam una divinitas: atque ita tractatum, viribus ordinis sui destitutum, et scrupulis potius oneratum depretiantibus carnem, paulatim (4) alterius divinitatis temperant sensum, ex ipsa spei concussione et demutatione. Dejectus enim unusquisque vel motus de gradu ejus spei quam susceperat apud Creatorem, facile jam declinatur ad alterius spei auctorem etiam ultro (5) suspicandum. Per diversitatem enim promissionum, diversitas insinuat deorum. Sic multos inreptos videmus, dum ante de resurrectione carnis eliduntur, quam de unione divinitatis elidunt. Igitur, quantum ad hæreticos, demonstravimus quo cuneo occurrendum (6) sit a nobis; et occursum est jam (7) suo quoque titulo, de Deo quidem unico, et Christo ejus, adversus Marcionem; de carne vero Domini, etiam adversus quatuor hæreses; ad hanc maxime quæstio-

nem præstruendam, uti nunc de sola carnis resurrectione ita digeram (8), tanquam penes nos incertam, dum sit quoque certum (9) penes Creatorem. Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii et simplices; plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit; quia et hoc latere unio divinitatis defendetur. Sicuti enim negata carnis resurrectione, concutitur; ita vindicata, constabatur. Animæ autem salutem credo retractu carere. Omnes enim fere hæretici eam quoque modo (10) velint (11), tamen non negant. Viderit unus aliqui Lucanus, nec huic quidem substantiæ parens, quam secundum Aristotelem dissolvens, aliud quid pro ea subjicit, quasi sit tertium (12) quidam resurrecturum, neque anima, neque caro, id est non homo, (c) sed ursus forsitan, qua (13) Lucanus. Habet et iste a nobis plenissimum de omni statu animæ stylum, quam imprimis immortalem tuentes, (d) solius carnis et defectionem agnoscimus, (e) et refectionem cum maxime asserimus; redactis in ordinarium materiæ corpus, si qua et alibi pro caussarum incursione præstricta (14) distulimus. Nam ut quædam prælibari solemne est, ita differri necesse est, dummodo et prælibata suppleantur suo corpore, et dilata reddantur suo nomine.

CAPUT III.

Est quidem et (f) de (15) communibus sensibus sapere in Dei rebus; sed in testimonium veri, non in adjutorium falsi; quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quædam enim et natura nota sunt, ut immortalitas animæ penes plures, ut Deus noster penes omnes. (g) Utar ergo et sententia Platonis alienigena pronuntiantis: Omnis anima immortalis. Utar et conscientia populi, contestantis Deum deorum. Utar et reliquis communibus sensibus, qui Deum judicem prædicant: Deus videt; et: Deo commendo. At cum aiunt: Mortuum, quod mortuum; et: Vive, dum (16) vivis; et: Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa; tunc meminero, et cor vulgi cinerem a Deo deputatum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Editio alii.
 (2) Tale Ven.
 (3) De Deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore rursus add. Rh. Pam.
 (4) Ad inser. Fran. Pam.
 (5) Ultra Pam. Fran.
 (6) Decurrendum Rhen. Seml.
 (7) Etiam Rhen. Seml.
 (8) Digerendum sit Pam. Fran.

- (9) Nos quoque incerta, id est Fran. Pam.
 (10) Quomodo Rhen.
 (11) Volunt Rhen. Pam.
 (12) Quasi sit tertium absunt a Rhen.
 (13) Tanquam Rhen. Seml.
 (14) Perstricta Fran. Pam.
 (15) De omitt. Rhen. Seml.
 (16) Vivendum cod. vith. Rhen.

COMMENTARIUS.

Carne Christi, scilicet, in quo probavit contra Marcionem Christi carnem veram esse. Apelles et Valentinus veram carnem fatebantur, sed non humanam, sideream nempe, celestem, animaleam confingebant.

LE PR.

(a) *Proinde et obducimus*. Obducere pro evincere, ut mox, *Obducti dehinc de Deo* (sic enim distinximus, exposcente sensu) pro convicti RHEN.

(b) *Deum mundi naturaliter notum*. Adeo hæc opinio hominum omnium animis inhæsit, ut Athenienses sophistæ ejusdem Pythagoræ librum combusserint, qui in principio continebat, *An Deus sit?* Sic Cantabrigiensis Academiæ fundator, eum olim illac transiret, audissetque disputantes theologos *an Deus sit*, penituit ipsum fundatæ illius academiæ, in qua de

re naturali cognitione clara, adhuc dubitabatur, LE PR.

(c) *Sed ursus forsitan, qua Lucanus*. Lucanum Marcionitam hæreticum ridet. Nam *ursus vox* est Lucana, hoc est Lucaniæ provinciæ quæ nunc *Basilicata* dicitur. LE PR. — Allusio est ad gentis nomen (λαρκ, lupus). RHEN.

(d) *Solius carnis defectionem*. Hoc est, mortem. RUG.

(e) *Et refectionem*. Hoc est, resurrectionem. RUG.

CAP. III. — (f) *De communibus sensibus*. Sensus communes sunt *αἰσθητικαὶ* seu notionem, omnium lere sensu et consensione comprobata. LE PR.

(g) *Utar ergo et sententia Platonis*. Haud dubie debet istud intelligi de omni anima rationali; nam de illa, et in *Phædone*, et alibi loquitur Plato, quoties cuique immortalem animam pronuntiat. PAM.

et ipsam sapientiam sæculi stultitiam pronuntiam. Tum si et (1) hæreticus ad vulgi vitia, vel sæculi ingenia confugerit: Discede, dicam, ab ethnico, hæretice; etsi unum estis omnes, qui Deum fugitis (2). dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum christianus tibi videris, alius ab ethnico es: redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci innoteris, si vides (3)? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri, quam tu ab illo diffiteri: quia si et (4) a christianis negari eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit christianus, qui eam negabit, quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit, quibus utitur non christianus (5). Aufer (6) denique hæreticis quæ cum ethnicis (7) sapiunt; ut de Scripturis solis quæstiones suas sistant (8), et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat, et compassio sententiarum (a), et familiaritas opinionum; eoque fideiiores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt.

CAPUT IV.

Itaque hæretici inde statim incipiunt, et inde præstruunt; dehinc interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensum. (b) An aliud prius vel magis audias tam (9) ab hæretico, quam ab ethnico? Et non protinus, et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum (10), in omnem exitum ejus? Immundæ a primordio ex facibus terræ, immundioris deinceps ex seminis sui limo, (c) frivola, infirmæ, criminosa, onerosæ,

A molestæ, et (d) post totum ignobilitatis elogium (11), caduca in originem terram (12), et cadaveris nomea, et (e) de isto quoque nomine perituræ in nullum inde jam nomen, (f) in omnis jam vocabuli mortem? Hanc ergo vis, sapiens, et visui et contactui et recordatui tuo ereptam, persuadere (13) quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo? Et utique redhibentibus eam ignibus et undis, et alvis ferarum, et rumis alitum, et lacibus (14) piscium, (g) et ipsorum temporum (15) propria gula? Adeo autem eadem sperabitur quæ interdicit, ut claudus, et luscus, et cæcus, et leprosus, et paralyticus revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? An integri, ut iterum talia pati timeant?

B Quid tum de consequentiis carnis? Rursusne omnia necessaria illi, et imprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum, et intestinis restuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus, ulcera et vulnera, et febris, et podagra (16), et mors redoptanda (17)? Nimirum hæc erunt vota carnis recuperandæ, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem hæc aliquanto honestius pro styli pudore. Cæterum, quantum etiam spurciloqui licet (18) illorum in congressibus experiri, tam cibatorum, quam hæreticorum!

CAPUT V.

Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eodem sensus denuo inquietantur; et ubique primus (19) iste in nos aries temperatur, quo carnis conditio quassatur; necessario et a nobis carnis primum con-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et abest a Rhen. Seml.
 (2) Fugitis alii.
 (3) Videris Rhen. Seml.
 (4) Et abest a Fran. Pam.
 (5) Utuntur non Christiani alii.
 (6) Aufer Rhen. Seml.
 (7) Quæcumque ethnici Rhen. Jun.
 (8) Instruant Lat.
 (9) Tam abest a Rhen.
 (10) Causam alii.

- (11) Illogium Jun.
 (12) Terream Jun.
 (13) Persuadere Jun. Rhen.
 (14) Jactibus Seml.
 (15) Temporum abest a Rhen.
 (16) Podagra abest a Rhen.
 (17) Reoptanda alii.
 (18) Spurciloquio liceat Rhen. Pam.
 (19) In primis Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) *Compassio sententiarum.* Inter eos scilicet quibusum intercedit communis sententiæ commune negotium. Sic contra, libro de *Virg. velandis*, jam se proprium opinionibus suis negotium passum esse præfatur. RIC.

CAP. IV. (b) *An aliud prius, etc.* Hæretici isti adversus quos agit Tertullianus malam dicebant carnem nostram, ut factam a Deo malo, sic etiam et gentiles (Epiphanius in *Anchorato*) Epicurei et alii philosophi in carnem nostram et generationem multis invehebantur, ut constat ex Clemente Alex. lib. III *Strom.*, et Lactantio lib. III de *Opificio*. LAC.

(c) *Frivola.* Ob nuditatem, quia infans non nativo vestitu, ut alia animalia, sed nudus, tremulusque prodit, quod optime Sidonius expendit lib. VII epist. 4, et Lactantius lib. III de *Opificio* cap. 5. LAC.

(d) *Post totum dignitatis elogium.* Id est recensio-nem. In bonam et in malam partem accipitur elo-gium. Sic infra; *Religionem publico odio et hostili elo-gio obnoxiam.* RUEN.

(e) *De isto quoque nomine perituræ.* Post cadaveris nostri corruptionem, nullum est destinatum nomen, quo materia illa, quæ fuerat humani corporis, signe-

tur. Hoc vocat *mortem vocabuli.* Nam cadaver facessit in terram, vel alia animalia. LAC.

(f) *In omni jam vocabuli mortem.* Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur, et jam sunt nulli. Plinius lib. XI *Hist. nat.* ubi de natura terræ. RIC.

(g) *Et ipsorum temporum propria gula.* Alludit ad Vedii Pollionis gulosam sævitiam, et sævientem gulam; nam is damnata mancipia vivariis morientium immergebat, non tantum ut totum hominem pariter distrahi spectaret, quod Plinius prodit, verum etiam ut humana carne in piscibus vesceretur, quod docet Tertullianus in *de Pallio*, his verbis: *Immergo æque scalpellum, inquit, acerbitati qua Vedius Pollio servos murænis invadendos objectabat. Nova scilicet sævitia delectato terrenæ bestię exedentulæ et exunguis, et excornis, de piscibus placuit feras cogere, utique statim coquendis, ut in visceribus earum aliquid de servorum suorum corporibus et ipse gustaret.* Hæc illic. Ergo non sine causa hic dicit: *Et ipsorum propria gula redhibente;* subaudi. quæ devoraverat de carne humana.

ditio muniatur. Vituperationem laudatione depellas (1). Ita nos rhetoricari (a) quoque provocant hæretici, sicut etiam philosophari. Futile et frivolum illud corpusculum (b), quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, (c) ut Menandro et Marco placet; etsi ignei alicujus extractio, æque angeli, ut Apelles docet; sufficeret ad auctoritatem carnis secundæ divinitatis patrocinium. Angelos post Deum novimus. Jam nunc, quisquis ille summus Deus hæretici cujusque est, non immerito ab ipso quoque deducere carnis dignitatem, a quo voluntas producendæ ei adfuisse. Utique enim prohibuisset fieri, quam fieri scisset, si fieri noluisse. Ita et secundum illos, æque caro Dei res. Nihil operis non ejus est, qui passus est esse. Bene autem, quod plures et duriores quæque doctrinæ totam hominis figurationem Deo nostro cedunt. Quantus hic sit, satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat jam tibi caro placere, cujus artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, Dei opus est, et tamen præterit habitus hujus mundi, Apostolo quoque auctore (1 Cor. VII): nec idcirco restitutio mundi præjudicabitur (2), quia Dei opus est. Et utique si universitas irreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adæquatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, quod omnia sermone Dei facta sunt, et sine illo nihil. Caro autem et sermone Dei constitit propter formam, ne quid sine sermone: *Faciamus enim hominem*, ante præmisit. Et amplius, manu, propter prælationem, ne universitati compararetur. *Et finxit*, inquit, *Deus hominem*. Magnæ sine dubio differentie ratio, pro conditione scilicet rerum. Minora enim que fiebant, eo cui fiebant. Siquidem homini fiebant, cui mox a Deo addita sunt. Merito igitur, (d) ut famula, jussu et imperio, et sola vocabili (3) potestate universa processerant. Contra, homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso Deo extractus est, ut dominus esse posset, dum sit a Domino.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Vituperatione laudatione dipulsa *Rhen. cod. Pith.*
 (2) Præjudicatur *Rhen.*
 (3) Vocali *Pam. Rhen.*
 (4) Dedicatum *Rhen. Seml.*

A Hominem autem memento carnem proprie dici, quæ prior vocabulum hominis occupavit: *Et finxit Deus hominem limum de terra*. Jam homo, qui adhuc limus. *Et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ; et factus est homo*, id est limus, in animam vivam. *Et posuit Deus hominem, quem finxit, in paradiso*. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarem, uti quicquid omnino homini a Deo prospectum atque promissum est, non soli animæ, verum et carni scias debitum; ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

CAPUT VI.

B Persequar itaque propositum; si tamen tantum possim carni vindicare, quantum contulit ille qui eam fecit, jam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, limus in manus Dei, quæcumque sunt, pervenit, satis beatus, etsi solummodo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere, statim figmentum de contactu Dei constitisset? Adeo magna res agebatur, qua ista materia extruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus Dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi Deum occupatum ac deditum (4), manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa imprimis affectione, quæ linimenta ducebat (5). Quodcumque enim limus exprimebatur, (f) Christus cogitabatur homo futurus, quod et limus, et caro sermo (6), quod et terra tunc. Sic enim præfatio Patris ad Filium: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit hominem Deus*. Id utique quod finxit, ad imaginem Dei fecit illum, scilicet Christi. Et Sermo enim Deus, qui in effigie Dei constitutus, (g) non rapinam existimavit paritari (7) Deo. Ita limus ille, jam tunc imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum Dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit, ad infuscandam originem carnis, nomen terræ ven-

D

COMMENTARIUS.

CAP. V.—(a) *Ita nos rhetoricari*. Minime libenter antiqui Patres philosophiæ et eloquentiæ rivos vertebant, quos modestia sua continebant, ac propterea Simon magus (II *recogn. B. Clem.*) et Julianus, et Porphyrius apud Eusebium, objiciebant Christianis philosophiæ et eloquentiæ imperitiam; sed quam falso, convincunt elegantissima et disertissima Patrum volumina, qui ab hæreticis coacti plena fluentia fuderunt. *LAC.*

(b) *Corpusculum, quod malum denique*. Puto Auctorem respicere ad Marcionis hæresin: quippe qui, eo ipso quo dicebat, corpus creatum a malo Deo et ex materia mala, indirecte concludebat etiam corpus malum esse. Verum apertius eum errorem postea secuti sunt Manichæi. *PAM.*

(c) *Ut Menandro et Marco placet*. Angelos mundum creasse, et proinde etiam humanam carnem, Menandri fuit cum Simone Mago suo magistro communis hæresis, sicuti supra videre est lib. *de Præscript. adversus hæreticos* cap. 46. *PAM.*

(d) *Ut famula, jussu et imperio*. Acute hic Tertullianus, quasi jam tunc in rerum creatione eas ipsas in-

auguraret, seu instrueret Deus servituti, hominis imperio. Et jussu facta sunt; secus homo, qui dominus futurus esset, non imperio factus, sed ad imaginem Dei, qui imperans est, summus factus est ab ipso Domino. Nam esse imaginem Dei hominem, juxta aliquos Patres, in rerum omnium imperio stetit. Isidorus Pelus. lib. III, epist. 95. *LAC.*

(e) *Homo, id est limus*. « Adam, homo, sive terrenus, aut indigena, vel terra rubra, » ait B. Hieronymus, *de Nom. Hebr. EDD.*

CAP. VI.—(f) *Christus cogitabatur homo futurus quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc*. Hæc aperta videntur distinctionibus adhibitis, ut in exemplari Pithæano: *Christus cogitabatur homo futurus quod et limus et caro; sermo quod et terra tunc*. *RIC.*

(g) *Non rapinam existimavit paritari Deo*. Nam Dei et Domini, hoc est Patris et Filii ex æquo divinitas est, inquit Gregor. Bæticus lib. *de Fide*; deinde adjicit: Dei enim voluntas et cujuslibet, non tamen Dei, paritari non potest. *RIC.*

tilare, ut sordentis, ut jacentis elementi? cum etsi alia materia excludendo (1) homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et (2) eligendo dignam judicasset, et tractando fecisset. Phidiæ manus, (a) Jovem Olympium ex ebore molite, adorantur (5); nec jam bestia, et quidem insulsissimæ, dens est, sed summum sæculi nomen; non quia elephantus, sed quia Phidias tantus: Deus vivus, et Deus verus, quæcumque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset, et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo Deum, quam hominem Deus finxerit? Nunc, etsi scandalum limus, alia jam res est. Carnem jam tenco, non terram: licet et (4) caro audiat, *Terra es, et in terram ibis*; origo recensetur, non substantia revocatur. Datum est esse aliquid (5) origine generosius, et demutatione felicius. Nam et aurum terra, quia de terra; hactenus tamen terra: ex quo aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior, de obsoletiore (6) matrice. (b) Ita et Deo licuit, carnis aurum, de limi, quibus putas, sordibus excusato censu, eliquasse.

CAPUT VII.

Sed (7) diluitor videatur auctoritas carnis, quia non ipsam proprie manus divina tractavit, sicut limum. Quando in hoc tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, carnis (8) utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas, quando et quomodo (9) caro floruerit (10) ex limo (c). Neque enim, ut quidam volunt, illæ pellicie (11) tunicæ, quas Adam

et Eva, paradisum exuti, induerunt, ipsæ erunt carnis ex limo reformatio; cum aliquanto prius et Adam, substantiæ suæ traducem in fœmina (12) jam carnem (13) recognoverit (14): *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea*; et ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit, limo, opinor, supplenda, si Adam adhuc limus. Obliteratus igitur et devoratus est limus in carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam, de Dei flatu, vapore (15) scilicet idoneo (16) torreret quodammodo limum in aliam qualitatem; quasi in testam, ita in carnem. Sic et figulo licet argillam temperato ignis adflatu in materiam robustiorem recorporare, et in aliam ex alia fingere (17) speciem, aptiorem pristina, et sui jam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est (Rom. IX): *Numquid argilla dicit (18) figulo?* id est, homo Deo; et si Apostolus, *In testaceis*, ait (II Cor. IV, 7), *vasculis*; tamen et argilla homo, quia limus ante; et testa caro, quia ex limo per (19) adflatu divini vaporem (d), quam postea pellicie tunicæ, id est, cutes superductæ, vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita, quod hodie spoliū efficitur, si detrahatur, hoc fuit indumentum cum superstruebatur. Hinc et Apostolus, circumcisionem despoliationem carnis appellatis, tunicam cutem confirmavit (20). Hæc cum ita sint, habes et limum de manu Dei gloriosum, et carnem de afflatu Dei gloriosorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit, et animæ ornamenta suscepit. Non es diligentior Deo, ut tu quidem scythicas et indicas gemmas, et rubentis

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Excudendo *Rhen.*
- (2) In *add. alii.*
- (3) Molitur et adoratur *Pam. Rhen.*
- (4) Et *deest alii.*
- (5) In *inser. cod. Pith.*
- (6) Obsoletiore *Rhen. Jun.*
- (7) Ne *add. alii.*
- (8) Carni *Rhen.*
- (9) Quomodo et quando *Rhen.*
- (10) Fluxerit *alii.*

- C (11) Pellicie *Seml. Pam.*
- (12) Fœminæ *Rhen. Seml.*
- (13) Carne *Rhen. Seml.*
- (14) Cognoverit *Fran.*
- (15) Vaporeo *Rhen.*
- (16) Et *inser. Rhen. cod. Pith.*
- (17) Sringere *Rhen. Seml.*
- (18) Dicit *alii.*
- (19) Per *deest Fig Ven.*
- (20) Adfirmavit *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Jovem Olympium ex ebore*, etc. Phidias lib. 34 cap. 8: Minoribus simulacris signisque, innumera prope artificum multitudo nobilitata est; ante omnes tamen Phidias Atheniensis, Jove Olympio facto, ex ebore quidem, sed et ex ære signa fecit.

RHEN.

(b) *Ita et Deo licuit carnis aurum, de limi quibus putas sordibus excusato censu, eliquasse.* Excusatus dicitur, extra causam legis, oneris aut criminis positus. Qui scilicet docuit in ea se causa non esse, ut onere aliquo sive accusatione aliqua premi, sive lege aliqua censi aut teneri debeat. Sic *Os cibo excusamus*, hoc est, abstinemus, et *Cervicem nostram a tanto jugo excusant*. Sic etiam hic, carnis census dici videatur excusatus sordibus limi, quasi sordium: exors limosarum, et libro de *Virg. velandis*, *Flos virgineus excusat humanam libidinem*, hoc est, recusat humanæ libidinis maculas. Verumtamen Septimio nostro mentem fuisse aliam credimus: et aurum et carnem de terra esse ait; utrumque autem manibus artificis perfectum transire in materiam longe aliam, splendidiorem atque nobiliorem de obsoletiore matrice, ut jam non amplius terra, sed aurum et caro dicantur. Itaque ut licuit artifici aurum de terra excudere, e tunica violentè coctum adeo purgare, ut tandem

in perfectissimam proficiat bonitatem; ita etiam videri summo omnium artifice Deo, carnis nostræ aurum de limo excudere, ac virium divinarum sordibus excusatum et eliquatum in nobilissimæ materiæ censum referre, pristino illo terre seu limi censu sordibus excusato. Censum materiam dixit, qualiscunque censeatur. Excusatum vero, excusum, ab eo quod est eudere et excudere, unde Excusare, quemadmodum ab eo quod est quater, jacere, premere, dicimus quas sare, jactare, pressare, unde et quassatum, jactatum, pressatum, quod alias quassum, jactum, et pressum. RIC.

CAP. VII. — (c) *Neque enim ut quidam volunt, illæ pellicie tunicæ, quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt, ipsæ erunt carnis ex limo reformatio.* Carpit sententiam Valentinianorum, qui hominem a Deo creatum fuisse dicebant spiritualis substantiæ censu, postea vero de paradisi regione ejecto carnalem superficiem supertextam, ut ait, adversus Valentinum. Vel ut Irenæus adversus eosdem dixerat, circumdatam fuisse dermatinam tunicam, *δερματινὴν χιτῶνα*. Sic appellabant carnem obnoxiam sensui, *τοῦτο ἐστὶ τὸ ἐλατῆρον σπικλον εἶναι λέγουσι*, inquit apud Epiphanium Irenæus. RIC.

(d) *Caro, quam postea pellicie tunicæ, id est, cutis*

maris grana candentia; non plumbo, non ære, non ferro, (a) ne argento quoque oblaquees; sed electissimo et insuper operosissimo descrobes auro; vinis item (1) et unguentis pretiosissimis quibusque vasculorum prius congruentiam cures; proinde (b) perfectæ (2) ferruginis (3) gladiis vaginalium adæques dignitatem: Deus vero animæ suæ umbram, spiritus sui auram, oris sui operam, vilissimo (c) alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inseruit et immiscuit carni, tanta quidem concreione, ut incertum haberi possit utrumne caro animam, an carnem anima circumferat; utrumne animæ caro, an anima appareat (4) carni. Sed et (5) magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis Deo proximam. Hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam Deo et continet, et ipsius dominationis compotem præstat. Quem enim naturæ usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem, non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensum sulca est (6), visu, auditu, gustu, odoratu, contactu; per quam divina potestate respersa est, nihil non sermone perficiens vel tacite præmisso. Et sermo enim de organo carnis est; artes per carnem; studia, ingenia, per carnem; opera, negotia, officia, per carnem: atque adeo (d) totum vivere animæ carnis est, (e) ut non vivere animæ nihil aliud sit, quam a carne deveterere: sic etiam ipsum mori carnis est, cujus et vivere. Porro, si universa per carnem subjacent animæ, carni quoque subjaceant (7), per quod utaris (8), necesse est. Ita caro, dum ministra et famula animæ

A deputatur, consors et cohæredes invenitur. Si temporalium, cur non et æternorum?

CAPUT VIII.

Et hæc quidem, velut de publica forma humanæ conditionis in suffragium (9) carni procuraverim. Videamus nunc de propria etiam christiani nominis forma, quanta huic substantiæ, frivoliæ ac sordidiæ, apud Deum prærogativa sit: et si sufficeret illi, quod nulla omnino anima salutem possit adipisci, nisi dum est (10) in carne crediderit: adeo caro salutis est cardo. Denique (11) cum anima Deo allegitur, ipsa est quæ efficit ut anima allegi possit. Scilicet (12) caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecratur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro magis impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima Deo saginetur (f). Non possunt ergo separari in mercede, quas opera conjungit. Nam et sacrificia Deo grata, conflictationes dico animæ, jejunia, et seras et aridas escas, et (g) appendices hujus officii sordes, caro de proprio suo incommodo instaurat (13). Virginitas quoque et viduitas, et (h) modesta in occulto matrimonii dissimulatio, et una notitia ejus, de bonis carnis Deo adolentur (14). Age jam, quid de ea sentis, cum (i) pro nominis fide in medium extracta, et odio publico exposita, decertat; cum in carceribus maceratur, teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, pædore, contumelia victus; ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincita ipsisque stramentis lacinata; cum jam et in luce omni (j) tormentorum machinatione laniatur; cum

LECTIONES VARIANTES.

(1) Vinis item non leguntur in Pith. Rhen.

(2) Perspectæ Fran. perfecte Rhen.

(3) Ferrugineis Rhen.

(4) Pareat Rhen. Seml.

(5) Etsi Pam. Fran.

(6) Fulciatur Rhen.

(7) Subjacent Rig. Ven. Seml. Forsan subjaceat. EDD.

(8) Cum eo utaris add. Pam. Rig. Ven.

(9) Suffragia Rhen. Seml.

(10) Est omitt. alii.

(11) De qua Rhen.

(12) Sed et Rhen. Pam.

(13) Instauratur Rhen.

(14) Adolantur Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

superductæ vestierunt. Itaque Septimius pellicias tunicas cutes fuisse censet, non, ut Valentiniani, carnem ipsam. Rig.

(a) Ne argento quoque oblaquees. Ita recte divinavit legendum Rhenanus, qui illud oblaquees interpretatur, id est, circumdes, cingas, includas, ut sit a lacu deductum verbum oblaqueo, cujusmodi et quod sequitur D descrobes, id est, inseras, a scrobe, id est a fovea. Est autem adnotanda Angl. ms. Vaticani antiqua lectio, ferroginis pro ferruginis. Pam.

(b) Perfectæ ferruginis gladium. Sic emendavimus ex Pithæano codice, quod antea legebatur, perspectæ ferruginis. Perfectam ferruginem dicit perfectæ bonitatis ferrum, cujus est acies mera; nec solum ingenio venæ præstans, sed et factura, sed aquæ nobilitate, cui subinde candens immergitur. Rig.

(c) Alicui commiserit capulo. Corpus capulum animæ vocat, id est receptaculum. Rhen.

(d) Totum vivere animæ carnis est. Verissime dictum, dum est unita corpori anima, quia nihil operatur nisi per organa carnis, imo intellectio ipsa, quæ ipsius veluti animæ peculium est, non fit nisi cum dependentia specierum materialium et phantasmatis. Lac.

(e) Ut non vivere animæ nil aliud sit, etc. Etiam hoc dictum auctoris illo sensu verum est. Nam, nisi per ministeria corporalia nil operatur anima et velut

mortua est, ideo cum organa carnis materialia impediuntur, torpet anima, ut nil operari possit. Hæc enim lex sive societas lata est, dum sunt unitæ caro et anima, ut hæc absque subsidio illius nil efficiat. Præterea Tertullianus per vivere et vitam animæ hic intelligit informationem animæ, et vitam quam causat informatione sua in corpus. Lac.

CAP. VIII. — (f) Caro abluitur, caro ungitur, caro signatur, etc. Strictim hoc loco recensuit, sed appositissime declaravit Baptismum, Uctionem, Signaculum crucis, Manuum impositionem, Eucharistiam. Rig.

(g) Appendices hujus officii. Alibi dixit horrorem cineris et asperitudinem sacci. Quibus etiam addebant hæc Lacilliana, illuviem, imbalnitiam, imperfundiem, incuriam. Rig.

(h) Modesta in occulto matrimonii dissimulatio. Significat ipsa matrimonii secreta, quæ libro ad Uxorem II, penes sanctos esse ait officia sexus, ac debere cum honore ipsius necessitatis, tamquam sub oculis Dei, modeste ac moderate transigi. Rig.

(i) Pro nominis fide. Non semel adnotavimus a Tertulliano et B. Cypriano usitatum nomen pro christiano nomine. Sic etiam, cap. 40, supplicis nominis causa: Tertullianicæ sunt etiam voces. Pam.

(j) Tormentorum machinatione laniatur. Fertilem et ingeniosam tyrannorum sævitiam in adinveniendis

denique suppliciiis erogatur, enisa reddere Christo vicem, moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem sæpe, nedum per atrociora quoque ingenia pœnarum? Nec illa beatissima et gloriosissima, (a) quæ potest apud Christum Dominum parere (1) debito tanto, ut hoc solum debeat ei quod ei debere desiderit; hoc magis vincita, quod (2) absoluta.

CAPUT IX.

Igitur, ut retexam quam Deus manibus suis ad imaginem Dei struxit, quam de suo adflatu ad similitudinem suæ vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, dominatui, totius suæ operationis præposuit, quam sacramentis suis disciplinisque vestivit: cujus munditias amat, cujus castigationes probat, cujus passiones sibi adpretiat; hæccine non resurget totiens Dei? Absit, absit (3), ut Deus manuum suarum operam ingenii sui curam, adflatus sui vaginam, (b) molitionis suæ reginam, liberalitatis suæ hæredem, (c) religionis suæ sacerdotem, testimonii sui militem, (d) Christi sui sororem, in æternum destituat interitum! Bonum Deum novimus; (e) solum optimum a Christo ejus (4) addiscimus; qui dilectionem mandaus, post suam, in proximum, faciet et ipse quod præcepit: diliget carnem, tot modis sibi proximam, etsi infirmam (Matth. XXVI, 41); sed virtus in infirmitate perficitur (II Cor., XII, 9); etsi imbecillam; sed medicum non desiderant, nisi male habentes (Matth. XXII); etsi inhonestam; (f) sed inhonestioribus majorem circumdamus honorem (II Cor., XII); etsi perditam; sed ego, inquit, veni ut quod perit salvum faciam (Luc., V); etsi peccatricem; sed malo mihi, inquit, salutem peccatoris, quam mortem (Ezech., XVIII); etsi damnatam; sed ego, inquit (Deut., XXXII), percutiam, et sanabo. Quid ea exprobras carni, quæ Deum expectant, quæ in Deum sperant, quæ honorantur ab illo, quibus subvenit? Ausim dicere, si hæc carni non accidissent,

benignitas, gratia, misericordia, omnis vis Dei benefica, vacuisset (5).

CAPUT X.

Tenes Scripturas, quibus caro infuscatur; tene etiam, quibus inlustratur. Legis, cum (6) caro deprimatur: adige oculos, et cum (7) caro relevatur (8). *Omnis caro fœnum* (Is., XLI); non hoc (9) solum pronuntiavit Esaias; sed et: (g) *Omnis caro videbit salutare Dei* (Ibid.). Notatur in Genesi dicens Deus (Gen., VI): *Non manebit Spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt*; sed et auditor per Joelem (Joel., II): *Effundam de Spiritu meo in omnem carnem*. Apostolum quoque ne de uno stylo noris, quo carnem plerumque compungit. Nam, etsi negat habitare boni quicquam in carne sua; etsi adfirmat eos qui in carne sint, Deo placere non posse, quia concupiscat adversus spiritum; et, si qua alia ita ponit, ut carnis non tamen substantia, sed actus inhonoretur: dicemus quidem alibi nihil proprie carni exprobrari oportere, nisi in animæ suggillationem, quæ carnem ministerio sibi subigit (10). Verum interim (h) et in illis literis Paulus est, cum stigmata Christi in corpore suo portat; cum (11) nostrum, ut Dei templum, vitiari vetat; cum corpora nostra membra Christi facit; cum monet tollere et magnificare Deum in corpore nostro. Itaque, si ignominie carnis resurrectionem ejus expellunt, cur non dignitates potius inducent? Quoniam Deo magis congruit in salutem redigere, quod reprobari interdum, quam in perditionem dedere, quod etiam aliquando (12) probavit.

CAPUT XI.

Hucusque de præconio carnis adversus inimicos, et nihilominus amicissimos ejus. Nemo enim tam carnaliter vivit, quam qui negant carnis resurrectionem. Negantes enim ejus (13) pœnam, despiciunt et disciplinam. De quibus luculenter et (i) Paracletus per

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Par esse *Lat.* pariare *Ciaccon.*
 (2) Quo *Pam. Fran.*
 (3) Absit *semel. Rhen.*
 (4) Ejus *abest a Rhen. Seml.*
 (5) Vacavisset *alii.*
 (6) Quando *Rhen.*
 (7) Quando *Rhen.*

- (8) Revelatur *alii.*
 (9) Hoc *abest a Pam. Fran.*
 (10) Subjicit *alii.*
 (11) Corpus *add. Rhen. Seml.*
 (12) Aliquando *deest Rhen.*
 (13) Ejus *deest Rhen. Seml.*

D

COMMENTARIUS.

suppliciiis tangit. De variis illis et inauditis pœnis videndus Eusebius. LE PR.

(a) *Quæ potest apud Christum Dominum parere debito tanto.* Sic habent exemplaria; nec puto mutandum esse quicquam, etsi maluerit Ciacconius *pariare*. Appellanti creditori paret debitor, cum satisfacit. Jubet qui exigit, paret qui præstat quod promisit. RIC.

CAP. IX.—(b) *Molitionis suæ reginam.* Molitionem dicit creationem. Creavit autem Deus hominem tamquam regem omnium quæ in terra, quæ in mari. RIC.

(c) *Religionis suæ sacerdotem.* Laudes et gratias immolantem Deo. RIC.

(d) *Christi sui sororem.* Quia cognatæ et congeneris cum carne Christi, non ut plerique hæreticorum illorum, adversus quos digladiatur auctor, putabant carnem Christi diversæ rationis fuisse, aut phantasticæ, aut sidereæ, aut animalis, aut spiritualis, de quorum hæresibus lib. præced. LAC.

(e) *Solum optimum a Christo ejus, etc.* Operibus

gratiæ optimus Deus agnitus est. Contra Marcionistas etiam dictum est hoc, qui cum duos deos distinguerent, deum malum creatorem, et deum bonum, hunc dicebant fuisse Deum ad quem Christus pertinet, et per Christum notam ejus bonitatem. LAC.

(f) *Sed inhonestioribus majorem circumdamus honorem.* Quæ cum nominari necesse est, honorem præfari solemus. RIC.

CAP. X.—(g) *Omnis caro videbit salutare Dei.* Infra cap. 59, eadem hæc Scripturæ iisdem pene verbis citantur. Legitur autem id secundum LXX, pro eo quod beatus Hieronymus vertit dumtaxat, et videbit omnis caro pariter: quam utramque lectionem eodem recidere, pulchre deducit Leo de Castro in Isaiam. LE PR.

(h) *Et in illis literis Paulus est.* Hoc est, et in illis Scripturæ testimoniis Pauli vox auditur. RIC.

CAP. XI.—(i) *Paracletus per prophetidem, etc.* Paracletum vocat Montani spiritum, cui jam hæserat auctor, cum hunc tractatum scripsit. Prisca vero alius

prophetidem Priscam : « Carnes sunt, et carnem ode-
runt. » Quam si tanta auctoritas nunit, quanta illi ad
meritum salutis patrocinari possit, numquid etiam
Dei ipsius potentiam, et potestatem, et licentiam re-
eensere debemus, an tantus sit qui valeat dilapsam, et
devoratum, et quibuscumque modis ereptum (1) taber-
naculum carnis reedificare atque restituere? An et
aliqua nobis exempla huius sui juris (a) in publico
naturæ promulgavit (2), ne qui forte (b) adhuc nes-
ciant (5) Deum nosse, qui non alia lege credendus
est, quam ut omnia posse credatur? Plan (c) apud
Philosophos habes, qui mundum hunc innatum infec-
tumque defendunt : sed multo melius, quod omnes
fere hæreses natum et factum mundum annuentes,
conditionem Deo nostro adscribunt. Igitur confide (4)
illum totum hoc ex nihilo protulisse, et Deum nosti,
fidendo quod tantum Deus valeat. Nam et quidam,
infirmiores hoc prius credere, de materia potius (5)
subjacenti velunt ab illo universitatem dedicatam (d)
secundum philosophos. Porro, etsi ita in vero habe-
retur, cum tamen longe alias substantias, longèque
alias species ex reformatione materiæ dicretur pro-
tulisse, quam fuisset ipsa materia; non minus defen-
derem ex nihilo eam protulisse, si ea protulerat, quæ
omnino non fuerant. (e) Quo enim interest, ex nihilo
quid proferri, an ex aliquo, dum quod non fuit, fiat?
quando etiam non fuisse, nihil sit fuisse. Sic et fuisse
e contrario, non nihil est fuisse. Nunc, etsi interest,
tamen utrumque mihi applaudit. Sive enim ex nihilo
Deus molitus est cuncta, poterit et carnem, in nihilum
perductam (6), exprimere de nihilo. Sive de materia
modulatus (7) est alia, poterit et carnem quocumque
dehaustam evocare de alio. (f) Et utique idoneus est
reficere, qui fecit; quanto plus est fecisse, quam refe-

ficere, initium dedisse, quam reddidisse, ita resti-
tutionem carnis faciliorem credas institutione.

CAPUT XII.

Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divine po-
testatis. Dies moritur in noctem, et tenebris usque-
quaque sepelitur : (g) funestatur mundi honor; omnis
substantia denigratur; sordent, silent, stupent cuncta;
ubique justitiam est (8). Ita lux amissa logetur; et
tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole,
eadem et integra et tota universo orbi reviviscit; in-
terficiens mortem suam, noctem; resurgens sepulturam
suam, tenebras; hæres sibimet existens, donec
et nox reviviscat, cum suo et illa suggestu. Reduc-
centur enim et stellarum radii, quos matutina
succensio (9) exstinxerat : reducuntur et siderum ab-
sentia, quas temporalis distinctio exemerat : redor-
nantur (10) et specula lunæ, quæ menstruus numerus
adriverat : revolvuntur hyemes et æstates, (11) verna
et autumnus, cum suis viribus, moribus, fructibus.
Quippe etiam terræ de cælo disciplina est arbores
vestire post spolia, flores denuo colorare, herbas
rursus imponere, exhibere eadem quæ absumpta sunt
semina, nec prius exhibere quam absumpta. Mira
ratio! De fraudatrice servatrix, ut reddat, intercipit;
ut custodiat, perdit; ut integret, vitiat; ut etiam am-
pliet, prius decoquit. Siquidem uberiores et cultiora
restituit, quam exterminavit, revera fenore interitu,
et injuria usura, et lucro damno. Semel dixerim, uni-
versa conditio recidiva est. Quodcumque conveneris,
fuit : quodcumque amiseris, nihil non iterum est.
Omnia in statum redeunt, cum abscesserint : omnia
incipiunt, cum desierint : ideo finiuntur, ut fiant :
nihil deperit, nisi in salutem. Totus igitur (h) hic ordo
revolubilis rerum, testatio est resurrectionis mortuo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Exemptum *Juv.*
(2) Promulgaret *Rhen.* promulget *alii.*
(3) Sitiant *Rhen. Seml.* sciant *Pam. Fran.*
(4) Confidet *Rig. Ven.*
(5) Totius *cod. Wouw.*
(6) Productam *Pam. Rhen.*

- (7) Moderatus *Rhen. Seml.*
(8) Quies rerum *add. Pith.*
(9) Suggestio *Rhen. Pith.*
(10) Redonantur *Rhen.*
(11) Et *inser. Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

Priscilla, cujus meminit Auctor *adv. Praxean*, et lib. *de jeuniis*, Montani prophetissa fuit. *LAC.*

(a) *In publico naturæ.* In publicis naturæ tabulis. *D*
Ipse, lib. *de Corona* : *Quæris igitur Dei legem? Habes*
communem istam in publico mundi, in naturatibus ta-
bulis, ad quas et Apostolus solet provocare. *RIG.*

(b) *Ne qui forte adhuc nesciant Deum nosse.* In
Pithæano legitur, *sitiant.* Quæ forma loquendi Septi-
mio familiaris. Sitiant nosse Deum, qui nondum no-
runt, adeoque nesciunt. Sic *Nihilominus tamen ipsius*
simplicitatis suæ sitiant interpretationem. *RIG.*

(c) *Apud philosophos habes qui mundum hunc innat-*
um. Vulgatum est illud, *Ex nihilo nihil fit* : ex quo
æternum fuisse mundum futurumque putat Aristoteles,
Physic. I. et lib. *de celo.* Verum si vera principii
illius ac germana explicatio attendatur, Deus dixit :
Ego sum qui sum ; ergo ab existente illo Deo omnia
profluxisse, mundumque creatum conjicere est. Ari-
stotelem opinionem hanc retractasse putant nonnulli.

LE PR.

(d) *Secundum philosophos.* Plato, uti attestantur
Athanasius, lib. *de Incarn. Verbi*, in princip. et Epi-

phan. *hær. 6.* Deum dixit ex materia præjacente et
infecta mundum condidisse. Quamvis Marsilius Fici-
nus in comp. *Timæi* platonici, cap. 9 et seq. conetur
excusare illum ab hoc errore, et tantum voluisse Pla-
tonem materiam fuisse a Deo immediatius factam,
quam res aliæ. *LAC.*

(e) *Quo enim interest,* etc. Non asseveranter hæc
inquit Auctor, non audeus contemnere stas philosophi-
æ leges probatas Patribus, ut ad rem de qua agi-
mus Gregor. hom. 20, in *Ezech.* *LAC.*

(f) *Et utique idoneus est reficere, qui fecit.* Mani-
chæi, Cerdoniani, Marcionitæ, negabant illam refec-
tionem, seu resurrectionem; cum tamen longe diffi-
cilius videatur e nihilo creare quam reficere. *LE PR.*

CAP. XII. — (g) *Funestatur mundi honor.* Solem
innuit qui *κόσμος τὸ περιδρομὸν ἔμμεν*, mundi *cursatilis*
caulus, Orphico dicitur, et Proclo Lycio hym. 1,
καὶ ἰὸς θεῶν ἀριστὶ, πυρροτερῆς, ἐλθεῖ δαίμων : *ut deorum*
optime, qui igne cinctus, potens dæmon. *LE PR.*

(h) *Hic ordo revolubilis rerum.* E perpetua rerum
vicissitudine, et fluxu continuo ac volubilitate resur-
rectionem demonstrat; ex illa quippe rerum natu-

(*Vingt-six.*)

rum. Operibus eam præscripsit Deus ante, quam A literis: viribus prædicavit ante, quam vocibus. Præmisit tibi naturam magistram, submissurus et prophetiam, quo facilis credas prophetiæ, discipulus naturæ: quo statim admittas, cum audieris quod ubique (1) jam videris; nec dubites Deum carnis etiam resuscitorem, quem (2) omnium noris restitutorem. Et utique si omnia homini resurgunt, cui procurata sunt, porro non homini, nisi et carni, quale est ut ipsa deperat in totum, propter quam et cui nihil deperit?

CAPUT XIII.

Si parum universitas resurrectionem figurat, si nihil tale conditio signat, quia singula ejus non tam mori, quam desuere dicantur, nec redanimari, sed reformari existimentur, accipe plenissimum (3) atque firmissimum hujus spei specimen. Siquidem animalis est res, et vitæ obnoxia, et morti: illum dico alitem Orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum; (a) qui semetipsum lubenter funerals renovat, natali sine decedens atque succedens; iterum phœnix, ubi jam nemo; iterum ipse, qui non jam; alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc causam? aut cui alii rei tale documentum? Deus etiam Scripturis suis: (b) *Et florebit* (4) enim, inquit (*Ps.*, XCI, 15), *velut phœnix*; id est, de morte, de funere; (c) uti credas, de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. *Multis passeribus antistare nos* Dominus pronuntiavit: si non et phœnicibus, nihil magnum. Sed (5) homines semel interibunt, avibus Arabiæ de resurrectione securis?

- (1) Utiq̄e *Fraa.*
 (2) Qui *Rhen. Jun.*
 (3) Planissimum *alii.*
 (4) *Florebit Rhen. efflorebit alii.*
 (5) Scilicet *Jun.*
 (6) *Et Rhen. et sic Jun.*
 (7) Quia, puto *Jun.*

ralium serie sapientiores philosophi istud subodorati sunt, ut Plato in *Timæo* et *Phædone*, ut Seneca epist. 55: *Mors quam pertinescimus, et accusamus, intermittit vitam, non eripit; veniet iterum qui hos in lucem reponat dies.* Idem ep. 40, 92, 102, et ad Marciam, cap. 26. *LE PR.*

CAP. XIII. — (a) *Qui semetipsum lubenter funerals renovat.* Clemens ad *Corinthios* sic refert: Phœnicem, cum se morti proximum sentit, e thure ac myrrha cæterisque hujusmodi odoribus struere sibi *συνθη* (Plinius nidum); eo mox alitem conditum mori. Ex mortui carne, nasci primo eeu verniculum, inde fieri pullum. Hanc nobis a Deo resurrectionis imaginem dari. *RIG.*

(b) *Et florebit enim, inquit, velut phœnix.* *ὡς φοινίξ, ut palma, Ps. XII.* Deceptus Auctor vocis græcæ ambiguitata. *SEML.* — Sic solet Septimius Scripturam ad propositum suum latissime interpretari. Itaque hic phœnicis vocabulum inter alitem et arborem ambiguum, pro phœnice alite positum voluit; et verbum *florebit* ad resurrectionem accommodavit. *RIG.*

(c) *Uti credas de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse.* Hæc indicia sunt Tertullianum in phœnicis historia secutum esse, quæ fuerant varie ab variis tradita; sumpsisse autem ab iis, quæ, tractationi suæ

CAPUT XIV.

Talia interim divinarum virium liniamenta non minus parabolis operato Deo, quam locuto, veniamus et ad ipsa edicta atque decreta ejus, quo cum maxime divisionem istam materiæ ordinamus. Exorsi enim sumus ab auctoritate carnis, an ea sit cui dilapsæ salus competat: dehinc, prosecuti de potentia Dei, an tanta sit quæ salutem conferre dilapsæ rei soleat: nunc, si probavimus utrumque, velim etiam de causa requiras an sit aliqua tam digna, quæ resurrectionem carnis necessariam, et rationi certe omnimodo debitam vindicet, quia subest dicere, etsi caro caput restitui, etsi divinitas idonea restituendi, sed (6) causa restitutionis præesse debet. Accipe igitur et causam, qui apud (7) Deum discis, (d) tam optimum, quam et justum; de suo optimum, de nostro justum. Nisi enim homo deliquisset, optimum solummodo Deum nosset, ex naturæ proprietate; at nunc etiam justum eum patitur, ex causæ (8) necessitate; tamen et hoc ipso optimum, dum et justum. Et bono enim juvando, et malo puniendo, justitiam exhibens, utramque sententiam bono præstat: hinc vindicans istud, inde remunerans illud. (e) Sed cum Marcione plenius discas, an hoc sit Dei totum. Interim talis est noster; merito iudex, quia Dominus; merito Dominus, quia auctor; merito auctor, quia Deus. Hinc et ille nescio quis hæreticorum, merito non iudex, non enim Deus (9); merito non Dominus, non enim auctor: nescio jam si Deus (f), qui nec auctor, quod Deus, nec Dominus, quod auctor (10). Igitur si (11) Deo et Domino et (12) auctori congruentissimum est, iudicium in hominem destinare, de hoc ipso an Dominum et auctorem suum (13) agnoscere et observare

LECTIONES VARIANTES.

- (8) *Sua: add. Fran. Pam.*
 (9) *Dominus lib. Ursin. Wouw.*
 (10) *Quod dominus... quod auctor desunt lib. Ursin. Wouw.*
 (11) *De inser. Wouw.*
 (12) *Non inser. Rhen.*
 (13) *Et auctorem suum desunt cod. Wouw.*

COMMENTARIUS.

facere plurimum vidit. Et Clementis epistola, de prescente phœnicis carne, non de cremata, phœnicem renasci tradiderat. Ergo ut corporum restitutionem etiam in eo mortis genere, quo magis aboleri spes restitutionis videbatur, confirmaret, ad eos se convertit qui de cineribus cremati phœnicis novam restitui scripserant. *Uti credas, inquit, de ignibus quæque substantiam corporis exigi posse.* Quod et citato Psalmi versiculo subiungit, quasi fuerit in meate Psalmographi de phœnice cremato historia. *RIG.*

CAP. XIV. — (d) *Tam optimum quam et justum.* Marcionitas ferit, qui in uno Deo justitiam et bonitatem non compingebant, sed discidentes divinam substantiam in duos Deos, alium bonum dicebant, alium malum et justum. Hunc Marcionis errorem retulit cum suis rationibus Theodoretus lib. V de *Dei. divin.* *LAC.*

(e) *Sed cum Marcione plenius discas.* Remittit lectorem ad libros, quos adversus Marcionem scripsit. *RHEN.*

(f) *Nescio jam si Deus, etc.* Sensus esse videtur: Nescio an Deus hæreticorum Deus sit, quando nec auctor est, quod tamen verus, id est noster Deus esse scitur; nec item dominus est, quod esse debebat si auctor esset. *RHEN.*

curarit (1), an non utique (2) iudicium resurrectio expunget. Hæc erit tota causa, imo necessitas resurrectionis (a); congruentissima scilicet Deo destinatio iudicii: de cuius dispositione dispicias, an utriusque substantiæ humanæ dijudicandæ censura divina præsideat, tam animæ quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium Dei, ut ultimum jam atque exinde perpetuum: ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus: ut sic quoque Deo dignum, dum pro tanta ejus patientia, plenum atque perfectum: itaque (5) plenitudinem perfectionemque iudicii, non nisi de totius hominis representatione constare. Totum porro hominem ex utriusque substantiæ concrectione (4) parere (5); ideoque in utraque exhibendum, quem totum oporteat iudicari: qui nisi totus, utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicari, quia de eo quod vixerit, habeat iudicari. Vita est enim causa iudicii; per tot substantias dispungenda, per quot et facta est.

CAPUT XV.

Age jam, scindant adversarii nostri carnis animæque contextum, prius in vite administratione, ut ita videant scindere illud etiam in vite remuneratione. (b) Negeat operarum (6) societatem, ut merito possint etiam mercedem negare. Non sit particeps in sententiâ caro, si non fuerit et in causa. Sola anima revocetur, si sola decedit (c). Atenim non magis sola decedit, quam sola decucurrit illud unde decedit: vitam hanc dico. Adeo autem non sola (7) anima transigit vitam, ut nec cogitatus, licet solos, licet non ad effectum (8) per carnem deductos, auferamus a collegio carnis. Siquidem in carne, et cum carne, et per carnem agitur ab anima, quod agitur in corde. Hanc denique carnis speciem, arcem animæ, etiam Dominus in sugillationem cogitatum (9) taxat: *Quid cogitatis in cordibus vestris nequam (Matth. IX)? et: Qui conspexerit mulierem ad concupiscendum, jam adulteravit in corde (Matth. V)*. Adeo et sine opere et

A sine effectu cogitatus, carnis est actus. Sed etsi in cerebro, vel in medio superciliorum discrimine, vel ubi ubi (10) philosophis placet, principalitas sensuum consecrata est, quod hegemonicon appellatur, (d) caro erit omne animæ cogitatorium. Nunquam anima sine carne est, quamdiu in carne est. Nihil non cum illa agit, sine qua non est. Quæro adhuc an cogitatus quoque per carnem administrantur (11), qui per carnem dinoscuntur extrinsecus. Volutet aliquid anima, vultus operatur iudicium (12): facies intentionum omnium speculum est (e). Negeat factorum societatem, cui negare non possunt cogitatorium. Et illi quidem delinquentias carnis enumerant: ergo peccatrix tenebitur supplicio. Nos vero etiam virtutes carnis opponimus: ergo et bene operata tenebitur premio. Et si anima est que agit et impellit in omnia, carnis obsequium est, Deum non licet aut injustum iudicem credi, aut inertem: injustum, si sociam bonorum operum a præmiis arcet; inertem, si sociam malorum a suppliciis secernat: cum humana censura eo perfectior habeatur, quo etiam ministros facti cuiusque deposcit, nec parens, nec invidens illis, quin minus cum auctoribus, aut pœnæ, aut gratiæ communicent fructum.

CAPUT XVI.

Sed cum imperium animæ, obsequium carni distribuimus, prospiciendum est, ne et hoc alia argumentatione subvertant, ut velint carnem sic in officio animæ collocare, non quasi ministram, ne ex hoc (15) sociam cogantur agnoscere. Dicent enim ministros et socios habere arbitrium ministrandi atque sociandi, et potestatem suæ voluntatis in utrumque, homines scilicet et ipsos; ideoque cum auctoribus merita communicare, quibus operam sponte accommodant (14); carnem autem, nihil sapientem; nihil sentientem per semetipsam, non velle, non nolle de suo habentem, (f) vice potius vasculi apparere animæ, ut instrumentum, non ut ministerium. Itaque animæ solius iudicium præsidere, qualiter usa sit vasculo carnis; vasculum vero ipsum non esse sententiæ obnoxium: quia nec ca-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Curaret *Rhen. Seml.*
 (2) Itaque *Seml. Rhen.* id quoque *Pam.*
 (3) Perfectam *add. Pam. Fran.*
 (4) Congregatione *Rhen.*
 (5) Parari *L.A.*
 (6) Operum *alii.*
 (7) Solum *Rhen. Seml. Oberth.*

- (8) Adfectum *Rhen.*
 (9) Sugillatione cogitatum *Pam.*
 (10) Ubi *semel Rhen. Seml.*
 (11) Administrantur *Rhen. Seml.*
 (12) Iudicium *Rhen. Seml.*
 (13) Ne et *Rhen. Seml.*
 (14) Accommodariunt *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Congruentissima scilicet Deo destinatio iudicii.* Ita legendum, siquidem præcedit iudicium in hominem destinare, et infra: *Denique hæc erit ratio in ultimum finem destinati iudicii.* RUEN.

CAP. XV. — (b) *Negeat operarum societatem, etc.* Ratio hujus capitis desumpta est ex bono et æquo, et congruo, ac usi sunt illa quotquot de resurrectione carnis post Tertullianum scripserunt. LAC.

(c) *Sola decedit. Decedere non accipit, pro interire omnino, nam anima immortalis persistit, sed pro deficere ab hac vita dependenti ministerii carnis.* LAC.

(d) *Caro erit omne animæ cogitatorium.* Cogitatorium a Tertulliano dicitur locus in corpore, sive pars cor-

poris ubi anima cogitat. RIC.

(e) *Facies intentionum omnium speculum est.* In vultu notari solent animi affectiones; adeo ut tristitia, hilaritas, amor, odium alique affectus facile e vultu dijudicentur; unde a volendo vultum dixerunt Grammatici. Animi signa in vultu observari ipse etiam dixit Tullius in Pisonem: *Oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, sermo quidam tacitus mentis est.* LE PR.

CAP. XVI. — (f) *Vice potius vasculi apparere.* Apparere, id est, ministrare, famulari, inservire, et est, ut Asconius docet, minoris ad majorem; unde apparitores dicitur viatores, qui iudicibus præsto sunt, et jussa nutusque eorum expectant. RUEN.

licem damnari, si quis eum veneno temperarit; nec (a) A
gladium ad bestias pronuntiari, si quis eo latrocinium
fuerit operatus. Jam ergo innocens caro, ex ea (1)
parte qua non reputabuntur illi operæ malæ: et ni-
hil prohibet innocentie nomine salvam eam fieri.
Licet enim nec bonæ operæ (2) reputentur illi, sicut
nec malæ (3); divinæ tamen benignitati magis com-
petit innocentes liberare: beneficis enim debet; opti-
mi est (4) autem, etiam quod non debetur (5) offerre.
Et tamen calicem, non dico venenarium, (b) in quem
mors aliqua ructarit (6), sed (c) fictricis (7), vel archigalli (8),
vel gladiatoris, aut carnificis spiritu in-
fectum, quæro an minus damnes, quam oscula ipso-
rum? Nostris quoque sordibus nubilum, vel non pro
animo temperatum, elidere solemus, quo magis pæ-
ro irascamur: gladium vero (9) latrocinii ebrum B
quis non a domo tota, nedum a cubiculo, nedum (d)
a capitis sui officio relegabit (10), præsumens scilicet,
nihil aliud se quam inludia (11) animarum somniatu-
rum, urgentium et inquietantium (e) sanguinis sui
concupinum? Atenim et calix bene sibi conscius, et
de diligentia ministerii commendatus, de (12) coronis
quoque potatoris sui ornabitur (13), aut aspergine
florum honorabitur: et gladius bene de bello cruen-
tus, (f) et melior homicida, laudem suam consecra-
tione pensabit. Est (14) ergo et in vascula et in in-
strumenta (g) sententiam figere, ut dominorum et
auctorum meritis et ipsa communicent; ut huic
quoque argumentationi satisfecerim, licet ab exem-
plo vacet diversitas rerum. Omne enim vas vel instru-
mentum aliunde in usus venit, extranea omnino ma-
teria a substantia hominis; caro autem ab exordio

A uteri consata (15), conformata, congenita animæ,
etiam in omni operatione miscetur illi. Nam etsi vas
vocatur apud Apostolum, quam jubet in honore tra-
ctari (16), eadem tamen ab eodem homo exterior ap-
pellatur: ille scilicet limus, qui prior titulo hominis
incisus est, non calicis, aut gladii, aut vasculi ultius.
Vas enim capacitatis nomine dicta est, qua animam
capit et continet; homo vero, de communione natu-
ræ, quæ eam non instrumentum in operationibus
præstat, sed ministerium. Ita et ministerium
tenebitur iudicio, etsi (17) de suo nihil sapiat;
quia portio est ejus quæ sapit, non supplet.
Hoc et Apostolus sciens, nihil carnem agere per
semetipsam, quod non animæ deputetur, nihil
ominus peccatricem iudicat carnem, ne eo
quod ab anima videtur impelli, iudicio liberata creda-
tur. Sic et cum aliquas laudis operas carni iudicet
(1 Cor. XV): *Glorificate*, inquit, et (18) *tollite Deum in*
corpore vestro, certus et hos conatus ab anima agi;
idcirco tamen et carni eos mandat, quia et illi fruc-
tum repromittit (19). Alioquin nec exprobratio com-
petisset in alienam culpæ, nec adhortatio in extra-
neam gloriæ: et exprobratio enim, et exhortatio
vacarent erga carnem, si vacaret et merces, quæ in
resurrectione captatur.

CAPUT XVII.

Simplicior quisque fautor sententiæ nostræ puta-
bit, carnem etiam idcirco repræsentandam esse iu-
dicio, (h) quia aliter anima non capiat passionem tor-
menti seu refrigerii, utque incorporalis: hoc enim
vulgus existimat. Nos autem animam (i) corporalem
et hic profitemur, et in suo volumine probamus, ha-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ea neglig. Pan. Fran.
(2) Bona opera Rhen. Seml.
(3) Mala Rhen. Seml.
(4) Beneficus enim est atque optimus. Debet Rhenan. Seml.
(5) Deberetur Rhen. Seml.
(6) Ructaret Rhen.
(7) Fictricis Rhen. Seml. fascinatricis lib. Ursin. cod. Wouw.
(8) Thraxis vel galli Ciaccon. archithreys vel archigalli Camterus.
(9) Vel Rhen. Seml.

- (10) Relegarit Pam. Fran. Rig. Ven.
(11) Invidia Rhen. cod. Pithæ. invidiam conjic. R'g.
(12) De omit. Rhen.
(13) Inornabitur Seml. Rig. Ven. ornabitur Rhen. coronabitur alii.
(14) Ne add. Rhen. Seml.
(15) Consita Rhen. Seml.
(16) Tractare Rhen. Seml.
(17) Ut Rhen. Seml.
(18) Inquit, et abest a Rhen. ait ille Jun.
(19) Repromittunt Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Gladium ad bestias pronuntiari.* Ad bestias dam-
nare, hoc est ad pugnandum cum belluis, in usu
fuisse apud Romanos norunt omnes, ut et ad metal-
la, ad lapidinas, ad insulas. LE PR.

(b) *In quem mors aliqua ructarit.* In quem aliquis ce-
leritate veneni correptam animam inter sorbendum
cum ructu efflaverit. RIC.

(c) *Sed fictricis vel archigalli.* Legendum esset for-
san *fictricis*, sicque locutus esset Tertullianus de po-
culis quæ frictrices illæ propudio:æ mulieres, seu eu-
nuchi cum osculo sorbebant. LE PR. — *Fictricis vel*
archigalli. Archigalli principes sunt gallorum sive
exsectorum, auctore Julio Firmico. Vemus in decimo ab
horoscopo loco, facit eunuchos et archigallos. Cæte-
rum hoc hominum genus velut inauspicatum, exosum
esse solet, et propter eos qui tales habent in deliciis,
etiam turpe et flagitiosum. RHEM.

(d) *A capitis sui officio.* A cervicalis. RIC.

(e) *Sanguinis sui concubinum.* Quasi cæsorum san-
guini incubet, qui gladium cæsorum sanguine tinctum
cervicali supposuit suo. RIC.

(f) *Et melior homicida.* Gladium de bello cru-
entum homicidam vocat, sed meliorem, ut cogi-
tare liceat pejorem esse homicidam gladium de la-
trocinio cruentum. Ait igitur illum esse meliorem,
sed tamen homicidam. Etenim bella gerere nolebat
Christianos. RIC.

(g) *Sententiam figere.* Hoc est, intrepide et constan-
ter asserere. RIC.

CAP. XVII. (h) *Quia aliter anima non capiat passio-
nem tormenti*, etc. Adeo olim etiam facessit negotium
hoc argumentum, quo pacto spiritus igni corporeo
torquerentur, ut et Tertulliano non leve fuerit, atque
in suum paradoxum de corporalitate animæ præser-
tim impelleret, et Augustinus videatur aliquantulum
hæsitasse seu non penitus refellisse obidem argumen-
tum Dæmones corporeos esse, quamvis demum consti-
tuit hæc sententia, ut spiritus possent torqueri illo
igne. August. lib. 21 de Civ. cap. 10. LAC.

(i) *Corporalem et hic profitemur.* De hoc Tertulliani
co nævo D. August. cap. 89, de hæres. ad Quod val-
deum, et D. Thom. II contra Gentes, cap. 89. LAC.

bentem proprium genus substantiæ, soliditatis, per A quam quid et sentire et pati possit. (a) Nam et nunc animas torqueri, (b) foverique penes Inferos, licet nudas, licet adhuc exules carnis, probavit (1) Lazari exemplum. (c) Dedi (2) igitur adversario dicere: Ergo, quæ habet corpulentiam propriam, de suo sufficit ad facultatem passionis et sensus, ut non egeat representatione carnis. Imo eatenus egebit, non qua (3) sentire quid sine carne non possit, sed qua (4) necesse est illam etiam cum carne sentire. Quantum enim ad agendum de suo sufficit, tantum et (5) ad patiendum. Ad agendum autem minus de suo sufficit. Habet enim de suo solummodo cogitare, vel cupere, disponere; ad perficiendum autem operam carnis expectat. Sic itaque et ad patiendum, societatem carnis exposulat; ut tam plene per eam pati possit, quam sine ea plene agere non potuit. Et ideo in quæ de suo sufficit, eorum interim sententiam pendit, concupiscentiæ, et cogitatus, et voluntatis. Porro, si hæc satis essent ad plenitudinem meritorum, ut non requirerentur et facta, sufficeret in totum anima ad perfectionem iudicii, de his iudicanda, in quæ agenda sola suffecerat. Cum vero etiam facta devincta sint meritis, facta autem per carnem administrantur; jam non sufficit animam sine carne foveri, sive cruciari, pro operibus etiam carnis, (d) etsi habet corpus, etsi habet membra; quæ proinde illi non sufficiunt ad sentiendum plene, quemadmodum (6) nec ad agendum perfecte. Idecirco, pro quoquo (7) modo egit, pro eo et C

patitur apud Inferos, prior degustans iudicium, sicut prior induxit admissum: expectans tamen et carnem, ut per illam etiam facta compenset, cui cogitata mandavit. Denique, hæc erit ratio in ultimum finem destinati iudicii, ut exhibitione carnis omnis divina censura perfici possit. Alioquin non sustineretur in finem, quod et nunc animæ decerpunt (8) apud Inferos, si solis animabus destinaretur.

CAPUT XVIII.

Hucusque præstructionibus egerim ad muniendos sensus omnium Scripturarum, quæ carnis recidivatum pollicentur. Cui cum tot auctoritates (9) iustorum patrocipiorum procurent; honores dico substantiæ ipsius, tum vires Dei, tum exempla earum, tum rationes iudicii, et necessitates (10) ipsius: utique secundum præiudicia tot auctoritatum Scripturas intelligi oportebit, non secundum ingenia hæreticorum, de sola incredulitate venientia: quia incredibile habeatur restitui substantiam interitu subductam, non quia aut (11) substantiæ ipsi inemeribile (12) sit, aut Deo impossibile, aut iudicio inhabile (13). Plane (14) incredibile, si nec prædicatum (15) divinitus fuerit: nisi quod, etsi prædicatum id a Deo non fuisset, ultro præsumi debuisset, ut propterea non prædicatum, quia tot auctoritatibus præiudicatum. At cum divinis quoque vocibus personet (16), tanto aest ut aliter intelligatur, quam desiderant illa a quibus etiam sine divinis vocibus persuadetur (17). Videmus igitur hoc primum, quoniam (18) titulo (19) spes ista proscripta sit. (e) Unum, opinor, (f) apud omnes

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Probat *Rhen. Seml.*
- (2) Dedi *Pam. Fraut.*
- (3) Quia *Rhen. Seml.*
- (4) Quia *Rhen. Seml.*
- (5) Etiam *alii.*
- (6) Plene, quemadmodum *non habet Rhen.*
- (7) Quo *Rhen. Seml.*
- (8) Decerpuntur *Rhen. Seml.*
- (9) Tota auctoritate si *Rhen.*
- (10) Rationis j. et necessitatis *Frm.*

- (11) Et *Rhen. Seml.*
- (12) Iremeabile *conjic. Rhen.*
- (13) Inhabitable *Rhen.*
- (14) Aut plane *Rhen.*
- (15) Prædicatum *Rhen.*
- (16) Personat *Rhen. Pam. Seml.*
- (17) Persuadeatur *Rhen. Seml.*
- (18) Quoniam *Ven.*
- (19) Stylo *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Nam et nunc animas torqueri.* Hic se corripit Auctor, nam. cap. 48 *Apolog.* et cap. 4 de *testimonio Anima*, dixerat, animas in inferno sine carne nullo modo posse torqueri. Hic palam jam resipuit, et lib. de *anima* cap. ult. *LAC.*

(b) *Foverique penes Inferos.* Alludit ad petitionem divitis avari, cum petiit guttam aquæ a Lazaro, qui in sinu Abrahamæ fovebatur, unde ortum paradoxum aliud Tertulliani, qui putavit animas sanctorum in sinu Abrahamæ seu paradiso, sive sub altari foveri, et gaudere ad diem usque iudicii, de quo lib. de *anima* cap. 7, 9, 55, 56, et 58. *LAC.*

(c) *Dedi igitur adversario dicere.* Sic emendavimus ex codicibus Ursini et Pithœi. *RIG.*

(d) *Etsi habet corpus.* Error hic Tertulliani excusari potest, si multitudo eorum, qui iis temporibus in eum impingebant, alicujus sit momenti. Unicum tamen addam testimonium (ne longior sim) Clementis Alexand. in *Epitome* edit. gr. Sylburgii: *καὶ οἱ ἄγγελοι σώματα εἰσιν, ἐρῶντες γὰρ ἄλλὰ καὶ ψυχὴ σώμα:* Angeli corpora sunt, videntur enim, sed et anima corpus est. Quoniam vero hic locus de Angelis quoque mentionem facit, moneo Tertullianum idem sensisse de Angelis, istudque paradoxum lib. 3. *contra Marc.* cap. 9, et de *Carne Christi*, cap. 3 et 6, statuisse, ubi vera corpora assumpsisse Angelos docet. Sanctus Basilius in ea quo-

que videtur sententia, lib. de *Spir. S.* ad *Amphil.* c. 16. Lactantius etiam, lib. 2, *Instit.* cap. 15, ubi Angelos ait spiritus esse tenues. Cassianum, *Collat.* 7, c. 13, adde et Joannem Thesalonic. in septima synodo. B. Augustinus *Enchirid.* c. 59, hæsitare videtur, ut postea S. Bernardus, hom. 5, in *Cant.*, utrum ipsis spiritibus naturalia corpora sint, sicut hominibus sua. Cum vero πῦρ φλέγων, ignis urens, dicuntur, ps. 105, in eum locum ait Augustinus non id dici proprie, sed metaphorice, dum scilicet his verbis significantur Angeli, Dei ministri, spiritu ferventes. B. Joannes Chrysostomus huic interpretationi conformis est in cap. 6 *Esaiæ*: τὸ ταχὺ, τὸ κούρον, τὸ δραστήριον ἡμῶν διὰ τῶν στοιχείων ἐνδύμενοι: *velocitatem, levitatem, et agendi industriam his elementis significans.* Idem ferme habet Theodoretus in eundem psal. 105. *LE PR.*

CAP. XVIII. (e) *Unum opinor apud omnes edictum Dei pendet.* Cum appensa tabula, unde de plano recte legi possit. Sic Ausonius *Paneg.*... *Has ego literas tuas si in omnibus pilis atque porticibus, unde de plano legi possint, instar edicti pendere mandavero,* etc. Sic vocat symbolum fidei christianæ, et supra dixit, *quoniam titulo spes ista proscripta sit,* alludens ad edicta prætorum aut Cæsarum, quæ in albo, hoc est, tabula proseribi et proponi solebant. *RIG.*

(f) *Apud omnes edictum Dei pendet.* Nihil addo ex-

denique suppliciiis erogatur, enisa reddere Christo vicem, moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem sæpe, nedum per atrociora quoque ingenia pœnarum? Nec illa beatissima et gloriosissima, (a) quæ potest apud Christum Dominum parere (1) debito tanto, ut hoc solum debeat ei quod ei debere desierit; hoc magis vineta, quod (2) absoluta.

CAPUT IX.

Igitur, ut retexam quam Deus manibus suis ad imaginem Dei struxit, quam de suo adflatu ad similitudinem suæ vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, dominatui, totius suæ operationis præposuit, quam sacramentis suis disciplinisque vestivit: cujus munditiis amat, cujus castigationes probat, cujus passiones sibi adpretiat; hæccine non resurget totiens Dei? Absit, absit (3), ut Deus manuum suarum operam ingenii sui curam, adflatus sui vaginam, (b) molitionis suæ reginam, liberalitatis suæ hæredem, (c) religionis suæ sacerdotem, testimonii sui militem, (d) Christi sui sororem, in æternum destituat interitum! Bonum Deum novimus; (e) solum optimum a Christo ejus (4) addiscimus; qui dilectionem mandans, post suam, in proximum, faciet et ipse quod præcepit: diligit carnem, tot modis sibi proximam, etsi infirmam (Matth. XXVI, 41); sed virtus in infirmitate perficitur (II Cor., XII, 9); etsi imbecillam; sed medicum non desiderant, nisi male habentes (Matth. XXII); etsi inhonestam; (f) sed inhonestioribus majorem circumdamus honorem (II Cor., XII); etsi perditam; sed ego, inquit, veni ut quod perit salvum faciam (Luc., V); etsi peccatricem; sed malo mihi, inquit, salutem peccatoris, quam mortem (Ezech., XVIII); etsi damnatam; sed ego, inquit (Deut., XXXII), percutiam, et sanabo. Quid ea exprobras carni, quæ Deum expectant, quæ in Deum sperant, quæ honorantur ab illo, quibus subvenit? Ausim dicere, si hæc carni non accidissent,

- (1) Par esse Lat. pariare Ciaccon.
 (2) Quo Pam. Fran.
 (3) Absit semel. Rhen.
 (4) Ejus abest a Rhen. Seml.
 (5) Vacavisset alii.
 (6) Quando Rhen.
 (7) Quando Rhen.

suppliciiis tangit. De variis illis et inauditis pœnis videndus Eusebius. LE PR.

(a) Quæ potest apud Christum Dominum parere debito tanto. Sic habent exemplaria; nec puto mutandum esse quicquam, etsi maluerit Ciacconius pariare. Appellanti creditori paret debitor, cum satisfacit. Jubet qui exigit, paret qui præstat quod promisit. RIC.

CAP. IX.—(b) Molitionis suæ reginam. Molitionem dicit creationem. Creavit autem Deus hominem tamquam regem omnium quæ in terra, quæ in mari. RIC.

(c) Religionis suæ sacerdotem. Laudes et gratias immolantem Deo. RIC.

(d) Christi sui sororem. Quia cognatæ et congeneris cum carne Christi, non ut plerique hæreticorum illorum, adversus quos digladiatur auctor, putabant carnem Christi diversæ rationis fuisse, aut phantasticæ, aut sidereæ, aut animalis, aut spiritualis, de quorum hæresibus lib. præced. LAC.

(e) Solum optimum a Christo ejus, etc. Operibus

benignitas, gratia, misericordia, omnis vis Dei benefica, vacuisset (5).

CAPUT X.

Tenes Scripturas, quibus caro infuscatur; tene etiam, quibus inlustratur. Legis, cum (6) caro deprimatur: adige oculos, et cum (7) caro relevatur (8). Omnis caro fœnum (Is., XLI); non hoc (9) solum pronuntiavit Esaias; sed et (g) Omnis caro videbit salutare Dei (Ibid.). Notatur in Genesi dicens Deus (Gen., VI): Non manebit Spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt; sed et auditur per Joelem (Joel., II): Effundam de Spiritu meo in omnem carnem. Apostolum quoque ne de uno stylo noris, quo carnem plerumque compungit. Nam, etsi negat habitare boni quicquam in carne sua; etsi adfirmat eos qui in carne sint, Deo placere non posse, quia concupiscat adversus spiritum; et, si qua alia ita ponit, ut carnis non tamen substantia, sed actus inhonoretur: dicemus quidem alibi nihil proprie carni exprobrari oportere, nisi in animæ suggillationem, quæ carnem ministerio sibi subigit (10). Verum interim (h) et in illis literis Paulus est, cum stigmata Christi in corpore suo portat; cum (11) nostrum, ut Dei templum, vitiari vetat; cum corpora nostra membra Christi facit; cum monet tollere et magnificare Deum in corpore nostro. Itaque, si ignominie carnis resurrectionem ejus expellunt, cur non dignitates potius inducent? Quoniam Deo magis congruit in salutem redigere, quod reprobarit interdum, quam in perditionem dedere, quod etiam aliquando (12) probavit.

CAPUT XI.

Hucusque de præconio carnis adversus inimicos, et nihilominus amicissimos ejus. Nemo enim tam carnaliter vivit, quam qui negant carnis resurrectionem. Negantes enim ejus (13) pœnam, despiciunt et disciplinam. De quibus luculenter et (i) Paracletus per

LECTIONES VARIANTES.

- (8) Revelatur alii.
 (9) Hoc abest a Pam. Fran.
 (10) Subjicit alii.
 (11) Corpus add. Rhen. Seml.
 (12) Aliquando deest Rhen.
 (13) Ejus deest Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

gratiæ optimus Deus agnitus est. Contra Marcionistas etiam dictum est hoc, qui cum duos deos distinguerent, deum malum creatorem, et deum bonum, hunc dicebant fuisse Deum ad quem Christus pertinebat, et per Christum notam ejus bonitatem. LAC.

(f) Sed inhonestioribus majorem circumdamus honorem. Quæ cum nominari necesse est, honorem præfari solemus. RIC.

CAP. X.—(g) Omnis caro videbit salutare Dei. Infra cap. 59, eadem hæc Scripturæ iisdem pene verbis citantur. Legitur autem id secundum LXX, pro eo quod beatus Hieronymus vertit dumtaxat, et videbit omnis caro pariter: quam utramque lectionem eodem recidere, pulchre deducit Leo de Castro in Isaiam. LE PR.

(h) Et in illis literis Paulus est. Hoc est, et in illis Scripturæ testimoniis Pauli vox auditur. RIC.

CAP. XI.—(i) Paracletus per prophetidem, etc. Paracletum vocat Montani spiritum, cui jam hæserat auctor, cum hunc tractatum scripsit. Prisca vero alias

statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuent. Tacite autem, secundum conscientiam suam, hoc sentiunt: Vae qui non, dum in carne est, (a) cognoverit arcana hæretica: hoc est eorum apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animæ resurrectionem vindicantes, de sepulchro exire, de sæculo evadere interpretantur: quia et sæculum mortuorum sit habitaculum, id est, ignorantium Deum. Vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulchri conclusam animam, in sæcularis vite morte detineat (1).

CAPUT XX.

Ob hujusmodi igitur conjecturas, primam præstructionem eorum depellam, qua volunt omnia Prophetas per imagines concionatos: quando si ita esset, ne ipsæ quidem imagines distingui potuissent, si non et veritates prædicatæ fuissent, ex quibus imagines delinearentur (2). Atque adeo, si omnia figuræ, quid erit illud, cujus figuræ? quomodo speculum obtendes, si nunquam est facies? Adeo autem non omnia imagines, sed et veritates; nec omnia umbrae, sed et corpora: ut in (3) ipsum quoque Dominum insigniora quoque luce clarius prædicarentur. Nam et virgo concepit in utero, non figuræ; et p. perit Emmanuelem, nobiscum Deum (4) Jesum, non oblique; et si oblique accepturum virtutem Damasci, et spolia Samaritanæ (Is., VIII, 4), sed manifeste venturum in iudicium cum presbyteris et archontibus (5) populi (Is., III, 14). Nam et tumultuatae sunt gentes (Ps., II) in persona Pilati, et populi meditati sunt inania in persona Israel. Assiterunt reges terræ, Herodes: et archontes congregati sunt in unum, Anna et Caïpha: adversus Dominum, et adversus Christum ejus, qui et (Is., LIII) tanquam ovis ad jugulationem (6) adductus est, et tanquam agnus ante tondentem (7), scilicet Herodem, sine voce, sic non aperuit os suum, dorsum suum ponens ad fla-

gella, et maxillas ad (8) palmas, et faciem non averteus a sputaminum jaculis (9); deputatus etiam inter iniquos; perfossus (Ps., XXI) manus et pedes; sortem passus in vestimento, et potus amarus, et caputum irridendum nutus; triginta argenteis (Zach., XI, 12) adpretiatus a proditore. Quæ hic figuræ apud Esaiam? quæ imagines apud David? quæ ængnata apud Hieremiam (b), ne virtutes quidem ejus per parabolas profanos (10)? Aut numquid nec (Es., XXXV, 6) oculi patefacti sunt cæcorum, nec inclavit lingua mutorum? nec manus arida et genua dissoluta revolverunt, nec claudi (11) salierunt ut cervus? (c) Quæ etsi ipsi (12) spiritualiter quoque interpretari solemus, secundum comparationem (d) animalium vitiorum a Domino remediatorum; cum tamen et carnaliter adimpleta sunt, ostendant prophetas in utraque specie prædicasse; salvo eo quod (13) plures vacans eorum nude et simplices, et ab omni allegoria nubilo pure defendi possint (14): ut cum exitus gentium (e) et urbium resonant (Is., XIII) Tyri, et Ægypti, et Babylonis, et Idumææ, et Carthaginiensium navium; ut cum ipsius Israelis plagas aut venias, captivitates, restitutiones, ultimæque dispersionis exitum perorat. Quis hæc interpretabitur magis, quam recognoscat? Res in literis tenentur, ut literæ in rebus legantur (15). Ita non semper, nec in omnibus allegorica forma est prophetici eloquii, sed interdum et in quibusdam.

CAPUT XXI.

Si ergo interdum et in quibusdam, inquis, cur non et in edicto resurrectionis spiritualiter intelligenda? Quoniam quidem plurima ratio intercedit. Primo enim, quid facient tot ac alia (16) instrumenta divina, ita aperte corporalem contestantia resurrectionem, (f) ut nullam admittant figuratæ significantiæ suspicio-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Detinebat *Par.*
- (2) Delinearentur *Jim.*
- (3) In *abest a Rig. Ven.*
- (4) Dominum *Rhen. Seml.*
- (5) Principibus *Rhen. Seml.*
- (6) Victimam *Fran.*
- (7) *Se add. alii.*
- (8) In *alii.*
- (9) Fœditate sputaminum *cod. Pi. h. Pan. Fran. a spu- D*

- aminum maculis *Jur. fœditate sputorum Paris.*
- (10) Praelatos *alii.*
- (11) Clodi *Fran.*
- (12) Et ipsi *Fran. Rig. ipsi deest Seml.*
- (13) Quo *Rig. Ven.*
- (14) Possunt *Rhen. Seml.*
- (15) Ligantur *Pam. Fran. Rig. Ven.*
- (16) Ac talia *Fran. Pam. tot alia Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Cognoverit arcana hæretica.* Quoniam hæretici magis oderunt lucem quam tenebras, arcana traditione et tenebrosa utantur, veriti ne, si turpitudinem suam revelent, commenta sua abeant in fumos. Qui vero arcana illa semel detexerit, victoriam adeptum se confidat: hæreses enim demonstrasse vicis-e est, id Tertullianus docet cap. 5, lib. *adv. Valentinos*. *LE PR.*

(b) *Apud Hieremiam.* Hic profecto Hieremias ponitur pro Zacharia; in iis enim quæ præcedunt nulla verba citantur Jeremias, sed mentio fit triginta argenteorum, de quibus Zacharias. Eadem licentia usus est B. Mattheus evangelista, cujus festum hodie colimus. *EDD.*

(c) *Quæ etsi spiritualiter quoque interpretari solemus.* Sic interpretatus est Paulus *ad Hebr.* 12, alludens ad locum Isaie, cap. 55: *Propter quod remissas manus,* etc. Ubi non sine metaphora stadii, cui plerumque instat Apostolus, et erudite Faber in suo agonistico: non enim loquitur, imo nec alludit ad debilitatem

ex morbo, sed ex pugna et lassitudine, adhortans, ut id faceremus, quod strenui agonistæ, qui quantumvis fatigati, fortes et interriti persistebant. *LAC.*

(d) *Animalium vitiorum, ψυχικῶν. Rig.*

(e) *Ut cum exitus gentium,* etc. Intelligit hand dubie Isaiam, ubi exitus sive exitia prædicantur, Tyri, cap. 23, et Ægypti, cap. 20, et Babylonis cap. 15, et Idumææ cap. 21, et navium Carthaginiensium, quod lego ex angl. *cod. pro Carthaginiensium*, dicto cap. 25, ubi juxta LXX, legitur *πλοῖα καρθηδόνων*; id est, *naves Carthaginiæ*, pro eo quod apud Hebr. *naves Tharsis*, id est, maris, juxta B. Hieronymum: quam vocem etiam solent *mare reddere LXX*, præterquam hoc solo capite, idque non semel, sed etiam tertio. *PAM.*

CAP. XXI.—(f) Ut nullam admittant figuratæ significantiæ, etc. Suspicionem dicit, ut supra nubilum allegoriæ. Est enim suspicari in occultis, obscuris et

nem. Et utique æquum sit, quod et supra demandavimus, incerta de certis, et obscura de manifestis præjudicari: vel ne inter discordiam certorum, et incertorum, manifestorum et obscurorum, (a) fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas ut inconstans denotetur: tum (1) quod verisimile non est, (b) ut ea species sacramenti, in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota conmittitur, ambigue annuntiata (2), et obscure proposita videatur; quando spes resurrectionis, nisi manifesta de periculo et præmio, neminem ad ejusmodi præsertim religionem, pulchro odio et hostili elogio obnoxiam, persuaderet. Nullum opus certum est mercedis incerte. Nullus timor justus est periculi dubii. Et merces autem et periculum in resurrectionis pendet eventum. Sed (5) etsi temporalia, et localia, et personalia Dei decreta atque judicia in urbes, et gentes, et reges, tam aperte (4) prophetia jaculata est, quale est, ut æternæ dispositiones ejus et universales in omne hominum (5) genus, lucem sui fugerint? quæ (6), quanto majora, tanto clariora esse deberent, ut majora crederentur. Et puto Deo nec livorem, nec dolum, nec inconstantiam, nec lenocinium adseribi posse, (c) per quæ fore promulgatio majorum cavillatur.

CAPUT XXII.

Post hæc, ad illas etiam Scripturas respiciendum est, quæ non sinunt resurrectionem (d) secundum animales istos, ne dixerim spiritales, aut (e) hic jam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc Rhen. Seml.
- (2) Annata Rhen. Seml. annata vel annutata Jam.
- (3) Sed abest a Seml.
- (4) Aperta Pam. Rhen.
- (5) Humanum alii.
- (6) Quæ abest a Rig. Ven.
- (7) Æque alii, utrumvis abest a Seml. Rhen.
- (8) Adventu Rhen. Seml.
- (9) In abest a Rhen. Seml.

A in veritatis agnitione præsumi, aut ab excessu statim vitæ vindicari. Cum enim et tempora totius spei fida sint sacrosancto stylo, nec liceat eam ante consisti, quam (7) in adventum (8), opinor, Christi, (f) vota nostra suspirant in (9) sæculi hujus occasum, in transitum mundi quoque ad diem Domini magnum, diem iræ et retributionis, diem ultimum, et occultum, nec ulli præter quam (10) Patri notum, et tamen signis atque portentis, et concussionibus elementorum, et conflictationibus nationum prænotatum. Evolverem prophetias, si Dominus ipse tacuisset: nisi quod et prophetiæ vox erant Domini: sed plus est (ff), quod illas suo ore consignat. (g) Interrogatus a discipulis, quando eventura essent, quæ interim de templi exitu eruperant (12), ordinem temporum, primo Judaicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium, usque ad conclusionem (15) sæculi, dirigit (14). Nam posteaquam edixit: *Et tunc erit Hierusalem conculcata nationibus, donec adimpleantur tempora nationum, allegandarum (15) scilicet a Deo, et congregandarum cum reliquiis (16) Israelis; inde jam in orbem et in seculum prædicat, (h) secundum Joëlem, et Daniëlem, et universum concilium prophetarum, futura signa in sole et in luna et in stellis, conclusionem (17) nationum cum stupore; sonitus maris, et motus refrigescantium (18) hominum, præ metu et expectatione eorum quæ immincant orbi terræ. Virtutes enim, inquit (Matt., XXI), caelorum commovebuntur: et tunc videbunt Filium hominis venientem in*

- C (10) Quam abest a cod. Pith. Rig. Ven.
- (11) Est abest a Rhen. Seml.
- (12) Eruperat Rhen. Seml.
- (13) Consummationem alii.
- (14) Digerit lib. Ursin.
- (15) Allegandarum Fran. Pam.
- (16) Reliquo Par.
- (17) Conlisionem alii.
- (18) Perfrigescentium alii, arescentium alii.

COMMENTARIUS.

mysticis. Sic Georgius Bætiens, lib. de Fide: *Adhuc si non intelligis de tot supra editis dictionibus, vel ex consequentibus animadvertite, omnes suspensiones impiæ interpretationis exclusas. Ric.*

(a) *Fides dissipetur, veritas periclitetur*, etc. Si discordi sensu acciperentur, quæ de resurrectione sunt prædicta, ut conspicua et aperta testimonia, quæ de corporum resurrectione palam loquuntur, non cogent ea quæ obscuriora sunt interpretari de corporali resurrectione, sed hæc ambigua detorquerentur ad resurrectionem tantum animarum, aperte sequuntur hæc absurda, nam Deus inconstans haberetur, cum in manifestis locis prædixisset corporalem resurrectionem, et in aliis animarum tantum, ut adversarii volebant, quare et veritas periclitaretur; nam cum contraria fuissent vaticinia, periculum incurrisset errandi, assentiendo prophetiæ falsæ, et fides dissiparetur; nulla enim prædicenti fides omnis merito negaretur. Lac.

(b) *Ut ea species sacramenti*. Hoc est, fidei christiane caput, carnis resurrectio.

(c) *Per quæ fere promulgatio majorum cavillatur*. Majorum, hoc est, potentiorum, magistratuum, potesta u n. Ric.

CAP. XXII.—(d) *Secundum animales istos*. Maluit hic Valentinianos animales dicere quam spiritales: licet enim Scripturæ loca de resurrectione spiritali-

ter interpretarentur: animales tamen hic dicuntur, quia Scripturæ loca ad resurrectionem animarum tantum detorquebant. Le Pr.

(e) *Hic jam in veritatis agnitione*, etc. Cum mortem dicerent hæretici fuisse ignorantiam, ut constat cap. 19, consecrariæ agnitioni veritatis fuisset resurrectio. Sic dicebant hic in hac vita et sæculo factam resurrectionem, cum quis pervenerit ad veritatis agnitionem, ad quod, ut Paulus dixit, desiderat Deus homines universos venire. Lac.

(f) *Vota nostra suspirant*. Aliter igitur ad gentes, aliter ad christianos. Nam ad gentes in apolog. *Oramus*, inquit, *pro mora finis*, finem vero sæculi intelligit, et lib. de orat. *Quomodo quidam protraxerunt quemdam sæculo postulabant? cum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem sæculi tendat?* Ric.

(g) *Interrogatus a discipulis*. Quia sequentia ex solo affert Luca evangelista, duntaxat adnotavimus ad marginem, Luc. 21, atque adeo de verbis Evangelista: lectorem remittimus ad lib. IV, adv. Marc. ubi explicatur hoc cap. 21, latius. Pam.

(h) *Secundum Joëlem et Daniëlem*. Joëlis cap. 2, locus infra loco dicto citatur, sicuti etiam Daniëlis, cap. 7, ad quem hic etiam adludere Auctorem constat ex verbis utrobique citatis, tum de portentis in cælo, tum de filio hominis venturo in nubibus. Pam.

subibus cum plurimo potentatu et gloria. Ubi autem A
cæperint ista fieri, emergetis (1), et elevabitis capita
vestra, quod redemptio vestra appropinquet (2). Et
tamen adpropinquare eam dixit, non, adesse jam; et
cum cæperint ista fieri, non, cum facta fuerint; quia
cum facta fuerint, tunc aderit redemptio nostra, quæ
eo usque appropinquare dicitur, erigens interim et
excitans animos ad proximum jam spei fructum. Cu-
jus etiam parabola subtextitur tenerescentium arborum
in caulem floris, et dehinc florem, frugis ante-
cursorem: Ita et vos cum videritis omnia ista fieri, sci-
tote in proximo esse regnum Dei. Vigilate ergo omni in
tempore, ut digni habeamini effugere omnia ista, et
stetis ante filium hominis: utique per resurrectionem,
omnibus ante transactis. Ita, etsi in agnitione sacra-
menti fructat (3), sed in Domini representatione
florescit atque frugescit. Quis ergo Dominum tam in-
tempestive, tam acerbè excitavit jam ad dexteram Dei,
ad confringendam terram secundum Esaiam, quæ puto
adhuc integra est? quis inimicos Christi jam subiecit
pedibus ejus, secundum David, quasi velocior Patre,
omni (a) adhuc popularium cœtu clamante (4), (b)
Christianos ad leonem? quis cœlo descendentem Je-
sum talem conspexit, qualem ascendentem Apostoli
viderant, secundum angelorum constitutum? Nulla
ad hodiernum tribus ad tribum pectora cæciderunt,
agnoscentes quem pupugerunt: nemo adhuc excepit
Heliam: nemo (c) adhuc fugit antichristum: nemo
adhuc Babylonis exitum flevit. Et (5) est jam qui
resurrexerit (6) nisi hæreticus? (d) Exiit plane jam
de corporis sepulcro, (e) etiam nunc febribus et ulce-
ribus obnoxius; et conculcavit jam inimicos, etiam
nunc luctari habens cum mundi potentibus. Et utique
jam regnat, etiam nunc Cæsari quæ sunt Cæsaris
debens.

CAPUT XXIII.

Docet quidem Apostolus, Colossensibus scri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Evergetis cod. *Wovav*.
- (2) Adpropinquaverit *Rhen. Seml.*
- (3) Fructificasset *Rhen. fructificat alii.*
- (4) Reclamanti *Rhen. Seml.*
- (5) Et abest a *Rhen. Seml.*
- (6) Resurrexit *alii.*
- (7) Sensu *conjec. Edd.*
- (8) Suscitavit *alii.*
- (9) Præputio *alii.*
- (10) Quasi quidem *Fran. Pam. quid quasi Jun.*
- (11) Quæremus *Ven.*

hens (Col. I, 29), mortuos fuisse nos aliquando aliena-
tos, et inimicos sensus (7) Domini, cum in operibus
pessimis agebamus; dehinc, consepultos Christo in
baptismate, et conresuscitados in eo per fidem efficacæ
Dei, qui illum suscitavit (8) a mortuis. Et vos cum
mortui essetis in delictis et præputiatione (9) carnis
vestræ, vivificavit cum eo, donatis vobis omnibus deli-
ctis. Et rursus: Si cum Christo mortui estis ab elemen-
tis mundi, quomodo quidam, quasi (10) viventes in
mundo, sententiam fertis? Sed cum ita nos mortuos
faciat spiritualiter, ut tamen et corporaliter quan-
doque morituros agnoscat, utique et resuscitados
proinde spiritualiter deputans, æque non negat
etiam corporaliter resurrecturos. Denique: Si
resurrexistis, inquit, cum Christo, ea quæ sursum
sunt querite, ubi est Christus in dextera Dei residens:
ea quæ sursum sunt sapite, non quæ deorsum. Ita animo
ostendit resurgere, quo solo adhuc possumus cœle-
stia attingere; quæ non quæreremus (11), nec sapa-
remus, si possideremus. Subiecit etiam: Mortui enim
estis, scilicet delictis, non vobis; et (12) vita vestra (13)
abscondita est cum Christo in Deo. Nondum ergo ap-
prehensa est, quæ abscondita est. Sic et Joannes:
Et nondum, ait, manifestatum (14) est, quid futuri si-
mus (15). Scimus quia si manifestaverit (16), similes
ejus (17) erimus. Tanto abest, ut simus jam quod
nescimus: utique scituri, si jam essemus. Adco con-
templatio est spei in hoc spatio per fidem, non repræ-
sentatio (18), nec possessio, sed expectatio. De qua
spe et expectatione Paulus ad Galatas (Gal. V): Nos
enim spiritu ex fide spem justitiæ expectamus: non autem
tenemus. Justitiæ autem Dei dicit, ex judicio, quo
judicabimur (19) de mercede. Ad quam pendens et
ipso, cum Philippensibus scribit (*Philip. III*): Si
qua (20), inquit, concurrat in resurrectionem (21)
quæ est a mortuis: non, quia jam accepi, aut consum-

D

COMMENTARIUS.

(a) *Omni adhuc popularium cœtu clamante*, etc. Hoc
est, universo populo, toto circo. Et lib. de *Spectac.*
Discrimina popularium, hoc est, populus pro enjus-
que conditione et statu distinctus. Juvenalis—*Quem-
libet occidit populariter*. RIC.

(b) *Christianos ad leonem*. Quos odio implacabili
prosequantur olim gentiles, hos ad bestias, ad leo-
nes destinabant. Christiani, tanquam natio exosa, eo
affliciebantur supplicio. Eusebius in Martyrio Poly-
carpi refert dictum τῷ Πολυκάρπῳ λέγουσα. Vide Cypria-
num ep. 55. LE PN.

(c) *Nemo adhuc fugit Antichristum*, etc. Prius istud
disertis verbis non habetur in Apocal., sed satis in-
nuitur cap. 12, ubi dicitur mulier, quod est Ecclesia,
fugisse in solitudinem a facie draconis, et maxime

cap. 18, ubi jubetur populus exire de Babylone, et
insuper legitur: *Et flebunt et plangent se super illum
reges terræ*: quare et solum hunc locum ad margi-
nem adnotavimus. PAM.

(d) *Exiit plane jam de corporis sepulcro*. Ironia est
ista de Christo, qua (mea quidem sententia) opinio-
nem eorum hæreticorum irridet, qui Christum resur-
rexisse quidem fatebantur, sed adhuc mortalem, al-
ludens interea tacite, tum ad illud *Ephes. 6*: *Nobis
colluctatio est adversus mundi rectores*, sive ut ipse
vertit, *mundi potentes*, quod grace est κοσμοκράτορες,
et ad illud *Math. 22*: *Reddite quæ sunt Cæsaris,
Cæsari*. PAM.

(e) *Etiam nunc febribus et ulceribus*. Sensus est,
quia hæretici nugabantur resurrectionem jam factam,

matum sum. Et utique crediderat, et (a) omnia sacramenta cognoverat, vas electionis, doctor nationum; et tamen adjicit: *Persequor autem si (1) apprehendam in quo sum apprehensus a Christo. Eo amplius: Ego me, fratres, non puto apprehendisse. Unum plane: oblitus posteriorum, in priora me extendens, secundum scopum persequor (b) ad palmam incriminationis, per quam concurrerem: utique in resurrectionem a mortuis; suo tamen tempore, sicut ad Galatas (Gal. VI): Bene autem facientes ne tædeat: tempore enim suo metemus (2). Sicut et ad Timotheum (II Tim. I) de Onesiphoro: Det illi Dominus invenire misericordiam in illo die. In quem diem ac tempus, et ipsi præcipit (I Tim. VI) custodire mandatum immaculatum, irreprehensibile, in apparentiam Domini Jesu Christi, quam suis temporibus ostendet beatus et solus potentator, et rex regnantium, et dominus dominantium; de Deo dicens. De quibus temporibus et Petrus in Actis (Act. III): *Paniteat itaque vos, et respiscite ad abolenda delicta vestra, ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona Dei, et mittat prædesignatum vobis (3) Christum; quem oportet accipere caelos, adusque tempora exhibitivis omnium, quæ locutus est Deus, ore sanctorum prophetarum.**

CAPUT XXIV.

Quæ hæc (4) tempora, cum Thessalonicensibus disce. Legimus enim (I Thess. I): *Qualiter conversi sitis ab idolis, ad serviendum vivo et vero Deo, ad expectandum e (5) ælis Filium ejus, quem suscitavit ex mortuis, Jesum. Et rursus (I Thess. II): Quæ enim spes nostra, vel gaudium, vel exultationis corona, quam et (6) vos coram Domino nostro Jesu Christo, in adventu ipsius? Item (I Thess. II): Coram Deo et Patre nostro, in adventu (7) Domini nostri Jesu Christi, cum universis sanctis ejus. De quorum dormitione minus mærenda (8) docens, simul et tempora*

- (1) Quo modo *add. alii.*
- (2) *Metemur Pan. Fran. Rig. Ven.*
- (3) *Nobis Rhen. Seml.*
- (4) *Hæc abest a Rhen. Seml.*
- (5) *A Rhen. Seml.*
- (6) *Quam ut et alii, qua et Seml.*
- (7) *Adventum Rhen. Seml.*
- (8) *Miseranda alii.*
- (9) *Dei Rhen. Seml.*

LECTIONES VARIANTES.

- (10) *Domino Fran.*
- (11) *Vocari alii.*
- (12) *Excludendo Rhen. Seml. Rig. Ven.*
- (13) *Forte prima Seml.*
- (14) *Autem abest a Rhen. Seml.*
- (15) *Pseudopostolorum Rhen. Seml.*
- (16) *Pseudoprophetarum Rhen. Seml.*
- (17) *Instat Ven.*

COMMENTARIUS.

per vitam spiritalem, et quamdam remotionem et separationem a corpore, quod sepulcrum dicebant, cum anima a corporis legibus, et pondere quodammodo se assereret et absolveret (neque enim tantum loquebantur, de emersione a corpore, quæ sit naturali morte), argute et ironice inquit Auctor, bene, exeat de corporis sepulcro hæreticus suscitatus, at quomodo febribus et ulceribus obnoxius, quæ sarcinam corporis arguunt. *Lac.*

CAP. XXIII. (a) *Omnia sacramenta cognoverat.* Sacramenta vocat quicquid ad veram seu christianam fidem pertinet. Supra dixit, *veritatis agnitionem*, et infra *in x* dicit, *agnitionem sacramenti.* *Ric.*

(b) *Ad palmam incriminationis.* Sic igitur apud Apostolum legit Septimius, *ἐπὶ τῷ βραβεῖον τῆς ἀνιγκλήσεως*, non ut hodie legimus, *τῆς ἀνακλήσεως.* *Ric.*

(c) *Quoniam nisi venerit abscessio primo, hujus utique regi Pauli sententia est I Epist. ad Cor VII, ἡ αἰσθητικὴ ἀφύπναις τὸ λοιπὸν ἐστίν.* Unde Tertullia-

A resurrectionis exponit dicens (I Thess. III et IV): *Si enim credimus quod Jesus mortuus sit, et resurrexerit; sic et Deus eos qui dormierunt, per Jesum adducet cum ipso. Hoc enim dicimus vobis in sermone Domini (9), quod nos qui vivimus, qui remanemus in adventum Domini nostri, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu et in voce archangeli et tuba Dei descendet de cælo, et mortui in Christo primi resurgent; deinde nos qui vivimus; qui simul cum illis tollemur in nubibus obviam Christo (10) in aërem, et ita semper cum Domino erimus. Quæ vox archangeli, quæ tuba Dei audita jam? nisi forte in cubiculis hæreticorum. Nam etsi tuba Dei evangelicæ sermo dici potest, qui illos jam vocaret (11); sed aut mortui erunt jam corporaliter, ut resurrexerint; et quomodo vivunt? aut in nubes crepti; et quomodo hic sunt? miserrimi revera, ut Apostolus pronuntiavit, qui in ista tantum vita sperantes habebuntur, excludendi (12). dum præripiunt, quod post illam repromittitur; frustrati circa veritatem, non minus quam Phygellus et Hermogenes. Et ideo majestas Spiritus Sancti perspicax ejusmodi sensuum, et in ipsa (13) ad Thessalonicenses Epistola suggerit (I Thess. V): *De temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis: ipsi enim certissime scitis quod dies Domini, quasi fur nocte, ita adveniet. Cum dicent, pax, et tuta sunt omnia, tunc illis repentinus insidet interitus.* Et in secunda, pleniore sollicitudine ad eodem (II Thess. II): *Obsecro autem (14) vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo, neque turbemini, neque per spiritum, neque per sermonem, scilicet pseudoprophetarum (15), neque per epistolam, scilicet pseudopostolorum (16), ac si per nostram, quasi insistat (17) dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo: (c) quoniam nisi veniat abscessio**

nus transtulit suum illud, *Tempus est in collecto.* Nec alio sensu posteriore sua Petrus affirmat, non tardare diem Domini, qui sanctis promissa gaudia repræsentet. Hujusce autem admonitionis interpretatio quorundam e plebe Thessalonicensium christiana mentes ambiguas sic tenuit, ut jam inciperent, velut expectando fessi, spes suas inanes dicere, ac de adventu Domini desperare, adeoque sollicitantibus ad defectionem imposturis aures præbere: Quis non stupet, homines ipsius Apostoli divina mandata ministrant sermonibus formatos, bene concepta non continere, tam futiles? Ergo periculose laborantibus succurrit Paulus, rogatque ne temeraria levitate fidem suam labefactari patiantur, memores eorum quæ coram illis de fine sæculi, deque supremi judicii die disceptaverat. Non adfore diem illum Domini priusquam acciderit discessio primum, ac subinde hominis peccati, hominis perditionis, factio manifesta. Ait igitur Apostolus, non esse quod illi commoveau-

primo, hujus utique regni, et reveletur delinquentiae homo, id est Antichristus, filius perditionis, qui (1) adversatur et superextollitur in omne quod Deus dicitur, vel religio; uti sedeat in templo Dei, adfirmans Deum se. Nonne meministis, quod cum apud vos essem, hæc dicebam vobis? et nunc quid (2) detineat (3) scitis, ad revelandum eum in suo tempore. Jam enim arcanum iniquitatis agitur; (a) tantum qui nunc tenet, teneat, donec de medio fiat. Quis, nisi romanus

status? cujus abscissio in decem reges dispersa Antichristum (4) superducat. Et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabit (b) apparentia sui; (c) cujus est adventus secundum operationem satanae in omni virtute et signis atque portentis mendacii, et in omni seductione iniquitatis eis qui pereunt.

CAPUT XXV.

Etiam (d) in Apocalypsi Joannis (5), ordo tempo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quia Fran. Pam.
(2) Qui Rhen.
(3) Teneat Rhen. Seml.

- (4) Antichristi Rhen. Seml.
(5) Joannis abest a Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

tur, quasi mendacibus promissis delusi. Etenim praecessura duo, defectionem, et hominem illum peccati. De duobus istis multa verba fecisse Paulum cum Thessalonicam venisset, ex eo colligere est, quod increpat velut oblitus ac parum tenaces. Dein obscure ac per aenigmata mentionem suggerit eorum de quibus apertius apud eos egerat. Nam, *Mysterium*, inquit, jam operatur iniquitatis, tantum ut qui nunc tenet, teneat, donec de medio fiat. Dixerat supra, sic ordinatum esse Dominici regni adventum, ut precedere oporteat dispressionem primum, deinde hominem peccati. Et hunc quidem peccati hominem mysterium iniquitatis jam tunc operari dicit, impostores innuens, et falsos fratres ac perversos christianos, qui sententiam apostolicam sterilibus avertis et infelici lilio suffocatum irent furtim et clanculum. Hæc nimirum conabula Antichristi, jam pone Apostolorum vestigia subrepentis, nec manifesto latrocinio grassantur, nisi facta prius defectione. Tantum ut qui tenet, teneat, donec de medio eat. Quæ profecto tam diligenter haud involvisset Apostolus, nisi aliquid significaret, quod apertius declaratum vel sibi ipsi, vel etiam Thessalonicensium ecclesiae nocuisset. Tenebras igitur iterum ac tertio quesivit. Etenim postquam dixit non venturum diem Domini, nisi venerit discessio primum, addidit, *Quid detineat scitis*. Ac deum caliginem superfudit: *μόνον κατέχον ἄρτι, τῶς ἐκ μέσου γίνεσθαι*; quod vetus interpres, quantum in se fuit, obscurioribus adhuc latebris mersit: *Tantum ut qui tenet, teneat, donec de medio fiat*. Verum hæc ignorata quidem fuerint iis a quibus ignorantia Christianorum quieti conducebat. Minime autem crediderim obscura fuisse Thessalonicensibus, quibuscumque Apostolus ea de re coram verba fecerat. Minime item succedentibus proximæ Apostolorum traditioni Christianis, a quibus Tertullianus accepisse videtur, quæ libro de *Resurrectione Carnis*, Apostoli verbis interserit clarissima tandem luce. Verba ipsa referi, quibus ostenditur diem Domini non instare, neque venturum, nisi veniat abscissio primo: *Hujus utique regni, inquit, aperte Romanum significans, et reveletur delinquentiae homo, id est Antichristus, filius perditionis, qui adversatur et superextollitur omne quod Deus dicitur, vel religio, uti sedeat in templo Dei, adfirmans Deum se. Nonne meministis quod, cum apud vos essem, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ad revelandum eum in suo tempore. Jam enim arcanum iniquitatis agitur; tantum qui nunc tenet, teneat, donec de medio fiat. Quis, nisi Romanus status, cujus abscissio in decem reges dispersa Antichristum superducat, et tunc revelabitur iniquus? Tanti viri, tamque Apostolorum temporibus propinqui interpretationem, ut rei de qua agebatur convenientissimam, communi omnium postea scriptorum consensu comprobata fuisse animadvertimus, præterquam Augustini ac Theodoretii. Plane Augustinus libro de *Civitate Dei* vigesimo, prorsus quid dixerit Apostolus se ignorare fatetur. Et tamen continuo disertissime subjicit suspicionem, uti vocat, existimantium: propterea Paulum*

noluisse id aperte scribere, ne calumniam videlicet incurreret, quod Romano imperio male optaret, cum speraretur æternum. Quam certe suspicionem seu potius sententiam Chrysostomus adeo veritati congruam censuit, ut cæteris interpretationibus neglectis, hanc unam Ecclesie suæ pro certissima tradiderit, laudato sanctissimi Apostoli consilio, devitantis odia quæ non tantum absque ullo rei Christianæ commodo, verum maximo cum periculo suscepisset. Etenim epistola semel intercepta, compertoque defectionis, imperio Romano perniciosæ, vaticinio, quis non continuo Apostolum ipsum, ut duces et antesignanos, cunctosque adeo fideles, ut conscios scelestissimæ conjurationis obruis-et? De Theodoretis, miror tam accommoda interpretatione repudiata, frigidissimam sectari: nempe illis verbis, *quid destineat scitis, et, tantum qui tenet teneat*, significari decreta Dei prohibentis Antichristi impetum usque dum orbe toto predicatum fuerit Evangelium. Nam quid velabat hæc apertissime scribi? quid erat quod tantopere innumeraretur quesitissima obscuritate? Itaque contentissimus hoc nostro Tertulliano, in cujus sententiam Augustinus ipse tandem concedere videtur. *Ullud tamen, inquit, quod ait Apostolus, Tantum qui modo tenet, teneat, non absurde de ipso Romano imperio creditur dictum, tanquam dictum sit: Tantum qui modo imperat, imperet; donec de medio fiat, id est, de medio tollatur*. Quam sententiam Hieronymus in Epist. ad Philipp. et Quest. XI, ad Algasiam, tam accurate et copiose explicavit, ut ambigendi locum reliquerit nullum. Ric.

(a) *Tantum qui nunc tenet teneat*. Consimili aenigmate vatem Alexandro Severo imperium promississe narrat Lampridius. *Te manet imperium, quod tenet imperium*. Ex quo intellectum est, inquit, Romani illum imperii principem futurum, nam, ubi est imperium, nisi apud Romanos, quod tenet imperium? Ric.

(b) *Apparentia adventus sui*. Quasi *ἰερπτυία*. Etenim Satanam ut amulum Domini sæpe describit. Ric.

(c) *Cujus est adventus*. Cujus, scilicet Antichristi. Ric.

CAP. XXV. — (d) *In Apocalypsi Joannis*. Notat cap. 20. Ex quo occasionem sumpserunt bene multi, ut Chiliarum seu Millenariorum sententiam amplecterentur. Credebant autem justos per annos mille in terra duraturos, ut centuplum acciperent, pro his quæ ob Christum deseruerant, id promittente Domino. Fuerunt plurimi heretici olim ejusmodi inter quos insignis fuit Cerinthus, a quo tamen dissidet Tertullianus, licet Chiliarum errorem hausisse videatur. Quod illi cum antiquis Patribus quibusdam commune Papiam dico episcopum Hierapolitanum, et B. Justinum *dial. contra Tryphonem*. Quæ sit Justinus auctoritas docet Eusebius, lib. IV, hist. cap. 17: *ὁμοίως δὲ σπουδῆς εἶναι ἄξιον καὶ τοὺς παλαιοὺς ἑδδοκίμους οὐ παντὶ λόγῳ, ὡς τὸν κίρηνιον ἀπομνημονεύειν αὐτοῦ φωνῆς: Tanti æstimabantur hujus viri, Justinus, scripta a veteribus, ut Irenæus ejus verba referat. Post Tertullianum alii secuti sunt errorem; excusatur tamen*

elictum Dei pendet, resurrectio mortuorum. Duo verba expedita, decisa, detersa. Ipsa convertiam, ipsa discentiam, cui se substantiæ addicant. Cum audio resurrectionem homini imminere, quæram necesse est quid ejus cadere sortitum sit. Siquidem nihil resurgere expectabit, nisi quod ante succiderit. Qui ignorat carnem cadere per mortem, potest eam nec tantum nosse per vitam. Sententiam Dei natura pronuntiat: *Terra es, et in terram ibis*. Et qui non audivit (1), videt. Nulla mors non ruina membrorum est (2). Hanc corporis sortem Dominus quoque expressit, cum (3) ipsa substantia indutus: *Diruite*, inquit (*Joan. 11*), *templum istud, et ego illud triduo resuscitabo*. Ostendit enim cuius sit dirui, cuius elidi, cuius jacere, ejus (4) et relevari (5), et resuscitari: quamquam et animam circumferret (6) resipientem usque ad mortem, sed non cadentem per mortem. Quia et Scriptura: *De corpore*, inquit, *suo dixerat*. Atque adeo caro est, quæ morte subruitur, ut exinde a cadendo cadaver renuntietur (7). Anima porro, nec vocabulo cadit, quia nec habitu ruit. Atquin ipsa est, quæ ruinam corpori infert, cum efflata est: sicut ipsa est, quæ illud de terra suscitabit ingressa. Non potest cadere, quæ suscitavit ingressa. Non potest (8) ruere, quæ elidit (9) egressa. Aretius dicam, ne in somnum quidem cadit anima cum corpore, ne tum quidem sternitur cum carne. Etenim (10) agitur in somnis et jactatur; quiesceret autem, si jaceret; et jaceret, si caderet (11). Ita nec in veritatem (12) mortis cadit, quæ nec in imaginem (13) ejus ruit. Sequens nunc vocabulum *mortuorum* æque dispice, cui substantiæ insidat: quamquam in hac materia admittamus, interdum (a) mortalitatem animæ assignari ab hæreticis: ut, si anima mortalis resurrectionem consecutura est, præjudicium sit et carni non minus mortali resurrectionem communituræ. Sed nunc proprietas vocabuli vindicanda est suæ

A sorti. Jam quidem, eo ipso quod resurrectio caducæ rei est, id est carnis, eadem erit et in nomine mortui: quia caducæ rei est resurrectio, quæ dicitur mortuorum. Sic et per Abraham patrem fidei, divini familiaritatis virum, discimus. Postulans enim Saræ humanæ locum de filiis Chet (14): *Date ergo*, inquit (*Gen. XXIII*), *mihî possessionem sepulcri vobiscum, et humabo mortuum meum* (15), carnem scilicet. Neque enim animæ humanæ spatium desiderasset, et si anima mortalis crederetur, et si mortuus dici mereretur. Quod si mortuus corpus est, corporum erit resurrectio, cum dicitur mortuorum.

CAPUT XIX.

Et hæc itaque dispectio tituli, et præconii ipsius, fidem utique defendens vocabulorum, illuc (16) proficere debet, ut si quid (17) pars diversa turbat obtentu figurarum et æigmatum, manifestiora quæque prævaleant, et de incertis certiora præscribant.

B Nacti enim quidam solemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distorquent; asseverantes ipsam etiam mortem spiritualiter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quæ sit in medio, dissidium carnis atque animæ: sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo, non minus in errore jacerit quam in sepulcro. Itaque et (b) resurrectionem eam vindicandam, quæ quis adita (18) veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantie morte discussa, velat de sepulcro veteris hominis eraperit: quia et Dominus Scribas et Phariseos sepulcris dealbatis (19) adæquaverit. Exinde ergo, resurrectionem fide consecutos, cum Domino esse, cum cum in baptismo (20) induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis sæpe nostros decipere conspexerunt, quasi et ipsi resurrectionem carnis admittant. Væ, inquit, qui non in hac carne resurrexerit: ne

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Audit *Rhen. Seml.*
 (2) Est *abest a Rhen. Seml.*
 (3) Cum *abest a Par.*
 (4) Cujus *Rhen. Rig. Ven. Seml.*
 (5) Revelari *Ven.*
 (6) Circumferat *Rhen. Par.*
 (7) Enuntietur *Par. Jun.*
 (8) Cadere, quæ suscitavit ingressa. Non potest *omitt. Rig. Ven.*
 (9) Eligit *Rhen. Seml.*
 (10) Sedenim *Rhen. Seml.*

- (11) Et jaceret, si caderet *abest a Rhen. Seml.*

- (12) Veritate *Rhen. Seml.*

- (13) Imagine *Rhen. Seml.*

- (14) Beth *Rhen. Seml. eodem sensu.*

- (15) Mortuum meum *Rig. Ven.*

- (16) Illic *Fran.*

- (17) Qua *Rhen. Seml. Oberth.*

- (18) Addita *Rhen. Seml.*

- (19) Dealbatis *abest a Rig. Ven.*

- D (20) Cum baptismo *Rhen. cum eam baptismo vel baptismo Jun.*

COMMENTARIUS.

plicationi Rigaltii, nisi quod album, tabulam seu chartam puram et nitidam fuisse docuit me eruditus Cujacius, non vero tabulam literis albis notatam ut censuit Theophilus. Qui chartam illam seu tabulam ex alia etiam materia corruptisse convincebatur, in eum actio erat pecuniaria, seu popularis. Cæterum etiam is actio extraordinaria puniebatur, pœna legis Cornelie de falsis. Id collige ex l. si quis id quod D. de Juris. et l. pen. D. l. Cornel. de fals. Le Pr.

(a) *Mortalitatem animæ assignari ab hæreticis, etc.* Qui immortalitatem substituunt, rem de qua agitur minime considerant. Puto enim Tertullianum hæreticos illos notare, qui in Arabia exerti sunt temporibus Origenis, qui animas cum corporibus simul corrumpi et interire dicebant, ac cum iisdem animabus in vitam

reditura corpora. Eusebius id refert *Hist. Eccl.*, lib. 6, cap. 50 Le Pr.

CAP. XIX. (b) *Resurrectionem eam vindicandam.* Nugæ sunt et sophismata quibus utebantur Hymæus et Philetus, iique hæretici qui spiritualiter ipsam etiam mortem intelligendam asseverabant. Abutebantur verbis Apostoli Rom. 6: *An ignoratis fratres, quia qui cumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut, quomodo Christus resurrexit a mortuis, etc.* cap. seq. ea refutat. Illi autem hæretici, Hymæum dico et Philetum, qui a veritate exciderant, resurrectionem jam factam affirmabant te te B. Apostolo, 2. Tim. 2, procreationem liberorum resurrectionem appellabant. Le Pr.

nem colentes adversus conditorem. Bulbos et tubera A in terræ (1) bonis deputabis, Domino pronuntiante, ne in pane quidem victurum hominem. Sic Judei, terrena solummodo sperando, cœlestia amittunt, ignorantes et panem de cœlesti repromissum, et (a) oleum divinæ unctionis, et aquam spiritus, et vinum (2) animæ vigorantis ex vite Christi. Sicut et ipsam terram sanctam, judaicum proprie solum, reputant carnem potius Domini interpretandam, quæ exinde et in omnibus Christum indutis, sancta sit terra: vere sancta (b) per incolatum Spiritus Sancti; vere lacte et melle manans, per suavitatem spei ipsius; vere Judæa, per Dei familiaritatem: non enim qui in manifesto, judæus; sed qui in occulto. Ut et templum Dei (5) eadem sit, et Hierusalem, audiens ab Esaia (Is., LI): *Exurge, exurge, Hierusalem, induere* B (4) *fortitudinem brachii tui; exurge sicut in primordio diei* (5); scilicet in illa integritate quæ (6) fuerat ante delictum transgressionis. Quæ enim in eam Hierusalem voces ejusmodi competerent (7) exhortationis et advocacionis, quæ occidit prophetas, et lapidavit ad se missos, et ipsum postremo Dominum suum confixit? Sed nec ulli omnino terræ (8) salus repromittitur, quam oporteret cum totius mundi habitu præterire. Etiam, si quis audebit terram sanctam paradisi potius argumentari, quam et (9) patrum dici capiat, Adæ scilicet et Evæ: proinde et in paradisi restitutio carni videbitur repromissa, quæ cum incolare et custodire sortita est, ut talis illic homo revocetur, qualis inde pulsus (10) est. C

CAPUT XXVII.

Hæbimus etiam vestimentorum in Scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare, quia et Apocalypsis Joannis (Apocal., III et IV): *Hi sunt, ait, (c) qui vestimenta sua non coinquinaverunt cum mulieribus; virgines scilicet significans, et qui semetipsos castraverunt propter regna cœlorum. Itaque in albis erunt vestibus, id est, in claritate (d) innubæ carnis. Et in Evangelio, indumentum nuptiale sanctitas carnis agnoscere potest. Itaque Esaias docens, quale jejuniium elegerit Dominus, cum subjicit de mercede bonitatis: (e) *Tunc, inquit (Is., LVIII), lumen tuum temporaneum erumpet, et vestimenta tua citius orientur: non subsericam (11) utique, nec pallium, sed carnem volens accipi, ortum carnis resurrectionis de mortis casu prædicavit. Adeo nobis quoque suppetit allegorica defensio corporalis resurrectionis. Nam et cum legimus (Is., XXVI): *Populus meus, introite in cellas promas quantulum, donec ira mea prætereat, sepulcra erunt cellæ promæ, in quibus paulisper requiescere habebunt, qui in finibus sæculi, sub ultima ira, per Antichristi vim excesserint. Aut cur cellarum promarum potius vocabulo usus est, et non alicujus loci receptorii, nisi quia (f) in cellis promis caro salita et usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore? Proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturæ, mausoleis et monumentis sequestrantur, processura inde cum jusserit Dominus. Quod cum ita intelligi congruat; et quæ enim ab ira Dei (g) cellariorum nos refugia servabunt? hoc ipso quod (12)***

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Terra *Rhen. Seml.*
 (2) Vinum spiritus, et aquam *Ven. Rigolt. cod. Pithæ.*
 Aquam spiritus et abest *Fran.*
 (5) Dei abest a *Rhen. Seml.*
 (4) Indue *Rhen. Seml.*
 (5) Diei abest a *Rhen. Seml.*
 (6) Qua *Rhen. Seml.*

- (7) Competent *Pam. Rhen.*
 (8) Terræ abest a *Rig. Ven.*
 (9) Etiam *Pam. Fran.*
 (10) Depulsus *alii.*
 (11) Subsericam *Rhen. subserivam Jun.*
 (12) Quo *Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Oleum divinæ unctionis, etc.* Delicias Ecclesiæ recenset, tria nimirum sacramenta, Eucharistiam, Extremam unctionem, Baptismum. Eisdem recenset lib. I *adv. Marcionem*, cap. 14: *Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit, qua suos abluit, nec oleum quo suos ungit, nec panem quo ipsum corpus suum representat. Accepit animam vigorantem pro vigorem accipientem, passivum significatum pro activo, ut solet aliquando.* LAC.

(b) *Per incolatum Spiritus Sancti.* Incolatus est urbs, cujus quis non civis, sed incola est. Modestinus l. XXXIV, D. *de mu. hon.*: *incolam vero domicilium facit l. III, C. de incol.* Verum ut Alciatus de verborum signif. inquit, *Incola proprie est, qui, cum advena esset, in aliquam civitatem ea mente habitatum venit, ut ibi perpetuo sit, summamque rerum suarum ibi habeat.* Merito igitur S. Spiritus incolatus fuit Christus; perpetuum siquidem domicilium nunquam intermissum in eo deposuit pleno fluente. LAC.

(c) *Qui vestimenta sua non coinquinaverunt.* Miscet Scripturæ diversa, ut solet nonnunquam, loca, vel potius alludit ad diversa loca ex quorum verbis compingit tertiam sententiam explicans verba unius loci per alterius verba. LAC.

(d) *Innubæ carnis.* Virginæ, codex *Pith. innubæ.* RIC.

(e) *Tunc, inquit, lumen tuum temporaneum erumpet.*

Vertit Auctor Isaie LVIII *temporaneum*, pro eo quod alii *matutinum*. Græca vox *πρωτον* *præcox* significat. Deinde legit *ἱμάτια*, id est vestimenta, pro eo quod græci codices hodierni, et quidam veterum *ἰάματα*, id est curationes. Duplex est hujus loci lectio, etiam apud Græcos: nam consentiunt Tertulliano, non modo B. Cyprianus, lib. *de elemos. et operibus*, sub principium, ac lib. *de orat. domin.* sub finem, et B. Augustinus serm. 172; sed etiam Chrysostomus, hom. 55, in cap. XVI *Matth.* De quo vide plura apud Leonem Castrum in Isaiaem; ubi etiam eos qui aliter legunt, locum hunc ostendit de resurrectione interpretari. PAM.

(f) *In cellis promis caro salita.* Quas hic cellas mox dicit cellararia, quo vocabulo Sulpitius Severus utitur lib. II *Hist. sac.*, ubi de Episcopis Ariminum convocatis: *Quibus omnibus, inquit, annonas et cellararia dare Imperator præceperat.* RIC.

(g) *Cellariorum.* Cellarium proprie est, in quo colliguntur ministeria mensarum, vel quæ victui necessaria supersunt. Sed ad rem Tertulliani observandum est discrimen, inter promptuarium et cellarium, quod in hoc deponantur quæ paucorum dierum sunt; in promptuario vero quæ longi temporis. Quare non diuturnam fore mortem per *cellarii* vocabulum admonuit Tertullianus. Vocis *cellarii* meminit S. Gregorius Mag. lib. II, dial., cap. 28: *Monachus, qui cella-*

nem. Et utique æquum sit, quod et supra demandavimus, incerta de certis, et obscura de manifestis præjudicari: vel ne inter discordiam certorum, et incertorum, manifestorum et obscurorum, (a) fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas ut inconstans denotetur: tum (1) quod verisimile non est, (b) ut ea species sacramenti, in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota conmittitur, ambigue annuntiata (2), et obscure proposita videatur: quando spes resurrectionis, nisi manifesta de periculo et præmio, neminem ad ejusmodi præsertim religionem, publico odio et hostili elogio obnoxiam, persuaderet. Nullum opus certum est mercedis incertæ. Nullus timor justus est periculi dubii. Et merces autem et periculum in resurrectionis pendet eventu. Sed (3) etsi temporalia, et localia, et personalia Dei decreta atque judicia in urbes, et gentes, et reges, tam aperte (4) prophetia jaculata est, quale est, ut æternæ dispositiones ejus et universales in omne hominum (5) genus, lucem sui fugerint? quæ (6), quanto majora, tanto clariora esse deberent, ut majora crederentur. Et puto Deo nec livorem, nec dolium, nec inconstantiam, nec lenocinium adscribi posse, (c) per quæ fere promulgatio majorum cavillatur.

CAPUT XXII.

Post hæc, ad illas etiam Scripturas respiciendum est, quæ non sinunt resurrectionem (d) secundum animales istos, ne dixerim spiritales, aut (e) hic jam

A in veritatis agnitione præsumi, aut ab excessu statim vitæ vindicari. Cum enim et tempora totius sæculi fixa sint sacrosancto stylo, nec liceat eam ante constitui, quam (7) in adventum (8), opinor, Christi. (f) vota nostra suspirant in (9) sæculi hujus occasum, in transitum mundi quoque ad diem Domini magnum, diem iræ et retributionis, diem ultimum, et occultum, nec ulli præter quam (10) Patri notum, et tamen signis atque portentis, et concussionibus elementorum, et conflictationibus nationum prænotatum. Evolverem prophetias, si Dominus ipse tacuisset: nisi quod et propheticæ vox erant Domini: sed plus est (11), quod illas suo ore consignat. (g) Interrogatus a discipulis, quando eventura essent, quæ interim de templi exitu eruperant (12), ordinem temporum, primo Judæicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium, usque ad conclusionem (13) sæculi, dirigit (14). Nam posteaquam edixit: *Et tunc erit Hierusalem conculcatai nationibus*, donec adimpleantur tempora nationum, allegandarum (15) scilicet a Deo, et congregandarum cum reliquiis (16) Israelis; inde jam in orbem et in sæculum prædicat, (h) secundum Joëlem, et Daniëlem, et universum concilium prophetarum, futura signa in sole et in luna et in stellis, conclusionem (17) nationum cum stupore; sonitus maris, et motus refrigescantium (18) hominum, præ metu et expectatione eorum quæ immineant orbi terræ. *Virtutes enim*, inquit (*Matt.*, XXI), *cælorum commovebuntur: et tunc videbunt Filium hominis venientem in*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc *Rhen. Seml.*
 (2) Annuata *Rhen. Seml.* annuta vel annutata *Jm.*
 (3) Sed *abest a Seml.*
 (4) Aperta *Pam. Rhen.*
 (5) Humanum *alii.*
 (6) Quæ *abest a Rig. Ven.*
 (7) *Æque alii, utrumvis abest a Seml. Rhen.*
 (8) Adventu *Rhen. Seml.*
 (9) In *abest a Rhen. Seml.*

- C (10) Quam *abest a cod. Pith. Rig. Ven.*
 (11) Est *abest a Rhen. Seml.*
 (12) Eruperat *Rhen. Seml.*
 (13) Consummationem *alii.*
 (14) Digerit *lib. Ursin.*
 (15) Allegandarum *Fran. Pam.*
 (16) Reliquo *Par.*
 (17) Conlisionem *alii.*
 (18) Perfrigescentium *alii, arescentium alii.*

COMMENTARIUS.

mysticis. Sic Georgius Bæticus, lib. de Fide: *Adhuc si non intelligis de tot supra editis dictionibus, vel ex consequentibus animadvertite, omnes suspensiones impie interpretationis exclusas.* Ric.

(a) *Fides dissipetur, veritas periclitetur*, etc. Si discordi sensu acciperentur, quæ de resurrectione sunt prædicta, ut conspicua et aperta testimonia, quæ de corporum resurrectione palam loquuntur, non cogèrent ea quæ obscuriora sunt interpretari de corporali resurrectione, sed hæc ambigua detorquerentur ad resurrectionem tantum animarum, aperte sequuntur hæc absurda, nam Deus inconstans haberetur, cum in manifestis locis prædixisset corporalem resurrectionem, et in aliis animarum tantum, ut adversarii volebant, quare et veritas periclitaretur; nam cum contraria fuissent vaticinia, periculum incurrisset errandi, assentiendo prophetiæ falsæ, et fides dissiparetur; nulla enim prædicenti fides omnis merito regaretur. Lac.

(b) *Ut ea species sacramenti.* Hoc est, fidei christiæ caput, carnis resurrectio.

(c) *Per quæ fere promulgatio majorum cavillatur.* Majorum, hoc est, potentiorum, magistratum, potesta u n. Ric.

CAP. XXII.—(d) *Secundum animales istos.* Maluit hic Valentinianus animales dicere quam spiritales: licet enim Scripturæ loca de resurrectione spiritali-

ter interpretarentur: animales tamen hic dicuntur, quia Scripturæ loca ad resurrectionem animarum tantum detorquebant. Le Pr.

(e) *Hic jam in veritatis agnitione*, etc. Cum mortem dicerent hæretici fuisse ignorantiam, ut constat cap. 19, consecrariæ agnitionis veritatis fuisset resurrectio. Sic dicebant *hic* in hac vita et sæculo factam resurrectionem, cum quis pervenerit ad veritatis agnitionem, ad quod, ut Paulus dixit, desiderat Deus homines universos venire. Lac.

(f) *Vota nostra suspirant.* Aliter igitur ad gentes, aliter ad christianos. Nam ad gentes in apolog. *Oramus*, inquit, *pro mora finis*, finem vero sæculi intelligit, et lib. de orat. *Quomodo quidam protractum quemdam sæculo postulabant? cum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem sæculi tendat?* Ric.

(g) *Interrogatus a discipulis.* Quia sequentia ex solo assertu Luca evangelista, duntaxat adnotavimus ad marginem, *Luc.* 21, atque adeo de verbis Evangelistæ lectorem remittimus ad lib. IV, adv. Marc. ubi explicatur hoc cap. 21, latius. Pam.

(h) *Secundum Joëlem et Daniëlem.* Joëlis cap. 2, locus infra loco dicto citatur, sicuti etiam Daniëlis, cap. 7, ad quem hic etiam adludere Auctorem constat ex verbis utrobique citatis, tum de portentis in cælo, tum de filio hominis venturo in nubibus. Pam.

mus in eis. Propterea propheta ad eos : Ecce ego pate-
facio sepulcra vestra; et eveham vos de sepulcris vestris,
populus meus; et inducam vos in terram Israel; et co-
gnosceis quod ego Dominus aperuerim (1) sepulcra
vestra, et eduxerim vos de sepulcris vestris, populus
meus; et dabo vobis (2) spiritum, et vivetis, et requies-
cetis in terra vestra, et cognoscetis quod ego Domi-
nus locutus sim et fecerim, dicit Dominus.

CAPUT XXX.

Hanc quoque prædicationem scio qualiter concu-
tiant in allegoriæ argumentationem. quia dicendo,
Ossa ista omnis domus Israel est (3), imaginem ea
fecerit (a) Israel (4) et (5) propria conditione
translulerit; atque ita figuratam esse, non veram
resurrectionis prædicationem. Statum enim Judæo-
rum deformari, quodam modo emortuum et exaridum
et dispersum in campo orbis. Itaque et imaginem
resurrectionis in illum allegorizari, quia recolligi
habeat et recon pingi os ad os, id est, tribus ad tri-
bunum, et populus ad populum, et recorporari carni-
bus facultatum (6) et nervis regni; atque ita de
sepulcri, id est, de habitaculis captivitatis tristissimis
atque teterrimis educi, et refrigerii nomine respi-
rare, et vivere exinde in terra sua Judæa. Et quid
post hæc? Morientur sine dubio. Et quid post mor-
tem? Nulla, o inor, resuscitatio, si non hæc erit ipsa,
quæ Ezechielis revelatur. Sed enim et alias prædica-
tur resurrectio: ergo et (7) hæc erit, et teme-
re in statum eam Judaicarum rerum convertunt.
Aut si alia est illa quam defendimus, nihil mea in-
terest, dum sit et corporum resurrectio, sicut et re-
rum Judaicarum. Denique, hoc ipso quod recidiva-
tus Judaici status de (b) recorporatione et redanima-
tione (8) ossium figuratur, id quoque eventurum
ossibus probatur. Non enim posset de ossibus figura
componi, si non idipsum et ossibus eventurum esset.
(c) Nam etsi figmentum veritatis in imagine est, ima-
go ipsa in veritate est sui; necesse est esse prius

A sibi quo alii configuretur: de vacuo similitudo
non competit; de nullo parabola non convenit. Ita
oportebit ossium quoque credi reviscerationem et
respirationem qualis dicitur, de qua possit exprimi
Judaicarum rerum reformatio qualis affingitur. Sed
magis religiosum est, veritatem de suæ auctoritate
(9) simplicitatis defendi, quam sensus divinæ propo-
sitionis expostulat. Si enim ad res Judaicas spec-
taret hæc visio, statim revelato situ ossium, subje-
cisset, *Ossa ista, omnis domus Israel est*; et cætera
deinceps. At cum ostensis ossibus, de propria spe-
corum quid (10) obloquitur, nondum nominato Is-
raele, et fidem tentat propheta: *Fili hominis, si
vivent ossa hæc* (11)? ut et ille responderet; *Domine,
tu scis*; non utique Deus propheta fidem de ea re
tentasset, quæ futura non esset, quam nunquam Is-
rael audisset, quam credi non oporteret. Sed quo-
niam prædicabatur quidem resurrectio mortuorum,
Israel vero pro sua incredulitate dissidens, scandali-
zabatur; et aspiciens (d) habitum senescentis sepul-
turæ, desperabat resurrectionem; vel non in eam
potius animum dirigebat, sed in circumstantias suas;
idcirco Deus, et prophetam, quasi (12) et ipsum da-
bium, præstruxit ad constantiam prædicationis, reve-
lato ordine resurrectionis; et populo id credendum
mandavit, quod propheta revelavit, ipsos dicens esse
ossa quæ erant resurrectura, qui non credebant resur-
rectura. Denique in clausula: *et cognoscetis*, inquit,
quod ego Dominus locutus sim, et fecerim; id utique
facturus, quod fuerat locutus; cæterum non id factu-
rus quod locutus, si aliter facturus.

CAPUT XXXI.

Plane si et populus allegorice mussitaret ossa sua
arefacta, et spem suam perditam dispersionis exi-
tu (13) querulus, merito videretur (14) et Deus (e)
figuratam desperationem figurata promissione consu-
latus. (f) Sed cum dispersionis quidem injuria non-
dum populo accidisset, resurrectionis vero spes apud

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aperui *Rhen.*
- (2) In vos *alii.*
- (3) Est Israel, in *Rhen. Seml.* Israel est, in *Pam.*
- (4) Israeli *Seml.* Israelis *cod. Pith.*
- (5) Sed *Rhen. Seml.*
- (6) Carnis facultatem *Rhen. Seml.*
- (7) Aut *Jun.*
- (8) Readunatione *Fran.* readunatione *Pam. mendose. D*

COMMENTARIUS.

CAP. XXX. — (a) *Imaginem ea fecerit Israel.* Lo-
cus de quo hic quaestio meo iudicio a Tertulliano op-
time de resurrectione mortuorum explicatur; neque
enim ea mihi allubescit interpretatio quam refellit
Auctor, quæque recentiorum est fere omnium. Pari-
ratione B. Hieronymus in cap. XXXVII Ezechielis
mortuorum resurrectionem evjncit, eo quod restau-
ratio Judaici populi promittatur, fulciaturque resur-
rectione, quæ si non esset, vana esset promissio; de
rebus enim non exstantibus, nullus certi quidquam
potest probare. Vide locum. LE PR.

(b) *Recorporatione et redanimatione.* Est ἀναστήσις;
male corrigunt, qui readunatione scribunt. LE PR.

(c) *Nam et si figmentum veritatis.* Exemplum seu
potius metaphoram, aut similitudinem, vult innuere,
quæ ad fingendam seu representandam veritatem
adhibetur. LE PR.

(9) Veritate *Rhen. Seml.* de sua auctoritate et simplici-
tate *Par.*

(10) Qui *Fran.*

(11) Hæc *abe: t a Rhen. Seml.*

(12) Quæ *Rig. Ven.*

(13) Exertum *Rhen. Seml.*

(14) Videtur *alii.*

(d) *Habitum senescentis sepulturæ.* Venuste dictam
prosera et diuturna mora sepulturæ, sicut et qui diu-
turna et longæva sunt vita, senescunt; sic cap. 52:
*Quam capulum, quam sepulcrum, quam senium requie-
tæ, atque reconditæ alicujus sepulturæ.* LAC.

CAP. XXXI. — (e) *Figuratam desperationem.* Figu-
rata enim parœmia explicabant suam extremam ca-
lamitatem, dicentes: *Aruerunt ossa nostra*; eosque
Deus eodem tenore solatur vaticinio illo et visione
ossium aridorum. LAC.

(f) *Sed cum dispersionis quidem injuria, etc.* Vide-
tur putasse Auctor ante calamitatem illam Israelitici
populi edidisse hoc oraculum Ezechielis; quod fal-
sum videtur, cum Ezechielis prophetia fuisset post
captivitatem. Sed potest accipi Tertullianus, non
quod voluerit omnino ante captivitatem, sed ante
plenam dispersionem, et oppressionem acerbissimam

illum sarpissime cecidisset, et (1) manifestus est de corporum interitu labefactans fiduciam resurrectionis: ita et Deus eam restituit fidem, quam populus destruebat. Quanquam etsi aliqua presentium rerum tunc conflictatione mœrebat (2) Israel (a), non idcirco in parabola accipienda esset revelationis intentio, sed in testationem resurrectionis, ut in illam spem erigeret illos aeternae scilicet salutis, et necessarios restitutionis, et averteret a respectu presentium rerum. Ad hoc enim et alii propheta (5): *Exibitis de sepulcris, veluti vituli de vinculis soluti, et conculcabit inimicos.* (Mal. IV, 5) Et rursus: *Gaudet cor vestrum, et ossa vestra velut herba (4) orientur* (Is. LXVI), *quia et herba de dissolutione et corruptela seminis reformatur.* In summa, si proprie in Israelis statum resurgentium ossium imago contenditur, cur etiam non Israeli tantummodo, verum et omnibus gentibus eadem spes annuntiatur et recorporandorum, et redanimandarum reliquiarum, et de sepulcris exsuscitandorum (5) mortuorum? De omnibus enim dictum est (Is. XXVI) (b): *Vivent mortui, et exsurgent de sepulcris: ros enim qui a te est, medela est ossibus eorum.* Item alibi (Is. LXVI): *Veniet adorare omnis caro in conspectu meo, dicit Dominus.* Quando? Cum praeferre cœperit habitus mundi huius. Supra enim: *Quemadmodum caelum novum et terra nova, quae ego facio in conspectu meo, dicit Dominus; ita stabit semen vestrum.* Tunc ergo quod subicit, implebitur: *et exhibent* (utique de sepulcris), *et videbunt artus eorum qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decidet, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt conspectui omni carni;* scilicet quae resuscitata et egressa de sepulcris, Dominum pro hac gratia adorabit.

CAPUT XXXII.

Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur praedicari, quae sepulcris demandantur, habes scriptum (Apoc. III): (c) *Et mandabo piscibus*

A maris, et eructabunt ossa quae sunt comesta, et faciam (6) compagine ad compagine, et os ad os. Ergo, inquis, et pisces resuscitabuntur, et ceterae bestiae (d) et alites carnivorae, ut revomant (7) quos comederunt: quia et apud Moysen legis, exquiri sanguinem de omnibus bestiis? Non utique. Sed idcirco nominantur bestiae et pisces in redhibitionem (8) carnis et sanguinis, quo magis exprimat resurrectio etiam devoratorum corporum, cum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem huius quoque divinae potestatis documentum idoneum Jonam, cum incorruptus utraque substantia, carne atque anima (9), de alvo piscis evoluitur (10). Et utique triduo concoquendae carni viscera celi tam suffecissent, quam (11) capulum, quam sepulcrum, quam senium quiete atque reconditae (12) alicujus sepulturae: (c) salvo eo, quod et bestias, feros (13) in christianum vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discendi magis affinis, quam praesumendi; et credendi diligentior, quam contendendi; et divinae potius sapientiae religiosus, quam suae libidinosus, audiens aliquid a Deo destinatum in carnes, et cutes, et nervos, et ossa, aliud quid haec commentabitur, quasi non in hominem destinatur, quod in istas substantias praedicatur? Aut enim nihil in hominem destinatur, non liberalitas regni, non severitas iudicii, non quodcumque est resurrectio aut si in hominem destinatur, necesse est in eas substantias destinatur, ex quibus homo structus est, in quem destinatur. Illud etiam de argutissimis istis demutatoribus ossium, et carni, et nervorum, et sepulcrorum requiro (f) cur si quando in animam quid pronuntiat, nihil aliud animam interpretantur, nec transfigurant (14) eam in alterius rei argumentum; cum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius asseverant, quam quod no-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut Lat.
- (2) Hærebat Rhen. Seml.
- (3) Prophetae Ven.
- (4) Velociter Rhen. cod. Pith.
- (5) Excitantorum Rhen. Seml.
- (6) Facient Rhen.
- (7) Vomant Rhen. Seml.
- (8) Redhibitione Pam. Fran.

- (9) Utramque substantiam, carnem atque animam Rig. Ven.
- (10) Evomi'ur Lat.
- (11) Qua vel quasi Rhen.
- (12) Conditae Rhen. Seml.
- (13) Bestias feras Rhen. Seml.
- (14) Transfigunt Rhen. Rig. Seml. Ven.

D

COMMENTARIUS.

Israelis vaticinatum haec prophetam. At vero non nimium haeret huic sententiae auctor, cum statim alia via suam interpretationem confirmet, cum inquit, *Quanquam etsi aliqua presentium tunc conflictatione mœrebat Israel, etc.* Nam cum Ezechiel prophetavit, haec dispersio jam erat facta. Sic Hieronymus inquit: *per resurrectionis parabolam de restitutione Israel prophetari, qui eo tempore captivus erat in Babylone.* Epiphanius, in *Vitis prophetarum*, Ezechielem tradit in captivitate vaticinatum fuisse. LAC.

(a) *Non idcirco in parabola accipienda esset, etc.* Probat restitutionem illam Israelitarum, non tam fuisse revelationem qua Deos illos restituere vellet, quam resurrectionis testimonium. LE PR.

(b) *Vivent mortui.* In graeco est, *ἀναστῶντων.* Isai. XXVI, juxta LXX. LE PR.

CAP. XXXI. — (c) *Et mandabo piscibus, etc.* Apoc. XX, licet diversus locus esse videatur, sed

citant veteres quidam aliquando ex Scriptura quae tamen non exstant. LE PR.

(d) *Et alites carnivorae.* Σαρκοβόροι alites. Haereticorum erat objectio, fieri non posse, ut qui a belluis discepti avibusque fuissent, resurgerent. Hos hic confutat Tertullianus. LE PR.

(e) *Salvo eo quod et bestias, feros, etc.* Non absque aliqua ironia haec dicta a Tertulliano subindicant hanc interpretationem haereticorum ad locum Genes. IX, quem nuper insinuavit auctor, et cap. 28, attulerat ad probandam etiam resurrectionem. Sed effugium haereticorum statim cepit retorquere in illos. LAC.

(f) *Cur si quando in animam quid pronuntiat, etc.* Petit rationem ab haereticis, cur ea, quae in Scriptura dicuntur de corporali resurrectione, interpretentur de anima, et ea quae de anima dicuntur, nullo pacto velint in corpus redundare. LAC.

minatur? (a) Si corporalia parabolæ, ergo et animalia; si non et animalia, ergo nec corporalia. Tam enim corpus homo, quam et anima, ut non possit altera species admittere ænigmata, altera excludere.

CAPUT XXXIII.

Satis hæc de prophetico instrumento: ad Evangelia nunc provoeco. Hic quoque occursurus prius eidem astutiæ eorum, qui proinde et Dominum omnia in parabolis pronuntiasse contendunt, quia scriptum est: *Hæc omnia locutus est Jesus in parabolis, et sine parabola non loquebatur ad illos, et sine parabola non loquebatur ad illos, scilicet (1) Judæos.* Nam et discipuli: *Quare, aiunt, in parabolis loqueris?* et Dominus: *Propterea in parabolis loquor ad eos, ut videntes non videant, et audientes non audiant, secundum Esaiam. Quod si ad Judæos in parabolis, jam non ad omnes; si non ad omnes in parabolis (2), jam non semper, nec omnia parabolæ; sed quædam, cum ad quosdam; ad quosdam autem, dum ad Judæos, nunquam plane et ad discipulos. Sed quomodo referat Scriptura, considera: Dicebat autem et parabolam ad eos; ergo et non parabolam dicebat, quia non notaretur cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Et tamen nullam parabolam (3) non, aut ab ipso invenias edisseratam, ut de seminare in verbi administratione; aut a commentatore Evangelii præluminatam, ut judicis superbi, et viduæ instantis ad perseverantiam orationis; aut ultro conjectandam, ut arboris fici dilatae in spem, ad instar judicæ infructuositatis. Quod si nec parabolæ obumbrant (4) Evangelii lucem; tanto abest, ut sententiæ et definitiones, quarum aperta natura est, aliter quam sonant sapiant. Definitionibus autem et sententiis Dominus edicit, sive judicium, sive regnum Dei, sive resurrectionem: (b) *Tolerabilis erit, inquit (Matth. XI), Tyro et Sidoni in die judicii; et (Matth. X):**

Dicite illis, quod appropinquaverit regnum Dei; et (Luc. XIV): Retribuetur tibi in resurrectione justorum. Si nomina absoluta (5) sunt rerum, id est, judicii, et regni Dei, et resurrectionis, ut nihil eorum in parabolam comprimere possit; nec ea in parabolam compellantur, (c) quæ ad dispositionem (6), et transactionem, et passionem regni, judicii, et resurrectionis prædicantur; atque ita corporalia defendantur (7), ut corporalibus destinata, id est, (d) non spiritualia, quia non figurata. (e) Nam et ideo præstruximus (8), tam corpus animæ, quam et carnis, obnoxium esse mercedibus pro communi operatione pensandis, ne corporalitas animæ occasionem subministrans figurarum, corporalitatem carnis excludat; cum utramque participem et regni, et judicii, et resurrectionis oporteat credi. Et nunc eo pergitur, uti corporalitatem carnalem proprie demonstramus a Domino significari in omni resurrectionis mentione, salva animali (f), quam et ipsam pauci receperunt.

CAPUT XXXIV.

Imprimis, cum ad hoc venisse se dicit, uti quod perit, salvum faciat, quid dicas (9) perire? Hominem, sine dubio. Totumne, an ex parte? Uti-que totum: siquidem transgressio, quæ perditionis humanæ causa est, tam animæ instinctu ex concupiscentia, quam et carnis actu ex degustatione commissa, (g) totum hominem elogio transgressionis inscripsit, atque exinde merito perditionis implevit. Totus itaque salvus fiet, qui perit (10) totus delinquendo (11): nisi si et ovis illa sine corpore amittitur, et sine corpore revocatur. Nam si caro quoque ejus cum anima (quod pecus totum est) hominis pastoris advehitur, ex utraque utique substantia restituendi hominis exemplum est. Aut quam indignum Deo, dimidium hominem redigere in salutem? Pene

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ad add. Rig.
(2) Jam n. a. omnes; si n. ad o. in parabolis absunt a Ven.
(3) Parabolam abest a Par.
(4) Adumbrant Rhen. Scml.
(5) Absolute Rhen. Scml.

- (6) Dispensationem Rig.
(7) Defendantur Pam. Rhen.
(8) Præstruximus Rhen.
(9) Dicis Rhen. Scml.
(10) Perit Rhen. Rig. Ven. Scml.
(11) Totus add. Pam. Frau.

COMMENTARIUS.

(a) Si corporalia parabolæ. Si quæ de corpore prædicantur, sunt parabolæ apud hæreticos, ea interpretantes figurate et parabolice, cur non et ea, quæ de animæ resurrectione dicuntur, extendunt ad corpus?

LAC.

CAP. XXXIII. — (b) *Tolerabilis, inquit, erit Tyro, etc. Matth. XI.* Vox græca ἀνεπιτήδευτος, tolerabilis, sicuti vertit Auctor, et remissius, veluti Vulgata editio, significat. PAM.

(c) *Quæ ad passionem resurrectionis prædicantur.* Ut libro de Virginibus velandis passionem nuptiarum, ita hic passionem resurrectionis dicit, ut significet vim illam plane divinam, inferendam corporibus animarum ad ipsa reditu. RIC.

(d) *Non spiritualia, quia non figurata.* Ut e contrario figurata sunt, quæ sic de corpore dicuntur, ut de spiritu intelligenda sint. Verba quæ loquor, ait Christus, spiritus sunt et vita, figurata ergo sunt: sapient præterquam sonant. Linamenta Christi, imago Christi, sanctitas, justitia, veritas. Paulus,

TERTULLIANI. II.

D I ad Corinth., XV: sicut portavimus imaginem terreni, portemus imaginem cælestis. RIC.

(e) *Nam et ideo præstruximus, tam corpus animæ, etc.* Cap. 16, præstruxit Auctor utrumque, et animam et corpus obnoxium esse vel supplicio vel præmio, et cap. 17, quoniam anima fuisset corporea, juxta suum placitum, corpus sui generis habens, torqueri etiam probavit sine carne in inferno, ideo ait hic tam corpus animæ quam carnis, quia et animæ dedit corpus. LAC.

(f) *Salva animali.* Id est, inconcussa corporalitate animæ; ita enim vult ad corporalitatem carnis referri, quæ de resurrectione prædicantur, ut non obinde negent animam habere suum corpus speciale, sed statim ostendit paradoxum hoc placitum, cum subdit, quam et ipsam pauci receperunt; nempe corporalitatem animæ. LAC.

CAP. XXXIV. — (g) *Totum hominem elogio transgressionis, etc.* Elogium est criminis et sententiæ publica et legitima manifestatio, quæ interdum fiebat voce

(Vingt-sept.)

rum sternitur, quem martyr quoque animæ sub altari ultionem et iudicium flagitantes sustinere didicerunt; ut prius et orbis de pateris angelorum plagas suas ebibat, et prostituta illa civitas a decem regibus dignos exitus referat, et bestia Antichristus (a) eum suo pseudopropheta certamen Ecclesiæ Dei inferat, atque ita diabolo in abyssum interim relegato (1), primæ resurrectionis prærogativa (b) de solis ordinetur, dehinc et igne (2) dato, universalis resurrectionis censura (c) de libris iudicetur. Cum igitur et status temporum ultimorum Scripturæ notent, et (d) totam Christianæ spei frugem in exodio (3) sæculi collocent; apparet, aut (4) tunc adimpleri totum quodcumque nobis a Deo re promittitur; et vacat quod hic jam ab hæreticis vindicatur; aut si et (e) agnitio sacramenti, resurrectio est, (5) salva utique illa creditur, quæ in ultimo prædicatur; et sequitur, ut eo ipso, quo (6) hæc spiritualis vindicetur (7), illa corporalis præiudicetur: quia si nulla tunc annuntiaretur, merito sola hæc, et tantummodo spiritualis, vindicaretur; cum vero et in ultimum tempus edicitur (8), corporalis agnoscitur, quia non et tunc spiritualis annuntiatur. Cur enim iterum annuntiaretur resurrectione eisdem conditionis, id est spiritualis; cum aut nunc eam deceret expungi sine ulla differentia temporum, aut tunc sub omni clausula (9) temporum. Ita nobis magis competit etiam spiritalem defendere resurrectionem ab ingressu fidei, qui plenitudinem eius agnoscimus exitum (10) sæculi.

CAPUT XXVI.

Unum adhuc respondebo ad propositionem priorum allegoricarum scripturarum, licere et nobis corporem resurrectionem de patrocinio figurati proinde eloquii prophetici vindicare. Ecce enim, divina in (11) primordio sententia, terram hominem pronuntiando, *Terra es, et in terram ibis*, secundum sub-

stantiam scilicet carnis, quæ de terra erat sumpta, et quæ prior homo fuerat appellata, sicut ostendimus, dat mihi disciplinam in carnem quoque interpretandi, si quid iræ vel gratiæ in terram Deus statuit; quia nec proprie terra iudicio eius obnoxia est, quæ nihil boni seu mali admisit: *maledicta* quidem, quæ (12) *hauserit sanguinem* (*Gen.*, IV); sed et hoc ipsum in figuram carnis homicidæ. Nam etsi iuvare seu lædi habet terra, id (13) quoque propter hominem, ut ille iuvetur, sive lædatur per (f) consistorii sui exitus; quo magis ipse pensabit, quæ propter illum etiam terra patietur. Itaque et cum comminatur terræ Deus, carni potius comminari eum dicam; et cum quid terræ pollicetur, carni potius polliceri eum intelligam. Ut apud David (*Ps.* XCVI): *Dominus regnavit, exultet* (14) *terra*, id est, caro sanctorum, ad quam pertinet regni divini fructus. Dehinc subiungit: *Vidit, et concussa est terra; montes sicut cera liquefacti sunt a facie Domini*; caro scilicet prophanorum: et (*Zach.*, XII, 10): *Videbunt enim eum in quem* (15) *confixerunt*. Atque adeo si simpliciter de terræ (16) elemento utrumque existimabitur pronuntiatum, quomodo congruet et concuti et liquefieri eam a facie Domini, quo supra regnante exultavit? Sic et apud Esaiam: *Dona terræ edetis*; bona carnis intelligentur, quæ illam manent in regno Dei reformatam et angelificatam, et consecuturam quæ *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt* (1 *Cor.*, II). Alioquin, satis vanum, ut ad obsequium Deus fructibus agri, et cibariis vitæ huius invitet, (g) quæ etiam in religiosis et blasphemis, semel homini addicta conditione, communicat; *pluens super bonos et malos, et solem suum emittens* (17) *super justos et injustos* (*Matth.*, V). Felix nimirum fides, si ea consecutura est (18), quibus hostes Dei et Christi non modo utuntur, verum etiam abutuntur, (c) ipsam conditio-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Religato *Rhen. Seml.*
- (2) Igne *Pam. Fran.*
- (3) Exordio *Pam. Rhen.*
- (4) Autem *Rhen. Seml.*
- (5) Est abest a *Rhen. Seml.*
- (6) Quod *Rhen.*
- (7) Vindicatur *Rig. Ven.*
- (8) Educitur *Rhen. Seml.*
- (9) Clausura *Paris. et abest* temporum.

- (10) Exitu *Fran.*
- (11) In abest a *Rhen. Seml.*
- (12) Quod *Rhen. Seml.*
- (13) Id abest a *Rhen. Seml.*
- (14) Exultavit *Rhen. Seml.*
- (15) Eum qui *Fran. eum quem Jun.*
- (16) Terra *Fran. Rig. Ven.*
- (17) Mittens *Rhen. Seml.*
- (18) Sunt *Rhen. Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

ipse a B. Augustino cap. 7. lib. XX. de civ. Dei. D

LE PR.

(a) *Cum suo pseudopropheta*. Satanam significari dicere, nisi proxime sequeretur, *atque ita diabolo in abyssum interim relegato*. Superest igitur ut dicamus significari præsidem antichristiani furoris agentem in sæculo, iniquum. RIC.

(b) *De solis*. De thronis Apocal. XX. RIC.

(c) *De libris*. τὰ βιβλία μὲν ἐν τοῖς βιβλίοις. Ibid. RIC.

(d) *Totam Christianæ spei frugem in exodio sæculi collocent*. Hoc est, in fine sæculi. Exodium, Exitus, Finis, Glossæ veteres, Ἐξόδιον, *Exseques*. Lucilius:

Principio exitus dignus, exodiumque sequetur.

Juvenalis Sat. III:

.... Tandemque redit ad pulpita notum
Exodium.....

Vetus Interpres, *exodiaris apud veteres in fineludorum intrabat, et quicquid lacrymarum atque*

tristitiæ coegissent ex tragicis affectibus, huius spectaculi risus detergebat Argute igitur Septimius finem sæculi nuncupavit *exodium*. Tunc enim adierit tempus, quo fidelibus Christianis omnium laborum et ærumnarum tristitia vertetur in gaudium, quale Septimius describit sub finem libri *de Spectaculis*. RIC.

(c) *Agnitio sacramenti*. Fidei christianæ veritatis. RIC.

CAP. XXVI. — (f) *Consistorii sui exitus*. Vocat consistorium terram a *consistendo*, nam in hac consistit homo. Alioquin consistorium vocamus locum in quo causæ cognoscuntur. RHEM.

(g) *Quæ etiam in religiosis et blasphemis semel homini addicta conditione communicat*. Hunc locum eximie tractavit Seneca lib. IV *de Benef.*, cap. 28: *Deus quædam in universum humano generi dedit, a quibus excluditur nemo, etc.* RIC.

(h) *Ipsam conditionem colentes*. Mundum a Deo conditum. RIC.

Si quis arcanum aliquod corpus inducit, ostendat, A revelet, probet ipsum esse etiam quod occidatur ab homine, et de illo erit dictum. Item si animæ corpus opponitur (1), vacabit astutia. Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam, occidi in gehennam, distinguitur corpus ab anima, et relinquatur intelligi corpus id quod in promptu sit; caro scilicet, quæ sicut occidetur (2) in gehennam, si non magis a Deo timuerit occidi, ita et vivificabitur in vitam æternam, si maluerit ab hominibus potius interfici. Proinde si quis occisionem carnis atque animæ in gehennam ad interitum et finem utriusque substantiæ arripit, non ad supplicium, quasi consumendarum, non quasi puniendarum, recordetur ignem gehennæ æternam prædicari in poenam æternam, et inde æternitatem occisionis agnoscat, propterea humane, ut temporali, prætimendam. Tunc et æternas substantias credet, quarum æterna sit occisio in poenam. Certe cum post resurrectionem corpus enim anima occidi habeat a Deo (3) in gehennam, satis de utroque constabit. et de carnali resurrectione, et de æterna occisione. Absurdissimum alioquin, si idcirco resuscitata caro occidatur in gehennam, ut finiatur, quod et non resuscitata pateretur. In hoc scilicet reficietur, ne sit, cui non esse jam evenit. Eidem nos spei fulciens passerum quoque subjungit (4) exemplum, quod ex duobus non cadat unus (5) in terram sine Dei voluntate: ut et carnem, quæ ceciderit in terram, proinde credas et resurgere posse per ejusdem Dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet, sed nos multis passeribus antistamus, eo quod cadentes resurgamus. Quorum denique capillos capitis omnes numeratos (6) affirmans (7), salvos utique repromittit. Perituros enim quæ ratio in numerum redeisset, nisi quia hoc est, ut omne quod Pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam (Joan. VI), id est, nec capillum, sicut nec oculum, nec dentem? Cæterum unde erit fletus, et dentium frendor in gehenna, nisi ex oculis et (8) dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam, et detruso in tenebras exteriores, quæ oculorum propria sunt tormenta, si quis in nuptiis minus dignis operibus fuerit indutus, constringendus statim mani-

bus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexit. Sic ergo et recumbere ipsum in Dei regno, et sedere in thronis (9) Christi, et assistere tunc ad dexteram (10) vel sinistram, et edere de ligno vitæ, corporalis dispositionis fidelissima indicia sunt.

CAPUT XXXVI.

Videamus nunc an et Sadducæorum versutiam elidens, nostram magis sententiam erexerit. Causa, opinor, quæstionis, fuit destructio resurrectionis. Si quidem Sadducæi (a), neque animæ, neque carnis admittunt salutem: et ideo ex qua vel maxime specie resurrectionis fides labefactatur, ex ea (11) argumentum problemati suo accommodaverunt: (b) de carnis scilicet obtentu, nuptiæ, necne, post resurrectionem, sub ejus mulieris persona, quæ septem fratribus nupta, in dubio haberetur, cui eorum restitueretur. Porro, serventur sensus tam quæstionis quam responsionis, et controversiæ occursum est. Si enim Sadducæi quidem respuebant resurrectionem, Dominus autem (c) eam confirmabat (12), et Scripturarum ignaros increpans, earum scilicet quæ resurrectionem prædicassent, et virtutis Dei incredulos, idoneæ utique mortuis resuscitandis, postremo subjiciens: Quoniam (13) autem (d) mortui resurgant, sine dubio et confirmando esse quod negabatur; id est, resurrectionem mortuorum apud Deum (14) vivorum, talem quoque eam confirmabat esse, qualis negabatur, utriusque scilicet substantiæ humane. Neque enim si nunturos tunc negavit, ideo nec resurrecturos demonstravit (15). Atquin filios resurrectionis appellavit (16), per eam quodammodo nasci habentes, postquam non nubent, sed resuscitati, similes enim erunt angelis; (e) qua non nupturi, quia nec morituri; sed qua transituri in statum angelicum, per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiæ, resuscitatæ tamen, demutationem. Cæterum, nec quæreretur, nupturi sive morituri, necne, rursus essemus, si non ejus vel maxime substantiæ restitutio in dubium vocaretur, quæ proprie et morte et nuptiis fungitur, id est carnis. Habes igitur Dominum confirmantem adversus hæreticos Judæorum, quod et nunc negatur apud (f) Sadducæos Christianorum, solidam resurrectionem.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Opponit Pam. Fran.
 (2) Occiditur Rig. Ven.
 (3) A Deo omitt. Rhen. Seml.
 (4) Subjuxit Rig. Ven.
 (5) Alter omnes præter Jui.
 (6) Enumeratos Rig. Ven.
 (7) Adfirmat Rig. Ven.
 (8) Ex add. Rhen. Seml.
 (9) Duodecim add. Fran.

- D (10) Ad dexteram tunc Rig. Ven.
 (11) Ex quo vel m. spes resurrectionis labefactatur, ex eo Paris.
 (12) Confirmat Rhen. Seml.
 (13) Quam Rhen. Seml.
 (14) Dominum Rhen. Seml.
 (15) Negabit... demonstrabit Rhen. Seml.
 (16) Appellat Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXVI. — (a) Si quidem Sadducæi, neque animæ etc. De illis hæreticis non semel hoc in opere, et aliis monui alicubi animæ immortalitatem, et eorum resurrectionem negasse. LE PR.

(b) De carnis scilicet obtentu. Quoniam deerrant ad probanda commenta rationes legitimæ, fictas obtendebant Sadducæi, quærebantque a Christo de uxore maritorum septem, cujus esset uxor in resurrectione; quod frivolum non modo, sed ridiculum. LE PR.

(c) Eam confirmabat. Non male forsitan legeretur

confirmat, hoc magis placeret; id enim pressius loquitur et vehementius. LE PR.

(d) Mortui resurgant. Legerem resurgunt, vel resurgent. LE PR.

(e) Qua non nupturi, quia nec morituri. Post resurrectionem nuptiarum usus non exstabit; cum enim ad generis tantum humani propagationem instituta sint, ubi cessat illa moriendi necessitas, cessat quoque illa propagationis forma. LE PR.

(f) Sadducæos Christianorum. Ut Sadducæi Judæo-

CAPUT XXXVII.

Sic, etsi (1) carnem ait nihil prodesse, ex materia dicti dirigendus est sensus. (a) Nam quia durum et intolerabilem existimaverunt sermonem ejus, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset; ut in spiritum (2) disponeret statum salutis, præmisit: Spiritus est qui vivificat; atque ita subjunxit: (b) Caro nihil prodest; (3) ad vivificandum scilicet. Exsequitur etiam quid velit intelligi spiritum: Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt; sicut et supra: Qui audit sermones meos, et credit in eum qui me misit, habet vitam æternam, et in judicium non veniet, sed transiet (4) de morte ad vitam (Joan., V, VI). Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus et vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit, quia et sermo caro erat factus, proinde in causam vitæ appetendus, (c) et devorandus auditu, et ruminandus intellectu, et fide digerendus (5). Nam et paulo ante, carnem suam panem quoque cœlestem pronuntiavit, urgens usquequaque per allegoriam necessariorum pabulorum (6) memoriam patrum, qui panes et carnes Ægyptiorum præverterant divinæ vocationi. Igitur conversus ad recogitatus illorum, quia senserat dispergendos (7): Caro, ait, nihil prodest. Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem? Quasi non liceat esse aliquid, quod etsi nihil prosit, aliud tamen ei prodesse possit. Spiritus prodest, vivificat enim. Caro nihil prodest, mortificatur enim. Itaque, secundum nos magis collocavit (8) utriusque propositionem. Ostendens enim quid prosit, et quid non prosit, pariter illuminavit, quid cui prosit, Spiritum scilicet carni mortificatæ vivificatorem. Veniet enim hora, inquit, cum mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent.

- (1) Licet si Rhen.
- (2) Spiritu Pam. Fran.
- (3) Sed inser. ihen. Seml.
- (4) Transit alii; transiit alii; transibit alii.
- (5) Dirigendus ihen.
- (6) Populorum Rig. Ven.

A Quid mortuum, nisi caro? et quid vox Dei, nisi sermo? et quid sermo, nisi spiritus? Merito carnem resuscitaturus, quod factus est ipse; et ex morte, quam passus est ipse; et ex sepulcro, quo illatus est ipse. Denique cum dicit: Ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei; et procedent, qui bona fecerunt, in vitam resurrectionem; qui mala, in resurrectionem judicii; nemo jam poterit aliud mortuos interpretari, qui sint in monumentis, nisi corpora et carnem; quia nec ipsa monumenta aliud, quam cadaverum stantula. Siquidem et ipsi homines veteres, id est, mortui per ignorantiam Dei, quos monumenta intelligendos argumentantur hæretici, de monumentis processuri in judicium, aperte prædicantur. Cæterum, quomodo de monumentis monumenta procedent?

CAPUT XXXVIII.

Post dicta Domini, facta etiam ejus quid sapere credamus, de capulis, de sepulcris, mortuos resuscitantis? Cui rei istud? Si ad simplicem ostentationem potestatis, aut ad præsentem gratiam redanationis, non adeo magnum illi denuo morituros suscitare (9). Enimvero, (d) si ad fidem potius sequestrandam futuræ resurrectionis, ergo et illa corporalis præscribitur, de documenti sui forma. Nec sustincho dicentes, idcirco tunc resurrectionem animæ soli destinatam in carnem quoque præcucurrisse (10), quia non potuisset aliter ostendi resurrectio animæ invisibilis, nisi per visibilis (11) substantiæ resuscitationem. Male Deum norunt, qui non putant illum posse, quod non putant; et tamen sciunt potuisse, si (e) instrumentum Joannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum, sub altari quiescentes, con-

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Dispergendos Rhen. Seml.
- (8) Collocavit Lat.
- (9) Resuscitari Rhen. Seml.
- (10) Præcucurrisse Rig. Ven.
- (11) Invisibilis Rig. Ven.

COMMENTARIUS.

rum erant hæretici, ita hæreticos sui temporis Christianorum Sæducaeos nominat. LE PR.

CAP. XXXVII. — (a) Nam quia durum et intolerabilem existimaverunt sermonem ejus, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset. Præclare omnem hujusce dicti duritiem emollit Theodorus Heraeoleota: Σκληρὸς ἦν ἀληθῶς ὁ λόγος ἰσομιζήματος σαρκιάρους τινός καὶ ῥιμοβέρους τῶς ἀκούοντας ἀποταλάσιν. τοῖς δὲ πνευματικῶς τὰ πνευματικὰ ἐκλήσθησαν, οὐδὲν ἐποίηστο σκληρῶν, ἀλλὰ ῥιμοπέτα ἰσοβιῶς ὑπάργουσα, τὴν αἰώνιον εὐταῖς προσανύοντα ζωὴν. Vid. Aug., lib. IV de Doct. chr., cap. 15. Ric.

(b) Caro nihil prodest. Sic et materna propinquitatis nihil Mariæ profuisset, nisi feliciter Christum corde quam carne gestasset. Augustinus, lib. de sancta Virginitate. Ric.

(c) Et devorandus auditu. Metaphora hæc insolens ex eo ducitur, quod cum Christus sit Dei Verbum, et caro ejus panis, auditu devorari dicitur, ut panis ore devoratur. LE PR.

CAP. XXXVIII. — (d) Si ad fidem potius sequestrandam resurrectionis. Sequestrare est aliquid apud sequestrum deponere, ut in tuto sit. Unde res sequestrata Jureconsultis. Expone igitur ad fidem futuræ

resurrectionis sequestrandam, id est, ut ita dicam, certificandam, et securitati vindicandam. Quod verbum etiam supra legitur, ni fallor. Porro cum paulo post dicit, ne aliter documenta præmississe, quam rem deposuisse videatur, explicat quid ante per fidem sequestrandam intellexerit. RHEN. — Non abeundum ab interpretatione Rhenani; addo solum, sequestrum esse apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt, l. 209, D. de verb. signif.; inanis tamen hæc in lege videtur grammaticorum observatio, qui a sequendo dictum volunt. Sequester in Basil. μισογνήτης dicitur, suntque tres species. LE PR.

(e) Instrumentum Joannis norunt. Apud juris antistites instrumenta dicuntur tabulæ publicæ, quibus propter absentiam personarum fit probatio. Pariter Evangelium Joannis instrumentum dicitur. Quoniam religionis tradit mysteria, probat, et instruit; nam ab instruendo instrumentum dicitur l. argentarius, § edi. de edendo: familiare est Tertulliano sacram Scripturam vocare instrumentum, ut cap. 2 de Carne Christi, Tot originalia instrumenta, et hoc libro pluric, sequenti et alibi. LE PR.

spectui subdidit, posset utique et resurgentes oculis exhibere sine carne. At ego Deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter documenta præmissis, quam rem disposuisse videatur: ino, ne si exemplum resurrectionis sine carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibere non possit. Nullum vero exemplum majus est eo, cujus exemplum est. Majus est (1) autem, si animæ cum corpore resuscitabantur (2) in documentum sine corpore resurgendi, ut tota hominis sælus dimidiæ patrocineretur; quando exemplorum conditio illud potius expeteret, quod minus haberetur, animæ dico solius resurrectionem, velut gustum carnis etiam (3) resurrectione suo in tempore. Atque adeo (4), secundum nostram veri (5) æstimationem (6), exempla illa mortuorum a Domino suscitatorum commendabant quidem et carnis et animæ resurrectionem, ne cui substantiæ negaretur hoc donum; quæ tamen exempla eo minus aliquid edebant (non enim in gloriam, nec incorruptibilitatem, sed in mortem aliam suscebantur), quam ediderit Christus.

CAPUT XXXIX.

Resurrectionem apostolica quoque instrumenta testantur. Nam et Apostolis nullum aliud negotium fuit, dumtaxat apud Israeliam, quam (a) veteris Testamenti resignandi, et novi consignandi, potius jam Dei in Christo concionandi. Ita et de resurrectione nihil novi intulerunt (7), nisi quod et ipsam in gloriam Christi annuntiabant; de cætero, simplici et nota jam fide receptam, (b) sine ulla qualitatis questione, solis refragantibus Sadducæis. Adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem, quam aliter intelligi. Habes Paulum, apud summos sacerdotes sub tribuno inter Sadducæos et Phariseos fidei suæ professorem: *Viri*, inquit, *fratres, ego pharisæus sum, filius pharisæorum; de spe nunc et de resurrectione judicor apud vos; utique communi; ne quia jam transgressor legis videbatur, de præcipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione, ad Sadducæos sapere existimaretur. Ita, quam volebat*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Esset cod. Wouw.*
 (2) *Resuscitarentur cod. Wouw.*
 (3) *Etiã abest a Fran.*
 (4) *Ideo cod. Wouw.*
 (5) *Vero Ven.*
 (6) *Existimationem Fran. Pan.*

A videri rescindere, fidem resurrectionis utique confirmabat secundum Phariseos, respuens negatores ejus Sadducæos. Proinde et apud Agrippam, nihil se ait proferre, citra quam prophetæ annuntiassent. Ergo servabat resurrectionem quoque, qualem prophetæ annuntiarant. Nam et de resurrectione mortuorum apud Moysen scriptum commemorans, corporalem eam norat; in qua scilicet sanguis hominis exquiri habebit. Itaque talem prædicabat, qualem et Pharisei susceperant, et Dominus ipse defenderat, et Sadducæi, ne talem quoque crederent, in totum esse noluerant. Sed nec Athenienses aliam intellexerant a Paulo portendi: denique irriserunt, non irrisuri omnino, si animæ solius restitutionem ab eo audissent; suscepissent enim vernaculæ suæ philosophiæ frequentiorum præsumptionem. At ubi nationes præconium resurrectionis, inauditæ retro, ipsa novitate concussit, et digna incredulitas rei tantæ questionibus fidem torquere (8) cœpit, tunc et Apostolus (c) per totum pene instrumentum fidem hujus spei corroborare curavit, et esse eam ostendens, et nondum transactam, et (de quo magis quærebatur) corporalem, et (quod insuper dubitabatur) non aliter corporalem.

CAPUT XL.

Nihil autem mirum, si et ex ipsius instrumento captentur argumenta, cum oporteat hæreses esse; quæ esse non possent, si non et perperam Scripturæ intelligi possent. Nactæ (9) denique hæreses duos homines ab Apostolo editos, interiorem, id est animam, et exteriorem, id est carnem; salutem quidem animæ, id est interiori homini, exitium vero carni, id est exteriori, adjudicaverunt; quia scriptum sit Corinthiis: *Nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de (10) die et die.* Porro, nec anima per semetipsam homo, quæ figmento jam homini (11) appellato postea inserta est; nec caro sine anima homo, quæ, post exilium animæ, cadaver inscribitur. Ita vocabulum *homo* consertarum substantiarum duarum quodam modo fibula est: sub quo vocabulo, non possunt esse nisi (12) cohærentes. (d) Porro, Apostolus interiorem hominem, (e) non

- (7) *Intulerant Rhen.*
 (8) *Extorquere Rhen. Seml.*
 (9) *Nactæ Rhen.*
 (10) *De omitt. Rig. Ven.*
 (11) *Homine Rhen.*
 (12) *Nisi abest a Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXIX. — (a) *Veteris Testamenti resignandi et novi consignandi.* Optima metaphora notat Apostolos explicuisse vetus Testamentum, et novum confirmasse. Testamenti enim est aperiri resignatione, et consignatione stabiliri. Labor igitur prædicationis apostolicæ fuit veteris explicatio, et novi Testamenti confirmatio. LAC.

(b) *Sine ulla qualitatis questione.* Id est, absque ulla controversia qualis fuisset, nempe an corporis vel animæ; nam cum Sadducæis non erat dissidium ultra resurrectione futura esset animæ an carnis, ut contra hereticos disputat Auctor, sed de substantia resurrectionis, quam absolute et integre negabant Sadducæi. LAC.

(c) *Per totum pene instrumentum.* B. Pauli Epistolas

indicat teste Rhenano, in quibus validæ resurrectionis probationes afferuntur. Vides hoc in capite non semel Scripturam instrumentum dixisse. LE PA.

CAP. XL. — (d) *Porro Apostolus interiorem, etc.* Diverse accipit Apostolus interiorem, atque exteriorem hominem, cap. VII ad Rom. ac in II Cor. IV: nam illic exterior homo est concupiscentia, interior charitas et spiritus; scilicet homo concupiscentis, et homo spiritu renovatus. At hic homo exterior est ipse corporalis homo quatenus visibilis, tangibilis, et denique sensibilis et patibilis, et qui injurias extrinsecus suscipere possit; interior vero, quatenus mente invisibili constat, quæ corporis afflictiones fortiter et egregie sustinet. LAC.

(e) *Non tam animam quam mentem et animum, etc.*

illum sarpissime cecidisset, et (1) manifestus est A de corporum interitu labefactans fiduciam resurrectionis: ita et Deus eam restructabat fidem, quam populus destruebat. Quanquam etsi aliqua presentium rerum tunc conflictatione mœrebat (2) Israel (a), non idcirco in parabola accipienda esset revelationis intentio, sed in testationem resurrectionis, ut in illam spem erigeret illos æternæ scilicet salutis, et necessarios restitutionis, et averteret a respectu presentium rerum. Ad hoc enim et alii propheta: (3): *Exibitis de sepulcris, veluti vinuli de vinculis soluti, et conculcabitis inimicos. (Mal. IV, 5)* Et rursum: *Gaudebit cor vestrum, et ossa vestra velut herba (4) orientur (Is. LXVI), quia et herba de dissolutione et corruptela seminis reformatur.* In summa, si proprie in Israelis statum resurgentium ossium imago contenditur, cur etiam non Israeli tantummodo, verum et omnibus gentibus eadem spes annuntiatur et recorporandarum, et redanimandarum reliquiarum, et de sepulcris exsuscitandorum (5) mortuorum? De omnibus enim dictum est (Is. XXVI) (b): *Vivent mortui, et exsurgent de sepulcris: ros enim qui a te est, medela est ossibus eorum.* Item alibi (Is. LXVI): *Veniet adorare omnis caro in conspectu meo, dicit Dominus.* Quando? Cum præterire cœperit habitus mundi huius. Supra enim: *Quemadmodum cælum novum et terra nova, quæ ego facio in conspectu meo, dicit Dominus; ita stabit semen vestrum.* Tunc ergo quod subicit, implebitur: *et exhibunt (utique de sepulcris), et videbunt artus eorum qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decidet, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt conspectui omni carni; scilicet quæ resuscitata et egressa de sepulcris, Dominum pro hac gratia adorabit.*

CAPUT XXXII.

Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur prædicari, quæ sepulcris demandantur, habes scriptum (Apoc. III): (c) *Et mandabo piscibus*

maris, et eruclabunt ossa quæ sunt comesta, et faciam (6) compaginem ad compaginem, et os ad os. Ergo, inquis, et pisces resuscitabuntur, et cæteræ bestiae (d) et alites carnivoræ, ut revomant (7) quos comederunt: quia et apud Moysen legis, exquiri sanguinem de omnibus bestiis? Non utique. Sed idcirco nominantur bestiae et pisces in redhibitionem (8) carnis et sanguinis, quo magis exprimitur resurrectio etiam devoratorum corporum, cum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem huius quoque divinæ potestatis documentum idoneum Jonam, cum incorruptus utraque substantia, carne atque anima (9), de alvo piscis evolvitur (10). Et utique triduo concoquende carni viscera cæli tam sufficissent, quam (11) capulum, quam sepulcrum, quam senium quiete atque recondite (12) alienjus sepulturæ: (c) salvo eo, quod et bestias, feros (13) in christianum vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discedendi magis ad finis, quam præsumendi; et credendi diligentior, quam contendendi; et divinæ potius sapientiæ religiosus, quam suæ libidinosus, audiens aliquid a Deo destinatum in carnes, et cutes, et nervos, et ossa, aliud quid hæc commentabitur, quasi non in hominem destinetur, quod in istas substantias prædicatur? Aut enim nihil in hominem destinatur, non liberalitas regni, non severitas iudicii, non quodcumque est resurrectio aut si in hominem destinatur, necesse est in eas substantias destinetur, ex quibus homo structus est, in quem destinatur. Illud etiam de argutissimis istis demutatoribus ossium, et carni, et nervorum, et sepulcrorum requiro (f) cur si quando in animam quid pronuntiatur, nihil aliud animam interpretantur, nec transfigurant (14) eam in alterius rei argumentum; cum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius asseverant, quam quod no-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut *Lat.*
 (2) *Hærebat Rhen. Sentl.*
 (3) *Prophetae Ven.*
 (4) *Velociter Rhen. cod. Pith.*
 (5) *Excitantorum Rhen. Sentl.*
 (6) *Facient Rhen.*
 (7) *Vomant Rhen. Sentl.*
 (8) *Redhibitione Pam. Fran.*

- (9) *Utramque substantiam, carnem atque animam Rig. Ven.*
 (10) *Evomitur Lat.*
 (11) *Qua vel quasi Rhen.*
 (12) *Condite Rhen. Sentl.*
 (13) *Bestias feras Rhen. Sentl.*
 (14) *Transfigunt Ihen. Rig. Sentl. Ven.*

COMMENTARIUS.

Israelis vaticinatum hæc prophetam. At vero non nimum hæreticæ Auctor, cum statim alia via suam interpretationem confirmet, cum inquit, *Quanquam etsi aliqua presentium tunc conflictatione mœrebat Israel, etc.* Nam cum Ezechiel prophetavit, hæc dispersio jam erat facta. Sic Hieronymus inquit: *per resurrectionis parabolam de restitutione Israel prophetari, qui eo tempore captivus erat in Babylone.* Epiphanius, in *Vitis prophetarum*, Ezechielem tradit in captivitate vaticinatum fuisse. LAC.

(a) *Non idcirco in parabola accipienda esset, etc.* Probat restitutionem illam Israelitarum, non tam fuisse revelationem qua Deos illos restituere vellet, quam resurrectionis testimonium. LE PR.

(b) *Vivent mortui.* In græco est, *ἀναστῶν νεκρῶν.* Isai. XXVI, juxta LXX. LE PR.

CAP. XXXI. — (c) *Et mandabo piscibus, etc.* Apoc. XX, licet diversus locus esse videatur, sed

citant veteres quædam aliquando ex Scriptura quæ tamen non exstant. LE PR.

(d) *Et alites carnivoræ.* Σαρκοβόροι alites. Hæreticorum erat objectio, fieri non posse, ut qui a belluis discepti avibusque fuissent, resurgerent. Hos hic confutat Tertullianus. LE PR.

(e) *Salvo eo quod et bestias, feros, etc.* Non absque aliqua ironia hæc dicta a Tertulliano subindicant hæc interpretationem hæreticorum ad locum Genes. IX, quem nuper insinuavit Auctor, et cap. 28, attulerat ad probandam etiam resurrectionem. Sed effugium hæreticorum statim cœpit retorquere in illos. LAC.

(f) *Cur si quando in animam quid pronuntiatur, etc.* Petit rationem ab hæreticis, cur ea, quæ in Scriptura dicuntur de corporali resurrectione, interpretentur de anima, et ea quæ de anima dicuntur, nullo pacto velint in corpus redundare. LAC.

luto, æterna sedes repromittatur in cœlis; quia et A qua deprehendemur; quia gravari nos ait, qui sumus (11) in tabernaculo; quod nolimus exui, sed potius superindui; uti devoretur mortale a vita, scilicet dum demutatur (12), superinduendo quod est de cœlis. Quis enim non desiderabit, dum in carne est, superinduere immortalitatem, et continuare vitam, iustificata morte per vicariam demutationem, ne inferos experiatur, usque novissimum quadrantem exacturus? Cæterum, demutationem etiam post resurrectionem consecutus est, inferos jam expertus. Abhinc enim definimus, carnem quidem omni modo (15) resurrecturam, atque illa (14) ex demutatione superventura, habitum angelicum suscepturam. Aut si in his solis qui invenientur in carne, demutari eam oportebit, uti devoretur mortale a vita, id est caro ab illo superindumento cœlesti et æterno; ergo qui mortui deprehendentur, vitam non consequentur, privati jam materia, et, ut ita dixerim, esca vite, id est carne. Aut necesse est recipiant eam et illi, ut et in ipsis mortale devorari possit a vita, si vitam sunt consecuturi. Sed in mortuis, inquis, jam devoratum erit mortale istud. Non utique in omnibus. Quantos enim licebit vel pridianos inveniri, tam recentia cadavera, ut nihil in (15) illis devoratum videri possit! Utique enim devoratum non aliud existimas, quam interceptum, quam abolitum, quam omni sensu ereptum, quod comparere omni genere cessaverit. Nec gigantum autem antiquissima cadavera devorata constabit, quorum erates adhuc vivunt. Diximus jam de isto alibi. Sed et proxime in ista civitate, (b) cum Odei (16) fundamenta, tot veterum sepulcrarum sacrilega (c), collocarentur, quingentorum fere annorum ossa (d), adhuc succida, (e) et capillos olentes populus exhorruit.

CAPUT XLII.

Horum demutationem ad Corinthios (I Cor. XV) reddit (7), dicens: *Omnes quidem resurgemus, non autem omnes demutabimur, in atomo, in momentaneo motu oculi, in novissima tuba; sed illi scilicet soli, qui invenientur in carne. Et mortui, inquit, resurgent primi, et (8) nos demutabimur.* Hac ergo prius dispositione (9) prospecta, reliqua revocabis ad superiorem sensum. Nam cum adjicit: *Oportet enim corruptivum istud induere incorruptelam, et mortale istud induere immortalitatem; hoc erit istud domicilium de cœlo, quod gementes in hac carne superinduere (10) desideramus; utique super carnem, in*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Non *Rhen. Seml. Pam.*
- (2) In hoc ingemiscimus *Pam. Fran.*
- (3) Exuti *Seml.*
- (4) Angeli *Rhen. Seml.*
- (5) Simul abest a *Rhen. Seml.*
- (6) Christo *Rhen. Seml.*
- (7) Dedit *Pam. Fran.*
- (8) Primi, et non hab. *Rhen. Seml.*

- (9) Positione *Rhen. Seml.*
- (10) Superindui *Pam. Fran.*
- (11) Sinus *Rhen. Seml.*
- (12) Demutamus *alii.*
- (13) Omni modo quidem *Rhen. Seml.*
- (14) Hlam *Pam. Fran.*
- (15) In abest a *Rhen. Seml.*
- (16) Hodie *Rhen. dei alii eo die cod. Wour.*

COMMENTARIUS.

mundi, etc. Humanum corpus duobus metaphoris significat, domicilii et indumenti, domicilii in hac vita, et indumenti gloriæ in altera. Seneca ipse profanus utramque agnoscere videtur, primam epist. 120, alteram epist. 92. LE PR.

(a) *Deprehendentur in carne.* Hic loquitur de adventu secundo Domini, in quo iudex omnium expendit et excutiet delicta. Qui deprehendentur in carne, hoc est, viventes, eadem cum carne coram Domino sistent se; qui in carne non deprehendentur, carnem assumunt: erit enim iudex vivorum et mortuorum. Id exponit, quæst. 109. B. Justinus: *ὅτι πάντες κριμῆθησόμεθα. κρινεῖ ὁ κύριος ἡμᾶς ὡς ἂν ζωντῶς μὲν, τοὺς τότε ζωντῶς, ὡς κρινεῖ δὲ τοὺς ἀνεσταμένους ἐκ τῶν νεκρῶν.* Non omnes dormiemus, iudicabit itaque viventes qui tunc erunt, mortuos vero qui a mortuis resurrexerit. LE PR.

CAP. XLII. — (b) *Cum odei fundamenta.* Varia Romæ fuerunt oeda, sive loca in quibus aliquando sese recipiebant spectatores e theatro, si pluvia supervenisset, nam ibi porticus erant. Hoc in loco recitabantur etiam poemata, ac venalia frumenta exponi

solebant. In eo etiam causæ frumentariæ agitabantur. Sic Pollux, lib. VIII: *τὰς δὲ ἐπὶ τῷ σιτῷ δίκας ἐν τῷ ὄδῳ ὡς ἐδίκασεν ἄλλοις δὲ ἐστὶν αἱ ἐπιδόμεναι τριγυαί.* Causas cibarias in odio disceptabant; cibus vero est quodlibet alimentum. LE PR.

(c) *Veterum sepulcrarum sacrilega, etc.* Cum jacerentur Odei fundamenta (novum quippe Odeum cartagine extractum fuerat, de quo hic forte loquitur), eruta sunt ossa innumera nondum corrupta aut assumpta, etiam gigantum, quæ portentosa erant. Illud vero sacrilegio affine erat: nam violati sepulcri facinus sacrilegium, et actio in violatorem irrogat infamiam. Nec mirum, si id non oblitus fuerit Tertullianus in jure versatissimus, de quo monuimus alibi. LE PR.

(d) *Quingentorum fere ann.* Quis Hier. Cardano fidem dabit, qui patris corpus ob varias exercitationes et exactam vivendi rationem integrum mansisse per viginti annos refert? LE PR.

(e) *Et capillos olentes.* Idem Cardanus scripto prodidit in lib. variar. VIII, c. 4. Tulliolæ Ciceronis cor-

tam animam, quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiæ saporem. Siquidem Ephesiis scribens, in interiorē hominem habitare Christum (a), sensibus utique (b) intimandum (1) Dominum significavit. Denique adjunxit (Eph. III) : *Per fidem*, et *In cordibus vestris*, et *In dilectione*; fidem quidem et dilectionem, non substantiva animæ ponens, sed conceptiva. In cordibus autem dicens, quæ substantiva sunt carnis, jam et ipsum interiorē hominem carni deputavit, quem in corde constituit. Inspice nunc quomodo exteriorē quidem hominem corrumpi allegarit, interiorē vero renovari de (2) die ac die. Nec illam corruptelam carnis affirmes, quam ex die mortis in perpetuum defectura patitur: sed quam in istius vitæ spatio, ante mortem, et usque ad mortem, vexationibus et pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis causa experietur. Nam et homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus, proficiens fide et disciplina de (3) die ac die, non illic, id est, non post resurrectionem, ubi non utique de (4) die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus discite: *Quod enim ad præsens est*, inquit (II Cor. IV), *temporale et leve pressuræ nostræ (c), per supergressum, in supergressum (5), æternam gloriæ pondus perficiet in (6) nobis, non intuentibus quæ videntur, id est passiones; sed quæ non videntur, id est mercedes: quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ vero non videntur, æterna sunt (7)*. Pressuras enim et læsuras, quibus corrumpitur homo exterior, ut leves et temporales, idcirco contemnendas affirmat, præferens mercedum æternarum, invisibilium, et gloriæ pondus, in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio, quam in perpetuum carnis interitum ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic et alibi: *Siquidem, ait (Rom. VIII), (d) compatimur, uti et conglorificemur;*

- (1) Initiandum *Rig. Ven.*
 (2, 3, 4) De *abest a Rhen. Rig. Ven. Seml.*
 (5) In *supergressum omitt. Rhen. Seml. Pam.*
 (6) *Perfici a Rhen. Seml.*
 (7) *Sunt abest Rig. Ven.*
 (8) *Dicit Rhen. Seml.*
 (9) *Et add. Rhen. Seml.*

Discrimen inter animam et animum Philosophi, vel notant, vel supponunt. Animus enim pro mente accipitur, scilicet prout fungitur intellectualibus officiis; anima vero prout corpus vegetat, et officinas sensuum et membrorum munia procurat. Illic accipitur pro natura et substantia rei, ille pro egregia dispositione. LAC.

(a) *In interiorē hominem habitare Christum.* Etiam hic expressit quod græcæ est: *εις τὸν ἴσω ἄνθρωπον*, conjungens interim illud sequentibus, cum aliæ editiones omnes, etiam Syriaca, conjungant præcedentibus. PAM.

(b) *Intimandum.* Vocabulum ejus ætatis vulgo frequens. Intimare pro intimum reddere. RHEN.

(c) *Per supergressum in supergressum.* Sic legitur in exemplaribus. Expressit autem græca Pauli: *καθ' ἵσους* *εις ὑπεροχάς.* Sic infra, *superquam supra gravati sumus citra vires*, quod Paulus dixit: *καθ' ὑπερ-*

A reputo enim non dignas esse passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ in nos habet revelari. Et hic minora ostendit incommoda præmiis suis. Porro, si per carnem compatimur, ejus est proprie passionibus corrumpi, ejusdem erit et quod pro compassione reponitur. Atque adeo carni adscribit pressuram proprietatem, (c) ut et supra dicat (8): *Cum venissemus autem in Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra.* Dehinc, ut (9) animæ daret compassionem: (f) *In omnibus*, inquit (II Cor. VII), *compressi: extrinsecus pugnæ, debellantes scilicet carnem; intrinsecus timor, afflicti scilicet animam.* Adeo etsi corrumpitur homo exterior, non ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi intelligitur (10). Et hoc non sine interiore. Ita amborum erit etiam conglorificari, sicut et compati. Secundum collegia laborum, consortia etiam (11) decurrant necesse est præmiorum.

CAPUT XLI.

Eandem adhuc sententiam exequitur, remunerationes vexationibus præferens. *Scimus enim*, inquit (II Cor. V), *quoniam, etsi terrena domus nostra hujus (12) tabernaculi dissolvetur, habemus domum non manufactam, æternam in cælis; id est, per hoc quod dissolvetur caro nostra per passiones, (13) domicilium consecuturi sumus in cælis.* Meminerat Evangelicæ definitionis (14) (Matth. V): *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quia illorum est regnum cælorum.* Non tamen carnis restitutionem negavit, si compensationem mercedis opposuit; cum ipsi compensatio debeatur, cui dissolutio deputatur (15), scilicet carni. Sed quia domum dixerat carnem, eleganter voluit et in mercedis comparatione vocabulo domus uti; ipsi domui, quæ dissolvetur per passionem, meliorem domum repromittens per resurrectionem; nam et Dominus *multas mansiones*, quasi domus, apud Patrem repromittit (Joan. XIV): quamquam et (16) de domicilio mundi (g) potest intelligi, quo dis-

LECTIONES VARIANTES.

- (10) *Intelligeretur Rhen. Seml.*
 (11) *Quoque Rhen. Seml.*
 (12) *Nostri Rhen. Seml.*
 (13) *Quod add. Rhen.*
 (14) *Definitionis Rhen. Seml.*
 (15) *Reputatur Rhen. Seml.*
 (16) *Nec Rig. Ven.*

D

COMMENTARIUS.

ἑλὶν ὑπερδύναμιν. RIG.

(d) *Compatimur, uti et conglorificemur.* Hic etiam transfert proprie voces græcas *ὑπερ*, siquidem, ac *συνδύναμιν*, conglorificemur. Item *λογίζομαι*, reputo. *Compati* autem accipitur, pro simul pati, et proinde etiam sic intelligenda, quam mox habet Auctor vox, *compassio*. PAM.

(e) *Ut et supra dicat (nempe Paulus): Cum venissemus, etc.* Auctor per illud, *supra*, intelligit iterum Epist. II ad Corinth. de ejus potissimum locis hoc cap. tractat; nam reperitur hæc scriptura II Corinth. Nisi forte malit quis eum sequi ordinem Marcionis in libris adv. eundem observatum, qui po qui Epistolam ad Romanos, ex qua immediate ante testimonium produxerat, postponat Epistolis ad Corinthios. PAM.

(f) *In omnibus, inquit, compressi.* Etiam hoc ad verbum ex græco: *ἀλλ' ἐν παντί θλιβόμενοι.* PAM.

CAP. XLI. — (g) *Quamquam et de domicilio*

Si quis arearum aliquod corpus inducit, ostendat, A bus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexit. Sic revelet, probet ipsum esse etiam quod occidatur ab homine, et de illo erit dictum. Item si animæ corpus opponitur (1), vacabit astutia. Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam, occidi in gehennam, distinguitur corpus ab anima, et relinquatur intelligi corpus id quod in promptu sit; caro scilicet, quæ sicut occidetur (2) in gehennam, si non magis a Deo timerit occidi, ita et vivificabitur in vitam æternam, si maluerit ab hominibus potius interfici. Proinde si quis occisionem carnis atque animæ in gehennam ad interitum et finem utriusque substantiæ arripit, non ad supplicium, quasi consumendarum, non quasi ponendarum, recordetur ignem gehennæ æternam prædicari in pœnam æternam, et inde æternitatem occisionis agnoscat, propterea hu-
 manæ, ut temporali, prætinendam. Tunc et æternas substantias credet, quarum æterna sit occisio in pœnam. Certe cum post resurrectionem corpus cum anima occidi habeat a Deo (3) in gehennam, satis de utroque constabit. et de carnali resurrectione, et de æterna occisione. Absurdissimum alioquin, si idecirco resuscitata caro occidatur in gehennam, ut finiatur, quod et non resuscitata pateretur. In hoc scilicet reficietur, ne sit, cui non esse jam evenit. Eidem nos spei fulcens passerum quoque subjungit (4) exemplum, quod *ex duobus non cadat unus* (5) *in terram sine Dei voluntate*: ut et carnem, quæ ceciderit in terram, proinde credas et resurgere posse per ejusdem Dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet, sed nos multis passeribus anti-
 C stamus, eo quod cadentes resurgamus. Quorum denique capillos capitis omnes numeratos (6) affirmans (7), salvos utique repromittit. Perituros enim quæ ratio in numerum redegit, nisi quia hoc est, *ut omne quod Pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam* (Joan. VI), id est, nec capillum, sicut nec oculum, nec dentem? Caterum unde erit fletus, et dentium frendor in gehenna, nisi ex oculis et (8) dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam, et detruso in tenebras exteriores, quæ oculorum propria sunt tormenta, si quis in nuptiis minus dignis operibus fuerit indutus, constringendus statim mani-

bus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexit. Sic ergo et recumbere ipsum in Dei regno, et sedere in thronis (9) Christi, et assistere tunc ad dexteram (10) vel sinistram, et edere de ligno vitæ, corporalis dispositionis fidelissima indicia sunt.

CAPUT XXXVI.

Videamus nunc an et Sadducæorum versutiam elidens, nostram magis sententiam erexerit. Causa, opinor, questionis, fuit destructio resurrectionis. Siquidem Sadducæi (a), neque animæ, neque carnis admittunt salutem: et ideo ex qua vel maxime specie resurrectionis fides labefactatur, ex ea (11) argumentum problemati suo accommodaverunt: (b) de carnis scilicet obtentu, nuptiæ, necne, post resurrectionem, sub ejus mulieris persona, quæ septem fratribus nupta, in dubio haberetur, cui eorum restitueretur. Porro, serventur sensus tam questionis quam responsionis, et controversiæ occursum est. Si enim Sadducæi quidem respuebant resurrectionem, Dominus autem (c) eam confirmabat (12), et Scripturarum ignaros increpans, earum scilicet quæ resurrectionem prædicassent, et virtutis Dei incredulos, idoneæ utique mortuis resuscitandis, postremo subjiciens: *Quoniam* (13) *autem* (d) *mortui resurgant*, sine dubio et confirmando esse quod negabatur; id est, resurrectionem mortuorum apud Deum (14) vivorum, talem quoque eam confirmabat esse, qualis negabatur, utriusque scilicet substantiæ humanæ. Neque enim si nupturos tunc negavit, ideo nec resurrecturos demonstravit (15). Atquin filios resurrectionis appellavit (16), per eam quodammodo nasci habentes, post quam non nubent, sed resuscitati, similes enim erunt angelis; (e) qua non nupturi, quia nec morituri; sed qua transituri in statum angelicum, per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiæ, resuscitatæ tamen, demutationem. Cæterum, nec quæreretur, nupturi sive morituri, necne, rursus essemus, si non ejus vel maxime substantiæ restitutio in dubium vocaretur, quæ proprie et morte et nuptiis fungitur, id est carnis. Habes igitur Dominum confirmantem adversus hæreticos Judæorum, quod et nunc negatur apud (f) Sadducæos Christianorum, solidam resurrectionem.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Opponit *Pam. Fran.*
- (2) Occiditur *Rig. Ven.*
- (3) A Deo *omitt. Rhen. Seml.*
- (4) Subjuxit *Rig. Ven.*
- (5) Alter *omnes præter Jm.*
- (6) Enumeratos *Rig. Ven.*
- (7) Adfirmat *Rig. Ven.*
- (8) Ex *add. Rhen. Seml.*
- (9) Duodecim *add. Fran.*

- D (10) Ad dexteram tunc *Rig. Ven.*
- (11) Ex quo vel n. spes resurrectionis labefactatur, ex eo *Paris.*
- (12) Confirmat *Rhen. Seml.*
- (13) Quam *Rhen. Seml.*
- (14) Dominum *Rhen. Seml.*
- (15) Negabit... demonstrabit *Rhen. Seml.*
- (16) Appellat *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXVI. — (a) Siquidem Sadducæi, neque animæ etc. De illis hæreticis non semel hoc in opere, et aliis monui alicubi animæ immortalitatem, et eorum resurrectionem negasse. LE PR.

(b) De carnis scilicet obtentu. Quoniam deerant ad probanda commenta rationes legitimæ, fictas obtendebant Sadducæi, quærebantque a Christo de uxore maritorum septem, cujus esset uxor in resurrectione; quod frivolum non modo, sed ridiculum. LE PR.

(c) Eam confirmabat. Non male forsitan legeretur

confirmat, hoc magis placeret; id enim pressius loquitur et vehementius. LE PR.

(d) Mortui resurgant. Legerem *resurgunt*, vel *resurgent*. LE PR.

(e) Qua non nupturi, quia nec morituri. Post resurrectionem nuptiarum usus non exstabit; cum enim ad generis tantum humani propagationem instituta sint, ubi cessat illa moriendi necessitas, cessat quoque illa propagationis forma. LE PR.

(f) Sadducæos Christianorum. Ut Sadducæi Judæo-

CAPUT XXXVII.

Sic, etsi (1) carnem ait nihil prodesse, ex materia dicti dirigendus est sensus. (a) Nam quia durum et intolerabilem existimaverunt sermonem ejus, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset; ut in spiritum (2) disponeret statum salutis, præmisit: Spiritus est qui vivificat; atque ita subjunxit: (b) Caro nihil prodest; (3) ad vivificandum scilicet. Exsequitur etiam quid velit intelligi spiritum: Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt; sicut et supra: Qui audit sermones meos, et credit in eum qui me misit, habet vitam æternam, et in judicium non veniet, sed transiet (4) de morte ad vitam (Joan., V, VI). Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus et vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit, quia et sermo caro erat factus, proinde in causam vitæ appetendus, (c) et devorandus auditu, et ruminandus intellectu, et fide digerendus (5). Nam et paulo ante, carnem suam panem quoque cœlestem pronuntiabat, urgens usquequaque per allegoriam necessariorum pabulorum (6) memoriam patrum, qui panes et carnes Ægyptiorum præverterant divinæ vocationi. Igitur conversus ad recogitatus illorum, quia senserat dispergendos (7): Caro, ait, nihil prodest. Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem? Quasi non liceat esse aliquid, quod etsi nihil prosit, aliud tamen ei prodesse possit. Spiritus prodest, vivificat enim. Caro nihil prodest, mortificatur enim. Itaque, secundum nos magis collocavit (8) utriusque propositionem. Ostendens enim quid prosit, et quid non prosit, pariter illuminavit, quid cui prosit, Spiritum scilicet carni mortificate vivificatorem. Veniet enim hora, inquit, cum mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent.

- (1) Licet si *Rhen.*
 (2) Spiritu *Pam. Fran.*
 (3) Sed inser. *Ihen. Seml.*
 (4) Transit *alii*; transiit *alii*.
 (5) Dirigendus *Rhen.*
 (6) Populorum *Rig. Ven.*

rum erant hæretici, ita hæreticos sui temporis Christianorum Sadducæos nominat. LE PR.

CAP. XXXVII. — (a) Nam quia durum et intolerabilem existimaverunt sermonem ejus, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset. Præclare omnem hujusce dicti duritiem emollit Theodorus Heraclæota: Σκληρὸς ἦν ἀληθῶς ὁ λόγος ἡνωμιζόμενος σαρκιάρους τινὰς καὶ ἱμοβέρους τοὺς ἀκούοντας ἀποταίειν. τοὺς δὲ πνευματικῶς τὰ πνευματικὰ ἐκλεμβάνουσιν, οὐδὲν ἐπείντο σκληρῶν, ἀλλὰ ἐν μὲν ἰσχυρίῳ ὑπέρχοντο, τὴν αἰώνιον εὐταίῳ προπαντὸν αἰών. Vid. Aug., lib. IV de Doct. chr., cap. 15. Ric.

(b) Caro nihil prodest. Sic et materna propinquitatis nihil Mariæ profuisset, nisi felicius Christum corde quam carne gestasset. Augustinus, lib. de sancta Virginitate. Ric.

(c) Et devorandus auditu. Metaphora hæc insolens ex eo ducitur, quod cum Christus sit Dei Verbum, et caro ejus panis, auditu devorari dicatur, ut panis ore devoratur. LE PR.

CAP. XXXVIII. — (d) Si ad fidem potius sequestrandam resurrectionis. Sequestrare est aliquid apud sequestrum deponere, ut in tuto sit. Unde re-sequestrata Jureconsultis. Expone igitur ad fidem futuræ

A Quid mortuum, nisi caro? et quid vox Dei, nisi sermo? et quid sermo, nisi spiritus? Merito carnem resuscitaturus, quod factus est ipse; et ex morte, quam passus est ipse; et ex sepulcro, quo illatus est ipse. Denique cum dicit: Ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei; et procedent, qui bona fecerunt, in vitæ resurrectionem; qui mala, in resurrectionem judicii; nemo jam poterit aliud mortuos interpretari, qui sint in monumentis, nisi corpora et carnem; quia nec ipsa monumenta aliud, quam cadaverum stabula. Siquidem et ipsi homines veteres, id est, mortui per ignorantiam Dei, quos monumenta intelligendos argumentantur hæretici, de monumentis processuri in judicium, aperte prædicantur. Cæterum, quomodo de monumentis monumenta procedent?

CAPUT XXXVIII.

Post dicta Domini, facta etiam ejus quid sapere credamus, de capulis, de sepulcris, mortuos resuscitantis? Cui rei istud? Si ad simplicem ostentationem potestatis, aut ad præsentem gratiam redanimationis, non adeo magnum illi denuo morituros suscitare (9). Enimvero, (d) si ad fidem potius sequestrandam futuræ resurrectionis, ergo et illa corporalis præscribitur, de documenti sui forma. Nec sustinebo dicentes, idcirco tunc resurrectionem animæ soli destinatam in carnem quoque præcucurrisse (10), quia non potuisset aliter ostendi resurrectio animæ invisibilis, nisi per visibilis (11) substantiæ resurrectionem. Male Deum norunt, qui non putant illum posse, quod non putant; et tamen sciunt potuisse, si (e) instrumentum Joannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum, sub altari quiescentes, con-

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Dispergendos *Rhen. Seml.*
 (8) Collucavit *Lat.*
 (9) Resuscitari *Rhen. Seml.*
 (10) Præcucurrisse *Rig. Ven.*
 (11) Invisibilis *Rig. Ven.*

COMMENTARIUS.

resurrectionis sequestrandam, id est, ut ita dicam, certificandam, et securitati vindicandam. Quod verbum etiam supra legitur, ni fallor. Porro cum paulo post dicit, ne aliter documenta præmississe, quam rem deposuisse videatur, explicat quid ante per fidem sequestrandam intellexerit. RHEX. — Non abundum ab interpretatione Rhenani; addo solum, sequestrum esse apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt, l. 209, D. de verb. signif.; inanis tamen hæc in lege videtur grammaticorum observatio, qui a sequendo dictum volunt. Sequester in Basil. *μισογνήτης* dicitur, suntque tres species. LE PR.

(e) Instrumentum Joannis norunt. Apud juris antistites instrumenta dicuntur tabulæ publicæ, quibus propter absentiam personarum fit probatio. Pariiter Evangelium Joannis instrumentum dicitur. Quoniam religionis tradit mysteria, probat, et instruit; nam ab instruendo instrumentum dicitur l. argentarius, § edi. de edendo; familiare est Tertulliano sacram Scripturam vocare instrumentum, ut cap. 2 de Carne Christi, Tot originalia instrumenta, et hoc libro pluric, sequenti et alibi. LE PR.

spectui subdidit, posset utique et resurgentes oculis A exhibere sine carne. At ego Deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter documenta præmissis, quam rem disposuisse videatur: imo, ne si exemplum resurrectionis sine carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibere non possit. Nullum vero exemplum majus est eo, cujus exemplum est. Majus est (1) autem, si animæ cum corpore resuscitabantur (2) in documentum sine corpore resurgendi, ut tota hominis salus dimidiæ patrocineretur; quando exemplorum conditio illud potius expeteret, quod minus haberetur, animæ dico solius resurrectionem, velut gustum carnis etiam (3) resurrectionis suo in tempore. Atque adeo (4), secundum nostram veri (5) æstimationem (6), exempla illa mortuorum a Domino suscitatorum commendabant quidem et carnis et animæ resurrectionem, ne cui substantiæ negaretur hoc donum; quæ tamen exempla eo minus aliquid edebant (non enim in gloriam, nec incorruptibilitatem, sed in mortem aliam suscitabantur), quam ediderit Christus.

CAPUT XXXIX.

Resurrectionem apostolica quoque instrumenta testantur. Nam et Apostolis nullum aliud negotium fuit, dumtaxat apud Israel, quam (a) veteris Testamenti resignandi, et novi consignandi, potius jam Dei in Christo concionandi. Ita et de resurrectione nihil novi intulerunt (7), nisi quod et ipsam in gloriam Christi annuntiabant; de cætero, simplici C et nota jam fide receptam, (b) sine ulla qualitatis questione, solis refragantibus Sadducæis. Adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem, quam aliter intelligi. Habes Paulum, apud summos sacerdotes sub tribuno inter Sadducæos et Phariseos fidei suæ professorem: *Viri*, inquit, *fratres, ego pharisæus sum, filius pharisæorum; de spe nunc et de resurrectione judicor apud vos; utique communi; ne quia jam transgressor legis videbatur, de præcipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione, ad Sadducæos sapere existimaretur. Ita, quam volebat*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Esset cod. Wouw.*
 (2) *Resuscitarentur cod. Wouw.*
 (3) *Etiā abest a Fran.*
 (4) *Ideo cod. Wouw.*
 (5) *Vero Ven.*
 (6) *Existimationem Fran. Pan.*

- (7) *Intulerant Rhen.*
 (8) *Extorquere Rhen. Seml.*
 (9) *Natæ Rhen.*
 (10) *De omitt. Rig. Ven.*
 (11) *Homine Rhen.*
 (12) *Nisi abest a Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXIX. — (a) *Veteris Testamenti resignandi et novi consignandi.* Optima metaphora notat Apostolos explicuisse vetus Testamentum, et novum confirmasse. Testamenti enim est aperiri resignatione, et consignatione stabiliri. Labor igitur prædicationis apostolicæ fuit veteris explicatio, et novi Testamenti confirmatio. LAC.

(b) *Sine ulla qualitatis questione.* Id est, absque ulla controversia qualis fuisset, nempe an corporis vel animæ; nam cum Sadducæis non erat dissidium utra resurrectio futura esset animæ an carnis, ut contra hereticos disputat Auctor, sed de substantia resurrectionis, quam absolute et integre negabant Sadducæi. LAC.

(c) *Per totum pene instrumentum.* B. Pauli Epistolas

videri rescindere, fidem resurrectionis utique confirmabat secundum Phariseos, respuens negatores ejus Sadducæos. Proinde et apud Agrippam, nihil se ait proferre, citra quam prophetæ annuntiassent. Ergo servabat resurrectionem quoque, qualem prophetæ annuntiarant. Nam et de resurrectione mortuorum apud Moysen scriptum commemorans, corporalem eam norat; in qua scilicet sanguis hominis exquiri habebit. Itaque talem prædicabat, qualem et Pharisei susceperant, et Dominus ipse defenderat, et Sadducæi, ne talem quoque crederent, in totum esse noluerant. Sed nec Athenienses aliam intellexerant a Paulo portendi: denique irriserant, non irrisuri omnino, si animæ solius restitutionem ab eo audissent; suscepissent enim vernaculæ suæ philosophiæ frequentiorum præsumptionem. At ubi nationes præconium resurrectionis, inauditæ retro, ipsa novitate concussit, et digna incredulitas rei tantæ quæstionibus fidem torquere (8) cœpit, tunc et Apostolus (c) per totum pene instrumentum fidem hujus spei corroborare curavit, et esse eam ostendens, et nondum transactam, et (de quo magis quærebatur) corporalem, et (quod insuper dubitabatur) non aliter corporalem.

CAPUT XL.

Nihil autem mirum, si et ex ipsius instrumento capientur argumenta, cum oporteat hæreses esse; quæ esse non possent, si non et perperam Scripturæ intelligi possent. Nactæ (9) denique hæreses duos homines ab Apostolo editos, interiorem, id est animam, et exteriorem, id est carnem; salutem quidem animæ, id est interiori homini, exitium vero carni, id est exteriori, adjudicaverunt; quia scriptum sit Corinthiis: *Nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de (10) die et die.* Porro, nec anima per semetipsam homo, quæ figmento jam homini (11) appellato postea inserta est; nec caro sine anima homo, quæ, post exilium animæ, cadaver inseribitur. Ita vocabulum *homo* consertarum substantiarum duarum quodam modo fibula est: sub quo vocabulo, non possunt esse nisi (12) coherentes. (d) Porro, Apostolus interiorem hominem, (e) non

indicat teste Rhenano, in quibus validæ resurrectionis probationes afferuntur. Vides hoc in capite non semel Scripturam instrumentum dixisse. LE PR.

CAP. XL. — (d) *Porro Apostolus interiorem, etc.* Diverse accipit Apostolus interiorem, atque exteriorem hominem, cap. VII ad Rom. ac in II Cor. IV: nam illic exterior homo est concupiscentia, interior charitas et spiritus; scilicet homo concupiscentis, et homo spiritu renovatus. At hic homo exterior est ipse corporalis homo quatenus visibilis, tangibilis, et denique sensibilis et patibilis, et qui injurias extrinsecus suscipere possit; interior vero, quatenus mente invisibilis constat, quæ corporis afflictiones fortiter et egregie sustinet. LAC.

(e) *Non tam animam quam mentem et animum, etc.*

tam animam, quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiæ saporem. Siquidem Ephesiis scribens, in interiorum hominem habitare Christum (a), sensibus utique (b) intimandum (1) Dominum significavit. Denique adjunxit (Eph. III) : *Per fidem*, et *In cordibus vestris*, et *In dilectione*; fidem quidem et dilectionem, non substantiva animæ ponens, sed conceptiva. In cordibus autem dicens, quæ substantiva sunt carnis, jam et ipsum interiorum hominem carni deputavit, quem in corde constituit. Inspice nunc quomodo exteriorum quidem hominem corrumpi allegavit, interiorum vero renovari de (2) die ac die. Nec illam corruptelam carnis affirmes, quam ex die mortis in perpetuum defectura patitur: sed quam in istius vitæ spatio, ante mortem, et usque ad mortem, vexationibus et pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis causa experietur. Nam et homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus, proficiens fide et disciplina de (3) die ac die, non illic, id est, non post resurrectionem, ubi non utique de (4) die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus discite: *Quod enim ad præsens est*, inquit (II Cor. IV), *temporale et leve pressuræ nostræ (c), per supergressum, in supergressum (5), æternum gloriæ pondus perficiet in (6) nobis, non intuentibus quæ videntur, id est passiones; sed quæ non videntur, id est mercedes: quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ vero non videntur, æterna sunt (7)*. Pressuras enim et læsuras, quibus corrumpitur homo exterior, ut leves et temporales, idcirco contemnendâs affirmat, præferens mercedum æternarum, invisibilium, et gloriæ pondus, in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio, quam in perpetuum carnis interitum ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic et alibi: *Siquidem, ait (Rom. VIII), (d) compatimur, uti et conglorificemur;*

- (1) Initiandum *Rig. Ven.*
 (2, 3, 4) *De abest a Rhen. Rig. Ven. Seml.*
 (5) In supergressum *omitt. Rhen. Seml. Pam.*
 (6) Perfici a *Rhen. Seml.*
 (7) Sunt *abest Rig. Ven.*
 (8) Dicit *Rhen. Seml.*
 (9) Et *add. Rhen. Seml.*

Discrimen inter animam et animum Philosophi, vel notant, vel supponunt. Animus enim pro mente accipitur, scilicet prout fungitur intellectualibus officiis; anima vero prout corpus vegetat, et officinas sensuum et membrorum munia procurat. Hæc accipitur pro natura et substantia rei, ille pro egregia dispositione. *LAC.*

(a) *In interiorum hominem habitare Christum.* Etiam hic expressit quod græce est: *εις τονσω ανθρωπον*, conjungens interim illud sequentibus, cum aliæ editiones omnes, etiam Syriaca, conjungant præcedentibus. *PAM.*

(b) *Intimandum.* Vocabulum ejus ætatis vulgo frequens. Intimare pro intimum reddere. *RHEN.*

(c) *Per supergressum in supergressum.* Sic legitur in exemplaribus. Expressit autem græca Pauli: *καθ' υπερβολην εις υπερβολην*. Sic infra, *superquam supra gravati sumus citra vires*, quod Paulus dixit: *καθ' υπερ-*

A reputo enim non dignas esse passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ in nos habet revelari. Et hic minora ostendit incommoda præmiis suis. Porro, si per carnem compatimur, ejus est proprie passionibus corrumpi, ejusdem erit et quod pro compassione reponitur. Atque adeo carni adscribit pressurarum proprietatem, (c) ut et supra dicit (8): *Cum venissemus autem in Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra.* Dehinc, ut (9) animæ daret compassionem: (f) *In omnibus, inquit (II Cor. VII), compressi: extrinsecus pugna, debellantes scilicet carnem; intrinsecus timor, afflicti scilicet animam.* Adeo etsi corrumpitur homo exterior, non ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi intelligitur (10). Et hoc non sine interiore. Ita amborum erit etiam conglorificari, sicut et compati. Secundum collegia laborum, consortia etiam (11) decurrant necesse est præmiorum.

CAPUT XLI.

Eandem adhuc sententiam exequitur, remunerationes vexationibus præferens. *Scimus enim, inquit (II Cor. V), quoniam, etsi terrena domus nostra hujus (12) tabernaculi dissolvetur, habemus domum non manufactam, æternam in cælis; id est, per hoc quod dissolvetur caro nostra per passiones, (13) domicilium consecuturi sumus in cælis.* Meminerat Evangelicæ definitionis (14) (Matth. V): *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quia illorum est regnum cælorum.* Non tamen carnis restitutionem negavit, si compensationem mercedis opposuit; cum ipsi compensatio debeatur, cui dissolutio deputatur (15), scilicet carni. Sed quia domum dixerat carnem, eleganter voluit et in mercedis comparatione vocabulo domus uti; ipsi domui, quæ dissolvetur per passionem, meliorem domum reponens per resurrectionem; nam et Dominus *multas mansiones, quasi domus, apud Patrem reponit (Joan. XIV):* quamquam et (16) de domicilio mundi (g) potest intelligi, quo dis-

LECTIONES VARIANTES.

- (10) Intelligeretur *Rhen. Seml.*
 (11) Quoque *Rhen. Seml.*
 (12) Nostri *Rhen. Seml.*
 (13) Quod *add. Rhen.*
 (14) Definitionis *Rhen. Seml.*
 (15) Reputatur *Rhen. Seml.*
 (16) Nec *Rig. Ven.*

D

COMMENTARIUS.

εολην υπερ δυναμιν. Rig.

(d) *Compatimur, uti et conglorificemur.* Hic etiam transfert proprie voces græcas *ειπερ, siquidem, ac συνηξασμεν, conglorificemur.* Item *λογιζομαι, reputo.* *Compati* autem accipitur, pro simul pati, et proinde etiam sic intelligenda, quam mox habet Auctor vox, *compassio. PAM.*

(e) *Ut et supra dicit (nempe Paulus): Cum venissemus, etc.* Auctor per illud, *supra,* intelligit iterum Epist. II ad Corinth. de ejus potissimum locis hoc cap. tractat; nam reperitur hæc scriptura II Corinth. Nisi forte malit quis eum sequi ordinem Marcionis in libris adv. eundem observatum, qui per qui Epistolam ad Romanos, ex qua immediate ante testimonium produxerat, postpouat Epistolam ad Corinthios. *PAM.*

(f) *In omnibus, inquit, compressi.* Etiam hoc ad verbum ex græco: *αλλ' εν παντι θλιβομενοι. PAM.*

CAP. XLI. — (g) *Quamquam et de domicilio*

m esse referendum, carni interdum deputa-
1), quia (2) per carnem administratur; et ideo
re ait delinquentiam in carne, quia et anima, a
i) delinquentia inducitur, inquinata est carnis,
licatae quidem, sed non suo, verum delinquen-
mine. Nam et alibi: *Quomodo, inquit, etiam
velut viventes in mundo, sententiam fertis?* non
rituos scribens, sed ad eos qui desinere deberent
ialiter vivere.

CAPUT XLVII.

enim erit vita mundialis, (a) qua (4) veterem
em dixit confixum esse Christo, non corpora-
1), sed moralitatem (5). Cæterum, si non ita
us, non est corporalitas nostra confixa, nec
n Christi caro nostra perpressa est; sed quem-
tum adjecit: *Uti (b) evacuetur corpus delinquen-*
per emendationem vitæ, non per interitum sub-
e; sicut ait: *Uti hactenus delinquentiæ serviamus,*
hac ratione commortui (6) Christo, credamus
etiam concivimus (7) illi. *Sic enim, inquit, et
utate mortuos quidem vos; cuiam? carni? Non,
linquentiæ. Ergo salvi erunt carni; viventes
Deo in Christo Jesu; per carnem utique, cui
non erunt; delinquentiæ scilicet (8) mortui,
rni. Nam et adhuc ingerit: *Ne ergo regnaverit
ore vestro mortali delinquentia, ad obaudiendum
ad exhibendum membra vestra arma injustitiæ, de-
tiæ: sed exhibete vosmetipsos Deo, velut ex mortuis
non velut vivos, sed velut ex mortuis vivos; et
vestra, arma justitiæ. Et rursus: *Sicut exhibui-
membra vestra famula immunditiæ et iniquita-
ad iniquitatem; ita et nunc exhibete membra
famula justitiæ, in sacrificium (10). Cum enim
setis delinquentiæ, liberi eratis justitiæ. Quem
uctum habebatis super his, de quibus nunc con-
ini? finis enim (11) illorum mors. Nunc vero***

*liberi facti a delinquentia, famulati autem Deo, habetis
fructum vestrum in sacrificium (12); finem autem, vitam
æternam. (d) Stipendia enim delinquentiæ, mors; do-
nativum autem Dei, vita æterna in Christo Jesu Domino
nostro. Ita, per totam (13) hanc sensuum seriem, ab
injustitiæ et delinquentia membra nostra diveliens,
et justitiæ et sanctimoniciæ adjungens, et transferens
eadem a stipendio mortis ad donativum vitæ æternæ,
carni utique compensationem salutis repromittit, cui
nullam omnino competisset imperari propriam sanc-
timoniciæ et justitiæ disciplinam, si non ipsius esset
et præmium disciplinæ: sed nec ipsum baptisma
committi, si (14) per regenerationem, non etiam
restitutioni inauguraretur, hoc quoque Apostolo in-
gerente: *An ignoratis, quod quicumque in Christum
B Jesum (15) tincti sumus, in mortem ejus tincti sumus?
Consepulti ergo illi sumus per baptisma in mortem, uti
quemadmodum surrexit Christus a mortuis, ita et nos
in novitate vitæ incedamus. Ac ne de ista tantum vita
putes dictum, quæ ex fide per baptisma in novitate
vivenda (16) est, providentissime adstruit: *Si enim
complantati (17) fuerimus simulacro mortis Christi, ita
et resurrectionis erimus. (e) Per simulacrum enim mori-
mur in baptisate, sed per veritatem resurgi-
mus (18) in carne, sicut et Christus: *Ut, sicut regnavit
in morte delictum, ita et gratia regnet per justitiam
in vitam sempiternam per Jesum Christum Dominum
nostrum. Quomodo ita (19), si non æque in carne?
Ubi enim mors, ibi et vita post mortem; quia et vita
ibi ante; ubi postea mors. Nam si regnum mortis
C nihil operatur, quam carnis dissolutionem; proinde
vitam, contrariam morti, contrarium oportet operari,
id est, carnis redintegrationem; uti sicut devoraverat
mors invalescendo, ita et mortali devorato ab im-
mortalitate, audire possit: (f) *Ubi est, mors, aculeus
tuus? ubi est, mors, contentio tua?* Sic enim et gratia****

LECTIONES VARIANTES.

deputandum *Rhen. Jun.*
propter carnem et add. *Rhen. Seml.*
animæ *Rhen. Seml. abest a qua.*
vitam *Rhen. Seml.*
mortalitatem *Pam. Fran. Rig. Ven.*
et inser. *Rhen. Seml.*
convivemus *Pam. Fran.*
scilicet abest a *Rhen. Seml.*
iniquitatem alii.
Sacrificium *Rhen. Seml.*

(11) Ergo *Rhen. Seml.*
(12) Sacrificium *Rhen. Seml. Ven.*
(13) Partem alii.
(14) Si omitt. *Rhen. Seml.*
(15) Jesum omitt. *Rhen. Seml.*
(16) Incedenda *Pam. Par. Fran.*
(17) Consepulti *Pam. Par. Fran.*
(18) Resurgemus *Pam. Fran.*
(19) Ista *Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

. XLVII. — (a) *Qua veterem hominem. Existi-*
t olim nonnulli veterem hominem esse corpus,
vero animam; at interpretatio illa non ad-
r. Nam Apostolus, *Rom. VI*, nihil aliud per
n hominem intelligit, quam vitam antea actam
atis; per novum autem reformationem illam
bristo facta, dum scelera nostra sanguine suo
ut, evacuato illo vetere homine, in veram nos
et libertatem. *LE PR.*
Evacuetur corpus delinquentiæ. De hac voce
iam jam monuimus. Vulgata versio: *ut de-
corpus peccati.* Propius ad sensum græcæ
εὐαγγελίου vertisse mihi videtur Tertullianus.

LE PR.

Membra vestra famula immunditiæ. More suo
vocem δούλα exprimit. *Famulantia* dixit
onymus ad Pamm. contra Joann. Hierosol.

LE PR.

(d) *Stipendia enim delinquentiæ, mors; donativum
autem Dei, etc.* Stipendium merces erat militum qui
merebant; donativum autem donum erat militibus
ab imperatore erogari solitum. Quemadmodum igitur
voce castrensi stipendium ex B. Pauli interpretatione
usus fuerat, apte hanc vocem in eadem metaphora
persistens usurpavit. *LE PR.*

(e) *Per simulacrum enim morimur in baptisate.*
Baptizamur pro mortuis. Mergimur quasi mortem
subeamus. Emergimus, ut reviviscentes. *RIG.* — Ne
responderent hæretici eodem modo resurrecturos
cum Christo, sicut et mortui sumus, scilicet quia
mystice et figurate tantum mortui cum Christo sumus
in baptismo, sic etiam resurrecturos solum mystice
et spiritualiter, non vere; observat Tertullianus
typum et mysterium esse dumtaxat in morte nostra,
non in resurrectione, nam vere resurgemus. *LAC.*
(f) *Ubi est mors aculeus tuus?* Sic leg. cap. 51

(a) Constat, non tantum ossa durare, verum et dentes incorruptos perennare; quæ ut semina retinentur fructificaturi corporis in resurrectione. Postremo, etsi tunc devoratum invenietur mortale in omnibus mortuis, certe a morte, certe ab ævo, certe per ætatem; numquid a (1) vita, numquid a superindumento, numquid ab immortalitatis ingestu? Porro, quæ ab his (2) ait devoratum iri mortale, ab aliis negavit. Et utique hoc a divinis viribus, non a naturalibus legibus perfici præstarique conveniet! Ergo cum a vita habeat devorari quod mortale est, id exhiberi omnifariam necesse est, ut devoretur, et devorari, ut demutetur. Si ignem dicas accendi oportere, non potes id per quod accenditur, alibi necessarium affirmare, alibi non. Sic et cum infulcit: *Siquidem exuti, non nudi inveniamur* (3), de eis scilicet qui non in vita, nec in carne deprehendentur a die Domini; non alias negavit nudos, quos prædixit exutos, nisi quia revesitios voluit intelligi eadem substantia, qua fuerant spoliati. Ut nudi enim invenientur, carne deposita, vel ex parte discissa, sive detrita: et hoc enim nuditas potest dici. Dehinc (4) recipient eam, ut, redinduti carnem, fieri possint etiam superinduti immortalitatem. Superindui enim, nisi vestito jam, convenire non poterit.

CAPUT XLIII.

Proinde cum dicit: *Itaque (b) confisi semper, et scientes quod cum (c) immoramur in corpore, peregrinamur* (5) *a Domino: per fidem enim incedimus, non per speciem*; manifestatum est hoc quoque non pertinere ad offuscationem carnis, quasi separantis nos a Domino. Et hic enim exhortatio fastidiendæ vitæ hujus obvertitur; siquidem peregrinamur a Domino quamdiu vivimus, per fidem incedentes, non per speciem, id est spe, non re; et ideo subjungit: *Fidentes autem, et bonum ducentes* (6) *magis peregrinari a corpore, et immorari ad Dominum: scilicet ut per spe-*

- (1) E *Rhen. Seml.*
 (2) Quia his *Ihen. Seml.*
 (3) Inveniamur nudi *Rhen. Ven.*
 (4) Et *add. Pam. Fran.*
 (5) Peregrinemur *Ihen. Seml.*
 (6) Dicientes *Rhen. Seml.*
 (7) Hic et *Pam. Fran.*
 (8) Scilicet paradiso *Rhen. Seml.*

pus repertum Sixti IV temporibus, sine ulla sui jactura. Quin imo in eo implexi videbantur capilli aureo reticulo, in quos ut et in totum corpus, nihil poterat an. plusquam 1500 spatium. LE PR.

(a) *Constat non tantum ossa durare, verum et dentes.* Plato in Phædone: *ἐνια δὲ μέρος τοῦ σώματος, καὶ ἐν σαπῆ, δοτᾷ τε καὶ νῦρα καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα ὅμοι, ὡς ἰπὶς εἰπῆν, ἀθάνατά ἐστιν.* RIC.

CAP. XLIII. — (b) *Confisi semper.* Ex græco θεῶν-ος transtulit. LE PR.

(c) *Immoramur in corpore, peregrinamur a Domino.* Illud etiam Græce ἐκδομύοντες explicat. LE PR.

(d) *Defecerant autem Apostolo verba.* Admonuit Theophylactus prudenter mortis et vitæ nomina tacuisse Apostolum, et mortem vocasse præsentiam ad Dominum, sive immorationem, vitam vero peregrina-

tionem et absentiam. LAC.
 (v) *Ut unusquisque, inquit, reportet.* Vulgatus, *referat unusquisque propria corporis.* Diversitatem lectionis micæ tantum literæ defectus fecit. Vulgatus legit: *ἴδια τοῦ σώματος*; at Tertullianus, *διὰ τοῦ σώματος*; et in grævis cod. ita legitur, et sequuntur Syriacus, Theoph. Oecumenius. Apud Tertullianum, Cod., Angli habebat, *præterita corporis.* LAC.
 (f) *Turbate enim per hyperbaton struxit.* Hyperbati figura grammatica, cum transgressio verbi sit quasi turbata et impedita oratione: longius enim verbum positum facit hyperbaton, ut si illud, *per corpus*, cum verbo *gessit* connectatur. LAC.
 (g) *Per corpus utique pensanda sunt.* Luenda seu remuneranda sunt. Theodoretus similiter exponit, colligens cum Tertulliano resurrectionem. LAC.

CAPUT XLIV.

Si enim adhuc ad superiora respectes, unde mentio hominis exterioris et interioris inducta est, nonne et dignitatem et spem carnis integram invenies? Dum (15) enim de lumine, quod illuxerit Deus in cordibus nostris, ad illuminationem agnitionis gloriæ suæ, in persona Christi, dicit habere nos thesaurum istum in testaceis vasis, scilicet in carne; utrumne quia testacea est, secundum originem in (16) limo, destruetur;

LECTIONES VARIANTES.

- (9) *Diversurus alii.*
 (10) Et ideo *del. Rhen. Seml.*
 (11) *Placere illi Par. Fran.*
 (12) *Ante tribunal Pam. Fran.*
 (13) *Quæ add. Fran. Rig. Ven.*
 (14) *Instruxit Ihen. Seml.*
 (15) *Cum Rhen. Seml.*
 (16) *Scilicet ex Pam. Fran.*

COMMENTARIUS.

nationem et absentiam. LAC.

(v) *Ut unusquisque, inquit, reportet.* Vulgatus, *referat unusquisque propria corporis.* Diversitatem lectionis micæ tantum literæ defectus fecit. Vulgatus legit: *ἴδια τοῦ σώματος*; at Tertullianus, *διὰ τοῦ σώματος*; et in grævis cod. ita legitur, et sequuntur Syriacus, Theoph. Oecumenius. Apud Tertullianum, Cod., Angli habebat, *præterita corporis.* LAC.

(f) *Turbate enim per hyperbaton struxit.* Hyperbati figura grammatica, cum transgressio verbi sit quasi turbata et impedita oratione: longius enim verbum positum facit hyperbaton, ut si illud, *per corpus*, cum verbo *gessit* connectatur. LAC.

(g) *Per corpus utique pensanda sunt.* Luenda seu remuneranda sunt. Theodoretus similiter exponit, colligens cum Tertulliano resurrectionem. LAC.

ut (1) vicarium baptisma (a) profuturum existima-
rent ad spem resurrectionis; quæ nisi corporalis,
non alias hic (2) baptismate corporali obligaretur.
*Quid et (3) ipsos baptizari, ait, si non quæ baptizan-
tur corpora resurgunt?* Anima enim, non lavatione,
sed responsione sancitur. *Quid et nos, inquit, omni
hora periclitamur?* Utique per carnem. *Quotidie morior,*
utique periculis carnis, per quam et depugnavit ad
bestias Ephesi; illas scilicet (b) bestias Asiaticæ
pressuræ, de qua in secunda ad eosdem: *Nolumus
enim vos ignorare, fratres, de pressura nostra apud
Asiam, quod superquam supragravati (4) sumus citra
vires, uti de vita hæsitaremus.* Omnia hæc, nisi fallor,
eo enumerat, ut, nolens vanam credi carnis conflicta-
tionem, indubitate velit credi carnis resurrectionem.
Vana enim habenda est conflictatio ejus, cujus nulla
erit resurrectio. *Sed dicet quis: Quomodo resurgent
mortui? quo autem corpore venient?* Jam hic de qua-
litate corporum disserit; an eadem ipsa, an alia
resumantur. Sed cum ejusmodi quæstio posterior
habeatur, sufficet interim ex hoc quoque corporalem
definiri resurrectionem, cum de *qualitate corporum
quæritur.*

CAPUT XLIX.

Ventum est nunc ad carnem et sanguinem revera
totius quæstionis, quas (5) substantias, quali con-
ditione exheredaverit Apostolus a Dei regno; æque
de antecedentibus discere est. *Primus, inquit, homo
de terra choicus, id est limacius, id est Adam; secun-
dus homo de cælo, id est sermo Dei, id est Christus;*
non alias tamen homo, licet de cælo, nisi quia et ipse
caro atque anima, quod homo, quod Adam; nam
et (6) supra novissimus Adam dictus (7), de con-
sortio substantiæ commercium nominis traxit; quia
nec Adam ex semine caro, quod et Christus. *Qualis
ergo choicus, tales et choici; qualis cælestis, tales et
cælestes.* Substantia tales? an primo disciplina, de-
hinc et dignitate, quam et disciplina captavit? Atquin,
substantia nullo modo separabuntur choici atque cæ-
lestes, semel ab Apostolo homines dicti. Si enim et
Christus solus vere cælestis, imo et supercælestis,
homo tamen, qua (8) caro atque anima, nihilo ex
ista substantiarum conditione a choica qualitate dis-

cernitur: proinde et qui cælestes secundum illum,
non de substantia præsentis, sed de futura claritate
cælestes prædicati intelliguntur; quia et retro, unde
distinctio ista manavit de dignitatis differentia, ea
est alia supercælestium gloria, alia superterrenorum,
et alia solis, alia lunæ, alia stellarum; quia et stella
a stella differt in gloria, non tamen in substantia.
Denique, præmissa differentia dignitatis in eadem
substantia et nunc sectandæ et tunc capessendæ, sub-
jungit etiam exhortationem, ut et hic habitum Chri-
sti sectemur ex disciplina, et illic fastigium conse-
quamur ex gloria: *Sicut portavimus imaginem choici,
portemus etiam imaginem supercælestis.* Portavimus
enim imaginem choici per collegium transgressionis,
per consortium mortis, per exilium paradisi. Nam
etsi (9) in carne hic portatur (10) imago Adæ, sed
non carnem monemur exponere (11). Si non car-
nem, ergo conversationem, ut proinde et cælestis
imaginem gestemus in nobis; non jam dei (12), nec
jam in cælo constituti; sed (c) secundum lineamenta
Christi incedentes in sanctitate, et justitia, et veri-
tate. Atque adeo ad disciplinam totum hoc dirigit, ut
hic dicat portandam imaginem Christi in ista carne,
et in isto tempore disciplinæ. *Portemus enim præcep-
tivo modo, dicens, huic tempori loquitur, in quo ho-
mo nulla alia substantia est, quam caro et anima; aut
si (15) quam aliam, id est, cælestem substantiam
hæc fides spectat, huic tamen repromissa sit, cui ad
illam elaborare mandatur.* Cum igitur imaginem et
choici et cælestis in conversatione constituat, illam
ejerandam (14), hanc vero sectandam; dehinc ad-
jungat (15): *Hoc enim dico, id est, propter ea
quæ (16) supra dixi (conjunctio est enim sensus supple-
mentum antecedentibus reddens), quod caro et san-
guis regnum Dei hæreditati possidere non possunt; ni-
hil aliud intelligi mandat (17) carnem et sanguinem,
quam supradictam imaginem choici: quæ si in con-
versatione censetur vetustatis, conversatio autem ve-
tustatis non capit (18) Dei regnum, proinde caro et
sanguis, non capiendo Dei regnum, ad conversatio-
nem rediguntur vetustatis (19).* Plane, si nunquam
Apostolus pro operibus substantiam posuit, nec hic
ita utatur. Si vero in carne adhuc constitutos, nega-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut abest a Pam. Par. Fran.
(2) Non nisi alias *Ithen. Seml.* non alias sic Pam. Paris. D
Fran. non alias in cod. *Woonw.*
(3) Qui *Rhen. Seml.*
(4) Supergravati *alii.*
(5) Quasi Pam. Fran.
(6) Etsi *Rhen. Seml.*
(7) Dicet *Rhen. Seml.*
(8) Quam *Rhen. Seml.*
(9) Si et Pam. Par.

- (10) Sic putatur *Rhen. Seml.*
(11) Ponere Pam. Par. Fran.
(12) Dii forte *melius. Edd.*
(13) Aut et si *Ithen. Seml.*
(14) Ejerendam *Rhen. Seml.*
(15) Adjungit *Rhen. Seml.*
(16) Quæ? quæ *Rhen.*
(17) Mandant Pam. Par. Fran.
(18) Capiat *Ithen. Seml.*
(19) Veritatis *Ithen. Seml.*

COMMENTARIUS.

nulla, ut robor consequentiæ divi Pauli a resurre-
ctione Christi ostenderetur. Lac.

(a) *Vicarium baptisma.* Sic vicariam mortem dixit
Fabius *Declam. 49. Ric.*

(b) *Bestias asiaticæ pressuræ.* An per has bestias
intelligat seditionem Ephesi a Demetrio argentario
concitatam, non facile dicerem; pace tamen eruditio-
rum hominum dixerim; nam cum bestiis pugnasse
certum est; sed pugna illa Ephesi contigit post scrip-

tam epistolam hanc, quam scripsit Ephesi. LE FR.

CAP. XLIV. — (c) *Secundum lineamenta Christi in-
cedentes.* Imitantes conversationem, quam Christus
gessit in carne. Bernardus *serm. in psal. XC.* Unde scilicet
agnoscendus præ cæteris Christus, sanctitate,
justitia, veritate. Sic, libro ad Marcionem II, Inca
Dei habere anima dicitur, qua immortalis, qua libera
et sui arbitrii, qua præscia plerumque, capax intelle-
ctus et scientiæ. Ric.

veterem hominem, non secundum alicujus substantie senium. Neque enim carnem præcipit deponamus, sed quæ et alibi carnalia ostendit; opera, non corpora accusans, de quibus et hic subjicit: *Deponentes mendocium, loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, quoniam membra alterutrum sumus. Irascimini autem, et nolite delinquere. Sol non occidat super iracundiam vestram. Neque dederitis locum diabolo* (1). *Qui jurabatur* (2), *jam non furetur, imo potius laboret, operando manibus, uti habeat impartire indigentibus. Omnis sermo turpis non procedat ex ore vestro, sed qui sit optimus ad adificationem fidei, ut gratiam audientibus præstet. Et nolite contristare Spiritum Dei Sanctum, in quo signati estis, in redemptionis die. Omnis amaritudo, et ira, et clamor, et blasphemia, et indignatio* (3) *auferatur a vobis, cum omni malitia. Estote autem in alterutrum benigni, misericordes, donantes invicem, sicut et Deus vobis donavit in Christo*. Igitur qui carnem veterem hominem existimant, cur non mortem sibi properant, ut, vetere homine deposito, præceptis Apostoli occurrant? Nos enim qui totam fidem in carne administrandam credidimus, imo et per carnem, cujus est et os ad proferendum optimum quemque sermonem, et lingua ad non blasphemandum, et cor ad non indignandum, et manus ad operandum et largiendum; tam vetustatem hominis, quam novitatem, ad moralem, non ad substantialem differentiam pertinere defendimus. Atque ita, pariter agnoscimus, hominem qui secundum pristinam conversationem vetus fuerit, eundem et corrumpi ita dictum secundum concupiscentiam seductionis, quemadmodum et veterem secundum pristinam conversationem, non secundum carnem per interitum perpetuum; cæterum, carne tam salvum quam eundem, utpote vitiosam disciplinam, non corpulentiam exutum.

CAPUT XLVI.

Talem ubique Apostolum recognoscas, ita carnis opera damnantem, ut carnem damnare videatur; sed ne ita quis existimet, ex aliorum vel coherentium sensuum suggestu procurantem. Nam et dicens (Rom. VIII), *eos qui in carne sunt* (4), *Deo placere non posse*, statim de pravo intellectu ad integrum revocat, adjiciens: *Vos autem non estis in carne, sed in spiritu*. Eos enim quos in carne esse constabat, negando in carne esse, in operibus carnis non esse monstrabat; atque ita (5) illos demum Deo placere non posse, non qui in carne essent, sed qui carna-

liter viverent; placere autem Deo illos, qui in carne positi, secundum spiritum incederent. Et rursus: *Corpus quidem, ait, mortuum, sed (a) propter delinquentiam*; sicut *spiritum vitam propter justitiam*. Vitam autem morti opponens in carne constituta, sine dubio illic et vitam repromisit ex justitia, ubi mortem determinavit ex delinquentia. Cæterum frustra opposuit vitam morti, si non est illic ubi est et ipsa, cui eam opposuit, excludendæ utique de corpore. Porro, si vita mortem de corpore excludit, non potest id perficere, nisi illic (6) penetret, ubi est quod excludit. Et quid ego nodosius, cum Apostolus absolutius? *Si enim, inquit, spiritus ejus qui suscitavit Jesum, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum a mortuis, suscitabit (7) et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum ejus in vobis*; ut et si animam quis corpus mortale præsumperit, cum hoc ei carnem negare non possit, carnis quoque resurrectionem cogatur agnoscere, secundum ejusdem status communionem. Ex sequentibus adhuc discas, opera carnis damnari, non ipsam: *Itaque, fratres, ait, debitores sumus, non carni, ut (8) secundum carnem vivamus: si enim secundum carnem vixeritis, futurum est ut moriamini; si vero spiritu carnis actus mortificaveritis, vivetis*. Porro, ut ad singula quæque respondeamus, si in carne constitutus, secundum spiritum tamen degentibus, salus repromittitur; jam non caro adversatur salutem, sed operatio carnis. Operationem autem carnis exclusam, quæ causa est mortis, salva jam caro ostenditur, causa carens mortis. *Lex enim, inquit, spiritus vitæ (b) in Christo Jesu manumisit me a lege delinquentiæ et mortis*; certe quam præmisit habitare in membris nostris (9). Ergo jam membra nostra lege mortis non tenebuntur, quia nec delinquentiæ, a quibus manumissa sunt. *Quod enim invalidum erat legis, in quo infirmabatur per carnem, misso Deus Filio suo in simulacro carnis delinquentiæ, et per delinquentiam (10) damnavit delinquentiam in carne, non carnem in delinquentia*: neque enim domus cum habitatore damnabitur. Habitare enim peccatum dixit in corpore nostro. Damnata autem delinquentia, caro absoluta est: sicut, indemndata ea, legi mortis et delinquentiæ obstricta est. Sic et (11) sensum carnis, mortem appellavit; dehinc et inimicitiam ad Deum, sed non carnem ipsam. Cui ergo, dices, reputabitur sensus carnis, si non substantiæ ipsi? Plane, si probaveris aliquid carnem de suo sapere. Si vero sine anima nullius est sensus, intellige sensum carnis ad

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Diabolo locum *Rhen. Seml.*
- (2) *Furatur Rhen. Seml.*
- (3) Et indignatio *non hab. Rhen. Seml.*
- (4) *Sint Rhen. Seml.*
- (5) Ita *omitt. Rig. Ven.*
- (6) *Illud Pam. Ihen. Seml. illæ cod. Frouw.*

- (7) *Vivificabit Pam. Fran.*
- (8) *Ad vivendum si Rhen. ad vivendum secundum carnem. Si Jun.*
- (9) *Vestris Rhen. Seml.*
- (10) *Carnem Ihen. Seml.*
- (11) *Etsi Rhen. Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) CAP. XLVI. — *Propter delinquentiam*. Vox hæc multoties usurpatur ab hoc auctore pro peccato; ubi enim Apostolus peccatum dicit, *delinquentiam* vocat. LE PA.

(b) *In Christo Jesu manumisit me*. Servi eramus omnes et Satanæ mancipati, sed Christi lex jugum

servitutis a nostris cervicibus excussit. Hic manumissionis nomine utitur Jurisconsultis solemniter, qui tres manumissionis species observant, per censum, per vindictam, et per testamentum. Tribus autem modis illis nos manumisit Christus. LE PA.

puriora (a); idem tamen et substantia et forma, qua A ascendit; talis etiam descensus, ut angeli affirmant; (b) agnoscendus (1) scilicet eis qui illum convulnerunt. Illic *sequester Dei atque hominum* (I Tim. II) appellatus, ex utriusque partis deposito commissio sibi, carnis quoque depositum servat in semetipso, arrhabonem summæ totius. Quemadmodum enim nobis *arrhabonem spiritus* (II Cor. V) reliquit, (c) ita et a nobis arrhabonem carnis accepit, et vexit in cælum pignus totius summæ illuc quandoque redigendæ. Securi (2) estote, caro et sanguis; (d) usurpastis et cælum et regnum Dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent et in cælo Christum, qui vobis cælum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, (3) *incorruptelam hæreditati habebit*; non ut carnem et sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa sint potius obnoxia corruptelæ per mortem scilicet (siquidem mors est, quæ carnem et sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit); sed, quoniam opera carnis et sanguinis non posse consequi regnum Dei edixerat, quo magis hoc exaggeraret, ipsi quoque corruptelæ, id est morti, cui carnis et sanguinis opera proficiunt, hæreditatem incorruptelæ ademit. Nam et paulo post, ipsius mortis quodam modo mortem expressit: *Devorata est mors*, dicens (I Cor. XV), *in contentionem* (4). *Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio* (5) *tua? Aculeus autem mortis delinquentiæ*; hæc erit corruptela: *virtus autem delinquentiæ, lex*: illa alia sine dubio, quam (e) constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui, ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam et (6) supra novissi-

mun inimicum, mortem, evacuari ait. Hoc modo, nec corruptela hæreditatem (7) incorruptelæ consequetur (8), id est, nec mors perseverabit (9). Quando, et quomodo defectura? *Cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti*. Qui hi, nisi qui ante corrupti, id est, corrupta, id est, caro et sanguis? *Et nos demutabimur* (10). De qua habitudine, nisi in qua deprehendemur? *Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem, et mortale istud induere immortalitatem*. Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac ne putes (11) aliud sentire Apostolum providentem tibi, et, ut de carne dictum intelligas, laborantem, eum dicit, *istud corruptivum, (f) et, istud mortale, cutem ipsam tenens, dicit*. Certe *istud* nisi de subjecto, nisi de comparenti pronuntiasse non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Aliud autem (12) corruptivum, aliud corruptela; et aliud mortale, et aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita, quæ patiuntur corruptelam et mortalitatem, caro scilicet et sanguis, ea necesse est patiantur et incorruptelam et immortalitatem (15).

CAPUT LI.

Videamus (14) jam nunc quo corpore venturos (g) mortuos disputet. Et bene, quod eripit statim ostendere, quasi quis eju-modi quærat. *Stulte, inquit, tu quod seminas, non* (15) *vivificatur* (16), *nisi mortuum fuerit*. Hoc ergo jam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem, quam ipsam quæ erit mortua, et ita sequentia relucebant: nihil enim adversus regulas

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Agnoscendi Rhen.
- (2) Securæ Pam. Fran. Par. Ven.
- (3) In inser. Rhen. Seml.
- (4) Contentione Rhen. Seml.
- (5) Potentia Rhen. Seml.
- (6) Etsi Seml.
- (7) Hæreditatem abest a Seml.
- (8) Consequitur Seml.

- (9) Perseveravit Rhen. Seml.
- (10) Demutamur Rhen. seml.
- (11) Aliquid add. Pam. Fran.
- (12) Erit add. Rhen. Seml.
- (13) Mortalitem Fran. Ven.
- (14) Videmus Rhen. Seml.
- (15) Nonne Rhen. num. cod. 1700w.
- (16) Vivificabitur Fran. Ven.

COMMENTARIUS.

CAP. LI. — (a) *Caro et sanguis, etsi nostris puriora*. Huc pertinet quod scholastici doctores tradunt, Christum conceptum ex purissimis B. Virginis Mariæ sanguinibus. Pam.

(b) *Agnoscendus scilicet eis qui illum convulnerunt*. Supra cap. 26, et de Carne Ch. c. 44, confixerunt habet. Agnoscendus igitur est Christus ab iis, qui illum vulneraverunt: in eorundem vulnerum stigmatibus, servat adhuc Christus vulnera sua; explicuit sic S. Epiph. *serm. de Ascensu*. Lac.

(c) *Ita et a nobis arrhabonem carnis accepit*. Commutationem quandam et commercium notat, inter nos et Deum, inter cælum et terram, ut caro nostra, quæ in cælo non erat, commutaretur pro spiritu Dei, qui in terra non erat, ut sic et caro in cælis, et spiritus in terris esset. Hoc commercium obligatis arrhis utrinque, Christus velut divinus proxeneta sollicitavit et consummavit: cum cælum ascendit, tunc et spiritum ad nos demisit, et carnem nostram in cælum introduxit. Lac.

(d) *Usurpastis et cælum et regnum in Christo*. Carnem dixit usurpare in hoc commutationis commercio; quia non servetur juris et justitiæ æqualitas. Excedit spiritus carni et cælestia terrestribus, et quoniam pro inæquali et exigua reddetur eximium donum, usurpa-

tio potius videtur quam commutatio. Lac.

(e) *Constituit in membris suis*. Hoc est, constitutam ait et stabilitam, adeo ut radicibus inhaereat, nisi illam exstirpet gratia Christi. Le. Pr.

(f) *Et, istud mortale, cutem ipsam tenens, dicit*. Numquid non corpus suum quodammodo contingentis, et digito palantis est vox? inquit Rufinus in *Expositione Symboli*. Notandumque obiter quod ab eodem traditur, Ecclesiam Aquileiensem articulo Symboli, quo *resurrectionem carnis* confitemur, addidisse *Hujus*, ut pronuntiantes, *Hujus carnis resurrectionem*, certiores fierent etiam carnem ipsam, qua sese ipsi portarent, resurrectionem. Rig.

CAP. LII. — (g) *Videamus jam nunc in quo corpore venturos*. Ab hoc capite præcipue Valentinianos pugit, qui non hujus, sed alterius carnis resurrectionem concedebant, ut ex lib. de *Præscript.* constat. Alii quoque in eandem existimationem venerant propter argumenta posita e. 13 de cadaveribus devoratis a feris, et absumptis igni, qui sibi videbantur corpus tam varie dispersum, redire idem ipsum non posse. Cui objectioni in sequentibus satis respondet, eamque diluit. Nyssenus ex similitudine sementis, quam in hoc cap. ex D. Paulo examinat et fulcit Auctor. Lac.

illie superabundabit (1), ubi et iniquitas abundavit (2). Sic et virtus in infirmitate perficitur, (a) quod perit (3) saluum faciens, quod mortuum est vivificans, quod percussum est sanans, quod languit medicans, quod ereptum est redimens, quod famulatum est liberans, quod seductum est revocans, quod elisum est suscitans; et quidem de terra in cœlum, ubi nostrum municipatum Philippenses quoque ab Apostolo discunt: Unde et salutificatorem nostrum expectamus Jesum Christum, qui transfigurabit (4) corpus nostræ humilitatis, conformale corpori gloriæ suæ; sine dubio post resurrectionem, quia nec ipse Christus glorificatus est ante passionem. Hæc erunt corpora nostra, quæ Romanos obsecrat exhibere hostiam vivam, sanctam, placibilem (5) Deo. Quomodo vivam, si peritura sunt? quomodo sanctam, si prophana sunt? quomodo placibilem (6), si damnata sunt? Age jam, quod ad Thessalonicenses (7) ipsius soli radio putem scriptum, ita claret, qualiter accipient lucifugæ isti Scripturarum? Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos. Non sufficit, sed (8) sequitur: Et integrum corpus vestrum, et anima, et spiritus sine querela conserventur in præsentia Domini. Habes omnem substantiam hominis saluti destinata, nec alio tempore quam in adventu Domini qui clavis est resurrectionis.

CAPUT XLVIII.

Sed caro, inquis, et sanguis regnum Dei hæreditate possidere non possunt. Scimus hoc quoque scriptum; sed de industria distulimus hucusque, ut, quod adversarii in prima statim acie obstruunt, in ultima congressione prosterneremus, omnibus quæstionibus, quasi auxiliis ejus, ante dejectis. Sed et nunc expectent (9) præcedentia recognosci, ut et huic sensui sua origo præjudicet. (10) Opinor, Apostolus, (b) disposita ad Corinthios omni distinctione ecclesiasticæ disciplinæ, summam et sui Evangelii et fidei illorum in Dominicæ mortis et resurrectionis demandatione concluderat; (c) ut et nostræ spei regulam inde deduceret, unde constaret. Itaque subjicit (I Cor., XV):

A Si autem Christus prædicatur, quod a mortuis resurrexit (11), quomodo quidam dicunt in vobis resurrectionem mortuorum non esse? quæ si non est, nec Christus resurrexit. Si autem (12) Christus non resurrexit (13), inanis est prædicatio nostra (14): inveniemur enim (15) falsi testes Dei, qui testimonium diximus (16) quod resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Nam si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra; quia adhuc in delictis vestris estis: et qui in Christo dormierunt, perierunt. Per hæc cui nos rei credendæ videtur extruere? Resurrectioni, inquis, mortuorum, quæ negabatur. Certe sub exemplo Dominicæ resurrectionis volens eam credi? Certe, inquis. Exemplum porro ex diversitate, an ex parilitate componitur? B Utique, inquis, ex parilitate. Quomodo autem Christus resurrexit? in carne, annon? sine dubio, si mortuum, si sepultum audis secundum Scripturas, non alias quam in carne, æque resuscitatum in carne concedis. Ipsum enim quod cecidit in morte (17), quod jacuit in sepultura, hoc et resurrexit, non tam Christus in carne, quam caro in Christo. Igitur, si ad exemplum Christi resurgemus, qui resurrexit in carne, jam non ad exemplum Christi resurgemus, si non in carne et et ipsi resurgemus; quia per hominem, inquit, mors, et per hominem resurrectio: ut separaret (18) quidem auctores, mortis Adam, Christum resurrectionis; ejusdem autem constitueret substantiæ resurrectionem, cujus et mortem, per ipsorum auctorum in nomine hominis comparisonem. Si enim, sicut in Adam C omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur; carne vivificabuntur in Christo, sicut in Adam carne (19) moriuntur. Unusquisque autem in suo ordine, scilicet quia et in suo corpore. Ordo enim non aliud, quam meritorum dispositio (20). Merita autem cum corpori quoque adscribantur, ordo quoque corporum disponatur necesse est, ut possit esse meritorum. Si autem et baptizantur quidam (21) pro mortuis, videbimus an ratione; certe illa præsumptione hoc eos instituisse contendit (22), qua alii etiam carni,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Superabundavit Rhen. Seml.
- (2) Abundavit Pam. Fran.
- (3) Erit Rhen. Seml.
- (4) Transfiguravit Rhen.
- (5) Placibilem Rhen. Seml.
- (6) Placabilia Rhen. Seml.
- (7) Ut add. Pam. Par. Fran.
- (8) Quod Rhen. Seml.
- (9) Expectent Rhen. Seml.
- (10) Ut inser. Rhen. Seml.
- (11) Resurrexit Rhen. Seml.
- (12) Autem abest a Rhen. Seml.
- (13) Resurrexit Rhen. Seml.

- (14) Vacua est et fides vestra add. Pam.
- (15) Invenimur autem Pam. Fran.
- (16) Dixerimus Rhen. Seml. Adversus Deum add. Pam. Fran.
- (17) Mortem Pam. Fran.
- (18) Separat Pam. Rhen. Seml.
- (19) Omnes Fran.
- (20) Ordo enim meritorum dispositio nomine disponitur cod. Pith. pro dispositio legendum dispositio horum censet Rig.
- (21) Quidem Rhen.
- (22) Portendit Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

et 55, pro victoria, quod habet Vulgatus, substituens contentio, nam in quibusdam græcis posuit *νίκη*, esse, sive *νίκη*, id est, victoria; in aliis *νίκη* id est, jurgium, altercatio, rixa, sive *δίκη*, id est, forensis causa, jus, sententia, et pœna: vox nimirum est forensis. LAC.
(a) Quod perit saluum faciens. Ezech. XXXIV, sic est: Quod perierat requiram, et quod abjectum erat reducam, et quod confractum fuerat, alligabo, et quod infirmum fuerat, consolidabo; et quod vinque et forte

custodiam. LAC.

CAP. XLVIII. — (b) Disposita ad Corinthios omni distinctione Ecclesiasticæ discipl. Fecit id capit. anteced., cap. XV, cui modo insistit Tertullianus; plura enim documenta ad Ecclesiasticam disciplinam Paulus dederat. LAC.

(c) Ut et nostræ spei regulam inde deduceret, unde constaret. A resurrectione Christi deduxit, cum inde constaret. Dedimus ad cap. I, de carne Christi non-

mortem, id est mortuam, id est humi elisam, etiam, dissolutam, quod in illam a Deo decretum est; proponant corruptelam ejus, et dedecoratum, infirmitatem, ut ipsius sit etiam exurgere (1) corruptelam, et in gloriam, et in virtutem. (a) Sed in Lazaro, præcipuo resurrectionis exemplo, jacuit in infirmitate, caro pene computruit in de- rationem, caro interim putuit in corruptionem; nec Lazarus caro resurrexit, cum anima quidem, incorrupta, quam nemo vinculis lineis strinxerat, in sepulchro collocarat, nemo jam fœtere senserat, quod quadriduo viderat seminatum. Totum habitum, in exitum Lazari, omnium quoque caro hodie ex- urit (2), anima vero nullius. In qua ergo stylus stoli comparet, de qua cum loqui constat, ea erit corpus animale, cum seminatur, et spiritale, cum itatur. Nam ut ita intelligas (3), manum adhuc igit, æque de ejusdem Scripturæ auctoritate, fac- retexens primum hominem Adam in animam vi- tem (4). Si Adam homo primus, caro autem eo ante animam, sine dubio caro erit facta in nam viventem (5); facta porro in animam (6), esset corpus, utique (7) animale corpus est a. Quid eam appellari velint, quam quod per ani- n facta est, (b) quam quod ante animam non fuit, in quod post animam non erit, nisi cum resurgit? epta enim anima, rursus animale corpus efficitur, iat spiritale: non enim resurgit, nisi quod fuit. unde carni competit corpus animale dici, inde næ nullo modo competit. Caro enim ante corpus, in animale corpus. Animata enim, postea facta est C us animale. Anima vero, etsi corpus, tamen, i ipsa est corpus non animatum, sed animans po- i, animale corpus non potest dici, nec fieri quod i (8). (c) Alii enim accidens facit illud animale; i accidens autem alii, quomodo se faciet animale? ut ergo ante (9) animale corpus, caro recipiens nam; ita et postea spiritale, induens spiritum.

LECTIONES VARIANTES.

-) Consurgere *Rhen. Seml.*
 2) Exeritur *Fran. Ven.*
 3) Intelligat *Pan. Fran.*
 4) Vivam *Pan. Fran.*
 5) Viventem abest a *Rig. Ven. vivam Pan. Fran. Facta a Par. Pam.*
 6) Iuanimam *Seml.*
 7) Ad inser. *Rhen. Seml.*
 8) Fecit *Seml.*

Hunc ordinem Apostolus disponens, in Adam quoque et in Christo cum merito distinguit, ut in capitulis distinctionis ipsius. Et cum Christum novissimum Adam appellat, hinc eum recognosce ad carnis, non ad animæ resurrectionem omnibus doctrinæ viribus operatum. Si enim et primus homo Adam caro, non anima, qui denique in animam vivam factus est (10); et novissimus Adam Christus, ideo Adam, quia homo; ideo homo, quia caro, non quia anima. Atque ita sub- jungit: *Non primum quod spiritale, sed quod animal; postea quod spiritale*, secundum utrumque Adam. Ec- quid (11) tibi videtur corpus animale, et corpus spi- ritale in eadem carne distinguere, cujus distinctionem in utroque Adam, id est, in utroque homine præ- struxit? Ex qua (12) enim substantia pariant inter se Christus et Adam? Scilicet ex carne, licet et ex anima; sed (13) carnis nomine homo uterque sunt. Prior enim caro homo. Ex illa et ordinem admittere potuerunt, ut alter primus, alter novissimus homo, id est Adam, deputarentur. Cæterum, diversa in ordi- nem disponi non possunt de substantia duntaxat; de loco enim, aut tempore, aut conditione, forsitan pos- sint. Hic autem de substantia carnis, primus et novis- simus dicti sunt: sicut et rursus primus homo de terra, et secundus de cælo; quia etsi de cælo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque, cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animæ, ut primus homo (14) in animam vivam, novissimus in spiritum vivificantem, distincti sint; æque distinctio eorum carni distinctionem præjudicavit, ut de carne sit dictum: *Non primum quod spiritale, sed quod ani- male, postea quod spiritale*; atque ita eadem sit et supra intelligenda, et quæ seminatur corpus animale, et quæ resurgat corpus spiritale; quia non primum quod spiritale, sed quod animale; quia primus Adam in animam, novissimus Adam in spiritum. Totum de ho- mine; totum de carne, quando de homine. Quid ergo dicemus? Nonne et nunc habet caro spiritum ex fide?

- (9) Ante abest a *Rhen. Seml.*
 (10) Quidam quæ in animam facta est alii rithose.
 (11) Et quid *Rhen. Ven.*
 (12) Utraque *Pan. Par. Fran.*
 (13) Scilicet et carne et anima, sed carnis *Paris. Fran. Pam.* scilicet et carne et ex anima (sed carnis — sunt — homo) ex illa *Jun.*
 (14) Adam *add. Fran. Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. LIII. — (a) Sed enim in Lazaro, etc. Hic de ro Lazaro loquitur, quam supra cap. 17; nempe quo Joan. XI, ubi quæ vertit *instita* noster inter- s, Auctor *vincula lineæ* appellat. Græce est *επιπλοκῆ*. capitur autem mox *comparet pro manifestatus est.* PAM.

b) *Quam quod ante animam non fuit?* Fuerat olim Ecclesiis controversia, ut testatur Nyssenus lib. *opif.* cap. 28, an anima fuisset prior corpore, an pus et caro nostra prior anima; illud Origenistæ bantur, contra quos alii carnem præferebant anima e iniquitatem suam. Utrunque plene impugnat Nys- us: prius cap. 28, adversus Origenem; posterius i. 29, ubi sententiam hanc verissimam Tertulliani losophice conatur probare, eamque existimationem am putat in formationibus omnium hominum in

ntero, neque aliquod corpus vegetativum, vel deinde sensibile, seu animale præcedere infusioni rationalis animæ, ut plerumque ferunt philosophi, qui em- bryonem prius vegetativa plantarum vita, deinde sen- sitiva vivere ante animæ rationalis adventum arbi- trantur. Sed animam rationalem putat Nyssenus adesse a principio cujusvis animationis fœtus, et ante orga- nisationem illius, quam organisationem sibi facere ipsam animam. Verba Nysseni vide. LAC.

(c) *Alii enim accidens.* Non stricte sumit *accidens*, sed latiori modo prout substantialibus formis etiam congruit, id est, *adjacens*; quam vocem Philosophi non negant rebus substantialibus. Vel *accidens* for- tasse hoc scripsit Auctor, vel *accidens* est idem quod *contingens*, quia materiæ contingit hæc vel illa forma. LAC.

vit esse in carne, in operibus carnis negans esse, formam ejus subtrahere non debes, non substantiam, sed opera substantiæ alienantis a Dei regno. Quibus etiam ad Galatas manifestatis, prædicere se et prædixisse proficitur (*Gal. V*), quod qui talia agunt (1), regnum Dei non sunt (2) hæreditate consecuturi, non portantes scilicet imaginem cælestis, sicut portaverunt (3) choici, ideoque ex vetere conversatione, nihil aliud deputandi (4), quam caro et sanguis. Nam et si subito in hanc definitionem erupisset Apostolus, eliminandam carnem et sanguinem a Dei regno, sine ullius supra sensus præstructione, nonne duas istas substantias proinde hominem veterem interpretaremur (5) carni et sanguini deditum, id est, esui et potui; cujus sit dicere adversus fidem resurrectionis: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur?* Et hoc enim infulciens Apostolus, carnem et sanguinem de fructibus ipsorum, manducandi et bibendi, sugillavit.

CAPUT L.

Sed et (6) omissis hujusmodi interpretationibus carnis et sanguinis opera taxantibus, (a) ipsas quoque substantias, non alter quam sunt intellectas, licebit resurrectioni vindicare: non enim resurrectio carni et sanguini directo negatur (7), sed Dei regnum, quod obvenit resurrectioni; (b) (est autem et in iudicium resurrectio); imo et confirmatur carnis resurrectio generalis, cum specialis excipitur. Dum enim in quem statum non resurgat edicitur, in quem resurgat subauditur. Atque ita dum pro meritis distinctionem resurrectionis opus substantiæ, non genus, patitur, apparet hinc quoque carnem et sanguinem, nomine culpæ, non substantiæ, arceri a Dei regno; nomine tamen formæ (c) resurgere in iudicium, quia non resurgant in regnum. (d) Adhuc dicam: *Caro et sanguis regnum Dei hæreditate possidere non possunt.*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Agant *Rhen. Seml.*
 (2) Sint *Rhen. Seml.*
 (3) Portaverant *Rhen. Seml.*
 (4) Existimandi *alii.*
 (5) Interpretatur *Fran.* interpretaretur *Rhen. Seml.*
 (6) Et *omitt. Fran.*
 (7) Denegatur *Pam. Fran.*
 (8) Illis *Pam. Fran.*
 (9) Ex eo quo *Rhen. Seml.*

A Merito sola, et per semetipsa; ut ostenderet adhuc spiritum illis necessarium: *Spiritus enim est qui vivificat in regnum Dei, caro nihil prodest.* Prodesse tamen illi (8) aliud potest, id est spiritus, et per spiritum, opera quoque spiritus. Resurgunt itaque ex æquo (9) omnis caro et sanguis in qualitate sua. Sed quorum est (10) adire regnum Dei, induere (11) oportebit vim incorruptibilitatis et immortalitatis, sine qua regnum Dei adire non possunt, antequam consequi eam possint. Merito ergo caro et sanguis, ut diximus, sola regnum Dei capere deficient. Jam vero cum devorari habeat corruptivum istud ab incorruptibilitate, id est caro, et mortale istud, ab immortalitate, id est, sanguis post resurrectionem ex demutatione; merito, non (12) demutata ac devorata caro et sanguis, regnum Dei hæreditate (13) possidere non (14) possunt, non tamen (15) resuscitata. Sunt qui carnem et sanguinem (e) *Judaismum* velint accipi propter circumcisionem, alienum et ipsum a Dei regno; quia et ille vetustati deputetur, et hoc titulo jam et alibi ab Apostolo denotetur, qui post revelatum in se Filium Dei, ad evangelizandum eum in nationibus, *statim (f) non retulerit ad carnem et sanguinem (Gal. I)*, id est ad circumcisionem, id est ad *Judaismum*, sicut ad Galatas scribit.

CAPUT LI.

Sed pro omnibus jam stabit, quod in (16) clausulam reservavimus, etiam pro Apostolo ipso revera maximæ inconsiderantiæ revincendo, si tam abrupte, ut quidam volunt, clausis, quod aiunt, oculis, sine distinctione, sine conditione, omnem passim carnem et sanguinem a regno Dei extrusit (17), utique et ab ipsa regia cælorum; cum illic adhuc sedeat Jesus ad dexteram Patris, homo, etsi Deus; Adam novissimus, etsi Sermo primarius; caro et sanguis, etsi nostris

D

COMMENTARIUS.

CAP. L. (a) — *Ipsas quoque substantias, non aliter quam sunt intellectas, etc.* Alio tramite occurrit hæreticis, ut probet ex eo loco, qui ab illis in pretio est, ad refellendum resurrectionis carnalis assertores, nihil evinci; nam etsi caro et sanguis stricte et rigide a Paulo acciperentur, non pro operibus carnalium hominum, nihilominus infringi nequit resurrectionis corporalis fides. Sic et Irenæus duplici quoque responsione ad eundem locum occurrit hæreticis. LAC.

(b) *Est autem et in iudicium resurrectio.* Parenthesi hoc comma inclusimus, ad sensum apertiore; quo alludit ad illud *Joan. VI*: *Et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ; qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii.* PAM.

(c) *Nomine tamen formæ.* Formam perinde ac substantiam nuper accepit. Sensus est, si quidem propter culpam non resurgant ad gloriosam resurrectionem et vitam, tamen ratione suæ substantiæ resurgent saltem ad iudicium. LAC.

- (10) Est non hab. *Rhen. Seml.*
 (11) Inducere *Rhen. Seml.*
 (12) Non abest a *Rhen. Seml.*
 (13) Hæreditati *Rhen. Seml. Ven.*
 (14) Non abest a *Paris.*
 (15) Non abest a *Rhen. Seml.*
 (16) In *omitt. Seml.*
 (17) Extruxit *Rhen.*

(d) *Adhuc dicam.* Liberalius agit, et dat hæreticis, non solum Apostolum loqui de ipsis substantiis stricte accepta voce *Carnis et sanguinis*; sed et impossibile esse, regnum Dei hæreditare carnem et sanguinem. LAC.

(e) *Sunt qui carnem et sanguinem Judaismum, etc.* Prior interpretatio fuit, quod caro et sanguis, etsi non in resurrectionem vitæ resurgant, resurgent tamen in iudicium. Posterior, hæc, quod carnis et sanguinis nomine *Judaismus* intelligatur, quemadmodum accipitur ab Apost. *Gal. I.* PAM.

(f) *Non retulit ad carnem et sanguinem.* Magis expressit sic Auctor, quod græce est *πεποισμενημεν*, quam alii vertendo, *non acquievi.* Recte autem interpretatur Auctor *Judaismum* carnem et sanguinem, ac si dicat: neque se retulisse ad *Judaos*, neque ad antecessores suos apostolos; ut non sit necesse laborare ad diluendam calumniam, qua apostolos vocaverit carnem et sanguinem. PAM.

puriora (a); idem tamen et substantia et forma, qua A ascendit; talis etiam descensus, ut angeli affirmant; (b) agnoscendus (1) scilicet eis qui illum convulneraverunt. Illic *sequester Dei atque hominum* (I Tim. II) appellatus, ex utriusque partis deposito commissio sibi, carnis quoque depositum servat in semetipso, arrhabonem summæ totius. Quemadmodum enim nobis *arrhabonem spiritus* (II Cor. V) reliquit, (c) ita et a nobis arrhabonem carnis accepit, et vexit in cælum pignus totius summæ illuc quandoque redigendæ. Securi (2) estote, caro et sanguis; (d) usurpatis et cælum et regnum Dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent et in cælo Christum, qui vobis cælum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, (3) *in corruptelam hæreditati habebit*; non ut carnem et sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa sint potius obnoxia corruptelæ per mortem scilicet (siquidem mors est, quæ carnem et sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit); sed, quoniam opera carnis et sanguinis non posse consequi regnum Dei edixerat, quo magis hoc exaggeraret, ipsi quoque corruptelæ, id est morti, cui carnis et sanguinis opera proficiunt, hæreditatem incorruptelæ ademit. Nam et paulo post, ipsius mortis quodam modo mortem expressit: *Devorata est mors*, dicens (I Cor. XV), *in contentionem* (4). *Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio* (5) *tua? Aculeus autem mortis delinquentiæ*; hæc erit corruptela: *virtus autem delinquentiæ, lex*: illa alia sine dubio, quam (e) constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui, ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam et (6) supra novissi-

num inimicum, mortem, evacuari ait. Hoc modo, nec corruptela hæreditatem (7) incorruptelæ consequetur (8), id est, nec mors perseverabit (9). Quando, et quomodo defectura? *Cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti*. Qui hi, nisi qui ante corrupti, id est, corpora, id est, caro et sanguis? *Et nos demutabimur* (10). De qua habitudine, nisi in qua deprehendemur? *Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem, et mortale istud induere immortalitatem*. Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac ne putes (11) aliud sentire Apostolum providentem tibi, et, ut de carne dictum intellegas, laborantem, eum dicit, *istud corruptivum, (f) et, istud mortale, cutem ipsam tenens*, dicit. Certe *istud* nisi de subjecto, nisi de comparanti pronuntiasse non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Aliud autem (12) corruptivum, aliud corruptela; et aliud mortale, et aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita, quæ patiuntur corruptelam et mortalitatem, caro scilicet et sanguis, ea necesse est patiantur et incorruptelam et immortalitatem (15).

CAPUT LII.

Videamus (14) jam nunc quo corpore venturos (g) mortuos disputet. Et bene, quod eripit statim ostendere, quasi quis eju-modi quaerat. *Stulte, inquit, tu quod seminas, non* (15) *vivificatur* (16), *nisi mortuum fuerit*. Hoc ergo jam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem, quam ipsam quæ erit mortua, et ita sequentia relucebant: nihil enim adversus regu-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Agnoscendi Rhen.
- (2) Securæ Pam. Fran. Par. Ven.
- (3) In inser. Rhen. Seml.
- (4) Contentione Rhen. Seml.
- (5) Potentia Rhen. Seml.
- (6) Etsi Seml.
- (7) Hæreditatem abest a Seml.
- (8) Consequitur Seml.

- (9) Perseveravit Rhen. Seml.
- (10) Demutatur Rhen. Seml.
- (11) Aliquid add. Pam. Fran.
- (12) Erit add. Rhen. Seml.
- (13) Mortalitem Fran. Ven.
- (14) Videamus Rhen. Seml.
- (15) Nouno Rhen. num cod. Trouw.
- (16) Vivificabitur Fran. Ven.

COMMENTARIUS.

CAP. LI. — (a) *Caro et sanguis, etsi nostris puriora*. Huc pertinet quod scholastici doctores tradunt, Christum conceptum ex purissimis B. Virginis Mariæ sanguinibus. Pam.

(b) *Agnoscendus scilicet eis qui illum convulneraverunt*. Supra cap. 26, et de *Carne Ch. c. 44, confixerunt* habet. Agnoscendus igitur est Christus ab iis, qui illum vulneraverunt: in eorundem vulnerum stigmatibus, servat adhuc Christus vulnera sua; explicuit sic S. Epiph. *serm. de Ascensu*. Lac.

(c) *Ita et a nobis arrhabonem carnis accepit*. Commutationem quandam et commercium notat, inter nos et Deum, inter cælum et terram, ut caro nostra, quæ in cælo non erat, commutaretur pro spiritu Dei, qui in terra non erat, ut sic et caro in cælis, et spiritus in terris esset. Hoc commercium obligatis arrhis utrinque, Christus velut divinus proxeneta sollicitavit et consummavit: cum cælum ascendit, tunc et spiritum ad nos demisit, et carnem nostram in cælum introduxit. Lac.

(d) *Usurpatis et cælum et regnum in Christo*. Carnem dixit usurpare in hoc commutationis commercio; quia non servetur juris et iustitiæ æqualitas. Excedit spiritus carni et cælestia terrestribus, et quoniam pro inæquali et exigua reddetur eximium donum, usurpa-

tio potius videtur quam commutatio. Lac.

(e) *Constituit in membris suis*. Hoc est, constitutum aut et stabilitum, adeo ut radicatus inhaereat, nisi illam exstirpet gratia Christi. Le Pr.

(f) *Et, istud mortale, cutem ipsam tenens, dicit*. Numquid non corpus suum quodammodo contingentis, et digito palpantis est vox? inquit Rufinus in *Expositione Symboli*. Notandumque obiter quod ab eodem traditur, Ecclesiam Aquileiensem articulo Symboli, quo *resurrectionem carnis* confitemur, addidisse *Hujus*, ut pronuntiantes, *Hujus carnis resurrectionem*, certiores fierent etiam carnem ipsam, qua sese ipsi portarent, resurrecturam. Rig.

CAP. LII. — (g) *Videamus jam nunc in quo corpore venturos*. Ab hoc capite præcipue Valentinianos pugit, qui non hujus, sed alterius carnis resurrectionem concedebant, ut ex lib. de *Præscript.* constat. Alii quoque in eandem existimationem venerant propter argumenta posita e. 13 de eadaveribus devoratis a feris, et absumptis igni, qui sibi videbantur corpus tam varie dispersum, redire idem ipsum non posse. Cui objectioni in sequentibus satis respondet, eamque diluit. Nyssenus ex similitudine sementis, quam in hoc cap. ex D. Paulo examinat et fulcit Auctor. Lac.

lam exempli licebit intelligi. Nec, quia (1) sequitur, *Et quod seminas, non corpus quod futurum est, seminans*, idcirco aliud resurrectorum corpus, quam quod moriendo seminatur, existimes; ceterum, excidisti ab exemplo. Nunquam enim, frumento seminato, et in terra dissoluto, hordeum erumpit, et non idipsum genus grani eademque natura, et qualitas (2), et forma. Denique, unde, si non idipsum? Et corruptela enim ipsum est, dum ipsius est. Non enim et suggerit, quomodo non quod futurum est corpus seminatur (3), dicens: *Sed nudum granum, si forte, frumenti, aut (4) alienjus ejusmodi; Deus autem dat illi corpus, prout vult?* Certe ei grano, quod nudum seminari ait. Certe, inquis. Ergo saluum est, cui dare habet Deus corpus. Quomodo autem saluum est, si nusquam est, si non resurgit, si non idipsum resurgit? Saluum non est. Si non est et saluum, accipere corpus a Deo non potest. Sed enim saluum, omni modo constat. Ad quid ergo dabit illi Deus, prout vult, corpus, habenti utique proprium corpus illud nudum, nisi ut jam non nudum resurgat? Ergo additum (5) erit, quod corpori sepestruitur; nec exterminatum (6) illud, cui superstruitur, sed augetur. Saluum est autem quod augetur. Seritur enim solummodo granum sine folliculi veste, sine fundamento spicæ, sine munimento aristæ, sine superbia culmi; exurgit autem copia foeneratum, compagine iedificatum, ordine structum, cultu munitum, et usquequaque vestitum. Hæc sunt ei corpus a Deo aliud: in quod, non abolitione, sed ampliatione mutatur. Et unicuique seminum (a) suum corpus deputavit; non suum, id est pristinum, ut tunc et illud suum sit quod extrinsecus a Deo acquirit. Servi igitur exemplo, et conserva speculum ejus carni, eandem credens fructificaturam, quæ sit seminata; ipsam, etsi plenior (7); non aliam, etsi aliter revertentem (8). Accipiet enim (b) et ipsa suggestum et ornatum, qualem illi Deus voluerit superducere secundum merita. Sine dubio ad hoc dirigit (9), *non omnis caro, eadem caro*; non ad denegandam substantiæ communionem, sed prærogativæ peræquationem; corpus honoris, non generis, in differentiam redigens. In hoc et figurata subjicit exempla animalium et elementorum. *Alia*

caro hominis, id est, servi Dei, qui vere homo est; (c) *alia jumentis*, id est, ethnici, de quo et Propheta: *Adsimilatus est, inquit, homo irrationalibus jumentis; alia caro volucrum* (10), id est martyrum, qui ad superiora conantur; *alia autem* (11) *pisium*, id est, quibus aqua baptismatis sufficit (u). Sic et de supercælestibus corporibus argumenta committit (12). *Alia solis gloria*, id est, Christi; *et alia lunæ*, id est Ecclesiæ; *et alia stellarum*, id est seminis Abrahæ; *et stella enim a stella differt in gloria*; (e) *corpora terrena et caelestia*, Judæus scilicet et Christianus. Ceterum, si non figurate, satis vane mulorum et milvorum carnes, et corpora caelestium luminum appositum (15) humanis, non pertinentia ad conditionis comparisonem, sicut nec ad resurrectionis consecutionem. Postremo, cum per hæc differentiam gloriæ, non substantiæ, conclusisset: *Sic, inquit, et resurrectio mortuorum*. Quomodo (14)? Non de alio aliquo, sed de sola gloria differens. Rursus enim resurrectionem ad eandem substantiam revocans, et ad granum denuo spectans: *Seminatur, inquit, corruptela, resurgit incorruptela: seminatur in dedecoratione, resurgit in gloria: seminatur in infirmitate, resurgit in virtute: seminatur corpus animale, resurgit spiritale*. Certe non aliud resurgit, quam quod seminatur; nec aliud seminatur, quam quod dissolvitur humi; nec aliud dissolvitur humi, quam caro: hanc enim sententia Dei elisit (Gen., III): *Terra es, et in terram ibis*; quia et de terra erat sumpta. Hinc et Apostolus concepit seminari eam dicere, cum redhibetur in terram, quia et seminibus sequestratorium terra est, illic deponendis, et inde repetendis. Ideoque et reassignat (15) imprimens, sic enim (16) scriptum est; ne aliud existimes esse seminari, quam *in terram ibis, ex qua es sumptus*: sic ne alterius quam carnis, sic eum scriptum est.

CAPUT LIII.

Sed corpus animale animam quidem argumentantur, ut illum a carne avocent recidivatum (17). Porro, cum constet, fixumque sit, illud resurrectorum corpus, quod fuerit seminatum, ad ipsius rei exhibitionem provocabuntur. Aut ostendant animam seminatum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ne quia *Pam. Ven. Fran. Rig. qua Rhen. Seml.*
- (2) Qualitate *Pam. Fran.*
- (3) Seminatur *Pam. Fran. Rig. Ven.*
- (4) Vel *Rhen. Seml.*
- (5) Additum *Pam. Fran.*
- (6) Exterminatur *Pam. Rhen.*
- (7) Plenior est *Rhen. Seml.*
- (8) Reverentem *Pam. Par. mendose.*
- (9) Direxit *Rhen. Seml.*

- (10) Volatilium *Rhen. Seml.*
- (11) Autem abest a *Rh. n. Seml.*
- (12) Argumentari convenit *Rhen. Seml.*
- (13) Oppositum *Pam. Fran.*
- (14) Quoniam *Rhen. Seml.*
- (15) Assignat *Rhen. Seml.*
- (16) Sicut alii.
- (17) Illam a. c. a. recidivatum *Par. Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) *Suum corpus*. Melius græcam vocem *ἴδιον* proprium reddit latinus Interpres, nisi dicas *suum* idem esse. LE PR.

(b) *Et ipsa suggestum, et ornatum*. Suggestus est hic synthesis sive ornamentum. LE PR.

(c) *Alia jumentis*. Jumenta animalia sunt quæ dorso domantur, ut equi, muli, asini, quæ ob hanc rem dossuaria jumenta vocantur a Varrone. Elephantum quoque et cameli, boves etiam, oves et capræ, et armenti genus omne sub hoc nomine jumentis continen-

tur. LE PR.

(d) *Quibus aqua baptismatis sufficit*. Facit etiam hic locus pro baptismo aquæ, quem quidam impugnavere non verentur; verum de eo latius lib. *de Bapt. cap. 1. Pam.*

(e) *Corpora terrena et caelestia, Judæus, etc.* Terræ nomine judæi, cæli autem Christiani significantur, quoniam terrena tantum Judæis promisit Deus, Christianis autem cælum pollicitus sit. LE PR.

post mortem, id est mortuam, id est humi elisam, A disjectam, dissolutam, quod in illam a Deo decretum non est; proponant corruptelam ejus, et dedecorationem, infirmitatem, ut ipsius sit etiam exurgere (1) in incorruptelam, et in gloriam, et in virtutem. (a) Sed enim in Lazaro, præcipuo resurrectionis exemplo, caro jacuit in infirmitate, caro pene computruit in dedecorationem, caro interim putuit in corruptionem; et tamen Lazarus caro resurrexit, cum anima quidem, sed incorrupta, quam nemo vinculis lincis strinxerat, nemo in sepulcro collocarat, nemo jam fœtere senserat nemo quadrivio viderat seminatam. Totum habitum, totum exitum Lazari, omnium quoque caro hodie experitur (2), anima vero nullius. In qua ergo stylus Apostoli comparet, de qua eum loqui constat, ea erit et corpus animale, cum seminatur, et spiritale, cum suscitatur. Nam ut ita intelligas (3), manum adhuc porrigit, æque de ejusdem Scripturæ auctoritate, factum retexens primum hominem Adam in animam viventem (4). Si Adam homo primus, caro autem homo ante animam, sine dubio caro erit facta in animam viventem (5); facta porro in animam (6), cum esset corpus, utique (7) animale corpus est facta. Quid enim appellari velint, quam quod per animam facta est, (b) quam quod ante animam non fuit, quam quod post animam non erit, nisi cum resurgit? Recepta enim anima, rursus animale corpus efficitur, ut fiat spiritale: non enim resurgit, nisi quod fuit. Ita, unde carni competit corpus animale dici, inde animæ nullo modo competit. Caro enim ante corpus, quam animale corpus. Animata enim, postea facta est corpus animale. Anima vero, etsi corpus, tamen, quia ipsa est corpus non animatum, sed animans potius, animale corpus non potest dici, nec fieri quod facit (8). (c) Alii enim accidens facit illud animale; non accidens autem alii, quomodo se faciet animale? Sicut ergo ante (9) animale corpus, caro recipiens animam; ita et postea spiritale, induens spiritum.

Hunc ordinem Apostolus disponens, in Adam quoque et in Christo eum merito distinguit, ut in capitibus distinctionis ipsius. Et cum Christum novissimum Adam appellat, hinc eum recognosce ad carnis, non ad animæ resurrectionem omnibus doctrinæ viribus operatum. Si enim et primus homo Adam caro, non anima, qui denique in animam vivam factus est (10); et novissimus Adam Christus, ideo Adam, quia homo; ideo homo, quia caro, non quia anima. Atque ita subiungit: *Non primum quod spiritale, sed quod animale; postea quod spiritale*, secundum utrumque Adam. Ecce quid (11) tibi videtur corpus animale, et corpus spiritale in eadem carne distinguere, ejus distinctionem in utroque Adam, id est, in utroque homine præstruxit? Ex qua (12) enim substantia pariant inter se Christus et Adam? Scilicet ex carne, licet et ex anima; sed (13) carnis nomine homo uterque sunt. Prior enim caro homo. Ex illa et ordinem admittere potuerunt, ut alter primus, alter novissimus homo, id est Adam, deputarentur. Cæterum, diversa in ordinem disponi non possunt de substantia duntaxat; de loco enim, aut tempore, aut conditione, forsitan possint. Hic autem de substantia carnis, primus et novissimus dicti sunt: sicut et rursus primus homo de terra, et secundus de cælo; quia etsi de cælo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque, cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animæ, ut primus homo (14) in animam vivam, novissimus in spiritum vivificantem, distincti sint; æque distinctio eorum carni distinctionem præjudicavit, ut de carne sit dictum: *Non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale*; atque ita eadem sit et supra intelligenda, et quæ seminatur corpus animale, et quæ resurgat corpus spiritale; quia non primum quod spiritale, sed quod animale; quia primus Adam in animam, novissimus Adam in spiritum. Totum de homine; totum de carne, quando de homine. Quid ergo dicemus? Nonne et nunc habet caro spiritum ex fide?

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Consurgere *Rhen. Seml.*
- (2) Experitur *Fran. Ven.*
- (3) Intelligat *Pam. Fran.*
- (4) Vivam *Pam. Fran.*
- (5) Viventem *abest a Rig. Ven. vivam Pam. Fran.* Facta *abest a Par. Pam.*
- (6) Inanimam *Seml.*
- (7) Ad inser. *Rhen. Seml.*
- (8) Fecit *Seml.*

- (9) Ante *abest a Rhen. Seml.*
- (10) Quidni que in animam facta est *alii rüose.*
- (11) Et quid *Rhen. Ven.*
- (12) Utraque *Pam. Par. Fran.*
- (13) Scilicet et carne et anima, sed carnis *Paris. Fran. Pam.* scilicet et carne et ex anima (sed carnis — sunt — homo) ex illa *Jun.*
- (14) Adam *add. Fran. Pam.*

D

COMMENTARIUS.

CAP. LIII. — (a) *Sed enim in Lazaro*, etc. Hic de altero Lazaro loquitur, quam supra cap. 17; nempe de quo Joan. XI, ubi quæ veritè *instita* noster interpret, Auctor *vincula linea* appellat. Græce est *κρίσις*. Accipitur autem mox *comparet* pro *manifestatus est*.

PAM.

(b) *Quam quod ante animam non fuit?* Fuerat olim in Ecclesiis controversia, ut testatur Nysseus lib. *de opif.* cap. 28, an anima fuisset prior corpore, an corpus et caro nostra prior anima; illud Origeniste tuebatur, contra quos alii carnem præferebant anime ob iniquitatem suam. Utrumque plene impugnat Nysseus: prius cap. 28, adversus Origenem; posterius cap. 29, ubi sententiam hanc verissimam Tertulliani philosophice conatur probare, camque existimationem veram putat in formationibus omnium hominum in

TERTULLIANI. II.

ntero, neque aliquod corpus vegetativum, vel deinde sensibile, seu animale præcedere infusioni rationalis animæ, ut plerumque ferunt philosophi, qui embryonem prius vegetativa plantarum vita, deinde sensitiva vivere ante animæ rationalis adventum arbitrantur. Sed animam rationalem putat Nysseus adesse a principio cujusvis animationis foetus, et ante organisationem illius, quam organisationem sibi lacere ipsam animam. Verba Nysseii vide. LAC.

(c) *Alii enim accidens.* Non stricte sumit *accidens*, sed latiori modo prout substantialibus formis etiam congruit, id est, *adjacens*; quam vocem Philosophi non negant rebus substantialibus. Vel *accidens* fortasse hoc scripsit Auctor, vel *accidens* est idem quod *contingens*, quia materię contingit hæc vel illa forma.

LAC.

(Vingt-huit.)

Ut quærendum sit, quomodo corpus animale dicatur seminari. Plane accepit et hic spiritum (1) caro, sed arrhabonem; animæ autem non arrhabonem, sed plenitudinem. Itaque etiam propterea majoris substantiæ nomine animale corpus nuncupata est, in qua seminatur, futura proinde per plenitudinem spiritus insuper spiritale, in qua resuscitatur. Quid mirum, si magis inde vocitata est, unde conferta est, quam unde respersa (2)?

CAPUT LIV.

Ita de vocabulorum occasionibus plurimum quæstiones subornantur, sicut et de verborum communionibus. Nam, quia et illud apud Apostolum positum est: *Uti devoretur mortale a vita*; caro scilicet; devotionem quoque ad perditionem, scilicet carnis, arripunt: quasi non bilem et dolorem dicamur devorare, id est, abscondere, ac tegere (5), et intra nosmetipsos continere. Denique, cum et illud scriptum sit: *Oportet mortale hoc induere immortalitatem*; ostenditur quomodo mortale devoretur a vita, dum indutum immortalitate absconditur, et tegitur, et intus continetur; non dum absumitur, et amittitur. Ergo et mors, inquis, salva erit, cum fuerit devorata. Ideo discerne pro sensibus communionem verborum, et (a) integre intelliges (4). Aliud enim mors, et aliud mortale. Aliter itaque devorabitur mors, et aliter mortale. Mors non capit immortalitatem, mortale autem capit. Denique et scriptum est, quod *neesse sit mortale hoc induere immortalitatem*. Quomodo ergo capit? Dum devoratur a vita. Quomodo devoratur a vita? Dum recipitur, et redigitur, et (b) includitur in ipsam. Ceterum, mors merito in interitum (5) devoratur, quia et ipsa in hoc devorat. (c) Devoravit, inquit, mors invalescendo, et ideo devorata est in contentionem. (d) *Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua?* Proinde et vita, mortis scilicet æmula, per contentionem devorabit in salutem, quod per contentionem (6) devoraverat mors in interitum.

CAPUT LV.

Quamquam igitur resurrecturam carnem probantes,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ex fide ut quær. sit, quom. corp. anim. dic. seminari. Plane acc. et hic spiritum *repetit Seml. mendose.*
 (2) Dispersa est *Rhen. Smel.*
 (3) Adtegere *Rhen.*
 (4) Intelligis *Rhen. Seml. Venet.*
 (5) Interitum *Rhen. Seml.*
 (6) Tuam *add. Rhen. perperam.*
 (7) Quosque *alii.*
 (8) Demutationem *Rhen. Seml.*
 (9) Ac *abest a Rhen. Seml.*

A hoc ipso (e) non aliam resurrecturam probemus, quam de qua agitur; tamen singulæ quæstiones, et causæ earum, proprios quoque (7) flagitant congressus, licet aliunde jam cæse. Interpretabimur itaque plenius et vim et rationem demutationis, quæ ferme subministrat alterius carnis resurrecturæ præsumptionem; quasi demutari, desinere sit in totum, et de pristino perire. (f) Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perditionis. Aliud enim demutatio, aliud perditio. Porro non aliud, si ita demutabitur caro, ut pereat. Peribit autem demutata, si non ipsa permanserit in demutatione (8), quæ exhibita fuerit in resurrectione. Quemadmodum enim perit, si non resurgit; ita, etsi resurgit quidem, verum in demutationem subducitur, æque perit. Æque enim non erit, ac (9) si non resurrexerit. Et quam ineptum, si in hoc resurgit, ut non sit! quæ potuit non resurrexisse, nec esse; quia non esse jam cœperat. Non (10) miscbuntur omnino diversa, mutatio atque perditio, operibus utique diversa: perdit hæc, illa mutat. Quomodo ergo, quod perditum est, mutatum non est; ita quod mutatum est, perditum non est. Perisse enim, est in totum non esse quod fuerit; mutatum esse, aliter esse est. (11) Porro, dum aliter est, id ipsum potest esse: habet enim esse quod non perit. Mutationem enim passum est, non perditionem. Atque adeo potest et demutari quid, et ipsum esse nihilominus; ut et totus homo in hoc ævo substantia quidem ipse sit, multifariam tamen demutetur, et habitu, et ipsa corpulentia, et valetudine, et conditione, et dignitate, et ætate, studio, negotio, artificio, facultatibus, sedibus, legibus, moribus; nec quicquam tamen amittat hominis (12); nec ita alius (13) efficiatur (14), ut cesset idem esse: imo nec alius efficiatur (15), sed aliud. Hanc formam demutationis divina etiam documenta testantur. Mutatur Mosis manus et quidem ad instar emortuæ, exsanguis, et ex albida (16) frigida; sed et recepto calore, et refuso colore, eadem caro et sanguis est. Mutatur postea et facies ejusdem, incontemplabili (17) claritate. Sed Moses erat (18) proinde, qui non videbatur. Sic et

D

- (10) Non nisi *Franç.*
 (11) Sed *inser. Rhen. Seml.*
 (12) Admittat hominis *Seml.*
 (13) Aliud *Franç. Pan.*
 (14) Efficitur *alii.*
 (15) Efficitur *Rhen. Seml.*
 (16) Et albida *Franç. et exalbida Seml.*
 (17) In contemplabili *Paris. Franç.*
 (18) Erant. *Venet.*

COMMENTARIUS.

CAP. LIV. — (a) *Integre intelligis.* Cyprianus, epist. 28: *Integre et cum disciplina. Ric.*

(b) *Includitur in ipsam.* Includere eo sensu accipit, quo lib. de *Pœnitentia* dixit nonnullos negligere *includere* pœnitentiam. Sensus igitur ejus, *mortale includitur in vitam*: hispanice exprimi potest, *engastose en la vida. Lac.*

(c) *Devoravit, inquit, mors invalescendo.* Nescio quem locum Scripturæ respiciat Auctor; nisi forte respiciat cap. V Rom.: *In omnes homines mors pertransiit*, ut putat Pamelius. Credo legendum potius

invadendo, quam invalescendo. Lac.

(d) *Ubi est mors aculeus tuus?* Illud idem habet esp. 47, ubi ut hoc in loco scribit, *ubi est mors contentio tua?* Melius tamen vertit vulgatus interpres *vectoria, vix q vel vix q* græce. LE PR.

CAP. LV. — (e) *Non aliam resurrecturam probemus*, etc. Valentinianos urget hic; hujus tantum carnis resurrectionem negabant, non autem alterius. LE PR.

(f) *Discernenda autem est demutatio*, etc. Nugabantur Marcionitæ *demutari* idem esse ac *perire*, ideoque

nis. Quia et angeli aliquando tanquam homines, edendo et bibendo, et pedes lavacro potu: humanam enim induerant superficiem, substantia propria. Igitur, si angeli, facti tanquam homines, in eadem substantia spiritus (a) characteractionem susceperunt, cur non et homines, quam angeli, in eadem substantia carnis subsuscant dispositionem, non magis solennibus buoxii sub angelico indumento, quam angeli enibus spiritus (1) sub humano? Nec ideo mansuri in carne, quia non et in solennibus cum nec angeli ideo non et in (2) spiritu perant, quia non et in solennibus spiritus (3). s, non dixit, *Erunt angeli*, ne homines negaret, *tanquam angeli*, ut homines conservaret. stulit substantiam, cui similitudinem attri-

CAPUT LXIII.

resurget (4) igitur caro, et quidem omnis, et ipsa, et quidem integra. In deposito est ubi apud Deum, per fidelissimum (c) sequestrem hominum Jesum Christum, qui et homini et hominem Deo reddet, carni spiritum, et carnem. Utrumque jam in semetipso fæderansam sponso, et sponsum sponsæ comparatum et si animam quis contenderit sponsam, s nomine sequetur animam caro. Non erit prostituta, ut nuda suscipiatur a sponso: ha trumentum, habet cultum, habet mancipium arnem; ut collectanea (5) comitabitur. Sed sponsa, quæ et in Christo Jesu spiritum (6) n per sanguinem pacta (7) est. Hujus interim putas, secessum scias esse. Non sola animatur; habet et caro secessus suos (8) in aquis, in ignibus, in alitibus, in bestiis. Cum dissolvi videtur, velut in vasa transfunditur. ipsa vasa defecerint, cum de illis quoque it, in suam matricem terram quasi per amba-

ges resorbetur, ut rursus ex illa representetur Adam (9), auditurus a Domino: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est: vere tunc compos mali quod evasit, et boni quod invasit.* (d) Quid, anima, invides carni? nemo tam proximus tibi, quem post Dominum diligas: nemo magis frater tuus, quæ tecum etiam in Deo nascitur. Tu potius illi exorare debueras resurrectionem; per te, si forte, deliquit. Sed nihil mirum si odisti, (e) cujus auctorem quoque respuisti; quam et in Christo, aut negare, aut mutare consuevisti. Proinde et ipsum Sermonem Dei, qui caro factus est, vel stylo vel interpretatione corrumpens, arcana etiam apocryphorum superducens, blasphemiarum fabulas. At enim Deus omnipotens, adversus hæc incredulitatis et perversitatis ingenia providentissima gratia sua *effundens in novissimis diebus de suo Spiritu in omnem carnem, in servos suos et ancillas* (Joel. II, 28, 29), et fidem laborantem resurrectionis carnalis animavit, et pristina instrumenta manifestis verborum et sensuum luminibus, ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit. Nam quia *hæreses esse oportuerat, ut probabiles quique manifestarentur* (I Cor., XI, 19); hæc antem sine aliquibus occasionibus Scripturarum audere non poterant; ideoque pristina instrumenta quasdam materias illis (10) videntur subministrasse, et ipsas quidem iisdem literis revincibiles. Sed, quoniam nec (11) dissimulare Spiritum Sanctum oportebat, quominus et ejusmodi eloquiis superinundaret, quæ nullis hæreticorum versutiis semina subspargerent, imo et veteres eorum cespites vellerent; ideoque jam omnes retro ambiguitates, et quas volunt parabolas, aperta atque perspicua totius sacramenti prædicatione discussit, per novam prophetiam de Paraclito inundantem; cujus si hauseris fontes, nullam poteris sitire doctrinam, nullus te ardor exuret questionum; resurrectionem quoque carnis usquequaque potando, refrigerabis.

LECTIONES VARIANTES.

iritibus Pam. Paris. Fran.

abest. a then. Seml.

nis Paris. Fran.

resurgit Seml.

collectanea then Seml. collectaneam Pan. Fran.

(6) Spiritum abest Pam. a Paris. Fran.

(7) Passa then. Seml.

(8) Suos sinus Pam. Paris. Fran.

(9) Presentetur then. Seml.

(10) Illis abest Seml. Oberth.

(11) Necdum, Paris. Fran.

COMMENTARIUS.

arnalem tractationem susceperunt. Imo et post actionem carnalem aliquando tractationem susceperunt angelos, assumpta humana figura et officio solennibus humanorum membrorum comites, futuris affirmant nonnulli, ut ore ad laudem Dei, uti superiori capite notavi, et pedibus nectendas choreas, et castissimas gravissimas saltationes in exultationis signum affirmant. om. 1, in 1, 2, q. 5, art. 5, disp. 4, et Ægibi. IV, q. 22, art. 4 et 6. LAC.

UT LXIII. — (b) *Resurget igitur caro* Per analogiam disputationem concludit, ἀναστρέψουσαν carnem aliquando resurrecturam, tamquam carnem reprobatorum, carnicumque eandem, cum resurrecturam. LE PR.

(c) *Sequestrem Dei et hominum* Mediatorem et mediatorum, nam sequester medius constitutus est inter actorem et adversarium, ut litem componat ac transigat. L. ab execut. quorum appell. LE PR.

(d) *Quid, anima, invides carni?* Marcionistas præcipue et Valentianos alloquitur istinc, qui tam male cogitabant, et pronuntiabant de carne, ac si eorum anima livore et invidia alius afficeretur. Inde etiam addit: *Sed nihil mirum si odisti, cujus auctorem quoque respuisti.* Quia Deum creatorem respuebat Marcion, et odio habebat. LAC.

(e) *Cujus auctorem quoque respuisti.* Deum creatorem rejiciebant Marcionitæ et alii tam gravi odio, ut a cibis interdum abstinere in detestationem rerum Creatoris. LAC.

reficere quod fecit. Hanc suam et potestatem et liberalitati satis jam in Christo spondidit, imo et ostendit non tantum resuscitatore carnem, verum etiam redintegratorem. Atque adeo et Apostolus: *Et mortui*, inquit (I Cor., XV), *resurgent incorrupti*. Quomodo, nisi integri, qui retro corrupti, (a) tam vitio valetudinis, quam et senio sepultura? Nam et supra, utrumque proponens, oportere et corruptivum istud induere incorruptelam, et mortale istud immortalitatem, non iteravit sententiam, sed differentiam demandavit. Immortalitatem enim ad rescissionem mortis, incorruptelam ad obliterationem corruptelae dividendo, alteram ad resurrectionem, alteram ad redintegrationem temperavit. Puto autem, et Thessalonicensibus omnis substantiæ integritatem repromisit. Itaque nec in posterum timebuntur corporum labe. Nihil poterit amittere (1) integritas, vel conservata, vel restituta, ex quo illi etiam, si quid amiserat, redditur. Præscribens enim adhuc (2) easdem passiones obituram carnem, si eadem resurrectura dicatur, naturam adversus Dominum suum temere defendis, legem adversus gratiam impie asseris: quasi Domino Deo (3) non liceat et mutare naturam, et sine lege servare. Quomodo (4) ergo legimus (Matt., XIX): *Quæ impossibilia apud homines, possibilia apud Deum sunt* (5), et (I Cor., I), *Stulta mundi elegit Deus, ut sapientiam mundi confundat?* Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris, quia eadem caro atque anima permancbunt, quæ flagellis et compedibus, et stigmatibus, obnoxia retro fuerant, idcirco illa (6) eadem pati oportebit? Non opinor. Atquin et vestis albæ nitore, et (b) aurei annuli honore, et (c) patroni nomine, ac tribu mensaque honoratur. Permite hanc et Deo potestatem, per vim demutationis illius (7) conditionem, non naturam reformandi, dum et passiones auferuntur, et munitiones conferuntur. Ita

A manebit quidem caro etiam post resurrectionem, eatenus passibilis qua ipsa, qua eadem; ea (8) tamen impassibilis, qua in hoc ipsum manumissa a Domino, ne ultra pati possit

CAPUT LVIII.

Jocunditas (9), inquit Esaias (Is., XXXV), *æterna super caput eorum*. Nihil æternum, nisi post resurrectionem. *Aufugit*, inquit, *dolor et mæror, et gemitus, ab illis*. Proinde et Joanni Angelus (Apoc., XVII): *Et delebit Deus omnem lacrymam ab oculis eorum*. Utique ex iisdem oculis qui retro fleverant, quique adhuc flere potuissent, si non omnem lacrymæ imbrem indulgentia divina siccaret. Et rursus (Apoc., XI): *Deus enim delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors hætenus*. Igitur et corruptela hætenus; proinde per incorruptelam fugata, quemadmodum mors (10) per immortalitatem. Si dolor, et mæror, et gemitus, ipsaque mors ex læsuris et animæ et carnis obvenit, quomodo auferentur, nisi cessaverint causa, scilicet læsuræ carnis atque animæ? ubi casus adversi apud Deum (11), aut ubi incursus infesti apud Christum? ubi dæmonici (12) impetus apud Spiritum Sanctum. Jam et ipso diabolo cum angelis suis ignibus merso? Ubi necessitas, aut quod dicitur fortuna, vel fatum? quæ resuscitatis plaga post veniam? quæ reconciliatis ira post gratiam? quæ infirmitas post virtutem? quæ imbecillitas post salutem? (d) Quod vestimenta et calciamenta filiorum Israelis quadraginta illis annis indetrata et inobsoleta manserunt; quod et in ipsis corporibus unguium et capillorum facilia crementa habilitatis et dignitatis justitia defixit, ne etiam enormitas corruptelæ (13) deputaretur: quod Babylonii ignes, trium fratrum (e) nec tiaras, nec sarabaras (14), quamquam Judæis alienas (15), læserunt; quod Jonas devoratus a bellæ maris, in cujus alvo naufragia digerantur, triduo post incolumis expulitur; quod hodie

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Admittere *Rhen. Seml.*
 (2) Ad hoc *Rhen. Seml.*
 (3) Deo *omitt. Rhen. Seml.*
 (4) Quo *Rhen. Seml.*
 (5) Sunt *omitt. Rhen. Seml.*
 (6) Illos *Fran. illas Pam.*
 (7) Illius demutationis *Rig. Venet.*
 (8) Et *Fran.*

- (9) *Jocunditas Venet.*
 (10) *Mors abest. a Rhen.*
 (11) *Dominum Rhen. Seml.*
 (12) *Dæmoniaci Rig. Venet.*
 (13) *Corruptela Rhen. Seml.*
 (14) *Sarabara Rig. Venet sarabaras alii. Sarabaras Rhen. Saraballa alii.*
 (15) *Aliena Rig. Venet.*

COMMENTARIUS.

(a) *Tam vitio valetudinis, etc.* Consentiens est Theologorum opinio, resurrecturos homines totos et integros; licet enim mutili mortui fuerint, mutilatio illa restaurabitur: ita Augustinus lib. XXII de Civ. cap. 19 et 20: *Nec si aliqua martyribus amputata, et ablata sunt membra, sine ipsis membris erunt in resurrectione mortuorum, quibus dictum est: capillus capitis vestri non peribit*. Porro Basilius Seleuciensis a restauratione n embri hominis, totius resurrectionem colligit orat. 14, quæ est in claudum sedentem ad portam speciosam, ubi adversus Judæos: *ἀναστάντως ἀνδριαντά τὸν χαλδῶν ἐχάλαυσεν, γλώττις ψευδομέναις ἀληθεύοντες ἀντιστάττες πῶδες*. Resurrectionem in claudo seu in imagine adumbravit, linguisque mendacibus veraces pedes opposuit. LE PR.

(b) *Aurei annuli honore*. Dignitatis equestris erat prærogativa, quæ tamen adeo viluit, ut non modo liberti qui ad equestrem illum gradum exhebantur, illos annulos assumerent, verum ad infimam plebem

D id sensim prolapsus est. LE PR.

(c) *Patroni nomine ac tribu mensaque, etc.* Servi heros et dominos, liberti patronos vocabant, cumque manumittebantur, binis nominibus tertium patroni præhebant: solebant etiam in tribus urbanas referri qui libertate donabantur, et mensæ assidebant patronorum, quod non nisi manumissi audebant. LE PR.

CAP. LVIII. — (d) *Quod vestimenta et calciamenta filiorum Israelis, etc.* Cur, inquit, Israelitici populi vestes per an. 40 in deserto non attritæ sunt, nisi ut incorrupta viderentur, crederenturque a corruptione immunia, ita disponente Deo? De hoc miraculo egi in animadv. in Præadamitas, sub Eusebii Romani nomine, contra Peyrerii perversam sententiam, qui Scripturæ miracula non sine scelere et amentia deridet. LE PR.

(e) *Nec Tiaras nec Sarabara*. Vox est persica Tiaras, ut Sarabara forsau Chaldaica. De hac lib. de Pallio, cap. 4. LE PR.

Enoch et Elias nondum resurrectione disuncti, quia nec morte functi, qua tamen de orbe translati, et hoc ipso jam æternitatis candidati, ab omni vitio, et ab omni damno, et ab omni injuria et contumelia immunitatem (1) carnis ediscunt, cuius fidei testimonium signant, nisi qua credi oportet, hæc futuræ integritatis esse documenta? Figuræ enim nostræ fuerunt, Aristoteli auctore, quæ scripta sunt, ut et Dominum potentior credamus omni corporum lege, et carnis magis utique (2) conservatorem, cuius etiam vestimenta, etiam calciamenta (3) protexit.

CAPUT LIX.

Sed futurum, inquis, ævum alterius est dispositionis et æternæ; igitur hujus ævi substantiam non æternam diversa possidere non posse. Plane, si homo propter dispositionem futuram, et non dispositio propter hominem. Sedenim Apostolus scribens (I Cor., III, 22): *Sive mundus, sive vita, sive mors, sive futura, sive præsentia, omnia vestra sunt*, eosdem constituit hæredes etiam futurorum. Nihil tibi largitur Esaias dicens (Is., XL, 5, 6): *Omnis caro fœnum*; et alibi: *Et videbit omnis caro salutare Domini* (4). Exitus, non substantias distinxit. Quis enim iudicium Dei non in sententia duplici statuit, salutis et pœnæ? Omnis igitur caro fœnum, quæ igni destinatur; et omnis caro videbit salutare Domini (5), quæ saluti ordinatur. Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse (a), neque nunc alia carne ad continentiam eam. Si quis est bina potenda circumferens, potest jam et demere fœnum carnis immundæ, et solam sibi reservare, quæ visura sit Domini (6) salutare. Sed cum idem prophetes etiam nationes ostendat, nunc deputatas velut pulverem et salivam, nunc speraturas et credituras in nomen et in brachium Domini, numquid et de nationibus fallimur? et aliæ quidem sunt credituræ, aliæ in pulverem deputatæ, ex diversitate substantiæ? (b) Sed et Christus intra oceanum, et de isto cœlo quod nobis incubat (7), verum lumen nationibus offulsit (8); et ipsi Valenti-

niani hic errare didicerunt; nec alia erit forma nationum credentium, nisi quæ et non credentium, de carne, de anima. Sicut ergo easdem nationes non genere, sed sorte distinxit; ita et carnes, quæ in ipsis nationibus una substantia est, non materia, sed mercede disjunct.

CAPUT LX.

Ecce autem, ut adhuc controversiam exaggeret (9), carni maxime eidem, de officiis quoque membrorum argumentantur, aut et ipsa dicentes permanere debere in suis operibus et fructibus, ut eidem corpulentæ adscripta; aut, quia constet discessura esse officia membrorum, corpulentiam quoque eradant: cuius scilicet perseverantia credenda non sit utique sine membris, quia nec membra credenda sint sine officiis. Quo enim jam, inquit, spelunca hæc oris, et dentium statio, et gula lapsus, et (c) compitum stomachi, et alvi gurges, et intestinorum perplexa proceritas, cum esui et potui locus non erit? Quo hujusmodi membra admittunt, subigunt, devolvunt, dividunt, digerunt, egerunt? quo manus ipsæ et pedes et operarii quique artus, cum victus etiam cura cessabit? quo renes conscii seminum, et reliqua genitalium utriusque sexus, et conceptuum stabula, et uberum fontes, decessuro (10) concubitu, et lætu, et educatu? postremo, quo totum corpus, totum scilicet vacaturum? Ad hæc ergo præstruximus, non oportere committi futurorum atque præsentium dispositiones, intercessura tunc demutatione: et nunc superstruimus officia ista membrorum necessitatibus vitæ hujus eo usque consistere, donec et ipsa vita transferatur a temporalitate in æternitatem, sicut animale corpus in spiritale, dum mortale istud induit immortalitatem, et corruptivum istud incorruptelam (I Cor. XV); et ipsa autem liberata tunc vita a necessitatibus, liberabuntur et membra ab officiis; nec ideo non erunt necessaria. Licet enim officiis liberentur, (d) sed iudiciis retinentur; ut quis referat per corpus, prout gessit (II Cor. V). Salvum enim ho-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Emunitatem cod. Pithæ. Rig. Venet.
 (2) Et add. Rhen.
 (3) Calciamenta Seml.
 (4, 5, 6) Dei Pam. Fran. Rig. Venet.

- (7) Incumbat Rhen. Seml.
 (8) Effulsit Pam. Fran. Paris.
 (9) Exaggerat Rhen. Seml.
 (10) Desessuro Rig. Venet. discessuro Rhen. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. LIX. — (a) *Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse*, etc. Si de se loquatur Auctor, videtur in juventute sua ante matrimonium continentiam non servasse: sed cum in ipso matrimonio continentem fuisse subindicaverimus supra, lib. I ad Uxorem, et usque adeo continentia amator fuerit, ut ea occasione Montano postea adhæserit, videtur potius in genere loqui de quovis homine sub persona sua.

PAM.

(b) *Sed et Christus intra oceanum, et de isto cœlo quod nobis incubat*. Hoc etiam delirabant Valentitiani, quod extra hunc ambitum terræ alios homines esse dicent, ac diversæ substantiæ, eosque veros, teletos et abascantos et acinetos. Nostrates enim veros homines non esse, quos Demiurgus stillicidium situla, et pulverem aræ, et locustas deputavit. Qua de re Septimius noster apertius disputat lib. de Scorpiace. Ad hæc vero deliramenta non pertinere arbitror quod legitur in prima Clementis ad Corinthios Epistola de

mundis extra oceanum positis, quos ἀπεργουε esse ait. Nam hoc viro Apostolico geographiæ potius imperitia exciderit, quam ullius dogmatis adserendi studio. Rtc. — Eiusdem nobiscum natura fuit Christus; neque enim, quod hæreticorum commentum, carnem e cœlo, aut mundo præter Oceani terminos, traxit.

LE PR.

CAP. LX. — (c) *Compitum stomachi*. Compitum stomachi vocat conventiculum et receptaculum; quod in hoc videlicet conveniat quiddam eduliorum per os immititur. Sumpta est metaphora ab iis viis competentibus ac convenientibus; nam hinc compitum deducunt Grammatici. Rhen.

(d) *Sed iudiciis retinentur*. Sæpissime nititur Auctor hæc ratione ad fulciendam resurrectionem, præcipue cap. 14; cui licet plurimum fidant Patres, et merito, Athenagoras, qui plenius eam persequitur, minus dedit, assert tres rationes ad probationem resurrectionis, sed huic de necessitate iudicii divini derogavit

minem tribunal Dei exigit; salvum vero sine membris non licet (1) eum, ex quorum non officiis, sed substantiis constat. Nisi forte, et navem sine carina, sine prora, sine puppi, sine compaginis totius incolumitate salvam adseverabis. (a) Et tamen navem procella dissipatam, vel carie dissolutam, redactis et recuratis omnibus membris, eandem saepe conspeximus etiam titulo restitutionis gloriantem. De Dei artificio, et arbitrio, et jure, torquemur? Porro, si dives Dominus et liberalis, adfectui aut gloriae suae praestans solam navis restitutionem, hactenus eam voluerit operari, idcirco tu (2) negabis necessariam illi compaginem pristinam, ut exinde jam vacaturam, cum soli saluti navis sine operatione conveniat? Igitur hoc tantummodo discere sufficit, an Dominus, hominem saluti destinando, carnem destinavit, an eandem velit denuo esse, quam non debetis ex (3) futura membrorum vacatione praescribere denuo esse non posse. Licet enim esse quid denuo, et nihilominus vacare; nec potest autem dici vacare, si non sit. At enim si sit, poterit et non vacare: nihil enim apud Deum vacabit.

CAPUT LXI.

Sed accepisti, homo, os ad vorandum atque potandum: cur non potius ad eloquendum, ut a ceteris animalibus distes? cur non potius ad praedicandum Deum, ut etiam hominibus antistes? Denique, Adam ante nomina animalibus enuntiavit, quam de arbore decerpit; ante etiam prophetavit, quam voravit. (b) Sed accepisti dentes ad macellum corrodendum (4): cur non potius ad omnem hiantum et rictum tuum coronandum? cur non potius ad pulsus linguarum temperandos (5), ad vocis articulos offensione signandos? Denique et edentulos (6) audi et vide, ut ho-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Liquec *cod. Wou. Rig. Venet.*
 (2) Tunc *Rhen.*
 (3) Et *Rhen. Sent.*
 (4) Coronandum *Ms. angl. Pam.*
 (5) Temperandos *Frat. Pam.*
 (6) Et edentulos *omitt. Sent.*
 (7) Honorem *Rig. Venet. Sent.*

noris (7) oris, et organum dentium quaeras. Forata sunt inferna in viro et in foemina, nimirum qua libidines fluitent: cur non magis qua potuum defruta (8) colentur (c)? Est adhuc (9) foemina intus, quo semina coegerantur: an quo sanguinis opera secedant, quem pigrior sexus discutere non sufficit? (d) Dicenda enim et haec, quatenus, quae volunt et quorum volunt, et qualiter volunt (10), officia membrorum ludibriose, de industria suffundendae resurrectionis, oblatrant; non recogitantes, ipsas prius causas necessitatis tunc vacaturas, cibi famem, et potus sitim, et concubitus genituram, et operationis victum. Sublata enim morte, neque victus fulcimenta ad praesidia vitae, neque generis supparatura gravis erit membris. Ceterum, et hodie vacare intestinis et pudendis licebit. Quadraginta diebus Moses et Helias jejunio functi, solo Deo alebantur. Jam tunc enim dedicabatur, *Non in pane vivet homo, sed in Dei verbo* Ecce virtutis futurae linamenta. Nos quoque, ut possumus, os cibo excusamus; etiam sexum a congressione subducimus. Quot spadones voluntarii? quot virgines Christo maritatae? quot steriles utriusque naturae, infructuosis genitalibus structi? Nam si et hic (11) jam vacare est et officia et emolumenta membrorum temporali vacatione, ut in temporali dispositione, nec homo tamen minus salvus est; proinde homine salvo, et quidem magis tunc, ut in aeterna dispositione, magis non desiderabimus, quae jam hic non desiderare consuevimus.

CAPUT LXII.

Sed huic disceptationi finem Dominica pronuntiatione imponit. (e) *Erunt, inquit (Matth. XXII), tanquam angeli.* Si non nubendo, quia nec moriendo, utique nec ulli (f) simili necessitati succidendo, corporalis

COMMENTARIUS.

nonnulli. Verum secunda ejus ratio ex natura ipsa hominis, multo minus virium habet, neque prima ex fine, cui Deus creavit hominem, majoris ponderis est, D etsi minime inefficacem censent. *PAM.*

(a) *Et tamen navem procella dissipatam.* Alferi quoque sententia fuit, navem, si adeo saepe resecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret quae non nova fuisset, nihilominus eandem navem esse existimari. *L.* Prohibetur De jud. Itaque Athenienses, quo tempore Socrati civitas miscere, navem quotannis in Delon transmitti solitam eam ipsam esse dicebant, qua majores suos Theseus in Cretam vexerat. *τιῦτο ἐστὶ τὸ πλοῖον, ὡς οὖσαν Ἀθηναῖοι,* etc., inquit Platonicus *Phaedon.* *RIC.*

CAP. LXI. — (b) Sed accepisti dentes ad macellum corrodendum. Quemadmodum Menius ille Horatiantus.

Pernicies et tempestas barathrumque macelli. *RIC.*

(c) *Qua potuum defruta colentur.* Prima editio, *qua defluxura colentur*, magnopere placet Junio, qui miratur admissam alteram lectionem, cum tamen significatius sit *defruta*; nam potus decoctus colatur per

infernos meatus. Defrutum enim est vinum decoctum a defervendo dictum, ut Palladius inquit, usque ad medietatem juxta Plinium: vel, juxta Nonium, dicebant defrutum, *si ex duabus partibus ad tertiam redegerant defervesciendo.* *LAC.*

(d) *Dicenda enim et haec officia membrorum.* Circa hujusmodi officia membrorum mira libertate lusit Hieronymus libro adversus Jovinianum primo. *RIC.*

CAP. LXII. — (e) Erunt, inquit, tanquam Angeli. Attigit hunc locum cap. 36. Hic tamen argumentum istud annecti potest anteredentibus, quasi augens vim. Dixerat in hac vita excusari homines a congressu carnali, ac propterea velut angelos caelestem vitam vivere, ut Bernardus inquit serm. 2 *ad fratres.* Et Cyprianus lib. *de singul. cler.* Quare et in alia vita poterunt homines angelico ritu conversari, ut confirmat et definit Christus: *Erunt tanquam angeli.* *LAC.*

(f) *Simili necessitati succidendo.* Usus est supra eodem verbo, pro *succumbendo.* Quoad sententiae rationem attinet, venuste Aeneas Gazæus in Theophrasto. *LAC.*

nus, quæ (a) dicatum Deo habitum detrahere potuerunt! Quid pejus (1) aliquis persecutor fecisset, et si hoc a virgine electum cognovisset? (b) Denudasti puellam a capite, (c) et tota jam virgo sibi non est: alia est facta. Exsurge igitur, veritas, exsurge, et quasi de patientia erumpe: nullam volo consuetudinem defendas; nam jam et illa (2), sub qua te fruebaris, expungitur (3). Te esse demonstrâ quæ virgines tegis (4) Ipsa Scripturas tuas interpretare, quas consuetudo non novit. Si enim nosset, nunquam esset.

CAPUT IV.

Quatenus autem et de Scripturis adversus veritatem argumentari consuetudo est, statim opponitur nobis, nullam mentionem virginum ab Apostolo factam ubi de velamine præfinit, sed tantum mulieres nominatas: cum, si voluisset et virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis (5) pronuntiasset: quomodo illic, inquit, ubi de nuptiis tractat, quid observandum sit etiam de virginibus, declarat. Itaque non contineri eas lege velandi capitis, ut non nominatas in hac lege; imo ex hoc revelari (6), quia non jubentur, quæ nec nominantur. Sed et nos eandem argumentationem retorquemus. Qui enim sciebat alias utriusque generis (7) facere mentionem, virginis dico, et mulieris, id est non virginis, ex causa distinctionis, in his in quibus non nominat virginem, non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Cæterum potuit hic quoque constituere differentiam inter virginem et mulierem, sicut alibi dicit: *Divisa est mulier et virgo*. Igitur quas non divisit, tacendo (d) inalteravit (8). Nec tamen, quia illic

A divisa est et mulier et virgo. hic quoque patrociniabitur illa divisio, ut quidam volunt (9). Quanta enim alibi dicta non valent, ubi dicta scilicet non sunt, nisi eadem sit causa, quæ alibi, ut sufficiat semel dictum? Illa autem causa virginis et mulieris longe divisa est ab hac specie. *Divisa est*, inquit, *mulier et virgo* (1 Cor. VII, 32). Quare? Quoniam *innupta*, id est virgo, *cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta, et corpore et spiritu*. *Nupta autem*, id est, non virgo, *cogitat quomodo placeat viro*. Hæc erit interpretatio divisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis, neque de animo et cogitatu (e) mulieris (10) et virginis pronuntiatum, sed de capite velando. Cujus nullam volens esse discretionem, Spiritus Sanctus, uno nomine mulieris, B etiam virginem intelligi voluit, quam (f) proprie non nominando, a muliere non separavit, et non separando conjunxit ei a qua non separavit. Novum est nunc ergo principali vocabulo uti et cætera nihilominus in eo vocabulo intelligi, ubi nulla est necessitas singularem distinguendæ universitatis? Naturaliter compendium sermonis et gratum et necessarium est: quoniam (g) sermo laciniosus, et onerosus et vanus est. Sic et generalibus vocabulis contenti sumus, comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo jam de vocabulo ipso. Naturale vocabulum est fœmina, (h) naturalis vocabuli generale mulier. Generalis etiam speciale, virgo, vel nupta, vel vidua, vel quot etiam ætatis nomina accedunt. Subjectum igitur est generali speciale, quia generale prius est: et C subsessivum antecessivo (11), et portionale universali: et in ipso intelligitur (12) cui subicitur, et in ip-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prius *Fran. Rig. Seml.*
 (2) Consuetudine *add. Seml.*
 (3) Expugnatur *Seml. Leop.*
 (4) Ita *Wouwer Rigalt. et melius, judic. Seml. qui legit* legit.
 (5) Nominatim *Jun.*
 (6) Additur non *Fran. sed efficit negationem Jun. ex*

- hoc velari *Seml.*
 (7) Sciebat alios *cod. Novaver. et Rig.*
 (8) In altera *ivit Fran. Inuit alii.*
 (9) Quidem *Fran.*
 (10) Muliebri *Seml.*
 (11) Ut *cod. Wouw. subsessivum Paris. Venet.*
 (12) Intelligitur *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Dicatum deo habitum*. Virginum, aliæ quidem capiti suo velamen induxerant, aliæ libero capite inlectoque permanserant. Ilas Tertullianus hominum, illas Dei virgines appellat. Sed virgines intacti capitis, offensa discrimine illo velate virginitatis, agebant querela scandali, postulabantque ut virginibus velamento interdiceretur, ne quid velate gestarent quod invidiam faceret non velatis. Et forte annuerat episcopus postulationi. Succensuit Tertullianus tanquam sacrilego. *Quid pejus, inquit, aliquis persecutor fecisset? Denudasti puellam a capite, et tota jam virgo sibi non est.* *RIG.*

(b) *Denudasti puellam a capite*. Indignatur, quasi adjecturus talos ad imos. *RIG.*

(c) *Et tota jam virgo sibi non est*. Etenim toto corpore suffunditur, quasi devirginata spectantium oculis procacibus. *RIG.*

CAP. IV. — (d) *Inalteravit*. Rectum esse puto; etsi manuscripti habeant, *in altera inuit*. Inalteravit, indidit alteri, conjunxit, confudit, ut jam ambo una sint, ac sese mutuo contineant. Ipse paulo post: *A muliere non separavit, et non separando conjunxit ei a qua non separavit.* *RIG.* — *Inalteravit*. Usurpat hoc Auctor, pro non alteravit. Sicut alibi, *incriminari, pro non criminari.* *PAM.*

(e) *Mulieris et virginis*. Discriminant vulgo ita, ut mulier proprie sit quæ nupsit, et quæ habet liberos; virgo quæ integra est, et vere incorrupta. Ex qua distinctione locutus est Hieronymus, enarrans illud Osee, *Sponsabo te mihi*, etc. Hoc tamen discrimen tantum abest ut sit perpetuum, ut potius sub mulieris nomine virgo quoque intelligatur, ut hic Tertullianus ait, et probabit infra, etc. *LAC.*

(f) *Proprie nominando*. Nota mihi hanc vocem, evertentem Grammaticorum distinctionem inter nomina propria et appellativa. Hic enim *proprie nominare* dicit Tertullianus de nomine quod ipsi vocant appellativum. *RIG.*

(g) *Sermo laciniosus*. Hoc est, diffusus. In libris adversus Marcionem hoc vocabulum etiam reperias: ita in *De cultu sœminarum: Cætera vero corporis, laciniosus pomparum, et deliciarum ineptiis occupare.*

RHEN.

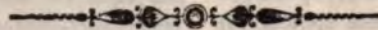
(h) *Naturalis vocabuli*, etc. Etiam apud Jureconsultos, mulierem generale vocabulum esse, patet ex Ulpiano l. quaritur: D. de Ædilit. edicto. ubi mulier etiam dicitur ea, quæ virum non agnovit.

PAM.

Series secunda.

LIBRI MORALES

POST SUSCEPTUM AB AUCTORE MONTANISMUM
SCRIPTI.

DE VELANDIS VIRGINIBUS.

DE JEJUNIIS.

DE EXHORTATIONE CASTITATIS.

DE PUDICITIA.

DE MONOGAMIA.

DE PALLIO.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER DE VIRGINIBUS VELANDIS.

Prooemium.

Nullus fere est inter omnes Tertulliani montanisticus liber, in quo majorem vim adhibeat ad defendendam disciplinam Montanistarum a culpa novitatis, quam tractatus *de Velandis Virginibus*; hinc inter primordia temporis ab ipso apud Montanistas acti exaratum fuisse merito creditur. Arbitratur quidem perdoctus Remigijs Ceillierus librum *de Velandis Virginibus* omnium novissimum esse, quia in nullo alio opere, nequidem in libro *de corona*, ubi cap. 14 ipsa materia ibi pertractata id exegisse videtur, illum citat Tertullianus. Verum hæc conjectura nihil probat, eo quod liber *de Corona* ante hunc *de Velandis Virginibus* exaratus fuit, in aliis autem operibus hunc allegandi quampiam occasionem habuisse Tertullianum haud perspicimus; sed ut ut hæc sint, evidens saltem est, hoc opusculum in schismate scriptum fuisse; siquidem Montani genium nimis aperte sapit; mox enim cap. 1, ait: *Justitia primo fuit in rudimentis; dehinc per legem et prophetas promovit in infantiam; dehinc per Evangelium effervuit in juventutem: nunc per Paracletum componitur in maturitatem.* Occasionem hunc exarandi libellum Tertulliano dedit consuetudo ecclesiarum quarundam tum Occidentis, tum plurium aliarum Græciæ seu Orientis virgines in Ecclesia velandi, cum

e contra in Africana ecclesia pleræque virgines christiana: aperto capite incederent. Quare in hoc libro contra patriæ suæ morem, in qua solæ nuptæ velabantur, ostendit, eum contra veritatem præscribere non posse, quod quidem juxta adnotationem Cl. Dupinii verum est cum agitur de dogmate, non vero cum de disciplina parvi momenti. LUMP.

ARGUMENTUM. — *Tertullianus, ob quamdam, ut videtur, cum græcis disputationem de virginibus velandis, convitiis exceptus, et pro hæretico exagitatus, in suos insectatores, consuetudinem jactitantes, ab initio invehitur, declamatque veritati consuetudinem præscribere non posse.*

Hinc asserit consuetudinem virgines velandi esse meliorem, nec in Scriptura sacra reprobata, imo ab Apostolo commendatam, disciplina Ecclesiæ confirmatam, multis sanctorum exemplis suffultam, ipsismet virginum haud velatarum periculis sancitam. EDD.

CAPUT PRIMUM.

Proprium (a) jam negotium passus meæ opinionis, (b) latine quoque ostendam, virgines nostras velari oportere, ex quo (c) transitum ætatis suæ fecerint: hoc exigere veritatem, cui (d) nemo præscribere-

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) *Proprium jam negotium passus meæ opinionis.* Disputatione quadam adversus Græcos, cum et virgines velari oportere acrius forte adseruisset, Græcorum convitiis exceptus ac pro hæretico exagitatus fuisse videtur. RIC.

(b) *Latine quoque ostendam.* Consentiant interpretes Tertullianum hujus argumenti alterum Græce antea scripsisse. LE PR.

(c) *Transitum ætatis.* Cum scilicet annos pueriles excesserint. Qua de re illud Virgiliti *Ecl. 4*, in laudem Pollionis:

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas.

Cum scilicet in virum evaseris, et eris ἐν ἀεμῶ, ἡδὲ εἰς ἀνδρας ἀγαλλόμενος scribit Synesius. LE PR.

(d) *Nemo præscribere.* Multa adduxit Lacerda ut explicaret verbum *præscribere*, tanquam significans

re potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegium regionum, ex his enim fere consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in usum per successionem corroboratur, et ita adversus veritatem vindicatur. Sed Dominus noster (a) Christus veritatem se, non consuetudinem cognominavit. Si semper Christus, et prior omnibus: æque veritas sempiterna et antiqua res. Viderint ergo quibus novum est quod sibi vetus est. Hæresim non tam novitas quam veritas revincit. Quodcumque adversus veritatem sapit, hoc erit hæresis, etiam vetus consuetudo. Cæterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum quod agnoscitur. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis, et irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, et Filium ejus Jesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato tertia (1) die resuscitatum a mortuis, receptum in cælis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cætera jam (b) disciplinæ et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet et proficiente usque in fluem gratia Dei. Quale est enim ut diabolo semper operante et adjiciente quotidie ad iniquitatis ingenia, opus Dei aut cessaverit, aut proficere destiterit? cum propterea Paracletum miserit Dominus, ut quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur, et ordinaretur, et ad perfectum perduceretur disciplina, ab illo vicario Domini Spiritu Sancto. *Adhuc, inquit, multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea bajulare: cum venerit ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem, et supervenientia renuntiabit vobis* (Jo. XVI, 12). Sed et

A supra de hoc opere pronuntiavit. Quæ est ergo Paracleti administratio nisi hæc, quod disciplina dirigitur, quod Scripturæ revelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine ætate, et omnia tempus expectant. Denique Ecclesiastes: *Tempus, inquit, omni rei* (Eccles. III, 17). Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum prompveri. Granum est primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuscula enititur: deinde rami et frondes invalescunt, et totum arboris nomen expanditur, (c) inde germinis tumor et flos de germine solvitur, et de flore fructus aperitur; is quoque rudis aliquandiu et informis, paulatim ætatem suam dirigens, (d) eruditur in mansuetudinem saporis. Sic et justitia (nam idem Deus justitiæ et creaturæ) primo fuit in rudimentis, natura Deum metuens: dehinc per Legem et Prophetas promovit in infantiam: dehinc per Evangelium efferboit in juventutem: nunc per B Paracletum componitur in maturitatem. Hic erit solus a Christo magister et dicendus et verendus. Non enim ab se loquitur (2), sed quæ mandantur a Christo. Hic solus antecessor, quia solus post Christum. Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteposunt. Hunc qui audierunt usque nunc non olim prophetantem (5), virgines contegunt.

CAPUT II.

Sed nolo interim hunc morem veritati (4) deputare. Consuetudo sit tantisper, ut consuetudini etiam consuetudinem opponam. (e) Per Græciam et quasdam barbarias ejus, plures Ecclesiæ virgines suas abscondunt. Est et sub hoc cælo institutum istud alicubi, ne qui gentilitati græcicæ aut barbaricæ consuetudinem illam adscribat. Sed eas ego Ecclesiæ proposui, quas et ipsi Apostoli vel (f) Apostolici viri condiderunt, (g) et puto ante quosdam. Habent igitur et illæ eandem consuetudinis auctoritatem, tem-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tertio Paris.
 (2) Loquetur Rhen. Seml. Leop.
 (5) Ita Rig. ex auctoritate cod. irouvi. et Ursini; cod. Divion., Rhen. et alii: usque non olim. Sed probabiliter

Rig. verb. non olim interpretandi causa esse adscripta, ut sola verb. usque nunc sint retinenda, conjectit.

- (4) Veritatis Seml.

COMMENTARIUS.

excipere seu exceptiones producere ex usu Jurisconsultorum. Hic uno verbo putarim nihil aliud esse quam nihil de veritate detrahi posse quacumque ratione, nihil illius splendorem abrogare posse aut majestatem.

LE PR.

(a) *Christus veritatem se.* Christum veritatem esse ipse testatus est infinitis locis, quæ omitto. Unde sæpe miratus sum homines nonnullos pharisæorum factum præ se ferentes, eo impietatis devenisse, ut mentium aut saltem amphibologicæ locutum Christum dixerint octies, c. VIII Evangelii B. Joannis. Sed eam morum et disciplinæ christianæ eversionem deslere, non est hujus loci neque etiam temporis. LE PR.

(b) *Disciplinæ et conversationis.* Severa semper disciplina conversationis nomine intelligitur. Apud Theodoretum ἀσχησις dicitur. S. Hieronymus, lib. I adversus Jovinianum: *armantur eadem conversatione qua Christus.* LE PR.

(c) *Inde germinis tumor.* Tumor est omne quod concipitur; germen autem et gemma idem hoc in casu. LE PR.

(d) *Eruditur in mansuetudinem saporis.* Est enim

velut sylvestris feritas succi et saporis in fructu adhuc rudi et immaturo; sed eruditur in mansuetudinem, cum paulatim coquitur in maturitatem. Rig.

CAP. II.—(c) *Per Græciam et quasdam barbarias ejus.* Barbarias Græciæ, dicit extra Græciam regiones quasdam, sed appositæ Græciæ, quibuscum fuere Græcorum negotia seu bella. Horat.:

Græcia barbariæ lento collisa duello.

— *Per Græciam et quasdam barbarias ejus.* Græciæ urbes quasdam aut regiones intelligi puto; quamquam alii vicinas Græciæ urbes, finitimasque nationes notari existimant. LE PR.

(f) *Apostolici viri.* Per viros apostolicos accipe christianæ religionis primores qui aut ab Apostolis instructi institutique fuerunt, aut qui Apostolorum doctrina digna gesserunt. De solis episcopis, aut summo tantum pontifice id explicare parum conveniens videtur, cum ea vox Constantino Magno etiam tribuatur multis in locis, ut apud Theodoretum, c. 25, lib. I: τὰς ἀποστολικὰς ἑρμηνείας ἐν τῇ ψυχῇ περιέλαβεν, *Apostolicas curas omnino versabat;* et alibi. LE PR.

(g) *Et puto ante quosdam.* Pareit nominibus eorum,

pora et antecessores opponunt magis quam posteræ istæ. Quod observabimus, quid (1) deligimus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus jus pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. (a) Semel dixerim, una Ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcumque nostrorum est. Ceterum dividis corpus. Tamen hic (2), sicut in omnibus varie institutis (3) et dubiis et incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, quæ magis ex duabus tam diversis consuetudinibus disciplinæ Dei conveniret. Et utique ea deligenda (b) quæ virgines includit, soli Deo notas, quibus, præter quod (4) a Deo, non ab hominibus captanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est Virginem magis laudando, quam vituperando confundas quia delicti durior frons est, ab ipso et in ipso delicto impudentiam docta. Nam illam consuetudinem, quæ virgines negat dum ostendit, nemo probasset, nisi aliqui (5) tales quales virgines ipsæ. Tales enim oculi volent virginem visam, quales habet virgo quæ videri volet. Invicem se eadem (6) oculorum genera desiderant. (c) Ejusdem libidinis est videri, et videre. Tam sancti viri est subfundi, si virginem viderit, quam sanctæ virginis, si a viro visa sit.

CAPUT III.

Sed nec inter consuetudines dispicere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos usque ad proxime utrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permessa res erat, ut quæque voluisset aut tegi aut prostitui, sicut et nubere: quod et

A ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas (7) pacisci cum consuetudine, ut tacite sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte. Sed quoniam cœperat agnitio proficere, ut per licentiam utriusque moris, indicium melioris partis emergeret, statim (d) ille adversarius bonorum, multoque institutorum, opus suum fecit. Ambiant virgines hominum adversus virgines Dei, nuda plane fronte in temerariam (8) audaciam excitatæ. Et virgines videntur quæ aliquid a viris petere possunt, nedum tale factum, ut scilicet æmulæ earum, tanto magis liberæ, quanto Christi solius ancillæ, dedantur illis. Scandalizantur, inquam, quia aliter aliæ incedunt: et malunt scandalizari, quam provocari. Scandalum, nisi fallor, non bonæ rei, sed malæ exemplum est, ædificans ad delictum. Bonæ res neminem scandalizant, nisi malam mentem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloriæ soli Deo captans placere, agnoscat malum suum, quæ de tali bono scandalizantur. Quid enim si et incontinentes dicant se a continentibus scandalizari, continentia revocanda est? (e) et ne multinubi scandalizentur, monogamia recusanda est? Cur non magis hæ querantur scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam (f) ostentatiæ virginitatis? Propter ejusmodi igitur capita nundinatio, trabantur virgines sanctæ in Ecclesiam, erubescentes quod cognoscantur in medio, (g) paventes quod detegantur accersitæ (9) quasi ad stuprum. (h) Non minus enim et hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonæ, stupri passio est. Et tamen vim carnis pati, minus est; quia de officio naturæ venit. Sed cum spiritus ipse violatur in virgine, sublato velamine didicit amittere quod tuebatur. (i) O sacrilegæ-ma-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deligimus *Seml.*
 (2) Tam hic sicut in omnibus *Seml.*:
 (3) Institutus *Fran. mendose.*
 (4) Præterea *Seml.*
 (5) Aliquæ tales *Seml.*

- (6) Ejusdem oculorum *Seml.*
 (7) Antea quidam male paucis, si cum.
 (8) Temerarie audaciam *Seml.*
 (9) Accessitæ alii, *Jun.*

COMMENTARIUS.

qui etsi Apostolis et Apostolicis viris posteriores, virginum minime velandarum consuetudini auctoritatem dedis: dicebantur. RIC.

(a) *Semel dixerim, una Ecclesia sumus.* Libro de Unitate Ecclesiæ B. Cypr. dictam etiam scripturam adfert ad eandem comprobendam, et alias præterea multas, ad quem librum Lectorem remittimus. Uterque autem illud: *unum corpus, unam Ecclesiam* interpretatur. PAM.

(b) *Quæ virgines includit.* Velamine. RIC.

(c) *Ejusdem libidinis est videri et videre.* Id propter et hac de re loquens Hieronymus ad Eustoch.: *Nullus, ait, tutus aspectus.* Quasi dicat: nec videre, nec videri tutum est. Et Ambrosius, lib. I *Offic. cap. 18*, ait: *Nec videre viros fœmina, nec videri velit.* Hæc præcepta eo tendunt, ut intelligat virgo quanti sit virginalis pudor. Ideo virgo dicitur a Cypriano, lib. de *Hab. virg., candidata pudoris*, quasi hoc unicum ejus studium; et Manil. lib. III:

Semper amare parum est, cupient et amare videri.

LAC.

CAP. III. — (d) *Ille adversarius bonorum, multoque institutorum.* Hoc est, sed præsertim bonorum institutorum, bonarum disciplinarum. RIC.

(e) *Et ne multinubi scandalizentur.* Omnino sic le-

gendum, non ut ubique scriptum atque editum reperi, *Et ne multi nobis scandalizentur.* RIC.

(f) *Ostentatiæ virginitatis.* Notat virginem ostentandam, ut quæ non sibi vivat, sed populo et spectantibus, ut loquitur Seneca, *epist. 9h, ad fin.* Est enim vitiosum, non virtutis, ait ille, *monstrari et conspici.* Itaque ostentatiæ virginitas tota est vitiosa. LAC.

(g) *Paventes quod detegantur.* Pavor virginibus convenit, quæ ad quemlibet oculi jactum trepidare debent; quæ autem denudantur, expavescunt, inquit Auctor, quasi ad stuprum vocarentur. Hac quippe disciplina illustris tunc erat, ut aliis in rebus vetus Ecclesia. LE PR.

(h) *Non minus enim et hoc pati nolunt.* Et hoc, id est, publicari, detegi caput. Sed magis placet quorundam exemplarium scriptura, *Non minus enim et hoc pati volunt*, ut hoc ad stuprum referatur, quod proprius est. RIC.

(i) *O sacrilegæ manus!* Virgines istæ dicuntur Deo habitum induerunt, et sacrilegium fuit maximum illum attingisse. Dionysius Exiguus in Vita Pachomii, ait, *sacratum esse hunc habitum, eumque suscipiens habitu monachi consecravit.* Et Hieronymus ad Marcellam: *tunicam fusiolem induta, se repente Domino consecravit.* LAC.

qui inter viros virgo est secundum disciplinam : (a) A lieri in ecclesia loqui (1 Cor. XIV, 34; 1 Tim. II, 12), cur non præjudicatum sit proinde et mulierem virginem omnem muliere nominata contineri consórtio nominis, ut contineatur et communione legis? Si viro mulier non est, nec vir investis est. Si non operitur virgo, quia mulier non sit, operiatur investis, quia vir non sit. Ejusdem virginitalis æqua sit venia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non jubeantur revelari. Cur (b) ex parte definitionem (1) Apostoli agnoscimus absolutam circa omnem virum, nec retrahimus (2) quare non et puerum nominarit : ex parte autem pravariamur, æque absoluta ea circa omnem mulierem? Si quis, inquit, contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei (1 Cor. VI, 16). Ostendit contentionem aliquam de ista specie fuisse, ad quam extinguendam toto compendio usus est : neque virginem nominans, ut ostenderet dubitandum de velanda non esse, et omnem nominans mulierem, cum nominasset virginem. Sic et ipsi Corinthii intellexerunt. Hodie denique virgines suas Corinthii velant; quid docuerint Apostoli, qui didicerunt, approbantes (3).

CAPUT IX.

Videamus nunc, an, sicut naturæ et causæ argumenta virgini quoque competere monstravimus, ita etiam disciplinæ ecclesiasticæ præscripta de muliere in virginem spectent (4). (c) Non permittitur mu-

lieri in ecclesia loqui (1 Cor. XIV, 34; 1 Tim. II, 12), sed nec docere, nec tinguere, (d) nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum (5) sacerdotalis officii sortem vindicare. Quæramus an aliquid horum virgini liceat. Si virgini non licet (6), sed in omnibus eadem conditione subjicitur, et necessitas humilitatis cum muliere censetur, unde illi unum hoc licebit, quod omni fœminæ non licet? Quid prærogativæ meretur adversus conditionem suam, si qua virgo est, et (e) carnem suam sanctificare proposuit? Idcirco velaminis venia fit illi, ut in ecclesiam notabilis et insignis introeat, (f) ut honorem sanctitatis in libertate capit ostendat? Potuit dignius honorari aliqua prærogativa virilis aut gradus, aut officii. Plane scio alicubi virginem (g) in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Cui si quid refrigerii debuerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinæ præstare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in Ecclesia denotaretur: virgo vidua, hoc quidem portentuosior, quod nec qua vidua caput texit: utrumque se negans, et virginem, quæ vidua deputetur, et viduam, quæ virgo dicatur. Sed ea auctoritate illic sedet intacta (7), qua et virgo. Ad quam sedem præter annos sexaginta (1 Tim. V, 9) non tantum univiræ, id est nuptæ, aliquando eliguntur, sed et matres, et quidem educatrices filiorum, scilicet, ut experimentis omnium affectuum

LECTIONES VARIANTES.

(1) Definitionem *Seml.*(2) Detractamus *Seml.*(3) Approbant *Seml.*(4) Spectant *Seml. Leop. forte spectant Jun.*

C

(5) Ne duo sacerdotalis officii *Seml.*(6) Si virgini non liceat sed *Seml.*(7) Contexta *Seml. forte non texta Latin.*

COMMENTARIUS.

(a) *Cur non præjudicatum sit, etc.* Pergit in eo argumentandi modo, quo perpetuo hic utitur; ut *mulieris* nomen de virgine ac marito conjuncta promiscue usurpetur. LE PR.

(b) *Ex parte definitionem Apostoli.* Quamobrem parti uni præcepti illius potius hæreticus quam alteri. Cum enim *omnis mulier* scripsit, cujuscumque generis, conditionis, et ætatis fœminas comprehendit. LE PR.

CAP. IX.—(c) *Non permittitur mulieri in ecclesia loqui.* Moribus romanis receptum est, ut fœminæ civilibus officiis non fungantur; non quia non habent iudicium, sed ne contra pudorem sexui congruentem virilibus officiis se immisceant. Propterea vero Ecclesia quoque ab virilibus muneribus removendas censuit. Etenim Apostoli edicto continetur: *Mulieres in ecclesia loqui nolo.* Quod verbum, cum sit generale, comprehendit omnia virilia, in quibus sunt et sacerdotalia. Non permittitur mulieri in ecclesia loqui; puta nec sciscitari, nec disputare: nam hæc virilia sunt munusculum, et viris tantum conceduntur. Sed nec docere, nec tinguere, nec offerre: quæ sane sunt officia sacerdotis, seu præsidis, aut præpositi ecclesiæ. Auctor Quæstionum ex veteri Test., quæst. 45, tom. IV Op. August., absurdum ait esse dicere, mulieri datum esse, ut quemadmodum vir, sic et ipsa imago Dei sit dominandi jure: *Quomodo enim potest de muliere dici, quia imago Dei est, quam constat dominio viri subjectam, et nullam auctoritatem habere? Nec enim docere potest, nec testis esse, neque fidem dicere, neque judicare; quanto magis non potest imperare!* Denique, mulieri non permittuntur civilia nec virilia munera, multo autem minus sacerdotalia. RIC.

(d) *Nec offerre.* Post Rhenanum Pamelius explicat

sacrificare; quod vix admitterem: quid enim sibi vult illa interpretatio, quæ mulieri missam celebrare non permittit? quis unquam permisit? *Offerre* intelligi debet de votis et orationibus. LE PR.

(e) *Carnem suam sanctificare.* Infra, *Ipsam naturam consecrare.* Hæc autem apud Isidorum leguntur, sed absurdissime in alium sensum detorta, lib. II de Offic. eccl. RIC.

(f) *Ut honorem sanctitatis in libertate capit ostendat?* Ita dictabant, qui de virginitate gloriam captabant humanam, bona ratione factam sibi fuisse velaminis veniam; neque sibi fraudi aut invidiæ esse debere datam sanctitati prerogativam. Sic enim fieri, ut honore isto conspicua et insignes, cum in ecclesiam intrarent, cæteras ad opus idem sanctificandæ carnis sollicitarent. Sed ineptum illis esse hujusmodi honorem contudit Tertullianus. Atque id revincit propositis honoribus aliis; majoribus quidem, sed virgini magis adhuc ineptis; potuit, inquit, dignius honorari aliqua prærogativa virilis aut gradus aut officii. Nam hæc per derisum dici apparet ex præcedentibus: *Non permittitur mulieri muneris ullius virilis, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare.* Item ex sequentibus istis: *Adeo nihil virgini ad honorem de loco permissum est, sed nec de aliquibus insignibus.* — *Ut honorem sanctitatis.* Isidorus, *honorem sanctificati corporis.* RIC.

(g) *In viduatu collocatam.* Nempe ab episcopo; dixit autem, *in viduatu,* quemadmodum in diaconatu. Unde colligitur in Ecclesia tunc temporis christiana ordinem sive honorem fuisse viduarum. Itaque lib. I ad *Uxorem,* viduam adlegi in ordinem, nisi univiram, non concedit. Postea vero nec ullas quidem ordinari placuit conciliis Arausiano I, et Eponeusi. RIC.

so significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus, nec pes, nec ullum membrorum desiderat significari, corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit et coelum, et quæ in eo, sol et luna, et sidera, et astra, et terra, et freta, omnis census elementorum. Omnia dixeris, cum id dixeris quod ex omnibus constat. Sic et mulierem nominando, quidquid est mulieris nominavit.

CAPUT V.

Sed quoniam ita mulieris nomen usurpant, ut non putent competere illud, nisi ei soli quæ virum passa sit; probari a nobis oportet, proprietatem ejus vocabuli ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, (a) quod communiter etiam virgines censeantur. Cum hoc genus secundi hominis a Deo factum est in adjutorium hominis (*Gen. II, 18*); fœmina illa statim mulier est cognominata, (b) adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. *Vocabitur*, inquit, *mulier* (*Gen., II, 23*). Habes itaque nomen, non dico jam virgini commune, sed proprium, quod a principio virgo sortita est. Sed ingeniose quidam de futuro volunt dictum, *Vocabitur mulier*, quasi quæ hoc futura esset, cum virginitatem resignasset: quoniam et adjicit: *Propter* (1) *relinquet homo patrem et matrem*, et (c) *conglutinabitur mulieri suæ*, et erunt duo in carne una (2). Ostendant igitur (3) primo ubi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est quod interea vocabulum acceperit? Non potest enim sine vocabulo præsentis qualitatis suæ fuisse. Cæterum quale est, ut quæ in futurum vocaretur nomine designato, in præsentem nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit, et nemini (4) ex futura conditione, sed ex præsentem institutione, cui conditio quæcumque serviret, hoc appellata, quod a primordio voluit; quid ergo tunc vocabatur? Atqui quotienscumque in Scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta, et nunquam virgo cum virgo. Hoc nomen tum unum illi fuit, et quando nihil

(d) prophetico modo dictum est. Nam cum Scriptura refert (e) fuisse nudos duos, Adam et mulierem ejus, nec hoc de futuro sapit quasi mulierem dixerit ejus in præsentem uxoris, sed quoniam et innupta illius mulier, ut de substantia ipsius: *Hoc*, inquit, *ex ossibus meis*, et (f) *caro ex carne mea vocabitur mulier*. Hinc ergo tacita conscientia naturæ, ipsa divinitas animæ in usum sermonis eduxit, nescientibus hominibus (sicut et alia multa, quæ ex Scriptura fieri et dici solere alibi poterimus ostendere), uti mulieres nostras dicamus uxores. Quanquam et improprie quædam loquamur; nam et Græci qui magis vocabulo mulieris in uxore utuntur, (g) alia habent propria vocabula uxoris. Sed malo hunc usum ad Scripturæ testimonium deputare. Ubi enim duo in unam carnem efficiuntur per (h) matrimonii nexum, caro ex carne, et os ex ossibus, vocatur secundum originem mulier ejus, ex cujus substantia incipit censi facta uxor. Ita mulier non natura nomen est uxoris, (5) sed uxor conditione nomen est mulieris. Denique mulier et non uxor dici potest, non mulier autem uxor dici non potest, quia nec esse. Constituto igitur nomine novæ fœminæ, quod est mulier, et explicito quod prius fuit, id est nomine assignato, convertit jam ad prophetice rationem, uti diceret: *Propter hanc relinquet homo patrem et matrem*. Adeo separatim est nomen a prophetia, quantum et ab ipsa persona, ut non utique de ipsa Eva dixerit, sed in illas fœminas futuras, quas in matrice generis fœminini nominavit. Alioqui, non Adam relicturus erat patrem et matrem, quos non habebat, propter Evam. Ergo non ad Evam pertinet, quia nec ad Adam, quod prophetice dictum est. De maritorum enim conditione prædictum, qui ob mulierem parentes suos erant relicturi: quod in Evam cadere non potuit, quia nec in Adam. Si ita res est, apparet non propter futurum mulierem cognominatam, ad quam futurum non pertinebat. Eo accedit, quod ipse rationem ejus nominis edidit. Cum enim dixisset: *vocabitur*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Alii add.* adjicit.
 (2) *In carnem unam Fran.*
 (3) *Male in Venet. exstat* legitur.

- (4) *Neminem Veneta male.*
 (5) *Ita mulier natura nomen est uxoris, et uxor conditione Latin.*

COMMENTARIUS.

CAP. V. — (a) *Quod communiter etiam virgines censeantur.* Communi nomine mulieris comprehensæ. RIC.
 (b) *Adhuc felix, etc.* Ita probat suam sententiam Tertullianus, cui institit Ambrosius lib. *de inst. virg.* c. 5: *Denique virginitas primum hoc nomen, id est nomen mulieris, accepit. Nam cum sumpsisset Deus unam de costis Adæ, et supplevisset carnem in locum ipsius, edificavit, inquit, eam in mulierem. Utique adhuc virum non cognoverat, et jam mulier vocabatur.* LAC.

(c) *Conglutinabitur mulieri suæ.* Ad verbum ex græco transtulit illud: *καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναίκεϊ αὐτοῦ*, voce composita ἀκόλλη, quod gluten significat. PAM.

(d) *Prophetico modo dictum est.* Nam prophetæ solent de futuris seu de præsentibus loqui. Sensem eundem habet, quod sequitur, ad prophetice rationem. Item, ad prophetiam interpretetur. RHEN.

(e) *Fuisse nudos duos, Adam, etc.* Verba vulgaris Interpretis sunt II cap. Geneseos: *Erat autem uterque nudus, Adam scilicet et uxor ejus.* Sed Tertullia-

nus conformis est in vertendo; nam cum in græco sit γυμνὸν, semper reddit *mulier*, non ut interpres, qui jam *mulier*, jam *uxor*. LAC.

(f) *Caro ex carne mea vocabitur mulier.* Hic prætermisit voculam græcam, αὐτῆς, et proinde sine distinctione conjunxit duo commata, cum aliter græce et latine legatur, hæc *vocabitur*. PAM.

(g) *Alia habent propria vocabula.* Huc spectat imprimis quod uxor dicatur, Platoni lib. IX, γυνὴ γαμετὸν, quemadmodum Xenophonti in *Oeconomicis*. Deinde hæc sunt ejusdem synonyma, σύγγαμος, ἀλόχος, ἀχοίρις, παράχοιρις. PAM.

(h) *Matrimonii nexum.* Didoni apud Poetam est vinculum jugale:

Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
 lib. IV *Æneid.* Gregorius Nyss., lib. *de Virg.* cap. 3, ἀρνεύει, hoc est retia, vocat matrimonium, et ἀρδύτοις παγαίς ἐγκρατηθῆναι, id est, *indissolubilibus laqueis irriti*. LE PA.

etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stuprum. Nisi quod etiam (a) Rebeccam quidam adhuc velant. De cæteris vero, id est, quæ desponsatæ non sunt, viderit (1) parentum procrastinatio ex (b) angustiis (c) vel scrupulositate descendens, viderit et ipsum (d) continentiae votum. Nihil pertinet ad ætatem sua spatia currentem, suaque debita maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura, et alius in latenti pater, tempus, filiam suam legibus suis maritarunt. (e) Aspice nuptam jam illam tuam virginem, et animam expectatione, et carnem transfiguratione (2), (f) cui tu secundum paras maritum. Jam et vox obsolefacta est, et membra completa sunt, et pudor (g) ubique vestitur, (h) et menses tributa dependunt (3): ac tu mulierem negas, quam muliebria pati dicis! Si congressio viri mulierem facit, non te-
B gantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. Atquin etiam apud ethnicos velatæ ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia et corpore et spiritu masculo mixtæ sunt per osculum et dexteram, per quæ primum resignant pudorem spiritus (4), per commune conscientiae pignus, quo (i) totam condixerunt confusionem, quanto magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt, et quo urgente siue sponsalibus virgines desinunt esse! Tempus etiam ethnici observant, ut ex lege naturæ jura sua ætatibus reddant. Nam fœminas quidem a duodecim annis, masculum vero a duobus amplius ad negotia mit-

tunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decernentes. Materfamilia vocatur licet virgo, et paterfamilia licet investis. A nobis nec naturalia (5) observantur, quasi alius sit Deus naturæ quam noster.

CAPUT XII.

Agnosce et mulierem, agnosce et nuptam, de testimonio et corporis et spiritus, quæ patitur et in conscientia et in carne. Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsalium et nuptiarum. Impone velamen extrinsecus, habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, enjus inferiora nuda non sunt. Vis scire quæ sit ætatis auctoritas? Proponere utramque, immature compressam in habitu mulieris, et quæ maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu, facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeo fides ætatis, ut nec habitu obstrui possit. Quid quod etiam hæ nostræ (6) etiam habitu mutationem ætatis confitentur, simulque se mulieres intellexerunt, (j) de virginibus educantur (7), a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt: (k) vertunt capillum, et acu lascivior comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisim apertam professæ mulieritatem. Jam et consilium formæ a speculo petunt, et faciem morosiorum lavacro macerant, forsitan et aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus jactant, calcem stipant multiformem, (l) plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? (m) Solæ (8) autem manifestæ pa-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Viderint plerique edd.
 (2) Expectationem transfigurationem *Seml. Rig.* ex expectatione.
 (3) Defendunt *Seml.* dependunt: hanc *Ciacconi conjecturam auctoritate confirmatam cod. MS. prob. Rig.*
 (4) Spiritu *Seml.*

- (5) Naturalibus *Venet.*
 (6) Quid quod et jam *Jun.*
 (7) Educantur *al.*
 (8) Solem *Frant. Paris.* solæ enim *Latin. Jun.* solæ enim manifesta paratura *Ciaccon.* solæ in *cod. Divionensi*, quod *Rig. præfert.*

COMMENTARIUS.

(a) *Rebeccam quidam adhuc velant.* Hoc est, virgines quidem desponsatas nonnulli adhuc velant, minime autem cæteras. At Tertullianus et cæteras quoque velandas esse contendit. *RIG.*

(b) *Ex angustiis.* Hoc est tenuitate facultatum sive fortunarum. Nam, ut est apud Satyrogaphum,

Non facile emerguat, quorum virtutibus obstat
 Res angusta domi.

Hujusmodi puellæ pauperiores, difficilius etiam maritum inveniunt. *RIG.*

(c) *Vel scrupulositate.* Hoc est morositate parentum, quibus nullus placet. *RIG.*

(d) *Continentiæ votum.* Notetur hic locus diligentissime. Ecce enim scriptor antiquissimus meminit voti continentiae, jam tum mitti soliti a fidelibus. *LAC.*

(e) *Aspice nuptam jam illam tuam virginem.* Virgo illa tua, inquit, jam nupta est animam expectatione mariti, nupta est, et carnem transfiguratione pubis. Nupta carnem et animam, ut, *os humerosque Deo similis.* *RIG.*

(f) *Cui tu secundum paras maritum.* Sensus est, virgo tua quam tu virginem adhuc existimas, propter ætatem desiit esse virgo, non quidem a viro corrupta, sed ab ætate: proinde maritus, quem ei trades, secundus erit. *RIG.*

(g) *Et pudor ubique vestitur.* Ipse libro de *Anima: Vestitior sexus est.* *RIG.*

(h) *Et menses tributa dependunt.* Sic legitur in codice *Ful. Ursini.* At in codice *Divionensi* et in editionibus *Rhenani*, defendunt. *RIG.*

TERTULLIANI II.

(i) *Totam condixerunt confusionem.* Quam prope dixit: Totam condixerunt contumeliæ conjugalis impudentiam! *RIG.*

CAPUT XII. — (j) *De virginibus educantur.* Educunt sese virginum censu. *RIG.*

(k) *Vertunt capillum.* Nolim affirmare idem hæc significare, ac crines intorquere. Cum enim lego lib. II de Cultu *foem.* cap. 6, *Capitum croco vertere*, illud in memoriam revocat curam mutandis tingendisque crinibus apud veteres. *Herodianus de Antonino:* κρόμας τε τῆ κεφαλῆ ἐπιτίθειτο ξαντάς: crines etiam capiti imposuit flavos, et apud *Clem. Alex.* πρῆλας ξαντάς πρῆλας, crines flavos reddens. *Capitolinus in Vero:* Dicitur sane tantum habuisse curam fluentium capillarum, etc. Ea fuit flaventis capillitii affectatio, ut *Lactam* admoneat *B. Hieronymus: ne capillum irrufes.*

LE PR.

(l) *Plus instrumenti ad balneas deferunt.* *Clemens, Pædag.* III, 5: τὰ τε ἀρρυθρίματα μετ' ὧν ἐμπομπίζουσαν ἀπειροκαίως ἐν τοῖς βαλανεῖσις προτιθίσαι. *RIG.*

(m) *Solæ autem manifestæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem.* Sic omnino legitur in codice *Divionensi*, nec dubito talem fuisse *Tertulliani* manum. Hæ nostræ, inquit, virgines christianæ videlicet, etiam habitu mutationem ætatis confitentur, simulque pubertatem subnasci suam sentiunt, jam se esse mulieres, atque ex virginibus excessisse intelligunt. Itaque a capite ipso deponunt habitum virginalem, vertunt capillum, acu lascivior comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisim apertam professæ mulieritatem. Deinde colligit: Imo solæ virgines

(Vingt-neuf.)

viri est mulier, quanto magis virgo, quæ et gloria sibi est! Si mulier ex viro et propter virum, costa illa Adæ virgo primum fuit. (a) Si mulier potestatem habere super caput debet, vel eo justius virgo, ad quam pertinet quod in caussa est. Si enim (b) propter angelos (1 Cor. XI, 8, 10), scilicet quos legimus a Deo et cælo excidisse ob concupiscentiam fœminarum; quis præsumere potest tales angelos, maculata jam corpora et humanæ libidinis reliquias desiderasse, ut non ad virgines potius exarserint, (c) quarum flos etiam humanam libidinem excusat? Nam et Scriptura sic suggerit: *Et factum est, inquit, cum cæpissent homines plures fieri super terram, et filia natae sunt eis; conspicati autem filii Dei filias hominum, quod pulchræ essent, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt.* Hic enim nomen mulierum græcum uxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cum ergo filias hominum dicit, manifeste virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur. Nam nuptiæ, maritorum nuncupantur, cum potuerit dixisse uxores hominum, æque non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum, quas natas supra dixit, sic quoque virgines (1) significavit supra natas. At hic angelis nuptas aliud eas nescio quam natas, et dehinc nuptas. (d) Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quæ usque ad cœlum scandala jaculata est, ut cum Deo assistens, cui rea est angelorum exterminatorum, cæteris quoque angelis erubescat, et malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat, jam nec hominum oculis offerendam. Sed et si contaminatas jam fœminas angeli illi appetissent, tanto magis propter angelos velari debuissent, quanto magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autem et (e) naturæ præjudicium adjicit Apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento

est; utique hoc maxime virginis insigne est, quarum (2) et ornatus ipse (3) proprie sic est, ut cumlata in verticem, ipsam capitis arcem ambitu erinium contegat.

CAPUT VIII.

Horum certe omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet: scilicet quia non sit naturaliter consecutus ambitionem capillorum, quia radi sive tonderi non sit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria et imago Dei sit, quia caput ejus Christus (1 Cor. XI, 2, 7). Itaque cum de viro et muliere Apostolus tractet, cur illam oporteat velari, illum vero non, apparet cur et virginis silentium fecerit: eadem ratione scilicet virginem in muliere (4) intelligendam sinens, qua et puerum ut in viro deputandum non nominavit, totum ordinem utriusque sexus propriis vocabulis complexus, mulieris et viri. Sic Adam, etiam (5) adhuc integer, vir in Genesi est cognominatus: *Vocabitur, inquit, mulier, quia de viro suo sumpta est* (Gen. II, 25). Sic vir Adam ante nuptiarum congressum, quemadmodum et Eva mulier. De utraque parte satis ad universam speciem cujusque sexus Apostolus pronuntiavit, et breviter et plene, tam instructa definitione. *Omnis, inquit, mulier* (1 Cor. XI, 5). Quid est *omnis*, nisi omnis generis, omnis ordinis? omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis ætatis. Siquidem omne totum est, et integrum, et nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris et virgo est. Æque et de viro non velando: *Omnis, inquit* (1 Cor. XI, 4). Ecce duo diversa nomina, vir et mulier, omnis uterque. Duæ leges obnoxie invicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur si eo quod dictum sit omnis vir, commune est nomen viri, etiam nondum viri, (f) masculi investis: commune autem cum sit nomen secundum naturam, communis est et lex non velandi ejus,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Significans. Supra natas: at hic *Fran. Rig. totum locum sic restituit Jun.* Cum p. d. v. hominum; æque n. a. n. angelos, sed maritos, d. i. s. f. h. q. n. s. d. sic quoque virgines significavit supra natas, at hic angelis nuptas...

(2) Quare *Seml.*
(3) Ipsa *MSS. Wouu. Rig.*
(4) Mulierem *Seml.*
(5) Etiam *delet Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) Si mulier potestatem habere super caput debet. Hoc est, notam potestatis, cui subjecit mulierem Deus. Ejus vero potestatis nota est velamen capitis. *RIG.*

(b) Propter Angelos. Rursum hoc ad errorem Tertull. pertinet, cujus meminit supra libris de Idololatria, de Habitu mul. et de Cultu fœmin. B. vero Ambrosius angelos episcopos interpretatur, juxta Apocalypsim B. Joan. apostoli. *PAM.*

(c) Quarum flos etiam humanam libidinem excusat. Hoc est, recusat; quemadmodum alibi dicit, exponere vestem, quod est, deponere. Excusat libidinem virgo, quæ virginitatis suæ flore gaudet, ita ut nolit decerpi; qualis ille Catulli flos intactus et illibatus:

Ignotus pecori, nullo contusus aratro,
Qui nondum tenuis carptus defloruit ungui, etc.

Credibile est, inquit Tertullianus, talibus puellis angelos potius, quam maculatis jam corporibus exarsisse. *RIG.*

(d) Debet ergo adumbrari, etc. Id est velari. Nam

facies virginis aperta peccandi occasionem offerre posset pulchritudinem, quæ ideo Clementi Alexandr., cap. 2, lib. III Pædag. *μοιχευόν καιλός pulchritudo adulterii incitatrix* dicitur. *LE PR.*

(e) Naturæ præjudicium adjicit Apostolus. Ne putet quis parum attentus B. Paulo contradicere Septimum; quamvis enim abundans coma quasi naturale sit ornamentum mulieris, nihil tamen etsi censentur, (quamquam, ut alio loco ostendimus, consuetudo contraria fuerit), attonsis enim capillis semper velandæ sunt fœminæ, adeo ut velum capillorum vices subeat. Quod in monialibus etiam nostris temporibus fieri solet. *LE PR.*

CAP. VIII.—(f) Masculi investis. Ab aliis, antequam hisce annotationibus manum admoveremus, observatum vidi, investem esse impuberem, et puberem vesticipem esse. Ad eum significatum accipiendus forsitan Lucretius lib. V:

Impuberem molli pubescere veste.

nore et caritatis operatione cumulata, dum A
at ubi quid (1) admissum est, tantum dede-
gant, quantum honoris habuerunt. Si in-
aput virginitati adscribitur, si qua virgo exci-
gratia virginitatis, ne prodatur, intecto per-
cipite : et tunc jam alieno ambulat habitu,
t) quem sibi vindicat virginitas : permanet
nus in habitu, vel tunc saltem alieno, ne
utatione prodatur. Conscientia mulieritatis (2)
bitate, audent nudo capite ad Deum adire.
ilator Deus et Dominus, qui dixit : (b) *Nihil*
quod non revelabitur (*Matth. X, 26*), ple-
tiam in conspectum deducit. Non enim con-
r, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus
Quantum autem plures, non etiam de plu-
leribus suspectas habebis? Dicam, licet no-
difficile mulier semel sit (3), quæ non timet
eque jam facta potest virginem mentiri sub
anta item circa uterum suum audebit, ne
ter detegatur! Scit Deus (4) quod jam in-
perfici et perduci ad partum integros duxe-
llatos aliquandiu a matribus. Facillime sem-
piunt, et felicissime pariunt huiusmodi
et quidem simillimos patribus. (d) Hæc
flagitia coacta et invita (5) virginitas. Ipsa
sentia non latendi non est pudica, patitur
uod virginis non sit, studium placendi, uti-
ris. Quantum velis bona mente conetur,
est publicatione sui periclitetur, dum percu-
lis incertis et multis, dum digitis demon-
titillatur, dum nimium amatur, (e) dum C
plexus et oscula assidua concalescit. Sic

LECTIONES VARIANTES.

conj. dummodo lateat, ubi quid admissum est.
conscientia mulieritatis jam indubitate *Rhen. ed. I.*
muliebritatis jam indubitate, etc.
æ timet fieri *Rhen.*

(4) *Rhen.* quot pro quod supposuit.
(5) *Non invitata ut ihen. et cod. Divion.*
(6) *Censurum Venet. mend.*

COMMENTARIUS.

is consilium. Ac deinceps a fratribus, hoc
eclesia. omni honore et caritatis operatione
atur. Ric.

est quem sibi vindicat virginitas, permanet
us in habitu vel tunc saltem alieno, ne scilicet
prodatur. Hæc omnia, quamvis reperian-
tibus exemplaribus, mihi videntur impone-
re ex aliqua forte ad libri marginem inter-
e invecta. Ric.

Nihil occultum quod non revelabitur. Græca
ia imitatur, ἀποκαλυφθήσεται. Sunt nihilomi-
n exemplaria latina Ms. editionis Vulgatæ,
egunt : *revelatur.* PAM.

Facile mulier semel sit, quæ non timet fieri. Vix
mittat semel, quæ semel admissio non timet
er, quæque jam facta potest virginem men-
Deo, hoc est, in Ecclesia. Negationem repo-
excidit etiam antiquis exemplaribus. Ric.

æc admittit flagitia coacta et invita virginitas.
divionensi legitur, *Invitata*, quod respondere
ollicitationi. Coactam et invitam dicit vir-
carum, quas æmulatio, non religio produxit,
avit ad huiusmodi opus dicendæ consecran-
eo virginitatis. Male timentur quod humane
udio, non sanctitatis amore susceperunt.

in inter amplexus et oscula assidua concalescit.
in faciebat fraternitas. Nam osculo se quon-
tabant Christiani. Et ante dixit : *facile virgi-*

frons duratur, sic pudor teritur, sic solvitur, sic
discitur aliter jam placere desiderare.

CAPUT XV.

Sed enim vera, et tota, et pura virginitas nihil
magis timet quam semetipsam ; etiam foeminarum
oculos pati non vult ; alios ipsa oculos ; habet, con-
fugit ad velamen capitis, quasi ad galeam, quasi ad
clypeum, qui bonum suum protegat adversus ictus
tentationum, adversus jacula scandalorum, adversus
suspiciones, et susurros, et æmulationem, (f) ipsum
quoque livorem. Nam est aliquid etiam apud ethnicos
metuendum, (g) quod fascinum vocant, infeliciorum
laudis et gloriæ enormioris eventum. Hoc nos interdum
diabolo interpretamur : ipsius est enim, boni
odii, interdum Deo deputamus : illius est enim
superbia, iudicium, extollentis humiles, et deprimentis
elatos. Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine
fascini, hinc adversarium, inde Deum : illius lividum
ingenium, huius censorium (6) lumen : et gaudebit sibi
soli et Deo nota. Sed et si cui innotuerit, sapit si
tentationibus (h) gradum obstruxerit. Quis enim au-
debit oculis suis premere faciem clausam, faciem
non sentientem, faciem, ut dixerim, tristem? Qui-
cunque malus cogitatus ipsa severitate frangetur.
Jam se etiam mulierem negat, quæ virginem celat.

CAPUT XVI.

In his consistit defensio nostræ opinionis secun-
dum Scripturam, secundum naturam, secundum
disciplinam. Scriptura legem condit, natura contes-
tatur, disciplina exigit. Cui ex his consuetudo opi-
nionis prodest, vel qui diversæ sententiæ color est?
Dei est Scriptura, Dei est natura, Dei est disciplina.

LECTIONES VARIANTES.

conj. dummodo lateat, ubi quid admissum est.
conscientia mulieritatis jam indubitate *Rhen. ed. I.*
muliebritatis jam indubitate, etc.
æ timet fieri *Rhen.*

(4) *Rhen.* quot pro quod supposuit.
(5) *Non invitata ut ihen. et cod. Divion.*
(6) *Censurum Venet. mend.*

COMMENTARIUS.

*nes fraternitas suscipit ; sit autem susceptio per am-
plexum. RHEN.*—*Inter oscula assidua concalescit.* Cle-
mens de hoc osculo, lib. III *Pædag.* cap. 41 : *ἴσται δὲ
καὶ ἄλλο ἐναργὲς πλῆγμα πλῆρες ἰού, ἀγιστοῦν ἀπεκρυφόμενον,
est aliud osculum incestum, veneno plenum, sanctitati-
tem simulans.* Et post pauca : *πλῆματα δὲ πλῆματα
ἐνέχουσιν ἰδὸν ἀκαθάρσια, oscula sæpe immittunt virus im-
pudicitiae.* Atqui osculum non hac mente, religiosum
sit necesse est. Ric.

CAP. XV.—(f) *Ipsum quoque livorem.* Livorem
accipit Auctor uti et seq. patet; pro odio, et mox
lividum pro invidioso. Similiter et B. Cyprianus,
qui librum scripsit *de zelo et livore*, et B. Hier.
eundem librum citans in Epistolam apostoli ad Gal-
lat. V. PAM.

(g) *Quod fascinum vocant.* Invidiæ quam Auctor, uti
diximus, livorem nuncupat, magnam vim ad nocendum
antiqui putabant, cum eam sola voluntate, et ipso
afflatu ac contagione maleficam et venenatam esse, et
hominibus quibus male vellet obesse graviter cense-
rent. Hanc ergo ab ethnicis fascinum dictam recte
dicit auctor, et ad odium diaboli refert, atque adeo
ad instar illorum, qui varia contra fascinum, præ-
sertim in pueris, adhibebant remedia, *velamen capitis*
virginibus proponit. PAM.

(h) *Gradum obstruxerit.* Gradum obstruere est an-
tevertere et præoccupare. LAC.

structæ, facile norint ceteras et consilio et solatio A autem nihil masculino, multo magis fœminæ.
 juvare, et ut nihilominus ea decucurrerint, per quæ
 fœmina probari potest. Adeo nihil virgini ad honorem
 de loco permissum est.

CAPUT X.

Sic nec de aliquibus insignibus. Cæterum satis in-
 humanum, si fœminæ quidem per omnia viris sub-
 ditæ, honorigeram notam virginitatis suæ preferant,
 qua (1) suspiciantur et circumspiciantur et magnifi-
 centur a fratribus, viri autem tot virgines, tot spa-
 dones voluntarii, cæco bono suo incedant, nihil ge-
 stantes, quod et ipsos faceret illustres. Debebunt
 etiam et ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut (2)
 pennas Garamantum, aut (a) stropulos (3) Barba-
 rorum, aut (b) cicadas Atheniensium, aut (c) cir-
 ros Germanorum, aut (d) stigmata Britonum: aut B
 ex diverso fiat, capite velati in ecclesia lateant.
 Certi sumus Spiritum Sanctum magis masculis
 tale aliquid subscribere potuisse, si fœminis sub-
 scripsisset, cum præter sexus auctoritatem, etiam
 ipsius continentie nomine masculos potius hono-
 rari oportuisset; quorum quanto sexus avidior
 et calidior in fœminas, tanto continentia majoris
 ardoris laboratior, ideoque dignior omni ostentatione:
 si ostentatio, virginitatis est dignitas. Non enim et
 continentia virginitati antistat, sive viduorum, sive
 qui ex consensu (e) contumeliam communem jam
 recusaverunt? Nam virginitas gratia constat, conti-
 nentia vero virtute. Non concupiscendi, cui concu-
 piscendo inoleveris, grande certamen est. Cujus au-
 tem (f) concupiscendi ignoraveris fructum, facile non C
 concupisces, adversarium non habens, concupiscea-
 tiam fructus. Quomodo ergo non magis viris aliquid
 tale Deus in honorem subscripsisset, vel quia familia-
 riori, scilicet imagini suæ, vel quia plus laboranti? Si

CAPUT XI.

Sed quod supra intermisimus, ex parte subsequente
 disputationis, ne coherentiam ejus dispergeremus,
 nunc responso expungemus. Ubi enim gradum fixi-
 mus de Apostoli absoluta definitione, omnem mulie-
 rem etiam omnis ætatis intelligendam (1 Cor., XI, 5),
 responderi ex diverso habebat, ergo a nativitate et
 a primo nomine ætatis virginem operiri oportere.
 Non ita est autem, sed ex quo se intelligere cœperit,
 et censum naturæ suæ intrare, et de virginitatis (4)
 exire, et pati novum illud quod alterius ætatis est.
 Nam et principes generis Adam et Eva (Gen. II),
 quamdiu intellectu carebant, nudi agebant (Gen. II).
 At ubi de arbore agnitionis gustaverunt, nihil pri-
 mum senserunt quam erubescendum. Itaque (5) sui
 quique sexus intellectum tegmine notaverunt. Sed et
 si propter angelos velanda est, sine dubio ab ea ætate
 lex velaminis operabitur, a qua potuerunt filie homi-
 num concupiscentiam sui adducere, et (g) nuptias
 pati. Ex illo enim virgo de-init, ex quo potest non
 esse. Et ideo (h) penes Israel illicitum est ad virum
 tradere, nisi post contestatam sanguine maturitatem:
 ita ante hunc indicem acerba res est. Igitur si tam-
 diu virgo, quamdiu acerba est, desinit virginem cum
 matura (6) cognoscitur, et ut non virgo jam legi ap-
 plicatur, sicut et nuptiis. Et desponsata quidem hu-
 bent exemplum Rebecæ (Gen. XXIV, 64), que
 cum ad sponsum ignotum adhuc ignota perduceretur,
 simul ipsum cognovit esse, quem de longinquo pro-
 spexerat (7), (i) non sustinuit dextræ collectatio-
 nem, nec osculi congressionem, nec salutationis
 communicationem (8), sed confessa quod senserat, id
 est spiritu nuptam, negavit virginem velata ibidem.
 O mulierem jam de Christi disciplina! Ostendit enim

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quasi *Penet.*
- (2) *Forle ut Jun.*
- (3) *Scropulos Fran. strobulos Paris. Salmas. et Rig. legit stropulos.*
- (4) *Virginitas Fran.*
- (5) *Ita Seml.*
- (6) *Natura Paris.*
- (7) *Perspexerat Rhen.*
- (8) *Communionem Fraueq.*

COMMENTARIUS.

CAP. X — (1) *Stropulos Barbarorum.* In antiquis
 exemplaribus et Rhenani editionibus, *Scrobulos*, seu
Strubulos. Legendum, ut monuit Salmasius, *Stropulos*.
 Prisci Latini Strupos dixere tæniæ et fascias. Est D
 autem græcum στρίψος et στρόφιον. Inde Stropi et stro-
 piola, seu strophliola et stropuli. Rig. — *Stropulos*.
 Hæreo interpretationi Rigaltii; adde legi posse
crobylos. Thucydide interpret in lib. I: *κροβύλος*
ὄστρεον αἶδος πλεγματός τῶν τριχῶν ἀπὸ δέξρας αἰς ὄψιν
ἀποδείχον *crobylus est intorti hinc et inde capilli genus,*
in acutum vergens. In viris crobylus erat, corymbus in
 fœminis, et scorpius in pueris. LE PR.
 (b) *Cicadas Atheniensium.* Athenienses *τετραγροβοροι*
 crines implexos fibula in cicadam conformata uctebant. Rig.
 (c) *Cirros Germanorum.* Crinibus in nodum tortis.
 Tacitus, *de Moribus Germanorum: Insigne gentis*
obliquare crinem, nodoque substringere. Rig.
 (d) *Stigmata Britonum.* Britannorum corpora variis
 figuris compuncta fuisse tradit Herodianus, lib.
 III, atque inde est quod apud Claudianum legitur:
 Ferroque notatas
 Perlegit exangues picto merente figuras. Rig.

(c) *Contumeliam communem.* Pertinet illud ad ver-
 vos Tertulliani, qui tanto flagrabat virginitatis et
 continentie amore, ut ita legitimum viri et uxoris
 congressum appellet hoc loco, et infra cap. 2. Pro
 antidoto autem hic servire poterit, quod lib. *de Pud.*
 vocet *benedictionis concubitum.* PAM.
 (f) *Concupiscendi ignoraveris fructum.* Oleum et
 operam perdunt qui aliter quam de vetita concupis-
 centia explicant. Id de liberis nequit dici, licet a
 Didonis sorore Anna *Veneris præmia* nominentur apud
 poetam Latinum, et δῶρ' ἄρροδότης apud Homerum.
 LE PR.
 CAP. XI. — (g) *Nuptias pati.* Sæpe hoc verbum
 occurrit in Tertull. de virgine iam matura et nubili.
 Petron. Satyr. *annis ad patiendum gestientibus.* LAC.
 (h) *Penes Israel.* Quo loci hoc scriptum in sacris
 bibliis, querit Pamelius; sed movet Junius id non
 haberi ex lege Dei, sed tantum ex consuetudine Ju-
 daeorum fundata naturali jure, et cum aspectu ad ea
 quæ dicuntur Deuteron. XXII. LAC.
 (i) *Non sustinuit dextræ collectationem.* Id est, non
 expectavit. Rig.

ne et tibi ista cervicem libertas non prosit. Et utique A quod uni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur etiam illæ, quæ inter psalmos, vel in quacumque Dei mentione resectæ perseverant! Meritone (1) etiam quæ (2) in oratione ipsa (a) facillime fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, et tectas se opinantur, tanti caput suum metiuntur (5)? Aliæ, (b) quibus plane major est palma omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, ut (c) bestia quædam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cætera altegradia. Hanc aiunt, cum

delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in (4) capite secunda est, nuda quæ major est, (d) capitur tota cum capite. Tales erunt et istæ minus, quam utile est, tectæ. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem Dei mentionem: qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite fœminarum. Hæc cum bona pace legentibus, veritatem (5) consuetudini præponentibus, pax et gratia a Domino nostro Jesu redundet, cum Septimio Tertulliano, cujus hoc opusculum est.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Meritum proponit Rigaltius.
(2) Quæ omittit Pam.
(5) Metiuntur Rhen. Seml. Obert.

- (4) In omittit Jun.
(5) Utilitatem Rhen. Pam. Seml. Obert.

COMMENTARIUS.

(a) *Facillime fimbriam aut villum.* Facillime: hic B accipiendum pro sæpissime, ut supra, *Quia facilius adamari quam adamare fœminæ possunt*, id est sæpius, ut plurimum. Ric.

(b) *Quibus plane major est palma omni fimbria et filo.* Longe ab recta ratione erravere, qui persuaderi sibi passi sunt palmam hic aliud esse quam manum. Triplicem notat impudentiæ gradum, virginibus absque velamine in ecclesiam convenientibus. Ille tertius est, earum quæ in oratione ipsa, vel in quacumque Dei mentione, non fimbriam aut villum li-

lumve aliquid capiti superponebant; sed manum: quæ etsi major erat omni aliarum fimbria et filo, tamen ne sic quidem dici poterant tectæ; nec minus aliis capite suo abutebantur. Ric.

(c) *Bestia magis, quam avis.* Plinius, lib. V: *Grandissimi, et pene bestiarum generis struthio camelus.* Ric.

(d) *Capitur tota cum capite.* Idem Plinius, IX: *Mugilum natura ridetur, in metu capite abscondito totos se occultari credentium, iisdem tam incauta salacitas, etc.* Ric.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE EXHORTATIONE CASTITATIS ^(e)

LIBER.

ARGUMENTUM. — Hic tractatus a Tertulliano Montanista exaratus est, in quo quemdam viduum fratrem, a secundis nuptiis dehortatur; quas modo discrete vermit tit nec a Sancto Paulo prohibitas a-sent, modo damnat et tanquam adulterium traducit. EDD.

CAPUT PRIMUM.

Non dubito, frater, te post uxorem in pace (1) præmissam, ad compositionem animi conversum, (f) de

exitu singularitatis cogitare, et utique consilii indigere (2). Quamquam in (3) hujusmodi cum fide sua conloqui debet unusquisque, ejusque vires consulere; tamen quoniam, in ista specie, carnis necessitas cogitatum movet (4), quæ fere (5) apud eandem conscientiam (6) fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio, tanquam advocato (7) adversus carnis necessitates (8). Quæ quidem necessitas facillime (9) circumscribi potest, si voluntas potius Dei, quam indulgentia conside-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pacem Rig. Renet.
(2) Consilium digere Rhen. Seml. dirigere Fran. Paris.
(5) De Latin. et Rhen. Seml. Obert.
(4) Monet Jun.
(5) Querere Rhen. Seml. Obert. Pam.

- (6) Quæ add. Rhen. Seml. Obert. Pam.
(7) Consilium t. advocatum Rhen. Pam. Seml. Obert.
(8) Necessitatem Rhen. Seml. Obert.
(9) Facillime omittit. Rhen. Pam. Seml. Obert.

COMMENTARIUS.

(e) *De exhortatione castitatis.* Titulum fecit huic D operi Tertullianus, *De Exhortatione castitatis*, eadem forma qua legimus in catalogo eorum quæ vetustissimo codice Agobardi continentur, *De Scorpiace*, *De Præscriptione hæreticorum*; et apud Cyprianum *De Exhortatione martyrii*. Quæ sunt intelligenda, uti si concepta sic essent: Exhortatio ad castitatem, Scorpiace, Præscriptio adversus hæreticos, Exhortatio ad martyrium. Sic I. de Pudicitia, dixit, *De exhortatione sanctimo-*

niarum, pro exhortatione ad sanctimonias. Hæc vero nostra hujusce libri editio tam multis locis suppleta, resecta, atque castigata est, ut jam pro nova haberi debeat. Omnium Tertulliani scriptorum pessime istud habitum fuerat. Ric.

CAP. I.—(f) *De exitu singularitatis.* Hoc est de tuo eventu, qui jam singularis, et superstes conjugitæ degis. Ric.

raturæ totam circumferunt mulieritatem. (a) Sed virginari volunt sola capitis nuditate, (b) uno habitu negantes quod toto suggestu profitentur.

CAPUT XIII.

Si (c) propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, ut et apud ethnicos caput velent. Certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur et fratres: aut constanter audeant, et in vicis virgines videri sicut audent in ecclesiis. Laudabo vigorem, (d) si aliquid et apud ethnicos virginitatis nundinarent. Eadem natura foris quæ et intus, eadem institutio apud homines et apud Dominum eadem libertate constat. Quo ergo foris quidem bonum suum abstrudunt, in ecclesia vero provulgant? Exposco rationem; utrumne ut fratribus suis placeant, an ut ipsi Deo? Si ut ipsi Deo: tam idoneus est ad conspicienda quæ in occulto fiunt, quam justus ad remuneranda quæ soli sibi fiunt. Denique præcipit, nihil debuccinemus eorum quæ apud illum mercedem merebuntur, nec ea ab hominibus compensemus. Quod si (e) unius victoriati, vel quæcumque elemosynæ operationem, (f) sinistra conscia (1) facere prohibemur (Matth. VI), quantum tenebrarum circumfundere debemus, cum tantam oblationem Deo offerimus, ipsius corporis et ipsius spiritus nostri, (g) cum illam ipsam naturam consecramus. Ergo quod non potest videri propter Deum fieri, quia sic fieri Deus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sinistra conscientia *Seml.*
 (2) In omni humilitate *affert Rhen.*
 (3) Datum *Seml.*

totam circumferunt manifestæ paraturæ mulieritatem. Etenim capite incedunt nudo, principali manifestæ paraturæ muliebris parte, quam regere solent mulieres. Itaque plus exhibent manifestæ mulieritatis, quam ipsæ mulieres. Ric.

(a) *Sed virginari volunt.* Virgines haberi volunt, inutilis mihi videtur eorum labor ac propudiosus, qui statim explicant devirginari esse contrarium, et obscenitates mille obrudunt ut scilicet gloriolam illam aucupentur qua eruditū credantur. Adeoque rerum venerarum et antiquæ impuritatis indagatoribus illud relinquo, devirginare est *διακαρθερευειν* imminuere, depudicare, ut glossæ docent, qua interpretatione nihil ad hunc locum, nihil minus conveniens: sed violo te, pudor! Le Pr.

(b) *Uno habitu.* Capitis videlicet aperti. Ric.

(c) *Si propter homines habitu abutuntur.* Totus iste locus sic est legendus ac distinguendus. *Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, et, ut apud ethnicos caput velant, certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur et fratres. Aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesiis.* Christianæ virgines, quamvis in ecclesia capite essent intecto, tamen apud ethnicos et in vicis incedebant velatæ caput. Dicebant autem se abuti habitu, hoc est, se ambulare in alieno habitu: ne scilicet in virginali suo ab ethnicis appeterentur arguentius. Laudat consilium Tertullianus; sed præterea requirit, ut in hoc etiam impleant habitum illum non suum, cum in ecclesiam ventitant; nimirum propter fratres, qui etiam homines sunt. Ric.

CAP. XIII. — (d) *Si aliquid et apud ethnicos virginitatis nundinarent.* Si tantum illis in sua virginitate constantiæ suppetit, ut ejus etiam exempla proponere

non vult, sequitur ut hominum gratia fiat: utique primo illicitum, ut gloriæ libidinosum. Gloria enim illicitum est eis, quorum probatio in omni humiliatione (2) constat. Et si a Deo confertur continentiæ virtus; *Quid gloriaris quasi non acceperis (I Cor. IV, 7)? Si vero non accepisti, quid habes quod datum tibi non est?* Hoc ipso autem constat a Deo datam (5) tibi non esse, quod illam non soli Deo præstas. Videamus ergo quod humanum est, an firmum sit et verum.

CAPUT XIV.

Referunt aliquando dictum a quadam (4), cum primum questio ista tentata est: Et quomodo cæteras sollicitabimus (h) ad hujusmodi opus. Scilicet felices nos facient, si plures erunt, et non Dei gratia vel merita cujusque. Virgines ecclesiam, an ecclesia virgines ornat Deo, sive commendat? Confessa est igitur gloriam (5) esse in causa. Porro (i) ubi gloria, illic sollicitatio; ubi sollicitatio, illic coactio; ubi coactio, illic necessitas; ubi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque dum caput non tegunt ut sollicitentur gloriæ causa, (j) ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Æmulatio enim illas, non religio producit: aliquando et (k) ipse venter Deus earum, (l) quia facile virginis fraternitas suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed et funem longum delictorum sibi adtrahunt. (m) Prolatæ enim in medium, et publicato bono suo elatæ, et a fratribus

- C (4) *Womveri MS. et Rig.* quadam; *cæteri* quodam.
 (5) *Idem* confessa; *cæteri*, confessus.

COMMENTARIUS.

audeant unde ethnici sumant quod imitentur. Ric.

(c) *Unius victoriati.* Nummi genus ex Illyrico advectis, qui mercis loco erat; de eo Plin., lib. XXXIII, cap. 3. Le Pr.

(f) *Sinistra conscia.* Reducenda veterum exemplarium scriptura hujusmodi: *Sinistra conscientia.* Dixit autem sinistram conscientiam, pro sinistra conscia, quemadmodum libro de Pallio, sacerdotem suggestum, pro sacerdotali suggestu. Ric.

(g) *Cum illam ipsam naturam consecramus.* Codex Divion. *Cum illi ipsi naturam consecr.* Malim, *Cum illi ipsam naturam consecramus.* Ric.

CAP. XIV. — (h) *Ad hujusmodi opus.* Intellige operationem sanctificandæ carnis et consecrandæ virginitatis. Sic operationem elemosynæ, et operationem jejunii. Ric.

(i) *Ubi gloria, illic sollicitatio.* Hæc indicio sunt, virgines illo ævo, etiam Deo fuisse conecratas, nec tamen velatas, neque reclusas. Ric.

(j) *Ventres tegere coguntur.* Ventres dicit, ut solent auctores juris, Uteros admissio viro gravidatos. Itaque, ventres tegere, hoc est, graviditates dissimulare. Ric.

(k) *Ipse venter Deus earum.* Hic vulgari sensu ventrem posuit pro gula. Ric.

(l) *Quia facile virgines fraternitas suscipit.* Retuli ad elemosynam qua fratres christiani libenter accipiebant virgines; eo enim me ducunt verba, quæ præcedunt de ventre, ut dicat: Producit illas aliquando venter, id est, gula, quia vident fratres suppeditare cibos virginibus. Lac.

(m) *Prolatæ in medium et publicato bono suo.* Hæc fieri solebant in professione virginis religiosa. Ecclesia frequenti proferebatur in medium talis propositi virgo coram præside sive præposito, ab eoque publicabatur virginis bonum, nempe bonum consecrandæ

luntatem, quia etiam in occulto velit. Quæ enim in manifesto (1), scimus omnes; eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspicendum est. Nam etsi (2) quedam videntur voluntatem Dei sapere, dum a Deo permittuntur, non statim omne quod permittitur, ex mera et tota voluntate procedit ejus qui permittit. (a) Ex indulgentia est, quodcumque permittitur; quæ etsi sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet causam in illo (3) cui indulgetur, quasi de invita venit voluntate, passa causam sui, quæ cogit voluntatem. Vide qualis sit voluntas, cujus alter est causa. Secunda item species (4) considerata est non (5) puræ voluntatis. Vult nos Deus agere quædam placita sibi (6), in quibus non indulgentia (7) patrocinatur, sed disciplina dominatur. Si tamen alia istis (8) præposuit, utique quæ magis vult, dubiumne est ea nobis sectanda (9) esse, quæ mavult; cum quæ minus vult, quia (10) alia magis vult, perinde (11) habenda sint atque si nolit (12)? Nam ostendens (13) quid magis velit, minorem voluntatem majore delevit. Quæcumque notitiæ tuæ utramque proposuit, tanto definiit id te sectari debere, quod declaravit (14) se magis velle. Ergo si ideo declaravit ut (15) id secleris quod magis vult, sine dubio nisi ita facis contra voluntatem ejus sapis, sapiendo contra potiore[m] ejus voluntatem; magisque offensis quam promereris (16), quod vult quidem faciendo, et quod mavult respuendo. Ex parte delinquis; ex parte, si non delinquis, non tamen promereris. Porro et promereri nolle, delinquere est. Secundum igitur matrimonium, si est ex illa Dei voluntate, quæ indulgentia vocatur (17), negabimus (18) meram voluntatem (19), cui indulgentia est causa; si ex ea, cui potior alia præponitur continentie magis appetendæ, didicerimus non potiore[m] a potiore rescindi (20). Itæ præstrinxerim, ut jam Apostoli voces (21) decurram. In primis autem non videbor irre-

ligiosus, si, quod ipse profitetur, animadvertam; omnem illum indulgentiam nuptiarum, de suo, id est, de humano sensu, non de divino præscripto induxisse. Nam et cum de viduis et (22) innuptis definiit uti nubant, si continere non possunt, quia *melius sit nubere quam uri*; conversus ad (23) alteram speciem: *Nuptis autem denuntio*, inquit, *non quidem ego, sed Dominus* (1 Cor., VII, 10). Ita ostendit, ex translatione (24) personæ suæ in Dominum, id quod supra dixerat, non ex Domini persona, sed ex sua pronuntiasse. *Melius est nubere* (25) *quam uri*. Quæ vox licet ad eos pertineat, qui innupti (26), vel vidui (27) a fide deprehenduntur; quia (28) tamen omnes eam ad (29) nubendi licentiam amplectuntur, velim pertractare (30), (b) quale bonum ostendat, quod melius est pœna: quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum; ut ideo bonum sit nubere, quia deterius est ardere. Bonum ita est (31), si perseveret nomen obtinens sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius; ut et si bono alii comparatur, et alio *adumbratur* (32), nihilominus remaneat in boni nomine. Cæterum, si per mali conditionem (33) cogitur bonum dici, non tam bonum est quam genus mali inferioris, quod a superiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur (34). Aufer denique conditionem comparationis, ut non dicas: *melius est nubere quam uri*; et quæro, an dicere audeas: *melius est nubere*; non adjiciens quid sit id, quod melius est. Ergo quod non melius, utique nec bonum; quia abstulisti et removisti conditionem comparationis, quæ dum melius illud facit, ita bonum haberi (35) cogit. *Melius est nubere quam uri*; sic accipiendum est, quomodo (36) melius est uno oculo quam duobus carere; si tamen a comparatione discedas, non erit melius unum oculum habere, (37) quia nec bonum. Nemo igitur capiet ex hoc capitulo defensionem,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Enim manifesto *Rhen. Seml.*
 (2) Nam si *ibid.*
 (3) In loco *ibid.*
 (4) Secunda species *Rhen. Seml.*
 (5) Non *abest ab iisd.*
 (6) Vult nos Deus quædam placita *Rhen. Seml.*
 (7) Operatur patrocinatur *iid.*
 (8) Ista proposuit *iid.*
 (9) Taxanda esse *iid.*
 (10) Qui alia *iid.*
 (11) Proinde habenda sunt *iid.*
 (12) Atque soli *omitt. Seml.*
 (13) Ostendo *Seml.* ostendendo *Pam. Wouw.*
 (14) Paravit te *Seml.*
 (15) *Totum locum sic e MS. corrigiit Wouwer.* aliquam habet causam in illo cui — Vide quanta sit voluntas ea — considerata ut non puræ voluntatis. Vult nos Deus sibi placita facere in quibus. — Si tamen et alia — magis vult. Nec dubium est ea nobis taxanda esse, quæ vult, cum ea, quæ minus vult, qui magis vult, perinde habenda sint, quasi nolit. Nam ostendendo.
 (16) *Rhen. Seml.* usque distinguunt promereris. Quod ac

- simul continuo legunt* respuendo ex parte.
 (17) Cogitur *Rhen. Seml.*
 (18) Negabimus *iid.*
 (19) Voluntatem *abest a Rhen.*
 (20) Sciendi *Rhen.*
 (21) Voce *Rhen. Seml.*
 (22) Et *deest in Rhen.*
 (23) Aliam *Rhen. Seml. Pam.*
 (24) Extra rationem *Rhen. Seml.*
 (25) Nubi *impersonaliter Rhen. Paris.*
 (26) Nupti *Rhen.*
 (27) Viduæ *Rhen. Seml.* a fide depreh. *absunt ab iisd.*
 (28) Qui *Pam. Rhen. Seml.*
 (29) Ad *abest ab iisd.*
 (30) Retractare *Rig.*
 (31) Si per se nomen hoc obtinet *Rhen. Pam. Seml.*
 (32) Comparetur et ab illo *adumbratur cod. Wouw.*
 (33) Per mali collationem *Seml. Rhen.*
 (34) Impellitur; auferendique dictionem comparationis *iid.*
 (35) Ita bonum, ita habere cogit *iid.*
 (36) Ac si *iid.*
 (37) Quam et bonum *iid.*

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) *Ex indulgentia est.* Locum scilicet Apostoli I Cor. VII detorquet, *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.* Quod etiam idem præstat lib. de Monog. c. 3. LE PR.

(b) *Quale bonum ostendat, quod melius est pœna.* Certissimum est priscis illis temporibus virginitatem pluris habitam, nuptiasque, si conferrentur cum ea,

malum quoddam videri, licet revera non esset. Hujus opinionis fundus præter laudabilem eo tempore continentiam, locus Apostoli, *melius est nubere quam uri*. Quod ita a veteribus illis explicatum est, quasi dixisset Paulus, melius esse uno oculo carere quam duobus. Beatus ipse Hieronymus qui in Jovinianum stylum acuerat, eo quod inter cætera deliria virgini-

Quidquid contrarium est istis, Dei non est. Si Scriptura incerta est, natura manifesta est, et de eius testimonio Scriptura incerta non potest esse. Si de natura dubitatur, disciplina quid magis Deo ratum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil perosius (1) gloria, et studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi et Scriptura, et natura, et disciplina, quod ratum Deo inveneris, sicut iuberis omnia examinare, et meliora quæque sectari (1 *Thess.* V, 21). Superest etiam ut ad ipsa convertamur, quod libentius ista suscipiant. Oro te, sive mater, sive soror, sive filia virgo, (a) secundum annorum nomina dixerim, vela caput: si mater, propter filios: si soror, propter fratres: si filia, propter patres: omnes in te etates periclitantur. Indue (2) armaturam pudoris, circumduc vallum veremundiae, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat (b) oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris, ut statum virginis serves. Mentire aliquid ex his quæ intus sunt, ut soli Deo exhibeas veritatem, quamquam non mentiris nuptam; (c) nupsisti enim Christo: illi tradidisti carnem tuam, illi sponsasti maturitatem tuam. Incede secundum sponsi tui voluntatem. Christus est, qui et alienas sponsas et maritatas (3) velari iubet, utique multo magis suas.

CAPUT XVII.

Sed et vos admonemus alterius pudicitiae, mulieres quæ in nuptias incidistis, ne (4) sic a disciplina velaminis exsolescatis, ne quidem in momento horæ, ut

A quia rejicere illam non potestis, alio modo destruat, neque tectæ, neque nudæ incendentes. (d) Mitris enim et lanis quædam non velant caput, sed confligant, a fronte quidem protectæ, qua proprie autem caput est, nudæ (5). Aliæ modice linteolis, credo, ne caput premant, nec ad aures usque demissis cerebro tenus operiuntur. Misereor, si tam infirmo auditu sunt, ut per tegmen audire non possint. Sciant quia totum caput mulier est (6). Limites et fines eius eo usque porriguntur, unde incipit vestis; quantum resoluti crines occupare possunt, tanta est velaminis regio, ut cervicem quoque ambiantur. Ipsæ enim sunt quas subjectas esse oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet (1 *Cor.* X, 10): velamen jugum illarum est. Judicabunt vos (7) Arabiæ fœminæ ethniciæ, quæ non caput, sed (e) faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato, contentæ sint dimidiam sibi lucem, quam totam faciem prostituere, quas propterea infelicissimas ait romana quædam regina, (f) quod adamare magis quam adamari possint, cum sint vel ex alterius infelicitatis (8), et quidem frequentioris, immunitate felices, quia facilius adamari quam adamare fœminæ possint. (g) Et ethniciæ quidem disciplinæ meracior, et, ut ita dixerim, barbarior modestia. Nobis Dominus, etiam revelationibus, velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostræ angelus in somnis cervicem quasi applauderet verberans: (h) Elegantes, inquit, cervicem, et merito nudæ; bonum est usque ad lumbos a capite veleris (9),

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Operosius *Rhen. Seml. Obert*
 (2) Induc *Rhenan.*
 (3) Maritas *Rhen. Seml. Oberth.*
 (4) Nec *Seml.*
 (5) Renuda: *Venet.*

- (6) Mulieris *Jun.*
 (7) Nos *Rhen. Seml. Obert.*
 (8) Felicitatis *Rhen. Seml. Obert.*
 (9) Reveleris *Jun.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI.—(a) *Secundum annorum nomina.* Subindicat olim fœminas christianas sorores nuncupari a fratribus, hoc est christianis, qui in nulla erant dignitate; filias vero a patribus, hoc est episcopis et presbyteris. Hinc patet nova nomina non esse in Ecclesia patrum et fratrum, item filiarum et sororum. PAM.

(b) *Emittat oculos.* Verbum est circensium, et metaphorica inde est sumpta Sic Statius, lib. I. Sylv.:

Vix dum emissa dies, et jam socialia præsto
 Omnia.

Mire enim hic hallucinatus est Bernartius, qui *emissam diem* vespere intelligit; cum proculdubio matutinum tempus signetur, ut bene contra illum notat Casperius. Sic Claud. paneg. Manlii:

Emisso quidquid sol imbuit ortu.

Nec illud Virgilii aliter intelligendum est:

Emissamque hycem sensit Neptunus. LAC.

(c) *Nupsisti enim Christo.* Habitum monasticæ vitæ imprimis laudat: unde manifesto colligitur hujus vitæ rationem ante hunc virum floruisse in Ecclesia. Cyprianus enim integrum librum scripsit de *Habitu virginum.* Vide Ambros. ep. 81. LAC.

CAP. XVII.—(d) *Mitris enim et lanis.* Mitra capitis ornatus est muliebris, seu corona quæ fasciis et redimiculis ligabatur; fasciæ autem illæ lanæ seu phylla vocabantur. LE PA.

(e) *Faciem quoque ita.* Hieronymus ad Eustochium, ep. 22: *Operta facie vix unum oculum liberant ad videndum; multo austeriores Chalcedoniis, de quibus*

Plutarchus in *Quæst. Græc.*: αὐταὶ δὲ αὐτῶν ἱερῶν θεῶν διεθλοῦν παρὰ δικασταῖς καὶ ἀρχουσιν, ἀτάχουσι θαρτρῶν μίσει τοῦ πρὸς ἑαυτῶν τῆς καλύπτρας. RIC.

(f) *Quod adamare magis quam adamari possint.* Uno scilicet oculo liberato videre ipsis licet quod concupiscant, et videre quidem acutius, contributa et collecta in unum oculum omni videndi facultate. Adeoque puellis tarsensibus ne totam quidem faciem velatis fidendum esse censebat Dion Chrysostomus, cum ipsis audire ea liceret quæ libidinem permoveant; atque audire quidem attentius, mente tota, negatis sibi oculis omnem ad aures imaginandi vim conferent. τὸ γὰρ οὐκ ἔξυπνῶν βλέπουσι ἐν τῶν ἰσθημάτων, ὡς περὶ εἰ γωμί-τρας. Notum est in eam sententiam illud Persii:

Non secus ac si oculo rubricam dirigit uno. RIC.

(g) *Et ethniciæ quidem disciplinæ meracior et barbarior modestia.* Sensus est: Sed ethniciæ istius modestiæ disciplina, prorsus agrestis, inurbana, incivilis, mera barbaries. Quæ sunt per derisum dicta. RIC.

(h) *Elegantes, inquit, cervicem, et merito nudæ.* Grave monitum, neque indignum Angelo, si animum salis advertimus. Alloquitur Christianam. Elegantes, inquit, cervicem, quas pretio tanto redemptas voluit Christus. Et merito nudæ; quibus scilicet dirissimæ servitutis jugum ademit idem Christus. Sed bonum est usque ad lumbos a capite veleris; ne nuda pateas peccato, quo semel occupata, Satanae mancipium fias; ac deinceps ista tibi tanto manumissore parâ cervicem libertas non prosit, vitio tuo in æternum sub asperrima tyrannide servitium recasura. RIC.

ne et tibi ista cervicium libertas non prosit. Et utique A quod enī dixeris, omnibus dixeris. Quamquam autem castigatorem merebuntur etiam illæ, quæ inter psalmos, vel in quacumque Dei mentione resecta perseverant! Meritone (1) etiam quæ (2) in oratione ipsa (a) facillime fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, et tectas se opinantur, tanti caput suum metiuntur (3)? Aliæ, (b) quibus plane major est palma omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, ut (c) bestia quædam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cætera altegradia. Hanc aiunt, cum

delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in (4) capite secunda est, nuda qua major est, (d) capitur tota cum capite. Tales erunt et istæ minus, quam utile est, tectæ. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem Dei mentionem: qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite fœminarum. Hæc cum bona pace legentibus, veritatem (5) consuetudini præponentibus, pax et gratia a Domino nostro Jesu redundet, cum Septimio Tertulliano, cujus hoc opusculum est.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Meritorum proponit Rigaltius.
(2) Quæ omittit Pam.
(3) Metiuntur Rhen. Seml. Obert.

- (4) In omittit Jun.
(5) Utilitatem Rhen. Pam. Seml. Obert.

COMMENTARIUS.

(a) *Facillime fimbriam aut villum.* Facillime: hic accipiendum pro sæpissime, ut supra, *Quia facilius adamari quam adamare fœminæ possunt*, id est sæpius, ut plurimum. Ric.

(b) *Quibus plane major est palma omni fimbria et filo.* Longe ab recta ratione erravere, qui persuaderi sibi passi sunt palmam hic aliud esse quam manum. Triplicem notat impudentiæ gradum, virginibus absque velamine in ecclesiam convenientibus. Hic tertius est, earum quæ in oratione ipsa, vel in quacumque Dei mentione, non fimbriam aut villum li-

lumve aliquid capiti superponebant; sed manum: quæ etsi major erat omni aliarum fimbria et filo, tamen ne sic quidem dici poterant tectæ; nec minus aliis capite suo abutebantur. Ric.

(c) *Bestia magis, quam avis.* Plinius, lib. V: *Grandissimi, et pene bestiarum generis struthio camelus.* Ric.

(d) *Capitur tota cum capite.* Idem Plinius, IX: *Mugilum natura ridetur, in metu capite abscondito totos se occultari credentium, iisdem tam incauta salacitas, etc.* Ric.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE EXHORTATIONE CASTITATIS ^(e)

LIBER.

ARGUMENTUM. — *Hic tractatus a Tertulliano Montanista exaratus est, in quo quemdam viduum fratrem, a secundis nuptiis dehortatur; quas modo diserte vermitit nec a Sancto Paulo prohibitas a-sent, modo damnat et tanquam adulterium traducit.* EDD.

CAPUT PRIMUM.

Non dubito, frater, te post uxorem in pace (1) præmissam, ad compositionem animi conversum, (f) de

C exitu singularitatis cogitare, et utique consilii indigere (2). Quamquam in (3) hujusmodi cum fide sua conloqui debet unusquisque, ejusque vires consulere; tamen quoniam, in ista specie, carnis necessitas cogitatum movet (4), quæ fere (5) apud eandem conscientiam (6) fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio, tanquam advocato (7) adversus carnis necessitates (8). Quæ quidem necessitas facillime (9) circumscribi potest, si voluntas potius Dei, quam indulgentia conside-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pacem Rig. Renet.
(2) Consilium digere Rhen. Seml. dirigere Fran. Paris.
(3) De Latin. et Rhen. Seml. Obert.
(4) Monet Jun.
(5) Querere Rhen. Seml. Obert. Pam.

- (6) Quæ add. Rhen. Seml. Obert. Pam.
(7) Consilium t. advocatum Rhen. Pam. Seml. Obert.
(8) Necessitatem Rhen. Seml. Obert.
(9) Facillime omittit. Rhen. Pam. Seml. Obert.

COMMENTARIUS.

(e) *De exhortatione castitatis.* Titulum fecit huic operi Tertullianus, *De Exhortatione castitatis*, eadem forma qua legimus in catalogo eorum que vetustissimo codice Agobardi continentur, *De Scorpiace, De Præscriptione hæreticorum*; et apud Cyprianum *De Exhortatione martyrii*. Quæ sunt intelligenda, uti si concepta sic essent: Exhortatio ad castitatem, Scorpiace, Præscriptio adversus hæreticos, Exhortatio ad martyrium. Sic I. de Pudicitia, dixit, *De exhortatione sanctimo-*

niam, pro exhortatione ad sanctimonias. Hæc vero nostra hujusce libri editio tam multis locis suppleta, resecta, atque castigata est, ut jam pro nova haberi debeat. Omnium Tertulliani scriptorum pessime istud habitum fuerat. Ric.

CAP. I. — (f) *De exitu singularitatis.* Hoc est de tuo eventu, qui jam singularis, et superstes conjugitæ degis. Ric.

retur. Nemo indulgentia utendo promeretur, sed voluntati obsequendo. *Voluntas Dei est sanctificatio nostra.* Vult enim imaginem suam nos etiam similitudinem (1) fieri, ut simus sancti, sicuti ipse sanctus est. Id bonum, sanctificationem dico, in species distribuit (2) complures, ut in aliqua earum deprehendamus. Prima species, virginitas a natiuitate. Secunda virginitas, a secunda natiuitate, id est (3) a lavacro, quæ aut in matrimonio purificat ex compacto, aut in viduitate perseverat ex arbitrio. Tertius gradus superest monogamia (4), cum post matrimonium unum interceptum (a) exinde sexui renuntiat. Prima virginitas felicitatis (5) est, non nosse in totum (6) a quo postea optabis liberari. Secunda (7) virtutis est, contemnere cuius vim optime noris. Reliqua species hactenus nubendi post matrimonium morte disjunctum, præter virtutis (8), etiam (9) modestiæ laus est. Modestia est enim, ablatum non desiderare, et ablatum a Domino Deo; sine cuius voluntate nec folium de arbore delabitur, nec passer assis unius ad terram cadit.

CAPUT II.

Quam denique modesta illa vox est: *Dominus dedit, Dominus abstulit* (*Job, I, 21*), ut Domino visum est, ita factum est: et ideo si nuptias sublatas restauremus, sine dubio contra voluntatem Dei nitimur, volentes habere rursus, quod habere nos noluit. Si enim voluisset, non abstulisset. Nisi si et hoc voluntatem Dei interpretamur, quasi et rursus nos voluerit habere quod jam noluit (10). Non est bonæ et solidæ fidei, sic omnia ad voluntatem Dei referre, et ita adulari sibi unumquemque, dicendo nihil fieri sine nutu (14) ejus, ut non intelligamus esse aliquid in nobis ipsis. Cæterum, excusabitur omne delictum, si contenderimus (12) nihil fieri in nobis sine Dei voluntate; et ibi definitio (13) ista in destructionem totius disciplinæ, etiam ipsius Dei, si aut quæ non vult de sua voluntate producit (14), aut nihil est quod Deus non vult. Sed quomodo (15) vetat quædam, qui-

bus etiam supplicium æternum comminatur? utique enim (16) quæ vetat non vult, a quibus et offenditur: sicut et quæ vult, præcipit, et accipit (17), et æternitatis mercede dispungit. Itaque cum utrumque ex præceptis ejus dilicerimus, quid velit, et quid nolit; tamen nobis est voluntas et arbitrium (18) eligendi alterum, sicut scriptum est: *Ecce posui ante te bonum et malum* (*Eccles., XV, 18*), gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus quod nostro (19) expositum est arbitrio, in Dei referre voluntatem (20), quos vult ipse et velle (21), qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus adversus Dei voluntatem, qui bonum vult. Porro, si quæris unde venit ea voluntas, qua quid volumus adversus Dei voluntatem, dicam (22): ex nobis ipsis. Nec temere; semini enim tuo respondeas necesse est: siquidem ille princeps et generis et delicti, Adam, voluit quod deliquit. Neque enim diabolus voluntatem ei (23) imposuit delinquendi, sed materiam voluntati subministravit. Cæterum, voluntas Dei in obaudientiam (24) venerat. Proinde et tu, si non obaudieris Deo, qui te, proposito præcepto, liberæ potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens de-
verges in id quod Deus (25) non vult, et ita te putas a diabolo subversum, qui etsi quid vult te velle quod Deus non vult, non tamen facit ut et velis; quia nec tunc istos (26) protoplastos ad voluntatem delicti subegit; imo neque invitos, neque ignorantes quid Deus nollet; utique enim nolbat fieri, cum admissio mortem destinabat. Ita diaboli opus unum est, tentare (27) quod in te est, an velis. At ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat (28), non operatus in te voluntatem, sed nactus occasionem (29) voluntatis. Igitur cum solum sit (30) in nobis velle, et in hoc probe-
tur (31) nostra erga Deum mens, an ea velimus quæ cum voluntate ipsius faciant (32).

CAPUT III.

Atte (33) et impresse recogitandam esse dico Dei vo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Similitudine *Jun.*
- (2) Distribuo *Rig. Venet.*
- (3) A secunda natiuitate, id est *absunt a Rhen. Seml. Pam. Obert.*
- (4) Monogamiæ *Rhen.*
- (5) Primæ virginitatis *Jun.* Prima felicitas, primæ virginitatis — secunde virginitatis est — rel. species hactenus non nubendi — præter virtutis etiam m. l. est, *cod. W. omv.*
- (6) In totum *deest Rhen. Seml.*
- (7) Secunda virginitatis est *Rhen. Seml.*
- (8) Virtutes *Rhen. Seml.*
- (9) Modestiæ enim laus est *Rig.*
- (10) *Alii*, rursus vellet in nos, *cod. W. omv.* in nobis, quod jam noluit Deus.
- (11) *Al.* jussione.
- (12) Contiquerimus *Rhen. Seml.*
- (13) At ibi definitio istam destructionem. *Rhen. Seml.* at tibi definitio *cod. W. omv.*
- (14) Producat *Rig. Ven.*
- (15) Quando *Rig. Ven.*

- (16) Utique etiam *Seml. Leop.*
- (17) Sicut e contrario .. et præcipit et accepto facit *Rig. Paris. Venet.*
- (18) Et arbitrium *onitt. Pam.*
- (19) Nostri *Rhen. Seml.*
- (20) Voluntate *Rhen. Seml.*
- (21) Nos quos vult ipse et velle est *Seml.*
- (22) Dei voluntatem. Ut dicam *Seml. Rhenan.*
- (23) Ejus *Rhen. Seml.*
- (24) Obredientiam *cod. W. omv. Leop.*
- (25) Volens te vergi sinit quod Deus *Rhen. Seml.* volens devergis in id quod *Fran. Paris. Pam.*
- (26) Invitos *Seml.*
- (27) Temperare *Rhen. Seml.*
- (28) Ut et sibi subjungat *Fran. Venet. Rig.*
- (29) Possessionem *Rhen. Seml.*
- (30) Erit *Rhen. Seml.*
- (31) Probat *iid.*
- (32) Sapient *iid.*
- (33) A te impresse *MSS. W. omv. Paris.*

COMMENTARIUS.

(a) *Exinde sexui renuntiat.* Sexus devoratur a virgine, inquit Hieronymus ad Principiam, epist. 3. *Rig.*

conditionem rei ipsius. Alioquin quæ (1) res et viris et fœminis omnibus adest (2) ad matrimonium et stuprum? commixtio carnis scilicet, ejus concupiscentiam Dominus (3) stupro adæquavit. Ergo, inquis. jam et primas, id est, unas nuptias destruis. Nec immerito, quoniam et ipsæ ex eo constant, quo et stuprum. Ideo optimum est homini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri adfinitate. Et cum hæc etiam de primis et unis nuptiis prætendi ad causam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando præjudicabunt (4)! Gratus esto, si semel tibi indulset Deus nubere; gratus autem eris, si iterum indulset illum tibi nescias. Cæterum, abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris. Modestia a modo intelligitur. Non tibi sufficit de summo illo immaculatæ (5) B virginitatis gradu in secundo nuptiis recidisse (6) nubendo; sed in tertium adhuc devolveris, et in quartum, et fortassis in plures, postquam in secunda statione continens non fuisti: quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamus tanquam Sodoma et Gomorra: quo die, Væ illud super prægnantes [adimplebitur], (7) id est, super maritos et incontinentes: de nuptiis enim uteri, et ubera, et infantes. Et quando finis nubendi? (a) Credo post finem vivendi.

CAPUT X.

Renuntiemus carnalibus, ut aliquando spiritalia retractemus (8). Rape occasionem, etsi non exoptatissimam, attamen opportunam, non habere cui debitum solveris, et a quo exsolvereris: desiisti esse debitor. O te felicem! dimisisti debitorem; sustine damnum (9). Quid si, quod diximus damnum, lucrum sentias? Per continentiam enim negotiaberis magnam substantiam sanctitatis; parcimonia carnis, spiritum (10) adquires. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat: cum forte a sua fœmina cessat, spiritaliter sapit. Si

A orationem facit ad Dominum, prope est cælo. Si scripturis incumbit, totus illic est. Si psalmum canit, placeat sibi. Si dæmonem adjurat, confidit sibi. (b) Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit; ut sciremus, quod ad tempus prodest (11) semper nobis exercendum esse, ut semper prosit. Quotidie (12), imo omni momento oratio hominibus necessaria est, utique et continentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de conscientia procedit. Si conscientia erubescat (13), erubescit oratio. Spiritus deducit orationem ad Deum. Si spiritus reus apud se sit conscientiae erubescens, quomodo audebit orationem ducere ab illa (14), de qua erubescit et ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prophetica vox veteris Testamenti: *Sancti eritis, quia Deus sanctus* (Lev., XI, 44, sq.; XIX, 2; 1 Petr., I, 16); et rursus: *Cum sancto sanctificaberis, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus* (Ps., XVIII, 26). Debemus enim ita ingredi in disciplina Domini, ut dignum est, non secundum carnis calentes concupiscentias (15). Ita enim et Apostolus dicit, quod sapere secundum carnem mors sit; secundum spiritum vero sapere (c) vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro. Si hæc obfusio (16), etiam cum in unis nuptiis res carnis exercetur, Spiritum Sanctum avertit, quanto magis cum in secundo matrimonio agitur?

CAPUT XI.

Duplex enim rubor est; quia in secundo matrimonio duæ uxores eundem circumstant maritum; una spiritu, alia in carne: neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem (17) reservas affectionem, ut jam receptæ apud Dominum, pro cujus spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad Dominum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras? et offeres pro duabus? et commendabis (18) illas duas per sacerdotem de monogamia ordinatum, aut etiam de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac univiris, et ascendet sacri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quæ abest a Pam. Rhen. Seml.
 (1) Eadem imponit, est enim et matr. Fran. Par. Pam.
 (3) Scilicet certandum ejus concupiscentia nos Pam.
 (2) Prævidebuntur Rhen. Pam.
 (3) Junxere Rhen. siucere conjiciebat id. in uxore Pam. Par.
 (4) Deliquisse Rhen. Pam.
 (5) Hoc verb. intulit Rig.
 (6) Fructificemus Rig.
 (7) Simile damnum Rhen. Pam.
 (8) Carnis servientis Fran. Par. carni sævient Jun.
 (9) Purificationi orationem commendavit causatus id q. a. t. permiserat Pam. Par. Fran.

- (10) Cod. Wouveri: Quot. imo si omni mom. Rig.: Quotidie, omni mom. al.: si quot., omni mom.
 (11) Cod. Wouveri: si conscientia erubescit. Rig. conscientia erubescens.
 (12) Cod. Agobardi: orat. deducere ab alia re. Verba de qua — minister Rig. solus refert.
 (13) Rhen. aliique: ut deo dignum fructum, non sec. carnis ex qua lentio conc. Rig. calentes concupiscentias Par. f. squalentes. Jun.
 (14) Obtusio Fran. Par. Pam.
 (15) Cariorem Jun. clariorem Fran. Par.
 (16) Commemorabis Fran. Par.

COMMENTARIUS.

(a) Credo post finem vivendi. Sic legebat Hieronymus, *Epist. ad Geruntiam*, non ut in vulgatis editionibus, *post finem subaudi. Adhinnimus*, inquit, *ad omnes fœminas, et in exemplum Sodomæ et Gomorrhæ, ab ultimo die deprehendamus vendentes et ementes; et nubentes et nuptui tradentes, ut tunc sit finis conjugii, quando terminus vitæ. Ric.*

CAP. X.—(b) Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit. Religiosas nuptiarum inducias significat. Et aliquid ejusmodi

etiam apud Gentiles fuisse testatur illud Juvenalis, in sexta sat:

Ille petit veniam, quotiens non abstinet uxor
 Concubitu, sacris observandisque diebus. Ric.

(c) Vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro. Post hæc verba in antiquissimo exemplari leguntur plauscula, quæ rejecta fuisse videntur, ob nimias laudes Priscæ illius montanice, ejus et verba citantur. Reddimus hic tamen, quo magis miremur hominem tantum etiam talibus decipi potuisse. Ric.

licium tuum libera fronte? et inter cæteras voluntates bonæ mentis, postulabis tibi et uxori castitatem?

CAPUT XII.

Scio quibus causationibus colorem insatiabilem carnis cupiditatem: præterimus necessitates administrandam, domum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas (1). Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt cælibum familiæ, res spadonum, fortunæ militum, aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim nos et milites sumus? eo quidem majoris disciplinæ, quanto tanti imperatoris. Non et nos peregrinantes in isto sæculo sumus? Cui autem ita dispositus es, o christiane, ut sine uxore non possis? Nunc et consors onerum domesticorum necessaria est. Habe aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis, fide pulcram, paupertate dotatam, ætate signatam: bonas nuptias feceris. Hujusmodi uxores etiam plures haberi Deo gratum est. Sed posteritatem recogitant christiani, quibus crastinum non est. Hæredes Dei servus desiderabit, qui semetipsum de sæculo exheredavit? Et ideo quis repetat matrimonium, si de pristino non habeat liberos? Habebit itaque hoc primum, ut diutius velit vivere, ipso apostolo festinante ad Dominum? Certe expeditissimus in persecutionibus, constantissimus in martyriis, promptissimus in communicationibus, temperantissimus in acquisitionibus: postremo securus morietur, relictis filiis forsitan qui illi parentent. Numquid ergo hujusmodi et reipublicæ prospectu aguntur, ne civitates deficient, si soboles non exerceantur: ne leges, ne jura, ne commercia delabantur; ne templa derelinquantur; ne non sint qui adclament: CHRISTIANI AD BESTIAS (2). Hæc enim audire desiderant, qui filios quærunt. Sufficiant ad consilium viduitatis vel ista, præcipue apud nos, importunitas liberorum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quique nun-

quam libens filios desiderasset. Quid ergo facies si novam (5) uxorem de tua conscientia impleveris? dissolves medicaminibus conceptum (4)? Puto nobis non magis licere nascentem necare, quam natum. Sed fortasse illo tempore prægnantis uxoris, remedium (a) tantæ sollicitudini (5) a Deo petere audebis, quod in te positum recusasti. Aliqua, opinor, sterili prospicietur, jam vel frigidioris ætatis. Satis consulte, et in primis fideliter. Nullam enim credidimus, Deo volente, sterilem aut anum enixam; quod adeo magis evenire potest, si quis præsumptione hujus providentiæ suæ Dei æmulationem provocarit. Scimus denique quemdam ex fratribus, cum, propter filiam suam, secundo matrimonio sterilem captasset uxorem, tam iterum patrem factum, quam et iterum maritum.

CAPUT XIII.

Ad hanc meam cohortationem (6), frater dilectissime, (b) accedunt etiam sæcularia exempla, quæ sæpe nobis etiam in testimonio posita sunt, cum quid bonum, et Deo placitum ab extraneis quoque agnoscitur, et testimonio oneratur. Denique, monogamia apud ethnicos ita in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus (c) univira pronuba adhibeatur; et si auspicii causa, utique boni auspicii est. Item, ut in quibusdam solemnibus et officiis, prior sit univiræ locus. Certe flaminica non nisi univira est, quæ et flaminis lex est. Nam prior cum ipsi pontifici maximo iterare matrimonium non licet, utique monogamiæ gloria est: cum autem Dei sacramenta Satanas affectat, provocatio est nostra; imo suffusio, si pigri sumus ad continentiam Deo exhibendam, quam diabolo quidam præstant, nunc virginitate, nunc viduitate perpetua (7). Novimus virgines Vestæ et Junonis apud Achaïæ oppidum, Apollinis apud Ephesos, et Minervæ quibusdam locis. Novimus et continentes viros (8), et quidem tauri illius ægyptii antistites. Fœminas vero Cereri Africanæ; cui etiam sponte abdica-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Communiendas *Rig.*
 (2) Christianis leonem *Rig.*
 (5) Si noleas ux. *Ciccon.* si nolis, si uxorem *Paris. Pam.*
 (4) Dissoluturus es medicamine *Fran. Par.*
 (5) Tanta solitudine *Ihen.*
 (6) Contentionem *Fran. Par. Pam.*

- (7) Qui antistant nunc virginitate, nunc vid. *evirant Fran.*
 (8) Cum autem Dei sit simius tantum Satanas ad perficiendum provocatio est nostri — quia diabolo — noverimus (noverim *Par.*) virgines Vestæ apud Romam, et Junonis apud Achaïam, et Apollinis apud Delphos, et Minervæ et Dianæ omnibus locis. Noverimus (noveram *Par.*) continentes viros *cod. Wouw.*

D

COMMENTARIUS.

— *Rig.* in suo mscr. hæc inserta reperit, quæ non dubitat Aug. Neander quin ab ipso Tertull. sint scripta: *Item per sanctam prophetidem Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam noverit ministrare. Purificanti enim concordat, ait, et visiones vident et ponentes faciem deorsum etiam voces audiunt, manifestas, tam salutaris quam et occultas.*

CAP. XII. — (a) *Tantæ sollicitudine a Deo petere audebis, etc.* Legi hunc locum, sed immutatis tantisper verbis: *tanta sollicitudine petere audebis, quod in te positum recusabis?* Illud autem est quod ait Aristides de concord. ad Rhod. *ἄτοπον τοῖς θεοῖς ἐπιχλεῖν, αὐτοῖς δὲ μὴ βούλεσθαι πράττειν ἃ ἡμῖν εἶναι δοκεῖ τοῖς θεοῖς αὐτοῖς.* *Ridiculum esse Deos fatigare, nolle tamen ea facere quæ in nostra potestate sita esse. Dii ipsi norunt*

Sic objurgat Græcos Demosthenes, Philipp. III, quod facerent quemadmodum ii qui grandinem jamjam cadentem spectant, ab ea incolumes se optant, cum tamen nullus de ea avertenda laboret. *LE PR.*

CAP. XIII. — (b) *Accedunt etiam sæcularia exempla.* Etiam apud eos qui pecudes et boves immolabant, in summa commendatione castitatem fuisse tradidit Porphyrius, *ἀγνήν τε ταύτην κομισζόντα τὴν ἱερὴν ὄσιν καὶ θεοῖς πεχαρισμένην.* *RIG.*

(c) *Univira pronuba.* Pronuba, teste Donato, ex parte uxoris nuptiis præeundis et comitandis præerat: sicut auspex, ejus etiam hic meminit Auctor, ex parte viri, sic dictus quod auspicia sint dicta quasi avispecta pro nuptiis ex volatu avium captare soleret.

PAM.

matrimonio adsenescunt, aversantes exinde contactum masculorum (1), usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus, post luxuriam, etiam castitatem perditricem (2), quo magis reus sit christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium et fœminæ quædam sæculares, ob univiratus obstinationem, famam consecute: ut Dido (3), quæ profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, (a) maluit e contrario uri quam nubere; vel illa Lucretia quæ etsi (4) semel per vim, et invita, alium virum passa est, sanguine suo (b) maculatam (5) carnem abluit, ne viveret jam non sibi univira. (c) Plura exempla curio-

sius de nostris invenias (6), et quidem tanto potiora, quanto facilius (7) est vivere in castitate, quam pro ea mori; hoc est, animæ id bonum misceri, quam non vivendo separari (8) Quanti igitur et quantæ in ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui (9) Deo nubere maluerunt, qui carnis suæ honorem restituerunt, quique (10) se jam illius ævi filios dicaverunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, et totum illud quod intra paradisum non potuit admitti? Unde præsumendum est hos, qui intra paradisum recipi volent, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Exinde adempto contactu *Fran. Par.*
 (2) Lux castitatis *Fran. Par.*
 (3) Aliqua Dido *Rig.*
 (4) Ut *Fran. Par. et Rhen.*
 (5) Maculata *Rhen. certo Rhen. Seml. Pam.*
 (6) Inveniam *Rhen. Seml. Pam.*
 (7) Quanto majus est *Rhen. Pam. Rig.*

- B (8) Quam vivendo separari animam a malo *Jm* id bonum inseri, quam viventi separari *lat.* quam non vivendo separari. Quantæ et quæ *cod. Wouw.* quam vivendo separari animam *Fran. Par.*
 (9) Quæ *Fran.*
 (10) Quæque *Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Maluit e contrario uri quam nubere.* Igne contrario scilicet amoris ignem extinxit. *Rig.*

(b) *Maculatam carnem.* Animus enim immaculatus resisterat adulterio. Itaque splendide ac verissime dictum illud a declamatore quodam veteri. *Duo fuerunt, et unus adulterium commisit.* Præclare autem Augustinus hujus facinoris gloriam elevans, ut vanam, ut

humanam, ut minime christianam, non esse ait in ea specie quod tantopere laudetur. *Lucretia violata, inquit, Lucretiam castam interemit. Cum intersectricem innocentis et castæ tanta prædicatione laudatis? Rig.*

(c) *Plura exempla curiosius de nostris invenias.* Totam periodum hic representamus uti est in exemplari... Agobardino. *Rig.*

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE MONOGAMIA ^(d)

LIBER.

ARGUMENTUM. — *Montanum hic passim Paracletum nominat, hæreticumque negat, quamvis Cataphrygarum sectatorem. Mediam autem se viam tenere inter eos qui negant nuptias, et alios qui plures repetitas inducunt; adeoque Monogamiam tuetur, docetque novam non esse hanc disciplinam, sed veterem et propriam Christianorum.*

CAPUT PRIMUM.

Hæretici nuptias auferunt (e), Psychici (11) ingerunt (f). Illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis, lex Creatoris? (g) Inter alienos spadones et (h) aurigas (12) tuos tantumdem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo; proinde et

LECTIONES VARIANTES.

- (11) Psychici *Rhen.*

- (12) Urigas *Priorius*; origas sive perorigas *conjecit Rig.*

COMMENTARIUS.

(d) Aperte hoc libro, atque item sequentibus. *D* Montani dogma tuetur. Credebat autem instare diem Domini, et fideles volebat esse ad martyria paratissimos. Itaque detrahenda putavit Christianis omnia vitæ humanioris retinacula, quæ solebant animos ad pericula reddere segniores. Cujusmodi sunt uxores et liberi, et curæ ex istis multiplices. Quod consilium, alias forstean excusabile, cum etiam detortis et Dei et Apostoli verbis, unde sibi plerique nimium blandiebantur, aggredi non dubitaverit, jure est ab Ecclesia reprehensum damnatumque. *Rig.*

CAP. I. — (e) *Hæretici nuptias auferunt.* Marcionitas hic tantum signat, qui conjugium condemnabant. *LE PR.*

(f) *Psychici ingerunt.* Mediam viam tenere velle videtur, inter Marcionitas qui nuptias damnabant, et Psychicos qui nuptias repetere concedebant. Non est autem dubium quin per psychicos, orthodoxos intel-

ligat, quorum e numero fuisse se testatur lib. adv. *Prax. c. 1: et nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio disjuncti a Psychicis.* Psychicos vero, veluti animales dixit, quoniam ex quo Montani factus est assecla, *spiritalem* se vocavit, animalis vero homo ea non percipit quæ sunt spiritus Dei ut habet Apostolus I Cor. II, *ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ.* *Rig.*

(g) *Inter alienos spadones.* Hoc est, inter hæreticos, qui nuptias auferunt. Hæretici alieni et extranei sunt Catholicis. Spadones vocat osores nuptiarum. *Rig.*

(h) *Et aurigas tuos.* Legendum, et *perorigas tuos.* Varroni, lib. II de re rust. ubi de admissura equarum, Peroriga dicitur quisquis admittit. Itaque acutissime Perorigas, sive praurigas, sive prurigas vocat Psychicos, qui, ut ipse ait, nuptias ingerebant, et quasi pruriginem conciliabant. *Tuos*, dicit, legem compellans; nam alieni ab ea non censebantur etiam

te lædunt qui abutuntur, quemadmodum qui non utuntur. Verum neque continentia ejusmodi laudanda, quia hæretica est; neque licentia defendenda, quia psychica est. Illa blasphematur, ista luxuriatur. Illa destruit nuptiarum Deum, ista confundit. Penes nos autem, quos spirituales merito dici facit agnitio (1) spiritualium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda, quandoquidem ambæ cum Creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat. Illa non cogitur; ista regitur. Illa arbitrium habet, hæc modum. Unum matrimonium novimus, sicut unum Deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet et pudorem. Sed Psychicis non recipientibus spiritum, ea quæ sunt spiritus non placent. Ita, dum quæ sunt spiritus non placent, ea quæ sunt carnis placebunt, ut contraria spiritui (2). *Caro*, inquit, *adversus spiritum concupiscit, et spiritus adversus carnem* (*Gal.*, V, 17). Quid autem concupiscet caro, quam quæ magis carnis sunt? Propter quod et in primordio extranea spiritus facta est: *Non*, inquit (*Gen.*, VI, 5), *permanebit spiritus meus in istis hominibus in ævum, eo quod caro sint.*

CAPUT II.

Itaque Monogamiæ disciplinam in hæresim exprobrant (3). Nec ulla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant novæ disciplinæ institutorem, et quidem durissimæ (4) illis, ut jam de hoc primum consistendum sit in (5) generali retractatu. An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini (6)? De utroque autem ipse Dominus pronuntiavit. Dicens enim: *Adhuc multa habeo quæ loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea: cum venerit Spiritus Sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem* (*Jo.*, XVI, 12), satis utique præterdit ea acturum illum quæ et nova existimari possint, ut nunquam retro edita, et aliquanto onerosa, ut idcirco non edita. Ergo, inquis, hæc argumentatione quidvis novum et onerosum Paracletum adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adversarius enim spiritus ex diversitate prædicationis appareret (7), primo regulam adulterans fidei, et ita ordinem adulterans disciplinæ; quia ejus gradus prior est, ejus corruptela antecedit, id est fidei, quæ prior est disciplina. Ante quis de Deo hæreticus sit necesse est, et tunc de instituto. Paracletus autem multa ha-

bens edocere, quæ in illum distulit Dominus, secundum præfinitionem, ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine Dei Creatoris, et ipsum glorificabit, et de ipso commemorabit; et sic de principali regula agnitus, illa multa quæ sunt disciplinarum revelabit, fidem dicente pro eis integritate prædicationis, licet novis, quia nunc revelantur; licet onerosis, quia nec nunc sustententur; non alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit, et alia multa, quæ a Paracletum edocerentur; non minus istis onerosa, quam illis a quibus nondum tunc sustinebantur.

CAPUT III.

Sed an onerosa monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis. An autem nova, de hoc interrim constet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam et solidam virginitatem sive continentiam Paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis fervorem carnis despumare permitteret, sic quoque nihil novi inducere videretur; ipso Domino spadonibus aperiente regna cælorum (*Matth.*, XIX, 12), (a) ut et ipso spadone; ad quem spectans et Apostolus, propterea et ipse castratus, continentiam mavult. Sed salvo, inquis, jure nubendi. Plane salvo; et videbimus quousque; nihilominus jam ex ea parte destructo, qua continentiam præfert. *Bonum*, inquit, *homini mulierem non contingere* (*I Cor.*, VII, 1). Ergo malum est contingere. (b) Nihil enim bono contrarium, nisi malum. Ideoque superesse, ut et qui habeant uxores sic sint, quasi non habeant; quo magis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam causas cur ita suadeat; quod inuupti de Deo cogitent: *nupti vero quomodo in matrimonio quis suo placeat* (*I Cor.*, VII, 52). Et possum contendere: non mere bonum esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est, non permittitur, sed ultro licet. Permissio habet causam, aliquando et necessitatis (8). Denique, in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult: *Volo vos*, inquit, *omnes sic esse, quomodo et ego* (*I Cor.*, VII, 7). Et cum ostendit melius esse (9), quid utique se velle confirmat, quam quod melius esse præmisit? Et ita, si aliud quam quod voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non mere bonum ostendit, quod invitatus indulgit. Denique cum dicit, *Melius est nubere quam uri*; quale id bonum intelligendum est, quod melius est pœna? quod non potest videri melius, nisi pessimo comparatum? Bonum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Agnitio abest Rhen. Frm.
 (2) Contraria spiritus Rhen.
 (3) Exprobrant Rhen.
 (4) Durissimæ Rhen.
 (5) Ut Rhen.

- (6) Domini abest Rhen. Par.
 (7) Apparet Leop.
 (8) Necessitas Seml.
 (9) Esse quid, utique Seml.

COMMENTARIUS.

Septimio Psychici, qui et Catholici. RIC.—*Urigas tuos*. Si legas urigas, quasi ab urendo, hoc est qui pruriginem veluti movebunt, quid juvabunt illa commenta Pamellii de aurigis in Circo Rom.? LE PR.

CAP. III.—(a) *Ut et ipso spadone*. Etsi vox illa qua Christus Dominus significatur, parum conveniat eximia: illius integritati, nullus dubitat cum virginem

et ex virgine natum fuisse. LE PR.

(b) *Nihil enim bono contrarium nisi malum*. Paulo latius hic tractat quod præced. lib. attigit cap. 5, ex quorum utroque ipsa pene verba transcripsit B. Hieronymus, lib. I *adv. Jovin*, quæ quomodo intelligi possunt, non ut damnentur primæ nuptiæ, ostendit apolog. ad Pammachium. PAM.

conditionem rei ipsius. Alioquin quæ (1) res et viris A et fœminis omnibus adest (2) ad matrimonium et stuprum? commixtio carnis scilicet, ejus concupiscentiam Dominus (3) stupro adæquavit. Ergo, inquis, jam et primas, id est, unas nuptias destruis. Nec immerito, quoniam et ipsæ ex eo constant, quo et stuprum. Ideo optimum est homini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri adfinitate. Et cum hæc etiam de primis et unis nuptiis prætendi ad causam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando præjudicabunt (4)! Gratus esto, si semel tibi indulsit Deus nubere; gratus autem eris, si iterum indulsisse illum tibi nescias. Cæterum, abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris. Modestia a modo intelligitur. Non tibi sufficit de summo illo immaculatæ (5) B virginitatis gradu in secundo recidis (6) nubendo; sed in tertium adhuc devolveris, et in quartum, et fortassis in plures, postquam in secunda statione continens non fuisti: quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamus tanquam Sodoma et Gomorra: quo die, *Væ* illud super prægnantes [adimplebitur], (7) id est, super maritos et incontinentes: de nuptiis enim uteri, et ubera, et infantes. Et quando finis nubendi? (a) Credo post finem vivendi.

CAPUT X.

Renuntiemus carnalibus, ut aliquando spiritalia retractemus (8). Rape occasionem, etsi non exoptatissimam, atamen opportunam, non habere cui de- C bitum solveres, et a quo exsolvereris: desiisti esse debitor. O te felicem! dimisisti debitorem; sustine damnum (9). Quid si, quod diximus damnum, lucrum sentias? Per continentiam enim negotiaberis magnam substantiam sanctitatis; parcimonia carnis, spiritum (10) adquies. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat: cum forte a sua fœmina cessat, spiritaliter sapit. Si

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quæ abest a Pam. Rhen. Seml.
 (1) Eadem imponit, est enim et matr. Fran. Par. Pam.
 (3) Scilicet certandum ejus concupiscentia nos Pam.
 (2) Prævidebatur Rhen. Pam.
 (3) Junxere Rhen. siucere conjiciebat id. in uxora Pam. Par.
 (4) Deliquisse Rhen. Pam.
 (5) Hoc verb. utulit Rig.
 (6) Fructificemus Rig.
 (7) Simile damnum Rhen. Pam.
 (8) Carnis servientis Fran. Par. carni sævient Jun.
 (9) Purificationi orationem commendavit causatus id q. a. t. permiserat Pam. Par. Fran.

orationem facit ad Dominum, prope est cælo. Si scripturis incumbit, totus illic est. Si psalmum canit, placet sibi. Si demonem adjurat, confidit sibi. (b) Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit; ut sciremus, quod ad tempus prodest (11) semper nobis exercendum esse, ut semper prosit. Quotidie (12), imo omni momento oratio hominibus necessaria est, utique et continentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de conscientia procedit. Si conscientia erubescat (13), erubescit oratio. Spiritus deducit orationem ad Deum. Si spiritus reus apud se sit conscientiae erubescens, quomodo audebit orationem ducere ab illa (14), de qua erubescit et ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prophetica vox veteris Testamenti: *Sancti eritis, quia Deus sanctus* (Lev., XI, 44, sq.; XIX, 2; 1 Petr., I, 16); et rursus: *Cum sancto sanctificaberis, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus* (Ps., XVIII, 26). Debemus enim ita ingredi in disciplina Domini, ut dignum est, non secundum carnis calentes concupiscentias (15). Ita enim et Apostolus dicit, quod sapere secundum carnem mors sit; secundum spiritum vero sapere (c) vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro. Si hæc obfusio (16), etiam cum in unis nuptiis res carnis exercetur, Spiritum Sanctum avertit, quanto magis cum in secundo matrimonio agitur?

CAPUT XI.

Duplex enim rubor est; quia in secundo matrimonio duæ uxores eundem circumstant maritum; una C spiritu, alia in carne: neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem (17) reservas affectionem, ut jam receptæ apud Dominum, pro ejus spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad Dominum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras? et offeres pro duabus? et commendabis (18) illas duas per sacerdotem de monogamia ordinatum, aut etiam de virginitate sanctum, circumdatum virginibus ac univiris, et ascendet sacri-

- (10) Cod. *Wouveri*: Quot. imo si omni mom. Rig.: Quotidie, omni mom. al.: si quot., omni mom.
 (11) Cod. *Wouveri*: si conscientia erubescit. Rig. conscientia erubescens.
 (12) Cod. *Agobardi*: orat. deducere ab alia re. Verba de qua — minister Rig. solus refert.
 (13) Rhen. *alique*: ut deodignum fructum, non sec. carnis ex qua lenitio conc. Rig. calentes concupiscentias Par. f. squalentes. Jun.
 (14) Obtusio Fran. Par. Pam.
 (15) Cariorum Jun. clariorem Fran. Par.
 (16) Commemorabis Fran. Par.

COMMENTARIUS.

(a) *Credo post finem vivendi*. Sic legebat Hieronymus, *Epist. ad Geruntiam*, non ut in vulgatis editionibus, *post finem subaudi*. Adhinniamus, inquit, *ad omnes fœminas, et in exemplum Sodomæ et Gomorrhæ, ab ultimo die deprehendamus vendentes et ementes; et nubentes et nuptui tradentes, ut tunc sit finis conjugii, quando terminus vitæ*. Rig.

CAP. X.—(b) *Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit*. Religiosas nuptiarum inducias significat. Et aliquid ejusmodi

etiam apud Gentiles fuisse testatur illud Juvenalis, in sexta sat:

Ille petit veniam, quotiens non abstinet uxor
 Concubitu, sacris observandisque diebus. Rig.

(c) *Vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro*. Post hæc verba in antiquissimo exemplari leguntur plausula, quæ rejecta fuisse videntur, ob nimias laudes Priscæ illius montanicæ, ejus et verba citantur. Reddimus hic tamen, quo magis miremur hominem tantum etiam talibus decipi potuisse. Rig.

censetur. Iterum duo in unicus nuptiis. Etiam in ipsis animalibus monogamia recognoscitur, ne vel bestiae de moechia nascerentur. *Ex omnibus*, inquit, *bestiis*, ex omni carne, duo induces in arcam, ut vivant tecum masculus et foemina. Erunt de animalibus volatilibus secundum genus, et de omnibus serpentibus terrae, secundum genus ipsorum, duo ex omnibus introibunt ad te masculus et foemina. Eadem forma et septena ex binis adlegi mandat ex masculo et foemina, uno et una. Quod amplius dicam? Immundis quoque alitibus cum binis foeminis introire non licuit.

CAPUT V.

Haec quantum ad primordiorum testimonium, et originis nostrae patrociniū, et divinae institutionis praedictum. Quae utique lex est, non monumentum; quoniam si ita factum est a primordio, invenimus nos ad initium dirigi a Christo: sicut in quaestione repudii, dicens illud propter duritiam ipsorum a Moysae esse permissum, ab initio autem non ita fuisse, sine dubio ad initium revocat matrimonii individualitatem. Ideoque quos *Deus ab initio conjunxit in unam carnem duos, hodie homo non separabit* (Gen., II, 24). Dicit et Apostolus scribens ad Ephesios: *Deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum, ad caput*, id est, *ad initium reciprocare universa in Christo, quae sunt super caelos et super terras in ipso* (Eph. I, 9, 10). Sic et duas Graeciae literas, summam et ultimam, sibi induit Dominus, initii et finis concurrentium in se figuras: uti quemadmodum α ad ω usque volvitur, et rursus ω ad α replicatur (Apocal. I, 8; XXII, 13), ita ostenderet in se esse et initii decursum ad finem, et finis recursum ad initium; ut omnis dispositio in eum desinens, per quem coepta est, per Sermonem scilicet Dei, qui caro factum est, proinde desinat quemadmodum et coepit. Et adeo in Christo omnia revocantur (1) ad initium, ut et fides reversa sit circumcissione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit; et libertas ciborum et sanguinis solius abstinentia sicut ab initio fuit: et matrimonii individualitas, sicut ab initio fuit, et repudii cohibitio, quod ab initio non fuit; et postremo totus homo in paradysum revocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo vel monogamum illo non debeat Adam referre, qui non potest tam integrum praestare, quam inde missus est? Quantum pertinet itaque ad initii restitutionem, id a te exigat et dispositionis et spei tuae ratio, quod ab initio fuit, secundum initium quod tibi et in Adam censetur, et in Noe recensetur. Elige in quo eorum initium tuum deputes. In ambobus te sibi monogamiae censura defendit. Sed et si initium transmittit ad finem, ut α ad ω , quomodo finis remittit ad initium, ut ω ad α , atque ita census noster transfertur in Christum, animalis in spiritalem, quia non primo quod spiritale est, sed quod animale, dehinc quod spiritale: proin-

de videamus, an id ipsum debeas huic quoque censui secundo; an in eadem te forma esse conveniat, in qua novissimus quoque Adam, in qua et primus; quando novissimus Adam, id est Christus, innuptus in totum, quod etiam primus Adam ante exsilium. Sed donato infirmitati tuae carnis suae exemplo, perfectior Adam, id est Christus, eo quoque nomine perfectior qua integrior, volenti quidem tibi spado occurrit in carne; si vero non sufficis, monogamus occurrit in spiritu, unam habens Ecclesiam sponsam, secundum Adam et Evae figuram; quam Apostolus in illud magnum sacramentum interpretatur, in Christum et Ecclesiam, competisse carnali monogamiae per spiritalem. Vides igitur quemadmodum etiam in Christo novans censum, non possis cum sine monogamiae professione deferre, nisi carne sis quod spiritu ille est, licet et quod fuit in carne, aequae esse debueris. Sed adhuc nobis quaeramus aliquos originis principes. Non placent enim quibusdam monogami parentes, Adam et Noe, fortasse nec Christus. Ab Abraham denique provocant, prohibiti patrem alium praeter Deum agnoscere. Sit nunc pater noster Abraham, sit et Paulus. In Evangelio, inquit, *ego vos generavi* (I Cor., IV, 16). Etiam Abrahae te filium exhibe. Non enim (a) passivus tibi census est in illo. Certum tempus est, quo tuus pater est. Si enim ex fide filii deputatur Abrahae, ut Apostolus docet, dicens ad Galatas: *Cognoscitis nempe, quia qui ex fide, isti sunt filii Abrahae* (Gal. III, 7.); quando credidit Abraham Deo, et deputatum est ei in justitiam? Opinor, adhuc in monogamia, quia in circumcissione nondum. Quod si postea in utrumque mutatus est, et in digamiam per ancillae concubinatam, et in circumcissionem per testamenti signaculum, non potes illum patrem agnoscere, nisi tunc, cum Deo credidit; siquidem secundum fidem filius ejus es, non secundum carnem. Aut si posteriorem Abraham patrem sequeris, id est digamum, recipe et circumcissum. Si rejicis circumcissum, ergo recusabis et digamum. Duas dispositiones ejus, binis inter se modis diversis, miscere non poteris. Digamus cum circumcissione esse orsus est, monogamus cum praeputatione. Recipis digamiam? admitte et circumcissionem. Tueris praeputationem? teneris et monogamiae. Adeo autem monogami Abrahae filius es, sicut et praeputiati; ut si circumcidaris, jam non sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei in praeputatione justificatae. Habes Apostolum, disce cum Galatis. Proinde etsi digamiam tibi intuleris, non es illius Abrahae filius, cujus fides in monogamia praecessit. Nam etsi postea pater multarum nationum nuncupatur, sed earum quae ex fide digamiam praecedente filii habebant deputari Abrahae. Exinde res viderint. Aliud sunt figurae, aliud formae. Aliud imagines, aliud definitiones. Imagines

LECTIONES VARIANTES.

(1) Revocarentur *Rhen*.

COMMENTARIUS.

CAP. V.—(a) *Passivus tibi census*, etc. Passivum censum, inquit Rhenanus, vocat censum infini-

tum, vagum, liberum, et licentem sive licentiosum. PAM.

transeunt adimpletae, definitiones permanent adimplende. Imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid digamia illa Abrahæ portendat, idem apostolus edocet, interpretator utriusque Testamenti, sicut idem semen nostrum in Isaac vocatum determinat. Si ex libera es, ad Isaac pertinens, hic certe unum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt, ut opinor, in quibus censor. Cæteros nescio. Quorum si exempla circumspicis, alicujus David etiam per sanguinem nuptias sibi ingerentis, alicujus Salomonis etiam uxori- bus divitis; meliora sectari jussus, habes et Joseph unijugum, et hoc nomine, audeo dicere, patre meliorem; habes Moysen, Dei de proximo arbitrum; habes Aaronem, principalem sacerdotem. (a) Secundus quoque Moyses populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem Dei induxit, in quo primo nomen Domini dedicatum est, non fuit digamus.

CAPUT VII.

Post vetera exempla originalium personarum, æque ad vetera transeamus instrumenta legalium Scripturarum, ut per ordinem (b) de omni nostra paratura retractemus. Et quoniam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non dissolvit, sed adimplevit, interdum quæ volunt legis arripiunt; plane et nos sic dicimus decessisse legem, ut onera quidem ejus, quæ secundum sententiam Apostolorum nec Patres sustinere voluerunt, concesserint; quæ vero ad justitiam spectant, non tantum reservata permanent, verum et ampliata: ut scilicet redundare possit justitia nostra super Scribarum et Phariseorum justitiam. Si justitia, utique et pudicitia. Si ergo, quoniam in lege præcipitur, ut quis fratris sui uxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat, ad suscitandum fratri suo semen, idque sæpius evenire in unam personam potest secundum callidam illam questionem Sadduceorum, ideo et alias putant permissam frequentiam nuptiarum; intelligere debebant primo rationem ipsius præcepti, et ita scient illam rationem jam cessantem ex eis esse quæ evacuata sunt legis. Necessario succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti. Primum, quia adhuc vetus illa benedictio decurrere habebat: *Crescite et redundate* (Gen. I, 28). Dehinc, quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur. Tertio, quoniam spadones et steriles ignominiosi habebantur. Itaque, ne proinde maledicti judica-

rentur, qui non naturæ reatu, at mortis præventu orbi decessissent, ideo illis ex suo genere vicaria, et quasi postuma soboles supparabatur. At ubi et *Crescite et redundate* evacuavit extremitas temporum, inducente Apostolo (I Cor. VII, 29): *Superest, ut et qui habent uxores, sic sint, ac si non habeant, quia tempus in collecto est* (Jer. XXXI, 29); et: *Desiit uva acerba, a patribus manducata, filiorum dentes obstupescere: unusquisque enim in suo delicto morietur*; et spadones non tantum ignominia caruerunt, verum et gratiam meruerunt, iuvitati in regna cælorum, sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, contrarium ejus obtinuit non succedendi in matrimonium fratris. Et ita, ut prædiximus (1), quod cessavit valere, cessante ratione, non potest alii argumentationem accommodare. Ergo non nubet defuncto viro uxor, fratri utique nuptura si nupserit. Omnes enim nos fratres sumus: et illa nuptura in Domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fratri; quia et vetus lex admittit conjugium allophylorum. Cum autem et in Levitico cautum sit: *Quicumque sumpserit fratris uxorem, immunditia est, turpitudine, sine liberis morietur* (2) (Lev. XX, 51); sine dubio, dum ille prohibetur denuo nubere, et illa prohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo Apostolo conveniet et Legi, quam non in totum impugnat, cum ad epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim quod pertinet ad Legem, magis nobis competunt argumentationes ejus. Denique prohibet eadem, sacerdotes denuo nubere (Lev. XXXI, 14). (c) Filiam quoque sacerdotis jubet viduam vel ejectam, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi, et de pane ejus ali. Ideo, si semen non fuerit illi, non, ut si fuerit, denuo nubat: quanto magis enim non nubet, si filios habeat! sed ut, si habuerit, a filio potius alatur quam a patre, quo et filius præceptum Dei exsequatur, *Honora patrem et matrem* (Lev. XXXI, 15). Nos autem Jesus summus sacerdos et magnus Patris, de suo vestiens (quia [Gal. III, 27] *qui in Christo tinguntur, Christum induerunt*), (d) *sacerdotes Deo Patri suo fecit secundum Joannem* (Apoc. I, 6). Nam et illum adolescentem festinantem ad exequias patris ideo revocat, ut ostendat sacerdotes nos vocari ab eo, quos lex vocabat parentum sepulture adesse: (e) *Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit, et super patrem suum, et super matrem suam non contaminabitur* (Lev. XXII, 13). Ergo et nos hoc

LECTIONES VARIANTES.

(1) Prædicimus *Venet.*

(2) *Morientur Fran. Venet.*

COMMENTARIUS.

(a) *Secundus quoque Moyses.* Jesum Nave significat, de cujus nuptiis nihil Scriptura tradidit. Itaque ex eo neque pro nuptiis, neque adversus nuptias, sive primas, sive secundas, quidquam colligitur. Et tamen Septimium sequitur Hieronymus lib. I adversus Jovinianum: *Ostende mihi, inquit, Jesum Nave, vel uxorem habuisse, vel filios.* Ric.

CAP. VII.—(b) *De omni nostra paratura.* Significat utriusque Instrumenti seu Testamenti Scripturas. Ric.

(c) *Filiam quoque sacerdotis, etc.* Clarius beatus Hieronymus: *Sacerdotalis vidua in domo jubetur sedere patris sui, nec secundum nosse matrimonium.* Sed

Auctor sequitur verba scripture Levit. XXII. PAM.

(d) *Sacerdotes nos Deo Patri fecit.* De intellectu vero hujus loci et verborum quæ sequuntur vide lib. præced. cap. 7. PAM.

(e) *Super omnem, inquit, animam defunctam.* Comparat etiam in hoc legem Evangelicam cum Moyse lege, quod sepelire patrem suum prohibeatur sacerdos magnus, Lev. XXI. Quare etiam apud Auctorem subintelligi debet, quod paulo prius de Jesu dictum est, summus sacerdos sive magnus, nam alioqui sacerdotibus aliis licebat intrare super animam patris, matris, fratris, et sororis virginis, uti habetur initio

(Trente.)

te lædunt qui abutuntur, quemadmodum qui non A utuntur. Verum neque continentia ejusmodi laudanda, quia hæretica est; neque licentia defendenda, quia psychica est. Illa blasphemat, ista luxuriat. Illa destruit nuptiarum Deum, ista confundit. Penes nos autem, quos spirituales merito dici facit agnitio (1) spiritualium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda, quandoquidem ambæ cum Creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat. Illa non cogitur; ista regitur. Illa arbitrium habet, hæc modum. Unum matrimonium novimus, sicut unum Deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet et pudorem. Sed Psychicis non recipientibus spiritum, ea quæ sunt spiritus non placent. Ita, dum quæ sunt spiritus non placent, ea quæ sunt carnis placebunt, ut contraria spiritui (2). *Caro*, inquit, *adversus spiritum concupiscit, et spiritus adversus carnem* (*Gal.*, V, 17). Quid autem concupiscet caro, quam quæ magis carnis sunt? Propter quod et in primordio extranea spiritus facta est: *Non*, inquit (*Gen.*, VI, 5), *permanebit spiritus meus in istis hominibus in ævum, eo quod caro sint.*

CAPUT II.

Itaque Monogamiæ disciplinam in hæresim exprobrant (3). Nec ulla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant novæ disciplinæ institutorem, et quidem durissimæ (4) illis, ut jam de hoc primum consistendum sit in (5) generali retractatu. An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini (6)? De utroque autem ipse Dominus pronuntiavit. Dicens enim: *Adhuc multa habeo quæ loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea: cum venerit Spiritus Sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem* (*Jo.*, XVI, 12), satis utique præterdit ea acturum illum quæ et nova existimari possint, ut nunquam retro edita, et aliquanto onerosa, ut idcirco non edita. Ergo, inquis, hæc argumentatione quidvis novum et onerosum Paracletum adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adversarius enim spiritus ex diversitate prædicationis appareret (7), primo regulam adulterans fidei, et ita ordinem adulterans disciplinæ; quia cujus gradus prior est, ejus corruptela antecedit, id est fidei, quæ prior est disciplina. Ante quis de Deo hæreticus sit necesse D est, et tunc de instituto. Paracletus autem multa ha-

bens edocere, quæ in illum distulit Dominus, secundum præfinitionem, ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine Dei Creatoris, et ipsum glorificabit, et de ipso commemorabit; et sic de principali regula agnitus, illa multa quæ sunt disciplinarum revelabit, fidem dicente pro eis integritate prædicationis, licet novis, quia nunc revelantur; licet onerosis, quia nec nunc sustententur; non alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit, et alia multa, quæ a Paracletum edocerentur; non minus istis onerosa, quam illis a quibus nondum tunc sustinebantur.

CAPUT III.

Sed an onerosa monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis. An autem nova, de hoc interrim constet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam et solidam virginitatem sive continentiam Paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis fervorem carnis despumare permetteret, sic quoque nihil novi inducere videretur; ipso Domino spadonibus aperiente regna cælorum (*Matth.*, XIX, 12), (a) ut et ipso spadone; ad quem spectans et Apostolus, propterea et ipse castratus, continentiam mavult. Sed salvo, inquis, jure nubendi. Plane salvo; et videbimus quousque; nihilominus jam ex ea parte destructo, qua continentiam præfert. *Bonum*, inquit, *homini mulierem non contingere* (*I Cor.*, VII, 1). Ergo malum est contingere. (b) Nihil enim bono contrarium, nisi malum. Ideoque superesse, ut et qui habeant uxores sic sint, quasi non habeant; quo magis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam causas cur ita suadeat; quod innupti de Deo cogitent: *nupti vero quomodo in matrimonio quis suo placeat* (*I Cor.*, VII, 52). Et possum contendere: non mere bonum esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est, non permittitur, sed ultro licet. Permissio habet causam, aliquando et necessitatis (8). Denique, in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult: *Volo vos*, inquit, *omnes sic esse, quomodo et ego* (*I Cor.*, VII, 7). Et cum ostendit melius esse (9), quid utique se velle confirmat, quam quod melius esse præmisit? Et ita, si aliud quam quod voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non mere bonum ostendit, quod invitatus indulsit. Denique cum dicit, *Melius est nubere quam uri*; quale id bonum intelligendum est, quod melius est pœna? quod non potest videri melius, nisi pessimo comparatum? Bonum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Agnitio *abest* *Rhen. Frm.*
 (2) Contraria spiritus *Rhen.*
 (3) Exprobrant *Rhen.*
 (4) Durissimæ *Rhen.*
 (5) Ut *Rhen.*

- (6) Domini *abest* *Rhen. Par.*
 (7) Apparet *Leop.*
 (8) Necessitas *Seml.*
 (9) Esse quid, utique *Seml.*

COMMENTARIUS.

Septimio Psychici, qui et Catholici. RIC.—*Urigas tuos*. Si legas urigas, quasi ab urendo, hoc est qui pruriginem veluti movebunt, quid juvabunt illa commenta Pamelii de aurigis in Circo Rom.? LE PR.

CAP. III.—(a) *Ut et ipso spadone*. Etsi vox illa qua Christus Dominus significatur, parum conveniat eximia: illius integritati, nullus dubitat cum virginem

et ex virgine natum fuisse. LE PR.

(b) *Nihil enim bono contrarium nisi malum*. Paulo latius hic tractat quod præced. lib. attigit cap. 5. ex quorum utroque ipsa pene verba transcripsit B. Hieronymus, lib. I *adv. Jovin*, quæ quomodo intelligi possunt, non ut damnentur primæ nuptiæ, ostendit apolog. ad Pammachium, PAM.

eum est, ut quos Deus separavit morte, homo non jungat matrimonio; proinde contra Dei voluntatem juncturus separationem, atque si separasset conjunctionem. Hoc quantum ad Dei voluntatem non iruendam, et initii formam restituendam. Cæteri, et alia ratio conspirat; imo non alia, sed quæ illi formam imposuit, et voluntatem Dei movit adhibitionem repudii: *Quoniam qui dimiserit uxorem suam, præterquam ex causa adulterii, facit eam adulteram; et qui dimissam a viro duxerit, adulterat utique utitur.* (X, 22). Nam et nubere legitime non potest (1) repudiata; et si quid tale commiserit sine matrimonii vinculo, non capit elogium adulterii, quia adulterium matrimonio crimen est? Deus aliter censuit, citra in homines, ut in totum, sive per nuptias, sive pro, alterius viri admissio adulterium pronuntiat Deo (2). Videamus enim quid sit matrimonium ad Deum, et ita cognoscemus quid sit æque adulterium. Matrimonium est, cum Deus jungit duos in unam carnem, aut junctos deprehendens in eadem carne, conjunctionem signavit. (a) Adulterium est, cum, quoquo modo disjunctis duobus, alia caro, imo alia natura miscetur, de qua dici non possit: *Hæc est caro mea, et hoc os ex ossibus meis* (Gen. II, 23). Verum enim hoc et factum, et pronuntiatum, sicut ab initio, ita et nunc in aliam carnem non potest convertere. Itaque sine causa dices, Deum vivo marito repudiata alii viro jungi, quasi mortuo velit; modo si mortuo non tenetur, proinde nec vivo; modo si repudio matrimonium dirimente quam morte, tenetur ei, cui per quod tenebatur, abruptum; adeo non interest (5) vivo an mortuo viro nubere. Neque enim in illum delinquit, sed in semetipsum. *Omne delictum quod admiserit homo, extra se est; qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit* (I Cor. VI, 18). Adulteratur autem, sicut superstruximus, qui aliam carnem sibi immiscet, et illam pristinam, quam Deus aut conjunxit in duos, et conjunctam deprehendit. Ideoque abstulit repudium, quod ab initio non fuit; ut, quod ab initio fuit, fiat duorum in unam carnem perseverantiam, ne occasio vel occasio tertiæ concarnationis irrumpat, causæ permittens repudium, si forte prævenierit, præcavetur. Adeo autem repudium a primordio fuit, (b) ut apud Romanos post annum sexcente-

Asinum Urbis conditæ id genus duritiæ commissum denotetur. Sed illi etiam non repudiantes adulteria commiscunt; (c) nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit.

CAPUT X.

Video jam hinc ad Apostolum nos provocari. Ad cuius sensum facilis perspiciendum, tanto instantius præculcandum est mulierem magis defuncto marito teneri, quominus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium, aut discordia fieri, aut discordiam facere; mortem vero ex lege Dei, non ex hominis offensa evenire. Idque omnium esse debitum, etiam non maritorum. Igitur si repudiata quæ per discordiam, et iram, et odium, et causas eorum, injuriam vel contumeliam, vel quamlibet querelam, et anima et corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam marito; quanto magis, illa, quæ neque suo, neque mariti vitio, sed dominicæ legis eventu, a matrimonio non separata, sed relicta, ejus erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet! A quo repudium non audit, non divertit; cui repudium non scripsit, cum ipso est; quem amisisse noluit, retinet. (d) Habet secum animi licentiam, qui omnia homini quæ non habet, imaginario fructu representat. Ipsam denique interrogo feminam: Dic mihi, soror, in pace præmisisti virum tuum? Quid respondebit? An in discordia? Ergo hoc magis ei vincula est, cum quo habet apud Deum causam. Non discessit, quæ tenetur. (e) Sed in pace. Ergo perseveret in ea cum illo necesse est, quem jam repudiare non poterit, ne sic quidem nuptura si repudiare potuisset. Enim vero et pro anima ejus orat, et refrigerium interim adpostulat ei (4), et in prima resurrectione consortium, et offert annuis diebus dormitionis ejus. Nam hæc nisi fecerit, vere repudiavit, quantum in ipsa est; et quidem hoc iniquius, quanto quo modo potuit, quia non potuit; et hoc indignius, quanto jam indignius, si quia non meruit (5). Aut numquid nihil crimis post mortem? Secundum aliquem Epicurum, et non secundum Christum. Quod si credimus mortuorum resurrectionem, utique tenebimur, cum quibus resurrecturi sumus, rationem de alterutro redditori. Si autem in illo ævo neque nubent, neque nubentur, sed erunt æquales angelis (Math. XXII, 30); non ideo non tenebimur con-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Non et nubere licet. *Fran. Rig. non abest Paris.*
 (2) A deo addit *Rhen. Pam. Seml. Leop. Obert. omnis edit. Venet.*
 (3) Cui ergo tenebitur? Nihil Deo interest vivo, etc. *l. Obert. Rhen. nihil adeo an Leop.*

(4) Adpostulet offerat *Par.* adpostulat enim *Rhen Seml.*
 (5) *Fr. Junius locum hunc corruptum sic emend.*: quanto jam iniquius, quia non potuit; et hoc indignius, quanto jam indignius, quia non meruit.

COMMENTARIUS.

CAP. IX.—(a) *Adulterium est*, etc. Fornicationem quoque sub adulterii nomine comprehendit, veluti etiam qui sub *μοιχεία* nomine id intelligunt. LE PR. b) *Ut apud Romanos.* Servius Sulpitius, inquit manus in lib. quem composuit de *Dotibus*, tum num cautiones rei uxoriæ necessarias esse visas posuit, cum Sp. Carbilus, cui Ruga cognomentum, vir nobilis, cum uxore divortium fecit, quia lib. corporis vitio, ex ea non gignerentur. Anno V. 525, M. Atilio, P. Valerio Coss. PAM.

(c) *Nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit.* Nobis, id est, Paracleticis. Nam apud Psychicos alias nuptias post divortium fuisse permissas innuit principio libri I ad uxorem. RIC.

CAP. X.—(d) *Habet secum animi licentiam, qui omnia homini quæ non habet imaginario fructu representat.* prælicenter hoc Septimius! etsi officia intelligantur. Quam qualia describit libro ad uxorem secundo. RIC.

(e) *Sed in pace.* Hoc respondet illi quod præcessit, *An in discordia?* RIC.

jugibus defunctis, quia non erit restitutio conjugii. Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem statum destinamur, resurrecturi in spiritale consortium, agitur tam nosmetipsos, quam et nostros. Cæterum, quomodo gratias Deo in æternum canemus, si non manebit in nobis sensus et memoria debiti hujus? si substantia, non conscientia reformabimur? Ergo qui cum Deo erimus, simul erimus, dum omnes apud Deum unum (licet merces varia, licet (Jo. XIV, 2) *multe mansiones penes patrem eundem*) uno denario ejusdem mercedis operati, id est vite æternæ, in qua magis non separabit quos conjunxit Deus, quam in ista minore vita separari vetat. Cum hæc ita sint, quomodo alii viro vacabit, quæ suo etiam in futurum occupata est? Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum sermo est; quia una disciplina præest. Alium habebit in spiritu, alium in carne? Hoc erit adulterium, unius fœminæ in duos viros conscientia. Si alter a carne disjunctus est, sed in corde remanet (1); illic (ubi etiam cogitatus sine carnis congressu, et adulterium ante perficit (2) ex concupiscentia, (a) et matrimonium ex voluntate) usque adhuc maritus est, (b) ipsum illud possidens, per quod et factus est, id est animum: in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen. Cæterum, non est exclusus, si a viliori commercio carnis decessit (3). Honoratior maritus est, quomodo mundior factus est.

CAPUT XI.

Ut igitur in Domino (4) nubas secundum Legem et Apostolum (si tamen vel hoc curas), qualis es id matrimonium postulans, quod eis a quibus postulas, non licet habere; ab episcopo monogamo, (c) a presbyteris et diaconis ejusdem sacramenti, a viduis, quarum sectam in te recusasti? (d) Et illi plane sic dabunt viros et uxores, quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos: *Omni petenti te dabis*. Et conjungent vos in Ecclesia virgine, unius Christi unica sponsa. Et orabis pro maritis tuis, novo et vetere. Elige cui te adultera præstes. Puto, ambobus. Quod si sapias, taceas defuncto. Repudium sit illi silentium tuum, alienis (e) jam dotatibus scriptum. Hoc modo novum promereberis maritum, si veteris obliviscaris. Debes magis illi placere, propter quem Deo placere non

A maluisti. Hæc Psychici volunt Apostolum probasse, aut in totum non recogitasse, cum scriberet: *Mulier vincita est in quantum temporis vivit vir ejus; si autem mortuus fuerit, libera est: cui vult, nubat; tantum in Domino* (1 Cor. VII, 39). Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonii, imo et plurimi, si secundi: quod enim semel esse desit, omni obnoxium est numero. Quo autem sensu Apostolus scripserit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici utuntur. Constat autem, si quis ea recordetur, quæ huic capitulo diversa sunt et apud doctrinam, et apud voluntatem, et apud propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas nuptias permittit (5), quæ ab initio non fuerunt, quomodo adfirmat omnia ab initio recolligi in Christo? Si vult nos iterare conjugia, quomodo semen nostrum in Isaac semel marito auctore defendit? Quomodo totum ordinem Ecclesiæ de monogamis disponit, si non hæc disciplina præcedit in Lucis, ex quibus Ecclesiæ ordo proficit? Quomodo in matrimonio adhuc positos a fructu matrimonii avocet, dicens in collecto esse tempus, si per mortem matrimonio elapsos iterum in matrimonium revocat? Hæc si diversa sunt ei capitulo, de quo agitur, constabit, ut diximus, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici utuntur. Quia facilius est, ut aliquam rationem habeat unum illud capitulum, quæ cum cæteris sapiat, quam ut Apostolus diversa inter se docuisse videatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus recognoscere. Quæ ista materia Apostolo fuit scribendi talia? Tyrocinium novæ et cum maxime orientis Ecclesiæ, quam lacte scilicet educabat, nondum *solido cibo* (1 Cor. III) validioris doctrinæ: adeo ut, præ illa infantia fidei, ignorarent adhuc quid sibi agendum esset circa carnis et sexus necessitatem. Cujus etiam ipsas species ex rescriptis intelligimus, cum dicit: *De his autem quæ scribitis, bonum est homini mulierem non attingere; (f) propter fornicationes autem, unusquisque uxorem suam habeat* (1 Cor. VII): ostendit fuisse qui in matrimonio a fide deprehensi, verebantur ne non liceret eis matrimonio suo exinde uti, quia in carnem sanctam Christi credidissent. Et tamen secundum veniam concedit, non secundum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Remanent *Frat.*
 (2) Perficitur *Rhen.*
 (3) Discessit *Rhen. Sentl.*

- (4) Deo *Rhen. Sentl. Obert.*
 (5) Admittit *al.*

D

COMMENTARIUS.

(a) *Et matrimonium ex voluntate*, etc. Istud confirmat communem patrum et Jurconsultorum sententiam, quod etiam sine congressu carnis matrimonium faciat voluntas, sive consensus; quo adeo etiam adprobatur B. Virginis et Josephi matrimonium apud August. lib. 1 *de nupt. et concupisc.* cap. 11 et disertis verbis etiam illud adfirmant B. Chrysost. hom. 52 *operis imp.* et B. Ambrosius lib. *de instit. virgin.*, c. 16; verum inde non sequitur quod præmissit Auctor. PAM.

(b) *Ipsam illud possidens per quod et factus est maritus, id est animum*. Etenim, ut aiunt jurisconsulti, nuptias consensus facit, non concubitus. RIC.

CAP. XI. — (c) *A presbyteris et diaconis ejusdem sacramenti*. Hoc est, Monogamis. LE PR.

(d) *Et illi plane sic dabunt viros et uxores quomodo buccellas*. Omnibus scilicet petentibus. Quasi etiam de conjugio sit dictum illud, *Omni petenti te dato*, quod suum habere titulum ad eleemosynam pertinentem ait libro *de baptismo*. Itaque hic verbis honestis nequiores significatum involvit, quemadmodum in Salomonis proverbii legimus: *Sic est via mulieris adulteræ; comedit, et tergit os suum*. LE PR.

(e) *Alienis jam dotatib.* Dotalia græcis *ἔξω τῆς οὐκ ἐξω τῆς οὐκ* quæ mulier præter dotem constitutam secum affert. LE PR.

(f) *Propter fornicationes*. Ad verbum transtulit quod græce est *διὰ τὸ τὰς πορνείας*; in quo etiam Auctorem imitatus est B. Hieronymus, lib. 1 *adv. Jovin.*, ter quaterve. PAM.

imperium; id est, indulgens, non præcipiens ita fieri. Cæterum, malebat omnes id esse quod et ipse. Proinde et de repudio rescribens, demonstrat quosdam de isto quoque cogitasse: vel maxime, quia et in ethniceis matrimoniis non putabant post fidem sibi perseverandum. Quærebant et de virginibus consilium (præceptum enim Domini non erat), *bonum esse homini si sic permaneat*; utique quomodo a fide fuerit inventus. *Vinctus es (1) uxori, ne quæsieris solutionem. Solutus es ab uxore, ne quæsieris uxorem: si autem acceperis uxorem non deliquisti*: quia ante fidem soluto ab uxore, non numerabitur post fidem secunda uxor, quæ post fidem prima est. A fide enim etiam ipsa vita nostra censetur. Sed hic parcere se dicit illis: alioquin pressuram carnis subsecuturam, præ angustiis temporum impedimenta matrimonii recusantibus; quin potius de Domino sollicitudinem habendam promerendo (2), quam de marito. Et (5) ita revocat quod permisit. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit unumquemque, in qua vocatione vocabitur, in ea permanere debere, adjiciens: *Mulier vincta est, quamdiu vivit vir ejus: si autem dormierit, libera est; cui volet nubat, tantum in Domino* (I Cor. VII, 39); hinc (4) quoque eam demonstrat intelligendam, quæ et ipsa sic fuerit inventa soluta a viro, quomodo et vir solutus ab uxore; per mortem utique, non per repudium facta solutione: quia repudiatis non permitteret nubere, adversus pristinum præceptum. Itaque mulier si nupsit, non delinquet, quia

A nec hic secundus maritus deputabitur, qui (5) a fide primus, et adeo sic est, ut propterea adjecterit: *Tantum in Domino*; quia de ea agebatur, quæ ethnicum habuerat, et amisso eo crediderat; ne (6) scilicet etiam post fidem ethnico se nubere posse præsumeret; licet nec hoc Psychici curent. (a) Sciamus plane non sic esse in græco authentico, quomodo in usum exiit (c) per duarum syllabarum aut callidam aut simplicem eversionem (7): *Si dormierit (8) vir ejus*, quasi de futuro sonet, ac per hoc videatur ad eam pertinere, quæ jam in fide virum amiserit. Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia, totiens virum dedisset, quotiens amissus esset, sine ullo pudore nubendi, etiam ethnicis congruente. Sed etsi ita esset quasi de futuro: *Si cujus maritus mortuus fuerit*, tantundem et futurum ad eam pertineret, cujus ante fidem morietur maritus. Quævis (9) accipe, dum cætera non eventas. Nam cum et illa sententiæ cedant, *servus vocatus es, ne curaveris*: (d) *Impreputiatus vocatus es, ne circumcidaris*: *Circumciscus vocatus es, (e) ne adduxeris*; quibus concurrat: *Vinctus es uxori, ne quæsieris solutionem: solutus es ab uxore, ne quæsieris uxorem*; satis manifestum est, ad eos hæc pertinere, qui in nova et recenti vocatione constituti, de his consulebant, in quibus a fide fuerant deprehensi. Hæc erit interpretatio capituli istius de hoc examinanda, Æn et tempori, et causæ, et tam exemplis et argumentis præcedentibus, quam et sentiis et sensibus subsequen-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Enim Rhen. Seml.
 (2) Promendo Fran.
 (5) Et abest Fran
 (4) Hanc Rhen.
 (5) Quia Rig. Ven.

- (6) Ne abest Rhen.
 (7) Eversionem Seml.
 (8) Autem inser. Rhen. Seml.
 (9) Quamvis Seml. Pam.

COMMENTARIUS.

(a) Sciamus plane non sic esse in græco authentico. Cum omne et veteris et novæ Scripturæ instrumentum in latinum sermonem exinde translatum sit, multo purior manere credenda est fontis unda, quam rivi, ut ait adversus Helvidium Hieronymus. Paque et libro de præscript. hereticor. ad ecclesias apostolicas provocat, *apud quas authentica*, inquit, *literæ Apostolorum recitantur, sonantes vocem, repræsentantes faciem*. Sed græci illius authentici editiones hanc fuisse omnes accuratissimas jam olim observavit Gregorius Nyssenus, *orat. II, de resurrectione Dom.* Etenim ait, *ἐν τοῖς ἀκριβοτέροις ἀντιγράφοις*, Evangelium Marci non pergere ultra hæc verba, *ἐρθεῖντο γὰρ*: cujusmodi ulla hodie exstare nondum est compertum, nisi quod in bibliotheca regia servatur exemplar literis descriptum majusculis, ubi post illa, *ἐρθεῖντο γὰρ*, nota *finis* adpingitur. Mox ab ejusdem lib. arii manu legitur, in quibusdam libris reperiri, Πάντα δὲ παραγγεμένα τῷ περὶ τὸν Πέτρον τινός τινος ἐξ ἡμεῶν. Μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὡς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἀπὸ δύσεως ἐξ-πίστευεν δὲ αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἀρραγὲν κερύμα τῆς αἰδοῦς σωτηρίας. Tum altera librarii nota, in nonnullis etiam codicibus, post illa, *ἐρθεῖντο γὰρ*, sequi, Ἀναστάς δὲ πρῶτ., et cætera quæ in vulgatis editionibus. Ric.

(b) In græco authentico. In græca veritate, in græca origine. Hieronymus præf. in Evang. Augustinus, lib. II, de doctrina Christ., cap. 15. Libros autem Novi Testamenti, si quid in latinis varietatibus titubet, Græcis cedere oportere non dubium est; et maxime, qui apud ecclesias doctiores et diligentiores reperiuntur. Et lib. contra Faustum Manich., II, cap. 6, ubi

de Pauli epistolis citat codicem Latinum emendatum, et codicem græcum etiam emendatum, authenticum dicit, quod est auctoritate dignius, tam in græcis quam in latinis. Nec piguit Augustinum plures inspicere codices, ut ipse testatur in psal. LXVII. *Plures autem codices latini*, inquit, *et maxime græci, ita distinctos versus habent*; et paulo post: *quæ distinctione multorum codicum, et auctoritate digniorum consouanti, sine dubio preferenda, etc.* Idem ad psal. eundem: *Istam repetitionem non omnes codices habent, et eam diligentiores stella adposita prænotant.* Ric.

(c) Per duar. syllabar. eversionem. In authentico illo suo legisse videtur, *ἐὰν κοιμηθῇ* δὲ, si dormiat, si mortuus sit, maritus scilicet, antequam uxor ad fidem vocaretur. Ut ex illo *ἐὰν κοιμηθῇ* δὲ per eversionem duarum syllabarum factum sit *ἐὰν κοιμηθῇ*, si dormierit, si mortuus fuerit. Quod etiam de futuro sonat, inquit Septimius. Quasi Apostoli sensus extendatur etiam ad eum casum, quo virum post fidem ab uxore susceptam mori contigerit; quo etiam casu licet uxori nubere alii viro. Et tamen in membranæ illis vetustissimis, quas viri docti jam pridem ex ampliss. Cl. Puteani bibliotheca laudavero, disertissime scriptum legitur, *ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἄνθρωπος αὐτοῦ*, quod ibidem latine quoque redditur, *si vero dormitionem vir ejus acceperit*. Quæ sane loquendi forma christianum maritum significare magis videtur, quam ethnicum. Ric.

(e) *Impreputiatus vocatus es*. In præputiati, *ἐκ ἀπρεπυτοῦ*. Ric.

(d) *Ne adduxeris*. Præputium scilicet. Præputia ducere, dixit Juvenalis, sat. 6. Ric.

interdictum observare debemus? non utique. Vivit enim unicus pater noster Deus, et mater Ecclesia; et neque ipsi mortui sumus, qui Deo vivimus; neque mortuos sepelimus, quia et illi vivunt in Christo. Certe sacerdotes sumus a Christo vocati, monogamiae debitores ex pristina Dei lege, quae nos tunc in suis sacerdotibus prophetavit.

CAPUT VIII.

Nunc ad legem proprie nostram, id est, ad Evangelium, conversi, qualibus excipimur exemplis! Dum ad sententias pervenimus, ecce statim quasi in limine, duae (1) nobis antistes christiana sanctitatis occurrunt, monogamia et continentia: alia pudica, in Zacharia sacerdote; alia integra, in Joanne antecursore; alia placans Deum, alia praedicans Christum; alia totum praedicans sacerdotem, alia plus praeficiens quam propheten (2), scilicet eum, qui non tantum praedicaverit, aut demonstraverit coram, verum etiam baptizaverit Christum. Quis enim corpus Domini dignius initiaret (3), quam ejusmodi caro, qualis et concepit illud et peperit. (a) Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi sensu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram. At ubi infans templo exhibetur, quis illum in manus suscipit? quis in spiritu primus agnoscit? Vir justus et cautus, et utique (4) non digamus, vel ne dignius (5) mox Christus a femina praedicaretur vetere vidua et univira, quae et templo dedita satis in semetipsa portendebat, quales spiritali templo, id est, Ecclesiae debeant adherere. Tales arbitros infans Dominus expertus, non alios habuit et adultus. Petrum solum invenio maritum, per sacrum; monogamum praesumo, per Ecclesiam, quae super illum aedificata, omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Caeteros cum maritos non invenio, aut spadones intelligam necesse est, aut continentes. Nec enim si penes Graecos communi vocabulo censentur mulieres et uxores, pro consuetudinis facilitate (caeterum, est proprium vocabulum uxorum), ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret uxores Apostolos habuisse. Si de matrimoniis disputaret (quod in sequentibus facit, ubi magis Apostolus aliquod exemplum nominare potuisset), recte videretur dicere: *Non enim habemus potestatem uxores circumducendi,*

A sicut caeteri apostoli et Cephas (1 Cor. IX)? At ubi ea subjungit, quae de victuaria exhibitione abstinentiam ejus, ostendunt, dicentis: Non enim potestatem habemus manducandi et bibendi? non uxores demonstrat ab Apostolis circumductas, quas et qui non habent, potestatem tamen manducandi et bibendi habent; sed simpliciter mulieres, quae illo eodem instituto, quo et Dominum comitantes, ministrabant. Jam vero si Christus reprobat Scribas et Phariseos, sedentes in cathedra Moysi, nec facientes quae docerent, quale est ut ipse super cathedram suam collocaret (6), qui sanctitatem carnis praecipere magis, non etiam obire meminissent, quam illis omnibus modis insinuarat (7) et docendam et agendam, in primis de suo exemplo, tunc (8) de caeteris argumentis; cum puerorum dicit esse regnum caelorum (Matth. XVIII, 3; XXIX, 14); cum consortes illis facit alios post nuptias pueros; cum ad simplicitatem columbae (Matth. XXIX, 16) provocat, avis non tantum innocuae, verum et pudicae, (b) quam unam unus masculus novit; cum samaritanae maritum negat, (c) ut adulterum ostendat numerosum maritum (Jo. IV, 17); cum in revelatione gloriae suae de tot sanctis et prophetis, Moysen et Helian secum mavult, alterum monogamum, alterum spadonem! Non enim aliud fuit Helias, quam Joannes, qui in virtute et spiritu venit Heliae; cum ille vorator et potator homo, prandiorum et caenarum cum publicanis et peccatoribus (requentator (Matth. X; Luc XV, 15, 19), semel apud unam nuptias coenat multis utique nubentibus. Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens et esse.

CAPUT IX.

Sed haec argumentationes potius existimentur de conjecturis coactae, si non et sententiae adstiterint, quas Dominus emisit in repudii retractatu, quod permissum aliquando jam prohibet; in primis, quia ab initio non fuit sic, sicut matrimonii numerus; tum quia quos Deus conjunxit, homo non separabit (Matth. XIX, 6, 8); scilicet, ne contra Dominum faciat. Solus enim ille separabit, qui et conjunxit; separabit autem, non per duritiam repudii, quam exprobat et compescit, sed per debitum mortis. Siquidem unus ex passeribus duobus non cadit in terram sine patris voluntate (Matth. X, 29). Igitur, si quos Deus conjunxit, homo non separabit repudio; aequo consen-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Duo al.
(2) Prophetans Rhen.
(3) Initiavit Leop. contra omnes edd.
(4) Uterque alii.

- (5) Indignius Fran. Obert.
(6) Collocarat Fran.
(7) Insinuarat Fran.
(8) Tum Lat.

COMMENTARIUS.

ejusdem cap. Hinc etiam B. Hieronymus de magno sacerdote idipsum citat ep. 25, de obitu Blasillae ad Paulam. PAM.

CAP. VIII.—(a) Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum. Hanc Tertulliani sententiam asserenti Helvidio contra dixit Hieronymus, Et de Tertulliano quidem, inquit, nihil amplius dico, quam Ecclesiae hominem non fuisse. Quibus verbis significat Septimium nonnulla scripsisse Catholicis minime consentanea. Ric.

(b) Quam unam unus masculus novit. Istud forte c. Pami lib. X, c. 54 accipit, sed falsum esse tes-

tantur rerum naturalium diligentes historici. Le Pa.

(c) Ut adulterum ostendat numerosum maritum. Istud ad haeresin pertinet Montani; quo fit ut etiam detorqueat verba Christi ad samaritanam Joann. IV, ad secundas nuptias, cum tamen ille loquatur de eo qui adhaerebat illi non in nuptiis, sed in fornicatione, sicuti B. August. et graeci commentarii interpretantur. B. Hieronymus cum simile quid dixisset, lib. I, adv. Jovin., postea apolog. ad Paumach. sic interpretatur, ut non referatur ad secundas, imo et sextas nuptias, sed ad prostitutam. PAM.

VII, 2, 6). Sed et sequentia recognosce, quo
 iste, qui tibi blanditur, evadat: *Itaque, in-*
fratres mei, mortificamini et vos legi per corpus
Christi, ut efficiamini alteri, ei scilicet qui a mortuis
resurrexit, uti fructum feramus Deo. Cum enim eramus
in membris nostris ad fructum ferendum morti-
bus, tunc evacuati sumus a lege, mortui in quo
vivimus, ad serviendum Deo in novitate spiritus,
non in vetustate literæ. Igitur, si mortificari nos
legi per corpus Christi, quod est Ecclesia,
spiritu novitatis constat, non per literam
legis, id est legis; auferens te a lege, quæ
enest uxorem, marito defuncto, quominus alii
matrimonium, ad contrariam te redigit conditionem, ne,
si viro, nubas; quantumque non deputarieris
propter facta alteri viro post mortem mariti, si
in lege agere deberes, tanto ex diversitate
conditionis adulterii te præjudicat post mortem ma-
riti nubentem: quia jam mortificata es legi,
non potest tibi licere, cum recessisti ab ea apud
Christum, non tibi licebat.

CAPUT XIV.

si et absolute Apostolus permisisset in fide,
 matrimonio, nubere, proinde fecisset quemad-
 modum et cætera, quæ adversus formam regule suæ
 conditione temporum gessit, circumcidens Ti-
 tum propter superinductios (1) falsos fratres,
 quos quosdam inducens in templum propter ob-
 scenationem Judæorum (Act. XVI, 3, XXI, 24), ille
 castus, in Lege volentes agere, castigat. Sed ita
 agebant (2), ut omnibus omnia fieret, quo omnes
 crederet, parturiens illos, donec formaretur Christus
 ecclesia, et calefaciens tanquam nutrix parvulos fidei
 ecclesie, IX, 20; Gal., IV, 9), docendo quædam per
 imperium, non per imperium, aliud est enim indul-
 gentiam denuo nubendi propter infirmitatem car-
 nemadmodum Moyses repudiandi propter du-
 ritiam cordis (Deuter. XXIV, 1). Et hic itaque red-
 supplementum sensus istius. Si enim Christus
 quod Moyses præcepit, quia ab initio non
 fuit (Matth. XIX, 8), nec sic (3); ideo ab alia
 virtute reputabitur Christus; cur non et
 abstinens abstulerit, quod Paulus indulsit? Quia et
 non matrimonium ab initio non fuit, nec ideo
 non habendus sit, quasi spiritus alienus, tan-
 quam Deo et Christo dignum sit quod superduci-
 tur? Si (5) Deo et Christo dignum fuit duritiam
 tempore expleto compescere, cur non dignius

sit et Deo et Christo infirmitatem carnis tempore
 jam collectiore discutere? Si justum est matrimo-
 nium non separari, utique et non iterari honestum
 est. Denique, apud sacerdotem utrumque in bona dis-
 ciplina deputatur, aliud concordie nomine, aliud
 pudicitie. Regnavit duritia cordis usque ad Christum:
 regnaverit et infirmitas carnis usque ad Paracletum.
 Nova lex abstulit repudium, habuit quod auferret.
 Nova prophetia, secundum matrimonium, non minus
 repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo
 cessit, quam infirmitas carnis. Plus hæc sibi Paulum
 defendit, quam illa Moysen; tamen defendit cum
 indulgentem eum captat, præscribentem recusat,
 quæ potiores sententias et perpetuas voluntates ejus
 eludit; quæ non sinit nos hoc Apostolo præstare,
 quod mavult. Et quousque infirmitas ista impudicis-
 sima in expugnando meliora perseverabit? Tempus
 ejus donec Paracletus operaretur fuit, in quem
 dilata (6) sunt a Domino, quæ tunc sustineri (7)
 non poterant, quæ jam nemini competit portare non
 posse; quia per quem datur portare posse, non
 deest. Quandiu causabimur carnem, quia dixit Do-
 minus, *Caro infirma* (Matth., XXV, 4)? Sed præmisit
 et, *Spiritus promptus*; ut vivat spiritus carnem, ut
 cedat quod infirmum est fortiori. Nam et: *Qui*
potest capere, capiat (Matth., XIX, 12), inquit; id
 est, qui non potest, discedat. Discessit et ille dives,
 qui non ceperat substantiæ dividendæ egenis præce-
 ptum, et dimissus est sententiæ suæ a Domino
 (Matth., XIX, 16-22) Nec ideo duritia imputabitur
 Christo de arbitrii ejuscumque liberi vitio (8) *Eccle,*
 inquit, *posuante te bonum et malum* (Deut., XXX, 15,
 Eccli., XV, 18); elige quod bonum est; si non potes,
 quia non vis (a) posse enim te, si velis, ostendit,
 quia tuo arbitrio utrumque proposuit, discedas
 oportet ab eo, ejus non facis voluntatem.

CAPUT XV.

Quæ igitur hic duritia nostra, si non facientibus
 voluntatem Dei renuntiamus? Quæ hæresis, si se-
 cundas nuptias, ut illicitas, juxta adulterium judi-
 camus? Quid est enim adulterium, quam matrimo-
 nium illicitum? Notat Apostolus eos, qui in totum
 nubere prohibebant, qui et de cibis interdiebant,
 quos Deus condidit (I Tim., IV, 3). Nos vero non
 magis nuptias auferimus, si secundas recusamus,
 quam cibos reprobamus, si sæpius jejunamus. Aliud
 est auferre, aliud temperare, aliud est legem non
 nubendi ponere, aliud (9) modum nubendi statuere.
 Plane qui exprobrant nobis duritiam vel hæresim in
 hac causa (10), si in tantum fovent carnis infirmi-

LECTIONES VARIANTES.

superinductios *Rhen.*
 agebat *al.*
 sic abest *Fran.*
 superducitur *al.*
 sed *Seml. Obert.*

(6) Dilatata *Rhen.*
 (7) Sustinere *Fran.*
 (8) Servitio *Rhen.*
 (9) Est repetit. *Rhen.*
 (10) Estimant *add. alii.*

COMMENTARIUS.

XIV.—(a) *Posse enim te, si velis, ostendit.* Pu-
 tus locus pro continentia, adeo ut in nostra potes-
 tas videatur, modo ad Deum recurramus. S. Au-

gustinus, lib. de adult. conjug. II, c. 29: *Levis erit con-*
tinentiæ sarcina, si Christi erit, Christi erit, si fides
aderit, quæ impetrata jubente Deo quæ jusserit. L. Pn

tatem, ut in nubendo frequenter sustinendam putent: A tunc illam in alia causa neque sustinent, neque venia fovent, cum tormentis expugnata est in negationem? Utique enim illam magis excusari capit, quæ in prælio cecidit, quam quæ in cubiculo; quæ in equuleo succubuit, quam quæ in lectulo; quæ credulitati cessit, quam quæ libidini; quæ gemens devicta est, quam quæ lubens. Sed illam quidem a communicatione depellunt, quia non sustinuit in finem; hanc vero suscipiunt, quasi et hæc sustinuerit in finem. Propone quid utraque non sustinuerit in finem, et invenies ejus causam honestiorem, quæ sævitiam, quam quæ pudicitiam sustinere non potuit. Et tamen nec eventam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam.

CAPUT XVI.

Rideo autem, cum infirmitas carnis opponitur, quæ B summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere, est res virium; resurgere in opera carnis de continentia otio, substantia est laterum. Talis infirmitas, et tertio, et quarto, et usque septimo forsitan matrimonio sufficit; ut quæ totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura jam non Apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem, plures solitum mulieres ducere quam pingere, materia enim in illo abundat, unde et animam esse præsumens, multo magis spiritum a Deo non habet, jam nec psychicus, quia non de afflatu Dei psychicus. Quid, si inopiam quis causetur, ut carcerem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus (Matth., VI, 23) de victu et vestitu non esse cogitandum? Habet Deum etiam corvorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid si solitudinem domus obtendat (1)? Quasi una mulier frequentiam præstet homini ad fugam proximo: habet viduam utique, quam adsumat licebit. Non unam generis hujus uxorem, sed etiam (2) plures habere concessum est. Quid, si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut

- (1) Ostendit Rhen.
- (2) Jam Rhen.
- (3) Estimant Rhen.
- (4) Pipantes Fran. Jun.

LECTIONES VARIANTES.

- (3) In quo Rhen Seml.
- (6) Tam Rhen. tum Jun.
- (7) Semetipsa Fran.

COMMENTARIUS.

CAP. XVI.—(a) Si et apud Christum legibus Juliiis agi credunt. Non dubium quin respexerit ad leges Julias, quæ cælibatus et orbitatis pœnas continebant. Quas auxit Augustus teste Dione lib. l.v. unde lex Julia dicta est lex caducaria; nam cum cælibes nihil caperent ex testamentis nisi ex proxime junctis, orbi vero dimidium tantum, legatum quod erat cælibi, caducum dicebatur, nisi intra dies centum pareret. Sozomenus id diligenter notat lib. 1, eccl. hist. ὁμοίως ἔν Ψωμαίοις παλαιῶς, ἀπὸ τῆς καὶ πάντα ἐπὶ τὸν ἰσὺν ἀξιοῦσθαι τοῦτον τοῖς ἡμέραις, Lex erat antiqua apud Romanos, qua cælibes ultra viginti quinque annos legatis frustrabantur. Respicit autem ad pœvas illas Plutarchus de amore liber.: Ψωμαίων πολλοὶ γαμοῦσι, γεννῶσιν, καὶ οὐκ ἔναι καὶ κληρονομίαις ἔχουσιν, ἀλλ' ἔναι κληρονομίαις ὄνουνται: Plerique Romanorum uxores ducunt liberosque suscipiunt, non ut hæredes habeant, sed ut hæredes fieri ipsi possint; unde Juvenalis adulterum iuducit, qui hæc marito oggannit:

Propter me scriberis hæres.
Legatum omne capis, necnon et dulce caducum.

ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit; hæredes scilicet christianus quaeret, sæculi totius exhæres? Habet fratres, habet Ecclesiam matrem. Aliud est, (a) si et apud Christum legibus Juliiis agi credunt, et existimant (5) cælibes et orbos ex testamento Dei solidum non posse capere. Nubant igitur hujusmodi in finem usque, ut in ista confusione carnis; sicut Sodoma et Gomorrha, et diluvii dies, ab illo ultimo exitu sæculi deprehendantur. Adjiciant tertium dictum (I Cor. XV, 52): Manducemus, et bibamus, et nubamus: cras enim moriemur; non recogitantes Va illud prægnantibus et lactantibus, multo gravius et amarius eventurum in concussione totius mundi, quam evenit in vastatione unius particule Judææ. Satis opportunos novissimis temporibus fructus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia, et uteros nauseantes, et (b) infantes pipiantes (4). Parent Antichristo in quæ (5) libidinosis sæviat. Adducet illis carnifices obstetrices.

CAPUT XVII.

Habebunt plane Christo quod allegant, speciosum privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed hæc judicabunt jam (6) non Isaac monogamus pater noster, nec Joannes aliqui Christi spado, nec Judith filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum. (c) Solent ethnici judices destinari. Exsurget regina Carthaginis, et decernet in christianas, quæ profuga, et in alieno solo, et tantæ civitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse debuisset; ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrariis uri quam nubere. Assidebit et illi matrona romana, quæ, etsi per vim nocturnam, nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam in semetipsam (7) vindicaret. Fuerunt et quæ pro viris mori mallet, quam post viros nubere. Idolis certe et monogamia et viduitas apparent. Fortunæ muliebri coronam non imponit, nisi

Solidum enim capere de quo hic agitur est ἰσὺν ἀξιοῦσθαι, quod idem est ac hæredem fieri ex asse, et omnem illam hæreditatem adire; quod ut dixi in cælibes non fiebat, nam legata fiebant caduca, ibantque in fiscum. lib. vi, de vulg. et pupill. substit. Propter Christianos tamen ἰσὺν ἀξιοῦσθαι παρ' ἑαυτὸν καὶ ἑταίρων ἐπὶ θεῶν ἀσκήσονται, Constantinus deinde cælibatus pœnas sustulit. Euseb. de vitâ Const. et Sozom. lib. 1. Le Pa.

(b) Infantes pipiantes. Pipiare Oscorum lingua est vagire: ab eo fit pipilare, quo Catullus de passeris garritu utitur. Le Pa.

CAP. XVII.—(c) Solent Ethnici judices destinari. Alludit ad judicia, quæ de Christianis apud Ethnicorum tribunalia peragebantur. Non erit novum, inquit, Christianos sisti pro tribunalibus Ethnicorum. Itaque et monogamiam suam evincere conatur etiam Ethnicorum judicio, hoc est, exemplis illis toties inculcatis; credo, quod xvi sui partem Fidelium majorem tribus capi sentiebat. Ea vero sunt Lucretiæ, Flaminiæ, Vestalium, et id genus aliorum exempla. Ric.

univira; sicut nec (a) matri Matutæ. (b) Pontifex Maximus et Flaminica nubent semel. Cereris sacerdotes, viventibus etiam viris et consentientibus, amica separatione viduantur. Sunt et quæ (1) de tota continentia judicent nos virgines Vestæ et Junonis Achaicæ, et Dianæ Seythicæ, et Apollinis Pythii. Etiam bovis illius ægyptii antistites, de continentia infirmitatem Christianorum judicabunt. Erubescere caro, quæ Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine (2)

revocaris. Redi in Adam vel priorem, si in novissimum non potes. Semel gustavit ille de arbore, semel concupiit, semel pudenda protexit, semel Deo erubuit, semel ruborem suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exsulavit, semel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam formam; si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhibe (3) tertium Adam, et hunc digamum, et tunc poteris esse, quod inter duos non potes.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Qui *Rhen. Jun.*(2) In quod et fine *Rhen. Jun.*(5) Te addit *Rhen. tu Jun.*

COMMENTARIUS.

(a) *Matri Matutæ* Ino est alio nomine, inter deas marinas adscripta. Ovid. fast. VI.
Leucothoe gratis Matuta vocabere nostris.

Variis quippe nominibus insignitur. LE PR.

(b) *Pontifex maximus et Flaminica*. Iab. de Exhort. cast. dixit Flaminem et Flaminicam. LE PA.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE JEJUNIIS ⁽⁴⁾

ARGUMENTUM. — *Orthodoxi quos hic vocat psychicos, B Montani dogmata de jejuniis improbant. Illius igitur assecla factus, jejunia montanica, xerophagias et stationes defendit.*

CAPUT PRIMUM.

Mirarer Psychicos (5) (c) si sola luxuria tenderent (6), qua sæpius nubunt; et non etiam (d) ingluvie lacerarentur (7), qua jejunia oderunt, monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo hæc tam unita atque concreta sint, ut si disjungi omnino potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhererent. Specta corpus, et una regio est. Denique (e) pro dispositione membrorum, ordo vitiorum; prior venter, et statim cætera saginæ substructa las civia est. Per edacitatem salacitas transit. Agnosco igitur (f) animalem (8) fidem studio carnis qua tota constat, tam multivorantiæ quam multinubentiæ pronam; ut merito spiritalem disciplinam pro substantia æmulam, in

hac quoque specie continentiae accuset, proinde gula frenos induentem (9) per nullas interdum vel seras vel aridas escas, quemadmodum et libidini per unicas nuptias. Piget (10) jam cum (11) talibus congregi, pudet et (12) jam de eis alterari, quorum nec defensione verecunda est. Quomodo enim protegam castitatem et sobrietatem sine taxatione adversariorum? Quinam isti sint semel nominabo (g) exteriores et interiores botuli Psychicorum. Hi Paracletico controversiam faciunt; (h) propter hoc novæ prophetiæ (13) recusantur: non quod alium Deum prædicent Montanus et Priscilla et Maximilla, nec quod *Jesum Christum solvant* (1 *Joan. IV, 5*), nec quod aliquam fidei aut spei regulam evertant; sed quod plane doceant sæpius jejunare, quam nubere. De modo quidem nubendi jam edidimus monogamiæ defensionem. Nunc de castigatione victus, secunda, vel magis prima (14) continentiae pugna est. (i) Arguunt nos, quod jejunia propria custodiamus; quod stationes

LECTIONES VARIANTES.

(1) De Jejunio adv. Psychicos hic liber inscriptus est in *edd. Gelen. Seml. all.*(5) Additur istos *Fran.*(6) Tenerentur *Rhen. Leop.*(7) Ducerentur *Seml. Leop.* laxarentur *cod. Ursini.*(8) *ψυχικῶν.*(9) Imbuentem *Seml.*(10) Pudet *al.*(11) Cum rejicit *Seml.*(12) Et abest *Rhen. Leop.*(13) Prophetiæ *Seml.*(14) Secundæ vel magis primæ *Seml. Leop.*

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(c) *Psychicos*. Id est, Catholicos, Montani adversarios; quos Psychicos seu animales vocat, abutendo verbis apostoli (1 *Cor. II, 14*). *EDD.*

(d) *Ingluvie lacerarentur*. Rumpere. *RIG.*

(e) *Pro dispositione membrorum, ordo vitiorum*. Hinc illud Hieronymi: ad Amasidum epist. 147. Pro membrorum ordine, ordo vitiorum est. *RIG.*

(f) *Animalem fidem*. Psychicam. *RIG.* (V. supra n. (a). *EDD.*

(g) *Exteriores et interiores botuli Psychicorum*. Honorem auribus merito praefatus est. Etenim botulus, interior quidem, farcinibus ingluvie stipatur, ut gænonis alicujus abdomen; exterior vero, in uteri mo-

dum inverecunde distenditur, ut Horatianus ille de ficulneo trunco deus,

Obscenoque ruber porrectus ab inguine palus. *RIG.*

(h) *Propter hoc novæ prophetiæ recusantur*. Sic Praxeam queritur expulisse prophetiam Roma, initio libri adversus ipsam. Et Montaniste catholicos vocabant *πρρυγορῶντες* (sive occisores prophetarum. *EDD.*), ut discrete est ex Apollonii Hierapolita fragmentis quæ apud Nicephorum, lib. IV, cap. 5. *RIG.*

(i) *Arguunt nos quod jejunia propria custodiamus*. Propria scilicet montanistis seu Paracleticis, ex imperio novæ disciplinæ. *RIG.*—*ἰδὲ*, aliis non usi-

tibus; et in primis, an ipsius Apostoli et consilio proprio congruat et instituto: nihil enim custodiendum est, quam ne diversus sibi quis (1) deprehendatur.

CAPUT XII.

Audi et subtilissimam e contrario argumentationem. Adeo, inquit, permisit Apostolus iterare connubium, ut solos qui sunt in clero, monogamiae jugo adstrinxerit: quod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescribit. Numquid ergo et quod omnibus praecipit, solis episcopis non praescribit; si quod episcopis praescribit, non et omnibus praecipit? An ideo omnibus, quia et episcopis? et ideo episcopis, quia et omnibus? Unde enim episcopi et clerici? nomine de omnibus? Si non omnes monogamiae tenentur; unde monogami in clerum? An ordo aliqui seorsum debet institui monogamorum, de quo adlectio fiat in clerum? Sed cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus; tunc omnes sacerdotes; quia sacerdotes nos Deo et Patri fecit (Apocal., I, 6, V, 10): cum ad persequationem disciplinae sacerdotalis provocamur, (a) deponimus infulas, et impares (2) sumus: De ecclesiasticis ordinibus (3) agebatur, quales ordinari oporteret. (b) Oportebat igitur omnem (c) communis disciplinae formam sua fronte proponi, edictum quodammodo futurum universis in praecipione (4), (d) quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret praepositos, et ne vel ipse honor (5) aliquid sibi ad licentiam, quasi de privilegio loci blandiretur (6). Prospiciebat Spiritus Sanctus dicturos quosdam, « Omnia licent episcopis; » sicut ille (e) vester Uthinensis nec Scantiniam timuit. Quot (7) enim et digami (8) praesident apud vos, insultantes utique Apostolo, certe non erubescerent, cum haec sub illis leguntur! Age jam, qui putas exceptionem (9)

A monogamiae de episcopis factam, recede et a reliquis titulis disciplinae, qui cum monogamia episcopis adscribuntur. Noli esse irreprehensibilis, sobrius, bene moratus, hospitalis, docibilis; quin vero et vino deditus, et manu promptus ad caedendum, et pugnax (10), et pecuniae amans, et domum non regens, nec filiorum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans (I Tim. III, 2, seqq.). Si enim suam habent episcopi legem circa monogamiam, etiam caetera quae monogamiae accedere oportebit, episcopis erunt scripta. Laicis vero, quibus monogamia non convenit, caetera quoque aliena sunt. Evasisti, Psychice, si velis, vineula disciplinae totius. Praescribe constanter non omnibus praecipit, quae quibusdam sint praecipit; aut si caetera quidem communia sunt, monogamia vero solis episcopis imposita est, numquid illi soli christiani pronuntiandi, in quos tota disciplina collata est?

CAPUT XIII.

Sed et Timotheo scribens, (f) vult juvenculas nubere, filios suscipere, matres familiae agere (I Tim., v. 14). Ad eas dirigit, quales supra denotat, juvenculas viduas, quae in viduitate deprehensae, et aliquandiu adsectatae (11), postquam in deliciis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium quod primam fidem resciderunt: illam videlicet, a qua in viduitate inventa, et professae eam, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptae viduitatis postea rescindant, non ut totiens nubant, quotiens in viduitate tentata (12), imo et in deliciis habita noluerint perseverare. Legimus eum et ad Romanos scribentem: Quae autem sub viro est mulier, viventi viro vincta est; si autem obierit, evacuata est a lege viri. Nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si juncta fuerit alteri viro. Si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera facta alii viro

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quis abest Seml.
 (2) Sic Rig. e lib. Ursini Rhen. pares al. partes cod. n. o. w. impares.
 (3) Ord alius aberat in Cod. Divionensi Rig.
 (4) In praesessione Rig. Ven. impressione Rhen. Seml. Leop. Obert.
 (5) Sonor Rigalt.

- (6) Blandiatur Seml. Obert. Cod. Womo.
 (7) Quod Rig.
 (8) Et ex digamia Rhen.
 (9) Acceptionem Rhen.
 (10) Pugnas Rhen.
 (11) Affectatae Rhen.
 (12) Tentanda Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. XII.—(a) Deponimus infulas, et impares sumus. Sic emendavimus ex libro Ursini. Ait igitur: Nos laici, cum ad persequationem disciplinae sacerdotalis provocamur, deponimus personam sacerdotalem; et jam dicimus, alios esse laicos, alios sacerdotes. RIC.

(b) Oportebat igitur communis disciplinae formam sua fronte proponi. Eleganter frontem Ecclesiae vocat episcopus, presbyteros, diaconos. Oportebat, inquit, in fronte Ecclesiae Christianae proponi ac pendere formam, hoc est, Tabulas totius disciplinae ecclesiasticae; ut sic praecederet edictum quod universi sequerentur. Sic enim legitur in divionensi codice vetusto, Edictum quodammodo futurum universis in praecipione. RIC.

(c) Communis disciplinae formam. Legem communem significat tam laicis quam sacerdotibus dictam, τὸ νόμον τοῦ πνεύματος (Petri V). RIC.

(d) Quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret praepositos. Ordinem monoga-

morum significat, unde sumuntur praepositi. Itaque omnem plebem volebat esse monogamos. RIC.

(e) Vester Uthinensis nec Scantiniam timuit. Uthina oppidum est Africae, colonia Romanorum. Non agnoscebat autem, ut videtur, novam Montani prophetiam Uthinensis ecclesia. Notat autem episcopum de illicita venere, cum dicit nec Scantiniam timuit. P. Scantinius legem tulit qua paderatae gravi supplicio afficerentur. RIC.

CAP. XIII.—(f) Vult juvenculas nubere. Locum hunc Auctor ad institutum suum detorquet, ut vix adsequi quis possit quid velit. Varia est etiam veterum expositio, inter quas placet maxime illa Epiphanius contra Montanistas ut priori loco cum dicit: Juniores viduas devota, etc., loquatur de iis quae promissere, et promissis non stant, iudicium habentes, eo quod primam fidem irritam fecerint; postea vero illis verbis: Volo ergo juvenculas viduas nubere, de iis, quibus per infirmitatem ad alteras transire nuptias permittit. PAV.

rificant; cum fides libera in Christo ne Judaicæ quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat, semel in totum macellum ab Apostolo admissa, detestatore eorum qui sicut nubere prohibeant, ita jubeant cibis abstinere a Deo conditis: et ideo nos esse jam tunc prænotatos in novissimis temporibus abscedentes a fide, intendentes spiritibus mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inustam habentes conscientiam (1 Tim. IV, 1). Quibus oro te ignibus? credo quibus nuptias sæpe deducimus, et cœnas quotidie coquimus. Sic et cum Galatis (Gal. IV, 10) nos quoque percuti aiunt, observatores dierum, et mensium, et annorum. Jaculantur interea et Esaiam pronuntiasse: Non tale jejunium Dominus elegit (Is. LVIII, 4 et 5); id est, non abstinentiam cibi, sed opera justitiæ quæ subtextit; et ipsum Dominum in Evangelio ad omnem circa victum (1) scrupulositatem compendio respondisse, non his communicari (2) hominem, quæ in os inferantur, sed quæ ex ore proferantur (Marc. VII, 15), cum et ipse manducaret et biberet usque in notationem: Ecce homo vorator et potator (Math. XI, 19), sic et Apostolum docere, quod esca nos Deo non commendat, neque abundantes si edamus, neque deficientes si non edamus (I Cor. VIII, 8). His et hujusmodi sensibus eo jam subtiliter tendunt, ut unusquisque pronior ventri possit supervacua, nec adeo necessaria, existimare (a) sublatis (3) vel diminuti (4) vel demorati cibi officia (b), præponente (5) scilicet Deo (6) justitiæ et innocentiae opera. (c) Et scimus quales sint carnalium commodorum suaviorum; quum (7) facile dicatur: Opus est de totis præcordiis credam, diligam Deum et proximum mihi (8); in his enim duobus præceptis tota Lex pendet et prophetæ, non in pulmonum et intestinorum meorum inanitate.

CAPUT III.

Itaque nos hoc prius affirmare debemus, quod occulte subruï periclitatur, quantum valeat apud Deum inanitas ista, et ante omnia unde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi Deum; (d) tunc enim agnosceretur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas a primordio recensendæ. Ac-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Victus *Seml.*
 (2) Coinquinari *Seml. Leop.*
 (3) Dilati *Seml. delati Jun.*
 (4) Diminuti *Jun.*
 (5) Præponentes *Jun.*
 (6) Deo abest *Seml.*
 (7) Quam *Seml.*

(a) *Sublati vel diminuti.* Cibi sublatis jejunio, diminuti xerophagia, demorati propter stationes quæ quoniam protendebantur, cibos morari consueverant. LE PR.

(b) *Demorati cibi officia.* Demorati, hoc est, dilati. Sic infra hocce opusculo: *Stellæ auctoritatem demorantis suspirant.* RIC.

(c) *Et scimus quales sint carnalium commodorum suaviorum.* Scimus, inquit, quales soleant a Psychicis nostris declamationes tractari commodis carnalibus suadendis. Apud Rhetores duo genera materiarum tractantur, Suaviorum et Controversiarum. Suaviorum, tanquam leviores, et minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur, quasi rudimenta dicendi. Controversiarum, seu Judiciales, robustioribus assignantur. RIC.

A ceperat Adam a Deo legem non gustandi de arbore agnitionis boni et mali, moriturus si gustasset. Verum et ipse tunc in psychicum reversus (9) post ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacramentum in Christum et Ecclesiam prophetaverat, nec jam capiens quæ erant spiritus, facilius ventri quam Deo cessit, pabulo potiusquam præcepto annuit; salutem gula vendidit. Manducavit denique, et periit: salvus alioquin, (e) si uni arbusculæ jejunare maluisset (10); ut jam hinc animalis fides semen suum recognoscat, exinde deducens carnalium appetitionem, et spiritualium recusationem. Teneo igitur a primordio homicidam gulam, tormentis atque suppliciis in die puniendam, etiamsi Deus nulla jejunia præcepisset; ostendens tamen unde sit occisus Adam, mihi reliquerat intelligenda remedia offensæ, qui offensam demonstrarat: ultro cibum quibus modis, quibusque temporibus potuissem, pro veneno deputarem, et antidotum famem sumerem, per quam purgarem mortis a primordio causam (11) in me quoque cum ipso genere transductam, certus hoc Deum velle, ejus contrarium noluit, satisque confidens placituram illi continentiæ curam, a quo damnatam comperissem incontinentiæ culpam. Porro, cum et ipse jejunium mandet, et animam conquassatam proprie utique cibi angustiis sacrificium appellet (Ps. L, 18), quis jam dubitabit omnium erga victum (12) macerationum hanc fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo, et observato præcepto, primordiale jam delictum expiaretur, ut homo per eandem materiam causæ satis Deo faciat, per quam offenderat, id est, per cibi interdictionem; atque ita salutem æmulo modo redaccenderet inedia, sicut exstinxerat sagina, pro unico illicito plura licita contemnens.

CAPUT IV.

Hæc ratio servabatur apud Providentiam Dei, pro temporibus omnia modulantis (13), ne quis ex diverso ad dejiciendam propositionem nostram, Cur ergo, dicat, non statim Deus aliquam victus constituit castigationem, quinimo et auxit permissionem? Nam in primordio quidem herbidum solummodo et arbo-

- (8) Tanquam me *Seml.*
 (9) Eversus *Jun.*
 (10) Maluisset *Seml.*
 (11) Casum *Seml.*
 (12) Victus *Seml. forte ergo Jun.*
 (13) Moderantis *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. III.—(d) *Tunc enim agnosceretur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas.* Ipse, libro de Corona, consuetudinis sive observationis probandæ regulam præscripsit. Tunc videlicet colendam esse consuetudinem, cum rationi consentanea deprehenditur; et majorem effici rationem christianarum observationum, cum illas etiam natura defendit, quæ prima omnium disciplina est. Hic vero tantum rationis auctoritatem advocat. RIC.

(e) *Si uni arbusculæ jejunare maluisset.* Quale jejunium? quandoquidem Adamo Deus ex omni ligno comedere indulserat, unica tantum arbuscula excepta. Sane Adamum perdidit, non gula, sed præmaturæ divinitatis cupido. RIC.

tatem, ut in nubendo frequenter sustinendam putent : A tunc illam in alia causa neque sustinent, neque venia foveant, cum tormentis expugnata est in negationem? Utique enim illam magis excusari capit, quæ in prælio cecidit, quam quæ in cubiculo; quæ in equuleo succubuit, quam quæ in lectulo; quæ credulitati cessit, quam quæ libidini; quæ gemens devicta est, quam quæ iubens. Sed illam quidem a communicatione depellant, quia non sustinuit in finem; hanc vero suscipiunt, quasi et hæc sustinuerit in finem. Propono quid utraque non sustinuerit in finem, et invenies ejus causam honestiorem, quæ sævitiam, quam quæ pudicitiam sustinere non potuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nec dum impudicam.

CAPUT XVI.

Rideo autem, cum infirmitas carnis opponitur, quæ summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere, est res virium; resurgere in opera carnis de continentia otio, substantia est laterum. Talis infirmitas, et tertio, et quarto, et usque septimo forsitan matrimonio sufficit; ut quæ totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura jam non Apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem, plures solitum mulieres ducere quam pingere, materia enim in illo abundat, unde et animam esse præsumens, multo magis spiritum a Deo non habet, jam nec psychicus, quia non de afflatu Dei psychicus. Quid, si inopiam quis causetur, ut carrem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus (*Matth.*, VI, 25) *de victu et vestitu non esse cogitandum?* Habet Deum etiam corvorum educatorem, etiam florum exultorem. Quid si solitudinem domus obtendat (1)? Quasi una mulier frequentiam præstet homini ad fugam proximo: habet viduam utique, quam adsumat licebit. Non unam generis hujus uxorem, sed etiam (2) plures habere concessum est. Quid, si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut

A ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit; hæredes scilicet christianus quaeret, sæculi totius ex hæres? Habet fratres, habet Ecclesiam matrem. Aliud est, (a) si et apud Christum legibus Julii agi credunt, et existimant (3) cælibes et orphos ex testamento Dei solidum non posse capere. Nubant igitur hujusmodi in finem usque, ut in ista confusione carnis; sicut Sodoma et Gomorrha, et diluvii dies, ab illo ultimo exitu sæculi deprehendantur. Adjiciant tertium dictum (*I Cor.* XV, 52) : *Manducemus, et bibamus, et nubamus: cras enim moriemur*; non recogitantes *Væ* illud prægnantibus et lactantibus, multo gravius et amarius eventurum in concussione totius mundi, quam eventit in vastatione unius particule Judææ. Satis opportunos novissimis temporibus fructus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia, et uteros nasecentes, et (b) infantes pipiantes (4). Parent Antichristo in quæ (5) libidiniosius sæviat. Adducet illis carnifices obstetrices.

CAPUT XVII.

Habebunt plane Christo quod allegent, speciosum privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed hanc judicabunt jam (6) non Isaac monogamus pater noster, nec Joannes aliqui Christi spado, nec Judith filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum. (c) Solent ethnici judices destinari. Exsurget regina Carthagini, et decernet in christianas, quæ profuga, et in alieno solo, et tantæ civitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse debuisset; ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere. Assidebit et illi matrona romana, quæ, etsi per vim nocturnam, nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam in semetipsam (7) vindicaret. Fuerunt et quæ pro viris mori mallent, quam post viros nubere. Idolis certe et monogamia et viduitas apparent. Fortunæ muliebri coronam non imponit, nisi

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ostendit *Rhen.*
- (2) Jam *Rhen.*
- (3) Existimant *Rhen.*
- (4) Pipiantes *Fran. Jun.*

- (5) In quo *Rhen Seml.*
- (6) Tam *Rhen. tum Jun.*
- (7) Semetipsa *Fran.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI.—(a) *Si et apud Christum legibus Julii agi credunt.* Non dubium quin respexerit ad leges Julias, quæ cælibatus et orbitatis pœnas continebant. Quas auxit Augustus teste Dione lib. I.V. unde lex Julia dicta est lex caducaria; nam cum cælibes nihil caperent ex testamentis nisi ex proxime junctis, orbi vero dimidium tantum, legatum quod erat cælibi, caducum dicebatur, nisi intra dies centum pareret. Sozomenus id diligenter notat lib. I, *eccl. hist.* *ὁ νόμος ἦν Ῥωμαίοις παλαιός, ἀπὸ τῶν αἰσῶν καὶ πάντα ἐκ τῶν ἰσῶν ἀξιοῦσθαι τῶν ἰσῶν τοῖς ἀγαθοῖς, Lex erat antiqua apud Romanos, qua cælibes ultra viginti quinque annos legatis frustrabantur.* Respicit autem ad pœnas illas Plutarchus *de amore liber.* : *Ῥωμαίων πολλοὶ γαμοῦσι, γυναικῶν, καὶ οὐκ ἔτι κληρονομίας ἔχουσιν, ἀλλ' ἵνα κληρονομήσιν δύνανται: Plerique Romanorum uxores ducunt liberosque suscipiunt, non ut hæredes habeant, sed ut hæredes fieri ipsi possint; unde Juvenalis adulterum inducit, qui hæc marito ogganit :*

Propter me scriberis hæres.
Legatum omne capis, nec non et dulce caducum.

Solidum enim capere de quo hic agitur est *ἰσῶν ἀξιοῦσθαι*, quod idem est ac hæredem fieri ex asse, et omnem illam hæreditatem adire; quod ut dixi in cælibes non fiebat, nam legata fiebant caduca, ibantque in fiscum. lib. VI, de vulg. et pupill. substit. Propter Christianos tamen *ἰσῶν ἀξιοῦσθαι* *κατ' ἑαυτὸν καὶ ἀπαίδων διὰ θεῶν ἕπαρῶντες*, Constantinus deinde cælibatus pœnas sustulit. Euseb. de vita Const. et Sozom. lib. I. Le Pa.

(b) *Infantes pipiantes.* Pipiare Oscorum lingua est vagire: ab eo fit pipilare, quo Catullus de passeris garritu utitur. Le Pa.

CAP. XVII.—(c) *Solent Ethnici judices destinari.* Aludat ad judicia, quæ de Christianis apud Ethnicorum tribunalia peragebantur. Non erit novum, inquit, Christianos sisti pro tribunalibus Ethnicorum, itaque et monogamiam suam evincere conatur etiam Ethnicorum judicio, hoc est, exemplis illis toties inculcatis; credo, quod xvi sui partem Fidelium majorem talibus capi sentiebat. Ea vero sunt Lucretiæ, Flaminicæ, Vestalium, et id genus aliorum exempla. Ric.

aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non Dominus A ipse oblivionem sui exprobrans Israeli, causam plenitudini deputat (1): *Incrassatus est dilectus, et pinguefactus, et dilatatus est, et dereliquit Deum qui fecit eum, et abscessit a Domino saluficatore suo* (Deut. XXXII, 15). Denique in eodem Deuteronomio eandem causam præcaveri jubens: *Ne, inquit, cum manducaveris et biberis, et domos optimas edificaveris, ovibus et bobus tuis multiplicatis, et argento et auro, extollatur cor tuum, et obliviscaris Domini Dei tui* (Deut., VIII, 12). Præposuit corruptelæ divitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsæ divitiæ procurant. Per illas scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis videret, et auribus audiret, et corde conjeceret adipibus obstructo, quas nominatim esui abstulit, dedocens hominem saginæ studere. Cæterum, cui cor erectum (2) potius inveniebatur quam impingnatum, (5) quadraginta diebus totidemque noctibus supra humanæ nature facultatem jejunium perenuavit, spiritali fide virtutem subministrante; et vidit oculis Dei gloriam, et audivit auribus Dei vocem, et corde conjecit Dei legem jam tunc docentis *non in solo pane vivere hominem, sed in omni verbo Dei* (Luc., IV, 4); cum quidem nec ipsum Moysen Deo pastum, inediamque ejus nomine (4) saginatam constanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne se Dominus ei ostendit collegæ juniorum suorum, non minus et Heliae. Nam et Helias hoc primum quod famem fuerat imprecatus, satis jam se jejuniis voverat: C *Vivit, inquit, Dominus, cui adsisto in conspectu ejus, si erit ros istis annis et imber* (III Reg., XVII). Dehinc minantem Jezabel fugiens post unicam pabulum et potum, quem ab angelo expergefatus invenerat, et ipse, quadraginta diebus et noctibus vacuo ventre, arido ore, pervenit in montem Choreb; ubi cum in spelunca (5) devertisset, quam familiari congressu Dei exceptus est! *Quid tu, Helia, hic* (III Reg., XIX, 9)? multo amicior ista vox, quam, *Adam, ubi es*, (Gen., III, 9). Illa enim pasto homini minabatur, ista jejuno (6) blandiebatur. Tanta est circumscripti victus prærogativa, ut Deum præstet homini contubernalem, parem revera pari. Si enim *Deus æternus non esuriat* (Is., I, 11), ut testatur per Esaiam, hoc erit tempus quo homo Deo adæquetur, cum sine pabulo vivit.

- (1) Reputat Seml.
 (2) Evectum Fran.
 (3) Qui add. Seml. Leop.
 (4) Numine cod. Wouw. Leop.
 (5) Speluncam Jun.
 (6) Jejunio Ven.
 (7) Potestas Ven.
 (8) Ipsius Seml.
 (9) Masphat Seml.

piencia moritur. Ric.

CAP. VII. — (a) *Processimus itaque*. Quid intemperantia præstat, docuit, ut jejunii effectus ostendat: quod variis hic exemplis exsequitur. LE PR.

CAPUT VII.

(a) *Processimus itaque* jam ad exempla, uti revolvamus utilitatis efficacia potestates (7) istius (8) officii, quod etiam iratum Deum homini reconciliat. Deliquerat Israel, in aquatione apud Maspha (9) congregatus a Samuele, sed (10) ita statim delictum jejunio diluit, ut periculum prælii simul fugerit (11). Cum maxime Samuel offerebat holocaustum (I Reg., VII, 9), in nullo magis procuratam audimus Dei clementiam, quam abstinentia populi. Et Allophyli prælio (12) admovebant: ibi demum (13) Dominus intonuit voce magna super Allophylos, et confusi sunt, et corruerunt in conspectu Israelis; et processerunt viri Israel ex Maspha, et persecuti sunt Allophylos, et usque Betchor ceciderunt pastos impasti, armatos inermes. Hæ erunt vires jejunantium Deo: cælum pro ejusmodi militat. Habes formam præsidii etiam spiritalibus bellis necessariam. Proinde cum rex Assyrriorum Sennacherib, compluribus jam civitatibus captis, Israeli per Rapsacea blasphemias et minas intentaret (IV Reg., XVIII, 19), nihil aliud illum a proposito in Æthiopias avertit. Dehinc, quid aliud (14) centum et octoginta millia de exercitu ejus per angelum absumpsit, quam Ezechie regis humiliatio? Siquidem, duritia hostis annuntiata, vestem scidit, saccum induit, eodemque habitu seniores sacerdotum ad Deum per Esaiam adire jussit, utique jejunio preces prosequente: neque enim cibi tempus in periculo, (b) nec saturitatis cultus in sacco. Semper inedia mœroris sequela est, sicut lætitia accessio saginæ. Per hanc mœroris sequelam et inediam, etiam civitas illa peccatrix, Nimive de exitio prædicato liberatur. Satis enim pœnitentia scelerum commendaverat (15) Deo jejunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus Deus non erat (Jon. III). Sodoma quoque et Gomorra evasisent, si jejunassent. Hoc remedium agnoscit et Achab, cum illi post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthæ, propter vineam interempti a Jezabel, exprobrasset Helias: *Qualiter occidisti, et hæreditatem possedisti? In loco, quo* (16), *sanguinem Nabuthæ canes delinquerant, tuum quoque delinquent* (III Reg., XXI, 19). Destituit semetipsum, et saccum carni suæ imposuit, et jejunavit, et dormivit in sacco; et tunc sermo Domini ad Heliam: *Vidisti ut reveritus sit Achab a facie mea? Pro eo quod reveritus est, non superducam læsuram in diebus ipsius, sed in diebus filii*

LECTIONES VARIANTES.

- (10) Sed abest Fran.
 (11) Fuderit Seml.
 (12) Ut Allophyli prælium Jun. Lat. admovebantur conj. Leop.
 (13) Ibidem Fran.
 (14) Quid aliud tollit Seml.
 (15) Commendaret cod. Wouw. commendaverit Seml.
 (16) In quo loco Seml.

COMMENTARIUS.

(b) *Nec saturitatis cultus in sacco*. Saturitatis cultum dicit, quia ex saturitate lætitia, ex lætitia autem cultus delicatioris cura, cui non convenit cum horrore cineris et asperitudine sacci. Ric.

plerumque in vesperam producamus; quod etiam xerophagias observemus, siccantes cibum ab omni carne, et omni jurulentia, et uvidioribus quibusque pomis, ne (1) quid vinositatis vel edamus vel potemus; lavacri quoque abstinentiam, congruentem arido victui. Novitatem igitur abjectant, de cujus illicito præscribant, aut hæresim judicandam, si humana præsumptio est, aut pseudopphetiam pronuntiandam, si (2) spiritualis indietio est, dum quæ (3) ex parte anathema audiamus, qui aliter adnuntiamus (Gal. I, 8).

CAPUT II.

Nam quod ad jejunia pertineat, certos dies a Deo constitutos opponunt, ut cum in Levitico præcipit Dominus Moysi decimam mensis septimi diem placationis: Sancta, inquit, erit vobis dies, et vexabitur animus vestrus; et omnis anima que vexata non fuerit illa die, exterminabitur de populo suo (Levit. XVI, 29). (a) Certe in

- (1) Nec *ihen*.
- (2) Sic *Seml*.
- (3) Quaque *Seml*.

A Evangelio illos dies jejuniis determinatos putant, in quibus ablati sunt sponsus, et hos esse jam solos legitimos jejuniorum christianorum, abolitis legalibus et prophetiis vetustatibus. Ubi volunt enim, agnoscunt quid sapiat *lex et prophetæ usque ad Joannem* (Luc. XVI, 16). Itaque de cætero indifferentem (4) jejunandum ex arbitrio, non ex imperio novæ disciplinæ, pro temporibus et causis uniuscujusque; (b) sic et Apostolos observasse, nullum aliud imponentes jugum certorum et in commune omnibus obeundorum jejuniorum (Act. XV, 10); proinde nec stationum, quæ et ipsæ suos quidem dies habebant (5) quartæ feriæ et sextæ (b), passive (6) tamen currant (c), neque sub lege præcepti, neque ultra supremam diem, quando et orationes fere hora nona concludat de Petri exemplo, quod Actis refertur (Act. III, 8); Xerophagias vero novum affectati officii nomen, et proximum ethnicæ superstitioni; quales castimonie Apim, Isidem, et magnam Matrem certorum eduliorum exceptione pu-

B

LECTIONES VARIANTES.

- (4) Differente *Rig. Venet*.
- (5) Habeant *Seml*.
- (6) Passim *cod. Wouwer*: illa est antiquior forma.

COMMENTARIUS.

tata. *SEML*. — Arguunt nos, quod jejunia propria custodianus. Non omnes hic xerophagias damnari credendum est, sed eas tantum quæ ex superstitione Montani disciplina servabantur. Canone E0, conc. Laodic habet: *ἐν τῇ Πάσχα τὴν παρασκευὴν νηστεύειν ἐξαρρηγύσσας*, oportet quadragesimam totam cum xerophagia jejunare. Quod tamen non convenit cum iis quæ infra cap. 15, habet Tertullianus. *LE PR*.

CAP. II.—(a) Certe in evangelio illos dies jejuniis determinatos putant, in quibus ablati sunt sponsus; et hos esse jam solos legitimos jejuniorum. In Evangelio, hoc est, hodie, apud Christianos. Putant, nempe Catholici, quos Psychicos vocat. In eam vero sententiam libro de oratione, dixit, die Paschæ communem esse et quasi publicam jejunii religionem. Quasi apud Catholicos, extra diem Paschæ, sive extra illos dies, in quibus ablati sunt sponsus, non essent legitimi jejuniorum dies, nec communis aut publica jejunii religio, sed ut ipse mox dicet, passive currans ex arbitrio ejusque. Et tamen auctoritatis esse debet maximæ, quod Hieronymus Epistola ad Marcellam testatur, Ecclesiam catholicam ex Apostolorum traditione unam toto anno quadragesimam tempore congruo jejunare. Nam quis audiat dicentem, dies illos in quibus ablati sunt Sponsus, Parascevam et Sabbatum, tempus horarum quadraginta octo, unam illam quadragesimam fuisse? An verius fuerit priscos Christianos, divinis et Apostolicis formatos institutis, jejunia sua ab quadragesimali Christi jejunio Quadragesimam nuncupasse, ut significarent Judaica non esse, verum christiana, et abrogatas christianæ libertatis beneficio judaicæ legis morositates, cœnas puras, et dies magnos, et sabbatica jejunia? Itaque memores adeptæ Dominica passione libertatis, quæ in parasceve diem inciderat, parascevam quidem jejunio sacravere, ut esset eo die, quod ait Septimius lib. de Oratione communis et quasi publica jejunii religio. Cujusmodi jejunium mox, declarandi luctus e dominica passione concepti studio, in sabbatum produxere. Sic tamen ut et jejunia quidem alia commendandis orationibus suis utilia servarent, sed ex arbitrio cujusque diversa; maxime autem ritus illius sabbatici jugo libera. Adeo, ne quid judaizare viderentur, parasceve christianæ, seu paschæ σταυρωσιμῶν, et sabbati sequentis jejunium, non parascevam, neque sabbatum appellavere, sed quadragesimam; ut jam esset christi-

stianum jejunium, non parasceve neque sabbati, sed quadragesimæ illius, jejunio Christi plane divino tractatæ, sacramentum. Hoc sane sensu, quod ab catholicis ævo Tertulliani dicebatur, eos dies in quibus ablati sunt Sponsus, esse dies jejuniis determinatos, ac de cætero indifferentem jejunandum, ex arbitrio, non ex imperio, pro temporibus et causis uniuscujusque: sic et apostolos observasse, nullum aliud imponentes jugum certorum et in commune omnibus obeundorum jejuniorum; Hieronymi sententia confirmabitur, ad Marcellam scribentis Ecclesiam Catholicam ex Apostolorum traditione unam toto anno Quadragesimam tempore congruo jejunare. Etenim quicquid Christiani jejunabant, quod Irenæus apud Eusebium Hist. V, tam varie ac differenter observatum fuisse tradidit, ut essent qui unum sibi diem jejunandum esse crederent, alii duos, alii plures, alii vero diem suum esuriale per quadraginta diurnas nocturnasque horas duccerent, quicquid, inquam, et quomodocumque jejunabant, Quadragesimam se jejunare profitebantur. Id vero Socrates, quinto etiam Historiarum libro, mirum sibi videri ait: minus certe quod miraretur habiturus, si meminisset, hoc fuisse apostolis consilium, ut oblitteratis Judæorum sabbatis, jejunia sua Christiani, quæ Domino suo tantula pro tantis offerrent, de jejunii Dominici spatio vocitarent. Ut qui minus eaquirent assequi reapse, saltem memoria venerarentur. Sic illi unius diei, alii duorum, alii plurium jejunio Quadragesimam Christi, pacemque secum nihilominus colebant; Hoc enim ait Irenæus: ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τῶν εὐνοῶν τῆς πλειοῦς συνίσταται: Differentia jejuniorum concordiam fidei commendat. *RIG*. juxta *EDD*.

D

(b) Sic et Apostolos observasse. Nimirum quos supra dixit dies, in quibus ablati sunt Sponsus. Hanc enim rationem inculcat hoc ipso opere, ubi de Parasceve dicata jejuniis, quæ ab Catholicis continuata fuisse ait in sabbatum, nunquam nisi in Pascha, jejunandum, secundum rationem alibi traditam. Notandum in hanc rem Augustini locus epistolæ ad Casulanum: in evangelicis et apostolicis litteris videre se præceptum esse jejunium: quibus autem diebus non oporteat jejunare, et quibus oporteat, præcepta Domini vel apostolorum non inveniri definitum. *RIG*.

(c) Passive tamen currant. Hoc est passim, et pro arbitrio cujusque. *RIG*.

Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio metum A expellunt, et aures Dei advertunt, et occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam, cum corvi illum pane et carne saturare consuescent, cur postmodum apud Bersabee Judææ excitato ei de somno quidam ille (1) angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? defecerant corvi qui eum liberalius pascere? an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum eum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre; sicut Danieli (2) in lacum leonum esurienti prandium metentium exhibitum est? Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressuræ, et persecutio- nis, et cujuscumque circumstantiæ, xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum et sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro vino. (Ps. CI, 10) Habet enim et abstinentia vini suos titulos, quæ et Samuelem Deo voverat, et Aaronem consecraverat. Nam de Samuele mater. *Et vinum, inquit, et ebriamen non bibet* (I Reg. I, 15): talis enim et ipsa Deum orabat. Et Dominus ad Aaron: *Vinum et sicram non bibetis, tu et filii tui post te* (3), *si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascendetis ad altare, et non moriemini.* Adeo morientur qui non sobrii (4) in Ecclesia ministraverint. Sic et Israeli proximo exprobrat: *Et potum dabitis sanctificatis meis vinum.* (a) Et hæc autem strictura potus xerophagiæ portio est. Quanquam ubi abstinentia vini aut a Deo exigitur, aut ab homine voveatur, illic intelligitur etiam pabuli pressura formam præstruens potui. Qualis enim esus, talis et potus. Verisimile non est, ut quis dimidiam gulam Deo imolet, aquis sobrius, et cibus ebrius. An autem et Apostolus xerophagias norit, qui majora celebraverat, sitim et famem et multa jejunia, qui ebrietates et commensationes recusaverat, vel de discipulo Timotheo argumenti satis est, quem propter stomachum et assiduas imbecillitates modico vino monens uti, quo ille non ex institutione, sed ex devotione abstinerebat (cæterum, stomacho magis consuetudo pro-

desse) hoc ipso abstinentiam vini dignam Deo suasit, quam (5) ex necessitate dissuasit (Cf. *Levit. X, 9; Amos. XV, 15; II Cor. XI, 27; Rom. XIII, 15; Tim. V, 25*).

CAPUT X.

(b) *Æque* (c) stationes nostras, ut indignas; quasdam vero et in serum constitutas, novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quæstionem, semel pro omnibus causis respondebo. Nunc ad proprium hujus speciei articulum, de modo temporis dico, de ipsis prius expostulandum, unde hanc formam nova dirimendis stationibus præscribant. Si, quia Petrus, et qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur, quis mihi probabit (6) illos ea die statione functos, ut horam nonam ad clausulam et expunctionem stationis interpretetur? Atqui facilius invenias Petrum hora sexta capiendi cibi causa, prius in superiora ad orandum ascendisse, quo magis (d) sexta diei finiri officio huic possit, quæ illud absolutura post orationem videbatur. Porro, cum in eodem commentario Lucæ, et tertia hora orationis demonstratur, sub qua Spiritu Sancto initiati, pro ebriis habebantur; et sexta, qua Petrus ascendit in superiora; et nona, qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus salva plane indifferentia semper et ubique et omni tempore orandi (7), tamen tres istas horas ut insigniores in rebus humanis, quæ diem distribuunt, quæ negotia distinguunt, (e) quæ publice resonant, ita et solemniores fuisse in orationibus divinis? Quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliquarum (8) horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicorum, tertiæ, sextæ, nonæ. Hinc itaque et Petrum dicam ex vetere potius usu nonam observasse, tertio orantem supremæ orationis munere. Hæc autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant; non quasi respiciamus nonam, cui et (9) quarta sabbati, et sexta plurimum fungimur: sed quia eorum quæ ex traditione observantur, tanto magis

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quidem illi *Seml. illi ns. Wouwer.*(2) Danieli in sacra, *Lat. Daniel Seml. in lacu Leop.*(3) Ut *Rigalt.* tu et filius tuus *Leop.*(4) Sobrie *Iran.*(5) Quam *Lat.*(6) Probat *Seml. probet Jun.*(7) Orandum *Seml.*(8) Aliarum *Seml.*(9) Qua et *cod. Wouwer.*

D

COMMENTARIUS.

(a) *Et hæc autem strictura potus xerophagiæ portio est.* Ait Septimius, hac forma potus perstricta, etiam aridum pabulum significari. *Ric.*

CAP. X. — (b) *Æque stationes nostras, ut indignas.* Sensus Auctoris evincit legendum, *indictas*, ut et paulo post: *Sed quod pertineat ad interdictionis quæstionem.* Psychici, inquit, stationes nostras accusant, ut *indictas*, et in serum constitutas, atque hoc munus quidem esse non indiscendum, sed ex arbitrio obeundum; et non in serum constitui, sed ad nonam dirimi stationes debere contendunt. *Ric.*

(c) *Stationes nostras ut indignas, etc.* Dixit de stationibus alibi, statio autem a jejunio differt, quamvis id non existimet Pamelius. Erat enim religiosus cultus, quod ad synaxim accedentes Christiani ad nonam usque jejunia producebant, duplex quippe

erat olim jejunium, alterum quod ad vesperam tantum finiebatur, quale erat quadragesimale: alterum vero quod ad nonam tantum prorogabatur, cujuscumque erat jejunium feriæ 4 et 6. Hic autem Monianistas non vero Catholicos impugnat, quod perperam asseruit Pamelius. *LE PR.*

(d) *Sexta diei finiri huic officio possit.* Hoc est, præfiniri, determinari. *Ric.*

(e) *Quæ publice resonant.* Ergo Septimii sæculo tres horæ tantum istæ insigniores publice resonabant, signo dato tuba vel tintinnabulo. Cæterum præcis quoque Romanis eadem diei spatia significari solita, accenso ubi Prætori videbatur ad populum pronuntiantem horam esse tertiam, itemque meridiem, et horam nonam, discimus ex Varronis quinto de lingua latina. *Ric.*

reum homini pabulum addixerat : *Ecce dedi vobis A* *omne fœnum sementium seminans semen quod est super terram; et omne lignum quod habet in semetipso fructum seminis sementi vobis erit in escam (Gen. IX, 29).* Postea vero ad Noe enumerata subiectione omnium bestiarum terræ, et volatilium cœli, et moventium in terra, et piscium maris, et omnis viventis (1) : *Erunt, inquit, vobis in escam, velut olera fœni dedi vobis universa; verum carnem in sanguine animæ suæ non editis; (Gen. IX, 2) nam et hoc ipso quod eam solam carnem esui (2) eximit, cujus anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquæ carnis usum (3) concessisse manifestum est. Ad hæc respondemus, non competitæ onerari hominem aliqua adhuc abstinentiæ lege, qui cum maxime tam levem interdictionem, unius scilicet pomi, tolerare non potuit; renissum itaque B illum libertate ipsa corroborandum. Æque (4) post diluivum in reformatione generis humani, suffecisse unam interim legem a sanguine abstinendi, permissio (5) usu (6) cæterorum. Jam enim iudicium Dominus ostenderat per diluivum; adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris, et de manu bestię. (Gen. IX, 5) Omnis (7) itaque justitiam iudicii præministrans, materiam libertatis emisit, per veniam supparans disciplinam; permittens omnia, ut dederet quidam; plus exacturus, si plus commisi set; abstinentiam imperaturus, cum indulgentiam præmississet (8); quo magis, ut diximus, primordiale delictum expiaretur majoris abstinentiæ operatione, in majoris licentiæ occasione.*

CAPUT V.

Denique, ubi jam et familiaris populus allegi Deo cepit, et restitutio hominis imbui potuit, tunc leges disciplinæque omnes impositæ etiam quæ decerperent victum, ademptis quibusdam veluti immundis, quo facilius aliquando jejunia toleraret homo, perpetua in quibusdam abstinentia usus. (a) Nam et primus populus (b) primi hominis resculpserat crimen, pronior ventri quam Deo deprehensus; cum de duritia Ægyptiæ servitutis valida manu Dei et sublimi brachio ereptus Dominus ejus visus (9); et terræ la-

- (1) Serpentis *Seml.*
 (2) Esui tollit *Seml.*
 (3) Esum *Jm.*
 (4) Atque *Seml. Leop.*
 (5) Permissu *Seml.*
 (6) Esu *Jm. videtur abfuisse.*
 (7) De manu bestię omnes. Itaque *Jm. Leop.*
 (8) Permississet *Seml.*
 (9) Ereptus dominus *Seml.* dominus ejus visus est *Jm.*

LECTIONES VARIANTES.

te et melle mananti destinatus; statim autem solitudinis copiosæ circumspectu scandalizatus, saturitatis Ægyptiæ detrimenta (10) suspirans, in Moysen et Aaron mussitavit : *Utinam obiissemus percussi a Domino in terra Ægypti, quando super ollas carniū sedebamus, et panes in plenitudinem comedebamus! Quomodo (11) eduxisti nos in hæc desertum ad interficiendam synagogam istam fame? (Ex. XVI, 2) Eadem ventris prælatione deploraturus erat eosdem duces suos et Dei arbitros, quos desiderio carnis et recordatu Ægyptiarum copiarum exacerbabat : *Quis nos (12) resceret (13) carne? Venerunt in mentem nobis pisces quos in Ægypto edebamus gratis, et cucumeres, et pepones, et porri, et cepe, et alia. At nunc anima nostra arida, nihil nisi (14) manna vident oculi nostri. (Num. XI, 4) Ita et illis (c) xerophagiæ panes (15) angelici displicebant : alium potius et cepe quam cœlum fragrare malebant. Et ideo tam ingratis gratiora et esculentiora quæque detracta sunt, puniendæ simul gulæ et exercendæ continentiæ causa, ut illa damnaretur, ista erudiretur.**

CAPUT VI.

Nunc si temere rationes castigati a Deo victus, et castigandi propter Deum a nobis, ad primordiorum experimenta revocavimus, conscientiam communem consulamus, ipsa natura enuntiabit, quales nos ante pabulum et potum in virgine adhuc saliva exhibere consuerit rebus duntaxat sensus (16) agendis quo divina tractantur si multo pollentioris mentis, si multo viratoris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis, escis stipatum, vinis inundatum, C decoquendis jam stercoribus æstuans (17), (d) præmeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo supersit, quam ad lasciviam sapere. *Manducavit populus et bibit, et surrexerunt ludere (Ex. XXXII, 6).* Intellige sanctæ Scripturæ verecundiam : lusum, nisi impudicum, non denotasset. Cæterum, quotnsquisque meminerit religionis, occupatis memoriæ locis, impeditis sapientiæ ne mbris? Nemo ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur Dei in eo tempore (e), quo ipsum sibi hominem excidere solemne est. Omnem disciplinam victus

et *add. cod. Vouw. eis conj. Pam.* et uncis utitur.

- (10) Detrimento *Seml.*
 (11) Quoniam *al.*
 (12) Non *Venet.*
 (13) Pascet *Jm. Vescet Leop.*
 (14) Sine *Seml.*
 (15) Penes *Fran. panis cod. H'ovar.*
 (16) Sensu *Gelen.*
 (17) Exæstuans *al.*

COMMENTARIUS.

CAP. V.— (a) *Nam et primus populus, etc.* Primus appellatur populus Judaicus, ad distinctionem secundi Gentium. Hic vero videtur prorsus superfluum illud, quod adeo parenthesi inclusimus, *Dominus ejus, seu potius eis, visus est. PAM.*

(b) *Primi hominis resculpserat crimen.* Augustinus in Psal. VI : *Dum enim nos convertimur, id est, mutatione veteris vitæ, resculpimus spiritum.* Rufinus in eundem Ps. *Dum convertimur, id est, dum commutatione veteris vitæ resculpimur. RIC.*

(c) *Xerophagiæ panes angelici.* Longe dissimiles athleticis illis aridæ hominum altitium sagitationi

provisis. *RIC.*

CAP. VI.— (d) *Præmeditatorium.* Hoc etiam imitatus B. Hieronymus : *Quale, inquit, jejunium est, aut qualis refectio post jejunium? Pridiis epulis distendimus, et guttur nostrum meditatorium, seu potius præmeditatorium efficitur latrinarum.* Qui etiam adlegat Scripturas hic citatas, *Exod. 31. ac Deuter. 33 et 8.* Item *Isai. 6.* excepto quod ibi etiam legi debeat, *Deum,* quod græco sit *θεός,* et quod auctor sua utatur phrasi *salvificatorie, pro salutari. PAM.*

(e) *In eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere solemne est.* Etenim per ebrietatem aliquantisper sa-

aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non Dominus A ipse oblivionem sui exprobrans Israeli, causam plenitudini deputat (1): *Incrassatus est dilectus, et pinguefactus, et dilatatus est, et dereliquit Deum qui fecit eum, et abscessit a Domino salvificatore suo* (Deut. XXXII, 15). Denique in eodem Deuteronomio eandem causam præcaveri jubens: *Ne, inquit, cum manducaveris et biberis, et domos optimas edificaveris, ovibus et bobus tuis multiplicatis, et argento et auro, extollatur cor tuum, et obliviscaris Domini Dei tui* (Deut., VIII, 12). Præposuit corruptelæ divitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsæ divitiæ procurant. Per illas scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis videret, et auribus audiret, et corde conjiceret adipibus obstructo, quas nominatim esui abstulit, dedecens hominem saginæ studere. Cæterum, cui cor erectum (2) potius inveniebatur quam impinguatum, (3) quadraginta diebus totidemque noctibus supra humanæ nature facultatem jejunium perennavit, spiritali fide virtutem subministrante; et vidit oculis Dei gloriam, et audivit auribus Dei vocem, et corde conjecit Dei legem jam tunc docentis *non in solo pane vivere hominem, sed in omni verbo Dei* (Luc., IV, 4); cum quidem nec ipsum Moysen Deo pastum, inediamque ejus nomine (4) saginatam constanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne se Dominus ei ostendit collegæ jejuniorum suorum, non minus et Helias. Nam et Helias hoc primum quod famem fuerat imprecatus, satis jam se jejuniis voverat: *Vivit, inquit, Dominus, cui adsisto in conspectu ejus, si erit ros istis annis et imber* (III Reg., XVII). Dehinc minantem Jezabel fugiens post unicum pabulum et potum, quem ab angelo expergefactus invenerat, et ipse, quadraginta diebus et noctibus vacuo ventre, arido ore, pervenit in montem Choreb; ubi cum in spelunca (5) devertisset, quam familiari congressu Dei exceptus est! *Quid tu, Helia, hic* (III Reg., XIX, 9)? multo amicior ista vox, quam, *Adam, ubi es*, (Gen., III, 9). Illa enim pasto homini minabatur, ista jejuno (6) blandiebatur. Tanta est circumscripti victus prærogativa, ut Deum præstet homini contubernalem, parem revera pari. Si enim *Deus æternus non esuriat* (Is., I, 11), ut testatur per Esaiam, hoc erit tempus quo homo Deo adæquetur, cum sine pabulo vivit.

- (1) Reputat Seml.
 (2) Evectum Fran.
 (3) Qui add. Seml. Leop.
 (4) Numine cod. Wouw. Leop.
 (5) Speluncam Jun.
 (6) Jejunio Ven.
 (7) Potestas Ven.
 (8) Ipsius Seml.
 (9) Masphat Seml.

piencia moritur. Ric.

CAP. VII. — (a) *Processimus itaque*. Quid intemperantia præstat, docuit, ut jejunii effectus ostendat: quod variis hic exemplis exsequitur. LE PR.

CAPUT VII.

(a) *Processimus itaque* jam ad exempla, uti revolvamus utilitatis efficacia potestates (7) istius (8) officii, quod etiam iratum Deum homini reconciliat. Deliquerat Israel, in aquatione apud Maspha (9) congregatus a Samuele, sed (10) ita statim delictum jejunio diluit, ut periculum prælii simul fugerit (11). Cum maxime Samuel offerebat holocaustum (I Reg., VII, 9), in nullo magis procuratam audimus Dei clementiam, quam abstinentia populi. Et Allophyli prælio (12) admovebant: ibi demum (13) Dominus intonuit voce magna super Allophylos, et confusi sunt, et corraerunt in conspectu Israelis; et processerunt viri Israel ex Maspha, et persecuti sunt Allophylos, et usque Betchor ceciderunt pastos impasti, armatos inermes. Hæ erunt vires jejunantium Deo: cælum pro ejusmodi militat. Habes formam præsidii etiam spiritalibus bellis necessariam. Proinde cum rex Assyrriorum Sennacherib, compluribus jam civitatibus captis, Israeli per Rapsacea blasphemias et minas intentaret (IV Reg., XVIII, 19), nihil aliud illum a proposito in Æthiopias avertit. Dehinc, quid aliud (14) centum et octoginta millia de exercitu ejus per angelum absumpsit, quam Ezechie regis humiliatio? Siquidem, duritia hostis annuntiata, vestem scidit, saccum induit, eodemque habitu seniores sacerdotum ad Deum per Esaiam adire jussit, utique jejunio preces prosequente: neque enim cibi tempus in periculo, (b) nec saturitatis cultus in sacco. Semper inedia mœroris sequela est, sicut lætitia accessio saginæ. Per hanc mœroris sequelam et inediam, etiam civitas illa peccatrix, Ninive de exitio prædicato liberatur. Satis enim pœnitentiæ scelerum commendaverat (15) Deo jejunium triduo functa, etiam peccudibus enectis, quibus iratus Deus non erat (Jon. III). Sodoma quoque et Gomorra evasisissent, si jejunassent. Hoc remedium agnoscit et Achab, cum illi post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthæ, propter vineam interempti a Jezabel, exprobrasset Helias: *Qualiter occidisti, et hæreditatem possedisti? In loco, quo* (16), *sanguinem Nabuthæ canes delinxerant, tuum quoque delinquent* (III Reg., XXI, 19). Destituit semetipsum, et saccum carni suæ imposuit, et jejunavit, et dormivit in sacco; et tunc sermo Domini ad Heliam: *Vidisti ut reveritus sit Achab a facie mea? Pro eo quod reveritus est, non superducam læsuram in diebus ipsius, sed in diebus filii*

LECTIONES VARIANTES.

- (10) Sed abest Fran.
 (11) Fuderit Seml.
 (12) Ut Allophyli prælium Jun. Lat. admovebantur conj. Leop.
 (13) Ibidem Fran.
 (14) Quid aliud tollit Seml.
 (15) Commendaret cod. Wouw. commendaverit Seml.
 (16) In quo loco Seml.

COMMENTARIUS.

(b) *Nec saturitatis cultus in sacco*. Saturitatis cultum dicit, quia ex saturitate lætitia, ex lætitia autem cultus delicatioris cura, cui non convenit cum horrore cineris et asperitudine sacci. Ric.

ejus superducam eam (*ibid.*, 29), qui non erat jejunaturus. Ita jejunium in Deum reverentiæ opus est. Per quod Anna quoque ambiens uxor Helcane retro sterilis impetravit facile a Deo inanem cibam venter filio implere, et quidem propheta. Sed non modo naturæ mutationem, aut periclorum aversionem, aut delictorum oblitterationem; verumetiam (a) sacramentorum agnitionem, jejunia de Deo merebuntur. Adspice Danielis exemplum, circa somnium regis Babylonis (b) omnes turbantur sophistæ, negant ultro (1) de præstantia humana posse cognosci (c); solus Daniel Deo fidens, et sciens quod ad demerendam Dei gratiam faceret, spatium tridui postulat, cum sua fraternitate jejunat, atque ita orationibus commendatis, et ordinem et significationem somnii per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, Deus glorificatur, Daniel honoratur; non minorem Dei gratiam et postea quoque relaturus anno primo regis Darii, cum ex recogitatu prædicatorum temporum ab Hieremia, (d) dedit faciem suam Deo in jejuniis et saceo et cinere. Nam et angelus missus ad eum, hanc statim professus est causam divinæ dignationis: Veni, inquit, demonstrare tibi (e) quatenus miserabilis es; jejunando scribent. Si Deo miserabilis, lenibus in lacu fuerat horribilis; ubi quidem illi sex diebus jejunanti prandium angelus procuravit.

CAPUT VIII.

Reddimus et cætera (2), ad nova enim nunc documenta properamus: in limine Evangelii (*Luc.* II, 57), Anna prophetis filia Phannelis, quæ infantem Dominum et agnovit, et multa super eo prædicavit expectantibus redemptionem Israelis, post egregium titulum veteris univiræ viduitatis, jejuniorum quoque testimonio augetur, ostendens in quibus officiis assideri Ecclesiæ debeat, et a nullis magis intelligi Christum, quam semel nuptis, sæpe jejunis. Ipse mox Dominus baptismum suum, et in suo omnium, jejunis dedicavit, habens efficere panes ex lapidibus, etiam Jordanem vino fortasse manare, si ita vorator et potator fuisset. Imo novum hominem in veteris suggillationem virtute fastidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rursus

LECTIONES VARIANTES.

(1) Ultra *Jun.*(2) Reddidimus vetera; ad nova nunc *Lat. e. v.* ad nova etiam nunc, *Jun.*D (5) Ex *add. Seml.*(4) Ex *Seml.*(5) Quis *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sacramentorum agnitionem.* Sic vocat peritiam interpretandi figuras et imagines sacras, nempe divinitus objectas in somniis. Sacramenta igitur, somnia a Deo immissa. *Ric.*

(b) *Omnes turbantur Sophistæ.* Sophistas dicit, qui alias sapientes, somniorum interpretes, conjectores. *Ric.*

(c) *Negant ultro de præstantia humani posse cognosci.* Humano ingenio præstari posse somniorum scilicet regionum interpretationem. *Ric.*

(d) *Dedit faciem suam Deo.* Conversus ad Deum. *Ric.*

(e) *Quatenus miserabilis es.* Quante miseracionis gratiam adeptus es. *Ric.*

A per escam tentare quærenti, fortiorem fame tota ostentaret. Præstituit exinde jejunis legem sine tristitia transigendis. Cur enim triste quod salutare? Docuit etiam adversus diriora demonia jejunis præliandum. Quid enim mirum, si (3) eadem operatione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? Denique, ut in centurionem Cornelium, necdum tinctum, dignatio Spiritus sancti cum charismate insuper prophetiæ festinasset, jejunia ejus legimus exaudiri. Puto autem, et Apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos et pericula et incommoda post famem ac sitim, jejunia quoque plurima enumerat (*II Cor.* XI, 27).

CAPUT IX.

B Principalis hæc species in castigatione victus, potest jam de inferioribus quoque abstinentiæ operationibus præjudicare, ut et (4) ipsis pro modo utilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam, portionale jejunium est. Inspiciamus igitur et (f) xerophagiarum novitatem aut vanitatem, si non et in his tam antiquissimæ quam efficacissimæ religionis operatio est. Redeo ad Daniëlem et fratres ejus leguminum pabulum, et aquæ potum ferculis et ænophoris regiis præferentes, atque exinde formosiores, (g) ne qui (5) de specie quoque corpusculi metuat; cæterum spiritu insuper cultos. Dedit enim Deus adolescentulis scientiam et intelligentiam in omni litteratura, et Daniëli in omni verbo, et in somniis, et in omni sophia (*Dan.* I, 17) qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de Deo impetraretur agnitio sacramentorum. Anno denique tertio Cyri regis Persarum, cum in recogitatum incidisset visionis, aliam formam humiliationis prospexit. In illis, inquit, diebus, ego Daniel eram lugens, per tres hebdomadas, panem suavem non edi, caro et vinum non introierunt in os meum, oleo unctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter adloquens: Daniel, homo es miserabilis; ne timueris, quoniam ex die prima qua dedisti animam tuam recogitatu et humiliationi coram Deo, exauditum est verbum tuum, et ego introivi verbo tuo.

CAP. IX.—(f) *Xerophagiarum novitatem aut vanitatem.* Improbatur abstinentia a vino et carnibus, nisi continentiæ causa id fiat, *can. Apost.* 51 et 53. *Le Pr.*

(g) *Ne qui de specie quoque corpusculi metuat.* Sic *lib. II ad uxorem: Lutebisne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas?* Hoc enim tandem loco notabimus, Septimum stoica forma sic passim loqui, ut corpusculum dicat, et lectulum, et arbusculam, et mulierculam, et caniculam, motiunculas, et portimenculas, et cætera hujusmodi, quemadmodum illi *σώματιον, οὐσίδιον, ἀξιομάτιον, ἀγρίδιον, πραγμάτιον, λιξίδιον, δουλικριον, ὄνοσιον, ἀργυροματιδία, θπλαρία,* et cætera id genus Epictetica. *Ric.*

Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio metum A expellunt, et aures Dei advertunt, et occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam, cum corvi illum pane et carne saturare consuescent, cur postmodum apud Bersabee Judææ excitato ei de somno quidam ille (1) angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? defecerant corvi qui cum liberalius pascere? an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum eum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre; sicut Danieli (2) in lacum leonum esurienti prandium metentium exhibitum est? Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressuræ, et persecutionis, et cujuscumque circumstantiæ, xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum et sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro vino. (Ps. CI, 10) Habet enim et abstinencia vini suos titulos, que et Samuelem Deo voverat, et Aaronem consecraverat. Nam de Samuele mater. *Et vinum, inquit, et ebriamen non bibet* (I Reg. I, 15): talis enim et ipsa Deum orabat. Et Dominus ad Aaron: *Vinum et siceram non bibetis, tu et filii tui post te* (3), *si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascendetis ad altare, et non moriemini*. Adeo morientur qui non sobrii (4) in Ecclesia ministraverint. Sic et Israeli proximo exprobrat: *Et potum dabitis sanctificatis meis vinum*. (a) Et hæc autem strictura potus xerophagiæ portio est. Quanquam ubi abstinencia vini aut a Deo exigitur, aut ab homine voveatur, illic intelligitur etiam pabuli pressura formam præstruens potui. Qualis enim esus, talis et potus. Verisimile non est, ut quis dimidiam gulam Deo imolet, aquis sobrius, et cibus ebrius. An autem et Apostolus xerophagias norit, qui majora celebraverat, sitim et famem et multa jejunia, qui ebrietates et commensationes recusaverat, vel de discipulo Timotheo argumenti satis est, quem propter stomachum et assiduas imbecillitates modico vino moneus uti, quo ille non ex institutione, sed ex devotione abstinerebat (cæterum, stomacho magis consuetudo pro-

desset) hoc ipso abstinencia vini dignam Deo suasit, quam (5) ex necessitate dissuasit (Cf. *Levit. X, 9; Amos. XV, 15; II Cor. XI, 27; Rom. XIII, 15; Tim. V, 23*).

CAPUT X.

(b) *Æque* (c) stationes nostras, ut indignas; quasdam vero et in serum constitutas, novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis questionem, semel pro omnibus causis respondebo. Nunc ad proprium hujus speciei articulum, de modo temporis dico, de ipsis prius expostulandum, unde hanc formam nova dirimendis stationibus præscribant. Si, quia Petrus, et qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur, quis mihi probabit (6) illos ea die statione functos, ut horam nonam ad clausulam et expunctionem stationis interpretetur? Atqui facilius invenias Petrum hora sexta capiendi cibi causa, prius in superiora ad orandum ascendisse, quo magis (d) sexta diei finire officio huic possit, quæ illud absolutura post orationem videbatur. Porro, cum in eodem commentario Lucæ, et tertia hora orationis demonstratur, sub qua Spiritu Sancto initiati, pro ebriis habebantur; et sexta, qua Petrus ascendit in superiora; et nona, qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus salva plane indifferentia semper et ubique et omni tempore orandi (7), tamen tres istas horas ut insigniores in rebus humanis, quæ diem distribuunt, quæ negotia distinguunt, (e) quæ publice resonant, ita et solemniores fuisse in orationibus divinis? Quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliquarum (8) horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicorum, tertiæ, sextæ, nonæ. Hinc itaque et Petrum dicam ex vetere potius usu nonam observasse, tertio orantem supremæ orationis munere. Hæc autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant; non quasi respiciamus nonam, cui et (9) quarta sabbati, et sexta plurimum fungimur: sed quia eorum quæ ex traditione observantur, tanto magis

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quidem illi *Senl. illi ms. Wouwer.*(2) Danieli in sacra, *Lat. Daniel Senl. in lacu Leop.*(3) Ut *Rigalt.* tu et filius tuus *Leop.*(4) Sobrie *Iran.*(5) Quam *Lat.*(6) Probat *Senl. probet Jun.*(7) Orandum *Senl.*(8) Aliarum *Senl.*(9) Qua et *cod. Wouwe.*

D

COMMENTARIUS.

(a) *Et hæc autem strictura potus xerophagiæ portio est.* Ait Septimius, hac forma potus perstricta, etiam aridum pabulum significari. *Rig.*

CAP. X. — (b) *Æque stationes nostras, ut indignas.* Sensus Auctoris evincit legendum, *indictas*, ut et paulo post: *Sed quod pertineat ad indictionis questionem.* Psychici, inquit, stationes nostras accusant, ut *indictas*, et in serum constitutas, atque hoc munus quidem esse non indiscendum, sed ex arbitrio obeundum; et non in serum constitui, sed ad nonam dirimi stationes debere contendunt. *Rig.*

(c) *Stationes nostras ut indignas, etc.* Dixit de stationibus alibi, statio autem a jejunio differt, quamvis id non existimet Pamelius. Erat enim religiosus cultus, quod ad synaxim accedentes Christiani ad nonam usque jejunia producebant, duplex quippe

erat olim jejunium, alterum quod ad vespem tantum finiebatur, quale erat quadragesimale: alterum vero quod ad nonam tantum prorogabatur, cujuscumque erat jejunium feriæ 4 et 6. Hic autem Montanistas non vero Catholicos impugnat, quod perperam asseruit Pamelius. *LE PR.*

(d) *Sexta diei finire huic officio possit.* Hoc est, præfiniri, determinari. *Rig.*

(e) *Quæ publice resonant.* Ergo Septimii sæculo tres horæ tantum istæ insigniores publice resonabant, signo dato tuba vel tintinnabulo. Cæterum præcis quoque Romanis eadem diei spatia significari solita, accenso ubi Prætori videbatur ad populum pronuntiante horam esse tertiam, itemque meridiem, et horam nonam, discimus ex Varronis quinto de lingua latina. *Rig.*

inquit, *opus Dei*. Quod opus? de quo ait: *Bonum est A* *carne non edere, et vinum non potare*. Nam qui in istis servit, placabilis et propitiabilis Deo nostro est. *Quidam credit omnia munducauda esse, quidam autem infirmus olera (1) vescitur; qui manducat, ne nullificet (2) non manducantem. Tu quis (3) es, qui alienum servum judicas? Et qui manducat, et qui non manducat, Deo ugit gratias.* (Rom. XIV, 2, et seqq.) Cum autem humano arbitrio vetet (4) controversiam fieri, quanto magis divino! Ita sciebat quosdam castigatores et interdictiores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent; probare vero qui in honorem, non qui in convitium Creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit, permittens esui omnia ad constituendam idolothorum exceptionem, non tamen in macello regnum Dei inclusit. *Nec enim, inquit, esus aut potus est Dei regnum, et, Esca nos Deo non commendat; non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta et accurata.* Siquidem subjiciens, *nec si manducaverimus, abundabimus (5); nec si non manducaverimus, deficiemus;* tibi magis insonat, qui abundare te existimas, si edas, et deficere si non edas, et ideo ista detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem et hibentem, sed puto quod etiam jejunarit (7), qui beatos, non saturatos, sed esurientes et sitientes, pronuntiarit; qui escam profitebatur, non quam discipuli existimarent, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam, quæ permanet in vitam æternam; in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum, non et attalicas divitias (1). Sic et Esaias, non negavit Deum elegisse jejunium, sed quale non elegerit, enumeravit. *In diebus enim, inquit (Is., LVIII, 5), jejuniorum vestrorum inveniuntur voluptates (8) vestra, et omnes subjectos vobis succutitis, aut convitia et lites jejunatis, et cæditis pugnis: non tale jejunium ego elegi;* sed quale subjecit, et subjiendo non abstulit, sed confirmavit. Nam etsi mavult opera justitiæ, non tamen sine sacrificio; quod est anima conflictata jejuniiis.

CAPUT XVI.

Ille certe Deus, cui nec populus incontinens

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Olere *Seml.*
- (2) Vilificet *Seml.*
- (3) Qui *Seml.*
- (4) Vitet *Seml.*
- (5) Abundavimus *Par.*
- (6) Jejunavit *Seml.*
- (7) Divitias abjicit *Seml.*
- (8) Voluntantes *Fran.*
- (9) Oetygometra *Seml.*
- (10) Conditando *al.* eructando *Pam.*

gulae placuit, nec sacerdos, nec prophetae. Marent adhuc monumenta concupiscentiæ, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad choleram ortyometras (9) cruditando. (10) Eliditur pro templi foribus senior Heli; filii ejus in acie runt; nurus exspirat in partu. Hanc enim meruerat (11) a Deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. (a) Sameas, homo Dei, cum exitum prophetasset idololatriæ introductæ a rege Hieroboam, post manum ejus regis arefactam, et statim restitutam, (b) post altare diffusum (12), ob hæc signa, et satisfactione (13) invitatus a rege, plane excusavit. Prohibitus enim a Deo fuerat, illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox sene mentito prophetiam temere pastus, secundum verbum Dei ibidem factum super mensam, non est in paternis sepultus: leonis enim in via occurso prostratur, et apud externos conditus, pœnam deserti jejunii luit. Hæc erunt exempla et populo et episcopis, etiam spiritualibus, si quam incontinentiam gulae admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessavit, ubi in divite quidem convivia cruciantur, in paupere vero jejunia recreantur, habentia præceptores *Moysem et Prophetas (Luc. XVI, 29)*. Nam et Joel exclamavit (*Joel, I, 14*): *Sancite jejunium, et prædicate curationem (14),* prospiciens jam et tunc et alios apostolos et prophetas sanctiorum jejunium, et prædicaturos officia curantia Deum. Unde et qui in idolis comendis, et in aris ornandis (15), et ad singulas horas (c) salutandis (16) adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem ethnicum agnoscunt. Cum stupet cœlum et aere ruit, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras penunt, fasces retro avertunt, precem indignant, hostiam instaurant. Apud quasdam vero colonias præterea annuo ritu saccis velati, (d) et cinere conspersi idolis suis inedia (17) supplicem obijciunt, bœna et (e) tabernacula (18) in uonam usque eliduntur. Unus in publico ignis apud aras, aquæ nec in lacibus. Niniviticum (19) credo justitium. Judaicum certe jejunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocumque in aperto aliquando jam precem ad cœlum mittant; et licet culta et

- (11) Metuerat *Seml.*
- (12) Diffissum *al.*
- (13) Ad satisfactionem *Lat.*
- (14) Sanctificate jejunium et orationem et nihil amplius *Seml.*
- (15) Et in hac re ornandis *Seml.*
- (16) Diis *add. cod. Wons.*
- (17) Invidiam *Venet. Rhen.*
- (18) Tabernæ.
- (19) Niniviticum *Jm.* Niniviticam credo justitiam *al. lq.*

COMMENTARIUS.

quoque potamus septimanas dixisse quadragesimas, quemadmodum Hieronymus dixit: *Nos unam quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto anno, tempore nobis congruo jejunamus.* Ric.

CAP. XVI. — (a) Sameas homo Dei. Libro tertio Regum nomen hujus prophetae non traditur, Josepho dicitur Jodon, Epiphanio Joam. Ric.

(b) Post altare diffusam. Etenim diruti altaris cineres diffusi ne dispersi. *ἐκχυρται, καὶ ἐκχυρται ἢ κίρται ἐκ τοῦ ἁγίου (II Reg. XII, 5)* Ric.

(c) Salutandis adulantur. Liber Ursini, *Et in aris ornandis, et ad singulas horas salutandis diis adulantur.* Ric.

(d) Et cinere conspersi. Reorum hic habitus hic describitur, cui cinis inspersus erat aliquando, quo miserabiliores fierent. Apul. lib. VII, *Ambeduo membra trahens cinerosam.* In sacra Scriptura illud natant olivum. I. E. P. B.

(e) Tabernacula. Tabernæ. Ric.

currant, cui et vetera. Indubitate enim et hæresis et A pseudopropheta divinitatis diversitate judicabuntur apud nos omnes unici Dei Creatoris et Christi ejus antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo, illis offerens in quo velint gradum figere. Spiritus diaboli est, dicitis, o Psychice. Et quomodo Dei nostri officia indicit, nec alii offerenda quam Deo nostro? Aut contende diabolus cum Deo facere nostro, aut Satanas Paracletus habeatur. Sed hominem Antichristum adfirmas; hoc enim vocantur hæretici nomine penes Joannem. Et quomodo quisquis ille est in Christo nostro, hæc erga Dominum nostrum officia disposuit, cum et Antichristi erga Deum (1) adversus nostrum processerint Christum? Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cum imperat, an cum probat quæ Deus noster et imperavit B semper et probavit? Sed rursus (a) palos terminales figitis Deo, sicut de gratia, ita de disciplina; sicut de charismatibus, ita et (2) de solemnibus; ut proinde officia cessaverint, quemadmodum et beneficia ejus, atque ita negetis usque adhuc cum munia imponere, quia et hic Lex et Prophetæ usque ad Joannem: superest ut totum auferatis, quantum in vobis tam otiosum.

CAPUT XII.

Jam enim et in ista specie ditati saturatique regnatis

LECTIONES VARIANTES.

(1) Erga Deum, delet. Lat.

(2) Et delet Seml.

COMMENTARIUS.

peregisse quæ de eo ordinata et prædicta fuerant.

Ric.

(a) *Palos terminales figitis Deo.* Auctores finium regundorum palos pro terminis in quibusdam regionibus poni docent, iliceos, oleagineos, junipereos, etc., palos de ilice picatos. Ric.

CAP. XII. — (b) *Processurus ad certamen e custodia abusus.* Abusus, longo usu propemodum absumptus confectusque. Si quid jurerent exemplaria, mallet, *obesus*, quemadmodum vetus poeta apud Gellium, *obesum* dixit pro exili et gracilento. Ric.

(c) *Et contra unguis corneus.* Inter tormenta erant unguæ; ac primum quidem, ut ex vocabulo conjicere est, de ipsis bestiis decisæ; dein ad eorum formam ferreæ: iis latera miserorum deradebant, vel, ut dixere quidam, scribebant, charaxabant. At igitur Septimius, eum jejuniis aridam et corneam adversus hujusmodi tormenta constantiorem fore. Ric.

(d) *Præmisso jam sanguinis succo.* Præmisso scilicet ad Deum, quo jam et ipse totus properat. Sic alibi dixit præmissam uxorem, præmissos liberos, jam sæculo digressos. Ric.

(e) *Tanquam animæ impedimentis.* Impedimenta dicit militari significatu. Christianus jam plurimis emaciatus jejuniis præmisit ad Dominum hanc sui partem, sanguinem suum scilicet, tanquam impedimenta sua, tanquam vasa, tanquam suppellectilem. Quam gravis hic paracleticus doctor, cum istis jejuniis tam austeris! Sane miror in libris exsanguibus et corneis tantum ingenii, tantum amœnitatis, tantum elegantiarum. Ric.

(f) *Plane vestrum est, in carceribus popinas exhibere martyribus incertis.* Principio libri adversus Valentinianos, *facilem esse ait Fratrum caritatem*; et I. adversus Praxeam, *majoris semper credentium partem simplices et idiotas.* Hic ergo hominibus id genus exprobrare videtur beneficentissimæ caritatis officia in Peregrinum illum impostorem collata, qui tandem agnitus, et christiana communione depulsus a Lu-

(I Cor., IV, 8), non delicta incusantes, quæ jejuniis elimentur, nec revelationum scientia indigentes, quæ xerophagiis extorqueantur, nec bella propria metuentes. quæ stationibus discutiantur. Ut ab Joanne Paracletus obmutisset, ipsi nobis Prophetæ in hanc maxime causam extitissent: jam non dico ad exorandam Dei iram, nec ad impetrandam tutelam ejus aut gratiam, sed ad præmuniendam per nosmetipsos novissimorum temporum conditionem, indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cum carcer ediscendus, et fames ac sitis exercendæ, et tam inediæ quam anxii victus tolerantia usurpanda sit, ut in carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset; non pœnam illic passurus, sed disciplinam; nec sæculi tormenta, sed sua officia; eoque fidentior (b) processurus ad certamen e custodia abusus, nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam; cum sola et arida sit cute loricated, (c) et contra unguas corneus; (d) præmisso jam sanguinis succo, (e) tanquam animæ impedimentis, properante jam et ipsa, quæ jam sæpe jejunans mortem de proximo norit: (f) plane vestrum est in carceribus (g) popinas exhibere (h) martyribus incertis, (i) ne consuetudinem quærant, ne lædeat vitæ, (j) ne nova abstinentiæ disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non christianus

C ciano describitur, cujus etiam inter Ethnicorum exempla meminit Septimius lib. ad Martyras.

(g) *Popinas exhibere.* Lucianus, *συν-κάθευδον μ.τ' αὐτοῦ, διαφθιραντες τοῦς διαμορῶ-θαυες, εἴτα δεῖννα ποικιλία εἰσκαυμίζετο.*

(h) *Martyribus incertis.* Quorum fides minus spectata, neque satis explorata.

(i) *Ne consuetudinem quærant.* Ne consueta, ne sua desiderent, Ut lautius in carceribus vivant, quam domi.

(j) *Ne nova abstinentiæ disciplina scandalizentur, quam nec ille pristinus vester non christianus martyr attigerat.* Legendum arbitramur, *pristinum vester.* Hoc est quondam vester, quemadmodum initio libri adversus Praxeam dixit *pristinum doctor.* In hanc vero historiam quam narrat Septimius, plurima quadrant eorum quæ Lucianus de Peregrino tradidit. Nam et istum apud Christianos in fama et pretio aliquandiu fuisse refert, ac propter habitos ab eo per oppida Syriæ de Christo sermones, comprehensum, missumque in carcerem, atque ibidem Christianorum charitate ac studio diligentissime curatum, cœnis omne genus illatis, mox per humanitatem præsidis emissum carcere. Postea vero ob delicta quædam, ab christiano consortio ejectum, varias urbes obisse: non sine gloria philosophantem, ac demum Athenis insana quærendi nominis cupidine percitum, convocata multitudine, postquam verba multa de conemptu mortis fecisset, in ardentem rogam insillisse, nec visum amplius. Martyrem istum qualiscumque fuerit, psychicum, id est catholicum, fuisse ait Septimius, non christianum: quia tormentis admotus Christum negaverat. Peregrinum suum Lucianus scribit in carcerem conjectum, propterea quod Christum coleret, *τὸν μέγαν ἐκείνον ἄνθρωπον ἐν παλαιστίῃ ἀνακαλοῦσθόντα.* confestim accurrisse christianos, uti fratres, atque omnimoda solatia contulisse; quin etiam cum eo in carcere permansisse ac peruocasse, corruptis custodiis. Ric.

martyr attigerat; quem et (a) facultate (1) custodiae liberæ aliquandiu fartum (2) omnibus balneis quasi baptis-mate melioribus et omnibus luxuriæ secessibus quasi Ecclesiæ secretioribus et omnibus vitæ istius illecebris quasi æternæ dignioribus, hoc puto obligatum (3) ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa (b) condito mero tanquam antidoto præmedicatum, ita euervastis, (c) ut paucis unguis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat, quem Dominum confiteretur interroganti præsi respondere non potuerit amplius. (d) Atque ita de hoc jam extortus (4), (e) cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit (5). Ideo sobrietatis disciplinam qui prædicant pseudoprophetae, ideo hæretici qui observant. Quid ergo cessatis Paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere? Præscribitis constituta esse solemnia huic fidei scripturis vel traditione majorum, nihilque observationis amplius adjiciendum, ob illicitum innovationis. State in isto gradu si potestis.

CAPUT XIII.

Ecce (f) enim convenio vos et præter Pascha jejunantes, citra illos dies quibus ablati est sponsus, et stationum semijejuna interponentes, et (g) vero (6) interdum pane et aqua victitantes, ut cuique visum est; denique respondetis hæc ex arbitrio agenda, non ex imperio. Movistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quæ non sint (7) constituta obitis. Quale est autem ut tuo arbitrio permittas quod imperio Dei non das? plus humanæ licebit voluntati quam divinæ potestati? Ego me sæculo, non Deo liberum memini: sic mecum est ultro officium facere Domino, sicut (8) indicare illius est; non tantum obsequi ei debeo, sed

et adulari: illud enim imperio ejus, hoc arbitrio meo præsto. Bene autem quod et episcopi universæ plebi mandare jejunia assolent; non dico de industria stipium conferendarum, ut vestræ capturæ est; sed interdum et ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticæ causa. Itaque si et ex hominis edicto, et in unum omnes *ταπεινοφρόνησι* agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque unitatem jejunationum et xerophagiarum et stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta, et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus Sanctus, cum in quibus vellet terris, et per quos vellet prædicaret, ex providentia imminuentium, sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundialium plagarum, qua paracletus, id est advocatus, ad exorandum judicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat. Puta nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiæ disciplinam; hunc qui recipimus, necessario etiam quæ tunc constituit observamus. Adspice ad Judaicos fastos, et invenies nihil novum: si (9) quæ patribus sunt præcepta, omnis deinceps posteritas hæreditaria religione custodit. Aguntur præterea (h) (10) per Græcias illa (11) certis in locis concilia ex universis ecclesiis per quæ et altiora quæque in commune tractantur, et ipsa representatio totius nominis christiani magna veneratione celebratur. Et hoc quam dignum fide auspicante congregari undique ad Christum! Vide quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum (Ps. CII); hoc tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus cœnas. Conventus autem illi stationibus prius et jejunationibus operati; dolere cum (12) dolentibus, et ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si et ista solemnia quibus tunc præsens patrocinatus est sermo, nos quoque in diversis pro-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quam ex facultate *cod. Wouwer.*
 (2) Farsum *Seml.*
 (3) Oblegatum *Seml.*
 (4) Exortus *Seml.*
 (5) Discessit *Jun.*
 (6) Et vos *Seml.*

- (7) Sunt *Seml.*
 (8) Sic *Seml.*
 (9) Sit *Jun.*
 (10) Præcepta *Fran.*
 (11) Illas *Fran.*
 (12) Sum *Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Facultate custodiae liberæ.* Lucianus *διεσθηίραυτε τούς δεσμευόσους.* *Ric.*

(b) *Condito mero, tanquam antidoto, præmedicatum.* Vino myrrhato consopitum, myrrhæ præsumptione obfirmatum. In historia passionis Fructuosi, Augurii et Eulogii, legimus oblatum iis ab fraterna charitate condimentum; admonitosque ut permixtum poculum sumerent, dixisse, nondum esse horam solvendi jejunii. Nempe agebatur hora diei quarta, feria vero quarta: qua feria illi, etiam in carcere, stationem de more celebrabant. Sed cur fraterna illa charitas feria quarta condimentum offerebat, cum sexta tantum feria ducti sint martyres, nisi quia putarent ipsa feria quarta ducendos? Cæterum, imposturam martyrio fecisse videntur, qui in ipso martyrii procinctu, corpora sic curabant sua, ut cruciatus et tormenta minime sentirent. Nam quæ constantia, quæ gloria medicatæ potionis crapula consopito, sensibus interceptis? *Ric.*

(c) *Ut paucis unguis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat.* Ita consopitus fuerat, ut unguas admotas quasi titillantem manum pateretur. *Ric.*

(d) *Atque ita de hoc jam extortus.* Quod interroganti

præsi non responderet. Peregrinum suum Lucianus extortum fuisse non tradit, imo dimissum. *Ric.*

(e) *Cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit.* Honesti vocabulo fœdum negotium significat. Nam hic Pristinus nimia vini ac ciborum copia fartus, admotis tormentis Christum negavit, atque in ipsa negatione inter singultus et ructus, alvo perside laxata, fecit quod in Milesia fabula Lucius, cum ab asino suo carnifices abegit: seu quod moriens Claudius Caesar, qua parte facilius, ut ait Seneca, loquebatur. Sed quomodo negavit, qui prætemulentia solos singultus et ructus haberet? Negasse Christum videtur, qui per ebrietatem eriperat sibi martyrii sensum, et præclaræ confessionis gloriam. *Ric.*

CAP. XIII. — (f) *Ecce enim convenio vos.* Quasi contraria actione. *Ric.*

(g) *Vero interdum pane victitantes.* Hoc est, puro et mero pane, siccantes cibum ab omni carne, et omni iurulentia, ut ipse ait hoc lib. *Ric.*

(h) *Per Græcias.* Per varias Græciæ provincias, in quibus varia concilia coacta sunt. Legunt alii *Græcias illas* quod forsitan non male. *Lx Pr.*

remporium, Pontifex scilicet maximus (a), quod est (b) Episcopus Episcoporum, edicit: «Ego et mœchia et fornicationis delicta, pœnitentia functis dimitto (c).» O edictum, cui adscribi non poterit, Bonum factum (d)! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem, opinor, in ipsis libidinum januis, sub ipsis libidinum titulis. Illic ejusmodi pœnitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur; illic legenda est venia, quo cum spe ejus intrabitur. Sed hoc in Ecclesia legitur, et in Ecclesia pronuntiatur, et virgo est? Absit, absit a sponsa Christi tale præconium. Illa quæ vera est, quæ pudica, quæ sancta, carebit etiam aurium maculis. Non habet quibus hoc repromittat; et si habuerit, non repromittit: quoniam et terrenum Dei templum citius spelunca latronum, (Matth. XXI, 15), appellari potuit a Domino, quam mœchorum et fornicatorum. Erit igitur et hic *adversus Psychicos* (e) titulus, adversus meæ quoque sententiæ retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis objectent. Nunquam societatis repudium delicti præjudicium est, quasi non faci-

lius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. (f) At enim me non magis dedecorabit utilis (1) levitas, quam ornari nocens. Non suffundit errore quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. Habet et in Christo scientia ætates suas, per quas devolutus est et Apostolus. Cum parvulus, inquit, *essem, tanquam parvulus loquebar, tanquam parvulus sapiebam: at ubi vir sum factus, ea quæ parvuli fuerant, evacuavi* (I Cor. XIII, 11). Adeo divertit a sententiis pristinis, nec ideo deliquit, quod *annulator factus est, non paternarum traditionum* (Gal. I, 14), sed christianarum; optans etiam ut præciderentur qui circumcisionem detinendam suadebant (Gal. V, 11, 12). Atque utinam et isti qui meram et veram integritatem carnis obruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, cum mœchis et fornicatoribus veniam pollicentur adversus principalem christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque sæculum usque adeo testatur, ut, si quando, eam in fœminis nostris inquinamentis

LECTIONES VARIANTES.

(1) Inutilis Rhen. Oberth.

COMMENTARIUS.

mœchiæ et fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto. Illa a te n. Pontifex scilicet maximus, addita esse videntur a Septimio, ut interpretationibus istis ambitionem et superbiam objiceret Catholicorum Episcopo, cujus cleri invidia et contumeliis offensus ad Montani dogma descendit, ut Hieronymus auctor est. Sic enim supra, magistrum quemdam apud Valentinianos insignem ridens, ait: *Ex pontificali sua auctoritate in hunc modum censuit*. RIC.

(a) Pontifex scilicet maximus, etc. Bene habet Septimius et annotatu dignum, quod etiam jam in hæresi constitutus, et adversus Ecclesiam scribens, Pontificem Romanum Episcopum Episcoporum nuncupet, et infra, cap. 15, *bonum pastorem et benedictum Papam*, et cap. 21, *apostolicum*, sicuti etiam supra annotavimus, de auctoritate agentis summi Pontificis, ad librum de Præscriptionibus, cap. 56. Hic vero. adjiciemus, non solum privilegiis ornatum fuisse Romanam sedem a Fl. Constantino imperatore, sed etiam sceptrum et diadema imperatoris, imo et Urbe et ditionibus Italiæ amplissimis, uti ex edicto donationis Constantini, a B. Isidoro edito, constat, quod hodie exstat in tomis Conciliorum. Quod etiam authenticum esse (quamquam perperam multi in dubium vocent, etiam qui catholici haberi volunt), patet tum ex concilio romano sub Sylvestro Papa, can. I, ex synodo II Nicææ, generali VII, ubi, ob confirmationem imaginum in Ecclesia primitiva usitatarum, citantur ex actis ejusdem donationis imagines SS. Petri et Pauli, Constantino a Sylvestro ostense. Si enim pars actorum citetur, etiam reliquorum iisdem contentorum fides probatur. Eodem pertinent quæ (ex iisdem actis haud dubie deprompta) tradunt B. Gregorius Turonensis Hist. lib. II; Beda, in *Chronico* ad annum mundi 4288; Adrianus Papa, *Epistola* ad Constantinum et Irenem; Nicephorus, lib. VII, cap. 35, et B. Thomas, *Summæ suæ* part. III, quæst. 6, argum. 4, de curata lepra Constantini: quæque de baptismo ejusdem per beatum Sylvestrum Papam, scribit, præter prædictos, dictæ duæ synodi, Damascus in Pontificali Liberii acta, cap. 6; Nicephorus, lib. VII, cap. 35, et lib. VIII, cap. 5 et 54; Marianus Scotus, in *Chronico*, et B. Thomas loco jam cit., utpote quæ iisdem Actis continentur. Quid? quod Ammianus

Marcellinus, lib. XXVII, jam temporibus Damasi splendorem Romanorum Pontificum eundem quem illa Acta describat; et Laonicus Chalcondytas. lib. de *Gestis Turcarum*. insuper Suo lib. IV de *Dignitate et Privilegiis Romanæ Ecclesiæ*. Gratianus, dist. 46, cap. *Constantinus*, et 12, qu. 1, cap. *Futurum*. Balsamon in *Photii Nomocanonem*, tit. VIII, de *Parochiis*. Vincentius Bellovacensis, *hist. suæ* lib. XIII, cap. 51, 55, 56. Quidquid itaque alii tradunt historici de munificentia erga romanam sedem Justiniani, Theodoricus regis Longobardorum, Pipini, Caroli Magni, Othonis, Radulphi Habsburgii, aliorumque imperatorum, debet similiter intelligi de restitutione urbis Romæ, Ravennæ aliarumque Italiæ civitatum, per apostatam Julianum, Arianos et exarchos Ravennates, quantum apparet, occupatarum et ereptarum. PAM.

(b) Episcopus Episcoporum. Sic Ruffinus Jacobum Justum constitutum fuisse Apostolorum episcopum dicit, quem, apud Eusebium Hist. II, cap. 1. Clemens ἐπισκοπον ἐπισκοπων dixerat. De Episcopo Episcoporum pervulgatus est Cypriani locus, in Præfatione Concilii Carthag. RIC.

(c) Ego et mœchiæ et fornicationis, etc. Cum tantopere hoc edictum elevet Auctor, mirum in modum hallucinari patet, vel ex apostolo Joanne, *Apoc. II, 20 22*, ubi de Jesabel, quæ docebat fornicari... dicitur: *Et dedit illi tempus ut pœnitentiam ageret. Et qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pœnitentiam ab operibus suis egerint*. Quod ipse Auctor adhuc catholicus expressit. lib. de *Pœnitentia*, cap. 8; et post eum, B. Pacianus, *epist. 1*, ad Sympron. novat. Eodem pertinet quod B. Cyprianus (dicit in) *Epist. Antonian.* PAM.

(d) Bonum factum. Hanc phrasin sic explicat Turnebus, *Adversor.* lib. III, cap. 12, quod veteres boni omnis causa *bonum factum* præfari solebant in edictis, ex illo Plauti in *Penulo*.

Bonum factum est edicta ut servet mea. PAM.

(e) Erit igitur et hic *ADVERSUS PSYCHICOS* titulus. Cum hic indicet adhuc alterius tituli librum *Adversus Psychicos* a se editum, patet posterius scriptum hunc præcedenti libro, ad quem hic haud dubie alludit. PAM.

(f) At enim me non magis dedecorabit utilis levitas

inquit, *opus Dei*. Quod opus? de quo ait: *Bonum est carnem non edere, et vinum non potare*. Nam qui in istis servit, placabilis et propitiabilis Deo nostro est. *Quidam credit omnia munducauda esse, quidam autem infirmus olera (1) vescitur; qui manducat, ne nullificet (2) non manducantem. Tu quis (3) es, qui alienum servum judicas? Et qui manducat, et qui non manducat, Deo agit gratias.* (Rom. XIV, 2, et seqq.) Cum autem humano arbitrio vetet (4) controversiam fieri, quanto magis divino! Ita sciebat quosdam castigatores et interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent; probare vero qui in honorem, non qui in convitium Creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit, permittens esui omnia ad constituendam idolothorum exceptionem, non tamen in macello regnum Dei inclusit. *Nec enim, inquit, esus aut potus est Dei regnum, et, Esca nos Deo non commendat; non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta et accurata. Siquidem subjiciens, nec si manducaverimus, abundabimus (5); nec si non manducaverimus, deficiemus; tibi magis insonat, qui abundare te existimas, si edas, et deficere si non edas, et ideo ista detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem et bibentem, sed puto quod etiam jejunarit (7), qui beatos, non saturatos, sed esurientes et sitiennes, pronuntiavit; qui escam profitebatur, non quam discipuli existimant, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam, quæ permanet in vitam æternam; in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum, non et attalicas divitias (1). Sic et Esaias, non negavit Deum elegisse jejunium, sed quale non elegerit, enumeravit. In diebus enim, inquit (Is., LVIII, 5), jejuniorum vestrorum inveniuntur voluptates (8) vestrae, et omnes subjectos vobis succutitis, aut convitia et lites jejunalis, et cæditis pugnis: non tale jejunium ego elegi; sed confirmavit. Nam etsi mavult opera justitiæ, non tamen sine sacrificio; quod est anima conflictata jejuniis.*

CAPUT XVI.

Ille certe Deus, cui nec populus incontinens

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Olere *Seml.*
- (2) Vilificet *Seml.*
- (3) Qui *Seml.*
- (4) Vitet *Seml.*
- (5) Abundavimus *Par.*
- (6) Jejunavit *Seml.*
- (7) Divitias abjicit *Seml.*
- (8) Voluntantes *Fran.*
- (9) Octyometra *Seml.*
- (10) Conditando *al. eructando Pam.*

A gulæ placuit, nec sacerdos, nec propheta. Marent adhuc monumenta concupiscentiæ, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad choleram ortyometras (9) cruditando. (10) Eliditur pro templi foribus senior Heli; filii ejus in acie rorant; nurus exspirat in partu. Hanc enim meruerat (11) a Deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. (a) Sameas, homo Dei, cum exitum prophetasset idololatriæ introductæ a rege Hieroboam, post manum ejus regis arefactam, et statim restitutam, (b) post altare diffusum (12), ob hæc signa, et satisfactione (13) invitatus a rege, plane excusavit. Prohibitus enim a Deo fuerat, illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox sene mentito prophetiam temere pastus, secundum verbum Dei ibidem factum super mensam, non est in paternis sepultus: leonis enim in via occurso prostratur, et apud exteros conditus, pœnam deserti jejunii luit. Hæc erunt exempla et populo et episcopis, etiam spiritalibus, si quam incontinentiam gulæ admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessavit, ubi in divite quidem convivia cruciantur, in paupere vero jejunia recreantur, habentia præceptores *Moysen et Prophetas* (Luc. XVI, 29). Nam et Johel exclamavit (Joel, I, 14): *Sancite jejunium, et prædicate curationem* (14), prospiciens jam et tunc et alios apostolos et prophetas sancituros jejunium, et prædicaturos officia curantia Deum. Unde et qui in idolis comendis, et in aris ornandis (15), et ad singulas horas (c) salutandis (16) adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem *κατασκευασθησιν* ethnici agnoscunt. Cum stupet cælum et æret annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro avertunt, precem indignant, hostiam instaurant. Apud quasdam vero colonias præterea annuo ritu saccis velati, (d) et cinere conspersi idolis suis inediam (17) supplicem obijciunt, bilinea et (e) tabernacula (18) in nonam usque cluduntur. Unus in publico ignis apud aras, aquæ nec in lacibus. Niniviticum (19) credo justitium. Judaice certe jejunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocumque in aperto aliquando jam precem ad cælum mittunt; et licet cultu et

- (11) Metuerat *Seml.*
- (12) Diffusum *al.*
- (13) Ad satisfactionem *Lat.*
- (14) Sanctificate Jejunium et orationem et nihil amplius *Seml.*
- (15) Et in hac re ornandis *Seml.*
- (16) Diis *add. cod. Wouw.*
- (17) Invidiam *Venet. Rhen.*
- (18) Tabernæ.
- (19) Niniviticum *Jum.* Niniviticam credo justitiam *al. leg.;*

COMMENTARIUS.

quoque putamus septimanas dixisse quadragesimas, quemadmodum Hieronymus dixit: *Nos unam quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto anno, tempore nobis congruo jejunamus.* Ric.

CAP. XVI. — (a) Sameas homo Dei. Libro tertio Regum nomen hujus prophetæ non traditur, Josepho dicitur Jadon, Epiphonio Joam. Ric.

(b) Post altare diffusum. Et enim diruti altaris cineres diffusi ac dispersi. *ἐξγυρισται, καὶ ἐκχυθησονται ἐπιὸς τῆς ἑστῆς αὐτοῦ* (II Reg. XII, 3) Ric.

(c) *Salutandis adulantur.* Liber Ursini, *Et in aris ornandis, et ad singulas horas salutandis diis adulantur.* Ric.

(d) *Et cinere conspersi.* Reorum hic habitus late describitur, cui cinis inspersus erat aliquando, quo miserabiliores fierent. Apul. lib. VII, *Ambabus manibus trahens cinerosam.* In sacra Scriptura illud maxime obvium. I.E. Pr.

(e) *Tabernacula.* Tabernæ. Ric.

ornatu mæroris munus infament, tamen fidem abstinentiæ ad eiant, et (a) stellæ auctoritatem (b) demorantis suspirant. Sed bene, quod (1) in nostris xerophagis blasphemias ingerens, (c) Casto Isidis et Cybeles eas adæquas. Admitto testimonialiam comparationem. Hinc divinam (2) constabit, quam diabolus divinorum æmulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur. Hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique (3) idolo gulam suam mactat, tu Deo non vis. Deus enim tibi venter est, et pulmo templum, et aquiliculus altare, et sacerdos cocus, et Sanctus Spiritus nidor, et condimenta charismata, et ructus prophetia.

CAPUT XVII.

(d) Vetus es, vera (4) si velimus dicere, tu qui tantum gulæ indulges, et merito te priorem B jactitas; semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimæ disciplinæ tuæ venis, ita spiritu deficiis, si tibi lenticulam defruto inrufatam obtulero, (e) statim totos primatus tuos vendes; apud te (f) agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis jacet. Sed major his (3) est agape (I Cor. XIII, 13), qui per hanc adolescentem tui cum sororibus dormiunt. Appendices scilicet gulæ, lascivia atque luxuria (6), quam societatem et Apostolus sciens, cum præmisisset: *Non in ebrietatibus, nec in comensationibus; adjunxit: nec in cubilibus et libidinibus.* (Rom. XIII, 14.) Ad elogium gulæ tuæ pertinet, quod (g) duplex apud te præsentibus honor binis

partibus deputatur; cum Apostolus duplicem honorem dederit, ut et fratribus et præpositis. Quis sanctorum inter vos, nisi convivandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructor? Merito homines solius animæ et carnis spiritualia recusatis. Talibus si placerent prophetæ, mei non erant. Cur ergo non constanter prædicatis: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur* (I Cor. XV, 32)? Sicut nos non dubitamus exerte mandare: jejunemus, fratres et sorores, ne forte cras moriamur. Palam disciplinas nostras (7) vindicemus. Nos certi sumus, eos qui in carne sunt, Deo placere non posse; non utique in (8) substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in voluntate. Macies non displicet nobis; neque enim ad pondus Deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mensuram, facilius si forte per angustam salutis januam introibit caro exilior, citius resuscitabitur caro levior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Saginentur pugiles et pycetæ olympici: illis ambitio corporis competit, quibus et vires necessariae. Et tamen illi quoque xerophagiis inualescunt; sed nostra alia roborata, aliæque vires, sicut et alia certamina; quibus non est luctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus mundi potestates, (9) adversus spiritualia malitiæ, adversus hæc, non carne et sanguine, sed fide et spiritu robusto oportet assistere. Cæterum, saginator (10) christianus ursi et leonibus forte, quam Deo, erit necessarius, nisi quod (11) et adversus bestias maciem exercere debebit.

LECTIONES VARIANTES.

vitio ut Junius existimat.

- (1) Tu cod. *Wouw.*
- (2) Divina *Seml.*
- (3) Deo, inserit *Seml.*
- (4) Ructus. Prophetia vetus est vera *Fran.*
- (5) Is *ven.*

- C (6) Est, add. *Seml.*
- (7) Vestras *Seml.*
- (8) In tolli *Seml.*
- (9) Potentes *Lat.*
- (10) Saginator *Seml.*
- (11) Quæ *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Stellæ auctoritatem demorantis suspirant.* Stellam significat, quam Plantus Vesperuginem, Ennius Vesperum, Virgilius Hesperon appellant. Auctoritatem vero præsentiam dicit. Etenim, quamvis famelici, nullum attingere audebant cibum ante Vesperum exortum. *RIG.*

(b) *Demorantis.* Morantis, tardantis. Sic Plautinus Sosia Solem queritur obdormisse ebrium. *RIG.*

(c) *Casto Isidis et Cybeles eas adæquis.* Casto, τῆ ἀγίας. Castimoniam dixit supra. Quod autem latini dicunt, in Casto Cæceris esse, Græcus aliquis scriptor apud Suidam dixit, τὰς Μητροπάρας καστίας ἀγίας. Græco eas u dixit Varro, pro Græco ritu. *RIG.*

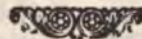
CAP. XVII.—(d) *Vetus es, vera si velimus dicere.* Catholici adversus Montanistas eo maxime gloriabantur, quod essent veteris disciplinæ cultores, nec vos ritus, nova jejunia non admitterent. Septimius igitur, cum jam ad Montanum defecisset, catholicum alloquitur ludens in vetustatem illam catholicam. Vetus es, inquit, hoc sane fatemur, et ad vetera illa respicis, sed ut nobis inde exhibeas aliquem Esau venatorem fera-

rum, etc. *RIG.*

(e) *Statim totos primatus tuos vendes.* Ejus primatum dicit, cujus disciplina antedebat tempore Montani disciplinam, ideoque supra dixit: *Et merito te priorem jactitas.* *RIG.*

(f) *Agape in cacabis fervet.* Paull., I. XVIII. D instr. nec multum refert inter cacabos et aenum, quod supra focum pendet: bis aqua ad potandum calefit, in illis pulmentarium coquitur. Commentator Juvenalis cacabos baseandas interpretatur ad satyr. XI, hoc est vasa in quibus calices lavabantur, nolim id optime dictum asserere. Est enim vas quod a Romanis miliarium dicebatur. *LE PR.*

(g) *Duplex apud te præsentibus honor binis partibus deputatur.* Binas partes intelligit ventrem et veretrum, hoc est, ingluviem et libidinem. Itaque episcopis apud Psychicos duplicem quidem honorem exhiberi ait, sed non ut fratribus et præpositis, quod Apostolus præceperit, verum ut gula et viro potentibus. *RIG.*

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI DE PUDICITIA.

- I. Pudicitiae amore Tertullianus in haeresim lapsus, libro hoc errorem Montani persecutus de non recipiendis paenitentibus, saltem mæchis et fornicatoribus; laude pudicitiae praemissa, id ipsum hujus libri argumentum paucis indicat (fessus, se retro, nempe cum librum de Paenitentia scriberet, alterius fuisse sententiae); maxime cum culmen criminum teneant mæchia et fornicatio.
- II. Atque imprimis, Scripturis Scripturas opponens, inde colligere nititur, delicta quaedam esse remissibilia, alia irremissibilia.
- III. Non tamen propterea negligendam prorsus delictorum quorundam paenitentiam.
- IV. Jam vero postquam docuit, mæchiae et fornicationis nomine se comprehendere omnia libidinum delicta,
- V. Mæchiam idololatriæ et homicidio comparari, ex Scripturis ostendit.
- VI. Etsi vero in veteri Testamento exstant exempla veniæ pro mæchis, inveniri etiam judicii; et aliam esse novi Testamenti rationem.
- VII. Deinceps late disputat de parabola ovis et drachmæ perdita.
- VIII. IX. Item de duorum filiorum parabola.
- X. Paenitentiam enim etiam ethnicis competere.
- XI. Exinde et facta Domini peccatoribus edita describit.
- XII. Certe ab Apostolis cum idololatria et homicidio fornicationem interdici.
- XIII. XIV. Porro et veniam fornicatori corinthio ab Apostolo concessam examinat.
- XV. XVI. Afferens tam secundæ quam prioris ad Corinthios Epistolæ locos adversus fornicatores.
- XVII. Item et similes aliarum apostoli Pauli Epistolarum sententias.
- XVIII. Etiam tales, tum illius, tum veteris Testamenti, quæ communionem ecclesiasticam mæchis adimunt.
- XIX. Similes quoque locos, ex Joannis apostoli et Apocalypsi, et Epistola.
- XX. Ex Epistola deinde ad Hebræos olim (sententia ipsius) Barnabæ titulo, et Levitico, quasdam Scripturas affert, quamquam frustra pro suo instituto.
- XXI. Atqui, non negans Apostolis competisse potestatem remittendi peccata, et proinde etiam Ecclesiae, id suæ Ecclesiae spirituali frustra arrogat.
- XXII. Denique agit contra veniam criminum et pacem, quam martyres quidam mæchis donabant, negatoribus negabant. PAM.

CAPUT PRIMUM.

Pudicitia flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen (a) aliquatenus in sæculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, censura compresserit. Siquidem omne animi bonum aut nascitur, aut eruditur, aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio est; bona jam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina; nec erudiri, ita deserta sunt studia; nec cogi, ita exarmata sunt jura. Denique, de qua incipimus, cœque jam exolevit, ut non ejuratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur; isque satis castus habeatur, (b) qui minus castus fuerit. Sed viderit sæculi pudicitia (c) cum sæculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo servitio si cogebatur; nisi quod infelicio etiam, si stetisset, ut infuctuosa, quæ non apud Deum egisset. Malim nullum bonum, quam vanum (d). Quid prodest esse, quod esse non prodest? Nostorum honorum status jam exigitur (1), christianæ pudicitiae ratio concutitur: quæ omnia de cælo trahit, et naturam per lavacrum regenerationis, et disciplinam per instrumentum prædicationis, et censuram per judicia ex utroque Testamento, et coacta constantius ex metu et voto æterni ignis et regni. Adversus hanc nonne (2) dissimulare potuissem? (e) Audio etiam edictum esse propositum, et quidem pe-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Mergitur Oberth. Seml.

(2) Nunc ne Paris.

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Aliquatenus in sæculo morabitur. Habebat in mente principium satiræ Juvenalis:

*Credo pudicitiam Saturno rege moratam
In terris, visamque diu, etc. RIC.*

(b) Qui minus castus fuerit. Fulvio Ursino legendum videbatur, qui non nimis incestus. Certe expeditior lectio fuerat, qui nimis incestus. RIC.

(c) Sed viderit sæculi pudicitia. De hac late habes

tractatum lib. I ad Uxorem, lib. de Exhortat. Castitatis, et lib. de Monogamia. PAM.

(d) Malim nullum bonum, etc. Vanum hic dicit quod paulo ante infructuosum. Facit vero hoc, quod pudicitiam sæculi bonum vocet, contra eos qui omnia opera infidelium peccata faciunt. PAM.

(e) Audio etiam edictum esse propositum. Si qua fuit edicti formula, eam fuisse his tantum verbis conceptam crediderim: *Episcopus episcoporum edicit: Ego et*

Sciunt etiam obstetrices, quot adulteri conceptus A trucidentur. Etiam apud Christianos non est mœchia sine nobis: ibidem sunt idololatriæ, ubi immundi spiritus res est; ibidem est et homicidium, ubi homo, cum inquinatur, occiditur. Igitur, aut nec illis, aut etiam nobis pœnitentiæ subsidia convenient. Aut detinemus eam, aut sequimur. Hæc ipsæ res loquuntur. Si res voce deficiunt, adsistit idololatriæ, adsistit homicida, in medio eorum adsistit et mœchus, pariter de pœnitentiæ officio sedent, in sacco et cinere inhorescunt, eodem flatu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eandem invocant matrem. (a) Quid agis, mollissima et humanissima disciplina? aut omnibus eis hoc esse debetis: *beati enim pacifici* (Matth. V, 6); aut, si non omnibus, nostra esse. (b) Idololatram quidem et homicidam B semel damnas, mœchum vero de medio excipis, idololatriæ successorem, homicidæ antecessorem, utriusque collegam? Personæ acceptatio est, miserabiliores pœnitentias reliquisti.

CAPUT VI.

Plane, si ostendas de quibus patrociniis exemplorum, præceptorumque cœlestium, soli mœchiæ, et in ea fornicationi quoque, januam pœnitentiæ expandas, ad hanc jam lineam dimicabit nostra congressio. Præscribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emitas, ne in terga respicias. *Vetera enim transierunt*, secundum Esaiam (Isa. XLIII, 18, 19), et *nova est jam novatio* secundum Hieremiam (Jer. IV, 5); et *obliti posteriorum, in priora porrigimur*, secundum Apostolum (Philip. III, 15); et *Lex et Prophetæ usque ad Joannem*, secundum Dominum (Matth. XI, 13): nam, et si cum maxime a lege cœpimus demonstrando mœchiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit (Matth. V, 17). Onera enim legis usque ad Joannem, non remedia; operum juga rejecta sunt, non disciplinarum: libertas in Christo non fecit innocentie injuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, justitiæ, misericordie, benevolentie, pudicitie. In qua lege *beatus vir qui meditabitur die ac nocte* (Psal. I, 1). De qua idem David rursus: *Lex Domini invituperabilis, convertens animas; jura Domini directa, oblectantia corda; præceptum Domini longe lucens, inluminans oculos* (Psal. XVIII, 8 et sqq.). Sic et Apostolus: *Itaque lex D quidem sancta est, et præceptum sanctum et optimum;*

(Rom. VIII, 12), utique, *Non mœchaberis* (Ex. XX, 14). Sed et supra, *Legem ergo evacuamus per fidem? Absit, sed legem sistimus* (Rom. III, 31), scilicet in his quæ et nunc novo Testamento interdicta etiam cumulatius præcepto prohibentur. Pro *Non mœchaberis: Qui viderit ad concupiscentiam, jam mœchatus est in corde suo* (Matth. V, 27, 28); et pro *Non occides: Qui dixerit fratri suo racha, reus erit gehennæ* (Id. XXII). Quære an salva sit lex non mœchandi, cui accessit nec concupiscendi. Cæterum, si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinæ. Frustra enim lex suprastructa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias et voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur mœchiæ venia, quia et aliquando (1) concessa est. Cur emolumento hodie pleniore disciplina coercetur, nisi ut majore forsitan lenocinio tuo indulgeatur? Dabis ergo et idololatriæ et omni apostatæ veniam, quia et populum ipsum totiens reum (c) istorum, totiens invenimus retro restitutum (Judic. III, sqq.). Communicabis et homicidæ; quia et Nabothæ sanguinem Achab deprecatione delevit (III Reg. XXI, 29); David Uriæ cædem, tum caussam ejus mœchiam (2) confessione purgavit (II Reg. XII, 13). Jam et incesta donabis, propter Loth (Gen. XIX, 53, 55); et fornicationes cum incesto, propter Judam (Gen. XXXVIII, 18), et turpes de prostitutione nuptias, propter Osee (Ose. I, 2, 3), et non tantum frequentatas, verum et semel plures propter patres nostros (Gen. XVI, 3, 4; XXIX, XXX). C Utique enim dignum est peræquari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia mœchiæ vindicatur. Habemus quidem et nos ejusdem vetustatis exempla pro sententia nostra, non modo non indulti, verum etiam repræsentati judicii (d) fornicationis (Gen. XIX, 24, 28). Et utique sufficit tantum numerum viginti quatuor millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse (Num. XXV, 4, sqq.). Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora (e) omnis impudicitie, si volunt Psychici, etiam potestatem; luserit ante Christum caro, imo perierit antequam a Domino suo requisita est; nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facile quod speciosum viderat concupiscens, et ad inferiora respiciens, et de ficulneis foliis pruriginem

LECTIONES VARIANTES.

(1) Aliqua Pam. Rhen. Oberth.

(2) Cum causa ejus mœchia Rhen. Pam. Oberth. Leop.

COMMENTARIUS.

(a) *Quid agis mollissima et humanissima disciplina.* Sic alibi dicit, *laxissimæ disciplinæ campum.* Ut contrario sensu Augustinus lib. de Fide et operibus: *Antiquum et robustum morem.* RIC

(b) *Idololatram quidem et homicidam semel damnas.* Ipse infra: *Neque idololatriæ, neque sanguini pax ab Ecclesiis redditur.* RIC. — Hic calumniatur auctor in orthodoxos, tanquam si idololatriam et homicidam ad pœnitentiam non admitterent. PAM.

CAP. VI. — (c) *Populum ipsum totiens reum, etc.*

Ut ut eludere nitatur auctor, certe et his ipsis utuntur B. Cyprianus, B. Pacianus et B. Hieron... uti pœnitentiam omnium peccatorum quantumvis gravium confirmant adversus Novatianos; et ipse Auctor quoque exemplis Achab et David, lib. V adversus Marcionem, cap. 11. PAM.

(d) *Repræsentati judicii.* Accipitur hic *repræsentati pro ad præsentiam adducti.* PAM

(e) *Habuerint pristina tempora, etc.* Etiam hic orthodoxos calumniatur. PAM

potius carnis quam tormentis punire contendat, id volens eripere quod vitæ anteponant! Sed jam hæc gloria extinguitur, et quidem per eos quos tanto constantius oportuerat ejusmodi maculis nullam subscribere veniam, quanto propterea quotiens volunt, nubunt (1), ne mœchiæ et fornicationi succidere cogantur: quoniam *melius est nubere quam uri* (I Cor. VII, 9). Nimirum, propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus exstinguetur. Cur ergo et crimina postmodum indulgent pœnitentiæ nomine, quorum remedia præstituant multinubentia jure? Nam et remedia vacabunt, cum crimina indulgentur; et crimina manebunt, si remedia vacabunt. Itaque utrobique desollicitudine et negligentia ludunt, præcavendo vanissime quibus parcunt, et parcendo ineptissime quibus præcaverunt; cum aut præcavendum non sit, ubi parciuntur; aut parcendum non sit, ubi præcavetur. Præcavent enim, quasi nolint admitti tale quid; indulgent autem, quasi velint admitti; quando si admitti nolint, non debeant indulgere; si indulgere velint, non debeant præcavere. Nec enim mœchia et fornicatio de modicis et (a) de maximis (2) delictis deputantur, ut utrumque competat, et sollicitudo quæ præcavet, et securitas quæ indulget. Sed cum ea sint quæ culmen criminum teneant, non capit et indulgeri quasi modica, et præcaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque præcaventur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a mœchiæ et fornicationis opere diversas. Et ideo durissime nos infamantes Paracletum disciplinæ enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis mœchis quoque et fornicatoribus figimus, (b) jejunas pacis lacrymas profusuris, nec amplius ab Ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.

CAPUT II.

Cæterum, Deus, inquit, bonus et optimus, et misericors et miserator (Psal. CXI, 4), et misericordiæ plurimus (Joel II, 13), quam omni sacrificio anteponebat (I Reg. XV, 22; Ose. VI, 6; Matth. IX, 13, XII, 7); non tanti ducens peccatoris mortem, quam pœnitentiam (Ezech. XVIII, 23, 32, XXIII, 11) salvificator (3) omnium hominum, et maxime fidelium (I Tim. IV, 10). Itaque et filios Dei misericordes et pacificos esse oportebit (Matth. V, 9, 7), donantes invicem, sicut et Christus donavit nobis (Coloss. III, 13); non judicantes, ne judicemur (Matth. VII, 1). Domino enim suo stat quis

vel cadit: tu quis es, ut servum judices alienum? (Rom. XIV, 4). Dimitte, et dimittetur tibi (Luc. VI, 37) (c) Talia et tanta futilia eorum quibus et Deo adulantur, et sibi lenocinantur, effœminantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis possumus repercutere, quæ et Dei severitatem intentent, et nostram constantiam provocent? Quia, etsi bonus natura Deus, tamen et justus (Psal. VII, 12). Ex causa enim, sicut sanare novit, ita et cædere (Deut. XXXII, 39), faciens pacem, sed et condens mala (Is. XLV, 7), pœnitentiam malens (Ezech. XVIII, 23, 32), sed et Hieremiæ mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur: Quoniam si jejunaverint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum; et rursus: Et tu ne adoraveris pro populo, et ne postuleris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore quo invocaverint me, in tempore afflictionis suæ (Jer. VII, 16, XI, 14, XIV, 11, 12). Et adhuc supra, idem misericordiæ prelator quam sacrificii: Et tu ne adoraveris pro populo isto; et, Ne postuleris misericordiam consequi eos. Et, Ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes (Ibid.), utique ex pœnitentia flentes et jejunantes, et afflictationem suam offerentes Deo. Deus enim zelotes (Exod. X, 5, XXXIV, 14), (d) et qui naso non deridetur (Galat. VI, 7), adulantiam scilicet boni atque ejus. Et qui licet patiens (Psal. VII, 12), tamen per E-amam comminetur patientiæ finem: Tacui, numquid et semper tacebo, et sustinebo? quievi, velut parturiens; exurgam, et ardescere faciam (Isa. XLII, 14, 15). Iguis enim præcedet ante faciem ipsius, et exuret inimicos ejus (Psal. XCVI, 3), non solum corpus, verum et animas occidens in gehennam (Matth. X, 28). Cæterum, judicantibus quomodo Dominus comminetur, ipse demonstrat: Quo enim judicio judicaveritis, judicabitur de vobis (Matth. VII, 2). Ita non prohibuit judicare, sed docuit. Unde et Apostolus judicat, et quidem in causa fornicationis, dedendum ejusmodi hominem Satanæ in interitum carnis (I Cor. V, 5), increpans etiam quod fratres non apud sanctos judicarentur (I Cor. VI, 1, 2 sqq.). Adjiciens enim inquit: Ut quid mihi eos qui foris sunt, judicare? (I Cor. V, 12). Dimittis autem, ut dimittatur tibi a Deo (Luc. VI, 37). Delicta mundantur, quæ quis in fratrem, non Deum admisit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profiteamur (Matth. VI, 12). Sed non decet ultra de auctoritate Scripturarum ejusmodi funem contentiosum alterno

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nubant Oberth. Seml.
(2) Mediis Jun.

- (3) Salutificator Fran.

COMMENTARIUS.

quam ornavit nocens. Ut nemini gloriosa est levitas quæ secum adfert calamitates et damna, sic etiam nemini probrosa est levitas, ex qua sequitur utilitas ingens et honesta. RIC.

(a) De maximis delictis, etc. Modica delicta sunt quæ facile a Deo condonantur, maxima quæ difficulter, qualis est mœchia. LE PR.

(b) Jejunas pacis lacrymas. Absque pacis spe. Sic Jejunantes phitosophia. Jejunantibus cæteris a salute.

RIC

CAP. II. — (c) Talia et tanta futilia eorum. Sic edidit Rhenanus. Sed quo ore Septimius futilia diceret, quæ sunt ex sacris paginis petita? etsi, ut ipse sentiebat, in pravas argumentationes detorta. Itaque malim quod ex Anglicano cod. protulerat Pamelius, sparsilia. Nam et in Remensi, sparsilia legi Pithæus notaverat. RIC.

(d) Et qui naso non deridetur. Sic reddidit Pauli verbum ad Gal. VI. οὐ μωκτηρίζεται. Hesychius, Μωκτηρίζω, χλευάζω, καταγελᾷ ὑπὸ τοῦ μωκτῆρος τοῖς μωκτῆροις. RIC.

tem ex pœnitentia, quam illorum ex justitia. Aut numquid non justus Judæi, et quibus pœnitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinæ et timoris instrumenta Legem et Prophetas? Posuit igitur illos in parabola, et si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis et non sibi pœnitentiam audientes necessariam. Proinde in drachmæ parabola (1), ut ex eadem materia provocata, æque ethnicum drachmam (2) interpretatur; etsi in domo amissam, quasi in Ecclesia; etsi ad lucernæ lumen repertam, quasi ad Dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo magis in ethnico gratia Dei inlucet, qui in tenebris invenitur, quam christiano, qui jam in Dei luce est. Denique, et ovi et drachmæ unus error adscribitur. Nam si jam in christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam et iterata amissio eorum et restitutum notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis cum etiam decedendo commendem, cum sic quoque obduxero diversæ partis præsumptionem. Conditio christianum jam peccatorem in parabola utraque portendi, non tamen ideo eum affirmandum, qui de facinore mœchiæ et fornicationis restitui per pœnitentiam possit. Licet enim periisse dicatur, erit et de perditionis genere retractare; quia et ovis non moriendo, sed errando, et drachma non intereundo, sed latitando perierunt. Ita, licet dici perisse quod salvum est. Perit igitur et fidelis elapsus (a) in spectaculum quadrigarii furoris, et gladiatorii cruoris, et scenicæ fœditatis, et xysticæ vanitatis, in lusus, in convivia sæcularis solemnitate, in officium, in ministerium alienæ idololatriæ aliquas artes adhibuit curiositatis; in verbum ancipitis negationis (3) aut blasphemiam impexit, ob tale quid extra gregem datus est, vel et ipse forte ira, timore, æmulatione, quod denique sæpe fit, indignatione castigationis abruptus, debet requiri atque revocari. Quod potest recuperari, non aperit, nisi (4) foris perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventem adhuc revocans peccatorum. Mœchum vero et fornicatorem, quis non

- (1) Parabolam *Rhen. Oberth. abest.*
 (2) Drachmam *abest a Rhen. et Oberth.*
 (3) Negotiationis *Jun.*
 (4) Non poterit, si foris *Rig. Par.*

LECTIONES VARIANTES.

- D (3) Lumine *delet Lat.*
 (6) Lancco *Pium.*
 (7) Amasse *Fran.*

COMMENTARIUS.

cum usum et ritum significant. Quod enim affert Pamelius de calicibus vitreis, stanneis, aureis, argenteis ex decretis Pontificum, ad hunc locum minime pertinere existimo. **LE PR.**

(a) *In spectaculum, etc.* De quatuor his generibus spectaculorum vide ad lib. de Spectac. *De artibus curiositatis in ministerium alienæ idololatriæ:* lib. de Idolol. c. 4, 5, 6, 7, 8 et 9, *de ancipiti negotiatione, ibidem et de verbo blasphemiam, quando quis jurat per idola, cap. 20 ac 29.* Miram autem esset quod auctor vehementia animi blasphemiam inter remissibilia proponeret, cum infra cap. 9, et rursus 15, inter irremissibilia collocet; quare necessario illud, *aut blasphemiam, prætermisimus. PAM.*

(b) *Non drachma, sed talentum.* Etiam si talentum esset, non animadvertit Auctor aliam parabolam regis qui dimisit servo suo decem millia talentum. (*Matth. XVIII.*)

(c) *Totius solis lancea.* Radio. Lanccam tribuit soli,

A mortuum statim admissio pronuntiavit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabola: ejus auctoritate, quæ non mortuum pecus revocat? Denique, si meministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est vox: *Pastores, ecce lac devoratis et lanis vestimini; quod forte est, occidistis; quod infirmum est, non curastis; quod comminutum est, non ligastis; quod expulsus est, non convertistis; quod perit, non requisistis (Ezech., XXXIV, 2, 5).* Numquid et de mortuo exprobrat, quod non et illud in gregem reficere curaverint? Plane ingerit quod perire oves fecerint, et a bestiis agri comedi. Neque possunt nec perire in mortem, nec comedi, si relinquuntur, ut non perditæ in mortem et comestæ resumantur. Juxta drachmæ quoque exemplum; etiam intra domum Dei Ecclesiam, licet est aliqua delicta pro ipsius drachmæ modulo ac pondere mediocria, quæ ibidem delitescunt mox ibidem et reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Mœchiæ vero et fornicationis non drachma, sed talentum (b), quibus exquirendis, non lucernæ spiculi lumine (5), sed (c) totius solis lancea (6) opus est. Simul apparuit, statim homo de Ecclesia expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ, sed luctum; nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt et ovis et drachmæ argumenta, quanto nec in ejus delicti christianum competere possunt, propter quod in christianum de diversa parte coguntur.

CAPUT VIII.

Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem (d) in vestibus purpura oculandis sæpissime evenire est; cum putaveris recte conciliasse temperamenta colorum, et credideris comparationes eorum inter se animasse (7), erudito mox utroque corpore, et luminibus expressis, errorem omnem traducta diversitas evomet (e). Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum (f) parabolam (*Luc. XV, 11 et seqq.*), quibusdam ad præsens

quam opponat lucernæ spiculo, quod a Julio Polluce dicitur esse *σκεῦος στρατιωτικόν*. **RIG.** — Quæ sequuntur, pertinent, non ad pœnitentes peccatores, sed ad eos qui non agunt pœnitentiam; nisi forte de sua Montanistarum loquatur Ecclesia. **PAM.**

CAP. VIII — (d) *In vestibus purpura oculandis.* Illuminandis. Sic de sole Plinius: *Hic reliqua sidera oculat.* Propriæ autem purpuræ splendor seu fulgor lumen dicitur. Fabius *Instit. VIII: Afferent lumen clavus et purpuræ loco insertæ.* Horatius (*de Arte Poet.*): *Purpureus late qui splendeat unus et alter.*

Arrhianus *Epict., I, 2: Ἐγὼ δὲ πορπύρα εἶναι βεβύλομαι, τὸ θλιγὼν ἐκείνο, καὶ στίλβον, καὶ τοῖς ἄλλοις αἴτιον τοῦ εὐπρόπι, γαίνεσθαι καὶ καλῶ.*

(e) *Errorem omnem traducta diversitas evomet.* Ostendit male conciliata fuisse colorum temperamenta. Lanas dicit evomere colores quales imbibere. **RIG.**

(f) *Circa filiorum quoque duorum parabolam.* In qua certe ipse potius Auctor in caligine a vero lumine exor-

latrocinium est : ita et ubicumque, vel in quacumque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultæ quoque conjunctiones, id est non prius apud Ecclesiam professæ (a) juxta mœchiam et fornicationem judicari periclitantur. Nec inde (1) consortæ obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum (b) furias impias et in corpora et in sexus ultra jura naturæ non modo limine, verum omni Ecclesiæ tecto submovemus ; quia non sunt delicta, sed monstra.

CAPUT V.

Ergo mœchia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti æstimanda sit sceleris (c) prima lex Dei præsto est. Siquidem post interdicitam alienorum deorum superstitionem, ipsorumque idolorum fabricationem ; post commendatam sabbati venerationem ; post imperatam in parentes secundam a Deo religionem, nullum aliud in (d) talibus titulis firmandis monendisque substruxit præceptum, quam : *Non mœchaberis* (*Exod. XX, 14*). Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque, corporalis sequebatur integritas. Et hanc itaque munivit, hostem statim ejus prohibendo mœchiam. Quale delictum jam intellige, cujus cohibitionem post idololatriæ (2) ordinavit. Nihil secundum longinquat a primo ; nihil tam proximum primo, quam secundum : quod fit ex primo aliud, quodammodo primum est. Itaque mœchia adfinis idololatriæ ; nam et idololatria mœchiæ nomine et fornicationis sæpe populo exprobrata (*Jer. III, 1, sq.* ; *Ezech. XVI, 15, sq.*), etiam sorte conjungetur illi, sicut et serie ; etiam damnatione cohærebit illi, sicut et dispositione. Eo amplius præ-

mittens : *Non mœchaberis* ; adjungit : *Non occides* : operavit utique mœchiam, quam homicidio anteponit. In prima itaque (5) fronte sanctissimæ legis, in primis titulis cœlestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signata (4), de loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cujusque dignoscas. Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quamdam atque suggestum adspicio mœchiæ, hinc ducatum idololatriæ antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, et per medium eorum, quasi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam, a cohærentium corpore divellet de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu, ut solam eam secernat ad pœnitentiæ fructum ? Nonne hinc idololatria, inde homicidium, detinebunt ? et si qua vox (5) fuerit, reclamabunt : Noster hic cuneus est, nostra compago ? Ab idololatria metamur, illa distinguente conjungimur, illi de medio emicanti adunamur (6) ; incorporavit nos Scriptura divina, literæ ipsæ glutina nostra sunt, jam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem Idololatria sæpissime mœchiæ occasionem subministro. Sciunt luci mei et mei montes, et vivæ aquæ, ipsaque in urbibus templa, quantum evertendæ pudicitia procuremus (7). Ego quoque Homicidium nonnunquam mœchiæ elaboro. Ut tragœdias omitam (e) sciunt hodie venenarii, sciunt magi, (8) quot pellicatus ulciscar (f) quot rivalitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot conscios auferam.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Periclitabitur, ne inde *Lat.*
 (2) Idololatriam *Pam. Rhen. Oberth. Leop.*
 (3) Ubique *Ms. angl.* utique *Rig.*
 (4) Signatam. De loco *Oberth. Seml.*

- (5) *Vis Ciacc.*
 (6) Adulamur *Pam. Rhen. Oberth.*
 (7) Procurem *Ciacc.*
 (8) Quod *Fran. et in seqq.*

COMMENTARIUS.

quenter usurpat, non modo pro mœchia, sed et pro fornicatione... malim autem legere : *Omne homicidium intra sylvam, pro extra* ; sed nolui in contextu quid immutare. *PAM.*

(a) *Non prius apud Ecclesiam professæ.* Oblatis Ecclesiæ per presbyteros fidelibus conjugandis, ut communibus votis conjugio benedicere ur. Hoc enim significat in fine libri II ad *Uxorem*, cum ait : *Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii quod Ecclesia conciliat et confirmat oblatio ?* Dum occultas conjunctiones interpretatur non prius apud Ecclesiam professas, mirum in modum confirmat de cretum concilii Tridentini de irritis talibus conjunctionibus, eo quod de illis subjicit : *« Juxta mœchiam et fornicationem judicari periclitantur. Nec inde consortæ obtentu matrimonii crimen eludant. »* *PAM. Sess. 24, de sacram. Matrim, cap. 1. Ric.*

(b) *Reliquas autem libidinum furias impias, etc.* Eleganter distinguit inter limine Ecclesiæ submovere, et omni tecto Ecclesiæ submovere ; ac si velit fornicatores et adulteros admissos ad limen Ecclesiæ, uti cap. præced. inter pœnitentes (quamquam frustra, si veniam Ecclesiæ dare non possit, ut perperam adseruit) ; at monstrorum illorum reos neque ibi admissos, sed prorsus exclusos fuisse. Et vero etiam hinc confirmatur vetustas excommunicationis ecclesiasticæ ; de qua supra..., *Apolog* cap. 39, et alibi non semel : ad quam iterum alluditur infra, cap. 7, illis

verbis : *« Ob tale quid extra gregem datus est ; ac « de Ecclesia expellitur. »* Plura vide cap. 14. *PAM.*

CAP. V. — (c) *Prima lex Dei præsto est.* Prima lex Dei per Mosem tradita, secunda per Christum. Alias primam seu primordiale Dei legem in principio mundi Adæ et Evæ datam fuisse ait, lib. *adversus Judæos*. Itaque convenientius interpretabimur : *Prima lex Dei præsto est*, hoc est, ante omnia occurrit lex Dei. *Ric.*

(d) *Talibus titulis firmandis monendisque.* Hoc in opere Septimiano prætentamus iter manibus, destituti veterum exemplarium luce. Aptius certe videatur, *Talibus titulis firmandis muniendisque.* Etenim post paulo sequitur, *Et hanc itaque munivit.* Titulos vocat, legis divinæ capita ; eodemque significato supra, *damnationis titulos* dixit. *Ric.*

(e) *Sciunt hodie venenarii, sciunt magi.* Magos a venenariis distinguere vix poteris ; nam venerarii seu venelici, cum magis, chaldæis, genethliacis, thessalisque olim confundebantur, qui alios pharmaceis malisque lædebant artibus, suisque incantationibus vitam etiam aliquando eripiebant. Apuleius in apol. *Amatricem eam, me magum et veneficum clamaret, nullis audientibus.* *LE PR.*

(f) *Quot rivalitates defendam.* Etenim plerique amatores, amatas suas ab rivalibus defendunt homicidio, rivalibus vario mortis genere extinctis. *Ric.*

et quæ illæ scopæ (*Ibid.* 8)? Necessè erat, qui unius peccatoris salutem gratissimam Deo volebat exprimere, aliquam numeri quantitatem nominaret, de quo unum quidem perisse describeret; necessè erat ut habitus requirentis drachmam in domo, tam scoparum quam lucernæ adminiculo adcommodaretur. Hujusmodi enim curiositates et suspecta faciunt quædam, et coactarum expositionum subtilitate plerumque deducunt a veritate. Sunt autem quæ et simpliciter posita sunt ad struendam et disponendam et texendam parabolam, ut illuc perducantur cui exemplum procuratur. Et duo utique filii illuc spectabunt, quo et drachma et ovis. Quibus enim cohærent, eandem habent causam, eandemque utique mussitationem Pharisæorum erga commercium Domini ethnicorum: aut, si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Judæam, usurpatam (a) jam pridem Pompeii manu atque Luculli (*Deut.* XXIII, 19), legat Deuteronomium: *Non erit vectigal pendens ex filiis Israel.* (b) Nec tam execrabile esset nomen publicanorum apud Dominum, nisi extraneum vendentium ipsius cæli et terræ et maris transitus. Peccatores autem cum adjungit publicanis (*Luc.* XV, 2), non statim Judæos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt. Sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos, alios ex natura, id est non publicanos pariter ponendo distinguit. Cæterum, nec denotaretur cum Judæis (c) communicans victum, sed cum ethnicis, quorum mensam judaica disciplina depellit. Nunc de filio prologo id prius considerandum est quod utilius: non enim admittetur exemplorum adæquatio, licet C imagini congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Totum autem statum salutis, in tenore disciplinæ constitutum, subverti videmus ea interpretatione quæ ex diverso affectatur. Nam, si christianus est qui acceptam a Deo patre substantiam, utique baptismatis, utique Spiritus Sancti, et exinde spei æternæ, longe evagatus a patre prodigit ethnice vivens, si exutus bonis mentis etiam principi sæculi (cui alii quam diabolo?) servitium suum tradidit, et ab eo porcis alendis, immundis scilicet spiritibus curandis, præpositus, respuit ad patrem reverti; jam non mœchi et fornicarii, sed idololatræ et blasphemii et negatores, et omne apostatarum genus, hæc parabola patri satisfacient. Et elisa est verissime (1) hoc magis modo tota substantia sacramenti (d). Quis enim timebit prodigere quod habebit postea recuperari? quis curabit perpetuo conservare quod non perpetuo poterit amittere? Securitas delicti etiam libido est ejus. Recuperabit igitur et apostata vestem priorem, indumentum

A Spiritus Sancti, et annulum denuo signaculum lavacri, et rursus illi mactabitur Christus (*Luc.* XV, 22, 23), et recumbet eo in throno de quo indigne vestiti a tormentibus solent tolli, et abjici in tenebras (*Matth.* XXII, 12, 13), nedum spoliati. Plus est igitur, si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Judæum integrè filii imago concurret, ad propositum Domini simpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat Dominus utique, ut quod perierat, salvum faceret, medicus languentibus magis quam sanis necessarius (*Matth.* XVIII, 11, 12, 13; *Luc.* XXIX, 10, V, 31). Hoc et in parabolis figurabat, et in sententiis prædicabat. Quis perit hominum? quis labat de valetudine, nisi qui Deum neseit? quis salvus ac sanus, nisi qui Deum novit? Has duas species de genere fraternas hæc quoque signabit parabola. Vide an habeat ethnicus substantiam in Deo Patre census et sapientiæ et naturalis agnitionis in Deum; per quam et Apostolus notat in sapientia Dei non cognovisse mundum per sapientiam Deum (*I Cor.* I, 21), quam utique a Deo acceperat. Hanc itaque prodegit longe a Domino moribus factus inter errores et illecebras et libidines sæculi, ubi fame veritatis compulsus, tradidit se principi hujus ævi. Ille eum præfecit porcis (ut familiare id dæmonum pecus pasceret), ubi nec ille compos esset vitalis escæ, simulque alios videret in opere divino abundantes pane cælesti. Recordatur patris Dei, satisfacto redit, vestem pristinam recipit; statum scilicet cum quem Adam transgressus amiserat; annulum quoque accipit tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate Dominici corporis vescitur, Eucharistia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nunquam retro frugi, qui statim prodigus, quod non statim Christianus. Hunc et Pharisæi de sæculo ad patris complexus revertentem, in publicanis et peccatoribus mœrebant. Et ideo ad hoc solum majoris fratris accommodatus est livor; non quia innocentes et Deo obsequentes Judæi, sed quia invidentes nationibus salutem, plane quos semper apud patrem esse oportuerat. Et utique Judæus ad primam statim vocationem Christiani gemit, non ad secundam restitutionem: illa enim etiam ethnicis relucet, hæc vero quæ in Ecclesiis agitur, ne Judæis quidem nota est. Puto me et materiæ parabolarum, et congruentiæ rerum, et tutelæ disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. Cæterum, si in hoc gestit diversa pars ovem et drachmam, et filii luxuriam christiano peccatori configurare, ut mœchiam et fornicationem pœnitentia donec, aut et cætera delicta pariter capi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Verissime *abest a Rig.*

COMMENTARIUS.

Cap. IX. — (a) *De judæa usurpata.* Usurpata manu Pompeii, vid. Joseph. *Antiquit.*, lib. XIV, cap. 8. et *de Bello judaico*, lib. I, cap. 5, atque Hegesip. *de Excid.* Hierosol. lib. I, cap. 14, 17. PAM.

(b) *Nec tam execrabile esset nomen publicanorum.* Belli nervos Septimius execratur, qui libro *de Corona*, militem christianum discinxit. Rig.

(c) *Nec denotaretur cum Judæis communicans.* etc. Etiam in hoc fallitur Auctor, quia denotatus fuit Dominus peccatricis tactum admittens (*Luc.* VII), cum etiam judæa esset, non ethnica. PAM.

(d) *Et elisa est tota substantia sacramenti.* De baptismo intelligitur. PAM.

retinens. (a) *Inhærebat usquequaque libidinis virus, et jactæ* (1) *sordes non ablui* (2) *idoneæ, quod nec ipsæ adhuc aquæ laverant. At ubi sermo Dei descendit in carnem, ne nuptiis quidem resignatam* (b), *et Sermo caro factus est* (Jo., I, 14), *ne nuptiis quidem resignanda; quæ ad lignum, non incontinentiæ, sed tolerantæ accederet; quæ non dulces aliquid, sed amarum aliquid* (3) *indegustaret; quæ non ad inferos, sed ad cælum pertineret; quæ non lasciviæ frondibus, sed sanctimoniæ floribus præingeretur; quæ munditias suas aquis traderet* (c); *exinde caro quæcumque in Christo reliquas sordes pristinas solvit, alia jam res est, nova emergit jam, non ex seminis imo, non ex concupiscentiæ fimo, sed ex aqua pura et spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? Non* (d) *corpus Christi, non membra Christi, non templum Dei vocabatur* (I Cor., XII, 27; VI, 15, 19; II Cor., VI, 16), *cum veniam mœchiæ consequeretur. Itaque, si exinde quo statum vertit, et in Christum tincta induit Christum* (Gal., III, 27), *et magno redempta est* (I Cor., VI, 20), *sanguine scilicet Domini et Agni* (I Petr., I, 19), *tenes aliquod exemplum, sive præceptum, sive formam, sive sententiam indulgentiæ sive indulgentiæ fornicationis atque mœchiæ; habes etiam temporis a nobis definitionem, ex quo deputetur ætas quæstionis.*

CAI UT VII.

A parabolis licebit incipias, ubi est ovis perdita a Domino requisita, et humeris ejus resecta (Luc. XV, 4 et seqq.). Procedant ipsæ (e) *picturæ calicum vestrorum, si vel in iis perlucet interpretatio pecudis illius, utrumne christiano an ethnico peccatori de restitutione conliniet. Præscribimus enim ex naturæ disciplina, ex lege auris et linguæ, ex mentis sanitate ea semper responderi, quæ provocantur, id est*

- (1) *Lactæ (lactæ) Pam. alique.*
 (2) *Non habentes Wouw. cod.*
 (3) *Aliquid delet Jim.*
 (4) *Credendus est. Ita editi fere omnes. Restitutionem*

LECTIONES VARIANTES.

- cum figurasset, cui alii reddendum est Ihen. Pam.*
 (5) *Homo Wouw. cod.*
 (6) *Non intelligendus Gelen. Pam.*
 (7) *Velis Rhen. Oberth. Leop.*

COMMENTARIUS.

(a) *Inhærebat usquequaque libidinis virus, et jactæ sordes non ablui idoneæ.* De fractis ficulis foliis exiit quasi veneræ pruriginis virus. Hac vero prurigne, primos homines Adamum et Evam exarsisse innuit Septimius, statim atque impermissæ arboris fructu degustato, intellectæ nuditati contegendæ ficulnea folia carpsere: hæsisse autem pudendis ipsorum, atque inde posterum, lacteas sordes, libidinis maculas, nec ablui potuisse, priusquam advenisset Christus; quia scilicet nec ipsæ aquæ adhuc laverant, nondum baptismo Christi medicatæ fuerant: itaque nondum erant idoneæ sordibus id genus eluendis. RIC.—Prorsus obscurum, imo mendosum est illud et lactæ sordes. PAM.—*Jactæ sordes non ablui idoneæ.* Hæc scriptura est veterum exemplarium quæ vidit Ursinus. Antea lege batur, et *jactæ sortes non habentes idoneæ.* Unde et Ursini exemplaria fortean emendari sic possint, et *lactæ sordes.* Alludit enim Septimius ad humorem qui de foliis ficulneis, sive, ut mox dicet, de lasciviæ frondibus exsudat. RIC.

(b) *Carnem ne nuptiis quidem resignatam.* Elegans est Tertulliani cum illud, *carnem ne nuptiis quidem resignatam, de B. Mariæ carne virgine, quamquam nuptæ, et ne nuptiis quidem resignanda, de carne Christi virgine.* Opponit autem Christi facta factis Evæ. PAM.

ad ea quæ provocant. Provocabat, ut opinor, quod Pharisei publicanos et peccatores ethnicos admittentem Dominum, et cum illis de victu communicantem indignati mussitabant (Math., IX, 11). Ad hoc Dominus pecudis perditæ restitutionem cui alii configurasse credendus (4) est, quam ethnico perditæ, de quo agebatur; non de christiano, qui adhuc nemo? aut quale est, ut Dominus quasi cavillator responsionis, omissa specie præsentis quam repercutere deberet, de futura labore? Sed ovis proprie Christianus, et grex Domini Ecclesiæ populus, et pastor bonus Christus (Jo., X, 41, 44 et seqq.): et ideo christianus in ove (5) intelligendus (6), qui ab Ecclesiæ grege erraverit. Ergo nihil ad Phariseorum mussitationem respondisse vis Dominum, sed ad tuam presumptionem. Et tamen ita eam vindicare debebis ut neges in ethnicum competere, quæ in christianum existimas convenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus unus Dei grex est? nonne universarum gentium idem Deus et Dominus et pastor est? quis magis perit a Deo, quam ethnicus quamdiu errat? quis magis requiritur a Deo, quam ethnicus, quando revocatur a Christo? Denique, antecedit hic ordo in ethnicis, siquidem non aliter christiani ex ethnicis fiunt, nisi prius perditæ, et a Deo requisiti, et a Christo reportati. Ita etiam hunc ordinem servari oportet, ut in eos tale aliquid interpretetur, in quibus prius est. At tu, opinor, hoc velles (7), ut ovem non de grege perditam faceret, sed de arca vel de armario. Sic etsi ethnicorum reliquum numerum justum ait, non ideo Christianos esse ostendit cum Judæis agens, et illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum (Math., XXI, 45); sed ut exprimeret adversus livorem Phariseorum suam gratiam et benevolentiam etiam circa unum ethnicorum, præposuit unius peccatoris salu-

(c) *Quæ munditias suas aquis traderet.* Hoc idem est quod dixit supra alicubi lib. de Baptismo, *Christum baptismo suo aquas sanctificasse*; ubi etiam late de materia baptismi *aqua pura.*

(d) *Non corpus Christi, etc.* Hoc ad calumniam pertinet. PAM.

CAP. VII. (e) — *Picturæ calicum vestrorum.* Eodem pertinet quod infra dicitur cap. 10, *pastor quem in calice depingit, etc.* Unde colligitur tunc temporis calices... non solum depingi solere figuris historiarum novi Testamenti (unde confirmatur usus imaginum in Ecclesia....), sed etiam vitreos fuisse: hoc est enim, *frangi faciles* (cap. 10). Atque hoc ipsum est quod citari in nostris liturgiis latinorum de B. Zepherino ejus ætatis romano pontifice ex Damaso, Walafrido et Rodulpho Tungrensi, quod ille statutum fecerit ut omnia vasa ecclesiæ essent vitrea; addit Martinus Polonus: aut stannea. Veruntamen, non multo post etiam argentea et aurea vasa in usu fuisse patet ibid. ex passione B. Laurentii, apud B. Ambrosium (*Offic.*, lib. II, cap. 48), qui passus est circiter uno mense ante B. Cyprianum, item ex Optato milevit. (lib. I contra Parmen.). Rursum autem *pecudis* nomen usurpat pro *ove*, idque non semel. PAM.—Per picturas intelligit figuras quæ in scriptura cali-

tem ex pœnitentia, quam illorum ex justitia. Aut numquid non justus Judæi, et quibus pœnitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinæ et timoris instrumenta Legem et Prophetas? Posuit igitur illos in parabola, et si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis et non sibi pœnitentiam audientes necessariam. Proinde in drachmæ parabola (1), ut ex eadem materia provocata, æque ethnicum drachmam (2) interpretamur; etsi in domo amissam, quasi in Ecclesia; etsi ad lucernæ lumen repertam, quasi ad Dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo magis in ethnico gratia Dei intucet, qui in tenebris invenitur, quam christiano, qui jam in Dei luce est. Denique, et ovi et drachmæ unus error adscribitur. Nam si jam in christianum peccatorem defugerent, post fidem perditam et iterata amissio eorum et restituito notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo commendem, eum sic quoque obduxero diversæ partis præsumptionem. Conditio christianum jam peccatorem in parabola utraque portendi, non tamen ideo eum affirmandum, qui de facinore mœchiæ et fornicationis restitui per pœnitentiam possit. Licet enim periisse dicatur, erit et de perditionis genere retractare; quia et ovis non moriendo, sed errando, et drachma non intercundo, sed latitando perierunt. Ita, licet dici perisse quod salvum est. Perit igitur et fidelis elapsus (a) in spectaculum quadrigarii furoris, et gladiatorii cruoris, et scenicæ fœditatis, et xysticæ vanitatis, in lusus, in convivia sæcularis solemnitatis, in officium, in ministerium alienæ idololatriæ aliquas artes adhibuit curiositatis; in verbum ancipitis negationis (3) aut blasphemæ impegit, ob tale quid extra gregem datus est, vel et ipse forte ira, timore, æmulatione, quod denique sæpe fit, indignatione castigationis abruptit, debet requiri atque revocari. Quod potest recuperari, non aperit, nisi (4) foris perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventem adhuc revocans peccatorum. Mœchum vero et fornicatorem, quis non

A mortuum statim admissio pronuntiavit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabola: ejus auctoritate, quæ non mortuum pecus revocat? Denique, si meministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est vox: *Pastores, ecce lac devoratis et lanis vestimini; quod forte est, occidistis; quod infirmum est, non curastis; quod comminutum est, non ligastis; quod expulsus est, non convertistis; quod periit, non requisistis* (Ezech., XXXIV, 2, 5). Numquid et de mortuo exprobrat, quod non et illud in gregem reficere curaverint? Plane ingerit quod perire oves fecerint, et a bestiis agri comedi. Neque possunt nec perire in mortem, nec comedi, si relinquuntur, ut non perditæ in mortem et comestæ resumantur. Juxta drachmæ quoque exemplum; etiam intra domum Dei Ecclesiam, licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmæ modulo ac pondere mediocria, quæ ibidem delitescunt mox ibidem et reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Mœchiæ vero et fornicationis non drachma, sed talentum (b), quibus exquirendis, non lucernæ spiculi lumine (5), sed (c) totius solis lancea (6) opus est. Simul apparuit, statim homo de Ecclesia expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ, sed luctum; nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt et ovis et drachmæ argumenta, quanto nec in ejus delicti christianum competere possunt, propter quod in christianum de diversa parte coguntur.

CAPUT VIII.

Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem (d) in vestibus purpura oculandis sæpissime evenire est; cum putaveris recte conciliasse temperamenta colorum, et credideris comparationes eorum inter se animasse (7), crudito mox utroque corpore, et luminibus expressis, errorem omnem traducta diversitas evomet (e). Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum (f) parabolam (Luc. XV, 11 et seqq.), quibusdam ad præsens

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Parabolam *Ithen. Oberth. abest.*
- (2) Drachmam *abest a Ithen. et Oberth.*
- (3) Negotiationis *Jun.*
- (4) Non poterit, si foris *nig. Par.*

- D (5) Lumine *delet Lat.*
- (6) Lancea *Pun.*
- (7) Amasse *Fran.*

COMMENTARIUS.

cum usum et ritum significant. Quod enim affert Pamelius de calicibus vitreis, stanneis, aureis, argenteis ex decretis Pontificum, ad hunc locum minime pertinere existimo. LE PR.

(a) *In spectaculum, etc.* De quatuor his generibus spectaculorum vide ad lib. de Spectac. *De artibus curiositatis in ministerium alienæ idololatriæ:* lib. de Idolol. c. 4, 5, 6, 7, 8 et 9, *de ancipiti negotiatione, ibidem et de verbo blasphemæ, quando quis jurat per idola, cap. 20 ac 29.* Miram autem esset quod auctor vehementia animi blasphemiam inter remissibilia proponeret, cum infra cap. 9, et rursus 13, inter irremissibilia collocet; quare necessario illud, aut blasphemæ, prætermisimus. PAM.

(b) *Non drachma, sed talentum.* Etiam si talentum esset, non animadvertit Auctor aliam parabolam regis qui d misit servo suo decem millia talentum. (Matth. XVIII).

(c) *Totius solis lancea.* Radio. Lanceam tribuit soli,

quam opponat lucernæ spiculo, quod a Julio Polluce dicitur esse *σκιῶς στρατιωτικόν*. RIC. — Quæ sequuntur, pertinent, non ad pœnitentes peccatores, sed ad eos qui non agunt pœnitentiam; nisi forte de sua Montanistarum loquatur Ecclesia. PAM.

CAP VIII — (d) *In vestibus purpura oculandis.* Illuminandis. Sic de sole Plinius: *Hic reliqua sidera oculat.* Propriæ autem purpuræ splendor seu fulgor lumen dicitur. Fabius *Instit. VIII: Afferent lumen clavus et purpuræ loco insertæ.* Horatius (*de Arte Poet.*): *Purpureus late qui splendet unus et alter.*

Arrhianus *Epict., I, 2: Ἐγὼ δὲ πορρῶρα εἶναι βούλομαι, τὸ θλιγὸν ἐκεῖνο, καὶ στείλνιν, καὶ τοῖς ἄλλοις αἴτιον τοῦ εὐπρῶτι φαίνεσθαι καὶ καλά.*

(e) *Errorem omnem traducta diversitas evomet.* Ostendet male conciliata fuisse colorum temperamenta. Lanas dicit evomere colores quales imbibere. RIC.

(f) *Circa filiorum quoque duorum parabolam.* In qua certe ipse potius Auctor in caligine a vero lumine exor-

concolorantibus figuris, a vero lumine exorbitant A
ejus comparationis quam parabolæ materia prætexit.
Duos enim populos in duobus filiis collocant (a), Ju-
daicum majorem, Christianum minorem. Nec enim
possunt exinde Christianum peccatorem in filio mi-
nore disponere veniam consecuturum, nisi in majore
judaicum expresserint. Porro, si Judaicum ostendero
deficere a comparatione filii majoris, consequenter (1)
utique nec Christianus admittetur ad configuratio-
nem filii minoris. Licet enim filius audiat et Judæus,
et major, quia prior in adoptione (Rom., IX, 29); li-
cet et Christiano reconciliationem Dei Patris invid-
deat, quod vel maxime diversa pars carpit, sed non
erit Judæi dictum ad Patrem: *Ecce quot annis tibi
servio, et præceptum tuum nunquam præterivi* (Luc.
XV, 29). Quando enim non transgressor legis Ju-
dæus, aure audiens, et non audiens; odio habens tra-
ducentem in portis (b), et aspernamento (2) sermo-
nem sanctum? Sic nec patris ad Judæum erit vox:
Tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt (Luc. XV,
31). Judæi enim apostatæ filii pronuntiantur; generati
quidem, et in altum elati, sed qui non computaverint
Dominum, et qui dereliquerint Dominum, et in iram
provocaverint Sanctum Israelis (Isa., I, 2, 4).
Omnia plane Judæo concessa dicemus, (c) cui etiam
conditio gratior quæque de gula erepta est, nedum
ipsa terra paternæ promissionis. Atque adeo non mi-
nus hodie Judæus, quam minor filius producta sub-
stantia Dei in aliena regione mendicat, serviens usque
adhuc principibus ejus, id est sæculi hujus. Quærant
igitur alium Christiani suum fratrem; Judæum enim C

parabola non recepit. Multo aptius Christianum ma-
jori, et Judæum minori filio adæquassent, secundum
fidei comparationem, si ordo utriusque populi ab utero
Rebecce designatus (Gen. XXV, 22 seqq.) permetteret
demutationem, nisi quod et clausula refragaretur.
Christianum enim de restitutione Judæi gaudere, et
non dolere conveniet; siquidem tota spes nostra cum
reliqua Israelis expectatione conjuncta est (Rom. XI).
Ita etsi quædam faciant, sed aliis contra sapientibus
interimitur exemplorum peræquatio. Quamquam (d) et
si omnia ad speculum respondere possint, unum sit
præcipuum periculum interpretationum, ne aliorum
temperetur felicitas comparationum, quam quo para-
bolæ cujusque materia mandavit. Meminimus enim
et (e) his. liones cum allegoricis gestus adcommo-
dant canticis, alia longe a præsentis et fabula et scena
et persona (f), et tamen congruentissime exprimen-
tes. Sed viderit ingenium extraordinarium (g). Nihil
enim ad Andromacham. Sic et hæretici (h) easdem
parabolas quo volunt tribuunt (3), non quo debent
aptissime excludunt (i). Quare aptissime? Quoniam a
primordio secundum occasiones parabolarum, ipsas
materias conflexerunt doctrinarum: (j) vacavit (4)
scilicet illis solutis a regula veritatis ea conquirere
atque componere, quorum parabolæ videntur.

CAPUT IX.

Nos autem, quia non ex parabolis materias com-
mentamur, sed ex materiis parabolæ interpretamur,
nec valde laboramus omnia in expositione torquere,
dum contraria quæque caveamus. Quare centum
oves (Luc. XV, 4)? et quid utique decem drachmæ?

LECTIONES VARIANTES.

(1) Consequetur *Seml. Leop.*(2) Aspernas *Wouw. cod Leop.*(3) Trahunt *Lat. Nead.*(4) Vacuit *Pam. Rhen. Oberth. Leop.*

COMMENTARIUS.

bitat: atque adeo etiam illi magis (sicut omnibus
etiam hæreticis) competit elegans illa metaphora,
quam orthodoxis; maxime cum ipse libro de Pœnit.
cap. 8, et lib. de Patientia, cap. 12, hanc parabolam
ad penitentia confirmationem adduxerit; sicut etiam
B. Dionysius Areop. *epist. 8 ad Demophil.*, B. Hieron.
epist. 46 ad Damasum; Ambrosius lib. I de
Pœnit. cap. 3; August. *Quæst. Evang. lib. I cap. 33.*
EDD. ex PAM.

(a) *Duos enim populos in duobus filiis collocant, etc.*
Nullum hactenus vidi veterum qui expresse duos filios,
Judaicum majorem, Christianum minorem, interpre-
tentur; quare non est quod eam defendamus senten-
tiam, sed potius illam quæ justos et peccatores intel-
ligit. PAM.

(b) *Odio habens traducentem in portis.* Hoc etiam
torquet in Psychicos, qui in persecutione fugiebant,
aut sese data concussoribus pecunia redimebant. Sic
enim libro de Fuga: *Cum das, utique ne tradaris vo-
luisti. Non traditus autem, traduci hobeas. Ergo dum
nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti quod te
esse, traduci noluisti.* RIC.

(c) *Cui etiam conditio gratior quæque de gula erepta
est.* Conditionem dicit edulia quæque a Deo creata et
condita. RIC.

(d) *Et si omnia ad speculum respondere possint.*
Speculum dicit imaginem, exemplum, parabolam. Sic
libro de Resur. carnis: *Servi igitur exemplo, et conserva
speculum ejus carni.* RIC.

(e) *Histriones allegoricos gestus adcommo-
dant canticis.* Ut jam non sit opus præcone, qui priscis tem-
poribus saltante pantomimo pronuntiabat populis

Carthaginis quid saltator vellet intelligi. Augustinus
lib. II de Doctrina Christiana, cap. 25. Et parabolæ
quæ in sacris Scripturis occurrunt, allegoriæ sunt et
allegorica argumenta. Augustinus in Psal. ciii: *Vi-
dete autem ne putetis nominata allegoria, pantomini
aliquid me dixisse, etc.* RIC.

(f) *Et fabula, et scena, et persona.* De his late, lib.
de Spectac., cap. 10, 17. PAM.

(g) *Sed viderit ingenium extraordinarium.* Ingenium
dicere amat pro machina. Hic vero extraordinarium
histrionis ingenium dicit, quod minime convenit
christiano, quod est extra ordinem christianæ disci-
plinæ. Ideoque adjicit: *Nihil enim ad Androma-
cham.* Hoc est, nihil ad Christum, nihil ad Eccle-
siam Christianam. RIC.

(h) *Sic et hæretici.* Non soli Psychici. RIC.

(i) *Non quo debent, aptissime excludunt.* Pulchrum
et istud de Scripturarum expositione apud hæreticos
solutas a regula veritatis: de quo latius lib. de Præ-
script. cap. 17. Est autem ibi ironia, aptissime exclu-
duunt. Quare aptissime? quoniam, etc. Sic enim prorsus
distinguentur ille locus. Et vero excludunt (metaphora
sumpta a gallinis aut avibus quæ pullos dicuntur
excludere) accipitur pro enucleant, exponunt, interpre-
tantur... Atqui videtur mihi agere contra Marcum et
Colorbasum hæreticos, qui Deum suum ex numeris
conficiebant, et inter cætera (Irenæo teste, lib. I,
cap. 13) ex drachma perdita et ove. PAM.

(j) *Vacavit scilicet illis solutis a regula veritatis, etc.*
Hæreticos omnes hic cum Psychicis notat, non tantum
Colorbasianos qui Deum suum ex numeris conficie-
bant, ut putat Pamelius. LE PA.

quid audit? *Satis habe gratiam meam; virtus enim in A infirmitate perficitur* (II Cor., XII, 9). Hoc, qui Satanæ deduntur, audire non possunt. Hymenæi autem et Alexandri crimen si et in isto et in futuro ævo irremissibile est, blasphemia scilicet; utique Apostolus non (a) adversus terminum Domini sub spe veniæ dedisset Satanæ, jam a fidei in blasphemiam mersos. Unde et naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes jam solatium navis Ecclesiæ: illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Cæterum, ethnici et hæretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed etsi dixit: *Tradidi eos Satanæ, ut disciplinam acciperent non blasphemandi*; de cæteris dixit qui, illis traditis Satanæ, id est extra Ecclesiam projectis, crudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit Satanæ, ad quem jam super ethnicos delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique *in interitum*, inquit, *carnis*, non, in cruciatum; ipsam substantiam damnans per quam exciderat, quæ exinde jam perierat, (b) baptis- mate amisso; *ut spiritus*, inquit, *salvus sit in die Domini* (I Cor., V, 5). Et de hoc enim quærat si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perditam carnem, ut salvus sit in pœna. (c) Ergo pœnam sine carne censebit contraria interpretatio, si (1) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur ut eum spiritum dixerit, qui in Ecclesia censetur, salvum, id est integrum, præstandum in die Domini ab immunditiarum contagione, ejecto incesto fornicatore; siquidem sub- jungit: *Non scitis quod modicum fermentum totam desipiat consperstonem* (Ibid. 6)? Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

CAPUT XIV.

Et his itaque discussis quæ intercesserant, regre- dior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque Apostoli dictum, *Sufficiat ejusmodi homini increpatio ista quæ a multis* (II Cor., II, 6), non in forni-

catoris personam convenire. Si enim dedendum Sa- tanæ pronuntiaverat in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem; siquidem for- nicator non increpationem de sententia ejus retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in Epistola prima et alii qui Apo- stolum contristaverint incondite agentes; et con- tristati sint ab illo, increpationem referentes juxta sensum Epistolæ secundæ, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem to- tam Epi- tolam primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedi- guantem, comminantem, invidiosam, (d) et per sin- gulas causas (e) in quosdam quasi mancipis earum figuratam. Sic enim exegerant schismata, et æmula- tiones, et dissensiones, et præsumptiones, et elat- iones, et contentiones; ut et invidia onerarentur, et correptione retunderentur, et superbia elimarentur, et austeritate deterrentur. (f) Et qualis invidia hu- militatis aculeus? *Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium; ne qui dicat quod in nomine meo tinxerim* (I Cor., I, 14, 15). *Nec enim judicavi scire aliquid in vobis, quam Jesum Chri- stum, et hunc crucifixum* (I Cor., II, 2). *Et puto, nos Deus apostolos novissimos elegit (g) velut bestiariorum; quoniam spectaculum facti sumus huic mundo, et an- gelis, et hominibus, et purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema* (I Cor., IV, 9, 13). Et: *Non sum liber, non sum apostolus, non Christum Jesum Dominum nostrum vidi* (I Cor., IX, 1)? De quali (2) contra supercilio pronuntiare compulsus est: *Mihi autem in modico est ut a vobis interroger aut ab humano die: neque enim conscius mihi sum* (I Cor., IV, 5, 4); et: *Gloriam meam nemo inaniet* (I Cor., IX, 15). *Non scitis quod angelos sumus judicaturi* (I Cor., VI, 8)? Cæterum libertas quam apertæ objurgationis, quam exerta acies machæræ spiritalis? *Jam ditati estis, jam saturati estis, jam regnatis* (I Cor., IV, 8). Et: *Si quis*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Interpretatio. Sic *Leop. ex ms. Wouw.*

(2) Vide quali *Lut.*

COMMENTARIUS.

(a) *Adversus terminum Domini.* Hoc est, adversus D sententiam et determinationem Domini. Etenim Sep- timio *determinare est judicare, pronuntiare, definire* judicio. RIC.

(b) *Baptisate amisso.* Amisisse baptisma dicitur, qui post lavacrum in idololatriæ, vel mœchiæ, vel homicidii crimen incidit, ut contra, can. 58 concil. Elib., *lavacrum suum integrum habere* dicitur qui post adeptum baptisma, nullius fuerit horumce criminum reus. RIC.

(c) *Ergo pœnam sine carne censebit contraria interpre- tatio, sic resurrectionem carnis amittimus.* Erant qui Pauli verba, *Tradere Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini*, sic accipienda esse dicerent, nempe, carnem facinorosi illius, quem Paulus tradidit Satanæ, variis cruciatibus extortam periisse, ut ita mu- ctus caræ, spiritus salvus esset in die Domini. Hæc autem interpretatio contraria fuit Septimianæ, quæ ne sic quoque spiritum salvum fore concedebat. At igitur opinionem contrariam suæ, pœnam facinoroso illi adscribere, ut sine carne esset, hoc est, ut ejus

caro non resurgeret. Ex eo vero rem absurdissimam sequi, ut carnis illius resurrectio non sit. *Sic resur- rectionem carnis*, inquit, *amittimus.* Hanc enim ex li- bris Ursini scripturam proferri video. Unde fiat veri- simile, et præcedentia, quæ sane alias perperam nobis fuisse tradita suspicarer, in iisdem exemplaribus ita se habere uti hic edita leguntur. RIC.

CAP. XIV. — (d) *Et per singulas causas.* Hoc est, per certa crimina. RIC.

(e) *In quosdam quasi mancipis earum.* Mancipes dicit flagitiosorum insignes, qui patranda impudentis- sime crimina redemisse videantur, addicente Satana, magnario illo totius improbitatis negotiatore. RIC.

(f) *Et qualis invidia humilitatis aculeus?* Qualis acu- lens humilitatis ad invidiam submissæ? Hoc est, adeo submissæ abjectæque, ut invidiam adversarii faciat. RIC.

(g) *Velut bestiariorum.* Bestiarii sunt servi ad bestias damnati. Gloss. bestiarius, *θηρομάχος*; eadem voce utitur cap. 9 *Apolog LE PA,*

talia concedi oportebit, aut paria quoque eorum mœchiam et fornicationem inconcessibilia servari. Sed plus est, quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique, si aliorum parabolas transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia producta restituere filium poterit, et drachmam inter omnia, licet in stercore repertam, cum gaudio prædicabit, et ovem per aspera quæque et abrupta fugitivam humeris ipsius Domini in gregem referet. Sed malum in Scripturis minus si forte sapere, quam contra. Proinde sensum Domini custodire debemus atque præceptum. Non est levior transgressio in interpretatione, quam in conversatione.

CAPUT X.

Excusso igitur jugo in ethnicum disserendi parabolas istas, et semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi quam materia propositi est, contendunt jam nec competere ethnicis pœnitentiæ denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantia scilicet imputanda, quam sola natura ream Deo faciat. Porro, nec remedia sapere, quibus pericula ipsa non sapiunt, illic autem pœnitentiæ constare rationem, ubi conscientia et voluntate delinquitur, ubi et culpa sapiat et gratia, illum lugere, illum volutari qui sciat et quid amiserit et quid sit recuperaturus, si pœnitentiam Deo immolarit, utique eam magis filiis offerenti, quam extraneis. Num (1) ergo et Jonas (Jon. III, 4) idcirco ethnicis Ninivitis non putabat pœnitentiam necessariam, cum cavillaretur in prædicationis officio? an potius misericordiam Dei providens etiam in extraneos profusam, quasi destructuram præconium, verebatur? atque adeo propter civitatem profanam nondum Dei compotem, adhuc ignorantia delinquentem, pene periit propheta? nisi quod exemplum passus est Dominicæ passionis, ethnicos quoque pœnitentes redempturæ (Luc. XIII, 29, 30). Bene quod et Joannes Domini vias sternens, non minus militantibus et publicanis, quam filiis Abraham, pœnitentiæ erat præco (Luc. III, 15 seqq.).

A Ipse Dominus Sidoniis et Tyriis præsumpsit pœnitentiam, si virtutum documenta vidissent (Matth. XI, 21). Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quam voluntariis. Magis enim merebitur fructum ejus qui nondum eo usus est, quam qui jam et abusus est; magisque sapient remedia prima, quam exoleta. Nimirum Dominus ingratis benignus magis quam ignaris, et citius reprobat is misericors, quam nondum probatis; ut non magis irascatur contumeliis clementiæ suæ, quam blandiatur; et non libentius extraneis eam impertiat, quam in filiis perdidit, cum gentes sic adoptaverit, dum Judæi de patientia ludunt (a). Sed hoc volunt Psychici, ut Deus justus judex ejus peccatoris pœnitentiam malit quam mortem, qui mortem pœnitentia maluit. B Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu, funambule pudicitia et castitatis, et omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filium disciplina ejusmodi veri avia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es? Perge sane, si potueris, si volueris, dum tam securus et quasi in solido es. Nam, si qua te carnis vacillatio, animi avocatio, oculi evagatio de tenore decusserit, Deus bonus est: suis, non ethnicis, sinum subjecit; secunda te pœnitentia excipiet; (b) eris iterum de mœcho Christianus. Hæc tu mihi, benignissime Dei interpres. Sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quæ sola mœchos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio Ecclesiarum etiam C vestrarum inter apocrypha et falsa judicaretur, adultera et ipsa, et inde patrona sociorum; (c) a qua et alias initiaris; cui ille si forte patrociniabitur pastor, quem in calice depingis, (d) prostitutorem et ipsum Christiani sacramenti, merito et ebrietatis idolum, et mœchiæ asilum post calicem subsecutoræ (e), de quo nihil libentius bibas, quam ovem pœnitentiæ secundæ (f). At ego ejus pastoris scripturas laurio qui non potest frangi: hunc mihi statim Joannes offert cum pœnitentiæ lavacro et officio dicentem: *Facite dignos*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Non Pam. nam Obert. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. X.—(a) Judæi de patientia ludunt. Toties læsa, D offensis toties repetitis. Sic in III can. concil. Elib., ubi de Flaminiis post pœnitentiam mœchis: *Placuit ulterius eis non esse dandam communionem, ne lusisse de Dominica communionem videantur*; et can. 47: *Si resuscitatus rursus fuerit mœchatus, placuit ulterius non ludere Deum communionem pacis*. RIC.
 (b) *Eris iterum de mœcho christianus*. Quasi post baptismum in mœchiam lapsus desiderit esse christianus. RIC.
 (c) *A qua et alias initiaris*. Ab illa nimirum apocrypha et falsa Pastoris scriptura, potius quam indubitatis et receptissimis. RIC.
 (d) *Prostitutorem et ipsum Christiani sacramenti*. Eucharistiæ. RIC.
 (e) *Et mœchiæ asilum post calicem subsecutoræ*. Scribendum est *asilum*, nam significat *ἀστρον*.

D Plinius XI, 16: *Nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quæ cæteras fugant. Oestrum vocatur hoc malum*. Idem: *Asilo sive tabanum dici placet, aculeus in ore*. Hoc percussæ pecudes velut in rabiem aguntur. Atque inde est vocabulum ad venereos furores translatum. Hesychius, *ἀστρον, ἀρ-θισμὸς, ἢ λυγμὸς μῦα· μανία ἀρροδιστοῦ, κύρωσις, φαλακρία*. Septimius igitur Catholicos qui xerophagias damnent, et mœchis pœnitentibus Ecclesiam reddant, Psychicos vocat, et Pastorem in eorum calice depictum, ebrietatis idolum et libidinis œstrum, unde scilicet corpore bene curato, velut furore perciti, in adulteria et omne lasciviarum genus ruant, blanda impetrandæ pœnitentiæ fiducia invitati. Quam sunt amarulenta hæc in Catholicos convicia! RIC.

(f) *Ovem pœnitentiæ secundæ*. Hoc est, ovem libidinosam, ovem adulteram; spem impetrandæ adulterio etiam post baptismum admissio veniæ. RIC.

..... Cui nomen asilo
 Romanum est, œstrum Græci vertere vocantes

quid audit? *Satis habe gratiam meam; virtus enim in A infirmitate perficitur* (II Cor., XII, 9). Hoc, qui Satanæ deduntur, audire non possunt. Hymenæi autem et Alexandri crimen si et in isto et in futuro ævo irremissibile est, blasphemia scilicet; utique Apostolus non (a) adversus terminum Domini sub spe veniæ dedisset Satanæ, jam a fidei in blasphemiam mersos. Unde et naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes jam solatium navis Ecclesiæ: illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Cæterum, ethnici et hæretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed etsi dixit: *Tradidi eos Satanæ, uti disciplinam acciperent non blasphemandi*; de cæteris dixit qui, illis traditis Satanæ, id est extra Ecclesiam projectis, erudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit Satanæ, ad quem jam super ethnicos delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique *in interitum*, inquit, *carnis*, non, in cruciatum; ipsam substantiam damnans per quam exciderat, quæ exinde jam perierat, (b) baptis- mate amisso; *ut spiritus*, inquit, *salvus sit in die Domini* (I Cor., V, 5). Et de hoc enim quærat si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perdita carne, ut salvus sit in pœna. (c) Ergo pœnam sine carne censebit contraria interpretatio, si (1) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur ut eum spiritum dixerit, qui in Ecclesia censetur, salvum, id est integrum, præstandum in die Domini ab immunditiarum contagione, ejecto incesto fornicatore; siquidem sub- jungit: *Non scitis quod modicum fermentum totam desipiat conspersionem* (Ibid. 6)? Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

CAPUT XIV.

Et his itaque discussis quæ intercesserant, regre- dior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque Apostoli dictum, *Sufficiat ejusmodi homini increpatio ista quæ a multis* (II Cor., II, 6), non in forni-

catoris personam convenire. Si enim dedendum Sa- tanæ pronuntiaverat in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem; siquidem for- nicator non increpationem de sententia ejus retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in Epistola prima et alii qui Apo- stolum contristaverint incondite agentes; et con- tristati sint ab illo, increpationem referentes juxta sensum Epistolæ secundæ, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem to- tam Epistolam primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedi- guantem, comminantem, invidiosam, (d) et per sin- gulas causas (e) in quosdam quasi mancipis earum figuratam. Sic enim exegerant schismata, et æmula- tiones, et dissensiones, et præsumptiones, et elati- ones, et contentiones; ut et invidia onerarentur, et correptione retunderentur, et superbia elimarentur, et austeritate deterrerentur. (f) Et qualis invidia hu- militatis aculeus? *Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium; ne qui dicat quod in nomine meo tinxerim* (I Cor., I, 14, 15). *Nec enim judicavi scire aliquid in vobis, quam Jesum Chri- stum, et hunc crucifixum* (I Cor., II, 2). *Et puto, nos Deus apostolos novissimos elegit* (g) *velut bestiariorum; quoniam spectaculum facti sumus huic mundo, et an- gelis, et hominibus, et purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema* (I Cor., IV, 9, 13). Et: *Non sum liber, non sum apostolus, non Christum Jesum Dominum nostrum vidi* (I Cor., IX, 1)? De quali (2) contra supercilio pronuntiare compulsus est: *Mihi autem in modico est ut a vobis interroger aut ab humano die: neque enim conscius mihi sum* (I Cor., IV, 3, 4); et: *Gloriam meam nemo inaniet* (I Cor., IX, 15). *Non scitis quod angelos sumus judicaturi* (I Cor., VI, 8)? Cæterum libertas quam apertæ objurgationis, quam exerta acies machæræ spiritalis? *Jam ditati estis, jam saturati estis, jam regnatis* (I Cor., IV, 8). Et: *Si quis*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Interpretatio. Sic *Leop. ex ms. Wouw.*

(2) Vide quali *Lut.*

COMMENTARIUS.

(a) *Adversus terminum Domini.* Hoc est, adversus sententiam et determinationem Domini. Etenim Sep- timio *determinare est judicare, pronuntiare, definire judicio.* RIC.

(b) *Baptisate amisso.* Amisisse baptisma dicitur, qui post lavacrum in idololatriæ, vel mœchiæ, vel homicidii crimen inciderit, ut contra, can. 38 concil. Elib., *lavacrum suum integrum habere dicitur qui post adeptum baptisma, nullius fuerit horumce criminum reus.* RIC.

(c) *Ergo pœnam sine carne censebit contraria interpre- tatio, sic resurrectionem carnis amittimus.* Erant qui Pauli verba, *Tradere Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini*, sic accipienda esse dicerent, nempe, carnem facinorosi illius, quem Paulus tradidit Satanæ, variis cruciatibus extortam periisse, ut ita mul- ctus caræ, spiritus salvus esset in die Domini. Hæc autem interpretatio contraria fuit Septimianæ, quæ ne sic quoque spiritum salvum fore concedebat. At igitur opinionem contrariam suæ, pœnam facinoroso illi adscribere, ut sine carne esset, hoc est, ut ejus

caro non resurgeret. Ex eo vero rem absurdissimam sequi, ut carnis illius resurrectio non sit. *Sic resur- rectionem carnis*, inquit, *amittimus.* Hanc enim ex li- bris Ursini scripturam proferri video. Unde fiat veri- simile, et præcedentia, quæ sane alias perperam nobis fuisse tradita suspicarer, in iisdem exemplaribus ita se habere uti hic edita leguntur. RIC.

CAP. XIV. — (d) *Et per singulas causas.* Hoc est, per certa crimina. RIC.

(e) *In quosdam quasi mancipis earum.* Mancipes dicit flagitiosorum insignes, qui patrandæ impudentis- sime crimina redemisse videantur, addicente Satana, magnario illo totius improbitatis negotiatore. RIC.

(f) *Et qualis invidia humilitatis aculeus?* Qualis acu- leus humilitatis ad invidiam submissæ? Hoc est, adeo submissæ abjectæque, ut invidiam adversarii faciat. RIC.

(g) *Velut bestiariorum.* Bestiarii sunt servi ad bestias damnati. Gloss. bestiarius, *θηρομάχος*; eadem voce utitur cap. 9 *Apolog LE PR.*

CAPUT XIII.

Novimus plane et hic suspensiones eorum. Revera enim suspicantur apostolum Paulum, in secunda ad Corinthios (II Cor. II, 5, 11), (a) eidem fornicatori veniam dedisse, quem in prima dedendum Satanæ in interitum carnis pronuntiavit (I Cor. V, 3, et seqq.), impium patris de matrimonio hæredem; quasque (1) ipsum postea styllum verterit scribens: *Si quis autem contristavit, non me contristavit, sed ex parte, ne vos onerem omnes. Satis est talis increpatio quæ a multis fit. Ut e contrario magis vos donare et advocare, ne forte abundantiore tristitia devoretur ejusmodi. Propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim et scripsi, ut cognoscam probationem vestram quod in omnibus obaudistis mihi. Si cui autem donaveritis, et ego. Nam et ego si quid donavi, donavi in persona Christi, ne fraudemur a Satana: quoniam non ignoramus injectiones ejus* (II Cor. II, 5, 11). Quid hic de fornicatore, quid de paterni thori contaminatore, quid de christiano ethnicorum impudentiam (2) supergresso intelligitur? cum proinde utique speciali venia absolvisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quam indignatur; apertior est in austeritate, quam in lenitate: atqui facilius ira quam indulgentia obliqua est; magis tristiora cunctantur, quam lætiora. De modica scilicet indulgentia agebatur; quæ si forte nunc æstimaretur, quando maxima quæque non soleant etiam sine prædicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, (b) conciliatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternis (3) in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem, inque cum hominis exitum quantis potes misericordiæ inlecebris, bonus pastor et (c) benedictus Papa concionaris, et in parabola ovis, capras tuas quæris, tua ovis (4) ne rursus de grege exiliat, quasi non exinde jam hæcat quod nec semel licuit, cæteras etiam metu comples, cum maxime indulgens. Apostolus vero sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam projacte ignovisset, ut nec hunc saltem (d) habi-

at tum legatum (5) pœnitentiæ quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de cætero allocutus? Quin imo, et ultro (6) obsecrat, constituerent in eum dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens: et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod et ad Thesalonicenses: *Si quis autem non obaudit sermone nostro per epistolam, hunc notate, nec commisceamini illi, ut revocetur, non quasi inimicum deputantes, sed quasi fratrem objurgantes* (II Thess. III, 14). Adeo potuisset dicere et fornicatori dilectionem solummodo concessam, non et communicationem. Incesto vero nec dilectionem, quem scilicet auferri jussisset de medio ipsorum, multo magis utique de animo. Sed verbatum ne fraudarentur a Satana circa ejus personæ amissionem, quem Satanæ ipse projecerat; aut ne abundantia mœroris devoraretur, quem in interitum carnis addixerat. Hic jam carnis interitum in officium pœnitentiæ interpretantur, quod videatur jejuniis et sordibus et incuria omni et dedita opera malæ tractationis carnem exterminando satis Deo facere; ut ex hoc argumententur fornicatorem, imo incestum illum, non in perditionem Satanæ ab Apostolo traditum, sed in emendationem, quasi postea veniam ob interitum, id est conflictationem carnis, consecuturum, igitur et consecutum. Plane idem apostolus Hymenæum et Alexandrum Satanæ tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit (I Tim., I, 20). (e) Sed et ipse datum sibi ait sudem, angelum Satanæ, a quo colaphizaretur ne se extolleret. (II Cor., XII, 7). Si et hoc tangunt ut traditos Satanæ ab illo, in emendationem, non in perditionem intelligamus, quid simile blasphemia et incestum et anima ab his integra, imo non aliunde quam ex summa sanctitate et ex omni innocentia elata, quæ in apostolo colaphis si forte cohibebatur, per dolorem, ut aiunt, auriculæ vel capitis. Incestum vero atque blasphemiam totos homines in possessionem ipsi Satanæ, non angelo ejus tradidisse mernerunt. Et de hoc enim interest, imo et ad hoc plurimum refert, quod illos traditos ab Apostolo legimus Satanæ; Apostolo vero angelum datum Satanæ. Postremo, cum deprecatur Dominum Paulus,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quasive Rhen. Oberth. quasi vel Leop.
 (2) Ethnicum impudentia Par.
 (3) Prosternens Pam. Oberth. Seml.

- D (4) Tua ovis delet Lat.
 (5) Legitimum Leop. ex ms. Wouwe.
 (6) Ultra Oberth. Seml.

COMMENTARIUS.

Nisi denique revocabitur iteratione, mœchiæ utique et sanguinis et idololatriæ. RIC.

CAP. XIII.—(a) *Eidem fornicatori veniam dedisse, etc.* Primæ scilicet ad Cor. V notabis fornicatorem vocari qui incesto se polluerat, unde postea paterni thori contaminatorem appellat, sicque fornicationis et incestus nomine promiscue utitur. LE PR.

(b) *Conciliatum et concineratum.* In cilicio et cinere pœnitentium squalore. RIC.

(c) *Benedictus Papa concionaris.* In vetustissimo hoc scriptore Papæ nomen occurrit, qui et benedictus, ut cap. 30 de Præscript., ubi Eleutherium benedictum vocat, qui et pontifex fuit romanensis et martyr. LE PR.

(d) *Habitu legatum pœnitentiæ.* Hoc est, gentium

consensu delegatum, dictumque et convenientissimum pœnitentium seu reorum mœstitiæ: vel habitum pœnitenti datum legatumque quasi per damnationem, in hæc verba: Qui mœchus, qui fornicator, Ecclesiæ pacem sibi reddi postulaverit, in luctu et squalore, in sacco et cinere fratrum genua preasare damnatus esto. Alias, quod proponi video, legitimum, non displiceret. RIC.

(e) *Sed et ipse datum sibi ait sudem, angelum Satanæ.* Aliquis haud sine causa mirabitur, Tertullianum, postquam Paulinum illum ἀγγελοῦ, angelum Satanæ, latine reddidit sudem, mox opinioni accedere existimantium iis vocabulis significari dolorem auriculæ vel capitis. RIC.

quid audit? *Satis habe gratiam meam; virtus enim in infirmitate perficitur* (II Cor., XII, 9). Hoc, qui Satanæ deduntur, audire non possunt. Hymenæi autem et Alexandri crimen si et in isto et in futuro ævo irremissibile est, blasphemia scilicet; utique Apostolus non (a) adversus terminum Domini sub spe veniæ dedisset Satanæ, jam a fidei in blasphemiam mersos. Unde et naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes jam solatium navis Ecclesiæ: illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegunt. Cæterum, ethnici et hæretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed etsi dixit: *Tradidi eos Satanæ, uti disciplinam acciperent non blasphemandi*; de cæteris dixit qui, illis traditis Satanæ, id est extra Ecclesiam projectis, crudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit Satanæ, ad quem jam super ethnicos delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique *in interitum*, inquit, *carnis*, non, in cruciatum; ipsam substantiam damnans per quam exciderat, quæ exinde jam perierat, (b) baptisinate amisso; *ut spiritus*, inquit, *saveus sit in die Domini* (I Cor., V, 5). Et de hoc enim quærat si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perditam carne, ut salvus sit in pœna. (c) Ergo pœnam siue carne censebit contraria interpretatio, si (1) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur ut eum spiritum dixerit, qui in Ecclesia censetur, salvum, id est integrum, præstandum in die Domini ab immunditiarum contagione, ejecto incesto fornicatore; siquidem sub-

toris personam convenire. Si enim dedendum Satanæ pronuntiaverat in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem; siquidem fornicator non increpationem de sententia ejus retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in Epistola prima et alii qui Apostolum contristaverint incondite agentes; et contristati sint ab illo, increpationem referentes juxta sensum Epistolæ secundæ, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem totam Epistolam primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedignantem, comminantem, invidiosam, (d) et per singulas causas (e) in quosdam quasi mancipis earum figuratam. Sic enim exegerant schismata, et emulationes, et dissensiones, et præsumptiones, et elationes, et contentiones; ut et invidia onerarentur, et correptione retunderentur, et superbia elimarentur, et austeritate deterrerentur. (f) Et qualis invidia humilitatis aculeus? *Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium; ne qui dicat quod in nomine meo tinxerim* (I Cor., I, 14, 15). *Nec enim judicavi scire aliquid in vobis, quam Jesum Christum, et hunc crucifixum* (I Cor., II, 2). *Et puto, nos Deus apostolos novissimos elegit (g) velut bestiariorum, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo, et angelis, et hominibus, et purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema* (I Cor., IV, 9, 15). Et: *Non sum liber, non sum apostolus, non Christum Jesum Dominum nostrum vidi* (I Cor., IX, 1)? De quali (2) contra supercilio pronuntiare compulsus es: *Mihi autem in modico est ut a vobis interroger aut ab humano die: neque enim conscius mihi sum* (I Cor., IV, 5, 4); et: *Gloriam meam nemo inaniet* (I Cor., IX, 15). *Non scitis quod angelos sumus judicaturi* (I Cor., VI, 8)? Cæterum libertas quam apertæ objurcationis, quam exerta acies machæræ spiritalis? *Jam ditati estis, jam saturati estis, jam regnatis* (I Cor., IV, 8). Et: *Si quis*

CAPUT XIV.

Et his itaque discussis quæ intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque Apostoli dictum, *Sufficiat ejusmodi homini increpatione ista quæ a multis* (II Cor., II, 6), non in forni-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Interpretatio. Sic Leop. ex ms. Wouw.

(2) Vide quali Lat.

COMMENTARIUS.

(a) *Adversus terminum Domini*. Hoc est, adversus sententiam et determinationem Domini. Etenim Septimio *determinare est judicare, pronuntiare, definire* judicio. Ric.

(b) *Baptisinate amisso*. Amisisse baptisma dicitur, qui post lavacrum in idololatriæ, vel mœchiæ, vel homicidii crimen incidit, ut contra, can. 58 concil. Elib., *lavacrum suum integrum habere* dicitur qui post adeptum baptisma, nullius fuerit horumce criminum reus. Ric.

(c) *Ergo pœnam sine carne censebit contraria interpretatio, sic resurrectionem carnis amittimus*. Erant qui Pauli verba, *Tradere Satanæ in interitum carnis, ut spiritus saveus sit in die Domini*, sic accipienda esse dicerent, nempe, carnem facinorosi illius, quem Paulus tradidit Satanæ, variis cruciatibus extortam periisse, ut ita mutatus carni, spiritus salvus esset in die Domini. Hæc autem interpretatio contraria fuit Septimianæ, quæ ne sic quoque spiritum salvum fore concedebat. At igitur opinionem contrariam suæ, pœnam facinoroso illi adscribere, ut sine carne esset, hoc est, ut ejus

caro non resurgeret. Ex eo vero rem absurdissimam sequi, ut carnis illius resurrectio non sit. *Sic resurrectionem carnis*, inquit, *amittimus*. Hanc enim ex libris Ursini scripturam proferri video. Unde fiat verisimile, et præcedentia, quæ sane alias perperam nobis fuisse tradita suspicarer, in iisdem exemplaribus ita se habere uti hic edita leguntur. Ric.

CAP. XIV. — (d) *Et per singulas causas*. Hoc est, per certa crimina. Ric.

(e) *In quosdam quasi mancipis earum*. Mancipes dicit flagitiosorum insignes, qui patrandæ impudentissime crimina redemisse videantur, addicente Satana, magnario illo totius improbitatis negotiatore. Ric.

(f) *Et qualis invidia humilitatis aculeus? Qualis aculeus humilitatis ad invidiam submissæ? Hoc est, adeo submissæ abjectæque, ut invidiam adversarii faciat*. Ric.

(g) *Velut bestiariorum*. Bestiarii sunt servi ad bestias damnati. Gloss. bestiarius, θηριομάχος; eadem voce utitur cap. 9 Apolog LE PR,

se putat scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire (I Cor., VII, 2). Nonne et tunc in faciem alienius impingens? Quis enim, inquit, te d'scernet? quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis (I Cor., IV, 7)? Nonne et illos in os cædit? Quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolothytum edunt. Sic autem delinquentes, percutiendo conscientias fratrum infirmas, in Christum delinquent. Jam vero et nominatim: Aut non habemus potestatem manducandi et bibendi, et mulieres circumducendi, sicut et cæteri apostoli, et fratres Domini et Cæphas (I Cor., IX, 4, 5)? Et: Si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos (I Cor., X, 12)? Æque et illos singulari stylo figit. Propterea qui se putat stare, videat ne cadat (I Cor., XI, 16); et: Si quis contentiosus videtur, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Domini (I Cor., XI, 16). Tali clausula maledicto detexta: Si quis non amat Dominum Jesum, sit anathema, Maranatha (I Cor., XVI, 22), aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo ubi Apostolus magis fervet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit: Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidem. Veniam autem citius, si permiserit Dominus, et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Et quid vultis veniunt ad vos, in virga, an in spiritu lenitatis? (I Cor., IV, 18, 21)? Quid enim suberat? Auditur in vobis in totum fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, et non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum qui tale facinus admisit (I Cor., V, 1, 2)! Pro quo lugerent? Uti que pro mortuo. Ad quem lugerent? Uti que ad Dominum. Quomodo ut auferatur (53) de media illorum? Non utique ut (a) extra Ecclesiam detur; hoc enim non a Deo postularetur, quod erat in præsentis officio, sed ut per mortem hanc quoque communem et propriam carnis (b) ipsius, quæ jam cadaver, quæ capulum (2) esset immunditia irreuerabili tabidosum, plenus de Ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, iudicavit dedendum ejusmodi Satanæ in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quæ diabolo projiciebatur, ut sacramento benedictionis exactoraretur, nunquam in castra Ecclesiæ reversura. Videmus itaque hoc in loco divisam Apo-

stoli severitatem in quemdam inflatum et in quemdam incestum; in alterum virga, in alterum sententia armatum: virga quam (5) minabatur, sententia quam exequabatur; illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quaque damnabat. Certumque exinde increpitum quidem sub intentione virgæ tremuisse, damnatum vero sub representatione pœnæ perisse: statim ille timens plagam abiit, ille lucens pœnam. Cum ad Corinthios ejusdem apostoli literæ iterant veniam, fit (4) plane, sed incertum eni, quia nec persona nec causa proscibitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit et inflatus. Sane ratio (5) satis habetur, cum inflatus increpitus est, incestus vero damnatus est: inflato ignoscitur, sed increpito; incesto non videtur ignotum, ut damnato. Si ei ignoscebatur, cui devoratio ex mœrore nimio timebatur, devorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem et mœrens ob increpationem; damnatus vero et culpa et sententia, jam devoratus deputabatur, qui non mœrere haberet, sed pati quod ante passionem mœrere (6) potuisset. Si ideo ignoscebatur, ne fraudemur a Satana, in eo utique detrimentum præcavebatur quod nondum perisset: nihil de transacto præcaveatur, sed de adhuc salvo. Damnatus autem, et quidem in possessionem Satanæ, jam tunc perierat Ecclesiæ, cum tale facinus admiserat, nedum cum et ab ipsa egerabatur. Quomodo vereretur fraudem pati ejus, quem jam et ereptum amiserat, et damnatum habere non potuerat? Postremo, quid iudicem indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an quod interlocutione suspenderit? et utique eum iudicem, qui non solet ea quæ destruxit, reædificare, ne transgressor habeatur. Age jam si non tot personas prima Epistola contristasset, si neminem increpisset, neminem terrisset, si solum incestum cecidisset, si nullum in causam ejus in pavorem misisset, inflatum consternasset; nonne melius suspicareris et fidelius argumentareris, aliquem potius longealium apud Corinthios tunc in eadem causa fuisse, ut increpitus et territus et mœrore jam saucius, propterea permittente modulo delicti, veniam postea ceperit, quam ut eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim legisse debueras, et si non in epistola, sed (c) in ipsa Apostoli secta, a pudore clarius quam stylo ejus im-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quomodo auferatur Pam. — Ad Dominum, ut quo modo Lat. Leop.
(2) Captivum alii. — Quod corruptivum Lat.
(3) Qua Obert. Seml.

(4) Sit Rig. Leop.
(5) Rei ratio Pam. Reatio Gelen.
(6) Mœrore Gelen.

COMMENTARIUS.

(a) Extra Ecclesiam detur. Nihil hic aliud quam excommunicatio, sive censura divina, ut dixit idem cap. 59 Apol., hoc est, cum quibusdam propter scelera communionem fratrum penitus interdicitur. De ea censura Act. III concilii Chalcedonensis in lit. concilii ad Dioscorum: *καλεσει ἡ θεοσιβεια ὑμῶν τοῖς ἐπιτιμοῖς τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς χρῆσόμεθα κατ' αὐτοῦ* flagitat pietas vestra, vel mulcta in eum ecclesiastica utamur. LE PR.
(b) Carnis ipsius, quæ jam cadaver, quæ capulum esset in munditia irreuerabili tabidosum. Corpus describit

quasi vaginam animæ vilissimæ, foedis scilicet criminum sordibus inquinatissimæ. RIC. — *Immunditia irreuerabili tabidosum*. Irreuerabilem immunditiam dicit, unde recuperari nihil possit, immunditiam scilicet arte nulla curabilem. Sic infra, ubi de lepræ immunditia sanabili, recuperationem et reformationem dixit. RIC.

(c) In ipsa Apostoli secta. Sectam pro moribus posuit. Atque ita Justinianus sub finem tituli *de Legatis*, ubi de legatis probrosis: *Hujusmodi*, inquit, testa-

pressum; ne scilicet Paulum apostolum Christi, doctorem nationum in fide et veritate, vas electionis, Ecclesiarum conditorem, censorem disciplinarum, tantæ levitatis inficeret, ut aut damnaverit temere, quem mox esset absoluturus; aut temere absolverit, quem non temere damnasset, ob solam licet fornicationem simplicis impuditiæ, nedum ob incestas nuptias, et impiam luxuriam, et libidinem parricidalem, quam nec nationibus comparat, ne consuetudini deputaretur; quam absens judicarat, ne spatium reus lucraretur; quam advocata etiam Domini virtute damnaverat, ne humana sententia videretur. Lusit igitur et de suo spiritu, et de Ecclesiæ angelo (a), et de virtute Domini, si quod de consilio eorum pronuntiaverat, rescidit.

CAPUT XV.

Si etiam sequentia illius Epistolæ ad intentionem Apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad obliterationem incesti, ne et hic suffundatur Apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim ut cum maxime incesto fornicatori postliminium largitus ecclesiasticæ pacis, statim ingesserit de aversione immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium Paulo ante decreverit? Compara denique an ejus sit d cere: *Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficiamus, sed abdicamus oculata dedecoris* (II Cor., IV, 1, 2); qui non dedecoris tantum, sed et sceleris manifestum dedamnaverit (1)(b): an ejusdem sit (2)excusare aliquam impudicitiam qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post jejunia et vigiliis, castimoniam quoque prædicavit (II Cor., VI, 5, seqq.); an ejusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque, qui scribat: *Quæ enim societas justitiæ et iniquitati? quæ autem communicatio luci et tenebris? Quæ consonantia Christo et Belial; aut quæ pars fideli cum infideli? Aut quis consensus templo Dei et idolis* (Ibid. 14-16)? Nonne constanter audire debuit: Et quomodo discernis quæ supra incesti restitutione junxisti? illo enim incorporato rursus Ecclesiæ, et justitia cum iniquitate sociatur, et tenebræ cum luce communicant, et Belial consonat Christo, et infidelis cum fideli sacramenta participat. Et viderint idola, ipse templi Dei vitiator in templum Dei convenit. Nam et hic: *Vos enim, inquit, estis templum Dei vivi; dicit enim:*

(1) Prædamnaverit Lat.
(2) Sit abest a Par.

LECTIONES VARIANTES.

(3) Fidei Gelen.
(4) Nec rhen. Oberth. Leop.

COMMENTARIUS.

mentorum dispositiones valere secta meorum temporum non patitur. Sectam igitur Apostoli dicit quod paulo post naturam atque propositum Apostoli, formam et regulam doctrinarum ejus. Sic supra: *ex forma Petri.* RIC.

(a) *De Ecclesiæ angelo.* Tanquam angelus præsit congregationibus Ecclesiæ; nisi malit quis referre ad episcopum Corinthiorum, eadem phrasi quam ad septem Ecclesiarum angelos scribit B. Joannes apostolus, Apo. II et III. PAM.

Quia inhabitabo in vobis, et inambulabo, et ego Deus istorum, et illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, separamini, et immundum ne attigeritis (Ibid. 1, 17). Hoc quoque evolvis, o Apostole, ut cum maxime ipse tanto immunditiarum gargiti manum tradis, et adhuc superdicis: *Habentes igitur promissionem istam, dilecti, emundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes castimoniam in Dei* (3) timore (II Cor., VII, 1). Oro te, qui talia infigit mentibus nostris, revocaverat aliquem fornicatorem in Ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc revocasse videatur? Hæc, sicuti et præteritis præscribere, ita et sequentibus præjudicare debebunt; in finem enim Epistolæ dicens: *Ne rursus cum venero humiliet me Deus, et lugcam multos eorum qui ante deliquerunt, et pœnitentiam non egerunt super immunditia quam admiserrunt, fornicatione et vilitate* (II Cor., XII, 21); non utique recipiendos constituit, si pœnitentiam inissent, quos in Ecclesia inventurus erat, sed lugendos et sine dubio efficiendos, (c) ut pœnitentiam perderent. Et cæterum non competit cum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci et tenebris, justitiæ et iniquitati negarat. Sed ignorant Apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam et regulam doctrinam ejus intelligunt ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis execratorem et expiatorum, et ubique talem, citius incesto, quam (d) alicui humaniori reo Ecclesiam reddidisse præsumat.

CAPUT XVI.

Necesse est igitur usque illis Apostolum ostendi, quem ego et in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus literis novi, qui et in prima, primus omnium templum Dei dedicavit: *Non scitis vos templum Dei esse, et in vobis Dominum habitare* (I Cor., III, 16)? qui et templo sanciendo, purificandoque ædificalem legem scripsit: *Si quis templum Dei vitia-verit, vitia-bit illum Deus: templum enim Dei sanctum est quod estis vos* (Ibid. 17). Age jam quis omnino vitiatum Deo redintegravit, id est traditum Satanæ in interitum carnis, cum idcirco substruxerit: *Nemo seducat semetipsum* (Ibid. 18), id est, nemo præsumat vitiatum Deo redintegrari denuo posse; sicut rursus inter cætera, imo et ante cætera, mæchos et fornicatores et molles et masculorum concubitores negans regnum consecuturos, præmisit: *Ne* (4) *erraveritis*

CAP. XV. — (b) *Dedamnaverit.* Sententiam damnationis rescisserit. Infra dicit, *redintegravit, concorporatum rursus Ecclesiæ.* RIC.

(c) *Ut pœnitentiam perderent.* Absque ulla spe reddende sibi unquam Ecclesiæ: quales supra dixit *jejunas pacis lacrymas,* quæ nihil amplius ab Ecclesiæ sinu relaturæ, quam publicationem dedecoris. RIC.

(d) *Alicui humaniori reo.* Quid quod peccavit, id peccasse humanitus videatur. RIC.

(1 Cor., VI, 9, 10), scilicet si putaveritis eos consecuturos. Quibus autem regnum adimitur, utique nec vita permittitur, quæ inest regno. Etiam ingerens: *Sed in hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in spiritu Dei nostri* (Ibid. 11). Quanto delicta ista ante lavacrum accepto facit, tanto post lavacrum irremissibilia constituit; siquidem denuo ablui non licet. Agnosce et in sequentibus Paulum, columnam immobilem disciplinarum: *Cibi ventri, et venter cibi; Deus et hunc et illos conficit; corpus autem non fornicationi, sed Deo* (Ibid. 13). *Faciamus enim hominem, ait Deus, ad imaginem et similitudinem nostram: et fecit hominem Deus ad imaginem et similitudinem Dei fecit illum* (Gen., I, 26, 27). *Domini corpori* (1 Cor., VI, 13); *et sermo enim, caro factus est* (Jo. I, 14). *Deus autem et Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam* (1 Cor., VI, 14); propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo: *Non scitis corpora vestra membra Christi* (Ibid. 15)? quia et Christus Dei templum: *Evertite templum hoc, et ego illud in triduo resuscitabo* (Jo., II, 19). *Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ? Non scitis quod qui adglutinatur fornicariæ, unum corpus efficitur? Erunt enim duo in unam carnem. Qui autem adglutinatur Domino, unus est spiritus. Fugite fornicationem* (1 Cor., VI, 15-18). Si revocabilem veniam, quomodo fugiam, mæchus denuo futurus? nihil profecero, si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando adglutinabor. *Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat* (Ibid. 18). Ac ne hoc dictum in licenti fornicationis invaderes, ut ia rem tuam, non Domini, delicturus, auferat te tibi, et Christo, sicut disposuerat, adjicit: *Et non estis vestri*; statim apponens: *Empti enim estis pretio, sanguine scilicet Domini; glorificate et tollite Dominum in corpore vestro* (Ibid. 19, 20). Hoc qui praxiit, vide an ignoverit ei qui dedecoravit Dominum, et qui egerit eum de corpore suo, et quidem per incestum. Si vis omnem notitiam Apostoli ebibere, ut intelligas quanta securi censuræ omnem sylvam libidinum cedat, et eradicet, et exaudiet, ne quidquam de residuo (1) fruticare permittat, adspice illum a justa fruge naturæ, a matrimonii dico pomo, animas jejulare cupientem. *De quibus autem scripsistis, bonum est homini mulierem non contingere: sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat; vir uxori, et uxor viro debitum reddat* (1 Cor., VII, 1, seqq.). Hujus boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse, ut fornicationi obviam isset, quam si cui indulget vel indulget, utique consilium remedi sui infregit, et tenebitur jam frændandis continentie conjugii, si fornicatio, ob quam permittuntur, non timebitur; non enim

timebitur quæ ignoscetur. Et tamen ignovisse se profitetur matrimonii usum, non imperasse: vult enim omnes sibi adherere (Ibid. 7). Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? Inuptis quoque et viduis bonum esse dicit exemplo ejus perseverare; si vero deficerent, nubere, quia *præes: (2) nubere quam uri* (Ibid. 8, 9). Quibus oro ignibus deterius est uri? concupiscentiæ, an pœnæ? Atquin, si fornicatio habet veniam, non urit concupiscentia ejus: Apostoli autem magis est pœnæ ignibus providere. Quod si pœna est quæ urit, ergo veniam non habet fornicatio, quam manet pœna. Interea et divortium prohibens, pro eo aut viduitatis perseverantiam, aut reconciliationem pacis dominico præcepto adversus mæchiam procurat, quia *qui dimiserit uxorem præter causam mæchiæ, facit eam mæchari; et qui dimissam a viro ducit, mæchatur* (Matth., V, 32). Quanta remedia Spiritus Sanctus instaurat, ne id scilicet denuo admittatur, quod ignosci denuo non vult! Jam si usquequaque optimum dicit homini sic esse: *Junctus es uxori, ne quæsieris solutionem, ut mæchiæ locum non des. Solutus es ab uxore, ne quæsieris uxorem, ut opportunitatem tibi serves. Quod et si duxeris uxorem, et si nupserit virgo, non peccat; pressuram tamen carnis habebunt hujusmodi* (1 Cor., VII, 26-28). Et hic parcendo permittit. Ceterum, tempus in collecto constituit, ut et *qui habent uxores, sic sint tanquam non habentes* (Ibid. 29); *præterit enim habitus hujus mundi* (Ibid. 31), jam scilicet non desiderantis: *Crescite et multiplicamini* (Gen., I, 28). Sic vult nos *præter sollicitudinem degere, quia inupti de Domino curent, quomodo placeant Deo; nupti vero de mundo recogitent, quomodo placeant conjugio* (1 Cor., VII, 32-34). Sic melius facere pronuntiat virginis conservatorem, quam erogatorem (Ibid. 40); sic et illam beatiorum decernit quæ, amisso viro, fidem ingressa (a), amaverit occasionem viduitatis; sic (3) hæc omnia continentie consilia ut divina commendat: *Puto, inquit, et ego spiritum Dei habeo* (Ibid.). Quis iste est assertor audacissimus omnis impudicitie, mæchorum et fornicatorum et incestorum plane fidelissimus advocatus, quibus honorandis suscepit hanc causam adversus Spiritum Sanctum, ut falsum testimonium recitet de apostolo ejus? Nihil tale Paulus indulget, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis obliterare conatur. Indulget sane non adulteria, sed nuptias: parit sane matrimonii, non stupris: tentat ne naturæ quidem ignoscere, ne culpæ blandiatur; studet compescere benedictionis concubum, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel a sordibus purgare; a maculis enim non potest. Sed est hoc solempne perversis et idiotis et hæreticis, jam et psychicis universis, alicujus capituli accipitis occasione, adver-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Reciduo Obert. Seml.
(2) Præstat Lat.

(3) Si Oberth. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) *Fidem ingressa*. Montanizat Tertullianus, sic reprobans nuptias ejus quæ vidua post fidei ingressum facta est. Hunc esse sensum Auctoris

patet ex libris de Exhort. Cast. et de Monog. EDD. ET PAM.

beat admitti, et admissum a communicatione detru-
dat, sine spe conditionis ullius aut temporis, nostræ
magis sententiæ adstitit eam pœnitentiam ostendens
Dominum malle, quæ ante fidem, quæ ante baptisma
morte peccatoris potior habeatur, semel diluendi per
Christi gratiam, semel pro peccatis nostris morte
functi. Nam hoc etiam in sua persona Apostolus sta-
tu't. Adfirmans enim Christum ad hoc *venisse, ut*
peccatores salvos faceret, quorum primus ipse fuisset,
quid adjicit? *Et misericordiam sum consecutus, quo-*
niam ignorans feci incredulitate (1 Tim., I, 16). Ita
clementia illa Dei, malentis pœnitentiam peccato-
ris quam mortem, ad ignorantes adhuc et adhuc
incredulos spectat, quorum causa liberandorum
venerit Christus, non qui jam Deum norint, et
sacramentum didicerint fidei. Quod si clementia
Dei ignorantibus adhuc et infidelibus competit,
utique et pœnitentia ad se clementiam invitat,
salva illa pœnitentiæ specie post fidem, quæ aut le-
vioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit,
aut majoribus et irremissibilibus a Deo solo.

CAPUT XIX.

Sed quonam usque de Paulo, quando etiam Joan-
nes nescio quid diversæ parti supplaudere videatur?
quasi in Apocalypsi manifeste fornicationi posuerit
pœnitentiæ auxilium, ubi ad angelum Thyatirenorum
spiritus mandat habere se adversus eum, quod tene-
ret mulierem (1) *Jezebel, quæ se prophetem dicit, et*
docet atque seducit servos meos ad fornicandum et eden-
dum de idolothytis. Et largitus sum illi temporis spa-
tium, ut pœnitentiam iniret, nec vult eam inire nomine
fornicationis. Ecce dabo eam in lectum, et mœchos ejus
cum ipsa in maximam pressuram, nisi pœnitentiam ege-
rint operum ejus (Apoc. II, 20-22). Bene autem quod
Apostolis et fidei et disciplinæ regulis convenit. *Sive*
cui ego, inquit, sive illi, sic prædicamus (II Cor., XV,
11) Totius itaque sacramenti interest nihil credere
ab Joanne concessum, quod a Paulo sit denegatum.
Hanc æqualitatem Spiritus Sancti qui observaverit, ab
ipso deducetur in sensus ejus. Hæreticam enim fœmin-
nam, quæ quod didicerat a Nicolaitis docere suscepe-

rat, in Ecclesiam latenter introducebat, et merito ad
pœnitentiam urgebat. Cui enim dubium est hæreti-
cum institutione deceptum, cognito postmodum casu
et pœnitentia expiato, et veniam consequi, et (a) in
Ecclesiam redigi? Unde et apud nos ut ethnico par,
imo et super ethnicum hæreticus (b) etiam per ba-
ptisma veritatis (c) utroque homine (2) purgatus ad-
mittitur. Aut si certus es mulierem illam, post fidem
vivam, in hæresin postea exspirasse, ut non quasi
hæreticæ, sed quasi fideli peccatrici, veniam ex pœ-
nitentia vindices (3), (d) sane agat pœnitentiam, sed
in finem mœchiæ, non tamen et restitutionem conse-
cutura. Hæc enim erit pœnitentia, quam et nos de-
beri quidem agnoscimus multo magis, sed de venia
Deo reservamus. Denique ea Apocalypsis in postero-
ribus propudiosos et fornicatores, sicut timidos et in-
credulos et homicidas et veneficos et idololatrias, (e)
qui tale quid in fide fuerint (4), in stagnum ignis
sine ulla conditionali damnatione decrevit. Non enim
de ethnicis videbitur sapere cum de fidelibus pronun-
tiarit: *Qui vicerint, hæreditate habebunt ista* (5), et
ero illis Deus, et illi mihi in filios; et ita subjunxerit:
Timidis autem et incredulis et (f) propudiosis et forni-
catoribus et homicidis et veneficis et idololatriis particula
in stagno ignis et sulphuris, quod est mors secunda
(Apoc., XXI, 78). Sic et rursus: Beati qui ex præceptis
agunt, ut in lignum vitæ habeant potestatem, et in por-
tas ad introeundum in sanctam civitatem. Camis, vene-
ficus, fornicator, homicida, foras (Apoc., XXII, 14,
15); utique qui non ex præceptis agant: illorum est
enim foras dari qui intus fuerunt. Cæterum, *quid*
michi eos qui foris sunt judicare (I Cor., V, 12)? præ-
cesserat. De epistola quoque Joannis carpunt statim.
Dictum est: *Sanguis Filii ejus emundat nos ab omni*
delicto (I Joan. I, 7). Semper ergo et omnifariam
delinquemus, si semper et ab omni delicto emundat
nos ille; aut si non semper, non etiam post fidem; et
si non ab omni delicto, non etiam a fornicatione.
Unde autem exorsus est? Lumen prædixerat Deum, et
tenebras non esse in illo, et mentiri nos si dicamus
nos communionem habere cum eo, et in tenebris

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quod mulier Jezebel Paris.

(2) Nomine Jun. Lat.

(3) Vindicet Seml. Oberth.

(4) Fuerit Fran.

(5) Hæreditatem... istam Par.

D

COMMENTARIUS.

CAP. XIX. — (a) *In Ecclesiam redigi.* In Ecclesiam
reductus dicitur cui Ecclesia redditur, hoc est eccle-
siasticæ pacis communicatio. RIC.

(b) *Per baptismum veritatis.* Etsi recte hæreticum
institutione deceptum, cognito postmodum casu et pœni-
tentia expiato, veniam consequi asserat, tamen addit
per baptismum veritatis purgatum, atque adeo... seque-
batur eorum errorem qui hæreticos ad Ecclesiam
venientes baptizandos putabant. PAM.

(c) *Utroque homine purgatus.* Nam ethnici ab hæ-
reticis baptizati, pro ethnicis habebantur, hoc est,
super ethnicum hæreticis. Itaque in orthodoxorum
Ecclesiam recipi si postularent, denno baptizabantur,
ita ut homine utroque purgarentur, ethnico illo ve-
teri, et superducto hæretico. RIC.

(d) *Sane agat pœnitentiam, sed in finem mœchiæ.* Sic

agat pœnitentiam, ut a mœchia cesset: etenim, ut
supra dixit, *cessatio delicti radix est vitæ.* Hujus au-
tem delicti veniam a Deo sperandam esse ait Septi-
mius, non ab Ecclesia, uti nec idololatriæ, nec homi-
cidii. Hoc tam rigide, ut mœcho illo extra Ecclesiam
projecto, fideles cæteri disciplinam habeant non mœ-
chandi. Sic enim ipse Apostoli verba interpretatur.
RIC.

(e) *Qui tale quid in fide fuerint.* Hoc est, qui tale
quid post bap-tismum peccaverint. RIC.

(f) *Propudiosos.* Propudiosos vertitur ab Auctore
quod græce est ἰσχυροί, pro quo Vulgatus inter-
pres execrandis, et caute prætermisit peccatoribus et
mendacibus, eo quod non multo post iterum quædam
peccata remissibilia agnoscat, et inter ea aut vere-
cundia aut necessitate mentiri. PAM.

faceret (a). Circumcidit Timotheum solum, et tamen abstulit circumcisionem.

CAPUT XVIII.

Sed hæc, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiae (b) et additionem omnis pudicitiae, salvo tamen loco veniæ, quæ non statim denegatur, si delicta damnantur, quando veniæ tempus cum damnatione concurrat quam excludit. Sequebatur et hoc Psychicos sapere, et ideo reservavimus huic loco, quæ aperte ad communicationem ecclesiasticam causis ejusmodi negandam etiam antiquitus caussa sunt. Nam et in Proverbiis Salomon, quæ *Paræniis* dicimus, specialiter de mœcho nusquam expiabili: *Mœchus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animæ suæ acquirit, dolores et dehonestationes sustinet. Ignominia autem ejus non abolebitur in ævum. Plena enim zeli indignatio viri non parcat in die judicii* (Prov., VI, 52-56). Hoc si de ethnico putaveris dictum, certe de fidelibus jam audisti (c) per cassum (1): *Excedite de medio eorum, et separamini, et immundum ne tetigeritis* (II Cor., VI, 17). Habes statim in Psalmis *beatum virum qui non abierit in concilio impiorum, et in via peccatorum non steterit, et in cathedra pestilentiae non sederit* (Psal. I, 1). Cujus et postea vox: *Non sedi cum consensu vanitatis, et cum inique agentibus non introibo* (hoc de ecclesia male agentium) *et cum impiis non sedebo: et, lavabo cum innocentibus manus meas, et altare tuum circumdabo, Domine* (Psal. XXX, 4, 5), (e) ut solus plures (2), quoniam quidem, *cum sancto sanctus eris et cum electo electus eris, et cum perverso perversus eris* (Psal., XVII, 26). Et alibi: *Peccatori autem dicit Dominus: Ut quid tu exponis justificationes meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas* (Psal. XLIX, 16, seq.). Hinc igitur informatus et Apostolus: *Scrpsi, inquit, vobis in Epistola, non commisceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus hujus mundi, et reliqua: Caterum, oportebat vos exire de mundo: nunc autem scribo vobis, si qui frater nominatur in vobis fornicator, aut idololatra* (quid

enim tam conjunctum?), *aut fraudator* (quid enim tam propinquum?), et cætera, *cum talibus ne cibum quidem sumere, nedum Eucharistiam. Modicum* (5) *scilicet fermentum totam desipit conspersionem* (I Cor., V, 9, seq.). Item ad Timotheum: *Manus nemini cito imponas, neque communices delictis alienis* (I Tim., V, 22). Item ad Ephesios: *Nolite ergo participes esse eorum; fuistis enim aliquando tenebræ* (Eph., V, 7, 8). Et adhuc pressius: *Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, imo et revincite ea: quæ enim in occulto ab eis fiunt, turpe est edicere* (Ibid., 11). Quid turpius impudicitis? Si autem et ab otiose incedente fratre deauntiat subduci Thessalonicensibus (II Thess., III, 6), quanto magis et a fornicatore? Hæc enim consultata (4) sunt Christi Ecclesiam diligentis, qui se pro ea tradidit uti eam sanctificet, emundans lavacro aquæ in verbo, ut sistat sibi Ecclesiam gloriosam, non habentem maculam aut rugam, utique post lavacrum, *sed sit sancta et sine opprobrio* (Eph., V, 25-27), exinde scilicet (f) sine ruga vetustatis (5), ut virgo, sine macula fornicationis, ut sponsa, sine probro vilitatis, ut emundata. Quid (6) si et hic respondere concipias adimi quidem peccatoribus, vel maxime carne pollutis, communicationem, sed ad presens restituendam, scilicet ex penitentia ambiu, secundum illam clementiam Dei qua mavult peccatoris penitentiam quam mortem (Ezech., XXXIII, 11)? hoc enim fundamentum opinionis vestræ usquequaque pulsandum est. Dicimus itaque, clementiæ divinæ si ita esse competisset (7) demonstrationem sui etiam post fidem lapsis, ita (8) Apostolus diceret: *Nolite communicare operibus tenebrarum, nisi penitentiam egerint; et: Cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi posteaquam caligas fratrum volutando deterserint; et: Qui templum Dei vitaverit, vitabit illum Deus, nisi omnium focorum cineres in Ecclesia de capite suo excusserit: debuerat enim quæ damnaverat proinde determinasse, quoniã (9) usque (10) et sub conditione damnasset, si temporali et conditionali, et non perpetua severitate damuasset. Porro, cum in omnibus Epistolis et post fidem talem prohib-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Per Isaiam *Lat. Leop.* per causam *Oberth. Seml.*
 (2) Et similes plures *Jun.* scilicet voces *Leop.*
 (3) Eucharistiam medicam scilicet *Fran.*
 (4) Consulta *Oberth. Leop.*
 (5) Vanitatis *Lat.* veritatis *Fran.*
 (6) Quod *Ven.*

- (7) *Sic emendat Lat.* Si ita competisset dari restitutionem suis etiam.
 (8) *Aut Lat.*
 (9) Quoniam *Oberth. Seml. Leop.*
 (10) Usque *abst a Ven.*

COMMENTARIUS.

(a) *Pro ratione temporis*, etc. Perperam affirmat veniam corinthiis concessam, si admittamus id pro ratione temporis factum, sicut circumcisionem Timothei; nihil enim habent inter se commune. PAM.

CAP. XVIII. — (b) *Et additionem omnis pudicitiae.* Addicit prætor, cum quid proprium alicui esse jubet. RIC.

(c) *Per cassum.* Latinius, *per Esaiam*, valde probabili conjectura, nisi illud, *per cassum*, veterum exemplarium auctoritate confirmetur, ut sit in cassum, frustra. RIC.

(d) *Hoc de ecclesia male agentium.* Citata Psalmi verba torquet in Psychicos suos. Atque hoc colore suam ab Ecclesia secessionem prætextit. RIC.

(e) *Ut solus plures.* Iterum persiringit Catholicos;

et schisma suum consolatur, quasi ipse solus innocentia sua cinctus instar plurium sit apud Deum. Quo sensu dixit alias non semel, Ecclesiam esse in uno et altero; sic itaque se, licet cum paucis et licet solum, nihilominus, atque ac si plures, altare Domini circumdaturum. Et sic apud Theodoritum Liberius Episc. Rom. altercatione adversus Constantium Cæs.: *ὅτι διὰ τὸ εἶναι με μόνος ὁ τῆς πόλεως διατρούτης λόγος.* RIC.

(f) *Sine ruga vetustatis.* Hoc etiam adversus Catholicos, qui de sua vetustate adversus Montani novitatem pugnant, ut observavimus supra, eos igitur Septimius agnoscit priores et vetustiores, sed arguit rugas vetustatis. RIC.

ulla restitutionis mentione. Volo tamen (1) ex redundantia (a) alicujus etiam comitis Apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo jure disciplinam magistrorum. Exstat enim et Barnabæ titulus ad Hebræos, adeo satis auctoritatis viro (2), ut quem Paulus juxta se constituerit in abstinentiæ tenere: *Aut ego solus et Barnabas non habemus hoc* (3) *operandi potestatem* (I Cor., IX, 6) ? (b) Et utique receptor apud Ecclesias Epistola Barnabæ (c) illo apocrypho Pastore mæchorum. Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis, ad perfectionem magis tendere, nec rursus fundamenta pœnitentiæ jacere ab operibus mortuorum: *Impossibile est enim, inquit, eos qui semel illuminati sunt, et donum cœlestis gustaverunt, et participaverunt Spiritum Sanctum, et verbum Dei dulce gustaverunt, occidente jam ævo cum exciderint, rursus revocari* (4) *in pœnitentiam, reficientes cruci in semetipsos Filium Dei et dedecorantes. Terra enim quæ bibit sæpius devenientem in se humorem, et peperit herbam aptam his propter s et colitur, benedictionem Dei consequitur: proferens autem spinas, reprobata et maledictioni proxima, cujus finis in exustionem* (Hebr., VI, 4, 8). Hoc qui ab Apostolis didicit et cum Apostolis docuit, (d) nunquam mæcho et fornicatori secundam pœnitentiam promissam ab Apostolis norat; optime enim legem interpretabatur, et figuras ejus jam in ipsa veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplinæ de leproso cautum fuit: *Si autem varietas effloruerit in cutem, et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, et sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam convertit in album, mundus est. Qua vero die visus fuerit in ejusmodi color vividus, inquinatus est* (Levit., XIII, 12, 13). Conversum enim ho-

minem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quæ vitium et macula æstimatur in sæculo, et totum novatum mundum volo intelligi, qui jam non sit varius, non sit de pristino et novo adpersus. Si vero post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa revixerit, rursus in carne ejus quod emortuum delicto habebatur, immundum judicari, nec expiari jam a sacerdote. Ita mæchia de pristino recidiva et unitatem novi coloris, a quo fuerat exclusa, commaculans, immundabile est vitium. Item de domo: *Si quæ maculae et cavositates annuntiatae in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam, jubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quæ domus essent. Dehinc introgressus sacerdos, si invenisset cavositates viridicantes vel rubescentes, et adspexit earum humiliores citra parietinam formam; exiret ad januam et secerneret domum illam septem diebus. Dehinc, die septima regressus, si animadvertisset diffusum in parietibus tactum illum, imperaret extrahi eos lapides in quibus lepra fuisset, et abjici extra civitatem in locum immundum, et sumi alios lapides politos et solidos, et reponi loco pristinarum, et pulvere alio infini domum* (Levit., XIV, 34-42). Oportet enim cum pervenitur ad summum sacerdotem Patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quæ remanet domus, caro et anima; et ubi introierit eam sermo Dei, et invenerit maculas ruboris et viroris, extrahatim, et abjici foras sensus mortiferos et cruentos; nam et Apocalypsis viridi equo mortem, russeo autem praeliatorem imposuit (Apoc., VI, 4, 8): proque illis politos et in compaginem aptos et firmos substruit lapides, (e) quales in Abrahamæ fiunt, ut ita homo habilis Deo sit. *Quod si post recuperationem et resor-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Redundanti Lat.
(2) Auctoritati viri Fran.

- (3) Hoc abest Par.
(4) Revocari Lat.

COMMENTARIUS.

CAP. XX. — (a) *Alicujus etiam comitis apostolorum.* Quasi Petrus et Paulus adeo præ cæteris fuerint apostoli, ut cæteri ipsorum comites ac discipuli censerantur. Sic autem et Barnabas ipse Apostolus, a Clemente Alexandrino, lib. II. *Strom.* apostolicus nuncupatur, καὶ συνεργός τοῦ Παύλου. Et lib. V, συνηργός τῷ Ἀποστόλῳ. Sed et Hieronymus in Epistolam ad Galatas, hæc verba, *Paulus apostolus, non ab hominibus, neque per hominem*, oblique in Petrum et in cæteros dicta videri posse ait, quod non ab apostolis Paulo sit traditum Evangelium, sed ab ipso Jesu Christo, qui et illos Apostolos elegerat. RIC.

(b) *Et utique receptor apud Ecclesias Epistola Barnabæ.* Hæc Tertulliani de Epistola ad Hebræos sententia refertur ab Hieronymo Catal. Script. Eccl. in Paulo. Ipse autem Hieronymus in Barnaba, scriptam fuisse ait a Barnaba Epistolam quæ ad ædificationem Ecclesiæ pertineret, verum inter scripturas apocryphas relata. Hæc ab Eusebio quoque recensetur ἐν τοῖς νόθοις. Et tamen pro legitima Barnabæ citatur a Clemente Alex.: et ab Origene, lib. I *contra Celsum*, catholica dicitur. Vidimus eam græce, fere integram, penes doctissimum virum Jac. Sirmundum, cum latina quoque interpretatione antiqua. Tota autem constat argumentis iisdem quibus utitur Septimius

noster libro *adversus Judæos*, et lib. *adversus Marcionem* tertio. RIC. — Hanc autem epistolam detexerat noster Hugo Menardus inter Mss. codices monasterii Corbeiensis, primusque illam publici juris fecit. F. DD.

(c) *Illo apocrypho Pastore mæchorum.* Mæchos appellat psychicos, qui *Pastoris* librum receperant, de quo supra.

(d) *Nunquam mæcho et fornicatori, etc.* Quem Auctor perperam de pœnitentia secunda interpretatur locum jam citatum (Hebr., VI), alii veteres de iteratione baptismi intelligunt, et nominatim B. Ambrosius, lib. *de Pœnit.*, cap. 2, et in comment.; Epiphanius (*Hæres.*, 59). Quo etiam accedit Chrysostomus, cum aliis Græcis ejus asseclis, dum eodem modo interpretatur illud Hebr. X: *Postquam accepimus veritatis agnitionem, non relinquimus hostiam pro peccatis...* Et certe pro hac sententia faciunt phrasæ latine, *eos qui semel illuminati sunt, et rursus renovari*; et græcæ voces, *παισιγενεῖς ἀνακαινίζειν*, quas usurpare solent veteres de baptizatis. PAM.

(e) *Quales in Abrahamæ fiunt.* Aut mente conciciendum, aut supplendum scriptura vocabulum *filios*: alludit enim ad illud: *Posse Deum de lapidibus istis suscitare filios Abrahamæ* (Matth., III, 9). RIC.

incedamus. Si vero, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, et sanguis Jesu Christi Domini nostri emundat nos ab omni delicto (*Ibid.*, 5, sqq.). Ergo in lumine incedentes delinquimus, et in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Unde et ostendit quomodo emundabimur a delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest, adeo sic emundari nos ait, non qua delinquamus, sed qua non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris vero non communicantes, emundati agemus, non deponit, sed non admissio delicto. Hæc est enim in vis Dominici sanguinis, ut quos jam delicto mundarit, et exinde in lumine constituerit, mundos exinde præstet, si in lumine incedere perseveraverint. Sed subjicit, inquis: Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, et veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis et justus est ut dimittat ea nobis, et emundet nos ab omni injustitia (*Ibid.*, 8, 9): numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo et ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim et rursus: Si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, et sermo ejus non est in nobis (*Ibid.* 10). Eo amplius: Filioli, hæc scripsi vobis, ne delinquatis; et si deliqueritis, advocatum habemus apud Deum Patrem Jesum Christum justum, et ipse placatio est pro delictis nostris (*I Joan.*, II, 1, 2). Secundum hæc, inquis, et delinquere nos et veniam habere constabit. Quid ergo fiet, cum procedens aliud invenio? negat enim nos omnino delinquere, et in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel a Christo delicta deleta, non habitura postea veniam: in quo (1) nos sensus ad admonitionem castimonie demandat. Omnis, inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia et ille castus est. Omnis qui facit delictum, et iniquitatem facit, et delictum est iniquitas. Et scitis quod ille manifestatus sit, ut auferat delicta; utique hactenus admittenda; siquidem subjungit: Omnis qui manet in illo, non delinquit: omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat: omnis qui facit justitiam, justus est, sicut et ille justus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam diabolus a primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli. Nam et solvit, liberans hominem per lavacrum, donato chirographo mortis. Et ideo omnis qui ex Deo nascitur, non facit delictum, quia semen Dei manet in illo; et non potest delinquere, quia ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filii Dei et filii diaboli (*I Joan.*, III, 3, 40). In quo, nisi illi non delinquendo, ex quo de Deo

nati sunt; isti delinquendo, quia de diabolo sunt; perinde atque si nunquam sint ex Deo nati? Quod si dicit: Qui non est justus, ex Deo non est, qui non pudicus, quomodo rursus ex Deo fiet, qui jam esse desiit? Juxta est igitur ut excidisse sibi dicamus Joannem in prima quidem Epistola (1, 8) negantem nos sine delicto esse, nunc vero præscribentem non delinquere omnino: et illic quidem aliud de venia blandientem, hic vero districte negantem filios Dei quicumque deliquerint. Sed absit. Nam nec ipsi excidimus a qua digressi sumus distinctione delictorum. Et hic enim illam Joannes commendavit, quod sint quedam delicta quotidianæ incursionis, quibus omnes simus objecti. Cui enim non accidit, aut irasci inique, et ultra solis occasum; aut et manum immittere, aut facile maledicere, aut temere jurare, aut fidem pacti destruere; aut verecundia aut necessitate mentiri? (a) in negotiis, in officiis, in quæstu, in victu, in visu, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus competat! Horum ergo erit venia per exoratore[m] Patris Christum. Sunt autem et contraria istis, ut graviora et exitiosa, quæ veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique et mœchia et fornicatio, et si qua alia violatio templi Dei. (b) Horum ultra exorator non erit Christus; hæc non admittet omnino qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius, si admiserit. Ita Joanni ratio constabit diversitatis, distinctionem delictorum disponenti (2), cum delinquere filios Dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clausulam literarum suarum, et illi præstruebat hos sensus, dicturus in fine manifestus: Si quis scilicet fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabit ei vitam Dominus, qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem? non de eo dico ut quis postulet (*I Joan.*, V, 16). Meminerat et ipse Hieremiam prohibitum a Deo deprecari pro populo mortalia delinquente (*Hier.*, VII, 16, XI, 14, XIV, 11). Omnis injustitia delictum est, et est delictum ad mortem. Scimus autem quod omnis qui ex Deo natus sit, non delinquit (*I Joan.*, V, 17, 18); scilicet delictum quod ad mortem est. Ita nihil jam superest, quam aut neges mœchiam et fornicationem mortalia esse delicta, aut irremissibilia fatearis, pro quibus nec orari permittitur.

CAPUT XX.

Disciplina igitur Apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga [templum Dei antistitem], et ubique de Ecclesia eradicantem omne sacrilegium pudicitie (3), sine

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quæ Seml. Oberth.

(2) Joannis... disponentis Wouw. cod.

(3) Impudicitie Lat.

COMMENTARIUS.

(a) In negotiis, in officiis, in quæstu. Hinc igitur manifestum est etiam priscos illos Christianos, homines fuisse, nempe humanioribus istis peccatis obnoxios.

RIC.

(b) Harum ultra exorator non erit Christus. Humanior fuit Augustini sententia, lib. de Fide et operibus.

Nam et his pœnitentiam non negat: Qui autem opinantur, inquit, et cætera cleemosynis facite compensari, tria tamen mortifera esse non dubitent excommunicatione, donec pœnitentia humiliore sanetur, impudicitiam, idololatriam, homicidium. RIC.

bus veniam, sed cum plurium malo non vult. De tua A nunc sententia quæro, unde hoc jus Ecclesiæ usurpes. Si, quia dixerit Petro Dominus: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam; tibi dedi claves regni cœlestis*, vel: *Quæcumque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in cœlis* (Matth., XVI, 18, 19); idcirco præsumis et ad te (a) derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem Ecclesiam Petri (b) propinquam; qualis es evertens atque (c) commutans manifestam Domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem: *Super te, inquit, ædificabo Ecclesiam meam*; et: *Dabo tibi claves*, non Ecclesiæ; et: *Quæcumque solveris vel alligaveris*, non quæ solverint vel alligaverint. Sic enim et exitus docet. In ipso Ecclesia exstructa est, id est per ipsum, (d) ipse clavem imbuat; vide quam: *Viri Israelitæ, auribus mandate quæ dico; Jesum Nazarenum virum a Deo vobis destinatum* (Act., II, 22), et reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reseravit aditum cœlestis regni, quo solvuntur alligata retro delicta, et alligantur quæ non fuerint soluta, secundum veram salutem; et Ananiam vinxit vinculo mortis; et debilem pedibus absolvit vitio valetudinis (Act., III, 7). Sic et in illa disceptatione custodiendæ necne legis, primus omnium Petrus Spiritu instinctus, et de nationum vocatione præfatus: *Et nunc, inquit, cur tentatis Dominum de imponendo iugo fratribus quod neque nos neque patres nostri sufferre valuerunt? Sed*

enim per gratiam Jesu credimus nos salutem consecuturos sicut et illi (Act., XV, 10, 11). Hæc sententia et solvit quæ omnia sunt legis, et alligavit quæ reservata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas solvendi et alligandi Petro emancipata. Cui si præceperat Dominus etiam septuagies delinquenti in eum fratri indulgere (Matth., XVIII, 22); utique nihil postea alligare, id est retinere mandasset, nisi forte ea quæ in Dominum, non in fratrem quis admitteret; præjudicatur enim non dimittenda in Deum delicta, cum in homine admissa donantur. Quid nunc et ad Ecclesiam, et quidem tuam, psychicæ? Secundum enim Petri personam (e) spiritalibus potestas ista conveniet aut apostolo, aut prophetæ. Nam et Ecclesiæ proprie et (f) principaliter ipse est (g) Spiritus in quo est trinitas unius divinitatis, Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Illam Ecclesiam congregat, quam Dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis qui in hanc fidem conspiraverint, Ecclesia (1) ab auctore et consecratore censetur. Et ideo Ecclesia quidem delicta donabit; sed Ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, (h) non ecclesia numerus episcoporum: Domini enim, non famuli est jus et arbitrium; Dei ipsius, non sacerdotis.

CAPUT XXII.

At tu jam et in martyras tuos effundis hanc potestatem, (i) ut qui quæ ex consensione (2) vincula induit adhuc mollia, in novo custodiæ nomine, statim am-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Ecclesiæ alii.

C (2) Confessione Lat. Neand. Leop.

COMMENTARIUS.

Verba sunt catholicæ, quem psychicum vocat. RIC.

(a) *Et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem.* Major fides habenda Auctori cum adhuc catholicus esset, quam nunc hæretico et contra Ecclesiam ex proposito maxime hoc capite scribenti. Proinde antidoti loco sufficienti loci Auctoris quibus non semel *super Petrum* (non modo in ipso, id est per ipsum, sicut hic calumniatur) exstructam Ecclesiam fatetur, nempe lib. de *Præscript.*, cap. 22, et lib. IV *adversus Marcionem*; vel cum in hæresim lapsus esset, lib. de *Monogamia*, cap. 8... Et vero non personaliter B. Petro dumtaxat id dictum, sed derivatum quoque in ejus successores, atque adeo Ecclesiam romanam ibidem videre est ex Patribus PAM.

(b) *Ad omnem Ecclesiam Petri propinquam.* Hoc est, quæ originem suam ad Petrum referre possit. Sed et aliæ quæ licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicæ deputantur, pro consanguinitate doctrinæ. Sic ipse libro de *Præscript. hæreticorum*. RIC.

(c) *Commutans manifestam Domini intentionem, personaliter hoc Petro conferentem: Super te, inquit, ædificabo Ecclesiam meam.* Non recte citantur a Septimio verba Christi, quæ sunt apud Matth. XVI, 18. Ad ea vero sapientissimæ sunt observationes Chrysostomi. RIC.

(d) *Ipse clavem imbuat.* Primus seræ clavem inseruit; clave a Deo concessa uti cepit. Sic lib. de *Jejuniiis: Ubi jam restitutio hominis imbuti potuit.* RIC.

(e) *Spiritalibus potestas ista conveniet.* Paracleticis, quos opponit Psychicis. RIC.

(f) *Principaliter ipse est spiritus, in quo trinitas.* Spiritus est quem Montano tribuit, et trinitatem, ut putat Pamelius, intelligit non sine stupore et demen-

tia, Montanum, Priscam et Maxillam. LE PR.

(g) *Spiritus, in quo est trinitas unius divinitatis.* Hæc adjectis videtur in opprobrium Pontificis Romani, quasi de Trinitate cum Praxeæ sentiret. Sic enim *adversus Praxæ: Dno negotia diaboli Praxeæ Romæ procuravit: prophetiam expulit, et hæresim intulit; Paracletum fugavit, et Patrem crucifixit.* RIC.

(h) *Non Ecclesia numerus episcoporum.* Ecclesia, inquit, delicta donabit, sed Ecclesia Spiritus, hoc est Ecclesia quæ Spiritu gloriatur, qui Deus est, qui solus delicta donare potest; non ecclesia quæ vincit numero episcoporum. Paracleticam sive Montanicam suam paucitatem opponit multitudini Catholicorum. Sic enim ait libro de *Jejuniiis*, majorem vim imperitorum, apud gloriosissimam scilicet multitudinem psychicorum. RIC.

CAP. XXII. — (i) *Ut quisque ex consensione vincula induit adhuc mollia.* Notat quorundam psychicorum technas, qui ex compacto sese in carcerem dabunt, et vincula inducunt, ut incepti martyrii fama simplices fidelium, seu viros, seu feminas, ob fornicationem forte ab Ecclesia relegatos, consolandi martyris adfectu in carcerem ventitantes, fallerent, ac novis libidinum maculis contaminatas ad Ecclesiam remitterent cum literis pacis et communicationis. Quales pacis literæ ab ejusmodi nebulonibus, qui de sua ipsi pace periclitabantur? Hæc Septimius de Catholicis sub *psychicorum* nomine, sed jam insensus auctoritati Catholicæ. RIC. — Ex eo quod sequitur: *Illam Ecclesiam congregat quam Dominus in tribus posuit*, et proinde *non Ecclesia numerus episcoporum*, videor mihi colligere, etiam eo dementiæ venisse Auctorem, ut *trium* nomine in quibus consistit Ecclesia, intellexerit Montanum, Priscam et Maximillam. PAM.

mationem (a) rursus sacerdos animadverterit in eadem A domo de pristinis caussis (1) aliquid et maculis (b), immundam eam pronuntiavit, et jussit deponi materias et lapides et omnem structuram ejus, et abjici in locum immundum (Levit., XIV, 43-45). Hic erit homo caro atque anima, qui post baptisma et introitum sacerdotum reformatus, denuo resumit scabra et maculas carnis, et abjicitur extra civitatem in locum immundum; deditus scilicet Satanæ in carnis interitum (I Cor., V, 4, 5); nec amplius reedificatur in Ecclesia post ruinam. Sic et de familia concubitu, quæ homini esset reservata, necdum redempta, necdum liberata: *Prospicietur, inquit, illi, et non morietur* (Levit., XIX, 20), quia nondum est manumissa cui servabatur. Nondum enim caro a Christo manumissa, cui servabatur, impune contaminabatur, ita jam manu- B missa non habet veniam (c).

CAPUT XXI.

Hæc si Apostoli magis norant, magis utique curabant. Sed et in hunc jam gradum decurrant, (d) excernens inter doctrinam Apostolorum et potestatem. (e) Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem Deus. Quid autem docebat? non communicandum operibus tenebrarum (Ephes., V, 11). Observa quod jubet. Quis autem poterat donare delicta? (f) hoc solius ipsius est. (g) Quis enim dimittit delicta, nisi solus Deus (Marc., II, 7)? et utique mortalia quæ in ipsum fuerint admissa et in templum ejus; nam tibi quæ in te reatum habeant, etiam septuagies septies juberis in-

dulgere in persona Petri (Matth., XVIII, 22). Itaque, si et ipsos beatos Apostolos tale aliquid indulsisse (2) constaret, cujus venia a Deo, non ab homine, competeret, non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam et mortuos suscitaverunt, quod Deus solus; et debiles redintegraverunt, quod nemo nisi Christus; imo et plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Non enim decebat eum sævire, qui pati venerat. Percussus est Ananias et Elimas, Ananias morte, Elimas cæcitate (Act., V, 5, XIII, 11), ut hoc ipso probaretur (3) Christum et hæc facere potuisse. Sic et prophetæ eadem et cum ea mœchiam pœnitentibus ignoverant, quia et severitatis documenta fecerunt. (h) Exhibe igitur et nunc mihi, apostolice, prophetica exempla, (i) et agnoscam divinitatem, et vindica tibi delictorum ejusmodi remittendorum potestatem. Quod si disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio præsidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam, nec apostolum exhibens, cares ea virtute cujus est indulgere? Sed habet, inquis, potestatem Ecclesia delicta donandi. Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum Paracletum in prophetis novis habeo dicentem: Potest Ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant. (j) Quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? Atqui magis eversoris fuisset, et semetipsum de clementia commendare, et ceteros ad delinquentiam temperare. Aut si et hoc secundum spiritum veritatis adfectare festivit, ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatori-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Cavis Lat.

(2) Si et ipsis beatis apostolis... indulsisset Par.

C (3) Ipsum probaret Par.

COMMENTARIUS.

(a) Post recuperationem et reformationem. Itaque recuperationem hic dicit pro curatione et sanatione, ut supra immunditiam dixit irrecuperabilem. RIC.

(b) De pristinis caussis aliquid et maculis. Latinius scribendum monuit cavis. Non temere; nam supra legimus maculas et carositates. Visum tamen retineri caussis, quia hoc vocabulo Septimius frequenter et labe et vitia significat. Sic supra quas dixerat caussas, explicat schismata, æmulationes, discessiones, præsumptiones, etc. RIC.

(c) Jam manumissa non habet veniam. Atqui neque hic recte concludit Auctor post manumissionem non haberi veniam adulterii, eo quod illa familia reservata, id est desponsata erat alteri viro; quod non incurreretur, si manumissa tantum esset; et sic nihil ad institutum Auctoris. PAM.

CAP. XXI. — (d) Excernens pro discernens. PAM.

(e) Disciplina hominem gubernat; potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem Deus. Hæc corrupta esse nemo negaverit. Quis autem absque veterum exemplarium auctoritate certi quidquam repromittat? Tamen et juvabit non nihil interim tentasse. Nam et sensus et verba redire videntur si legimus, *Disciplina hominem gubernat: potestas adsignat. Seorsum, quid potestas? Spiritus, Spiritus autem? Deus.* RIC. — Latinius hunc locum sic emendat: *Potestas assignat; sed rursus, quid potestas, spiritus. Spiritus autem Deus est* (Joan., IV, 24). EDD. — Potestas hominem adsignat, demonstrat, eximium ostendit, *χωρητῆρις*. Itaque, data Petro potestas Petri personam adsignat, ut ad Petri duntaxat personam potestas pertinet. Hoc vero ait Tertullianus. Sed visum aliter Patribus ple-

risque omnibus. RIC.

(f) Hoc solius ipsius est. Dei scilicet, sive Spiritus. RIC.

(g) Quis enim dimittit delicta, nisi solus Deus? In primis non Christi, sed Phariseorum hæc fuit affirmatio (Marc., II, 7; Luc., V, 21). Deinde sibi etiam tanquam homini communicatam eam potestatem Christus asserit, cum addit: *Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, etc.* Et vero eandem potestatem Apostolis communicavit, Matth., XVIII, 18. et maxime Joan., XX, 23: *Quorum remisistis, inquit, peccata, remittentur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt.* Qua veritate Auctor convictus, etsi eam scripturam ex proposito omittat, quia sibi contrariam, tamen negare non potest ipsos beatos Apostolos tale aliquid indulsisse... Sed depravat, dum adjicit: *non ex disciplina, sed ex potestate fecisse; cum tamen... suæ ecclesiæ montanisticæ eam potestatem concessam fateatur.* PAM.

(h) Exhibe igitur et nunc mihi, apostolice. Apostolicum vocat eadem forma qua supra, Pontificem maximum, et Episcopum Episcoporum, et Pastorem bonum, et benedictum Papam. RIC. — Cum haud dubie de Romano Pontifice loquatur, vel hinc Ecclesiæ Romanæ confirmat auctoritatem, quod ejus caput apostolicum vocet, utpote apostolorum successorem, sicuti ipse apertius lib. IV *Carminum adversus Marcionem*, cap. 8. Remansit autem ea appellatio in hodiernum diem. PAM.

(i) Et agnoscam divinitatem. Et agnoscam te divina virtute ac potestate adsignatum. RIC.

(j) Quid si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit?

mpellunt ingenia carnificis et genera pœna- A gloriôsæ, quia non vincendo cesserunt, in quas adhuc s magis negavit, qui Christum vexatus, an tatus amisit? qui cum amitteret (1), doluit? an amitteret lusit? Et tamen illæ cicatrices o prælio insculptæ, et utique (a) invidiosæ istum, quia vicisse cupierunt, et sic quoque

LECTIONES VARIANTES.

arteret *Senl. Oberth.*

COMMENTARIUS.

a gravissimum, pro quo tot supplicia in veteri, utque instituti ritus pœnitendi. *LE PR.* vidiosæ apud Christum. Invidiam facientes Sic lib. de Fuga, *Malo invidiam ei facere per m ipsius pereundo.* Diximus supra. *RIG.* nno dimittitur eis qui piaculariter negaverunt. ritati pudor, et mutare sententiam nobis li- negare non licet in authentico scriptum enno dimittitur eis qui peculiariter negaverunt. B talsula sequens evincit. Ludit Afer ambiguo, et jaculum torquet in Psychicos, quale supra, eriores botulos iisdem objecit, qui luxuria tur, et nuptias repetitas probarent: *Denuo*, in- mittitur eis qui peculiariter negaverunt. Quasi Hominibus bene vasatis et bene peculiatibus psychici, qui pœnitentiam indulgent mœchis,

vase ac peculio suo abutentibus, adeoque Christum negantibus, quoties membra sua, quæ fuere Christi, faciunt membra meretricis. Peculiariter Christum negant qui de peculio suo ludunt, adversus datam Christo fidem. *RIG.*

(c) *Solis illis caro infirma est.* Libidinosi, mœchis, fornicatoribus. Psychicorum disciplinam vituperat, qui de tribus defectis mortiferis, idololatria sive negatione, homicidio, et mœchia, solis mœchis Ecclesiam redderent, quæ magis reddenda videretur idololatris, sive negantibus, post expressam violentia tormentorum idololatriam sive negationem pœnitentibus, cum isti, non nisi asperitate tormentorum coacti, at mœchi et fornicatores, per libidinem et voluptatem sponte ipsi suapte, peccaverint. *RIG.*

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE PALLIO ^(d)

LIBER.

MENTUM. — Hoc opusculum pro pallio apolo- C se, satirico sale inspersam, apud Carthagi- habitam eruditi consentiunt. Cum enim a popula- ris reprehenderetur, quod togam pallio commu- tocat est, quod Christi militiæ nomen dedisset, hac apologia illi occurrit: noluitque sibi in- iæ crimen adharere, fuisseque semper in verso ab ipsius conditu officiorum commutationes.

CAPUT PRIMUM.

ipes semper (e) Africæ (f), viri Carthaginien-

LECTIONES VARIANTES.

annonæ et otia *Salmasius.*
usilio *Rhen. Franq. Paris.*

(4) *Parcæ Fran. Par. pare Rhen.*
(5) *Dividente expedita Rhen. expeditum Salm.*

COMMENTARIUS.

e Pallio. Multa in hanc rem, adeoque ad to- D sculi lucem præclara tradidit Cl. Salmasius, e ad veterum exemplarium fidem accuratis- simam vero nos ubique fere hic sequimur. *RIG.* 1.—(c) *Principes semper Africæ.* Cum Tertul- oto hoc libello de variis totius orbis, urbium, que rerum mutationibus tractare debeat, de que et etiam Carthaginensium habitus et *πολιτεία* one, nihil tamen eos quantum ad primatum attinet e, initio libelli hujus statim contestatur. *SALM.* *Principes semper Africæ.* Africæ principatum per- thaginienses solos fuisse nemo ambigit; in eusum ita locutus est Apuleius, lib. III *Florid.* illudque bis repetit: quod forte aliis observari *MERC.*

Habitus denotare. Denotare Tertullianus usur- notare sive taxare. *RHEN.*

De subteminis studio. Commendat eas tunicas teminis studio, quod studiose nimirum diligen- textæ essent. Per subtemen fortasse totam tex-

ses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac juvat, (g) ha- bitus denotare. Pacis hæc et annonæ (2) otia: ab imperio et a cælo bene est. Tamen et vobis habitus aliter olim; tunicæ fuere, et quidem in fama (h) de subteminis studio, et (i) luminis concilio (3), et mensuræ temperamento; quod neque trans crura prodigæ, nec intra genua inverecundæ, nec brachiis paræ (j) (4), nec manibus arctæ, (k) sed nec cingulo sinus dividere (5) expetitur: (l) quadrata justitia

turam intelligit. *SALM.*

(i) *De luminis concilio.* Hoc est, ob bene commissa et comparata colorum temperamenta. Ipse apertissime interpretatur, lib. de *Pudicitia.* Lumen de purpura dicitur. Plinius, IX, ubi de purpura: *Omnem vestem illuminat,* et apud Trebellium Pollionem, *Chlamides veri luminis.* Concilium autem intellige concilia- mentum, seu conciliationem. *RIG.*

(j) *Nec brachiis paræ.* Verissimum est quod notavit Salmasius ex veteribus libris legendum, *paræ*, ut dicatur *parus* (quemadmodum, *rarus*). *RIG.* — A quo adjectivo ortum esse adverbium *parum*, ut a *nimis* nimium, videtur Salmasio. *LEOR.*

(k) *Sed nec cingulo sinus dividere expetitur.* Sic veteres libri. Hoc est, Olim non expetebant nec curabant Carthaginenses sinus vestis dividere. *LEOR.*

(l) *Quadrata justitia beatæ in viris stabant.* Justitiam tunicarum dicit eo sensu, quo (*advers. Hermogenem*), justitiam notationis neutram in partem inclinantis. *LEOR.* — Justitiam vocat *τιν συμπεριλον.* *SALM.*

biunt mœchi, statim adeunt fornicatores, jam preces circumsonant, jam lacrymæ circumstagnant maculati cujusque; (a) nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui Ecclesiam perdiderunt. (b) Violantur viri ac fœminæ in tenebris plane ex usu libidinum notis, et pacem ab his querunt qui de sua periclitantur. (c) Alii ad metalla confugiunt, et inde communicatores revertuntur, ubi jam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium novis. Quia enim in terris et in carne sine culpa? quis martyr sæculi incola, (d) denariis (1) supplex, medico obnoxius et fœneratori? (e) Puta nunc sub gladio jam capite (2) librato, puta in patibulo jam corpore expanso, puta in stipite (f) jam leone (3) concesso, puta in axe, jam incendio adstructo (4), in ipsa, dico, securitate et possessione martyrii, quis permittit homini donare quæ Deo reservanda sunt? a quo ea sine excusatione damnata sunt; quæ nec apostoli, quod sciam, martyres et ipsi, donabilia judicaverunt. Denique jam ad bestias depugnauerat Paulus Ephesi (I Cor. XV, 52), cum interitum decernit incesto (I Cor. V, 5 sqq.). Sufficiat martyri propria delicta purgasse (g). Ingrati vel superbi est in alios quoque spargere quod pro magno fuerit consecutus. Quis alienam mortem sua solvit, nisi solus Dei Filius? Nam et in ipsa passione liberavit latronem (Luc. XXIII, 45). Ad hoc enim venerat, ut ipse a delicto purus, et omnia sanctus pro peccatoribus obiret (5). Proinde, qui illum æmularis donando delicta, si nihil ipse deliquisti, plane patere pro me: si vero peccator es, quomodo oleum faculæ tuæ sufficere et tibi et mihi poterit? (h) Habeo etiam nunc quo probem Christum. Si propterea Christus in martyre est, ut mœchos et fornicatores martyr absolvat, occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, et Christus est; sic enim Dominus Jesus Christus potes-

tatem suam ostendit: *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? quid enim facilius est dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata, an, Surge et ambula? Igitur, ut sciatis Filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris potestatem, tibi dico, paralytice, Surge et ambula* (Matth. IX, 4, sqq.). Si Dominus tantum de potestatis suæ probatione curavit, uti traduceret cogitatus et ita imperaret sanitatem, ne non crederetur posse delicta dimittere, non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. Cum tamen mœchis et fornicatoribus a martyre expulsi veniam, ipse confiteris ejusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui præsumis alieno. Quod si est, jam et martyrium aliud erit baptisma. *Habeo enim, inquit, et aliud baptisma* (Luc. XII, 50). Unde et ex vulnere lateris Domini aqua et sanguis, utriusque lavaeri paratura, manavit (Joan. XIX, 34). Debeo ergo et primo lavacro alium liberare, si possum secundo (i), ingeramusque (6) in sinum necesse est. Quæcumque auctoritas, quæcumque ratio mœcho et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debet et homicidæ et idololatræ pœnitentibus subvenire, certe negatori, et utique illi quem in prælio confessionis tormentis collectatum sævitia dejecit. Cæterum, indignum Deo et illius misericordia, qui pœnitentiam peccatoris morti prævertit, ut facilius in Ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis quam cruentata? quæ pœnitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? quæ justior venia in omnibus causis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens negare compellitur, nemo nolens fornicatur: nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa; nescit quod libet cogi. (j) Negationem porro

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Donariis Lat.
(2) Capiti Lat.
(3) Leoni Lat.

- (4) Adstricto Seml. Obert.
(5) Obediret Seml. Oberth.
(6) Ingeram usque Lat.

COMMENTARIUS.

(a) *Nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui Ecclesiam perdiderunt.* Maluit Latinus, *Ecclesiam*, ut de Ecclesiæ aditu intelligatur. Perdidiſſe Ecclesiam, sive Ecclesiæ aditum dicuntur, qui Ecclesia sunt ejecti; ut contra, reddi Ecclesia dicitur quibus redduntur jura pacis sive communionis ecclesiasticæ. RIC.

(b) *Violantur viri ac fœminæ in tenebris.* Quæ ab ethnicis olim adversus Christianos jactabantur, atrociora non erant istis quæ Septimius Psychicis suis infligit. RIC.

(c) *Alii ad metalla confugiunt.* Alii, inquit, ob mœchiam aut fornicationem ejecti, ethnicis procuratoribus metallorum corruptis, ad metalla confugiunt, ac pro Christi nomine raptos ad ea se fuisse simulant: unde mox, tanquam degustato martyrio, ad ecclesiasticæ communionis pacem revertuntur. Inde autem revertuntur ubi jam aliud martyrium necessarium est, ob ea nimium delicta quæ dum apud metalla per fraudem illicitæ pactionis agerent, forma negationis non levissima contraxere. Quis martyr! in sæculo agens inter ethnicos, damnatis supplex, nempe hostibus Dei et Christi, mœcho obnoxius et fornicatori, hoc est, idolorum cultoribus, vel iisdem quoque re ipsa mœchis et fornicatoribus, a quibus tamen suam ipse cum Ec-

clesia pacem redimit! RIC.

(d) *Denariis supplex, medico obnoxius et fœneratori.* Conjecturam protuli, quam tanti facio, quanti esse per exemplaria videbitur. RIC.

(e) *Puta nunc sub gladio.* Quasi diceret: Demus autem istos de quibus supra dictum est, veros esse et indubitatos martyres. RIC.

(f) *Jam leone concesso.* Circo videlicet conclamante Christianis leonem. Sic lib. de Spectaculis: *Illic in nos quotidiani leones expostulantur.* RIC.

(g) *Sufficiat martyri, etc.* Aut loquitur de martyribus qui suo martyrio baptizabantur, aut intelligit de omnimoda purgatione delictorum quam solis martyribus tum ipse non semel, supra, tum B. Cyprianus, *Epistola 52*, ad Antonianum adscribit, ita ut nihil restet post hanc vitam purgandum. PAM.

(h) *Habeo nunc quo probem Christum.* Hoc est, habeo nunc quo probem Christum peccata dimittere, non martyrem. RIC.

(i) *Ingeramusque in sinum necesse est.* In sinum Psychicorum, ut eorum contumaciam confundamus. RIC.

(j) *Negationem porro quanta compellunt, etc.* Quid hoc est? fornicationem idololatria majorem facere? *περὶ τὴν* quidem peccatum est et grave et lethale; at

tum homericis oculis liquet, totum versiforme est. Dies et nox invicem vertunt. Sol stationibus annuis, Luna modulationibus mensuris variat. (a) Siderum distincta confusio (b) interdum dejicit quid, interdum resuscitat. Cœli ambitus, nunc (c) sub divo splendidus, nunc nubilo sordidus: aut imbres ruunt, aut si qua missilia cum imbris, dehinc (d) substillum, et denno sudum. Sic et mari (1) fides infamis, dum et flabris æque mutantibus, (e) de tranquillo probum, (f) de flustris temperatum, et extemplo (g) de decumanis inquietat. Sic et terram si recenseas temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare memor viridem cum conspicias flavam, mox risurus et canam. Cæteri quoque ejus ornatus quid (2) non aliud ex alio mutant, et (h) montium scapulæ decurrendo, et (i) fontium venæ cavillando (3), et (j) fluminum viæ oblumando (4). Mutavit et totus orbis aliquando, aquis omnibus obsitus. Adhuc maris conchæ, et buccinæ peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluisse. Sed et enatando rursus, in forma (5) mutavit rursus orbis, alius (6) idem. Mutat et nunc localiter habitus, cum

situs læditur; cum inter insulas nulla jam Delos, harenæ (7) Samos (k), et (si ille (l) non mendax) (8) cum (9) in Atlantico Libyam aut Asiam adæquans quæritur (10); cum Italiæ quondam latus, Hadria Tyrrhenoque quassantibus mediocentus inter ceptum, reliquias Siciliam facit; cum tota illa plaga discidii, contentiosos æquorum coitus angustis (11) (m) retorquens, novum vitii (n) mari imbuit (12), non exspuentis naufragia, sed devorantis. Patitur et continens de cœlo, aut de suo. Aspice ad Palestinam, qua Jordaues annis finium arbiter, vastitas ingens, et orba regio, et frustra ager; at (13) urbes retro, et populi frequentes, et (o) solus audiebat; dehinc, ut Deus censor est (14), impietas ignium meruit imbres. Hactenus Sodoma, et nulla Gomorrha, et cinis omnia, et (p) propinquitatis maris juxta cum solo (q) mortem vivit (15). Ex hujusmodi nubilo et Tuscia Vulsinios (16) deusta, quo magis de montibus suis Campania speret, erepta (r) Pompeios. Sed absit. Utinam et Asia secura jam sit de soli ingluvie! Utinam et Africa semel voraginem paverit, (s) unicus castris fraudatis

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Forte maris, quo sensu dicitur mare infidum. EDD.
 (2) Si quid Ven. Seml.
 (3) Ebullando Pur: Ihen.
 (4) Obumbrando Franq. Ihen.
 (5) Infirma Ihen. infirma al.
 (6) Aliud Ven.
 (7) Rhene Pam.: insulam exiguam Delo vicinam, cui nomen Rhene, commemorat Stephans.
 (8) Et si ille non mendax Fran. et Sibylla non mendax C

- Seml. Ven. Rig. Leop.
 (9) Aon Fran. Pam. Leop.
 (10) Quæritur nunc Fran. Leop. nunc pro cum seq.
 (11) Angustis Fran.
 (12) Imbuit Pam. Leop.
 (13) Ager est et Fran.
 (14) Esset Fran.
 (15) Bibit Fran. mortuum ivit salm.
 (16) Add. pristinos Fran.

COMMENTARIUS.

(a) Siderum distincta confusio. Optimus erit ipse sui interpres, libro de Resurrectione Carnis: Redaccenduntur et stellatorum globi, reducuntur et siderum absentia, quas temporalis distinctio exemerat. RIC.

(b) Interdum dejicit quid, interdum, etc. Nihil aliud intellexit Auctor, quam ortum et occasum stellarum, que dejici et decidere dicuntur cum occidunt, resuscitari cum oriuntur. SALM.

(c) Sub divo splendidus. Subdivum ὑπερθεῖον, serenum. RIC.

(d) Substillum. Cum aqua de cœlo casitat guttatim. Glosæ, Substillat, στερογυροῦσθ. RIC.

(e) De tranquillo probum. Tranquillitate probum, tranquillum, ut de eo queri nemo jure possit. RIC.

(f) De flustris temperatum. Ventis agitatam, modo violentis, modo remissioribus. RIC.—An flustra hic temperato mari opponuntur? nequaquam, nam flustra malaciam maris significant. SALM.

(g) De decumanis inquietat. Fluctibus decumanis inquietatur. Ipse Tertullianus, infra, De paradiso exterminat, pro exterminatur. et, Positis exuviis novus explicat, hoc est, explicatur. SALM.

(h) Montium scapulæ decurrendo. Cum abrupta torrentium impetu de scapulis montium saxa in imum devolvuntur. SALM.

(i) Fontium venæ cavillando. Cavillari dicuntur fontes, cum sui copiam facere desinant, cava telluris subeundo: tunc enim circumpositos incolas fallunt, frustrantur, et fraudant. SALM.

(j) Fluminum viæ oblumando. Alluvione fluminis alveus limo sive humo oppietur; ita ut, occupato alveo, flumen divertere, et viam sibi novam facere cogatur. Oblumatio igitur est alluvio, πρόσχυσις. SALM.

(k) Samos. Hæc insula, Plinio teste, repente e mari emerserat. PAM.

(l) Ille. Scilicet Plato qui in *Timæo* scribit in mari Atlantico insulam ingentem submersam. Atqui de harum aliarumque insularum interitu ac Sicilia, insula ex continente, latius in *Apolog.* (c. 40, col. 480 et 481), ubi iisdem pene verbis Tertullianus utitur. Et vero nomen vitii quod plaga illa discidii mari induit, aut (ut vatic. codex) imbuit, intelligo Rhegium, quippe quod græce obrutum significet (α ῥήγνυται). Fretum nempe inter Siciliam et Italiam ita dictum, quod, cum antea conjuncta essent, medium illud spatium aquis obrutum esset, et per angustiam scissum, sicuti ex Sallustio citat Isidor. Etym. lib. IV, in vocem: Sicilia, a Servio mutatus. PAM. et EDD.

(m) Angustis, id est angustis. EDD.—Angusta dicit, sicut Græci, στενά. RIC.

(n) Novum vitii. Novum vitium. Sic ipse infra, *endormidis solocem*, pro *endormidem solocem*. RIC.

(o) Solus audiebat. Ager ille qui nunc frustra est cum nihil ferat, olim in ore omnium erat ob fertilitatem, et vix de alio sermones erant. RIC.

(p) Propinquitatis maris. Hoc est, mare propinquum, quod dicitur mare Mortuum. RIC.

(q) Mortem vivit. Veram putamus hanc lectionem, etsi in Carmine de Sodoma legatur: *Nec mare vivit ubi mors est maris illa quieti*. Mare illud etiamnum visitur et vivit, sed mortuum vocatur, itaque novam vitam vivit, sed mortem. RIC.

(r) Pompeios. Hanc urbem, Vesuvii obrutum cineribus, excitatam e ruinis tandem nostris prope temporibus fuisse, cuique satis notum est. EDD.

(s) Unicus castris fraudatis. Non potest ambigi quin (Trente-trois.)

beatæ in viris stabant. Pallium (1), extrinsecus (2) A habitus, et ipse quadrangulus, ab utroque laterum regestus, et cervicibus circumstrictus (3), (a) in fibulæ morsu (b) humeris adquiescebat. Instar ejus hodie, (c) Æsculapio jam vestro sacerdotium est. Sic et in proximo soror civitas (d) vestiebat, et sicubi alibi (e) in Africa Tyros. At cum sæcularium sortium variavit urua, et (f) Romanis Deus maluit, soror quidem civitas suoapte arbitrio mutare properavit, ut adpulsus Scipionem ante jam de habitu salutaret (4), (g) Romanum (5) præcoqua (h). Vobis vero post injuriæ beneficium, ut senium, non fastigium (6) exemptis, post Græchi obscena quænia, et Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeii aras, et longas Cæsaris moras, ubi mœnia Statilius Taurus imposuit, (i) solemnia Sentius Saturninus enarravit, cum B concordia juvat, toga oblata est. Pro! quantum circummeavit, a Pelasgis ad Lydos, a Lydis ad Romanos, ut ab humeris sublimioris populi Carthaginenses complecteretur! Exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante suspenditis, et (j) pallii jam teretis redundantiam (k) tabulata congregatione fulcitis: et si quid præterea conditio, vel dignitas, vel (l) temporalitas vestit, pallium tamen generaliter vestrum immemores etiam denotatis. Equidem haud miror præ documento superiore. Nam et arietem, non quem Laberius reciprocicornem, lanicentem, testitrahum (7), sed trabes machina est, (m) quæ muros frangere militat, nemini unquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago,

Studiis asperrima belli.
(Virg. Æneid., lib. I, 18).

Prima omnium (n) armasse in (o) oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti debile (8) pecoris caput vindicantis. Cum tamen ultimant tempora patriæ, et (p) aries jam Romanus in muros quondam suos audet, stupere illico Carthaginenses, ut novum, (q) extraneum ingenium:

Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas.
(Æn. lib. III, v. 415).

Sic denique nec pallium agnoscitur.

CAPUT II.

Sit nunc aliunde res, ne Pœnicum inter Romanos aut crubescat, aut doleat. Certe habitum vertere nature totius solemnne munus est. Fungitur et ipso mundus interim iste quem incumbimus. Viderit Anaximander, si plures putat: viderit si quis uspiam alius ad Meropas, ut Silenus, penes aures Midæ blattit, aptas sane grandioribus fabulis. Sed et si quem Plato æstimat cujus imago hic sit, etiam ille habet necesse est proinde mutare. Quippe si mundus, ex diversis substantiis officiisque constabit ad formam ejus quod mundus hic est: neque enim mundus, si non ut mundus proinde. Diversa in unum, ex demutatione diversa sunt. Denique diversitatis discordiam vices fœderant. (r) Ita mutando erit mundus omnis, qui et diversitatibus corporatus, et vicibus temperatus. (s) Nostra certe metatio, quod clausis vel in to-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Pallii cod. mss.

(2) Dividente atque quadrata instita in viris autem extrinsecus Fran., etc.

(3) Circumstructus Fran. Par.

(4) Salutasset Venet. Salm.

(5) Romana Fran.

(6) Fastidium Rhen.

(7) Et lanicentem et testitrahum Leop.

(8) De bile Salm.

COMMENTARIUS.

(a) *In fibulæ morsu.* In fibulæ morsu est per fibulæ morsum. Sic Græci εἰς ἕρπει pro διὰ ξίφους. SALM.

(b) *Humeris adquiescebat.* Hoc de pallio communi græcæ, quod in humeris fibula nexum sedebat, et utrumque humerum advelabat. SALM.

(c) *Æsculapio jam vestro.* Nam prius erat Pergamenorum duntaxat. RIC.

(d) *Soror civitas.* Utica, quam Strabo secundam Tyriorum coloniam esse tradit. RHEN.

(e) *Sicubi alibi.* Hoc est, si in aliqua Africæ regione jacet alia Tyros. Aliam vero Tyrum præter Uticam, Adrumetum, et ipsam Tyri coloniam, significat. EDD.

(f) *Romanis Deus maluit.* Aliquanto enim tempore nutavit inter utrumque populum, Romanum et Carthaginensem, fuitque cum variis casibus immixtis in ancipiti spe ac metu uterque versaretur. MERC.

(g) *Romanum præcoqua.* Fræcoei ac præfestinata romani habitus susceptio. RIC.

(h) *Præcoqua.* Quæ cum secundo bello Punico ab altero Scipione, istius avo qui Carthaginem evertit, frustra tentata expugnari non potuisset, ultro se Romanorum ditioni subiecit, stantibus adhuc Africæ rebus. MERC.

(i) *Solemnia enarravit.* Hoc est, solemnia effatus est inaugurandæ coloniae verba. RIC.

(j) *Pallii jam teretis.* Pallium vestrum quadratum tereti seu rotundo pallio mutavistis, hoc est, toga romana. Cui interpretationi appositissimum testem Salmasius adhibuit veterem Persii scholiasten, qui togam esse ait purum pallium forma rotunda, fusiore atque inundante sinu. RIC.

(k) *Tabulata congregatione.* Umbone ex pluribus tabulatis coacto, seu multiplici contabulatione ædificato. RIC.

(l) *Temporalitas.* Tempestas anni. RIC. — Quia (scilicet) aliter in pace, aliter in bello, hyeme aliter atque æstate. SALM.

(m) *Quæ muros frangere militat.* Cujus militia est muros frangere. RIC.

(n) *Carthago prima omnium, etc.* Machina illa quæ aries dicitur punicum est inventum; illud autem in oppugnatione Gaditana adinvenit. Quæ de oscillo postea Rigaltius, a Salmasio desumpta sunt. LE PR.

(o) *Oscillum.* Libratio, αἰώρα, machinæ ad incussionem et impetum libratae. Sic describitur ab Athenæo Mechanico Pephasmeni cujusdam Tyrii commentum adversus Gaditanos: Ἰστὸν στησάς, καὶ ἄλλον ἀπ' αὐτοῦ πλόγιον ἔρτίζουσα παραπλοσίως ταῖς τῶν ζυγῶν ῥάλογξιν, ἐστὶν τὸ πτόγιον ἔλλων ἐξ ἀντιστάτου τὸ πλόγιον. RIC. — Id est:

Mulum cum erexisset, et ex illo alterum transversum, phalangum librarum instar, suspendisset, murum ferire capit, modo reducens transversum illum, modo promovens. EDD.

(p) *Aries jam Romanus.* Qui olim fuit Carthaginensium. Eodem sensu dixit ante: Æsculapio jam vestro, qui nimirum antea Pergamenorum erat et Romanorum. SALM.

(q) *Extraneum ingenium:* διὰ τὸ ἕττον τοῦ μηχανήματος. RIC. — Scilicet, propter machinæ insuetum genus. EDD.

CAP. II. — (r) *Ita mutando mundus erit omnis.* Hic est, nisi mutaretur mundus non esset, ex diversis quippe substantiis compositus et compactus est. SALM.

(s) *Nostra certe metatio.* Hic mundus quem incumbimus, in quo metamur. SALM.

expiata! Multa et alia hujusmodi detrimenta habitum orbis mutavere (1), situsque movere. Bellis quoque plurimum licuisse et tristitia perget (2), non minus quam regnorum vices recensere. Quoties et ista mutaverunt (3), jam inde a Nino Beli progenie! si tamen Ninus regnaret (4) primus, (a) ut autumat superiorum profanitas: ferme apud vos ultra stylus non solet. Ab Assyniis, si forte, avi historiae patescunt; qui vero divinas lecitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed leta jam malo: quippe et leta mutant. Denique, si quid mare diluit, caelum deussit, terra subduxit, gladius detotondit, (b) alias versura compensati redit. Nam et primitus majorem ambitum (5) terra cassa, et vacans hominum, et sicubi aliqua gens occuparat, sibi soli erat. Itaque colere (6) omnia (si demum (7) intelligis alibi stipantem copiam, alibi deserentem), rucare atque (c) rustare instituit, ut inde velut ex surculis et propaginibus, populi de populis, urbes de urbibus, per ubique orbis pangerentur. Transvolavere redundantium gentium examina. Seythae exuberant Persas: Phoenices in Africam eructant; Romanos Phryges pariunt; Chaldaeorum semen in Aegyptum educatur; dehinc, inde cum transducitur, Judaea gens est. Sic et Herculea posteritas, Temeno pariter Peloponesum occupando producant (8). Sic et Iones Nelei comites

A Asiam novis urbibus instruunt. Sic et Corinthii cum Archia mœniunt Syracusas. Sed vanum jam antiquilas, quando (d) curricula nostra coram. Quantum reformavit orbis saeculum istud! quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit praesentis imperii triplex virtus (e), Deo tot Augustis in unum favente! quot census transcripti! (f) quot populi repugnati (9)! quot ordines illustrati! quot barbari exclusi! Revera orbis, cultissimum hujus imperii rus est, eradicatedo omni aconito hostilitatis, et (g) cacto, et rubo subdolae familiaritatis, (h) concultus et amœnus (10) (i) super Alcinoi pometum, et Midæ rosetum.

CAPUT III.

Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem? Mutant et bestiae pro veste formam: quamquam et pavo pluma (j) vestis, et quidem de cataclitistis (11); imo (k) omni conchylio pressior (12), (l) qua colla florent; (m) et omni patagio inaurator, qua terga fulgent; et (n) omni syrinate solutor, qua caudae jacent; multicolor, et discolor, et versicolor; nunquam ipsa, semper alia; et si semper ipsa quando alia, toties denique mutanda, quoties movenda. Nominandus est et serpens, licet pone pavum: nam et iste quod sortitus est convertit, corium et ævum. Siquidem ut senium persensit, (o) in angustias (13) stipat, pariterque specum ingrediens, ab

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Novavere *Fran.*
 (2) Licuit. Sed piget tristia *Fran. Leop.*
 (3) Mutaverint *Leop.*
 (4) Regnavit *Fran.* regnare *Salm.*
 (5) Majore ambitu *Fran.*
 (6) Colore... deferentem *Ren.*
 (7) Cogitans omnia si domum *Fran.* colere omnia sibi, domum *Leop.*

- C (8) A Temeno pariter Peloponesum o. producantur *Leop.*
 (9) Repurgati *Salm.* propaginati *Fran.*
 (10) Consitum et amœnum *Fran.* consultus et amœnus, *codex.*
 (11) Cataclitistis *Fran. Leop.*
 (12) Depressior *Fran.*
 (13) Angusta se *Fran.* angustias se *Leop.*

COMMENTARIUS.

ista sint capienda de Cambysæ exercitu in Lybiciis Syrtibus, immensis arenarum cumulis cooperto atque obruto. Plat. in Alex. SALM.

(a) *Ut autumat superiorum profanitas.* De Nino, a quo Assyriorum repetenda origo, diximus olim in animadversionib. contra Præadam. De eo autem loquitur Diodorus lib. II. πρώτος τῶν τῶν ἱστορίων καὶ μνημὸν παραδεδόμενον, Νίνος ὁ βασιλεὺς τῶν ἀσσυρίων; primus omnium qui in historiam et memoriam transierint, Ninus rex Assyriorum. LE PR.

(b) *Alias versura compensati.* Versura hic non est usura vel fœnus, ut perperam vulgo interpretantur, sed τὸ ἀντιστροφὸν vel ἡ ἀντιστροφή, ut Græci calcuniones vocant. SALM.—Id est, sit compensatio alia conversione. EDD.

(c) *Rustare.* Rustum seu ruscus sunt rubi et sentes; unde ruscare, sive rustare: unde et rustariae falces, sentibus eradendis paratae, apud Varronem, lib. I de re rustica. Sic in Apologetico, *Edictorum securibus rustatis et cæditis*, c. 4, col. 286. RIC.

(d) *Curricula nostra.* Saeculum nostrum, annis currentibus. RIC.

(e) *Triplex virtus.* Id est, tres imperatores seu Augusti, de quibus statim, nempe Severus pater, Antoninus et Geta filii. RIC.

(f) *Quot populi repugnati.* Florus, *Pænos mari repugnavit.* RIC.

(g) *Cacto.* Cactos folio spinoso describitur, Plinio lib. XXI, I, cap. 46, et veteribus Glossis, *Cactum, ἀκάνθας εἶδος.* Hesychius, *Κακτος ἀκάνθα, ὅπ' ἧς δὲν τλῆγῃ, νεβρὸς ἀχρητὰ ἐχρεῖ τὰ ὀστέα εἰς ἀυλοῦς.* RIC.

(h) *Concultus et amœnus.* Concultum dicit, quod alias simpliciter, cultum; et est contrarium inculto.

RIC.

(i) *Super Alcinoi pometum.* Pomaria Alcinoi regis in Corcyra insula celebrantur a Plinio, lib. XIX, cap. 4. Meminit etiam Homerus, lib. VII Odys., cujus verba citantur a Justino mart. adv. gen. PAM.

CAP. III.—(j) *Vestis de cataclitistis.* De pretiosis ac diligentius adservatis. Sic Apuleio lib. XI: *Chorus veste nivea et cataclitista prænitens;* et Sexto Empirico: *τίμιον καὶ κατὰ κλείστον.* Hesych. *κατὰ κλείστοι, ἐν Κέρυνθῳ ἱταῖραι τῶντι,* quæ scilicet vulgo minime parerent, qualis illa Catulli,

Servanda nigris diligentius uvis. RIC.

(k) *Omni conchylio pressior.* Pressa purpura dicitur, quæ purius et meracius lucet. Etenim laus ei summa color sanguinis pressi et concreti, nigricans adspectu, idemque suspectu refulgens. Plin. IX, 38.

RIC.

(l) *Qua colla florent.* Florere, de purpura dicitur. Ipse Tertull. libro de Idol.: *Qualis de humeris ejus purpura floreret.* RIC.

(m) *Et omni patagio.* Patagium, unde patagia vestis, nihil aliud est quam clavus aureus, qui ad summam tunicam assuebatur: vulgo in matronis patagium dicebatur, et clavus in viris. LE PR.

(n) *Omni syrinate solutor.* Tragica vestis: inde et mulieres tragicæ quoque inducebantur solutum et laxim. LAC.—Ita vocabatur a verbo græco *σύρω*, quia a tergo fluebat et pone talos humi protrahabatur. EDD.

(o) *In angustias stipat.* Ipse, lib. ad Martyras: *Regulus in arcæ genus stipatus.* RIC.

percussit Larissæus heros in virginem mutando : A Centaurorumque sanguis in sagittis (h) pumice speculorum medullis educatus , (a) unde et nominis tum , quandoquidem labiis vacuerat ab uberum ; ille (b) apud rupicem , et sylvicolam , et monstrum eruditorem scrupæ schola eruditus. Fei in puero matris sollicitudinem patiens , certe n histriculus (1) , certe jam virum alicui (e) clanculo (2) functus , adhuc sustinet (f) stolam fundere , n struere , cutem fingere , speculum consulere , n demulcere , aurem quoque foratu effœminatus , i li apud Sigæum (g) strongyla (3) servat. Plane miles est : necessitas enim reddidit sexum. elio sonuerat , nec arma longe. Ipsum , inquit , a virum attrahit. Cæterum si post incentivum e puellam perseverasset , potuit et nubere. Ec- que mutatio , monstrum equidem geminum , de emina , mox de feminis vir , quando neque veri- g: ri debuisset , neque fallacia confiteri. Uterque s mutandi malus : alter adversus naturam , al- ntra salutem. Turpius adhuc libido virum cultu guravit , quam aliqua materna formido , tametsi tur a vobis qui potius erubescendus est , scytalti pelliger ille , qui totam epitheti sui sortem aliebriculi compensavit. Tantum Lydiæ clanculo licuit , ut Hercules in Omphale , et Omphale in le prostitneretur. Ubi Diomedes , et croenta pia ? ubi Busiris et bustuaria altaria ? ubi Geryon us ? Cerebris adhuc eorum clava fœtere maleum unguentis offunderetur. Vetus jam Hydræ

Centaurorumque sanguis in sagittis (h) pumice speculi excludebatur , insultante luxuria , ut post monstra transfixa coronam forsitan suerent. Ne sobria mulieris quidem aut viraginis alicujus scapulae , sub exuvias bestiae tantæ introire potuissent , nisi diu molli- tas , et evigoratas , et exeduratas (4) , quod apud Omphalem balsamo aut telino spero factum. Credo et iubas pectinem passus. Ne cervicem enervem inureret (i) sciria (5) leonina , hiatus erinibus infarsus , (k) genuini inter antias adumbrati (6). Tota oris contumelia mugiret , si posset : Nemea certe , si quis loci genuis , ingemebat : tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in serico Omphales fuerit , jam Omphale in Herentis scorto designata descripsit. Sed et qui (l) ante Tiryinthium accesserat pugil Cleomachus , post Olympiæ cum incredibili mutatu (m) de masculo fluxisset , intra cutem cæsus et ultra , inter fullones jam Novianos coronandus et ultra , inter fullones jam Novianos coronandus , meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus , utique sicut (n) vestigia (7) cestuum viris (8) occupavit , ita et (o) endromidis solocem aliquam (p) multicia synthesi extrusit (9). Physconem et Sardana- palum tacendum est , qui nisi insignes libidinum , alias reges nemo nosset. Tacendum autem , ne quid et illi de Caesaribus quibusdam vestris obussissent , pa- riter propudiosis : ne canina (10) forte constantiæ man- datum sit , impuriorem Physconem , et molliorem Sar- danapalo Cæsarem designare , et quidem (q) Subneronem. Nec tepidior vis vanæ quoque gloriæ mutandis

LECTIONES VARIANTES.

Ustriculus Fran.
Alicujus clanculo Fran.
Stolam Fran.
Exodoratas Fran.
Stiria Fran. ciria Seml.

C (6) Genuinos i. a. adumbratos Fran.
(7) Fastigia Fran.
(8) Viriosa Fran.
(9) Extruxit Fran.
(10) Nec magnæ Fran.

COMMENTARIUS.

dit Deus , impressa est naturæ manuum divina- maj stas. Homo ipse est portio principalissima æ. Ipsa igitur hominis natura fidem Deo con- suo debet. Si fidem fallit , si naturam suam sui effœminatione , aut alio quovis plagio violat aive , tum vero naturæ ac divinæ majestatis reus sic.

Unde et nominis concilium. Unde sibi nomen vit et conciliavit. Ric.

Apud rupicem et sylvicolam. Rupex non a ru- pi , nam prima corripitur sed a Græco ῥύπαξ , in- s , sic petrones a petris. SALM.

Monstrum eruditorem. Hoc est , monstruosum eptorem sive doctorem. Chironem significat , ex et homine Centaurum. Ric.

Jam histriculus. In Glossis histriculus , et hirti- culus. Ric.

Clanculo functus. Clanculum. Ric.

Stolam fundere. Id est stola fusiore uti. SALM.

Strongyla , στρωγγύλη , statua in clypeo expresso thorace vultu. Inde est quod apud nos etiam ple- la usurpat , La trogne d'un tel. Ric.

Pumice speculi excludebatur. Scio specula olim argento atque ære fieri vulgo solita. quæ pumice tri , polirique recte possunt ; sed non video similitudinis sit inter speculum et sagittas. SALM.

Sciria leonina. σκίρτια. σκληρότης , pellis leonina , minime subacta est , sed crudo gestatu exarefacta ruit. Ric.

Genuini inter antias adumbrati. Antia sunt comæ τῶν κροτάρων περιμέμναι , seu ut gloss. aliud habet τρι-

χερ μεταξύ τῶν κροτάρων τῶν βοῶν. Didici autem a Salma- sio comas alias esse τὰς ὑπὲρ τῷ μέτωπον quæ capronæ dicuntur , alias ἐπὶ πλάγῳ quæ antia et remulsæ ac antependulæ Apuleio , alias denique κατόπιν nutritas fuisse. LE PR.

(1) Ante Tiryinthium. Auctor certe Hercules gymni- corum certaminum. sed ille vi , non arte pugillabat et luctabatur ; hinc vires corporis , et genitivum robor , non artem ejus in certaminibus veteres commenda- runt. SALM.

(m) De masculo fluxisset. Pugilem significat in mu- D liebris patientiæ molliem solum , unguento delibu- tum , vestitu affluentem. Ric.

(n) Vestigia cestuum viris occupavit. Loco cestuum armillas induit brachiis. Ric.

(o) Endromidis solocem. Endromidem solocem , so- loci , hoc est , rudi et crasso filo contextam. Ric.

(p) Multicia synthesis. Dicuntur etiam multicia , ves- tes quælibet molles , delicatæ , ac pellucidæ , ut solent esse fœminarum. Quod satis innotuit illa Juvenalis ,
.....Sed quid

Non facient alii , cum tu multicia sumas ,
Cretico ?

Et in VI :

Humida suspectis referens multicia rugis. Ric.

(q) Subneronem. Domitianum , qui portio Neronis dicitur , Apolog. col 295. Subnero , ut Submarinus , Cic. X , ep. 4. Ric. — Subneronem. Hoc est qui ad Ne- ronem proxime accederet , Domitianus enim sui tem- poris Nero dictus. Sic Tull. ep. 1 , lib. X , ad Attic. Submarium dixit pro homine sua crudelitate Marium adæquante. LE PR.

Sed vos omnem lanicii dispensationem, structuranque telarum Minervæ maluistis, cum penes Arachnen diligentior offleina. Exinde materia; nec de ovibus dico Milesiis, et Selgicis (1), et Altinis, aut quis Tarentum vel Batica cluit, natura colorante, sed quoniam et arbusta vestiunt, et lini herbida post virorem lavacro nivescunt; (a) nec fuit satis tunicam pangere et serere, ni etiam piscari vestitum contigisset: (b) nam et de mari vellera, quo muscosæ l' nositatis (c) plantiores (2) conchæ comant. Prorsus haud latet bombycem, verniculi genus est, quæ per aerem liquando (3) araneorum horoscopis idoneus sedes tendit, dehinc devorat, mox alvo (4) reddere, (d) proinde si necaveris, animata jam stamina (5) volves. Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestificinæ prosecuta, primum tegendo homini, qua necessitas præcessit, dehinc et ornando, imo et inflando qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgavere; quarum pars gentilitus inhabitantur, cæteris incommunes; pars vero passivitas omnibus utiles, ut hoc pallium, et si græcum magis, sed lingua jam penes Latium est: cum voce vestis intravit. Atque adeo ipse qui Græcos (e) præter urbem (6) censebat, lite-

ras eorum vocemque senex jam eruditus, idem Cato (f) iuridicinæ suo in tempore (g) humerum exercitus, haud minus palliato habitu Græcis favit. (h) Quid nunc, si est Romanitas omni salus, nec honestis tamen modis ad Græcos estis (7)? Aut, ni ita est, unde gentium in provinciis melius exercitis, quas natura agro potius elucendo commodavit, studia palæstræ (i) male senescentia, et cassum laborantia, et lutea unctio, et pulverea volutatio, et (j) arida saginatio? (k) Unde apud aliquos Numidas, (l) etiam equis cæsariatos, (m) juxta cutem tonsor, et cultri vertex solus immunis? Unde apud hirtos et hirsutos, (n) tam rapax a culo resina, (o) tam furax a mento volsella? Prodigium est hæc sine pallio fieri. Illius est hæc tota res Asiæ. Quid tibi Libya et Europa cum (p) xysticis (8) munditiis, quas vestire non nosti? Revera enim quale est græcatim depilari (9) magis quam amiciri?

CAPUT IV.

(q) Habitum transferre ita demum culpæ proprie (10) est, si non consuetudo, sed natura mutetur. Sat refert inter honorem temporis et religionem. (r) Dei (11) consuetudo fidem tempori, natura Deo. Naturam ita-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Salgicis *Fran.*
- (2) Lautiores *Fran.*
- (3) Aliquando *Fran.*
- (4) Vacuo *Salm. æque Fran.*
- (5) stamine *Fran.* nematam jam stamen evolves *Salm.*
- (6) Pellendos urbe *Fran. Rig.*

- (7) Admodum græcis estis *Fran. græci estis al.*
- (8) Exoticis *Fran. rusticis Rhen.*
- (9) Depellari *Fran.*
- (10) Cultus probrum *Fran. culæ prope Salm.*
- (11) Religionem Dei *edd. vet.*

COMMENTARIUS.

de philyra, hoc est, de tilice membrana fasciatim dissecta intorquchant. Tenus philyræ, est tenia seu laqueus et vinculum ex philyra. Tenus autem et Tenia, Græca sunt. Hesychius, Τέναι ζώναι. Item, Τέναι, ζώναι στήθων, δισμοί, διαδήματα. Item, Τέναι, ὑπέροχι δάκτυλοι ἢ ὡς περικεφαλαίαι. *RIG.*

(a) *Nec fuit satis tunicam pangere, ni etiam piscari vestitum contigisset.* Est in hunc sensum præclara Plinii indignatio: Quid mari, inquit, cum vestibus; si tanta ventri cum eo societas, quid tergori? Parum sit, nisi qui vescimur periculis, etiam vestiamur, etc. lib. IX, cap. 35. Is tamen demuscosa ista concharum lanositate nihil. *RIG.*

(b) *Nam et de mari vellera.* Marium vellus Græci τήναι, seu πινάδες ἴριον dicunt. *RIG.*

(c) *Plantiores conchæ,* πικύρεται, ad plausum aptiores: unde etiam formatum est latrans Planti nomen. *RIG.*

(d) *Proinde si necaveris.* Sequenda videtur Salmasii lectio hæc, *proinde si necaveris, nematam jam, stamen evolves.* Hoc est, si animalculum illud necaveris antequam nema suum reddiderit, ex ima alvo postea evolves stamen quo oppletur. *LE PR.*

(e) *Præter urbem censebat.* Ex urbe pellebat. *RIG.*

(f) *Juridicinæ suæ tempore.* Hoc est, Præturæ. *RIG.*

(g) *Humerum exercitus.* Cinetu Gabino. *LE PR.*

(h) *Quid nunc si est Romanitas omni salus,* etc. Hic vero ante Salmasium erant tenebræ caliginosissimæ. Sequimur accensa face prævenientem. Tertullianus Carthaginienses suos alloquitur: Si Romanos mores amplecti cunctis populis utile est et gloriosum, quid nunc per studia prorsus inhonesta atque inutilia ad Græcos abitis? Aut ni sic facitis, unde gentium palæstra quæ solet effectum corpus tradere senectuti, et in cassum laborare, vestras provincias invasit melius exercitas, et ab natura telluri potius subigenda comparatas? Unde gentium, nisi ex Græcia ad nos

venit lutea illa unctio, et pulverea volutatio, et arida saginatio? *RIG.*

(i) *Male senescentia.* Duplex hic est interpretatio: Aut enim palæstræ studia male senescentia apud Carthaginienses dicuntur, qui cum in desuetudinem fere abirent, ea renovavit Severus. Aut ideo male senescentia dicuntur, quia raro senescunt pugiles. *LE PR.*

(j) *Arida saginatio.* Errat vir maximus qui aridam saginationem *ξηραλωπία* interpretatur, cum sit *ξηραλωπία*, quæ athletarum propria erat. *SALM.*

(k) *Unde apud aliquos Numidas.* Carthaginienses dicit esse quadamtenus Numidas, quia scilicet Numidarum affines. *RIG.*

(l) *Etiam equis cæsariatos.* Quibus equina ad galeam erat cæsaries. *RIG.*

(m) *Juxta cutem tonsor, et cultri vertex solus immunis.* Barba juxta cutem rasa, acriore tonsura, solo capite intonso. Verticem pro capite posuit. *RIG.*

(n) *Tam rapax ab ala resina.* Hinc alipitarius qui resina et dropace alas pilabat. Nam alipila resina erat, qua alas pilabantur. *SALM.*

(o) *Tam furax a mento volsella.* Canis intercipientis, suffurandis, intervellendis. *RIG.*

(p) *Xysticis munditiis.* Athleta et palæstrite exercabantur in xystis et porticibus nudi; ideoque summa illis fuit cura corporis et munditiarum. *RIG.*

CAP. IV. — (q) *Habitum transferre.* Idem est ac si diceret, habitum transferre, ita demum habitus probrum est, atqui vestimentum vestimenti probrum non est, sed hominis. *SALM.*

(r) *Dei consuetudo fidem tempori.* Præclare hæc restituit Salmasius ad sensum et manum Tertulliani. Sane debet consuetudo fidem tempori, cum ipsa nihil sit aliud quam temporis usus diuturni. Ita qui consuetudinem mutat, tempus tantum spernit. At natura fidem debet Deo, nempe auctori suo; naturam enim

item habitus qui novitati suæ stare religionem mentium ? cum ob cultum omnia candidatum, et (a) ob notam vittæ, et privilegium galeri Cereri initiatur : cum ob diversam affectionem (b) tenebricæ vestis, et (c) tetrici supra caput velleris, (d) in Bellonæ, mentes (1) fugantur : cum (e) latioris purpuræ ambitio, et (f) galaticæ ruboris superjectio Saturnum commendat : cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum, et (g) crepidæ græcatum (2) Æsculapio adulantur. Quanto tunc magis arguas illud, et urgeas oculos, etsi jam simplicis et inaffectatæ, tamen superstitionis reum ? Enimvero cum hanc primum sapientiam vestit, quæ vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuvias et peplos angusta vestis superque omnes apices (3) et titulos (h) sacerdos suggestus. Dædæ oculos suadeo, reverere habitum unius interim erroris tui renuntiatorem.

CAPUT V.

Tamen, inquis, ita a toga, ad pallium ? quid enim si a diademate et a sceptro ? an aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiæ philosophiam præverit ? Nulla in melius transgressi (4) sint signa, est habitus iste quod faciat. Prius etiam (i) ad simpli-

- (1) Montes *Fran.*
 (2) Cretatæ græcatum *Fran.*
 (3) Apices et titulos *Seml.*
 (4) Transgressus *Fran.*
 (5) Spectatilam *Fran.*

(a) *Ob notam vittæ et privilegium galeri.* Notæ matronales, seu privilegia matronalia, vitta et galerus, et matronarum quidem Cereri initiatarum. Galerum autem intellige candidum. *Ric.*

(b) *Tenebricæ vestis.* Nigræ *Ric.*

(c) *Tetrici supra caput velleris.* Tetrici, Bellona seu Minerva calcata furvis galeam formis. Ipse Tertull. de Testim. An. pag. 82. *Ric.*

(d) *In Bellonæ mentes fugantur.* Mentem fugatur fanaticus, qui in æde Bellonæ furore corripitur. Bellonarius, ἢ θεοπροβύεινος. *Ric.* — Vulgo legitur in Bellonæ montes fugantur, et antequam prima Tertulliani prodire editio nostra, sciebamus apud Augustinum in actis purgationis Ceciliani, mentionem fieri montis Bellonæ, juxta Carthaginem, quo nonnulli sese tunc in persecutione contulerant. Sed cum aut montes Bellonæ complures, aut Bellonarius in Bellonæ montes fugatos fuisse nemo hactenus monstraverit ; imo fanaticos vehementi furore in fano Bellonæ correptos, ideo Bellonarius dici auctores antiquissimi tradiderint, facile passi sumus persuaderi nobis, vulgatam lectionem hoc loco defendi nullo modo posse, adeoque legendum, in Bellonæ mentes fugantur. In Bellonæ, scilicet fano, mentes fugantur, illi nempe quæ mens et ratio per furorem eripitur, eodemque modo, mentes fugari dicuntur, quomodo et ratio fugere, et mentes vagari, alienari, moveri, præcipitari, agitari, et contrario sensu redire. Salmasio placet, mentes fugantur, quæ forma Græci dicunt ἐξίστασθαι φρενός. Mentem fugantur dixit Septimius, ut col. 1054. Campmia erepta Pompeio. *Le Pr.*

(e) *Latoris purpuræ ambitio.* Saturnum ambit et vestu latior purpura. *Ric.*

(f) *Galaticæ ruboris.* Coccinei. Plinius, *Coccam Galaticæ rubens granum.* *Ric.*

(g) *Crepidæ græcatum.* Crepidæ græcatus, est crepida græcanica. *Ric.*

(h) *Sacerdos suggestus.* Sacerdotalis ornatus, sic

ceum captatellam (5) ejus, nullo tædio constat : adeo nec artificem necesse est, qui pridie rugas ab exordio foraret, et inde (j) deducat in talias (6), totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet, dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam præstabat moderationem (7) texuisse, recognito rursus umbone, et si quid exorbitavit reformato, partem quidem de lævo promittat, ambitum vero ejus ex quo sinus nascitur jam deficientibus tabulis, retrahat a scapulis, (k) et exclusa dextera in lævam adhuc congerat cum alio pari tabulo (l) in terga devoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Conscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias indutum, anne onusium ? Si negabis, domum consequar, videbo quid statim a limine properes. Nullius profecto alterius indumenti expositio quam togæ gratulatur. (m) Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum et falsam, quem enim non expedit in algore et ardore rigere nudipedem, quam in calceo vincipedem (8) ? magnum incessum munimentum (n) sutrinæ venetiæ prospexere, perones effæminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiam si duplex, quod Cratetis mora nusquam vestiendo cum ponitur (9) : quippe (o) tota molitio ejus (p) ope-

LECTIONES VARIANTES.

- (6) Tiliæ *Fran.*
 (7) Moderatiorem *Seml.*
 (8) Vincipedem *Fran.*
 (9) More n. v. componitur *Fran.*

COMMENTARIUS.

Persius Sat. 1.

Ecce modè heroes sensus adferre docemus
 Nugari solitos Græce,

hoc est, heroes, seu heroicis sensus. *Ric.*

CAP. V.—(i) *Ad simplicem captatellam.* Sic restituit Salmasius ex veteris scripturæ vestigiis, hoc est, simplicem capiendi vestiendique commoditatem. Noluist Tertullianus dicere *capturam* : nam hoc ad prædæ pertinet. Noluist *captionem* ; nam hoc ad fraudes. Noluist *captum* ; nam hoc ad ingenium. Quæ forma igitur alibi dicit, *peccatellam*, et *monelam*, et *fovelam* ; quæ forma item vulgus *tutelam*, et *cautelam*, et *lovelam* ; maluit dicere *captatellam*. *Ric.*

(j) *Deducat in talias.* In rogas et plicaturas, quasi scissuras. Taleas et taleolas dixere scriptores rerum rusticarum. *Ric.*

(k) *Et exclusa dextera in lævam adhuc congerat.* Apud veteres Romanos, manus intra vestem seu togam continebantur, at vero postea factum ut toga sub brachio dextero conficeretur, manuum liberam relinquere, de posteriori ratione hic Septimius. Ita Græcæ philosophi pallium gestabant. *Le Pr.*

(l) *In terga devoto.* Dedicato ac reservato in emunum, ut etiam terga orientur. *Ric.*

(m) *Calceos proprium togæ tormentum.* Etenim calceos simul cum toga sumebant. Itaque togam bajulabant in calceo vincipedes. *Ric.*

(n) *Sutrinæ venetiæ prospexere.* Veneriæ olim male legebatur ; sunt autem sutrinæ venetiæ, in quibus venetæ pelles ad conficiendos calceos accommodarentur. Ut enim in Venetorum tractu magna armentorum copia, ita et pellium ad calceos. *Le Pr.*

(o) *Tota molitio ejus, etc.* Philosophicum pallium uno circumjecto liberum ac solutum corpus adstringit et circumdat. *Le Pr.*

(p) *Operire solutum.* Ambitione soluta, uno circumjecto. *Ric.*

induviis, et jam viro salvo. Calor est omnis affectus: A Enimvero jamdudum censoria intentionis (g) episcy-
verum cum in affectationem flabellatur, jam de in-
cendio glorie ardor est. Habes igitur ex isto fomite
æstuantem magnum regem, sola gloria minorem.
Vicerat Medicam gentem, et victus est Medica
veste. Triumphalem (a) cataphractem amolitus,
(b) in captiva sarabara decessit: pectus squamarum
signaculis disculptum, textu pellucido tegendo
nudavit, et anhelum adhuc ab opere belli, ut
mollius, ventilante serico extinxit. Non erat satis
animi tumens Macedo, ni illum etiam vestis inflatio
dejectasset. Nisi quod et philosophi puto ipsi aliquid
ejusmodi affectant. Audio enim in purpura philoso-
phatum. Si philosophus in purpura, (c) cur non et in
baxa? Tyrium (1) calciari nisi auro, minime græcat-
ur. Dicit (2), atquin alius et sericatus, et crepidam B
æratu inaccessit? digne quidem, ut bacchantibus in-
dumentis aliquid subtinniret, cymbalo inaccessit. Quod
si jam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non
cænulenti pedibus, ut rhorii platonici sciunt, sed
omnino totum Empedoclem (d) in adyta cloacinarum
detulis-et, ut qui se cœlitem delirarat, (e) sorores
prius suas, dehinc homines deus (3) salutaret. Tales
igitur habitus qui de natura et modestia transferunt,
et acie figere, et (f) digito destinare, et nutu tradere
merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu delica-
tam vestem humi protrahat, audiat penes se et com-
micus, qualem demens iste chlamydem disperdit?

LECTIONES VARIANTES.

(1) Baxea tyria Fran.

(2) Nisi aurum minime græcatos decet Fran.

C (3) Deas Fran.

COMMENTARIUS.

(a) *Cataphractem amolitus in captiva sarabara de-*
cessit. Detracto sibi cataphracte in quo triumphaverat,
de fastigio illo decessit, ac pene subegit sese,
cum induit captiva sarabara. Ea sunt vestimenta
barbarorum, quos ille prælio superaverat, cæseratque.

LE PR.

(b) *In captiva sarabara decessit.* Annon ridentibus
sunt interpretes, qui Alexandrum in suis bracciis de-
cessisse voluit? Ita enim hoc verbum *decessit* acce-
perunt, quasi in sarabaris suis mortuus sit. SALM.—
In captiva sarabara. Putarem hic legendum *saraballa*,
locus enim Danielis III, habet saraballim סַרְבַּלִים, hoc
est chlamydes fort vel pallia. LE PR.

(c) *Cur non et in baxa?* Ipse lib. de Idololatria,
pag. 408: *Soccus et baxa quotidie inaurantur.* RIC.—
Baxa genus calcamenti deaurati et muliebris. SALM.

(d) *In adyta cloacinarum.* In cloacas quarum præ-
sides Cloacinæ, tot igitur Cloacinæ quot cloacæ. At Ve-
nerem Cloacinam Plinius, non a cloacis quibus præ-
esset sed a cluendo, id est purgando denominatam
asserit; hic autem ideo Afer Cloacinam dixit, non
Cloacinam. SALM.

(e) *Sorores prius suas.* Convenienter sane putido
illi Deo Empedocli sorores putidissimas dedit Cloaci-
nas deas. RIC.

(f) *Digito destinare.* Idem est quod directo digito
aliquem monstrare ac denotare. SALM.

(g) *Episcynio disperso.* Supercilio minus adstricto
contractoque, minus severo, quantum ad denotatio-
nem et increpationem. RIC.

(h) *Subverbustos in liberalibus.* Mastigias adhuc ver-
berum quibus uesti sunt vibicibus notatos, in liberali-
bus vestimentis videas, hoc est, hominum liberorum
vestibus indutos. RIC.

Episcynio disperso quantum denotati, passivitas offert li-
bertinos in equestribus (h), subverbustos in liberali-
bus, dediticios in ingenuis, rupices in urbanis, scur-
ras in forensibus, paganos in militaribus: vespillo,
leno, lanista tecum vestimur. Convertite et ad femi-
nas, habes spectare quod Cæcina Severus graviter
senatui impressit, matronas sine stola in publico.
Denique (i) Lentuli auguris consultis, quæ ita sese
exactorasset, (j) pro stupro erat pœna: quoniam
quidem indices custodesque dignitatis habitus, ut le-
nocinii factitandi impedimenta, sedulo quædam de-
suefecerant. At nunc in semetipsas lenocinando, quo
planius adeantur, (k) et stolam, et supparum, et cre-
pidulam, et caliendum, ipsas quoque jam lecticas,
et sellas, queis in publico quoque domestice ac se-
crete habebantur, egeravere. Sed alius extinguit sua
lumina, alius non sua accendit. Aspice lupas papu-
larium libidinum nudinas, (l) ipsas quoque fietri-
ces, et si præstat oculos abducere ab ejusmodi pro-
pudiis occisæ in publico castitatis, aspice tamen
(m) vel sublimis, jam matronas videbis. Et cum latrin-
arum antistes sericum ventilat, et (n) immundiorum
loco cervicem monilibus consolatur, et armillis quas
ex virorum fortium donis ipsæ quoque matronæ te-
mere usurpassent, omnium pudendorum conscias
manus inserit, (o) impuro cruri purum aut mulleo-
lum inducit calceum: cur istos non spectas, vel illos

δ ματτιγος sen στυματιγος, stigmaticus Tullio, stigmo-
sus Plinio. LE PR.

(i) *Lentuli auguris consultis.* Gn. Lentulus augur
cum Publ. Lentulo primum, iterum cum M. Crasso
consul fuit Augusti tempore: ejus consulti quod de
matronarum habitu sub eo factum est, nulla mentio
apud Senecam et Suetonium qui de eo locuti sunt.
MERC.

(j) *Pro stupro erat pœna.* Tam sædæ exactora-
tionem eadem pœna, quæ stupro. RIC.

(k) *Et stolam et supparum, etc.* Turnebus crepidu-
lam legit, sed magis placet vulgata lectio. Nam cre-
pidulum Festo significat ornamentum capitis, quod in
capitis motu crepitum facit. Caliendum, inquit, Tur-
nebus, operimentum capitis significat agræco καλλιστοι;
usurpatum etiam Arnobio lib. VI adv. gentes. PAM.

(l) *Ipsas quoque fietrices.* Fietricem adjungit lupæ,
lenam meretrici. Fietrix, simulatrix, quæ conciliando
amori exitiove cerea simulacra fingit, venefica, le-
na. RIC.

(m) *Vel sublimis.* Oculis scilicet transversum tuc-
tibus. RIC.

(n) *Immundiorum loco cervicem monilibus consola-*
tur. Cervices suas infelici latrinæ lavandæ ministerio
damnatas absurdissimi luxu impudentia consolatur.
RIC.

(o) *Impuro cruri purum, etc.* Quoniam calcei apud
Romanos cruris partem velabant, cothurni, unde
Ovid. lib. III, de arte.

Pes malus in nivea semper celetur alata.

Mullei autem calcei, alii perones erant, alii uncinati,
qui magistratibus functi fuerant, gestabant mulleos,
milites fulmentatos, cæteri perones gerebant et cal-
ceos ὀμοθυραγος. LE PR.

tertiis detulit: qua Æsopus histrio (a) ex avibus A ejusdem pretiositatis, ut canoris et loquacibus quibusque, (b) centum (1) millium patinam confiscavit. Filius ejus post tale pulpamentum potuit sumptuosius esurire: margarita namque vel ipso nomine pretiosa delansit, credo ne mendicis patre cœnasset. Taceo Neronis et Apicis et Rufos: dabo catharticum impuritatis Scauri, et alex Curii, et vinolentiæ Antonii: (c) et memento istos interim ex multis togatos fuisse. Quales apud pallium? Haud facile has purulentis civitatis quis eliciet, et exsuppurabit (2), ni sermo palliatus.

CAPUT VI.

Sermone, inquit, me suscisti, medicamine sapien- B tissimo. Verum, et si eloquium quiescat aut infantia subductum aut reverentia retentum, nam et elinguis philosophia vita contenta est, ipse habitus sonat. Sic denique auditur philosophus, dum videtur. De occurso meo vitia suffundo. Quis

non æmulum suum cum videt, patitur? Quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? Grande pallii beneficium est, sub cujus recogitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc philosophia quid prosit: nec enim sola mecum est. Habeo et alias artes in publico utiles. De meo vestiuntur et primus informator literatum, (d) et primus edomator (3) vocis, (e) et primus numerorum arenarius, et grammaticus, et rhetor, et sophista, et medicus, et poeta, et qui musicam pulsat, (f) et qui stellarem conjectat, et qui volaticam spectat. Omnis liberalitas studiorum quatuor meis angulis tegitur. Plane post romanos equites, verum et (g) accendones, et omnis gladiatorum ignominia togata producitur. Hæc nimirum indignitas erit, a toga ad pallium, sed ista pallium loquitur. At ego jam illi etiam divitiæ sectæ ac disciplinæ commercium confero. Gaude, pallium, et exulta, melior jam te philosophia dignata est, ex quo christianum vestire cœpisti.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sexcentorum Fran.
(2) Exvaporavit Fran.

- (3) Edodator Venet.

COMMENTARIUS.

assibus permutari cœpit, qui duobus tantum assibus et semisse olim permutabatur. SALM.

(a) *Ex avibus canoris et loquacibus.* Cantu aliquo aut humano sermone vocalibus, Plinius. RIC.

(b) *Centum millium patinam confiscavit.* Centum millia in confiscato habuit, quæ pro patina illa numeraret. RIC.

(c) *Et memento istos interim.* Omnino legendum, sicut edidit Rhenanus: *Et memento istos interim ex multis togatos fuisse; qualis apud pallium haud facile. Has purulentis civitatis quis eliciet et exsuppurabit ni sermo palliatus.* RIC.

CAP. VI.—(d) *Et primus edomator vocis.* Edomatores vocis de phonasco accipiunt, non recte, nec enim phonasco pueros olim dedisse operam crediderim, inter prima illa rudimenta literarum, nisi si qui

cantores tragici vellent esse aut comædi. SALM.

(e) *Et primus numerorum arenarius.* Arithmeticum significat varias numerorum compositiones in abaco pulvere consparso discipulis suis monstrantem. RIC.

(f) *Et qui stellarem conjectat.* Stellarum interpretis lib. I de Cultu fœm. RIC.

(g) *Accendones.* Sic habent veteres libri. Accendones dicit lanistas, qui gladiatores ad certamen accendunt. Sic Laberius appetones dixit, qui alienum appetant; eademque forma Varro comedones; Ammianus Marcellinus, reposcones. Sed cur non accedones Septimius dixerit parasitos; qui etiam invocati accedere solent? Nam et adserla dicuntur et scurræ. SALM.

APPENDICES

AD GENUINA Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI OPERA.

Appendix prima.

CARMINA TERTULLIANO ADSCRIPTA.

Inter eruditos, nemine refragante, hodieum receptum est supposititia esse ac perperam Tertulliani nomen præ se ferre, carmina quæ in operum ejus libro Pamelius inserenda censuit. Sic, inquit Lumper, quinque libri contra Marcionem carminibus conscripti, Tertulliani non sunt. 1° Indignos namque esse tam præstantis ingenii viro, satis evincit *stylus, toties violatæ prosodiæ reus, toties rebus tractandis impar, toties telis in hostem stringendis hebes.* 2° Tertullianus ipse lib. I contra Marcionem, cap. 1, secundo

D ac tertio, adornatum a se opus contra illum hæresiar- cham præfatur, ac deinde pleniore compositione rescissum: certe eodem orationis genere opus illud reseris um est, quo properatum fuerat. Cum itaque opus contra Marcionem, quo priorem compositionem Tertullianus rescidit, sit disputatio, non poema; sequitur et prius opus a. s. p. a. t. i. o. n. e. m. fuisse properatam, non poeticam luctorationem. 3° Versus illi fuerunt a Fabricio, unius codicis, ignoti quidem et obscuri, auctoritate, Tertulliano inscripti. 4° Tertullianum

rire est solutum. Id ex uno circumjectu licet equidem nusquam inhumano, ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit vel includit, ceteroquin humerum adhæret; nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile se e regit, facile reficit: etiam cum exponitur (1), (a) nulli cruci (2) in crastinum demandatur. Si quid interulæ subter est (3), vacat zonæ tormentum: si quid calceatus inducitur, mundissimum opis est: aut pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis. Hæc pro pallio interim, (b) quantum nomine comitiasti (4). (c) Jam vero et de negotio provocat. Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo: nulli officio advigilo, nulla rostra præoccupo, nulla prætoria observo: (d) canales non odor, (e) cancellos non adoro, subscellia non contundo, jura non conturbo, causas non elatro, non judico, non milito, secessi de populo, (f) in me unicum negotium mihi est, nisi aliud non curo quam ne eurem. Vita meliore magis in successu fruire quam in promptu, sed ignavam infamabis (5). Scilicet patriæ et imperio, rei que vivendum est. Erat olim ista sententia. Nemo alii nascitur moriturus sibi. (g) Certe cum ad Epicuros et Zenonas ventum esset, sapientes vocas, totum quietis magisterium, qui eam summæ atque unice voluptatis nomine consecravere. Tamen propemodum nihil quoque licebit in

- (1) Reponitur *Fran.*
 (2) Cippo *Fran.*
 (3) Super est *Fran.*

(a) *Nulli in crastinum cruci demandatur.* Idem est quod supra dixit. Nullis forcipibus assignatur custodibus. *Ric.*

(b) *Quantum nomine comitiasti.* Quantum mihi pallii nomine in comitio exprobrasti. Incomitiare dixit Plautus in *Curculione*, et opposuit inforare, obsceno sensu. *Ric.*

(c) *Jam vero et de negotio provocat.* Pallium deinceps loquitur, vel potius philosophus in pallio. *Ric.*

(d) *Canales non odor.* Prima editio Rhenani, *canales non adoro.* Recte emendavit Salmasius, *Odoro*: Canales forenses dieti auctore Festo, quod, circa canales fori consisterent. Verum hæc de foro, ubi mercimonia emuntur vendunturque. *Ric.*

(e) *Cancellos non adoro.* Proba forsane lectio, nescio tamen an pariter legi posset *non adorior.* Nam causidici dum causam suscipiunt et sistunt se apud iudices, cancellos dicuntur adoriri. *LE PR.*

(f) *In me unicum negotium est.* Totus in eo sum, ne quid peccem. Satis negotii mihi circa meipsum. Sic ille Epicteticæ sapientiæ studiosus, cavendum sibi esse novit a semetipso, tanquam ab inimico et insidiatore, *ὅτι τε ἴδω, ὡς ἐχθρὸν ταῦτ' ἐκ παραπάσσει, καὶ ἐπιβουλον.* *Ric.*

(g) *Certe cum ad Epicuros, etc.* Meminisse oportet attentum lectorem pallium Cratetis, hoc est, cynicum ista loqui, non christianum. *SALM.*

(h) *De qualibet margine vel ara.* Nempe hic in pallio loquitur philosophus, non christianus. Non enim puto christianum illum adduci tunc potuisse, ut in aram saliret concionis ergo, quippe aras et sacrificia detestabantur et exsufflabantur transeuntes tunc temporis Christiani. *Ric.*

(i) *Si pergami ad acuta.* Si pergami acutis et decretoriis armis tecum pugnare, non prolusoriis et hebetibus. *Ovid.*

A publicum prodesse. Soleo (h) de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, que feliciter publicis rebus, et civitatibus et imperiis bonas valetudines conferent, quam tuæ operæ. Quippe (i) si pergami ad acuta tecum, plus togæ lasere rempublicam, quam lorice. Atquin nullis vitis adolor, nullis veternis parco, nulli impetigini. Adigo cauterem ambitioni qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit: quas bis tantum Asinius Gallus pro mensa ejusdem Mauritanæ numerat. Item quantis facultatibus æstimavere ligneas maculas! item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur! Vereor sane ne parva sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii, (j) quingenariam promulsidem ædificat, superscriptis fortasse mensis necessariam, cui si officina extracta est, debuit et triclinium. Immergo æque scapellum acerbitati ei qua Vedius Pollio servos murænis invadendos objectabat. (k) Nova scilicet sævitia delectato (l) terrenæ bestię, et edentulæ, et exunguis, et excornis, (m) de piscibus placuit feras cogere, utique statim coquendis, ut in visceribus earum, aliquid de servorum suorum corporibus et ipse gustaret. Præcidam gulam, qua Hortensius orator primus pavum cibi causa potuit occidere: qua Ausidius Lureo primus sagina corpora vitavit, et (n) coactis alimentis in adulterinum provexit saporem: qua Asinius Celer (o) nulli unius obsonium sex ses-

LECTIONES VARIANTES.

- (4) Concitasti *Fran.*
 (3) Sed ignava infamique *Fran.*

C

COMMENTARIUS.

Ponite jam gladios hebetes, pugnetur acutis *SALM.*

(j) *Quingenariam promulsidem.* Lanceam quingentarum libr. argenti. Lanceam vocat Plinius quem hic Tertullianus promulsidem. Quantum est hodie eruditorum, promulsidem voluit esse ante cœnam aut gustationem. Sed omnis antiquitas semper hæc verbi pro vase ac lance usurpavit. *Ric.*

(k) *Nova scilicet sævitia delectato.* Hanc sævitiam notat Seneca, simul et historiam narrat, III de Ira, caput 40. Fregerat unus ex servis crystallinum: rapit eum Vedius jussit, nec vulgari quidem periturum morte, murænis objici jubebatur, quas ingens piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriæ causa facere? sævitia erat, etc. Plinius IX, 23. *Ric.*

(l) *Terrenæ bestię.* Terrenos pisces vocat Plinius, degentes in cavernis aquas habentibus. Rectissime coniecit, qui hæc in primo casu plurali a Septimio dici censuit, adeoque sequentia sic legenda, *exunguis et excornes* Plin. 12, 25: tanquam ad hæc feris terrarum non sufficientibus, et quia in alio genere totum pariter hominem distrahi spectare non poterat. *Ric.*

(m) *De piscibus placuit feras, etc.* Includere variis piscinis, Plinius, quas ingens piscina continebat. *Ric.*

(n) *Coactis alimentis.* Sic habent libri veteres; coactis alimentis, hoc est, objectis in pastum quæ animalium natura minime appeteret. *Ric.*

(o) *Nulli unius obsonium.* Sciunt rei nummarie veteris periti, singula sestertia mille sestertios nummos æquare: sed vel duo vel nemo illud scit, cum sestertii dicuntur, subintelligi nummos; cum sestertia, subaudiri pondo: sic unum sestertium pondo duas argenti libras cum semisse valebat, ut unus sestertius assis, duos asses et semissem, et sestertius pes et similia, sed sestertius nummus postea quatuor

poeticam. Nam, si ulla fuisset, ea utique de reliqua-
rum conditione excipienda fuerat, quam styli diver-
sitas ab omni confusione vindicabat. Illud etiam ob-
servandum, quod primam illam foeturam se rescidisse
ait Septimius, nec in vulgus exisse eam queritur;
ut jam credibile non sit ejus superfluisse quicquam
praeter ea quae ipse in secundam plenioram trans-
fudit. Transfuisse autem poetica si credimus, hoc etiam
fateamur necesse est sic disiectum fuisse poetam, ut
jam membra ejus inveniri nequeant ulla; imo, si
quid poeticum in praecclaris istis disputationibus nota-
bitur, qualis ea forte Ponti, quae praefationem se-
quitur, descriptio, ejus vestigium in totis quinque
Carminum libris non apparet. Postremo, quod omnem
adimat dubitationem, si prima foetura versus in
Marcionem fudit Septimius, eam cum rescidit, versus
ipse suos pessumdedit; et frustra quaerimus. Secun-
dam vero non fuisse poeticam tertia declarat, quam

A de secunda emendatione et amplificatione compositam
Septimius profitetur. Sic igitur absolvimus: Versus
istos qualescumque Tertulliani nomine fuisse a
Fabricio, sola manuscripti codicis nescio cujus
auctoritate adducto, inscriptos. Quod quam leve ac
frivolum haberi debeat, praesertim cum neminem
codicis illius notorem satis idoneum Fabricius dederit,
sciunt hujusmodi rerum periti, quorum manibus
versata quaesitissimi auctoris exemplaria vetera nihil
poeticum renuntiavere. Sed nec veterum scriptorum
quisquam inter poetas christianos Tertullianum con-
numeravit. Caeterum, haec poemata, quamvis inaequali
versificatore male depexa, non adeo spernimus, ut in
iis esse boni aliquid negemus: imo plerisque locis
utiliter cum Septimianis Marcionibus committi et
componi affirmamus. Itaque et hic conspici patimur
tanquam appendices. At quia certum nescimus
auctorem, damus nomen Incerti. ED. VENET.

LIBER PRIMUS.

DE DEO UNICO.

Adjecit istud titulo, brevis instar argumenti, sicuti etiam primi libri adversus Marcionem, Pamelius, qui solus totum hocce carmen adnotavit, opuscula ista metrica Tertulliano nec abjudicanda existimavit.

EDD.

ARGUMENTUM LIBRI PRIMI, EX IPSO TERTULLIANO, AD C
LIBRI QUINTI AUSPICIUM.

Primus erit referens inimici ex ordine verba,
Quae refuga illicite molitus protulit amens;
Hinc etiam carnis spes et victoria Christi,
Et species breviter falsarum dicta viarum.

Caeteram libros hos quinque qui primus inter poetarum
veterum ecclesiasticorum opera christiana in lucem
editit Georgius Fabricius, eos esse existimat (in
quo et ego non dissentio) quorum facit mentionem
Tertullianus initio libri primi adversus Marcionem
in haec verba: *Si quid retro gestum est nobis
ADVERSUS MARCIONEM, jam hinc viderit. Novam
rem adgredimur ex vetere. Primum opusculum quasi
properatum, pleniore postea compositione rescideram.* D
*Hanc quoque nondum exemplariis suffectam, fraude
tunc fratris dehinc apostatae amisi; qui forte de-
scripserat quaedam mendosissime, et exhibuit frequen-
tia. Quod ipsum de hoc opere verissimum cum Fa-
bricio confiteor; qui conqueritur, quot pene verba,
tot fuisse menda, quot versus, tot maculas, addens,
quamquam plurimos errores sustulerit et vestigiis an-
tiquae scriptionis (vides fuisse illi MS. exemplar a
Joanne Heroldo secum communicatum), tamen in
reliquiis, inquit, lector videbit quantum adhuc su-*

persit quod emendatione indigeat. In quo nos etiam
aliquid conatos ex adnotationibus nostris deprehen-
det lector, et eramus plusculum aliquid facturi, si
ad manum fuisset codex aliquis MS. Addit idem:
« Tertulliani hoc opus imperfectum esse, rem
declarare. Nam impetum suum, inquit, secutus,
donec emendationis tempus daretur, multa contra
praeccepta metrica fecit; quorum aliqua excusatio-
nem temporis habent, aliqua possunt excusari
grammaticorum figuris; aliqua festinationi auctoris
tribuenda sunt, qui cogitaverit opus suum quasi
delineatum sub incudem, ut dicitur, revocare.
Qualia sunt quod casuram libenter facit, item quod
ablativum primae declinationis corripit, item quod
collisionibus non usitatis indulget. Imitandi itaque
gratia non proponuntur haec carmina, sed agno-
scendi propter pietatem, quae in isto viro singularis
et gravis fuit, et studium quod in res sacras ad
doctrinam universae posteritatis collocavit. » Haec
enim ille. Si quis licentiam poetarum veterum chri-
stianorum, atque adeo auctoris nostri desideret
nosse exactius, legat Vener. Bedae librum *de Arte
metrica*. PAM.

CAPUT PRIMUM.

Impietas profunda mali (a), mens invida vitæ,
Seductos homines spe postquam cepit inani,

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) *Impietas profunda mali, mens invida
vitæ, etc.* Caput hoc inscripsimus: *De prima hominis
seductione, deinde et ad idololatriam per diabolum;*

tum enim more Tertullianico *malum* appellat. Castiga-
vimus vero paulo post *posse videre*, pro *videri*.

Nudavit, suadendo nefas sibi credere falsum,
 Non impune quidem; facti nam protinus ille
 Ut reus, et tanti sceleris temerarius auctor
 Accipit maledicta merens. Sic postea demens
 Amplius aggressus, desperatissimus hostis,
 Infudit mentes hominum caligine mersas;
 Oblitos Dominum, docuit spem linquere certam,
 Idola vana sequi (a), turbam sibi fingere divum;
 Sortes, auguria, stellarum nomina falsa,
 Nascentum geneses constringere (b), posse videre
 Extorum inspicis, resque expectare futuras;
 Terribilis magicæ refugarum (c) audacia ductos (d),
 Confictam molem mirantes, spernere vitam,
 Impulit in præceps, scelerata insania mersos,
 Sanguine gaudentes, homicidia seva minari,
 Corpore in alterius tunc carnis vulnus amare;
 Ardentes etiam, calida dulcedine captos,
 Fœdera naturæ transcendere, corpora munda
 Complexu infando sexum maculare virilem;
 Fœminicos usus vulgi contaminate (e) mixtos
 Illicitos; castosque sinus, generique dicatos,
 In coitum obscœnum pro luxu suasit haberi.
 Talia, præterito grassatus tempore, gessit
 Per latebras animæ, sepi manante veneno (f).
 Non quia culparent homines, nam sponte secuti,
 Ille dolo suasit, homo libertate perégit.

CAPUT II.

Hæc dum continuo per sæcula perfidus halat (g),
 Consiliumque suum seductis cordibus infert;

(1) Patefit. Pam. Obert.

(a) *Idola vana sequi*, etc. *Idolum*, Beda teste libro *de Arte metrica*, medio correpta semper. Ecclesiastici, fortassis indulgentes consuetudini vulgi, usurparunt; atque adeo est contra fidem vetustæ lectionis, quod quidam in Prudentio, Sedulio et Aratore loca aliquot ita mutarint, ut producat.

(b) *Nascentum geneses constringere*, etc. Adversus Genethliacos, qui *nascentum geneses*, id est ortus, *constringere* nituntur ad certos eventus; plures locos habes supra.

(c) *Refugarum*, etc. Similiter infra cap. 6. Terribilis refuga attribuit fera munera mortis, accipiens *refugam* pro *transfuga*, sicuti etiam Prudentius Pristephanos. Et rursus lib. II, initio, *refugis spirantibus*, et cap. 4, *refugarum immane tropæum*, ac lib. V, *quæ refuga*, etc., *protulit amens*.

(d) *Audacia ductos*, etc. Haud aliter paulo post, *scelerata insania mersos*, et cap. seq., *tectis sapientia verbis*; item, *patientia pœnar*, denique cap. 7, *magicæ dementia plenos*, ac cap. 9, *sua parte relicta*, etc.: *sapientia fecit et arte*, ac, *sua gloria vestit*, et frequentissime his libris quinque, corripiens ablativos in a, qui a veteribus produci solent, more christianorum poetarum, sicuti tradidit Beda, lib. *de Arte metrica*.

(e) *Contamine*, etc. Eadem voce utitur infra, lib. IX, cap. 4, *plebem contaminate plenam*, pro re contaminata, sive spurcitia et ignominia.

(f) *Sepis manante veneno*, etc. *Seps*, inquit Epiph., *Hæres.* 56, est reptile quadrupes, stellionid simile, cujus morsus detrimentum pro nihilo reputatur, sputum autem in cibum aut potum ejaculatum, statim mortem sumentibus inducit. Unde aptissima est comparatio cum serpente diabolo, qui per omni vetiti

A Sperans, heu! scelerisque viam, se stultus habere,
 Ignavus qualis maneat sententia facti.

Turba prophetarum tectis sapientia verbis
 Spiritu deque Dei (h) præsauga voce loquentum
 Publice non audens Dominum maledicere nude,
 Secreto ingenio sperans se posse lateri;
 Tandem lux animæ carnis captiva tenetur,
 Desperatorum certat spes fortior hoste,
 Ipse figurator, renovator corporis ipse;
 Gloria vera Patris, Dei Filius, unicus Auctor,
 Judex et Dominus venit, rex inclytus orbi,
 Oppressis veniam dare promptus, solvere victos,
 Cujus amicitia auxilio, patientia pœnar,
 Et Deus et renovatus homo miscetur in unum (i).
 Virgo sancta parit, patuit (1) nova janua vite;

B Dicta prophetarum factis impleta probantur;
 Templâ sacerdotes linquunt; stellæ quoque ductu
 Mirantur Dominum, tantum secernere partum.
 In vinum vertuntur aquæ, memorabile visu;
 Lumina redduntur cæcis, jussuque trementes
 Demones expulsi clamant, Christumque fatentur.
 Omnia sanantur verbo jam tabida membra,
 Jam graditur claudus, surdus spem protinus audit,
 Dat dextram mancus, loquitur magnalia mutus;
 Fit mare tranquillum jussu, ventique quiescunt.
 Omnia cognoscunt Dominum; confunditur hostis,
 Jamque triumphatus ferus armis paret iniquis.

CAPUT III.

C Omnia cum revocata videt quæ ceperat ipse (a)

LECTIONES VARIANTES.

COMMENTARIUS.

sumptionem, veneno infecit hominem. Atqui ibi, non quia culparent homines, etc., obscurum est illud, culparent, nisi subintelligatur *diabolum*.

CAP. II. — (g) *Hæc dum continuo per sæcula perfidus halat*, etc. Titulum huic capiti dedimus, *de Christo hominis lapsi redemptore*. *Halat* vero hic accipitur pro *halitu inficere et corrumpere*. Atqui est hic locus mutilus ad versum illum: *Turba prophetarum*, etc., cum sequenti, quasi voluerit dicere auctor: Quamquam speraret hostis humani generis se sceleris viam perpetuo retenturum apud homines, primum per prophetarum verba impeditum, et cum nihilominus quod publice non audebat, secreto pergeret attentare, venisse Christum redemptorem.

(h) *Spiritu deque Dei*, etc. Non hic modo, sed frequenter postea in libris carminum corripit, ut literam accipitem in sine versuum. Tale est illud lib. II, infra, c. 5, *pignusque suo de spiritu fudit*, ac, *de spiritu vita*, et lib. IV, cap. 2, *nullus locus ambitu claudit*. Quale quid et ab aliis poetis christianis usurpari annotat Beda. Ejusdem larinæ est quod e in sine corripitur in voce *publice*, et i paulo post in illa, *Dei Filius*. Atqui ad phrasim Tertullianicam jam antiquatam pertinet: *Dominum maledicere*, tum hic, tum infra, cap. 6. Item, *figurator* mox accipitur pro eo qui figuram indidit, sicuti etiam infra, cap. 4:

Quique figuravit carnem spirantine vivam.
 Et alicubi supra.

(i) *Et Deus et renovatus homo miscetur in unum*, etc. Veram de incarnatione Christi et duabus ejus naturis divina et humana sententiam, habes supra, lib. *adv. Praxean*, cap. 27.

CAP. III. — (a) *Omnia cum revocata videt, quæ*

Cladis in interitum, mersam jam surgere carnem (b), A

In cœlos hominem devicta morte levare,
Signari populos, effuso pignore sancto,
Mirande virtutis opus, invisæque facta;
Audit extremas flammæ in gurgite pœnas
A Domino sibi perpetuas, tenebræque paratas,
Irrevocata Dei sententia, nudus, inermis,
Damnatus, victus, periturus morte perenni,
Jam reus, et nullam veniam se certus habere;
Protinus extremum nefas ausus (c), spargere passim
Auribus horrendum verbum, neque voce loquendum
Abjectos a plebe Dei, sine luce vagantes,
Inventus sine mente viros, terrena sequentes,
Aggressus pravi pravos docet esse magistros.

CAPUT IV.

Prædicat his duos esse patres, divisaque regna (d);

Esse mali causam Dominum, qui condidit orbem, B
Quique figuravit carnem spiramine vivam,
Quique dedit legem, et vatium qui voce locutus;
Hunc negat esse bonum, justum tamen esse fatetur,
Crudellem, durum, belli cui sæva voluptas,
Judicio horrendum, precibus mansuescere nullis.
Esse alium suadens, nulli qui cognitus unquam,
Qui non est usquam, falsum sine nomine numen,
Constituens nihil, et nulla præcepta locutus;
Hunc ait esse bonum, nullum qui judicat, æque
Sed spargit cunctis vitam, non invidet ulli.
Judicium negat esse reis, dulcique cruentum
Circumfert miseris mixtum cum melle venenum.
Surgere posse negat carnem, cui causa ruinæ
Ipse fuit, quam contemptam spoliavit inique;
Propterea maledictus habet sine fine dolorem;
Hostis huic semper, vario quia vulnere vitam
Nititur excutere, et de qua ruit ipse salutem.
Inque hoc et Christum terris venisse repente,
Sed nulla socium carnis compagine factum,
Spiritus at forma, et fictum sub imagine corpus,
Fallere vult homines, quod non est, esse videri.

(1) Cujusne. Obert.

ceperat ipse, etc. Inscriptionem huic capiti fecimus: De hæreseon aspersione per diabolum.

(b) *Mersam jam surgere carnem*, etc. I-tud ad baptismi ceremonias pertinet, de quibus supra latius, lib. de Baptismo, sicuti et illud: *signari populos*, ad confirmationis sacramentum, de quo etiam ibidem, cap. 8, ac lib. de Præscript. adv. hæres., cap. 40.

(c) *Extremum nefas ausus*, etc. Peculiare est Tertulliano *nefas* ultima brevi, tum hic, tum in illo, cap. 5:

Mentiri nefas aut hominem se dicere falso.

Cui simile est initio cap. seq., *duos esse patres*, quale quid de litera *i* in fine dictionum correpta annotavit Beda ex Prudentio, Sedulio et Fortunato. Atqui mox castigavimus:

Aggressus pravi, pravos docet esse magistros, pro decet.

CAP. IV. — (d) *Prædicat his duos esse patres, divisaque regna*, etc. Caput hoc inscripsimus: *De hæresibus Marcionis*, utpote istis, *prædicat his duos esse patres*. id est, Deos; *esse mali causam Dominum*; *judicium negat esse reis*; contra quæ infra est liber, *de Judicio Dei*, *surgere posse negat carnem*, denique

CAPUT V.

Hoc docet ergo Deum, caligine ludere suasos (e),
Mentiri, nefas, aut hominem se dicere falso.
Portatur, graditur, vestitur, rite quiescit,
Tractatur, patitur, suspenditur et sepelitur;
Omnia sunt hominis quæ sancto in corpore versans,
A Patre vero Deo missus, qui cuncta creavit,
Perfecit proprie, sua, non aliena requirens.
Cognitus ipso opere, populis sperantibus olim,
Perque prophetarum vocem notissimus orbi;
Et nunc errantem manifesto in limine mortis
Ignotum Dominum quarunt, notumque relinquunt:
Quorum falsa fides, falsus Deus, irrita merces (f),
Falsa resurrectio, mortis devictio falsa,
Martyria et vacua, et Christi quoque nomen inane;
Quem magicæ nebulae similem venisse docentes,
Mendacem facti dementes esse fatentur;
Ne quidquam passum, populum sine crimine fictum.
Sic verax Deus, hi Domino referuntur honores?
Heu miseri! gratis ingrata morte perempti,
Qui cæco duce præcipites in fossa ruistis (g);
Et velut in somnis thesauri munere dives
Exsultat, manibusque tenet, spe lusus inani,
Decepti, vacuum speratis muneris umbram.

CAPUT VI.

(h) Ah! tabidi, rictus, funestæ præda draconis,
Speratis pro pace truces homicidia blanda;
Audetis culpæ Deum, qui tanta creavit;
In cujus terris, nimia pietate profusa,
Immemores, large laudatis dona ruentes,
C Ipsum factorem reprobatis, facta probantes,
Artificem mundi, cujusve (1) opus estis et ipsi?
Qui vobis magnos parvis donavit honores,
Prosevit fruges, animalia cuncta subegit,
Tempora qui certis fœcundat mensibus anni,
Dulciores, potus varios, pingues et odores,
Jucundos flores, nemorumque umbræcula grata,

LECTIONES VARIANTES.

COMMENTARIUS.

Christum, fictum sub imagine corpus, de quibus omnibus in genere latius supra dicto, lib. de Præscript. adv. hæres., c. 51, hæres. 47, et peculiariter de singulis librum V adv. Marc. Atqui paulo post castigavimus, *falsum sine nomine numen*, pro *nomen*.

CAP. V. — (e) *Hoc docet ergo Deum, caligine ludere suasos*, etc. Titulum huic capiti imponimus: *Confutatio hæreseos de ficta Christi corpore*. Quod argumentum tractavit latius supra auctor, lib. de Carne Christi. Hic vero castigavimus *quæ sancto in corpore versans*, pro *versis*. *A patre vero Deo missus*, etc., pro eo quod erat, *Deo vero*, maxime cum et a Tertulliano et ab aliis christianis poetis corripi solet o in fine dictionis, etiam adjectivorum.

(f) *Irrita merces*, etc. Pertinet hoc ad *mercedem operum*, de qua supra non semel; in sequentibus alludit ad cap. XV prioris Epist. ad Cor.

(g) Atqui illud, *in fossa ruistis*, recte interpretatur Fabricius, *in defossa*, in sentes latentes.

CAP. VI. — (h) *Ah! tabidi rictus*, etc. Inscriptionem huic capiti fecimus: *Adversus hæresin de Deo malorum auctore*, contra quam habes supra, lib. II adv. Marc. Necessario autem castigavimus *tabidi*, pro *tacidi*, maxime quod illud draconis epithetum sit.

Mirificos tribuit succos pubentibus herbis,
 Fontes et fluvios diffundit dulcibus undis,
 Sideribus cœlum, totumque illuminat orbem,
 Immensus solus Dominus, justusque bonusque,
 Cognitus ex opere, aspectu non cognitus ulli:
 Quem stultæ quamvis gentes errore copertæ, (a)
 Florentes opibus, alieno nomine laudent,
 Factoremque tamen gnari culpæ verentur.
 Nec quisquam tantum, nisi vos, nova porta gehennæ,
 Ingrati eligitis Dominum maledicere vestrum.
 Hæc vobis per Marcionem, Cerdone magistro, (b)
 Terribilis refuga adtribuit fera munera mortis;
 Nec venit in mentem quod vos, a nomine Christi
 Seductos, ad Marcionis tulit infima nomen.
 Dicite, de multis quid vobis displicet unum?
 Quidve Deus fecit quod non sit laude vehendum?
 Aut illud, quod vos, nimium patientia larga
 Indignos, dulcem permittit cernere lucem?
 Qui legitis vera, et concisa ea falsa docetis,
 Quæ sunt postque futura, prius hæc facta probatis:
 Aut incredibile quid differt credere vestrum?

CAPUT VII.

Nec mirum si vos versutus cepit inermes, (c)
 Persuadens duos esse patres, damnatus ab uno,
 Esse Deos, qui principio seduxerat omnes.
 Postea multiplici manantem vulnere pestem
 Distribuit multis, et inemendabile crimen.
 Infandos omni magicæ dementia plenos, (d)
 Persuasit (1) sese virtutem dicere summam;
 Fingere cum meretrice, nefas peragraré, volare,

A Namque Valentino (e) Deus est insanus, et ævo
 Triginta tribuit cœlos, patremque Profundum;
 Bis docuit tingui (2), transducto corpore flamma. (f)
 Tantos esse deos Basilidem credere jussit. (g)
 Quantos et dies annus habet; tot denique mundos.
 Marcus per numeros argumentatus acute, (h)
 Tradidit in magicæ formam violare pudicam,
 Offerri calicem, precibusque in sanguine verti.
 Hebioni Christum suasit de semine natum, (i)
 Et circumeidi docuit, legique vacare,
 Fontibus amissis elementa resumere legis.
 Extremum facinus verbis extendere nolo,
 Aut omnes causas, aut nomina dicere cuncta.
 Est per pauca satis crudelia multa notare,
 Infandosque homines atque organa sæva draconis,
 B Per quos nunc tantum sceleris sine teste locuti,
 Semper factorum mundi culpæ laborant.

CAPUT VIII.

Sed revocate pedem (j) sævi latronis ab antro,
 Dum spatium datur, et patiens pietate perennis
 Facta per errorem miseris Deus omnia donat.
 Credite vero Patri vero, qui condidit orbem,
 Verum qui Dominum misit renovare ruinam
 Imparibus legi, peccati in gurgite mersis,
 Per vates olim promissam afferre salutem.
 Qui mandata dedit, hic et peccata remittit.
 Exigit hic aliquid merito, quia credidit ante,
 Aut donat large Dominus, quasi debita servis.
 Denique conclusos populos pœnamque merentes
 C Deleto (3) elogio (k) cunctos jubet ipse lavari.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pervasis *Pam. Obert.*
 (2) Tingi *Obert.*

- (3) Delecto *Obert.*

COMMENTARIUS.

(a) *Copertæ* pro *coopertæ*, sicuti etiam infra lib. II, cap. 1. *Hastæ mucrone coperto*; ac lib. V, cap. 9, *Fluctuque fretoque copertis*; qua figura etiam in præteritis utitur lib. III, cap. 4,

Peccati votum violenta morte coperuit.

(b) *Cerdone magistro*, etc. *De Cerdonis magistri Marcionis hæresibus* vide dicti lib. *de Præscript. advers. hæres.*, cap. 51, hæres. 16.

CAP. VII. — (c) *Nec mirum si vos versutus cepit inermes*, etc. Castigavius: *Nec mirum*, pro *nimirum*. Est autem notatu dignum quod hæresin vocet *inemendabile crimen*, quippe cum experientia quotidiana id verissimum esse comperiamus in eis qui semel hæretici fuerint.

(d) *Infandos omni magicæ dementia plenos*, etc. Aludat ad Simonem Magum, de quo, quod *virtutem sese summam dixerit*, vide dicti lib. *de Præscript. advers. hæres.*, cap. 46, hæres. 1: simul etiam de *Helena* ejus meretrice, lib. *de Anima*, cap. 54. *De volatu* autem ejus vide Egesippum *de excidio Hieros.*, lib. II, cap. 2, et B. Maximum serm. de SS. Petro et Paulo.

(e) *Namque Valentino*, etc. De hoc vide dictum librum, cap. 49, hæres. 12, et integrum librum *adversus Valentinianos*.

(f) *Bis docuit tingui, transducto corpore flamma*, etc. Intelligit hæreticos quosdam qui bis baptizarent, semel in aqua, semel in igne, quorum tamen alibi nullam mentionem reperi; præterquam quod Philastrius, quamquam adhuc subobscurus, lib. *de Hæres.*, Hermianis et Seleucianis attribuere videatur quod non in aqua, sed in igne baptizarent prætextu illic

Joannis Baptistæ, *Matth. III: Ille vobis baptizabit in spiritu et igne*. Substituimus autem more Tertulliano *tingui* pro *tingi*.

(g) *Tantos esse deos Basilidem credere jussit*, etc. De hac hæresi Basilidis late Epiphanius. *Hæres. 31*, ubi deos 365, *quantos et dies annus habet*, nominatim enumerat. De eadem etiam aliquid supra diximus dicto lib. *de Præscript. advers. hæres.*, cap. 46, hæres. 4. Peculiare vero est illud auctori, quod addit: *tot denique mundos*.

(h) *Marcus per numeros argumentatus acute*, etc. Prorsus sic castigandum *hic Marcus pro Marcion*; neutrum enim *de Marcione* scribitur, sed de hæresi *Marci* ex *Græcorum alphabetica* composita, in qua per *numeros argumentatus est* usque ad 888... De præstigiis vero *magicæ*, quibus utebatur in *oblatione calicis*, lib. *adv. Valent.*, cap. 4. Atqui facit pro confirmatione *sacrificii christiani* etiam istud, quod *offerri calicem* dicat auctor.

(i) *Hebioni Christum suasit de semine natum*, etc. De hac hæresi Hebionis vide supra lib. *de Carne Christi*, toto cap. 18, et de eo quod *legem proposuerit cum Evangelio*, dicto lib. *de Præscr. advers. hæres.*, cap. 48, hæres. 11.

CAP. VIII. — (j) *Sed revocate pedem*, etc. Necessario castigavius: *Revocate*, pro *revocare*, et *dum spatium datur*, pro *detur*. Usurpatur deinde vero conjunctio ultima brevi, dum legitur: *Credite vero Patri vero*, et ibi, *quia credidit ante*, accipitur *credere pro concredere*. Videtur vero corruptum illud, *denique conclusos*. Sed emendavimus *pœnamque merentes pro merentem*, eo quod præcedat *populos*.

(k) *Deleto elogio cunctos jubet ipse lavari*, etc. Ac-

CAPUT IX.

Ergo totus homo credit, totusque lavatur.
 Abstinet aut patitur pro nomine vulnera vere,
 Verus surgit homo, vere mors victa silebit;
 Sed non pars hominis anima, sua parte relicta,
 Percipiet palmam, (a) socia quam carne laborans
 In stadio luctata, simul conjuncta meretur.
 Grande nefas, portare duos per vincula pondus,
 Quorum sit locuples unus atque alter egenus,
 Et miserum sperni, felici præmia reddi.
 Non facit hoc justus, mercedis redditor æquus,
 Et bonus, et dives, quem credimus omnia posse,
 Suavis in ingratos, miserandi plena voluntas.
 Quin potius, cui major inest mortalis egestas,
 Possit ut æquari, socio prælatus, id ultro
 Quicquid eget, tribuet locuples; sic credere jussum.
 Nec velle illicite Dominum culpam docendo
 Suscitet, aut quem animam, tanquam sit passa rui-
 [nam,
 Liberet a morte, et viventi facta maneret
 Copia de solo merito, quia fortiter egit.
 Et caro communem semper sortita laborem,
 Linquntur terre, mortis sit præda perennis.
 Ergo hominis anima placuit Deo fortibus actis?
 Nullo sola modo potuit sine carne placere.
 Vincula tulit, pœnas, caro membris vincula gessit,
 Contempsit mortem, sed carnem morte reliquit.
 Illa dolens genuit, hæc vita a vulnere cæsa est:

A Illa petit requiem, hæc ferro in pulvere fusa,
 Piscibus, alitibus, tabo cinerique relicta est.
 Frangitur infelix laniata, sparsa liquescit,
 Surgere non meruit? quid enim committere sola
 Exanimis potuit? quæ sic caussa invida vitæ
 Impedit aut prohibet Dei dona capessere carnem,
 Cumque sua socia conjunctam vivere semper?
 Cernere quid fuerit conversa in pulvere quondam?
 Post meritos renovata ferat Deo laudis honores,
 Non ignara sui, fragilis, mortalis et ægra
 Certatis, magni possit quid vivida virtus,
 Qui bonus atque potens vitam non invidet ulli.
 Hæc captiva fuit mortis, hæc vinceta peribit,
 Quam Dominus mira sapientia fecit et arte?
 Hanc virtute sua miranda suscitavit ipse,
 B Hanc revocat dux ipse, et hanc sua gloria vestit.
 Ergo Dei aptavit ars et sapientia corpus,
 Quod cupit, his fieri; deest hoc virtute reduci?
 Causa potest pietati nulla resistere sanctæ;
 Ne major sit caussa mali, quam summa potestas,
 Ut cognoscat homo jam nunc Dei munere salvus,
 Mortalis quondam, nunc inviolabile et ingens
 Vestitus lumen, vivus cum corpore totus,
 Immensum virtute Deum, pietate perennem,
 Per Christum regem, per quem via lucis aperta est;
 Et jam luce nova, jam dono plenus utroque,
 Fructibus et vivæ paradisi lætus amœnis
 C Laudet in æternum cœlesti dives in aula.

COMMENTARIUS.

cipi hic *elogium* ab auctore pro certa alicujus rei institutione annotavit Fabricius, nec male si retineatur vetus lectio: *Deleto elogio*, sed cum locis supra citatis Apolog. c. 2, et alibi, quantum memini semper, in malam partem pro accusationum titulo, hæc vox ab auctore accipitur, putavimus potius esse legendum: *Deleto elogio*, non aliter atque ibidem lib. ad *Scapulam* c. 4, dixit: *scisso elogio*, ut alludat ad illud Apostoli *Coloss. II*: *Delens quod adversus nos erat chirographum delicti*.

CAP. IX. — (a) *Percipiet palmam*, etc. Facit istud

ad confirmandam mercedem pro meritis operum, sicuti et illud, *præmia reddi, ac mercedis redditor æquus*, et, *de solo merito*, denique, *post meritos*, etc., *honores Atqui corrupti videntur illi versus*:

Nec velle illicite Dominum culpam docendo,
 Suscitet, aut quem animam tanquam sit passa ruinam, etc.

Item et ille:

Cernere quid fuerit conversa in pulvere quondam.

Ubi videtur locus mutilus.

LIBER SECUNDUS.

DE CONCORDIA VETERIS ET NOVÆ LEGIS.

ARGUMENTUM LIBRI II, ETIAM IPSIUS AUCTORIS.

Inde sequens conjuncta docet mysteria legis,
 Inque novo Deus quæ fœdere tradidit unus.

Porro his verbis, satis obscuris, indicat auctor scriptum esse hunc librum de consonantia veteris et novæ legis, quod adeo recens titulo adjecimus. Prout etiam castigavimus Deus, pro divisum quod non semel libris producat priorem syllabam dictionis Deus, tum quod non soleant veteres aliquos divos vocare, tum denique quod ad institum faciat Deus unus contra plures Marcionis Deos.

PAM.

CAPUT PRIMUM.

Postquam fracta fides refugis spirantibus hostis, (b)

D Et glomerata dolis, emersit pestis operata

Sponte sua, mendax contempto Numine sensus

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (b) *Postquam fracta fides refugis spi-*

rantibus hostis, etc. Emendavimus *emersit pestis*

Confixit plagas, fallaci tramite pallens
 Sanctorum dictis sua miscuit impia verba,
 Inque bonum semen lolium miserabile sevit.
 Inde volens omnem causam constare ruinæ
 Scilicet ut sua facta Deo subsignet iniqua
 Ocuis, et possit suasos infligere pœnis;
 Veris falsa tegens, et lenibus aspera vertens;
 Et roscis sertis hastæ mucrone coperto,
 Improvise necans incautos morte suprema.
 Supremum nefas, in tantum dementia mersos
 Abruptos homines, Numen sine fine tremendum
 Dividere in partes; Christi sublimia facta
 Falsa laude sequi, culpæque gesta priora,
 Innumerata Dei miracula, visa nec unquam, (a)
 Aut nec audita, contentaque (1) corde nec ullo.
 Tam temere scelus illicitum componere verbis,
 Adversum sese duo Testamenta sonare,
 Contra prophetarum Domini committere verba,
 Dissimili longe sententiâ velle probare,
 Omnem Legis (2) et infamem deducere causam;
 Sanctorumque patrum vitam reprobare priorem,
 Quos in amicitiam adlexit Deus, ad sua dona.
 Accipitur sine principio pro parte minori,
 Quattuor ex uno cum sint, ex quattuor unum;
 His tamen una placet, reprobat tres denique partes,
 Auctoremque sui Faulum per multa capessunt.
 Necnon ex ipso foriebat in extima verba,
 Omnia quæ veteri de fœdere cumque locutus,
 Dura videntur eis, merito quia corde gravatis.
 Ponderis apostolicum, fulgentis gratia verbi,
 Lumina præducit menti, neque cernere possunt;
 Spiritu lata putant hebetes, animalia digna.

CAPUT II.

Sed vos, qui nondum penitus, duce Numine falso
 Mente ipsa reprobî, penetrastis ad intima mortis,

(1) Contemptaque Obert.

operta, pro *pectis*; quod vitio typo-graphico videbatur irrepsisse; sicuti etiam paulo post:

Improvisè necans incautos morte suprema,

pro *Improvise negans*. Atqui pertinet ad phrasin Tertullianicam illud: *ut sua facta Deo consignet iniqua*, et *suasos*, pro *persuasos*, *infigere pœnis*, et paulo post: *Domini committere verba*.

(a) *Innumerata Dei miracula, visa nec unquam*, etc. *Isit versui conjunximus*:

Aut nec audita, contentaque corde nec ullo,
 et post posuimus illum:

Tam temere scelus illicitum componere verbis;

eo quod illic alludat ad illud Isai. LXIV et I Cor., II: Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit; quo fit ut etiam castigaverimus: *contentaque*, pro *contemptaque*: sicuti etiam paulo post: *quia corde gravatis*, pro *gravati*. Porro etiam ibi mendum subesse videtur:

Spiritu lata putant habetes, animalia digna,
 aut locus mutilus, cui absque MS. cod. mederi non licuit.

CAP. II. -- (b) *De fonte fluvium manare perennem*,

A Discite de fonte fluvium manare perennem, (b)
 Qui nutrit illum, bisenos gratia fructus,
 Exit et in terram, ventosque in quattuor orbis,
 Tot fluit in partes fontis color et sapor unus.
 Sic et apostolico decurrit Ecclesia verbo,
 Ex utero Christi, Patris omnis gloria plena,
 Sordes diluere et fata mortua vivificare.
 Quattuor in numero diffusum in gentibus unum,
 Electaque fide susceptum, docior opinus
 Tradit Evangelium Paulus sine crimine mundum,
 Absque hoc et Galatas vetuit discedere sanctos,
 Quos falsi fratres se circumcidere suasos,
 Atque elementa sequi, nova libertate relicta,
 Umbra futurorum veteri servire docebant.
 Has habuit Galatis causas conscribere Paulus,
 B Non ut Evangelii partem pro corpore toto
 Exciperent modicam, majori parte relicta.
 Atque adeo non verba libri, sed missus in orbem
 Ipse Christus, Evangelium est, si cernere vultis,
 A Patre qui venit, solus bona nuntia portans
 Testificata prius; cujus ingens gloria complet,
 Ostendens opere quantus sit conditor orbis.
 Cujus facta, simul dictis conjuncta, fideles
 Illi, Matthæus, Marcus, Lucasque, Joannes,
 Conscripsere, mera, non extera verba locuti,
 Spiritu sancta Dei, tanto presente magistro.

CAPUT III.

Hic agnus Paschæ suspenditur hostia ligno; (c)
 Hunc Paulus phase, conscribens decreta Corintho,
 Occisum tradit vitamque, Deumque futurum
 C Promissum patribus, quos illectaverat ante.
 Cernite quid virtus, quis paschæ possit imago,
 Sic verum quid sit poteritis pascha videre.
 Ne fidus pater, et vates (d) cui pignus et hæres
 Clarus erat, quem forte Deus donaverat illi,

LECTIONES VARIANTES.

(2) Et non legit Obert.

COMMENTARIUS.

etc. Solemne esse, Beda teste, poetis christianis, ut e in fine producant, duabus in dictione altera consonantibus sequentibus; sicuti, exempli gratia, tum hic auctori, et non semel postmodum, tum, Juvenco, l. IV: *Aspicite scribas*; et Prudentio Cather. *cæde stupenda*. Alludit autem ad bisenos apostolos, quorum sumus *exiit in omnem terram et in ventos quattuor orbis*, id est: in fines orbis terrarum, sicuti legitur Psal. XVIII. Atqui emendavimus: *Sordes diluere*, pro *sordide*, ubi nō: accipit *fata mortua*, pro *mortuis hominibus*, et mox: *Electaque fide*, pro *electoque*.

CAP. III. — (c) *Hic agnus Paschæ suspenditur hostia ligno*, etc. Alludit ad illud I Cor. V: *Pascha nostrum immolatus est Christus*; et illud: *vitamque Deumque futurum*, refertur ad id quod sequitur: *Promissum*, ubi sequitur vox antiqua *illectaverat*, et mox poetico more producta in penultima vox, *poteritis*.

(d) *Ne fidus pater, et vates*, etc. Abrahamum intelligit, cui (Gen. XXII) pro Isaac ejus filio ad immolandum,

Connexus capite spinis ostenditur agnus,
 sicuti in eo quod sequitur:

Cujus de mort pi ti
 Esset ut in signo,

Hunc Deo mactaret, merito tentatus amore ;
 Supplicium magnum, sanctus pro sanguine sanguis
 Connexus capite spinis ostenditur agnus
 Hostia sancta Deo. Cujus de morte piali
 Esset ut in signum et vastatæ pignora gentis,
 Sanguine signantur postes et limina multa,
 Immane auxilium, caro testis creditur esca.
 Jesus transgressus Jordan terraque potitus,
 Lege dedit pascham, gaudens atque immolat agnum.
 Et reliqui magni reges sanctique prophetæ,
 Non ignorantes certæ promissa salutis,
 Ingentemque, metu pleni, transcendere legem,
 Venturam summæ virtutis imagine molem,
 Inspecam e speculo celebrarunt ordine pascham.
 Denique, si celeri primordia mente recurras,
 Invenies funesta nimis, post impia verba :
 Credulus heu ! facile nudatus tegmine vitæ,
 Pellibus ut tegetetur homo, suspenditur agnus,
 Aut peccata necat, aut sanguine funera delet,
 Aut cooperit nudos, fovet aut suo vellere vulnus (a),
 Non pecoris sanguis humano sanguine pluris,
 Ut pro peccatis oblatus dirimat iram,
 Aut multæ plebis, veluti si carior agnus.
 Auxilium immane, tantæ tutela salutis,
 Oblatus potuit pretium satis esse redemptis. (1)
 At Deus omnipotens, cæli terræque creator,
 Immensus, vivus, perfectus, luce perennis,
 His non placatur, pecudum neque sanguine gaudet.
 Omnia mactentur pecora, grex omnis in aras
 Decremet, ut veniam vel peccati expiet unus :
 Nequaquam Domini sapiens maculata figura,
 Tam vili pretio caro fœda paravit honores ;
 Sed spes et promissa fides mortalibus olim,
 Hæc operata tulit, magnæ rationis imago,
 Præmeditata Patris, nimia pietate parata
 Venturum Christum terris, hominemque futurum ;
 Quem visum Joannes, baptismi primus apertor,
 Et vatum socius, necnon et apostolus ingens,
 Præcursor missus certus, testisque fidelis,
 Augustus vita, sublimi laude notatus,
 Olim pascha Dei, verum quærentibus agnum,
 Ostendit tandem venisse, piacula facti
 Qui delicta suo multorum sanguine solvat,
 Pro reprobis probus, et charus, pro vilibus unus,
 Corpore homo vitæque Deus, mactatus ut agnus,
 Acciperet nos et nobis se effunderet ipsum.

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Salutis Pam. Venet.*(2) *Paucis Pam.*

COMMENTARIUS.

ad Exod. c. XII, ubi *sanguine agni* paschalis jubentur signari postes et limina multa, pro quo malim legere *multa*; sed nihil immutavi. Quibus adjicit et *Pascham* celebratam, Jos. V. Castigavimus autem paulo post, aut *sanguine funera delet*, pro *dolet*.

(a) *Fovet aut suo vellere vulnus*, etc. Hic per licentiam poeticam corripitur o litera in fine dictionis suo, sicut tetiam frequenter postea in hisce libris, de aliis christianis poetis idipsum vide apud Bedam. Emendavimus etiam ut *pro peccatis*, pro *aut*, ut id quod præcedit, non *pecoris*, sit interrogatio, et accipiatur more Tertulliano, *Non*, pro *Nonne*. Porro *agnum*

TERTULLIANI II.

A Sic placuit Domino mortem spoliare superbam ;
 Sic poterit miserandus homo sperare salutem.
 Hunc pascham Paulus mactatum prædicat agnum ;
 Nec species Domini pecceris sublimis inertis
 Consimilis patitur, quapropter dicitur agnus ;
 Sed quia lanities renovata hæc corpora vestit,
 Dat tegimen multis, unquam nec deficit ipse.

CAPUT IV.

Sic Dominus virtute Patris, quos morte redemi. (b)
 Exutos sua luce tegit, quæ semper in illo est.
 Ergo Pastor ovem qui perdidit, ipse requirit.
 Is robur spinasque vitæ calcare paratus,
 Aut rabiem superare lupi, pecudumque potiri.
 Eripere fortis, contemptis dentibus ultro,
 B Objectat sese leo pelle obiectus ovili,
 Decipiens habitu, rapturus sanguine fauces:
 Adam vi captum sic quærit Christus ubique,
 Ipse viam gradiens, qua mors operata ruinam est
 Omnia perlustrans veterum monumenta virorum,
 Singula perspicuens, exemplis omnibus unus,
 Ex utero incipiens inimicam expellere mortem,
 Conceptæ simul in gremio cum semine carnis
 Ætates omnes tacita sapientia lustrans,
 Debita suscipiens, cunctos mundare paratus,
 Reddere factori multos, quos sparserat unus.
 Et quia terribilis puteo demersus iniquo
 Vir cecidit, suasit virgo subducta dracone ;
 Consilio placuit, tegmen cœleste reliquit ;
 Arguit hos lignum nudos, mors atra coegit,
 C Ex eadem massa simili ratione relecta
 Jam renovata, redit flos carnis, et hospita pacis (2)
 Virgine desponsa caro, non ex semine nato
 Artifici conjuncta suo, sine debito mortis
 Angelus hæc mandata Patris, per sidera defert
 Lucida, ut angelica credantur nuntia fama,
 Virginis ut virgo; carnis caro debita solvat.
 Talibus ingressus sequitur vestigia mortis
 Parvulus immanis, senior puer et juvenis vir.
 Post, ubi justa viri completa est roboris ætas,
 Paulatim solitus socia deperdere vita ;
 In fœdas etiam rugas et inertia membra
 Mutari specie vacuatis sanguine venis
 Constitit, haud habitum passus veterascere carnis,
 Quave manum extendit temere contingere lignum.
 D Qua die quove loco cecidit clarissimus Adam (c),

Christum probat etiam ex Evangelio Joan. I.

CAP IV. — (b) *Sic Dominus virtute Patris*, etc. Tertullianicum est *pecudumque potiri*, et *eripere fortis*; sic enim legimus e in line producta, pro eo quod erat *eriperet*. Item, *virgo subducta dracone*; item non multo post *sine debito mortis*, sic enim castigavimus pro *debita*, sicut etiam *vestigia mortis*, pro *mortem*. Rursus vero ad stylum auctoris pertinet *manum extendit*, etc., *contingere lignum*.

(c) *Qua die, quove loco cecidit clarissimus Adam*, etc. Sic emendavimus, pro *carissimus*. Atqui quod hic dicit, et mox clarius repetit his verbis :

(Trente-quatre.)

Hac eadem redeunte die volventibus annis
 In stadio ligni, fortis congressus athleta ;
 Extenditque manus, pœnam et pro laude secutus
 Devicit mortem, quia mortem sponte reliquit,
 Exiit exuvias carnis et debita mortis ;
 Serpentis spoliū, devicto principe mundi,
 Adfixit ligno, refugarum immane trophæum.
 In cuius signum Moses suspenderat anguem,
 Et quotquot fuerant multis serpentibus icti,
 Adspicerent ipsum fictum fixumque draconem
 Post, ubi secretas inferni venit ad undas,
 Atque suum victor captivum luce relexit,
 Adstanti jussunq̄ue Patris virtute peregit,
 Sponte suum corpus quod liquerat, ipse recepit.
 Causa hæc mortis erat, eadem via facta salutis ;
 Nuntius ille doli, sed pacis nuntius iste ;
 Sponsa virum necuit, genuit sed sponsa leonem.
 Virgo viro nocuit, sed vir de virgine vicit.
 Cujus in exemplum, sopito corpore somno,
 Sumitur ex latere mulier, quæ costa mariti ;
 Quam carnem de carne sua deque ossibus ossa,
 Evigilans dixit, præsertim mente locutus.
 Mira fides, merito Paulus certissimus auctor,
 Christum de cœlis Adam docet esse secundum.
 Veritas ipsa suis exemplis usa refulget ;
 Nec cupit ex alieno acres ostendere gressus :
 Pauperis hoc opus est, propriæ virtutis egeni :
 Hæc Paulus docuit magna mysteria docta,
 Scilicet in Christo esse decus, tuum, Ecclesia, cer-
 [nens (a)]

Hujus de latere, ligno pendentis in alto
 Corporis exanimi sanguis manavit et humor.
 Fœmina sanguis erat, aquæ erant nova dona lavacri,
 Hæc populi vera est viventis Ecclesia mater,
 De Christi nova carne caro, deque ossibus ossum (1).
 Golgotha locus est, capitis calvaria quondam (b) ;
 Lingua paterna prior sic illum nomine dixit ;
 Illic medium terræ est, hic est victoria signum :
 Os magnum hic veteres (2) nostri docuere repertum
 Illic hominem primum suscepimus esse sepultum,

- (1) Ossa *Venet.*
 (2) Veteris *Obert.*

Golgotha locus est, capitis Calvaria quondam, etc.
 Os magnum hic veteres nostri docuere repertum,
 Hic hominem primum suscepimus esse sepultum, etc.
 Habes etiam apud B. Cyprianum tract. *de Resurr. Christi*, ubi vide similes veterum locos in annotationibus nostris, num. 5. Auctori peculiare est quod etiam eodem die passum scribit Christum quo Adam cecidit.
 (a) Scilicet in Christo, esse decus, tuum Ecclesia cernens, etc. Corruptus est hic versus, cui, quod deessent MS. codd., medere non potui ; ubi interim prima syllaba vocis *Ecclesia* corripitur, quod peculiare est auctori tum supra hujus l. VI, c. 2, *Decurrit Ecclesia verbo*, tum hic, tum paulo post :

Hæc populi vera est viventis Ecclesia mater,
 et lib. III ; infra, cap. 7.

Esse caput Christum, sunt ejus Ecclesia membra.
 Suspicio autem etiam ibi mendam subesse : *fœmina sanguis erat*,

A Illic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
 Pulvis Adæ ut possit veteris cum sanguine Christi
 Commixtus, stillantis aquæ virtute levari (5).
 Hæc ovis est una quam se per sabbata vivam (c)
 Inferni e puteo statuit subducere pastor.
 Propterea cunctæ carnis præmortua membra
 Curabat sabbathis, aut cæci a germine nati
 Lumina, quæ nondum dederat, cernendo peregit ;
 Aut hominem totum exanimem, per sabbata vivum
 Deque sepultura, præsentī plebe, vocavit ;
 Ipse novi factor, veteris bonus ipse refector,
 Aut quæ defuerunt supplens, aut perdita reddens.
 Hæc ineunte die sancto sperantibus in se
 Facturus plene pro pacto, posse docebat.

CAPUT V.

B Quid? caro si moritur, nec spes datur ulla salu-
 [tis (d)],

Quas habuit causas hominem se fingere Christus,
 Et medicare homines, aut curam carnis habere?
 Corruptela potens liquefactum solvere corpus :
 Non poterit virtus Domini revocare solutum?
 Credunt interitu qui non sua corpora solvi,
 Non credunt Domino, sua qui vult mersa levare,
 Aut nolle præstare bonum, neque posse potentem
 Dicunt, ignari quanto de crimine lactent,
 Infirmas ausi causas præponere morti.
 In grano latet arbor, et hoc nisi terra sepultum
 Putrescat, non dat decoratos arbore fructus.
 Jam liquidæ stringentur aquæ ; stridente rigore
 Saxa fient, et semper erunt, nisi magna potestas

C Solverit inducto molli spirante tepore.

Viticulæ in gracili latet ingens corpore botrus ;
 Si quæras, non est : cum vult Deus, esse videtur.
 Arboribus folia, spinis rosa, germina campis
 Mortua deficiunt, et rursus viva resurgunt.
 Hæc homini Deus ante oculos revocata reformat,
 Propter quem locuples primus large omnia fecit.
 Omnia nuda cadunt, suo corpore singula vestit :
 Cur hominem solum, cui tantos fudit honores,
 Non tantum revocet sibi, quem super omnia fecit?

LECTIONES VARIANTES.

D (5) Levare *Obert.*

COMMENTARIUS.

(b) *Golgotha locus est, etc.* Producitur hic media hujus vocis syllaba, quæ Hymno de Pascha Domini, apud Cyp. corripitur :

Est locus, est omni modis quem corninus ab-
 Golgotha Judæi patrio cognomine dicunt.

sienti etiam a Juvenco, lib. IV. *Ubi ruris Golgotha no-
 men.* Castigavimus autem mox : *stillantis aquæ virtute
 levari*, pro *levare*.

(c) *Aut hominem totum exanimem per Sabbata vi-
 vum, etc.* Peculiare est hoc auctori, quod insinuet
 resuscitationem Lazari (Joan. 11) factam in sabbato ;
 nam de illo illum loqui manifestum fit ex eo quod se-
 quitur : *Hæc ineunte die sancto, etc.*

CAP. V. — (d) *Quid caro si moritur, nec spes da-
 tur ulla salutis, etc.* Emendavimus : *Quid?* pro *quod*,
 et *salutis*, pro *saluti*. Est autem Tertullianicum, *me-
 dicare, etc.* : *Non poterit, etc.*, pro ; *Nonne*.

Ergo caro et sanguis Dei regno digna negatur (a),
 Tamquam sit Paulus proprie de carne locutus.
 Ille quidem magna docuit, sed inania corda.
 Carnali sermone putent; nam pristina facta
 Sanguinis et carnis voluit sub nomine dicta,
 Cœlestis magni memoratus verba magistri,
 Qui per aquam de se genitis sui nomen honori
 Donavit, pignusque suo de spiritu fudit;
 Ut cujus fuerant homines virtute redempti,
 Hujus et acciperent renovati nomen honoris.
 Ergo, quia populis, nondum suo fonte renatis,
 Sordibus antiquis tectis, et debito mortis
 Ex veteri causa regnum cœleste negavit,
 Dicens humanum rursus debere renasci;
 Quod natum est de carne, caro est, de spiritu, vita.

A Radicis veteris nova germina gloria mutans
 Ablutum corpus jam non de carne vocari;
 Hoc sequitur Paulus, sic est de carne locutus,
 Denique dixit oportere superindui vestem (b),
 Hunc habitum fragilem, mortalem contegi formam.
 Non aliud corpus dari, sed prius illud inermem
 Undique regno Dei lato circumdari totum,
 Momento aspectus oculi mutabitur, inquit,
 Ut rufæ ceræ facies disparet herba,
 Et mutat proprium candenti sole colorem:
 Sic eadem caro fulgenti de gloria sumens,
 Gaudebit semper gaudens et morte carebit,
 Devictum clamans crudelem corporis hostem,
 Glutitam mortem, fortis victoria Christus,
 B Ingentes Deo summa ferens ad sidera laudes.

COMMENTARIUS.

(a) Ergo caro et sanguis Dei regno digna negatur, etc. Pulchre interpretatur illud Apost. I Cor. IV: Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt; de quo latius supra L. de Resurr. carn. c. 46, 49, 51. Castigavimus autem mox Carnali sermone putent, ut derivetur a putere, pro putant, ac paulo post rursus et debito mortis, pro debita. Item humanum (nempe genus)

rursus debere renasci, pro humano.

(b) Denique dixit: Oportere superindui carnem, etc. De hoc Apost. II Cor., V, loco etiam supradicto lib. latius, cap. 41, 42 et 43; sicuti etiam de illo: in Atomo, in momentaneo motu oculi, ibidem. Atqui rufam ceram more suo rubeam intelligit, et glutitam usurpat pro deglutitam.

LIBER TERTIUS.

DE CONCORDIA PATRUM VETERIS ET NOVI TESTAMENTI.

ARGUMENTUM, ETIAM IPSIUS AUCTORIS.

Tertius, ingenua gentem de matre creatam,
 Vatibus et patribus sacros esse ministros.

Ubi subintelligi debet TRADIT, aut quid simile: tractat enim libro tertio (quod adeo etiam titulo adjecimus) de concordia patrum veteris et novi Testamenti, occasione illius Apostoli (Gal. IV, ex Isa. c. LIV): SCRIPTUM EST ENIM: LÆTARE, STERILIS QUÆ NON PARIS; ERUMPE ET CLAMA, QUÆ NON PARTURIS, etc. Et illius: ILLA QUÆ SURSUM EST JERUSALEM LIBERA EST, QUÆ EST MATER NOSTRA. Hoc enim (est) quod in dicto argumento dicitur: INGENUA GENTEM DE MATRE CREATAM. Plura autem habet auctor initio libri V, sed ita obscura, ut præstet suo loco dumtaxat tractare.

CAPUT PRIMUM.

Jam genuit, quondam sterilis cognomine, ma-
 [ter (c),
 Jamque novus gaudet populus de libera natus,
 Expulsa famula merito cum prole superba;
 Viventis quoque fontis aquas ingrata reliquit,
 Et tepidis errans ardenti sidere potat.
 Jam possunt gentes Abraham clamare parentem,
 Quæ vocem Domini simili ratione secutæ,
 Omnia liquerunt peregre se sistere vitæ.

C Lætare, o sterilis, promissam concipe plebem;
 Erumpe et clama, qua nulla prole beata.
 De qua dicebat per vates Spiritus olim:
 Hæc genuit gentem multis ex gentibus unam,
 Cujus principio semper pia membra laborant:

CAPUT II.

Hujus Abel justus, pastor pœndumque magister,
 Fraternæ occidit quem olim violentia dextræ;
 Hujus Enoch, insigne decus, de corpore mem-
 [brum (d)

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (c) Jam genuit, quondam sterilis cognomine mater, etc., veterumque Patrum et nostra Ecclesia. (Gal. IV) in carnem redegit, ita cum subdit: Viventis quoque fontes aquas, etc., alludit ad illud Gen. XXI, ubi Agar legitur utre aquæ in scapulis imposito errasse in solitudine. Videtur interim alia aliqua vox substituenda pro tepidis, sed non licuit

D ob inopiam cod. MS. corrigere.

CAP. II. — (d) Hujus Enoch, etc. Peculiare hoc est Auctori, quod scribat: Enoch a Deo digressos populos consilio revocasse, qui etiam per præoccupationem gigantes nuncupat impios civitatis diaboli ministros, de quibus Gen. VI sub Noe primum fit mentio in Scripturis.

A (1) Deo digressos populos facinusque sequentes,
Deum furit in terris refugarum turba latronum;
Sacilegum genus ut fugeret crudele gigantum,
Consilio revocabat, in omnibus ipse fidelis.
Ingenti gemitu placuit, meritoque labore
Translatum magno pignus servatur honore.
Perfectus laude et sine culpa Noe repertus (a)
Testificante Deo justus in adultera plebe,
Bis quinquagenis aream qui texuit annis,
Venturum exedim factis et voce ferebat;
Promeruit tantis ereptus mortis ab undis,
Et cum prole sua servatus. Gente sequente
Est Abraham, ejus quatos vos esse negatis,
Qui primus, genere et patria et genitore relicto,
Voce Dei suasus, secessit in extera regna,
Tanto Dei meruit sublimis dignus honore (2),
Gentibus ut pater et populis credentibus esset.
Cum patribus Jacob, quorum pater ipse, per omne
Vitæ suæ spatium latissima tempora Christi
Præcæcinat verbis, actu, virtute, labore.
Hunc sequitur Joseph, fædæ sine sorde juventæ,
Carceris et duræ conficta calunnia poenæ:
Gloria post gemitus, regniq; secunda corona,
Inque fame panis tribuendi larga potestas.
Tam propria Christi, tam lucida lucis imago
Omnibus est manifesta, quibus sunt lumina menti,
Ut speculo vultus firmam spem cernere possint.
Judas ipse pater, regalis sortis origo,
Unde duces geniti, ejus de semine reges
Nunquam defuerunt, donec ventura potestas
Gentibus expectata diu promissa veniret.

CAPUT III.

Dux populi Moses, qui limina regia liquit,
Spernens divitiis florentes tempore parvo,
Maluit afflictus populi portare labores
Subnixâ cervice, minis non territus ullis,
Quam sibi delicias multasque remittere poenas,
Pro magnaque fide, pro tanto mirus amore,
Armatus virtute Dei magnalia gessit:
Percussit gentem plagis, terramque reliquit,
confundit regem durum, populumque reducit;
Calcavit fluctus, hostes demersit in undis;
Fecit aquam dulcem per lignum, semper amaram,
Cum Christi populo manifeste multa locutus,
Cujus de facie lux et nitor ore refusit;
Acceptam legem per paucos fudit in orbem,

(1) A abest. ap. Obert.

(2) Tantos honores Obert.

(a) Perfectus laude et sine culpa Noe, etc. Quod de Noe tradit, magis cum Scriptura convenit, ubi cum legatur: *Erunt dies illorum centum viginti annorum*, tacite interpretatur (omissis duntaxat 20 annis, forte quod in carmen non tam commode posset referri) de spatio poenitentiae impiis relicto, dum dicit:

Bis quinquagenis aream qui texuit annis.

CAP. IV.—(b) Numerus Tau littera Græca, etc. Hoc sibi vult, Tau litteram græcam, exprimere numerum trecentorum, quod, præterquam quod notius sit quam ut probatione indigeat, etiam supra ostensum est ex Tertulliano, Irenæo, et aliis lib. de *Præscript. adv. hæc.*,

A Exempla implicita propriorum certa laborum,
Percussit petram, jussus quoque flumina fudit;
Extenditque manus, ut signo vinceret hostem.
Omnia de Christo, per Christum cuncta loquuntur.
Hic probus et magnus cum laudis pace quiescit.
At Jesus Nave filius, Ausus ante vocatus,
Spiritus hunc sanctus socium sibi nomine junxit
Hinc fluvium scidit, et populum transire coegit;
Distribuit terram gratis, promissa paterna;
Solem cum luna statuit, dum vinceret hostem;
Expulit externas gentes prolemque gigantum;
Excidit lucos, aras et templa subegit;
Omnia legitima solemnitate mente peregit;
Nominis exemplum Christi, virtutis imago.

CAPUT IV.

B

Quid de Jadicibus populi per singula dicam?
Quorum virtutes si conscribantur in unum,
Verborum spatio numerosa volumina complent.
Attamen ex multis paucorum dicere vitam,
Corporis explendi verborum postulat ordo.
Ex quibus ut Gedeon dux agminis, acer in hostem,
Non virtute sua tutelam acquirere genti,
Firmatusque fide signum petit excita menti,
Quo vel non posset vel posset vincere bellum,
Vellus ut in noctem positum de rore maderet,
Et tellus omnis circum siccata jaereret,
Hoc inimicorum palmam coalescere mundo;
Atque iterum solo remanenti vellere siccò (5),
Hoc eadem tellus roraret nocte liquore;
C Hoc etenim signo prædonum stravit acervos,
Congressus populo Christi, sine milite multo,
Trecenteno equite (numerus Tau littera Græca) (1)
Armatis facibusque et cornibus ore caudentum.
Vellus erat populus ovium de semine sancto;
Nam tellus variae gentes fusæque per orbem;
Verbum quod nutrit, sed nox est mortis imago,
Tau signum crucis, et cornu præconia vitæ,
Lucentesque faces in ulychno, spiritus ardens
Scilicet hoc testamen erat virtutis imago,
Non prius angelica mortis fera prælia vinci,
Quam populo indocili merito sua culpa relicto,
Florentesque fide gentes in laude receptæ.
Debbora quin mulier super omnem maxima formam,
Pro patria quæ belligero subnixâ labori,
D Stipite sub palmæ populum vicisse canebat (c).

LECTIONES VARIANTES.

(5) Fuco Paris.

COMMENTARIUS.

cap. 50, hæc. 15, de hæresi Marci ex Græcorum Alphabeto. Hic vero propterea hinc illud affert, ut probet Gedeonem in figura Tau signi crucis trecentos equite (ubi accipit equitem carminis gratia, pro omni milite. Nam Jos. VII solum legitur de 50 viris) stravit prædonum acervos. De quo signo Tau plura supra lib. III advers. Marc., cap. 25 et lib. adv. Jud., cap. 11. Aliqui paulo post testamen usurpat Auctor, pro testamento. (c) Stipite sub palmæ populum vicisse canebat, etc. Alludit ad Canticum Debboræ, quo celebrata Sisara in temporibus clavo, sive, uti habent LXX, palo tabernaculi, quos ex palma olim condici solere videtur Auctor, qui etiam istud tradit signum fuisse Christi

Quapropter victi simul hostes terga dedere :
 Sisara dux fugit, cui non vir, nec manus ulla
 Restitit. Hic Baal Christi victoria signo
 Exemplo refuga, devicit foemina ligno.
 Jephtha fide firma, qui duro vulnere votum
 Ausus mercedem belli Deo dicere grandem,
 Hic quia quæ non vult Dominus promiserat amens.
 Occurrit primo charum sibi pectore pignus :
 Nulli sperata cecidit quod sorte repente,
 Promissum ut staret, solvit pia jura parentis,
 Peccati votum violenta mente coperuit (a)
 Immanis timor orbata solatia vitæ
 Pro scelere obtinuit famam, pro crimine laudem,
 Necnon Sansonis super omnia corpora vires,
 Spiritus hoc donum capiti concessa potestas,
 Pro populo solus, nullo mucrone, nec armis,
 Os retinens asini, prostravit corpora mille :
 Vincula nulla virum vinctum potuere tenere ;
 Gloria sed postquam captivi mota recessit,
 Occidit, atque hostes victus sua morte redemit.

CAPUT V.

Mirificus Samuel (b), cui reges ungere primum
 Præceptum, dare chrisma viros ostendere christos
 Talibus in vitæ spatio laudabilis egit,
 Ut quaque (1) post requiem prophetica jura teneret.
 Psalmographus David, magnus rex atque propheta (c),
 Passurum Christum submissa voce canebat,
 Sponte quod ingratus populus sine lege peregit,
 Cui Deus ex utero fructum promiserat olim,
 Prolem sublimi solio suo ponere sanctam :
 Fixa fides Domini quæ sponderat, omnia fecit.
 Æmulus Ezechias, populi corrector inertis,
 Oblitis (2) legem qui restauravit iniquis,
 Hæc olim mandata Dei prior omnia jussit,
 Qui precibus bellum, non ferri cuspidem solvit.
 Hic moriens, lacrymis annos ac tempora vitæ
 Accepit, merito talem tulit actus honorem.
 Ingenti zelo Josias, rector et ipse,
 Tantum nemo supra nec postea taliter egit :
 Idola destituit, destruxit templa nefanda,
 Atque sacerdotes super aras igne cremavit,
 Ossa prophetarum falsorum cuncta refodit,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quoque *Obert.*
 (2) Ablatis *venet.*

(3) *Currere alii.*
 (4) *Voluerant alii.*

COMMENTARIUS.

victoriæ in ligno, verbis licet obscurioribus, et quantum apparet mendosis.

(a) *Peccati votum violenta mente coperuit*, etc. Eodem pertinet quod sequitur :

Pro scelere obtinuit formam, pro crimine laudem

de *Jephthe*, qui ex voto quod amens Deo promiserat, filiam suam immolavit in holocaustum. Quomodo autem crimen illi imputetur, cum tamen ab Apostolo (*Hebr.*, II) in justorum recenseatur catalogo, tractat late auctor *Quæst. et Respons.* inter opera B. Justinii Martyris, dicens permisisse Deum illud criminis, ut posteriori documentum acciperent, ne unquam vota sua Deo indefinite nuncuparent, et in justorum nomenclaturam nomen ejus esse insertum, quod pieta-

A Incenditque aras adolenda cadavera lignis.
 Insignis fidei in laudem (memorable) tactus
 Nobilis Helias, qui nondum debita mortis
 Gustavit, quoniam rursus venturus in orbem est :
 Ergo infracta fides, populum regemque furentem,
 Militiam Domini qui deseruere beatam,
 Verberibus flammis castigans hostes amaris,
 Sidera conclusit, tenuitque in nubibus imbrem.
 Esse Deum ostendit cunctis, apparuit error :
 Nam madidæ partes hostiæ fluvio, super aras
 De cælo precibus, veniens vi, flamma comedit ;
 Et quotiens voluit, totiens ruit ignis ab alto :
 Divisit fluvium transgressus et avia fecit,
 Sublatus curru paradisi vectus in aulam est.
 Hujus discipulus sortis successor Heliseus,
 B Qui duplicem Helix petiit sibi sumere sortem
 Ad castigandam violento verberare plebem ;
 Tantum pro Domino et talem spiravit amorem :
 Jordane percusso, pedibus via facta regressus,
 Demersam fluvio relevavit virga securim ;
 Mortificumque cibum in vitalem transtulit escam
 Detinuit pluvias iterato tempore duplo ;
 Mundavitque lepras ; hostes caligine cepit :
 Cujus post obitum jam condita membra sepulchro,
 Abiectus quidam, mactatus cæde latronum,
 Mortuus ut tetigit, revocata luce revixit.

CAPUT VI.

Esaias, locuples vates, cui fontes aperti,
 Tam manifesta fides, verbum Dei ore profudit,
 Largaque per Christum Patris est promissa voluntas,
 C Prætestata viam vitæ atque probata per ipsum est :
 Quem populus sectum liguo sine labe repertum,
 Immeritum demens crudeli morte peremit.
 Sanctus Hieremias quem gentibus esse prophetam
 Æterni virtus jussit, dixitque futurum ;
 Qui quoniam plebis facta inlaudanda revolvit,
 Et fore captivam, nisi poenitisset iniquos,
 In famulos fieri præstata voce locutus,
 Vincula dura tulit, squalenti (3) carcere clausus,
 Inque luto putei fames hausit tabida membra :
 Sed postquam quæ noluerant (4) audire probavit,
 D Atque hostes vinctum populum duxere triumphis,

tis suæ erga Deum observationem filix suæ mactatione declaraverit. Quale quid etiam habet B. Augustus, *Quæst. in lib. Jud.*, cap. XLIX, et ex parte lib. I *de Civitate Dei*, cap. 21. Pertinet vero etiam ad licentiam poeticam illud : *coperuit*, in fine carminis heroici. At qui paulo post de *Samsone* castigavimus : *hostes victus sua morte redemit*, pro : *hostis victos* ; ipse enim jam victus, in vinculis utpote constitutus, hostes suos concussionem columnarum una secum peremit.

CAP. V. — (b) *Mirificus Samuel*, etc. Intelligit unctionem regum Saulis et Davidis, I Reg., X et XVI ; deinde alludit ad I Reg., XII, de innocentia Samuelis, et XXV, de morte ejusdem.

(c) *Psalmographus David, magnus Rex, atque Propheta*, etc. Paucis comprehendit omnes Davidis qua-

Horrida vix tandem caruit sua dextra catenis ;
 Nulla morte virum constat, neque cæde preceptum.
 Ezechiel lidus (1), dives cui gratia verbi
 Concessa est ; peccatorum secreta videre,
 Afflictus lugere suos, vix iamque precari,
 Censere vindictam sanctorum cæde futuram,
 Sanctorumque locum regni, carnisque soltem
 Spiritu implicitus, gressus aditusque videre.
 Osee, Amos, et Micheas, Joel (2), Abdia, Jonas (a),
 Atque Naum Habacuc, Sophonias, Agæusque,
 Zacharias vim possus, et angelus ipse Malaehim ;
 Ili vates Domini, quorum chorus usque canentum,
 Ac pariter laudis propriam meruere coronam.
 Quam magnus Daniel ! qualis vir ! quanta potestas !
 Qui falsos testes ipsorum prodidit ore (b),
 Servavitque animam damnatam crimine ficto,
 Somnia secreta et regis prior ore resolvit ;
 Prævitit Christum reguorum solvere membra ;
 Pro Domino reus est, factus quoque præda leonum ;
 Servatisque palam cunctis, in pace quievit.
 Hujus tres socii vix digna laude canendi (c),
 Ex numero tanto decretum regis iniquum
 Contempsero pû, quorum data corpora flammis,
 Tradere se pœnis potius pro nomine magno,
 Quam genibus nixi simulacro pondere palmas :
 Jam præclara fides, jam spes super omnia fulgens
 Extinxit rabidos ignes, et vici iniquos.
 Esdras vates, legis doctor et ipse sacerdos,
 Qui populum captum post tempora plena reduxit,
 Ignibus et multa consumpta volumina ratum (d)
 Spiritus completus, memori omnia reddidit ore.

CAPUT VII.

Grandis Joannes super omnes semine natos ;
 Cujus difficile poterimus dicere laudes :
 Abditæ carnis, Domini præcursor apertus,
 Abditæ Christi, prior ipse reatus ab illo,
 Fœderis ille novi prius veterisque supremus,
 Proque via vera prior hostia cæsus obivit.
 Ecce Deus Christus ; pariter hisseua juvenus,
 Omnibus una fides, amor unus et una potestas,

(1) Sidus ulû.

litates, de quo sequentem versum castigavimus :

Passurum Christum submissa voce canebat,

pro *cujus se voce canebat* : sicut et de Ezechia illud,

Abditis legem qui restauravit, iniquis,

pro *abditis* ; per iniqua enim intelligit que excelsa vocantur in Scripturis. Paulo post obscurum est illud de Josia :

Inconspicque iras abolenda colivera liguis,

nisi subintelligatur : *ad abolenda*.

CAP. VI. — (a) *Osea, Amos et Micheas, Joel, Abdia, Jonas, etc.* Similiter et hic necessario substituiamus : *Joel, pro Amos*, utpote cum inter 12 Prophetas maiores, quos enumerat, ille unus sit.

(b) *Qui falsos testes ipsorum prodidit ore, etc.* Etiam hinc confirmatur historia Sossanæ, Daniels XIII, quam cum Græcis inter prima Daniels facta recenset Auctor, de cujus auctoritate latius supra tom. II, lib.

A Flos hominum, mundo lucentes lumine Christi,
 Et comites et apostolici, qui vera locuti,
 Auribus am vivere, oculis videre salutem,
 Tractavere non corpus de morte receptum,
 Convixere cibo assidue, testantur ut ipsi.
 Hinc Paulus, prælectus apostolus in vice missus (e),
 In cælos raptus vidit quoque ; missus ab illo,
 Barnaba cum comite, sociisque prioribus, mo
 Fœdere conjunctis, per gentes tradit ubique
 Esse caput Christum, suum cujus Ecclesia moneri,
 Corporis ipse salus, membrorum vita perennis ;
 Ipse caro factus, pro cunctis ipse peremptus,
 Ipse resurrexit primus, spes una salutis ;
 Discipulisque suis formam dedit : hi simul omnes
 Indignas varie pœnas pro nomine passi.

B CAPUT VIII.

Talia membra gerit specioso corpore mole
 Libera, quod nunquam Domini præcepta reliquit,
 Inque domo senuit, Domino lectissima semper,
 Invidiam, pœnas ejus pro nomine passa :
 Nam sterilis quoniam, mundum secura futuri,
 Ediderit populum cælesti, semine natum.
 Atque suæ famulæ, portavit spreta dolorem,
 Hanc sterilem quondam, nunc tempus cernere matris
 Heredem natum suæ libertatis habere,
 Non similem famulæ, quanquam de semine celi
 Conceptum genuit, sibi conditione jugatum :
 Absit ut illicitis verbis, temeraria voce
 Egregios homines, ardentia sidera cæli,
 Semine conjunctos tantum, vel sanguine plebi,
 C In solidum passim famulum dicatis atrocem,
 Aut populum Domini legis mandata secutum,
 Servili specie quisquam putet esse loquendum.
 Sed peccatorum vacuam sine mente catervam,
 Qui promissa Dei, dubia spe, corde locarunt,
 Præsentis vite misera dulcedine victos,
 Debita servitio capitis sua cnipta subisset,
 Si legem plebi peccati causa jugabit.
 Nam servire Deo, totoque incumbere corde
 Intemerata fides, libertas sponte paratur.

LECTIONES VARIANTES.

(2) Simul Obert.

COMMENTARIUS.

D de Corona milit. cap. 4, nm. 45. Est autem obscurus, et fortassis mendosus ille versus :

Servatisque palam cunctis in pace quierit.

(c) *Hujus tres socii, etc.* Intellexit Ananiam, Azariam et Misaelem, de quibus ubi dicit : *Tentatio parvis, etc.*, subintelligendum : *malentes, aut qui simile.*

(d) *Ignibus et multa consumpta volumina ratum, etc.* De omni instrumenta judicæ literaturæ per Esdras instaurato, vide supra tom. II, lib. de Habit. milich, cap. 5, nm. 35. Quibus addit quod id satis julectur his verbis, I Esdr., VII : *Esdras paravit cor suum ut quæreret legem Domini, et : Esdras audivit, scriba libri sermone mandatorumque Domini.*

CAP. VII. — (e) *Hinc Paulus prælectus apostolus, etc.* Sic castigavimus hunc versum, pro eo qui erat : *Hinc. Loquitur enim de Christo, quem Paulus in cælos raptus vidit, item : missus ab illo. Ratus autem ibi ; pro nomine, accipitur Christi nomen.*

Ergo patres justī, sanctī, sine labe prophetæ,
Adventum Domini multi cecinerunt futurum;
Testanturque fide cœlestia jussa profanis,
Cum quibus immanes satiati gloria Christi,
Consortes virtutis, verba sacrata replentes
Firmavere fidem, factis prædicta probando.

CAPUT IX.

Quorum discipuli, qui successere per orbem,
Conflati virtute viri, nostrique magistri,
Conjunctos operis nobis tribuere honores.
Ex quibus electum magnum plebique probatum
Hac cathedra, Petrus qua sederat ipse, locatum
Maxima Roma Linum, primum considerare jussit.
Post quem Cletus et ipse gregem suscepit ovilis.
Hujus Anacletus successor sorte locatus:
Quem sequitur Clemens; is apostolicis bene notus.
Evaristus ab hoc rexit sine crimine legem.
Sextus Alexander Sixto commendat ovile:
Post expleta sui qui lustrī tempora tradit

A Telesphoro; excellens hic erat, martyrque fidelis;
Post illum socius legis, certusque magister;
Cum vestri sceleris socius, præcursor et auctor
Advenit Romam Cerdo, nova vulnera gestans:
Detectus, quoniam voces et verba veneni
Spargebat furtim; quapropter ab agmine pulsus,
Sacilegum genus hoc genuit spirante dracone.
Constabat pietate vigens Ecclesia Romæ
Composita a Petro, cujus successor et ipse
Jamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.
Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater
Angelicus pastor, quia tradita verba locutus:
Atque pio suscepit Anicetus ordine sortem:
Sub quo Marcion hic veniens, nova pontifica pestis,
Nondum secretum facinus suo corde reclusum,
B Passim vulgo loquens latebrosa perfidus arte.
Sed postquam cœpit mortis proferre sagittas,
Abjectus merito tam sævi criminis auctor,
A sanctis reprobis, patuit mirabile monstrum.

LIBER QUARTUS,

INCERTI AUCTORIS, DE MARCIONIS ANTITHESISIBUS.

Quartus et ipse refert obscura piacula Legis
Esse typum veteris, quæ paruit hostia vere.
Jamdudum exspectata piis cum semine sancto.

Quibus verbis, alias satis obscuris, indicat piacula, id est sacrificia veteris legis, fuisse typum veræ hostiæ, christi. Qua explicatione cum antitheses Marcionis dissolvat, quas hoc libro æmulamenta nuncupat; libri hujus titulo adjecimus: DE MARCIONIS ANTITHESISIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Hæc populo juveni, qui dives, liber et hæres (a)
Possidet æternam spem laudis jure dicatam,
Non ut doctores (solus daret omnia Christus),
Sed famulos Christi, jubet inviolata potestas
Ingenti zelo flagrantis, pacis amore
Armatos, molem belli deducere terræ
Excelsas turres, et mœnia sæva malorum,
Surgentesque minas, populi contra agmina sancti
Detrahere, vacuas voces dissolvere vento.
Quapropter merito nos æmulamenta locuti
Ipsius ex verbis, etiam monumenta salutis
Nitimur exprimere, quæ gratia larga profudit,
Prædonisque plagam sanctis aperire copertam

C Ex improvise ne quis rudis, inscius, auda
Incidat, et captus cœlestia dona relinquat.

CAPUT II.

Ergo Deus cunctis mortalibus unus ubique est (b),
Æternum regnum, profundæ lucis origo,
Fons vitæ, potus sapientia conditus omni.
Protulit ipse orbem, cujus sinus omnia cingit:
Nulla illum regio, nullus locus ambitu claudit;
Materies nulla est facta, ut si sponte perennis,
Quæ fuerit semper, nullo facto recreata;
Cælorum, terræ, maris infernique locator.
Spiritus aeris est divisor, conditor, auctor,
Solutus perpetuus Deus est, immensa potestas.
D Hunc lex esse Deum populo monstraverat unum,

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) *Hæc populo juveni, etc.* Obscurissimum est illud, et fortassis mendosum:

Non ut doctores (solus daret omnia Christus). Correximus vero:

Excelsas turres, et mœnia sæva malorum, etc.

Detrahere, pro: Detraheret. Accipit autem, uti in argumento quoque dictum est: æmulamenta, pro

Antithesisibus: quarum frequens mentio supra, t. III, libris quinque adv. Marcion.

CAP. II. — (b) *Ergo Deus cunctis mortalibus unus, etc.* Hic distinximus: *potus sapientia conditus omni, ut sapientia* Ablativus sit more Auctoris, correpta ultima syllaba: ubi castigavimus: *conditus, pro creditus.* Legimus etiam: *Ut sit sponte perennis, pro, perenni, etc.: infernique locator, pro locatur.*

Cujus vox Mosi pollens in monte locuta est.
 Illius hæc virtus, sapientia, gloria, verbum,
 Filius, immenso genitum de lumine lumen,
 Per vatam voces hunc unum clamat esse.
 Ordine suscipiens Paulus, sic tradit et ipse
 Unum hunc esse Patrem, per quem sunt omnia facta;
 Atque unum Christum, per quem Deus omnia fecit,
 Ad quem se curvare genu plane omne fatetur,
 Ex quo omnis patria in cælo terraque vocatur (a);
 Qui zelat populum summo pietatis amore
 Ut pater, et sancte vult omnem vivere carnem,
 Apparere sibi mundam sine crimine plebem,
 Hoc zelo nostram custodit lege salutem,
 Legitimos monet esse, jubet, castigat et instat,
 Corripuens Galatas fratres et apostolus idem,
 Talem se Paulus zelum se scripsit habere

CAPUT III.

Reddidit ergo Deus gratis peccata paterna
 In cataclysmo eneeans pariter cum prole parentes;
 Genteque jam quarta genitos de stirpe nepotes,
 Cum fere nongentos hos tunc adjuverit annos.
 Judicium durum, sententia sæva videtur,
 Parvulus et Sodomis adhuc insons, mollis, inermis,
 Ut careat vita; quid enim peccaverat infans?
 Quod crudele putes, hoc est pietatis honestum
 Auctores sceleris, facinus ne cresceret ultra,
 Exstinxit sobolemque patrum peccata sequentum.
 Sed non cum patribus pœnas innoxius infans
 Perpetuas luit; ignarus, neque criminis auctus,
 Ne fieret sceleris, consors ætatis adultæ,
 Sponte futura mala, mors immatura resolvit.

CAPUT IV.

Cur Deus ergo jubet pecorum sibi sanguine
 [fundi (b)?
 Legeque constringit, ne quis transcederet errans
 In populo, lapidum præsentem morte minatus.
 Atque iterum hæc reprobatur, negat hæc sibi munera
 [grata,
 Corripuens plebem peccati examine pressam.
 Ipse jubet verax, justus simul ipse repellit:
 Si queris caussas, errans desiste moveri;
 Causa ceteram fidei rationis imagine major.
 Aspice per speculum fulgentis luminis umbram,
 Quid vitulis sanguis, vitulae cinis, hircus uterque;
 Illic dimissus abit, cadit alter at hostia templo:
 Sanguine nam vituli populum, simul omnia vasa,
 Atque sacerdotes et scripta volumina legis,

(1) Nam Obert.

(a) Ex quo omnis patria in cælo terraque vocatur.
 Reservata est ab Auctore in hæc scriptura Ephes. III
 vox græca *παιδιά*, de qua B. Hieronymus adv. Hel-
 vid. scribens fatetur Latinos paternitates vocare,
 quas Græci vocant *παιδιά*, cum ex una radice multa
 generis turba diffunditur.

CAP. IV. — (b) Cur Deus ergo jubet pecorum sibi
 sanguine fundi, etc. Pulchre explicat sacrificia, vituli,
 vitulae, et hirci utriusque: alludens iterum ad e. 9
 Epist. ad Hebr.

(c) Atque sacerdotes voluit sui corporis esse, etc. Ilis

A Sparsit aquæ mixto vates sic jussus ab alto,
 Non (1) propriam speciem, nec speciem virtute vacans
 [tem,

Exemplo vituli passuram in corpore Christum;
 Qui juga dura ferens humeris, temonis aratro
 Fortiter abrupit sua pectora vomere ferri,
 Infundens sulcis animæ sui sanguinis undam:
 Nam templi vasa hæc designant corpora nostra.
 Ipse Dei templum verum, non ante dicatum,
 Namque suo socios homines sibi sanguine fecit
 Atque sacerdotes voluit sui corporis esse (c),
 Ipse patris summi perfectus jure sacerdos.
 Auditum, visum, gressum mandavit inertem,
 Aspersitque libro testes præstata locutus,
 Demonstrans legem suo vinctam sanguine sancto.

B Hanc et per vitulam manifestat victima caussam,
 Sanguine de cujus pro plebe piacula sumens
 Intra velamen primus levita ferebat,

Castrorum extra fores corpus jussuque cremavit,
 Cujus de cinere mundabat corpora lapsa
 Hoc Dominus noster, qui nos sua morte redemit,
 Extra castra, volens populi vim passus iniqui,
 Implevit legem, factis prædicta probando,
 Qui vere mundat plebem contamine plenam,
 Omnia concedens, quasi dives corporis auctor,
 Intra velamen cæli cum sanguine gressus,
 Effundit quem pro multorum mortibus unus.

Ergo sacerdotem magnum decet hostia sancta,
 Quam digne perfectus habens, offerre probetur:
 Corpus habet, hæc est mortalibus hostia vita:

C Hanc dignam magnis, pro cunctis obtulit unam,
 Hircorum species homines dicat esse repulsos
 Ex duobus populis sterile, sine fructibus ambos,
 Quos in Evangelio Dominus quoque dixit, et laudo
 Abs ovibus cerni stantes in parte sinistra,
 Esse quidem quosdam Domini pro nomine passes;
 Sic actum sterilem, fractum velasse, supremo
 Hos merito dignos aræ, decet esse prophetas;
 Abjectos alios, Lazaro ut dives iniquus.
 In sua duritie qui permansere repulsi.

CAPUT V.

Nam velum in medio pendens cernebat utrosque (d),
 Inque duas partes ædem diviserat unam.

Interiora quidem sanctorum sancta vocata.
 Isthic ara sita effulgebat nobilis auro,

D Testamenta simul, tabularum legis et arca,
 Pellibus agnotum cæli contacta colore,

LECTIONES VARIANTES.

COMMENTARIUS.

verbis confirmari veritatem corporis et sanguinis Do-
 mini, supra annotavimus l. IV, adv. Marc. c. 40, m.
 662, ubi ea de re latius. Rursus autem paulo post, dicit
 vitulae victimam explicat, utitur voce: *contamine, pro*
contaminatione. Atqui deinceps, de duobus hircis agi-

CAP. V. — (d) nam velum in medio pendens cernebat
 utrosque, etc. Accipitur *cernebat*, pro: *discernebat*,
 ut pote quod distingueret inter sancta sanctorum, qui
 solus ingrediebatur summus Pontifex, et sancta sibi
 Tabernaculum, in quod intromittebantur ceteri sacer-
 dotes.

Interius vestita auro, media omnia ligno.
 Hic tabulæ legis, hic manna est urna repleta,
 Illic Aaron est virga, crucis quæ germina profert (a),
 Ipsi dissimilis, styracis tamen arbore nata.
 Atque super Cherubin per formam quattuor unam (b)
 Pandebant pennas, et sagmina jussa tegebant.
 Exterius velum, pars ædis aperta patebat (c),
 In faciem lato gravis æris stabat aheni,
 Et candelabrum bis ternis undique ramis
 Connexis medio calamo, totidemque lucernæ.
 Aurea materies complebat lumine templum.

CAPUT VI.

Ergo prior templi facies communis, aperta,
 Declarat ritum populi sub lege morantis,
 In cujus tenebris septemplex Spiritus, unus
 Lucebat sanctus semper plebemque tegebat;
 Hoc candelabrum verum vivæque lucernæ.
 Per legem et vates perlucens corde subactis,
 Inde typum terræ facta ara creditur esse,
 Hic operæ populi, quas non sine sanguine semper
 Obtulit, effuso, vitam sine lege, cruore,
 In patulo passim comparuit omnibus olim;
 Isthic et Dominus pro cunctis hostia factus
 Totam designat terram, specialiter aram.
 Fœderis hinc etiam novi inenarrabilis auctor (d),
 Discipulus Joannes animas pro nomine passas
 Testatur tali sese vidisse sub ara,
 Clamantes Dei vindictam pro cæde potentis;
 Isthic interdum requies; sub corpore terræ
 In parte ignota quidam locus exstat apertus,
 Luce sua fretus, Abrahæ sinus iste vocatur (e),
 Altior a tenebris, longe semotus ab igne,
 Sub terra tamen: hæc ara vocatur aheni,
 In qua velamen pullum memoravimus esse;
 Dividit hæc partes ambas, unaque recludit

A Dissitam ab æterna, cultura et temporis usu.
 Non inimica sibi quamvis distantis amoris,
 Tempore divisa et spatio, et ratione ligata;
 Una domus, quamvis velo partita videtur,
 Atque adeo passo Domino, velamine rupto,
 Cœlestes patuere plagæ, cælataque sancta
 Atque duplex quondam facta est domus una per-
 [ennis.

CAPUT VII.

Interius templum (f), populum de nomine Christi
 Cœlesti cultu, ipsa Dei mandata sequentem
 (Personæ hic propriæ vere non umbra ligatur),
 Perfectis rebus completum tradidit ordo.

Arca, sub exemplo, corpus venerabile Christi
 Ostendit, sacro per lignum spiritu junctum.

B Aeris pelles caro, non ex semine nata,
 Extensa in ligno, simul intus spiritus ardens
 Aurigera specie conflatus, jungitur illi,
 Ut caro pace data, cum spiritu mixta vigeret.
 Carnis et urna typum Domini fert aurea plena,
 Fœderis ipsa novi Dominum declarat aperte;
 Manna, quod est panis cœlestis verus, in illum
 Traditus a Patre, quem tribuit pro pignore sanctis,
 Perfecte dabit hunc illis, qui vincula pacis
 Semper amatores operum tenere bonorum.
 Et tabulæ duplices conscriptæ legis, in arca,
 Significant simul hæc in Christo condita semper,
 Qui vetus atque novum mandatum pertulit ipse:
 Arca Patris summi, per quem dedit omnia dives.
 Et virga styracis fructus nucis adtulit ipsa
 C (Virginis hæc species, genuit quæ sanguine corpus),
 Conjuncta in ligno, sedabit mortis amarum
 Interius fructum dulcem, de Spiritu sancto,
 Sicut Esaias virgam de semine Jesse
 Prædixit Mariam, de qua flos exit in orbem.

COMMENTARIUS.

(a) *Hic Aaron est virga, etc.* In eo quod additur: *crucis quæ germina profert*, videtur esse mendosum illud: *crucis*; vocem autem græcam *κρῦβος*, quam Numer. XVII interpret Vulgatus vertit ex hebræo *amygdala*, auctor *styracis nuce* interpretatur. Et vero communis est vox græca ad utrumque: utpote qua omnis generis nuce significet. Quod vero significavit *Mariam virginem virga Aaron*, habes infra cap. 7.

(b) *Atque super Cherubin per formam quattuor unam, etc.* Alludit partim ad *Cherubim* duo obumbrantia propitiatorium, de quibus Exod. XXV, partim ad quattuor animalia, Ezech. I, quæ *Cherubim* nuncupantur, Ezech. X, et quæ auctor c. 7 infra, quatuor Evangelistas interpretatur. Correximus proinde ex his Scripturæ locis: *Pandebant pennas*, pro: *pinnas*, sicuti rursus: *et sagmina jussa tegebant*, pro: *jussa*, quamquam interim vox: *sagmina*, quid sibi velit, non intelligam, neque enim apta est significatio verbenarum, quas *sagmina* vocabant, in indicendis bellis aut pace usitatarum, ad latera propitiatorii.

(c) *Exterius velum, etc.* Accipitur *exterius* adverbialiter, pro *extra*. Cum autem dicit, *totidemque lucernæ*, septem intelligit; nam et *candelabrum bis ternis ramis constans cum medio calamo septenarium conficit*, unde fit ut cap. seq. de *spiritu septemplexi, candelabrum* interpretetur.

CAP. VI. — (d) *Fœderis hinc etiam novi inenarrabilis auctor, discipulus Joannes, etc.* Etiam hic eidem Joanni

adscribit et Evangelium (quod *scædus novum* nuncupat) et Apocalypsin (de qua latius lib. IV adv. Marcion. cap. 5), utpote cum citet Apoc. cap. VI. Atqui hic per cesuram absumi debet litera ultima in dictione *discipulus*, juxta morem christianis poetis, et auctori supra usitatum.

(e) *Abrahæ sinus iste vocatur, etc.* De hoc vide supra, l. IV adv. Marc., c. 54. Hic, præterquam quod etiam *sinum Abrahæ ab inferni tenebris et igne longe semotum* scribit, sicuti ibi, addit: *sub terra tamen*, et magis ad communem accedit theologorum sententiam in eo quod habet: *passo Domino, ex duplici domo* (nempe *sinu Abrahæ, et æterna gloria*) *factam esse unam domum perennem*, cum

Cœlestes patuere plagæ, cælataque sancta.

Atqui adeo, cum scriberet, nondum in errorem millenariorum inciderat, de quo latius inter prolegomena.

CAP. VII. — (f) *Interius templum, etc.* Illud vero:

Personæ hic propriæ vere, non umbra ligatur,

parentesi inclusimus, quamquam adhuc mendosum sit et mutilum. Atqui castigamus: *Aeris pelles*, pro: *Aeria*; nam explicat *pelles agnorum, quibus cæli colore arca contacta fuit*, ut caput. 5 dictum est. Quæ denique de *urna manna* subjungit, paulo obscuriora sunt.

Ara nitens auro cœlum declarat in alto,
 Quo sanctæ subiere preces, sine crimine missæ :
 Hanc aram Dominus dixit, qua munera si quis
 Offert, ut primum pacem cum fratre retractet,
 Sic demum flagrare preces ad sidera possunt.
 Hoc Christus, victor solus primusque sacerdos,
 Obtulit incensum, precibus non arbore natum.
 Nam Cherubin cum sit bis binis vultibus unum,
 Est unum verbum, per quattuor ordine ductum,
 De Patre quæ Christus plenissima pertulit ipse
 Mandata sperata novi, solatia vitæ.
 Ast quater alæ sex (a), veteris præconia verbi,
 Testificantis ea quæ postea facta docemur ;
 His alis volitant cœlestia verba per orbem ;
 His etiam Christi sanguis contextus habetur,
 Obscuræ vatum præsgo dictus ab ore.
 Alarum numerus antiqua volumina signat,
 Esse satis certa viginti quattuor ista,
 Quæ Domini cecinere vias et tempora pacis.
 Hæc cohærere novo cum fœdere cuncta videmus :
 Sic quoque Joannes, sic pandit spiritus illi
 Tot numero solio senioribus insuper albis,
 Atque coronatis cohibentibus omnia mitra,
 Ad solium Domini, vitreum et mare, stare sub igne,
 Quattuor aligera atque oculis animalia plena
 Intus et exterius, quæ sunt arcana patere,
 Significat verbo simul omnia clausa videri ;
 Nam vitreum flammæ mixtum mare, dona lavacri

A Spiritu conflato credentibus esse tributa.
 Quæ pietas Domini ! quis tantum dicere possit,
 Ante tribunale, ante, pavementum quæ (1) paravit
 Ut fora iudiciumque sibi anticipare volentes,
 Et fugerent, esset properanti copia lata !

CAPUT VIII.

Sic igitur Lex et miri cecinere prophetæ,
 Omnia sic conjuncta vigent, veterisque novique
 Fœderis, illa sacra et verborum immania dicta.
 Sic et apostolicæ voces testantur ubique,
 Nec quidquam veteris non est novo denique junctum.
 Sic errant, et dictorum sic facta retorquent,
 Qui falsas finxere vias ; Dominumque Deumque
 Æternum regem, qui tantum protulit orbem,
 Detrectant ; aliud quærunt sub nomine ficto ;
 B Mentibus orbati, quas amiserunt furentes ;
 Externum legi Christum affirmare volentes,
 Nec mundi Dominum, carnis neque velle salutem,
 Nec virtute Patris, factorem corporis ipsum ;
 Quos obturatis fugiendum est auribus ultro,
 Ne sermone suo maculent innoxia corda.
 Nos igitur, quos tanta Dei perfudit honestas,
 Veraque doctoris cœlestia verba magistri
 Instituire bonis, recta et monumenta dedere,
 Semper honoremus Dominum, sine fine canamus,
 Gaudentes puraque fide certa que salute
 (Nati vero Deo nutrimur pane perenni)
 C Æternam toto sperantes pectore vitam.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Pavimentumque Obert. Paris.

COMMENTARIUS.

(a) Ast quater alæ sex, etc. Rursus hic more suo ex tribus locis, sicut supra cap. 5 (uti ipsius verbis loquar), centenario more unam facit : nam illud de quater sex alis sive pennis legitur Ezech. I. Cum au-

tem subnectit : alarum numerus, etc., adludet ad veteris Testamenti volumina viginti quatuor hebræis et græca quoque litterarum elementa.

LIBER QUINTUS.

DE VARIIS MARCIONIS HÆRESIBUS.
ARGUMENTUM.

Hic quintus nexus nodosque resolvit,

In planum mala convolvit quæcumque latebant.

Tractat enim pene omnes Marcionis hæreses, et ad argumenta ejus paucis respondet : quo fit ut titulo adjecerimus : DE VARIIS EJUS HÆRESIBUS.

CAPUT PRIMUM.

Primus erat (b) referens inimici ex ordine verba,
 Quæ refuga illicite molitus protulit amens ;
 Hinc etiam carnis spes et victoria Christi,
 Et species breviter falsarum dicta viarum.
 Inde sequens conjuncta docet mysteria legis,
 Inque novo Deus quæ fœdere tradidit unus.
 Tertius ingenua gentem de matre creatam,
 Vatibus et patribus sacros esse ministros,

D Quos numero bis sex de cunctis, Christe, legelas ;
 Majorum natu cum nomine tempora lustri
 Tempora servati, sceleris cui paruit auctor
 Ignotus, sine lege, vagus, cum prole relictus.
 Quartus et ipse refert obscura piacula legis
 Esse typum veteris, quæ paruit hostia vere,
 Jam dudum expectata piis cum semine sancto.
 Hic quintus multos nexus nodosque resolvit ;
 In planum mala convolvit quæcumque latebant ;
 Argumenta trahens, sed non sine teste propheta.

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (b) Primus erat referens, etc. Marcionem refugam non semel his libris appellat, quod a fide catholica desciverit, quemadmodum latius videre est lib. de Præscript. advers. hæc. cap. 50. et lib. I adv. Marc. Castigavimus autem tum in argumentis singulis libris præ-

fixis, tum hoc loco : Inque novo Deus quæ fœderis, etc. pro Divis, et piacula legis, pro regis. Optassemus etiam MS. exemplaria ad recognoscendum quod hic offertur libro tertio ; quod adeo cum obscurum esset, et fortassis corruptum, argumento supra non adjunxi.

Et quamvis hostes muniti fortibus armis (a)
Vincamus; tamen illicita, polluta, nefanda,
Commaculata simul, sic miscuit omnia serpens,
Cæcorum sine luce viam, contamine vocem;
Ut, dum factorem mundi contendimus ipsum
Esse Deum solum, vatam quoque voce locutum,
Ignotumque alium quemquam non esse probamus;
Vix mundum linguam sermonis culpa reservet,
Complexu vario notum dum laude sequentes
Culpamusque alias ignoti tempora sera;
Sed cogunt nos multa doli cælata venena,
Ancipiti quamquam cum crimine, pandere verba.

CAPUT II.

Quisnam ergo Deus? quem verum dicitis esse
Ignotum populis, alienum denique mundo?
Hunc quem nemo prius norat, hic venit ab alto?
Si sua, cur tam sera petit? si non sua, quare
Ut prædo rapit, et populum sub lege morantem
Ignotis totiens per legem vocibus opplet?
Si misereri etiam venit et succurrere cunctis,
Et relevare gravi devictos funere mortis,
Carnis et obscæno spiramen solvere vinclo,
Qui cohibetur homo interior, concisus inique,
Cur tam sero pius (1) vigilans, semperque be-

[nignus

Qui numquam prius omnino se præbuit ulli
Transmissis numero alienos ore requirens,
Numquam expectatus, non notus, missus in orbem.

CAPUT III.

Pastor ovem quærens, (b) quam non amiserat ante
Debit exutus carnem, quasi victor et (2) ipse
Spiritus, ut fuerat semper, talesque volebat,
Omnes expulsas animas sine corpore passim
Eripere, et carnem spoliata inquirere terræ;
Una die pariter complere cadavere mundum,
Evacuare orbem, atque animas ad tollere cælo.
Progenies hominum nasci cessasset in unum,
Et nulla posthac generis prosapia vestri.
Nata foret, postemque novam fudisset in orbem.
Vel quia tunc nihil ex his factum ostenditur esse,
Deberat finem generi statuisset futuro,
Connubii solido complexus corde replisset,
Fecisset corpore viros, sine germine fructus,
Fœminei sexus cubitus tædere dedisset,
Clausisset penitus carnis genitalia membra,

(1) Prius Paris.

(2) Ut Obert.

(3) Quosdam Obert.

A Nulla voluntas nostro animo, neque posse facultas.
Post hæc posset et interior homo sanguine junctis
Hære infusus carni, semperque periret.
Semper ovis perit, ergo nec est servare potestas?
Cum semper nascatur homo, sub crimine mortis
Quod pastoris opus, si sic inventa docentur?
Inquærita ergo, sed non erepta probatur.
Nunc vero delectus adest connubia adire,
Ut semper fuit, quem junxit certa propago,
Nascuntur gentes et vix numerabile vulgus,
Accipiunt animas nascentum corpora viva;
Nec Paulum decuit, quamvis pro tempore quosvis (5)
Hortari, velut ipse fuit, pari sorte manere,
Temporis angusti cernens instantia multa;
Nam teneras alias ætates nubere jussit,
B Nec se fraudari, sed debita reddere pacto.
Vos autem astuta quis suasit fraude manere,
Divisio prolis securos degere amore,
Crimen adulterii committere, perdere vitam?
Et quamquam perit, id falsare agnomine verbi?
Quapropter vocis tam dulcia cuncta profundit
Impavidi quidquid placet, ut faciatis oportet,
In faciem casti, maculati crimine furtim,
Hæc causa vos connubio privavit honesto.
Sed quid plura? bene est disjunctos scilicet esse,
Expedit et mundo, ne vestri germinis ullus
Nascatur, tandem cessabunt organa mortis.

CAPUT IV.

Partem hominis, dum speratis retinere salutem,
C Totus homo vester deperdit mente prophana,
Interior simul et veterem quem dicitis hostem;
Sed et (4) homo solum spiramen dicitur esse;
Nec vetus est homo dicta caro, nec sunt inimica
Spiritus et caro, verus homo (5) sociatus in uno,
Nec sibi privatos sensus ceruuntur habere,
Hæc (6) regitur, regit ille, gemit, gaudetque, do-
[letque;
Diligit, ipse suæ carni carissimus idem,
Per quam paret homo (c), cum qua commixtus ha-
[betur;
Vulneribus curas adhibet, lacrymasque profundit.
Nutrimenta cibi cupide per membra resumit,
Hanc optat secum immortalem semper habere,
D Quam frangi gemit, et dolet evacuare per artus;

LECTIONES VARIANTES.

(4) Nec Obert.

(5) Est addit Obert.

(6) Nec Obert.

COMMENTARIUS.

(a) *Et quamvis hostes, etc.* Pulcher locus contra eos qui libenter versantur in libris hæreticorum, cum vel in argumentis eorum confutandis, hic teste Tertulliano:

Vix mundam linguam sermonis culpa reservet.

Quo pertinet etiam illud: *Ancipiti quamquam cum crimine.* Sunt autem rursus Tertullianica *illicita*, producta ultima, et *contamine*.

CAPUT III.—(b) *Pastor ovem quærens, etc.* Quasi aliud agens, adhuc persistens in absurditate, quæ oritur ex deo novo, transit ad confirmationem *connu-*

biorum, quæ Marcion respuebat, de quibus supr a lib. I *adv. Marc.* cap. penult.

CAP. IV.—(c) *Per quam paret homo, etc.* Accipitur etiam hic phrasi Tertullianica *paret pro apparet*; cui est simile et illud infra, c. 9:

Hic patribus sanctis parens ab origine mundi.

Pertinet etiam ad licentiam poeticam illud, *ipse dives aperuit*, sicuti etiam infra, c. 8: *nox atra coperuit*. Est autem obscurus versus, et quantum videtur, mendosus:

Visus ab inciso, missus patiendo peregit.

Hæc eadem redeunte die viventibus annis
 In stadio ligni, fortis congressus athleta ;
 Extenditque manus, pœnam et pro laude secutus
 Devicit mortem, quia mortem sponte reliquit,
 Exiit exivias carnis et debita mortis ;
 Serpentis spoliū, devicto principe mundi,
 Adfixit liguo, refugarum immane trophæum.
 In cuius signum Moses suspenderat anglm,
 Et quotquot fuerant multis serpentibus icti,
 Adspicerent ipsum fictum fixumque draconem
 Post, ubi secretas inferni venit ad undas,
 Atque suum victor captivum luce retexit,
 Adstanti jussumque Patris virtute peregit,
 Sponte suum corpus quod liquerat, ipse recepit.
 Causa hæc mortis erat, eadem via facta salutis ;
 Nuntius ille doli, sed pacis nuntius iste ;
 Sponsa virum necuit, genuit sed sponsa leonem.
 Virgo viro nocuit, sed vir de virgine vicit.
 Cujus in exemplum, sopito corpore somno,
 Sumitur ex latere mulier, quæ costa mariti ;
 Quam carnem de carne sua deque ossibus ossa,
 Evigilans dixit, præsertim mente locutus.
 Mira fides, merito Paulus certissimus auctor,
 Christum de cœlis Adam docet esse secundum.
 Veritas ipsa suis exemplis usa refulget ;
 Nec cupit ex alieno acres ostendere gressus :
 Pauperis hoc opus est, propriæ virtutis egeni :
 Hæc Paulus docuit magnus mysteria docta,
 Scilicet in Christo esse decus, tuum, Ecclesia, cer-
 [uens (a)]
 Hujus de latere, ligno pendentis in alto
 Corporis exanimi sanguis manavit et humor.
 Fœmina sanguis erat, aquæ erant nova dona lavaeri,
 Hæc populi vera est viventis Ecclesia mater,
 De Christi nova carne caro, deque ossibus ossum (1).
 Golgotha locus est, capitis calvaria quondam (b) ;
 Lingua paterna prior sic illum nomine dixit ;
 Hic medium terræ est, hic est victoria signum :
 Os magnum hic veteres (2) nostri docuere repertum
 Hic hominem primum suscepimus esse sepultum,

- (1) Ossa Venet.
 (2) Veteris Obert.

Golgotha locus est, capitis Calvaria quondam, etc.
 Os magnum hic veteres nostri docuere repertum,
 Hic hominem primum suscepimus esse sepultum, etc.
 Habes etiam apud B. Cyprianum tract. de Resurr.
 Christi, ubi vide similes veterum locos in annotationi-
 bus nostris, num. 5. Auctori peculiare est quod etiam
 eodem die passum scribit Christum quo Adam cecidit.
 (a) Scilicet in Christo, esse decus, tuum Ecclesia cer-
 nens, etc. Corruptus est hic versus, cui, quod deessent
 MS. codd., medere non potui ; ubi interim prima syl-
 laba vocis Ecclesia corripitur, quod peculiare est au-
 ctori tum supra hujus l. VI. c. 2, Decurrit Ecclesia
 verbo, tum hic, tum paulo post :

Hæc populi vera est viventis Ecclesia mater,
 et lib. III ; infra, cap. 7.

Esse caput Christum, sunt cuius Ecclesia membra.
 Suspicio autem etiam ibi mendum subesse : fœmina
 sanguis erat.

A Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
 Pulvis Adæ ut possit veteris cum sanguine Christ
 Commixtus, stillantis aquæ virtute levari (5).
 Hæc ovis est una quam se per sabbata vivam (c)
 Inferni e puteo statuit subducere pastor.
 Propterea cunctæ carnis præmortua membra
 Curabat sabbathis, aut cæci a germine nati
 Lumina, quæ nondum dederat, cernendo peregit ;
 Aut hominem totum exanimem, per sabbata vivum
 Deque sepultura, præsentis plebe, vocavit ;
 Ipse novi factor, veteris bonus ipse refector,
 Aut quæ defuerunt supplens, aut perditâ reddens.
 Hæc ineunte die sancto sperantibus in se
 Factorus plene pro pacto, posse docebat.

CAPUT V.

B Quid? caro si moritur, nec spes datur ulla sal-
 [tis (d)]

Quas habuit causas hominem se fingere Christus,
 Et medicare homines, aut curam carnis habere?
 Corruptela potens liquefactum solvere corpus:
 Non poterit virtus Domini revocare solutum?
 Credunt interitu qui non sua corpora solvi,
 Non credunt Domino, sua qui vult mersa lerare,
 Aut nolle præstare bonum, neque posse potentem
 Dicunt, ignari quanto de crimine lactent,
 Infirmas ausi causas præponere morti.

In grano latet arbor, et hoc nisi terra sepultum
 Putrescat, non dat decoratos arbore fructus.

Jam liquidæ stringentur aquæ; stridente rigore
 Saxa fient, et semper erunt, nisi magna potestas

C Solverit inducto molli spirante tepore.

Viticulæ in gracili latet ingens corpore botrus;
 Si quæras, non est: cum vult Deus, esse videtur.
 Arboribus folia, spinis rosa, germina campis
 Mortua deficiunt, et rursus viva resurgunt.

Hæc homini Deus ante oculos revocata reformat,
 Propter quem locuples primus large omnia fecit.
 Omnia nuda cadunt, suo corpore singula vestit:
 Cur hominem solum, cui tantos fudit honores,
 Non tantum revocet sibi, quem super omnia fecit!

LECTIONES VARIANTES.

D (5) Levare Obert.

COMMENTARIUS.

(b) Golgotha locus est, etc. Producitur hic media
 hujus vocis syllaba, quæ Hymno de Pascha Domini,
 apud Cyp. corripitur :

Est locus, est omni medius quem corninus ob-
 Golgotha Judei patrio cognomine dicunt.

sienti etiam a Juvenco, lib. IV. Ubi ruris Golgotha
 men. Castigavimus autem mox: stillantis aquæ virtute
 levare, pro levare.

(c) Aut hominem totum exanimem per Sabbata vi-
 vum, etc. Peculiare est hoc auctori, quod insinuat
 resurrectionem Lazari (Joan. 11) factam in sabbato;
 nam de illo illum loqui manifestum fit ex eo quod se-
 quitur: Hæc ineunte die sancto, etc.

CAP. V. — (d) Quid caro si moritur, nec spes da-
 tur ulla salutis, etc. Emendavimus: Quid? pro quod,
 et salutis, pro salutis. Est autem Tertullianicum, ut
 dicare, etc.: Non poterit, etc., pro; Nonne.

Corpus ait, sanguisque meus qui funditur hic e
 Pro vobis; fieri semper quod postea jassit.
 Quave creatura panem vinumque putalis
 Esse suum corpus cum sanguine? quæque fatenda?
 Non se factorem mundi per facta probavit,
 Et portare simul de carne et sanguine corpus?

CAPUT IX.

Hic Deus, hic et homo verus, verumque locutus,
 De Patre principium, genitum de lumine lumen,
 Spiritus et Verbum, Patris imagine (1) virtus;
 Cum Patre semper erat, unitus gloria et ævo;
 Omnitenentis enim solus quia verba ministrat,
 Quem capit in terris, et per quem cuncta creavit.
 Filius ipse Dei, charissimus ipse minister:
 Hinc genus, hinc et nomen habet, hinc denique reg-

[num,

De Domino Dominus, fluvius de fonte perenni,
 Hic patribus sanctis parens ab origine mundi,
 Teste Deo, quicumque Deum vidisse fatetur.
 Promissa et memoranda Patris patefecit ab alto,
 Eduxit populum, gentem percussit iniquam;
 Ipse columna fuit lucis nubisque rigoris;
 Siccavitque mare, et populos jubet ire per undas,
 Hostibus implicitis, fluctuque fretoque copertis;
 Per deserta viam fecit sua jussa secutis;
 De cælo populo panem dimisit in umbris;
 Erupitque petram, silentes unda rigavit,
 A Deo mandatum legis Mosique locutus
 Cum tonitru cantuque tubæ, flammæque columna
 Terribili visu, tremebundo corde virorum.
 Post bis vicenos completis mensibus annos,
 Jordane diviso, patuit via, constitit unda;
 Partiri que tribus terram promissa paterna.

A Ipse prophetarum Verbum Patris ore locutus,
 Esseque venturum terris, hominemque futurum
 Prædixit, Christum terris manifeste profatus.

CAPUT X.

Expectatus in auxilium, spes unica vitæ,
 Mundatur carnis feræ, mortisque fugator:
 Tandem venit ab imperio Patris omnipotentis,
 Humanis sese vestivit et artibus ille.
 Adam, virgo, draco, lignum, quæ caussa ruinæ,
 Et via qua nos mors temeraria vicerat omnes,
 Hac eadem gradiens pastor, pecudemque requirens;
 Angelo, virgine, carne sua, lignique medela.
 Ex quo victus homo, victos periturus obibat;
 Hinc interpositus pro captis omnibus unus,
 Sustinuit patiens inimicam in corpore pœnam,
 B Morte sua spolians mortem, fit caussa salutis,
 Nec non in terris suo postquam corpore sancto
 Omnia perpressus, persolvit debita nostra;
 Infernum petit; hic animas pro crimine vinctas,
 Quæ sine præsidio, conclusæ pondere legis,
 Olim promissa, et sperata, et tarda rogabant,
 Sanctorum in requiem dedit, et cum luce retraxit.
 Tertia namque die subiens cum corpore victor,
 Immani virtute Patris, via facta salutis;
 Inque creatura portans hominemque Deumque,
 Conscendit cælos, captivas ille reducens
 Primitias, munus Domino charamque figuram;
 Conscenditque Patri lucis virtute recepta,
 Gloria qua munitus erat, dum vinceret hostem,
 Spiritu conjunctus, de nobis carne ligatus,
 C Hunc Pater et Dominum et Christum Regemque
 Deumque.
 Judicio regnoque dato missurus in orbem est.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Christi sub imagine *Obert.*

Sequentia quoque Poemata sub Tertulliani nomine vulgo traduntur. Nos tantum virum tam iratas unquam habuisse Musas non credimus. Ea tamen qualiacomque sunt, hic subjici patimur; quia lucis etiam nonnihil Tertulliano conferunt; nec procul ab illius ævo Carthagine condita videntur. Et miratores habeat etiam cum fœcibus suis amphoræ Punicæ senectus. RIG.

INCERTI AUCTORIS.

DE JUDICIO DOMINI.

CAPUT PRIMUM.

Quis mihi ruricolæ aptabit carmine Musas?
 Et verni roseas titulabit floribus auras?
 Æstivaque graves maturas messis aristas?
 Quis dabit et tumidas autumnî vitibus uvas?
 Quisve hyemi placidas semper laudabit olivas?
 Recludetque ipsis renovatas fontibus undas?
 Frondentesque vago cadet de gramine flores?
 Protinus ætherei modulabor luminis auras.
 Jam mihi luciferas liccat contingere Musas,
 Pandere secretas fluviali vertice lymphas;
 Et lætas alio positas sub sidere sylvas,
 Æternasque simul modulabor carmine flammæ,
 Unde mare tumidum, immensa fluctuet unda,

D Quæ virtus solidas moveatque tremiscere terras,
 Et lux unde novo præfulserit aurea mundo,
 Quisve hominem læto potuisset fingere limo,
 Unde genus vacuo potuisset crescere sæclo;
 Et quæ vivendi populo sit multa cupido,
 Quæve creata malo, moriendi quæve propago,
 Unde bonus roseis sit odorque ruborque coronis.
 Quid faciat lætis ut vitis abæstuet uvis,
 Et plena e teneris tendantur ut horrea culmis,
 Arbor ut in glacie nigris pubescat olivis.
 Germinibus quis det varii incrementa vigoris,
 Mollibus et matrem pullorum protegat umbris.
 Omnia nosse bonum quæ sint miracula rerum,
 Ut Dominum liccat per cuncta agnoscere verum,

Qui lucem, maria, et cœlum, terramque paravit,
Ornavitque novum variato sidere mundum;
Et pecudes primum et volucres procedere jussit,
Et dedit æquoreas compleri piscibus undas,
Et fœcundatas animabus cogit arenas.
Talia compositis deducam carmina Musis,
Atque salutare exponam fontibus undas,
Et lætum placidis venientem nubibus imbrem,
Inque animas hominum penitus, ulroque fluentem,
Excipiat plenis in nostra novalia rivis.

CAPUT II.

Nunc age, securam vivamque adtingere lympham,
Et celeres vitam amissam reparare per undas
Si velit, æternæ et pœnas evadere flammæ,
Ignarusque Dei, venturique inscius ævi,
Et potius venturæ adipisci præmia vitæ;
Hunc unum meminisse Deum, solumque precandum,
Qui totum in libra posuit sub limine mundum,
Æternumque manens, semperque futurus in ævum,
Sæcula cuncta tenens, ante omnia sæcula solus
Ingenitus, sine fine Deus, sedemque supernam
Solutus habens, solus cœlos supereminet altos,
Omnipotens solus, cui parent omnia rerum;
Qui sibi complacitum hominem formavit in ævum,
Pastorem pecudum, et dominum dedit esse ferarum;
Qui sermone tenuis potuit protendere cœlum,
Et solidam verbo potuit suspendere terram,
Et dicto citius disjuxerat æquoris undam,
Ac manibus charam dilexit fingere formam,
Atque suam voluit faciem quoque inesse decoram,
Spirituque adflavit vivendi vultibus auram.

CAPUT III.

Immemor ille Dei, temere committere tale
Non ultra monitum quidquam contingeret unum
Unde malum sciret, pariter dignosceret æquum,
Protinus illicitum vetuit contingere pomum.
Quanta Deus homini permisit munera mundi?
Et prædulce sui signavit pignus amoris?
Jusque dedit volucrum, pontumque solumque doman-

[dum,

Utilia et charæ tribuit mandata salutis.
Sub ditione dedit terras, animasque volantum,
Pennatumque genus, pecudum genus omne ferarum
Et genus æquorem, et deformia monstra natantum.
Sed quoniam primo transgressus crimine legem,
Jamjam primus homo Domini mandata reliquit,
Conjuge quæ mala cuncta suasit, morte peribat.
Peccatique malum commisit fœmina primum,
Transgressaque suum decepit lege maritum,
Eva inducta dolo patefecit limina letho,
Et sibi cum genere procreavit funera toto,
Hinc nefas incautum, mors hinc quasi semen in ævum
Spargitur, inde magis facinus percrebuit atrox,
Atque labor corruptum agitavit sævior orbem.
Callidus hoc zelo serpens inlexit in ipso,
Inde magis populi accersunt commissa malorum.
Atque nefanda malis pepererunt semina factis.

CAPUT IV.

Idcirco Dominus solus, cui summa potestas,

A Et super alta tenens summi fastigia cœli,
Altum in præcelsis habitans in sæcula lumen,
Præsentisque memor, quoque præscius ante futuri,
Progeniem meriti decretum servat in ævum,
Et cunctas animas, tum corpora tarda gubernans,
Quæ ratione movent hominem per multa vagantem;
Ut primum positi membrorum pondera cedunt;
Terrenisque leves resolutis nexibus ibunt,
Ac proprias capient diversis partibus oras
Ast alias lætis revocari protinus auris,
Servari penitus decretæ ad præmia legis,
Dum motis iterum revirescant corpora membris.
Illic occultis claudentur prava tenebris.
Tunc homines primæ pensare præmia vitæ
Incipient, crimenque suum culpasque putare,
B Et pœnis retinere, procul de morte futuris,
Judiciisque Dei memores adstare piorum,
Expectare suam suorumque ex crimine pœnam;
Funditus aut pecorum sine nomine vivere vitam,
Incassumque Deo jam surdo fundere fletum.

CAPUT V.

An Deus omnipotens, cujus sub lege reguntur
Omnia, non valeat post mortem reddere vitam?
Aut aliquid Dominus rerum non posse videtur?
Si potuit tenebris pulsus extendere lucem,
Atque omnem verbo subito componere molem.
Omnia de nihilo quoque voce potente parare,
Cur non ex aliquo possit componere notam,
Quæ fuerat quondam, quam finxerat ante, figura?
Adsimilemque sibi jubeat resurgere formam?
C Cum sint cuncta Dei, reddit magis omnia tellus,
Jussa retexit enim quidquid contexerat olim.
Si quem forte rogis abolevit flamma sepultum,
Aut aliquem caecis disjecerit æquor in undis,
Si cujusque fame satiarent viscera pisces,
Aut fixere fera crudelia funera membris,
Alitibus jacuit raptato corpore sanguis,
Ultima non Domino rapient sua munera magno
Apparere Deo vivos de morte necesse est,
Resumptisque suis homines adstare figuris.
Arida sic vacuis redduntur semina terris,
Et penitus fixis putrescunt mortua sulcis,
Nonne animatur et hinc reparatis culmen aristas,
Atque iterum vivis flavescunt fortia granis,
Consurguntque novæ vario cum fœnore messes?
D Sidera cuncta cadunt, iterumque renata nitescunt.
Et dies in densa moritur cum lumine nocte,
Occidit et jam nox rebus mox luce relectis,
Jamque suis alia atque alia dies surgit ab astris,
Solque cadit, splendorifero qui lumine clarus;
Lux perit umbrato venienti vespere mundo
Et renovata suo vivit fuligine phœnix,
Et sua mox volucris (mirum) post busta resurgit.
Tempore nuda suis foliis quoque fruticat arbor,
Pomorumque iterum curvantur germine rami.

CAPUT VI.

Ad vocem ergo Dei mundo per cuncta tremente,
Et motis penitus virtutibus aeris alti,
Tunc fragor insolitus, tunc maxima murmura cœli,

Adveniente Deo, totius iudice mundi
 Protinus innumeri concurrunt ire ministri,
 Convallantque Deum cum majestate superna;
 Angelica in terras descendunt agmina cœlo;
 Omnes, turba Dei, quibus est divina facultas,
 Vultibus et forma virtutis spiritus omnes.
 Igneus his vigor est, rutilantia corpora, cœli
 Vis divina micat, hinc totus murmurat orbis,
 Hinc trepidans penitus, vel quanta est, terra remugit,
 Parturiens homines, quos reddere iussa docebit.
 Omnes mirantur, turbantur denique nimbi,
 Astraque mota pavent, subitæ virtutis ab alto.
 Sic veniente Deo, sonitus cum voce potentis;
 Omnia continuo ruptis per regna sepulcris,
 Omnis humus latis effundit hiatibus ossa,
 Viventesque patens populos eructat arena,
 Hærent membra comis, nectunturque ossa medullis,
 Consertique regunt spirantia corpora nervi,
 Et simul infuso motantur sanguine venæ,
 Dimissisque cavis, animæ redduntur apertis,
 Organa quæque sua repetunt surgentia parte.
 Proh, miranda fides, hinc omnis pullulat ætas (a);
 Pullulat antiquo mortuorum pulvere turba;
 Matres atque patres repetita luce resurgunt,
 Magnanimi juvenes, pueri, innuptæque puellæ,
 Defunctique senes animis vitentibus adstant,
 Infantumque gemens resonat vagitibus orbis
 Tam variæ gentes venient de sedibus imis,
 Eoumque manus, et quas videt ultima tellus,
 Quæque colunt medii devexo in climate mundi,
 Riphæasque tenent argenti sideris arces.
 Omnis adest, pavidus fluvis cujusque; colonus,
 Rusticus, Atrides posito diademate regni,
 Pauperibus mixtus cœqualis in agmine dives.
 Altus ubique tremor, precibus tunc ingemit orbis,
 Tendentesque manus populi clamore stupescunt.

CAPUT VII.

Ipsè sedens Dominus, sublimes lumine clarus,
 Atque potens cunctis micat in virtutibus ignis,
 Excelsoque throno cœlestis sede coruscat;
 Martyribus septus, numero candente virorum,
 Delectisque suis comitatus vatibus exstat,
 Clara quibus niveis effulgent corpora stolis.
 Jamque sacerdotes nitidis in vestibis adstant,

COMMENTARIUS.

(a) *Hinc omnis pullulat ætas*, etc. Eodem spectat D quod subjicit Auctor: *pueri*, et:

Infantumque gemens resonat vagitibus orbis.

Sed sane hæc intelligenda sunt, quod nempe etiam *pueri* et *infantes resurgent*; non tamen in eadem ætate, sed (juxta quod Apostolus scribit *Ephes. II*) in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Quia unusquisque (inquit B. Aug. lib. XXII de Civ. Dei c. 15) suam recipiet mensuram corporis, quam vel habuit in juventute, etiam si senex obiit, vel fuerat habiturus, si ante est defunctus. Ætas vero erit illa, ad quam pervenit Christus, citra 50 annos.

(b) *Inde nitet Prasinus*, etc. Appellatur Plinio *Prasinus*, sive uti Auctor: *Prasinus*, e gemmarum viridantium genere, lib. XXXVII, cap. 8: at *Prasinus* colorem viridem significat. De *carbunculo* et *smaragdo* vide supra lib. II, adv. Marc. cap. 10, num. 64.

A Gestantes rutilas insigni fronte coronas;
 Submissique omnes genibus veneranter adorant.
 Hagie, hagie, sancte Deus; vox omnibus una est.
 Hic Dominus geminam mandabit sistere plebem;
 Imperat et juxta numerum discernere pravos,
 Appellans placidis verbis sua jussa secutos,
 Indutosque jubet, devicta morte, vigorem,
 Semper inextinctas habitare ad luminis auras;
 Ire per antiquum semper florentia regna,
 Promissas per opes, per semper amœna vireta,
 Degere perpetuam præclaro in corpore vitam.

CAPUT VIII.

Est locus Eois Domino dilectus in oris,
 Lux ubi clara, nitens, spiratque salubrior aura,
 Æternusque dies, atque immutabile tempus;
 B Est secreta Deo regio, ditissima campis,
 Atque beata nimis, sudæque in cardine sedis.
 Aer lætus ibi, semperque in luce futurus,
 Lenis et adspirans vitalia flamina ventus.
 Omnia fert læcunda, solo prædivite, tellus,
 Flores in pratis fragrant, et purpura campis
 Omnia prærutula miscet non invida luce.
 Flos alium lætus suo lumine vestit amictus,
 Roscidaque hic multo variantur semine rura,
 Et roseis nivea crispantur floribus arva.
 Nescitur quibus usque locis felicius aura,
 Quæ melior specie, vel plus præcellat honore.
 Talia florigeris numquam nascuntur in hortis
 Lilia, nec nostris efflorent talia campis,
 Nec sic nata rubent, mox ut rosa panditur aura
 C Purpura nec Tyrio sic est intincta rubore.
 Gemma coloratis fulget speciosa lapillis;
 (b) Inde nitet prasinus, illinc carbunculus ardet,
 Herbosaque viret prægrandis luce smaragdus;
 Hic et odoriferis nascuntur cinnama virgis (c),
 Et spisso lætum folio conflagrât amomum.
 Hic jacet ingenitum radiantis luminis aurum,
 Et nemora alta tenent florenti tempore cœlum,
 Virentesque gravant uberrima germina ramos.
 Porrexit similes non illis India lucos,
 Non ita densa levat in monte cacumina pinus,
 Nec sic alticoma est umbra crispata cupressus;
 Nec vernus melius floret cum tempore ramus.
 Hic abietes celso florent in vertice nigræ.

(c) *Hic et odoriferis nascuntur cinnama virgis*, Et spisso lætum folio conflagrât amomum, etc. Auctorem non modo in cæteris hujus capituli, sed maxime in hoc loco videtur imitatus Lactantius carmine de Phœnice, ubi dixit:

*Cinnama dehinc, auramque procul spirantis amomi
 Congerit....*

De *Cinnamo* vero, sive *Cinnamomo*, vide Plinium lib. XII, cap. 19. De *Amomo* ejusdem lib. cap. 13. Emendavimus vero *virentesque*, etc. *ramos*, pro: *viventesque*, sicuti post aliquot lineas:

Et pulchre redolet munus medicabile Cretæ,

pro: *pulchræ redolent*; ubi alludit ad herbarum *Cretensium* varia genera, quorum in medicinis usus est præcipuus, utpote quod in ea insula nullum venentium nascatur animal.

Æternumque virent solæ sine grandine sylvæ.
 Nulla cadunt folia, et nullo flos tempore deficit.
 Flos quoque floret ibi rubescens, ceu purpura Tarsi,
 Flos hic credo, rosa est, rubor atque odor acer in ipso,
 Sic foliis speciem præfert, sic spirat odorem.
 Arbos stat, cum flore novo, pulcherrima pomis,
 Vitalem et frugem felicia robora densant.
 Mella viridanti conflaurant pinguis canna,
 Lac etiam plenis manat potabile rivis;
 Vitam aspirat ibi quicquid pia terra virescit,
 Et pulchre redolet munus medicabile Cretæ.
 Fons illic placidis levi fluit agmine campis;
 Quattuor inde rigant partitas flumina terras.
 Ver puto semper agit vestitus floribus hortus,
 Non frigus variat hiberni sideris auram,
 Et reficit sætam meliori flamine terram.
 Nox ibi nulla, suas defendunt astra tenebras;
 Iræque insidiæque absunt, et dira cupido,
 Exclususque metus, pulsæ de limine curæ.
 Illic malus extorris, dignas exivit in oras.
 Nec vetitos unquam datur huic contingere lucos,
 Illic prisca fides electa in sede quiescit,
 Insistit gaudens æterno in fœdere vita,
 Et secunda salus placidis lætatur in arvis,
 Semper victura, semperque in luce futura.
 Illic quicumque pius, æquique bonique colonus,
 Quique Deum metuit sincera mente tonantem,
 Atque suos coluit sacra pietate parentes,
 Et degit reliquam semper sine crimine vitam,
 Aut inopem fidis opibus solatus amicum est,
 Atque laboranti nimium subvenit egeno,
 Pauperis adjutor, pupillorumque patronus,
 Eruit innocuos, subvenit crimine pressis,
 Hospitiis largæ tribuit sua pignora mensæ,
 Omnia divine gessit, pia munera jussit,
 Non alicui nocuit, non unquam aliena cupivit,
 Illi exultantes divinis laudibus omnes,
 Hortantesque simul referunt ad sidera voces,
 Psallentes Domino celebrant per gaudia grates,
 Innocuamque viam nuntiis comitantibus ibunt.

CAPUT IX.

Hæc postquam Dominus felicia dona peregit,
 Et pariter justos æterna in regna remisit;
 Tum miseranda venit, lugens sua crimina turba,
 Effundit gemitus lacrymis arentibus omnes,
 Et sua testatur crebris ululatus acta,
 Flammas pro meritis, stagnantia tela tremiscunt.
 Corripit angelicus cœtus, prohibetque precari,
 Et prohibet seras clamando fundere voces;
 Sublata venia, fundum jaciuntur in imum.
 O miseri, quoties majestas cognita vobis!
 Audistis sonitus, vidistis fulgura cœli,
 Assiduas pluvias, ventorum et grandinis iras
 Experti! quoties noctesque diesque sereni
 Tempora fœcundant pulcris Dei munera donis,
 Vernabantque rosæ, frugum nec defuit æstas,
 Autumnus varie fundebat mollia poma,

(1) Justis fortasse melius.

A Aspera hiems quamvis glaciales fregit olivas;
 Cuncta Deus tribuit, bonitas nec defuit ejus,
 Terra Deum tremuit, pontus de voce pependit,
 Et fluvius siccus trepidus refugit arenas;
 Et genitura Deum quævis per cuncta fatetur;
 Vos iniseri, Dominum cœli terræque negastis,
 Præconesque Dei (horrendum) sæpe fugastis,
 Et justos potius crudeli cæde necastis,
 Et fraus in vobis post crimen semper inhæsit.
 Ergo sementis fructum capietis iniquæ:
 Noscitis esse, Deumque tamen ridere soletis;
 Ibitis in tenebras ignis et sulphuris altas,
 Passuri ardentes justas (1) cruciatibus iras,
 Æternæ Deus ossa jubet descendere pœnæ,
 Ire sub ardorem rabidæ sine fine gehennæ,
 B Urgeri molem per stagna rotantia flammæ,
 In flammamque jubet converti elementa minantem,
 Atque omnem cœli descendere nubibus ignem.

CAPUT X.

Tunc avidus rapido est inclusus tartarus igne,
 Atque procellosis flamma intus fluctuat undis,
 Totaque vertentes confundit terra favillas.
 Fammæus est sulcus, dentes vertuntur acuti,
 Omnibus et torrens armabitur igneus annis.
 Impetu (2) tartareo frendent incendia mundo,
 Illic præcipiti cursu torrentur in æstu,
 Hinc fugiunt, illinc cursu referuntur acuto;
 Obvia sit sævæ flammæ fugientibus ira,
 Agnoscuntque suam jam tum de crimine pœnam.
 C Jamque vaga a nullo tellus possessa colono,
 Æquoris extremo pressa et sub fine profundo,
 Qua sol emenso radio disternit orbem,
 Et qua transacto conduntur sidera mundo;
 Æther gliscit, atris obstrusa luce tenebris,
 Ultima secretis stagnant flammantia rivis.
 Et natura loci signatis ignea pœnis,
 Infernisque palus candens ardoribus atrox.
 Intonat horrificis facinus pœnale caminis,
 Æstuat, et rapitur lato de vortice flammæ,
 In tormenta ruens, fluctuque et gurgite sævo,
 Turbida cœnoso fundo miscetur arena.
 Huc captiva gemens mittetur turba malorum,
 Arsurumque nefas, scelerati corporis agmen,
 Magnus plangor ibi, luctus sociante boatu,
 D Et stridor rabidus, ululatus et inde dolentum.
 Exurgent flammæque procul, artusque sonori,
 Ignis inardescet gemitusque feretur ad auras.
 Tunc humana mali pendet commissa propago,
 Incipietque suas ad cœlum tendere palmas,
 Et Dominum tunc nosse volet, quem nosse volebat
 Antea non, cum nosse illis foret utile tempus;
 Illic quisque suæ profitebitur effera vitæ,
 Injustasque manus, et sævæ crimina mentis,
 Horrescetque suæ quæ moverit impia vitæ.
 Jam primum quicumque Deum male senserit ante,
 Et vaga mentito coluisset numine saxa,

LECTIONES VARIANTES.

(2) Amon potius impete.

Atque cruentiferis signis sacraverit aras,
 Et picturatas timuit sine voce figuras,
 Ac falsi tenues veneratus numinis umbras,
 Et quoscumque malus seduxit protinus error.
 Si quis adulter erat, si uatos ense necarat,
 Si raptor grassatus erat, si fraude clientes
 Distulerat, si mente parum versatus amica;
 Sive suas hominum macularat sanguine palmas,
 Miscueratve latebrosa si morte venenum;
 Aut si vestitus scelerato pectora fuco,
 Sive malo alterius, lucro et gaudebat iniquo;
 Admisit quicumque nefas quodcumque malorum;
 Ingens ardor eum, atque ignis torquebit amarus.
 Suppliciumque dabunt peracerbo funere cuncti.
 Plurima sic hominum mœrentum turba jacebit.

CAPUT XI.

Hoc quoties olim sancti cecinere Prophetæ,
 Flatu et Sæpe Dei moniti dixere futura;
 Nemo suas (miserum) nemo, Eheu! præbuit aures.
 Sed Deus omnipotens voluit sua præmia nosci,
 Atque minas positæ per plurima talia legis.
 Mittendo statuit plures, et verba sonantes
 Divina; excitosque jubet prodire sepulcris
 Secum, cum fracto surrexerat ipse sepulero.
 Obstupuere quidem plures patuisse sepulcra,
 Et cerni in clara præmortua corpora luce;
 Miratique pios sermones, dulcia dicta,
 Ipsa voce suas tendunt ad sidera palmas,
 Gratanturque Deo, et victori talia Christo,
 Illos non tumulos certum est repetisse silentes,
 Amplius aut terræ retineri viscere clausos;
 Reliqua sed recubat nunc turba cubilibus imis;

COMMENTARIUS.

CAP. XI. — (a) *Cuncti Dominum jam agnoscite verum.* — *Castigamus vero*: sua cernere luce, pro: suam cernere lucem. *E more suo accipit Auctor*: quam, pro: antequam, cum subjicit:

.... Quam terminus ævi,
 Obruat incautos, et nescia lumina solvat.

A Ille dies donec, completo tempore, magnus
 Adveniat. Cuncti Dominum jam agnoscite verum (a),
 Qui solus facit hanc animam sua cernere luce,
 Eandemque potest in tartara subdere pœnis,
 Et cui cuncta patet vitæ mortisque potestas,
 Posse Deum, nam velle sat est, factumque loquendo
 Implet, et obstando plane nihil impedit illum.
 Ille meus solus, cui credo sensibus imis.
 At quoniam leto cursus concluditur omnis,
 Quicumque est hodie, secum putet omnia mente,
 Atque ideo dum vita manet, dum cernere lucem,
 Dum vitam mutare licet; quam terminus ævi
 Obruat incautos, et nescia lumina solvat
 Ultimus ille dies, mortis quia lege tenetur;
 Quod pretium superest, caræ invigilate saluti,
 B Et faciles certique bonum decurrite cursum.
 Abstergete piis commissa piacula sacris,
 Atque vagas nimium mundi vitate procellas;
 Tum rectas et adite vias, et sancta tenete.
 Hinc lætis animis pravum depellite crimen;
 Et concreta diu proluatur pectore culpa,
 Commissasque mali labes abolete nefandas.
 Æternisque Deum precibus placate tremendum.
 Pessima cuncta bonis cedant mortalia vivis,
 Et servate novam jamjam sine crimine vitam,
 Incipiantque bonis verisque assuescere mentes,
 Laudibus et faciles divinis reddite voces.
 Sic meliora piis flagrabunt omnia vobis,
 Sic quoque cœlestis capietis munera vitæ,
 Cumque Deo longum semper vivetis in ævum,
 C Aurea siderei cernentes gaudia regni.

Ultimus ille dies; ubi in eo quod sequitur, emendamus: mortis quia lege tenetur, pro: qui. *Incipientes novam periodum ibi.*

Quod pretium superest, caræ invigilate saluti; *quanquam vox*: pretium, corrupta sit, nisi accipiat pro: precum.

INCERTI AUCTORIS GENESIS.

Principio Dominus cœlum terramque creavit (1)
 Namque erat informis, fluctuque abscondita tellus,
 Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
 Dum chaos et nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
 Has dum dijungi jussit de cardine, fatur:
 Lux fiat, claro et (2) nituerunt omnia mundo.
 Cum Dominus primi complexset facta diei,
 Condidit albertem nebulis nascentibus axem,
 Accipit immensus verrentia (3) littora pontus,
 Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
 Tertia lux faciem terrarum fulva retexit,
 Arida mox posito narratur nomine terræ,
 Florea ventosis consurgunt germina campis,

D Pomiferique simul procurvant brachia rami.
 Quarta dies generat solis cum lampade lunam,
 Et stellas tremulo radiantibus lumine fingit,
 Hæc elementa dedit subjecto insignia mundo,
 Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
 At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
 Et volucres varias suspendunt aere (4) pennas.
 Sexta prægelidos in spiras lubricat angues,
 Quadrupedumque greges totos diffundit in agros;
 Cunctaque multiplici mandavit crescere passim
 Germine, et immensis errare et pascere terris.
 Hæc ubi constituit divina potentia jussu,
 Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,

LECTIONES VARIANTES.

¹ (1) *Locavit*, cod. Victorinus.

(2) *Claro*. Sic Pamelius post Fabricium. *Clari* Morel. et cod Victor.

(3) *Errantia*, Baluz. ex cod Vict.

(4) *Corpore*, Morel. cod. Victor.

Haec memorat: Nostris hominem faciamus ad (1) unguem
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe.
Et licet hunc uno posset componere verbo,
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat brutum divino a pectore pectus.

Quem postquam effigie formatum, ceu sua (2) vidit,
Metitur (3) solum mordaces solvere curas.

Illicet irriguo persuadit lumina somno,
Mollius ut vulsa formetur foemina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
Inditur et nomen vitæ, quod dicitur Eva.

Quapropter nati linqunt de morte parentes.
Conjugibusque suis positis cum sedibus hærent:

Septima quando Deus factorum, sine quievit,
Sacratam statuens venturi gaudia (4) sæcli;
Illicet exhibitus animantum ex ordine turbis,
Virtutia (5) cunctis nomen quod permanet indit,
Adami a Domino donata scientia (6) solers.

Quem Deus alloquio, junctam dignatur et Evam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu.

Ut polus et plenæ vestro sint germine terræ,
Hæredesque mei, varios decerpere fructus.

Quos nemora et pingui reddunt (7) de cespite campi.
Haec ubi disseruit, læta paradisi in aula

Instruitur, primique aspectat lumina solis.
Gignitur hæc inter, pomis letalibus arbor,

Coniunctum generans vitæ mortisque saporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,

Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidesque secat undante ex fonte meatus.

Phison auriferis prædives fluctuat undis,
Conspicuasque terit rauco de gurgite gemmas;

Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens,
Perspicuusque vadis terram prælambit Evilat.

Post hunc Æthiops Gæon adlapsus opinat.
Tertius est Tigris, Euphrati adjunctus amæno,

Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum conjuge fida,

Atque opifex, tali formatur voce Tonantis:
Ne trepidate simul licitos præcerpere fructus,

Quos nemo intonsum ramo frondente creavit:
Solliciti ne forte malum noxale legatis,

Quod viret ex gemino discreto ad munia succo.
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,

Ac modo formatos nec vestis texerat artus.
Has inter sedes, et baccis mitibus ortus,

Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis;

Livida mordaci volvens mendacia sensu,
Foemineo tentat sub pectore mollia corda.

Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Numquid poma Deus non omnia nota sacravit?

E queis si studeas mellitis carpere victus,
Aureus astrigero remeabit cardine mundus.

A Illa negat, vetitosque timet contingere ramos;
Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.

Illicet ut niveo jam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum.

Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
Compulit insueto munus deferre marito.

Quod simul ac sumpsit, detersa nocte, nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente, sereni.

Ergo ubi nudatum prospexit corpus uterque,
Cumque pudenda vident, ficulnis frondibus umbrant.

Forte sub occiduo Domini jam lumine solis
Agnoseunt sonitum, trepidique ad devia tendunt.

Tum Dominus cæli mæstum compellat Adamum:
Dic ubi nunc degas? Respondit talia supplex:

O Domine, adfatus pavido sub corde tremisco,
B Magne, tuos; nudusque metu frigente fatigor.

Tum Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim

Candenti perfusa die, liquidumque serenum
Adfulsisse sibi solenque et sidera cæli.

Protinus ira Dei turbatam territat Evam,
Auctorem vetiti dom quærit maximus acti.

Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandoque rogatu;

Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Haec mihi præ cunctis narravit dulcia pomis.

Illicet omnipotens condemnat gesta draconis,
Præcipiens cunctis invisum visere monstrum,

Pectore mox fuso proreperc, tum sola morsu
Mandere, mansuro quæcunque in tempora bello,

C Humanos inter sensus, ipsumque labantem;
Vertice ut abjecto pronus post crura virorum

Serperet, ut calcet dum labens cominus instat.
Foemina fraudigeris misere decepta loquelis,

Præcipitur duro discrimine ponere partum,
Servitiumque sui studio perferre marito.

Tu vero cui visa fuit sententia verax
Conjugis, immitti cessit quæ victa draconi,

Deflebis miserum per tempora longa laborem,
Nam tibi triticea: surget pro germine messis

Carduus, et spinis multum paliurus acutis:
Ut cum visceribus lassis et pectore mæsto,

Flurima sollicitos præstent suspiria victus:
Donec in occiduo venientis tempore mortis,

Unde geris corpus terræ reddare jacenti.
D His actis, Dominus trepidis dat tædia vitæ,

Dejectosque procul sacratis dimovet hortis,
Obversosque locat, medioque eliminat igni,

In quo perceleri Cherubin evolvitur æstu,
Dum calidus defervet apex, flammisque volutat.

Quis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit evulsas pecudum de viscere pelles,

Operiens nudos calidis de vestibis artus.
Ergo ubi conjugio sese jam fidus Adamus

LECTIONES VARIANTES.

(1) In, Morel. cod. Victor.

(2) Artificia formatum in imagine, editor Oxoniensis, Baluz.

(3) Non patitur conjic. Baluzius.

(4) Sacratam s. v. ad gaudia, cod. Victor. Bal.

(5) Distinctim edit. Oxon.

(6) Prudentia Morel. Pamel. Adamus donata sibi prudentia, cod. Vict.

(7) Reddent Vict.

Esse virum sensit, nomen genitricis amatae
 Exhibet uxori. Bino qui germine factus (1)
 Continuo genitor, diversis nuncupat orsis :
 Atque Cain hic nomen habet, cui junctus Abelus.
 Innocuas hujus servabat cura bidentes,
 Ast alius curvo terram vertebat aratro.
 Hi cum perpetuo ferrent sua dona Tonanti,
 Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
 Nam prior uberibus fuerant quæ prosata glebis,
 Obtulit; ast alius miti se devovet agno,
 Extâ manu sincera gerens, adipemque nivalem;
 Confestimque placet Domino pia vota tuenti.
 Quod propter gelida Cain incanduit ira.
 Quem Deus adloquio dignatus, talibus insit :
 Dic mihi, si rectum vivas, et noxia cernas,
 Degere non possis contracto a crimine purus?

A Desine mordaci fratrem disperdere sensu;
 Qui tibi ceu Domino subjectus colla daturus.
 Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arva,
 Atque ubi deprehensum deserto in gramine vidit,
 Elidit geminis frangens (2) pia guttura palmis.
 Quod factum Dominus cœlo speculatus ab alto;
 Disquirat, quonam terrarum degat Abelus?
 Ille negat positum custodem se fore fratris.
 Cui Deus effatur: Numnam (3) vox sanguinis ejus
 Ad me missa sonat, celsumque ascendit ad axem?
 Nosse igitur mansura tibi pro crimine tanto:
 Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
 Inviso maledicta tibi commissa negabit
 Semina, et adsumptis fructum non proferet herbis,
 Torpidus ut multo collidens membra tremore.

B

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Binos g. g. factos*, cod. Vict.
 (2) *Fraudant*, Morel.

(3) *Nonne* Morel.

INCERTI AUCTORIS SODOMA.

CAPUT PRIMUM.

Jam Deus omnipotens primævi tempora sæcli,
 Vindice diluvio, cunctis aboleverat undis,
 Quas cœlum sparsit terræ, maris exspuit æquor;
 Hactenus, haud liquido pœnas decernere pactus
 Excidio, quoties hyemes induceret aer;
 Frænandis varium pluvii mandaverat arcum,
 Purpureo et viridi signantem nubila limbo.

CAPUT II.

Sed recidiva hominum pariter cum gente secunda
 Impietas, iterumque mali nova pullulat ætas,
 Excidio jam non imbres sortita, sed ignes.
 Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri
 Roribus (4) et finis portendere signa futuri.
 Effera luxuries illic, inimica pudoris,
 Instar legis erat, fugeret quam præsciis hospes;
 Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras
 Exoptans per sacra necem, cæsusque cruce
 Fundere Berycium, et Libycas satiare palæstras,
 Antequam vel Circæa novas per pocula formas
 Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
 Pulsabant cœlum invidia, connubia mixta
 Incesta parili, generis natura rebellis.
 In sese, læsumque viri cum corpore nomen.
 Tempore sed certo Deus omnia perspeculatus,
 Judicat injustos patiens, ubi criminis ætas
 Cessandi spatium vis nulla coegerit iræ.
 Jamque dies ultrix aderat, duo de grege missi
 Angelico (5) forma juvenes, qui spiritus ambo
 Diva ministerio Domini mandata ferebant,

Succedunt Sodomis; illic de stirpe piorum
 Transvena Loth aderat, sapiens, justique colonus,
 Unus erat, meminisse Deum; solet utilis arbor
 In sylvis latitare feris (6) velut hospita fructu.
 Is tunc pro porta residens (vix mœrenia adibant
 Cœlicolæ) quanquam divinos nescius, ultro
 Advocat, appellat, patrio veneratur honore,
 Hospitioque vocat, longe stabulare parantes;

C Ensis longis precibus, pia pignora mensa
 Officiisque probis studio dispungit amicos.
 Nox requiem dederat, lux solverat altera noctem,
 Et Sodoma in foribus strepitat conquesta rudendum (7).
 Loth contra supplex: Ne vos nunc pacta (8) libido
 Incendat, juvenes, ipsam fœdare juventam;
 Quo luxus genitura vocat? quo semina frustra?
 Quo nullæ nuptant animæ; non lustra colentes;
 Non stabulis reduces, non undis subter hiantes;
 Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
 Nec quæ per terram protracto corpore manant.
 Omne genus, luxus genus est; nisi fœmina conjux
 Omnibus, et nunquam cuiquam nisi fœmina mater.
 Nunc si fas juvenilis habet vastare pudorem,
 Sunt intus natæ bijuges mihi, nubilus ætas,
 D Virginitas in flore tumet, jam dedita messi,
 Digna cupido viris, tulerit quam vestra voluptas;
 Cedo pater proque hospitibus pensabo dolorem.
 Vulgus ad hæc demens: Quis nam tu, quantus, et

[unde?

Qui nobis domineris, ait, legesque recondas,
 Transvena corrector (9) Sodomorum? duplicat (10) iras:

LECTIONES VARIANTES.

CAP. II. — (4) *Flammis* Fabric. Pamel. *fascibus*
 Cauchius, *fontibus* cod. Vict. *facibus* Morel at ro-
 ribus Baluz. ex cod. Colb.

(5) *Angelica* duo mss. codices.

(6) *Feras* alii.

(7) *Cum lege pudenda* Baluz. ex cod. Colb. *cum*

lege rudendam Vict. *congesta rudentum* Oxon.

(8) *Pasta* ed. Oxon.

(9) *Num rector* Baluz. *conrector* cod. Vict. *non rec-*
tor Colbert.

(10) *Ut ingerat* Baluz. ex cod. Vict. et Morel, *atque*
ingerit ed. Oxon.

Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est
 Pro natis, quoque hospitibus; satis unus in omnes.
 Dicta et facta simul, vulgi mora nulla furentis.
 Turbidus hiberno ut dum volvitur impete torrens,
 Rivorum in numeros (1) uno pede fertur in omnes (2),
 Si qua illic arbor rapidis offenditur undis,
 Haud mansura diu; quantum radice licebit
 Crinitas durare moras, ubi subter aderam
 Perdit humum circumfosso cum caudice pendens,
 Huc illuc certam differt incerta ruinam:
 Haud aliter Loth in media vertigine vulgi,
 Nutabat vinci prope jam; sed diva potestas
 Subvenit; angelici juvenes de limine raptum
 Restituunt tectis, demens sed vulgus ibidem
 Pœnarum auspiciis multatur lumine diro (3).

CAPUT III.

Tunc decreta (4) Dei reserant, dignam adfore pœnam
 Pe cœlo Sodomis, ipsum meruisse salutem
 Justitiæ titulo. Quin ergo accingeris isthinc
 Festinare fugam, pariterque educere si quid
 Gentis habes? nos exitium jam inducimus urbi.
 Loth generos citus adloquitur, sed dura hominum

[mens,

Crede despexit monitum, risitque timorem.
 Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
 Et bicolor cœli facies de nocte dieque est,
 Instabant juvenes Chaldeam educere gentem
 Ex Sodomis, justamque domum donare saluti:
 Eia, age, Loth, exsurge tuamque adsume jugalem,
 Et natas duplices, atque hinc exterminus ito.
 Præveniens Sodomum pœnas (manibus quoque amicis
 Producent trepidos) atque hæc tibi cætera mando;
 Serva Loth animam, ne visum in terga retrorsum
 Vertere forte velis, cœptum vel sistere gressum,
 In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
 Ereptare gradu, cœlestes ne prius iræ
 Opprimerent, alios igitur deposcere portus
 Adgreditur, parvam quam contra aspexerat urbem.
 Iluc, inquit, contendo fugas, vix mœnibus (5) exstat
 Nec longe, nec magna. Illi favere petenti (6),
 Urbis et ipsius pariter gessere salutem.
 Inde Segor vico: nomen vox barbara novit.
 Tunc Loth ingreditur Segor; simul exoritur sol,
 Ultimus ille quidem, in Sodomamque incendia fervens
 Infert; nam totos radios armaverat igni,
 Æmula subsequitur caligo includere lucem
 Cœptans, atque globos confuso intexere cœlo;
 Fumantes coeunt nubes, novus irruiet imber,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *In numeros*, sic Baluz. ex cod. Colb. *numeros* alii.
 (2) *Amnes*, sic Baluz. ex cod. Vict. *omnes* alii, pro
fertur, vehitur cod. Vict. Colb.
 (3) *Interdum lumine multant*. Morel. et duo codices
 mss. nisi quod Victorinus habet *lumina*. *Interdum* le-
 gendum videtur Baluzio.
 CAP. III. — (4) *Secreta* Colbert.
 (5) *Fuga, si certe manibus* Colb.
 (6) *Mihi est: favere precanti* Colb. Vict. Morel,
 nisi quod iste legit, *favete*.
 (7) *Carne reservans* cod. Colb. *forma* Morel, pro
formam.

A Sulphura cum flammis flagrantibus æstuat æther,
 Exustus crepitat liquidis ardoribus æther
 Hinc habet in falso de vero fabula famam
 Solis progeniem currus optasse paternos,
 Nec valuisse levem puerum frenare superbos
 Ignis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptam
 Aurigam; illicitum planctum mutasse sorores.
 Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
 Aut si quis plumat senio modulatio ales.
 Illic aliter versæ mœrent miracula formæ.
 Namque comes conjux, heu me, male tum quoque

[legit

Fœmina non patiens, divina ad murmura cœli
 Audaces oculos nequicquam sola retorsit,
 Nec habitura loqui quod viderit; et simul illic
 B In fragilem mutata salem stetit ipsa sepulcrum,
 Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans (7).
 Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
 Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.
 Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
 Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
 Dicitur et vivens alio jam corpore, sexus
 Munificos solito dispungere sanguine menses.

Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia

[lucent

Mœnia; cum dominis domus omnis inops ita nusquam
 Tota rogos regio est, hinc atro horrore favillæ,
 Hincque situ cano cineres incendia signant,
 Occidit illa prior feritas (8) quam prospiciens Loth,
 Nullus arat frustra piceas fulgine glebas.
 C Semiperempta etiam si qua illic jugera lætas
 Autumni conantur opes, facile optima sese
 Promittunt oculis, pira, persica, et omnia mala,
 Donec carpuntur; nam protinus indice tactum
 Solvitur in cinerem, fit vana favillaque pomum (9).
 Sic igitur cœlo pariter terraque sepultis,
 Nec mare vivit ibi, mors est maris illa quieti,
 Quod nullus animal (10) per anhela volumina fluctus;
 Quodquod etiam patrio nunquam suspirat ab austro,
 Quodque nequit proferre aliquam de gurgite gentem
 Squamigeram, lævive cuti vel cortice septam,
 Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
 Solum illic proprio mentitur fruge bitumen,
 Exusti fuligo maris; quod vividus ardor
 Subter stagna coquens, de sulphuris et salis æsta
 D Temperat inque picem dat terræ hæerere marinam.
 Invehitur proprio cum tempore pingue crematæ
 Virus aquæ, spumisque cutis super æquora nigra

- (8) *Occidit ille prior feritas*. Obscurus versus, ubi
 si *feritas* pro *fortitate* accipiatur ratione carminis,
 constabit sensus, uti *feritas a ferendo* dicatur. Vox eo
 significato nunc obsoleta. PAM.

Corruptum locum sic emendari et expleri posse
 putat editor Oxonensis:

*Occidit illa prior species, quam prospiciens Loth
 Deservisse pii fertur commercia fratris.*

BALUZ.

- (9) *Vacui favillaque pomi* duo cod. mss.
 (10) *Quod nullos animat* Colb. Morel. *Idque animat*

Textitur; appellunt queis est ea captio mercis.
 Adclinant leves laterum libramine lembos,
 Ut semel impositam doceant conscendere venam.
 Nam se sponte levans adnabit mercis ad ora
 Navigii, pretiumque dabit pro munere largo,
 Ni plaga contigerit, quam mensi; foemina vestit.
 Ecce aliud monstrum pelagi de clade natatur;
 Cuncta illic immissa (1) natant; natura recessit

A Mergendis data corporibus; si denique teste
 Luciferam narem insistens, qua spiritus igni est,
 Velificavit apex, flammæ si flamma perempta est,
 Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
 Hæ Sodomum et Gomorum signatæ in sæcula pœnæ,
 Gentibus injustis, queis pectora dura (2) timorem
 Deseruere Dei; de cælo jura tueri,
 Inque unum rerum Dæminum spectare docebunt.

LECTIONES VARIANTES.

mullus Fabric. et edit. Oxon.
 (1) *Invita* duo cod. mss.

(2) *Corda obdura* Baluz. cod. Colb. *corpora dura*
 B Morel. cod. Victor. Paulo post *jura vereri* Colb.

ARGUMENTUM LIBRI AD SENATOREM.

EX CHRISTIANA RELIGIONE AD IDOLORUM SERVITUTEM CONVERSUM; PER JACORUM PAMELIUM.

Senatorem graviter increpat, quod antea Christianus et Consul, Isidis seu Matris Deum sacerdos fieri non sit veritus; hortatur itaque ut saltem in senectute resipiscat. Porro cum etiam hic quædam sint Tertullianica, ego illi adscribere malui quam B. Cypriano.

AD SENATOREM

Ex Christiana religione ad idolorum servitutum conversum.

CAPUT PRIMUM.

Cum te diversis iterum vanisque viderem
 Inservire sacris, priscoque errore teneri;
 Obstipui (a) monitus; quia carmina semper amasti,
 Carmine respondens, properavi scribere versus;
 Ut te corriperem, tenebras præponere luci.
 Quis patiarur enim, te Matrem credere magnam
 Posse Deam dici, rursusque putare colendam,
 Cujus cultores infamia turpis inurit?
 (b) Namque sacerdotes tunicis mulieribus iidem
 Interius ritum cultu interiore fatentur;
 Idque licere putant, quod non licet; unde per orbem
 Leviter incedunt, mollita voce loquentes,
 Lapsatosque tenent extenso pollice lumbos,
 Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
 Cumque suos celebrant ritus, (c) his esse diebus
 Se castos memorant; at si tantummodo tunc sunt,
 Ut perhibent, casti; reliquo jam tempore quid sunt?
 Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
 Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem.
 Quale sacrum est vero, quod fertur nomine sanguis?

CAPUT II.

Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas.

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Obstipui monitus, etc. *Est hæc phrasis non modo Cypriana, qua alibi dixit: mens obstipuit, sed et Tertullianica, sicuti supra videre est lib. de Judic. Donini, cap. II, ubi legitur:*

Obtipuere quidem plures, fatuisse sepulchra.

Castigavimus autem monitus, pro motus.

(b) Namque sacerdotes, etc. *Emendavimus iidem pro idem, et paulo post: reliquo jam tempore quid sunt, pro corpore. Atqui de sacerdotibus Isidis et ipsa Iside, supra non semel satis dictum est. Hic illis tribuit tunicas muliebres, mutatum sexum, lacerationem corporis, ac fusionem cruoris, calvitiam, et pedes*

Sed tua religio calvum, (d) caligaeque remota
 Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
 Res miranda satis dejectaque culmine summo.
 Si quis ab Isiaco Consul procedat in urbem,
 Risus oris erit: quis te non rideat autem,
 Qui fueris Consul, nunc Isidis esse ministrum?
 Quodque pudet primo, te non pudet esse secundo:
 Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
 Respondente tibi vulgo et lacerante Senatu.
 Teque domo propria pictum cum fascibus ante,
 Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
 Hæc non humilitas, sed humilitatis imago est.
 Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.
 Rumor et ad nostras pervenit publicus aures,
 Te dixisse: Dea, erravi, ignosce, redivi.
 Dic mihi si valeas, cum talia sæpe rogares,
 Et veniam peteres; que tecum verba locuta est?
 Vere mente cares, sequeris qui mente carentes.
 Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.
 Quid mereare vide; minus esses forte notandus,
 Si tantum hoc scires, et in hoc errore maneres;
 At cum vericolæ penetraveris ostia legis,
 Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
 Cur linqnenda, tenes aut cur retinenda relinquis?
 Nilque colis, dum cuncta colis, nec corde retractas
 Vera quid a falsis, quid ab umbris lumina distent.
 Philosophum fingis, cum te sententia mutet;
 D Nam tibi si stomachum popularis moverit aura;
 Et Judæus eris, totusque incertus haberis.
 Indulge dictis, sapientia non placet alta;
 Omne quod est nimium, contra cadit, unum ope-
 [rantur

Gallicana papyro redimitos, denique cum sistro faciem caninam.

(c) His esse diebus se castos memorant, etc. *D: Castis Isidis sacris, vide infra Tertullianum tom. V lib. de jejuniis adv. Psychicos. Est ante etiam ille versus obscurus, et forte mendosus:*

Quale sacrum est vero, quod fertur nomine sanguis?

CAP. II. — (d) Caligaeque remota, etc. *De militia caligata, vide supra tom. II, lib. de Idolol. cap. 19, num. 147. Atqui corripitur etiam a in ablativo qui sequitur:*

Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.

Et calor et frigus ; sic hoc, sic illud adurit ;
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert ;
Et pariter lædunt gelidum fervensque lavacrum ;
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca ;
Vimque suam minuit, si quid protenditur ultra.
Denique si sedeas, requies est magna laboris :
Si multum sedeas, labor est. Maro namque poeta
Pro pœna posuit : Sedet (a), æternumque sedebit
Infelix Theseus ; semper nocet utile longum ;
Prandia longa nocent, jejunia longa fatigant ;
Sic nimium sapere stultum facit improba secta.
Me dea sic docuit, moderamen amabile, dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas
Mens autem stabilis nullo pervertitur æstu,
Ipsaque simplicitas nunquam mala cogitat ulla.
Hinc sincera fides æterna fide fruetur ;
Et contra dolus longo cruciabitur igni.

A Elige quid velis, ut digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam ;
Ut leve crimen erit, si nolis noscere vera ;
Non leve crimen erit, si cognita vera relinquis.
Sed te correctum forsân matura senectus
In melius revocat satiatur erroribus istis :
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te consulta reducerit ætas,
Disce Deo servare fidem, ne forte bis unum
Incurras lapsum, quia vere dicitur illud
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit, et incautus iterum vexaverit artus :
Imputet ipse sibi, nec casibus imputet ullis.
Corrige (b) delictum fidamine, corrige mentem.
Sufficit peccare semel, desiste vereri :
B Non erit in culpa, quem pœnitet ante fuisse.

COMMENTARIUS.

Castigavimus vero recens : Consul procedat in urbem, pro orbem. *Et mox* : Hæc non humilitas, pro Hæc tua humilitas.

(a) Sedet æternumque sedebit infelix Theseus, etc. *Istud Virgilianum est ex VI Æneidos. Prorsus autem*

lego : Nec casibus imputet ullis.

(b) Corrige delictum fidamine, etc. *Fidamen pro fiducia seu spe magis haud dubie Tertullianicam phrasin sapit quam Cyprianicam.*

CARMEN DE JONA ET NINIVE,

CUM ADNOTATIONIBUS FRANCISCI JURETI.

ARGUMENTUM. — *Carmen hoc nunquam antea visum nec lectum, repertum fuit in vetusto codice manuscrip-* C
pto, cujus copiam mihi fecit P. Pithæus i. c. saluti priscorum auctorum natus. Tertulliani vero genuinum esse opus, duæ res docent : primum, quia in eodem v. c. Tertulliano tribuitur, quemadmodum etiam aliud carmen de Sodomis quod postremum olim prodiiit in lucem sub nomine divi Cypriani, sed nuper assertum Tertulliano, ex conjectura, a Jac. Pamelio viro nullæ lectionis et iudicii. Unde obiter confirmabo sententiam ipsius Pamelii, et monebo studiosos ne amplius addubitent de vero auctore carminis de Sodomis. Deinde prorsus redolet phrasim Tertullianicam, ut obscuram et asperam, sic etiam eruditam. Illud dolendum est quod in membranis imperite opus descriptum extitit ab antiquario. Proposui igitur bona fide lectionem v. c. et cunctim emendationes, ne cui fucum facerem, donec aliud exemplar manuscriptum erui D
possit, unde cæteræ labeculæ eluantur. Quod attinet ad titulum, inscribatur in v. c. de Ninive. Sed cum

tota narratio pertineat ad Jonam, visum est inscribere etiam : de Jona. Suspicio tamen est Tertullianum expressisse carmine integram historiam Jonæ, ut in sacris bibliis exstat.

Post Sodomum et Gomorum viventia funera in æ-
[vum,

Et cinerum senio signata (c) incendia, pœnæ,
Et frustra solis oculis nascentia pauca,
Et pariter facti mortem maris (d) et solis illic
Si quid homo est pœnam mutato corpore servans :
Pene alios ignes (e) superi decusserat imbris,
Urbs æqui justique fuerant (f) transgressa Ninive.
Nam quis subversæ menti metus omnia vulgo
Pœnarum documenta vacanti, ubi possidet error.
At bonus (g), et nostri patiens, et plectere serus,
Omnipotens Dominus nullam jaculabitur iram,
Ni prius admoneat, durataque pectora pulset
Præsagos agitans angusta mente, prophetam (h)
Namque Ninivitarum meritis mandarat Jonam
Præfari exitium Dominus ; sed conscius ille

COMMENTARIUS.

(c) *Cinerum senio signata.* Ita correxi, pro quo erat in v. c. *cinerum senios ignara.* Conjecturam meam confirmat aperte alter ejusdem Tertulliani versus de Sodomis, ubi sic :

Tota rogos regio est, hinc atro horrore favillæ.
Inde situ cano cineres incendia signant.

Sic enim obiter lego ex vestigiis v. c. in quo : *hinc de situ* ; vulgo est : *hincque situ.*

(d) *Facti mortem maris.* Intelligit Mare Mortuum, de quo ipsemet in carmine de Sodomis :

Nec mare vivit ibi, mors est maris, illa quieti.

(e) *Pene alios ignes.* Placet hæc emendatio, ducta conjectura P. Pithæi : accedit enim prope ad vestigia scripturæ v. c. in quo :

Pane alio ignes superis decusserat imbris.

(f) *Justique fuerant.* Varias recipit conjecturas ; dubium enim est an auctor scripserit *justique forem*, vel *justi fines*, ut censet idem Pithæus : statim scripsi, *transgressa Ninive* pro quo v. c. *transgressi Ninivite.*

(g) *At bonus.* v. c. *at boni.*

(h) *Mente prophetam.* Forte *prophetas*, ut conjungatur, cum voce *præsagos.*

Parcere subjectis, et debito cedere pœnæ (a)
 Supplicibus; facilemque boni, cessabat abire (b),
 Ne vanum caneret, cessura pace minarum.
 Mox fuga consilium, si qua est tamen ista facultas,
 Evitare Deum, Dominique evadere dextram,
 Quo subter (c) totus trepidans compescitur orbis
 At ratus est (d) quod agit sancto de corde prophetes.
 Littoris in labio (e) portu celeberrima fido
 Urbs ora est Cilicum, contra libratur Joppen.
 Inde igitur Tharsos (f) properus rate scandit Jonas.
 Ejusdem fert acta Deus, nec denique mirum,
 Si Dominum in terris fugiens, invenit in undis.
 Parvula nam subito maculaverat aera nubes,
 Feller sulfureo de semine concita venti (g),
 Paulatimque globus pariter cum sole cohæsit,
 Deceptumque diem (h) caliginis agmine clusit.

A Fit speculum cœli pelagus, niger ambitus undas
 Inficit, in tenebras ruit æther, et mare surgit.
 Nequidquam medius fluctus dum nebula tangunt,
 Gloria ventorum quos omnes turbine miscet.
 Diversus furor in profugum frendeat Jonam.
 Una ratis certamen erat cœloque fretoque,
 Tunditur hinc illine, tremat omnis sylvæ sub ictu
 Fluctifrago (i) subter concussa est spira carinæ.
 Palpitat antenna stridens (j), labor horret ab alto (k),
 Ipsa etiam infringi dubitans inflectitur arbor.
 Nauticus interea geminus clamor (l) omnia tentat,
 Pro rate proque anima, spiras (m) mundare morantes
 Oblaqueare mithram (n), clavorum stringere nisus,
 Vel reluctantes impellere pectore gyros (o):
 Pars maris interni puteum graveolere (p) vicissim.
 B Egregias rapiunt (q) tunc merces atque onus omnes

COMMENTARIUS.

(a) *Debila cedere pœnæ.* Ita emendavi, cum corrupte esset in v. c. *debitum cedere pœnam, cedere posuit pro remittere.*

(b) *Cessabat obire.* Id est, recusat Jonas implere officium admonendi. Plane eodem colore Prudentius excusat Jonam, hymno 7 *Cathem.*, ubi hæc historia describitur:

Jonam prophetam mitis ultor excitat
 Pœnæ imminenti iret ut prænuicius,
 Sed nosset ille cum minacem Judicem
 Servare malle quam ferire ac plectere,
 Tectam lateuter vertit in Tharsos figuram.

Verum alii scriptores aiunt Jonam contemptu id fecisse. D. Hieronymus *comment. in Jonam: Conscius erat fugæ et peccati quo Domini præcepta neglexerat.* D. Gregorius lib. VI in *Job.* c. 45: *Illic gestante bellua pervenit quo ire sponte contempsit. Ecce fugitivum Dei tempestas invenit, sors litigat, mare suscipit, bellua includit, et quia auctori suo obedire nititur, ad locum quo missus fuerat, suo reus carcere portatur.* Isidorus lib. de *vita et morte sanctorum*, cap. 45: *Jonas ad gentium præconia mittitur, missus contemnit, contemnens fugit, fugiens dormit, etc.*

(c) *Qua subter.* Erat in v. c. *super.*

(d) *At ratus est.* Corrupte rursus in exemplari, *an rati.* Statim reposui *de corde*, pro quo v. c. *de corpore.* Removet auctor a propheta culpam, ut excuset factum.

(e) *Littoris in labio.* Similis phrasid Sisennæ apud Nonium Marcel.: *sistitque in labro summo fluminis.* Et M. Tullius *os portus* similiter dixit; nam sic de supplicibus in *Verrem: Nam in ipso adiut atque ore portus.*

(f) *Tharsos.* V. c. *Tharros properus rate conscendit.*

(g) *Concita venti.* Puto, vere ita correxi, pro quo v. c. *conotia venti.*

(h) *Deceptumque diem.* Pro *ereptum* posuit.

(i) *Fluctifrago.* Alias v. c. *fluctivago.*

(j) *Antenna stridens.* Non hic dicam produci ultimam, in *antenna*, propter pentemimerim, sed potius observandam monebo veterum consuetudinem, qui vocalem longam faciebant cum sequerentur duæ consonantes. Quem morem tamen neoterici nec intellexerunt nec viderunt, qui sæpe locos in auctoribus corruerunt contra fidem et consensum omnium v. c. Id ego prolatis et restitutis testimoniis docui ad Paulinum, Sedulium, Marium Victorem, Juvenum et ceteros. Addam tantum verba vetustissimi grammatici Terentiani Mauri, cap. de carmine heroico:

Spondæum geminæ possunt firmare sonoræ,
 Exemplis an prava sequar, vel recta, probabo.
 Quisque scire cupit, vel quisque scribere curat.
 Antestare decet cum dico, et separo verbum.
 Ante Stesichorum vatem natura creavit.

(k) *Labor horret ab alto.* P. Pithæus subolet voco laboris hic significari vexilli seu veli speciem. Sane Gregorius Nazianzenus, *Oratione in Julian.*, ait vexillum esse quod a Latinis dicatur *labor*, quia vim habeat solvendorum laborum. Exstat in cod. Theodos. L. VI, tit. 25. de præpositis laborum, *ubi sic præpositi laborum nostro et stipendiorum sudoribus promoventur.* Sed et in cod. Justinia. lib. XII, tit. 18, constantissima fide in omnibus libris manuscriptorum inscribit: *De præp. laborum.* Quæ tamen scriptura quibusdam iusulens visa fuit, adeo ut Accursius notet fuisse sua ætate qui pro *laborum*, reponerent *labiorum* ridicule. Nunc alii putant legendum potius *labarorum*, exemplo quo Constantinus imperator vexillum illud nobile quo utebatur in bello, *labarum* appellavit. Ego non temere discedendum arbitror a scriptura veterum codicum.

(l) *Geminus clamor.* Primam in *clamor* contraxit Tertullianus, non solus inter præcos. Nam Paulinus, libris *de vita Martini*, ea licentia usus, *Clamor autem in tempestate marina locum habent Ovidius lib. II. Metam.*

Onippe sonant clamore viri, stridore rudentes,
 Undarum incurso gravis unda.

Sed et ipse Tertullianus paulo post subdit:

Sunt miseræ voces ad singula fragmina Ponti.

(m) *Anima spiras.* Erat in v. c. *animas spiras.* Isidorus (*Etym.* lib. IX, cap. 3) ait *spiras* funes esse quibus nautæ utuntur in tempestatibus, a Sparto dictas.

(n) *Oblaqueare mithram.* Felicissima hujus loci restitutio debetur et acumini et iudicio P. Pithæi. Depravate erat in v. c. *oblaquearem vibram.* Isidorus lib. XIX, *Etym.*, cap. 4, scribit *mithram* esse funem quo navis media vincitur. Quæ vox rara est et a paucis alibi electa.

(o) *Pectore gyros.* Corrupte erat in v. c. *niggyros*, et fortassis totum verius sic melius legetur; *Veli eluctantes impellere pectore gyros.*

(p) *Puteum graveolere.* Arbitror auctorem verbum hoc active usurpasse, et *graveolere puteum* idem valere ac facere ut puteus gravem odorem exhalet. Intellico igitur hunc locum de sentina navis, quæ tum gravis olet enim sedimentum aquæ quiescentis movetur et exhauritur. Paulinus in *carm. ad Cytherium:*

Quo cymba multam duxerat rimis
 Aquam olente sentinæ lacu.

Quintilianus (lib. VIII) observat a Cicerone dictam reipublicæ sentinam, significante fœditatem hominum; Tertullianus vero partem maris interni vocat, quia sentinæ aqua e mari est.

(q) *Egregias rapiunt.* Erat in v. c. *Egregiæ tunc rapiunt.*

Præcipitant, certantque pericula vincere damnis
Sunt miseræ voces ad singula fragmina ponti,
Expenduntque manus nullorum (a) ad lumina divum,
Quos maris et cœli vis non timet, haud minus il-
[los (b)

Puppibus obrusos irato turbine mergens.
Nescius hæc reus ipse cavo sub fornice puppis
Sternentem (c) inflata resonabat nare soporem,
Jam tunc in somno Domini formando (d) figuram.
Hunc simul undicesæ qui cogit munia proræ (e),
Pace soporatum placida, requiete superbum (f)
Instilit impulsans: Quid, ait (g), discrimine in isto
Somnia re capit (h), tantoque in turbine portum
Solus habes? non unda (i) operit, spes unica divum
[est.

Tu quoque, quisquis tibi Deus est, dic vota precesque.
Exim quis (j) culpæ propriæ, quis caussa procellæ
Discere sorte placet, nec sors mentitur Jonam.
Tunc cogitant: quis, et unde hominum, quis denique
[rerum,

Quo populo, qua sede cluis (k)? famulum ille fatetur
Prætimidum fidumque Dei, qui sustulit altum (l),
Qui terram posuit, qui totam corpore fudit:
Ipsius sese profugum, caussasque revelat.
Diriguere metu. Quid nos (m) igitur tibi culpæ.
Quid fore nunc, quonam placabimus æquora facto?

(a) *Nullorum*. In v. c. ad hanc vocem recentiore
quadam manu superadditum erat, *multorum*. Sed bene
vocat *illos* divos, quia gentium dii revera nulli
sunt, vel quia nullius opus et auxilii. Hinc illa vox
apud veteres comicos: *Nullus sum*. Et Paulinus:

Nullus eram, et faciente
Deo sum natus ut essem.

(b) *Haud minus illos*. Ita emendo, pro quo v. c.
aut *munus illos puppibus abstruso Sirtos*. Quibus ver-
bis non dubito quin alludat ad morem veterum qui in
navibus deos portabant, tanquam tutelares. Vi gil.

Ingentes a puppe Deos.
Laurato fulgebat Apolline puppis.
(*Id. l. X. Æn.*)

Monte nec inferior proræ puppique recurvæ
Insilit, et pictos verberat unda Deos.
(*Ovidius, l. I Tristium.*)

Auctores appellant tutelæ quasi proprio nomine, Sil-
vius Italicus:

Tutelæque deum fluitant.

Seneca *epist.* 76, eo alludit dicens: *Navis bona dicitur*,
etc., *nec cujus tutela eboræ cæolata est*. Ea imita-
tione dicunt etiamnum hodie Venetos sanctum Mar-
cum attollere in puppi, suæ civitatis tutelarem
divum.

(c) *Sternentem*. Placet Philip. Roberto J. C. *ster-*
nentem. Et quidem Jonæ cap. 1 ubi Vulgata editio ha-
bet: *et dormiebat sopore gravi*, D. Hieronymus ex
Septuaginta vertit: *et dormiebat et stertebat*. Divus
quoque Ambrosius in *Psalm. XLIII: de Jona legimus*
qui dormiebat in ventre navis et stertebat. Et ipse Hiero-
nymus in *commentar. in Jonam: Quasi securus, ait,*
dormiret, et profundissimum somnum ronchonare so-
narret.

(d) *Domini formando*. Erat in v. c. *in se formando*;
locum autem intelligit Mathæi cap. VIII, ubi de
Christo dormiente in navi et a suis excitato.

(e) *Undicesæ qui cogit munia proræ*. Si quid veri
auguror, ita non male emendavi depravatissimam
scripturam v. c. habentis: *Undis ita qui cogit mænia*

A Namque magis multoque magis freta sæva tumelant.
Ea ego tempestas, ego tota insania mundi,
In me, inquit, vobis æther ruit, et mare surgit:
In me terra procul, mors proxima, nulla Dei spes.
Quin date præcipitem caussam, navemque levantes (p).
Unum onus hoc magnum pelago jactate volentem.
Ast isti frustra nituntur vertere cursum
In reditum, nec clavus enim torquere sinebat,
Dura nec antennæ mutari libra volebat.
Postremo ad Dominum: Ne nos in mortis hiatus,
Unam animam propter, dederis, ne sanguine justis (q)
Respersisse velis, si sic tua dextera ducit.

Jamque illic imo exoriens de gurgite cetus
Squamosum e conchis evolvere corporis agna,
Urgebat proprios concusso marmore fluctus
B Sponte sua (p) prædam rapiens, quam puppis ab arce
Provolutatam limosis faucibus hausit,
Viventemque dapem longam percepit in alvum.
Cumque viro cœli rabiem pelagique voravit.
Sternitur æquoris unda, resolvitur ætheris umbra.
Huic fluctus, illinc flatus redduntur amici,
Securamque viam placida signante carina,
Candida caruleo florent vestigia sulco,
Nautæ tum Domino læti venerando timorem
Sacrificant grates * * * * *
Navigat et vates alio susceptus Jonas

COMMENTARIUS.

proræ: nisi malis, *undicesæ*, facilis autem mutatio
undis ita, *undisica* pro *undicesæ*. Sed et potest reit-
neri illud, *mænia*. Nam Festus Pompeius adnotat ve-
teres dixisse *mænia* pro *officiis*.

(f) *Requiete superbum*. Sospiter Charisius lib. 1:
Quies, ait, facit quietem, requies accusativo non facit,
quietem sed requiem: licet Cicero dixerit requiem
ad Hostilium. Idem Charisius alio loco id repetit: *Ci-*
cero, ait, aliter declinavit secutus numerum, requie-
tem enim dixit; superbum autem vocat pertinacem in
somno, qui quasi dedignaretur moveri clamore nar-
tarum periclitantium, nimium securus.

(g) *Quid ait*. Corrupte erat in v. c. *quid aiant* *in-*
criminis in isto.

(h) *Somniare capis*. Locus hic varias recipit con-
jecturas: sunt verba Fr. Jureti; nos vero sequimur lectio-
nem quam exhibet collectio Pisauricensis ac Londi-
nensis, poetarum scilicet latinorum. Epp.

(i) *Nos unda*. Vocem *nos* addidi, quæ videtur de-
siderari.

(j) *Exim quis*. Depravatissime erat in v. c. *Infelix*
exin quis.

(k) *Qua sede cluis*. Valde mihi placet hæc emenda-
tio quam eruit P. Pithæus ex vestigiis v. c., in qua
qua sede civis. Vox *clue*, non ignota apud veteres,
quam restitui aliis auctoribus temere vulgo corruptam.
Itaque non repetam.

(l) *Qui sustulit altum*. Redundabant verba in v. c.,
in quo ita scriptum reperi: *Qui cælum sustulit alto*. Vi-
debatur quidem corruptum carmen glosa; *altum* ut-
tem pro *cælo* poni sciunt, ut apud Virgilium:

Et Maia genitum cælo demittit ab alto.

Lactantius (lib II, c. 1): *Oculos suos dejiciunt solapsi*
figunt.

(m) *Quid nos*. V. c. quos vel quod,
(n) *Navemque levantes unam*. Male in v. c. *navem*
levantes unus.

(o) *Ne sanguine justis*. Sic lego, pro quo v. c. *justis*,
idque confirmatur textu Biblico.

(p) *Sponte sua*. Ut expletur hiatus v. c. addidi *sua*
nisi malis *sponte novam*.

bus, de rebus non a Deo, sed ab hominibus immun- A
dissimis, et truculentissimis commissis, qui si essent
in his temporibus, omnibus legibus rei subjacerent
quæ multo justiores, et severiores, quam actus illo-
rum. Patrem armis pulsavit: lex Falcidia et Sempro-
nia parricidam in culeo cum feris ligaret. Et sorores
corrupt: lex Papinia omnibus pœnis per singula
membra probrum puniret. Connubia aliena intravit:
lex Julia adulterum suum capite afficeret. Pueros
ingenuos attaminavit: lex Cornelia transgressi fœ-
deris amissum novis exemplis novi cœtus sacrile-
gum damnaret. Hic nec divinitatem habuisse osten-
ditur: erat enim homo: latuit eum fuga patris. Huic
tali homini, tam nefando regi, tam obscœno tamque
crudeli, Dei assignatus est honos ab hominibus, qui
utique cum sit in terra natus, et per incrementa
ætatum adultus, in qua omnia hæc mala admisit, et
modo non sit in ea, quid putatus nisi mortuus, et
numquid putat stultus error pennas ei natas in sen-
ectute, unde ad cœlum volaret? Sed possunt et hæc
credere orbatu sensu homines, si tamen credunt

enim cygnum factum esse, ut generaret Castores; et
aquilam, ut contaminaret Ganymedem; et taurum,
ut violaret Europam; aurum, ut violaret Danaen;
et equum, ut generaret Pirithoum; hircum, ut ge-
neraret Egyptum (a) de capra; satyrum, ut oppri-
meret Antiopam. Hæc, qui adulteria spectant, ad quæ
proni sunt peccatores, ideo facile credunt, ut male-
facti auctoritatis, et omnis spurcitiae de ficto deo mu-
tuentur. Num cætera, quæ credi possunt actus illius,
quæ et vera sunt, quæque sine transfiguratione eum
aiunt gessisse, quam sint inemendata, animadver-
tunt: ex Semele generat Liberum, ex Latona Appol-
linem et Dianam, ex Maia Mercurium, ex Alcmena
Herculem. At cæteras ejus corruptelas, quas ipsi
confitentur, nolo conscribere, ne rursus fœditas jam
sepulta auribus renovetur: sed horum paucorum
mentionem feci, quos deos et ipsos credunt erran-
tes, scilicet de incesto patre generatos, adulterinos,
supposititios, et Deum viventem, æternum, sem-
piterni numinis (b), præscium futurorum, immen-
sum, talibus cum nefandis criminibus diffuderunt.

COMMENTARIUS.

(a) Egyptum. Forte *Ægipana*. SUAR.(b) Sempiterni numinis. Forte *filium* deest. SUAR.

Imo potius nihil deesse videtur. EDD.

Appendix tertia.

GRÆCORUM OPERUM FRAGMENTA ET NOTULÆ,
CUM ADNOTATIONIBUS JACOBI PAMELII.APOLOGETICI ADVERSUS GENTES PRO CHRISTIANIS GRÆCI, FRAGMENTA,
ex Eusebio Cæsariensi, cum translatione triplici.

PRÆFATIUNCULA IN FRAGMENTA GRÆCA APOLOGETICI

Tertulliani Apologeticum adversus gentes, uti pa- C
raphrasticis vertit Rufinus, sive pro Christianis, uti
ad verbum ex græco transtulerunt Christophorsonus
apud Eusebium, et Langius in Nicephoro, latine con-
scriptum fuisse, sed in græcum sermonem transla-
tum disertis verbis Eusebius et Nicephorus affirmant:
an vero ab auctore ipso, an alio quovis factum sit,
non satis (c) quanquam priori sententiæ magis faveat,

quod etiam alios quosdam libros latine et græce con-
scripserit. Quo fit ut operæ pretium duxerim, sepa-
ratim fragmenta græca publicare; eaque ad majorem
intellectum cum versione triplici; Eusebii quidem in-
terpretum duorum, Rufini et Christophorsoni; Nice-
phori vero, qui ad verbum ex illo hæc descripsit,
Langii. PAM.

COMMENTARIUS.

(c) Forte liquet. EDD.

I.

Ex Apologetici cap. 11, juxta Eusebium (*Hist. Eccles. lib. III*) et Nicephorum (*l. III, c. 17*).

Καίτοι εύρηκαμεν και την εις ημάς επιζητησιν κεκωλυμέ- D
νην. Πλίνιος γάρ ο Σεκουδος ηγούμενος της επαρχίας, κατα-
κρίνας χριστιανούς τινας, και της λζίας δεβαλόν, παραχθεις
τώ πλήθει, ήπρετι τί αυτη ειη πρακτικόν. Τραιανώ ουν τώ
βασικει άνεκοινώσατο, λέγων, έξω του μη βούλεσθαι αυτους
ειδωλοατρεψιν, ουδεν άνόσιον εν αυτοις εύρηκεναι. Εμήνευε

δὲ τοῦτο, ἀποσταθαι ἐωθεν τοὺς Χριστιανούς, και τὸν Χριστὸν
Θεοῦ δίκην ὑμεῖν· και πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαρυ-
λάσσειν, κολυέσθαι ρονεύειν, μοιχεύειν, πλεονεκτεῖν, ἐξαπα-
τῆν, και τὰ ὅμοια. Πρὸς ταῦτα ἀπέγραψε Τραιανός, τὸ τῶν
χριστιανῶν φύλον μὴ ἐκζητεῖσθαι μηδ, ἐμπασῶν δὲ κολάζεσθαι

RUFINI.

Persecutionum vero extrinsecus
pondus urgebat Ecclesiam, et tam
immensæ catervæ martyrum quoti-
die jugulabantur, ut Plinius secun-
dus, qui tunc provinciam admini-
strabat, multitudine interemptorum
permotus, referret ad imperatorem,
quod innumera hominum millia

CHRISTOPHORSONI.

Atqui invenimus inquisitionem
quoque in nos prohibitam. Plinius
enim secundus, cum provinciam
regeret, uamnatu quibusdam Chri-
stianis, quibusdam gradu pulsus,
ipsa tandem multitudine perturba-
tus, et quid de cætero ageret nes-
cius, consuluit tunc Trajanum im-

LANGII.

Atqui, invenimus inquisitionem
quoque in nos prohibitam. Plinius
enim secundus, cum provinciam
regeret, quibusdam Christianis dam-
natis, quibusdam gradu pulsus ipsa
tamen multitudine perturbatus,
quid de cætero ageret, consuluit
tunc Trajanum imperatorem, al-

RUFINI.

quotidie obruncarentur, in quibus nihil omnino sceleris deprehenderetur admissum, aut aliquid contrarium humanis legibus gestum, nisi hoc solum, quod antelucanos hymnos Christo cuidam canerent Deo : adulteria vero, vel cætera hujusmodi crimina apud eos ut illicita haberi, et penitus arceri; cætera vero secundum leges eos agere communes. Ad quæ tunc Trajanus rescripti sui auctoritate decernit ut Christiani quidem non requirantur; si qui tamen inciderint, puniantur, Per quod ex parte aliqua persecutionis sedatum putabatur incendium.

CHRISTOPHORSONI.

peratorem, allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil se scelerati de eis reperisse. Insinuans quoque et illud : Surgere atque venire summo mane christianos, et Christum tanquam Deum carminibus laudare; et ad conservandam eorum disciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam et cætera scelera prohibere. Ad quæ Trajanus rescripsit : Christianos inquirendos non esse, oblatos autem puniendos.

LANGII.

legans, præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sceleris eorum comperisse, quam cæcus antelucanos ad canendum Christo ut Deo, et ad conservandam disciplinam homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam et cætera prohibentes. Tunc Trajanus rescripsit: hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere.

II.

Ex Apologetici cap. V, juxta Eusebium (Hist. Eccles. lib. II) et Nicephorum (lib. II, cap. 8).

Ἰνα δὲ καὶ ἐκ τῆς γενέσεως διαλεχθῶμεν τῶν τοιοῦτων νόμων παλαιῶν ἢ δόγμα, μηδὲνα θεῶν ὑπὸ βασιλείᾳ καθιερωθῆσαι, πρὶν ὑπὸ τῆς συγκλήτου δοκιμασθῆναι. Μάρκος Διμόλιος οὕτως περὶ τινος εἰδώλου πεποιήκεν Ἀλβούρνου καὶ τοῦτο ὑπὲρ τοῦ λόγου ἡμῶν πεποιήται, ὅτι κατ' ὑμῖν ἀνθρωπιεὶα δοκιμῆ ἢ θεότης δίδοται· ἂν μὴ ἀνθρώπων, θεός (οὐ γίνεσθαι) οὐκ ἔσται· οὕτως κατὰ τὸ τοῦ ἀνθρώπου θεῶ ὡς

εἶναι προσήκειν. Τιβέριος οὖν (ἐπ' οὗ τὸ τῶν χριστιανῶν ἔγκλημα εἰς τὸν κέρμον ἐλήλυθεν), ἀγγελλθέντος αὐτῷ ἐκ Παλαιακτίης τοῦ δόγματος τούτου, ἐνθα πρῶτον ἤξατο, τῆ συγκλήτου ἀποκρίσασατο· δηλὸς ἂν εἴκοις ὡς τῷ δόγματι ἀφίεται· ἢ συγκλητός, ἐπεὶ ἐκ αὐτῆ δεδοκεμάκει, ἀπόσασατο, ὃ δὲ ἐπὶ αὐτοῦ ἀποράσει εἶμιν, ἀπειλήσας θάνατον τοῖς τῶν χριστιανῶν κατηγοροῖς.

RUFINI.

Ut de origine aliquid retractemus ejusmodi legum, vetus erat decretum, ne quis deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu probatus; sicut Marcus Æmilius de deo suo Alburno. Facit et hoc ad causam nostram, quod apud vos humano arbitratu divinitas pensatur. Et nisi homini Deus placuerit, deus non erit. Homo jam Deo propitius esse debet. Tiberius ergo, cujus tempore nomen christianum in sæculum intravit, adnuntiata sibi ex Syria Palæstina, quæ illic veritatem istius divinitatis revelaverant, detulit ad senatum, cum prærogativa suffragii sui. Senatus quia non ipse probaverat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum.

CHRISTOPHORSONI.

Ut de origine retractemus ejusmodi legum, vetus erat decretum, ne quis deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu probaretur; ut M. Æmilius de deo suo Alburno. Facit et hoc ad causam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensatur. Nisi homini deus placuerit, deus non erit. Homo jam Deo propitius esse debet. Tiberius, ergo, cujus tempore nomen christianum in sæculum introivit, adnuntiatum sibi ex Syria Palæstina, quæ illic veritatem ipsius divinitatis revelaverat, detulit ad senatum cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia non ipse probaverat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum.

LANGII.

Ut de origine aliquid retractemus ejusmodi legum, vetus erat decretum, ne quis deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu comprobaretur. Tiberius ergo, cujus tempore nomen christianum in sæculum introivit, adnuntiata sibi ex Palæstina veritatem dogmatis istius (ibi enim prima initia sumpserat), ad senatum retulit, cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia ipse non probaverat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus mortem Christianorum accuatoribus.

III.

Ex eodem Apologetici V cap. juxta Eusebium (Hist. Eccles. lib. II. cap. 24) et Nicephor. (lib. II, cap. 37).

Ἐντύχετε τοῖς ὑπομνήμασιν ὑμῶν· ἐπεὶ εὐρήσατε πρῶτον Νέρωνα τοῦτο τὸ δόγμα, ἡνίκα μάλιστα ἐν Ρώμῃ, τὴν ἀκατολὴν πᾶσαν ὑποτάξας, ὡμῶς ἢ εἰς πάντα, διώξαντα.

Β Τοιοῦτο τῆς κολάσεως ἡμῶν ἔρχηγῶ κενυχάμεθα. Ὁ γὰρ εἰς Νέρωνα τοῦτο τὸ δόγμα, ἡνίκα μάλιστα ἐν Ρώμῃ, τὴν ἀκατολὴν πᾶσαν ὑποτάξας, ὡμῶς ἢ εἰς πάντα, διώξαντα. ὑπὸ Νέρωνος κατακριθῆναι.

RUFINI.

Consulte commentarios vestros, illic reperietis primum quoque Neronem in hanc sectam, tum maxime Romæ orientem, cæsareo gladio ferocisse. Tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum.

CHRISTOPHORSONI.

Consulte vestros commentarios, illic reperietis primum Neronem in hanc sectam, tum maxime Romæ orientem, cæsareo gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostræ gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest non nisi aliquod bonum grande a Nerone damnatum.

LANGII.

Consulte commentarios vestros, illic reperietis primum Neronem in hanc sectam, tum maxime Romæ orientem, cæsareo gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim illud scit, intelligere potest non nisi aliquod bonum a Nerone damnatum.

IV.

Ex eodem V Apolog., juxta Euseb. (Hist. Eccl. lib. III, c. 20) et Niceph. (I. III, c. 10).

Πεπειρακεὶ ποτὶ καὶ Δομετιανῶς ταῦτὸ ποιοῦν ἐκείνου, μέγας ἂν τῆς τοῦ Νέρωνος ὁμότητος. Ἄλλ' εἶμαι, ὅτι ἔχων τι

συνήσεως τάχιστα ἐπαύσατο, ἀνεκαλεσάμενος εὐς εἰρηλάσει.

bus, de rebus non a Deo, sed ab hominibus immun-
dissimis, et truculentissimis commissis, qui si essent
in his temporibus, omnibus legibus rei subjacerent,
quæ multo justiores, et severiores, quam actus illo-
rum. Patrem armis pulsavit: lex Falcidia et Sempro-
nia parricidam in euleo cum feris ligaret. Et sorores
corrupt: lex Papinia omnibus pœnis per singula
membra probrum puniret. Connubia aliena intravit:
lex Julia adulterum suum capite afficeret. Pucros
ingenuos attaminavit: lex Cornelia transgressi fœ-
deris amissum novis exemplis novi coitus sacrile-
gum damnaret. Hic nec divinitatem habuisse osten-
ditur: erat enim homo: latuit cum fuga patris. Huic
tali homini, tam nefando regi, tam obscæno tamque
crudeli, Dei assignatus est honos ab hominibus, qui
utique cum sit in terra natus, et per incrementa
ætatum adultus, in qua omnia hæc mala admisit, et
modo non sit in ea, quid putatus nisi mortuus, aut
numquid putat stultus error pennas ei natas in sene-
ctute, unde ad cœlum volaret? Sed possunt et hæc
credere orbatu sensu homines, si tamen credunt

A eum cygnum factum esse, ut generaret Castores; et
aquilam, ut contaminaret Ganymedem; et taurum,
ut violaret Europam; aurum, ut violaret Danaen;
et equum, ut generaret Pirithoum; hircum, ut ge-
neraret Egypnam (a) de capra; sotyrum, ut oppri-
meret Antiopam. Hæc, qui adulteria spectant, ad quæ
proni sunt peccatores, ideo facile credunt, ut male-
facti auctoritatis, et omnis spurcitæ de ficto deo mu-
tuentur. Num cætera, quæ credi possunt actus illius,
quæ et vera sunt, quæque sine transfiguratione eum
aiunt gessisse, quam sint inemendata, animadver-
tunt: ex Semele generat Liberum, ex Latona Appol-
linem et Dianam, ex Maia Mercurium, ex Alcmena
Herculem. At cæteras ejus corruptelas, quas ipsi
confitentur, nolo conscribere, ne rursus fœditas jam
sepulta auribus renovetur: sed horum paucorum
mentionem feci, quos deos et ipsos credunt erran-
tes, scilicet de incesto patre generatos, adulterinos,
supposititios, et Deum viventem, æternum, sem-
piterni numinis (b), præscium futurorum, immen-
sum, talibus cum nefandis criminibus diffuderunt.

COMMENTARIUS.

(a) Egypnam. Forte *Ægipana*. SUAR.

(b) Sempiterni numinis. Forte *filium* deest. SUAR.

Imo potius nihil deesse videtur. EDD.

Appendix tertia.

GRÆCORUM OPERUM FRAGMENTA ET NOTULÆ,
CUM ADNOTATIONIBUS JACOBI PAMELII.

APOLOGETICI ADVERSUS GENTES PRO CHRISTIANIS GRÆCI, FRAGMENTA,
ex Eusebio Cæsariensi, cum translatione triplici.

PRÆFATIUNCULA IN FRAGMENTA GRÆCA APOLOGETICI

Tertulliani Apologeticum adversus gentes, uti pa-
C raphrasticòs vertit Rufinus, sive pro Christianis, uti
ad verbum ex græco transtulerunt Christophoronus
apud Eusebium, et Langius in Nicephoro, latine con-
scriptum fuisse, sed in græcum sermonem transla-
tum disertis verbis Eusebius et Nicephorus affirmant:
an vero ab auctore ipso, an alio quovis factum sit,
non satis (c) quanquam priori sententiæ magis faveat,

quod etiam alios quosdam libros latine et græce con-
scripserit. Quo fit ut operæ pretium duxerim, sepa-
ratim fragmenta græca publicare; eaque ad majorem
intellectum cum versione triplici; Eusebii quidem in-
terpretum duorum, Rufini et Christophoroni; Nice-
phori vero, qui ad verbum ex illo hæc descripsit,
Langii. PAM.

COMMENTARIUS.

(c) Forte liquet. EDD.

I.

Ex Apologetici cap. 11, juxta Eusebium (*Hist. Eccles. lib. III*) et Nicephorum (*l. III, c. 17*).

Καίτοι εὐρησκόμεν καὶ τῆν εἰς ἡμᾶς ἐπιζήτησιν κεκαλυμμέ-
νην. Πλίνιος γὰρ ὁ Σεκουῦδος ἠγούμενος τῆς ἐπαρχίας, κατα-
κρίνας χριστιανούς τινας, καὶ τῆς Ἀζίας ἑσβαλὼν, παραχθείς
τῷ πλήθει, ἠπέρει τί αὐτῆ εἶη πρακτικόν. Τραϊανῷ οὖν τῷ
βασιλεὶ ἀνεκοινώσατο, λέγων, ἔξω τοῦ μὴ βούλεσθαι αὐτοὺς
εἰδωλολατρῆν, οὐδὲν ἀνόσιον ἐν αὐτοῖς εὐρηκέναι. Εὐμήνευ

Ἰδὲ τοῦτο, ἀνίστασθαι ἔωθεν τοὺς Χριστιανούς, καὶ τὸν Χριστὸν
Θεοῦ δίκην ἱμνεῖν· καὶ πρὸς τὸ τιν ἐπιστήμην αὐτῶν διαρυ-
λάσσειν, καλυψέσθαι φωνῆν, μοιχεύειν, πλεονεκτεῖν, ἔξωπα-
τῆν, καὶ τὰ ὅμοια. Πρὸς ταῦτα ἀπέγραψε Τραϊανὸς, τὰ τῶν
χριστιανῶν φύλον μὴ ἐκζητεῖσθαι μὲν, ἐμπεσόν δὲ κοιλιάσθαι

RUFINI.

Persecutionum vero extrinsecus
pondus urgebat Ecclesiam, et tam
immensæ catervæ martyrum quoti-
die jugulabantur, ut Plinius secun-
dus, qui tunc provinciam admini-
strabat, multitudine interemptorum
permotus, referret ad imperatorem,
quod innumera hominum millia

CHRISTOPHORONI.

Atqui invenimus inquisitionem
quoque in nos prohibitam. Plinius
enim secundus, cum provinciam
regeret, uamnatiss quibusdam Chri-
stianis, quibusdam gradu pulsus,
ipsa tandem multitudine perturba-
tus, et quid de cætero ageret nes-
cius, consuluit tunc Trajanum im-

LANGII.

Atqui, invenimus inquisitionem
quoque in nos prohibitam. Plinius
enim secundus, cum provinciam
regeret, quibusdam Christianis dam-
natis, quibusdam gradu pulsus ipsa
tamen multitudine perturbatus,
quid de cætero ageret, consuluit
tunc Trajanum imperatorem, al-

Hactenus B. Hieronymus, cujus integras periodos adduximus in medium, tum ne quid mutilum esset, tum ut intelligat lector qui veterum de Virginitate, hodie tantopere controversa, scripserint; quocirca magno opere optarim exstare huc auctoris libellum, sive prosa conscriptum, sive potius, quod per verbum *lusit* indicari videtur, carmine. Quo sit magis, ut mihi non probetur ejusdem viri eruditi censura, qui existimabat hunc eundem esse librum, cum illo qui inscribitur EXHORTATIO AD CASTITATEM. Præterquam enim quod *illum adolescens scripsisse* dicitur, et hunc sub finem vitæ scriptum constet; etiam ex proposito minime tractat *de molestiis nuptiarum*. Neque vero etiam illorum placet sententia qui duos diversos libros

A Tertulliani dictis locis videri volunt, cum utrumque disertis verbis B. Hieron. inscriptum significet *de molestiis nuptiarum*. Atqui an B. Hieronymus adscribat Tertulliano etiam *alios*, quorum meminit de *Virginitate libellos*, poterat fortassis dubitari, juxta priores illius editiones, si legeretur: *legas Tertulliani ad amicum philosophum et de Virginitate alios libellos*. Certe ejusdem pene sunt argumenti ad *Uxorem* libri duo, ac dicta *Exhortatio ad castitatem*, et non aliud tractat liber de *Velandis Virginibus*; alios insuper de *Virginitate*, continentia et castitate servanda locos complures apud Tertullianum, ex indice nostro inveniet lector.

II. DE FATO LIBRI

MENTIO ET FRAGMENTUM EX EJUSDEM LIB. DE ANIMA (cap. 20)

et Fulgentio Placiade, de *Vocibus Antiquis*.

Potestates enimvero præsent. Secundum nos B quidem, Dominus Deus, et diabolus æmulus; secundum communem autem opinionem, et Providentia,

Hactenus auctor, cujus cum nullum exstet opus, ubi de quatuor illis tractet, mihi prorsus videtur alludere ad librum suo titulo *de Fato*, utpote quem ab eo conscriptum pateat ex citatione Fulgentii Placiadis, jam olim excusi cum Hygini Mythologiis per verba sequentia: « Nam et Tertullianus in libro quem de *Fato* scripsit, ita ait: *Redde huic fati primum problematis mancipatum*, in dict. problema, lib. de *Vocibus*

et *Fatum*, et necessitas, et fortuna, et arbitrii libertas. Nam hæc et philosophi distinguunt, et nos secundum fidem disserenda, suo jam novimus titulo.

Antiquis. » De *Fato* præterea sub nomine Minutii Felicis olim, extitisse libellum tradit B. Hieron., *Catal. scriptis Eccles.*, sive *contra Mathematicos*; qui tamen, cum et ipse disertus sit hominis, non videtur cum stylo Octavii Dialogi ejus convenire. Fortassis is ipse liber est quem Tertulliano hic adscribimus, utpote quem non modo disertum, sed eloquentissimum alicui nuncupat.

III. DE MUNDIS ET IMMUNDIS ANIMALIBUS QUÆSTIONUM

CITATIO EX B. HIERONYMI EPIST. 125, AD DAMASUM.

Quærit Damasus inter cæteras quæstiones, quæst. III: « Si omnia Deus fecit bona valde (*Gen.*, I), quare *Noe de mundis et immundis animalibus* præcepit (*Gen.*, VIII), cum immundum nihil bonum esse possit. Et in Novo Testamento post visionem quæ Petro fuerat ostensa, dicenti: *Absit, Domine, a me, quoniam commune et immundum numquam introivit in os meum*; vox de cælo respondit: *Quod Deus mandavit, tu ne commune dixeris* (*Act.*, X). » Respondere

B. Hieron. se scribit, duabus tantum quæstionibus prætermittis (nempe hæc et ea de qua in sequenti fragmento): « Non, inquit, quo non potuerim et ad illas aliquid respondere, sed quod ab eloquentissimis viris, Tertulliano nostro et Novatiano latino sermone sunt editæ; et si nova voluerimus adferre, sit latius disputandum, etc. Nam et Origenes de mundis et immundis animalibus in Levitico plura disseruit. »

An istud referatur ad peculiarem aliquem librum ejus tituli, quod magis tamen probatur, an vero ad tractatum ea de re per aliquot lineas Tertulliani, l. II, *adv. Marc.*, c. 48, lectori liberum relinquimus judicium. Hic dumtaxat adferemus ipsam responsionis summam in hæc verba: *Et si lex aliquid cibis detrahit, et immunda pronuntiat animalia, quæ aliquando bene-*

dicta sunt, consilium exercendæ continentia intelligi, et frenos impositos, etc. Quod ipsum cum afferatur, sed longe aliis verbis libro de *Cibus judaicis*, vel inde constat, sicuti et ex reliquo totius libri stylo, non esse Tertulliani, sed potius *Novatiani*, utpote ad quem jam dictis verbis alludere videtur B. Hieronymus. Ubi de hac materia latius.

IV. DE CIRCUMCISIONE QUÆSTIONUM

CITATIO, EODEM B. HIERON. LOCO.

Ad quæstionem Damasi penultimam: « Cur Abraham fidei suæ signum in circumcissione suscepit (*Gen.*, XVII), respondet B. Hieron. verbis jam citatis altera præcedenti se illam prætermittere,

An peculiariter scripserit Tertullianus librum de *Circumcissione*, non tam constat atque de Novatiano, cui nominatim liber de *Circumcissione* inscribitur a B. Hieron. *Catal. Script. Eccles.* Atqui etiam latissimum tractatum videre est apud auctorem, tom. I, l. *adv. Jud.*, c. 5. Exstat quidem tom. IV, nunc IX. Operum B. Hieron. liber de *vera Circumcissione*, quem

D quod a Tertulliano nostro et Novatiano latino sermone sint editæ. Addens etiam Origenem in IV ad Rom. ἐξήγησεν τὸ μυστήριον de *Circumcissione* magnifice disputasse.

Erasmus conjicit esse Tertulliani; sed, præterquam quod stylus non respondeat, contrarium convincitur tum ex Scripturis ibidem citatis juxta versionem B. Hieron., tum quod Manichæorum mentionem faciat; quo fit ut neque Novatiano adscribi possit, sed potius (quod vir quidam eruditissimus censuit) Paulino adscribendus sit.

V. DE VESTIBUS AARON LIBRI

MENTIO EX B. HIER. EPIST. 128, AD FABIOLAM, DE VESTE SACERDOTALI.

Fertur in indice Septimii Tertulliani liber de *vestibus*

Aaron, qui interim usque ad hanc diem a me non est

us. Si a vobis propter celebritatem Urbis fuerit A
us, quæso ne meam stillam illius fluminis com-
meis sum viribus æstimandus.
dotibus erant communes; reliquæ vero propriæ Pon-
tificum, utpote, tunica talaris hiacinthina cum tin-
tinnabulis, superhumeralis sive ephod, rationale, et
lamina aurea. Quo adeo lectorem remittimus.

VI. DE TRINITATE LIBRI

NOTULA.

ipsit, inquit B. Hieron. Catal. Script. Eccles.,
ianus de Trinitate grande volumen, quasi ἐπιτομὴν

Tertullianus præter librum *adversus Praxean*,
de Trinitate scripserit, merito dubitationem in-
t hæc B. Hieronymi verba: cum enim ἐπιτομὴ
rioris sit operis compendium, et Novatiani de
tate liber, utpote grande volumen, vel ipso teste,
tius multo sit lib. *adv. Praxean*; oportebit, si
osi non sint B. Hier. codices, alium de Trinitate
n a Tertulliano conscriptum confiteri. Sin vero
us (quod lectum forte ab illo fuit) ἐπιτομὴν
bitur Novatiani liber, dilatio argumenti a Ter-
no tractati lib. *adv. Praxean*. Idipsum censen-
erit, si legamus μίμησιν. id est imitationem, cum
illianum aliquoties imitetur. Nos itaque, quia
ibenter absque MS. codicibus lectionem veterum

operis Tertulliani, quod plerique nescientes Cypriani
existimant.

immutamus, maluimus etiam librum de Trinitate
inter ea quæ desiderantur Tertulliani opera collocare:
maxime, cum, etsi idem argumentum latius tractet
Novatianus de *Patre Deo et Deo Filio*; tamen vicissim
latius tractetur a Tertulliano *adv. Praxean et Monar-*
chianos, de Filio alio a Patre, quem illi eundem facie-
bant; sicuti postea et Sabellius, contra quem pau-
rioribus agit Novatianus. Deinde latius ibi tractatur
et verius de Spiritu sancto, utpote de quo Novatianus
unicum caput habeat. Usque adeo ut, si proprie
loquamur, neque ἐπιτομὴν, quia grandius est opus,
nec μίμησιν, quia in quibusdam succinctius; nec
Tertulliani liber Novatiani.

VII. DE CENSU ANIMÆ

LIBRI ADVERSUS HERMOGENEM ARGUMENTUM ET FRAGMENTA,

ex libro de Anima, cap. 1, 3, 22 et 24.

solo *Censu animæ*, inquit Tertullianus, congressus
rogeni, quatenus et istum ex materiæ potius
estu, quam ex Dei flatu constituisse præsumpsit;
ad reliquas conversus quæstiones, plurimum
or cum philosophis dimicaturus.

ia jam congressione decisa *adversus Hermogenem*,
ræfati sumus, quia animam ex Dei flatu, non ex
ria vindicamus; muniti et illic divinæ determi-
nis inobscurabili regula: *Et flavit, inquit, Deus
in vitæ in faciem hominis, et factus est homo in
tam vivam (Gen., II; I Cor., XV)*, utique ei Dei
De isto nihil amplius revolvendum; habet suum
am et suum hæreticum.

eterum *adversus Hermogenem*, qui eam (nempe
iam) ex materia, non ex Dei flatu, contendit,
im proprie tuemur. Ille enim, *adversus ipsius
pturæ fidem flatum in Spiritum vertit; ut dum
edibile est Spiritum Dei in delictum, et mox in ju-
um devenire, ex materia potius anima credatur,*

is quinque locis auctor in primis titulum et argu-
tum indicat: *de Censu animæ adversus Hermoge-*
nem, ubi *censum* accipi pro origine, præterquam quod
ri loco, etiam vel inde patet, quod refutetur hæ-
s Hermogenis, qua non ex Dei flatu, sed ex materia
næ originem constituisse contendebat. Haud aliter
re mundum factum dicebat non ex nihilo, sed
materia Deo coæterna; *adversus* quam hæresim
ra disputat auctor, I. *adv. Hermog.* Jam vero
m duas scripturas affert, quibus animam Dei
um probasse se significat, Gen. II et I Cor., XV,
quibus cum ille, uti suæ hæresi videretur favere,
tisset *spiritum vitæ*, pro eo quod alii *flatum*;
tra Scripturæ fidem, utpote cum græce legatur
πνεῦμα, quod plerique malunt (vel B. Aug. teste,
III, de Civit. Dei, c. 24) interpretari *flatum*,

quam ex Dei Spiritu. Idecirco nos et illic flatum eam
defendimus, non spiritum, secundum Scripturam et
secundum spiritus distinctionem; et hic spiritum in-
gratis pronuntiamus, secundum spirandi et flandi
conditionem; illic de substantia quæstio est, spirare
enim substantiæ actus est.

Cætera animæ naturalia jam a nobis audit Hermo-
genes, cum ipsorum defensione et probatione, per
quæ Dei potius quam materiæ propinqua cognos-
ceitur.

Nos autem, qui nihil adpendimus, hoc ipso animam
longe infra Deum rependimus, quod natam eam
agnoscimus; ac per hoc dilutioris divinitatis, exilioris
felicitatis; ut flatum, non ut spiritum; etsi immor-
talem, ut hoc sit divinitatis; tamen passibilem, ut hoc
sit nativitatis; ideoque et a primordio exorbitationis
capacem, et inde etiam oblivionis adfinem. Satis de
isto cum Hermogene.

D *inspirationem*, aut *adspirationem*, aut *animam*, quam
spiritum; significat tertio loco hic citato auctor se
hoc egisse dicto libro, ut *flatum* potius tueretur quam
spiritum. Quamquam interim alio sensu etiam spiri-
tum agnoscens animam, a spirando, lib. de Anima,
non per omnia consentiat cum Catholicorum sententia
Tertullianus, qui spiritum proprie animam dicunt,
non tamen Spiritum sanctum; atque adeo etiam dicto
loco Geneseos et alibi, πνεῦμα spiritum interpretantur.
Verum de hoc illius paradoxo lectorem remisimus ad
nostra Prolegomena... Deinde sese ad institutum
propius cætera naturalia animæ pertractasse insinuat
adv. Hermog., ut Dei potius quam materiæ propin-
qua anima probaretur. Denique fortassis propterea
quis animam cum Deo compararet, eam longe infra
Deum defendisse se scribit dicto libro, quod nata sit,

quod passibilis, quod exorbitationis capax, et inde etiam oblivionis adfinis sit. Usque adeo ut totius pene libri argumentum, et quasi fragmenta quedam A ipsis iisdem verbis repetita hic videre sit apud auctorem.

VIII. ADVERSUS APELLETIANOS LIBRI

CITATIO, EX LIBRO DE CARNE CHRISTI (cap. 8).

Sed quoniam et isti *Apelletiani* carnis ignominiam prætendunt maxime, quam volunt, ab igneo illo præside mali, sollicitatis animabus adstructam, et ideo indiguam Christo, et ideo de sideribus illi substantiam competisse, debeo illos de sua paratura repercutere. Angelum quemdam inclytum nominant, qui mundum hunc instituerit, et instituto eo pœnitentiam admiserit. Et hoc suo loco tractavimus. Nam est nobis *adversus illos libellus*, an qui spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid pœnitentia fecerit, cum angelum etiam de figura erraticæ ovis interpretentur. Teste igitur pœnitentia institutoris sui, delictum erit mundus, siquidem omnis pœnitentia confessio est delicti, quia

An liber iste, *adversus Apellem*, an *adversus Apelletianos* inscribi debeat, aliquamdiu me dubitare fecit, quod inter cæteros hæreticos, adversus quos scripsit Tertullianus, enumeret Vincent. Lirinens. Apellem, ex quo etiam hæsitavimus num plures essent libelli ab auctore adversus ipsum et discipulos ejus conscripti. Verum, cum toties facta Apellis mentione atque nullius alterius, nullam tamen libri cujuspiam adversus eundem mentionem præterquam hoc loco faciat, fit mihi credibile, et unicum esse ab eo conscriptum, et *adversus Apelletianos* inscriptum. Maxime cum etiam *Apelletianos* B. Cyprian. nuncupet Apellis discipulos, Epist. 75, ad *Jubaianum*. Atqui obscuriora quidem sunt verba Tertulliani jam citata, sed hoc sibi vult: Argumentum libri adversus Apelletianos potissimum fuisse: an angelus, ille igneus mali præses, qui et mundum hunc (juxta illos) instituerat, et sollicitatis animabus carnem adstruxerat, ad quod tamen spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit; dignum aliquid pœnitentia fecerit. Utpote qui dicerent, sicuti legitur, lib. de *Præscript. adv. hæret.*, cap. 51, Hæres. 19: Illum mundo inferiori permiscuisse pœnitentiam, quia non illum tam perfecte fecisset, quam superior mundus institutus fuisset. Quod ipsum interim pulchre contra illos retorquet, illic ubi loquitur: de sua paratura repercutiens. Verum quod vocat hunc angelum mali præsidem, sic explicat Epiph., Hær. 44, ex sententia Apellis: « Evasit autem non bonus, et quæ ab ipso facta sunt, non bene facta sunt, sed secundum malam ipsius mentem ab ipso creata sunt. » De sollicitatis autem animabus ab igneo illo deo angelo juxta Apellem, vide supra, tom. III, lib. de *Anima*, c. 23 et 36, ubi addit ex consequenti auctor constituisse eum ante corpora animas viriles ac muliebres. De mundo ab illo instituto, lib. de *Præscript. adv. Hær.*, cap. 54 et 51, Hær. 19. De carne hominis proinde ab eodem exstructa, c. 8, lib. de *Carne Christi*, ex quo hæc verba desumpta sunt, et lib. de *Resurr. Carn.*, c. 5. De Christi denique carne, non ab illo angelo creata, sed ex cœlestibus sideribus structa, contra Apellem late disputat auctor dicti lib. de *Carne Christi*, c. 6. Consentit in his omnibus Epiphanius, præterquam quod inferiorem deum nuncupet, quem auctor angelum igneum; quem interim agnoscunt B. Aug.,

locum non habet nisi in delicto. Si mundus delictum est, quia corpus, et membra delictum, erit proinde et cœlum, et cœlestia cum cœlo. Si cœlestia, et quidquid inde conceptum prolatumque est, mala arbor malos fructus edat necesse est. Caro igitur Christi de cœlestibus structa, de peccati consistit elementis, peccatrix de peccatorio censu, et par erit ipsius substantiæ, id est, nostræ, quam ut peccatricem Christus dedignatur induere. Ita, si nihil de ignominia interest, aut aliam purioris notæ materiam excogitent Christo, quibus displicet nostra, et eam cognoscant, qua etiam cœlestis melior esse non potuit.

Hær. 25, B. Isidor., lib. *adv. Marc.*, Rabanus noster, B. Honorius et Gratianus in *Catalogis hæret.* hoc peculiare auctori, quod de pœnitentia angeli Creatoris jam dictum est; sicuti et illud, quod figuram erraticæ ovis (*Luc.*, XV) de illo interpretati sunt; quasi gaudium fuerit in cœlo apud angelos Dei de illo uno peccatore ad pœnitentiam converso. Quam contra maluit auctor interpretari de homine lapsa et per Christum requisito, sicuti etiam alii veteres omnes. Hactenus de iis quæ ad intellectum hujus fragmenti faciunt.

Quia vero promisimus integram nos historiam hic edituros de Apelle et ejus hæresibus, faciemus id quam paucissimis licebit. *Apelles* itaque discipulus Marcionis, uti verbis auctor utar dicti lib. de *Præscript. adv. Hær.*, c. 6, 30 ac 51, lapsus in fœminam, desertor continentiæ marcionensis (quam ille simulabat) ab oculis magistri Alexandriam secessit. Inde in alteram fœminam inpegit, illam virginem Philomenen, postea vero immane prostibulam; cujus signis et prodigiis inductus, librum edidit, quem *Phanerois Philumenes* inscripsit, quam quasi prophetissam sequebatur. Neque vero desertor dumtaxat, sed et emendator Marcionis, ac discipulus supra magistrum appellatur ab auctore, lib. IV, *adv. Marc.*, c. 17: neque vero in hoc solum quod, uti illic diximus, unum Deum superiorem faceret, alterum Dominum dicat, sed angelum faciat, verum et in reliquis paulo prius recensitis hæresibus, quas seductus a Philumense novas induxit. In hoc nihil differens a Marcione, quod et Deum Moysi et legem ac prophetas repudiavit, sicuti lib. de *Præscript.* habetur, c. 51. De animarum solarum salute ac negata resurrectione carnis quam adeo impugnat auctor lib. de *Resurr. carn.*, item quod solo Apostolo uteretur, sed Marcionis, id est non toto. De quibus plerisque videre etiam est Epiph., Theod. et Damasc. Sed hoc auctori peculiare: Habet præterea libros suos quos inscripsit *Syllogismorum*, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint. Quo fit ut de iis aliud nihil adnotandum occurrat. Hoc unum adjiciam, non mirum esse si auctor *adversus Apelletianos* scripserit quod sæpedito lib. de *Præscript. adv. hæret.*, cap. 30, afferat adhuc superfuisse proprios discentes et successores Apellis.

X. LIBRI DE PARADISO ARGUMENTUM,

EX LIB. DE ANIMA (cap. 55).

Sed in æthere habitatio nostra, etc. Imo, inquis, in paradiso, quo jam tunc et patriarchæ et prophete, appendices Dominicæ resurrectionis, ab inferis migraverint. Et quomodo Joanni in spiritu, paradisi re-

gio revelata, quæ subicitur altari, nullas alias animas apud se præter martyrum ostendit? quomodo Perpetua, fortissima martyr, sub die passionis, in revelatione paradisi solos illic commartyras suos vidit? nisi quia nullis romphæa paradisi janitrix cedit, nisi qui in Christo decesserint? Nos in Adam nova mors pro Deo, extraordinaria pro Christo, alio et privato excipitur hospitio? Agnosce itaque differen-

Hactenus auctor, sed saniori modo intelligendus, uti adnotavimus latius in Prolegomenis inter Paradoxa, ubi ad omnia ipsius argumenta respondebimus. Hoc hic annotandum, auctorem librum hunc conscripsisse non modo de paradiso terrestri, in quo Adam fuit conditus, et quo Enoch et Helias translati feruntur, sed etiam et magis ex proposito de paradiso spirituali, quo apostolus Paulus raptus legitur II Cor. XII. Quamquam in hoc ab aliis Patribus dissentiat, quod illi cœlestem nuncupent illum paradysum, et nominatim B. Ambr. in dicti loci Commentario, auctor vero illum non distinguit a sinu Abrahæ, quem sublimiorem tamen inferis confitetur: verum etiam de hoc in Prolegomenis inter Paradoxa. Terrestrem vero paradysum disertis verbis de Adam loquens, agnoscit lib. *adv. Jud.* cap. 2, lib. *de Patientia*, cap. 5, et lib. *de Resurr. carn.* cap. 26, et lib. II *adv. Marc.* cap. 2 et 10. Rursus lib. *adv. Valent.*, cap. 20, ubi Ptolomæum Valent. irridens, quod paradysum archangelum quartum somniaret, sic jocatur: « Quoniam et hunc supra tertium cælum pangunt, ex cuius virtute sumpserit Adam, deversatus illic inter nubeculas et arbusculas. Satis meminerat Ptolomæus puerilium dicibulorum, in mari poma nasci, et in arbore pisces, sic et in cœlestibus nuceta præsumpsit. Operatur demiurgus ignorans, et ideo fortassis non scit arbores in sola terra institui oportere! » Omnium autem apertissime hoc ipso Tom. Carm. lib. *de Iudicio Domini*, cap. 8, et *Genes.* cap. II ac III. Eundem

tiam ethnici et fidelis in morte. Si pro Deo occubas, etc., non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis; si crucem tuam tollas, et sequaris Dominum, ut ipse præcepit; tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes etiam *De Paradiso* a nobis *libellum*, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem Domini.

agnoverat jam antea etiam B. Iren. lib. III *adv. Hær.* cap. 55, et apertius lib. V, cap. 5, ubi ait dixisse presbyteros Apostolorum discipulos Enoch et Heliam translatos esse in paradysum, ubi primus homo positus fuit, de quo Scriptura (nempe Gen. II): *Et plantavit Deus Paradysum in Eden contra Orientem, et posuit ibi hominem.* Consentit etiam B. Justin. Mart. *Apol.* I, ubi Homerum scribit ad paradysi imitationem a Moyse descripti, confinxisse Alcipoi hortum; Theophilus item lib. II *ad Autolyt.* et Novatianus lib. *de Trinitate*, et Lactant. Carm. *de Phœnice*, ad dicta verba Scripturæ alludentes, paradysum in Oriente constitutum referunt. Denique Epiph. in *Ancorato* et *adv. Origenistas*, ac *Epist. ad Joan. Episc. Hieros.* a B. Hieron. in latinum translata, latissime ex Scriptura (Gen. II ac III) disputat contra Origenem, paradysum de terreno ad cœlestia transferentem, idipsum probans ex quatuor illis (quorum aquam se bibisse scribit) fluminibus, ex paradiso profluentibus; et sustineas, apud Apost. II Cor. XII, aliud esse cælum tertium, aliud paradysum. Eandem hæresin attribuit B. August. lib. *de Hær. Seleucianis et Herminianis.* Quorum omnium deliramenta jubet conticescere etiam B. Hieron. *Comment. in Daniele*, alicubi. Porro ubi sit paradysus, varias diversorum sententias hic recensere superfluum existimo, quod scribat B. August. lib. II *contra Pelag. et Cœlest.* cap. 25, hoc ad quæstiones quæ sunt præter fidem, pertinere.

DE SPE FIDELIUM LIBRI

ARGUMENTUM, EX LIB. III ADV. MARC. CAP. ULT.

et B. Hieron. in cap. XXXVI Ezech. et alibi, ac Gennadio.

De restitutione Judææ, inquit Tertullianus, quam et ipsi Judæi, ita ut describitur, sperant, locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in Ecclesiam, et habitum et fructum ejus, competat, et longum est persequi, et in alio opere digestum, quod inscribimus DE SPE FIDELIUM; et in præsentem vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de cœlesti promissione sit quæstio. Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum; sed ante cælum, sed alio statu; utpote post resurrectionem in mille annos (*Apoc.* XX et XXI), in civitate divini operis Jerusalem cœlo delata; quam et Apostolus matrem nostram sursum designat (*Gal.* IV); et *πολίτευμα* nostrum, id est municipatum, in cœlo esse pronuntians (*Philipp.* III), alicui, utique cœlesti, civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel novit (*Ezech.* XLVIII), et Apostolus Joannes vidit (*Apoc.* XXI).

Neque enim, inquit B. Hieron., juxta judaicas fabulas, quas illi *θευτεροσταίς* appellant, gemmatam et auream de cœlo expectamus Jerusalem, nec rursus passuri circumcisionis injuriam, nec oblaturi tauro-rum et arietum victimas, nec sabbati otio dormiemus. Quod et multi nostrorum, et præcipue Tertulliani liber qui inscribitur DE SPE FIDELIUM, et Lactantii *In-*

stitutionum volumen septimum pollicetur, et Victorini Pictabionensis episcopi crebræ expositiones, et nuper Severus noster in Dialogo cui *Gallo* nomen imposuit; et ut græcos nominem, et primum extremumque jungam, Irenæus et Apollinarius.

Nec ignoro, inquit idem *Præfat. lib. XVIII in Isaiam*, ad eundem librum alludens, quanta inter homines sententiarum diversitas sit, etc., de repromissionibus futurorum, et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Joannis; quam si juxta literam accipimus, judaizandum est; si spiritualiter, ut scripta est, deserimus, multorum veterum videbimur opinionibus contraire; latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactantii; græcorum, ut cæteros prætermittam, Irenæi tantum, Lugdunensis episcopi, faciam mentionem, adversum quem vir eloquentissimus Dionysius, Alexandrinæ ecclesiæ pontifex, elegantem scribit librum; irridens mille annorum fabulam, et auream atque gemmatam in terris Jerusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati, circum-cisionis injuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias et cunctarum gentium servitutum; rursusque bella, exercitus ac triumphos, et superatorum neces, mortemque centenarii pecca-

(*Tre nte-six.*)

TERTULLIANI II.

toris. Cui duobus voluminibus respondit Apollinarius.

Papias, inquit idem *Catal. Script. Eccles.*, dicitur mille annorum judaicam edidisse *ἀποκρίσεις*, quem secuti sunt Irenæus et Apollinarius et cæteri, qui post resurrectionem aiunt in carne in sanctis Dominum regnaturum. Tertullianus quoque in libro *DE SPE FIDELIUM*, et Victorinus Pictabionensis et Lactantius hac opinione ducuntur.

In divinis, inquit Gennad. lib. *de Dogmat. Eccl.* inter opera B. Augustini, ad eundem librum alludens,

Hactenus plura testimonia de argumento libri *de Spe Fidelium*, quorum postremum ea potissimum de causa adiecimus, quod cuique auctori sua paradoxa attribuat, qua B. Hier. prima facie omnibus in genere videtur impingere: quamquam interim ipse opiniones appellet, non hæreseis aut errores, reverentiæ gratia; in quo illum etiam imitatus est Gennadius. Verum de aliorum sententia, ne hic prolixiores simus, uti de responsione ad omnia Tertulliani quæ ex Scripturis loco hoc citat argumenta; videat lector nostra Prolegomena inter Paradoxa. Hic dumtaxat dicemus videri nobis sententiam Tertulliani esse mitiorem reliquis, nempe eam de qua scribit B. Aug., lib. *XX de Civit. Dei*, cap. 7. Hæc opinio esset utique tolerabilis, si aliqua delicia spiritalis, in illo sabbato, scilicet mille annorum, adfuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. « Nam etiam nos, inquit ille, hoc aliquando fuimus opinati. » Usque adeo ut potius Tertulliano competat id quod Gennadius Melitanus tribuit, quod terrenum regnum Christi speraverit, et descriperit libro *de Spe Fidelium*, quam quod illi impingit de cibo et potu; quo factum fortasse, ut præ aliis Melitonem commendat auctor libris illis pro Montano scriptis, quorum fragmenta sequuntur, juxta quod ibi ex B. Hieron. citabitur; utpote cum

repromissionibus nihil terrenum vel transitorium expectamus, sicut Melitani sperant: non nuptiarum copulam, sicut Cerinthus et Marcus delirant; non quod ad cibum vel ad potum pertinet, sicut Papiæ auctori, Irenæus, et Tertullianus, et Lactantius adquiescunt: neque per mille annos post resurrectionem regnum Christi in terra futurum, et sanctos cum illo in deliciis regnatos speramus, sicut Nepos docuit, qui primam justorum resurrectionem et secundam impiorum conflavit.

etiam Montani fuisse hoc paradoxon ipse his verbis dicto loco significet: « Hanc, etc., et qui apud fidem nostram est novæ prophetiæ sermo testatur, ut etiam effugiam civitatis, ante representationem ejus, conspectui futuram in signum prædicarit. » Verba auctoris quibus quod dixi confirmatur, sunt in primis illa supra citata: « De restitutione Judææ, quomodo allegorica interpretatio in Christum et Ecclesiam, et habitum et fructum ejus competat; et longum est persequi, etc. » Si enim allegorica, ergo non literalis, et proinde perperam illi impingeret quis (quod in Cerinthum magis competit et Dimæritas, juxta Epiphan.) instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium sabbati et circumcisionis injuriam. Eodem pertinet quod paulo post eodem loco subjungit: « Hanc (nempe Jerusalem civitatem cælo delatam) dicimus, excipiendis resurrectione sanctis, et refovendis omnium bonorum, utique spiritualium, copia, in compensationem eorum quæ in sæculo vel despeximus vel amisimus, a Deo prospectam. » Nam, si spiritualium bonorum copia, ergo non temporalium, quam alii somniant. In hoc interim cum aliis ille consentit (quamquam etiam erronee), quod confiteatur, in terra quidem regnum nobis repromissum, sed ante cælum.

LIBRORUM SEX DE ECSTASI

MENTIO, EX B. HIER. CATAL. SCRIPT. ECCLES.

et Nicephoro, lib. IV *Hist. eccles.*, cap. 22 ac 34.

Hic, inquit B. Hieron. de Tertulliano, et ipsis iisdem verbis Nicephorus, cum usque ad mediam ætatem presbyter Ecclesiæ permansisset, invidia postea et contumeliis clericorum romanæ Ecclesiæ, ad Montani dogma delapsus, in multis libris novæ prophetiæ meminit; specialiter autem adversus Ecclesiam tenuit volumina, *de Pudicitia*, *de Fuga in persecutione*,

de Jejunis, *de Monogamia*, *DE ECSTASI libros sex.*

Tertullianus, inquit idem, sex voluminibus adversus Ecclesiam editis, quæ scripsit *ὑπὲρ Ἐκστάσεως*, etc.

Melitonis, inquit idem in *Melitone*, elegans et declamatorium ingenium, laudans Tertullianus in Libris VII adversus Ecclesiam pro Montano, dicit eum a plerisque nostrorum prophetam putari.

Hactenus ille. Quorum ex posteriori loco apparet græce potius quam latine hos libros fuisse conscriptos, sicuti dicemus in sequenti fragmento latius.

Nos autem, promissis ut stemus, quid Ecstasis auctori, quidve aliis scriptoribus antiquis ecclesiasticis, paucis subjungendum duximus. Definitio in genere invenitur lib. *de Anima*, c. 45. « Ecstasin dicimus excessum sensus et amentiam instar. Sic et in primordio somnus cum ecstasi dedicatus: *Et misit Deus ecstasin in Adam (Gen., II, 21), et obdormivit.* Somnus enim corpori provenit in quietem, ecstasis animæ accessit adversus quietem; et inde jam forma somnum ecstasi miscens. » Et paulo post: « Hic erit proprietas amentiam hujus, quia non fit ex corruptela bonæ valetudinis, sed ex ratione naturæ; non enim exterminat, sed avocatur mentem. Aliud est concutere, aliud movere, aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est; quod sanitas mentis, salva memoria, stupet, amentiam genus est. Ideo non dicimur furere, sed somnare; ideo et prudentes, si quando sumus; sapere enim nostrum, licet obum-

breitur, non tamen extinguitur, nisi quod et ipsum potest videri vacare tunc. Ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis imagines sapientiæ inferat, quemadmodum et erroris. » Brevior vero et instituto auctoris magis conformis est illa quæ habetur ejusdem lib. cap. 2, ubi de eodem Adam loquitur: « Cecidit, inquit, ecstasis super illum, Sancti Spiritus vis, operatrix prophetiæ, » et cap. 21: « In illum Deus amentiam immisit, spiritalem vim qua constat prophetia. » Atqui prius illud *ecstaseos* genus aliquo modo in Adamo agnoscei potuit, posterius hoc non item; utpote quod pertinere videatur ad Montani, Priscæ ac Maximillæ entusiasmos comprobandos: quos in *ecstasi* et ut amentes loqui solere confitebantur ipsorum discipuli, et inter eos post mediam ætatem ipse Tertullianus. Hoc pertinet illud de Priscæ aut Maximilla ejusdem lib. *de Anima*, c. 9: « Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia, inter dominica solemnitas, per *ecstasin* in spiritu patitur. » Hoc est enim quod sibi vult lib. IV *adv. Marc.*, c. 23,

ubi explicans illud, *Luc. IX* de Petro : *Sed nesciens quid diceret* : « Quomodo, inquit, nesciens? utrumne simplici errore, an irratione (qua significatione etiam dixit, lib. *adv. Praxean*, cap. 15, neque Petrum et Joannem et Jacobum visionem Dei sine irratione et amentia expertos esse) quam defendimus in causa novæ prophetiæ, gratiæ ecstasin, id est amentiam convenire. In spiritu enim homo constitutus, præsertim cum gloriam Dei conspicit, vel cum per ipsum Deus loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina; de quo inter nos et Psychicos est quæstio. » Ubi (-icuti latius, lib. *de Jejunis*, *adv. Psychicos*) per *psychicos* intelligit Catholicos, et ad hos sex de *Ecstasi* libros alludit, quos contra Ecclesiam scripsisse certum est. At pulchre contra Montanistas Epiph. *Hær.* 48, postquam Scripturis probavit veros prophetas cum constanti ratione et intelligentia locutos ex instinctu Spiritus Sancti, sana mente et corpore, ad Montani prophetiam veniens, probat cum neque stabili mente vaticinatum, neque intelligentiam mentis habuisse, ex propriis ipsius Montani verbis. Eodem pertinere videtur quod B. Hier. *Quæst. hebr. in Genesim* adnotavit, pro *ecstasi*, id est mentis excessu, in hebræo haberi תרדמה, quod Aquila καταποράς, Symmachus χάρον, id est gravem et profundum soporem interpretati sunt. Denique sequitur : *Et dormivit*. Id ipsum verbum et in Jonæ stertentis somno positum est. Atqui nihil pro Montani insana prophetia facere illud de Petro : *Nesciens quid diceret*. Alii illud referri malunt ad locutionem inconsideratam, uti solent animo

consternati, eo quod addatur apud Mareum : *Erant enim timore exterriti*; et illud certum est, nihil ibi Petrum prophetasse. Porro nititur quidem etiam auctor ad ejusdem novæ prophetiæ confirmationem detorquere locum Apost. I *Cor. XIV*, his verbis, lib. *adv. Marc.*, cap. 8 : « Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem duntaxat spiritalem in *ecstasi*, id est amentia; si qua linguæ interpretatio accesserit. Probet etiam mihi mulierem apud se prophetasse, ex illis suis sanctioribus fœminis, magnificam. » Verum, præterquam quod illud, in *ecstasi*, ibi non legatur apud Apostolum, ac quod dicatur ibidem : *Et spiritus prophetarum prophetis subjectus est*; ex proximis Apostoli verbis Montanum et proinde Tertullianum refutat B. Hieron. *Prolog. Comment. in Habacuc* : « Prophetæ, inquit, visio est, et, adversus Montani dogma perversum, intelligit quod videt, nec ut amens loquitur, nec in morem insanientium fœminarum, dat sine mente sonum. Unde et Apostolus jubet, ut si prophetantibus aliis, alii fuerit revelatum, taceant qui prius loquebantur. » Ex quo intelligitur, cum quis voluntate reticet, et alteri locum dat ad loquendum, posse et loqui et tacere cum velit. Qui autem in *ecstasi*, id est invitus, loquitur, nec tacere, nec loqui in sua potestate habet. Eodem pertinet etiam illud ejusdem Prologo in Nahum prophetam : « Non enim loquitur in *ecstasi*, ut Montanus et Prisca Maximillaque delirant, sed quod prophetat, liber est visionis intelligentis universa quæ loquitur. »

LIBRI ADVERSUS APOLLONIUM

NOTULÆ, EX B. HIER. CATAL. ET NICEPHORO.

Specialiter autem adversus Ecclesiam, inquit illi locis supra citatis de Tertulliano, textuit volumina, de *Ecstasi* libros sex, et septimum ADVERSUS APOLLONIUM.

Apollonius, inquit B. Hieron., vir disertissimus, scripsit adversus Montanum, Priscillam et Maximillam insigne et longum volumen, in quo asserit Montanum et insanas vates perisse suspudio, et multa alia. In quibus de Priscilla et Maximilla refert : « Si negant eas accepisse munera, confiteantur non esse prophetas qui accipiunt; et mille hoc testibus probabo. Sed et ex aliis fructibus probantur prophetæ; dic mihi, crinem fucat propheta, stibio oculos linit? propheta

vestibus et gemmis ornatur? propheta tabula ludit et tesseris? propheta fœnus accipit? Respondeant, utrum hoc fieri liceat, an non. Meum est probare (*sic enim lego, pro approbare*) quid fecerint. » Dicit in eodem libro quadragesimum esse annum, usque ad tempus quo ipse scribebat librum, ex quo hæresis Cataphrygarum habuerit exordium. *Tertullianus* sex voluminibus adversus Ecclesiam editis quæ scripsit *περί ἐκτάσεως*, septimum proprie *Adversus Apollonium* elaboravit, in quo omnia quæ ille arguit, conatur defendere. Floruit autem *Apollonius* sub Commodo Severoque imperatoribus.

Duabus de causis mihi persuasum est librum hunc *adversus Apollonium* cum sex præcedentibus, non modo latine, sed et primo græce editos. Primum, quod græcus fuerit et græce scripserit Apollonius, utpote alius ab eo quem deinceps B. Hieron. romanum senatorem commemorat, tum quod is græce titulum recitet *περί ἐκτάσεως*. Nolit tamen in primis fragmentis conjungere quod contra Ecclesiam scripti sint.

Porro cum asserat B. Hieron. Tertullianum omnia quæ Apollonius arguit, conatum defendere, invenimus verissimum esse quod scripsit de illo B. Aug. lib. *de Hæres. ad Quodvultdeum*, quod transierit Tertullianus ad Cataphrygas, quos ante destruxerat. In primis enim supra lib. *de Præser. adv. hæres. c. 52*, hæres. 21, disertis verbis hæreticos vocat, « qui dicuntur secundum Phrygas, etc., qui dicebant in apostolis quidem Spiritum sanctum fuisse, Paraclætum non fuisse; et Paraclætum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse; nec tantum plura,

sed etiam meliora atque majora. » Adversus fucos erinium et oculorum stibio infectionem, quam tamen in prophetissis istis videtur defendisse, agit nominatim lib. *de Habitu muliebri*, c. 4, et apertius lib. *de Cultu fœminarum*, c. 5, agens contra eas « quæ oculos fuligine collinunt, » reprehendentes artificem Deum quem emendant; et cap. 6 « eas quæ croco capillum vertunt, male sibi flammeo capiti auspicientes, et cerebro perniciem afferentes. » Adversus vestium et gemmarum ornatum, quem etiam in illis tolerabat, agit idem et lib. *de Pallio*, cap. 4, et toto libro *de Habitu muliebri*, peculiariter vero de gemmis, cap. 6. Tabularum ludum et tesserarum, quem hic non reprobat, quasi aliud agens, in prophetis sive doctoribus tacite reprehendit lib. *de Carne Christi*, c. 7, in hæc verba : « Oro te, Apelles, vel te, Marcion, si forte tabula ludens, etc., tali nuntio avocaretis, etc. » Denique de fœnoris fructu a Christo, quod tamen accipiebat Montanus, interdico *Luc. VI*, agit latissime lib. *IV adv. Marc. c. 17*.

OPERUM PLURIUM QUÆ DESIDERANTUR

MENTIO, EX HISDEM B. HIERONYMI ET NICEPHORI LOCIS, AC VINCENTIO.

Fertur, inquit de Tertulliano B. Hieron., vixisse usque ad decrepitam ætatem, et multa quæ non exstant, opuscula condidisse.

Sed et alii plures, inquit Nicephorus, christiano plane animo pro fide nostra decertarunt, et adversus hæreseis depugnarunt; Ecclesiæque statu ac mori-

bus receptis, aliisque quæ vel scriptis vel sine scriptis a majoribus accepissent, in literas relatis, libros plurimos posteritati reliquerunt. Quibus Caius et Tertullianus merito sunt adnumerandi, qui plurima

Hactenus illi. Et vero utinam exstaret *Index Septimii Tertulliani*, cujus supra fit mentio in fragmento libri *de Vestibus Aaron*! non dubium quin multorum præterea scriptorum ejus fieret mentio. An vero plura scripserit adversus hæreticos, dubitare me fecit aliquando, quod de eo scribit Vincentius Lirinensis: «Sciunt Marciones, Apelles, Praxeas, Hermogenes, Judæi, Gentiles, Gnostici, cæteri que quorum ille blasphemias multis ac magnis voluminum suorum molibus, velut quibusdam fulminibus evertit.» Verum, cum animadverti omissos ibi *Valentinianos et Quintillam*, aliosque numero 25, quorum catalogum recenset lib. *de Præscript. adv. hæret.*, a cap. 45, usque ad finem; eosque adversus quos scripsit libri *de Anima* partem posteriorem, *Simonem Samaritam, Carpocratem, Menandrum* et alios, persuasum habeo nihil tale hodie desiderari. Quare et B. Optatum Milevit., lib. I *advers. Parmenionum*, corruptum esse existimo, dum legitur: «*Marcio, Praxeas, Sabellius et cæteri temporibus suis a Victorino Pictaviensi, et Zepherino Urbico, et Tertulliano Carthaginiensi usque ad Cataphrygas, et ab*

A certe et pulcherrima ediderunt scripta, quæ sigillatim recensere præsentis instituti non est. Scripsit autem *de Pudicitia*, etc., et plures alios.

aliis adsertoribus Ecclesiæ catholicæ superati sunt. Sabellius enim multo post tempore hæresin suam cepit, intermedio nempe inter Novatianos et Donatistas, quod vel ex ætate Dionysii Alexandrini manifestum sit, qui primus adversus Sabellium scripsit, B. Cypriano cœtaneus, sed junior. Atque adeo aut aliquis alius hæreticus in locum ejus suppleri debet, aut certe castigandus sit Optatus, *Praxeas, Sabellianus*, eo quod Sabellius eam hæresin ex parte resuscitavit, cum contendit Patrem, Filium et Spiritum Sanctum unicum divinitatis *substantiam* et hypostasim fuisse. Cæterum, ut de iis libris etiam aliquid dicamus qui perperam Tertulliano adscribuntur ab Erasmo, (X^{to} tom. operum B. Hieron., in primis, cur illi adscribi non possit liber *de vera Circumcisione*, supra diximus in fragmentis, *Quæst. de Circumcisione*. Multo vero minus adridet stylus libri *ad amicum ægrotum*, et etiam ibi Scripturæ citantur juxta editionem B. Hieronymi; denique nullum dialogum scripsisse legitur Tertullianus.

FRAGMENTUM.

In quo discreparet a Psychicis Tertullianus montanista.

Auctor libri cui titulus *Prædestinatus*, lib. I, qui est *de hæresibus*, n. 26, hæc ad verbum refert: «Scripsit contra eos (Montanistas seu Cataphrygas) librum sanctus Soter, papa Urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes. Contra quos scripsit Tertullianus, presbyter carthaginiensis. Qui cum omnia bene et prime et incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem, supra dictum Urbis papam, asserens falsa esse de sanguine infantis, Trinitatem in unitate deitatis, poenitentiam lapsis, mysteriis eisdem unum pascha nobiscum. Hoc solum discrepamus, inquit, quod secundas nuptias non recipimus, et prophetiam Montani de futuro judicio non recusamus. Objiciunt quidam Tertulliano, quod

animam ex traduce, id est animam dixerit ita gigni ex anima, sicut ex corporibus corpus: quod catholica fides vehementer execratur.»

Verba Tertulliani, quæ modo exscripsimus, in operibus ejus quæ exstant non reperiuntur. Hinc concludere licet cum Dællingero (*Origin. du Christian. T. I, c. 27, trad. L. Boré*), ea excerpta fuisse ex opere quodam nostri auctoris montanistæ jam pridem amisso. At quilibet, nemine nente, facile videt Tertullianum non fuisse Soteris Papæ impugnatores cœvum, nec, ut quidam asseruerunt, Tertullianistas fuisse a S. Papæ damnatos, siquidem liquido constat, Tertullianum post triginta prope annos ab obitu Soteris hæresin Montani amplexatum fuisse. — EDD.

Appendix quinta.

IN LIBROS TERTULLIANI

DE BAPTISMO ET DE PŒNITENTIA,

ADNOTATIONES R. P. D. CORBINIANI THOMÆ, MONACHI BENEDICTINI, E CONGREGATIONE S. SPIRITUS IN BAVARIA.

MONITUM.

Domnus Corbinianus Thomas, Augustæ Vindelicorum, anno 1694. natus, monachum induit in imperiali monasterio Elchingensi, anno 1715.

Multos annos in universitate Salisburgensi, magna doctrinæ fama, mathematicas tradidit disciplinas.

D Postea sacræ theologiæ professor cooptatus, unum, sicut prius, sibi conciliavit admirationem. Dum his rite obeundis muneribus insudaret, plurimum nihilominus elegantissima doctissimaque opera diversi generis in lucem edidit, quorum catalogum representat D. Ziegelbauer, in sua *Hist. rei lit.*

Ord. S. Bened., t. II, p. 220; t. IV, p. 263, 304, A 511. Vid. etiam *Biblioth. génér. des écrivains de l'Ord. de S. Benoît*, t. III, p. 134.

Nec his contentus fuit Thomas noster; namque attendens, ut ipse ait, « quod ea (SS. Patrum lectio) clericis præsertim in omnem ætatem summe proficua ac delectabilis... esset, » Tertullianum aggressus est, et librum *de Præscriptionibus*, atque *de Baptismo et Pœnitentia* publici juris fecit (Salisburgi, 1752, 1755). Sed, « ut (1) afer ejusdem (Tertulliani) stylus velut exustæ illius Carthaginis favillis nonnunquam obsitus et obscuratus est, quamquam ii quoque qui eundem carpunt, mire se ab eodem capi nonnunquam ipsi fatentur; ita pleræque ejus sententiæ lucem sibi infundi jure postulant: idque eo magis, quod hic auctor vetustissimus, ac ex latinis unus sit quem B sibi ex reconditissima illa ætate prope integrum vindicavit posteritas, ex quo disciplina illorum temporum, maximeque in ecclesiis africanis, quæ primam originem suam debent Romanæ, atque adeo ab hac primitus illam acceperant, ad nostram usque notitiam profecta fuit: quæ res sane in theologia dogmatica hand parvi momenti æstimanda est. » Inde adnotationes quam plurimæ, quibus Tertulliani tres hos libros adornavit D. Thomas, quasque ad calcem hujus tomii secundi rejicere debuimus, siquidem

(1) *Præfat. ad lib. de Bapt. et Pœnit.*

tardius in nostras manus pervenerunt, ut suo quæque loco insererentur. Si quis forte queratur quod notæ illæ « velut spiculo minuta quæque conquirant, » respondet D. Thomas se « non doctis hæc scripsisse, sed docendis »; quibus addit « etiam multo leviora quandoque sat negotii facessere posse. » Aliquot tamen notulas passim omisimus, brevitatis causa; at, lectoris utilitati simul et voluptati consulentes, intercalarem retinimus dissertationem ad Baptismum et Pœnitentiam spectantem, duasque alias *de usu et auctoritate Tertulliani*, breviores tantum ac jejuniore, interdum etiam extra scopum vagantes, utcumque licuit, præmio refundendas curavimus.

Cur autem speciatim libros *de Baptismo et de Pœnitentia* vulgaverit et adnotaverit D. Thomas noster, ab ipso discimus, in supra dicta præfatione: « Hunc igitur auctorem, inquit, studiosorum manibus inserere volui, tum ut quis Baptismi et Pœnitentiæ sacramentorum, ad salutem maxime necessariorum, in primitiva Ecclesia ejusque altero mox sæculo, cum traditiones adhuc recentes erant minimeque suspectæ esse poterant, usus fuerit, nonnihil accuratius perspiciant; tum ut antiquorum Patrum scripta non cursim nimisque prophanter transmitti, sed iisdem paulo magis immorari, non tamen uni eidemque penitus immori, discant; sic enim illis debita æstimatio, hisque ipsis ingens utilitas voluptasque accedet. » EDD.

ELENCHUS

CAPITUM

LIBRI DE BAPTISMO.

- Caput I. *Utilitatem et occasionem hujus scriptionis aperit.*
- II. *Increduli simplicitate Baptismi et magnitudine effectus offenduntur, quæ magis admirationi ipsis esse deberent.*
- III. *Elemento aquæ jam in mundi primordiis singularem vim et efficaciam animandi insertam fuisse demonstrat.*
- IV. *Elementum aquæ præ cæteris, ut ad sanctificandam animam assumeretur, idoneum fuisse ostendit.*
- V. *Majori utique jure a Christianis, quam gentilibus, vim expiandi peccata, in aqua constitui docet.*
- VI. *In aqua per Baptismum emundatos ad majora Spiritus Sancti dona nos præparari docet.*
- VII. *De unctione post Baptismum adhiberi consueta.*
- VIII. *De impositione manuum post Baptismum, illiusque significatione.*
- IX. *Variis Baptismus figuris in Veteri Testamento præmonstratur, et in Novo confirmatur.*
- X. *Quomodo Christi Baptismus differat a Baptismo Joannis?*
- XI. *Christum non quidem per semet, attamen per Apostolos baptizasse.*
- XII. *An Apostoli etiam ipsi, et quo Baptismo abluti fuerint?*
- XIII. *De necessitate Baptismi omnibus hominibus inducta.*
- XIV. *Quomodo intelligendum sit illud S. Pauli I Cor. c. I, 17, Non misit me Christus baptizare, etc.?*
- XV. *Unum aquæ Baptismum esse, ac proinde iterari non posse.*
- XVI. *De Baptismo sanguinis.*
- XVII. *De ministro Baptismi, ordinario et extraordinario.*
- XVIII. *De subjecto Baptismi.*
- XIX. *De tempore Baptismi conferendi.*
- XX. *De præparatione ad Baptismum necessaria.*

Notæ ad caput primum.

Aquæ nostræ. Vulgaris nimirum ac elementaris, ceu D idemque id in omnibus est), sed *personalium* quoque, ut *infra cap. V.*

Cæcitalis. Sicut enim *cæcitas* est quædam *mors oculi carnalis*, eundem omni suo vigore ac velut *vita orbans*, sic e contrario per Baptismum animæ oculo, per pec-

catum excaecato, *visus* restituitur, isque nova gratiae luce perfunditur, ut adeo de baptizatis illud Apostoli ad Eph. 5, v. 8, vere dici possit: *Eratis aliquando tenebrae, nunc autem LUX in Domino*. Unde facile intelligitur illud Clementis Alex. *Lib. I Pædagog. cap. 6*, dictum: βαπτίζόμενοι φωτιζόμεθα, φωτιζόμενοι υιοποιούμεθα, υιοποιούμενοι τελειούμεθα, τελειούμενοι άπαντα υιοποιούμεθα, i. e. *Baptizati illuminamur, illuminati in filios adoptamur, adoptati perficimur, perfecti immortales reddimur*. Et mox Baptismum φωτισμα, illuminationem, appellat, per quam, sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est, per quam id quod est divinum, perspicimus; sed de hoc fortasse alibi.

Liberamur. Atque ideo hoc Sacramentum felix esse dixit, quod nos nimirum sic felices reddat.

Digestum. Substantive hic accipitur, ut apud Ictos *Digestum Vetus et Novum*; sic etiam Noster, *L. IV adv. Marc. c. 3*, *Literas Digesta* vocat, eo quod in illis fidei nostrae Doctrina suo ordine distributa atque digesta habeatur.

Cum maxime. Seu quam maxime, ut apud Cic. pro Cluentio et alibi.

Formantur. Pro informantur, seu pleniori quadam mysteriorum fidei notitia imbuuntur.

Portant. Loquuntur de iis qui in fide adhuc rudes sunt, neque rationes, cur credant, dare possunt, ac fontes, ex quibus fides ipsa profuit et vias traditionum, per quas ad nos veritates credendae defluerent, ignorant: itaque fidei intentatae (nondum satis examinatae), attamen probabili (ab aliis, nimirum magistris suis, approbatae, et reipsa etiam a cunctis approbandae), a prima pueritia eidem innutriti, per imperitiam, seu ex defectu plenioris notitiae, simpliciter inhaerent.

Istic. Carthagine nimirum in Africa, ubi Tertullianus haec scribens agebat.

Caiana haeresi. De propudiosissima hac haeresi vide Tertullianum nostrum de *Præscript. cap. XXXIII et XLVII*. Hos autem *Caianos*, seu *Caianitas*, inter alios suos errores omnem baptismi vim sustulisse, S. Aug. in *L. de Haeresi ad Quodvult. haer. 15*, perhibet.

Venenatissima. Virulentissimum reptile, Latinis *vipera*, quasi *vivipara*, appellatum, quod non, aliorum serpentum iustar, ova, sed *vivos fetus* excludat: vel, ut Martinius in *Lexic.* ait, quod *vepreta* (namque *Vetere vipre*, pro *vepre*, dixisse ferunt) amet: vel quod *vi pariat*, sobole tam laboriosi partus velut pertæsa, ac ipsam proin matris uterum, quasi per summam impietatem, erodente: ut adeo Pierius *L. XIII. Tit. de Vipera*, ab Ægyptiorum sacerdotibus filios, adversus matrem conspirantes, per *viperæ hieroglyphicum* denotatos fuisse testetur. Sed et apud Græcos quidam *viperam* idcirco *Γχιόνα* dictam esse volunt, παρά τὸ ἔχειν ἐν ἐαυτῇ τὴν ἰστίαν ἄχρη θανάτου: quod in utero suo factum usque ad interitum suum contineat. At nimis huic veterum credulitati experientia, ut jam olim Theophrastus advertit, reclamavit. Cæterum textum illum sic quidam, nec male, interpungunt: *viperu, venenatissima doctrina sua*, etc. Denique autem, quam *viperæ* nomine denotat, mox inferius aperte, nomineque suo prodit.

Rapuit. Corripuit, vel ad se, suamque pestilentissimam hæresin, rapuit.

Naturam. *Viperarum* scilicet.

Fere. Alii *fera*, quod Junio jure displicet. Itaque *ferè* hic pro *plerumque* omnino retinendum.

Aspides. ἄσπις, ἰδος, Græcis *clypeum* proprie significat. Atque inde Aristophanis Scholiastes *aspides* quoddam serpentum genus dictum putat, διὰ τὸ εἰς κύκλους πολλοὺς ἐλισσόμενον, propterea quod in multis circulis convolvi solet, hacque sua convolutione orbicularem figuram, qualis tunc communiter *clypeis* erat, induere. Quanta autem veneni vis aspides sit, vel solum id documento esse potest, quod Kircherus *Mun. subterr. L. IX, sect. 1, c. 3*, de sodalium suorum quodam refert: « qui cum *aspidem* in arbore sedentem percuteret, illa vel solo halitu ita percudentem intoxicavit, ut sideratione quadam hominem toto

« triennio immobilem redderet, ex qua et, nullo medio tali veneno pari, postmodum occubuit. » Ille ille. Sane etiam Cleopatram morsu *aspidis*, suam manu pectori admotæ, nec jam amplius proficientibus *Psyllorum* remediis, interiisse, Suetonius in *Augusto c. 17*, author est. Non igitur mirum, quod *Deut. XXXII, v. 53*, *venenum aspidum inmanabile*, et *Ps. XIII, v. 3*, universim de impiis, *Linguis suis dolare agebant, venenum aspidum sub labiis eorum*, dicitur. De insuperabili hujus veneni potentia vide quæ reverendiss. noster Calmetus in *Psalm. XC, v. 13*, et Borchartus in *Hierozoito P. II, L. III, c. 5 et 14*, habent.

Reguli. *Regulus* serpens, Græcis Βασίλλεος, ideo dictus esse fertur, quod candida in fronte macula, velut regio quodam diademate, præfulgeat, vel quod, cum admodum parvus sit, immanitate tamen veneni, reliquos etiam maximos serpentes vincat, et hominem, ni fugerit, solo halitu, quin et si prior ille hunc viderit, vel aspectu enecare soleat. Et hæc veterum communis persuasio erat, ut apud Ælian. de *Hist. anim. L. II, c. 5 et 7*, nec minus Plin. *H. N. L. VIII, c. 21*, videre est. Certe autem Deus per Jeremiam c. VIII, v. 17, velut maximam plagam Judæis comminatur: *Ecce ego mittam vobis צפענים נחשים* (quod *Valgna per regulos serpentes, LXX vero per ὄφεις θανατόους, serpentes lethiferos, reddunt*) quibus non est incantatio, seu contra quos nullum magicæ artis carmen proficit.

Ex galli gallinacei, jam annosi, ovo excludi videntur. Exhibentur enimvero in quibusdam Museis, ut ipse non semel vidi, *basilisci*, bipedes, alati, serpentina cauda insignes, et a forma galli gallinacei non velle, nisi quod implumes sint, alieni: quos tamen alii *rajas* pisces ex minorum genere esse, ac in illam figuram artificioso dolo accommodari solere, affirmant. Certe autem a veteribus, *Plinio, Æliano, Solino, etc.*, non inter *aves*, sed veros *serpentes* referri constat. Denique vero insigniores nostrorum temporum Medici et Philosophi *Basiliscos*, eorumque præcipue natales, ad fabulas amandare non verentur.

Sectantur. In arenosis enim desertis, saxosis montibus, ac maxime in veterum ædificiorum ruinis, præcipue stabulari dicuntur.

Nascimur. Inter Sibyllina oracula circumfertur *Sibyllæ Erythrææ*, vel, ut alii malunt, *Cumanæ*, carmen quoddam *acrostichum*, viginti septem versibus comprehensum, cujus initium hoc est:

ΙΧΘΥΣ.

Cum ergo *ἰχθύς* Græcis *pisces* significet, quidam antiqui PP. Christum *ἰχθύς* appellarunt: In quo nomine (ait S. Aug. *L. XVIII, de C. D. c. 23*) mystice intelligitur Christus, eo quod in hujus mortalitatis abyso, velut in aquarum profunditate, vivus, hoc est, sine peccato, esse potuerit.

Licet autem hæc oracula ab antiquis PP. *Justinus M., Theophilo Antioch., Athenagora, Clem. Alexandr., Eusebio, Lactantio, etc.*, magni habita, atque contra Gentiles, fortium telorum iustar, contorta fuerint, attamen ipsis quoque gentilibus, non tantum Celso apud *Orig. L. V contr. eum.*, sed et Dionysio *Halicarnass. L. IV Ant. Rom. c. 70*, et huic quidem Terentii Varronis autoritate nixo, illis *Sibyllarum acrostichides* mere supposititias esse persuasum erat: quin et longe communior jam criticorum sententia habet, diu post Sibyllas, et quidem circa A. C. 130 sub Hadriani imperio a quodam Christiano, ut nostram Religionem gentilibus commendaret (cujusmodi piis fraudibus nec Apostolicam ætatem carnis ex Euseb. *L. III H, E. c. 7*, aliisque constat), afflicto *Sibyllæ* nomine prociusas fuisse. S. Aug. *ead. L. XVIII, c. 45*, de illis subdubitare visus est, inquit: *Nisi forte quis dixerit, illas prophetias Christianos finxisse de Christo, quæ Sibyllæ nomine, vel aliorum, proferuntur, etc.* Similia *cap. 47* habet.

Nun vero, oppones, *acrostichis* hæc, jam ante Christum natum a Cic. *l. II de Divin.* laudata Chris-

Ord. S. Bened., t. II, p. 220; t. IV, p. 263, 304, 511. Vid. etiam *Biblioth. génér. des écrivains de l'Ord. de S. Benoît*, t. III, p. 154.

Nec his contentus fuit Thomas noster; namque attendens, ut ipse ait, « quod ea (SS. Patrum lectio) clericis præsertim in omnem ætatem summe proficua ac delectabilis... esset, » Tertullianum aggressus est, et librum *de Præscriptionibus*, atque *de Baptismo et Pœnitentia* publici juris fecit (Salisburgi, 1752, 1755). Sed, « ut (1) afer ejusdem (Tertulliani) stylus velut exustæ illius Carthaginis favillis nonnunquam obsitus et obscuratus est, quamquam ii quoque qui eundem carpunt, mire se ab eodem capi nonnunquam ipsi fatentur; ita pleræque ejus sententiæ lucem sibi infundi jure postulant: idque eo magis, quod hic auctor vetustissimus, ac ex latinis unus sit quem sibi ex reconditissima illa ætate prope integrum vindicavit posteritas, ex quo disciplina illorum temporum, maximeque in ecclesiis africanis, quæ primam originem suam debent Romanæ, atque adeo ab hac primitus illam acceperant, ad nostram usque notitiam profecta fuit: quæ res sane in theologia dogmatica haud parvi momenti æstimanda est. » Inde adnotationes quam plurimæ, quibus Tertulliani tres hos libros adornavit D. Thomas, quasque ad calcem hujus tomi secundi rejicere debuimus, siquidem

(1) *Præfat. ad lib. de Bapt. et Pœnit.*

tardius in nostras manus pervenerunt, ut suo quæque loco insererentur. Si quis forte queratur quod notæ illæ « velut spiculo minuta quæque conquirant, » respondet D. Thomas se « non doctis hæc scripsisse, sed docendis; » quibus addit « etiam multo leviora quandoque sat negotii facessere posse. » Aliquot tamèn notulas passim omisimus, brevitatis causa; at, lectoris utilitati simul et voluptati consulentes, intercalarem retinimus dissertationem ad Baptismum et Pœnitentiam spectantem, duasque alias *de usu et auctoritate Tertulliani*, breviores tantum ac jejuniore, interdum etiam extra scopum vagantes, utcumque licuit, præmio refundendas curavimus.

Cur autem speciatim libros *de Baptismo et de Pœnitentia* vulgaverit et adnotaverit D. Thomas noster, ab ipso discimus, in supra dicta præfatione: « Hunc igitur auctorem, inquit, studiosorum manibus inserere volui, tum ut quis Baptismi et Pœnitentiæ sacramentorum, ad salutem maxime necessariorum, in primitiva Ecclesia ejusque altero mox sæculo, cum traditiones adhuc recentes erant minimeque suspectæ esse poterant, usus fuerit, nonnihil accuratius perspiciant; tum ut antiquorum Patrum scripta non cursim nimisque properanter transmittere, sed iisdem paulo magis immorari, non tamen mi eidemque penitus immori, discant; sic enim illis debita æstimatio, hisque ipsis ingens utilitas voluptasque accedet. » EDD.

ELENCHUS

CAPITUM

LIBRI DE BAPTISMO.

- Caput I. Utilitatem et occasionem hujus scriptionis aperit.
- II. Increduli simplicitate Baptismi et magnitudine effectus offenduntur, quæ magis admirationi ipsis esse deberent.
- III. Elemento aquæ jam in mundi primordiis singularem vim et efficaciam animandi insertam fuisse demonstrat.
- IV. Elementum aquæ præ cæteris, ut ad sanctificandam animam assumeretur, idoneum fuisse ostendit.
- V. Majori utique jure a Christianis, quam gentilibus, vim expiandi peccata, in aqua constitui docet.
- VI. In aqua per Baptismum emundatos ad majora Spiritus Sancti dona nos præparari docet.
- VII. De unctione post Baptismum adhiberi consueta.
- VIII. De impositione manuum post Baptismum, illiusque significatione.
- IX. Variis Baptismus figuris in Veteri Testamento præmonstratur, et in Novo confirmatur.
- X. Quomodo Christi Baptismus differat a Baptismo Joannis?
- XI. Christum non quidem per semet, attamen per Apostolos baptizasse.
- XII. An Apostoli etiam ipsi, et quo Baptismo abluti fuerint?
- XIII. De necessitate Baptismi omnibus hominibus inducta.
- XIV. Quomodo intelligendum sit illud S. Pauli I Cor. c. I, 17, Non misit me Christus baptizare, etc.?
- XV. Unum aquæ Baptismum esse, ac proinde iterari non posse.
- XVI. De Baptismo sanguinis.
- XVII. De ministro Baptismi, ordinario et extraordinario.
- XVIII. De subjecto Baptismi.
- XIX. De tempore Baptismi conferendi.
- XX. De præparatione ad Baptismum necessaria.

Notæ ad caput primum.

Aquæ nostræ. Vulgaris nimirum ac elementaris, ceu quotidianis nostris usibus ubivis obvix, et pro Baptismo, ad salutem nostram tam necessario, paratu facilissimæ.

Quia. Prope est ut malim quæ, videlicet aquæ.

Defectis. Non peccati tantum originalis (unum enim

idemque id in omnibus est), sed personalium quoque, ut infra cap. V.

Cæcitas. Sicut enim cæcitas est quædam mors oculi carnalis, eundem omni suo vigore ac velut vita orbans, sic e contrario per Baptismum animæ oculo, per pec-

..... uno habitu negantes, quod toto suggestu profitentur. Et in L. de Cult. Fœm. c. 2: *Jam non tentum confictæ et elaboratæ libidinis suggestum recusandum a vobis sciatis*, etc. Singulariter vero pro ornatu capitis, et capillorum convolutis cirrhis ponitur, ut est illud *Statii*, l. I, *Sylv.*:

..... Celsæ procal aspice frontis honorem,
Suggestumque comæ.

Nonnunquam etiam pro *subministratione* accipitur, ut rursus apud Tertull. L. adv. Hermog. c. 16: *Si mali auctor est ipse, qui fecit, plane socia materia per substantiæ suggestum.*

Exstruunt. Indigat autem hic præcipue immanem illum *ludorum, vestium, conviviorum*, etc. luxum, qui in quibusdam sœcis gentilium adhiberi consueverat.

Potestatem. Enimvero hæc Dei attributa sunt, quæ se invicem maxime commendant, cum in infinita Potentia tanta reluctet operum Divinorum simplicitas, in tanta simplicitate infinita Potestas. Sane vero Author naturæ brevissima via, nec multo instrumentorum apparatu utitur, nihil facit frustra, non multiplicat entia sine necessitate, etc., sed suam Potentiam quam paucissimis mediis adstringit; quin et ea ipsa, quæ ad merum *ornatum* universi condita fuisse videntur, suam tamen *simplicitatem* habent; neque ipsius etiam ornatus Deus operibus suis plus adhibet, quam necessarium sit ad finem, a Summa Sapientia præfixum, obtinendum. At ferme contraria omnia in humanis eveniunt; nam infirmitatem *potentiæ* vel ipse *simplicitatis* defectus, magnusque instrumentorum apparatus arguit. *Domus* quo amplior ædificanda est, eo majorem congestionem *materiæ*, majoremque *opificum* numerum requirit: at universa hæc mundi machina ab Architecto suo sine alieno adjutorio, sine tumultuoso molimine, per unicum *Fiat* condita *ex nihilo* est. *Aurum natura* tacitis simplicissimisque viis perficit: *Ars*, inter tot suscepta tentamina, *genuinum aurum* (nil dicam de *adamantibus*, etc.) fortassis ægre raroque, aut verius nunquam, producere potuit. *Viribus motricibus*, ut vocant, *Ars* mechanica mirandum in modum, sed nonnisi per multiplicatas *trochleas* aliasque operosas machinas, et eo majori successus *tarditate*, succurrit. Quot pharmacis ad pellendam gravioris morbi pertinaciam opus est? quot morbi sunt, nulla medicorum arte expugnabiles? Atqui Christus (ut vel hæc pauca commemorem) leprosum duabus voculis: *Volo, mundare* (Matth. 8. v. 5), filiam mulieris Chananææ per unicum *Fiat* (Matth. 9. v. 25), cæcum a nativitate per solam *luti* inunctionem, et *lotionem* in natatoria Siloe (Joan. 9) et cocos Petri febricitantem (Matth. 8, v. 15), duos cæcos (Matth. 20, v. 34), solo *attactu*, et Centurionis paralyticum etiam *absens* (Matth. 8, v. 13), sanitati, imo Archisynagogi filiam omnino mortuam, *tenens manum puellæ* (Marc. 5, v. 41 et seq.) ipsi vitæ restituit, per media nimirum penitus improportionata.

Mortem. Quis enim humanis viribus et superinfuso lavacro mortuos unquam suscitasse legitur? At vero animam per Baptismum in aqua ubilibet obvia, simplici, etc. a *morte peccati* ad *vitam gratiæ* resuscitare, id multo *simplicius* est, ac humana omni infirmitate majoris *potentiæ*.

Non creditur. Ea enim homines *admirari* solemus, quæ captum nostrum exsuperant; igitur hæc eo magis *credere* debemus, quo plus Divinitatis in illis reluctet, quæ et quanto ab humana virtute ægendique modo remotiora sunt.

Non credit. Duplex ergo admiratio est. Una orta *ex fide*, quando de rei existentia, proprietatibus, etc. minime quidem dubitamus, attamen *quomodo* illa res se habeat, aut *causas* ejus, seu captum nostrum superantes, interius nosse ac perspicere volumus, et non valeamus, ut adeo nonnisi eam *admirari* debeamus. Atque hoc sensu *admiratio* (quod Aristot. alicubi dixit) *est filia ignorantiæ*. Altera *sine fide* est, quando miramur, ab altero id credi, aut prædicari, quod nostram fidem

A superat, eo quod hanc alterius, imo ipsius Dei auctoritati accommodare renuamus.

Vana, i. e. *inania*; incredulitas enim omnia ex sensibus metiri solet: quæ ergo exterius *simplicia* apparent, talia quoque interius esse existimat.

Impossibilia. Quæ intus *magnifica* esse, seu *magna effectus* edere dicuntur, quoniam sensibus attingi non possunt, infidelis neque fieri posse credit; etenim ut Ap. I Cor. II, 14, ait, *animalis homo non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei, stultitia enim est illi, ei non potest intelligere.* Sunt igitur rursus tales, qui ex solis sensibus, sed parum *sensate* judicant.

Penes Deum. Illud utique Christi apud *Matth.*, XIX, 26, innuit: *παρά ἀθρώποις τοῦτο ἄδύνατον ἐστίν, παρά τῷ Θεῷ πάντα δύνατά ἐστι.* Quæ *Vulgatus* noster ad verbum reddit: *Apud homines* (id est, in hominum opinione) *hæc* (salvum esse, seu æternam salutem consequi) *impossibile est: apud Deum autem omnia possible sunt.* Fors autem Tertullianus in suo codice *prædificilia* legerit, et nimirum ratione, qua Cicero illum Platonis in *Timæo* locum: *ἀδύνατον Θεῷ παρὶν ἀπίστεῖν*, ita transtulit: *Difficile factu est, a diis ortis* (deorum filiis) *fidem non habere.* Et sane quæ *prædificilia*, seu *valde difficilia* sunt, *moraliter*, seu in æstimatione hominum, *impossible* dicere solemus. Hanc autem Tertulliani mentem ea, quæ mox subjiciuntur, manifestant.

Prætereuntes eum, i. e. *obiter*, ac velut *transcuntes considerantes.*

Adversariis, seu *contrariis.*

Causam, i. e. *esse causam*, seu, si Scholasticorum more loquamur, *virtutem causativam.* Potest quoque accipi pro *causa*, seu *ratione*, quod sit, seu existat, id est, pro *principio*, seu *origine.* Idem modus loquendi etiam apud Nostrum in *L. de Spect.* c. 12, occurrit: *Necessus est, quidquid dignitatis nomine administratur, committet etiam maculas ejus, a quo habet causas.* Quoniam quid vetat, *causam* hic pro *statu* ac *conditione* rei accipere; hoc enim sensu etiam Cic. *de Fin.* usus est: *Morte qui affecti sunt, in eadem causa sunt, quam ante quam nati; nec minus lib. de Offic. inquit, cum rigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, etc.*

Provocatur, seu *efficitur*, ac velut ex *statu possibilitatis* ad ipsam *existentiam* evocatur. *Sensus* igitur est, omne opus, statum ac *conditionem* suam accipere ab eo, a quo progignitur, proindeque *efficaciam* Baptismi, non ex exteriori apparatu, sed a *Sapientia* ac *Potentia* DEI, intus ac *spiritualiter* operante, dimittendam esse.

Notæ ad caput III.

Reformari. Per *aquam reformari* dicimur, cum *formam* gratiæ Divinæ, per peccatum amissæ, *postea* in *Baptismo recuperamus.*

Quid. Pro *cur*, ut Ovid. in *Ep. Oenon. ad Parid.* *Quid arenæ semina mandas?*

Auctoritas. Præstantia quædam, ac velut *insita dignitas.*

Exigenda est. Aliquibus tota hæc sententia implexa videtur, ac propterea cum *Junio* ita legendum censent: . . . *aqua reformari tractamus, quid utique, etc. meruerit officium. Ut opinor, auctoritas, etc.* At quis hic interpungendi necessitas? aut cur non potius has *voculas* ut *opinor* ironice, pro *scilicet*, accipiamus, ut *sensus* sit: quasi vero *Deus* nihil *posset*, quod supra vires, et *exigentiam aquæ*, aut alterius creaturæ, esset?

A primordio, ipsius mundi videlicet.

Suggestum, i. e. *ornatum*, seu in suas species evolutionem. *Suggestus.* Vid. *Cap. præc.* col. 1142. D.

Impolita. Seu *rudia* adhuc et *informia.*

Penes Deum. Pro *apud Deum* seu in *dei potestate* ac *voluntate*, sita erant, quidnam ex quolibet efficere vellet; quo ferme sensu idem noster in *L. de Patient.* c. 1, ait: *Quod maxime bonum, id maxime penes Deum, ut alius id quam qui possidet, dispensat, ut cuique dignetur.*

Quiescebant. Velut *inertia* adhuc, nullaque *agensi facultate prædita.*

Inquit. Moyses nimirum. *Genes.* I, v. 4.

Invisibilis. Hebr. ארץ, in *Vulgata inanis*, *Aquilæ* est

κενομα, inanitas: Symmacho ἀργον, otiosum ac iners: Theodotoni κενον, vacuum; LXX vero per ἀορατος, *invisa*, seu *invisibilis* (meris utpote tenebris adhuc involuta) transferunt: prout idem noster Vulgatus locum quem dam Sap. II, 18, ita reddidit: *Creavit orbem terrarum ex materia invisā*, ubi Græcus: ἐξ ἀμόρφου ὕλης, ex informi materia, habet.

Incomposita. Hebraicam vocem כד Vulgata nostra per vacua: Aquila et Theodot. per εἶδον, nihil: Symmachus per ἀδιάκριτον, indiscretum seu confusum; LXX per ἀκατακρίστος, imparata, inelaborata, incomposita, seu confusa, reddunt.

Abyssum. Hebraicum אַבְּסוּם Græcis omnibus ἀβυσσος, nimirum, ut Eustachius hoc nomen interpretatur, *aqua nimia infinitum habens profundum*, seu fundo carens, vel, ut Corn. a Lap. exponit, *moles aquarum tunc terram omnem operientium*, et demum Reverendiss. Calmeto nostro *aquarum materia, terræ adhuc immixta*, seu limus, est.

Spiritus Dei. Quis vero hic אֱלֹהִים רִיחַ, SPIRITUS DEI? Non parva hæc difficultas triplicem præcipue opinionem peperit.

Prima tenet, intelligendum hic esse ventum, seu aereni super aquas vehementius commotum. Ita sentit Severianus, Gabalensis Ep. Sæc. IV Scriptor, quem Theodoretus Interrog. VIII, in Gen. disertius exponit: *Verius putaverim, quod hic aereni vocet spiritum; nam cum dixisset, DEUM creasse COELUM (scilicet Em-pyreum, ab igne, qui Græcis est πῦρ, appellatum) et TERRAM, et Aquarum meminisset sub nomine ABYS- si, necessario AERIS mentionem fecit, etc.* Neque hæc sententia a SS. Basilio, Ambrosio, Augustino, etc. improbat. Sane autem constat, quod Hebræi, quorum lingua superlativis destituitur, inter alia ad eosdem exprimendos adinacula non raro nomen quoddam DEI proprium adhibere soleant, ut Gen. XXXV, 5. אֱלֹהִים TERROR DEI (id est maximus, ac velut a deo ipso immissus) *invasit omnes*. Sic Psal. XXXV, 7, habetur: *Justitia tua כדור־אֵשׁ sicut montes dei, i. e. montes altissimi*. Et Psal. LXXIX, 41: *Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus אֲרָזֵי כְדֹרוֹ CEDROS DEI, inaxime nimirum sublimes ac proceras*. Accedit quod iisdem, quibus Moyses Gen. I, 2, etiam Isaias XL, 7, vocibus utatur: *Eziccatum est sævum, quia ריחַ אֱלֹהִים SPIRITUS DOMINI sufflavit in eo*: quod palam est de vento intelligendum esse.

Secunda sententia multorum est, qui per spiritum illum, teste S. Aug. de Gen. ad lit. imp. c. 4, intelligunt *VITALEM CREATURAM, qua universus visibilis mundus, atque omnia corporea continentur. et moventur, etc.*, aut, ut S. Joan. Chrysost. Hom. III in Gen. affirmat, *quod adfuerit efficax quædam et vitalis operatio aquis* (scilicet occulta ipsis impressa fecunditas ad progenerandas viventes creaturas, pisces nempe ac volucres Gen. 1, 21), *et non fuerit simpliciter aqua stans, et immobilis, sed mobilis, et vitalem quamdam vim habens*.

Tertia opinio de spiritu sancto exponit: in quam me adigit louge major SS. Patrum numerus. Verius est (ait S. Basil. Hom. II in Hexæm.), *et a majoribus nostris probatum, quod spiritus ille SPIRITUS DEI SANCTUS dictus est, etc.* Et S. Ambr. L. I in Hex. c. 8, inquit: *Nos cum sanctorum et fidelium sententia congruentes, Spiritum S. accipimus, etc.* Nec minus S. Hier. de Trad. Hebr. in Gen. affirmat. *non de spiritu mundi dici, sed de Spiritu S. qui et Vivificator omnium a principio dicitur*. Atque idipsum in Ep. ad Ocean. confirmat, inquit: *Incompositam et invisibilem materiam abyssorum magnitudine et deformibus tenebris opprimebat: solus Spiritus DEI in aurigæ modum super aquas ferebatur, et nascentem mundum in figura Baptismi parturiebat*. Quid vero S. Augustinus? Præclare et hic in I. XIII Conf. c. 5, mentem suam aperit: *Tenebam, inquit, jam patrem in Dei nomine, qui fecit hæc (cælum et terram) et filium in Principii nomine, in quo fecit hæc: et TRINITATEM quærens, quærebam in*

A eloquiis Scripturarum ejus: et ecce SPIRITUS tuus superferebatur super aquas, etc. Unde non mirum, quod ex tanto consensu Patrum hanc quoque sententiam adoptaverit Ecclesia in Benedictione Fontis Baptismalis ita canens: *DEUS, cujus Spiritus super aquas inter ipsa mundi primordia ferebatur, ut jam tunc virtutem sanctificationis aquarum natura conciperet, etc.*

Sed quid vetat, tres has opiniones quasi in unam compingere? Dicamus igitur, per SPIRITUM DEI inprimis intelligi ventum, seu aereni elementarem, et hunc singulari virtute DEI commotum, perfluendo aquas, his velut incorporatum fuisse, sicque eas ad progneranda viventia fœcundasse, et Spiritum Sanctum sub hoc aere invisibiliter latentem, easdem aquas virtute, per Baptismum olim animam sanctificandi quodammodo initiassse.

Ferebatur. Hebraicum פָּרַח quod LXX per ἐπέριετο, *superferebatur*, exponunt, arcæniors nonnihil significationis apud Hebræos esse dicitur. Enimvero S. Basilius in Hexæm. c. 4, Syri cujusdam interpretis (quem communiter putant fuisse S. Ephrem, Basilii insignem amicum) testimonium adducens, sic profatur: *Illud itaque ἐπέριετο, SUPERFEREBATUR, ait (Syrus ille), interpretatur pro συνέθεσις, CONFVERBAT secundum similitudinem ἐσωγόνες ANIMABAT secundum similitudinem ἐνωσάσους θρωθός, OVIS INCUBANTIS GALLINÆ, et vitalem quamdam virtutem immittentis τοῖς ὑποθαλασπέσις, CONCALEFACTIS, nimirum ovis illis. Consonat Diodorus Tars. in præfatum Genes. loc. ita disserens: Vult enim Hebraica dictio (פָּרַח) verbo ἐπέριετο respondens, significare, quod, sicut gallina ovis incubat, alis suis ea tanquam animanda molli- ter contingens, sic etiam Spiritus aquis superferebatur, eas vitali calore imbuens. Atque hoc ipsum S. Hieron. in Ep. ad Ocean. et L. de Trad. Hebr. nec minus S. Ambr. L. I. in Hexæm. c. 8. confirmant, ut apud Natal. Alex. T. I. Et. M. I. Diss. I. Art. 2. Prop. 2. diffusius videre est. Et denique adhuc subtilius id S. Aug. de Gen. ad Lit. c. 4. explicat: *Sicut superfertur voluntas artificis ligno, etc. vel etiam ipsis membris corporis sui, quæ ad operandum movet*. Atque ita etiam individuus Augustini sectator S. Thomas. I. p. q. 66. a. 1. exponit.*

Substantia. Subaudi sit.

Dignationem, pro dignitatem.

Sedes. Igitur Tertullianus jam Patribus illis, de quibus supra: *Spiritus Dei*, faciem prætulit, non minus L. IV adv. Marc. XXVI, eandem sententiam insinuans: *quanquam, si verum dicere velimus, parum constanter; nam. L. adv. Hermog. c. 32, in illud Amos IV, 13 (ut quidem LXX legunt) σπέρων βροτων, qui solidat tonitruum, και κτιζων πνευμα, et condit spiritum, etc., ita disserit: Eum spiritum conditum ostendit, qui in terras conditas deputabatur, qui super aquas ferebatur, librator, et adflator, et animator Universitatis, non, ut quidam putant, ipsum DEI significari SPIRITUM (neque enim aquæ Dominum sustinere sufficerent); sed eum spiritum dicit, de quo etiam venti consistunt, etc.* Aut igitur prioris suæ sententiæ immemor hæc scripsit, aut in gratiam Montani sui (tunc enim huic jam se, chcu! plene addixerat) qui ipsemet se Spiritum S. sacrilege jactasse quorundam relatione perhibetur, imo et ab ipsomet Tertull. in L. de Monog. c. 4, compellatione Paracleti salutatur, veterem suam sententiam fortasse expunxit.

Liquor. Liquidum aeris elementum.

Semper. Inde jam a primordio creationis suæ.

Læta. Opponitur tristi abysso.

Simplex. Uniformis per omnia substantiæ.

Subjiciebat. In quo Spiritus S. aurigæ in modum super aquas veheretur, ut S. Hier. in Ep. 83 ad Ocean. explicat. Vide supra.

Modulatricibus. Modulati est rem concinne, ad certum modum, seu elegantioremodum ac mensuram disponere. Unde modulatrice aquæ hic vocantur, quo-

niam ex ipsis, velut modulantibus, ac præscriptos modulos cuilibet rerum speciei præbentibus, Universum hoc digestum aque coordinatum fuit.

Deo constitit. Alii a deo constitit. Quanquam non est, quod ordinariam lectionem omnino damnem. Nam et deo Græca phrasi, pro per deum: constitit vero pro firmiter stetit, aut potius pro constitutum est, intelligi potest.

In medietate distinctis, seu in medio per hoc ipsum firmamentum separatis. Ita enim Gen. 1, 6 et 7, sacer textus inquit: *Fiat firmamentum* בתוך המים in medio aquarum ויהי מברל ויהי et fiat divisio, vel, ut Vulg. noster habet, *dividat aquas ab aquis. Et fecit deus firmamentum, divisitque aquas,* etc. Gen. 1, 6 et 7.

Suspenderet, in centro Universi nimirum; namque inibi deus *appendit tribus digitis molem terræ.* Is. XL, 12.

Habili, ad recipiendas ejusmodi figuras tractabili, seu idonea.

Succida, pro succulenta, ut idem Varr. L. II, c. 11, ait: *A sudore ovium recens lana tonsa succida appellata est.*

Limo. Græca phrasi pro in limon, in quem terra ex superstitute humore aqueo emollita fuerat.

Aut gratia. Ut Cic. L. II, Ep. 3. ad Quint ait: *Cætera quæ sunt in rebus nostris hujusmodi, plena dignitatis et gratiæ, id est, venustatis.*

Ingenia. Ingenium de inanimatis quoque rebus, saltem improprie, dicitur, pro vi iisdem innata, seu inus genita, quam alias quoque indolem dicere solent. Ego autem pro ingenia legendum ingenta i. e. ingenerata, suspicor.

Instrumentum, ad infinitos prope usus et effectus.

Parere, pro apparere, ut in L. de Spec. c. 8, idem Noster: *Ante has tres Aræ trinis diis parent.* Vid. et L. I ad Marc. c. 15, et alibi.

Æternam. Ex contextu vehementer suspi cor terrenam legendum esse. Quanquam æternam tolerari posse existimem, ut sensus sit: *ex cuius velut nutu vita æterna dependet,* etc., cum vim sanctificandi vel in ipso sui primordio quodammodo consecuta sit, ut supra dictum fuit, partimque Cap. seq. amplius exponetur. Cæterum vero Aquam quoddam Vitæ æternæ symbolum esse, Christus ipse mulieri Samaritanæ Jo. IV, 10, etc. ac præsertim v. 14, præmonstravit, inquit: *Aqua, quam dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.*

In cælesti, i. e. per aliquid cæleste, scilicet Sacramentum Baptismi, seu medium ad salutem nostram, quam in cælis denique adipiscimur, summe necessarium.

Notæ ad caput IV.

Ipsa habitu, seu, per illam, quam mox post sui creationem in se receptam habebat, initialem quamdam vim sanctificandi.

Super aquas. Ut Cap. præc. Not. Spiritus et ferebatur.

Reformaturum. Ib. Not. Reformari.

Mutuabatur. Sic etiam Exod. III, 2, mons Horeb, in quo apparuit Dominus Moysi in flamma ignis de medio rubi, ex præsentia dei singulari quamdam sanctitatem contrahebat, atque ideo ad illum deus: *Solve,* inquit, *calceamentum de pedibus tuis; locus enim, in quo stas, terra sancta est.* Ib. v. 5. Simile exemplum occurrit Jos. III, 5, et alibi plura.

Rapiat. Contrahat, velut vi quadam ad se rapiens.

Insidere facilem. Hellenismus est; sic enim Græcus diceret: εἰσδύνας καὶ ἀκαθάρτους πρὶν ἔσθαι, cum Latinus, *facile penetrantem et insidentem.*

Subtilitatem. Similitudine quadam corporali, et ad sensus accommodata uti videtur, de oleis quibusdam

ac tincturis, solidissimas etiam substantias penetrantibus. Quomodo autem substantia, aut qualitas spiritualis, in subjecto corporeo recipiatur, id eumdem Philosophis multo difficilium explicatum est.

Concepit, pro incepit fortasse: aut sensus est: *tria sanctificandi concepit,* i. e. in se recepit.

Ex ea parte qua, i. e. in tantum, in quantum genus quidem, etc.

In specie. Fors legendum in speciem.

Diluatur. Quidam Codices deluatur habent; veteres enim deluere pro cluere, et apud Festum deluimus pro diluvio dicebant.

In Tiberi. Romæ nimirum, quam utique per Tiberim, flumen huic Urbi interfluum, designat. Petrum igitur Romæ fuisse illicque cum Paulo passum, Tertullianus non hoc duntaxat, sed aliis quoque locis, seu repetitis indubitatum supponit. Sic enim L. IV ad Marc. c. 5, ait: *Videmus, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus Evangelium et Petrus et Paulus, sanguine suo signatum reliquerunt.* Huic gemini sunt, quæ in L. de Præscript., cap. 56, habet: *Sol et Romanorum Ecclesia Clementem a Petro (ubi enim vero nisi Romæ? nam Clemens Romanus ortu fuerat, nec Roma, nisi jam Romanorum Episcopus, et a Trajano in exilium actus, discesserat) ordinatum est.*

Rursus autem in Scorp. c. 15, ita loquitur: *Oriente fidem Romæ primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruce adstringitur: tunc Paulus civitatis Romanæ consequitur natiuitatem, cum illic martyrii renascitur generositate.* Igitur jam sub initium sæculi III, hæc in Carthaginiensi Ecclesia, quin et per totam late Africam, invaluerat traditio, nemine, ne hæreticorum quidem, quos tam acriter, et ubilibet, insectatus fuerat Tertullianus, eandem quidem convellere auso.

Sed neque ita seclusa a Romanis erat Carthago, ut non nisi tardius, ac incerto rumore, res paulo magis insignes, noviterque gestas, ultro citroque perfecti opus fuerit; nam et a Julio Cæsare traducta illic integra Romanorum civium colonia, et ab Augusto successore ipsa Africa Senatus potestati tradita, et cætera Provincia romana per annuos Proconsules deinceps administrata, et ab Italis navibus ob framenti prope quotidianam exportationem (Africam enim Italia horreum illis temporibus audiisse, ex Tacito l. III Hist., cap. 48, ac plerisque tum Græcis, tum Latinis rerum Romanarum Scriptoribus nimis quam notum est) tum aliorum mercimoniorum causa perpetuo frequentata fuerat. Oro igitur, obtestorque, quo Authore non Carthago tantum, sed tota Africa, sibi tantum, tanque constans mendacium alimiri potuisset, aut quomodo veritatis ipsius, per innumeras occasiones melius explorandæ, tam incuria esse potuisset, ut non saltem Tertullianus, alias in Romanæ Ecclesiam, præsertim postquam ad Montanum suum, impius desertor, transfugerat, convitiis minime parcus, traditioni illi mendacem suam larvam detraxisset, non utique cessaturus, Romano Clero hanc imposturam objicere, si in ejus saltem suspensionem unquam perductus fuisset? Aut annon ipsi Proconsules, ac imprimis, qui, teste Tacito, Hist. l. I, cap. 7, ultimis Neronis temporibus Africæ præerat, Clodius Mater, aut qui eum consecuti sunt, Vipsianus Apronianus, Vigellius Saturninus, etc., et maxime Scapula, ad quem Africanæ Ecclesiæ persecutorum, Tertullianus tam animose pro Christianis scripserat, traditionem his tam gloriosam, et ad eosdem in sua fide confirmandos tam validam, deprehensa falsitate evellere dubitassent? Ac deinde si Petrus alibi, et solus Apostolorum tam obscuro in loco martyrium subisse credendus est, ut ne quidem rumor illius ad Tertullianum, aut quemvis ante vel postea alium, seu Carthagine, seu Romæ, aut ubilibet demum versatorem pertigerit? Aut denique Ecclesia Romana sola tam ignotæ originis est, ut cum cæterarum prope omnium et longe ignobiliorum, primi fundatores et

probabili saltem notitia designentur, in Romanæ autem illius ortu assignando tota antiquitas decepta fuerit?

Itaque hæc Carthaginensis Ecclesiæ traditio non temere illic exorta, aut subdole conficta, sed ab iis omnibus qui *Petrum Romæ* viderant, prædicantem audierant, martyrio ejusdem oculati testes interfuerant, ad posteros propagata, *Carthagini* indeque reliquis *africanis* Ecclesiis, una cum *Evangelio*, quod hæc a *Romana Ecclesia*, ut S. Aug. in *Ep.* 162 testatur, acceperint, illata fuisse, indubitato credi debet, tam fortiter per omnes ubivis terrarum Ecclesias stabilita, ut contra tot testium, et publicorum monumentorum, lapidum, templorum, etc., fidem nunquam deinceps vacillare potuerit.

Vides ergo, vel solum hoc *Tertulliani* testimonium (nil enim jam dicam de aliorum antiquissimorum Patrum, et partim quoque ipsi Petro cœvorum, accedente prorsus unanimi consensu) ad traditionem hanc ipsa a suis fontibus accersendam, et sectariorum audaciam, qua rem tam apertam, et cui ne alias quidem hæreticorum aut schismaticorum ullus ante XVI Ecclesiæ Sæc. vel minimum contradicere ausus est, in controversiam jam pertrahunt frangendam. Nimirum moderni demum nostri tam nasuti, aut nasutuli potius sunt, ut, quæ veteres omnes subolfacere non potuerant, ipsi jam odorari incipiant. Atque si mihi quidem contra hos tales pluribus agere collibitum, aut operæ pretium esset, eos etiam, qui, ut a nostris sacris maxime alieni, ita apud illos alias maxima autoritate sunt, *Pearsonium*, *Grotium*, *Usserium*, *Chamierium*, *Blondellum*, *Petrum Molinæum*, aliosque, quorum vel solis nominibus pauculi alii, et nuper nati, facile opprimi possent, longo agmine aducerem. Nunc ex illis vel duos, *Samuelem Basnagium*, et *Guil. Caveum*, attulisse sufficiat: quorum prior, licet in *Annal. suis Politico-Eccles.*, ad an. 42, n. 8, pertinaciter neget, *Petrum Romæ Episcopum* fuisse, attamen *Romæ fuisse*, ad A. C. 64, num. 9, in hæc verba inconcusse affirmat: « Nulla unquam traditio fuit, quæ majore testium numero ciugatur; ut de Petri in Urbem adventu dubitari non possit, quin omnia historiae monumenta convellantur. » Alter vero in *Script. Ecclesiastic.*, *Historia Litteraria*, p. 5, ita ait: *Petrum Romæ fuisse, sedesque in ea aliquandiu tenuisse, cum toto antiquitatis cœtu intrepide affirmamus*. Postquam deinde testes produxisset omni exceptione majores, et ex ultima antiquitate petitos, S. *Ignatium Antiochenum*, ipsius S. *Petri* discipulum, *Papam Hierapolit.*, *Irenæum*, S. *Polycarpi*, Viri Apostolici, discipulum, *Dionysium Corinthium*, *Tertullianum*, *Caium*, presbyterum Romanum, et *Origenem* laudasset, ita pergit: « Post tot veneranda nomina, tam clara primæ vetustatis monumenta, quis rem, tam perspicue, tam constanter traditam, in dubium revocabit? Certe si tam densa testium nubes, tam concursus veterum sententia, pro cujusvis ingenii pruritu sit vellicanda, actum erit penitus de primorum Sæculorum memoria, nec cuiquam ultra suam ætatem sapere licebit. » Ita nimirum quidam ex heterodoxis nostris, cum propria sua judicia ubilibet pro veritate obrudant, cum tot contumeliosas contra Religionem nostram fabulas undique corrodant, partim ipsi quoque excogitent; fidem sibi dari illico postulant, quibus neque tota antiquitas par est, ad fidem ab illis mutuo impetrandam. Verum cum hactenus ferme extra instituti nostri limites abrepti fuerimus, si quis insuper plura desideret, apud Calmetum nostrum in *Diss. peculiari de itinere Romano S. Petri* abunde inveniet.

Philippus, qui communius creditur non *Apostolus*, sed unus ex septem primis *Diaconis*, *Act.* 6, v. 5, electis, fuisse.

Fortuita, i. e. *fortuito oblata*.

Retulit. Hæc utique sententia ironiam sapit. Cæterum non hic *Tertullianus* *Baptismum a Petro* collatum cum *Baptismo Joannis*, qui prioris duntaxat prævia

A quædam figura, et quasi *præcursorio* fuerat, penitus exæquare (manifestam enim, neque unicam, inter utrumque illum differentiam infra *cap.* 10, ponit); sed id duntaxat confirmare voluit, quæcumque aquam, per orbem hunc nostrum diffusam, utpote cum primigenia illa prorsus eandem, æque a Spiritu Sancto jam nunc adaptatam fuisse, ad salutem hominibus quocumque demum modo conferendam: etsi utique negandum non sit, *Baptismum nostrum*, utpote Sacramentum a Christo ipso institutum, longe efficacioris virtutis fuisse, quam *Baptismum Joannis*, qui non per se conferebat remissionem peccatorum, sed solum ad actus pœnitentiæ, per quos illa fiebat remissio, excitabat: qua de re *Interpretes ac Theologi nostri* passim videri possunt, nosque suo loco uberius confirmabimus.

Prærogativa. Participantes nimirum, velut per transfusionem, privilegium illud, et aquæ illius primitivæ indolem.

Sacr. sanctificationis, seu *occultam* illam, ac *spiritualem* virtutem sanctificandi animam.

Invocato Deo. Quæ invocatio fit in *benedictione fontis baptismalis*: quem ritum jam *Tertulliani* temporibus adhibitum fuisse, et verisimiliter ab ipsis *Apostolis* descendisse, vel ex solo hoc loco satis colligitur.

Aquis superest, seu *super aquas est*, iisque velut supernat.

Combibunt. An hæc virtus sit vere *realis ac physica* a Spiritu S. aquis impressa, et *physice* causans gratiam baptismalem, an *moralis* duntaxat, in *Tr. de Baptismo* vehementer disputant Scholastici.

Ad simplicem actum, pro *simplici actui*, *ablutionis* videlicet.

Vice sordium, i. e. *instar*; vel *loco sordium*.

In spiritu, seu *in anima*; peccatum enim, sola voluntate perpetratur, et in anima *maculam spiritualem*, quæ Scholasticis *peccatum habituale* dici solet, relinquit.

Reatum. Equidem nullam *caro*, seu *corpus*, culpam proprie dictam contrahit, neque *fomes* ille, quo *caro concupiscit adversus spiritum* (*ad Gal.* 5, v. 17) peccati, nisi improprie dicti, rationem habet; quia tamen, ut rursus in scholis loquuntur, *actiones sunt suppositivæ*, ac proinde non sola *anima*, sed totus *homo*, seu ipsum suppositum, ex *corpore* et *anima* constans, in *carne*, ac *per carnem* peccat, inde etiam, propter intimam animæ cum corpore unionem nimirum, tum *culpæ*, tum *pænæ* reatus quodammodo ad ipsum *corpus*, seu *carnem*, protenditur, adeo ut non quidem *corpus per se*, et *propter se*, sed *anima in corpore*, et *per corpus*, itaque totus *homo*, qui peccavit, puniatur.

Ob ministerium. Igitur antea dicta præcipue vera sunt in *peccatis carnalibus*, seu quæ carne, eaque quomodolibet demum concurrente, perliciuntur.

Medicatis quod aquis, i. e. *virtute medica imbutis*, ut in naturalibus sunt *thermæ*, et *acidulæ*. Alias etiam, sed rarius, pro *venenatis* sumi solet, ut *Suetonium Claudium imp. boleto medicato* e vivis sublato esse refert, et *Silius L. VI, tela medicata veneno canit*.

Interventum. Alludit ad *Piscinam probaticam*, de qua *Joan.* 5, et *Noster cap. seq.* apertius.

Diluitur, scilicet propter eam culpam quam *per corpus*, et *corporales ac sensibiles voluptates*, incurrit.

Mundatur. Ab ea videlicet macula, quam *in anima*, sibi intime innexa, contraxit.

Notæ ad caput V.

Spiritualium, i. e. *destituta omni intellectu*, etc., et non nisi *carnalia sapientes*. Fors hæc sententia ita interpungi posset: *extraneæ ab omni intellectu, spiritualium potestatem*, seu virtutem, eadem efficacia, etc.

Subministrant, seu *attribuunt*.

Viduis, i. e. *inanibus*, ac omni ejusmodi virtute destitutis.

Initiantur, Initiare, verbum in sacris præcipue usitatum, est *consecrare*, seu *sacris imbuere*, aut potius ad eadem idoneum reddere. « Erant (inquit *Cassaubon. in Athenæi l. VI, c. 45*) quidam gradus in participatione mysteriorum observandi. Prima

omnium fuit ἡ κάθαρσις (purificatio quaedam, per A certas nimirum ablutiones facienda) deinde sequentur *mysteria parva*, quibus instituebantur et praeprabantur ad majora; postremus erat actus *Mysteriorum* majorum, et illa, quae dicebantur ἐπιπέτοις, scilicet inspectio secretiorum quorundam sacramentorum, ad quae initiati non nisi exacto anno admittebantur, ut Plutarch. in *l. de defect. orat.* perhibet.

Hactenus autem dicta egregie confirmat Clem. Alexandr. *l. V. Strom.*, ita disserens: Non abs re ergo in *mysteriis* quoque, quae fiunt apud Graecos, primum locum tenent τὰ καθάρσια (purificationes, seu lustrationes) sicut etiam apud Barbaros τὸ λούτρον, Lavacrum. Post haec autem sunt μικρὰ μυστήρια (parva mysteria (quae habent aliquod fundamentum doctrinae, et προπαρασκευῆς, preparationis, seu initiationis) futurorum, etc. Et *Strom.*, *l. VII.*, inquit: Ante *mysteriorum* quoque, seu sacramentorum, traditionem oportere καθαρμούς τινάς προσάγειν τοῖς μυσταῖς μέλλουσιν ἀξιοῦσιν, expiationes, seu purificationes, quasdam adhibere iis, qui sunt initiandi, *mysteriis* iis. Cicero autem in *ll. de LL.* ait: *mysteria* illa appellari *initia*. Imo et apud nos Christianos dici vulgo solet, SS. Ordinibus aliquem initiare, et prima tonsura quaedam ad eosdem *initiatio* appellatur.

Isidis alicujus. Io, Inachi filia, post *Epaphi*, sui et *Jove* filii, partum, agente *Junone* zelotypa, in *vacca* conversam, et, postquam humanam formam recuperasset, *Apidi*, *Aegyptiorum* Regi, sub novo *Isidis* nomine nupta, ob maxima beneficia huic genti impensa, post mortem, una cum marito, ab *Aegyptiis* in deorum numerum adscita fuit. Nonnulli credunt, perfabulosam hanc deam (quod *Isis* Cimbrica lingua EST, EST, significet), infinitam DEI SAPIENTIAM adumbratam fuisse, quae *Proverb.* 8, v. 14, de se inquit: Meum EST consilium et aequitas, mea EST prudentia, mea EST fortitudo. Certe autem in *Isidis* templo sequentem olim inscriptionem repertam fuisse, *Plutarchus* in *l. de Osiride* et *Iside* commemorat:

Ἐγὼ εἰμι πᾶν τὸ γεγονός καὶ ὄν καὶ ἐσόμενον.

Ego sum OMNE quod FUIT, et quod EST, et quod ERIT.

Alii credunt, sub *Iside* Terram, aut Lunam, aut *Caniculae* sidus (eo quod ad hujus exortum *Nilus Aegyptum* inundare solet), aut *Cererem*, aut *Minervam*, aut aliam ex deastris aliquam, latere; quidam vero apud illustrissimum et eruditiss. *Huetium*, Ep. Abrincinensem, in *Demonstr. Evang.*, *Prop. IV.*, *cap. 10.*, num. 1. Nulla jam sexus ratione habita, cum *Osiride*, *Astarte*, *Saturno*, *Cybele*, etc., penitus confundunt. Quid autem? quod idem *Huetius Moysen* in *Osiridem*, conjugem ejus *Sephoram*, imo et sororem *Mariam*, in *Isidem*, apud idololatrias *Aegyptios* migrasse contendat?

Cæterum, quaecumque hæc *Isis* fuerit, constat tamen, non a Romanis modo, aliisque multis populis, sed, ut *Tacitus de Moribus Germ.* refert, etiam a *Suevis* olim *Isidi* sacrificatum fuisse, idolo ejus ex *Aegypto* in *Pontum Euxinum*, indeque per *Danubium* illic sursum advecto. Plura apud *Plutarch.* in *l. de Iside*, *Pitisc.* in *Lexic. Natal. Com. Mythol.*, *l. VIII.*, c. 18. *Demsterum de Ant. Roman.* *l. II.*, c. 22, aliosque reperies.

Quod vero jam ad *Sacra Isidis* attinet, ea admodum arcana, ac non nisi nocturna fuisse, a solis foeminais peragi solita, perhibentur. Testatur autem *Herodot.* in *Euterpe*, *l. II.*, *Sacerdotes Isidis* quotidie frigida, interdum ter, noctu bis, lavari consuevisse, et inter *mysteria* ejus amphoram aquae deferri solitam, *Lucianus de Dea Syria* narrat. Sed et *Juvenalis*, *Sat. 6.*, de ejusmodi foemina sacerdote *Isidis*, canit:

Hybernum fracta glacie descendet in anmem,
Ter matutino Tiberi mergetur, et ihsis
Vorticibus timidum caput abluet....

Et mox postea:

..... Si candida jusserit Io,

A Meroë portabit aquas, quas spargat in æde
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ovili.

Mithra. Qui *Mithrae initia* (seu *mysteria*) tradunt (ait *S. Justin. M.* in *dialog. cum Tryph.*) e *patri* eum natum esse memorant, et *Spelæum* nominant eum locum, ubi initiari in cum credentes perhibent. Unde in vetusto quodam marmore *Rosinus* in *Paralip.* ad *Demsteri Antiq. Rom.*, *l. II.*, c. 8, legit:

DEO SOLI MITRÆ. FL. SEPTIMIUS.
ZOSIMUS. U. P. SACERDOS. DEI. BRONTONTIS.
ET ÆCATÆ. HOC. SPELÆUM. CONSTITUIT.

Hæc vero *Mithraica* sacra, quæ in speluncis ablitis fieri solebant, *Persarum* propria erant, qui nomine *Mithræ*, ut testatur *Macrobi.*, *l. I Saturn.*, *cap. 17.*, *Solem* colere, eique bovem, ex antro cornibus eductum, inter *lymnoorum* concentus immolare consueverant. Erat igitur hoc idolum leonis vultu cum tauri, Persico habitu, utraque manu bovis ejusdem relucantis cornua comprimens, ut ex *Statio l. I B Thebaid.* discimus, ubi:

..... seu te roseum *Titana* vocari,
Gentis Achemenæ ritu, seu præstat *Osirim*
Frugiferum, seu *Persei* sub rupibus autri
Indignata sequi torquentem cornua *Mithram*.

Porro de ablutionibus quæ in *initiiis* hujus nominis adhiberi consueverant, testatur *Tertul.* in *l. de Coron. Mil.*, c. ult., et in *l. de Præscript.*, *cap. 40.*, ubi nos plura in *Notis*, g.

Cæterum autem generaliter sacrificiis gentilium præmissas fuisse ejusmodi ablutiones, veterum monumenta passim testantur. Sic etiam *Hesiodus*:

Nunquam vina Jovi, superisve, rubentia libes,
Aut manus fluvii quam pura laveris unda.

Audiendus quoque *Thucydides l. II Pelopon.*, ita loquens: Fonte etiam *Calirrhoë* in maximi momenti rebus usi sunt, ac etiamnum a priscis inde temporibus aqua illa ante nuptialia, et aliis in sacris assolet adhiberi. Sed et *Pausanias* in *Eliac.*, *l. I.*, *cap. 164.*, eadem de

C re ita testatur: Neque vero aut *XVI Fœminæ* (erant hæc sacris et ludis *Junonis* in *Elide* præfectæ) aut *oviles Eliorum*, ullam attingunt muneris sui partem, priusquam se peculiari lue et aqua (ex *Piera* fonte hausta) lustrarint. Certe autem *Timarchides* apud *Natal. Com.*, *l. I Mythol.*, *cap. 4.*, memorat, *Asterium* quemdam fulmine percussum interrisse, quod manibus impiorum (quia illotis) aram *Jovis* attigisset. Quid vero, quod non nisi præmissis ejusmodi lotionibus preces ad deos fundi oportuerit? Apud *Romanos* cum sacrificandam erat (ut *Dionys. Halicarn.*, *l. VIII Antiq. Roman.*, *cap. 71.*, locuples testis est) lotis manibus, et lustratis aqua pura victimis, etc... POSTEA PRÆCATI, tum demum ministros illas mactare jubebant. Salse autem hos tales *Lact. l. V Instit.*, c. 20, irridet: *Flagitia*, inquit, omnibus inquinati veniunt ad precandum, il se pie sacrificasse opinantur, si cutem laverint: tempus libidines, intra pectus inclusas, ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent.

Vide autem superstitiosos hujus ritus originem, et spiritus illos nequam ubique SPIRITUS Divini nimirum legas similes! Lavationem hanc (ait *S. Just. M.* in *Apol. II.*, de *Baptismo*, nostro loquens) cum audissent daemones per Prophetam pronuntiatam, effecerunt, ut et ingressuri in delubra eorum, et accessuri ad illos, etc. seipsos aquæ adspersione lustrarent; quin ut toto quoque corpore laventur prodentes, priusquam ad templum, ubi illi collocati sunt, veniant, instinctu suo et operentur. Cæterum illa pars templi, in qua sacrificiarii se abluant, seu deluebant (vide *cap. præc.*, not. in specie), proprie delubrum appellata fuit, significatio deinceps ad templum ipsum prorogata. Quæque alii de vocis illius etymo aliter.

Efferunt. Ita cum *Matre deum* (quam *Genoë*, et ex his *Noster*, *l. de Spec.*, *cap. 8.*, μεγάλην Μητέρα, Magnam Matrem; *Phryges* vero *Rheā*, et *Cybelam*; *Assyrii*, teste *Macrobi. Sat.*, *l. I.*, c. 25, Αδελφίδα; *Aegyptii*, auctor *Servio* in *VIII Æneid. l. 10.*,

Afri apud S. Aug., l. II. de C. D., cap. 4. Dea cælestis. Germani vero apud Tacit., l. VII. Hist. c. 20. Herthæ (Erde) nomine appellabant ad Almonem fluvium facitatum fuisse, ex Ovid., l. IV. Fast. et Lucano, l. I. de Bell. Pharsal. constat. Insignis pariter apud Tacit. l. XV. Annal. c. 44. locus est: Propitiata Juno per matronas, primum in Capitolio, deinceps apud proximum mare. Unde hausta aqua templum et simulacrum Deæ prospersum est.

Cæterum efferre hic significare videtur e templo ferre idola, ac antea aquis lota in publicis supplicationibus, seu processionibus (quales gentilibus multæ erant, ac in Asia etiamnum sunt) per urbis vicos, et plateas circumferre.

Villas. Villæ, quasi vehillæ, iniù dicebantur casa quædam in agris, ad concludendas ac reconduendas illic fruges, recipiendos noctu colonos, et pastores cum gregibus suis, etc., nonnisi ex cespite, aut alia materia, quam necessitas imperabat, constructæ; postea cum in stas rusticorum habitatio transissent, nonnihil firmitus structæ, tandem in voluptuaria quoque ac æstiva Nobilium receptacula transire, lustralibus illius modi sacrificiis, et aspersionibus, eo solemnius deinceps inaugurari consueta.

Huc quoque pertinebant Festa Palilia, mense Aprili in honorem Palis dei celebrari solita, de quibus Ovid. Fast. IV. v. 755.

Pastor oves saturas ad prima crepusecula lustret,
Unda prius spargat, etc.

adhibita nimirum agresti illa et condigna apud Caton. de Re rust., c. 141, ad rusticum illum deum invocandum formula: *Uti tu morbos visos invisosque, viduertatem, vastitudinemque, calamitates, intemperiesque prohibeas, defendas, averruncesque*, etc. Qui pastores quoque ipsos et igne et aqua lustrari oportebat, de quibus Ovid. ib. vers. 725:

Certe ego transilui positas ter in ordine flammæ,
Virgaque rorantes laurea misit aquas.

Sed quid vetat, huc quoque reducere adspersiones illas ambarvales, inter quas ambarvalis hostia circum agros, velut ambiens arva, dacebatur? etc.

Domos. Vel unum hanc in rem adduco Theocritum Idyl. 24, ubi Tiresias vates domum Amphitryonis a serpentibus, quos Hercules in cinis utraque manu compressos suffocarat, expiari iubens, ait,

Καθαρὸν δὲ πύρροντι δίωκα θεῶν
Πρότυον. ἵππυτα δ' ἀποσι μακρὰν (ὡς νερόματτα)
θαλλῆ ἰσφράβαντο ἰσχυροῦσιν ἀδελφῆς ὕδωρ.

Templa. De lustratione templorum insigne rursus testimonium exstat apud Tacit., l. IV. c. 55, ubi cum Jovis Capitolini templum, a Vitellianis militibus destructum, a Vespasiano Imp. restaurandum erat, ut area ejus solemnî ritu dedicaretur, Virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque (aream illam omnem) aqua, rivis et fontibus omnibusque hausta, perluere, etc. Longe autem antiquior hic ritus ab ipso Numa rege petitur, de quo Plutarchus in ejus Vita inquit, fontem, qui locum irrigat (campum videlicet, ubi cum Egeria nympha versari solebat) aquam sacram Virginiibus Vestæ attribuisse, ut ex eo haurientes purificarent, et aspergerent sacram ædem.

Urbes. Erant et sacra Ambarvalia, cum scilicet urbs, ejusque pomerium lustrabatur, ut apud Lucan., I Phars., v. 595:

Mox jubet et totam pavidis a civibus urbem
Ambiri, et festo celebrari mœnia lustrò-
Longa per extremos pomeria cingere fines
Pontifices sacri, etc.

Fiebat autem hæc lustratio quotannis mense Februario, hunc enim secundum mensem Numa dicavit (ut ait Macrob., L. I Saturn., c. 15) Februo deo, qui lustrationum potens creditur; lustrari (quod antiquis erat februari) autem eo mense civitatem necesse erat, ut iusta diis Manibus solveret.

A Aspergine. Legendum putat Junius aspergine. At quid hac mutatione opus? Asperginem dicunt politiores Latini, ut Virgil., Æn. III:

..... Salsa spumant aspergine cautes.

Equidem in L. 4, ff. ad leg. Rhodiam de jactu, a Calistrato asperginem dictum invenio; at alia significatione, scilicet pro vitio rei ex aqua, maxime pluvia, contracto: quanquam non desint, qui ibi quoque aspergine legant.

Apollinaribus. Hi Iudi, cum Hannibal esset in Italia, monitu carminum Martii vatis, tum forte inventorum, primum ex Scto celebrati fuerunt, ut ex Livio, l. XXV, c. 12 et Macrob., l. I Saturn., c. 17, constat. Hic autem Noster potius sacrum illud apud Ægyptios celeberrimum, quod Horo (nam ut testatur Herod. in Euterpe, hoc nomine Apollo illis designabatur) ad Butum in insula Chemmi fiebat, respicit, aut ludos Apollini Triopio a Doriensibus sacros, de quibus idem Herod. in Clio.

B Pelusius. Pelusium, nunc Daniata, ad ostium Nili maxime orientalesita est, civitas olim nobilis, a Peleo, Achillis patre, ut fertur, postquam ob interfectum fratrem Phocum in lacu vicino lustrari jussus, a Furis, quibus ob illam cædem agitabatur, ad sanam mentem rediisset, condita, ubi in honorem Dianæ, quæ Ægyptiorum lingua, indeque ipsa civitas alio nomine Bubastis dicebatur, ludos quondam celeberrimos quotannis actos fuisse, itemm Herod. in Eut., c. 49, fuisse memorat. Quanquam non ignoro, a Vulg. nostro Interprete Ezech., XXX, 16 et 17. Bubasten inter ac Pelusium distingui: Quasi parturientis dolebit פֶּלֶס (Sin) PELUSIUM, juvenes פֶּרֶסֶת (Phibeseth)

BUBESTI gladio cadent.

Tinguntur. Dubio procul ludos hos, ut alios ejusmodi omnes, sacrificia, præmissis utique ablutionibus, ac lustrationibus comitabantur.

Præsumunt. Sicut rerum omnium generationem ab Aqua, ceu primo principio, proficisci, Philosophi non postretæ olim autoritatis, ac inter hos præcipue Thales Milesius, credebant, ita perjuri, velut ob jamjam et ubilibet imminentem deorum iratorum vindictam prope jam mortui, se ejusmodi ablutionibus, crimina illa, ut falso credebant, expiantibus, impetrata velut impunitate, ad novam vitam, ejusque securitatem redire, ac quasi regenerari sibi videbantur. Ut ergo apud Græcos magna perjuriarum frequentia erat, ita ante ludos, ne in iis, velut in illorum publicam vindictam, turpiter succumberent, maxime de diis antea per ablutiones ejusmodi propitiandis solliciti erant.

Seexpiabat. Exemplum rei hujus plurima apud Græcos imprimis prostant; sic apud Herod., l. I, c. 7, Adrastus, fratricidii reus, a Cræso, Lydorum rege, expiatus fuit. Apollinem item et Dianam, ut Pausan. Corinth., cap. 51, memòrat, Pythone caso, ut se expiarent, Ægialam venisse tradunt. Idem Pausan., l. I, c. 74, refert: Prius quam materni sanguinis maculam expiationibus Orestes elueret, de Trazenis nemo cum tecto recipere voluit, etc. Sed, si Virgilio credimus, jam apud Trojanos hic ritus obtinuit; ita enim Æneas ad Anchisen, Æneid. II, v. 717:

Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque penates:
Me bello e tanto digressum, et cæde recenti,
Attrectare neas, donec me flumine vivo
Abiuro.....

Et Senec. in Herc. fur., Act. IV, Sc. I, vers. 918:

..... Nate, manantes prius
Manus cruenta cæde, et hostili expia.

Hunc enimvero gentilium morem ipse ridet Ovid., II Fast.

Ah! nimium faciles, qui tristia crimina cæde
Fluminea tolli posse putatis aqua.

Atqui constat expiationum et lustrationum nomine tunc nonnisi lotiones aqua factas intelligi consuevisse.

Singulare autem est exemplum, quod exstat apud A Halicarn., l. V, *Ant. Rom.*, c. 58, ubi cum ex Senatus decreto publica justaque cædes conjuratorum Romæ facta fuisset, *SC. tum factum est, ut tota lustraretur civitas, quod necessitate coacta esset civilis cædis auctor fieri: cum nefas esset ad sacra accedere, et victimas immolare, antequam facinus expiatum esset, luesque lustrationibus abolita.*

Naturæ aqua, i. e. aquæ naturali, suæque naturæ relicta.

Emundationis. Pro auspiciato faciendæ, ac feliciter, ipsoque cælo annuente, suscipiendæ emundationis. Itaque non video cur cum Junio legendum sit auspici et mundationis.

*Medicari, i. e. medica virtute imbuti. Quamquam et alio sensu, qui communior est, et hic melior, id intelligendum esse putem, ut l. XI *Æneid.*:*

Sed non Dardaniæ medicari (sanare) cupidus ictum Evaluit.

Æmulum Dei, Diabolum videlicet.

Sacramento. Seu mysterio, ac etiam extra usum, et applicationem aquæ ad ablutiones hactenus descriptas.

Sciunt. Alii sunt, nec male; quamquam sciunt mihi elegantius esse videtur, ideoque retinendum.

*Quique fontes. Fontes ex specubus, aliisve umbrosis locis erumpentes, aliquid divinitatis, aut diabolicæ potius virtutis, habere credebantur; unde et divinus honor a cæcagentilitate ipsis impendi consueverat. De his Senec., *Ep.* 41, ait: *Magnorum fluminum capita veneramur: subita ex abdito vasto eruptio aras habet: coluntur aquarum calentium fontes, et stagna quedam vel opacitas, vel immensa altitudo sacravit.* Erat etiam Romæ fons, *Egeriæ Nymphæ*, ad radices montis Aventini, sacer, de quo Livius, l. I, c. 19, refert: *Lucus erat, quem medium ex opaca specu perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris... inferebat, Camænis eum lucum consecravit.* Addit Plutarchus in *Numa*, fontis hujus curæ Vestales virgines ab eodem præfectas fuisse, etc., ut supra *Not. Templi* retulimus.*

Itaque fontes hujusmodi, ex horrida, nescio qua, locorum, unde scaturiebant, majestate omnino inter deos reponebant, ipsorumque adeo honoribus peculiariter quedam sacra, ut erant Romæ *Fontinalia*, III Octob. celebrari solita, aliaque multa alibi, instituebant.

Neque vero beneficiis solum, sed *malignis* quoque fontibus arcanum quoddam numen inesse credebant, divinis cultibus propitiandum, ut exitialem illorum vim, quam tamen natura sibi inditam habebant, averruncarent; cujusmodi erant aquæ *Alcyoniæ* paludis apud Pausan. in *Corinth. ad fin.*, quibus inuantes *ad imum fundum* trahebantur: fontes item *Acidantis* fluminis, e *Lapitha*. Arcadiæ monte, oriundi, atque adeo tetrum odorem effantis, ut hominibus vel solo habitu interficiendis par fuerit, teste eodem Pausan., in *Eliac.* l. Tacco plures ejusmodi alios, de quibus Polemon, in l. *de miris Siciliae*, item auctor lib. *de Mirab.*, qui vulgo *Aristoteles* creditur, Plin., lib. XXXI, Solinus, c. 51 et alii.

Rivus. Rivus, ait Festus, vulgo appellatur tenuis fluor aquæ, non spe, consiliove factus, verum naturali suo impetu. Alii alia hoc nomen significatione usurpant.

*Piscinæ. Piscinæ dicebantur non sola *ιχθυοτροπέαι*, seu vivaria piscium, sed etiam aquæ frigidae, ad nationes aut ablutiones voluptuarias in locum satis amplum et undique clausum, velut artificialem quemdam lacum, collectæ, licet ceteroquin piscibus destituta. Ita vero de *Alexandro Imp.* in *Vita Lampridius*: *Unctus lavabatur, ita ut caldariis nunquam, vel raro, piscina, semper uteretur; et de Arriano Olympio Victor, Tunnunensis Episcopus, in Chronico* ait: *In piscina frigida aquæ vitam impie finit.* Talis quoque erat *Probatice* illa *piscina*, de qua *Joan.*, V, et *natoria Siloe* apud eumd., cap. IX; de quibus nos infra.*

Porro *balnea*, et, quæ horum pars quedam, et nihil aliud quam *balnea frigida* erant, *piscinas*, diis, seu malis demonibus, ac idolis sacras fuisse, Tertullianus ipse in lib. *de Spect.*, c. 8, perhibet: *Et plerumque et forum, et balneæ, et stabula, et ipsæ domus nostræ sine idolis omnino non sunt. Totum sæculum (mundum) Satanas et angeli ejus repleverunt.* Quin et in lib. *de Idol.*, c. 15, testatur: *Et ostia in balneis adorari videmus... Idolo feceris, quidquid ostio feceris.* Igitur inter ceteras idolorum sordes etiam *balneariū*, et *ostiarū lra*, et nescio quæ alia cæcæosa numina, gentilibus erant, sub quorum turpissimis auspiciis lavarentur, vel verius multo foediori sorditie contaminarentur.

Euripi. Euripus peculiariter dictum erat fretum illud vorticoseum inter *Eubæam* et *Atticam*, septies per diem, totiesque per noctem reciprocans, seu aquas per vices evomens, iterumque resorbens: cujus causas cum frustra perscrutatus fuisset *Aristoteles*, præ mœrore contabuisse, aut, ut alii (sed parum veri) narrant, omnino illuc se præcipitasse fertur. Extendi postmodum hæc appellatio cœpit ad fossas et incilia (ut Lips. in *Senec.*, *Ep.* 85, ait) cum aquis, quæ in hortis et prætoriis ex more erant: imo et universam aquarum ex aquæductibus receptacula (*παρά τοῦ εὐριπίου*, quod per hos facite illuc aquæ præcipitatur, et in tumultuosos vortices circumagerentur, aut verius, terræ ejusdem portionem velut insulam circumfluerent) *εὐριπὸς* dicta sunt, de quibus Pausanias in *Lacon.*, cap. 96: *Campus is, in quo suas epheli committunt pugnas, euripo circumquaque, non aliter, quam mari insula, cingitur.* Et *Dionys. Halicarn.*, l. III, c. 91. *Circum maximum, a Tarquinio extructum, ita describit: εὐριπὸς εἰς ὑποδοχὴν ὕδατος ἀράμευται, ἴσθη τε καὶ πλάτος δεκάπους.* I. e.: *Euripus ad recipiendos aquas circumfossus est, decempedalī profunditate, præterque latitudine.* De hoc item Suetonius, in *Julio*, c. 59: *Circensibus, spatio Circi ab utraque parte producto, et in gyrum euripo addito, quadrigas, bigasque, et equos desultorios agitaverunt nobilissimū jurem.*

In his quoque editi ludī navales, aqua per *euripos* (sic enim etiam *canales* grandiores, et *aquæductus* appellabantur) in ipsum circum immissa; quin et eo excreverat quorundam Imperatorum luxuria, ut de *Heliogabalo* Spartianus memoret: *Fertur in euripis vini plenis navales Circenses exhibuisse.* Cæterum et hi euripi certis quibusdam diis sacrati erant, ut Tertull., lib. *de Spect.*, c. 10, perhibet: *Ea itaque (Mater magna, scilicet Ops, Tellus, vel Cybele) illic præsidet euripo.*

Cisternæ. Ita vocantur subterranea aquæ pluvie receptacula, quæ Festus ita dicta putat, quod *cis* seu infra terram sint.

Putei. Putei sunt profunda aquæ vivæ, et ex abditis quibusdam venis assiduo scaturientis, receptacula, quæ *Æoles* olim *ποτήρια, ἀπὸ τοῦ ποτῆος*, dicebant; unde et *puteos* nostros a *potu*, quasi *poteos*, i. e. saluberrimum nobis *potum* subministrantes, appellatos volunt: qualis erat ille puteus apud *Homer. Odyss.* X, ex quo *Ulysses Tiresiæ* vatis manes erat ab inferis evocaturus.

Rapere. Illi nimirum, qui, ut *S. Justin. M.* in *Apol.* II, loquitur, a mortuorum manibus (seu spiritibus) *λαβείμενοι, καὶ ῥιπτούμενοι*, correpti, atque humi præcipitatos, quos *δαίμονιοι λήπτους, arreptitios, et μακρομένους*, iure, nominant omnes.

Nocentis. Omnibus his fontibus, rivis, piscinis, euripis, cisternis, puteis, etc., certi quidam genii a gentilibus præfecti erant, qui, quoniam muliebri specie illi demones apparebant, hac quoque forma colebantur, atque antra illa, fontium scatebris irrigua, inhabitare credebantur. Unde *Virgil.*, l. *Æneid.*, *Lybicum* illud:

..... scopulis pendentibus antrum,

Nympharum domum vocat. Sic etiam Pausanias in *Boeotic.* antri ejusdem *Cithæronidum Nympharum* meminit. Et in *Phocic.*, antrum *Corycicum* describit

Multi hinc illic e vivis fontibus stulant rivi. Paracollæ sacrum Coryciarum Nympharum putant, ut idem rursus in Bæotic. perhibet, ad hriadem fontem Libethridæ Nymphæ coliebantur. I quoque fontibus aliis aræ suæ, adiculae, aut no templa, Nymphis sacrata, quæ et Nymphæa vantur, ut illud supra fontem Cytheri fluvii apud an. in Eliac. II. In specie vero illæ Nymphæ, num, stagnorum, et puteorum præsidēs, Naiades, Ephydriades, etc., dicebantur. Sed et Comatas Theocr., Idyll. 5, per Nymphas λιμνιάδας, παρς, jurat. Ut autem Orpheus Nymphas Oceani et dos filias appellat, ita has Virgilius, Æneid. VIII, orum matres putavit, quod fluvii e mari orit:

mplæ, Lauretes Nymphæ, genus amibus unde est. rum vero hæc Nymphæ nequaquam propitia er habebantur numina, sed sacrificiis, ne nocce, placanda; unde Theocrito, Idyll. XIII: δεσπάζει πρόβατος, dira rusticis numina erant, ut mox vide-s. Interea si quis forte plura desideret, apud l. Comit. Mythol. I. V, c. 2, tum et Eruditiss, rum Montfauconium, L'Antiquité expliquée, tom. I, l. IV, c. 7, reperiet.

ectos. Laut. Valla, l. IV, c. 27, appellat enectos, non jam enecati sunt, atque mortui, sed qui propem- niam tales. Unde cum Noster in lib. de Jejuniiis, de severo illo jejunio Nimivitarum, quod etiam dibus enectis fiebat, mentionem facit, recte Junius verba de illis non jam mortuis, sed fame per jejunium, quod Dan., III, 7, ex edicto Regis ve ad pecora usque extendebatur, ita maceratis, m mortuis propiores, quam vivis, essent, expli- hocque proprie per verbum enecare significari

ymphatos. Dan. Heinsius in snis Lection. in Theocr., . V, ita inquit: «Nympharum quoties memi- et antiquitas, earum iram deprecabantur, hoc est, niam, seu βλεποδαμονίας (quibus enim deæ illæ piciebantur, mentis statu excidisse putabantur) etiam vatibus accidere existimabant, quos νυμφα- πτωρς (hos autem Latini nostri non nymphatos, lymphatos appellare solent) dicebant.» Unde et er in lib. de Anima, c. 50, ait: Lymphaticos et Colophonis scaturigo dæmonica. De hoc Eus., ræp. Evang., lib. II, c. 5.

hydrophobos. Ὑδροφόβοι appellantur παρά τὸ φοβῆσθαι ὕδωρ, quod aquam timeant. Atque id maxime accidit ne rabido admorsis, quibus id miserimum est, emo aquæ timore, parique simul siti vexari. ibiles morbi hujus effectus, cæteraque huc perti- ã, vide apud Kirch., Mundi sub., lib. IX, sect. . 5. Hæc autem omnia gentiles, malis geniis, un insidentibus, olim imputabant,

rosanus. In S. Script. ἁγίον sanctum, et ἁπὶ profa- , opponi solent; profanus ergo hic appellatur, qui sanctitate nihil quidquam commune habet.

acinam. In Græco textu κολυμβήθρα est, per quam ina, eo sensu, quo supra Not. Aspergine, lava- u vel natatoria significatur.

etsaidam. Græcus textus Joan., V, 2, ita habet: ἰδε ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρῃ, ἢ ἐπι- μένη ἑβραϊστὶ Βηθεσά, πέντε σταδίων ἔχουσα, κ. τ. λ., quæ gatus noster ita reddit: Est autem Jerosolymis batica piscina, quæ cognominatur Hebraice Bethsa- quinque porticus habens, etc. Ubi notandum, pisci- hanc non appellari probaticam a probando, sed τῶν προβάτων, seu ab ovibus; τὸ πρόβατον enim Græcis u significat. Probaticam ergo idem hic ac ovinam ovilem dicere est. Vocabatur autem piscina ovium, d in ea oves, aliaque animalia sacrificiis destinata, ii, aut jam immolatorum exta detergi consueve- . Alii non ipsam piscinam, sed portam, ad quam sita erat (legitur enim in Græco ἐν, vel ut alii

A codices habent, ἐπὶ τῇ προβατικῇ, in vel potius apud probaticam, forte eandem, quæ II Esdr., III, 1, ap- pellatur Porta gregis), probaticam appellatam fuisse aiunt. Verum hæc δὲ ἐν παρόδῳ.

Ceterum piscina hæc, quæ in Græco textu Bethesda (alia Græca exemplaria habent Bethseda), domus misericordiæ, appellatur, in latinis exemplaribus Bethsaida, domus piscatus, dicitur, forte quod olim piscium vivarium fuerit.

Commovet. Credidere quidam hunc Archangelum fuisse Raphael, qui interpretatur Medicina DEI, ut olim peculiariter a DEO ad Tobiam a sua cæcitate liberandum missus, ita ad aliorum quoque hominum graviores infirmitates curandas destinatus. Quisquis is fuit, non visibili quadam forma descendisse, sed solum aquam, virtute medica eidem quasi transeuntem impressa, singulari DEI jussu imbuisset, sicque signum suæ præsentis visibile edidisse putandus est.

Antecedunt. Figura enim semper debet esse notior, et captui accommodatior; unde ad præfiguranda spiritualia semper solemus carnalia, seu sensibilia signa eligere, per quæ ad spiritualium rerum, altiorumque mysteriorum, quæ alias omnem captum humanum excedunt, intelligentiam velut manducamur.

Cæterum vero piscinam hanc BAPTISMI nostri figuram fuisse, inter cæteros SS. PP. maxime S. Ambros., lib. I de Spir. S., cap. 7, asserit: Habes etiam in Evangelio, quia Angelus secundum tempus descendebat in natatoria, et movebatur aqua, et qui prior descendisset in natatoria, sanus fiebat. Quid in hoc typo Angelus, nisi descensionem S. Spiritus nuntiabat, quæ nostris futura temporibus, AQUAS (Baptismi utique) sacerdotalibus invocatae precibus, consecraret? Ille ergo Angelus S. Spiritus erat nuntius, eo quod per gratiam spiritualem medicina nostris esset animi ac mentis languoribus deferenda. Et in lib. de his, qui init. Myster., c. 4, non minus eleganter inquit: Illis Angelus (in piscinam illam) descendebat: tibi Spiritus Sanctus. Illis creatura movebatur, tibi CHRISTUS operatur ipse, DOMINUS creaturæ. Tunc curabatur unus: nunc omnes sanantur. Ergo et illa piscina in figura, ut credas, quia in hunc Fontem vis Divina descendit. Denique paralyticus ille expectabat hominem. Quem? nisi illum Dominum Jesum natum ex Virgine, cujus adventu jam non umbra sanaret singulos, sed veritas universos.

Gratia Dei. Scilicet post Christi, Auctoris gratiæ, adventum.

Remediabant. Eodem quoque verbo Noster ad Scapul., c. 4, utitur: Quanti honesti viri aut a dæmoniis, aut valetudinibus remediati sunt. Vide etiam in lib. de Præscr., c. 58. Quanquam autem verbum hoc Ciceronianum non sit, adhibuisse tamen id noscitur S. Hieron. in Vita Hilarii.

Spiritum. Quidam legunt: Spiritui medentur. Sed quid velat spiritum retinere? nam et Terent. in Phormione habet: Quas, cum res adversæ sint, minus mederi possis.

Reformant. Simpliciter pro formant, ut sapius retractare pro tractare, et aliis ejusmodi compositis pro simplicibus utitur.

Liberabant. Singulis igitur annis non nisi semel Angelus ille, ut censet Tertullianus, descendebat: itaque voces illas Joan. V, 3, κατὰ καιρὸν, secundum tempus, pro annua temporis revolutione accipit.

Deleta morte, spirituali scilicet animæ. Scilicet reatu. Reatus (Ciceroni ignota vox, primumque a Messala, ut Quintilianus, l. 8. c. 3, testatur, usurpata) debitum aliquod, ejus nempe quis reus, seu obnoxius est, designans. A Theologis autem duplex reatus distingui solet, scilicet culpæ, ad satisfaciendum: et pænæ, ad satisfaciendum. Unde vulgo dicitur: Qui non habet in ære (quo nimirum satisfacere possit), luit in cute, qua satisfaciatur.

Singulare autem est exemplum, quod exstat apud Halicarn., l. V, *Ant. Rom.*, c. 58, ubi cum ex Senatus decreto publica justaque cædes conjuratorum Romæ facta fuisset, *SC. tum factum est, ut tota lustraretur civitas, quod necessitate coacta esset civilis cædis auctor fieri: cum nefas esset ad sacra accedere, et victimas immolare, antequam facinus expiatum esset, luesque lustrationibus abolita.*

Naturæ aqua, i. e. aquæ naturali, suæque naturæ relicta.

Emundationis. Pro auspicio faciendæ, ac feliciter, ipsoque cælo annuente, suscipiendæ emundationis. Itaque non video cur cum Junio legendum sit auspicii et mundationis.

*Medicari, i. e. medica virtute imbui. Quamquam et alio sensu, qui communior est, et hic melior, id intelligendum esse putem, ut l. XI *Æneid.*:*

Sed non Dardaniæ medicari (*sanare*) cuspidis ictum Evaluit.

Æmulum Dei, Diabolum videlicet.

Sacramento, Seu mysterio, ac etiam extra usum, et applicationem aquæ ad ablationes hactenus descriptas.

Sciunt. Alii sunt, nec male; quamquam sciunt mihi elegantius esse videtur, ideoque retinendum.

*Quique fontes. Fontes ex specubus, aliisve umbris locis erumpentes, aliquid divinitatis, aut diabolicæ potius virtutis, habere credebantur; unde et divinus honor a cæca gentilitate ipsis impendi consueverat. De his Senec., *Ep. 41*, ait: *Magnorum fluminum capita veneramus: subita ex abdito vasto eruptio aras habet: coluntur aquarum calentium fontes, et stagna quædam vel opacitas, vel immensa altitudo sacravit.* Erat etiam Romæ fons, *Egeriæ Nymphæ*, ad radices montis Aventini, sacer, de quo Livius, l. I, c. 19, refert: *Lucus erat, quem medium ex opaca specu perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris... inferebat, Camænis eum lucum consecravit.* Addit Plutarchus in *Numa*, fontis hujus curæ Vestales virgines ab eodem præfectas fuisse, etc., ut supra *Not. Templi* retulimus.*

Itaque fontes hujusmodi, ex horrida, nescio qua, locorum, unde scaturiebant, majestate omnino inter deos reponebant, ipsorumque adeo honoribus peculiaribus quædam sacra, ut erant Romæ *Fontinalia*, III Octob. celebrari solita, aliaque multa alibi, instituebant.

Neque vero beneficiis solum, sed malignis quoque fontibus arcanum quoddam numen inesse credebant, divinis cultibus propitiandum, ut exitialem illorum vim, quam tamen natura sibi inditam habebant, averterent; ejusmodi erant aquæ *Alcyoniæ* paludis apud Pausan. in *Corinth. ad fin.*, quibus inuantes ad inum fundum trahebantur: fontes item *Acidantis* fluminis, e *Lapitha*, Arcadiæ monte, oriundi, atque adeo tetrum odorem efflantem, ut hominibus vel solo balitu interficiendis par fuerit, teste eodem Pausan., in *Eliac.* l. Taceo plures ejusmodi alios, de quibus Polemon, in l. de *miris Sicilia*, item auctor lib. de *Mirab.*, qui vulgo *Aristoteles* creditur, Plin., lib. XXXI, Solinus, c. 51 et alii.

Rivus. Rivus, ait Festus, vulgo appellatur temis fluor aquæ, non spe, consiliove factus, verum naturali suo impetu. Alii alia hoc nomen significatione usurpant.

*Piscinæ. Piscinæ dicebantur non sola ἰχθυοστροφεῖα, seu vivaria piscium, sed etiam aquæ frigidæ, ad nationes aut abluiones voluptuarias in locum satis amplum et undique clausum, velut artificialem quemdam lacum, collectæ, licet cæteroquin piscibus destitutæ. Ita vero de Alexandro Imp. in Vita Lampridius: *Unctus lavabatur, ita ut caldariis nunquam, vel raro, piscina, semper uteretur;* et de Arriano Olympio Victor, Tunnunensis Episcopus, in *Chronico* ait: *In piscina frigidæ aquæ vitam impie finiit.* Talis quoque erat *Probatia* illa piscina, de qua Joan., V, et *natoria Siloæ* apud eund., cap. IX; de quibus nos infra.*

Porro balnea, et, quæ horum pars quædam, et nihil aliud quam balnea frigida erant, piscinas, diis, seu malis demonibus, ac idolis sacras fuisse, Tertullianus ipse in lib. de *Spect.*, c. 8, perhibet: *Et plateæ, et forum, et balneæ, et stabula, et ipsæ domus nostræ sine idolis omnino non sunt. Totum sæculum (mundum) Satanas et angeli ejus repleverunt.* Quin et in lib. de *Idol.*, c. 15, testatur: *Et ostia in balneis adorari videmus... Idolo feceris, quidquid ostio feceris.* Igitur inter cæteras idolorum sordes etiam balnearii, et ostiarii lares, et nescio quæ alia cænoosa numina, gentilibus erant, sub quorum turpissimis auspiciis lavarentur, vel verius multo fœdiori sorditie contaminarentur.

*Euripi. Euripus peculiariter dictum erat frætum illud vorticosum inter Eubæam et Atticam, septies per diem, totiesque per noctem reciprocans, seu aquas per vices evomens, iterumque resorbens: cujus causas cum frustra perscrutatus fuisset Aristoteles, præ mœre contabuisse, aut, ut alii (sed parum vere) narrant, omnino illuc se præcipitasse fertur. Extendi postmodum hæc appellatio cœpit ad fossas et incitia (ut Lips. in Senec., *Ep. 83*, ait) cum aquis, quæ in hortis et prætoriis ex more erant: imo et universam aquarum ex aqueductibus receptacula (παρὰ τοῦ εὐριπίου πύργου, quod per hos facile illuc aquæ præcipitarentur, et in tumultuosos vortices circumagerentur, aut verius, terræ ejusdem portionem velut insulam circumfluent) εὐριπίου dicta sunt, de quibus Pausanias in *Lacon.*, cap. 96: *Campus is, in quo suas ephebi committunt pugnas, euripo circumquaque, non aliter, quam mari insula, cingitur.* Et Dionys. Halicarn., l. III, c. 91. *Circum maximum, a Tarquinio exstructum, ita describit: εὐριπίος εἰς ὑποδοχὴν ὕδατος ὀρύσσεται, βάθος τε καὶ πλάτος δειλάπουρ.* I. e.: *Euripus ad recipiendas aquas circumfossus est, decempedalī profunditate, pariterque latitudine.* De hoc item Suetonius, in *Julio*, c. 59: *Circensibus, spatio Circi ab utraque parte producto, et in gyrum euripo addito, quadrigas, bigasque, et equos desultorios agitaverunt nobilissimi juvenes.**

In his quoque editi ludi navales, aqua per euripos (sic enim etiam canales grandiores, et aqueductus appellabantur) in ipsum circum immissa; quin et eo exereverat quorundam Imperatorum luxuria, ut de *Helio-gabalo* Spartianus memoret: *Fertur in euripis vino plenis navales Circenses exhibuisse.* Cæterum et hi euripi certis quibusdam diis sacri erant, ut Tertull., lib. de *Spect.*, c. 10, perhibet: *Ea itaque (Mater magna, scilicet Ops, Tellus, vel Cybele) illic præsidet euripo.*

Cisternæ. Ita vocantur subterranea aquæ pluvie receptacula, quæ Festus ita dicta putat, quod cis seu infra terram sint.

*Putei. Putei sunt profunda aquæ vivæ, et ex abditis quibusdam venis assiduo scaturientis, receptacula, quæ Æoles olim ποτήρια, ἀπὸ τοῦ ποτοῦ, dicebant; unde et puteos nostros a potu, quasi poteos, i. e. saluberrimum nobis potum subministrantes, appellatos volunt: qualis erat ille puteus apud Homer. *Odys. X*, ex quo Ulysses *Tiresiæ* vatis manes erat ab inferis evocaturus.*

*Rapere. Illi nimirum, qui, ut S. Justin. M. in *Apol. II*, loquitur, a mortuorum manibus (seu spiritibus) λαμβάνομενοι, καὶ ῥιπτούμενοι, correpti, atque humi præcipitati, quos δαιμονολήπτους, arpeptitios, et μακρομέσους, jurentes, nominant omnes.*

*Nocentis. Omnibus his fontibus, rivis, piscinis, euripis, cisteruis, puteis, etc., certi quidam genii a gentilibus præfecti erant, qui, quoniam muliebri specie illic demones apparebant, hac quoque forma colebantur, atque antra illa, fontium scatebris irrigua, inhabitare credebantur. Unde Virgil., l. *Æneid.*, Lybicum illud:*

..... scopulis pendentibus antrum,

Nympharum domum vocat. Sic etiam Pausanias in *Bæotic.* antri ejusdem *Cithæronidum Nympharum* meminit. Et in *Phocic.*, antrum *Corycium* describens

nen primum in die Pentecostes de illis, Act. II, dicitur; *Repleti sunt omnes Spiritu Sancto, et ut loqui variis linguis prout Spiritus Sanctus eloqui illis.* Deinde Act. V, 14 et seq. *Cum ent Apostoli, qui erant Hierosolymis, quod rece- Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et em. Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis, ut rent Spiritum Sanctum, nondum enim in quem- ipsorum venerat, sed baptizati tantum erant in e Domini.* Baptizati ergo erant, et a peccatis per baptismum emundati, utique gratiam Spi- s. vivificantis habebant; nondum autem Spiritum um habuisse dicuntur. *Tunc imponebant manus illos, et accipiebant Spiritum Sanctum.* Apostoli in die Pentecostes acceperunt Spiritum S. non odocunque, sed plenitudinem ejus, quæ non so- undabat animam, sed in corpus ipsum per cer- edam signa visibilia redundabat: *Repleti sunt i Sancto, et cæperunt loqui variis linguis, prout is Sanctus dabat eloqui illis.* Sic et Samaritæ ct. V, 17, jam baptizati per impositionem ma- **B** *accipiebant SPIRITUM SANCTUM, id est, plenitudi- jus.*

ue hic est ille Spiritus S. quem pecunia sibi mer- npius ille Simon voluerat, ibid. v. 18: *Cum vi- autem Simon, quia per impositionem manus vlorum daretur SPIRITUS SANCTUS, obtulit eis pecu- etc.* Ita quoque alius locus, Act. XIX, 5 et seqq. endus est: *Illis auditis baptizati sunt* (Ephesio- quidam) *in nomine Domini IESU. Et cum impo- illis (post Baptismum utique) manus Paulus, SPIRITUS SANCTUS super eos, et loquebantur lin- et prophetabant.*

ro illa impositio manuum, recens baptizatis fac- t ipsissimum Sacramentum Confirmationis. Sicut per Baptismum a Spiritu S. per quasdam velut sue primitias ad Fidem initiamur, sic per mationem ipsum Robur Fidei, ac illius Spiritus adinem, ceu per novam gratiam in fide jam a- res facti, consequimur. Spiritus ergo ille, qui ptismum erat invisibiliter datus, per Confirma- **C** ab Apostolis dabatur quoque visibiliter, cum is videlicet gratis, ut appellamus gratis datis, sci- curandi egrotos, prophetandi, interpretandi, di- linguis loquendi, etc., aliisque ejusmodi donis, mentali gratiæ tunc adhærentibus. Hæc ante diu quoque postea in Ecclesia perseverasse, tinus, qui A. C. 166, et S. Irenæus, qui 12 annis (a) martyrium subierat, et ille quidem in Apol. I. logo cum Tryph., hic vero L. V. heres. c. 6 et perhibent. Sed satis constat, etiam versus fi- l. Sæc. in aliquibus Ecclesiis ejusmodi gratias datas adhuc viguisse; multosque nimium ere- , aut alias incautos, propterea quod inter veras udo-prophetias non recte distinxissent, a Mon- jusque mulierculis, donum prophetiæ ac Spiritus æfflatum temerarie et fallaciter jactantibus, se- fuisse, ipsumque cum primis Tertullianum m fœdissime in Montani hæresin prolapsum, **D** QQ. Crit. Libro de Præscr. præmissis, Q. 4, os- nus. Vide etiam ea, quæ in Spicil. Theol. de ia Christi Diss. VI. Num. XIII. et seqq. diximus. ergo per Baptismum jam recepto, sed invisibi- Spiritus Sanctus per gratiæ infusionem a pec- undamur, simulque ad eundem in sacramento mationis plenius (non quidem jam sub ejusmodi visibilibus, sed cum invisibili plenitudine ac contra internas et externas tentationes robore) endum præparamur.

tismi arbiter. Ministrum hic intelligo, in cu- lut arbitrio ac potestate administratio Baptismi est. Quo sensu in lib. de Monog. c. 6, Noster

Duodecim annis. Error est commentatoris facile landus, confundentis martyrium S. Irenæi, quo atus est an. C. 202, cum martyrio prædecessoris . Pothini, quod revera ad an. 178 refertur. EDD.

TERTULLIANI II.

A inquit: *Habes Moysen, Dei de proximo arbitrum.* Non obscure autem hic rursus alludit ad sæpius jam me- moratam historiam Piscinæ Probaticæ Joan., V, eo quod, sicut Angelus illic descendebat de cælo, com- movens aquas, etc., et sicut S. Joan. Baptista, tanquam Angelus missus est ad prædicandum et administran- dum Baptismum pœnitentiæ in Jordanis flumine: ita nunc sacerdos, tanquam alter Angelus ex officio suo ad hoc deputatus, seu missus, per ministerium Bap- tismi viam præparet Spiritui Sancto per confirmatio- nem, ut diximus, plenius infundendo.

Fides impetrot. Non ipsius baptizantis, aut bap- tizandi (neque enim affectus Baptismi dependet ab opere operantis, aut subjecti recipientis; quis enim a parvulo fidem, seu actum fidei, exigere poterit?) sed fides intrinseca ipsi Sacramento, ceu operi operato, in quantum scilicet Baptismus a Christo institutus fuit ut administraretur in fide et nomine totius SANCTÆ TRINITATIS: quæ fides est intrinseca forma hujus Sa- cramenti.

Spiritu Sancto. Igitur ad formæ hujus substan- tiam et valorem requiritur distincta invocatio trium Personarum Divinitatis, per quam Fides illa in Bap- tismo obsignatur, ut idem Noster in l. de Idol. cap. 12, ait. Unde ab antiquis Patribus a forma sua Sacra- mentali appellatur Baptismus sigillum, signaculum, ob- signatio fidei, Sacramentum Trinitatis, Fidei, etc., ut apud Tourn. in Tr. de Bapt. Q. 1. a. 1. p. 146, vi- dere est. Cæterum autem ex hoc loco manifeste col- ligitur, jam Tertulliani tempore in forma Baptismi tres Personas Divinas necessario exprimendas fuisse, et nequaquam Baptismum tunc in nomine solius Christi collatum fuisse, ut idem in l. adv. Prax. c. 26, habet, dicens: *Nec semel, sed TER, ad singula nomina in PERSONAS singulas tingimur.*

Per benedictionem. Nomine benedictionis intelligit formam Sacramentalem Baptismi.

Arbitros fidei. Multum hic nonnulli interpretes circa hanc vocem ex ipso Tertulliano laborant; etenim in Apol. advers. Gent. c. 7, arbitros pro testi- bus, qui rei cuiusdam gerendæ intersunt, accipere vi- detur, inquit: *Semper etiam impiæ initiationes ar- cent profanos* (id est, ab impiis illismet superstitioni- bus alienos) *et arbitros* (scilicet ne illis tanquam testes intersint) *cavent.* Et ib. c. 16, ait: *Verebatur extraneos arbitros (testes, aut inspectores) vanæ culturæ.* Et in l. de carne Christi, c. 24, de Christo transfigurato lo- quens, in recessu montis in ambitu nubes sub tribus ar- bitris clarum dicit. At in eod. lib. cap. 21. arbitrum pro Auctore videtur sumere, de Christo ita inquit: *Hujus igitur gratiæ disciplinæ. Arbitr et Magister, illuminatorque, ac deductor generis humani, Filius Dei annuntiabatur.* Vid. etiam, quæ supra de hac voce arbitr diximus. Cæterum hoc loco arbitros pro testibus videtur sumere, fortasse ad illud 1 Joan. III, 7, alludens: *Tres sunt, qui testimonium dant in cælo: PATER, VERBUM, et SPIRITUS SANCTUS.*

Sponsors salutis. Hoc nempe sensu, quo in Epist. ad Hebr. VII, 22, *Melioris Testamenti Sponsor factus esse Jesus dicitur.* Igitur etiam PATER, mittens FILIUM, et SPIRITUS SANCTUS missus a Filio, Sponso- res erunt; namque Pater per Filium, Filius ipse in Spiritu Sancto nobis salutem promisit.

Nominum divinarum, id est, *Personarum Divinarum* ne quis inde Sabellianismum extundere conetur, qua si solorum nominum, nulla rerum in Divinis distinc- tio esset. Ut autem ternus est numerus Personarum, ita nominum quoque, scilicet in grammaticali sensu; at in Theologico unum Nomen est, id est, in tribus illis Personis una eademque dignitas et auctoritas. Quare irritus esset Baptismus in tribus nominibus Pa- tris, Filii, etc. collatus; necessarium ergo est, ut in Nomine Patris et Filii, etc. fiat. Qua de re videndi Theologi, ubi de forma Baptismi tractant.

Pignerentur. Non male pro pignorentur; nam et apud Cic. in Philipp. IV, et activo quidem sensu, invenio: *Mars ipse fortissimum quemque pig-*

(Trente-sept.)

Pœna. Potest autem Noster hic dupliciter, intelligi, scilicet de reatu pœnæ: quo sublato utique ipsa pœna locum non amplius habet, vel quod verius arbitror, de reatu culpæ: et tunc hæc sententia nequaquam generaliter intelligenda erit; cum inter Theologos omnes certum sit, per pœnitentiam deleta culpa mortali nihilominus remanere reatum pœnæ; attamen, cum antea æterna fuisset, non nisi temporaliter in purgatorio persolvendæ. Uni autem Baptismo proprium est, quod sublato per eundem reatu omnis culpæ antecedentis, simul omnis reatus pœnæ auferatur.

Ad imaginem Dei. Alludit sine dubio ad id, quod Deus Gen. 1. v. 26, dixit: *Faciamus hominem* בְּצַלְמֵנוּ ad imaginem nostram, et כְּדַמּוּתָנוּ ad similitudinem nostram. — Et creavit Deus hominem בְּצַלְמוֹ ad imaginem suam, בְּעֶלְמֵנוּ ad imaginem Dei creavit illum. Ubi omnes Interpretes Græci צֶלֶם per εἰκόνα, imaginem et דְּמוּת per ὁμοιωσιν, similitudinem, reddunt. Inter hæc duo autem, si stricte loqui velimus, discrimen intercedere, S. August. in l. LXXXIII. QQ. q. 51, pridem notavit, inquit: *Sunt, qui non frustra intelligant, duo dicta esse, ad imaginem, et similitudinem: cum, si una res esset, unum nomen sufficere potuisset.* Imprimis autem, ut S. Th. 1. p. q. 93. art. 9, in § explicat, *similitudo consideratur ut præambulum ad imaginem, in quantum est communius, quam imago.* Nam, ait in cit. q. a. i. in §, *Dicendum sicut S. Aug. dicit in l. 83. QQ. q. 74, Ubi est imago, continuo est similitudo: sed ubi est similitudo, non continuo est imago.* Ex quo patet, pergit S. Thomas, *quod similitudo est de ratione imaginis, et imago aliquid addit supra rationem similitudinis, scilicet quod sit ex alio expressa.* Imago enim dicitur ex eo, quod agitur ad imitationem alterius. Unde ovum, quantumcumque sit alteri ovo simile, et æquale, quia tamen non est expressum ex illo, non dicitur imago ejus. At vero aliam quoque similitudinis significationem aperit cit. q. 93. a. 9. ita loquens: *Consideratur etiam ut subsequens ad imaginem in quantum significat aliquam imaginis perfectionem; dicitur enim, imaginem alicujus esse similem, vel non esse similem ei, cujus est imago.* Atque sic צֶלֶם Ps. 59, v. 7, pro imagine quadam fugitiva id est imperfecta, sumitur: *Veruntamen בְּעֶלְמֵנוּ in imagine pertransit homo.* At vero דְּמוּת similitudo, apud Græcos sumi solet pro imagine, quæ presse ac velut ad unguem exprimit suum prototypum. Unde et Gen. V, v. 5, voces illæ adhibentur ad perfectam similitudinem, quæ est inter Patrem et Filium, exprimentam: *Adam genuit בְּצַלְמוֹ בְּדַמּוּתוֹ ad imaginem et similitudinem suam, vocavitque nomen ejus Seth.*

Est igitur homo factus ad imaginem, non quoad corpus (hoc enim commune habet cum aliis animalibus, quæ tamen non ad imaginem Dei creata sunt), sed quantum ad animam, quæ natura sua est spiritualis, simplex, immortalis, intellectu et voluntate, ejusque libertate pollens, etc. Itaque anima attributa Dei in se, velut speculo quodam, reluctance exhibet. Unde S. Aug. l. II de Gen. adv. Man. c. 7, pulchre observat: *cum fixit Deus hominem de limo terræ, propterea non additum esse, ad imaginem et similitudinem suam, quoniam nunc de corporis formatione dicitur. Tunc autem homo interior (i. e. anima, quæ intra corpus est) significabatur, quando dictum est: Fecit Deus hominem ad imaginem et similitudinem Dei.*

Atque hæc similitudo est velut imaginis illius perfectio et complementum; quoniam non Dei perfectiones duntaxat, sed ipsa quoque velut ultima earundem lineamenta exprimit, ipsiusque etiam SS. Trinitatis symbolum quoddam existit, ut eleganter explicat author *Libri de Dignitate hominis*, c. 2, qui alias S. Ambrosio adscriptus fuit. Ait autem: *Sicut ex Patre generatur Filius, et ex Patre Filioque procedit Spiritus S., ita ex intellectu generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria, etc.* Sed quid præclarior illo,

A quod S. Aug. l. XIII Conf. c. 2, habet? *Trinitatem ait, Omnipotentem quis intelligit? Et quis non loquitur eam, si tamen intelligit eam? Rara anima, quæ, cum de illa loquitur, sciat quid loquatur. — Vellem ut hæc tria cogitarent in se homines, esse, nosse, velle. Sum enim, et novi, et volo; sum, sciens et volens: et scio me esse, et velle ut sim: et volo esse, et scire. Aurea confessio!*

Est autem et alia imago Dei in anima, eaque longe excellentior, quia penitus supernaturalis, qua videlicet Deo multo perfectius, quam per dotes nobis naturaliter ingenitas, appropinquamus, scilicet gratia sanctificans, quæ, ut scholastici nostri ostendunt, est *formalis participatio divinæ essentialis et nature*, per quam filii Dei nominamur, et sumus: præterea autem fide intellectus noster cognoscit, et cum, ad quem spectat, charitate complectitur. Atque de hæc imagine intelligendus est Apostolus ad Coloss. III, v. 9 et sequens: *Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, et induentes novum, eum qui renovatur in cognitionem, secundum imaginem ejus, qui creavit eum.* Porro de utraque imagine pulchre copioseque disserit S. Ambros. l. VI Hexaem. c. 8.

Denique vero homo singulariter factus est ad imaginem, Christi nimirum, qui, ut S. Thomas, l. p. q. 95. a. 1. ad 2 notat, *Primogenitus omnis creature est imago Dei perfecta, perfecte implens illum, cujus imago est, Homo, non similis Deo, sed ipse Deus; et ideo dicitur imago, et nunquam ad imaginem.* Nam Apostolus ad Rom. 8. v. 29 ait: *Eos autem, quos præcivit et prædestinavit, conformes fieri imagi is Filii sui.* Itemque l. Cor. 15, v. 49, ita loquitur: *Sicut portamus imaginem terreni (Adam), portemus et imaginem Cælestis, Christi videlicet, quem mox antea v. 49 dixerat novissimum Adam in Spiritum vivificantem.* Sic ergo per Baptismum ad imaginem Dei, restituitur homo, non naturalem illam (quam per peccatum in Adam amittere non potuit) sed *supernaturalem Gratia*, quam per peccatum Adami deperdidit.

In eternitate censetur. Imago Dei homines sumus in effigie, quamdiu videmus eum per speculum in ænigmati: *similitudo efficiuntur, cum facie ad faciem I. Corinth. 13. v. 12.* Nam scimus (ait Jo. I. Ep. c. 3. v. 2.) *quoniam cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam vidimus eum, sicuti est; nimirum tunc, quando nos omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur, a claritate in claritatem, tanquam Spiritu Domini, II Cor. 3, v. 18.* Atque sic demum intelligendum est istud Tertulliani: *Imago in effigie, similitudo in eternitate.*

De afflatu ejus. Haud dubie ad illud Genes. 2, v. 7, alludit: *Formavit igitur Deus hominem de limo terræ, וַיִּשְׁפֹּךְ אֶת רוּחַ חַיִּים et inspiravit in faciem ejus (ad literam in nares ejus, seu præcipuum respirationis organum) וַיִּשְׁפֹּךְ אֶת רוּחַ חַיִּים spiraculum vitæ, et factus est homo וַיִּשְׁפֹּךְ אֶת רוּחַ חַיִּים in animam viventem.* Porro per animam viventem literaliter intelligitur *vita corporis*; at quidam ex SS. Patribus in sensu mystico de vita anime, quæ est gratia sanctificans, exponunt, ut S. Ambros. in l. de Paradiso c. 5: *Brat autem vita, sicut Apostolus (ad Coloss. V, 5) dixit, abscondita cum Christo in Deo. Homo ergo sive in umbra vitæ erat, propter figuram futuram, etc., sive in quodam pignore vitæ erat, quia habebat insufflationem Dei, etc.*

Notæ ad caput VI.

Sub angelo. Innuere videtur ministrum baptismi, alludens ad angelum illum in piscina Bethesda, Cap. præced.

Præparamur. An non autem paulo ante dixerat, recipere nos per baptismum Spiritum S. quem per peccatum amiseramus? Verum hic sedulo notandum, in S. Scriptura sæpe inter Spiritum S. et Gratiam sanctificantem, quam per peccatum amissam in baptismo recipimus, distingui. Certum imprimis est, Apostolos ante diem Pentecostes jam baptizatos, aut certe aliunde Spiritus S. gratiam consecutos fuisse:

ejus vita S. Paulinus scribit : *In rebus etiam Divinis implendis fortissimus labor, in tantum ut quod implere solitus erat circa baptizandos, 5 postea Episcopi, a tempore, quo decessit, vix implerent.* Perseveravit mos ille multis in Ecclesia sæculis; sed cum in singulis Ecclesiis nimium increvisset fidelium turba, atque Episcopi in Evangelio prædicando nimis necessarij fuissent, idemque quoque obtinere inceperat, quod I Cor. 1, v. 17, Paulus dixit : *Non misit me Christus baptizare, sed EVANGELIZARE.* Atque inde factum est, ut non semper in Baptismo, etiam solemnè, Episcopi præsentès esse potuerint, qui baptizatos statim confirmarent. Hinc MStum Pontificale Ecclesiæ Apamensis in Syria, an. 1214 exaratum, quod noster Martene de Antiq. Eccl. Rit. L. 1, c. 2, art. 1, § 5, exhibet, post omnes Baptismi ritus præscribit, ut, *SI EPISCOPUS ADEST, statim oporteat eum (baptizatum) confirmari chrismate, etc.* Imo jam Sæc. VII, pauci Episcopi munus Baptismi obierant, scilicet alijs cuius nimium distenti. Interim praxin hanc, neo-baptizatos statim confirmandi, in aliquibus saltem Ecclesijs, etiam Latinis, ferme ad nostra usque sæcula perductam fuisse, idem Martene l. c. § 4, testatur. Quod vero ad Græcos attinet, idem mos etiamnum apud ipsos perseverat, ut Sacramentum Confirmationis mox Baptismo, non autem ab Episcopo, sed ipso Presbytero baptizante, subiungatur : qua de re videndus Juein Diss. VII, de Confirm. q. V, a. 2. § 1 et seqq.

Per benedictionem, i. e. Certam quamdam verborum formam, qualis alias etiam in quibuslibet ferme Sacramentis ex mandato Salvatoris ahibenda est, quam etiam supra, Cap. VI. Noster per benedictionis vocabulum expressit.

Invocans Spir. S. Cæterum totus locus hic favere videtur illorum sententiæ, qui solam impositionem manuum (non etiam unctionem chrismatis) pro materia Confirmationis adstruunt : qua de re Theologi Dogmatico-Scholastici multis altercantur, imprimisque Tourn. Tr. de Sac. Confirm. q. 1, a. 3.

Ingenio, i. e. Invento quodam artificioso excogitato : ut idem Noster in L. de Spect. c. 10, ait, demones ab initio prospicientes sibi, inter cætera idololatricæ, etiam spectaculorum inquinamenta, ejusmodi quoque artium ingenia inspirasse. Eo nimirum sensu, quo in L. de Pall. c. 1, arietem Romanum (machinam bellicam) Carthaginensibus obstupuisse dicit, ut novum, extraneum, ingenium, i. e. inventum.

Licebit spiritum. Certe non bonum; de hydromantis enim loquitur, qui ex aqua futurarum rerum vaticinia capiebant. Hujus artis studiosissimus fertur fuisse Rex Numa Pompilius, qui res ritusque religionis apud Romanos suos ordinaturus, quoniam aliter sibi consulere non posse videbatur, hydromantiam facere compulsus est, ut in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, a quibus audiret, quid in sacris constituere atque observare deberet. Ita S. Aug. L. VII de C. D. c. 35, et ibid. post alia quædam : Quod ergo aquam egresserit, id est, exportaverit, Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo Nympham Egeriam (frigida sane nomenclatura) dicitur conjugem habuisse. Ita enim solent res gestæ aspersione mendaciorum in fabulas verti.

Concorporationem eorum, i. e. intimam eorum conjunctionem, aquæ scilicet et spiritus illius.

Accommodatis des. manibus. Seu impositis desuper manibus ; hic enim ritus erat hydromantarum, aquas incantantium, ac velut potestati spiritus mali tradentium.

Animare. Tota sententia hæc ironiam sapit, atque ad magicos ritus alludit, quibus aquam ad usus magicos adhibere Hydromantæ solent. Dicit autem alio, id est, superiore quodam ac potentiore spiritu, tantæ claritatis (sicut nimirum Hydromantæ jactare solent, ab illo spiritu tam gloriosos ac illustres effectus produci) animare, seu eam incitare, ac velut viventem reddere.

Organo. Id est, ministro, tanquam instrumento

sibi, ut Scholastici loquuntur, *obedientialiter*, in ordine ad quoscunquæ effectus patrandos, subjecto.

Per manus sanctas, per earundem videlicet impositionem.

Modulari. Modulari est aliquid ad certum modum ac mensuram componere, ut jam supra Cap. III, Not. Modulatricibus, diximus. Per sublimitatem autem spiritualem facile intelligit vim producendi gratiam Sacramentalem Confirmationis, Episcopi confirmantis manibus quasi inditam, ac inhærentem.

Referam hic, quod non prorsus a nostro proposito alienum esse videtur, et ab Eunapio Sardonio, gentili, qui circa A. C. 380, inter suos non incelebris Sophista erat, de Jamblichis, insigni Platonicæ Philosophiæ sectatore, in Vit. Philosoph. narrat : Aliquanto post tempore placuit cunctis, stato anni tempore accedere ad Gadara, qui locus est thermarum in Syria, etc. Isthic cum lavaret (Jamblichus), pariterque ceteri darent lavationi operam, nata de balneis disputatione subridens Jamblichus : Tametsi religione, inquit, impediar, quominus ista aperiam, vestra tamen causa id fiet. Simulque jussit discipulos sciscitari a popularibus indigenis, quibus jam olim nominibus donati fuissent duo e calidis fonticulis minores, sed ceteris elegantiores, venustioresque. Illi postquam imperata fecissent, significarunt, uni Amori nomen esse, alteri Anteroti, deo amantium injuriæ vindici. Confestim ipse contacta manu aqua, paucis admurmuratis verbulis, de fonte imo pusionem excivit candidum, commoda statura, capillitio in sulvum aurum tincto, dorsi cute nitida, qui totus lavanti aut loto assimilis erat. Attonitis rei novitate comitibus : Transeamus, inquit, ad proximum fonticulum, simulque exurgens, præcedebat, in cogitatione defixus, ac suspensio vultu, ibique eadem, quæ prius, peragens, Amorem evocavit, prioris per omnia similem, extra comas, nigrantes huic magis, et rutilas, et per colulum sparsas. Ambo pueruli circumfusi arcis complexibus Jamblichis velut naturali patri inhærebant : quos ille in proprias suas sedes e vestigio restituit, lotusque excessit, etc. Hæc ille.

Nimirum evanidæ hæc imagines erant infernalium genitorum, et quantumlibet hi se lotos ac baptizatos simulabant, manibus per inagum illum ex aquis extracti : non tamen manus illis imponere valuit, quibus eos in solido quodam statu confirmaret.

Deformantes, pro præformantes, seu figurantes, aut simpliciter formantes. Hoc certe posteriori sensu etiam apud Vitruv. L. VI, hoc verbum usurpatum invenio : Tragica scena deformantur (non utique in sequiori sensu, sed magis pro exornantur, accipiendum) columnis, signis, etc. Cæterum totus hic locus ex Gen. XLVIII, vers. 13 et seqq. petitur, ubi, Posuit (Joseph) Ephraim ad sinistram Israël (seu Jacob, qui illud nomen ab Angelo, quocum collectatus fuerat, sibi impositum Gen. XXXII, v. 28, acceperat), Manassen vero in sinistra sua, ad dexteram scilicet patris (Jacob), applicuitque ambos ad eum. Qui extendens manum dexteram, posuit super caput Ephraim, minoris fratris, sinistram autem super caput Manasse, qui major natu erat, commutans manus. Benedixitque Jacob filiis Joseph, etc. Joseph videlicet ambos filios suos coram Jacob, patre suo, constituit, et quidem primogenitum Manassen ad sinistram suam, quæ scilicet directe respiciebat dexteram Jacob : Ephraim vero ad dexteram suam, et consequenter ad sinistram ejusdem Jacob, haud utique dubius, Jacob dexteram suam impositurum ei, qui ad dexteram quoque ejus latus collocatus fuerat, ipsi nimirum Manassi, sinistram vero alteri, scilicet Ephraim. Cum vero Jacob commutatas manus decussatim, id est, sese mutuo intersecantes, adeoque dexteram (quæ natura sua dignior est, quia fortior) Ephraim, secundo genito, Manassi vero primogenito, sinistram imposuisset, Joseph, velut errorem, quem putabat, correcturus, dexteram patris a capite Ephraim remove, atque in caput Manassis transferre contendit : Jacob vero, altioris haud dubie

nerari (seu sibi vindicare ac velut in pignus sumere) solet. Cæterum a Nostro hic in passivo sensu, pro oppignorari, sumitur, ut sensus sit: quod et testatio fidei et sponsio salutis per Baptismum, cui hæc duo velut innectuntur, ceu quo jam dato pignore, obürmentor.

Ecclesiæ mentio. Fortasse sic intelligendum est, quod necessario etiam Ecclesiæ implicita mentio fiat, tanquam cui hæc fiat oppignoratio.

Trium corpus est, scilicet in tribus Personis Divinis, earumque Fide adunatum.

Notæ ad caput VII.

Unctione. Nequaquam hic loquitur de *Unctione confirmatoria* (de hac enim *cap. seq.*); sed de ritu etiam hodie Baptismum mox subsequente. Nam post hunc fit *osculum pacis*, deum baptizatus inungitur chrismate in vertice. Imo sanctus Hieron. in *Dial. adv. Luciferianos* ait, Presbyteris non licere, sine subiecta unctione chrismatis baptizare.

Non possum autem non hic adscribere ritum hujus unctionis, prout is in *Pontificali* antiquo Metropolitanæ hujatis Ecclesiæ apud nostrum Edmundum Martene de *antiquis Ecclesiæ ritib. l. I, cap. I, art. 15, § 6*, reperitur: « Cum infantes elevati fuerint a fonte, — Episcopus, vel Presbyter, chrisma requirens, faciat crucem cum pollice in vertice eorum, ita dicendo: *Deus Pater Omnipotens — ipse te liniat chrismate salutis in C. J. D. N. in vitam æternam. Pax tibi.* »

Erat et alia unctio præcedens Baptismum, qua baptizandi ungebantur oleo in *pectore et scapulis*. Hujus unctionis jam Auctor *L. Recognitionum* (quisquis ille fuerit, certe vetustissimus) in *l. III*, meminit: *Baptizetur unusquisque vestrum in aquis perennibus, nomine Trinæ Beatitudinis super se invocato, perunctus primum oleo, per orationem sanctificato.* Hujus unctionis meminit etiam S. Joan. Chrysost. *Hom. 6. in c. 2 Ep. ad Coloss.* dicens: *Inungitur baptizandus athletarum more, qui studium jam ingressuri sunt.* Vide etiam Auctorem *l. I de Sacram. c. 2 et l. II, c. 7*, inter opera sancti Ambrosii. Attamen hæc unctio non fiebat per *chrisma*, sed *oleum catechumenorum*. De duplici hæc unctione idem Martene *ibid.* ex antiquis Latinorum ita appellatis *Ordinibus*, ac *Ritualibus*, nec non Græcorum *Euchologiis*, abunde dabit.

Cæterum neque illam unctionem Baptismo subiectam Confirmationis Sacramentalis rationem habuisse, vel ex eo patet, quod Confirmatio a solis (apud Latinos saltem) Episcopis collata fuerit: unctio illa, licet *chrismate*, etiam a *Presbyteris*, nec in *fronte*, sed *vertice* data fuerit.

A Moyse unctus est. Sic enim de Aarone in Sacerdotem consecrando Deus ipse, *Exod. XXIX, 7*, Moysi præcepit: *Oleum benedictionis fundes super caput ejus, etc.* Cæterum *cornibus olim vasorum instar*, veteres utebantur. Sic etiam unctio Regum fiebat per oleum ex *cornu*. *Imple cornu tuum oleo, etc.*, dixit Deus ad Samuelem *1 Reg. XVI, 4*, mittens eum ad *David*, in Regem inungendum. *Tulit ergo Samuel CORNU OLEI, et unxit eum in medio fratrum ejus (ib. v. 15).* Sic etiam unctus fuerat Salomon a *Sadoc*, summo Sacerdote (*III Reg. 1, v. 39*).

A chrismate. Christus a *κρίσταις*, 3. pers. præter. pass. verbi *κρίω*, ungo: *χρίσμα* autem a 1. pers. ejusd. præter. *κρίσμαι* dictum, et *ἀπὸ τοῦ χρίσματος*, factum est *χρίστος*, unctus. Unde *Is. XLV, v. 4*: *Hæc dicit Dominus (יהוה) UNCTO MEO, a Πῶς unxit) Christo meo Cyro, etc.*

Unctio. Alias *χρίσμα* ipsum unguentum, quo fit unctio, significat; unde et Latini Theologi in Sacramento Confirmationis inter *Chrisma*, et ipsam *chrismationem*, seu *inunctionem*, ipsiusque *Chrismatis applicationem*, quæ alias a Græcis proprie *χρίσις* dici solet, distinguunt. Quanquam a Patribus promiscue *τὸ χρίσμα* pro unguento et unctione accipi invenio. Sic Clemens Alexandr. *l. I. Strom.* de veter. *Læc-demeriis*, dicit quod *dolosas quidem vestes, et*

dolosus (τὰ χρίσματα) unctiones, recte existimaverint, appellaverintque. Et *Pæd. l. II*, cum paulo ante dixisset: *ὃ θέμις δολερὰ εἴματα, καὶ χρίσματα εἰς τὴν εὐθείας εἰσεῖναι πόλιν: nefas est vestes dolosas, et unguenta in civitatem veritatis ingredi;* paulo post ita habet: *Fæmina semper τῷ τῆς σωφροσύνης χρίσματι συναϊψήσῃ, divina pudicitiae unctione ungetur, sancto delectata mύροι, unguento, nempe Spiritu.* Et in *l. IV*, τὸ χρίσμα τῆς εὐσεβείας, unctionem beneplaciti (id est, mentis Deo bene placentis) dicit. Quid multis autem, quando τὸ χρίσμα, pro unctione sumitur? ut *1 Joan. II, vers. 20*: *Et vos χρίσμα, unctionem habetis a sancto.* Rursusque *vers. 27*: *Et vos (τὸ χρίσμα) unctionem qua accepistis ab eo, in vobis manet.*

A Deo Patre. Unctus est autem Christus, tanquam *Propheta, Sacerdos, et Rex*; hæc enim sola tria hominum genera antiquitus jungi consueverant: Hæc unctio autem non *chrismate* quodam *visibili*, sed *spirituali*, ab ipsomet Spiritu S. facta est, quando scilicet Christus baptizatus in Jordane, *confestim ascendit de aqua; et ecce aperti sunt ei cæli, et vidit SPIRITUM DEI*

descendentem sicut columbam, et venientem super se. Et ecce vox de cælo dicens: HIC EST FILIUS MEUS DILECTUS, IN QUO MIHI COMPLACUI. *Mat. III v. 16 et seq.* Non autem hoc ita intelligendum est, quasi Spiritus S. gratiæ suæ plenitudine in Baptismo unxerit Christum (hanc enim jam a primo conceptionis suæ instanti habuit, nullius jam amplius augmenti capace), sed quod Spiritus S. unctionem Christi, præcipue in *Gratia CAPITIS et UNIONIS HYPOSTATICÆ* consistentem, signo aliquo *visibili*, tanquam pridem jam factam, demonstrare voluerit. Et hoc sensu Christus illud *Isaie LXI, v. 1*: *Spiritus Domini super me, eo quod unxit me, ad se ipsum Luc. IV, v. 18*, transtulit. Sic et Petrus *Act. XVIII, 8*, de Christo prædicavit: *Quomodo unxit eum Deus Spiritu Sancto, etc.*; quod *S. Aug. L. XV de Trinit. c. 26*, sic explicat: *Non utique oleo visibili, sed dono gratiæ, quod visibili significatur unguento, quo baptizatos unxit Ecclesia. Nec sane tunc unctus est Christus Spiritu S. quando super eum baptizatum velut columba descendit. Tunc enim corpus suum, id est, Ecclesiam suam, præfigurare dignatus est, in qua præcipue baptizati accipiunt Spiritum Sanctum: sed ista mystica et invisibili unctione tunc intelligendus est unctus, quando*

Verbum Caro factum est, etc. Vide eundem porro.

Liberamur, cum hac tamen differentia, quod *Baptismus* Sacramentum sit, peccata, tanquam maculas animæ, abluens: unctio illa solum ad ritum subsequum hujus Sacramenti pertineat, liberationem illam vi gratiæ Baptismalis, spiritualiter inungentis, factam, solum tanquam in symbolo rei præteritæ exhibens, non ipsamet novum gratiæ augmentum conferens.

Locus huic parallelus est in *L. de Resurr. carn. c. 8*, ubi Noster: *Caro abluatur, ut anima emaculetur. Caro ungitur, ut anima consecratur. Caro signatur, ut anima nuniatur. Caro manu impositione adumbratur, ut et anima Spiritu illuminetur.* Verum de his mox explicatius.

Notæ ad caput VIII.

Imponitur. Dux olim *impositiones manuum* celebrabantur in Baptismo: una, non Baptismum modo, sed illam ipsam quoque unctionem, quæ est inter Baptismi ritus prævios (vide *Cap. præc. Not. Unctione*) præcedens, cujus mentio inter *Ordines Baptismi* Latinos, quos *Edm. Martene de Rit. Antiq. Ecclesiæ, l. I, c. 1, v. 8*, profert, frequenter occurrit. Altera erat *Baptismum subsequens*, non nisi ab *Episcopo* facienda.

Ubi sciendum, primis Ecclesiæ sæculis *Baptismum*, solemnem nimirum, qui scilicet non nisi in *Sabbato sancto, et pervigilio Pentecostes* dabatur, ab ipsimet Episcopis administratum, moxque ab iisdem Sacramento *CONFIRMATIONIS*, velut instar complementi subiectum fuisse. Unde de *S. Ambrosio* in

ejus vita S. Paulinus scribit : *In rebus etiam Divinis implendis fortissimus labor, in tantum ut quod implere solitus erat circa baptizandos, 5 postea Episcopi, a tempore, quo decessit, vix implerent.* Perseveravit mos ille multis in Ecclesia sæculis; sed cum in singulis Ecclesiis nimium increvisset fidelium turba, atque Episcopi in Evangelio prædicando nimis necessarij fuissent, idemque quoque obtinere inceperat, quod I Cor. 1, v. 17, Paulus dixit : *Non misit me Christus baptizare, sed EVANGELIZARE.* Atque inde factum est, ut non semper in Baptismo, etiam solenni, Episcopi præsentem esse potuerint, qui baptizatos statim confirmarent. Hinc MSum Pontificale Ecclesie Apamensis in Syria, an. 1214 exaratum, quod noster Martene de Antiq. Eccl. Rit. L. 1, c. 2, art. 1, § 5, exhibet, post omnes Baptismi ritus præscribit, ut, *SI EPISCOPUS ADEST, statim oporteat eum (baptizatum) confirmari chrismate, etc.* Imo jam Sæc. VII, pauci Episcopi munus Baptismi obierant, scilicet alijs curis nimium distenti. Interim praxin hæc, neo-baptizatos statim confirmandi, in aliquibus saltem Ecclesijs, etiam Latinis, ferme ad nostra usque sæcula perductam fuisse, idem Martene l. c. § 4, testatur. Quod vero ad Græcos atinet, idem mos etiamnum apud ipsos perseverat, ut Sacramentum Confirmationis mox Baptismo, non autem ab Episcopo, sed ipso Presbytero baptizante, subjungatur : qua de re videndus Junin Diss. VII, de Confirm. q. V, a. 2. § 1 et seqq.

Per benedictionem, i. e. Certam quendam verborum formam, qualis alias etiam in quibuslibet ferme Sacramentis ex mandato Salvatoris adhibenda est, quam etiam supra, Cap. VI. Noster per benedictionis vocabulum expressit.

Invocans Spir. S. Cæterum totus locus hic favere videtur illorum sententiæ, qui solam impositionem manuum (non etiam unctionem chrismatis) pro materia Confirmationis adstruunt : qua de re Theologi Dogmatico-Scholastici multis altercantur, imprimisque Tourn. Tr. de Sac. Confirm. q. 4, a. 3.

Ingenio, i. e. Invento quodam artificioso excogitato : ut idem Noster in L. de Spect. c. 10, ait, *dæmones ab initio prospicientes sibi, inter cætera idololatriæ, etiam spectaculorum inquinamenta, ejusmodi quoque artium ingenia inspirasse.* Eo nimirum sensu, quo in L. de Pall. c. 4, *arietem Romanum* (machinam bellicam) Carthaginenses obstupuisse dicit, ut novum, extraneum, ingenium, i. e. inventum.

Licebit spiritum. Certe non bonum; de hydromantis enim loquitur, qui ex aqua futurarum rerum vaticinia capiebant. Illius artis studiosissimus fertur fuisse Rex Numa Pompilius, qui res ritusque religionis apud Romanos suos ordinator, quoniam aliter sibi consulere non posse videbatur, hydromantiam facere compulsus est, ut in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, a quibus audiret, quid in sacris constituere atque observare deberet. Ita S. Aug. L. VII de C. D. c. 35, et ibid. post alia quædam : *Quod ergo aquam egresserit, id est, exportaverit, Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo Nympham Egeriam* (frigida sane nomenclatura) dicitur conjugem habuisse. Ita enim solent res gestæ aspersione mendaciorum in fabulas verti.

Concorporationem eorum, i. e. intimam eorum conjunctionem, aquæ scilicet et spiritus illius.

Accommodatis des. manibus. Seu impositis desuper manibus : hic enim ritus erat hydromantarum, aquas incantantium, ac velut potestati spiritus mali tradentium.

Animare. Tota sententia hæc ironiam sapit, atque ad magicos ritus alludit, quibus aquam ad usus magicos adhibere Hydromantæ solent. Dicit autem alio, id est, superiore quodam ac potentiore spiritu, tantæ claritatis (sicut nimirum Hydromantæ jactare solent, ab illo spiritu tam gloriosos ac illustres effectus produci) animare, seu eam incitare, ac velut viventem reddere.

Organo. Id est, ministro, tanquam instrumento

sibi, ut Scholastici loquuntur, obedientialiter, in ordine ad quoscunque effectus patrandos, subjecto.

Per manus sanctas, per earundem videlicet impositionem.

Modulari. Modulari est aliquid ad certum modum ac mensuram componere, ut jam supra Cap. III, Not. Modulatricibus, diximus. Per sublimitatem autem spiritualem facile intelligit vim producendi gratiam Sacramentalem Confirmationis, Episcopi confirmantis manibus quasi inditam, ac inhærentem.

Referam hic, quod non prorsus a nostro proposito alienum esse videtur, et ab Eunapio Sardiano, gentili, qui circa A. C. 380, inter suos non incelebris Soplista erat, de Jamblichis, insigni Platonicæ Philosophiæ sectatore, in Vit. Philosoph. narrat : *Aliquantum post tempore placuit cunctis, stato anni tempore accedere ad Gadara, qui locus est thermarum in Syria, etc. Isthic cum lavaret (Jamblichus), pariterque cæteri darent lotioni operam, nata de balneis disputatione subridens Jamblichus : Tametsi religione, inquit, impediatur, quominus ista aperiam, vestra tamen causa id fiet. Simulque jussit discipulos sciscitari a popularibus indigenis, quibus jam olim nominibus donati fuissent duo e calidis fonticulis minores, sed cæteris elegantiores, venustioresque. Illi postquam imperata fecissent, significarunt, uni Amori nomen esse, alteri Anteroti, deo amantium injuriæ vindici. Confestim ipse contacta manu aqua, paucis admurmuratis verbulis, de fonte imo pusionem excivit candidum, commoda statura, capillitio in fulvum aurum tincto, dorsi cute nitida, qui totus lavanti aut loto assimilis erat. Attonitis rei novitate comitibus : Transeamus, inquit, ad proximum fonticulum, simulque exurgens, præcedebat, in cogitatione defixus, ac suspensus vultu, ibique eadem, quæ prius, peragens, Amorem evocavit, prioris per omnia similem, extra comas, nigrantes huic magis, et rutilas, et per colulum sparsas. Ambo pueruli circumfusi arcis complexibus Jamblichis velut naturali patri inhærebant : quos ille in proprias suas sedes e vestigio restituit, lotusque excessit, etc. Hæc ille.*

Nimirum evanidæ hæc imagines erant infernalium genitorum, et quantumlibet hi se lotos ac baptizatos simulabant, manibus per magum illum ex aquis extracti : non tamen manus illis imponere valuit, quibus eos in solido quodam statu confirmaret.

Deformantes, pro præformantes, seu figurantes, aut simpliciter formantes. Hoc certe posteriori sensu etiam apud Vitruv. L. VI, hoc verbum usurpatum invenio : *Tragica scena deformantur* (non utique in sequiori sensu, sed magis pro exornantur, accipiendum) *columnis, signis, etc.* Cæterum totus hic locus ex Gen. XLVIII, vers. 13 et seqq. petitur, ubi, *Posuit (Joseph) Ephraim ad sinistram Israël* (scilicet Jacob, qui illud nomen ab Angelo, quocum colluctatus fuerat, sibi impositum Gen. XXXII, v. 28, acceperat), *Manassen vero in sinistra sua, ad dexteram scilicet patris (Jacob), applicuitque ambos ad eum. Qui extendens manum dexteram, posuit super caput Ephraim, minoris fratris, sinistram autem super caput Manasse, qui major natu erat, commutans manus. Benedixitque Jacob filiis Joseph, etc.* Joseph videlicet ambos filios suos coram Jacob, patre suo, constituit, et quidem primogenitum Manassen ad sinistram suam, quæ scilicet directe respiciebat dexteram Jacob : Ephraim vero ad dexteram suam, et consequenter ad sinistram ejusdem Jacob, haud utique dubius, Jacob dexteram suam impositurum ei, qui ad dexteram quoque ejus latus collocatus fuerat, ipsi nimirum Manassi, sinistram vero alteri, scilicet Ephraim. Cum vero Jacob commutatas manus decussatim, id est, sese mutuo intersecantes, adeoque dexteram (quæ natura sua dignior est, quia fortior) Ephraim, secundo genito, Manassi vero primogenito, sinistram imposuisset, Joseph, velut errorem, quem putabat, correcturus, dexteram patris a capite Ephraim remove, atque in caput Manassis transferre contendit : Jacob vero, altioris haud dubie

Moyses lignum, et dulcis est factus. Aqua enim sine A
 prædicatione Dominicæ crucis (ecce lignum) ad nul-
 los usus futuræ salutis est; cum vero salutaris fuerit
 Crucis mysterio consecrata, tunc ad usum spiritus lau-
 vacri, et salutaris poculi, temperatur. Sicut ergo in il-
 lum fontem Moyses misit lignum, hoc est Propheta :
 ei in hunc fontem Sacerdos prædicationem Dominicæ
 Crucis mittit, et aqua fit DULCIS ad GRATIAM.

Cæterum Junius hunc Tertulliani locum ita legen-
 dum putat : venas insaluberrimas aquas Baptismi scilicet
 ex sese remediatis. At obnixè retineo nostram lec-
 tionem ; non enim aqua Baptismi erat remediatis il-
 las aquas amaras, seu venas insaluberrimas, sed lignum
 (seu Christus in ligno crucifixus) illas aquas, ad
 Baptismum destinatas, ac alias insalubres, seu nihil
 salutare, ac proficiens ad salutem nostram continen-
 tes, in dulcedinem, ex sese, seu propria sua virtute,
 in remedium peccatorum et salutem animæ nostræ
 convertit.

Defluebat. Cum enim populus Israel ex deserto B
 Sin pervenisset in Raphidim, atque ob acerbum
 sitim, qua vexabatur, contra Moysen murmurasset,
 jussit Deus illam ipsam virgam, qua antea mare ru-
 brum diviserat, tollere, petramque, ad efficiendam in-
 de aquam, percutere, etc. Exod. XV, 4 et seq. Simi-
 le quoque prodigium accidit in Cades, ut Num. XX,
 15. et seqq. videre est. Utrunque respexit S. Paulus
 I. Cor. X, 4, ita exponens : Omnes eundem potum
 spiritalem biberunt (ἐπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολευθού-
 σης πέτρας. Bibebant autem de spiritali, consequente
 eos, petra : PETRA autem erat CHRISTUS) ; sed non in
 pluribus, etc. Atque inde non Rabbini solum, sed et
 ex Christianis interpretes non pauci contendunt, Pe-
 tram illam, aut certe petrae illius aquas, Israelitas
 deinceps in deserto semper comitatas fuisse. Ita enim
 Noster in L. de Pat. c. 5, ait : Post Manæ escatitem
 pluviam, post petrae aquatilem sequelam, etc. At quæ
 prodigii tam immanis, et a Moyse neutiquam signifi-
 cati, hic adstruendi necessitas ? Non enim Aposto-
 lus hic de petra illa materiali, quæ erat in Raphidim,
 sed de petra spiritali (proindeque etiam in sensu
 solum spiritali, seu mystico) loquitur, Christo videlicet,
 per petram illam præfigurato, qui tanquam
 PETRA VIVA Christianos (meliores Israelitas) per
 desertum hujus mundi assiduo comitatur, factus iisdem
 fons aquæ salientis in vitam æternam. Joan. V, 14.
 Atque ideo Noster hanc aquam, in Raphidim ex petra
 profluentem, merito inter Baptismi nostri figuras
 ponit.

Benedici. Locus sane obscurus. Excidisse videtur
 quidpiam, quod omnino supplendum. Itaque sic
 legendum puto : Aqua in Christo, in quo Baptis-
 mum videmus benedici ; qui sensus satis planus est.
 Quid vero istud, Baptismum benedici ? Enimvero vel
 de antiquissimo illo ritu, ad nostra usque tempora
 perseverante, scilicet benedictione ipsius fontis Baptis-
 mialis, quæ in Sabbatho S. et Vigilia Pentecostes
 fieri solet (vide supra Cap. IV, Not. Invocato Deo), vel
 de ipsa forma Baptismi (ut Cap. VI, Not. Per benedi-
 ctionem) intelligi potest.

Aqua gratia, pro venustate aut dignitate, ut Cap. III,
 Not. Aut gratia, vel pro benignitate, favore, aut æsti-
 matione apud seu penes Deum, cui præ cæteris ele-
 mentis Aqua semper acceptior fuit, etc.

Confirmationem, ut nimirum per aquam, seu ma-
 teriam suam, stabilietur vel magis commendetur Bap-
 tismus.

Aqua auspicatur, eandem in vinum commutando,
 quod primum ejus miraculum fuerat. Hoc fecit ini-
 tium signorum Jesus in Cana Galilee, etc. Joan. II, 11.

Ad aquam suam invitatur. Sic enim Jesus ad mulierem
 Samaritanam, Joan. IV, 44, sermocinatur : Aqua, quam
 ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æter-
 nam. Et Joan. VII, 37 : Si quis sitit, veniat ad me et
 bibat. Qui credit in me, flumina de ventre ejus fluent
 aquæ vivæ.

De agape. ἄγάπη Græcis dilectionem significat.

Alias etiam Agapæ significant illa primorum Chri-
 stianorum convivia charitatis, quæ ante S. Eucharistiæ
 consecrationem, tum in memoriam ultimæ Cene
 Christi, in qua Sacramentum istud instituit, tum ad
 fovendam mutuam dilectionem, celebrare solebant :
 quorum apud nonnullos abusum Paulus I Cor. II, 20
 et seqq. acriter reprehendit.

Probat. Sic enim Math. X fraternam charitatem
 commendans, vers. ult. ait : Quicumque potum dedisti
 uni ex minimis istis, calicem aquæ frigidæ tantum in
 nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem
 suam.

Liberter. Quarta autem vigilia noctis venit (Jesus) ad
 eos (discipulos suos) ambulans super mare. Math.
 XIX, 25.

Transfretat. Et ascendens in naviculam transfretavit,
 et venit in civitatem suam. Math. IX, 1. Similiter cum
 transfretasset (discipuli cum Jesu), venerunt in ter-
 ram Genesar. Math. XIV, 34.

Lancea. Unus militum lancea latus ejus aperuit, et
 continuo exivit sanguis et aqua. Joan. XIX, 34. Per
 hanc autem aquam Baptismum præfiguratum fuisse,
 S. Ambr. in Luc, XXIII, docet : Ex illo incertum
 licet corpore, sed defuncto, omnium vita manebat. Aqua
 enim et sanguis exivit : illa, quæ diluat : iste qui tollit.
 Et S. Aug. Tr. 120. in Jo. ideo ait in cruce aper-
 tum fuisse latus Christi, ut illic quodammodo vita
 totum panderetur, unde SACRAMENTA manarunt, sine quibus
 ad vitam, quæ vera VITA est, non intratur. Ille sang-
 uis in remissionem fusus est peccatorum : aqua illa
 salutare temperat poculum : hæc et LAVACRUM præstat,
 et potum.

Notæ ad caput X.

Constanter, scilicet pro continuo, seu statim : ut
 idem Noster in L. de Pat. cap. 3, de Christo ait :
 Parum est, si non etiam proditore suum secum habuit,
 nec constanter denotavit. At alibi pro audacter et in-
 trepide usurpat, ex. gr. in L. de Spect. cap. 26, ubi
 dæmon ex obsessa quadam muliere, Constantè et
 justissime quidem (inquit) feci.

Credentes. Alludit utique ad id, quod Is. VII,
 9, habetur ; ubi quidem Hebræus textus ita sonat :
 וְאִם לֹא תִּימְנִי וְלֹא תִּימְנִי וְלֹא תִּימְנִי אֲדַבְּרֶנּוּ אֲדַבְּרֶנּוּ אֲדַבְּרֶנּוּ
 non credideritis, neque fideles eritis, vel confidatis.
 Symmachus autem ita translerit : Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐ
 διαμαρτυρήσετε ; atque ex hoc Vulgatus noster : Si non
 credideritis, non permanebitis. Paulo aliter Theodorici-
 cūδ' οὐ μὴ πιστευθήσητε, nequaquam credetur vobis ; de-
 mumque LXX : ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνήσητε, si non
 credideritis, neutiquam intelligetis ; secundum quos
 tenorem Joan. Chrysost. Cypr. August. et alii Patres
 sæpius hunc locum allegant. Videtur huic quoque
 consonare illud Joan. VI, 9, ubi Petrus ad Christum :
 Καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, ἐγνώκαμεν καὶ τὸ ἰ. et nos credi-
 dimus, et cognovimus, quia tu es Christus, etc. Et
 Joan. X, 38 : ἐάν μοι μὴ πιστεύσητε, τοῖς ἔργοις πιστεύση-
 τε, ἵνα γινώσκητε, καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Πατήρ καὶ τὸ ἰ.
 Si mihi non vultis credere, operibus credite, ut
 cognoscatis, et credatis quia Pater in me est.

Itaque si volumus mysteria a Deo revelata intelli-
 gere, antea debemus credere, ut adeo fidem præce-
 dere oporteat, et ex fide sequi intelligentiam ; quod
 Tertullianus etiam alibi confirmat, ut in L. de Car.
 mil. cap. 2, ubi : Laudo fidem, quæ ante credit obse-
 vandum esse, quam didicit. Et L. IV, adv. Marc.
 c. 20, ubi, cum illo Isaiæ testimonio similiter nos
 fuisset, mox subjungit : Hæc erat fides, quæ consi-
 lerat etiam intellectum. Denique ibid. c. 25, idem
 confirmat : Abscondit, inquit, præmissis obscuris
 prophetico instrumento, cujus intellectum fides nunci-
 retur ; nisi enim credideritis, non intelligetis. At quid
 Protestantes nostri ? Prius nimirum intelligere vul-
 unt, deinde credere, propriæ suæ rationis luminis si-
 dem suam commensurantes, et nequaquam vulgatas
 illud attendentes : Discentem oportet credere, anteq-
 quam nimirum id, quod discit, intelligat. Vide supra
 quid inter nos, illosque intersit. Ili non credant, nisi

intelligent: nos credimus, ut intelligamus. Atque hoc est illud, quod Apostolus nos II Cor. X, v. 5, monet, ut simus consilia (humana) destruentes, et omnem altitudinem extollemes se adversus scientiam Dei (seu adversus ea, quæ nobis per fidem de Deo innotescunt) et in captivitate redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.

Mandatu tamen. Mandatus, us, quartæ Declin. legitur apud Ictos: quæ proin vox Tertulliano facile ex Jurisprudencia civili hæerere potuit; nam civilium Legum apprimè peritum fuisse, in Epitome Vitæ ejusdem, Libro de Præscr., a nobis præfixa docuimus.

Conditione. Seu secundum intrinsecam suam naturam, aut, ut alias loquimur, secundum substantiam. Erat ergo Baptismus ille tantum extrinsece, scilicet quantum ad mandatum illud Dei, ex quo fuit a Joanne administratus: non vero intrinsece, et quantum ad naturam suam, Divinus, sed omni virtute, sibi indita, destitutus.

Præstabat. Baptismus ergo Joannis nullam habebat efficaciam ad aliquid supernaturale in anima producendum, sicut tamen Christus baptismo suo vim inseruit ad producendam gratiam sanctificantem, et peccata per eandem abolenda. Hanc Baptismi utriusque differentiam ipsemet Joannes, Marc. I, v. 8, luculenter significavit, inquit: Ego baptizavi vos Aqua, ille vero baptizabit vos SPIRITU SANCTO.

Præministrabat. Sicut enim ipse Joannes tantum erat Præcursor Domini, præparans nimirum viam ejus, Marc. I, 2, ita etiam Baptismus Joannis tantum erat prodromus quidam Baptismi Christi, velut ad eundem per excitatos actus poenitentiae a peccatis avocans, et ad meliorem vitam disponens, non ipsam vitam conferens. Ita enim Author 22 ad orthodox. Respons. ad 2, XXXVII, ait: Baptismus Joannis proæmium fuit Evangelii gratiæ. Et S. Basil. Hom. 15, de Exhort. ad Baptismum, inquit: Initiatorum erat Joannis Baptisma: istud vero perfectum. Ac peccato illud avocabat: istud cum Deo conjungit, et familiarem reddit.

Potestate, seu libertate, scilicet per vites gratiæ adjuncta.

Egere. Est enim Fides, ut Concil. Trident. Sess. VI, de Justific. cap. docet, dispositio quædam, ipsam poenitentiam necessario antecedens, ut ibi latius. Cum ergo Luc. VII, v. 29, Omnis populus audiens, et publicani justificaverunt Deum (credentes nimirum Christo, Joannis dotes tam insigniter commendanti) baptizati Baptismo Joannis. Et mox pergit Evangelista: Pharisei autem et Legisperiti consilium Dei spreverunt in semetipsos (increduli nimirum Joanni, Baptismum poenitentiae prædicanti, et ipsi Christo eundem tam efficaciter succedenti), non baptizati sunt ab eo, neque digni hoc poenitentiae Baptismo, quoniam Fide, tam pertinaciter nimirum repulsa, destituti.

Humanum. Seu res ab arbitrio hominis, ejusque liberis actibus necessario dependens.

Necesse est. Pariter scilicet humanus, ut supra dixit. Vide Not. Conditione. Baptismus ergo Joannis non nisi ad poenitentiam excitabat, gratiæ auxilia ad eandem necessaria largiendo, non ipsa peccata delendo: utpote quod per actum perfectæ poenitentiae seu contritionis, tanquam opus ipsius operantis, perfici necesse erat.

Si cælestis fuisset. Sicut Baptismus ipsam gratiam sanctificantem et remissionem peccatorum, Divina silique intrinseca virtute, seu, ut loquimur, ex opere operato, conferebat, ut jam alias diximus.

Deus solus. Atque id quidem intelligendum est de potestate principali et autoritativa. Cæterum autem hanc etiam hominibus, velut instrumentis, per quos peccata nomine Christi dimittantur, et Spiritus S. conferatur, communicabilem esse, itaque etiam a Christo Apostolis, eorundemque successoribus Episcopis, et per hos Presbyteris, communicatam fuisse, ex Joan XX, v. 22, et seq. constat, ubi Christus Apostolis insuflavit et dixit: Accipite Spiritum S. Quorum remiseri-

tis peccata, remittuntur eis, etc. Nihilominus vero, ut S. Pacianus Ep. 4, ad Sympronianum ait, quod per suos Sacerdotes facit Christus, sua Potestas est. Et Ep. 5. Quod ego facio, non meo jure, sed DOMINI; Dei enim sumus adjutores. Quare, pergit, sive baptizamus, sive ad poenitentiam cogimus, seu veniam petentibus relaxamus, Christo id auctore tractamus. Atque hæc contra Protestantes nostros notanda erant, Sacerdotibus non veram potestatem remittendi, sed non nisi mere declarativam jam factæ a Deo remissionis, asserentibus.

Descensurum. Si non abiero (ait Christus Joan. XVI, v. 7), Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos. Quo testimonio Tertullianus utitur ad probandum, quod Baptismus Joannis gratiam Spiritus S. nondum conferre potuerit, eo quod Spiritus S. ante Christi in cælos Ascensum nondum se in Ecclesiam effuderit. Ex quo non pauci etiam ex nostris contendunt, neque Baptismum, a Christo institutum, ante Passionem et Resurrectionem, imo et ejus Ascensionem, efficaciam conferendæ gratiæ obtinuisse. Verum hac de re potius Cap. seq.

Ne auditu quidem noverant. Act. XIX, 2, et seqq. Paulus ad discipulos suos ait: Si SPIRITUM S. accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Sed neque si Spiritus Sanctus est, audivimus. Ille vero ait: In quo ergo baptizati estis? Qui dixerunt: In Joannis Baptismo. Dixit autem Paulus: Joannes baptizavit Baptismo poenitentiae populum, etc. Ex quibus facile inferitur, Baptismum Joannis non collatum fuisse in nomine S. TRINITATIS; alias enim SPIRITUM S. ignorare non potuissent, utpote in quem antea credere debuissent, tanquam per ejus gratiam remissio peccatorum fieri debebat, et animæ sanctificatio conferri. Erant igitur hi ex Judeis Ephesiis, qui a Joanne aliquando in Jordane baptizati fuerant, intereaque Ephesum reversi, nihil, antequam Paulus illuc pervenisset, de Baptismo Christi, hæcenus ab Apostolis collato, neque de impositione manuum, seu Sacramento Confirmationis, quod tunc Baptismo mox subjungebatur, donisque Spiritus S. illud comitantibus, quidpiam inaudierant. Et vero Paulus minime putabat, ipsis sufficere Baptismum Joannis, eo quod per eundem nondum Christi Ecclesiæ initiati fuissent. Quare loc. cit. v. 5 et 6, subjungitur: His auditis baptizati sunt in nomine Domini Jesu. Et cum imposuisset illis manus Paulus, venit SPIRITUS S. super eos, et loquebantur linguis, et prophetabant. Vide igitur quam multo infirmior fuerit Baptismus Joannis præ altero Christi.

Spiritus prophetiæ. Propheta enim erat Joannes, imo (quod Christus Matth. XI, v. 9, ad turbas dixit) plusquam Propheta. Vide et c. XXI, v. 26. Prophebat enim, non ut antiqui illi Christum diu postea, sed mox post se venturum.

Translationem. Scilicet quando Christus, a Joanne baptizatus, vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, et venientem super se, Matth. III, v. 16.

Sciscitatum. Nimirum Matth. XI, v. 3, cum Joannes ad Christum mittens duos de discipulis suis, ait illi: Tu es, qui venturus es, an alium expectamus? Ex hoc autem credit Tertullianus, Joannem de Christo, quem Messiam venturum toties tamque aperte prædicaverat, postea, Christo ipso suum prædicationis munus obeunte, de eodem, an verus esset Messias, dubitare incæpisse, ut idem Noster L. de Præscr., Cap. VIII, satis prodit, et in L. IV, advers. Marc., c. 18, adhuc apertius et prolixius significat, ubi in hæc verba ait: Ipso Domino virtutum sermone et Spiritu Patris operante in terris, et prædicante, necesse erat portionem Spiritus Sancti, quæ ex forma prophetici moduli in Joanne egerat præparaturam viarum Dominicarum, abscedere jam ab Joanne, redactam (revocatam) scilicet in Dominum, ut in massam suam summam (in quo nimirum tota massa et plenitudo Gratæ residebat). Itaque Joannes communis jam homo (quia jam a spiritu prophetico sibi ipsi relictus) et

unus jam de turba, etc. Haecenus et porro Tertullianus.

Verum probabilius alii et Patrum et Interpretum existant, Joannem nunquam de Christo dubitasse, sed discipulos suos, quos de miraculis Christi sibi nuntiantes, fortasse tamen de Divinitate ejus dubitantes invenerat, ad Christum missis, interrogaturos; ut sic ex ejus praesentia, et miraculis coram patris de ejus Divinitate plane convincerentur. Vide etiam S. Ambros. in *Luc. Cap. VII*, ubi praeterea mysticas et allegoricas missionis illius significationes affert.

Candidatus remissionis. Qui apud Romanos ad honores publicos aspirabant, et in Comitibus singulas tribus circuibant, suffragia pro se exorantes, *Candidati*, a candida sua veste, appellabantur. Unde Tertull. in *L. de Idol.*, c. 18, ait: *Qui familiaritate Regum utebantur, Purpurati Regum vocabantur, sicut apud nos a toga candida Candidati*. Extendi postmodum caepit haec appellatio latius, non ob vestis quidem, sed muneris similitudinem. Sic enim, qui Principis epistolas et decreta in senatu recitabant, itidem *Candidati* appellabantur; quia per hoc munus ipsis erat aditus ad altiores honores, ipsosque magistratus, ut Ulp. in *L. un. § 4, ff. de Off. quest.* docet. Sic etiam qui aetate juniores in tyrocinio exercebantur, paulo post ex ephelis egressuri, *Candidati* appellabantur; quo ferme sensu *Quintil.* Instit. *L. V. Candidatos eloquentiae* nuncupat. Proinde et Noster in *L. de Orat.*, c. III, eos ANGELOUM CANDIDATOS nominat, qui meruerant caelestem illam in Deum vocem, et officium futurae claritatis ediscunt; quia ejusmodi secundum promissionem Christi, *Matth. XXII, v. 30, erunt sicut Angeli Dei in caelo*. Sic et *L. ad Uxor.*, c. 7, velut in tyrocinio timoris Dei agentem, *Candidatum Timoris* appellat, et alibi ejusmodi alia habet. Ita igitur etiam Noster Baptismum Joannis vocat *candidatum remissionis*, quod eo initiati, ad Baptismum Christi, per quem fit plena peccatorum remissio, preparati ac dispositi fuerunt. Caeterum et in sequiori sensu *L. de Coron.* c. 7, idololatrias *candidatos diaboli*, et in *L. de Anim.* c. 39, proles quasdam adhuc in utero matris *geminina daemoniorum candidata* appellat.

In Christo. Scilicet in Baptismate Christi.

Enuntiatio est. Quae nimirum fieret non in ipsius Baptismi Joannis, sed Baptismi Christi, postea secuturi, virtute; sic enim solus ex operato, seu intrinseca sua virtute, remittebat peccata, ut jam saepe alibi diximus.

Spiritu et igni. Ita enim *Luc. III, v. 16*, Joannes ait: *Ego quidem aqua baptizo vos: veniet autem fortior me, ipse vos baptizabit in spiritu sancto et igni*. Non utique exclusit aquam a Baptismo Christi, sed id solum significare intendit Joannes, suam abluitionem solum simplicem esse, simplici nimirum aqua exteriori factam; at illam in futuro Christi Baptismo fore ad altius mysterium et ad interiorum quoque abluitionem animae, quae sine gratia Spiritus Sancti nequit, elevandam.

Quis vero sit ille Baptismus, ἡ Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ πυρὶ, in Spiritu Sancto et igni, multos exercuit, quin et quibusdam vehementer errandi occasionem praebuit. Fuere enim veterum haeticorum quidam, qui ignem illum simpliciter, ac de vero et elementari igne nostro intelligendum, ideoque in Baptismo non minus ignem quam aquam adhibendam putarunt. Sic enim Clemens Alexandr. vel quisquis alius hujus scripti author est, in *Eclogis Propheticorum* testatur: *ἔτι οἱ δὲ, ὡς πρὶν ἑρκάτων, πυρὶ τὰ ὄντα τῶν ἀρρηγίστων κατεσθλήνεται*, hoc est: *Quidam, ut ait Heracleon, igne aures sigillatorum (baptizatorum) adurebant*. Sed et Author *Carm. in Marcion. L. I*, de igneo quodam Valentini haeresiarchae baptismum memorat, ceu qui *Bis docuit tingi, traducto corpore flamma*.

S. Aug. quoque de *Hæres. ad Quodvult. hæres. 59*, Seleucianos haeticos igne Baptismum contulisse perhibet. Quidquid vero de his sit, certum est, ab Apostolis nunquam ignem ad Baptismum adhibitum, ad-

aeoque id a Christo minime praecipuum fuisse, ac propterea Ecclesiam ab hac praxi semper abhorruisse.

Quare Catholicorum Interpret. nonnulli rectius putant, per illud *in spiritu et igni* denotari ipsum Baptismum Christi, in quem supervenit Spiritus S. in specie columbae, simulque (ut S. Justinus M. in *Dial. cum Tryph. p. m. 246*, perhibet) *κατεβήσθη πρὸς τὸ ὕδωρ, καὶ πῦρ ἀνέβη ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι*. Cum Jesus in aquam descendisset, etiam ignis in Jordane accensus fuit. Sed et in nostro Baptismo accenditur invisibilis quidam ignis, cum gratia Spiritus S. cordibus nostris illabitur, et, ut S. Ambr. in *L. de Elia et jejun. cap. ult.* loquitur, *peccata nostra consumit*, animamque ab horum scoriis purgat. Sicut deinde, qui cum S. Aug. in *Ps. 65*, de exorcismi, Baptismo nostro communiter praemitti solitis, intelligunt; ait namque: *Unde plerumque immundi spiritus clamant: Ardeo; si ille ignis non est? Post ignem autem exorcismi venit ad Baptismum*. Alii per Baptismum illum ignis cum Authore Operis imperi, in *Matth. Hom. 3*, designant (metaphorice nimirum) tribulationes et persecutiones, quibus fidelium justorum in fide constantia, et in adversis patientia, velut aurum in fornace ignis, probatur. S. Basil. in *Hom. de Bapt.* intelligendum contendit ignem illum de verbo doctrinae, quod et peccatorum malitiam arguit, et justificationum gratiam manifestat; quae quidem expositiones satis commoda; sed nonnisi metaphorice sunt. Denique autem Tertullianus noster de die iudicii, atque igne infernali damnatorum exponit, ut paulo post videbimus.

Interea mihi, fateor, praecipue eorum sententia, qui ad literam intelligunt de Spiritu S. non in Apostolos duntaxat, sed in eorumdem discipulos quoque, recens baptizatos, visibili descensu in forma ignis: cuius exemplum sat fulgidum et illustre *Act. XI, vers. 11*, habetur, ubi ita S. Petrus: *Cum autem capianus loqui, cecidit Spiritus S. super eos, sicut et in 305 in initio, adeoque etiam in forma ignis, sicut cecidit in Apostolos in die Pentecostes*. Sensus igitur doctorum S. Joannis Baptistae hic esse optimus, planeque literalis videtur: *Ego quidem aqua (sterili scilicet elemento, nec vim gratiae in se habente) baptizo vos, etc. Ipse autem vos baptizabit (non sola aqua) sed in Spiritu S. (aquam Baptismi ad progenerandam gratiam foecundante) et igni, scilicet gratis Spiritus S. in igne per impositionem manuum superventuris. Atque hic est ille Baptismus igneus, quem Christus ipse *Act. I, v. 5*, praenuntiavit. Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies. Et paulo post *v. 8: Accipietis virtutem supervenientis Spiritus Sancti in vos, etc.*, quae mox 10 diebus postea, cum complerentur dies Pentecostes, adamussim impleta esse vidimus.*

Aquae fides. I. e. illa fides, quae est in opus seu Baptismum aquae, est *stabilis, firmiter perseverans*, ac perpetuo largiens id, quod ad nostrum salutem necessarium est. Aut: *aqua illa fidelis est*, servans promissa, eo nimirum sensu quo *Isa. XXXIII, v. 16*, dictum fuit: *Aquae ejus fideles sunt*. Aut denique sensus est: *sola fides vera et sincera est, in qua ad salutem abluimur, etc., simulata vero et instabilis seu non seria, moxque iterum deserenda, tingitur in iudicium*.

In iudicium. Hunc supra prolixius expositi textus sensum Tertullianus ex illo S. Pauli *I. ad Cor. III, v. 13, et seqq.* hausisse videtur, *Uniuscujusque opus manifestum erit; dies enim domini declarabit; quia in igne revelabitur: et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus manserit — mercedem accipiet: si cujus opus arserit, detrimentum patietur; ipse autem salvus erit: sic tamen, quasi per ignem. Idque ipsum est, quod ab *Isa. c. IV, v. 4*, praedictum fuerat: *Abluet Dominus sordes filiarum Sion — in spiritu iudicii, et spiritus ardoris, seu ignis; in quem locum S. Basilii ad:**

Baptismus Joannis erat expurgatio sordium, hæc autem ipsa regeneratio per Spiritum S. id quod examen fit per ignem judicii. Et in L. de Spir. S. ad Amphil. c. XXXV, inquit: IGNIS BAPTISMUM illam esse probationem, quæ fiet in JUDICIO.

Notæ ad caput XI.

Quasi revera. Mea quidem editio quia habet, obscuro certe ac mendoso sensu; malui ergo ex aliis editionibus quasi reponere: ut adeo sententia hæc ironiam potius exprimat.

Prædicasset. Cum scilicet Joannes apud Matth. cap. III, v. 11, de Christo dixit: Ipse vos baptizabit, etc., nequaquam addidit: per semet, aut propriis suis manibus.

Proposuit, i. e. promulgavit, aut ad valvas curiæ affixit, etc., cujus utique sensus est: promulgari, vel affigi jussit, aut fecit, per alium nempe.

Dicitur facere. Secundum vulgatam illam ICTORUM regulam: Quod quis per alium facit, per se ipsum facere censetur. Cæterum præministratur eodem sensu Noster, quo in L. de Orat. cap. I, Joannem præministrum Christi, quasi præeuntem, seu prævie ministrantem, dixit. Ita et Apuleius in Apolog. linguam mendaciorum et amaritudinum præministram nominavit.

Per ipsum. Ejus nimirum nomine ac autoritate.

In ipsum. Seu in ejus virtutem ac nomen, ut scilicet transeat in nomen Christi, deinceps Christiani appellandi. Sic enim S. Paul. Galat. III, v. 27, et seq. ait: Quicumque in Christo (Græce εἰς Χριστόν, in Christum) baptizati estis, Christum induistis. — Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu. Vide plura apud S. Basil. in cit. Hom. de Baptismo.

Non ipse tingebat. Sunt tamen ex Patribus, qui verisimiliter opinantur, a Christo Apostolos, vel saltem eorum principem, Petrum, Christi propria manu baptizatos fuisse. Ita enim S. August. in pereleganti illa Ep. 108 (nunc 265) ad Seltucianam de Baptismo et pœnit. Petri, ait: Neque enim ministerio baptizandi defuit, ut haberet baptizatos servos, per quos alios baptizaret, qui non defuit memorabilis illius humilitatis ministerio, quando eis lavit pedes, et petenti Petro, ut non tantum pedes, verum etiam manus et caput ei lavaret, respondit, qui LOTUS EST, non indiget, etc. Legi sane in rem hanc tota meretur Epistola.

Verbo dabat. Neque enim ullo alio exteriori ritu adhibito paralyticum Matth., IX, v. 2, neque mulierem Luc. VII, v. 28, nisi paucis, simplicibusque verbis absolvit, dicens: Remittuntur tibi peccata tua.

Humilitate celabat. Sic enim Christus de se ipso directe loquens, nunquam aperte se FILIUM DEI, sed FILIUM HOMINIS dicebat, ut Matth. VIII, v. 20, et cap. IX, v. 6, et alibi passim. Unde cum Luc., IV, v. 41, a multis exissent dæmonia clamantia et dicentia: Quia tu es FILIUS DEI, increpans, non sinebat ea loqui. Et Jo., VIII, v. 54, dicebat: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est.

Struxerant. Hæc enim primo ædificata fuerat ab Apostolis, postquam acceperant Spiritum S. in die Pentecostes, quando post primam prædicationem Petri, qui receperunt sermonem ejus, baptizati sunt, et apposita sunt in die illa animæ circiter tria millia. Act., II, v. 41.

Baptismo Joannis. Itaque in ea opinione erat Tertullianus, Apostolos ante Passionem et Resurrectionem nonnisi Baptismum Joannis dispensasse, Baptismum vero Christi primum postea institutum fuisse, ut post pauca explicatius affirmat.

Sane autem non defuere ex SS. Patribus, qui hanc Tertulliani opinionem sectarentur, et maxime S. Chrysost. Hom. XXVIII, in cap. 3; Evang. S. Joan. Itemque S. Leo M. qui in Epist. IV. ad Episcopos Siciliæ ita scribit: Ipse Dominus J. C. postea quam resurrexit a mortuis, Discipulis suis, in quibus omnes Ecclesiarum Præsules docebantur, et formam, et potestatem tradidit baptizandi, dicens: Euntes docete om-

nes gentes, etc., de quo utique eos etiam ante Passionem potuisset instituere, nisi proprie voluisset intelligi regenerationis gratiam ex sua resurrectione capisse. Atque hanc sententiam Theologorum nonnulli deinceps secuti sunt, et Illustriss. Melch. Canus, L. VIII, de Locis Theol., c. 5, in eadem valde inclinavit.

Verum S. Thomas Aq. 3, p. q. 66, a. 2, contrarium docet, secutus Augustinum suum, qui in cit. Ep. ad Seleuc. ita fatur: Baptizabat Christus, non per seipsum, sed per discipulos suos, quos intelligimus jam fuisse baptizatos, sive baptismum Joannis, sive, quod magis credibile est, baptismum Christi; quod posterius etiam in Tract. V et XIII in Joan. et in L. de Orig. animæ, lib. III, c. 9, absolute affirmat. Si igitur Apostoli baptismum Christi hoc adhuc vivente acceperant, haud dubium est eos porro nonnisi eodem baptismum alios quoque abluisse. Igitur et Apostolos, sentit, hunc, quem acceperant, baptismum Christi suis porro, etiam ante passionem, dispensasse.

Nec instructa. Id est, lavacro aquæ nondum sua efficitia, et virtute, peccata per gratiam baptismalem abluendi, instructo.

Resurrectionem. Namque baptismus institutus est a Christo, tanquam memoriale Passionis ejus et Resurrectionis futurum, ut mox confirmabimus.

Sine resurrectione ejus. Sic enim Ap. ad Rom. VI, 3, et seq. ait: An ignoratis, quia quicumque baptizati sumus, IN MORTE ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum in MORTEM, ut quomodo Christus SURREXIT A MORTUIS per gloriam Patris, ita et nos IN NOVITATE VITÆ ambulemus, etc., etc. Vide etiam Coloss. II, 12, et seq. Unde et Christus Jo. XI, 25, de semetipso: Ego sum RESURRECTIO ET VITA. Nobis sane erat resurrectio a morte peccati ad Vitam gratiæ. Verum in hanc rem audire quoque juvat S. Ambr. L. I. de Sp. S., c. 6, ita eleganter discernentem: In illo aquarum sepelimur elemento, ut renovati per Spiritum resurgamus. In aqua enim est imago mortis, in Spiritu pignus est vite, ut per aquam moriatur corpus, quæ quasi quodam tumulo corpus includit, et per virtutem Spiritus renovamur a morte peccati. Vide plura ibi.

Notæ ad caput XII.

Præter Paulum. Qui ab Anania baptizatus memoratur, Act. IX, 18. De cæteris autem Apostolis id in SS. Litteris proditum non invenimus. Attamen vide quæ Cap. præced. Not. Struxerant, diximus.

Induerit. Jam enim Cap. præc. Not. Baptismo Joannis. Noster docuerat, cæteros Apostolos non Baptismo Christi, sed solo Joannis baptizasse, consequenter et illos nonnisi baptismum Joannis obtinere potuisse.

De cæterorum periculo. Locus mihi quidem obscurior, fors tamen ex I Tim. V, 21, nonnihil elucidandus, ubi ita Apostolus: Testor coram DEO... ut hæc custodias (χωρίς προσηλυτισμοῦ) sine præjudicio, nihil faciens (κατὰ πρόσωπον) ad alteram partem declinando. Πρόσωπις autem proprie advocacyem significat, qua uni parti magis assistitur quam alteri, quod fit in acceptione personarum.

Ubi quidem non dissimulandum in multis sane exemplaribus, teste Calmeto, legi πρόσωπις, quod proprie inclinationem, seu propensionem, maxime autem animi, significat, et æque ad rem nostram est. Hoc enim ipso sensu locus ille intelligi posse videtur: Cæteros Apostolos per prævium quoddam judicium, ac singularem animi propensionem et favorem a communi illa lege exemptos fuisse, ut adeo jam aliunde eorumdem salus ex carentia et defectu Baptismi non periclitaretur, proutindeque præscriptio, seu lex illa de Baptismo Jo. III, 5, Apostolos, utpote jam prævia a Deo exemptos, numquam affecerit, sed solum quoad alios deinceps immobilis perseveret. Sed quid tam sollicito verborum circuitu opus? aut quidni potius præjudicatorum, pro præcautum, ac singulari quodam privilegio provisum esse contra salutis periculum, intelligi queat? Rescindi. Seu infirmari ac revelli illam legem.

Statuta est. Vis ergo totius argumenti contra Ba-

ptismum objecti hæc esse videtur: si Apostoli Baptismum non susceperunt, et nihilominus salutem consecuti fuere, aut eos specialiter a Christo exemptos fuisse oportuit (de qua tamen exemptione nullibi in Evangelio legimus), aut etiam aliis non baptizatis salutis janua patere, sicque legem illam de Baptismo suscipiendo nullum robur habere.

Ejusmodi. Homines nimirum, qui scilicet hoc argumentum ad evertendam necessitatem Baptismi procederant.

Libidinem styli, i. e. ut, velut ex petulantia ingenii novatiorientis, argumenta ejusmodi ultro confingam.

Perfundi volentii. Istud enim longe malo, quam nolenti, quod meus codex habet; cum enim initio, velut nimirum indignus, renuisset, sane mox postea eo promptius annuit.

Destinabantur. Namque Apostolis Christus post Resurrectionem mandaturus erat: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos,* etc. Erat autem Baptismus Christi janua ad Ecclesiam, et via proximior, magisque directa, quam Baptismus Joannis, ad salutem.

Tinctus est. Et Baptismo quidem Joannis, qui in aliis non erat nisi *Baptismus penitentiae in remissionem peccatorum* (Marc. 1, 4): jam vero a Christo institutore ad rationem Sacramenti elevabatur, ut communis Theologi nostri tenent.

Non fuit necesse. Neque enim Apostoli, homines nimirum, tunc omni peccato, quod per Baptismum elui posset, caruisse dicendi sunt, ut neque ipsi essent *Baptismi penitentiae* subjectum.

Æmuli, i. e. adversarii, inimici, aut invidi, quos mox postea *adversantes Domino* appellat. Sic etiam Noster in *Apolog.* c. 21, de fabulis loquitur, tanquam *æmulis ad destructionem veritatis*: sicque alibi sæpius. Alias autem hanc vocem in bonam quoque partem, pro sedulis imitatoribus, accipi constat.

Suggestitur, i. e. *subministratur* argumentum, scilicet a contrario doctum, ferme sicut secundum Jesum Christum flatum, *exceptio firmat regulam in oppositum.*

Disciplina religionis, i. e. *secundum disciplinam,* aut ritum, seu ordinationem *Religionis.* Ad disciplinam autem pertinent quæcumque ad Dei cultum, sive ab hominibus Ecclesiae gubernandæ præfectis, sive ab ipsomet Deo, ad communem observantiam, ordinata sunt; quamquam ea, quæ non nisi humanæ ordinationis sunt, *res meræ disciplinæ* appellentur. Licet autem Tertulliano alias *disciplina* etiam *doctrinam* significet, videtur tamen, in pressiori sensu, *doctrinam* dici, quæ a *docente* egreditur, tum vero hanc in *disciplinis* receptam, horumque moribus efformatam, *disciplinam* appellari.

Per patientiam. *Dissimulationem,* ac *permissionem,* qua patitur, seu sinit, hæc evenire. Hoc sensu Tullius in *Act. VIII contr. Verr.* ait: *non feram, non patiar, non sinam;* et in *I de Offic.* de iis loquitur, qui, quos tutari debeant, *desertos esse patiuntur.*

In ultimis. Hellenismus est; sic enim Græci dicere solent *ἐν τῷ ἔσχατῷ,* in ultimis: quod Latini per *tandem,* *ultimato,* vel *denique,* esse solent.

Tantummodo spectet. Ad Petrum enim Jo. XIII, 10, dixit Christus: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet;* ostendens fortasse, nobis non nisi uno corporis lavacro seu baptismo opus esse, neque Baptismum semel acceptum deinceps iterari posse.

Æstimare. Pro *judicare* aut *decernere,* verbo *æstimare* hic uti videtur; quasi *temerarium* foret, de Apostolorum salute (etsi forte Baptismum non accepissent) *sinistri quidpiam judicare.*

Adlectionis. Seu assumptionis ad Apostolatam.

Compendium baptismi. Ita scilicet singularis illa prærogativa *Baptismi instar* illis esset, ac velut *compendio,* et breviori via, anticipato hunc suppleret.

Conferre posses. Totum hunc locum ab imperito librario per ineptam verborum transpositionem mire luxatum, proindeque sic restituendum censet Junius: *Et exinde individua familiaritatis cum illo prærogativa*

A compendium Baptismi conferre posses. Opinor, sequantur illum, etc. Quamquam autem hoc loci illam medicamen minime respiciendum arbitret, puto tamen et vulgatam lectionem sustineri posse, ita ut novæ periodi sensus sit: *Cum illo (compendioso scilicet Baptismi supplemento) sequerentur illum,* etc.

Salvum fecit. His enim verbis usus fuerat ad matrem, quam a fluxu sanguinis, *Math. IX, 22,* liberaverat: *Confide, filia, fides tua te salvam fecit.* His etiam Samaritanum, *Luc. XVII, 19,* a lepra mundatum: et mox, c. XVIII, 42, *cæcum* illum Jerichanum, cui visum restituit, affatus fuerat. Et hi quidem non corporis duntaxat, sed multo magis *animæ salutem* per fidem illam tam vivam consecuti fuerunt, cui jam aliunde ac multoties, a Christo salus adpremissa fuerat, ut Jo. III, 16: *Sic Deus dilexit mundum, et Filium suum unigenitum daret, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Et ibid. v. 36: *Qui credit in Filium hominis, habet vitam æternam.* Nec mirum; quoniam et ipsi Baptismo Christi non nisi cum fide suscepto salus promissa fuerat: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit (etsi jam baptizatus), condemnabitur.*

Non tamen tincto. Nullibi enim legimus, illos antea a Christo, aut Apostolis, baptizatos fuisse.

Quorum fides. Seu in quibus, aut apud quos alia fides requirenda sit. Mox autem exempla subjicit.

Suscitatus. Junius ita legit: *Qui uno verbo, etc.* Et sane videtur id contextus postulare ut *vocula* illa saltem subintelligatur, hæc quidem ratione: Ille, qui uno verbo *Domini suscitatus* fuit, etc.

Teloneum. *Τελώνιον,* vel, ut Suidas habet, *τελωνεῖον,* stricte sumendo, locus est, *ἐν ᾧ,* ut idem ait, *καθίσταται ὁ τελώνης,* in quo sedet telones, seu *telonarius,* sic dictus *ἀπὸ τοῦ τέλους* (Græcis enim *τέλος* aliquando etiam *vectigal* aut *tributum* significat) et *ἀναίτι,* quod iisdem *emere* est; illis namque temporibus *vectigalia* sub annuis plerumque censibus sibi *redempta* possidebant, indeque proprie *τελώνια,* *Redemptores vectigalium,* apud Romanos vero *Publicani,* nominabantur, eorum *publicæ pecuniæ,* publico nimirum *ærario* inferenda, vel ab eodem *redimenda,* aut *præfecti,* aut sub his *exactores*: quod posterius hominum genus, ob importunitatem suam et avaritiam, pessimasque hæc conjunctas artes, ferme, ubilibet, *Judæis* vero maxime, in visum erat, qui præ cæteris se *ingenuos* ac *libertatis* natos credebant, *Joan. VIII, 33,* contra Christum ipsam vociferantes: *Semen Abraham sumus; nemini servimus unquam.* Atque hinc ejusmodi *telonarii* seu *publicani* velut *publici peccatores,* imo velut *ethnici* habebantur, a quorum *communione pariter* abstinendum esset. Atque inde *Pharisæi* contra Christum ejusque *discipulos* insurgentibus, *Math. IX, 11,* dicentes: *Quare cum publicanis et peccatoribus manducat Magister vester?* Et apud eum J., c. XVIII, 17, ipse Christus ad discipulos suos, de fraterna correctione disserens, ait: *Si Ecclesiam non audierit, sit tibi velut ethnicus et publicanus.*

Patrem. Innuat hic *Petrum* et *Andream,* quibus cum Christus dixisset: *Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum. At illi continuo, relicto retibus, secuti sunt eum,* *Math. IV, 20.* Maxime autem cum vocasset *Jacobum* et *Joannem,* illi statim, relicta retibus et patre, *secuti sunt eum.* Ibid. v. 22. Quia matrem simul reliquerant, quæ postea *Math. XX, 20,* tantopere circa illos sollicita erat de primatu in regno cælorum obtinendo.

Despexit. Hunc *Clem. Alexandr. Lib. III Strom.* credit fuisse *S. Philippum* Apostolum, qui *Thimo* vocanti *Math. VIII, 21,* et seq. aiebat: *Domine, mitte me primum ire, et sepelire patrem meum. Jesus autem ait illi: SEQUERE ME, et dimitte mortuos æpulis mortuos suos.* Sed quid vetat integrum illum Tertull. locum ex *L. de Idolol. c. 42* hic atterere, qui etiam supra adductis exemplis congruit? *Jam,* inquit, *tunc demonstratum est nobis, et pignera, et artificia, et negotia propter Dominum derelinquenda, cum Jacobus et*

Baptismus Joannis erat expurgatio sordium, hæc autem ipsa regeneratio per Spiritum S. id quod examen fit per ignem judicii. Et in L. de Spir. S. ad Amphil. c. XXXV, inquit: IGNIS BAPTISMUM illam esse probationem, quæ fiet in JUDICIO.

Notæ ad caput XI.

Quasi revera. Mea quidem editio quia habet, obscuro certe ac mendoso sensu; malui ergo ex aliis editionibus quasi reponere: ut adeo sententia hæc ironiam potius exprimat.

Prædicasset. Cum scilicet Joannes apud *Matth. cap. III, v. 11*, de Christo dixit: *Ipse vos baptizabit, etc.*, nequaquam addidit: *per semet, aut propriis suis manibus.*

Proposuit, i. e. promulgavit, aut ad valvas curiæ affixit, etc., cujus utique sensus est: *promulgari, vel affigi jussit, aut fecit, per alium nempe.*

Dicitur facere. Secundum vulgatam illam *Jctorum regulam: Quod quis per alium facit, per se ipsum facere censetur.* Cæterum præministratur eodem sensu Noster, quo in *L. de Orat. cap. I*, Joannem præministrum Christi, quasi præeuntem, seu prævie ministrantem, dixit. Ita et Apuleius in *Apolog. linguam mendaciorum et amaritudinum præministram nominavit.*

Per ipsum. Ejus nimirum nomine ac autoritate.

In ipsum. Seu in ejus virtutem ac nomen, ut scilicet transeat in nomen Christi., deinceps Christiani appellandi. Sic enim *S. Paul. Galat. III, v. 27, et seq. ait: Quicumque in Christo* (Græce *εἰς Χριστόν, in Christum*) baptizati estis, Christum induistis. — *Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.* Vide plura apud *S. Basil. in cit. Hom. de Baptismo.*

Non ipse tingebat. Sunt tamen ex Patribus, qui verisimiliter opinantur, a Christo Apostolos, vel saltem eorum principem, Petrum, Christi propria manu baptizatos fuisse. Ita enim *S. August. in pereleganti illa Ep. 108 (nunc 265) ad Selucianam de Baptismo et pœnit. Petri, ait: Neque enim ministerio baptizandi defuit, ut haberet baptizatos servos, per quos alios baptizaret, qui non defuit memorabilis illius humilitatis ministerio, quando eis lavit pedes, et petenti Petro, ut non tantum pedes, verum etiam manus et caput ei lavaret, respondit, qui lotus est, non indiget, etc. Legi sane in rem hanc tota meretur Epistola.*

Verbo dabat. Neque enim ullo alio exteriori ritu adhibito paralyticum *Matth., IX, v. 2*, neque mulierem *Luc. VII, v. 28*, nisi paucis, simplicibusque verbis absolvit, dicens: *Remittuntur tibi peccata tua.*

Humilitate celabat. Sic enim Christus de se ipso directe loquens, nunquam aperte se FILIUM DEI, sed *Filium hominis* dicebat, ut *Matth. VIII, v. 20, et cap. IX, v. 6, et alibi passim. Unde cum Luc., IV, v. 41, a multis exissent demonia clamantia et dicentia: Quia tu es Filius DEI, increpans, non sinebat ea loqui. Et Jo., VIII, v. 54, dicebat: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est.*

Struxerant. Hæc enim primo ædificata fuerat ab Apostolis, postquam acceperant Spiritum S. in die Pentecostes, quando post primam prædicationem Petri, qui receperunt sermonem ejus, baptizati sunt, et apposita sunt in die illa animæ circiter tria millia. *Act., II, v. 41.*

Baptismo Joannis. Itaque in ea opinione erat Tertullianus, Apostolos ante Passionem et Resurrectionem nonnisi Baptismum Joannis dispensasse, Baptismum vero Christi primum postea institutum fuisse, ut post pauca explicatius affirmat.

Sane autem non defuere ex SS. Patribus, qui hanc Tertulliani opinionem sectarentur, et maxime *S. Chrysost. Hom. XXVIII, in cap. 3; Evang. S. Joan. Itemque S. Leo M. qui in Epist. IV. ad Episcopos Siciliae ita scribit: Ipse Dominus J. C. postea quam resurrexit a mortuis, Discipulis suis, in quibus omnes Ecclesiarum Præsules docebantur, et formam, et potestatem tradidit baptizandi, dicens: Euntes docete om-*

nes gentes, etc., de quo utique eos etiam ante Passionem potuisset instituere, nisi proprie voluisset intelligi regenerationis gratiam ex sua resurrectione capisse. Atque hanc sententiam Theologorum nonnulli deinceps secuti sunt, et Illustriss. Melch. Canus, L. VIII, de Locis Theol., c. 5, in eadem valde inclinat.

Verum *S. Thomas Aq. 3, p. q. 66, a. 2, contrarium docet, secutus Augustinum suum, qui in cit. Ep. ad Seleuc. ita fatur: Baptizabat Christus, non per seipsum, sed per discipulos suos, quos intelligimus jam fuisse baptizatos, sive baptismum Joannis, sive, quod magis credibile est, baptismum Christi; quod posterius etiam in Tract. V et XIII in Joan. et in L. de Orig. animæ, lib. III, c. 9, absolute affirmat. Si igitur Apostoli baptismum Christi hoc adhuc vivente acceperant, haud dubium est eos porro nonnisi eodem baptismum alios quoque abluisse. Igitur et Apostolos, sentit, hunc, quem acceperant, baptismum Christi suis porro, etiam ante passionem, dispensasse.*

Nec instructa. Id est, *lavacro aquæ nondum sua efficacia, et virtute, peccata per gratiam baptismalem abluendi, instructo.*

Resurrectionem. Namque baptismus institutus est a Christo, tanquam memoriale Passionis ejus et Resurrectionis futurum, ut mox confirmabimus.

Sine resurrectione ejus. Sic enim *Ap. ad Rom. VI, 5, et seq. ait: An ignoratis, quia quicumque baptizati sumus, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum in mortem, ut quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus, etc., etc. Vide etiam Coloss. II, 12, et seq. Unde et Christus Jo. XI, 25, de semetipso: Ego sum RESURRECTIO ET VITA. Nobis sane erat resurrectio a morte peccati ad Vitam gratiæ. Verum in hanc rem audire quoque juvat S. Ambr. L. I. de Sp. S., c. 6, ita eleganter disserentem: In illo aquarum sepelimur elemento, ut renovati per Spiritum resurgamus. In aqua enim est imago mortis, in Spiritu pignus vite, ut per aquam moriatur corpus, quæ quasi quodam tumultu corpus includit, et per virtutem Spiritus renovamur a morte peccati. Vide plura ibi.*

Notæ ad caput XII.

Præter Paulum. Qui ab *Anania* baptizatus memoratur, *Act. IX, 18.* De cæteris autem Apostolis id in SS. Literis proditum non invenimus. Attamen vide quæ *Cap. præced. Not. Struxerant, diximus.*

Induerit. Jam enim *Cap. præc. Not. Baptismo Joannis.* Noster docuerat, cæteros Apostolos non Baptismo Christi, sed solo Joannis baptizasse, consequenter et illos nonnisi baptismum Joannis obtinere potuisse.

De cæterorum periculo. Locus mihi quidem obscurior, fors tamen ex *ITim. V, 21*, nonnihil elucidandus, ubi ita *Apostolus: Testor coram DEO... ut hæc custodias* (*γρηγορῶς προκρίματος*) *sine præjudicio, nihil faciens* (*κατὰ πρόσωπον*) *ad alteram partem declinando. Πρόσωπις* autem proprie *advocationem* significat, qua uni parti magis assistitur quam alteri, quod fit in *acceptione personarum.* Ubi quidem non dissimulandum in multis sane exemplaribus, teste *Calmeto*, legi *πρόσωπις*, quod proprie *inclinationem, seu propensionem, maxime autem animi, significat, et æque ad rem nostram est. Hoc enim ipso sensu locus ille intelligi posse videtur: Cæteros Apostolos per prævium quoddam judicium, ac singularem animi propensionem et favorem a communi illa lege exemptos fuisse, ut adeo jam aliunde eorumdem salus ex carentia et defectu Baptismi non periclitaretur, proindeque præscriptio, seu lex illa de Baptismo Jo. III, 5, Apostolos, utpote jam prævia a Deo exemptos, numquam affecerit, sed solum quoad alios deinceps immobilis perseveret. Sed quid tam sollicito verborum circuitu opus? aut quidni potius præjudicatum, pro præcautum, ac singulari quodam privilegio provisum esse contra salutis periculum, intelligi queat?*

Rescindi. Seu infirmari ac revelli illam legem.

Statuta est. Vis ergo totius argumenti contra Ba-

dissolvere, ut olim a *Penelope* actitatum fuisse legimus: sed *denuo texere*, aut *per texere*, id est, in re semel coepta, atque tantisper abrupta, pergere.

Onisi. Puto cap. XII, ubi de unitate Baptismi verbum facere incœperat. Illic enim *onisi*; seu *internisi*, quo sensu Horat. in *l. de Arte Poet.* dixit:

Pleraque differat, et præsens in tempus onittat.

Intercidere. Id est, ne *imminentes sensus*, seu porro *dicenda* penitus dissociareni, itaque telam omnem, velut *intercidendo*, abrumperem.

Baptismum. Ut Græci τὸ βάπτισμα, ita et ex Latinis quidam, nec tantum Tertullianus noster, sed etiam S. Ambr. passim neutro genere *Baptismum*, mi, dicere solent.

Una Ecclesia in cælis. Innuit sine dubio id, quod Apost. ad *Ephes.* IV, 5, inquit, *Unus Dominus, una fides, unum Baptisma*. Etenim, ut idem Apost. I. ad *Corinth.* XII, 13, loquitur, *in uno spiritu omnes, in unum corpus baptizati sumus*. Atque hinc etiam Clem. Alexand. *l. IV Strom.* p. m. 326. ait: *Credentes per unum Baptisma ad consuetudinem omni ex parte perfectam abluit Dominus, qui etiam multa Moysis baptismana per unum comprehendit Baptismum*.

Cæterum nonnulla transpositione verborum noster hic usus est, *Baptismum* secundo, *Fidem vero* (quam per *Ecclesiam*, cujus illa utique velut anima, hæc vero veræ *Fidei* ac *Religionis* propria sedes est, denotare videtur) tertio loco commemorans.

Non mirum autem est, quod *Ecclesiam in cælis* dixerit, cum hæc passim in Evangelii *Regnum cælorum* appelletur, ut *Matth.* XIII, 44: *Simile factum est Regnum cælorum homini qui seminavit, etc.*, etc.; et *v. 51: Simile est Regnum cælorum grano sinapis, etc.* Et sic eodem cap. sæpius, ubi certum est *Ecclesiam* nostram designari, quæ a Deo *in cælis* ab æterno ordinata, a Christo in terris plantata, et in unitate *Baptismi* coadunata, demum *in cælis* per visionem ac fructivam dilectionem consummatur.

Ad nos enim editum est. Sic quidam intelligunt: Ad nos enim illud sanctæ Scripturæ effatum (videlicet de *Unitate Baptismi*, ut mox supra *directum est*, seu nos, Christi fideles, respicit.

Communicationis. Vel ex hoc solum loco manifestum est, morem ab hæreticorum communione abstinendi, in Ecclesia antiquissimum esse. Adde etiam *l. de Præscr. cap. XXX*.

Nobis et illis. *Cerdonem, Marcionem, Apellem, Hermogenem*, ejusdemque furfuris alios hic suggillat, qui duos Deos, imo, ut *Valentinus*, integrum eorumdem examen ex deliro suo cerebro emisere. Vide *lib. de Præscr. cap. VII. cap. XXX. cap. XXXIII. cap. XL. ad fin. et in Append. cap. XLIX. per tot.*

Id est, idem. *Valentinum* singulariter hic insectatur, qui Christum ex *Demiurgo* et *Sophia* editum impiissime asserit, rursus de *Præscr. cap. VII*.

Non habent. Sunt quidem, qui Tertullianum hic ab omni erroris labe purgare contendunt, quasi de iis tantum hæreticis eidem sermo fuisset, qui Baptismi legitimam formam adulterabant, ut erant temporibus Tertulliani *Gnostici, Marcitæ, Cataphryges, etc.* At vero clarum est, eundem loqui de hæreticis universim, idemque in *l. de Pudic. c. 19*, confirmat: *Apud nos*, inquit, *ut ethnico par, imo et super ethnicum, hæreticus etiam per Baptismum veritatis (verum Baptismum) utroque homine, nempe ethnico illo, et superinducto hæretico, purgatus admittitur, ad Ecclesiam videlicet*.

Manet ergo, graviter hoc, quem præ manibus habemus, loco errasse Tertullianum; neque etiam ejus argumentum concludit. Licet enim hæretici illi, de quibus supra circa Deum et Christum enormiter erraverint, quamdiu tamen in ipso Sacramento administrando non errarunt, sed eandem adhibuere *materiam et formam*, quam noster verusque *Christus* in sua veraque *Ecclesia* instituit, idem hic Baptismus erat, iisdem partibus essentialibus, ut vocamus, con-

stans, eundemque *Auctorem habens*. Potest ergo idem Baptismus noster etiam extra Ecclesiam nostram conferri, si rite eodemque modo, sicut in nostra Ecclesia, conferatur. Nam, ut *S. Aug. l. V contra Donatist. c. 26*, discurrit: *Sicut dicitur Una Ecclesia, Unus Baptismus, ita dicitur Una Spes* (respicit autem *S. D.* illud *Ephes. IV, 1: Unum corpus, et Unus Spiritus, sicut vocati estis in Una Spe* vocationis vestra, et quod mox sequitur: *Unus Dominus, Una fides, Unum Baptisma, etc.*) Atqui, pergit, tamen *Unum habere Baptismum, qui Unam non habuere Spem; quomodo enim Unam Spem habebant cum sanctis et iustis, qui dicebant: Munducemus et bibamus, cras enim morimur, dicentes quod non esset resurrectio mortuorum?*

Possunt igitur unum nihilominus habere, dicitur Baptismum, qui unam non habent fidem, nec in una nobiscum Ecclesia sunt, Baptismus enim *janua et ostium Ecclesiæ* est, per quod solum ad eandem ingressus patet; non igitur datur ei qui est, sed ut sit in Ecclesia. Sicut autem malus Baptismi minister in se non habet gratiam, et tamen eandem per Baptismum alteri confert: sic et hæreticus, etiam si forte ipsemet Baptismum valide non suscepit, tamen alteri valide conferre potest, eique ostium illud Ecclesiæ reserare, ac per id alium intronitare, isemet extra januam manens. Sed hæc de re non suo loco commodius exactiusque dicemus.

Interea verò ex dictis manifestum est opinionem contrariam jam *Sæc. II* senescente in Ecclesia *Carthag.* ortam, ac deinceps ab *Agrippino*, ejusdem *Episcopo*, susceptam, a sancto *Cypriano* multo fortius confirmatam fuisse: qua de re *il'ortum* temporum *Historia* plena est, a *Theologis* nostris dogmatica prolixius exhiberi solita.

At vero novum hic exurgit dubium, an *Agrippinus* ex *Tertulliano*, anve hic ex illo (coævus enim fuisse constat) hunc errorem hauserit? quanquam autem res hæc in tanta incertitudine *Agrippini*, *Episcopi* tum suum auspicientis, satis clare definiri non possit, verisimilius tamen existimamus, *Tertullianum* ab *Agrippino* in hanc sententiam inductum, ac proin hunc erroris illius in *Africa* primum, quem noscimus, *Auctorem* fuisse. Imo quia *Vincentius Lirinensis, Sæc. V* scriptor, *Commonitorii sui cap. 9* de *Agrippino* in hæc verba diserte testatur: *Omniū mortalium primus (in Africa intelligo) nam in Oriente morum rebaptizandi hæreticos jam diu antea viguisse constat) contra divinum Canonem, etc. rebaptizandum esse coarcebat. 2º accedit, quod sanctus Cyprianus quoque in Ep. ad Jubaianum, Agrippinum, tanquam omnium primum commemorat: Apud nos autem, inquit, non nova et repentina res est, ut baptizandos tenemus eos qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt; quibus multi jam anni sint, et longa ætas, ex quo sub Agrippino convenientes in unum Episcopi plurimi, hoc statuerint, etc. 3º S. Aug. *l. II de Bapt. c. 7*, de antiqua Ecclesiarum consuetudine loquens ait: Verum creditur per Agrippinum corrupti cœpisse, quam corrigi. Atqui Tertulliano potius hæc corruptio imputanda fuisset, si ille ante Agrippinum errorem hunc propalasset. 4º denique Tertullianus ipse mox in *hujus cap.* per verba illa: *ad nos enim editum est*, satis significat, id se, tanquam solemnii quodam decreto in africanis Ecclesiis constitutum, accepisse, nec proin suomet ingenio adinvenisse.*

Contra autem obmovent alii, cum *Tertullianum* *Lib. suum de Bapt.* adhuc *Catholicus*, et ut in *Q. Crit. ad lib. de Præscript. Q. VII*, diximus, circa *A. C. 197* (quo fortasse *Agrippinus* nondum in *Carthag.* admotus fuerat) scripserit, et *Persecutio an. 202* coepta contra Christianos ferme usque ad *an. 215* perduraverit, sane ante hunc annum (quippe sub ipsa persecutione conventus Christianorum publici imperatorio Edicto nimis severe prohibiti fuerant), adeoque nonnisi annis ab edito *Libro de Baptismo* ferme 18, reddita demum pace Ecclesiæ, celebrari non potuisse.

At vero quid vetat in tanta incertitudine Africano-
rum Præsulum, Agrippiniani Episcopatus initium,
ipsumque sub Agrippino Concilium ante an. 166 con-
signare? certe enim id magis Cypriani superius al-
lato testimonio congruere videtur: namque in allata
illa ad Jubaianum Epistola diserte testatur, multos
jam annos, et longam ætatem fuisse, ex quo sub Agrip-
pino convenientes Episcopi, etc. Atqui si Conc. hoc
primum post persecutionem, anno nimirum 215 ce-

lebratum, et Epistola illa non nisi an. 256 scripta
fuerit, non adeo multi anni (quippe solum 41), nec
proin longa ætas, a Conc. illo Carthag. Agrippini ex-
currisset. Si vero hoc ipsum Concil. ad A. C. 194
reponamus, saltem 62 annis, qui ætatem denique
conficere possunt, a Cypriani scribentis tempore re-
movebitur. Sed præstat rem totam, ex Chronologia
Pagii, quam alias jam in Lib. de Præsc. amplexi sui-
mus, velut sub unum intuitum redigere.

CHRONOTAXIS HISTORIÆ REBAPTIZANTIUM.

ANNI CHRISTI.	PONTIFICES.	IMPERATORES.	RES AD HISTORIAM PERTINENTES.
195.	S. VICTOR continuat ab an. 185.	Septimius Severus.	
195.	— —	— — —	Agrippinus circa hunc ann. fit Episc. Carth. Concil. Carthag.
196.	— —	— — —	Tertullianus scribit lib. de Baptismo.
197.	S. ZEPHYRINUS.		
198.	— —	Septim. Sever. cum Fil. Antonin. Caracal.	
201.	— —	— — —	Tertullian. sensim deficit ad Montanum.
202.	— —	Initium Persecut. Christian.	
208.	— —	Severus cum Filiis, Caracalla et Geta.	
211.	— —	Caracalla et Geta soli.	
213.	— —	Caracalla solus.	
217.	S. CALLISTUS.	Macrinus.	
218.	— —	Heliogabalus.	
222.	S. URBANUS.	Alexander Severus.	Circa h. ann. Donatus factus Episc. Carthag.
250.	S. PONTIANUS.		
253.	S. ANTERUS.	Maximianus.	
256.	S. FABIANUS.		
257.	— —	Balbinus et Pupienus.	
258.	— —	Gordianus.	
244.	— —	Philippus.	
247.	— —	Philippus cum Fil. Philippo.	
248.	— —	— — —	Circa h. ann. S. Cyprianus fit Episc. Carth.
249.	— —	Decius.	
250.	Sedes vacat.		
251.	S. CORNELIUS.		
251.	S. LUCIUS.	Gallus, Volusianus et Hostilianus.	
253.	S. STEPHANUS.	Valerianus et Gallienus.	
253.	— —	— — —	Resuscitatur lib. de Rebapt. hæret. I. Conc. Carth. sub S. Cypriano.
256.	— —	— — —	II et III. Conc. Carthag. sub eod. S. Cyp. scribit Ep. ad Jubaianum.
257.	S. SIXTUS.		
258.	Sedes vacat.	— — —	S. Cyprianus Martyrio coronatur.

Vides ergo, Lector Benevole, in hoc systemate
Agrippinum neque Cypriano nimis prope admo-
vereri, neque justo longius ab eodem removeri, facileque
spatium illud per Donatum, Ep. intermedium (forte
autem et unus insuper alterve intercesserat) impleri
potuisse. Denique vero ut nec sancto Cypriano et A-
grippino, ita nec Tertulliano error hic quidpiam labis
intulit: quippe cum Dogma illud de hæreticis non
rebaptizandis nondum ab Ecclesia definitum, imo res
hæc ad solam Ecclesiæ disciplinam pertinere etiam
aliis Patribus, vitæ sanctitate insignibus, visa fuerit.
Unde neque post mortem sancti Stephani Pont. et
sancti Cypriani, hæc opinio et praxis, hæreticos, seu
ab hæresi ad Ecclesiam venientes, rebaptizandi, quin
neque post Concilium Arelatense I, an. 315 habitum,
et Con. Nicænum an 325 celebratum (quorum tamen
alterutrum fuisse creditur Concilium illud Plenarium,
in quo S. Aug. l. 1 de Bap. c. 7, et alibi, litem hanc
plene diremptam ait) illico exoleverat; quando etiam
sanctus Basilius, non nisi an. 379, mortuus, eam uni-
cuique Ecclesiæ liberam reliquit, ipsemet adhuc re-
baptizantium praxim in sua Ecclesia secutus, ut
Tournel. Tr. de Sacram. in genere q. 7, Art. 2, p.
m. 100 et seq. confitetur. Verum nos hac de re suo
tempore alibi.

In græco. Sane Tertullianum Græci quoque ser-
monis apprime peritum, et ab eodem jam antea
alium librum de Baptismo, in quo præcipue de eodem
ab hæreticis invalide suscepto, proindeque, cum ad
Ecclesiam nostram accedere voluerint, iterando,

B egerat, scriptum fuisse, dubium esse non potest. In-
super vero in l. de Cor. Mil. c. 6, testatur, se mate-
riæ (de Spectaculis) propter suaviludios Græco quo-
que sermone satisfacisse, et mox ad init. Libri de
velandis Virginib. luculenter insinuat, se hoc ipsum
argumentum jam prius Græce tractasse. Dolendum
vero est, hæc et alia ejus Græca monumenta vetus-
tate pridem consumpta interiisse.

Peccata diluuntur. Per Baptismum nempe; dein-
ceps autem commissa per lacrymas utique Peni-
tentia eluenda sunt.

Israel judæus. ISRAEL, ut idem Noster in l. IV.
adv. Marc. c. 39, interpretatur, est: cum Deo in-
valescens, aut secundum alios quasi מלך שדיה domina-
tus est Deo. Sed et ipse context. Gen. XXXII, 28, ap-
prime consonat, ubi Angelus ad Jacob: Nequaquam
Jacob appellabitur nomen tuum, sed (ישראל) ISRAEL;
quia si (שדיה) FORTIS FUISTI, seu prævaluisti (צום מלךים)
CONTRA DEUM, quanto magis contra homines prævalebis!

Inquinatur. Erant Judæis innumera lotiones tum
in libro Exodi, tum Levitici, præscriptæ, quas sin-
gulas recensere, sane redundantis operæ esset. Om-
nia autem hæc lavaera nihil ad animam abluen-
dam ex se poterant, sed solis maculis ac impuri-
tatibus legalibus et corporalibus medebantur. Præ-
terea vero plurimæ illis aliæ erant, ex vanissimis
traditionibus ad ostentationem usque observari soli-
tæ, ut Marc. VII, v. 6, et seq. habetur: Pharisei, et
omnes Judæi, nisi crebro laverint manus, non mandu-

cant, tenentes traditionem seniorum : et a foro nisi baptizentur, non comedunt : et alia multa sunt, quæ tradita sunt illis servare, baptismata calicum, et urceorum, etc. Contra quos proin ib., v. 6, Christus ipse invehitur : Bene prophetavit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est : Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. --- Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptismata urceorum et calicum, etc. At Apostolus ad Heb. IX et seq. v. 9, de veteri tabernaculo et oblati in eo muneribus et hostiis loquens, ait : Quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem solummodo in cibis, et in potibus, et in variis baptismatibus, et justitiis carnis, etc.

Quæ ludibrio peccatoribus non est. Sensus esse videtur : quæ peccatoribus, casso videlicet effectu, non illudit, in se nimirum sperantes desituens, et commerito ludibrio exponens, ut ab illis Pharisæorum sordidus ablutionibus fiebat.

Inquinat. Ejusmodi lotiones superstitionis corpus abluabant, sed simul animam nova macula, hypocrisis, inficiebant. Vide Not. Inquinatur.

Notæ ad caput XVI.

Unum et ipsum. Neque enim iterari potest.

Baptismo tingi. Luc., XII, 50, ubi de instante Passione sua loquitur : quam etiam Marci, X, 38, nomine Baptismi designat, ita ad filios Zebedæi inquit : Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum, aut baptismum, quo ego baptizor, baptizari ?

Scripsit. I Joan., V, 6, ubi : Hic est qui venit per AQUAM et SANGUINEM, Jesus Christus, non in Aqua solum, sed in AQUA et SANGUINE. Ubi quidam codices habent : ὁ ὕδατος, καὶ αἱματος, καὶ πνεύματος : i. e. per aquam, et sanguinem, et Spiritum. Postremam autem hanc vocem alii superfluum, recteque omisam existimant, eo quod mox sequatur : Et Spiritus est, qui testificatur, quoniam Christus est Veritas. Quoniam Tres sunt, qui testimonium dant in cælo : Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus, et hi Tres Unum sunt, Et tres sunt qui testimonium dant in terra : Spiritus, et Aqua, et Sanguis, et hi tres unum sunt.

Glorificaretur. Sic enim S. Petrus, Act. III, 13, Judæis reprobrans perfidiam suam, ait : Deus glorificavit Filium suum Jesum, quem vos tradidistis..., et Auctorem vitæ interfecistis, quem Deus suscitavit a mortuis, etc. Illis enim mire consonant ea, quæ S. Ambr., Comm. in Luc., c. 22, elegantia compendio complexus est : Tres testes sunt, Aqua, Sanguis, et Spiritus ; Aqua ad lavacrum : Sanguis ad pretium : Spiritus ad resurrectionem. Itemque in lib. I de Spir. Sanct., c. 6 : Aqua testis est sepulturæ : Sanguis testis est mortis : Spiritus testis est vitæ. Atque hæc procul dubio ex ipso Apostolo hausit, qui ad Rom. VI, 4, ita ait : Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum in mortem, ut quomodo Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitæ ambulemus. Et cap. II, v. 12, ita Colossenses suos alloquitur : Consepulti estis in Baptismum, in quo et resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis. Ita igitur non nisi post passionem et sanguinis effusionem Christus in Resurrectione glorificatus est, ut ipse discipulis euntibus in Emmaüs, Luc., XXIV, 26, declaravit : Nonne hæc oportuit Christum pati, et ita intrare in gloriam suam ? Electos. Utique ad illud Math., XX, 16, et XXII, 14, alludit : Multi sunt vocati, pauci vero electi.

Emisit. Quando nimirum unus militum lancea latus ejus aperuit, et continuo exivit Sanguis et Aqua. Joan., XIX, 34. Vide supra, cap. IX, Not. Lancea.

Quia. Pro ut.

Lavissent, i. e., peccata sua ablissent. Vide autem quid intersit (si stricte loqui velimus) inter lavare et lavari. Nos in balneis (ait Varro, lib. VIII, de Ling. Lat.) et lavamus, et lavamur. Sed consuetudo alterutrum cum satis haberet, in toto corpore potius utimur lavamur, in partibus lavamus, quod dicimus lavo manus, sic et pedes, et cætera. Quare in balneis non recte dicunt lavi : lavi manus recte, sed, quoniam in balneis labor, lavatus sum.

A Sanguinem potarent. Mihi quidem dubium non est, innui hic Sacramentum S. Eucharistiæ, in quo haurimus Sanguinem D. N. J. C., non figuram sanguinis; neque enim figuris liquidorum potari dicimur. Cessuit ergo Tertullianus, in Sacramento illo veresanguinem a nobis potari, illum ipsum, qui in passione Christi, præcipue ex ejusdem sacratissimo latere, profluxit; de hoc enim ipsemet Joan. VI, 55 et seq., dixit : Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, etc. Meretur quoque hic adduci locus ex lib. de Resur. carn., cap. 8, ubi Noster : Caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut anima Deo saginetur. Men quoque supponit in lib. de Carne Christi, c. XIII.

Baptismus. Cum enim sanguine eucharistico in potatur, etiam anima interior abluatur. Potius autem hic intelligit Baptismum martyrii, in quo sanguis noster profunditur, et in virtute sanguinis Christi, in passione et cruce pro nobis effusi, animam, una secus ac ipse Baptismus aquæ, ab omnibus culpe et poenæ maculis emundat. Effusio sanguinis pro Christo (ait S. Thomas, III p., q. 66, a. 12, in Corpore) est operatio interior Spiritus Sancti dicuntur Baptismus, in quantum efficiunt effectum Baptismi aquæ; Baptismus autem aquæ efficaciam habet a passione Christi, et Spiritu Sancto.

Repræsentat. Non in mera imagine ac symbolo, sed in præsentem effectu; hoc enim proprie repræsentare est, id est, rem præsentem reddere; unde et a Jesu Christo pecunia repræsentari dicitur, cum exhibetur, atque præsentem numeratur. Et ipsemet quoque Noster in lib. de Cor. mil. c. ult. repræsentationem visioni, seu mere apparentiæ, opponit : Si talis imagines, inquit, in visione, quales veritates in repræsentatione ?

Quomodo vero Baptismus sanguinis vicem suppleat, effectumque præstet Baptismi aquæ, mox talia diximus in Not. Baptismus. Adde, quod Baptismus martyrii multo efficacius virtutem passionis Christi participet. Hæc enim (ait S. Th., III p., q. 66, a. 12, in Corpore) operatur quidem in Baptismo aquæ per quandam figuralem repræsentationem, sed in Baptismo sanguinis per imitationem operis; quæ utique non est simplex repræsentatio, sed mire efficax rei ipsius in virtute sua atque effectui exhibitio. Huc pertinet illud Apoc., VII, 14 : Hi sunt, qui venerunt ex magna tribulatione, et laverunt stolas suas, et dealbaverunt eas in sanguine Agni.

Reddit. Perditur Baptismus, quoad effectum scilicet suum, cum baptizatus innocentiam, quam in Baptismo consecutus est, per peccatum mortale rursus amittit : recuperatur autem per martyrium, quo pristina innocentia plenarie restituitur, ut supra Not. Baptismus diximus.

Notæ ad caput XVII.

Materiolam. Perbreve hunc tractatum.

Accipiendi. De Ministro, et subjecto, de quo tamen posteriori in cap. seq. loquitur.

D Episcopus. In sua nimirum Ecclesia supremum sacerdotium obtinens, dignitateque potestatis reliquis omnibus præfulgens. Cum enim veri ac genuini Apostolorum successores sint soli Episcopi, hi in illorum quoque jus transiere, quibus a Christo peculiariter demandatum fuerat : Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos, etc. Math. ult. v. 19. Itaque in primis Ecclesiæ sæculis Episcopi, jure tanquam sibi solis proprio Baptismum, publice nimirum, seu in ipsa ecclesia, administrabant, quamdiu sicut in solis ecclesiis cathedralibus baptisteria erecta fuerant. Quanquam etiam tunc Presbyteri assidue, imo et hi ipsi (cum nempe nimia baptizandorum multitudo, quam ut a solo Episcopo expediri potuisset, confluxisset) baptizasse legantur, Episcopo scilicet expresse jubente, atque baptizatis mox sacramentum Confirmationis impertiente. Postquam vero, ad hunc latius incrementum fidelium multitudinem, in amplioribus præsertim Diœcesibus, difficilior quibusdam ad

cathedrale baptisterium accessus erat, ut saluti animarum eo certius consuleretur, in singulis quoque Parochialibus Ecclesiis baptisteria erigebantur, cujusque pastoris curæ et administrationi deputata, Episcopus vero solum Baptismum solemnem, nonnisi bis in anno conferendum, sibi reservantibus, alias vero pleno jure baptizandi Parochis relicto.

Itaque hæc disciplina variis temporibus, quin et eodem tempore, diversis autem in locis, semper varia fuerat. Sic sæc. II, S. Ignatius, Ep. Antiochenus, in Ep. ad Smyrnuenses, ait: Οὐκ ἔξέστι χωρὶς τοῦ Ἐπισκόπου, οὐτε βαπτίζειν, οὐτε προσφέρειν, κτλ. I. e.: *Licetum non est sine Episcopo* (id est ejus præsentia, aut mandato) baptizare, neque oblationem facere, etc. Igitur jam tunc Presbyteri baptizabant, sed nonnisi Episcoporum suorum auctoritate instructi. Sæc. IV, S. Ambrosius, ut Paulinus in ejus Vita testatur, tam tenax erat hujus consuetudinis, ut, quod solitus erat circa baptizandos solus implere, quinque postea Episcopi, tempore quo decessit, vix implerent. Item Sæc. V, in Instructione Cleri Edesseni ad Photium et Eustathium, Episcopos, quæ habetur in Conc. Chalced., Act. X, Itham, Episcopum suum, sibi quantocius remitti rogant, maxime festivitate salutifera S. Diei Paschalis imminente, in qua et propter catechismos (καὶ διὰ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἁγίου βαπτισματος χριστοῦ τῆς αὐτοῦ παρουσίας), et propter eos, qui digni sunt S. Baptismate, opus ejus præsentia. Pariter Sæc. VI, in Ep. a Clericis Italiæ ad Legatos Francorum, anno 552, perscripta, Dacium, Episcopum mediolanensem, tandem post 15 aut 16 annos remitti postulabant, quia cum pene omnes Episcopi, quos ordinare solet, mortui sint, immensa populi multitudo sine baptismo moritur. Eodem Sæculo S. Greg. M. in Ep. ad Rom. Patricium, contra hunc graviter conqueritur Blondum, Episcopum Hortensem, ab eodem Ravenna longo jam tempore detineri. Præcipua autem quæstus hujus causa erat, quod ibidem infantes pro peccatis absque Baptismate moriantur. Sic etiam Sæc. VII, in Conc. II Hispanensi, an. 619 celebrato, can. 7, sancitum fuit, neque coram Episcopo licere Presbyteris in baptisterium introire, nec præsentem Episcopo infantem tingere, etc. Videmus ergo, quam nimis tenaces illis temporibus quarundam Ecclesiarum Episcopi sui juris fuerint, ut neque in absentia istud Presbyteris communicandum censerent, ex fortasse de causa, quod Baptismum sine Confirmatione, seu impositione manuum Episcopi, non recte confiteri existimaverint.

Interea tamen sensim factum fuit, in Parochialibus quoque Ecclesiis baptisteria publica erigerentur, et Episcopi jam passim solius Baptismi solemnis, scilicet in Sabbato sancto, et pervigilio Pentecostes conferendi, potestatem sibi reservarent, Presbyteris vero extra illa tempora Baptismi conferendi generale quoddam jus, ac ipsi sacra ordinationi, quam ab Episcopis consequerentur, velut annexum, facerent. Neque vero etiam hæc disciplinæ species diu permansit, sed tandem ampliatis Diocesisibus, et nimium accrescente multitudine catechumenorum, etc., etiam solemnem Baptismum Presbyteris transcriptus fuit, et ferme in sola mediolanensi Ecclesia deinceps (fortasse in memoriam insularis illius, quem S. Ambrosius illic, ut supra memoravimus, tam insigniter comprobavit, zeli ac exempli) penes Episcopum perseveravit, ut noster Eruditiss. Edm. Martene, lib. I, de Ant. Eccl., cap. I, art. III, n. 3, ex Conc. IV, Mediol., an. 1575, sub S. Carolo Borromæo celebrati, Constit. II, perhibet.

Et diaconi. Licet solis Apostolis a Christo impositum fuerit munus baptizandi, constat tamen ex Act., VIII, 12, Philippum, licet nonnisi Diaconum, in Samaria baptizasse, utique demandantibus ei id munus ipsis apostolis. Cæterum diaconis, ceu qui immediate Presbyteris subordinati sunt, absque eorumdem jussione licetum non fuisse baptizare, veterum monumenta testantur. Sic enim Sæc. V, Gelasius papa, in Ep. V, ad Episc. Lucaniæ, cap. 5, de diaconis habet: Absque Episcopo vel Presbytero baptizare

A non audeant nisi prædictis fortasse officiis longius constitutis (quam scilicet ad eos opportunus recursus pro impetranda facultate fieri posset) necessitas extrema compellat. Illis enim sæculis antiquioribus non tanta erat sacerdotum copia, ut quilibet particulari coetui in pagis, et oppidis, imo et in quibusvis civitatibus, semper aliquis præsto esset. Quid vero etiam hoc præsentem, sed ægrotante, aut aliter impedito, vel in subitaneis atque extraordinariis casibus, fieri opus erat? nempe diaconi (quorum unus saltem, teste Martene, lib. I, cap. I, a. 3, in Ecclesia una cum Presbytero residere debebat) id munus, facile demandante Presbytero, subire debebant.

Honorem. Quem scilicet quælibet Ecclesia Episcopo, tanquam suo Hierarchy, detulerat, vel verius tanquam divinitus in eum collatum honorem sponte agnoverat.

Salva pax est. Non esset autem PAX salva, si Episcopis sua auctoritas non servaretur, Presbyteris propria mox auctoritate quælibet Ecclesiæ munia promiscue involantibus; Episcopi enim sunt, quos Spiritus Sanctus posuit regere Ecclesiam Dei, etc. Igitur hæc auctoritas temporibus Tertulliani, tanquam satis recens ab Apostolis profecta, Episcopis, et in his potius Apostolis ipsis, servata fuerat, ut nihil, nisi demandantibus legitimis, ac immediatis, ut loquimur, et directis Apostolorum successoribus, id est, episcopis, circa sacramentorum (qui Ecclesiæ thesauri sunt, a Christo per ipsos Apostolos repositi, et a successoribus illis custodiendi) administrationem liceret, maxime in Baptismo, de quo solis Apostolis dictum fuerat: *Ite, docete, baptizate.*

Alioquin, i. e. alias, vel sin vero; ut adeo sensus sit: « Si vero non servatus fuerit suis Ecclesiæ honor, et eorum, qui ad officia divina vocati ac deputati sunt, auctoritas, æque jus illud laicis concedendum erit, omni jam ordine turbato, etc.

Dari potest. Neque enim laici minus perfectum Baptismum suscipiunt, quam antea susceperint Episcopi, etc., baptizantes.

Abcondi ab ullo. Hunc locum misere confractum sanaturus Latinus, ita legit: « Nisi Episcopi jam, etc., vocantur discentes, seu discipuli (id est, nisi singulariter ad hoc munus vocati sint, tanquam discipuli Domini, aut saltem eorum veri successores) Domini sermo non debet abscondi ab ullo, sed ad omnes æqualiter pertinebit illud Domini præceptum (Matth., XXVIII, 19): *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos*, etc. Atque hæc Latini conjectura non inepta est. Junius vero, retenta voce dicentes, solum interpunctiones mutat, ita inchoans: *Nisi Episcopi jam, etc., vocantur dicentes: Domini sermo non debet abscondi ab ullo; proinde et Baptismus, æque Dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis*, etc. Itaque totum hunc contextum ita intelligi vult: « Nisi forte (quod absurdum est) pro Episcopis, Presbyteris et Diaconis haberi promiscue eos omnes placuerit, qui ita dicunt et affirmant: Quorum est proferre verbum Dei, et non abscondere, eorum est et baptizare; omnium autem esse proferre verbum Dei: ergo et baptizare, etc. » Quæ conjectura sane mihi felicior, magisque arguta, quam superior illa Latini, videtur. Ita igitur vox dicentes ad laicos referenda esset, quasi loquentes introducat Tertullianus, sibi quoque Baptismum æque ac verbi divini prædicationem vindicantes, quinimo fortasse illud Christi apud Matth., X, 27, sibi quoque dictum existimantes: *Quod in aure auditis, prædicate super tecta*; quasi et ille sermo Domini: *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos*, singulariter ad solos Apostolos dictus, ad quoscunque alios præcepti instar pertinisset, itaque etiam his ex ejusmodi mandato prædicatum fuisset.

Æque. Nimirum verbum Dei, ejusque prædicatio.

Dei census. Census proprie non est proventus annuus, sed æstimatio bonorum cujuslibet, in tabulis publicis relata, secundum quam, observata certa proportione, tributa imponebantur. Postea vero

etiam vox hæc ad ipsa illa tributa pendenda translata fuerat. Unde apud *Matth.*, XVII, 25, illud Christi est: *Reges terræ a quo accipiunt (τιλκ ἢ κτησων) tributum vel censum?* Similiter ubi, *Luc.*, XX, 22, Pharisæi Christum tentantes interrogant: *Licet nobis φέρου, tributum, dare Cæsari, an non?* loco φέρου *Matthæi*, XXII, 17, et *Marc.*, XII, 14, κτησων (censum) habetur, pariterque a Vulgato nostro per tributum redditur.

Aliter quoque sensus significat ipsam censuram, seu recensionem bonorum cujuslibet, in qua quilibet profitebatur nomen atque bona sua, ut apud *Luc.*, II, 1, dicitur: *Exiit edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur (censeretur), seu in tabulas censorias referretur) universus orbis.* Et mox, v. 5: *Ibant omnes ut profiterentur singuli, in suam civitatem.* Et quoniam ex illo censu, seu recensione, oriebatur tributorum proportionata impositio, hinc census etiam a nostro in lib. *Apol.*, c. 7, pro ortu aut origine vel professione accipitur: *Census istius disciplina a Tiberio est.* Et in lib. I *adv. Marc.*, c. 21, similiter: *Nullam autem apostolici census Ecclesiam invenias, quæ in Creatore christianizet.* Vide etiam lib. de *Præscript.*, cap. 52. Itemque in lib. IV *adv. Marc.*, cap. 40, de tribu Juda loquens ait: *Ex cujus tribu carnis census Christi processurus, etc.* Rursusque *Apol.*, c. 10, inquit: *Ab illo (Saturno) census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis.* Aliquando etiam pro numero, qui recensione determinari solebat, accipi constat; quo sensu in lib. de *Veland. Virg.*, c. 4, ait: *Omnis census elementorum, etc.*

Tandem vero pro substantia vel facultatibus, seu bonis alicui propriis, accipitur, ut in lib. de *Carne Christi*, c. 25, ait: *Ita utriusque substantiæ census hominem et Deum exhibuit; sequitur enim mox postea: Quæ proprietatis conditionum, divinæ et humanæ, æquæ utique naturæ veritate cujusque dispuncta est.* Et hoc utique censu commodo intelligi potest noster, cum *Baptismum Dei censum*, tanquam inter bona Dei propria numerandum, vocat.

Dicatum. Episcopi proprium, eique peculi riter attributum, ac a Deo ipso sanctificatum.

Episcopi officium. Argumenti vis in eo posita est, quod laici eo minus baptizandi jus vindicare debeant, cum neque *diaconis*, neque ipsis *presbyteris*, illud sine auctoritate *Episcopi* competat.

Emulatio. Quidam ita interpungendum putant hunc locum: *Dicatum Episcopis officium episcopatus. Emulatio schismatum, etc.* At alius hæc ταυτολογία merito displicet. Retinenda igitur textus hujus ordinatio est, quam contra meum codicem reposui.

Schismatum mater est. Plurima, satisque tristia, in Ecclesia prostant hujus rei exempla, quæ commemorare hujus loci non est. Vide etiam Tertull. nostrum, in lib. de *Præscript.* Q. Crit. IV.

Expedire. Quasi dicere vellet: « Etiam si et laicis potestas baptizandi competat, tamen non expedire, ut eadem utantur, in præjudicium honoris Episcopis debiti, sed præstare, ut ab illius exercitio in reverentiam præminentis Episcoporum abstineant. »

Utaris. Hæc solis presbyteris et diaconis dicta putat Junius. Quin vero S. Basil. a laicis datum baptisma omnino invalidum, ideoque repetendum in *Ep. I. Can. ad Amphilocho. Can. 1.*, censuisse videtur. Ex hoc enim ipso argumento probare contendit, hæreticorum baptisma invalidum esse (namque huic sententiæ post S. Cyprianum cum Orientalibus aliis inhaeserat), quod hi ab Ecclesia abrupti (etsi alias Episcopi aut presbyteri, etc.) in laicorum statum reinciderint. *Qui autem abrupti sunt, inquit, laici effecti, nec baptizandi, nec ordinandi habent potestatem.* Quare eos, qui ab ipsis baptizati erant, tanquam a laicis baptizatos, jusserunt ad Ecclesiam venientes vero Ecclesiæ baptismo expurgari. Verum superiora illa a Tertulliano de laicis esse dicta, vel ipse contextus evincit, cum mox postea a Baptismo, in necessitate administrando, non nisi feminas excludat. Et certe

vetustissimus semper in Ecclesia mos fuit, ut in casu necessitatis, absentibus *Episcopo*, *presbyteris* et *diaconis*, etc., etiam laici baptizarent.

Aut loci. Cum in illo loco non *Episcopus*, aut *presbyter*, aut neque *diaconus* præsens est, aut alio impedimento detentus vocari non potest.

Aut temporis. Cum scilicet in mora, morituri interea baptizandi, præsens periculum esset.

Conditio. Si scilicet alia legitima causa baptismum mox impediendum urgeat.

Constantia. Videtur *constantia* hic sumi pro *animositate*, *animi firmitate*, ut sensus sit: *Tunc cum licebit animose ac intrepide succurrere, etc.*, ut *Uinum*, lib. V *adv. Marc.*, c. 1: *Tanta constantia aliam deum edicere, ait.* Potest etiam pro *libertate* aut *conscientia* accipi: qui sensus plane congruit cum eo, quod mox subjungitur. Vide etiam quæ supra, ad cap. 10, de voce *constanter* diximus. Quidquid vero de his sit, malim certe *constantiam* hic accipere pro *stabili* et *canonice* constituto ordine et regula, ad personam ministrantis spectante: quæ regula utique in casu necessitatis, ut aliæ leges ecclesiasticæ et humanæ, locum non habent.

Docere. Alludit rursus ad ea quæ supra cap. 1, de *Quintil.*, ejusque virulenta doctrina, commemoravit. De hac item *petulantia mulierum* in lib. de *Præscript.*, cap. 41, acerbè queritur.

Cæterum ex hoc loco quidam, nec inepte, colligunt, a Tertulliano, cum adhuc vere orthodoxus esset, hæc librum de *Baptismo* conscriptum fuisse, propterea quod deinceps *Montanista* factus, longe majori indulgentia, quin et nimium molli reverentia, in loquacem illum sexum fuerit, quem Paulus ipse I *Cor.*, XIV, 54, ad perpetuum in Ecclesia silentium damnavit, et neque sic satis compescere potuit. Hæc pernent etiam ea, quæ in *Q. Crit.*, ad lib. de *Præscript.*, Q. IV et V, diximus.

Sibi pariet. Non inelegans, neque autem sine sarcasmo, in mulieres, passim res novas in sacris parturientes, metaphora. Cæterum cum de *jure* loquitur, non illico omnem a fœminis, saltem in casu extremæ necessitatis, baptizandi facultatem excludit; quin vero baptizare ipsis licet, tenenturque, si scilicet vir non adfuerit, aut verecundia prohibeat, ab eo baptismum administrari. Sane autem casum necessitatis (saltem extremæ) neque antiquis illis temporibus exclusum fuisse, satis patet ex Jo. Moschii (qui Sæc. VII floruit) *Prato Spir.*, c. 5, ubi asserit, contra Canones esse, diaconissas baptizare, *excepta scilicet strictissima necessitatis causa*; in qua utique illud ipsum Tertulliani principium subiugredi necesse est: *Quoniam reus erit perditio hominis, etc.*

Notæ ad caput XVIII.

Pristinæ. Scilicet *Quintillæ*, quam paulo ante sigillavit, nunc autem *pristinam* dicit, quod de ea mox ad initium hujus libri locutus esset, et ipsa jam diutius antea Baptismum impetere ausa fuisset.

Auferebat, i. e. c. medio tollere conata fuerat.

Per se. Suomet jure: quod neque in viris laicis hæc tenuis toleratum fuit.

Perperam scripta, i. e. ψευδεπιγραφα, seu falso ejus nomine, Periodi Pauli et Theclæ, inscripta, quæ quidem supposititia esse nemo jam criticorum amplius dubitat. Continentur in his actis quedam doctrinæ sancti Pauli omnino adversa, pleraque alia penitus fabulosa, ex. gr. quod *Thecla* a Paulo ad apostolicum prædicandi Evangelii, et baptizandi munus evocata fuerit, ac utrumque plusquam viriliter exercerit, etc. de quibus tamen sanctus Hier. de *Script. Eccl.* ita ait: *Periodos Pauli et Theclæ, et totam baptismi Leonis (hactenus autem nescitum cujus) fabulam, inter apocryphas Scripturas computamus; in quarum omnino classem a Gelasio Papa in Conc. rom. an. 494 habito, rejectas novimus.*

At vero spurius hic liber diligenter distinguendus est a libris aliis, communiter *Basilio*, Ep. Seleuci, qui medio sæc. V floruit, adscriptis: in quibus un-

cathedrale baptisterium accessus erat, ut saluti animarum eo certius consuleretur, in singulis quoque Parochialibus Ecclesiis baptisteria erigebantur, cujusque pastoris curæ et administrationi deputata, Episcopus vero solum Baptismum solemnem, non nisi bis in anno conferendum, sibi reservantibus, alias vero pleno jure baptizandi Parochis relicto.

Itaque hæc disciplina variis temporibus, quin et eodem tempore, diversis autem in locis, semper varia fuerat. Sic sæc. II, S. Ignatius, Ep. Antiochenus, in *Ep. ad Smyrneses*, ait: *Οὐκ ἔστι χωρὶς τοῦ Ἐπισκόπου, οὐτε βαπτίζειν, οὐτε προσφέρειν, κτλ.* I. e.: *Licet non est sine Episcopo* (id est ejus presentia, aut mandato) baptizare, neque oblationem facere, etc. Igitur jam tunc Presbyteri baptizabant, sed non nisi Episcoporum suorum auctoritate instructi. Sæc. IV, S. Ambrosius, ut Paulinus in ejus *Vita* testatur, tam tenax erat hujus consuetudinis, ut, quod solitus erat circa baptizandos solus implere, quinque postea Episcopi, tempore quo decessit, vix implerent. Item Sæc. V, in *Instructione Cleri Edesseni ad Photium et Eustathium, Episcopos*, quæ habetur in *Conc. Chalced.*, Act. X, Itham, Episcopum suum, sibi quantocius remitti rogant, maxime festivitate salutifera S. Diei Paschalis imminente, in qua et propter catechismos (καὶ διὰ τοὺς ἀγιογραφίους τοῦ ἁγίου βαπτισματος χρεῖα τῆς αὐτοῦ παρουσίας), et propter eos, qui digni sunt S. Baptismate, opus ejus presentia. Pariter Sæc. VI, in *Ep. a Clericis Italiae ad Legatos Francorum*, anno 552, perscripta, *Dacium*, Episcopum mediolanensem, tandem post 15 aut 16 annos remitti postulabant, quia cum pene omnes Episcopi, quos ordinare solet, mortui sint, immensa populi multitudo sine baptismo moritur. Eodem Sæculo S. Greg. M. in *Ep. ad Rom. Patricium*, contra hunc graviter conqueritur *Blondum*, Episcopum Hortensem, ab eodem Ravenna longo jam tempore detineri. Præcipua autem quæstus hujus causa erat, quod ibidem infantes pro peccatis absque Baptismate moriantur. Sic etiam Sæc. VII, in *Conc. II Hispanensi*, an. 619 celebrato, can. 7, sancitum fuit, neque coram Episcopo licere Presbyteris in baptisterium introire, nec presente Episcopo infantem tingere, etc. Videmus ergo, quam nimis tenaces illis temporibus quarundam Ecclesiarum Episcopi sui juris fuerint, ut neque in absentia istud Presbyteris communicandum censerent, ex fortasse de causa, quod Baptismum sine Confirmatione, seu impositione manuum Episcopi, non recte confiteri existimaverint.

Interea tamen sensim factum fuit, in Parochialibus quoque Ecclesiis baptisteria publica erigerentur, et Episcopi jam passim solius Baptismi solemnis, scilicet in *Sabbato sancto*, et pervigilio *Pentecostes* conferendi, potestatem sibi reservarent, Presbyteris vero extra illa tempora Baptismi conferendi generale quoddam jus, ac ipsi sacre ordinationi, quam ab Episcopis consequiebantur, velut annexum, facerent. Neque vero etiam hæc disciplina species diu permansit, sed tandem ampliatis Diocesisibus, et nimium accrescente multitudine catechumenorum, etc., etiam solemnis Baptismus Presbyteris transcriptus fuit, et ferme in sola mediolanensi Ecclesia deinceps (fortasse in memoriam insularis illius, quem S. Ambrosius illic, ut supra memoravimus, tam insigniter comprobavit, zeli ac exempli) penes Episcopum perseveravit, ut noster Eruditiss. Edm. Martene, lib. I, *de Ant. Eccl.*, cap. I, art. III, n. 3, ex *Conc. IV, Mediol.*, an. 4575, sub S. Carolo Borromæo celebrati, *Constit. II*, perhibet.

Et diaconi. Licet solis Apostolis a Christo impositum fuerit munus baptizandi, constat tamen ex *Act.*, VIII, 12, Philippum, licet non nisi Diaconum, in Samaria baptizasse, utique demandantibus ei id munus ipsis apostolis. Cæterum diaconis, ecu qui immediate Presbyteris subordinati sunt, absque eorundem jussione licitum non fuisse baptizare, veterum monumenta testantur. Sic enim Sæc. V, Gelasius papa, in *Ep. V, ad Episc. Lucanie*, cap. 5, de diaconis habet: *Absque Episcopo vel Presbytero baptizare*

A non audeant nisi prædictis fortasse officiis longius constitutis (quam scilicet ad eos opportunus recursus pro impetranda facultate fieri posset) necessitas extrema compellat. Illis enim sæculis antiquioribus non tanta erat sacerdotum copia, ut quilibet particulari cœtui in pagis, et oppidis, imo et in quibusvis civitatibus, semper aliquis præsto esset. Quid vero etiam hoc presente, sed ægrotante, aut aliter impedito, vel in subitaneis atque extraordinariis casibus, fieri opus erat? nempe diaconi (quorum unus saltem, teste Martene, lib. I, cap. I, a. 3, in Ecclesia una cum Presbytero residere debebat) id munus, facile demandante Presbytero, subire debebant.

Honorem. Quem scilicet quælibet Ecclesia Episcopo, tanquam suo *Hierarchæ*, detulerat, vel verius tanquam divinitus in eum collatum honorem sponte agnoverat.

Salva pax est. Non esset autem PAX salva, si Episcopis sua auctoritas non servaretur, Presbyteris propria mox auctoritate quælibet Ecclesiæ munia promiscue involantibus; Episcopi enim sunt, quos Spiritus Sanctus posuit regere Ecclesiam Dei, etc. Igitur hæc auctoritas temporibus Tertulliani, tanquam satis recens ab Apostolis profecta, Episcopis, et in his potius Apostolis ipsis, servata fuerat, ut nihil, nisi demandantibus legitimis, ac immediatis, ut loquimur, et directis Apostolorum successoribus, id est, episcopis, circa sacramentorum (qui Ecclesiæ thesauri sunt, a Christo per ipsos Apostolos repositi, et a successoribus illis custodiendi) administrationem liceret, maxime in Baptismo, de quo solis Apostolis dictum fuerat: *Ite, docete, baptizate.*

Alioquin, i. e. alias, vel sin vero; ut adeo sensus sit: « Si vero non servatus fuerit suus Ecclesiæ honor, et eorum, qui ad officia divina vocati ac deputati sunt, auctoritas, æque jus illud laicis concedendum erit, omni jam ordine turbato, etc.

Dari potest. Neque enim laici minus perfectum Baptismum suscipiunt, quam antea susceperint Episcopi, etc., baptizantes.

Abcondi ab ullo. Hunc locum misere confractum sanaturus Latinus, ita legit: « Nisi Episcopi jam, etc., vocantur discentes, seu discipuli (id est, nisi singulariter ad hoc munus vocati sint, tanquam discipuli Domini, aut saltem eorum veri successores) Domini sermo non debet abscondi ab ullo, sed ad omnes æqualiter pertinebit illud Domini præceptum (Matth., XXVIII, 19): *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos*, etc. Atque hæc Latini conjectura non inepta est. Junius vero, retenta voce dicentes, solum interpunctiones mutat, ita inchoans: *Nisi Episcopi jam, etc., vocantur dicentes: Domini sermo non debet abscondi ab ullo; proinde et Baptismus, æque Dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis*, etc. Itaque totum hunc contextum ita intelligi vult: « Nisi forte (quod absurdum est) pro Episcopis, Presbyteris et Diaconis haberi promiscue eos omnes placuerit, qui ita dicunt et affirmant: Quorum est proferre verbum Dei, et non abscondere, eorum est et baptizare; omnium autem esse proferre verbum Dei: ergo et baptizare, etc. » Quæ conjectura sane mihi felicior, magisque arguta, quam superior illa Latini, videtur. Ita igitur vox dicentes ad laicos referenda esset, quasi loquentes introducat Tertullianus, sibi quoque Baptismum æque ac verbi divini prædicationem vindicantes, quinimo fortasse illud Christi apud Matth., X, 27, sibi quoque dictum existimantes: *Quod in aure auditis, prædicate super tecta*; quasi et ille sermo Domini: *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos*, singulariter ad solos Apostolos dictus, ad quoscunque alios præcepti instar pertinisset, itaque etiam his ex ejusmodi mandato prædicatum fuisset.

Æque. Nimirum verbum Dei, ejusque prædicatio.

Dei census. Census proprie non est preventus annuus, sed æstimatio bonorum cujuslibet, in tabulis publicas relata, secundum quam, observata certa proportione, tributa imponebantur. Postea vero

10 factus catechumenus, non nisi 8 annis postea fuit baptizatus, ut testatur Sev. Sulpit. in ejus *Vita l. I cap. 2*. Aliqui ad 30 annum differebant, exemplo Christi innixi, ut videre est apud S. Greg. Naz. *Orat. in sanctum Lavacrum*. De Constantino imp. communis jam opinio est, cum paulo ante mortem *Nicomediae* baptizatum fuisse. Sic etiam *Constantinus imp.* ultimis demum suis temporibus ab *Euzoio* Antiochia baptizari voluit. Quid vero, quod etiam *Theodosius M.* post superata in bellis plurima pericula, ultimo demum in gravem morbum incidens ab *Ascholio*, Ep. Thessalonicensi, se ablui petierit? Forte idem Noster, baptismum *cunctando* longius differri jubens, in causa fuerat, ut multi, ex nimia religione et conscientiae formidine, baptismum antea, et bona utique fide, recusarent.

Erant autem, qui eo pejori fide cunctabantur baptismum suscipere, ne videlicet severitati legum ecclesiasticarum deinceps adstringerentur, sicque inter ea eo liberius peccare possent. Hoc autem consilium, tanquam temerarium, sancti *Gregorius Nazianzenus* et alter *Nyssenus*, itemque sanctus *Joannes Chrysostomus* et alii Patres, merito, acerrimeque perstrinxerunt.

Quod vero aliorum, ex aliis causis baptismum nimium diu olim procrastinantium, exempla attinet, ea imitationi nostrae minime proposita sunt. Sufficiat nobis inde gravitatem negotii metiri, ad quod non subito irruere, nec taliter irruentes suscipere, sed consueque, donec desiderium satis creverit, et sufficiens probatio praecesserit, differre oportet. Hoc idem vero facere cum quis jam se satis praeparatum senserit, id vero periculo non vacat, subrepentis interea s. molentiae, aut occasionis deinceps amittendae. Novimus certe, *Valentinianum Jun. Imp.* violenta morte praeventum, cum nimis diu distulisset baptismum, adhuc catechumenum ex hac vita ereptum fuisse.

Audiendum denique in hanc rem est sanctus *Basilius* in *Exhort. ad bapt.* ubi inter alia multa sic loquitur: *Si aurum Ecclesia distribueret, non profecto dices: Cras mitte, cras dabis; verum tuam sedulus portionem velociter peteres, differri autem aegre ferres. Quoniam vero non materiae alicujus siccum, sed animae purgationem tibi rex munificus pollicetur, moras exarsationesque nectis, impedimenta causasque affers, qui debebas ad hoc donum accedere. Et post alia: Enimvero si publicis tributis obnoxius esses, debitorum autem remissio reis circumquaque nuntiaretur, deinde quispiam te hoc publico munere privare conaretur, doleres claresque, communis gratiae parte te per injuriam privari. Postquam vero non solum praeteritorum remissio, sed etiam futurorum dona palam proponuntur, non audis, sed te ipse laedis, quantum nec inimici forte laederent. Iterumque post pauca: Si quis medicus commentis ac machinis quibusdam te juvenem et senem reddere in se receperit, ad eam profecto diem omni studio venire curares, in qua aetate floridae te restituendum videres. At nunc cum anima tua, quam omni scelere contaminatam reddidisti, per baptismum renovari ac regenerari nuntietur, tantum despicias beneficium, nec ultro properas, aut id pollicenti, *Fis obviam*. Et denique: *Cunctatio ad baptismum, nihil aliud clamare videtur, quam: In me ante regnet peccatum, donec aliquando regnet etiam Dominus; adsint mihi membra iniustitiae, et iniquitatis arma, deinde assumam etiam arma justitiae Deo*, etc. Atque haec contra eos *Basilius*, qui jam antea debite instructi, baptismum (atque idem est etiam de sacramento Pœnitentiae) assiduo differre cogitant.*

Circa parvulos. Haec equidem sententia uni Tertulliano (sient etiam, adhuc catholicus, in nimiam semper religionem atque severitatem propensus erat) propria, neque ab ullo antiquorum Patrum adoptata fuerat, multo minus autem *Henricianis*, *Petro Abeillardo*, *Petro de Brixia*, aut *Anabaptistis*, aliisque haereticis, quidpiam praesidii in ea collocatum erat, quippe qui infantes baptismi valide suscipiendi omnino

incapaces, ideoque hunc, cum ad usum rationis illi pervenissent, repetendum esse censebant. Dissuadentis autem solum Tertulliani illa vox fuerat, et haec ipso contrariam, etiam in ipsis Africanis Ecclesiis, et iisdem illis temporibus, consuetudinem haud ambigue significantis, uno, quem scimus, Tertulliano eidem contranite, et ex rationibus quidem nulli eorum, aut etiam alteri sanctorum Patrum, neque *sancto Cypriano*, alias circa baptismum tam delicato, qui tamen Tertullianum, tanquam magistrum suum assiduo voluisse perhibetur, probatis. Etenim is, cum *Fidus*, episcopus, ea de re quaestionem exciasset, atque parvulos non nisi post octavam diem baptizandos esse contendisset, nulla jam amplius Tertulliani ratione habita in *Conc. Carthag. 66 episcoporum*, anno 255 ita conclusit: *Infantes debere baptizari tantum post octavam a nativitate diem, nemo concessit, sed universi potius judicavimus, nulli hominum nato misericordiam Dei et gratiam esse denegandum*. Ita ille in sua *Ep. 69 ad Fidum*.

Porro *Pædobaptismum*, seu *parvulorum ablationem*, ab ipsa praxi et traditione apostolica descendisse testis locuples est sanctus *Augustinus*, qui in *Serm. X de Verb. apost.* de parvulis loquens ait: *Ipsi portant ad Ecclesiam, et, si pedibus illuc currere non possunt, alienis currunt, ut sanentur; accomodat illis mater Ecclesia aliorum pedes, ut veniant, aliorum cor, ut credant, aliorum linguam, ut fateantur; ut quoniam qui avari sunt, alio (Adam videlicet) peccante praegrantur, sic cum hi sani sunt, alio (patrino nimirum) pro eis consistente solvantur. Nemo ergo vobis susurret doctrinas alienas. Hos Ecclesia semper habuit, semper tenuit, hoc a majorum fide percipit, hoc usque in finem perseveranter custodit*. Et in *l. X de Gen. ad Lit.*, c. 25 idem confirmat, inquit: *Consuetudo matris Ecclesiae in baptizandis parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua deputanda, nec omnino credenda, nisi apostolica esse traditio. Cujus quoque testis est multo antiquior Origenes, qui in cap. XIII Ep. ad Rom.*: diserte ait: *Ecclesia traditionem ab Apostolis suscepit, etiam parvulis dare baptismum*.

Quapropter saluberrime, et quidem sub gravibus poenis in pluribus conciliis sancitum fuit, ne parvulorum baptismus (quia nempe repentina saepe moris pericula iisdem supervenire possunt) diutius differatur. Singulariter vero sanctus *Carolus Borromeus* in *Concil. mediol. I* constituit, ut *natum infantem ii, quorum est ea cura, ante nonum diem ad suscipiendum baptismum in Ecclesiam deferendum curent. Quod si neglexerint, excommunicationis poenam subeant*.

Necesse. Haec verba: *Si non tam necesse, tunc abesse posse putat Junius, reque ipsa in multis exemplaribus deesse testatur. At cur non aequè retineri possint? Sane enim sensum satis commodum faciunt: Si non aliunde urget necessitas*.

Sponsors. Alias *patrini* dicuntur, quoniam nimirum velut *patres spirituales* sunt, aut *fidejussores*, de quibus sanctus *Chrysostomus* in *psalm. XIV*, ait: *Statim sacerdos exigit ab infirma aetate pacta conventa, et minoris aetatis fidejussorem susceptorum interogat, etc. Quia nimirum pro infante spondere, et respondere debent, etc.; unde sponsorum quoque supradicta appellatio ipsis imposita est*.

Ex hoc sane loco Tertulliani patet, *patrinos* jam ex antiquissimo usu, et ab ipsis Ecclesiae velut *incanabulis*, in baptismo adhiberi solitos, ut etiam sanctus *Basilius*, *Ep. 128*, et sanctus *Augustinus*, *complementis* in locis, alique passim testantur.

Possunt. Si scilicet *sponsors* ipsi moriantur, antequam infans baptizatus ad usum rationis pervenerit, ut ab illis admoneri possit, quam obligationem in baptismo contraxerit, aut quid *patrini* illi pro ipso sponderint.

Falli. Si infans interea aditus factus baptismi gratiam per vitam pravam expellat, porroque renuat illas sponsiones per seipsum, cum jam posset, implere, etc.

Christiani. Per baptismum tales futuri, per quem A scilicet sit *initiatio* in Christianos.

Innocens aetas. Sane autem aetas illa satis nocens est, quippe peccati originalis rea, quod anima mox cum prima sua in corpus infusione contrahit. Neque autem verisimile est, quod Tertullianus per hoc parvulos ab illo peccato immunes facere cogitaverit, qui in *Tr. de Testim. animæ*, c. 3, tam disertè ait: *Homo a primordio (per diabolum) circumventus, ut præceptum Dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde TOTUM GENUS de suo semine infectum, suæ etiam damnationis traducem fecit.*

Peccatorum. Eapropter ergo parvulorum aetatem innocentem dixit quod sint immunes a peccatis actualibus, seu propria voluntate commissis, in quorum remissione, quoad culpam simul et pœniam, præcipuum esse finem ac vim baptismi esse crediderat. Cum ergo non nisi unus sit *baptismus*, isque deinceps repeti nequeat (*cap. XV, not. Non habent*) ac proin in adultis per Pœnitentiam quidem omnis culpa, non tamen æque pœna, deleri queat (*cap. V, not. Pœna*) B salius esse arbitratus est Tertullianus, baptismum ad adultæ aetatis tempus reservari, ut tunc simul cum originali etiam omnia peccata actualia, omnisque reatus pœnæ eisdem debitæ, una tolli possit, ad quem tollendum alias diuturnis penitentiae laboribus et satisfactionis operibus opus esset. Interea tamen non attendit idem Noster, parvulis, sine baptismo mortuis, omnem porro spem salutis adimi, damno utique nulla jam amplius ratione reparabili.

In sæcularibus, i. e. Rebus hujus sæculi, seu temporalibus.

Substantia terrena, seu hæreditatis ac bonorum temporalium administratio non committitur, sed neque committi potest.

Divina credatur. Probat Junius Latinium, hæc εἰρηστικῶς legentem, cui facile adstipulor. Cæterum imbecille hoc Tertulliani argumentum est; nam pupillis committi non potest rerum suarum administratio, quoniam hujus penitus incapaces sunt; at bona tamen ex hæreditate ad illos transeunt. *Quanto tempore* (ait Ap. ad Gal. IV, 1) *hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium: sed sub tutoribus et actoribus est, usque ad præfinitum tempus, etc.* Bona autem illorum vel maxime interea administratione indigent, atque omnimodo necesse est, ut sit, qui ea taceatur, qui ab injuriis aliorum vindicet, etc. At vero gratia semel parvulo credita, quæ deinceps contra omnem vim secunda quiescit, qua administratione opus habet? Quis enim parvulo acceptam semel gratiam adimet? Quis eidem vim afferet? Nihil enim contrarium gratiæ est, nihil eidem adversum, præter peccatum, propria deinceps voluntate commissum; at quomodo id in parvulo, quamdiu usu rationis caret, locum habebit? Nihil ergo insidiarum gratiæ in parvulo, at eæ bonis ejusdem temporalibus interea metuendæ sunt; quare hæc alienæ tutelæ, ipsaque illius persona, utique aliorum injuriis vehementer exposita, committi opus habent.

Didisse videaris. Quidni etiam non petenti, quamdiu petere per sese non potest, eodem tamen ad salutem suam æque indiget, ac adultus, qui petere potest? Sic ergo parvulo quoque denegabitur cibus, quoniam, utcumque sibi necessarium, petere non potest?

Procrastinandi. Insolens hæc Tertulliani sententia est, rigidamque ejus indolem demonstrat, a nemine unquam alio asserta, et eodem infirmo argumento, quod supra exposuimus, nixa.

Pernaturitatem. Cum nimirum nobiles sunt, maturæque viro.

Pervagationem. Non assequor, nisi ita intelligat Tertullianus, quod nimirum comite, ac velut pudicitiae suæ præsidio, destituta, sola sit, et sic inter viros vagetur.

Corroborentur, seu diuturniori tempore in viduitate permanserit, eique aliam custodiam, se videlicet

consortio penitus subtrahens, circumdederit, ac statum suæ viduitatis diutius servando, firmiorem quemdam continentiae habitum contraxerit, porroque nuptiis serio penitusque renuntiaverit.

Pondus, i. e. momentum ac gravitatem negotii.

Consecutionem. Ea, quæ baptismum consequi possunt, scilicet periculum amittendæ gratiæ per peccata (quæ, singulariter ratione adjunctæ ingratitude, graviora erunt post baptismum, quam ante eum commissa), et difficultas ejusdem gratiæ recuperandæ. Et fortasse hic respexit Noster illud Apostoli ad Hebr. VI, 4: *Ἀδύνατον τοῖς ἁπαξ φωτισθέντας, γενναίους τε τῆς ὁρατῆς τῆς ἐπιουρανίου, καὶ μετέχους γεννηθέντας πνεύματος ἁγίου... καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνακαταρτίζοντας ἑαυτοὺς τὸν οἶδον τοῦ Θεοῦ, καὶ παραλείποντας τὸν Θεόν.* Id est, impossibile est, eos, qui semel sunt ILLUMINATI (seu baptizati, ut *cap. I, not. Cæcitate*), gustaverunt etiam donum cælestis, et participes facti sunt SPIRITUS SANCTI, . . . et prolapsi sunt, rursus renovari ad pœnitentiam, rursus crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, et ostentivi habentes. Ubi τὸ ἀδύνατον, non quod absolute impossibile est, sed quod difficulter (id est non humanitus quidem, attamen divinitus, sed nonnihil ægrius, et cum periculo relapsus, fieri potest) significat, ut *Marc. X, 17*, ubi querentibus discipulis, *quis possit salvus fieri?* Respondit Christus: *Παρά ἀνθρώπους ἀδύνατον, ἀλλ' ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ πάντα γὰρ ὕψιστά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ, i. e. Apud homines (nimirum humanis viribus) hoc impossibile est, sed non apud DEUM; omnia enim possibilia sunt apud DEUM; ubi non dixit, DEO, sed apud DEUM, id est, viribus divinæ gratiæ, qua nobis adjutus nihil jam tam arduum est, quod a nobis superari ac perfici nequeat. Omnia possibilia sunt credenti, ait Christus *Marc. IX, 22.* Cæterum ergo iis, qui adhuc infantes baptizati sunt, securior utique est gratiæ per baptismum consecutio, quam fuisset ejusdem dilatio: quippe cum in hac perdendæ, neque jam amplius recuperandæ salutis, periculum sit: in baptizatis gratia difficiliter amittatur, et amissa saltem per Pœnitentiam reparari queat.*

Integra, i. e. per baptismum obtenta integre, et sine contaminatione deinceps servata.

De salute. Qui autem perseveraverit usque in finem, salvus erit Matth. X, 22.

Notæ ad Caput XIX.

Præstat. Initio Ecclesiæ nullum tempus baptismi præstitutum erat. *Primum omnes docebant* (ait auctor *Comm. in Epist. ad Eph. c. IV*) *et omnes baptizabant, et quibuscumque diebus vel temporibus esset occasio. Nec enim PHILIPPUS* (Act. cap. VIII) *tempus quæsitit, aut diem quo eunuchum baptizaret. Neque PAULUS et SILAS* (Ib. IX, 10) *tempus distulerunt, quo custodem carceris baptizabant cum omnibus ejus. Neque PETRUS diem quæsitit, quando Cornelium* (Act. X, 47 et seqq.) *cum omni domo ejus baptizavit. Ut ergo cresceret plebs, et multiplicaretur, omnibus inter initia concessum est, et evangelizare, et baptizare, etc. At ubi autem omnia loca circumplexa est Ecclesia . . . cepit alio ordine et providentia gubernari Ecclesia. Hinc ergo est, unde nunc neque diaconi in populo prædicant, neque clerici vel laici baptizant, neque quocumque die credentes tinguntur, nisi ægri. Itaque ex his videmus, non mirum esse, quod etiam passim in aliis rebus disciplina, quæ apostolicis temporibus fuerat, atque ab ipsis Apostolis ordinata, tuncque usurpata, in plerisque tamen (scilicet quibus præceptum divinum non annexum erat) successu temporum ab Ecclesia commutata, aut aliorum insuper ordinationum accessione aucta fuerint, temporum scilicet aliarumque circumstantiarum rationibus varie sapienterque accommodata, semper tamen iis, quæ ad substantiam sacramentorum, utpote quæ longe altioris, prorsusque divinæ institutionis esse noscuntur, inconcusse retentis.*

Sed, ut ad nostrum argumentum revertamur, jam

ab antiquissimis temporibus obtinuit, ut sollemnis baptismus PASCHÆ et PENTECOSTES temporibus celebraretur: quam observationem ab ipsis usque apostolicis temporibus profectam fuisse, sanctus Siricius, et sanctus Gregorius M. summi pontifices, testantur. Et prior quidem in *epist. ad Himerium* Tarraconensem episcopum, omnium Ecclesiarum consuetudinem allegat; posterior vero in *ep. 136 ad episcopos Siciliae*, tanquam regulam ab apostolis institutam et continua successione in Ecclesia traditam, ponit. Duravit autem hic tam late patens usus, teste Theophylacto, *Com. in Luc. X*, ferme usque ad fin. Sæc. XI, tandemque penitus abrogatus, baptismum in arbitrio ministrantium posuit, ut *quandocumque* illis rationabili ex causa visum esset, eundemque impertirentur: quæ consuetudo tandem etiam apud Græcos, et multis quidem abhinc sæculis, invaluit.

Passio Domini. Existimavit noster in *l. adv. Jud. c. 10*, PASCHA Græcæ originis esse, deductum a Græcorum πάσχα, passio: qua in re præeuntem habuit S. Irenæum *l. IV adv. Jud. c. 25*, et nonnullos sequaces, præsertim Lactantium in *l. IV Instit. c. 26*, ubi ita ait: *Immolatio pecudis (agni paschalis) ab iis ipsis, qui faciunt, PASCHA nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia PASSIONIS figura est*, etc. At in hoc nominis etymo illos vehementer deceptos fuisse, et Hebræis hanc vocem asserendam nemo dubitat. Est enim *Exod. XII, 12*, פֶּסַח (PESACH) a רָד. פֶּסַח atque inde Chaldei נִפְסַח, PISCHA vel PASCHA, quam vocem etiam LXX adoptarunt, ponentes πάσχα, maxime quod ejusdem terminatio græca sit, in gen. per ατος flectenda. Vulgatus autem noster PHASE posuit, quoniam Latinis litteræ gutturalis Π asperitas parum grata est, unde idem Vulgatus etiam in aliis nominibus propriis, præsertim dissyllabis, illud passim detruncavit, ut pro Π NOACH, ΠΙΠ THORAC, ΠΠ CORACH, posuit Noe, Thare, Chore, etc.

Porro autem pesach, phase, vel pascha, TRANSITUM significant: unde etiam Aquila pascha vertit ὑπερβασις, transgressionem, vel transcensum, Synmachus vero ὑπερπάσχειν, propugnationem: nemo au em Interpretum Græcorum Passionem vertit. Et denique Latinus noster *Exod. XII, 12*, ita interpretatur: *Est enim PHASE (id est TRANSITUS) Domini, in cujus memoriam, scilicet Angeli primogenita Ægypti percussit, et solas domos Hebræorum intactas transeuntis, seu prætereuntis, annum ab Hebræis Pascha celebrandum erat.*

Tingimur. Baptismum Christi omnem suam efficaciam a Passione ejusdem habere, jam *cap. XVI, Not. Baptismus, 1188 A*, ostendimus. Vide etiam *cap. XI, Not. Resurrectionem, 1178 B*. — *Sine resurrectione*. *Ibid.*

Interpretabitur. Passive hic accipitur, ut apud Auctorem ad *Herennium, l. II*.

Pentecoste. Πεντηκοστή (subaudi ἡμέρα) significat Diem quinquagesimum. Nempe ab altero die sabbati (*Lev., XXIII, 15*), seu a secunda die azymorum numerandæ erant 7 hebdomadæ, quæ faciunt 49 dies: die autem quinquagesima celebrandum erat פֶּסַחֵנוּ FESTUM HEBDOMADARUM, quod in nostra Ecclesia dicitur FESTUM PENTECOSTES; et sicut olim a Judæis celebrabatur in memoriam Legis, in monte Sinai Moysi data (quod quinquagesima a Festo Paschatis, seu Exitu ab Ægypto, factum creditur, *Exod., XIX, 1 et 11*), ita nunc etiam in Ecclesia nostra celebratur Festum Pentecostes, id est quinquagesimus dies a Festo Paschatis, in memoriam Spiritus S. super Apostolos in *linguis igneis* descendentis. *Act., II, 1, etc.*

Igitur quoniam Baptismus, Spiritus S. in columbæ specie in Christum, in Jordane baptizatum, descendit, ac singulariter aquas sanctificantis (vide supra *cap., X, Not. nu.*) opus est, non mirum, etiam Pentecostes, non minus ac Paschatis tempus Baptismo solemniter conferendo a primitiva Ecclesia destinatum fuisse. *Atque hanc regulam* (ait Siricius Papa, supra in *Not. Præstat. laudatus*) omnes teneant sacer-

doles, qui nolunt ab Apostolicæ PETRÆ, super quam Christus universalem construxit Ecclesiam, soliditate divelli.

Cæterum, quoniam hæc res meræ disciplinæ erit, nil mirum, etiam post Siricii tempora, aliam sibi consuetudinem servatam et in Die NATALI DOMINI, quæ Clodovæum, primum Francorum regem, baptizatum fuisse, Avitus, Ep. Viennensis, in sua ad eundem Epist. testatur; aut in EPIPHANIA Domini (propterea quod hac die Christus ipse a S. Joanne baptizatus fuerit), rursusque aliis in locis in Festo S. JOHANNIS BAPTISTÆ, similem ob causam: quin et in Nataliis Apostolorum ac Martyrum, non sine Ecclesiæ Romanæ contrariis, administratum fuisse, donec tandem, temporibus nimirum ita ferentibus, hæc in re quibuscumque Ecclesiis sua libertas data fuerat, attamen benedictione Fontis Baptismalis ad SABBATUM SANCTUM Paschatis, et VIGILIAM PENTECOSTES, ex usu totius ferme Ecclesiæ adstricta. Sed hæc de re latius videri possunt Martene de *Rit. Eccl., l. I, c. 1, art. 1*; Jucunda de *Bapt. Q. X, c. 2*, aliique passim.

Aquis. Ut, scilicet solemniter antea sint benedictæ (*cap. IV, not. Invocato Deo*) semperque paratæ, ad Baptismum ex ordine cunctis administrandum.

Spatium est. Inde videtur recte colligi, toto illo intermedio tempore, a Paschate nimirum usque ad Pentecosten, Baptismum olim administrari consuevisse; quod sic intelligendum reor, quod in Paschate et Pentecoste solemniter conferretur, tempore autem intermedio iis duntaxat, qui prius impedimento, et gr. morbo, etc., detinebantur, aut alia causa absentes essent, aut etiam infantes, intermedio illo tempore nati, etc., abluerentur.

Frequentata est, seu annua illius memoria, crebra et vivaciori recordatione celebrata.

Dedicata, i. e. consecrata, aut religioso cultu inter hymnos, orationes, gratiarum actiones, etc., celebrata. Ex hæcenus autem dictis clare perspicimus, Festa PASCHATIS et PENTECOSTES ab ipsis Apostolis instituta fuisse, sub aliis autem, quam apud Hebræos, ritibus, aliisque, tanquam rerum scilicet præteritarum, symbolis; et Pascha quidem in memoriam RESURRECTIONIS Christi, nos a morte peccati ad vitam gratiæ resuscitantis: Pentecoste vero, in commemorationem SPIRITUS SANCTI, super Apostolos in Ecclesiis primitus effusi, celebranda.

Adventus. De secundo Adventu Domini, quo venit judicare vivos et mortuos, id est intelligendum.

Subostensa. Id est non nihil obscurius, ac velut remissius ostensa.

Recuperato. Aliqui recuperato maluit, quod a recipiendo dictum est. Sed hanc grammaticorum litem sub iudice relinquere præstat. Sufficit hic ASCENSIONEM CHRISTI, seu ejusdem in cælos receptionem, significari.

In Pentecoste. Hoc Nomen nostro etiam totum complexum 50 dierum inter Pascha et Pentecosten significat, ideoque in *l. de Idol., c. 14*, inquit: *Exerce singulas solemnitates nationum, et in ordinem texe, Pentecosten implere non poterunt*. Et hoc sensu etiam hic intelligendus videtur; non enim Christus in Pentecoste, si diem intelligas, cælos conscendit, et vero intermedio illo tempore, scilicet die quadragésima post Resurrectionem.

Cæterum diem iudicii in Pentecoste futurum, Tertulliani conjectura est, verbis *Act., I, 11, supr. cit.*, infirmiter nixa; nam ibi solum dicitur QUENADMODUM, ubi modus veniendi, non tempus significatur. Sicut enim in gloria ascendit, et nubes suscepit eum (*Act., I, 9*), sic olim videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa et majestate (*Matth., XXIV, 30*). Sed quid de illa determinanda laboramus, de qua nemo scit, neque Angeli cælorum, nisi solus Pater (*Ibid., v. 36*).

Festo. *Jerem., XXXI, 8*, ubi Septuaginta addunt ἐν ἡμέρῃ paschæ, in solemnitate Phase, seu Paschæ; quæ voces in Hebræo textu, et ab omnibus aliis Græcis (ut notat ipse S. Hier. *Comm. in Jerem.*

Christiani. Per baptismum tales futuri, per quem A scilicet fit *initiatio* in Christianos.

Innocens aetas. Sane autem aetas illa satis *nocens* est, quippe peccati originalis rea, quod anima mox cum prima sua in corpus infusione contrahit. Neque autem verisimile est, quod Tertullianus per hoc *parvulos* ab illo peccato immunes facere cogitaverit, qui in *Tr. de Testim. animæ, c. 3*, tam discrete ait: *Homo a primordio* (per diabolum) *circumventus, ut præceptum Dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde TOTUM GENUS de suo semine infectum, suæ etiam damnationis traducem fecit.*

Peccatorum. Eapropter ergo parvulorum aetatem *innocentem* dixit quod sint immunes a peccatis *actualibus*, seu propria voluntate commissis, in quorum remissione, quoad *culpam* simul et *pœnam*, præcipuum esse finem ac vim baptismi esse crediderat. Cum ergo non nisi *unus sit baptismus*, isque deinceps repeti nequeat (*cap. XV, not. Non habent*) ac proin in adultis per Pœnitentiam quidem *omnis culpa*, non tamen æque *pœna*, deleri queat (*cap. V, not. Pœna*) satius esse arbitratus est Tertullianus, baptismum ad adultæ aetatis tempus reservari, ut tunc simul cum originali etiam omnia peccata *actualia*, omnisque reatus pœnæ eisdem debitæ, una tolli possit, ad quem tollendum alias diuturnis pœnitentiæ laboribus et satisfactionis operibus opus esset. Interea tamen non attendit idem Noster, parvulis, sine baptismo mortuis, omnem porro spem salutis adimi, damno utique nulla jam amplius ratione reparabili.

In sæcularibus, i. e. Rebus hujus sæculi, seu temporalibus.

Substantia terrena, seu hæreditatis ac bonorum temporalium administratio non committitur, sed neque committi potest.

Divina creditur. Probat Junius *Latinium*, hæc *εἰρωτεύεις* legentem, cui facile adstipulor. Cæterum imbecille hoc Tertulliani argumentum est; nam pupillis committi non potest rerum suarum administratio, quoniam hujus penitus incapaces sunt; at bona tamen ex hæreditate ad illos transeunt. *Quanto tempore* (ait Ap. ad Gal. IV, 1) *hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit dominus omnium: sed sub tutoribus et actoribus est, usque ad præfinitum tempus*, etc. Bona autem illorum vel maxime interea administratione indigent, atque omnimodo necesse est, ut sit, qui ea tucatur, qui ab injuriis aliorum vindicet, etc. At vero gratia semel parvulo credita, quæ deinceps contra omnem vim secunda quiescit, qua administratione opus habet? Quis enim parvulo acceptam gratiam adimet? Quis eidem vim asseret? Nihil enim contrarium *gratiæ* est, nihil eidem adversum, præter peccatum, propria deinceps voluntate commissum; at quomodo id in parvulo, quamdiu usu rationis caret, locum habebit? Nihil ergo insidiarum gratiæ in parvulo, at ex bonis ejusdem temporalibus interea metuendæ sunt; quare hæc alienæ tutelæ, ipsaque illius persona, utique aliorum injuriis vehementer exposita, committi opus habent.

Didisse videaris. Quidni etiam *non petenti*, quamdiu petere per sese non potest, eodem tamen ad salutem suam æque indiget, ac adultus, qui petere potest? Sic ergo parvulo quoque denegabitur cibus, quoniam, utcumque sibi necessarium, *petere* non potest?

Procrastinandi. Insolens hæc Tertulliani sententia est, rigidamque ejus indolem demonstrat, a nemine unquam alio asserta, et eodem infirmo argumento, quod supra exposuimus, nixa.

Pernaturitatem. Cum nimirum *nubiles* sunt, maturæque viro.

Pervagationem. Non assequor, nisi ita intelligat Tertullianus, quod nimirum comite, ac velut pudicitiae suæ præsidio, destituta, sola sit, et sic inter viros *vagetur*.

Corroborentur, seu diuturniori tempore in viduitate permanserit, eique aliam custodiam, se videlicet

consortio penitus subtrahens, circumdederit, ac statum suæ viduitatis diutius servando, firmiorem quemdam continentiae habitum contraxerit, porroque nuptiis serio penitusque renuntiaverit.

Pondus, i. e. momentum ac gravitatem negotii.

Consecutionem. Ea, quæ baptismum consequi possunt, scilicet periculum amittendæ gratiæ per peccata (quæ, singulariter ratione adjunctæ *ingratitude*, graviora erunt post baptismum, quam ante eum commissa), et difficultas ejusdem gratiæ recuperandæ. Et fortasse hic respexit Noster illud Apostoli ad Hebr. VI, 4: *Ἄδύνατον τοῦς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσάμενους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας πνεύματος ἁγίου... καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζεσθαι εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυρώσαντας ἑαυτοὺς τὸν οἶνον τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας.* Id est, *impossibile est, eos, qui semel sunt ILLUMINATI* (seu *baptizati*, ut *cap. I, not. Cæcitate*), *gustaverunt etiam donum cælestis, et participes facti sunt SPIRITUS SANCTI, . . . et prolapsi sunt, rursus renovari ad pœnitentiam, rursus crucifigentes sibi metipsis*

Filium Dei, et ostentivi habentes. Ubi τὸ ἀδύνατον, id est quod absolute impossibile est, sed quod *difficiliter* (id est non humanitus quidem, attamen divinitus, sed non nihil ægrius, et cum periculo relapsus, fieri potest) significat, ut *Marc. X, 17*, ubi quærentibus discipulis, *quis possit salvus fieri?* Respondit Christus: *Παρὰ ἀνθρώπους ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ πάντα γὰρ ὕψιστά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.* i. e. *Apud homines* (nimirum *humanis viribus*) *hoc impossibile est, sed non apud DEUM; omnia enim possible sunt apud DEUM; ubi non dixit, DEO, sed apud DEUM, id est, viribus divinæ gratiæ, qua nobis adjutus nihil jam tam arduum est, quod a nobis superari ac perfici nequeat. Omnia possible sunt credenti*, ait Christus *Marc. IX, 22*. Cæterum ergo iis, qui adhuc infantes baptizati sunt, securior utique est gratiæ per baptismum *consecutio*, quam foisset ejusdem dilatio: quippe cum in hac perdendæ, neque jam amplius recuperandæ salutis, periculum sit: in baptizatis gratia *difficiliter* amittatur, et amissa saltim per Pœnitentiam reparari queat.

Integra, i. e. per baptismum obtenta integre, et sine contaminatione deinceps servata.

De salute. Qui autem perseveraverit usque in finem, salvus erit Matth. X, 22.

Notæ ad Caput XIX.

Præstat. Initio Ecclesiæ nullum tempus baptismi præstitutum erat. *Primum omnes docebant* (ait auctor *Comm. in Epist. ad Eph. c. IV*) *et omnes baptizabant, et quibuscumque diebus vel temporibus esset occasio. Nec enim PHILIPPI* (Act. cap. VIII) *tempus quæsit, aut diem quo eunuchum baptizaret. Neque PAULUS et SILAS* (ib. IX, 10) *tempus distulerunt, quo custodem carceris baptizabant cum omnibus ejus. Neque PETRUS diem quæsit, quando Cornelium* (Act. X, 47 et seqq.) *cum omni domo ejus baptizavit. Ut ergo cresceret plebs, et multiplicaretur, omnibus inter initia concessum est, et evangelizare, et baptizare, etc. At ubi autem omnia loca circumplexa est Ecclesia . . . cepit alio ordine et providentia gubernari Ecclesia. Hinc ergo est, unde nunc neque diaconi in populo prædicant, neque clerici vel laici baptizant, neque quocumque die credentes tinguntur, nisi ægri.* Itaque ex his videmus, non mirum esse, quod etiam passim in aliis rebus disciplina, quæ apostolicis temporibus fuerat, atque ab ipsis Apostolis ordinata, tuncque usurpata, in plerisque tamen (scilicet quibus *præceptum divinum* non annexum erat) successu temporum ab Ecclesia commutata, aut aliorum insuper ordinationum accessione aucta fuerint, temporum scilicet aliarumque circumstantiarum rationibus varie sapienterque accommodata, semper tamen iis, quæ ad substantiam sacramentorum, utpote quæ longe altioris, prorsusque divinæ institutionis esse noscuntur, inconcusse retentis.

Sed, ut ad nostrum argumentum revertamur, jam

ab antiquissimis temporibus obtinuit, ut solemnibus baptismus PASCHÆ et PENTECOSTES temporibus celebraretur: quam observationem ab ipsis usque apostolicis temporibus profectam fuisse, sanctus Siricius, et sanctus Gregorius M. summi pontifices, testantur. Et prior quidem in *epist. ad Himmerium Tarraconensem episcopum, omnium Ecclesiarum consuetudinem allegat*; posterior vero in *ep. 156 ad episcopos Siciliae*, tanquam regulam ab apostolis institutam et continua successione in Ecclesia traditam, ponit. Duravit autem hic tam late patens usus, teste Theophylacto, *Com. in Luc. X*, ferme usque ad fin. *Sæc. XI*, tandemque penitus abrogatus, baptismum in arbitrio ministrantium posuit, ut *quandocumque* illis rationabili ex causa visum esset, eundemque impertirentur: quæ consuetudo tandem etiam apud Græcos, et multis quidem abhinc sæculis, invaluit.

Passio Domini. Existimavit noster in *l. adv. Jud. c. 10*, PASCHA Græcæ originis esse, deductum a Græcorum *πάσχα*, *patior*: qua in re præeuntem habuit S. *Irenæum l. IV adv. Jud. c. 23*, et nonnullos sequaces, præsertim Lactantium in *l. IV Instit. c. 26*, ubi ita ait: *Immolatio pecudis (agni paschalis) ab iis ipsis, qui faciunt, PASCHA nominatur, ἀπό τοῦ πάσχειν, quia PASSIONIS figura est, etc.* At in hoc nominis etymo illos vehementer deceptos fuisse, et Hebræis hanc vocem asserendam nemo dubitat. Est enim *Exod. XII, 12*, פֶּסַח (PESACH) a Rad. פָּסַח atque inde Chaldæi suum נִסְפַּח (NISPAH) suffligendo, ut frequenter solent, fecerunt נִפְּסַח, PISCHA vel PASCHA, quam vocem etiam LXX adoperantur, ponentes *πάσχα*, maxime quod ejusdem terminatio græca sit, in gen. per *ατος* flectenda. Vulgatus autem noster PHASE posuit, quoniam Latini litteræ gutturalis Π asperitas parum grata est; unde idem Vulgatus etiam in aliis nominibus propriis, præsertim dissyllabis, illud passim detruncavit, ut pro נֹחַ NOACH, תֹּרַח THORACH, קֹרַח CORACH, posuit *Noe, Thare, Chore, etc.*

Porro autem *pesach, phase, vel pascha*, TRANSITUM significant: unde etiam Aquila *pascha* vertit *ὑπερβασις*, *transgressionem*, vel *transcensum*, Symmachus vero *ὑπερπάσσειν*, *propugnationem*: nemo autem interpretum Græcorum *Passionem* vertit. Et denique Latini noster *Exod. XII, 12*, ita interpretatur: *Est enim PHASE (id est TRANSITUS) Domini, in cujus memoriam, scilicet Angeli primogenita Ægypti percipientis, et solas domos Hebræorum intactas transeuntis, seu prætereuntis, annum ab Hebræis Pascha celebrandum erat.*

Tingimur. Baptismus Christi omnem suam efficaciam a *Passione* ejusdem habere, jam *cap. XVI, Not. Baptismus, 1188 A*, ostendimus. Vide etiam *cap. XI, Not. Resurrectionem, 1178 B*. — *Sine resurrectione*. *Ibid.*

Interpretabitur. Passive hic accipitur, ut apud Auctorem ad *Herennium, l. II*.

Pentecoste. Πεντηκοστή (subaudi *ἡμέρα*) significat *Diem quinquagesimum*. Nempe ab altero die sabbati (*Lev., XXIII, 15*), seu a secunda die azymorum numeranda: erant 7 hebdomadae, quæ faciunt 49 dies: die autem quinquagesima celebrandum erat פֶּסַח שבועות *FESTUM HEBDOMADARUM*, quod in nostra Ecclesia dicitur *FESTUM PENTECOSTES*; et sicut olim a Judæis celebrabatur in memoriam Legis, in monte Sinai Moysi datae (quod quinquagesima a Festo Paschatis, seu Exitu ab Ægypto, factum creditur, *Exod., XIX, 1 et 11*), ita nunc etiam in Ecclesia nostra celebratur Festum Pentecostes, id est quinquagesimus dies a Festo Paschatis, in memoriam Spiritus S. super Apostolos in *linguis igneis* descendentis. *Act., II, 1, etc.*

Igitur quoniam Baptismus, Spiritus S. in columbæ specie in Christum, in Jordane baptizatum, descendit, ac singulariter aquas sanctificantis (vide supra *cap. X, Not. nu.*) opus est, non mirum, etiam Pentecostes, non minus ac Paschatis tempus Baptismo solemniter conferendo a primitiva Ecclesia destinatum fuisse. Atque hanc regulam (ait Siricius Papa, supra in *Not. Præstat*, laudatus) omnes teneant sacer-

doles, qui nolunt ab Apostolica PETRE, super quam Christus universalem construxit Ecclesiam, soliditate divelli.

Cæterum, quoniam hæc res meræ disciplinae erat, nil mirum, etiam post Siricii tempora, aliam aliam consuetudinem servatam et in Die NATALI DOMINI, qua Clodovæum, primum Francorum regem, baptizatum fuisse, Avitus, Ep. Viennensis, in sua ad eundem Epist. testatur; aut in EPIPHANIA Domini (propterea quod hac die Christus ipse a S. Joanne baptizatus fuerit), rursusque aliis in locis in Festo S. JOANNIS BAPTISTÆ, similem ob causam: quin et in *Nataliis Apostolorum ac Martyrum*, non sine Ecclesiæ Romanæ contranisu, administratum fuisse, donec tandem, temporibus nimirum ita ferentibus, hæc in re quibuslibet Ecclesiis sua libertas data fuerat, attamen benedictione Fontis Baptismalis ad SABBATUM SANCTUM Paschatis, et VIGILIAM PENTECOSTES, ex usu totius ferme Ecclesiæ adstricta. Sed hæc de re latius videri possunt Martene de *Rit. Eccl., l. I, c. 1, art. 1*; Juenin de *Bapt. Q, X, c. 2*, aliique passim.

Aquis. Ut, scilicet solemniter antea sint benedictæ (*cap. IV, not. Invocato Deo*) semperque paratæ, ad Baptismus ex ordine cunctis administrandum.

Spatium est. Inde videtur recte colligi, toto illo intermedio tempore, a Paschate nimirum usque ad *Pentecosten*, Baptismus olim administrari consuevisse; quod sic intelligendum reor, quod in Paschate et Pentecoste solemniter conferretur, tempore autem intermedio iis duntaxat, qui prius impedimento, ex gr. morbo, etc., detinebantur, aut alia causa absentes essent, aut etiam infantes, intermedio illo tempore nati, etc., abluerentur.

Frequentata est, seu annua illius memoria, crebra et vivaciori recordatione celebrata.

Dedicata, i. e. consecrata, aut religioso cultu inter hymnos, orationes, gratiarum actiones, etc., celebrata. Ex hæcenus autem dictis clare perspicimus, Festa PASCHATIS et PENTECOSTES ab ipsis Apostolis instituta fuisse, sub aliis autem, quam apud Hebræos, ritibus, aliisque, tanquam rerum scilicet præteritarum, symbolis; et Pascha quidem in memoriam RESURRECTIONIS Christi, nos a morte peccati ad vitam gratiæ resuscitantis: Pentecoste vero, in commemorationem SPIRITUS SANCTI, super Apostolos in Ecclesiam primitus effusi, celebranda.

Adventus. De secundo Adventu Domini, quo veniet *judicare vivos et mortuos*, id est intelligendum.

Subostensa. Id est nonnihil obscurius, ac velut *remotius ostensa*.

Recuperato. Aliqui *reciperato* malunt, quod a *recipiendo* dictum est. Sed hanc grammaticorum litem sub iudice relinquere præstat. Sufficit hic ASCENSIONEM CHRISTI, seu ejusdem in cælos *receptionem*, significari.

In *Pentecoste*. Hoc Nomen nostro etiam totum complexum 50 dierum inter Pascha et Pentecosten significat, ideoque in *l. de Idol., c. 14*, inquit: *Exerce singulas solemnitates nationum, et in ordinem texe, Pentecosten implere non poterunt*. Et hoc sensu etiam hic intelligendus videtur; non enim Christus in *Pentecoste*, si diem intelligas, cælos conscendit, at vero intermedio illo tempore, scilicet die quadragesima post Resurrectionem.

Cæterum diem iudicii in Pentecoste futurum, Tertulliani conjectura est, verbis *Act., I, 11, supr. cit.*, infirmè nixa; nam ibi solum dicitur QUEMADMODUM, ubi *modus veniendi*, non *tempus significatur*. Sicut enim in gloria ascendit, et *nubes suscepit eum* (*Act., I, 9*), sic olim *videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa et majestate* (*Matth., XXIV, 30*). Sed quid de illa determinanda laboremus, de qua nemo scit, neque Angeli cælorum, nisi solus Pater (*Ibid., v. 36*).

Festo. *Jerem., XXXI, 8*, ubi Septuaginta addunt *ἐν ἡμέρῃ paschæ*, in solemnitate *Phase*, seu *Paschæ*; quæ voces in Hebræo textu, et ab omnibus aliis Græcis (ut notat ipse S. Hier. *Comm. in Jerem.*

h. l.) proindeque etiam in Vulgata nostra Latina ab-
sunt, neque etiam ulla *Esdrae*, aut *Nehemiae*, alterius-
ve Scriptoris sacri testimonio constat, Judaeos ex
captivitate Babylonica, ut olim ex servitute Aegypti,
in festo *Paschae* reversos fuisse; de quo tamen reditu
ex Babylone hic *Jeremiæ* sermo est. Quare illud *LXX*
Senum additamentum solum mysticæ ejusdem si-
gnificationis gratia accessisse videtur, in Christi uti-
que *Paschate* et *Passione* verificatum, etc.

Festus. Dicta enim fuit SOLEMNITAS HEBDOMADARUM,
ut supra *Not. Pentecoste*.

Nilil refert. Tempus enim effectui Baptismi,
seu gratiæ, nihil addit, nihil demit, neque plus gratiæ
adipiscitur, qui in die festo, quam qui quocumque alio,
Baptismum consequitur. *Tempus aliud alii accommo-*
datum: somni proprium, aliud vigiliæ, belli item et pa-
cis. *Baptismi tempus tota hominis vita est*, ait S. Ba-
sil., *Hom. 13, de Exhortat. ad Bapt.*

Notæ ad Caput XX.

Crebris. Adulti nonnisi tunc demum (extra
casum scilicet urgentis necessitatis) ad Baptis-
mum admittebantur, cum antea per varia pietatis,
ac præcipue pœnitentiæ opera, in Catechumenatu
suo (erat hoc tempus probationis, ac velut quidam
ante Baptismum novitiatus) se dignos cœlesti hoc
munere exhibuissent, necnon futuræ suæ in acce-
pta semel gratiæ perseverantiæ magnam spem fecis-
sent. De Catechumenis autem, eorumque classibus
jam in *L. de Præscr.*, cap. *XLI*, diximus. quæ
hic repetere non vacat. Liebat autem Catechu-
menis intra Ecclesiam, ac cum reliquis orare, ibi-
que coram deo suum Baptismi flagrans desiderium
explicare, etc. Tum vero dimittebantur ex Ecclesia,
Diacono, ut in *L. VIII Constit. Apost.*, c. 3 (quorum
non S. Clemens, a tamen alius antiquissimus Author
est) perhibetur, pro ipsis Deum orante: *Dominus*
clementer exaudiat obsecrationes et preces ipsorum, et
recipiens eorum supplicationes tribuat eis auxilium, et
concedat petitionem cordis ipsorum ad utilitatem, etc.

Jejuniis. Ita rursus Author *Constitut. Apost.*
I. VII, 23, habet: *Ante Baptismum JEJUNET, qui*
baptizandus est. Et infra: *Qui vero in ejus (Christi)*
mortem initiatur (consepeliendus ei in Baptismo) pri-
imum JEJUNARE debet, et postea baptizari. Et S. Aug.
in *L. de Fide et oper.*, c. 6, ait: *Sine dubio ad Ba-*
baptismum non admitterentur, si per ipsos dies, quibus,
eamdem gratiam percepturi, abstinentia, JEJUNUS, exor-
cismisque purgantur, etc. Sed et *Conc. Carthag. IV*,
Can. 85, statuit: *Baptizandi diu abstinentia vini et*
carnium, et manus impositione crebra examinati, Ba-
baptismum recipiant. Quanto enim corpus, jejuniis at-
tenuatum, magis constringitur, tanto anima amplius
dilatatur, capacioque evadit, ad gratiam Baptismi
eo copiosius recipiendam.

Geniculatibus. *Geniculatones* sunt, quas Græci
γονυπετίας vel *γονυκλισίας*, genuflexiones, appellant,
jam antiquissimis temporibus in oratione adhiberi
solitæ. Unde in *L. de Cor. mil.* c. 3. *Noster de geni-*
culis adorare dicit. Et in *L. ad Scap.*, c. 4, ait: *Quando non geniculatibus, et jejunatibus nostris,*
eiam siccitates sunt depulsæ? etc.

Est ergo *geniculatio* signum reverentiæ, *submissio-*
nis, aut *adorationis*; atque sic S. PETRUS, resuscitaturus
Tabitham, ponens genua oravit. *Act.*, *IX*, 40.
S. PAULUS, Mileto discessurus, *positis genibus oravit*
cum omnibus, etc. (*Act.*, *XX*, 36). Idemque in *Ep. ad*
Ephes., *III*, 14, ait: *Hujus rei gratia flecto genua mea*
ad Patrem Domini nostri Jesu Christi. Quin et in *Veteri*
Testam. inter orationes flectebantur genua. Nam
et SALOMON in dedicatione templi prolixam illam ora-
tionem *III Reg. 8*, peragens, *utrumque genu in terram*
fixerat (*Ib.*, v. 54). Et DANIEL, *VI*, 10, *orans flectebat*
genua sua, et adorabat, confitebaturque coram Deo
suo, sicut et ante facere consueverat. Sic et *ESDRAS*,
(*IX*, 5) de se ipso dixit: *Curvavi genua mea, et ex-*
pandi manus meas ad Dominum. Sic et illi in *Novo*
Testam. qui gratiam sanationis petaturi ad Christum

A *accedebant, genu flexu rogabant, ut Matth.*, *XVII*,
40, accessit ad eum homo γονυπετών αὐτόν, genuibus
evolvens ante eum, etc. Et Marci (*I*, 40), *Accessit ad*
eum leprosus, deprecans eum, et γονυπετών αὐτόν, genu
flexo, dicit ei, etc. Et sic alii alibi. Quid vero, quod
Christus ipse in monte Oliveti (*Luc.*, *XXII*, 41) *θεῖς*
τὰ γόνατα προσήγειτο, positus genibus orabat? Et hic
est, quem DEUS exaltavit... ut in *Nomine* *JESU* πάν
γόνυ κάμψη, omne genu flectatur, etc. (*Philipp.*,
II, 10).

Maxime igitur convenit, etiam baptizandos in genua
procumbere, et DEUM orare pro tam illustri dono,
per quod, cum antea in peccatum lapsi fuissent, de-
nuo erigantur ad salutem; namque, ut Author *QQ.*
ad Orthodox. in *Resp. ad Q. 115*, ait: *γονυκλισία σύμ-*
βολόν ἐστι τῆς ἐν ταῖς ἀμαρτίαις πτώσεως. Genuum flexio
signum est lapsus in peccata.

Pervigiliis. *Pervigilium*, Græcis *πικνοχημῆς*, pro-
prie loquendo, est longius durans, ac per totam
noctem, vel saltem magnam ejus partem, protracta
vigilia; cum alias *vigilia* simpliciter dicta, sit somni
etiam per brevius tempus repressio. Utriusque dis-
crimen accurate notavit *Martialis*, *I. V, Epig. 70*:

Nam *vigilare* leve est, *pervigilare* grave.

Unde et *Arnob.*, *I. IV Instit.*, inquit: *Quibus san-*
cta illa pervigilia consecrata sunt, et pannychismi gra-
ves, etc.

Minime autem hic nobis sermo est de gentiliū per-
vigiliis, de quibus *Cic.*, *I. II de LL.*, ait: *Novos Deos,*
et in his colendis pervigilationes, sic Aristophanes
vexat, etc. De his etiam *Tacitus* (*I. V Annal.*, c. 44)
loquitur: *Lectisternia et pervigilia celebrare semi-*
na, quibus mariti erant. Sed apage ista, cum maxi-
mis plerumque obscœnitatibus conjuncta! nobis enim
de longe sanctioribus pervigiliis agendum est, jam in
prima Ecclesia, ut satis vel ex ipso *Tertulliano* nostro
discimus, frequentatis. Erant autem hæc *pervigilia*
aut *publica*, quæ ab integro ejuslibet Ecclesiæ cœtu,
aut *privata*, quæ a singulis domi suæ celebrabantur.
Illa singulis festis solemnioribus, atque *Martyrum*
etiam memoriis, præmittebantur: hæc inter privata
pœnitentium opera erant, præsertim, et frequentius,
a baptizandis suscipienda: unde S. *Greg. Naz. Orat.*
in *S. Lavacr.* ita Catechumenum instruit: *Bona tibi*
auxilia erunt ad ea, quæ desideras, consequenda, vigi-
lia, jejunia, chameunice (humi dormitiones) oratio-
nes, lachrymæ, ærummæ, indigentium opitulatio, etc.
Atque his *vigiliis* in Antiqua Ecclesia semper *jejunia*
innectebantur, postea autem, ob subreptentes abusus
abrogatis vigiliis, una cum solo eorundem nomine,
jejunia retenta fuere.

Delictorum. Sicut peccata nulli hominum in hæc
providentia remittuntur, absque prævia eorum per
actum quemdam pœnitentiæ retractatione, ita et
adultis ad remissionem peccatorum actualium, quam
Baptismus præstabat, adeoque ad hunc ipsum *fruc-*
tuose suscipiendum, necessarii erant actus quidam
pœnitentiæ, et quidem exteriori quodam signo mani-
festati, publica videlicet peccatorum confessione; ita
enim antiquissima quoque monumenta testantur. Sic
enim S. *Justin. M. in Dial. cum Tryph.* p. m. 177,
dicit, etiam in antiquo Testam. ablutiones non pro-
fuisse, nisi antea pœnitentibus, ita inquit: *τοῦτο*
ἐκεῖνο πάλαι τὸ σωτήριον λουτρὸν ἦν ὃ εἶπετο τοῖς μετανοή-
κοῦσιν, i. e. Hoc illud olim salutare lavacrum erat,
quod consequebatur eos qui pœnitentiam agebant. Et
cum istud *Isaiæ* prolixo testimonio confirmasset, sub-
jungit: *τοῦτ' ἐκεῖνο τὸ βάπτισμα, τὸ μόνον καθαρῶσαι τοὺς*
μετανοήσαντας δύναμιον, hoc est illud Baptisma, quod
solum pœnitentes purificare potest. Quanto autem id
rectius ad Baptismum nostrum *Apol. II* requirit,
p. m. 73, ita inquit: *Εὐχεσθαί τε καὶ αἰτεῖν νηστεύου-*
τες παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἁρεσιν διδάσκονται
ἡμῶν συνευχαριστῶν, καὶ συνηστεύοντων αὐτοῖς. Ἐπειτα ἄγου-
ται ὑπ' ἡμῶν ἐνθα ὕδωρ ἐστὶ, κ. τ. λ. Orare autem et petere
jejunantes a deo præcedentium peccatorum remissio-

perce vacaret, facile integras corollas necere possem.

VI. Ceterum ex sola et quacumque styli discordantia, nisi aliorum, et graviorum quidem, argumentorum adminicula concurrant, vix authorem suspectum fieri, ne dicam, aliquid contra eundem decerni posse, pridem sensere alii optimæ notæ Critici, ex quibus vel unum adduco *Guilielmum Caveum*, qui in *Hist. suæ Liter. Prolegomenis Sect. IV, n. 64.* tum demum *ὑποθέσει* seu suppositionis, argumentum præberi ait, *si stylus, totiusque orationis contextus, sit longe diversus ab eo dicendi caractere, quo in genuinis suis usus est auctor.* Atquin vero adeo non longe diversum quivis legens deprehendet, ut potius præter paucas quasdam phrases, paulo excitatiores, et in aliis Tertulliani scriptis vix occurrentes, Afrum illud, ac concisum eloquii genus, uni ferme Tertulliano proprium, illa deinde styli velut quædam majestas, sensuumque in singulis prope verbis ubertas, illa grandis eloquentia, quæ, utut dura sit, nescio quomodo tamen lectorem vel invitum ad se rapere potest, non minus in hoc libro triumphet: ut nil dicam de aliis phrasibus, ex aliis ejusdem libris tam sedulo expressis, quas suis locis studio e annotabo.

VII. Fatetur dein ipse *Beatus Rhenanus, authorem hujus libri verbis et figuris iisdem uti, et quisquis fuerit, ejus indubie esse sæculi, et Tertulliani studiosissimum*; quidni vero TERTULLIANUM ipsum? quis enim alius styli ejus, certe *singularem*, et vix a quopiam imitabilem, tam scite expresserit, ut apud *S. Pacianum*, Sæc. IV. scriptorem, omnesque alios per plusquam XI Sæcula ad *Erasmum* usque, pro ipso Tertulliano fecellerit, et nulli unquam ex styli diversitate quidpiam de alio Libri hujus authore suboluerit?

VIII. Tandem ergo ex illa qualicumque demum styli discordantia plus argui non posse censemus, quam Tertullianum, cum adhuc vegetiori esset ætate vivaciorique ingenio, hanc scriptionem suscepisse. Solent enim ingenia ejusmodi fervida ac agilia, instar apum per varios flores circumvolitare, atque ex alienis etiam rebus allegorias et metaphoras exsugere, suumque in alvear comportare, etc. Solet item ætate sensim proveciori subsidere stylus, temperatiorque et robustior fieri. Sic quoque ipse Oratorum Princeps TULLIUS Orationes suas pro *P. Quinctio*, et *Roscio Amerino* (quarum priorem, omniumque primam, annos, ut *A. Gell. Noct. Attic. lib. XV: cap. 28.* perhibet, natus 26, alteram mox anno seq. in judicio dixerat) floridis ejusmodi elegantiss, posteriorem præsertim, nonnihil intemperantius conspersisse (nimirum a *Malone*, ultimo magistro suo ab hac sermonis ubertate frustra cohibito illius tam vivido florentique ingenio) quibusdam videtur, ab aliis vero laudatur etiam; nam adultiori sensim ætate, sponteque decido hoc florum ornatu in fructus eo constantiores maturescebat, atque velut consolidabatur virilior deinceps eloquentiæ gravitas ac majestas.

IX. Et denique haud facile scriptorem quisquam reperiet, qui perpetuo sibi constet, præsertim si non uno continuo opere protraxerit, sed per varias, ne-

que coherentes materias, variis temporibus, annisque ipsis interpolatas, circumduxerit calanum. Est enim quædam suapte natura tristior aut humilior, atque exsucca magis, quæ juvenilis quoque ingenii vigorem satis retundat atque deprimat, et ad quam succulenta cæteroquin virorum eloquentia exarescat: est autem alia rursus materia suavior, amœniorque, et ipsius auctoris genio accommodatior, quæ languidius cæteroquin ingenium satis excitare ac stimulare queat: est denique ita vivax, ac radiosum quidpiam diffusens, quæ scribentem penitus incendere, ac inflammare, quin et ex senectute jamjam cineritiam in consopitos igniculos quandoque suscitare valeat. Sunt deinde alia quoque, scribenti aliunde, ac velut per obliquum, advenientia, quæ tamen ad ejus ingenium, ut ita dicam, alterandum, quandoque multum possunt. Quid mirum igitur, si neque Tertullianus undecumque sibi constet, sed, cum primitus, licet jam adultiori ætate, se ad scribendum contulit, nonnihil alaeriori stylo usus fuerit, deinceps in aliis ejus libris nonnihil magis subsidente, majorique eruditionis apparatu ornatum velut compensante. Sed hæc de *ἡ παρότρ*, quanquam nonnihil prolixius, dicta sunt.

X. Si jam vero TEMPUS ipsum scriptionis, paulo propinquius (quamquam id præcise fieri nequeat) designandum sit, ita opinor, hanc tractationem circa ante A. C. 200, et verisimiliter anno 197, aut fortasse maturius, literis consignatam fuisse, certe autem et hujus, et alterius de Baptismo scripti, tempus haud procul invicem distare.

XI. An vero librum *de Baptismo* huic *de Pœnitentia*, an hunc illi, scribendi ordine, subjunxerit, vix quidquam determinari potest. Verisimilius tamen, mihi quidem videtur, subjunxisse; si enim hunc de Pœnitentia præmisisset, credo, in cap. ultim. de Baptismo, ubi de Pœnitentia Baptismo instar præparationis præmittenda, agit, hujus, ceu jam alibi fusius pertractatæ, nonnullam mentionem facturum fuisse. Certe autem, in ipso libro de Baptismo, ad finem cap. 15, Lectores suos ad alium de eodem tractatum, jam antea græco sermone exaratam, solerter remittit. Quis ergo male videbitur opinari, si materiam hanc de Pœnitentia, quam ad calcem libri de Bapt. nonnihil brevius perstrinxerat, novo consilio, et in peculiari libro ampliorem ejus tractationem postea suscepisse dicatur, et quidem partim in Catechumenorum gratiam, ut hi eo majorem de Baptismi pretio estimationem conciperent, quem intelligerent tam laboriosæ pœnitentiæ operibus comparandum esse? Quidni ergo in his se eo ardentiori deinceps studio exercerent, ut tam largiter propositum Baptismi præmium, ejusque gratiam, eo certius consequerentur, eoque tutius deinceps conservarent?

XII. Denique vero præclarum de hoc libro judicium audiendum est, quod ipse beatus Rhenanus, vir magni judicii, in præmisso ad eundem argumentum tulit, nempe *Commentarium huic esse ejusmodi, ut theologi eum debeant ad unguem ediscere; non negligium, pergit, monumentum est antiquitatis; tam multa*

promissionis FILII sumus. Ib. v. 28.

Peculia. Non temporalia tantum, sed spiritualia maxime, novæ huic vitæ sustentandæ necessaria, aut mire conducentia.

Apertum est vobis. Matth. VII, 10 et seqq. Tandemque ibi Christus subjicit: Si ergo vos, cum mali

A sitis, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis PATER vester, qui in cælis est, dabit bona petentibus se.

Peccatoris. Insigne humilitatis specimen! Quam autem alius a se ipso Tertullianus, deinceps *Montani sui spiritu* (non afflante utique, sed inflante) tumens!

DISSERTATIO,

DE AFFINITATE INTER BAPTISMUM ET POENITENTIAM, SEQUENTIS LIBRI AUTHORE, ET EJUSDEM SCRIPTI TEMPORE.

I. Postquam ergo Tertulliani *Librum de Baptismo* absolvimus, non recto quidem et communi Sacramentorum nostrorum ordine, atamen neque *per saltum*, ad ejusdem *Librum de Pœnitentia*, pariter notis quibusdam illustrandum, deferimur; nam et ipse Author Sacramenta intermedia, *Confirmationem* et *Eucharistiam*, non penitus transiit, sed illam quidem in prioris sui Libri *Cap. VI* et *VII* velut quoddam *Baptismi* complementum, haud perfunctorie tractavit: hanc vero *Cap. XVI* (ut ibi notavimus) saltem leviter attigit.

II. Est autem præterea singularis quædam, vel ipsius necessitatis ratione, inter *Baptismum* et *Pœnitentiam* connexio. Cum enim rerum omnium Creator DEUS Primum Hominem in hoc Universum, ceu patentissimum mare quoddam, effudisset, ac toti humano generi deinceps velut *Archithalassum* dedisset, is vero noxiæ cupiditatis suæ fluctibus abreptus, navim suam in durissimum scopulum *Peccati originalis* allisisset, ac non sui solius, sed nostrum omnium miserimum naufragium fecisset, immensa SALVATORIS nostri BONITAS primam nobis porrexit *tabulam*, BAPTISMUM, qua arrepta in portum salutis denuo emergeremus. At vero cum in ipso hoc portu plurima hominum, novis rursus fluctibus involvendorum, naufragia futura prænosceret, labefactæ nimiumque instabili voluntati nostræ, idem Sacramentorum Institutore Christus secundam post naufragium *tabulam* POENITENTIAM, nobis projecit, qua adjuti denuo in securum litus enataremus. Atque hic quidem ille BAPTISMUS est, quem Conc. Trid. Sess. XIV, *Cap. 2*. LABORIOSUM appellat; in quo sane per ardua Pœnitentiæ opera vehementer elaborandum est, ut delicta non jam alieno aquarum fonte, sed propriis nostris lacrymis eluamus.

III. Itaque sequens Liber priori eo aptius a nobis subjungitur, quod prior ille in ipsam Pœnitentiam, tanquam præparationem Baptismo in adultis necessariam, desierit, hic vero, idonea velut commissura, eandem latius prosequatur, et illam quoque Pœnitentiam, quæ post Baptismum relapsis superest, enucleatius pertractet.

IV. Non una autem inter Baptismum et Pœnitentiam differentia est. 1° quidem ratione *finis*; est enim Baptismus institutus præcipue ad delendum *peccatum originale*, et reliqua in adultis eidem adhærentia; deinde ut per illum homo aggregetur Populo DEI, fiatque membrum Ecclesiæ; neque enim alius ad eandem, quam per hanc Baptismi, omnium Sacra-

mentorum primi, et cum primis necessari, *januam*, ingressus patet. At vero Pœnitentia adhibenda est ad delenda peccata *actualia*, ac præcipue ea, quæ

post Baptismum deinceps commissa sunt. 2° ratione *effectus*; nam in Baptismo una cum *culpa* aufertur quoque omnis *reatus pœnæ*, tam *æternæ*, quam *temporalis*: Pœnitentiæ autem quoad posteriorem hunc, non jam eadem efficacia est: remanet enim pœna temporalis in purgatorio persolvenda, nisi in hac vita pro peccatis plena *satisfactio* per opera pœnitentiæ præstita fuerit. 3° ratione *intrinsicæ suæ naturæ*; Baptismus enim est *regeneratio*, spiritualis nimirum, et secundum *animam*, quæ, sicut generatio *carnalis*, non nisi semel fieri potest; atque ideo Baptismus in eo, qui eundem semel valide suscepit, *reiterari* nequit, hinc velut impresso quodam sigillo, *character* videlicet, obsignatus. At Pœnitentia fit in forma *judicii* in quo homo tanquam *reus*, sui que simul *accusator*, a delictis suis absolvitur. Sicut autem reus post novum quodlibet delictum, atque relapsum, ad tribunal humanum pertrahi potest, ita post Baptismum lapsus, cum semel pœnitentiam egit, eadem, cum denuo relapsus fuerit, toties eidem iteranda est, ideoque nunquam character quodam obsignatur, quoniam nec misericordia DEI deinceps eidem occluditur. 4° ratione *necessitatis*; Baptismus enim omnibus hominibus, etiam *parvulis* (qui tamen non nisi *peccato originali* coinquinati sunt) ad salutem necessarius est: pœnitentia vero solis *adultis*, qui peccatis propria voluntate, seu ante, seu post Baptismum commissis, obnoxii sunt; nec de *peccato originali* vera ac proprie dicta pœnitentia, sed non nisi in latiori sensu, cujuslibet nimirum displicentiæ

ac detestationis mali præteriti, agi potest. Consulto autem prætereo alias differentias; cum impræsentiarum de Sacramento Pœnitentiæ abstrahere animus sit.

V. Nunc ad AUTHOREM hujus Libri veniendum est: quem quidem Tertullianum esse, nemo neque olim dubitavit, neque nunc dubitat. Unus erat Erasmus Roterodamus, eundem Tertulliano detrahere conatus, quem non nisi *Beatus Rhenanus* secutus est, uterque uni huic argumento, satis utique imbecilli, innixus, *styli diversitati*. Atque hunc quidem non nego in hoc libro paulo *floridiorem* esse, sed non magna a reliquorum, etiam quos extrema ferme ætate scripsit, diversitate, et solum in quibusdam *allegoriis* ac *metaphoris* paulo illustrioribus sita. Quod si vero similes flosculos ex aliis ejusdem areolis decer-

hic accipi, aut pro beneficio.

Exponent. Seu velut ad stateram ponderant.

Tenerent. Non parantes sibi materiam, toties et tandem pœnitendi.

Saluti. Quæ secundum Deum tristitia est, Pœnitentiam in salutem stabilem operatur. II. Cor. VII, 10.

Auspicata. Etiam alibi hoc verbo *auspicio* passive utitur Noster, ut in *l. de Pat. c. 5.* ait: *Palam cum sit, impatientiam cum malitia, aut malitiam ab impatientia auspiciatam.* Et in *l. de Cor. Mil. c. 4:* *Ibidem gravissimas penulas posuit, relevari auspiciatus.* *Auspiciari* est autem proprie *aves spicere* (sic enim veteres dicebant pro *aspicere*) cum ex earumdem *volatu, cantu, aut pastu* *auspicabantur*, seu *auspicia* capiebant, nihil enim nisi *consultis avibus* aggredi solebant, tum demum *auspicato* ac *feliciter*, *bovisque auspiciis* et *avibus* se negotium suum incœpisse rati.

Invenitur quoque apud veteres activum *auspicio*, ut apud Plantam in *Persa:* *Ego auspiciavi hunc diem:* et in *Catonem de Consul. sno:* *Postquam auspiciavi, et exercitum,* etc. Sed utique nimis sum in his tricis grammaticis.

Dote. Paradisum cœteraque dona temporalia, Adamo collata, intelligit.

Maturavisset, i. e. se *mature*, seu *tempestive*, ac congruo tempore recepisset Deus. Inter *maturare* et *properare*, seu *accelerare* interesse videtur, quod istud meram *celeritatem*, illud vero *celeritatem cum consilio* significet. Itaque nulla *celeritati mora*, at *maturationi* admixta est. Sic etiam nocet quandoque *celeritas*, nunquam *maturatio*; unde illa *Augusti Cæsaris* Græca vox erat: ΣΠΕΤΑΕ ΒΡΑΔΕΩΣ, *FESTINA LENTE.* Nimirum *maturare* velut ex duobus, alias inter se adversis, coalescere putabat, *industriæ celeritate*, et *diligentiæ tarditate*; quæ utraque si rite attemperata fuerit, *maturum* esse negotium dicimus, jamque *tempestive* fieri. Sic etiam fructus nimirum *celeris*, *naturaque* velut *properante* protrusos, *præcoces* dicimus, raro *sapidos*, atque *durantes*: qui vero *lenioribus*, quam par esset, incrementis crescant, rarius *maturescunt*, sed *plerumque cruda* manent, nec usui au ostii apti sunt.

Propterea vero non nego, *maturare* aliquando pro *properare* ac *celeriter* agere, accipi. Adduci hic meretur elegans illa sententia, quam S. Cypr. in *Ep. ad Donatum* habet: *Accipe, quod sentitur, antequam discitur, nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur.*

Dedicavit. De hoc verbo vide *l. de Bapt. c. XIX.* not. *Dedicata.* Pierumque autem Noster hoc verbo utitur, cum novam quamdam rem significare vult, ut in *Apol. c. 12,* ait: *In patibulo primum corpus Dei vestri dedicatur;* et in *l. de Anim. c. 19.* de infante recens nato: *Omnes, inquit, simul dedicans sensus, et luce visum, et sono auditum,* etc. Item in *l. de Resurr. carn. c. 11,* A Deo universitatem (mundum huic) *dedicatam* dicit. Videtur ergo in his et similibus pro *initiare* accipi; quo sensu ait, Deum in *semetipso pœnitentiam*, nobis velut in exemplum, *dedicasse.*

Cæterum *pœnitere* de Deo, ut alia ejusmodi affectuum humanorum propria, ἀποστροφή dicitur. In hominibus (ait S. August. *l. II. ad Simpl. q. 2.*) *opus pœnitendi est, cum reperitur voluntas mutanda: sed in homine cum dolore animi est; reprehendit enim in se, quod temere fecit. Auferamus ergo ista, pergit, quæ de humana infirmitate, atque ignorantia veniunt, et remaneat solum VELLE, ut non ita sit aliquid, quemadmodum erat; sic potest intimari menti nostræ, qua regula intelligatur, quod pœniteat DEUM.* Cum enim pœnitere dicitur, vult non esse aliquid, sicut fecerat, ut esset; sed tamen id, cum esset, ita esse debebat, et cum ita esse jam non sinitur, jam non debet ita esse, perpetuo quodam et tranquillo æquitatis iudicio, quo Deus cuncta mutabilia INCOMMUTABILI VOLUNTATE disponit. Et rursus in *Ps. 151:* *Cum mutat opera sua per incommutabile consilium suum, propter ipsam non consilii,*

A *sed operis mutationem, pœnitere dicitur.* Similia inveniuntur apud eundem in *L. LXXXIII. QQ. q. 52* et apud auctorem *L. de essentia Divinit.* inter opera S. Aug.

Irarum. Enimvero irascitur Deus quoque: minime vero sicut homo. *Ira hominis* (rursus ad S. Aug. *l. II. ad Simpl. q. cit.*) *turbulenta est: ira vero Dei, illo in TRANQUILLITATE jugiter manente, in creaturam subditam exercet admirabili æquitate iudictam. . . De ira hominis detraho turbulentum motum, ut remaneat vindictæ vigor, atque ita ut nunquam auspicia notitiam illius, quæ appellatur IRA DEI.* Vin' etiam adjugam ea, quæ *l. I. contr. Advers. Legis et Proph. cap. 20.* habet? *Quando Deus pœnitet, NON MUTATUR, et vult: sicut quando irascitur, NON MUTATUR, et vindicat.*

Imagini suæ, i. e. homini ad imaginem non creato. *Gen. I, v. 26.* sqq. Recole, si lubet ea quæ *v. de Bapt. Not. Ad imag. Dei, 1159 a.* sat copiose diximus.

Congregavit. Ut *Exod. 6. v. 7.* *Deus dixit: Annam vos mihi in populum, et ero vester Deus,* etc. Sic et plurimis in locis alibi.

Hortatus est. Illis pleni sunt sacre Historie Libri, præsertim vero Liber *Exodi* et *Judicum* ejusmodi exemplis scatent.

Prophetando. Dativum esse ait *Rhenanus*, idemque esse ac *ad prophetandum.*

Emisit. Emittere vel simpliciter *mittere* Noster significat, vel cum majori emphasi *ex se mittere*, et nomine *sno,* Dei nempe, prophetarent.

Illuminaturus. Ille in die Pentecostes per *linguam* illas *igneas* impletum fuit, *Petro* mox ad confectionem, *Act. 2, v. 17 et 18,* in hæc verba disserente: *Ille est, quod prædictum est per Prophetam Joel: Et erit in novissimis diebus (dicit Dominus), effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filie vestræ,* etc. Hoc ipsum, quod ante prædictum *Joel. 44. vers. 5,* ubi Deus: *Effundam Spiritum meum super semen tuum,* etc. Cæterum *universo orbi illuminare,* et Græca phrasi de promptum videtur, qua in *Canticis Zachariæ. Luc. 1, vers. 79,* habetur: *ἐπιφάνει οὐρανὸς καὶ σκότει καὶ σκιὰ θανάτου καθαρμένοις,* i. e. *ILLUMINARE* (in meum afferre) his, qui in *tenebris* et *umbra mortis* sedent.

Intinctionem, seu *Baptismum pœnitentiæ,* quem prædicabat Joannes in remissionem peccatorum. *Mar. 1, v. 4.*

Destinatam. Nimirum *Gen. 12, v. 3,* ubi Deus ad Abraham: *In te benedicentur universæ cognationes terræ.* Et *Is. 41, v. 8:* *Semen Abraham, amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, . . . et dixi tibi: Servus meus es tu, ego elegi te, et non abjeci te,* etc. Et sæpissime alibi.

Subsignationem, i. e. *subscriptionem,* quæ instar conditionis illi promissioni annexa fuit, ut et populus Israel ad pactum illud servandum pariter se obligaret.

Componeret, pro *disponeret,* aut *adaptaret,* nomen S. Joanne: *Parate viam Domini,* etc. *Mat. 1, v. 3.*

Adpropinquabit. Sic enim *Matth. 3, v. 2,* Joannes ad populum in deserto: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cælorum.*

Error vetus. Peccatum Originale.

Ignorantia. Peccata per *ignorantiam* (nimirum ac culpabilem) commissa.

Verrens. Ac quasi *scopis* (his enim proprie *verrens*) expurgans; ut *Matth. 12, v. 24,* dicitur: *Item eam scopis mundatam.*

Radens. Raduntur eæ maculæ, aut alia, quæ nonnihil profundius insedere; hinc et *barbam radens* dicitur, etc.

Patet. Ad eundem in *Baptismo,* plenius *patet* per subsequentem *Manuum impositionem,* recipiendum.

Libens. Nihil jam in hoc suo hospitio indecorum, quin vero omnia munda, seque digna inveniens.

Causa. Finalis nimirum.

Hæc opera. Opera hic sumitur pro *labore,* et in *l. de Pat. c. 16,* idem Noster: *Hæc patientia est*

docet, tam pie suadet, tam instanter urget rem ecclesiasticæ disciplinæ summopere necessariam, exomologesin, hoc est, actum, et ministerium Pœnitentiæ. Certe autem ut passim ex Tertulliano veteris Ecclesiæ traditiones et disciplinam addiscimus, ita etiam hic, in-

A signi contra novatores nostros utilitate, modum agendæ pœnitentiæ, prout ea primis mox sæculis, et utique ex Apostolica institutione, agi consueverat, pulchre solideque docemur. Sed jam potius ad rem ipsam pergamus.

LIBER DE PŒNITENTIA.

- Caput I. Pœnitentiam de malis tantum, non de bonis operibus, esse oportere.
- II. Veram Pœnitentiam esse, quæ de malis, seu offensis DEI, est.
- III. De omnibus peccatis, seu externis, seu mere internis, pœnitentiam agendam esse.
- IV. Adhortatur ad Pœnitentiam amplectendam, tam necessariam delinquentibus, quam utilem.
- V. Pœnitentiam novis peccatis non obliterandam, neque animo solum, sed ipso quoque opere perficiendam esse.
- VI. Non propterea Catechumenis non opus esse pœnitentia, quod per Baptismum ipsum peccatu denique

delendu sint.

- VII. Post Baptismum lapsis rursus pœnitentiam agendam esse.
- VIII. Toties Pœnitentiam agendam, quoties quis peccaverit, exemplis S. Scripturæ confirmatur.
- B IX. Quid sit Exomologesis, et quæ præcipua ejusdem opera?
- X. Confessionem peccatorum publicam non erubescendam, nec differendam esse.
- XI. Neque corporis incommodis nos ab agenda pœnitentia absterri oportere.
- XII. Adhortatio ad pœnitentiam, propositis exemplis confirmatur.

Notæ ad Caput primum.

Pœnitentiam. Pœnitentia S. Isid., Ep. Hispal., lib. IV. Orig., c. 19, appellata fuit quasi punitia, eo quod ipse homo in se puniat pœnitendo, quod male admisit. Idem ferme ait auctor lib. de Vera et falsa pœnit. (olim S. Augustino adscripti), c. 19, inquit: Pœnitere idem est ac poenam tenere, ut nempe homo semper puniat in se ulciscendo, quod commisit peccando. Græcis dicitur μετανοια, mutatio mentis, seu prioris sententiæ, a μετανοειν, quod est post intelligere, seu post factum sapere. Hoc eodem sensu dicitur quoque μετανοιας, μετανοιας et μεταμελεια.

Hoc genus hominum. Gentiles, eorumque præcipue philosophos hic taxat.

Retro sumus. Nam Tertullianus, gentilibus parentibus ortus, atque in gentilismo educatus, non nisi jam sat grandis natu ad Christiana sacra se contulit, ut in Vita ejus epitome, lib. de Præscript. præmissa, suomet testimonio, ex Apolog., c. 18, deprompto, indicavimus.

Dei lumine. Fide nimirum, quæ supernaturale lumen animæ est.

Natura tenus, i. e., secundum rationis naturalis ductum duntaxat, seu quousque se extendit ipsum lumen intellectui nostro innatum.

Sententiæ prioris. Generalis hæc definitio est, ex philosophia morali petita. Itaque pœnitentiam esse ait motum, alterationem, vel affectum quemdam animi, cum molestia quadam conjunctum, ortumque ex sententiæ, seu opinionis prioris, ex qua quidpiam actum est, aversatione. Cum enim quis jam intelligit, se antea minus recte egisse, itaque etiam detrimentum aliquod vel incommodum incurrisse, in animo deinceps quidam motus exurgit, ex sensu illius molestiæ, seu offensæ ortus. Itaque sententiam suam priorem jam mutat, et retractat, concepta in eandem displicentia et odio quodam, in quo veram rationem pœnitentiæ positam esse, philosophi illi arbitrantur. Atque sic pœnitere (quidam apud A. Gell., lib. XVII Noct. Att., c. 1, sicut) tum dicere solemus, cum quæ ipsi fecimus, aut quæ de nostra voluntate nostroque consilio facta sunt, ea nobis post incipiunt displicere, sententiamque in iis nostram demutamus.

Ratione, seu vera notione, ac definitione.

Auctore. Supple: recte cognoscendo. Et quo-

modo cognoscerent, qui adeo excæcato intellectu erant, ut Divinitatem in sideribus, hominibus, brutis, et vilissimis quibuslibet creaturis, reponerent?

Ordinavit. Omnia enim hæc fecit secundum consilia infinitæ SAPIENTIÆ suæ.

Extraneis, i. e., Extra veri Dei cognitionem positus, ac ab eadem alienis.

C Procellam. De florida hæc allegoria jam in Diss. Interc. diximus.

Deversentur. Hoc quoque verbo utitur in lib. adv. Valentin., c. 50, ubi: Qui deversatus in mundo, etc. At alii codices, et utique melius, diversentur habent. Cæterum utrumlibet a Tertulliano dictum credamus, semper hæc dicitio per conversentur magis latine exponetur.

Expedit. Pro refellere, aut extra dubium collocare.

In ingratiam, seu ingratum, molestum, aut injucundum accidit. Ingratia ergo (obsoleta vox) hic sumitur pro displicentia de facto alterius. Hæc quoque voce mox, cap. 2, utitur. Cæterum geminus huic locus est I. II adv. Marc., cap. 24, ubi ita: Non enim si hominem ex recordatione plurimum delicti, interdum et ex alienius boni operis ingratiæ pœnitet, ideo et Deum proinde.

Irrogatur. Pro adhibetur, vel impenditur, aut imponitur, infertur, etc., ut Plautus in Captiv.

His diem dicam, et irrogabo malitiam.

Et pro dono sua Cicero: Vetant XII Tabulæ, leges privatis hominibus irrogari. Sed et Tacitus I. IV. Annal. c. 10, de Druso ait, exhausto veneno suspitionem auxisse, tanquam sibimet irrogaret mortem, quam patri struxerat. Rursus Cic. pro Rabirio, multa irrogationem dixit. Alii irrogare pro erogare accipiunt, cujus idem ferme eum priori sensus est. De voce erogandi jam in I. de Præscr. Cap. II, Not. In actu, sed alio sensu, diximus. Sed hæc grammaticorum sunt.

Contra, omnino accentu notandum, ut significet e contrario, vel ex adverso.

Notæ ad Caput II.

Rationis. Quippe res Dei ratio, et divino munere nobis data, ut supra Noster dixit.

Merita, i. e. momenta; quo sensu jurisperiti merita causæ dicere solent. Potest etiam pro utilitate

prior ille hujus merum complementum est.

Adjectionem legis. Namque præcepto 6 Decalogi, quo prohibentur adulteria, etc., etiam novum adjecit, quo etiam interna voluntas, licet opere completa non fuerit, culpæ subicitur.

Cominus. Seu actu ipso.

Contaminasset. Omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo, ait Christus *Matthæi*, 5. v. 28.

Administrare, i. e. agere, vel quomocumque ad agendum concurrere.

Expungit. Hæc vox nomihil diligentius expendenda est, qua Noster crebro utitur, et qua, nisi rite intellecta fuerit, subiinde magnas obscuritates creare potest. Imprimis autem notandum, creditores olim nomina suorum debitorum in tabulis cereis stylo quodam descripsisse; cum vero eadem debita exsoluta fuissent, sicque jus creditoris dissolutum, nomina illa aut punctis configere, aut inverso stylo delere, atque sic expungere solitos fuisse. Ex quo latet, ut vox hæc per metaphoram inde ductam, pro implere, ac perficere usurparetur.

Verum exempla jam ex ipsomet Tertulliano nostro proferamus, et imprimis illud, quod in *L. adv. Jud.* c. 11. habet, cæterisque luculentius est: *Neque in dubium deducant, vel negent, quæ scripta proferimus, — ut, quæ post Christum futura præcanebantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim (pergit) dispositio expuncta inveniretur, nisi ille venisset, post quem habebant expungi, quæ nuntiabantur, quæ completa esse etiam probarentur.* Sic et *ibid.* c. 4. habet: *Circumcisionis carnalis, et Legis veteris abolitio expuncta (impleta ac consummata) suis temporibus demonstratur.* Rursusque cap. 9: *Tam intelligitur prophetia renuntiata, quam creditur expuncta, i. e. impleta.* Item *Cap. 12: Non erunt in alium prophetata, quam per quem expuncta consideramus.* Sed et in *Apologet. adv. Gent.* aliquoties recurrit, ut c. 2: *Debito pænæ nocens expungendus est (i. e. debitum illud ab eo implendum est, seu sententia in eum lata executioni mandanda) non eximendus.* Et cap. 15. *libidinem expungi, id est, expleri, seu perfici, ait.* Item cap. 20: *Unum est tempus divinationi, futura præstanti apud homines, si forte distinguitur, dum expungitur, etc.* Et cap. 21. de Christo ait, *qui jam expunctus est (implevit) in humilitate conditionis humanæ.* Nec non c. 35: *Cur enim vota et gaudia Cæsarum casti, et sobrii, et probi expungimus? Denique Cap. 48: Tunc restituatur omne humanum genus ad expungendum, quod in isto ævo boni vel mali meruit.*

Sed de reliquis ejusdem Libris pariter videamus. Sic ergo in *L. de Pat.* c. 14. habet: *Omni patientie speciem adversus omnem diaboli vim expunxit.* Et in *L. de Cor. mil.* c. 1: *Expungebantur in castris milites laudenti; cum enim per numeros suo ordine transirent, donativum accepturi, eo accepto, singulorum nomina vel puncto notabantur, vel penitus expungebantur, vel in quibus illa largitio jam absoluta ac completa esset.* In *L. de Exhort. ad Mart.* c. 6: *Quot a latronibus ferro, ab hostibus etiam cruce, extincti sunt, torti prius, quin et omni contumelia expuncti? i. e. omni contumelia in illis velut consummata.* Et in *L. II adv. Marc.* c. 20: *Suum populum in tempore expeditionis angusto, aliquo solatio tacitæ compensationis expunxit, seu implevit.* Sic in *L. de Orat.* cap. 1. *Evangelium expunctorem totius retro vetustatis appellat, in quo scilicet per Christum impleta, et consummata sunt ea omnia, quæ in Veteri Lege præsignificata.* Tandem etiam in *L. de Idol.* c. 16. ait: *Si nec invocati, nec in sacrificio sit titulus officii et operæ meæ expunctio (id est, exhibitio, et officii impletio), quid tum? etc.* Ubi vides omnia hæc loca ferrie ad eandem significationem redire. Igitur etiam hæc phrasi per voluntatem expungit effectum, voluit dicere, quod ipsa voluntas aliquid efficiendi pro ipso facto jam impleto habeatur, ut contextus ipse demonstrat. Vide etiam de *Præscript. Cap. X.*

A *Saturans. Pro explens ac perficiens. Pro facto cedat, i. e. pro facto habeatur.*

Notæ ad Caput IV.

Spondit. Nullum ergo genus peccati, quantumcumque gravis, a spe veniæ, et fructu pœnitentiæ excludit; quod claro rursus indicio est, Tertullianum, dum hæc scriberet, nondum a Montanis corruptum fuisse. Nullam enim hic, ut in *Libro de Pudicitia, cap. 2.* (tunc jam apertus Montanista) distinctionem facit inter peccata remissibilia et irremissibilia. Et secundum hæc, pergit, differentiam delictorum pœnitentiæ quoque conditio discriminatur. *Alia erit, quæ veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili; alia quæ consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili.* Et sic porro ad examinandas varias peccatorum species descendit. Quanquam hæc de re fortasse alibi pluribus agemus.

Pœnitere, i. e. pœnitentiam agere; nam secundum hæc phrasin Vulgatus noster Interpres pœnitentiæ verbi deponentis sensu bis utitur; nimirum *Matthæi I, 15,* ubi Christus: *Pœnitentini* (Græcus habet μετανοείτε), et *credite Evangelio.* Item *Act., III, 19,* ubi S. Petrus ad populum: *Pœnitentini* (μετανοείτε) et *convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Latini verbo pœnitent, tanquam impersonali, rarius personali, vix unquam eum deponenti utuntur.

Vivo. Formula Dei sæpius ita jurantis per semetipsum.

Præstantiam. Hæc voce in malam partem præstantia utitur, quo sensu nimirum S. Paulus *II Cor., I, 5,* se inter peccatores primum dixit, quasi omnes alios peccatorum suorum gravitate superatorem.

Agnosco. Hæc Tertulliani, adhuc humiliter de se sentientis, non superbi Montanistæ, ac insolentis contra Ecclesiam ipsam insurgentis, vox fuerat.

Fidem, seu fidelitatem in salvando. Atque inde pœnitentia, secunda post naufragium tabula deinceps dicta fuit. Hunc loc. S. Ambr. vel alius author in *Ep. ad Virg. lapsam* pulchre imitatus est. ita eandem alloquens: *Sed tu, quæ jam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste misera fortiter, iakere tanquam NAUFRAGUS TABULÆ.* Sed nec minus S. Hier. in *Ep. VIII ad Demetriadem* itidem de Pœnitentia loquens: *Ille, quasi SECUNDA POST NAUFRAGIUM MISERÆ TABULÆ, etc.* Atque sic deinceps alii SS. Patres hæc phrasin adoptarunt.

Perlevabit. Aliqui Codices *perlavabit* legunt: videtur inepte; an enim, qui fluctibus immersus subsedit, porro perlucendus, aut non potius prolevandus, et extrahendus est?

Protelabit. Protelare est aliquid protelo, seu continuo tractu, promovere aut propellere, ut acipe boves, eidem iugo adstricti, pari et æquabili impulsu procedere solent. Unde etiam torum illud oblongum, quod eos iugo illigat, protelum appellari olim consuevit. Et hinc est illud *Catensis de Re rust. Protelo trahi boves aratrum unum ducunt.* Haud dubium autem est, hanc vocem græcæ originis esse, et quidem, ut *Demetrius* vult, a πρὸ et ἄλτιν, quod est ante et trahere, ductam. Alii vero a πρῆλα, seu πρῆλας, quod est longus, derivant, eo quod protelo longior quædam tractus fiat. Variæ insuper vocis illius sunt translationes, de quibus, si otium, videndi sunt Grammatici.

Inopinata. Tabula enim a naufrago frustra quaeritur, nisi jamjam desperantibus subito se offerat.

Animorum, i. e. voluntatum. An enim id famuli obsequium quis estimabit, quod ab heri sui voluntate discordat?

Per hoc, i. e. propterea. Alii codices pro hoc, seu pro tanta argumenti amplitudine, habent.

Angustiis. Ingenii videlicet, aut temporis, vel quomodolibet prælimitæ descriptionis.

Bonum est. Nobisque utile.

Auscultare. Pro obedire hic accipit. Sed frustra

tio, hæc disciplina, hæc opera cælestis, et vera, etc. Et in *L. de Resurr. carn.* c. 13: *Negent operarum societatem, ut merito possint etiam mercedem negare.*

Honini proficit, i. e. ad profectum ejus conducit, ut in L. de Bapt. Cap. VII.

Ratio ejus, Pœnitentia videlicet.

Discimus. Hoc enim ignorato veram pœnitentiæ rationem ignorari necesse est: Vid. supra Cap. I, ubi: Igitur ignorantes quique Deum, etc.

Injiciatur. Pœnitentiam etiam ad opera bona violenter, ac contra naturam suam, detorquendo, deinceps per illam impedienda.

Et, pro etiam.

Viderit. Formula loquendi passim Nostro frequens; ut Apol. cap. 16, ait: Viderit habitus, dum materiæ qualitas eadem sit; viderit forma, dum idipsum Dei corpus sit, etc. et in L. de Pat. cap. 16: Viderint suam sui. L. de Spect. c. 13: Viderit principalis titulus idololatria, etc. Itaque hæc phrasi plerumque utimur, cum alterum in quoddam discrimen adductum, de eodem cavendo præmonemus, ut rei suæ curam habeat. Sic Cic. in Bruto ait: De hoc tu videris: i. e. hujus rei curam tibi relinquo, ne, si quid secus acciderit, mihi imputes. Et Terentius in Adolph. Ego isthoc videro; quasi diceret: Isthoc mihi curæ erit.

In ingratiæ. Vide Cap. I. Not. Ingratiæ. Quid si vero sententiam sic explicem: «Viderit perversa opinio hominum, aliis utique ingratiæ? etc. Vel si it, quibus benefecimus, displicere nobis, ac ingrati, seu exosi esse incipiunt.»

Pœnitentiam cogit. Sensus esse videtur: «Si etiam ad malefacta pœnitentiam, velut reluctantem, ac contra naturam suam, cogit, adigit, ac detorquet.»

Captatio ejus. Gratiæ captatio est appetitus alienæ gratiæ et benevolentia: sibi conciliandæ, ut alteri placeamus, eique grati, id est, accepti simus. Raro enim reperitur, qui, cum alteri beneficium faciat, aut non placere cupiat, aut non aliquod speret, captetque emolumentum, ad se rediturum. Ita nostrum ubilibet nimiumque amantes sumus.

Mortalis, i. e. temporalis, et aliquando desitura, tam gratia nempe, quam ingratiæ.

Compendii. Seu quæstus et lucri; ut optimi Authores passim habent.

Debitorem, Mercedis nimirum.

Malum, Pœnæ utique.

Remunerator, i. e. retributor.

Sanciat, pro statuat; est autem sancire, aliquid, quod impune violari nequit, constituere.

Præstandam esse. Supremum Jus ejus, per peccata læsum, satisfactione reparando.

*Privatum. Latinius privatum delet, tanquam insigni alias loco obscuritatem afferens: at ego citra offendiculum retineri posse existimo, et privatum hic tanquam proprium intelligo, ut Noster in *L. de Spect. c. 10*, explicatius dicit: quæ privata et propria sunt scenæ, etc. Et Cic. *L. III de Finib.* ait: *Verbis tamen in dicendo quasi privatis utuntur, ac suis.**

*Officium. Quod autem malitiæ officium esse potest, nisi in iis, de quibus in *L. I de Offic. sub iuit.* ait Tullius: *Sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum et malorum finibus officium omne perturbant.* Secutus autem hic Noster potius videtur etymon nominis, de quo S. Ambr. *L. I de Off. cap. 8*, ait: *Officium ab efficiendo dictum putamus, quasi officium, etc., quo sensu etiam malitiæ suum officium est, sed improprie, et non nisi secundum nomen dictum, re vacuum.* Quamquam potius, ut mox sequentia suadent, sic intelligendum putem: «Proprium erga malitiam officium (ut scilicet de malo pœnitentiam) etiam impendit bonitati, seu bonis operibus, ac beneficiis alteri impensis.»*

Negligatur. Vide dicta Cap. I. ad fin.

Notæ ad Caput III.

Spiritus. Anima, seu ejus intellectus.

A Respectus. Velut radiis a Deo, omnis Lucis fonte, in eum emissis.

Præcepta, scilicet cognoscenda.

Deputandum. Inter peccata referendum.

Homo sit. Tanquam ex corpore et anima constans.

Duo unum efficiunt. Sic enim anima conjuncta corpori unam efficit hominem.

Materiarum. Seu partium componentium, quæ totius velut materia sunt.

Dei res. Ut supra, Cap. I, dixit: Res Dei ratio.

Expressa. Formavit enim Deus hominem (id est corpus ejus) de limo terræ. Gen. 2. vers. 7.

Ad flatum ejus. Et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem. Ibid.

Offendit. Non ideo Tertulianus voluit peccata omnia, ut Stoici putabant, paria esse, sed id solum, ex hoc, quod alia carnalia sint, alia spiritualia, seu alia corpore perpetrentur, alia in anima et ejus voluntate sola subsistant, non inde majorem peccati unius præ altero gravitatem dimetiendam esse.

*In judicium. Ignis videlicet æterni; namque judicium hic opponit vitæ, æternæ nimirum. Vide quæ diximus in *L. de Bapt. Cap. X. Not. In judicium.**

Eo. Pro eapropter.

Impendere. Itaque ad pœnitentiam quoque corpus concurrat necesse est, per sensibiles nimirum ac externos actus et afflictiones corporales: anima vero per internum dolorem, etc.

Amborum est. Ut enim actiones dicuntur esse suppositorum, sic nec corpus peccat solum, neque anima sola, sed Homo, qui compositus est ex corpore et anima, in unum suppositum, seu personam, exurgens; huic enim actiones, tam bonæ, quam malæ, imputantur.

Agitur. Scilicet opere quodam externo ac sensibili.

Cogitatur. Merceque intra mentem retinetur.

Contingi habet. Contingi hic non sumitur pro solo sensu tactus, sed aliorum quoque sensuum perceptione. Cæterum contingi habet, pro contingi potest, Hellenismus est; solent enim Græci dicere ex. gr. εἰπεῖν ἔχει, nullus dicere potest.

Neque tenetur. Nullo videlicet sensu attingitur.

Voluntatis delicta. Mere interna scilicet.

Mediocritas. Quæ velut in confiniis posita, ulterius penetrare, ipsamque rei meditullium attingere nequit. Hæc igitur humana mediocritas est, ut solos actus externos (et ne hos quidem semper, satisque tuto) perspicuat, internos vero neque inspicere valeat.

Par non est. Etenim ipse quoque Prætor non judicat de internis.

Sub Deo. Nullo videlicet Dei respectu habito.

Unde, i. e. per quod, et quomocumque demum.

Decernat in judicium. Decernit enim prius in judicium ire, antequam in ipso judicio decernat, feratque sententiam. Aut fortasse judicium hic pro ipsa damnatione, et pœna ignis æterni, accipit, ut supra exemplum occurrit; aut denique cum eo congruit, quod

Cap. seq. initio habetur: Pœnam reus in judicio destinavit.

Origo est. Alias enim nostrum esse censeri, nobisque imputari nequit.

Cum ergo. Subaudi voluntas

Liberatur. Potest hoc intelligi de voluntate, quæ a culpa liberatur, seu absolvitur: vel de ipsa culpa, quæ liberatur, id est, tollitur. Sic etiam liberare promissa dicimur, quando eorum obligationem tollimus, ac evacuamus, eadem implendo.

Intercipit. Quo minus scilicet in opus ipsum exire, et consummari queat; perpetratur enim, ut Festus ait, qui opus ipsum parat, ac perficit. Potissimum autem de malis dicitur; quamquam etiam de bonis nonnunquam dictum inveniamus.

Suum fuerat. Quantum erat in ipsa voluntate efficaciter aliquid volente, jam perficit. Atque hinc, ut Theologi nostri communiter dicunt, actus externus interno novam peccati speciem non superinduct, sed

lectorem hic moneo.

Utilitas servientis. Postponenda ergo utilitas præcepto. Quamquam etiam istud ipsum infinitæ utilitatis ac mercedis multo magis plenum sit, obedisse deo præcipienti etiam nullo utilitatis intuitu.

Revolvis. Seu tecum nimis anxie deliberas; ita enim scrupulosi solent.

Præcipit. Duabus his voculis quid potentius, ac ad nos penitus, ut mandata ejus impleamus subigendos, efficacius esse potest?

Hortatur. An vero hortari (tam populare verbum) majus est, quam PRÆCIPERE? Et vero etiam; quoniam qui præcipit, pro imperio suo facit, qui hortatur, etiam cum præcipit, simul benignus est, urgens quidem, simul autem infirmitati nostræ illud ipsum imperium accomodans, unaque ostendens, se in eo ipso, quod præcepit, nos, ut adimpleatur, adjuvare paratum esse.

Salutem. Istud vero omnino DIVINUM soliusque DEI CLEMENTIE proprium esse potest.

Vivo dicens. Infinita sunt apud Prophetas præcipue ejusmodi loca.

Dejeratione. Pro jurejurando.

Asseveratione, i. e. *promissione,* aut fortasse melius pro *consecutione.*

Notæ ad Caput V.

Resignari. Postquam nimirum poenitentia illa a Deo per gratiam suam ratihabita, et obsignata fuerat, nunquam per nova peccata sigillum illud, expellendo rursus illam gratiam, denuo solvi debere.

Prætextum. Prætextum neutro genere etiam dicit in *L. de Cultu sœm., cap. 9,* ubi ad easdem: *Ne totis habeatis licentiam usurpetis prætexto necessitatis,* etc. Et in *L. adv. Valent., c. 9,* ait: *sub prætexto dilectionis in patrem,* etc.

Segregaris, i. e. ab ea recedis, scilicet ad cognitionem Dei.

Adglutinaris. Eo pertinacior factus, quo minus ignorant.

Timele. Timor enim Domini sicut est initium SAPIENTIÆ (*Psal. CX, 10*), sic poenitentia quoque. Ita enim de hac Concil. Trid. Sess. VI de *Justif., c. 6,* ait: *Disponuntur ad poenitentiam, dum peccatores se esse intelligentes, a JUSTITIE DIVINE timore, quo utiliter concutiuntur, ad considerandam DEI MISERICORDIAM convertuntur,* etc. Et in *Sess. XIV, c. 4,* rursus: *Attritionem, ex poenarum metu conceptam, esse SPIRITUS s. impulsam, quo poenitens adjutus, viam sibi ad justitiam parat.*

Contumacia. Contumaciam hic vocat, *perseverantiam in malo,* qua sensim obrigescit cor. Deique timorem penitus eliminat. Nam (ut *Eccli. XXVII, 4,* dicitur), *si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subvertetur domus tua;* utinam æque facilliter citoque ex miserimis his ruinis restauranda.

Ignorari non licet. Nihil sane elegantius hanc in rem, quam Tertulliani nostri de *Testimonio animæ* libellum, sensuum mole sane ponderosum, leges.

Dei dono. Denuo illud, quod supra *cap. I,* dixerat, respicit: RES DEI RATIO.

Emulo ejus. Infelicem nimisque impudentem simiam Dei voluit dicere. Qualiter autem insidiator hic generis humani jam olim Dei mysteria æmulari nisus fuerit, *L. de Præscr., cap. XL,* leges.

Regressu. Seu relapsu in antiqua peccata.

Malus. Velut *κατ'εφοχλν* sic dictus diabolus, ut apud Græcos *Πονηρός.* Sic etiam in *L. de Pat., c. 11,* ait: *Læta atque diffusa est operatio Mali;* ubi significari diabolum, contextus suadet, et *ib., c. 14,* rursus de eodem: *Disscubatur Malus, quem Job... magna æquanimitate distringeret.* Et sic alibi quoque. Non minus in oratione Dominica, ubi *Matth., VI, 15,* Christus ipse nos inter alia orare docuit: *sed libera nos a malo,* græcus textus habet: *ἀλλά ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ σατανᾶ,* qua voce plerique tum Latini tum Græci Patres diabolum intelligunt.

Periculosum est. Tanquam vix sine legentium

A offensa et scandalo proferendum.

Ædificationem. Opposita hæc est *scandalo;* quod enim istud destruit, illa reparat.

Judicatio. Idem videtur ac *in judicio,* quod nonnisi præmissa seria deliberatione, et re in utramque partem perpensa, fieri oportet.

Poenitentiam. Qua ipsum poenitentia anteactæ jam poenitet.

Actu. Exteriori nimirum, ut supra *cap. III, not. Agitur.*

Fide, i. e. illæso, retentoque Dei metu, et *fidelitate,* ac sine horum præjudicio.

Salvo metu. Amara irrisio!

Patrocinium est. Pertexit hucusque sarcasum illum.

Hypocritarum. Ἵπόκρισις est alias simulatio histrionis, alienæ personæ gestus imitantis; unde ejusmodi histrio ὑποκριτής quoque dicitur. At phrasi S. Scripturæ ille est, qui moribus suis probitatem præ se fert, intus autem et in cute, ut aiunt, nequam est, simulator improbus; de cujusmodi hominibus Poeta:

Qui Curios simulant, et Bacchanalia vivunt.

Tales maxime erant, contra quos Christus *Matth., VII, 15,* nos præmonuit: *Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces;* de quibus plura Evangelistæ.

Notæ ad Caput VI.

Mediocritas, i. e. *mediocre nostrum ingenium,* ut modeste de se sentientes dicere solent. Vide etiam supra *cap. III.*

Ut omnis. Junius omnis hic pro *omneis,* ut veteres pro *omnes* solebant dicere, accipiendum vult. Verum qui omnis ad *τὴν salutis* referendum existimant, alio se Tertulliani loco (*Lib. de Virgin. veland. cap. 8.*) tenentur: *OMNE totum est, et integrum, et nulla sui parte defectum.*

Novitiolis. Catechumenos hic intelligit, recens ad primum gradum admissos, adeoque in fide adhuc imbecilles.

Istis imminet, seu ad eodem destinatum est, atque directum.

Aures rigare. Floridior metaphora de iis, qui ad audiendum Dei verbum in Ecclesiam admissi erant in Auditorum gradu inter Catechumenos constituti, de quibus paulo inferius.

Catuli. Catulus proprie est canis minor seu canicula; quamquam de omnibus brutis (solis autem viviparis), cum adhuc tenera sunt, recte dictum inveniam.

Perfectis, i. e. visu nondum perfecto, sicut nimirum in proverbio est: *Canis festinans cæcos parit catulos.*

Reptant. Hellenismus autem est, ut ex gr. ἀδηλα ἐπνοσι, incerta, seu in incertum (nullibi certa et firma vestigia figentes) reptant. Tale est etiam illud in *L. de Pat., c. 1:* *Qui cæca (pro cæci) vivunt.*

Quidem. Aut subintelligendum se, aut omnino hic interserendum.

Includere, i. e. *concludere,* ac quasi *communire.* Sic enim canes catulos suos intra cubilia sua continere student, ne temere dilapsi, cæcitate sua in aliquod offendiculum incurrant, inde lædendi.

Desiderandi. Eo quod malis suis *dsideriis finem* propediem facturi sint, iisdem in Baptismo renuntiaturi, ac ex veteri in novum transformandi hominem.

Senescere. Apposita ac elegans ad poenitentiam similitudo.

Adulantur, i. e. pomorum *venustati,* quam ex parte adhuc retinere, *adulantur,* in eadem sibi complacendo. Vide *L. de Bapt., cap. III, not. Aut gratia, 1147 v,* et *cap. IX, Aquæ gratia 1171 d.*

In tinctionis, i. e. *Baptismi,* ut alias passim.

Medium tempus. Seu *intermedium,* nempe inter conversionem suam, et ipsum Baptismum, dum scilicet adhuc inter Catechumenos agunt.

Commeatum. Castrensium vox, *veniam* militibus da-

tunc sine scandalo fieri vix poterat; hoc autem sublato, privatim ejusmodi cibis vesci nullatenus prohibitum fuerat; quoniam hi revera ab idolis polluti ac impuritatibus contaminari nunquam poterant. Atque hæc est ipsa S. Pauli doctrina I. Cor. X, 27 et seqq. ita dicentis: *Si quis vocat vos infidelium* (ad epulas nimirum) *et vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum, qui indicavit* (ne is videlicet putet, in idolorum suorum gratiam manducari) *et propter conscientiam: conscientiam autem dico non tuam, sed alterius, ne scilicet scandalo alteri fias, ejusque conscientiam lædas.*

Dubium. Subintelligo id esset, vel videri posset. Nam pristinis temporibus *Apocalypsis S. Joannis* nondum ubique in Ecclesia inter Libros Canonicos, seu indubitatae fidei, recepta erat; cum ipse adhuc *Sæcul. IV* de eadem dubitasset Eusebius I. III, *H. E. c. 55*, credens cum aliis quibusdam, Libri hujus Authorem non Joannem Evangelistam, sed alium quemdam Joannem, cognomento *Theologum*, fuisse. De hoc igitur cum non sat constitisset, quis, aut an Spiritu S. afflatus fuisset, pleræque diu cunctabantur Ecclesie, *Apocalypsin* inter Scripturas Divinas annumerare. Quin vero et *Conc. Laodicenum*, circiter *A. C. 372* habitum, nondum in Canonem suum recipere ausum fuerat, idque primum a *Conc. Carthag. An. 397* factum, postea Innocentio I Papa plenarium demum S. Scripturæ Canonem proponente.

Errando laboraverat. Ovicula nimirum, circummerando lassata.

Relevat, id e. Externat.

Dissimulatio. Videtur hic pro reticentia poni.

Exaggerat. Pro auget.

Notæ ad Caput IX.

Unius. Mox autem antea Cap. VIII, imo jam Cap. V. nonnisi unius post Baptismum poenitentia ab Ecclesia indultæ, meminit Tertullianus, ulteriorem districte excludens: quod cum hoc loco rursus inculcet, nonnihil id accuratius, pro instituti tamen nostri modulo, expendendum videtur.

Sane autem nemo existimet, aut Tertulliani duntaxat temporibus, aut in solis Ecclesiis Africanis, hanc disciplinæ severitatem viguisse. Imprimis enim S. AUGUSTINUS, magnum illud non Africanæ tantum, sed totius ECCLESIE LUMEN, in *Ep. 54 ad Macedoniam*, inquit: *Quamvis eis* (de his autem loquitur, qui, ut paulo ante ait, etiam post actam poenitentiam, post Altaris reconciliationem, vel similia, vel graviora, committunt) *in Ecclesia locus humillimæ poenitentia non concedatur, Deus tamen super eos suæ patientiæ non obliviscitur. Rursusque paulo inferius: Quamvis caute salubriterque provisum sit, ut locus illius humillimæ poenitentia SEMEL in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset ægrotis, quæ tanto minus contemptibilis fuerit, etc.* Igitur IV etiam V Sæculo, non in Hipponensi solum, sed reliquis etiam Africa Ecclesiis, is rigor fuerat, ut nemo in peccata gravia recidivus, ad secundam *exomologesin*, publice nimirum, et in facie Ecclesie, et eo modo, quem hoc ipso Cap. Noster deinceps describit, et S. Aug. supra *humillimam* appellavit, agendam admitteretur.

Quid vero CLEMENS de Ecclesia sua *Alexandrina*, aliisque eidem subjectis? Ita enim vero is I. II *Strom.* inquit: *Dedit Deus, cum sit multæ misericordiæ, iis etiam, qui fide* (post susceptam in Baptismo fidem) *in aliquod peccatum incidunt, poenitentiam secundam, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, violentia quadam adactus, et callide circumventus, micra eti poenitentian amittas hetau λάδη, UNAM adhuc, non poenitentiam* (post quam poenitentiam, si rursus peccaverit, deinceps non amplius poenitere poterit) *accipiet POENITENTIAM.* Ipse etiam Origenes, Clementis discipulus, poenitentia post Baptismum secundæ locum non fecit, ut Du-

A pinus in Biblioth. scrip. eccl. t. I. p. m. 216, testatur.

Ut vero etiam de Occidentis Ecclesiis loquamur, sanctus Ambrosius, in I. II *de Pœnit. c. 10*, ita probatur: *Merito reprehenduntur, qui sæpius agendam poenitentiam putant, qui luxuriantur in Christo; non si vere agerent poenitentiam, iterandam postea non parent; quia sicut UNUM BAPTISMA, ita UNA POENITENTIA, quæ tamen PUBLICÆ agitur.*

Itaque certorum gravioremque criminum res, nonnisi in agone (imo, ut quidam probabiliter existimant, ne quidem tunc) absolutio, solennis nimirum et publica (secundum plerarumque Ecclesiarum disciplinam) impendi consueverat.

Neque autem hic rigor, spectata temporum aliarumque circumstantiarum ratione, nimis, ac velut crudelitatis speciem præ se ferens, videri debet; namque major tunc naturæ vigor, et ejusdem nimis, præsertim in gentibus ad Christi Ecclesiam recens conversis, depravatio, ac ad certam quasdam delictorum species, in calidioribus præsertim regionibus, propensio, indigebat, salutari quidam terrore ab illis porro perpetrandis, et poenitentia segnius agenda, cohiberi, quam alias ad nos frequentioresque relapsus noxia tunc futura Ecclesiæ laxitas, et sæpius impetrandæ ab eadem veniæ spes, animare potuisset, exemplis ejusmodi facile apud alios quoque perniciose scandala parituris.

Deinde vero eorum poenitentia, qui post hæc semel actam relapsi erant, non satis seria et efficax fuisse censebatur, ideoque nec secundæ poenitentia, quibusvis operibus demonstrata, tunc jam amplius fide posse Ecclesiæ Præpositi rebandantur. *Δόκησις τὸν μετανοίας, οὐ μετανοία, ἐστὶ τὰ ἴδιαι ἀποσταθεὶ συγγνώμη, ἐπ' οἷς πάλιν ἠμμελοῦμεν ταύτῃ.* Opinio namque poenitentia est, ait Clem. Alex. (in *S. Strom.*), non poenitentia est, sæpe petere totam de iis, per quæ sæpius peccamus. Ac propterea factum est, ejusmodi relapsi nonnisi in exitu vitæ, imo, in aliquibus saltem Ecclesiis, neque tunc, ut amplius probabiliter opinantur, absolutionem impensam fuisse. Non tamen propterea peccatoribus illis, secundo poenitentia, deperandum fuerat, tanquam necessario perituris; quoniam, ut ex S. Aug. supra legimus, patientia ac misericordiæ Dei relinquebantur, utique per contritionem perfectam adhuc, si vere ac serio poenitissent, a peccatis suis liberandi, porroque salvandi. Quin vero admodum probabile est, is, non tantum in agone, sed et sanis adhuc, et valentibus, per privatam absolutionem *Sacramentalem*, pro ratione et exigentia circumstantiarum, substatum fuisse.

Haud dubie autem hi sat adhuc misere, neque ab aliis invidendæ, conditionis manebant; quoniam publicis Ecclesiæ precibus, quæ alias super publicis poenitentes fundebantur, et maxime S. Eucharistiæ communionem deinceps quoque caritari erant, denique eo gravius, ac diuturnius in purgatorio *satisfassuri*, nisi eo studiosius in id incubissent, ut per internos poenitentia actus, et externa poenitentia opera, voluntarie, aut ex judicio Sacerdotum suscepta, etiamnum in hac vita *satisfacerent.*

Cæterum illa disciplinæ severitas ut non in quibuslibet Ecclesiis eadem fuerat, ita nec equaliter perduraverat. Et quidem in Ecclesia Orientali cum labente Sæc. IV a Nectario, Patriarcha CP. ut, abrogata fuisset confessio et poenitentia publica peccatorum occultorum, idemque, licet serius, in Ecclesiis Occident. obtinuisset, peccata occulta soli quoque confessioni secreta subdebantur, quæ sæpius, et post quoslibet relapsus, iterari poterat, cum spe absolutionis privatae rursus consequendæ.

Tandem vero Poenitentia publicæ usus formi penitus exoleverat, quando etiam pro publicis et atrocioribus delictis in S. Confessione nonnisi poenitentia privata et occulta, ita exigente temporum ratione, dictabatur, cæterum vero illa Judici Ecclesiastico censuris canonicis, etc., vindicanda rursus

de peccatis suis propriis mox in Baptismum irruere A posset, enimvero huic saltem prævia attritione opus est, ad eundem fructuose suscipiendum.

Fide, i. e. *fideli ac vera poenitentia*, non ut *c. præc.*, n. *Hypocritarum*.

Loti sumus. Interne nimirum: quæ tamen non semper est ablutio perfecta, sed plerumque inchoata dumtaxat. Poenitentia enim illa *ex metu* perfecta, quam dicimus *attritionem*, ex se non justificat ante Baptismum actu susceptum, sed sola *contritio* perfecta ex amore Dei super omnia. Attamen in tam diuturna, quæ olim a *Catechumenis* Baptismo præmittenda erat, poenitentia vix fieri poterat ut non aliquando in contritionem perfectam velut per gradus quosdam transiret, adeo ut aliquis peccatis deletis jam interne justificatus esset, antequam ipsum Baptismum actu susciperet. Videri hic possunt ea quæ Conc. Trid. supra cit. a sess. 6. de *Justif.* c. 6. dilucide exponit.

Integer. Sincerus et perfectus, quem primam, id est, *initialem ac inchoatam*, ut mox antea diximus, *intinctionem*, seu baptismum vocat.

Quoad. Pro mox ac ut supra.

Senseris, seu *cognoveris*.

Ab aquis, i. e. *post Baptismum*, seu postquam ab aquis rursus egressi fuimus.

Induimus. Hic namque Baptismi necessarius ac, ut vocamus, *ex opere operato* effectus est; Sacramenta enim, instar causarum naturalium, in subjecto recte disposito necessario operantur.

Obstructi, i. e. *undequaque impediti*.

Alligatus. Ad Novam scilicet Legem Christi, post remissionem diabolo et omnibus pompis ejus a baptizato factam.

Qui enim optat. *Antitheses* sequuntur sane insignes.

Timidiorem. *Timore Dei* nonnihil magis concussum. Vide supra.

Repromitterit. Simpliciter pro *promitteret*, ut noster similia composita passim.

Præstaturus. Recte omnino pro *præstiturus*, cum *præstare* pro *implere*, aut *perficere* accipitur.

Notæ ad Caput VII.

Audientibus. Satis significat Author, quæ hactenus præmisit, spectare poenitentiam, ante Baptismum ab *Audientibus*, seu a *Catechumenis*, ægendam. Jam vero ad eam poenitentiam speciem convertitur, quæ relapsis *post Baptismum* amplectenda superest eam jam, ut supra diximus, *secunda* post naufragium *tabula*.

Nihil jam. Vel *nihil jam* spectat ad eos, qui post Baptismum nullius jam amplius rei poenitentia dignæ sibi conscii sunt; vel ad parvulos referendum est, peccati *actualis*, proindeque poenitentiam incapaces.

Retractantes, id est, *tractantes*: ut jam pigeat toties annotasse.

Demonstrare, i. e. *velut designare*, quasi ad porro peccandum invitatis.

Èo. Pro *eousque*, aut *propterea*.

Jam nunc pateat. *Spatium* subintellige (*temporis* nimirum) aut *janua*, simileve aliquid.

Evadendi habebit. *Præclusa* scilicet *evadendi* via.

Non habebit. Ipse nimirum *offendendi finem* sibi non faciens.

Hactenus. *Hactenus*, seu *eousque*. Aut forte Christiani expectabimus, ut ipsi Gentiles nobis Deum suum *Terminum* (yah! neque sine impietate nominandum!) peccatis nostris præstituant?

Periculosus. *Periculis* legunt alii; planius quidem id est, non vero tanti, ut meum propterea codicem deserere cogar.

Mari dicunt. *Improbe Neptunum accusat*, qui *bis naufragium patitur*, ait Publius Mimographus.

Memoria periculi honorant. Sane perquam eleganter dictum!

Oneri esse. *Emphaticum*, id est acciendo affectui idoneum.

Inculcare. In id *calcare*. Quid vero multis? *inculcare* hic simpliciter pro *calcare*, seu calcibus per summum contemptum insultare, accipio: et quis refragabitur?

Modus, i. e. *coercitio*, seu *cohibitio*.

Dum extinguitur. Pulcherrima antithesis.

Mortis opera. Ejus nimirum, quæ inter ipsas *mortes* est omnium *terribilissima*, mors animæ.

Retro suæ. *Antea suæ*, id est, peccatoris.

Judicaturus est. Ita enim sanctus Paulus 1. Cor. VI, 3, ait: *Nescitis, quoniam angelos judicabimus?* Quod de *malis* seu *damnatis spiritibus* communiter Interpretes intelligunt. *Hi nempe sunt* (ait Noster in *l. de Hab. mul. c. 2*) *quos judicaturi sumus: hi sunt angeli, quibus in lavacro renantiamus*. Et in *l. de fuga in persec. c. 10*, ita loquitur: *Times hominem, Christiane, quem timeri oportet ab angelis (siquidem angelos judicaturus es), quem timeri oportet a dæmonis*, etc. De his igitur angelis etiam hic Tertullianus loquitur.

Traditionibus. Alii legunt *conditionibus*: quod probare non possum: Junius *traditionibus*, quo vocabulo noster in *l. de Præscr. c. 22*. utitur. Et sane hæc lectio contextui magis congruere videtur, proprie enim dicimus de via, aut *recto tramite* aliquem *traducere in avia*, etc.

Sera obstructa. Neque autem vox *obstructa* ad *seram*, sed ad *januam* referenda est, ut sensus sit: *janua per intinctionis, seu baptismi seram obstructa*. Recte autem ita dictum, eo quod baptismus reiterari nequeat, atque adeo hæc *janua* semel baptizato jam non amplius pateat ad *veniam* et *remissionem* peccatorum, per quam bis ingrediatur.

Frustra. *Duriuscula* hæc locutio: ac si vero etiam poenitentia a baptizatis post iteratos relapsus iterari non posset, adeoque deinceps omnis spes *venie* denoto consequendæ præclusa esset. Verum plus dicere fors Tertullianus non voluit, quam quo sæpius quis peccaverit, eo difficiliorem fieri *seriam poenitentiam*, ac *veniam* toties dignam. Sane autem in sequentibus mox benignius loquitur. Sed vide potius infra *c. IX, Patrocinia naturæ*, 1169 d.

Quod acceperas. *Gravis* profecto *sententia*, atque *imprimenda* animo.

Accommodat. Pro *commodat*, et *concedit* usui tuo.

Restituas, seu *recuperes*; aut *restauras*.

Nedum ampliatio. *Nedum* hic exponendum est *multo magis*. Scio autem etiam alias significationes, et quandoque *negativam* huic voculæ, satis alias ambiguarum, tribui. Sed hæc *Grammaticorum* sunt. *Ampliatio* autem pro *actio* vel *extenso*, facile quispiam hic sumet. Quid multis igitur? *Nedum* idem mihi hic erit ac *ne dicam* *ampliatio*.

Quam dare. Quoniam qui *restituit bis* dat, alterum in eandem conditionem, qua excidit, *rursus statuendo*.

Non accepisse. Neque enim ab eo, qui nihil accipit, quidquam auferrî potuit, ideoque nec ex damno quodam *miseriam* sentit.

Iteratæ. *Sinistræ* nimirum; ambiguum enim *valetudinis* nomen esse nemo nescit. Sic etiam in *l. de Bapt. c. V*, ait: *Observabant qui valetudinem querebantur*.

Notæ ad Caput VIII.

Id. Pro *de eo*.

Idolothya dicuntur carnes victimarum, *idolis immolatae*, ab *εἰδωλον* et *θύω*, quod est *immolare*, seu *sacrifico*. Ex his ergo immolatis quicumque comidissent, *participes sacrificii* illius, indeque *polluti* censebantur, velut ipsius quoque religionis tam sacrilegæ communionem cum gentilibus habentes. Quapropter in Concil. Hierosolymit. *Actor 15*, etiam iuter alia *idolothyorum* esus prohibebatur, quoniam

tunc sine scandalo fieri vix poterat; hoc autem sublato, privatim ejusmodi cibis vesci nullatenus prohibitum fuerat; quoniam hi revera ab idolis pollui ac impuritatibus contaminari nunquam poterant. Atque hæc est ipsa S. Pauli doctrina 1. Cor. X, 27 et seqq. ita dicentis: *Si quis vocat vos infidelium* (ad epulas nimirum) *et vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum, qui indicavit* (ne is videlicet putet, in idolorum suorum gratiam manducari) *et propter conscientiam: conscientiam autem dico non tuam, sed alterius, ne scilicet scandalo alteri fias, ejusque conscientiam lædas.*

Dubium. Subintelligo id esset, vel videri posset. Nam pristinis temporibus *Apocalypsis S. Joannis* nondum ubique in Ecclesia inter Libros Canonicos, seu ubi ubique fidei, recepta erat; cum ipse adhuc *Sæcul. IV* de eadem dubitasset Eusebius l. III, H. E. c. 35, credens cum aliis quibusdam, Libri hujus Authorem non *Joannem Evangelistam*, sed alium quemdam *Joannem*, cognomento *Theologum*, fuisse. De hoc igitur cum non sat constitisset, quis, aut an Spiritu S. afflatus fuisset, pleræque diu coniectabantur Ecclesie, *Apocalypsin* inter Scripturas Divinas annumerare. Quin vero et *Conc. Laodicenum*, circiter A. C. 572 habitum, nondum in Canonem suum recipere ausum fuerat, idque primum a *Conc. Carthag.* An. 597 factum, postea Innocentio I Papa plenarium demum S. Scripturæ Canonem proponente.

Errando laboraverat. Ovicula nimirum, circumerrando lassata.

Relevat, id e. Extenuat.

Dissimulatio. Videtur hic pro reticentia poni.

Exaggerat. Pro auget.

Notæ ad Caput IX.

Unius. Mox autem antea *Cap. VIII*, imo jam *Cap. V*. nonnisi unius post Baptismum *pœnitentiæ* ab Ecclesia indultæ, meminit Tertullianus, ulteriorem districte excludens: quod cum hoc loco rursus inculcet, nonnihil id accuratius, pro instituti tamen nostri modulo, expendendum videtur.

Sane autem nemo existimet, aut Tertulliani duntaxat temporibus, aut in solis Ecclesiis Africanis, hanc disciplinæ severitatem viguisse. Imprimis enim S. AUGUSTINUS, magnum illud non Africanæ tantum, sed totius Ecclesie LUMEN, in *Ep. 54 ad Macedonium*, inquit: *Quamvis eis* (de his autem loquitur, qui, ut paulo ante ait, etiam post actam pœnitentiæ, post Altaris reconciliationem, vel similia, vel graviora, committunt) *in Ecclesia locus humillimæ pœnitentiæ non concedatur, Deus tamen super eos suæ patientiæ non obliviscitur.* Rursusque paulo inferius: *Quamvis caute salubriterque provisum sit, ut locus illius humillimæ pœnitentiæ SEMEL in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quæ tanto minus contemptibilis fuerit, etc.* Igitur *IV* etiam et *V Sæculo*, non in *Hipponensi* solum, sed reliquis etiam *Africæ* Ecclesiis, is rigor fuerat, ut nemo in peccata gravia recidivus, ad secundam *exomologesin*, publice nimirum, et in facie Ecclesie, et eo modo, quem hoc ipso *Cap.* Noster deinceps describit, et S. Aug. supra *humillimam* appellavit, agendam admitteretur.

Quid vero CLEMENS de Ecclesia sua *Alexandrina*, aliisque eidem subjectis? Ita enim vero is l. II *Strom.* inquit: *Dedit Deus, cum sit multæ misericordiæ, iis etiam, qui fide* (post susceptam in Baptismo fidem) *in aliquod peccatum incidunt, μετάνοιαν δευτέραν, Pœnitentiæ secundam, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, violentia quadam adactus, et callide circumventus, μίαν ἢ ἑτέραν μετάνοιαν ἀμετανόητον λάβῃ, UNAM adhuc, non pœnitentiā* (postquam pœnitentiā, si rursus peccaverit, deinceps non amplius pœnitere poterit) *accipiet Pœnitentiā.* Ipse etiam Origenes, Clementis discipulus, pœnitentiæ post Baptismum secundæ locum non fecit, ut Du-

pinus in *Biblioth. scrip. eccl. l. I. p. m. 216*, testatur.

Ut vero etiam de Occidentis Ecclesiis loquamur, sanctus Ambrosius, in l. II de *Pœnit. c. 10*, ita profatur: *Merito reprehenduntur, qui sæpius agendam pœnitentiā putant, qui luxuriantur in Christo; nam si vere agerent pœnitentiā, iterandam postea non putarent; quia sicut UNUM BAPTISMA, ita UNA Pœnitentiā, quæ tamen publice agitur.*

Itaque certorum graviorumque criminum reis, nonnisi in agone (imo, ut quidam probabiliter existimant, ne quidem tunc) absolutio, *solemnis* nimirum et *publica* (secundum plerarumque Ecclesiarum disciplinam) impendi consueverat.

Neque autem hic rigor, spectata temporum aliarumque circumstantiarum ratione, nimius, ac velut crudelitatis speciem præ se ferens, videri debet; namque major tunc naturæ vigor, et ejusdem nimia, præsertim in gentibus ad Christi Ecclesiam recens conversis, depravatio, ac ad certas quasdam delictorum species, in calidioribus præsertim regionibus, propensio, indigebat, salutari quodam terrore ab illis porro perpetrandis, et pœnitentiæ segnius agenda, cohiberi, quam alias ad novos frequentioresque relapsus noxia tunc futura Ecclesie laxitas, et sæpius impetranda ab eadem veniæ spes, animare potuisset, exemplis ejusmodi facile apud alios quoque perniciose scandala parituris.

Deinde vero eorum pœnitentiā, qui post hanc semel actam relapsi erant, non satis seria et efficax fuisse censebatur, ideoque nec secundæ pœnitentiæ, quibusvis operibus demonstratæ, tanto jam amplius fide posse Ecclesiarum Præpositi rebandant. *Δόκησις τοῦ μὲτανοίας, οὐ μετάνοια, τὸ πολλὰκις αἰετῆσαι συγγνώμην, ἐπ' οἷς πλημμελοῦμεν τοῖς ἁμαρτίαις.* *Opinio namque pœnitentiæ* (ait Clem. Alex. rursus l. II *Strom.*), *non pœnitentiā est, sæpe petere veniā de iis, per quæ sæpius peccamus.* Ac propterea factum est, ejusmodi relapsis nonnisi in exitu vitæ, imo, in aliquibus saltem Ecclesiis, neque tunc, ut multi probabiliter opinantur, absolutionem impensam fuisse. Non tamen propterea peccatoribus illis, secundo jam recidivis, desperandum fuerat, tanquam necessario perituris; quoniam, ut ex S. Aug. supra legimus, *pœnitentiæ ac misericordiæ Dei* relinquebantur, utique per contritionem perfectam adhuc, si vere ac serio pœnituissem, a peccatis suis liberandi, porroque salvandi. Quin vero admodum probabile est, iis, non tantum in agone, sed et sanis adhuc, et valentibus, per privatam *absolutionem Sacramentalem*, pro ratione et exigentia circumstantiarum, subventum fuisse.

Haud dubie autem hi sat adhuc miseræ, neque ab aliis invidendæ, conditionis manebant; quoniam publicis Ecclesie precibus, quæ alias super publice pœnitentes fundebantur, et maxime S. Eucharisticæ communione deinceps quoque caritatis erant, denique eo gravius, ac diuturnius in purgatorio *satispassuri*, nisi eo studiosius in id incubissent, ut per internos pœnitentiæ actus, et externa pœnitentiæ opera, voluntarie, aut ex judicio Sacerdotum suscepta, etiamnum in hac vita *satisfacerent*.

Cæterum illa disciplinæ severitas ut non in quibuslibet Ecclesiis eadem fuerat, ita nec æqualiter perduraverat. Et quidem in Ecclesia Orientali cum labente Sæc. IV a Nectario, Patriarcha CP. no, abrogata fuisset confessio et pœnitentiā *publica* peccatorum occultorum, idemque, licet serius, in Ecclesia Occident. obtinuisset, peccata occulta soli quoque *confessioni secretæ* subdebantur, quæ sæpius, et post quoslibet relapsus, iterari poterat, cum spe *absolutionis privatæ* rursus consequendæ.

Tandem vero *Pœnitentiæ publicæ* usus ferme penitus exoleverat, quando etiam pro *publicis* et atrocioribus delictis in S. Confessione nonnisi pœnitentiā privata et occulta, ita exigente temporum ratione, dictabatur, cæterum vero illa *Judici Ecclesiastico censuris canonicis*, etc., vindicanda relin-

quebantur. Nimirum cum primitivus ille fervor fidelium plurimum jam refriguisset, et laxata eorumdem conscientia perripisset illa publicæ pœnitentiæ repagula, neque jam pristinus Ecclesiæ rigor, politico, ac præsertim imperantium statui, ob duritiam cordium adaptari posse videbatur, pia providaque Mater Ecclesia immorigerorum filiorum suorum salusaltem lenitate, et præsertim *Indulgentiarum*, quibus pœnitentia illa publica suppleri ac compensari posset, thesauro jam eo liberalius recluso, succurrendum esse censebat. Atque hæc pauca in tanta materia hujus amplitudine pro instituto nostræ Scripturæ, et velut occasione facta, dixisse sufficiat, cæteris apud Theologos nostros Dogmaticos plenius addiscendis.

Ex his autem manifestum jam est antiquam illam Ecclesiæ, secundam pœnitentiam excludentis, severitatem neutquam aut *Montanistarum*, aut *Novatianorum* erroribus quicquam patrociniis attulisse; hi enim ipsam Ecclesiæ potestatem, dimittendi post Baptismum relapsorum peccata, aggressi, eamque penitus subvertere moliti fuerant: at vero hæc, quæ et *solvendi*, et *ligandi* potestatem, a Christo *Matth. XVIII, 18*, et *Jo. XX, 23*, acceperat, utriusque duntaxat usum, tanquam in suo arbitrio positum, ita moderabatur, ut *tunc, et toties, et eo modo, quo, et quando, et quoties* id expedire judicasset, peccata a pœnitentibus rite exposita, pro sua Authoritate, ac per suos Sacerdotes, aut *dimitteret*, aut *retineret*, cæteris, quæ ex ipsius Christi institutione ad hoc Sacramentum requisita erant, inviolate observatis.

Quanto in arcto, pro quanto arctius.

Tanto operosior probatio est, i. e. eo per plura magisque ardua pœnitentiæ opera debet demonstrari, ut fidem facere possit, eam seriam esse sinceramque.

Sola conscientia, id est solo animo, seu actu interno.

Proferatur. Junius legit perferatur: quod improbare non possum; malo tamen vulgatam lectionem retinere.

Aliquo etiam actu. Exteriori scilicet, ac sensibili; actum enim hic pro facto accipit, ut ex *Cap. III, Not. Agitur*, colligitur.

Exomologesis. Ἐξομολόγησις dicitur ab ἐξομολόγηαι, quod SS. Scripturibus proprio confiteri significat. Est autem, ut idem Tertullianus, *L. de Orat. c. 6*, delinit, *petitio veniæ*; quia qui veniam petit, delictum confitetur. Juvat autem quædam exempla proferre: sic enim *Psal. XXVII, 7*, ubi in Hebræo habetur: וְיִשְׁמְרֵי אֲדָמָי, Aquila sic vertit: Καὶ ἀπὸ ἁμαρτιῶν μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, *Et de cantico meo confitebor ei*; *LXX* vero: Καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, quod Vulgatus noster: *Et ex voluntate mea confitebor ei*. Non dicit *in*, sed *ex voluntate mea*, ut non sit confessio mere *intra voluntatem* retenta, sed *exterioris* quoque manifestata. Sic *Ps. XXIX, 10*, ubi Hebr. כִּי תִשְׁמַע אֲזָנוֹתַי בְּעֵינֶיךָ יְיָ Symmachus ita reddit:

μη ἐξομολογήσῃται σοι κόνις, ἢ ἀπαγγελεῖ τὴν ἀληθειάν σου; Numquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam? Significat ergo hic confessionem, quæ *annuntiatio* quædam est, in actu *externo* posita, ac per metaphoram *pulveri* applicata. Quam in rem multa alia exempla ex *Vet. Lege* proferri possent.

Ut autem ad *Novum* quoque *Test.* veniamus, *Matth. III, 6*, de *Joanne* dicitur: *Baptizabantur ab eo, confitentes* (ἐξομολογούμενοι) *peccata sua*; quæ utique externa quædam confessio erat, externis scilicet actibus demonstrata; neque enim temere *Joannes* administrabat *Baptismum* suum, sed *iis duntaxat*, quorum seria pœnitentia ex operibus externis nosci poterat. Sic et *Act. XIX, 18*, habetur: *Multique credentium veniebant, confitentes* (ubi rursus ἐξομολογούμενοι) *et annuntiantes* (externæ nimirum) *actus suos*. Quid autem clarius eo, quo *Rom. XX, 10*, *Apostolus* ait: *Corde creditur ad justitiam, ore autem fit confessio* (στόματι οὖ ἐξομολογείται) *ad salutem*. Quam-

TERTULLIANI II.

quam autem non nesciam, apud profanos scriptores nonnunquam alio sensu sumi, attamen in *S. Scriptura* ἐξομολόγησις perpetuo per *confessionem*, quæ ore perficitur, exprimi solet. Cæterum etiam singulariter pro *confessione peccatorum* accipitur *I Jo. I, 9*: *Εάν ἠμολογήσωμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, κ. τ. λ. Si confiteamur peccata nostra, fidelis est et justus, ut remittat nobis peccata nostra, et emundet nos ab omni iniquitate*. Item *Jac. V, 16*, *Ἐξομολογήσθε ἀλλήλοις τὰ κακώματα ὑμῶν. Confitemini alterutrum peccata vestra*, etc. Unde a Græcis Theologis etiam *Exomologesis* simpliciter posita pro *confessione peccatorum*, imo pro *tota pœnitentiæ actione*, prout etiam *satisfactionis* opera includit, plerumque sumitur, hæcque ipsa significatione ad *Latinos* quoque translata, eodemque usu hæcenus retenta fuit.

At vero *Sæc. VIII* paulo latius etiam ad *Letanias*, seu *supplicationes publicas*, extendi cœpit, ut *S. Isidorus Etymol. I. VI, cap. 19, circa fin.* testis est: *Inter LETANIAS et EXOMOLOGESIN, inquit, hoc differt, quod exomologesis pro sola confessione peccatorum aguntur, Letaniæ vero dicuntur propter rogandum Dominum, et impetrandum in aliquo misericordiam ejus. Sed nunc jam utrumque vocabulum sub una significatione habetur, nec distat vulgo, utrum letaniæ, an exomologesis dicantur*. Interea vero apud *Orientalis* antiqua illa significatio permansit, ut ex *Cap. II prioris Epist. ab Hieremia, Patriarcha CP, ad Lutheranos an. 1574* date, colligitur: imo et a *Latinis nostris Theologis* usque hodie frequentatur.

Neque vero absque causa huic vocabulo paulo longius immorati fuimus; cum enim *Theologi nostri* hæc voce potissimum contra *Calvinianos* uti soleant, et caute et prudenter, ut *Petavius in Animadvers. c. in S. Epiph. ad Har. 89*, observat, in hujus vocis interpretatione versandum est, ut ex ipso narrationis contextu, quo sensu a Patribus usurpata sit, dijudicare possimus.

Confessione, i. e. per confessionem; hæc enim satisfactioni prævia est. Neque enim per *satisfactionem* alterius læsi injuria reparatur, nisi hæc ipsa satisfactio a corde pœnitente, ac ore confitente processerit.

Pœnitentia nascitur. Loquitur hic de operibus pœnitentiæ, quæ mox postea accuratius enumerat.

Prosternendi. Quatuor olim erant Pœnitentium ordines ac veluti gradus, scilicet *Flentium, Audientium, Substratorum, et Consistentium*.

FLENTES (προσκυνοῦντες) dicebantur, qui extra januam Ecclesiæ, sub porticu, seu humiliori quodam illius tecto, ciliciis induti, cineribus conspersi, etc., genuflexi, vel, pro magnitudine criminum, etiam toto corpore prostrati, amaras inter lacrymas, inter singultus et ejulatus nonnunquam, ab in et egredientibus precum subsidia, quibus apud Episcopum pro sua in Ecclesiam receptione intercederent, implorabant.

AUDIENTES (ἀκροῦμενοι, seu auscultantes) jam intra Ecclesiæ januam admissi eo in loco, qui νερόνηξ seu ferula (quasi pro iis proprie, qui adhuc sub ferula disciplina Ecclesiasticæ erant, destinatus) appellabatur, et ab ipsa Ecclesia per tabulas vel cancellos quosdam separatus erat, stabant, ad *Divinas Scripturas* aliasque *Lectiones sacras audiendas* illuc intronissi, at vero incipiente *Missa catechumenorum* rursus expellendi, ceu nondum digni, qui de precibus reliquorum fidelium participarent.

SUBSTRATI (ὑποκείμενοι) erant, quibus intra ipsam Ecclesiam usque ad *ambonem* (locum *Epistolæ* et *Evangelio* legendo destinatum) locus indigebatur: ita quidem ut et preces suas cum reliquis fidelibus conjungerent, et frequentes manuum impositiones (ex quibus, saltem ultimam, sacramentalem, seu a peccatis absolutariam, fuisse aliqui opinantur) genuflexi, aut in terram prostrati reciperent, incipiente autem Oblatione, quam nos *Offertorium* vocamus, ab Ecclesia exire compelle-

(Trente-neuf.)

*Herculem canis, qui per scopulos adrepentem EURY-
NAM (pretiosi conchylii genus) conspicatus, ipsius
prominentem carunculam mordicus arripuit, et pro cibo
usus est, cruorque labra canis puniceo colore infecti.
Ut vero herus rediit ad puellam, illa conspicata labra
canis insueta tinctura infecta, negavit sibi quidquam
posthac cum illo fore, nisi ad se afferret vestem canis
illius labris splendidiorem. Sic itaque Hercules, ani-
mante inventa, collectoque cruore, munus puellae detu-
lit, primus, ut Tyrri dicitant, inventor puniceae tinctu-
rae. Verum S. Greg. Naz. Orat. III adv. Julian. pas-
tori cuidam huius purpuræ inventionem tribuit, ita
inquirens: Quid? annon eam Tyrrii relinques, a qui-
bus ἡ ποιμενική χύσις, ἡ τῆ ἀρχὴ βρωδετοῦ, καὶ τὰ χροῖα
καθαυμαξία, τῆ ποιμνίου τὸ ἀγῶς ἡγορ' αἴσα (pastoralis
ille canis fuit, qui exeso murice, labrisque cruore persus-
is, pastori florem notum reddens) per os vobis Imper-
atoribus pannum illum improbis luctuosum et super-
bum porrexerit?*

Cæterum vestis purpurea olim propria Regum fue-
rat, deinceps etiam familiæ suæ, et Optimatibus Regni
cōmunicata, ut indicio esset, eos in Majestatis
regiæ participium admissos fuisse. Reges Madiam pur-
pureis vestibus usos, similesque ab illis Gedeoni, Is-
raelitarum Judici, dono missas fuisse, ex *Judic. VIII,*
26, liquet. *Daniel*, cum arcanum Scripturæ, Baltia-
sari regi in somnio ostensæ, sensum prophetico suo
spiritu revelasset, purpuram et aureum torquem, sibi
in regium munus obvenisse, ipsemet *cap. V. 4*, testa-
tur. Sic, ut alia ejusmodi exempla præteream, *Alexan-
der Bala*, Syriæ rex, *Jonatham Mucchabeum* aurea
corona et purpura remuneratus fuisse *I Mach. X, 20*,
legitur.

Cedo. Adverbialiter pro *da*, aut *exhibe mihi*.

Acum crinibus distinguendis. Instrumentum mundi
muliebris, ab officio suo *acus crinalis* appellatum, ac
ad capillorum cincinnos figendos excogitatum: de
quo *Martialis L. XIV, Epigr. 24*:

Figat acus sparsas, sustineatque comas.

Et *L. II, Epigr. 66*:

Unus de toto peccaverat orbe comarum
Annulus, inserta non bene fixus acu.

Erat et *discriminalis* alia, a crinibus velut singillatim,
improbaque, saneque improbanda industria *discrimi-
nandis* dicta. Hoc autem inter *virgines* et *mulieres crini-
um* discrimen erat, quod ille *cirratis*, hæc vero a
fronte *divisis* uterentur. Unde Noster in *L. de vel.
virg., c. 12*, ait: *Simulque se mulieres intellexerunt...
vertunt* (prope scripsissem *verruit*) *capillum, et in
acu lascivior comam sibi inserunt* (quidni potius *inse-
runt*?) *crinibus a fronte divisis apertam professæ mulie-
ritatem*.

Dentibus elimandis. Pulvere olim quoque dentes de-
tergi solebant; et hinc sunt illi apud *Apuleium*, quos
Apol., l. I ex *Catullo* depromptos recitat, versiculi: D

Misi, ut pelisti, mundicias dentium,
Tenuem, candificum, nobilem pulvisculum,
Complanatorem tumidule gingivulæ,
Converritorem pridianæ reliquæ;
Ne qua videatur tetra labes sordium,
Restrictis forte si labellis riseris.

Bisulcum. Forficem intelligit, ferreum, aut æneum
instrumentum, bifurcum, etc., a sartoribus mutua-
tum.

Repastinandis. Rusticum verbum, et *vinitorum*
maxime proprium, qui *repastinare* dicunt, agrum *pa-
stino* (bifurco pariter, sed longe alterius generis, instru-
mento) refodere *den Ucker umhacken*. Quoniam
vero repastinatione, fruticibus alienis aut lapidibus
erutis, purgatus ager, ideo etiam quælibet purgamen-
torum, ipsaque unguum resectio per verbi translationem

A *repastinatio* appellari solet. Hoc ferme sensu etiam de
rerum superfluarum, aut noxiarum amputatione in
L. de Cult. scem., c. 9, usus reperitur: *Quomodo ho-
militatem poterimus, non repastinantes divitiarum es-
strarum vel elegantiarum usum, etc.* Itemque in *L. de
An., c. 50*: *Non magis tantum debet quisquam, ut
eximat mortem, aut REPASTINET, vitis modo (pro ut
instar) vitam, etate RENOVATA*. Item *L. II adv. Marc.,
c. 18*: *Ut commissio injuriæ metu vicis statim occur-
ræ REPASTINARETUR*. Sed et in *Exhort. ad cas.,
c. 6*, *repastinationis* vocabulo pro *revulsione*, aut
rescisione utitur.

Coacti ruboris. Suggillat hic mollium ac effemi-
natorum hominum pigmenta, quibus veterem (im-
jam vetustam) et velut effectam suam formositatem,
novo mendacio relinire, itaque *cogere* ac velut *extor-
quere* janjam invitam rubedinem purpurisiam solent.

Balneas. Nomen hoc in plurali foeminino ipse etiam
Cicero effert, ut in *Orat. pro M. Cælio balnearum
Xeniarum* meminit.

Hortulani, pro *hortensis*. Hoc adjectivo autem
sensu vox *hortulanus* apud veteres alios vit oc-
curret.

Senectutem vini. Elegans ad vinum vetustum si-
gnificandum metaphora, quod ob lenitatem suam, jam
exutam mordacitatem, *edentulum*, quasi dentibus ce-
rens, veteres dixere, ut iterum *Plaut. in Pen., Act. III,
Sc. 3*.

Vetustate vino edentulo ætatem irriges.

Ut autem senectus vini cognosceretur, e vas vitri-
is tabellæ suspensæ erant, quo anno quibusve con-
sulibus quodlibet vinum conditum fuisset, præ se fe-
rentes. Atque hinc est illud *Tibulli*:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis.

Unde *Vinum Consulare* pro vetustissimo optimoque
usurpatum habetur: inter quæ maxime *Opimianum*. A
C Consulatu *L. Optimii* (sub quo, ut testatur *Plin., l. XIV,
c. 14*, optimus vini proventus erat) olim, et maxime a
Petronio Arbitro c. 34 celebratum fuerat; cujus
etiam Cicero in *L. de claris Orat. c. 85* meminit, *de fe-
rno* vino agens, *sed eo nec ita novo, ut præter
Consulibus natum velit, nec rursus ita veterem, ut Optimium
et Anicium Consullem quærat*. At vero cum *consulibus
Optimii* in *an. U. C. 652, ante Chr. 119*, incidenti,
Petronius vero circa *A. C. 66*, seu *U. C. 818* obiit,
patet, tempore *Petronii* vinum illud facile 180 annorum
fuisse.

Sed quid hoc ad vinum illud, quod in *vetusta ære,
Schrofenstein* appellata, prope *Sanderk* in *Tyrolen-
si* Comitatu, asservatur, et plusquam 400 annorum
senectutem ferre dicitur. Certe dolium jam victum et
carie exesum, vinumque ipsum tartareo suo cortice,
ne qua effluere possit, undique conclusum esse perli-
bent. Atque vinum hoc (namque ab insigni quodam
in vicinia *Amico* propinatum gustare licuit) tartareo
odoris ac saporis est de quo jure dixeris illud ejusdem
*Cic. loc. cit. Niniæ vetustas nec habet eam quam quæri-
mus suavitatem, nec est jam sane tolerabilis; spiritus
excipio, plane heroicis, et ultimis senectutis scintil-
lis denuo accendendis aptos. Atque hæc per digres-
sionem, ex occasione natam, memorasse libuit.*

Animæ largiariis. Seu in eandem tam *liberalis et la-
gus sis*. Aliunde autem constat, crasse nimis de *Ani-
ma* sensisse *Tertullianum*, quippe quam in *L. de Anim.
passim*, præsertim *c. 38*, asserit, non minus quam *cor-
pus*, in pubertate adolescere, eiborum quoque in ani-
ma concupiscentiam esse, certo quodam colore *con-
picuam*, etc., *c. 9* affirmat.

Delinquendo læsi. Hæc abs dubio ironica sunt, con-
tra eos dicta, qui etiam tunc, cum corpori omnia in-
dulgent, satisfacere se pro peccatis posse arbitrantur.

Ambitu obeunt, i. e. *perambulant*, vel *circumambu-
lant*.

Magistratus. Est *Magistratus* munus quoddam a

Charis. Aliqui *aris* habent; atqui retinui *charis*, seu, ut a veteribus scribi consueverat, *caris*, i. e. amicis Dei, piis nimirum fidelibus, maxime *Confessoribus* et *Martyribus*.

Legationes dep. suæ injungere. Ut videlicet tanquam apud Deum pro pœnitentibus intervenirent. Quidni autem id magis possint ii, qui extra hanc mortalitatem propiores jam Deo sunt, quin vero intime conjuncti? Aut cur isti preces nostras non audiant? cur horum pro nobis preces minus, quam vivorum, exaudiat Deus?

Timore Dominum honoret. Jam enim supra cap. VII dixerat: *Timor hominis* (salubriter Deum offensum timentis) *Dei honor est.*

Pronuntians sententiam, tanquam in reum ferendam.

Pro Dei indignatione fungatur, i. e. *Ira*, et *vindictæ* Dei, eam præveniendæ, vices expleat.

Afflictione. *Afflictio* animum afficit; *afflictio*, ut ait Cic., *IV Tusc.*, est *agritudo cum vexatione corporis.*

Non modo frustretur, sed expungat. *Frustratur*, qui evitat, et declinat: *expungit*, qui prorsus delet, atque abolet, omni præcluso reditu. Sed quam elegantissimè sunt, quæ mox sequuntur *antitheses!* Cæterum de *expungendi* verbo copiosius supra cap. III, not. *Expungit*, diximus.

Notæ ad Caput X.

Præsumo ponitur hic pro *existimo*, aut *suppono*, vel *anticipato judico.* Sic Noster in *Apol.*, c. 2, ait: *Cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione*, etc.

Conscientiam, seu ex manifestatione haustam notitiam.

Productæ, i. e. temere projectæ, aut profusæ. Sic enim in *L. de An.*, c. 48, ait: *Certiora et evolutiora somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi jam emergente animarum vigore, producto sopore.*

Reformari, scilicet ad salutem, eandem in se restaurando.

Næ tu verecundia bonus. Ironia satis amara.

Expandens frontem. *Frons*, animi index, *expanditur audacia.*

Ad deprecandum vero subducens. Eadem remittitur dejectione et pusillanimitate.

De detrimento ejus. Ἰσπερολογία est, ita suo ordini restituenda: *plus de eo detrimenti*, aut *plus de detrimento*, quod ab eo inferri solet, *acquirō.*

In risuquo. Ἰσπερολογίαν, aut εἰρωνείαν, Latini *irrisionem*, dicere solent.

Prostrato superscenditur. Nihil sane vilius, ignobiliusve dici potest, quam ex aliorum depressione crescere velle, cum propria quis virtute non possit.

Spes. Ita obnixè pro *species* lego, voce sane hinc expellenda, nimisque hic absurda.

Plausores, i. e. *irrisores.* Ita enim in *Apolog.*, c. 35, etiam habet: *Plausores quotidie revelantur.*

Ad remedium conlabor et necesse est. Utique ad illud Pauli *I Cor.*, XII, 26, alludit: *Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra. Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro.*

Ecclesia vero Christus. Nam ut rursus Apostolus *Ephes.*, V, 23, inquit: *Christus est Caput Ecclesiæ*; et *Coloss.*, I, 18, ait: *Ipse est CAPUT CORPORIS ECCLESIAE.*

Christum exoras. Nam aliquando Christus non pro capite tantum *Ecclesiæ*, sed pro capite et membris simul, id est, pro universo corpore *Ecclesiæ* sumitur. Sic enim S. Aug. in *L. XXXIII QQ.* q. 69, ait: *Christum etiam recte appellari universum, hoc est, Caput cum corpore suo, quod est ECCLESIA.* Unde idem in *Ep. ad Honorat. de Gratia Nov. Test.*, c. 7, ait: *Ecclesia in Christo patiebatur, quando pro Ecclesia patiebatur; sicut in Ecclesia patiebatur ipse, quando pro illo Ecclesia patiebatur.* Rursusque in *Psal.* 88, ita disserit: *Cum jam sederet in caelo, non de caelo clamabat, Saule, Saule, quid persequeris servos meos; nec: Quid perse-*

quis sanctos meos, nec: quid persequeris discipulos meos: sed Quid ME persequeris? Sicut ergo, cum eum sedentem in caelo nemo persequeretur, clamavit: Quid ME persequeris, cum CAPUT membra sua cognosceret, et a compage corporis sui CAPUT charitæ non separaret: sic, etc. Sic nimirum, aio ad rem nostram, quæ *fratribus*, quæ *Ecclesiæ membris*, *Christo* sunt. Numquid enim ipse *Matth.*, XXV, 40, ait: *Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis?*

Pollicetur. Ironia, etiam per sequentem sententiam continuata.

Conscientia, pro *scientia* simpliciter.

Pervenire. Est præoccupatio cujusdam objectiunculae.

Malo, per *peccatum* videlicet.

Cauterio. *Cauterium* non a *cavendo* derivatum, sed græcæ originis est, ἀπὸ τοῦ κατείν dictum κατείνου, quod *urendi* vim habet, sicut pulvis, quo caro, in *fonticulis* (*fontanelles*) corpori humano inserendis, erodi solet. Unde et *cauteriatum* dicitur, quod est velut *cauterio* inustum, atque resectum. Sic *I Tim.*, IV, 2, Apostolus dicit: *κακαυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν, cauteriatam habentes conscientiam*, quæ cum putris fuisset, et peccatis corrupta, *cauterio* inusta, atque resecta est. Vide *Calm.*, in *h. l.*

Commendat. Quo sane nihil elegantius dicere potuit.

Notæ ad Caput XI.

Potioem, i. e. præcipuam causam, quæ a pœnitentia deterere possit, tanquam ad animam pertinens, quæ multo delicatior est, sæpeque a levioribus quibusdam longe acrius, quam corpus a doloribus, longe gravioribus, ipsisque tormentis, irritari solet.

Sordulentos. Horridiuscula quidem in Latinis auribus vox. Sed quis eam tantopere execretur, cum apud Plautum in *Pænulo* etiam *sorditudinem* pro *sorditie* reperiat?

Deversari. Simpliciter pro *versari*, ut jam sæpius alibi de ejusmodi *compositis* monuimus.

In asperitudine. Nominis hujus asperitatem cultius Latii solum agere tolerabit, tanquam in exustis Africae desertis natam. Nimirum, quod in proverbio est, *Africa semper aliquid novi*, et sua vocatione monstra jam olim trans maria alienis nonnunquam terris invelens.

Vanitate. Contracta enim ex nimis jejuniis macie, quasi cunis et vultu attenuato decor *evanescere* seu *evanidus* fieri, solet. At vero quæ hæc jactura, cum *animæ*, velut per alluvionem, eo plus decoris accrescit?

In coccino. *Veste cocco* tincta: quæ vox cum in genere alias Græcis omne *granum* significet, singulariter tamen arboris cujusdam, ilici non absimilis, fructus denotat, in cujus granis vermiculum rubri coloris nasci dicunt, ex quo lana, aut sericum, *coccineo* seu *purpureo* colore imbuti solet.

Certe autem *coccinæ* et *purpureus* color in Evangelio confundi videntur; etenim cum *Matthæus*, cap. XXVII, 28, de *Judeis*, *Christo* tanquam *Regi* suo illudentibus, dixisset: *Circumposuerunt ei χλαμίδα κακλήνην, chlamydem COCCINEAM*: *Marcus*, cap. XV, 7, ait: *ἐδύσαν αὐτὸν πορφυράν, induerunt eum PURPURA*: cui et *Joannes*, c. XIX, consentit: *Imposuerunt ei ἱμάτιον πορφυρῶν, vestimentum purpureum.*

Cæterum vero alias *purpuram* et *coccineum*, si strictius loquamur, distingui, dubium non est; *purpuram* enim dicimus, quæ *rubri*, sed *violaceo* suffusi, coloris est, cum *coccineo* vividior, ac hilarior sit, qualis in sanguine adolescentum præcipue efflorescere solet.

Tyro. Qui color proprie *purpureus* est, omnium olim pretiosissimus. De inventore ejus ita *Pollux* apud *Sam. Pitise* in *Lex. verb.* *PURPURA* habet: *Tyri ferunt, Herculem captum amore Nymphæ indigenæ. Tyro vero nomen erat Nymphæ. Sectabatur autem*

Herculem canis, qui per scopulos adrepentem PURPUREAM (pretiosi conchylii genus) *conspicatus, ipsius prominentem carunculam mordicus arripuit, et pro cibo usus est, cruorque labra canis puniceo colore infecit. Ut vero herus rediit ad puellam, illa conspicata labra canis insueta tinctura infecta, negavit sibi quidquam posthac cum illo fore, nisi ad se afferret vestem canis illius labris splendoriorem. Sic itaque Hercules, amicante inventa, collectoque cruore, munus puellae detulit, primus, ut Tyrus dicitur, inventor puniceae tincturae. Verum S. Greg. Naz. Orat. III adv. Julian. pastori cuidam hujus purpureae inventionem tribuit, ita inquit: Quid? annon eam Tyriis relinques, a quibus ἡ ποιμνικὴ χόσμος, ἢ τῆ ἀρχαία βρωδότης, καὶ τὰ χελύκη καθαίμαξάσθη, τῆ ποιμνίου τὸ ἀνὸς ἴσως ἴσασα (pastoralis ille canis fuit, qui exeso murice, labiisque cruore perfusus, pastori florem notum reddens) per os vobis Imperatoribus pannum illum improbis luctuosum et superbum porrexerit?*

Cæterum vestis *purpurea* olim propria Regum fuerat, deinceps etiam familiæ suæ, et Optimatibus Regni cõmmunicata, ut indicio esset, eos in Majestatis regie participium admissos fuisse. Reges *Madian* purpureis vestibus usos, similesque ab illis *Gedeoni*, Israelitarum Judici, dono missas fuisse, ex *Judic. VIII, 26*, liquet. *Daniel*, cum arcanum Scriptura, *Balthasari* regi in somnio ostensæ, sensum prophetico suo spiritu revelasset, *purpuram* et aureum torquem, sibi in regium munus obvenisse, ipsemet *cap. V, 4*, testatur. Sic, ut alia ejusmodi exempla præteream, *Alexander Bala*, Syriæ rex, *Jonatham Macchabæum* aurca corona et *purpura* remuneratus fuisse *I Mach. X, 20*, legitur.

Cedo. Adverbialiter pro *da*, aut *exhibe mihi*.

Acum crinibus distinguendis. Instrumentum mundi muliebris, ab officio suo *acus crinalis* appellatum, ac ad capillorum cincinnos ligendos excogitatum: de quo *Martialis L. XIV, Epigr. 24*:

Fingat acus sparsas, sustineatque comas.

Et *L. II, Epigr. 66*:

Unus de toto peccaverat orbe comarum
Annulus, inserta non bene fixus acu.

Erat et *discriminialis* alia, a crinibus velut singillatim, improbaque, saneque improbanda industria *discriminanda* dicta. Hoc autem inter *virgines* et *mulieres crinium* discrimen erat, quod illæ *cirratis*, hæ vero a fronte *divisis* uterentur. Unde Noster in *L. de vel. virg., c. 12*, ait: *Simulque se mulieres intellexerunt... vertunt* (prope scripsissem *vertunt*) *capillum, et in acu lascivore comam sibi inserunt* (quidni potius *inserunt*?) *crinibus a fronte divisis apertam professæ multietatem*.

Dentibus elimandis. Pulvere olim quoque dentes detergi solebant; et hinc sunt illi apud *Apuleium*, quos *Apol., l. I* ex *Catullo* deprompto recitat, versiculi:

Misi, ut pelisti, mundicinas dentium,
Tenuem, candidicam, nobilem pulvisculum,
Complanatorem tumidæ gingivule,
Converritorem pridianæ reliquæ;
Ne qua videatur tetra labes sordium,
Restrictis forte si labellis riseris.

Bisulcum. Forficem intelligit, ferreum, aut æneum instrumentum, bifurcum, etc., a sartoribus mutuum.

Repastinandis. Rusticum verbum, et *vinitorum* maxime proprium, qui *repastinare* dicunt, agrum *pastino* (bifurco pariter, sed longe alterius generis, instrumento) *refodere* *den Ucker umhacken*. Quoniam vero *repastinatione*, fruticibus alienis aut lapidibus erutis, purgatus ager, ideo etiam quælibet purgamentorum, ipsaque unguum resectio per verbi translationem

A repastinatio appellari solet. Hoc ferme sensu etiam de rerum superfluarum, aut noxiarum amputatione in *L. de Cult. sœm., c. 9*, usus reperitur: *Quomodo humilitatem poterimus, non repastinantes divitiarum vestrum vel elegantiarum usum, etc.* Itemque in *L. de An., c. 50*: *Non magis tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut REPASTINET, vitis modo* (pro ad instar) *vitam, ætate RENOVATA*. Item *L. II adv. Marc., c. 18*: *Ut commissio injuriæ metu vicis statim occurrente REPASTINARETUR*. Sed et in *Exhort. ad cast., c. 6*, *repastinationis* vocabulo pro *revulsione*, aut *recessione* utitur.

Coacti ruboris. Suggillat hic mollium ac effæminatorum hominum pigmenta, quibus veterem (imo jam vetustam) et velut effæciam suam formositatem, novo mendacio relinire, itaque *cogere* ac velut *extorquere* *Janjam* invitam *rubedinem purpurissam* solent.

Balneas. Nomen hoc in plurali *fæminino* ipse etiam *Cicero* effert, ut in *Orat. pro M. Cœlio balnearum Xeniarum* meminit.

Hortulani, pro *hortensis*. Hoc adjectivo autem sensu vox *hortulanus* apud veteres alios vix occurret.

Senectutem vini. Elegans ad vinum vetustum significandum metaphora, quod ob lenitatem suam, jam exutam *mordacitatem, edentulum*, quasi dentibus carens, veteres dixere, ut iterum *Plaut. in Pen., Act. III, Sc. 3*.

Vetustate vino edentulo ætatem irriges.

Ut autem *senectus vini* cognosceretur, e vasis *viniarii* tabellæ suspensæ erant, quo anno quibusve consulibus quodlibet vinum conditum fuisset, præ se ferentes. Atque hinc est illud *Tibulli*:

Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis.

Unde *Vinum Consulare* pro vetustissimo optimoque usurpatum habetur: inter quæ maxime *Opimianum*, a *Consulatu L. Optimii* (sub quo, ut testatur *Plin., l. XIV, c. 14*, optimus vini proventus erat) olim, et maxime a *Petronio Arbitro c. 54* celebratum fuerat; cujus etiam *Cicero* in *L. de claris Orat. c. 85* meminit, de *falerno* vino agens, *sed eo nec ita novo, ut proximis Consulibus natum velit, nec rursus ita vetere, ut Optimium et Anicium Consulem quærat*. At vero cum *consulatus Optimii* in *an. U. C. 652, ante Chr. 119*, incidit, *Petronius* vero circa *A. C. 66, seu U. C. 818* obierit, patet, tempore *Petronii* vinum illud facile *180 annorum* fuisse.

Sed quid hoc ad vinum illud, quod in *vetusta arce, Schrofenstein* appellata, prope *Sandeck* in *Tyrolensi Comitatu*, asservatur, et plusquam *400 annorum* senectutem ferre dicitur. Certe *dolium* jam victum ac carie exesum, vinumque ipsum *tartareo suo cortice*, ne qua effluere possit, undique conclusum esse perhibent. Atque vinum hoc (namque ab insigni quodam in vicinia *Anico* propinatum gustare licuit) *tartarei odoris ac saporis* est de quo jure dixeris illud ejusdem *Cic. loc. cit. Nimia vetustas nec habet eam quam quarimus suavitate, nec est jam sane tolerabilis*: spiritus excipio, plane *heroicos*, et *ultimis senectutis scintillis* denuo accendendis aptos. Atque hæc per *digressionem*, ex occasione natam, memorasse libuit.

Anime largiaris. Seu in eandem tam *liberalis et largus sis*. Aliunde autem constat, crasse nimis de *Anima* sensisse *Tertullianum*, quippe quam in *L. de Anim. passim, præsertim c. 38*, asserit, non minus quam *corpus*, in *pubertate* adolescere, eiborum quoque in *anima concupiscentiam* esse, certo quodam colore *conspicuum*, etc., *c. 9* affirmat.

Delinquendo læsi. Hæc abs dubio *ironica* sunt, contra eos dicta, qui etiam tunc, cum *corpori omnia indulgent*, satisfacere se pro peccatis posse arbitrantur. *Anbitu obeunt*, i. e. *perambulant*, vel *circumambulant*.

Magistratus. Est *Magistratus* munus quoddam in

republica cum potestate juris dicendi : et aliquando ipsas etiam personas ejusmodi potestate fulgentes , Romanis significabat. Erat autem multiplex genus Magistratum : erant *urbani*, qui in ipsa Urbe , deinde *Provinciales*, qui provinciis Reipublicæ Rom. subiectis jus dicebant : ut *Proconsules*, *Præceptores*, *Legati Proconsulum*, et *Prætorum Quæstores provinciales*, etc. Erant item ex Urbani majores, qui comitiis *centuriatis* creabantur, ut *Consules*, *Censores*, *Prætores*, etc. Alii minores *tributis comitiis* creari soliti , ut *Quæstores urbani*, *Tribuni plebis*, *Ædiles plebis*, etc. Ex utroque hoc genere erant *ordinarii* et *extraordinarii*. De his diffuse et accurate tractat Thomas Demsterus *L. V. Antiq. Rom. c. 5 per tot.*

Neque pudet, neque piget. De Candidatis jam quædam in *l. de Bapt. c. X, not.* *Candidatus remissionis*, attigimus : nunc autem de iis, quasi ab origine sua revocandis, breviter nonnulla dicenda videntur. Cum igitur Magistratus in comitiis per suffragia populi creari mos esset, ex populo autem plerique ipsas personas, quæ ad illos honores aspirabant, ex vultu et meritis suis ignorarent, opus erat illis, suffragia populi meritorum suorum commemoratione, personarumque ipsius ostensione conquirere. Primo igitur, ut dignosci possent, *candida veste* (erat autem inter hanc et *albam* id discriminis, quod illa ope cretae cujusdam ad illustrem quemdam ac majorem nitorem expolita fuerit) induti, per *triumvirum* (quod erat tempus 27 dierum, nam nono quolibet die *nundinae* in foro agi consueverant) in campo Martio comparebant super *collem hortulorum* dictum, ut magis conspicui essent, cidentes : tum vero populo adventante circuibant, obvios quosque salutando, ac omnis generis officiis demerendo.

Hæc autem populi sibi conciliandi ratio & præcipue partibus conficiebatur : *nomenclatione*, *blanditia*, *assiduitate*, et *benignitate*.

Nomenclatio in eo posita erat, ut quemlibet civium (alias enim se hactenus neglectos, aut non parem cum aliis eorum rationem habitam fuisse, conquirere poterant) nomine suo compellere nossent. Cum vero id in tanta populi multitudine nimis arduum esset, quis candidatus suos sibi adsciscerebat, qui petitori singulorum præterentium nomina suggererent, *nomenclatores* dicti, a *Cic.* vero in *Orat. pro Muræna* *monitores*, a *Festo* *factores*, quod in candidatorum aures nomina civium clam velut *infarcirent*; appellati. *Blanditia* dicebatur, cum non proprio duntaxat nomine, sed blandiori etiam, *patrum*, *fratrum*, *patronorum*, etc. ceu quibus arctissime adstricti essent, compellatione salutabant. *Assiduitas* præcipue in ambiendo, *prestando*, et *rogando*, consistebat. *Prohibent* autem, seu *circuibant* in plateis quoque ac vicis, *et zero Romæ* solum, sed in aliis quoque *Italiæ* civitatibus, in quibus cives multos negotiandi causa versari novebant. Circuibant vero aut per semet, aut alios amicos, ad hujus officii partem adscitos, illucque missos, aut alias ibidem constitutos. *Prentatio* fiebat, singularum dexteris *prehendendo*, *osculando*, *dissuaviando*, etc. *Rogatio* dicebatur, cum inter preces, non raro prorsus putide humiles, commemorabant beneficia jam alias a populo accepta, denudabant etiam cicatrices suas, quas forte pro patria adverso pectore in acie acceperant, etc., tum vero ut hujusmodi rerum intuitu suffragia sibi deferrent, rogabant, etc. Atque in his cum soli sufficere non possent, etiam alios claros viros adhibebant *suffragatores* dictos, qui virtutes penitentium populo commemorabant, etc. His quoque officiis accedebat *benignitas*, qua populum per *congiaria*, *missilia*, *convivia*, *ludos gladiatorios*, *pecuniarum*, prius apud *sequestros*, fidei causa, deponendarum, divisionibus, etc., demerebantur, cujusmodi muneribus aliquos integra sua patrimonialia nonnunquam exhaustis compertum fuit.

Ne vero nimium hæc a nobis exaggerata fuisse ququam existimet, sane non abs re videtur nonnulla ex *Cicerone* huc transferre, *Q. Tullium*, fratrem suum

A in *L. de Petit. Consulat.* ita instrumentis : *Multi homines urbani, industrii, multi libertini, gratiosi in foro gravique versantur, quos per te, quos per communes amicos poteris sumere : cura, ut tui cupidi sint : elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te affici ostendito. Deinde habeto rationem urbis totius, collegium omnium pagorum, vicinitatum : ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. Postea totam Italiam fac ut in animo et memoria tibi tributim (per Tribus) descriptam comprehensamque habeas, ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ ne quem esse patiare in quo non habeas firmamentum quantum satis esse possit. Perquiras etiam, et investiges homines ex omni regione, eosque cognoscas, appelas, confirmes, cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, et tua causa quasi candidati sint. Putasne vero, his denique negotium hoc rite absolutum fuisse ? imo multo supererant plura, quæ ex eodem Cicerone *ibid.* exactius dicces, quem legisse volupe erit.*

B Sed quorsum hæc omnia, et tam prolixè commemorata ? Nimirum ut eo magis penetrari vis argumenti valeat, quod Tertullianus hic tantopere urget. Hæc nimirum tam gravia, tam molesta, tam diuturna, tam ferre insuperabilia, Viris in Republica Romana gravissimis, de eadem jam alias diu et optime meritis, subeunda, et tam industrie, tam laboriose, tam jubenter quoque, exantata fuisse, omnem erubesceniam facile honorum spe pervincente, et nullo alio præmio, quam terreno, et inconstanti, et subin nimis cito transeunte, et tam multis, tam gravibus molestiis, et adversis cincto, ac ut ita dicam, *redimito*, invitam ; Nos contra CHRISTIANI erubescimus Christum sequi, quem oportuit hæc pati, et ita intrare in gloriam suam, *Luc. XXVI, 26.* Atqui vero cum candidati illi nil peccavissent in Republicam, qui de ea potius optime meriti fuissent, nobis de venia peccatorum agendum est, de gratia in nobis restauranda, de gloria COELESTI, per hanc consequenda, et in æternum possidenda.

C *Contumelias.* Quis enim credat, *candidatos* hos a quibusdam, forte *inimicis*, aut *minus amicis*, non aliquando (pro ea tunc populi licentia) *contumeliosius*, aut *aspernantius*, aut ab amicis alioquin, inter tanta, tanque divisa studia, negligentius habitos fuisse ? Sed audiamus Sanctum Cyprianum, in *Ep. ad Donatum* hæc elegantissime, ut solet, describentem : *Qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura, quibus hoc sordibus emit, ut fulgeat ! quos arrogantium fastus prius pertulit ! quas superbas fores matutinus saluator obsedit ! quot tumentium contumeliosa vestigia, stipatus clientium cuneis ante, præcessit, ut ipsum etiam salutantum comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati ? Et sic ibidem porro.*

Votorum, i. e. desideriorum.

D *Ignobilitates vestium.* At ego quidem nihil ignobile in ipso hoc vestitus genere deprehendo ; quin vero etiam alias, qui honestiori inter Romanos conditione, et non e vulgo censebantur, in vestibus *candidis* esse solebant, quæ non in Magistratum duntaxat petitione, sed etiam in *sacris*, in *conviviis* solemnioribus, in *nuptiis*, in *militia*, in *triumphis* tanquam *morum puritatis*, *innocentiæ*, *lætitiæ*, *integritatis*, ac *victoriæ* symbolum adhiberi consueverant, ut apud Jo. Guil. *Stukium* in *Antiquit. convival. l. II, c. 26*, prolixè legere est. Potius ergo crediderim, aut reliquam vestimenti hujus, quo *candidati* utebantur formam ab aliorum aliis discordasse aut ex viliori, quo ignobile vulgus uti solebat, panno fuisse, aut quod sane verisimilius existimo, Tertullianum de iis temporibus loqui, quibus jam candidatorum conditio apud ipsos Romanos evilerat, atque ignobilis habita fuerat, tanquam *ambitione* omnia jam nimium depravante, et in publicam Reipublicæ corruptelam declinante, quam publicis quoque legibus contra *ambitum* latis vindicari opus fuerat.

Affectant. Aliud omnino est erga rem aliquam *A* *affici*, *moderateque eandem appetere*: aliud *affectare*, seu *immodico in illam desiderio ferri*, ipsumque *affectum ultra æqui limites nimium curiose urgere*, ut ii solent, qui paria desideratis merita, aut dotes idoneas non afferunt, et tamen desiderata omnibus modis consequi student, haud absimiles avium pulis qui nondum sat pennatis, ac intempestive sibi plaudentibus alis, nimiumque immatura fiducia, volatum *affectare* cernuntur.

Salutationibus occupant. Ita ergo nocturnis quoque et nimis pertinacibus studiis patronos suos sectabantur, etiam atris, si quæ patula invenissent, se infundendo, aut intrudendo verius, et tantum non irrumpendo. *Crudas* autem dicit *salutationes*, scilicet cibus e cœna nondum bene excoctis, effusas, aut verius eructatas.

Decrescentes. Non jam *capite*, sed toto etiam *corpore*, ejusdem profundis inflexionibus, a semet ipsis *diminuti*, ac chamæleontum instar captandæ populi auræ inhiantes.

Nullis conviviis celebres. Enimvero jam supra *not.* *Neque pudet, neque piget*, insinuavimus candidatos (florete scilicet eorum adhuc conditione) larga populo sumptuosaque quandoque exhibuisse convivia, etc. At postea, cum etiam plebei candidatis admisceri cœperant, in tenuiore nimiumque famelica illorum fortuna ipsæ etiam culinæ frigidiores erant.

Congreges. Ut *segrex* dicitur, qui in grege non est, sed solitarius agit, ita *congreges* hic appellat, qui una cum aliis *congregantur*, seu *in grege* sunt, ut Apuleius l. VIII *de Asino aureo* habet: *Me congregem pastor egregius aliquando permisit.*

Unius anni volaticum gaudium. Magistratus enim apud Romanos, Atheniensium exemplo, non nisi *annuos*, raro et ferme non nisi sub *Tiberio Imp.* (vide Tacit. l. I *Annal.* c. 80) ad plures annos prorogatos fuisse constat. *Imperandi enim* (ait Dion. Halicarn. *Antiq. Rom.* l. IV, c. 79) *parentique vicissitudo, et potestatis, antequam corruptam animum, depositio, cohibet ingenia contumacia, nec sinit mores (imperantium) inebriari nimia* *licentia.*

Securium virgarumque petitio, i. e. Consulatus, aut aliorum Magistratum petitio; ponitur enim hic metonymice *signum pro re.*

Virgæ autem erant bacilli aliquot teretes, loro in fascem colligati, cui *securis* infixæ erant, inde prominens. Ii ergo fasces insignia *Magistratibus* majoribus dati sunt, quibus eorundem *potestas vitæ et necis per securim*, leviorum criminum, et flagra commerciorum per *virgas* castigatio significabatur. Consulibus autem cum in publicum procedendum ipsis erat, *fasces* cum *securibus* a totidem lictoribus præferebantur, porro cum illi jus in foro dicerent, pone abstantibus: quo more prima creditur usa fuisse *Vetulonia*, Hebruricæ civitas, de qua Sil. Ital. l. VIII:

Mæoniacque decus quondam Vetulonia gentis,
Bissenos hæc prima dedit præcedere fasces,
Et junxit totidem tacito terrore securas.

Æternitatis. Pænæ nimirum æternæ, nisi per pœnitentiam in tempore resipuerimus addicendi.

Castigationem victus. Quæ fit per frequentiora *jejunia.*

Cultus, i. e. culturæ vestium, quæ per *saccos et cilia* arctatur.

Sibi irrogant. Ita ergo Christiani nonnunquam erga homines, quibus sæpe nullo gratitudinis vinculo, nullo læsionis reparandæ debito adstringimur, multo liberaliores, atque adeo prodigi, in rebus nostris profundendis esse solemus, ut nostris beneficiis non tam cumulati, quam onerati videri possint: imo nos nobismet ipsis nimio oneri sumus, interim illud Christi *jugum suave et onus leve* (Matth. XI, 30) nimis impatienter ferentes, aut omnino detrectantes. Neque autem, si quis Deo pro injuria debitor fuerit, eidem desperandum est, tanquam solvendo non esset. Enimvero *plura* (ut S. Ambr. l. II *de Pæn.* c. 9 ait) *solvendi habet subsidia, qui Deo, quam is, qui homini de-*

bet. Homo pecuniam pro pecunia reposit, quæ non semper debitori præsto est: Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. Nemo pauper est, qui Deo debet, nisi qui seipsum pauperem fecerit. Et si non habet, quæ vendat; habet, quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat. Itaque nulla debitorum conditio melior, quam quibus Deo obnoxii sumus. Non, propterea ut creditori Deo satisfacias, *venundari* te, omniaque tua necesse est. *Orandus est autem Deus cum servo Evangelico* Matth. XVIII, 26: *Procidens autem servus ille, orabat eum, dicens: Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi? Quid ergo? Misertus autem Dominus servi illius, dimisit eum, et debitum dimisit ei.* Quomodo ergo *redditurus* erat, qui non habebat unde redderet? *Redditurus* erat non *ex suo*, sed *ex alieno*, ex Christi nostri meritis et satisfactione, et neque *aliena*, sed *quam nostram* esse voluit.

Itaque cum ambitiosi illi Romanorum Candidati tam lubenter tantos labores pro adipiscenda fugitiva dignitate subierint, quanto melius et benignius nobiscum agitur, eadem opera, multoque leviori, et satisfacere, nobis simul fœnerari possimus gratiam, regnum cœlestis, et gloriam sempiternam. Eant nunc magistratus (sic cum S. Cypriano in alleg. Ep. ad Donat. concludo), et Consules, sive proconsules: annuæ dignitatis insignibus, et 12 fascibus gloriantur.

Procero quasi fune nectunt. Forte illud *Prov. V.* 22 (1) respicit: *Iniquitates suæ capient inpium, et funibus peccatorum suorum constringitur.* *Præceri* sane hi funes sunt et vix jam amplius dirumpendi. *Ex voluntate perversa* (ait Sanctus Augustinus l. VIII *Conf.* c. 5 pro prio experimento hæc nimis comprobans) *facta est libido: et dum servitur libidini, facta est consuetudo: et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas, nullis utique humanis viribus, sed per solam D. N. Jesu Christi GRATIAM superanda.*

Notæ ad Caput XII.

Retractas, pro tractas, ut sæpissime alias. *Mente* autem tractat, qui de peccatorum suorum confessione cogitat, jamjamque animum suum ad eandem serio et efficaciter applicat.

Gehennam. *Gehenna* minime, ut quidam putarunt, nomen Græcum est, sed Hebraicum, idemque cum גיהנום quod significat *Vallem Ennom*, de qua *Jerem.* VII, 30 et 31 habetur: *Ædificaverunt excelsa Tophet, quæ est in valle filii (הבן) Ennom, ut incenderent filios suos et filias suas igni, etc. Ideo ecce dies veniunt, et non dicetur amplius Tophet, et valles filii גיהנום ENNOM, sed vallis interfectionis, etc. Tradunt autem Hebræi* (ait S. Hier. in hunc ipsum *Jerem.* textum) *ex hoc loco גיהנום (ge hinnom) appellatam GEHENNAM, quod scilicet omnis populus Judæorum ibi perierit, offendens Deum.* Explicatius autem in *Matth.* c. X commentatur, inquires: *Hæc vallis et parva campi planities, irrigua erat, et nemorosa, pleneque deliciis, lucusque in ea idolo (MOLOCH, toties a S. Scriptura execratio) consecratus erat. In tantam autem dementia populus venerat, ut deserta TEMPLI vicinia (erat enim vallis hæc Hierosolymæ proxima), ibi hostias immolarent, et rigorem (immanem utique prorsusque nefandam crudelitatem) religionis (idololatriæ nimirum) deliciæ (loci illius TOPHETH a DELICIS dicti) vince- rent, filiosque suos demoniis incenderent, vel initiarent. Et appellabatur (addit) locus ille GEHENNOM, id est VALLIS filiorum HENNOM.* Ita ibi S. Hier. « Alii ferunt (ait interpres Latinus Calmeti nostri in *Diction. Bibl. verb. Gehennom*) « in ea valle cloacæ urbis extitisse, ubi « perpetuus ignis morticiniis et immunditiis absumen- « dis detineretur. »

Non dubites. Sensus est: *ut non diu tecum deliberes de remedio hoc arripiendo, aut diutius differendo.*

(1) Imo potius *Isai.*, c. V, v. 18. Vide *Lacerdam* in hunc locum, hujus operis, tom. I, col. 1247. Ep.

« vomos vibrari, illic coruscantes sagittas emitti, hinc
« velut terribiles serpentes et dracones volitare, illinc
« fulmina et fulgura cieri, etc., etc. » Tantam
autem, pergit, punicum vim ignea illa vorago evomuit,
ut totam pelagi superficiem contegerent. Smyrnam usque
et CPlim delatos fuisse, littoraque omnia complexisse
certissimum est. Vis autem incendii primis duobus
mensibus erat maxima; quandoquidem et bullire vicinum
mare instar ferventis ollæ videbatur, et diu noctuque
ingentes flammarum globi fumique densissimi emergebant,
etc., etc.

Quid vero? an dissimulandam putem Catastrophen
alteram, priori similem, imo omnium multo truculentis-
simam, quam Oceanus ipse, qua Insulas Azores interfluit,
priori sæculo præbuerat? En igitur rursus ipsius Kircheri
L. II. M. S. Cap. XII. § 4. verba: « A Pico (vulgo Pico delle
Camerine) 6 miliaribus distantis est locus, dictus la Ferreria,
in cuius Oceani districtu die Sabbati mensis Julii Anno 1658
ignis cum tam inexplicabili violentia, non obstante dicti
loci Oceani 120 pedd. Geometr. a piscatoribus antehac sæpius
explorata profunditate, erupit, ut ad tantum extinguendum
incendium ne Oceanus quidem sufficeret. Spatium, quod ignis
bulliens occupabat, tantum erat, quantum 2 modis frumenti
disseminandis sufficiebat, cum tanta violentia erumpens,
ut, non obstante dicta Oceani profunditate, nubibus sese
æquaret, in supernam aeris regionem elatus, everta secum
ipsa aqua, arena, terra, saxis, aliisque ingentibus molibus,
quæ eminent (triste intuentibus spectaculum!) comparebant
floccorum ad instar gossipinorum; in mare vero reversa
materia liquefacta pulvis præ se ferebat speciem. Subinde
adeo immensæ magnitudinis saxa in 5 lancearum altitudinem
projiciebat sævientis naturæ vis, ut non saxa, sed montes
integros ejectos diceret. Accedebat ad horrorem id, quod
recidentibus, in altum projecti saxei montes, in alios, e
visceribus maris eviratos, illisi, cum terribili fragore
in 1000 partes dissilirent, quæ postea manibus acceptæ
in arenam nigram conterebantur. Porro ex varia immensaque
rejectamentorum multitudine, saxorumque innumerorum
coacervatione, insula nova in medio, coque profundissimo
Oceano, in principio quidem parva, 5 jugerum, at in dies
augmentata in tantum excrevit, ut abhinc 14 diebus spatium
longitudinis 5 miliarium occupavit. Tanta autem hoc
incendio multitudo piscium periit, quantum vix 8 naves
onerariæ Indicæ capere possent, qui longe lateque per
Insulam dispersi, ne putrefactione contagionem aliquam
causarent, ab indigenis in profundissimis foveis, ad
18 miliar. circum circa collecti, sepulti sunt. Odor autem
sulphuris spatio 24 miliar. sentiebatur. » Ita Kircherus
ex *fidei Patrum S. J. κατ' ἀποφάν* relatione.

Jam nullæ exstant. Inter has utique Pompeia erat, ut fertur,
ab Hercule condita, olimque Romanorum colonia de qua
idem Noster in *L. de Pall. c. 2.* ait: *Ex hujusmodi nubilo et
Thuscia Volsinios pristinos deusta, quo magis de montibus
suis Campania speret, erepta Pompeios.* Item in *Apol. cap. 40.*
ubi: *Sed nec Thuscia, atque Campania de Christianis
quereretur, cum Volsinios de cælo, Pompeios de suo monte
perfundit.* De his item Tacit. *L. XV Annal. c. 22.* in
hæc verba testatur: *Motu terræ celebre Campaniæ
opidum, Pompeii, magna ex parte proruit.* Sed qui hæc
exactius nosse cupit, apud Dionem Cass. *Hist. Rom. L. XVI
in Tito,* reperiet. Quid prohibet autem, quoniam semel
prolixus esse cæpi, Notarumque angustias jam perurpi,
hæc ex ipso Authore excerptæ, quæ et supradictis
fidem faciunt, cum viderint, hæc non nova esse, sed
jam ferme XVII inde Sæculis accidisse. Ita ergo ex
suo Dione Xiphilinus habet: *Dein mare simul fremere,
omne colium una sonare, ingensque et repentinus fragor,
quasi montes simul considerent, exaudiri. Tum exilire
primum immensi lapides, et ad summos vertices
pervenire, deinde magna copia ignis*

*A funique, ita ut omnem aerem obscuraret, ocularetque
solem, non aliter, ac si defecisset, etc. Alii existimant,
aut mundum in chaos redigi, aut igne consumi, etc., etc.*
Tanta vero erat copia cineris, ut terram, mareque, atque
adeo ipsum aerem compleret; quæ res multa damna
importavit, non solum hominibus, prædiisque, ac pecoribus,
sed etiam pisces, volucresque omnes peremit, duasque
integras urbes, HERCULANUM, et POMPEIOS, populo
sedente in theatro (non utique spectaculi cujusdam,
sed speratæ securitatis causa, locique contra ruinas
magis communiti fiducia) pentus obruit.

Atque hoc ipsum jam est illud, seu *Herculaneum*,
seu *Herculaneum*, quod ab Hercule post expeditionem
suam Hispanicam conditum Dionysius Halic. *L. I. Antiq. Rom. cap. 44.* refert, ac cum A. C. 65, sub
Nerone vehementer convulsum, magna sui parte
concidisset, et circa A. C. 80 penitus absorptum
fuisset, jam anno 1715, adeoque post integra XVI
Sæcula detectum, ingentem Veteri Historiæ lucem
accendit, ac Neapolitanarum Antiquitatum gazophylacium
novi inestimabilisque thesauri ditissimis accessionibus
loquetavit, cujus, jam sub prælo sudantis, plenissimam
communicationem totus literarius Orbis ingentibus
desideriis expectat.

De die. Voluit dicere in dies, seu quotidie, aut, ut
alias dicere solemus, de die in diem; quo sensu etiam
Noster in *Apol. cap. 16.* inquit: *Nove de die vivilis.*
Atque sic etiam Terentius, in *Adelphis, Apparare de die*
(singulis nimirum diebus) *convivium dixit.*

Sperent, seu timeant. Num sperare (ut alias
spes cum timore suapte natura conjungitur) in
deteriori quoque hoc sensu apud Veteres accipi
conuevit: ut est illud Maronis, *I Æneid.:*

Si genus humanum, aut mortalia temeris arma,
At sperate Deos, memores fandi atque nefandi.

Itemque *L. IV:*

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem

C Ignis intrinsecus facta. An montes ipsi sunt facta? At
quis tantum Grammaticus lapsus Tertulliano impingere
ausit? An legendum, *ignis intrinsecus facti?* at sic
rursus ambiguum foret, an facti ad montes, qui ignis,
aut potius igne facti sunt, an ad ignis referendum
esset, quasi ipse ignis sulphure, etc., factus esset. An
vero cum Latino magis placet factu, seu factura, legere?
Enimvero sic ipse puto.

Nobis judicii, i. e. supplicii, seu poenæ infernalis.
Vide supra *Cap. III. Not. In judicium.*

Nunquam tamen finitur. Nullum sæculum est, cujus
historia tales montium furrores non enarret, ut de
Vesuvii quidem incendii Kircherus ejusmodi Chronicon
habet, ubi a primo ingressu Janigenarum in Siciliam
18 tumultuantis Æthnæ exempla recenset. Alii vero
ejusmodi tristia Vesuvii exempla, a Christi temporibus
usque ad nostra hæc, ultra 20 recensent. At vero
immanes hos caminos perpetuo igne succensus esse,
fumi continua, densaque, etiam in quiete sua, eructata
volumina omni luce clarius manifestant.

Cæterum gravis hic quæstio jam diu exercuit
Philosophos, unde sempiterna illa ejusmodi montium
incendia, et inexhausta, tantis incendiis per tot sæcula
fovendis, pabula. Videri enim posset, omnia subter-
restria pyrophylacia, ipsumque infernum, quantumvis
immensum, per ignivoma illa spiracula jam pridem
exoneratum fuisse. Nos, quoniam longior rei hujus
tractatio extra præsens institutum est, mentem
nostram non nisi breviter aperimus. Ac 1° quidem
notamus, horrendis illis Æthnæ concussionibus egestam
materiam maxime in crepidine ipsius crateris
accumulari, et aliquando in tantam altitudinem, ut
novus quandoque mons, aut certe montis non
contemnenda pars, videri possit. 2° Hic cinerum,
aliorumque rejectamentorum cumulus jam per sese
variis salibus imbutus, novis quoque ac subterraneis
accessionibus per occultos, ex mari præcipue, nec
non ex resolutis nivibus, quibus, vertices horum

rectius a Nostro inferni nonnisi *scintilla* paulo post dicta fuerint) strages datas fuisse, omnium retro sæculorum historiæ testantur. Sic enim Diodorus Siculus *Histor. L. V.* refert, cum olim Sicilia per sicanos habitata fuisset, incendio Æthnæi montis omnes eorum messes exustas, cineribusque universam viciniam tam alte oppletam fuisse, ut porro desperata soli sui cultura, se in insulæ occidentales partes procul a montis illius furoribus se recipere coacti fuerint, donec multis postea sæculis nova Italiæ gens, SICULI, præteritorum malorum velut ignara, novam trans fretum coloniam in desertam Æthnæ viciniam deduxisset. Vide dein, quæ de immensa cinerum vi ex ejusdem montis exustis visceribus ejecta, ac toti late viciniam adeo spissas tenebras inducente, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret, Cic. *L. II. de Nat. Deor.* commemorat. Sed et S. August. *L. III. de C. D. c. ult.* ita testatur: *Legimus, apud eos Æthnæis ignibus, ab ipso montis vertice usque ad litus proximum decurrentibus, ita feruisse mare, ut rupes exvererentur, et pices navium solverentur, etc. Eodem rursus estu ignium tanta vi favillæ oppletam esse Siciliam, ut Catanensis urbis tecta obruta et oppressa diruerit. Qua calamitate permoti misericorditer ejusdem anni tributum ei relaxaverant Romani. Qui autem temporibus utriusque Plinii, id est, Sæc. I, an. 76, horribiles Æthnæi montis furores fuerint, ex Nepotii duabus epistolis ad Tacitum (quæ *L. VI, sexdecima et vigesima* sunt) discimus, utique non sine ingenti mentis commotione legendis, nisi spectaculi illius atrocitatem styli elegantis lenitas mitigaret.*

Non autem memoro hic illud incendium, quod an. 812, CAROLUM M. IMPERTERRITI PECTORIS IMPERATOREM, e Sicilia in Italiam propulit; alterum deinde quod an. 1557, tam immanem favillarum et cinerum copiam evomuit, ut etiam trans mare in Italiam pervaserint, et, si Varentio *L. I. Geogr. c. 10, prop. 5,* credimus, « naves in mari, cum 200 leucis a Sicilia abessent, et ad Venetias tenderent, damnnum passæ fuerint. » Sed nec quidquam de pluribus ejusmodi aliis, certeque non imparibus, commemoro. Duo autem, quæ proximo Sæculo accidere, exempla præterire non possum. Ac primum quidem ex *D. Petri Squillacii*, cataneensis Sacerdotis, qui calamitati huic ipse interfuit, enarratione, ut apud Kircherum *Lib. IV Section. 1, cap. 9,* habetur, excerpto. « Cum igitur omnis late vicinia horrendis terræ succussionibus jamjam avertenda videbatur, tandem 11 mensis Martii (annus autem erat a C. N. 1669) subito in tres terribiles hiatus fatiscente monte, primus eorum evomebat plurimum ignis, multosque lapides, eorum vel minimi æquabant pondus 5 cantarum, seu totidem centenariorum. Materia vero ignis in altum projecta ad 2 milliarium (semper nonnisi Italica intelligo) distantiam dividebatur in minutissimas particulas, et specie ignei imbris sæviebat in subjectam sibi tellurem. Quando dictus mons rabidus dehiscerebat, tantum inferebat fragorem, et terræ motum, ut nequeam ullis verbis ejus horrorem exprimere. » Fragorem augebat vociferatio lamentantis populi *Cataneensis*, cui videbatur mundus interire. Ignem et arenam tanta copia hiatus illi evomebant, ut campi vivo incendio ruherent, et oppidum (*Catanea*, 4 milliariibus ab Ætna distans) quasi denigratis arenis operiretur.—Omnis vero ille ignis abibat in 2 rivos (flumina rectius dixisset), medium amplectentes ac circumlambentes *Montempilierum* (cujus tamen ambitum *semimilliaris* esse antea dixerat) qui instar insulæ, vel rupis, in medio flammarum prominebat.—Primariorum vero rivorum alter obruebat villam *Montispilieri*, ut omnia ejusdem vestigia abolita fuerint.—Tota massa ignea protendebatur in latitudinem 6 milliarium et circa initia duorum altitudinis *camii* 4, plus minus, pro locorum diversitate. »

Sed præstat totam hanc enarrationem, multa alia huc pertinentia prolixius exponentem, apud Kircherum

perlegere, quod, spondeo, non sine animi, si quis in te pius est, tremore facies, maxime autem, si tum *Pauli Bocconii*, Siculi Panormitani, tum *Petri Michonii*, aut mutato nomine *Abb. Bourdelotii*, Epistolæ de eodem illo incendio conjunxeris. Tum enim vero Mantuanum vatem, non cæstro nimio percitum, terribile suum de hoc monte carmen, *Æneid. L. III,* effudisse fateberis:

..... horrificis tonat Ætna ruinis,
Interdumque etiam prorumpit in æthera nubem,
Turbine fumantem piceo, et candente favilla,
Attollitque globos flammæ, et sidera lambit.
Interdum scopulos, avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fudoque exæstuat imo.

Et tamen illi nonnisi rivi erant fornacis hujus subterraneæ, immensa vi liquefactorum mineralium repletæ. Quid autem, si alios quoque montes, Ætna non minus quandoque terribiles, adjunxeris? Non dico *Vesuvium* Campaniæ, sed *Strongylum* et *Vulcanum* in insulis *Liparitanis*, et præterea alios ejusmodi fulmineos montes in *Terzeris* et *Canariis*, Maris Atlantici insulis, innumeros alios, si denique ultimæ Islandiæ, quasi ipsa glaciæ concretæ, terribilem illum *Heclam* evocaveris? quanta credis ignium immensitate opus esse ad totidem capacissimas fornaces inflammandas, quas si omnes in unum conjunxeris, quid aliud Ætnam, quid *Vesuvium*, quam illius ignei Oceani, in abditioribus terræ recessibus, intimisque visceribus furentis, *fumariola* dixeris? Quanta autem jam, obsecro, tanta tamque immensa metallorum, mineralium (quæ singula per sese summum calorem excitare solent), aliarumque combustibilium materialum, velut in unam massam coacervatarum vis, quantus furor, æstusque hujus Oceani erat! quantillus (quod stupendum sane!) apud multos peccatores ejusdem timor est! Vide autem, quid apud miseros illos *Cataneenses* mortis duntaxat temporalis metus potuerit! « *Planctus* (ita enim historiam suam prosequitur *Squillacius*), *disciplina, orationes, processiones, jejunia, abstinentia, expositiones 40 horarum*, in nullis Ecclesiis cessabant, tantumque dolorem ingerebant, « ut saxa lacrymarentur. » Et jam induratum quorundam peccatorum plusquam saxea corda sunt, quæ mortis æternæ formidine ne commoveantur quidem.

Sed ecce rursus aliud *fumariolum*, atque ex eo erumpens incendium, cui restinguendo ne quidem Oceanus ipse par fuerat. Incredibili huic spectaculo maximam tamen fidem facit *P. Ricciardus S. J.* qui, ut Kircherus *L. IV Mund. subter.*, in hæc verba testatur: *Præsens omnia oculis suis vidit, et Roma totius rei eventum mihi ore tenus postmodum retulit, et scripto testimonio posteritati notum esse voluit.* Ita vero *P. Ricciardi*, ut eam laudatissimus Kircherus suo calamo posteritatis memoriæ commendavit, narratio habet: « Si unquam ignes illi conclusi in terræ visceribus vim suam exercuerunt, tum maxime, quando Anno 1650, Die 24 Sept. usque ad 9 Octob. tot ingentibus et tam frequentibus terræ motibus Insulam « illam » (*Santerinium* fuit, a *S. Irena V.* et *M.* cujus nomini sacra est, sic dicta) « concusserunt, ut *Santerinenses*, ruinam proximam sibi metuentes, diu noctuque aris supplices advolverentur. At nec dici, nec explicari potest, quantus timor omnes invaserit, cum ruptis obicibus victrices illæ flammæ viam sibi facere per medias æquoris undas contenderunt 4 circiter milliariibus Italic. ab Insula *Santerinensi* « versus Orientem; siquidem repente mare intumuit ad 30 sursum cubitos, lateque per vicinas terras se extendens obvia quæque vertit, adeo ut in ipso *Candæ* portu, qui tamen 80 milliari. inde distat, et triremes et naves repentino impetu confregerit. Aer vero vaporibus illis maleolentibus et sulphureis infectus, et obtenebrescere, et innumeras formas cepit induere. Huic lanceas igneas, et cuses lamini-

« vomos vibrari, illic coruscantes sagittas emitti, hinc
« velut terribiles serpentes et dracones volitare, illinc
« fulmina et fulgura cieri, etc., etc. » Tantam
autem, pergit, pumicum vim ignea illa vorago evo-
nuit, ut totam pelagi superficiem contegerent. Smyr-
nam usque et CPlim delatos fuisse, littoraque omnia
complexisse certissimum est. Vis autem incendii pri-
mis duobus mensibus erat maxima; quandoquidem et
bullire vicinum mare instar ferventis ollæ videbatur,
et diu noctuque ingentes flammarum globi fumique
densissimi emergebant, etc., etc.

Quid vero? an dissimulandam putem Catastrophen
alteram, priori similem, imo omnium multo truculen-
tissimam, quam Oceanus ipse, qua Insulas Azores inter-
fluit, priori sæculo præberat? En igitur rursus
ipsius Kircheri *L. II. M. S. Cap. XII, § 4*, verba: « A
« Pico (vulgo *Pico delle Camerine*) 6 milliariibus dis-
« situs est locus, dictus *la Ferreria*, in cujus Oceani
« districtu die Sabbati mensis Julii Anno 1658 ignis
« cum tam inexplicabili violentia, non obstante di-
« cti loci Oceani 120 *pedd. Geometr.* a piscatoribus
« antehac sæpius explorata profunditate, erupit, ut
« ad tantum extinguendum incendium ne Oceanus
« quidem sufficeret. Spatium, quod ignis ebulliens
« occupabat, tantum erat, quantum 2 modis frum-
« menti disseminandis sufficiebat, cum tanta violentia
« crumpens, ut, non obstante dicta Oceani profundi-
« tate, nubibus sese æquaret, in supernam aeris re-
« gionem elatus, everta secum ipsa aqua, arena, ter-
« ra, saxis, aliisque ingentibus molibus, quæ eminus
« (triste intuentibus spectaculum!) comparebant floe-
« corum ad instar gossipinorum; in mare vero reversa
« materia liquefacta pulvis præ se ferebat speciem.
« Subinde adeo immensæ magnitudinis saxa in 3 lan-
« cearum altitudinem projiciebat sævientis naturæ
« vis, ut non saxa, sed montes integros ejectos di-
« ceres. Accedebat ad horrorem id, quod reciden-
« tes, in alium projecti saxei montes, in alios, e vi-
« scribus maris eviratos, illisi, cum terribili fragore
« in 1000 partes dissilirent, quæ postea manibus
« acceptæ in arenam nigram conterebantur. Porro ex
« varia immensaque rejectamentorum multitudine,
« saxorumque innumerorum coærvatione, insula
« nova in medio, eoque profundissimo Oceano, in
« principio quidem parva, 5 *jugerum*, at in dies au-
« gmentata in tantum excrevit, ut abhinc 14 diebus
« spatium longitudinis 5 milliarium occupavit. Tanta
« autem hoc incendio multitudo piscium periit, quan-
« tum vix 8 naves onerariæ Indicæ capere possent,
« qui longe lateque per Insulam dispersi, ne putrefa-
« ctione contagionem aliquam causarent, ab indigenis
« in profundissimis foveis, ad 18 milliaria circum-
« circa collecti, sepulti sunt. Odor autem sulphuris
« spatium 24 milliaria sentiebatur. » Ita Kircherus ex
fidei Patrum *S. J. κατ' ἀπόφασιν* relatione.

Jam nullæ exstant. Inter has utique Pompeia erat,
ut fertur, ab Hercule condita, olimque Romanorum
colonia de qua idem Noster in *L. de Pall. c. 2*, ait:
*Ex hujuscemodi nubilo et Thuscia Volsinios pristinos
deusta, quo magis de montibus suis Campania speret,
erepta Pompeios.* Item in *Apol. cap. 40*, ubi: *Sed
nec Thuscia, atque Campania de Christianis querebat-
tur, cum Volsinios de celo, Pompeios de suo monte
perjudit.* De his item Tacit. *L. XV Annal. c. 22*, in
hæc verba testatur: *Motu terræ celebre Campaniæ op-
pidum, Pompeii, magna ex parte proruit.* Sed qui hæc
exactius nosse cupit, apud Dionem Cass. *Hist. Rom.
L. XVI in Tito*, reperiet. Quid prohibet autem, quo-
niam semel prolixus esse cœpi, Notarumque angus-
tias jam perrupi, hæc ex ipso Authore excerpere,
quæ et supradictis fidem faciunt, cum viderint, hæc
non nova esse, sed jam ferme XVII inde Sæculis ac-
cidisse. Ita ergo ex suo Dione Xiphilinus habet: *Dein
mare simul fremere, omne colum una sonare, ingensque
et repentinus fragor, quasi montes simul considerent,
exaudiri. Tum exilire primum immensi lapides, et ad
summos vertices pervenire, deinde magna copia ignis*

*fumique, ita ut omnem aerem obscuraret, occultaretque
solem, non aliter, ac si defecisset, etc. Alii existimabant,
aut mundum in chaos redigi, aut igne consumi, etc., etc.
Tanta vero erat copia cineris, ut terram, mareque, atque
adeo ipsum aerem completeret: quæ res multa damna im-
portavit, non solum hominibus, prædiisque, ac peco-
ribus, sed etiam pisces, volucresque omnes peremit,
duasque integras urbes, HERCULANUM, et POMPEIOS, po-
pulo sedente in theatro (non utique spectaculi cujus-
dam, sed speratæ securitatis causa, locique contra
ruinas magis communiti fiducia) penitus obruit.*

Atque hoc ipsum jam est illud, seu *Herculanum*,
seu *Herculaneum*, quod ab Hercule post expeditionem
suam Hispanicam conditum Dionysius Halic. *L. I.
Antiq. Rom. cap. 44*. refert, ac cum A. C. 63, sub
Nerone vehementer convulsam, magna sui parte con-
cidisset, et circa A. C. 80 penitus absorptum fuisset,
jam anno 1713, adeoque post integra XVI Sæcula
detectum, ingentem Veteri Historiæ lucem accendit,
ac Neapolitanarum Antiquitatum gazophylacium novi
inestimabilisque thesauri ditissimis accessionibus lo-
cupletavit, cujus, jam sub prælo sudantis, plenissi-
mam communicationem totus literarius Orbis ingentibus
desideriis expectat.

De die. Voluit dicere *in dies*, seu *quotidie*, aut, ut
alias dicere solemus, *de die in diem*: quo sensu etiam
Noster in *Apol. cap. 16*, inquit: *Nove de die vivitis.*
Atque sic etiam Terentius, in *Adelphis, Apparare de die*
(singulis nimirum diebus) *convivium dixit.*

Sperent, seu *timeant*. Nam *sperare* (ut alias
spes cum timore suapte natura conjungitur) in dete-
riori quoque hoc sensu apud Veteres accipi consue-
vit: ut est illud Maronis, I *Æneid.*:

Si genus humanum, aut mortalia temntis arma,
At sperate Deos, memores fandi atque nefandi.

Itemque *L. IV*:

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem

Ignis intrinsecus facta. An montes ipsi sunt facta? At
quis tantum Grammaticus lapsum Tertulliano impin-
gere ausit? An legendum, *ignis intrinsecus facti*? at sic
rursus ambiguum foret, an facti ad montes, qui ignis,
aut potius igne facti sunt, an ad ignis referendum es-
set, quasi ipse ignis sulphure, etc., factus esset. An vero
cum Latinio magis placet factu, seu factura, legere?
Enimvero sic ipse puto.

Nobis judicii, i. e. supplicii, seu pœnæ infernalis.
Vide supra *Cap. III, Not. In judicium.*

Nunquam tamen finiuntur. Nullum sæculum est, cu-
jus historia tales montium furores non enarret, ut de
Vesuvii quidem incendii Kircherus ejusmodi Chronicon
habet, ubi a primo ingressu *Janigenarum* in Siciliam
18 tumultuantis *Æthnæ* exempla recenset. Alii vero
ejusmodi tristia *Veuvii* exempla, a Christi tempori-
bus usque ad nostra hæc, ultra 20 recensent. At vero
immanes hos caminos perpetuo igne succensus esse,
fumi continua, densaque, etiam in quiete sua, eructata
volumina omni luce clarius manifestant.

Cæterum gravis hic quæstio jam diu exercuit Phi-
losophos, unde sempiterna illa ejusmodi montium in-
cendia, et inexhausta, tantis incendiis per tot sæcula
fovendis, pabula. Videri enim posset, omnia subter-
restria pyrophyllacia, ipsumque infernum, quantum-
vis immensum, per ignivoma illa spiracula jam pri-
dem exoneratum fuisse. Nos, quoniam longior rei hu-
jus tractatio extra præsens institutum est, mentem
nostram nonnisi breviter aperimus. Ac 1º quidem
notamus, horrendis illis *Æthnæ* concussionibus ege-
stam materiam maxime in crepidine ipsius crateris
accumulari, et aliquando in tantam altitudinem, ut
novus quandoque mons, aut certe montis non con-
temnenda pars, videri possit. 2º Hic cinerum, alio-
rumque rejectamentorum cumulus jam per sese variis
salibus imbutus, novis quoque ac subterraneis
accessionibus per occultos, ex mari præcipue, nec
non ex resolutis nivibus, quibus, vertices horum

montium ferme assiduo eandem, ex circumfluo ac balinitroso aere, etc., sæcundari solet, usque donec subjecti ignis æstu excocta, ac velut in pullem liquefacta materia, per subterranea ventorum spiracula, aut etiam aquæ ex hydrophylaciis illapsu, in summum furorem agatur, etc. Quantum vero vel mica aquæ gutta, metallo in fornacibus fusoris fluido aspersa, et quam incredibilem tumultum excitare, quam horrendam omnium rerum stragem edere valeat, non pauci, et haud modico suo damno, nonnumquam experti sunt.

Supplicia interim montium. Supplicia montium vocat, damna ab ipsis his montibus illata, præsertim ad peccatorum castigationem, etc.

Non iudicii. Haud obscure innuit illud iudicium extremum, in quo universus orbis, ut in *L. de Bapt. c. VIII. Not. Igni destinatur*, diximus, conflagrabit; auditurque sunt damnati terribilem illam sententiam: *Discedite, maledicti, in ignem æternum, etc.*, quem jam nunc supremus iudex per flammivomorum montium incendia comminatur.

Deputabit. Simpliciter pro *putabit*, seu æstimabit. Ita Noster quoque in *Exhort. ad Castit. c. 6*, ait: *Erat vetus dispositio, quæ in Evangelio nova deputatur, etc.* Sic et Plautus dudum antea in *Amphitr.* dixerat: *Nec quidquam sit, quin me omnes esse dignum deputent.* Quem et Terentius in *Heccyra* secutus est, ubi:

Ædopol, næ meam herus operam deputat parvi pretii.

Scintillas. Eodem jure, quo immensos illos montium ignivomorum crateres *fumariola* dixerat, nunc illorum incendia *scintillas* appellat. Et sunt sane, si cum immenso illo inferni incendio comparata fuerint. Nunc vero *scintilla* nostræ cum forte adurunt manus, hæc vel ad primum tactum præ dolore retrahuntur: nondum autem, non dicam plumbo liquefacto (quam leve enim id esset!) sed neque illis *Ætnæ* aut *Vesuvii* torrentibus igneis (id est *scintillis*) manus immergere peccatores, in illo infernali barathro, et propria ignei Elementi sede, fors æternum exurendi, et nunquam comburendi.

Inestimabilis soci. Cujus scilicet ardoris immensa vis omnem, non dico æstimationem nostram, sed omnes imaginationis vires longissime transcendit.

Missilia. *Missilia* olim dicebantur ea auri argenteque signati munera, quæ nonnumquam ab Imperatoribus, aut a Senatu et Magistratibus, in populum, ad ejusdem plausus ac favores sibi quaestuose conciliandos, ac, ut barbare dicam, collectandos, spargi solebant. Quin vero et aliarum rerum subinde missilia fiebant, ut apud Sueton. in *Calig.* habetur: *Sparsit et missilia variarum rerum.* Postea vero hæc vox ad militiam quoque transit, ut tela in hostes *missa*, pariter *missilia* vocarentur. Sed et fulmina *missilium* nomine Noster in *L. de Pall. cap. 2*, appellare non dubitavit.

Exercitoria. *Exercitor* proprie est, qui alterum docet *exercendo*, ut ex Plauto in *Trinum.* colligitur: *His quisquis est, Curculio, est exercitor; is hunc hominem cursuram docet.* Unde et tela illa, quæ in exercitiis militaribus, et umbraticis emittebantur, *exercitoria*, et apud Senecam *L. II. QQ. Nat. lusoria* vocantur.

Intinctionis dominicæ. Seu Baptismi, a Christo Domino instituti.

Monimenta. *Monimenta* dicuntur, quæ posita sunt ad *monendam* nostram *mentem*, ut memoriam præteritarum rerum conservet. Junius hic *munimenta* legit, quod adversus gehennam *præmuniant*.

Secunda subsidia. Eleganter dictum; nam *subsidia* veteribus proprie erant *tertium* illud in acie agmen, ex *triaris* ac *emeritis*, fortissimisque constans, qui proin in extremo collocati, sub vexillis suis in genta *subsidiabant*, laboranti fors exercitui subvenire, labantemque aciem novo subsidio restaurare parati. Vide Varron. *de Ling. Lat. L. IV.*

Mutæ quidem. *Mutas* dicit, quæ *articulata* voce destituuntur.

Animæ. *Animas* hic pro *animalibus* ponit, velut partem pro toto.

Agnoscent. Ita enim ipsius nature instinctu, divinitus sibi indito, noxia vitant, salubria quærunt, et cum egrotare inceperint, sibi ocius de remediis circumspiciunt. Instinctum autem illum habere aliquid humane rationi analogum, dubium non est.

Moras. *Mora* apud Chirurgo dicitur canalis quidam, arte excavatus, in quem crus fractum, ac jam fasciis circumligatum, reponitur, ut ibidem immotum permaneat, *moram* que trahat. Sic et sagittæ, cuti altius infixæ, suas ibidem *moras* trahunt, et aliquando *irrevocabiles*, cum scilicet nimis profunde insederint, quam ut ab ipsis animalibus vulneratis extrahi aut excuti, sicque e vulnere *revocari* possint.

Dictamno. Ita quidem de capreis Arist. *L. IX Hist. animal. c. 6*, in hæc verba affirmat: *In Creta Insula capreas sylvestres sagitta transfixas, dictamnum herbam quærere aiunt: hoc enim spicula ex corpore eiciuntur.* Atque idem in *L. de Admir. audit. n. 4*, confirmat. Unde Virg. *L. XII. Æneid.:*

Dum Venus indigno nati concussa dolore
Dictamnum genitrix Creteæ carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis, et flore conantem
Purpureo. Non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæserè sagittæ.

At Plinius *L. VIII H. N. c. 27*, hæc ad *cervos* transfert. At quam multa subin finguntur, aut nimis credule *narrantur*, quæ non verificantur! Certe hodiernis nature scrutatoribus hæc de re alium silentium est, utique nec ex sua nec aliorum sufficienti experientia quidquam habentibus, quo huic veterum persuasioni fidem rite facere possent.

Illos oculare, i. e. *visum* illis *dare*. Sic enim idem Noster in *Apol. c. 21*, habet: *Jam expolitos, et ipsi urbanitate deceptos, in agnitionem veritatis oculare:* quod verbum cateroquin ab Antiquis vix usurpatum. S. Cypr. in *Tract. de Idol. vanit. ad fin.* ex Tertulliano suo mutuatus fuit, de Apostolis loquens, *qui cæcos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent.*

De sua Chelidonia. Quod *hirundines* cæcos pullos pariunt, Aristoteles *L. IV. de Gen. anim. c. 6*, asserit, cæterum de *chelidonia* nihil; at vero Plinius *loc. cit.* id affirmat, narrationibus alienis plerumque nimium fidens. Adeo autem ad vulgus persuasio illa transit, tamque tenaciter hæsit, ut etiam ipsum *hirundinum* nomen (Græcis enim hæc avis *χελιδών* dicitur) ad plantam illam transierit, non minus Germanis nostris *Schwalben-Kraut*, aut *Schwalben-Wurtz* appellatam. Sed et illa non *hirundinum* duntaxat, sed omnium prope volucrum, si *aquatilius* species excipiamus, recens exclusarum cæcitas proprie talis non est, sed mera palpebrarum obductio, quæ post aliquot dies sensim diduci, suisque oculis vetaminibus liberare solent.

Sibi institutam, i. e. pro se, rursus per penitentiam in gratiam Dei restituendo, institutam.

Babylonium regem. Est hic non ille Nabuchodonosor, (alias *Saosduchin* appellatus, qui *A. M. 3547* in campo *Ragau* Medorum Regem *Arphaxad* profligavit; nec alter Nabuchodonosor, alias *Nabopolassar* dictus, qui *A. M. 5378* Regnum Chaldæorum condidisse creditur: sed hujus filius *Nabuchodonosor*, cognomento *Magnus*, et in Regno *A. M. 3399* successor, qui *Joakin*, Regem Juda, in servitutem redegit (*IV. Reg. XXIV, 1.*), qui obsessa Jerusalem, *Joachin* sponte cum omnibus suis se deditem, in captivitatem abduxit (*loc. cit. vers. 12 et seqq.*); qui *Sedeciv*, ultimi Regis Juda, expugnata Jerusalem, *filios occidit coram eo, et oculos ejus effodit, vinxitque eum catenis, et adduxit in Babylonem* (*IV. Reg. c. ult. v. 7*), denique per *Nabuzardan*, Principem exercitus sui, *succendit Domum Domini, et domum Regis, et domos Jerusalem omnemque domum combussit igni* (*ib. v. 9.*), sicque totum regnum Juda penitus extinxit, funditusque evertit.

Quasi Pharis. Pharos dicebatur Ægyptiorum turris illa altissima, quam inter septem orbis miracula habendam, in Pharo insula, a portu Alexandriæ septem stadiis distante, et seu ponte, seu aggere, continenti conjuncta, Ptolemæus Philadelphus (vel denique Ptolemæorum aliquis) immani, ac teste Plinio (L. XXXIII, c. 12), 800 talentorum (quæ si rite calculum subduxerit, 1,200,000 thaleros nostros adæquant) sumptu erexit, ut nocturno navium cursu ignes ostenderet, ad prænuntianda vada, portusque introitum. Ex hoc jam omnes turres, ut erat illa Capreis in Sicilia, quæ paulo ante mortem Tiberii Cæsaris, terræ motu concidit (Sueton. in Tib., c. 74), alia, quæ a Claudio Imp. (teste eod. in Vit. Claud. c. 21) in exemplum Alexandriæ Phari in portu Ostiensi, a se effosso, suscitata fuerat, et quotquot demum in maritimis civitatibus hodie durant, et nocturnis ignibus, navigantium caussa, collustrari solent, generali nomine Phari appellantur, quod nomen non quidem, ut putavit Isidorus (L. XV de Orig., c. 2) græcæ, ἀπὸ τοῦ φωτός ὄρασις, a videnda illic luce, derivatum, sed verius ægyptiæ originis est, ab ipsa insula, cui jam dudum antea Phari nomen hæserat, in turrim illam translatum.

Omnium notarum. I. e. pessime notatus, totidem scilicet peccatis, velut instar stigmatum animæ inustus. Vide aliud ejusmodi humilitatis specimen, quod ad finem cap. ult. de Bapt. Tertullianus de se ediderat.

Super illa tacere. Quasi ægre huic tractatui se finem imponere, eundemque velut invitum abrumperet significat.

Princeps Adam, i. e. auctor, omniumque primus.

In paradysum. In Apol. c. 47, Tertullianus noster Paradysum nominat locum divinæ amœnitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum. Credidit autem Paradysum etiamnum exstare, ac sub Equatore situm esse, et utrinque zona torrida ac velut muro quodam igneo cohiberi, sicque mortalibus inaccessum reddi. A qua opinione non multum abhorreere videtur S. Thom. 2. 2. q. 164, art. 2. ad 5. Vox autem hæc non inter Græcos a παρά et δέω, ab irrigando, ut Suidas vult, nata est, sed Persicæ, imo Hebraicæ, vel potius Chaldaicæ originis, ex פָּרַד וּמְדַן in פָּרְדֵּס *pardes*, quod secundum vim vocabulorum hortum myrstorum, vel denique omnem locum singulariter amœnum, significat, confluent.

Sed quomodo restitutus Adam per penitentiam in Paradysum? Non utique terrestrem illum, e quo ejectus fuerat, et in quem omnis præclusus reditus, postquam Deus collocavit ante paradysum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium atque versatilem, ad custodiendam viam ligni vitæ (Gen., III, 24). Itaque paradysus ille spiritualiter ac mystice intelligendum est de statu gratiæ, in quem Adam per penitentiam repositus fuit.

Non tacet. Exemplo suo nobis adhuec demum prædicans, qui in laboribus, inter spinas et tribulos in sudore vultus sui, tanquam perpetua penitentiae opera, terram coluit, et ex ea comedit panem suum, ut scilicet nobis documento esset, non nisi per laboriosæ penitentiae opera ad PARADYSUM CŒLESTEM, sed perpetuo deinceps incolendum, perveniri posse.

INDEX

LATINITATIS TERTULLIANÆ.

Cujusnam sit pretii Tertulliani latinitas, nova licet, nemine diffidente, inconciua plerumque et horrida, paucis jam ab ipso hujus editionis limine præfando egimus; plura paulo infra habuit D. Lumper, quæ vide, si lubet, t. I, col. 93, 94. Hæc autem iterum fusiusque referre nec nobis animus est, nec in extremis operis nostri finibus novæ dissertationi locum opportunum dari quisquam opinabitur. Meminerint tantum lectores illud præsertim ad nova Tertulliani glossemata attendendum esse, in iis enasci ac velut primo germine erumpere novam Ecclesiæ latinæ linguam, nec jam adeo despicienda esse prima rudimenta eloquii per tot hominum ac sæculorum ora, in toto orbe christiano, ad usque usus nostros decurrentis, atque haud sine magna Dei laude annuarumque salute permanentis. Meminerint insuper ex tribus præcipue caussis repetenda esse insolita Tertullianæ latinitatis vocabula: nempe primo ex ardua et novissima fidei christianæ expositione; deinde ex audaci hellenismorum usu apud Septimium libentius græcizantem frequentiori; demum ex forensi ejusdem consuetudine ac trita veterum legum romanorum peritia, qua sæpe sæpius jurisconsultorum effata usurpasse deprehenditur. Quibus addere est, ut in cæteris viris egregie a natura comparatis, innatam indolem Tertulliani ultra ad insolita propensioris, nimia multarum doctrinarum copia diffuentis et, ut pene dicam, satietate ructantis, quadam demum ingenita rubigine africana libenter rusticantis. « Quid mirum, inquit recens auctor, Tertulliani rigidi, impetuosi, ardentis, luxuriantis phantasie, acutique ingenii viri scripta, hujus suæ indolis luculentissimæ referre indicia, habitumque induisse haud vulgarem? Horridum scribendi genus et obscurum Afris proprium fuit. Hoc

itaque sponte ipsi quoque adhæsit. Attamen in eo ipso est vere unicus semperque suus. Difficili verborum structura, obsoletis novisque passim adhibitis vocabulis, ejus oratio lectoribus sæpe molesta accidit. Mox tumore inflata nauseam creat; mox concinnitate abrupta obscuritatem parit. Illa vero si excuses, sæpius virum mihi audire videor, quem, orationis gravitate et fervore, ne aurei quidem ævi oratori cedere putem. Legas librum Apologeticum. Attendas imprimis, quomodo jam inde ab initio vehementi oratione, sed majestate plena, adversarios adeat, acumine pungat, conscientiam sollicitet, misericordiam moveat, animum denique in admirationem rapiat et sui ipsius magnanimitatis et religionis quam defensus est sublimitatis; hæc attendas, et, nisi me fallant omnia, inde tibi abunde erit persuasum, Tertullianum, quantiscumque laboraverit orationis vitii, dicendi facultate valuisse egregie. » Hæc habet J. A. Cæssen in Commentat. de Tertulliano, Christi et relig. christ. adversus gentes apologeta (Annal. academ. Rheno-traject. ann. 1823-1824).

Nemini proinde mirum videbitur adeo diligenter ab omnibus Tertulliani editoribus digestum fuisse proprium ipsi glossarium. Porro, ex multis istius modi indicibus, quos exhibent veteres editiones, ac præcipue Rigaltianæ, præ omnibus seligendum esse diximus eum quem Halensi editioni subjecit Christ. Godofred. Schutzius, in Academia Jenens. litterar. human. et eloquentiæ professor, qui egregiam opem Salom. Semlero in concinnanda Septimii editione contulit. Hujus autem indicem cæteris anteposuimus eo potissimum nomine, quod, etsi brevior aliquatenus sit, seu pauciora vocabula recenseat, tamen rerum copia, verborum descriptione, definitionum

ac commentationum eruditione, apertius sane Tertulliani eloquii arcana rimatur nec immerito ab ipsomet auctore, annuentibus plerisque rei patristicæ peritissimis, perpetui commentarii vicem sustinere reputatur. Verba autem quæ hinc et inde vel deficient vel minus explicantur, suam plerumque secum habent explanationem sive in contextus subtemine, sive in uberrimis variorum notis. Quædam vero tantum excitata videntur, ut appareant, nec incon-

A sulto, quippe cum abs re non sit intueri quædam loquendi formulas emisit Tertullianus, qualem loquelam ab ortu suo literæ christianæ sibi efflauerint.

Edd.

Prima signa tomum designant; secunda, columnam; tertia, literam verbis adlegatis intra columnas appositam.

A

A et Ω. II, 935 B, Sic et duas Græciæ litteras, summam et ultimam, sibi induit Dominus, initii et finis concurrentium in se figuras, etc.

ABDICARE. II, 928 C, Sponte abdicato matrimonio, adsensescunt. I, Filium jam subjectum pater retro patiens, qui filium ante patiebatur immorigerum et contumacem, abdicavit.

ABDICERE, abdicare, rejicere. II, 394 C, Ita totum quod ab homine captatur, abdidit Creator.

ABHINC, deinceps, ab hoc loco. II, 564 A, Quod ab hinc scriptum.

ABIRE. I, 1285 B, Ut cujus maritus de rebus abiit, i. e. e vita discessit. Sic Græci uti his verbis solent, ἀπέχθη, ἀποχθησθαι, ἀπέχθησθαι, ὑποχθησθαι, hoc est mori: quæ omnia abitum excessumque significant. — I, 645 C, Abiit jam, et reverti debet, proverbium. Quis ejus sensus, I, 209 B, 646 D.

ABLUERE, baptisare. II, 806 A, Caro abluitur. II, 1011 A, Denuo ablui non licet.

ABNOCTARE. II, 749 B, Celtas apud virorum fortium busta... adnoctare.

ABOLEFACERE, abolere. I, 452 B, Civitatem tabernæ habitu abolefacere, i. e. civilem ordinem honestumque tabernaria confusione commutare. Scaliger corrigiit abolefacere, χυλίσθη. I, 1508 A, Perinde potuit abolefactam eam, etc.

ABOMINAMENTUM. II, 637 A, Projecit homo abominamenta sua aurea.

ABORTIVUS. II, 564 A, Defectiva scilicet et abortiva genitura. Iren. Informis et sine specie quasi abortus. II, 331, C, Præcoquos et abortivos quodammodo Marcionitas.

ABRUMPERE. II, 47, De Ecclesia authenticæ regulæ abruptum nimirum sese, dictum ἀμεταβάτως.

ABRUPTÆ. II, 165 C, Si tam abrupte in præsumptionibus nostris hac sententia utamur.

ABRUPTUM. II, 507 A, Salio et hic, amplissimum abruptum intercisæ Scripturæ. Locutio ab iis sumpta, qui malunt compendium facere itineris saltu, quam dispendium commodiore ambulatione. Sic, Maximum cimpum levissimo saltu transvolas, Scaliger ad Cardanum. Explicat se mox Tertullianus, II, 507 D: Ademisti tanta de Scripturis, hoc est, intercidisti, rejecisti et abruptisti, ut lacunæ in librorum contextu permagnæ extant; lib. V. adv. eundem: Quantas foveas in epistola fecerit, auferendo quæ voluit.

ABRUPTUS, præfractus, perversus. II, 77 A, Ut de abrupto, præcipiti, et mori cupido. II, 247 B, Caucasus abruptior. Caucasus mons Scythiæ vastissimus, cujus, ut ait Plin. (H. N., lib. VI, cap. 5), juga in Colehica Ponti regione ad Rhipæos montes torquentur, altero latere in Euxinum et Mæotium devexo, altero in Caspium et Hyrcanium mare, variis nominibus. Virgil. Æneid., IV: Duris genuit te cautibus horrens Caucasus, etc. Quibus verbis abruptum explicatur, in hominem agrestem, durum, intractabilem et inhospitalem. II, 432 C, Cæterum nihil tam abruptum quam ut alius præstet. II, 657 B, Abruptum alioquin et absurdum.

ABSOLESCERE. II, 921 C, Seminarium generis absoluit, i. e. ut desinat de solito et consuetudine.

ABSOLVERE. II, 76 B, Speculatoriam morosissimam de pedibus absoluit, h. e. deponit. Apud Romanos militibus, cum exauctorantur, ut militiæ privilegiis et

honore indigni, inter cætera, calcei solebant detrahi. Balduin. De Calc. cap. 24. Vid. et SPECULATORIA. I, 572 A, Absolutum est de infirmitate et mediocritate eorum, i. e. apertissime probatum est eos nullarum esse virum.

ABSTINERE. I, 502 A, Cum mulieres usque adeo non abstinerentur, pro abstinerent.

ABSTRUERE, objecta strue auferre lucem. II, 31 C (15). Vid. OBSTRUERE. II, 428 A, Et negat luceras obstruendam.

ABUSUS. II, 970 B, Processurus ad certamen iustitodii abusus, i. e. longo usu propinodum absumptus confectusque. Rigalt. mavult obesus, sed destitit auctoritas. Nonius: Obesus, gracilis et cæcis circumrosus macilentusque. Nævius: Corpore patereque undique obeso, mente exarsa, tardigenulo auro oppressum. Gell. N. A., lib. XIX, cap. 7.

ACACIA. I, 15, Quam acacia pollicetur, i. e. ætatis integritas. Rigalt. præfert alteram lectionem: Illa incorruptibilitatem habemus superinducere ad novam hominem, quam monarchia pollicetur. Alludit autem ad illa Pauli, I Cor. XV, et II Cor. V, jubentis Christianos bene de resurrectione sperare, quæ mortalia corpora induet immortalitate. Tunc enim futurum ut beatorum animæ ad corpora redeant sanæ, tanquam ad domicilia nova; quippe jam æternæ, quippe superinduta immortalitate, tanquam vestimento novo, nullis unquam posthæc ætatibus deterræ. Monarchiam dicit Deum optimum maximum, quo sensu vocabulum istud frequentissime usurpavit adv. Præream disputatione.

ACATUS, navicula. II, 469 A, Si nunquam facinus merces vel illicitas in acatos tuos recepisti, etc., ἀκατος navis agendis mercibus comparata. Inde diminutivum ἀκάτιον, acatium (Plin., H. N., lib. IX, cap. 31). Persequitur hic auctor accuratissime rationem totam rei nauticæ, ut Marcionem gravius tangeret. Nam ex symbolo negotiatorum nautæ suscipiunt merces, tituli alicujus characterem percussæ traduntur, vel notatæ signo transmittuntur, imponuntur, etc.

ACEDERE, parem esse. II, 1042 A, Sed et qui ante Tyrrhimum accesserat pugil Cleomachus. II, 76 A, Et persona jam ex ordine accesserat. Legendum cum Rigalt. decesserat. Nempe miles ille ceteris constantior fratribus, h. e. commilitonibus christianis, qui divulgari noluerant, arbitrati non esse in tantula dissimulatione prævaricationem.

ACCENDERE. II, 82 B, Visum in oculis accendit. ACCENDONES, lanistæ, qui gladiatores ad certamen accendunt, II, 1050 A.

ACCEPTABILIS. I, 585 A, Attamen quanto acceptabilior nostra præsumptio est.

ACCEPTO. I, 347 A, Accepto ferent dii vestri. I, 580 A, Tacent igitur et accepto ferunt. II, 1011 A, Quanto magis delicia ista ante lavacrum accepto facit.

ACCESSIBILITAS. II, 174, A, Ut et contrarius ipsi Filia adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem.

ACCIDENTIA. II, 498 B, Accidentia enim est quod adscribitur; accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio, cui accidunt. II, 655 B, Accidentiam spiritus patris est, cecidit enim extasis super illum, etc.

ACCURATUS. I, 407 A, Quæ illis accuratior parca est, i. e. parca qui magis curæ illis est.

ACERBUS. II, 904 B, Ita ante hunc indicem, omnia res est, i. e. immatura. II, 229 A, Sicut fieri arbor...

acerba sua amittit, ex Apocalyps. VI, 15: *τοὺς ὄχλους αὐτοῦ*. grossos suos habet Vulgata. Grossus autem est fides dura atque acerba. Theodorus Gaza, in opere de Plantis, *ὄχλος* vocat caprificum.

ACERBATUS. I, 555 A, *Flagella acerbata*, i. e. duplicata.

ACERRA. I, 524 A, *Ut poculum, ut acerram*.

ACERVUS. II, 105 C, *Confusum acervum fidelium eventilans*. I, 1274 A, *Ad omnem acervum nuntiorum*.

ACESCERE. I, 474 A, *Tot tribubus et curiis et decuriis ructantibus acescit aer*; quod præ multitudine hominum in theatris et spectaculis accidere solet.

ACIES. II, 1645 B, *Et acie figere*, est acute, intentis et quasi defixis in rem oculis intueri, *ἀκρίως ἰδεῖν*. Ut qui vestibis a natura moderatione alienis, hominesque transversos de recto statu agentibus induti, palam conspiciendos se, aut potius deridendos præbent, omnium oculos in se convertere velle videantur. Ut tamen huiusmodi inspectio sive spectatio, quam captant, cum probro contumeliaque eorumdem gestantium, sit conjuncta, ut non laudi, sed vitio vertat. Huic subjungitur (*Ibid.*): *Digito destinare, nutu trahere*. II, 1006 C, *Quam exerta acies machære spiritalis*. Vid. EXERTUS. II, 1015 A, *Provoca ad apostolicam aciem*. II, 669 A, *Tot acies tibiurum*.

ACONITUM. Herba virulenta, quodcumque venenum. II, 1050 A, *Eradicato omni aconito hostilitatis*.

ACOR. II, 249 A, *Modico fermento totam fidei massam hæretico acore decepti*. I, 1257 A, *Velut poma cum jam in acorem vel amaritudinem senescere incipiunt*.

ACTOR, qui negotia agit aliena, procurator. II, 454 B, *Proposit actorum similitudinem*.

ACTORIUM de anima, II, 668 C.

ACTRIX. I, 650 B, *Quod si tragædiæ et comædiæ scelerum et libidinum actrices*.

ACTUS. II, 564 B, *Euthymesis de actu fuit*, nempe quo prorupit sophia in patrem inquirere, ut auctor loquitur, cap. 9. I, 4515 A, *Sic ergo et circa actum materialium*. Actum vocat Tertullianus rerum a Deo creatorum usum, cum ex iis aliquid agimus, cum iis utimur ad actum sive actionem, ejusmodicumque sit. I, 496 B, *Vestros enim jam contestamur actus de iudiciis*. II, 459 C, *Secundum servi illius exemplum, qui ab actu summotus*. I, 670 B, *Minor merces frequentiore actu repensatur*.

ACUS. I, 1246 A, *Cedo acum criminibus distinguendis*. II, 906 B, *Et acu lasciviorum comam sibi inserunt*.

ACUTUS. II, 1048 A, *Si pergam ad acuta*, i. e. si pergam acutis et decretoriis armis tecum pugnare, non prolusoriis et hebetibus.

AD, apud. I, 527 A, *Profani vero et qui non integre ad Deum*.

ADDICERE. II, 420 A, *Melius est turbas tuas aliquando non vides, quam addicas*, nempe tributariæ servituti. I, 1237 A, *Hoc enim pretio Dominus veniam addicere instituit*; proprium venditoris verbum. I, 458 A, *Et ita nos crimini addicite*.

ADDICTIO. II, 1015 A, *Et addictionem omnis pudicitiae*. Addicit prætor, cum quid proprium esse alicui jubet.

ADGENICULARI, ad genua accidere. I, 1244 A, *Et aris Dei adgeniculari*. Rectius alii: *Charis Dei*. Intelliguntur autem per *charos Dei* sine dubio martyres, quos pœnitentes rogare solebant, ut se Ecclesie redderent. Vid. Tertull. *Ad martyr.*: *Quam quidam, pacem nimirum, non habentes, a martyribus petere consueverunt*.

ADGLUTINARE. I, 1235 A, *In tantum contumaciæ adglutinaris*. II, 665 B, *Et adglutinabit se uxori suæ*. II, 684 B, *Et adglutinabitur mulieri suæ*.

ADHERERE. II, 1047 A, *Ceteroquin humerum adheret*.

ADHUC. II, 54 A, *Etsi adhuc memini*, i. e. insuper, præter communem ritum.

ADITUS, qui adit. II, 540 A, *Idcirco ei aditum* (nempe ad ista sacra) *prius cruciantur*.

ADJUNGERE. II, 47 A, *Quod malis adjungat*. Jun. mavult *adjugat*, i. e. constringit eodem jugo, ut *palmites adjugari* Columella dicit.

ADJURARE. I, 692 A, *Jures per idola, an ab alio adjuratus acquiescas*. I, 448 A, *Ceterum dæmonas, id est genios, adjurare consuevimus*. II, 122 A, *Diffidentia signandi statim et adjurandi et ungenti bestiarum calcem*.

ADOLARI. II, 806 B, *De bonis carnis Deo adolantur*, i. e. cultum religiosum exhibent.

ADOLATIO, i. e. adulatio, more veterum. Cultus deorum non verus, sed fictus.

ADORARE. II, 550 A, *Ne gravitate adorentur*, i. e. probentur. Jun. mavult *adornentur*. Nam si ad rem vanam adhibueris gravitatem, videberis adornare, deest eam festivitatis. II, 218 A, *Adoro Scripturæ plenitudinem*.

ADSACRIFICIUM. I, 686 A, B, *Sim vocatus, nec adsacrificii sit titulus officii, et operæ meæ expunctio, quid tum? si libet*. Solvit his verbis objectionem: *Sed his accommodantur sacrificia*, sumpta persona servi seu liberti christiani, quem dominus gentilis adesse aut apparere sibi jussit, filiove ob togæ puræ vel sponsalium solemnità sacrificanti. Sim vocatus, inquit, dum officium meum et opera mea non possit haberi pro adsacrificio, i. e. administratione seu participatione aut consensu sacrificii, utatur ille et opera mea, et officio meo; quid hoc ad me? integra est hac in re conscientia mea; si libet, adesse possum.

ADSIGNARE, ADSISTERE, vid. per litter. 255.

AD SOLARE. I, 565 B, n. (1); 577 A, *si majestatis fastigium adsolunt*, deprimunt, allidunt solo.

ADVERSIO. II, 299 C, *Jam secundum adversionem dirigendæ bonitatis*, i. e. dirigendæ bonitatis prout mentem quisque suam ad Dei bonitatem advertit. *Adversionem* jureconsulti vocant jus fructuum percipiendorum, et in suos usus accommodandorum. Sic vector navem conducere in *adversionem* dicitur, qui ea lege conducit, ut obventiones ad ipsum conductorum redeant.

ADVIVERE. I, 748 A, *Qui in ipsis tunc fuerunt, cum adviverent*, i. e. adhuc cum ipsis viverent. II, 87 A, *Quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent*, i. e. una viverent cum iis qui istum cultum exhiberent ipsis.

ADULARI. II, 972 A, *Non tantum obsequi ei debeo, sed et adulari*. Vid. ADOLARI. II, 976 B, *Et ad singulas horas salutandis adulantur*. II, 722 B, *Ei* (corpori) *soli quies sine operis adulatur*, i. e. adulans tribuit.

ADULTER. II, 50 A, *Tantum veritati obstrepit adulter sensus*, i. e. perversa interpretatio. II, 52 A, *adulter stultus*. II, 498 A, *Totus adulter et prædicationis et carnis*: adultera Hermogenis caro, quæ assidue nubebat; adultera prædicationis, quia hæresi sua fidem pacemque Ecclesie corruperat. I, 665 C, *Nam qui falsis deis servit, sine dubio est adulter veritatis, quia omne falsum adulterium est*. I, 519 A, *Expedit autem præscribimus adulteris nostris, hæreticis*. II, 1000 C, *Adultera et ipsa, de scriptura Pastoris*. II, 156 B, *Colligantur omnes adulteræ fruges*. I, 580 C, *Quod adulteram noctem commentum sumus*.

ADULTERARE. I, 652 A, *Qui autem adulterat et affectat*, scil. veritatem. I, 519 A, *Ad philosophicas sectas adulteraverunt*. II, 987 A, *Semetipsum adulterat et stuprat*.

ADULTERIUM. I, 519 B, *Adulteria salutaris disciplina*. II, 51 A, *Adulteria Scripturarum*. II, 401 A, *In hoc solo adulterium Marcionis manus stupuisse miror*, i. e. adulteratione et corruptione Scripturarum vel obstuprefactas caruisse sensu. I, 1512 B, *De adulterio colorum injustorum*.

ADUMBRARE. II, 899 B, *Debet ergo adumbrari facies tam periculosa*, i. e. velari. I, 645 A, *Postea plucuit impietatem voluptate adumbrare*. II, 1014 D, *Obscura manifestis adumbrantur*.

ADVOCARE est græcè *παρρησιάζειν*. II, 590 C, *Advocare languentes*.

ADVOCATIO proprie est turba patronorum et amice-

rum qui alicui in iudicio adsunt. I, 270 A. C. *Secutorum Scripturarum quoque advocacioni*, i. e. defensionis. II, 595 A, *Quonium recepistis advocacionem vestram*, i. e. consolationem, παρακλησις. I, 1267 A, *Itaque talibus et advocatio et risus promittitur*. II, 865 B, *Voces exhortationis et advocacionis*, i. e. consolationis, auxilii. II, 95 B, *Quibus familiarissima est advocatio necessitatis*, i. e. allegatio, excusatio. I, 270 A, *Advocacione mercenaria utuntur*.

ADVOCATOR, παρακλητος. II, 595 A, *Sicut probuvi mendicorum advocatorem*.

ADVOCATUS. II, 951 A, *In hoc quoque paracletum agnoscere debes advocatum*. Alludit ad significationem vocis παρακλητος; sed ridiculum est applicatio auctoris. II, 972 A, *Qua paracletus, id est advocatus*. I, 695 A, *Non jam advocatorum, sed angelorum*. Advocatos dicit, qui amico presentiam suam commodabant signando, subscribendo, testimonium dicendo. Sic Varro, lib. II de Re rust., cap. 5: *Tu vero, Murri, veni mi advocatus, dum asses solvo Palilibus, si postea a me repentant, ut testimonium perhibere possis*.

ÆDIFEX, pro ædificatore. I, 678 A, *Ex similitudine providentissimi ædificis illius*.

ÆDIFICARE, proposito exemplo invitare. II, 540 A, *Ut opinionem suspensio cognitionis ædificent*. II, 459 C, *Ad quarum tolerantiam ædificans monet*. I, 1510 B, *Solum hunc mulierum stuporem ædificare noverunt*, i. e. operi inservire faciendo atque exhibendo quod stupeant mulieres et admirentur. II, 44 B, *Ædificari in ruinam*. I, 624 B, *Ut robori ædificando vacent*.

ÆDIFICATIO. I, 1256 A, *Loquacitas in ædificatione nulla turpis*.

ÆDIFICATORIUS. II, 782. B, *In virginem enim adhuc Evam irreperat verbum ædificatorium mortis*.

ÆMULATIO, invidia, odium, dolor, quo ethnici afficiebantur, quum viderent numerum suorum decrescere, et religionem christianam in dies majora capere incrementa. I, 277 A, *Absolutus post tribunal de vestra rideat æmulatione*. I, 508 A, *Ex æmulatione Judæi*. II, 52 A, *Veniens utique ex causa æmulationis*. I, 556 A, *Æmulatione divinæ rei et humanæ*, i. e. aliter sentit Deus, aliter homo. II, 408 A, *Æmulatione legis*. II, 928 A, *Si quis præsumptione hujus providentiæ suæ æmulationem provocarit*. Sensus est, eo magis fieri posse, ut gravida fiat sæmina providentiæ Dei, si quis præsumptionem de ea conceptam (quod sit sterilis) provocaverit concubitu, quasi æmulaturus Deum, qui de sterilibus foetas facit.

ÆMULUS. I, 277 B, *Quædam ratio æmulæ operationis*, i. e. operose æmula. Vid. RATIO. II, 958 C, *Æmulo modo*, i. e. contrario. II, 278 B, *Qui non alias plene bonus sit, nisi mali æmulus*.

ÆNIGMA, figura. II, 448 C, *Ubi in lapidis ænigmatum*. II, 820 A, *Obtentu figurarum et ænigmatum*. II, 841 A, *Ut non possit altera species admittere ænigmata*.

ÆONEIUS. II, 251 C, *Tanquam æoneiæ scrofæ*. Rigalt. emendat æneia. Vid. SCROFA.

EQUIPARANTIA. II, 570 B, *In æmulas equiparantias corpulentiarum*.

ÆSCULAPIUS. II, 1051 A, *Æsculapio jam vestro*. Vestrum appellat eo quod præcipue in Africa colebatur et Pœna matre genitus crederetur, nam prius erat Pergamenorum dumtaxat. Sensus: Pallia quibus olim usi estis, fuere qualia etiam hodie Æsculapii sacerdotes in usu habent.

ÆSTIMARE. II, 82 B, *Contactum in manibus æstimavit*. Melius Rigalt. legit *æstimavit*; quod vide infra.

ÆSTIMATIO, cogitatio. I, 265, 264 A, *Nec tamen hoc ipso modo (Heuman. moniti) ad æstimationem*, etc. Sensus: nec tamen ea re se admoneri patiuntur, ut cogitent fortasse veritatem subesse ei doctrinæ, quæ vulgo damnatur. I, 1527 A, *In æstimationem temporum recte Rigaltius restituit in æstimatione temporum*, i. e. in extremis temporibus, in fine sæculi.

ÆSTUARE. II, 154 C, *Cum terrena quoque officia in gradu æstuent*, i. e. contendant pro dignitate gra-

vis, ut primum obtineant locum. I, 497 A, *In vestris semper æstuat carcer*.

ÆSTUARIVM. I, 658 A, *Quid facies in illos infirmiorum impiorum æstuario deprehensus*.

ÆTAS, I, 516 A, 519 A, *Major ætas*, i. e. major natus. I, 1527 A, *Ætates denique requietas jam a portum modestie subductas*. Ibid., *Pro frigore ætatis*. II, 982 B, *Habet et in Christo scientia ætates suas*.

AFFECTATIO, imitatio. I, 371 A, *Sed et plerique vestrum affectatione aliquando*, etc.

AFFECTIO, παραβολησις, assumptio. II, 1015 A, *In diversam affectionem tenebricæ vestis*.

AFFECTIOSUS, II, 682 B, *Et naturaliter affectiosus sit, non habens intellectum*.

AFFINIS, II, 260 A, *Et impudentiæ et maligni affinis est*, i. e. particeps; ita Cic. pro Sylla: *Ille affines suspicionis*. II, 457 C, *Extraneos et vultu juris affines*. I, 1261 A, *Affines cupiditatis deprehendemur*. I, 1267 A, *Numquid impatientes parvis affinis*. I, 674 A, *Affines illos esse multimodæ idololatriæ*.

AFFINITAS, I, 679 A, *Ut non usque ad idololatriam affinitates*, i. e. usque adeo ut participes sint idololatriæ.

AFFLATUS, II, 291 B, *Afflatus Dei*, i. e. animus. II, 294 C, *Imprimis tenendum quod græca Scriptura agnoscit, afflatum (πνεύμα) nominans, non spiritum (πνεύμα)*. I, 1251 B, *Alia afflatu ejus consummatur*. Αγνευαλιβητες, qui est sine cognitione. II, 751.

AGERE, II, 26 B, *Egisse Jesum Christum*, h. e. eam hominis personam induisse, omnique epiæ quæ de Jesu Christo fuerant prædicta. II, 116 B, *Et illi agis*, i. e. agis actorem et procuratorem illius. II, 454 B, *In tantum illi negotium agens*. II, 567 C, *Quid autem agere dicuntur moribundi, animam a animam?*

AGINA est, inquit Festus, foramen illud in quo inseritur scapus trutinæ, hoc est in quo agitur non vertitur trutina; unde aginatores dicti, qui partu luero moventur. II, 254 B, *Mediæ quod aint agitur*, de motu, qui adeo temperatus, ut nullam in partem vergat, parsque nulla præponderet.

AGNITIO, assensus, approbatio. II, 155 B, *Et ea agnitione pacem*. II, 965 A, *Verum etiam sacramentorum agnitionem jejunia de Deo merebuntur*, i. e. peritum interpretandi figuras et imagines sacras, nempe divinitus objectas in somnis.

AGNOSCERE, assentiri, approbare. II, 155 B, *Agnoscentem jam prophetias Montani*.

AGNOSCIBILIS, II, 877 A, *Sed liniamenta Petro agnoscibilia servaverat*.

AGONOTHETA, ἀγωνοθέτης, certaminis præses et iudex, musici scilicet et scenici. Gymnicorum enim certaminum qui præsides essent, athlothete dicebantur. II, 104 A, *Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinet certaminis arbitrium*. I, 624 A, B, *In quo agonotheta Deus vivus est*.

Αἰρεσις, dicta græca voce, ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instruendas, sive ad suscipiendas, utitur. II, 18 A.

Αἶον. II, 550 B, Αἶονα τέλειον, æonem perfectum.

ALIQUI, pro aliquis. I, 315 A. Ita sæpissime.

ALCINOUS rex in Coreyra insula. II, 1056 A. De eius pomariis vid. Plin., II. N., lib. XIX, cap. 4, et Hom., Odys., lib. VII.

ALES, metaph. pro eo quod est, velocissimus est et quovis alite velocior. I, 407 A, *Omnis spiritus alis est*.

ALEXANDER, II, 1058 A, est Polyhistor, quem Saldas Milesium fuisse refert, et bello captum, in Cor. Lentuli familia pædagogum egisse, posteaque missum, Cornelii nomine vocitatum. Scripsisse videtur libros de rebus Phrygiorum et Ægyptiorum ad matrem suam. Richerius intelligit de Alexandria et Africa populis.

ALLECTIO, II, 58 B, *Allectio explorato*; allegandum scilicet in ordinem ecclesiasticum. Hoc enim in ordinem prædicari mos erat. Prædicatio assensu fiebat nominibus eorum propositis, admonito populo,

ut si quis adversus eos quid haberet criminis, probaret manifestis rebus : talis apud Ecclesiam fuit *allectio explorata*, ut contra apud hæreticos ordinationes temerariæ notantur supra. II, 514 B, *Creatoris autem non natura sunt filii Judæi, sed allectione patrum, i. e. adoptione.*

ALLEGERE, assumere, adoptare. I, 335 A, *Vacat ex hac parte caussa allegendæ humanitatis in divinitatem*, II, 808 A, *Cum anima Deo allegitur, ipsa est quæ efficit ut anima allegi possit.*

ALLEGORIA, parabola, ænigma, figura. II, 421 C, *Per allegorias et figuras*. II, 835 B, *Ut allegoriæ quidem nubilo careant.*

ALLEGORICUS. II, 543 A, *Allegorica dispositio, i. e. figurata*. Vid. CONVITIUM. II, 996 A, *Et histriones cum allegoricos gestus accommodant*. II, 836 A, *Allegoriciæ scripturæ.*

ALLEGORIZARE. II, 401 A, *Quæ Christus in homines allegorizavit*. II, 834 A, *Habemus etiam vestimentorum in Scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare.*

ALLOCUTIO. II, 28 B, *Allocutionis præfationem, i. e. προσηγορίας*. II, 660 A, *Aut allocutiones proferuntur, ὁμιλίαι, ἐκμνηστικαί.*

ALTEGRADIUS. II, 913 A, *Ut bestia quædam magis quam avis... cætera allegradia.*

ALTERUTER. I, 321 A, *Ex alterutro, i. e. ex utraque contrahentium parte*. I, 471 A, *Pro alterutro, i. e. alter pro altero*. II, 985 A, *Sine alterutra oppositione.*

ALTILIS. I, 651 A, *Et propter otium Græciæ altiles homines oderis*. Athletas seu palaestritas intelligit, a gymnasiarchis ali solitis summo cura, ut essent viribus ad certamina valentissimis nobiles. Talium vero certaminum studiosissimi erant Græci, publicæ utilitatis otio gaudentes. Hæc enim patiebantur longæ pacis mala. Altiles homines Septimius dixit, ut Varro et Martialis boves et gallinas altiles, pro opimis et saginatis. I, 1246 B, *Conquirito altilium enormem saginam.*

ALVEARIUM. II, 586 A, *In conspersionis alvearia, i. e. alveos, et quæ vulgo dicuntur mactræ.*

ALVEUS, alvus, venter. I, 322 A, *Ipsorum ursorum alvei appetuntur*. II, 663 A, *Et digesta sine alveis.*

AMARE, solere. II, 1035 A, *Temporatum vestiri amantem*. II, 319 A, *Sed expedita virtus veritatis paucis amat, i. e. solet, more Græcorum, φιλικὴ γυνήθειαι, malle*. I, 265 A, *Amant ignorare*. Heuman legit amans. II, 135 B, *Amavit, quæ vocaverat in salutem, invitare ad gloriam.*

AMBITIO, vagus et multiplex circuitus. II, 978 B, *Illis ambitio corporis competit*. II, 900 A, *Quia non sit naturaliter consecutus ambitionem capillorum, περιβόλην*. II, 691 B, *Tota ventris ambitio*. II, 650 B, *Sed viderit utriusque præstantiæ ambitio, i. e. περιστροφία.*

AMENTARE. II, 439 C, *Amentavit hanc sententiam, i. e. ut jaculum intorsit, vibravit*. Lucan., *Jaculum amentavit habena*. Hesych. ἄμμα, δειρμός; hinc amentum, jaculi et hastæ lorum.

AMENTATIO. I, 572 A, *Quo machæris vestris amentationibusque cadatis, i. e. amentis.*

AMENTIA. II, 684 B, *Quum in illum Deus amentiam immisit; sic vocat somnum Adami*. Vid. ECSTASIS.

Ἀμήτωρ, qui est sine matre. II, 75 A.

AMOR. II, 247 A, B, *Amores Colchorum, philtra, amatoria venenata, aliaque venena omnia*. Conf. Horat. Carm. II, Od. 15.

AMPLIARE. I, 4318 A, *Quam si Dominus ampliando legem a facto stupri non discernit*. II, 937 B, *Non tantum reservata permaneant, verum et ampliata*. II, 76 B, *Et res ampliata*. Res ampliari dicitur, cujus cognitio in aliud tempus, vel ad aliud tribunal rejicitur aut renittitur. Ampliatorum exempla sunt apud Livium, XLIII, ubi de M. Fitinnio : *Bis ampliatius, tertio absolutus est reus*. Et paulo post, de P. Furio, Phillo et M. Matieno : *Gravissimis criminibus accusati ambo ampliati que.*

AN, forte. I, 416 A, *An Christianis, i. e. forte factis*

TERTULLIANI II.

Christianis. Sensus totius loci est : *Credite illis, cum adjurati a nobis verum dicunt; si enim liceret illis mentiri, quando homo christianus veritatem probare vult, facerent certe, ne vos tam fructuosos sibi amitterent, imo, ne a vobis ipsis olim forte christianis, ab aliqua possessione sua deturbarentur.*

ANABIBAZON, ἀναβιβάζων, ascendens : signum astrologis, planeta γειθλόωρ, sub quo quisque concipitur aut nascitur. II, 266 A, *Fortasse enim Anabibazon ei obstabat.*

ANDROMACHA. II, 996 B, *Nihil enim ad Andromacham, i. e. nihil ad Christum*. Alii proverbii loco habent, ut alludat ad veteris alicujus tragici fabulam nomine *Andromachæ* inscriptam, et nihil aliud significari hac locutione, quam hæc : *Nihil ad versum, nihil ad Bacchum, οὐδὲν πρὸς ἑπὸς, ἀπὸ πρὸς ἑπὸς, h. e. aliena re*. Nam hæreticos cum histrionibus comparat. Hi allegoricos gestus accommodantes canticis, alia longe a præsentis et fabula et scena expriment : illi, hæretici scilicet, easdem parabolas quo volunt, tribuunt, non quo habent, aptissime excludunt. (Vid. PROVERB. FORMULAS, I, 210 D.)

ANGELIFICARE. II, 832 B, *In regno Dei reformatam et angelificatam.*

ANGINA. II, 752 B, *Aut compressu jecoris angina sit mentis, angor scilicet animi.*

ANGUSTIA. II, 905 A, *Ex angustiis, i. e. tenuitate facultatum sive fortunarum.*

ANIMA. II, 228 B, *Natutiles et volatiles animæ*. II, 905 A, *Et animam expectatione et carnem transfiguratione, i. e. virgo illa tua jam nupta est aivum expectatione mariti, nupta est carnem transfiguratione pubis*. *Nupta carnem et animum, ut, Os humerosque Deo similis*. Verborum quæ sequuntur, *cui tu secundum paras maritum*, sensus est : *Virgo tua, quam tu virginem existimas, propter ætatem desit esse virgo, non quidem a viro corrupta, sed ab ætate; proinde maritus, quem ei trades, secundum erit.*

ANIMALIS ψυχῆς. II, 953 C, *Agnosce igitur animalem fidem, studio carnis, qua tota constat.*

ANIMARE. I, 1322 A, *Tum solis animando simul et sicando capillo exoptabilis ardor*. Animando, colorando, ut *animatæ fruges* Lucretio, et *animata exia* Arnobio. I, 1202 B, *Si aquæ animare noverunt, i. e. æternam homini vitam reddere, qua peccando exciderat*. I, 1208 A, *Alio spiritu tantæ claritatis animare*. Animari dicitur machina digitis musici modulantibus spiritum in aquam pressionibus densatum et concorporatum, ut in clarissimum exeat sonum multiplici varietate distinctum. Hujusmodi autem Septimius alium spiritum appellat, nempe eruditum et exarticulatum. II, 994 C, *Et credideris comparationes eorum inter se animasse*. Animantur colores, tam apte comparati, ut alter alterius vigore excitetur.

ANIMATIO. II, 556 B, *Et totam enthymesin, id est animationem cum passione, etc. Iren. Deposuisse pristinam intentionem, cum ea quæ acciderat passione.*

ANIMATRIX. II, 147 A, *Animatricem confessionis vocat dilectionem perfectam, i. e. quæ incitat, impellit, animum addit ad constituendum Christum.*

ANNOTATIO, cura ut care locetur. I, 345 A, *Sub eadem annotatione quæstoris.*

ANNUS. I, 487 A, *Annus in cura est*. Zephyrus ad sollicitudinem hominum ejus anni applicat; sed Tertullianus, non hominibus, sed anno et tempori curam quasi et laborem tribuere videtur. II, 976 C, *Cum stupet cælum et aret annus.*

ANNULUS. I, 302 A, *Annulus pronubus*. Aureum hunc fuisse ait h. l. Tertullianus. Plinius autem, H. N. XXX, 4, docet pronubum illum anulum ex ferro fuisse. Kipping. (Antiq. Rom.) putat Tertullianum pro avi sui more locutum esse; an potius male intellexit Plinium, qui non de annulo pronubo est locutus, sed de symbolo frugalitatis et modestiæ, qua ad veteres illas horridasque Sabinas sponsa seu nova nupta revocaretur.

ANNUS. II, 79 B, *Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus.*

(Quarante.)

- rum qui alicui in iudicio adsunt. I, 270 A. C. *Secutaræ Scripturarum quoque advocacioni*, i. e. defensionii. II, 595 A, *Quoniam recepistis advocacionem vestram*, i. e. consolationem, παρακλησις. I, 1267 A, *Itaque talibus et advocatio et risus promittitur*. II, 865 B, *Voces exhortationis et advocacionis*, i. e. consolationis, auxilii. II, 95 B, *Quibus familiarissima est advocatio necessitatis*, i. e. allegatio, excusatio. I, 270 A, *Advocacione mercenaria utuntur*.
- ADVOCATOR, παρακλητος. II, 595 A, *Sicut probavi mendicorum advocatorem*.
- ADVOCATUS. II, 951 A, *In hoc quoque paracletum agnoscere debes advocatum*. Alludit ad significationem vocis παρακλητος; sed ridicula est applicatio auctoris. II, 972 A, *Qua paracletus, id est advocatus*. I, 695 A, *Non jam advocatorum, sed angelorum*. Advocatos dicit, qui amico presentiam suam commoda-bant signando, subscribendo, testimonium dicendo. Sic Varro, lib. II de Re rust., cap. 5: *Tu vero, Murri, veni mi advocatus, dum asses solvo Palilibus, si postea a me repetant, ut testimonium perhibere possis*.
- ÆDIFEX, pro ædificatore. I, 678 A, *Ex similitudine providentissimi ædificis illius*.
- ÆDIFICARE, proposito exemplo invitare. II, 540 A, *Ut opinionem suspensio cognitionis ædificent*. II, 159 C, *Ad quarum tolerantiam ædificans monet*. I, 1510 B, *Solum hunc mulierum stuporem ædificare noverunt*, i. e. operi inservire faciendo atque exhibendo quod stupeant mulieres et admirentur. II, 14 B, *Ædificari in ruinam*. I, 624 B, *Ut robori ædificando vacent*.
- ÆDIFICATIO. I, 1256 A, *Loquacitas in ædificatione nulla turpis*.
- ÆDIFICATORIUS. II, 782. B, *In virginem enim adhuc Evam irreperat verbum ædificatorium mortis*.
- ÆMULATIO, invidia, odium, dolor, quo ethnici afficiebantur, quum viderent numerum suorum decrescere, et religionem christianam in dies majora capere incrementa. I, 277 A, *Absolutus post tribunal de vestra rideat æmulatione*. I, 508 A, *Ex æmulatione Judæi*. II, 52 A, *Veniens utique ex causa æmulationis*. I, 556 A, *Æmulatione divinæ rei et humanæ*, i. e. aliter sentit Deus, aliter homo. II, 408 A, *Æmulatione legis*. II, 928 A, *Si quis præsumptione hujus providentiæ suæ æmulationem provocarit*. Sensus est, eo magis fieri posse, ut gravida fiat sæmina providentiæ Dei, si quis præsumptionem de ea conceptam (quod sit sterilis) provocaverit concubitu, quasi æmulaturus Deum, qui de sterilibus foetas facit.
- ÆMULUS. I, 277 B, *Quædam ratio æmulæ operationis*, i. e. operose æmula. Vid. RATIO. II, 958 C, *Æmulo modo*, i. e. contrario. II, 278 B, *Qui non alias plene bonus sit, nisi mali æmulus*.
- ÆNIGMA, figura. II, 448 C, *Ubi in lapidis ænigmatæ*. II, 820 A, *Obientu figurarum et ænigmatum*. II, 811 A, *Ut non possit altera species admittere ænigmata*.
- ÆONEUS. II, 251 C, *Tanquam æoneiæ scrofæ*. Rigalt. emendat æneia. Vid. SCROFA.
- ÆQUIPARANTIA. II, 570 B, *In æmulas æquiparantias corpulentiarum*.
- ÆSCULAPIUS. II, 1051 A, *Æsculapio jam vestro*. Vestrum appellat eo quod præcipue in Africa cole-retur et Pœna matre genitus crederetur, nam prius erat Pergamenorum dumtaxat. Sensus: Pallia quibus olim usi estis, fuere qualia etiam hodie Æsculapii sacerdotes in usu habent.
- ÆSTIMARE. II, 82 B, *Contactum in manibus æstimavit*. Melius Rigalt. legit extimavit; quod vide infra.
- ÆSTIMATIO, cogitatio. I, 263, 264 A, *Nec tamen hoc ipso modo (Heuman. moniti) ad æstimationem*, etc. Sensus: nec tamen ea re se admoneri patiuntur, ut cogitent fortasse veritatem subesse ei doctrinæ, quæ vulgo damnatur. I, 1527 A, *In æstimationem temporum recte Rigaltius restituit in extimatione temporum*, i. e. in extremis temporibus, in fine sæculi.
- ÆSTUARE. II, 154 C, *Cum terrena quoque officia in gradu æstuent*, i. e. contendant pro dignitate gra-dus, ut primum obtineant locum. I, 1497 A, *De vestris semper æstuat carcer*.
- ÆSTUARIUM. I, 658 A, *Quid facies in illos suffragiorum impiorum æstuario deprehensus*.
- ÆTAS, I, 516 A, 319 A, *Major ætas*, i. e. majores natu. I, 1527 A, *Ætates denique requietas jam et in portum modestiæ subductas*. Ibid., *Pro frigore ætatis*. II, 982 B, *Habet et in Christo scientia ætates suas*.
- AFFECTATIO, imitatio. I, 571 A, *Sed et plerique vestrum affectatione aliquando*, etc.
- AFFECTIO, προσπορησις, assumptio. II, 1015 A, *Ob diversam affectionem tenebricæ vestis*.
- AFFECTIOSUS. II, 682 B, *Et naturaliter affectiosa sit, non habens intellectum*.
- AFFINIS. II, 260 A, *Et impudentiæ et malignitatis affinis est*, i. e. particeps; ita Cic. pro Sylla: *Hujus affines suspicionis*. II, 457 C, *Extraneos et nullius juris affines*. I, 1261 A, *Affines cupiditatis deprehendemur*. I, 1267 A, *Numquid impatientes parvis affines*. I, 674 A, *Affines illos esse multimodæ idololatriæ*.
- AFFINITAS. I, 679 A, *Ut non usque ad idololatriæ affinitates*, i. e. usque adeo ut participes simus idololatriæ.
- AFLATUS. II, 291 B, *Afflatus Dei*, i. e. anima. II, 294 C, *Imprimis tenendum quod græca Scriptura signavit, afflatum (πνεύμα) nominans, non spiritum (πνεύμα)*. I, 1251 B, *Alia afflatu ejus consummata*. Αγνευολόγητος, qui est sine cognatione. II, 75 A.
- AGERE. II, 26 B, *Egisse Jesum Christum*, h. e. eam hominis personam induisse, omni-que egisse quæ de Jesu Christo fuerant prædicta. II, 416 B, *Et illi agis*, i. e. agis actorem et procuratorem illius. II, 454 B, *In tantum illi negotium agens*. II, 667 C, *Quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam?*
- AGINA est, inquit Festus, foramen illud in quo inseritur scapus trutinæ, hoc est in quo agitur sive vertitur trutina; unde aginotores dicti, qui parvo lucro moventur. II, 254 B, *Mediæ quod aint aginæ*, de motu, qui adeo temperatus, ut nullam in partem vergat, parsque nulla præponderet.
- AGNITIO, assensus, approbatio. II, 155 B, *Et ex ea agnitione pacem*. II, 965 A, *Verum etiam sacramentorum agnitionem jejunia de Deo merebantur*, i. e. peritiam interpretandi figuras et imagines sacras, nempe divinitus objectas in somnis.
- AGNOSCERE, assentiri, approbare. II, 155 B, *Agnoscentem jam prophetias Montani*.
- AGNOSCIBILIS. II, 877 A, *Sed liniamenta Petro agnoscibilia servaverat*.
- AGONOTHETA, αγωνοθέτης, certaminis præses et iudex, musici scilicet et scenici. Gymnicorum enim certaminum qui præses essent, athlothetæ dicebantur. II, 101 A, *Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium*. I, 624 A, B, *In quo agonothetes Deus vivus est*.
- Αἰρέσεις, dictæ græca voce, ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instruendas, sive ad suscipiendas eas, utitur, II, 18 A.
- Αἰών. II, 550 B, Αἰῶνα τέλειον, æonem perfectum.
- ALIQUI, pro aliquis, I, 315 A. Ita sæpissime.
- ALCINOUS rex in Corcyra insula, II, 1056 A. De ejus pomariis vid. Plin., II. N., lib. XIX, cap. 4, et Hom., Odys., lib. VII.
- ALES, metaph. pro eo quod est, velocissimus est et quovis alite velocior. I, 407 A, *Omnis spiritus ales est*.
- ALEXANDER, II, 1058 A, est Polyhistor, quem Suidas Milesium fuisse refert, et bello captum, in Corn. Lentuli familia pædagogum egisse, posteaque manumissum, Cornelii nomine vocitatum. Scripsisse videtur libros de rebus Phrygiorum et Ægyptiorum ad matrem suam. Richerius intelligit de Alexandriæ et Africæ populis.
- ALLECTIO. II, 58 B, *Allectio explorata*; allegandorum scilicet in ordinem ecclesiasticum. Hoc enim ante ordinationem prædicari mos erat. Prædicatio autem fiebat nominibus eorum propositis, admonito populo,

- ITER. II, 960 A, *Deploratus erat eosdem duces arbitros*, i. e. spectatores, testes. II, 517 B, C, *io patris*, i. e. teste. II, 414 A, *Tres de discentibus huius futuræ visionis et vocis assumit*.
- MATRIX. II, 299 B, *Quæ in Domino inventa sit vtrix operum ejus*.
- MUSTUS. II, 520 B, *Qui res suas arbusiores in priis*, i. e. qui res suas robustiores procuraverit, illicet non surculos depanxerit, sed jam arbusta, arbusiora, i. e. jam grandia, quæ fructum sunt maturius multo quam surculi.
- NEANUM. I, 1297 A, *Quarum arcana in periculum credunt servent*, etc. Uxorum arcana dicit, quod res suas christianis sacris operantes non prodant. Quod igitur arcana mariti ethnici in periculum, quod non, servant, i. e. in periculum quod nomini suo imminere, credunt, persecutione, ut spe exarsura, ita ut tunc temporis eas prodant, si forte animi læsura inde concepta perneciem eis erit. Hoc enim est, si forte lædantur, si qua forte animi læsura, si quod jurgium. Vid. OBJECTIO.
- PHETYPUS. II, 548 A, *Archetypi magistri sunt primmagistri, vetustiores*.
- PHIGALLEUS, antistes Gallorum sacerdotum Cybebatris deum, I, 425 A. Vid. IMPERIUM. II, 815 A, *atricis, vel archigalli*.
- PHIVA, diaria, annales. I, 401 B, n. (4), *In vestris relatam habetis*.
- PHON, ἀρχων, princeps, seu magistratus prima. II, 88 B; II, 215 A, ἀρχοντες.
- PHY. II, 215 A, ἀρχή non tantum ordinativum, sed estativum capit principatum. II, 551 A, ἡροαρχία (ἀρχή). II, 579 A, *Chocicum substantia ἀρχή carnateria*. Græca Irenæi postulant, choicum substantia corpus, carnem a materia.
- PUATUS. II, 422 A, *Arcuato impetu surgens, de ioue*.
- PUTARE. II, 710 B, *Ne in custodiam delegatus ad mem totius debiti arcterus*.
- PUTOR. II, 406 B, *Cum enim exurimur persecutionis e*. II, 425 A, *Et certo tempore subornantur, nec uam ardoris de gnosticis*. I, 510 A, *Novi et Phryteretricem Diogenis, supra recubantis ardori suæ*.
- REA. I, 701 A, *Area non sint, arcæ ipsorum non ut*. Ludit in voce. Nam cum ille acclamasset, non sint, intellexit de sepulturis; cum rursus area ipsorum non fuerunt, intelligit de arcis mesuræ. Area autem pro cœmeterio sumitur. Pontianus in Actis Cypriani: *Sepultus est in area Canocuratoris*.
- RENA. I, 321 A, *Munus in arena*, i. e. munus gladium. I, 467 A, *Cum atrocitate arenæ*.
- RENARIUS numerorum, arithmeticas varias numeroscompositiones in abaco, pulvere consperso, demonstrans, II, 1050 A.
- REMENTARI, argutis agere, argute excogitare adere. I, 655 B, *Ne quis argumentari nos putet*, 659 B, *Ab ea et Circi appellationem arguuntur*.
- REIDUS. II, 1040 A, *Arida saginatio est ἔρημογενία* athletarum propria erat. II, 954 A, *Vel seras, idus escas*.
- RIES. II, 800 B, *Et ubique primus iste in nos aries ratur, quo carnis conditio quassatur*. Aries, trabs us suspensa, cujus caput ferro vestitur, ut simam, arietis instar, frontem videatur habere; re etiam arietis retro ducitur, ut majore impetu subruatque muros. Hinc verbum temperari, in apparatu et libratione in ictus destinata, opus esset et certa temperatura. Proverbialiter noterit pro eo quod est: « Validum argumentum obijcitur, quod difficile sit dissolvere; aperta pugnamur, » ut arietes et cuniculi in argumentis se opponuntur. II, 1051 B, *Nam et arietem, ITIMI*, lib. Numeror. H, 431 C.
- ARMARIUM. I, 1507 B, *Quia nec in armarium judaicum admittitur*. In eo scilicet canone Scripturarum, qui servabatur in templo hebræi populi succedentium diligentia sacerdotum. Sic interpretatur Augustinus lib. XV de Civitate Dei, cap. 25. Idem lib. XII contra Faustum, ubi de Judæorum gente: *Quid est aliud gens ipsa, nisi quedam scribitoria christianorum, bajulans legem et prophetas?* I, 670 B, *Quanto citius armarium compingit*.
- ARMARE. II, 687 B, *Quod et solum armare potuissem ad testimonium plenæ divinitatis*. II, 259 B, *Tantis operibus notitiam sui armaverit*.
- ARTIFEX. I, 655 B, *Sane ille artifex pugnorum, i. c. pugil*. II, 762 B, *Sed spectaculi artificent*. I, 656 A, *Inde Romani accersitis artifices mutuatur*, i. e. histiones.
- ARTUS. II, 1050 C, *Nec manibus artæ, i. e. arctiores, angustiores*. Vid. Cic. in Catil. I, 1245 B, *Quanto in arto negotium est*.
- ASINARIUS, cultor asini. I, 565 A, 577 C, *Quod inter cultores omnium pecudum bestiarumque asinari tantum sumus*.
- ASINUS. II, 416 B, *Asinus de Æsopi puteo, ineptus ex improvise superveniens, et importuno ruditu complens omnia*.
- ASPIS. II, 531 C, *Aspis (quod aiunt) a vipera mutuari venenum*. De aspide sic Plin. II, N., lib. VIII, cap. 25: « Colla aspidum intumescere...; nullo ictus remedio, præterquam si confestim partes contactæ amputentur. » Tam presentancum scilicet est venenum. De vipera, eodem lib., cap. 59: « Serpentum vipera sola terra dicitur condi, cæteræ arborum aut saxorum cavis (sed Aristot., lib. V de natura Animal. contra tradit viperam sub petris sese condere, reliquas serpentes in terra abdi). Omnia secessus tempore veneno orba dormiunt. » Lib. VII, cap. 2, ait, « Qui montem Athon incolant viperinis carnibus ali. » Quod certe argumentum est veneni minus efficientis. Proverbio igitur isto significabitur pestilentissimum a minus malo ad nequitiam edoceri.
- ASSECTATUS. II, 948 B, *Et aliquamdiu assectatæ viduæ, i. e. appetitæ*. Rhen. legit affectatæ.
- ASSENTATOR. II, 206 A, *Assentator mali invenitur Deus, qui assentiatur ut fiat malum*. Deus scilicet malum esse materiam cum agnoscat, ea tamen nititur (quod erat Hermogenis dogma), illiusque pravitatem vel adstruit, vel saltem dissimulat. Jun. conjicit assectator, qui vel materiæ naturam debuerit συνακολουθεῖν atque sustinere.
- ASSERTOR, quisquis in statum asserit sive liberum, sive etiam servilem, vindex alienæ libertatis. II, 275 C, *Talis assertor etiam damnaretur in sæculo*. I, 1287 A, *Cujus assertor cum Domino disputavit, i. e. patronus, qui hominem tuendum suscipit*.
- ASSIGNARE. I, 1269 C, *Et virginem assignat, i. e. communi cum viduis castimonia signatam et obstrictam tenet*. I, 1272 A, *Ecomologesin assignat, nempe pœnitentiæ proxime positæ*. II, 18 B, *Sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignaverunt*. II, 1046 A, *Totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet*. III, 157 B, *Perennes cruoris sui maculas silicibus assignans*. II, 1025 B, *Disciplina hominem gubernat, potestas assignat, i. e. demonstrat, eximium ostendit, χαρκτηριστική*.
- ASSUMERE. I, 1256 B, *Et pœnitentiam assumunt*. Assumere pœnitentiam dicitur, qui inter audientes nomen profitetur suum.
- ATHENÆ, II, 20 B, *Quid ergo Athenis et Hierosolymis, i. e. quid philosophis cum Christianis?*
- ATTENTARE, adoriri, II, 55 B: nam impii de suis sensibus adoriuntur quasi manu piorum sensus, et id unum agunt, ut veritatem transformant in mendacium.
- ATTONITUS. II, 58 B, *Diligentia attonita, quæ semper est in metu, ne quid peccet*. I, 656 B, *Attonitus in mimos, i. e. attonita mente ad mimos attendens*.

ANTECESSOR. II, 890 B, *Hic solus est antecessor, quia A solus post Christum*; de Paraclete. II, 564 A, *Destituta patrocinio antecessorum.*

ANTECESSIVUM. II, 894 C, *Et subjectivum antecessivo et portionale universali.*

ANTECURSOR. II, 825 A, *Et dehinc florem frugis antecursorem.*

ANTELIUS. I, 684 A, *Etiam apud Græcos Apollinem θυρωρον, et Antelios dæmonas ostiorum præsidēs legimus. Hesych. Αντῆλιος θεοί, οἱ πρὸ τῶν θυρῶν ἰδρυμένοι. Εὐρυπίδης, Μελέαγρος. Deinde ἀντῆλιος ὁ ἴσος τῷ ἡλίῳ φαινόμενος κατὰ χρηστικῶς δὲ ὁ ἀντεγρὺ ἡλίῳ ἰδρυμένος βωμὸς ἢ θεός.*

ANTELUCANUS. II, 79 B, *Etiam antelucanis cœlibus. I, 275 A, Cœtus antelucanos ad canendum Christo.*

ANTENNA. II, 546 B, *Nam et in antenna, quæ crucis pars est, extremitates cornua vocantur. Sic apud Virgilium: Cornua velatarum obvertimus antennarum.*

ANTIÆ sunt capilli anteriores de fronte pendentēs. II, 1042 A, *Gemini inter antias adumbrati.*

ANTICIPARE. II, 858 B, *Omnis enim consummatio atque perfectio, etsi ordine postumat, affectu anticipat.*

ANTIQUITAS. I, 545 A, *Adhuc enim mihi proficit antiquitas præstructa divinæ literaturæ.*

ANTIQUIUS. II, 215 B, *Aliquid fuerit præter patrem antiquius, i. e. prius natura, non tempore, ut docent sequentia.*

ANTISTARE, præstare, potiorē esse. I, 442 A, *Qui utique vivunt et mortuis antistant. II, 279 B, Non enim et continentia virginitatis antistat: legendum cum Rigalt. virginitati. II, 845 C, Sed nos multis passeribus antistamus.*

ANTISTATUS. II, 563 B, *Angelorum comparativum antistatum, i. e. angeli apparitores Soteris, ante ipsum stantes sive apparentes ei, ad obeunda ministeria. Comparativum vero dicit, quia genus eorum comparari poterat substantiæ Soteris. Jun. antistatum interpretatur προστάτας.*

ANTISTES. I, 259 B, *Romani imperii antistites. Zephyrus intelligit ipsos pontifices, quorum auctoritas rem sacram, caeremonias, omnem denique religionem administrabat, in quibus interpretandis summa reip. versabatur; unde et principes publici consilii a Cicerone appellantur, et deorum immortalium antistites. Atque inter eos etiam ipsos imperatores fuisse constat ex inscriptionibus antiquis, in quibus pontifices mazini vocantur.*

ANTITHESIS. II, 267 C, *Nam hæc sunt antitheses Marcionis, id est contrariæ oppositiones.*

AORI, ἄωροι, qui morte immatura pereunt, II, 745 B.

Απάτωρ, qui est sine patre, II, 75 A.

APEX, insigne sacerdotum: pileus fuit stultis, quo flamines caput operiebant, II, 1045 A; I, 565 A; II, 164 A, *Apex ex radio: apicem vocat, simili ducto a pileis flaminibus, illud quasi filamentum, quod radiis jactantibus intermicare videmus splendente sole, et quodammodo pendere ante oculos nostros. Lucret. tela dei vocat; P. Varro jacula; Prudentius, solis vel radorum spicula appellavit. II, 988 A, Inter duos apices facinorum eminentissimos. II, 629 B, De apicibus scilicet Christi crucis. Apices dicit quæ supra dicit cornua.*

APOCARTERESIS, ἀποκαρτέρησις, est propositum et electio mortis per inedia et famem. I, 512 A, *Lycurgus apocarteresin optavit ut hypocrita. II, 262 B, Apocarteresi si probes te Marcionitam, i. e. reipsa proba, voluntaria inedia et nece tui ipsius te esse hypocritam, qui Creatorem repudies.*

APORIATIO, hæsitatio, metus, confusio. I, 69 A, *De aporiatione conceptus atque prolatus.*

APOSTOLICUS (II, 498 A) vocatur Hermogenes, quem etsi non denotavit Apostolus animo, tamen notavit communicatione nominis. II, 472 B, *Scripturam Actorum apostolicorum confirmat. Solemne fuit patribus olim, ut τὰς τῶν ἀποστόλων Πράξεις vocarent Apostolica, Ἀποστολικὰ.*

APOSTOLI, Quos hæc appellatio missos interpretatur. II, 52 A.

APPARENTIA, ἐπιφάνεια. II, 268 A, *Ab apparentia Christi, usque ad audaciam Marcionis.*

APPARERE, procurare, colere, ministrare. I, 547 A, *Nam et aruspex mortuis apparet. I, 527 A, Alius, qui iudicio Dei apparet, i. e. ministrat. II, 814 C, Vice potius vasculi apparere animæ. I, 650 A, Cum spiritui appareant aures et oculi. Sic et Tullius vocat sensus mentis satellites. I, 687 A, Qui regibus idololatris usque ad finem idololatriæ apparuerunt.*

APPARITIO. II, 59 A, *Apparitio devota.*

APPARITOR. I, 650 A, *Nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur; loquitur de sensibus: oculis et auribus. Vid. APPARERE.*

APPENDIX. II, 744 A, *In paradiso, quo jam tunc et patriarchæ et prophætæ appendices dominicæ resurrectionis. II, 806 B, Et appendices hujus officii (jejunii) sordes. II, 977 B, Appendices scilicet guttæ lasciviæ atque luxuria est.*

APPLICARE. II, 425 A, *De affectibus applicant, blaudæ et molliter accedunt. II, 502 D, Angelum Satanæ colaphizando apostolo suo applicuisse. I, 544 A, Quas (bestias) Libero applicatis.*

APULIA. I, 652 B, *Quod deus etiam extra apulias oculos habet. Hoc vocabulo significari videntur vela quæ in theatris et amphitheatris ad ornatum, et ad excludendos ictus solis fervidos. Ea vero quandoque purpurea: quo colore præstantissimæ, ut verisimile est, lanæ imbuebantur, quales ex Apulia. Martialis: Vellibus primis Apuleia. Unde et velis nomen Apuliarum.*

AQUA. I, 1202 A, *Aqua dignum vectaculum Deo. I, 1224, A, Post aquam, i. e. post baptismum.*

AQUARIOLUS. I, 495 A, *Festus, Aquarioli dicebantur mulierum impudicarum sordidi asseche. Idem et lenonum vice fungebantur, et conditiones meretricibus conciliabant. Turneb. Advers. lib. XIV, cap. 42.*

AQUATILIS. I, 1259 A, *Post petra aquatilem sequulam desperant de Domino.*

AQUATIO. II, 962 A, *Deliquerat Israel in aquatione apud Masphat.*

AQUIGENUS. II, 299 B, *Inter aquigena et terrigena animalia, ὑδρογενῆ καὶ γηγενῆ τῶν ζώων.*

AQUILEGUS. II, 707 A, *Quantum sibi de pristinis et aquilegis notis gratulabuntur, i. e. jumenta, muli et asini qui hisce machinis volvendis occupabuntur, si quando in homines mutari contigerit, de sua sibi conditione gratulabuntur, vertendis enim hisce rotis non adeo insudabunt. Vitruvius illas describit. Erant autem instrumenta, quæ situlis quibusdam aquam hauriebant et effundebant.*

AQUILEX dicebatur artifex aquis inveniendis, ducendis, curandis præfectus. II, 526 C, *Non statim aquilecem et agricolam se Deus repromisit.*

AQUILICIA, sacra, aquis elicientis et impetrandis instituta. I, 487 A, *Aquilicia Jovi immolatis. Hoc erat Romanorum, nam magis proprie apud Carthaginienses Juno huic curæ præerat. Cf. cap. 35.*

ARA. II, 1051 A, *Post trinas Pompeii aras, sc. triumphales, i. e. triumphos. I, 1182 A, Nonne solentior erit statio tua, si et ad aram Dei steteris, alludens ad stationes: utitur proprio sacrorum verbo. Stare ad aram dicitur dedicatum animal, victimæ patiens.*

Virgil. II Georg.: *Et cornu ductus stabit sacer lircus ad aram. I, 1286 A, Aram enim Dei mundam proponi oportet; in aliis locis hominem christianum dicit aram Dei, cujus ex corde preces ad Deum feruntur. Hic vero eximio quodam sensu aram Dei vocat ordinis ecclesiastici præsidēs, qui Ecclesiæ vota ad Deum perferunt, per quos Ecclesia christiana sacrificiorum orationes ad Deum allegare solet. I, 677 B, Fumantes aras despuet et exsufflabit. II, 1048 A, Soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere. Nempe hic in passio loquitur philosophus, non christianus. Eo enim adduci Christianus non potuit, ut in aram saliret concionis ergo, quippe aras et sacrificia detestabantur, et exsufflabant tunc temporis transeuntes Christiani.*

II, 456 C, *Et aram rogam.*

- cti. Benedictus* erat apud primitivos Christianos A
 mens titulus. II, 1005 C, *Bonus pastor et benedic-*
Papa.
- ENEFICIARIUM* dicebantur milites beneficio principis
 impii ad officia seu ministeria certa; itaque ap-
 pabant principi mandatis exsequendis. II, 118 C.
- ENEFICIUM*. II, 1031 A, *Injuriam beneficium*; inju-
 riam fuit Carthagini in eversione, beneficium in
 ressa restauratione.
- ERYLLUS*, βήρυλλος, gemma est una ex virentibus
 lisque nascens apud Indos, cujus speciem Plin.
 N., XXXVII, 5, facit *Chrysoberyllum*, pallidum
 enim, sed in aureum colorem exeuntem. Agricola
ispitem dici etiam Chrysoberyllum scribit, lib. VI
silium. *Beryllus* paulo languidior, fulgore in au-
 vergente. II, 660 B, *Nec beryllis ideo aquosa*
ria est quod fluctent colato nitore.
- ESTIA*. II, 261 B, *Illus ipsus lectuli et tegelis tuas*
as, cimices et pulices. II, 915 A, *Ut bestia quæ-*
, etc., periphra-sis struthionis vel struthiocameli,
 u optime describit Aristotel. lib. IV de *Partib.*
nal., et Plin. principio lib. X H. N.
- ESTIARIUM*, qui cum bestiis congregantur in arena,
 nocentes, sive inopia illorum alii cum immanibus
 comparati, I, 517 A. Hisce ultimam cœnantibus
 aliter apponebatur mensa. I, 492 A, *Non in pu-*
liberalibus discumbo, quod bestiariis suprema cœ-
ntis mos est.
- ÆOTHASATI*, βιασθέντες, quibus animæ vi erit-
 tur per atrocitatem suppliciorum, II, 717 B.
- BERE*. I, 471 A, *Qui unum spiritum biberunt sanc-*
 s Opponit hos iis qui in Cebetis tabula errorem
 norantiam bibere dicebantur. Paulo post: *Cœ-*
disciplinam.
- SCULUM*. I, 1246 B, *Bisculum aliquid ferri vel*
unguibus repastinandis.
- BLATTIRE*, incondite et inaniter loqui. II, 1052 B,
silens penes aures Midæ blattit.
- BYTHONASUS* est comæ strues corimbata. Hesyeh.
 ὄδον ἐπίρρα τις ἐπίρας ἐχρημένον, ὡς οἱ βήρυλλος τὰς ῥύγας
 αὐτῆς πύλας καὶ κατὰ συστήροσιν, ἢ συνηγμένον ἄρα.
 29 A.
- BOTULUS*. II, 954 B, *Exteriores et interiores botuli*
thicorum. Amarulenta in orthodoxos hypallage,
 nam si dixerit: Crassi isti et pingues et obesi
 hici, botulis similes, tam facti, quam botuli.
 to autem præfatus est honorem auribus. Ete-
 botulus interior quidem farciminis ingluvie sti-
 ri, ut ganeonis alicujus abdomen; exterior vero
 æretri modum inverecunde distenditur, ut Hora-
 is ille de siculneo truenco deus: *Obscenoque ruber*
ectus ab inguine palus.
- BRABIUM*, βραβειον, præmium. I, 624 B, *Drabium*
licæ substantia.
- BREVIARICUM*. I, 1155 B, *Ut revera in oratione bre-*
um totius Evangelii comprehendatur, i. e. brevis
 nsio atque summaria. Plin. II. N. VII, 26: *Hoc est*
arium ejus ab Oriente.
- BUCELLA*. II, 945 B, *Et illi plane sic dabunt viros*
zores quomodo bucellas, i. e. omnibus peten-
 s. Respicit enim ad dictum illud: *Omni petenti*
to.
- BUCINÆ*. Sunt conchæ minores, quæ in mari nas-
 ur, II, 1055 B.
- BYSINUM*. I, 1554 A, *Vestite vos serico prohibitis,*
ino sanctitatis. Byssum speciem esse lini Indici
 o fertur, quod ex arbore Ponticæ hujus persimili
 instar ducitur: quamvis nonnulli Indicæ plantæ
 cem affirmant.
- BUTYRUM*, profundum. II, 551 A.
- BUTYRUS*, butyre, gurgus, profundum. II, 68 A, 551 A.
 n *Valentini Monogenem ex patre Βουτῆ et matre Στυλῆ.*
- C
- CACABULUM*, instrumentum quo ventris et vesicæ
 excipiebatur, I, 544 B.
- CACABUS*. II, 977 B, *Apud te agape in cacabis fervet.*
- CACTUS*, spinarum genus. Hesyeh. Κάκτος, ἄκανθα
- CAECUS*. II, 905 A, *Cæco bono suo*, i. e. latente, non
 exposito oculis, velut tenebris et obscuritate merso,
 incognito, cui opponitur *illustris* sequentibus. II, 662
 B, *Sed et personant culices ne in tenebris quidem au-*
rium cæci. II, 755 C, *Cæco somno nocentem transigere*,
 i. e. sine visionibus.
- CÆDERE*. II, 281 C, *Cui cædendo præstat et esse.* Sen-
 sus est, *cui sanctitati præstaret*, i. e. foret utilis atque
 optatus, *cædendo esse*, i. e. parcm esse conju-
 gio cædendo resecanoque. Melius nobiscum, inquit,
 ageretur, si ea nostra sanctitas esset, quæ nos ad
 conjugium tollendum adduceret, faceretque exsortes
 conjugii. II, 876 A, *Licet alimde jam cæsæ* (quæstio-
 nes), i. e. profligatæ. II, 517 A, *Et manibus cædentibus*
pectus orando.
- CÆSARIATUS*. II, 1040 A, *Equis cæsariatos*, i. e.
 quibus equina ad galeam erat cæsaries.
- CÆSIO*, κληκτισμός. I, 477 A, *Inde disceditur non in*
cotervas cæsionum. Hujus petulantia meminit Suetonius
 in Nerone, cap. XXVI: *Siquidem redeuntes a*
cæna verberare ac repugnantes vulnerare, cloacisque
demergere assueverat.
- CÆTERUM*, alioquin. II, 15 B. *Cæterum nihil valebunt.*
 II, 546 A, *Cæterum inhumane.* Ita sæpissime.
- CALCARIA*, locus ubi aut coquitur calx, aut asserva-
 tur, aut venditur. I, 765 A, *Pervenimus igitur de calca-*
ria... in carbonariam: proverb., de loco impuro in ni-
 hilo puriorem venire, a conditione laboriosa et sordida
 una ad aliam devolvi. Postquam Tertullianus Mar-
 cionis hæresi responderat, quasi impurissimæ, ad
 Apellis æque impuri, confutationem sese accin-
 git.
- CALCEATUS*. II, 254 C, *Calceati mox vanam gloriam*
vapulabunt, i. e. novis calceis instructi, de quibus glo-
 riantur vane. II, 77 A, *Calceatus de Evangelii paratura.*
- CALENDARIVM* vocabatur liber in quo accepti ex-
 pensique ratio continebatur. I, 1514 B, *Graciles au-*
rium calendarium expendunt, i. e. universum do-
 mus censum quasi in extima auricula appendunt et
 circumferunt.
- CALERE*. II, 247 A, *Nihil illic nisi feritas calet.* II,
 125 A, *Calentes et ipsi offendere*; de scorpiis, quibus
 incalescentibus venenum inardescit.
- CALIDRUM*, Fæst., operimentum capitis, II,
 1044 A.
- CALIGATUS*. I, 690 A, *Et an militia ad fidem admitti*
etiam caligata. Caliga erat militare calceamentum,
 ita ut caligatus etiam pro milite accipiatur. Ita Suetonius
 in August. : *Coronas murales sæpe etiam caligatis*
tribuit. Balduin. de Calc. cap. 13. Erant autem caliga-
 ti milites, gregarii, manipulares, et ob vilitatem, inli-
 mum militiæ ordinem, exercitusque plebem, ut ita
 dicam, constitutebant. Nigronius, de *Caliga Veter.*,
 cap. 5.
- CALIX*, II, 1000 C, *Pastor quem in calice depingis.*
 II, 994 B, *Procedant ipsæ picturæ calicum vestro-*
rum.
- CALLIBLEPHARUM*, II, 991 B, est purpurissum,
 quod pulchritudinem acuit et venustatem in feminis.
 Plin. II. N. XXI, 19, ex foliis rosarum exustus con-
 fiteri docet, et ex nucleis palmarum atque etiam ex
 bubula medulla. lib. XXVII, 4.
- CALLOSITAS*. I, 617 B, *Et iase hæc in usus communis*
callositatem: consuetudinem significat, quæ longo usu
 veluti callum obduxit. Ita Cic. *Quæst. Tuscul.* lib.
 III, cap. 22: *Diuurna cogitatio animis callum vetusta-*
tis obduxit.
- CANALES*, forenses dicti, auctore Festo, quod circa
 canales fori consisterent. II, 1047 A, *Canales non*
adoro.
- CANCELLI*. II, 1017 A, *Cancellos non adoro.* Lo
 Prieur vult: *non adiorior*; quod dicitur de caudicis,

qui causam suscipiunt, et sistunt se apud iudices. II, A 442 B, *Quas a cancellis ordinas potestates.*

CANDIDA. II, 147 C, *Sed de candida salutis gloriari volebat.* II, 445 A, *Ac candida quædam utriusque iudicii prospiciatur, exspectantium et designatorum ad honores nota.* II, 525 B, *Pharisææ candidæ notam, i. e. honorum pharisæicorum.* II, 750 B, *In quadam usurpatione et candida ejus. Usurpatione est pœnarum judicialium in antecessum afflictio et anticipatio; candida vero, gloriæ complendæ perceptio.* II, 77 A, *Et de martyrii candida melius coronatus.*

CANDIDATUS. II, 315 A, *Ut restitutionis candidatos, i. e. jam indutos candida per Dei gratiam ad restitutionem sui. Non enim hic candidati appellantur velut ambientes, sed velut jam ad restitutionem designati.* I, 1500 A, *Sic et ipse Dei candidatus est timore, i. e. agens in tyrocinio timoris et reverentiæ Dei.* II, 881 A, *Æternitatis candidati.* I, 1156 A, *Et nos angelorum candidati, i. e. qui designati sumus similes fieri angelis.* II, 718 A, *Genimina sua dæmoniorum candidata profitentur, i. e. designata dæmoniorum cultui.* II, 86 B, *Quod a candidatis diaboli introductum.*

CANDIDARE. II, 147 C, *Et candidaverunt ipsum in sanguine ipsius.* II, 147 C, *Maculæ vero martyrio candidantur.*

CANERE. I, 1205 C, *Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat.* I, 1291 B, *Apostolus cecinit.* II, 610 A, *Quem venturum prophetæ canebant.* II, 495 B, *Sed et hic psalmus Salomoni canere dicitur.*

CANICULA. II, 247 B, *Nam ille canicula Diogenes. Cynicus ille Diogenes, dictus ob libertatem, quam sibi in carpendis tum hominibus, tum etiam diis sumebat.*

CANINUS. I, 1251 B, *Non affectatio humana caninæ æquanimitatis stupore formata; intellige cynicam sive Diogenicam tolerantiam.* II, 1042 B, *Ne caninæ forte constantiæ mandatum sit.*

CANTABRUM, vexilli genus Persarum. V, 569 A.

CANTHERIUS. I, 365 A, *Festus: Cantherius hoc distat ab equo, quod maialis a verre, capus a gallo, verve ab ariete; est enim cantherius equus, cui testiculi amputantur.*

CANUS. I, 386 A, *Historiarum canas et memoriarum, i. e. historias et memorias canas. Vid. MEMORIA.*

CAPERE, de eo quod fieri potest, ut Græcorum ἐπιχειροῦμαι. I, 376 A, *Dum æstimari non capit.* II, 60 A, *Talia capit opinari eos.* II, 207 A, *Nam definimus diminutionem et subjectionem capere posse.* II, 213 B, *Multo magis non capit sine initio quicquam fuisse.* II, 576 A, *Vel quia origo sordidior capit, i. e. capax est, nimirum infamix.* II, 162 A, B, *Et ita capiat secundus a Deo constitutus, i. e. δέχεται, quasi dicat, obtineat.* II, 253 B, *Si depretiari capit in Creatore, i. e. si conceditur, si datur, ut Creator depretiatur.* II, 295 A, *Capit etiam imaginem spiritus dicere statum, i. e. flatus significat etiam imaginem spiritus, sive potest dici imago spiritus.* II, 595 B, *In quantum ergo fidem non capit, h. e. non est credibile, neque probabile.* I, 687 A, *An servus dei alicujus dignitatis aut potestatis administrationem capiat, i. e. suscepturus sit vel suscipere possit.* II, 215 A, *Non tantum ordinativum, sed et potestativum capit principatum; et eadem pag., principium nihil aliud capiat, quam initium.*

CAPILLAGO. II, 737 A, *Vel affluit capillago.*

CAPILLATURA. I, 1224 A, *Frustra peritissimos quosque stridores capillaturæ adhibetis. Hi peculiari vocabulo cosmetæ dicebantur. Glossæ veteres, Κοσμητρῆς, ornamentarius, ornator. Juven., Ponunt cosmetæ tunicas. Et puellæ in eum usum adhibetæ; nam et in glossis legitur: κοσμητρῆδες, ornatrices.*

CAPTATELA, capiendi vestiendique commoditas. II, 1046 A, *Prius etiam ad simplicem captatelam ejus.*

CAPTATRIX. II, 916 A, *Et est omnis publicæ lætitix luxuria captatrix.*

CAPULUS, receptaculum, locus. II, 805 A, *Vilissimo alicui commiserit capulo: ita vocat corpus.*

CARO. II, 121 B, *Carne spiritus exolescit, carne, i. e. vitæ mortalis pravo amore.*

CASSIS, reticulum, quo obvelatur vultus, ne qui internosci queat; quæ etiam cassiculum olim per diminutionem dicta, auctore Festo. II, 774 B, *Nemo tendere volens hominem, cassidem aut personam inducit.*

CASTRARE. I, 426 A, *Lacertos quoque castrando beebat.* I, 1527 A, *Tanquam castigando et castrando sculo erudimur a Deo.* II, 952 B, *Apostolus propterea et ipse castratus.* I, 570 B, *Castratis faucibus, i. e. exsecta lingua.*

CASTRATOR. II, 247 B, *Castrator carnis.* Conf. Plin. H. N. VIII, 50; et lib. XXXII, 5, *De muro positus, id., lib. VIII, 57; et lib. X, 75.*

CASTUS, substant., ritus sacer, ἀγνεια. II, 977 A, *Casto Isidis et Cybeles eas adæquas. Græco casti dicit Varro, pro Græco ritu.*

CATABOLICI sunt genii inauspicati et infames, qui fanaticos prosternunt, atque ad terram profligant. II, 698 B.

CATACLISTI. II, 1056 B, *Vestis de cataclistis, de pretiosis et diligentius adservatis. Sic Apulei, lib. II: Chorus veste nivea et cataclista præniens. Hesychi: Κατάκλειστοι, ἐν Κορίνθῳ ἐπαιρητοῦ τινος. Alii cataclisti, i. e. obscuri et depressi coloris.*

CATACLYSMUS, diluvium, primi orbis per aquam universa ruina. I, 481 A; 571 C. I, 701 A, *Cataclysmum scilicet et retro fuisse propter incredulitatem et iniquitates hominum.*

CATAPHRACTE est lorica seu thorax militaris. II, 1045 A.

CATECHIZARE. II, 454 B, *Et illi catechizat, i. e. sermone rudi informat servos ejus ad obsequium ipsius.* I, 675 B, *Quære an idololatriam commisit, qui de idolis catechizat.*

CATHARTICUM, καθαρτικόν, medicamentum, quod purgandi vim habet. II, 1019 A, *Dabo catharticum impuritatis Scauri.*

CATHEDRA. II, 49 A, *Apud quas ipsæ adhuc ecclesie apostolorum. Rigalt. hæc non proprie de cathedris apostolorum intelligi vult, sed de principalibus Ecclesiis, ab ipsis videlicet apostolis constitutis, quæ ætate Tertulliani suis locis præsidebant, utquam aliarum matrices, qualis in Achaia Corinthos, in Macedonia Philippi, Thessalonica, in Asia Ephesus, in Italia Roma.*

CATHOLICE. II, 58 D, *Quam catholice in medium præferant, i. e. apud omnes palam, non inter domesticos.* II, 106 B, *Catholice fieri hæc, i. e. in universum, cui ex parte opponitur.*

CATHOLICUS. II, 504 B, *Protectorem catholicæ summæ illius bonitatis.*

CAUDA. II, 125 B, *Itaque primo trahentes adhuc caudam, i. e. nondum arcuato, ut scorpiones, inopetu surgentes, nondum figentes spicula, nondum fundentes virus.*

CAUPO. II, 651 B, *Cum omnes illic sapientia atque faciundia caupones degustasset. Metaphora, quam exponunt sequentia. Proinde enim, i. e. perinde, et enim ratio se habet, per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino, etc.*

CAUTER, græc. καυτήρ, instrumentum ferreum, quo vulnera exuruntur. II, 1048 A, *Adigo cauteris ambitioni.*

CAUTERIUM, græc. καυτήριον. II, 198 A, *Sic falsarius et cauterio et stylo. H. i. cauterium non est ferrum illud candens, quo aut signantur probati, aut sordes puniuntur, sed est καυτήριον ζωγραφικόν, picturarium instrumentum, quo fieret genus illud picturæ, quod encaustum solet a pictoribus et aurificibus appellari; Plin. H. N. XXXV, 41; Vitruv. VII, 9; Marcan. II. Est itaque falsarius Hermogenes cauterio suo pictorio, discolores ceras inurens exprimens falsarium numinum simulacris. Falsarius etiam scripturarius stylo hæretico depravatis. II, 151 C, *Et est plane servus medicina de scalpello deque cauterio.* I, 4246 A, *Et**

serum est secari et cauterio exuri. I, 362 A, Mercurium A mortuos cauterio examinantem.

CAUTIO. II, 290 A, Nec cautionem ejus delegasset, i. e. cavere voluisset.

CAVEA, arena gladiatorum et amphitheatra. I, 364 A, Plane religiosiores estis in cavea. II, 279 A, Et caveæ savientis.

CAVERE. II, 156 A, Denique caverat pristinum doctor. Forensis locutio, pro eo quod est: Confirmaverat se in priore doctrina permansurum, et a novatione abstenturum. I, 1265 B, Tamen judicantis impatientiam cavat, i. e. adhibuit impatientiam judicantis seu persequentis injuriam iudicio. Cavat impatientiam injuriæ, actionem ejus aggressus iudicio; et si non pergit. Cavat tanquam periclitaretur reposita apud Deum ultio, eaque cautione honorem iudicis, i. e. Dei, abstulit. I, 694 A, Jurati cavent. Jureconsulti schedulas aut syngraphas hujusmodi vocant cautiones, et cavent, quia scilicet cavemus ita nobis, et reddimur securi cum mutuum damus.

CAVILLARI dicuntur fontes, II, 1053 B, cum sui copiam facere desinunt, cava telluris subeundo: tunc enim circumpositos incolas fallunt. II, 825 B, Per quæ fere promulgatio majorum cavillatur; i. e. cavillationibus infesta est, passive. II, 844 C, Sed quoniam et hic de interpretatione corporis quæstio cavillatur.

CAVOSITAS. II, 742 B, Nobis inferi non nuda cavositas.

CEDERE. II, 114 C, Sol cessit diem emptionis nostræ, i. e. sol representavit diem emptionis nostræ, quo Christus surrexit a mortuis.

CELLARIUM, ταςίον, cella, proma. II, 854 C, Quæ enim ab ira Dei cellariorum nos refugia servabunt.

CELLULA. II, 262 A, In hac cellula creatoris etiam crucifixus est, i. e. corpore suo, quod velut cellulam et σπήλιον de creatione sibi assumpsit, ut in ea habitaret.

CENSERE. II, 1059 B, Præter urbem censebat, i. e. ex urbe pellebat. Originem ducere: I, 341 A, Inde censentur dii vestri, i. e. ortum suum et principium suum ab eis ducunt; sunt enim vel ex metallo quodam, vel saxo, vel marmore. II, 55 B, An nostra doctrina de apostolorum traditione censeatur. II, 895 A, Quo communiter etiam virgines censeantur, i. e. communi nomine mulieris comprehensæ. I, 1160 A, Tum et corpus ejus in pane censeatur. Rigalt. interpretatur: Per panis sacramentum commendat corpus suum. Quemadmodum Augustin. lib. I, Quæst. evang., cap. 45, dixit: Per vini sacramentum commendat sanguinem suum. I, 471 A, Sed et quod fratrum appellatione censemur. II, 920 C, Uno matrimonio censemur utrobique. I, 365 A, 577 A, De contemptu utique censeantur.

CENSUALES, ii qui diaria et annales et acta publica confecerunt. Hos vocabulo sui avi appellat Tertullianus, I, 588 A.

CENSURA. II, 275 A, Quid temetipsum censura circumvenis. Heumann scribit: Quid? quod semetipsum censura circumvenit, i. e. sententia Trajani semetipsum evertit, suoque se jugulat gladio. II, 281 B, Secundum censuram institutoris ipsius. II, 759 B, Tua opinor, illi censura præscriberet. I, 469 A, Censura divina, est excommunicatio ecclesiastica.

CENSUS, origo, æstimatio, professio. I, 507 A, Censu istius disciplinæ a Tiberio est. I, 529 A, Ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis. I, 405 A, Hunc edidimus et sectæ et nominis censum cum suo auctore. II, 44 C, Ecclesiæ apostolicæ census suos deserunt, i. e. origines suas. II, 228 B, Ex facto habet censum. II, 575 B, De animalibus scilicet censu in valetudinis, spiritualia accedere. Demiurgum aut ab ea substantia animalia, censu in valetudinis traxisse aliquid invalidi, fuisse autem in valetudinem, accedere spiritualia, h. e. esse propterea invalidum accedere spiritualia, ad spiritualia accedere non valo-

re, non posse. II, 579 A, Hominis censum, i. e. quo vere hominem censi par est, nimirum qua spiritalis est. II, 270 B, Nullam autem apostolici census Ecclesiam invenias. II, 895 A, Et omnis census elementorum, i. e. numerus, quasi recensione certa comprehensus, recensio. II, 703 A, Et majorem piscium censum. II, 934 B, Quam ipse census generis humani, i. e. primordium. II, 803 B, De limi sordibus excusato censu eliquasse: vid. EXCUSARE. II, 646 C, De solo censu animæ congressus Hermogeni.

CENTENARIUS. I, 500 A, Video enim et centenarias cænas, i. e. sumptuosissimas, ut in quibus tot sestertia, quam olim æra consumebantur. II, 98 B, Et quod magis usui est, centenariis quoque rosis, etc. Centenarias rosas dixit a centum foliis. Convenientissime autem dixit coronam ex rosis, quæ spectaculi et spiraculi res est, h. e. oculos colore et nares odore delectat, magis usui esse, quam de laurea, myrto, olea, aut quavis alia illustri fronde, quæ oculos tantum pascit. II, 1048 A, Item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur.

CENTONARIUS. II, 55 A, De carminibus Homeri opera propria more centonario, i. e. quomodo centones confici et curari solent.

CERAUNIA, gemma est candida et rutilans, sic diæta quasi a tonitru. Plin., H. N., XXXVII, 9. I, 1505 B, Et ceraunia coruscaret. II, 660 B, Nam et cerauniis gemmis non ideo substantia ignita est quod coruscant rutilato rubore.

CERNERE, σινιάζειν, cribrare. II, 165 B, Postulavit Satanas ut cerneret, vos, ex Lucæ Evang. cap. 22.

CERVUS. II, 776 C, In prælio cervos. Rhenan. proverbialem figuram sapit, natam, ut apparet, ex illo Chabriæ apophtegmate: formidabilior esse cervorum exercitum duce leone, quam leonum duce cervo. II, 681 B, Sine arundine, sine cervo. Maluit Rigaltius servare vocem cervo, quam corno aut orno reponere. Hic enim de vitis pedamentis, non de arboribus vitis amicis agitur, quales sunt ornus et cornus. Sunt autem cervi bacilla furcillata habentia figuram literæ V, a similitudine cornuum cervi, quod docet M. Varro lib. IV.

CHARITES. II, 85 A, Hoc primum caput coronatum est a Charitibus.

CHARISMA. II, 547 A, Et charisma ingenium appellant. II, 147 A, Tot charismata perperam operata. II, 659 B, Nam quia spiritalia charismata agnosimus. II, 155 B, Cujus charismata quoque expugnavit.

CHIROGRAPHUM. II, 156 A, Et manet chirographum apud Psychicos, II, 1019 D, Donato chirographo mortis.

CHRISTIANIZARE. II, 270 B, Quæ non in Creatore christianizet.

CHRISTIANUS. I, 281 A, Perperam Christianus vocatur: legendum Christianus. Christianorum autem nomen ideo magis invaluisse inter gentiles, quam Christianorum, viri docti credunt, quod plurimi apud illos fuerint Chrestii, nulli Christi. Vid. Havercamp. ad h. l., qui multos hujus nominis ex scriptoribus laudat. I, 405 A, Ipse jam pro sua conscientia Christianus: vocat Pilatum Christianum quia sciebat injuste accusatum Christum. Ibid., Ut credatis Christiani, i. e. ut jam facti Christiani credatis.

CICADA. II, 905 A, Aut cicadas Atheniensium apud Athenienses qui fuerit ritus, optime describit Clemens Alexandr., lib. II Pædagog., p. 199 C, ed. Sylburg. Ἀθηναίων δὲ ἑμπικλιν οἱ ἄρχοντες, οἱ τὸ ἀστικὸν πολίτευμα ἐξηλωκότες, ἐλαβόμενοι τὴν ἀνδροειδέος ἐχρυσόφρονος, ποδύρεις χητώνας ἐνδύμενοι, καὶ ποδύρεις ἡμπικλιντο καὶ κρήβυλος, ὁ ἑμπικλιν ἔστιν εἶδος, ἀνεδοῦντο χρυσοῦν, ἐλέσθη τεττήγον, κοσμοῦμενοι, τὸ γηγεῖν, ὡς ἀληθῆς, ἀπειροκαλίαν κιναιδίας ἐδεικνύμενοι, etc., ex Thucydid. libro I. Croblylus species fuit virilis cinni a media fronte cacumen versus in acutum utrimque desinens, nam muliebris corymbus, puerilis scorpius dicebatur. Conlinebatur croblylus iste anadesmate, quod item croblylus, teste Servio (ut fœminis corymbium Petronio), dicebatur, aut proprio et singulari nomine ἄγγος, ut

est apud Hesychium, a cicadis admordentibus atque hærentibus. Huic δηγγω, sive crobulo impactæ erant quasi morsu aureæ cicadæ, quæ τὸ γηγεῖε, hoc est indigenas, vel aborigenes Athenienses esse ostenderent. Hujus ornamenti meminere auctores multi. Tertullianus vero synecdochice totum hoc instrumentum significat cicadarum appellatione.

CICUTA. II, 647 A, *Jam cicutis damnationis exhaustis*, i. e. jam audita damnationis suæ sententia, quasi ab eo temporis momento mortem Socrates bibere cõpisset, cum ab eo quoque judices vitam custodiis ademisse censeantur, ex quo mortis sententiam dixerat.

CINÆDUS. I, 548 B, n. (6), *Nescio quem cinædum deum facitis*. Antinous intelligitur, quem in deliciis habuit Hadrianus imperator.

CINCTUS, zona. II, 1031 B, *Cinctu arbitrante*, i. e. tunica cingulo suspensa arbitrato vestro.

CINERARIUS, structor comæ et capillamenti. I, 1501 B, *Et cinerarius peregrinæ proceritatis*. Videntur tamen potius hoc in loco esse cinerarii, qui dominam suam ut pompam prosequuntur, et cinerem pulveremque ab ea abstergunt, ut solent meretricum ancillarioli. Glossar. *Cinerarius*, δούλος ἐταίρας. Confirmat hanc interpretationem adjunctum epitheton peregrinæ proceritatis.

CIRCULATORIUS. II, 762 B, *Sed de aliquo circulatorio cætu*, i. e. conventu agyrtarum, præstigiis circulatoriis agentium, ut loquitur auctor Apolog., cap. 25. Nam circulator, ἀγύρτης περιφορέως in Glossario. I, 672 B, *Quoniam aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret*.

CIRCUMDARE. I, 1525 A, *Circumdare capillum*. Nulum sensum fundit hoc in loco verbum circumdare. Optime Rigaltius, *circumradere*.

CIRCUMGELARE. II, 687 A, *Accepto initio animæ immortalis mortale ei circumgelaverint corpus*.

CIRCUMSCRIPTIO. I, 1257 B, *Et circa diaboli circumscriptioem*, i. e. deceptionem.

CIRCUMSCRIPTOR, abrogator. II, 276 B, *Sententiæ suæ circumscriptorem*, i. e. qui eam circumscribit et fraude irritam facit. *Circumscribere*, pro *circumducere* et *obliterare*, frequens jureconsultis et auctoribus idoneis verbum. II, 293 B, *Dum ipsum circumscriptorem colubrum a congressu fœminæ arceat*, i. e. deceptorem.

CIRCUMSTANTIA. II, 1156 A, *Cui illa angelorum circumstantia non cessat dicere*, i. e. περιστάσις vel potius περιστασις, græco more de angelis enuntiatum. Gell., N. A., lib. VII, cap. 4, *circumstantiam* vocat. II, 965 A, *In tempore pressuræ et persecutionis, et cujuscumque circumstantiæ*.

CIRCURIANA. II, 591 A, *Accipe alia ingenia circuriana*. Latin. emendandum censuit: *Accipe alia ingenia cercuriana*. *Cercurus*, inquit, dicitur navis asiatica prægrandis. Ita quidem Festus tradidit, sed hoc frigidum nimis præ stoliditate ac vesania istius Valentiniani, quem Tertull. explodit. Rigalt. conjicit auctorem scripsisse: *Accipe alia ingenia Curruca Enniani insignioris apud eos magistri*. *Curruca*, stupidi ejusdem mimologi nomen fuit, ut discimus ex veteri Juvenalis interprete ad hunc versum ex Satira sexta: *Tu tibi nunc, Curruca, places, steturque labellis exsorbes*, quo certe fatuus aliquis describitur. Hujusce autem *Curruca* aptam ridiculis personam primus ut videtur, Ennius introduxit. Unde Tertullianus hoc loco aliquem e proceribus Valentinianis deliramenta sua, tanquam effata pontificalia verbis ad fastum compositis pronuntiantem *Curruca* Ennianum nuncupavit. Tertullianum vero imitatus est Hieronymus, libro adv. Rufinum: *Sed nos homines simplices et Curruca Enniani, nec illius sapientiam, nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus*.

CIRIA, seu *sciria*, pellis leonina, quæ minime subacta est, sed crudo gestatu exarefacta inhorruit. II, 1042 A, *Ne cervicem enervem inureret ciria leonina*.

CIBROS. II, 903 A, *Aut cirros Germanorum*, i. e.

capillorum intortios flexus in nodum ad verticem victos, et exinde in latum diffluentes. Tacit., de *Nat. German.*: *Insigne gentis obliquare crinem, nodoque substringere*. Vid. et Sueton. Calig. 47.

CIVILIS, clemens. I, 276 A, *Civilis, non tyrannica, dominatio*.

CLANULARIA, amasia; cum qua quis clam consecit. II, 1044 B, *Tantum Lydiæ clancularia licuit*.

CLANCULUS, clanculum. II, 1044 A, *Certe jam verum alicui clanculus functus*.

CLAUSULA, finis. I, 447 A, *Ipsamque clanculum sæculi*. II, 109 B, *In clausula officii*. II, 851 B, *Intunc sub omni clausula temporum*. I, 672 B, *Quæ clausulam sacrificiationis*.

CLIBANUS. II, 457 A, *Quia post illam clibanus vel furnus gehennæ sequatur*.

CLIMACTERICA sunt certa vitæ spatia per annos novem aut septem scansili ratione currentia, quæ Chaldaei periculosa esse affirmabant, præcipue vero annus LXIII. Vid. Gell., N. A., lib. III, cap. 10; lib. XV, cap. 7. I, 675 A, *Quæ aliorum climacterica præconit*.

CLOACINÆ, dexæ, quæ cloacis præerant. II, 1015 B, *Adita Cloacinarum sunt ipsæ cloacæ*.

CLUERE, II, 1050 A, *Aut quis Tarentum, vel Bœotia cluit*. *Cluo* et *clueo* dicebant veteres, pro: esse, nominari, celebrari. Forte a græco κλειν, corrupte, ut alia multa, vel potius ἀπὸ τοῦ κλύειν, quod est *audire*, vel *esse*, dici quomodo Latinis hoc ipsum in usu est. Unde *includus* pro celebri. Plaut. Men. V, 2, 10: *Qui cluet Cygno patre*. Sic Prudentius: *Qui patri virtute cluit*. Cicero, de clar. Orat.: *Tum duo Cœcilia multum cluentes consilio et lingua*. Martianus præclis pro nobili et claro accipit.

CLUDERE, pro claudere. II, 822 B, *Si priorem tenuisse hoc fidem cludet*, i. e. si hoc quasi claustra, terminos constituet fidei, extra quæ nihil credi ab homine oporteat. II, 384 B, *Ut aliquid cludam cum mei domini veritate scripti*. I, 557 A, *Et cælum sceleris cludit*. II, 254 C, *His interim lineis eam clusimus*.

COÆTARE. II, 858 B, *Coætans natu*, de anima et corpore.

COAGULUM. II, 785 A, *Nam ex coagulo in caseo non est substantiæ, quam medicando constringit, id est lactis*.

COCETUM, est genus edulii, ut docet Festus, et melle et papavere factum. Sed apud veteres usurpatum etiam est pro potu miscello et ex rebus variis confecto, ut fuit ille Nestoris, Hom. II, λ. I, 562 B, *Nestoris cocetum*.

COCUS, pro coquus. I, 272 A, 282 A, et seqq. COELEMENTATUS, II, 577 A, vid. *adv. Valentin.* cap. 25.

COENA. II, 477 A, *Et cœnas puras*, i. e. Parascenis, ἐν τῇ ἐκτῇ τῶν ἡμερῶν. Sic interpretatur Irenæus, lib. I, cap. 10. Glossar. *Cœna pura*, προτάξις, quod sine ullo apparatu et accuratione fiebat cibo tenuissimo et simplicissimo. II, 702 B, *Atque exinde in illo finitio metensomatosis, ut æstiva cœna, post assum*. Videtur innuere Tertullian. in *cœnis æstivis, post assum*, hoc est, carnes assas, nihil præterea ferculorum adferri solitum, ita ut finis cœnæ fuerit assum. Ut Empedocles in ardenti Ætna probe assus in nullum aliud corpus est mutatus, atque adeo finis fuit metensomatosis. Quid si huc alludat? Græcis, qui ova cum tardia et leporinis carnibus ac mellitis placentis, secundas mensas dabant, mos iste fuit, ut in fine cœnæ linguas igne torridas post sermones degustandas darent. Quare finitum aliquid esse, nihil esse reliqui proverbio significabatur.

COENACULUM. Coenacula sunt superiora domus. Vitruv. *Architecturæ* lib. II: « Cum enim, inquit, auctor mirum in modum Romano populo, necesse fuisset in coenaculis habitare (nam ante, cum per laxitatem urbis licebat, unius tantum contignationis erant habitacula), ad ædificiorum altitudines deventum et ædium frequentiam. »

COËTUS, coitus. I, 526 A, *Neque cas cœtus in-*

serum est secari et cauterio exuri. I, 362 A, *Mercurium A mortuos cauterio examinantem.*

CAUTIO. II, 290 A, *Nec cautionem ejus delegasset, i. e. cavere voluisset.*

CAVEA, arena gladiatorum et amphitheatra. I, 364 A, *Plane religiosiores estis in cavea.* II, 279 A, *Et cavea savientis.*

CAVERE. II, 156 A, *Denique caverat pristinum doctor.* Forensis locutio, pro eo quod est: Confirmaverat se in priore doctrina permansurum, et a novatione abstenturum. I, 1265 B, *Tamen judicantis impatientiam cavit, i. e. adhibuit impatientiam judicantis seu persequentis injuriam iudicio. Cavit impatientiam injuriæ, actionem ejus aggressus iudicio; et si non pergit. Cavit tanquam periclitaretur reposita apud Deum ultio, eaque cautione honorem iudicis, i. e. Dei, abstulit.* I, 694 A, *Jurati cavent.* Jureconsulti schedulas aut syngraphas hujusmodi vocant *cautiones*, et cavent, quia scilicet cavemus ita nobis, et reddimur securi cum mutuum damus.

CAVILLARI dicuntur *fontes*, II, 1033 B, cum sui copiam facere desinunt, cava telluris subeundo: tunc enim circumpositos incolas fallunt. II, 823 B, *Per quæ fere promulgatio majorum cavillatur; i. e. cavillationibus infesta est, passive.* II, 844 C, *Sed quoniam et hic de interpretatione corporis quæstio cavillatur.*

CAVOSITAS. II, 742 B, *Nobis inferi non nuda cavositas.*

CEDERE. II, 114 C, *Sol cessit diem emptionis nostræ, i. e. sol representavit diem emptionis nostræ, quo Christus surrexit a mortuis.*

CELLARIUM, *ταμείον*, cella, proma. II, 834 C, *Quæ enim ab ira Dei cellariorum nos refugia servabunt.*

CELLULA. II, 262 A, *In hac cellula creatoris etiam crucifixus est, i. e. corpore suo, quod velut cellulam et *σκήν* de creatione sibi assumpsit, ut in ea habitaret.*

CENSERE. II, 1039 B, *Præter urbem censebat, i. e. ex urbe pellebat. Originem ducere: I, 341 A, *Inde censentur dii vestri, i. e. ortum suum et principium suum ab eis ducunt; sunt enim vel ex metallo quodam, vel saxo, vel marmore.* II, 55 B, *An nostra doctrina de apostolorum traditione censeatur.* II, 895 A, *Quo communiter etiam virgines censeantur, i. e. communi nomine mulieris comprehensæ.* I, 1160 A, *Tum et corpus ejus in pane censeatur.* Rigalt. interpretatur: Per panis sacramentum commendat corpus suum. Quemadmodum Augustin. lib. I, *Quæst. evang.*, cap. 43, dixit: *Per vini sacramentum commendat sanguinem suum.* I, 471 A, *Sed et quod fratrum appellatione censemur.* II, 920 C, *Uno matrimonio censemur utrobique.* I, 363 A, 577 A, *De contemptu utique censemur.**

CENSUALES, ii qui diaria et annales et acta publica confecerunt. Hos vocabulo sui ævi appellat Tertullianus, I, 588 A.

CENSURA. II, 273 A, *Quid temetipsum censura circumvenis.* Heumann scribit: *Quid? quod semetipsum censura circumvenit, i. e. sententia Trajani semetipsum everit, suoque se jugulat gladio.* II, 281 B, *Secundum censuram institutoris ipsius.* II, 759 B, *Tua opinor, illi censura prescriberet.* I, 469 A, *Censura divina, est excommunicatio ecclesiastica.*

CENSUS, origo, æstinatio, professio. I, 507 A, *Census istius disciplinæ a Tiberio est.* I, 529 A, *Ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis.* I, 403 A, *Hunc edidimus et sectæ et nominis census cum suo auctore.* II, 44 C, *Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt, i. e. origines suas.* II, 228 B, *Ex facto habet census.* II, 575 B, *De animalibus scilicet censu invaletudinis, spiritualia accedere.* Demiurgum ait ab ea substantia animalia, censu invaletudinis traxisse aliquid invalidi, fuisse autem invaletudinem, accedere spiritualia, h. e. esse propterea invalidum accedere spiritualia, ad spiritualia accedere non valere,

non posse. II, 579 A, *Hominis census, i. e. quo vere hominem censi par est, nimirum qua spiritualis est.* II, 270 B, *Nullam autem apostolici census Ecclesiam invenias.* II, 895 A, *Et omnis census elementorum, i. e. numerus, quasi recensione certa comprehensus, recensio.* II, 703 A, *Et majorem piscium census.* II, 934 B, *Quam ipse census generis humani, i. e. primordium.* II, 803 B, *De limi sordibus excusato censu eliquasse: vid. excusare.* II, 646 C, *De solo censu animæ congressus Hernogeni.*

CENTENARIUS. I, 500 A, *Video enim et centenarias cænas, i. e. sumptuosissimas, ut in quibus tot sestertia, quam olim æra consumebantur.* II, 98 B, *Et quod magis usui est, centenariis quoque rosis, etc.* Centenarias rosas dixit a centum foliis. Convenientissime autem dixit coronam ex rosis, *quæ spectaculi et spiraculi res est, h. e. oculos colore et nares odore delectat, magis usui esse, quam de laurea, myrto, olea, aut quavis alia illustri fronde, quæ oculos tantum pascit.* II, 1048 A, *Item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur.*

CENTONARIUS. II, 53 A, *De carminibus Homeri opera propria more centonario, i. e. quomodo centones confici et curari solent.*

CERAUNIA, gemma est candida et rutilans, sic dicta quasi a tonitru. Plin., H. N., XXXVII, 9, I, 1505 B, *Et ceraunia coruscaret.* II, 660 B, *Nam et cerauniis gemmis non ideo substantia ignita est quod coruscant rutilato rubore.*

CERNERE, *σινιάζειν*, cribrare. II, 165 B, *Postulavit Satanas ut cerneret, vos, ex Lucæ Evang. cap. 22.*

CERVUS. II, 776 C, *In prælio cervos.* Rhenan. proverbialem figuram sapit, natam, ut apparet, ex illo Chabriæ apophtegmate: formidabilior esse cervorum exercitum duce leone, quam leonum duce cervo. II, 681 B, *Sine arundine, sine cervo.* Maluit Rigaltius servare vocem *cervo*, quam *cornu* aut *orno* reponere. Hic enim de vitis pedamentis, non de arboribus vitis amicis agitur, quales sunt ornus et cornus. Sunt autem *cervi* bacilla furcillata habentia figuram literæ V, a similitudine cornuum cervi, quod docet M. Varro lib. IV.

CHARITES. II, 85 A, *Hoc primum caput coronatum est a Charitibus.*

CHARISMA. II, 547 A, *Et charisma ingenium appellant.* II, 147 A, *Tot charismata perperam operata.* II, 659 B, *Nam quia spiritualia charismata agnoscimus.* II, 155 B, *Cujus charismata quoque expugnavit.*

CHIROGRAPHUM. II, 156 A, *Et manet chirographum apud Psychicos, II, 1019 D, Donato chirographo mortis.*

CHRISTIANIZARE. II, 270 B, *Quæ non in Creatore christianizet.*

CHRISTIANUS. I, 281 A, *Perperam Christianus vocatur: legendum Christianus. Christianorum autem nomen ideo magis invaluisse inter gentiles, quam Christianorum, viri docui credunt, quod plurimi apud illos fuerint Chrestii, nulli Christi. Vid. Havercamp. ad h. l., qui multos hujus nominis ex scriptoribus laudat.* I, 403 A, *Ipse jam pro sua conscientia Christianus: vocat Pilatum Christianum quia sciebat injuste accusatum Christum.* *Ibid., Ut credatis Christiani, i. e. ut jam facti Christiani credatis.*

CICADA. II, 903 A, *Aut cicadas Atheniensem apud Athenienses qui fuerit ritus, optime describit Clemens Alexandr., lib. II Pædagog., p. 199 C, ed. Sylburg. *Ἀθηναίων δὲ ἐμπαιὼν οἱ ἄρχοντες, οἱ τὸ ἀστικὸν πολίτευμα ἐξηλακότες, ἐκλαθόμενοι τῆς ἀνδροειδοῦς ἐχρυσόρου, ποδῖρεις χιτῶνας ἐνδύμενοι, καὶ ποδῖρεις ἡμπισχόντες καὶ κρόβυλον, ὃ ἐμπλοκῆς ἐστὶν εἶδος, ἀνεδοῦντο χρυσοῦν, ἐβέρτοι τεττήσαν, κοσμοῦμενοι, τὸ γηγεῖς, ὡς ἄλλῳις, ἀπειροκαλίει κιναιδίαις ἐνδεικνύμενοι, etc., ex Thucyd. libro I. *Crobylus* species fuit virilis cinni a media fronte cacumen versus in acutum utrimque desinens, nam muliebris *corymbus*, puerilis *scorpius* dicebatur. Continetur *crobylus* iste anadesmate, quod item *crobylus*, teste Servio (ut fœminis *corymbium* Petronio), dicebatur, aut proprio et singulari nomine *δῆγρος*, ut**

Ad eam vero non admittebantur, nisi deliberatione prius habita probatissimi. II, 789 A, *Non ex vulgæ communicatione*, i. e. iniquatione illa, quæ sit in coitu, quam ante *genitalem passionem* dixit.

COMMUNICATOR. II, 1027 A, *Et inde communicatores revertuntur*, h. e. cum jure pacis et communionis.

COMMUNITER, communi modo. I, 376 A, *Quod videri communiter potest*, i. e. oculis, manibus, sensibus.

CONTACTUS, creber, frequens, densus. II, 549 A.

COMPARATIO, II, 579 A, B, *In animalis comparationem*, i. e. ut hic animali conjunctum formetur et comparetur cum eo.

COMPAR. I, 284 A, *Sed jam, ut volunt, compares tuos*, i. e. similes, qui Christianis illa objiciunt, falso quamvis, quæ ipsi revera faciunt.

COMPARCINUS. II, 586 A, *Comparcinus ille Soter*, *Comparcitus*, apud Semler; Jan. legit *comparcivus*, i. e. ad cujus constitutionem compagemque omnes symbolam suam comparserant sive, ut olim dicebatur, *comparciverant*. Nævius quadrigeminis, *Suo labori nullus parcivit*.

COMPASSIO. II, 799 B, *Compassio sententiarum*, inter vos scilicet, quibuscum intercedit communis sententiæ commune negotium. Sic contra libro de *Virgin. veland.* jam se proprium opinionibus suis negotium passum esse præfatur. Postea vocat, *communione favorabilem sensuum*.

COMPENDIARE. II, 362 A, *Compendiatum est enim novum testamentum, et a legis laciniis oneribus expeditum*. II, 575 B, *Sicut sermonem compendiatum, ita et lavacrum*.

COMPENDIUM. II, 248 A, *Ne compendium præscriptionis ubique advocatum dissidentia deputetur*. *Compendium præscriptionis* vocat thesin illam: *In tantum hæresis deputabitur, quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur, quod retro et a primordio traditum est*. II, 519 B, *Soleo in præscriptione adversus hæreses omnes de testimonio temporum compendium figere*. I, 1214 B, *Et exinde individua familiaritatis prærogativa compendium baptismi conferre potest*. II, 894 B, *Naturaliter compendium sermonis et gratum et necessarium est*.

COMPENSARE, commutare. II, 1041 B, *Qui totam epitheti sui sortem cum muliebri cultu compensavit*.

COMPERIRI, deponente forma. II, 222 B, *Unde ergo compertus est Hermogenes, pro comperit, ita consulari*.

COMPERTUM. II, 342 B, *Utique de comperto*, i. e. non temere, sed e re comperta.

COMPESCERE. I, 262 A, *Qui legem veterem compescat*, i. e. abroget, ut novam subinducat.

COMPITUM. II, 882 B, *Et compitum stomachi*. Ita vocat conventiculum et receptaculum, quod in hoc videlicet conveniat, quidquid eduliorum per os immittitur.

COMPLECTI, passiva significatione. II, 225 C, *Et complectebantur*, i. e. cōstringebantur, continebanturque complexu cœli. Sic *complectendi* verbum Cicero usurpavit, *Tusc. V, 14: In eo genere, quo vita beata complectitur*; ubi vid. Davis. et pro Rose. Amerin. XIII: *Quo uno scelere omnia scelera complexa esse videantur*. Alii cod. Vatic. *contemplabantur*, passive, i. e. committebantur et compingebantur. Vid. CONTEMPLARI.

COMPONERE. II, 452 A, *Ut inter illum et fratrem ipsius dividenda hæreditate componeret*. Ead. pag., *Pacis inter fratres componendæ*. I, 365 A, *In templis adulteria componi*.

COMPOTES. II, 1053 A, *Compotes sumus*, sc. veræ historiæ. II, 217 C, *Proinde nos et de cælo et de terra compotes reddidisset*, i. e. Spiritus sanctus qui cœli arcana nos docebat, monisset de cælo, a quo res create fuissent. Idem quoque spiritus docuisset de terra, ex qua res crearentur, sicque vos et de cælo et de terra compotes reddidisset. II, 965 A, *Et occultorum compotes faciunt*. II, 596 A, *Hanc legis volunta-*

tem et revelavit et compotem fecit. II, 726 A, *Si compotes somniaremus*, nimirum nostri, et non alium quodammodo e sensibus corporis sui excideret.

COMPOSITIVUS. II, 659 A, *Dissolubile autem esse compositivum et structile*.

COMPOSSESSOR. I, 682 B, *Compossessores mundi, in erroris*.

COMPULSATIO, concertatio. I, 400 A, *Nec alia magis inter nos et illos compulsatio est*. I, 464 B, *Specacula etiam ætulis studiorum compulsationibus impitaret*.

COMPUTARE. II, 995 B, *Sed qui non computavit Deum*. II, 768 A, *Non computantes scilicet, i. e. spernentes*.

CONARI. I, 485 A, *Et si qua illic arborum poma conantur*, etc., i. e. et si quæ illic forte arbores suspensunt, spectantium quidem oculis poma præmittunt, sed ea poma carpentium digitis contactu solvuntur in cineres.

CONCARNARE. II, 786 B, *Ita concarnatur et concarnatur cum eo cui adglutinatur*.

CONCARNATIO. II, 941 C, *Occasio tertiæ concarnationis irrumpat*.

CONCESSARE. II, 156 A, *Et a proposito recipiendum charismatum concessare*. II, 410 B, *Quod apud doctores nostros concessavit*.

CONCILIABULUM. Fest.: *Locus, ubi in concilium venitur. Ubi plures sui juris sedent*. Municipia etiam prius conciliabula appellata docet Frontinus. I, 465 A, *Municipia, conciliabula, castra ipsa*. I, 659 B, *Non sola ista conciliabula spectaculorum*.

CONCILIARE. II, 994 C, *Cum putaveris recte conciliasse temperamenta colorum*.

CONCILIUM. II, 1050 C, *Luminis concilio*. Lumen atque os tunicæ stipabatur, aggesta materia densius, aut loro valentiore firmabatur, plerumque ex opere coactili, quod *concilium* Latinis dictum. Mercatorum mavult *consilio*, i. e. coloris ratione. II, 1041 A, *Nominis consilium*, i. e. nomen quod sibi adscit et conciliavit.

CONCILIATUS. II, 1005 C, *Conciliatum et conciliatum cum dedecore et horrore compositum*, in cicio et cinere penitentium squalore.

CONCOLORARE. II, 995 A, *Concolorantibus figuris*.

CONCORPORARE. II, 988 B, *Concorporavit nos Scriptura divina*. II, 1009 C, *Illo enim concorporato raris Ecclesiæ*.

CONCORPORATIO. II, 586 A, *Ut interpolatum a protectoribus Judaismi, ad concorporationem legis et prophetarum*. I, 1207 B, *Sane humano ingenio licet spiritum in aquam accessere, et concorporationem eorum*, etc. Organa hydraulica significat, qualia describuntur a Vitruvio, lib. X *Architect.*

CONCORPORIFICATUS, II, 577 A. Vid. *advors. Valentini. cap. 25.*

CONCUBINA. I, 1277 A, *Erant et concubinae patriarcharum*. II, 921 A, *Verum etiam concubinis conjugis miscuerunt*.

CONCUBINUS. II, 815 B, *Urgentium et inquietantium sanguinis sui concubinum*, quasi cæcorum sanguine incubet, qui gladium cæcorum sanguine tinctum cervicali supposuit suo.

CONCULTUS, bene cultus. II, 1056 A, *Concultus et amænus super Alcinoi pometum*.

CONCUSSIO. I, 705 A, *Ex concussione milites, qui gratum se facere arbitrati imperatoribus commilitonibus suos tradunt, produnt et deferunt*. II, 952 A, *In concussione totius mundi*. I, 508 A, *In elogio concussione ejus intellecta*, i. e. quum audivisset quomodo pecuniæ extorquendæ vim ei intulissent, qui nomen ipsius detulerant in elogio suo. Est enim *concussio* illatus terror, specie auctoritatis vel jura præsidis, aut etiam extorsio pecuniæ ab alio per calumniam aut violentiam.

Concusson est qui pecuniam extorquet per calumniam sive terrore illato. II, 445 B, *Quid enim dicit ille concussor*, de Simone ex Act. Apost. II,

- B**, *Concussores nostri in amicitiam redacti per amicitiam*.
- CONCUSSURA**, i. q. concussio, civile quoddam lanium, cum quis terrore cogitur, invitatus ad unum aliquid. II, 117 B, *In caussa eleemosynæ, in concussuræ*.
- CONDERE**, II, 758 A, *Rursumque condita pace situi eddidisse*, h. e. post osculum pacis, quod erat culum et conclusio orationis, ut ipse ait sub libri *de Oratione*. Conditam pacem dixit oscutuo data, nempe inter fratres seu fideles, qui tui componendi officio interfuerant. *Condere*, hoc significat mutuo dare.
- CONDICERE**, similiter dicere, assentiri. II, 176 B, *dicente etiam Scriptura*. II, 150 B, *Solus autem Dei condixerat, scilicet Petrum*; i. e. cum b dixerat, consentanea Paulo dixerat Petrus. 18 C, *De Evangelii societate condixerant*, i. e. enerant. II, 905 B, *Quo totam condixerunt connem*. Vid. **CONFUSIO**. I, 294 A, *Ut si statio faciendarum de die condicatur ad balneas*, i. e. amicos adjungat, qui in balneis apud se lavent, quo ore opus erat plurimo ministerio, nec statio mulier poterat observare. II, 657 B, *Philosophi intrari universa constare condicunt*. II, 985 A, *us penitentia delicta condicimus*. II, 207 B, *ra condixerint bestiis*; ut communis umbra seu nunc tectum claudat oves et lupos, ut eodem i ad conductum amice conveniant.
- CONDIMENTARIUS**, II, 686 C, *Platonem omnium hærorum condimentarium factum*.
- CONDITIO**, est græc. *κρίσις*. II, 207 B, *Cum reves filiorum Dei redemerit conditionem a malo*, ex VIII. I, 281 A, *Neque alia conditio*. II, 148 C, *radmodum et universum conditionis*; τὸ ὅλον τῆς οὐσίας. II, 895 C, *Si qua ergo conditio nova in Christo*. 102 B, *Cui conditio quæcumque serviret*. I, 1513 *nia Dei conditio est thus*. I, 632 A, *Adulterandis is divinæ conditionis*. II, 81 A, *Sic itaque et circa states spectaculorum infamata conditio est*. II, 995 *ui etiam conditio gratior quæque de gula erepta*. i. e. edulia quæque a Deo creata et condita. 56 B, *Universa conditio*, i. e. quicquid a Deo itum creatumque est. II, 702 B, *Ne aliqua sepulconditio patesceret*. Jun. legit: *ne aliqua sepulconditio putesceret*. Est autem conditio condium sive conditura, quæ adhibetur piscibus. Iludit Empedoclis verbis, quod se piscem dicit.
- CONDITIONALIS**, I, 678 A, *Sed conditionalis eram*. us dicitur conditionalis, certæ conditioni aditus et mancipatus. II, 638 A, *Sicut machææ itionalis comminatio*. II, 554 B, *ead. verba*. II, C, *Quando vigore animi conditionales minas regis iunt*.
- CONFESSIO**, II, 649 B, *Quæ penes nos apocryphoconfessione damnantur*, i. e. quod in confesso est, esse apocryphos. I, 471 A, *Alumni confessionis fiunt*. II, 1028 B, *Quem in prælio confessionis entis colluctatum sævitia dejecit*.
- CONFICERE**, colligere, parare. II, 52 B, *Ad man suam cædem Scripturarum confecit*; Jun. vult: *uateriam suam concædem scripturarum fecit*. Est *n concædes* accumulatio ranorum e sylvæ cæso-
- CONFISCATUS**, II, 416 A, *Qui animam solam in conto habent*. Verbo confiscatum usus est Sueton. ubi niam dicens confiscatam, intelligit asservatam icis.
- CONFLABELLARE**, I, 656 B, *De commercio scintillas num conflabant*.
- CONFLICTATIO**, II, 458 C, *Conflictationes orbis*. I, A, *Simul et de pristinis satisfacimus conflictationes et spiritus*. II, 806 B, *Conflictationes dico anijeunia*, etc.
- CONFEDERARE**, II, 570 A, *Uti in ipso, secundum tolum omnia confederetur*: legendum forte
- condendum**, nam apud Iren. est: ὁπως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κτισθῶ, etc., Coloss. I.
- CONFORMALIS**, II, 863 A, *Conformale corpori gloriæ suæ*. II, 877 A.
- CONFUSIO**, II, 1055 A, *Distincta confusio siderum*. Optimus est ipse sui interpres libro de Resurrectione carnis: *Redaccenduntur et stellatorum globi, reducuntur et siderum absentia, quas temporalis distinctio exmerat*. II, 905 B, *Per commune conscientia pignus, quo totam condixerunt confusionem, quam prope dixit, totam condixerunt contumelia conjugalis impudentiam, sed Junius interpretatur: Conductio communi omnium rerum et juris et facti promiscuam inter se consociationem sponderunt*; male.
- CONFUSUS**, I, 275 A, *O sententiam necessitate confusam!* i. e. quæ necessario aliqua ex parte in justitiam peccat, vel potius, qua occurrere volens Trajanus et odio in Christianos, et justæ eorum causæ parere, neutri bene satisfacit.
- CONGRESSIO**, II, 549 B, *Quamquam autem distulerim congressionem*, i. e. refutationem. Vid. **LUSIO**. I, 664 B, *Et in ipsa carnis congressione censendum*.
- CONGREG.** I, 1247 A, *Nullis conviviis celebres, nullis comessionibus congreges*.
- CONJECTATIO**, II, 560 A, *Et innati conjectationem*. Iren. ἀγεννήτων κατάληψιν.
- CONISCARE**, II, 1049 A, *Patinam coniscavit*. Salmasius et alii legunt *conflavit*.
- CONRESUPINATUS**, II, 752 B, *Neque conresupinatis internis, quasi refusus oculis*.
- CONSANGUNITAS doctrinæ**, II, 45 B, i. e. doctrinæ quæ ab uno eodemque auctore sunt traditæ, quasi ab uno parente.
- CONSATUS**, II, 721 B, *Strato segregationem consati spiritus somnum affirmat*.
- CONSCIENTIA**, I, 261 A, *Quæ non de eventu, sed de conscientia probanda est*; sensus: Si vel maxime justo odissetis Christianos forte fortuna, tamen iniuste faceretis, eos odio prosequentes, quos odio dignos esse compertum non habetis, cæco quippe flagrantis eorum odio. I, 375 A, *Quasi de conscientia præterissemus*, i. e. taciti præ metu. I, 438 A, *Quod conscientia vestra est*, i. e. quod vos probe scitis quod vestrum est crimen. I, 452 B, *Conscientia potius*, i. e. intimi animi cultu. II, 44 B, *Quibus nulla constantia conscientia concedit*, i. e. quibus nemo locum eo concessurus est, easque admissurus, quod sit apud se conscius, eas aliquantisper constitisse, aut porro constitutas esse. II, 1045 A, *Sacerdos suggestus pro sacerdotali suggestu*. II, 928 A, *Si novam uxorem de tua conscientia impleveris*. I, 289 A, *Nulla lex sibi soli conscientiam justitiæ suæ debet*. I, 328 A, *Appellamus et provocamus a vobis ipsis ad conscientiam vestram*. I, 617 B, *An a Deo formata sit animæ conscientia*. I, 468 A, *Corpus sumus de conscientia et disciplina divinitate*. I, 1516 B, *A quibus abest conscientia veræ pudicitia*. II, 943 A, *Substantia, non conscientia, reformabimur*.
- CONSECRANEUS**, sive *consecraneus*, qui iisdem sacris initiatus est, I, 366 A.
- CONSERVITIUM**, II, 1316 A, *Qui de meo jure conservitii et fraternitatis*.
- CONSIGNARE**, II, 510 A, *Quam consignant*, i. e. ad sacra admittunt. Rigalt. *linguam consignant*, i. e. silentium indicunt. *Consignati dicebantur μεμνημένοι et παραπισθόντες*. Philo *de Mon.* Irenæus, lib. I, cap. 24. Prudent. in martyr. S. Romani. Arnob. lib. III.
- CONSISTERE**, I, 284 A, *Jani de caussa innocentia consistam*, i. e. arma movebo. Est autem genus loquendi tractum ab athletis et gladiatoribus, qui pedem in arena figunt, ne facile supplantari vel dejici possint. I, 500 B, *Constitimus adversus omnium criminum intentionem*, i. e. firmiter stantes, locum quem ceperamus, tuebatur. II, 951, *Ut jam de hoc primum consistendum sit*.
- CONSISTORIUM**, I, 1298 A, *Ut de novo consistorio li-*

biduum publicarum. II, 852 A, *Uti ille juvetur, sive lædatur per consistorii sui exitus, i. e. exitus præstitutos et determinatos a consistorio in quo de homine cognoscitur, nimirum consilium Dei.* Metaphora a re forensi, nam *consistorium* in jure summus consessus appellatur. I, 649 B, *A theatro separamur, quod est privatum theatrum impudicitie.*

CONSOLARI. I, 645 A, *Ita mortem homicidii consolantur.* II, 624 B, *Cives Clazomenii Hermotimum templo consolantur.* II, 647 A, *Cui nec consolanda injuria est, sed potius insultanda.* II, 1044 B, *Et immundiorum loco cervicem monilibus consolatur, i. e. cervicem suam infelici latrine lavaudæ ministerio damnatos absurdissimi luxus impudentia consolatur.* II, 547 A, *Memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolatur.*

CONSPARSIO. II, 418 C, *Præter oneribus consparsionum offarcinatum.* Onera consparsionum dicit farinae massam aquæ conspersione coactam: Exod. XXII, 34: *Ἀλλὰ ἐὰν ἴσθης τὸ σταίς ἀδῶν πρὸ τοῦ ζυμοθίτου τὰ ρυκμάτα αὐτῶν* etc. Hesych. *σταίς, φύρμα ἀλεύρου πύρ* ὁ Glossar. vetus: *σταίς, adeps.* Item: *φύρμα, massa, conspersio.*

CONSPECTOR. I, 1351 A, *Deus conspensor cordis est.* **CONSPURCARE,** I, 644 A, *Si apparatus agonum idolatria conspurcat de coronis profanis.*

CONSTANTER. II, 256 A, *Quo constantius utar rationis editæ patrocinio, i. e. liberius, audacius.* II, 584 C, *Sed quoniam discipulos non constanter tuebatur, i. e. non fortiter.* II, 489 A, *Ut possis cum constanter exponere, i. e. intrepide, libere et sine dissimulatione.* I, 1220 A, *Qui ne discere quidem mulieri constanter permisit, i. e. non absolute scitari, aut præfracte interrogare.*

CONSTANTIA. I, 1218 B, *Tunc enim constantia succurrentis excipitur.* Fiduciam significat succurrentis, qui juris sui conscius sine adlubitatione aut hesitatione succurrit periclitanti, hoc est admittitur, accipitur, laudatur. II, 659 B, *Verum et ex constantia gratia per revelationem, ex cetera gratia dicitur gratiam de qua certissime constat.*

CONSTARE. II, 260 C, *Ut plerique Physicorum formidaverint, initium ac finem mundo constare, i. e. ei tribuere.*

CONSTITUERE. II, 869 B, *Quam constituit in membris suis, i. e. constitutam aet et stabilitam, adeo ut radicitus inhæreat.*

CONSTITUTIO. II, 29 A, *De studio aliter inveniendæ constitutionis, i. e. στάσις, status causæ.*

CONSTRICARE, constrictum tenere gravissime. II, 505 A, *Quod secant et inurant et amputent et constrictent.*

CONSUBSTANTIVUS. II, 565 A, *ἐμμέστος; vulgo consubstantialis, paria et consubstantiva.*

CONSUETUDO. II, 970 B, *Ne consuetudinem querant, ne consueti, ne sua desiderent, ut lautius in carceribus vivant, quam domi.*

CONSULTARI, consultum rogare, deponente forma. II, 212 A, B, *Aut quem consultatus est.*

CONSUMMARE, *Ubi ipsa anima consummat, i. e. ubi discedens anima a corpore, actus in eo sui singula computat, et summam colligit, tanquam pecuniam de multis nominibus confectam.*

CONTEMNERE. I, 1257 A, *Quid primum fuerit ille angelus perditionis, malus an impatiens, contemno quærerere.*

CONTEMPERARE. II, 858 B, *Contemperant sætu de corpore et anima.*

CONTEMPLARI, passiva significatione. II, 225 C, *Ita et cælum spiritui et aquis incubabat et complectebantur.* Alii, teste Junio, e codd. Vatican. *contemplabantur,* phrasi tectonica. « Est enim templum, inquit Festus, lignum jacens quod in ædificio summo transversum supra cantharios ponitur. » Et ita accipit Vitruvius lib. IV, cap. 2. Hinc contemplari dicuntur cantherii, i. e. committi inter se templo et contentenari ac constringi in suum templum desinentes. Sic ergo spiritus et aquæ contemplari dicuntur cælo, i. e. committi et

A compingi tanquam in templo suo (*Ibid.* ch. 10), I, *Contemplandis et distinguendis lapillis.*

CONTEMPLATIO. I, 477 A, *Sed qua, penes Deum non est contemplatio mediocrius, i. e. pauperum cura.*

CONTENDERE, disputationem habere. II, 56 B, *de mulieribus hæreticis.*

CONTENEBRARE, in tenebris agere. I, 272 A, *Quod incesta contenebrasset.*

CONTESSERATIO. II, 52 B, *Et contesseratio hospitalitatis, conjunctio familiarior, quæ per tesseram, signum hospitale, fiebat, cujus ostensione, si quæ obissi contigisset, statim agnoscebatur. Sic et contesserare.*

CONTESTATIO. I, 1259 B, *Ad fidei non tentationem dixerim, sed typicam contestationem, i. e. exemplum, figuram, sacramentum, mysterium.*

CONTINENS. I, 414 B, *In continenti, i. e. simul, uno obtutu, statim.* II, 17 A, *Et in continenti hæresis jungit.*

CONTINENTIA. II, 42 B, 45 A, *Desertor continentie Marcionis. Vocatur Marcion continens, quod nuptias prohibeat.*

CONTINERE. I, 554 A, *Quia nihil continendo et munitendo homini prospectum, etc., i. e. quia nihil, quo homini, ut in vita perduraret, prospiceretur, postquam jam fuit homo, creari potuit vel debuit.* II, 915 C, D, *Si continuerimus, i. e. mordicus tenere volumus, et voluntatem Dei omnibus actionibus nostris obtendere.*

CONTRARIETAS. II, 705 B, *Quæ nomine contrarietatis opponerem.*

CONTRISTARE. II, 585 A, *Quoniam potiore bonæ sabbati servat non contristandi.* II, 4005 A, *Si quis autem contristavit, non me contristavit.*

CONTUMELIA. II, 905 B, *Qui ex consensu contumeliam communem jam recusaverunt. Iniquos in Tertullianum Junius eos putat, qui hæc de conjugali solum cubili usu intelligant: vocari potius contumeliam communem, afflictiones et persecutiones communes, quæ conjugatis eo tempore accidebant aliena injuria et contumelia. At vereor ne bonus ille Junius, qui, ut hic, ita et in multis aliis locis, durioribus auctoris defensores egit, iniquus videatur interpretes.*

CONVENIENTIA. I, 1267 B, *Negotium convenientia solvet, i. e. conventionem, consensu, pacto.*

CONVENIRE, in jus vocare. I, 528 A, *Sacrilegii et majestatis rei convenimur.* I, 446 A, *Convenimur in crimen.* II, 24 B, *Et erit itaque nusquam dum ubique convenio, i. e. dum ubique eos convenio, qui mihi occidunt: Quarite et invenietis, duo gravia mala se mihi offerunt: unum, quod nusquam ille finis querendi futurus sit, incertum me errare semper oportebit: alterum, quod velim sic esse nusquam, i. e. optandum mihi fuerit, ut nunquam novissem doctrinam Christi, quia tolerabilior conditio mea futura esset, si nunquam eam cognovissem.* II, 305 B, *Cum utramque conveneris in creatore, i. e. deprehenderis.* II, 568 B, *Hæc conveniens, i. e. de his experimur.* II, 775 C, *Sed aliam argumentationem eorum conveniens.* II, 719 C, *Sed ea, per quam delinquitur, convenitur.* II, 91 A, *In quorum et antiquitatibus et solemnitatibus et officiis convenitur, i. e. comparet, invenitur, deprehenditur.*

CONVICIUM. II, 545 A, *Et convicium falsi simulacris excusat.* Eleusiniorum antistites ad illud membri virilis simulacrum velut ad divinitatem, adorantissima habitu accedunt. Itaque falsi crimine tenentur, qui aliud oculis colunt, aliud mente. Eleusini, aiunt, coli a se non simulacrum, sed rerum naturam eo simulacro expressam; quod est accusationem falsi simulacris excusare; mendacium mendacio diluere.

CONVICERARE. II, 786 B, *Ita concarnatur et conviceratur cum eo cui adglutinatur.*

COODIBILIS, est græc. *συμμισηόμενος.* II, 374 C; II, 449 D.

COPIA. II, 262 B, *Reprobas et mare, sed usque ad*

copias ejus, i. e. ad pisces, qui copiose in mari A sobolescunt luxurianturque. Hos enim, utpote ἀμφύγους sive animatos, pro cibo utendos negabat Marcion, et sanctiorem cibum deputabat, quam ut homini usui essent. II, 874 B, *Exsurgit autem copia fœneratum.*

COR. I, 4175 A, *Deus autem non vocis, sed cordis auditor est.* II, 461 C, *Proprie de vulva cordis ipsius.*

CORIUM. II, 1038 A, *De corio suo ludere*: proverb. a chamæleonte tractum, qui toto corpore reddit colorem quemcumque proximum attingerit, præter rubrum et album. Itaque adagium patet in hominem versipellem, inconstantem ac pro tempore in omnem l. abitum se vertentem.

CORNEUS. II, 970 B, *Et contra ungulas corneus*: sensus: tam expers quam cornu. Vid. UNGULA. II, 741 A, *Vel ut per corneum specular.* Platonem imitatur, qui eodem modo in Charmide vocat carnem corneum specular. Alludit uterque ad portas corneam et eburneam somniorum apud Homerum.

CORNUTUS. I, 396 A, *Aut cornutum aut plumatum anatorem.*

CORPORALITAS. II, 842 A, *Ne corporalitas animæ occasionem subministrans figurarum corporalitatem carnis excludat.*

CORPORARI. II, 1032 B, *Corporatus*, i. e. ex diversis substantiis compactus et compositus. II, 757 A, *Et carne corporaretur.* Deum corporatum dicit hoc sensu Lactant. lib. IV *Instit.* cap. 26: *Deus igitur corporatus est, et veste carnis indutus.*

CORPORATIO. II, 758 B, *Neque ut periculosam Deo repudias corporationem.*

CORPULENTIA. II, 570 B, *In annulas æquiparantias corpulentiarum.* II, 355 A, *Totas istas præstigias putativæ in Christo corpulentivæ.* Commodè laudat Rigaltius ad hunc locum verba Boetii lib. de Fide: *Hodieque non desunt, qui negent eum nostram gestasse corpulentiam.* II, 653 A, *Fortasse an exstruentur magis ad auferendam animæ corpulentiam.*

CORPULENTUM. II, 214 A, *Quasi substantivum corpulentum*, i. e. quod habet corpus.

CORPUS. II, 250 A, *Cum ipsa substantia corpus sit rei cujusque*: σώμα, per abusum, quod vulgo essentia. II, 162 C, *Quis enim negavit Deum corpus esse?* II, 842 B, *Nam et ideo præstruximus tam corpus animæ, etc.* II, 150 B, *Et de reliquo corpore hæretici cujusque doctrinæ.* I, 452 A, *Et sæculum corpus temporum fecit.* II, 521 C, *Manifeste legis est Christus, si corpus est umbræ.*

CORRUPTORIUS. II, 303 B, *Quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passionēs.*

CORYBANS. I, 426 A, *Et æra corybantia.* Corybantes seu Curetes cum Rhea nutrice adhibiti sunt ad custodiam Jovis. Dicti sunt, ut putat La Cerda ex Strabone, Curetes, quasi κούροτροχισαντες: nisi potius dicti a custodia, nam βαλνεν est φύλαττεν, unde Homerus, ὅς Χρυσὸν ἀμφιβέτηκας.

COTHURNATIO. II, 563 B, *Alia autem trans siparium cothurnatio est*, i. e. alia scena tragœdiæ, alius actus tragœdicus.

CRATES. II, 854 B, *Quorum crates adhuc vivunt*, i. e. σκελετοί, reliquiæ ossium, quæ spinæ dorsi hærent in modum cratis. Sic Ovid., *Metamorph.* lib. VIII: *Pendere putres pectus, et a spinæ tantummodo crate teneri.*

CREDERE. I, 1220 A, *Cæterum baptismum non temere credendum esse*, i. e. committendum et administrandum petenti.

CREMARE. II, 795 B, *Quum crematis cremat*, i. e. quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quæ morem ostendant magis ridiculum. II, 92 B, *Et cremabitur ex disciplina castrensis Christianus, cui cremare non licuit.* Cremabitur militaris rogi modo, superstitionis: idololatricæ ritibus plenissimi. Cremare, scil. thura idolo.

CREMENTUM. II, 281 A, *In crementum generis humani.* II, 691 B, *Crementa, decrementa.*

CREPITACULUM, ex ludicris puerilibus est, κρόταλον. II, 618 A, *Et signum belli non tuba, sed crepitaculo daturus.*

CREPITULUM, ornamentum capitis, quod in capitis motu crepitum facit. Fest. II, 1044 B. Turneb. legit crepidulam.

CRITÆ. II, 129 B, *Critas, quos censores intelligimus.* Ibid. C, *Annales critarum.*

CRUCIARIUS, est Apuleio crucem gerens, furcifer, deinde, cruciatibus onerans alterum. II, 13 A, *Et cruciarios exitus.*

CRUDUS. II, 246 C, *Cruda vita*, τὸ ζῆν ἀμύ. II, 401 C, *Sed nec exinde pertinere poterat cruda* (fides), recens, incipiens, imparata, opponitur coctæ, cultæ naturæ. I, 1524 D, *Non ad crudum in totum et serinam habitudinem.* I, 1247 A, *Quæ non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant.*

CRUDITARE, de cibis, qui nondum sunt digesti. I, 322 A, *Ipsorum ursorum alvei appetuntur cruditates adhuc de visceribus humanis*, i. e. nondum digestæ sunt carnes humanæ, quæ in ferinis sepulcris sunt conditæ, quum ipsæ feræ ad comessionem appetuntur.

CRUX, est forceps, qua assignabatur umbo togæ. II, 1047 A, *Nulli cruci in posterum demandatur.*

CUBITUS. II, 745 A, *Et illos cubito pellere*, i. e. aspernari et respuere homines tam prava opinione imbutos.

CULUS, podex. II, 1020 A, *A culo resina.* Salmas. et alii legunt *ab ala resina*: hinc alipitarius, qui resina et dropace alas pilabat. Nam alipila resina erat, qua alæ pilabantur.

CULTUS. I, 1509 A, *Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant*, nempe aurum, gemmæ, vestes.

CUNEUS. II, 270 B, *Hoc enim cuneo veritatis omnis extruditur hæresis*, i. e. hoc argumento ad veritatis defensionem cuneata velut acie. Desumpta a disciplina militari metaphora. II, 797 C, *Quo cuneo occurrendum sit a nobis*, qua acie cuneata, quam firmo ad perrumpendos hostium numeros. II, 938 B, *Noster hic cuneus est, nostra compago.* II, 546 A, *Hunc primum cuneum congressionis armavimus.*

CURARE. II, 976 B, *Curantia Deum*, i. e. colentia. I, 655 B, *Qui etiam muliebribus curatur*, i. e. qui et voce et gestu et incessu accuratissime effœminatur, ut saltandis scœminarum fabulis pro scœmina haberi possit. II, 706 B, *Curata mora finis ad plenitudinem pœnæ.*

CURATIO. II, 976 B, *Curationem facere dicuntur*, θεραπεύω. Lipsius, epist. 95., ait Tertullianum alludere ad romanarum mulierum morem, quæ Junoni speculum tenebant, capillos disponebant, etc., ornantium modo. Senec. lib. de Superstit.

CURIOSI. II, 418 C, *Cum in matricibus beneficiariorum et curiosorum.* Beneficiarii dicebantur milites beneficio principis assumpti ad officia seu ministeria certa. Itaque apparebant principi, mandatis exsequendis. Ex eorum schola seu corpore erant Curiosus, cursus publici curæ præpositi, qui et stationarii dicebantur, per stationes dispositi. His autem inter cætera hoc muneris injungit lex prima (C. de Curiosis), ut crimina iudicibus nuntianda meminerint. Ergo reorum nomina requirebant, ac deferebant, ipsos reos sistebant tribunalibus et judiciis. Vetus historia passionis Fructuosi episcopi: *Dixerunt Beneficiarii in domum ejus, et paulo post: Cui nulites dixerunt: Veni, Præses te accersit, etc.* Scriptor anonymus vitæ Chrysostomi apud Suidam, ἐκόμενος ὑπὸ τοῦ κούριου σου τῆς πόλεως. Et apud Euseb. H. E. lib. IX, cap. 9: Βενερισκωρίων ὕβρις καὶ σείσημι. Hujusmodi autem officia tandem in prævaricationes et rapinas et concussionem degeneravere, conniventibus plerumque hominum

pessimorum improbitati Beneficiariis et Curiosis. Nam A et ipsi pensionibus annuis aut mensuris corrupti, tabernariorum, ganeonum, furum, lenonum scelera dissimulabant: ita ut domi servarent matriculas turpium hujusmodi pactionum. Cum igitur et in Christianos mandata principum sive præconsulum aut præsidum tanquam in facinorosos atrociter exsequerentur, tandem et istis Christiani quoque pecunias pactis pensionibus numerare cœperunt. Hoc Septimius nomini christiano turpe ac pudendum esse ait, in matricibus Beneficiariorum et Curiosorum, inter ganeones et fures, et tabernarios et lenones, christianos quoque vectigales censerit.

CURIOSITAS. I, 265 A, *Illic tantum humana curiositas torpescit*; sensus: Receditis etiam in eo natura hominis, quod hæc semper curiosa sit, alius eo in quæ incidit, scrutandi. Heuman. mavult, *urbana curiositas*.

CURRERE. II, 908, C, *A quocumque institutore sunt sive spiritali*, qui singularibus Paracleti revelationibus instructus, sive tantum fidei, qui communi fide solum, *eadem Deo currant*, i. e. eidem Deo conveniant, de eodem Deo intelligi debeant. II, 500 C, *Item cætera bona, per quæ opus bonum currit bonæ severitatis*.

CURSITARE. I, 452 B, *Catervatim cursitare ad injurias*.

CUSTODIA. II, 559 A, *Custodiæ officium*, quo occultant doctrinam suam, ut qui solent custodire aliquid diligenter. II, 771 A, *Quem et facultate custodiæ liberare*. Lucian. *διαφθειροντες τοὺς δεσμοφύλακας*. I, 525 A, *Et utique non decesset vobis in auditione custodiarum et damnatione sanguis humanus*.

CUSTODIARIUM. I, 622 A, *Ut vos, benedicti, de carcere in custodiarium, si forte translato existimetis*, i. e. ut hoc de vobis statuatis, vos ad libertatem servari, non ad captivitatem et mortem. Nam carcer damnandorum damnatorumve custodiarium stationariorum et speculorum est, opus stationis suæ præstantium, et observantium tanquam de specula, ut appellatur lib. *adv. Jud.*, cap. 3.

CUTIS. II, 1042 A, *Intra cutem cæsus et ultra*. Cleomachus cæsus est intra cutem, cinædus jam factus, et extra cutem, cum pugil erat propter caustum vulnera, quæ ultra cutem descendebant.

CYMATIA, omnia opera prominula et aquæ modo in longum fluentia, sive, recte aut inversa, et similia. Vitruv. lib. III *de Architect.* cap. 3, et lib. IV, cap. 6. Hesych. *Κυμάτια τὰ χεῖλη διὰ τὸ κυμαίνειν, ἢ κί ὑπεροχὴν παρὰ τίκτοι καὶ λιθόποις*. I, 674 A, *Et cymatia distendere*.

CYMBALUM. II, 1045 B, *Cymbalo incessit*.

CYNOCEPHALUS, *κυνόκεφαλος, δεινός, ἀνατάρχων*. II, 126 B, *Ab isto scilicet Cynocephalo*, i. e. diabolo, canina invidia genus humanum vexante. Junius intelligit de Plantiano, quo accedente Severi temporibus calamitatum æstus in Christianos exanderunt.

CYNOPES, sive *Cynopes*, sunt Cynocephali homines caninis capitis, de quibus ex Indicis Ctesia Plin. II. N. lib. VII, cap. 2. I, 512 B. Sed I, 370 A, legitur *Cynopenæ*. Pamel. et La Cerda legunt *Cynophana*. Nouw. *Cyclopes*. At Heraldus habet *Cynopenæ*.

D

DEMON. II, 61 B, *Ad demonem se aberrantem*. Dæmonem vocat scortum suum Simon, nomine Helenam, quam circumducebat secum, et Ennoeam, *Ἐννοειν*, appellabat cogitationem ac intelligentiam suam: se ad hanc perditam ovem quærendam descendisse narrabat Simon, quum ab angelis invidiose detenta esset, ut Irenæus exponit copiosius lib. I, cap. 20.

DAMNARE. II, 48 A, *Ideo et sibi damnatum dixit hereticum*, i. e. a semetipso, proprio iudicio. Hæretici in semetipsos sententiam ferunt, arbitrio suo de Ecclesia recedentes; quæ recessio, propriæ conscientia videtur esse damnatio.

DAMNATICUS. II, 48 A, *Quo etsi nihil de damnatis, scil. hæresibus, participarentur*, i. e. jam damnatis, ut *fictitium*, quod *fictum est*, *donatium*, etc.

DARE. II, 963 B, *Dedit faciem suam Deo*, i. e. conversus ad Deum.

DE, ob, propter. I, 571 A, *De religione*. II, 515 A, *Et de iudice necessarie severum, et de seculo, sicut sævum*. I, 415 A, *Se dæmonem confitebitur de reo*, i. e. quod vere est. Conf. Lactant. lib. II, cap. 16. I, 416 A, *Colitis illos, quod sciam, etiam de sanguine christianorum*, i. e. non tantum cum in gratiam illorum eos mactatis, sed ad aras ipsorum trucidati nonnunquam. I, 525 A, *Sed de nostra magis defensione*. Jun. explicat: Facit hoc magis ad defensionem nostram. Alii: Maneamus potius in defensione nostri. II, 204 B, *De cujus utitur*, subaud. *rebus*, ut aliquid simile. Hujusmodi formula sermonis etiam in superioribus libris usus est, *adv. Marcion.* lib. V: *Si in creatoris accipitur*. Eod. libro, *Et a nostro partis possit opponi*, græcorum est imitatio. II, 183 A, *Sicut ipse de patris*, i. e. de eo quod est pater. II, 792 B, *Ut autem clausula de præfatione communificat*, i. e. præstet usum præfationis communis, faciat quod præfatio communis solet.

DEBELLATOR. I, 294 A, *Edite aliquem debellatorem Christianorum*, i. e. non extinctorem, sed aggressorem, persecutorem.

DEBELLARE. II, 909 B, *Debellatorem aliquandiu a vobis*. I, 442 A, *Cælum denique debellet imperator*.

DEBERE. I, 444 A, *Ego sum cui impetrare debetis*, i. e. ego solus impetrare debeo.

DEBITUM. I, 265 A, *Si nullum odii debitum deprehendatur*, i. e. caussa justa, cur virum bonum odiosæ hanc professionem oporteat. II, 505 A, *Debita cum omnia hæc sunt severitati, sicut severitas debitum est justitiæ*. II, 599 C, *Quum sibi debitum gratia referentes homines*. II, 659 A, *Solemniora quæque et omnimodo debita corpulentia*. Ita vocat habitum, terminum, longitudinem, latitudinem, etc.

DEBUCCINARE, *δευκκινᾶν*. II, 907 B, *Nihil debuccinatus eorum quæ apud illum mercedem merentur*.

DECEDERE, de fastigio decedere, subigi. II, 1015 A, *In captiva Sarabara decessit*. II, 274 B, *Copia tormentis de confessione decedere*.

DECIMARE. I, 704 B, *Quid ipsa Carthago passura est, decimanda a te*. Quid sit decimare, indicat his verbis Livius: *Cætera multitudo forte decimus quintus ad supplicium lectus*.

DECLINARE. II, 556 B, *Declinata investigatione patris*; Jun. legit cum Rhenano et aliis, *de inclinam invest.*, i. e. cuius spes omnis eripitur, quasi inclinantibus et deficientibus adjumentis, quæ ad eam consequendam fuerunt necessaria; sic Cicero scribit Lentulo: *Res inclinata est, laboratur vehementer*. II, 462 A, *Jam tunc Christum in Juda declinabat*, i. e. declinatum sive derivatum iri vaticinabatur; nam *declinare* Latinis derivare est, et inde voces *declinate primigeniis* apud Varr. lib. IV. *de Ling. lat.*

DECOR. II, 256 B, *Sicut facit, qui decor solummodo apparet*. Rigalt., Jun. et alii legunt *quid decor*. Decor solummodo apparet facit aliquid, i. e. vulnerat animam.

DECRESCERE. I, 1247 A, *Ad omnem occursum majoris cujusque personæ decrescens*, i. e. demittentes se ad reverentiam illi exhibendam.

DECULCARE. I, 511 A, *Diogenes superbos Platonicos alia superbia deculcat*, superbe calcet, et quasi ex alto.

DECUMANUS. II, 1053 A, *Decumani (fluctus)*, i. e. magni et pessimi. II, 739 B, *Nullis quassata decumanis*.

DECUTERE. I, 579 B, *Quotidie toto jam corpore decutit*, i. e. toto jam corpore cutem avulsit.

DEDAMNARE. II, 1009 B, *Sed et sceleris manifestum dedamnaverit*, i. e. sententiam damnationis rescidit, damnatum absolverit.

copias ejus, i. e. ad pisces, qui copiose in mari A sobolescunt luxurianturque. Hos enim, utpote *ἰμφογῶν* sive animatos, pro cibo utendos negabat Marcion, et sanctiorem cibum deputabat, quam ut homini usui essent. II, 874 B, *Exsurgit autem copia fœneratum*.

COR. I, 4175 A, *Deus autem non vocis, sed cordis auditor est*. II, 461 C, *Proprie de vulva cordis ipsius*.

CORIUM. II, 1038 A, *De corio suo ludere*: proverb. a chamæleonte tractum, qui toto corpore reddit colorem quemcumque proximum attingerit, præter rubrum et album. Itaque adagium patet in hominem versipellem, inconstantem ac pro tempore in omnem l abitum se vertentem.

CORNEUS. II, 970 B, *Et contra ungulas corneus*: sensus: tam expers quam cornu. Vid. UNGULA. II, 741 A, *Vel ut per corneum specular*. Platonem imitatur, qui eodem modo in Charmide vocat carnem corneum specular. Alludit uterque ad portas corneam et eburneam somniorum apud Homerum.

CORNUTUS. I, 396 A, *Aut cornutum aut plumatum anatorem*.

CORPORALITAS. II, 842 A, *Ne corporalitas animæ occasionem subministrans figurarum corporalitatem carnis excludat*.

CORPORARI. II, 1032 B, *Corporatus*, i. e. ex diversis substantiis compactus et compositus. II, 757 A, *Et carne corporaretur*. Deum corporatum dicit hoc sensu Lactant. lib. IV *Instit.* cap. 26: *Deus igitur corporatus est, et veste carnis indutus*.

CORPORATIO. II, 758 B, *Neque ut periculosam Deo repudias corporationem*.

CORPULENTIA. II, 570 B, *In œnulas æquiparantias corpulentiarum*. II, 535 A, *Totas istas præstigias putativæ in Christo corpulentivæ*. Commodè laudat Rigaltius ad hunc locum verba Boetii lib. de Fide: *Hodieque non desunt, qui negent eum nostram gestasse corpulentiam*. II, 653 A, *Fortasse an exstruentur magis ad auferendam animæ corpulentiam*.

CORPULENTUM. II, 214 A, *Quasi substantivum corpulentum*, i. e. quod habet corpus.

CORPUS. II, 250 A, *Cum ipsa substantia corpus sit rei cujusque*: *σῶμα*, per abusum, quod vulgo essentia. II, 462 C, *Quis enim negavit Deum corpus esse?* II, 842 B, *Nam et ideo præstruximus tam corpus animæ, etc.* II, 450 B, *Et de reliquo corpore hæretici cujusque doctrinæ*. I, 432 A, *Et sæculum corpus temporum fecit*. II, 521 C, *Manifeste legis est Christus, si corpus est umbræ*.

CORRUPTORIUS. II, 505 B, *Quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passionēs*.

CORYBANS. I, 426 A, *Et æra corybantia*. Corybantes seu Curetes cum Rhea nutrice adhibiti sunt ad custodiam Jovis. Dicti sunt, ut putat La Cerda ex Strabone, *Curetes*, quasi *κουροτροφισαντες*: nisi potius dicti a custodia, nam *βαλνειν* est *φύλασσειν*, unde Homerus, *ὅς Χρυσὴν ἀμυρῆσθης*.

COTHURNATIO. II, 563 B, *Alia autem trans siparium cothurnatio est*, i. e. alia scena tragœdiæ, alius actus tragœdicius.

CRATES II, 854 B, *Quorum crates adhuc vivunt*, i. e. *σκελετοί*, reliquiæ ossium, quæ spinæ dorsi hærent in modum cratis. Sic Ovid., *Metamorph.* lib. VIII: *Pendere putares pectus, et a spinæ tantummodo crate teneri*.

CREDERE. I, 1220 A, *Cæterum baptismum non temere credendum esse*, i. e. committendum et administrandum petenti.

CREMARE. II, 795 B, *Quum crematis cremat*, i. e. quum mortuis sacrificat. Utitur verbis quæ morem ostendant magis ridiculum. II, 92 B, *Et cremabitur ex disciplina castrensi Christianus, cui cremare non licuit*. *Cremabitur* militaris rogi modo, superstitionis idololatricæ ritibus plenissimi. *Cremare*, scil. thura idolo.

CREMENTUM. II, 281 A, *In crementum generis humani*. II, 691 B, *Crementa, decrementa*.

CREPITACULUM, ex ludicris puerilibus est, *κρόταλον*. II, 618 A, *Et signum belli non tuba, sed crepitaculo daturus*.

CREPITULUM, ornamentum capitis, quod in capitis motu crepitum facit. Fest. II, 1044 B. Turneb. legit *crepidulam*.

CRITÆ. II, 429 B, *Critas, quos censores intelligimus*. Ibid. C, *Annales critarum*.

CRUCIARIUS, est Apuleio crucem gerens, furcifer, deinde, cruciatibus onerans alterum. II, 13 A, *Et cruciarios exitus*.

CRUDUS. II, 246 C, *Cruda vita, τὸ ζῆν ἄμυον*. II, 401 C, *Sed nec exinde pertinere poterat cruda* (fides), recens, incipiens, imparata, opponitur coctæ, cultæ naturæ. I, 4524 D, *Non ad crudum in totum et serinam habitudinem*. I, 4247 A, *Quæ non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant*.

CRUDITARE, de cibis, qui nondum sunt digesti. I, 322 A, *Ipsorum ursorum alvei appetuntur cruditates adhuc de visceribus humanis*, i. e. nondum digestæ sunt carnes humanæ, quæ in serinis sepulcris sunt conditæ, quum ipsæ feræ ad comessionem appetuntur.

CRUX, est forceps, qua assignabatur umbo togæ. II, 1047 A, *Nulli cruci in posterum demandatur*.

CUBITUS. II, 745 A, *Et illos cubito pellere*, i. e. aspernari et respuere homines tam prava opinione imbutos.

CULUS, podex. II, 1020 A, *A culo resina*. Salmas. et alii legunt *ab ala resina*: hinc *alipitarius*, qui resina et dropace alas pilabat. Nam *alipila* resina erat, qua alas pilabantur.

CULTUS. I, 4509 A, *Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant*, nempe aurum, gemmæ, vestes.

CUNEUS. II, 270 B, *Hoc enim cuneo veritatis omnis extruditur hæresis*, i. e. hoc argumento ad veritatis defensionem cuneata velut acie. Desumpta a disciplina militari metaphora. II, 797 C, *Quo cuneo decurrendum sit a nobis*, qua acie cuneata, quam firmo ad perrumpendos hostium números. II, 988 B, *Noster hic cuneus est, nostra compago*. II, 546 A, *Hunc primum cuneum congressionis armavimus*.

CURARE. II, 976 B, *Curantia Deum*, i. e. colentia. I, 655 B, *Qui etiam muliebribus curatur*, i. e. qui et voce et gestu et incessu accuratissime effœminatur, ut saltandis fœminarum fabulis pro fœmina haberi possit. II, 706 B, *Curata mora finis ad plenitudinem pœnæ*.

CURATIO. II, 976 B, *Curationem facere dicuntur*, *θεραπεύων*. Lipsius, epist. 95., ait Tertullianum alludere ad romanarum mulierum morem, quæ Junoni speculum tenebant, capillos disponebant, etc., ornantium modo. Senec. lib. *de Superstit.*

CURIOSI. II, 418 C, *Cum in matricibus beneficiariorum et curiosorum*. Beneficarii dicebantur milites beneficium principis assumpti ad officia seu ministeria certa. Itaque apparebant principi, mandatis exsequendis. Ex eorum schola seu corpore erant Curiosus, cursus publici curæ præpositi, qui et stationarii dicebantur, per stationes dispositi. His autem inter cætera hoc muneris injungit lex prima (*C. de Curiosis*), *ut crimina judicibus nuntianda meminissent*. Ergo reorum nomina requirebant, ac deferabant, ipsos reos sistebant tribunalibus et judiciis. Vetus historia passionis Fructuosi episcopi: *Dixerunt Beneficarii in domum ejus, et paulo post: Cui nullo dixerunt: Veni, Præses te accersit, etc.* Scriptor anonymus vitæ Chrysostomi apud Suidam, *ἐλόκμενος ὑπὸ τοῦ κουρίδου τῆς πόλεως*. Et apud Euseb. H. E. lib. IX, cap. 9: *Βενεφικουρίων ὄψεις καὶ σεισμολ.* Hujusmodi autem officia tandem in prævaricationes et rapinas et concussiones degenerare, conniventibus plerumque hominum

326 A, *Et ut ita dixerim, naturam demandare.* II, 352 B, *Mors Christi negatur, cum tam impresso Apostolus demandat.*

DEMENTIRE, insanire, quasi de mente exire. I, 412 A, *Ut aliter dementire videatur*, Lucret. III, 464, *Dementit enim deliraque satur.* II, 679 B, *Nam et cum dementit homo, dementit anima.*

DEMERERE, I, 578 A, *Qui demerendo sibi disciplinas determinaverit*, qui scilicet certas præscribit leges et regulas demerendo sibi, i. e. quibus observatis favor ejus exprimi potest. I, 404 A, *Multitudine tot numerum demerendorum.* II, 965 A, *Sciens quid ad demerendam Dei gratiam faceret.* II, 252 B, *Posses in uno demereri.* I, 1269 A, *Quæ demerendo domino multipliciter allaboret.*

DEMORARI, II, 957 B, *Demorati cibi*, h. e. dilati propter stationes, quæ quoniam protendebantur, cibos morari consueverant. II, 977 A, *Et stellæ auctoritatem demorantis suspirant*, i. e. morantis, tardantis.

DEMUTATIO, II, 876 A, *Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perditionis; aliud enim demutatio, aliud perditio.*

DENOTARE, reprehendere. II, 1030 C, *Habitus denotare.* Alii legunt: *Habitus denotare pacis, hæc et annonæ et otia; ab imperio et a cælo bene est.* Junio denotare est, nota publica indicare, et auctoritate indicare: male. II, 1036 A, *Quid denotas hominem.* II, 551 A, *Nec aliud magis in hujusmodi (nempe æonum falala) denoto.* II, 177 C, *Nonne denotasset vanitatem.* II, 560 A, *Doctrinæ denotabo perversitatem.*

DENOTATIO, reprehensio. I, 1352 A, *Et ipsa denotatione sui exultat.*

DENOTATUS, id. II, 1044 A, *Quantum denotatus passivitas offert libertinos.*

DEPALARE, palis impactis statuere et circumcludere. I, 330 A, *Civitas quam depalaverat Saturnia usque nunc est.* II, 222 C, *Incultis primo elementis depalans quodammodo mundum.* Depalare Tertulliano interdum esse videtur id. quod propalare, manifestare, palam ostendere. II, 484 C, *Apostolus vocatur depulator disciplinæ divinæ*, i. e. enarrator, promulgator. Junius tamen ingeniosius, ut solet, hunc locum interpretatur: « Est, inquit, totus hic sermo figuratus, sumpta allegoria a statuariis, qui primum depalant incultum et rude lignum, deinde vero affabre factum et exornatum dedicant. » Depalo verbum non a palam ductum est, sed a nomine, palus, pali. Depalare mundum, rudem tanquam in palo formandum faciendumque statuere, ut sensus sit: crassum et rude opus, quasi palum exhibens dolandum ad stipitem, ut I, 366 A, *Quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica? et Ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo et informi ligno prostant?*

DEPERIRE, I, 260 A, *Quid hic deperit legibus in suo regno dominantibus*, i. e. quid decedit, etc.

DEPLUERE, II, 584 A, *In animas bonas depluat*, i. e. infundat et instillet. Iren., *Spiritualia vero inseminat Achamoth.*

DEPOSTULATOR, I, 456 A, *Nec ulli magis depostulatores christianorum*, qui Christianos depostulabant ad supplicium, et acclamabant: Christianos ad leones.

DEPRECARI, I, 259, *Nihil illa secta vel veritas de causa sua deprecatur*, i. e. secta Christianorum non est sibi conscia causæ non satis bonæ, ut cogatur misericordiam judicium implorare.

DEPREHENDERE, I, 1292 B, *Qui in matrimonio gentilis a fide deprehendatur*, i. e. ad christianam fidem vocantur; postquam matrimonio cum infideli conjuncti sunt, et inveniuntur in conjugio, quo tempore in matrimonio sunt. II, 944 C, *Qui in matrimonio a fide deprehensi.*

DEPRETIARI, διατρούσαι, pretium minuere, contemnere, translatum a mercimoniorum licitatione. I, 500 A, *Epicurus omnem cruciatum doloremque depretiat.* II, 253 B; *Si depretiari capit in Creatore*, i. e. si datur, ut Creator depretiatur. II, 262 B; *Depretias in quibus*

et viris et moreris. II, 412 D, *Qui fugis diabolum depretiasti Christum, qui in te est.*

DEPUGNATIO, I, 630 C, *Et quancumque humanitas id est divinæ imaginis depugnationem*, i. e. deformationem pugnando factam.

DEPUNGERE, præstare et occupare bonum acceptus, sive in usum vertere. II, 295 C, *Si non bene depunget, quod bene acceperat.*

DEPUTARI, I, 284 A, *In quibus irridendi deputantur.* II, 588 B, *Deputor angelis, non angelus, non angia*, i. e. similis sicut angelis, neque jam censor masculi nec femina. Resurgent mortui cum sexu quibusque suo; sed erunt officia sexuum nulla, quia nec amplius erit nasci nec mori. I, 270 A, *Ad Persas si forte deputabimur*, i. e. Persarum religione uti dicemur. I, 1305 C, *Damnati in pœnam mortis deputantur.*

DERIDERE, II, 758 C, 759 A, *Quod blanditiis deridetur*, de infante.

DERIVATIO, II, 164 B, *Filius vero derivatio ipsius a portio*, i. e. ἀπόρροια, qui e patre emanavit. II, 171 A, *Pro modulo derivationis.*

DESCROBARE, profundius quasi in scrobem inserere, a scrobe, i. e. fovea. II, 805 A, *Et insuper operonibus descrobes auro.*

DESÆVIRE, sæve et crudeliter tractare. II, 317 A, *Nervos ejus clavis desævierunt.*

DESIGNARI, ostendi, omnium conspectui expositum esse. II, 1042 A, *Jam Omphale in Herculis acuto designata descripsit.*

DESINERE, II, 21 A, *Cum etiam Johannes de illis certus esse desiisset*, h. e. etiam post excessum Joannis. Hunc locum exponit Tertullian. lib. de Baptismo, cap. 10, adv. Marcion. lib. IV. cap. 48. II, 904 B, *Desiit virginem.* Hellenism. παρθένον παύσαι, non amplius virgo est.

DESPOLIARE, II, 587 A, *Despoliari autem est depone re animas quibus induti videbantur.*

DESTINARI, ἐπιτελεῖται, definiri, statui. II, 248 A, *Destinare digito*, i. e. directo digito aliquem monstrare et denotare. II, 543 A, 1045 B, *Proinde quos nunc destinamus hæreticos*, i. e. velut ad ictum propositos petimus.

DESTINATIO, I, 523 A, *Quia ratio restitutionis destinatio judicii est*, i. e. id ad quod destinatum judicium est: sens., quia illud agit judicium, ut cuique pro meritis tribuatur.

DESTRUCTIO, II, 211 A, *Pluribus et indignioribus destructionibus Deo obijciunt.* Destructiones hic præstructionibus oppositæ (quæ non nominantur) pro cooperatoribus, quæ ex præmissis adstruuntur, τὰ κατεπόμενα.

DESULTRIX, II, 592 A, *Tantum quod desultricem.* Iren. ἀποστρέψου, i. e. quæ desiliverit de ratione communi æonum, atque ab ea defecerit.

DETENTUS, II, 587 B, *Neque detentui neque conspectui obnoxii.*

DETERGERE, de bestiis, comminuere dentibus et dirumpere occursum suo. I, 322 A, *Aper ille quem cruentavit, colluctando detersit.* II, 819 A, *Duo verbe expedita, decisa, deteresa.*

DETINERE, accusare. I, 1301 A, *Quam hujus amentia causam detineam.* I, 283 A, *At nunc utriusque inquisitione et agnitione neglecta nomen detinetur.*

DETRACTARE, διατρούσαι, I, 1292 A, C, *Detractata et exerta sententia est.* De compositum intendit significationem verbi.

DETRACTATUS, I, 635 B, *Convertamur magis ad nostrorum detractatus*, i. e. tractatus de hac re.

DETRIMENTUM, I, 1260 B, *Ita detrimentum patientia fastidium opulentia præministravit.* Obscura sententia. Videtur sic intelligenda et distinguenda: Ita Dominus præministravit patientiæ detrimentum, subaudi rei familiaris, fastidium opulentia, contemptum divitiarum, appositivè, ut sit sensus: Dominus primus ostendit patientia tolerandum esse rei familiaris detrimentum, dum docet divitias esse contentendas.

DEVEHERE. I, 1164 A, *Sed devehe nos a malis*. I, A VIII, cap. 48. Turneb. vult *delibassé*; Latin. *delibrasse*.
1306 C, *Sed ut devectum de simplicitate et sinceritate*.

DEVERGERE. II, 30 B, *Ad veritatem an magis ad hæresin deverget*. II, 255 A, *Ad bonum autem et malum non divergente materia*.

DEVESTIVUS, qui nulla se veste, i. e. facie et forma potest ipse tegere, II, 563 C, n. (5). Sic *devestienti* verbum Apuleius usurpavit, lib. III *Metamorph.*

DEVINCTIO. I, 652 A, *Vis homicidium ferro, veneno, magicis devinctionibus perfici*. Magicæ devinctiones dicuntur artes superstitiosæ, ac nefariæ, quæ signa vincire aut necere solent ad necem aut damnum incantatione, ut contra solvere dicuntur, quum resecerant et liberant a malo.

DEVORARE. II, 847 B, *Et devorandus auditu*. Metaphora hæc insolens ex eo ducitur, quod cum Christus sit Verbum, et caro ejus panis, auditu devorari dicatur, ut panis ore devoratur. II, 875 B, *Quasi non bilem et dolorem dicantur devorare, id est abscondere et tegere et intra nosmetipsos continere*. II, 875 B, *Quomodo mortale devoretur a vita*. II, 1008 B, *Devorari adhuc increpitus periclitabatur*. II, 854 B, *Uti que enim devoratum non aliud putas quam interceptum, quam abolitum, quam omni sensu ereptum*. II, 809 A, *Qui valeat delapsum et devoratum, et quibuscumque modis ereptum tabernaculum carnis reedificare*. II, 804 A, *Obliteratus igitur et devoratus est limus in carnem*.

DEVORATORIUS. I, 665 C, *Post talia crimina, tam devoratoriu salutis*.

DEVOTAMENTUM. II, 127 C, *Et devotamenta ferent universa ejus*.

DEVOVERE. II, 1046 A, *In terga devoto*, i. e. dedicato ac reservato in eum usum, ut etiam terga orientur. Alii *detorto*.

Δειμαστέλιος, flagellatio, I, 626 A.

DICI. I, 270 A, *Quodcumque dicuntur, cum alii dicuntur*, i. e. cum alii rei accusantur ejus criminis, quod nobis imponitur.

DICIBULUM. II, 575 A, *Satis meminerat Ptolemaus puerilium dicibulorum*, i. e. nugarum familiarium, sicut et dicibile in glossario *λέγος*.

DICTATA, *μαθητικά* quævis, ut est in glossario veteri; magistrorum omnium, non literas docentium solum. II, 620 A. Sic Sueton. in Vita Jul. Cæs. de gladiatoribus, cap. XXVI, *Ut disciplinam singulorum susciperent, ipsique dictata exercentibus darent*.

DIFFERRE, dissipare, spargere: I, 511 A, *Etiam quod sama non distulit*. Abstinerere: I, 487 A, *Ab omni vitæ fruge dilati*, i. e. nullum vitæ fructum capientes, abstinentes ab omni re læta. II, 81 A, *Apostolum non differo*, i. e. hic non habeo rationem mandati apostolici, quia longo post tempore secutum est.

DIGERERE. II, 660 A, *Nam et diligentissime digeruntur*, i. e. referuntur in digestum. II, 1058 A, *Et Alexander digerit*, i. e. tradit. I, 1256 A, *Si quod vitandum sit proinde digesseris*.

DIGESTUM. I, 516 A, *Si quid in sanctis offenderunt digestis*. II, 565 A, *Et inde sunt nostra digesta*, i. e. διασπράγματα. Sensus est: Atque ab ea occasione pseudapostolorum Spiritus sanctus auctor fuit, ut apostoli et viri apostolici doctrinam sacram monumentis literarum consignarent, quæ nostra digesta sunt. II, 567 A, *Nam et Lucæ digestum Paulo adscribere solent*.

DIGESTUS, digestio. II, 665 A, *Et digestu sine alveis*.

DIGITUS. II, 221 C, *Et nutu digiti accommodato*, etc. Usurpatur in hominem plus nimio sibi sumentem, et pro arbitrato suo, quod lubet, statuentem. Alii putant digitos pictoris notari, varios colores, et quidvis varie effingentes, quæ omnia altero versu nominat *lenocinium pronuntiationis*.

DIGLUBARE. II, 1058 B, *Diglubasse oviculam*, pro deglubbisse. Antiquis mos erat non tondere, sed deglubere et vellere oves, teste Plin., II. N., lib.

TERTULLIANI II.

VIII, cap. 48. Turneb. vult *delibassé*; Latin. *delibrasse*.
DIGNARI, ut apud Græc. ἀξιοῦν. II, 267 A, *Anno XV Tiberii, Christus Jesus de caelo manare dignatus est*.

DIGNE. I, 1260 B, *Quando ne digne quidem malefacere concessum est*, i. e. jure et merito.

DIGNITAS. I, 1519 B, *Nunc non sit timenda dignitas formæ*. II, 880 C, *Habilitatis et dignitatis justitia*. II, 988 A, *Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur*.

DILIGENTIA. II, 58 B, *Diligentia attonita*, quæ semper est in metu, ne quid peccet. II, 585 B, *Diligentia delictorum*, prona ad delinquendum libido, studium ad peccandum. I, 1505 A, *Quotidiana diligentia sine impedimento*. Diligentiam dicit, quam in *Apolog.* diligentissimam religionem, h. e. sedulam et sollicitam disciplinæ seu religionis observantiam. II, 104 A, *In alterutra diligentia et dilectione*. His verbis significat, quæcumque sunt christianæ pietatis erga Deum et alios officia, quales fidelium inter sese diligentium et dilectorum affectus, etiam ethnici laudabant et mirabantur.

DILUERE, deglutire, inundare. II, 1055 A, *Denique si quid mare diluit*. I, 1201 B, *Nonne mirandum et lavacro dilui mortem*. I, 1205 B, *Lacu an alveo diluatur*, de baptismo. I, 615 A, *Et laceratione gravioris partis metum diluis*, i. e. solvis. I, 1204 B, *Et spiritus in aquis corporaliter diluitur*. II, 805 B, *Sed dilutior videatur auctoritas carnis*, i. e. minor. II, 687 B, *Ac per hoc dilutioris divinitatis*. I, 614 B, *Aut a bistis dilutior redis*.

DILUVIO. II, 727 A, *Virginis vesicam in diluvionem Asia fluxisse*.

DIMINORARE. II, 707 B, *Diminoratur illic ille cui*, etc.

DINUMERARE. I, 268 A, *Dinumerant in semetipsos*, i. e. recolunt et recensent intus semetipsos, h. e. acta sua, vere semetipsos scrutantur. Numerare enim est recensere. Latin. vult *deonerant semetipsos*; deonerare, onus criminis allevare. Heuman. conjicit et *murmurant in semetipsos*.

DIPLOMA. I, 426 A, *Per somniculosa diplomata intelliguntur nuncii publici et diplomata publica*, quibus irascitur quasi Tertullianus, quod non citius ad Cybelen et archigallum ejus perrexerint.

DIRECTO, aperte, clare. I, 414 A, *Quos directo demonas nostis*. I, 652 A, *Quæ directo prohibeat*.

DIRIGERE, lege agere sive convenire et actionem intendere. II, 257 A, *Hinc itaque constantissime dirigam*, i. e. quas in nos rationes contorserunt, retorqueo. I, 1267 B, *Quis judicium cum adversario suo dirigens*, i. e. contendens. II, 968 B, *Propterea per singulas direximus species jejunationum*, i. e. disputavimus. II, 796 A, *Dubitata dirigere*, est clariora reddere. II, 798 A, *Plures quos instrui, dirigi, muniri oportebit*.

DIRIGERE, secundæ conjug., est solvi ac subsidere. Glossæ veteres, ἀποπίσσομαι, derigeor, ἀποπηγύω, dirigo. Legendum *derigeo*, vel *dirigeo*. Riget statua, riget fastigium, riget quivis suggestus, et habent in rigore velut superbiam, nec facile cedunt, imo resistunt, nam sunt in duritiem stipata. Ea vero cum solvuntur, ut igne metalla, ut sole glacies, derigere dicuntur, quia jam non rigent. I, 689 A, *Plenissime dedit formam suis dirigendo omni fastigio et suggestu tam dignitatis quam potestatis*.

DISCENTES, i. e. discipuli. I, 1212 C, 1254 A; II, 15 A, 43 A.

DISCENTIA, *μνήσις*. II, 687 A, 690 A, *Quorum discentiæ reminiscentiæ sunt*.

DISCERNERE. II, 570 A, *In exterminium discernere*. Quod Tertullianus dicit in exterminium discernere, latinus Irenæus dixerat *exterminare*, græcus ἀφανισθῆναι.

DISCIPLINA, severa ordinis custodia, severitas castigatrix. II, 558 B, *Disciplina non terretur*. Sic Cyprian. *de Hab. Virg.*: *Disciplina custos spei, retinaculo*

(*Quarante et une.*)

326 A, *Et ut ita dixerim, naturam demandare.* II, 332 A B, *Mors Christi negatur, cum tam impressa Apostolus demandat.*

DEMENTIRE, insanire, quasi de mente exire. I, 412 A, *Ut aliter dementire videatur*, Lucret. III, 464, *Dementit enim deliraque satur.* II, 679 B, *Nam et cum dementit homo, dementit anima.*

DEMERERE, I, 378 A, *Qui demerendo sibi disciplinas determinaverit, qui scilicet certas præscribit leges et regulas demerendo sibi, i. e. quibus observatis favor ejus exprimi potest.* I, 404 A, *Multitudine tot numerum demerendorum.* II, 965 A, *Sciens quid ad demerendam Dei gratiam faceret.* II, 252 B, *Posses in uno demereri.* I, 1269 A, *Quæ demerendo domino multipliciter allaboret.*

DEMORARI, II, 957 B, *Demorati cibi, h. e. dilati propter stationes, quæ quoniam protendebantur, cibos morari consueverant.* II, 977 A, *Et stellarum auctoritatem demorantis suspirant, i. e. morantis, tardantis.*

DENOTATIO, II, 876 A, *Discernenda est autem denotatio ab omni argumento perditionis; aliud enim denotatio, aliud perditio.*

DENOTARE, reprehendere. II, 1050 C, *Habitus denotare.* Alii legunt: *Habitus denotare pacis, hæc et annona et otia; ab imperio et a cælo bene est.* Junio denotare est, nota publica indicare, et auctoritate indicare: male. II, 1056 A, *Quid denotas hominem.* II, 551 A, *Nec aliud magis in hujusmodi (nempe æonum salutem) denoto.* II, 177 C, *Nonne denotasset vanitatem.* II, 560 A, *Doctrinæ denotabo perversitatem.*

DENOTATIO, reprehensio. I, 1352 A, *Et ipsa denotatione sui exultat.*

DENOTATUS, id. II, 1044 A, *Quantum denotatus passivitas offert libertinos.*

DEPALARE, palis impactis statuere et circumcludere. I, 330 A, *Civitas quam depalaverat Saturnia usque nunc est.* II, 222 C, *Incultis primo elementis depalans quodammodo mundum.* Depalare Tertulliano interdum esse videtur id. quod propalare, manifestare, palam ostendere. II, 484 C, *Apostolus vocatur depalator disciplinæ divinæ, i. e. enarrator, promulgator.* Junius tamen ingeniosius, ut solet, hunc locum interpretatur: Est, inquit, totus hic sermo figuratus, sumpta allegoria a statuariis, qui primum depalant incultum et rude lignum, deinde vero affabre factum et exornatum deducant. Depalo verbum non a palam ductum est, sed a nomine, palus, pati. Depalare mundum, rudem tanquam in palo formandum faciendumque statuere, ut sensus sit: crassum et rude opus, quasi palum exhibens dolandum ad stipitem, ut I, 366 A, *Quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica? et Ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo et informi ligno prostant?*

DEPERIRE, I, 260 A, *Quid hic deperit legibus in suo regno dominantibus, i. e. quid decedit, etc.*

DEPLUERE, II, 584 A, *In animas bonas depluat, i. e. infundat et instillet.* Iren., *Spiritualia vero inseminat Achamoth.*

DEPOSTULATOR, I, 456 A, *Nec ulli magis depostulatores christianorum, qui Christianos depostulabant ad supplicium, et acclamabant: Christianos ad leones.*

DEPRECARI, I, 259, *Nihil illa secta vel veritas de causa sua deprecatur, i. e. secta Christianorum non est sibi conscia causæ non satis bonæ, ut cogatur misericordiam judicium implorare.*

DEPREHENDERE, I, 1292 B, *Qui in matrimonio gentilis a fide deprehendatur, i. e. ad christianam fidem vocantur; postquam matrimonio cum infideli conjuncti sunt, et inveniuntur in conjugio, quo tempore in matrimonio sunt.* II, 944 C, *Qui in matrimonio a fide deprehensi.*

DEPRETIARI, διατροφῆσαι, pretium minuere, contemnere, translatum a mercimoniorum licitatione. I, 500 A, *Epicurus omnem cruciatum doloremque depretiat.* II, 253 B, *Si depretiari capit in Creatore, i. e. si datur, ut Creator depretiatur.* II, 262 B, *Depretias in quibus*

et vicis et moreris. II, 412 D, *Qui fugis diabolus depretiasti Christum, qui in te est.*

DEPUGNATIO, I, 650 C, *Et quancumque humani oris, id est divinæ imaginis depugnationem, i. e. deformationem pugnando factam.*

DEPUNGERE, præstare et occupare bonum acceptum, sive in usumvertere. II, 295 C, *Si non bene depunxisset, quod bene acceperat.*

DEPUTARI, I, 284 A, *In quibus irridendi deputamur.* II, 588 B, *Deputor angelis, non angelus, non angela, i. e. similis sicut angelis, neque jam censor masculus nec fœmina.* Resurgent mortui cum sexu quibusque suo; sed erunt officia sexuum nulla, quia nec amplius erit nasci nec mori. I, 270 A, *Ad Persas si forte deputabimur, i. e. Persarum religione uti dicemur.* I, 1305 C, *Damnati in pœnam mortis deputantur.*

DERIDERE, II, 758 C, 759 A, *Quod blanditiis deridentur, de infante.*

DERIVATIO, II, 164 B, *Filius vero derivatio ipsius et portio, i. e. ἀπόρροια, qui e patre emanavit.* II, 171 A, *Pro modulo derivationis.*

DESCROBARE, profundius quasi in scrobem inserere, a scrobe, i. e. fovea. II, 805 A, *Et insuper operosissimo descrobes auro.*

DESÆVIRE, sæve et crudeliter tractare. II, 347 A, *Nervos ejus clavis desævierunt.*

DESIGNARI, ostendi, omnium conspectui expositum esse. II, 1042 A, *Jam Omphale in Herculis scorto designata descripsit.*

DESINERE, II, 21 A, *Cum etiam Johannes de illo certus esse desisset, h. e. etiam post excessum Joannis.* Hunc locum exponit Tertullian. lib. de Baptismo, cap. 10, adv. Marcion. lib. IV. cap. 18. II, 904 B, *Desiit virginem.* Hellenism. *παρθένον παύεται*, non amplius virgo est.

DESPOLIARE, II, 587 A, *Despoliari autem est depone-re animas quibus induti videbantur.*

DESTINARI, ἐρετίζεσθαι, definiri, statui. II, 248 A, *Destinare digito, i. e. directo digito aliquem monstrare ac denotare.* II, 545 A, 1045 B, *Proinde quos nunc destinamus hæreticos, i. e. velut ad ictum propositos petimus.*

DESTINATIO, I, 525 A, *Quia ratio restitutionis destinatio judicii est, i. e. id ad quod destinatum judicium est: sens., quia illud agit judicium, ut cuique pro meritis tribuatur.*

DESTRUCTIO, II, 211 A, *Pluribus et indignioribus destructionibus Deo obijciunt.* Destructiones hic præstructionibus oppositæ (quæ non nominantur) pro consecrariis, quæ ex præmissis adstruuntur, τὰ παρεπόμενα.

DESULTRIX, II, 592 A, *Tantum quod desultricem.* Iren. ἀποστρέψαν, i. e. quæ desiliverit de ratione communi æonum, atque ab ea defecerit.

DETENTUS, II, 587 B, *Neque detentui neque conspectui obnoxii.*

DETERGERE, de bestiis, comminuere dentibus et disrumpere occursum suo. I, 322 A, *Aper ille quem cruentavit, colluctando detersit.* II, 819 A, *Duo verba expedita, decisa, detersa.*

DETINERE, accusare. I, 4501 A, *Quam hujus amantissimæ causam detineam.* I, 285 A, *At nunc utriusque inquisitione et agnitione neglecta nomen detinetur.*

DETRACTARE, διατροφῆσαι, I, 1292 A, C, *Detractata et exerta sententia est.* De compositum intendit significationem verbi.

DETRACTATUS, I, 655 B, *Convertamur magis ad nostrorum detractatus, i. e. tractatus de hac re.*

DETRIMENTUM, I, 1260 B, *Ita detrimentum patientiæ fastidium opulentiae præministravit.* Obscura sententia. Videtur sic intelligenda et distinguenda: Ita Dominus præministravit patientiæ detrimentum, subaudi rei familiaris, fastidium opulentiae, contemptum divitiarum, appositivè, ut sit sensus: Dominus primus ostendit patientiæ tolerandum esse rei familiaris detrimentum, dum docet divitias esse contemnendas.

DEVEHERE. I, 4164 A, *Sed devehe nos a malis.* I, A VIII, cap. 48. Turneb. vult *delibassé*; Latin. *delibrasse*.

1506 C, *Sed ut devectum de simplicitate et sinceritate.*

DEVERGERE. II, 50 B, *Ad veritatem an magis ad hæresin deverget.* II, 255 A, *Ad bonum autem et malum non divergente materia.*

DEVESTIVUS, qui nulla se veste, i. e. facie et forma potest ipse tegere, II, 563 C, n. (5). Sic *devestienti* verbum Apuleius usurpavit, lib. III *Metamorph.*

DEVINCIPIO. I, 652 A, *Vis homicidium ferro, veneno, magicis devinctionibus perfici.* Magicæ devinctiones dicuntur artes superstitiosæ, ac nefariæ, quæ signa vincire aut necire solent ad necem aut damnum incantatione, ut contra solvere dicuntur, quum resecerant et liberant a malo.

DEVORARE. II, 847 B, *Et devorandus auditu.* Metaphora hæc insolens ex eo ducitur, quod cum Christus sit Dei Verbum, et caro ejus panis, auditu devorari dicatur, ut panis ore devoratur. II, 875 B, *Quasi non bitem et dolorem dicantur devorare, id est abscondere et tegere et intra nosmetipsos continere.* II, 875 B, *Quomodo mortale devoretur a vita.* II, 1008 B, *Devorari adhuc increpitus periclitabatur.* II, 854 B, *Uti que cuius devoratum non aliud putas quam interceptum, quam abolitum, quam omni sensu ereptum.* II, 809 A, *Qui valeat delapsus et devoratum, et quibuscumque modis ereptum tabernaculum carnis reedificare.* II, 804 A, *Obliteratus igitur et devoratus est limus in carnem.*

DEVORATORIUS. I, 665 C, *Post talia crimina, tam devoratoria salutis.*

DEVOTAMENTUM. II, 127 C, *Et devotamenta ferent universa ejus.*

DEVOVERE. II, 1046 A, *In terga devoto,* i. e. dedicato ac reservato in eum usum, ut etiam terga orientur. Alii *detorto.*

Διαμαρτυρία, flagellatio, I, 626 A.

DICI. I, 270 A, *Quodcumque dicuntur, cum alii dicuntur,* i. e. cum alii rei accusantur ejus criminis, quod nobis imponitur.

DICIBULUM. II, 575 A, *Satis meminerat Ptolemaus puerilium dicibulorum,* i. e. nugarum familiarium, sicut et dicibile in glossario *λέγος.*

DICTATA, *μολιτά* quævis, ut est in glossario veteri; magistrorum omnium, non literas docentium solum. II, 620 A. Sic Sueton. in Vita Jul. Cæs. de gladiatoribus, cap. XXVI, *Ut disciplinam singulorum susciperent, ipsique dictata exercentibus darent.*

DIFFERRE, dissipare, spargere: I, 511 A, *Etiam quod fama non distulit.* Abstinere: I, 487 A, *Ab omni vitæ fruge dilati,* i. e. nullum vitæ fructum capientes, abstinentes ab omni re læta. II, 81 A, *Apostolum non differo,* i. e. hic non habeo rationem mandati apostolici, quia longo post tempore secutum est.

DIGERERE. II, 660 A, *Nam et diligentissime digeruntur,* i. e. referuntur in digestum. II, 4058 A, *Et Alexander digerit,* i. e. tradit. I, 1256 A, *Si quod vitandum sit proinde digesseris.*

DIGESTUM. I, 546 A, *Si quid in sanetis offenderunt digestis.* II, 565 A, *Et inde sunt nostra digesta,* i. e. διασπράματα. Sensus est: Atque ab ea occasione pseudapostolorum Spiritus sanctus auctor fuit, ut apostoli et viri apostolici doctrinam sacram monumentis literarum consignarent, quæ nostra digesta sunt. II, 567 A, *Nam et Lucæ digestum Paulo adscribere solent.*

DIGESTUS, digestio. II, 665 A, *Et digestu sine alveis.*

DIGITUS. II, 221 C, *Et nutu digiti accommodato,* etc. Usurpatur in hominem plus nimio sibi sumentem, et pro arbitrato suo, quod lubet, statuentem. Alii putant digitos pictoris notari, varios colores, et quidvis varie effingentes, quæ omnia altero versu nominat *lenocinium pronuntiationis.*

DIGLUBARE. II, 1058 B, *Diglubasse oviculam,* pro deglubbisse. Antiquus mos erat non tondere, sed deglubere et vellere oves, teste Plin., II. N., lib.

VIII, cap. 48. Turneb. vult *delibassé*; Latin. *delibrasse*. DIGNARI, ut apud Græc. *ἀξιῶν.* II, 267 A, *Anno XV Tiberii, Christus Jesus de cælo manare dignatus est.*

DIGNE. I, 1260 B, *Quando ne digne quidem malefacere concessum est,* i. e. jure et merito.

DIGNITAS. I, 1519 B, *Nunc non sit timenda dignitas formæ.* II, 880 C, *Habilitatis et dignitatis justitia.* II, 988 A, *Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimum collocatur.*

DILIGENTIA. II, 58 B, *Diligentia attonita,* quæ semper est in metu, ne quid peccet. II, 585 B, *Diligentia delictorum,* prona ad delinquendum libido, studium ad peccandum. I, 1505 A, *Quotidiana diligentia sine impedimento.* Diligentiam dicit, quam in *Apolog.* diligentissimam religionem, h. e. sedulam et sollicitam disciplinæ seu religionis observantiam. II, 104 A, *In alterutra diligentia et dilectione.* His verbis significat, quæcumque sunt christianæ pietatis erga Deum et alios officia, quales fidelium inter sese diligentium et dilectorum affectus, etiam ethnicis laudabant et mirabantur.

DILUERE, deglutire, inundare. II, 1055 A, *Denique si quid mare diluit.* I, 1201 B, *Nonne mirandum et lavacro dilui mortem.* I, 1205 B, *Lacu an alveo diluatur,* de baptismo. I, 615 A, *Et lustratione gravioris partis metum diluis,* i. e. solvis. I, 1201 B, *Et spiritus in aquis corporaliter diluitur.* II, 805 B, *Sed dilutior videatur auctoritas carnis,* i. e. minor. II, 687 B, *Ac per hoc dilutioris divinitatis.* I, 614 B, *Aut a bistis dilutior redis.*

DILUVIO. II, 727 A, *Virginis vesicam in diluvionem Asiæ fluxisse.*

DIMINORARE. II, 707 B, *Diminoratur illic ille cui,* etc.

DINUMERARE. I, 268 A, *Dimumerant in semetipsos,* i. e. recolunt et recensent intus semetipsos, h. e. acta sua, vere semetipsos scrutantur. Numerare enim est recensere. Latin. vult *deonerant semetipsos;* deonerare, onus criminis allevare. Heuman. conjicit et *murmurant in semetipsos.*

DIPLOMA. I, 426 A, *Per somniculosa diplomata intelliguntur nuncii publici et diplomata publica,* quibus irascitur quasi Tertullianus, quod non citius ad Cybelen et archigallum ejus perrexerint.

DIRECTO, aperte, clare. I, 414 A, *Quos directo demonas nostis.* I, 652 A, *Quæ directo prohibeat.*

DIRIGERE, lege agere sive convenire et actionem intendere. II, 257 A, *Hinc itaque constantissime dirigam,* i. e. quas in nos rationes contorserunt, retorquebo. I, 1267 B, *Quis judicium cum adversario suo dirigens,* i. e. contendens. II, 968 B, *Propterea per singulas direximus species jejunationum,* i. e. disputavimus. II, 796 A, *Dubitata dirigere,* est clariora reddere. II, 798 A, *Plures quos instrui, dirigi, muniri oportebit.*

DIRIGERE, secundæ conjug., est solvi ac subsidere. Glossæ veteres, *ἀποπίπτουσι,* derigeor, *ἀπεπρήσθω,* diriguo. Legendum *derigeo,* vel *dirigeo.* Riget statua, riget fastigium, riget quisvis suggestus, et habent in rigore velut superbiam, nec facile cedunt, imo resistunt, nam sunt in duritiem stipata. Ea vero cum solvuntur, ut igne metalla, ut sole glacies, derigere dicuntur, quia jam non rigent. I, 689 A, *Plurissime dedit formam suis dirigendo omni fastigio et suggestu tam dignitatis quam potestatis.*

DISCENTES, i. e. discipuli. I, 1212 C, 1254 A; II, 45 A, 43 A.

DISCENTIA, *μολιτά.* II, 687 A, 690 A, *Quorum discentiæ reminiscentiæ fiunt.*

DISCERNERE. II, 570 A, *In exterminium discernere.* Quod Tertullianus dicit in exterminium discernere, latinus Irenæus dixerat *exterminare,* græcus *ἀφανισθῆναι.*

DISCIPLINA, severa ordinis custodia, severitas castigatrix. II, 558 B, *Disciplina non terretur.* Sic Cyprian. *de Hab. Virg. : Disciplina custos spei, retinaculo.*

(*Quarante et une.*)

ELIMATOR, purgator, II, 447 A, *Christum esse verum A*
disceptatorem et elimatorem humanarum macularum.

ENNOËA, ἐννοια, cogitatio, II, 551 A.

ENORME, excurrrens extra justam scribendi normam. I, 587 A, *Non tam difficile nobis est exponere, quam enorme.*

ENORMITAS, II, 961 A, *Præposuit corruptelæ divitiarum edacitatis enormitatem.* II, 248 B, *Ipsa enormitas curiositatis.* I, 1325 A, *Quas enormitates subtilium atque textilium capillamentorum, i. e. enormia capillamenta, subtilia, textiliave, sive galericuli sint, sive substructiones repandæ illorum, nam hoc duplex fuit capillamentorum genus.* I, 640 A, *Obelisci enormitas.* II, 983 C, *Disciplinæ enormitate, i. e. eo quod discedunt a norma disciplina.*

ENTELECHIA, ἐντελέχεια, II, 703 B, *Et Entelechias Aristotelis.* Vid. Ernest. Clav.

ENUBILARE, lucem claram reddere. I, 459 A, *Elatissimis et clarissimis lucernis vestibula enubilabant.* Ha-vercamp. mavult cum Fuld. nubilabant. Fuliginem eo atrociorum attraxerunt postes, quo majores et plures faces vel lucernæ accensæ essent. Respondet enim illi, quod dixit de laureis sertis, præstruebant. II, 450 C, *Ut non prius hanc cæcitatem hominis illius enubilasset.* II, 652 A, *Ea erunt Christianis enubilanda.*

ENTHIMESIS, ἐνθιμσις, cogitatio, consideratio. II, 20 A, 556 A, *Et totam Enthymesin, id est animationem cum passione, etc. Iren.: deposuisse pristinam intentionem cum ea quæ acciderat passione.*

Ἐπερχόμενα, superventitie. Nam Christus ὁ ἐπερχόμενος. II, 416 B, 422 D.

EPICITHARISMA, II, 589 A, *Velut epicitharisma post fabulam.* Proverbialis formula a re scenica, quam symphonia plurima terminabat, aut synodia demulcendis auribus comparata.

EPISCYNIUM, supercilium. I, 1044 A, *Episcynio disperso, i. e. supercilium minus adstricto contractoque, minus severo, quantum ad denotationem et increpationem.*

EPISTATES, ἐπιστάτης, præfectus et magister certaminum, quem auctor præsidem vocat certaminis, Scorpice, cap. 6. I, 624 B, *Itaque epistates vester Christus Jesus.*

EROGARE, exhaurire, consumere. II, 15 A, *Erogando homini deputatam.* Elegans metaphora; ut enim erogatio pecuniam, ita febris cruciatio exhaurit corporis vires. II, 807 A, *Cum denique suppliciiis erogatur.* I, 645 A, *Mox edicto dii inscriarum apud tumulos erogabant, i. e. expendebant in rogum atque consumebant.* I, 496 A, *Cum tot innocentes erogamur.*

EROGATOR, II, 1012 C, *Sic melius facere pronuntiat virginis conservatorem, quam erogatorem, i. e. qui virginem permittet marito.*

ERROR, I, 1264 B, *Ultio penes errorem, i. e. penes idolorum cultores.* II, 648 B, *Offenditur, prospero errore.*

ERUBESCERE, II, 247 A, *Erubescunt armis suis, i. e. non pudet eos armorum, qui adeo Veneri dediti sint.* I, 611 A, *Ut vel tibi erubescant.* Hellenism. αἰσχυνθῆσι σοι. Sic Cur. lib. V: *erubescere fortuna.*

ERUCTARE, I, 1372 A, *Et eructet a conscientia in superficie.* II, 700 A, *Consilio exonerandæ popularitatis in alios fines examina gentis eructant.*

ELIQUARE, elicere, licium nendo educere. II, 1058 B, *Tractu prosequente filum eliquat.* II, 700 A, *Paludes eliquantur.* II, 251 A, *In unum necesse est summities magnitudinis eliquetur.*

ELLEBORUM, II, 656 A, *Sic Chrysippus ad elleborum.* Chrysippus, Cleanthis discipulus, homo acerrimo ingenio, de quo versiculus. *Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρυσίππος οὐκ ἦν σοφία.* Refert. Valer. Maximus, lib. VIII, cap. 7, Carneadem cum Chrysippo disputaturum, elleboro se ante purgare solitum ad exprimendum ingenium suum attentius, et illius refellentium acrius. Idem A. Gell. lib. XVII, cap. 15: *Carneades scripturus ad-*

versus stoici Zenonis libros, superiora corporis eliboro candido purgavit.

ELOGIA, vocabantur vincitorum singulorum nomina, ætas, forma, crimen, quæ iudicibus in tabellis curata offerebantur, quando illi pro cuiusque elogi pœnam ejus temperabant. I, 496 B, *Qui sententia elogia dispungitis.* II, 620 B, *Superstitionis et maledictionis elogio.* II, 342 B, *At quin ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis et merito damnationis.* II, 272 A, *Totum denique Creatoris elogium in illam rescribetur, i. e. nomen, titulus transcribetur.* II, 941 A, *Non capit elogium adulterii.* II, 986 C, *Si adulterium et si stuprum dixerò, unum erit contaminatæ carni elogium.*

FLUCTARI, exercere, colere. II, 1040 A, *Quæ natura agro potius eluctando commodavit.*

EMANCIPARE, est per mancipationem sive imaginariam venditionem addicere alicui, vel quovis modo alienare et in alterius jura transferre, vel dono etiam dare. II, 291 C, *Quasi libripens emancipati a do boni.* Vid. LIBRIPENS. II, 372 C, *Non ita Christo creatoris per prophetas emancipata.*

EMANCIPATIO, II, 114 C, *Apud inferos emancipatio nostra est.*

Ἐμβρυσοπάκτη, II, 692 A, *Est etiam æneum apicalem, quo jugulatio ipsa dirigitur cæco latrocinio: Ἐμβρυσοπάκτην appellant de infanticidii officio, utique vivente infantis peremptorium.*

EMENDATOR, II, 589 A, *Ab emendatoribus Ptolemæi, i. e. qui de schola Ptolemæi sunt evecti, ut eam emendarent.*

EMENDICARE, II, 756 A, *Ita argumentationes emendicant.*

EMERERI, II, 447 A, *Emeruisse medicinam a destructore legis, observatores legis.*

EMICANS, II, 225 B, *Emicantior facta est arida, i. e. facilius conspici potuit.*

EMIGRARE, II, 77 A, *Nec dubito quosdam scripturas emigrare, intransitive, quemadmodum et Livius, lib. X, dixit migratu difficile, pro eo quod est exportata.* Scripturas vocat tabulas, codices, instrumenta.

ENARRARE, II, 1051 B, *Solemnia enarravit, i. e. solemnia effatus est, inaugurandæ colonie verbo.* Recte autem enarrare, quoniam utrumque complectitur, et liberationem a sacris prioribus, et posteriorum sacrorum effatum.

ENDROMIS, vestis hirsuta et villi longioris, quæ post cursum vel certamen in usu erat, ne frigus madidæ sudore artus penetraret. II, 1012 B, *Ita et endromis solocem aliqua multitia synthesi extrusit.*

ENERGEMA, ἐνέργημα, effectus quod ex vi quæpiam et efficacia prodit. II, 45 A, *Cujus energemate circumventus.*

ERUDIRE, II, 890 A, *Eruditur in mansuetudinem corporis, i. e. cruditate et acerbitate sua evahitur.* II, 788 B, *Et ex flore omnis fructus, eruditur in fructum.* II, 706 B, *Etiã præter naturam eruditus bestia, i. e. ad sævitiam informatis et impulsis.* II, 994 C, *Erudito mox utroque corpore, i. e. expolito utroque panno. In veteribus glossis polita dicuntur γυρραμπί, rudia ἀγρὰ.*

ERUDITUS, i. q. eruditio. II, 584 A, *Sed erudita læsus fides augetur.*

ERUERE, II, 105 B, *Sed erue nos a maligno, investigare.* II, 524 B, *Leges malos erui jubent.* I, 276 A, *Qua eruimus tempora ista, i. e. tempestive depromimus, non intempestivis repetitionibus ut imperiti faciunt, obruimus.*

ERUPTIO, cogitati facinoris executio. I, 458 A, *Sub ipsa usque impietatis eruptione.*

ESCATILIS, I, 1259 A, *Post mannae escatilen pluviam.* II, 247 A, *Qui non ita discesserint, ut escatilis fuerint maledicta mors est.*

ESURIRE, II, 125 A, *Degustata martyria in carceri esuriunt, i. e. exoptant martyria consummare, quantum tantum degustaverint fustibus vel unguibus, verbera-*

DRACO. I, 1284 A, *Auspicia pœnæ suæ cum ipso dracone curantes.* Draco fuit Æsculapius, anguis tam fœcundus, ut nisi incendiis fœminina exurerentur ejus, non esset fœcunditati ejus resistere, ait Plin., H. N., lib. XXIX, cap. 4. Propterea Rom. olim placuit ut extincto igne procurationes cum dracone fierent, i. e. Æsculapio, ne igni Vestæ adversus esset, ac potius reip. salutem procuraret, probaretque virginis Vestalis, cujus existimatio et vita periclitabatur, innocentiam. Etsi non dubium est, quin auctor eadem opera Satanam, qui draco in Scripturis dicitur, et opus illius, ut libro *de Idololatria* probat, destrinxerit.

DRACONTARIUM, exponunt alii coronam ex herba draconia adversus venena utili, alii ex gemmis draconitibus, alii insigne draconarii, i. e. signiferi, draconem gestantis. Jun. et Heraldus ex Clem. Alexandr., lib. II *Pædagogici*, cap. ultim., monile ex auro flexuosum et in formam draconum, quo collum aut manum ornabant. *Dracontas* Græci appellant. Vid. Lucian. in *Amoribus*, et Hieronym. *ad Marcellam.* II, 101 B, *Quid caput strophiole aut dracontario damnas?*

DUBITARE. I, 589 A, *Si dubitatur antiquas*, pro an sint antiquæ. II, 579 A, *Dubitatum eventum*, i. e. incertum, dubium.

DUCTERE. I, 1261 B, *Ipse ferrum in corpore suo ducit.*

DUCTOR, dux, II, 634 C, *Cum ductor ejus in ea pati haberet.*

DUCTUS. II, 529 B, *Rationem quoque errorum ejus a quo ductatum mutuatus.* II, 988 A, *Hinc ductatum idololatriæ antecedentis.*

DUPLICITAS. II, 499 C, *Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse, de sono pronuntiationis aut de modo distinctionis, cum duplicitas earum intercedit.*

DURE. I, 1205 C, *Ne quis durius credat*, i. e. difficilior. II, 797 B, *Quia durius creditur resurrectio carnis.*

DURICORDIA. II, 479 A, *Circumcidetis duricordiam vestram.*

DURITIA. I, 1259 B, *Nunc duritia saviendi.* II, 282 B, *Nisi claustrorum duritia repugnet, non erit immenor duritia Pharaonis.* II, 502 B, *Duritia populi talia remedia compulerat.* II, 502 A, *Post duritiam populi, duritia legis edomita.* II, 942 A, *Id genus duritiæ commissum deputetur, de repudio.*

E

EBIBERE. II, 725 B, *Adami ante ebibit soporem, quam sitiit quietem.* II, 1011 C, *Si vis omnem notitiam, Apostoli ebibere.* I, 481 A, *Sed et mare Corinthium terræ motus ebibit.*

EBRIAMEN. II, 965 B, *Vinum et ebriamen non bibit; vox insolens, ficta ad græcum μεθυσμα exprimendum.*

ECSTASIS. II, 415 C, *Gratiæ ecstasin, id est amentiam, convenire.* II, 491 A, *In ecstasi, id est amentia.* II, 665 B, *Cecidit enim ecstasis super illum sancti Spiritus, vis operatrix prophetiæ.* II, 659 B, 725 B, *Hanc vim ecstasin dicimus, excessum sensus et amentiae instar.*

ECTROMA, εκτρομα, abortus, II, 20 A.

EDISCERE. II, 475 A, *Semper ediscebat*, i. e. ἐμελετᾶτο. II, 764 B, *Et judicare humanum genus ediscebat in carnis habitu non natæ adhuc.* II, 724 A, *Dissimulatione præsentiae futuram absentiam ediscens.*

EDITIO. I, 638 A, *Inter quos etiam privatorum memoriis legatarie editiones parentant*, i. e. munera et ludi editi ab hæredibus aut legatariis, quibus testator de suis bonis ad edendos ludos aliquid testamento legaverat.

EDUCERE. II, 906 B, *De virginibus educuntur*, i. e. educunt sese virginum censu. I, 402 A, *Nam nec ille se in vulgus eduxit.*

EDULIS, tertiæ declinationis. II, 521 C, *Interdictionem quorundam edulium.*

EDURUS. II, 878 C, *Cum edurum*, de cadavere.

EFFECTUS. II, 589 B, *Voluntatis enim vis utique effectum præstat cogitationi.* Iren. II *θέλησις τοῦτον ὄνομα ἐγένετο τῆς ἐννοίας.*

EFFIGIATUS. II, 659 B, *Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat.*

EFFIGIES. I, 586 A, *Effigies literarum indices custodesque rerum; non inventionem tantum literarum innuit, quam vetustus ille Cadmus ex Phœnice in Græciam attulit, sed et literarum usum sculptis et effigiatis animalibus sensum animi efferebant.* Porphyrius, qui et Malchus, in Vita Pythagoræ, refert, triplex esse literarum genus: epistolium scilicet, hieroglyphicum et symbolicum. II, 659 A, *Quid nunc, quod et effigiem animæ damus.*

EFFLIGERE. II, 584 B, *Spicas decerptas manibus effligerant*, i. e. fligendo excusserant eduxerantque.

EFFUMIGARE. I, 621 A, *Tanquam coluber excantatus aut effumigatus*, i. e. in cantatione enervatus, et fugatus certis fumi generibus.

Εἶδος, græce formam sonat, ab eo per diminutionem εἶδωλον deductum æque apud nos formulam fecit. I, 665 A.

ELABORARE. II, 585 A, *De suffragio actus elaboremus*, i. e. assiduo labore comparemus. II, 866 B, *Cui ad illum elaborare mandatur.* II, 988 B, *Ego quoque homicidium nonnunquam mæchia elaboro.* Latin. legit mæchiæ elaboro. Hellenismus est, τῆ μοιχία πονέομαι: de hac autem re, *Apolog.* cap. 15.

ELÆON, ἐλαίον, olivetum. II, 459 B, *Ad noctem vergo in elæonem secedebat.*

Ἐλαυνε τὴν μητέρα, agitavit matrem. I, 525 A, pro quo I, 581 B, rectius legitur: *Ἐλαυνε εἰς τὴν μητέρα*; de Macedonibus, qui cacinno spectaculum trucidati OEdipi exceperant, improbam hanc causam de rebus sui assessoribus suis in eodem teatro dederunt.

ELECTIO. II, 51 A, *De sua electione sectati.* Sensus totius loci est: Non dicuntur a Christo habendo Christiani isti, quam rem (nempe, se non Christianos esse) isti admittunt et probant de sua electione, i. e. suo ipsorum judicio sectati hæreticorum nomina.

ELECTRUM, metallum ex auro et argento mixtum, et tertiam quamdam speciem constituens. II, 220 A. Vid. Plin., H. N., lib. XI, cap. 40; lib. XXXIII cap. 4.

ELEMENTITIUS. II, 705 A, *Etiamsi secundum philosophos ex elementitiis substantiis censeretur.*

ELICERE. II, 698 B, *Scimus etiam magos elicere explorandis occultis, etc.* Verbum peculiare sacrificiis et evocationibus manium deorumque. Ita Ovid. *Fast.* III: *Elicunt cælo te, Jupiter*; et Arnob. lib. V: *Quibus ad terram modis Jupiter possit sacrificiis elicere.*

ELIDERE, spiritum suffocare. I, 411 A, *Si pueros in eloquium oraculi elidunt.* Junius intelligit de sacrificiis puerorum, quæ divinatio βροπομηνελα vel pædomantia dicebatur. Nempe magi pueros in eloquium oraculi dicuntur elidere, i. e. ἀποτραχηλίζειν, cum eorum cervices frangunt, in eloquium oraculi, i. e. ut dæmones quasi litato puerulorum sanguine ad eloquendum oraculorum suorum effata adducantur. La Cerda, Heraldus et Rigalt. ad vaticinantis morem, ut corrueret, referunt. Etenim incautanti corruiebant, velut caduci: posteaque nescientes sui excitabantur in eloquium oraculi, et multa præsgio prædicebant. II, 109 B, *Non propter elidendum periculum proprio nomine persecutionis.* I, 705 A, *Si autem contenditis ad elidendos nos*, i. e. elidendum fidem nostram. II, 797 C, *Dum ante de resurrectione carnis eliduntur, quam de unione divinitatis elidunt.* II, 865 A, *Quod elisum est, suscitans.* I, 651 A, *Primos homines diabolus elisit.* I, 1224 A, *Tentationesque plenitudini et immoderantiæ ventris oppositas abstinentiæ glidi.*

plo, et conserva speculum ejus carni. II, 476 A, Non enim exemplum est, sed veritas. II, 459 A, Ad exemplum prophetarum.

EXEMPTUS. II, 1051 D, Ut senium non fastigium exemptis. Constructio Tertullianea, exemplis fastigium, ut erepta Pompeios. Sens.: Vobis senio confectis, non tamen summa inter ceteras Africæ urbes potestate detrusis.

EXEQUIÆ. II, 706 A, Quod exequias convivium patitur, i. e. quod convivio inferitur non sepulchro, quod cœnæ impenditur non funeri.

EXERCITUS. I, 417 A, Ut Plato Jovem magnam in cælo comitatum exercitu describit deorum pariter ac dæmonum. II, 4015 A, Adversus exercitum sententiarum instrumenti totius armari.

EXERTE, diserte, expresse, palam. II, 52 B, Exerte et palam. I, 978 A, Sicuti nos non dubitamus exerte mandare. I, 4290 A, Jam non suadet, sed exerte jubet.

EXERTUS, græc. ἔργος. I, 462 A, Hostes exerti. I, 4292 A, Detractata et exerta sententia est. II, 1006 C, Quam exerta acies machææ spiritualis, quam quasi plene juris, auctoritatis et potestatis habent. effunduntur in aperta objurgatione. Apud Virgil.: Ense incluso ibat. Cui contrarium est illud Cicer. I in Catil.: At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim senatusconsultum, veruntamen inclusum in tabulis tanquam gladium in vagina reconditum: Sic in Appio: Dentes exerti ad vulnera instigenda acuti et erumpentes.

EXHAURIRE. II, 647 A, Jam cicutis damnationis exhaustis, i. e. jam audita damnationis suæ sententia, quasi ab eo temporis momento mortem Socrates bibere cœpisset, cum ab eo quoque iudices vitam custodiri ademisse censeantur, ex quo mortis sententiam dixere. II, 522 C, Sed exhaustis semetipsum. II, 799 C, Ergo Dei Filius in tantum humilitatis exhaustus.

EXHIBERE, edere, emittere, II, 246 B, Et exhibuit frequentia.

EXHIBITIO. I, 668 B, Quibus exhibitionis nostræ gratia obligati sumus, i. e. præstationis alimentorum. I, 677 B, Male nobis de necessitatibus humanæ exhibitionis supplicandum, si post fidem obsequatam dicimus, non habeo quo vivam. II, 87 B, Per communia ista instrumenta exhibitionis humanæ. II, 951 B, Exhibitionis causa nubentem. II, 827 B, Ad usque tempora exhibitionis omnium, i. e. τελειώσεως.

EXIMERE, dimittere, absolvere. I, 277 A, Debito pœnæ nocens expungendus est, non eximendus.

EXITUS, evulgatio in publicum. II, 246 B. Exitium, mors. II, 49 B, Ubi Paulus Joannis exitu coronatur. I, 702 A, In illo exitu Byzantino, i. e. exitio et eversione oppidi per milites Severi facta. I, 633 A, Non in exitum operum constat condidisse quæ damnat. Exitus hic non exitium sonat, quod putavit Pamelius, sed eventum et consecutionem. Sensus est: Deum non condidisse res, ut inde exirent et consequerentur ex iis mala opera, quæ damnat. Nam per se bonæ erant, nec nisi bonum facturæ, conditionis lege, sed in opera mala per accidens tractatæ sunt. II, 152 A, Sensusne an exitus Apostolorum: mox explicat, nihil enim passi fuissent, quod non prius patiendum esse sensissent.

EXOMOLOGESIS est qua delictum Domino nostrum confitemur, I, 4243 B.

EXORBITARE. II, 995 A, A vero lumine exorbitant ejus comparationis. I, 298 A, Elementorum munia exorbitant. II, 16 C, Qui ad hæreses non exorbitaverint.

EXORDIUM. II, 851 A, Et totam Christianæ spei frugem in exordio sæculi collocent. Rectius legit Rigaltius, in exodio sæculi, h. e. in fine sæculi. Exodium, exitus, finis. Glossæ veteres, ἔξοδος, exsequies. Lucilius, Principio exitus dignus, exodiumque sequetur. Juvenal. Sat. III, Tandemque redit ad pulpita notum exodium. Vetus interpres, Exodiarius apud veteres in fine ludorum intrabat, et quidquid lacrymarum atque tristitiæ coegissent ex tragicis affectibus, hujus specta-

culi visus detergebat. Argute igitur Septimius finem sæculi nuncupavit exodium, tunc enim aderit tempus, quo fidelibus christianis omnium laborum et arumarum tristitia vertetur in gaudium, quale Septimius describit sub finem libri de Spectaculis. II, 4506, Et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia producuntur.

EXORNARE. I, 1526 A, Velut exornatam, i. e. ornamentis destitutam et exutam, ut exonerare, exornare, etc.

EXPANDERE. II, 274 A, Ad alienum cælum, alii deo expanditur, i. e. qui brachia orans ad cælum extendit.

EXPANDESCERE. I, 472 A, Ad unam lucem expanderat veritatis, i. e. quasi ex carcere tenebrarum, mortis et peccati ad lucem veritatis pertracti affliguntur et toti tremunt.

EXPEDIRE. I, 670 A, Eodem crimine expediunt, i. e. conficiunt, adornant. II, 685 B, Opinitas sapientium impedit, exilitas expedit.

EXPEDITIO. II, 556 A, Denique expunctum est orientali expeditione, quum expeditio in Parthos institueretur denuo, qui Mesopotamiam occupaverant, ut ex Dione Xiphilius narrat. Nam eo tempore, cedentibus repente Parthis, Severus Orientem iustravit et Ægyptum, et Judæos ita graviter est persecutus, ut, Spartiano teste, Judæos fieri sub gravi pœna veteri. I, 4282 B, In illa die expeditionis qua Deus corpora e vinculis mortis, et suos omnes omnino ex malis omnibus expediturus est. II, 650 B, Quod implicationes expeditionum, i. e. solutionum, quibus quæstiones expediti possunt.

EXPEDITUS. I, 564 A, Ægypto expeditus, de protectione Judæorum ex Ægypto, qui expederant sese injuriis et oneribus et intolerabilibus.

EXPETERE. II, 1030 C, Sed nec cingulo sinus dividere expeditum; sens.: Olim non expetebant nec erabant Carthaginenses sinus vestis dividere. Alii, forte melius, expeditæ: sed nec cingulo sinus dividente expeditæ; sens.: Expeditæ, non impedimento fuere istæ tunicæ, ac ne cingulo quidem adstringente et dividente sinus vel strias et strigas dispescente ipsarum opus habuisse, ut expeditiores essent.

EXPIATUS, expiatio. II, 563 A, Conjunctæ passionis expiatio.

EXPINGERE. I, 4517 A, Quæ non velit idcirco expingere, i. e. exornare quasi pigmenti.

EXPONERE. II, 556 B, Et totam entymesin exposuit, i. e. deposuit, abjecit a se. Ibid., Quibus forma mutaretur exponendi, i. e. fetum suum abjiciendi.

EXPOSITIO, depositio. II, 1046 B, Nullius profecto alterius indumenti expositio quam togæ granulatur.

EXPOSTULARE. II, 551 A, Sed ut sit expostulo, i. e. hoc etiam adversus eos contendo, Deum ante omnia fuisse; quod tamen ipsi negant, qui coactum Deo comitem tribuunt Ennoeam sive Sigen.

EXPRIMERE. I, 457 A, Qui faucibus ejus exprimendis, Antonino Commodo strangulando.

EXPUMICARE, expurgare quasi pumice et expolire. II, 570 A, Et ab omnibus injuriis passionis expumicat.

EXPUNCTIO, complementum. II, 24 B, Ubi expunctio inveniendi. II, 686 A, Officii et operæ micæ expunctio, i. e. persolutio et præstatio. I, 613 A, Post vitæ expunctionem.

EXPUNCTOR. I, 4151 A, Superducto Evangelio, expunctor totius retro vetustatis, i. e. consummator.

EXPUNGERE, delere. I, 276 A, D, 277 B, not. (2). Debito pœnæ nocens expungendus est, non eximendus. Nam in peragenda cognitione exactor pœnarum de tabella damnati cujusque nomen cum elogio seu causa citatum simul sumpto supplicio expungebat. Conf. DISPUNGERE. I, 563 A, Thure flagrante libbinem expungi, i. e. perlicere, consummare. I, 591 A, Dum expungitur, i. e. dum habetur completum, de vaticinis. I, 400 A, Adventus Christi expunctus. I,

453 A, *Qui vota prohi expungimus*, i. e. implemus, A perlungimur. I, 527 A, *Ad expungendum*, i. e. ad perficiendum, perfecte præstandum. II, 605 A, *Et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur*. Expuncta nempe fuit lex vetus, nova superveniente. II, 524 B, *Et si qua in hoc opus dilata erant, expunxerimus*, i. e. absolverimus, effecta reddiderimus. II, 813 A, *Judicium resurrectio expunget*. I, 627 A, *Imo et omni contumelia expuncti*, i. e. nihil contumeliæ omissum, quod illi non sint perpassi. I, 663 B, *In idololatriæ tamen crimine expungitur*, i. e. perfitur, consummatur. II, 76 A, *Liberalitas præstantissimorum imperatorum expungebatur in castris*. Donativum significat. Singuli milites ex catalogo seu tabella citati adibant, et singulorum nomina, prout quisque accipiebat, expungebantur. Itaque absoluto cunctis donativo, omniumque nominibus expunctis, tota illa tabella, qua nomina continebantur eorum quibus donativum distribui convenerat, expuncta apparebat: ac per hoc liberalitas imperatoris absoluta quoque et expuncta. *Præstantissimorum imperatorum*, nempe L. Septimii Severi patris, et M. Aurelii Antonini Caracallæ filii, sub quibus Tertullianum floruisse D. Hieronymus auctor est in illustribus Ecclesiæ viris.

EXECUTIO. II, 604 B, *Et hostis executionem*, i. e. persecutionem.

EXSUFFLARE. I, 677 B, *Fumantes aras despuet et exsufflabit*, i. e. profitens se Christianum fumi idololatriæ aversatione.

EXSTRUCTIO, est, I, 4294 A, capilli strues, suggestus; quo Juvenal. Satyr. VI, *Altum ædificat caput*.

EXTARE, I, 1351 B, *Et extamus inter demersos*, i. e. eminentes. Sunt autem demersi, in profundo siti, qui celsis atque eminentibus opponuntur.

EXTENDERE, de canibus, cum in pedes se conjicientes spe prædæ internodia corporis laxant, et spiras extendunt. I, 343 A, *Quæ illos ad eversionem luminum extendant*. I, 1279 B, *Extendamur in priora*. I, 1319 B, *Illæ sibi formositatem et datam extendunt, et non datam conquirunt*. I, 676 B, *Diligentiam extendunt observationis*.

EXTERMINIUM. II, 612 A, *Exterminii civitatis Hierusalem, id est vastationis ejus*.

EXTIMARE. II, 82 B, *Contactum in manibus extimavit*, i. e. contactum extremum sive extimum sensum in manibus collocavit, et quidem extimis, nam extrema digitorum tactuum differentias maxime percipiunt ac sentiunt.

EXTRA. I, 512 A, *Christianus etiam extra fidelis vocatur*, i. e. erga externos et ab extraneis, a Gentibus.

EXTRANATURALE. II, 721 B, *Non utique extranaturale est somnus*.

EXTRANEUS. I, 446 B, *Liceat extranei a turbis in aliquo loco casus invenimur*, i. e. licet nullis turbidis rebus nos immisceamus, tamen cum concutitur imperium, nos quoque concutimur, et aliquis casus nos ferire potest, itaque patimur vobiscum. Construit sæpe cum genitivo. I, 1317 B, *Cujus te proferis extraneam*. I, 1250 A, *Nullum opus Domino complacitum perpetrare extraneus patientiæ possit*. II, 727 A, *Quis autem tam extraneus humanitatis*.

EXTREMUS. II, 708 A, *Quia nihil plenius, quam quod extremus*. I, 387 A, *Extremissimi tamen eorum*.

EXUL. I, 1247 A, *Sed exules a libertatis et lætitiæ felicitate*.

EZECHIEL. II, 790 C, *Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quæ peperit et non peperit*. Cum in Ezechiele propheta nusquam mentio fiat illarum vocum quæ hic laudantur ab auctore, merito dubitant interpretes, quæ sit hujus loci explicatio. Pamelius et alii putant id esse quod habetur Job II, *Vacca peperit et non est privata fetu suo*. Junius hoc ex scripto aliquo apocrypho depromptum esse suspicatur. Nisi quis forte de Ezechielo poeta acceperit

tragedo, qui a Clemente Alexandrino, Strom. II, et ab Eusebio sæpe libris de Præparat. Evang. adducitur.

F

FABALE. II, 702 A, *Pythagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit*. Etiam cum discrimine vitæ observatum præceptum illud Pythagoræ. *Χράμω μὴ θιγγάνειν* scribit Jamblichus cap. 51, ubi narrat quosdam Pythagoræ discipulos fugientes milites Dionysii tyranni incidisse casu in fabalia, qui, decreti memores et illud violare nolentes, substitere, minime ausi transire per fabalia, sed maluerunt trucidari et obrui.

FABRICARE. I, 1261 C, *Quomodo amicos de mamma fabricabimus nobis*.

FACERE, vadere, proficisci. II, 1058 B, *Quo ad illum ex Libya Hammon facit*. Hyginus Hammonem refert ex Africa venisse ad Liberum: Liber autem apud Ægyptios Osiris. Alii legunt *vasit*. Prode-se, II, 1045 B, *Est habitus iste quod faciat*. Sensus totius loci est: Nulla signa pallium exhibeat hominis ad meliora transgressi: habet tamen hic habitus, in quo utilitatem suam possit ostendere. II, 227 A, *Quia et filios facimus, licet generemus*. II, 399 B, *Qui nobis filios facere non permisit*, græc. *τεκνοποιεῖσθαι*. II, 618 B, *Ante militare, quam virum facere*; eandem sententiam Tertull., lib. III, *adv. Marcion.*, cap. 13, sic edidit: *Nusquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere*. II, 143 A, *Qui solum corpus occidunt, animæ autem nihil faciunt*. II, 792 B, *Ut autem clausulam de præfatione communi faciat*, i. e. præstet usum præfationis communis, faciat quod præfatio communis solet.

FACILIS. II, 538 B, *Ad fabulas facile est*, i. e. libenter recipit. II, 647 B, *Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur*, i. e. potius et certius. « Veteres enim, ait Donatus, facile dicebant pro certo. »

FACILITAS. II, 52 C, *Excogitandis instruendisque erroribus facilitatem*, activa significatione accipiendum pro habitu facili et molli brachio efficiente, quod instituitur.

FACINUS. II, 692 A, *Quo totum facinus attrahitur, præferenda illa altera lectio, quo totum pecus*. Vid. PECUS.

FACTIO. II, 468 A, *Edam jam nunc ego ipse negotia christianæ factionis*. I, 478 A, *Quo de factionibus querela est*. II, 152 A, *Valentinianæ factionis*.

FACTITAMENTUM. II, 680 A, *De factitamentis intellecta visuntur*.

FACTITATIO. II, 226 B, *An et hæc in hominis factitatione censetur*, i. e. creatione seu conditione.

FACTITATOR. II, 177 B, *Ad idolorum factitatores*.

FACTITIUS. I, 651 A, *Sed nec cura factitii corporis, ut plasticam Dei supergressa*.

FACTURA. II, 652 B, *Capit itaque et facturam dici generari pro inesse poni*. Capit, h. e. licet, fas est. Facturam de anima dicit, quod alias diceret creationem. Vid. INESSE.

FACULA, diminutiv. a fax. I, 461 A, *Pauculis faculis*. II, 1027 C, *Quomodo oleum faculæ tuæ sufficere et tibi et mihi poterit*. II, 135 A, *Qui faculis oleum non præparassent*.

FAMA. II, 1030 C, *In fama de subteminis studio*. Junius mavult: *infamatæ*, i. e. aut infames factæ, aut factatæ fama, divulgatæ, ut Liv.: *infamandæ rei causa januam obserari jubet*.

FAMILIA. II, 554 A, *Familiæ Phosphori quæ acclamant*, i. e. sectatores rhetoris, *οὐκ ἔτι, οὐκ ἔτι ἐστὶν*. II, 1252 A, *Nomen cum familia ipsius persequentes*. Rhenan. ex MSS.: *Nomen, familiam ipsius persequentes*. Nomen autem dicit christianum et familiam ipsius, scilicet Christi, hoc est christianos.

FAMOSITAS. I, 654 B, *Ademptis bonis dignitatum in quemdam scopulum famositatis*.

FAMULARE est græc. δουλεύω, in servitutem redigere. **A** **I.** 400 B, *Elementa ipsa famularet.* **I.** 476 A, *Ad gloriam famulandæ libertatis.* **II.** 224 A, *Ut ex illa animalia usui meo famulentur.* **II.** 862 A, *Famulati autem Deo.* **II.** 868 A, *Quod famulatum est liberans.*

FAMULATORIUS. **II.** 705 B, *Subigendæ quæ in famulatoriis, i. e. iis animalium generibus, quæ ad famulatum comparantur.*

FAMULUS. **II.** 707 B, *Omnia famula sunt hominis.*

FARSUS, pro fartus vel faretus. **II.** 971 A, *Aliquamdiu farsum omnibus balneis.* Sic, **II.** 1042 A, *Hiatus criminibus infarsus.*

FARSURA. **II.** 781 B, *Reliqua farsura, vox tertulliana pro fartura vel faretura.*

FASCINARE. **II.** 755 A, *Taceat et anus illa, ne fascinet puerum, i. e. ne fata accinat puero, et bene vertat incantationibus.*

FASTIDIBILIS. **II.** 707 B, *Fastidibilia de gratiis, quæ nec pessimi metuant.*

FASTI. **II.** 564 D, *Circumcisionem vindicantium et Judaicos fastos; ita legit Rigaltius; in exemplari Pithœano legitur fastus.*

FASTIDIOSUS, qui amores spernit. **I.** 359 A, *Et Cybele suspirat pastorem fastidiosum.*

FASTIDIRE. **I.** 1265 A, *Si fastiditi ante in fastidio ultionis non erimus. Optime restituit Rigaltius: Si fastidientem fastidio ultionis nocuerimus. Fastidimur ab adversario qui nos odio habet: quem si vicissim odio habemus et fastidio, jam fastidientem refastidimus, et malum pro malo rependimus, et præceptum Domini non observamus. Nocere fastidientem dixit h. l. Septimius, ut noscere nascentem lib. de Exhort. castit.*

FASTIDIUM. **II.** 289 A, *Solutis a Deo et ex fastidio liberis, i. e. quæ animalia libera sunt et soluta lege, quia non æque amavit, sed abiecit et fastidivit Deus.*

FASTIGIUM. **II.** 805 A, *Artificis fastigium recogitari oporteret, i. e. majestatem, dignitatem, amplitudinem.* **I.** 420 A, *Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare.* **II.** 920 A, *Ut sibi Apostoli fastigium redderet.*

FATIGABILIS. **II.** 705 C, *Ascensu etiam scalarum fatigabilis.*

FATUM. **II.** 714 A, *Quum et fato jam inscribitur, i. e. accensetur et revera est in eorum numero, quibus inest arcana illa vis societatis corporis cum anima continendæ. Hoc enim est quod fatum et fatalia vitæ tempora vocaverunt, inquit Macrobius, lib. I, in Somnium Scipionis, cap. 15. II. 718 A, *Dum ultima die fata scribunda advocantur.* **II.** 685 C, *Et providentiæ fatum et necessitas.* **I.** 428 A, *Fato stat Jupiter ipse.**

FERALIS. **I.** 1509 A, *In maledictorum metallorum feralibus officinis. Nam metallorum operibus addicebantur damnati, inque his sæpe Christiani. De quibus Cyprian. lib. III, epist. 25.*

FERIA. **II.** 956 A, *Quartæ seriæ et sextæ, i. e. die Mercurii et Veneris.*

FERETRUM. **I.** 1270 C, *Quale in illo viro feretrum Deus diabolo exstruxit, i. e. quale tropæum Deus de diabolo erexit. Est enim h. l. feretrum non *νεκροφόρεον*, quo mortuus effertur, ut Rigalt. vult, sed instrumentum triumphii, quo circumferebantur arma devictorum in pompa. Ita pergit: *quale vexillum, etc.**

FERRE. **I.** 647 A, *Reliquas ipsarum rerum qualitates contra Dei omnes feramus. Feramus, inquit, res spectaculorum contra res Dei. Res Dei pro divina seu christiana disciplina. Contra ferre est contraponere, opponere, componere, committere, conferre.*

FERRUM. **I.** 1528 A, *Ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus. Natum ad ferrum corpus dicit, quod simul ut natum est, ferro vulneratur, ima auricilla infantium pertusa.*

FIBULA. **II.** 221 B, *Nam et autem ipsum velut fibula conjunctivæ particulæ ad connexum narrationi appositum est, i. e. conjunctio, sive conjunctiva particula*

sermonem confibulans et adstringens. Hypallage. **II.** 850 C, *Vocabulum homo consertarum substantiarum duarum quodammodo fibula est.* **II.** 95 B, *Aut etiam voluntariis delictis fibulam laxet: proverbial. locut., pro eo quod est, januam aut fenestram aperiat.* **II.** 1014 D, *Hujus boni fibulam quis illum nesciat intum relaxasse?*

FICTRIX. **II.** 815 A, 1044 B, *Et tamen calicem, un dico venenarium, etc., sed fictrices, vel archigalli. Le Prieur legendum esse putat fricticis, sicut locus esset Tertullianus de poculis, quæ frictices ille pudlosæ mulieres seu eunuchi cum osculo sorbebant. Sed melius Rigaltius e cod. Pith.: *fictrix, φαριμαχίδος*, sagæ, simulacra cerea fingentis. In Urini libro legitur fascinatoris. Ficticis non fictrix legendum esse movent sequentia.*

FIDELIS. **II.** 908 C, *A quocumque institutore aut in spiritali, sive tantum fidei.* **II.** 920 A, *Sed non omni fideles Apostoli.* **II.** 56 A, *Quis catechumenus, qui fideles, incertum est.*

FIDELITER. **II.** 928 A, *Satis consulte, et impie fideliter, i. e. ut Christianum decet.*

FIDENTIA, in bonam partem. **I.** 416 A, *Ipsi ipsi nostræ fidentiam ædificant: eodem sensu et Cicero usus est hac voce.*

FIDES. **II.** 1040 B, *Det consuetudo fidem temporis, natura Deo. Salmasius et alii legunt debet. Fidem dare est sequi, obtemperare, inservire.* **II.** 206 A, *Bona fide, i. e. ut serio simpliciterque dicam.* **II.** 545 A, *Si bona fide quæras.* **II.** 686 B, *Doleo bona fide.* **II.** 158 B, *Pro qua fidem diceret passio ipsorum, etc., i. e. probationem fidelem ac testimonium.* **II.** 281 A, *Jan nec ipsum fidei ejus sacramentum, i. e. baptismum.* **I.** 677 B, *Si post fidem obsignatam dicemus, i. e. post baptismum.* **II.** 986 C, *Habet et fides quorundam nominum familiaritatem. Fidem hic dicit, quam alios sectam, philosophiam, disciplinam, religionem, scilicet christianam.*

FIDUCIATUS. **I.** 694 A, *Pecuniam de ethnicis mutantes sub pignoribus fiduciati, i. e. *ὑποθήκων*, et educiare, *ὑποθήκων* in glossario vetere.*

FIGERE. **II.** 1045 B, *Et acie figere, est acule, intentis et quasi defixis in rem oculis intueri, *ἀντιβλέπειν*. Ut qui vestibus a natura moderatione alienis hominesque transversos de recto statu agentibus induti, palam conspiciendos se aut potius deridendos præbent, omnium oculos in se convertere velle videantur. Ut tamen hujusmodi inspectio sive spectatio, quam captant, cum probro contumeliæque eorum gestantium sit conjuncta, ut non laudi, sed vitio vertat. Huic subjungitur: *Digito destinare, nota tradere.* **II.** 815 B, *Estne ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere, i. e. intrepide et constanter asserere.**

FIGULARE. **II.** 578 A, *Figulat ita hominem demingus.* **II.** 920 B, D, n. (14). *Cum hominem figulasset.*

FIGULATIO. **II.** 690 C, *Nec cum carnis figulationis compingi et produci,* **II.** 801 B, *Totam hominis figulationem Deo nostro cedunt.*

FIGURA. **II.** 146 B, *Cui potius figuram vocis sua declarasset, i. e. sermonis sui mysteria, sacramenta, cum scilicet recedunt a literis suis sensus.* **II.** 559 C, 620 B, *Babylon Romanæ urbis figura est.* **II.** 460 C (Vid. not. [c], 459 D), *Hoc est corpus meum, dicens: Id est figura corporis mei.* **II.** 461 B, *Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas.* **I.** 1205 C, *Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat.* **II.** 89 A, *Atquin si figuræ nostræ fuerant, nempe templum, arca, tabernaculum, etc.* **II.** 489 A, *Christum enim in floribus figura ostendit oriturum.*

FIGURARE. **II.** 44 A, *Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, i. e. per figuram docet.* **II.** 811 A, *Si parum universitas resurrectionem figurat.* **II.** 462 A, *Qui tunc vinum in sanguinem figuravit.*

FIMBRIA, est mitra compescens fines crinium. **II.** 913 A.

453 A, *Qui vota prohi expungimus*, i. e. implemus, perfungimur. I, 527 A, *Ad expungendum*, i. e. ad perficiendum, perfecte præstandum. II, 605 A, *Et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur*. Expuncta nempe fuit lex vetus, nova superveniente. II, 524 B, *Et si qua in hoc opus dilata erant, expunxerimus*, i. e. absolverimus, effecta reddiderimus. II, 813 A, *Judicium resurrectionis expunget*. I, 627 A, *Imo et omni contumelia expuncti*, i. e. nihil contumeliæ ommissum, quod illi non sint perpassi. I, 663 B, *In idololatriæ tamen crimine expungitur*, i. e. perficitur, consummatur. II, 76 A, *Liberalitas præstantissimorum imperatorum expungebatur in castris*. Donativum significat. Singuli milites ex catalogo seu tabella citati adibant, et singulorum nomina, prout quisque accipiebat, expungebantur. Itaque absolute cunctis donativo, omniumque nominibus expunctis, tota illa tabella, qua nomina continebantur eorum quibus donativum distribui convenerat, expuncta apparebat: ac per hoc liberalitas imperatoris absoluta quoque et expuncta. *Præstantissimorum imperatorum*, nempe L. Septimii Severi patris, et M. Aurelii Antonini Caracallæ filii, sub quibus Tertullianum floruisse D. Hieronymus auctor est in illustribus Ecclesiæ viris.

EXSECUTIO. II, 604 B, *Et hostis executionem*, i. e. persecutionem.

EXSUFFLARE. I, 677 B, *Fumantes aras despuit et exsufflabit*, i. e. profertens se Christianum fumi idololatrici aversatione.

EXSTRUCTIO, est, I, 1294 A, *capilli strues, suggestus; quo Juvenal. Satyr. VI, Altum ædificat caput.*

EXTARE, I, 1351 B, *Et extamus inter demersos*, i. e. eminentes. Sunt autem demersi, in profundo siti, qui celsis atque eminentibus opponuntur.

EXTENDERE, de canibus, cum in pedes se conjicientes spe prædæ internodia corporis laxant, et spiras extendunt. I, 513 A, *Quæ illos ad eversionem luminum extendant*. I, 1279 B, *Extendamur in priora*. I, 1519 B, *Illæ sibi formositatem et datam extendunt, et non datam conquirunt*. I, 676 B, *Diligentiam extendunt observationis*.

EXTERMINIUM. II, 612 A, *Exterminii civitatis Hierusalem, id est vastationis ejus*.

EXTIMARE. II, 82 B, *Contactum in manibus extimavit*, i. e. contactum extremum sive extimum sensum in manibus collocavit, et quidem extimis, nam extrema digitorum tactuum differentias maxime percipiunt ac sentiunt.

EXTRA. I, 512 A, *Christianus etiam extra fidelis vocatur*, i. e. erga externos et ab extraneis, a Gentibus.

EXTRANATURALE. II, 721 B, *Non utique extranaturale est somnus*.

EXTRANEUS. I, 446 B, *Liceat extranei a turbis in aliquo loco casus invenimus*, i. e. licet nullis turbidis rebus nos immisceamus, tamen cum concutitur imperium, nos quoque concutimur, et aliquis casus nos ferire potest, itaque patimur vobiscum. Construitur sæpe cum genitivo. I, 1317 B, *Cujus te profiteria extraneam*. I, 1250 A, *Nullum opus Domino complacitum perpetrare extraneus patientiæ possit*. II, 727 A, *Quis autem tam extraneus humanitatis*.

EXTREMUS. II, 708 A, *Quia nihil plenius, quam quod extremus*. I, 387 A, *Extremissimi tamen eorum*.

EXUL. I, 1247 A, *Sed exules a libertatis et lætitiæ felicitate*.

EZECHIEL. II, 790 C, *Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quæ peperit et non peperit*. Cum in Ezechiele propheta nusquam mentio fiat illarum vocum quæ hic laudantur ab auctore, merito dubitant interpretes, quæ sit hujus loci explicatio. Pamelius et alii putant id esse quod habetur Job II, *Vacca peperit et non est privata fetu suo*. Junius hoc ex scripto aliquo apocrypho depromptum esse suspicatur. Nisi quis forte de Ezechielo poeta acceperit

A tragædo, qui a Clemente Alexandrino, *Strom. II*, et ab Eusebio sæpe libris *de Præparat. Evang.* adducitur.

F

FABALE. II, 702 A, *Pythagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit*. Etiam cum discrimine vitæ observatum præceptum illud Pythagoræ. *Χυδαίων μὴ θερράνεον* scribit Jamblichus cap. 31, ubi narrat quosdam Pythagoræ discipulos fugientes milites Dionysii tyranni incidisse casu in fabalia, qui, decreti memores et illud violare nolentes, substitere, minime ausi transire per fabalia, sed maluerunt trucidari et obrui.

FABRICARE. I, 1261 C, *Quomodo amicos de mamma fabricabimus nobis*.

FACERE, vadere, proficisci. II, 1058 B, *Quo ad illum ex Libya Hammon facit*. Hyginus Hammonem refert ex Africa venisse ad Liberum: Liber autem apud Ægyptios Osiris. Alii legunt *vasit*. Prodesse, II, 1045 B, *Est habitus iste quod faciat*. Sensus totius loci est: Nulla signa pallium exhibeat hominis ad meliora transgressi: habet tamen hic habitus, in quo utilitatem suam possit ostendere. II, 227 A, *Quia et filios facimus, licet generemus*. II, 399 B, *Qui nobis filios facere non permisit*, græc. *τεκνοποιεῖσθαι*. II, 618 B, *Ante militare, quam virum facere*; eandem sententiam Tertull., lib. III, *adv. Marcion.*, cap. 13, sic edidit: *Nusquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere*. II, 145 A, *Qui solum corpus occidunt, animæ autem nihil faciunt*. II, 792 B, *Ut autem clausulam de præfatione communi faciat*, i. e. præstet usum præfationis communis, faciat quod præfatio communis solet.

FACILIS. II, 538 B, *Ad fabulas facile est*, i. e. libenter recipit. II, 647 B, *Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur*, i. e. potius et certius. « Veteres enim, ait Donatus, *facile dicebant pro certo.* »

FACILITAS. II, 52 C, *Excogitandis instruendisque erroribus facilitatem*, activa significatione accipiendum pro habitu facili et molli brachio efficiente, quod instituitur.

FACINUS. II, 692 A, *Quo totum facinus attrahitur, præferenda illa altera lectio, quo totum pecus*. Vid. PECUS.

FACTIO. II, 468 A, *Edam jam nunc ego ipse negotia christianæ factionis*. I, 478 A, *Quo de factionibus querela est*. II, 152 A, *Valentinianæ factionis*.

FACTITAMENTUM. II, 680 A, *De factitamentis intellecta visuntur*.

FACTITATIO. II, 226 B, *An et hæc in hominis factitatione censetur*, i. e. creatione seu conditione.

FACTITATOR. II, 177 B, *Ad idolorum factitatores*.

FACTITIUS. I, 651 A, *Sed nec cura factitii corporis, ut plasticam Dei supergressa*.

FACTURA. II, 652 B, *Capit itaque et facturam dici generari pro inesse poni*. Capit, h. e. licet, fas est. *Facturam de anima dicit, quod alias diceret creationem*. Vid. INESSE.

FACULA, diminutiv. a fax. I, 461 A, *Pauculis faculis*. II, 1027 C, *Quomodo oleum faculæ tuæ sufficere et tibi et mihi poterit*. II, 135 A, *Qui faculis oleum non præparassent*.

FAMA. II, 1050 C, *In fama de subteminis studio*. Junius mavult: *infamata*, i. e. aut infames factæ, aut jactatæ fama, divulgatæ, ut Liv.: *infamandæ rei causa januam obserari jubet*.

FAMILIA. II, 554 A, *Familia Phosphori quæ acclamant*, i. e. sectatores rhetoris, *σοφιστῆς, οἰκτοῖ ἐρατοῖ*. II, 1252 A, *Nomen cum familia ipsius persequentes*. Rhenan. ex MSS.: *Nomen, familiam ipsius persequentes*. Nomen autem dicit christianum et familiam ipsius, scilicet Christi, hoc est christianos.

FAMOSITAS. I, 654 B, *Ademptis bonis dignitatum in quemdam scopulum famositas*.

FAMULARE est græc. δουλοῦν, in servitutem redigere. **A** sermonem confibulans et adstringens. Hypallage. II, 850 C, *Vocabulum homo consertiarum substantiarum duarum quodammodo fibula est*. II, 95 B, *Aut etiam voluntariis delictis fibulam laxet*: proverbial. locut., pro eo quod est, januam aut fenestram aperiat. II, 1011 D, *Hujus boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse?*

FAMULATORIUS. II, 705 B, *Subigendæ quæ in famulatoriis, i. e. iis animalium generibus, quæ ad famulatum comparantur.*

FAMULUS. II, 707 B, *Omnia famula sunt hominis.*
FARSUS, pro fartus vel fartus. II, 974 A, *Aliquamdiu farsum omnibus balneis*. Sic, II, 1012 A, *Hiatus criminibus infarsus.*

FARSURA. II, 781 B, *Reliqua farsura, vox tertulliana pro fartura vel fartura.*

FASCINARE. II, 755 A, *Tacet et anus illa, ne fascinet puerum, i. e. ne fata accinat puero, et bene verat incantationibus.*

FASTIDIBILIS. II, 707 B, *Fastidibilia de gratiis, quæ nec pessimi metuant.*

FASTI. II, 564 D, *Circumcisionem vindicantium et Judaicos fastos; ita legit Rigaltius; in exemplari Pithœano legitur fastus.*

FASTIDIOSUS, qui amores spernit. I, 359 A, *Et Cybele suspirat pastorem fastidiosum.*

* FASTIDIRE. I, 1265 A, *Si fastidire ante in fastidio ultionis non erimus*. Optime restituit Rigaltius: *Si fastidientem fastidio ultionis nocuerimus*. Fastidimur ab adversario qui nos odio habet: quem si vicissim odio habemus et fastidio, jam fastidientem refastidimus, et malum pro malo rependimus, et præceptum Domini non observamus. Nocere fastidientem dixit h. l. Septimius, ut noscere nascentem lib. de Exhort. castit.

FASTIDIUM. II, 289 A, *Solutis a Deo et ex fastidio liberis, i. e. quæ animalia libera sunt et soluta lege, quia non æque amavit, sed abiecit et fastidivit Deus.*

FASTIGIUM. II, 803 A, *Artificis fastigium recogitari oportet, i. e. majestatem, dignitatem, amplitudinem*. I, 420 A, *Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare*. II, 920 A, *Ut sibi Apostoli fastigium redderet.*

FATIGABILIS. II, 705 C, *Ascensu etiam scalarum fatigabilis.*

FATUM. II, 714 A, *Quum et fato jam inscribitur, i. e. accensetur et revera est in eorum numero, quibus inest arcana illa vis societatis corporis cum anima continendæ. Hoc enim est quod fatum et fatalia vitæ tempora vocaverunt, inquit Macrobius, lib. I, in Somnium Scipionis, cap. 15. II, 718 A, Dum ultima die fato scribunda advocantur*. II, 685 C, *Et providentiæ fatum et necessitas*. I, 428 A, *Fato stat Jupiter ipse.*

FERALIS. I, 1509 A, *In maledictorum metallorum ferilibus officinis*. Nam metallorum operibus addebantur damnati, inque his sæpe Christiani. De quibus Cyprian. lib. III, epist. 25.

FERIA. II, 956 A, *Quartæ feriæ et sextæ, i. e. die Mercurii et Veneris.*

FERETRUM. I, 1270 C, *Quale in illo viro feretrum Deus diabolo extruxit, i. e. quale tropæum Deus de diabolo erexit*. Est enim h. l. feretrum non νεκροφόρεον, quo mortuus effertur, ut Rigalt. vult, sed instrumentum triumphi, quo circumferebantur arma devictorum in pompa. Ita pergit: *quale vexillum, etc.*

FERRE. I, 647 A, *Reliquas ipsarum rerum qualitates contra Dei omnes feramus*. Feramus, inquit, res spectaculorum contra res Dei. Res Dei pro divina seu christiana disciplina. Contra ferre est contraponere, opponere, componere, committere, conferre.

FERRUM. I, 1528 A, *Ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus*. Natum ad ferrum corpus dicit, quod simul ut natum est, ferro vulneratur, ima auricilla infantium pertusa.

FIBULA. II, 221 B, *Nam et autem ipsum velut fibula conjunctivæ particulæ ad connexum narrationi appositum est, i. e. conjunctio, sive conjunctiva particula*

sermonem confibulans et adstringens. Hypallage. II, 850 C, *Vocabulum homo consertiarum substantiarum duarum quodammodo fibula est*. II, 95 B, *Aut etiam voluntariis delictis fibulam laxet*: proverbial. locut., pro eo quod est, januam aut fenestram aperiat. II, 1011 D, *Hujus boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse?*

FICTRIX. II, 815 A, 1044 B, *Et tamen calicem, non dico venenarium, etc., sed fictrices, vel archigalli*. Le Prieur legendum esse putat *fictricis*, sicque locutus esset Tertullianus de poculis, quæ frictrices illæ propudiosæ mulieres seu eunuchi cum osculo soriebant. Sed melius Rigaltius e cod. Pith.: *fictricis, φαρμακίδος*, sagæ, simulacra cerea fingentis. In Ursini libro legitur *fascinatoris*. Fictricis non *fictrices* legendum esse movent sequentia.

FIDELIS. II, 908 C, *A quocumque institutore sunt sive spiritali, sive tantum fideli*. II, 920 A, *Sed non omnes fideles Apostoli*. II, 56 A, *Quis catechumenus, quis fidelis, incertum est.*

FIDELITER. II, 928 A, *Satis consulte, et imprimis fideliter, i. e. ut Christianum decet.*

FIDENTIA, in bonam partem. I, 416 A, *Ipsi spei nostræ fidentiam ædificant*: eodem sensu et Cicero usus est hac voce.

FIDES. II, 1040 B, *Det consuetudo fidem tempori, natura Deo*. Salmasius et alii legunt *debet*. Fidem dare est sequi, obtemperare, inservire. II, 206 A, *Bona fide, i. e. ut serio simpliciterque dicam*. II, 543 A, *Si bona fide quæras*. II, 686 B, *Doleo bona fide*. II, 458 B, *Pro qua fidem diceret passio ipsorum, etc., i. e. probationem fidelem ac testimonium*. II, 281 A, *Jam nec ipsum fidei ejus sacramentum, i. e. baptisma*. I, 677 B, *Si post fidem obsignatam dicemus, i. e. post baptismum*. II, 986 C, *Habet et fides quorundam nominum familiaritatem*. Fidem hic dicit, quam alias sectant, philosophiam, disciplinam, religionem, scilicet christianam.

FIDUCIATUS. I, 694 A, *Pecuniam de ethnicis mutuantibus sub pignoris fiduciati, i. e. ὑποθήμενοι, et fiduciare, ὑποθήσθαι in glossario veteri.*

FIGERE. II, 1045 B, *Et acie figere, est acute, intentis et quasi delixis in rem oculis intueri, ἀπειλεῖ ὁρᾶν*. Ut qui vestibus a natura moderatione alienis hominesque transversos de recto statu agentibus induti, palam conspiciendos se aut potius deridendos præbent, omnium oculis in se convertere velle videantur. Ut tamen hujusmodi inspectio sive spectatio, quam captant, cum probro contumeliæque eorundem gestantium sit conjuncta, ut non laudi, sed vitio vertat. Huic subjungitur: *Digito destinare, nutu tradere*. II, 815 B, *Estne ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere, i. e. intrepide et constanter asserere.*

FIGULARE. II, 578 A, *Figulat ita hominem demirgus*. II, 920 B, D, n. (14), *Cum hominem figulasset.*

FIGULATIO. II, 690 C, *Nec cum carnis figulatione compingi et produci*, II, 801 B, *Totam hominis figulationem Deo nostro cedunt.*

FIGURA. II, 146 B, *Cui potius figuram vocis suæ declarasset, i. e. sermonis sui mysteria, sacramenta, cum scilicet recedunt a literis suis sensus*. II, 539 C, 620 B, *Babylon Romanæ urbis figura est*. II, 460 C (Vid. not. [c], 459 D), *Hoc est corpus meum, dicendo: Id est figura corporis mei*. II, 461 B, *Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas*. I, 1205 C, *Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat*. II, 89 A, *Atquin si figuræ nostræ fuerunt, nempe templum, arca, tabernaculum, etc.* II, 489 A, *Christum enim in floribus figura ostendit oriturum.*

FIGURARE. II, 44 A, *Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, i. e. per figuram docet*. II, 811 A, *Si parum universitas resurrectionem figurat*. II, 462 A, *Qui tunc vinum in sanguinem figuravit.*

FIMBRIA, est mitra compescens fines crinium. II, 913 A.

FILIUS omnium, i. e. ex communi incerto natus, **A** I, 512 A.

FINIRE, II, 143 B, *Si bestiis finiendus*, i. e. si cui ad bestias damnato mors obeunda, vita finienda, II, 966 B, *Quo magis sexta diei finiri officio huic possit*, i. e. præfiniri, determinari.

FINIS, II, 207 B, C, *Puniturus, quibus contra malum finis*, i. e. puniturus eos, qui malum sibi pro fine proposuerint, contra imperavit, II, 271 C, *Finis invenitur malignitatis*, i. e. suprema malignitas.

FLABELLARE, II, 1043 A, *Verum cum in affectionem flabellatur, jam de incendio gloriæ ardor est*.

FLABRUM, ventus tranquillior ac levior, II, 1033 A, *Dum et flabris æque mutantibus*.

FLAGRUM, I, 301 A, *Vel adhuc flagra rumpentium*, i. e. qui vix manumissi sunt, in quorum tergis vestigia recentia exstant disruptorum in cædendo flagellorum.

FLAMMEUM, II, 588 A, *Pro luce et flammeo*. Flammeum erat velum quo nuptæ operiebantur, ita dictum quod eo assidue Flamminica uteretur, cui divortium facere non licebat. De flammeo agit Sueton. in *Nerone*, cap. 38; Martial., lib. II et lib. XII; Juvenal., *Satyr.* VI.

FLAMMEUS, I, 432 A, *Male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite*, i. e. quasi flammam ignis æterni et gehennæ infernalis præsignificantes et ominantes sibi. Sic Cyprian.; et Hieronym. ad *Lætiam*: *Ne capillum irruces et ei aliquid in gehennæ ignibus auspiceris*.

FLATURALIS, II, 663 A, *Quia naturalibus artibus structa non sint*, i. e. partibus organicis flatus.

FLEBE, II, 708 B, *In interitum frustra flevit*, i. e. frustra pœnituit.

FLORERE, de purpura: II, 1056 B, *Imo omni conchylio pressior, qua colla florent*; de sole et luna: I, 354 A, *Lumina floruisse*, i. e. splendore excelluisse. Conf. Lucret. lib. IV, vers. 451. II, 562 A, *Quod optimum atque pulcherrimum unusquisque florebat*. Iren.

Ὅτι ἐξεν ἐν ταυτῷ κάλλιστον καὶ ἀνθρώπων συνουσιαζόμενος.

FLUERE, II, 1042 B, *De masculo fluxisset*. Pugilem significat in muliebris patientiæ molliem solutum, unguento delibutum, vestitu affluentem.

FLUSTRUM. Festus: «Flustra dicuntur, cum in mari fluctus non moventur.» II, 1055 A, *De flustris temperatum*.

FLUXILIS, II, 578 A, *Si enim fusile et fluxile liquoris est qualitas*.

FOENERARE, I, 1260 A, *Dentem pro dente repetebant, et malo malo foenerabant*, II, 700 A, *Et alibi amplius gentilitatem foeneraverunt*.

FOETURARE, II, 578 B, *Atque ita saturatum*, i. e. gestatum in utero, *χορηγούμενον*.

FOLLICULUM, II, 786 B, *Per illum nervum umbilicarem quasi folliculi sui traducem*. *Folliculum* vocat, quem Hippocrates ὄμεια, τὴν περιέχουσα τὴν γόνυ. His autem verbis χορῶν describi ait Galenus. Involuerum foetus, Hesyeh. κάλυμμα τὸ συρρέμενον ἐκ τῆς κοιλίας. Latini dixere secundas. In his autem sunt venæ, quibus tanquam radicibus traducitur sanguis ad foetus umbilicum; ideoque Septimius nervum, quem appellat *umbilicarem, folliculi traducem* esse ait. *Folliculam* dici vulvam notat Servius, III *Georg.* «Genitali arvo, inquit, pro muliebris folliculo, quem scilicet vulvam vocant, ut etiam Plinius docet, nam folliculus ante dicebatur.»

FOLLICARE, II, 1037 B, *Follicans*, i. e. in modum follis inflatus.

FOLLIS, I, 532 A, *Tunde Anaxarchi follem*. Ita corpusculum suum appellat. Cum enim instar ptisanæ tunderetur, pariter nihil aliud sibi contingere proficitur, quam quod hordeo contingat, scilicet ut divina illa interior particula, vigor mentis, illæsa maneret, solusque caducus folliculus rumperetur, dissiparetur.

FORCERS, est ferreum aut ligneum potius instru-

mentum, ad modum forcipum, quas vulgo *tenalis* vocamus. His forcipibus umbo togæ committebatur, ut structuram rugarum constringerent, et in loco suo servarent, II, 1046 A, *Totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet*.

FORIS, I, 458 A, *Alii foris, alii intus*, i. e. quibus aliud in ore, aliud in pectore, II, 22 A, *Et foris semper*, i. e. extra Ecclesiam et alienum a Deo commune nationum fuit.

FORMA, II, 1035 B, *Sed et enatando rursus in forma, mutavit rursus orbis*, etc. Legendum *informa*, una voce, pro *informi*, sic *clinguus* pro *clinguis*; alii *infima*. Totum hunc locum alii legunt: *enatando rursus infima mutavit, rursus orbis alius, idem mutat*, etc. I, 309 A, *Ex forma omnium mysteriorum*, i. e. ex lege, II, 45 B, *Ad utramque formam*, unam successionis episcoporum, alteram successionis in consanguinitatem doctrinæ, II, 654 B, *Quæ non corporalium forma*, i. e. rerum corporalium lege, natura, I, 681 A, *Da formam, qua velis agi tecum*, i. e. elige, qua tecum agi velis formula, II, 475 B, *Ejus Dei fidem esse, cuius est forma gratiæ fidei*.

FORMARE, subornare, I, 436 A, *Formati estis ab iisdem utique spiritibus*; supra dixit *modulati et subordinati*.

FONS, forsan, fortasse, II, 705 B, *Invenirem fors his quoque speciebus animalia*.

FORUM, I, 461 B, *Tunquam in foro torcularis*. Proprie Latinis dicitur *forum* vel *forum*, a ferendo, vas vinarium, in quo lectius defertur uva, unde in dolium inane veniat, ut Varro loquitur, lib. I *de Re rustica*, cap. 34; inde *fora*, vasa prægrandia, in quæ infertur uva et de quibus vinum defundi in dolia solet. Columella, lib. XI, cap. 2, et lib. XIII, cap. 18. Recentioribus vero *forum* est λητός, torcularis lacus.

FOVELA, fomentum, recreatio, II, 657 A, *Incorporalitas est immunis a pœna et a fovele*.

FOVERE, II, 817 A, *Nam et nunc animas torqueri, foverique penes inferos*. Alludit ad petitionem divitis avari, cum petit guttam aquæ a Lazaro, qui in sinu Abrahæ foveantur: unde ortum paradoxum aliud Tertulliani, qui putavit, animas sanctorum in sinu Abrahæ seu paradiso, sive sub altari foveri, et gaudere ad diem usque iudicii; de quo, lib. *de Anima*, capp. 7, 9, 55, 56 et 58.

FRATERNITAS, II, 908 B, *Quia facile virgines fraternitas suscipit*. Locus obscurus; referri tamen posse videtur ad eleemosynam, qua fratres christiani libenter accipiebant virgines.

FRAUDARE, II, 1054 B, *Unicis castris fraudatis*, de Cambysæ exercitu in Libycis Syrtibus, immensis arenarum cumulis cooperto atque obruto, I, 494 A, *Qua alieno fraudando abstinemus*.

FREQUENTIA, II, 246 B, *Exhibuit frequentia*, i. e. emisit in vulgus, I, 590 A, *Frequentia pleraque montium*, intelligit feras bestias, frequentes in montibus, illorumque incolas, ut leones, ursos, etc.

FRICTICES, fœminæ lascivæ, nefandæ: græc. *τριβάδες*, ἀπὸ τοῦ τριβάσαι ἐκλλλῆξ ὀλισθεῖν, II, 1044 B.

FRIGERE, I, 465 A, *Nobis ab omni gloriæ et dignitatis ardore frigentibus*, oppos. *calere*, II, 247 A.

FRIGIDUS, de deorum simulacris, in hoc etiam nihil a mortuis distantes, a quibus calor vitalis abest, I, 343 A.

FRONS, II, 947 B, *Oportebat igitur omnem communis disciplinæ formam sua fronte proponi*. Frontem Ecclesiæ sine dubio vocat episcopos, presbyteros, diaconos. Oportebat, inquit, in fronte Ecclesiæ christianæ proponi ac pendere formam, h. e. tabulas totius disciplinæ ecclesiasticæ, ut sic præcederet edictum, quod universi sequerentur. Sed Rhenan. proverbialiter accipit, ut sit *sua fronte proponi*, libere et aperte proponi, non coacte.

FRUCTIFICATIO, II, 458 C, *Si enim fructificationes arbuscularum signum æstivi temporis præstant*.

FRUCTUS, fruitio, II, 457 C, *De eodem adventu filii hominis, et fructu ejus*.

455 A, *Inducere domui tuæ habitum alicujus novi lupanaris*. II, 648 A, *Ut et mortem non de poculo per habitum jucunditatis absorbeat*.

HACTENUS. II, 229 A, *Etiā mare hactenus*, i. e. ad hoc usque tempus futurum est et non alterius; jam non erit. II, 1054 B, *Hactenus Sodoma et nulla Gomorra*. I, 1240 C, *Hactenus periculosus nosmetipsos inferamus*, i. e. nunquam posthac. II, 1001 A, *Ut eos qui hactenus delinquant*.

HÆRENTIA. II, 420 B, *In testificationem et hærentiam terræ dixisse videtur*, ut explicaret quod pulveris nomine Lucas intelligi voluerat.

HÆRERE. II, 557 A, *Hærerere de ratione casus*, i. e. incertum esse de causa ejus rei quæ accidit.

HAMATILIS. II, 122 A, *Hamatile spiculum*, sive aluncum in summo, quod inter vulnerandum restringit illa nodorum series, et de venula infundit venenum suum ulceri retrahens.

HARENÆ. II, 1054 A, *Harenæ Samos*, alii arenæ. Jun. legit *Arenæ Samos* intelligit insulas Achaicas. Strab. lib. VIII. III. 45. *Aut harenæ atrocitatibus*; vid. ARENÆ. II, 700 A, *Harenæ seruntur*.

HASTARIUM, scheda, in qua digerantur vendenda et vendita. Conf. lib. ad Nat. I, 345 A, 575 A, *Quos in hastario vectigales habetis*.

HERRAICUM. II, 160 A, *Aiunt quidem et Genesim in Hebraico ita incipere: In principio Deus fecit sibi Filium*.

HEBDOMAS. II, 375 B, *Ut totius hebdomadis caperet expiationem*, i. e. septem macularum, de quibus proxime.

HELUCUS, alii elucus, etsi H ad euphoniā præfigi Gellius annotavit. lib. XVI, cap. 12. Festus: *Elucum significat languidum ac semisomnium*, vel, ut alii volunt, *alucinatorem et nugarum amatorem*; sive halonem, id est hesternum vino languentem, quem *ἠελύς* Græci vocant. Et recte idem Gellius exponit tarditatem animi et stuporem, qui hallucinantibus plerumque usu venit. II, 85 B, *Quod hederæ natura sit cerebrum ab heluco defensare*.

HERI, nuper adeo. I, 287 A, *Heri Severus constantissimus principum exclusit*.

HERMAPHRODITUS. II, 590 A, *Ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet*. Hermaphroditus sunt homines utriusque sexus. olim Androgyni dicti, ut refert Plin., II. N., lib. VII, cap. 3, et lib. XI, cap. 49. Hinc per catachresin etiam Hermaphroditu casei fuerunt appellati, qui ex duplici confinio facti, ut Fenestella in Annalibus scripsisse videtur de Lunensibus caseis, olim laudatissimis. Vid. Plin., II. N., lib. XI, cap. 42.

HERMOTIMUS. II, 649 B, *Ut Hermotimum cui Clazomenii mortuo templum contulerunt*. Plin., lib. VII, cap. 52, Hermotimum Clazomenium nominat, verum Plutarchus Hermodorum substituit, lib. de Socratis demonio, ubi falsum esse ait, Hermodori Clazomenii animam, relicto corpore, dies noctesque per loca plurima vagari solitam, iterum corpus repetisse. Urbs illa Clazomene, quæ erat Ioniae, dicta fuit olim Gryna, eratque ibi templum Apollinis oraculo longe celeberrimum, unde Apollo Grynaeus.

HESTERNUS, novus, nuperus. II, 157 A, *Ne dum ante Praxeam hesternum*.

HIERAN ANAPHEN. I, 480 A, *Alii Hieranapen*. Pamela legit *Hierapolin*, atque ex Eusebio et Orosio tres urbes imperante Nerone concidisse: Hierapolin, Laodiceam et Colossen.

HIEROPHANTA. II, 260 C, *Et Ægyptiorum Hierophanta*, *ἱεροφάντας* dicti, quod sacra ostenderent aut peragerent, genus sacerdotum apud Ægyptios.

HIEROSOLYMÆ. II, 20 B, *Quid ergo Athenis et Hierosolymis*, i. e. quid philosophis cum Christianis.

HINC, de hac re. II, 246 B, *Hinc viderit*, phrasin Tertullianæ, pro eo quod est, non curo, mea nihil refert, pro meo haberi nolo, ut præstent.

HIPPONA. Turneb. et Scaliger scribendum cen-

sent *Epona*. Plutarch. in *Parall.*: *θεώριος ἑλλήνων γυναικας ἵππων συνεμίσθητο, ἢ δὲ κατὰ χρίσιν ἑκαστὴν κέρχουσι μέρων, καὶ ἀνδράσιν Ἐποναν, ἔστι δὲ θεὸς ἑλλήνων ποικυμένη ἵππων*. Ipsa plerumque in stabulis erigebatur roseisque corollis ornabatur. I, 365 A, legitur et I, 577 C, *Epona*.

HISTRICULUS, *ἱστρικύλλος*, purus a nefanda et præpostera venere. II, 1044 A, *Mercerus legit ustriculus*, i. e. igniculi et scintille Iudinis. Turneb. vult *striculus*, i. e. puer gradior.

HODIE. II, 274 A, *Qui hodie de confessis homicidis scientes homicidium quod sit*. Henman. legi: *Quando de confessio homicida, scientes, homicida quod sit*.

HOMERICI oculi, cæci, I, 1053 A.

HOMEROCENTONES, qui vocentur, II, 53 A.

HOMO. II, 87 A, *Non alias scilicet hominem functo*, *τὸν ἀνθρώπον τετελεχότι*, id est *ἄνθρωπον*. II, 94 B, *Nec hominem Deo reddet*, nempe homo est numisma et imago Dei: ita sapit Tertull.

HONESTAS. II, 772 A, *Adeo nec humane honestatis corpus fuit*, i. e. formæ et pulchritudinis.

HONESTUS. II, 529 C, *Ne ad spectu quidem honestus*, i. e. pulcher. II, 659 A.

HONOR. I, 1512 A, *Proinde et vestium de coloribus honorem*, i. e. vestes honoratissimas. II, 810 A, *Funestatur mundi honor*, i. e. sol. I, 1265 A, *Quis autem honorem litabimus Domino Deo*. II, 651 B, *Platonis honor*, i. e. Plato philosophorum honoratissimus, *δι' ὑπερίλαλγης*, ut sequentia omnia. Nam etiam Labeo inter semideos Platonem commemorandum putavit, cui defuncto Magi ut Deo immolaverunt, Cicerone teste in *Quæst. Tuscul.*

HONORARIUS. I, 470 A, *Non de honoraria summa*, i. e. quæ pro introitu in collegium dabatur, quasi honoribus redemptis. Havert. legit, una voce, *dehonorario*, i. e. indecora, inhonesto.

HONORIGER. II, 905 A, *Honorigeram notam virginitatis suæ*.

HOROSCOPI, est qui natalem alicujus horam considerat, atque inde futura prædicat. II, 1070 A, *Quæ per aerem liquando araneorum horoscopus alienus sedes tendit*; alii, *araneorum more aranea idoneis distendit*. Scopii autem seu scopiones sunt fibra: foliorum quibus seipsum affigit et distendit.

HOSPITUS. II, 249 A, *Facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo revelatam*, i. e. peregrinam, advenam.

HUMANITAS, homo, vel hominis natura. I, 555 A, *Causa allegenda humanitatis in divinitatem*. II, 750 B, *Quo universa humanitas trahitur*, i. e. omnes homines.

HUMILIATIO. II, 908 A, *Quorum probatio in omni humiliatione constat*. II, 755 A, *Scd ut Deum illiceri humiliationis officii*.

HUMILIFICARE. I, 1245 B, *Itaque exomologiam prosternendi et humilificandi hominis disciplina est*.

HUMILITAS. I, 1526 B, *Quomodo enim humilitatem, quam Christiani profitentur, implere poterimus*. II, 98 A, *Habet humilitatis suæ vicinam*.

HYDROPHOBUS, *ὑδροφόβος*, qui aquam timet, I, 1205 A.

HYPOBRYCHUM, *ὑποβρύχιον*, in aqua vel mari, idem quod barathrum in terra, devorans et exsorbens in submersione homines navigaque. I, 695 A, *Irrespirabile devoratis hypobrychium in idolatria*.

HYPSONA. I, 701 B, *Positus in suo hypsonate et domicilio*. Utitur vocabulis astrologorum loquens de cetero

est præteritum et futurum. II, 22 B, *Cedo nunc A sponte de gradu isto*. II, 512 A, *Ut jam et Marcion de gradu cedat*. II, 995 B, *Decedam nunc paulisper de gradu isto*. Omnes metaphorsæ ab athletis sumptæ eodem gradu occurrere, sumptum a gladiatoribus, qui cum antagonista decreturi gradum figunt, et ictus declinandi causa cedentes iterum procedunt, et eodem gradu consistunt, obviam euntes renituntur. Sens.: ad quod necesse est eodem argumento ac telo uti. II, 260 A, *Cum Deum hoc gradu expellimus*, i. e. quum Deo hanc potestatem, vim creandi, adimimus. II, 377 A, *Dum te, Marcion, de gradu pellam*, h. e. convincam te falsi, et tuas rationes infirmabo. II, 654 C, *Si non hujus definitionis gradum exclusero*, h. e. ostendero definitionem consistere non posse, neque rem. Hæc omnia a colluctatoribus sumpta, significant adversarium confutare, et in certamine disputationis superare. II, 797 B, *Dejectus enim unusquisque vel motus de gradu ejus spei, quam susceperat*, i. e. qui jam spem abiecit, in qua innitebatur alienis persuasionibus inductus. II, 368 A, *Sed alium jam hinc inimus gradum*, i. e. novum inire certamen, vel saltem novo modo, vel, re una jam improbata et labefactata, ad alterius eversionem sese accingere. II, 521 A, *Hinc denique gradum confero*. II, 599 A, *Igitur gradum conferamus*. II, 609 C, *Igitur in isto gradum conferamus*, *κατάρχισθαι τις μάχης*, auspiciari certamen disputationis, ad rem propius accedere. II, 452 B, *Sed in alterius quæstionis gradum dirigo*, i. e. ad alteram quæstionem expendendam me comparo. II, 363 C, *Et possem hic jam gradum figure*. II, 495 A, *Atque adeo recte hunc gradum figimus*, et multis aliis locis. Translatio ab athletis in certamine congreduentibus, est sententiam semel conceptam acriter defendere, in eaque persistere aut premere argumentum suum, ut loquitur Cicero, vel in unius rei diligenti pensatione immorari, et nullis uti excursionibus a re alienis. II, 971 B, *Movistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quæ non sunt constituta obitis*. I, 433 A, *Provocati ad sacrificandum obstruimus gradum perfidiæ* (alii *pro fide conscientiæ nostræ*, h. e. constanter obstimus, obnitimurque, omnes introitus in animos nostros ocludimus. II, 29 A, *Hunc igitur gradum potissimum obstruimus*, i. e. hoc primum opponimus, a congressu removemus. II, 218 A, *Sed alius libellus hunc gradum sustinebit adversus hæreticos*, i. e. suscipiet hujus rei defensionem. II, 324 A, *His præluserim, quasi de gradu primo adhuc*. Solebant gladiatores ante justum cum antagonista certamen ostentandæ artis et oblectandi spectatores causa præludere. Est igitur levia et quasi ludicra afferre argumenta et imbecilliora, initio, antequam ipsum robur argumentorum depromatur. II, 1023 B, *Sed et in hunc jam gradum decurram*, i. e. sed et ad hujus rei disquisitionem me comparabo. II, 470 B, *In ipso gradu provocabimus præscriptionis*. II, 459 A, *Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit*, i. e. personam ordine tertiam. Vid. etiam col. 457 C. II, 164 C, *Ut tertium gradum ostenderet in paracletum*. II, 455 B, *Ea si regno accedunt, secundo gradu resititenda; ejus est secundus gradus, cujus et primus*.

GRÆCARI, Græcorum mores imitari. II, 1048 A, B, *Nisi aura minime græcatur*. Barth. in *Adv.* interpretatur: græce colitur.

GRÆCATUM, more græco. II, 1045 A, *Et crepidæ græcatum Esculapio adulantur*.

GRÆCIA, impudentia Græcorum mendacissimorum. II, 1037 A, *Ridebis illico audaciam et Græciam nominis; alii audaciam egregiam nominis; alii Græci jam nominis; Turneb. et gratiam nominis*. II, 972 B, *Per Græcias*, per varias Græciæ provincias, in quibus varia concilia coacta sunt.

GRAMA, *λίμνη*, vitium oculorum, ut Festus docet, sive pituita oculorum. II, 578 A, *Et limum ex pituitis et granis sophiæ*.

GRANDIS. I, 452 B, *Grande videlicet officium focos et thoros in publicum educere*. II, 1052 B, *Aptas sane grandioribus fabulis*.

GRATIA. II, 451 B, *Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed de sua gratia*, i. e. certamen non est inter duo mala, utrum sit potentius, sed martyrium certat de sua gratia, de suo bono, quod ab idololatria liberat. II, 309 A, *Querela ergo major Ægyptiorum, an gratia Hebræorum? Gratia quæ eis debebatur, quamque meruerant*, i. e. merces.

GRATIOSITAS. II, 255 B, *Ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere*.

GRATUITUS. II, 726 A, *Denique et bona facta gratuita sunt in somnis, et delicta secuta*.

GRAVITAS. I, 1325 A, *Respectu obediendæ gravitatis*. Gravitas, *συνότης*, virorum est obedienda, i. e. cui fœminas obedire oportet, propter metum debitum Domino. II, 550 A, *Ne gravitate adorentur*. Vid. ADORARE.

GUBERNACULUM. II, 22 C, *Certare cum interpretationis gubernaculo*, i. e. cum ratione, cum disciplina rationis, quæ omnem interpretationem gubernare debet, et in ea semper regnare.

GULA. II, 133 B, *Eulsus enim hominem de diaboli gula per fidem*. II, 958 B, *Salutem gula vendidit*. II, 977 A, *Ille denique idolo gulam suam mactat*. II, 281 A, *In gulam committunt*, i. e. ei ipsi nocent, qui gulam suam obruerit cupediis. II, 800 A, *Et ipsorum temporum propria gula*. Rhenan. putat alludere Tertullianum ad Vedii Pollionis gulosam sevitiæ, qui damnata mancipia vivariis murænarum immergebat, non tantum ut totum hominem pariter distrahi spectaret, quod Plinius tradit, verum etiam ut humana carne in piscibus vesceretur. Conf. II, 1048 B, sq. Possit tamen etiam de ipso tempore intelligi, nam tempus edax rerum. I, 632 C, *Et gulam ad gulæ crimen*, i. e. ad gulæ intemperantiam. II, 965 C, *Verisimile non est, ut quis dimidium gulam Deo inmolet, aquis sobrius et cibus ebrius*.

GYMNOSOPHISTA. I, 490 B, *Neque enim Brachmanæ aut Indorum gymnosophistæ simus, sylvicolæ et exules vitæ*. Brachmanæ philosophi fuere Indorum, qui et gymnosophistæ a nuditate corporis præter eas partes quas occultas voluit natura, sic dicti sunt, licet nonnulli a Brachmanis diversos fuisse gymnosophistas asserant. Dicuntur vero sylvicolæ, seu quod in sylvis viverent, ut Druidæ apud veteres Gallos, seu quod alieni essent ab iis rebus eoque cultu, quo vitæ hominum communis fruitur. II, 260 C, *Indorum gymnosophistæ*.

H

HABERE, est Græcorum *ἔχειν*, in utraque significatione, ut sit et posse et debere, v. c. I, 409 A, *Habent, de incolatu aeris*, i. e. possunt incolentes et mansionem habentes in aere. II, 834 A, *Habemus etiam vestimentorum in Scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare*. II, 710 A, *Cæterum totiens animum revocari haberi*, i. e. debere revocari. II, 1044 B, *Queis... habebantur*, i. e. in quibus sedebant. Latin. vult vehabantur. II, 206 B, *Et sic jam habetur ejus, quod licet, etc.*, i. e. reus est ejus, quod licet, ut Græc. *ἔχειται, ἔσχηκε ἔσται*. II, 564 A, *Dum ita rerum habet*, i. e. dum ejus res in eo sunt statu, *ὄρω τῶν πραγμάτων ἔχουσα*. I, 1285 A, *Etenim illa tunc cæcitas longe a sibus sæculi habebatur*.

HABILIS. II, 224 B, *Faciendo visibilem et habilem*, i. e. habilem perfectionis, non per omnia perfectam, sed aptam perfectioni habendæ. I, 1222 B, *Omne tempus habile baptismo*.

HABITUS. II, 82 C, *Substantia tibi a Deo tradita est, habitus a sæculo*, i. e. modus ille habendi flores, quicunque tandem sit, a mundo est. I, 452 B, *Civitatem tabernæ habitu abolefacere*, i. e. civilem ordinem honestumque tabernaria confusione commutare. I,

bræo non haberi, recte annotavit Hieronym. Eandem A etiam citat *Exomologesis* titulo Cyprianus libris *de lapsis et Orat. domin.*

INAPPREHENSIBILIS. II, 256 A.

INBONITAS. I, 624 A, *Ubi omnis duritia et inbonitas et insuavis constitit.*

INCERTUS. II, 970 B, *Martyribus incertis*, i. e. quorum fides minus spectata, neque satis explorata.

INCIDERE. I, 429 A, *Antequam isti dii inciderentur*, i. e. incisi insculptique fuerant, nam ab inscriptione dii noscebantur. II, 255 C, *Quem titulum incidemus ex duobus, deo Marcionis?*

INCLUDERE. I, 4256 R, *Sed includere eam* (pœnitentiam) *negligunt*, baptismo scilicet, qui et obsequatio dicitur. Et ipse paulo post: *Intentionis seram obstructam*. Pœnitentia igitur et fides tunc includitur, cum in baptismum deducitur, sicut actiones iudicio inclusas dixit Caius, quæ sunt in iudicium deductæ. Porro, pœnitentiam includere negligunt, qui pristinis ægre renuntiant, quasi maleficiorum summa quam includi baptismis volunt, nondum completa.

INCOLATUS, mansio, domicilium. Vox, qua usus est et Varro, quem multum imitatur Tertull. I, 409 A, *Habent de incolatu aeris*. II, 835 A, *Vere sancta per incolatum Spiritus sancti*. II, 747 C, *Evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur*. II, 96 A, *Ab ipso incolatu Babylonis illius submovemur*.

INCOLERE. I, 645 B, *Qui nomina incolunt auctorum earum*, i. e. honoribus dæmonum, qui in simulacris mortuorum velut inquilini habitant, et nominibus eorum abutuntur, qui artes illas tradiderunt: synecdoehice, *incolere*, velut inquilinum colere.

INCONCESSIBILIS. II, 979 A, *Aut paria quoque eorum mœchiam et fornicationem inconcessibilia servari.*

INCOMMUNIS, particularis. II, 1059 B, *Quarum pars gentilitus inhabitantur, cæteris incommunes.*

INCONGRESSIBILIS. II, 515 B, *Igitur quæcumque exigitis Deo digna, habebuntur in patre invisibili, incongressibilique.*

INCONGRUENTIA. II, 654 A, *Ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis provocantis ad ea quæ in animam non conveniunt.*

INCONSIDERANTIA. II, 868 B, *Etiā pro Apostolo ipso revera maximæ inconsiderantiæ revincendo.*

INCONTRADICIBILE. II, 456 B, *Quid enim sapientius et incontradicibilis?*

INCONVERTIBILIS. II, 757 A, *de natura Dei.*

INCOPIOSUS. II, 960 A, *Statim autem solitudinis incopiosæ circumspectu scandalizatus.*

INCORPORA. II, 250 C, *Si qua incorpora iis adsunt*, i. e. non corpora, indefinita significatione.

INCORPORALIS. II, 229 C, *Prima facie videtur nobis incorporalis esse materia.*

INCORPORALITAS. II, 657 A, *Incorporalitas ab omni genere custodiæ libera est, immunitis a pœna et a foetela.*

INCREPITUS. II, 575 C, *Et ille jussu et increpitu ea expellens, nempe dæmonia.*

INCUBARE. I, 4266 A, *Quod si patientiæ incubabo*, i. e. indormiscam, translatione sumpta a rebus caris, quas ne perdamus, etiam quum dormimus, nobis supponimus custodiæ causa. I, 658 B, *Ipsūque aerem, qui desuper incubat.*

INCUBO. II, 724 C, *Genus erat gravioris aliquanto soporis, ut de incubone præsumptio est.*

INCULCARE. I, 4296 B, *Sustinent quidem, sed ut inculcent pedibus, proterant ac ludibrio habeant uxores suas; vid. ARCANUM.*

INCUMBERE. II, 1052 B, *Quem (mundum) incumbimus*, i. e. in quo vivimus. I, 653 B, *Et in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incubat*. I, 540 A, *At in deos vestros per omnia membra validius incumbunt ascie et runcine.*

INCURSARE. II, 996 C, *Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset.*

INCURSIO. II, 1020 A, *Quod sint quædam dæmonum quotidianæ incursionis.*

INCURSUS. II, 782 A, *Et tamen ne mihi vacet incursus nominis ad eundem Christum, etc.* Ne elabi sita occasione argumentandi ex nomine Adam. Incursus dicit argumentationis impetum. II, 87 A, *Deo incursus quæstionis excusio*, i. e. impetum.

INDICARE. II, 267 C, *Quo denique initiatur et indicantur in hanc hæresin; i. e. inscribuntur et quasi a iudicem sui ordinis referuntur.*

INDICIUM. I, 259 A, *Si denique, quod proxime accidi, domesticis indicis; legendum domesticis iudiciis.* Domestica autem iudicia sunt opiniones præconceptæ.

INDIGENA. I, 429 A, *Sed Romæ postea cum indigenis suis.* Indigenæ non ad Romanos, sed ad Sterculium referendi sunt. Sunt enim indigenæ illi, qui una cum Sterculio vernaculi et proprii Romanorum dii, ut Mutunus, Tutunus et similes.

INDIGITARE. II, 976 C, *Preceem indigitant*, i. e. precantur preceem mysticam, quæ dici in publico non possit. Nam indigitare *imprecare* exponit Festus, idque oratione arcana, neque in vulgus manatura.

INDIGNATIVUM. II, 675 A, *Indignativum quod appellatur θρησκείον, et concupiscentivum quod vocant ἐπιθυμια.*

INDISCRETUS. I, 472 A, *Omnia indiscreta sunt apud nos, præter uxores.*

INDIVIDUUS. II, 161 B, *Habentem in se individua suas*, sc. comites, rationem et sapiam.

INDUBITATUS. II, 579 A, *Indubitatum interium.*

IREN. κατ' ἀνάγκην ἀπολύθηαι λέγεται.

INDUCERE. II, 29 A, *Induxerim*, i. e. deleverim, stulerim et ab ea adducenda abstinerim. II, 532 A, *Etiā fidem istam Apostoli induxerunt*, i. e. deleverunt Evangelii promulgatione. II, 107 A, *Procurator jam consultationem tuam inducere*, i. e. tollere dubium consultationis tuæ. Exponit autem seipsum, cum addit: *et determinare*. II, 680 B, *Proinde enim rian sternunt postea inducendi ejus*, i. e. delendi, oblitrandi. II, 58 B, *Neque ethnicos inducere poterant*, i. e. adducere, impellere ad credendum.

INDUERE. II, 55 C, *Qui ab Apostolis fidem induerunt.* Jan. suspicatur imbuerant. II, 955 B, *Sic duas Græci literas, summam et ultimam, sibi induit Domaxi.* Sc. Tacitus: *Etiā adversus nos hostilia induerat*; item, *magnam animum induisse*. II, 105 B, *Igitur consultationi tuæ ordinem quoque induimus*. II, 754 B, *Qui baptisma ejus induerit*. II, 779 A, *Quid vestris a nobis si Christum induisti?* II, 112 D, *Christum induit n, siquidem in Christum tinctus es.*

INEMERIBILIS. II, 818 B, *Non quia et substantia ipsi inemeribile sit*, i. e. quod caro non possit attingere aut consequi; nam mereri est consequi.

INESSE. II, 652 B, *Capite itaque et facturam dæi generari, pro inesse poni.* Verbum *inesse* ex proprii compositionis forma non solum significat *esse in aliquo*, verum etiam generari et produci in esse, κατὰ λόγον εἰς τὸ εἶναι.

INEXPERIENTIA. II, 685 C.

INEXTRICABILIS. I, 695 A, *Inextricabile imperia naufragium est.* Græcis ναυάγιον ἄπυκτον, quod vitari non potest. Qui in scopulos impingunt, navemque frangunt, sese extricare sive expedire a periculo non possunt. Virgil. de Labyrintho: *Inextricabilis error.*

INFECARE. II, 741 A, *Et concretionem carnis infecit.*

INFAMARE. I, 414 A, *Et jam defunctorum infamant animas.* Infamare animas defunctorum est, quando fortium et præstantium virorum umbræ ad libitum impurissimæ veneficæ excitantur, vel excitari simulantur, cum nihil sint nisi mæra nugæ et fallacia. II, 997 A, *Et licet cultu et ornatu mæroris exant infamant*. II, 450 D, *Ne patientiam ejus infamatis*. I, 699 B, *Sic et circa majestatem imperatoris infamamur*. II, 84 A, *Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est*. II, 97 B, *At enim Christianus nec januam suam laureis infamabit.*

INFANS. II, 544 A, *Infantes testimonium Christi sanguine litaverunt.* Infantes sive ætate, sive simplicitate

quadam solis non ordinaria, sed prodigiosa. Vulgus A
astrologorum hodie vocat altitudinem et domum.

I

IAO. II, 565 A, *Ut etiam inclamaverit in eam Iao*.
Est exclamantis et exclamacione sistentis et hortantis desistere, prout ostendunt sequentes formulæ, quarum priore Quirites, posteriore Cæsar appellabatur, ut eorum majestate et auctoritate præsens impetus sisteretur. Ibid., *Inde invenitur Iao in scripturis*, nempe hæreticorum.

ICTUS. II, 151 A, *In alium ictum consideremus de voluntatis qualitate*, a gladiatoribus sumptum. Cicer., I Catil., *Quot ego tuas petitiones, ita conjectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi*. Ut sit: uno argumento refutato, alius infirmationem inquirere et rationem secum inire qua improbari possit.

IDIOTES. II, 164 A, *Male accepit idiotas quisque aut perversus hoc dictum*. II, 157 C, *Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotæ, quæ major semper credentium pars est*. II, 1012 D, *Sed est hoc solemnè perversis et idiotis hæreticis*. Rigalt. legit *idiotis et hæreticis*.

IDONEUS, est græc. *ἰδωνός*. II, 809 C, *Et utique idoneus est reficere, qui fecit*. II, 597 B, *Quonquam habemus ipsum Deum idoneum pollicitatorem*. II, 991 A, *Et jaetæ sortes (rectius posse non viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi)*. Ut sit: uno argumento refutato, alius infirmationem inquirere et rationem secum inire qua improbari possit.

IGNAVESCERE. II, 724 A, *Nec ignavescit omnino*.
IGNEUS. II, 19 B, *Ignæus deus*, i. e. ignis, quem Heraclitus Ephesius faciebat deum, aut certe principium omnium.

IGNIS. II, 13 B, *Majoris ignis ardorem inferentes*, i. e. divini, supra quam humani aut istius mundi. II, 27 A, *Ad profanos judicandos igni perpetuo*. II, 276 C, *Cui nullus ignis coquitur in gehenna*. I, 1284 A, *Romæ quidem, quæ ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, est periphrasis Vestalium*.

IGNOSCANTIA. I, 1241 B, *Clausa licet ignoscentiæ janua*.

ILLEX. I, 1244 A, *Conversationem injungens misericordiæ illicem*, i. e. inductorem, ab illiciendo. I, 488 A, *Vos matorum illices semper*.

ILLIBERIS, qui est sine liberis, *ἄπαις*. II, 445 C, *Quam si frater illiberis decesserit*.

ILLIDERE. II, 126 B, *Ibidem scorpio pro solea anathema illidit*, est idem quod supra dixerat, *urgere bestiæ calcem*.

ILLUMINARE. II, 586 A, *Dum operum differentiam illuminat*. II, 847 A, B, *Pariter illuminavit, quid cui prosit*. I, 286 A, *Nonne et vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis, etc.*

ILLUMINATOR. II, 401 B, *Novæ, tantæque religionis illuminator*. I, 395 A, *Illuminator atque deductor generis humani*. II, 85 A, *Auctores rei vel illuminatores*.

IMMOLARE. I, 1527 A, *Sed humilitatem animæ suæ in victus quoque castigatione Deo immolavit*. II, 968 A, *Quæ ad vesperam jejunans pinguiorem orationem Deo immolat*. II, 599 B, *Si pœnitentiam Deo immolat*. II, 707 B, *Cui populus suffragiis immolat*.

IMMUNDUS, substantiv. I, 1509 A, *Ornatum quem immundum muliebrem convenit dici*, nempe cura capilli et cutis.

IMMUNIS, intactus. II, 1040 A, *Et cultri vertex solus immunis*.

IMMUSICUS, *ἄμουσος*, qui musicam ignorat. I, 265 A.

IMPATIENS. I, 1257 B, *Impatiens etiam tacendi est*.

IMPENDI. I, 496 A, *Quom tot justi impendimur, de Christianis, qui morti traduntur, atque e medio tolluntur*. I, 651 B, *Quod homo par ejus tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur*.

IMPERIUM. I, 126 A, *Solida æque imperia mandavit*.

Quemadmodum in Eleusiniis fuit *ἄρχων*, qui rex erat seu præfectus mysteriis. Hesychio: *βασιλεύς, ἄρχων τῆς Ἀθηνῶν μυστηρίων προνοῶν*, cui, ut subjecti, imperio ejus adjugebantur, *οἱ ἐπιμελήται* et *ἱεροποιοί*, de quibus Pollux, VIII, 8, 3 et 26. Et præclare Meursius in *Eleusiniis*, cap. 15: *Ita etiam hic in Cybeles ministerio talis Gallorum rex seu Archigallus innuitur, qui suos habeat sacrificulos et minores Gallos, quibus itidem imperaverit vota facere, et lacertos secare pro Aurelii salute*.

IMPERTIGO, est scædatio cutis, serpens cum pruritu. II, 1048 A, *Nullis veteris parco, nulli impertigini*.

IMPINGERE. I, 280 B, *Cæcitate odii in suffragium impingunt*, i. e. cæco odio laudant quasi suffragio probitatem ipsorum. I, 661 B, *Si oculum quis impegerit libidinose*.

IMPONERE, condere, extruere. II, 1051 A, *Ubi mania Statilii Taurus imposuit*.

IMPORTARE. I, 1518 A, *Quid alteri concupiscentiam importamus*.

IMPORTUNITAS. II, 927 C, *Importunitas liberorum*. Jun. interpretatur de prole capitibus liberis importune imperata. Non placet. Importunitas est, quæ nec temporis nec loci habet commoditatem. Importunitatem liberorum dixit, quod parentibus majores calamitates pluraque incommoda essent subeunda ob liberos. II, 103 A, *pro loco ac tempore, ac quarundam personarum importunitate*.

IMPORTUNUS. Servius, ad Virgil., *Æn. XI, v. 505*, importunum explicat, ubi nullum refugium est, quod caret portu, id est quiete. I, 488 A, *Vos igitur importuni rebus humanis*, i. e. calamitosi, incommodi, propter quos pace publica orbis caret. II, 135 A, *Ab una solummodo arbuscula temperaret quam ipse medicus importunam interim norat*.

IMPRESSE. II, 352 B, *Quam tam impressæ Apostolos demandat*. I, 377 B, *Sed quo plenius et impressius*, i. e. magis clare.

IMPRIMERE, promulgare lege lata in imperio suo. I, 297 A, *Nullus Verus impressit*, a re militari desumptum, ubi impressionem facere dicuntur cohortes, cum in hostium aciem incursant, eamque turbant.

IMPROVIDENTIA, II, 469 A, *Quasi improvidentiam existimo*.

IMPUDENTIA. II, 412 B, *Pro impudentia idololatriæ satis Deo faceret per impudentiam fidei*. Idololatriæ impudentia fuit, cum non puduit adorare lapides et ligna; impudentia fidei, cum minime pudet Deum credere natum et crucifixum.

IMPUDICITIA. I, 397 A, *Dei Filius nullam de impudicitia habet matrem*. Rigalt., Rhenan. et Haverc. legunt de pudicitia. Ut sensus sit: Dei Filius non tantum ex impuro et illicito concubitu non est natus, sed ne quidem ex puro licitoque matrimonio susceptus.

IN. II, 1031 A, *In fibulæ morsu*, i. e. per fibulæ morsum. II, 125 A, *In ventum*, i. e. vento ferente, vento secundo, prout occasio dederit, suaserit. II, 484 A, *Si in Creatoris accipitur*; subaud. *interpretationem*, ut de Creatore videlicet intelligatur. I, 1262 A, *Cum per viam in mores bestiarum latrocinantur*, i. e. in morem bestiarum, more bestiarum. Pro *perviam*, Rigalt. legit *per invia*. Sic lib. *de Anima*: *Quia et ipsa bestiis objecerit eos quos in sylvis et aviis trucidaverit*.

INACCUSATUS. I, 529 A, *Inaccusatis et impunitis*.

INALTERARE. II, 895 C, *Igitur quas non divisit, tacendo inalteravit*. Ita legendum pro *in altera inuit*. Inalteravit, indidit alteri, conjunxit, confudit, ut jam ambo una sint, ac sese mutuo contineant. Ipse paulo post: *A muliere non separavit, et non separando conjunxit ei, a qua non separavit*.

INANIMALIA, inanimata, quæ a semetipsis non moventur. II, 230 C, 236 C, *Inanimalia et incorporalia laudes canunt*; alludit ad hymnum trium puerorum Dan. III, juxta editionem Theodotionis: nam in he-

INHONESTAS. II, 551 B, 641 A, *Omni inhonestate A prostratus cauebatur*, i. e. deformitate.

INHONESTUS. II, 772 A, *Contumeliæ inhonestam carnem probare*, i. e. deformem.

INHONOR. II, 108 B, *Ad contestandum autem inhonores illum*.

INHONORARE. II, 595 C, *Inhonorabitur vir, utique ob substantiam honorabilis*, i. e. honore suo destituetur. II, 808 B, *Ut carnis non tamen substantia sed actus inhonoretur*.

INHUMANUS. II, 1047 A, *Ut ex uno circumjectu licet equidem nusquam inhumano*. Latin. legit, *licente quidem nusquam inurbano*.

INJECTIO. II, 17 A, *Sollicitudinis injectio*. II, 28 A, *Quasi non liceat omnibus male examinatis injectione alicujus mali impingere per errorem*, est græc. ἐπιβολή. II, 270 C, *Nisi cæteris quoque injectionis ejus elidendis locus detur*. II, 206 A, *Sua injectione, ἐπιβολή, objectione seu argumento in contrarium contorto*. II, 190 B, *Sed et hæc injectio eorum... jam retusa est*. II, 708 B, *Illam vero (Helenam) injectionem suam primam*. Clarius Justinus: primam quædam mentem seu intelligentiam. Iren. mentis conceptionem matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere et archangelos. II, 1005 B, *Quoniam non ignoramus injectiones ejus*, οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοούμεν, ex II Cor., II, 14.

INJICERE. II, 54 C, n. (6), *In utroque Christum reprehensioni injicientes*. II, 189 A, *Nec pudet illos injicere*, i. e. ἐπιθεῖν. II, 708 B, *Qua injecerat angelos et archangelos condere*, i. e. mente conceperat. Exponit sequens, *hujus eam propositi compotem*.

ININTERPRETABILIS. II, 564 A, *Hoc solo ininterpretabili nomine*.

ININVENTIBILIS, ἀνεξερετόνητος. II, 253 B, *Ininventibilia judicia ejus*.

ININVESTIGABILIS, ἀνεξερετήλατος. II, 258 B, *Ininvestigabiles viæ ejus*.

INIRE. II, 895 C, *Igitur quas non divisit tacendo, in altera iniiit*. Rectius legitur, *igitur quas non divisit, tacendo inalteravit*, i. e. indidit alteri, conjunxit, confudit, ut jam ambo una essent, ac sese mutuo continerent. Ipse paulo post: *A muliere non separavit, et non separando conjunxit ei, a qua non separavit*.

INLUDIA. II, 815 B, *Nihil aliud se, quam inludia animarum somniaturum*, i. e. illusiones manium, in ultionem inimicos suos parricidii auctores exagitantium.

INOBIEDIENTIA, obsequium objectum. II, 401 B, *Qui et inobedientiam illis exprobrare posset*.

INOBSCURABILIS. II, 652 A, *Muniti et illic divinæ determinationis inobscurabili regula*.

INOFFICIOSUS, cum genitivo. I, 485 A, *Inofficiosa ejus, græca locutio*.

INOLESCERE. I, 1269 B, *Cum cineri et sacco inolecit*, i. e. assuetudine pœnitentiam familiarem sibi reddit et pene naturalem. Desumpta metaphora ab arboribus, quæ, insitæ in alias arbore et inoculatæ, cibo et alimento assuescunt per truncum educto et attracto. I, 486 A, *Omnibus vitis et criminibus inolevit*.

INORARE, os vel oram instruere. II, 815 B, *Coronis quoque potatoris sui inorabitur*.

INPRÆSCIENTIA. II, 295 C, *Nonne tunc magis deceptus ex inpræscientia futuri videretur*.

INQUIES. II, 694 B, *An si desierit inquietus ejus*.

INQUIETARE. II, 1055 A, *Inquietat*, i. e. inquietatur; ita sæpe. Turbare. I, 365 A, *Honorem inquietant divinitatis*.

INQUIETATOR. I, 654 B, *Auriga ille, tot animarum inquietator*.

INQUILINATUS. II, 717 A, *Toto inquilinatus sui tempore*.

INRECOGNITATIO, i. e. incogitatio, ut Plautus ait, sive inconsiderantia. II, 919 B, *Hæc ipsa hujus consilii interjectio, quasi inrecoognitionem excessus sui passa*.

INSANIRE. I, 692 C, *Nam si insanis, jam esse con-*

firmas, i. e. si irascaris. I, 1284 A, *Et que Delphi insaniant, nubere nesciunt*.

INSCRIBERE. II, 504 C, *Sed ipse mundus inscriptus est*, scil. hoc testimonio. Sens.: Catholica illi o summa Dei bonitas inscripta est in mundi tabula. II, 714 A, *Cum et fato jam inscribitur*, i. e. accensetur.

INSCRIPTURA. II, 585 A, *Nobis enim inscriptum hujus seminis, ἔγγραφο, qua inscripti sumus ad substantiam in hoc animali censu, ut ante dicebat auct.* Itaque inscriptura hujus seminis est regula animi semini præstituta.

INSECUTOR, persecutor. I, 294 A, *Teles inopes nobis insectores, injusti, impii, turpes*.

INSERERE. II, 581 A, *In quem tanta licentia Jem inserunt*. Valentiniani inserunt Jesum illum et unium æonum defloratione constantem Soteren, u animalemi demiurgi Christum, fertilem Christum constituentes, et semen spirituale eodem modo animale infulciunt.

INOLESCENS. II, 756 B, *Uterum de die in diem inolescens*, i. e. protuberantem et more non solum prominentem. II, 700 B, *Tanquam tonsura inolecentis generis humani*.

INSTANTIA, instans, persecutio. I, 1265 B, *Quoniam instantia ejus deterior facta est concessis suis*. I, 631 B, *Aut instantia quæstionis*. II, 748 B, *Instantia enim gratiæ victus*.

INSTAURARE. II, 565 C, *Ex Apostolicis Luce et Marcus instaurant*, i. e. instruunt et parant. Plin. l. N., lib. XXXI, cap. 2: *M. Cicero Academicis sui monumentum sibi instauraverat, cen vero non et in terrarum orbe fecisset*.

INSTITUTE. II, 51 D, n. (7), *Necessitas instituitur, aud. eos*. Est enim Tertulliano ellipsis antecedenti frequentissima.

INSTITUTIO. I, 576 A, *Institutionibus prædit*. Invere. vult spectari his verbis a Tertulliano Celsia tabulam, ubi hæ prævæ institutiones, quibus homo circumscibitur, i. e. fallitur: sunt δόξα, φαντασία, ποιεῖν, oratores, etc. II, 208 B, *Horum enim vitam habendo institutionem, habere poterit et creatorem*. II, 810 A, *Itaque restitutionem carnis faciliorem vobis, quam institutionem*.

INSTRUCTILIS. II, 668 A, *Et de suo tota est non nisi instructilis aliunde, quam divisibilis ex se*.

INSTRUCTUS, splendidus apparatus, et instrumentum domesticum invidiosum. I, 505 A, *Habitu, vita, instructu*. *Quam dicimus cum omni instructu suo suo, quasi cum omni instructu et instrumento, cum omni censu, cum omnibus suis*. Sic enim supra. Atque hunc significatum locutiones istas apud Africanum præsertim fuisse indicat Augustinus, lib. II Quæst. n. Exod., quæst. 47: *Græcus, inquit, ἀνεκταχὴ, habitus, ubi substantiam Latinus interpretatus est, quod aliquando Censum interpretantur nostri, sicut nunc instructum dicere volumus*.

INSTRUMENTUM. I, 577 A, *Instrumentum literarum*, i. e. sacre literæ. I, 581 A, *Instrumentum istis*. II, 214 B, *Ad originale instrumentum Moyse provocabo*. II, 151 A, *Instrumenta imperii loquentur*. II, 267 B, *Nec potest negare discipuli ejus, quod in summo instrumento libent*. II, 561 B, *Alterum alterius instrumentum, vel quod magis in usu est dicere, testamenti*. II, 169 B, *Quoniam apostolatus ejus instrumenta protulerint*. II, 472 C, *Quam de instrumento Actorum*. II, 485 A, *Secundum commune instrumentum*, i. e. secundum eam partem Evangelii Lucæ, quam et Marcionitæ communiter obiscum accipiunt. II, 906 B, *Plus instrumenti et beneas deserunt*. Clemens, Pædagog. III, 5: *Τὰ ἐγγράφια μὲν ὅν ἀπομαρτυροῦσι ἀπειρηκάλως ἐν τῷ βίβλιον ἐπιπέδω*. II, 1506 A, *Fœminis instrumentum istud muliebris gloriæ contulerunt*, i. e. mundum muliebrem, instructum, ex libro Enoch. εὐχὰς τῆς πορξίῃ. II, 1525 B, *Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento ejus tractabimus*, i. e. sine gravitate, neque instructor est pudicitia, quæ gravitatem habet

fidei et morum. Priorem interpretationem tenent, A qui de infanticidio Herodis hæc dici putant, ex Matth., II; posteriore, qui de apostolis et discipulis martyribusque Christi, qui non ætate infantes, sed fidei et vitæ insituito, ex Matth., XVIII; atque hoc confirmant sequentia; nam illa verba, *qui crucem clamant*, non de Judæis enuntiantur, sed de gloriantibus in cruce Christi. I, 312 A, *Veni, demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filium*. II, 422 B, *Et impudentia infantes*.

INFANTARE. II, 262 A, *Qua suos infantat*, i. e. cibo pascit infantili.

INFANTARIUS. I, 561 A, *Perducerentur infantarii et coqui et ipsi canes pronubi*. Trium nempe criminum postulabantur: impietatis, Thyestæarum epularum, et concubitus incesti. Aiebant enim ethnici Christianos, ubi convenissent, mactare solitos infantem, eusque carne manducata, et epoto sanguine, fœdus inter se inire, ac post convivium cum quibusvis mulieribus promiscue commisceri, adeoque adhibere canes in more esse ad candelabra alligatos, qui ossa injecta candelabra everterent; extinctisque luminibus, tunc fieri dicebant fœdissimarum illarum commixtionum scelera.

INFANTIA. II, 681 A, *Et quidem ab infantia et ipse sya*, de arboribus. II, 914 C, *Adeo ut præ illa infantia fidei ignorarent adhuc*.

INFECTUS, non factus. I, 353 A, *Corpus innatum et infectum*.

INFERI, omnis locus aut status mortuorum. I, 680 A, *Sic et Lazarus apud inferos in sinu Abrahamæ refrigerium consecutus*; ex verbis Christi ad latronem, *hodie mecum eris in paradiso*, et Abrahamæ de Lazaro ad divitem purpuratum, et Johannis martyrum animas videntes sub altari, et Pauli ad Thessal., I, cap. 4. Veterum plerique in ea sententia fuere, ut crederent esse apud inferos animarum receptacula piarum et impiarum divini iudicii diem expectantium. Interea tamen pias quidem pace, quiete, refrigerio gaudere; impias contra carcere, ignibus, gehenna cruciari. C Piarum receptacula in recessu quidem subterraneo, sed inferioribus multo impiarum abyssis superstructo. Inter utrumque autem insuperabilis altitudinis chaos obfirmatum. Quum igitur in hac sententia fuerit Tertullianus, nihil est quod hic miremur, et Lazarus et Abrahamæ sinum apud inferos censi. Nam et ipse eodem sensu, lib. *de Anima*, animam Christi ait egressam de crucifixi corpore ad inferos descendisse, ut compotes sui faceret Patriarchas. Alii vero eadem quoque fide et apud inferos esse paradikum credidere, quo latroni Christus condixit: etenim paradisi vocabulo significari hortum seu pratum, seu quemvis alium amœni refrigerii locum, ubi Patriarchæ, ubi Abraham, ubi Jacob, ubi Lazarus, ubi ille de latrone fidelis, ubi etiam martyrum animæ placide quiescant. Ac de martyribus quidem Septimius noster ita sensisse videtur in *Scorpiace*, cum ait animas eorum sub altari patientiam pascere, et indutas stolam candidam claritatis usurpare. Quasi sedes illa sub altari, ἡποκάτω θυσιαστηρίου, Joanni revelata, nomine altaris terram significet, super quam immolata martyrum corpora, veluti super altare jacuerunt, unde ipsorum animæ in subterraneas amœnitates ab angelis sunt delatæ, ubi resurrectionem ac Dei regnum præstolantur. Moram vero tantulam, licet complurium annorum, sanctis minime gravem, æternæ gloriæ fiducia singulari. Verumtamen Septimium in hac sententia parum fuisse constantem, arguunt ea quæ libro *de Resurrectione* tradidit. Etenim posteaquam probavit, omnem animam apud inferos sequetrari in diem Domini, confestim eximit ab ea dispositione martyrum animas, *paradiso*, inquit, *non inferis deversuras*. Quibus certe verbis paradikum esse apud inferos negat: etsi, lib. *de Anima*, secundum Irenæi sententiam, Christum ipsum dixisset forma humanæ mortis apud inferos functum; eosque superbe nimis censere, qui non putarent auctus fidelium inferis

dignas. *Servi super dominum, inquit, et discipuli super magistrum, aspernati si forte in Abrahamæ sinu expectande resurrectionis solatium capere*. Ex his igitur colligimus, homines adhuc ævo illo valde fuisse harum rerum incertos ac dubios. Sequens ætas videre sibi visa est, quæ priores non viderant. Augustinum tamen habuit æque incertum ac dubium. Imo et regulam fidei significationis ambiguo tentavit inferorum sive inferorum vocabulum: aliis Christum ad inferos descendisse horrentibus, ut vel passionis professione sepulturam et descensum involverent; aut qui sepultum dixissent, descendisse præterea non dicerent, qui descendisse hoc pro sepultura positum intelligi vellent. Et ita jam pridem in Orientis Ecclesiis fuisse testatur Ruffinus. Irenæi sententia habetur in fine libri V; Justinus, *Quæstionibus LXXV et LXXVI*; Tertulliani II, 636 B, 742 B, sq., 747 C, sq., 851 A, B. Augustini *Epist.* LVII, *ad Dardanum*, et XCIX, *ad Evodium*, et lib. VII, *de Genesi ad litt.*, cap. 52, 55, 54, et *Quæst. super Genes.*, lib. I, cap. 25.

INFERRE, sacrificia, quæ diis manibus inferabant, ut ait Festus, I, 645 A, *Mox edicto die inferiarum*, i. e. publice indicto et pronuntiato die inferiarum.

INFLABELLARE. II, 577 A, *Ignis inflabellatus est*.

INFLAMMARE. I, 1514 A, *Sic et prætia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet*. Ita et Plinius dixit pretium accendere, lib. XVIII, *Hist. Nat.*

INFULA. II, 947 B, *Deponimus infulas et impares sumus*, i. e. nos laici, cum ad peregrinationem disciplinæ sacerdotalis provocamur, deponimus personam sacerdotalem, et jam dicimus alios esse laicos, alios sacerdotes.

INFUSCARE. II, 205 C, 206 A, *Spiritum Dei delicto infuscandi*, τοῦ ἐπιδοῦσαι, ut in Glossario exponitur, i. e. vitandi labe et corrumpendi. II, 508 C, *Quantitas et qualitas muneris infuscabit divitem*. II, 808 A, *Tenes scripturas, quibus caro infuscatur*. II, 652 A, *Si qua igitur candidum et purum aerem veritatis infuscant*.

INGENIUM, res ingenio facta et inventa, εὐρημα. II, 1052 A, *Stupere illico Carthaginienses, ut novum extraneum ingenium*. I, 528 B, *Et insignia*, i. e. res ingeniose inventæ. II, 889 B, *Ad iniquitatis ingenia*, εὐρηματα. I, 1506 B, *Sine ingenio decoris*. I, 1519 C, *Quia gloria exaltationis ingenium est*. I, 625 A, *Et omne carnificis ingenium in tormentis*. II, 668 B, *Non enim membra sunt substantiæ animalis, sed ingenia*, i. e. vires et efficaciæ et operæ, ut antea exposuit. II, 986 B, *Sed viderit ingenium extraordinarium*. Extraordinarium histrionis ingenium dicit, quod minime convenit Christiano, quod est extra ordinem christianæ disciplinæ. Confirmant sequentia.

INGESTUS. II, 855 A, *Numquid ab immortalitatis ingestu*, i. e. superindumento.

INGRATIA. II, 311 B, *Interdum et ex alicujus boni operis ingratia*. I, 1250 A, *Viderit ergo ingratia hominum*.

INGRATIS, invite, ἀκούσιως, quasi per vim. I, 284 B, *Aut ingratis necessitas obsequii præferatur veritati*. I, 525 A, *Ingratis experieris conditionis tuæ legem*, i. e. velis, nolis, et moriendum et resurgendum erit tibi. II, 214 A, *Suspiciones suas ingratis fulcire conatur*. II, 145 B, *Aut ingratis luminosus*, i. e. male, maligne, de carcere.

INGRESSUS. II, 714 A, *Legitima nativitatis ferme decimi mensis ingressus est*, i. e. cum partus mensum decimum agit in utero.

INGUSTARE. II, 156 C, *Et Latio in hodiernum Jovi media in urbe humanus sanguis ingustatur*.

INHABITARI, indui, vestimento esse. II, 1059 B, *Quarum pars gentilitas inhabitantur*. II, 225 A, *Sed inhabitari*. Ad verbum vertit illud Is. XLV: ἄλλοι καὶ οἰκισθῆσαι, ut inhabitarentur.

INHALARE. I, 415 A, *Qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt*. Tale vaticinationis exemplum sacræ historiæ præbent in Balaamo, Num. XXIII, 1, 2, 5. Quin ipse Apollo negat vaticinari se posse absque thymiatibus.

in hunc modum I. Ἰησοῦς, γ. Χριστός, θ. Θεός, υ. Υιός, σ. Ἄ
 Σωτήρ. Cf. I, 150 D, 151 D, 1198 D, 1199 B, C, D,
 1200 B, C, D; II, 872 A, 1140 D, 1141 A, B, C.

J.

JEJUNARE. II, 655 B, *Denique jejunantes a philoso-
 phia nihilominus vivunt.* II, 1011 C, *Aspice illum a
 justa fruge naturæ, a matrimonii dico pomo animas je-
 junare cupientem.* II, 651 B, *Jejunantibus cæteris a
 salute.*

JEJUNATIO. I, 705 C, *Quando non genuculationi-
 bus et jejunationibus nostris etiam siccitates sunt
 depulsæ.*

JEJUNUS. II, 985 C, *Jejunas pacis lacrymas profusus-
 ris, i. e. absque pacis spe.*

JUDICARE. I, 286 A, *Inedia de semelipso judicaverit,
 i. e. inedia mortem sibi conscivit.* I, 352 A, n. (2), *Ful-
 mine judicatum, i. e. punitum.*

JUDICATO, certo judicio. I, 1255 B, *Et judicato pro-
 nuntiasse eum meliorem.*

JUDICIUM. Domesticum judicium est opinio præcon-
 cepta.

JUPITER. I, 517 A, *Jupiter quidam, intelligitur La-
 tiaris.* II, 974 A, *Apud Jovem hodiernum de Pythagora
 hæreticum, i. e. Eueratitarum deum, auctoremque
 primum.* Vid. Epiph. lib. II.

JURIDICINA, tempus quo quis jus dicit, II, 1040 A,
 est prætura.

JURULENTIA. I, 515 A, *Quo sanguinis jurulentiam
 colligas.*

JUSTITIA. II, 1050 C, *Quadrata justitia, i. e. συμμετρία.*
 Alii legunt: *atque quadrata instita.* Instita fasciola
 erat tenuissima, qua vestes subsuebantur, ornatus
 causa, erant enim segmenta pretiosioris panni. Re-
 liqua apud alios ita leguntur: *In viris autem pallii
 extrinsecus habitus, etc.* II, 251 B, *Justitia mutationis,
 i. e. justa mutatio.* II, 880 B, C, *In ipsis corporibus
 unguum et capillorum facilia crementa habitatis et
 dignitatis justitiæ defixit.*

JUVARE. II, 1050 C, *Cum ita vacat ac juvat, i. e. dum
 ita libet et licet.*

JUVENESCERE. II, 921 B, *Jam senuit, ex quo juve-
 nuit.*

JUXTA. II, 648 B, *Aliquando philosophos juxta nos-
 tra sensisse, i. e. peræque in nonnullis rebus.* II, 987 A,
*Non prius apud Ecclesiam professæ juxta moechiam et
 fornicationem judicari periclitantur.* II, 1020 A,
*Juxta est igitur, ut excidisse sibi dicamus Joa-
 nem.*

L

LABARE. II, 998 A, *Quis labat de valetu-
 dine.*

LABERIUS, poeta antiquissimus, qui suis in
 carminibus verba petulanter finxit. Sueton. Jul.
 cap. 59. Gell., N. A., lib. XVI, cap. 7.

LABORARE. II, 522 D, *Decet veritatem totis viribus
 uti suis, non ut laborantem.* Laborat virtus, cum aut
 falsitate opprimitur, aut veri specie obducitur. Con-
 tingit etiam non raro, ut vera dicere periculosum
 sit, propter violentiam et impotentiam quorum-
 dam.

LACINIOSUS. II, 562 A, *Et a legis lacinosus operibus
 expeditum, i. e. multiplicibus et quæ omnes occupa-
 tionibus distinebant, sicut impedit gressum vestis
 laciniosa.* II, 455 C, *Expedit esse ab impeditis lac-
 ciniosæ vitæ et implicite.* II, 894 B, *Quoniam sermo
 lacinosus, i. e. diffusus.* I, 1225 B, *Laciniosis pom-
 parum et deliciarum ineptiis occupare, i. e. variis et
 redundantibus.*

LACRYMA, vocatur omnis humor ab arboribus dis-
 stillans. Plin., Hist. Nat., XII, 14. I, 444 A, *Arubica
 arboris lacrymas, i. e. grana thuris.*

LACUNARIA, opera tabulata. I, 417 A, *Alius lacuna-
 ria numeret.* Pertinet ad gentiles, apud quos deau-

rata erant templorum lacunaria. Vid. Lips., lib. III,
de magn. Rom., cap. 5; Meurs., *de Luxu*, cap. 7;
 et Ricq. *de Capitolio*, pag. 200. In hos repercutit illi
 quod Christianis et Judæis objiciebant nubes nume-
 rare. Ipsi enim illi sacrificantes in Capitolio, ma-
 nibus non tantum sursum levatis, sed et palma
 digitis insistentes arrecti stabant, quasi lacunaria
 numerarent.

LÆSURA. I, 1260 C, *Læsuras quoque earum com-
 putandas non esse, i. e. detrimenta sive dispendia,
 cum aliquid de re familiari amittitur.*

LAMIUS. II, 545 B, *Lamiæ turres, et pectines solæ.*
 Fabellæ pueriles apud Carthaginem tempore Tertul-
 liani, quibus parvulos suos a clamoribus contine-
 bant nutrices.

LANA, ἑπίον sive ὀλίριον, fuit villosum sive densum
 ἐπίθημα, quo molliores cerebri partes obtegelantur,
 cætera nudæ. II, 912 A, *Mitris enim et lanis quædam
 non velant caput.*

LANCEA. II, 994 B, *Sed totius solis lancea opus est,
 i. e. radio.*

LANCEARE, lancea transfodere ac occidere. II,
 618 B, *Qui ante norint lanceare quam lancinari, de
 infantibus ponticis,* II, 558 A.

LANCINARE, discerpere, secare in frusta. II, 247 B,
Prometheus, deus omnipotens, blasphemis lancinatur;
 alii laciniatur, i. e. quasi laciniatum distrahitur ac
 vellicatur. II, 618 B, *Qui ante norint lanceare quam
 lancinari: infantes dentitione exasperati, mammas
 inter sugendum lancinant.* II, 557, 806 B, *Ipsique
 stramentis lancinata.*

LANIARE. I, 274 B, *Laniari jubere sacrilegum, sub-
 aud. tormentis.* Verba priora forte ita interpungenda
 sunt: *Sic enim soletis; dicere homicidæ, Nega,
 i. e. vos estis auctores ut negent.*

LANICUTIS, laniger, εἰρηόχος, II, 1011 B.

LANIUS. II, 199 A, *Inter tabernarios et lanios.* Ri-
 galio mendosum videtur, quod hic lanii separatim
 notantur, quoniam hi in matricula tabernariorum
 censebantur. Rhenan. et Jun. testantur, in exem-
 plaribus antiquis scriptum fuisse *janeos*; quod Junius
 interpretatur de janitoribus mercenariis, et laudat
 Festum; Rhenan., de *ganeonibus*, quasi *ganeos* dicitur
 Septimius pro *ganeonibus*. Verumtamen, cum
 illius ævi Christianos tantum a sanguine et cruore
 abhorruisse sciamus, ut etiam a botolis et cæteris
 hujusmodi edulis studiosissime abstinerent, facile
 mihi persuaderi patiar Tertullianum hoc loco la-
 nios a generali tabernariorum appellatione exemisse,
 quo magis negotii, de quo agitur, fœditatem estol-
 leret.

LANOSITAS. II, 1059 A, *Quo muscosæ lanositatis
 plantiores conchæ comant.*

LANX. I, 500 A, II, 1048 A, *Item qua lances cen-
 tenarii ponderis Sulla molitur.* Lanx erat vasa esca-
 ria, facta ex centenis libris argenti. Plin., II, N., lib.
 XXXIII, cap. 11.

LAPIDOSITAS. I, 4511 A, *Sicut et in piscium cerebri
 lapidositas quedam est.*

LARGITER. I, 462 A, *Largiter ultionis.* Hellenism.
 Largam ultionem.

LARISSÆUS heros, Achilles, II, 1044 A.

LATERCULUM, est libri nomen, in quo dignitatum
 omnium tam militarium quam civilium cognitio
 continebatur: hic erat penes primicerium Notario-
 rum. Vide et Pancirol. in *Notit. dignit. Imp.* cap. 92.
 II, 584 A, *Ex earum ergo laterculo.*

LATERE. II, 248 A, *Ne cui lateat.* Hellenism. II,
 774 A, *Dum id fit, cui latebat.*

LATERENSIS. II, 466 A, *Tot fere laterensibus uti
 solebat, i. e. honorariis comitibus et amicis honoris
 causa prosequentibus, qui item a lateri in civili
 jure appellantur.* Alii sunt *laterones*, δαρύρατοι, ex
 officio ministratorio sequentes et tegentes latera
 principum virorum, non autem officio, ut illi,
 honorario.

LATRINÆ. II, 1044 B, *Latrinarum antistes, quæ*

mitem. II, 850 B, *Tunc et Apostolus per totum pene Aque intus*. II, 851 A, *Sensibus utique intimandum Dominum significavit.*

instrumentum, i. e. per omnes suas epistolas. I, 656 A, *Quam de instrumentis ethnicarum literarum*. I, 1202 C, *Quantum instrumentum mundo ferat, nempe aqua.*

INSUBDITIVUM, quod non est obnoxium passionibus et mutationibus, II, 582 A.

INSULA. II, 550 B, *Insulam Feliculam credas, insulæ, domus magnæ, circumquaque via publica cinctæ, quæ plurimum tabernas institorias et meritoria coenacula habere solent.*

INSULTATORIUS. II, 497, C, *A quo verbum insultatorium de morte, et triumphatorium accepit.*

INSUMERE. II, 217 B, *Si tantam curam instructionis nostræ insumpsit Spiritus sanctus.*

INTENTATIO, i. q. intentio. I, 500 B, *Adversus omnium criminum intentionem*. I, 452 B, *Satis hæc adversus intentionem læsæ divinitatis*. II, 1009 B, *Si etiam sequentia illius epistolæ ad intentionem Apostoli extendas.*

INTENTIO, crimen, accusatio. II, 656, A, *Enormis intentio philosophiæ.*

INTERCALARE, tempus interjicere, ut in ratione fastorum olim. II, 504, D, *Nisi si Creator ideo intercalavit.*

INTERCEDERE. II, 555, A, *Sed intercessit mater Sige, i. e. opposuit se, obstitit: forensi phrasi. Iren.: κατέσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σίγη.* II, 295 A, *Quod Deus non intercesserit adversus ea, i. e. non obstitit.* II, 472 C, *Intercessisse quosdam qui dicerent.*

INTERCIPERE. II, 426, A, *Imperatoris Marci (Antonini) jam intercepti, i. e. quem, antequam sciret Cybele mortem ejus, interceptat fatum.*

INTEREMPTRIX. I, 650 A, *Ipsæ illæ pudoris sui interemptrices.*

INTERFECTOR. II, 750 B, *Sed jam hic responde, interfeCTOR veritatis: appellat Marcionem.*

INTERIBILIS. II, 229 B, *Ex materia Deus nihil interibile fecisset. Ibid., Ex interibili in æternum.*

INTERIM, interdum. I, 509 A, *Quæ prodita interim etiam humanam animadversionem provocabunt*. II, 1052 B, *Fungitur et ipse mundus interim iste, quem incumbimus. Tandem aliquando: II, 1045 B, Unius interim erroris tui renuntiatorem. Tamen: I, 586 A, Et sacra unius interim prophete. II, 554 A, Interim in tricenario, i. e. quantacumque sint istorum privilegia numerorum in tricenario, etc. Agnoscat interim naturæ auctoritatem, i. e. jam nunc. II, 10 B, Interim et semper, i. e. interdum.*

INTERPELLATIO. I, 702 B, *Et nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis, hæmorrhagia fortasse, ex qua Scapula tum laborabat.*

INTERPRETARI. Passive. II, 214 A, *Quod in materiam interpretari possit*. II, 627 A, *Interpretatur enim spiritaliter sic*. II, 1222 A, *Nec incongruenter ad figuram interpretabitur*. II, 910 A, *Hoc nos interdum diabolo interpretamur, i. e. adtribuimus, acceptum ferimus*. II, 92 A, *Transgressioni interpretanda, i. e. quæ pro transgressione judicari et haberi debeat.*

INTERPRETATIO. II, 22 C, 25 A, *Certare cum interpretationis gubernaculo, i. e. cum ratione, cum disciplina rationis, quæ omnem interpretationem gubernare debet, et in ea semper regnare.*

INTERPRETATOR. II, 957 A, *Idem Apostolus edocet interpretator utriusque Testamenti.*

INTERSTES, limes. II, 441 B, *Et cæperunt nova interstite Johanne.*

INTERVENIRE. I, 1267 A, *Aut admonitionibus Domini intervenit usus. Rhenan. intervenimus. Intervenimus erroribus nostris, aut mali insidiis, cum nos illis opponimus, non consentiendo, sed evitando potius. Sic olim tribunus senatusconsultis intercedebat. At admonitionibus Domini intervenimus, cum eis obsequimur.*

INTERULA, est tunica, quæ sub pallio gestabatur, II, 1047 A.

INTIMARE. I, 1510 A, *Nullus clavus argentum intimat tabulis, intromittit, intestino opere inligit inserit*

que intus. II, 851 A, *Sensibus utique intimandum Dominum significavit.*

INTINCTIO. II, 1220 A, *Præire intinctionem pœnitentiæ jussit, i. e. baptismum*. I, 1270 A, *Ad occasionem secundæ intinctionis, i. e. martyrii*, I, 1247 A, *Præsumptio intinctionis importat; i. e. fiducia veniæ per baptismum impetrandæ.*

INUNITUS. II, 585 A, *Et tamen inunitam in Adam. Iren.: τὴν ἐν ἐνὶ τῷ Ἀδάμ συστάσαν.*

INVENIRE. II, 25 B, *Quærenti invenietur, i. e. quærenti aderit, quod quærit, græca phrasi.*

INVENTUS, inventio, εὑρημα, forma Tertullianæ. II, 648 B, *Testimonium est veritatis inventus ipsius.*

INVESTIS, qui veste non indutus est. II, 1058 A, *Nudus certe et investis figulo suo constitit*. II, 900 C, *Etiã nondum viri masculi investis, i. e. ἀρρενεῖς ἀρρόρου qui in veste, i. e. in castitate et pudicitia adhuc est, ut interpretatur Nonius*. II, 906 A, *Et paterfamilias, licet investis*. II, 746 B, *Putâ nunc puer investis.*

INVIDIA. I, 487 A, *Invidia cælum tundimus. Exponitur ἀνευσμῆς ab invidendo, quod est valde videre, et contenta oculorum acie intueri in aliquid vehementissime. Ita Junius: aliter Rigaltius ad I, 1159 A, Clamant ad Dominum invidia animæ martyrum, i. e. clamando invidiam faciunt, sanguine per tot cruciatus fuso invidiam obijciunt Deo. Tam sunt obnoxie et efflicaces martyrum voces, ut ab Deo, vel invito, sanguinis ob ipsius nomen fusi vindictam extorquere valeant: adeoque ipsum, nisi petentibus annuat, invidia crudelitatis et immisericordiæ onerare videantur*. II, 115 A, *Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem per meam evadendo.*

INVISIBILIS. II, 225 A, *Invisibilis (terra), ut adhuc aquis tanquam munimento genitalis humoris obducta.*

INVOCARE. I, 599 B, *Quoniam remissio Domini Dei tui invocata est, ἐτακέληται, publica voce promulgata.*

INVOLUNTAS. II, 499 B, *Ex involuntate vel necessitate delinquenti, i. e. dum prætexit peccatum involuntarium, et ad quod vi et necessitate sunt coacti.*

IRE. II, 282 B, *Gratus esses, o deæ hæretice, si isses in dispositionem Creatoris, i. e. si obstitisses; non enim Marcion natus fuisses.*

IRRECUPERABILIS. II, 1007 C, *Immunditia irrecuperabili, i. e. unde recuperari nihil potest, immunditiam scilicet arte nulla curabilem. Sic infra, ubi de lepræ immunditia sanabili, recuperationem et reformationem dixit.*

IRROGARE. I, 690 A, *Per illas et pœnæ ad impios paratæ irrogantur. Mendose. Verissima lectio est vulgata, quam tuetur etiam codex Agobardi: Per illas et pœnæ ad impios paratæ ignorantur. Ait Tertullianus per iniquam sæcularium potestatem adversus Christianos sævitiam fieri, quo minus religio christiana proficiat, ac per hoc ignorari, quæ sint a Deo pœnæ adversus impios paratæ. Itaque omnes hujus sæculi potestates et dignitates, non solum alienas, verum et inimicas Dei esse, adeoque Christianis Dei cultoribus minime ambiendas aut suscipiendas.*

IRRUERE. II, 701 C, 702 A, *Æthalides autem et Hermotinus fabam quoque in pabulis communibus irruerat, i. e. intulerat, injecebat; nam et ruere agentis est, ait Servius in Georg. II.*

ISCLA. II, 554 A, *In isclis Carthaginensibus. Vocabulum Carthaginense. Syris iscola. Latini schola.*

ISTER, Danubius. II, 247 B, *Istro fallacior, quia nautas profunditate, rapiditate et cautium scopulorumque intervenientium frequentia plurima fallit.*

ITERARE. II, 1008 A, *Cum ad Corinthios ejusdem Apostoli literæ iterant*. II, 711 B, *Animæ in aliud corpus iteratæ.*

ΙΧΘΥΣ, I, 1198 A, *Sed nos pisciculi, secundum ἰχθύς nostrum Jesum Christum in aqua nascimur. Ιχθύς nomen ἑκ ποικίλων (ut ait Junius) ex Sibyllianis versibus,*

(*Quarante-deux.*)

in hunc modum I. Ἰησοῦς, γ. Χριστός, θ. Θεοῦ, υ. Υἱός, σ. Α
Σωτήρ. Cf. I, 150 D, 151 D, 1198 D, 1199 B, C, D,
1200 B, C, D; II, 872 A, 1140 D, 1141 A, B, C.

J.

JEJUNARE. II, 653 B, *Denique jejunantes a philosophia nihilominus vivunt.* II, 1011 C, *Aspice illum a justa fruge naturæ, a matrimonii dico poma animas jejunare cupientem.* II, 651 B, *Jejunantibus cæteris a salute.*

JEJUNATIO. I, 705 C, *Quando non geniculatio-nibus et jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsæ.*

JEJUNUS. II, 985 C, *Jejunas pacis lacrymas profusus-ri.* i. e. absque pacis spe.

JUDICARE. I, 286 A, *Inedia de semetipso judicaverit,* i. e. inedia mortem sibi conscivit. I, 352 A, n. (2), *Fulmine judicatum,* i. e. punitum.

JUDICATO, certo judicio. I, 1255 B, *Et judicato pronuntiasse eum meliorem.*

JUDICIUM. Domesticum judicium est opinio præcon-cepta.

JUPITER. I, 517 A, *Jupiter quidam,* intelligitur Latiaris. II, 974 A, *Apud Jovem hodiernum de Pythagora hæreticum,* i. e. Eucratitarum deum, auctoremque primum. Vid. Epiph. lib. II.

JURIDICINA, tempus quo quis jus dicit, II, 1040 A, est prætura.

JURULENTIA. I, 515 A, *Quo sanguinis jurulentiam colligas.*

JUSTITIA. II, 1050 C, *Quadrata justitia,* i. e. *συμμετρία.* Alii legunt: *atque quadrata instituta.* Instituta fasciola erat tenuissima, qua vestes subsuebantur, ornatus causa, erant enim segmenta pretiosioris panni. Reliqua apud alios ita leguntur: *In viris autem pallii extrinsecus habitus,* etc. II, 254 B, *Justitia mutationis,* i. e. justa mutatio. II, 880 B, C, *In ipsis corporibus unguum et capillorum facilia crementa habilitatis et dignitatis justitiæ defixit.*

JUVARE. II, 1050 C, *Cum ita vacat ac juvat,* i. e. dum ita libet et licet.

JUVENESCERE. II, 921 B, *Jam scivit, ex quo juvenit.*

JUXTA. II, 648 B, *Aliquando philosophos juxta nostra sensisse,* i. e. peræque in nonnullis rebus. II, 987 A, *Non prius apud Ecclesiam professæ juxta mœchiam et fornicationem judicari periclitantur.* II, 1020 A, *Juxta est igitur, ut excidisse sibi dicamus Joannem.*

L

LABARE. II, 998 A, *Quis labat de valetudine.*

LABERIUS, poeta antiquissimus, qui suis in carminibus verba petulanter finxit. Sueton. Jul. cap. 59. Gell., N. A., lib. XVI, cap. 7.

LABORARE. II, 522 D, *Decet veritatem totis viribus uti suis, non ut laborantem.* Laborat virtus, cum aut falsitate opprimitur, aut veri specie obducitur. Contingit etiam non raro, ut vera dicere periculosum sit, propter violentiam et impotentiam quorundam.

LACINIOSUS. II, 562 A, *Et a legis lacinosus operibus expeditum,* i. e. multiplicibus et quæ omnes occupationibus distinebant, sicut impedit gressum vestis laciniosa. II, 435 C, *Expediti esse ab impedimentis lacinosæ vitæ et implicitæ.* II, 894 B, *Quoniam sermo lacinosus,* i. e. diffusus. I, 1225 B, *Laciniosis pomparum et deliciarum ineptiis occupare,* i. e. variis et redundantibus.

LACRYMA, vocatur omnis humor ab arboribus distillans. Plin., Hist. Nat., XII, 14, I, 444 A, *Arubica arboris lacrymas,* i. e. grana thuris.

LACUNARIA, opera tabulata. I, 417 A, *Alius lacunaria numeret.* Pertinet ad gentiles, apud quos deau

rata erant templorum lacunaria. Vid. Lips., lib. III, *de magn. Rom.*, cap. 5; Meurs., *de Luxu*, cap. 7; et Rieq. *de Capitolio*, pag. 200. In hos repercutit id quod Christianis et Judæis objiciebant nubes namerare. Ipsi enim illi sacrificantes in Capitolio, manibus non tantum sursum levatis, sed et pedum digitis insistentes arrecti stabant, quasi lacunaria numerarent.

LÆSURA. I, 1260 C, *Læsuras quoque earum computandas non esse,* i. e. detrimenta sive dispendia, cum aliquid de re familiari amittitur.

LAMIUS. II, 545 B, *Lamiæ turres, et pectines solis.* Fabellæ pueriles apud Carthaginem tempore Tertulliani, quibus parvulos suos a clamoribus continebant nutrices.

LANA, *ἔριον* sive *δάριον*, fuit villosum sive densum *ἔπιθρανα*, quo molliores cerebri partes obtegebant, cætera nudæ. II, 912 A, *Mitris enim et lanis quadam non velant caput.*

LANCEA. II, 994 B, *Sed totius solis lancea opus est,* i. e. radio.

LANCEARE, lancea transfodere ac occidere. II, 618 B, *Qui ante norint lanceare quam lancinari,* de infantibus ponticis, II, 558 A.

LANCINARE, discerpere, secare in frusta. II, 247 B, *Prometheus, deus omnipotens, blasphemis lancinatur;* alii *laciniatur*, i. e. quasi laciniatum distrahitur ac vellicatur. II, 618 B, *Qui ante norint lanceare quam lancinari:* infantes dentitione exasperati, mammae inter sugendum lancinant. II, 557, 806 B, *Ipsisque stramentis lancinata.*

LANIARE. I, 274 B, *Laniari jubere sacrilegum,* subaud. tormentis. Verba priora forte ita interpungenda sunt: *Sic enim soletis; dicere homicidæ, Nega,* i. e. vos estis auctores ut negent.

LANICUTIS, laniger, *εἰσπένουσι*, II, 1011 B.

LANIUS. II, 199 A, *Inter tabernarios et lanios.* Rigaltio mendosum videtur, quod hic lanii separatim notantur, quoniam hi in matricula tabernariorum censentur. Rhenan. et Jun. testantur, in exemplaribus antiquis scriptum fuisse *janeos*; quod Junius interpretatur de janitoribus mercenariis, et laudat Festum; Rhenan., de *ganeonibus*, quasi *ganeos* dixerit Septimius pro *ganeonibus*. Verumtamen, cum illius ævi Christianos tantum a sanguine et cruore abhorruisse sciamus, ut etiam a botulis et cæteris hujusmodi edulis studiosissime abstinerent, facile mihi persuaderi patiar Tertullianum hoc loco lanios a generali tabernariorum appellatione exemisse, quo magis negotii, de quo agitur, fœditatem extolleret.

LANOSITAS. II, 1059 A, *Quo muscosæ lanositatis plautiores conchæ comant.*

LANX. I, 500 A, II, 1048 A, *Item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur.* Lances erant vasa escaria, facta ex centenis libris argenti. Plin., II, N., lib. XXXIII, cap. 11.

LAPIDOSITAS. I, 4311 A, *Sicut et in piscium cerebris lapidositas quadam est.*

LARGITER. I, 462 A, *Largiter ultionis.* Hellenism. Largam ultionem.

LARISSÆUS heros, Achilles, II, 1044 A.

LATERCULUM, est libri nomen, in quo dignitatum omnium tam militarium quam civilium cognitio continebatur: hic erat penes primicerium Notarium. Vide et Pancirol. in *Notit. dignit. Imp.* cap. 92. II, 584 A, *Ex earum ergo laterculo.*

LATERE. II, 248 A, *Ne cui lateat.* Hellenism. II, 774 A, *Dum id fit, cui latebat.*

LATERENSIS. II, 466 A, *Tot fere laterensibus uti solebat,* i. e. honorariis comitibus et amicis honoris causa prosequentibus, qui item a *latere* in civili jure appellantur. Alii sunt *laterones*, *δορόρατοι*, ex officio ministratorio sequentes et tegentes latera principum virorum, non autem officio, ut illi, honorario.

LATRINÆ. II, 1044 B, *Latrinarum antistes,* quæ

Clœcinæ deæ præest. II, 900 C, *Præmeditatorium efficitur latrinarum*. Hoc etiam imitatus est Hieronymus. *Quale, inquit, jejuniū est, aut qualis refectio post jejuniū: pridianis epulis distendimur, et guttur nostrum meditatorium, seu potius præmeditatorium efficitur latrinarum*. Qui etiam allegat Scripturas hic citatas, Exod. XXXI, et Deuter. XXXII et VIII. Item Isai. VI, excepto quod ibi etiam legi debeat, *Deum*, quod græce sit Θεός, et quod auctor sua utatur phrasi salvificatore, pro salutari.

LATUS. II, 1054 A, *Italia latus*, Magna Græcia. II, 798 A, *Quia et hoc latere unio divinitatis defenditur*; metaph. sumpta a re militari. II, 443 B, *Habes etiam nuptiarum, quoque latere velis, prospectorem*, i. e. quemcumque in partem te vertas. II, 969 A, *Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum*, i. e. utra parte argumenti, qua ratione, quam in partem. Utitur verbo *confirmatum*, ut ad latus tectum, in exercitu vel gladiatore referatur.

LAUREOLUS. II, 565 A, *Quia nullum Catuli laureolum fuerit exercitata*, λαυρόλιον ἀκκροθεῖσσι. Hellenism. Catullus mimographus mimos duos composuit, *Phasma* et *Laureolum*. In hoc Laureolo iudex in crucem agebatur coram frequenti populo. Verum Domitianus reum quemdam crimine capitali postulatam damnatumque iudicio serio penitus in crucem agi voluit, atque ibi ab ursa dilaniari. Sueton., *Calig.*, cap. 57. Joseph., *Antiq. Jud.*, lib. XIX.

LECTIO, scriptura. I, 408 A, *Et nunc lectionibus resonantibus carpunt*, i. e. ex eorum scriptis, quæ adhuc quotidie loquuntur. II, 697 B, *Et lectionibus stylo quæstiones retractatus terminare*, i. e. placuit lectionibus terminare quæstiones retractatas stylo sive hac descriptione mea, cum disputationibus illis quæstiones sermone ultro citroque tractatæ non potuerint nec adhuc possent terminari.

LEGATORIUS. I, 658 A, *Inter quos etiam privatorum memoriis legatorum editiones parentum*, i. e. munera et ludi editi ab hæredibus aut legatariis, quibus testator de suis bonis ad editionem ludorum aliquid testamento legaverat.

LEMNISCUS. II, 647 B, *Si et in carcere lemniscatus Anyti et Melyti palmas gestiens infringere*, lemniscata palma proprie est, in qua majoris honoris causa lemnisei sunt. Nam lemnisci sunt vittæ, quæ sunt in honoribus deorum usitate; vid. Auson., Ep. 20. In Decreto Berenices urbis Africae est *επίσημος διακόβης και λεμνίσκος*, majoris honoris causa coronæ additus, ap. Maffæum, *Antiquit. Gallic.* p. 7.

LENO. I, 1184 A, *Et crinium lenonem operositatem*. Sic I, 1151 A, *Superducto Evangelio expunctore totius retro vetustatis*. II, 1045 A, *Sacerdos suggestus*. IV, 190, *Purgatrice aqua se purgabat*. II, 716 A, *Pro dominatricibus potestatibus*. Ut adeo vix opus sit conjectura lenoninam operositatem.

LENOCIATOR. II, 272 B, *Gratiæ lenocinatore*. LENOCINIUM. II, 221 C, *Sine ullo lenocinio pronuntiationis*. I, 1274 A, *Aut lenociniis negotiantes uxorem potestatibus subjicit*. Phrasis est jureconsultorum. Nam, teste Ulpiano, de iis qui notantur infamia, cap. I, *Athletas*, « Lenocinium facit qui quæstuaria mancipia habuerit, sed et qui in liberis (adde, ex auctoris sententia, uxorem) hunc quæstum exercet. »

LEO. II, 77 B, *Novi et pastores eorum in pace leones, in prælio cervos*. Proverbialis locutio in eos qui præpostere se gerunt: ubi res postulat audaciam et virtutem, ibi timidi; feroces, ubi nihil ferocitate opus. Livius: « In otio tumultuosi, in bello segnes. » Synesius: *ἐν μὲν εἰρηνῇ θρασεῖς, ἐν δὲ πολέμῳ δειλοί*.

LEX. II, 586 B, *Leges quoque Julias intervenire, sicut et Cainam*. Jun. legit *Cainam*, sive *Canulciam*. Lex Julia agebat de maritandis ordinibus, et cælibem esse quemquam non patiebatur, etc. Lex Canuleia, de maritandis ordinibus, ut plebei cum patriciis pos-

sent connubia jungere promiscue, ut tradit Livius principio lib. IV. Hac lege autem fuit opus ut inferiores, qui sub pleromate, connubio cum superioribus intro pleroma jungi possent. II, 952 A, *Aliud est, si et apud Christum legibus Julis agi credunt*. Vid. SOLIDUM. II, 327 B, *Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex sed Pontica caverat*. Cavebatur Rhodia lege, ne cui in jactu plus fraudis cuiquam esset, quam prout æqualitas geometrica (ita vocant) latura esset, nec quisquam erraret in victoris ullius incommodum. Scilicet, inquit auctor, Pontica lege aliqua, unde nobis prodiit Marcion, itidem fuerit prospectum, ne Judæis in Christum suum errare liceret.

LIARE. II, 670 A, *Et cisternam liare* λεταίρην accurate expolire, ne qua effundi aqua possit. Vid. Plin., II, N., lib. XXXVI, cap. 25.

LIBENS, placens, gratus, qui libeat spectantibus. II, 247 A, *Sol nunquam libens*: melius tamen forte: sol haud libenter adspicit hanc regionem.

LIBENTER. II, 451 A, *Et solummodo columbæ libenter errantes*, i. e. incauta simplicitate aberrantes et avolantes a dominicis ædibus.

LIBERALITAS. II, 76 A, *Liberalitas præstantissimorum imperatorum*, i. e. liberale donativum militibus indulserunt imperatores L. Septimius Severus pater et M. Aurelius Antoninus Caracalla filius, ut Rhenan. observavit.

LIBERTAS. II, 902 A, *Ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat*: libertatem capitis dicit, quam paulo ante *velaminis veniam*, i. e. non habendi velamen in capite.

LIBIDO, studia, appetitus. II, 27 A, *Et omnem libidinem curiositatis effundas*. II, 251 A, *Aut libidines eorum*. II, 758 A, *Totum incertum libidinibus fastidii et gula*, i. e. appetitionibus aut voluntariis motibus fastidii aut appetentiæ, quibus gravida plerumque infestantur.

LIBIDINOSUS. I, 516 A, *Gloriæ libidinosi*. II, 908 A, *Ut gloriæ libidinosum*; quod fit ob libidinem et cupiditatem gloriæ.

LIBRARE, libraimento impellere. II, 1051 B, *Nemini libratum*, i. e. a nemine libratum. II, 254 B, *Ex vi libratu impetu ferebatur*.

LIBRATOR. II, 227 A, de spiritu, qui super aquas ferebatur.

LIBRIPENS. I, 291 C, *Quasi libripens emancipati a Deo boni*. Libripens, proprie qui aurum appendit, hic in emancipationibus plurimum adhibebatur, et in manumissionibus sacerorum causa. De emancipatione auctor agit non personæ, sed boni, quod Deus per emancipationem (non per coemptionem) aut hominis dignitatem ullam in hominem transtulit. Bonum ergo Deus homini dedit et emancipavit, i. e. de manu sua in manum hominis transportavit. Quemadmodum autem quadam fictione et representatione juris libripens interveniebat in emancipationibus, qui rem ab emancipante expensam appenderet emancipato: ita, inquit auctor, fictione juris a Deo adscripta est homini libertas arbitrii, quasi libripens quidam, qui bonum a Deo acceptum in hominem transportaret traderetque, ut dominus esset homo boni sui a Deo erogati.

LICENTIA. II, 942 B, *Habet secum animi licentiam*, εἰσότηαν, potestatem. II, 117 A, *Si tributo licentium sectæ compensaremus*. II, 649 A, *Nihil diviniæ licentiæ servat*, nimirum potestatis, ut exemplis ex Arnobio, lib. I et II, *adv. gentes*, Latinus confirmavit.

LICERE. II, 251 A, *Sed de motu et alibi licebit*, pro *liquebit*. II, 155 B, *Etiam Africae licuit*. II, 781 B, *Quantquam licuit jam et de nomine hominis*. II, 685 A, *Ita et animam licebit semine uniformem*, i. e. liquebit.

LICITE. II, 198 A, *Pingit licite*, i. e. licenter seu licentiose, contra quam Deus, pictoriam artem circumeripsit, vetans ne ea pingantur, quæ adorari possint, aut imago Dei statuatur: sic legem Dei in artem contemnit.

LIGNARIUS. II, 628 B, *Ne forte lignarium aliquem re-*

gem significari putetis. II, 517 B, Nisi forte lignarium aliquem regem significari Judæorum.

LIMAX, cochlea terrestris, a limo, quod in eo generetur et nutriatur, auctore Varrone et Festo. II, 665 A, Et spumante reptatu, quod limaces.

LIMEN. II, 959 A, Ecce statim quasi in limine duæ nobis antistites christianæ sanctitatis occurrunt, i. e. in ipso operis disputationisq[ue] congressu sese offerunt, II, 545 B, De limine offendere est locutio proverb. de iis qui initio rei, quam agendam susceperunt, peccant.

LIMES. I, 526 A, Cum ergo finis et limces medius, etc. Sens. : cum ergo constitutum tempus et terminus ille extremus, qui inter temporalem et perpetuam ætatem est, aderit. Rigalt. putat, limitem medium vocari a Tertull. spatium annorum mille. II, 548 A, Mihi autem cum Archetypis erit limes principum magistrorum, i. e. repagula et cancelli hujus meæ disputationis hi futuri sunt, ut cum authenticis principum hæreticorum scriptis congruar.

LINEA. II, 200 B, C, Propter non intelligentes, quorum Hermogenes extrema linea est, i. e. summus ἀνοήτων, metaphora sumpta a pictorio opere. II, 232 B, Cujus linea extrema est. II, 235 A, Et hic a lineis tuis excidisti, i. e. contra te ipsum disputas, sive ab instituto et proposito aberrasti. II, 577 A, Horo signante lineam extremam. II, 175 C, Deus universitatis extrema linea est. II, 599 A, Et summam quæstionis ipsius certis lineis determinemus. II, 254 C, His interim lineis eam clusimus, metaphora a ludis sumpta. II, 276 A, His lineis deduximus, i. e. hac ratione et via docuimus. II, 781 B, Ad unam jam lineam congressionem dirigamus, i. e. in re una insistamus, eamque affatis utrimque rationibus disputemus. II, 659 B, Sed nos corporales quoque illi (animæ) inscribimus lineam. II, 695 B, In nostras jam lineas gradum colligam. II, 78 C, Quamdiu per hanc lineam serram reciprocabimus, proverbialis locutio de inutili et vano labore. Metaphora sumpta a sectoribus lignorum, qui sic ducunt serram, ut aut non dimittant, aut in eadem tantum linea perseverent : nihil agent, vel certe non multum agent.

LIINIAMENTUM. II, 812 A, Talia interim virium divinarum liniamenta. II, 866 B, Secundum liniamenta Christi incedentes in sanctitate, etc., imitantes conversationem, quam Christus gessit in carne. Sic, adv. Marc., lib. II, lineas Dei habere dicitur, qua immortalis, qua libera et sui arbitrii, quæ præscia plerumque, capax intellectus et scientiæ.

LINUM. I, 1314 B, Uno lino decies sestertium inseritur. Uniones intelligit, quibus pertusis in linea utuntur (eminæ. Lineam margaritorum dixit Scævola, lib. XXVI, ad L. Falcid. De unionibus in linea lex est Ulpiani, 27, ad L. Aquil.

LITARE. I, 1265 A, Quem autem honorem litabimus Domino Deo.

LITERATURA. I, 515 A, Adhuc enim mihi proficit antiquitas præstructa divinæ literaturæ. I, 377 B, Instrumentum literaturæ.

LOCALIS. I, 704 B, Et deprecemur interim localem esse, i. e. ad singulum aliquem locum pertinere; opponitur universali.

LOCARE. I, 626 B, Quot otiosos affectatio armorum ad gladium locat, de iis qui affectatione quasi domina et magistra locantur ad operas gladiatorias, cum a nemine cogi possint; itaque non opus est Junii conjectura vocant.

LOCULUS. I, 1314 A, Brevisissimis oculis patrimonium grande profertur. Loculi non sunt thecæ et repositoria, quibus conditus asservatur mundus ille muliebris, sed loculamenta sunt in muliebri habitu, palæ, fundæ, et si quid est ejusmodi, in quo pretiosæ illæ res proferuntur, i. e. feruntur palam ab omnibus spectandæ ambitiosa ostentatione.

LOCUS. I, 1045 B, Tunc locorum, i. e. tum temporum, I, 446 B, In aliquo loco casus invenimur, i. e.

aliquis casus nos ferire potest. II, 105 B, Locum dabimus, i. e. alibi erit dicendi locus.

Λόγος. I, 398 A, Apud vestros quoque sapientes λόγος, id est sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis; præter quos nominat Plutarchus, Numerius, Plotinus et ipse Plato. Theodoret. Plotini verbis: Οὐτὼ δὲ ἐξ ἐνός καὶ τοῦ ἀπ' αὐτοῦ λόγου, ὁλοσθη τὸδε τὸ πᾶν καὶ διέστη. Et Numerii de Platone dictum exstat apud Ilesyehium, Illustr. Miles., qui hac nota illum perstrinxit: ὁ ἐν τῶν Μωσαϊκῶν βιβλίῳ τὰ περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου ἀποσαύρησσαν, quare ab eodem vocatus fuit Moses atticisans. τὶ γὰρ ἔστιν Πλάτων, ἢ Μῶσες ἀττικίζων. I, 400 B, Λόγος Dei, id est Verbum illud primordiale primogenitum. II, 160 A, Hanc (rationem) Græci λόγον dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus.

LONGINQUARE. II, 987 B, Nihil secundum longinquat a primo.

LUCAR. II, 457 B, Contumeliosa cæde truncatur in puellæ salticæ lucar. Lucar erat mercus saltatorum et histrionum. Plutarch. vertit τὸ τελοῦμενον εἰς τὰς θέλας. Charis. et Glossar. θεατρικόν, itemque μισθὸς ὑπὸ ρισικῶν. Ex eo lucare dabatur pecunia in sumptus et impensas scenicas; unde θεατρικὸν vertunt grammatici, quibus impensis modum factum fuisse, et lucar histrionum coercitum temporibus Tiberianis refert Tacit. Annal. I.

LUCERNATUS. I, 1298 A, Et procedit de janua laureata et lucernata. Antiquitus in omni publica privataque lætitia mos erat januam ornari lauris et lucernis. Ejusmodi lucernæ pensiles erant, suspendebanturque catenulis ad ædium januas aut fenestras accensæ. Vid. Apolog. cap. 55.

LUCIFUGUS. II, 545 A. Lucifuga bestia, de serpente.

LUDERE. II, 1038 A, De corio suo ludere. Proverb. de iis hominibus, qui ad omnia commodissime aptissimeque se habent. Vid. Corium.

LUDUM. I, 1262 A, Cum denique ludo et castris sese locant, ludum gladiatorium intelligit.

LUMEN. II, 1030 C, Luminis concilio. Vid. CONCILIUM.

LUNENSES. II, 590 A, Vetus Hetruscorum oppidum significat, a quo Marmor Lunense. Vid. et Plin., II, N., lib. XI, cap. 42.

LUSIO. II, 550 A, Congressionis lusionem deputa, lector, i. e. prælusionem. Alludit ad prælusiones gladiatorum, quæ fiebant rudibus.

LUSIUS. I, 280 B, Quam lusius. Pamel. legit qui Lucius. Cod. Ursini et Scriverii habent lascivus. Havercamp. vult Tertullianum scripsisse pusus vel forte pusius, unde pusio, infantulus.

LYMPRATUS. I, 1205 B. Festus : Lymphæ dictæ sunt a nymphis, vulgo autem memoriæ proditum est, quicumque speciem quamdam e fonte, id est effigiem nymphæ viderent, suendi non fecisse finem, quos Græci νυμφολήπτους vocant, Latini lymphatos appellant.

MACELLUM. II, 975 A, Et si claves macelli tibi tradidit permittens esu omnia. II, 885 B, C, Sed accepti dentes ad macellum corrodendum. Quemadmodum Mævius ille Horatianus : Pernicies et tempestas barathrumque macelli.

MACHÆRA. II, 1006 C, Exerta acies, machæræ spiritalis. II, 658 A, Sicut machæræ conditionalis comminatio.

MACTARE. II, 977 A, Ille denique idolo gulam suam mactat. II, 998 A, Et rursus ille mactabitur Christus.

MAGISTERIUM. II, 1047 B, Sapientes vocas totum quietis magisterium. I, 1249 A, Exhibendi fiat magisterium.

MAGNANIMIS. I, 1268 B, Dilectio magnanimis est. Ita vertit Tertullianus Paulinum verbum μακροθυμεί. Cyprianus æmulator Tertulliani, sed styli purioris; Cha-

ritas, inquit, magnanima est. Idem μακροθυμία magna-
nimitatem reddidit in elemosyna.

MALE. II, 36 B, *Imo non mihi tam male est, i. e. non sum furiosus aut mente captus.* II, 681 B, *Contra quibus de edificio male est.*

MALILOQUIUM. I, 652 C, *Neque lignum ad maliloquium.*

MALLE, cupere, favere. II, 1031 A, *Et Romanis Deus maluit.*

MALUS, ὁ πονηρός. I, 1521 B, *Christianus a malo illo adjuvabitur.* I, 686 A, *Sed quoniam ita malus circumdedit sæculum idololatricæ.* I, 692 B, *Per quem te malus honori idolorum, etc.*

MANARE. II, 605 A, *Manante impetu, i. e. labente, fluente: de angue.*

MANCEPS, auctor, qui proprie possideat ipse. I, 532 B, *Mancipem quemdam divinitatis.* I, 664 A, *Quod ad idolorum mancipios pertinet.* I, 643 A, *Musas et Minervas et Mercurios mancipios habent, i. e. auctores et præfectos, ac curatores summos, qui sibi publice hanc procuracionem depoposcerint, quasi redemptores publici.*

MANDARE. II, 165 A, *Et quæ mandatus est a patre, hellenism.; ἀνάξ ἐπιτέλλεται* pro eo quod est, mandata accepit.

MANDATOR, qui aliquid agendum committit. Mandatorius qui suscipit. II, 325 B, *Quem nunquam mandator designavit.*

MANDATUS. I, 1211 A, *Mandatu tamen non et potestate.* Sic etiam Sueton., sed tantum sexto casu.

MANDIBULUM, a mandendo: glossar. φάντομα. II, 662 B, *Demonstra mandibula.*

MANERE. II, 619 A, *Maneant enim orientales illi magi, i. e. expectent, ut Terent. Phorm. Mansurus patrem.* Jun. *inavult montant vel mansitant.* Mandare autem et mansitare est frequenter manere et manendo observare, auctore Festo. I, 1263 A. *Manere nos omnis vani et supervacui dicti reatum.*

MANTICULARIUS, fur, qui crumenas scrutatur. Manticulari est, Festo auctore, furandi gratia manticulas attrahere. I, 496 B.

MANUS. I, 468 A, *Ut ad Deum quasi manu facta, i. e. ut apud Deum collectis manipulatim copiis.* II, 255 A, *Conveniens enim, et quodammodo injecta manu detinens.* I, 1208 A, *Accommodatis desuper manibus alio spiritu tactæ claritatis animare.* Vitruv. *Cum pinnae manibus tactæ propellant et reducunt continenter regulas, alternis obturando foramina, alternis aperiundo, ex musicis artibus, multiplicibus modulorum varietatibus sonantes excitant voces.*

MANUALIS. I, 477 A, *Aqua manualis, quæ manibus abluendis effundebatur, ad discrimen balnearum, quibus ante cenam utebantur.*

MAPPA, dicebatur panniculus candicans, quem prætor sive ludorum editor mittebat sive attollebat daturus signum committendis ludis, unde et Quintilian., lib. I, cap. 5, usurpatum circo nomen appellat. Inde mappam mittere pro signum quodlibet dare, proverbialiter dixerant. I, 648 B, *Non vident quid sit, missam mappam putant.*

MARGO, extremum viæ publicæ. II, 1048 A, *Soleo de qualibet margine vel ara medicinam moribus dicere.* Turneb. vult *imagine.* Loquitur autem hic in Pallio philosophus non Christianus. Eo enim adduci Christianus non potuit, ut in aram saliret concionis ergo: quippe aras et sacrificia detestabantur et exsufflabant tunc temporis transeuntes Christiani.

MARTYRIUM. II, 65 A, *Martyria negat esse facienda, i. e. martyrium obeundum pro Christi nomine, scilicet, quia Christum pro nobis passum negat.* II, 125 A, *Degustato martyrio in carcere esuriunt.* Rigalt. legit *degustata martyria*, hoc sensu, exoptant martyria consummare quæ tantum degustaverint, fustibus vel unguis verberatique quasi extrema tantum cute perstricta.

MARTYR. II, 970 B, *Martyribus incertis, i. e. quorum fides minus spectata, neque satis explorata.*

MARRUCINUS. II, 515 A, *Et hic non Marrucine sed Pontice.* Marrucini furtivis dolis et artibus fuerunt celebres, ut ex Catulli epigrammate XII notat Latin.; Pontici vero stupore mentis. De Marrucinis videndus Strabo, lib. V.

MASSALIS. II, 224 B, *Massalis illius molis, id quod apud Ovidium, rudis indigestaque moles.* II, 402 B, *In dominum, ut in massalem suam (Johannes) summam, i. e. integram.*

MASSALITER. II, 570 A, *Atque ita massaliter solidata.* II, 118 C, *Massaliter totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogaverunt, i. e. simul et pro omnibus, non sigillatim pro hoc aut illo.*

MATERIARIUS. II, 219 C, *Cæterosque materiarios hæreticos, i. e. qui materiam æternam esse volunt.*

MATHESIS. I, 672 A, *De Christo scilicet est mathesis hodie, i. e. hodierna mathesis est disciplina Christi.* Stella Christi, hoc est genesis Christi, exempla et mandata ejus observanda sunt nobis et prædicanda. Le Prieur ironice hæc verba intelligi vult; non apte satis.

Μάθησις. II, 687 A, *Μαθησεις ἀναμνήσεις, id est discentias reminiscencias esse.* Locus hic haud dubie ex Phædone, non ex Timæo Platonis desumptus est. Sic enim ibi legitur, sed et secundum illum sermonem, inquit Cæbes, si verus est, o Socrates, quem tu frequenter referre soles: ὅτι ἡμῶν ἡ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὐσα.

MATRIX, σημείον τῶν ὀνομάτων in Glossario, matricula in jure, i. e. rogestum officiorum, sive indiculus. II, 118 C, *In matricibus beneficiariorum et curiosorum.* II, 599 B, *Quasi matrix omnium præceptorum Dei.* II, 211 B, *Videbitur materia etiam boni matrix.* II, 803 B, *Splendidior atque nobilior de obsoletiore matrice.* II, 504 A, *Ipsamque matricem earum, bonitatem.*

MATRIMONIUM. I, 552 A, *Rogo secundum matrimonium dedit, i. e. sese in rogam potius intulit, quam ut matrimonio secundo Harbæ, Maurorum regi, qui ambebat etiam cum nimis ipsam, conjungi patere-tur.* Justin. lib. XVIII.

MATTHEA. I, 614 A, *Cum obsoniis et mattheis tibi potius parentans ad busta recedis.* Jun. legit *mattyis.* Athen., lib. XIV, *ματτήν πᾶν τὸ πολυτάλας ἔδεσμα,* et inde *ματτυάζειν* et *ματτυοειχέειν.* Hic singulari quadam significatione, τὰ ἑπαίγια, tragemata, bellaria, secundas mensas videtur significare, cum præcesserint obsonia. In hoc genere sunt macteæ latinis dictæ a mactando, i. e. honorando, cupediæ, scitamenta honoraria et bellaria idem dictæ. Sueton., in *Calig.* XXXVIII, *nullis venenatas macteas misit;* et inde macteolæ Arnobio, lib. VII. Alterum itaque legendum aut *mattyis*, aut *macteis.* Ex his constabat silicernium, quod tenuioribus in Exquiliis aut ad Puticulos extra portam solebat exhiberi Romæ, puta convivium quod in sequentibus nominatur.

MATURARE. I, 1229 A, *Cum rursus ad suam misericordiam maturavisset, i. e. maturo se recepisset et in tempore.* Sic Cyprianus *gratiam maturantem* dixit.

MEDERI, passive. I, 1246 A, *Tamen quæ per insuavitatem medentur.* I, 1206 A, *Nunc spiritum medentur.*

MEDICARE. I, 1204 B, *Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum.* I, 1205 A, *Si religione aquam medicari putant.*

MEDIETAS. I, 1202 B, *In medietate distinctis aquis fecit.*

MEDIUM. II, 908 B, *Sed et illis in medio est, i. e. palam, in aperto.* II, 736 A, *Opus autem mortis in medio est.*

MEDIOCRITAS. II, 123 A, *Acerba mediocritas et isti, idem est quod ab initio dixerat: Magnum de modico malum.*

MEMORIA, genus, affinitas sanguinis. I, 326 A, *Ut ita sparsum genus per commercia humana concurrant in memorias suas.* Memorabilia: I, 379 A, *Cætera memoriarum.* I, 586 A, *Historiarum casus et memoriarum, i. e. historiæ et memoriæ causæ. Differunt*

autem historiæ et memoriæ, quod hæc significantur archiva, ut mox loquitur, seu commentarios; illæ vero congestam in rerum gestarum libros historiã. II, 960 C, *Occupatis memoriæ locis, impeditis sapientiæ membris.*

MENDACIUM, quod vere non est, idolum. I, 416 B, *Qui mendacium colentes.* II, 31 A, *Expositionum earum mendacia, i. e. earum expositionum, quas gignunt Scripturarum adulteria.* II, 86 B, *Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur.*

MENTIRI. II, 898 C, *Si ita virgini cæsum capillum decori mentitur.* Sensus est: Viderit sæculum, si adeo mentitur decori, hoc est, si tam prave decori favet, ut cæsum virgini capillum decori esse mentiatur, cum sit potius debonestamento. Alium sensum quesivit Latinius, litera detracta, *si ita virgini cæsum capillum decori metitur, ut sit sensus: Viderit sæculum, si talem tribuat mensuram decori, cæsum virgini capillum ut puero promissum. Quæ conjectura non displicet.*

MERCENARIUS. I, 270 A, *Mercenaria advocazione, i. e. advocato mercede conducto.* I, 372 A, *Mercenarius noxius.* Vid. Noxius.

MERERI, consequi, nempe hæc significatio demum post Ciceronis tempora invaluit, *suspicionem merebuntur alicujus conscientia, h. e. in suspicionem venient, se non ignorare hujus causæ, quam tamen damnant, justitiam.* Curt., VI, 11, 40. Plin., lib. I, epist. 8. Minuc. Felix, in *Octavio*, V, 15. I, 274 A, *Meruit penam, i. e. pœna affectus est.* I, 400 A, *Meritum fuit delictum eorum, i. e. meruit.* I, 448 B, *Qui mereat impetrare, i. e. qui consequar.* II, 202 B, *Si meruerimus illi esse, i. e. assequamur.* II, 378 A, *Veniam meruisse.* I, 688 A, *Qui familiaritatem regum merebantur.*

MERITORIUM. II, 550 B, *Meritorium factus est mundus, i. e. domus cœnaculis referta meritoriiis (ut Sueton. vocat Vitellio, cap. 7), quæ locantur quæstus gratia, quæ eadem dicuntur meritoria.* Juvenal., Satir. III: *Nam quæ meritoria somnum admittunt.*

MERITUM. II, 572 C, *Merito unius proverbii, i. e. attributione.* II, 510 C, *Dominum et hic retributorem utriusque meriti, i. e. boni et mali.* II, 814 C, *Idcirco cum auctoribus merita communicare.* I, 1154 A, *Meritum fidei vocat, quod Deum patrem appellare nobis liceat.*

MEROPES. II, 1032 B, *Ælian., lib. III, refert Silenum quemdam Midæ, Phrygiæ regi, persuasisse extra hunc mundum alium esse, in quo homines Meropes appellarentur.*

MESSIS. II, 740 B, *Sic rapida quæque mors ut cervicum messis.*

METALLUM. II, 1038 A, *Pellitus orbi, ut metallo datur, i. e. tanquam ad metalla damnatur.* Conf. Genes., III, 17, 18. I, 1509 B, *Metallata refuga, de torquibus et armillis, qui a communi metallorum sorte seipsum eximit.*

METARI. II, 912 B, *Nobis Dominus etiam revelationibus velaminis spatia metatus est i. e. constituit fines et terminos.* II, 988 B, *Ab idololatria metamur.* II, 577 A, *Inferius illum metatur medietatem Achamoth.*

METATIO, locus in quo metamur. II, 1032 B, *Nostra certe metatio, i. e. hic mundus, in quo vivimus.* II, 669 B, *Et quibus in corpore metationibus sequestrentur.*

METATOR. II, 255 B, *Arbitro et metatore initii et finis.*

METERE. II, 504 B, C, *Cujus et litera metens carnem ejus, i. e. lex circumcisionis.*

Μὴ θεομάχευ. I, 702 B, *Noli cum Deo bellare. Bis in Actis Apostol. μὴ θεομάχομεν.* Cicero, in lib. *de Senect.*: *Quid est enim aliud gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare.*

Μετρηφόως, II, 702 A.

Μετρηφόως, II, 702 A.

Μετρηφόως, II, 700 A, *Dum solennes etiam migratio-*

nes quas μετρηφόως appellant; alii legunt ἀποκείας, nil interest. Phavorin.: *Μετρηφόως λέγονται οἱ καταλείποντες τὴν ἰδίαν πόλιν, καὶ ἄλλην οἰκοῦντες.*

MICA. II, 655 B, *Aut micæ de minuto loquio Aristotelis infersit.* Micæ et minuto loquium dicit λεπτολογία, scribendi genus subtile, concisum, quale est Aristotelis. Junius legit *intersit.* Est autem intergere, ἀπομάσσειν, in Glossario nutricum proprium, quæ intergendo pulvem exhibent parvulis, tanquam si digitos intergerent ad malas ipsorum.

MILESIAE. II, 686 C, *Per quod historias et milesias æonum suorum.* Latin. *historias æque milesias, vel historias easque milesias.* Milesiæ appellantur Latinis fabulæ magnificæ atque υπερπρωγυδόμεναι. Julius Capitolinus in Clodio Albino: *Milesias nonnulli ejusdem esse dicunt, quarum fama non ignobilis habetur, quamvis mediocriter scriptæ sint.* Videntur autem Milesiæ dictæ propter vanam Milesiorum gloriationem de oraculo Didymæi Apollinis in Branchidis, cujus templum cum olim Xerxes evertisset, oraculumque desiisset, innumerabiles fabulas contexerunt frustra, ut sui oraculi restitutionem affirmarent in templo, quod omnium maximum reedificaverant, ut Strabo, lib. XIV *Geograph.* narrat.

MILITARE. II, 1031 B, *Quæ muros frangere militat, i. e. cujus militia est muros frangere.* Ciacon. ap. Latin. vult *minutat.*

MIMICE. I, 504 A, *Mimice philosophi affectant veritatem, i. e. mimos agunt, cum alii videantur foris, alii sint intus, adeoque aliquando detectis vitiiis ridiculi fiunt.*

MINISTRARE, ministro uti, instigare. I, 276 A, *Quæ vos ministret.* Heuman. vult *cui vos ministretis.* II, 775 B, *Sine qua notitia sui nulla anima se ministrare potuisset, i. e. se ipsam per se præbere cum ratione ministram.*

MINUS. II, 227 A, *De tenebris vero ipse ad minus per Esaiam.*

MINUTALIS. II, 254 A, *Si in minutalibus, ut ita dixerim, regnis.* II, 703 A, *Culices, formicas, tinceas, et hoc genus minutalia.* I, 1510 B, *Ejusdem terræ minutalia, i. e. minutias, partes minutissimas.*

MINUTOLOQUIUM. II, 655 B, *Aut micæ de minuto loquio Aristotelis infersit.* Iren., lib. II, ubi adversus Valentinianum dixerat: *Et minuto loquium autem, et subtilitatem circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur.*

MIRIONES, *Θυμιασταί*, qui admirantur omnia, inque iis stupent, sive, ut vult Rhenanus, qui ob nimiam ac deformem admirandi et scandali patiendi facilitatem, essent firmis suis fratribus dolori ac admirationi. II, 44 B, *Solent quidem isti miriones; alii legunt: Solent quidem isti infirmiores.* hoc sensu, hæreses de quorundam infirmitatibus habere quod valent. Istas autem infirmitates, hoc est, infirmiores istos Christianos ædificari solere in ruinam, nempe in hæresin, ab iis, quos jam hæresis decepit.

MISCERE. I, 599 B, *Nascitur homo Deo mistus.*

MISERABILIS. II, 963 B, *Quatenus miserabilis es, i. e. quantæ miserationis gratiam adeptus es.*

MITHRA, *Μίθρα*, a Persis sol dicitur. II, 54 A, *Et si adhuc meminit Mithræ, i. e. singularia sacra facit illius.* II, 261 A, *Sicut aridæ et ardentis naturæ sacramenta leones Mithræ philosophantur.* Sacris Mithræ sive Solis adhibebantur leonum simulacra. Erant autem sacramenta, hoc est signa seu mysteria solaris naturæ aridæ et ardentis. Tunc enim astus intenditur, fontes et fluvii siccantur, cum ingredi leonem sol dicitur, tunc denique Cereris raptus celebratur, hoc est messis agitur, ut docet Arati scholiastes.

MITRA, capitis ornatus muliebris, tænia subtilis, et quasi corolla ex filo confecta raro textu, capillis continendis apta. II, 912 A, *Mitris enim et lanis quædam non velant caput.*

MNA. Plin., II, N., lib. XXI, cap. 27: *Mna, quam nostri minem dicunt, pendet drachmas atticas centum. Decem vero drachmæ aureum unum coronatum. Mina igitur decem coronis seu coronatis valuit. Esse autem minam ipsam Græcorum μίνα Fannius docet de Ponderibus, V, 32.*

MODESTIA. I, 464 B, *De providentia constat modestiæ publicæ, i. e. quicquid consulitur et providetur.*

MODULARI. I, 1170 A, n. (2), *Dominica passione modularum et orantes confitentur Christo, i. e. modum quem exhibuit Christus expansis in cruce manibus imitantes. Sic orantes confitemur Christo, quia nos inter orandum ipso gestu profitemur Christianos, corpore nostro ad figuram Christi crucifixi conformato. Ipse Tertull., lib. I ad Nat.: Si statueris hominem expansis manibus, imaginem crucis feceris. I, 1208 A, Deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem, i. e. præstare et exhibere ex facto pro modo ipsius. I, 435 A, Modulatis et subornatis ad omnem perversitatem, i. e. temperatis et accommodatis.*

MODULUS. dispositio. I, 399 B, *De Deo Deo modulo alterum, non numero, gradu, non statu fecit, i. e. Pater et Filius distant modulo, i. e. dispositione, distributione, distinctione, non vero diversitate vel numero: gradu, ut filius sit secunda persona in Deitate, non vero statu, quasi alter Deus.*

MODUS. II, 232 A, *De situ materiæ id tracto quod et de modo, i. e. eadem situs et modi ratio, ac proinde idem iudicium. Est enim modus, quantitas seu moles rei uniuscujuscumque, prout autem rei modus est, ita et situs.*

MŒCHUS. II, 1021 A, *Illo apocrypho Pastore mœchorum Mœchos appellat Psychicos, qui Pastoris librum receperant.*

MOLIRI, parare sibi. II, 1048 A, *Item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur.*

MOLITIO. II, 807 B, *Molitionis suæ reginam, i. e. creationis. Creavit Deus hominem, tanquam regem omnium quæ in terra, quæ in mari.*

MONARCHIA. II, 158 A, *Monarchiam, inquit, teneamus, i. e. Deum unum asserimus. Hieronym., lib. de Script. Eccles., auctor est librum ab Irenæo esse compositum hoc titulo: de Monarchia, sive quod Deus non sit auctor malorum. Ipse Tertullianus monarchiæ nomine Deum significavit. II, 164 B, Ita Trinitas per consertos et connexos gradus a Patre decurrens, et monarchiæ nihil obstrepit, et αὐτοκρατία statum protegit.*

MONELA. II, 445 B, *Nostri Dei moneta de cælo, non Moysen et Prophetas jussit audiri, sed Christum. I, 1262 B, Prowto est dominica monela.*

MONSTRUM. II, 1041 A, *Monstrum eruditorem, i. e. monstruosum præceptorem, nempe Chironem, ex equo et homine et Centaurum; alii monstrorum.*

MORA. I, 1248 A, *Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras ejus de vulnere expellat. Mora est in re chirurgica pars canalus, in quem crus fractum, ex quo deligatum est, conjicitur. Dicitur autem mora, quia moratur crus, femurque ut collatum est, detinet, et delabi a justa ipsius sede non patitur. Ejusmodi moræ sunt in sagittis, quæ morantur eas, ne forte revocari aut avelli possent. Vid. Cels., lib. VIII, cap. 10, De cervo; Plin., II, N., lib. VIII, cap. 27, I, 434 A, Frændæ interim malignitatis de pænæ mora. I, 468 B, Oramus pro mora finis. II, 711 A, Nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso.*

MORATUS. I, 237, *Jam aliquid et cum Creatore moratum, aliquid moratum dicit moribus quibusdam præditum, qualibus Creator, nempe odio, benevolentia; ira, misericordia; justitia, clementia. I, 1255 A, Quanto magis nos secundum moratos (lege secundum Dominum moratos) inveniri oportet. I, 1205 A, Dei spiritum, qui ab initio spervectabatur super aquas, intinctorem moraturum. II, 707 A, Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam.*

MORI. II, 810 A, *Dies moritur in noctem, et tenebris usquequaque sepelitur.*

MOROSE, diligenter, accurate. II, 1045 A, *Cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum.*

MONOSITAS. II, 53 A, *Morositatem illam Judaicæ legis, i. e. morum et rituum Judaicorum scrupulositatem. Rigalt. legit judaicæ legis.*

MORS. II, 1034 B, *Mortem vivit, i. e. mare illud etiamnum visitur et vivit, sed mortuum vocatur; itaque non vitam vivit, sed mortem. II, 800 A, Et omnis jam vocabuli mortem, mortui desinunt, quidquid, dum viverent, vocabantur, et jam sunt nulli. Plin., II, N., lib. II, ubi de natura terræ. II, 810 A, Interficiens mortem suam, de sole, qui altero die oritur: I, 524 A, Qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat, non minus quam de morte vacationis et inanitatis composuit.*

MOTATOR. II, 666 A, *Ut volunt qui etiam universitatis motatorem animum decernunt.*

MOTIUNCULÆ, febriculæ. II, 577 B, *Ego interim argumentabor motiunculis ejus excussum.*

MOTORIUM. II, 608 B, *Non enim membra sunt substantiæ animalis, sed ingenia; ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium.*

MUGIRE. I, 1244 A, *Et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum.*

MULIERITAS. II, 906 B, 907 A, *Apertam professæ mulieritatem, conditionem muliebrem.*

MULLEOLUS, calceus, calceus lunatus. II, 1044 B, *Purum aut mulleolum inducit calceum: purus est, cui nihil adsutum; mulleolus, cui lunula adsuta. Mulleus calceus patriciorum.*

MULSA. II, 655 B, *Nemo unquam cunctanti de exitu animæ mulsam aquam de eloquio Platonis infudit. Aqua mulsæ, ὄδρῶμαλι, ἢ μελιερστρον, aqua melle mixta. Alludit non solum ad copiosam, sed ad mellitam sive mellem in Platone eloquentiam. Lib. de Anima, de eodem Platone, Ob mella sacundiæ.*

MULTINUBENTIA, πολυνυμία, II, 953 C.

MULTIVORANTIA, πολυγοργία, II, 953 C.

MULUS. I, 574 A, *Hoc est mulum de asino pingere; proverbialis locutio, ad exemplar ineptiarum similium ineptiarum exemplum representare, aut ad mendacia nova mendacia confluere. Nam subjicit: et Ptolemæum describere de Valentino. Portentosas istas nugæ prior Valentinus commentus est. Ptolemæus aliquid de suo adjecit, ab auctore nonnihil varians. Ergo Valentino hæreseos istius auctori nomen asini competit, ut muli, Ptolemæo discipulo.*

MUNDITENENS, κοσμοκράτωρ, II, 518 B, 576 A.

MURTIA. I, 640 A, *Murtias quoque idolum fecit, i. e. etiam murtiæ metæ sunt ab idolo dictæ. Erant enim Murtiæ metæ in circo magno ultimæ ad ædem Murtiæ, post quas stabat præco, qui ludentium certamina ab ea parte observabat, et eos qui bene defuncti erant aut male, pronuntiabat. Murtiam enim deam amoris, i. e. Veneris, volunt, etc., quæ Venus myrtea, vel murtia primum a duabus myrtis ante delubrum Quirini positus, nimirum patricia et plebeia dicta est, deinde Murtia. Historiam narrat Plinius, lib. XV, II, N., cap. 29. Meminit Varro, lib. IV, de Lingua lat. Ita Junius: sed Rigalt. legit deum narcoris. Augustin., IV de Civit. Dei, cap. 16: Deam Murtiam vocaverunt, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem ut ait Pomponius, marcidum, i. e. nimis desidiosum.*

MUTARE. II, 229 A, *Mutari perire est pristino statui, quæ dum mutantur, amittunt.*

MYSTERIA ATTICA, I, 474 A, sunt sacra Eleusina.

N

NASCIBILIS. II, 349 A, *Meum vero mortalem negat, quem nascibilem confitetur.*

NASCUS, II, 984 B, *Et qui naso non deridetur: sic reddidit Pauli verbum, Gal. VI, ὃ μωκτηρίζεται. Hesyclus. μωκτηρίζει, χλευάζει, καταγείρει, ἀπὸ τοῦ μύζειν τὴν μωκτηρίαν.*

animo et conscientia tanta solatia extrinsecus oculorum vel aurium. I, 654 B, *Etiā obstrepente gratia voluptatis*. I, 1526 A, *Et obstrepant pudicitia disciplina*.

OBSTREPITACULUM. II, 268 A, *Adversus obstrepitaculum diversæ partis*.

OBSTRINGERE. II, 57 A, *Nunc saculo obstrictos*. Eos intelligit qui præfectura aliqua inter gentiles fungebantur; plerique enim Christianorum dignitatem aliquam aut militare officium adepti, eorum honorum munia nihilominus obibant, quos tamen Ecclesiæ honoribus ordinare æquum non videbatur.

OBSTRUERE. II, 58 B, *Lucernam non sub modio obstrui solere*: Jun. et alii malunt abstrui. *Abstruere* autem est objecta strue auferre lucem.

OBTUNDERE. II, 454 C, *Non David errorem scribarum obtundebat*, i. e. refellebat. II, 169 B, *Ut jam hinc fidem tuam obtundam*.

OBVENIRE. II, 56 A, *Quia adversarius ejus Paulus obvenerat*, i. e. obtigerat, ut servus datus Ecclesiæ a Deo.

OBVENIENTIA. II, 584 C, *De obvientiā superdunt*: obvientiā vocat, quæ aliunde obvieniunt eventa.

OBUMBRARE. II, 597 A, *Singulorum nubilo quodam veritas obumbratur*, i. e. in singulorum mentibus veritatem obumbrabat nubilum ignorantia, quod sit præsertim, si aliorum æque obumbratorum strepitus insuper conturbaverint. II, 717 B, *Nunc quoque obumbrat et depravat*.

OCCASIO. II, 545 A, *Ex divinæ copiae occasione*. II, 886 B, *Hæc autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant*.

OCCISORIUS. II, 705 B, *Jugulandæ quæque in occisoris*, i. e. iis animalium generibus, quæ ad eandem comparantur.

OCCUPARE. I, 576 A, *Mimus est et oculis quibus occupatur*; occupat enim homo visu suo, quidquid oculis objicitur. II, 802 A, *Quæ prior vocabulum hominis occupavit*. II, 802 B, *Recogita totum illi Deum occupatum ac dedicatum*.

OCCURRERE. I, 500 A, *Merito soli innocentia occurrimus*, i. e. illam inventam soli amplexuri. II, 42 B, *Cum conditione data sibi (nimirum poenitentia) occurrat*, i. e. se ultro de integro Ecclesiæ stitit.

OCTOJUGIS. Dicitur *ogdoas* illa Valentinianorum; aludat enim ad ludos Circenses. II, 500 B, *Mappa, quod aiunt, missa semel octojugem istam*.

OCULARE, visum reddere. Scaliger: ἔφοματόν. I, 404 A, *Qui jam expolitos in agitionem veritatis ocularet*. I, 1248 A, *Novit illos oculare rursus*. II, 994 C, *In vestibis purpura oculandis*, i. e. illuminandis. Sic de sole Plinius: *Hic reliqua sidera oculat*. Propriæ autem purpure splendor seu fulgor lumen dicitur. Fabius, *Instt.* VIII: *Adferent lumen clavus et purpure loco insertæ*. Horat.: *Purpureus late qui splendeat unus et alter adsuitur pannus*. Artis poet.

OCULATUS. Deum puto a sublimioribus oculatiorem aliquid subjecti præterire non posse.

OCEUM. II, 851 C, *Sed et proxime in ista civitate odei fundamenta tot veterum sepulchrorum sacrilega collocarentur*. Civitatem aut Carthaginem aut Romam intelligit. Ocea erant loca in quibus aliquando se recipiebant spectatores e theatro, si pluvia supervenisset. Hoc in loco recitabantur etiam poemata, ac venalia frumenta exponi solebant. *Fundamenta sacrilega sepulchrorum* appellantur, quia sepulchra in religiosis et sacris rebus habebantur: ex quo sequabatur reos esse sacrilegii, qui ea refoderent, et sacrilega odei fundamenta esse, cujus causa res sacræ jure gentium habitæ in profanos usus raperentur.

OIXOXYLIA. II, 456 B, *Sub hac tamen dispensatione, quam oixoxyliam dicimus*. II, 458 A, OIXOXYLIOS, sacramentum, de doctrina de Trinitate.

OENOTRIA. Ita Italia dicta est a vino, non ab aliquo rege hujus nominis: quæ opinio consentit cum Aristotel., lib. VII *Polit.*, et cum Strabon. lib. VI, qui,

nulla facta mentione OENOTRII, illam indigitat. I, 550 A.

OFFARCINARE. II, 418 C, *Præter oneribus compositionum offarcinatam*. Exod. XII, 34: ἄσπλαγι ἐκ τῆς τῶ σταλῆς αὐτῶν πρὸ τοῦ ζυμοθῆναι, τὰ πυρᾶται αὐτῶν ἐνδεδεμένα ἐν τοῖς ἰσχυροῖς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἄμυων.

OFFERENTIA. II, 421 A, *Considera caussarum offerentiam*, i. e. prout se diversæ offerunt.

OFFERRE. II, 922 B, *Et offers et tinguis*. II, 542 C, *Et offeri annuis diebus dormitionis ejus*. II, 381 D, *Et afflictionem suam offerentes Deo*.

OFFICIALIS. II, 95 A, *Et cæteras officialium caussarum caussas*, quas necessitate officii gestabant in quibus certis officiis honoribusque fungebantur.

OFFICIUM. II, 970 A, *Ad eam emitit cum officio comitatu*. Jureconsultis officium cætus ipse est eorum, qui magistratui inserviunt; unde apud eosdem, officium deponere, et officio tradere, in quem sensum et hic usurpat Tertullianus. II, 157 B, *Cum dedicatio imaginis regis turbam urgeret officio*, i. e. ad officium cultus idololatriæ. II, 119 A, *Si officia militaria redemeris*, i. e. milites publica auctoritate ingentes tibi pecunia conciliaveris. II, 715 A, *Non officia divina angelos credimus*, i. e. officiales et officiorum administratores. II, 719 C, *Gravior invidia est in præsidem, cum officia pulsantur*.

OFFICINA. II, 556 A, *Cloacam voca uterum tanti nominalis, id est hominis producendi officinam*.

OFFOCARE, seu offucare, aquam in fauces ad subendum dare, ut exponit Festus. I, 695 A, *Quicunque fluctus ejus offocant*.

ONERARE. I, 1295 A, *Tanto contumaciae crimen oratur*, i. e. tanto gravius, tanto atrocius est. II, 928 A, *Ab extraneis quoque agnoscitur, et testimonio oratur*. II, 988 A, *Oneravit itaque mæchiam*, i. e. mæchiam ut gravius et atrocius crimen describit. Preferenda videtur hæc lectio conjecturæ illi Latini: *onoravit*.

ONEROSITAS. I, 1325 A, *Tanta ordinandi capitia onerositas*.

ONESIMUS. II, 588 A, *Et forsitan parias aliquem Onesimum æonem*. Alludit ad Onesimum Philemonis, quem Paulus in vinculis genuit, ut ipse ad Philemonem scribit, seu partu plane cœlesti, factum scilicet de Gentili Christianum, de fugitivo probum. Expectamus, inquit ridendo Septimius, ut tu, qui Marcus es aut Caius, certe, quod sufficit, masculus, in istis infandis angelorum Valentinianorum vinculis sive amplexibus parias, sed quid parias? aliquem scilicet Onesimum Paulinum? imo prodigiosum aliquem Satanæ mastigiam.

ONOXOTIS. I, 572 A, *Proprie qui concumbit zino, deinde, ex zino et homine conceptum*: ita LXX interpretes voce *κότερος* pro prole sæpius usi sunt; et Paulus ad Roman., cap. IX, 10. Hunc Deum licet ex habitu corporis quasi *ονοκότερος* denotant, tamen quasi mæcha prognatum. Vid. Juvenal., Sat. VI, c. 350; Sueton., *Vit. Domit.* cap. 12; Martial. I, 5.

ONUS. I, 515 A, *Si non onus, jam voluminis temperem*, i. e. ἔγχεος, μέγθεος.

OPERARI, operam dare. I, 1520 A, *In quibus operamur*. II, 762 C, *Cum languoribus et vitis medicata operaretur*. I, 695 A, *Dei fratribus operandi copiam*, i. e. commoditatem benefaciendi nobis, ut ab illa necessitate subsidio ipsorum caveatur nobis.

OPERARIUS. I, 1271 A, *Itaque operarius ille victoris Dei, diabolus*. I, 1274 A, *Ventris operarius, vocat parasitos*. II, 705 B, *Et fatigandæ in operariis*, i. e. ad animalium generibus, quæ ad operam præstandam compantantur.

OPERATIO. II, 907 A, *Vel quamcumque eleemosynæ operationem, ita et operatio jejuniæ*.

OPERATRIX. II, 739 A, *Ipsa illa ratio, operatrix matris, simplex licet, vis est*.

OPERATUS. I, 259 A, *Operata infestatio*, i. e. vehementior, acrior. Melius fortasse *onerata*, ut signum sit: Quominus defendi patiamini sectam Christi.

nomum, obstant vobis præjudicia, quibus tam sæpe A eam damnastis.

OPEROSITAS. I, 4528 A, *Et operositas cum raritate commissa*, i. e. opus, manupretium. Utitur hoc vocabulo Irenæus pro labore et ærumna, lib. V, cap. 19. I, 4184 A, *Et crinium lenonem operositatem*, sic I, 4151 A, *Superducto Evangelio expunctore totius retro vetustatis*. II, 1045 B, *Sacerdos suggestus*, etc. II, 651 A, *Tanta operositas suadendi*.

OPIFICE. I, 158 A, *Et tam opifice*. Rigalt. mavult: *etiam opifices*; quod sequentibus convenire magis videtur. Alii legunt: *etiam opici*, i. e. barbari, quod *opice*, i. e. barbære loquerentur, non latine, juxta Plin., lib. XXIX, cap. 1.

OPIMITAS. II, 685 B, *Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit*. II, 998 C, *Atque ita exinde opimitate Dominici corporis vescitur*.

OPINIOSUS, opinator. II, 447 A, *Viderit si cui tam opiniosus videbitur Christus*: ita Cic., *Academ.*

ORUS. I, 359 A, *In ipso opere*, i. e. cum funduntur, tunduntur, scalpuntur; atque ita læduntur, vulnerantur.

ORATIO. II, 105 B, *Sed in legitima oratione*. Orationem legitimam dicit quam nobis Christus dictavit coelestis juris peritus. *See preceam legitimam dixit Augustin., Serm. 125, de Temp.*

ORBIS, mensa rotunda, quam veteres dicebant *cililibam*. II, 1048 A, *Qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit*. Mensæ citræ ex Mauritania incredibili sumptu Romam advehebantur. Plin., lib. XXXIII, cap. 11.

ORDO. II, 59 B, *Omnem ordinem regulæ*, i. e. forma ordinata doctrinæ Christianæ; eodem sensu. II, 40 B, *Ordinem doctrinæ Ecclesiarum*. II, 947 B, *Quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret præpositi*. Ordinem monogamorum significat, unde sumuntur præpositi. Itaque omnem plebem volebat esse monogamos.

ORIENS. II, 545 A, *Orientem Christi figuram*; subaud. *amat*. Orientis enim vocabulo Christus sæpe intelligitur in sacris literis, ut apud Zachariam. Oriens autem vocatur, quia sol est justitiæ prodians ex alto.

ORNATUS. I, 1509 A, *Ornatum dicimus, quem immundum muliebrem convenit dici*, nempe cura capilli et cutis.

ORTANEUS. II, 485 B, D, n. (4), *Et signa aliqua vel ortancorum*. Ortanea, quæ sunt momentanea, et suum esse in solo ortu habent, quæ simul oriuntur, simul occidunt.

OS. I, 654 A, *Illum vero confectum etiam oris spectaculo repetat*, ut etiam os et vultum exspirantis intueri velit.

OSCILLUM, libratio, *ἀλόφα*, machinæ ad incussionem et impetum librata. Vid. Festus in h. v. II, 1052 A.

OSTENTATIVUS. II, 892 B, *Impudentiam ostentativæ virginitatis*.

OTIOSUS. II, 76 A, *Coronamento in manu otioso*. Otiosum dicit inutile et ineptum. Sic, *ad Uxorem*: *Nobis otiosum est liberos serere*, i. e. Christianis inutile est et ineptum liberos serere, dum sævit in Christianum nomen tyrannus.

P

PABULUM. I, 506 B, *Et pabulo inde*, i. e. ex ea carne infantis cæsi. Haverer. vult: *Et pabulo crude, inde et post*, etc.

PACATORIUS. II, 455 C, *Justum judicium et pacatorium judicate*.

PÆDAGOGATUS. II, 565 A, *Spiritus sancti pædagogatum*, i. e. ministerium.

PÆDAGOGIUM, conventus. I, 548 A, *Tum de pædagogis aulicis*. II, 554 A, *Et mille alia de pædagogio nomina*. Pædagogium vocat de more Cæsariani palatii, in quo pueri aulici sub aliqua pædagogorum custodia alebantur et instituebantur.

PALA, instrumentum, quo ventilantur et purgantur frumenta. II, 105 C, *Hæc pala illa quæ et nunc dominicam aram purgat*.

PALLIATUS. II, 1049 A, *Sermo palliatus*, h. e. philosophicus et christianus.

PALLIUM. II, 1051 B, *Pallii jam teretis*, etc.; pallium vestrum quadratum tereti seu rotundo pallio mutavistis, h. e. toga romana. Cui interpretationi appositissimum testem Salmasius adhibuit veterem Persii scholiastem, qui togam esse ait parum pallium forma rotunda, fusiore atque inundante sinu.

PALUS. II, 969 B, *Sed rursus palos terminales figitis Deo*. Auctores finium regundorum palos pro terminis in quibusdam regionibus poni docent, iliceos, oleagineos, etc.

PANGAPIAN NIRAPIAM. II, 565 A, Sensus hujus loci forte est: Quam Ptolemæi miscellaneam propius fuit de aliquibus æticiis curis, *πάγκαρπον ἢ τὸ πᾶν* vocari. *Curas æticias* dicit libros Græcorum, qui ob titulos hujusmodi ambitiosa festivitate conceptos, merito sunt Pliniana ad Vespasianum prælatione derisi. *Πάγκαρπον* sunt fructus omnis generis. Vid. Gell., lib. XX, cap. ult.

PANIS. II, 461 A, *Cur autem panem corpus suum appellat*. I, 1160 A, *Tum quod et corpus ejus in pane censetur*. II 262 A, *Nec panem, quo ipsum corpus suum representat*. II, 274 A, *Super panem alienum, alii Deo, gratiarum actionibus fungitur*. II, 370 B, *Ecce doctrinæ suæ panem prioribus offert Israelitis*. II, 80 A, *Calicis aut panis etiam nostri, aliquid deculi in terram anxie patimur*. II, 489 A, *Proinde panis et calicis sacramenta jam in Evangelio probavimus*, etc.

PAPA. II, 105 C, *Bonus pastor et benedictus papa*, i. e. pater, quæ appellatio jam tum piis Dei servis et administris Ecclesiæ fuit honorifice attributa.

PAPILIO, est tentorium. I, 624 A, *Sed de papilionibus expeditis et substrictis*. Expediuntur papiliones et tentoria involuta, quum in castris extenduntur, et funiculis ad palos terræ infixos substringuntur et alligantur, ne vento disturbante corruant.

PAR. II, 204 A, *Ex pari, ἕξ ἑαυτοῦ*, æque, pariter. II, 598 A, *Ut ad legem voluntatis meæ parem factum*, i. e. tanquam si penes me esset facere quicquid mihi in voluntate fuerit animoque. II, 920 B, *Eique (Adamo) parem necessariam prospexisset*. II, 107 C, *Quæ etiam in malis par bonum est*, i. e. conjugum cum malo, adeo ut bonum et malum paria in eadem re facere videantur. Sic paribus equis, pro eo quod est duobus in acie veteres pugnasse dicit Festus.

PARACLETUS. II, 156 A, *Paracletum fugavit*, i. e. spiritum singularium revelationum auctorem. Montanus autem, si aliis fides est habenda, majorem sibi spiritum plenitudinem inesse, quam Apostolis præcebat. Sed Baronius jam observavit Montani scholam aliquandiu stetisse innoxiam, discipulos habuisse adeo morum sanctitate commendabiles, martyriorum constantia fortes, ut nemo præsentiores alibi Numinis vires agnosceret. Et vero recte doctissimus cardinalis censuit Anicetum, tuæ pontificem romanum, in hominibus nihil adhuc a fidei regula dissentientibus hæc divini Spiritus charismata agnovisse, eorum Ecclesiis pacem intulisse, atque, ut ait Tertullianus, *pacis literas misisse*. Ergo Praxeas ille, qualis a Tertull. depingitur, fictis apud pontificem caussis, adeoque imminutæ auctoritatis pontificiæ criminationibus Montani discipulos onerare non destitit, donec pacis seu communicationis literæ jam emissæ revocarentur. Quare forte an nonnulli plus æquo offensi indignatique, Montanum suum in tantum extolleret ac prædicare cœperunt, ut dicerent in Apostolis quidem Spiritum sanctum fuisse, Paracletum non fuisse: et Paracletum istum suum plura in Montano dixisse, quam in Evangelio Christi; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora. Hæc nimirum de iis legimus, qui *cataphrygæ* dicuntur, in Catalogo hæreticorum, qui Tertulliani libro de *Præscriptione* vulgo annecti solet. Quæ satis arguunt Phrygas istos

animo et conscientia tanta solatia extrinsecus oculorum vel aurium. I, 654 B, *Etiā obstrepente gratia voluptatis.* I, 1526 A, *Et obstrepant pudicitiae disciplinis.*

OBSTREPITACULUM. II, 268 A, *Adversus obstrepitacula diversae partis.*

OBSTRINGERE. II, 57 A, *Nunc sacris obstrictos.* Eos intelligit qui praefectura aliqua inter gentiles fungebantur; plerique enim Christianorum dignitatem aliquam aut militare officium adepti, eorum honorum munia nihilominus obibant, quos tamen Ecclesiae honoribus ordinare aequum non videbatur.

OBSTRUERE. II, 58 B, *Lucernam non sub modio obstrui solere:* Jun. et alii malunt abstrui. *Abstruere autem est objecta strue auferre lucem.*

OBTUNDERE. II, 454 C, *Non David errorem scribarum obtundebat,* i. e. refellebat. II, 469 B, *Ut jam hinc fidem tuam obtundam.*

OBVENIRE. II, 36 A, *Quia adversarius ejus Paulus obvenerat,* i. e. obtigerat, ut servus datus Ecclesiae a Deo.

OBVENIENTIA. II, 584 C, *De obvenientia superducunt:* obvenientiam vocat, quae aliunde obveniunt eventa.

OBUMBRARE. II, 597 A, *Singulorum nullo quodam veritas obumbrabatur,* i. e. in singulorum mentibus veritatem obumbrabat nihilum ignorantiae, quod sit praesertim, si aliorum aequae obumbratorum strepitus insuper conturbaverint. II, 717 B, *Nunc quoque obumbrat et depravat.*

OCCASIO. II, 545 A, *Ex divinae copiae occasione.* II, 886 B, *Haec autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant.*

OCCISORIVS. II, 705 B, *Jugulandae quaeque in occisorii,* i. e. iis animalium generibus, quae ad caedem comparantur.

OCCUPARE. I, 376 A, *Minus est et oculis quibus occupatur;* occupat enim homo visus suo, quidquid oculis objicitur. II, 802 A, *Quae prior vocabulum hominis occupavit.* II, 802 B, *Recogita totum illi Deum occupatum ac dedicatum.*

OCCURRERE. I, 500 A, *Merito soli innocentiae occurrimus,* i. e. illam inventam soli amplecturi. II, 42 B, *Cum conditione datae sibi (nimirum poenitentiae) occurrat,* i. e. se ultro de integro Ecclesiae stitit.

OCTOJUGIS. Dicitur *ogdoas* illa Valentianorum; alludit enim ad ludos Circaesios. II, 500 B, *Mappa, quod aiunt, missa semel octojugem istam.*

OCULARE, visum reddere. Scaliger: *εξοματῶν.* I, 404 A, *Qui jam expolitos in aquitionem veritatis ocularet.* I, 1248 A, *Novit illos oculare rursus.* II, 994 C, *In vestibus purpura oculandis,* i. e. illuminandis. Sic de sole Plinius: *Hic reliqua sidera oculat.* Propriae autem purpuree splendor seu fulgor lumen dicitur. Fabius, *Instit.* VIII: *Adferent lumen clavus et purpure loco inserat.* Horat.: *Purpureus late qui splendeat unus et ulter adsuit pannus.* Artis poet.

OCULATUS. Deum puto a sublimioribus oculatiorem aliquid subjecti praeterire non posse.

ODEUM. II, 851 C, *Sed et proxime in ista civitate odei fundamenta tot veterum sepulchrorum sacrilega collocarentur.* Civitatem aut Carthaginem aut Romam intelligit. Odeae erant loca in quibus aliquando se recipiebant spectatores e theatro, si pluvia supervenisset. Hoc in loco recitabantur etiam poemata, ac venalia frumenta exponi solebant. *Fundamenta sacrilega sepulchrorum* appellantur, quia sepulchra in religiosis et sacris rebus habebantur: ex quo sequabatur reos esse sacrilegii, qui ea refoderent, et sacrilega odei fundamenta esse, cujus causa res sacrae jure gentium habitae in profanos usus raperentur.

OIKONOMIA. II, 456 B, *Sub hac tamen dispensatione, quam οἰκονομία dicimus.* II, 458 A, *Oικονομία, sacramentum, de doctrina de Trinitate.*

OENOTRIA. Ita Italia dicta est a vino, non ab aliquo rege hujus nominis: quae opinio consentit cum Aristotel., lib. VII *Polit.*, et cum Strabon. lib. VI, qui,

nulla facta mentione Oenotrii, illam indigitant. I, 530 A.

OFFARCINARE. II, 418 C, *Præter oneribus conspersionum offarcinatum.* Exod. XII, 34: *ἀπέλασε δὲ ὁ ἰαβὴ τὸ σταθεὶς αὐτῶν πρὸ τοῦ ζυμωθῆναι, τὰ σπυράματα αὐτῶν ἐδιδραμῆναι ἐν τοῖς ἱματιστοῖς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὀμων.*

OFFERENTIA. II, 421 A, *Considera causarum offerentiam,* i. e. prout se diversa offerunt.

OFFERRE. II, 922 B, *Et offers et linguas.* II, 942 C, *Et offert annuis diebus dormitionis ejus.* II, 984 B, *Et afflictionem suam offerentes Deo.*

OFFICIALIS. II, 95 A, *Et cæteras officialium coronarum causas,* quas necessitate officii gestabant ii qui certis officiis honoribusque fungebantur.

OFFICIUM. II, 970 A, *Ad eam emittit cum officio et comitatu.* Jureconsultis officium cætus ipse est eorum, qui magistratui inserviunt; unde apud eosdem, officium deponere, et officio tradere, in quem sensum et hic usurpat Tertullianus. II, 157 B, *Cum dedicatio imaginis regiae turbam urget officio,* i. e. ad officium cultus idololatriæ.

II, 119 A, *Si officia militarii redemeris,* i. e. milites publica auctoritate surgentes tibi pecunia conciliaveris. II, 715 A, *Nos officia divina angelos credimus,* i. e. officiales et officiorum administratores. II, 719 C, *Gravior invidia est in praesidem, cum officia pulsantur.*

OFFICINA. II, 356 A, *Cloacam voca uterum tanti animalis, id est hominis producendi officinam.*

OFFOCARE, seu *offucare*, aquam in fauces ad sorbendum dare, ut exponit Festus. I, 695 A, *Quicumque fluctus ejus offocant.*

ONERARE. I, 1295 A, *Tanto contumaciae crimen oneratur,* i. e. tanto gravius, tanto atrocius est. II, 928 A, *Ab extraneis quoque agnoscitur, et testimonio oneratur.* II, 988 A, *Oneravi itaque mæchiam,* i. e. mæchiam ut gravius et atrocius crimine describit. Praferenda videtur hæc lectio conjecturae illi Latini: *honoravit.*

ONEROSITAS. I, 1525 A, *Tanta ordinandi capituli onerositas.*

ONESIMUS. II, 588 A, *Et forsitan parias aliquem Onesimum æonem.* Alludit ad Onesimum Philemonem, quem Paulus in vinculis genuit, ut ipse ad Philem. scribit, seu partu plane caelesti, factum scilicet de Gentili Christianum, de fugitivo probum. Expectamus, inquit ridendo Septimius, ut tu, qui Marcus es aut Caius, certe, quod sufficit, masculus, in istis infandis angelorum Valentianorum vinculis sive amplexibus parias, sed quid parias? aliquid scilicet Onesimum Paulinum? imo prodigiosum aliquem Satanae nastigiam.

ONOLITIS. I, 572 A, *Proprie qui concumbit asino, deinde, ex asino et homine conceptum:* ita LXX interpretes voce *κολιτης* pro prole sæpius usi sunt; et Paulus ad Roman., cap. IX, 10. Hunc Deum fictum ex habitu corporis quasi *ονολιτης* denotant, turpi quasi mæcha prognatum. Vid. Juvenal., *Sat.* VI, v. 350; Sueton., *Vit. Domit.* cap. 12; Martial. I, 5.

ONUS. I, 515 A, *Si non onus, jam voluminis temperantem,* i. e. *εργος, μετῆρος.*

OPERARI, operam dare. I, 1520 A, *In quibus operamur.* II, 762 C, *Cum languoribus et vitis medendis operaretur.* I, 695 A, *Dei fratribus operandi copiam,* i. e. commoditatem beneficiendi nobis, ut ab illa necessitate subsidio ipsorum caveatur nobis.

OPERARIUS. I, 1271 A, *Itaque operarius ille victorie Dei, diabolus.* I, 1274 A, *Ventris operarius, vocat parasitos.* II, 705 B, *Et fatigandæ in operariis,* i. e. iis animalium generibus, quae ad operam præstandam computantur.

OPERATIO. II, 907 A, *Vel quancumque eleemosyna operationem,* ita et operatio jejuni.

OPERATRIX. II, 739 A, *Ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est.*

OPERATUS. I, 259 A, *Operata infestatio,* i. e. vehementior, acrior. Melius fortasse *onerata*, ut sensus sit: Quominus defendi patiamini sectam Christia-

morum, obstant vobis præjudicia, quibus tam sæpe A
eam damnastis.

OPEROSITAS. I, 452 A, *Et operositas cum raritate commissa*, i. e. opus, manupretium. Utitur hoc vocabulo Irenæus pro labore et ærumna, lib. V, cap. 19. I, 4184 A, *Et crinium lenonem operositatem*, sic I, 4151 A, *Superducto Evangelio expunctore totius retro vetustatis*. II, 1045 B, *Sacerdos suggestus*, etc. II, 651 A, *Tanta operositas suadendi*.

OPIFICE. I, 158 A, *Et tam opifice*. Rigalt. mavult: *etiam opifices*; quod sequentibus convenire magis videtur. Alii legunt: *etiam opici*, i. e. barbari, quod *opice*, i. e. barbære loquerentur, non latine, juxta Plin., lib. XXIX, cap. 1.

OPIMITAS. II, 685 B, *Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit*. II, 998 C, *Atque ita exinde opimitate Dominici corporis vescitur*.

OPINIOSUS, opinator. II, 447 A, *Viderit si cui tam opiniosus videbitur Christus*: ita Cic., *Academ.*

OPUS. I, 359 A, *In ipso opere*, i. e. cum funduntur, tunduntur, scalpuntur; atque ita læduntur, vulnerantur.

ORATIO. II, 105 B, *Sed in legitima oratione*. Orationem legitimam dicit quam nobis Christus dictavit cœlestis juris peritus. Sic *precem legitimam* dixit Augustin., *Serm.* 125, *de Temp.*

ORBIS, mensa rotunda, quam veteres dicebant *cililibam*. II, 1048 A, *Qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit*. Mensæ citræ ex Mauritania incredibili sumptu Romam advehebantur. Plin., lib. XXXIII, cap. 11.

ORDO. II, 59 B, *Omnem ordinem regulæ*, i. e. forma ordinata doctrinæ Christianæ; eodem sensu. II, 40 B, *Ordinem doctrinæ Ecclesiarum*. II, 947 B, *Quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret præpositos*. Ordinem monogamorum significat, unde sumuntur præpositi. Itaque omnem plebem volebat esse monogamos.

ORIENS. II, 545 A, *Orientem Christi figurum*; subaud. *amat*. Orientis enim vocabulo Christus sæpe intelligitur in sacris literis, ut apud Zachariam. Oriens autem vocatur, quia sol esse justitiæ prodians ex alto.

ORNATUS. I, 1509 A, *Ornatum dicimus, quem inmundum muliebrem convenit dici*, nempe cura capilli et cutis.

ORTANEUS. II, 485 B, D, n. (A), *Et signa aliqua vel ortancorum*. Ortanea, quæ sunt momentanea, et suum esse in solo ortu habent, quæ simul oriuntur, simul occidunt.

OS. I, 654 A, *Illum vero confectum etiam oris spectaculo repetat*, ut etiam os et voltum exspirantis intueri velit.

OSCILLUM, libratio, *αίσπηρ*, machinæ ad incussionem et impetum libratræ. Vid. Festus in h. v. II, 4052 A.

OSTENTATIVUS. II, 892 B, *Impudentiam ostentativæ virginitatis*.

OTIOSUS. II, 76 A, *Coronamento in manu otioso*. Otiosum dicit inutile et ineptum. Sic, *ad Uxorem*: *Nobis otiosum est liberis serere*, i. e. Christianis inutile est et ineptum liberis serere, dum sævit in Christianum nomen tyrannus.

P

PABULUM. I, 506 B, *Et pabulo inde*, i. e. ex ea carne infantis cæsi. Havere. vult: *Et pabulo crude, inde et post*, etc.

PACATORIUS. II, 455 C, *Justum judicium et pacatorium judicate*.

PÆDAGOGATUS. II, 565 A, *Spiritus sancti pædagogatum*, i. e. ministerium.

PÆDAGOGIUM, conventus. I, 548 A, *Tum de pædagogis aulicis*. II, 554 A, *Et mille alia de pædagogio nomina*. Pædagogium vocat de more Cæsariani palatii, in quo pueri aulici sub aliqua pædagogorum custodia alebantur et instituebantur.

PALA, instrumentum, quo ventilantur et purgantur frumenta. II, 105 C, *Hæc pala illa quæ et nunc dominicam aram purgat*.

PALLIATUS. II, 1049 A, *Sermo palliatus*, h. e. philosophicus et christianus.

PALLIUM. II, 1051 B, *Pallii jam teretis*, etc.; pallium vestrum quadratum tereti seu rotundo pallio mutavistis, h. e. toga romana. Cui interpretationi appositissimum testem Salmasius adhibuit veterem Persii scholiastem, qui togam esse ait purum pallium forma rotunda, fusiore atque inundante sinu.

PALUS. II, 969 B, *Sed rursus palos terminales figitis Deo*. Auctores finium regundorum palos pro terminis in quibusdam regionibus poni docent, iliceos, oleagineos, etc.

PANGAPIAN NIRAPIAM. II, 565 A, *Sensus hujus loci forte est: Quam Ptolemæi miscellaneam propius fuit de aliquibus atticis curis, πάγκαρπον ἢ τὸ πᾶν vocari. Curas atticæ dicit libros Græcorum, qui ob titulos hujusmodi ambitiosa festivitate conceptos, merito sunt Pliniana ad Vespasianum prælatione derisi. Πάγκαρπον sunt fructus omnis generis. Vid. Gell., lib. XX, cap. ult.*

PANIS. II, 461 A, *Cur autem panem corpus suum appellat*. I, 4160 A, *Tum quod et corpus ejus in pane censetur*. II 262 A, *Nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat*. II, 274 A, *Super panem alienum, alii Deo, gratiarum actionibus fungitur*. II, 370 B, *Ecce doctrine suæ panem prioribus offert Israelitis*. II, 80 A, *Calicis aut panis etiam nostri, aliquid decui in terram anxie patimur*. II, 489 A, *Proinde panis et calicis sacramenta jam in Evangelio probavimus*, etc.

PAPA. II, 105 C, *Bonus pastor et benedictus papa*, i. e. pater, quæ appellatio jam tum piis Dei servis et administris Ecclesiæ fuit honorifice attributa.

PAPILIO, est tentorium. I, 624 A, *Sed de papilionibus expeditis et substrictis*. Expediuntur papiliones et tentoria involuta, quum in castris extenduntur, et funiculis ad palos terræ infixos substringuntur et alligantur, ne vento disturbante corruant.

PAR. II, 204 A, *Ex pari, ἕξ ἴσου*, æque, pariter. II, 598 A, *Ut ad legem voluntatis meæ parem factum*, i. e. tanquam si penes me esset facere quicquid mihi in voluntate fuerit animoque. II, 920 B, *Eique (Adamo) parem necessariam prospexisset*. II, 407 C, *Quæ etiam in malis par bonum est*, i. e. conjugum cum malo, adeo ut bonum et malum paria in eadem re facere videantur. Sic paribus equis, pro eo quod est duobus in acie veteres pugnasse dicit Festus.

PARACLETUS. II, 156 A, *Paracletum fugavit*, i. e. spiritum singularium revelationum auctorem. Montanus autem, si aliis fides est habenda, majorem sibi spiritus plenitudinem inesse, quam Apostolis præcabat. Sed Baronius jam observavit Montani scholam aliquandiu stetisse innoxiam, discipulos habuisse adeo morum sanctitate commendabiles, martyriorum constantia fortes, ut nemo præsentiores alibi Numinis vires agnosceret. Et vero recte doctissimus cardinalis censuit Anicetum, tunc pontificem romanum, in hominibus nihil adhuc a fidei regula dissentientibus hæc divini Spiritus charismata agnovisse, eorum Ecclesiis pacem intulisse, atque, ut ait Tertullianus, *pacis literas misisse*. Ergo Praxeas ille, qualis a Tertull. depingitur, fictis apud pontificem causis, adeoque imminutæ auctoritatis pontificiæ criminationibus Montani discipulos onerare non destitit, donec pacis seu communicationis literæ jam emissæ revocarentur. Quare forte an nonnulli plus æquo offensi indignatique, Montanum suum in tantum extolleret ac prædicare cœperunt, ut dicerent in Apostolis quidem Spiritum sanctum fuisse, Paracletum non fuisse: et Paracletum istum suum plura in Montano dixisse, quam in Evangelio Christi; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora. Hæc nimirum de iis legimus, qui *cataphrygæ* dicuntur, in Catalogo hæreticorum, qui Tertulliani libro de *Præscriptione* vulgo annecti solet. Quæ satis arguunt Phrygas istos

Montano suo multa, quæ ipse sibi nunquam arrogaverit, tribuisse. Unde verosimile fiat Montani dogma, quale fuit, primordio quidem sui Christianis austerioribus probabili, Tertullianum tenuisse, non quale postea, cum sequacium quorundam imposturis et fraudibus ac Phrygia interpolatum ab Ecclesiis passim catholicis desui cepit.

PARADISUS. II, 856 A. *Scilicet paradiso non inferis deversurus; vid. INFERI.*

PARATURA, constitutio. I, 409 A, *Sapere paraturas.* Sens. totius loci est: Possunt incoletas et mansionem habentes in aere sideribus vicini et nubibus aduerti scire constitutionem aeris, adeoque pluvias, siccitatem, pestilentiam, famem prædicere. I, 455 A, *Ille scilicet spiritus dæmoniæ et angelicæ paraturæ.* I, 519 A, *Hanc novitiam paraturam.* La Cerda novellam Christianorum sectam intelligit; Ilavere., rectius cum Rhenan., Novum Testamentum. II, 908 B, *Secundum utriusque Testamenti paraturam.* II, 570 B, *In materiæ corporalem paraturam.* II, 259 B, *Nullam sibi prospexit agnoscendo paraturam, i. e. ornamentum seu creationis præcipuum, quo velut proprio apparatu propriaque gloria cognoscatur.* II, 281 C, *Sic ædificat, qui propria paratura caret, i. e. materia ad ædificandum comparata.* II, 521 C, *In tantum paraturam desiderabat, ut credi posset.* II, 361 A, *Omnem sententiam et omnem paraturam, i. e. omnem materiam et argumentorum apparatus.* II, 906 B, 907 A, *Solæ autem manifestæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem, i. e. capite incedunt nudo, principali manifestæ muliebris paraturæ parte, quam tegere solent mulieres.* II, 957 B, *Ut per ordinem de omni nostra paratura retractemus, significat utriusque instrumenti scripturas.* II, 769 A, *Debeo illos de sua paratura repercutere.* II, 725 B, *In his (esu et potu) plurima somni paratura est.* II, 77 A, *Calceatus de Evangelii paratura.*

PARETRI, spiritus sunt mali genique improbi, qui

PARCERE. I, 4285 B, *Quum pleræque gentiliam faminarum memoriæ carissimorum maritorum parent, i. e. conservant integram, sc. nubendi abstinentiam.* alicui semper adsident et familiares sunt, II, 698 B.

PARENTARE, justa parentibus celebrare. II, 927 B, *Forsitan qui illi parentent.* II, 795 B, *Defunctis parentant.* Hoc quidem ethnicum, sed et Christianos Augustini ævo quibusdam in locis facitasse arguit lib. VIII de Civit. Dei, cap. 27. Epulas suas ad martyrum memorias deferebant, orabant et offerebant ut vescerentur, vel ex iis etiam indigentibus largiebantur. *Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo.*

PARERE. II, 807 A, *Quæ potest apud Christum Dominum parere debito tanto, i. e. præstare tantum debitum ac solvere.* Appellanti creditori caret debitor cum satisfacit. Juret qui exigit, parat qui præstat quod promisit. II, 815 B, *Totum porro hominem ex utriusque substantiæ concretionem parere, i. e. adesse, sisti.* I, 659 C, *Ante has tres aræ trinis diis parent, i. e. præsto sunt.* I, 1205 A, *Etiam in sacramentis propriis parere fecit.* II, 654 B, *Et conatus ejus extrinsecus foris parent, i. e. apparent suntque spectati.* II, 491 C, *Non tam distincta documenta parent utriusque substantiæ, apparent, sensu forensi.* II, 265 A, *Quomodo Dominus paruit ejus in hoc mundo, i. e. ὡς ἐπὶ ἐπιπέδῳ, si hic non potuit Dominus substantia existere, quomodo specie substantiæ?*

PARIARE. II, 455 E, *Quam cui per omnia pariaverint.* II, 802 C, *Non rapinam existimavit paritari Deo, τὸ εἶναι ἰσοθεῖον.* Est autem paritari forense verbum, pro eo quod est paria fieri, et paritare, paria facere, adæquare. II, 700 C, *Quia nec pariasset commentus hic, i. e. paria fecisset, ex æquo respondisset.* II, 705 A, *Pariant naturalia earum, substantiva non pariant.*

PARILITAS. II, 252 B, *Hoc ipsum testimonio præstans parilitati et unitati eorum.* II, 804 A, *Exemplum porro ex diversitate an ex parilitate componitur.*

PARITER. I, 586 A, *Pariter ætate est, Hellen., τὴν ἡλικίαν ἰσοθεῖον.*

PARMULA. I, 521 A, *Sanguis de femore proscisso parmula exceptus.* In Dactyl. Gortæana, tom. II, num 664, est sculptura gemmæ, ubi clypeolus vel parmula ut Bellonæ innixa et ad sanguinis exceptionem destinata. Sed et palmulam, quod alii substituunt, adhibitam in his sacris, patet ex gemma Leon. Augustin. I, 471, ubi nudus Bellonarius conspicitur, qui latus ferro sibi, quod sinistra gerit, fodit, cruore, qui de femore proscisso labitur, dextram plenam ante Bellonæ signum sublevans.

PARRICIDIUM. I, 1282 B, *Parricidii expugnant abortivis, dissoluto medicaminibus concepta.* Sic. H. de vel. Virg., *infantes aliquandiu a matribus debellat.*

PARTIARIUS. II, 274 B, *Partiarius exitii.* II, 545 A, *Disce et hic cum partiariis erroris tui Judæis.* II, 796 B, *Partiarios sententiæ illorum, κακώτατοι.*

PASCUA, pastus. I, 407 A, *Quæ illis accuratur pascua est, i. e. pastus, qui magis illis curæ est.*

PASSIBILITER. II, 726 A, *Quam affecte et anxie et passibiliter.*

PASSIO. II, 4010 B, *Et invitantis ad passionem contrarium fugæ.* II, 905 B, *Nuptiarum passio.* I, 812 A, *Quæ ad passionem regni, judicii et resurrectionis predicantur.*

PASSIONALIS. I, 612 A, *Nam si Deus, inquit, irascitur, corruptibilis et passionalis est.*

PASSIVE, passim, in commune, pro arbitrio eque. II, 956 A, *Passive tamen currant.*

PASSIVITAS, promiscua frequentia. II, 1014 A, *Quantum denotat passivitas affert libertinos.* I, 325 A, *Passivitas luxuriæ est Venus erronea et passim perlicita et illicita vaga.* II, 251 B, *Et passivitas non est, i. e. affectio passim diffluens et motibus exposita, dissolutio, confusio.* II, 585 B, *De passivitate ritus, i. e. vita in composita et pro libidine transacta, qui Valentinianos fuisse notabiles, Irenæus auctor est.* II, 397 C, *Passivatem sententiæ meæ permittit, i. e. rationem communem et promiscuam, ad quasvis opiniones amplectendas liberam.* II, 652 B, *Habent aliquando et passivitates commercia, i. e. jus passim commercandi et recipiendi, adeo ut alterum promiscue simulat loco alterius.* II, 726 B, *Et in passivitate omnia spergens, i. e. promiscua confusione et conturbatione rerum.* II, 88 A, *Quia passivitas fallit, i. e. fallit communis usus, qui passim obtinet, ut corruptela a conditione internosci nequeat, quodammodo obumbrata et obiecta usu promiscuo omnium.*

PASSIVITUS, passim, commune, apud omnes promiscue. II, 1059 B, *Pars vero passivitas emendat utiles.*

PASSIVUS, passim occurrens, vulgaris. II, 548 A, *Non cum affectatis ducibus passivorum discipulorum.* II, 252 A, *Passivum scilicet convictum.* I, 4277 B, *Per licentiam tunc passivam, i. e. nuptias multiplices, passim concessis.* II, 956 B, *Non enim passivitas obiculus est in illo, i. e. vagus, infinitus, ex historia Abrahami undecumque tibi promiscue applicandus.* II, 791 B, *Alium ceteris passivum, ignobilem i. e. vulgarem, communem.* II, 985 A, *Sine passiva concessione.*

PATAGIUM, clavus aureus, qui ad summam tunicum adsuebatur vulgo: in matronis patagium dicebatur, et clavus in viris, II, 1036 B, *patagio inuaurator.*

PATER, sacrorum, ἱεροπάτρις, Vid. Meurs., *Eluc. cap. XIII. I, 513 A.*

PATI, et de re keta et adversa, ut Græc. πάσχει, I, 576 B, *Sanitatem suam patitur.* I, 445 A, *Qui de Deo pati existimantur, i. e. agitari, τὸ ἐν ἑαυτοῖς ἢ θεῶν ἰσχυρῶς, circumlocutio, quorum tria genera subjecta sunt, ἁποπρομηθεῖς, θεοπάρακτοι, θεοπρόσοι. II, 248 B, *Passus infelix æquus præsumptionis instinctum.* II, 285 A, *At nunc negotium patitur, i. e. facessit Deo negotium Marcionitarum temeritas et audacia, qui Deum alium ab omni potestate sibi confluerunt.* II, 888 B, *Proprium jam negotium passus meæ opinionis, i. e. qui antea sui occupatus in exponenda græce opinione mea de velandis virginibus, ita Jun. explicat; sed Rigaltio videtur disputatione**

quadam adversus Græcos, cum et virgines velari oportere acrius forte asseruisset, Græcorum convitiis exceptus ac pro hæretico exagitatus fuisse. II, 895 A, *Que virum passa sit.* II, 904 B, *Et nuptias pati.* II, 652 B, *Post definitionem census, quæstionem status patitur.* II, 706 A, *Quod exequias convivium patitur, i. e. quod convivio inferitur, non sepulchro, quod cænx impenditur, non funeri.*

PATROCINIUM. II, 543 A, *Patrocinio coactæ figuræ sacrilegium obscurat, i. e. ad defensionem probationemque pudendæ illius figuræ, ex lana coacta factæ, opere coactili: ideo enim prætendunt venerationis naturæ nomen. Vid. CONVITIUM. II, 668 A, Cujus intelligam instrumentum esse animum, non patrociniū, i. e. principalitatem, ut initio capitis appellavit.*

PATRUITUS. II, 562 B, *Et sermonem de patruitis. Iren. πατρονομικός. Jun. mavult de patritis, ut Cic., Tusc. I, 19, Patritam illam et avitam philosophiam.*

PAUPERINUS, i. q. pauper. II, 262 A, *Propter quem in hæc pauperina elementa.*

PECCATELA. II, 719 A, *Ad suadendam vel imperandam peccatellam.*

PECTEN. II, 545 B, *Laniæ turres et pectines solis. Fabellæ pueriles apud Carthaginem Tertulliani tempore, quibus nutrices parvulos suos a clamoribus continebant.*

PECUS. II, 411 B, *Non pecus dictus post figuram, i. e. corpus animatum sentiens primum, et figura sua instructum recens. Eodem vocabulo utitur Julius Firmicus, lib. VII, cap. 1: Pecus intra viscera matris artuatum concisum a medicis proferetur. II, 486 A, Per similitudinem sanguinis salutaris et pecoris Christi. Alludit ad sanguinem illum Paschalis agni, qui postibus inspersus fuit in Ægypto. Exod., XII.*

PEJOR. I, 1500 A, *Quod solis pejoribus placet nomen christianum. Ait Tertullianus: Que Deum offendunt, a malo inferri, idque ex eo manifestum fieri, quod ex Gentilibus Christianarum nuptias ambiant, ii præsertim qui vitæ sunt peioris et turpioris. Ideo ethnici inveniuntur, qui tales, i. e. Christianas non exhorreant, ut exterminent, ut abripiant, ut a fide excludant.*

PELLICEUS. II, 578 A, *Interim carnalem superficiem postea aiunt choico supertextam, et hanc esse pelliceam tunicam, obnoxiam sensui. I, 1505 B, Et adornari tibi in mente est, super pelliceas tuas tunicas? II, 803 B, Neque enim, ut quidam volunt, illæ pellicæe tunicæ, quas Adam, etc.*

PELLITUS, pelle. II, 1058 A, *Pellitus orbi, ut metallo datur.*

PENDERE. II, 450 B, *Vel de recentibus Augustianis censibus adhuc tunc fortasse pendentibus. Tunc, i. e. cum diceret cæcus: Jesu, fili David. Pendentibus, scil. tabulis census. Nimirum haud semel acti census fuisse videntur sub Augusto. Et Septimius ipse, libro adv. Judæos, addubitare videtur an Christus adscriptus fuerit censui statim ut natus est. II, 819 A, Unum opinor apud omnes edictum Dei pendet resurrectio mortuorum. Sic vocat symbolum fidei christianæ, et supra dixit, quoniam titulo res ista proscripta sit, alludens ad edicta prætorum, quæ in albo, h. e. tabula proscripti et proponi solebant. I, 648 B, Dehinc ad signum annii pendent.*

PENDULUS. II, 708 A, *Ut pendula exspectatione sollicitudo fidei probetur.*

PENES, apud. I, 514 B, *Infantes penes Africam Saturno immolantur.*

PENSUM, pars laboris quovis die perficienda. II, 247 A, *Pensum securibus faciunt.*

PENULA. II, 76 B, *Ibidem gravissimas penulas posuit relevari auspiciatus. Penulas gravitate sua fuisse odiosas constat. Hinc Septimius, occasione sumpta, ait militem illum in Deo gloriosum, gravissimo militiæ gentilis onere deposito, jam exinde relevari cœpisse, simul atque onus Christi subiit, quod esse leve Christus ipse docuit.*

PEPO. II, 702 B, *Cur non magis et pepo tam insulsus, ex proverbiali usu insulsum hominem denotans. II, 461 A, Cur autem panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit.*

PER. I, 403 B, *Per eum et in eo, i. e. secundum ejus doctrinam atque religionem a Deo institutam.*

PERDITRIX. II, 929 A, *Invenit diabolus post luxuriam, etiam castitatem perditricem.*

PERDOCERE. II, 546 A, *Sed nec omnes quos edocent, perdocent.*

PERDUCTOR. I, 495 A, *Primi erunt lenones, perductores, aquarioli. Perductores hoc differunt a lenonibus, quod hi voluntarias, illi invitas ad aliquem pertrahant.*

PEREGRINARI. I, 588 A, *Peregrinandum est in historias et literas orbis. Exprimit moram istam et tempus, quod in aliarum gentium perscrutandis originibus teritur, dum mente non corpore peregrinamur.*

PEREMPTORIUS. II, 980 C, *Audito etiam edictum esse propositum et quidem peremptorium.*

PEREMPTRIX. II, 721 A, *Mortem peremptricem sensus.*

PERENNARE. II, 855 A, *Verum et dentes incorruptos perennare. I, 1235 B, Et in foliis perennat, i. e. perenne durat.*

PERGULA. II, 550 B, *Aliis atque aliis pergulis superstructis. Pergula, στενὰ δίπλαρα (ut exponitur in Glossario), angusta cœnacula, projecta extra aedes atque exstantia parte sui aliqua, eo maxime pertinentia, ut ex una parte ædium in alteram pergeretur commode. Sic Plin., H. N., lib. XXI, cap. 5.*

PERICLITARI, prope abesse, parum abesse quin, ut græc. περικλιτῆριον. II, 216 B, *Et non periclitatur, ne ex aliquo factum existimetur, i. e. non prope est, ut ex aliquo, etc. II, 77 A, Mussitant denique tam bonam et longam partem sibi periclitari, etc. Fortissimi hujusce militis facinus a commilitonibus Christianis etiam, tanquam imprudentis ac præcipitis et intempestivæ fortitudinis exemplum vituperabatur, deque eo sermones ferebantur, ut de abrupto et præcipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini christiano invidiam fecisset, ac periculum creasset, pacemque tam bonam et longam, quam Christiani fruebantur, temeritate sua prope evertisset. Has voces graviter increpat Septimius: Mussitant, inquit, tam bonam et longam sibi pacem periclitari..... Nec dubito quosdam etiam mussitare, Scripturas sacras jam emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem. Vulgo legitur: Nec dubito quosdam scripturas emigrare; at in cod. vetustissimo: Nec dubito quosdam Scripturas emigrare, et verbum de præcedentibus repetendum est, Nec dubito quosdam Scripturas mussitare, etc.*

PERICULUM. II, 174 A, *Sine periculo luninis, i. e. damno.*

PERISCELIUM, molle et fastidiosum est crurum ornamentum. I, 1532 A, *Juvenal. vocat pariscelidem.*

PERMOVERE. I, 1517 B, *Certe vel spiritu scandalum permovent. Rigalt. optime, spiritum scandalo permovent, i. e. concutiant, inquietant. Etenim Spiritum Dei habent sancti. Itaque si quid admittant a malo, Spiritum Dei permovent, spiritum quem a Domino sumpserunt, sæcularis rei gratia concutiant.*

PERONES, rustici calcei, contra nives, imbres, frigoraque commodi, ex corio crudo, præalti. II, 1046 B, *Perones effœminati dicuntur, quia eos mollicies effœminaverat. I, 1312 A, Et peronibus uniones mergere de luto cupiunt. Plin., lib. IX, cap. 55.*

PERPES, perpetuus, continuus. I, 578 A, *In ignem æque perpetem et jugem.*

PERPETRABILIS. I, 1289 B, *Quanto autem nubere in Domino perpetrabile est, pro eo quod est, perpetrabilis, vel magis perpetrabile more græco; sed*

in bonam partem dicitur, ut, I, 4288 A, *Studio perpetratur*; nam, teste Festo, *perperat qui peragit ac perficit*.

PERSONA. II, 591 A, *Personam nominis*, i. e. personam illam, cui hoc nomen competit.

PERSONALITER. II, 551 A, ὑποστατικῶς ratione singularis personæ.

PERSTRINGERE. Usurpant Latini de levi vulnere, non vero alte adacto, ut et de arrosione quoque quasi fulminis cum non disjicit aut comburit. I, 489 B, *Si aliqua nos quoque perstringunt*.

PERTINAX. I, 671 B, *O divina sententia usque ad terram pertinax*, i. e. quæ ubique obtinet constantissime, etiamque hic, in terris obligat homines, ut ex eadem judicent mathematicos ejici oportere.

PERTINENTIUS. II, 574, C, *Quam pertinentius volebat agnoscere*, i. e. altius, sive hanc legem proxime ad Christum pertinere.

PERTRACTUS. I, 1459 A, *Quomodo quidam pertractum quemdam in sæculo*, i. e. perdurantem et perpetuam durationem, protractionem sæculi, quasi trahente in longum Domino.

PHILOSOPHARI. II, 861 A, *Sicut aridæ et ardentis naturæ sacramenta leones Mithræ philosophantur*, i. e. ratione philosophica interpretantur leones Mithræ sacramento esse, h. e. signa aridæ et ardentis naturæ.

PHILYRA, est tiliæ membrana fasciatum dissecta. II, 1058 B, *Tenus philyræ* est tænia seu laqueus et viriculum ex philyra. *Tenus* autem et *tænia* græca sunt.

PHYSCON. II, 1042 B, *Physcone impurior*. Proverb. locut. de homine qui se in omne luxus libidinisque genus ingurgitat. Fuit enim Ptolemæus *Physcon* a Lago septimus Ægypti rex, qui, cum Cyrenæ imperaret, fratri Evergete defuncto successit, qui supra beluina libidinem et crudelitatem (quæ facinora commemorat Justin., lib. XXXVIII), sagina ventris et corporis vultusque deformitate, bellæ quam homini similior. Quæ fœditas in eo pellucidæ vestis subtilitate, quasi de industria, sive potius ex intemperantia agebatur, infame *Physconis* nomen ex re tulit, quasi ventricosi et aquarioli, propter abdominis studium.

PIGMENTUM. I, 676 A, *Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia*. Nam et pigmenta sunt utilia medicinæ, unde et pigmentarii dicti pharmacopœ. Julius Firmicus, lib. VIII, cap. 17: *Quicumque sub hoc sidere nati fuerint, Marsi erunt, vel qui veneris ex herbarum pigmentis confectis salutaria soleant hominibus remedia comparare*. Pigmenta etiam dixere condimenta. Cassianus, Collat., XV, cap. 5: *Corpora mortuorum pigmentis condita redolentibus in editioribus cellulis recondantur*. Sic etiam Exod., XXXVII, sub finem, opus pigmentarii dicitur, quod Septuaginta, ἔργον μωροφου.

PIPIARE. II, 568 A, *Cœlestes imbres pipiavit Achamoth*, i. e. effudit pipians. Pipum vel pipulum, plorantis vagitus et pipiatio, clamor plorantis lingua Oscurum, ut ait Festus. II, 952 B, *Et infantes pipiantes*.

PLAGA. II, 450 C, 451 A, *Occursum est huic plagæ*. Sumptum a gladiatoribus, qui vel adversarii petitionem corporis declinatione effugiunt, vel parmula excipiunt ut sit frustra conatus.

PLAGIATOR, plagiarius qui liberum hominem aut servum surripit. II, 273 C, *Talis assertor etiam damnaretur in sæculo, nedum plagiator*.

PLAGULA. II, 512 A, *Novam plagulam non adsui veteri vestimento*. Plagulam lacernas vocat Turneb. I, 25. Plagulæ vela sunt et textilia quibus lecticæ et lecti intendebantur, aut involuebantur, ut apud Tranquillum in Tito, cap. 10, *lectica dimotis plagulis*. Novius *plagulas* interpretatur grandia lintea et toral et licticariam sindonem; unde plagulæ, II, 582 C, dicit *additamentum*.

PLANE, immo, recte. I, 405 A, *Plane a bono*, i. e. immo habuit demonium, sed quod illum a bono dehortaretur. *Planus*, facilius, II, 1044 A, *Quo planius deantur*.

PLANUS, impostor. II, 529 B, *Quem planum, in agnis et æmulum in doctrinis existimabant*. Utitur et Cæcero pro Cluentio, 26. Est etiam bis apud Plin., XXXV, 40, II, 542 C, *Aut planum potius aliquem*.

PLASMATOR. II, 599 A, *Homini plasmatore*.

PLAUSOR. I, 458 A, *Scelestorum partium socii cui plausores*, i. e. fautores, auxiliares, vel certe idem optantes.

PLAUTIOR, ad plausum aptior. II, 1059 A, *Quo nascosæ lanositatis plautiores conchæ comant*.

PLENITUDO. I, 500 A, *Pro scientiæ plenitudine*, græce ἐκ τῆς πλεονομοσύνης. II, 59 B, *Ignorasse Apostolos plenitudinem prædicationis*, i. e. non summam ac perfectissimam habuisse cognitionem omnium doctrinæ christianæ. II, 202 A, *Quia non totum habendo non consecravit in plenitudinem comparationis*. II, 218 A, *Adm Scripturæ plenitudinem*. I, 653 A, *Et quæ ei debet disciplinæ plenitudo*.

PLENIUS, perfecte magis, I, 577 B.

PLUMBATUS. I, 440 A, *In manibus esse plumbata*. *Plumbatæ* manus sunt fulero quodam plumbi ferminatæ, ne facile delaberentur vel dehiscerent. Id in incurvatione brachiorum et manuum extensione præcipue requirebatur.

PLURIMUM, adverbialiter, pro ut plurimum. II, 511 B, *Ex recordatione plurimum delicti*. Terent. in *Phorm. Domum ire pergam, ubi plurimum est*.

POENICUM, pro poeno. II, 1052 A, *Ne poenicum inter Romanos aut erubescat aut doleat*.

POENITENTIA. II, 42 B, *Cum conditione data pœnitentiæ*. Episcopus autem, sive Ecclesia dare poenitentiam dicebatur, pro eo quod est indicare poenitentiam et leges ipsius. II, 200 C, *Ex poenitentia illius retorquebo adversus illum*, fortasse legendum ex *periculo illius*, nam pergit auctor in allegoria instituta a re pictoria. Peniculus autem est instrumentum pictorium, quo colores ducuntur; sensus ergo est: in periculo illius retorquebo adversus illum, coloresque delibo et lineamenta illius.

Πολιτεῖας. *Nostrum id est, municipatus in casis*, II, 555 C.

POLLINCTOR, νεκροχομος, νεκροδέκτης, qui mortuorum corpora ungit et curat. I, 547 A, *Ab aruspice pollinctor*. II, 456 C, *Et pollinctorem sacerdotem*, de eo qui homines immolat.

POLLUCIBILIS. II, 978 A, *Nisi obsonandi pollucibilis*, i. e. nitidior, lautior, magis opipara.

POLLUCTUM. Varro, lib. V. de Ling. lat.: *Cum ex mercibus libamenta porrecta sunt Herculi in ara, tam polluctum est*. *Pollucta* et *pollucibilis* cœna est opipara et splendida. *Pollucere*, consecrare, convivio lauto sacrificare, I, 474 A.

POMA. I, 454 A, *Ad hoc enim noverim maris poma*. Ita appellat conchas, quod non ad fastum, sed ad saporem et escam sint ordinatæ.

PONERE. II, 721 A, *Ut illic materia ponat*, i. e. ut illic desinat sermo iste de anima.

PONTICUS, i. e. Marcion. II, 248 A.

POMPATICUS. I, 4526 A, Ita pompaticas progredi.

POMPATUS. I, 658 B, *Sed circensium paulo pompator suggestus*.

POPINA. II, 970 B, *Plane vestrum est, in carceribus popinas exhibere martyribus incertis*. Lucian.: Συναθροῦν μετ' αὐτοῦ διαρθεῖροντες τοῦς δεσποφύλακας, ἢ δειπνα ποικίλα εἰσχομίζετο.

POPULARIA dicebantur in theatro loca populi vel plebis, ad equestrium discrimen. I, 655 A, *Et discrimen popularium per proclivum*. Sic equestria equitum loca erant.

POPULARITAS. II, 257 B, *Denique major popularitas generis humani*, i. e. gentium consensus. *Conscientia publica*: II, 97 A, *Officia sæculi, honores, solemnitates, popularitates*. II, 700 A, *Concilio exoneranda populariatis*.

PORTA. II, 540 A, *Cum et portas ante quinquennium instituunt, anastrophe: portas ante, pro eo quod est*

ante portas. Quinquennium, ait, instituunt initiandos, antequam portas ingrediantur, et consignentur eas ingressuri. Scaliger legendum putat, cum epoptas ante quinq., i. e. magistros ceremoniarum, qui præformant et observent initiandos. Nam in rebus sacris ἐπίπται ἢ ἐπάρει erant, qui jam ante legitimum tempus in officio μύστων consumpserant; unde Aristoph. ἐπασπύειν. Ibid., tot suspiria portarum, i. e. totum illud quod tam diu desideraverant.

PORTARE, Græci etiam pro eo solent ponere, quod est tollere, II, 573 A.

PORTIO, i. e. pars, similis. I, 293 A, Portio Neronis de crudelitate: sic edicti portio, pro simili edicto. I, 526 A, Ex aliqua seminis portione; Haverc. leg. sparsione, κατὰ τὸ σπέρματος. Conf. Ebr. XI, 11. II, 965 C, Potus strictura xerophagiæ portio est; i. e. hac forma potus perstricta etiam aridum pabulum significatur.

PORTIONALE, opponitur summati. II, 226 A, 964 B, Nam exceptione eduliorum quorundam portionale jejunium est. II, 894 C, Et portionale universali.

POSTERITAS, quod postea subrepsit. Scholastici insolentius vocant posterioritatem. II, 44 A, Posterioritatem mendacitati. II, 48 A, Præcedente illo sune supradicto posteritatis, i. e. ordine successionis, quo tanquam fune ad apostolicas Ecclesias conceditur. II, 197 B, Solemus hæreticis, compendii gratia, de posteritate præscribere, i. e. quod doctrinam auferant posteriorem doctrina veritatis. II, 157 A, Probabit jam ipsa posteritas omnium hæreticorum.

POSTREMUS, I, 1516 A, Postremissimus omnium.

POSTUMARE, posteriorem esse. I, 587 A, Etsi Moysi postulant. II, 858 B, Omnis enim consummatio atque perfectio, etsi ordine postulat, effectu anticipat.

POSTUMATUS, II, 590 A, Opponitur principatui.

POSTUMUS, posterior. II, 121 A, Quodcumque de postumo corporis propagatur. II, 958 A, Et quasi postuma soboles supparabatur.

POTESTAS, I, 457 A, Respectu repræsentancæ potestatis, i. e. quæ divinam repræsentat et sustinet in terris vicem, et confestim exigere pœnas potest. II, 571 A, Quoniam in potestate erat sermo ejus, i. e. potens erat.

POTESTATIVUS, II, 215 A, Non tantum ordinativum sed et potestativum capit principatu.

PRÆ, I, 456 A, Præ manu, i. e. in promptu.

PRÆBERE, referre, repræsentare. II, 255 B, Vis ex compositis incomposita præberi.

PRÆBIBERE, II, 122 A, Nam et præbunt quidam festinando tutelam, sed, etc., i. e. ante se confirmant antipharmacis, anuletis et πυλακτήρις potionibus, sed quantum vis dissolvitur venere, atque fit irrita.

PRÆCERPERE, degustare. II, 158 B, Si quid utriusque lingue præcerpsi.

PRÆCIPITARE, decutere, dejicere, de frugibus et pomis, quæ ante justum tempus et maturitatem dejiciuntur. I, 406 A, Nescio quod auræ latens vitium in flore præcipitat. Præcipere, præoccupare: I, 489 A, Non præcipitat discretionem, i. e. Deus non præoccupat ante illud tempus judicii æterni discretionem inter bonos et malos, in qua judicium partim consistet.

PRÆCOQUUS, igniaturus. II, 1051 B, Romanum præcoqua, i. e. præcoci et præfestinata Romani habitus susceptione. Alii leg. Romana præcoqua, h. e. præcoce propeoque consilio Romana facta per dedicationem. II, 531 C, Præcoquos et abortivos quodammodo Marcionitas. II, 429 A, Tam præcoquam, imo tum acerbam dilectionem.

PRÆDAMNARE, i. e. damnare. I, 283 A, Ignotum et auctorem vox sola prædamnat. I, 1260 B, Semper pauperes justificat, divites prædamnat.

PRÆESSE, I, 522 A, Quasi non quæcumque ratio præest, i. e. quasi non omnis argumentorum vis, quibus præstruit et defenditur reciprocatio animarum humanarum et in alia corpora transmigratio, magis etiam stringit, si affirmetur, revocari animas ad sua quasque corpora.

PRÆFARI, de prophetis, I, 578 B, De officio præfandi.

A Rhenan. prophetandi. Sed alterum latinum magis est apud quos vates fantur, passim et profantur, dum præfantur. I, 415 A, Anhelundo præfantur, de præloquio, quod præcedere vaticinium suum faciebant. Conf. Num., XXIV, 3; et Donat. Terent. Phorm. IV, scen. 4, ad verba: Interdixit hariolus.

PRÆFORMARE, pervalde, præquam alios informare. I, 266 A, B, Quanti enim ad malum præformantur. Sed Heuman. legit cum Haverc. reformantur.

PRÆFUGERE, II, 706 B, Sed etsi anima præfugerit ultimo gladio, i. e. si forte anima inter ferarum laniatus e corpore excesserit priusquam ultimo gladio pelletur.

PRÆGNATUS, prægnatio, graviditas propinqua partui. II, 619 A, 650 C, Juvenulæ scilicet prægnatus et partus. II, 754 C, Ut et conceptus et prægnatus.

PRÆJUDICARE, I, 265 A, Præjudicant id esse, i. e. licet nescire velint, tamen ex illa vi, quam sibi ipsi inferunt, ut in ignorantia illa permaneant, posita est aliqua cognitio, præjudicium scilicet, odio haberi illa non posse, si sciant ulterius. II, 157 A, Quo præque adversus universas hæreses præjudicatum sit. Præjudicare sæpe est judicium prævium dare aut præmonstrare. II, 659 A, Jam hæc conditio proprietatis de cæteris accidentibus corpulentæ præjudicavit, i. e. conditio proprietatis corporea jam erit conspicuum quoddam judicium ad judicandum de cæteris corpulentæ accidentibus.

PRÆLATIO, II, 801 C, Et amplius manu propter prælationem, ne universitati compararetur. I, 575 A, Prælatio alterius sine alterius contumelia esse non potest.

PRÆLATOR, II, 984 B, Idem misericordiam prælator.

PRÆLUDERE, i. q. proludere, quod est in re militari ἀπρὸς ἐπιπέσει II, 524 A, His præluserim.

PRÆLUMINARE, II, 844 B, Parabolam a commentatore Evangelii præluminatum.

PRÆMEDITATORIUM, προμελετητήριον. II, 960 C, Præmeditatorium efficitur latinarum.

PRÆMITTERE, II, 970 B, Præmisso jam sanguinis succo, præmisso scilicet ad Deum, quo jam et ipse totus properat. Sic alibi dixit præmissam uxorem, præmissos liberos, jam sæculo digressos.

PRÆPARATURA, II, 402 B, In Johanne egerat præparaturam viarum dominicarum, præparationem, παρασκευασµον, ἐτοιμασίαν.

PRÆSCRIBERE, exceptionem objicere. II, 197 B, Solemus hæreticis compendii gratia de posteritate præscribere. II, 158 B, Non tamen præscribere monarchiam ideo, etc. II, 150 B, Præscribitur mihi, ne quem alium Deum dicam. II, 256 A, Præscribens Deum ignorari nec potuisse, i. e. respondendo ad objecta adversariorum, eademque diluendo. II, 888 B, Hoc exigere veritatem cui nemo præscribere potest, i. e. de qua nihil detrahi potest quacumque ratione. II, 948 A, Præscribe constanter, non omnibus præcipi, quæ quibusdam sint præcepta. II, 849 A, Omnia præscribit, i. e. præscriptis definitionibus omnia comprehendit. I, 507 A, De vestra vobis dissimulatione præscribitur, I, 170 C, adspice itaque quanta præscribam tibi.

PRÆSCRIPTIO, Ex usu forensi significat refutationem, qua, qui postulatur, adversarii accusationem, disjicit, aut in eum retorquet. Conf. de Præscript. adv. hæret. cap. 55. Præscriptionem hæreticorum dicit, quia præscribimus hæreticis hoc ipso, quod sint hæretici: quibus hanc unam exceptionem opponimus, quod adversus regulam dogmata proferant, itaque ut minime audiendos ab omni disputatione submovemus. II, 248 A, De præscriptione noritatis. II, 60 B, Certis et justis et necessariis præscriptionibus repellendas, necessarias præscriptiones dicit, quia secundum eas necesse est judicium, quoscumque agere volentes repellere. II, 157 B, Sed salva ista præscriptione, nempe ante dixerat: verum quodcumque primum, adulterum quodcumque posterius. II, 248 A, Ne compendium præscriptionis, ubique advocatum dissidentia depuaretur. Compendium præscriptionis vocat thesim illam: In tantum hæresis, etc.

PRÆSCRIPTIVE, II, 261 B, Quanquam tam facile est,

præscriptive occurrere, i. e. obducta præscriptione qua excludam ac perimam totam actionem illius. Quæ autem hæc præscriptio sit, ostendit sequentibus.

PRÆSIDIUM, lucrum, bona, peculium. I, 495 B, *Cum aliquo utique præsidio*.

PRÆSIGNARE. II, 260 A, *Quam Creatoris testimonium præsignaverit*, i. e. signum prætulit, unde cognosceretur.

PRÆSERVARE. II, 515 A, *Qui ergo prænuñtiabatur, ille et præservabatur*; græc. *προσέλπειν*.

PRÆSTANTIA, præstatio, exhibitio. II, 502 B, *Et præstantiam propter merentes*, qua scilicet præstat premia vel supplicia. II, 452 C, *Alius de præstantia ejus securos agere mandat*. In malam partem: I, 4255 B, *Ego enim præstantiam in delictis meam agnosco*. II, 650 B, *Sed viderit utriusque præstantiæ ambitio*, i. e. *πλοπρωτία*.

PRÆSTARE. II, 281 C, *Cui cædendo præstet esse*. Sensus est: *Cui sanctitati præstaret*, i. e. foret utilis atque opulatus, *cædendo esse*, i. e. parem esse conjugio cædendo rescandoque. Melius nobiscum, inquit, ageretur, si ea nostra sanctitas esset, quæ nos ad tollendum conjugium adduceret, faceretque exsortes conjugii.

PRÆSTRUCTIM, via præparata, præmunita. II, 1058 A, *Ut ad hominem præstructim perveniretur*.

PRÆSUMERE, ponere, *ὑπολαμβάνειν*. I, 274 A, *Cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione*. I, 1517 B, *Optantes perseverare id in nobis, non tamen præsumere*.

PRÆSUMPTIO. II, 993 B, *Cum sic quoque obduxero diversæ partis præsumptionem*. I, 4257 A, *Præsumptio intinctionis importat*, i. e. fiducia veniæ per baptismum impetrandæ.

PRÆSUMPTORIE. II, 462 B, *Nam et Petrum præsumptorie aliquid elocutum*, i. e. præsumptione præfidente.

PRÆTENDERE. II, 619 B, 620 C, n. (10), *Et Judas prætendit Israel*; legendum *Hierusalem*, ex *Zuch.*, XIV, 14. Est autem prætendere ante vel e regione tendere, aut etiam per circuitum, ut exponitur sequenti membro. II, 272 B, *Aliam illi regulam prætendo*, i. e. alio argumento in ipsum utor, et regulam veritatis ei explico. II, 927 A, *Prætendimus necessitates adminiculatorum*. II, 80 A, *Traditio tibi prætendetur auctrix*.

PRÆTER. II, 572 A, *præter hæreticorum*, i. e. præterquam hæreticorum; græc. *πλὴν*. Hæretici genus spiritale sibi arrogabant. II, 469 C, *Præter unus Deus*.

PRÆTERESSE, abstinere, renuntiare. I, 466 A, *Cum et ipsis rebus, de quibus transiguntur, prætersumus*, i. e. quum ab illis ipsis superstitionibus, sive furore, libidine, crudelitate, quarum causa spectacula transiguntur, adducti religionis nostræ conscientia, abstinemus.

PRÆTRACTATUS. II, 407 A, *Et determinare ex hoc ipso prætractatu*.

PRÆVELLERE. II, 450 A, *Quid ei magis quam martyria prævellit?* Sicubi homines Deus ab idololatria divellit, quid magis idololatriæ prævellit, quod prævulum statim ipsi opponat, quam martyria fortium Christianorum?

PRÆVENIRE. II, 25 A, *Damnare prævenit*. Hellenism. II, 512 B, *Propterea præveni fugere in Tharsos*.

PRÆVENTO. II, 25 A, pro quo Latinus melius præverto, et Rigalt. *prævenio*: utrumque est Græcor. *πρόβλεψις*.

PRÆVERTERE, præponere, antepone. II, 1045 B, ut sæpe apud Plautum. II, 1028 B, *Qui penitentiam peccatoris morti prævertit*.

PRÆMERE. II, 586 A, *Totam massam seminis sui præserit*, i. e. triturerit.

PRESSUS. II, 1056 B, *Purpura pressa* dicitur, quæ purius et meracius lucet, cui est color sanguinis pressi et concreti, nigricans aspectu. II, 59 A, *Pressiora testimonia*.

PRINCIPALITAS, quod statim a principio fuit: scholastici vocant *prioritatem*. II, 44 A, *Ad principalitatem*

veritatis. II, 668 A, *Habes animæ principalitatem*.

PRIORATUS, *πρωτεία*, primæ partes, principatus. II, 546 B, *Ut solent animi pro prioratu exciti*.

PRISTINUS. II, 970 B, *Quam nec ille Pristinus testis non Christianus martyr attigerat*. Rigalt. legendum arbitrat: *pristinum vester*, h. e. quondam vester, quemadmodum, initio libri *adv. Praxeam*, dicitur *pristinum doctor*. In hæc vero historiam, quam narrat Septimius, plurima quadrant eorum quæ Lactantius de *Peregrino* tradidit. Nam et istum apud Christianos in fama et pretio aliquamdiu fuisse refert, ac propter habitos ab eo per oppida Syriæ de Christo sermones comprehensum, missumque in carcerem, atque iudeis Christianorum charitate ac studio diligentissime curatum, cœnis omne genus illatis, mox per humanitatem præsidis emissum carcere. Postea vero ubi delicta quedam, ab christiano consortio ejectum, varias urbes obiisse non sine gloria philosophantem, ac demum Athenis insana quærendi nominis cupidæ percitum, convocata multitudine, postquam veria multa de contemptu mortis fecisset, in ardentem togum insiliisse, nec visum amplius. Martyrem istum, qualiscumque fuerit, pschicum id est catholicum fuisse ait Septimius, non Christianum, quia tormentis admotus Christum negaverat. Peregrinum suum Lactantius scribit in carcerem conjectum, propterea quod Christum coleret, *τὸν μέγαν ἐκείνον ὑποθροῦν ἐν πλείων τῶν ἀσσοκρίσιθθεντα*; confestim accurrisse Christianos, uti fratres, atque omnimoda solatia contulisse, quia etiam cum eo in carcere permansisse ac pernoctasse, corruptis custodiis.

PRO. II, 1044 B, *Pro stupro erat pœna*, i. e. tam sædæ exauctorationi eadem pœna, quæ stupro.

PROBARE. II, 191 A, *Cum semetipsum voluit probari*. Iren.: *ὅτε οὖν ἠθέλησεν ἐπιδείξει αὐτόν*. Latinus interpres Irenæi reddit: *ostendere*.

PROBOLA, *πρόβολη*. II, 162 D, *Probolam, id est prolationem rei alterius ex altera*. II, 163 B, *Hæc erit probola veritatis*, i. e. generatio filii vera. II, 163 A, *Valentinus probolas suas discernit*.

PROBUS. II, 1055 A, *De tranquillo probum*, i. e. tranquillitate probum, tranquillum, ut de eo queri nemo jure possit. Latin. vult: *pronum*.

PROCEDERE, est frequentare sacra, adire templum. I, 1294 A, *Si procedendum erit*.

PROCLIVARE, proclivis esse, inclinare. II, 251 B, *In alterum magis proclivarunt*.

PROCURARE. II, 576 B, *Cui omnes hæreses procurantur*, ἢ *ἅπαντα αἱρέσεις οἰκονομοῦνται*, forensi usu. II, 158 C, *Quia per tanta millia virtutum procuratur*, scil. monarchia. II, 961 A, *Cui ipsæ divitiæ procurant*, i. e. inserviunt. II, 277 A, *Æmulatio autem liberando homini procurat*, II, 799 A, *Sub obtentu procurandi*, i. e. ministrandi Imperatoribus.

PRODICIUM. I, 567 A, *Videte qualem prodiciam auctus nos subornastis*. Prodiciam hic vocat, quam in Apologetico indicem.

PRODIGERE. I, 525 A, *In nihilum prodegerit*, i. e. licet etiam luxuriaverint et prodigi fuerint in perdendo et dissipando corpore. Alii, *redegerit*. I, 578 A, *Pene jam totis sæculis Creatoris productis*, i. e. porro actis. II, 483 B, *Productio avo isto*, i. e. consumptio. I, 4245 A, *Saluti productæ reformari*, i. e. turpiter profusæ, projectæ, deperditæ.

PRODUCERE, propr. de metallis, extendere, excudere. I, 501 A, *Et in lances argentaria metalla producta*. II, 609 A, *Quo eos de terra Ægypti produxit*, pro *eduxit*. II, 908 B, *Non religio produxit*, i. e. facit ut veniant in Ecclesiam Dei, et se ei adjungant. I, 614 B, *Et ad hoc scamna produxit*. Produci proprie in spectacula athletæ gladiatoresque dicuntur ab ipsis munerariis, qui ludos edunt.

PRODUX. II, 786 B, *Et producem mutui coitus*. Producem dicit, quemadmodum supra traducem. Igitur unitatem mutuo coitu productam dicit esse producem mutui coitus, sive potius id quod ex utroque

coagmentatione dissilit, quum inter se divelluntur A
quæ arcte fuerant coagmentata.

PROFERRE. II, 163 A, *Prolatus est sermo Dei, an non?*

PROFESSIO, ὁποῦσσι, de negotiatoribus, qui merces suas prolitentur. I, 494 A, *Quantum vectigalibus perent fraude et mendaciostrarum professionum.* II, 469 B, *Verum professio eius alterius auctoritate conficitur.*

PROFESSOR. II, 469 B, *Nemo sibi et professor et testis est.*

PROFLIGARE, magnam rei partem conficere. II, 505 B, *Quanto opusculum profligatur breviter, i. e. quo magis prope est, ut hic liber absolvatur atque ad finem producat. Ita Cic. Tusc. V, 6: Profligata jam questio est, et pene ad exitum adducta.*

PROINDE, i. q. perinde, ut ap. Cic. sæpe.

PROLATIO, continuatio, duratio. II, 24 A, *Omnem prolotionem quærendi et inveniendi.* II, 552 A, *Acceptit prolotionis suæ officium, i. e. procreationis.* II, 172 D, *Me πρὸς ἐὸν ἄλλοιαν inducere, id est prolotionem rei alterius ex altera, sublimitati et claritati aliqua prolatio.*

PROMA, τρῆμιον. II, 297 B, *Promas tuas replesti.*

PROMULGARE, juris publici facere et ad usum publicum traducere. I, 554 B, *Qui primus cerasa ex Ponto Italia promulgavit.*

PROMULSI, vas escarium, lanx. II, 4048 B, *Quinguarum promulsidem, i. e. lanceam quingentarum librarum argenti.*

PROMUS, cum dativo. II, 254 C, *Nec malo nec bono pronus.*

PROPE. II, 1055 A, *Prope sis eandem negare, i. e. parum absit quin neget eandem.*

PROPERABILIS. II, 722 A, *Calore properabili.*

PROPERATUM, præpropere editum, seu inchoatum et rude. II, 246 B. Vid. Hieronym., comment. in Abdiam.

PROPRIE. II, 664 B, *Non quia spiritus proprie est, i. e. seorsim ab anima et per se.*

PROPUDIOSUS, impudicus, inverecundus. II, 4042 C B, *Ne quid et illi de Cæsaribus vestris obmussitent, pariter propudiosus.*

PROSAPIA significat progeniem vel familiam. Vet. gloss. prosapies, γένους καταγωγή. Prosapia, ἀκ προγόων εὐγένεια καὶ συγγένεια.

PROSCRIBERE. II, 608 A, *Faciem tamen operis frontemque materiæ de anima unusquisque proscripsit.* II, 401 A, *Rex Judæorum proscripsit in crucem, i. e. pronuntiatu programmate a præside provincie imposito.* II, 1008 A, *Sed incertum cui, quia nec persona, nec causa proscribitur.*

PROSECARE, sacrificando Deo offerre. I, 505 A, *Major ætas apud Gallos Mercurio prosecatur.* I, 516 A, *Æsculapio tamen gallinaceum prosecari jam in fine jubebat.*

PROSPECTE, maxima providentia. I, 504 A, *Etiam circa ipsos deos vestros, quæ prospecte decreverant patres vestri.*

PROSPECTUS. II, 98 A, *Ex Apostoli prospectu, i. e. ut prospicienter statuit Apostolus.*

PROSPER. II, 1050 C, *Tam prosperos temporum, phrasis tertulliana, ut et infra: insignes libidinum.*

PROSPEX. I, 616 A, *In omnibus augurem, in eventibus prospicem, i. e. providentem, prudentem.*

PROSPICERE. I, 425 A, *Si ad ultores transire prospexit. Sensus est: recte Cybelen cum cultu suo ad Romanos transiisse, quod sciverit, forte inde ultores Ilii prodituros. At quomodo tam seram prospicere temporis fortunam potuit, quæ paucos dies in fato Aurelii discernere non potuit.* II, 450 A, *Quibus magis eam, quam passionibus prospicit, τοῖς παθήμασι προορᾶται, græca phrasi.*

PROSPICIE. II, 580 A, *Prospicias earum.* Ciacon. legit *proscias*; Fest. *Proscidium*, quod prosectum projicitur. Glossarium: *Proscicæ, αἱ τῶν θυμάτων ἀπάρχαι, et alibi, proscicæ, ἀροθίνα.*

PROSTARE. II, 709 B, *Postrema dedecoratione sub*

titulo prostitisse Helenam viliores, i. e. prostibulum fuisse in fornice vel lupanari publico, cujus infamiam publicus titulus proscipione profiteretur.

PROSTITUERE. I, 502 A, *Lucernas meridie vanas prostituere.* Hæverc. cum cæteris interpr. ait vehementius esse dictum, prostitui enim exiguam lucernarum et ledarum lucem, quum lucidissimis radiis solis meridiani opponatur. Malim tamen interpretari: palam exponere. II, 891 C, *Aut tegi aut prostitui, i. e. relecta palam statui, et sine velamento procedere ante oculos omnium.* II, 912 A, *Quam totum faciem prostituere.*

PROSTITUTIO, institutio publica. I, 455 A, *Sub imaginum prostitutione.*

PROTELARE. II, 409 C, *Sed sexcenta millia hominum protelavit, i. e. sexcentis hominum millibus vitæ et virium tenorem continuavit, produxit, protraxit.* I, 4235 B, *Et in portum divinæ clementiæ protelabit, i. e. ad portum usque quemlibet distantem producet, I, 650 A, Ut et ignorantiam protelei in occasionem, i. e. tanta est voluptatum vis, ut hominem summi taudiu doceri nolit, vitanda est christiano spectacula, quamdiu spectandi occasio sperabitur.*

PROVOCARE. II, 88 A, *Provocans eam, nempe communionem utensilium, ad rationandium et irrationalium distinctionem, i. e. jubens ut ea commode prudenterque in duo genera distinguatur; hæc rationalia, quorum fabrica et usus cum ratione conjunctus, illa irrationalia, quorum tota accuratio præter et contra ipsam rationem est.*

PROXIME, proximo tempore, nuperrime. I, 572 A.

PSYCHICUS. II, 456 A, *Et manet chirographum apud Psychicos.* Psychici opponuntur Pneumaticis, i. e. spiritualibus; quemadmodum et animalia fidem spiritali opponit disciplinæ, lib. de Jejun., cap. I. Dicebantur autem a suis Montaniste sive Cataphryges spirituales, eo quod spirituales revelationes et prophetias ἐνοουσιώδεις sibi arrogarent: qui vero has singulares prophetias et revelationes ordinarias negabant esse in Ecclesia, audiebant Psychici ex I Cor., II. Tertullianus autem mediam quandam viam tenuit quodammodo. Nam paraclatum, i. e. spiritum ordinarium prophetiarum revelationumque singularium, agnoscebat ut Montanista: jejunia severe urgebat, martyria coquebat, in persecutionibus interdicens fuga, et secundas nuptias damuabat; sed a Montanistarum sacramentis abstinebat, et impiis illis atrocioribusque de Montano et Prisca prædicationibus. Ex quo factum, ut Augustinus (lib. de Hæresib. ad Quodvultdeum) Tertullianos sive Tertullianistas a Montanistis, qui et κατάρρυγες dicti, distingueret. II, 955 B, 954 B, *Exteriores et interiores botuli Psychicorum.* I, 552 A, *De quo inter nos et Psychicos questio est.*

PTISSANA, πτίσανη, hordeum decorticatum. Græci hordeum aqua perfusum, dumque tumeret in sole expositum, mox in pila ligneo pistillo tantisper tundebant, dum corticem glutinamque exuisset. I, 552 A, *In exemplum ptissanæ, i. e. instar ptissanæ.*

PUBLICARE, in publicum traducere. II, 412 B, *Qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in Domino.*

PUBLICATIO. II, 892 B, *Omnis publicatio virginis bonæ stupri passio est, i. e. detectio capitis.*

PULSARE. I, 591 A, *Idem spiritus pulsat, i. e. mentes prophetarum veridicis implevit, futura dicere impulit.* II, 796 A, *Pulsata salute, licet non aditu veritate, i. e. pulsavere salutis januam Platonis, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem et modum immortalitatis ignoravere, non adita veritate.* I, 609 B, *Tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsan.*

PULVIS. I, 1506 A, *Et illum ipsum nigrum pulverem. Niger pulvis est calliblepharum Græcis et Latinis dictum, ex austis rosarum palmarumque foliis, ex ampelide et aliis, quo oculorum exordia producunt-*

(Quarante-trois.)

tur. Jun. leg. *exodia*, i. e. fines et ambitus promovitur pigmento ad venustatem vultus.

PUMEX, II, 4042 A, *Pumice speculi*, i. e. speculo pumicato, levissimo ac politissimo.

PUNIRE, I, 4270 B, *Adversus omnem subvertendam fidei aut puniendam paraturam*, puniendæ fidei, i. e. pœnis aut tormentis exercendæ probandæque.

PURGARE, II, 427 C, *Alibi malo purgare*, i. e. re-fellere atque amovere: metaphora a re rustica. I, 506 A, *Ut viam mihi ad manifestiora purgem*.

PURGATRIX, I, 4205 A, *Purgatrice aqua se expiabat*.

PURUS, I, 700 B, *Sacrificamus quomodo præcepit Deus, pura prece*, absque thure, absque victima. Sic I, 4244 A, *Pastum et potum pura nosse*, i. e. uti pane et aqua solum, absque ullis aliis esculentis, absque condimentis. Sic Juvenalis: *Observant ubi festa mero pede sabbata reges*, i. e. nudo pede. Itaque *pura prece*, hoc est sola et nuda oratione, de mente sancta et innocenti. Offerebant Gentes diis vanis inanina aut bruta, thura aut boves; Christiani Deo vero offerunt animam rationalem, laudes et gratias dicentem Deo. Hoc diserte explicat Athenagoras legatione illa pro Christianis ad Antoninum et Commodum, citatis etiam Pauli verbis, quibus hostiam describit, *Θυσίαν ζώσαν, ὄψλαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ἔχουσαν*. Ipse Tertullianus in Apologetico: *Offero optimam et majorem hostiam Deo, quam ipse mandavit: orationem de carne pudica, de anima innocenti, de Spiritu sancto profectam*. Et lib. IV, cap. 1, *advers. Marcion*. ad illud Malachia: *Offertur nomini meo oblatio munda*, scilicet simplex oratio de conscientia pura. Et cap. 9, hominem ait offerre debere munus Deo apud templum, orationem scilicet et actionem gratiarum apud Ecclesiam per Christum Jesum, catholicum patris sacerdotem. Minutius Felix, posteaquam dixit: *Delubra et aras non habemus*, addit: *Litabilis hostia bonus animus, et pura mens, et sincera sententia. Hæc nostra sacrificia, hæc Dei sacra sunt*. Denique *Eucharistica nostra confici pura prece*, sive oratione sola, Justinus *adversus Tryphonem Judæum* testatur. (Apud Rigalt. ista leguntur.) I, 4269 A, *Contenta simplici pabulo, puroque aquæ potu*.

PUSILLITAS, parvitas. II, 210 A, *Quæcumque potestas ei, quam pusillitas, competit*, i. e. potius, vel magis, quam pusillitas. Ellipsis græca perfrequens.

PUTATIVUS, qui vero non est. II, 555 A, *Putative in Christo corpulentæ*. II, 555 C, *Nativitatem putativam illi accommodasse*, quasi vere natus et re ipsa non fuisset. II, 754 C, *Qui carnem Christi putativam introduxit*.

PYCTES, πύκτες, pugil. II, 454 A, *Pyctes ipse non queritur*. II, 978 B. *Pyctæ xerophagiis mvalescunt*.

PYRIPHEGETON, igneus inferni fluvius, ubi pœna cimum ἡ τῶν ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἀπτομαίων, i. e. ejulatus in igne flagrantium, ut ait Lucianus in *Necyomantia*. I, 520 A.

Q

QUA, quia, in quantum. I, 441 A, *Sciunt, qua homines, quis et animam*, i. e. quia vel in quantum homines sunt, sciunt etiam a quo animam acceperint. Vel ita: sciunt quis illis dederit animam, qua scilicet anima homines sunt, et differunt a brutis. I, 485 A, *Si qua illic arborum poma conantur*, i. e. si quo modo, ut aliqua apud Virgil. pro aliquo modo.

QUESTIO, II, 581 A, *In præpositionum questionibus*, i. e. in ex-agatione subtili præpositionum; inde *ex*, per, similitumque exponit atque demonstrat sequentibus. Sed de ea re amplius egit auctor lib. de *Præscript.*, cap. 49. II, 472 C, *Si hunc articulum questionibus Scripturæ veteris non expediam*. II, 487 C, *Post Philippum et totam substantiam questionis istius*. II, 507 A, *Diligere quæstiones*, i. e. toto studio operam dare sanctis illis quæstionibus, de quibus Isaias postea, *Καὶ δεῖτε, διελεχθῶμεν*.

QUANTI, pro quot, ut tanti pro tot. I, 266 A, 281 A, *Quanti enim ad malum præformantur*. II, 479 C, *Quanta tibi præscribam*, i. e. quam multa. II, 255 C, *Quanti nequam servi regum nominibus insultant*.

QUANTO, II, 219 B, *Quanto non comparat cui adscribantur*, i. e. quanto magis non comp. II, 626 A, *Quantoque incredibile, subaud. magis*. II, 505 A, *Quanto opusculum profigatur breviter*, i. e. quo magis prope est, ut hic liber absolvatur, atque ad finem perducatur.

QUANTUM, quod attinet ad, si species. I, 281 A, *Quantum interpretatio est*. II, 252 B, *Quantum proprie pictor*, i. e. in quantum.

QUATENUS, i. q. quia. II, 226 B, *Quatenus hic solorum corporum*, etc. II, 476 B, *Quatenus ita Scripturæ docent*, i. e. quoniam, quandoquidem.

QUI, II, 256 B, *Sicut facit qui decor*, i. e. aliquis decor.

QUICQUID, pro quideis, quidlibet. II, 43 B, *Hoc nomine quidquid emendat*.

QUINIO, II, 656 A, *Invenitur etiam in jure civili græca quedam quinonem enixa filiorum*. In jure civili, i. e. in juriconsultorum libris, quos ita citare solent etiam veteres grammatici. Plin. H. N. lib. VII, cap. 5. *Reperitur et in Peloponneso quinos quater enixa majoremque partem ex omni ejus vixisse partem*. Aristot. *Ἀπὸ πέντε γὰρ ἔτεσε, καὶ τὰ πολλὰ αὐτῶν ἔγεγάθη*. Etenim Peloponnesi non meminuit. Sed et Strabo, etiam ex eodem Aristotele aliter narrat, in XV; aliter Gellius in X. Denique Aristoteles ipse, eadem de re alio se loco dixisse commemorat, qui locus hodie non apparet. Gaius lib. I, *Fideicommissor.*, ut refertur L. 5 de *Rebus dubiis*, et Julianus I, 56, de *Solutionib.* Item omnino de Alexandrina muliere tradunt, quod hic Septimius noster de Græca.

QUINQUATRIA, I, 674 A, *Quis ludimagister sine tabula VII idolorum quinquatria tamen frequentabat?* Quinquatria dicuntur festi illi dies Minervæ sacri, quorum primo Minervæ fiebant sacra, tribus sequentibus munera, quinto denique lustratio. Ovid. *Fast.* III:

*Una dies media est et sunt sacra Minervæ,
Nomina quæ a junctis quinque diebus habent.*

Erat autem primus istorum dies mense Martio, XIV Cal. April.: ultimus communi appellatione Tubilustria dicebatur: omnes muneribus frequentati, quæ Minervalia dicebantur, præsertim quæ tirones atque novitii magistris suis in omni genere exhibebant. Ovid. *ibidem*:

Vos quoque, Phæbra morbos qui pellitis arte.

Munera de vestris pauca referte deæ:

Nec vos, turba feri censu fraudata magistri,

Spernite, discipulos attrahit illa novos.

Hæ quidem majores Quinquatriæ. De minoribus vid. Varro, lib. V. de *Ling. lat.* et Festus. Sensus est, nullum esse ludimagistrum, qui non habeat in ludo suo sive schola tabulam septem idolorum, hoc est, septem planetarum, Lunæ, Martis, Mercurii, et cæterarum, unde nomina dierum hebdomadis ejusque. Aut si quis reperiat absque hujusmodi tabula, hunc tamen quinquatria frequentaturum. Quis autem fuerit apud ludimagistros istius tabulæ sive laterculi septem dierum usus diligenter inquirere non tanti est. Fortean perscriptum aut significatum illic fuit, quid quaque die discipulis tradi reddere oporteret. Juvenal. *Sat.* VII:

Nil salit Arcadico juveni, cuius mihi sexta

Quaque die miserum dirus caput Hannibal implet.

Ea die scilicet totius hebdomadis summa colligebatur. Septima die, quies et otium. Ipse Tertull. lib. ad *Nationes* I, cap. 13: *Vos certe estis, qui in laterculum septem dierum Solem recepistis, et ex diebus ipsum prælegistis, quo die lavacrum subtrahitis aut in vesperam differatis, aut otium et prandium curetis.*

QUISQUE, pro quisquis. II, 611 B, *Vel quisque ei A in hereditate regni successit.*

QUO. II, 216 A, *Quo illic etiam, per quem omnia fuerit, revelatur, i. e. quod.* II, 522 B, *Quo nec hic Apostolus, i. e. quapropter.* II, 518 B, *Quo jam mihi duos deos, i. e. quorsum, ad quid.*

QUOMODO, quoquo modo, vel quocumque modo. II, 471 B, *Sed quomodo Marcionitæ volunt credi.*

R

RANUNCULUS. I, 659 A, *Ac si stillicidia mellis de ranunculo venenato, i. e. ut si quis favum mellis una cum ranæ rubetæ pulmonibus exprimat, nam inde confusa veneno mella stillabunt, mella quidem sed venenata.* Juvenal. Sat. I:

..... *Quæ molle calenum*

Porrectura viro miscet sitiente rubetum.

RAPERE. I, 266 A, *Quos rapit; subaud. malum, i. e. qui mala sequuntur ac perversa.* I, 1205 A, *Quoniam subjecta quæque materia ejus, quæ desuper imminet, qualitatem rapit necesse est.*

RATIO. I, 278 A, *Quædam ratio æmulæ operationis, i. e. quoddam ens operose æmulum. Intellegitur de diabolo, qui invidet Ecclesie Christi.* I, 526 A, *Quæ ratio universitatem, etc., per rationem intelligenda summi Dei sapientia.* II, 122 A, *Tormenti ratione, in modum tormenti.* II, 145 C, *Hæc nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandabit, i. e. ratio ipsa nos cogit jubetque, ut istis somniis et nugis illudamus.*

RATO. II, 710 A, *Nulli enim vitam istam rato fieri nisi universis, quæ arguunt eam, expunctis, i. e. nullam vitam ratam haberi, et in rationes referri, nisi omnia absolverit atque perfecit, quæ pertinent ad vitæ traducendæ modum. Forenses locutiones.*

REBELLARE. II, 480 D, *Quæ pax a non rebellato? i. e. in quem nulla commissa rebellio.*

RECAPITULARE, *id est, ad initium redigere, vel ab initio recensere.* II, 512 C.

RECEPTUM. II, 141 B, *Et per singula tabulata cælorum de recepto dispici caperint.* Latin. vult de receptu; Rigalt. vero de præcepto dispici, i. e. inquiri, et examinari in præcepto Christi paruerimus, an fuerimus constantes in confessione nominis Christi coram potestatibus.

RECIDIVATUS. II, 796 A, *Certe recidivatum animæ corporalem pronuntiaverunt, i. e. restitutionem ex casu.* II, 818 A, *Quæ carnis recidivatum pollicentur.* II, 857 C, *Recidivatus status judæici.* II, 697 A, *Samius sophista Platoni auctor est animarum de recidivatu revolabili.*

RECIDIVUS, redivivus. II, 261 A, *Recidivi anni fidem argumentantur.* II, 424 B, *Exsuscitatus ad spem æternæ vitæ per exempla recidivæ, i. e. redivivæ, instauratæ. Recidiva Servius exponit post casum restituta. Ita Virgil., recidiva Pergama, Æn. IV, 7 et 10. Plin. recidivas febres cum medicis appellavit περιεσθόμενες, ἀνοπτομίνας.* II, 810 B, *Universa conditio recidiva est, i. e. omnes res creatæ de integro restituuntur restauranturque.* II, 690 A, *Ipsa post oblivionem recordatio memoria recidiva est.* II, 1022 A, *Ita mæchia de pristino recidiva.*

RECIPROCARE. II, 555 B, *Ad caput, id est ad initium reciprocare universa in Christo.* II, 78 C, *Quam diu per hanc lineam serram reciprocabimus.* Vid. LINEA.

RECIPROICORNIS, qui reciproca et obtorta cornua habet, ἐπιεξοκίρως. II, 1051 B.

RECOGITATUS. II, 466 A, *In recogitatu mulierum illarum.*

RECOGNOSCERE, accurate legere. I, 591 A, *Dum patimur, legantur, dum recognoscimus, probantur, i. e. fiunt illa omnia interim, dum ista in transeursu legimus; sed, dum accurate legimus, videmus illa prædicta ante jam exitu probari.*

RECORPORARE, in aliud corpus, sive in aliam formam transmutare. II, 804 A, *In materiam robustiorem recorporare.* II, 857 B, *Et recorporari carnis facultatem.*

II, 706 C, *Nam et qui laboribus atque servitiis puniendi, in asinos utique et mulos recorporabuntur.*

RECORPORATIO, II, 857 C.

RECTOR. II, 218 A, *Arbitrum rectoris invenio sermonem.* Cod. Divionens., *Arbitrum factoris invenio sermonem.*

RECUPERATIO. II, 1022 C, *Post recuperationem et reformationem.* Recuperationem hic dicit pro curatione et sanatione, ut supra immunditiam dixit irre-cuperabilem.

RECUSARE, derelinquere. II, 1057 A, *Cum squamis et anni recusantur, alii recursantur.* II, 556 A, *Plane nativitatis mendacium recusasti, i. e. confutasti adductis causis: forense verbum.*

REDANIMARE. II, 811 B, *Nec redanimari, sed reformari existimentur.*

REDANIMATIO, II, 857 C.

REDINVENIRE. II, 729 A, *Sophocles tragicus, somnando redinvenit.*

REDIRE, resolvi. II, 247 A, *Liquores ignibus redeunt, i. e. ne liquores quidem ipsi illic sunt liquidi, nisi ignibus admotis resolvantur in liquorem, glaciati sunt, constricti gelu.*

REFECTIO. II, 798 B, *Solis carnis refectioem cum maxime asserimus, i. e. resurrectionem.*

REFICERE, reponi. II, 1047 A, *Facile sese regit, facile reficit.* II, 809 C, *Et utique idoneus est reficere, qui fecit.*

REFRIGERARE. I, 704 A, *Indigentibus refrigeramus, τοῖς πένησι ἀναψύχομεν.* Hellenismus. Varinus, ἀναψύχου, inquit, τὸ τῶν λεπτοθυμούντων ἐπαναρτίως, ἢ τὸ ἀνάπτου καὶ ἀνακλαρθένου: et ita refrigerium locis quam plurimis.

REFRIGERIUM. II, 708 A, *Per seutilentiam æternam tam supplicii quam refrigerii.*

REFRIGESCENTIA. II, 722 A, *Sed nec refrigescentiam admittam.*

REFORMATUS. II, 565 A, *Æonum tutelarem reformatum, i. e. reformationem.*

REFUGA. II, 1509 B, *Metalli refuga mutatur, qui a communi metallorum sorte seipsum eximit, sive, ut Rigalt. vult, quasi damnatus ad metalla inde fugerit.*

REGIO. II, 255 A, *Ab utraque regione, i. e. a loco vel sede utriusque, nimirum boni et mali.*

REGULA. II, 26 B, *Regula fidei.* Regulam hic et aliis locis vocat, quod vulgo Apostolorum symbolum vocamus. Καθὼν τῆς ἀληθείας, σωματικῶν τῆς ἀληθείας Irenæo. II, 197 B, *Veritatis regula.* II, 157 A, *Hanc regulam ab initio Evangelii decurrisset.* II, 254 B, *Quia prohibet disposita jam regula summi magni, i. e. posita illa regula, seu facto fundamento, duo dii esse non poterunt.* II, 271 A, *Ad regulas perducam, i. e. constringam ordine et loco, quæ ad declarandam quæstionem hanc pertinent.* II, 272 B, *Aliam illi regulam prætendo, i. e. alio argumento in ipsum utor, et regulam veritatis illi explico.*

RELIGIO. I, 546 A, *Circuit cauponas religio mendicans.* Pamel. intelligit de sacerdotibus Cybeles, qui stipem ostiatim exigebant; Haverc. vero de invitatione publica ad locationem, et laudat verba in lib. ad Nat. I, cap. 10: *Negotiatio religione proscribitur, sanctitas locationem mendicant.*

RELIQUATIO. II, 746 B, *Nulla erit reliquatio temporum non constitutorum.*

RELIQUATRIX. II, 710 A, *Reliquatricem delictorum, i. e. ex rationibus debitricem reliquationis. Sunt enim reliquatores, qui quod alicui debent, ex asse et integro non persolvunt, sed alicujus partis debitores remanent.*

REMEABILIS. II, 705 C, 706 A, *Imo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem affirmant.*

REMIARE, subvenire. II, 52 A, *Detractione vel adjectione vel transmutatione remediaremus.* II, 447 A, *Ideo illos remediatos, sanitati restitutos.* I, 705 B, *Aut a demoniis aut valetudinibus remediati sunt.*

REMISSA, remissio. II, 405 B, *Diximus de remissa peccatorum.*

REMUNERARI, passive. I, 302 A, *Statuis et salariis A remunerantur.*

RENDENTIA. II, 755 B, *Et rendentias eorum per quietem, i. e. risus. Nam rendere etiam est τὸ μειδιᾶν in Glossario vetere.*

RENUNTIARE, discedere de loco, quem quis indigne occupaverat. I, 404 A, *Sequitur ut falsa renuntietur.* II, 395 B, *Atque adeo hoc statim renuntiandum est, i. e. declarandum.* II, 405 A, *Plenus eam de stylo nunc renuntiaturus, i. e. definiturus et declaraturus scripto responso meo.* II, 81 B, *His igitur exemplis renuntiatum erit, i. e. contra et ex adverso nuntiatum erit.* II, 658 A, *Aliunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam.*

RENUNTIATIO. II, 755 B, *Renuntiatio ejus dabit legem nostræ resurrectioni, i. e. demonstratio, declaratio enuntiatio facta.* I, 658 B, *Una renuntiatio nostra adversus idololatricam.*

REPASTINARE, propr. refodere pastino seu ferramento bifurco vinitorum. II, 505 C, *Ut commissio injuriæ metu vicis statim occurræ repastinaretur.* I, 4526 B, *Non repastinantes divitiarum vestrarum vel elegantiarum usum.* I, 4246 B, *Et bisulcum aliquid ferri vel teris unguibus repastinandis.* II, 755 A, *Aut repastinet vitis modo (i. e. prout vitis facit agricolæ, eam novellans propagine) vitam, ætate renovata.*

REPASTINATIO, evulsio, recisio, quæ propagationi opponitur. II, 921 B, *Non sine ratione propagationis in primordio et repastinationis in ultimo.*

REPERCUTERE, contra adversarium suo uti argumento, quasi telo, quod percussum a clypeo jacientem vulnerat, inque eum resultat. I, 488 A, *Hoc, inquit, et in Deum vestrum repercutere est.*

REPERTRIX. II, 394 B, *Nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ.*

REPUERASCERE. II, 544 A, B, *Repuerascere nos et Apostolus jubet.*

REPUTESCERE. II, 702 B, *Ne aliqua sepulturæ conditio reputesceret.* Vid. CONDITIO.

RES. II, 1052 A, *Sit nunc aliunde res, nunc aliunde argumenta plantantur, transeamus ad alia argumenta, aliunde sumpta.*

RESCULPERE. II, 959 C, *Nam et primus populus primi hominis resculperat crimen.* Augustin. in Psalm. VI: *Dum enim nos convertimus, id est mutatione veteris vitæ resculpimus spiritum.* Rufinus in eundem Psalm.: *Dum convertimur, id est, dum commutatione veteris vitæ resculpimus.*

RESERARE, frangere et aperire. I, 508 A, *Quis cruenta... ora judici reseravit, i. e. ferinum illum hominis belluæ similis rictum, dentium ordine quasi sera clausum, vi diffractum et opertum, quomodo nondum ad stomachum missæ particule carnis humane in ore deprehendantur.*

RESIGNARE, aperire, efringere. I, 505 A, *Ob resignantes cellæ vinarie loculos.* Sera enim non tantum, sed et sigillo munebant cellas, in quibus vina et esculenta condebant. II, 782 A, *De terra, id est carne, nondum generationi resignata.* II, 578 A, *Jonathan, filium Saulis, resignati jejunii culpam deprecatione delisse.* Resignatum vocat jejunium infringendum; dederat enim Jonathan occasionem violandi jejunii, cum mel ori suo admovit. II, 849 B, *Veteris testamenti resignandi, et novi confirmandi, i. e. explicandi veteris, et novi confirmandi. Nam testamenta aperiebantur signatione, consignatione stabiliebantur.*

RESONARE. II, 906 C, *Quæ publice resonant, signo dato tuba vel tintinnabulo, de horis tribus insignioribus publicis.*

RESPERGERE. II, 1001 C, *Maculas carnis post baptismum respergæ, i. e. rursus sparsæ et maculatæ, novis scilicet post lavacrum sordibus.*

RESPONDERE. II, 253 B, *Informem et incultam materiam respondere.* In speculo respondere dicitur imago aut res, pro eo quod est præberi, repræsentari, referri, vel potius spectandam sese exhibere ex adverso. Negat igitur materiam respondere in hoc ornatu

mundo, i. e. sui responsum imaginemque exhibere. II, 91 B, *Et in alium dominum respondere post Christum, i. e. superveniente nova sponsione se obligare ad officia præstanda domino, qui alius sit a Christo, et aliud ab ipso sentiens jubensque.*

RESPONSIO. II, 865 A, *Anima enim non lavatione sed responsione sancitur.* Responsionem appellat auctor sponsionem, qua nos ipsi vicissim obstringimus gratiam spondenti Domino. *Ἐπερώτημα ἀποκρίσις ἀγῶθης;* appellat Apostolus ex relatorum natura, I Petr. III.

RESUSCITARI, oriri de stellis. II, 1055 A, *Siderum distincta confusio. interdum dejicit quid, interdum resuscitat.*

RETRACTARE, refellere. I, 280 A, *Nemo retractat, nonne ideo bonus, etc., i. e. nemo refellit sermones istos criminantium, dicendo: Vide, ne, etc.* II, 519 A, *Non aliter erunt, quam quæ retractantur.* II, 456 C, *Nec quisquam retractat.* II, 405 B, *Sed non statim hac sententia cæteris retractavimus, i. e. de aliis argumentis hanc sententiam nolumus hoc loco accipi.*

Retractare sæpe est diligenter tractare, et recognoscere. II, 251 B, *In præteritis aliquid retractavimus.* I, 1255 B, *Quis de bono ejus late retractet, i. e. quis de bono ejus satis unquam dixerit. At in omnibus antiquis exemplaribus legitur quis de bono ejus latere retractet, i. e. quis de bono ejus latere aut reticere apud se cogitet.* I, 392 A, *est carpere, Fortasse an hoc nomine de statu ejus retractetur.* Nam obtreccionis ergo diligenter inquiri sectam dicit Tertullianus.

RETRACTATUS. II, 457 B, *Dandus etiam est retractatus locus, i. e. diligentiori examini et refutationi.* II, 248 A, *Hæreticos sine retractatu doctrinarum revincendos.* II, 474 A, *Sicut et in evangelii vestri retractatu probatum est.* II, 951 B, *In generali retractatu.*

RETRO, olim. II, 246 B, *Retro gestum est nobis, περιετραίτην ἡμῖν.* Hellenism. I, 452 A, *qui retro oderant, i. e. qui antehac oderant. Sic sæpissime.*

RETROSIOR, qui magis retro, i. e. vetustior, antiquior est. I, 387 A, *Extremissimi tamen eorum non retrosiore deprehenduntur primoribus vestris sapientibus.*

RHETORICARI. II, 501 A, *Ita nos rhetoricari quoque provocant hæretici, sicut etiam philosophari.*

RISILOQUIUM. II, 1245 A, *Cum penes insultaturos in risiloquio consistit.*

RIVALITAS. II, 988 C, *Quot rivalitates defendam. Etenim plerique amatores amatas suas ab rivalibus defendunt homicidio, rivalibus vario mortis genere extinctis.*

ROBORATUS. II, 691 A, *At quanto roboratior exitus a feminis revinci quam probari? Latin., Rigalt. et alii leg. roboratior exitus, non roboratior. Exitum roboratorem vocat eventum ex quo plus ruboris ac pudoris incutitur.*

ROMANITAS. II, 1040 A, *Si est romanitas omni salus, etc., i. e. si romanos inores amplecti cunctis populis utile est et gloriosum, quid nunc per studia prorsus inhonesta atque inutilia ad Græcos abitis?*

ROMPHÆA, ῥομφαία, gladius. II, 745 A, *Nisi quis nullis romphæa paradisi janitrix cedit.*

RUCTARE. I, 445 A, *Qui ructando curantur. Havercurvantur.* De vatibus, qui, ubi per sacrificia et incensationes holocaustorum nunien conceperunt, in parvis doloribus et δόλοισι sunt: incurvantur itaque, dum conceptus spiritus per fauces erumpere cupit. II, 845 A, *In quem mors aliqua ructarit, i. e. in quem aliquis celeritate veneni correptam animam inter sorbendum cum ructu efflaverit.*

RUDIS. II, 222 B, *Rude illud est, quod imperfectum est.*

RUMA, et rumen appellatur in feminis mamma, in quibusdam vero animantibus eminent pars gutturis, per quam dimissus cibus revocatur, ut ait Servius, sive, ut Nonius, locus in ventre, quo sumitur cibus, et unde redditur. Festus: *Rumen est pars colli, quæ esca devoratur.* II, 800 A, *Et rumis alitum.*

RUMPERE. I, 501 A, *Vel adhuc flagra rumpentium*, A in quorum tergis vestigia recentia exstant disruptorum in cædendo flagellorum; quos lepide *hesternos Quirites* vocat Persius Sat. III, 406.

RUNCARE, radicitus evellere, amovere. II, 4055 B, *Runcare atque rustare instituit.*

RUNCINA, instrumentum quo opus poliebatur. I, 540 A.

RUPES, incultus, rusticus. II, 1044 A, *Ille apud rupicem*. I, 404 A, *Non qui rupices et adhuc feros homines*. II, 655 B, *Quid autem facient tot ac tantæ animæ rupicem et barbarorum.*

RUSSATUS. II, 77 A. *Et tunc russatus sanguinis sui spe*. Tunicæ militares erant russatæ, *ροσειαὶ χιτῶνες*. Hic miles factus Christianus, pro tunica russata, sanguinis sui spe, hoc est, sperata martyrii purpura russatus dicitur, *russatæ militares* apud Trebellium, et apud Juvenalem, *russatus Lacerta*.

RUSTARE, ruscum seu ruscus sunt ribi et sentes, unde ruscare seu rustare, unde et rustariæ falces sentibus eradicandis paratæ. II, 4055 B, *Runcare atque rustare instituit*, alii legunt *ruspare*, i. e. quæ-
rere.

S

SACERDOS. II, 1045 A, *Sacerdos suggestus*, i. e. sacerdotalis suggestus. Ita I, 907 B, *Sinistra conscientia*, i. e. sinistra conscientia. II, 926 C, *Per sacerdotem de monogamia ordinatum*, aut etiam de virginitate sanctum, i. e. vocatum ad sacerdotium de numero monogamiorum, aut de numero virginum *ἀγάμων*.

SACERDOTIUM. II, 1051 A, sacerdotes.

SACRAMENTUM, religio. I, 565 B, *Et omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite*, i. e. progredimini ad notitiam religionis nostræ. II, 625 B, *Sic et Jesus ob nominis sui sacramentum*. I, 520 A, *Non nisi de nostris sacramentis*. II, 52 B, *Eiusdem sacramenti una traditio*, i. e. ejusdem evangelii. II, 58 A, *Tuicum sacramentum*, i. e. doctrina sacra remotior et arcana. II, 45 B, *Ob diversitatem sacramenti*, i. e. doctrinæ. II, 588 A, B, *Qui tantum sacramentum etiam illudendo prodiderunt*, i. e. tantum mysterium, tam arcanam et absconditam doctrinam. II, 594 A, *Pro magno nominis sacramento*. Iren. *καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μυστήριον καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον*. II, 457 B, *οἰκονομίας sacramentum* dicitur doctrina de Trinitate. II, 622 B, *Qui in hujus sacramenti imagines parabat*, i. e. tum ut ipse imago esset, tum ut typis et imaginibus Christi accenseretur, quæ fuerunt ex lege quamplurimæ in testamento veteri. II, 855 B, *Hoc enim lignum tunc in sacramento erat*. II, 458 B, *Ne antiquitas sum forte habuerit sacramentum*, i. e. ne quis putet, veteri testamento ordinata fuisse martyria, non novo; lege, non evangelio. Itaque sacramentum martyrii dicit, II, 965 A, *Verum etiam sacramentorum agnitionem jejunia de Deo merebuntur*, i. e. peritiam interpretandi figuras et imagines sacras, nempe divinitus objectas in somno. *Sacramenta igitur somnia a Deo immissa*. II, 964 C, *Quibus modis de Deo impetraretur agnitio sacramentorum*. II, 470 A, *Harum figurarum sacramenta*. II, 660 A, *Et videt et audit sacramenta*, i. e. parabolas, ænigmata, figuras, mysteria, cujusmodi sunt quæ ostenduntur aut suggeruntur per somnia, quibus Dei voluntas significatur, sive aperitur. Iren. lib. V, cap. 7, latine dixit sermones inenarrabiles, *ἀόρητα ῥήματα*. II, 975 A, *Lex est sacramenti*, i. e. communionis christianæ lex est, ut nostrum sit, quodcumque nostrorum est. II, 261 A, *Aridæ et ardentis naturæ sacramenta*, i. e. signa seu mysteria. II, 280 A, *Jam nec ipsum fidei ejus sacramentum*, i. e. baptisma. I, 4197 A, *Felix sacramentum aquæ nostræ*. II, 547 C, vocatur Christus sacramentum humanæ salutis. II, 487 D, *Cui rei figuram extranei sacramenti interpretatur?* i. e. signi sacri a deo extraneo dati. II, 945 C, *A presbyteris et diaconis ejusdem sacramenti*, i. e. monogamis. II, 825 A, *Ut ea species sacramenti*, de resurrectione. I, 1268 B, *Dilectio summum fidei sacramentum*. I, 405

A, *De propria conscientia anima eadem ex sacramenti voce pronuntiat*. Haverc. legit *animæ eadem ex sacramenti: exsacramentum formatum ab exsecrare*, ut sensus verborum sit: *Vulgus quoque jam indoctum pro male dicto frequentat Satanam auctorem hujus generis, demoniorum scil. Post generis distinctio ponenda.*

SACRIFICIUM. I, 1529 B, *Aut sacrificium offertur*, i. e. orationes sacræ, quibus se pii sistunt Deo, ut copiose exponit Clem. Alex. Strom. VII, et Tertull. Apolog. cap. 50, ad Scapul. cap. 2. I, 1505 A, *Sacrificia sine scrupulo*. II, 927 A, *Ascendet sacrificium tuum libera fronte*. Vid. PONS. II, 806 B, *Nam et sacrificia Deo grata, conflictationes dico animæ, jejunia, et seras et aridas escas, et appendices hujus officii sordes*. I, 1182 A, *Non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum; loquitur de jejniis et eucharistia, quæ sacrificia maxime celebrabantur orationibus.*

SECLARIS. II, 52 C, *Sæculares scripturæ opponuntur Scripturis sacris.*

SECLUM. *Qui sæculum corpus temporum fecit*. Zephyrus intelligit de ætate illa incerta, in qua nec prius nec posterius dignoscatur, in ordinem vicesque redacta. De mundo tamen mavult Heraldus: ille enim est corpus temporum, a cuius creatione ævum, annos, menses, dies numeramus; ultra quem vices temporum distinguere non possumus, sed ipsa est æternitas, ipse Deus sibi et tempus et omnia invenitur. Potest etiam simpliciter sæculum pro corpore centum annorum capi. II, 57 A, *Nunc sæculo obstrictos*. Vid. OBSTRINGI. II, 497 B, *Denique ad hodiernum est et vivit homo in sæculo et natura quoque hæreticus*, i. e. ejus doctrina est hæretica in argumento de sæculo et natura, cum materiam stoice æternam facit. II, 898 B, *Proinde viderit sæculum æmulum Dei*, i. e. impium hoc sæculum et Deo obnitens, vel natura duce, ducet. Pamel. intelligit de Christianis; Le Prieur de ethnicorum more, qui puellarum comas tondebant. II, 952 A, *Ab illo ultimo exitu sæculi.*

SEVUS. II, 70 B, *Alter deus Gerdonis; Irenæus vertit δίκαιος*, i. e. summo jure urgentem. Nam summum jus, summa injuria.

SALACITAS, libido. II, 595 C, *Per edacitatem salacitas transit.*

SALVICUS. II, 457 B, *Contumeliosa cæde truncatur in puellæ salticæ lucar: puella salticæ*, i. e. saltatricula, a saltu dicta.

SALTUS, de incontinentia libidinis. I, 324 A, *Comes est libido, cujus ubique saltus*, etc.

SALUTIFICATOR, σωτήρ, salutis artifex, ut lib. V advers. Marcion. cap. 15. II, 778 A, *Nec unus salutificator, si duo salutis artifices.*

SAMIA, genus placentarum, quæ in deliciis erant. II, 526 C, *Te unquam placetas et samias cocturum; alii psantia.*

SANGUINANS. II, 408 A, *Quia lex a contactu sæminæ sanguinantis summovet*, i. e. αἰμορροσύνης.

SAPERE. II, 705 A, *Sic et divina pronuntiatio sapit.*

SAPA. II, 526 C, *Non tamen ut sapan de petris*. Sapan (inquit Varro lib. I de vit. pop. Rom., ut citatur a Nonio) appellabant, quod de musto ad mediam partem decoxerant.

SAPIENTIA, religio Christiana. II, 1045 A, *Cum hanc primum sapientiam vestit*, i. e. statim atque Christiani pallio induti sunt.

SAPIENTIALIS. II, 670 A, *Gradus vitalis et sapientialis, quod ἡγεμονικόν appellant, id est principale.*

SAPOR. II, 851 A, *Non substantiam ipsam, sed substantiæ saporem, quo substantia sapit, active*. Sic. adv. Marc. lib. II, cap. 19, *per eundem saporem passionis.*

SARABARA, vestis fluxa, qua Persarum primores induebantur. Hesych. *Σαράβαρα, τὰ περὶ τὰς κνημίδας ἐδύματα*. I, 4171 A; II, 4045 A.

SARMENTITI. Cur ita vocati sint Christiani, ipse Tertulian. exponit I, 551 A.

SATIARE. II, 124 B, *Si plagam satiaverit*, i. e. si jaculum penetravit adactum in vulnus.

SATURITAS. II, 962 B, *Nec saturitatis cultus in sacco.*

Saturitatis cultum dicit, quia ex saturitate lætitia, ex lætitia autem cultus delicatioris cura, qui non convenit cum horrore cineris et asperitudine sacci.

SATURNALIA. II, 419 A, *Talem pacem Christus mandavit a militibus per Saturnalia redimendam*: aut scribendum Saturnalia, aut dicendum Saturnalia munera significari, quæ Saturnaliæ celebritatis occasione militibus sive officialibus proconsulis aut præsidis Christiani mittebant, ut eos haberent æquiores et clementiores. Saturnalia munerum et strenuarum dies fere. Unde illud Martial. 4: *Saturnalia fructuosiora annis non habuit decem Sabellus*.

SCAMMA, Græcis locus dicitur certaminis, in quo congregiuntur athletæ, quod fossa soleret cingi, a *σκάπτειν*. Hinc proverbialiter dictum Hieronymo ad Pammachium, *De scammate et loco certaminis egredi*, pro eo quod est a proposito digredi, sive lineas transilire. I, 614 B, *Et ad hoc scamma produxit*.

SCANDALUM. II, 520 C, D, *Ante scandalum Marcionis*.

SCANTINIA, sive Scatinia lex, lata a Scatinio tribuno plebis, in molles et effeminatos, qui nefanda venere uterentur, h. e. aut ipsi muliebria paterentur, aut pueris vim facerent, quibus pœna decem millium nummorum statuebat; ex qua sibi inimicos accusationem minari scribit Cœlius ep. 15. II, 947 C, *Sicut ille vester Uthinensis nec Scantiniam timuit*.

SCAPULÆ, sunt inferiores montium partes, quæ sæpe a torrentibus avulsæ una cum illis decurrunt. II, 1055 A.

SCENA. II, 556 A, *Debuerat phantasmatis scenam decurrisse*; sens.: Debuerat ex toto servire scenæ, et susceptam fabulam peragere christus Marcionis, qui si putativam gessit carnem, debebat etiam putativam habere, sic enim phantasmatis scenam decucurrisset.

SCHOLA. I, 455 A, *Scholæ bestiarum*; spectacula et circi, in quibus cavæ; unde a munerariis emittebantur leones, ursi, et huiusmodi feræ laniandis hominibus eruditæ, et homines cum feris depugnare doctæ. Inter ea vero spectacula audita nonnunquam voces et in suos Cæsares obliquæ.

SCIAPODES, Hesyeh. *Σκιάποδες, οἱ ἐν Λιβυῇ πλατεῖς ἔχουσι τοὺς πόδας, καὶ ποιοῦσι σκίαν αὐτοῖς, ἐν κάρματι*. Et Stephan. Byzantin. *Σκιάποδες, ἔνος Αἰθιοπικόν, ὡς ἕκαστος ἐν περιηγήσει Διόδοτου*, I, 570 A.

SCIBILIS. II, 541 A, *Non omnibus scibilis*.

SCIDUM. I, 621 A, *Tentabo illos vilibus scidiis*. Scidia sunt *σχιδάρες, κλάσματα ξύλων*, vilia casarum arborum segmina. Vitruv. lib. II, cap. 4: *Intervalla scidiis et luto obstruunt*.

SCINDERE. II, 568 C, *Intra hos magnam et omnem differentiam scindit*, i. e. quali discindens aperit atque patefacit, ut *dolorem suum scindere* scribit Cic. Attico.

SCIRE, sapere. I, 456 A, *Et merito si sciat*, i. e. sapiatis; *quod sciam*, i. e. si quid sapio, si bene memini. I, 446 A, *Scito ex illis*, i. e. disce, intellige ex illis, unde velis sapere.

SCOBINA, instrumentum ad politiorem ornatum. Gloss. *κοσμητήριον*, I, 540 A.

SCORTUM. II, 4042 A, *Jam Omphale in Herculis scorto designata describit*, intelligitur de pelle leonis *σκῦτος*.

SCRINIUM, scriptura in eo condita reservataque. I, 581 A, *Et sacra unius interim prophetæ scrinium sæculis vincit*.

SCRIPTURA. II, 585 A, *Nobis enim in scriptura hujus seminis*; alii legunt *inscriptura*, una voce, i. e. *ἐγγραφή*, qua scilicet, ut supra dixit, inscripti sumus animali censui. Itaque inscriptura hujus seminis est regula animali semini præstituta.

SCROBULUS. II, 905 A, *Aut scrobulus barbarorum*. Legendum, ut monuit Salmasius, *stropulos*. Stropus qui idem stropus vel strappus apud Festum, ut Ateius philosophus existimat, *στρόριον*, quod sacerdotes pro insigni habent in capite; quidam coronam esse dicunt, aut quod pro corona insigne in caput imponatur, quale sit strophilum. Inde stropiola, seu strophiola et stropuli. Le Prieur mavult *croblylos*. Thucydidis interpres in lib. I, *κρόβυλος δ' ἴστιν εἶδος πλῆγματος τῶν*

τριχῶν ἀπὸ ἐτέρων εἰς θεῖν ἀπολλύον. Hesyeh. *Κρόβυλος ἰμαλλὸς τῶν παιδῶν, ἢ ὁ κέρυμβος τῆς ἐμπλοκῆς ἢ ἔστιν ἀνευγμένη ἀπὸ μέσου τοῦ μετώπου ἐπὶ τὴν κορυφὴν, οὗτω δὲ ῥιπτὸν ἡ γὰρ ἴππος, καὶ διγγὸς ἐκαλεῖτο κρόβυλος*, etc. Vili. CICADA.

SCROFA, porca. II, 251 C, *Usque ad XXX annos scrofa tanquam æoneia scrofa examen divinitatis effudit*. Rigalt. emendat: *æoneia scrofa*; alludit enim ad illam *Æneæ scrofam*, quæ, ut est apud Virgilium lib. III *Æ*

Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus

Triginta caputum scrofa enixa jacebat.

Ita quoque legit Rigalt. in Hieron. epistola ad Gabatas: *Quot Æneia scrofa generavit*, ubi vulgo legitur *Æonia*.

SCRUPEUS, saxius. II, 4041 A, *Scrupea schola est antrum Chironis*.

SCRUPULOSITAS. II, 59 B, *Omnia ista scrupulositate incitantia*. II, 957 B, *Ad omnem circa victum scrupulositatem*. II, 905 A, *Ex angustiis vel scrupulositate descendens*, h. e. morositate parentum, quibus nullus placet.

SCRUPULOSUS. II, 4228 A, *Scrupulosa Deus auxibus vulnera intulit*; unde gemmarum scrupuli penderent.

SCYTALOSAGITTIPELLIGER; Hercules epitheton, quod clavam, græce *σκυτάλην*, sagittas et pellem leoninam gestaret. I, 4044 B.

SECTA, in bonam partem, de religione christianam. I, 501 A, *Dum de bono sectæ hujus abducitur*. II, 416 C, *Sub redemptione antiqua capitis et sectæ*. II, 4008 C, *In ipsa Apostoli secta*. Sectam pro moribus posuit. Atque ita Justinianus sub finem tituli *de legatis*, ubi de legatis probrosis: *Hujusmodi, inquit, testamentum dispositionis valere secta meorum temporum non patitur*. Sectam igitur Apostoli dicit, quod paulo post naturam atque propositum Apostoli, formam et regulam doctrinarum ejus. Sic supra, *ex forma Petri*.

SECUNDATUS. II, 695 A, *Si alteri primum datum, alteri secundatum*.

SECUNDUM. I, 505 A, *Quem secundum deos philosophi demones deputent*, i. e. proximo a diis loco æstimant, adeoque nihil mirum, demonia a philosophis non fugari quoniam amici sunt illis, utpote secundum deos illa reputantes.

SEDATIO. II, 441 A, *Ut ab alia virtute facta sit sedatio legis et prophetarum*, *ἐρέμνησις*, q. d. in sede quietis atque in otio collocatio.

SEMARI, cur ita vocati sunt Christiani, ipse Tertullianus exponit. I, 551 A.

SEMED, *ἐπάραξ, ἀπαξάπλως*, omnino, prorsus. I, 538 A, et sæpe.

SEMINALE, quodcumque seminis est et a semine. II, 264 A, *Magnam matrem in terram seminalia demissam*.

SEMITRACTATUS. II, 105 A, *Semitractatam materiam abstulit mecum*.

SEMPER. II, 4029 C, *Principes semper Africæ*. Hellenism., ut Terent. *Et heri semper lenitas*. Cujusmodi locutiones frequentissimæ sunt in Tertulliano.

SENECTUS. II, 455 B, *Post stadii senectutem*, i. e. postquam stadium, seu locus ad agonas deputatus jam senectutem quamdam passus esset, utpote a multis annis minime frequentatus.

SENESCERE. II, 4040 A, *Studia palæstræ male senescuntia*. Ita vocantur, sive quod, cum in desuetudinem fere abirent, ea renovavit Severus, sive quia raro senescunt pugiles.

SENEX. I, 527 A, *Senes pueri*, qui ad senectam usque puerilem virginitatem servarunt.

SENTENTIA. II, 845 B, *Estne ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere*, h. e. intrepide et constanter asserere.

SENTENTIALITER. II, 785 B, *Vel quia ipse Dominus sententialiter et definitive pronuntiavit*.

SENTIRE. II, 276 C, *Post tantum ævi senserit in hominis salutem*, i. e. animum suum in hoc consilium adjecerit. I, 4259 B, *Quoad Dominum senseris*, i. e. Domino deditus fueris. I, 4264 A, *Si damno affecti impatienter senserimus*.

SENSUS. II, 215 B, *Sensu sophia*. Liber Pithœi : A *Sensus et sophia*. Jun. vult. *sensus sophiæ*. II, 798 B, *Est quidem et communibus sensibus sapere in Dei rebus*. Communes sensus sunt *κοινὰ ἔννοιαι*, seu notiones omnium fere sensu et consensione comprobata.

SEPIA. II, 506 A, *Sed enim sepiæ isti*. Apposite Marcionitas sepiis comparat. Nam, ut Plinius tradit lib. IX, cap. 29, sepiæ, piscium genus, ubi sensere se apprehendi, effuso atramento, quod pro sanguine iis est, infuscata aqua absconduntur. Eodem modo Marcionitas ubi traductionem sui sentiunt, hoc est, cum erroris arguuntur, tenebras huic blasphemiam intervolum, atque ita arguentem impediunt et avertunt, allegando quæ bonitatem Creatoris infuscent obnubilantque.

SEPTENTRIONES, sidus illud ex septem stellis compositum quod Græci *ἑπτάγων* et *ἄρκτον* vocarunt, II, 771 B.

SEQUESTRARE. II, 578 B, *In filio demurgo sequestraverat*, i. e. secus positum asservaverat, forense verbum. II, 834 B, *Corpora medicata condimentis, sepultura, mausoleis et monumentis sequestrantur*. II, 848 B, *Si ad fidem potius sequestrandam futuræ resurrectionis*, i. e. certo confirmandam velut sequestri fide. II, 669 B, *Et quibus in corpore metationibus sequestrantur*, i. e. quibus sedibus singulæ habeantur. II, 759 B, *Quo spes omnis sequestratur*.

SEQUESTRATORIUM, locus ubi deponitur recipiturque pecunia. II, 872 C, *Quia et seminibus sequestratorium terra est*.

SERICUM, serica vestis. II, 1042 A, *Qualis ille Hercules in serico Omphaleas fuerint*. Richer. leg. in theatro, i. e. *θερεϊδὸς ἱμάτιον*, æstiva vestis.

SI. Sæpe est veluti *si, ac si*. I, 406 A, *Si poma, si fruges*. I, 438 A, an vero : *Constet igitur prius, si isti impetiri possunt*. II, 222 A, *Scilicet quæstio est, si erat terra quæ facta est*. I, 467 A, *Si forte*, i. e. si qua forte est, ut esse putatur, injuria. II, 456 B, *Si quominus*, i. e. sin autem minus aliqua in re poterit jam eradicari. II, 487 C, *Si quominus, vel propter opera credite*, i. e. si quo argumento aut modo; si qua re aut causa.

SIBYNA, venabulorum genus exponit auctor, II, 561, C. Hesych. *σιβύνη, ὄπιον ὄραται παραπλήσιον*, et alibi *σιβύνη, ὀλοσιδῶροι ἀκοντες*; et paulo post, *σιβύνη, ὀλοσιδῶρον ἀκόντισον, ἢ ἰβύνη, ἢ σπύνη, ἢ μάχαρις*. Festus exponit genus teli Ilyrici venabulo simile. Ennius, *Restant siccis sibynisque fodentes*.

SICCARE, II, 577 B, *Superstite limo siccaverit*, i. e. siccata fuerit.

SIGÆUM, Troadis promontorium est; ibi Achilles sepultus creditur.

SIGERIUS natio Germanus, Domitiani cubicularius, Bione teste, qui maximis a Cæsare beneficiis affectus, cum Parthenio, Stephano, et aliis de Domitiani cæde conjurationem fecit, I, 457 A.

SIGILLARIUM, II, 565 A, taberna sigillaris, ut vicus Romæ dictus Sigillaria, *τὰ ἀγάλμασι πώλει*. Sueton. in Claudio, cap. 16, et Nerone, cap. 28. II, 575 A, *Et velut sigillario extrinsecus ductu*, i. e. ad externas actiones movebatur interno ductu illius, quemadmodum sigilla *νευροσπαστα* atque *αὐτόματα*, latente artificio et vi organica moveri solent. II, 654, *Velut sigillario motu superficiem intus agitante*, i. e. interiore motu, qui artificio quodam et virtute organica perficitur.

SIGNACULUM. I, 592 A, *De ipso signaculo corporis*. Minut. Fel. : *Sic nos denique non notaculo corporis, ut putatis, sed innocentie ac modestiæ signo dignoscimus*. II, 544 A, *Totum signaculum linguæ*, quo imperabatur religiosum silentium. I, 656 A, *Adversus quam in signaculo fidei egeramus*, i. e. in baptismo juramento sancte profitemur nos ei renuntiavisse, et constanter renuntiaturus esse.

SIGNARE, obsignare, occultare. I, 401 A, *Dies media, orbem signante sole, subducta est*, i. e. occultante lumen suum et obsignante. Conf. Job. IX, 7. II, 577

A, *Illo signante lineam extremam*. II, 422 A, *Diffidentia signandi statim bestiæ calcem*, ubi signare est sub sigillo quasi includere, et tenere clausam. II, 282 B, *Quomodo habebit, in quo bonitatem suam signet*, i. e. ostendat, in quem conferat bonitatem suam. I, 4296 A, *Cum lectulum, cum corpusculum tuum signas*, crucis signo. II, 927 B, *Ætate signatam*, i. e. quæ ob ætatem expers est libidinum, quæ intacta futura est.

SIGNIFICANTIA. II, 549 B, *Significantia per paginarum limites aderunt*. II, 504 C, *Ut nihil de arcanis atingam significantiis legis, spiritualis scilicet*, etc. Rigalt. legit *significantiis legis*. Arcana legis significantis, i. e. mysteria legis figuratæ. Ipse mox explicat, *spiritualis scilicet et prophetica*. II, 485 A, *Sed de significantiis obumbrata*.

SILICERNIUM, convivium funebre, senibus exhibitum. I, 547 A. Vid. Donat. ad Terent. *Adelph.*, pag. 299.

SILVA. II, 51 A, *Quo denique, Marcion, jure silvam meam cædis?* i. e. quid in meam possessionem intrusis? in meam messem falcem immittis? I, 286 A, *Totam illam veterem et squalentem silvam legum novis principum rescriptorum et edictorum securibus truncatis et cæditis*. I, 244 A, *Ut intelligas quanta securi censure omnem silvam libidinum cædat et eradicet et excaudet*.

SIMPLICITAS. II, 343 A, *Tuam simplicitatem sua cæde dispergunt*, i. e. simplicem animum tuum de veritate simpliciter agentem in varias cogitationes distrahant, cadentes pectora sua, perinde ac si de doctrinâ acquiescerent, de penitentia solum ac summo opere laborarent. Rigalt. legit *fatuam simplicitatem*, hoc sensu : Si cominus certes, cadentur quidem, sed operam dabunt ut ex sua cæde nihil aliud colligi queat, nisi quod sint fatue simplices, summa illis erit cura, ut fatue simplices cadant potius quam mali.

SIMPULUM, vas quo in sacrificiis vinum libabatur, dicitur et simpuvium. I, 547 A. Vid. Kipping. *Antiq. Rom.*

SINGULARIUM. Vid. SIGILLARIUM.

SINGULARIS, *μύνη*. I, 315 A, *Singulares Christiani*, i. e. soli quibus nec mater, nec soror vel in vivis, vel ad manum. Sic Lactantius *Inst. div.*, l. III, *Singularis Deus*.

SINGULARITER. II, 914 C, *De exitu singularitatis cogitare*, i. e. de tuo exitu, qui jam singularis et superstes conjugi tuæ degis.

SIPARA. Sunt vela pendentia, puellarum, theatrorum, I, 568 A.

SIPARIUM, velum est mimicum, quod obstitit populo, dum fabularum actus commutantur. II, 565 B, *Alia autem trans siparium cothurnatio est*, i. e. alia scena tragœdiæ, alius actus tragœdicus.

SITIRE. II, 809 A, *Qui forte adhuc sitiunt Deum nosse*. Sitiunt qui nondum norunt, adeoque nesciunt. II, 855 B, *Nihilominus tamen ipsius simplicitatis sue sitiunt interpretationem*. II, 886 D, *Nullam poteritis sitire doctrinam*. II, 725 B, *Adam ante ebibit soporem, quam sitiit quietem*.

SOL. II, 558 A, *Credo ad solem uncti prius*. Alludit ad *ἠλιώσπιν* sive insolationem, qua scilicet uncti calefiabant membris siccandis firmandisque. Persius, *Sat.* 4: *Aut si unctus cesses et figis in cute solem*.

Jun. mavult ad solium; quod vide.

SOLIDUM, I, 4275 A, *Tu modo ut solidum capere possis, hoc meæ admonitionis fidei commissum*. Alludit ad solidi capacitatem inter virum et uxorem, quæ non nisi certis casibus permittebatur ex lege Julia et Papia. Qua de re exstat inter fragmenta Ulpiani titulus XVI, III, 168 : *Et existimant cælibes et orbos ex testamento Dei solidum non posse capere*. Solidum capere est *ἰσὺν ἀξίωθῆναι*, quod idem est ac hæredem fieri ex asse, et omnem illam hereditatem adire, quod lege Julia in cælibes non fiebat : nam legata fiebant caduca, ibantque in fiscum. Inde lex Julia dicta est *lex caducaria*.

SOLIUM. II, 458 A, *Et ita solium ipsum vocaliter ex-*

primunt latini. Sens. est, jam nomen solii ea significatione latinis auribus invalescere. Est enim solium quidem vulgo a sedendo dictum, sed et solium est ab eo quod est solus, ut sit solius sedes, solius conditio vel dignitas monarchia. Ejus generis est illud apud Festum: *Solia sedilia in quibus non plures singulis sedere possunt, ideoque soliar sternere dicuntur, qui solisternia habent,* etc. II, 618 A, *Credo ad solium uncti prius.* Solium a sedendo dictum, vas in quo sedentes lavabantur. Vid. Sucton. *Aug.* cap. 82; Plin. II. N. lib. XXVI, cap. 19.

SOLUX, lana crassa. I, 1042 B, *Endromedis solocem,* Turneb. vult: *Endromedis colorum.*

SOLVM. *Curo in solo,* in solitudine, in tristitia desolationis. Vel, in nuda humo, in silice nuda.

SOPHISTA. II, 548 A, *Miltiades ecclesiarum sophista,* ita vocatur quod disputando de quibuslibet rebus et scripturæ locis multum posset. II, 965 A, *Circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistæ.* Sophistas dicit, qui alias sapientes, somniorum interpretes, conjectores.

SORDES, II, 806 B, *Et appendices hujus officii sordes,* B squalorem incultum, ut olim in cilicio et cinere, de quo lib. de *Pœnit.* cap. 9. II, 991 A, *Inhærebat usquequaque libidinis virus, et jactæ sordes* (sic legendum, non *sortes*) *non ablui idoneæ, quod nec ipsæ adhuc aquæ laverant.* J. F. Gronov. in libello *Observationum in scriptoribus ecclesiast.* ad h. l. hæc scribit: «*Sic scriptus Ursini codex, propius vero atque olim vulgatum erat: lactæ sordes non habentes idoneæ: ex quo Scaligeri manu formatum sane videbimus: et lactæ sordes non habent idoneæ.* Sed hoc nihilo facilius intelligimus. De lactea non potest placere, non dico propter *α-λκτα* (nam plura sunt quæ hoc nomine reprehendi possunt apud Tertullianum), sed quia humor ille licet est, non foliorum, quorum similitudine utitur. Sic et Hieronymus ad Eustochium: *Crescite et multiplicamini; hoc expletur edictum post paradysum, et nuditatem, et ficus folia, aspiciantia pruviginem nuptiarum.* Censere scribendum esse: *Inhærebat usquequaque libidinis virus et cæcæ sordes, non ablui idoneæ,* hoc est, occultæ, internæ, atque, ut ipse dixit, inherentes. Ut ille, *Et cæco carpitur igni.* His ablundis non sufficiebat aqua, sordes quidem externas purgare pollens, sed ipsa quoque cæcis quibusdam conspurcata sordibus, atqueam iisdem Christi baptismate purgaretur. Etenim errant, qui conjunctionem quod cum pronomen respondens *et virus* accipiunt. Sensus est Patribus summe frequentatus, Christi baptismum sanctificasse aquas et cæcis illis atque arcibus peccati nativi sordibus ablundis una cum S. Spiritu, idoneas effecisse. Optatus *Afer.* lib. I: *Christi autem curo, dum in Jordane descendit et ascendit, demersa a te dici non debuit. Cujus curo ipso Jordane sanctior invenitur, ut magis aquam ipsam descensu suo mundaverit, quam ipsa mundata sit.* Hieronymus ad Marcellam, ut commigret Bethlehæm, *Videte ezire Lazarum fuscis colligatum, et fluentia Jordanis ad lavacrum Domini puriora.* Epitaphio Paulæ matris: *Pollutasque diluxio aquas, et totius humani generis interfectione maculatas, suo Dominus laverit baptismate.*

SOROR. II, 1051 A, *Soror civitas est Utica, Tyriorum colonia.* II, 759 A, *Concretionem serorum substantiamque dividit.*

SORS. II, 991 A, *Et jactæ sortes, leg. sordes,* quod vide.

SPADO. II, 950 C, *Inter alienos spadones,* h. e. inter hæreticos, qui nuptias auferunt. Hæretici alieni sunt et extranei Catholicis. Spadones vocat osores nuptiarum.

SPADONATUS. I, 1527 A, *Et se spadonatus adsignant.*

SPARSILE. II, 984 A, *Talia et tanta sparsilia eorum.* Protulit hæc lectionem Pamelius ex Anglicano codice, et in Remensi *spartilia* legi Pithœus notavit; alii *putilla.*

SPARTEOLI appellabantur milites qui Romæ arcen-

A dis incendiis agebant vigiliis, urbisque circumstant partes. Nomen ipsis inditum vel a funibus, quorum multus usus in restinguendis incendiis, vel a calceamentorum genere, vel tunicis sparteis, quibus erant amicti. I, 474 A, *Ad fumum cæna Serapiacæ sparteoli excitabuntur.*

SPATHA. I, 1552 A, *Spathæ longiores dicuntur enses, Vegetio teste, a spathæ, i. e. termitis palmarum similitudine.*

SPATHALICUM est ornamentum muliebre, ex variis rebus in lineam flexilem concinnatum, *ἀπὸ τοῦ σπαθῆ.* I, 1552 A.

SPECIATUM, *εἰδωποῦθιν,* in species suas informatum. II, 255 C.

SPECIOSITAS. I, 1519 A, *Sed etiam naturalis speciositatis suggestum obliterandum.*

SPECTUS, conspectus, aspectus. II, 410 A, *In spectrum centum millibus hominum.* Plin. II. N. lib. II, cap. 53, *In sedecim partes cælum in eo spectu divisere Thucidi.*

SPECULUM. II, 996 A, *Etsi omnia ad speculum respondere possunt,* i. e. imaginem, exemplum, parabolam.

SPECLATORIA. II, 76 B, *Speculatoriam morosissimam de pedibus absoluit.* Hæc pertinent ad caligam militarem, præsertimque militis illius qui inter speculatores militaverat; quæ militia erat valde iniquis, morosa et aspera, cum hæc illucque cursitando, explorando nuntiandoque vagaretur. Is igitur, de caligato speculatore factus Christianus, absoluit de pedibus suis morosissimam illam et molestissimam caligam speculatoriam, et simul cœpit terræ sanctæ insistere, hoc est in ipso vestigio mortem pro Christi nomine fortiter oppetere, vitam agere sanctam et innocentem, longe absimilem speculatore, carnificinam ad tribum nutum plerumque agebat.

SPELEUM est nomen loci. Justin. martyr, *advers. Tryphon.*: *Καὶ ἐπὶ τῶν καὶ οὐκ ἐστὶν τῶν, ἴδα μὲν τοὺς πεδαινοῦντες αὐτὸν παραδίδοσιν.* Hoc autem *Speleum* in montibus Persidis a Zoroastro primum fuisse dictum, prope fontes, narrat Porphyrius in Comment. antri nympharum ex *Odys.* XII. II, 102 A, *Qui cum initiatur in spelæo.*

SPERARE, timere. II, 1054 B, *Quo magis de montibus suis Campania speret.* Virgil. *Æneid.* I: *Sperate Deos.* Confidere. II, 1042 A, *Quæ apud Omphalem balsamo aut telino spero factum.* I, 1518 A, *Utilius ergo, si speremus nos posse delinquere, sperando enim timebimus.* I, 1247 B, *Aut idem sibi de die sederent.*

SPICULUM. II, 122 A, *Hamatile spiculum,* sive aduncum in summo, quod inter vulnerandum restringit illa nodorum series, et de venuta infundit venenum summi ulceri retrahens.

SPIRITALIS. II, 954 A, *Penes nos autem, quos spiritales merito dici facit agnitio spiritualium charismatum.*

SPIRITUS. II, 194 D, *Sermo autem spiritus structus est, et ut ita dixerim, sermonis corpus est spiritus.* II, 194 D, *Ita, cisi Spiritus Dei quid pati posset in filio.* Naturam divinam Christi auctor intelligit; nam statim sequitur negatio istius hypotheseos: *Sed sufficit nihil spiritum Dei passum suo nomine.* II, 892 C, *Sed cum spiritus ipse violatur in virgine,* i. e. vis

D fuit animo et studio virginis, velamenti subsidio consulentis pudicitie et sanctificationi suæ: animo et corpore. II, 658 B, *Joannes in spiritu Dei factus.* Hellenism. *Ἐν πνεύματι θεοῦ γέγονος.*

SPONSIO est pecunia depositis pignoribus constituta, aut pecunia de gladiatoris victoria facta. I, 648 B, *Jam de sponsionibus concitatum.* Vid. Turneb. lib. VIII, cap. 4, et XVIII, cap. 35.

SPORTULA. II, 342 C, *Ut sportulam furtivulus,* i. e. furtiva fraude et ementitio nomine, ut fures sportularum in ædium vestibulis solent.

SPURCULOQUIUM. II, 800 B, *Cæterum quantum etiam spurculoquii licet,* etc.

SPTUM. I, 1525 B, *Vel sputorum umbilicos cervicibus adstruendo,* i. e. bullas et pompholygas corii quod inducebatur. Ita Scaliger legit et interpretatur; alii *scutorum.*

STABULUM, diversorium, tectum ad habitandum et A commemorandum institutum, I, 491 A.

STADIUM, II, 133 C, *Post stadii senectutem*, i. e. postquam stadium seu locus ad agonas deputatus jam senectutem quamdam passus esset, utpote a multis annis minime frequentatus, II, 81 A, *Cæterum in stadio moriti non putem velatam deambulasse*; intelligit stadii nomine hypæthram, h. e. subdivalem ambulationem, quam et *xystum* appellamus; quæ etiam arboribus consita esse solebat, umbræ gratia.

STATICULUM, II, 127 A, *Et commuuetis staticula eorum*, τὰς σταγῶνας, quibus insistent homines aut idola stantia.

STARE cælum dicitur in diuturno vel ardore vel gelu, cum non solvitur in imbres, I, 479, 480 A, *Si cælum stetit*.

STATIO, II, 24 A, *Ubi statio credendi?* Tota per-
dus allegorica est, a re castrensi sumpta. Cum cre-
dis, inquit, quasi fixisti palos tentorii et stationis
tuæ, ne proferantur ulterius: ad fructum querendi, B
i. e. quem rimabaris querens, pervenisti; hanc deter-
minationem fossam, tibi imperavit Deus, nec ultra
debes querere. Est enim statio, ubi consistere
solent mortales, et confabulari, I, 1185 A, *Si statio
de militari exemplo nomen accipit*, II, 752 B, *Statio
sensuum*; intelligit præcordia, περικάρδιον, sangui-
nem circumcordialem, II, 925 B, *Postquam in secun-
da statione continens non fuisti*, i. e. in matrimonio,
II, 967 C, *Quæ ipsius elementis stationem imperavit*,
II, 954 C, *Quod stationes plerumque in vesperum pro-
ducimus*, II, 92 A, *Jam stationes aut alii magis faciet,
quam Christo?* II, 966 A, *Æque stationes nostras ut in-
dignas, quasdam vero et in serum constitutas*, II, 755
A, *Quia et Daniel trium hebdomadarum statione aruit
victu*, I, 1181 A, *Similiter de stationum diebus*, II,
971 B, *Et stationum semijeiunia interponentes*.

STATUS, II, 584 A, *Secundum choicum statum ex
Cain*: statum appellat conditionem et habitum ip-
saium.

STELLA, II, 977 A, *Et stellæ auctoritatem dem-
orantis suspirant*. Stellam significat, quam Plautus
vesperginem, Ennius vesperum, Virgilius hesperon
appellat. Auctoritatem vero præsentiam dicit. Et-
enim quamvis famelici, nullum attingere audebant ci-
bum ante vesperæ exortum, II, 266 A, *De ipsis etiam
stellis vivere Creatoris*, i. e. stellarum motu vitam suam
pendere.

STEMMA, generis series, II, 42 B, *Apellis stemma*.
STERCELE, mulieres quæ cunas purgant aut mo-
lant, II, 554 B.

STIGMA, II, 905 B, *Ant stigmata Britonum*, i. e. va-
rias et versicolores picturas, quibus Britanni sive
Britones corpus suum et caput ipsum per illud tem-
pus variabant. Vid. Herodian. lib. III.

STILICIDIUM, II, 21 B, *Nisi stilicidium de situla*,
ex Es. XL, 15; i. e. nisi pauculi vocati de turba na-
tionum vel gentium immerabili.

STYLUS, II, 1055 A, *Ultra stylus non solet*, i. e.
ultra Ninum ab Assiriis apud vos stylus extendi non
solet, II, 52 A, *Adulter stylus*, II, 198 A, *Bis falsarius,
et caultrio et stylo*, II, 549 A, *Nemo tam otiosus fertur
stylo*, II, 798 B, *Habet et iste a nobis plenissimum de
omni statu cinix stylum*.

STIPENDIARI, stipendium facere seu recipere, II,
558 A, 618 B, *Dehinc pannis armati et butyro stipen-
diati*, de ponticis infantibus.

STIPARE, II, 906 B, *Calceum stipant, multiformem*,
ne follicet calcæus. Ne vero follicaret, si quando pe-
dum modulo laxiores essent, solebant eum vel tor-
mento, vel quavis alia re idonea stipare. Calceum
multiformem distinguit ab uniformi et plano, quo
modestiores fœminæ utebantur. Vid. Balduin. de
Calceo, cap. 19.

STOMACHUS, II, 50 A, *Ut aut stomachi quis ineat
eversionem, aut cerebri*: eod. sensu dixit lib. I adv.
Marcion. cap. 14: *Necesse est omnis demutatio veniens
ex innovatione, diversitatem ineat cum his quorum fit*.

STRANGULABILIS, II, 703 C, *Submersu etiam piscina-
rum strangulabilis*.

STRENA, I, 674 B, *Etiam strenæ captandæ*.

STRICTURA, II, 965 B, *Et hæc autem strictura potus
xerophagiæ portio est*, i. e. hæc forma potus perstricta
etiam aridum pabulum significatur.

STRINGERE, I, 527 A, *Sive de cælo fulmina stringens*,
i. e. eliciens, adeoque igneam quasi ensem ex nu-
bibus, ut vagina, educens, II, 501 C, *Hinc enim ex-
pressit, quod in prima epistola, strinxit*, i. e. per-
strinxit, vel leviter indicavit.

STRONGYLA, statua in clypeo, expresso cum tho-
race vultu, II, 1041 A.

STROPHA, dolus, versutia, impostura, II, 554 C,
*Quanto dignius necessitas fidem, quam stropham ad-
ministrasset*, I, 660 B, *Nec strophæ, sed simplicitates*,
II, 698 A, *Nam qui talem commentus est stropham*.

STROPHIOLUM, II, 101 B, *Quid caput strophiole aut
dracontario damnas?* Tenuioribus scilicet coronis ute-
bantur antiqui, strophia appellantes; unde stro-
phiola, ut exponit Plin. II. N. lib. XXI, cap. 2.

STROPULUS. Vide SCROBULUS.

STRUCTE, I, 1529 B, *Structius prodeundi*, i. e. in-
structius, majore instrumentorum et mundi mulie-
bris accurazione, II, 922 A, *Plenius atque structius*.

STRUCTIO, instructio, I, 1251 A, *Pencs nos vero ra-
tio est structio*.

STRUERE, instruere, ornare, II, 165 B, *Sermo autem
spiritu structus est*, II, 902 B, 905 A, *Experimentis
omnium affectuum structæ*, I, 1257 A, *Quid ad peccan-
dum adjuvaret structus*.

STRUES, II, 567 A, *In omnem hanc struem mundi*,
i. e. structuram.

STUPIDUS, II, 694 B, *Ut altera senini stupida, al-
tera intacta*.

STUPORATUS, I, 1520 A, *Omnia gloria vana et stupo-
rata*, i. e. hebes, stolidi. Quo sensu dixit Catulus:
Talis iste meus stupor, nil videt, nihil audit.

STUPRUM, pro adulterio, II, 44 B, *Stupri reus de
Davide*.

SUADERE, II, 547 A, *Alioquin tantum se huic hæresi
suadere permissum est*. Suadendi verbum ab officinis
baphicis insectorum translatum est. Festus: *Suasum
colos appellatur, qui fit ex stillicidio fumoso in vesti-
mento albo*. Plautus, *quia tibi suaso inficisti propu-
diosa pallulam*. Nec desunt qui dicant omnem colo-
rem qui fiat inficiendo, suasum vocari, quod quasi per-
suadetur in alium ex albo transire. Hinc suadere, sine
vase cortinave colorem aliquem inducere. Huic hæ-
resi, inquit auctor, permissum est tantum se suade-
re, i. e. tantum sibi coloris et luci pigmentique
fallacis addere, quantum publicæ scorta prostibulæ
que meretrices solent, II, 1005 C, *Omnium lacrymas
suadentem*.

SUASORIA, II, 957 B, *Et scimus quales sint carna-
lium commodorum suasoria*, i. e. scimus quales
soleant a Psychicis declamationes tractari commodis
carnalibus suadendis. Apud rhetores duo genera ma-
teriarum tractabantur, suasoria et controversiæ.
Suasoria tanquam leviores, et minus prudentiæ exi-
gentes, pueris delegantur quasi rudimenta dicendi;
controversiæ, seu judiciales robustioribus assi-
gnantur.

SCAVLEDIUS, is qui ex Christianis spectaculorum
adhuc oblectamentis seu suavitate ludorum delecta-
batur, II, 652 A, *Novam proxime defensionem suavi-
tudii cujusdam audivi*, II, 84 A, *Sed et huic materiæ
propter suavitudios nostros græco quoque stylo satis-
fecimus*.

SCB DIVO II, 1055 A: legendum una voce subdivo.
Subdivum, ὑποθρησκον, serenum.

SEBARE, vehementius appetere Veneris causa.
I, 752 A, *Nunc sordè subantem in sororem sub com-
memoratione non ita delictarum jam pridem amicarum*,
legendum: non ita dilectarum. Conf. Hom. II. XIV,
541. I, 510 A, *Novi et Phrygen meretricem Diogenis
supra recubantis ardori subantem*, II, 951 A, *Quant*

que subans. II, 4028 B. Qui subando, turpissime in A voluptates ruendo, et concubitus appetendo.

SUBJACERE, in promptu esse. I, 565 A, *Intelligi subjacet.*

SUBJICERE, circumvenire. I, 543 A, *Ignorantibus subjicitur et imponitur, i. e. ex omni parte circumveniuntur objectis calumniis.*

SUBLIMANS, intransitive. II, 574 A, *Sublimantia, ἀνωτατά, superna potentia.*

SUBLIMIS. II, 4054 B, *Sublimior populus, romanus. II, 4044 B, Vel sublimis, i. e. oculis limis, vel transversum tuentibus.*

SUBNERO, qui Neronem vita scelestia refert, II, 4042 B. *Domitianum intelligit. Ita Cic. ad Att. lib. X. ep. I, Submarium.*

SUBNIXUS. I, 4255 A, *Nos non de hominibus modo servitute subnixis, i. e. aut qui servitute pressi nituntur et operam dant, ut obsequio suo demereantur dominos, aut qui simpliciter servituti subjecti sunt. I, 684 C, Sic et Daniel cætera Dario subnixus.*

SUBORNARI, insirui. II, 49 A, *Hæreses a philosophia subornantur. I, 455 A, Modulatis et subornatis ad omnem judicandam perversitatem.*

SUBREMANERE. II, 679 B, *A qua nec in fine subremanet.*

SUBSCRIBERE, concedere. I, 380 A, *Ptolemæo a Judeis subscriptum est. II, 905 B, Spiritum sanctum magis masculis tale aliquid subscribere potuisse, si feminis subscripsisset. II, 110 A, Sollicitudini eorum non subscripsit. II, 719 B, Quale est, ut cui nec bona documenta propria subscribas, et crimina appingas. II, 985 A, Ejusmodi maculis nullam subscribere veniam.*

SUBSIGNARE, subscribere, favere, adstipulari. II, 278 C, *Si velitis illi obsequium subsignare. I, 4251 A, Tantum illi subsignant.*

SUBSIGNATIO. I, 4229 B, *Per pœnitentiæ subsignationem anteponeret.* Verba sunt e jure petita. Etenim juris auctoribus subsignatæ facultates ideo dicuntur, quia conducturum subscriptionibus obligatæ sunt fisco, et obsignata apud ararium et censorem prædia, quæ sunt in censum delata. Eo sensu Tertulianus pœnitentiæ subsignatam dicit, qua se apud Deum quis proposito vitæ sanctioris obligavit, adhibito intinctionis sive baptismi sacramento, tanquam signaculo. Pro anteponeret Rigalt. legit ante componeret. Compositi sacramentis suis Deus homines pessime meritos, et in suorum amicorum numero esse jubet.

SUBSTANTIA. II, 4052 B, *Ex diversis substantiis officiique.* Sunt quatuor omnino capita, ut Aristoteles tradit, quæ a Physicis observentur in re quaque, οὐσία, ἕσθησις, ἔργον, πᾶθος. Horum duo priora ad substantiam rei pertinent, posteriora duo continentur officiorum appellatione. II, 487 C, *Post Philippum et totam substantiam questionis istius. II, 450 C, De omni substantia diligere. II, 406 A, Agnorant substantiæ auctorem suum. II, 595 C, Inhonorabitur vir utique ob substantiam honorabilis. II, 251 A, Quis eorum præcellat in substantiis et viribus regni. I, 4514 B, Tantarum usurarum substantiam, i. e. sortem seu caput, οὐσία dicunt Græci et κεφάλαιον et ἀρχαίον. I, 4517 B, Tota fidei substantia. II, 954 B, Resurgere in opera carnis de continentia otio, substantia est laterum, antea dixerat: Iterum nubere est res virum. II, 808 B, Ut carnis non tamen substantia sed actus inhonoretur. II, 817 A, Habentem proprium genus substantiæ soliditatis, i. e. entis solidi, quod opponitur accidenti. I, 661 A, Tunc lucuples substantia criminum, de idololatria. II, 77 B, Hanc magis localem substantiam causæ præsentis aggreddiar, i. e. in qua agitur de expresso Scripturæ loco, ubi hoc prohibetur. II, 82 C, Substantia tibi a Deo tradita est, habitus a sæculo, i. e. res ipsa, flores ipsi a Deo, sed habitus, modus habendi flores, a mundo.*

SUBSTANTIALITER. II, 550 B, οὐσιώδως, ratione communis essentiæ.

SUBSTANTIVUM, quod subsistit. II, 244 A, *Nam et*

ipsum principium, in quo Deus fecit cælum et terram, aliquid voluit fuisse quasi substantivum et corpusculum, quod in materiam interpretari possit. II, 703 C, Quæ substantivi status diversitatem committit.

SUBSTILLUM, Festus: tempus ante pluviam jam pene viduum, et post pluviam non persiccum, quod jam stillaret, aut nondum desisset. II, 4035 A, *Et si qua missilia cum imbribus, dehinc substillum, et demum sudum.*

SUBTEMEN. II, 4050 C, *Et quidem in fama de subteminis studio.* Varro de Ling. lat. lib. IV, subtemen, quod subit stamini. Est pars interior panni, velamentum, ἡ ἐνδόν ἐπιπλοκή, quæ stamini subest. Mavult tamen Junius cum Rhenano, subtegmen, i. e. interior pannus, quo vestis suffulta est, commoditatis et ornatus causa, studique ostentationis.

SUBTER. I, 4274 A, *Quam subter ignis exspectat, i. e. in inferis et locis subterraneis.*

SUBVERBUSTI, servi veribus usti. II, 4044 A, *Subverbustos in liberalibus.*

SUCCEEDERE. II, 543 A, *Quia de multis multa succedere est, i. e. præ copia facile est factu, ut alia aliis succedant, et per vices substituuntur plurima. Hellenism.*

SUCCIDERE, de servis fugitivis, qui retracti a dominis trementes ad genua eorum advolvuntur. I, 454 A, *Et tamen apprehensi subiguntur, et conditioni suæ succidunt. II, 557 B, In preces succidit. II, 4257 B, Et ubi semel succidit impatientiæ. II, 709 A, Humanæ quoque formæ succidisse. Iren.: Usque adeo ut et in corpore humano includeretur. II, 84 A, Unde jam et Apostolus invitam ait vanitati succidisse, i. e. succubuisse, subjectam esse. II, 985 A, Ne mæchiæ et fornicationi succidere cogantur.*

SUCULÆ, stellæ sunt imperite sic vocatæ, quemadmodum Cicero testatur lib. I. de nat. Deor. cap. 85, quæ Hyades alias dicuntur, ἡάδες ab ἕειν, pluere.

SUDUM, siccum. II, 4055 A, *Dehinc substillum et demum sudum.*

SUFFERECTURA. II, 280 A, *Sufferectura est quodammodo spiritus anima, i. e. tanquam supposita spiritui sustinendo. Sufferecturam dicit, quemadmodum contrarium significatu dicimus præfecturam. Itaque sufferecturam tribuit animæ, ut intelligamus datam spiritui præfecturam. Sic libro de Anima, animum dixit suggestum esse animæ.*

SUFFERENTIA, patientia. II, 592 A, *Quo suam supra in benedictionibus sufferentiam commendaret, eandem et mox benignitatem interpretatur. I, 4458 A, Jam hoc dicto ad sufferentiam nos metipsos præmonemus.*

SUFFICERE. II, 246 B, *Exemplariis sufferectam, i. e. sufficienter exscriptam.*

SUFFRAGIUM. II, 76 B, *Suffragia exinde, i. e. res in consilium mittitur, et suffragiis decernitur, perscriptio fit in actis publicis, et reus præfectis deditus, ut exsequerentur sententiam.*

SUFFUNDERE, pudefacere, ignominia afficere. II, 891 B, *Tam sancti viri est suffundi, pudore vel rubore pudico.*

SUFFUSUS. II, 716 A, *Ab his autem annis et suffusior et vestitior sexus est; suffusior pudore et pudoris conscientia.*

SUGGESTUS, habitus. II, 1045 A, *Sacerdos suggestus, i. e. sacerdotalis suggestus. I, 563 A, Suggestus imaginum sunt parmulae sive clypeoli, qui in orbem signis appendebantur, ita ut multæ essent gradationes, altiores depressiones, velut tabellata et circuitus in turribus visuntur, in illis depictæ erant imagines imperatorum, qui consecrati et inter divos relati erant, vel etiamnum imperabant, ut ex Lipsiano loco de Vitelli imagine liquet. I, 579 A, Ex suggestu Demetrii Phal. i. e. hortatu et opera. II, 525 B, Præveniente suggestu ejus, qui auctoritatem præstat: suggestus, quod antea patrocinium. II, 244 C, Plane socia materia per substantiæ suggestum, i. e. ornamentum seu decoris additionem. II, 225 B, Cælum et terram habentes utique suggestus suos proprios. II, 570 A, Fructiferumque suggestum, i. e. ornatum et comitatum ipsius. II, 414 B,*

Oportebat in eo suggestu consignari novum testamentum. II, 810 A, *Donec et nox reviviscat cum suo et illa suggestu: noctis suggestus sunt tenebræ, sicut diei, lux.* II, 871 C, *Accipiet enim et ipsa suggestum et ornatum.* I, 687 B, *Jam vero de solo suggestu, et apparatu honoris retractandum, i. e. de vestimentis.*

SUGGILLARE, de facie proprie dicitur, cum percussa lividis maculis deformatur, hinc et existimationem alicujus, lædere violenter et deformare significat. I, 284 A, *Ad suggillandam odii erga nos publici iniquitatem, i. e. convincendam non tantum, sed turpitudinem, livorem et vibicem inurendam, ut publicæ ostentui sit.* Jun. mavult sigillandam. I, 475 A, *Ut prodigas suggillatis.* II, 519 B, *Sicubi tamen indignitas meruerit suggillari.*

SUGGILLATIO, contumelia. I, 576 A, *Suggillatio est in cælum vestra justitia.* II, 21 B, *Totus sermo suggillationis istius.*

SUI, propinqui, agnati gentiles. I, 505 A, *Ut matronam ob resignatos cellæ vinariæ oculos sui inedio necarint.*

SUMMALE, opponitur *portionali*, quod totum complectitur. II, 226 A, 964 B.

SUPERARGUMENTARE. II, 254 B, *Proinde superargumentasset.*

SUPERCILIUM, supercilia in ima fronte sunt supra oculos, deinde pro tristitia ac severitate censoria, itemque fastu ac superbia ponitur. II, 221 C, *Sed tu supercilio capitis, etc.* II, 254 C, *Supercilio stuporem suum edificant.*

SUPERFICIES. I, 564 B, *Ob eam gratiam consimilis bestię superficiem consecrasse, de capite asini.* I, 515 A, *Sub magna gravitatis superficie.*

SUPERFERRE, I, 1205 A, *Aut ab eo quod superferrebat, aqua super quam Spiritus Dei ferebatur.*

SUPERGRESSUS, υπερβολή. II, 851 B, *Per supergressum in supergressum, καθ' υπερβολήν εις υπερβολήν.*

SUPERNITAS. II, 550 A, *Supernitates supernitatum et quantas sublimitates sublimitatum.* Irenæus: *In invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus.*

SUPERSAPERE. II, 677 B, *Illum ergo ait supersapere, qui mente maxime sapiat.*

SUPERVECTARE, I, 1265 A, *Qui ab initio supervectabatur super aquas.*

SUPPARARE, II, 564 A, *Potiorum desiderio suppararetur.* Iren. *ὀριζή τῶν διεφορήτων, concupiscat eorum, quæ meliora essent.* II, 445 C, *Ut a fratre ipsius et ex costa ipsius suppararetur semen illi.* II, 958 A, *Et quasi posthuma soboles supparabatur.* II, 700 C, *Et si non statim, suppararetur.*

SUPPARATURA, ἀντικατάστασις, suffectio. II, 884 A, *Neque generis supparatura gravis erit membris.*

SUPPARUM, linteum femorale usque ad talos pendens. II, 404 A.

SUPPLAUDERE, II, 1017 B, *Joannes nescio quid diversæ parti supplaudere videatur.*

SUPPLICAMENTUM, κόλασις, supplicium, pœna peccati. II, 412 A, *Quia timor supplicamentum habet, utique ignem stagni.*

SUPPLICIUM, sceleratus. I, 312 A, *Et numina erunt dicenda supplicia, i. e. scelerati illi qui supplicia patiuntur, dii sunt vocandi, et in deos consecrantur tunc cum puniuntur.*

SUPPURARE. II, 424 A, *Magnum de modico, i. e. de parvo et exili corpore, malum scorpionum terra suppurat, hæc non de alimento scorpionum e terra eductorum intelligenda videntur, sed ex eo explicanda sunt, quod scorpionum non modo ex sese generentur, sed etiam procreantur e putredine, lignis putrefactis, et terra etiam; unde scholiastes Nicandri in Theriac. γίνονται δὲ οἱ σκόρπιοι οὐ μόνον ἐξ ἀλλήλων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σσημένων ξύλων καὶ πηγύρων.*

SUSPECTUS, suspicax, suspicans, activa significatio. I, 401 A, *Ne fallerent suspectos.* II, 576 A, *Saltem suspectus de aliquo factitatore, i. e. in suspitione agens seu versans.* I, 1320 C, *Aut suspecto aut non desideronti placere.* I, 1270 A, *De contumeliæ dolore suspectum.*

SUSPENDERE, inhibere, cohibere, sistere. I, 487 A, *Cum ab imbribus æstiva hyberna suspendunt.* Recte videtur explicuisse Zephyrus, tamdiu serenus aer detegget imbres, ut æstiva continentur cum hybernis. La Cerda explicat: cum neque pluit æstivo, neque hyemali tempore, quo modo comma interseri debet.

SUSPENSIO. I, 4158 A, 4159 A, *Et ad nostram suspensionem pertinet regni Domini representatio, i. e. ad spei sive expectationis nostræ et regni dominici mora, expectamus sollicite, quod in suspensio esse novimus.*

SUSPICIUM. II, 544 A, n. (2), 542 A, *Tot suspiria portarum, i. e. totum illud quod tam diu desideraverant.*

SUSTINERE. II, 225 B, *Usque tunc videri sustinebat, i. e. exspectabat.* II, 609 B, *Si necdum venit, sustinendus est, i. e. exspectandus est.* II, 425 B, *Sustineant Evangelia paulisper dum radicem eorum exprimo legem.* II, 159 B, *Nec enim aliud est sustinere in finem, quam pati finem.* I, 659 C, *Tutelinas a tutelis fructuum sustinent, i. e. affirmant defenduntque fuisse dietas istis nominibus ab illa origine.* I, 645 B, *Quid ergo de horrido loco perorem, quem nec perjuriam sustinent.* Circum significat, quasi ejus loci horrorem non sustineant pejerati, h. e. horrore loci terreantur, adeoque pejeratum eant in Capitolium. Etenim jurisjurandi solemnitas fiebat in Capitolio, non in Circo.

SUTRINA, sutorum officina. II, 4046 B, *Sutrinæ Venetiæ, in quibus Venetæ pelles ad conficiendos calceos accommodarentur.* In Venetia enim regione pecudum ingens erat copia, ex quarum pellibus calcei fiebant.

SUUS. II, 458 B, *Ne antiquitas suum forte habuerit sacramentum, i. e. proprium et peculiare antiquitati, nimirum Judæis, non etiam communicandum novitati Christianæ.*

SYMBOLA, collatio, quoties scilicet a singulis aliquid in commune confertur. II, 562 A, *Ut navtæ ad symbolam semper exultant.*

SYMBOLUM. I, 4258 B, 4259 A, *Quod si necessitate nobis symbolum mortis indulget.* Rigalt. interpretatur de peccato, rectius exponit Latinius de baptismo, per quem Christo συναποθνήσκωμεν καὶ συνπατήμεθα, Rom. VI.

SYMPHON. II, 588 A, *In symphone pleromatis ab angelo; alii, rectius, in nymphone, hoc sensu: in nymphone sive thalamo patiantur viri, quod sponsarum est.*

SYMPLEGADES, sunt duo scopuli seu rupes in mari ad Bosphorum Thracium, dicuntur Cyanæ seu Planctæ, navigantibus periculosæ. Strab. lib. VII; Pomp. Mel. lib. II, cap. 7; Plin. H. N. lib. IV, cap. 42.

SYNAGOGA. II, 570 A, *De cælo statim ad synagogam, ut dici solet, etc.* Duplex est hujus loci interpretatio: prior est, ut proverbium accipiatur de Christo, qui de cælo statim ad synagogam venerit, nec rem ullam antiquiorem habuerit, quam ut faceret ea ad quæ vocatus erat. Job. IV. *Ut dici solet, ad quod venimus, hoc age.* Posterior est, ut de Marcione intelligatur; quod Latinius fecit.

Συζυγία, conjunctio. II, 68 A.

Συμμοσόμενοι, id est coodibilem. II, 374 C.

Συνταλαίτωρον, id est commiseronem.

SYNTHESIS, elegantior et lautior vestis. II, 4042 B, *Multicia synthesis, h. e. vestis mollis, delicata et pellucida, ut solent esse fœminarum.* Vid. Turneb. Adv. lib. XXIII, c. 49.

SYNTROPHUS, σύντροφος, qui una educatur. II, 554 B.

SYRMA, tragœdorum vestis laxa et soluta. II, 4036 B, *Et omni syrmae solutio.*

T

TABELLA. II, 906 A, *Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsalium et nuptiarum, quibus natura puellam obstringit sponsalibus et nuptiis.* In tabulas

enim ut plurimum sponsalitiæ conventiones referantur. Hæ tabulæ signatorii eorum qui interfuerant, annulis obsignabantur.

TABERNACULA, tabernæ. II, 976 C, *Balnea et tabernacula in nonam usque cluduntur.*

TABULÆ, dicebantur plieæ laxioris panni eo quod alie aliis in modum tabulati essent superpositæ. Ferrar. *de re vest.* Inde *tabulatus*; q. v. II, 1046 A, *Jam deficientibus tabulis.* II, 83 A, *Habes communem istam legem in publico mundi, in naturalibus tabulis.*

TABULATUS. II, 1051 B, *Tabulata congregatione*, i. e. umbone ex pluribus tabulis coacto, seu multiplici contabulatione coacto.

TALIA, fugæ et plicaturæ, quasi scissuræ. II, 1046 A, *Et inde deducat in talias.* Alii legunt *tabulas*, alii *talias*.

TAM. II, 487 B, *Hermogenis autem doctrina tam novella*, nempe quam alie illæ hæreses, quibus de posteritate solemus præscribere. Jun. *maxill tantum.*

TANGERE. I, 488 A, *Deum tangimus*: tangi dicebantur dii, cum afficerentur votis et petita cordi haberent.

TANTUM quod, est græc. πλὴν ὅσον, πλὴν ἔστι. I, 281 A, *Bonus vir Caius Scius, tantum quod Christianus.* II, 426 B, *Ad deum autem novum nemo sero pulsasset, tantum quod lucescentem.*

TANTUS, subaud. numerus. I, 262 A, *Et sunt tanti quanti et denotamur*, i. e. tanta est eorum multitudo, quanta vos non præterit. I, 281 A, *Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum*, i. e. non tam gaudent uxorem ex adultera pudicam, liliam ex immorigero subjectum, servum ex improbo fidelem, quantum quasi detrimento merent transgressos ad hoc nomen, quod non factum, vel damno suo pacisci velint. I, 480 A, *Tantos ad unum*, i. e. tot Christianos, etc. II, 255 A, *Quem tantis retro sæculis nominem.*

TARDABILIS. II, 722 A, *Rigore tardabili.*

TAUREA, scutica seu lorum valentissimum ex corio bubulo. I, 626 B, *Alii inter venatorum tauræ scapulis patientissimis inambulerunt.* Juven. *Sat.* VI: *Taurea pavit continuo flexi crimen facinusque capilli.*

TELINUM, unguentum dictum a Telo, una ex Sporadibus insula, quam Callimachus *Agathussum* appellavit. Plin. II. N. lib. XIII, cap. 1. II, 1042 A, *Quod apud Omphalen balsamo aut telino spero factum.*

TEMENUS. II, 1055 B, *Unus ex Herculis posteris, Messenius Peloponnesi populus rexit*: alii legunt, *qui a Temeno*; alii, *qui cum Timeno.*

TEMERARIUM, temere et sine arte factum, sive ex obvia quacunque materia. I, 450 A, *Temeraria de cespite altaria.*

TEMPERARE. I, 276 A, C, *Apud vos soli questioni temperatur*, h. e. ad questionem dumtaxat adhibentur tormenta, expressaque confessione illico cessant.

TEMPESTIVITAS, ex græco ἀραιός τῆ ἀλλεῖ. II, 550 B, 621 A.

TEMPORALITAS, tempestas anni. II, 1031 B, *Si quid præterea conditio vel dignitas vel temporalitas vestit.*

TENEBRÆ. *Caninæ tenebræ ceciderint*, i. e. ad canis motum lumen extinguatur, lucerna cadente.

TENEBRICUS, niger. II, 1045 A, *Eum ob diversam affectionem tenebricæ vestis.*

TENEBROSUS, σκοτεινός. II, 518 A, 651 A, Ita vocatur Heraclitus ob nimiam illam obscuritatem, quam affectabat, *Heraclitus ille tenebrosus.*

TENERE. I, 618 B, *Teneo testimonium cæcitatibus*, i. e. accuso cæcitatibus. II, 158 A, *Monarchiam, inquit, tenemus*, i. e. Deum unum asserimus.

TENUS, vinculum, laqueus: Τενταί, δεσμοί, διαδήματα, Hesych. II, 1058 B, *In vestis pristini modum, quam philyræ tenus junxerat.*

TENUS. I, 485 A, *Oculus tenuis*: sens.: si quæ illic forte arbores supersunt, spectantium quidem oculis poma promittunt, sed ea poma carpentium digitis contacta solvuntur in cineres.

TERMINUS. II, 1005 A, *Adversus terminum Donici*, h. e. adversus sententiam et determinationem Donici. Etenim Tertulliano *determinare et judicare*, promovere, definire iudicio.

TERRIGENA. II, 299 A, *Inter aquigena et terrigena animalia*, ὑδρογενῆ καὶ γηγενῆ τῶν ζώων.

TESTITRAHUS, qui testes trahere videtur, ob eorum magnitudinem. Voss. *Rhetor.* lib. IV. Alii *testitrahum*, ἐπισπαστῆρα, II, 1051 B. Alii *vestitrahum*, ut *testitrahum*.

TESTUDO. I, 624 A, *Testudinem densande*. Preterenda sine dubio hæc lectio omnibus cæteris. Intelligenda enim hæc verba de testudine sentorum, quæ densatis sentis fiebat. Liv. lib. XLIV: *Quadram equine facto, scutis super capita densatis, astantibus pennis, secundis submissioribus, tertiis magis et quæta, postremis etiam gem nixis, fastigiatam sicut lectu adficiorum sunt testudinem faciebant.*

TETRAO, genus avis, cujus meminit Plin. II. N. lib. X, cap. 22: Athen. τὰ τε τῶν τετραπόδων, εἰς τετραίον. II, 261 A, *Una tetraonis pennula.*

TETRICUS. I, 1529 B, *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica*, i. e. non gravis, non seris, non sancta.

THAMNUS, θάμνος, planta quævis fructicans, et copiose subolescens. II, 702 B, *Thamnus et piscis fel.* Exstant de hac re Empedoclis ipsius versus apud Diogenem Laertium: sed longe emendatioribus apud Clementem Alexandrinum. *Strom.* 6, in hunc modum: ἰδὲ γὰρ ποτ' ἐγὼ γεύεσθαι κούρως τε, κέρως τε, θάμνος τ' ἰσχυρός τε, καὶ εἰν ὄλι ἑλλοπος ἐχθρός.

THENSA. II, 95 B, sive potius *Tensa*, a *tendens*, ut monet Asconius. Erat, auctore Festo, vehiculum argenteum, quo exuvie deorum ludis circensibus ut circum ad pulvinar vehabantur. I, 658 B.

THUSTRI, I, 705 A, *Ut Cincius Severus, qui Thustri*. Jun. legit *Thustri* vel *Thystrî*, liberum Africae mitteraneæ oppidum: *Θυστρῆς* Ptolemæo, ac fortasse *Θυστρῆς*; unde Thudritanus Plinii, lib. V. II. N. cap. 6 et lib. VII, cap. 4. Latinius reponit *Thystrî*, ex Salustio, Oppio et aliis. Sed apud Plinium sine aspiratione legitur. Est autem *Cincius Severus* sine dubio idem, qui et *Cingius Severus* Lampridio dicitur in fine Commodi. Ac fortasse etiam hæc causa fuerat, cur a Severo traditus sit morti ad inimicorum accusacionem, ut Spartianus in Severo meminit.

THORI. I, 452 B, *Thoros in publicum educere*, sicut lectisteria et pulvinaria.

THURARIUS, qui thura vendit. I, 677 A, *Nisi quis et de thurario dissimulabit.*

TIBERIS. I, 455 A, *Testis et Tiberis*. Gothofred. refert hoc ad domum Tiberianam seu palatium Casarum. Sed olim fluvii ripam vulgus accolebant, persistentiores montes occupabant. Cum itaque de plebe loquatur, nihil commodius, quam habitationis locum indigitare potuit.

TIBIGINARE. II, 717 A, *Nec ut ipse tibiginantur*, i. e. fulciendus tibicine et sustentaculo; metaphorice a structuris.

TITULARE. II, 620 B, *Magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit*, i. e. titulo notavit aut appellavit. II, 956 D, *Etsi digamiam tibi titularis*. II, 667 B, *Quis non animæ dabit summam omnem, cujus nomine totius hominis mentio titulata est?*

TITULUS. II, 1045 A, *Superque omnes apices et titulos*, melius *titulos*. Tutuli erant pilei sacerdotum, unde apud Varronem, *sacerdotes tutulati*. Turneb. *Advers.* XXVI, 10: « Tutulum pallium erat, quæ sacerdotes ad sacra accessuri caput tegebant tuebanturque. » I, 525 A, *vel de titulo Pythiæ dicunt*, respicit nobilem illam inscriptionem Delphis ad lora Apollinis, γυῖθι τίτουρον. II, 965 B, *Habet enim abstinentia vini suos titulos*. II, 510 C, *An delectabilis titulus officii*. I, 1219 A, *Quasi titulo Pauli de unum cumulans*, i. e. quasi aliquid tituli et gloriæ Pauli de suo adderet, quod cumuli esset instar. II, 987 B, *Natum aliud in talibus titulis firmandis*. Titulos vocat lego

divinæ capita, eodemque significato supra damnationis titulos dixit. II, 959 B, *Ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur.* Utiurque metaphora a ratiocinatoribus ducta, et a censoribus, qui in tabulis referunt nomina et titulos eorum qui profitentur. Vid. DISPUNGERE. II, 255 C, *Quem titulum incidemus, ex duobus, deo Marcionis?* Incidere est notare aliquid in monumentis rerum gestarum. Cic. *Incidere elogium in æs, marmor,* etc. Plin. *de Pomponio magno*, lib. VII, cap. 26, commemorat titulos victoriarum et triumphorum notatos. Quem ad modum alludit Tertull., ut sit publico cognomento honestare vel infamare, et elogio nobilitare.

TONSURA. II, 700 B, *Revera lues et fames et bella, et voragines civitatum pro remedio deputanda, tanquam tonsura insolescentis generis humani.* Simile est de Pallio, cap. 2.

TORMENTUM. II, 1016 B, *Calces nihil dicimus, propriumque togæ tormentum.* Salmas. leg. *termentum togæ*, h. e. id in quo toga terminatur: et calceus togæ est terminus. *Proprium togæ* hic dicit, quia apud Romanos nec toga sine calceis nec calcei sine toga sumebantur. II, 422 A, *Hamatile spiculum in summo tormenti ratione restringens*, i. e. prout in scorpione, bellico tormento, per illud tempus videbatur. I, 1505 A, *Elemosynæ sine tormento.* Christianæ maritus ethnicus, ubi de suis rebus aliquid abesse sibi notaverat, ab uxore forte in christianos pauperes delibatum, plerumque adeo sæviebat, ut servos uxoris torqueri juberet. At cum ambo christiani, tunc elemosynæ sine tormento.

TRADUCERE, in lucem exponere, aperire, detegere. II, 45 C, *Sic facilius traducuntur.* II, 156 A, *Traductæ dehinc*, i. e. manifestatæ confutatæque. II, 105 A, *Aut homines ejus fuisse traducunt*, i. e. ostendat, demonstret homines fuisse diaboli, qui, deserto Deo, defecerint ad diabolium. II, 415 B, *Dum nolo traduci quod sum, confessus id esse quod nolo traduci, id est Christianum.* II, 671 A, *Si etiam prophetae ejus, occulta cordis traducendo probatur.* II, 1028 A, *Ut traduceret cogitatus.* II, 647 C, *Quæ vim istam perniciosissimam sola traducit*, i. e. quæ christiana potestas sola demonas abigit, migrare cogit, exculit de hominibus, adjurando scilicet. I, 446 A, *Traductione non traduces proximum tuum.* Græc. Levit. XIX: *Ελεγχέεις δι' ἐλέγχεις τὸν πλησίον σου.*

TRADUCTIO, illustratio, demonstratio, detectio. II, 55 A, *Ne pariter admittantur traductiones eorum*, i. e. documenta certa, quibus mendacia sua traducantur atque ridenda propinentur. II, 621 B, *Minantes traductionem uniuscujusque cordis.* Rigalt. exponit de vi gratiæ spiritualis, quæ divinorum præceptorum sagittis conscientiam ejusque transadigit. II, 508 B, *Ut traductionem sui sentiunt*, i. e. cum erroris arguuntur et convincuntur.

TRADUX. II, 52 B, *A quibus traducem fidei*, i. e. translationem fidei de una ecclesia in aliam. Ecclesiæ nempe mutuo quasi per manus apostolicam doctrinam sibi tradidere. I, 1257 B, *Ad traducem illum ejus, quod a Malo hauserat, facit.* Sensus: Evam solam convenerat Satanæ, solam afflaverat spiritu impatientia infecto. At illa impatiens etiam tacendi pravam Satanæ suggestionem transfundit in suum Adam. Itaque ipsa fuit peccati tradux in Adam, et exinde illum fecit ejus peccati adtraducem, h. e. administrum et socium traducendo in communem prosepium peccato. II, 661 A, *Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aeris æmulum est, hoc erit anima, qua flatus est, et spiritus tradux.*

TRANSFIGURATIO. II, 191 A, *Transfiguratio est interemptio pristini.*

TRANSFRETARE. I, 1227 A, *Itaque universam vitæ conversationem sine gubernaculo rationis transfretant.*

TRANSFUNCTORIUM, quod et perfunctorium est, quod levi cura fit, et aliud agendo, tum videlicet non curamus, ut aliquid bene fiat, sed tantum ut fiat. II, 278 B, *Et ipsa transfunctoria præcepta.*

TRANSITUS. II, 888 B, *Ex quo transitum suæ ætatis fecerint*, i. e. pueritia excesserint.

TRANSCRIBERE, in alium transferre. II, 1056 A, *Quot censes transcripti?* II, 619 B, *Antequam transcripta esset in Syrophœnicen.*

TRIBUTUM. II, 556 A, *Aut sanguinis tributo*, de menstruo. I, 1252 A, *Totius generis tributa*, i. e. conceptum nutritionemque fœtus in utero, et partum ipsum animalium omnium.

TRICHEA. II, 565 A, aspera. Jun. legit *trechea* seu *trachea*; græc. *τραχέια, ἢ τρηχέια.*

TRINITAS. II, 19 A, *Trinitas hominis*, scil. homo hylicus seu choicus, i. e. materialis et terrenus; homo psychicus, i. e. animalis, et homo spiritualis. Ita Valentinus censebat. II, 684 A, *Ut adhuc trinitas Valentiniana cœdatur.* II, 675 B, *Ecce enim tota hæc trinitas*, nempe partium seu affectionum animæ, ratiocinantis, irascentis et concupiscentis. Animæ triplex munus in Evangelio indicatur.

TRUCIDARE. II, 986 C, *In cubiculis an in turribus pudicitia trucidetur.*

TRULLA, vas cavum, in quo ventris onus deponitur, sub sella familiarica. I, 544 B, *Aliquando in trullam de Minerva.*

TUNICA. II, 1050 C. Tunica Carthaginiensis a Romana differbat, quod hæc sine manicis et brevior esset, illa manicata et longior. Gell. N. A. lib. VII, cap. 12.

TURBA. II, 545 B, *A turba eorum*, i. e. a turba deorum gentiliū, et argumento ejus aliam frequentiam æonum sive sæculorum hominibus persuadere, ut Valentiniani faciunt.

TURPE. I, 517 A, *An hoc turpius.* Turpe sacrificium malus homo, quia nihil Deo nisi perfectum in suo genere immolari debet; infra: *Cum enecta et tabidiosa et scabiosa quæque mactatis.*

TURPILOQUIUM, *αἰσχρολογία*, II, 1014 C.

U

UBIQUE. II, 1055 B, *Per ubique orbis*, *εἰς τὰ πάντα τοῦ τῆς γῆς.* Salmas. negat esse atticisimum.

ULTIMARE, in ultima parte esse, ad finem properare. II, 1052 A, *Cum tamen ultimarent tempora patriæ.*

UMBO, togæ erat centrum, et nodus artifex coeuntium plicarum, inde umbilicus togæ. II, 1046 A, *Totumque contractu umbonis figmentum custodibus sorcipibus assignet.*

UMBRA. II, 198 B, *Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit*, ab arte pictoria, quam Hermogenes exercuerat, tractum. Prima picturæ initia, inquit Plinius, *umbra* hominis lineis circumducta, quæ *linearis* dicta; secunda singulis coloribus, et *monochromatos* appellata. Itaque prima sine ullo colore fuit, adeo ut quos pingent, adscribere esset institutum. Deinde lineæ colorari cœptæ testa trita. Cujusmodi picturæ in arte tectonica par est *ἰχθυογραφία*, quæ est aræ jacens efformatio, et superficialia descriptio, futuri operis specimen exhibens. Exponitur de sermonis, argumenti, rei demonstratæ obscuritate.

UNARE. II, 190 B, *Dividere illos potius, quam unare.* Simplex verbum usurpat, unde nos *adunare* dicimus, et *coadunare*. Tres MSS. Vaticani codd. legunt *unire*, sed illud Africanam magis phrasin redolet.

UNDE, undecumque. II, 217 B, *Quamquam possimus unde illas prolatas æstimare.* II, 221 C, *Unde habet.* II, 535 C, *Quam carnis veritatem unde producere.*

UNGERE. II, 122 A, *Et ungenti bestiarum calcem.* Rigaltii lectio magis placet, *urgendi*. Urgeri bestiarum calcem idem est atque urgeri bestiarum calcem. Ipse paulo post dicit: *Ibidem scorpio pro solea anathema illidito.* II, 558 A, *Credo ad solem uncti prius.* Alludit ad *ἡλιωσεν* sive insolationem, qua scilicet uncti calefiebant membris siccandis firmandisque. Pers. Sat. IV, *Aut si unctus cesses, et figas in cute solem,*

Jun. mavult ad solem; quod vide.

UNGLA. II, 970 B, *Et contra ungulas corneas.* Inter tormenta erant unguæ, ac primum quidem, ut ex vocabulo conijcere est, de ipsis bestiis decisa; dein ad earum formam ferreæ, iis latera miserorum derudebant, vel, ut dixere quidam, scribebant, charaxabant. Ait igitur Septimius cutem jejuniis aridam et corneam adversus hujusmodi tormenta constantiorem fore.

UNIFORMIS. II, 664 B, *Uniformem dumtaxat substantie nomine,* i. e. una forma essentiali, ac non pluribus præditam; quod Plato in *Timæo* docet. Hanc postea *substantiam naturalem* vocat.

UNITAS. II, 57 C, 58 A, *Schisma est unitas ipsa,* i. e. præ se ferunt unitatis speciem diligentissime, sive, sunt quidem apud hæreticos schismata, sed ea minus advertimus, ob communem et concordissimam nobiscum discordiam.

UNIVERSITAS, *πῦσις*. II, 625 C, *Neque enim ulli hominum universitas spiritualium documentorum competat.* Mundus: II, 258 B, *Denique si universitas Creatoris est.*

URBANITAS. I, 404 A, *Urbanitate deceptos* vocat, quos institutionibus pravis circumscriptos, cap. 17, scholis formatam, bibliothecis exercitam, academiis et portibus partem sapientiam, ructantem animam, de *Anim. Testim.* cap. 1.

USURPARE. I, 1257 B, *Facile usurpari ab impatientia cæpit in omne quod Deum offenderat.* Usurpant proprie, ad quos jus possessionis spectat. Sic impatientiam velut possidens hominem, facile eum ad quidvis traxit, quod Deum offenderet.

USURPATIO. II, 750 B, *In quadam usurpatione,* i. e. pœnarum judicialium in antecessum inflictione et anticipatione.

USUS. II, 564 B, *Usus est rerum,* pro eo quod est, *solet, usu venit.* Hellenism. *χρησταις*.

UT. II, 185 A, *Ut sic duos divisos diceremus,* i. e. etiamsi diceremus duos esse. II, 195 A, *Ut quid me dereliquisti.* Græc. *ὡς τι*; formula Optato Afro frequentissima.

UTENSILITAS. I, 1509 B, *Quorum ita disposita est utensilitas.*

UTHINENSIS, episcopus Uthinax, quæ urbs Africae fuit colonia Romanorum. Non agnoscebat autem, ut videtur, novam Montani prophetiam. II, 947 C, *Scilicet ille vester Uthinensis.*

UTILIS, qui in usu est. II, 1059 B, *Pars vero passivus omnibus utiles, ut hoc pullium.*

V

VACARE. II, 1030 C, *Cum ita vacat ac juvat,* i. e. dum licet et libet. II, 1041 A, *Vacuerat pro vacaverat.* Abesse: II, 1047 A, *Vacat Zonæ tormentum.* I, 276 A, *Et si confessione præveniantur, vacabunt,* i. e. cessabunt, non adhibebuntur amplius, scil. tormenta. II, 226 A, *Sed vacet hoc exemplum ut humanum.* II, 229 A, *Ex rebus consistentibus fiant necesse est, non ex vacantibus.* I, 580 A, *Ne notitia vacaret,* i. e. ut ipsi intelligerent sacra volumina. II, 22 B, *Vacabat erga nos,* i. e. vacua, otiosa et inutilis erat. II, 968 B, *Quæ hæc velut vacantia infirmant,* i. e. tanquam inutilia et pretii nullius. II, 256 B, *De noto vacat questio.* II, 479 A, *Ideo utraque in Christo vacabat.* II, 815 B, *Licet ab exemplo vacet diversitas rerum,* i. e. licet exemplum sit dissimilimum, et nulla ex parte cum hoc comparandum. II, 760 B, *Quia ut phantasma vacabat ad sensum earum,* i. e. carebat earum sensu.

VACUUS. II, 654 B, *Unde vacuæ rei solida propellere,* i. e. animæ, si incorporalis et vacua est ad Tertulliani sensum.

VALENTIA, *ισχύς*. II, 258 A, *Valentia facientis terram.* II, 619 B, *Et congregabit omnem valentiam populorum.*

VANITAS. I, 1246 A, *Et oris de jejuniis vanitate.* Etenim de jejuniis natus oris et formæ vigor evanescit. Alludit ad illud Matth. VI, 16: *Vultu incedunt evanido.*

VANITIMUM, vox est antiqua, a vano dicta, pro eo quod est ad vanitatem pertinens et in ea situm. Scæditimus, maritimus, medioximus, finitimus. II, 221 C, n. (12).

VARIARE. II, 1051 A, *Sæcularium rerum variis vna,* i. e. rerum vices mutatae sunt. II, 558 A, *Quia de patris sexu ita variant,* i. e. ita plane sexu variat ut pater.

VARIETAS. II, 610 C, *Etiam Getulorum varietas,* pro eo quod est, varii Getuli; Pomp. Mela de *his Orb.* lib. I, cap. 4, *Natio frequens multiplexque gens.*

VECTACULUM. I, 1202 A, *Dignum vectaculum his subiecit.* Alii *vectabulum*; et melius fortasse, et Gellii N. A. lib. XX, cap. 4; et Non. Marcell. II, 521: *Deficientis vectaculi nomine.*

VECTARI. II, 670 A, *Asclepiades etiam illa equitatione vectatur.* II, 1002 A, *Vectante vos Spiritu sancto.* Irenæus, *Ambulantes in Spiritu sancto*; et testis Actor. exempla, *περιπατοῦντες ἐν πνεύματι ἁγίῳ.*

VECTIGAL. I, 581 A, *Vectigalis libertas vulgo dicitur,* i. e. libertas, quam Judæi vectigali redimunt, seu possessione annua, ut libere in synagogas suas et cultum suum convenire possint.

VEDIUS POLLIO. Frægerat unus ex servis crystallinum; rapi eum Vedius jussit, nec vulgari quidem perithrum morte; murænis obijci jubebatur, quas ingentes in piscina continebat. Senec. de *Ira* lib. III, cap. 40; Plin. H. N. lib. IX, cap. 25; II, 4018 B.

VELIFICARE, vela dare vel facere. II, 122 A, *Auro et Africo savitia velificant,* i. e. scorpiones diram Africae malum (ut Plin. vocat lib. V H. N. cap. 7); hoc igitur malum Africae volucere etiam Austri bœcia, inquit Plin. lib. XI; id autem est, ut docet Tertull. *flante Austro et Africo.*

VENDERE. I, 508 A, *Vendere facinora,* est accepto pretio celare.

VENDITARI, venalem esse, haberi. I, 512 A, 513 A, *Plato Dionysio ventris gratia venditatur.*

VENTER. II, 908 B, *Ventres tegere coguntur infirmitatis ruina.* Ventres dicit, ut solent auctores juræ, uteros admissio viro gravidatos. Itaque ventres tegere, hoc est, graviditates dissimulare. I, 1271 A, *Ventris operarios,* i. e. parasitos.

VENTILARE. II, 1044 B, *Sericum ventilat,* i. e. huius fluxaque veste serica ventum concipit, atque mediante serico incedit. II, 82 B, *Odoratum in naribus ventilavit.*

VENTUS. II, 125 A, *Plerosque vero in ventum, si placuerit Christianos, in ventum,* h. e. vento ferant, vento secundo, prout occasio dederit, suaserit. Si placuerit, nimirum Cæsari, proconsuli, præsidi, etc.

VERITAS. II, 295 A, *Imago veritati non usquequaque adequabitur.* II, 795 B, *Aut nullius veritatis contententes eam,* i. e. contententes non veram fuisse eandem Christi. I, 1264 B, *Penes veritatem,* i. e. penes Christum.

VERNACULUS. I, 588 A, *Josephus dicitur vernaculo scriptor,* quoniam, ipse Judæus, Judæorum origines et bella cum Romanis, græce licet, descripsit. I, 421 A, *genus Trojanum Cybeles vernaculum vocatur.* I, 151 A, *Ipsamque vernaculam septem collium plebem.* I, 151 B, *Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum.* II, 757 B, *Scio foeminam quamdam vernaculam Ecclesie,* i. e. christianam.

VERRUCA. I, 1511 A, *Quam conchæ illius aliqua dura et rotunda verruca.* Margaritæ conchæ *verruca* vocat, quia sani concharum partus multiplici ente constant, ut non improprie callum corporis existimari possit, ideoque purgari soleant a peritis. ha enim in ipsa ostrei carne nascuntur, quemadmodum grandio solet in suilla. Vid. Athenæum, lib. III, cap. 8, et Plin.

VERSURA. Versuram facere et solvere, est recepta ab alio pecunia alii reddere, quod ei debebatur. II, 1055 A, *Est τὸ ἀντιστορεῖν vel ὁ ἀντιστορεῖν;* alii, *versuram compensato reddit.*

VERTERE. II, 906 B, *Vertunt capillum,* non idem

significare videtur, ac crines intorquere. Monent A verba, I, 1522 A, *Video quosdam et capillum croco vertere*, hæc de mutatis tinctisque crinibus intelligere apud veteres. Hierodiam. de Antonino, Κόμας τε τῆ κεφαλῆ ἐπετίθετο ξάνθους, et apud Clement. Alexandr. Τρίχας ξάνθους ποιοῦν. Capitolinus in Vero: *Dicitur sane tantam habuisse curam flaventium capillorum*. Ea fuit flaventis capillitii affectatio, ut Lætam admoneat Hieronym.: *Ne capillum irrufes*. II, 705 B, *Vertit autem status animarum*, intransitiva significatione.

VERTEX. I, 262 A, *Vertex civitatis* est Capitolium. VERTIGINARE, II, 1037 B, quid sit, intelligi potest ex Aristotelis verbis de chameleonte: *Στρέφει δὲ τὸν ὀφθαλμὸν κυκλῶ, καὶ τὴν θῆιν ἐπὶ πάντας τοὺς τόπους μεταβάλλει*.

VESICA. I, 521 A, *Illic vesica queritur*. Havere. *Stattim illic vesica queritur*, i. e. quasi ventis distenditur, cruciaturque pectus illorum vehementissime. Havercampio proverbium videtur, desumptum a puerulis qui mingendi necessitatem ultra ferre non possunt, vesica lotio impleta, adeoque sæpe virgum metuentes exclamant. Sic illi, audita Christianorum oratione de resurrectione mortuorum, statim egrediuntur auditorio, quasi mingendi necessitas urgeret.

VESPERUGO, vesperilio. II, 705 B.

VESTICEPS. II, 716 B, *Puer vesticeps*.

VESTIFICINA, locus ubi vestes conficiebantur. II, 1039 A. Sed Rhenan. interpretatur: *vestiarii seu sartores*.

VESTIRE. II, 1031 A, *Sic et in proximo soror civitas vestiebat*. II, 1031 B, *Et si quid præterea conditio, vel dignitas vel temporalitas vestit*, dicitur ἀμεταβάτως. Turneb. vult, *vertit*; Jun. *gestit* i. e. ὀφύεται. II, 50 A, dicitur de baptismo, *sancto Spiritu vestit*.

VESTITUS. II, 716 A, *Ab his autem annis et suffusior et vestitior sexus est*, vestitior pilo, qui adnascitur corpori. Vid. INVESTIS.

VETERNUS, est morbus nascens ex humoribus frigidis, cerebrum infestantibus, et rationem tollens, vulgo lethargus. II, 1048 A, *Nullis veternis parco*. Metaph. pro vitis.

VETUSTAS. II, 1022 A, *Si vero post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa revixerit*, i. e. in veterem hominem, in ethnicum.

VIA. I, 654 B, 655 A, *Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, et discrimina popularium per proclivium*. Vid. BALTEUS.

VIBRARE. I, 1196 B, *Ad cælum non otiosi ore suspiciunt vibrantes spiritu suo movere*. Locus corruptus, forte ita restituendus: *Ad cælum non otioso ore suspiciunt, vibrantes spiritum suo more*, id est: Mugitus boum, balatus ovium, voces ferarum et avium sunt preces erga omnium parentem, qui providet leonibus, rugitu suo prædam quærentibus, et alit pullos corvorum, qui illum compellant. *Vibrare spiritum* est fortiter emittere spiritum, uti faciunt animalia, quando clamant, et rumorem efficiunt. Prudentius dicit de *Δόγῳ*, Apoth. 49.

Hoc verbum est quod, vibratum patris ore benigno, Sumpsit virgineo fragilem de corpore formam.

VICES. I, 499 A, *Vicem injuriæ sincere est injuriam rependere*. II, 457 C, *Qui humani totis istius vicem retribuere non possint*. II, 551 B, *Hac vice seminis*. Irenæus, *καθ' ἑαυτὸν σπέρμα*.

VICTORIATUS, II, 907 B, nummus Victoriae imagine signatus, de quo Plin. H. N. lib. XXXIII, cap. 5. Valuit duos sestertios.

VIDERE. *Viderit habitus*, i. e. nihil refert habitus, nihil conducit ad rem, habeat se lignum hoc vel illo modo, signum crucis vel rudistipitis, dummodo lignum sit. II, 198 A, *Sed viderit persona*, i. e.: Quid moramur in persona, quid ad nos persona, *cum doctrina mihi quæritio est?* II, 555 A, *Viderit Solocismus* II, 898 C, *Viderit sæculum æmulum Dei*, i. e. impium hoc sæculum et Deo obniteus, vel natura duce judicet.

VIDERI. I, 586 A, *In quo videtur*, i. e. conspicitur,

cernitur, ne quis interpretetur, putatur. II, 608 B, *Nec si venietis videri mihi*, i. e. apparere.

VIDUARE. II, 955 A, *Cereres sacerdotes riventibus etiam viris et consentientibus amica separatione viduantur*. II, 680 B, *Qui vel modico temporis viduant animum intellectu*.

VIDUATUS. II, 902 A, *Plane scio, alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatum*, ἐν χηρείῳ, i. e. in sacro viduarum ministerio; de quo Actor. VI, et I Tim. V.

VIDUUS. I, 1204 B, *Sed viduis aquis sibi mentiuntur*. Viduis scilicet angelo ac Spiritu sancto, ideoque sterilibus. At nostris aquis supervenit Spiritus de caelis, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatæ, vim sanctificandi concipiunt: quare et pariunt, nempe Christianos homines vitæ æternæ.

VIGORARE. II, 984 A, *Effeminantia magis quam vigorantia disciplinam*.

VILLICUS, proprie qui villæ gubernationi præest, οἰκονόμος. II, 10 B, *Neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius*. Notat Paulum.

VILLUS, est lana. II, 915 A, *Aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt*.

VINDICARE. I, 889 A, *Et ita adversus veritatem vindicatur*, i. e. asseritur, significatione forensi.

VIRGILÆ, seu potius Vergiliæ, septem stellæ in signo Tauri, inde dictæ, quod vel oriuntur in vere circa æquinoctium, vel quod verni temporis ortu suo significationem habeant, quemadmodum Servius annotavit in lib. I *Georg.*; Cic. *de Nat. Deor.* lib. II, cap. 44, II, 772 A.

VIRGINARI. II, 907 A, *Sed virginari volunt*, i. e. virgines haberi volunt.

VIRGO. I, 415 A, *Virgo continentia*, per quam semper manent virgines. I, 415 A, *Virgo celestis* est Juno. II, 549 A, *Virginis senectæ*, i. e. qui celebs permansit usque ad senectatem. II, 960 B, *In virgine adhuc saliva*, i. e. cum saliva nostra adhuc a cibo et potu intacta, jejuni sumus. II, 782 A, *Virgo erat adhuc terra, nondum opere compressa*, etc.

VIRIÆ, armillæ quas fœmine in brachiis gestabant. II, 1042 B, *Vestigia cæstum viriis occupavit*, i. e. loco cæstum armillas induit brachiis. Turneb. vult: *Vestigia cæstum viria occupavit*.

VIRILIS. II, 542 A, *Simulacrum membri virilis revelatur*. Jun. legendum putat, *membri viralis*, ut sit a *vira*, i. e. fœmina, dictum *viralis*, sicut *virilis* a *viro*. Nam membrum *virile* fuit Orgiorum, sacrorum Bacchi: *virale* vero sive muliebre, Eleusiniorum, sacrorum Cereris.

VIRIOSUS. II, 570 A, *Et usu viriosa confudit*, i. e. magnarum virium, ἰσχυρῶς, ὀδυμτος. II, 681 B, *Et quidem viriosius amplexabitur*.

VIRTUS, donum miraculosum. I, 578 B, *Voces eorum itemque virtutes, quas ad fidem divinitatis edebant*, de prophetis. II, 41 A, *Tot virtutes*, ut græc. ὀδυμτος. II, 649 B, *Orientis virtutem, id est vires*.

VIS. I, 275 A, 276 A, *Ne qua vis lateat in occulto*, D intelligitur de diabolo.

VISCERATIO, distributio erat carnis, quæ fieri solebat vel in solemnî sacrificio, vel in funere excellentis alicujus personæ. I, 641 A, *Quasi visceratione quadam fruentur*, II, 351 B.

VISUALITAS. II, 699 B, *Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, visualitatis et cæcitatibus*.

VITIUM. II, 1054 A, *Novum vitii mari imbut*, i. e. novum vitium. Jun. mavult nomen vitii. Charybdiū significat, quod *Vitium* Tert. vocat, quoniam sine periculo præternavigare non licet. I, 47 A, *Et unius æonis vitium*: pridem cap. 7. appellavit *ἐκτρομα*, abortum.

VITRUM. I, 626 B, *Si tanti vitrum, quanti margaritum*, proverb. ad significandam ingentem rerum inæqualitatem et distantiam. Hieronym. ad Lætam, 7: *Si tanti vitrum, quare non majoris pretii margaritum*.

VIVICOMBURIUM. II, 648 A, *Sed de patibulo et vivi-*

- comburio per omne ingenium crudelitatis exhaustiat.* A bus, quæ Augustus fecerit. Vid. Sucton. Aug., II, 706 C, *Patibula, vivicomburia.*
- VOCATUS. II, 220 A, *Pariter et a vocatu ejus recedit appellationis.*
- VOLATICA. II, 4050 A, *Qui volaticam spectat.* Nonnulli interpretantur de geometria; a *rola*, qua dimetiuntur geometræ omnia. Salmasius de *haruspicio.*
- VOLATICUS. I, 1281 A, *Temporalia et volatica desideria.* II, 1247 A, *Idque totum propter unius anni volaticum gaudium.*
- VOLSELLA, instrumentum ad pilos evellendos. II, 1040 A, *Tam surax a mento volsella.*
- VOLUNTAS. I, 1285 A, *Ad sustinendam novissime voluntatem Dei, i. e. judicium accipiendum in die ultimo.*
- VOLUTARE. I, 1502 B, *Simul orant, simul volutantur*: sic lib. III adv. Marc.: *Manibus cædentibus pectus, et facie humi volutante orationem commendare.*
- VORATRINA. I, 470 A, *Nec ingratia voratrinis, sunt belluones, perditii, gurgites et voragines æris clemosynarii, qui in Deum et Ecclesiam et fratres singulos beneficos æque ac alios ingrati sunt.*
- VOTIVUS. I, 515 A, *Votivis crucibus exposuit.* Hæverc. ita explicat, Tiberium ex votivis arboribus votivas fecisse cruces, in quibus scelerati isti sacerdotes pulchre pendebant, tanquam anathemata ex voto. Junius hanc appellationem derivat a votis salutari-
- bus, quæ Augustus fecerit. Vid. Sucton. Aug., cap. 97.
- VULNERARE. I, 1252 A, *Patientia Domini in Melcho vulnerata est.*
- VULSINI, Hetruscorum opulentissimi quondam populi, quorum civitas tota fulmine concremata est, II, 1054 B.

X

XEROPHAGIA, *ξερφαγία*, aridorum esus. II, 955 A, *Quo etiam xerophagias observemus.* II, 960 A, *Et illis xerophagiu punis angelici displicebat.*

XYSTARCHES, xysti, sive stadii athletici præses, qui omnia quæ sunt opus certaturis suppeditat. I, 624 B, *Xystarches Spiritus sanctus.*

XYSTICUS, athletarum proprius. II, 1040 A. *Xysticæ munditiæ.* Nam athletæ et palestritæ exercebantur in xystis et porticibus nudi; ideoque summa illis fuit cura corporis et munditiarum. II, 995 B, *Et xysticæ vanitates.*

Z

ZONA. II, 519 B, *Maceria quadam igneæ illius zonæ, igneam zonam appellat æthera.*

MONITUM.

Haud esse omittendum hunc veterem Tertullianæ bibliothecæ Catalogum eo præcipuo nomine duximus, quod a primis Septimii recensionibus editus, atque a Cl. viro Jac. Pamelio digestus, inde integer in recentiores Rigaltii et Priorii editiones transierit. Quam ergo prævio Pamelii opere, Vita nempe Tertulliani, inchoavimus editionem, hanc ejusdem indice claudere juvat; nec ultimam istam appendiculam ullo additamento renovandam curavimus, etsi haud ita sit omni puncto absoluta: identidem enim desunt plurium quos appellat Tertullianus auctorum nomina;

panca vero bis fortasse excitantur aut redundant; ut ut sit, qualem exhibuerint primi editores, cum a nobis velimus accipias hunc ultimum indicem. Locus enim jam non datur, quo prodeat, ut in cæteris editionibus, duplex Scripturæ sacræ et rerum memorabilium index; quorum prior remittitur ad *Apparatum generalem* universæ huic Patristicæ Bibliothecæ subjiciendum, posterior vero proxime in calcem tertii voluminis succedet, et summa duorum primorum voluminum capita quam accurate recenset. Ebd.

INDEX

VETERUM SCRIPTORUM

QUORUM MENTIO IN SCRIPTIS TERTULLIANI.

SACRORUM.

- Amos citatur frequenter; de quo vide indicem Scripturarum.
- ARITHMI, sive numeri, II, 429 A, 418 B, 451 C.
- BARNABÆ titulo citatur Epistola ad Hebræos, quam apud Ecclesias receptam pronuntiat, II, 4021 A.
- BARUCH citatur Hieremiæ nomine, II, 457 B.
- BASILIARUM, id est Regum, libri quatuor, II, 350 B, 386 B, 410 A. Qui etiam *Regum Annales* vocantur, II, 429 C.
- CRITARUM, seu Judicum Annales, II, 429 B.
- DANIELIS hebdomada, II, 612, 614.
- ENOCH libri verba citantur, I, 665 C, 666 A, 2507 A. In armarium Judaicum non admittuntur, ibid.

Utrobique apud Judam Apostolum testimonium possident, ibid. utrobique. I, 1328 B.

ESDRAS omne instrumentum Judaicæ literaturæ restauravit. I, 4507 A. Quædam etiam ex quarto libro Esdræ citantur, II, 45 A, 595 A.

EZECHIEL citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

HERMAS, cujus scriptura *Pastor* inscribitur, I, 1172 G. Ab omni concilio Ecclesiarum inter apocrypha et falsa judicatur, II, 1000 B, 1021 A.

IEREMIÆ olim adscriptum quidquid hodie libro Baruch continetur, II, 457 B.

ISAIAS citatur frequenter.

JACOBUS. II, 600 B, 922 B.

JOANNIS Apocalypsis, et Epistola prima et secunda A ejusdem auctoris. II, 4020 A. Ejus Evangelium ante Marcionem editum. II, 767 B. Joanni apostolo tribuitur Apocalypsis. Ut Apostolus: Evangelio suo fidem nobis insinuat. II, 563 C. Et si Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensens, in Joannem stabit auctorem, II, 112 A, 147 A B, 566 C, sqq.

JOH citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

JOEL citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

JONAS citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

JUDAS. Vide Indicem Scripturarum.

JUDITH ex libro quaedam citantur, II, 255 C, 952 B.

LUCÆ, sectatoris apostoli Pauli, ex Apostolicis, Acta Apostolorum, scriptura authentica. II, 51 C, 55 B, ejusdem Evangelii digestum. II, 565 sqq., quod et Paulo adscribere solent. II, 566 C. Auctorum B apostolicorum scripturam confirmat Paulus Epistola ad Galatas, quæ proinde male respuitur a Marcione.

MACHABÆORUM libri citantur a Tertulliano, II, 26 B, 606 C.

MALACHIAS citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

MARCUS, Apostolicus, Evangelio suo fidem nobis instaurat, II, 565 sqq., 566 C. licet et Marcus quod edidit, Petri affirmetur, cujus interpres Marcus.

MATTHÆUS, fidelissimus Evangelii commentator, ut comes Domini, II, 788 790, ut apostolus fidem nobis facit, II, 565 sq.

MICHEAS citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

MOYSES, auctor Judaici Instrumenti, argivo Inacho par ætate, trecentis pene annis Danaum prævenit, mille circiter cladem Priami antecedit, quingentis amplius et Homerum. Ejus originale instrumentum Genesis, I, 382, 386 A; antiquior Saturno nongentis circiter annis, II, 697 A; Pentateuchi auctor, II, 257 B; ante Lycurgos et Solonas omnes, II, 505 A.

NAHUM citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

OSEE citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

PAULI Epistolis plurimum uti hæreticos ad quæstiones adnotavit Tertullianus, II, 55 A, B; ejus Apocalypsis improbatur, *ibid.* et 57 A; item ejus et *Theclæ Actus* sive *Periodi*, I, 1219 A; ejus Epistolas de numero mutilavit Marcion, II, 470 C; utpote omnis Epistolis ad Timotheum et ad Titum, qui et alias ejus Epistolas sententiis mutilavit, II, 471 A; quarum ea quæ ad Galatas est, principalis est adversus Judæismum Epistola, *ibid.*; quam nos ad Ephesios præscriptam habemus, hæretici ad Laodiceos, II, 500 B, 512 B, maxime de vinculis scripta sunt, II, 111 C.

PETRUS. Epistola ad Ponticos, quam *primam* hodie vocamus, II, 146 B, et alibi frequenter.

SALOMONIS nomine citatur, præter Proverbia, Ecclesiasten et Cantica Cantorum, etiam liber Sapientie, II, 20 B; item Ecclesiasticus, II, 265 A, 950 C.

SEPTUAGINTA ET DUO INTERPRETES jussu Ptolemæi Philadelphii Hebræarum literarum Instrumentum Judaicum in Græcum stylum transtulerunt; quorum sententiæ communionem suspexit Menedemus philosophus; affirmavit hæc Aristæas, I, 578, 579. Quorum translatio apud Serapionem Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis hebraicis literis exhibetur. *Ibid.*

SOPHONIAS citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

SYMMACHI editionem aliquando sequitur Tertullianus, II, 405, 404.

ZACHARIAS citatur frequenter; de quo vide Indicem Scripturarum.

ECCLESIASTICORUM.

APOLOGETICORUM adversus Gentes scriptores, I, 609 A.

IRENÆUM Tertull. adlegat II, 548 A; ad verbum imitatur lib. *adv. Valent.* II, 539, 551 sqq., et deinceps pleraque ejus verba describit usque ad libri finem *adv. Valent.* II, 595 sqq.

JUSTINI, Martyris, Apologias *adv. Gentes* imitatur per omnia Tertullianus in *Apologetico* II, 548 A. Philosophum etiam vocat, adludens ad librum ejus *contra omnes Gentes*, *Ibid.*

MULTIADES, Ecclesiarum Sophista, II, 548 A.

PROCLUS, adhuc Catholicus, *adv. Valent.*, quem vocat Christianæ eloquentiæ dignitatem, II, 549 A.

HERETICORUM.

ÆSCHINES, II, 72 A, B.

ALEXANDER, Valentinianus, II, 779, 780.

APELLES, qui *Phaneroeseis* conscripsit, II, 18 C, 24 B, 42 B, sqq. 46 A, 47 A, 51 A, 68 B, 686 B, 712 B, 765 B.

APELLEIACI, II, 766 A.

ANIONICUS, II, 547 A.

BASILIDES, II, 62 A, 796 B.

BLASTUS, II, 72 B.

CAIANI, II, 46 B, 1198.

CAINÆI, II, 65 A.

CARPOCRATES, II, 66 A, 686 B.

CATAPHRYGAS, II, 72 A.

CERDON, II, 70 B, 551 A.

CERINTHUS, II, 67 A.

COLARBASUS, II, 70 A.

DOSITÆUS, Samaritanus, II, 61 A.

HEBION, II, 24 B, 46 A, 67 A, 778 B.

HERACLEON, II, 69 C.

HERMOGENES, Africanus, II, 16 B, 45 B, 46 A, 828 B.

HERMOGENES, Apostolicus, II, 15 A, 106 A, 198 A, 211 C.

HERODIANI, II, 61 A.

HYMENÆUS, II, 15 B.

LUCANUS, II, 71 A, 798 A.

MARCION, II, 19 A, 24 A, 42 A, 43 A, 51 A, 52 B, 58 A, 71 A, B, 755 B, 759 A, sqq.; in *quadam Epistola*, II, 247 B; in *Epistolis* II, 267 C, sqq.; in *Antithesibus* II, 522 C, D; in libro *Apostolico*, II, 545 B, 561 A, sqq.; in *Evangelio*, II, 561 A, sqq.; in *Antithesibus ex Evangelio*, ex libro *Apostolico*, II, 468 D, sqq.

MARCUS, II, 70 A. Magnus, II, 546 B.

MENANDER, II, 61 B, Magnus Samaritanus, II, 754 B, 755 A.

MONARCHIANI, II, 164 D.

MONTANUS, II, 72 A.

NICOLAÏTÆ, II, 46 B, 63 B, sqq.

NICOLAUS, II, 65 A.

NIGIDIUS, II, 45 B.

OPHITÆ, II, 65 B.

PHARISÆI, II, 61 A, 64 A.

PHILETUS, II, 15 B.

PHYGELLUS, II, 15 B, 106 A, 828 B.

PRAXEAS, II, 74 A, 155 B, sqq.

PROCLUS, seu PROCCLUS, II, 72 A.

PRODIGUS, II, 152 B, 159 A.

PTOLOMÆUS, II, 69 B, 554 A. In *Miscellanea*, II, 562 B.

QUINTILLA, I, 1197 B.

SADDUCÆI, II, 46 A, 61 A, 754 A, 796 A, 850 A.

SATURNINUS, II, 61 C, 686 A.

SECUNDUS, II, 69 B, 546 B.

SETTHOITÆ, II, 65 B.

SIMON, Magnus, II, 61 B, 708 B.

TATIANUS, II, 72 A.

THEODOTUS, Byzantius, II, 72 B.

THEODOTUS, Coriarius, II, 72 B.

THEOTIMUS, 546 B.

VALENTINUS, II, 19 A, 42 A, 54 B, 67 B, 558 B, sqq.

(*Quarante-quatre.*)

TERTULLIANI. II.

Ejus libri Sophia, II, 49 A, 24 A, 51 A, 52 A, 58 A, A
69 B, C. Evangelium, 558-596 B, 754 C, 779 A, sqq.
VALENTINIANI, II, 558 B, sqq. Eorum Commentarii,
II, 881 C.
VICTORINUS, II, 74 A.

**EORUM QUI DE DEO ET DEIS SCRIPSERUNT,
EOQUE PERTINENTIBUS.**

ANTIPHON, de Somniis, II, 729 A.
ARTEMON, de Somniis, II, 729 A.
CALLIMACHUS, de Coronis, II, 85 A.
CLAUDIUS SATURNINUS: de Coronis liber, origines,
causas, species et solemnitates earum odisserens,
II, 86 A, sqq.
CRATIPPUS, de somniis, II, 729 A.
DIOBORUS, II, 85 A.
DIONYSIUS, rhodius, de somniis, II, 729 A.
EPICHRMUS, de somniis, II, 750 A.
HARPOCRATION, II, 85 B.
HERMATELES, sive Termateles, de Circensibus ludis, B
I, 649 A.
HERMIPPUS, beritensis, omnem historiam som-
niorum cum suis originibus, ritibus et relatoribus
quinione voluminum satiatissime exhibuit, II, 729 A,
750 A.
HISTRIONUM literæ, I, 551 A.
LEO, ægyptius, de Coronis, II, 86 A.
MUSÆUS, I, 405 B, II, 649 B.
NICANDER, de Oraculis, II, 749 B.
NUMA POMPILIUS, I, 404 A, II, 55 A.
PHERECIDES, de Saturno, II, 86 A, 698 B.
PHILOCHORUS, atheniensis, II, 750 A.
PINDARUS, I, 552 A, II, 85 B.
PISO, de Ludis, I, 657 B.
SERAPION, de Somniis, 50.
STRATO, lampsacenus, II, 729 A.
TIMÆUS, de Ludorum origine, I, 656 A.
VARRO, romanus, cynicus, I, 365 A, 637 B.

MAGORUM.

BERENICE, II, 747 B.
DAMIGERON, ibid.
DARDANUS, ibid.
NECTABIS, ibid.
ROSTANES, ibid.
TYPHON, ibid.

**MEDICORUM, MATHEMATICORUM ET
PHYSICORUM.**

ANDREAS, II, 670 B.
APOLLODORUS, II, 672 A.
APOLLOPHANES, II, 668 B.
ARCHIMEDES, II, 669 A.
ASCLEPIADES, II, 670 A, B.
CHRYSIPPUS, II, 655 C, 672 A.
DIOCLE, II, 670 B, 674 A.
ERASISTRATUS, II, 670 B, 671 B, 692 A.
HARPOCRATION, II, 85 A.
HEROPHILUS, qui sexcentos exsecuit, ut naturam
scrutaretur, II, 662 A, 692 A.
HIGESIUS, II, 691 A, 692 A.
HIPPOCRATES, II, 670 B, 692 A.
MERCURIUS Trismegistus, magister omnium phy-
sicorum, II, 567 A, 697 A.
NICANDER, lib. de Venenatis bestiis, II, 121 A.
SORANUS, methodicæ medicinæ instructissimus auc-
tor, plenissime super Anima commentatus, quatuor
voluminibus, 670 B, 692 A, 724 C.
STRATO, Physicus, II, 670 B, 671 B.

PHILOSOPHORUM.

ANAXARCHUS, pilo contusus, I, 552 A.
ÆNESSIDEMUS, de Anima, II, 660 B, 669 A.
ALBINUS, platonius, II, 697 A, 699 B.
ANACHARSIS, II, 265 A, 1045 B.
ANAXAGORAS, de Deo, II, 666 A, 667 A, 721 B.
ANAXIMANDER, II, 260 B, 1051 B.

ANAXIMENES, de Anima, II, 260 B, 660 B.
APOLLOPHANES, de Anima, II, 668 B.
ARISTODEMUS, II, 727 B.
ARISTOPHON, ibid.
ARISTOTELES, in *Dialectica*, II, 20 A; de Anima, II,
651 A, 666 B, 667 A, 721 C, 727 A, 798 A; *Alcandro*
adulatur, I, 512 A.
ARIUS, II, 742 A.
CALLINICUS, in *Orationibus*, I, 555 A.
CEBES in *Pinace*, de Anima, II, 55 A.
CHRYSIPPUS, de Divinatione, II, 655 C, de Anima, II,
668 B.
CLEANTES, de Anima, I, 599 A, II, 655 B.
CRATIPPUS, II, 729 A.
CRITIAS, de Anima, II, 655 A.
CRITOLAUS, atheniensis, de Anima, II, 652 C.
CRITOLAUS, peripateticus, II, 652 C.
DEMOCRITUS, de Anima, II, 667 A, 670 B; de
Somno, II, 721 B.
DICAERCHUS, messenius, de Anima libris tribus,
II, 672 A, B.
DIOGENES, cynicus, I, 510 A, de Morte, I, 555 A,
II, 1015 B.
EMPEDOCLES, de Anima, I, 671 A, 674 A, 685 B;
de Amicitia et inimicitia, II, 651 B, 655 A, de Somno,
II, 702 B, 721 B, 795 C, 1015 B.
EPICHRMUS, II, 750 A, 752 A.
EPICURUS, I, 547 A, II, 49 A, 4047 A; de *Vetus et*
inani, II, 551 A; de *Anima*, II, 651 C, 655 A, 674 A;
in *Epistola ad Menecæum*, II, 721 B; de Somno, I,
72 A, 275 A, 301 C, 594, 795, 942.
EUBULUS, de Anima, II, 652 C.
HERACLIDES, ponticus, de Anima, II, 660 B.
HERACLITUS, de *Igneo Deo*, I, 518 A; lib. de *Natu-*
tura, II, 651 A, 655 A, 671 B.
HIPPARCHUS, de Anima, II, 655 A.
HIPPOX, de Anima, II, 655 A.
MENEDEMUS, Providentiæ vindex de editione, I,
580 A.
C MERCURIUS, ægyptius, II, 649 A, 697 A; in *Ancipis*,
II, 705 B.
MOSCHON, II, 671 B.
NIGIDIUS, II, 45 B.
PANETIUS, de Anima, II, 668 B.
PARMENIDES, de Somno, II, 721 B.
PHERECIDES, Pythagoræ magister, II, 649 B, 698 B.
PHEDO, II, 648 B.
PLATO, I, 405 A, 416 B, 447 A, II, 1035 B; in *Timæo*,
II, 481 A; in *Socrate*, II, 505 A, 509 A; in *Timæo*,
Ibid.; in *Socrate*, Ibid.; in *Phædone*, II, 795 C;
in *Phædro*, II, 648 A, B; in *Sophista*, II, 651 B; in *Phæ-*
dro, Hipparcho, Lachete, Protagora, Symposia, Al-
cibiade, Gorgia, Critone et Timæo, Ibid.; in *Phædro*,
II, 659 A; in *Timæo*, II, 664 A, 666 A; in *Phædro*,
II, 668 B; in *Timæo*, Ibid.; de *Republica*, II, 670, 692;
in *Timæo et Phædone*, II, 675 A; in *Phædro*, II, 676 B;
in *Theæteto*, Ibid.; in *Phædone*, Ibid.; in *Parmenide*, et
Timæo de Ideis, Ibid. et II, 678 A; in *Timæo*, II, 685 B;
in *Legibus*, Ibid.; in *Phædone*, II, 686 C; in *Timæo*, Ibid.;
in *Phædone*, Ibid.; in *Phileto*, II, 688 A; in *Phædone*,
Ibid.; in *Phædro*, Ibid.; in *Parmenide*, Ibid. et II, 685
A; in *Legibus*, Ibid. II, 697 A, 752 B, in *Phædone*, et
de *Repub.* II, 744 B, in *Phædone* et in *Politia*, II, 750
A; in *Phædone*, II, 160 B, in *Phædro et Timæo*, Ibid.;
in *Phædone*, Ibid. et II, 795-799.
POSIDONIUS, de Anima, II, 608 B.
PROTAGORAS, II, 672 A.
PYRRHON, I, 555 A.
PYRRHUS, II, 798 A.
PYTHAGORAS, I, 517 A, 521 A, Samius sophista, II,
697 A, 698 A, 741 B.
SOCRATES, I, 555, 554 A, 504 A; II, 796 A.
STRATO, physicus, II, 671 B; de Somno, II, 260 B,
721 B.
THALES, de Anima, I, 508 B, II, 260 B.
XENOPHANES, de Somno, II, 721 B.
ZENON, citicus, I, 598 A, 511 A; II, 260 B, 657 A.

HISTORICORUM.

ÆGYPTIORUM, CHALDEORUM, PHOENICUM archiva, I, 587 A.
 ALEXANDER Polyhistor, II, 1058 B.
 APPION, sive APION, I, 587 B.
 ARISTEAS de 70 Interpretibus, I, 580 A.
 BEROSUS, chaldæus, I, 587 A.
 CALLISTHENES, II, 728 A.
 CASSIUS SEVERUS, I, 530 A.
 CHARON, lampsacenus, Herodoto prior, II, 727 A.
 CORNELIUS NEPOS, I, 530 A.
 CORNELIUS TACITUS, in *Commentariis*, I, 292 A, 364 A, B, in *Historia romana*, lib. V; mendaciorum loquacissimus, *Ibid.*
 CTESIUS, I, 525 A.
 DEMETRIUS Phalereus, bibliothecæ Ptolemæi præfectus, grammaticorum probatissimus, I, 579 A.
 DIODORUS Siculus, I, 529 A, 530 A, II, 85 A.
 EPHORUS, II, 728 A.
 EUPHORIION, *Ibid.*
 FENESTELLA, in *Annalibus*, II, 590 A.
 GRÆCORUM ANNALES, I, 587 A.
 HERACLIDES, II, 728 A, 749 B.
 HERMOTIMUS, II, 698 A, 702 A, 724 B.
 HERODOTUS, in *Clio*, in *historiis*, II, 753 B, in *Mel-pomene*, II, 749 B.
 IROMUS, Phœnix, Tyri rex, I, 587 A.
 JOSEPHUM, in *libris contra Apionem* imitatur Tertullianus, *Ibid.*
 JUBA, rex, *Ibid.*
 MANETHON, ægyptius, *Ibid.*
 NESTOR, in *Coceto*, II, 562 B.
 NYMPHODORUS, II, 769 B.
 P. PILATUS, *Epistola ad Tiberium*, I, 405 A.
 PISISTRATUS, bibliothecarum studiosus, I, 579 A.
 PLINII pleraque imitatur ex *libris Histor. natural.*
 PLUTARCHUM de *Placitis Philosophorum* imitatur Tertullianus *plerisque locis.*
 PTOLEMÆUS, Mendesius, I, 587 B.
 PTOLEMÆUS Philadelphus, eruditiss. studio bibliothecarum Pisistratum æmulatus, 70 Interpretibus, transferenda in linguam Græcam Biblia tradidit, I, 578 A, 579 A. Bibliotheca ejus apud Serapæum. *Ibid.*
 SALLUSTIUS, II, 683 B.
 SILENUS, phryx, II, 220 B, 649 A, 1052 B.
 STRABO, II, 728 A.

A SUETONIUS TRANQUILLUS. Eum imitatur Tertullianus, I, 657 B, in *Nerone*, II, 451, A, B, 725 A.
 THALLUS, I, 350 A, 587 B.
 TRAJANI rescriptum ad Plinium, I, 275 A.
 VITELLIUS, in *Commentariis*, II, 728 A.
 ZENO, Eleates, I, 555 A.

ORATORUM, POETARUM ET GRAMMATICORUM.

ÆSOPUS in *Fabulis*, II, 562 B.
 ARATUS, in *Phænomenis*, II, 142 A.
 CATO senior, II, 4040 A.
 CATULUS, mimographus, in *Laurcolo*, II, 565 A.
 CEBETIS PINAX, ex Virgilio, II, 55 A.
 CICERO seu M. Tullius, II, 728 A, in *Tusculanis*, I, 555 A, de *Oratore*, II, 688 A.
 COMICUS incertus, II, 685 B, II, 1042 sqq.
 DEMETRIUS, Phalereus, grammaticorum probatissimus, I, 579 A.
 DEMOSTHENES græcus versiculus, II, 112 C.
 DIOGENES, comicus, I, 555 A.
 ENNIUS, II, 550 A, 677 B, 707 A.
 EPICHRMUS, comicus, II, 729 A.
 HESIODUS, de Pandora, II, 54 C, 55 A, 562 B; poeti-cus pastor appellatus, *Ibid.*
 HOMERUS, in *Odyss.* II, 708 B, 796 A; in *Iliad.* I, 587 A, II, 55 A, 550 A.
 HOMEROCENTONES, II, 55 A.
 HOSTILIUS, comicus, I, 579 A.
 LABERIUS, mimographus, I, 580 A, 521 B, II, 1031 A.
 LENTULUS, mimographus, in *Catiniensibus*, II, 1042 B et seq.
 LUCRETIIUS, lib. I de *rerum Natura*, II, 655 C.
 MACROBIUS, in *Sonnium Scipionis.*
 MENANDER, comicus, in *Fullonibus*, II, 754 C, 755 A.
 NEOPTOLEMUS, Tragoedus, II, 729 H.
 NOVIUS, comicus, in *Fullonibus*, II, 754 C, 755 A.
 OVIDIUS, Geta, in *Medæa*, tragœdia, ex Virgilio, in *Metamorphosisibus*, II, 55 A.
 PACUVIUS, II, 1037 A.
 PHOSPHORUS, rhetor, II, 554 A.
 POETA incertus, in tragœdia *Cerberi*, II, 852 A.
 SENECA, II, 545 A, in *Fortuitis*, I, 555 A, quem sæpe nostrum appellat, II, 724 A, 796 B.
 SOPHOCLES, tragicus, II, 729 A.
 THEOPOMPUS, comicus, II, 220 B.
 VIRGILIUS, in *Æneide*, II, 1052.
 VIRGILIOCENTONES, II, 55 A.

INDEX TOMI SECUNDI.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI OPERUM PARS SECUNDA, QUÆ LIBROS AB AUCTORE IN MONTANISMO SCRIPTOS CONTINET.

Præmittitur liber DE PRÆSCRIPTIONIBUS adversus hæreticos. col. 10
 Proœmium. *Ibid.*
 Argumentum partis prioris. 11
 Propositio prima. Opertere et hæreses esse et plurimum valere, multumque in subvertendas animas proficere. Cap. I-III. 12-15
 Prop. II. Fugiendas esse hæreses, utpote dissensionibus et persecutionibus peiores. Cap. IV-V. 16-17
 Prop. III. Hæresim esse electionem, et in quo fit electio, inde damnationem. Cap. VI. 18
 Prop. IV. Cunctas hæreses ab alterutro fonte, sive sæcularis sapientiæ, sive prurientis curiositatis dimanare. Cap. VII-XII. 19-23
 Prop. V. Integram servandam esse fidei regulam, nec in litem unquam esse discernendam. Cap. XIII-XIV. 26-27
 Argumentum partis posterioris.
 Prima præscriptio. Hæreticos ad disputandum de Scriptura non esse audiendos. Cap. XV-XIX. 28-50
 Præscr. II. Ab ipso Christo apostolos, ab apostolis Ecclesias sanam disciplinam posteris transferendam acce-

D pisse nec aliunde ullam esse accipiendam. Cap. XX-XXVI col. 51-59
 Præscr. III. Ideo veram Ecclesiæ doctrinam, quia unam falsam vero hæreticorum, quia diversam. Cap. XXVIII. 40
 Præscr. IV. Illud verum et divinum, quod prius traditum. Cap. XXIX-XXXI. 41-44
 Præscr. V. Firmum esse veræ Ecclesiæ testimonium continuum ab apostolis episcoporum successionem. Cap. XXXII. 44-45
 Præscr. VI. Veram esse disciplinam nostram, quæ ab apostolis utique non damnatur, imo defenditur; falsam vero quamlibet aliam, utpote apostolis alienam vel incognitam. Cap. XXXIII-XXXV. 45-48
 Præscr. VII. Ad inveniendam veritatem consulendas esse Ecclesias apostolicas ac præ omnibus felicem illam Ecclesiam, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt. Cap. XXXVI-XXXVII. 48-51
 Præscr. VIII. Jus nullum in sacras Scripturas hæreticis competere. Cap. XXXVIII-XL. col. 51-55
 Præscr. IX. Nullam veritatem inesse cum perversa hæreticorum conversatione ubi vero metum in Deum, ibi

gravitatem honestam, et communicationem deliberatam, et promotionem emeritam, et subjectionem religiosam, et apparitionem devotam, et processionem modestam, et Ecclesiam unitam, et Dei omnia. Cap. XLI-XLV.	53-60	A menti.	1093-1079
Catalogus hereticorum: Simon magus, Menander, Saturninus, Basilides, Nicolaus. Cap. XLVI.	61	Liber IV. — De Marcionis antithesibus.	1077-1073
Ophitæ, Caius, Sethoita. Cap. XLVII.	64	Liber V. — De variis Marcionis hæresibus.	1085-1061
Carpocrates, Cerinthus, Hebion, cap. XLVIII.	66	Incerti auctoris, De Judicio Domini.	1083-1079
Valentinus, Ptolemæus, Secundus, Heracleon XLIX.	67	Incerti auctoris Genesis.	1097-1088
Marcus, Colarbasus. Cap. L.	70	Incerti auctoris Sodoma.	1101-1102
Cerdo, Marcio, Lucanus, Apelles. Cap. LI.	<i>Ibid.</i>	Argumentum libri ad Senatorem, ex christiana religione ad idolorum servitutem conversum, per Jacobum Pamelium.	1105-1108
Blastus, Theodotus uterque, Praxeas, Victorinus. Cap. LII.	72	Carmen de Jona et Niniue cum annotationibus Francisci Jureti.	1107-1108

SERIES PRIMA.

SCRIPTA AUCTORIS MONTANISTÆ POLEMICA.

DE CORONA.	70-74
DE FUGA IN PERSECUTIONE.	101-102
ADVERSUS GNOSTICOS SCORPIACE.	121-122
ADVERSUS PRAXEAM.	152-155
ADVERSUS HERMOGENEM.	193-196
ADVERSUS MARCIONEM. Proœmium.	239-240
Totius operis conspectus.	240-244
Liber I. Argumentum.	240-244
Liber II. Argumentum.	281-282
Liber III. Argumentum.	317-318
Liber IV. Argumentum.	337-338
Liber V. Argumentum.	467-468
ADVERSUS VALENTINIANOS. Proœmium.	525-524
Nomina Æonum et Deorum Valentini, ex edit. Pamel.	525-526
Schema Gnosticum ab Editt. descriptum.	535-534
Argumentum.	535-536
Liber ADVERSUS JUDÆOS. — Argumentum.	595-596
Liber DE ANIMA. — Argumentum.	641-642
Liber DE CARNE CHRISTI. — Argumentum.	751-752
Liber DE RESURRECTIONE CARNIS. — Argumentum. col.	791-792

SERIES SECUNDA.

SCRIPTA AUCTORIS MONTANISTÆ MORALIA.

Liber DE VELANDIS VIRGINIBUS.	887-888
Liber DE EXHORTATIONE CASTITATIS.	945-944
Liber DE MONOGAMIA.	929-930
Liber DE JEJUNIIS.	953-934
Liber DE PUDICITIA.	979-980
Liber DE PALLIO.	1029-1030

APPENDICES.

AD GENUINA Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI OPERA.

APPENDIX PRIMA. — Carmina Tertulliano adscripta.	1039-1030
Monitum Edd.	<i>Ibid.</i>
Adversus Marcionem libri quinque.	1051-1052
Præfatio ex editione Veneta.	<i>Ibid.</i>
Liber I. — De Deo unico.	1055-1054
Liber II. — De Concordia veteris et novæ legis.	1061-1062
Liber III. — De Concordia Patrum Veteris ac Novi Testam.	

CORRIGENDA ET ADDENDA.

Col. 81 A, Apostolum differo, lege: Apostolum non differo. — 115 A, dopretiat, l.: depretiat. — 258 B, impenitentiæ, l.: ininventibiliæ. — 258 B, propterea, l.: propterea. — 308 C, (11) legale., l.: legebatur., — 324 C, XV, angui, l.: ungi. — 422 C, Linea 36 ante lin. 52 reponatur. — 447 A, lte, l.: lte. — 558 D, Agloophamus, l.: Aglaos. — 549 D, Quid vero, si vult, l.: Quid sibi vult. — 558 C, n. (i), aperte tollatur. — 570 C, n. (c), quasi Jesu, l.: quasi a Jesu. — 608 B, In edit. Pam., Seml. et Oberth. post hæc verba, de manibus vestris, additur: « Spiritualia vero sacrificia de quibus predictum est, et sicut supra dicit: Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris; quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit Dominus. De spiritualibus vero, etc. » Desunt hæc verba in edit. Rigalt. Prior. Venet. — 641 D, II, versis, l.: veris. — 685 B, materia cognoscitur (Sic ed. Prior. et Venet.), lege: materia propinqua cognoscitur. Sic legitur apud Pam., Seml. et Oberth. — 727 A, fefellerunt, l.: fefellerunt. — 761 A, post Dei Filius, addendum: non pudet, quia pudendum est; et mortuus est Dei Filius, prorsus, etc. — 765 A, habuisse, l.: habuisse. — 806 A, post emaculetur, addatur: Caro unguor, ut anima consecratur. Caro signatur, ut et anima muniatur. Caro manus, etc. — 880 B, obveient, lege: obvenciant. — 906 B, de virginibus educantur, l.: de virginibus educuntur. — 908 B, facile virginis, l.: facile virgines. — 910 A, oculos; habet, l.: oculos habet. — 915 C, Argum. vermittit... a sent, l.: permittit, asserit. — 918 D, n. (6), non esset opinionis, l.: non esset. Hujus opinionis. — 919 B, recogitationem, l.: inrecogitationem. — 919 C, (8), Inducit enim, l.: Inducit alii. — 923, 926 C, D, In lect. var. non attendatur ordini numerorum, qui fuit a typographis interversa: sic motum legantur, ut numeri a primo ad ultimum utriusque columnæ ordine consueto decurrant; hoc enim modo, cum non arithmetice in textu descriptis optime concordabunt. — 950 B, cum interfecit, l.: cur interfecit. — 953 A, quæ lubens, l.: quæ subans. — 970 B, corneus, l.: corneus. — 980 A, id suæ, l.: id est suæ. — 985 A, Causa, l.: Causas. — 992 B, reapondisse, l.: respondisse. — 1000 B, filium, l.: filium. — 1001 D, Scri., l.: Scripturis. — 1021 B, propter s..., l.: propter quos. — 1024 A, ignoraverant, l.: ignoraverunt. — 1035 B, (7), Stephanus, l.: Septimus. — 1045 B, rhorii platonici, l.: thori platonici.

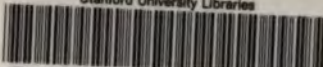
Index analyticus amplissimus tuorum tertium absolvit.

FINIS TOMI SECUNDI.

Réimprimé d'après l'édition originale par les Usines Brepols S. A. — Turnhout (Belgique).
le 10 octobre 1956.

BR
60
.P38
v.2
cop.2

Stanford University Libraries

3 6105 002 425 390

CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(650) 723-1493
gncirc@sulmail.stanford.edu
All books are subject to recall.

DATE DUE

MAR 09 2001

FEB 8 2001

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA

